

OM

OM

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

QUI

AB ÆVO APOSTOLICO AD INNOCENTII III TEMPORA

FLORUERUNT;

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA: ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUISQUE PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES
ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM
SCRIPTURÆ TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR: CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SINQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSENTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ETATES,
LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES SECUNDA,

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE LATINÆ
A GREGORIO MAGNO AD INNOCENTIUM III.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

PATROLOGIÆ TOMUS XCVIII.

OPERUM BEATI CAROLI MAGNI IMPERATORIS

TOMUS SECUNDUS.

VENIUNT DUO VOLUMINA 16 FRANCIS GALLICIS.

PARISIIS EXCUSUS, VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUË.

1851

7938

SÆCULUM NONUM.

CAROLINI SCRIPTORES

QUI

.IN ECCLESIA LATINA FLORUERE.

B. CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

OPERA OMNIA

JUXTA EDITIONES MEMORATISSIMAS BALUZII, PERTZII, CAJETANI CERNII,

NECESSITA

ET NUNC PRIMUM IN UNUM COLLECTA.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

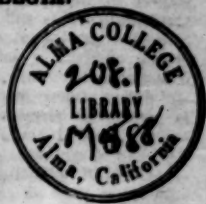
SIVE

CURSUS COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS SECUNDUS

CONTINENS B. CAROLI MAGNI CAPITULARIA ET PRIVILEGIA.

VENIUNT DUO VOLUMINA 16 FRANCIS GALLICIS.

PARISIIS EXCÛSUS, VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'ANBOISE, PROPE PORTAM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1851

ELENCHUS

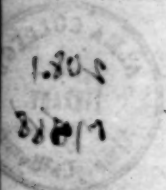
HUIUS TOMI NONAGESIMI OCTAVE

BEATUS CAROLUS MAGNUS, IMPERATOR AUGUSTUS.

OPERUM OMNIUM PARTIS PRIMÆ CONTINUATIO, SEU CODICIS DIPLOMATICI SECTIO TERTIA. — MONUMENTA DOMINATIONIS PONTIFICIÆ, SIVE CODEX CAROLINUS.	9
Epistolæ Romanorum pontificum Gregorii III, sancti Zachariæ, Stephani II, Pauli I, pseudo- papæ Constantini et Adriani I.	64
Provinciale vetus, sive Ecclesiæ universæ provinciarum notitia.	457
Liber Censuum genuinus.	475
Epistolæ de papa Leone ad imperatorem Carolum missæ.	517
Privilegium Ludovici imperatoris de regalibus confirmandis papæ Paschali.	579
Exemplum privilegii Ottonis imperatoris de regalibus beato Petro concessis.	603
Exemplum privilegii Henrici imperatoris de regalibus beato Petro concessis.	625
Cartula comitissæ Mathilde.	659
Rudolphi I Cæsaris Augusti Epistolarum libri tres.	701
OPERUM OMNIUM PARS SECUNDA. — SCRIPTA.	993
Sectio prima. — Epistolæ.	<i>Ibid.</i>
Sectio secunda. — Libri Carolini quatuor.	941
Sectio tertia. — Carmina.	1349
APPENDIX AD OPERA OMNIA BEATI CAROLI MAGNI. — CAROLINA, SIVE VARIA AD CAROLI MAGNI GESTA, CULTUM, FAMAM ET LAUDES PERTINENTIA.	1357
Sectio prima. — Liturgica.	<i>Ibid.</i>
Sectio secunda. — Historica.	1369
Sectio tertia. — Poetica.	1433
Addenda ad beati Caroli Magni diplomata authentica quæ ad partes Italiæ spectant.	1447

TOMUS SECUNDUS

CONTINENS B. CAROLI MAGNI DIPLOMATICA ET PRIVILEGIA

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PARISIIS MDCCLXXXV. VENIT APUD EDITOREM
IN VIA REGIA D'ARNOUSSI, CORNUS TORIAM VINO D'ARNOUSSI
SUI TITULI-MONTRON.

1881

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

B. CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

CODICIS DIPLOMATICI

SECTIO TERTIA.

MONUMENTA DOMINATIONIS PONTIFICIÆ,

SIVE

CODEX CAROLINUS.

(Juxta Cœnii editionem.)

Epistola dedicatoria.

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO DOMINO

D. DOMINICO PASSIONEO

S. R. E. PRESBYT. CARD. PRIORI TIT. S. LAURENTII IN LUCINA, SEDIS APOST. BIBLIOTHECARIO,
SUMMO PONTIFICI A LITTERIS BREVIDUS.

Romanorum pontificum litteræ ac Francorum reges Pippinum et Carolum Magnum de maximis incrementis quæ apostolicæ sedis dominatui per eosdem accessere, et Rudolphi regis Romanorum epistolam de imperatoria majestate Romanique imperii præcipuis rebus, demum aliquando prodeunt in lucem, DOMINICE CARDINALIS EMINENTISSIME, te assertore, te patrono. Illas quidem ab Ecclesiæ Annalium parente tandiu tamque inutiliter conquisitas Greterus post ejus mortem emisit. Quas vero emisit? nempe excerptas negligenter, licenter emendatas, inopportune comptas, uno verbo alias ab autographo Vindobonensi, sive a Codice illo genuino, qui ab auctore Carolo Magno nomen mutuatus, Carolinus nuncupatur. Quamobrem Lambecius easdem improbatas ac semirefectas commisit prelo, tametsi labori immortalis non vulgavit. Tertio demum ex autographo excerptas, numerisque omnibus absolutas, a Gentiloto, qui Lambecii curam minus exactam deprehendit, Felicitati tuæ paratas fuisse crediderim. Cum enim tibi, aliis pro sancta sede muneribus gloriose perfuncto, legatio ad Cæsarem decreta fuit, postquam Gentilotus obierat supremum diem, tu, EMINENTISSIME CARDINALIS, qui alibi viros principes litteratosque omnes præclaris excelsi animi tui dotibus tibi devinxeras, Viennæ gratiam Cæsaris iniisti. Quare omnium ordinum augustæ illius sedis familiaritate utens, non modo eventus omnes Carolini Codicis discere, sed Lambecii et Gentiloti conatus solerter expeditos consequi, quod sane magnum ac singulare est, potuisti. Rudolphi vero epistolas a Seyfrido abbate Zweytalensi collectas, Lambecio incomptas, ab aliis temere vocatas in dubium, tute, in monasterii Zweytalensis Tabulario deprehensas summaque cum fide descriptas Viennæ in Urbem redux tecum attulisti. Utrumque autem codicem, et Carolinum juxta veram autographi Vindobonensis lectionem, et Rudolphium ineditum, insigne amoris tui erga Romanam Ecclesiam monumentum, viz Romanæ, ad rerum præclare gestarum premium, evocatus edidisses, nisi assiduus ministerii occupationibus magnæ tuæ cogitationis vota distinere ad hunc usque diem coactus esses. Nosti enim optime, duobus hisce cardinalibus Ecclesiæ dominatus originem, incrementa, perennitatem; certamque indolem, ac fines certos Romani imperii versari; nosti huc, veluti ad Lydium lapidem, opiniones hallucinationesque aliorum alias admotum iri: ac demum nosti, te Romanæ Ecclesiæ adeoque beati Petri successorum dominationem supremam Romæ ceterisque in suis ditionibus, ab ipsa origine, quod Baronius non potuit, extra omnem aleam positurum. Ea propter me, quasi socium laboris adhibere non dignatus, ut tale tantumque obsequium sanctæ sedi una tecum præstare voluisti. Ego vero admirabilis tuæ mentis presidio fultus, præterea copia documentorum ex celeberrima tua bibliotheca munitus, magna cum alacritate per sententiarum et rerum barbariarum abdita pontificum et regum penetralia ingressus, nudam inde veritatem eliciui, unde eruditii nostrorum temporum scriptores, inofficiosa Greteri editione freti, tam multa ex sensu suo depromere non sunt veriti. Quanta hinc accessio, EMINENTISSIME CARDINALIS, egregiis tuis laudibus fiet? Fallax quidem certe non fuit præclara illa de te opinio, cum Gallia, Belgium, Holandia nullo dum publico sanctæ sedis munere fungentem suspexere; cum doctores Sorbonici virique illustriores et congregatione sancti Mauri, ac præ aliis Mabillonius et Montefalconius, florentem ætatem tuam admirabantur; cumque

Idem ac praestantes alii viri eam meritis ornatam praconis posteritati mandabant. Res enim praecclare gestae in variis diuturnisque muneribus pro sancta sede susceptis, gloriam tibi compararunt nullo unquam tempore inter homines morituro. At nunc denique ius suum sanctae sedi, atque ea quae magni principes beato Petro ejusque successoribus pro mercede animarum suarum sunt clargiti, singulari atque ineluctabili ratione asseruisse, id vero ad immortalem quoque gloriam in caelis, quae unice appetenda est, felicem tibi aditum parafaciet. Hanc equidem post longam annorum seriem tibi ominor, sub cujus auspicio quidquid, pro exiguae meae mentis acie, tuis hisce monumentis adjeci, in lucem prodit,

EMMENTIAE TUE,

Humillim. et obsequentiss. servus
chiensque addictissimus
CAJETANUS CENNUS.

PRÆFATIO.

I. Cum celeberrimus jurisconsultus Janus Vincentius Gravina Romani majestatem imperii usque ad Augustulum persecutus esset, hæc pauca affecit in fine, (de Rom. imp. lib. singular., cap. 50): « De variatione autem ipsius a Carolo Magno, et a Germanici regni mistura, si vita et facultas dabitur, peculiari tractatione disseremus. » Et vita et facultas defuisse videntur: nihil enim ab eo scriptum reperitur de Imperatoria majestate, quæ post annos 325 in Carolo Magno revixit. Quod ille non potuit, jurisconsulti Germanici uberrime præstiterunt: nam, Struvio et Monzambano seu Puffendorffio faciem præferentibus, nova in dies volumina emittunt in lucem de jure publico imperii Romano-Germanici. Fundamenta, quibus inhæreant, a Goldasto et Lunigio suppeditantur, quæ ejusmodi sunt, audiendum ab eorundem uno, Petro nimirum Ludewig (*Reich. ms. Dipl.*, tom. I, præf., § 33 et 39) veritatis teste integro, hac in re. Loquens iste auctor de falsis ac suspectis diplomatibus: « Utinam, inquit, effugerent hanc notam volumina Goldasti atque Lunigii in tanto tamque utili diplomatum apparatu! » Ac de utroque singillatim: « Id potius agit (Lunig.) ut omnia conferat sine discrimine et selectu. » De Goldasto autem: « Altera fere pars commentitia et falsa... Merito desideratur in eo selectus et ars discernendi vera a falsis. Hinc ex eo laudata diplomata fidei sunt suspecta. » Quamobrem Baronius, Pagius atque omnes eruditi, ne Muratorio quidem excepto, putidissimos illos fetus præ aliis rejiciunt, scilicet Legem regiam seu constitutionem Adriani, qua Carolo Magno conceduntur anno 774 tam multa ab omni fide abhorrentia (Goldast., *Const. imp.*, tom. I, pag. 16; Lunig., *Cod. It. Dipl.*, tom. I, pag. 1); Leonis VIII, pseudo-pontificis decretum, quo ipse una cum senatu P. Q. R. incredibilia concedunt Ottoni I anno 963 (Lunig. *ibid.*, p. 5, et *Spic. eccl. cont.* II, pag. 66); Senatusconsulta duo, per quæ ab iisdem permittantur Ottoni electio Romani pontificis, investitura episcoporum, et omnia temporalia sanctæ sedi donata a regibus et imperatoribus restituantur, historia omni reclamante (Goldast., *Const. imp.*, tom. I, pag. 221 seq.; Lunig., *Cod. It. Dipl.*, p. 6, *Sc. eccl.*, p. I, p. 139); et Ottonis III constitutionem qua patrimonium Ecclesiæ constituitur certis ex civitatibus; donatio Constantini

A confirmata dicitur a Carolo Magno; eademque declaratur supposititia (Goldast., *ibid.*, pag. 226; Lunig. *ibid.*, p. 7, et *Spic.*, p. 140).

II. Infirmitas adeo fundamentalis, seu potius eorum rudicibus, nam prorsus excisa esse neminem latet, juris publici assertores inhærent. Ponunt primo (Struv., *Syntagm. J. P. imp. Rom. Germ.*, § 3, p. 4) Imperium Romanum a Carolo Magno acquisitum, deinde ab Ottone Magno denuo vindicatum, perpetuoque jure cum regno Germanico ita conjunctum, ut et nomen suum in istud transtulerit. Post hæc in plures periodos imperium ita excogitatum dividunt: 1. ab Ottone Magno ad Henricum IV, Germaniæ regem; quo tempore ab Ottone et successoribus, more Carolingiorum, summum imperium in pontifices, senatum P. Q. R. et sanctæ sedis patrimonium, absque Romanorum pontificum contradictione, exercitum esse contendunt. 2. Alteram periodum ad Friderici II obitum an. 1250 perducunt. 3. Hinc cœpisse aiunt finem Germaniæ interregnum 25 annorum, a cuius initio ad Auream bullam Caroli IV, per annos amplius centum, ad 1356 tertiam periodum ducunt. Secundam et tertiam periodum imperio infestam depingunt: nam labefactatum aiunt imperium illud summum a sancto Gregorio VII, at nonnisi Caroli V ætate pontificem agnosci cœptum Romæ, Romanique territorii dominum, contendunt: ac tempore interregni septemviralem senatum cœpisse, una cum Germaniæ principum potestate, et Caesaris auctoritatem tam in secularibus quam ecclesiasticis magis magisque labefactatam esse autumant. Insequentibus periodis agunt de imp. Germanici majestate tum Aurea bulla, tum scriptis aliis legibus firmata, quas minime ad rem nostram facientes volens ac habens prætermittam. Secus est de prioribus tribus; quæ, quia suppositionibus tum relatis, tum aliis pluribus minoris notæ nitentes, imperii Occidentalis reditivi falsam indolem obtrudunt, Romanorum pontificum, regumque, atque imperatorum testimoniis repugnantibus, æqua trutina pensandæ mihi erunt adversus Italum scriptorem magni nominis, qui tanto cum Italice juventutis incommodo suppositionum, quas facit et rejicit, sententiam fere omnem amplectitur: præterea una cum jurisconsulis Germanicis monumenta certa, quæ imperii vera indoles et dominium sanctæ

sedis extra omnem aleam ponuntur, in dubium vocat aut falsi arguit.

III. Pergratum id illis accidisse fidem faciunt immensa hujusmodi librorum et tractatum copia, quae fere obrymuntur, post edita Italicarum Antiquitatum sex magna volumina, et minora duodecim Annalium Italiae, quae suum etiam in idioma transtulerunt, ut latius paterent atque intellecto faciliora cuique essent in iis contenta; necnon aliquis ejusmodi conatus Italo eidem auctori dicatus adversus apostolicae sedis dominium, ex editis iis voluminibus expressus. Tantam ego licentiam si vellem compescere, aequum tunderem. Id tantummodo nitendum mihi esse video, ut opinionem omnino falsam de sanctae sedis dominio, ob male perceptam indolem imperii, sive, ut melius dicam, imperatoriae dignitatis in Occidente institutae, seu instauratae a sancto pontifice Leone III, tot scriptorum caetera eruditorum atque acris ingenii lucubrationibus posthabitis, patefaciam. Ita siquidem Italicae saltem juventuli consultum erit, ne alienum sequatur errorem, aut per devia incedens ad rectum tramitem reducat. Id vero per me fiet monumenta minime dubia proferendo, ex quibus liqueat sanctum pontificem non transtulisse nec innovasse imperium, quod scilicet in Oriente perseveravit, nec pontificii juris erat aut voluntatis illud extinguere; ut Leonis successores comprobant, qui Orientale imperium minime detrectaverunt: sed instituisse, vel instaurasse imperatoriam dignitatem, ut sibi suisque successoribus ac ditionibus sanctae sedis prospiceret, contra subditorum audaciam. Quis enim credat perdere eum voluisse summam Romanorum pontificum, qui eum praecesserant ac secuturi erant, potestatem? Quis putet tantum factus a pontifice sanctitatis gloria celebratissimo perpetratum esse, ut principi apostolorum auferret quod rex Pippinus semel oblatum religioni duxit imperatori Orientis concedere, et tam ipse quam filius Carolus divo Petro adversus Langobardos invasores validissimis exercitiis vindicarent?

IV. Itaque non imperium, sed imperatorem in Occidente sanctus Leo III instauravit. Cujus rei testis integerrimus est Ludovicus II, in epistola celebri ad Basilium imp. Orientis (Baron., 871, n. 51; Duchesne, *Script. Franc.*, tom III, p. 535), qui simul veram indolem instauratae dignitatis declarat: « Carolus, inquit, Magnus, abavus noster, unctione hujusmodi per summum pontificem delibutus, primus ex gente et genealogia nostra pietate in eo abundante et imperator dictus est, et Christus Domini factus est. » Reversusque Graeco morem gerere, qui Francorum imperatorem appellari eum volebat, finem renovatae ejusdem dignitatis patefacit: « A Romanis enim hoc nomen et dignitatem assumpsimus, apud quos nimirum primo tantae culmen sublimitatis et appellationis effulsit, quorumque gentem et urbem divinitus gubernandam, et matrem omnium Ecclesiarum Dei defendendam atque sublimandam suscepimus. » Eapropter Theganum aliosque Carolinae aetatis scriptores non

A imperii, sed regnorum Caroli imperatoris meminisse comperies. Quin etiam ipse Carolus tum in divisione regnorum inter filios, tum in testamento, anno 811, de suis regnis decernit, nullatenus de imperio. Et cum Aquisgrani convocatis regni proceribus, tam ecclesiasticis quam laicis, Ludovicum Aquitaniae regem sibi successorem elegit (*Theg.*, c. 6) conceptis verbis eos interrogavit: « Si eis placuisset ut nomen suum, id est imperium filio suo Ludewico tradidisset. » Idem sic imper. designatus in Aquitaniam rediit, « et Dominus imperator tenuit regnum et nomen suum honorifice, sicut dignum erat. » Post Caroli mortem Ludovicus (*Idem*, c. 8) « venit Aquisgrani palatium, et suscepit omnia regna quae Deus tradidit patri suo sine ulla contradictione. » Ex iis omnibus legationes accepit, Beneventanorum quoque (*Ibid.*, cap. II seq.) et ex regno Italiae ipsum regem Bernardum, quem post praestitum fidelitatis juramentum in Italiam remisit. Duobus primis regni annis regem et principem appellatum invenies; at anno 816 Stephanus IV, Leonis successor, in Franciam se conferens (*Ibid.*, c. 18), « coram clero et omni populo consecravit eum, et unxit ad imperatorem, et coronam auream mitra pulcherrimam et pretiosissimis gemmis ornata, quam secum apportaverat, posuit super caput ejus. Et Irmingardam reginam appellavit Augustam. » Hinc Ludovicus, regis nomine obsoleto, imperator dici coepit.

V. Quae cum vera sint, ut sunt certe verissima, nequiquam annalista Italus (an. 806) unam e suis falsis opinionibus proficit, seque ipse teste probare nititur Carolum nil de urbe et ejus ducatu agere in ea divisione, quia illi reservabatur, qui designatus postea esset Romanorum imperator. Et anno 813, cum nomen imperatoris tributum fuit Ludovico procerum Francorum consensu, jure conici posse ait minime id praestitisse Carolum inconsulto Leone pontifice. Continuo autem subdit: « Certe is Francus non referebat acceptam dominationem Urbis, nec maiestatem tituli, et gradus imperatoris, » ut sonat vernacula ejus sententia Latine reddita. Tam alte sedebat illius animo falsa haec opinio de dominatione Urbis! Falsum utrumque: nam Carolus in divisione regnorum, ubi quaecumque erant juris sui inter filios distribuit, Romam ejusque ducatum, quae pontificiae dominationis erant, non ausus est illorum cuiquam tribuere, sed cunctis ex aequo defendenda, quod erat patriciatus, et postmodo imperatoriae maiestatis munus, injunxit: « Super omnia autem, inquit, jubemus ut ipsi tres fratres curam et defensionem Ecclesiae sancti Petri simul suscipiant, sicut quondam ab avo nostro Carolo, et beatae memoriae genitore Pippino rege, et a nobis postea suscepta est, ut eam cum Dei adiutorio ab hostibus defendere nitantur, et justitiam suam, quantum ad ipsos pertinet, et ratio postulaverit, habere faciant. » Quae totidem fere verbis Ludovicus Pius suis et ipse filiis praecepit. Ex primo autem hoc capite aliud pendet quod annalista coniectando extundit. Quae omnia manibus ipsis tene-

vim auctoritate monumentorum, quæ proferam. Interim Ludovicum II Basilio significare audimus, se non dominari, sed gubernare, et defendere Urbem. Quæ duo tam necessaria erant ad imperatoris titulum assequendum, ut Carolinis ipsis relictis, si officio de-
erant, alii collatam eam dignitatem compertum sit at-
que exploratum.

VI. Et vero in serie Augustorum inter Carolum Crassum et Arnulphum Carolingiorum ultimum, et Guidonem Spoletanum ducem a Stephano V inaugu-
ratum, et Lambertum illius filium a Formoso (an. 891 seq.) sex circiter annis imperatoria maiestate
fulsisse eruditi norunt. Perinde est de Ludovico III Burgundie rege et Berengario duce Foro-Julien-
si, a Benedicto IV et Joanne X coronatis. Sed quod maxime
notari oportet, cum Berengario decedente imperatoria
maiestas annis siluit duodequadraginta, Romæ tyran-
nidem occupantibus comitibus Tusculanis, Agape-
tas II Ottonem Germaniæ regem accersit adversus
Berengarium alterum, cujus præpotentia Ecclesiæ res
et personæ admodum vexabantur; at de Ecclesia
optime meritum diademate imperiali redimire per
eosdem tyrannos ei non licuit. Forte post annos cir-
citer decem Octavianus comes Tusculanus ad Ponti-
ficale fastigium ascendit. Tunc vero Ottonem iterum
accersitum, pactisque non paucis nec modicis rebus
opportunius explanandis, Joannes XII (ita enim vo-
cari voluit Octavianus) solemnī ritu in basilica Vati-
cana hunc primum ex Germaniæ regibus imperato-
rem coronavit. Postea vero Germaniæ ipsi, quod
de Franciæ regnis non e venerat, imperii nomen est
factum. Romano-Germanicum jurisconsulti appel-
lant, quæ res ad nostrum institutum, ut aiebam, non
spectat. Istud enim accidit post Auream bullam, quæ
tertiā ex supra memoratis periodis claudit; nec
citra easdem venire, quatenus patietur historia, cer-
tum mihi est ac deliberatum. Itaque aut imperium
memoretur apud antiquos scriptores, quod raro fa-
ctum invenietur a Francis, aut imperatoris nomen
insigne, semper imperatoria maiestas a Leone III
instituta vel instaurata accipiat necesse est. Fun-
damento autem Struvii et aliorum de imperio a
Carolo Magno acquisito, et ab Ottone I iterum vin-
dicato nihil infirmius, nihil a veritate omni magis
abhorrens, quod monumentis planissimum factum iri
confido.

VII. Ea vero sunt omnino septem, jam sæpius typis
vulgata. 1. Codex Carolinus, seu epistolæ 99 a Carolo
Magno collectæ, quas Romani pontifices quinquaginta
annorum spatio a 759 ad 791 in Franciam miserunt.
2. Leonis III epistolæ decem ad Carolum imperato-
rem conscriptæ, quæ Hermanno Conringio referuntur
acceptæ. 3. Diploma Ludovici Pii. 4 et 5. Diplomata
Ottonum primi et secundi, ac sancti Henrici. 6. Do-
natio seu chartula comitissæ Mathildis. 7. Et Ru-
dolphi magni progenitoris Augustissimæ domus Au-
striacæ diploma. 8. Hisce autem jam editis singulare
unum accedit ineditum, codex videlicet Rudolphinus,
quo 126 epistolæ continentur fere omnes Rudolphi,

A adjecto in fine principum imperii electorum diplo-
mate, quo Rudolphinum prædictum confirmatur, non-
nihil ab editis discrepante. Cumque ex monumento
isto quantivis pretii præcipua capita bullæ Auræ non
modicum lucis accipiant, per tres illas periodos a
Struvio excogitatas ab anno primo Ottonis Magni
962, seu per annos 394, usque ad 1356, Germanicum
imperium citra omnem suppositionem suis certis fini-
bus circumscriptum tenebimus, veramque ejus in-
dolem præcedentibus monumentis perceptam magis
ac magis confirmatam intelligemus. Ditionem vero
apostolicæ sedis post tot tamque diuturnas Rudolphi
prædecessorum invasiones in statum pristinum resti-
tutam ex Rudolphino codice deprehendemus. Cumque
ejus origo et incrementa omnia, præter donationem
Mathildicam, pateant ex Codice Carolino, qui imper-
ratoriam dignitatem anno 800 institutam præcessit:
hinc est quod utriusque codicis auctoritate, et regum
Francorum tempore, et sub Augustis tam Carolingi-
cis quam Germanis eandem ditionem eademque jura
sanctæ sedis fuisse comertum erit. Præterea iidem
codices faciunt fidem minime dubiam tribus diploma-
tibus, quæ nullo jure vocantur in dubium, quia neque
indoles imperatoris maiestatis a Leone III institutæ
vel instauratæ percipitur; nec varii ditionis tituli seu
capita secernuntur; nec denique disciplina ordinatio-
nis pontificiæ alio tempore alia exploratur. Nunc de
singulis monumentis dicendum aliquid.

§ 1. De Codice Carolino.

VIII. Codex Carolinus merito aciem ducit: ab eo
siquidem cætera omnia pendunt. De prima illius edi-
tione accurate Lambecius, ubi verba facit (*Comm.
de Bibl. Cæs. Vindob.* lib. 1, p. 62) de Tengenelio
augustæ illius bibliothecæ præfecto: «Ejusdem, in-
quit, bonitati debet posteritas volumen epistolarum,
quas Romani pontifices Gregorius III, Stephanus III
(II), Zacharias I, Paulus I, Stephanus IV (III), Adria-
nus I, et antipapa Constantinus, miserunt ad prin-
cipes et reges Francorum Carolum Martellum, Pip-
pinum, et Carolum Magnum, olim quidem studio
et cura ipsius Caroli Magni collectum; anno au-
tem 1615 a R. P. Jacobo Gretsero Ingolstadii in-4°
editum. Codex ms. membranaceus antiquissimus, et
hactenus in orbe terrarum unicus ex quo epistolæ
illæ desumptæ sunt, asservatur etiam nunc in biblio-
theca Cæsarea inter codices historicos latinos nu-
mero centesimus nonagesimus octavus, et, ut ex
scriptura et aliis circumstantiis evidentissime appa-
ret, sine controversia ipso imperatoris Caroli Magni
ævo scriptus est. Quod autem ex hoc bibliothecæ
Cæsareæ codice editio R. P. Gretseri prodierit, tes-
tatur ipse in fine Præfationis ad lectorem his ver-
bis: «Unum addo, etc.» Idem alibi (*Ibid.*, lib. 1, p. 322)
de eodem Codice: «Cæterum per quam varias re-
rum vicissitudines, et quo tempore ac modo idem
ille præstantissimus codex tandem pervenerit in au-
gustissimam bibliothecam Cæsaream Vindobonensem,
id mihi prorsus est incognitum. Primus autem jam

memoratus summorum pontificum epistolas ex eo describi curavit vir cl. Sebastianus Tengenelius augustissimæ bibliothecæ Cæsareæ tertius ante me præfectus, easque publicandas misit ad R. P. Jacobum Gretserum Soc. Jesu celeberrimum theologum cujus cura postmodum Ingolstadii typis Andræ Angelmarii anno 1613 in-4^a editæ sunt. Quo nomine, licet utrique suam deberi laudem haud abnuam, necessario tamen monendum est, operæ pretium fore, si prima illa editio de integro accurate conferatur cum ipso supra memorato codice authentico. Quod enim is qui eum descripsit nimiam in nonnullis locis corrigendis et mutandis sibi arrogaverit licentiam, apparet vel ex ipsa prima pagina: quippe ubi non modo vocabulum memorialis prava emendatione transformatum est in memorabilis, verum etiam inscriptio primæ epistolæ pro lubitu mutata et mutilata est. In ipso namque codice authentico ea se habet hoc modo: « Epistola Gregorii pape ad Carolum majorem domus missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ. » In editione autem impressa sic legitur: « Epistola Gregorii III pontif. ad Carolum Martellum. »

IX. Rectum hujusmodi judicium doctissimi viri de Gretseriana editione ansam dedit Chorographo Italiæ mediæ ævi (Scr. Ital. tom. X, p. 37), ut minus æquam de eadem sententiam proferret: « Monet quidem, ait, ex Lambecio Pagius anno 767, n. 2, amanuensem Gretseri nonnulla immutasse, dum ex bibliothecæ Cæsareæ exemplari authentico transcripsit codicem. Nomina propria regionum et urbium non immutasse speramus. Cæterum et nos plura observamus (præsertim in epistolis Adriani) historicæ et genealogicæ veritati omnino adversantia, quæ sane non ab imperito amanuensi immutari potuere; sed sane fuerunt ab eodem Gretsero adjecta, ut Ludovicianum aliisque suspecta documenta fulciret. » Et paulo infra: « Testatur enim Pagius an. 755, n. 6, quod quidam donatio Pippiniana contineret; et quas civitates complecteretur, inter scriptores non convenit; hoc est nondum satis constat, an regiones et urbes promissæ, fuerint cunctæ actu traditæ, et si traditæ, quo jure, an plenissimo sine dependentia, ut dicitur, stantibus clausulis in donationibus appositis adhuc in exemplaribus Baronianis: « Salva super eosdem ducatus nostra (regali scilicet, sive imperiali) in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subjectione, » aliisque restrictionibus, » ut in exemplari Sigoniano. Fiduciam hominis! Tengenelius augustæ bibliothecæ præfectus, Gretseri amanuensem vocat, eumque imperitum; Gretsero ipsi per summam injuriam falsarii notam inurit; clausulam appositam ducatibus Thuscæ et Spoleti, quæ luculenter probat provincias et civitates reliquas summo jure concessas esse sanctæ sedi, donationi integre ascribit. Inofficiosum istud falsumque scribendi genus quis ferat? Attamen Muratorius hujusmodi scriptorem summo loco habens opiniones istas omnino falsas obviis ulnis amplectitur, suisque in Annalibus sæpe obtrudit. Hinc lector judicet, quam

A necessaria est editio pari puti codicis Vindobonensis. At prosequamur Codicis editiones alias: de nostra enim opportunius dicendum erit.

X. Annis duodeviginti post primam hanc editionem, Codex iterum vidit lucem Lutetiæ Parisiorum per Sebastianum Cramoisy an. 1641, curante Francisco Duchesne Andræ filio (Scr. Franc. tom III, pag. 700), qua editione usus est Labbeus in Collectione conciliorum, aliique. Cum vero hæc nihil novi habeat, sed Gretserianam omnino referat, pro una eademque haberi debet. Perinde est de nuperrima typis Parisiensibus nitidissimis curata a PP. Benedictinis in nova editione operum Duchesnii anno 1744, tametsi ordo epistolarum novus excogitatus fuerit: namque juxta Cointii et Pagii chronologiam sunt dispositæ. Quamobrem Gregorii III epistolæ duæ, ordine temporum exigente, sunt seorsim vulgatæ (tom. IV, pag. 92 seq.) pari modo sancti Zachariæ unica (*Ibid.*, pag. 96) eademque mutila, nam responsa septem et viginti, totidem questionibus Francorum, tanquam abs re, omittuntur. Reliquæ omnes (præter 96 et 97 eadem ex causa prætermittas) sequenti volumine sunt editæ (tom. V, pag. 485 seqq.). Quid vero? Laudati auctores non omnium epistolarum chronologiam, veram falsamve, sunt assecuti. Propterea novissima in hac editione, quæ chronologia caret, cæteris postponuntur. Sic Pauli duæ (Cod. 43, 46) in calcem rejectæ, incerto anno datæ dicuntur; et Adriani multo plures tripertito divisæ in incerto omnes relinquuntur. Quandoquidem tres constituendæ dicuntur inter annos 774 et 781 (Cod. 57, 61, 62), aliæ undecim (Cod. 67, 79, 72, 74, 77, 82, 83, 84, 87, 89, 93) in quibus Carolus compater nominatur, post annum 781 scriptæ feruntur; ac demum duæ (Cod. 70, 81) anno 782 dubitanter ascribuntur. Præter hujusmodi inversionem, quæ improbanda non esset, si accuratior, quid a Gretseriana hæc nova editio discrepet, non video. Quid quod in nuperrima Gretseri Operum editione, sus deque habita Lambecii admonitione, neque attempta injuria, qua Gretserus afficitur a Chorographo Italiæ, juxta editionem pristinam Codex Carolinus iterum est prelo mandatus?

XI. Unus Lambecius, qui novæ editionis necessitatem sensit, optimo publico provinciam suscepit recensionis Codicis Vindobonensis, deditque in lucem pontificias epistolas in eo contentas longe alias ab hucusque editis. At quia hunc Codicem primum ex opusculis esse voluit concepti magni operis, cui Syntagma Germanicarum rerum faciebat nomen, illiusque editione vixdum absoluta, quæ sunt mortaliū vices, e vivis abiit; imperfecti operis id nobile principium non prodit in vulgus Quænam alia opuscula Codicem Carolinum sequi debuissent, incertum. Cur autem tanti operis partem tam modicam publicæ lucis fieri non sit permissum, facili negotio assequimur, si Codicis impressi principium et finem spectemus. Auctor siquidem principio exponit quæcunque continentur in Codice isto epistolari, ut eum

appellat: ejusdemque vices enarrans: « Volumen, inquit, membranaceum, quod olim primo quidem ad ipsius Caroli Magni bibliothecam cubiculari, deinde solum ad Willibertum archiepiscopum Rothomagensis pertinuit; nunc vero authenticum asservatur in augustissima bibliotheca Caesarea Vindobonensi. » Et continuo subdit: « Petrus Lambecius Hamburgensis totum hoc opus summa fide et diligentia recognovit, ac contulit, et chronologia accurata, atque necessariis adnotationibus in fine adjunctis illustravit. » Pagina autem extrema, quae numeratur 208, ubi visitur: *Codici epistolaris Carolini finis*: indicatur in calce folii sequentis initium PE— Petri videlicet *Lambecii chronologia et annotationes*, quas principio promissit: tametsi nusquam inventas esse conficitur ex silentio Danielis Nesselii, qui Lambecio successit, ceptique magni operis continuandi studio illectus nullam ex illius schedis inobservatam reliquit. Partim modo Joannes Benedictus Gentilotes Nesselii successor in augusta bibliotheca nec chronologiae nec annotationum mentionem facit. Qui defectus, ni fallor, praecipua fuit causa cur Codex epistolaris supprimeretur a Nesselio.

XII. At Gentilote causa alia potior adfuit, ne Lambecianam editionem prodire in lucem sineret: quandoquidem, collata eadem cum Codice, deesse vidit in edito barbariem defectusque omnes, quibus nihil aptius ad fidem Codici conciliandam. Quod venerabilis Baronius admonerat (1019, num. 5) edens documentum cum suis omnibus navis: « Obsitum, inquit, solecismis et barbarismis, et superinductis ex vetustate mendis depravatum, quaecunque sit, accipe: nam sciendi curiositas quaeque aspera condens suavia reddit. » Praeterea nimiam Tengenagelii licentiam, cum eum descripsit Gretsero transmittendum, deprehendit. Cujus rei sic lectorem admonet in Praefatione suae recensionis mis. de qua mox: « Librarii menda, quorum incredibilis est in eo numerus, condixit pleraque omnia Tengenagelii suam manu, sed nimia licentia, non modo ad marginem veram lectionem ascribens, sed passim radens, inducens, reficiens, et inculcans, id quod probare non possum: tametsi ea mente id fecerit ut Jacobum Gretserum, cui volumen istud edendum postea dedit, corrigendi labore levaret. » Huc accedit Gretseri ejusdem sincera confessio in sua Praefatione: « Illud te nosse velim, mi lector, me veteris orthographiae non admodum superstitionis rationem habuisse; quia tractus non habetur orbis, sive legas *industriis*, etc., sive, ut nunc fert consuetudo: *illustris*, etc. » Quod quantum importet detrimentum antiquis codicibus, rei diplomaticae periti judicabunt. Quamobrem Gentilotes, Lambeciana editione posthabita, Codicem accuratissime contulit cum Gretseriana, omnesque vel minimas variantes lectiones indicavit. Notas ipsas, seu compendiosas scripturas, exempli gratia, *mī, pō, dūm, dū, a* Tengenagello redditas, *Domini, Domino, Dominum*, et a Lambecio *Dei, Deo, Deum*, solertē restituit, quippe quae codicis aetatem defi-

niant ante nonum saeculum, ut praeter alios agnovit Godefridus abbas ordinis Benedictinorum (*Chron. Gotw.* tom. I) multisque allatis exemplis comprobavit. Praeterea quidquid Tengenagelii correxit, rasi refecitque, Gentilotes ad Codicis lectionem reduxit, rei semper lectorem admonens; quidquid autem ille induxit, refecit. Lambecius e contrario saepe adhibet Tengenagelii correctiones, quas condemnarat, ut vidimus. Utcunque autem sit de hac Lambecii instantia, trium horum augustae bibliothecae praefectorum laboribus prolatis, Codex ipse Carolinus Vindobonensis sine ulla dubitatione exprimitur.

XIII. Talem vero tantumque ad novam Codicis editionem apparatus, qui nonnisi augustae bibliothecae praefectis praesto esse poterat, vir doctrina apud omnes Europae litteratos celebratissimus, auctoritate apud viros principes gravissima, et, quod majus, gratia Caesaris utens plurimum, uno verbo Dominicus Passioneus, tunc apocrisarius seu nuntius apostolicus Viennae Austriae, nunc eminentissimus sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis sua in selectissima et immensa librorum suppellectile utendum possidet. Quemadmodum tot laudibus cumulatis ornatus vir, totaque Europa, ac praecipue in Urbe celeberrimus ob res praecclare gestas domi forisque pro apostolica sede, tantos thesauros sit adeptus, non erit ingratum litterariae reipublice paucis percipere. Is Gronovii, Montefalconii, Mabillonii, Fontanini, ac praecipuorum ejus aevi litteratorum testimonis a sua juventute commendatissimus celebriorum Europae academias privatus invisit; nullaque adhuc publici ministerii dignitate fulgens, Hagae Comitum anno 1708 et tribus sequentibus Clementis XI jussu substituit sanctae sedi opitulaturus, dum de pace inter Europae principes agebatur. Deinde cum anno 1712 pax publica sancita fuit Trajecti ad Rhenum, et 1714 apud Helvetios, ubi publici habebantur tractatus, semper et ubique interfuit, apostolici ministerii fungens munere. Iisdem in publicis conventibus, tum comitate ingenua, tum mira ad res gerendas dexterritate, et sanctae sedis jura acerrime vindicavit, et magnam sibi apud viros principes aestimationem collegit. Eadem longe aucta, cum postmodum ad eorundem Helvetiorum rempublicam apocrisarius missus ab Innocentio XIII catholicam fidem et ecclesiasticam immunitatem diu ac strenue tutatus fuit (*Addit. ad Diacon.* tom. II, p. 727 seqq.), summam illi auctoritatem apud omnes ordines comparavit. Adeoque an. 1730, Viennam profectum apocrisarii pariter, seu nuntii apostolici dignitate conspicuum, tanti nominis virum certatim demereri omnes, praecipue litteratorum cultores, nitebantur: quippe quem non modo ex quibusdam ingenii fetibus evulgatis, sed ex praecipuorum Europae litteratorum encomiis summo loco habendum intelligebant. Cum vero apud Caesarem gratia et auctoritate plurimum valere illum senserunt, nil deinceps, quod aut optaret, aut peteret, non lubenti, ac volente animo sunt imperiti.

XIV. Spectatissimo autem nuntio apostolico id unum curæ erat, ut Lambecianam editionem utcumque imperfectam, et novissimam Codicis Carolini recensionem a Gentiloto confectam assequeretur. Æquus siquidem ejus Codicis æstimator, eo confirmari horat jura omnia sanctæ sedis, ac præcipue fidei diplomata Ludovici Pii, Ottonum, et Henrici I. quod et Choro-graphus Italiae mediæ ævi cognovit, ut vidimus; ac proinde ardua quæque subiisset, ut validissimum id præsidium sanctæ sedi compararet. Gentilotus jampridem obierat diem suum, eique in angustæ bibliothecæ præfectura successerat Joannes Baptista Garellius archiatr et consiliarius cesareus, qui Gentiloti amicissimus fuerat; suosque prædecessores facile antecelluit favore, et auxiliis in aliorum studiis promovendis. Opportuniorem Passionem occasionem nancisci non poterat, ut Lambecianam editionem, et manuscriptam Gentiloti recensionem summa cum fide descriptam assequeretur. Quanti eadem essent etiam Viennæ, quæ in augusta sede pluris habebatur vetustissima ætas codicis, quam res in eo contentæ, argumento illud est, quod uni huic summo viro cum obsequio semper, et veneratione ab omnibus, sed a me præcipue nominando, pretiosissimi loco muneris sunt concessæ. Ac de Lambeciana quidem editione, cum Gretseriana jampridem vulgata ubique circumferretur, eademque esset magni operis modica pars, minus est quod miremur: at Gentiloti recensionem ineditam, opus tanti temporis, tantique laboris, unum Passionem adeptum esse, id vero singulare est, maximeque admirandum. Quod profecto nonnisi doctrinæ celebritati, maximæ apud omnes auctoritati, et summæ gratiæ Cæsaris referri debet acceptum.

XV. At enimvero quamvis prædictæ editionis paucissima exempla exstent, Gentiloti eodem teste (*Præfat.*), unum tamen ad manus pervenit apostoli Zeni, quem Cl. virum gratia et amicitia apud litteratos omnes valuisse dum viveret, omnes norunt. Ex quo variantes lectiones cursim, et minus exacte excerptæ aliena manu, a Muratorio editæ sunt in nova Gretseriana editione (*Scr. Ital.* tom. III, part. II, pag. 73 seqq.). Quæ super re auctor iste audiendus; nam simul raritatem Lambecianæ testatur, et ab se explorata tanquam exactissima emitti fatetur: « Laborem, inquit, Lambecii hominis utique diligentissimi avide expectabat litteraria respublica; verum, quæ causa intercesserit, ne in publicum diem prodierit hæc ipsa illius editio, incomptum fateor mihi. Fortasse mors illius consilium importune intercepti litterarum amatores spe concepta fraudavit. Certior quoque factus sum, exemplaria nulla dimissa fuisse in lucem, si pauca excipias feliciter et carcere elapsa, et nunc thesauri loco a possessoribus habita. Et ex his quidem unum tandem in mantis venit clarissimi apostoli Zeni solertissimi antiquitatum et librorum quoque fatiorum venatoris. Ipse vero pro suo studio erga litterarum augmentum illud contulit Domini Vandellio, nunc publico matheseos professori

A in gymnasio Mutinensi a me non semel laudato; qui, collata editione Lambeciana cum præcedentibus, variantes omnes lectiones collegit, atque ad me humanissime detulit. Hic ergo habebit lector Gretserianum Codicis Carolini textum, simulque suppositas emendationes à Lambecio congestas: quæ ratione utramque quodammodo editionem a me exhiberi uniusquisque intelliget. Quæ an mutillæ minusque exactæ editioni, ejusmodi est Muratoriana Isid., convenient, ex paucis quæ subjiciam, colligere erit.

XVI. Ac primo notari velim, ambecium (*Comm. Bibl. Cæs. lib. II, pag. 322*) antequam de sua editione cogitaret, monuisse, vocabulum *memorialis*, in *memorabilis* transformatum esse a Tengenagelio; quam sane admonitionem Ducargius ipse (*Glos. V. Memoriales Membranae*) inseruerat Glossario mediæ et infimæ Latinitatis his verbis: « In Inscr. Cod. Car. ms. ap. Lambec. lib. II *Comm. de bibl. Cæs.* cap. 5, quæ conservant memoriam, et ab oblivione vindicant. » Quin etiam *memoriale* absolutum in eadem sententiam adhibetur a Paulo I (*Cod. Car. ep. 41, al. 16*), qui Pippinum laudibus prosecuturus, incipit: « Dum divinas Scripturarum historias in nostro memoriali revolvimus. » Item (*Cod. Car. ep. 98, al. 82*) Gentilotus legit in ms. Vindob. *Regalem memorialem*. In editione autem Codicis patens est litteris majusculis MEMORIALIBUS MEMBRANIS. At Muratorius Tengenagelii correctionem *memorabilibus* sequitur cum Gretsero. Præterea Gretserus (typothecæ culpa, ni fallor, decepti iteratis particulis et jam prætermisit in epist. 4 verba hæc magni momenti, unde liquet, Francorum regum donationes non instituisse, sed amplificasse apostolicæ sedis ditionem: « et jam quia nullum augmentum nobis factum est: » quæ in Lambeciana editione haud desiderantur. At tamen Muratorius Gretserum imitatur. Nec data opera factum putes; namque eadem occurrunt epist. 6; at neque a Gretsero, neque a Muratorio omittuntur. Mitto alias Gretseri omissiones (*Cod. Car. epist. 51, 42, 50, 77*) quæ apud Muratorium quoque inveniuntur; plerasque enim nec Lambecius vidit, *Dominus* pro *Domnus* a Lambecio sape restitutus juxta fidem Codicis, non notatur in primis septem epistolis. Minora passim obvia usque ad finem non excipio, ne lectori fastidium ingeram: id tamen affirmare non dubito, quod falso pollicetur Muratorius se Lambecianam editionem vulgare. Quid quod plures epistolas, præsertim sextam, et nonagesimam septimam, quæ similes aliarum sunt, profert mutillas variantibus lectionibus suis deque habitis? Suas quoque animadversiones variantibus inserdit, de quibus opportunius dicam in notis. Unam hic non præteream, quæ solæcum epist. 59, corrigens: « nisi velis, inquit, hunc solæcismum tribuere pontificio amanuensi. » Quod quidem dignum admiratione est: nam alibi (*Ant. Ital. tom. IV dissert. 43*) Adriani epistola utitur ad ignorationem illius ævi comprobendam in ipsa urbe. Atque hæc satis sint ad demon-

strandum, rem esse adhuc integram de Carolino Codice, cujus nulla editio sincera est.

XVII. Equidem diligentiam Lambecii dum improbari video a Gentiloto, non possum, quin ejusdem Lambecii hallucinationem patefaciam de Carolino ipso Codice: inde enim quisque colliget, cujusmodi chronologiam et annotationes additurus erat suæ editioni, si superstes fuisset. In supra laudato Commentario bibl. Casareæ (lib. II, pag. 221) ad verba tituli: *seu etiam de Imperio*, apposuerat hanc notam: « nempe Orientali, sive Cpolitano. Sed quod dolendum est, epistolæ illæ imp. Cpolitianorum, quarum hic fit mentio, non exstant in hoc codice. Videtur ergo totam illud corpus epistolarum fuisse divisum in duo volumina, quorum primum, quod etiam nunc exstat in augustissima bibliotheca Casarea, et illud ipsum est, de quo in presens agitur, continuit epistolas summorum pontificum, alterum autem, quod longinquitate temporis perisse existimo, comprehendit epistolas imp. Cpolitianorum. » Mihi vero, quod tanti viri cum pace dixerim, non nisi pontificias litteras in titulo indicari persuasum est; quippe quæ et de apostolica sede et de imperio tractant, ut opportune animadvertam in notis. Quamvis enim nonnullæ epistolæ scriptæ sint ad Carolum Cpoli; tot numero eadem non sunt, quæ seorsim referri debuerint in alium codicem. Præterea de paucis illis luculenter constat. Quamobrem verba illa tituli spectant ad pontifices, qui de summa sede apostolica beati Petri apostolorum principis, seu etiam de imperio scripsere ad principes et reges Francorum, ut fert titulus. Non enim facile inveniuntur exempla præpositionis *de pro ab* usurpatæ, quamvis et in Italia, et in Francia, multa adhuc barbaries obtineret. Ad Lambecii vero diligentiam improbatam quod attinet, ex Gentiloti recensione palam erit, quam multas correctiones Tengenagelii adoptaverit, et quam frequenter suas adjecerit.

XVIII. Ex hucusque allatis est evidens novam hanc editionem codicis necessariam omnino esse; tum ut Tengenagelii licentia teneatur; tum ut Lambecii labor integer inspiciatur; tum denique ut Gentiloti studium vere improbum, quo Vindobonensis Codex qualis erat, qualisque est factus a Tengenagelio deprehenditur, litterariæ reipublice commendetur. Eam ob rem Gretserianam et ipse editionem adhibere constitui pro textu, trium Casareæ bibliothecæ præfectorum variantes lectiones subjiciendo*. Quandoquidem puras putas epistolas edens, ut exstant in codice, quod Gentiloti ope possem facere, laboris nimium lectori exhiberem, ut cujusvis ex tribus clarissimis viris operam nosceret, meritisque laudibus Lambecium, et Gentilotum fraudarem, quod minime æquum est. Præterea quidquid libertatis sibi arrogavit Gretserus in orthographia, Tengenagelio verteretur vitio, si modo vitium appellari potest Gretseri con-

* Nos præcipuas tantum lectiones variantes textui inter uncas inserimus vel in notis exhibemus; reliquas vero, quæ ad litteræ unius in vocibus quibusdam

silium, cum ars diplomatica nondum in deliciis erat. Meam hanc deliberationem probavit eminentissimus Passionius, qui multis abhinc annis editionem istam meditatatus, at multis et variis ministerii sui occupationibus impeditus, tandem optimo publico mihi procurandam demandavit. Tantis ego victus imperiis, et copia librorum adjutus ab eodem eminentissimo cardinali ex selectissima et immensa ejus bibliotheca (in qua litteratis omnibus Europæ huc venientibus id mirum accidit, nihil deesse, nihil superfluere), necnon necessariis notitiis ab eo munitus, ac veluti manu ductus per inaccessa provinciæ hujus loca, perfeci opus, cui, quaecunque sit, ingenii mei vires fuissent omnino impares. Quæ res præsertim evenit in duobus ex monumentis a me proferendis, videlicet in Codice isto Carolino, qui aciem ducit, et in Codice Rudolphino, de quo agam suo loco.

XIX. Quante utilitatis futura sit editio ista novissima prædictum in modum procurata, illi judicabunt, qui non legendo tantum, sed scribendo navant operam, ut sui animi fetus posteritati commendent. Præcipue vero elingues ii reddentur, qui adhærentes Chorographo Italiæ mediæ ævi Gretserum adjecisse putant, quæ diplomatibus Ludovici Pii, aliisque asserendis opportuna sunt visa. Cumque ex Codice isto Carolino constet, quæ erant ditio sanctæ sedis ante Francorum regum donationes, quæve incrementa habuerit ex regum eorundem largitionibus: idcirco, Patrum Maurinorum exemplo, qui chronologie digesserunt epistolas, quamvis non problem id eos fecisse aliena cura; vires nervosque omnes industriæ meæ intendi, ut singularum sin minus ætatem certam, certum saltem ordinem assequeretur, atque apposita sua unicuique synopsi, quoad fieri potuit, exacta, eas ita instructas magno usui futuras, lectori exhiberem. Muratorius, quæ ejus diligentia erat in alienis edendis partibus, conatus sine dubio esset illas digerere alium in modum, quam quem prorsus inutilem servant in codice. Enimvero epistolam sancti Zachariæ, et duas pseudopapæ Constantini loco movit, suoque ordine collocavit; necnon earum seriem disturbavit, inserendo inter cujusque pontificis litteras singulorum vitam ex Fr. Amalrico Angerio, et ex Frodoardo. Sed opiniones falsæ, quas litteris commendarat (*Script. Italic.* tom. III, pars II, ubi exstat Codex Carolinus data opera dilata est ad magnæ collectionis editionem fere absolutam) illi persuaserunt, e re sua esse epistolas illas nullo ordine, nulloque chronologie presidio, prout relatæ erant in codicem, evulgare. Ita scilicet vafrum Adrianum pontificem, falsum promissorem Carolum, sanctamque sedem illusam, anteponendo, ad arbitrium epistolas, quod vehementer adeo contendit, male animatis in apostolicam sedem, et rerum Ecclesiæ rudibus insinuare, ac probabili ratione ostendere potuisset, ut fecit.

adjectionem, vel detractationem, vel immutationem, tantum spectant, ut prorsus superfluas consulto omittimus. EDIT,

XX. Quod si alicui arrideret Vindobonensem ipsum Codicem non modo singulis in epistolis omnino expressum, sed disturbatum, uti est in augusta bibliotheca, inspicere : quæ res cui bono per me fieret non video : nil facilius, quam confusi illius ordinis instauratio. Tabulam quippe expansam omnium oculis subijcio continuo post præfationem, quæ priscum novumque ordinem epistolarum exhibet. Cæterum in epistolari isto codice tria potissimum spectanda mihi sunt visa : unum adversus Collectionis Canonum sanctæ sedis patronos ante octavi sæculi dimidium, Sirmondi invento eam parum feliciter tuentes ; alterum contra eos, qui libertatem summam consecrationis pontificum Romanorum a Gregorio III per totum octavum sæculum testatam non sentientes in Codice Carolino, eandemque perseverasse post augusteam dignitatem institutam ab apostolica sede non intelligentes, conjectando et ratiocinando disciplinam pervertunt, et Pii Ludovici diploma commentitium pronuntiant ; tertium denique adversus eosdem, qui temporalia tantum cogitantes, non animadvertunt præcipuam causam creandi primum patricios, deinde imperatores, ut fidem catholicam, et sanctam sedem ab impietate Græcorum, aliove quovis perversorum molimine tuerentur, quæ in epistolis Codicis valde perspicua est ; nec de Romanis pontificibus sanctitate conspicuis, nec de piissimis Francorum regibus, et imperatoribus pro dignitate, verba faciunt. De singulis opportunius agam in monitis, quæ cujusque pontificis epistolis præmittuntur, et in dissertationibus monumenta cætera præeuntibus, quo lectorem remitto. Hactenus de Codice Carolino, qui exhibetur primo hujus operis volumine. Venio nunc ad monumenta cætera alterius voluminis.

§ II. Sancti Leonis III epistolæ decem.

XXI. Carolini Codicis novem et nonaginta epistolæ a Romanis pontificibus fere omnes conscriptas ad principes et reges Francorum, aliæ decem consequuntur, quas summus pontifex Leo III dedit ad Carolum Magnum quem ipse imperatorem creaverat. De imperatoria eadem dignitate, tum quandiu apud Carolingios stetit, tum de eadem ad Germanos auctoritate apostolica translata, deque non modico inter utrosque discrimine, consulenda est dissertatio, quæ Leoninas hasce epistolas præbuit. Videre ibidem erit imperatoriam majestatem regia longe majorem, in ipsa urbe jus exercentem, dummodo Romani pontificis rogatus aut consilium accederent. Nihil tamen secius novam hanc majestatem a summo pontifice excogitatam esse ad orthodoxæ fidei, sanctæ sedis et Romani pontificis defensionem, ut patriciatum Stephanus II excogitaverat, ex paucis his epistolis palam fiet. Non enim aliter Carolus Augustus a Leone appellatur, atque rex Carolus ab Adriano vocatus fuerat, adeo ut majestatis tantum discrimen in uno eodemque patrono, ac defensore catholice religionis, et sanctæ sedis perspicuum sit : quandoquidem sententia epistolarum nullatenus discrepat

A ab iis tam multis, quæ in Codice Carolino exstant ; imo tanta eas inter convenientia est, ut dempta titulationis conclusionisque necessaria differentia, utrobique eandem pontificum potestatem spirituales ac temporalem ; utrobique patrocinium, et defensionem Caroli comperias. Eam scilicet naturam, seu indolem, ut demonstratum est, Leo III indidit institutæ huic dignitati ; eamque unam agnoverant Romani, teste Libro pontificali (sect. 376) cum Carolum corona imperiali redimitum laudibus seu acclamationibus prosecuti sunt : « Tunc universi fideles Romani videntes tantam defensionem et dilectionem, quam erga sanctam Romanam Ecclesiam, et ejus vicarium habuit, unanimiter altisona voce, Dei nutu, atque beati Petri clavigeri regni cælorum, exclamaverunt : B Carolo piissimo Augusto a Deo coronato, Magno, Pacifico imperatori, vita et victoria. »

XXII. Ex iisdem epistolis donatio Corsicæ, quam minus perspicua est in Codice Carolino, tam luculenter vindicatur Carolo, ut ipse Conringius, cui acceptas eas referimus, locuples hoc testimonium præbeat (ep. 4, al. 6), licet sanctæ sedi infensissimus : « Hanc insulam a Carolo donatam esse papæ etiam Anastasius refert in Vita Adriani. Leo Ostiensis recenset illam inter munera Pippini. Cum tamen Anastasius in Vita Stephani dona Pippini nominatim recensens, Corsicæ non meminerit ; hic quoque Leo papa ad unius Caroli donum provocet : verisimile est, Leonem illum Ostiensem et falli, et alios fallere. C Fuit autem Corsica hac ætate perpetuis depredationibus Sarrazenorum exposita, imo in illorum potestate : epque non mirum est, hanc Leonis petitionem effectu caruisse. Hodie tamen papali benignitate eam possidere Genuenses creduntur. » Errat autem Conringius, ubi Leonis petitionem effectu caruisse putat. Nam Sergii II tempore, qui ad Petri sedem ascendit anno 844, sexto et trigesimo post Leoninæ hujus epistolæ ætatem Adelbertus marchio illam insulam pro sancta sede administrabat. Rem docemur ex fragmento vitæ ejusdem pontificis hodie typis mandato in editione Anastasii per Joannem Vignolium variis ex codicibus compacta (tom. III, num. 40 seqq.), quale Holstenius descripserat repertum in membranis Farnesianis, dum bibliotheca celebris Farnesiana in urbe erat. Cum vero apud me exisset descriptio alia longe accuratior facta in civitate Parmensi, quo bibliotheca eadem translata erat, a diligentissimo præsule Francisco Blanchinio, lectori gratum fore confido historiæ partem huc spectantem e schedis Blanchinianis audire. Illa igitur sic se habet :

XXIII. « Hujus præfati pontificis tempore cum ista se ita agerentur, Adelvertus comes vir strenuus, hic cum esset marcensis et tutor Corsicane insule, cognita necessitate reipublice, misit epistolam Rome continentem, quod multitudo gentis Sarrazenorum ad XI millia properantes venirent cum navibus LXXII, ubi inessent equi 2 ; et quod se dicerent, Rome properare, et adcertarent liberare beati Petri apo-

stolici Panni thesauros ecclesiarum, et, si fieri potuisset, ipsorum apostolorum corpora intro inferrent Roma, ne de tanta salute nostra gens nefandissima paganorum exsultare potuisset, quæ missa est x die mensis Augusti. Quod leviter, et quasi parvipendentes susceperunt, propter mutabilem et inefficacem predictorum (Sergii II et Benedicti fratris sui) potestatem, quanquam et apud omnes tam inopinata res incredibile fieri posse arbitrabatur, tamen prudentiores Romanorum consilio initio miserunt missos et epistolas ad subjectas civitates et adjacentis eorum simul cum epistolam, quam Adelvertus miserat, ut omnes hostiliter festinantes venirent ad maritima littoralia custodienda, cujus iussa contempnentes noluerunt venire nisi perpauci ex aliquibus civitatibus, qui sub more interrogandi venerunt. Transactis vero duodecim dierum spatio, die mensis Augusti xxiii, fer. v, ind. ix, pervenerunt ipsi nefandissimi Saraceni ad litus Romanum juxta civitatem, quæ dicitur Ostia, etc. » Baronius Annalium Fuldensium auctoritate, Pagus Metensium et aliorum, basilicæ Principis apostolorum vastationem enarrant anno 846. Cum his annalibus concinit Hermannus Contractus ad eundem annum; ita ut historia ista certa sit, cui si addantur ex Parnesianis membranis adjuncta per me allata, Conringii animadversio levis, atque erronea deprehenditur; nilque habebitur certius dominatione sanctæ sedis in ea insula, necnon Romæ, et hi ejus ducatu, cujus civitates ad arma excitantur a Romanis proceribus.

XXIV. Ita siquidem Leo III, in epistola, cujus illustrandæ gratia historiam attuli Conringio ignotam, scribebat Carolo, se curam omnem adhibere una cum Pippino Caroli ejusdem filio, et Italiæ rege, « ut littoraria nostra, et vestra ab infestatione paganorum, et inimicorum nostrorum (ita reddantur: » discrimine videlicet servato inter oram maritimam Romani ducatus, quæ juris erat sanctæ sedis, et oram ducatus Tusciæ, quæ ad Carolum spectans, ab Italiæ rege defendenda erat: Ea scilicet ab urbe Populonio, ejusve territorio, ubi ora maritima sanctæ sedis desinebat, concipienda est. Quod alia etiam epistola (ep. 5, al. 8) comprobatur, ubi sermo fit de sola ora sanctæ sedis: « A quo enim de illorum (Saracenorum) adventu vestra nos exhortavit serenitas, semper potest, et littoraria nostra ordinata habuimus, et habemus custodias. » Quæ mirum in modum respondent facto procerum Romanorum Sergii II ævo. Nam subjectas civitates convocarunt, « ut omnes hostiliter festinantes venirent ad maritima littoralia custodienda. » Nec de antiqua solum ditione sanctæ sedis, citra donationes Francorum regum, Leoninæ epistolæ agunt cum Carolo imperatore, sine ulla discrepantia cum Codicis Carolini epistolis ad Carolum tunc regem datis; verum etiam de reliquis ditionibus Pippini et Caroli largitate perpetuo donatis apostolorum principi, ac pro eo Romanis pontificibus, valde dilucidus sermo est (ep. 5). At tum de hac,

A tum de majoris momenti rebus plenius et opportunius in dissertatione I.

§ III. De diplomate Ludovici Pii.

XXV. Tertio loco sequitur epistolaris historię prædictæ anacephaleosis, diploma videlicet Ludovici Pii datum septimo et octogesimo anno post apostolicę dominationis initia. In eo scilicet tituli omnes ejusdem dominationis, et omnia jura sanctæ sedis adeo luculenter designantur, ut valde mirandum sit, viros eruditos ingenium ejus minime assecutos esse. Quid, quod Baluzio, Mabillonio, Leblanco interpolatum est visum? Nonne et commentitium æque ac donationem Constantini Pagius et Muratorius cum Goldasto et Molinæo audacter pronuntiant? Horum vero tam præceps, tamque audax sententia in causa est, cur diploma toties vulgatum per me iterum in lucem prodeat. Neque id quidem, ut ex velusto aliquo codice majorem illi fidem concilium, quod certe possem: præ manibus enim habeo præstantissimum codicem in pergamena, cujus scriptor se ipse prodit in summo primæ paginæ: « Incipiunt gesta pauperis scholaris Albini. » Suam quoque conditionem indicat in brevi eorumdem gestorum enarratione: « emulus et adjutor Riccardo Urbevetano longo tempore post episcopo, pauperrimo tunc, et uterino, eodem patre, germano. » De quo apud Ughellum (*It. Sac.* tom. I, pag. 1468) monumenta comobii Saxi vivi: « Richardus patria non cognomento Capetanus eodem die sancti Benedicti, quo antecessor obierat, biennio transacto Urbevetanæ Ecclesiæ est adscitus anno 1177. » Ætatem etiam scripti codicis in fine enarrationis prædictæ designat: « Cum autem factus sum vir, meritis peccatorum vocatus sum ad Romanam ecclesiam, et ex tunc sollicitus fui quando et ubi potui, in hoc eodem fasciculo annexere quæ cognoveram vel inveniebam juris esse beati Petri per libros antiquitatum, vel ea quæ per me ipsum audivi et vidi a tempore Lucii III, qui me indignum diaconum ordinavit anno secundo, et sacerdotem quarto anno sui pontificatus (1184). » Cumque auctor annis aliquot præcesserit Cencium Camerarium, fisdemque ex fontibus monumenta vetera hausserit cum summa fide, ut maxima eorum convenientia cum autographis atque exemplis in Adriani Mole servatis ostendit; hinc est, quod diploma istud cum duobus sequentibus in nova hac editione antiquitatis pretium præseferunt. Meum vero consilium alio tendit: hallucinationem siquidem aperire deliberavi tum eorum qui falsi aut interpolationis arguere ausi sunt diploma istud, a quo alia pendent; tum præcipue illorum qui neutrum vitium in Ludoviciano diplomate reperiri fatentur; sed novum donationis monumentum esse contendunt. Idcirco lectionem ejus variare non dubitant ut vetus monumentum in suam opinionem trahant, quod nefas est, vixque in eo ferendum, qui artem diplomaticam a primo limine salutaverit. Nam Ludovicus ne ulnam quidem terræ donavit sanctæ sedi, sed illius jura omnia, et præcedentes donationes,

ita efflagitantibus duobus pontificibus Stephano IV, A
primum, deinde sancto Paschali I, confirmavit.

XXVI. Et vero ab anno minimum 728 Romæ, ducatusque ejus populi deficientes ab impiis Græcis, sanctamque remp. constituentes Romano Pontifici etiam in temporalibus subesse cœperant. Quamobrem anno 817, sanctus Paschalis I, ut sui prædecessores Gregorii duo, II et III, sanctus Zacharias, Stephanus II, sanctus Paulus I, Stephanus III, sanctus Adrianus, sanctus Leo III, et Stephanus IV, reipublice illi præerat, qualicumque principatus genere uteretur. Idem vero Paschalis, seu potius decessor ejus Stephanus IV, inconstantiam Romanorum non semel conspicatus, ut validius præset, suum principatum, quod suis prædecessoribus in mentem non venerat, imperiali auctoritate muniri desideravit. Quamobrem Ludovicus confirmat « domino Paschali summo pontifici, et universali pape, et successoribus ejus in perpetuum, sicut a prædecessoribus vestris usque nunc, in vestra potestate, et ditione tenuistis, et disposuistis, civitatem Romanam cum ducatu suo. » Deinde enumerat singulas civitates ducatu citra ullam ex contentis in donationibus, quas seorsim confirmat. His vero quid, clarius? E contrario quid insulsius dici aut cogitari poterat, audaci eorum emendatione, qui legendum jubent *prædecessoribus nostris* contra fidem omnium codicum? Certo enim constat, Pippinum nonnisi Exarchatum, et Pentapolim concessisse: Carolus autem, quamvis non constaret de singulis provinciis et civitatibus, quas donavit, prædecessor noster, non prædecessores nostri nuncupatus esset. Quid? quod infra Ludovicus confirmat « patrimonia ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum et Salernitanum, et patrimonium Calabria inferioris, et superioris, et patrimonium Neapolitanum, et ubicunque in partibus regni atque imperii a Deo nobis commissi patrimonia vestra esse noscuntur? » At patrimonia imperatores Græci, patricii, aliique obtulerunt sanctæ sedi. Itaque velint nolint, Ludovicianum diploma non aliud esse, quam confirmationem omnium jurium sanctæ sedis, fateantur necesse est.

XXVII. Una donatio Siciliæ, ut nil prætermittam eorum, quæ obijci possent, inserta donationi Caroli Magni, obscuri nescio quid habere videtur. In Corsica enim et in finitima hujus insule Sardinia jus habuisse Carolum, et sanctæ sedi utrique concessisse, fines regnorum inter filios constituti ab eodem Carolo, perspicue monstrant. Quod præsertim de Corsica ex epistolis sancti Leonis III constat liquido. At de Sicilia id tantum suppetit, quod Ludovicensia patrimonia confirmans universa, Siculam duntaxat silentio præterit. Cum cæteroqui compertum atque exploratum sit, tria illa talenta auri cum dimidio, quæ Oriens pendebat Ecclesiæ Romanæ, versa esse a Græcis in duo magna patrimonia Calabritanum et Siculum, quæ ab iconomachis memorantur invasa. Quamobrem Ludovicus Calabritanum, quod æque ac Siculum in potestate Græcorum erat, confirmans suo diplomate, Si-

culum vero, silens, satis lucis affert ad dissipandas Carolinæ donationis tenebras. Huc accedit, quod cum ea insula pulsæ Græcis in manus Sarracenorum pervenerit, eoque in statu persisteret (um anno 902, cum Otto Magnus edidit suum diploma, tunc anno 1014 cum sanctus Henricus novo diplomate eam insulam sanctæ sedi asseruit, uterque imperator, apposita conditione Siculum patrimonium confirmavit: « patrimonium Siciliæ, si Deus illud postis tradiderit manibus. » Itaque aut Sicilia aut Siciliæ patrimonium vocetur, jux antiquum sanctæ sedis erat in insula, nec ullum usquam monumentum reperitur Ludoviciano huic diplomati alisque posterioribus obijciendum, ut Caroli donatio vertatur in dubium. E contrario diplomati non parum lucis accedit ab historia. Consulatur dissertatio præmissa epistolis Leonis III (num. 12 seq.)

§ IV. De diplomate Ottonis I.

XXVIII. Primi ex imperatoribus Germaniæ Ottonis I diploma exhibetur quarto loco. Servatur ejus autographum in tabulario Molis Adriæ (ubi etiam exstat unum ex multis exemplis authenticis, quæ Innocentius IV, anno 1245, fieri confirmarique voluit in concilio Lugdunensi II). Inde profectæ editiones omnes, quarum exactissimam videre est apud eminentissimum Antonellum tunc ejus tabularii præfectum (*Dom. della sancta sede*, etc., par. VII, p. 201). Id singulare habet diploma, quod licet a Ludoviciano distet annis 145, est enim datum 962, cum pessimo in statu res Ecclesiæ et Italiæ erant; jura tamen sanctæ sedis parvo, ac necessario discrimine in eodem confirmantur, ut in Ludoviciano. Idque est argumentum evidens, nullam accessionem esse factam ecclesiasticæ ditioni a successoribus Caroli Magni, at singulos Ludovici exemplum secutos confirmasse varios dominationis titulos, qui in ejusdem Ludovici diplomate continentur. Ottonis enim diploma, quatenus adolescentis pontificis, et infelicissimi ejus ævi scriniariorum imperitia ferebat, ad Ecclesiæ dominum quod attinet, Ludoviciani fere exemplum est. Cum autem in archivo exstarent documenta authentica donationum, quæ Ludovici tempore adhibita fuerant non sine discretionem et selecti, eadem Ottoniano diplomati inveniuntur inserta: sine ulla dubitatione ut Ottoni exhiberetur confirmandum diploma uberius ad majorem sanctæ sedis utilitatem: at superflua nonnulla, quandoque etiam pugnantia inveniuntur, quæ nihilominus diplomatis summam, si serio animadvertantur, non variant. Capita singula invenientur discussa in dissertatione III.

XXIX. Hic minime prætereundum reor, quod Joannes VIII in concilio Romano an. 877 apud Labbeum (*Conc. tom. IX, p. 295*) summis effert laudibus Carolum Magnum, quia non solum restituit apostolicæ sedi civitates ab aliis ablatas; sed, ex regni quoque sui parte alias non modicas contulit. E contrario laudans Ludovicum Pium, non civitates et loca ab eo donata, commemorat; sed paternam liberalitatem confirmasse ait, atque « uberioribus beneficiis, et

dapsilibus beneficentis » sanctam sedem prosecutum esse. Hæc siquidem adiciunt fidem diplomati Ottonis, in quo ne nomen quidem Ludovici occurrat, quanquam allucini nominandus fuisse videatur, ut in dissertatione planum erit. Multo minus donatio ejus ulla vel promissa, vel spontanea indicatur. Qua in re Ottonis diploma a Ludoviciano discrepat; namque Otto Caroli Magni exemplum secutus, unde et ipsi Magni cognomentum accessit, et alienas donationes confirmavit, et proprio ex regno suo, nempe ex ducatu Spoleti, septem civitates pleno jure possidendas, ut omnes reliquas, sanctæ sedi largitus fuit : « De proprio, inquit, nostro regno civitates et oppida cum piscariis suis, id est Reatem, Amiternum, Furconem, Nursiam, Balvam, et Marsim, et alibi civitatem Interannem : » Umbrie scilicet civitatem ultimam, quæ Romano ducatu finitima erat, a Narnia non longe dissita.

XXX. Cum prædictis autem comparari non potest discrimen illud maximum discipline in consecratione pontificum. Nam plena ea libertas, qua usi sunt clerici populusque Romanus a Gregorii III tempore, sub Sergio II jam desiderat : nec sine imperatoris confirmatione, missis ejusdem presentibus, consecrabatur electus pontifex. Et quamquam ea disciplina aliquandiu abolita fuerit, necessario resumam oportuit auctoritate apostolica. Nam anno 827 Eugenii II et Lotharii imperatoris constitutione, canonice electionis ritu, abusibus qui in illum irrepserant sublatis, confirmato, nulla consecrationis mentio habita fuit. Hanc vero postmodum Sergius II imperiali confirmationi obnoxiam esse voluit : quare eodem Lothario ac filio ejus Ludovico Augustis, decretum electionis prisco more ad aulam imperialem initii consuevit, nec pontifex consecrabatur, nisi ab imperatore confirmatus, et coram ejus missis. Id quidem jugum sancta sedes post Ludovici mortem excussit ; ita ut novem Joannis VIII successores libere consecratos certum et exploratum sit. At necessitas rerum tulit, ut in Concilio Romano, quod est celebratum ab Joanne IX, anno 898, al. 904 (Labbe, *Conc.* tom. IX, pag. 502), sancta sedes iterum jugum subiret ultro, quod jure semper avversata erat : tametsi executioni mandatum non constet, dum Tusculani comites rerum potentes, deinde Ottones electionem ipsam per summum nefas sibi arrogarunt. Verumtamen antequam Otto I electioni se immisceret, ipso in actu coronationis suæ veluti æquam rectamque legem suo diplomate amplexus est novam illam subjectionem sanctæ sedis imperatoris potestati : « Salva, inquit, in omnibus potestate nostra, et filii nostri, posterorumque nostrorum, secundum quod in pacto, et constitutione, ac promissionis firmitate Eugenii pontificis, successorumque illius continetur, ut omnis clericus... Et ut ille, qui ad hoc sanctum et apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus fiat pontifex, priusquam talem in presentia missorum nostrorum, etc. » Conferatur disciplina ista cum Ludovi-

ciana : palam fiet, quam temere confictum dicatur utrumque diploma per sæc. XI.

§ V. De diplomate sancti Henrici.

XXXI. Quemadmodum nulla inter Ludovicum et Ottonem proferuntur diplomata, quia scilicet nihil novi præfererebant : ita inter Ottonem et Henricum neque Ottonis II nec III diplomata ullo habentur in numero. Ottonis enim II aliud non exstare videtur, quam paternum, quod utriusque nomine factum, rite perfectum fuerit anno 967, cum imperiale diadema suscepit a Joanne XIII, patre superstitie ; non secus esse de Ottone III, cum coronatus a Gregorio V affine et ad pontificatum ab se promotus advocatus ecclesiæ sancti Petri est effectus, ut ait Dithmarus (lib. IV), persuadent diplomata, quæ idem dedit Romæ. Nullum quippe jus in Urbe adeptus esset, nisi suscepisset imperatoriam coronam, cui præ aliis ritibus lectio diplomatis adnexa erat, ut suis locis planum fiet in dissertationibus. Non ita de sancti Henrici diplomate, quod sententia nimis præcipiti Chorographus Italiæ mediæ ævi (*Scr. Ital.* tom. X, n. 99) flocci habendum vellet. quasi « charta Ottonis fuerit bona sanctaque credulitate recepta et firmata a plissimo Henrico. » Nam diploma ipsum injuriam repellit, quandoquidem veteri sanctæ sedis ditione confirmata, de donationibus sic loquitur : « Quæ pie recordationis donnus Pippinus, et donnus Carolus, et donnus Ludovicus, et Otto, et itidem Otto filius ejus, prædecessores videlicet nostri, beato Petro... contulerunt. » Serio autem animadverti oportet, Ludovicum non taceri, ut imprudenter factum fuit ab Ottone : sileri autem excellentissimi imperatores, quia nec Pippinus, nec Otto filius Ottonis I tali honore dignabantur, quæ res in Ottoniano diplomate attentata non fuit, adeoque Pippino imperatoris nomen tributum invenitur patenti mendacio. Infra vero aut conjunctim memorentur, citra nomen Pippini aut Caroli tantum mentio fiat, Augustus titulus nunquam omittitur : quod non est chartam Ottonis bona sanctaque credulitate recipere et firmare, ac vitiosam emendare, ac successores omnes admonere, undenam sumendum initium sit confirmationis jurium omnium apostolicæ sedi.

XXXII. At enim vero nil magis solemne Augustis Henrici successoribus, quam confirmatio jurium sanctæ sedis a temporibus Ludovici : qua super re videnda dissertatio IV quæ huic diplomati præmittitur. Quamobrem providentia potius Henrici, seu Benedicti VIII laudanda est, qui cum ætate, licet parum feliciori, catholicæ Ecclesiæ præses, Joannis XII imprudentiamne, an incitiam non imitatus, Ludovici nomen luculenter expressit, seu exprimi curavit ab Henrico. Ottoniano quidem diplomati, ut istud Ludoviciano, quam simillimum est diploma Henrici, qua ditiones et jura omnia sanctæ sedis confirmat ; itemque una cum Ottone disciplinam consecrationis pontificis longe aliam ab exposita in diplomate Ludovici nobis exhibet : eadem quippe obtinebat sub utroque Augusto. At veniens ad donationem pro-

priam, distincte adeo de iis, quæ trans Alpes concedit, ac de iis, quæ in Spoletano ducatu, verba facit; necnon quæ donationis titulo, quæve commutationis offert, tam perspicue secernit, ut bonæ sanctæque credulitatis notam omnino abiciat. Ea propter Nicolaus III, cum a Rudolpho confirmari voluit ditiones, et jura sanctæ sedis post infelicissimam invasionum tempora, non unum ex tribus diplomatibus, utcumque simillimis, sed singula a Conrado Rudolphi oratore diligenter exscripta ex archivo Romanæ Ecclesiæ ad eum transmisit, ut videre est apud Raynaldum (an. 1278, n. 58 seq.). Idcirco et ego religioni duxi singula lectoris oculis non subicere ex laudato præstantissimo codice Albiniano diligenter collata cum Ludoviciano exemplo authentico, et cum autographis Ottonis et Henrici servatis in apostolico archivo Molis Adriane, adversus nuperam scribendi licentiam de eorum singulis

§ VI. De chartula comitisse Mathildæ.

XXXIII. Post Henrici diploma locum sibi vindicat donatio celeberrimæ Mathildis, de qua minus accurate actum video ab scriptoribus tam antiquis, quam recentibus. Bona enim propria magnæ comitissæ pars constituunt loco non suo, ita ut possideri hodieque videantur ab apostolica sede, quo nihil falsius; pars ad aliquot prædia coarctant, adeoque beatum Petrum bonorum omnium hæredem institutum inferioris conditionis faciunt, quam monasteria et ecclesiæ, in quas princeps illa piissima suas largitiones effudit. Hac donatione nil magis celebre monumentis omnibus pontificum, Augustorum, regum, et aliorum per annos circiter bis centum ab sæculo xi exeunte ad initia quarti decimi. Cum autem *terra, domus, alodium, podere, comitatus*, donatio ejusmodi appelletur, hinc aliæ aliorum opiniones. Opiniones autem? Inno vero hallucinatio aliorum alia profecta est. Quamobrem de ista quam de præcedentibus donationibus disserere uberius oportuit, non modica historię parte explorata ante Mathildicam largitatem, nec minori postquam, sancta sede Avenione degente, donationis nomen ipsum obsolevit. Id equidem feci volens ac lubens; nam tempora spissis tenebris involuta percurrens, doctissimorum hominum vestigia offendi a recto tramite aberrantium, quæ res mirum, quantum mihi alacritatem addiderit, et quodammodo impulerit, ut viam pergerem, qua non pauci alii instituerunt iter, at falsis opinionibus abrepti per devia, quem sibi proposuerant finem, non sunt assecuti.

XXXIV. Id præcipue animadverti, quod sancti Henrici successores duo Conradus Salicus et Henricus II, ubi augusteam dignitatem coronatione per manus pontificis sunt adepti, neque Ottonis, neque Henrici liberalitatem sunt imitati; sed priscis sanctæ sedis jurbus confirmatis, novi nihil de suo addiderunt. Cæteri autem Augusti, si Lotharium II excipias, imperialem coronam assecuturi, amplissimis

A pollicitationibus, ac sacramentis validissimis jura eadem confirmarunt; at continuo perjuri omnia invasionibus miscuerunt. Neque ante Rudolphum, regem Romanorum electum anno 1275, apostolica sedes rediit ad primævæ jura. Quapropter a temporibus Henrici IV Germaniæ regis per duo fere sæcula implicatissima omnia jura, incertique locorum domini apud scriptores occurrunt. Intra hanc annorum periodum vices bonorum Mathildis (acquisitio eorum altius repetenda) ante, et post donationem sanctæ sedi factam exploravi. Neque alios ex tot pontificibus reperi, nisi Honorium, et Innocentium II, qui donationis possessionem integram, quatuor civitatibus exceptis Parma, Rhegio, Mutina, et Mantua, inierint, quorum uterque de eadem aliis aliis investivit. Cæteri, ac præ iis Innocentius III, vix partem ejus aliquam aut recuperarunt, aut possessam ab aliis per investituræ publica instrumenta sanctæ sedi vindicarunt. In chartis postea decantata ea donatio, ac demum mota loco, ipsaque in veteri ditione sanctæ sedis a scriptoribus non satis eruditis aut miserandum in modum solertibus constituta, intercidit. Romanis siquidem pontificibus major sollicitudo supervenit ab Augustis invasoribus ob Siciliæ jura, quæ gravioris momenti erant. Hæc postliminio ad sanctam sedem redierant Northmannorum virtute; nec tantum laborare oportuit pontifices, ut sanctæ sedi assererent, sed etiam ut ab imperio Germanico disjuncta eadem esse, publicis Augustorum tabulis declarari obdicerent. Quod demum est factum a Friderico II et ab imperii principibus. Historiæ hujus tam variez, tamque ad rem nostram necessariæ summa saltem capita in dissertatione v. inveniuntur.

XXXV. Parmæ præsertim, et Placentiæ jura antiqua sanctæ sedi asseruntur contra eorum opinionem, qui perperam in Exarchatu eas civitates constituunt. At enim vero cuiusnam persuasum erit, Mutinam, Rhegium, Parmam, Placentiam, et Bobium in antiquo exarchatu olim comprehensas, Pippini tempore, cum regni Langobardorum pars magna erant, exarchorum juris fuisse? Cum præterea et Pippinus et Carolus donati ab se exarchatus civitates singillatim enumerent, neque ultra territorium Bononiense donationem protendant. Una civitas Bobium in Codice Carolino (ep. 51, 54; al. 54, 51) memoratur, inter dono datas a Francorum regibus. At serio animadvertatur, semel et iterum recenseri post Cæsenam. Apud Anastasium quoque (sect. 252) Fulradus abbas et consiliarius Pippini regis claves et obsides uniuscujusque civitatis accipiens adisse traditur castellum sancti Marini, Vobio, Orbino. Quid? Abbas ille possessione inita castri sancti Marini, bis centum circiter passuum millibus dissitum Insubriæ oppidum perniciosissime advolarit, indeque Urbinum pari velocitate reversus erit? Nonne Sarsinæ, aut oppido ei finitimo id nomen fuit? Præterquam quod Bobiumne una civitas (si modo id oppidum Cottiarum Alpium erat civitas, quæ non habuit episcopum, nisi Benedicti VIII et Henrici au-

gusti temporibus) recenseatur, celebrioribus reliquis prætermis-
sis? Nominantur eæ siquidem et apud Anastasium, et in divisione regnorum Caroli Magni; at
regno Italiæ utrobique asseruntur. In Parmam igitur
et Placentiam jura sanctæ sedis non tam alte repe-
tenda sunt, historia omni reclamante: sed juss antequam
in Parmam a donatione Mathildis ad summum
peti posset: in Placentiam vero ab initio sæculi xiv,
cum sancta sedes morabatur in provincia, qua occa-
sione Parma etiam civitas parere coepit Romano
pontifici.

XXXVI. Opinione hanc, sine ulla dubitatione
falsam, inde natam esse video, quod Æmiliæ provin-
ciæ, ratione habita Romanæ reipublice, tempore,
aut etiam juxta provinciale ecclesiasticum, cum Ra-
venna archiepiscopo suffraganei erant episcopi om-
nes Æmiliæ et Flaminie (quæ duæ provinciæ olim
uno Æmiliæ nomine appellatæ inveniuntur) nullum
discrimen temporum esse servatum. Nam Gregorii
quoque ævo annis amplius 150 ante donationem
Pippini, cum Æmiliæ pars Langobardis, pars Græ-
cis parebat, idem pontifex privilegia confirmans Ma-
riano, apud Ughellum (*Ital. Sac. tom. II, pag. 359*) ea iuter, « confirmamus, inquit, episcopatum
totius Æmiliæ provinciæ civitatum omnium Deo
amabilium episcoporum creationes et consecratio-
nes, id est Sassinatis, Casinatis, Foripoli, Forili-
vi, Faventie, Foricornelli, Bononiæ, Mutinæ, Re-
gii, Parmæ, Placentiæ, Brixilli, Vicohabentiæ,
Adriensis, Comaciensis, Fiocensis. » Et, quod etiam
majus, anno 1125 Henrici V invasoris donationis
Mathildicæ emortuali, Honorius II qui postea ejus-
dem donationis possessionem iniit, antiquum privi-
legium instaurat archiepiscopo Ravennati Gualte-
rio, quod scilicet ejus prædecessores ob superbiam
amiserant (*Id. ibi p. 365*), utiturque conceptis
his verbis: « Per præsentis privilegii paginam
confirmamus episcopatus videlicet Æmiliæ provin-
ciæ; id est Parmæ, Placentiæ, Regii, Mutinæ, Bono-
niæ, Ferrariæ, Adriæ, Comaci, Imolæ, Faventie,
Forolivi, Foropompili, Casenæ, Fiocæ. » Quid
verò? continuo subdit: « Præterea confirmamus vo-
bis exarchatum Ravennæ, qui Romanæ Ecclesiæ
juris est. » Et paulo infra: « Pomposiani quoque mo-
nasterii curam personæ religionis tuæ, salvo eccle-
siæ nostræ jure, committimus. » Hinc patet, Hono-
rium Gregorii Magni exemplo ecclesiasticæ antiquæ
provinciæ rationem habuisse, dum episcopos totius
Æmiliæ subiecit archiepiscopo; ab eadem vero se-
crevisse provinciam civilem sanctæ sedi subditam,
nempe exarchatum, quem et Flaminiam, et Roman-
diolam variis temporibus appellatum in veterum
monumentis liquet.

XXXVII. Quod autem rem magis comprobat, idem
Honorius paulo post bonorum Mathildis possessione
inita, de eisdem Albertum ducem investivit. Bona vero
illa constituta erant in ea Æmiliæ parte, quæ Lango-
bardis obtemperabat, pertinuitque iis exactis ad Italiæ
regnum, quod et Langobardorum dici consuevit, re-

tento prisco nomine. Itaque Æmiliæ pars illa, quam
Langobardi statim atque in Italiam venerunt, regno
suo adjecere, et aliquandiu amissam sibi iterum asse-
ruerunt, discernenda est ab exarchatu, quem Aistul-
phus anno 752 suam in potestatem redegit, extremo
exarchorum Eutychio ejecto. Hic siquidem est exar-
chatus a rege Francorum Pippino post biennium do-
natus sanctæ sedi, et ab ejus filio Carolo postea con-
firmatus, qui Æmilia dicitur ab Adriano (*Cod. Cor.
ep. 51, 52, 54; al. 54, 52, 51*), Ravennatibus quoque
Æmiliæ populorum titulum tribuente, hisque vi-
cissim Ravennatum: neque ultra Bononiense terri-
torium protendi potest, repugnante historia omni, ac
præcipue Carolini Codicis epistolis, quibus integræ
debetur fides. Num Adriani exemplo Stephanus IV
Ravennæ ipsi Æmiliæ nomen indiderit, an finitima
alia civitas sic diceretur (nam trino urbs ipsa voca-
bulo, ut ait Jornandes (*de Reb. Get. cap. 19*) anti-
quitus etiam gloriabatur, Ravenna, Classis, Casarea:
ampla quippe erat, et triperito divisa) nullo ex veteri
monumento discimus. Certe Ludovicus pius in suo di-
plomate an. 817, ac deinde omnes augusti, reges, et
principes suis diplomatibus recensentes civitates sin-
gulas exarchatus; Æmiliam Ravennæ adiungunt: ac
de civitate, non de provincia rem esse, enumera-
tionem ipsam sequentia verba palam faciunt: « cum
omnibus finibus, territoriis, atque insulis in terra
marique ad supradictas civitates pertinentibus. »
Omnia explicatoria erunt in dissertatione v

XXXVIII. Verum ne aliquibus fortasse videar de
aliis ditionibus sanctæ sedis discessisse inutiliter ac
temere; nosse illos oportet, Mathildicam donationem
loco motam, ut principio aiebam, non aliter ad suam
veram sedem revocari potuisse. At enim Florentinus,
alique decepti, ducatus Romani transiberini, seu
Tuscæ Romanæ majorem partem, et Tusciam Lan-
gobardicam, quibus patrimonio nomen est inditum,
Mathildis donationem esse pro certo habent. Alii
Trithemium et Crantzium sequentes Marchiam An-
conitanam esse putant. Nec desunt qui Spoletano
ducatui eam donationem appingunt. Alii denique
Tusciam regalem, quæ tempore Mathildis Marchia
Tuscæ vocabatur, et Ferrariam pro ejusmodi dona-
tione interpretantur. Nemo autem ex scriptoribus an-
tiquiorum vestigiis insistens comitis donationem
contineri omnem in Æmiliæ parte a Lango-
bardis primum invasa deprehendit. Quamobrem
necessarium duxi ducatum Romanum transiberini
ditioni antiquiori sanctæ sedis restituere, et Tusciam
Langobardicam donationi Caroli Magni: perinde
ostendere, Marchiam Anconitanam, quæ magna ex
parte erat Pentapolis maritima, Pippino referri
acceptam oportere. Spoletanum vero ducatum primæ
sanctæ sedi oblatum a Carolo Magno qui supremum
jus ibidem retinuit; deinde ejus partem summo jure
utendam sanctæ sedi concessam ab Ottone; partem-
que aliam dono, aliam in concambium a sancto Hen-
rico traditam Benedicto VIII et successoribus in
perpetuum, demonstrandum fuit nullatenus ad dona-

tionem Mathildicam pertinere. Denique Marchiam A Tusciæ beneficio imperatorum genitori Mathildis traditam, et Ferrariam beneficio pontificum ab eadem retentam, ea sine hærede excedente, ad suos utramque dominos jure esse reversas, ostendere necesse fuit. Harum autem opinionum falsitate detecta, donationi Mathildicæ sedes certa majori ex parte citra Eridanum vindicanda fuit in diocesis Mantuana, Regiensi, Mutinensi, ac Parmensi, scriptorum veterum, ac documentorum testimoniis, quæ vocari noti possint in dubium.

§ VII. De codice Rudolphino.

XXXIX. Septimum non tenuis preli monumentum est codex Rudolphinus ineditus. Hic epistolas 126 continet, ex quibus si novemdecim alienas detrahas, septem et nonaginta a Rudolpho rege Romanorum conscriptæ remanent, totidem fere numero, quot Codex Carolinus comprehendit: hoc tamen discrimine inter utrumque, quod huic nomen fecit collector Carolus Magnus, at Rudolphini nomen ab auctore ipso accessit codici, qui per me in lucem nunc primum prodit. Eroditi adhuc fuisse ignotum colligitur ex narratis ab Joanne Wilhelmo Gœbelio in notis ad Conringium (tom. I. *De finibus Imp. Germ.*, p. 305), ubi de Aventino loquitur, apud quem Rudolphi epistolarum mentio est: « Dubium tamen valde est, inquit, an Aventinus de his diplomatibus, quorum exemplaria a Romanæ sedis patronis producta sunt, loquatur. In archivo autem imperatoris diplomata illa latitare ex Lambecii diario sacri itineris Cellensis imperatoris Leopoldi sibi persuasum habent. Verum Lambecius tantum tradit, in catalogo quodam documentorum a Seyfrido abbate Zweytalensi confecto, et diplomatum Rudolphi I mentionem injici: sed de tenore illorum nihil ibi dicitur, cumque nec ipse abbas in dedicatione genealogiæ domus Austriacæ memoret, quid 120 epistolæ Rudolphi, quas se vidisse affirmat, continuerint.... Alterius quidem adhuc codicis idem Seyfridus mentionem facit, ibique se principum imperii Rudolphinæ donationis confirmationem invenisse ait: sed nil additum, an authenticorum documentorum codex fuerit. Neque Lambecius, quamvis etiam impenderit diligentiam, nihil codicum, qui abbatibus Zweytalensis fuerunt, reperire potuit: et maxime est incertum, an codex 149 epistolas Rudolphinas continens, cujus Lambecius in catalogo librorum a se edendorum meminit, ille fuerit, de quo Seyfridus loquitur, et an originalia complexus sit documenta. » Ita iste auctor dubitans, negans, judicium ferens de re sibi ignota, ac nullatenus exquisita.

XL. Non ita eminentissimus cardinalis Passioneus, cui, ut dixi, Carolinum Codicem omnibus numeris absolutum debemus. Satis illi fuit Lambecium semel et iterum Seyfridi codicem meminisse; ut non minori sollicitudine, majorique fortassis incommodo, quam in Carolini Codicis recensionibus adipiscendis, Seyfridi codicem illum nancisceretur, qui diploma

A principum imperii adnexum habet, Vienna, ubi apostolicum nuntium gerebat, ut vidimus, non semel ad Austriacum Zweytalense Cistercium (Claræ Vallis nobis audit) prope fines Bohemie se contulit, codicumque diligentissimo Lambecio incompertum, ubique is lateret, elicere omnino voluit. Res illi, ut semper, cessit ex voto. Quamobrem summa cum fide ejus exemplum exscribi, conferrique accuratissime jussit cum Seyfridi apographo: deinde ubi functus apocriarij munere usque ad ineuntem annum 1738 a clemente XII accessit, atque apostolicis diplomatibus prefectus fuit, una cum Codicis Carolini recensionibus, Rudolphini exemplum Romam vexit, publicam in lucem aliquando editurus, si ad id satis otii nactus esset. At mense Junio ejusdem anni in sacrum sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalium collegium jure cooptatus, deinde semper multis, gravibusque ministerii occupationibus impeditus, sanctam sedem, ac literariam rempublicam ultra quam salis erat, tam singulari tamque utili utroque munere frandavit. Quamobrem mea qualicunque opera, ut aiebam de Codice Carolino, diuturnitati finem asserre maluit, quam editionem eorum codicum per se procurandi desiderium ingens, quo tandem est deceptus, distulit ferre; tempore magis opportuno dum falsæ tot opiniones de imperio et de pontificia potestate, quam temporalem vocant, vastis multisque editis voluminibus, in Italia ipsa percrebrescunt, hujusmodi editionem monumentorum, quæ eadem eliminantur, nec sancta sedes, nec literaria respublica possent accipere; præcipue Rudolphini codicis de quo agimus.

XLI. Et vero Rudolphum videre est in hisce epistolis non aliud nomen usurpare, quam regis Romanorum; ac sæpe effugitare a pontifice, qui unus id poterat, ut ad imperium promoveretur. Non secus in Aurea Bulla, quæ nihil sanctius apud Germanos, invariabilis dictio est a primo ad ultimum: « Regis Romanorum in imperatorem » sive « in cæsarem promovendi: » aut « futurum imperatorem, » seu « cæsarem, » ut habet editio Linnaei, qua utor (cap. 4, n. 1, 2, 19, 21, 23; cap. 2, n. 1, 3, 4, 8; cap. 7, n. 2; cap. 18; cap. 20 et cap. 28), adeoque distincte agitur de rege Romanorum, et imperatore, ut duabus de dignitatibus verba fieri plane constet. Sic (cap. 2, num. 8 et 9) de Privilegiis Electorum: « Absque dilatione et contradictione confirmare et approbare debeat per suas litteras, et sigilla, ipsisque præmissa omnia innovare postquam Imperialibus fuerit infusus coronatus.... Primo suo nomine regali faciet, et deinde sub Imperiali titulo innovabit. » Et (cap. 26) de Aquisgranensi et Mediolanensi coronâ præferenda uni cæsari coronato: « Et hoc ante imperatorem duntaxat, qui jam est Imperialibus infusus coronatus. » Et quia Rudolphus coronam nunquam est assecutus, idcirco non affam in codice dignitatem, quam regiam præsert. In veram imperatoris dignitatis indolem, quam Leo III instituit in Carolo Magno. Imperii etiam Germanici fines certi des-

gantur in eodem Codice, dum Romandiola, quam A
Rudolphus detinebat imprudens, extrema imperii
pars dicitur; ejusque jura vindicantur in Lango-
bardia et Tuscia: quare et sanctæ sedis ditionis
fines ab imperialibus luculenter secernuntur. Quæ
quidem omnia latius explicantur in dissertatione IV,
de Rudolphi epistolarum libris tribus, qui in isto
codice continentur.

XLII. Ibidem videre erit, alios audacter, inscite
alios de primariis precibus locutos esse. Instar
omnium erit Struvius (*Syntagm. J. P. c. x, § 32*)
qui de privilegio ab apostolica tantum sede obti-
nendo: « Licet verum sit, inquit, a temporibus Fri-
derici III indultum petisse imperatores a papa super
primariis precibus, priores tamen imperatores ad
inveteratam provocarunt consuetudinem, nec un-
quam a pontifice indultum petierunt. » Quippe
omnium primum Carolum IV eo privilegio esse usum
demonstrabitur. Quod autem spectat ad Augustos vel
reges, qui primas preces ecclesiis porrexerint, Stru-
vius idem Rudolpho antiquiorem non novit. At binas
ejusdem litteras producere putans, commentitias
Rudolpho ascriptas sententias affert. Ex prioribus
(*Paralip. ad Ursperg. an. 1286, p. 362*) hæc recitat:
« Cum ex antiqua, et approbata, ac a divis imperato-
ribus et regibus ad nos producta consuetudine quæ-
libet ecclesia in nostro Romano imperio constituta,
ad quam beneficiorum ecclesiasticorum pertinet col-
latio, super unius collatione beneficii precum nostrarum
primarias admittere teneantur. » Quatuor epis-
tolæ exstant in Codice (lib. 1, epist. 14 seqq.), in
quarum prima simile quid legitur. « Dum in nostræ
sublimationis exordio quælibet ecclesia in Romano
imperio constituta super provisione unius personæ
primitias precum nostrarum ex antiqua et approbata
consuetudine sacri imperii admittere teneatur, pri-
marias tibi offerimus preces nostras. » Item in tertia
(*Ibid., ep. 16*). « Cum igitur antiqua et approbata jus
nostris antecessoribus divis imperatoribus et regibus
contulerit consuetudo, quod singule personæ in sin-
gulis cathedralibus, et aliis collegiatis ecclesiis ad
primarias preces regias recipi debeant in canonicos et
in fratres. » Litteras alteras, quas Struvius petit ex
Chiffletio ad civit. Bisuntin., Thomassinus etiam affert
(*de Benef. II, 1, c. 54, n. 7*), et Goldast. (*Const. Imp. tom. III, p. 446*) eandem formulam adhibet: at
tum ipse, tum Urspergen. consignant an. 1286 quod
satis est ad commentitiam eam formulam declarandam.
Pugnat siquidem cum « nostræ sublimationis exor-
dio, » nempe extremo anno 1275. Præterea Rudolphus
non dicit « ad nos producta consuetudine, neque in
nostro Romano imperio neque precum nostrarum
primarias. » Formula igitur ad ingenium composita
minus recte ascribitur Radolpho.

XLIII. Ex laudatis Rudolphi epistolis ductum esse
eam formulam nemo non videt. Quamobrem Codex
huic similis (ni fallor) in Bibliotheca Vindobonensi,
aliis etiam patuit. Enim vero nostra ætate R. P.
Hansizius (*Germaniæ sacræ tom. I, p. 416; tom. II,*

p. 379 seqq.), ibidem . *nr. Civ. LXXVII*) nactus est
codicem nostri perquam similem, ut fidem faciant
epistolæ undecim ab eo prolatae, quas invenies in co-
dice (lib. 1, ep. 38; lib. II, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 15, 22, 29, 33) novem scilicet Friderici
archiepiscopi Salisburgensis Rudolpho, hujusque
unam (12), qua eidem respondet; nec non alteram
(33), qua pontifici Romano victoriam ab se de
Ottocaro Bohemiæ rege reportatam nuntiat. Ex quibus
omnibus variantes lectiones decerpsi, cum momenti
alicujus esse mihi visæ sint. Quod præcipue animad-
verti, tam in Zweytlensii codice, quem publicæ lucis
facio, quam in cesareo, quo usus est Hansizius, par
scribendi ratio servatur; nomina locorum et perso-
narum fere semper littera N indicantur; nulla in
fine subscriptio; temporis ordo nullus; pauca admo-
dum inscriptionem præferunt. Perioches singulis
epistolis præmittuntur, at sine ulla dubitatione ab
exscriptore codicis ex autographo: nam Rudolpho
Imperatoris nomen quandoque ascribitur juxta se-
quiorum temporum inscitiam aut falsam opinionem.
Quæ profecto opinio non obtinuit ante annum 1356,
cum dabatur Aurea Bulla, de qua nuper est dictum:
ac proinde per totum illud spatium tres in periodos
divisum ab Struvio, epistolarum sententia citra
earum argumenta attendi debet. Equidem nolui
eadem prætermittere, ut æquum erat, ne fidei codicis
quid deessem. Quin etiam epistolam primo aspectu
interpolatam (lib. 1, ep. 39) Gregorio X vindicavi
eadem ex causa: tametsi dubitationem omnem non
abjecerim de sublesta fide.

XLIV. Si Rudolphinus hic codex ad Gretseri ma-
nus pervenisset, tantum operæ vir doctissimus non
impendisset curandis epistolis nonnullis, quas ab anno
1245 ad 1275 a regibus Romanorum Henrico, Wil-
helmo, Richardo, Alphonso ad pontifices datas se
vidisse ait in antiquo codice (*In fn. Car. Cod.*).
Nam, præterquam præ ineluctabilem mendis, eas tan-
dem dederant vitio creati principes, quos ille perpe-
ram cæsares appellat, cæsaresque futuros, Aurea
Bulla docente, melius dixisset, modo imperiales in-
fulas a romano pontifice adepti essent. Hodie illis
etiam epistolis utimur, quarum curam deseruit Gret-
serus: etenim post hujus mortem Rainaldus ex op-
timæ notæ codice Annalibus eas inseruit. Inde autem
duo potissimum discimus non parvi momenti, septem
videlicet principum Electorum originem nulla pontifi-
cia, aut imperiali constitutione; et regis Romanor-
um electionem a Romani pontificis approbatione
robur accipere consuevisse. At de his in disserta-
tione. Illud hic monere juvat, quod ipsæ illæ tenebræ
Interregni fatalis, ut jurisconsulti Germanici appellant,
nonnihil lucis afferunt Rudolphino codici: iste autem
una cum Aurea Bulla indeoem certam imperii tam
luculenter patefaciunt, ut falsis tot opinionibus
propulsandis nihil ultra adjiciendum videatur. Ta-
metsi Rudolphi ejusdem diploma, quod supremo
loco a me profertur, extra omnem aleam rem ponat,

§ VIII. De diplomatibus Rudolphi.

XLV. Hujus diplomatis editio nihil novi habet : quare et præteriri poterat, nisi corroborandis supra allatis, et nimis aliquorum licentiæ frenandæ necessarium illud esset. Tres præ aliis commendantur ejus editiones ex autographo, quod in tabulario molis Adriane asservatur : Raynaldi (1279, n. 1, seqq.), Zacagni post eruditam dissertationem historicam de dominio sanctæ sedis (*Append. Actor. vet.* p. 97, seqq. edit. Francoford.) et eminentissimi cardinalis Antonelli tabularii ejusdem tunc præfecti (*Parm. et Plac.* par. 7, in fin.). Cur ego nuperrimam hanc editionem ex eodem autographo procurarem, jam dixi duplicem esse causam. Primo ut diploma acta omnia complectens Lugduni an. 1274 per cancellarium aliosque legatos Rudolphi ; Lausanæ per ipsum Rudolphum coram pontifice Gregorio X et cardinalibus sequenti anno ; perque alios legatos Conradum minoritam Romæ apud sanctum Petrum, et Golefridum præpositum solensem Viterbii coram Nicolao III, an. 1278, tale, inquam, diploma a Germaniæ principibus solemniter confirmatum omnium oculis subiceretur. Deinde ut scriptoribus ex ipsa Italia nostra imitatis diacritatem Conringianam (*De fin. Imper. Germ.* tom. I, p. 285) post alia monumenta certa, istud æque certum opponeretur. « Papa, et ejus assecle, ait Conringius, omnes gloriantur de donatione hujus Rudolphi. Variæ donationes factæ sunt papæ a Carolo Magno et aliis, quas supra examinavimus. Ab hoc Rudolpho Habsburgico dicunt sæpe sibi in liberrimam potestatem data esse omnia bona a Caesaribus ; ita ut nihil juris sibi reservaverit. » Inscitia hominis audacissimi prædicanda ! Rudolphus nihil donat ; veteres tantum donationes instaurat. Quid igitur juris sibi reservet in alienis donationibus ? Pontifices, piissimo rege Rudolpho sanctæ sedis jura omnia vetera confirmante, a diuturnis invasionibus quiescunt, Exarchatum, et Pentapolim, donationum omnium antiquissimas, potissimasque, postliminio ad Romanam Ecclesiam redeuntes accipiunt. Quid de donatione gloriantur ?

XLVI. Ne Lunigius quidem tallia audet. Nam (*Cod. Ital. Dipl.* tom. II, pag. 753.) hanc uni ex Rudolphinis diplomatis periochem præfigit : « Rudolphi I Romanorum regis iterata omnium privilegiorum a Romanis imperatoribus sedi apostolicæ concessorum, necnon donationum ipsi de quibusdam provinciis et urbibus factarum confirmatio. Datum Viennæ anno Domini 1278, xiv Kal. Febr., regni nostri anno v. » Attamen in isto diplomate, quod Raynaldus affert (1278, num. 45) ex archivo molis Adriane exstat hæc formula : « Recognoscendi, ratificandi, approbandi, innovandi, concedendi, et nihilominus de novo donandi. » At quem eruditorum latet, Rudolphum plene adhæsisse instructioni, seu formæ sibi a Nicolao III præscriptæ ? (*Ibid.* num. 62). Rem pontifex conceptis verbis expressit : « Ad omnem scrupulum removendum, prout melius valet, et efficacius intelligi de novo concedimus, conferimus, et donamus. » Stephanus

A etiam IV et Paschalis I Romam cum ejus ducatu, patrimonialia, et alia jura Diplomate Ludovici Pii comprehendere voluerit, ut scilicet validiori niterentur presidio : at Ludovicum donasse quidpiam sanctæ sedi non invenietur. Optima igitur consilia pontificum præpostere accipiuntur, ut falsis omnia opinionibus impleantur ? Consulatur historia. Historia autem ? Imo vero ipse Rudolphus (*Cod. lib. II, ep. 37*) audiat : « Universa, et singula, quæ a nobis hactenus alma mater Ecclesia postulasse dinoscitur, tam per nuntios quam per litteras speciales, applauso benevolo, et assensu gratuito liberaliter approbantes, in his et omnibus aliis concepimus apostolicis beneplacitis equanimiter conformare. » Ita videlicet reponit pontificiis litteris (*Rayn.* 1277, n. 54.) Nicolai III datis statim atque ad Petri Cathedralē ascendit : « petitionem autem, inquit, super ejusdem Ecclesiæ terris, ac specialiter exarchatu Ravennæ ac Pentapoli regali excellentiæ toties inculcatam, absque ulteriori procrastinatione rogamus et petimus efficacis executionis promptitudine adimpleri. » At quæ latius toto opere exponuntur, complectar brevi. Apostolica sedes quidquid titulo donationis possidet (exceptis patrimonialibus antiquis) Pippino, et Carolo Francorum regibus ; Carolo eidem (post susceptam imperialem coronam) Augusto ; Ottoni Magno ; Henrico et Mathildi acceptum refert. Augustis cæteris confirmationem duntaxat donationum, atque omnium jurium debet : tametsi ea confirmatio, cum necessaria esset ad imperiale diadema obtinendum, multoties illusoria fuit. C Quod de Rudolphi regis Romanorum confirmatione nullatenus dici potest.

XLVII. Regis, inquam, Romanorum : nam singulare id quidem est, Rudolphum regia tantum dignitate conspicuum ditiones et jura sanctæ sedis diplomate confirmasse : quantumvis jampridem moris esset, ut rex Romanorum a Romano pontifice confirmatus imperialem fere semper coronam assequeretur : quamobrem rex Romanorum futurus imperator dicebatur. Namque juramenta eorundem regum, quæ pollicebantur præ aliis, se diplomate roboraturos, vindicatorumque Ecclesiæ bona, facile invenientur, at ante Rudolphi diploma aliud nullum occurret ejus simile. Animadverti tamen oportet formulam in diplomatibus illius contentam apud Raynaldum (1274, n. 9 ; 1275, n. 39) quæ sic se habet : « Postquam Romanam ad recipiendam unctionem, coronationem, seu imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, præmissa omnia et singula innovabimus, seu de novo faciemus. » Præ aliis vero attendenda illa, quam Rudolphus juxta instructionem Nicolai III apposuit diplomati, quod præcedentia confirmantur, quodque supremum locum sibi vindicat inter monumenta a nobis edita : « perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre ac plenarie faciemus. » Ea siquidem morem suo loco expendendum continet, dandi diplomatis infra octo dies a suscepto imperiali diademate, qui deinceps obtinuit, ut docet liber Sac. Rit. a Clem. V

an. 1311, et ab Innocentio VI an. 1355 laudatus (*Bullar. Vat.* tom. I, pag. 248, seqq., 350, seqq.) et expressus litteris Henrici VII ad Clem. V ap. Raynald. (1310, n. 7), quæ habent: « De supradictis omnibus infra octo dies nostras patentes dabimus litteras quadruplicatas harum seriem continentes. » Quamobrem in Cærimoniali Editio amplissimum iusjurandum reperitur omnia complectens in genere: at de diplomate in actu coronationis legi olim solito, ut testatur panegyrista Berengarii, altum siletur. Hactenus de monumentis, quæ singula fusiori calamo expenduntur in dissertationibus, atque jura omnia sancto Petro et sanctæ sedî, iisdem faciem preferentibus, vindictantur.

XLVII. Pauca nunc subjungam ex Codice Albini, de quo supra (n. xxiv). Collectio illa brevis ex Bibliothecæ Lateranensis tomis carticulis, quam Cencii liber censum præsefert, in Codice Albini, qui est antiquior Cencio, plenior, valdeque accuratior legitur. Eademque pertinet ad Gregorii VII ætatem, ut patet ex monumentorum penultimo lib. existente: nam eorum collector ita de eodem loquitur: « Ex synodo habita in Dalmatia a legatis vii papæ Gregorii scilicet a Zebzone tunc monasterii sanctorum Bonifacii et Alexii abbate, nunc vero Cesenate episcopo, necnon a Folcino Forosimpronii episcopo. Que synodus habetur in archivo sacri palatii Lateranensis. In nomine Domini, etc. A. Dom. Inc. MLXXVI. ind. xiv, etc. » Gebzo enim legatus in Dalmatiam missus 1075, octavo post anno, scilicet 1083, fit episcopus Cesenas, et paulo post cardinalis. In vetustissima igitur ista collectione, quæ præteritorum temporum documenta continet, præ aliis legitur: « Item in quodam tomo carticuli, qui est in cartulario juxta Palladium, legitur papa Benedictus locasse civitatem et comitatum Suanensem cum castellis et villis, et cum omnibus suis pertinentiis: et civitatem, et comitatum Rosellensem cum villis et castellis, et suis pertinentiis, et districto et placito, et cum omni datione, et redditu suo. Prestat unaqueque civitas LX sol. Item in alio tomo ejusdem cartularii legitur vii papa Bonifacius locasse castellum Petram Pertusam, etc. » Profecto si ordo temporum servaretur, Benedictum III, seu IV sæculo nono exeunte crediderim; etenim V, et VI sequentis sæculi, dum Tusculani comites potiebantur rerum, de civitatibus istis dispo-
nere non potuerunt. At ponamus Benedictum VIII, vel etiam IX, sub initia sæculi xi locavisse eas civitates: Tusciæ igitur Langobardorum civitates ultimæ a Carolo Magno concessæ Adriano et successoribus, pleni juris erant sanctæ sedis id temporis. Itaque re inexplorata de his loqui videbimus annalistam Italum. Nonne ab eodem tres insule Corsica, Sardinia, et Sicilia, quæ continuo post Rosellas recensentur in eadem donatione a Ludovico ejus filio, injuste vocantur in dubium?

XLIX. At enimvero, ut Siciliam præteream, de qua opportunius in sequentibus dicendum erit, in laudato Codice hi census antiqui memorantur in Sardinia: « Judex Calaritanus II lib. argenti pro censu. Archiep. Calaritanus VI lib. arg. Episcopus Dolien. II lib. Episcopus Sulcitanus II lib. Episcopus Barbarie II lib. Ecclesia sancti Saturnini II lib. Judex Arborea. II lib. Archiep. Arborea. VI lib. Episcopus sancti Petri de Teralba II lib. Episcopus de Osello II lib. Ep. sancti Justi II lib. Judex Turritanus II lib. Archiep. Turritan. VI lib. Episc. de Pragi II lib. Episc. de Ampuri II lib. Episc. de Serra II lib. Episcopus de Chisarpo II lib. Episc. de Castro II lib. Episc. Ozano II, lib. Episc. de Bosea duas lib. Abbas de Sacharia II lib. Abbas de Plajano II lib. Abbas de Thergo II lib. Prior de Salvenero I lib. Summa horum omnium continetur in LX libris argenti. » Judicatum Galluri vides hic deesse, quem scilicet apud Cencium invenies. At Codex Albinianus census antiquiores Cencio exhibet. Idcirco qui postea impositi, seorsim enumerantur, nec de Judice Galluri ulla fit mentio: « In Arborea Ecclesia sancti Thome cum omnibus suis bonis pro censu in bisant. omni anno Ecclesia S..... que dicitur Cania II sol. exiguis. singulis annis. » Hæc Arborensis Judicatus appendix ap. Cencium occurrit conjunctim cum reliquis censibus. Hinc vero quis non videt Sardiniam juris fuisse sanctæ sedis? De Corsica idem constat ex Codice Albini longe etiam luculentius. Continuo enim post Sardiniam, hæc tradit: « De Corsica: Corsicam concessit papa Innocentius Janne sub annuo censu unius libre auri. Et exinde privilegium ei fecit. » Apud Muratorium (*Ant. Ital.* tom. V, col. 894) qui Cencii librum edidisse gloriatur, et eundem omnino alium, et additionibus plenum vulgavit, hic locus ita legitur: « Consules Januenses unam libram auri pro dimidia Corsica, quam concessit eis papa Innocentius, et tam consules, quam populus, debent facere fidelitatem Romano pontifici, quando ab eo requisiti fuerint, prout in eorum privilegio continetur. »

L. Nec soli Innocentio II, Januenses Corsicam tunc referebant acceptam, verum etiam quinque aliis pontificibus Innocentii successoribus, videlicet Alexandro III, Clementi, Cælestino, Innocentio, et Honorio pariter tertius, horum postremo id testante ap. Raynald. (1217, num. 98 seqq.): « Ad exemplar, inquit, tam ipsius Innocentii, quam fel. rec. Alexandri, Clementis, Cælestini, et Innocentii prædecessor. nostrorum.... Ad hæc Januensi civitati medietatem insule Corsicæ ad exemplar eorumdem prædecessor. nostrorum. concedimus: ita scilicet, ut nobis nostrisque successoribus Januensis populus, cum exinde fuerit requisitus, fidelitatem juret, et pro pensione unam libram auri singulis annis nobis, et successoribus nostris exsolvat. » Hæc in antecessum memorasse non erit inutile.

PRÆFATIO GRETSEI.

Faveto, amice lector; bonam scævam, si catholicus es, tibi apportio; si novator, magnum forsitan malum tibi afferri arbitraberis. Utcunque sit, en tibi indiculum, quot cuiusque pontificum epistolæ in hoc volumine insint: Gregorii III, 2; Stephani III, 8; Zachariæ I; Pauli I, 32, quamvis una ex istis scripta sit ad Pipinum communi nomine senatus et populi Romani; Stephani IV, 5; Adriani I, 49, licet una ex istis communi cleri nomine ad Carolum Magnum data sit; Constantini antipapæ 2. Quarum omnium summam centuriam efficeret, si una adhuc epistola accessisset. Ex quibus septemque forsitan, aut non multo plures leguntur jam, partim tomo IX Annalium illustrissimi Baronii, partim Centuria VIII Magdeburgensium, cap. 9, quas præterire nefas duxi, ob reverentiam Caroli Magni; quis enim sejungat quas tantus monarcha uno in volumine copulari voluit? Neque tamen in hac sylloge ratio temporis admodum accurate servata est; nam epistola Zachariæ pontificis interjicitur epistolis Stephani III, cum tamen certum sit Zachariam Stephano priorem fuisse. Constantini etiam pseudo-pontificis geminæ epistolæ inter Paulum et Stephanum IV locum obtinere deberent, cum Constantinus post Pauli obitum cathedrali apostolicæ invaserit; et tamen ad calcem libri rejectæ sunt; qui neophytus appellatur, quia laicus cum esset, et omnis penitus clericalis consecrationis expertus, a turbulentis quibusdam ad supremum hoc apostolici officii culmen, nefaria temeritate evectus est, successu parum prospero; vix enim annum unumque mensem in hac tam excelsa specula considerat, et ecce ruina atque in imum præcipitatio. Quæ de re legi potest Baronius tom. IX, anno Redemptoris 768.

Sed ut ad epistolas Pauli pontificis accedamus, Centuriatores Cent. viii, cap. 10, scripta hujus pontificis recensentes, ita scribunt, vel potius calumniantur: « Pontificii collectores tomorum Conciliorum videntur consulto epistolas Stephani II et Pauli, Stephani III, Constantini et Adriani omisisse: ne pontificum artes et fraudes in Francis dementandis, et injuste occupandis bonis imperii, pateficerent. »

Cæterum hanc putidam criminationem unus, omnium loco et nomine, satis superque refellit illustrissimus Baronius, flebili illa sua threnodia, quam texuit ad annum Christi 767, eo quod pontificis hujus Pauli epistolas adipisci non potuerit; ut tacem similem lamentationem ob epistolas Adriani pontificis ad Carolum Magnum non repertas; quarum omissione existimabat Annales suo præclarissimo ornamento carere. Accipe, lector, ipsius præstantissimi cardinalis verba, et judica num Pontificii de industria hujusmodi epistolas oppresserint.

« De Pauli rebus gestis opulentior tibi appo-

A suissemus mensam, si epistolas ab eo scriptas ad Pipinum Francorum regem, et alios, reperire potuissemus, quarum duntaxat argumenta summam perstricta et recensita vidimus a Panvino in Vitis Romanorum pontificum, easque integras haberi in Vaticana bibliotheca testatur: verum easdem diu quasitas minime invenire valuimus, ut eas vel furto, vel alio aliquo modo inde sublatas existimemus. Cæterum nihil est, quod ejus fides possit in suspicionem adduci, cum et earumdem totidem numero argumenta pariter recitent novatores, qui pertrasi prolixitatem atque multipliciter pariter, sed magis veritatem, non ipsas integras, sed ipsarum argumenta tantummodo edidere: quæ si non simul congestæ, sed per annos singulos, quibus sunt datæ, digestæ fuissent, non fastidium, vel nauseam legentibus attulissent, sed maximam voluptatem; ut pote, quod ex eis epistolaris historia, quæ cæteris veritate et sinceritate præstat, ignota hactenus, fuisset egregie concinnata: quod, nec tu negaveris, cum earumdem argumenta perlegeris, quæ hic tibi subijcimus, ne jejunum penitus dimittamus, quem opipara mensa (quod optassemus), excipere non conceditur. Sed et ex his quoque intelligat, et fateatur, licet invitus, quam bene et optime de ecclesiasticis antiquitatibus mereatur, qui non fragmenta, vel argumenta reddat epistolarum, sed ipsas integras edat, non amplius perituras, cum sic earum perpetuitati bene consulat, dum eas in archivo recondens, consecransque immortalitati, conservet posteris integras. »

C Posthæc idem Baronius viginti novem epistolarum Pauli summaria, seu periochas recenset ex Onuphrio; quod et a Centuriatoribus factum, licet ipsi viginti septem solummodo epistolarum synopsis afferant; et præter has, trium aliarum ad Carolum et Carolomannum meminerint, insuper etiam epistolæ ad cunctum exercitum regni Francorum. Quas omnes in hac editione lector inveniet. Maximam certe reprehensionem merentur Centuriatores, qui cum, ut palam scribunt, triginta et unam hujus pontificis epistolas manuscriptas accepissent, ne unam quidem suis Centuriis inseruerunt, cum tamen aliorum quorundam pontificum epistolas, et quidem satis prolixas, recitare haud gravati fuerint. Forsan timebant ne lectores ex lectione tot epistolarum, quas pontifices ad Pipinum et alios Francorum principes dederunt, nimis aperte intelligerent, quanto in pretio Sedes apostolica summis principibus fuerit, Lutherumque cum suis in pontifices Romanos diabolice convicii exsecrari inciperent. Nobis certe illud, quod summo viro Baronio negatum est, non bona fortuna, sed divina providentia obtulit; nempe Pauli pontificis triginta duas epistolas, utinam emendationes. Nam codex membranaceus, quo usi sumus, ve-

tustus quidem est, et satis vetusto caractere exaratus, sed vitiosissime, ita ut minor forsitan labor esset stabulum Augiæ expurgare, quam omnia exemplaris hujus menda tollere, quæ emendet, qui in meliorem Codicem incidere; nos interim arbitrati sumus, satius esse Pauli pontificis epistolas, qualicumque modo, in luce versari, quam diutius in tenebris delitescere et obsolescere. Quod etiam de epistolis Adriani pontificis intellectum volo.

Ut porro lector sciat quæ epistola cui summario apud Baronium et Centuriatores respondeat, id ad quamlibet epistolam annotavimus, ut et in Adriani epistolis factum: quarum magno desiderio tenebatur illustrissimus cardinalis Baronius, ut ex hac ejus oratione apparet tom. IX Annalium, anno redemptionis 795, n. 1, ubi de Actis Adriani hæc subiecit: « Fuissent tanta ista copiosiore atque luculentiore stylo narranda, et non ferro, eoque obducto rubigine detruncata, nimique brevitate decurtata potius, quam declarata, posteritati tradenda. Sed accessit ad damnum, quod cum quadraginta quatuor ejusdem pontificis Adriani epistolas Vaticana bibliotheca possideret, ex quibus locupletanda fuisset historia; illis deperditis, earumdem fuerint tantummodo argumenta relictas, summam elicitas, quorum haustu majorem sibi sitim lector accendat, ad fontem anhelans, non sine spe, ut aliquando, si quis est earumdem bonæ fidei possessor, easdem in lucem prodant, quæ suis singulis locis reddantur. »

Ecce, quod vix summus cupide desiderabat, id jam præstamus, et plures etiam, quam 44 hujus tanti pontificis epistolas evulgamus; quas etiam Centuriatores vidisse videntur. Nam Centur. VIII, cap. 10, ita scribunt: « Accepimus Adriani 44 epistolas manuscriptas ad Carolum Magnum, quarum argumenta indicare operæ pretium duximus; » qui mox Summaria adducunt, ut et postea a Baronio factum; sed alio ordine epistolarum, quam in manuscripto Codice, quem nos secuti sumus, inveniuntur, ut intelles ex numero periocharum, quem ex Baronio et Centuriatoribus ad singulas epistolas ascripsimus; ut jam antea monui.

Quamquam animadverto, Centuriarum artifices in his periochis seu recitandis, seu consciendis, haud satis bona fide versatos esse. Baronius dicit, se illas exscripsisse ex Onuphrii Panvini de Vitis pontificum historia, quæ in Vaticana bibliotheca asservetur. Unde Centuriatores? Ipsi silent; sed res ipsa loquitur, eos, aut eundem Onuphrianum Codicem vidisse (quæ enim his lavationibus eorumque subadjuvis et administris bibliotheca non patuit?), tanta est argumentorum, etiam in verbis, utrinque similitudo et convenientia; aut si forte epistolas integras adepti erant, ut certe adepti videntur, synopses illas epistolis præfixas in antiquo exemplari reperisse, ut fortassis Onuphrius repererat; et, pro more suo, calumnias nonnullas interspersisse; ex quibus sunt istæ: In summario secundæ epistolæ Adriani: « Invocationem sanctorum et primatum Ecclesiæ Ro-

manæ asserit. » In summario quartæ: « Male citat dictum: Qui perseveraverit usque in finem, salvus erit. Totus est pro invocatione sanctorum et primatu. » In summario decimæ sextæ: « Invocationem sanctorum tradit. Gloriatur, quod Græcorum naves combusserit plurimas, etc. » In summario vigesimæ: « Uberrimæ benedictiones, vel potius adulationes, etc. » In summario quadragesimæ tertie: « Totus est pro primatu. Multa scripturæ dicta congerit, nihil ad propositum pertinentia. » Denique in argumento epistolæ ad Egilam: « Abutitur sacræ Scripturæ testimoniis. » Quæ omnia Centuriarum fabri de sycophantico suo pectore extuderunt, contra mentem ejus, qui primus has periochas concinnavit.

Ejusdem sortis est et illud, quo contaminarunt summarium sextæ epistolæ Pauli pontificis: « Petit, ut ad se legatum suum mittat, per quem possit ei prodere Græcorum consilia et insidias. » Ægre scilicet his sectariis futurum erat, nisi ex Paulo proditorem facerent; substituto *prodendi* odioso verbo, in vicem verbi *aperiendi*, quo auctor *summarii* usus fuerat. At satis de Centuriatoribus.

Illud præterea te nosse velim, mi lector, me veteris orthographiæ non admodum supersticiosam rationem habuisse; quia fractus non illabatur orbis sive legas: inlustris, inluster, illicite, illiciter, inretitus, inportabilis, immensus, assumtus seu adsumtus, temptatio, adresco, obtimates, optimus, amminiculum, ammono, jocundus, jucunditas, dicio, suboles, conloqui, conlocutio, conroboro, conlaudo, obmisi, cotidie, isdem; sive, ut nunc fert consuetudo: illustris, illicite, irretitus, importabilis, immensus, assumptus, tentatio, accresco, optimates, optimus, amminiculum, admoneo, jucundus, jucunditas, ditio, soboles, colloqui, collocutio, corroboro, collaudo, omisi, quotidie, idem.

Neque quidquam causæ est, cur quis pontificibus diem dicat ob violatas alicubi grammaticæ leges, inculcume quo orationis genus: nam epistolæ istæ conscriptæ sunt iis temporibus, quibus Latina lingua in Italia, ob tot peregrinarum gentium immigrationem, ad exitum ruebat. Sed « quid officit, o queso (utar enim verbis Arnobii lib. 1 contra Gentes), aut quam præstat intellectui tarditatem, utrumne quid leve, an hirsuta cum asperitate promatur? Inflectatur, quod acui, an acuatur, quod oportebat inflecti? Aut qui minus id, quod dicitur, verum est, si in numero peccetur, aut casu, præpositione, participio, conjunctione? Cum de rebus agitur ab ostentatione submotis, quid dicatur spectandum est, non quali cum amenitate dicatur; nec quid aures commulceat, sed quas afferat audientibus utilitates; alioqui necesse erit, ut abiciamus ex usibus nostris quorundam fructuum genera, quod cum spinis nascuntur, et purgamentis aliis; quæ nec alere nos possunt, nec tamen impediunt perfrui nos eo, quod principaliter antecedit, et saluberrimum nobis voluit esse natura. »

Qui elegantiam, et orationis venustatem quærit, is

non huc, sed ad M. Tullii, Plinii, Mureti, et similia epistolas divertat. Admodum autem his epistolis perfectius intelligendis lectio Anastasii bibliothecarii in Historia pontificum conducet; praesertim, ubi de illis pontificibus agit, quorum in hoc volumine monumenta visuntur. Utitur enim eodem ferme dicendi charactere, et multa vel attingit, vel copiosius exponit, quae in his itidem epistolis vel attinguntur, vel fusius exponuntur

Unum addo, et verbis compendium facio. Episto-

las istas debes, candide lector, nobili et eruditissimo domino Sebastiano Tegnagel J. V. D. Caesaræ bibliothecæ Viennæ praefeto, qui eas ad me publicandas humaniter misit. Quo beneficio omnes ecclesiasticae historiae et antiquitatis amantes arctissimo nexu sibi obstrinxit.

Vale, mi lector, et si salutis tuae consultum cupis, a sede apostolica ne discede; aut si discessisti, quamprimum revertere.

CENNII TABULA DUPLEX EPISTOLARUM CODICIS CAROLINI CHRONOLOGICE DISPOSITARUM.

Chron.	Cod.	Chron.	Cod.	Cod.	Chron.	Cod.	Chron.
Grego. III, pag. 1.				I	1	LI	54
1	I	51	LIV	II	2	LII	53
2	II	52	LIII	III	10	LIII	52
ZACHARIAE, p. 25.				IV	8	LIV	51
3	V	53	LII	V	3	LV	50
STEPH. II, p. 27.				VI	9	LVI	71
4	X	54	LI	VII	6	LVII	64
5	XI	55	LX	VIII	11	LVIII	56
6	VII	56	LVIII	IX	7	LIX	57
7	IX	57	LIX	X	4	LX	53
8	IV	58	LXIII	XI	5	LXI	66
9	VI	59	XLIX	XII	52	LXII	63
10	III	60	LXXIII	XIII	12	LXIII	58
11	VIII	61	L	XIV	39	LXIV	65
PAULI I, p. 114.				XV	18	LXV	63
12	XIII	62	LXII	XVI	41	LXVI	87
13	XXVII	63	LXV	XVII	29	LXVII	81
14	XXII	64	LVII	XVIII	34	LXVIII	68
15	XXXVI	65	LXIV	XIX	42	LXIX	67
16	XXV	66	LXI	XX	57	LXX	74
17	XXIX	67	LXIX	XXI	30	LXXI	93
18	XV	68	LXXVIII	XXII	14	LXXII	78
19	XXXIX	69	XC	XXIII	21	LXXIII	60
20	XXI	70	XCVI	XXIV	38	LXXIV	80
21	XXIII	71	LVI	XXV	16	LXXV	76
22	XLI	72	LXXVI	XXVI	40	LXXVI	73
23	XXVIII	73	LXXVIII	XXVII	15	LXXVII	79
24	XXXI	74	LXX	XXVIII	26	LXXVIII	75
25	XXXIV	75	XCIII	XXIX	17	LXXIX	77
26	XXVIII	76	LXXV	XXX	33	LXXX	85
27	XXXVII	77	LXXIX	XXXI	24	LXXXI	88
28	XLII	78	LXXII	XXXII	36	LXXXII	98
29	XVII	79	LXXVII	XXXIII	35	LXXXIII	94
30	XL	80	LXXIV	XXXIV	25	LXXXIV	83
31	XXXV	81	LXXVIII	XXXV	31	LXXXV	97
32	XII	82	XCVII	XXXVI	15	LXXXVI	92
33	XXX, XXXIII	83	LXXXIV	XXXVII	27	LXXXVII	86
34	XVIII	84	XCI	XXXVIII	23	LXXXVIII	91
35	XLIII	85	LXXX	XXXIX	19	LXXXIX	95
36	XXII	86	LXXXVII	XL	50	XC	89
37	XX	87	LXVI	XLI	23	XCI	84
38	XXIV	88	LXXXI	XLII	28	XCH	90
39	XIV	89	XC	XLIII	35	XCH	75
40	XXVI	90	XCH	XLIV	46	XCIV	96
41	XVI	91	LXXXVIII	XLV	49	XC	69
42	XIX	92	LXXXVI	XLVI	45	XCVI	70
CONSTANTINI, p. 241.				XLVII	47	XCVII	82
43	XCVIII	93	LXXI	XLVIII	48	XCVIII	45
44	XCIX	94	LXXXIII	XLIX	59	XCIX	44
STEPH. III, p. 259.				L	61		
45	XLVI	95	LXXXIX				
46	XLIV	96	XCIV				
47	XLVII	97	LXXXV				
48	XLVIII	98	LXXXII				
49	XLV						
ADRIANI, p. 289.							
50	LV						

REGNANTE IN PERPETUUM DOMINO ET SALVATORE NOSTRO JESU CHRISTO. ANNO INCARNATIONIS EJUSDEM DOMINI NOSTRI DCCXCI. CAROLUS EXCELLENTISSIMUS ET A DEO ELECTUS REX FRANCORUM ET LANGOBBARDORUM AC PATRICIUS ROMANORUM, ANNO FELICISSIMO REGNI IPSIUS XXIII, DIVINO NUTU INSPIRATUS, SICUT ANTE OMNES QUI ANTE EUM FUERUNT, SAPIENTIA ET PRUDENTIA EMINET, ITA IN HOC OPERE UTILISSIMUM SUI OPERIS INSTRUIT INGENIUM, UT UNIVERSAS EPISTOLAS QUAE TEMPORE BONAE MEMORIAE DOMNI CAROLI AVI SUI, NECNON ET GLORIOSI GENITORIS SUI PIPPINI, SUIQUE TEMPORIBUS DE SUMMA SEDE APOSTOLICA, BEATI PETRI APOSTOLORUM PRINCIPIS, SEU ETIAM DE IMPERIO AD EOS DIRECTAE ESSE NOSCUNTUR, EO QUOD NIMIA VETUSTATE ET PER INCURIAM JAM EX PARTE DIRUTAS ATQUE DELETAS CONSPEXERAT, DENUO MEMORABILIBUS, MEMBRANIS SUMMO CUM CERTAMINE RENOVARE AC RESCRIBERE DECREVIT.

INCIPIENS IGITUR, UT SUPRA DIXIMUS, A PRINCIPATU PRAEFATI PRINCIPIS CAROLI AVI SUI, USQUE PRAESENS TEMPUS, ITA OMNIA EXARANS, UT NULLUM PENITUS TESTIMONIUM SANCTAE ECCLESIAE PROFUTURUM SUIS DEBENT. SUCCESSORIBUS VIDERATUR, UT SCRIPTUM EST: « SAPIENTIAM OMNIUM ANTIQVORUM EXQUITRET SAPIENS, » ETC. C.

* Inscriptio Codicis membranacei venerandae vetustatis, sed pessime a librariis accepti. GRETS. — Codex epistolaris Carolinus continens Romanorum pontificum Gregorii III, Zachariae, Stephani III, vel, secundum alios, II; Pauli I, Stephani IV, vel, secundum alios, III, Adriani I et pseudo-papae Constantini epistolas nonaginta novem ad principes et reges Francorum Carolum Martellum, Pippinum et Carolum Magnum, an. Ch. septingentesimo nonagesimo primo, cura et auspicio ipsius Caroli Magni, ne vetustate et per incuriam perirent, studiose collectas, et in unum redactas volumen membranaceum, quod olim, primo quidem ad ipsius Caroli Magni bibliothecam cubicularem, deinde autem ad Willibertum archiepiscopum Rothomagensensem pertinuit; nunc vero authenticum asservatur in augustissima bibliotheca Caesarea Vindobonensi. Petrus Lambecius Hamburgensis totum hoc opus summa fide et diligentia recognovit, ac contulit, et chronologia accurata atque necessariis adnotationibus illustravit. LAMB. — Codicis Carolini ms. recensio, et ejus cum textu editionis Gretheserianae collatio. Est vero membranaceus foliorum 98, cujus cum scriptura, tum forma pene quadraevi Carolini omnino praesefert. Pertinuit olim ad Willibertum archiepiscopum, ut arbitratus est el. Lambecius, Rothomagensis, cujus nomen membranae digitum late asserculo anteriori agglutinate inscriptum est ad hunc modum: *LIBER WILLIBERTI ARCHIEPI*. Continetur eo syntagma epistolarum 99, quas Romani pontifices Gregorius III, Stephanus III, Zacharias I, Paulus I, Stephanus IV, Adrianus I, et pseudo-papa Constantinus dederunt ad principes regesque Francorum Carolum Martellum, Pippinum et Carolum Magnum, studio et cura Caroli Magni coactum, quemadmodum latius declarat miniata inscriptio quae supra exhibetur.

^b Leg. *memorialibus*, ut jam advertit Lambecius; quo loco utitur Cangius in Glossario ad docendum quid sint memoriales membrane. GENT.

^c Haec inscriptio antiqui Codicis; quam, candide lector, in ipso statim vestibulo tibi representare volumus, ut operis hujus vetustatem ac gravitatem ante omnia disceres. Vetustas est, quam in jam tibi proposita tabella conspicias. Gravitas tergemina est, ab epistolarum auctoribus; a principibus, ad quos missae epistolae; et a collectore. Auctores sunt summi pontifices; illi, ad quos datae, summi reges; collector, rex potentissimus et invictissimus, quo, post Constantinum Magnum, Occidens vix parem, certe superiorem non habuit. Observa autem, quando jussu Caroli Magni istae pontificum epistolae unum in volumen redactae sunt, adhuc in vivis fuisse Adrianum papam; nam annus Domini 791 est annus vicessimus pontificatus Adriani, qui eodem obiit, anno Redemptoris 795. Quo temporis spatio credibile est Adrianum plures ad Carolum epistolas dedisse. Suc-

cessit Adriano Leo III, Carolo Magno conjunctissimus et amicissimus, quem quis abnuat ad eundem principem aequae frequentes litteras dedisse ac Adrianum? Leonem petulanter insectatur Illyricus in Catalogo, quasi *inductum et barbarum*. « Habeo, inquit Illyricus, aliquot ejus epistolas ad Carolum, prorsus rudes et barbaras. » Haec elegantissimus iste Sclavus; ex cujus libris si solacismos et barbarismos in munus fasces comportare velis, codicem si non calepino, saltem dasipodio spissitudine parem facile efficies. Exstant Leonis III tres epistolae tom. III Conciliorum novae edit., pag. 445. Cum autem Catalogus Testium editus sit anno 1562 et Centuria octava anno 1564, et in hac Centuria Illyricus ita scribat: « Non est dubium quin (Leo III) ad minimum plures epistolas ad Carolum et ad alios scripserit, sed malitia pontificiorum suppressae sunt: » admodum profecto Illyricus mendacii suspectus redditur; nam si habuit nonnullas epistolas Leonis, ut dicit in Catalogo, cur non saltem aliquas Centuriae octavae inseruit, praesertim ineditas aliisque non visas, cum aliorum quorundam Pontificum epistolas Centonibus suis insere non abhorruerit? Cur saltem *summaria* earum non attulit, ut fecit in epistolis Pauli et Adriani pontificum? Quid opus erat dicere non esse dubium quin ad Carolum plures epistolas dederit, si aliquas Leonis ad Carolum epistolas habebat? An usque adeo obliviosus erat Illyricus, ut Centuriam octavam cum suis rhapsodis consarcinans, non meminisset amplius penes se has epistolas exstare? Porro conviciis Illyrici in Leonem III oppono res gestas ejusdem pontificis, quas Anastasius litteris mandavit, et judicium Caroli Magni, qui Leonem non minus ac Adrianum coluit, utique id non facturum, si talis fuisset, qualis a pessimo plaste Illyrico effingitur. Sed jam epistolas ipsorum pontificum audiamus, inter quas audirentur quoque Leonis epistolae, si non omnes, saltem aliquae, nisi eas vel temporis longinquitas, vel Illyrici iniquitas nobis invisisset. GRETS.

^c Haec inscriptio, prout in Codice facit, accurate expressa cum ipsis librarii mendis, quorum incredibilis est in eo numerus. Confluxit pleraque omnia Tegnagelii sua manu, sed nimia licentia, non modo ad marginem veram lectionem ascribens, sed passim radens, inducens, reficiens, et inculcans, id quod probare non possum; tametsi ea mente id fecerit, ut Jacobum Gretserum, cui volumen istud edendum postea dedit, corrigendi labore levaret. Prodiit memorati Gretseri opera Ingoistadii ex typographeo Andreae Augermarii anno 1615, 4°. Verum: ea editione non contentus Lambecius novam procuravit Viennae typis Cosmrovianis in fol., ab isto praestantissimo epistolarum volumine auspiciatus magnum illud Syntagma rerum Germanicarum, cujus conspectu cum ipse, tum successor ejus Nesselius salivam movit eruditus. GENT.

I. Bi
Carolu
Primo
se scr
Carolu
latis i
cipatu
usque
nullum
turam
et dec
et dui
et de
Pippin
recen
tipap
sum
enmq
data
pait
Niton
quam
et de
insig
putat
pres
rari
videt
clesi
verte
satis
etsi
prof
30
Lam
diss
rum
affir
mer
aut
ret.
ject
I
Coi
etia
Gre
usu
den
sur
sar
ver
nen
nu
pri
im
far
rit
m
cu
be
sa
Po
nim
an
m
re

IN S. GREGORII III

AD CAROLUM SUBREGULUM EPISTOLAS

ADMONITIO.

I. Binas tantum litteras a Gregorio III datas esse ad Carolum Martellum in re trepida est certo certius. Primo siquidem ipse sanctus pontifex iterata vice ait se scribere Carolo subregulo: deinde hujus nepos Carolus Magnus id confirmat binis istis duntaxat relatis in codice, Carolus inquam, qui incipit « a principatu prefati principis Caroli avi sui (ut titulus fuit) usque praesens tempus (791) ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium sanctae Ecclesiae profuturum suis deesse successoribus videatur. » Idcirco et decretalem epistolam sancti Zachariae (ep. 3, al. 5) et duas de erroribus Hispanorum (69, 70, al. 95, 96) et de haeresi Feliciani aliam (82, al. 97) quia illa Pippino flagitante, istae se expetente datae fuerant, recenseri voluit, ne duabus quidem Constantini antipapae neglectis (43, 44, al. 98, 99) quae ad patrem suum Pippinum scriptae erant. Nihilominus Pagius, cumque secuti non pauci aliam epistolam a Gregorio datam esse contendunt et ordine et sententia praecipuam, quae consulatui Carolo esse exhibitum jactant. Nituntur h scilicet prima continuatione Fredegarii, quam proprio arbitratu interpretantur, Carolo autem insignem injuriam inferunt, dum praeteritasse illum putant epistolarum omnium, quas digessit, facile praestantissimam. Equidem fateor, nonnullas desiderari in codice, quarum in aliis mentio est ² quia videlicet « nullum penitus testimonium sanctae Ecclesiae profuturum » continebant: attamen animadvertens unus, quae pene contrita erat, argumentum satis amplum suppeditari (post ep. 20, al. 21) tametsi exemplum sit alterius (ep. 18, al. 15), necnon proferri exempla duo ejusdem epistolae (ep. 35, al. 50 et 33) praeterea videns, nonnullas exstare, quae Langobardorum arte perisse credebantur; in aliis dissimulari, et etiam contraria facta narrari, missorum, seu legatorum fidei rerum veritate credita, illud affirmare nullus dubito, quod si epistola tanti momenti, quae conjectando superinficitur, data esset, aut ipsa exstaret, aut qualescunque mentio ejus fieret. At castum et integrum rei examen inanes conjecturas patefaciet.

II. Locum continuationis Fredegarii a Baronio, Cointio, assidue aliter recitatum, ex ins. cod. protulit etiam Ruinartius in sua recensione Operum sancti Gregorii Turonensis. Idemque est, qui recentioribus usuvenit ad tantas historiae pontificiae tenebras offundendas. Verba autem ejus continuationis (num. 110) sunt hujusmodi: « Eo enim tempore bis a Roma sede sancti Petri apostoli beatus papa Gregorius claves venerandi sepulcri cum vinculis sancti Petri, et muneribus magnis et infinitis legationem, quod antea nullis auditis, aut visis temporibus fuit, memorato principi destinavit. Eo pacto patrato, ut a partibus imperatoris recederet, et Romanum consulatui prefato principi Carolo sanciret. Ipse itaque princeps mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit, munera pretiosa contulit, atque cum magnis praemiis cum suis sodalibus missis Grimonem abbatem Corbeiensis monasterii, et Sigibertum reclusum basilicae sancti Dionysii martyris Romanam ad limina sancti Petri, et sancti Pauli destinavit. » Falsas Cointii opiniones Pagio etiam notas (740, n. 4, seq.) Ruinartius amplectitur; nihilominus binas duntaxat litteras admittit: « Epistolas, ait, duas eadem occasione Carolo scripsit, quae ad nos usque pervenerunt. »

III. Ad ejus vero continuationis locum quod attinet, notat Aimoini lectionem esse: « Ecclesiam a Langobardorum tyrannide liberaret. . . . a partibus Langobardorum recederet ac Romanum consulatui prefatus princeps Carolus sanciret (Al.: Ut a partibus Langobardorum Romanis consulendum prefatus princeps Carolus transiret). » Et Pagius fatetur quod variant omnes editiones. Praeterea monet Ruinartius laudatus in cod. Broheriano ms. legi « Romano consulto: » Sed quod maxime attendi velim, tam ipse ut variantem hanc teneatur, quam Pagius ut depravatam illam lectionem continuatoris ³ astruat, teste nituntur Annalista Metensi, qui caeteroqui ab illo avo distat annis centum sexaginta, et sua fortasse mutatus est ex eodem fonte. Uticunque autem sit, verba ejus audienda: « Epistolam quoque, inquit, decreto Romanorum principum sibi praedictus praesul Gregorius miserat, quod sese populus Romanus, relicta imperatoris dominatione, ad suam defensionem, et victam clementiam committere voluisset. » Quod si Romani, Augustorum Orientis rejecta dominatione, patrocinium ac defensionem querere deliberaverant ab eo Francorum principe, penes quem erat summa rerum, et cujus potentiae fama omnium sermonibus celebrabatur; etiamsi nova haec epistola admitteretur, nullum inde praesidium consulatui acciperet. Quis enim non videt, allatis iis verbis luculentissime decretum, seu consulatui Romanorum describi, nulla consulatione mentione facta? Quamvis autem Ruinartius Annalista hujus sententiae lectionem suam astruat, contra praetensum consulatui, quia tamen meminit Gregorii epistolae, cujus ne minimum quidem indicium praebetur a continuatore Fredegarii, ab eo recedit, nec plures, quam duas a Gregorio epistolas esse datas, quae hodieque exstant, decernit. Nec facile asequor, cur Pagius via eadem, quae aequalis suus Ruinartius, incedas (et quidem inauspicato, nam plurimos erroris socios secum duxit) ab erudito viro dissenserit de epistolarum numero. Errores siquidem, quos ipse, alique obvisis ulnis amplexi sunt, non novae hujus epistolae, sed Fredegarii continuationi referuntur accepti: ibi enim uni legationi nunquam antea vise in eo regno tribuuntur.

IV. Uticunque sit, ex Fredegarii continuatione nuper allata Pagius, et reliqui non infimae notae scriptores tria potissimum argumenta eliciunt perspicue falsa. Ea sunt claves confessionis sancti Petri missae ad regnum, pactum patratum cum Carolo ut a partibus imperatoris recederet, et Romanus consulatui eidem exhibitus. Ad primum quod attinet, Pagius et caeteri cum sequentes, legunt, ad regnum direximus, in prima Gregorii epistola certa: at Pagius, caeterique omnes hallucinantur. Vera enim lectio codicis Vindobonensis est *ad rogum*, frequentissimum aetate illa vocabulum pro libello supplicii, ut ostendam in notis. Codex hic ipse alia non ulitur phrasi (ep. 91, al. 88), ubi Grimoaldum ait a Beneventanis expulsum ducem post mortem Arichis patris sui, « rogum emisimus ut penitus cum ducem consequenter susceperemus. » Qua super re ridenda est Pagii interpretatio, qui *rogum* oscitantur, aut somnolose legit (an. 788, n. 1). Verba ipsa proferam ne & dicar veritati fucum facere: « Erat roba faxior vestis olim regibus, episcopis, aliisque in usu, ut videre est in Glossario Ducangii: » Praeterea, nullum *roba* exem-

plum a Ducangio asserri, quod citra annum millesimum non sit petiitum; *roga* et *rogus* ejusdem significationis eidem sunt; ipsamque epistolam 88 cod. Carolini rei testem adhibet, quod non facit in *roba*. At si Pagii sententia ridenda est, quid de Muratorii parum æqua in sanctæ sedis dominium voluntate dicendum erit? Codicem in Carolinum edidit ex recensione Lambecii (*Res. Ital.* tom. III, par. 2, p. 73), et in Gregorii III epistola legit *rogum* pro *regnum*; nihilominus et in Annalibus Italicis, et alibi *regnum* præfracte sustinuit. Id vero est fiducia nominis vulgus decipere, non historiam caste scribere.

V. Alterum argumentum est, ut Carolus « a parte imperatoris recederet. » Quasi vero novisset unquam imperatores Orientis; et non potius amicitia, et fœdere junctus esset cum Liutprando Langobardorum rege imperatoribus infensissimo. Teste utar Paulo diacono suæ gentis rerum non ignaro: « Carolus princeps Francorum Pippinum filium suum ad Liutprandum direxit, ut ejus, juxta morem, capillum susciperet. Qui ejus cæsariem incidens, ei pater effectus est. » Id factum an. 735. Post biennium vero, annuo circiter spatio ante Gregorii epistolam « legatos cum muneribus ad Liutprandum regem mittens, ab eo contra Saracenos auxilium poposcit. Quod nihil moratus cum omni Langobardorum exercitu in ejus adiutorium properavit. Quo comperito gens Saracenorum ab illis regionibus aufugit. Liutprandus vero cum omni suo exercitu ad Italiam rediit (*Diac.* l. vi, c. 53, 55). » Quæ Baronius reputans (740, 25) Carolumque excusans quod contra Langobardos arma non sumpsit: « Cui par erat, inquit, nisi adversus Romanam Ecclesiam militasset (Liutprandus) ut ille fecerat, suo exercitu præsto esse. » Bona igitur cum venia Pagii codex ille, quo utebatur Aimoini continuator, consentiente etiam illo, quem Annalista Metensis adhibuit, præferendus est edito per Ruinartium, aliusque similiter depravatis, legendumque, « a partibus Langobardorum recederet. »

VI. Tertium denique argumentum de exhibitio consulatu longe aliis præstat levitate sua. Et vero umbratilis ista dignitas reipublicæ veteris, quæ Augusti ac successorum ævo temporibus potius digerendis per annos, quam rebus agendis continuata videtur; unde et postconsulatus nota excogitata per quantum Ecclesiæ sæculum chronologicæ presidio, ista inquam dignitas octavo sæculo nobilitatem tantum generis præsignabat. Quamobrem haud tanti erat, ut Francorum principum rerum gestarum gloria celeberrimo lenocinaretur, adversus Langobardorum regem fœdere, et amicitia conjunctissimum. Exempli id confirmantia suppetunt ex variis Vitarum pontificum scriptoribus Anastasii nomine passim laudatis. Ac primo vixdum Roma et ejus ducatus ab impietate Græcorum desciverunt, in concilio Gregorii III, anno 731, pro sacris imaginibus fœdes initur, « nobilibus etiam consulibus, et reliquis christianis plebibus assistantibus. » Deinde sub eodem pontifice plures consules prælio capti apud Langobardos debebant, quos Liutprandus sancti Zachariæ anno 742, id est triennio post legationem ad Carolum missam, restituit: « Leonem, Sergium, Victorem, et Agnellum consules prædicto beatissimo redonavit viro. » (*Anast.* sect. 210.) Denique Adrianus tum puer, postea pontifex, a proprio suo « Theodato dudum consule et duce » per eadem tempora educatus, cum rerum potitus est, legationem Carolo regi adornat, æque legatorum, seu missorum numero sæpe memorat (*Cod. Carol.* ep. 67, 80, al. 79, 74) « Theodorum eminentissimum consulem, et ducentem, nostrumque nepotem. » Eodemque pontifice (*Anast.* sect. 355) diem supremum obiit « Leoninus consul, et dux. »

VII. Ex dictis patet, quam labili nituntur fundamento opiniones eruditum super depravato continuatoris Fredegarii loco. Quem profecto illustrant una cum historia illius temporis, cujus nonnihil egomet alias res agens delibavi, Anastasiani codices mss.

A Reg. Maz. et uterque Thuanus, qui in editione regia, et Romana legi possunt. Referunt it scilicet legationem Gregorii III, dum Liutprandus prope Romanæ castra haberet, perspicuis hisce verbis: « Veniensque Romam, in campo Neronis tentoria tendit, deprædatque Campania, multos nobiles de Romanis more Longobardorum tototidit, atque vestivit: pro quo vir Dei undique dolore constrictus sacras claves ex confessione beati Petri apostoli accipiens, partibus Franciæ Carolo sagacissimo viro, qui tunc regnum regebat Francorum, navali itinere per missos suos direxit per Anastasium sanctissimum virum episcopum, necnon et Sergium presbyterum postulandum a præfato excellentissimo Carolo, ut Num illustribus his legatis oretens Romanorum consultum commendaret; an potius illis jusserit enixe petere, ut Carolus Romanis opem ferret (*Romanis consulendum*, habent Aimoini continuatoris editiones antiquæ) lectori judicandum relinquo. Equidem video, tum hunc codicum Anastasii 6 locum, tum utramque epistolam Gregorii III testes esse uberimos petite opis; consulatus autem, aut consuli mentionem fieri tantum in depravato cod. Fredeg., et apud recentiores scriptores, qui tota via errant hac in re, ut est demonstratum. Quare etiamsi consultum admittam, malim supinum verbi consulo, quam decretum Romanorum intelligi.

VIII. Legatos pontificis magnis acceptos fuisse honoribus a Carolo, pretiosa munera iisdem data, quæ Romam ferrent, nobilemque aliam legationem adornatam esse pontifici, Fredegarii continuator affirmat, et prima Gregorii epistola ea munera conlata esse divi Petri basilicæ fidem facit. Opem vero allaturum se Romanis principem esse pollicitum et continuator idem silet, et literæ pontificis nec promississe, neque attulisse aperte docent. Ea propter aut doleamus occasionem minime opportunam mittendi legatos ad principem fœdere, atque amicitia junctum cum hostibus sanctæ sedis necesse est; aut fateri oportet, Carolum novam, et nunquam antea in Francia visam legationem tanto honore prosequutum esse, quod sibi apud suos magnum gloriæ incrementum accessisse cernebat, non autem quod, pontifici ut morem gereret, a Liutprando desciscere ullatenus vellet. Hujus certe legatis, quos, consilio pontificis detecto, ad Carolum misit, benignas præbuisse aures liquet: nam Liutprando ejusque filio permisit, arma inferre sanctæ sedi, quod Gregorius dolens improperat (ep. 1). « Ut conspicimus, dum indultum a vobis eidem regibus est motiones faciendi, quod eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos recepta est. » Quod longe aliud est, quam afflictis Ecclesiæ rebus opem ferre. Is nihilominus recensetur a Carolo Magno inter suæ stirpis principes, qui sanctæ sedis defensionem susceperunt (*Charta division. regnor.*). In his namque his litteris Gregorii sperantis opem deceptus est. Præterquam quod ut suos filios ad sanctæ sedis amorem pelliceret, satis erat Gregorii duplex testimonium implorati ex Francia auxilii, tametsi nullum inde adveniret.

IX. Nullum a Carolo Martello auxilium allatum esse sanctæ sedi, constanter omnes affirmant. Sed abutentes historia falsas rei causas promunt: agrotare tum Carolum aiunt, qui postmodum obierit diem suum; idcirco non potuisse, quam meditataur, opem ferre, eam tamen demum aliquando a Pipino filio Caroli allatam esse. Itæ annorum duodecim interapedinem a Caroli morte ad latum a Pipino auxilium, tam multa, et tam magna quæ interim evenerunt, silentio prætereunt, susque deque habent. Ad id præstandum una nituntur auctoritate scriptoris Vitæ Stephani II 7 apud Anastasium, qui palam mentitur, quod sæpe contingit in eo libro, cum aut recensentur res valde remotæ, aut externæ aliunde petuntur: contra vero ubi res præsentis, aut domesticæ archivi præsidio describuntur, nulla antiquitatis monumenta certiora ad nos venisse, quam

quæ ibidem sunt fideliter adnotata, omnes norunt. **Locus Vitæ** Stephani II est hujusmodi (sect. 235): « Quemadmodum prædecessores ejus bonæ memoriæ domnus Gregorius, et Gregorius alius, et domnus Zacharias beatissimi pontifices Carolo excellentissimæ memoriæ regi Francorum direxerunt, petentes sibi subveniri propter oppressiones, ac invasiones, quas et ipsi in hac Romanorum provincia a nefanda Langobardorum gente perpassi sunt. » Postrema hæc vera sunt: omnes siquidem ii pontifices Langobardorum feritati fuerunt obnoxii. Falsum vero est Gregorium II de Francia quidquam cogitasse, quod et fatetur Fredegarii Continuator, dum Gregorii III legationem rem novam appellat, atque antea inauditam. Falsum est Zachariam indidem auxilia quesisse, quod mox palam fiet. Denique falsum est Carolum Martellum fuisse regem Francorum, quem gentiles omnes scriptores majorem domus, subregulum Gregorius III vocant.

X. Nihilominus falsa hæc usque adeo aridum Pagio, ut (an. 726, n. 14, 740, n. 4, seqq.) affirmare non dubitet, quod Gregorius II « vel clam ad Carolum Martellum refugit, vel certe ejus subsidium nulla missa legatione imploravit: » et alibi adversus Petrum de Marca ideam vehementius, atque verbosius sustineat. Quæ post patriciatum, qui unum et idem illi est cum consulu (propterea mordicus eum tenet in Continuato. Fredegarii) Carolo Martello vindicat, nequidquam reclamantibus Gregorii III epistolis. Ratio autem, cur tum ipse, tum eruditi alii rem probabilem reddant, a duobus ejus ævi scriptoribus Paulo Diacono, et sæpius laudato Continuatore Fredegarii præsto est. Iste enim inter ægritudinem ac mortem Caroli anno 741, compendiarie inserit duas legationes; et quæcunque inter pontificem et Carolum postea evenerunt, præterit: quare ansam dedit recentioribus, ut ad eundem annum referrent, quæ annis pluribus acta esse et aliunde constat, et ipsa rerum series demonstrat. Perinde Paulus Diaconus (lib. vi, cap. 55) quæ multis acciderant annis non modo in unum conflans, sed etiam facta præcedentia postponens, ut notavit cl. Blancus, confudit temporum ordinem; ita ut Trasamundi Spoleti ducis rebellionem, quæ huc plurimum facit, Liutprandi morbo, et Hildebrando in regni consortium vocato usque ab anno 736 præponeret. Quæ res libertatem peperit recentioribus digerendi historiam **§** arbitrato suo. Quare Cointius auxilium Langobardorum pettum a Carolo contra Saracenos differt ad annum 759, contra Continuatores Fredegarii auctoritatem « curriculo anni illius mense secundo: » namque Ruinartio, et Pagio plaudentibus interpretatur « anno post secundo. » Pagius autem res apud Anastasium diligenter consignatas temporum ratione habita, indicationes emendando protrahit, utque ut annum 741 propius attingant, ac proinde Carolum morte præventum optulari non potuisse pontifici ratum faciant. Quamobrem historiæ quadriennalis chronotaxis stabilienda est: inde enim litterarum Gregorii ætas pendet, quæ semel agnita recentiorum opiniones, sive hallucinationes detegunt.

XI. Annalista Fuldensis antiquitate et auctoritate aliis præferendus quæ recentiores utantur, mira breviloquentia anno 738 ac sequentibus Caroli Martelli res gestas ita complexit: « 738, Carolus regionem Provinciam ingressus Maurorum ducem, qui dudum Saracenos per dolum invitaverat, fugere compulit. 739, Carolus Provinciam totam, et cuncta ejus maritima loca suæ ditioni subiegit. 740, pax et quies regno Francorum per Carolum redditur ad tempus, Gothis superatis, Saxonibus et Fresonibus subactis, expulsis Saracenis, Provincialibus receptis. 741, Carolus anno ducatus sui 28, moritur Parisiis, et apud sanctum Dionysium sepelitur. » Postremi hujus anni res fursiori calamo enarrantur in appendice ad Fredegarium. Etenim Vermeriæ Carolus ægrotasse dicitur; majordnatum filiis divisisse consilio suo-

A rum optatum expetito; Carisiacum postea se contulisse, novisque signis in cælo præcedentibus mortuus esse. Et, quod majus, inter ægrotationem et divisionem administrationis regnorum insertum legitur quiddam Romano pontifici cum Carolo intercessit. Num recte, audiens modo apud Anastasium, ubi res gestæ Gregorii servata ratione temporum describuntur, tanto cum consensu epistolarum Gregorii, ut nil desiderari possit illustrius ad eorum temporum historiam comprobendam. Cum præsertim illustri Zacagnus ex præstantissimo Cod. Vat. alias Gregorii litteras ediderit, quæ lucem rebus addunt longe clariorem. In iis siquidem sermo est de quatuor urbibus a Liutprando invasis in fine expeditionis anni 739, de cujus initio loquitur Gregorius III in utraque epistola ad Carolum. Ubi etiam de præteriti anni Langobardicis rebus, de auxiliis ex Francia nequidquam expectatis, ac de muneribus divo Petro missis a Carolo per suos legatos tam perspicua fit mentio; ut annum innui 738 dubitari non possit. Sed audiamus res gestas Gregorii III apud Anastasium.

B **§ XII.** Scriptor Vitæ Zachariæ (sect. 207) finem expeditionis an. 739 describens, « Dum, inquit, a prædecessore ejus bonæ memoriæ Gregorio papa, atque ab Stephano quondam patricio et duce, vel omni exercitu Romano prædictus Trasimundus redditus non fuisset, obsessione facta pro eo ab eodem rege ablata sunt a Romano ducatu civitates quatuor, id est America, Hortas, Polimartium et Blera, et sic isdem rex ad summ palatium est reversus per mensem Augustum indict. vii. » Post hæc Gregorius experientia edoctus non modo vanam spem esse auxiliorum a Carolo, sed hujus consensu Langobardos intulisse majus damnum reipublicæ, alio se vertit. Fœdus itaque inijt cum ducibus Spoleti ac Beneventi, junctisque copiis, de recuperandis mutua ope urbibus consilium habuit. Fœderatorum primus Trasamundus suis rebus omnibus receptis, « ingressus est Spoletum per mensem Decemb. indict. 8, » ut recte Cod. Reg. Maz. et Thu., non ut vulgatus ead. indict., nam a Septembri mense fuebant octava. Sequenti anno 740, ex pactis conventis pugnamum erat pro sancta republica, ut quatuor civitates Trasamundi causa ablatas recuperaret. At Spoleti dux de retinendis suis, quæ receperat, serio cogitans, « noluit implere, prosequitur idem scriptor, quæ prædicto pontifici, et patricio simul et Romanis promiserat, pro recollendis quatuor civitatibus, quæ pro eo perierant, et aliis quæ sponderat capitula. » Quamobrem pontifex hinc etiam irritas spes suas esse videns, quæ integræ fere anni spatio aluerat, octobri mense legationem adornat ad Liutprandum ejusque filium consortem regni, ut precibus obtineret quod armis non poterat fœdisfragi ducis causa. Omnia patent ex indicatis litteris ab illustri Zacagno editis, quas integras referre lubet.

C **XIII.** Gregorius omnibus episcopis in Tuscia Langobardorum. Meminit fraterna Sanctitas vestra, tempore ordinationis suæ per chirographum, et sacramenti vinculum beato Petro principi apostolorum spondidisse, ut in emergentibus sanctæ Ecclesiæ totis viribus elaboraretis. Igitur quia præsentis viros Anastasium dilectum filium nostrum presbyterum, et Adeodatum regionarium subdiaconum nostros fideles ad obsecrandum, et Deo favente obtinendum pro quatuor castris, quæ anno præterito beato Petro ablata sunt, ut restituantur a filiis nostris Liutprando, et Hilprando supplicare destinavimus. Ecce, dilectissimi fratres, tempus acceptabile, ut juxta chirographum vestrum boni operis fructum beato Petro feratis. Cujus auctoritate vos hortamur in Domino, ut ad eodem cum prædictis filiis **10** nostris properetis, ut a Deo inspirati protectores eorum beatissimis principibus apostolorum Petro et Paulo eadem castra restituantur. Nam si, quod non credimus, distuleritis iter arripere propter Deum, ego quanquam imbecillis sim præ infirmitate corporis, ite, arripiam

laboriosum, et video, de vestra negligentia vobis ad obligationem ex nodo pacti pertinere. Data Id Octob. ind. ix. » Re infecta Gregorius moritur sequenti anno die 27 Novembris, eique quarto post die succedit sanctus Zacharias.

XIV. Stalim atque summum locum est adeptus vir iste sanctissimus, legatione, ac praesentia sua regem peti, exercitus Romani ope cum demeretur adversus ducem foedifragum, quatuor civitates recuperat, singulas ipse adit, earumque possessionem init; deinde Romam reversus debitas Deo gratias agendas pro tot beneficiis solenni supplicatione statuit. Omnia haec evenerunt, praefato auctore Vite sancti Zachariae teste, indiet. 10, id est inter Septembrem mensem anni 741 et Septembrem sequentis anni. Auctoritate ejus consensu omnes sequuntur. Hac tantum in re a veritate abeunt, quod scriptoris verba, « quas ipse ante biennium per obsessionem factam pro praedicto Trasimundo duce Spoletino abstulerat (sect. 210), » ad annum referunt 740, cum spectent ad Augustum mensem anni 750, inculente ab eodem notati per ind. 7 quae mense illo adhuc flebat. Quamvis enim menses aliquot biennium illud excederent, cum incurrente anno 742 Liutprandus restituit civitates, recte auctor ante biennium dixit, quod erat exactum; nam indictionum rationem habens, deque iis agens, quae per decimam evenerunt, biennium intelligit octavam, et nonam, quae effluerant post civitatum invasionem in fine septimae. Contra vero si annus acciperetur 740 in octavie indictionis exitu, biennium non modo elapsum haud fuisset, restitutionis tempore; sed ne tum quidem, cum Pontifex confecto longo itinere, initaque possessione quatuor civitatum, redierat Romam, ac caetera omnia facta erant, quae decimae indictioni ascribuntur.

XV. Haec Romae, et in ejus ducatu acta sunt anno 758 et sequentibus. Neque attendi debent, qui suas ut opiniones teneant, monumenta vetera per summam licentiam mutando, et corrigendo, facta probant, resque incredibiles pro certis affirmant. Gregorius igitur primam Carolo epistolam scripsit sub initia Langobardicae incursionis anno 759, alteram paulo postquam Langobardi, propter Trasimundum, qui eorum iram metuens intra urbis moenia se receperat, sancti Petri basilicam expilaverunt: utramque ante ablatas quatuor civitates in belli exitu, 11 quarum neutra meminit. Ipsae epistolae suam aetatem praeferunt. Namque in prima Gregorius queritur Romani ducatus direptiones, rogatque Carolum, ut post ipsorum regum ad propria reversionem, si delem missam Romam dirigat, qui propriis oculis quae illata fuerint damna conspiciat. In altera Petri basilicam expilatam esse dolet, indeque ablata munera ipsa, quae Carolum misisse vidimus per suos legatos, superiori anno. Hinc autem per annos fere quatuordecim, cum Stephanus II opportunius atque utilis Francorum opem imploravit, nullo ex monumento veterum, nullaque ex historia discimus eo pontifices se vertisse. Attamen Gregorius idem III per biennii spatium superstes fuit, ac temporis fere tantumdem Carolus Martellus. Sanctus Zacharias annis decem et aliquot mensibus apostolicam sedem gubernans, ejusque jura acerrime vindicans, opportunam nactus occasionem spes sui praedecessoris fallaces instaurandi, dum anno 748 pluribus disciplinae corruptae capitibus affluenter respondit, ne verbum quidem fecit de sanctae reipublice administratione. Ac demum Stephanus II primis sui pontificatus temporibus opera maximis in angustiis nullam a Francis ellagitavit.

XVI. Quin etiam idem Stephanus immanitate Aistulphi mirum in modum vexatus impium Copronymum fatigavit litteris, ut afflictae urbi opem ferret implorans. Et legatorum Constantinopoles per suam operam repetentium res Exarchatus a rege Langobardum, captata occasione iterum eo misit legatum suum cum litteris « deprecans imperialem clemen-

tiam, ut juxta quod ei saepius scripserat, cum exercitu ad tuendas has Italiae partes modis omnibus adveniret, et de iniquitatis illius morsibus Romanam hanc urbem, vel cunctam Italiam provinciam liberaret, » ut est apud Anastasium (Sect. 252). Tam longe erat, ut Romani pontifices ante eum annum, qui erat 753, spem ullam in Francorum principibus collocassent, aut Romae ejusque ducatus dominationem a populis oblatam, et quinto jam ac vicesimo anno apud eos permanentem affectarent. Cum vero auxilii Gracorum spem omnem abicere oportuit, impietate praesertim Orientali de die in diem invalescente, tum demum Stephanus primum litteris, deinde praesentia sua Francorum opem et quaesivit et obtinuit. Neque id symbolica oblatione regni, aut consularis exhibitione, aliove argumento, quod recentioribus in mentem venerit; sed vera patriciatus, seu protectionis ac defensionis Romanae Ecclesiae dignitate collata: quam esse indeolam hujusmodi patriciatus, passim invenire erit in litteris hujus Codicis, quo testis integrior desiderari non potest. Neque ante eum annum ejusmodi patriciatum Francorum principibus esse datum, 12 indidem constat. Et vero prima duae de quibus agitur, a Gregorio III inscribuntur Carolo subregulo: Unica Zachariae (ep. 3, al. 5) Pippino majori domus. Prima Stephani II (ep. 4; al. 10) inscribitur Pippino regi, quam dignitatem auctoritate Zachariae ante biennium adeptus erat. Reliquae Stephani ejusdem epistolae datae post reditum ex Francia, patricii titulum nunquam silent. Perinde est de aliis omnibus, quae in Codicem relate sunt, aut Pippino aut illius ejus Carolo et Carolomanno inscribantur: et ipsi enim reges, et patricii ab Stephano fuerant designati, cum in Francia erat an. 753 et seq.

XVII. Jam vero monstrandum mihi est cur Marca, Pagus alique tantopere studeant rem perspicue falsam asserere. Si scilicet minime assecuti videntur, quod Romani pontifices, senatus populique voluntate principes sanctae reipublicae, dominati erant Romae, et in ejus ducatu per quinque et viginti eos annos, qui inter defectionem Italiae ab impiis Graecis, et Stephani II protectionem in Franciam intercesserunt. Quamobrem Romae, ejusque ducatus dominium donationis titulo, ut Exarchatus, nulli arbitrantur; et quia donationem ejusmodi nullis in monumentis veterum inveniant, quaestionibus omnia implent. At quemadmodum de Caroli Martelli patriciati disputantes longe a vero abierunt, ita conjectando, et ratiocinando de dominio Urbis, tota via errant. Idcirco de tempore, et ratione pontificiae dominationis, deque ejus genere non una opinio est, sed una eaque generalis hallucinatio. Ad falsitatem opinionum relegendam compendiarie via deberet incedi. Rogandi nimirum essent viri illi caetera doctissimi: cur Pippini tempore, quem constat inter omnes Exarchatum tantummodo et Pentapoli concessisse sanctae sedi, Paulus auxilium peti adversus Graecos Exarchatum, et Romae militantes (ep. 25; al. 34)? Cur Stephanus dux Neapolitanus promittit, se opem laturum eidem Pontifici, si Dominus Imperator mitteret adversus Romam suos milites (Chron. Neap. ap. Pratil. tom. III, p. 32)? Cur Paulus idem aequae appellat nostram Senogalliam civitatem Pentapolis a Pippino donatam ac nostrum Castrum Valentis in Campania Romana (ep. 39; al. 14)? Cur idem pontifex de civitatibus Romani ducatus loquens in genere nostras semper appellat (ep. 58, al. 24, 40, al. 26)? Cur Carolingiorum diplomata habent: « Sicut a praedecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis civitatem Romanam cum ducatu suo (Ita videre est in omnibus diplomatibus tum editis, tum mss., tametsi alii meticulous, imprudenter alii reposuerint nostris)? » At praestat vigilia dominationis pontificiae per idem quinque et viginti annorum 13 spatium, qui Pippini donationem praeverunt, patefacere.

XVIII. Sub ipsa initia defectionis Romanorum a Graecis Gregorius II (Anast. sect. 186.) Sutrium a Liutprando invasum anno 728 recuperavit, « multis continuis scriptis atque comminationibus ad regem missis, » ac denique « multis datis muneribus. » Nam « Langobardorum rex restituit atque donavit sanctis apostolis Petro et Paulo. » Per eadem tempora (sect. 184.) « Exhilaratus dux Neapolis deceptus diabolica instigatione cum filio suo Adriano Campaniae partes tenuit (hanc ducatus Romani partem faciebant septem civitates, Signia, Anagnina, Ferentinum, Alatrium, Patricum, Frusino et Tibur) seducens populum, ut obediret imperatori, et occiderent pontificem. » Eadem luculentius enarrantur in Chronico Neapolitano apud cl. Pratillum (tom. III pag. 30) in hunc modum : « Dominus dux ad instigationem domini imperatoris Leonis ivit contra dominum papam et Romanos, et pugnavit cum eis. Duravit praelium a mane usque ad tertiam, et dux Exilaratus cum Adriano ejus filio et sequacibus fortissime et viriliter diu pugnavit, licet propter multitudinem inimicorum fortunam belli nequiverit tolerare : remansit occisus, sicut et Adrianus et alii partim interfecti partim captivi, et alii fugati. Et in ducatu electus fuit Theodorus.... Alphandis secretarius domini imperatoris venit Neapolim, et praecepit quod non obediatur domino papae neque transmittatur ei pecunia sui redditus. » Patrimonii videlicet Neapolitani, quod vicissim Campanum appellatur in regesto epistolarum sancti Gregorii Magni et per subdiaconum administrabatur.

XIX. Memoria hic obiter oportet repeti Theopanis testimonium (*Chronogr.* p. 275), de patrimonii Calabriae et Siciliae a Leone Isaurico redactis in publicum : « Patrimonia vero, inquit, quae dicuntur sanctorum et coryphaeorum apostolorum, qui in veteri Roma coluntur, tria nimirum cum medio auri talenta (35 millia aureorum in annos singulos. *Aleman. de Later. Pariet.* cap. 15, pag. 64) eorum Ecclesiis ab antiquo assignata et pensa, in publicum aerarium conferri jussit. » Tale enim facinus aut ejusdem aevi est, cum dux Theodorus patrimonii Neapolitani, seu Campani redditus ad Romanam Ecclesiam spectantes jubebatur invadere, aut modico temporis intervallo ab eo distat... Suntque haec primaeve jura, quae nequidquam Carolus Magnus et Carolini omnes successores, necnon Ottones et sanctus Henricus divo Petro et successoribus vindicare conati sunt ; at demum Saracenis Graecos, illosque Normannis pellentibus per undecimum saeculum ad Ecclesias redierunt. Ad vestigia pontificiae dominationis nunc redeo.

XX. Certam Romanorum defectionem jam vidimus sub Gregorio II, nec minus certum hujus dominatum novimus, dum et dux Neapolitanus, et secretarius impii Leonis, haec, non pontifici obediendum suadebant populo. At certissimum aliud vestigium suppetit ex facto Liutprandi regis, et exarchi Eutychii ; nam consilio inito decreverunt, « ut congregatis exercitibus rex subiceret duces Spoletanum, et Beneventanum, et exarchum Romam, » ut est apud Anastasium. Roma igitur parebat tum Gregorio II et Romanis ; quare Liutprandus saniori mente imbutus, suoque cum exercitu ex vicinia Romae discessurus, foederato principi consulendum ratus, « obsecravit pontificem, ut memoratum exarchum ad pacis concordiam suscipere dignaretur, ut et factum est (sect. 186. seqq.). » Cumque is Romae moraretur, in Tuscia Romana, quae pars ducatus erat, res novas molitur quidam Petasius. Suas vires jungit pontifex cum exarcho, rebellionem opprimit, caesique Petasii caput Constantinopolim mittit, « et nec sic Romanis plenam gratiam largitus est imperator ; » qui sancto Germano a sede patriarchali ejecto, vulgatis edictis in sacras imagines effrenatus in dies sese gessit. Tum vero e vivis abeunte Gregorio II, quem, Romanis ita volentibus, egisse principem

vidimus, at velut imperii reliquiarum oeconomum, succedit Gregorius III, sanctamque rempublicam instituit : quare haud ipse solus tentat Leonem, et Constantinum filium consortem imperii ; sed « et cuncta generalitas istius provinciae Italiae similiter pro erigendis imaginibus supplicationum scripta unanimiter ad eosdem principes direxerunt (Sect. 195). »

XXI. Equidem in Gregorio III luculentiora principatus indicia video : legatio enim, et epistola ad Carolum Martellum, de quibus diximus, supremum principem designant. At Galliesium civitatem a Langobardis recipiens, « in compage sanctae reipublicae, atque in corpore Christo dilecti exercitus Romani adnecti praecepit (sect. 205). » Ea propter a veritate aberraret, tum qui Romanorum defectionem ipsis ab initiis Graecae impietatis in dubium verteret ; tum qui Gregorio saltem tertio absolutam dominationem assereret. Secus est de Zacharia, ut mox videbimus ; praestantissimo siquidem omnium civi, ac summo simul sacerdoti obsequium, ac reverentiam praestare populi lapsu temporis insequerant ; deque pontificia dominatione evenit, quod de Octaviani Imperio haec in eadem urbe evenisse comperit est. Id tantum discriminis pontificio cum Augusti dominatu intercessit ; quod inhians hic imperio simulatione populos paulatim subdidit ; at Romani pontifices spem semper alentes conversionis 15 Orientalium, magis ut populis morem gererent, quam dominandi cupiditate summae rerum longo annorum spatio praefuerunt. Interim vero illecti iidem populi suavitatem domini, solum pontificem, tanquam principem coherant.

XXII. Quin etiam externi principes pontificiam evidenter potestatem venerati sunt, praesertim Franci. Etenim Carolus Martellus Gregorii III, et Fredegarii Continuator ait, « mirifico ac magifico honore ipsam legationem recepit. » Et Pippinus Caroli filius regno inhians, Zachariae consilio, et auctoritate solum ascendit, quod historia omnis docet. Quae quidem facta, utut ad sacerdotii majestatem referantur, magnam principatui attulerunt incrementum : Romanis enim tantus honor pontificis apud eos principes, subjectionem, quam ultro elegerant, gratiorem reddidit, ac sensim peperit regalis sacerdotii potestatem, cujus vestigia in sancto Zacharia, quo auctore Carolina stirps regnavit, perspicua sunt. Etenim Liutprandus, ubi quatuor civitates ab se ablatas restituit, non ut olim Sutrium, Gregorii II tempore, sanctis apostolis « Petro et Paulo ; » sed « eidem sancto cum eorum habitatoribus redonavit viro ; » quod etiam fecit, ut vidimus, de nobilibus consulibus prelio captis (sect. 210). Quod sane discrimen alicujus momenti est : neque enim civitates illas, et captivos utrique apostolorum principi, ut Sotrium reddi : neque divo Petro, cui eadem occasione restituta fuerunt patrimonium antiquioris invasionis ; neque « sanctae reipublicae, » cui Gregorius praedecessor Zachariae Galliesium esse redditum propalam declaravit ; sed uni pontifici, alicuique plus, quam Ecclesiae principatum designat, ipsum siquidem principem sanctae reipublicae luculentem ostendit. Rem docet scriptor idem apud Anastasium (sect. 216). Cum enim Eutychius exarchus Ravenna, quae adhuc parebat imperio, Zachariae ejusdem opera, cum rege Langobardorum transegit de Casena restitutione : Rex « duas partes territorii Casenae castrum ad partem reipublicae restituit. Tertiam vero partem de eodem castro sub obtentu retinuit, inito constituto, ut usque ad Kalendas Junii, dum ejus missi a regia revertentur urbe, idem castrum et tertiam partem, quam pignoris causa detinebat, parti reipublicae restitueret. »

XXIII. Hic vero animadvertendum puto, quod aequae hallucinantur ii, qui reipublicae nomine imperium significari negant atque illi qui sanctam rempublicam, Romam videlicet, ejusque ducatum, novum atque tunc temporis minus congruo nomine sacrum Romanum imperium interpretantur. Nam antequam

Exarchatus ipse, et Pentapolis sanctæ reipublicæ **16** per Pippini donationem accederent, nullo reipublicæ nomine eam ditionis imperii partem apud ipsum Anastasium indicari ex nuper laudato loco, compertum est. Reipublicæ pariter nudo nomine paulo antea (sect. 212) ducatum Romanum idem auctor nuncupaverat: « Et fuisset itineris longitudo per circuitum finium reipublicæ eundi usque ad Bleranam civitatem per partes Sutrinæ civitatis. » Quandoque etiam videbimus in Codice hoc Carolino absolute rempublicam appellari ditionem ecclesiasticam post Exarchatus et Pentapolis accessionem. Nusquam vero Reipublicæ Romanorum, aut sanctæ Reipublicæ nomen, Ecclesiasticæ ditionis proprium, imperio tribui comperitur. Quare inutilis omnino est ea questio nominis, quo absolute adhibito principatus quisque designatur, et cum *Romanorum*, seu sanctæ additamento ecclesiasticus, aut pontificius tantummodo definitur. Serio autem reputanda mihi videtur agendi ratio: nam duplex sit restitutio rerum ab uno eodemque rege Langobardorum, uno eodemque Zacharia repetente. Nihilominus quæ multo plures sanctæ reipublicæ juris erant, integræ pontifici restituntur; dux Clusinus cum tribus aliis viris illustribus in ejus obsequium mittuntur, qui singularem in possessionem civitatum eundem mittant; nobiles captivi eidem redduntur. E contrario quæ juris erant imperii ex parte tantummodo sunt restitutæ, tertia earum parte retenta pignori ad certum tempus, quoad cum Augusto per legatos de restitutione integra conveniretur. Quis hinc non videt ditionis ecclesiasticæ principem haberi pontificem, et Exarchatus ab Eutychio administrati Constantinum Copronymum?

XXIV. Equidem non ignoro Adrianum pontificem hoc suis litteris (*Conc. Nic. II, act. 2.*) Constantino et Irenæ testatum esse: quod nempe utriusque Gregorii exemplo « Zacharias, et Stephanus, atque Paulus, et item Stephanus prædecessores nostri sancti pontifices sæpius avum et genitorem vestre serenissimæ tranquillitatis pro statuendis ipsis imaginibus sacris deprecati sunt. » Præterea novi, quod Copronymus, utcumque impius, auditis quæ Zacharias intrepide gesserat pro Exarchatu, Artavasdo devicto, ac sede imperii recuperata, « donationem in scriptis de duabus massis, quæ Nymphas et Normias appellantur, juris existentes publici eidem sanctissimo ac beatissimo papæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ jure perpetuo direxit possidendas » (Anast. sect. 220). Quare et illud affirmare non dubito, quod uterque Gregorius, Zacharias, et Stephanus pontifices ab Adriano memorati ante annum 753 nunquam spem omnem deposuerunt, fore ut Græci respicerent, reciperentque populorum voluntate urbem et ejus ducatum, quod toties bello tentarant, **17** sed nequidquam. Interim autem et consensu populorum, et exteriorum testimonio principum pontifices, præque iis Zacharias dominabantur in Urbe, et ejus ducatu. Quod cum quinque minimum et viginti annorum spatio fecerint, nec ullus usquam ex Carolinis principibus reperiatur, qui hujusmodi dominationis titulum aliquatenus immutaverit: necessario fatendum est, pontifices veros fuisse principes sanctæ reipublicæ potestate eorum sensim confirmata rebus prospere gestis; ita enim cœlitus ordinatum erat.

XXV. Omnia hæc necessario præmitti oportuit binis Gregorii III litteris; quippe quibus mirum in modum abusi sunt recentiores eruditi, ut falsas opiniones tuerentur. Eos profecto non latuit, documen-

tum aliud non suppetere toto eo temporis spatio quod Pippini donationem prævit, quo pontificiam ordiantur ditionem beneficio regum Franciæ. Quapropter earum uno presidio utendum erat astruendæ rei. Quid igitur? Claves confessionis mitti solite ad viros principes devotionis ergo, in regni symbolum versæ. Legationi, quam præcessisse epistolis non obscura indicia in fisdem sunt, ascriptum consultum Romanorum; consultum ipsum in consulatum transmutatum consulatus in patriciatum. Et quia litteræ ipse docent, petitam vere opem ex Francia a pontifice, sed minime impetratam; legatio et litteræ tractatusque omnis inter Gregorium et Carolum coarctanda sunt visa in maximas angustias paucorum mensium anni 741, ut Caroli valetudinem secuta mors Octobri mense, impedimento fuisse videatur. Falsa omnia, ut abunde est demonstratum. Ac Francis quidem viris clarissimis Petro de Marca, Cointio, Ruinartio, Pagio veniam aliquam adhibendam esse censuerim, si maximis regum Francorum meritis in Romanam Ecclesiam, istiusmodi etiam voluntatem morte superveniente elusam, reclamante historia, non adjecissent. Nostris vero nuperrimis scriptoribus opinionone aperte falsas foventibus, atque infinita commentatione onerantibus quid melius reponi potest, quam litteræ ipse Codicis Carolini, quæ abutuntur?

XXVI. Et vero eadem præteriti non semel anni mentionem faciunt, Langobardos rescisse memorant pettum ex Francia auxilium: neque igitur eæ possunt cum legatione conjungi, neque in mortem recte rejicitur causa opis non allatæ. Inscrubuntur *Carolo subregulo*; sicut aliæ posteriores Zachariæ *Majori domus Pippino*; et aliæ Stephani II Pippino regi; tametsi nulla ex sequentibus *patriciatum* silet, postquam idem Stephanus dignitatem illam regi Francorum certo contulit. Ergo patricii dignitas ex interpretatione ærei consulatus educta nugæ sunt. **18** Denique eadem litteræ declarant, claves sancti Petri missas esse instar libelli supplicis, quo petita auxilia velocius, atque efficacius obtineri possent: quare regnum Romæ (exosum semper, atque infansum nomen) inepte excogitatur in sacris clavibus præsertim a Muratorio, qui Codicis Carolini ex recensione Lambecii variantes lectiones evulgans (*Rer. Ital. tom. III, part. 2*) pro ea voce *regnum*, legit ediditque *rogam*. Perspicue omnia patebunt ex subjectis litteris.

I.

19 • EPISTOLA GREGORII III • PONTIFICIS

• AD CAROLUM MARTELLUM.

(An. Dom. 739, Cod. Car. I, chron. 1.)

ARGUMENTUM. — Confirmata Romanorum defectione ab impiis Græcis, Langobardi perpetui eorum hostes insolentiores facti. Adversum hos Gregorius III insigni legatione Carolum Martellum movere nititur. Re illi cognita, obtinentes rebellione ducum Spoleti et Beneventi, amici ac federati principis concessu Romanos affligunt. Pontifex ad Carolum datis litteris Ancardo direptionum et cædium oculato testi, auxilium flagitat, quod per legatos is promiserat; nonnulla eidem committit secreto enarrauda: præproperam obtenturus opem, claves Confessionis sancti Petri, supplicis instar libelli, transmittit.

ordine inverso. Idem postea fecit Baron. secundam referens an. 739, n. 6, primam 40, n. 20, Zacagnus cum imitator cod. ms. n. 22, 24. Male omnes. Pagius recte ordinem restituit an. 740, num. 15. At Cointio adhærens utramque ad annum differt 741. Recentiores eruditi omnes eum sequuntur. Cæterum utraque pertinet ad an. 739, quo Baron. secundam retulit. Vide Admonitionem. CENN.

* Lamb., *Epistola Gregorii papæ ad Carolum Majorem domus, missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ.*

† Init pontificatum anno Christi 731. Mortuus 741. Exstat apud Baron. tom. IV anno 740, n. 20; et cent. 8 Magdeb. cap. 10. GRETS.

• Primi omnium Magdeburgenses Centur. 8, cap. 40, utramque Gregorii epistolam typis vulgaverunt; sed

Domno excellentissimo filio Carolo a subregulo Gregorius papa.

Nimia fluctuamur tribulatione et lacrymæ die noctueque ab oculis nostris non deficiunt, quando conspiciamus quotidie, et undique Ecclesiam sanctam Dei a suis, in quibus spes erat vindicandi, destitui filiis. Propterea coarctati dolore in gemitu et luctu consistimus, dum cernimus id, quod modicum remanserat præterito ²⁰ anno, pro subsidio et alimento pauperum Christi seu luminarium concinnatione, in partibus Ravennatum, nunc gladio et igni cuncta consumi a Luithprando et Hilprando regibus Langobardorum: sed in istis partibus Romanis mittentes plura exercita similia nobis fecerunt et faciunt, et omnes ^a salas sancti Petri destruxerunt, et peculia, quæ remanserant, abstulerunt; et nulla nobis apud te, excellentissime fili, refugium facientibus pervenit hactenus consolatio; sed ut conspicimus, dum indultum a vobis eisdem regibus est motiones faciendi, quod eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos recepta est; et timemus, ne tibi respiciat ad peccatum; quando nunc, ubi resident ipsi reges, ad exprobrationem nostram ita proferunt verba, dicentes: Adveniat Carolus, apud quem refugium fecistis, et exercita Francorum, et si valent, adjuvent vos, et eruant de manu nostra.

O quam insanabilis dolor pro his exprobrationibus in nostro retinetur pectore, dum tales ac tanti filii suam spirituales matrem, sanctam Dei Ecclesiam, ejusque populum peculiarem, non conantur defendere! Potens est, charissime fili, ipse princeps apostolorum, ob a Domino sibi concessam potestatem, defendere domum ^e et populum peculiarem, atque de inimicis dare vindictam: sed fidelium filiorum mentes probat. Non credas, fili, falsidicis suggestionibus ac suasionibus eorumdem regum. Omnia enim falso tibi suggerunt, scribes circumventiones, quod quasi aliquam culpam commissam habeant [*Lamb. et Gent. add. eis*] eorum duces, id est, Spoletinus et

^A Beneventanus. Sed omnia mendacia sunt. Non enim pro alio (satisfaciat tibi [*Lamb., Gent., te*] veritas, fili) eosdem duces persequuntur capitulo, nisi pro eo, quod ²¹ noluerunt, ^f præterito anno, de suis partibus, super nos irruere, et sicut illi fecerunt, res sanctorum apostolorum destruere, et peculiarem populum deprædare, ita dicentes ipsi duces: quia contra Ecclesiam sanctam Dei, ejusque populum peculiarem non exercitamus, quoniam et pactum cum eis habemus, et ex ipsa Ecclesia fidem accepimus; ideoque mucro eorum deservit contra eos. Nam ipsi prædicti duces parati fuerunt et sunt secundum antiquam consuetudinem eis obedire; sed illi retinentes iram, pro eo quod superius diximus, per exquisitam occasionem volentes illos et nos destruere et invadere; ideo utrosque persequentes vestre bonitati suggerunt falsa, ut et duces illos nobilissimos degradent, et suos ibidem pravos ordinent ^g duces, et multo amplius quotidie, et ex omni parte Dei Ecclesiam expugnent, et res beati Petri principis apostolorum dissipent, atque populum peculiarem captivent.

Tamen ut rei veritas vobis declaretur, Christianissime fili, jubeas, post ipsorum regum ad propria ^h reversionem, tuum fidelissimum missum, qui non a præmiis corrumpatur, dirigere, ut propriis oculis persecutionem nostram, et Dei Ecclesie humiliationem, et ejus rerum desolationem, et peregrinorum lacrymas conspiciat, et tue bonitati omnia pandat. Sed hortamur bonitatem tuam coram Domino, et ejus ^C terribili judicio, Christianissime fili, ut propter Dominum et animæ tuæ salutem, subvenias Ecclesie sancti Petri, et ejus peculiari populo, eosdemque reges sub nimia celeritate refuses, et a nobis repellas, et jubeas eos ad propria reverti; non despicias deprecationem meam, neque ²² claudas aures tuas a postulatione mea; sic non tibi ipse princeps apostolorum claudat cælestia regna.

ⁱ Conjuro te, in Dominum vivum et verum, et ipsas sacratissimas claves confessionis beati Petri,

suam defendere domum. — *Gent. : operam do sibi concessam potestatem suam defendere domum.*

^j Incursiones utique ac deprædationes in ducatu Romano esse factas an. 758 hinc conjicitur. *CENS.*

^k Revera Liutprandus ducem Spoleti constituit Hildericum, quem postmodo Trasemundus ope Romanorum ducatu suo recepto exstinxit, ut Paul. Diacon. (lib. vi, c. 55) idque mense Decembri an. 759 Anast. in Zachar. Hinc videant Pagii assecle, num epistola hæc differri queat ad an. 741. *Id.*

^l Quamvis vere adultus, seu mense Maio tum reges ab bella proficisci solerent, ac domum redire Octobri; quod Muratorius demonstrat (*Antiq. Ital. tom. II, diss. 26*), tamen Anastas. docet, Langobardos citius, Augusto videlicet mense, hinc discedere consuevisse. Et infra planum erit, ep. 8, al. iv; Kalendis Januariis ab Haistulpho obsessam urbem. Quare incerta apud Langobardos præliandi principia, incertus finis. Id Romanis certum ex longo tot annorum experimento, quod æstate incursionibus, præliisve ex gentes finem dabant. *Id.*

^m Sic ep. xv. Conjuro te per omnipotentem Deum, et ejus principem apostolorum, et alibi sæpe, ut videbimus. Moris enim erat Romanorum pontificum

^a Zacharias infra majorem domus appellat. Recte uterque, nam subreguli dicebantur majores domus sub prima regum Francorum stirpe, quod rerum summa penes eos esset, ut multis prolatis exemplis probat Du Cange Gloss. *CENS.*

^b Hinc patet, Langobardos anno 758 Ravennatibus damna intulisse: quod Pauli Diaconi historiam hac occasione maxime jejunam supplet. *Id.*

^c Hildebrandus a patre Liutprando in regni consortium vocatus erat ann. 756. Ita Horat. Blanch. ad Paul. Diacon. l. vi, c. 55. Murator. *Antiquit. Ital. tom. I, ex instrumentis ad comitiss. Matild. spect. in archivo Lucensi. Id.*

^d Pro Salas, male Baron. legit Scalas. Salæ enim erant domus, quæ in massis, seu prædiis Ecclesiarum, ut hodie, domus rusticæ, a colonis inhabitabantur. Ad majora etiam ædificia extendebatur id nomen, ut notat Ducangius, qui hunc epistolæ locum non vidit. Estque hoc argumentum evidens, datam epistolam ante invasionem quatuor civitatum in belli exitu an. 759, mense Aug. ind. vii, ut habent omnes Cod. Anastasii tum editi, tum mss., quas certe silentio non præterisset. *Id.*

^e *Lamb., per a Domino sibi concessam potestatem*

quas vobis ad regnum a dimisimus, ut non proponas [Lamb. præponas] amicitiam regum Langobardorum amoris principis apostolorum, sed velocius et sub nimia festinatione sentiamus, post Deum, tuam consolationem, ad nostram defensionem, ut in omnibus gentibus declaretur vestra fides, et bonum nomen: quatenus et nos cum propheta mereamur dicere: *Exaudiat te Dominus in die tribulationis, protegat te nomen Dei Jacob*. Harum autem litterarum portitor, Anchard vester fidelis, quod oculis suis vidit, et nos ei injunximus, omnia tue benignæ excellentiæ viva voce enarrabit. Et petimus bonitatem tuam coram Deo teste et iudice, ut nimis festinanter nostros lenias dolores, et lætaborunda nobis celeriter mittes [Lamb., mittas] nuntia, ut leti effecti animo, die noctuque, pro te tuisque fidelibus, coram sacris sanctorum principum apostolorum Petri et Pauli Confessionibus Domino fundamus preces.

II.

23 ITEM EPISTOLA GREGORII SECUNDA

AD CAROLUM MISSA

*Similiter pro defensione sanctæ Ecclesiæ.**(An Dom. 739, Cod. Car. II, chron. 2.)*

ARGUMENTUM.—Increbrescente Langobardorum rabie, sancti Petri basilica tunc extramoeniana expilata, obsessa urbe, iterum auxilium petit a Carolo verbis liberaliore, quam factis. Plura item latori committit secreto narranda: diffidentie nescio quid modeste significat.

Domino excellentissimo filio Carolo subregulo

Gregorius papa.

utrumque conjungere, ut pios reges efficacius moverent. Nam Dei timore, et amore Petri Pippinus, et Carolus maxime afficiebantur. Nequidquam Gregorius cum majore domus idem præstat. CENN.

* Vera lectio Codicis Vindobonensis ad rogum, ut notavit Lambecius, seu melius ad rogum, ut Gentilius, diuturnis eruditorum concertationibus modum imponit. Utrumque vocabulum Du-Cangio sonat preces deprecationem. At roge exemplum aliud non profert, præter epist. 91, ad. 88 hujus Codicis. Contra rogi, præ aliis multis habet formulas precariarum, et passim in Regula magistri rogi Dei. De roge itaque dubia res est, præsertim cum Gentilius rogum legat et in epist. ead. 88, quod singulare exemplum affertur a Du-Cangio. Et liquet, id nomen apud Anastasium frequens, pro erogatione tam pontificia quam imperiali adhiberi. Sic Deusdedit, Bonifacius V, Severinus et Joannes IV dimiserunt omni clero rogum integram sect. 117, 118, 123, 124, et Leo III rogum in presbyterio maxime ampliavit. Factiosi etiam quidam de imperiali erogatione loquentes sect. 121 cum exercitu: *Roge vestra*, inquit, *quas domnus imperator vobis per vicem mandavit*. Causas, cur hic Magdeburgenses, et postea Baronius legerint ad regnum, non quæro; nullius enim momenti est causam erroris nosse, cum ipse error patet. Miror autem Augustini interpretationem neglectam esse serm. 22 de ss. qua Petrus ipse vocatur *clavis ad regnum*: ita ut nisi etiam cubasset menda, non aliud regnum intelligi debuerit, quam celeste. Perinde an roga, quam Tegnagel. semel, et Lambecius bis legerunt, rogi significationem præferat, nihil moror. Id mirum in modum doleo, quod Muratorius an. 1734, hunc Codicem juxta Lambecii recensionem ediderit: at nihilominus in Annalibus italicis, an. 741 et 789, mordicus ad regnum sustineat, et commentariis oneret ut argumento perspi-

Ob nimium dolorem cordis et lacrymas, literata vice tue Excellentie necessarium duximus scribendum, confidentes te esse amatorem filium beati Petri principis apostolorum et nostrum; et quod pro ejus reverentia, nostris obediatis mandatis, ad defendendam Ecclesiam Dei, et peculiarem populum, qui jam persecutionem et oppressionem gentis [Lamb. om. gentis] Langobardorum sufferre non possumus. Omnia enim luminaria ad [Grets. add. honorem] ipsius principis apostolorum, et quæ a vestris parentibus, et a vobis offerri sunt, ipsi abstulerunt; et quoniam ad te, post Dominum, confugium fecimus, propterea nos ipsi Langobardi in opprobrium habent, et opprimunt. Unde et ecclesia sancti Petri denudata est, et in nimiam desolationem redacta; ^a tamen omnes nostros dolores ²⁴ subtilius in ore posuimus præsentis portitori, tuo fideli, quæ [Cennur., quos] in auribus tue Excellentie suggerere debeat. Tu autem, fili, habes cum ipso principe apostolorum, hic et in futura vita, coram omnipotenti Deo nostro, sicut pro ejus Ecclesia, et nostra defensione disposueris et decertaveris, sub omni velocitate, ut cognoscant omnes gentes tuam fidem et puritatem, atque amorem, quæ habes erga principem apostolorum beatum Petrum, et nos, ejusque peculiarem populum zelando et defendendo: ex hoc enim tibi poteris immortalem [Lamb., Gent., memorialem] et æternam acquirere vitam.

Cene falso Romanorum pontificum dominium certum in dubium revocet.

^b Exstat Cent. Magdeb. 8, cap. 10. Grets.

* Si igitur Fredegaril continuatore teste, qui unus auditur hac in re, legati Gregorii, novum, atque inauditum antea, munera pretiosa obtinuerunt; eaque nunc sublata dicuntur ex basilica principis apostolorum: quænam fides habenda est Ruinartio binas hæc litteras eadem occasione scriptas esse contententi? Quænam Pagio juxta morem suum definenti (an. 741, n. 8.) ubi agit de morte Greg. III, 28 Novembris an. 741: Aliquot ante menses Gregorius duas legationes in Franciam ad Carolum majorem domus miserat, binasque ad eundem litteras dederat? Contra si cum Anastasio retrahantur litteræ ad an. 739, et ad præcedentem legatio, nil clarius desiderari potest. At de his abunde dictum in Admonitione. Parentum etiam munera hic laudantur, quæ majorum domus nulla reperiuntur: quare Francorum reges Caroli parentes nuncupari videntur. Nam legimus apud Anast. (sect. 85) in Vita Hornisidæ: *Eodem tempore venit regnum cum gemmis pretiosis a rege Francorum Chlodoveo christiano donum beato Petro apostolo*. Sigeberto etiam id testante an. 510: *Ipse vero rex misit Romam sancto Petro coronam auream cum gemmis, quæ regnum appellari solet*. CENN.

^d Recte Baron. (739. n. 6) historiam Anastasii supplens de Langobardorum rebus eo anno gestis depredationem hanc comprobatur hujus epistolæ testimonio. lb.

* Silentium nominis mihi persuadet, ut credam eundem Anchartum: ita ut paucos post dies, ante ejus discessum expilatio basilicæ facta fuerit. Brevitas litterarum, summa tantum capita leviter tacta, plura ei secreto commissa in utraque epistola, non secus docent.

25 IN S. ZACHARIE EPISTOLAM MONITUM.

I. Pontificie majestatis argumenta plura exhibuit Zacharias, ut dixi agens de Gregorii litteris. Ex sequenti epistola decretali nil tale suppetit; omnia enim spectant directam pontificis potestatem: et nisi ex allatis Gregorii ejusdem litteris implorata Francorum opis testimonium minime dubium haberemus, ad indirectam quod attinet, nullum sanctæ sedi cum Francis negotium intercessisse videretur: tam altum de ea silentium est in hac epistola! Quin etiam indicia plura exstant abjectæ spei omnis, quam unum Gregorium vidimus in Francis collocasse. Eodem quippe anno exeunte, quo idem pontifex semel et iterum tentarat animum Caroli Martelli, ut Langobardorum furorem ab apostolica sede averteret, litteras ad Bonifacium de ecclesiis Germaniæ et Franciæ (invitus arbitror) ita claudit: « Data iv Kal. Nov. imperante domno piissimo Aug. Leone imperii ejus an. 23, sed et Constantino Magno imp. ejus filio an. 20, ind. 8. (Labbe *Concil.* tom. VI, p. 1475) ». Perinde successor ejus Zacharias epistolis fere omnibus impii Copronymi annos adjungit. Et, quod maxime notandum velim, concilio Romano, quod iste habuit anno 743, hujusmodi epoche adjicit: « Factum est hoc concilium anno secundo Artabasdi imperatoris, necnon et Liuthprandi regis anno trigesimo secundo ind. 12 feliciter. »

II. Veritati equidem adversarer, si ex characteribus istis temporum ante excitatam imperatoris dignitatem in Occidente, aut dominationem Augustorum orientis, quod minus recte ab aliquibus fit, aut Langobardorum jus ullum elicerem in sancta republica, quam pontifex tum temporis moderabatur. Etenim notarium consuetudini tribuenda potius est appositio temporis, quam certo inde aliquid statuendum de republica. Nihilominus, citra Augustorum annos, quos ascribere moris erat, Artabasdi qui defecto impio Constantino imperium invaserat; et Liuthprandi Langobardorum regis, qui Zachariæ quatuor urbes, et patrimonia aliquot restituerat, sanctæque de republica bene erat meritis, numerari annos videmus: hujus quidem, quia respiratura per eum Italia videbatur; illius vero, quia impietati finem allatum ei credebatur. E contrario Caroli Martelli, ad quem confugere, dura 26 urgente necessitate, oportuit, nullo usquam in monumento reperiuntur notata patriciatus tempora. Quid dico tempora? ne patriciatus quidem mentio ullibi reperitur præterquam in sensu, quo Franci eam dignitatem usurpabant, tanquam ducatu præstantiorem (DuCange *V. Patricii*). Quare Gregorius II an. 724 ante coeptam Græcorum impietatem, *Patricium* appellavit Carolum Martellum (Labbe *Conc.* tom. VI, p. 1447). Eam tamen rem minime omitti decuit, si patricius Romanorum, ut una cum Francis eruditi recentiores tenent, fuisset. Ab anno enim 758, cum legatione tentatus est Carolus, ad ejus mortem triennium fere excurrit (quod in paucos menses anni 741 nullo jure contrahi, est demonstratum); præterea Zachariæ sunt anni decem, totaque ea temporis intercapedine et litteræ Gregorii III ad Bonifacium, ac præsules Langobardiæ; et Zachariæ plures item litteræ, aliæque non pauca monumenta exstant, præcipue litterarum commercium Bonifacii et Francorum cum Zacharia: neque Caroli Martelli ulla merita memorantur; plurima vero enarrantur damna Francorum ecclesiis illata, quæ aperte pugnant cum iis, quæ de eodem prædicantur.

III. Et vero, ut Baronio aliisque assentiar Carolum defendentibus a funesta illa nota, quam in Bonifacii litteras irrepisse aiunt; Hincmari (ep. 6, cap. 19) ac predicti Bonifacii testis oculati verbis fidem no-

A gem? Zachariam is monet (*Cod. Bonif.* ep. 133, et Labbe *ubi sup.*, p. 1495) se vocatum a Carolomanno altero ex Martelli filiis, ut maximo vulneri ecclesiis suæ provinciæ inflicto mederetur convocata synodo: « Promisit, inquit, se de ecclesiastica religione, quæ jam longo tempore, id est non minus, quam per 60 vel 70 annos calcata et dissipata fuit, aliquid corrigere, et emendare velle. » Ac paulo infra miseram describens conditionem ecclesiarum, quam Caroli opera subisse illas ait, prosequitur: « Modo autem maxima ex parte per civitates episcopales sedes traditæ sunt laicis cupidis ad possidendum, vel adulteralis clericis, scortatoribus, et publicanis seculariter ad perfruendum ». Dux synodi Germanica, et Liptinensis, ea de re celebrata an 742 et sequenti; necnon Suessionensis in altera regni parte, quam Pippinus Carolomanni frater moderabatur, Bonifacii relationem confirmant. Præcipue autem comprobari illam patet ex tot capitulis disciplinæ corruptæ, quæ sequenti epistola continentur.

B IV. Eam scilicet dedit Zacharias ad Pippinum, episcopos, abbates, et cæteros Francos anno 747 exeunte vel sequenti initio, postquam Carolomannus, nuntium remittens terreno principatu, Romam 27 venerat, monachumque induerat in Cassinensi cenobio. Chronologiam hanc aliis ejusdem pontificis litteris acceptam referimus. Datæ istæ sunt: « Nonis Jan., imperante domno nostro piissimo Aug. Constantino a Dvo coronato magno imp., anno 28, imperii ejus an. 6, ind. 15 », ad Bonifacium, ut prælatam epistolam Pippino, etc., legi caret in synodo. Cumque aliquid discriminis inveniatur in tribus his characteribus temporis, hinc est, quod Coitintius vult datas anno 748, Sirmundus et Pagius 747, verum Coitintii potius sententiam esse, eique adhaerendum puto; quanquam indictio, et annus imperii sextus designent annum 747. Nam Carolomannus Romam venit mense Martio, ut animadvertit Pagius (an. 747, n. 1), seu potius Junio, ut contendit ibidem cl. Mansius, et quidem anno 747, quod constanter tradunt auctores omnes veteres. Cumque epistola Zachariæ uni « Pippino majoridomus in regione Francorum » dirigatur, hinc palam fit Carolomannum dignitati eidem Liptito divisæ renuntiassæ, antequam litteræ darentur ad Pippinum, etc., quæ alteras ad Bonifacium præcesserunt. Quod si anno 747 ineunte, seu Nonis Januarii utrasque datas esse quis velit, Continuatorum Fredegarii et chronologos omnes apud Baronium et Pagium mentitos, rem sane difficilem, demonstret necesse est. Quamobrem statuendam reor cum Coitintio etatem litterarum anno 748. Hactenus de chronologia, quæ litterarum pars minima est.

C V. Quod serio animadverti debet, sex fere annorum spatio uterque Martelli filius sanctissimi viri Bonifacii opera disciplinam pessum datam vix erigere aliquantulum potuerant. Ea propter ut nihil de Martelli laudibus detrahatur, id pro certo habendum est, principem istum Bonifacii ejusdem predicationi in Germaniæ partibus constanter fuisse sub utroque Gregorio. Quod docent Mundeburdi ac defensionis monumentum, quo Carolus Bonifacium Germaniæ apostolum ubique excipiendum in regno Francorum mandavit missionis initio; et litteræ quas Gregorius II se dedisse « Carolo filio nostro patricio » testatur anno 747, ut predicationem Bonifacii ab episcopo quodam turbari non siceret (Labbe *Conc.* tom. VI, p. 1446, seq.). Gregorii pariter tertii litteræ sub finem anni 739 uberrime testes sunt continuati per Carolum studii atque operæ ut totum Francorum regnum Christi fidem amplecteretur: sic enim Bonifacio gratulatur pontifex: « Quæ innotuisti jam de Germani-

niz gentibus, quas sua pietate Deus noster de potestate paganorum liberavit, et ad centum millia animas in sinu matris Ecclesiae tuo coamine et Caroli principis Francorum **28** aggregare dignatus est. At contra nullam Romanæ Ecclesie opem, utcumque legatione atque iteratis litteris rogatum, allaturum fuisse historia omnis docet, adversus recentiorum conjecturas et argumenta, quibus nil infirmius in rebus facti: federe enim cum Langobardis, perpetuisque domi ac foris bellis impediatur, quin faciles præberet aures flagitanti pontifici. Quin etiam vulneribus eorumdem bellorum causa jam antea inflictis Gallicanæ Ecclesie, novum vulnus, idque acerbius adiecit disciplinam pervertendum, quod sexto post ejus mortem anno maxima curationis indigens, apostolicæ tandem sedi detectum est.

VI. Opportunum ea quidem remedium attulit. Nam Zacharias Francorum consultationi septem et viginti capitibus conceptæ singillatim respondit auctoritate canonum prolata. Novo is, atque antea inaudito exemplo apud sanctam sedem, cuius erat in more positum scrinia, seu bibliothecam adire, ubi questionibus hujusmodi ad eandem deferabantur, collectione canonum usque est versionis Dionysianæ. Non utique collectione ipsa Dionysiana, sed breviario Cresconii, quod ex Collectione illa coaluerat, Adrianique codicis, ac demum canonis (ut canonum Ecclesie Romanæ Codex audiebat) fons et origo fuit. Qualis hic canon, seu Codex canonum fuerit, quive ejus usus, Leo IV, nos edocet (Labbe Conc. tom. VIII, p. 32) perspicuis hisce verbis: « De libellis et commentariis aliorum non convenit alicuius iudicare, et sanctorum conciliorum canones relinquere, vel Decretalium regulas, id est quæ habentur apud nos simul cum illis in canone, et quibus in omnibus ecclesiasticis judiciis utimur, id est apostolorum, Nicenorum, Ancyranorum, Neocesariensium, Gangrensiarum, Antiochenarum, Laodicensium, Chalcedonensium, Sardicensium, Carthaginensium, Africanensium, et cum illis regulæ præsum Romanorum Silvestri, Siricii, Innocentii, Zosimi, Celestini, Leonis, Gelasii, Hilarii, Symmachi, Simplicii. Isti omnino sunt, per quos iudicant episcopi et per quos episcopi simul et clerici iudicantur ».

VII. Hujusmodi canonem esse adhibitum a Zacharia, qui centum fere annis Leonem IV præcessit, non contendo. Illud affirmare non dubito, quod Zachariæ usus collectionis refertur acceptus, quæ nono demum sæculo in codicem illum canonem evaserat, quem nuper descriptum vidimus. Sirmondi opinionem, qui canones Joannis II, litteris an. 534 suppositos pro veris habuit, eruditosque omnes secum traxit; ita ut passim tribuatur collectionis Dionysianæ usus sanctæ sedi ab ipsa ejusdem origine; Sirmondi opinionem, inquam, neque hujus temporis, **29** neque hujus loci est rejicere. Falsitatem tantummodo patefacere non gravatur, sancta scilicet sedes ante octavum fere sæculum, cum Ecclesie præerat Zacharias, canones tantum Nicænos et Sardicenses tuebatur, Constantinopolitanos aperte rejiciebat, et siquem ex Chalcedonensibus adhibuit, tres illos tantum adhibuit, qui ante recessum legatorum conditi erant in fine sessionis 6, tametsi ipsi etiam reperiantur inter alios act. 15, quarto nimirum, tertio, et vicesimo loco. De iis luculenter Pelagius II in epistola ad Histros (Labbe Conc. tom. V, p. 615, 629, seq.) « In actionis, inquit, sextæ terminum jam canonum norma prælibatur, dum illic a principe venerabilibus episcopis dicitur: aliqua sunt capitula, quæ ad honorem vestre reverentie vobis reservavimus. . . . Prælibatione itaque sextæ actionis ostenditur, quia jure constitutionis canonum non nisi in septima continentur. . . . Quamvis si solerter aspicimus, canonum regulas positas non, sicut putatur, in septima, sed intertextas sextæ actioni invenimus. » Quod si animadvertisset Natalis (sec. v, diss. 15, art. 4), haud tribuisset Gelasio vicesimum canonem

A Chalcedonensem; eum quippe esse tertium ex propositis a Marciano, probatisque a concilio in fine actionis sextæ deprehendisset.

VIII. Ad Constantinopolitanos vero quod attinet, sanctus Gregorius Pelagii II successor Eulogio Alexandrino, et Anastasio Antiocheno scribit in hanc sententiam (lib. vi, ep. 31): « Canones quidem Constantinopolitani concilii Eudoxianos damnant, sed quis fuerit eorum auctor Eudoxius, non dicunt. Romana autem Ecclesia eosdem canones vel gesta synodi illius hactenus non habet nec accipit. In hoc autem eandem synodum accepit, quod est per eam contra Macedonium definitum. Reliquas vero hæreses, quæ illic memoratæ sunt ab aliis jam patribus damnatas reprobat. » Et cum in synodica ad patriarchas Orientis (lib. i, ep. 24) quatuor se concilia venerari ait, ut quatuor Evangeliorum libros, continuo subjungit, quatenus hæreses damnarunt: ne quis forsitan suspicaretur, conciliorum acta illum amplecti, quatenus conciderunt canones ambitioni præsum Constantinopoleos faventes, legatisque sanctæ sedis absentibus. Ita factum puta a Gregorii successoribus pene usque ad finem septimi sæculi: cum religioni haberi ceptum est ecumenicis ex conciliis quidpiam respuere. Id constat ex libro Diurno pontificum (cap. 2, tit. 9): namque indiculum, seu professio Romani pontificis, post defunctum Constantinum Pogonatium, sive post annum 685 edita, perspicue docet, acceptum fuisse Romanæ sedi quidquid in conciliis generalibus actum erat: « Sancta quoque universalis **30** concilia Nicænam, Constantinopolitanam, Ephesinam primum, Chalcedonensem, et secundum Constantinopolitanam, quod Justiniani piæ memoriæ principis temporibus celebratum est usque ad unum apicem immutata servare: et una cum eis pari honore et veneratione sanctum sextum concilium quod nuper Constantino piæ memoriæ principe, Agathone apostolico prædecessore meo convenit, medullitus, et plenius conservare. »

IX. Inversionis causæ non longe petendæ. Tanta rerum incititia tum temporis fuit in ipsa Urbe, ut præter fidei dogmata, quæ ignorari non poterant, ne falsa quidem a veris satis discernerentur. Exemplo sunt Marcellini, Silvestri, Xysti et Polychronii acta, de quibus, recte, ni fallor, P. Constantius (*Præf. ad. lit. Pont. tom. I, pag. 99*): « Non sapiunt, inquit, hæc opuscula Romani hominis, et ecclesiasticæ disciplinæ doctrina vel mediocriter tincti ingenium, ac styllum, sed neophyti cujusdam Gothi, qui suum in apostolicam sedem studium ut declararet, mendacium dicere religioni non habuit. » Ejusmodi vero farraginem tanti habuit Theodorus Cantuariensis episcopus qui sub finem septimi sæculi florebat, ut quædam inde traducere in suum Pœnitentiale non dubitavit, quare Natalis Bedæ auctoritate fretus Theodorum commendans (sec. vii, cap. 4, art. 10), subdit, aliena quædam ab Evangelio et traditione in Pœnitentiali esse. Nihilominus sanctæ ipsi sedi sapiunt: ita ut sanctus Gregorius III suum et ipse pœnitentialem librum conficiens ita monitum voluerit lectorem in præfatione (Labbe Conc. tom. VI, pag. 1476.): « Ex multis allegoriarum floribus, et de magnorum tractatibus, prolatisque sermonibus, Patrum dictis, canonumque sententiis, id est Isidori, Augustini, Gregorii, Bedæ, Gelasii, Innocentii, Theodori, Cassiani, Egberti, vel cæterorum, ad opus consacerdotum nostrorum excerpere atque insinul colligere hunc ibellum pœnitentialem studuimus. » Quamobrem recte animadvertit Morinus (*De pœnit. lib. vii, c. 1, n. 17*) minime mirandum esse: si Theodori archiepiscopi viri suo sæculo doctissimi atque propter auctoritatem summi pontificis, a quo consecratus et in Angliam missus fuerat, omnibus acceptissimam liber pœnitentialis brevi tempore universum fere Occidentem pervasit, illumque imitati sint multi alii episcopi

non tantum ipsius pœnitentialem probantes, sed etiam alios instar illius commodiores, et ampliores componentes.

31 X. Quæ sane animadversio quam vera sit, venerabilis Bede liber De Remediis peccatorum, pauloque post Egberti Eboracensis episcopi Pœnitentialis, aliæque plures in Galliis, necnon Romanis antiquis apud Canisium, et quem nuper memorabam Gregorii III, Græcis omnes canonicis redundantes, ac suppositis quandoque rebus respersi, uberrime testantur. En certa ætas collectionis canonum, quam sancta sedes amplexa est: tum enim Græcos canones ubique cognitos videret, magnamque eorum segetem Cresconii ex Breviario haberet (qui præsertim per materias digesti, compendium laboris scripserunt, remque acceptissimam pontificibus exhibebant), tunc sensu, facili admodum negotio episcoporum consultationibus responderi posse; nec nisi raro bibliothecæ codices evolvi exinde coepti. Utinam scribendi istud genus minus late pervagatum, aut obtusis minus ingenii lenocinatum esset! Quem enim verò eruditorum latet, Adriano pontifici tributa diu esse octoginta illa capita Angilramni, quæ plura continentur ab Ecclesiæ disciplina abhorrentia, non pauca etiam a bonis moribus absconsa? Baluzii tantum opera compertum tandem est, quis illa congesterit, nam optimis ex codicibus verum auctorem protulit (*Præf. ad Ant. Aug. dialog.*): Incipiunt capitula collecta ex diversis conciliis, sive decretis pontificum Romanorum ab Angilramno Metensi episcopo, et Adriano papæ oblata: et quidem XIII Kalendas Octob. indict. 9, seu anno 785, ut est in editis exemplis. Inde autem profluxisse putat Petrus de Marca (*De Concord. sac. et imp.* l. vii, c. 20) Isidori Mercatoris merces, quæ disciplinam penitus evertent; quamvis alii sentiant istas capitulis prævisse, nec de ætate quidquam certi audeant definire. Ista vero hæc non pertinent: quare ad collectionem canonum revertor, qua primum omnium pontificum usum esse Zachariam contendo.

XI. Pugnantiæ proferre videar, qui Gregorio III nuper aiebam collectionem ejusmodi fuisse usui; modo Zachariam qui Gregorio successit, alios omnes prævisse contendam. Aliud vero est collectionem probasse, indeque in suos libellos aliquid transtulisse; aliudque de disciplina decernere auctoritate illorum canonum, quod Zacharias fecit his litteris in Franciam missis, novo, ut aiebam, atque antea inaudito exemplo. Hunc secutus est Stephanus II in responsis anno 754 datis, dum erat in Francia (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1650 seq.); uterque enim collectione utitur contra morem prædecessorum, aliquo tamen cum discrimine inter se. Namque ad concilia quod attinet, tam Zacharias quam Stephanus numerandi rationem sequuntur, qua usus est Cresconius, **32** singula nimirum capita cujusvis concilii seorsim recensentes. In decretalibus autem litteris laudandis, tametsi uterque dissidet a Cresconio; Zacharias, ubi (Cap. 20, seq.) affert Innocentii decreta 14 et 20, sequi videtur Dionysium: Stephanus vero capita Decretalium profert juxta numerum uniuscujusque epistolæ, ut de conciliis est dictum; non enim decreta uniuscujusque pontificis cum Zacharia, sed capita cujusvis epistolæ, ejus nomen etiam enuntians, cui scripta unaquæque fuit, diligenter enumerat. Id autem inde factum puta, quod Breviarium Cresconii capitulis trecentis constans, ad singula capita plures, paucioresve canones titulosque Decretalium epistolarum alios tempore alio latos indicabat, qua re ad quamvis questionem solvendam nihil accommodatus; at indicatos canones, titulosque Decretalium aliunde perire oportuit. Hinc est quod Zacharias Dionysiana ex collectione sumpsisse videtur canones, et decreta, quippe qua usus erat Cresconius; at Stephanus canones inde tantum decerpisse.

XII. Quamvis autem hæc testimonium valde per-

PATROL. XCVIII.

spicua sint versionis Dionysianæ apud sanctam sedem: non utique intra ejus collectionis limites coarctandum est jus vetus sanctæ Romanæ Ecclesiæ, quod tantopere Justellus, et præ aliis Natalis contendunt, suppositos illos canones Joannis II litteris, Sirmondo auspice, obviis ulnis amplectentes. Nam, præterquam quod nemo ex Joannis successoribus Dionysiana versione usus est, ita ut Gregorius III in laudato Pœnitentiali sancti Isidori Hispanensis versionem adhibuerit (ipsa eadem est quam Mercator usurpavit), sanctus Zacharias, qui primus Dionysianæ versionis acceptor fuit, et ipsa in epistola ad Francos collectionis limites excessit, et in concilio Romano (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1549) decreto inhaesit Gregorii II, de gradibus agnationum, quod et successores fecisse constat late extra collectionem vagantes per omnium decreta pontificum, quorum tam modicam partem Dionysius collegit. Itaque, nisi veritati adversari quis velit, illud fateatur necesse est, quod ante conditam collectionem propriam, quæ Canon dicebatur, nulli alii collectioni se obligavit sancta sedes; tametsi Cresconiano Breviario duce quæcumque in sacra bibliotheca erant, oblata occasione adirentur, adeoque Dionysiana collectio potissimum tereretur. Post Zachariam vero tempore certis limitibus coarctari coepisse judicia ecclesiastica, cæteraque ad disciplinam et mores attinentia non est dubium, quoad canon ipse prodit.

XIII. Et vero Stephanus III anno 769 in concilio Romano ita sanxit: « Non amplius suscipiantur apostolorum canonum prolata **33** per sanctum Clementem, nisi quinquaginta capita, quæ suscipit sancta Dei catholica Romana Ecclesia. » Itaque sancta sedes quinquaginta illis apud Dionysium, et Cresconium selectis jam insueverat: cum Zacharias ante annos duos et viginti ut illis coperat. Adrianus postmodo successor Stephani non modo canonum illorum quinquaginta, sed orientalium omnium conciliorum, quæ in collectione sunt, præter generalia, compendiarium explicationem canonum tradidit Carolo Magno, ut ad reformandam in Galliis disciplinam illa niteretur. Quamobrem collectos eos canones non amplius avversabatur sancta sedes. Hæc autem super compendiarium traditione canonum, quam Pagius, Labbeus, Basnagius mutilam esse decernunt, nec Adriano tribuendam existimant, nonnulla breviter animadverti oportet, quæ integram illam esse demonstrant, atque Adriano vindicent contra eorum sententiam præcipuam.

XIV. Ac primo canones apostolorum 45 esse videntur, quia vicesimus primus tres simul conflatos continet 21, 22, 23, vicesimus quintus duos 27, 28, totidemque tricesimus quartus 37, 38, ac denique tricesimus septimus tres 41, 42, 43, ita ut uno plures videantur; at quintus et quadragesimus in duos divisus ad unitatem reducendus est, sic totos quinquaginta habebimus. Neocæsarienses quiddecim videntur, quia secundus bipartito dividitur. Perinde Laodiceus 35 cum sequenti in unum revocati 59 Laodiceus efficiunt. Antiocheni pariter 25 erunt, modo decimus et undecimus simul conflati secerantur. Operosior res est in Africanis: etenim post canonem 49 sequitur 60 et 99 cum sequenti conjungitur, perveniturque ad num. 105, cum centum tantummodo esse debeant Africani canones, quos 33 Carthaginenses præeunt, juxta Breviarium Cresconii; quo haud dubie Adrianum esse usum demonstrant et divisio hæc 33 Carthaginensium ab Africanis centum, qui Dionysio tanquam Africani omnes continuata serie 133 numerantur, et concilia Græca unumquodque suam aciem ducentia. Nihilominus ex decem iis qui videntur deesse, ne unus quidem desideratur in Cresconii Breviario.

XV. Etenim nonus decimus de visitatione provinciarum peculiari Africæ; 49 de manumissionibus in Ecclesia celebrandis cum imperatoris venia; 51 de idolorum reliquiis extirpandis; et 75 qui duorum

conciliorum initium est contra Donatistas, et contra Pelagii, et Cælestii hæresim; quatuor isti, qui Dionysio sunt 52, 82, 84, 108, tanquam inutilis a Cresconio omittuntur, quare et Adrianus eos deserit, hæc tantum in re ab illo recedens, quod numerandi ordinem persequitur, 34 ubi prædictos canones omittit, ne manca videatur series, numeratque quinque suprema capita, quæ a Cresconio non recensentur. Ita novem his capitibus addendo centesimum, quod Cresconius fecit ex 99 in duas partes diviso, ut videre est Breviarii cap. 287 (*Bibl. vet. Jur.* tom. I, pag. 108, append.), lacuna illa numerorum decem explebitur. Et est notandum cum Labbeo (*Conc.* tom. II, pag. 1669) quod in cod. Vat. n. 4929, ad centesimum caput hæc leguntur: « Hoc capitulum Aurelii cum subscriptionibus episcoporum in canone apostolici Romæ non habetur ». Quæ mirum in modum comprobant, perinde Adrianum, ac Zachariam Cresconiana collectione, seu Breviario usum esse, non Dionysiana, cuius tantum versio idcirco adhibetur, quia Cresconius inde hausit sum indicem, et anonymus, qui canones integros apposuit, indidem eos decerpit.

XVI. Quid dicam de duplici eorum hallucinatione, dum alio capite mutilum dicitant Adriani codicem: quod nimirum initio canonum Carthaginensium legunt: « Deinde etiam 20 capitulis Nicæni concilii recitatis, ut superius descripta inveniuntur, communi decreto statuerunt capita 53 quæ sequuntur? Estne hoc de monumentis veterum recte judicare? Compendium, id est eorum quæ præiverunt centum capita in Africano concilio ex variis synodis recitata, quæque apud Labbeum audiunt; concilium Carthaginense vi in decem capita distributum, et apud Justellum tam in collectione Dionysiana, quam in codice Africano, citra ullam divisionem in plura vel pauciora capita locum tenent præfationis: tametsi actio prima concilii Africanæ revera sit. Eadem fere verba Justellus refert citatis locis, quæ Adrianus exscripsit, et tam Dionysiana collectio quam codex Africanus, quem Adrianus secutus est, habent: « statuta quoque Nicæni concilii in 20 capitulis similiter recitata sunt, sicut in superioribus inveniuntur adscripta. Deinde quæ in conciliis Africanis promulgata sunt, actis præsentibus inserta noscuntur. » Quamobrem mentio illa Nicænorum canonum ad Africanas synodos refertur, non vero ad Adriani codicem, qui proinde hoc capite mutilus injuria dicitur. Quid enimvero Nicæni huc canones advocandi sunt, si Adrianus Chalcedonenses quoque inde abstulit, unoque in codice œcumenica sex concilia dedit Carolo, quorum veluti appendicem esse voluit hæc Græcæ regulas simul cum Africanis ab eo descriptis, mutatis, et emendatis, ut prostant? Nonne satis perspicue rem docet in præfatione? Quin etiam monendos episcopos ita censuit: « Sed in his omnibus illa sequi debemus 35 quæcunque a Nicæno concilio, et a sancta atque apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus. »

XVII. Postrema hæc demonstrant quam inepte collectio Dionysiana ascribatur sanctæ sedi usque ab initio sexti sæculi: dum Adrianus de ubique jam receptis iisdem regulis seu canonibus, qui suis etiam prædecessoribus Zachariæ et Stephano II usui fuerant (Canones præcipue apostolorum quinquaginta a Stephano III probati erant in conc. Lat.), tanta cum circumspectione loquitur. Attamen eorum nonnullos pro summa auctoritate correxerat, ut patet. Canon, exempli gratia, apostolorum 27, lectoribus et cantoribus nubendi facultatem impertitur. Adrianus autem scripsit: « Quod lectoribus tantum liceat matrimonium contrahere. » Can. apost. 46 absolute prohibet baptismum hæreticorum ab episcopis, presbyteris, diaconis comprobari. Adrianus explicat: « Episcopus, presbyter baptismum hæreticorum non in nomine Trinitatis baptizantium suscipiens datur. » Canon Ancyranus 9 diaconis matrimonium

permittit, si ordinationis tempore continere non posse dixerint. Adrianus emendat: « Diaconi incontinentes deponantur. » Can. Neocæs. 4 gratiæ divini concupiscentiam non consummatam tribuit. Contra Adrianus: « Gratia divini non imputetur, si desiderata libido non periclitetur. » Can. Antioch. 10 chorepiscopus permittit ut ordinent lectores, subdiaconos et exorcistas. Adrianus: « Chorepiscopi ordines inferiores usque ad subdiaconatum dare non possunt. » Eiusdem concilii 12 de episcopis et clericis post iteratum iudicium iterum ad imperatorem confugientibus repellendis, sic Adrianus recte, et juxta Ecclesiæ regulas: « Clerici damnati si imperatorem adierint, nunquam restituantur. » Quintusdecimus ejusdem concilii canon apostolicæ sedi aperte contrarius omnino omittitur numero tantum appositio. Hic autem expendendi Adriani codicis finem facio; nam hucusque allata hallucinationem eorum patefaciunt, qui Compendii voluit auctorem eorundem alium; Adrianum vero canones totos expansos tribuisse Carolo: quasi vero emendationes, ac variationes ejusmodi ab alio quam a pontifice potuissent fieri.

XVIII. Ad canonem quintum decimum quod attinet, silentio præterire non debeo, cur illum Adrianus omnino omiserit. Appellationibus ad sanctam sedem ille scilicet adversatur, quibus nulla Occidentalis Ecclesiæ pars, ne Africa quidem, post agnitos Sardicenses canones, refragabatur jam inde a quinto Ecclesiæ sæculo. Jam vero canon iste ipse, cuius Adrianus ne verbum quidem pronuntiat, una cum quarto ejusdem 36 concilii, et duobus apostolorum dolo malo est subjectus epistolæ Joannis II in causa Contumeliosi Regensis episcopi; eamque ex variis codicibus inconstanter istas merces exhibentibus, præcipue ex uno Rhemensi Sirmondus in lucem protulit, tanto cum successu, ut Justellus Cassiodori auctoritatem, et hujus epistolæ, collectionem Dionysianam ab ipsa origine receptam velut ab apostolica sede (*Præf. ad Cod. univ. Eccl.* p. 19). Deinde sequitur: « Atque hæc est prima et antiquissima decretalium pontificum collectio, quæ Liber Decretorum dicia est a Zacharia papa, epistolæ ad Pippinum, etc. » Postremo ex decretalibus, et canonibus (memorata editione a Wendelstino facta Moguntiae an. 1525, aliæque Lutetiæ Parisiorum) decernit: « Atque ipsæ est codex canonum, qui ab Adriano I papa Carolo Magno regi Romæ oblati sunt anno 805 (erat tunc pontifex Leo III, qui ante annos decem Adriano successerat) ad usum Ecclesiarum Occidentalium. » Atque hi sunt canones et decreta, quibus in iudiciis ecclesiasticis Romana usa est Ecclesiæ, ut testatur Leo IV papa, qui concilia ipsa et pontificum decreta, quæ hoc codice Romano continebantur, recenset. » Ita ignotæ suppositionis a viro doctissimo Sirmondo evulgatæ pessimo publico, unico presidio sultus vir æque doctissimus Christophorus Justellus Natalem secum traxit, minoresque alios: et uno verbo jus apostolicæ sedis super levissimo isto fundamento collocavit, plaudentibus cæteris.

XIX. Jam dixi controversiam ejusmodi nec loco nec tempori convenire: fundamentum tantummodo diruendum suscepit, quod mihi videor perfecisse. Cæterum parum scite Justellus Cassiodori auctoritate nititur ut sanctæ sedi tribuat collectionem Dionysianam in iudiciis. Cassiodorus enim (tam longe est, ut naturam illam ei collectioni ascribat) qui Dionysio familiarissime usus erat; ejus virtutibus, atque exemplis, fortasse etiam consiliis motus monasterium in suo fundo prope Schylacium ulterioris Calabriae oppidum condidit, vitamque monasticam et ipse est amplexus. Ea occasione collectionem Dionysianam transcribi fecit suisque monachis legendam suasit; quod ut efficacius faceret, Romæ etiam passim legi testatus est. Verba ipsa ejus proferam, ne veritati videar fucum facere (*De Dirin. lect.* cap. 25): « Petitus a Stephano episcopo Salomitano ex Græcis

exemplaribus canones ecclesiasticos moribus suis, ut erat planus atque disertus, magna eloquentie luce composuit, quos hodie usu celeberrimo Ecclesia Romana complectitur. Hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam **37** salutares ecclesiasticas regulas culpabiliter ignorare. » Dogmaticum hic, sive normalem librum animis, Christianorum informandis ad catholicam disciplinam, qualis tunc credebatur, a Cassiodoro describi compertum est: quamvis alium finem sibi proposuerit Dionysius, Salonitanum nempe episcopum instituendum ad ecclesiasticas regulas tum quæ in conciliis decreta fuerant, tum quæ minus certe apud nonnullos erant in pretio, ut idem testatur in præfatione. Apostolica autem sedi, quæ regulas, seu canones illos nonnisi post duo sæcula amplecti cœpit, neque Dionysius, neque Cassiodorus fuisse usui affirmant, aut affirmare possunt. Falso igitur jus vetus in ea collectione statuitur.

XX. Nec prætereundum quod Cassiodorus de canonibus tantum agit: decretales quippe epistolas constat, a Dionysio postea collectas, ut Juliano presbyteri cardinali morem gereret, cuius maxima cura erat quæ ad ecclesiasticam disciplinam pertinerent inquirere, quod Dionysius idem testatur. Quæ vero est ejusmodi collectio, privata auctoritate facta, sacraque bibliotheca forulis minime excussis? Exsulant inde scilicet præcipue sancti Leonis epistolæ ad episcopos, et principes conscriptæ anno 449, in magna ea commotione totius Orientis ob hæresim Eutychetis, inque iis duæ celebres ad Flavianum, octava et decima omnium celeberrima de qua concilium sub Gelasio id decrevit non multo ante Dionysii adventum Romam: « Cujus textum quispiam si usque ad unum iota disputaverit, et non eam in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit. » (Labbe, *Concil.* tom. IV, pag. 1265.) De Siricii, Innocentii, Gelasii (cujus nomina tantummodo collector novit) decretalibus litteris a collectione exsulantibus nihil dico. Unum id tacere non possum, quod quæ ad astruenda fidei dogmata, ad Romani pontificis potestatem, ad Ecclesiæ universæ regimen et ad potissimam disciplinæ momenta pertinent, ea omnia a collectione absunt, ut sedulo eam expendenti palam fiet. Quare doctissimos illos viros Justellum et ceteros collectionum ingenium ac finem assecutos non esse vix crediderim. De ingenio quippe luculenter Cresconius Liberino episcopo, ubi ait Ferrandum quem ipse sequitur, « Indocorum, quorum est maxima multitudo, in eodem opere studium probatur, ut ita dixerim, sequestrasse..... ea condiscere valentibus et volentibus dubitationis ambagem auferre, et eorum plena instructio non ex difficultate scriptoris, sed ex desidia jam dependente lectoris..... probabili examinatione conliscat, utrum ex severitate, an ex lenitate suum animum debeat moderari *Bibl. vet. J.*, tom. I, p. 456). »

38 XXI. Ex quibus non obscure patet, collectiones omnes usque ad octavum Ecclesiæ sæculum (nam Cresconius in septimi extremo scribebat) tam quæ generales erant canonum, quam quæ penitentiales tantum continebant, publicam utilitatem spectasse, ac proinde illarum finem fuisse instructionem cleri, et quorumcunque fidelium. Cujus rei locupletissimum habemus testem Martinum Bracarensem, qui ad suam collectionem, præ aliis hæc præfatur: Propterea in ipsis canonibus aliqua simplicioribus videantur obscura: ideo visum est, ut cum omni diligentia et ea quæ per translatores obscurius dicta sunt, et ea quæ per scriptores sunt immutata, simplicius et emendatius restaurarem. Id primum observans, ut illa quæ ad episcopos, vel universum clerum pertinent, una in parte conscripta sint: similiter et quæ ad laicos pertinent, simul sint adunata; ut de quo capitulo scire aliquis volerit, possit celerius invenire (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1581). Hæc profecto causa est cur nullam canonum collectionem sanctæ sedi oblatam videre erit. Non enim

A hujusmodi rivulis indigebat, cui fontes ipsi præsto erant in sacra bibliotheca, quos in omnibus causis eam adire per suos scriniarios compertum erit. modo, recentiorum disputationibus omissis, diligenter consulantur concilia, epistolæ pontificiæ, et cetera monumenta vetera, quæ typis mandata exstant. Ea Christophorus Justellus, eumque secuti tot alii, juris licet peritissimi, haud morati esse videntur: quippe qui unum sibi proposuerunt, ut præpropere suum codicem canonum appingentes sanctæ sedi, jus hujus vetus stabilirent, unde novum admodum discrepare ostenderent.

XXII. Utinam barbaries per Italiam longe lateque effusa Romana etiam non hebetasset ingenia! Non enim scriniarii, tædio forsitan laboris, ni fallor, compendiarium illam viam a Gregorio etiam III monstratam, proposuissent Zachariæ, quam postmodum Stephanus et successores terere non dubitarunt. Haud licet mos antiquus bibliothecam consulendi in desuetudinem sensim non abisset; ita ut sæculi unius spatium Canon, seu Codex canonum a Leone IV laudatus, ut supra aiebam, in episcoporum causis, rebusque ad disciplinam pertinentibus fere unus esset usui: et, quod magis dolendum, Joannes VIII, nono sæculo declinante, constitutione nimis effusa sanxit, Anastasio teste (*Præf. in Conc. Nic.*), ut canones et decreta omnia acciperentur quæ fidei, moribus, sanctæque sedis institutis minime adversarentur. Verba ipsa bibliothecarii pontificem alloquentis proferam: « Apostolatu vestro decernente, non solum illos solos 50 canones Ecclesia recipit, sed et omnes eorum, **39** utpote Spiritus sancti, tubarum, quia et omnium omnino probabiliū Patrum, et sanctorum conciliorum regulas et institutiones admittit illas duntaxat, quæ nec recte fidei, nec probis moribus abviant, sed nec sedis Romanæ decretis ad modicum quid resultant. » Quamvis enim suppositæ istæ merces in Canonem relate nunquam fuerint ab apostolica sede, usus tamen earum permissus altissimum vulnus disciplinæ infixit, quod ferreo sæculo decimo exputruit, nec nisi post diuturna remedia cicatricem obtulit. Ansam præterea dedit Petro de Marca et Natali, ut tam multa de jure veteri et novo extra aliam disputarent. Quorum omnium fons est epistola hæc Zachariæ, quam modo subjiciam omnium oculis.

XXIII. Ex brevibus eidem notis appositis plura iis suppetent, quæ mihi visa sunt præmonenda. Duo hic adjiciam, quorum unumapte faciet Collectionis nunc apostolicæ sedis decretis adversantia suppeditas: alterum vero opinionis Simondii falsitatem magis magisque ostendet. Primo igitur Franci rogant cap. 11: « Qui clerici etiam ab uxoribus abstinere debeant? » Reponit Zachariæ auctoritate can. Afr. 57: « Episcopos, presbyteros, diaconos debere continere, alios non cogi. » Id vero cum decreto sancti Gregorii pugnat, qui exeunte sexto sæculo continentiam injunxerat etiam subdiaconis per totum Occidentem. En verba ejus Venantio Lunensi episcopo rescribentis (lib. iv, ep. 16, 17): « Subdiaconi quoque, quos similis culpa constringit, ab officio suo irrevocabiliter depositi, inter laicos communionem accipiant. » Item metropolitæ Mediolanensi: « similiter etiam et tres subdiaconos, quos fraternitas vestra lapsos innotuit, a suo semper vacare, ac decernimus privatos esse officio: quibus nihil aliud quam inter laicos sacra est præbenda communio. » Pugnantiam hujusmodi conciliat Thomassinus (*Benef. l. xi, c. 63, n. 10*) aiens, post annos 150, Gregorii decretum adhuc vacillasse, et parum constanter servatum esse. At bona cum ejus venia non vacillabat decretum; inducta collectio hujusmodi contraria decreta suppeditabat. Et nisi etiam ipse Simondo habuisset fidem, rem novam a Zacharia proferri sensisset apostolicæ sedi contrariam, quia primus deseruit viam a prædecessoribus tritam. Perinde esse video de can. apost. 27, reposito consultationi 18. « Qui clerici

uxores sortiri debeant, » ab Ecclesie enim Romanæ disciplina abhorret.

XXIV. Alterum caput, unde suppositio patet subjectorum canonum epistolæ Joannis II est responsio ad consultat. 2. « De episcopis presbyteris, 40 diaconibus damnatis, » quæ cum causa Contumeliosi convenit. Zacharias enim reponit unicum canonem apostolor. 29, omissis cæteris. Si autem Joannes anno 554 antequam Italiam barbaries invaderet, duos apostolorum canones, totidem Antiochenos adiciens, horum postremum, qui est 15 contra appellationes ad sanctam sedem, adhibere non esset veritus, quidni Zacharias, barbarie jam undique effusa, qui præterea canones alios sanctæ sedi contrarios se adhibuisse non sensit, aut hunc, aut ex aliis aliquem in causa eadem attulit? Cum præsertim Cresconio duce Dionysianam percurreret collectionem? Quia scilicet tam in contumeliosi persimili causa, quam hæc in consultatione, Antiocheni canones abs re erant, et solum ad impostoris molimina accommodati, cujus patria et ætas queri debent in provinciis Rhemeni, et Moguntina post Ludovici Pii exauctorationem: occurrent enim cum Hincmaro episcopi alii plures appellationum osiores. Sed de his alibi clarius. Audiat nunc Zacharias ipse singillatim probans quæ hucusque sunt dicta.

III.

41 ITEM EPISTOLA • ZACHARIÆ PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM MISSA,

Quæ prætitulata est sub majorum domus nomine, eo quod nondum in regis dignitatem esset elevatus, una cum capitulis suis consultis; etiam [Lamb., Gent., a jam] dicto domno Pippino, vel sacerdotibus in partibus Franciæ, qualiter respondendum, scripsit jam dictus pontifex.

[Ann. Dom. 748, Cod. Can. v, chron. 3.]

ARGUMENTUM. — Consultationi Pippini principis, et Francorum capitibus septem et viginti ecclesiæ illius pessumdatæ depravatam disciplinam, præsumptumque et cleri inscitiam patefacientis, singillatim respondet novo exemplo per canones versionis Dionysianæ juxta Breviar. Cresconii, antiquo sanctæ sedis more collectiones canonum aversantis non penitus derelicto

^b Domno excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus, seu dilectissimis nostris universis episcopis ecclesiarum, et religiosis abbatibus, atque cunctis Dominum timentibus principibus, in regione Francorum constitutis, Zacharias episcopus sanctæ Dei catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ in Domino salutem; gratia vobis et pax a Deo Patre omnipotente, et Domino Jesu Christo unico Filio ejus, et ab Spiritu sancto ministretur.

Gaudio magno gaudemus in Domino, addiscentes

^a Pontifex creatus anno salutis 741, obiit 752. GREYS.

^b Ætas hujus epistolæ fingenda cum Cointio an. 748, nisi forte sub finem 747 data fuit. Nam Pagii contraria opinio, datam nimirum Januar. mense 747, corrigit ex ipsa inscriptione ad Pippinum, penes quem summa rerum erat. Nam Carolomannus eod. an. 747 per Zachariæ manus monachum induerat, ut habent Annal. Fulden. Baron. eam refert ad an. 744, et ibi pag. n. 3, Cointium nequidquam arguit. Mansius (ad pag. 747, n. 2.) conjectura ex documentis assequitur Carolomannum ex Francia profectum esse post diem 6. Jun. JENN.

^c Extat tom. IX Bar., an. 744, et Cent. 8, c. 10. Id.

A per relationem sublimissimi et a Deo servati prædicti filii nostri Pippini vestram omnium bonam conversationem, et quod in bonis et Deo placitis dispositionibus, unanimes atque cooperatores estis. Ita [Lamb. add. ut] et Ecclesiæ Dei et venerabilia loca per universam vestram provinciam ⁴² sita, atque earum præsules sacerdotes et religiosi abbates, ut concedet, in sancto habitu et conversatione sacerdotali conservetis [Lamb., conversetis], vacantes orationibus, insistentes precibus ad implorandam divinam potentiam, et coelitus victoriam tribuendam adversus paganos [Lamb., Gent., paganos] et infideles ^d gentes propugnatoribus vestris. Etenim vobis in vera confessione et simplici corde ad Dominum accedentibus, sicut Moyses, ille amicus Dei, orando pugnabat B (Exod. xvii), et Jesu Nave [Baron. et Centur., et Jonathas] cum populo Israel bella Domini præliando, vincebat, ita et vos agere oportet, charissimi mihi, ut sitis adjutores populo vestro orando, et bonis actibus inhærendo, declinantes a curis et negotiis sæcularibus. Scriptum est enim: *Vacate et videte, quoniam suavis est Dominus (Psalm. xlv).* Et iterum: *Accedite ad eum, et illuminamini, et vultus vestri non erubescunt (Ps. xxxiii).*

Principes et sæculares homines atque bellatores convenit curam habere et sollicitudinem contra inimicorum astutiam, et provinciæ defensionem; præsulibus vero, sacerdotibus atque Dei servis pertinet salutaribus consiliis et orationibus vacare, ut vobis orantibus, et illis bellantibus, Deo præstante, provincia salva persistat, fiatque vobis in salutem, laudem et mercedem perpetuam. Ex hoc quippe præsulatus vester apparebit in sanctitate, et principatus dilecti filii nostri Pippini approbabit [Gent., approbabitur] per subjectorum potestatem et bonum dispositum. Itaque ut flagitavit a nobis, cum vestro consulto, superius effatus filius noster Pippinus, ut de omnibus capitulis, quibus innouit, responsum demus, in quantum Domino dante valeamus, de unoquoque capitulo inferius conscriptum, juxta quod a sanctis Patribus traditum habemus, et sacrorum canonum sanxit auctoritas ^e, etiam et nos quod Deo inspirante apostolica auctoritate decernere potuimus, mandavimus in responsis.

D ⁴³ Primum capitulum: « Quomodo honorari debeat metropolitani episcopus a chorepiscopis et parochialibus presbyteris. » In canone sanctorum apostolorum capitulo tricesimo quinto scriptum est: « Epi-

^d Saxones puta continuis bellis petitos, quod pontifex et sanctus Bonif. litteris (Codd. Bonif.) et Carolomanni viva voce probe norat: hi enim pagani erant et infideles.

^e In speculis a Deo constituti, ut vigilantie nostræ diligentiam comprobantes, et quæ coerenda sunt resecemus, et quæ observanda sunt sanciamus; aiebat Coelestinus episcopis Viennen. et Narbonen. [ep. x]. Ita nunc Zachar. omnibus episcopis Franciæ; summa enim Petri successorum auctoritas nullis canonum et decretorum collectionibus præscribitur; quibus, tametsi utitur brevitate, ergo, de suo tamen opportune addit, quæ Franciæ tum temporis erant opus, ut videlicet.

scopos gentium singularum scire convenit quis inter eos primus habeatur, quem velut caput existiment, et nihil amplius, præter ejus conscientiam, gerant; cum illi soli singula [Lamb., Gent., quam illa sola singula], quæ parochiæ propriæ, et villis quæ sub ea [Lamb. add. sunt], competant; sed nec ille præter omnium conscientiam faciat aliquid. Sic enim unanimitas erit, et glorificabitur Deus per Christum in Spiritu sancto. »

Item in canone Antiocheni concilii capitulo nono continet [Lamb., Gent., continetur] ita: « Per singulas regiones episcopus convenit nosse metropolitanum episcopum totius provinciae sollicitudinem gerere, propter quod ad metropolim omnes undique qui negotia videntur habere concurrent [Lamb., concurrere debent]; unde placuit eum et honore præcellere, et nihil amplius, præter eum, cæteros episcopos agere, secundum antiquam a Patribus nostris regulam constitutam, nisi ea tantum quæ ad suam diocesim pertinent possessione quæ subjectas. Unusquisque enim episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, ut regat juxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis quæ sub omni [Lamb. add. ejus] est potestate. Item, ut presbyteros et diaconos ordinet, et singula suo judicio comprehendat. Amplius autem nil agere tentet præter antistitem metropolitanum. Nec metropolitanus aliquid gerat, sine cæterorum sacerdotum consilio. »

Item ex libro Decretorum beati Leonis papæ capitulo 32 continetur: « Igitur secundum sanctorum Patrum canones Spiritu Dei conditos, et totius mundi reverentia consecratos, metropolitanos singularum provinciarum episcopos, quibus ex delegatione nostra fraternitatis tuæ cura, prætenditur, jure traditæ sibi antiquitus dignitatis intemeratum habere decernimus, ita ut a regulis præstitutis nulla aut negligentia, aut præsumptione discedant, aut in habitu, aut in incessu ⁴⁴ sanctitatis ^b. » Nam et nos ab apostolica auctoritate subjungimus ut episcopus juxta dignitatem suam indumentis utatur; simili modo presbyteri

^a Gent. habet: *antefatum metropolitanum. Nec metropolitanus gerat*; et monet vocem aliquid alia manu, ut videre est, et recentiori atramento interpositum esse.

^b Verba hæc: *aut in habitu, aut in incessu sanctitatis*, non leguntur in Leonis epist. (84, cap. 2). In iis, quæ mox decernit notandum quod octavo etiam sæculo monachismus erat uniformis, et vitæ genere distinguebatur a clero, Holsten. (Ad Cod. Reg. præf. c. 3), quamquam eod. tempore sancti Bonifacii opera ordo sancti Benedicti propagaretur in Francorum regno. Præterea notandum parochos in suburbii constitutos appellari presbyteros cardinales, communi olim nomine episcoporum, presbyterorum, diaconorum, qui alicui addebantur ecclesiæ. Quæ ex communionem nominis, officii similitudinem parum scire aliqui deducunt in sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalibus.

^c De chorepiscopis uberrime Thomassin (*De Benef.* 1, II, c. 1). Responsio pontificis ad hoc primum caput aptissima: nam de metropolitanis præstantia alios inter episcopos auctoritate canonum et decretorum loquitur, et chorepiscoporum munia patefacit; sic arrogantia chorepiscoporum illudit. Si siqui-

cardinales, et qui [Lamb., Gent., et si] monachica vitæ velle habeant vivendi, plebi quidem sibi subjectæ præclariori veste induti debitum prædicationis persolvant, et in secreto propositum servant sui cordis; ut qui videt in abscondito Deus, reddat illis in palam. Scriptum quippe est: *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini* (Ps. IV). Non enim nos honor commendat vestium, sed splendor animarum.

Monachi vero lanea indumenta, juxta normam et regulam monachicæ disciplinæ, atque traditionem sanctorum probabilium Patrum, sine intermissione utantur. Si enim abrenuntiantes ea quæ sæculi sunt, tota se Deo intentione contulerunt, de omnibus licitis [Lamb., Gent., illicitis] debent abstinere, ut quantum corpori suo sustinuerint laborem, tantum remunerationis præmium a Deo percipere mereantur. Apostolis quippe divinum datum est mandatum, duas tunicas non habendi (Matth. x). Tunicas dixit Christus, utique laneas, non lineas; qui ergo obedierit Dominico præcepto, bonis actibus inhaerens, habebit vitam æternam.

Item ex canone Antiocheni concilii capitulo decimo, de his qui vocantur chorepiscopi decretum est: « Qui in vicis, vel possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus impositionem episcoporum perceperint, et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctæ synodo placuit, ut modum proprium recognoscant, et gubernent subjectas sibi ecclesias, earumque moderamine curaque contenti sint; ordinent ⁴⁵ etiam lectores, et subdiaconos, atque exorcistas, quibus promotiones istæ sufficiant. Nec presbyterum vero, nec diaconum audeant ordinare præter civitatis episcopum, cui ipse cum possessione subjectus est. Si quis autem transgredi statuta tentaverit, depositus, quo utebatur honore privetur. Chorepiscopum vero civitatis episcopus ordinet, cui ille subjectus est. »

Secundo capitulo de ^d episcopis presbyteris, et diaconibus damnatis, quod pristinum officium usurpare

dem cum aliud non essent quam vicarii foranei episcoporum, his dignitate pares esse ambiebant: idcirco quaerunt quomodo metropolitani debeant honorare. Procedente tempore eo usque petulantia eorum crevit, ut Leo III et Carolus Magnus hunc hierarchiam ordinem in Francia extinguere necesse habuerint. (Vide Capitular. lib. VI, cap. 119; lib. VII, cap. 187, 325, 328) presbyteros etiam et diaconos ordinare præsumperant (Labbe, Concilior. tom. VII. p. 1169 seq.). De iisdem iterum sermo est infra, cap. 4.

^d Sanctus Cyprianus (ep. 68) episcopos lapsos ait ad penitentiam quidem posse admitti, ab ordinatione autem cleri, atque sacerdotali honore prohiberi. Sanctus Basil. (can. 51): *Canones indefinite ediderunt, unam in eos qui lapsi sunt penam decerni jubentes, a ministerio scilicet motionem*. Hieronymus (Adv. Jovin. lib. 1): *Non posse esse episcopum qui in episcopatu filios faciat: alioquin, etc.* Præterea Siricius ad Himer., c. 7; sanctus Innocentius ad Victorium cap. 9, ad Exsuperium c. 1, et Leo Magnus epist. ad Rusticum cap. 2, suppeditassent quæ temporis magis congrua erant, nisi hac nova via incedere maluisset.

non debeant: Ex libro Canonum sanctorum apostolorum capitulo vicesimo nono dictum est: « Si quis episcopus aut diaconus depositus iuste super certis criminibus, ausus fuerit attrahere ministerium dudum sibi commissum, hic ab Ecclesia penitus abscondatur. »

Tertium capitulum de presbyteris ^a supervenientibus [Grets., superbientibus] ex concilio Carthaginense capite undecimo: « Si quis presbyter contra episcopum suum inflatus schisma fecerit, anathema sit. Ab universis episcopis dictum est ^b: Si quis presbyter a praeposito suo correptus fuerit, debet utique apud vicinos episcopos conqueri, ut ab ipsis ejus causa possit audiri, ac per ipsos suo episcopo reconciliari; quod nisi fecerit, sed superbia, quod absit, inflatus, secernendo se ab episcopi sui communione subduxerit, ac separatim cum aliquibus [Lamb. add. schisma] faciens, sacrificium Deo obtulerit, anathema habeatur, et locum amittat. Si querimoniam justam adversus episcopum non habuerit, inquirendum erit. »

Quartum capitulum de presbyteris agrorum, quam obedientiam debeant exhibere episcopis et presbyteris cardinalibus ex concilio Neocesariensi capitulo 15 ita continetur: « Presbyteri ruri et in ecclesia ^c civitatis, episcopo praesente, vel presbyteris urbis ^d ipsius, offerre non possunt, nec panem sanctificatum dare calicemque porrigere. Si vero absentes hi fuerint, et ad dandam orationem vocentur, soli dare debent. Chorepiscopi quoque ad exemplum quidem et formam septuaginta videtur esse [Lamb., Gent., videntur esse]; ut quod ministraverunt ^e propter studium quod erga pauperes exhibent, honorentur. »

Quintum capitulum de monachis, id est, ancillis Dei, de quibus flagitatum est, si liceat eas ad missarum solemnias, aut sabbato sancto publice lectiones legere, et ad missas psallere, aut alleluia, vel responsorium. De his in libro Decretorum beati Gelasii papae cap. 25 ^f destinatum est: *Quod nefas sit feminas*

^a Capitular. (lib. 1, c. 37) et Labbeii (Concil. tom. VII, p. 978) hoc caput ita conceptum videsis: ut nullus presbyter contra suum episcopum superbire audeat. Neque undecimum duntaxat can. Carthag. invenies, sed et decimum, et apostolorum 32.

^b Lamb. habet: dictum est anathema. Post verba dictum est, ait Gentilotes, sequitur in ms., ad marginem, si non eadem, saltem antiquissima manu scriptum, anathema sit.

^c Lamb. et Gent.: presbyteri ruri in ecclesia; a Tengenelio emendatum esse ruri et admonet Gentilotes.

^d Lambecius legit ut comministri autem, ut est in versione Dionysiana: cum autem Tengenag. et Gentilotes. nihil mutant, ita esse in cod. ms. tenendum est.

^e Mendosus numerus: nam vel Dionysio, qui hanc unam in suam collect. retulit, est cap. 26. Huc respexit Constant. (Rom. Pont. ep. tom. 1, p. 85) licet Bonifacio Mogunt. tribuat interrogationem. Certe hac Zachariae auctoritate decretum Soteri tributum de monachis, nomine tum ignoto, quod item Bonifacio I ascribitur, utrique in lib. Pontificali, evertit; se nil antiquius nosse aiens can. 44 Laodic. Quod non oporteat mulieres ingredi ad altare. Vide plura

A sacris altaribus ministrare, vel aliquid ex his, quae rorum sunt officiis deputata, praesumere. « Nihilominus impatienter audivimus, tantum divinarum rerum subisse despectum ^f ut feminae sacris altaribus ministrare firmentur, cunctaque quae non nisi viro- rum famulatu deputata [Lamb. add. sunt], sexum, cui non competit, exhibere; nisi quod omnium delictorum, quae singulatim perstrinximus, noxiorum reatus [Lamb., Gent., reatus omnis et crimen] eos respicit sacerdotes, qui vel ista committunt, vel committentes minime publicando pravis excessibus se favere significant. »

Sextum capitulum de viduis, si possint in propriis habitaculis suis salvare animas. Item ex eodem libro, cap. 21, ita continetur: *« Ut vidua ^h non violentur a pontificibus, et si professam continentiam, proposito mutato, calcaverint, ipsae per [Gent., pro] se rationem Deo pro suis sint actibus redditurae. »* Nam de viduis sine ulla benedictione ⁱ velandis superius latius, duximus disserendum, quae si propria voluntate professam primi conjugii castitatem, mutabili mente calcaverint, periculi ejus intererit, quali Deum debeat satisfactione placare. Sicut enim si se forsitan continere non poterat secundum Apostolum, nullatenus nubere vetabatur: sic habitam secundum deliberationem ^j, promissam Deo pudicitiae fidem debuit custodire. Nos autem nullum talibus laqueum debemus injicere: sed solum adhortationes praemii semperterni, ponasque proponere divini iudicii, ut nostra sit absoluta conscientia, et illarum pro se rationem Deo reddat intentio. »

Septimum capitulum de laico pellente suam conjugem, ex canone sanctorum apostolorum cap. 48 i. « Si quis laicus uxorem propriam pellens, alteram vel ab alio dimissam duxerit, communione privetur. »

Octavum capitulum de presbyteris et diaconibus, qui se a ministerio ecclesiastico subtrahunt, et seorsum collectas faciunt, ex canone Antiocheni concilii

ap. eumd. cit. I. Alia tamen est Francor. quaestio; alia pontificis responsio.

^k Gent. dicit Tengenagelium correxisse tantam rerum sub... despectum ponendo rasura tantum divinarum rerum subiisse.

^l Alia et hic quaestio, alia solutio: propius rem attigit Nicolaus I (Resp. 87 ad Bulg.). Viduas enim cogendas non esse aiens ad ingrediendum monast. Sciendum est, prosequitur, quoniam aliae sunt virtutes sine quibus ad vitam ingredi non possumus, aliae vero sunt, quae non nisi a sponsore requiruntur.

^m Sic habet Tengenagelius qui verba a pontificibus, quae in manuscripto desunt, apposuit. Lamb. legit: non violentur, etc.; Gent., violenter.

ⁿ Lamb., Gent., Bar.: sic habita secum deliberatione.

^o Erat concil. Agathen. can. 25, maxime ad rem faciens. Erat praeterea Innoc. epist. ad Exsuperium, quae etiam exstat in collectione Dionysiana, ubi praeter alios Evang. verba afferuntur: Qui dimiserit uxorem suam, et duxerit aliam, mactatur; similiter et qui dimissam duxerit, mactatur. Item can. Afric. 102, seu Milev. II, c. 17 nisi libuisset Gracis regulis adherere.

cap. 5 promulgatum est : « Si quis presbyter aut diaconus episcopum proprium contemnens se ab Ecclesia sequestraverit, et seorsum colligens altare constituat, et commoventi episcopo non acquieverit, nec consentire vel obedire voluerit semel et iterum convocanti, hic damnetur omnimodo, nec ultra remedium consequatur, quia [Lamb. et Gent. add. suam] recipere non potest dignitatem; quod si ecclesiam turbare et sollicitare persistit, tanquam seditiosus per potestates externas opprimatur. »

Nonum capitulum de clericis et monachis non manentibus in suo proposito, quod interrogatum est, in canone Chalcedonensi cap. 7 decretum est : « Qui semel in clero deputati sunt, aut monachorum vitam expetiverunt, statim neque ad militiam, neque **48** ad dignitatem aliquam venire mundanam, aut hoc tentantes, et non agentes poenitentiam, quo minus redire debeant », ad id, quod propter Deum primitus elegerant, anathematizari. »

Decimum capitulum de clericis, qui sunt in pochiis ^b [hospitalibus], monasteriis, atque martyriis, ex canone Chalcedonensis concilii cap. 9 [Lamb., 8] ita decretum est : « Clerici, qui praeficiuntur ptochiis, vel ordinantur in monasteriis, et basilicis martyrum, in episcoporum qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum Patrum traditiones, potestate permaneant. Nec per contumaciam ab episcopo suo desint; qui vero audent evertere huiusmodi formam quocunque modo, nec proprio subiunguntur episcopo, siquidem clerici sunt, canonum correptionibus subiacent; si vero laici vel monachi fuerint, communione priventur. »

Undecimum capitulum, qui clerici etiam ab uxoribus abstinere debeant, ex concilio Africano cap. 37 ita continetur : « Praeterea, cum de quorundam clericorum, quamvis erga uxores proprias incontinentia referretur, placuit episcopos et presbyteros seu diaconos, secundum propria statuta, etiam ab uxoribus continere; quod nisi fecerint, ab ecclesiastico removeantur officio : ceteros autem clericos ad id non cogi, sed secundum uniuscujusque ecclesiae consuetudinem observari debere. »

^a Lamb., cum manere debeant; Tegn. commonere debeant correxit ponendo quominus redire, et apposuit ad id quod deest.

^b Xenodochia, seu hospitalia sunt pauperum seniorum, cujusmodi est insigne sancti Michaelis ad Ripam Tiberis Innocentii XII liberalitate excitatum. Pelagium quoque II narrat liber Pontific. domum suam convertisse in ptochium.

^c Dixi in admon. ad hanc epist. hunc canonem traditioni et decretis apostol. sedis adversari. Eam consule (pag. 59). Iis, quae de Gregorio dixi, adde haec pauca sancti Leonis ad Anastas. Thessalon. (ep. 84. c. 4). « Ad exhibendam perfectae continentiae puritatem nec subdiaconibus quidem connubium carnale conceditur : ut et qui habent, sint tanquam non habentes (I Cor. vii), et qui non habent, permaneant singulares. Quod si in hoc ordine, qui quartus a capite est, dignum est custodiri; quanto magis in primo, aut secundo, vel tertio servandum est? »

^d Siricius epist. ad Himer. (cap. 15) monachos morum gravitate, et vitae ac fidei institutione sancta

Duodecimum capitulum, de his, qui uxores aut viros dimittunt, ut sic maneant, ex concilio superscripto Africano, cap. 69, ita continetur : « Placuit, ut secundum evangelicam et apostolicam disciplinam, neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri conjungantur; sed ita maneant, aut sibi invicem reconcilientur; quod si contempserint, ad poenitentiam redigantur. »

49 Decimum tertium capitulum. Inquisitum est, quod monachus, si clericus factus fuerit, quid agi [Bar., agere] debeat. Ex decreto beati Innocentii papae cap. 17, continetur : « De monachis qui diu morantur in monasteriis, et postea ad clericatus ordinem pervenerint [Lamb. add. statuimus], non debere eos a proprio proposito deviare; aut enim, sicut in monasterio fuit, et quod diu servavit, in meliori gradu positus, amittere non debet; aut si corruptus [Lamb., Gent., hic et infra, corruptus], postea baptizatus, et in monasterio sedens ad clericatus ordinem accedere voluerit, uxorem omnino habere non poterit, quia nec benedici cum sponsa potest, jam antea corruptus; quae forma servatur in clericis, maxime cum vetus regula hoc habeat, ut quisque corruptus baptizatus, clericus esse vultisset, sponderet se uxorem omnino non ducere ^d. »

Decimum quartum cap. Quod presbyteri, aut diaconi, si in aliquo crimine prolapsi fuerint, non possint per manus impositionem poenitentiae remedium consequi. In decreto beati Leonis papae, cap. 16, decretum est ita : « Alienum est a consuetudine ecclesiastica, ut qui presbyterali honore, aut diaconii gradu fuerint consecrati, hi pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant poenitendi; quod sine dubio ex apostolica traditione descendit, secundum quod scriptum est : Sacerdos si peccaverit, quis orabit pro illo? Unde huiusmodi lapsis ad promerendum misericordiam Dei secreta [Lamb., privata; Gent., probata] est expectanda secessio, ubi illis satisfactio fuerit digna, sed [Lamb., si fuerit digna, sit] etiam fructuosa. »

50 Decimum quintum cap. pro eo quod interrogatum est de laicis qui ecclesias in suis proprietatibus commendatos, ad cleri officia promovendos decreverat. Quaritur hic post ejusmodi promotionem quid agendum eis sit? Plena tunc esset responsio, si decretorum Zosimi cap. primum esset additum, quo statuitur monachos ad episcopale culmen pervenire posse per gradus exorcistae, acolyti, subdiaconi, diaconi, ac presbyteri (Ad Esych. cap. 4). Inde autem Constantio (l. cit., p. 970) novum supplet argumentum adversus constitutum Silvestri, quo ostiarii gradibus praeparare accensetur.

^e Ead. epist. (cap. 14) Siricius cleri omnis exemplo usus erat ad removendos laicos a clericatus honore : « Sicut poenitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ita et post poenitentiam et reconciliationem nulli unquam laico liceat honorem clericatus adipisci. » Ante Leonem concil. Carthag. v. can. 11, de presbyteris et diaconis idem sanxerat. Cum autem is canon a cod. Afric. absit, Cresconium latuit, quo duce utitur Zacharias. Hanc disciplinam cleri generaliter ad solos diaconos et presbyteros reductam, videsis ap. Coustant (cit. l., p. 636).

bus construunt, quis ipsos [*Lamb., Gent., ipsas*] debeat regere, aut gubernare. * A sanctis Patribus ita statutum est, et in praeceptis apostolicis continetur. Juxta petitoris imploratum, ut si in quolibet fundo cujusunque juris oratorium sive basilica fuerit constructa, pro ejus devotione in honorem cujusunque sancti, in cujus episcopi parochia fuerit fundatum oratorium aut basilica, percepta primitus donatione legitima, id est praestantem [*Lamb., Bar., praestante*] tot, gestusque municipalibus allegatis, praedictum oratorium per missas publicas solemniter consecrabis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptisteria construatur, nec presbyter constituitur cardinalis; sed et si missas ibi facere [*Lamb., Gent., si missus sibi forte*] maluerit, ab episcopo noverit presbyterum, postulandum; quatenus nihil tale a quolibet alio sacerdote nullatenus [*Lamb., ullatenus*] reslatur, nisi ab episcopo fuerit ordinatum *.

Sextum decimum capitulum de clericis qui proprias ecclesias relinquunt, quid de eis agi debeat, ex canone sanctorum apostolorum, cap. 15, ita continetur: « Si quis presbyter, aut diaconus, aut quilibet de numero clericorum relinquens propriam parochiam pergat ad alienam, et omnino presbyter declinans [*Lamb., omnino declinans praeter*] episcopi sui consensum in aliena parochia commoretur, hunc ulterius ministrare non patimur, praecipue si vocatus ab episcopo redire contempserit, in sua inquietudine perseverans. Tamen tanquam laicus ibi communicet *.

* A Collectione recedit hoc cap. suorumque praecessorum decretis insisit. Sanctus Greg. Magnus ad Benenatum episc. Fundavit. (lib. vii, ep. 85), ad Decimum episc. Lilybetan. (l. viii, ep. 63) et ad Passivum episc. Firman. (lib. xi, ep. 20) luculenter hac de re. Binas Pelagii litteras quinquaginta fere annis antiquiores profert Holsten. (*Coll. Rom.* part. i, p. 234 seq.) ex collectione card. Deusdedit, quae eadem formulae continentur. Zachariae autem auctor lib. Diurnus Roman. Pont. suppeditabat formulam (*Garner.* cap. 5, tit. 5 et seq.); at sanctorum Patrum decreta hic laudata haud suppetebant ex Diurno. Plura ex iis sunt ap. Gratianum (dist. 1, de *Consecr.*), spuria tamen nonnulla certis inermista, quae ab eruditis secerni facile possunt. Mabill., *Mus. Ital.* tom. II (Comm. praev. p. xix), ex Gregorii epistolis quinque omnino capita educit: 1, ut nullum corpus si sit humatum quod Zacharias praeterit, tanquam deus re; 2, ut dos sufficiens assignetur; 3, ut nullum ibi baptisterium constituitur; 4, ut nullus ibidem presbyter incardinetur; 5, ut nulla in eo fiant missae publicae, sed presbyter ab episcopo postuletur pro missae celebratione. Eadem hic, praeter primum, enumerantur.

^b Domi querenda erat responsio. Eorum siquidem majores (*Can. Arel.* an. 314, can. 21) una cum aliis episcopis decreverant: « De presbyteris, aut diaconibus qui solent dimittere loca sua in quibus ordinati sunt, et ad alia loca se transferunt, placuit, ut eis locis ministrent, quibus praefixi sunt. Quod si relictis locis suis ad alium se locum transferre voluerint, deponantur. » Perinde concil. Arel. II (can. 25). Vide Nicenos canones 15 et 16, et Gelasii decret. 25.

^c *Lamb., in eodem canone sanctorum apostolorum, cap. 16.*

^d Laudati canones Niceni, et Gelasii decretum (ep. 9, c. 25) huc etiam spectant.

A 51 Decimum septimum capitulum. Item pro episcopis, qui alterius clericos susceperint, ut excommunicentur, in eodem concilio cap. 16 *, continetur: Episcopus vero, apud quem memoratus esse constitit, contra eos decretam cessationem pro nihilo reputans, tanquam clericos forte susceperit, velut magister inquietudinis communionem privetur *.

Decimum octavum capitulum, qui clerici uxores sortiri debeant in 27 * cap. canonum sanctorum apostolorum decretum est: « Inuuptis autem, qui ad clerum proventi sunt, praecipimus, ut si voluerint, uxores accipiant, sed lectores cantoresque tantummodo *.

Nonum decimum capitulum, ut nullus presbyter aut diaconus sine commendatitiis epistolis suscipiatur, in eodem canone sanctorum apostolorum [*Lamb. add. cap. 34*] continetur: « Nullus episcoporum peregrinorum, aut presbyterorum, seu diaconorum sine commendatitiis suscipiatur epistolis; et cum scripta detulerint, discutiantur attentius, et ita suscipiantur, si praedicatores pietatis exstiterint. Sin minus, neque necessaria subministrentur eis, et ad communionem nullatenus admittantur, quia a surreptione multa proveniunt *.

52 Vicesimum capitulum de virginibus velatis, si deviauerint, quid de illis agendum sit: in libro Decretorum beati Innocentii pape, cap. 14 [*Lamb., 19*], assertum est: « Quae Christo spiritualiter nubunt, et a sacerdote velantur, si postea vel publice nupserint, vel se clanculo corruerint, non eas admittendas

C * In 2 et 7, sic et Cent.

^f Hic canon ab Ecclesiae Romanae disciplina abhorret, tum quia cantores inter ordinum gradus non novit, tum quia varios ecclesiarum mores in Occidente esse non ignorabat, ad clerici minoris conjugia quod attinet. In Gallia praesertim Agathense concil. (can. 39). « Presbyteri, ait, diacones, subdiacones, vel deinceps, quibus ducendi uxores licentia non est, etiam alienarum nuptiarum vitent convivia. » Vide Thomassin. (l. 1, c. 62) qui minoribus etiam clericis interdicti nuptiis, post ordinationem inde colligit. Erat praeterea concil. Chalced. (can. 14) haud generalem statuens disciplinam, et psalmistas habens, juxta Dionysian. versionem, pro cantores, quod nomen Rom. Ecclesiam minus decebat: « Quoniam in quibusdam provinciis concessum est lectoribus et psalmistis uxores ducere. »

^g Canones Laodiceeni 41 et 42, Antioch. 7, nimia brevitate laborant, idcirco Apostolor. 34 reponitur, licet questioni minus aptum. Chalcedonen. etiam 15 clerum omnem amplectitur. Aliis aptior ad Francorum quaesita erat can. Agathen. 52: « Presbytero, aut diacono, vel clerico sine antistitis sui epistolis ambulanti communionem nullus impendat. » Non enim de episcopis quaerebant, qui sine metropolitani formata ab ecclesiis suis discedere non poterant: « Nullus episcoporum naviget sine formata primatis (Cod. Can. Afr. 56). Sed de presbyteris » et diaconis, qui a suo episcopo accipere debebant formatas (can. Afr. 106), tametsi Antioch. concil. (can. 8) etiam chorepiscopis hanc facultatem praebat. In Galliis ex Zosimi privilegio (ep. 1, c. 1) Arelatensis metropolitae erat, formatas ex qualibet Galliar. parte sub quolibet ecclesiastico gradu discedentibus concedere. At Zachariae temporibus Gallicanae Ecclesiae status nullus fere erat, antiquatae metropoles, disciplina omnis pessumdatus.

esse ad agendam pœnitentiam, nisi is cui se conjunxerant, de mundo recesserit; si enim de hominibus hæc ratio custoditur, quæcumque, vivente viro, alteri nuperit, habeatur adultera, nec ei agendi pœnitentiam licentia concedatur, nisi unus ex his fuerit defunctus: quanto magis de illa tenenda est, quæ ante immortali se sponso conjunxerat, et postea humanas ad nuptias migravit?^a

Vicesimum primum capitulum, idem de non velatis virginibus, si deviaverint, in eodem libro 20 cap. continetur: « Hæc vero, quæ nondum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se simulaverunt permanere, licet velatæ non fuerint, si forte nuperint, his agenda aliquanto tempore pœnitentia est, quia sponsio ejus Domino tenebatur^b. Si enim inter homines solet bonæ fidei contractus nulla ratione dissolvi, quanto magis ista pollicitatio, quam cum Deo pepigit, solvi sine vindicta non poterit. Nam si apostolus Paulus, quæ a proposito viduitatis discesserat, dixit eas habere damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt; quanto potius virgines, quæ prioris promissionis fidem frangere sunt conatæ? Hæc itaque, fratres charissimi^c, si plena vigilantia fuerint ab omnibus Dei sacerdotibus observata, cessabit ambitio, iniquitas superata calcabitur, veritas spirituali fervore flagrat, pax prædicata labiis cum voluntate animi concordabit. Implebitur edictum Apostoli, ut unanimes, unum sentientes, permaneamus in Christo, nihil per contentionem⁵³ nobis, neque per inanem gloriam vindicantes, non hominibus, sed Deo nostro Salvatori placentes. »

Vicesimum secundum capitulum de his quæ duobus fratribus nuperint, vel qui duas sorores uxores acceperint in concilio Neocesariensi cap. 2, continetur: « Mulier, si duobus fratribus nuperit, abijciatur usque

^a Sanctus Leo epist. ad Rusticum (cap. 15): « Ambigi vero non potest crimen magnum admitti, ubi et propositum deseritur, et consecratio violatur. Nam si humana pacta non possunt impune calcari, quid eos manebit, qui corruerint fœdera divini sacramenti? Nullum tamen remedium affert, ut Innoc. Vide sancti Basil. can. 48.

^b Lamb., quia sponsio earum a Domino tenebatur. Bar. et Cent.: quia sponsione ejusmodi tenebatur.

^c Innocentius, qui Victricio scribebat, ait: Frater charissime; sed Zacharias, qui plures alloquitur, ac sua facit Innocentii verba, Fratres chariss. Notatu dignum, quod concil. Turonense II, an. 567 celebratum, utrumque caput expressit (can. 20) ex sententia papæ Innoc. ad Victric. episc. Rothom. Dionysianam quippe collectionem Gallia ignorabat: deinde subdit: « Quis sacerdotum contra decreta talia, quæ a sede apostolica processerunt, agere præsumat? » Sic tum venerabantur, ut æquum erat, decreta pontificum Romanorum.

^d Sic etiam Bar. et Cent.; in ipso concilio est: *Fructum pœnitentiæ consequatur*. Lamb., in vita consequatur; et addit: *quod si defecerit mulier, aut vir in talibus nuptiis, difficilis erit pœnitentia in vita permanenti*.

^e Tanta in re præter Græcas regulas apostolicæ auctoritatis præsidio nititur. Greg. II et III decreta probat, et explicat. Gregorius enim II ad tempus, et terroris amovendi causa (res erat de Germanis nuper conversis) ita Bonifacium per litteras affatus

ad mortem: verumtamen in exitu, propter misericordiam, si promiserit quod facta incolumis, hujus conjunctionis vincula dissolvat, fructum pœnitentiæ in vita permanenti^d. Nos autem, gratia divina suffragante, juxta prædecessorum et antecessorum pontificum decreta, multo amplius confirmantes dicimus, ut dum usque sese generatio cognoverit, juxta ritum et normam Christianitatis, et religionem Romanorum non copulentur conjugiiis. Sed nec spiritalem, id est, commatrem, aut filiam, quod absit, quæ ducat temerario ausu uxorem; est namque nefas et perniciosum peccatum coram Deo et angelis ejus; in tantum enim grave est, ut nullus sanctorum Patrum, neque sacrarum synodorum assertiones [Lamb., nullis assertionibus], vel etiam in imperialibus^B legibus quispiam judicatus sit; sed terribile Dei iudicium metuentes siluerunt sententiam dare^e.

Vicesimum tertium capitulum de his qui homicidium sponte perpetraverunt, in vicesimo primo capitulo Ancyranæ concilii continetur: « Qui voluntarie homicidium fecerint, pœnitentiæ se submittant; perfectionem vero circa vitæ exitum consequantur. »

54 Vicesimum quartum capitulum, item de his qui homicidium non sponte perpetraverunt; in eodem Canone cap. 22. [Bar., 25] continetur: De homicidiis non sponte commissis, prior quidem definitio post septem annorum pœnitentiam, perfectionem consequi præcepit; secunda verò, quinquennii tempus explere. »

^C Vicesimum quintum capitulum de his qui adulteras habent uxores, vel si ipsi adulteri comprobantur. In concilio Ancyrano c. 19 continetur: « Si cujus uxor adulterata fuerit, vel si ipse adulterium commiserit? Septem annorum pœnitentia oportet eum perfectionem consequi secundum pristinos gradus^f. »

erat: « Dicimus, quod oportuerat quidem, quando se agnoscent affinitate propinquos ad hujus copule non accedere societatem. Sed quia temperantia magis, et præsertim in tam barbara gente plus placet quam districtio censura, concedendum est, ut post quartam generationem jungantur. » Contra Gregorius III sua in decretali epistola ad eundem Bonifacium cap. 5, ita decreverat: « Progeniem vero suam unumquemque usque ad septimam generationem observare^g decrevimus [Labbe, *Concil.* tom. VI, pag. 1448, 1469]. » Postremum hoc decretum Zacharias ante annos quinque in concilio Rom. confirmaverat, anno 745 (*Ibid.*, pag. 1549). De Gregorii autem II epistola, « neque hoc silendum est, inquit, quod in Germaniæ partibus ita diu vulgatum est, quod quidem in archivo nostræ sanctæ Ecclesiæ scriptum minime reperimus; ipsis tamen asserentibus hominibus de Germaniæ partibus didicimus, quod Lonzæ recordationis sanctus Gregorius papa dum eos ad religionem Christianitatis divina gratia illustraret, licentiam illis dedisset in quarta se copulare generatione, sed dum rules erant, et invitandi ad fidem, quamquam minime scriptum, ut dictum est, reperimus, credere non ambigimus. » In hac sententiam pro summa auctoritate loquitur, affinitatis etiam, et cognationum gradus, quos ipse in laudato concilio, post Gregorium III, recensuerat confirmans.

^f Exsuperio in eadem fere causa consulenti Innoc. (cap. 4) reposuerat communione privandos: « Mu-

Vicesimum sextum cap. de monachis et virginibus A propositum non servantibus in libro Decretorum beati Syrii papae cap. 6 continetur : « Præterea monachorum quosdam, atque monacharum, abjecto proposito sanctitatis, in tantam protestaris demersos esse lasciviam, ut prius clanculo, vel sub monasteriorum prætextu illicita ac sacrilega se contagione miscuerint ; postea vero in abruptum conscientiae desperationem perducti, de illicitis complexibus libere filios procrearent, quod et publicæ leges, et ecclesiastica jura condemnant : has igitur impudicas detestabilesque personas a monasteriorum cœtu, electorumque [Lamb., ecclesiarumque] conventibus eliminandas esse mandamus, quatenus retrusæ in ergastulis, tantum facinus continua lamentatione desentes purificato possint pœnitudinis igne decoquere, ut eis, vel ad mortem saltem solius misericordiae intuitu, per communionis gratiam, possit indulgentia subvenire ».

55 Vigésimum septimum cap. de his quæ non coacte, sed voluntate propria virginitalis propositum susceperunt, quod delinquant cum nupserint, etsi nondum fuerint consecrate; in libro Decretorum beati Leonis papae, cap. 28 [Lamb., 27] continetur. « Puellæ quæ non parentum coacte imperio, sed spontaneo iudicio virginitalis propositum atque habitum susceperunt, si postea nuptias eligunt, prævaricantur et jam, si [Id., etiam si] nondum eis gratia consecrationis accessit, cuius utique non fraudarentur munere, si in proposito permanerent ».

Hæc itaque, charissimi nobis, et dilectissimi, quæ

liberibus, prodito earum crimine, communio denegatur. Virorum autem latente commisso, non facile aliquis ex suspicionibus abstinetur. Qui utique submovebitur, si ejus flagitium detegatur. Cum ergo par causa sit, interdum, probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit. Ita, ni fallor, et hic reponendum erat, nisi antiquior disciplina ex Græcis regulis præsto fuisset, seu potius tempori aptior visa esset.

« Francorum interrogationem haud dubie propius attingit Leonis responsio 14 ad Rusticum Narbonensem : « Propositum, ait, monachi proprio arbitrio, aut voluntate susceptum deseri non potest absque peccato. Quod enim quis vovit Deo, debet et reddere. Unde qui relicta singularitatis professione ad militiam, vel ad nuptias devolutus est, publicæ penitentiae satisfactione purgandus est : quia etsi innocens sit militia, et honestum potest esse conjugium, electionem tamen meliorum deseruisse transgressio est. » Proxime autem concil. Tol. vi (can. 6) sic decernens : « Quisquis virorum vel mulierum habitum semel induerit spontaneæ religiosum, aut si vir deditus ecclesiæ choro, vel femina fuerit, ac

superius annexa sunt, in quantum, miserante Deo, valuimus, inter cætera cap. desolantes, tam sanctorum apostolorum, quam et jam [Id. hic et infra, etiam et] et beatorum Patrum sanctiones, seu et jam et probabilius beatissimorum pontificum decreta, ut uniuscujusque capituli sententia continet, in brevi eloquio perstringentes, ad vestri præslatus notitiam et prædicationem, atque populi vobis a Deo crediti ædificationem, mandavimus ministranda atque perficienda; hortantes vestram omnium prudentissimam sanctitatem, et procerum directionem, omni moderationi [Lamb. et Bar., ut omnimoda ratione] non declinantes, a dextris aut sinistris, sed viam regiam incedentes, constantissime observetis apostolica mandata; etenim hæc, amantissimi nobis, vobis dedimus in mandatis, ut nec nos coram Deo de taciturnitate judicemur; nec vos de neglectu coram eo cogamini reddere rationem, sicut scriptum est in Dominico præcepto : Si non venissem, et locutus eis fuisset, peccatum non haberent [Joan. xv]. Itaque nihil excusationis adhibentes, omnium rationabilium animarum salutem procuretis, 56 ita currentes in agone, ut non vituperetur ministerium vestrum, sed magis de palma victoriae bravium accipietis [Lamb., accipietis] juxta egregii Apostoli dictum, habentes, bonis actibus inhærendo, repositam coronam justitiæ in siderea mansione, quam vobis reddat in illum diem justus judex Dominus Deus et Salvator noster Jesus Christus, qui vivit in unitate cum Deo Patre omnipotente, et Spiritu sancto per omnia sæcula sæculorum. Amen.

C fuit delegata puellarum monasterio, in utroque sexu prævaricator ad propositum invitatus reverti cogatur : ut vir detondeatur, et puella monasterio reintegretur. Si autem quolibet patrocinio desertores permanere voluerint, sacerdotali sententia ita de Christianorum cœtu habeantur extorres, ut nec locutio cum eis ulla sit communis. » Horum vero capitulum alterum deest in collectione Dionysiana quam sequitur Zacharias.

D Alteram partem hujus capituli, quod est 15 ad Rusticum, attuli not. a, col. 89. Hic subjiciam primum ex canonibus ad Gallos, quos Sirmondus et Labbeus Innocentio, P. Constant. Siricio tribuendos putat [Epist. Rom. Pont. tom. I, p. 682 seqq.]. Juvat siquidem extra Collectionem. petere quæ ad rem plurimum faciunt : « Puella, quæ nondum velata est, sed proposuerat sic manere, licet non sit in Christo velata; tamen quia proposuit, et in conjugio velata non est, furtivæ nuptiæ appellantur : ex eo quod matrimonii cælestis præceptum non servaverit, amore propterante, ad libidinis cæcitatem. » Huc etiam spectant quæ supra cap. 21.

57 IN STEPHANI II LITTERAS ADMONITIO.

Cum Zacharias obiit supremum aem, anno videlicet 752, mensis Martii 24, duodecim infra dies duo pontifices sunt electi, utrique nomen Stephanus; at prior tridui spatio, antequam consecraretur occumbens, neque ab Anastasio Bibliothecario, neque ab antiquorum ullo inter pontifices recensetur. Panvinus, quem card. Baronius sequitur, hunc etiam refert in reliquorum numerum. Hinc factum est ut

Stephanus II, al. III, hic noster audiat, tametsi tridui illius electi vix nomen ad nos pervenerit. Stephanus igitur II ad Petri cathedram ascendit, cum temporis causæ erant plures cur Gregorii III exemplo auxilium peteretur, idque opportunius, ex Francia, quod intermissum tandiu erat. Etenim Pippinus, Caroli Martelli filius, nullo amicitie aut societatis vinculo junctus erat cum Aistulpho Langobardorum

rege: plurimis autem beneficiis devinctus erat sanctæ sedis, cuius præsertim auctoritate idem primus Carolinæ stirpis regnare cœperat præcedenti anno. Præterea Carolomannus, Pippini frater, per sancti Zachariæ manus monachum induens Roma Cassinum se contulerat, ubi sub Optati abbatis disciplina rebus cœlestibus dabat operam. Huc accedit Bonifacii Moguntini studium servens pro apostolicæ sedis disciplina in Galliis stabilidæ, firmandæque in aliquibus Francorum monarchiæ partibus religione. Iude siquidem Romæ cum Francis necessitudo, magnumque missorum ac litterarum utrinque commercium.

II. Nihilominus Stephanus, qui in Lateranensi patriarchio eductus probe omnia norat, Zachariæ præsertim exemplum recens præ oculis habuerat, Aistulphum initia sui pontificatus conturbantem, cædesque ac vastationes minitantem, multis muneribus mulcet, ac per legatos Paulum germanum suum, quem in pontificatu successorem habuit, et Ambrosium primicerium pacis fœdus cum illo iniiit per annos 40. Quarto inde mense fœdificum, gravissimoque Romanæ provinciæ incolis tributo imposito, quod capitationem appellant, tyranno haud dissimilem, nova aggregitur legatione venerabilium abbatum Optati Cassinensis et Attonis sancti Vincentii ad Vulturum, novisque amplissimis muneribus audaciam illius frangere peritential. Cumque id minime cessisset ex voto, paulo post evenit ut imperator Constantinopolis, 58 misso Joanne Silentiario, ac requisita pontificis opera, exarchatum, ac Pentapolim e manibus Langobardorum eripere pacis artibus moliretur. At sævissimus ille rex et pontificis preces et aequissima Augusti postulata susdeque habuit. Tum vero Stephanus captata occasione missos suos cum Silentiario Constantinopolim direxit. Pontificis ii litteras ferebant obsequii plenas, quæis tum de exarchatu rem infectam enarrabat, tum suppliciter eum orabat ut cum milite ad liberandam Urbem totamque Italiam veniret. Id factum initio anni 753, ut constanter antiqui ac recentes scriptores tradunt. Locupletissimum revera argumentum quod Romani pontifices Zacharias et Stephanus, inutili Gregorii III exemplo edocti, ne cogitarunt quidem de petendis ex Francia auxiliis; quodque ab annis licet quinque et viginti sanctæ reipublicæ moderatores essent, verique principes Romanæ provinciæ ab ipsis Langobardorum regibus haberentur, spem omnem respicientis Græcorum Cæsarem non abiecerant; iisdemque republicam tot servatam incommodis ultro reddituri erant, modo adversus nupera Aistulphi molimina periclitanti Urbi et Italiæ opem ferrent.

III. Verum, sic volente Numine, tanta socordia fuit impii Copronymi, ut neque contemptus Aistulphi exarchatus incubantis ab anno 751, cum Ravenna capta, pulsoque Eutychio exarchorum supremo, dominari ibidem cepit; neque officia et preces pontificis eum moverint. Hæc cum ita se haberent, quid reliquum erat Stephano, nisi ut divinam imploraret clementiam, quod tum ipse nudis pedibus, tum omnis populus aspersus cinere sacra templa adeundo frequenter gessit? Inde autem factum esse arbitror cum sacro Annalium principe (Baron. 756, n. 7) ut tam præsentem tamque firmo uteretur præsidio Pippini regis, per quem sancta sedes magnum habuit incrementum; nam Gregorii III prædecessoris sui vestigiis insistens, ad Francos se convertit. Opportuniori autem tempore id consilii cepit, tum ex prædictis causis, tum quia Pippini novi regis pietas summa erat in Deum, summusque amor in principem apostolorum Petrum. Peregrino cuidam datas litteras ad regem liber Pontificalis tradit (sect. 253) quas tamen nemo unquam vidit. Quare de primis hisce litteris valde dubia res est. Certe haud ita multo post Droctegangus missus regis Romæ adfuit, per quem binas in Franciam litteras misit (Cod. Car.,

A ep. 4, 5, al. 10, 11) ex quibus patet rem geri cœptam feliciter a pontifice.

IV. Tantum negotium esse inchoatum oretenus videtur; non enim Droctegangus litteras, sed verba salutationis secum detulit; eundemque 59 in modum fecisse pontificem, de se ipse palam testatur. Per eum tuæ sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum. Litterisque alteris Francorum duces precatum, ut cooperatores et adiutores sint in causa sancti Petri, perseverantiam tantummodo et regi, et ducibus enixe commendans. Quod, ut fidem facit de re agi cœptum, ita Peregrino illi, quicunque fuerit, non literas, ut Anastasius credidit, periculum sane cessit, sed verba esse credita persuadet. Confirmant id Rodigangus episcopus et Autcharius dux, alteri missi regii, qui pontificem in Franciam deducturi, paulo post adveniunt; nec tamen ullum in litteris indicium habetur facti apud Anastasium, Paulum Diaconum et Annales, celeberrimi. Utunque autem sit, ante dimidium Octobris mensis prædicti anni 753 ea omnia eveniant, quæ brevi admodum narratione amplexus sum. Itaque novem fere mensium spatio et Copronymi filies extremum tentata, et res bene admodum cœpta tum litteris, tum arcana missorum interlocutione per Romanos et Francos; ac denique illo itum a pontifice, ut presentia sua, nullo interprete, tanti momenti negotium perficeretur. Non conjectando, aut consultum in consulatum, huncque in patriatium infectendo id assequimur; sed pontificis ipsius epistolis in Codice Carolino existentibus, cumque historia omni mirum in modum consentientibus id uberrime edocemur. Prædictæ siquidem duæ 4, 5, al. 10, 11, tanti negotii principium sunt, reliquæ sex perfectio.

V. Earum ordo ex rebus ipsis quas continent adeo certus, ut incuria illius qui eundem pervertit in Codice facili negotio valeat emendari. Quamobrem 6, 7, 8, 9, 10, 11, al. 7, 9, 4, 6, 3, 8, consensu omnes enumerant. Quin etiam de tempore quo unaquæque conscripta est nulla fere dissensio, præter ultimam, quæ est undecima seu octava Codicis. Etenim Baronius, Cointius, Pagius al. quæ, ad annum referunt 756. Muratorius autem, eumque secutus Mansius (pag. not. 756, n. 2), ad annum differunt 757. Hic quidem multa recentiorum scriptorum observata congerens; ille autem innixus catalogo qui Farfense Chronicon præit, et duabus chartis archivi Lucensis: utrumque movet desiderii regis initium, quod eorum monumentorum auctoritate constituent anni 757, aut Decembri mense anni præcedentis. Stephanus quippe de huius electione loqui in ea epistola non posset, ut putant, anno 756. Nostra nihil interest chronologicis huiusmodi tridici immorari, quæ nihil promoveant; ea propter a veteri chronologia non discedimus. At spectanda in primis historia iis epistolis 60 inclusa, quippe quæ commenta omnia et disputationes recentiorum evertit.

VI. Omnium primo epistolarum tituli spectari debent. « Excellentissimo filio Pippino regi » orditur prima Stephani epistola: et « Pippinum excellentissimum regem » videre est nominatum in altera, quæ ad duces Francorum, tempore eodem data fuit, anno videlicet 753. Quare igitur ante annos quindecim Gregorius III in suis litteris ad Pippini patrem, Carolo subregulo semel et iterum dixit? Quare Zacharias suam inscriptit epistolam anno 747? « Excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus? » Tante mutationis causam reddit Ludovicus II in celebri ad Basilium epistola (Baron. 871, n. 54, 59) sæpius edita. « Francorum principes primo reges, deinde vero imperatores dicti sunt, ii dumtaxat qui a Romano pontifice ad hoc oleo sancto perfusi sunt.... a qua (sancta sede) et regnandi prius et postmodum imperandi auctoritatem prosapiæ nostræ seminarium sumpsit. » Luculentius id patet ex cod. ms. de Glor. mart. sancti Gregorii Turonensis, in cuius fine scriptor Pippini temporum

æqualis, codicis ætatem posuit; quam rem tanti habuit Mabillonius (*De Re dipl.*, pag. 354, tab. 22), ut inter monumenta vetera recensuerit. Ibi autem ad rem nostram ita legitur: « Ipse prædictus dominus florentissimus Pippinus rex pius per auctoritatem et imperium sac. record. domni Zachariæ pape, et unctionem sancti chrismati per manus sacerdotum Galliarum, et electionem omnium Francorum tribus annis antea (751) in regni solio sublimatus est. » Sunt quibus hæc Childerici III, regis Merovingiorum ultimi, licet ignavi atque inutilis, depositio, Carolingiorumque exaltatio auctoritate apostolica parum sapit, legumque civilium ope de jure disputant: at velint nolint, factum probantur veteres, ejusque memoriam, ne ulla unquam deleterit obliuio, annuum monumentis consignarunt. Idque mihi est satis ad priorum Stephani II epistolarum titulos novos, atque antea inauditos explicandum.

VII. Reliquæ epistolæ omnes tum Stephani, tum successorum pontificum, ad regis titulum adjuvant illustrem alium patricii Romanorum. Quem sane titulum, nequicquam eruditi recentiores se torquent, ante exeuntem annum 754, cum pontifex idem ex Francia redierat Romam, nulla in pontificia epistola reperire est. Hinc vero non modo Pippinum, sed filios quoque ejus Carolum et Carolomannum, perpetuo patricios nuncupatos in litterarum titulis videmus. Causa liquet ex constanti scriptorum veterum ac recentiorum testimonio (Baron. **61** 754, n. 2, pag. ibid., n. 5 et seqq., et 755, n. 3); quinto enim Kalendas sextiles, seu die 28 Julii ejus anni, Stephanus II et Pippinum iterum, et duos filios reges unxit in monasterio sancti Dionysii, nec non patricios Romanorum designavit. Quam dignitatem Pippinus et Carolomannus usque ad extremum vitæ diem retinuerunt, perpetua enim erat; Carolus autem, qui postea Magnus appellari cepit, in octavi ejus sæculi fine Augusti potiore dignitate adeptus, antiquiorem illam patricii, natura sua desucentem, nomine tenuit, non re prætermisit. Sed hæc, cum excedant limites Codicis Carolini, hic non pertinent. Hactenus de patricii dignitate, quam ab exeunte anno 754 epistolæ omnes laudati Codicis præseferunt in titulo. Majoris momenti res modo spectari oportet; quæ nimirum pontificem inter et reges evenerunt tum in Francia, tum in Italia, usque ad annum 757, cum Stephanus supremum diem obiit 24 Aprilis. Iis quippe minime cognitæ veræ litterarum sententia teneri non potest.

VIII. Quanquam Roma discessisset pontifex die 14 Octobris anni 753, non ante diem 15 Novembris ab Aistulpho impetravit iter suum Ticino prosequi versus Franciam. Neque enim pontificis precibus, neque regis Pippini legatorum arte et officiis moveri poterat, ut maximum sibi, quod præsignabat, incommodum lubens mercaretur. Quin etiam agre dimissum insidiis prosequi ausus est, quoad Italiæ fines est prætergressus. Tum vero consilia omnia pontificis ut eluderet, Optato Cassinensi abbati præcepit ut legationem monachorum ad Pippinum adornaret, cujus princeps esset Carolomannus Francorum regis frater, perque eam illius aures animumque a pontifice averteret. Versuta deliberatio! Optatus ipse abbas paulo ante legatione pontificis factus, ducem acceptum fuerat ab Aistulpho, suumque ad monasterium reverit jussus, ne rei quidem infectæ nuntius redire ad Urbem potuerat. Præterea recens memoria erat Cassini restaurati monasterii per Petronacem, cui Optatus successerat. Quæ res Langobardorum immanitatis pristinae admonerebat, qui illud a fundamentis ita everterant, ut vix post annos 155 inhabitari a paucis monachis ceptum fuerit. Quid si eadem gens audacissimi regis imperio excidium innovandi occasione capisset? Quid plura? Monasterii periclitantis mandatorumque abbas impulsu Carolomannus cum sociis ad regem fratrem advenit, immensam damna exaggerat, a pontificis amicitia ut il-

lum disjungat omnia exipitur. At divinae voluntati resistere nequaquam valuit. Certum, deliberatumque erat regi causam divi Petri aliis omnibus antefere. **62** Quamobrem ut monachorum incoluntiam consuleret, pontificis auctoritate in sancti Dionysii cœnobio eos collocavit; unde Carolomannus insequenti anno migravit ad superos; socii vero ad sancti Benedicti monasterium Cassinense nonnisi anno 756 post Aistulphi mortem sunt regressi, ut patet ex postrema Stephani epistola (*Cod. Carol.* 11, al. 8). Interea de summa re, quæ pontificem eo perduxerat, liberius agebatur.

IX. Pontigone in palatio regio, ubi primum summo cum honore pontifex erat exceptus die 6 Januarii mensis 754, explorata omnia sunt, tum quorum enarratio missis credita erat, tum quorum tractationem sibi pontifex reservaverat. Deinde Carisiaci confecta stipulatio diplomatæ, cui non modo Pippinus, verum etiam filii Carolus et Carolomannus, jam reges et patricii Romanorum designati, necnon palatina officia subscripserunt. De quibus consiat ex Anastasio, epistolis Codicis Carolini, et omnibus Francorum scriptoribus. De exarchatu et Pentapoli, quas provincias Aistulphus Græcis ante triennium, seu potius Romano pontifici, in cujus clientelam se dederat, Græce impietatis causa, eriperat, donandis divo Petro et ejus successoribus, vique armorum et potestate Langobardorum eripiendis acium fuit. De Urbe autem atque ejus ducatu similiter donandis tam longe est ut pontifex cum rege ageret, ut Narniensem civitatem a Spoletano duc: jampridem invasam recuperandi ejus auxilium spem non inanem conceperit. Etenim ubi rex in Italiam primo venit cum milite, dux ille territus civitatem invasam restituit. Cumque haud ita multo post Francis ex Italia recedentibus Aistulphus fodifragus non solum exarchatum et Pentapolim tradere recusaverit, sed etiam quæ pontificæ dominationis erant invaserit, ipsamque urbem Romam obsidione cinxerit incunte anno 755, Stephanus Pippinum ad novam expeditionem sollicitans, clare et distincte eum docet tum de exarchatu et Pentapoli nullatenus traditis, tum de antiquæ ditionis pontificæ civitatibus ereptis (*Cod. Carol.*, epist. 8, 9, al. 4, 6). Quod eodem tempore iis, lenique verbis proceribus Francorum significat: « Nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuius impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est, potius autem post desolationem totius nostræ provincie, etc. » et infra: « Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. »

X. In quibus ea præsertim notari velim, quæ quia Greiserus prætermiserat in epistola 8, al. 4, apud Muratorium quoque desiderantur, **63** qui Lambecianæ editionis alieno opere parum accurate varias lectiones adjungens (*Rev. Ital.* tom. III, part. II) non pauca omisit notatu digna quæ suis locis indicabuntur. In sequenti autem neque a Greisero, neque a Muratorio, quæ nuper attuli, omittuntur. Quæ enimvero si voluit pauca illa, « nullum augmentum nobis factum est, » post narratum quod Aistulphus nihil omnino tradidit de exarchatu et Pentapoli, et antequam ditio propria Romanæ sedis memoretur? Nonne consentium cum inscriptione omnibus notissima apud Ravennam: *Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ rive aperuit*? Nonne qui Romanæ provincie, sive Urbis et ejus ducatus dominationem ante Pippini donationem negant, a veritate longe abeunt? Disputent ii potius num pontifex tanquam primus civis, an velut princeps, reipublice præses, quod unum queri potest: at res luce ipsa clariores nequicquam audient in dubium vertere. Et vero si rex perjurus nihil omnino dederat beato Petro, ut in prædictis litteris legimus; si « nec unius palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ,

vel republicae Romanorum reddere passus est, quod praecedentibus in duabus epistolis (*Cod. Car.*, 6, 7, al. 7, 9) pontifex querebatur: quo igitur speciat alia illa verba ejusdem pontificis (*Cod. Car.*, ep. 7, al. 9), « scamas aique depraedationes, seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri? » et alia, quae nuper audivimus: « aliquas civitates nostras comprehenderunt? » Longum esset hic omnia persequi, quae opportunior sibi locum vindicant in notis. Haec tamen pauca digna mihi visa sunt quae hic veluti praebentur, quoniam praecut possesionem vel unius palni terrae initam a pontifice, ad Gointii, Pagii aliorumque tum ex Francia, tum ex Italia scriptorum opiniones evertendas, qui pontificiae dominationis primordia desumunt a donatione Pippini, et, quod incredibile omnino est, exarchatu et Pentapoli definitum sanctae sedis ditionem: Urbis autem et Romani ducatus dominatum alii ad annos alios, diuturna omnes post tempora, et omnes falso differunt ejusque naturam pervertunt.

XI. Cum enim sanctus Leo III, tum motus exemplo suorum praedecessorum Pauli I, Stephani III et Adriani, qui Ravennatum archiepiscoporum auctoritatem reprimere Francorum regum auxilio vix, imo ne vix quidem poterant, ut infra planum erit ex litteris hujus Codicis: tum Romanorum aliquot temeritate compulsi, patricii Caroli dignitatem in Augusteam immutavit, ac proinde auctoritatem illi et Romae et tota in ecclesiastica ditione delegavit, aut, si mavis, concesserit: praedicti auctores ambiguis antiquorum testimoniis, suisque commentationibus **64** pontificum Romanorum auctoritatem supremam in imperialem vertunt, et delegatam seu concessam imperialem (excepto Pagio, qui de eadem recte sentit) in pontificiam. At de his dicendum erit ad litteras Leonis III, quae Codicis Carolini epistolae continuo sequuntur. Nunc de istis quae supremam sanctae sedis potestatem tam perspicue ponunt ob oculos; ut omnes illorum conatus eludant. Id praecipue patet ex postrema Stephani II epistola (*Cod. Car.* 11, al. 8), quae una exploranda restat; nam quod de sex prioribus praemonendum erat, jam dixi: quae autem divi Petri nomine conscripta fuit (*Cod. Car.* 10, al. 5) anno 755, ejusdem sententiae est ac duae praecedentes dicti anni. In postrema vero, data sequenti anno 756, et de priori donatione Pippini confirmata (novae susceptae expeditione) acerrime vindicata, Graecorum petitionibus sudeque habitis, et de omnium fere urbium exarchatus Pentapolisque solemnem possessione inita tam dilucidus ac distinctus habetur sermo, ut ejus impugnatio audax, imo impudens vocari possit.

XII. Postquam audit Copronymus devictos a rege Francorum Langobardos, omnesque civitates et loca quae juris Graecorum erant ante annos quatuor, ac per exarchos, utcumque dubia populorum fide, retinebantur, Romano pontifici a rege victore data esse; postquam, inquam, haec audit Copronymus, nullis paratis exercitiis, ut aequum erat, sed legatis tanta re commissa, Georgio protosecretae et Joanni Silentario, ejus exitum expectans, in impietate audacior patre, in necessario armorum usu maxime omnium deses, manebat Constantinopoli. Legati veniunt primum Romam, ubi de nova Pippini expeditione audiunt a pontifice, qui apostolico misso iis adjuncto abire ad regem sinit. Mari Massilian occisione appellentes, Francorum exercitum Langobardiam jam tenere comperiunt. Quamobrem quid consilii caperent nesci, missum apostolicum detinere illic molientes, quod minime cessit ex voto: is enim peregre quo caperet omnino voluit. Quod licuit, ex iis unus eum praevertit, Pippinumque prope Ticinum assecutus, precibus ac munere sponse eum aggreditur: « ut Ravennatum urbem, vel ceteras ejusdem exarchatus civitates et castra imperiali tribuens concederet ditioni. » Responsum regis spem omnem ademit, praeter alios id iurejurando affirmantis « quod

A per nullius hominis favorem sese certamini sepius dedisset, nisi pro amore beati Petri et venia delictorum; asserens et hoc, quod nulla cum thesauro copia suadere valeret ut quod semel beato Petro obtulit, auferret. » Fusius omnia enarrantur **65** apud Anastasium, quo hac in re integrior testis haberi non potest: ea siquidem scripsit quae a rege ipso pontifex seisciscitatus fuerat erantque haud dubie litteris commendata.

XIII. Et vero non multos post dies, audit Graeci imperatoris legato, rex Francorum devicit secundo Aistulphum, in cuiusque Ticini clausum coegit dare missos, quibus cum suis consiliariis Fulradus abbas singularum civitatum possessionem iniret pro sancta sede, quod factum postremis mensibus anni 755, fortasse etiam sequentis initio; nam pontifex, nonnisi anno 756 aliquantulum provecto agi gratias Pippino ob negotium a Fulrado confectum (*Cod. Car.*, ep. 11, al. 8), istum etiam adiungens quod novus Langobardorum rex Desiderius se redditurum promiserat nonnullas civitates, quarum possessionem inire per Aistulphum non licuerat. Eadem occasione et de altero legato imperiali haec scribit: « Qualiter autem cum Silentario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum quas ei dederitis, nos certiores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Fulradum Deo anabilem constituit. » Ex quibus patet pontificem tunc latuisse colloquium regis cum legato, factamque huic potestatem audiendi, ac responsum ei datum ad Copronymum: quae ne apud Anastasium quidem leguntur. Secus est de Pippiniae donationi civitatum possessione per Fulradum inita; non enim donatio ipsa, ut falso creditur, apud Anastasium enarratur; sed ea tantum civitates recensentur quarum claves obsidesque in Urbem venerunt. De donatione enim integra cum regia Pippini et filiorum subscriptione ait: « Quae et usque hactenus in archivo sanctae nostrae ecclesiae recondita tenetur. » Cumque horum omnium cognitio necessaria sit ad tenendam hujus epistolae sententiam, Anastasii locum hic promae ex celebri Farnesiano codice, per eadem fere tempora exarato, qualem accurate descripsit ill. Blanchinius, forma ipsa characteris servata (*Anast.* tom. II, pag. LVII). In Vita igitur Stephani II (sect. 252 seqq.) haec perquam diligenter enarrantur:

B
C
XIV. « Et denuo confirmato interiore pacto, qui per elapsam octabam indictionem inter partes provenerat, restituit ipsas prelatas civitates, addens et castrum quod cognominatur Comiacum. De quibus omnibus receptis civitatibus donationem in scriptis beato Petro aique sanctae Romane Ecclesiae, vel omnibus in perpetuum pontificibus apostolicae sedis emissit possidendas; quae et usque **66** actenus in archivo sanctae nostrae ecclesiae recondite tenetur. Ad recipiendas vero ipsas civitates misit ipse Christianissimus Francorum rex cum consiliarium, id est Fulradum ven. abbatem et presbyterum absoluit. Et continuo ejus eximietis feliciter cum suis exercitiis Franciam repperdavit. Prenominatus autem Fulradus ven. abb. et prbr. Rabennantium partes cum missis jam fatis Aistulfi regis conjungens, et per singulas ingrediens civitates tam Pentapoleos et Emilie, easque recipiens et obsides per unamquamque auferens, aique primatos secum una cum claves portarum civitatum deferens Romanam conjunxit. Et ipsas claves tam Rabennantium urbis, quaeque diversarum cibitatum ipsius Rabennantium exarchatus una cum superscripta donatione de eis a suo rege emissa, in confessione beati Petri ponens eidem **D** apostolo et ejus vicario sanctissimo pape aique omnibus ejus successoribus pontificibus perenniter possidendas adque disponendas tradidit: id est Rabennam, Ariminum, Pensaurum, Conca, Faas, Cesinas, Sinogalias, Esis, Forumpopuli, Forum Olibi, cum castro Sussubio, Monteferetri, Acerraggio, Monteluati, Serra, Castel-

lum sancti Marini, Vobio, Orbino, Gallis, Luciolis, Egubio, seu Comiacum, necnon et civitatem Narniensem, quæ a ducatu Spoletino parti Romanorum per evoluta annorum spatia fuerat invasa.

XV. Hinc videmus Æmilie seu exarchatus civitates abesse Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam, Gabellum, Adriam. Pentapoleos etiam Anconam, Auximum, Numanam, Forum Sempronii et Territorium Valvense; quare Pippinianam donationem integram non describi apud hunc auctorem intelligimus. Eoque id magis, quod epistola Stephani II quam versamus, enarrata Aistulphi morte, qui pacta conventa violaverat aliqua ex parte, de successore ejus Desiderio tum Romanis amico: « Pollicitus est, inquit, restituendum beato Petro civitates reliquas Faventiam, Imulas, et Ferrariam cum eorum finibus; simul etiam et Saltora, et omnia territoria. » Necnon et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis. Et postmodum per Garinum ducem, et Grimoaldum nobis reddendum spondit civitatem Bononiam cum finibus suis. » Ne Desiderium quidem stetisse promissis, Romanosque pontifices usque ad Caroli Magni tempora, qui paternam suamque donationem instauravit, exarchatum integrum ac Pentapolim haud possedisse Stephani successorum epistola nos docebat. Interea vero tenemus, quanta cum fide 67 apud Anastasium recensentur civitates, quarum certa possessio ab anno 756 seu etiam sequenti, ut Annalius Fuldensium auctoritate nonnulli affirmant, quæ unus anni discrepantia rei summam non mutat. Summa scilicet ea est, ut « civitates reliquas, quæ sub unius domini ditione erant connectæ atque constitutæ, fines, territoria, etiam loca et saltora in integro » sancta sedes Pippini opera possideret, quorum possessionem minime inierat Fulradus, adeoque exarchatus integer ac Pentapolis, quæ Langobardi ante annos quinque suæ subjecerant potestati, unius clientelam jam pridem venerant, subicerentur. Id Stephanus petit postremis litteris.

XVI. Multa quæ in Stephani litteris, præsertim ultimis, continentur, prætereo, quippe agendum de iis erit in notis, cum sanctæ sedis ditionem seu pontificium principatum non spernet, quem unum hisce in admonitionibus ad uniuscujusque pontificis litteras mihi proposui. Id vero præterire non possum, nec debeo quod neque apud Anastasium, neque ullis et Stephani litteris, quidquam a rege Francorum datum esse deprehenditur, citra exarchatum atque Pentapolim; tametsi pro Urbe et ejus ducatu vindicandis sanctæ sedi expeditio altera suscepta esse videtur, nam Roma obsidione cingebatur, gensque effrenis Langobardorum longe lateque per Romanam provinciam grassabatur. Territi tum quidem Langobardi, qui ne suum quidem regnum tueri poterant adversus validissimam Francorum armam, et vexare Romanam provinciam desierunt, et quæ bello acquisierant contra Græcos, restituere jurejurando sunt polliciti. Spoleti etiam dux jure sibi metuens, Narniam, quam Romanis invaserat, ultro iis reddidit. Hinc est quod redemptam a Pippino hanc Romanam provinciam frequenter audimus in his litteris, nusquam tamen reperire est donatam aut redditam divo Petro et ejus successoribus: nihilominus Paulo I ad summum pontificatum evecto post Stephani fratris mortem anno 757, continuo rex Pippinus Romanos admonet ut suo ipsorum principi fidem servent, quod testatur

^a hanc epistolam et sequentem, datas an. 753, et 7 Cod. Car., datam exeunte an. 754, nec Baronius, nec Centuriatores norunt. Recte Pagius de eorum ætate (753, n. 3; 755, n. 1). GENN.

^b Merovingiis ob desidiam abjectis, auctoritate apostolica Pippinus designatur rex Carolingiorum primus a sancto Zacharia an. 751 (Mabillon., de Re dipl. p. 354, tab. 22). Sequenti anno a sancto Bonifacio inungitur (Annal. Fuld., 751). Hac de re late Pagius a num. 1 ad alias aliorum opiniones

« universus senatus atque universa populi generalitas a Deo servata Romanæ urbis, » perspicuis hisce verbis (Cod. Carol., ep. 15, al. 36): « In ipsis vestris mellifidis apicibus nos salutari providentia vestra ammonere præcellentia vestra studuit firmos nos ac fideles debere permanere erga beatum Petrum principem apostolorum et sanctam Dei Ecclesiam, et circa beatissimum et coangelicum spiritalem, patrem vestrum a Deo decretum dominum nostrum Paulum summum pontificem et universalem papam. » Quare iidem profitentur: « Nos quidem, 68 præcellatissime regum, firmi ac fideles servi sanctæ Ecclesiæ Dei, et præfati ter beatissimi et coangelici spiritualis Patris vestri domini nostri Pauli summi pontificis et universalis papæ consistimus. » Igitur Romæ ejusque ducatus princeps et antea fuerat et tunc erat pontifex.

XVII. Quod si argumentum aliud longe præstantius desideratur, peti illud debet ex quinta Stephani epistola (Cod. Carol., 8, al. 4) data ad regem et omnes Francos tempore obsessæ Urbis an. 755, cum « nullum augmentum factum » erat, neque « unius palmi terræ spatium » veteri ditioni additum fuerat, ibi enim definitur « senatus et generalitas populi » hunc in modum: « Stephanus papa, et omnes episcopi, presbyteri, diacones, seu duces, chartularii, comites, tribuni, et universus populus et exercitus Romanorum. » Palatina hæc officia principatum designare ii tantum ignorant, qui pontificiam ditionem sæpe ferunt Romæ et in ejus ducatu. At de Stephani epistolis satis multa. Cum iis autem maximam affinitatem habent quæ ad Pauli multo plures præmonent, postquam et Stephani epistolarum notarumque iis subjectarum lectione plura etiam quam quæ hic monui comperta erunt. Eadem pro certo habeo, prorsus abjectum iri opiniones seu potius hallucinationes eorum qui Romæ atque ejus ducatus dominationem a Francorum regibus repetunt. Quare et consecutæ inde quæstiones, cujusmodi esset pontificum dominatio; num, utilis tantum domini Ecclesiæ compote, supremum jus apud Augustos remaneret, et reges an Augusti Romam concesserint divo Petro et ejus successoribus? Quarum sane rerum nullo hærentium fundamento transmontanorum pleni sunt libri, nupero Italorum Annalium scriptore iis suffragante. At veritas simplex atque una opinionio his hominum omnigena etiam eruditione præstantium nunquam fuit obnoxia.

IV.

69. ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

PER DROCTEGANGUM ABBATEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrime benedictiones.

(An. aom. 753, Cod. Car. x, chron. 4).

ARGUMENTUM. — Pippini auctoritate apostolica regis Francorum secreta legationi officiose respondet. De suscipienda Ecclesiæ defensione ab eodem rege ac de futuro pontificis in Franciam itinere secreto agitur per Droctegangum abbatem vivæ vocis oracula ultro citroque ferentem. Responsum regium secreto pariter mihi desiderat.

Domno excellentissimo filio Pippino regi, ^b Stephanus papa.

expendens, et cum Baronio statuens legationem Franciæ procerum sacramenti religione solvi adventum haud removeri posse ab an. 751. Quamvis igitur mense Martio, seu Maio seq. anni, juxta opiniones varias, inauguratus fuerit, Zacharia jam vita functo, ut auctores ap. Pagium (752, n. 1 seqq.), attamen sanctæ sedis auctoritas, Ludovici II litteris omniumque annalium auctoritate nitens, ab anno 751 repetenda est.

Præsens Droctegangus abbas sacris liminibus pro-
 tectoris tui beati apostolorum principis Petri, et
 nostris obtutibus præsentatis imposita sibi verba sa-
 lutationis ac hospitatis ^a, a Deo servate atque aman-
 tissimæ excellentiæ tuæ [exponens, vel simile quid]
 innumeras omnipotenti Deo læti effecti gratias refe-
 rentes egimus, petentes ejus divinam misericordiam,
 licet peccatores et indigni, ut pro sua te protegat
 pietate, excellentissime fili, et multo amplius atque
 perfectius suo timore tuum regnum confirmet, et
 amore apostolico, quatenus et præsentī vita longe
 [Grets., longæva] feliciter fruaris, et æternæ beati-
 tudinis [Lamb., beatitudinis paradisi] consors, fructu
 apostolici amoris, effici merearis; ^b etenim **70**
 præsens Droctegangus, fidelis tuus missus, juxta
 quod nobis locutus fuit, congruum per eum tuæ
 sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus
 responsum, cui et in omnibus credere jubeas [Lamb.,
 habeas], quia in omnibus quæ mandasti, Christo
 cooperante, salutaria tibi mandavimus, sed imple
 Dominicum dictum, sicut scriptum est: *Quoniam qui
 perseveraverit usque in finem* [Gent. add. hic], *salvus
 erit* ^c. Ex hoc enim centuplum accipies, et vitam
 possidebis æternam. Hoc autem petimus, fili, ut dum
 missos tuos ad nos remittere jusseris, cum responsis
 hunc Joannem virum religiosum cum eis mittere ju-
 beas; fidelis enim tuus est, et prudenter reportat
 responsa. Bene vale.

V.

71 ITEM EPISTOLA GENERALIS EJUSDEM P.A.P.E.

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ
 benedictiones.

(An. Dom. 755, Cod. Car. xi, canon. 5.)

ARGUMENTUM.—Eadem occasione orat Francorum
 duces, ut sancti Petri causam una cum rege,
 juxta conditum per Droctegangum, suscipiant.
 Cælestem remunerationem ipsius apostolorum

^a Mabillon. (Ann. lib. xii, n. 70), Droctegangum
 hunc missum, seu legatum regis, abbatem Gemeti-
 censem, non Gorziensem, ut Cointius, fuisse putat.
 Historiam et ipse narrat; missum videlicet a ponti-
 ficis fidum hominem peregrini habitu, qui aut litteris,
 aut vivæ vocis oraculo significaret regi desiderium
 pontificis in Franciam eundi, ut cum eo de Ecclesiæ
 necessitatibus colloqueretur: statimque a rege bene-
 ficii recentis memorie missum Droctegangum abbatem,
 et haud ita multo post Rodigangum episcopum Me-
 tensensem, et Autcharium ducem, qui pontificem comi-
 tarentur illuc euntem. Ante Metensis episcopi et
 collegæ adventum datæ littere, ac secreta consilia
 credita. Hisce haud expectatis Pippinum alteros
 legatos misisse comprobatur pontificis discessus Roma
 die 14 Octobr. (Anast., in Vita Steph. II). Etenim
 anno eodem antequam pontifex ad Francorum regem
 se verteret, tum Constantinopoli opem quaesierat;
 tum Optatum abbatem Cassinensem, et Attonem
 Vulturensem legatos miserat Aistulpho (Chron.
 Voltur., Rer. Ital. tom. primo, part. ii), nec nisi
 exspes hinc sanioris mentis, inde auxilii, eo confugit,
 teste historia omni.

^b Notanda merces a pontifice Francis regibus pro-
 missa; non enim alia occurret in ullis ex hujus co-
 dicis litteris. Timor Dei et amor Petri assidue inge-
 runtur regibus, perque hujus patrocinium peccatorum
 venia et præmium æternum promittitur, merces
 sectariis tantum invida.

principis patrocinio pollicetur; si in timore Dei, et
 Petri amore, quo mirifice affliciebantur una cum
 rege, perseveraverint usque in finem. Petrum pote-
 state sibi a Deo concessa peccata hic delere, et
 aperire januas regni coelorum.

^d Stephanus episcopus servus servorum Dei, viris
 gloriosis nostrisque filiis omnibus ducibus gentis
 Francorum.

Læta gaudet sancta mater Ecclesia in propectu
 fidelium filiorum. Propterea etsi corpore absentes,
 spiritu vero præsentēs, gloriosam prudentiam, atque
 dilectionem vestram, sublimissimi filii, ac si præsen-
 tialiter amplectentes, in osculo pacis, salutamus in
 Domino dicentes: *Benefac, Domine, bonis et rectis
 corde* (Ps. cxxiv). Quoniam fiduciam habemus quod
 Deum timetis, et protectorem vestrum beatum Pe-
 trum, principem apostolorum, diligitis, et cum tota
 mentis devotione pro ejus perficienda utilitate in
 nostra obsecratione cooperatores et adjuutores eritis,
 pro certo tenentes quod per certamen quod in ejus
 sanctam Ecclesiam vestram spiritalem matrem fecer-
 itis, ab ipso principe apostolorum vestra dimittantur
 peccata, et pro capti [Lamb., cepti] cursu laboris,
 centuplum accipiat de manu Dei, et vitam possi-
 deatis æternam ^e.

Idecirco obsecramus, atque conjuramus vestram
 sapientissimam charitatem per Deum, et per Domi-
 num nostrum Jesum Christum, et diem futurum exa-
 minis, in quo omnes pro nostris facinoribus erimus
72 reddituri rationem ante tribunal æterni Judicis,
 ut nulla interponatur occasio, et [Lamb., ut] non
 sitis adjuutores, ad obtinendum filium nostrum a Deo
 servatum Pippinum, excellentissimum regem, pro
 perficienda utilitate fautoris vestri beati apostolorum
 principis Petri, sicut per præsentem Droctegangum,
 religiosum abbatem, ejusque concomites direximus^f,
 quatenus vobis concurrentibus, dum nostra depre-
 catio fuerit impleta, ipso principe apostolorum, cujus

^e Hinc patent secreta consilia, quæ luculentius
 explicantur in sequenti epistola. De Ecclesia scilicet
 defendenda adversus Langobardos agitabatur.

^f Hoc hodie principium litterarum quas bullas vocant
 Garnerius (in Append. ad lib. Diurn.) cautiones
 quasdam præmittit inscriptioni pontificiarum episto-
 larum, quarum quinta opinionem eorum præsefert,
 qui pontificis nomen suum postposuisse putant, cum
 præcellentibus personis scriberent, cum inferioribus,
 præposuisse; quam tamen falsam esse contendit, pro-
 latis exemplis a quinto sæculo ad nunc. At exem-
 plum istud est evidens. CXXX.

^g Opportuna æternæ ejusdem mercedis promissio
 Francorum ducibus, opportune preces: nam Egin-
 hartus in Vita Caroli (cap. 6) de Pippini expeditione
 Italica ita loquitur: «Quod prius quidem et a patre
 ejus Stephano papa supplicante cum magna diffi-
 cultate susceptum est, quia quidam ex principibus
 Francorum, cum quibus consultare solebat, adeo
 voluntati ejus renisi sunt, ut se regem deserturos do-
 mumque reddituros libera voce proclamarent. Su-
 sceptum tamen bellum est contra Aistulphum regem,
 et celerime completum.»

^h Legatorum seu missorum princeps nominari
 quandoque consuevit, ut infra esse factum videbimus:
 at socios etiam venisse cum Droctengango ex superiori
 epistola patet; nam Joannem mitti cum responso pon-
 tificis oraverat.

causa est, largiente, vestra deleantur peccata, et ut A habet potestatem a Deo concessam, sicut claviger regni cœlorum, vobis aperiat januas, et ad vitam introducat æternam. Sed attendite, filii, et ad participandum hoc quod optavimus, studiosius elaborate, scientes quod si quis declinaverit in aliam partem, ab æternæ beatitudinis hereditate erit alienus; scriptum quippe est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (Matth. x); *diligentibus namque Deum omnia cooperantur in bonum* (Rom. viii). Bene valete.

VI.

73 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

ET [AL. VEL] CAROLUM ET CAROLOMANNUM,

Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, quia Haistulfus B [Aistulfus] irritum fecerat pacem quod cum eis fecerat, et suum sacramentum non conservaverat, sicut pollicitus eisdem regibus fuerat, etc.

(An. Dom. 754, Cod. Car. vii, chron. 6.)

ARGUMENTUM. — Post reditum ex Francia, Pippino et filiis ejus tribus regibus dolenter nuntiat, evenisse ut prædixerat, Aistulphum immemorem sacramenti quo a Pippino adactus erat Ticini, donationem ab iis factam nihili habuisse. Orat ut sicuti sancti Petri eorum protectoris miraculo insignem de Langobardis victoriam reportarunt, ita eidem concessa acerrime vindicent. Nulli ex eorum majoribus regum, et defensionis sanctæ sedis, seu patriciatus honorem obtigisse. Fulradum et socios narraturos quæ sancta sedes ferebat incommoda.

Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, Carolo et Carolomanno item C regibus, et utrisque patriciis Romanorum*, Stephanus papa.

Dum regni vestri 74 nomen inter cæteras gentes erga sinceram fidem beati Petri principis apostolorum lucidissime fulserit, valde studendum est ut unde gloriores cæteris gentibus in servitio beati Petri vos omnes Christiani asserunt, inde omnipotentî Domino, qui dat salutem regibus, pro defen-

* Compendium eorum omnium quæ acta fuerant in Francia, et quorum summam in admonitione attigi annalista Fuldensis ad an. 753 refert: quin etiam quæ sequenti anno sunt peracta. Ait enim: « Stephanus papa Romanus auxilium contra Haistulphum regem Longobardorum petens ad Pippinum in Franciam venit: a quo honorifice exceptus, apud Parisios duos filios ejus Carlmannum et Carlum unxit in reges. » Unctio autem ista minime facta est ante diem 28 mensis Jul. an. 754, ut annalistæ et alii auctores apud Pag. (num. 9) testantur. Ante quam unctionem, utrumque Pippini filium Stephanus suscepit et sacro fonte, ut docet idem Pag. (an. 755, n. 2): ideocirco tam hisce in litteris quam in sequentibus compatrem Pippinum appellat. Præterea et patrem et filios patricios, seu defensores Rom. Ecclesiæ instituerat, cujus rei testes sunt litteræ omnes hujus Codicis; auctores Franci ejus ævi regiam tantum dignitatem exaggerant. Eginhart. in Vita Caroli, cap. 3: « Pippinus autem per auctoritatem Romani pontificis ex præfecto palatii rex constitutus. » Annales Francor. ap. Canis. ex recensione Basnagii, tom. II, part. II, p. 49: « De illi apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in regem, et cum eo conjunxit duos filios dominum Carolum, et Carlmannum in reges. » Hilduin. Arcopa-

sione sanctæ suæ Ecclesiæ perfectius placeatis, ut fidem, quam erga eundem principem apostolorum colitis, adjutricem in omnibus habeatis; optaveramus quidem, præcellentissimi filii, amplius prote-lando nostram locutionem dilatare, sed quia pro multis ab iniquo Haistulfo rege Langobardorum nobis ingestis tribulationibus, cor nostrum omnino [Lamb., nimio] atteritur dolore, et tædet spiritus noster, ideo a multorum sermonum prolixitate declinavimus, et unum, quod est necessarium, excellentissimæ Christianitati vestræ innotescere studuimus, a Deo protecte [Lamb., protector], nosterque spiritalis compater, et vos dulcissimi filii, pro mercede animarum vestrarum, quemadmodum misericors Deus noster cœlitus victorias vobis largiri dignatus [Lamb. add. est]; justitiam beati Petri, in quantum potuistis, exigere studuistis, et per donationis paginam restituendum confirmavit bonitas vestra b.

Nunc autem, sicuti primitus Christianitati vestræ de malitia ipsius impii regis ediximus; ecce jam mendacium, et iniqua perversitas; atque ejus perjurium declaratum est; antiquus quippe humani generis hostis diabolus ejus periculum invasit cor, et quæ sub vinculo sacramenti affirmata sunt, irrita facere visus est, nec unius eorum palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ, vel reipublicæ Romanorum reddere passus est; tanto quippe a die illo, a quo ab invicem separati sumus, nos affligere et in magna ignominia sanctam Dei Ecclesiam habere conatus est, quanto non possunt hominum lingue enarrare, quia etiam et ipsi lapides, si dici potest, tribulationem nostram magno 75 ululatu flerent, et ita nos visus est affligere, ut denuo in nobis innovata fuisset infirmitas; nimis namque lugeo, excellentissimi filii, cur verba nostræ infelicitatis non audientes, mendacium plusquam veritatem credere voluistis, illudentes vos et irritantes: Unde et sine affectu [Lamb., effectu] justitiæ beati Petri, ad proprium ovile et populum nobis commissum,

gitic. ap. Baron. (754, n. 3 seqq.) et ibi Pagius cum suis AA. Et monachus Engolism. hujusmodi certissimi patriciatus videtur inscius, dum ait: « Deinde ipsum domnum Carolum elegerunt sibi in patricium Romanorum. Deinde elevarunt in imperatorem. » Hinc liquet recentiores aquam tundere, dum tanta tamque incredibilia de hoc patriciatu congerunt: nil enim aliud erat quam defensio Romanæ Ecclesiæ, quam luculentissime his in litteris expressam videmus, et apud Carolum in divisione regnorum inter filios, quam Ludovicus Pius exscripsit. Comparatio ipsa, qua utitur scriptor Vitæ Adriani ap. Anastas. dum Carolus Romæ est exceptus: « Sicut mos est ad exarchum aut patricium expediendum, » ipsa inquam comparatio regis cum patricio, regiam in Francis dignitatem considerari pat-facit, non patriciatum, quem conferre non erat pontificis, nec Romanorum, sed imperatoris. CENN.

Præcipua rerum gestarum in Francia est donatio exarchatus et Pentapolis di, lomite Pippini, cui filii subscripserunt, firmata in regia villa Carisiaco, hodie Chiersi. Quæ ut suum sortiretur effectum, expeditio Italica suscepta est a rege Langobardis: tametsi eo in Franciam, pontifice Romano redeuntibus, quidquid pertractatum actumque erat, evanuit. Id.

sumus reversi. Omnes denique Christiani ita firmiter credebant, quod beatus Petrus, princeps apostolorum, nunc per vestrum fortissimum brachium suam percepisset justitiam, dum tam maximum ac præfulgidum miraculum vestris felicissimis temporibus demonstravit, talemque vobis immensam victoriam Dominus Deus et Salvator Jesus Christus a per intercessionem sui principis apostolorum pro defensione sanctæ suæ Ecclesiæ largiri dignatus est^b; sed tamen boni filii credentes eidem iniquo regi, quod per vinculum sacramenti pollicitus est, propria vestra voluntate per donationis paginam beato Petro, sanctæque Dei Ecclesiæ, et reipublicæ, civitates et loca restituenda confirmastis; sed ille oblitus fidem Christianam, et Deum, qui eum nasci præcepit, irrita, quæ per sacramentum firmata sunt, facere visus est [ausus est]. Quapropter iniquitas [ejus] in verticem illius descendit [Ps. vii]; patefactus quippe est laqueus quem effodit, et in eo, pro suo mandato [Lamb., mendacio] et perjurio, incidit.

Conjuro vos, filii excellentissimi et a Deo protecti, per Dominum Deum nostrum, et sanctam ejus gloriosam semperque virginem genitricem Mariam, dominam nostram, omnesque virtutes cælorum, et per beatum Petrum principem apostolorum, qui 76 vos in reges unxit^c, ut doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia, et juxta donationem quam eidem protectori vestro domino nostro beato Petro offerre jussistis^d, omnia reddere et contradere sanctæ Dei Ecclesiæ studeatis; et nequaquam jam ipsius nequissimi regis, vel ejus judicium, seductuosa [seductoria] verba, et illusionis mandata [Lamb., mendacia] credatis: ecce enim patefactum est ejus mendacium, ut nequa-

^a Vid. Bar., a. 755, n. 24 et seq.

^b In secunda append. ad continuat. Fredeg., ap. Pagium (754, n. 8) legitur: « Hæc cernentes Franci, non suis auxiliis nec suis viribus liberare se putabant, sed Deum invocant, et beati Petri apostoli adiutorium rogant. » Quare Dei timorem atque amorem principis apostolorum, quem regi et ducibus insinuat pontifex, humanis viribus præferendum didicerunt, prima insigni victoria quam de Langobardis reportarunt. Ejusdem rei testis est auctor Vitæ Stephani apud Anastas., et laudati Annales Francor. apud Canis. Inierunt bellum, et Domino auxiliante, beatoque Petro apostolo intercedente. Pippinus rex cum Francis victor exiit. » Res tam faustis auspiciis copta Francorum amorem erga apostolorum principem mirum in modum auxit; ita ut Pippinus munera, thesauros, ceteraque omnia terrena beati Petri causæ posthabuerit, et ad Carolum ejus filium quod attinet: « Ecclesia sancti Petri apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus ecclesiis esset ornata et ditata, » ut tradit Eginhart. in Vita Caroli, c. 27.

^c Recte P. Constantius [Præf. n. 14] animadvertit quare pontifices olim vicarii Petri dicerentur: « Romanorum, aienis, pontificum proprium atque peculiare est beati Petri, cujus et sedis et auctoritatis heredes sunt, vicarios nominari. Hinc et eis usuvenit, ut potestatis sibi creditæ functiones, judicia scilicet, privilegiorum concessionem, etc., huic apostolo ascribant. » Quæ allatis exemplis comprobant. Id sibi voluit Stephanus Petro ascribens quod ipse fecerat. GENN.

^d Vid. hanc donationem apud Bar., loc. cit., n. 26 et 27. Id.

quam ulterius vires credendi habere possit; sed magis, cognito ejus iniquo ingenio, et iniqua voluntate, ejus fraudantur [Lamb., fraudentur] insidiæ, et quod semel beato Petro polliciti estis; et per donationem vestram [vestra] manu firmatam, pro mercede animæ vestræ, beato Petro reddere et contradere festinate.

Beatus denique Paulus apostolus ait: *Melius est non vovere quam post votum non reddere*^e. Etenim nos omnes causas sanctæ Dei Ecclesiæ in vestro gremio commendavimus, et vos reddetis Deo^e beato Petro rationem in die tremendi judicii quomodo decertaveritis pro causa ejusdem principis apostolorum, et restituendis ejus civitatibus et locis^f. Vobis denique, multis jam devolutis temporibus, hoc bonum opus reservatum est, ut per vos exaltetur Ecclesia, et suam princeps apostolorum percipiat justitiam. Nullus meruit de vestris parentibus tale præfulgidum munus, sed vos prælegit et præcavit Deus ante tempora æterna, sienti scriptum est: *Quos præscripsit et prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit* [Rom. viii, 19]. Vocati estis, justitiam ipsi principis apostolorum sub nimia festinatione facere studeat, quia scriptum est: *Fides ex operibus justificatur* [Jacob. ii, 24]^g. De omnibus vero tribulationibus nostris, quas passi sumus, vel denuo 77 patimur, Deo auxiliante, Fulradus filius, vester consiliarius, et ejus socii^h, enarrabunt [Lamb., enarrant] vobis; et ita agite de causa beati Petri, ut et in hac vita victores favente Domino existatis, et in futuro, intercedente ipso principe apostolorum beato Petro, gaudia possideatis æterna. Bene valeat, excellentissimi filii.

^e Hæc sententia est Ecclesiastæ, c. v. Cor ergo ascribitur sancto Paulo? Quia pontifex sensum specavit. Exstat autem sensus I Tim. v, ubi videtur quæ primam fidem irritam fecerunt, damnationem habere affirmantur. Id.

^f Nil frequentius hisce in epistolis aliisque illius ævi monumentis, quam restituere, ac reddere, ubi de exarchatu et Pentapoli agitur, quarum provinciarum neutra sanctæ sedi paruerat. Duplici ex causa ita factum puta: 1° quia Langobardi eas invaserant, restituerentque opus erat; 2° quia Pippinus illas donaverat sancto Petro, proindeque reddendæ ipsi erant, ut de litteris ex. gr. dici solet, quas tametsi haud dum is habuit ad quem scriptæ sunt, tamen reddi eidem dicuntur. Id.

^g Ubi fides sine operibus mortua dicitur, et multa de justificatione ex operibus recensentur. Id.

^h Quemadmodum Rodigango Metensi episcopo, et Autchario duce missis regis itineris sociis usuerat Stephanus, cum an. 755 exeunte in Franciam profectus erat; ita seq. anno. comitibus Fulrado abbate S. Quintini, sociisque Ticino Romam rediit. Annales Fuldenses et codex Anastas. ms. regine Suec. inter socios nominant Hieronymum Pippini fratrem, de quo Mabillon. [Ann. Ben. lib. xxi, n. 61]: « Præter Carolomannum et Pippinum, quos ex Rotrude, et Griphonem, quem ex Sonecilde conjugibus suscepit Carolus, filios etiam habuit Bernardum, Hieronymum ac Remigium, quos ex illegitimo thoro progenitos plerique existimant Fulradum Hieron. ejusdem filium esse probat Georgius ex Theodolpho Aurelian. lib. ii, cap. 7 [Ad Baron. not., tom. XII, p. 598]. Hi litteras ad Pippinum deferunt, propriisque oculis visa nuntiant.

VII.

78 ITEM EXEMPLAR EPIST. EJUSDEM PAPÆ

AD DOMINUM PIPPINUM, CAROLUM,
ET CAROLOMANNUM DILECTUM [AL., DIRECTUM].

In quo continetur quod Haistolfus [Lamb., Haistolphus] irritum fecerat pactum et juramentum, quod tisdem regibus de justitia sancti Petri pollicitus fuerat cum nimis adjurationibus, iterum postulans adiutorium obtinere contra eundem.

(An. Dom. 754, Cod. Car. ix, chron. 7.)

ARGUMENTUM. — Paulopost superiores litteras, Haistolphi audacia extra modum crevit. Quare his in eandem fere sententiam datis Wilhario episcopo ad eosdem tres reges, et patricos Romanorum, Pippinum deprecatur, ut in Italiam redeat perficiendo operi: se pro Petri causa arduum in Franciam iter suscepisse: perfidum Aistolphum præter desolationem ecclesiasticæ totius ditionis, sibi ipsi pontifici sacrilege insidiatum esse, eorum interesse donationem propria manu subscriptam vindicare.

• Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, seu Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Providi et sapientissimi Salomonis prophetica ita fertur assertio: *Nomen bonum super misericordiam*. Nomen quippe bonum est, fidem quam quis pollicitus fuerit, immaculato corde et pura conscientia custodire et operibus implere. Nomen enim bonum est, totis viribus ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, per quam et salus Christianorum existit, decertare. Bonum enim inter omnes gentes de vobis exiit nomen, si operibus fuisset impletum. Redemptor namque noster misericors et multum miserator Dominus, illis propitiator existit, quos omnino tota mentis integritate fideles, et defensores sanctæ Ecclesiæ cognoverit. Qualis remuneratio aut merces sub cælo existimanda et cœquanda est ad eam [Gent., ea] quæ

79 pro defensione Dei Ecclesiæ et domus beati Petri est rependenda? Ideo namque excellentissimam et a Deo protectam bonitatem vestram super turbas populorum et multarum gentium idem Rex regum et Dominus dominantium salvos instituit, ut per vos sancta Dei Ecclesia exaltetur; potuerat namque alio modo ut illi placitum fuisset, sanctam suam vindicare Ecclesiam, et iustitiam sui principis apostolorum exigere, sed quia mentem et conscientiam vestram a Deo protecto [Lamb., protecte], spiritalis compater, et dulcissimi filii, probare voluit, ideo nostram infelicitatem ad vos venire præcepit. Tradidimus enim corpus et animam nostram in magnis laboribus viam [Id., in tam] spatiosam et longinquam provinciam, valde fidei in vestra fide, per Dei nutum, illuc profecti sumus, afflicti in nive et frigore, æstu et aquarum inundatione, atque validis fluminibus et atrocissimis montibus seu diversis periculis b.

• Hæc prima est ex hujus pontificis epistolis, quas Magdeburgenses, et card. Bar. norunt. Non autem spectat ad ann. 755 quo Baron. eam recitat (num. 2), sed cum Cointio et Pagio ad præcedentem annum exeuntem retrahenda: ejusdem quippe sententiæ est ac præcedens, quam paulo post missorum discessum

A Etenim dum vestris mellifluis obtutibus præsentati sumus, omnes causas principis apostolorum in vestris manibus commendavimus, quoniam quidem, inspirati a Deo, aurem petitionibus nostris accommodare dignati estis, et vos beato Petro polliciti estis ejus iustitiam exigere, et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ procurare, et ut vere fideles Deo, pura mente, pro defensione Dei Ecclesiæ dimicandum properastis. Sed omnipotens Dominus, qui conterit bella ab initio, qui superbos humiliat, et humiles exaltat, illico iustitiam beati Petri vestræ bonitati et omnibus christianis demonstravit, et tale præfulgidum miraculum ostendit, quale omnino gloriosum est referendum: illi enim inimici Dei et sanctæ Ecclesiæ, qui in sua ferocitate confidebant, veloces pedes habentes ad effundendum sanguinem, super brevem numerum populi vestri irruerunt, et ita per manum beati Petri omnipotens Dominus victoriam vobis largiri dignatus est, ut illi, qui innumerabiles existerant, a paucis hominibus fuissent interempti, et humiliati sunt ipsi inimici beati Petri usque ad terram; et ita timorem et tremorem in illis Dominus immisit per intercessionem beati Petri, ut ad nihilum devenirent. Non 80 enim gladius hominis, sed gladius Dei est qui pugnat; videns namque suam deceptionem iniquus Haistolphus rex cum suis Deo [Lamb., a Deo] destructis iudiciis, per blandos sermones et suasionem, atque sacramenta illuserunt prudentiam vestram, et plus illis falsa dicentibus, quam nobis veritatem asserentibus, credidistis.

C Magno namque dolore et tristitia, excellentissimi filii, cor nostrum repletum est. Cur minime bonitas vestra nos audire voluit [Lamb., Gent., renui]? Omnia denique, quæ per Dei jussionem vobis locuti sumus veraciter ediximus: et jam patefacta sunt, ut facta ipsa demonstrant; etenim sicut primitus Christianitati vestræ ediximus, iniquus Haistolphus rex, ingresso in ejus perfido corde diabolo, omnia quæ per sacramentum beato Petro, per nostros missos restituenda promisit, irrita fecit, et nec unius palmi terræ spatium beato Petro reddere voluit. A die illo, a quo melliflua bonitate vestra separati sumus, tantum nos affligere et tribulare visus est [Lamb., minus est], quantum non potest os hominis enarrare; in magna namque despectione sanctam Dei Ecclesiam, et nostram humilitatem, et vestros missos habere visus est, quia etiam et ad nostram propriam animam auferendam mala ejus imperatio et submissio facta est. Quid multa dicimus? tantum nos tribulavit, quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides pro nobis flerent, tamen omnia vester consiliarius Fulradus præbyter et abbas, una cum suis sociis, si Deum præ oculis habent, omnia vobis enarrare possunt. Non enim, quia jam reddere, ut constituit, propria beati Petri voluit, sed etiam scameras [Bar. et Lamb., sca-

Langobardica sevitias expressit.

b In V. Steph. ap. Anast. gravi morbo tentatus dicitur, ac miraculo sanatus. Baron. ex Areopagitici ap. Hilduinum, pontificis diploma recitat, miraculi ejus testem (754, n. 5). Annalista rem silent. Pagius Baronio adheret (Eod. an. n. 5).

maras], atque deprædationes seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri facere sua imperatione nec cessavit, nec cessat : oblitus quippe est Deum, qui fecit eum, et fidem Christianam transgressus est, quomodo ulterius credendus est sive ipse, sive ejus consentanei, qui in tanta Dei mysterii sacramenta præbuerunt et noluerunt observare ? **81** Vere enim omnia vobis prædiximus de ejusdem impii regis mendacio et falsitate; et, quemadmodum diximus, manifesta [Lamb., Gent., manifestata] sunt vobis, et perjurium ejus declaratum est.

Pro quo peto vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, et nimis obsecro, doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia et beati Petri causa, et quæ per donationem beato Petro offerendum promisistis, ei possidendum contradere debeatis; mementote, et semper in vestris præcordiis firmiter tenete, quod promisistis eidem janitori regni cælorum. Nulla jam vos seducat sasio aut acceptilatio; considerate quam fortis existit exactor idem princeps apostolorum beatus Petrus; videte omnia quæ ei promisistis et per donationem offerendum polliciti estis, contradere festinate, ut non lugeatis in æternum, et condemnati maneatis in futura vita. Vita enim hujus mundi brevis est, et sicut umbra declinat, et sicut vestimentum inveterascit. Illam vitam æternam, quam vobis beatus Petrus pro sua causa et justitia promisit, tota mente et integro corde querite. Decertate bonum opus quod cœpistis, et quæ per donationem manu vestra confirmastis, protectori vestro beato Petro reddere festinate, quoniam scriptum est: *Melius est non vovere, quam vovere et votum non reddere* (Eccle. v). Scitis enim quia sicut chirographum, vestram donationem princeps apostolorum firmiter tenet, et necesse est ut ipsum chirographum expleatis ^b, ne dum justus iudex ad judicandum vivos et mortuos et sæculum per ignem advenierit, in futuro judicio idem princeps apostolorum idem chirographum demonstrans nullam habere firmitatem, districtas cum eo faciatis rationes; sed magis explete quod promisistis velociter, ut iterum vitam æternam, quam ab ipso principe apostolorum promissam habetis, possideatis.

Conjuro vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, per Deum omnipotentem, qui continet omnia sua potentia, et per sanctam ejus matrem gloriosam semper virginem Mariam, dominam nostram, atque per virtutes cælorum, et per beatos principes apostolorum **82** Petrum et Paulum, atque per tremendum judicii diem, ubi omnes constrictæ ad reddendum de nostris factis rationem assistere habe-

^a Si scamaræ, seu deprædationes, quod idem est Ducangio, fiebant in civitatibus et locis sancti Petri, antequam unius palmi terræ spatium, ex Pippiniana donatione sancta sedes acciperet, nonne inquit, qui Romæ ejusque ducatus largitorem quaerit?

^b Testimonium validius atque illustrius factæ donationis an. 754 ac propria Pippini et filiorum manu confirmatæ, necnon Romam delatæ ab ipso pontifice, desiderari non potest.

A mus, ubi nulla est ingeniosa excusatio, velociter et sine ullo impedimento, quod beato Petro promisistis per donationem vestram, civitates et loca atque omnes obsides et captivos beato Petro reddite, vel omnia quæ ipsa donatio continet; quia ideo vos Dominus per humilitatem meam, mediante beato Petro, unxit in reges, ut per vos sancta sua exaltetur Ecclesia, et princeps apostolorum suam justitiam suscipiat.

Magnum desiderium in nostro corde habebamus vestros mellifluos vultus aspicere, et de vestræ jucunditatis lætitia gaudere, juxta quod sapientissimus ait Salomon, *per ricos et plateas quasivi quem dilexit anima mea* (Cant. iii); et certe, quos dileximus per Dei jussionem invenimus, et quos desideravimus amplexi sumus, pro quo diffusa est super vos benedictio et gratia beati Petri, ut Domini fuit provisio; quod nullus de vestris parentibus meruit, suscipere vos suscepistis, et princeps apostolorum, præ cæteris regibus et gentibus vos suos peculiare faciens, omnes suas causas vobis commisit, et vos reddetis rationem Deo, quomodo pro justitia ipsius janitoris regni regnorum [Lamb., Gent., cælorum] decertaveritis; cunctus namque noster populus reipublicæ Romanorum, magno dolore et amarissimis lacrymis una nobiscum tribulantur, pro eo; dum ad tam longam et spatiosam provinciam properavimus, et præ fatigio validi [Lamb., invalidi] itineris, caro nostra minuata est; sic vacui et infructuosi sine effectu justitiæ reversi sumus; attamen nos infelices juxta Dominicum præceptum egimus, et omnes causas beati Petri vobis commendavimus, et vobis pertinet hoc sive ad peccatum, sive ad mercedem. Nam et omnes gentes ita firmiter tenebant, quod beatus Petrus nunc per vestrum fortissimum brachium suam percepisset justitiam, et factum non est, et in magno cordis stupore de hoc omnes evenerunt.

Sed peto excellentissimam bonitatem vestram, ut vituperium hoc agentibus auferatis, et omnibus fidem vestram operibus ostendite, eo quod *fides*, ut scriptum est, *sine operibus otiosa est*; **83** cum qua enim fiducia aut fortitudine ad expugnandos inimicos vestros pergere potestis, si justitiam beati Petri, ut promisistis et initiastis, non perfeceritis? Si enim ut cœpistis operibus adimpleveritis, eritis semper victores et fortissimi super vestros inimicos, et præsens regnum per multorum annorum spatia cum bona possidebitis fides, et vitam percipietis æternam. Tanto operi ^c direximus ad vos Wilharium ^d reverendissimum et sanctissimum fratrem, et cœpisco-

^c Lamb., Gent., *Tamen opere*; Teng. *corresxit Tantopere*.

^d Episcopum Numentanum, qui Stephanum cum Georgio episcopo Ostiensi, presbyteris et diaconis cardinalibus, aliisque comitibus secutus erat in Franciam (Anastas. in Steph. II, sect. 241). Erat tum Nomentum episcopalis civitas, licet non tanti nominis quanti fuerat in Rom. rep. Nunc oppidulum vulgo *Lamentana*.

pam[Gent. add. nostrum]et fidelem, qui vobis omnia A
de nostra tribulatione et causa beati Petri proprio ore
enarrat, cui in omnibus credere jubeatis [Lamb., lu-
beatis], et exitum bonum in causa beati Petri po-
nere. Incolumem excellentiam vestram gratia su-
perna custodiat. Bene valete.

VIII.

84 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DONNUM REGEM PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CARO-
LOMANNUM, SEU OMNI GENERALITATI.

In nomine ipsius papæ comprehensa pro desolatione
et devastatione sanctæ Dei Ecclesiæ et urbis Romanæ
per Georgium episcopum, et Warneharium abbatem,
et [Al., seu] Thomaricum comitem missos ipsius apo-
stolici directæ, postulando nimis cum adjurationi-
bus adiutorium contra Langobardos.

(An. Dom. 755, Cod. Car. iv, chron. 8.)

ARGUMENTUM. — Rebus pene ad incitas redactis,
Urbe quinto et quinquagesimo jam die obsessio-
ne n ferente, pontifex, sacrum collegium, duces,
comites, primoresque omnes Romani, ad duces,
comites et primores Franciæ mœstitia plenas dant
litteras, et plura coram referenda committunt apo-
stolicis missis Georgio episcopo, Thomarico et
Comite mari in Franciam euntibus cum Warne-
hario misso regio, Langobardorum et Beneventa-
norum prope obsessam urbem stationes, direptiones,
sacrilegia, monachorum cædes, sacrarum
virginum stupra, immanitates cæteras miseran-
dum in modum enumerant. Narniam nuper sanctæ
sedi restitutam a Pippino, iterum illi ereptam; in-
sultationes obsessorum Romanis auxilio Franco-
rum fretis; Warneharium diu noctuque armatum
mœnia undique tutatum esse; a tanta oppressione
quanticus eripi enixe petunt.

a Domnis excellentissimis Pippino, Carolo et Caro-
lomanno, tribus regibus, et nostris Romanorum [Bar-
on., Romanis] patriciis; seu omnibus episcopis, ab-
batibus, presbyteris, et monachis, seu gloriosis duci-
bus, comitibus, vel cuncto exercitui regni et pro-
vinciæ Francorum, Stephanus papa, et omnes epi-
scopi, presbyteri, diacones, seu duces, cartularii,
comites, tribuni, et universus populus et exercitus
Romanorum, omnes in afflictione positi b.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circum-
vallati, quantaque anxietate atque angustia coar-
ctati simus, et quantas, crebrescentibus 85 conti-
nuis malis, oculi nostri destillantes profundant lac-
rymas, credimus quod et ipsa omnium elemente-
rum figmenta [Bar. et Gent., segmenta] enarrant.
Quis enim harum tribulationum conspexerit non lue-
gat? Quis auditor harum nobis inherentium cala-
mitatum non ululet? Quamobrem cujusdam bonæ
mulieris, Susannæ pudicæ, verba loquimur: Angu-
stiæ nobis undique, et quid agamus ignoramus (Dani-
iel, xiii). O Christianissimi, ecce venerunt nobis

a Exstat apud Bar. t. IX, an. 755, et Gent. 8, cap. 10.

b Novum ecclesiastici principatus argumentum:
perinde enim Romæ erant duces et comites atque in
Francia. Hanc et sextam epistolam Cod. Car. quinto
et quinquagesimo die post ceptam obsidionem Urbis,
seu 24 Februarii an. 755 datas esse se ipse producit.
Baron., cui adheret Muratorius, Januariæ Kalendas
in Junias convertit, contra fidem codicis; et Pagius,
nisi mendum irrepsit, earum ordinem invertit,
quartæ tribuens quod debetur sextæ. Censor Pagii

dies angustiar, præsto sunt dies fletus et amaritudi-
nis: quoniam quod timebamus a Langobardis eve-
nit. Pro quo angustiati, afflicti, et ex omni circum-
quaque parte circumdati, ab eorum nequissimo Hai-
stulfo rege et gente, cum Propheta Dominum de-
precantes dicimus: Adjura nos, Deus, salutaris noster,
et propter honorem nominis tui libera nos, etc. (Psal.
lxxviii). Et rursum: Apprehende arma et scutum, et
exsurge in adiutorium nostrum (Psal. xxxiv). Ecce
enim cognitum habetis, quomodo pacis fœdera a
prefato impio Haistulfo rege et omni gente dissipata
sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vin-
culum sacramenti confirmatum est, valuimus impe-
trare, et jam c in ipsis Januariarum Kalendis cun-
ctus ejusdem Langobardorum exercitus Tusciæ par-
tibus, in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, et
resederunt juxta portam beati Petri, atque beati Pan-
cratii, et Portuensem; ipse vero Haistulfo cum aliis
exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tento-
ria juxta portam Salariam et cæteras portas; et sæ-
pius nobis direxit: Aperite mihi portam Salariam,
et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem ve-
strum, et patientiam ago in vobis; si minus, ne
muros evertens, uno vos gladio interficiam, et vi-
deam quis vos eruere possit de manibus meis.

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Ro-
manam urbem conjungentes, resederunt juxta por-
tam beati Joannis, et beati Pauli apostoli, et cæteras
istius Romanæ urbis portas, et omnia extra urbem
prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt,
domos omnes comburentes pene ad fundamenta de-
struxerunt, 86 ecclesias Dei incenderunt, et sacra-
tissimas sanctorum imagines in ignem proficientes,
suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id
est corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis conta-
minatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo
carnium copioso saturati, comedeant eadem mun-
nera; velamina altarium ecclesiarum Dei vel omnia
ornamenta, quod nimis crudele etiam dici est, aufe-
rentes in propriis utilitatibus usi sunt; servos Dei
monachos, qui pro officio divino in monasteriis
morabantur, plagis maximis tundentes, plures lania-
verunt, et sanctimoniales feminas atque reclusas,
quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore
sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna
crudelitate polluerunt d; qui etiam et in ipsa conta-
minatione alias interficere visi sunt, et omnes domos
cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium
Romanorum, ut dictum est, domos comburentes ex-
tra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia
abstulerunt, et vineas fere ad radices absciderunt,

Mansius in seq. annum obsessionem rejicit probabili
potius quam certa de causa.

c Lamb. et Gent.: impetrare, et jam quia nullum
augmentum nobis factum est, et jam...

d Qui hucusque legerit, Langobardos ejus ævi haud
absimiles ab eorum majoribus sancti Gregorii ætate
plane intelligit. Mentitur igitur nuperus scriptor tam
sancte de iis sacrilegis sentiens, quod eorum aliquis;
ut haud dubie rex Luitprandus, religione aliqua se
non semel affectum ostenderit.

et messes conterentes, omnino devorarunt: et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ; neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes remansit vendi: quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos homines interfecerunt. Sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quamque mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis matrum suarum separantes, ipsasque vi polluentes interemerunt ipsi impii Langobardi; et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganæ gentes aliquando perpetratae sunt. Quia etiam (si dici potest) et ipsi lapides nostras desolationes videntes, ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam Romanam civitatem obsidentes, et ex omni parte circumdantes, prælia fortissima die noctuque cum pessimo furore incessanter cum diversis machinis et adinventionibus plurimis contra nos ad muros istius Romanæ urbis **87** commiserunt, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens, omnes uno gladio idem inimicus Haistulfus interimeret. Ita enim cum magno furore exprobrantes nos asserebant: Ecce circumdati estis a nobis; veniant nunc Franci, et eruant vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem quam beato Petro concessistis abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt; quamobrem constricti vix potuimus marino itinere præsentibus nostras litteras et missum ad vestram Christianitatem dirigere, quas et cum magnis lacrymis scripsimus *.

Unde, dilectissimi nobis, peto vos, et tanquam præsentia assistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione nobis subveniat, ne pereamus ^b. Non nos derelinquatis, sic non vos derelinquat Dominus in omnibus vestris actibus. Non nos spernatis, sic non vos spernat Dominus ejus invocantes potentiam. Ne elongetis a nobis auxilium vestrum, Christianissimi, sic non elonget Dominus auxilium suum a vobis, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuvate nos sub magna velocitate, dilectissimi nobis; occurrите, occurrите, et subvenite nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto vos ne pereamus. Ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in regibus et in gente Francorum habebant? Non nos permittatis perire, et ne differatis nobis ad solatia dandum, nec a vestro separetis auxilio; non sitis alieni a regno Dei, et ne obduret Dominus aurem suam

* Hinc patet datas litteras obsidionis tempore. Non est igitur, quid Pagius Anastasius arguat, quasi Stephani litteris adversetur, dum trimestrem fuisse obsessionem memorat (A. 755, num. 4). Sequentes duæ epistolæ, præsertim quæ ipsius Petri nomine conscripta est, rem magis magisque comprobant: eas consule.

^b Hæc in manuscripto sequuntur: Cum post Dominum in manibus vestris nostras omnium Romano-

vestras ad exaudiendas preces, et ne avertat faciem suam a vobis in illo futuro examinis die, quando cum beato Petro et cæteris suis apostolis ad iudicandum sederit omnem ordinem omnemque potestatem humanam **88** et sæculum per ignem; dicaturque [Gent. add. vobis], quod avertat Divinitas: *Nescio* (Matth. xxv), quia non auxiliati estis Dei Ecclesiæ, et defendere minime procurastis ejus periclitantem peculiarem populum.

Audite nos, dilectissimi, audite nos, et subvenite nobis. Ecce adest tempus salvandi nos; salvate nos, antequam pereamus, Christianissimi; omnes etenim gentes, quæ circumquaque sunt posite, et ad vestram, per Dei potentiam, Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus auxilium impertire non differetis, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam, et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. Considerate, dilectissimi, et omnino percogitate, per Deum vivum vos conjuro, quoniam post Deum et ejus principem apostolorum, nostræ omnium Romanorum animæ in vobis pendent, et si perire, quod absit, contigerit, pensate in cujus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino credite, Christianissimi, si nobis aliqua evenierit calamitas, quod absit, periclitandi, vos de omnibus ante tribunal Dei eritis reddituri rationem; sed magis, dilectissimi nobis, agite et liberate post Deum in vobis confugientes, ut fructum bonum afferentes in futuri examinis die mereamini dicere: Domine noster princeps apostolorum beate Petre, ecce nos clientuli tui, cursum consummantes, idem servantes tibi, Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendentes liberavimus, et assistentes immaculati coram te, offerimus tibi pueros, quos nobis commisisti de manibus inimicorum eruendos, hospites [Lamb.; sospites] atque incolumes existentes. Tunc et in præsentī vita et in futuro sæculo cœlestium præmiorum gaudia adipisci mereamini, audientes paternam desiderabilem vocem illam inquisitis: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi*.

Quare direximus præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum ac sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum; atque Warneharium ^c religiosum abbatem missum vestrum, et **89** Thamaricum comitem [Lamb., Gent., et Comitum], magnificos eosdem nostros missos, qui vobis omnes nostros dolores et cunctas desolationes, quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passi sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione quæ pro-

cur commisimus animas. GENT.

^c Warnerius appellat Mabillonius (Annal. 25, num. 14). Nil autem aliud novit, præter ea quæ his litteris et apud Anastasium didicit, cui etiam Warnerii nomen acceptum refert; ita enim occurrit in editiis, Warnario et Unario legentibus mss. codicibus. De violato per eundem jure gentium non taceatur nostro ævo.

pris oculis viderunt, viva voce edicere debeant; A quibus et in omnibus tanquam nobismetipsis credere jubeatis [*Lamb. hic et infra, lubeatis*], et nostram liberationem nimis festinanter procurare; et conjuro vos per Deum vivum, ut nequaquam amplius discreditis nostras afflictiones et neglectum ponatis ad liberandum nos. Ne, quod absit, si amplius credere distuleritis, et neglexeritis nos erendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnum detrimentum et peccatum, atque condemnationem in presenti et aeterna vita, quia vobis animas omnium nostrorum Romanorum tradidimus: sed magis magisque vos, ut praefatum est, conjuramus, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes, credere sine qualibet ambiguitate jubeatis, et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere jubeatis, ut fructum afferentes copiosum, vitam aeternam, intercedente beato Petro, perfrui mereamini. Praefatus vero Warneharus pro amore beati Petri lorica se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis, vigilabat die noctueque, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione, ut bonus athleta Christi, decertavit totis suis cum viribus. Bene vate.

IX.

90 ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

Specialiter et singillatim pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directæ, ut in superiore ejusdem continetur epistola, adiutorium volens obtinere contra Langobardos, per Georgium et Warneharium similiter directæ.

[An. Dom. 755, Cod. Car. vi, chron. 9.]

ARGUMENTUM. — Iisdem fere verbis conceptas, sanguineisque scriptas lacrymis litteras ad Pippinum dat pontifex iisdem missis. A presenti calamitate, ne major aliqua superveniat, ejus rationem repetat Deus, salvari orat. Warneharii constantiam, animosque ingentes laudat in defensione Urbis. Aeterni premii lenocinio eum movere studet.

* Domino excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circumvalati, quantaque anxietate atque angustia coartati sumus, et quantas crebrescentibus continuus malis oculi nostri distillant profundæ lacrymas, credimus quod et ipsa omnium elementorum figmenta [seg-

* Eadem infelicissima occasione alteram uni Pippino epistolam per eosdem legatos misit. Baronio ac Magdeburgensibus videtur fuisse ignota; nisi forte similitudo maxima deserendam suavit. Annalista Italus [*Rel. Ital. tom. III, part. II, pag. 73*] quæcunque similia invenit, omisit, cætera edidit.

† Si nullum augmentum nobis factum est, non igitur ditto temporalis a Pippino initium sumpsit. Nota quod pauca ista epist. 4, al. 8, omittuntur in editione Gretseri, tametsi legantur in ms. Annalista Italus Lambeciana editione usus, quæ iisdem non caret, in

menta] enarrent. Quis enim harum tribulationum conspector non lugeat? Quis auditor harum nobis inhaerentium calamitatum non ululet? Quamobrem cujusdam bonæ mulieris Susannæ pudicitia [*Al. add. claræ*] verba loquimur: *Angustia nobis undique, et quid agamus ignoramus* [*Dan. xiii*]. O filii excellentissimi et Christianissimi, utinam omnipotens rerum creator Dominus, quemadmodum priscis temporibus Habacuc illum prophetam ad refocillandum et consolandum Daniele præcipuum prophetam abstrusum in leonum lacu, repentino volatu apportatum ab angelo miserat; ita et nunc, si dici potest, ejus misericordissima longanimitas a Deo servatam excellentiam tuam, vel unius horæ momento presentem fecisset ad contemplandas ærumosas et **91** lugubres angustias et tribulationes, quas humaniter a Langobardorum gente et eorum nefando rege patimur. Ecce venerunt nobis dies angustia, præsto sunt dies fletus et amaritudinis, dies anxietatis et gemitus doloris, quoniam quod timebamus evenit, et quod verebamus accidit. Pro quo angustia, afflicti, atque oppressi, et ex omni circumquaque parte circumdati ab eorum nequissimo Haistulfo rege, et eorum Langobardorum gente, profusus lacrymis percussoque pectore cum propheta Domini deprecantes dicimus: *Adjuva nos, Deus, salutaris noster, et propter honorem nominis tui libera nos* [*Ps. lxxviii*]. Et rursum: *Apprehende arma et scutum, et exurge in adiutorium nostrum. Domine, judica nocentes nos, et expugna impugnantes nos* [*Ps. xxxiv*]. Enim sapius bonitati tuæ innotescere videmur, licet nostras tribulationes, tamen et nunc luctu et gemitu referendum malorum pericula, quæ ab eodem protervo rege passi sumus et ejus gente Langobardorum, magno cogente periculo, significandum statuiamus [*Lamb., Gent., studuimus*].

Jam credimus, Christianissime et excellentissime fili, et spiritalis compater, omnia nobilitati tuæ esse cognita, quomodo pacis fœdera ab impio Haistulfo rege, et ejus gente dissipata sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est, potius autem post desolationem totius nostræ provinciae, et plura homicidia ab eadem gente perpetrata, etiam quod cum magnis lacrymis, et dolore cordis dicimus, agnoscas, excellentissime fili, et spiritalis compater, in ipsis Januariarum Kalend. cunctis ejusdem Haistulfi Langobardorum regis exercitus e Tusciae partibus in hanc civitatem Romanam conjuxerunt, **92** et resederunt juxta portam [*Lamb. et Gent. add. beati Petri*

var. lect. prætermisit: hic vero, quia eadem Gretserus non silet, necessario admisit. Cum inscriptione Ravennate apud Papir. Masson. lib. II, Pagium 755, num. 6, aliosque recentiores celebri, conferantur: Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ viam aperuit: nulla haud dubie fides adhibebitur Romanum ducatum donationibus adjicienti.

* Quenam erat tota hæc nostra provincia? Certe nihil aliud quam Romanus ducatus, ejus caput Roma.

apostoli, atque portam] sancti Pancratii et Portuensem. Ipse vero Haistulfus cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tentoria juxta portam Salarium et cæteras portas, et nobis direxit dicens: Aperite mihi portam Salarium, et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem vestrum, et habebo in vobis compassionem. Alioquin muros subvertens, uno vos gladio interficiam, et videam quis vos eruere possit a manibus meis.

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes resederunt juxta portam beati Pauli apostoli, et cæteras istius Romanæ civitatis portas, et omnia extra urbem prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt, domos omnes comburentes, pene ad fundamenta destruxerunt, ecclesias Dei incenderunt, et sacratissimas sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id est, corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo carniū copioso saturati, comedeabant eadem munera. Velamina altarium ecclesiarum Dei, vel omnia ornamenta, quod nimis crudele dico est, auferentes, in propriis utilitatibus usi sunt. Servi Dei monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures laniaverunt, et sanctimoniales feminas atque reclusas, quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt; qui etiam in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, et omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes, extra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia abstulerunt, et vineas fere ad radices absciderunt; et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ, neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes vivendi remansit, quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos interfecerunt, sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quam mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis ⁹³ matrum suarum separantes, ipsasque vi polluentes interemerunt ipsi impii Langobardi, et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganae gentes aliquando perpetrarunt: quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides nostras desolationes videntes ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam civitatem Romanam obsidentes, et ex omni parte circumdantes,

A prælia fortissima die noctuque cum pessimo furore incessanter contra nos ad muros istius Romanæ urbis commiserunt, et non deficiebant impugnanties nos, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens omnes uno gladio idem iniquus Haistulfus interimeret. Ita enim [*Lamb. add. cum magno furore*] exprobrantes nobis asserebant: Ecce circumdati estis a nobis, et non effugietis manus nostras. Veniant nunc Franci, et eruant vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit ^a, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. Quamobrem afflicti vix potuimus per maximum ingenium marino itinere presentes nostras litteras et missos ad tuam excellentissimam Christianitatem dirigere, quas et cum magnis lacrymis scripsimus, qui etiam probante veritate dicimus, per unamquamque litteram lacrymas sanguine mistas exprimeremus, et utinam prestaret nobis Dominus ut qua hora nostram luctuosam exhortationem legeris, præsentia tua per omnem litteram sanguine plenæ lacrymæ fluerent.

Unde, filii excellentissime, et spiritalis compater, peto te, et tanquam præsentialiter assistens, provolutus terræ et tuis vestigiis me prosternens, cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo ⁹⁴ et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro ^b, ut sub nimia festinatione et maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus: quoniam post Dominum, in tuis manibus nostrum omnium Romanorum commisimus animas. Non nos derelinquas, sic non te derelinquat Dominus in omnibus tuis actibus et operibus. Non nos spernas, sic non te spernat Dominus invocantem ejus potentiam. Ne clones a nobis auxilium tuum, Christianissime filii, et spiritalis compater, sic non elonget Dominus auxilium suum, et protectionem a te tuaque gente, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuva nos, et auxiliare nostri sub magna velocitate, Christianissime, sic adjutorium sumas a Deo omnipotente, qui te unxit super turbas populorum per institutionem beati Petri in regem. Occurre, occurre, filii, occurre et subveni nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum peringat. Peto te, ne pereamus, ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, **D** quam post Dominum in regibus [*Lamb. et Gent. add. et gente*] Francorum habebant? Non nos patiaris perire, et ne moreris aut differas nobis solatiandum [ad solatia dandum]. Nec a tuo nos separe auxilio,

^a In extremo donationis Pippinianæ restitutionem quoque hujus civitatis adjunctam fuisse, dum Carisiaci regium diploma perfici batur, hinc evidens est. Animadvertenda sunt tamen duo: 1° Concessam dici civitatem, quæ erat juris Romanæ Ecclesiæ, et eidem vindicta tantum fuerat. 2° Ejusdem unius civitatis Romani ducatus in monumentis mentionem inveniri, Francorum regis opera restitutæ *parti Romanorum*, ut habet Anastas. loci alius vel minimi aut donationem, aut restitutionem nusquam reperiri. Quamobrem ubi pontificum aliquis deprehendatur secutus Stephani exemplum, qui Narniam civitatem

suam (quam Pippinus invasam a Spoleti duce se sanctæ sedi asservisse fateatur) concessam sibi fuisse ait; lenocinio verborum denerari principem dicendus est, non autem auctoritate sua rem falsam pro vera tradere. Næque enim Pippinus et Carolus, quibus solis apostolica sedes donationes acceptas refert, mendacis gloriæ indigent, cum aliis tot nominibus perpetuam famam sint adepti.

^b En tibi aliud exemplum rei, quæ erat in pontificum more posita, ut aiebam ad primam epist. nota 9. Perinde est in 4, al. 8.

sic non sis alienus a regno Dei, et inseparatus a tua dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre. Non nos amplius anxii, et periclitari, atque in luctu et fletu perseverare permittas, bone excellentissime fili et spiritalis compater, sic non superveniat tibi luctus de tuis meisque dulcissimis filiis domno Carolo et Carolomanno ^a excellentissimis regibus et patriciis. Non obdures aurem tuam ad audiendum nos, et ne avertas faciem tuam a nobis. Ne confundamur in nostris petitionibus, et ne periclitemur usque in finem. Sic non obduret Dominus aurem suam tuas ad exaudiendum preces, et ne avertat faciem suam a te, in illo futuri examinis die, quando cum beato Petro, et ceteris tuis apostolis ad judicandum sederit, omnem ordinem, omnem sexum, omnemque potestatem humanam, et sæculum per ignem : dicaturque tibi, **95** quod avertat Divinitas : *Nescio te*, quia non auxiliatus es Dei Ecclesie, et defendere minime procurasti ejus peculiarem populum periclitantem.

Audi me, fili, audi me, et subveni nobis. Ecce adest tempus salvandi nos, salva nos antequam pereamus, Christianissime rex. Quid enim melius, quidve elegantius aut egregius, quam periclitantes et in angustia positos salvare? Scriptum quippe est : *Qui salvat, tanquam qui edificat*. Hinc enim præcipuus Isaias propheta ait : *Subvenite oppresso*. Omnes enim gentes quæ circumquaque sunt positæ, et ad vestram per Dei potentiam Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus gentibus auxilium impertire non differtis, et per vos salvæ efficiuntur, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. O quanta fiducia in nostro inerat corde, quando vestrum mellifluum conspiciere meruimus vultum, et in charitatis vinculo sumus alligati atque connexi, in magna quiete et securitate nos permanere. Sed dum a vobis sperabamus lucem videre, eruperunt tenebræ, et facta sunt novissima nostra pejora prioribus. Considera, fili, considera, et omnino percogita, per Deum vivum te conjuro, quoniam et nostra et omnis Romanorum populi animæ post Deum, et ejus principem apostolorum in tua a Deo protecta excellentia et gente Francorum a Deo tibi commissa pendent, quia, ut prælatum est, in gremio tuo nostras commisiimus animas : et si perire, quod absit et avertat divina clementia, nos contingerit, perpende, obsecro, et omni modo perpensa, in cujus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino crede, Christianissime, si nobis aliqua evenerit calamitas, quod absit,

^a Deus votis annuit : nam uterque patri superstes vit, regnumque uterque suum est adeptus.

^b Ditionis ecclesiasticæ citra donationes, et simul patriciatus regum Francorum perspicua definitio.

^c Vulgo *postscriptum*.

^d Locus mendosus in superiori epist. *Thomaricum comitem* facili negotio hinc poterat emendari : nec video cur Muratorius legerit *Comitam* cum Lambe-

periclitandi, tu de omnibus, a Deo protecte, dilectissime nobis, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, cum omnibus tuis iudicibus, quoniam, ut prælatum est [*Lamb.*, prælatum], nulli alio, nisi tantummodo tuæ anantissimæ excellentiæ, vel dulcissimis filiis, et cunctæ genti Francorum per Dei præceptionem, et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam, et nostrum Romanorum reipublicæ populum commisiimus protegendum ^b.

96 Ecce omnes nostros dolores, anxietates, atque angustias tuæ a Deo protecte bonitati innotuimus. Tu vero, excellentissime fili, et spiritalis compater, age, et libera post Dominum in te confugientes, ut fructum bonum afferens in futuri examinis die merearis dicere : Domine meus princeps apostolorum beate Petre, ecce ego clientulus tuus, cursum consummans, fidem tibi servans, Ecclesiam a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendens, liberavi, et assistens immaculatus coram te, offero tibi pueros quos mihi commisisti de manibus inimicorum eruendos, sospites atque incolubres existentes : tunc et in presenti vita regni gubernacula tenens, etiam et in futuro sæculo cum Christo regnans, celestium præmiorum gaudia adipisci merearis, audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquisitis : *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi* [*Matth. xxv*]. Incolubem excellentiam tuam superna gratia custodiat.

C. EMBOLUM.

Opere namque [oportuneque] direximus ad vestram Christianissimam excellentiam præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum fratrem et coepiscopum nostrum, atque Warnecharium religiosum abbatem. missum vestrum, seu Thomaricum et Comitum ^d [*Lamb.*, *Gent.*, *Comitam*], magnificos item missos nostros, qui vobis nostros omnes dolores et cunctas desolationes quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passi sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione, sicut propriis oculis viderunt, viva voce dicere debeant, quibus et omnibus tanquam nobismetipsis credere **97** lubeat Christianissima excellentia vestra, et nostram liberationem nimis festinanter procurare [*Lamb.*, provocare]. Et conjuro te per Deum vivum et verum, a Deo protecte fili, et spiritalis compater, ut nequaquam amplius discredas nostras afflictiones, et nullo modo neglectum ponatis ad liberandum nos, ne, quod absit, si amplius credere distuleris, et neglexeris nos eruendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnum de-

cio, at conjunctionem prætermiserit; nam utrobique magnifici missi apostolici appellantur, nullumque est dubium quin duo illi fuerint. Quin etiam *Comita* nomen notius altero : in synodo enim Mopsuestena [*Lab.*, *Conc. tom. V, pag. 494*] legitimus inter illius urbis cives : *Comitas dixit, Comitas dicor, agens in rebus, et pater istius civitatis*. Uterque autem Græcus origine videtur fuisse : quod minime rarum erat Romæ tum temporis.

trimentum, et peccatum, atque condemnationem, in A presenti et aeterna vita : quia vobis animas omnium nostrum Romanorum tradimus; sed magis magisque, ut praelatum est, conjuramus te, a Deo servate excellentissime fili, et spiritualis compater, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes credere lubeatis sine qualibet ambiguitate. et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere digneris, ut fructum afferens copiosum, victor, intercedente beato Petro, super omnes barbaras nationes efficiaris, et vitam aeternam possideas. Praefatus vero Warneharius abbas pro amore beati Petri locricam se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis die noctuque vigilavit, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione ut bonus athleta Christi, totis suis viribus decertavit.

X.

98^a ITEM EPISTOLA TERTIA

QUAM MISIT STEPHANUS PAPA AD DOMNUM REG. PIPPINUM,
ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM,

SEU OMNI GENERALITATI FRANCORUM.

In nomine sancti Petri comprehensa, postquam per semetipsum jam dictus papa in Francia fuit, et secunda vice voluit adiutorium obtinere contra Langobardos.

(An. Dom. 755, Cod. Car. III, chron. 10.)

ARGUMENTUM.—Binis litteris modo allatis has dura urgente necessitate Stephanus adjungit nomine ipsius principis apostolorum tribus regibus, et cuncto Francorum populo, indicium Urbis ad extremum miseriam. Suam Apostolus intercessionem apud Deum promittit, si domum suam ecclesie totius fundamentum, et corpus suum ibi quiescens ab immanitate Langobardorum tueantur. Sanctissimam Virginem, sanctosque omnes una hortari regem et Francos, ut Romam ab oppressione sublevent. Maturato opus esse : suum nunquam patrocinium, si paruerint, iis defuturum : victorias antea relatas sibi referri acceptas : alienationem denique a regno Dei minuitur, nisi ocissime opus adeo necessarium aggrediantur.

^b Petrus vocatus apostolus a Jesu Christo Dei vivi

^a Lamb. et Gent., ad domnum regem Pippinum, et Carolo vel Carolomanno.

^b Tertiam hanc epistolam Baronio et Magdeburgensibus non ignotam extrema necessitas expressit. Eam minus fidenter traduxisset Fleury (*Hist. Eccl. lib. XLIII, num. 17*) plausuque minori Muratorius eruditus hujus scriptoris intempestam exaggerationem indolis ejus ævi amplexus esset obvisi ulnis (*Ann. Ital. 755*) ; si uterque animadvertisset, non ætatis, sed pii regis Francorumque omnium ingenio accommodatam ejusmodi prosopoeiam, quam uterque per maximam Pippini regis et Stephani pontificis injuriam, fictionem appellat. Summo, ut vidimus, amore Franci omnes rexque eorum præ aliis in regni cælorum clavigerum, cujus patrocinio victoriam de Langobardis referebant acceptam, quod Francorum annales testantur. Hujusmodi eorum fiduciam haud inanem pontifex impense fovit quo tempore oriens in sanctissimam Virginem, Petrum sanctosque omnes imaginibus eorum prostritis, debacchabatur : quam ob causam Italia omnis ab impiis Augustis defecerat, Roma cum ejus ducatu Petri successoris se subdide-

rat, Francorumque auxiliis freta, nil aliunde humanæ opus aut sperabat, aut querebat. Itaque in summis ejusdem Petri sedis angustiis, cum extrema remedia opus essent, pontifex prius regis domui Francisque omnibus, deinde singulariter Pippino immanitate ac sceleribus Langobardorum, necnon periclitantis Urbis angustiis, excidioque imminente patefactis, Petrum ipsum inducit causæ suæ patronum ac vindicem. Hic, bona cum eruditii utriusque venia, non habet locum theologica questio de Ecclesia, deque animabus fidelium : corpora enim et res periclitabantur ; quæ in catholica religione sanctiora sunt conculcabantur ; omnia erant cædes, metus, scelera, sacrilegia. De his vero omnibus loquens Petrus ipse inducitur, ut præsentius a Francis remedium conglobatis tot malis obtineatur. Ex voto cessisse mox videbimus : nunc pensanda Petri allocutio ipsa attentius, quam eruditii illi fecerint, datisque temporis grammaticæ regulis, sententias expendi oportet principum apostolorum non indignas.

Ego Petrus apostolus, dum a Christo Dei vivi Filio vocatus sum supernæ clementiæ arbitrio, illuminator ab ejus potentia totius mundi sum præordinatus, ipso Domino Deo nostro confirmante : *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii). Et iterum : *Accipite Spiritum sanctum : quorum remiseritis peccata, remittuntur eis* (Joan. xxi), et mihi suo exiguo servo et vocato apostolo, singillatim suas commendavit oves cum ait : *Pasce oves meas, pasce agnos meos*. Et rursum : *Tu es Petrus et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam, et porta inferi non prævallebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni cælorum ; quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis, et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cælis* (Matth. xvi). Quamobrem omnes, qui meam audientes impleverint prædicationem, profecto credant sua in hoc mundo, Dei præreptione, relaxari peccata, et mundi atque sine macula in illam progredientur vitam ; etenim quia (Cent., quibus) illuminatio Spiritus sancti in vestris refulsit præfulgidis cordibus, **100** vosque amatores effecti estis sanctæ

rat, Francorumque auxiliis freta, nil aliunde humanæ opus aut sperabat, aut querebat. Itaque in summis ejusdem Petri sedis angustiis, cum extrema remedia opus essent, pontifex prius regis domui Francisque omnibus, deinde singulariter Pippino immanitate ac sceleribus Langobardorum, necnon periclitantis Urbis angustiis, excidioque imminente patefactis, Petrum ipsum inducit causæ suæ patronum ac vindicem. Hic, bona cum eruditii utriusque venia, non habet locum theologica questio de Ecclesia, deque animabus fidelium : corpora enim et res periclitabantur ; quæ in catholica religione sanctiora sunt conculcabantur ; omnia erant cædes, metus, scelera, sacrilegia. De his vero omnibus loquens Petrus ipse inducitur, ut præsentius a Francis remedium conglobatis tot malis obtineatur. Ex voto cessisse mox videbimus : nunc pensanda Petri allocutio ipsa attentius, quam eruditii illi fecerint, datisque temporis grammaticæ regulis, sententias expendi oportet principum apostolorum non indignas.

^c Adversus hæc dogmata mutire quis audeat.

et unice Trinitatis per susceptum Evangelicæ prædicationis verbum : profecto in hac apostolica Dei Romana Ecclesia nobis commissa, vestra futuræ retributionis spes tenetur adnexa : ideoque ego apostolus Dei Petrus, qui vos adoptivos habeo filios, ad defendendum de manibus adversariorum hanc Romanam civitatem, et populum mihi a Deo commissum, seu et domum, ubi secundum carnem requiesco, a de contaminatione gentium eruendam, vestram omni dilectionem provocans adhortor, et ad liberandam Ecclesiam Dei mihi a divina potentia commendatam, omnino protestans admoneo pro eo quod maximas afflictiones et oppressiones a pessima Langobardorum gente patiuntur.

Nequaquam aliter teneatis, amantissimi, sed pro certo confidite, per memetipsum, tanquam in carne coram vobis vivus assisterem, per hanc adhortationem validis constringimus, atque obligamus adjurationibus : quia secundum promissionem, quam ab eodem Domino Deo et redemptore nostro accepimus, peculiares inter omnes gentes, vos omnes Francorum populum habemus. Itaque protestor et admonéo, tanquam in ænigmate, et firma obligatione conjuro vos Christianissimos reges, Pippinum, Carolum et Carolomannum, atque omnes sacerdotes, episcopos, abbates, presbyteros, vel universos religiosos monachos, vel cunctos iudices : **101** item duces, comites, et cunctum Francorum regni populum, et tanquam præsentialiter in carne vivus assistens coram vobis, ego apostolus Dei Petrus : ita firmiter credite vobis adhortationis alloqui verba d, quia etsi carnaliter desum, spiritualiter autem a vobis non desim ; quoniam scriptum est : *Qui suscipit prophetam in nomine prophete, mercedem suscipit prophete.*

Sed et domina nostra Dei genitrix semper virgo Maria, nobiscum vos magnis obligationibus adjuvans protestatur, atque admonet, et jubet, sicut simul etiam throni, atque dominationes, et cunctus celestis

* Sacros Petri cineres in Vat. basilica quiescere constans traditio est, totius antiquitatis testimoniis nitens sancti Gregorii Magni multiplex testatio suppedit. Duo præ cæteris ejusdem sancti pontificis testimonia non prætereunda : unum Constantine Aug. (lib. iv, ep. 30) : *Dum bonæ recordationis decessor meus, quia argentum, quod supra sacratissimum corpus beati Petri apostoli erat, longe tamen ab eodem corpore fere quindecim pedibus mutare voluit, signum ei non parvi terroris apparuit.* Alterum Justino imp. (lib. ii, ep. 33), pro asserenda episcopi Leonis innocentia : *Ne quid videtur omissum, aut nostro potiusset dubium cordi remanere, ad beati Petri sacratiss. corpus districta cum ex abundanti fecimus sacramenta præbere.* Antiquiora testimonia Cæli, Hieronymi, Prudentii prætereo. Centum illis et quinquaginta annis qui post Gregorium Magnum ad hæc usque tempora consecuti sunt, tantummodo considerari velim Romanorum pontificum, atque episcoporum Romanæ ordinationis invidiosus seu professiones in lib. Diurno pontif. Utrouque enim inveniuntur : *Ad corpus tuum, beate Petre apostole. . . super sacratissimum corpus tuum. . . supra sacratissimum corpus beati Petri.* Quæ satis superque comprobant divum Petrum in basilica Vat. quiescere. His accedit validissimum hoc testimonium Cod. Carol. quo præcedentia

A militiæ exercitus, nec non et martyres atque confessores Christi, et omnes omnino Deo placentes, et hi nobiscum adhortantes, conjurantes protestantur. quatenus doleat vobis pro civitate ista Romana, nobis a Domino Deo commissa, et ovibus Dominicis in ea commorantibus, nec non et pro sancta Dei Ecclesia mihi a Domino commendata ; et defendite atque liberate eam sub nimia festinatione de manibus persequentium Langobardorum, ne, quod absit, corpus meum, quod pro Domino Jesu Christo tormenta perpassum est, et domus mea, ubi per Dei præceptionem requiescit, ab eis contaminentur, et populus meus peculiaris lanietur amplius, nec trucidentur ab ipsa Langobardorum gente, qui tanto flagitio perjurii rei [Gent., per iurii regi] existunt, et transgressores divinarum Scripturarum probantur. Præstate ergo populo meo Romano, mihi a Deo commisso in hac vita fratribus vestris, Domino cooperante, præsidia totis vestris viribus, ut ego Petrus vocatus Dei apostolus, in hac vita et in die futuri examinis, vobis alterna impendens patrocinia, in regno Dei lucidissima ac præclara vobis præparentur [Lamb., præparem] tabernacula, atque præmia æternæ retributionis, et infinita paradisi gaudia vobis pollicens adinvicem [Id., ad vicem] tribuam, dummodo meam Romanam civitatem, et populum meum peculiarem, fratres vestros Romanos, de manibus iniquorum Langobardorum nimis velociter defende-
ritis e.

C **102** Currite, currite, per Deum vivum et verum vos adhortor et protestor ; currite et subvenite antequam fons vivus unde satiati et renati estis arescat ; antequam ipsa modica favilla de flagrantissima flamma remanens, ex qua vestram lucem cognovistis, exstinguatur : antequam mater vestra spiritalis, sancta Dei Ecclesia, in qua vitam speratis percipere æternam, humilietur, invadatur, et ab impiis involetur [Gent., violetur] atque contaminetur.

firmantur.

b Lamb., vestrum tamen ; Gent., verumtamen.

c Sic legit Baronius : *tanquam in carne coram vobis vivum assistere, et per hanc adhortationem validis constringere atque obligare adjurationibus.*

d Baron., per adhortationis alloqui verbum.

e Divinari tum non poterat Francos ipsos reges aliquando imperatores creatum iri, ac deficiente eorum stirpe Augusteam dignitatem alio transferendam maximo cum Romanæ Ecclesiæ detrimento. Qui enim Romani pontifices tenuerunt Petri cathedram sequioribus sæculis, Romam prius deserere, deinde Italiam compulsi sunt, atque eo confugere, unde sanctæ sedis ditio maximum habuerat incrementum. Hæc, inquam, divinari tunc non poterat : Septem fere sæculis cathedram, quam divus Petrus sanguine suo conglutinaverat, duo et nonaginta Stephani prædecessores, Romæ tenuerant difficillimis etiam temporibus, eodemque Stephano sedente, spes ævi melioris concepta erat ob eximium Francorum amorem erga divum Petrum. Quamobrem hujus persona ad loquendum inducta, nonnisi quæ antea evenerant, accidebantque tum temporis, quæque erant auctoritatis a Christo Jesu sibi concesse, loqui poterat ; quemadmodum facit hic, et in sequentibus.

Protestor vos, dilectissimi filii mei adoptivi, per gratiam Spiritus sancti protestor, et nimis coram Deo terribili creatore omnium, adhortor atque admonco, ego apostolus Dei Petrus, et una mecum sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia, quam mihi Dominus commisit, ne patiamini perire hanc civitatem Romanam, in qua corpus meum constituit Dominus, quam et mihi commendavit, et fundamentum fidei constituit; liberate eam, et ejus Romanum populum, fratres vestros, et nequaquam invadi permittatis a gente Langobardorum. Sic non sint invasæ provincie et possessiones vestrae a gentibus quas ignoratis, non separemini [*Gent.*, separer] a populo meo Romano; sic non sitis alieni aut separati a regno Dei et vita æterna; quidquid enim poscitis a me, subveniant vobis videlicet, et patrocinium impendam; subvenite populo meo Romano fratribus vestris, et perfectius decertate, atque finem imponite ad liberandum eos. Nullus enim accipit coronam, qui non [*Lamb.*, *Gent.*, nisi qui] legitime decertaverit, et vos decertate fortiter pro liberatione sanctæ Dei Ecclesie, ne in æternum pereatis.

Conjuro vos, conjuro, ut præfatum est, dilectissimi, per Deum vivum, et omnino protestor, minime permittatis hanc civitatem meam Romanam et in ea habitantem populum amplius a gente **103** Langobardorum laniari, ne lanientur ^a et crucientur corpora, et animæ vestrae in æterno atque inexstinguibili tartareo igne cum diabolo et ejus pestiferis angelis, et ne dispergantur amplius oves Domini gregis mihi a Deo commissi, videlicet populus Romanus, sic non vos dispergat et projiciat Dominus, sicut Israeliticus populus dispersus est; declaratum quippe est, quod super omnes gentes quæ sub celo sunt, vestra Francorum gens, prona mihi apostolo Dei Petro exstitit, et ideo Ecclesiam, quam mihi Dominus tradidit, vobis per manus vicarii mei commendavi ad liberandum de manibus inimicorum. Firmissime enim tenete, quod ego servus Dei, vocatus apostolus, in omnibus vestris necessitatibus, dummodo precati estis, auxiliatus sum, et victoriam per Dei virtutem, vobis de inimicis vestris tribui, et in ante attribuum nihilominus credite, si ad liberandum hanc meam civitatem Romanam nimis velociter occurreritis. Mementote et hoc, quomodo et inimicos sanctæ Dei Ecclesie, dum contra vos prælum ingruerunt [*Bar.*, incoeperunt], a vobis, qui parvo numero contra eos fuistis, prosternere [*Id.*, prosterni] feci ^b; pro quo decertate hanc meam velociter adimplere admonitionem, ut perfectius meum adipisci mereamini auxilium per gratiam, quæ data est mihi a Christo Domino Deo nostro.

Ecce, filii charissimi, prædicans admonui vos, si obedieritis velociter, erit vobis pertingens ad magnam

^a Lamb., sic non lanientur; Gent., si non lanientur.

^b Ita testantur annales Francorum. Vide epist. 6, al. 7, col. 105, n. b.

^c Iudicium minime dubium, hanc epistolam, ut duas præcedentes, obsidionis tempore datam esse,

A mercedem, et meis suffragiis adjuvati [adjuti], et in præsentī vita omnes vestros inimicos superantes, et longævi persistentes bona terræ comedetis, et æterna procul dubio fruemini vita. Sin autem, quod non credimus, et aliquam posueritis moram aut adinventionem, minime velociter hanc nostram implendam adhortationem, ad liberandam hanc meam civitatem Romanam et populum in ea commorantem, et sanctam Dei apostolicam Ecclesiam mihi a Domino commissam, simul et ejus præsulē, sciatis vos ex auctoritate sanctæ et unice Trinitatis, per gratiam apostolatus, quæ data est mihi a Christo **104** Domino, vos alienari pro transgressione nostræ adhortationis a regno Dei, et vita æterna ^c. Sed Deus et Dominus noster Jesus Christus, qui nos suo pretioso redimens sanguine ad lucem perduxit veritatis, nos quoque [*Gent.*, nosque] prædicatores et illuminatores totius mundi constituit, det vobis ea sapere, ea intelligere, eaque disponere nimis velociter, ut celerius hanc civitatem Romanam, et omnem populum, seu sanctam Dei Ecclesiam mihi a Domino commissam, ad erendum occurratis, quatenus misericorditer, sicut fidelibus suæ provincie, meis pro vobis intervenientibus suffragiis, et in præsentī vita longævos, sospites et victores conservare jubeat, et venturo in sæculo dona suæ remunerationis faciat multiplicius promereri, cum sanctis et electis suis. Bene valete.

XI.

105 ITEM EPISTOLA EJUSDEM

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER FOLRADUM CAPELLANUM, GEORGIUM EPISC. ET JOANNEM SACELLARIUM, POST MORTEM ^d AISTULFI DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et benedictiones uberrimæ pro victoria et restitutione sanctæ Dei Ecclesie, poscens ea quæ deerant restituenda.

(An. Dom. 756, Cod. Car. VIII, chron. 41.)

ARGUMENTUM. — Gaudio exsultans immensas agit gratias Pippino. Matrem omnium Ecclesiarum Dei, et fundamentum fidei catholice Romanam Ecclesiam, quæ anno præterito mœrebat, nunc gaudere exaltatam ab eo novo Moyse atque Davide: se cuicumque Romam advenienti ex universo orbe tantam ejus gloriam enarrare: civitates nonnullas, et loca quædam perfecte donationi deesse, quarum data non erat possessio sanctæ sedi, orat ut perficiat. Aistulphum anno post obsidionem Urbis divino ictu percussum: Desiderium elevatum esse, qui sacramento erat pollicitus Fulrado se reliquas civitates, id est Faventiam, Imolam, Ferrariam, Ausimium, Anconam, Humanam, et Bononiam cum finibus et territoriis quantocius redditurum sanctæ sedi, cui nihilominus jubere regem cupit, ut servet promissa. Beneventanos et Spoletanos se eidem commendare. Agendum modo de catholica religione contra Græcam impietatem vindicanda. De colloquio cum Silentario imperiali misso vult fieri certior. Ut Georgium episcopum et Joannem saccellarium missos suos harum lato-

ac per eodem missos mari advectas, contra opinionem Pagii (755, n. 4), qui separatim ait, cum Langobardi obsidionem acrius urgerent. Omnium quippe sententia eadem est, maturato opus esse omnes pariter concludunt.

^d Mortuus est anno Christi 756.

res cum Nomentano episcopo Wilhario remittat, precatur. Ab Oyatato quoque abbate Cassinensi desiderari suos monachos, qui cum Carolomanno profecti erant.

^a Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Explere lingua, excellentissime fili, non valemus, quantum tuo opere, tua vita delectamur; facta quippe diebus nostris virtute divina ^b miracula vidimus, quod per excellentiam tuam sancta omnium Ecclesiarum Dei mater et caput, fundamentum fidei Christianae, Romana Ecclesia, quae valde ab hostium impugnatione ^c periculum impugnationibus lamentabatur, magna nunc gaudii soliditate nimirum est translata atque confirmata, et moerentes Christianorum animae tuo fortissimo praesidio maxime sunt **106** relevatae letitia; pro quo in vestro opere, et nostra exultatione libet cum angelis exclamare: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis* (Luc. II) ^d. Et quia elapso anno, isto in tempore, valde ab hostium depopulosa impugnatione sauciati, et ultra citraque circumdati affligebamur ^e, nunc autem tuo potentissimo auxilio erepti ab imminetibus periculis, immenso exultamus gaudio, et benedicentes nomen Domini cum psalmographo, consona dicimus voce: *Haec est immutatio dexteræ Altissimi* (Ps. LXXVI). Et rursum: *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum letitia* (Psalm. LXXI). Cujus enim vel saepe pectus tam benigno opere a tua præclara bonitate peracto cognitoque, non statim in omnipotentis Dei laudibus, atque in tuæ excellentiæ amorem mollescat? Hæc me, fateor, excellentissime fili, et spiritalis compater, quæ per te mirabiliter facta sunt, sæpe convenientibus ex universo orbe terrarum na-

^a Exstat ap. Bar. tom. IX, an. 756, et Cent. 8, c. 10.

^b Lamb., *virtute miraculi*. Gent., *virtute miracula*; verbum *divina* deest in ms.

^c Ita quoque Cestur., sed Bar.: *Quæ valde ab hostium impugnationibus lamentabatur*.

^d Eginhartus (*Vita Car. Mag.*, cap. 6) duplicem Pippini victoriam non distinguit; nam comparationis causa tantum de Italica illius expeditione loquitur. Annales Francor. laudati ap. Canis. victoriam utramque referunt ad an. 755 et sequentem. Annales etiam Fuldenses distincte de utraque agunt ann. 754 et 756. Chronologiam hanc partim ab antiquis annalistis, partim a recentioribus scriptoribus turbatam se extricasse putat P. Mansius in notis ad Pagium (*Baron.* tom. XII, p. 633) auctoritate chronologi Brixiani a Muratorio editi, qui inter Aistulphum et Desiderium Rachim regem ponit, regnumque Desiderii constituit mense Martio anno incarnat. Dom. 757, indict. x. At chartæ veteres, chronologi nostro ævo emergentes, rivulique alii, unde ista derivantur, epistolæ hujus auctoritati concedant necesse est. Nisi enim cum laudato P. Mansio obsidio Urbis ab anno 755 contra antiquorum fidem removeatur, constare non possunt cætera quæ asseruntur. Equidem cum Baronio, Cointio, Pagio, et aliis constituo epistolam an. 756. Rationes ex eadem patent, ut in notis seqq. planum fiet.

^e Eodem trimestri tempore, quo præcedenti anno urbs Roma obsidebatur, mense videlicet Martio, ut infra planum erit, letitia exsultans pontifex, Romanique omnes Deo agebant grates, obliti malorum

tionibus, dicere, sæpe cum eis pariter admirari delectat, et extensa voce mellifluæ tuæ excellentiæ laudes persolvere indeficienter, hæc me plerumque etiam in momento horarum excitant inflexibili oculo pro immensa bonitatis tuæ, et universe gentis Francorum sospitate omnipotenti Deo fundere preces. Denique, amantissime, et a Deo inspirate **107** victor felix, et divina providentia fortissime rex, qualiter beatus Petrus apostolorum princeps tuæ devotionis affectum, quem pro ejus causa decertans adhibuisti, suscepit, ipsa cunctis liquido vita vestra testatur; scriptum quippe [*Lamb. add. est*], *rota justorum placabilia* (Prov. xv). Libet quippe omnino, excellentissime fili, tuæ bonitati magnas gratiarum persolvere laudes, et nomen Domini pro tam maxima benignitate glorificantes, ex hilarata voce canere: *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitans plebem suam, et redemptionem facere* (Luc. I), cupiens populo suo suscitavit te nobis, Christianissime victor [*Lamb. add. rex*], nostris diebus fortissimum liberatorem. Quid enim aliud quam novum te dixerim Moysen, et præfulgidum asseram David regem, quoniam quemadmodum illi ab oppressionibus allophyorum populum Dei liberaverunt; ita quoque tu, benedictæ a Deo victor, fortissime rex, tuo certamine Ecclesiam Dei et ejus afflictum populum ab hostium impugnatione eruere studuisti.

Benedictus es, eximie fili, a Deo excelso, qui fecit cælum et terram; et benedictus Deus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt: benedicat tibi Dominus pulchritudo justitiæ, et tuos amantissimos natos, meosque spiritalis filios, domnum Carolum et Carolomannum, a Deo institutos reges Francorum et patricos Romanorum, cum Christianissimæ eorum matre, excellentissima regina, dulcissimaque conjugē,

omnium quæ passi erant. Pippinus enim superioribus tribus epistolis incitatus secundo in Italiam venerat, devictoque Aistulpho, ne promissa et sacramenta falleret, ut priori anno, Fulradum reliquerat in Italia, qui singularum civitatum possessione inita, earum claves obsidesque Romam adduxerat: cæperatque pontifex exarchatum et Pentapolim, uti Romam et ejus ducatum administrare. Notissimum historiam apud Anastas. et annalistas persequi otiosum est. Epochæ autem rei tanti momenti non est negligenda. Die, ut aiebam, 24 Febr. an. 755, marino itinere missi pontificii una cum regio attulerunt prædictas litteras in Franciam. Sex, septemve omnino mensium spatio missi eo perveniunt, fit apparatus belli, in Italiam reditur, Aistulphus debellatur, ac Ticini obsessus dare obsides, exarchatum et Pentapolim restituere compellitur. Extremum hoc Septembri aut Octobri mense factum esse, apud Anastasium perspicue habetur, transactæ enim octavæ indictmentis mentio est, quæ usque ad Kalendas Septembres fuebant. Quinque inde menses, excurrunt, spatium satis amplum Fulrado ad singularum civitatum possessionem ineundam nomine sanctæ sedis, cujus legati secum aderant, eamque firmam ac stabilem reddendam eorumdem clavibus super sacratissimum divi Petri corpus collocatis, resque alias agendas quas antequam Roma discederet, fecisse mox videbimus. Ab initio igitur anni 756, apostolica sedes in exarchatu et Pentapoli dominari cæpit, cum ante annos quinque et viginti, ut minimum, Romæ, ejusque ducatus rerum voluntate populorum, potiretur.

fidele Dei, spiritali nostra commatre, tueatur, et in A omnibus protegat; dilatet Deus semen vestrum, et benedict in aeternum, atque solium regni fruendum perenniter concedat, et universam gentem Francorum sub vestra ditione permanentem illasam custodiat.

Vale in Domino, rex benignissime, quia per te sanctae Dei Ecclesiae inimici humiliati sunt, et magna letitia ipsa sancta Dei **108** Ecclesia est relevata, et ejus peculiaris populus jucundatur, et per te benedictus dicitur, pro quo et ejus benedictio super te plenius est effusa, gaudium enim uberrimum in universum orbem terrarum intulisti; magna sunt haec, et omnipotentis Dei laudibus tribuenda, sed inter haec misericordissimi Dei nostri clementiam indesinenter petimus, ut caelesti sui regni gaudia vobis tribuat vicissitudine *.

Quapropter cum magna fiducia, tanquam praesentialiter, coram tuo mellifluo consistens aspectu flexis genibus petens peto te, et omnino coram Deo vivo deprecor, ut jubeas [Lamb. hic et infra, lubeas] firmiter in hoc bono opere, sicut certe confidimus, usque in finem permanere pro sanctae Dei Ecclesiae perfecta exultatione, et ejus populi deliberatione [Id., liberatione] et integra securitate, et plenariam justitiam eisdem [Lamb., Gent., eidem] Dei Ecclesiae tribuere digneris, atque optimum et velocem finem, in causa fautoris tui beati Petri, adhibere jubeas, ut civitates reliquas, quae sub unius domini ditione erant connexae, atque constitutas [Lamb., Gent., constitutae] fines, territoria, etiam loca, et saltora, in integro matri tuae spiritali sanctae Ecclesiae prae-

* Lamb. Gent. Bar. et Cent. habent: gaudio vobis tribuat vicissitudinem.

^b Quarundam civitatum possessionem Langobardorum rex nondum dederat, easque inferius recenset, nimirum Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam (Gabellam, et Hadria non meminit) in Emilia, Anconam, Aurimum, Numanam (Forum Sempromii, et territorium Valense praetermittitur) in Pentapoli. Caeterae omnes ap. Anastasium videndae, dum singillatim enumerantur eae, quarum possessio certa, et in sanctae sedis archivo servabatur. Hanc apud recentiores liquet vocari donationem Pippini, quin etiam Caroli Magni donatio appellatur in Prolegom. tom. II editionis Rom. Vat. (pag. LVII), sed perperam; praedictae enim civitates in ea desiderantur, nec plene Pippiniana donatio ad sanctam sedem pervenit usque ad 774, duodeviginti nempe annis post haec tempora, cum regnabat Carolus Magnus.

^c Geographicae chartae simplex inspectio planum facit, quo jure pontifex affirmet, quiete non posse vivere eos populos qui sanctae sedis dominationi adjuncti erant, sine civitatibus et territoriis, quae fraudulenter ab Aistulpho detinebantur. In Vita Steph. apud Anastas. (sect. 236) legimus, hunc pontificem, qui seq. anno ingente desit vivere, obtinuisse a Desiderio rege, qui Aistulpho successerat ante datam hanc epistolam, Faventiam cum castro Tiberiaco seu Gabellam, et universum ducatum Ferrariae in integrum. At de iis infra ad Pauli epistolas: nunc velim animadverteri semel et iterum proferri a pontifice de cunctis civitatibus exarchatus ac Pentapolis: Quae sub unius domini ditione erant connexae. Inde enim palam est imperatorem, exarchum, aut etiam Langobardorum regem invasorem pro earum domino accipi: ac proinde vocem illam restituere tum hic, tum alibi saepe occurrentem aut referri ad Langobardos

piatis ^b, ut populus Dei, quem a manibus inimicorum redemisti, in magna securitate et delectatione, tuo auxilio adjutus vivere valeat; quoniam et filius noster Deo amabilis Folradus, fidelis vester, omnia conspiciens satisfactus est [Bar. et Cent., satis testatus est], quod nequaquam ipse populus vivere possit extra eorum fines et territoria atque possessiones, absque civitatibus illis, quae semper cum eis sub unius domini ditione erant connexae; peto te, fili, peto te coram Deo vivo, et fortiter **109** conjuro, spiritalis compater, ut in hoc bono opere perfectius maneas, et non hominum blandimentis aut suasionibus vel promissionibus, quod absit, faveas, et in aliam declines partem, sed magis vere timens Deum, omnia quae beato Petro sub jurejurando promisiisti adimplere jubeas, et, sicut coepisti, plenariam justitiam illi impertire.

Etenim tyrannus ille, sequax diaboli, Aistulphus, devorator sanguinum Christianorum, ecclesiarum Dei destructor, divino ictu percussus est, et in inferni voraginem demersus, in ipsis quippe diebus, quibus [Id. add. ad] hanc Romanam urbem devastandam profectus est, post annui [Gent., anni] spatii circulum, ita divino mucrone percussus est, ut profecto in eo tempore, quo fidem suam tentans [Lamb., temerans] diversa piaculi scelera perpetratus est, in eo et suam impiam finire vitam ^d. Nunc autem, Dei providentia, per manus sui principis apostolorum beati Petri simul et per tuum fortissimum brachium, praecurrente industria Deo ^e amabilis viri Folradi ^f, tui fidelis, nostri dilecti filii, ordi-

ipsum alieni juris invasores, aut ad donationem antea factam sanctae sedi: nullatenus autem ad eandem sanctam sedem, ut nonnulli autumant, quippe quae in exarchatu et Pentapoli nullum antea jus habuit.

^d Delendo huic monumento non satis satisfactio monasterii Nonantulanum pro cognato suo Anselmo, et monachorum amicitia ex Anonymi Salernitani consarcinatione historiarum (Chron. cap. 7), cum praesertim scriptor iste saeculis plusquam duobus distet ab Stephano, qui diu perpessus immanitatem Aistulphi, divinam quoque ultionem tot sacrilegiorum ac scelerum advenisse testatur regi Francorum.

^e Vide Bar. anno 756, n. 3 et seq.

^f Si Fulradi opera Desiderius Aistulpho successit, chartas igitur, et chronologos, quos nuper auctores nituntur, aut floccipendere, aut aliter interpretari oportet: ita ut Rachis ante Desiderii inaugurationem, monasterium deseruerit, et cum Desiderio de regno ceriaverit ab exeunte anno 755 ad mensem Martium seq. anni, cum Stephani II et Fulradi opera Rachis in monasterium rediit, et Desiderius regnare orsus est. Ita videntur suadere Stephani verba in ipsis quippe diebus quibus hanc Romanam urbem devastandam profectus est, post annui spatii circulum. Etenim si Kalendis Januarii obsedit Urbem, mense igitur Decembri profectus erat eam versus anno 754, eodemque mense insequentis anni obiit supremum diem. In Vita etiam Stephani ap. Anastasium, quae mirum in modum continet cum hac epistola, coaevis enim auctor scripsisse eam dicitur; continuo post narrationem traditae a Fulrado possessionis civitatum is prosequitur (sect. 254): Dum ergo hac urgeretur, ipse infelix Aistulphus quodam loco in renationem pergens, divino ictu percussus defunctus est. Tunc Desiderius quidam, etc. Equidem in horum

natus est rex super gentem Langobardorum Desiderius, vir mitissimus, et in praesentia ipsius Folradi sub iurejurando pollicitus est restituendum beato Petro civitates reliquas, Faventiam, Imolam, et Ferrariam a cum eorum **110** finibus, simul et jam [Lamb. etiam], et saltora, et omnia territoria. Nec non et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis, et postmodum per Garinodum ducem et Grimoaldum nobis reddendum spondit civitatem Bonam [Lamb., Bononiam] cum finibus ejus, et in pacis quiete cum eadem Dei Ecclesia, et nostro populo semper mansurum professus est, atque fidelem erga a Deo protectum regnum vestrum esse testatus est; et petit nos, quatenus bonitatem tuam deprecaremur, ut cum eo et cuncta gente Langobardorum magnam pacis concordiam confirmare jubeas.

Nam et Spoletini ducatus generalitas per manus beati Petri et tuum fortissimum brachium, constituerunt sibi ducem ^b, et tam ipsi Spoletani quamque etiam Beneventani, omnes se commendare per nos a Deo servatae excellentiae tuae cupiunt, et imminet anhelantius in hoc deprecando bonitatem tuam. Unde petimus te, excellentissime fili et spiritalis compater, ut si praedictus Desiderius, quemadmodum spondit, justitiam sanctae Dei Ecclesiae suae [Ap. Lamb. et Gent. deest suae], reipublicae Romanorum, beato Petro protectori tuo plenius restituere, et in pacis quiete cum Ecclesia Dei, et nostro populo sicut in pactibus [pactis, Bar., partibus] a tua bonitate confirmatis continetur, permanserit cum universa sua gente, jubeas in id quod petit tuas a Deo inspiratas

opinionem ultro concederem. Stephanumque per illud post annui spatii circulum insinuare cum iis dicerem, se minus exacte inire annum spatium, at quae principio epistolae aiebat pontifex, elapso anno, isto in tempore ultra citraque circumdati, tam luculenter definiunt aetatem epistolae, ac proinde Aistulphi casum, ut chartae veteres et chronologi, quorum ope aetas differtur, auctoritati epistolae sint posthabendi. Vide infra col. 147, not. ^c, *epist.* 12.

^a Lamb., Imulas; Gent., Vaventia, Imulas et Ferraria.

^b In catalogo Chronici Farfensis invenitur dux Albuinus, qui praecedit Gisulphum; atque hujus quidem aetas praefigitur an. 760, illius autem nullum usquam indicium, praeterquam hic.

^c Non patitur aviditas quemquam esse gratum: nunquam enim improbae spei quod datur satis est. Ita Seneca (De Benef. l. II, c. 27). Desiderius pontificis et Fulradi opera in solio constitutus, omnium quae cum sacramento pollicitus erat oblitus. Aemiliae quidem seu exarchatus civitates et loca, praeter Bononiam et Adriam, restituit sanctae sedi, quod nuper libri Pontificis auctoritate dixi; sed Pentapolis ne glebam quidem voluit reddere. Id Stephanus experientia edoctus praesagiens Pippini auctoritatem implorat, sed nequidquam.

^d Qui Romanos pontifices horum temporum spectasse solum temporalia dicitant, minus attente legunt has epistolas. Necessitate siquidem urgente, horum quoque satagunt, ut populus tranquillitatem pariant: at praecipua illorum cura est catholicae fidei universa in Ecclesia servandae.

^e Patrimonia sanctorum apostolorum Petri et Pauli, Ecclesiis ab antiquo assignata, et pensa in publi-

caures inclinare; hoc interea anhelantius, ut nimis velociter, eidem Desiderio regi, obtestando, admonendo etiam, et praecipiendo, dirigere jubeas, ut reliquas civitates, loca, fines, et territoria, atque patri-moniam, et saltora, **111** in integro sanctae Ecclesiae reddere debeat, et tale fundamentum et optimum finem in causa ejus imponere jubeas, ut, auxiliante Domino, ipsa sancta Dei Ecclesia secura maneat, usque in finem saeculi, ut plenaria justitia a justo iudice Domino Deo nostro, et memoriale nomen tibi in saecula maneat, vel etiam cunctae Christo protectae genti vestrae Francorum ^e.

Inspiratus autem a Deo nimis festinanter causam sanctae Ecclesiae perficies; quia sunt aliae canonicae causae, quas perficere debeamus, pertinentes ad magnam regni tui laudem, et magnam animae tuae vel cunctae gentis Francorum immensam mercedem; et hoc obnixè postulamus praecelsam bonitatem tuam, ut inspiratus a Deo et ejus principe apostolorum beato Petro, ita disponere jubeas de parte Graecorum, ut fides sancta catholica et apostolica per te integra et inconcussa permaneat in aeternum, et sancta Dei Ecclesia, sicut ab aliis, et ab eorum pestifera malitia liberetur, et secura reddatur ^d, atque omnia proprietatis suae percipiat ^e; unde pro animae vestrae salute, indefessa luminarium concinnatio Dei Ecclesiis permaneat, et esuries pauperum egenorum vel peregrinorum nihilominus rescetur ^f, et ad veram saturitatem perveniant.

112 Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo cum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum, quas ei dederitis ^e, nos cer-

cum aerarium conferri jusserat Isauricus, ut tradit Theophanes (Chronogr. p. 273). Ex iis aureorum 35 millia quotannis percipiebantur a sancta sede: et cum difficilis cepisset illorum exactio esse in Oriente, in Calabritanum et Siculum conversa sunt ab Augustis: ejusmodi erant sub Isaurico, qui sanctae sedi eadem abstulit. Huc respexisse Stephanum nullo dubio. Cumque id faciat in litteris quae Pippino gratias agit de duabus provinciis ditioni sanctae sedis adjectis, conjicio, quidquid utilitatis ex ducatu Romano, exarchatu et Pentapoli perciperetur, non Romano pontifici, sed reipublicae Romanorum cecis-sisse. Etenim in duces, comites, aliaque officia, optimates militum, ipsosque milites questus omnis erogandus erat pro recta administratione rerum. Quamobrem luminaria ecclesiarum, egeni ac peregrini, quos aerarium pontificum fovebat, patrimoniorum sanctae sedis indigebant, quae propterea tum Stephano, tum successoribus aequae civitates cordi fuisse non est mirum.

^f Forsan relectetur; Lamb. legit refectetur.

^e Duo imperiales missi, quorum nomina Georgius Protosecreta et Joannes Silentiarius, ad Pippinum tempore alterius Italici belli euntes, cum exercitu eum profectum esse compierunt. Ille Massilia, quo uterque pervenerat, Ticinum advolsit, et nequidquam molitus regem avertere ab exarchatus concessionem apostolorum principi, re infecta discessit (Anast. sect. 251). Alter Pippini reditum expectasse videtur in Francia: namque colloctum cum rege, litterasque ab eodem ad Copronymum accepisse hinc certo scimus. Ad colloqui et litterarum sententia ipsi pontifici occulta.

tiores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Folradum, Deo amabilem, constituit. Ipse vero dilectus filius noster Folradus in omnibus causis iuxta tuam præceptionem peregit, et maximas gratias illi egimus pro suo certamine, qui videlicet ad vos revertens, omnia qualiter acta sunt, bonitati vestræ intimabit; præsentem vero fidelissimos nostros, id est, Georgium reverentissimum ac sanctissimum fratrem, et coepiscopum nostrum, atque Joannem regionarium, nostrumque sacellarium, petimus, ut hilariori suscipiens vultu, in omnibus acceptare jubeas, et quidquid nostra vice bonitati tuæ locuti fuerint, eis in omnibus credere digneris, atque cum effectu causæ et letabundis nuntiis ad nos remeandos absolvere jubeas. Nam et hoc obsecramus bonitatem tuam, ut nimis celeriter ad nos conjungendum [Bar. et Cent., commigrandum] absolvere præcipias reverendissimum fratrem, et coepiscopum nostrum Wicharium a.

Omnipotens autem Deus in cunctis actibus tuis, excellentissime victor rex, suæ dextræ extensione

Mendum in ms.; legi enim debet *Witharium* qui erat episcopus Nomentanus, ut aiebam ad ep. 7, al. 9, col. 110, n. 4.

^b Lamb. legit: *petiit a nobis Optatus religiosus abbas monasterii sancti Benedicti; et Gent.: abba veneni monasterii.*

^c Carolomannus Pippini frater, ante illius exaltationem, anno videlicet 747 induerat monachum (Ann. Fuld., Anast. Ostien. lib. 1, cap. 8) per manus Zachariæ pontificis; cumque aliquandiu monasterium Soractense incoluisset, ad Cassinense jam instauratum a Petronace se contulerat. Sub Optato abbate, qui an. 751 Petronaci successit, legationis princeps cum aliis monachis ad regem fratrem est profectus, Aistulpho sic volente (Id. evenit anno 753 exeunte postquam Stephanus Ticino in Franciam discessit

A te protegat, tibi que et præsentis vite prospera et post multorum annorum curricula gaudia æterna concedat, faciatque cum tua dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, et vestris meisque dulcissimis filiis maximo gaudio jucundari, et regni vestri gubernacula a Deo vobis concessa perfrui, et qui in præsentis vite regni potestatem tenetis, et jam [Lamb., etiam] futuro in sæculo cum Christo in æternum regnetis, promerentes illam Dominicam promissionem audire: *Venite, benedicti Patris mei* (Matth. xxv); **113** pro eo quod certamen bonum certati estis, cûsum consummatis, fidem servastis. Sumite positas vobis coronas, et accipite regnum vobis ab origine mundi præparatum. Nam et ex hoc præcelsæ, et a Deo custodiæ B excellentiæ vestræ innoscimus, quia petiit nobis Optatus religiosus abbas vestri monasterii ^b sancti Benedicti pro monachis suis, qui cum tuo germano ^c profecti sunt, ut eos absolvere jubeas, sed qualiter tua fuerit voluntas, ita de eis exponere jubeas. Incolumem excellentiam tuam gratia superna custodiat.

mense Novembri, ac seq. anni initio eo pervenit) fratrem ab expeditione Italica revocaturus. Re nequidquam tentata, pontificis regisque consilio in sancti Dionysii monasterio cum sociis substituit, ubi eodem anno moritur. (Baron. 754, n. 7. seqq. Pag., ibid. n. 3, et 755, n. 7. seqq.) Eos socios nunc repetit Optatus. Notandum obiter illud vestri monasterii sancti Benedicti apud Grevetum; nam Lambecius non legit vestri, et Gentilotti veneni forsitan vener. Qui enim Cassinense monasterium dici poterat ad Pippinum regem ulla tenus pertinere; si hisce ex iisdem litteris constat, tum Beneventanos, tum Spoletanos, primum quasi sisse amicitiam regis, ne scilicet illius potentia, ut Aistulphus, obnoxii aliquando essent?

114 DE S. PAULI I EPISTOLIS UNA ET TRIGINTA

DISCURSUS PRÆVIUS.

1. Postquam Stephanus II obiit supremum diem vii Kalendas Maias, anno 757, *Paulus diaconus et in Dei nomine electus sanctæ sedis apostolicæ*, ut est in titulo primæ epistolæ hujus pontificis ad Pippinum (Cod. Car. 12, al. 13) Petri cathedram tenuit (nullo antea exemplo succedens fratri suo) per annos decem et mensem, a die videlicet consecrationis 29 Maii ad 28 Junii anni 767. Causa dilate ordinationis fuit brevissimum schisma, quod cleri pars melior compressit. Equum sane erat ut ei frater succederet, per quem sanctæ sedis ditio tantum habuit incrementum. Verum ut dignitate, ita et laboribus fratrem imitaretur oportuit. Non enim Desiderius rex Langobardorum diu amicitiam Romanorum coluit. Præterea ingens ex Græcia metus quiescere Ecclesiam non permisit. Copronymus quippe expergefactus, ubi exarchatum et Pentapolim, provincias e manibus Langobardorum ereptas, in Romanæ Ecclesiæ potestatem venisse audit, armis atque insidiis non modo eas provincias, sed etiam Romanam, Urbemque ipsam vexare non destitit. Quamobrem intestinis fere incommodis exterisque assidue laborans, vitam ante deseruit, quam sibi subditisque populis tranquillitatem afferret. Omnia hæc patent ex litteris quæ mox sequuntur. Antea tamen nonnihil dicam necesse est

C de iisdem in genere: ut ubi singulas recensuero, nec mihi earum sententia varia, et multiplex molestiam ingerat.

II. Quas hucusque epistolas vidimus, majore ex parte ediderant in lucem Flaccius ac socii Centuriatores anno 1564, atque eorum maximus adversarius card. Baronius in Annalibus Ecclesiasticis: utramque videlicet Gregorii III, Zachariæ unicam, et quatuor Stephani II (7, 8, 10, 11, al. 9, 4, 3, 8, Cod. Car.); 9, al. 6, upote præcedenti perquam similem omittentes; 4, 5, 6, al. 10, 11 et 7 nequaquam cognitæ. Secus est de Pauli epistolis 51. Nam Centuriatores (Cent. viii, cap. 10) totidem se accepisse gloriantur: unde autem, silent. Et quamquam sola earundem argumenta proferant, audacissimis in suis commentariis patefaciunt se illas integras inspexisse. Namque aiunt, exempli gratia, quod Paulus « Petrum substituit interpellatorem pro victoria adversus hostes, in epistola **115** ad Pippinum tertia, et nona » (Cod. Car. 55, 55, al. 45, 50), quæ minime eruntur ex argumentis. Præterea ex epistola 12 quæ falso tribuitur Paulo, cum spectet ad Adrianum (Cod. Car. 60, al. 75), ut ostendam suo loco, eruditorum omnium re-entiorum incuriam patefaciens, hæc proferunt: « Pro regno amplificando in epistola 12 ad Pippinum:

Ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri maiestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum, et victorias tribuat. » Mitto reliqua eorum pulchra commenta; hæc enim satis superque probant eos præ manibus habuisse integras Pauli litteras. Non ita contigit Baronio, qui ingenue rem fatetur (an. 767, n. 1) de 31 Pauli epistolis: « Quorum, aïens, duntaxat argumenta summam præstria et recensita vidimus a Panvino in vitis Romanorum pontificum, easque integras haberi in Vaticana bibliotheca testatur: verum easdem diu quæsitas minime invenire valuimus, ut eas vel furto vel alio aliquo modo inde sublatis existimemus. Cæterum nihil est, quod ejus fides possit in suspitionem adduci, cum et earundem totidem numero argumenta pariter recitent novatores (Cent. viii, p. 725) qui per te magis prolixitate atque multiplicitate pariter, sed magis veritate, non ipsas integras, sed ipsarum argumenta tantummodo edidit. »

III. Hunc Baronii locum Gretserus transtulit in suam præfationem ad Codicem Carolinum; at quia Baronii diligentiam fugit ejusmodi argumentorum vera indoles, et Greterii de iisdem sententia lucis indiget, operæ pretium me facturum puto, si hanc historię partem explanavero. Onuphrius Panvinius de Romana historia profanaque omni eruditione optime meritus usque ad annum 1553 ad ecclesiasticas res animo non converterat. Tum vero Marcelli Cervini Cardinalis suasu hujusmodi studii totum se dedit, brevique octo annorum spatio nonnulla in lucem edidit de pontificibus et cardinalibus: præcipue vero conscribendis effuse vitis eorumdem, quas a Baronio laudari vidimus, operam navavit. Suimet testis ipse est in editione historię pontificum Platine Venetiis apud Michaelæ Tramezinum anno 1562. Etenim in nuncupatoria ad Pium IV epistola, quam dederat præcedenti anno, cum prælo commisit ejusdem Platine historiam cum suis notis, et additionibus: « Donec ederem, inquit, ea quæ ego maxima jam ex parte eodem argumento conscripsi. » Et initio suæ additionis ad lectorem: « Librum ipsum longe locupletissimum accuratissima diligentia jam magna ex parte concinnavi, quo Romanorum pontificum et cardinalium, quorum 116 memoria exstat, Vitas effuse scripsi; atqui cum res magni et difficilis negotii sit, non ita facile, quamquam jamdiu multumque in eo elaboraverim, confici potuit. » Quam recte arduum negotium exaggeret, inde discimus, quod morte admodum immatura præventus anno 1568, tantum opus non confecerat. Exstat illud hodie pluribus voluminibus comprehensum in biblioth. Vat. (Cod. n. 6104), quo est collatum ex dono P. Ciacconii die 25 Septembris an. 1592, ut præfixa operi memoria docet, et a sancto Gregorio Magno exordium ducit.

IV. In tertio ejus volumine (fol. 1125) ubi agitur de Pauli gestis, pauca hæc visuntur: « Scripsit Paulus epistolas plures ad Pippinum et Carolomannum reges, ad exercitum Francorum, et ad alios quosdam, ex quibus una et triginta in bibliotheca Vaticana exstant, quarum brevissima argumenta adjiciam. » Mox sequuntur singularum argumenta « summam præstria, et recensita, » quæ vidit Baronius sancte Romanæ Ecclesiæ tum bibliothecarius a Clemente VIII designatus: quare cum octavum Annalium volumen anno 1599 evulgavit, in quo agit de Pauli rebus gestis, Panvini etiam mss. codices accesserant ad eam « magnam rerum copiam, » quam se concessisse aiebat in nuncupatoria Tom. I ad Sixtum V an. 1588, « tanquam in aliquam cellam penariam, præsertim contra novatores nostri temporis pro sacrarum traditionum antiquitate ac sanctæ Romanæ catholicæ Ecclesiæ potestate. » Duo autem doctissimi scriptoris diligentiam fugisse videntur: bibliothecæ Vaticanæ veteris conditio et Panvinianæ illorum argumentorum recensio causæ.

V. Ad bibliothecam quod attinet, hanc instrui coi-

ptam a Nicolao V Sixtus IV perfecit, Panvino eodem teste in hujus Vita, quæ prima est ex adjunctis ad Platina: « Bibliothecam Palatinam, aït, in Vaticanam toto terrarum orbe celebrem, Platina præfecto, advectisque ex omni Europa libris, construxit, certosque proventus, unde custodes et librarii Græci, Latini, et Hebraici mensura salaria, quibus ali possent, haberent, librerie emerentur, assignavit: opus omnium præclarissimum et pontifice maximo dignum. » At perpetuæ librorum in bibliotheca permanentiæ cum prospexisse non constat, quemadmodum post annos plusquam centum Sixtus V bibliothecæ novæ, et loco et librorum congerie longe præstantiori, atque antiqua illa celebriori consuluit. Ea propter Panvinius idem alibi (Cod. Vat. n. 3924) catalogos librorum descripsit, qui ab Innocentio VIII temporibus in bibliotheca erant, at suo ævo nequaquam reperiebantur. Inter hujusmodi libros codicesque a bibliotheca Palatina ereptos Pauli litteras haud numerari 117 video. Quin etiam Panvinius ex eodem disco, in bibliotheca Vaticana esse, et cum Pauli Vitæ scriptis mandabat, et cum Adriani res gestas enarrabat, ante annum videlicet 1561. Eo si quidem anno, ut supra vidimus, fatebatur Pio IV et lectores admonere, se maxima ex parte pontificum historiam confecisse. Cumque hæc per decem fere sæcula excurrere deberet a sexti nonagesimo, Gregorii Magni primo ad sextum decimum jam provectum, quæ si florebat; ne duo quidem sæcula maximam operis partem ab eo vocari nec dici, nec cogitari potest; neque enim fas est mendacii tantum virum arguere, aut hebes adeo ingenium illi tribuere, ut lente admodum graderetur longo suscepto itinere. Itaque pro certo haberi debet, pontificias eas litteras in bibliotheca Vaticana seu Palatina existisse ante annum 1561. Inde autem quid de iis evenerit triginta illis annis, qui 1592 præcesserunt, cum Vaticana bibliotheca nova opus illud Panvini adeptæ est, ac quomodo perierint, divinandum aliis relinquo.

C VI. Equidem Panvinianæ recensiois causas aperiam, quas præteritis aiebam Annalium Ecclesiæ principem. Anno 1564 in lucem prodit Centuria illa viii, cujus capite 10 et Pauli epistolarum 31 et Adriani 44 argumenta eadem perleguntur quæ habet historia Panviniana. Ne verbum quidem mutatum videre est, præterquam in earundem indicatione, quam rem data opera esse factam nemo non dixerit. Et sane: « Scripsit, inquit, Paulus epistolas plures ad Pippinum, ad Carolomannum, et ad exercitum Francorum, et ad alios quosdam: unam et triginta mss. accepimus. » Ista si conferas cum iis quæ supra afferebam ex Panvino, detractum videbis reges, ignota nobis ex causa; et pro, in Biblioth. Vat. exstant, dictum accepimus. Perinde est de Adriani epistolis: Ubi enim Panvinius (fol. 1156) scripsit: « Exstant in biblioth. Vat. 44 ejus epistolæ ad Carolum regem scripte, quarum argumenta indicare operæ pretium erit, » Magdeburgenses aïunt: « Accipimus ejus 44 epistolas mss. ad Carolum, quarum argumenta indicare operæ pretium duximus. » Quis vero hinc non videt, male feriatum aliquem fortasse amanensem, certe falsum fratrem, Panvini laborum exemplum clam misisse ad Centuriarum scriptores, uterentur, abuterenturque; modo auri sacra fames expleretur? Ex magna utrinque similitudine et convenientia Gretserus offecit, Magdeburgenses Onuphrianum codicem vidisse. « Quæ enim, aït, his lavernionibus, eorumque subadiuvitis et administris, bibliotheca non patuit? » Fallitur vero, dum putat, Magdeburgenses, « pro more 118 suo calumnias nonnullas interspersisse. » Nam Panvinius synopses illas exscripsit ex cod. Vat. quales apud Centuriatores leguntur; et quæ Gretsero videntur calumnice, nullum alium norunt auctorem præter Panvini, qui ex illo codice ipsissimas eas excepit, non animadvertens, quandoque vocem aliquam, in pravum sensum retortu facilem, iis inesse. Ubi autem Lipsiæ preli-

commissa vidit quæ, aut nimis libere, aut minus accurate scripta fuerant, ea secundis curis emendavit.

VII. Hæc profecto est recensio cuius meminit Baronius. Est est quod mirer, tantum virum haud vidisse, argumenta illa quemadmodum scripta primum fuerant a Panvinio, prorsus reperiri apud Magdeburgenses. Voces siquidem deletæ, aut in fine additæ, ut nihil dicam de superpositis seu interjectis; litteræ item aliquot, vel additæ, vel detractæ in codice Panviniano evidentes adeo sunt, ut in legentis oculis per se ipsæ incurrant. Quamobrem editionem Magdeburgensium conferenti cum ms. codice Panviniano, tanta utrinque similitudo et convenientia erit evidens, ut miraturus mecum sit Baronii diligentiam hæc in re minus accuratam. De Gretseri allucinatione nil aliud dico, quam veniam adhibendam esse viro doctissimo, qui Panvinianum codicem non habuit ob oculos, sed Baronii sententiam amplexus, id tantummodo adiecit quod acies ingenii rerumque ecclesiasticarum diuturna tractatio proferebant suaserunt. Quamobrem calumniarum genus, quod novatoribus bona fide impactum in Panvinium recideret, ita interpretari oportet, ut verba et dicta quæ Gretserus insinavit, illorum ore prolata, quorum prava intentio est in omnibus quæ sedem apostolicam, in multis quæ catholicam religionem spectant, calumniæ videantur et sint; at catholico scriptori summa primum cum fide exceptis ex codice, deinde diligenter emendatis, ne forsitan ita prelo committerentur, imprudentis magis quam calumniarum notam inurendam putemus.

VIII. Huc accedit quod vir ille doctissimus, fervescens adhuc ætate, necdum conscribendis Ecclesiæ rebus assuefactus, non eas tantum synopses seu argumenta litterarum alicubi inconsiderate scripta excepit, sed ipsemet totam pontificiam historiam hæc illac parum caute dictis resperserat. Quare illam castigationem ubique reddidit secundis curis videre est in mss. Vaticanis codicibus. Neque id mirum: nam Baronius cum ad scribendos Annales adiecit animam, per annos triginta Ecclesiæ rebus navarat operam, quod proprio ore fatetur in tom. I, epistola dedicatoria ad Sixtum V. « Cum jam sex lustri ipsa ecclesiastica historia **119** fuerit a me septies ordine temporum repetita. » E contrario Panvinius ipso in ecclesiasticarum rerum tyrocinio pontificiam illam Historiam composuit: quod ipsemet ante suam additionem ad Platinam testatur, lectorem ita monens: « Ante annos circiter octo, hortatu Marcelli card. sanctæ Crucis, quem postea summum pontificem vidimus, cui ego me tunc temporis in clientelam totum dederam, beati et sanctissimi illius viri virtutes admiratus, ab historiis profanis conscribendis, ad ecclesiasticas res usque ad ea tempora a paucis aut leviter tentatas, aut omnino neglectas, tractandas et explicandas animum converti. »

X. Synopses illas diligenter excepi omnium oculis subjecturus: at quia maxima occurrit discrepantia inter illas et Codicis Carolini epistolas, alix siquidem alio ordine digestæ sunt, atque utrobique chronologia minus recta est, subjicere singulas epistolis suis deliberavi, quas ad annos fere certos deducere conatus sum, nimium libere vagantes apud eruditos aliquot recentiores, qui temporis incerti erosionem nacti, ad suas opiniones asserendas, loco eas movere impune posse rati sunt. Neque id putet aliquis per me fieri, ut meo ac lectoris otio abutar. Brevis quidem via incedi posset monendo, quod synopses, seu argumenta litterarum, quæ primo scripsit Panvinius, ipsissima illa sunt quæ apud Centuriatores summa cum fide referuntur; quæ autem Panvinius idem recensuit, Baronius primum in suis Annalibus evulgavit, indeque in collectionem Conciliorum translata sunt. At cardinalis doctissimus religioni non habuit, aut verbum, aut sententiam quandoque aliquatenus immutare, aut emendationes non omnino sequi. Exemplo sint quæ impræsens excerpto ex Pauli epi-

A stolis juxta recensionem. Legitur in prima (Cod. Car. 12, al. 13): « Amicitia ab eodem Stephano cum Francis contracta. » Baronius mutavit « inita cum Francis. » In octava (Cod. Car. 25, al. 34) ait Panvinius: « Imperatorem Græcum in armis, ut Ravenatensem exarchatum et Romam recuperaret, esse narrat. » Baronius partim primæ lectioni, partim correctioni adhærens, « in armis esse, » ait, « et Ravenatensem exarchatum et Romam recuperare velle narrat. » In undecima (Cod. Car. 24, al. 31) Panvinius rumorem spargi dixit « ab inimicis: » Baronius, « ab amicis. » Denique in decima quinta (Cod. Car. 13, al. 27) Panvinius: « Quinta decima per Wilfardum coepiscopum (quem Pippino exemplo fratris Stephani commendat) scripta, laudes continentur. » Baronius: « scribens, iis litteris laudes continentur. »

120 X. Argumenta eadem, ut aiebam, ex Baronii Annalibus in collectionem Labbeanam sunt translata. Sed quam diversa eorum pleraque a Panvinianis ibi leguntur! Labbeus siquidem, quod Baronio haudquaquam evenit, Carolini Codicis editionem, quæ sexto post hujus mortem anno in lucem prodit Ingolstadii, versare potuit, et si qua minus clara minusque exacta reperit argumenta, pleniora ac lucidiora emittere, quod sane ab eo factum videre est (Conc. tom. VI, p. 1672, 1756 seqq.). Et vero dum iisdem et ipse epistolis serio perlegendis insisterem, ut synopses ampliores atque explicatiores conficerem, ad Codicis Carolini sextam et quinquagesimam, Adriani vicesimam quintam, perveni, quæ mihi est 71, et agit de Sabinensi patrimonio integre restituendo. Id autem patrimonium in editione Gretseriana dicitur *Ravennense*, et in Lambeciana *Ravennense*. Cumque ex novissima recensione Gentilotti essem admonitus, nullam adhiberi majusculam in contextu illius Codicis, facili negotio assecutus sum causam corruptæ lectionis. Nam Mabilionius (Suppl. ad Dipl., pag. 70) exhibet specimen scripturæ Romæque Longobardicæ, quæ Adriani ævo erat usui, ex authenticis litteris ejusdem pontificis in phylira, quæ servantur in archivo Corbeiensi. In earumdem scriptura tantam vidi similitudinem inter s et r, ut facile unum pro altero sumi possit. Præterea vidi a pro b frequenter adhibitum, ac demum i perpetuo absque puncto. Ea propter venia mihi videbatur adhibenda excipienti Adriani litteras ex autographis, cum Carolus in Codicem referri eas voluit. Panvinius ipse, quod majus est, eandem rem peccavit: nam legens in synopsi: *Patrimonium sancti Petri apud Ravennatenses*, ipsemet secundis curis posuit: *Ravennates*. Quod quanto sit proximum intervallo sententiæ litterarum, simplex earum lectio planum facit. Nam, præterquam quod Ravennæ patrimonium Gregorii Magni tempore celeberrimum, cuncto exarchatu nunc addito pontificiæ ditioni, non erat cur repetetur; Adrianus alibi (ep. 59, al. 49) perspicue agit de *Sabinensi patrimonio* inter alia quæ restituenda erant, *Ravennatensi* nullatenus memorato.

XI. Quid autem plura? Labbeus, inspectis epistolis, questioni finem attulit, synopsis hanc exhibens: « Quod integrum sancti Petri patrimonium Sabinense contraditum non sit: idque testificatos regi ipsius missos Itherium et Maginarium, si apprehensa ejus dextera jurare jubeantur. » Quam rem siluisse Papiam censoremque ejus nuperum P. Mansium est quod mirer, cum præcipue videam Muratorium, qui nullam præterit occasionem labefactandi pontificum dominationem in **121** exarchatu, monuisse (Annal. 778) pro *Ravennatense* legendum *Sabinense*. Quod quidem haud fecisset, nisi sententia litterarum coactus; nam, Pippini donatione exarchatus et Pentapolis ob eandem causam admissa, dominium sanctæ sedis in dubium revocat, ac pene convellit. Vides animi gratia Annales Italicos, an. 1017, 1026, 1034, 1198, 1239, 1240, 1249. Quæ autem melior occasio illi potuit offerri, quam patrimonii Ravennatis repetitio

per Adrianum facta? Ceterum Labbeanus ego sinopses Panvinianis posthabendas censui duplici ex causa. Primum quia illæ, utcumque virescentes, litterarum tamen sententiam non plene continent. Deinde quia Panvinianæ, utcumque apud Magdeburgenses inveniantur quales scriptæ primum fuerunt, et apud Baronium juxta recensionem ab auctore factam, nullibi tamen sincera tam primis quam secundis curis habentur, præterquam in codice Vaticano, unde primum per me prodire in lucem dici possunt. Hactenus de litterarum argumentis, nunc de ipsis litteris.

XII. Numero eæ quidem fraternas superant; varietate etiam rerum quas continent ubiores iis sunt. Ad apostolicæ autem sedis ditionem quod attinet, nil novi afferunt, tametsi locorum ac rerum restitutiones aliquot memorentur admodum lucerte atque obscuritatis plenæ. Exempli gratia: testatur Paulus (ep. 18, al. 45) Desiderium reddere promissæ civitates *Imolam, Bononiam, Auximum, et Anconam*, sed fidem postea fefellisse. Aliibi (ep. 20, al. 21) loquens de patrimoniis, juribus, locis, finibus ac territoriis: « Ex parte quidem, inquit, eadem iustitias nobis isdem Langobardorum rex fecisse dinoscitur, et reliquas omnes iustitias se proflitetur, atque omnino spondet nobis esse facturus. » Cumque (ep. 21, al. 25) per Georgium episcopum de tot beneficiis gratias agat Pippino, creditur est Desiderium stitisse promissis, pro certo autem affirmari non potest. Quorum similia alia occurrunt. Quamobrem Paulum fuisse feliciorum Stephano fratre suo, quamquam duplo longiorem pontificatum gesserit, nec dici, nec cogitari debet. Quandiu enim vixit, pro vindicanda sancti Petri ditione adversus ejusdem Langobardorum regis inconstantiam laboravit. Quin etiam a Grecis quandoque timuit pro ipsa urbe Roma (ep. 25, al. 34); sæpe pro exarchatu et Pentapoli (ep. 26, al. 28; 35, al. 30; 36, al. 32; 38, al. 24); epistolas harum rerum testes (cum careant nota temporis, præter unam, aut alteram) auctores proprio arbitratu pro aliis aliorum opinionibus disponunt. Inde vero detrimenti nihil inferitur ditioni apostolicæ sedis: **123** nulla siquidem accessio, ut aiebam, Pauli tempore facta eidem est. Antiquæ autem ditionis, seu Romæ et ejus ducatus, necnon ejusdem per Pippinum regem amplificatæ primum anno 754, cum pactum seu diploma donationis editum confirmatumque est Carisiaci; deinde 755, cum possessionis civitatum exarchatus et Pentapolis a Fulrado initæ locupletis testimonium fuerunt singularum obsides, et earum claves; ejus, inquam, ditionis tot fere sunt monumenta certa quot epistolæ. Paulus siquidem æque suas appellat civitates Romanæ provincie atque exarchatus et Pentapolis; quemadmodum expresse factum de utraque ditione comperimus (ep. 39, al. 44) ubi de novis Langobardorum molestiis queritur: « In civitate nostra, inquit, Synagallense pergentes, ferro et igne quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt. . . Similiter et in partes Campaniæ, id est castro nostro, quod vocatur Valentis, hostiliter irruentes, » etc.

XIII. Ad earundem epistolarum auctoritatem quod spectat nullum reor ex veteribus monumentis validiori niti fundamento quam istas Pauli præsertim et Adriani. Unam et triginta videmus in Codice relatæ esse; totidem in Magdeburgensium manus ex codice Vaticano pervenerunt; nullumque has inter atque illas discrimen reperitur, præter argumenta seu synopses, quarum tamen nonnullæ conveniunt inter se. Nam petite ex epistolæ cujusque visceribus, licet parum accurate, nonnullam quandoque similitudinem natæ sunt. Dixi utrobique unam et triginta existere, quæ res primo aspectu falsa esse videtur: dux enim et triginta numerantur in Codice; una minus apud Magdeburgenses seu in cod. Vat. Panvini. Quam rem fortasse ali-

quis mirabitur. At animadvertere etiam oportet, quod trigesima et trigesima tertia Carolini Codicis, quæ in Vaticano est nona et nobis trigesima tertia, sunt una eademque epistola duplici exemplo conscripta, quæ semel prolata a Panvinio et aliis, illarum numerum æquat, una et triginta utrobique remanentibus. Ex iis autem utrinque unam remove oportet, quæ ad Paulum pontificem non refertur, nimirum trigessimam sextam Cod. Car., quam senatus populusque Romanus ad Pippinum dederunt; et duodecimam Cod. Panviniani, quæ, ut aiebam supra (num. 2) irrepsit inter Paulinas, cum certe inter epistolas Adriani debeat recenseri, quod fit in Cod. Car. (ep. 60, al. 73). Ita admiratio omnis cessat circa epistolarum numerum. Aliunde item admirationis aliquid superveniens, nimirum ex argumento illo epistolæ non relatæ in Codice, quod exstat inter epistolas 21 et 22 Codicis Carolini, prorsus evanescit: quippe exemplum est epistolæ 15 (nobis 18), ut dicam in notis.

123 XIV. Ea vero epistola 18, seu 45, non parvi momenti est: namque Paulus ducem Spoletani ac Beneventani conditionem ante Desiderii electionem enarrat: « se, inquit Pippino, sub vestra a Deo servata potestate contulerunt; » deinde subdit utriusque vices, et quomodo Liutprando Beneventano duci succensus erat Arichis (11) ab eodem Desiderio, anno videlicet 758, quo spectat ea epistola. Quare uterque dux, Paulo pontifice, subjectus iterum fuit Langobardorum regi, neque amplius ad Pippinum rediisse illos constat; imo ne in Caroli quidem potestatem venit Arichis, ut Erchempertus testatur, cum reges Langobardorum sunt ex: cti, Desiderio nimirum captivo in Franciam ducto, et Adelgisio illius filio Constantinopolim fuga elapso anno 774. Tunc enim principis titulo assumpto, regis instar Beneventanum ducatum administravit, quoad Carolus expeditione in Beneventanos suscepta an. 787, sibi cum ducatum subiecit, qua de re agam in litteris Adriani. Erchemperti verba de principatu Arichis sunt hujusmodi: « N. S. Hic Arichis primus Beneventi principem se appellari jussit, cum usque ad istum, qui Benevento præfuerat, duces appellarentur; nam et ab episcopis ungi se fecit, et coronam sibi imposuit, atque in suis chartis, scriptum in sacratissimo nostro palatio, in finem scribi præcepit. » Anonymus Salernitanus (cap. 9) luculente hujusmodi principatus initia illat cum excidio regni Langobardici, sive, ut melius dicam, cum Desiderii dejectione: « Atque ipse Carolus rex, inquit, firmatus est totius Italiæ. Solus dux Arichis Beneventi remansit, jussa ejus contemnens, pro eo quod capiti suo pretiosam deportaret coronam. » Atque Arichis ab an. 758, cum dux fuit constitutus a Desiderio, cujus etiam filiam uxorem duxit, usque ad 774, cum socer est ejectus, omnem subjectionem professus fuit Langobardorum regi. Ac propterea Paulus sibi metuens a Grecis, Pippinum orat (ep. 25, al. 34) ut Desiderium moneat periclitantis Ecclesiæ, quare tum ipse opem ferat Romanis, tum præcipiat « Beneventanis atque Spoletinis, seu Tuscanis » ecclesiasticæ ditioni finitimus, ut idem faciant.

XV. Quæ cum ita sint, assequi mente non possum, cur nec Panvinius, nec Gretserus, nec Labbeus, nec Pagius (Baronium excipio, qui litteras non vidit), neque eruditi alii seuserint, synopsis illam, seu argumentum epistolæ duodecimæ inter Paulinas, ad ejus pontificis ætatem referri non posse. Et vero argumentum illud sic fuit: « Duodecima narrat de Beneventanorum injuria. Petit ut Pippini litteris eos increpet, et si nolint parere, ut consentiant in expeditionem **124** contra eos institutam. » At generale istam incuriam omittamus: Eruditi illi omnes, ne Baronio quidem excepto (cui tamen hand presto erant litteræ Carolini Codicis, quas consulere oportuit), viderunt apud Magdebur-

genses (*Cent. viii, cap. 10*) pauca hæc ex his litteris desumpta: « Et pro regno amplificando in ep. 12 ad Pippinum, ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri maiestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum, et victorias tribuat. » Hæc vero totidem verbis expressa leguntur in Adriani epistola (60, al. 75) quæ in Cod. Carol. nullum præsefert argumentum. Quomodo ista irrepserit inter Paulinas in Cod. Vat. equidem non quæro: at vagantem revoco ad suam sedem, scriptamque comperio an. 777, cum Carolus Saxonicum bello implicitus, atque Hispanicum meditans contra Saracenos, duci Beneventano audiendi occasionem præbuit. Præsertim id facio ut libertatem eorum redarguam qui multas ex his epistolis, suas opiniones tuendi causa, loco moverunt, totamque ejus ætatis historiam depravarunt; at si qua jure movenda erat, id suadente rerum serie quas continet, aut religioni duxerunt eam attingere, aut re inexplorata intercidisse eam temere pronuntiarunt.

XVI. Nonnullas vere intercidisse idem pontifex Paulus affirmare videtur in epistola nuper laudata (*ep. 18, al. 15*); nam multum diuque vexatus a Desiderio, ita Pippinum alloquitur: « Ecce jam duas apostolicarum litterarum assertiones ex vestra clam per maximam industriam misimus, et ignoramus si ad vos ipsæ pervenerint litteræ: unde ambigimus ne a Langobardis comprehendantur. » Quas pervenisse constat, ut dixi, ex argumento earum in Codice relato inter vigesimam unam et vigesimam secundam. Subjungit autem Paulus se alias dedisse (*ep. 17, al. 20*) ex Desiderii voluntate, candide affirmans: « Ideo istas litteras tali modo exaravimus, ut ipsi nostri missi ad vos Franciam valeret transire. » Cujus postea exemplum imitatus est Stephanus III (*ep. 45, al. 46*) magno cum posterorum incommodo, nam Stephanus haud monuit alios litteris regem, Pauli exemplo, ut confictis ejusmodi litteris nullam fidem adhiberet. Idcirco recentiores falsi arguere maluerunt historicum ap. Anastas. vera narrarent, quam pontificis litteras rem falsam continentes; quippe harum sententiam suæ opinioni accommodatorem deprehenderunt. Cæterum Pauli prædecessorum epistolis jussu Caroli Magni in Codice hunc relatæ accedit fides ab earum exemplis a Baronio editis ex Codd. Vatic. Paulinæ singule circa sæculi sexti decimi dimidium in bibliotheca Vaticana erant, Panvinio id testante: 125 cumque pari numero et Romæ et in Francia essent, vix credibile est nonnullas interisse. Si quæ autem exiderunt, mentio earum occurrit in aliis subsequentibus; ita ut, præter ea quæ missorum fidei semper committebantur, nihil desiderandum restet.

XVII. Itaque id conandum mihi erit, ut hisce ex epistolis historiam pontificiam educam, tam versutis novatorum interpretationibus, quam dubiis falsive aliquot recentiorum opinionibus defecatam. Facili id quidem negotio præstari posse quis putet vagantes plerasque epistolas juxta rectum temporis ordinem digerendo. At quis earum, magna ex parte silentium res præcipuas, ætatem certam deprehendat? Quis responsalium acribus demandata divinet? Quis adnexarum quodque litterarum sententiam integram teneat? Duobus tantum spectatis res posse confici mihi videtur. Primum ad catholicam fidem sacramque imaginum cultum pertinet, alterum ad ditionem sanctæ sedis. Hinc autem initium sumens, harum litterarum auctoritate decennalem historiam continentium decerno, nullam ecclesiasticæ ditioni accessionem per totum id spatium esse factam: quare aliud in epistolis Pauli non inveniri quam antiquam sanctæ sedis ditionem, seu Romanum ducatum, ejusque incrementum ex Pippiniæ donatione, qua exarchatus et Pentapolis continentur. Hos infra limites versari Pauli epistolas Adrianus

A testatur (*ep. 51, al. 54*). Is enim post Langobardos exactos ab archiepiscopo Ravennate molestiam excussurus, scribit Carolo: « Quemadmodum tempore domini Stephani papa, qui illic Franciam profectus est, cui et ipsum exarchatum traditum est, ita et nostris temporibus cum sub nostra potestate disponere atque ordinare volumus. »

XVIII. Ex quibus etiam patet meliorem exarchatus conditionem sub Stephano fuisse quam sub Paulo. Nihilominus nullam aut a Langobardis aut a Græcis civitatem Paulo ablatam esse comperio. Devastationes tantum et prædæ inter Romanos et Langobardos factæ inveniuntur: quare utrinque res repetitas constat (*ep. 29, 38, 39, 40, al. 17, 24, 14, 26*). Præterea fines, territoria, patrimonia a Langobardis, fallendi artem callentibus, nunquam plene restituta occurrunt (*ep. 18, 20, 33, 42, al. 15, 21, 50, 19*). Civitates omnino quatuor ex his quarum neque obsequia diti ab Aistulphi legatis, neque claves traditæ, quæ in confessione beati Petri ponerentur, recenseri video (*ep. 17, 18, al. 20, 15*): neque initium earumdem possessionem Paulo pontifice invenio. Hinc tamen colligi posse arbitror quod reliquis omnes aut prædecessor Stephanus ab Aistulpho, seu Desiderio, aut ipse Paulus 126 ab hoc supremo Langobardorum rege obtinuerit. Rei argumentum locupletissimum ab Augustis Orientis suppetit, qui nullam lapidem non moverunt, ut amissas ab impetatore et socordiam ditiones apostolicæ sedi eriperent. Si quidem frequentibus legationibus Francorum regis benevolentiam capere, et calumnias a Romani pontificis amicitia enim avellere non semel moliti sunt (*ep. 57, 40, al. 20, 26*). Præterea exarchatum et Pentapolim, ipsamque urbem Romam, se aggressuros dictantes, magnumque armorum apparatus jactantes, pontifici duntaxat et, Romanis metum incussere (*ep. 25, 26, 27, 28, 53, al. 54, 28, 57, 42, 50*). Jacientes, inquam; nam usque ad Adriani tempora minitanti tantum sunt Romanis. Tum vero cum Beneventanis Langobardis juncto fœdere, ostentæ restituendi Adelgisti in regnum majorum, ad arma etiam, conatu licet inutili, ventum esse ex Adriani epistolis constat.

XIX. Ad catholicam vero fidem et sacram imaginum cultum quod attinet, summa fere omnium epistolarum hujus sancti pontificis est catholicæ fidei, ac traditionis Patrum defensio; namque hoc vocabulo sacras imagines designat. Quamvis enim Pippiniæ donationis satageret, ut æquum erat, non ærari opulentiam, ut nonnulli arbitrantur, sed populorum salutem spectabat, ne scilicet in Græcorum potestatem redeuntis, illorum heresi contaminarentur; quam plene potestatem populi ipsi everantes, pontificiam dominationem appetebant (*ep. 15, al. 36*). Hinc est quod patrimonia cæterosque proventus ad pauperum ac peregrinorum sustentationem addictos, necnon ad fovendam ecclesiarum lumina aliasque erogationes non paucas nec modicas necessarios, impensius etiam quam civitates et loca ditionem amplificantiæ, repetentem videre est hunc pontificem et ejus successorem Adrianum. Catholicam autem fidei non solum in Occidente, sed in Oriente etiam, conservandæ prima et potissima ejus cura fuit. Quam rem apprime testatur gaudium illud ingens quo fere exultans litterarum Cosmæ patriarchæ Alexandrini exemplum Pippino transmisit, ut de orthodoxa fide apud Orientales acerrime ab episcopis vindicata secum lætaretur, eoque magis ad propugnandam in Occidente incumberet (*epist. 31, al. 55*). Nec non lætitia plena epistola alia ad Carolum et Carolomanum (*epist. 30, al. 40*), cum legato ex Francia Romam redeunte ex eorum litteris accepti, imituros patrem in constanti atque perpetua catholice fidei et sanctæ Ecclesiæ defensione. Hæc sane conveniunt cum sanctissimis hujus pontificis moribus, quos 127 apud Anastasium scriptos nemo inobservatos præterit; et cum eo cultu quem

catholica omnis Ecclesia, postquam mortalem vitam cum celesti commutavit, illi tribuit. Nosque ejusdem paternam domum in ecclesiam, cui cognomen sancti Silvestri in Capite, conversam, quam scilicet incolebant Græci monachi ab iconomachis expulsi, hodieque suspicientes, dicacitatem novatorum ridemus, falsasque aliquot recentiorum ex nostris opiniones miseratione magis quam admiratione dignas judicamus.

XX. Et vero cuinam stomachum non moveant hujusmodi opiniones, quæ si serio expendantur, a novatorum dicacitate profectæ esse comperientur? Pudet me ea referre quæ typis vulgata Italico idiomate ab omnibus legi possunt. Unum silere non debet, quod sinceris sancti pontificis sensibus parum concinne, ut ea ferebat ætas, expressis esse abusus novatores, quæ celestium consortio frui nefas erat, nihil miror: at ingenti dignum admiratione mihi videtur, scriptores catholicos indignitatem istam imitatos. Sed præstat excerptum de epistolis sermonem prosequi. Quantam quis adhibeat diligentiam ut Paulum Romæ principem fuisse neget, ancipiti aliqua ejusdem sententia ex una et triginta epistolis excerpta, inanem ludit operam. Tricesimus jam annus flebat, cum sancta respublica, seu Roma et ejus ducatus, imperiale jugum excusserat legitima ex causa religionis; quarto inde anno eadem respublica a Francorum rege magnum habuerat incrementum, exarchatu et Pentapoli antiquæ ditioni adjunctis; cum Paulus ad beati Petri cathedram ascendit: ductui Neapolitano, tum maxime angusto, qui unus, præter ultimam Calabriam et Siciliæ insulam, Græcis in Italia remanserat, dux Stephanus præerat, qui in primo sui regiminis ingressu præcepit dari pecuniam sui redditus domino papæ, et quod unusquisque debitam obedientiam Romanæ Ecclesiæ exhibeat. Quapropter valde amatus fuit ab eodem domino papa, et promisit quod si contingerit quod dominus imperator mitteret adversus Romam suos milites, ipse quoque adiutorium ferret ei cum suis militibus: et docet Chronicon Neapolitanum a cl. Pratlilo editum (*Hist. Langob.* tom. III, p. 32), cum scriptore synchrono Pauli gestorum apud Anastasium consentiens. Quæ Neapolitani ducis societas cum pontifice spem omnem Græcis auferebat mediterranea tentandi. Præterquam quod exarchatu adhuc stante, neque Eutychius exarchus cum fœderato rege Langobardorum prævaluerat adversus Romam; neque exilaratus dux Neapolis resistere potuerat Romanis; imo sua nece suorumque captivitate exemplum dederat posteris, ne Græcorum accisas Italix res excitare audent.

128 XXI. Quamobrem, ubi Paulus audivit Græcos parare classem adversus Ravennam et Romam, quævisit id quidem per Pippini auctoritatem auxilia a Spoletanis et Beneventanis, Tuscanis etiam adjunctis, ut vim repelleret: causas vero addens cur Græci ista molirentur, non defectionis meminuit Romanorum a Græcis, nec recentis Ravennatum ac Pentapolensium adjectionis veteri ditioni factæ, quibus haud dubie Græcos moveri oportuit, sed potissimum adduxit causam unde defectio ipsa, incrementa domini, et præsertim amicitia et societas cum rege Francorum nata erant; catholice nimirum fidei et sacrarum imaginum insectationem (*epist.* 25, al. 34). Quæ plane causa, utcumque minus commodè audiat apud novatores atque eos qui, religionis nulla ratione habita, de rebus civilibus loquuntur, maximi momenti erat Pippino, quippe quæ una Græcas omnes artes ut susdeque haberet effecit. Jam vero eos qui stupent quare pontifex non dixerit, iratum Copronymum ob usurpatum dominium Romæ, quod ante annos triginta Augusti patris tempore defecerat, rogare lubet cur perinde non stupent, ne exarchatus quidem invasione excitatum dici, qui paucis ante annis Romanæ ditioni accesserat? Alibi etiam mirantur pontificem nuntiare Pippino sex patriciorum

A protectionem Constantinopoli cum classe, ut Romam et in Franciam irent (*epist.* 38; al. 24), nec tamen ullum timoris indicium præbere. At ista, ut libere dicam, sunt obloquentium adminicula; nonne pontifex ait, patricios illos ignota de causa iter ingredi? Nonne primum ad se, deinde ad Francorum regem ire jussos perspicue refert? Quid igitur timeat, dum missi pontificii, imperiales et regii, pro catholice fidei magna causa ultro citroque ibant? At classem, inquit, adjunctosque Siculos timeurit: quid inde? si in Romanam urbem tanto armorum apparatu ab urbe regia discessum erat, urbs igitur Romana, quam Græci aggredi moliebantur, erat alieni juris: adeoque patet mentitam esse iniquitatem sibi. Quibus enim argumentis utuntur ut pontifici Romam auferrant, iidem ei nolentes asserunt. Atque hæc levia sunt: majoris momenti alia non desunt.

XXII. Quidquid Paulus pontifex de Georgii secretarii imperialis conventionem cum Desiderio narrat (*epist.* 18, al. 15), quidquid de Leonis imperialis litteris ac Veneticorum relatis nuntiat (*ep.* 26, al. 28), denique quidquid de sex patriciorum motu Pippinum admonet; minarum loco, ne dicam rumoris vulgi, habean necesse erit quicumque historiam ejus temporis ex documentis certis, ac præsertim 129 ex Anastasio, et hisce Codicibus Carolini litteris repetant. Quamdiu enim Paulus sedit, timoris multum a Græcis, actionum autem nihil reperitur, præterquam legationum ultro citroque adornatarum secreta plerumque colloquia. Quod certo discimus, ipsa illa in epistola sex patriciorum nuntia, Romani ducatus civitates nostras semel et iterum vocat pontifex; et alibi, ut supra dictum est, tam *Senogallia* in Pentapoli civitas nostra ab eodem appellatur, quam in Campania castrum nostrum Valentis (*epist.* 39, al. 14). Quam sane rationem passim haberi, ubi res tulit, videre est in litteris quæ mox sequuntur. Cum autem ordo rerum nos ducet ad Adriani epistolas, tum vere adventasse Græcos malo omine ad civitatem nostram Centumcellas (*epist.* 63, al. 65), atque cum Beneventanis icto federe, molitos esse, quod præcipuum est, hanc nostram Romanam invadere civitatem (*epist.* 57, al. 59) compertum exploratumque erit. Itaque et cum Paulus mactebat ne Græci advenirent, et cum certo venerunt Adriano pontifice, Roma et alix civitates Romanae provincie sub ditione erant Romani pontificis. Neque historicum sapiunt leves ille inductiones, Paulum fassum esse proprio ore Græcos catholice tantum fidei causa Romanis adversari; et non satis timoris demonstrasse, ubi classem ab urbe regia proficisci audivit. Quæ profecto, ut ego arbitror, amplecti cogitatione levissimum, scriptis mandare quidnam erit?

XXIII. Quæ cum ita sint, non igitur magni refert certum statuere ordinem temporis quo Pauli epistolæ datæ fuerunt. Nihilominus, quanquam ex causis supra allatis fieri omnino non possit ut servetur ordo certus, licentia tamen eorum coercenda mihi erit qui sequuntur ordinem ab omni veritate abhorrentem. Et vero singulis in suis epistolis Paulus salutem Pippinum compatriis nomine, præterquam in earum prima (*ep.* 12, al. 15), quam ante consecrationem conscripsit: igitur male collocat sexto loco quam per Wulfardum abbatem accepit cum Sabano, cujus ergo compatriis titulum acquisivit. Et est quod mirer, Coitium, Pagium et nuper editores Duchesnii hoc minime advertisse (*ep.* 15, al. 27). Ex iis tres (16, 19, 36, al. 25, 59, 52) Marini presbyteri Romani historiam continent. Hunc videlicet docent factum esse cardinalem tit. sancti Chrysogoni, Pippino rege id petente pro viro, ut putabatur, pontifici ac regi fidelissimo: postmodum ab imperatore per suos legatos insimulatum perfidie apud Francorum regem, qui pontificem rei compotem facit, quare ille majestatis damnatur: 130 denique in honorem pristinum revocatur. Hanc vero historiam qui feram præpostere collocatis epistolis narrari (ut per-

fidiae praeium videatur cardinalitiae dignitas collata) et, quod incredibile prorsus est, intra unius anni 758 limites coarctari? Ex iis ultima hiemis asperitatem memorat (*epist.* 36, al. 32), cuius Graeci et Latini historici meminerunt, hoc tantum discrimine quod alii ad annum referunt 763, cum coepit Octobri mense, alii ad 764, cum maxime saeviit Januario et Febuario: praeterea agit de legatis tum regis, tum pontificis Constantinopolim missis; et praecipue de Ecclesiae rebus tunc tranquillissimis Pippini opera, qui plane omnes sunt characteres anni 764. Nihilominus hanc epistolam malunt esse datam au. 758, difficillimis iis temporibus, cum Desiderius Beneventanum et Spoletanum duces tanquam rebelles insequeretur, damnaque quae poterat maiora pontifici et Romanis inferebat.

XXIV. Inde autem actum est ut una et triginta ex epistolis novem tribuerint anno 757, undecim 758, novem autem annorum consequentium cuique singulas aut binas litteras ascribant. Quod per se ipsum patet quam falsum sit. Cum enim pleraque sint responsa regis epistolis; advenientibus ac redeuntibus missis aliquod spatium temporis permitti aequum est, ne monachi, duces, episcopi, alique illustres viri qui missorum munere fungebantur, diu nocturne tabellariorum instar per dispositos equos huc illic discursus videantur. Nihil dico de tam multis inter se pugnantibus, quae tot epistolas in unum annum congerendo obtruduntur: cuiusmodi sunt hostiliter ferre et pacem colere (*epist.* 18 et 23, al. 15 et 30), Sergium archiepiscopum Ravennatem Romae litibus implicum esse, et Ravennae litteras a regia urbe et a fidelibus Veneticis accipere, quas mittat Romam (13 et 26, al. 27 et 28). Denique Desiderii regis foedus cum Graecis percussum contra Ravennam narrari per pontificem Pippino; et ab eodem hunc rogari ut Desiderium iubeat sibi opem ferre contra Graecos (18 et 26, al. 15 et 28). Quae omnia, etiamsi minime pugnant inter se, incredibile est septem iis mensibus evenisse, qui ad Paulum pertinent, anni 757, videlicet a die 29 Maii, cum consecratus fuit, ad anni exitum. De undecim iis epistolis in sequentem annum 758 congestis quid sentiendum, historia Marini presbyteri nuper allata abunde docet. Itaque coerceri hanc libertatem oportet, sin minus certo, saltem probabiliori ordine, et a veritate nullatenus abhorrente, collocatis Pauli etiam epistolis, quarum rectam chronologiam statuere **131** parvi interest. Namque id necessario praestandum est de longe pluribus maiorisque momenti, quas dedit Adrianus ad Carolum regem, super novo amplissimoque ecclesiasticae ditionis, praecipue post exactos Langobardos, incremento; ex quarum motione recentiorum opinionibus adjumento plurimum accessit.

XXV. Ceterum, antequam de his epistolis dicendi finem facio, id praeci velim animo, quod ipsis a Pauli temporibus, cum supremam pontificis potestatem in sua ditione omnes norunt, missi regii, tam in exarchatu et Pentapoli, ad quas provincias Ecclesiae ditionem coarctant, quam Romae et in ejus ductu, auctoritate non modica usi sunt. Sic Widmarus et Gerbertus abbates, atque Hugbaldus vir illustris, coram pontifice Langobardorum missis diligenter examinatis in conventu Pentapolensium aliorumque hominum ex civitatibus pontificiis, causam invasionum cognoverunt (*epist.* 29, al. 17). Pari modo Andreas et Gundericus regii missi causam aliam cognoverunt, inter pontificem et Langobardos (*epist.* 39, al. 14). Demum Wilcharius episcopus, Dodo et Wichardus regii missi data opera Romam directi sunt, ut causam restitutionum inter eundem pontificem et Langobardos discuterent (*ep.* 42, al. 19). Haec vero quid aliud sunt quam placita per quam similia eorum quorum unum e situ erutum exaggeratur Pii Ludovici ayo, ut pontificia auctoritas labefactetur? Equidem inter placita missorum Pippini regis ejusque nepotis discrimen istud video, quod ali-

A cujus ex Ludovici missorum placitis documentum ipsum emerit (Mabill., *Ann. Ben.* tom. II, append. n. 52); Pippini autem, quin etiam Caroli filii ejus placita, licet litteris mandata non fuerint aut exciderint, certa nihilominus sunt, quippe quae in Codicis Carolini epistolis memorantur. Cumque Pippinianos missos nonnisi pontifice volente ac regem id flagitante, auctoritate usos esse liquido constet, perinde sentiendum est de Ludovici Pii et successorum missis, imo etiam de ipsis imperatoribus, quorum nonnulla exstant placita vel Romae habita, decernentibus una simul pontifice et imperatore. Tametsi, ad imperatores quod attinet, constitutum erat eos inter et pontifices quemadmodum utraque auctoritas ad rerum administrationem conveniret, quod suo loco planum fiet. Ceterum ex Pauli litteris regionum missorum auctoritatis in ditione pontificum origo et indoles luculentissime eruntur.

XXVI. Relegantur laudate nuper epistolae placitorum testes: « Juxta id quod petendo direximus, praefatos ad nos vestros videmini direxisse missos, qui apud Langobardorum imminere regem pro diversis sanctae Dei Ecclesiae causis ac justitiis, et in nostro assisterent solatio. » **132** Item: « Excellentiae vestrae direximus ut vestrum annuissetis dirigere missum, quatenus ejus praesentia inter partes justitiae pervenissent. » Et alibi (*ep.* 34, al. 18): « Confestim vestrum dignemini dirigere Desiderio Langobardorum regi missum, ut, si necessitas fuerit, significatum auxilium nobis per incursione eorumdem inimicorum impetire debeat... Deprecantes et hoc a Deo institutam excellentiam vestram, ut ad nos hoc adveniente Martio mense vestrum dirigere jubetis missum, qui hic Romae nobiscum demorari debeat, et ipse si necessitas exigeret, apud Desiderium imminere. » Quae alibi etiam repetita (*epist.* 27, al. 37). Quod si ne tum quidem, cum de tuenda Romanae Ecclesiae ditione res erat, citra pontificis auctoritatem, ut postrema istae docent epistolae, Franciae regem gessisse in eadem aliquod compertum est, quidquid igitur auctoritatis, aut belli, aut pacis tempore adhibuisse invenitur rex Franciae per suos missos, delegatio erat supremae pontificiae: tam in veteri dominio, seu Romana provincia, quam in recens addito exarchatus et Pentapolis. Pippinum Carolus imitatus fuit, ut videbimus suo loco. Ac de Pippino quidem ne annalista quidem Italus mussitare quidquam ausus est. Quod quanto cum eorum temporum quae secuta sunt Pippinum detrimento fecerit, patet ex vera indole regiae auctoritatis in ditione pontificia per annos quatuordecim quibus idem Pippinus amplificatae per se ditioni ecclesiasticae superstes fuit. Cum enim Carolus ne latum quidem unguem a paterno exemplo discesserit, quandiu Francorum et Langobardorum rex fuit, nihil sibi arrogavit auctoritatis in pontificum ditione, quam longe lateque auxit: et cum anno 800 invitatus est assecutus coronam imperialem, Leo III, qui tantam in Occidente majestatem instituit, divi Petri successores auctoritate non exiit, qua septuaginta amplius annis frui erant, sed formidabiliorem eam reddidit audaciae nonnullorum ex subditis, imperialis majestate defensam. Ceterum quod praedictus auctor de suprema pontificum auctoritate non potuit, de ipsa donatione Pippiniana facere molitus est. (An. 757) Carolinam pro Pippiniana posuit; Anastasium et Leonem Ostiensem insimulavit in scitiae; exarchatus limites definivit, abs re omnia. Quota quantaque fuerit donatio Pippini regis, e Stephani II litteris vidimus: quae civitates a Langobardorum rege Desiderio non fuerint restituta; quae invasiones ab eodem factae, et quae multiplex ac certa ejusdem regis confessio fuerit pontificiae dominationis, tam in Romana provincia quam in exarchatu et Pentapoli, sequentes Pauli epistolae, quibus necessario haec pauca praemisimus, uberrime demonstrabunt.

XII.

133 EXEMPLAR EPISTOLÆ

Ubi Paulus diaconus et a electus sanctæ Romanæ Ecclesiæ significans de transitu Stephani papæ, per Immonem missæ, missum domni Pippini regis.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xiii, chron. 12.)

ARGUMENTUM. — Ante consecrationem schismate dilatatam, fratris mortem et sui electionem nuntiat Pippino. Immonem regium missum qui supervenerat, se ait delinere optimatum consilio, quoad consecratur; tum remittendum eum suis apostolicis missis, ut secum amicitiam et societatem quæ cum Stephano fratre fuerat, instaurant.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum Paulus diaconus, et in Dei nomine electus sanctæ sedis apostolicæ.

Cum gravi gemitu, et immenso mœrore cordis innotescimus a Deo protectæ excellentiæ tuæ, potentissime victor rex, Dei vocatione, de hac luce, ad æternam requiem esse subtractum sanctæ recordationis dominum et germanum meum Stephanum papam. In cujus etiam transitu, 134 et ipsi lapides, si dici potest, nobis conflentes lacrymaverunt, in cujus apostolatus ordinem a cuncta populorum caterva, mea infelicitas electa est, et dum hæc agerentur, convenit Romam Immo, Christianissimæ excellentiæ tuæ missis, et cum eo loquentes, una cum nostris optimatibus, aptum perspeximus cum hic detineri [L. G., delinere], donec Dei providentia sacra apostolica benedictione illustrati fuisset, et tunc plenus satisfactus de nostra, vel cuncti [Fortæ, populi] puritate, et dilectione quam erga tuam benignissimam excellentiam, et cunctam gentem

a. Init Paulus pontificatum anno Christi 757, obiit ann. 767. GREY.

b. Ms., Immonem; seu .y mo secundum deletum est. GREY.

c. Argumentum Panvini (Cod. Vat. 4) : « Prima Pippino regi obitum fratris sui, et suam [Stephani fratris et suam] ordinationem exponit indicatque [indici] se in amicitia a Stephano [ab eod. Steph.] cum Francis contracta perseveraturum : petit ut Pippinus idem præstet. » Centuriatores primum hoc argumentum aliquantulum mutant in principio et fine : cætera Panviniano respondent. Quæ uncis clauduntur, indicant Panvini ejusdem emendationes : quod notandum in aliis etiam quæ sequuntur. Cæterum duo hic falsa : ordinatio, quæ non congruit electo, et petitio illa, ut Pippinus idem præstet (seu faciat, ut legunt Centuriatores); in epistola enim non exstat hujusmodi petitio : ait vero pontifex se exorare divinam clementiam ut auxilium et defensio Francorum nunquam desit sibi et Romanæ Ecclesiæ. CENN.

d. Summ. 4, ap. Baron. et Cent. GREY.

e. Stephanus II obierat supremum diem 24 April. 757. Quo respexisse oportuit scriptores nuperos, qui Muratorio duce prolatis chartis et chronologis antea ignotis, Aistulphi mortem in exitu superioris anni statuunt, Desiderii principia mense Martio hujus anni, ac proinde postremas litteras Stephani, quibus de utraque re agitur, aut eodem mense Martio aut April. constituunt. Tantæ angustie temporis iis antiquis chartis, et Brixiano chronologo sustineri poterunt? Adeatur hujus Carol. Cod. ep. 51, al. 54. Inde palam erit Stephanum post initam a Fulrado civitatum possessionem, cunctas actiones exarchatus distribuisse, actores omnes, et precepta, seu diplo-

A Francorum gerimus, cum ad vos repelandum, cum nostris missis apostolicis absolveremus, quoniam nos pro certo agnosceas, excellentissime et a Deo protecte noster, post Deum, auxiliator et defensor rex, quod firmi et robusti usque ad animam et sanguinis vestri effusionem in ea fide, et dilectione, et charitatis concordia, atque pacis fœdere, quæ præfatus [L., prælatus] beatissimæ memoriæ dominus, et germanus meus sanctissimus pontifex vobiscum confirmavit, permanentes, et cum nostro populo permanebimus usque in finem. Unde et indesinenter extensis palmis ad eolum pro vitæ incolumitate excellentiæ tuæ, atque dulcissimorum filiorum, et excellentissimæ reginæ sospitate, Domini Dei nostri exoramus clementiam tuam, ut semper tuum auxilium et firmissima protectio extendatur super nos. Incolumem excellentiam tuam gratia superna custodiat.

XIII.

135 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WULFARDUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et noerrime laudes pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens adiutorium contra Langobardos, eo quod ipsi Langobardi in magna arrogantia permanentes, et Justitias sanctæ Dei Ecclesiæ minime reddentes.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxvii, chron. 13.)

ARGUMENTUM. — Allatum a Wulfardo Pippini missa una cum litteris sabanum, quo Gisela regis filia e sacro fonte extersa fuerat, inter missarum solemniam accipit in ara sanctæ Petronille, et tanquam reglam filiam suscepisset ex eodem sacro fonte, compatrem in posterum appellat Pippinum.

mata administrationis ab eodem consuevisse fieri, iudices Ravennæ residentes Philippum presb. et Eustachium ducem eo missos a pontifice, et cum primis archiepiscopum Sergium pontificis imperii reluctantem ab sede illa amotum e-se Stephani jussu. Poterantne hæc omnia fieri spatio paucorum dierum? Valeant chartæ veteres, et earum auctoritas historiam omnem pervertens revocet ad trutinam. CENN.

f. Magna ante id tempus fuerat usus liber Diurnus pontificum. Idcirco frequens hisce in litteris ejus formularum locutio. Ita in munitio ad exarchum (cap. 2, tit. 1) legitur : « ab hac luce fuisse subtractum dominum ill. sanctiss. nostrum pontificem, cujus cuncti vere, et, si dicendum est, etiam lapides ipsi siverunt exitum. » Notanda tamen summa tum electionis, tum consecrationis libertas ejus ævi. Nulla imp. mentio : missus regius consilio procerum detinetur, ut summam auctoritatem adepti pontificis testimonium certum amicitiae et fœderis in Franciam afferre valeat. Missi demum pontificii, peractis omnibus, legandi ad regem. Sic de Stephano IV et Paschali I perspicue Astronomus in Vita Ludovici Pii : quæ res recentioribus magnam præbuit disputationum segetem, miramque allucinationum occasionem. At his de rebus suo loco dicendum erit, ubi de ejusdem Pii Ludovici diplomate sermo fiet.

g. Recte Lambecius expunxit tuam, quæ vox minor, eni Gentilotti in recensione retineatur : forte in Cod. ipsum irrepsit, aut scripturæ nodus difficilis.

h. Argum. Panv. (Cod. Vat. 15) : « Decimam quintam scripsit ad Pippinum per Wulfardum coepisc. quem Pippino commendat, quod etiam Stephanus papa germanus Pauli fecerat. In hac epistola quinta decima per Wulfardum coep. quem Pippino, exem-

Respondet per eundem Wulfardum ita esse ut audierat; Desiderium videlicet promissis non stetit, neque se eorum aliquid quæ per suos legatos nuntiaverat, accepisse; missum suum regis adjungere; et nuntiare quæ hucusque evenerunt; de Sergio archiep. Ravennæ in Urbe libris implicito laborare, ut suæ restitueretur Ecclesiæ: Wulfardum Nomentanum episcopum, qui cum fratre Stephano in Franciam ierat etiam atque etiam commendat.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum, et patricio Romanorum, Paulus papa.

Lator præsentium litterarum solertissimus Wulfardus, eximietatis vestræ fidelissimus ^a, plenam iocunditatem nobis attulit litteras, quas et cum ingenti lætitia mancipantes, atque lectioni reserantes, magna exultatione ovariantes relevati sumus, agnito scilicet per eas præfulgidæ excellentiæ vestræ dilectionis affectu erga apostolorum sanctam Romanam Ecclesiam, atque fautorem vestrum, **136** cælorum regni janitorem, principem apostolorum, beatum Petrum a vobis exhibito; quæ de re iuges omnipotenti Deo efficacius persolvimus grates, profecto dum tam præcipuum fortissimumque virorum, his in diebus sanctæ suæ contulit Ecclesiæ tutorem ^b.

Interea, Christianissime, Dei providentia, victor rex, gemina festivitatis peregrinus gaudia, in quo quod optata cordis adepti desideria, in vinculo spiritalis fœderis pariter sumus adnexi; præfatus nempe sodalitatibus vestræ illustris missus pretiosissimum nobis supernæ gratiæ munus attulit ^c sabanum videlicet, in quo nostra dulcissima atque amantissima

plo fratris Stephani, commendat, scripta] laudes Pippini et gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ continentur. Adjutorium contra Longobardos papa petit quod sanctæ Dei Ecclesiæ Dei iustitias minime redderent. Pro sabario [Auxilium contra Long. quod S. Dei Ecclesiæ iustitias minime redderent, postulatur. Item pro sabario] misso, in quo Pippini filia ex sacratissimo fontis lavacro abluta, suscepta fuerat, gratias agit [gr. pontifex agit] quem celebratis missarum solemnibus, magna iocunditate, aggregata populi cohorte [multitudine] infra aulam sacrati corporis auxiliatricis vite beatæ Petronillæ [corporis B. Petron.] quæ pro laude æternæque memoria nominis Pippini consecrata est[erat] suscepisse se scribit. [Adjicit] se indesinenter laborare, ut Sergius episcopus suæ restitueretur Ecclesiæ. Summa litterarum intacta fere relinquuntur, late enarratis quæ nosse parum refert. CENN.

^a Gent., *eximia sagacitatis vestræ fidelis missus*.

^b En alia patriciatus collati Francis regibus satis perspicua definitio. Vide ep. 6, al. 7, not. et infra comment. præv. ad epist. Adriani. CENN.

^c Ducangius variis auctorum definitionibus allatis, *Mappe, facitergi, linei, linei villosi, manutergii*, etc., passim occurrere ait apud auctores; incipiensque a sancto Gregorio Magno, ingentem eorum seriem enumerat. Ridenda videtur lectio Panvini, quam Centuriatores et Baronius admittunt: nam *sabarium* eidem Ducangio esse pastophorium, seu atrium templi. Nihilominus varia ista lectio Vaticana exempla ab his in codicem relatis a Carolo distinguens, plurimi facienda est. Nam Centuriatores ipsissima Panviniana argumenta præ manibus habuisse hinc certo discimus. Id. — Exstat eadem vox ap. sanctum Bonifacium, ep. 10 et 145. Hic linteum

spiritualis filia, sacratissimo lavacro abluta, suscepita est; quem, et cum magna iocunditate, aggregata populi cohorte, infra aulam [F., aram] sacrati corporis auxiliatricis vestræ beatæ Petronillæ, quæ pro laude æternæ memoriæ nominis vestri, nunc dedicata dinoscitur ^d, celebrantes **137** missarum solemniam, cum magno gaudio suscepimus, et per allatum eundem sabanum, eam, tanquam præsentatiter, nos suscepisse gaudemus. Unde quia amor fidei vestrum benignum ignivit cor nobis per vñiculum spiritalis fœderis adhærendum: juxta quod domno et germano meo, beatæ recordationis, sanctissimo Stephano papæ spopondistis, magnas gratiarum actiones a Deo protectæ excellentiæ vestræ persolvimus, implorantes crebro divinam misericordiam ut avis [F., longævis] vos ac prosperis in solio regni conservans tueatur temporibus, et magno gaudio de ipsius spiritalis nostræ filie perfecta ætate vos iocundari permittat, ad exaltationem sanctæ suæ Ecclesiæ ^e.

Et quia copiosa nobis, ipsa Spiritus sancti scilicet compaternitatis gratia, quæ, opitulante Deo, inter nos rata consistit, auctoritas fiduciam contulit, peto et deprecor, benignissime spiritalis compater, optime rex, ut cæptum redemptionis Dei Ecclesiæ, et plenariæ iustitiæ beati Petri perficere jubeas bonum opus; direxit quippe nobis insignis bonitas vestra, per suos affatos [F., affatus], sibi innotescere adversantium causarum eventus, unde certam a Deo protectam eximietatem vestram reddimus, nihil nos usque hactenus recepisse de his quæ per nostros legatos

illud significat quod filioli Pippini janiam baptizate tegumentum præbuit. GÆTZ.

^d Fabrotius in sua edit. libri Pontificalis (seccione 259) supplet Velsarianam editionem ex cod. Freheriano in var. lect. rem enarrans, quæ hunc locum mirifice illustrat: ait enim, quod Paulus « operabatur in cœmeterio ubi prius beatæ Petronilla sita quiescebat foris porta Appia, milliario ab urbe Roma secundo, et exinde ejus venerabile ac sanctum corpus cum sarcophago marmoreo in quo reconditum fuerat, abstulit sculptum litteris ita: *Auræ Petronillæ filie dulcissimæ*. Unde non dubium est quin sculptura illa litterarum propria beati Petri apost. manu designata dinoscitur, ob amorem suæ dulcissimæ natæ, ipsamque sanctum corpus cum præfato sarcophago posito supra plaustrum novum in ecclesiâ beati Petri apostoli tam hymnis et canticis spirituum ejus beatitudo deportavit et in mausoleo juxta ecclesiâ beati Andræ apostoli, quod præfatus beatissimus Stephanus papa ejus germanus, dum adhuc superstes erat, ecclesiâ in honorem ipsius sanctæ Christi martyris Petronillæ picture miro decore illustravit. » Vide Baron. (an 69, n. 52 seq.) et Boldettum de Cœmeter. SS. Mart. (lib. II, cap. 18, p. 551), et præcipue notas ad Adonem (edit. Rom. 1745) 31 Maii. Sabani lator fuerat Wulfardus abbas monast. S. Martini Turonen. Vide Pag. (757, n. 4). Mabillon., lib. XXI, n. 12, et lib. XXII, n. 23, Wulfardum et Gulfardum unum eundemque esse ait. CENN.

^e Vota sancti pontificis non fuerunt inania. Nam Gisela monasticam vitam professâ, fuit abbatissa monast. Calensis, decus et ornamentum ord. S. Bened., ut ait Mabillon. Quæ etiam Alcuino persuasit ut commentarios in Evang. Joannis conficeret. Mabill. Annal. lib. XIII, n. 28; lib. XXVI, n. 61. Id.

excellentie vestre petendo mandavimus; solite **A** namque perdidit et maligni illi in magna arrogantia cordis permanentes, nequam inclinatur justitiam beati Petri restituere. Tamen omnia qualiter acta sunt, referentibus vestris missis agnoscere potestis: et subsequentem nostrum missum ad vos dirigimus, dignas vobis gratias de omnibus referentes, et cuncta per eum eximietati vestre dirigimus in responsis de his quæ in antea provenierint ^a. Sergio vero archiepiscopo, **138** juxta id quod vestre innotuit excellentie, indesinenter imminemus ut suæ restituantur ecclesie ^b. Petimus autem excellentem bonitatem vestram, ut reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Wulcharium [*Lamb., Wilcharium*], sicut præfatus beate recordationis domnus et germanus meus, sanctissimus Stephanus **B** papa, eum benigne eximietati vestre commendavit, in omnibus commendatum habere jubeatis. Hic prælibatis, trinus et unus Deus noster sua vos extensionis dextera protegat, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, atque amantissimis vestris meisque filiis in solio regni aspirantes permanentes, et in præsentis vita et in æterna beatitudine uberrime concedat valere ^c. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XIV.

139 ^a ITEM EXEMPLAR GENERALE
EJUSDEM PAPÆ

AD CUNCTUM EXERCITUM A DEO PROTECTUM
REGNI FRANCORUM,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones, pro certamine eorum, et ut magis in servitio Dei omnipotentis et sanctæ Dei Ecclesiæ certando perseverent, animum domini Pippini regis ad hoc peragendum excitent ^a.

(An. Dom. 757, Cod. Car. XXII, chron. 14.)

ARGUMENTUM. — Proceribus cunctis et exercitui Fran-

^a Secreta hujusmodi negotia legatis commissa, ne scripto mandata Langobardis paterent, aliis alia pro arbitrio fingendi ansam dederunt. Hic tamen non obscure indicata videntur. Legati scilicet, qui cum Immo post consecrationem pontificis in Franciam profecti erant, Desiderium haud stetit promissis retulerant regi, eumque rogaverant ut Langobard. regem moneret ne diutius civitatem et locorum exarchatus restitutionem differret. Horum nihil facium esse modo nuntiat; et contra quæ huc usque pro sancta sede ipse gesserit, quidve officii aut artis exercuerit erga Desiderium (in quem perfidia, malignitas et arrogantia recidunt) ut aliquid ex ejus manibus extorqueret, missis enarranda permittit. CENN.

^b Infra ep. 51, al. 54, Adrianus ait Carolo quod Stephanus II archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbiæ nitebatur. Non autem istam solam ob causam versabatur Romæ, sed litibus implicitis, quod Euphemia nobilis femina ejus uxor viveret (quam dicitur archiepiscopatum adeptus diaconissam ordinasse). Ughellus (tom. II, p. 245) falso tradit eas lites per totum Pauli pontificatum agitatae esse: nam, ut paulo infra videbimus, ad sedem suam pontificis ejusdem opera reversus erat. Bacchini Agnellum secutus, sub Stephano II id evenisse contendit: Hæ autem litteræ docent quod Paulo pontificatum

eorum gratias agit ob navatam cum rege, novo Moysæ a: novo Davide, operam pro Ecclesia liberanda, et catholica fide asserenda. Peculiares Ecclesiæ filios appellat: mercedem a Deo per beatum Petrum pollicetur. De barbaris gentibus triumphum ad fidei servandam integritatem, et ad Ecclesiæ incrementum, ominatur.

Paulus servus servorum Dei, omnibus dilectis nobis episcopis et venerabilibus presbyteris, et abbatibus atque religiosis monachis, gloriosis etiam ducibus et comitibus, seu universæ Christo dilectæ generalitati exercitus a Deo protecti regni Francorum constitutis.

Considerantibus nobis, et velut ignitam coram nostris aspectibus splendideam, Christo amabilis fortitudinis vestre fidem, et laboriosum certamen adhibentibus, quod liberationi sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, quæ vos verbo prædicationis, peculiaritatis modo sinceris genuit filios, exhibere totis nisibus studemini [studetis], magna nobis admirandi inhaeret qualitas, et hæc [*L. et G.*, et ob hoc] laudis præconia vestro nomini et benedictæ generationi proferre in universo non desistimus orbe terrarum. O dulcissimi atque amantissimi nobis, quam vicissitudinis **140** repensationem vestro exercitui conferemus? Aut quæ thesaurorum copiarum dignæ sint ad tot beneficiorum præsidia, quæ sanctæ Ecclesiæ contulisti? Et licet in hoc mentis consideratio, et possibilitas coarctetur vobis digna rependere, verumtamen est iudex justus in cælis Dominus Deus noster, qui digna vestrorum retribuet operum **C** merita. Vere enim elevatum [*Lamb., exaltatum*] est nomen gentis vestre super multas generationum nationes, et regnum Francorum vibrans emicat in conspectu Domini: quod talibus benignissimis Dei catholicæ et apostolicæ sanctæ Ecclesiæ liberatoribus præornatur regibus; novus quippe Moyses novusque David in omnibus operibus suis effectus est Christianissimus, et a Deo protectus filius, et spiritalis com-

gerente, nondum fuerat restitutus. Vide infra ep. 51, al. 54. lo.

^c Wilharius, quem Ughellus (tom. X *Ital. Sacr.*) Villarium appellat, Stephanum II comitatus erat in Franciam an. 755. Seq. anno exeunte legatus fuerat ad Pippinum regem ab eodem pontifice, magnopere commendatus, ut supra, epist. 7, al. 9. Apud regem remansisse eum patet ex epist. 11, al. 8; nam an. 756 pontifex remitti Romam petebat. Ibidem Wicharius mendose appellabatur in ms. Cod., retinentibus eam lectionem Lambecio et Gentiloto. Hic mendose pariter Tenguagel. scripsit Wulcharium, sed Lambecius restituit Wilcharium. Certe si Stephanus hujus nominis episcopum regi commendaverat, Nomentanus ille erat, de quo etiam infra rediit sermo. lb.

^d Bar. sum. 29. Centuriatores extra reliquarum ordinem hujus epistolæ summarium collocant. GRETS.

^e Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 51) ultimo loco sic: « Scripsit etiam epistolam ad cunctum exercitum regni Francorum, in qua gratias et benedictiones eis impertit pro [benedictiones pro] fideli opera sibi et beato Petro præstita, ac hortatur eos ut porro in servitio Roman. Ecclesiæ [præstita eis impertit, hortatur eos ut in servitio S. R. Eccl. perseverent, ac pro ea viriliter decerent. » CENN.

pater", dominus Pippinus, Dei nutu victoriosissimus A rex, per quem exaltata Dei Ecclesia triumphat, et fides catholica ab hæreticorum telo illibata consistit.

Et vos quidem, charissimi, gens sancta, regale sacerdotium, populus acquisitionis, cui benedixit Dominus Deus Israel, gaudete et exsultate, quia nomina vestra regumque vestrorum exarata sunt in cælis, et merces vestra magna est coram Deo et angelis ejus. Firmum quippe, beatissimum Petrum apostolorum principem, cui a Redemptore nostro ligandi solvendique peccata in cælo ac in terra concessa est potestas, adepti estis protectorem^b; sed omnipotens Dominus, ejusdem sui apostoli intercessionibus, 141 benedicat, protegat, atque confortet et corroboret Deo amabilem communitatem vestram, actusque vestros in beneplacito suo disponat, tribuens vobis a cælo victoriam, fines [L., G., terminos] vestros dilatat, subjiciens excellentissimis regibus vestris omnes barbaras nationes, ad [Ms. om. ad] perfectam liberationem et exaltationem sanctæ universalis Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ integritatem, detque vobis ea sapere quæ illis sunt placita, et multo amplius corda vestra in amore beati Petri et ejus apostolicæ sedis illustret, fidelique studio ejus præceptis apostolicis obtemperantes, vestrorumque regum mandata observantes, et præsentis vitæ cursum [Gent., cursus] cum victoria, et bona fama exsequi, et æterna gaudia cum cæli civibus perfrui mereamini

XX.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ GENERALIS POPULI SENATUSQUE ROMANI,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTÆ,

In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris, quas dominus Pippinus rex eidem populo direxit pro fide servanda erga sanctam Dei Romanamque Ecclesiam, et dominum Paulum apostolicum.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxxvi, chron. 15.)

* ARGUMENTUM. — Senatus populusque Romanus a Pippino admoniti fidelitatis erga apostolicam se-

* Hinc liquet non recte a Pagio (757, n. 4) et in nuperrima editione Duchesnii hanc epistolam consignari hoc quidem anno, sed præferri nuper allatæ. Si enim Pippinus erat compater, ergo sabanum acceperat regis filie Gisilæ. Ad nomina quod attinet novi Moysis et novi Davidis, notandum quod Alcuinus plures inscribit epistolas David regi, ita Carolum Magnum appellans, quare Canisius admodum erudite rei causam reddit (*Ant. Lect.* tom. II, p. 390). Basnagii autem doctrina super eadem re parum congruere videtur huic epistolæ aliusque codicis Carolini: hic David, ille ait, est Carolus Magnus. Dubitarunt aliquando viri eruditi ex eo quod Carolus aliquando homonymus Davidi propheta dicitur ab Alcuino epist. duodecima. Sed hic mos solitus fuit sæculo nono, ut regum et virorum illustrium nomina mutarentur, illisque veterum vel regum, vel prophetarum, vel etiam paganorum nomina ascriberentur. Sic Carolus Magnus propter pietatem et fortitudinem Davidis nomine fuit interpellatus. Eademque ratione Itali eorum regem Berengarium Davidem dixere. Etenim antequam Carolus id nomen assequeretur, Pippinus hic semel, iterum ep. 34, al. 18, ac tertio ep. 41, al. 16, ut infra planum erit, et Davidis et

dem et pontificem, respondent se semper fideles subditos futuros pontificis, quem meritis laudibus prosequuntur. Hortantur regem ut pro catholica fide et Ecclesia certare non cesset, æterna præmia consecuturus. Magnopere eum commendat: certas eidem victorias de adversariis omnibus a Deo præcantur

Domno excellentissimo, atque præcellentissimo, et a Deo instituto magno victori Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, omnis senatus atque universa populi generalitas 142 a Deo servatæ Romanæ urbis.

Si interius mente operum vestrorum studia humanus voluerit sensus pensare, nihil, ut opinamur ad horum vicissitudinem dignum potest existimari, aut in hac temporali vita rependi, sed tantummodo illa sunt consideranda vobis retribui a justo iudice Domino Deo nostro, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se: hæc nempe vobis digna est retributio, dum nimirum vestro certamine sancta Dei Ecclesia, atque Christianorum orthodoxa fides dinoscitur esse defensa; omniumque nostrum constant procurata salutis remedia; et quia [Lamb. add. per te], præcellentissime domine rex, dignatus est Deus noster redemptionem suæ sanctæ Ecclesiæ nostrumque omnium operari, merito nos convenit operum ejus mirabilia decantare, consona cum propheta canentes voce: *Quoniam magnificata sunt opera tua, Deus, omnia in sapientia fecisti, repleta est terra mirabilibus tuis* (Psal. ciii). Quis enim loquatur potentias Domini, auditas faciat omnes laudes ejus (Psal. cv)? Lætantur enim cæli et exsultat terra in eo quod talem Dominus Deus noster suæ sanctæ Ecclesiæ contulit defensorem^d; per quem cum fiducia nomen Domini in sancta aula ejus glorificatur.

Directas itaque præcellentissimæ ac Christianissimæ benignitatis vestræ litteras magno honoris affectu acceptantes suscepimus, et ita in earum susceptione lætati sumus, tanquam si vestram excellentiam præsentialiter conspiceremus, gemina festivitatis 143 gau-

Moysis præclaris nominibus appellabatur a Romano pontifice. Neque appellabatur, quia talis consuetudo esset nono sæculo, sed quia præcedenti Ecclesiam tuitus erat, quia catholicam fidem adversus Græcam impietatem defenderat. CENN.

^b Quod aiebam ad epist. 4, al. 10, not., et ad ep. 6, al. 7, et regum et populorum Franciæ maximus id temporis erat amor epistolæ apostolorum principem; ideoque passim in his epistolis invenitur. Id.

^c Nullum exstat Panvini argumentum: quare nec Centuriatores, qui Roma hæc epistolas et argumenta acceperant, nec Baronius quidquam de ea loquuntur: Labbeus ipse, quem Carolinus Codex non latebat, de eadem silet. Muratorius, venia prius petita, ad annum differt 763, ejusque sententiam proprio arbitratu exponit in *Annal. Ital.* Recte Pagius eam consignat hoc anno, nam istius et præcedentis latrores videntur fuisse iidem Wulfardus abbas et socii, quibus missus pontificis erat adjunctus, dataque erant litteræ ad Pippinum post sabanum acceptum. Quæ enim causa erat cur senatus populusque Rom. admoneretur officii sui erga pontificem, cum septimo jam anno Ecclesiam moderabatur? Id.

^d En patriciatus definitio ex ore S. P. Q. R. ne

dia nobis inferentes, dum vestram letitiam amplissime comperimus; quoniam nihil nobis dulcius, domine rex, in hac vita existit, quam de vestris prosperitatibus gratulari, dum vestra salus nostra post Deum est securitas. At vero in ipsis vestris mellifluis apicibus nos salutari providentia vestra, et admonere præcellentia vestra studuit, firmos nos ac fideles debere permanere erga beatum Petrum, principem apostolorum, et sanctam Dei Ecclesiam, et circa beatissimum et coangelicum spiritalem Patrem vestrum, a Deo decretum dominum nostrum Paulum summum pontificem et universalem papam *, pro quo omnino lætati sumus in tam vestra prudentissima admonitione. O quanta divina aspiratione interna viscerum nostrorum præcordia in nobis, vestris fidelibus, redundant! Vere enim, domne rex, profecto Spiritus Dei in vestro mellifluo inhabitat corde, et ideo tam salutari consilio vestros bene cupientes admonere studuistis; nos quidem, præcellentissime regum, firmi ac fideles servi sanctæ Dei Ecclesiæ, et præfati [Lamb., prælati] ter beatissimi et coangelici spiritualis Patris vestri, domni nostri, Pauli summi pontificis et universalis papæ consistimus, quia ipse noster est Pater et optimus pastor, et pro nostra salute decertare quotidie non cessat, sicut et ejus germanus, sanctæ recordationis, beatissimus dominus Stephanus papa, fovens nos et salubriter gubernans, sicut revera rationales sibi a Deo commissas oves, dum nimirum et mitissimus et vere in omnibus misericors existit; imitator effectus beati Petri, cujus vices gerit, et dum ejus vicarius consistit, nos quidem, excellentissime ac Christianissime domne rex, firmam fiduciam in hujusmodi vestra habemus pollicitatione, sed obnix deprecamur, et tanquam præsentialiter vestris regalibus provoluti vestigiis, petimus, etiam et per nos beatos Petros vestram aggreddire excellentiam, ut jubeas, benignissime regum, nosterque post Deum defensor, ita solite decertare ac disponere, ut perfecta sanctæ Dei Ecclesiæ exaltatio, et fidei nostræ orthodoxæ, omniumque 144 nostrum profligetur [procuretur] defensio: petentes et hoc coram Deo vivo, qui vos in regem per suum apostolum beatum Petrum ungi præcepit, ut dilatationem hujus provincie a vobis de manu gentium ereptæ perficere jubeatis b, et in eo, quod coepistis,

amplius fatigentur eruditi disquirendis novis argumentis, quæ Petri de Marca, Pagii aliorumque inanes disputationes tueantur. Tutor a pontifice, defensor a S. P. Q. R. appellatur Pippinus, qualis certe erat. Vide sup. ep. 6, al. 7, not., et infra passim, ne idem ad fastidium urgeam. CXXX.

* Initio litterarum aiunt, « a Deo instituto magno victori Pippino regi: » hic vero, « a Deo decretum dominum nostrum Paulum. » Quidnam discriminis inter principem et principem? In.

b Notandum loquendi genus: dilatatio ista Romanæ provincie, supra, epist. 9, al. 6, augmentum ejusdem appellabatur. Aut igitur dilatata aut aucta dicitur ditto pontificia, nunquam inchoata, sive instituta a Francorum regibus dici poterit. Romanam scilicet provinciam, seu Romanum ducatum, quod idem est, vindicavit Pippinus, sive eripuit de manu gentium,

A bono permaneat opere, quatenus in magna securitatis quiete degere valeamus, et ex hoc æternam vobis in celo exorataque retributionis mercedem recipiatis, quoniam maximam, post Deum, et beatum Petrum, in vestri fortissimi regni brachio possideamus spem, et credimus in omnipotentis Dei nostri misericordiam quod amplissime nobis ea nostra ipsa spes operum vestrorum inferat fructum.

Exaudi, domine rex, supplicationem nostram omnium bene cupientium vobis, et libentissime aures tuas accomoda in hoc ipsum quod postulamus; sic te exaudiat Dominus in omnibus tuis petitionibus. Tu enim, post Deum, noster es defensor et auxiliator, et si omnes capitis nostri capilli lingue effecti fuerint, non valebunt ob tanta vestra beneficia dignas B referre gratiarum actiones. Verumtamen in quantum mens nostra valet, laudis vestre præconia in omnibus gentibus divulgamus; unde elevatis oculis extensisque palmis ad æthera, Dominum Deum nostrum immensis exoramus precibus, sua vos foveri gratia, mittens angelum potentie suæ propugnatorem ante faciem vestram, qui omnes adversarios vestros expugnans, vestris subiciat vestigiis, regni que vestri dilatet terminos, et victoriam vobis e celo concedat, ad perpetuam atque perennem sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostram immensam securitatem, aviseque ac felicissimis temporibus regale culmen vobis ac excellentissime domine regine, atque præclaris vestris natis excellentissimis regibus concedat possidendum, et æterna præmiorum cum sanctis et electis multipliciter C tribuat gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XVI.

145 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER LANGHARD DIRECTA, In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et incolumitate ipsius, vel domini Caroli et Carolomanni, nobilissimis liberis ejus, volens adiutorium obtinere, cum multis adjurationibus contra Langobardos, et in embolo [embolo] continetur præceptum, quod Marino presbytero direxit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos ei transmisit c.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxv, chron. 16.)

d ARGUMENTUM. — Binis a rege acceptis litteris respondet. Primis allatis a Langhard misso regio amoris erga beatum Petrum et benevolentie in se

Langobardorum videlicet, qui assidue illam armis vexabant; non autem donavit, sed dilatavit, exarchatum et Pentapolim illi adjungendo: et quia provincie illæ non integræ erant tradite a Langobardis invasoribus, S. P. Q. R. petit ut ejusmodi dilatationem perficiat, modeste illum admonens beneficii ante paucos annos accepti a divo Petro, cum ex majore domus rex creatus fuerat. In.

e Argum. Panv. (Cod. Vat. 18): « In decima octava [Dec. octava] continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et incolumitate ipsius vel domini [ejusdem Pippini] Caroli et Carolomanni nobilissimorum liberorum ejus cum multis [ejus: multis] adjurationibus contra Longobardos adiutorium obtinere volens [auxilium flagitans]. In embolo adjuncto continetur

f Summ. 18, apud Bar. et Cent. GREG.

testibus, monendo ut, perficiat quae Stephano fratri suo promisit. Alteris sibi redditus a propriis missis ex Francia redeuntibus, mittendo bullam concessionis tituli sancti Chrysogoni Marini presbytero iuxta regiam petitionem. Præterea libros aliquot mittit, tum sacros tum profanos, et horologium nocturnum

Domno excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Properans ad nos harum litterarum transvector, Langbard scilicet, illustris vir, fidelis eximietatis vestrae missus, detulit vobis [*Lamb.*, nobis] nectaream atque florigramam a Deo protectæ excellentiæ vestrae syllabarum relationem, cujus adnexam paginam enucleatius perscrutantes, quæ textus ejus loquebatur, ad singula comperimus. **146** In ipsis quippe sublimitatis vestrae affatibus desiderabilem nobis et super omnia hujusmodi [*Lamb.*, hujus mundi] delectamenta amplexabilem [*L.*, G., amplexabilem] sospitatis vestrae lætitiæ agnoscentes, uberiori nostri animi ovantes gaudio, maxime sumus relaxati in id quod optata nostri promeruius comperire cordis, et postmodum nostris a vestris Deo imitabilibus vestigiis, revertentibus missis, et in ea ipsa vestrae prosperitatis gaudia deferentes a nobis [*L.*, deferentibus a vobis] in responsis, gemina exsultationis jucunditas nostro inserta est cordi. Nam et dum in auribus omnis sacerdotum cleri, etiam optimatum et reliqui populi, ampliata vestra insonuisset prosperitatis lætitiæ, et ex hoc nimio gaudio repleti gratulantes, exsultarunt una nobiscum in Domino, agnita nimirum proprii, post Deum, defensoris sospitate.

Porro, excellentissime et a Deo servate filii, spiritalis compater, vehementi dilectione vestra erga amorem apostolorum principis beati Petri, atque circa nostram charitatem vos flagrare experimento didicimus, præsertim dum ipsa excellentiæ vestrae epistola charitatis calamo cernitur esse conscripta; etenim ex corde lingua tinxerat quæ in charta refundebat paginam. Quam ob rem magnas gratiarum actiones a Deo protectæ excellentiæ vestrae referimus, quoniam dum nimirum divina te clementia, per interventum sui principis apostolorum, defensorum atque opitulatorem, benignissime rex, sanctæ suæ constituit Ecclesiæ, cura vestrae eximietati insistat perfectam redemptionem istius provinciae atque exaltationem hujus sacrosanctæ Ecclesiæ procurare. Unde Domini Dei nostri, una cum universo populo nobis commisso, imploramus clementiam, ut sua vos protegat gratia, et victoriam vobis de cælo ministrans, cunctas barbaras nationes vestris subiciat

continetur præceptum, quod Marino presbytero dedit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos Pippino transmisit. » [In Emb. adjun. præc. quod Mar. presb. de tit. Chrysog. dedit, et de lib. quos Pippino transmisit comprehenditur.] Hujus argumenti tanta similitudo est cum Carolini Codicis argumento, ut unum ex altero exscriptum videatur. Cujusmodi si omnia essent, non Magdeburgenses Panvinio, sed hunc illis ea referre accepta credi posset: ique hunc ipsum Codicem versasse viderentur. Sed ordo epistolæ alius, et reliquorum argumentorum varie-

A vestigiis, et longæviter regni gubernacula faciat promereri, una cum dulcissima vestra conjuge, excellentissima regina, spiritale nostra commatæ, et vestris nostrisque amantissimis natis domno Carolo et Carlomanno potentissimis regibus, et domna Gisila excellentissima, et vitæ æternæ cum electis Dei concedat gaudia.

147 Peto itaque et deprecor te, excellentissima fili et spiritalis compater, atque per omnipotentem Deum et corpus beati Petri, cujus et optimus fidelis existis, conjuro^a et maximis supplicationibus deosco, quatenus jubeas [*Lamb.*, lubeas] sedule in tuo sancto et a Deo inspirato mellifluo corde confertum [compertum] retinere illud quod vos sanctæ recordationis domnus et germanus noster beatissimus Stephanus papa, Dei nutu admonuit atque deprecatus est peragendum, et in ea charitate atque amicitia permanere, cunctaque qualiter vos terribili adhortatione petiit ad id implere et effectui mancipare jubetis [*Lamb.*, lubeatis], ut perfectam mercedem et repositam plenissime redemptionis nostræ coronam a justo iudice omnium conditore, Domino Deo nostro, qui vos in regem unxit, consequi mereamini, et gaudia æterna beatitudinis cum sanctis et electis Dei, dum plebem Dominicam perfectius liberans, atque sanctam Dei Ecclesiam defendens, divinæ majestati illesum a savientium malitia præservaveris, pro quo, et magna [*Lamb.*, magnam], post Deum, benignissime rex, in tuæ pollicitationis sponsione, quam beato Petro contulisti, spei gerimus fiduciam, una cum omni populo istius provinciae a vobis redempto^b.

Salutant itaque communem excellentiæ vestrae Christianitatem cuncti sacerdotes et clerus istius sacrosanctæ catholice et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ. Salutant vos et cunctus procerum senatus atque diversi populi congregatio, optantes una nobiscum de vestra amplissima prosperitate et uberrima lætitiâ diu gaudere, et in Domino Deo salutari nostro exsultare. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

148 Per aliam quippe epistolam suam, a Deo protecta eximietas vestra, sicut certe suo benecupienti patri direxit, quatenus titulum protectoris vestri beati Christi martyris Chrysogoni cum omnibus sibi pertinentibus dilectissimo atque fidelissimo vobis [*Lamb.*, nobis] Marino presbytero concedere deberemus. De quo et præceptum nobis [*Lamb.*, vobis] dirigi petistis, quod nempe ob vestram dilectionem, præ aliis capitulis, quæ in præfatione attuli, secus docent: nec tamen, ut verum fatear, admirationem eripit tanta utriusque similitudo. CENX.

^a Sic in epistola prima Gregorius III Carolum Martellum conjurabat: « Per Deum vivum et sacratissimas claves confessionis beati Petri, » quas more majorum ad principem miserat. Vide ibi not. Id.

^b Non alio hæc omnia collineant quam ad civitates et loca exarchatus et Pentapolis nondum a Desiderio tradita. Id.

nem, et in eo quod fidelis vester nosterque idem sanctissimus atque dilectissimus Marinus presbyter existit, præfati tituli præceptum, cum omnibus locis et possessionibus sibi pertinentibus, urbanis vel rusticis, vobis exaratum atque manu nostra roboratum, per harum latorem direximus eximietati vestræ deportandum. Direximus etiam excellentiæ vestræ et libros, quantos reperire potuimus, id est, Antiphonale et Responsale, in simul Artem grammaticam [F., dialecticam] Aristotelis, Dionysii Ariopagite libros, Geometricam, Orthographiam, Grammaticam, omnes Græco eloquio scriptores, nec non et horologium nocturnum.^b

XVII.

149 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,
PER GEORGIUM EPISCOPUM, STEPHANUM PRESBYTERUM,
SEU RABPERTUM, MISSOS DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et præfatus papa poscens, ut dominus rex Pippinus Desiderio regi suo [Lamb., suos] obsides restitueret, et pacis fœdera cum eo confirmaret.^a

(An. Dom. 758, Cod. Car. xxix, chron. 17.)

ARGUMENTUM. — Per suos missos Georgium episc. et Stephanum presb., cum Rodberto regio cunctes, nuntiat Desiderium venisse Romam, atque Imolam se restitutum promississe, modo suos obsides, qui apud regem erant, reciperet. Rogat ut eos reddat, fœdusque jungat cum Langobardorum rege, fiatque auctor publicæ tranquillitatis. Scripta ex Desiderii voto.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tam copiosam omnipotens Deus suæ benignitatis humano generi crebro irrogat misericordiam, valde administrandum [Lamb., admirandum] est quid retribui ejus potentie divinæ, aut quas carminum

^a Duo hic suppetunt alicujus momenti. Primum creatio cardinalis ad regiam petitionem; alterum in dolos versuti et ambitiosi hominis, postmodum etiam scelesti, qui pontifice et rege deceptis cardinalitiam dignitatem simulando adipiscitur. CENN.

^b In epitaphio archidiaconi illius Veronensis Pacifici, viri celeberrimi (cui archivum capitulare mss. codices antiquissimos acceptos refert) apud Panvinium, ex quo illud profert Ughellus (*Ital. Sac.* tom. V, p. 710) hæc leguntur: « Horologium nocturnum nullus ante viderat, in inventit argumentum, et primum fundaverat, etc. » Quare is horologii hujusmodi auctor esse dicitur. Hic habemus antiquius testimonium ante annos fere quinquaginta. Eadem refert Ducangius in Glossar., et putat nocturnum fuisse ad discrimen solaris, quod hodie frequens ferreum aut æreum campanulam pulsans, cujus inventor Polydorus Virgilium et cæteros latuit. Quidni potius eorum simile, quæ ope luminis inclusi horas demonstrant in sphaera? Annales Francorum et Fuldenses organi a Copronymo dono missi meminerunt; at de horologio nihil usquam reperitur. Ad libros quod attinet, Amalar. in prologo lib. de Ordine Antiphonarii ait Gregor. IV unicum Antiphonar. defuisse, quod mitteret Ludov. imp. illud petenti, quam rem animadvertit Ven. Thomasius Opusc. viii (novæ edit. tom. VII, pag. 64 seq.). Fortasse id evenit quod incipiens Paulus mittere hujusmodi libros Pippino, ac multo liberalior Adrianus non semel Carolum iisdem

laudes longanimitati ipsius humana fragilitas referro valeat; quod quidem nos, tanto ejus relevati beneficio, licet meritis nequaquam suffragantibus, nos ejus potentie melodicas persolvemus grates; tamen, juxta Psalmographi monita: *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini incessanter invocabo* (Psal. cxv), inquit: *Magnus es, Domine, et magna opera tua* (Tob. xiii). *Magnificat* namque *anima mea Dominum* (Luc. ii); caro et lingua benedicit, quoniam respiciens respexit super humilitatem nostram, et ad tam præcipuum pontificale culmen, non nostris prosequentibus meritis, provexit: **150** quamobrem dum, eo dignante, mediator Dei et hominum speculator animarum institutus sum, commissa sic apostolaris cura provocat atque hortatur omnino et inde-

B sinenter compellit salutem populi Dei pio studio procurare, et pacem in cunctis gentibus cum magna cordis constantia prædicare, quoniam profecto beatitudinis gratiam promerentur, qui intrepide illam prædicare maluerint; scriptum quippe est: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur* (Matth. v). Et rursum: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona!* (Rom. x.) Etenim, excellentissime filii et spiritalis compater, quoniam Deus omnipotens ex utero matris suæ [Gent., tuæ] te prædestinatum habens, ideo te benedicens et in regem ungens, defensorem te et liberatorem sanctæ suæ Ecclesiæ constituit. Pro quo ea quæ ad utilitatem ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ respiciunt, per hos nostros apostolicos apices benignæ excellentiæ tuæ deprecandum maturavimus.

C Agnoscat siquidem excellentissima bonitas tua, quæ conjungens [perveniens] ad limina apostolorum excellentissimus filius noster Desiderius rex, pacifice atque cum magna humilitate; cum quo salutaria utrumque partium locuti sumus, et pollicitus est nobis restituere civitatem Immolæ [Lamb., Imulas], donans, ut Romanus cantus in Francia pervulgaretur, eorum inopem reddiderint Romam, quo præsertim tempore rari admodum erant. Notandus autem præpropere Antiphonarii Romani usus in Francia. In.

^c Ms., uno verbo, *suospites*, Tengen., correxit ut est in editione. GENT.

^d Summ. 13, apud Baronium et Centuriat. GRETS. — Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 13): « In decima tertia [Tertia decima] gratias agit pro defensione Ecclesiæ, et de pace [Ecclesiæ de pace] inter se et Desiderium constituta narrat: ac petit [postulat] ut obsides Desiderio restituant, quo et ipse urbem Imolam [Forum Corneli] possit recipere. » CENN.

^e Recte Muratorius (*Ann. Ital.*) hanc et sequentem epistolam ad annum 758 refert, contra Pagii opinionem, qui præcedenti scriptas autumat. Nam Desiderius non venit Romam antequam omnia peregisset quæ continentur sequenti epistola. Ea occasione, quin flagitante ipso Desiderio, hanc scripsit Paulus ex ejus voto: clanculum illam deferentibus iisdem missis, quæ huic fidem omnem adimebat, et quiddam actum a Longobardis fuerat singillatim enarrabat. Præ aliis Liutprandum ducem Benevento expulsum ait; quam rem Camillus Peregrinus evenisse demonstrat ann. 758. (*Chron. ducum Benev. ex Collect. Pratilli*, tom. V, p. 50); deinde tempus ipsum designat, aiens quod dux ille pervenit « defuncte ad mensam ejus anni Februarium. » Id.

ea videlicet ratione ut nostros ad tuam excellentiam A dirigere debeamus missos, et suos obsides ^a, quos ibidem ad vos habere videtur, recipere debeat, et pacem cum eo confirmare studeatis.

Unde petimus te, excellentissime fili et spiritalis compater, ut jubeas ipsos obsides prædicto filio nostro Desiderio regi restituere, **151** et pacis fœdera cum eo confirmare, et in magna amicitia cum eo conversari, ut, annuente [*Lamb.*, favente] Deo, tuis lætitudinis temporibus populus Dei utrumque partium in magna securitate, et pacis quiete degere valeat, quatenus longævum te omnipotens Deus in solio regni conservare dignetur. Ideo enim direximus præsentem nostros fidelissimos missos, id est, reverendissimum et sanctissimum fratrem et cœpiscopeum nostrum Georgium, atque dilectum filium nostrum Stephanum presbyterum, una cum Rodberto vestro misso ^b, ad vestram a Deo servatam excellentissimam prudentiam, ut ea ipsa eximietati vestræ enarrare debeant. His præmissis, petimus divinam misericordiam, ut ævis [*longævis*] ac lætitudinis temporibus in solio regni piis inherens [*Lamb.*, inherentem] operibus, conservare dignetur, et vitam æternam concedat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XVIII.

152 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DONNUM REGEM PIPPINUM MISSA

PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIE,

*Significans quod Desiderius Pentapolin deprædavit, et omnia alimenta populi ferro et igne consumpsit, et quia Albinum [*Lamb.* et *Gent.*, Alboinum] ducem Spoletinum in vinculis detruit, et quia dux Beneventanus, in Osorotana [*L.*, Otorontana; *G.*, Otoritana] civitate retrusus, alium ducem Argisem in Benevento constituit, et quia locus est cum misso imperiali Georgio, et invitavit exercitum imperatoris in Italia contra Ravenna, et exercitum de Sicilia contra Otorontanam civitatem, et professus est eam tradere partibus imperialibus, vel aliis pluribus capitulis ^c.*

(An. Dom. 758, Cod. Car. xv, chron. 18.)

ARGUMENTUM. — Iisdem missis data clanculum alia epistola narrat se duplici litterarum exemplo, quas verebatur ne Langobardi interciperent, scripsisse de impietate et crudelitate Desiderii. Nunc iterum scribit, Pentapolenses ab eodem rege male habitos : Alboinum Spoletanum ducem, et Liutprandum

^a Obsides tam hic quam in seq. epist. memoratos ne putes iterum a Pippino rege obtentos. Il siquidem erant quos Aistulphus Ticini secundo obsessus tradere coactus erat, ut aiebam (ep. 11, al. 8, not.) Etenim quamquam Stephanus II ante biennium (ep. ead.) experimento edoctus oraverat eundem regem, ut obtestando, admonendo etiam et præcipiendo Desiderio insisteret ne datam fidem falleret, ex posterioribus tamen litteris ab ejus fratre et successore conscriptis nil tale inferitur de datis obsidibus. CENN.

^b Rodbertus regius missus forte vir illuster, de quo Mabill. (*Annal. Ben. lib. XXI, n. 43*). Duo pontificii magis celebres : nam Georgius erat Ostiensis ille episcopus, qui Steph. II cum Wilchario Nomentano et aliis comitatus erat in Franciam, ejusdemque legatione non semel functus erat ad eundem regem : Stephanus autem presb. tit. beatæ Cæcilie Paulo in pontificatu successit. Ib.

^c Summ. 26 apud Centuriat. et Baronium. GRETS.

Beneventanum, qui se subjecerat Pippino, petitos armis tanquam rebelles : huic Hydruntum elabenti ob metum suffectum esse Arigim Desiderio acceptum, illum cum suis aliquot satrapis vulneratos et coniectos in carcerem. Eundem Desiderium acceperisse Neapoli Georgium imperialem missum, qui fuerat in Francia, cum eo percussisse fœdus, una Ravennam expugnaturus, classeeque Sicula adjuncta Hydruntum obsessuros. Postmodum venisse Romam, monitumque ut quemadmodum promiserat coram Folrado et Rodberto, regis missis, restitutum se Inolam, Boconiam, Ausimum, Anconam, ita nunc restitueret, renuisse ac fidem fefellisse. Eum contra perjurum hominem obtestatur : se ait detinuisse Rodbertum, ut omnium spectator esset; ab eodem et a suis missis plura nuntiatum iri : litteris ex voto Desiderii scriptis nullam fidem esse adhibendam. In embolo res est de muneribus ab se missis Pippino filisque regibus.

B Donno excellentissimo filio ei nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patrio Romanorum, Paulus papa.

Quoties perspicua eximietatis vestræ merita, mystica **153** consideratione cernens, cordis oculis confero; oppido me admirari convenit intemeratam superflumque excellentiæ tuæ mentis constantiam, et ferventissimum affectum, quod [quem] circa Dei amorem et ejus principis apostolorum incessanter [*Lamb.*, instanter] gestas, quoniam Deo magis quam hominibus favere niteris. Unde perspicuum est vos præ omnibus regibus et potentibus piis pollere operationibus, quia assumpto cœlesti triumpho ultro te, excellentissime fili et spiritalis compater, ad liberandam Dei Ecclesiam adhibuisti, et ideo, ut ipsum piæ operationis vestræ certamen effectui manceptur, crebro nos congruit, sicut liberatori ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ et ejus peculiaris populi, apostolicos dirigere apices.

Primum omnium, nobis super omnia neclarea dulcia existunt, et desiderabilia prosperitatis vestræ gaudia addiscere. Deinde vero, quæ sanctæ Ecclesiæ Dei et nobis consistunt necessaria, quantocius intimare. Ut vero, excellentissime fili et noster spiritalis compater, agnoscas nos pridem per apostolicas litteras eximietati tuæ innotuisse, qua [*L.*, *G.*, quæ] in his partibus a Desiderio Langobardorum rege impie peracta sunt atque crudeliter perpetrata ^d. Igitur dum tam perniciosam ejus operationem cerneremus,

D — Argum. Panv. (*Cod. Vat. 26*) : « Vicesimam sextam per Georgium coepisc. Steph. presb. una cum Radberto Pippini misso [legato] misit, in qua prolixè de Longobardorum crudelitate ac malitia queritur. Indicat se suis missis [legatis ad eum] dedisse litteras, in quibus peteretur dismissio obsidum Desiderii regis in Francia detentorum, idque ideo factum, ut per Longobardiam proficisci possent [ipse proficisci tuto posset], alias se idipsum non petiisse. Hortatur Pippinum et terribiliter conjurat, ut illos detineat : insuper et ipsum [et vehementer obtestatur, ne illos dimittat : ipsum] Desiderium constringat et ad restitutionem omnium bonorum beati Petri, ut in adventa Domini, sicut radiantissimus sol lucere mereatur. In embolo adjuncto munuscula quedam Pippino mittit. » CENN.

^d Ni fallor, epistola illa, quæ interiit, cujusque argumentum exstat in Cod. Carol. post epist. 21, nobis 20, huc spectat, estque hujusmodi : « Item epi-

apum prospeximus presentem fidelissimum vestrum A missum Rodbertum hic apud nos detinere, quatenus quid coepa jam fati desiderii regis vel [Lamb. add. ejus] Langobardorum populi malitia pareret, 154 presentialiter agnoscens atque conspiciens vestram certiorum reddidisset eximiam præcellentiam; etenim sicut pridem, ecce et nunc innotescimus a Deo servata excellentie vestre quod præfatus [Lamb., hic et in ep. seqq., prælatum] Langobardorum rex Pentapolensium per civitates transiens, quas beato Petro pro magna animæ vestre mercede contulistis, ferro et igne omnia sata et universa quæ ad sumptus hominum pertinent, consumpsit, sicque Spoletinum et Beneventanum, qui se sub vestra a Deo servata potestate contulerunt, ad magnum spretum regni vestri, desolavit, atque ferro et igne eorundem ducatum, loca et civitates devastavit, et comprehensum Albinum [L., G., Alboinum] ducem Spoletinum, cum eo satrapibus [et cum eo satrapas], qui in fide beati Petri et vestra sacramentum præbuerunt, infixis in eis pessimis vulneribus, in vinculis detinuit.

Appropinquante autem eo Benevento, illico dux Beneventanus fugam arripuit in Otorantinam civitatem, et dum diu immineret, ut ex ipsa sua civitate exire eundem ducem suaderet, et nequaquam in eo suam adimplens voluntatem, constituit ducem

stola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directæ, in qua continentur lamentationes (et tribulationes add. Lamb. et Gent.) eo quod Desiderius rex consilium inivit cum Georgio imperiali misso, qui hic Franciæ adfuit, ut imperator suum exercitum in Italia contra Ravennam vel Pentapolim ad Romanam urbem ad comprehendendum mittat, et ipse Desiderius cum universo regno Langobardorum in ejus adiutorium vel solatium ea mala ad perpetrandum decerneret, et quia quotidie scannaras, et de prædationibus in eorum finibus faciebant, cum nimis adiutoribus postulans adiutorium obtinere contra ipsos Langobardos, et ideo minime in hoc volumine est scripta, quia præ nimia vetustate jam ex parte erat diruta tamen alia capitula in eadem non continentur inserta; sed sicut in superiore epistola legitur, sic et in ista scriptum reperitur. Notat Gretserus in margine: «Deest ergo hæc epistola. Nec ejus meminerunt in summaris Bar. et Centuriatores. Facillior tamen jactura est, si nihil aliud continebat quam superior epistola.» Lambecius pariter notat: «Epistola hæc caret numero, quia argumentum quidem ejus hic exstat, sed ipse contextus deest.» Jacturam vero haud dicit minorem cum Gretsero, quia similis esset 20, al. 21, nullam quippe similitudinem eas inter agnovit. Secus est de ista quam versamus, ut legenti palam erit. Itaque illius epistolæ, cuius argumentum supersedit, hic mentionem fieri puto. CENN.

• Stephanus II (sup. ep. 11, al. 8) narrata Aistulphi morte, et Desiderii inauguratione ait, «Spoletanos per manus beati Petri et Pippini fortissimum brachium» constituisse sibi ducem, nempe Alboinum, anno ut videtur 756. Postmodum adjungit, tam Spoletanos quam Beneventanos regi se commendare, subjectionis indicia admodum obscura. Contra hic subjectionis argumentum minus dubium habetur, quam Muratorius temere rebellionem appellat a regno Langobardorum: regia siquidem stirpe deficiente Desiderius in regem assumptus erat regis Francorum auctoritate, per pontificem, et Folradum

alium in eodem Beneventano ducatu nomine Argis, et confestim Girgens 155 Neapolim idem Desiderius rex, accessivit Georgium imperialem missum, qui ad vos Franciam directus fuerat 4, cum quo nefarie clam locutus est, iniens cum eo consilium, atque suas imperatori dirigens litteras, adhortans eum ut suos imperiales dirigat exercitus in hanc Italianam provinciam, et ipse Desiderius cum universo Langobardorum populo professus est, Deo sibi contrario, auxilium præfatis imperialibus exercitibus impertire, quatenus ex una parte ipsius [Lamb. add. imperatoris] exercitus, et ex alia eisdem [L., G., isdem] Desiderius cum universo Langobardorum populo utrique dimicantes Ravennatum civitatem comprehendere queant, suanique imperator, quod Dominus non permittat, adimplere valeat in quocunque voluerit voluntatem. Nam et cor [L. et G., hoc] cum eodem Georgio imperiali misso constituit ut dromonorum [dromonum] Siciliæ istorum in Otorantina civitate dirigatur, ut tam Græci quam Langobardi ipsam obsidentes comprehendere valeant civitatem, eamque concedat [Lamb., concedant] imperatori, cum hominibus et facultatibus quæ in ea consistunt, et tantummodo ducem illum atque ejus nutritorem Joannem prædicto regi restituant.

Post vero dissolutionem eorundem ducatum

regionum missum, neque ulla lege tenebantur insignes ii duces novo regi se subijcere. Idcirco «se sub vestra a Deo servata potestate contulerunt» ait Paulus Pippino, quorum neutri visa est rebellio. CENN.

• Camillus Peregrinus de ducatu Benev. finibus diss. 7 (Pratill. tom. V, p. 269) hoc Pauli epistolæ caput affert; deinde ait: «Cum igitur Hydruntum Græci detulerint, deque hoc pontifex Paulus minime discrepet ab Porphyrogeneta, extimam utique urbem ex orientali plaga hujus lateris septentrionalis Brundisium Beneventani duces habuerunt.» Unde liquet quam late is ducatus pateret ad mare Adriaticum se extendens, et quantula Italiæ portio pareret Græcis. Ib.

• Liutprando Beneventano duci Hydrunti in civitate Apuliæ principe juris Grecorum persistenti Desiderius Aricium sufficit, de quo plurima suppetunt in Adriani pontificis litteris. Ib.

• De Georgio protosecreta dixi ep. 11, al. 8, inter not., quæ an. 755 legationem in Franciam spectabant. Num idem præced. anno 757 cum muneribus Copronymi, præsertim organis, redierit, de societate ac fœdere acurum cum rege, ut Annal. Francorum et Fuldenses tradunt, ex his litteris non constat. Eundem in Francia fuisse et hinc, et ex argumento nuper allato litterarum quæ exicerunt certo scimus: idque constat etiam ex iis quæ mox sequuntur. Ib.

• In prædicto argumento Romæ etiam fit mentio, quæ res non parvi momenti erat adversus eos qui Urbem imperialis juris adhuc fuisse contendunt. At silentium hujus epistolæ et alterius defectum supplent alia suo loco, præcipue vero 57, al. 59 Adriani ad Carolum, quam videsis. Ib.

• De dromonibus, navigiis videlicet primum cursus, quod eorum usus olim fuit ad cursum publicum, deinde navibus bellicis, erudite Ducang. Glossar. Hic stolum, seu classem Siculam significat. Notandum quod de obsidione Hydruntina nihil est in argumento epistolæ quæ desideratur, nec de Lango

conjunxit hic ad nos Romæ itidem [*Lamb.*, Romam isdem] Langobardorum rex, et cum eo loquentes, nimis eum adhortati sumus, et per sacratissimum corpus beati Petri atque etiam per tuam a Deo protectam excellentiam fortiter illum conjuravimus ut civitates illas, id est Immulas [*Immolam*] **156** Bononiam, Ausimum, et Anconam, quas nobis præsentialiter, simul per vestros missos, id est, Folradum Deo amabilem abbatem et presbyterum, atque Rodbertum a excellentissimæ Christianitati tuæ, et per te etiam beato Petro apostolorum principi pollicitus est redditurum, restituere deberet, quod minime acquiescere inclinatus est, sed simulans, ut certe Strofarius ^b varias occasiones adhibuit, iniquiens ut si suos, quos illic Francia habere videtur, obsides reciperet, tunc in pacis concordia nobiscum conversaretur.

Unde petimus te, excellentissime fili et spiritalis compater, et obnixè deprecamur a Deo inspiratam eximietatem tuam, ut jubeas perfectam liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ et ejus peculiaris populi exercere, et ita id quod magna animæ tuæ mercede beato Petro pollicitus es, firmiter permanere; ipsumque Desiderium, Langobardorum regem, fortiter constringere digneris, ut prolatam [*Lamb.*, prælatam] a Deo promissionem beato Petro protectori vestro restituere debeat atque in omnibus adimplere, tuique studii sit bene, [*Lamb. add. bone*] potentissime rex, sicut cepisti, perfectius hanc sanctam Dei Ecclesiam et ejus peculiarem populum de hostium incursione **157** eruere; ut, annuente Deo, certamen benignæ operationis tuæ uberrime fecundetur, quatenus in die adventus Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, luceas, sicut radiantissimus sol, inter universos reges et potentes, atque merearis ipsam sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum, tuo adminiculo ereptum, divinæ majestati, absque ulla lesionis

bardi regis adventu in Urbem: quare epistolam, illam, antequam hæc evenirent, datam esse constat, nec mirum est si alia capita non continebat, ut est in argumento; quæ enim eventura essent, divinari non poterat. CENN.

^a Recte Pagius (an. 757, n. 3) hos legatos missos esse a Pippino ait superiori anno, quibus Desiderius se civitates redditurum promiserat: civitatum vero nomina indicanda erant; sunt enim in hac epistola *Imola*, *Bononia*, *Ausimum*, et *Ancona*. Plurimi referunt dignoscendæ sinceritati scriptoris Vitæ Steph. II ap. Anastasium; tum litterarum quas versamus recte intelligentiæ. Et vero Folrado eidem, cum Ticino missus fuit a Pippino cum missis pontificiis ad incedum exarchatus possessionem an. 753 exeunte, nonnullæ civitates minime erant tradite ab Aistulpho, quo divinitus sublato, Desiderius successores pollicitus est anno 756 eidem Folrado se illas omnino restitutum. Eas autem supra vidimus recenseri (cp. 11, al. 8): *Faventiam*, *Imolam*, *Ferrariam*, *Bononiam*, *Ausimum*, *Anconam*, et *Numanam*. Ubi etiam animadvertimus ex Anast., *Faventiam* et *Ferrariam* Stephano II esse traditas a Desiderio, minime vero cæteras. Itaque ille quatuor quæ hic nominantur, ac Folrado et Rodberto missis regiis erant promissæ a Desiderio, tum vera narrari apud Anastasium ostendunt, tum Desiderii promissio-

^A sævitia, offerre, et tunc centuplum remunerationis ab eodem Domino Deo nostro, justo iudice, percipere et vitam æternam possidere merearis.

Conjuro te, fili excellentissime, per omnipotentem Deum et ejus principem apostolorum beatum Petrum ^c, ut benigno intuitu et libentissimo animo nostras preces audire jubeas [*Lamb.*, lubeas], ut et Deus tibi omnipotens in his quæ ejus potentiam deprecatus fueris suæ divinitatis aures inclinet, et viocrem te super omnes barbaras nationes faciat. Omnes enim omnino gentes quæ super faciem universæ terræ consistunt, compertum habent tuum certamen, quod ad defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ adhibuisti, et magnum te ac præcipuum regem laudabiliter asserunt. Sed et nos bonam tuam famam ^B longe lateque protelare atque dilatare non desistimus in eo, quod certe, post Deum, sicut murum inexpugnabilem, tuam firmissimam fidem in nostro pectore conferimus, magnam in te, post Dei præsidium, possidentes spei fiduciam, quod et plerumque ob tam tuæ immaculate promissionis fideique meritum consecuti sumus; etenim magnopere præsentibus nostros missos, id est, reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Georgium, atque dilectum filium nostrum Stephanum presbyterum, ad vestram a Deo custoditam excellentiam misimus: dumque vestris Deo amabilibus vestigiis fuerint, una cum [*Lamb.*, cum] Rodberto [Ratbertio], fidelissimo vestro misso ^d præsentati, cuncta viva voce Christianissimæ excellentiæ tuæ [*Lamb.*, vestræ] quæ acta sunt, et rei exigat meritum, nobisque necessaria existentia intimabunt, maximo namque desiderio nostro anhelabat animus, apostolicas **158** excellentiæ vestræ dirigere litteras salutationis ac visitationis, ob causam [*Lamb. add. et*] rerum eventus significandum, et minime valuimus

siones distinguunt: ita ut Folrado uni pollicitus sit an. 756 se civitates eas omnes restitutum, et an. 757 Folrado eidem et Rodberto quatuor illas nondum traditas quæ hic recensentur. Ita eorum quoque opinio evertitur, qui prædictam epistolam Stephani II ultimam contra æquum et rectum ad annum differunt 757. Incredibile enim est Folradum his eodem anno in Italia versatum esse. Multo autem magis opinio Pagii epistolam hanc anno eodem consignantis rejicitur; quæ enim in ea narratur, ampliori egent spatio temporis: præterquam quod Peregrinus, uti aiebam superiori epist., Lintprandi Benev. ducis ejectionem consignat Febr. mense an. 758. *Id.*

^b A Græca voce *strophæ* stropharius, qui etiam strophus et strophosus dicitur, nempe *fraudator*, *impostor*. Exempla *strophæ* et *strophosæ* suppetunt ex Glossario Ducangii, quem miror hunc locum non vidisse ut *stropharii* etiam exemplum afferret. *Id.*

^c En alia deprecatio ejus similis qua Gregor. III usus est ad Carolum Martellum *per Deum rivum et sacratissimas claves*. *Id.*

^d De utroque misso pontificio vide superiorem epist. Rodbertum seu Radbertum Folradi socium, hæc dimisso, detinuerat Romæ, ut omnium spectator esset quæ cepta erant fieri a Langobardis, regi oculatus testis enarraturus. *Id.*

imminentibus circumquaque Langobardorum regis A mem excellentiam vestram gratia superna custodiat. Insidiis.

Attamen ecco jam duas apostolicarum litterarum assertiones excellentiæ vestræ, clam, per maximam industriam, misimus, et ignoramus si ad vos ipsæ pervenerint litteræ, unde ambigimus ne a Langobardis comprehendantur. Pro quo, et nunc per prænominatos nostros missos alias vobis litteras misimus, quasi obtemperantes præfati Desiderii regis voluntati suos hospites [ad suos obsides] absolvendum et pacem confirmandum. Sed, bone excellentissime filii et spiritualis compater, ideo istas litteras tali modo exaravimus, ut ipsi nostri missi ad vos Franciam valerent transire; quoniam si hoc non egissemus, nulla penitus ratione per Langobardorum fines transire valuissent, sed susceptis ipsis litteris, B earum seriem nullo modo perficiatis, neque præfatos hospites [obsides] permutatis parti Langobardorum restituere; potius autem conjuramus te, excellentissime filii et spiritualis compater, per Deum vivum et corpus beati Petri, ut fortiter ipsum Desiderium vel ejus Langobardorum gentem constringere jubeas, quatenus præfatas, quas pollicitus est, civitates tuæ mellifluæ excellentiæ, et per te beato Petro, fautori tuo, restituat, quoniam nullam ut præfatum est, de his quæ primitus pollicitus est, cum eo firmam valuimus stabilire convenientiam.

Oramus autem omnipotentem Deum ut pio intuitu de throno majestatis suæ super vós vestrumque regnum respiciat, et sua dextera excellentiam vestram circumtegat atque in omnibus muniat, et præsentis vitæ cursum salubriter exsequi et regni potentiam gubernare permittat per plures annorum metas, una cum excellentissima et a Deo servata filia et spiritali nostra 159 commatre, atque amantissimis vestris meisque filiis, et gaudeatis de eorum florigero germine, et mittat [permittat] omnipotens Deus ut semen vestrum splendidissimum usque in finem mundi eundem [idem] regni fruat culmen, etiam venturo in sæculo infinita gaudia cum sanctis et electis suis vobis concedat, quatenus sicut in presenti vita et in futura beatitudine adepti promissam vobis mercedis coronam, cum Christo regnare mereamini. Incolu-

a Argumentum epistolæ in Cod. non relatæ, quod supra attuli, innuere mihi videtur has binas litteras, quas duplici exemplo scriptas puto, ut trigesimam et trigesimam tertiam, de quibus infra. CENN.

b Factum istud, quod an. 769 imitatur Stephanus III (epist. 45, al. 46), ut ibi dicam, dignum plane est quod animadvertatur: nam plurimum inde lucis accedit scribendi generi obscuro, ancipiti, manco, quandoque etiam minus vero, quo uti debuerunt pontifices ante Adrianum, quandiu Langobardi steterunt. Id.

c Vide epist. 6. Id.

d Quid sibi velit Ducangius, non intelligo. *Apallaream* secernit a *spatha*, et idem esse ac *applare*, cochlear videlicet, contendit; quasi vero cochlear missum fuerit Pippino inter alia munera. Apud Anastasium in Sergio *apallaream argenteam* (sect. 162) operimentum esse ait ex laminis argenteis in cochleæ formam. Eum consule V. *Applare*. Incomptum mihi esse fateor gladii genus: attamen

c EMBOLUM.

Pro veræ benedictionis causa, direximus vobis d apallaream unam spatam ligatam in gemmis cum balteo suo, annulum unum, habentem isacanthum [hyacinthum] storacinum, pallium unum, habentem paones, quam parvam benedictionem petimus, ut, excepta injuria, suscipere jubeatis domino Carolo et Carolomanno pro magna apostolica benedictione annulos singulos habentes yacintbos [hyacintos].

XIX.

160 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De Marino presbytero et ejus iniquo consilio, et de consecratione ipsius.

(An. Dom. 758, Cod. Car. xxxix, chron. 19.)

ARGUMENTUM. — Monitus a Pippino quod Marinus (presb. card. creatus superiori anno) cum Georgio misso imperiali dum in Francia erat machinatus esset in sanctam sedem, quæ et ipse jam norat et imperator regi patefecerat, eundem rogat ut episcopum ordinari permittat in aliqua Francorum Ecclesia, ne forte deterior fiat, sed ut eum admissi sceleris poeniteat.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Omnino compertum habet vestra Christianissima excellentia qualiter Marinus presbyter noster [Lamb. add. qui] ibidem ad vos moratur, iniqua operatione contra sanctam Dei Ecclesiam fidemque orthodoxam, Deo sibi contrario, cum Georgio quodam imperiali a secretis, consilia sedi nostræ contraria et vestræ simili modo ingerere [Lamb., jungere] cupiens; quod quidem et idem imperator vestræ a Deo protectæ excellentiæ per suas innotuit litteras. Unde quia defensorem fidei orthodoxæ atque propugnatorem gregis sui, vel populi Christiani liberatorem Christianissimum bonitatem vestram, beatus apostolus et princeps apostolorum Petrus eligere et confirmare dignatus est, idcirco adoptamus atque deprecamur eximiam bonitatem vestram [L. et G., tuam], optime rex et spiritalis compater, ut jubeas sanctissimo

apallaream spatham, non autem apallaream et spatham, ratio ipsa numerandi dona cætera, legendum suadet. Cæterum id munus maxime congruit defensori Ecclesiæ; ceptumque esse postea gladium de corpore S. Petri sumptum dari Augustis in solemnium coronatione compertum est. Benedictionem sequiori ævo excogitatam cum cogitem facienti verba Cæremonialis Patricii (lib. 1, cap. 4). «Quamvis ensis benedictus dicatur, non tamen reperi ejus benedictionem, Sixtus Papa IV aliqua verba ordinavit, cum ensis datur, dicenda.» Vide ipsa verba, quæ ibi subduntur. At præcipue Ord. Rom. XIV, ap. Mabilion. (Mus. Ital. tom. II, p. 402). De reliquis muneribus apud Anastas. obviis nihil dico. Id.

e Summ. 4, ap. Baronium et Centuriat. GREG. — Argum. Panv. (Cod. vatic. 4) «In quarta [Quarta] Marinum presbyterum jubet episcopum creari, ut a suis consiliis [et a consiliis] sedi Romanæ contrariis avocetur.» CENN.

fratri nostro a Wilchario episcopo præcipere, quatenus 161 ipse eundem Marinum presbyterum, nostra vice, episcopum consecrare debeat, et in una civitatumstrarum illis in partibus constituta, in qua præviderit vestra sapientissima eximietas, eum ordinare disponite, quatenus perpetrati sceleris sui recordans, se inique egisse poeniteat, ne in eo, quod absit, antiquus humani generis hostis, mentem illius vagantem inveniens, quasi in sublime extollat, scissimeque quoquomodo valeat funditus disperdere; sed magis, ut confidimus in vestram benignissimam excellentiam atque a Deo præclaram cordis vestri dilatacionem, huic nostræ postulationi vestra præclara excellentia aurem accommodare dignetur b, quatenus et ille securus de hujuscemodi re persistat, et nos pro vestra immensa lætitia atque hospitatis gaudio indesinenter Dominum Deum cœli exorare jubeamus. Bene valete.

XX.

162 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, PER PETRUM PRESBYTERUM DIRECTA,

In qua continetur abbasiatum [legatio] Remedii episcopi et Andegarii [Al., Andegarii] comitis, qualiter iustitias beati Petri apostolorum principis apud Desiderium, quondam regem ex parte receperit, et reliquas iustitias faciendum pollicitus est c.

(An. Dom. 759, Cod. Car. XXI, chron. 20.)

ARGUMENTUM. — Edoctus superiori anno iniquum Desiderii indolem Pippinus, illustres missos Romam legat Remigium fratrem Rothomagi archiepiscopum, et Autharium duces. Horum presentia ille motus per totum mensem Aprilis huius anni se omnia restitutum promittit sancte sedi; rogatque pontificem ut id regem moneat. Paulus per missum suum Petrum presb. ea nuntiat, perque alium missum nuntiatum promittit, si rex natura infidus promissa servaverit. Ejus tamen si-

a Eundem hunc esse Wilcharium Nomentanum, de quo supra, ep. 13, al. 27, inter not., affirmare non ausim: erat enim et Wilcharius alter per hæc tempora in Francia, qui abdicato episcopatu Viennensi, ad monasterium sancti Mauricii seu Agaunensis confugerat an. 740, creatus postea archiep. Senonensis; hanc licet sedem is minime obtinuerit ante annum 765, nam Lupo successit, qui eo anno subscribit conventui Attiniaciensi (Labb. Concil. tom. VI, p. 1702). Præterea Sedunensis alius Wilcharius, ni forte idem memoratur. Quicumque autem fuerit, isti pontifex vices suas committit, ut munus illud exercere possit in S. R. E. presb. cardinalem. CENN.

b Ex epist. 36, al. 32, constat Pippinum haud morem gessisse pontifici, ut eo venientes videbimus: etenim quanquam rex pietate præstans esset, nihilominus perfidiam præmio dignam non censuit. Ib.

c Argum. Panv. (Cod. Vat. 20): « Vicesimam epistolam per Petrum presbyterum transmisit [vicesimam Petro presbytero ad eundem dedit], continentem quasdam laudes ejus, quod Romanam Ecclesiam ab hæreticis defenderat [defenderit]. Postea acta Remedii episcopi et Andegarii comitis narrat, qualiter [narrat: exponit qualiter] iustitias B. Petri apostolorum principis apud Desiderium quondam regem [Desid. regem] ex parte receperit; et quod reliquas iustitias facere [rel. facere] pollicitus sit, cum adjuratione [obtestatione] ut si Desiderius ista neglexerit, Pippinus illum, sicut Stephano papæ Pauli [ejus] germano, et sibi promiserat, cogit [coge-

dem et constantiam implorat, ut donationem integram sancto Petro vindicet, juxta editum diploma.

Domno d excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino, regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa e.

Quia excellentia vestra merito bonorum operum superno examine fuerit comprobata, ipsis jam in manifesto rerum exhibitarum effectu demonstratum est, dum nimirum, adepta desuper divinæ sapientiæ participatione, regalis fastigii scepra cœlesti benedictione constet effectius [efficacius] promeruisse. Unde cum sibi hanc ab omnipotente Deo gratiam missam eximietas vestra 163 non ambigit, profecto ei placere qui eam contulit totis intendit nisibus, et B pro ejus quam suo eruit, divino nutu. certamine, scilicet sanctæ universalis Ecclesiæ, et exaltationis vigore, decertare non desistit, cordis sui oculis a Deo protegenda eximietas vestra, adhibens illa quæ sibi, pro hujuscemodi laboris fructu, a beato apostolorum principe Petro cœlorumque regni clavigero, æthereæ promissa sunt præmia. Ubi jam non humana inter homines gloria, sed inter angelos, divina nunquam amittenda felicitate gaudetur: exultaque et lætare, felicissime rex, quia tuo, annuente Deo, certamine, sancta spiritalis mater vestra, universalis Dei Ecclesia, ab æmulatorum insidiis erepta atque exaltata triumphat, fidesque orthodoxa tuo zelo et fortitudinis brachio illibata ab hæreticorum iaculis consistit.

C Pro quo beatus et justus effectus es in omnibus operibus tuis, fili dulcissime et spiritalis compater victoriosissime, eximieque rex. Innotescimus siquidem præclæræ Christianitati vestræ quod nuper dum ad nos conjunxissent [pervenissent] fidelissimi vestri, scilicet a Deo amabilis Remedius f vester, at-

ret]. c. CENN.

d In seq. annum consensu omnes rejiciunt, et quidem jure, nam data dicitur mense Martio, ind. 13, ut edidit Greterus, quæ annum indicat 760. Verum recensio Lambecii habet ind. 12, nec video cur Muratorius, qui hanc recensionem adhibuit in editione Cod. Carol., eam neglexerit in Annalibus Ital. Ib.

e Summ. 20 Bar. et Cent. GRETS.

f In Cod. legebatur *germa vester*, ut notat Gentilots, tametsi vox illa deleta fuerit. At Remedius iste, seu sanctus Remigius vere erat germanus Pippini, atque ita vocatur ep. 33, al. 43; in utraque autem siletur ejus dignitas, archiepiscopi nimirum Rothomagensis, cum tamen annalista ap. Pagium (755, n. 24) tradant eum esse adeptum illam sedem ann. 755, Raginfrido ob insolentiam exauctorato. In Catal. episc. ap. Guillelm. Bessin. (Concil. Rhotom. part. II, pag. 2) ante biennium archiepiscopatus Remigii cepit: « Sanctus Remigius, seu Remedius Pippini Francorum regis frater Rothomagensis. sedem adeptus est anno 755. Conventui Attiniaciensi aderat an. 761; desiit vivere an. 771. » a chronologia isti parum fidei adhibendum: nam Attiniac. conventum anno illigat 761, cum ex Annal. Francor. et Regionone constet esse habitum an. 765. Eidem vere adfuit sanctus Remigius, et subscripsit Remedius vocatus episcopus civit. Rodome. Quare per id temporis ejus dignitas certa: cum autem in utraque Pauli epistola, quæ ante eum annu data erant,

que Aucharius [Andegarius] gloriosissimus dux, A constitit inter eos et Desiderius Langobardorum regem, ut per totum instantem Aprilem mensis istius 13 [Lamb., 12] indictionis, omnes justitias fautoris vestri beati Petri, apostolorum principis, omnia videlicet patrimonialia, jura etiam, et loca, atque fines, et territoria diversarum civitatum nostrarum reipublice Romanorum nobis plenissime restituisset. Unde ex 164 parte quidem easdem justitias nobis idem Langobardorum rex fecisse dinoscitur^a, et reliquas omnes justitias se profitetur atque omnino spondet nobis esse facturum. Quapropter impensius nos prefatus Desiderius Langobardorum rex obsecratus est ut vestra a Deo protecta excellentia nostris apostolicis relationibus intimare debuissimus, et ecce sicut nostro, post Deum, liberatori, hoc ipsum eximie atque sublimissime et a Deo protecta Christianitati vestre, per has apostolicas nostras, innotuimus syllabas, dirigentes magnopere ad vestram a Deo inspiratam preelsam sublimitatem presentem dilectum filium nostrum Petrum presbyterum, quem petimus, benigno solite aspectu a vobis suscipi, et cum effectu atque prospero nuntio, de perfecta plenariaque justitia diversarum causarum fautoris vestri beati Petri, apostolorum principis, ad nos reneandum absolvere dignemini. Si vero in ea quæ [quam] prefatus Desiderius rex vel ejus Langobardorum gens profitentes pollicentur, permanserint sponcione, nobisque omnia, secundum ut constituit et pactorum fœdera continent, restituta ab eis nobis fuerint, tunc a Deo conservande excellentie vestre meritum intimantes innotescemus ei [Lamb., rei].

Unde obsecrantes petimus et obnixi deprecamur, imo et conjuramus te, excellentissime atque Christianissime rex, amantissime filii et spiritualis compater, per omnipotentem Deum et beatum Petrum, qui te in regem unxit, ut perfectius ea quæ pertinent ad exaltationem et ad ampliandam [ampliores] liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ, et istius a vobis redemptæ provincie, sicut beato Petro et nostro predecessori pontifici sanctæ recordationis domno et germano nostro beatissimo Stephano papæ polliciti estis, cuncta perficere et adimplere jubeatis^b, quatenus promissam 165 et repositam vobis mercedis coronam de manu omnipotentis Dei recipiatis, orantes de reliquo omnipotentis Dei nostri misericordiam, ut sua vos circumtegat gratia, una cum dulcissima

sileatur, valde dubia mihi est. Viderint eruditi. CENN.

In epist. 48, al. 15, quæ insignis adeo legationis causa fuit, civitates quatuor repetebantur. Illic autem patrimonialia, fines et territoria civitatum ecclesiasticæ ditionis memorantur citra earum civitatum mentionem. Fortasse apostolicus missus quæ silentur in epistola secreto acceperit referenda. Ib.

^b En iudicium valde perspicuum repetentis civitates quæ deerant integræ donationi, cuius autographum servabatur in archivio sanctæ sedis. Ib.

^c Argum. Pany. (Cod. Vat. 19): « Decimam novam Pippino epistolam per Georgium episcopum transmisit, gratiarum actiones pro salute [defensione]

A conjuge, excellentissima regina filia et spiritali nostra commatre, atque amantissimis natis, id est præcelis regibus, et presentis regni culmen et triumphum victoriæ possidere, et æterna gaudia in cœlestibus regnis cum sanctis perfrui concedat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXI

166 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM, GLORIOSUM REGEM, PER GEORGIUM EPISCOPUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro liberatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et in embolo postulat ut filium ejus, qui tunc natus fuit, ex sacro baptismatis fonte excipere mereretur^c.

(An. Dom. 759, Cod. Car. xxiii, chron. 21.)

ARGUMENTUM. — Georgium episcopum missum suum ad Pippinum legat, in cujus ore ponit quæ narrare debeat. Tota epistola in regis laudibus et gratiarum actione versatur pro tot tantisque beneficiis in Ecclesiam collatis. Nil in eadem perspicuum, præter embolum, in quo Pippini filium nuper natum suscipere optat e sacro fonte.

Domno^d excellentissimo filio nostro, spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa^e.

Solet epistolaris latio [Forte, relatio] mentem semper vi sua [Al., visitatione] reficere, et materia quodammodo charitatis existere. Quia ergo spirituum dilectio sincera filiorum paternos sustinet desideranter affectus, summa nos cum alacritate implere convenit quod puræ conscientie deposcit affectus; et licet ad reddenda paternæ charitatis officia, prolixitate itineris imminente, raritas portitorum impediât. Quotiens autem necessitas inciderit occasio, excellentissimam Christianitatem vestram non desistimus scriptis discurrentibus visitare, et honore solito amplectentes [Lamb. add. salutare],^f utilitate 167 quatenus hoc quod [hos quos] oculis carnalibus præsentium [præsentibus] videre non possumus, eos aliquatenus scriptis valeamus alternantibus intueri. Itaque ita ubique, Deo illustrante [L., a Deo illustratæ], excellentie vestre merita diffusa divulgavit opinio, ut ex rebus ab ea gestis omnibus laudabiliter demonstraretur. Unde in quantum valet nostri oris assertio, protense laudationis attestacione, vestre eximietati gratiarum reddentes actiones, aptum prospeximus presentem sanctissimum atque reverentissimum fra-

sanctæ Dei Ecclesiæ continentem. In embolo postulat ut Pippini filium, qui ei tunc natus fuerat, ex sacro baptismatis fonte excipere mereatur. » Ib.

^d Sum. 19 ap. Baron. et Cent. GREYS.

^e Epistolam ab hoc anno removeri non posse docent Annales Francorum; et Pagius (an. 759, n. 14) annaliste Metensis et chronographi San-Gallens. testimoniis utitur ad stabilendam hanc chronolog. Tam hi quam Annales prædicti, Pippino filium esse natum, qui paterno nomine est appellatus et tertio post anno mortuus, constanter tradunt: deque illo pontifex loquitur in embolo. CENN.

^f Videtur hic etiam repenendum: *visitare*. GREYS.

trem Georgium * et coepiscopum nostrum, illuc usque
ad vestra praelara Deo invitabilia transmittendum
vestigia, cui singillatim omnium spiritalis matris ve-
strae, sanctae Dei Ecclesiae, et istius a vobis redem-
ptae provinciae utilitatum necessitates, a Deo prote-
gende sublimitati vestrae excellentiae referendas b
commisimus.

Sed petimus a Deo, servate filii et spiritalis compa-
ter, benignissime rex, nosterque post Deum liberator,
et obnix deprecamur, ut jubeas eundem nostrum
missum benigno solitoque gratulationis aspectu com-
mendatum suscipere, nostrisque postulationibus, quae
ad exaltationem sanctae Dei Ecclesiae, et maxime ad
tuae animae mercedem et aeternam memoriam respi-
ciant, a Deo impulsas benignitatis tuae aures, et con-
gruum atque velociorem de cunctis adhibere digneris
effectum; quoniam, sublimissime regum, amantis-
sime filii et spiritalis compater, ad hoc te omnipotens
Deus sanctae suae Ecclesiae voluit, per manus beati
Petri, liberatorem adesse, ut tuo solito praesidio
plenissima salus et redemptio sanctae suae Dei Eccle-
siae et istius provinciae 168 proficiat, orantes Do-
minum Deum nostrum, quia [Gent., qui] actus ve-
stros ita sua pietate disponat, quatenus excellentiae
vestrae praesentis vitae spatia cum prosperitate dispo-
nat, [ut cum] victoria regni gubernacula perfruens
longeviter exsequatur, et ad promissionis aeternae
praemia, cum dulcissima conjuge, excellentissima re-
gina, spiritali nostra commatre, et eximii natis, id
est regibus, cum sanctis et electis suis, utrosque ve-
strum idem omnipotens Deus faciat perenniter gra-
tulari. Incolumentum excellentiam vestram gratia su-
perna custodiat.

†

Interea, sublimissime regum, nostrae perlatum est
notioni quod Dei nutu novum regem ex vestris visco-
ribus, ad exaltationem sanctae suae Ecclesiae, omni-
potens Deus contulit: de cuius nativitate maximo
gaudio sumus relevati; unde obnix te petimus ut
a [Lamb. om. a] sacratissimo baptismatis lavacro
eundem maximum [Lamb. om. maximum] vestrum
filium suscipere mereamur. Quatenus duplex c Spi-
ritus sancti gratia in medio nostrum, et geminae fe-
stivitatis nobis oriatur laetitia.

* Ostiensem nempe episcopum, aequae pontifici ac
Francorum regi acceptissimum, quem ante annos
quinque nosse coeperat in comitatu Stephani II, et
praeterito etiam anno missum acceperat (ep. 47, al.
29, n. 4) CENN.

b En causam potissimam cur Ostiensis episcopus,
qui superiori etiam anno illud iter susceperat contra
Desiderium, nec inutiliter, legatus iterum mittitur,
postquam Langobardus nonnulla restituerat sanctae
sedi, pollicitusque erat mense Aprili se omnia caetera
reddidit. Secreta commissio erat, eaque nonnisi
gravi summaeque fidei viro credenda. Nam Langob-
ardus solitum fallendi artem adhibuerat: nec man-
dari scripto tutum erat ejus dolos, ne forte interce-
pta littere iis quae restituta fuerant detrimentum
inferrent. In praecedenti siquidem epistola promiserat
se rei meritum nuntiaturum, si Desiderius stisset
promissis. Secus accidit: isque meritum rei, ut le-
gunt in Cod. Lambecius et Gentilotti, coram expo-
nendum a suo misso iudicavit. Io.

XXII.

169 EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,In qua continentur gratiarum actiones et uberrima
benedictiones d.

(An. Dom. 760, Cod. Car. xli, chron. 22.)

ARGUMENTUM. — Carolo et Carolomanno per Drocteg-
angum et Wulhardum abbates, qui excusato-
rias eorum attulerant quod munera nulla mitte-
rent, respondet se alia munera non optare quam
eorum incolunitatem ac defensionem catholicae
fidei et Ecclesiae exaltationem.

Domnis excellentissimis filiis Carolo et Carolo-
manno regibus Francorum et patriciis Romanorum,
Paulus papa.

Missam relationem excellentiae vestrae deferenti-
bus harum gerulis Droctegango scilicet et Wul-
fardo, religiosis abbatibus e, suscipientes votivo sa-
mus incolunitatis vestrae nuntio relevati, optantes
ut vitam actusque vestros sua misericordia Domi-
nus et protegat et disponat, atque ad perfectam per-
ducat aetatem. Per easdem siquidem syllabas inno-
tuistis, maximam vos tenere verecundiam in id quod
interim munus commoda per harum latores nobis
dirigere non [Ms. om. non] valuistis. Sed quid est,
dulcissimi atque amantissimi filii, victoriosissimi
reges, quod nos muneribus vestris letificare inhi-
tis? Nulla enim alia munera desideramus quam
vestrae incolunitatis prosperitatem sedule addiscere,
et de vestris profectibus gratulari. Haec est locu-
pletatio nostra, vestram [F., vestra] quam inhi-
anter amplectamur, exultationis jocunditatem [F.,
exultationis jucunditas], 170 haec est exaltatio
sanctae Dei Ecclesiae, et defensio fidei orthodoxae,
vestrae protectionis integritas. Vos quippe Dominus
elegit praeter omnibus regibus, et liberatores sanctae
suae catholicae et apostolicae constituit Ecclesiae,
et in reges per manus beati Petri ungi dignatus
est.

Sed omnipotens Dominus, per quem reges re-
gnant, ad perfectam vos perducatur aetatem, et so-
lium regni vobis vestroque praefatio semini, zavis
prosperisque temporibus ad exaltationem sanctae

e Lamb., Spiritus sancti gratia fiat in medio, etc.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. post 27). Tres epistolae
ad Carolum et Carolomannum conscriptae, id est 22,
28, 30, al. 41, 42, 40, una omnes memorantur per-
quam brevi hoc argumento: « Scripsit etiam epi-
stolas [Scripsit epist.] tres ad Carolum et Carolo-
mannum: in quibus hortatur eos ut majorum vesti-
giis insistant, et fidem Deo et [insistentes fidem
Deo, ac] beato Petro praesent, et Ecclesiam Roma-
nam defendant et exaltent. » CENN.

e Hos fuisse missos regios constat ex seq. epi-
stola. Nulla autem ex tribus epistolis ad eos d. iis,
adulescentulorum regum missos proprios praesefert,
aut enim paternis, aut pontificiis ad Paulum defe-
rentibus eorum postulata, pontificem per regios
eosdem legatos responsa mittere consuevisse com-
pertum est. Io.

f Forte longavis, sic forsitan et alibi legendum.
GRETS.

sus Ecclesie et amplissimam Christianorum orthodoxe fidei defensionem *, concedat possidendum, tribuens vobis e celo victorias, omnesque barbaras nationes vestris Deo imitabilibus subjiciens vestigiis, et aeternae vitae gaudia largiri dignetur, quatenus, sicut in praesenti vita regnatis, et venturo in saeculo cum Christo regnare mereamini, dicatque omnis populus: Amen, fiat, fiat (Psal. cv). Bene valete.

XXIII.

171 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DONNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De sanitate vel incolumitate ejus percunctandum, simulque et de missis suis, qui ad regiam fuerunt directi urbem b.

(An. Dom. 760, Cod. Car. xxxviii, chron. 23.)

ARGUMENTUM. — Officiosa hac epistola monet se per Droctegangum et Wulfhardum regios missos scripsisse aliam, certior fieri cupiens de Aquitanica expeditione, nullum hactenus habuisse responsum, cognovisse tamen a peregrinis cum reversum esse incolumem, quare letum se esse ait letioremque sibi fore regiam epistolam, quam impense optat. De suis missis Constantinopoli nil novi esse.

Domno * excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Praemissis nostris apicibus, et affatibus per Droctegangum et Wulfardum [Lamb., Wulfardum], Deo amabiles, fidelissimos vestros missos, sumus impensius deprecati d eximiam excellentiam vestram ut nos certiores atque letiores reddere annueretis de vestra amplissima sospitate, et de eo quo profecti estis itinere *, qualiter erga vos Dominus esset operatus, et dum tanto evoluto tempore nullam a vobis responsionis seriem de hujuscemodi recognovimus †, vehementer noster attritus est animus. At vero per diversos ex ipsis regionibus li-

* Ut in superioribus ad Pippinum, ita et in his ad regios juvenes, duo haec attente considerari oportet: patriciatu videlicet ab apostolica sede Francorum regibus collati rectam definitionem contra Petri de Marca, Pagii et aliorum opiniones protectionem, et defensionem Ecclesiae, et catholicam fidei: necnon apostolorum principis successores non minus Ecclesiae vindicande, quam fidei catholicae asserendae sedulam navasse operam. CENN.

b Panv. argum. (Cod. Vat. 5): « In quinta [Quinta] gratulatur Pipino de incolumitate, ac legatos suos nondum Constantinopoli reversos esse indicat. » Io.

c Sum. 5 Bar. et Cent. GREYS.

Lamb., Visi sumus impensius deprecari. Tegn., visi sumus impensius deprecamur. Gent. rō visi, subtracta linea, delevit et posuit deprecari.

* Annales Francorum an. 760 Aquitanicum bellum contra Waifarum ducem a Pippino incaptum esse tradunt. Perinde annalista et auctores apud Pagium (an. 760, n. 4) expeditionis hujus pontificem esse admonitum a rege per suos missos Droctegangum et Wulfardum abbates, eumque per eosdem ultro exquississe de gravitate illius rei, qua occasione litteras ad reges adolescentulos dederat nuper allatas, hinc certo discimus. Quomodo illae intercederint incertum. Anno eodem declinante, cum de ejus reditu audivisset a peregrinis, hanc epistolam datam esse pari modo ex sequentibus intelligimus. CENN.

minibus apostolorum advenientes peregrinos didicimus sospitem te ad propria, praecellentissime filii et spiritalis compater, esse, annuente Deo, reversum. Unde magno gaudio noster animus relevatus est.

172 Quapropter, destinatis praesentibus nostris apostolicis syllabis, visitationis causa, obnixi petimus ut dignetur sublimis vestra excellentia, quantocius nos de amplissima incolumitatis vestrae sospitate laetos reddere, significans, Christianissime filii et spiritalis compater, qualiter erga vos et excellentissimam filiam et spiritalem nostram commatrem, et eximios [Lamb. add. vestros] filios agatur, ut noster animus maxima jocunditatis exultet letitia, quoniam nimio desiderio fervescimus vestram sedule addiscere sospitatem, et de vestro gaudio exultare, quoniam vestra salus exaltatio est sanctae matris vestrae Ecclesiae, et prosperitas vestra nostra esse probatur letitia.

Itaque, praecellentissime filii et spiritalis compater, bone et optime rex, ecce hactenus nullam rei veritatem de nostris missis, quia [Lamb., qui a] regia profecti sunt urbe, addiscere valuimus, quid erga eos ageretur, et ideo nequaquam vobis quippiam de eis significare valuimus. Dum vero rei agnoscere potuerimus veritatem, confestim eximiae excellentiae vestrae dirigemus in responsis ‡.

His praemissis, Deum coeli petimus ut vobis et praesentis vite longevitatem et regni gubernacula cum excellentissima regina filia et spiritali nostra commatre, Christianissima regina, vestraque dulcissima conjuge, atque amantissimis vestris natis nostrisque filiis, liisdem eximiis regibus et patriciis Romanorum, perfrendum concedat, et caelestis regni participes faciat, nosque permittat de vestra amplissima sospitate semper gratulari. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

† Agnorimus deest in ms., sed alia antiqua manu positum est. GENT.

‡ Apud Anast. in Vita Pauli (sect. 238) dicitur: « Hic pontifex scripsit suos missos cum apostolicis obsecratoriis atque admonitoriis litteris Constantino, et Leoni Augg. direxit pro restituendis confirmandisque in pristinum venerationis statum sacratis imaginibus Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi sanctaeque ejus Genitricis, atque beatorum apostolorum, omniumque SS. prophetarum, martyrum et confessorum. » Idem testatur Adrianus suis in litteris ad Constantinum et Irenem (Conc. Nic. II, act. 2). Infra (ep. 37, al. 20) huic rei lucis aliquid afferetur. Summa est quod Paulus, licet frustra, antiquam Ecclesiae traditionem de sacris imaginibus restituere in Oriente summopere laboravit (Baron. 757, n. 4); atque huc spectat adeo frequens Francorum regum commendatio pro orthodoxae fidei defensione. Haec praecipua missorum, qui ex Francia vel Roma Constantinopolim legabantur, cura erat: tametsi in Oriente amissio exarchatus et Romae cum suo ducatu, consilia et bella coqueret, quae tandem eruperunt, ubi Francorum amicitia muneribus et obsequiis tentata nequicquam fuit: nam catholicae fidei et traditionis aeque assertores Franci ac Romani, Graecae simulationes ac dolos rejecerunt. CENN.

XXIV.

173 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM,

In qua continentur benedictiones, et præfatus papa poæens ut dominus rex Pippinus suos missos partibus Romæ dirigeret, et sibi [Al., ei] de salute vel sospitate sua innotesceret, et qualiter in itinere egisset, quo modo Dominus inimicos ejus in manus ipsius tradidisset, et sub pedibus ejus humiliasset *.

(An. Dom. 760, Cod. Car. xxxi, chron. 24.)

ARGUMENTUM. — Iterum de eadem re, quod nonnihil adversi vulgi rumor sparserat de expeditione illa: eoque magis ardentem missos regios cum litteris expectat.

Domno ^b excellentissimo et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa *.

Quoties fidelium Dei spiritalia referuntur studia, protinus audientium mentes ignitæ in Dei amore et mandatis divinis efficiuntur, atque ad supernæ considerationis ^d merita amplissime ad laudem Dei proferre, et perennibus temporibus permanenda Scripturæ testimoniis tradere, dum vestro concursu et auxilio [accenduntur, vel aliquid simile], Ecclesiæ Dei exaltatio et fidei orthodoxæ ^e profligatur defensio, pro quo benedictio et laudabilis in omnibus regibus coram Deo et hominibus esse dinoscitur, Christianissime rex, et nomen benignitatis tuæ exaratum fulget in conspectu divinitatis. Etenim dum hujus evolutio temporis spatio, quo [L. et G., quod] nos nec vestræ sospitatis ¹⁷⁴ relationem meruimus suscipere, nec penitus agnoscere quid circa vos ageretur, vel qualiter in itinere ^f quo profecti estis peregristis, nimis anxietatis fervore desiderii nostri affectio in hoc ipsum addiscendum sedulo provocatur, præsertim dum et a nostris vestrisque inimicis, adversa nobis de ipsis partibus annuntiantur. Unde desiderium magnum nobis inhaeret vestræ sospitatis

* Argum. Panv. (Cod. Vat.): « In undecima petit sibi indicari quomodo valeat: nam ab inimicis sinistrum de ejus valetudine rumorem esse sparsum. » [Undecima eum de sua valetudine percontatur, quia ab inimicis nescio quid rumoris de ejus sanitate incolumi sparsum fuerat.] CENN.

^b Summ. 11, Bar. et Cent. GRETS.

^c Recte Cointius et Pagius (an. 760, n. 2) hanc epistolam referunt ad hunc annum: cum autem post præcedentem data sit, dubitari non potest quin ad anni exitum spectet. CENN.

^d Lamb. et Gent., consid. intuitum excitantur; et ideo libet profecto, potentissime regum, vestræ pietatis considerationum, etc.

^e Leg. procuratur. GRETS. — Cod. Theod. (lib. vi, tit. 30, l. 10) *profligationem debitorum* Gothofr. interpretatur *exactionem*. Perinde (lib. viii, tit. 8, l. 9) invenies *nec essitate profligandam*; et (lib. xi, tit. 22, l. 4) in commentar. *Profligandæ seu exigendæ pensionationis solemnitas*. Num simile quid hoc loco significet *profligatur*, eruditi viderint; certe in ms. cod. ita legunt Lambec. et Gentil., nec video cur Greiserus corrigat *procuratur*. Ducang. eod. locos Cod. Theod. laudat in Glossar. nec aliud quidquam addit. CENN.

^f Expeditio hæc Aquitanica tam hic quam in superiori epist. appellatur *iter*. Ita et Annales Francorum eadem loquentes, quæ novem annos persevera-

A gaudia addiscere, et vestris salutaribus profectibus gratulari, et contra, inimicorum contritionem agnoscere. Pro quo, quæsumus, ut certos nos, sicut desideramus, per vestros nuntios, de vestra prosperitate et lætitia reddere jubeatis, quoniam vestra salus nostra est prosperitas, et vestra exaltatio nostrum procul dubio est gaudium et immensa securitas, dignamque [divinamque] ex hoc Dei deprecatur potentiam, ut ipse protector noster, et cum ejus angelis dignetur præcellentissimam Christianitatem vestram tueri et gubernare, ut in cœlestibus regnis, et cum sanctis et electis, qui ab initio mundi placuerunt Deo, multipliciter consequaris mercedem, optantes quidem ut nos certiores vestra si faciat ^a a Deo protecta excellentia; quid erga vos, aut Christianam gentem vestram agere videamini; et quomodo Deus noster vestros ac nostros humiliavit inimicos, et, ut fati sumus, certos nos, sicut desideramus, de vestra prosperitate et lætitia reddere jubeatis. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXV.

175 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua postulat adjutorium contra Græcos ^b.

(An. Dom. 761, Cod. Car. xxxiv, chron. 25.)

ARGUMENTUM. — Wulcharius episcopus, Felix et Ratberius regii missi Romanam venerant, quibus in Franciam reversis nuntiatur pontifici Græcos moturos in Romam et Ravennam. Ea propter rogat ut missum leget Desiderio, qui si opus erit, Beneventanos, Spoletanos, Tuscanos opem ferre jubeat Ecclesiæ: religionis enim bellum erat. Alium item missum orat ut Romæ commoraturum mittat, qui Desiderio imminet super eadem re.

Domno ⁱ excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa i.

vit, plerumque habent *iter faciens, iter peragens*. CENN.

* Lamb. et Gent., destinantes quidem nos certiores esse, vestra scire jubeat, etc.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 8): « In octava imperatorem Græcum in armis esse narrat, et Ravennatem exarchatum, et Romam recuperare velle [Octava imp. Græcum in armis, ut Ravennatem exarchatum et Romam recuperaret, esse narrat], ac petit ab eo auxilium et defensionem contra Græcos [ac ab eo auxilium contra Græcos implorat]. » CENN.

ⁱ Summ. 8, Baron. et Cent. GRETS.

^j Pagius, Cointius sequens, refert hanc epistolam ad an. 758. Muratorius suspicatur num spectet ad an. 762 an potius ad præcedentem. Qua in re haud fallitur (Annal. 762), quamquam sententia magis quam chronologiæ satagat, ut contra Leonem Ostiensem probet ducatus Benev. et Spolet. tunc temporis non fuisse juris sanctæ sedis: quam rem nemo illi negat. Cæterum anno 761 collocandam esse hanc epistolam, rerum series quam præcedentes continent, luculente demonstrat. Annum siquidem 760 silentio regis et Aquitanico itineri consensu Annales et nostri codicis binæ litteræ nuper allatæ totum tribuunt. At biennio præcedenti et Annales et epistolæ causas enarrant quarum effectus deprehendimus in hac epistola. Etenim an. 758 Desiderius cum Georgio misso imperiali consilia inerat pontificiæ ditioni contraria;

Præcelsæ et a Deo servatæ Christianitati vestræ A
his nostris apostolicis innotescimus apicibus, quod
jam, absolutis vestris missis, qui nuper ad nos con-
junxerunt, Wulchario [Lamb., Wilchario] videlicet
sanctissimo fratre et coepiscopo nostro, et Felice
religioso, et Ratberto viro illustri *, conjunxit ad
nos nuntium missum 176 a fidelibus sancte Dei
Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, qui vera nobis
semper assolent indicare, significans nobis quod ne-
fandissimi Græci, inimici sanctæ Ecclesiæ Dei et
orthodoxæ fidei expugnatores, Deo sibi contrario,
super nos et Ravennatum partes irruere cupiunt
atque motionem facere ^b. Unde quia alibi, post
Deum et beatum Petrum, nostra spes non est, nisi
apud vestram nobilissimam excellentiam, ideo ob-
nixis deprecationibus petimus te, excellentissime ^B
filij et spiritualis compater, ut jubeas propter Deum
et reverentiam beati Petri salutem istius provincie
a vobis redemptæ procurare, et confestim vestrum
dignemini dirigere Desiderio Langobardorum regi
missum, ut, si necessitas fuerit, significatum auxi-
lium nobis pro incursione eorumdem inimicorum
impertire debeat, præcipiens Beneventanis atque
Spoletinis, seu Tuscanis, nobis e vicino co-
sistentibus, ut ipsi nostro occurrant solatio ^c; deprecantes
et hoc a Deo institutam excellentiam vestram ut ad
nos, hoc adveniente Martio mense ^d, vestrum diri-
gere jubeatis missum, qui hic Romæ nobiscum de-
morari debeat, et ipse, si necessitas exigeret, apud
Desiderium immuere debeat regem, pro eodem
nobis transmittendo solatio : 177 quia, ut plenissi-
me satisfacta est vestra excellentia, non ob aliud

et 759 a rege Francorum sibi metuens, coram illu-
stribus ejus legatis partim restituit, partim se resti-
tutorum promissis quæ invaserat sanctæ sedi; nec
legitur exinde ullam intulisse molestiam pontifici
ante annum 764 (Infra ep. 38, al. 24), tametsi promissis
haud steterit, ad restitutiones quod attinet. CXXX.

* Legationem hanc Pippinus adornasse videtur
ut pontifici morem gereret, qui semel et iterum ex-
petierat de itinere Aquitanico et de regia incolumi-
tate per nuntios certos edoceri. Causas siquidem lega-
tionum in rebus momenti Paulus silere non consue-
vit. Missorum princeps Nomentanus ille episcopus
fuisse videtur, de quo non semel in superioribus.
Nam Willicarius, de quo in epistolis Adriani, erat
Senonensis archiep. Lupi successor, qui Attiniacensi
conventui aderat (Labh., Conc. t. VI, p. 1701). Videri
autem dixi Nomentanum, quia in eodem conventu
legitur, *Williharius episc. de monasterio sancti Mau-
ricii* : quæ nominis similitudo accipitis sententiæ
causa est. Attamen ubique fratrem et coepiscopum
nostrum appellari quod et de Georgio Ostiensi factum
videmus ep. 8, al. 4; 9, al. 6; 11, al. 3; 18, al. 15
et alibi; unum eundemque ubique esse non ob-
scure innuit : nam Wilcharius alter, *Galliarum ar-
chiepiscopus* ab Adriano semper nuncupatur. Id.

^b Si urbs Roma Græcis Imperatoribus, ut dicitant,
parebat, quid igitur Græci æque Romanis ac Ra-
vennatibus bellum minantur? Id.

^c En argumentum locupletis tranquillitatis saltem
speciosæ inter Desiderium et Romanos. Ea vero Pa-
gio, Cointio, Muratorio aliisque omnibus qui Grotse-
rianæ editioni epistolæ 20, al. 21, sigantis annum
760, per ind. 13, habuerunt fidem, nonnisi post
concordiam cum Ecclesia initam coram Remigio
Pippini fratre, et Authario duce regis missis, mense

ipsi nefandissimi nos persequuntur Græci, nisi pro-
pter sanctam et orthodoxam fidem, et venerando-
rum Patrum piam traditionem, quam cupiunt de-
struere atque conculcare *.

Pro quo jubeat sollicitæ vestra benigna dispo-
nerent excellentia, ut eorumdem inimicorum ad nihilum redi-
gatur vesania, et perfectius hæc provincia, vestro
certamine redempta, et a vobis beato Petro pro re-
medio animæ vestræ concessa ^f, ab æmulum in-
sidiis vestra consueta permaneat protectione, vobis-
que copiosa in cælis ascribatur merces, et nominis
vestri laus, et universæ gentis exaltatio, sicut etiam
factum est, et nunc multo amplius, in universo orbe
terrarum divulgatur, atque intercedente beato Petro,
victoriæ triumphum e caelo vobis Dominus super
omnes tribuat gentes, dum vestro auxilio confusus
expugnatoribus sanctæ orthodoxæ fidei, pax et heli-
tia, et observatio Christianorum fidei in omnibus
prædicata fuerit Ecclesiis, meritoque ex hoc cælestia
vobis a Deo conferantur gaudia. Incolumem excel-
lentiam vestram gratia superna custodiat.

XXVI.

178 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, PRO DEFENSIONE SANCTÆ
DEI ECCLESIE DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ laudes, et [Al. add. in]
embolo continetur, ut præfatus domnus rex Pip-
pinus Desiderio regi Longobardorum suam præcep-
tionem dirigeret, ut si necesse exigeret, auxilium
præstare deberet, tam Ravennæ quamque aliis mari-
timis civitatibus, ad dimicandum contra inimicorum
impugnationem ^g.

Martio ejusdem anni corripse potuit. Mihi autem,
qui Lambeciana recensione utens lego ind. 12, tran-
quillitas illa eluxit mense Martio an. 759, idque est
satis ad removendam hanc epistolam ab an. 758,
adversus Coint. et Pag. Ad Muratorium quod attinet,
si Paulus orat Pippinum ut Desiderium moneat Spo-
letanis ac Beneventanis æque ac Tuscanis auxilia
imperare, igitur ii duces, licet Pippino subijci ma-
luisse, Desiderio jam tum parebant, ut prædeces-
soribus Italiæ regibus eorum majores paruerant;
adeoque Italia omnis respirare videbatur. Quod au-
tem ait de iis ducibus minime tum subjectis
sanctæ sedi, abs re est. Nam Carolinam donationem
cum Pippiniana confudisse an. 757 argumentum id
minime necessarium peperit. Quis autem eruditorum
ignorat Spoletanos Tuscanosque ante annum 774,
Beneventanos autem ante 787, sanctæ sedis dominio
non accessisse? Ac de Tuscia quidem, quam vocant
Langobardicam, nullum dubium. De iis vero duci-
bus anceps ratio est, ut ad Adriani litteras ad-
notabo. Id.

^d Hinc patet epistolam datam esse ineunte anno
761. Id.

^e Unam istam Græcæ persecutionis fuisse causam,
quæ Gregorii II temporibus cœpit, omnes norunt,
præter Muratorium, qui de temporali tantum dominio
cogitans, causam hanc præcipuam ridet. Id.

^f De exarchatu et Pentapoli sermonem esse puta:
provincia enim Romana nullatenus pertinet ad Pip-
pini donationem. Præterea, nisi Spoletani et Bene-
ventani Græcorum partes secuti essent, nullus Roma-
næ provincie erat timor. Id.

^g Argum. Panv. (Cod. Vat. 14): « In decima quarta
[Quarta decima] litteras proditoris Sergii Ravennatis
episcopi mittit, et petit auxilium ». Id.

(An. Dom. 761, Cod. Car. xxviii, chron. 26.)

ARGUMENTUM. — Post missas litteras a Sergio archiep. Ravenna accipit epistolas duas ad eum datas a Leone imperiali et a Veneticis fidelibus de Græcorum consiliis. Utramque mittit Pippino præproperam petens jussionem Desiderio, ut auxilium ferat, si opus fuerit, pro tuendis maritimis civitatibus Ravennæ et Pentapoleos.

Domno a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Præcelsæ et a Deo servatæ Christianitati vestræ, eximie fili et spiritalis compater, sicut nostro, post Deum, liberatori, ea quæ superveniunt vel aguntur in his partibus quantocius significare vobis procuramus, et ideo his apostolicis relationum syllabis mellifluæ et a Deo institutæ regalis vestræ potentie culmini innotescimus, suscepisse nos, post absolutionem nostrarum litterarum ^b, syllabas a sanctissimo fratre nostro Sergio, archiepiscopo Ravennate, quas Leon imperialis ejus sanctitati, Ravennatum provincie, visus est direxisse; et ecce infra has nostras **179** apostolicas litteras præclaræ excellentiæ vestræ, earum instar, direxisse; ut suasionis versutiam in eis annexam præfulgida excellentia vestra agnoscens ^c, merito sanctæ Dei Ecclesiæ fidelique orthodoxæ defensionem perfectius studeat procurare; quatenus repositam sibi in cælestibus regnis coronam mercedis a Domino Deo nostro percipere mereatur: optantes vos de reliquo ævis et prosperis semper in Domino valere temporibus. Incolument excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

Exemplar denique epistolæ secreto directæ a quibusdam fidelibus Veneticis sanctissimo fratri nostro Sergio archiepiscopo simul, et ex litteris quas idem sanctissimus vir nobis direxit, infra hæc nostra scripta vobis misimus ^d, et peto et tanquam præsentialiter deprecor, atque per omnipotentem Deum conjuro excellentissimam Christianitatem vestram, ut nimis velociter dirigere jubeatis vestram præceptionem Desiderio regi Langobardorum, ut si necesse exegerit, auxilium præstare debeat tam Ravennæ quam

^a Sum. Cent. 14: « Litteras proditorias Sergii Ravennatis episcopi mittit et petit auxilium. » Ambigue admodum; suspicari enim quis posset ipsum Sergium proditorias litteras scripsisse: quod non est ita, ut docet hæc epist. GRETS.

^b Recte hanc epistolam Muratorius consignat an. 761, contra Cointui et Pagii opinionem, qui nullo jure eam tribuunt anno 757, relucante historia; et notandum quod præcedentem dedit *absolutis missis*, hanc vero *absolutis litteris*; quare modico utraque intervallo distat, et utraque initio anni conscripta est. CENN.

^c Imperialis igitur ille administrator persuadebat Sergio ut a pontifice deficeret; quod enim imperator nec muneribus, nec precibus, nec simulata amicitia impetraverat, proditiōne assequi moliebatur: at Sergius in suam sedem restitutus a Paulo pontifice, grati animi ergo Græcas artes ei patefacit. *Id.*

^d Novum fidei argumentum archiep. Sergii erga pontificem. Adnexa utriusque epistolæ exempla haud dubie Græcorum motus significabant, ut liquet ex præcedenti. In Chron. ducum Neapolit. ap. cl. Pratilli, tom.

A Pentapoleos maritimis civitatibus ad dimicandum contra inimicorum impugnationem.

XXVII.

180 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et ut missum suum Romam dirigeret ^e.

(An. Dom. 761 Cod. Car. xxxvii, chron. 27.)

ARGUMENTUM. — Eximiis laudibus prosequitur Pippinum ob susceptam catholicæ fidei et Ecclesiæ defensionem. Iterumque orat ut missum Romam commoraturum sibi leget, contra impios Græcos, qui orthodoxam fidem et Ecclesiam destruere assidue meditabantur. Petrus primic. defensor. missus pont.

B Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum Paulus papa.

Dum illa quæ nostris stipendiis ^f aguntur nulla possunt obliviope deleri quanto, magis illa quæ ad laudem Redemptoris Domini Dei nostri, ejusque sacratissimæ Ecclesiæ, et beati Petri apostolorum principis, geruntur, nec temporum prolixitate, nec diversitate qualitatum, oblivioni mandantur ^h, sed semper ad gloriam supernæ potentie et fidelium ejus pio exemplo permanent declarata? Scias, excellentissime fili et spiritalis compater, bone orthodoxe rex, præcelsa vestra et pia operatio et in celo coram angelis Dei illustrata fulget, et in universo orbe terrarum laudabiliter in cunctis gentibus permanet vulgata; **C** quoniam vestro, post Deum, auxilio et optimo certamine sancta spiritalis mater vestra, Dei Ecclesia, constat ab inimicorum insidiis erepta, et orthodoxa Christianorum fides ab impugnatoribus defensa; pro quo exsulta in Domino et lætare, benignissime rex, quia nomen excellentiæ tuæ in libro vitæ exaratum rutilat in **181** conspectu Dei. Interea, dum tanta nostro cordi desiderii capacitatis imminet, de vestra prosperitate lætos certosque effici aptum prospeximus, missis sanctæ Dei Ecclesiæ nostris relationibus, excellentiæ vestræ persolvere ⁱ, dum nihil nobis dulcius nihilque suavius in hac vita existit quam de vestra prosperitate in Domino jocundari, in eo quod

III. p. 32, legimus Stephanum ducem, qui an. 759, successit Theodoro, promississe pontifici, « quod si contingerit quod Dominus imperator mitteret adversus Romam suos milites, ipse dux adiutorium ferret ei cum suis militibus. » Quæ confirmant ejusdem epistolæ sententiam, Romam videlicet æque ac exarchatum a Græcis peti, tametsi litteræ a Sergio Romam misse de exarchatu tantum et Pentapoli loquantur. *Id.*

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 6): « In sexta [Sexta] gratias agit pro exaltatione Romanæ Ecclesiæ, ac indicat [sanctæ R. E. indicat] fiduciam suam post Deum in fortissimi regni [regis] Pippini brachio existere: et petit ut ad se legatum suum mittat [legatum mittat] per quem possit ei prodere [aperire] Græcorum consilia et insidias. » *Id.*

^f Summ. Bar. et Cent. Grets.

^g Lamb., ad nostra stipendia.

^h In ms. alia, etiam antiqua, manu correctum est *traduntur*. Tenguag. denique effecit *mandantur*.

ⁱ Debitum, vel vinculum, ut infra, epist. 42. GRETS.

vestra salus, sanctæ Dei Ecclesiæ, et fidei exaltatio, et vera defensio, ut semper [Lamb., sæpe] scripsimus, existit; unde, et a te, quia corporali visione procul ab invicem consistimus, per nostras tamen relationes amore mutuo spiritaliter adnecti desideramus *.

Itaque nimis deprecamur excellentiam vestram, sicut per anteriores nostras litteras ^b postulandum direximus, ut jubeatis vestrum fidelissimum missum hic ad nos Romam dirigere, qui nobiscum pro insidiis inimicorum demorari debeat, per quem et meritum rei, ut causæ eventus exegerit, excellentiæ vestræ debeamus significare, unde nunc direximus ad vestram a Deo servatam excellentiam præsentem Petrum primum defensorem sanctæ nostræ Ecclesiæ fidelissimum missum, cui de omnibus apostolicis causis injunximus benignitati vestræ enarrandum ^c, quem petimus hilari a vobis suscipi animo, eumque per amore fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, in omnibus acceptare, atque nostris precibus aurem benignitatis vestræ accomodare dignemini, et ad nos cum effectu atque lætitudinis nuntiis absolvere jubeatis; supplicii deprecatione te, bone orthodoxe rex, quæsumus postulantes, ut sis nobis, post Deum, firmus protector ¹⁸² ac defensor, constanter in eo quod cepisti bono, ac pio redemptionis sanctæ Dei Ecclesiæ permanentes opere. Optime enim præcellenti vestræ Christianitati compertum existit quanta qualisque sit impia hæreticorum Græcorum malitia, inhiante meditante atque insidiantes [L., meditantium . . . insidiantium], qualiter Deo illis contrario sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam humiliare atque conculcare, et fidem sanctam orthodoxam atque sanctorum Patrum traditionem destruerè possint ^d.

Sed tu, bone potentissime rex, viriliter, sicut vere orthodoxas, eisdem implis resistere hæreticis, atque solite sanctam Dei Ecclesiam et Christianorum orthodoxam fidem, tuo a Deo protecto solito auxilio atque congruo disposito defendere digneris, quoniam magnam [magna], post Deum, in vestra excellentia et fortissimi regni vestri brachio existit fiducia, et credimus quod, Deo cooperante, eadem nostra spes firma permanens ad optatum perducatur desiderium, ut me-

* Ex toto hoc exordio effusas Pippini laudes præferente conjicimus nullum ab eo responsum pervenisse Romam. Nec mirum; Waifarî enim insolentia, qui sacramenti oblitus ferro et igni omnia vastabat, revocaverat Pippinum in Aquitaniam, ut docent Annal. Franc. Fuldenses, et cæteri omnes ap. Pagium (761, n. 5 seqq.) CXXV.

^b Anteriores istæ litteræ non aliæ mihi sunt præter nuper laudatas: quas recte aiebam relatas a Muratorio ad an. 761; utrobique enim est de misso regio, qui Romæ commorari debeat: neque pugnant inter se commemorationis causæ, quamquam ibi res sit de auxiliis efflagitandis a Desiderio adversus Græcos, hic autem agatur de nuntiandis Pippino regi quæ evenierint contra Græcos. Præcipua enim causa utrobique allata, istud veluti consecrarium Paulus adjungit: *per quem et meritum rei significem*. Io.

^c Non unus erat metus Græcorum, qui arma parare

A rito ex hoc a justo Domino Deo nostro, vobis in præsentî et futura vita tribuatur remuneratio, beato principe apostolorum interveniente, pro cuius amore in ejus decertatis causis, lætique solite de vestro [L. et G. add. pio] proposito effecti, cum Propheta consona canere valeamus voce: *Salvum fac, Domine, Christianissimum Pippinum regem, quem oleo sancto per manus apostoli tui ungi præcepisti, et exaudi eum in quacunque die invocaverit te*. Cum his vero deprecationibus, et hoc ejus pietatem quæsumus, ut longo senio regni potentiam excellentiæ vestræ, commatri [L., et spiritali nostræ c.] a Deo protectæ reginæ, atque amantissimis natis vestris dominis Carolo et Carolomanno, præcelsis regibus Francorum et patriciis Romanorum, atque nobilissimæ domine Gisite salubriter concedat possidendam, tribuens vobis et æternam in cælestibus regnis beatitudinem perfrundam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXVIII.

183 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,

In qua continentur [continentur] pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ ^e.

(An. Dom. 761, Cod. Car. XLII, chron. 28).

ARGUMENTUM. — Eadem occasione Petri primicerii defensorum proficiscentis Carolo et Carolomanno mittit hortatorias, ut, summis digni laudibus genitoris exemplo, et catholicam fidem et Ecclesiam tueri non cessent.

Domnis nobilissimis atque excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Paulus papa.

Olim omnipotens Deus cernens populi sui Israelitici lamentationem et impiam ab Ægyptiis illis illatam oppressionem, misertus est eis, mittens famulum suum Moysen, per quem signa et prodigia exercens, eundem suum eripuit populum, et per eum legem illis instruens (L. et G., instituens), ad optatam eos illis ^f perduxit requiem. Cui etiam Josue, ut prælietur bella Domini, adnectitur (L., G., adnectit), atque alios sui divini nominis cultores, eis concessit auxiliares; sed in omnibus illis non ita complacuit ejus divina

D

dicebantur in Romanos et Ravennates. Aliæ præterea causæ erant spectantes ad Desiderium ipsum, qui res sanctæ sedis adhuc retinebat. Has puta secreto commissas primicerio defensorum. Io.

^d In epist. 25, al. 34, eandem sententiam paulo aliis verbis pronuntians Muratorius animadvertit. Sancto enim pontifici et res Ecclesiæ cordi erant; at catholica fides cultusque sacrarum imaginum præcipue ut vindicaretur curandum sibi esse non ignorabat. Hanc enim ob causam Romani ac Ravennates a Græcis defecerant, eandemque ob causam Græci utrosque insequiebantur, ut semel ætiterum testatur Paulus. Vide ep. 25, not. Io.

^e Argum. Iny. (Cod. Vat. post 27). Videndum supra ep. 23, al. 41; tres enim epistolas comprehendit, nulla temporis ratione habita, ad Carolum et Carolomannum variis temporibus datas. Io.

^f Lamb., ad optatam illis, eos.

majestas, sicut in David rege ^a; servum meum secundum cor meum, in oleo sancto unxi eum, cui et regnum, et semini ejus in æternum gloriose tribuit possidendum. Sic enim, præcellentissimi atque nobilissimi filii, a Deo instituti reges, idem Dominus Deus noster in vestra Christianissima complacuit excellentia, atque in utero matris vos sanctificans ad tam magnum regale pervexit culmen, mittens apostolum suum beatum Petrum per ejus nempe vicarium ^b; et oleo sancto vos vestrumque præcellentissimum genitorem ungens, cœlestibus replevit benedictionibus, **184** et sanctam suam catholicam et apostolicam Ecclesiam, atque orthodoxam Christianorum fidem vobis commisit exaltandam atque viriliter defendendam. Quod profecto, excellentissimi filii, Spiritus sancti gratia repleti, cœlesti protectione adjuti, agere totis nisibus statuistis [studuistis], et vestro auxilio atque certamine ipsa sancta Dei Ecclesia, spiritalis mater vestra, ab inimicorum insidiis liberata exsultat, in Domino Jesu Christo et in conspectu Divinitatis vestra effulgent pia opera, et cum David atque Salomone regibus et cæteris Dei cultoribus vestra in cœlestibus regnis ascripta sunt nomina.

Interea, dum tanto vestro beneficio dinoscimur esse relevati, amor nos hortatur, Christianissimi ac dulcissimi filii, de vestra prosperitate sædulo addiscere et in Domino gratulari; et ideo visitationis atque salutationis paterno affectu, his nostris apostolicis apicibus, persolvimus vinculum, magnopere præsentem Petrum primum defensorum sanctæ nostræ Ecclesiæ nostrumque fidelem missum ^c, ad vestram dirigentes excellentiam, quatenus desiderabilem nostra vice referat salutem; quem petimus benigne a vobis suscipi, et de vestra per eum sospitate nos certos letosque reddi, obnixæ petentes, dulcissimi filii, excellentiam vestram, ut pia vestigia sequentes, imitatores efficiamini Christianorum parentum vestrorum, nempe proavi [Cent., avi nempe et p.], atque excellentissimi et a Deo instituti magni regis, genitoris vestri, et præcellentissimæ genetricis vestræ, a Deo conser-

A vanda: reginæ, qui vere præ omnibus regibus fideles Deo et beato Petro esse comprobantur ^d, quorum merita in cœlestibus regnis fulgent. Unde et petimus misericordissimam Dei nostri longanimitatem, ut sua vos gratia protegens, avia [longævus] et prosperis temporibus regalia sceptrā **185** concedat perfruenda, dilatans terminos regni vestri, et victorias vobis de cœlo tribuat, omnesque adversarios vestris prosterнат vestigiis, et sicut terrenum, ita et cœleste regnum vobis per infinita sæcula tribuat possidendum. Bene valete.

XXIX.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ

B AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WITMARUM ET GERBERTUM ABBATES ET HUGBALDUM DIRECTÆ,

In qua continentur gratiarum laudes pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et postulans ut semper in id decertare debeat.

(An. Dom. 761, Cod. Car. xvii, chron. 29.)

ARGUMENTUM. — Duabus acceptis epistolis, una per primicerium defensorum Petrum redeuntem, altera postmodum per missos regios Widmarum et Gerbertum abbates, atque Hugbaldum vir. ill., gratias agit de missis juxta petita ad se directis. Interim eisdem cum Langobardis de rebus Ecclesiæ egisse; at præter aliquot peculia reddita, de finibus civitatum suarum et patrimonii invasus nihil actum; omnia se auditurum ore missorum suorum; nam suos ipse missos cum regis ad Desiderium legabat pro fidei patrimonii, nesciebat quæ exitus futurus esset.

C Domno ^e excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tam maxima nobis dilectionis affectio erga vestram a Deo inspiratam [Lamb., institutam] excellentiam insitit, ob hoc, sicut terra sitiens imbriferam desiderat inundationem, ita quoque vestræ prosperitatis cupimus **186** addiscere nuntia, et de vestris profectibus gratulari ^f, in hoc quippe nostri cordis est devotio exsultandi, dum nimirum salus

(quem bona ecclesiarum usurpasse omnes tradunt) Christianitatem duntaxat imitandam ait. Parentum vero exempla proponit, quia et Deo et beato Petro fideles erant. Ib.

D ^g Argum. Panv. (Cod. Vat. 24): « Vicesima quarta Paulus ad duas epistolas Pipini respondet, quarum unam [alteram] Pipinus per Petrum primum defensorem miserat, alteram per Witmarum et Gerbertum abbates atque Hugbaldum virum illustrem, est ejusdem argumenti cum proxime præcedenti, nisi quod quædam adjectis de Longobardis, scilicet quod quasdam Petri [Long. quod quasdam sancti Petri] justitias reddiderint, quasdam non, et nunc priores redditas iterum invadere conentur [conarentur]: quare Pipini auxilium contra ipsos implorat. » Epistola, quam proxime præcedentem vocat, est cod. Car. 18, nobis 34, quam recte Pag. et Coint. referunt ad an. 763, ut infra ostendamus: non autem video quid simile sit cum illa. Ib.

^h Summ. 24, Bar. et Cent. GRETS.

ⁱ Non recte Cointius et Pag. epistolam hanc referunt ad an. 766, cum duas præcedentes an. 758 consignarint: idem quippe missus, qui illas in Fran-

^a Lamb. et Gent.: *Et Propheta testante eodem misericordissimo Deo nostro in id, quod ait: Inveni David servum, etc.*

^b Nil frequentius istis in litteris unctione hac per divum Petrum facta. Explicatio hic occurrit: nam a pontifice Petri potestatis hærede facta dicitur. Vicarius Petri diu est appellatus Rom. pontifex, uni enim illi propriam ejusmodi appellationem antiqui sæpius adhibuerunt; quam communem aliam Christi vicarii vel abbatibus tribui solitam. Vide Constant. pref., n. 13 seq. CENN.

^c Id moris et hodie viget: plures nimirum pontificias litteras, quas vocant *brevés*, uni tradendi nuntio ad varios principes. Alia etiam causa huc accedit, ut aiebam ep. 21, al. 41, not., privatam scilicet legationem ad regios adolescentes non adornandi. Ib.

^d Hinc fabula quam Carolo Martello appingunt, exploditur, de qua Baron. et Pag. (an. 741, n. 16 seq.) Non enim regii juvenes avi vestigiis insistere jubentur a sancto pontifice, si æternis suppliciis damnatus esse diceretur. Notat Gentiloi. in ms. avi etiam nomen existere, quod desideratur in editis; sed incuria Tegnagelli omissum esse ex ipsa sententia litterarum patet. Pippini autem Heristalli et Caroli Martelli

vestra nostra existit securitas. Interca duarum A epistolarum series, quas vestra direxit excellentia, cum magno suscepimus amore; unam quidem primitus per Petrum primum defensorem missum nostrum, et aliam per praesentes fidelissimos vestros missos Widmarum [L., Witmarum] scilicet et Gerbertum abbates, atque Hugbaldum virum illustrem*, quarum paginam indagantes, mox liquido cuncta in eis exarata didicimus; immensa protinus de nostro referentes laudes, qui nos de vestra annuit ospitate gratulari.

In ipsis denique vestris relationibus solitam [L., solita] nobis a Deo illustratae mentis vestrae constantia protulit spei fiduciam, in id quod impensius innotuistis atque sedulo ex operibus demonstratis, vos totis viribus [L., nisibus] pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae et fidei orthodoxae defensione esse decertaturos, et in ea vos fidei pollicitatione permansuros quam beato Petro, principi apostolorum, nostroque praedecessori domino et germano beatissimo Stephano pape spondestis. Unde et in nostra filii charitatis connexione, ideo juxta id quod petendo direximus, praefatos ad nos vestros videmini direxisse missos; qui apud Langobardorum imminerent regem, pro diversis sanctae Dei Ecclesiae causis ac justitiis, et in nostro assistere solatio^b; pro quo innumerabiles vobis referimus gratiarum actiones, quia vere, sicut benignus rex, amator spiritualis matris vestrae, sanctae Dei Ecclesiae agere, Christianissime filii et spiritualis compater, semper 187 studes, et profecto erit tibi Dominus et in praesenti et in futura [Lamb., futuro] dignus retributor.

Nos itaque, excellentissime et a Deo protecte filii et spiritualis compater, firmi in vestrae charitatis dilectione permanemus. Nec est ulla rerum aut temporum qualitas, quae nos a vestra charitate possit separare, quia tu vere noster, post Deum, constas esse defensor et auxiliator.

Praefati denique missi vestri, in nostri praesentia, cum Langobardorum missis, nec non et Pentapolensium ac singularum nostrarum civitatum homini-

ciam tulerat, Romam reversus erat cum regis litteris post Pippini reditum ex Aquitanico itinere. Neque video de aliis profectibus loqui posse pontificem. Muratorio scripta videtur an. 759; at bellum Aquitanicum non cepit ante an. 760. CENN.

* Regis his ex missis Witmarum, quem Mabilon. [Annal. Bened. lib. xxii, n. 3] Guitmarum abbatem Centulensem vocari animadvertit, subscribit Attiniacensi conventui an. 765; alter abbas ignotus. Hugbertus, ni fallor, est ille Huebertus ad Stephanum III missus a Carolo post Pippini obitum; de quo Adrianus infra, ep. 95, al. 74. lb.

^b Primicerio defensorum, praeter apostolicas litteras, quae missum iterum petebat, qui Romanis solatio esset adversus Graecos, secreto commiserat omnes apostolicas causas. Ultramque rem executionis mandatam a Pippino hinc licet arguere. Ex aliis profecto epistolis hujus pontificis quidquam verosimilius non colligitur. lb.

* Pecunia non aliud esse tum temporis quam pecudes monstrat Cangius in Glossario, multis charta

bus assistentes, comprobatio coram eis facta est de habitis inter utrasque partes aliquibus justitiis, videlicet de pecuniis et inter partes restitutis. Nam de finibus civitatum nostrarum et patrimonii beati Petri, ab eisdem Langobardis retentis atque invasis, nihil usque hactenus [L., G., add. recepinus]; etiam ea quae primitus reddiderant, denuo invaserunt. Unde constitit ut nostri ac singularum nostrarum civitatum missi ad Desiderium Langobardorum regem cum vestris progredi debeant missis, ut in eorum atque praedicti regis praesentia pro eisdem finibus ac patrimonii, comprobatio fiat, nobisque omnia juxta pactionem resituantur; et nescimus quid ex hoc proveniendum sit; attamen per praefatos vestros missos, rei agnoscere potestis meritum.

Quapropter quaesumus a Deo protectam excellentiam vestram ut ita disponere jubeat, ut plenarias de omnibus recipere valeamus justitias, quatenus idem beatus Petrus, princeps apostolorum, pro cuius restituendis luminariis decertatis, firmissimus vobis sit auxiliator ac optimus remunerator. Nam pro certo agnoscat excellentissima Christianitas vestra, quia si nobis praefati civitatum nostrarum ab eisdem Langobardis invasi fines atque patrimonia reddita non fuerint, etiam ea quae primitus reddiderunt invadere insidiabuntur^d, 188 quapropter obnixè petimus Christianitatem vestram, ut vestra et istius a vobis redemptae, cum Dei virtute, provincia salus proficiat, et ea omnia quae vestri missi sibi a vestra praecellentia injuncta habuerunt, nobis liquidius referentes, ad singula eis responsum reddidimus, et de omnibus eos informavimus quae vestrae excellentiae referre debeant, nostrasque petitiones vestris studeant intimare ausibus.

His itaque praemissis, Dei nostri omnipotentis exoramus clementiam, ut sua vos fovere annuat gratia, et praesenti temporali regno in longo senio^e cum prosperitate corporis et salute animae perfrui concedat; una cum dulcissima conjuge vestra excellen-

rum et legis Langobardice prolatis exemplis: has itaque invicem restitutas puta; fines autem civitatum et patrimonia, de quibus constat ex superioribus, detineri adhuc a Langobardis pontifex monet. Quin etiam ante biennium reddita (ep. 20, al. 21) eos iterum invasisse testatur. Hinc vide quam recte Muratorio haec epistola videatur data an. 759, cum 21 praedicta ad annum 760 relata ab eodem fuerit. CENN.

^d Quae scilicet invasa iterum non fuerant: nam invasisse et invasuros esse simul pugnant. Secus, si eorum partem denuo invasam, partem fore ut denuo invadant, reputemus. lb.

* Lamb., ut solite nostris petitionibus ea ipsa nobis restitui disponendum accomodare jubeatis, ut vestra. Ut ita solite nostris, etc.; sed haec omnia subducta linea quasi deleta sunt. CENN.

^e Lamb., et praesens temporale regnum in longo senio. — Praesentem temporale regnum longo senio. Tengnagel. correxit ut est in editione. lb.

tissima regina filia et spiritali nostra commatre, A
atque præcellentissimis vestris natis; et cœlestia
quoque vobis per infinita tribuat præmiorum gaudia
possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia
superna custodiat.

XXX.

189 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES DI-
RECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris
ab eis directis, et ut cum domino genitore eorum,
semper pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ decere
debeant *.

(An. Dom. 761, Cod. Car. LX, chron. 30.)

ARGUMENTUM.—Carolo et Carolomanno, qui per eum-
dem primicerium responderant, se sine tenus vitæ
catholicam fidem et Ecclesiam propugnatos, B
uberrimas agit gratias, repetens ut genitoris ve-
stigis semper inhaerant.

Domnus^b excellentissimis filiis Carolo et Carolo-
manno regibus Francorum et patriciis Romanorum,
Paulus papa.

Quanto decoris nitore regalis gloriæ fastigium or-
nelis, ex hoc utique omnibus patenter datur intelligi,
dum nimirum, sicut præclaro genere orti, piis ope-
ribus ac dignis videmini illustrari moribus. Unde
unam quidem hujus divini muneris gratiam posside-
tis ex genere, et alia fruimini ex opere; et nec mi-
rum, si tantis infulus gloriæ nobilitas vestra pollet,
dum profecto scriptum est: *Generatio rectorum be-
nedicetur (Psal. iii)*. Glorificamus enim atque con-
laudamus Dei nostri clementiam, qui tantam vobis
Spiritus sancti gratiam contulit, jam nempe prædes-
tinatos vos habuit, antequam de materno prodiretis
utero, quoniam quos præcivit, et prædestinavit;
quos prædestinavit, hos vocavit; et quos vocavit, illos
et magnificavit (Rom. viii). Vere enim magnificavit
Dominus misericordiam suam super vos, et in reges
per suum apostolum beatum Petrum vos ungens,
defensores sanctæ suæ Ecclesiæ atque fidei ortho-
doxæ constituit^c, ut participes, in hoc 190 bono
opere, vestri Christianissimi efficiamini genitoris,
pro quo digna vobis erit in cœlestibus regnis cum eo
concessa remuneratio, et cum omni eritis sanctorum
computati collegio.

Interea reversus ad nos Petrus primus defensorum,
missus noster, detulit nobis quas direxistis litteras, D
quibus relectis, magna cor nostrum repletum est le-

* Argum. Panv. (Cod. Vat. post 27), et hoc argu-
mentum repeti oportet ep. 22, al. 41. CENS.

^b Summ. 28, Baronius, Cent. extra ordinem mentio-
nem faciunt trium epistolarum ad Carolum et Carolo-
mannum. GRETS.

^c Monebam supra (ep. 28, al. 42), pontifice ipso
interprete, quomodo unctio istiusmodi a Petro facta
intelligatur. Præterea patricii definitionem valde
perspicuam hic habemus, quæ sæpissime his in epi-
stolis occurrit. Pippinus, ejusque filii Carolus et Carolo-
mannus a Stephano II reges Francorum sacra
unctione declarati, simul patricii Romanorum facti
erant, nimirum defensores sanctæ Dei Ecclesiæ, ac
fidei orthodoxæ. Patriciatus aliud genus minime
spectat ad Romanam pontificis auctoritatem. Locu-
pletissimos rei testes habemus ipsos pontifices, quo-

titia. Per has quippe innotuistis, excellentissimi at-
que præcellentissimi filii, vos semper in amore beati
Petri et spiritalis matris vestræ sanctæ Dei Ecclesiæ
atque nostro esse permansuros, et viriliter decerta-
turos pro ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ atque fidei ortho-
doxæ defensione; et quidem nobis, boni præcel-
lentissimi reges, de vestra firma hujusmodi constan-
tia omnino confidendum est, magnam, post
Deum, in vobis habentes spem. Sed omnipotens Do-
minus, qui dives est in misericordiis, ad perfectam
vos perducatur ætatem, tribuens vobis fortitudinem
brachii sui, atque victores vos super omnes barbaras
efficiat nationes; dilatans regni vestri terminos at-
que de vestro præclaro semine super regale solium
potentiæ vestræ usque in finem sæculi sedere per-
mittat, pro æterna sanctæ suæ Ecclesiæ universali
exaltatione et fidei orthodoxæ defensione.

Sed peto, excellentissimi filii, ut imitatores vestri
Christianissimi genitoris efficiamini, ejusque Deo
placita sequentes vestigia, ut sicut ipse operibus om-
nibus gentibus demonstravit, ita quoque et vos bonum
quod cepistis opus perficere studeatis, et virili-
ter cum eo decertare, quatenus amplissima sanctæ
Dei Ecclesiæ procuretur exaltatio, dum vestro auxi-
lio beatus Petrus receperit justitias suas^d, dignam-
que ex hoc coram Deo et angelis ejus, eodem prin-
cipe apostolorum beato Petro interveniente, celestium
præmiorum recipiatis remunerationem, et vestri
nominis memoria^e laudabilis 191 maneat in sæ-
culum sæculi divulgata. Deus autem omnipotens, qui
cuncta ex nihilo suæ potentiæ verbo firmavit, suis
vos divinis adhærere faciens mandatis, vestra in be-
neplacito suo dirigat studia, tribuatque vobis pru-
dentiae industriam, qualiter regni culmen gubernare
valeatis, atque adversantium gentium nationes vestris
subjiciat pedibus; et sicut in præsentī vitæ regalem
vobis concessit dignitatem, ita quoque et cœlestia
vobis conferat præmiorum gaudia^f.

XXXI.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De monacho quodam Acosma [Lamb., a Cosma] ab
Alexandrino patriarcha directo^g.

(An. Dom. 761, Cod. Car. xxxv, chron. 31.)

ARGUMENTUM.—Post missorum discessum, a Cosma
patriarcha Alexandrino venerunt litteræ Romam

rum litteræ in isto Codice Carolino continentur:
quare inanes eruditorum labores omnes rejiciendi,
eorumque opiniones falsitatis argui tuto possunt.
CENS.

^d Quantam hæc habeant convenientiam cum superiori
epistola quisque intelligit: nonnulla etiam conceptis
iisdem verbis prolata videre est. In earum neutra
missi apostolici mentio fit, nam regis missis utraque
data esse videtur. lb.

^e Lamb., laudabili forma maneat.

^f Post verbum gaudia sequitur in ms., Benevalete.
GENT.

^g Argum. Panv. (Cod. Vat. 7): « In septima [Sep-
tima] monachum ei a Cosma Alexandrino patriarcha
missum commendat. CENS.

Africano navigio de orthodoxa fide contra Græcam A impietatem vindicata. Has maximo catholice religionis defensori gratas futuras pontifex mittit.

Domno a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Quia Spiritus sancti gratia præveniente, cor benignæ eximietatis vestre amor Dei inflammavit, profecto constat, a Deo servate præcellentissime rex, piis te profectibus adherere, et dum tantam in vobis cumulatam gratiam conspiciamus, omnino nobis et omnibus Christianis fiducie materia de vobis admissa est, quod ea quæ ad cultum Dei et veræ fidei orthodoxæ observantiam respiciunt, toto mentis conatu vos esse operaturos conspiciamus.

Inter hæc vero, sublimissime filii et spiritalis compater, si quid ad nos pervenerit, libentissime, sicut orthodoxo regi et defensori 192 fidei Christianæ significamus. Innotescimus quippe, jam absolutis vestris missis, conjunxisse ad nos navigium a partibus Africa, in quo quidam monachus Acosma [Lamb., Cosmas] ab Alexandrino patriarcha b cum litteris directus advenit, quarum instar præfulgidæ excellentiæ vestræ misimus intueundum, ut ea quæ nobis pro integritate fidei ab Orientalibus præsulibus et cæteris nationibus diriguntur c, agnoscatis, et letetur cor vestrum in hujusmodi eorum affectu quem in

a Summ. 7 Bar. et Cent. GRETS.

b In celebri epistola Adriani ad Carolum, quæ extat in fine synodi Nicænæ II (Labbe, *Concil.* tom. VII, p. 919), ad rem nostram legitur: « Iste Theodorus patriarcha Hierosolymorum cum cæteris præcipuis patriarchis, videlicet Cosma Alexandria et Theodoro alio Antiochie, dudum prædecessori nostro sac. rec. quondam Paulo papæ miserunt propriam eorum recte fidei synodicam, in qua et de sacratissimis imaginibus subtili narratione qualiter una cum nostra sancta catholica, et apostolica universali Romana Ecclesia ipsi, cæteri orientales orthodoxi episcopi et Christianus populus sentiunt, et in earundem sanctorum imaginum veneratione sincero mentis affectu ferventes in fide existunt, studuerunt intimandum. » Baronius etiam (an. 769, n. 10) agens de concilio Steph. III, de quo infra, hunc locum affert, ea non prætermittens quæ idem Stephanus Pauli successor decrevit in concilio Romano, illius synodice auctoritate usus, ut Adrianus testatur. Quin etiam sacer annalista ex Theophane ætatem docet abnegatæ Monothelitarum hæresis a Cosma eodem una cum suis (an. 742, n. 2). Quam rem confirmat Pagius (eod. an., n. 5) verbis ipsius Theophanis; nam Baron. depravatam Miscellæ editionem pro Theophane adhibuerat. Verba autem sunt: « Eodem etiam anno (745) Cosmas Alexandria patriarcha cum ipsa civitate Monothelitarum pravitate Cyri, qui sub Heracleio vixit, temporibus eam civitatem obtinente, abjurata, et errore cognito, ad orthodoxam Ecclesiam rediit. » Itaque non monachi litterarum latoris, sed patriarchæ nomen est Cosmas. CENN.

c Ipsissimam esse synodicam trium patriarcharum, quam unus Alexandrinus ad Paulum dederit cuidam monacho, non contendo, nam infra (ep. 44, al. 49) ab Hierosolymorum patriarcha missam esse constat ad Paulum. At non video cur tandiu retardata ea fuerit; quippe cl. Mansius in notis ad Pagium (an. 760, n. 1) eodem circiter anno synodum Hierosolym. esse habitam pro sanctorum imaginum cultu vindicando affirmat: quam scilicet sanctus Joannes Got-

mandatis Dei habere videntur: quia dum piæ considerationis studio mens vestra intenta existit, nimirum oppido gaudere vos credimus, si ea vobis quæ pro integritate fidei pertinent, innotescimus d: sed ipsa sancta orthodoxa, quam venerando colitis, fides, vos et in præsentī vita longæviter cum victoria foveat, et æterna cum sanctis tribuat gaudia possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXII.

193 EXEMPLAR PRÆCEPTI

QUOD FUIT FACTUM A PAULO, SANCTÆ RECORDATIONIS PONTIFICE SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE ET UNIVERSALI PAPA e.

(An. Dom. 762, Cod. Car. XII, chron. 32.)

B ARGUMENTUM. — Monasterium sancti Silvestri in monte Soracte cum aliis tribus ei subjacentibus concedit Pippino per litteras apostolicas, quas vocant bullam, anterioribus sancti Zachariæ, quæ Carolomanno permittebatur, cassatis, si reperire usquam fuerint. Subjacentia monasteria sunt sanctorum Stephani, Andreae et Victoris

f Paulus episcopus servus servorum Dei præcellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, et per eum venerabili monasterio beati Silvestri confessoris Christi atque pontificis, et [Al., vel] cunctæ monachorum congregationi, nam [quin] et in posterum illic consistentiura in perpetuum g.

thiæ episcopus redux a peregrinatione ad loca sancta, habendam suavit (Acta Sanctorum ad d. 26 Jun., p. 191). Hinc est quod epistolam a Pagio aliisque consignatam an. 758 hoc revocandam censui: cum præsertim videam, pontificem huius se illam accepisse absolutis vestris missis, quos in præcedenti vidimus, nullo pontificio misso comitante profectos esse. Ib.

d Quod aiebam in discursu prævio, iterum urgeo: præcipua Romanorum pontificum cura erat orthodoxam fidem et traditionem Patrum, seu cultum sacrarum imaginum vindicare. Deinde Ecclesiam Romanam, nempe Christi pauperes et luminaria sacrarum adium cordi habebant; ideoque patrimonium tam vehementer asserunt. Postremo et donationis satagebant, ut populos ab hæresis labe frequentibusque bellorum incommodis immunes custodirent, necnon ut semel oblata divo Petro, contra æquum et rectum perire non sinerent. Qui autem postremum hoc caput præcipuum esse putant, suisque scriptis affirmant, aut serio has epistolas non legerunt, aut suo ex voto illas interpretantur. Ib.

e Argum. Panv. (Cod. Vat. 2): « Secunda monasterium Silvestri [S. Silv.] cum tribus aliis vicinis donat Pippino, quæ a Carolomanno monacho fuerant Zachariæ concessa. » Ib.

f Summ. 2 ap. Bar. et Cent. GRETS.

g Hujus generis epistolarum antiquiores etiam inveniri compertum est: quas videlicet bullas nuncupamus, a bulla seu sigillo plumbeo appendi solito id nomen mutuati. Non tamen obiter observandum, in Museo Muselliano celeberrimo hujusmodi sigillorum collectionem incipere a Paulo I, cujus hinc suppetit testimonium minime dubium: Quamquam et superioris sæculi unum et alterum sancti Deusdedit et Honorii I, cl. viror., Gorius in Doniana illustratione, et Baldinus in notis ad Anastas. (tom. IV, p. 29) in lucem protulerunt. Hac in re nil definire ausim: velim nihilominus ipsissimum bullarum principium, quod nostra ætate viget, serio attendi; nam in pretiosissimo hoc monumento antiquitatis occurrens supplet

* Salubri providentia, quidquid venerabilium locorum requirit utilitas, illis nimirum committendum credimus esse personis quibus divinae illustrationis gratia diffusa, ea quae pertinent ad laudem Redemptoris nostri et ad maximum redintegrationis statum sanctorum locorum pertinere monstratur [*Lamb.*, monstrantur], totis conatibus perficere nituntur. Et quoniam constat praecelsa eximietas vestra a nobis petisse monasterium scilicet beati Sylvestri pontificis atque confessoris, situm in 194 * monte Serap[te] [*Lamb.*, Serapte], ^b nec non et alia illi tria subiacentia monasteria, sancti scilicet primi martyris Stephani, et beati Andreae apostoli, atque Victoris ^c, universis rebus et possessionibus, locis etiam et diversis praedictis, vel omnibus eis generaliter pertinentibus, in integrum, ecce praecelsae excellentiae vestrae voluntati annuentes, per hujus praeccepti seriem, nostrum monasterium beati Sylvestri, cum praedictis aliis ei subiacentibus monasteriis, id est, beati Stephani atque beatorum Andreae et Victoris, cum omnibus eis generaliter et in integro pertinentibus, a praesenti quinta decima indictione ^d, et in perpetuum, pro sustentatione peregrinorum et alimonis fratrum nostrorum, Christi pauperum, atque monachorum, illic nunc et in posterum spiritalem vitam degentium ^e, firma stabilitate vobis concedimus, et per vos in praefato venerabili monasterio hanc nostram apostolicam exarationis praecceptionem perenniter permanendam, concedimus atque largimur; quatenus vestro studio ea quae ad laudem Redemptoris nostri et meliorem statum praedictorum venerabilium monasteriorum pertinere 195 noscuntur, in omnibus, Deo auspice, pro aeterna excellentiae vestrae memoria et maxima remunerationis mercede nihilominus proficiant, decernentes.

Itaque si quo tempore praecceptum illud, quod a formulis libri Diurni Romm. pontif. cap. 7, ex Garner. edit., nullum quippe privilegii aut praeccepti exemplum ibi legitur cum suo principio; et quae alibi inveniuntur edita, ut Stephani II duo apud Labbeum [*Conc.* tom. VI, p. 1646 seqq.] tale principium praeseferentia, fidem hic majorem acquirunt. CXXX.

^a Soracte. Vide Bar., 747, n. 9. GRETS.

^b Annales Francor. saepius laudati ad ann. 746 habent: « Tunc Carlmannus Romam perrexit, ibique se tondit et in Serapte monasterium edificavit in honore sancti Sylvestri, ibique aliquod tempus moram faciens, et inde ad sanctum Benedictum in Casinum usque pervenit, et ibi monachus effectus est. » Iisdem fere verbis Pagius (an. 747, n. 5) rem docet ex annalista Tiliario: at Basnag. animadvertit, annales a Quercetano editos ex ms. cod. Tili ex Francor. Annalibus profluxisse: quare ex unis hisce monasterium a Carolomanno fundatum d scimus: nam recentiores in idem hauserunt quidquid de fundatione habent. Baron. (An. 747, n. 8 seqq.) Eginhart auctorem rem eandem affirmat, Aimoim etiam testimonio utens, qui Eginhart. est secutus. Mabillon. [*Annal.* lib. xxii, n. 12] in quodam Chron. monachi Soracten. saec. x legit monasterium jam antea edificatum in eodem loco quo Silvester tempore persee. Maxentianae delituisse dicitur. CXXX.

^c Idem Mabillon. (l. c.) narrat ex eod. chronico quomodo Carolomannus ad radicem montis in loco, cui nomen Amariano, edificavit monasterium in honorem sancti Stephani, in quo commoratus est cum

A sanctae recordationis praedecessore nostro, beatissimo domino Zacharia papa: quod Carolomanno, germano nostro [*Lamb.*, vestro], de eodem monasterio emissum est ^f, vel aliud quodlibet de ipsius praefatis monasteriis munimen, ubi repertum fuerit, causam inanem atque vacuam esse nullam in se habentem firmitatem; statuantes interea et hac apostolica censura divini iudicii obestatione, et anathematis interdictione haec quae ad laudem Dei dinoscimur constituisse, pro sustentatione peregrinorum, ut dictum est, et cunctae monachorum illic consistentis congregationis stabilitate, in perpetuo permanere illibata.

XXXIII.

196 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE

B AD DOMNUM REGEM PIPPINUM PRO DEFENSIONE SANCTAE DEI ECCLESIAE DIRECTAE,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimae benedictiones pro integritatis orthodoxae fidei observationem [observatione] ^g.

(An. Dom. 762, Cod. Car. xxx, chron. 23.)

ARGUMENTUM. — Monitus a Pippino, ut Desiderii amicitiam colat, nihil tum reposerat: respondet nunc se id facturum, dummodo ille servet quae Pippino eidem, et Ecclesiae promiserat. Sibi interim cum eo convenisse, ut Ravennae simul essent pro Ecclesiae rebus aliquot componendis, et agendo de ratione obsistendi Graecis, qui semper moliebantur quomodo eam civitatem recuperarent. Quid consilii captum erit postea scripturum. Domino excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tanto vestrae sublimissimae excellentiae beneficio, et impenso opulationis adminiculo, sancta spiritalis mater et peculiaris vestrae universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quae humana lingua sufficere valeat ad hujus benignae vestrae operationis merita

aliquot fratribus: item ad radices montis Grifanelli juxta Castrum Babianum aliud in honorem sancti Andreae plurimis fundis comparatis eique tributis: postmodum in Samnium ad Casinense monasterium recessit. De tertio monasterio sancti Victoris nil Mabillon. scriptorve alius quem ipse viderim: Pauli tamen epistolae locum rei testem idem Mabillonius adducit, in quo perspicue tria monasteria Soractensi subjecta nominantur, quod inferius iterum fit. Ib.

^d Praecceptum praeciptive, ut tunc audiebat, quam bullam hodie dicimus, post Kal. Sept. anni 761 data est, eaque ab anno 762 removeri non potest; indict. enim 15 usque ad Septemb. ejus anni fluebat. Quare omnes unanimi consensu ad hunc annum referunt. Ib.

^e Murator. [*Antiq. Ital.*, dissert. 37] late hac de re. In formulis libri Diurni Romanor. pont., ad pauperes quod attinet et peregrinos, nil tale invenitur. Praecap. a duntaxat xenodochii et diaconiae (cap. 7, tit. 15-16) simile quiddam exhibent. Ib.

^f Simile praecceptum aut bullam Carolomanno esse factam a pontifice, quod aut monasterii ejus fundator esset, aut adnexa ei duntaxat fundasset et dotasset, nullum dubium; ea s quidem sacrorum locorum natura est, ut episcopi ejus nitantur auctoritate in cuius diocesi sita sunt. At privilegium seu diploma hujusmodi nusquam reperitur. Ib.

^g Argum. Panv. (Cod. Vat. 9): « In nona indicat [Nona exponit] se Ravennae cum Desiderio locuturum, et paraturum quae ad defensionem contra Graecos necessaria sint [essent]. » Ib.

gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere nequeat, verumtamen ille qui potens est, omnipotens et invisibilis Dominus Deus noster, cujus ordinatione vestra regalis potentia confirmata consistit, interventionibus sacri principis apostolorum beati Petri, dignam vobis remunerationem in presenti vita et in futura beatitudine retribuet, præsertim dum et fortissimus sanctæ orthodoxæ fidei, et venerabilium Patrum piæ traditionis defensor esse videris, excellentissime fili et spiritalis compater, et ob hæc ipsa quæ veneranter colis et defendere studes, orthodoxam fidem semper habebis adiutricem; **197** et profecto cœlestis tibi contra adversantium cuneos administrabitur victoria.

Interea quoniam magno affectu circa vestram a Deo protectam eximiam excellentiam fervescimus, debitum visitationis et salutationis naviter procuravimus sublimitati vestræ persolvere, eximie fili et spiritalis compater, hoc interea vestram meminisse volumus excellentiam, nuper nobis direxisse, quatenus in pacis dilectione cum Desiderio Langobardorum rege conversare studeamus, quod quidem si ipse excellentissimus [*Lamb.*, exc. vir] in vera dilectione et fide quam vestræ excellentiæ et sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ spopondit, permanserit, utique nos in charitate firma, et stabili pace cum eo permansuri erimus^a, observantes illud Dominicæ præceptionis documentum: *Beati pacifici, quoniam plii Dei vocabuntur* [*Matth.* v].

Hoc itaque innotescentis Christianissimæ eximitati vestræ, eo quod convenit inter nos, et eundem Langobardorum regem, ut pariter nos in Ravennanum [*Ravennatum*] urbe præsentare studeamus ad perficiendas quasdam utilitates spiritalis matris vestræ sanctæ Ecclesiæ, et pertractandum pro Græcorum malitia, qui quotidie imminet in ipsam Ravennatem ingredi civitatem^b. Dumque pariter præsentati, quidquid locuti fuerimus vel rei exegerit meritum, excellentissimæ et a Deo protectæ eximitati vestræ innotescent. Orantes de reliquo divinam clementiam ut ad perfectam exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ et orthodoxæ fidei defensionem, **198** de ævis et prosperis temporibus^d excellentissimam Christianitatem vestram, in solio regalis potentie, cum dulcissima conjugē, excellentissima

^a Perperam Pagius hanc epistolam retulit ad an. 757, cum nullus adhuc erat a Græcis timor. Muratorius solertius ad an. 761 pertinere illam suspicatur. Equidem puto hoc referri eam debere. Epistola enim (29, al. 17) quam superiori anno attuli, missos pontificios cum regiis ad Desiderium se contulisse audivimus, de rebus aliquot ad sanctam sedem spectantibus acturos. Tum vero aiebat pontifex Pippino missos eosdem regios relatuos quæ apud regem Langobardorum acta essent. Fortasse cum regiis missis humaniter atque in sanctam sedem propense collocutus erat Desiderius, condixeratque colloquium futurum cum pontifice, de quo infra. Pippinus igitur suadet pontifici ut Langobardi amicitiam colat, pacemque cum illo habeat. At pontifex se ita facturum reponit, si promissis steterit. CXXX.

regina, spiritali nostra commatre, atque amanti natis conservare et protegere dignetur, tribuens vobis æterna cœlestis patriæ gaudia possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXIV.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DONNUM [PIPPINUM] REGEM

PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIAE DIRECTA,
Et de conlocutione cum Desiderio rege in urbe Ravenna.

(An. Dom. 762, Cod. Car. XXXIII, chron. 33.)

Domno^a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tanto vestræ sublimissimæ excellentiæ beneficio, et impenso opitulationis adminiculo sancta spiritalis mater et peculiaris vestra universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quæ humana lingua sufficere valeat ad hujus bona vestræ operationis merita gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere nequeat, verumtamen ille qui [*Lamb.* om. qui] potens est omnipotens et invisibilis Dominus Deus noster, cujus ordinatione vestra regalis potentia confirmata consistit, interventionibus sacris principis apostolorum beati Petri, dignam vobis remunerationem in presenti vita [*Lamb.* add. et futura] beatitudine retribuet: præsertim **199** dum et fortissimus suæ orthodoxæ fidei, et venerabilium Patrum piæ traditionis defensor esse videris, excellentissime fili et spiritalis compater, et ob hoc ipsam, quam veneranter colis et defendere studes orthodoxam fidem, semper habebis adiutricem, et profecto cœlestis tibi contra adversantium cuneos administrabitur victoria.

Interea quia magno amoris affectu circa vestram a Deo protectam eximiam excellentiam fervescimus, debitum visitationis et salutationis naviter procuravimus sublimitati vestræ persolvere, eximie fili et spiritalis compater. Hoc interea vestram meminisse volumus excellentiam, nuper nobis direxisse, quatenus in pacis dilectione cum Desiderio Langobardorum rege conversari studeamus. Quod quidem si ipse excellentissimus vir in vera dilectione et fide quam vestræ excellentiæ et sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ spopondit, permanserit, utique et nos in cha-

^b En duo capita quæ ex eadem epistola aliisque ad eundem annum relatis perspicua sunt, metus videlicet Græcorum pro exarchatu et res ad sanctam sedem pertinentes. De utroque se et regem ex conducto acturos Ravennæ ait. Ibi autem eos convenisse non constat ex hisce epistolis ms. codicis. lb.

^c Longevis. GRETS.

^d Cangius in Glossar. animadvertit cum Lipsii Gloss. Theotisco arum pro æterno accipi; notatque in hanc sententiam non semel adhiberi a Romanis pontificibus Paulo et successoribus, necnon in diplomatis regiis ap. Doubletum (*Hist. San-Dionys.*); ævus igitur longævus et æternus idem valent, adeoque G. et æterna castigatio superfluit. CXXX.

^e Summ. 9 Bar. et Cent. GRETS.

ritate firma et stabili pace cum eo permansuri erimus, observantes illud Dominice præceptionis documentum: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur* (Matth. v). Hoc itaque innotescimus Christianissimæ eximietati vestræ, eo quod convenit inter nos et eundem Langobardorum regem, ut pariter nos in Ravennatium urbe præsentare studeamus ad perficiendas quasdam utilitates spiritalis matris vestræ sanctæ nostræ Ecclesiæ, et pertractandum pro Græcorum malitia, qui quotidie imminet in ipsam Ravennam ingredi civitatem. Dumque pariter præsentati quidquid collocuti fuerimus, vel rei exegerit meritum, excellentissimæ et a Deo protectæ eximietati vestræ innotescemus. Orantes de reliquo divinam clementiam ut ad perfectam exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ et orthodoxæ fidei defensionem, ævis et prosperis temporibus excellentissimam Christianitatem vestram in solio regalis potentie, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commate, atque amantissimis natis conservare et protegere dignetur, tribuens vobis et æterna cœlestis patriæ gaudia possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXV.

200 ITEM EPISTOLA

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER HARIBERTUM ABBATEM, ET DODONEM COMITEM DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ benedictiones et gratiarum laudes de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia in perficiendis causis apostolicis.^a

(An. Dom. 763, Cod. Car. xviii, chron. 34.)

ARGUMENTUM. — Pippini litteris, quibus firmitatem et constantiam suam erga orthodoxam fidem et Ecclesiam testabatur, uberrimis laudibus respondet per regios missos Haribertum abbatem et Dodonem comitem, quibus rex plura commiserat secreto referenda, singulisque secretum pariter responsum reddit, sociis additis missis suis Joanne subdiacono et abbate, ac Petro primo defensore.

Domno^b excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Explere verbis nequeo, et penitus sermonum co-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 23): « Vicesimam tertiam per Joannem subdiaconum; et abbatem, atque Petrum primum defensorem Paulus papa Pipino misit [defensorem transmisit] uberrimas gratiarum actiones continentem de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia Pippini in causis apostolicis, cum admonitione ut ita pergit. Pippinum Davidi comparat. » GENN.

^b Summ. 23, Bar. et Cent. GREGS.

^c *Allophylus* vox Græca significans alienigenam. Cang. notat Sulpitium Severum passim et Septuaginta interpretari allophylus pro Philisthæis. Perinde Calmet observat, in Veteri Testamento pro Philistinis accipi. Tit. psalmi lv apud Thomas. (t. II, pag. 101): *David in tituli inscriptione. Cum tenuerunt eum allophylus in Geth.* GENN.

^d Optima comparatio, aut spectentur Langobardi assiduus Romanam Ecclesiam molestantes et invasionibus afflicti, aut Græci fidem ipsam catholicam et traditionem Patrum appetentes. Quod enim fecit

A pia nequaquam complecti valeo, excellentissime et revera præ cunctis regibus Christianissime atque orthodoxe regum, quantum vestris meritis atque piis operationum studiis intima cordis nostri affectu congratulatur, dum profecto vestro certaminis præsidio et laborioso conamine sancta catholica et apostolica universalis mater vestra spiritalis Dei Ecclesia, atque orthodoxa Christianorum fides, ab æmulo- rum impugnationibus erepta consistunt; et ex hoc indesinenter ab omni populo Christiano, Redemptori nostro Domino Deo, ob tantum vestrum adhibitum beneficii adminiculum, referuntur laudes. Unde merito, Christianissime filii et spiritalis compater, cum egregio illo ac præcipuo David rege et eximio prophetarum in cœlestibus regnis participem te esse omnium fidelium mentes opinantur, quia sicut honorum infulus, ita quoque²⁰¹ et operibus eum coequare Christianitas tua, ut ipsa rei operatio demonstrat, dinoscitur. Ille enim, erepta ab allophylis^e arca Domini, cum hymnis et canticis spiritalibus, ac psalterii modulatione exsultans jocundabatur. Tu quoque fundamentum et caput omnium Christianorum sanctam Romanam redimens Ecclesiam, et universum ei subjacentem populum^d gaudens atque lætus omnipotenti Domino Deo nostro offerre sagis, cujus tam pii operis perfectionem adhibere benignitas tua anhelat, de quo jam repositam sibi in cœlestibus arcibus præmiorum credat consequi remunerationem.

C Properantes siquidem ad vos præsentis solertissimi viri, Haribertus scilicet abbas et Dodo comes excellentiæ vestræ fidelissimi missi^e, detulerunt nobis mellifluas et nimis desiderabiles syllabas a vestra præclara Christianitate directas, in quibus sollicitè nos de vestro firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magnæ perseverantiæ constantia, quam in apostolicis perficiendis causis gerere videmini, certos reddere studuistis; quod quidem nos firmi et omnino freti in vestro benigno proposito, existimamus sine tenus vos permansuros, atque perfectius operaturos id quod beato Petro apostolorum principi et prædecessori Domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ polliciti estis^f.

D David, arcam Domini eripiens Philistæis, vindicansque illam populo Dei, idem Pippinus præstitit, sanctam sedem, caput et fundamentum catholicæ fidei, catholicamque ipsam fidem adversus Græcos et Langobardos propugnando. Allophylus siquidem seu alienigenas utrosque populos fuisse juxta Pauli sententiam nemo non videt. (Psalm. lxxviii. *Italia*) qua utitur basilica sancti Petri). Id.

^e Abbas Morbacensis, seu Murbacensis Mabillonio, Murbachiensis Pagio (763, n. 6), *Morbac* in Alsatia, hac tantum vice legatione functus in his litteris invenitur. De Dodone dicam infra ad epist. 45, al. 46, cum Romam est missus a Carolomanno, ni forte alius. Id.

^f Generalis commemoratio Pippiniæ donationis Carisiaci factæ an. 754, quam non integram se accepisse (post civitatum possessionem initam a Folrado) significabat Stephanus II postremis suis litteris ad Pippinum (ep. II, al. 8) anno 756. Id.

Interea ferebatur et hoc in eisdem vestris apicibus, A quia id quod et praesentes de parte vestra velle habuistis nos debere cognosci, scriptis nequaquam propalare maluistis, sed informatis de 203 singulis causarum meritis, praefatis vestris missis, quae nostris deberent innotescere auribus, et ita, juxta ut a vobis praecipia sunt, egerunt, quod quidem nos de singulis, quae nobis affati sunt, liquidius eos informavimus, qualiter nostram vitam a Deo instituta regali vestrae potentiae enarrare debeant, sed et praesentes nostros missos, id est, Joannem subdiaconum et abbatem, atque Petrum primum defensorem, cum eis pariter ad vestra regalia direximus vestigia [Greta., fastigia], quos petimus benigne solite a vobis suscipi, et quicquid vobis ex nostra informatione enarraverint, eis in omnibus credere jubeatis, ut perfecta liberatio atque exaltatio sanctae Dei Ecclesiae et fidei orthodoxae proficiat, et merito repositam vobis in caelo consequamini mercedis coronam.

Deus autem omnipotens, qui in excelsis habitat et humilia respicit, qui palmo universum mundum concludit, in cuius manu omnia regnorum iura consistant, sua vos protegat gratia, et e caelo vobis tribuat victorias, subijciens vestro regali culmini omnes adversantes nationes, avisque ac prosperis temporibus regni gubernacula faciat possidere, cum excellentissima filia et nostra spiritali commatre, benignissima regina, dulcissima vestra conjuge, atque amantissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis regibus, et nobilissima atque excellentissima Gisila, nostra spiritali filia, et vitam aeternam per infinita vobis tribuat saecula possidendam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVI.

203 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De Simeone vel monacho [Lamb., monachis] Remedii episc. b.

(An. Dom. 763, Cod. Car. XLIII, chron. 35.)

ARGUMENTUM. — Georgio primicerio cantorum vita

a In proemio epist. attingit utramque causam, catholicae nimirum fidei asserendae adversus Graecos, et Ecclesiae a Langobardorum molestiis atque invasionibus vindicandae: quae duo litterarum fere omnium summa sunt. Quae autem secreto committuntur ultro citroque deferenda. Langobardos tantum spectare videntur, quorum amicitia, necessaria adversus Graecos, servanda quidem erat, sed citra Ecclesiae detrimentum. Ne igitur intercepte forsitan litterae patefacere quae Pippinus adversus eorum pertinaciam meditabatur, secreto agitur per fideles utrinque missos. CENN.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 3): « In tertia [Tertia] gratias agit Pippino pro defensione contra insidiatores, et pollicetur se curaturum ut monachi Carolomanni psalmodiam discant. » Id.

c Quamquam incerto anno scripta haec epistola, ut plerumque aliae, nulli saltem probabili tempore ab auctoribus ascribitur, tamen ad hunc vel sequentem annum referenda mihi videtur; namque ab insidiis Graecorum liberata Ecclesia dicitur, de quibus in superioribus actum fuit, agiturque in sequenti epistola: cumque parum referat in eius aetate inquirere, hujus anni silentio nimis diuturno modum af-

functo, Simeon secundicerius, qui monachos Remigii Rothom. archiep. canendi artem edocebat, ex Francia Romanam accersitus erat, primicerii officio functurus. Pippinus Paulum monet, aegre id tulisse fratrem suum: at hic respondet se quod necessario fecerat reparaturum, nam monachos Remigii perfecte erudiendos primicerio ipsi traderet.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Cum charitatis amor, quem erga vestram a Deo illustratam insignem gerimus excellentiam, nostro enucleatus vigeat cordi, curae idcirco nostrae existit, excellentissime regum, vestrae graviter et praecclare totis obtemperare nisibus voluntati, praesertim dum et amplissimo vestrae excellentiae praesidio relevati, et, post Deum ab insidiatorum videamur saevitia erepti; et ideo quoties nobis relationum vestrarum apices perferuntur, gratuito acceptantes animo, confestimque, quod eorum textus eloquitur, effectui satagimus mancipandum. Unde susceptis in praesenti a Deo protectae excellentiae vestrae syllabis, nepe relectis [Lamb., relictis] protinus, cuncta quae ferebantur in illis libenter adimplevimus; in eis siquidem comperimus exaratum quod praesentes Deo amabilis Remedii d, germani vestri, monachos, Simeonis scholae cantorum priori contradere deberemus, ad instruendum eos in psalmodiae modulatione, [Al., psalmodii modulationem], quam ab eo apprehendere, tempore quo illic in vestris regiminibus exstitit, 204 nequiverant. Pro quo valde ipsum vestrum asseritis germanum tristem effectum in eo quod non ejus perfecte instruxisset monachos.

Et quidem, benignissime rex, satis facimus Christianitati tuae, quae nisi Georgius, qui eidem scholae praefuit, de hac migrasset luce, nequaquam eundem Simeonem a vestri germani servitio abstrahere [Lamb., abstollere] niteremur; sed defuncto praefato Georgio, et in ejus idem Simeon, ut pote sequens illius, accedens locum, ideo pro doctrina scholae eum ad nos accersivimus, nam absit a nobis ut

ferre libuit. Id.

d Vide not. ep. 20, al. 21. Id.

e Card. Baron. (an. 1057, n. 22) ex cod. Vat. ita de cantoribus: « Subdiaconi sunt omnes numero viginti et unus, septem regionarii, qui epistolas et lectiones cantant in stationibus, septem palatini, qui idem munus praestant in ecclesia Lateranensi, septem alii qui dicuntur schola cantorum, qui cantant tantummodo quando summus pontifex celebrare consuevit. » Nota obiter discrimen huius codici cum opusculo illo intercedens, quod tanti fuit Mabillonio (Mus. Ital. tom. II, p. 567) et ante eum Panvino et Raspon., tribuiturque Joanni cuidam diacono. At de hoc dicam infra in monito ad epistolas Constantini pseudopape. Ven. etiam card. Thomasius (Praef. de antiq. lib. Miss., tom. V, p. ix) audiendus: « Hujus scholae praecipui cantores septem erant subdiaconi (V. card. Bar. an. 1057) quorum primus primicerius vel prior scholae, secundus secundicerius dicebatur, tum tertius et quartus scholae, qui et archiparaphonista vocabatur. » Tres eos subdiaconos, qui archiparaphonistam praecedebant, scholae seu collegii cantorum praecipua officia esse docent antiqui ordines Romani i et iii ap. Mabill. (Mus. Ital. tom. II, p. 7

quipiam quod vobis vestrisque fidelibus onerosum existit, peragamus quoquomodo. Potius autem, ut prælatum est, in vestrae charitatis dilectione firmi permanentes, libentissime, in quantum virtus suppetit, voluntati vestrae obtemperandum decertamus.

Propter quod et præfatos vestri germani monachos, sepe dicto contradimus Simeon, eosque optime collocantes, solerti industria eandem psalmodie modulationem instrui præcepimus et crebro in eadem, donec perfecte eruditi efficiantur, pro amplissima vestrae excellentiae atque nobilissima (Lamb., nobilissimi) germani vestri dilectione, ecclesiasticae doctrinae cantilenas [L. et G., cantilena] disposuimus efficaci cura permanere, optantes de reliquo excellentiam vestram ævis ac prosperis temporibus in Domino valere, et regni perfui sceptro, atque triumphales de hostibus, intercedente beato Petro, consequi victorias. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVII.

206 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

In qua continentur gratiarum actiones, et de sanitate ipsius, seu Caroli [Lamb. add. et Carlomanni], et de Marino, presbytero, atque de Ravenna, qualiter contra eandem mala machinantur consilia.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxxii, chron. 36.)

ARGUMENTUM. — Regiis litteris officiosis par responsum: res Ecclesie, suimet ac populi sibi commissi salvæ esse Dei omnipotentis gratia et ejus opera: calumniatos sibi, qui se dixisse opem defuturam a Francis mentiti erant: vitaturum se semper ejus adversarios, adhesurum illius amicis: de missis tam regiis quam pontificiis Constantinopolim profectis se nihil novisse propter sævam asperitatem hiemis: restitutum Marinum in pristinum honorem presb. card. gaudet, at se nullum cum eo litterarum commercium habuisse, cumque regio arbitrio omnino committere. Litteras mittit Ravennam acceptas, ubi res parum tranquille erant ab æmulis, qui nullum lapidem non movebant ut amissa reciperent. Denique illum obtestatur ut ceptum opus perficiat et Ecclesiam ab insidiis liberet.

et 55) qui postquam officium quartum definierunt: « Archiparaphanista, id est quartus scholæ, qui semper nuntiat pontifici de cantoribus, » ista adjungunt: « Ille quartus scholæ perveniens in presbyterium . . . postquam dixerit inclinato capite ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, Domini, jubete, mox antiphonam ad Introitum incipit prior scholæ. » Nunc patet cur Simeon secundicerius Romanum fuerit vocatus post Georgii primicerii mortem: prior enim seu primicerius inclyti ejus collegii factus erat, cujus præcipui honorabilioresque gradus erant post primum secundus et tertius; quin, Paulo id testante, si primus, seu primicerius, aut prior deficeret, secundus jure suo fiebat primus ac proinde tertius secundicerii gradum assequabatur, et, ni fallor, quatuor etiam reliquis par fuit progressio. CENN.

^a Carolus Magnus in Capitulari Aquisgran., cap. 80 (Labbe, Concil. tom. VII, p. 986), quod relatum visitur Capitular. lib. 1, cap. 80, instituit hunc in modum: « Monachi, ut cantum Romanum pleniter et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beatæ memoriæ genitor noster Pippinus rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit, ob unanimitatem apostolicæ sedis et sanctæ Dei Ecclesiæ pacificam concordiam. »

PATROL. XCIII.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Eximie et a Deo protectæ excellentiæ vestræ, harum deferente portitore, destinatos apices omni plenius dulcedine ac amore, quos cum magno venerationis affectu acceptantes, liquidius cuncta in eis inserta agnovimus: inter hæc quippe, excellentissime fili [L. et Cent., e. bone fili], vestra nobis præcelsa innotuit benignitas, qualiter, divina Dei nostri favente misericordia, sani atque sospites et illæsi existentes sitis, simul cum excellentissimis nativis vestris, spiritalibus nostris filiis Carolo et Carolomanno, magnis regibus, atque domna Bertrada regina dulcissima spiritali [Grets., d. conjuge vestra et sp.] 207 cōmātre nostra, nec non et Gisila nobilissima nostra filia. Quibus agnitis, magnas ac innumerabiles polorum arbitro ac Regi regum Domino Deo nostro retulimus laudes, quoniam, juxta id quod anhelantius optantes desideramus, vestram addiscere meruimus sospitatem; pro quo Dominum Deum nostrum sedulis deprecationibus imploramus, qui nos per multorum curricula annorum de vestra integra sospitate faciat exsultare, quod vestra salus nostra est exultatio, et vestra prosperitas nostrum procul dubio existit gaudium.

Et hoc in vestris regalibus apicibus continebatur ascriptum, quatenus vobis innotescerent significaremus, si circa sanctam Dei Ecclesiam, atque nostram mediocritatem, vel populi nobis commissi [Lamb., populum... commissum] salus aut integritas profligeretur. Nam et de hoc magnas et innumerabiles gratias Deo omnipotenti et vestræ excellentiæ referimus, quia sicut revera, Christianissime et vere Dei cultor, Ecclesiam Dei et populum vestra excellentia visitare non piget, sed hoc non nostris meritis, sed divina proveniente misericordia, agitur, dum omnia prospera circa [Lamb., erga] sanctam Dei Ecclesiam atque nostram mediocritatem, vel nobis commissum

Ducang., V. Cantus Romanus, auctoritate Walafridi Strab. (De Reb. eccl., c. 25), recte statuit epocham cantus Romani in Gallias advecti a Steph. II anno 753. At postmodum illam destruit auctoritate hujus epistolæ Paulinæ, aiens Paulum Remediū rogatu ante Stephani II adventum in Gallias id præstitisse, quod in epistola continetur, continuo subjungens: Porro Paulus Stephanum proxime præcessit. Qua in re vir doctissimus oppido fallitur, ut liquet. Historiam vero omnem Romani cantus in Galliis plene atque erudite persequitur. Eum consule. In.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 40): « In decima [Decima] purgat se de crimine objecto: quasi dixisset Pippinum non valere auxilium præbere Romanis in angustia aliqua constitutis: et de Marino [in ang. constitutis, de Marino] facit potestatem, ut statuat quid velit, et petit [velit. Petit] auxilium pro Ravennatum defensione. » In.

^c Summ. 10 Bar. et Cent. GRETS.

^d Plura exempla attuli (ep. 24, al. 31, not.), eruditius interpretationem verbi integram reliquens. Perinde hic facio: tametsi nullum ex allatis ibi exemplis videam ad rem facere, nec multo negotii esse quid sibi Paulus hic velit, intelligere. CENN.

Interea ferebatur et hoc in eisdem vestris apicibus, **A** quia id quod et praesentes de parte vestra velle habuistis nos debere cognosci, scriptis nequaquam propalare maluistis, sed informatis de **202** singulis causarum meritis, praefatis vestris missis, quae nostris deberent innotescere auribus, et ita, juxta ut a vobis praecepta sunt, egerunt, quod quidem nos de singulis, quae nobis affati sunt, liquidius eos informavimus, qualiter nostram vitam a Deo institutae regali vestrae potentiae enarrare debeant, sed et praesentes nostros missos, id est, Joannem subdiaconum et abbatem, atque Petrum primum defensorem, cum eis pariter ab vestra regalia direximus vestigia [*Grete., fastigia*], quos petimus benigne solite a vobis suscipi, et quicquid vobis ex nostra informatione enarraverint, eis in omnibus credere jubeatis, ut perfecta liberatio atque exaltatio sanctae Dei Ecclesiae et fidei orthodoxae proficiat, et merito repositam vobis in caelo consequamini mercedis coronam.

Deus autem omnipotens, qui in excelsis habitat et humilia respicit, qui palmo universum mundum concludit, in cuius manu omnia regnorum jura consistunt, sua vos protegat gratia, et e caelo vobis tribuat victorias, subjiciens vestro regali culmini omnes adversantes nationes, avisque ac prosperis temporibus regni gubernacula faciat possidere, cum excellentissima filia et nostra spiritali commatre, benignissima regina, dulcissima vestra conjuge, atque amantissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis regibus, et nobilissima atque excellentissima Gisila, nostra spiritali filia, et vitam aeternam per infinita vobis tribuat secula possidendam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVI.

203 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De Simeone vel monacho [*Lamb., monachis*] Remedii episc. ^b.

(An. Dom. 763, Cod. Car. XLIII, chron. 35.)

ARGUMENTUM. — Georgio primicerio cantorum vita

^a In prooemio epist. attingit utramque causam, catholice nimirum fidei asserendae adversus Graecos, et Ecclesiae a Langobardorum molestiis atque invasionibus vindicandae: quae duo litterarum fere omnium summa sunt. Quae autem secreto committuntur ultro citroque deferenda. Langobardos tantum spectare videntur, quorum amicitia, necessaria adversus Graecos, servanda quidem erat, sed citra Ecclesiae detrimentum. Ne igitur intercepte forsitan litterae patefacere quae Pippinus adversus eorum pertinaciam meditabatur, secreto agitur per fideles utrinque missos. CENN.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 3): « In tertia [Tertia] gratias agit Pippino pro defensione contra insidiatores, et pollicetur se curaturum ut monachi Carolomanni psalmodiam discant. » Id.

^c Quamquam incerto anno scripta haec epistola, ut plerumque aliae, nulli saltem probabili tempore ab auctoribus ascribitur, tamen ad hunc vel sequentem annum referenda mihi videtur; namque ab insidiis Graecorum liberata Ecclesia dicitur, de quibus in superioribus actum fuit, agiturque in sequenti epistola: cumque parum referat in eius aetatem inquire, hujus anni silentio nimis diuturno modum af-

functo, Simeon secundicerius, qui monachos Remigii Rothom. archiep. canendi artem edocebat, ex Francia Romam accersitus erat, primicerii officio functurus. Pippinus Paulum monet, aegre id tulisse fratrem suum: at hic respondet se quod necessario fecerat reparaturum, nam monachos Remigii perfecte erudiendos primicerio ipsi traderet.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Cum charitatis amor, quem erga vestram a Deo illustratam insignem gerimus excellentiam, nostro enucleatus vigeat cordi, curae idcirco nostrae existit, excellentissime regum, vestrae graviter et praeclare totis obtemperare nisibus voluntati, praesertim dum et amplissimo vestrae excellentiae praesidio relevati, et, post Deum ab insidiatorum videamur saevitia erepti; et ideo quoties nobis relationum vestrarum apices perferuntur, gratuito acceptantes animo, confestimque, quod eorum textus eloquitur, effectui satagimus mancipandum. Unde susceptis in praesenti a Deo protectae excellentiae vestrae syllabis, nepe relectis [*Lamb., relictis*] protinus, cuncta quae ferebantur in illis libenter adimplevimus; in eis siquidem comperimus exaratum quod praesentes Deo amabilis Remedii ^d, germani vestri, monachos, Simeonis scholae cantorum priori contradere deberemus, ad instruendum eos in psalmodiae modulatione, [*Al., psalmodii modulationem*], quam ab eo apprehendere, tempore quo illic in vestris regiminibus exstitit, **204** nequiverant. Pro quo valde ipsum vestrum asseritis germanum tristem effectum in eo quod non ejus perfecte instruxisset monachos.

Et quidem, benignissime rex, satis facimus Christianitati tuae, quae nisi Georgius, qui eidem scholae praefuit, de hac migrasset luce, nequaquam eundem Simeonem a vestri germani servitio abstrahere [*Lamb., abstollere*] niteremur; sed defuncto praefato Georgio, et in ejus idem Simeon, ut pote sequens illius ^e, accedens locum, ideo pro doctrina scholae eum ad nos accersivimus, nam absit a nobis ut

ferre libuit. Id.

^d Vide not. ep. 20, al. 21. Id.

^e Card. Baron. (an. 1057, n. 22) ex cod. Vat. ita de cantoribus: « Subdiaconi sunt omnes numero viginti et unus, septem regionarii, qui epistolas et lectiones cantant in stationibus, septem palatini, qui idem munus praestant in ecclesia Lateranensi, septem alii qui dicuntur schola cantorum, qui cantant tantummodo quando summus pontifex celebrare consuevit. » Nota obiter discrimen huic codici cum opusculo illo intercedens, quod tanti fuit Mabillonio (*Mus. Ital. tom. II, p. 567*) et ante cum Panvino et Raspon., tributurque Joanni cuidam diacono. At de hoc dicam infra in monito ad epistolas Constantini pseudopape. Ven. etiam card. Thomasius (*Praef. de antiq. lib. Miss., tom. V, p. ix*) audiendus: « Hujus scholae praecipui cantores septem erant subdiaconi (V. card. Bar. an. 1057) quorum primus primicerius vel prior scholae, secundus secundicerius dicebatur, tum tertius et quartus scholae, qui et archiparaphonista vocabatur. » Tres eos subdiaconos, qui archiparaphonistam praecedebant, scholae seu collegii cantorum praecipua officia esse docent antiqui ordines Romani i et iii ap. Mabill. (*Mus. Ital. tom. II, p. 7*

quippiam quod vobis vestrisque fidelibus onerosum existit, peragamus quoquomodo. Potius autem, ut prælatum est, in vestrae charitatis dilectione firmi permanentes, libentissime, in quantum virtus suppetit, voluntati vestrae obtemperandum decertamus.

Propter quod et præfatos vestri germani monachos, sepe dicto contradiimus Simeon, eosque optime collocantes, solerti industria eandem psalmodie modulationem instrui præcepimus et crebro in eadem, donec perfecte eruditi efficiantur, pro amplissima nobis vestrae excellentiae atque nobilissima [Lamb., 205] germani vestri dilectione, ecclesiasticae doctrinae cantilenas [L. et G., cantilena] disposuimus efficaci cura permanere, optantes de reliquo excellentiam vestram aversis ac prosperis temporibus in Domino valere, et regni perfrui sceptro, atque triumphales de hostibus, intercedente beato Petro, consequi victorias. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVII.

206 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

In qua continentur gratiarum actiones, et de sanitate ipsius, seu Caroli [Lamb. add. et Carlomanni], et de Marino, presbytero, atque de Ravenna, qualiter contra eandem mala machinantur consilia.

(An. Dom. 764, Cod. Car. XXXII, chron. 36.)

ARGUMENTUM. — Regis litteris officiosis per responsum: res Ecclesiae, suimet ac populi sibi commissi salvas esse Dei omnipotentis gratia et ejus opera: calumniatos sibi, qui se dixisse opem defuturam a Francis mentiti erant: vitaturum se semper ejus adversarios, adhaesurum illius amicis: de missis tam regiis quam pontificiis Constantinopolim profectis se nihil novisse propter saevam asperitatem hiemis: restitutum Marinum in pristinum honorem presb. card. gaudet, at se nullum cum eo litterarum commercium habuisse, eumque regio arbitrio omnino committere. Litteras mittit Ravennae acceptas, ubi res parum tranquillae erant ab æmulis, qui nullum lapidem non movebant ut amissa reciperent. Denique illum obtestatur ut ceptum opus perficiat et Ecclesiam ab insidiis liberet.

et 55) qui postquam officium quartum definierunt: « Archiparaphanista, id est quartus scholae, qui semper nuntiat pontifici de cantoribus, » ista adiungunt: « Ille quartus scholae perveniens in presbyterium . . . postquam dixerit inclinato capite ad priorem scholae, vel secundum, sive tertium, Domini, jubete, mox antiphonam ad Introitum incipit prior scholae. » Hinc patet cur Simeon secundicerius Romanam fuerit vocatus post Georgii primicerii mortem: prior enim seu primicerius in clivis ejus collegii factus erat, cujus præcipui honorabilioresque gradus erant post primum secundus et tertius; quin, Paulo id testante, si primus, seu primicerius, aut prior deficeret, secundus jure suo fiebat primus ac proinde tertius secundicerii gradum assequabatur, et, ni fallor, quatuor etiam reliquis par fuit progressio. CENN.

^a Carolus Magnus in Capitulari Aquisgran., cap. 80 (Labbe, Concil. tom. VII, p. 986), quod relatum visitur Capitular. lib. I, cap. 80, instituit hunc in modum: « Monachi, ut cantum Romanum plener et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beate memorie genitor noster Pippinus rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit, ob unanimitatem apostolicæ sedis et sanctæ Dei Ecclesiæ pacificam concordiam. »

PATROL. XCVIII.

Domno c. excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Eximiae et a Deo protectæ excellentiæ vestrae, harum deferente portitore, destinatos apices omni plenius dulcedine ac amore, quos cum magno venerationis affectu acceptantes, liquidius cuncta in eis inserta agnovimus: inter hæc quippe, excellentissime fili [L. et Gent., e. bone fili], vestra nobis præcelsa innotuit benignitas, qualiter, divina Dei nostri favente misericordia, sani atque sospites et illesi existentes sitis, simul cum excellentissimis natis vestris, spiritalibus nostris filiis Carolo et Carolomanno, magnis regibus, atque domna Bertrada regina dulcissima spiritali [Grets., d. conjuge vestra et sp.] 207 comatre nostra, nec non et Gisila nobilissima nostra filia. Quibus agnitis, magnas ac innumerabiles polorum arbitro ac Regi regum Domino Deo nostro retulimus laudes, quoniam, juxta id quod anhelantius optantes desideramus, vestram addiscere meruimus sospitatem; pro quo Dominum Deum nostrum sedulis deprecationibus imploramus, qui nos per multorum curricula annorum de vestra integra sospitate faciat exsultare, quod vestra salus nostra est exultatio, et vestra prosperitas nostrum procul dubio existit gaudium.

Et hoc in vestris regalibus apicibus continebatur ascriptum, quatenus vobis innotescerent significaremus, si circa sanctam Dei Ecclesiam, atque nostram mediocritatem, vel populi nobis commissi [Lamb., populum... commissum] salus aut integritas profligeretur. Nam et de hoc magnas et innumerabiles gratias Deo omnipotenti et vestrae excellentiæ referimus, quia sicut revera, Christianissime et vere Dei cultor, Ecclesiam Dei et populum vestra excellentia visitare non piget, sed hoc non nostris meritis, sed divina proveniente misericordia, agitur, dum omnia prospera circa [Lamb., erga] sanctam Dei Ecclesiam atque nostram mediocritatem, vel nobis commissum

Ducang., V. Cantus Romanus, auctoritate Walafridi Strab. (De Reb. eccl., c. 25), recte statuit epocham cantus Romani in Gallias advecti a Steph. II anno 753. At postmodum illam destruit auctoritate hujus epistolæ Paulinæ, aiens Paulum Remedii rogatu ante Stephani II adventum in Gallias id præstitisse, quod in epistola continetur, continuo subiungens: Porro Paulus Stephanum proxime præcessit. Qua in re vir doctissimus oppido fallitur, ut liquet. Historiam vero omnem Romani cantus in Galliis plene atque erudite persequitur. Eum consule. Id.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 10): « In decima [Decima] purgat se de crimine objecto: quasi dixisset. Pippinum non valere auxilium præbere Romanis in angustia aliqua constitutis: et de Marino [in ang. constitutis, de Marino] facit potestatem, ut statuat quid velit, et petit [velit. Petit] auxilium pro Ravennatum defensione. » Id.

^c Summ. 10 Bar. et Cent. Grets.

^d Plura exempla attuli (ep. 24, al. 31, not.), eruditius interpretationem verbi integram relinquens. Perinde hic facio: tametsi nullum ex allatis ibi exemplis videam ad rem facere, nec multo negotii esse quid sibi Paulus hic velit, intelligere. CENN.

populum existunt, pro quo Deum cœli, penitus omnium honorum largitorem, rogabimus, vobis [*Lamb.*, r. qui v.] pro hoc præcipuo ac pio opere sit retributor, ob tantam benignitatem et sollicitudinem, quam circa sanctam Dei catholicam et apostolicam Ecclesiam vel ejus familiarem [*Gret.*, peculiarem] populum habere dinoscimini.

Sed et hoc in ipsis vestris relationum apicibus continebatur, per vestros vobis fuisse nuntiatum legatos, quod a quibusdam maligis et mendacium proferentibus, in istis partibus divulgatum esset quia, si aliqua nobis necessitas eveniret, nullum nobis auxilium præbere volueritis *. De quo nefario dicto nequaquam **208** nobis fuit aut est hæsitatio, quia, divina faciente misericordia, magnam in vobis, post Deum, spem et fiduciam habemus, agnoscetes quod, Deo propitio, nullum de quacunque parte erit [*Lamb.*, sit] impedimentum vobis defensionem atque auxilium sanctæ Dei Ecclesiæ vel ejus peculiaris populi impertiendi, juxta id quod beato Petro apostolo, per beatæ memoriæ prædecessorem, dominum et germanum nostrum, ob remedium animæ vestræ et veniam delictorum vestrorum, pollicentes spondistis, quod in perpetuis temporibus, Domino annuente, firmum ac robustum credimus permanere.

At vero, unde nobis Christianissima vestra direxit excellentia, quod si quis e vestris adversariis ^b aut contemptoribus ad nos venerit, nullo modo cum eis nos aut in eorum societate misceri, absit a nobis ut hanc rem faciamus, dum profecto vestri inimici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri existunt; quapropter testatur veritas, quia ubi vestros amicos agnoverimus, tanquam amicos et fideles sanctæ Dei Ecclesiæ oblectare et amplecti cupimus; et ubi vestros inimicos

A invenerimus, veraciter tanquam inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ et nostros proprios, ita eos respuimus atque persequimur, quia vestri amici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri existunt, et hi qui inimicitias contra vos machinantur, profecto inimici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri esse comprobantur.

De missis vero vestris ac nostris, quia ad regiam urbem simul properaverunt, de quibus petiit nos vestra præclara excellentia sibi a nobis significari si quid ex eis addiscere potuimus, cognoscat vestra a Deo protecta eximietas quod in his diebus **209** nihil ab ipsis cognoscere potuimus, dum profecto vobis incognitum non est, quod per tam sava hujus hiemalis temporis asperitate, nullus de illis partibus adveniens nobis annuntiavit qualiter circa eos agatur, et ideo ad præsens ignoramus quid vobis de eis veraciter significemus.

At vero de Marino presbytero, scripsit nobis Christianissima excellentia vestra quod demum in pristino esset constitutus honore, secundum qualiter vobis postulantes direximus, nos quidem testem Deum proferimus, quod pro nulla alia re pro eo vobis direximus, nisi propter lacrymas et quotidianas lamentationes, quas ejus genitrix effundere non cessat, quæ et orbatâ lumine existit, et ideo vobis direximus, ut apud vos eum absolvere debuissetis, quia nihil de eo vobis fuit aut est, sed nec nobis, nisi tantummodo de ejus iniqua malitia, quam contra sanctam Dei Ecclesiam, maligna atque perversa motus audacia, agere præsumpsit. Sed de hoc, sicut per anteriores nostras litteras excellentiæ vestræ direximus, in vestro sit arbitrio vel potestate quid de eodem dispendere volueritis. Nulla nobis de eo cura est, nisi, ut prædiximus, qualiter vestra fuerit voluntas, ita de eo dispendere debeatis ^d. At vero

* In Cod. ms. Lambecius et Gentilius recte legunt *valuisse*: Aquitanico enim bello detinebatur Pippinus ab anno 760, quod paulo post sequentibus explicatius redditur: « Agnoscetes quod Deo propitio nullum de quacunque parte sit impedimentum vobis defensionem atque auxilium S. D. Ecclesiæ, etc. » CENN.

^b Nullus videtur esse dubitandi locus quin Pippinus ita scripserit post Tassilonis defectionem, quam superiori anno auctores consignant, post placitum Nivernense. *Annales Francor.* ad an. 763: « Pippinus rex habuit placitum in Nivernis, et quartum iter faciens in Aquitaniam, ibi Thessilo dux Bajoariorum posposuit sacramenta et omnia quæ promiserat, et per malum ingenium se inde seduxit, omnia benefacta quæ Pippinus rex avunculus ejus ei fecit, posposuit, per ingenia fraudulenta se subtrahendo Bajoariam petiit, et nusquam amplius faciem supradicti regis videre voluit. » Eadem Pagius (763, n. 4) refert ex *Annalista Metensi*, alios laudans annales idem confirmantes; sequenti enim epistola eundem Tassilonem poenitentia ductum ac redire adventem in avunculi gratiam ita regi commendat, ut iteratis precibus fessum se id fecisse significet, nullatenus a regia voluntate recedendo. lb.

^c Hiemem validam hoc anno alii *annalists* collocant, alii superiori, cum laudatis *Annal. Francor.* Causam affert Pagius (an. 763, n. 3) ex Theophane ad an. 23 Constantinii: « Eodem pariter anno, mensis Octob. exordio, frigus ingens et asperissimum

non in hac modo regione, sed et per Orientem, Septentrionem, et Occidentis plagam incubuit. » De horrenda ista hieme et Paulum agere perspicue ostendunt epistolæ ejus non paucæ numero, in quibus nonnulla mentio est horrendæ illius hiemis; necnon ratio ipsa loquendi; pro tam sava hujus hiemalis temporis asperitate. Præcedenti autem anno missos regios una cum pontificiis Constantinopolim profectos esse pro sacrarum imaginum cultu, plura in superioribus indicia existant, ubi de orthodoxa fide et Patrum traditione asserenda res est, at nulla usquam affirmatio certa occurrit, præterquam hoc loco, et in sequenti epistola, de qua mox Anastasius tantum frequentes Pauli legationes commemorat, nulla Pippini mentione facta; et Pagius notat multas inter imperatorem et Franciæ regem legationes hoc tempore in annalibus memorari: at pontificiæ illis addite nullatenus meminit. lb.

^d Hinc certo constat, alias de hac re litteras datas esse ad Pippinum ab eodem Paulo: at illæ nequaquam exstant. Epistola siquidem 16, al. 25, anno 757, Pippino morem gerens cardinal. tit. sancti Chrysogoni Marinum creaverat; sequenti anno perduellum illum esse audiens, episcopum in Francia eligi petiit (ep. 49, al. 39) ne deterior fieret: nunc demum lacrymis se moveri ait matris ejus lumine capto, adeoque orat, ut eum remittat Romam nulli alii crimini obnoxio, quam perfidiæ in sanctam sedem, arbitrio ejus nihilominus remittens quidquid de eodem Marino statuendum censeat. Quæ

nobis direxit excellentia [*Lamb. add. vestra*], ut vobis intimare debeamus, si nobis idem Marinus suas dixit litteras, de quo, teste veritate, dicimus: nunquam **210** nobis suas direxit litteras ex eo, quando illic apud vestram excellentiam properatus est. Nam nullo modo vobis vetare [*Lamb., velare*] habuimus, si factum fuisset.

Interea nempe ea quæ a fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris, id est, de partibus Ravennæ ad nos pervenerunt, aptum prospeximus vestræ excellentiæ intimanda, eo quod æmuli sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri, atque vestræ excellentiæ, die nocteque non desinant pertractare, qualiter nos sibi Deo contrario prævalere ac superare possint. Tamen et ea ipsa scripta, quæ exinde suscepimus, infra has nostras litteras excellentiæ vestræ direximus; quatenus rei meritum addiscentes, agnoscatis quod illi a suo maligno proposito et solita nequitia nequam desistunt: pro quo, Christianissime bone filii et spiritalis compater, enixius elaborare atque decertare jubeas, quatenus bonum opus quod copisti per te compleatur, et ut sancta Dei Ecclesia et ejus peculiaris populus perfectam habeat liberationem, et securi ab inimicorum insidiis permaneant.

De reliquo vero petimus divinam Dei nostri misericordiam, ut vos per multorum annorum curricula in solio regni vestri conservare dignetur, una cum excellentissimis vestris natis, nostrisque spiritalibus filiis, Carolo et Carolomanno, regibus Francorum et patriciis Romanorum, nec non domna Bertrada excellentissima regina spiritali nostra commatre, vestra conjuge, simulque et Gisila nobilissima puella, nostra spiritali filia, ad exaltationem et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, simulque et ejus peculiaris populi, optantes diu vestræ prosperitatis gaudia addiscere, atque immensam pro vobis divinam implorare clementiam. Incolumentum excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVIII.

211 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ.

AD DONNUM REGEM PIPPINUM, PER FLAVINUM CAPELLANUM, ET JOANNEM SUBDIACONUM ET ABBATEM, ATQUE PAMPHILUM DEFENSOREM REGIONARIUM SANCTÆ ECCLESIAE DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones de ipsis missis,

quidem tria capita in anterioribus litteris se attigisse testatur: at ejusmodi litteræ non exstant, ut dixi, in isto Codice. CENN.

^a Alebam superiorem ad epistolam (not. 2) et hic de Græcorum insidiis verba fieri: at quibusnam ex parentur insidie tum haud dixi. Sanctæ scilicet sedi et ejus peculiaris populo, seu Romanis parabantur: idcirco Exarchatus et Pentapolis in potestatem redigere summis viribus nitebantur Græci: inde enim aut fœdere, aut amicitia cum Spoletanis inita, ut olim Eutychius exarchus, aggredi Romam poterant. Alias Langobardorum opera indigebant, in quorum potestate erat non modo Italia regnum, sed Beneventanus etiam ducatus latissime patens: cumque hos Francorum regi addictos non ignoraret, haudum tentare illorum animos ausi erant: quod postmodum fecerunt, ut mox patet. In.

^b Argum. Panv. (*Cod. Vat. 22*): « Vicesimam secundam epistolam Pipino scripsit, in qua gratias

qualiter, una cum missis imperialibus honorifice suscepti sunt, et cætera ».

(*An. Dom. 764, Cod. Car. xx, chron. 37.*)

ARGUMENTUM. — Multis capitibus regiæ epistolæ a suis missis Joanne subdiacono ac Pamphilo defensore cum Flavino misso regio redeuntibus allatæ respondet. Primo, imperiales missos coram pontificiis auditos, quibuscum de catholica fide et traditione disputarunt, quam rem missi etiam retulerant tanti esse, ut factum a Deo uno compensari possit. Deinde, ad imperiales litteras, et Pippini responsum (utraque enim exempla adnexa fuerant) progrediens, hoc summopere laudat; illas subleste fidei damnat. Tertio, Synesium alterum ex missis imperialibus detentum, Anthimo cum regis missis redire Constantinopolim jussu, probat. Quarto, nullis blanditiis aut mundi thesauris eum removeri posse a promissis divo Petro et Stephano factis, longo experimento jam se novisse affirmat. Quinto, se ait mittere suum signum ab eo petum per Flavinum regium missum. Sexto, se transacto mense Maio ad eum legasse suos missos Philippum presbyterum et Ursum pro Tassilone ejus sororis filio, qui in gratiam avunculi redire avebat; sed suspicioso a Desiderio prohibito Ticino in Franciam discedere. Denique, ubi plenas esse litteras imperiales (Græcis serere conantibus diffidentiam de regis et pontificiis missis) monstrat Christophori primicerii viri integerrimi exemplo, qui proditiis insimulabatur.

Domno « excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Cum regalis potentie culmen plus fidei virtute quam bellatorum armis videatur præsidio et fortitudine circumtegi, quid mirum, excellentissime et vere orthodoxe regum, si studiorum **212** vestrorum conatus, ad protegendum [*Lamb., Gent., profligandum*] Dei institutionem ac fidei Christianorum censuram, impensius imminere non desistat, et ob hoc et cælestis vobis victoria datur, et prospera a redemptore nostro, credite, præcellentie vestræ fore largitura. Remeantibus siquidem ad nos missis nostris, quos ad vestram præclaram excellentiam directos habuimus, Joanne videlicet subdiacono et abbate, atque ^d Pamphilo defensore regionario spiritalis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, una cum vestro misso Flagitio cappellano, attulerunt nobis honorabiles et nimis desiderabiles [*Lamb., desiderabiles*] Christianitatis tuæ litteras, quas cum nimio iocunditatis gaudio suscipientes ac relegentes, protinus

^d agit [gr. eidem agit] Pipino, quod missi sui, scilicet Johannes [legati sui Joh.] subdiaconus, abbas Pamphilus defensor regionarius [Pamph. abbas N. defensor reg.] sanctæ Romanæ Ecclesiæ cum imperialibus missis [legatis] a Pipino honorifice suscepti sint [essent]. Agit Pipino gratias, quod omnia indicavit [sibi omnia indicaverit] quæ cum imperatore Constantinopolitano acta fuerant: valde Pipinum laudat etc. [valde eum laudat et commendat]. » CENN.

^e Summ. 22 Bar. et Cent. GRETS.

^d Nisi Pamphilum defensorem reperissem in litteris Stephani III (cp. 49, al. 45), suspicari essem num hi pontificii missi iidem essent quos superiori anno Paulus Pippino legaverat. Profecto Joannes subdiaconus et abbas idem ipse est; de ejus collega divinare non ausim quid evenit in Francia, ita ut Joanni socius alter daretur. Quod certo constat. Petrus primicerius defensorum nunquam amplius memoratur in isto Codice. CENN.

earum assertio, tanquam suavitatis flagrantia nos afficiens ac salutaris providentiæ fomento medens letos efficit.

Porro, Christianissime rex, amantissime fili et spiritalis compater, innotuit benignitas vestra, qualiter nostri ac imperatoris missi * a vobis suscepti sunt, et quemadmodum illis de singulis quæ præclaro culmini vestro affati sunt, respondere studuistis, ois, pro amore fantoris vestri beati Petri, nequaquam suscipi aut illis responderi acquiescentes absque nostrorum missorum præsentia; sed et ipsi nostri legati ea ipsa nobis retulerunt. Unde licet nos ob tantam cordis vestri sinceram affluentiam, quam erga spiritalē matrem vestram Dei Ecclesiam et nostram fragilitatem habere videmini, digna rependere non valemus, est tamen protector vester Dominus Deus noster, qui vos regnare jussit, et sanctam suam Ecclesiam ad defendendum vobis commisit, qui dignam præmiorum in præsentī ac futura vita, præcellentiæ vestræ rependere potest remunerationem.

213 Itaque et litteras quas vobis, simulationis ac illusionis causa, ipsi imperiales missi attulerunt, nobisque a vobis directas suscipientes, earum agnovimus seriem, et omnino in hoc benignitatis vestræ pia consideratio, exultationis letitiam nobis intulit, quia vere constat non pro humano favore, sed pro Dei timore, ita vos peregissee, sed et ea quæ præfati nostri missi cum imperialibus missis de observatione fidei orthodoxæ et pia patrum traditione, in vestri præsentia disputantes altercati sunt, nobis liquidius per eadem vestra scripta innotuistis, simulque et exemplar litterarum, quas præfato imperatori direxistis, responsionis quippe modum et solutionem petitionum, de his quæ ab eo vobis intimata sunt, nobis dirigere a Deo illustrata excellentia vestra annuit: verum etiam et quemadmodum eisdem imperialibus missis responsum reddidistis, et unum ex eis Anthi (Cret.), Anthimum] nempe spatarium cum vestris missis regiam direxistis urbem, et alium, videlicet Synesium eunuchum, apud vos detinuistis, simili modo nobis minutius intimastis; agnitisque omnibus a vobis pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione peractis^b, letati sumus gaudio magno, et ita nobis placabilia existunt, sicut certe, non hoc humano consilio, sed Dei providentiæ intuitu vos talia egisse ac respondisse am-

* Videlicet Anthymus spatarius et Synesium eunuchus, quos infra nominat. De hac epistola recte Pagius (a. 764, n. 4.) quæ cæteroqui satis perspicua est. CENN.

^b Quam serio ageret rex Francorum, ut catholica fides et sacrarum imaginum cultus adversus Græcos assererentur, patet etiam ex actis Conventus Attinacensis seq. anno celebrati. Quanquam enim eadem interierint, tamen e schedis Lucae Holstenii Labbeo transmissis a R. P. Possino exstat eorum summa (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1702) quæ huc pertinent; Nomina episcoporum, seu abbatum, qui apud villam publicam Attinacum pro causa religionis ac salute animarum congregati synodali conventu, etc.)

biguum non est. Vere enim, domine rex, fili Christianissime et spiritalis compater, spiritus Dei intimi cordis tui illustrat piam considerationem, et qui Spiritus sancti gratia redundat, non aliis nisi quæ spiritalia sunt exuberat, quoniam cor potentiæ vestræ in manu Dei consistens, in suo procul dubio illud inclinat beneplacito.

Direxistis siquidem nobis per eadem vestra scripta significantes, quod nulla suasionum blandimenta vel promissionum copia vos **214** possit avellere ab amore et fidei promissione, quam beato Petro, principi apostolorum, et ejus vicario, prædecessori et germano nostro sanctæ recordationis domno Stephano papæ, polliciti estis, sed in ea ipsa vos charitate et sponsonis fide fine tenus fore permansuros; et quidem nos, præcellentissime regum, experimento comperimus et operibus comprobavimus, vos firma atque robustissima constantia, in ea ipsa sponsonē [Ms., vos] in finem permanere, et in vobis confidimus, quod si universi mundi thesaurorum copia in conspectu vestro offeratur ac tribuatur, nullo modo in aliam partem vestram firmam et a Deo impulsam mentem declinare inflectereque valebit: quoniam vos omnipotentes Dominus, præ cunctis regibus sæculi, elegit et in vobis complacuit, ut vestro certamine sancta universalis Dei Romana Ecclesia, et caput omnium Ecclesiarum, ac firmamentum fidei Christianæ ab impugnatorum insidiis liberata exstisset, et illud quod a constitutione sæculi Dominus per vos perfici decrevit, ecce mirabiliter operatum C est.

Unde magnam post Deum in vestro regali culmine spei fiduciam habemus, quod perfectius ipsa sancta Dei Ecclesia, atque hæc miserima et afflicta provinciola * a perfidia inimicorum liberetur, quia antiquus humani generis hostis non desinit inimicorum corda pulsare, ut suas jaculentur solite insidias; sed, bone orthodoxe rex, tuo solito certaminis præsidio, eorum cum Dei virtute stude confringere malitiam, ut sancta Dei Ecclesia et populus ejus peculiaris perfectius ab inimicorum sævitia liberetur, et merito suffragiis apostolorum circumsepti, mercedis vobis in cælo repositam coronam consequi mereamini. Direximus itaque excellentiæ vestræ, juxta ut intimastis, signum nostrum per præsentem missum vestrum.

215 Interea et hoc innotescimus Christianitati

Mabillon. (*Annal.* lib. xxv, n. 1) post relatam eandem summam, agit (num. 6) de sanctorum Gorgonii, Naboris, et Nazarii reliquiis Roma in Franciam allatis: quæ pariter collineant ad sanctorum venerationem Francorum regis opera vindicatam. Id.

* Muratorius, qui semper et ubique Romam a Græcis minime petitam autumat, quod juris eorum esset, perfunctorie has epistolas perlegisse videtur. Quid enim aliud erat *provinciola* ista, nisi Roma et ejus ducatus? luculenter definitur infra per sanctam Dei Ecclesiam ejusque populum peculiarem. At Græcis, ut superiori epistola (inter not.) aiebam, patere aditus Romam non poterat, nisi prius Exarchatum in potestatem redigerent. Id.

vestræ, quod jam sæpius nos petisse dignoscitur Tassilo Bavariorum dux, ut nostros missos ad vestram præclaram excellentiam dirigere annuissemus, ut ea inter vos provenirent quæ pacis sunt. Unde nos data occasione libentissime nostros missos, id est, Philippum dilectum filium nostrum presbyterum, atque Ursum nostrum etiam fidelem, ad vestri præsentiam visi sumus direxisse, transacto Maio mense ^a, eo videlicet modo, ut qualiter vestra fuisset voluntas, ita peragere debuissetis; et properantibus ipsis nostris missis usque Ticinum, adversa suspicione arreptus Desiderius Langobardorum rex, minime eos permisit ad vestram a Deo conservatam excellentiam pertransire, tamen et easdem litteras, quas vobis dirigebamus, infra hæc nostra scripta Christianitati vestræ transmisimus. Itaque et hoc a Deo protectæ Christianitati vestræ aptum duximus intimandum: quod relectis imperialibus litteris, vobis quæ defertis [delatis] per præfatos Antispatarium [Lamb., Antidum spatarium] et Synesium eunuchum, quas nobis ob earum seriem intuendam, pro amore beati Petri fautoris vestri, dirigere dignati estis ^b, reperimus in eis annexum, quod vestri ac nostri homines, qui ipsas imperiales syllabas, quæ vobis nobisque directæ sunt vel diriguntur, interpretantur non juxta ut ibidem exaratum est, sed aliud pro alio false interpretari audent; et missi, qui inter partes properant, non sicut illis injungitur, sed acceptilationis præmio corrupti, alia pro aliis deferunt, et in hoc perpendat vestra excellentia, quanta est inimicorum malitia: dum contra animas eorum, non quæ veritatis sunt, **216** sed per hanc occasionis versutiam iniqua proferunt mendacia in id, quod nec suis nec vestris ac nostris credant missis. Dum et vos satisfacti estis de vestris hominibus, simili modo et nos de nostris, quod nullo modo hoc agere penitus præsumant.

Satisfaciat omnipotens Deus, qui cordi ac renum scrutator est, mellifluum cor excellentiæ vestræ, quod nequaquam nostrum quispiam, ut ipsi asserunt, talia agere perpetravit, sed in hoc vehementer idem imperator irascitur, et occasionis versutias adhibet, pro eo quod nequaquam siluimus ei prædicandum ob constitutionem sanctorum imaginum et fidei orthodoxæ integritatem. Nam illud in ipsis suis apicibus asserunt, quod dilectus filius noster Christophorus

^a Ut superior, ineunte anno, dum maxime sæviebat horrida hiems, data fuit; ita hæc epistola admodum provento eodem anno conscripta fuisse videtur: de missis enim Paulus loquitur, quos præterito mense Maio direxerat Tassilonis causa, quia Desiderio erant prohibiti Ticino proficisci. Quippe filiam suam, ut ait Pagius (an. 764, n. 4) aut in matrimonium collocaverat, aut brevi collocaturum se sperabat eidem Tassiloni. Cenn.

^b Litteras pro Tassilone datas periisse, licet semel et iterum missas, parum interest. Quæ autem venerant Constantinopoli, magnique momenti sunt ad Græcorum versutias tenendas, per summa capita hic a pontifice relatas habemus. Id.

^c Pontificem præ aliis regi suspectum reddere motus erat imperator, litteris ad se scriptis abutens pro sacrarum imaginum culto restituendo, ut in Vita

A primicerius et consiliarius, sine nostra auctoritate nobis quasi ignorantibus, suggestiones illas, quas sæpius ei direximus, fecisset, et alias pro aliis ejus ac vestris missis relegisset, et in hoc testem et judicem proferimus Deum quod ita nequaquam est. Nihil enim ipse noster consiliarius extra nostram voluntatem aliquando egit vel agere præsumpsit, quoniam nostri prædecessoris ac germani, domini Stephani papæ, simul et noster sincerus atque probatissimus fidelis exstitit, et in omnibus existit, et satisfacti sumus de ejus immaculata fide et firma cordis constantia, et ob hoc credimus, illud quod nobis false profertur non improprium, sed bravii corona nobis a Deo computatur, et ideo utrisque nobis Dominus adjutor est, et non timebimus quid nobis faciat homo. Habebimus enim, post Deum, et clypeum protectionis et arma virtutis, vestram a Deo illustratam præclaram excellentiam. At vero Christianitas vestra suos jubeat inquirere missos, et in omnibus vos satisfaciatis; quoniam mendacium contra nos idem adseruit imperator, eo quod eam direximus suggestionem, eis relegentes pariter cum ipsis, quæ direximus et confirmavimus, et ejus exemplar a nobis vobis directum apud vos haberi videmini ^c.

217 His præmissis, flexis poplitibus, una cum universa plebe Dei, polorum celorum opificem Dominum Deum verum ^d exoramus, ut vobis presentis vitæ longævitate cum magna de hostibus victoria concedat, et æterna gaudia tam excellentiæ vestræ quamque Christianissimæ reginæ, filię et spiritali nostræ commatri, amantissimæ vestræ coniugi, atque dulcissimis natis excellentissimis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, largiri dignetur. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXIX.

218 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur, quod sex patricii cum trecentis navibus, et stolo de Sicilia in [Lamb. om. in] partibus Romæ, vel Franciæ properant, et de justitiis sanctæ Dei Ecclesiæ, quas Desiderius coram missis suis facere promisit, quia nihil exinde, sicut pollicitus fuit, adimplevit.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxiv, chron. 38.)

ARGUMENTUM. — Adnectit suis litteris alias, quæ

D Pauli ap. Anast. Id.

^d Opportune admonet Gentilios celorum esse positum a Tengenagello, nam in Cod. ms. tellorum sive tellurum, ut legit Lambecius, invenitur: quod est creatorem cæli et terræ: at crasso illi ævo melius sapiebant poli, qui frequenter occurrunt. Id.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 17): « In decima septima epistola ad Pipinum [Decima septima Pipino] indicat sex patricios cum 300 navibus Cpoli Romam venturos, et postea in Franciam ad Pipinum. Postea queritur [Pipinum profecturos, queritur] Desiderium justitiis sanctæ Dei Ecclesiæ, quas coram missis [legatis] Pipini facere promiserat, non sicut pollicitus fuerat adimplevisse, sed insuper [promiserat, quemadmodum pollicitus fuerat, non adimplevisse, quinimmo] Romanos injuriis plurimis affectisse. » Id.

nuntiabatur sex patricios, cum trecentis navigiis et classe Sicula Romam versus, inde in Franciam profecturos. Præterea illum admonet convenisse inter se et Desiderium coram regis missis de rebus invicem restituendis; sed versutum regem rem coeptam procrastinare, ac mala interim et depredationes in Romanorum finibus fieri, quæ etiam comminatorias sibi misisse, quas item adnectit. Consuetam ejus protectionem exposcit. Coniberto ejus vasso multa laudabilia committit. Orat ut duos missos leget, qui solatio sint Romanis, alterum Ticinum, qui rege audito in Franciam redeat.

Domno * excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino Francorum regi et patricio Romanorum, Paulus papa ^b

A Deo instituta præcellentiæ vestræ his nostris apostolicis syllabis, bone potentissime rex, filii excellentissime et spiritalis compater, sicut nostro, post Deum, liberatori ea, quæ ad agnitionem nostram de diversis adveniunt partibus summpere innotescere studemus. Agnoscat siquidem eximietas vestra, 219 intimasse nobis quosdam sincerissimos fideles, spiritalis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ: quod sex patricii, deferentes secum trecenta navigia, simulque et Siciliensem stolum [classem], in hanc Romanorum urbem absoluti a regia urbe [Constantinopoli], ad nos properant. Quid ii velint agere, aut pro qua diriguntur causa, rei veritatem ignoramus; hoc tantum nobis nuntiatum est, quod ad nos prægredi, et ad vestram summe laudabilem præcellentiam in Franciam ingredi sunt dispositi, easdemque nobis destinatas litteras, infra hæc nostra scripta, vestræ excellentiæ direximus intuendas c.

Itaque et hoc conservandæ eximietati vestræ innotescimus, quod quemadmodum in præsentia missum [Lamb., missorum] vestrorum constitit cum Desiderio Langobardorum rege, ut nostras Romanorum justitias ex omnibus Langobardorum civitatibus plenius primitus acciperemus [Teng., recipere], et ita postmodum ad vicem ex omnibus nostris civitatibus integras Langobardis faceremus justitias, freti in hujusmodi ejus pollicitatione, quam in præsentia prædictorum missuum vestrorum exhibuit, nostros missos direximus ad easdem recipiendas faciendasque justitias. Ipse vero varias adhibens occasionum versutias, nequaquam nobis primitus, ut constitit, plenarias de omnibus suis civitatibus facere voluit quas exquirimus justitias, et ita demum suas

A in integro ex omnibus nostris civitatibus recipere, sed singillatim tantummodo de una civitate facere et de alia recipere maluit, volens per hoc dilationem inferre, ne pars nostra [Lamb., Gent., vestra] Romanorum propriam consequatur justitiam; et ecce nostri missi nihil impetrantes ad nos sine effectu reversi sunt ^d, et plures depredationes [Gent., deprecationes] ex tunc, atque multa et inaudita 220 mala in nostris immittit finibus. Unde ecce suas confestim direxit litteras, per quas, confidens in sua ferocitate, Deum, præ oculis non habens, nec beatum principem apostolorum Petrum metuens, comminationes nobis direxit, et inania detractionum verba pertulit [Lamb., Gent., protulit], quas et de præsentis infra hanc nostram exarationis seriem vestro præfulgido et a Deo B instituto culmini direximus, ut earum præcelsa eximietas vestra agnoscens textum, consideret quanta sit ejus malitia et elationis cordis superbia, in id, quod contra beatum Petrum et vestram regalem potentiam se erigens, malitias nobis comminatur inferre c.

Sed nos spem nostram, post Deum, sicut inexpugnabilem murum, firmissimam, in vestram a Deo corroboratam excellentiam habemus, pro quo flexo poplite te petimus, et per nos etiam beatus Petrus, apostolorum princeps, vestram aggreditur eximiam præcellentiam, quatenus inspiratus ab omnipotente Deo, qui vos sanctæ suæ Ecclesiæ defensorem ac liberatorem constituit, salutem nostram amplissime procurare, et contra omnium nostrorum inimicorum C ferocitatem et arrogantiam solitus auxiliator et protector noster existere jubeas, Christianissime et spiritalis compater, quatenus lucratissimum præmium a redemptore nostro Domino Deo, intercedente beato Petro apostolorum principe, consequi mereamini, et sicut terrenum, et ita cæleste regnum cum sanctis et electis Dei per infinita sæcula consequi mereamini

De omnibus vero subtili enarratione, præsentis Coniberto, vestro fidelissimo vasso injunximus cuncta liquidius vestræ regali potentiae suggerere, sed et hoc obnixè postulamus benignam excellentiam vestram, ut missos vestros aptos, quales vobis placuerint, ad nos dirigere debeatis, qui in nostro inveniantur esse auxilio, unus tamen ex eis usque Ticinum properare debeat, ut dum cum Desiderio rege locutus fuerit, quidquid eis in responsis 221 reddiderit,

* Summ. 17, ap. Bar. et Cent. GREYS.
^b Hanc epistolam Cointius et Pagius ad an. referunt 765, quam chronologiam minime amplector; et hujus veluti consecrariam decimam septimam Codicis collocant sequenti anno, quod minime probari potest; nil enim simile utrique est, præter justitias divi Petri et missos, qui et ad alias referri possunt. Muratorio etiam visa est hæc illam sequi: idcirco ann. 758 et 759 datas putat, quæ chronologia pugnat cum historia. Mihi quidem secus videtur: ideoque, ep. 29, al. 17, retuli ad an. 761. Petri primicerii defensorum latoris rationem habens: istam vero ab anno, quo Cointius et Pagius eam consignant, removeo: ita siquidem faciendum suadet epistola sequens, ut mox ostendam. GENX.

c Tantus patriciorum numerus, tantaque classis,

quæ Romanos et Francos aggressura nuntiatur, falsa trepidatione pontificem implet: nusquam enim legitur aut Constantinopoli projectam esse, aut in Italiam appulisse. Excogitata hæc forsitan erunt ad incutiendum terrorem Romanis, quos defecisse, concquere haud poterant Græci. Io.

^d Totum hoc factum desperent, qui aut epistolis hucusque relatis, aut mox referendis aptare vellent. In nulla siquidem ex Pauli epistolis simile quid reperitur. Transactio enim hujusmodi aut secreto, ut alia multa, missis credita erat; aut e re nata condita fuerat. Io.

* Damna illata ecclesiasticæ ditioni, et comminationis litteræ præagunt hostilia illa quæ mox sequuntur, et a Pagio recte collocantur (an. 763, n. 4) enarrata scilicet sequenti epistola. Io.

vestræ excellentiæ renuntiet, reliqui vero dno cum vestro disposito et ordinatione, apud nos conjungere festinent, ut in nostro, ut dictum est, consistent auxilio. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XL.

ITEM EPISTOLA PAULI,

SANCTÆ RECORDATIONIS ROMANI ANTISTITIS,
PER ANDREAM ET GUNDRICUM MISSA,

In qua continentur gratiarum actiones et postulationes, volendo adiutorium obtinere contra Langobardos^b.

(An. Dom. 765, Cod. Car. xiv, chron. 59.)

ARGUMENTUM. — Respondet litteris, quas Andreas et Gundericus missi regi attulerant. Laudata ejus constantia pro catholica fide et ecclesia vindicandis, nulla fidem habendam ait. Desiderio invasiones novas neganti; nam præterito anno monitus de damnis illatis Senogalliensis civitatis finibus et in Campania, comminatorias sibi monenti m serat, quas ipse adnexuerat suis litteris. Propterea et regios missos se petiisse, qui advenientes mendacem esse Desiderium deprehenderant. Se accepisse mensam altaris ab eo jampridem dono datam sancto Petro et Stephano, ac delatam a regis missis in sacram confessionem se consecrasse, sacrum in ea fecisse, nullo tempore inde amovendam sanxisse, Georgium et Petrum in Francia detinendi facultatem permittit. Missos multa coram enarrasse, quibus ipse singillatim reposuerat, quæ coram referrent.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa, cum maximo honorificentiae conatu, et dilectionis affectu.

Quas præclara excellentia vestra misit litteras, afferentibus Andrea 222 et Gundericus^c solertissimis viris, Christianitatis vestræ missis, acceptantes suscepimus litteras, quibus solita gratulatione [*Lamb. add. et*] lætitia relegendis, et mente et corde oppido sumus lætati, dum per eas optata nobis desideria, affectio et lætitia, multum de vestra prosperitate nobis compertum est; Deo omnipotenti immensas referentes grates, qui nos, juxta ut crebro optamus, de vestra immensa sospitate lætos reddere annuit; nihil enim nobis dulcius, nihil suavius in hac vita exstitit, quam vestræ incolumitatis gaudia assidue prosperis relationibus addiscere, dum nimirum prosperitatis vestræ lætitia, sanctæ Dei Ecclesiæ exultatio [exaltatio], et omnium orthodoxorum exstitit uberima defensio, et eis denique a vobis directis syllabis, nos certos, et in omnibus reddidistis vos paratos adesse in adiutorium et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, in quibus necessitas ingruerit, atque in ea

^a Hinc liquet epistolam 17 Cod. Car. perperam existimari hujus consecratam. Causarum quippe similitudo major est cum sequentibus litteris, quam cum prædicta illa epistola, in qua de peculis invicem redditus, ac de patrimoniis finibusque civitatum restituendis agitur: dum contra hic de hostilitatibus, minacibusque regis litteris sermo est: illic de mi sis opem a Desiderio impetraturus adversus Græcos; hic de missis qui auxilio sint Romanis contra Desiderium agitur cum Pippino. CENN.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 27): « Vicesimam septimam per Andream et Gundricum Pipini missos

vos fide et dilectione firmiter esse permansuros cum beato Petro apostolorum principe, atque beatissimæ recordationis domno et germano meo Stephano sanctissimo papa; solliciti estis omnia adimpleri et inviolabiliter conservari affirmantes, quæ eidem Dei apostolo polliciti et ob veniam delictorum vestrorum confessi estis; quod quidem nos, dum cor excellentiæ vestræ in manu Dei est, et divina benedictione sanctæ unctionis gratia, per apostolum ejus et regni cælorum clavigerum beatum Petrum in regem, excellentissime atque præcellentissime rex, esse dignoscitur unctus, magna nobis id est confidendi spes, quod in ea ipsa charitate et dilectione, atque promissione quam cælestis regni janitori spondere studuistis, vos firmiter esse permansurum, dum et procul dubio, et per litteras et vestros sedulo destinatos missos nobis confidendi materia conferetis.

Unde et nos firmiter in vestra charitate et dilectione cunctis diebus vite nostræ erimus permansuri, et nullus nos poterit per 223 quamlibet temporum interruptionem a vestro amore et charitate, atque dilectione, quem [quæ in] medio nostrum annexa est, separare; pro quo obnixis deprecationibus quæso et coram terribili futuro iudicio excellentiam vestram conjurans deprecor, ut juxta quod ex vestro mellifluo ore prolata et beato Petro promissa sunt, firma constantia permanere jubeatis, respuentes inimicorum sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ impugnationum impias suasiones et inanes promissiones, et Deo magis et beato Petro semper placere procurate, qui vobis præsentis regni gubernacula tribuit: quatenus et temporalis regis potestatis, vel culmen largiri dignatus est, cælestia quoque vobis regna perenniter tribuat possidenda, et immensas de hostibus apostolorum principis suffragiis largiri dignetur victorias.

De eo vero, quod innotuit excellentia vestra, vobis Aderio [*Lamb. a Desiderio*] Langobardorum rege esse insinuatum, nullam malitiam vel invasionem a Langobardis in nostris partibus fuisse illatas, omnino credat nobis benivola excellentia vestra, non veridice in hoc vobis direxistis; etenim, benignissime filii et spiritalis noster compater, Christianissime rex, dum tante ab eisdem Langobardis devastaciones in nostris finibus ac civitatibus factæ fuissent, et a nobis ex hoc admonitus fuisset, comminationis suæ ad nos direxit litteras, quas necessitate coacti, infra nostras apostolicas litteras hoc præterito anno vestræ excellentiæ direxinus intendas^d hostiliter

misit [*Vic. sept. epistolam per Andr. et Gundr. Pipini legatos transmisit*] in qua gratiarum actiones continentur cum petitione et adjuratione de auxilio contra Langobardos mittendo. ^e Ib.

^c Ex his missis nullo illustribus titulo, ac semel legatione functis, Andreas rei nescio quid habebat, cujus causa a rege commendabatur pontifici, qui ex utrisque voto eam perfecit, ut infra testatur. Ib.

^d Putat Pagius (an. 765, n. 4) Desiderium dedisse litteras ad Pippinum antequam superiores pervenirent ad ejus manus; nec fallitur: hinc enim patet ex eunte anno 764 (quod idem Pagius non animadvertisse vi-

quippe in civitate nostra Synogaliensi per gentes, ferro et igne, quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt xx, plurimam exinde auferentes prædam, aliquantos ibidem interfecerunt homines. Similiter et in partes Campaniæ, id est, castro nostro, quod vocatur Valentis^a, hostiliter irruentes, talia, **224** sicut paganæ gentes, egerunt, de quibus usque hactenus nequaquam justitiam ab eis recipere valuimus. Et ideo excellentiæ vestræ direximus, ut vestrum annuissetis dirigere missum^b, quatenus ejus præsentia inter partes justitiæ pervenissent, ut non ex hoc aliqua a nostra vel Langobardorum parte ad easdem perveniendum justitias dilatio perveniret.

Unde pro vestræ amplissima satisfactione ad probationem fecimus, in præsentia prædictorum vestrorum fidelium missorum, cum jam dictis Langobardorum regis missis, et satisfacti sunt vestri missi de tantis iniquitatibus, et cognoverunt vestram [*Lamb. nostram*] veritatem, et eorum mendacium; et ob hoc non possumus tantas ab eis nobis illatas malitias tacere, sed necesse nobis vestro regali culmini, utpote post Deum hujus provincie liberatori, cuncta innoscere, quo per vos omnis istius provincie a vobis redemptæ populus, ad suam pertingere valeat justitiam.

Interea, præcellentissime ac benignissime rex, Christianissime filii et spiritalis compater, suscepimus et mensam illam, quam olim sanctæ recordationis domino et germano nostro beatissimo Stephano pape, et per eum beato Petro apostolo obtulistis; quam et cum hymnis et canticis spiritalibus Litanie laudes solemniter Deo referentes, infra aulam ipsius principis **C** apostolorum introduximus, quamque vestri missi in sacram confessionem super corpus scilicet ejusdem eorum regni janitoris ex vestri persona obtulerunt; quam et chrismate unctionis sanctificantes, et sacram oblationem super eam imponentes, sacrificium laudis Deo omnipotenti, paterna animæ vestræ remunerationem [*Lamb., pro æterna... remuneratione*], et regni **225** vestri stabilitate offeruimus, decernentes apostolica censura sub anathematis interpositione nulli unquam licere, eam ab Ecclesia beati Petri alienare, et ecce memoriale vestrum in eadem

detur, dum utramque epistolam eodem anno datam censet) conscripsisse priores illas, dum missi regii viæ se dederant, ac sub sequentis anni principium iisdem has dedisse, quæ priora confirmant Desiderii facta, novaque alia enucleatius narrant. CENN.

^a Castri Valentis in Campania, et Foriboni in Sabina (ep. 71, al. 56) nullam apud geographos mentionem invenio, loca igitur medio ævo certa, sed nulli explorata eruditiss relinquo integra. Illud moneo, quod Senogalliam civitatem Paulus appellat nostram, itemque nostrum vocat castrum Valentis. Huc vero illos velim advertere animum, qui tribuunt Francorum regibus donationem urbis et ejus ducatus; pariterque illos, qui ab iisdem regibus cepisse aiunt sanctæ sedis ditionem. Hanc siquidem amplificatam a Pippino Exarchatu et Pentapoli ante annos decem eidem additis nullum dubium. At Romam cum Romano ducatu ab annis minimum 35, Græcam dominationem exutam nullo donationis titulo sancta sedes possidebat. Vide Discurs. præv. l^o.

^b Notandum, quod superiori epistolâ duos missos Romam, unum vero Ticinum dirigi expetierat: hic

A apostolica aula fulgens permanet in æternum^c, cujus remunerationem vos credite a justo retributore Domino Deo et beato apostolorum principe Petro in cælestibus regnis adepturum.

De Regio^d itaque et Petro quod innotuistis omnino agnovimus, sed hoc in vestræ voluntatis arbitrio relaxamus, ut qualiter vobis placuerit, ita ex eis agatis, sive illis [*Lamb., illic*] apud vos eos detinendo, sive etiam ad nos absolvendo, quoniam omnino [*Lamb. Gent. omnia*], quæ vobis placita sunt, et nobis omnino congrua et prospera esse videntur. Præfati denique missi vestri, omnia quæ a vobis injuncta exstiterunt, liquidius nobis retulerunt, de quibus ad singula responsum reddimus, eosque de cunctis informatos ad vos enarrandum absolvimus, **B** perficientes et causam prædicti Andreæ, ut ejus fuit voluntas et vestra exstitit præceptio.

Omnipotens autem Dominus, qui dives est in misericordiis, suæ extensionis brachio vos continua defensione protegat, et omnes adversarios ac rebelles^e vestris regalibus subjiciat vestigiis, tribuens longeviter ac salubriter, una cum excellentissima filia et spiritali nostra commatre benignissima regina, et amantissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis regibus et patriciis Romanorum, atque Gisila nobilissima, regni gubernacula possidenda, et æterna præmiorum gaudia cum Sanctis et electis perfrenda. Incolument excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLI.

226 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM.

PER WULFARDUM ET SOCIOS EJUS DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ laudes, et de missis apostolicis, vel Græcorum in Francia morantibus, seu de Georgio [Centur., Gregorio episc.] et Petro^f.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxvi, chron. 40.)

ARGUMENTUM. — Redeuntibus ex Francia Petro notario regionario et Joanne mansionario divi Petri, missis apostolicis, cum Wulfhardo, et sociis missis regiis attulerunt litteras regie firmitatis testes in catholica fidei et Ecclesiæ defensione nullis

vero unius tantum meminit. Quare non adeo hærendum est verbis harum epistolarum, ut ordo earum, digerendi specie, perversetur. l^o.

D Singularis hæc notitia mense Stephano II jam pridem dono datæ, nunc denum super corpus sancti Petri collocatæ, Paulo pontifici refertur accepta. Quid de eadem postea evenerit, incompertum. l^o.

^d Georgio legi oportere, non Regio patebit infra. Hujusmodi menda in Cod. sæpe occurrunt, quod aliis etiam in codicibus factum norunt eruditi. l^o.

^e De Tassilonis Bavariæ ducis militibus, qui suo cum principe a Pippino defecerant an. 763, sermonem esse crediderim. l^o.

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 46) : « Decimam sextam ad Pippinum, et omnes Francos scripsit epistolam [sextam decimam epistolam ad Pippinum et omnes Francos scripsit] per Wulfardum et socios ejus : in qua continentur uberrimæ laudes. Item de missis [legatis] ad Græcorum regem in Francia morantibus, et de Gregorio episcopo, et Petro presbytero. » l^o.

blanditiis aut muneribus labefactate. Quibus publice lectis, omnibusque prae gaudio exsultantibus, Paulus suo et omnium nomine dat litteras letitiae et amoris plenas erga regem, Francosque omnes. Probat, per eum detineri missos apostolicos et Graecos, qui cum suis Constantinopoli reversi erant, quoad in synodo decerneretur responsio ad duo capita de orthodoxa fide et de donatione facta sanctae sedi. Georgium episcopum et Petrum presbyterum quos secum retinere cupiebat, jamdudum concessisse per Andream, et modo iterum concedere ipsius arbitrio: ita tamen ut de episcopatu Georgii et de Ecclesia Petro commissa quid agendum rescribat, ne diutius rectore careant. Se contra retinere Wulfardum et socium ejus, quia Desiderius praeterito autumno Romae degens conduxerat de rebus invicem per missos restituendis: de Beneventanis ac Tusciae jam factum, fieri nunc de Spoletanis, ac de aliis factum iri. In embolo gratias agit pro admonito Desiderio de restituendis patrimoniis per Neapolitanos et Cajetanos, et de danda licentia electis veniendi Romam pro consecratione.

Domno ^a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino Francorum regi et patricio Romanorum, Paulus papa.

Votiva cordis nostri desideria et intimi pectoris affectum, ut vestrae excellentiae beneficiorum suffragia sanctae Dei Ecclesiae vota proferentes, optabilem nimisque amabilem salutem praecelsae Christianitati vestrae, atque excellentissimae et nostrae benignissimae **227** filiae et commatri, optimae reginae, simulque amantissimis ac praeciaris vestris nostrisque in Christo amabilibus filiis, Carolo et Carlomanno, excellentissimis regibus Francorum et patriciis Romanorum, nec non et omnibus reverentissimis fratribus nostris ac dilectissimis nobis episcopis, presbyteris, etiam religiosis abbatibus, simulque et cunctis optimatibus, iudicibus, ducibus videlicet et comitibus, nec non et universo a Christo protecti Francorum regni populo vobis subjacentibus, destinamus perennem salutem, persistentes etiam una nobiscum, et in osculo charitatis vos amplectentes, universi sanctissimi fratres nostri episcopi, presbyteri etiam, et cunctus sanctae et spiritalis matris vestrae Romanae Ecclesiae clericorum ordo, et procerum, optimatum, et universi Romani magni vel minoris congregatio sedulis interventionibus pro vita et incolumitatis vestrae letitia, coelitusque vobis concedendis victoriis, divinam nobiscum deprecantes clementiam. Et vere debitum vobis est, excellentissime fili, nosterque post Deum defensor ac liberator, so-

^a Summ. 16. ap. Bar. et Cent. GRETS.

^b Missi apostolici hac tantum vice legatione functi non obiter attendi debent: notarii enim regionarii et alibi occurrunt, ad mansionarii nusquam leguntur id muneris obisse. De iisdem, variorum eorum genere Ducangius uberissime. Certe tum temporis mansionarii nullatenus cum nostri aevi mansionarii comparandi. In Falconis Benev. Chronico sub fin. a. 1128, legitur: « Joannes abbas sanctae Sophie octavo die stante mensis Nov. mortuus est, et Franco, qui tunc erat mansionarius, electus est. » Quanti autem hic missus futurus esset apud Francos inde colligitur, quod mansionarius erat dignitas in palatio reg. Franc. Hincm. (*De ord. et off. Pal. c. 16 et 25.*) Joannes autem missus pontificalis erat mansionarius

litterae honorificentiae affectum persolvere, et impensius salutationis verba promere, et ea quae ad regni vestri immensam exultationis [exaltationis] laudem, et animae vestrae salutem respiciunt, amplissime prolatari [*Lamb.*, profigari].

Igitur, regressis nostris missis, quos ad vestrae regalis clementiae vestigia destinatos habuimus, Petro scilicet notario regionario sanctae nostrae Ecclesiae et Joanne mansionario confessionis basilicae fautoris vestri, beati Petri ^b, conjungentibus etiam et **228** vestris missis, ^c Wulhardo nempe, ejusque sociis; protulerunt nobis honorandas nimisque desiderandas syllabas praecellentiae vestrae, quas cum in conventu fratrum consacerdotumque meorum, et cleri atque

^B cuncti laicorum ordinis caetu legissemus, nostri ac vestri missi, ea sibi a vobis injuncta, de vestra immutabilis mentis constantia et puritatis integritate, quam pro spe sanctae Dei Ecclesiae et fidei orthodoxae habere videmini, retulissent: illico nimio gaudio repleti, elevatis ad aethera oculis, extensisque palmis, immensas omnipotenti Deo nostro et vestrae excellentiae tulimus grates; angelicam illam pro vestris meritis divinae ejus potentiae canentes laudem: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis* (*Luc. 11*). Neque enim, bone rex, aliter mentes fidelium credere poterant, quam quod in earum ^d ex operibus cernentes comperimus a vobis peractum, qui pro [*Lamb.*, pio] intuitu humanas suasiones et inanes promissiones respuentes, nihil amori et certamini, quod erga beatum

^C Petrum geritis, praeponeare maluistis, sed omnia terrena luera, velut lutum quod pedibus concutitur, reputantes, ei vos placere, ejusque mandatis totis nisibus obtemperare vestrae imminet cure; et idcirco, ecce, bone rex, et praecelsae fili, et spiritalis compater, thesaurizasti tibi thesauros infinitos in sidereis archibus, ubi aerugo non praevalet, nec timea ea quae justis tribuenda sunt consumi possunt, dum ita mirabiliter praecelsae excellentiae vestrae opera rutilant, quis de vobis quoquomodo ambigere possit, dum ea quae beato Petro polliciti, et ob veniam vestrorum concedere studuistis delictorum, illibato ejus jure perenniter permanenda conservare satagit, et vestris a vobis et a Deo conservandis magnis ^D exhortationibus committitis; et ideo nobis nimis, vel cuncto populo nostro, confidendum est in hujusmodi pio proposito immutabilis **229** constantia

confessionis sancti Petri apostolor. principis, adeoque aliis preferendus officiis aut dignitatibus apud Francos, qui summa veneratione prosequerantur sanctum Petrum. CENN.

^e Gulfardum quoque appellari Mabillonius vidit (*Ann. lib. xxiii, n. 25*) qui hanc legationem haud novit. Wulhardus in Cod. hoc appellatur, nec dubium quin abbas idem sancti Martini Turonensis fuerit, qui, an. 756, Wicterbo episcopo et abbati in abbatiali tantum munere successit, Andegario episcopalem dignitatem suscipiente. Itaque antequam Adriani legationes obiret, quas Mabillonius vidit, hanc Pauli I. ann. 766. susceperat. De eodem infra. l^o.

^d In Lamb. deest *earum*.

mentis, vos vestraque soboles et universum regnum Francorum firmiter esse permansuros; quoniam, juxta ut nobis excellentia vestra innotuit, scimus cui credimus et certi sumus.

De nostra itaque puritate et dilectione, quam erga vos et cunctum a Deo protectum regnum Francorum habere dignoscimur, credimus jam vos plenissime esse satisfactos, pro quo et ampliori certificatione Deum cœli testem proferentes, in ea nos charitatis dilectione, quam sanctæ recordationis domno et germano nostro, beatissimo Stephano papa, et per eum cum omnibus successoribus pontificibus, vos vestraque soboles, et cuncta vestra proles, atque universum regnum Francorum usque in finem sæculi conservare spopondistis, et nos etiam atque nostros successores pontifices confitemur esse permansuros pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione. Nulla nos rerum qualitas ab eadem charitatis confirmatione potens poterit separare.

Dixit itaque nobis excellentiæ vestræ Christianitas, significans de missis nostris vestrisque, atque Græcorum, qui a regia urbe reversi sunt, eos apud vos esse detentos interim, quod aggregatis vestris sacerdotibus atque optimatibus conjicere seu perpetrare valeatis quid de his quæ vobis directa sunt respondendum sit; et quidem nobis hac de re aliter confidendum non est a vobis responderi, nisi quæ ad exaltationem sacrosanctæ spiritualis matris vestræ Romanæ Ecclesiæ, caput omnium Ecclesiarum Dei atque orthodoxæ fidei pertinere noscuntur; et quia quod semel beato Petro et pro æternæ vitæ retributione obtulistis, nulla vos deberet ratione, ab ejus jure et potestate separare; scimus enim, quod nulla apud vos suasionis fabulatio prævalet, dum divina verba et apostolica documenta firmiter in vestro corde retinetis adnexa *.

* Ex his inferri certo posse mihi videtur, ad duo capita redigendas esse Græcorum petitiones, nempe ad orthodoxæ fidei causam et ad donationem Exarchatus et Pentapolis a Pippino factam sancto Petro, quibus, cum magni momenti essent, rex Francorum respondere noluit, antequam Patrum sententias in concilio audiret. Baron. (ann. 766, num. 21), quem lauerunt hæc litteræ, conjectando assequitur, a Græcis una cum muneribus, opinionibus eorum proprias de cultu imaginum infelicitè allatas esse in Franciam. Et Pagius eodem anno (num. 3) annalium testimonia, et præcipue Eginhardi verba afferens de Gentiliacensi synodo, cujus Baronius etiam meminit, multa congerit abs re, nihil habet de hac epistola, quippe quam ad annum retulit 758. Labbeus (*Conc. tom. IV, p. 1705*) recte concilium id collocat ann. 767, ex Adonis Chronico hæc adducens: « Facta est synodus anno Incarn. Dom. 767, et questio ventilata inter Græcos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, et de sanctorum imaginibus, utrumne fingende aut pingende erant in ecclesiis, » eique astipulari notat Regionem abbatem. Deinde animadvertit non alios esse Romanos ab Adone memoratos, quam legatos qui cum Græcis venerant Constantinopoli. Postremo allatis verbis ipsis Paulinæ epistolæ, de quibus agimus: « Duo nimirum, inquit,

Et ecce sicut nobis per vestras litteras, **230** et nostros vestrosque missos maximam confidendi materiam intulistis, præstolamur lætabunda hæc de re nuntia a vobis suscipi, et solite de vestro benigno mentis proposito gratulari. Et hoc præcelsa Christianitas vestra per easdem suas a nobis petiit syllabas, Georgium episcopum et Petrum presbyterum in vestro permanere servitio nos debere concedere; et quidem præcellentissima vestra benignitas agnoscat nos jamdudum de hoc vestræ obtemperasse voluntati per ^b Andream quippe religiosissimum missum vestrum, sicuti poposcitis, in exaratis destinatis apostolicis syllabis, eos vobis dignoscimur concessisse, intimantes, ut sive retinendos, sive etiam absolvendos esse vestra fuisset voluntas, ita de eis peragere deberetis. Unde etiam et nunc in vestro voluntatis arbitrio relaxamus, aut qualiter vobis de eis placuerit, tam retinendos quam absolvendos faciatis; dum semel a nobis vobis concessi sunt; sed utinam ipsi placabiles in vestro possint esse servitio! pro quo dirigite nobis, quid de episcopatu prædicti **231** Georgii et de Ecclesiæ quæ prænominato Petro commissæ est, peragere debeamus, ne amplius illis admonitis in nimiam neglectus incurri debeat.

Interea duos vestros missos, id est Wulfardum et ejus socium, secundum vestram præceptionem pro utilitatibus sanctæ nostræ Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, in his partibus retinuimus. Illud præterea excellentia vestra innotuit Desiderio vos Langobardorum regi direxisse, ut Saxulum, puerum nostrum, qui a nobis fugam arripuerat, reddere deberet. Sed agnoscat Christianitas vestra, quod etiam vos creditum et cognitum habere puto, conjunxisse [pervenisse] hoc præterito, aut tum in [*Lamb., Gent., autumnii*] tempore ^c eundem Desiderium Langobardorum regem ad apostolorum limina,

Græcorum legationis erant capita: unum de repetendis Italiæ regionibus a Pippino Ecclesiæ Romanæ attributis, alterum de questionibus superscriptis. » Francor. etiam annales habent: « Tunc habuit dominus Pipinus. . . synodum magnam inter Romanos et Græcos de sancta civitate, vel de sanctorum imaginibus. » Cumque post synodum perrexisset eum dicant in Aquitaniam, quæ expeditione functum in patriam rediisse, et Pascha (19 April.) Viennæ celebrasse, patet concilium illud esse habitum sub ipsa initia anni 767, quod mirum in modum respondet ætati hujus epistolæ, quæ extremo anno 766 conscripta fuit, ut mox ostendam. Caput de Pippiniana donatione ab annalistis silentio obvolutum, adeo perspicuum est in hac epistola, ut commentariis non indigeat. CENS.

^b In superiori epistola, quam recte Pagius retulit ad an. 765, per Andream Gundrici socium facultatem regi concesserat detinendi Georgium episcopum Ostiensem, et Petrum presb. cardinalem. Eandem iterum concedit, petens quid de ecclesiis, quas illi tandiu deserunt, agendum putet. *Id.*

^c Decembri igitur mense data est hæc epistola non multo antequam in Francia synodus Gentiliacensis celebraretur. Inde autem liquet, Pippinum haud mora convocasse episcopos, ac de Græcorum questionibus sententias Patrum audivisse. *Id.*

causa orationis, eundemque nostrum puerum se-
cum deferens nobis contradidit. Cum eodem quippe
rege pro iustitiis inter partes perficiendis loquente,
constitit ut vestris [Lamb., Gent., nostris] ejusque
missis per diversas civitates progredientibus ipsa
præparata [Lamb., perpetrata] fuissent iustitiæ, et
ecce, Deo propitio, de partibus Beneventanis atque
Tuscanensibus, et fecimus et ad invicem nostras
recepimus. Nam de ducatu Spoletino, nostris vel
Langobardorum missis illic adhuc existentibus, ex
parte iustitias fecimus ac recepimus. Sed et reli-
quæ quæ remanserunt modis omnibus, plenissime
inter partes facere student. In embolin [Lamb.,
embolo] vero direxit nobis a Deo protecta excellen-
tia vestra, præfatum vos Desiderium admonuisse
232 reges Neapolitanos ac Cajetanos constrin-
gere, ob restituenda patrimonialia protectori vestro
beato Petro illic Neapoli sita, et largiri [Lamb.,
Gent., add. licentiam] electis solite ad suscipien-
dam episcopalem consecrationem, ad hanc apostoli-
cam properandi sedem. Quapropter maximas de
hoc et de omnibus excellentiæ vestræ referimus
grates.

His præmissis, omnipotens Dominus Deus noster
sua vos continua protectione circumtegat, et ab
omnibus adversitatibus eripiat, et vestris vestigiis
omnes barbaras subiciat nationes, concedens vobis
et præsens regnum feliciter per multorum annorum
curricula una cum amantissima conjuge et præcel-
sis filiis perfrui, et vitam æternam cum sanctis tri-
buat possidendam. Deus te incolumem custodiat,
excellenter filii.

XLII.

233 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA.

Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et pro monasterio quod ei concessit prope montem Serapten situm gratias magnas referendo.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xvi, chron. 41.)

ARGUMENTUM. — Acceptis regiis litteris, quæ rex

Neque ducatus Beneventanum et Spoletanum, neque Tusciam Langobardorum id temporis ad sanctam sedem pertinuisse hinc manifestum est: perinde etiam constat finitimos eosdem fuisse Romanorum, quorum exercitus res sanctæ Sedis ablatas, eorum rebus auferendis compensarat. Idcirco de invicem restituendis nunc agitur. Ita supra (cp. 38, al. 24) Paulus Pippino: « Constitit cum Desiderio, ait, Langobardorum rege, ut nostras Romanorum iustitias ex omnibus Langobardorum civitatibus plenius primitus acciperemus, et ita postmodum ad vicem ex omnibus nostris civitatibus integras Langobardis faceremus iustitias. » Utrouque autem de ducatu Romano agi tam certum est, quam quod certissimum. CXXX.

Manifestus error librarii: non enim reges legendum est, sed regem. Ib.

Duo inveniuntur patrimonialia, Neapolitanum videlicet et Campanum in litteris sancti Gregorii Magni quæ nunc repetuntur. Notari interim velim quæ metus esse posset Romanis a Græcis pro ducatu Romano, seu antiqua eorum ditione, dum Neapolitanis (quorum fines admodum angustî erant) jura dabat Desiderius, per Beneventanos videlicet, qui subditi eidem erant: nec Græcis aliud in Italia erat

suam constantiam in catholicæ fidei et Ecclesiæ defensione protestatur, et Soractense monasterium ei donat, pontifex regia facta cum factis Moysis non illiberaliter comparat: sæpius se dixisse, iterumque dicere proditum nunquam defecturum amorem suum, ut Stephani fratris nunquam defecit, erga tam pium ac liberalem regem; gratias agit de monasterio quod se adungere ait alii a se fundato sancto Silvestri, ubi hujus sacrum corpus requiescit.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum divinas Scripturarum historias in nostro memoriali revolvimus, et diversorum Dei electorum merita perpendimus, et vestræ divinæ inspirationis studia, in nostræ mentis intuitu conferentes, novum te gentes Moysen in his diebus refulsisse, præcellentissime filii et spiritalis compater, comperimus. Ille quidem, ut Israeliticum populum ex affligentium erueret oppressionibus a divina majestate præcepta suscepit; tu quoque, præcellentissime atque eximie rex, ad liberandam sanctam universalem, catholicam et apostolicam Dei Ecclesiam divinitus es inspiratus. Per illum denique Dominus in monte Siza legis mandata eidem Hebraico populo observanda tradidit, et lumine cum claritatis suæ illustravit; per te quoque redemptor noster, Dei hominumque mediator, Ecclesiæ suæ et universo populo Christiano, ejus pretioso redempto sanguine, 234 pacem tribuit, et ejus fidei orthodoxæ perfectam contulit defensionem. Et sicut idem Moyses legislator abominationes gentium et culturam ædmonum exterminavit; ita et tu, Christianissime regum, hæreticorum schisma et auctores impij dogmatis respuisti. Pro quo merito, divinæ gratiæ lumine et oleo sanctificationis inter fideles reges qui olim Deo placuerunt unctus connumeratusque comprobaris. Unde libet certe Psalmigraphi (Ps. LXXXVIII) vocem et laudem excellentiæ vestræ canere: *Invenit te Dominus, benignissime regum, fidelem sibi et præcepta ejus ser-*

reliquum præter ducatum Neapolitanum, et ultimam

Calabriam. Muratorius siquidem pluribus in locis

Annalium miratur Romanos timuisse pro Exarchatu et Pentapoli; at nullo pene metu affectos pro

Roma et ejus ducatu: quia scilicet Italiæ Cistiberrinæ, seu Langobardiæ minoris statum aut non tenuit, aut ab aliis teneri non credidit. Infra ex Adriani litteris perspicuum erit pontificem timuisse etiam

Urbi et ejus ducatu ob fœdus cum Beneventanis initum a Græcis. Ib.

Argum. Panv. (Cod. Vat. 25): « In vicesima quinta [Vic. quin.] gratias agit pro defensione sanctæ Ecclesiæ [defen. Ecclesiæ] cum adhortatione ad Pippinum, ut pergat plenariam [omnimodam] sanctæ Romanæ Ecclesiæ exaltationem facere. De suo erga Pippinum amore, et quod nihil sine ejus voluntate facere velit largissime promittit. Pro monasterio prope montem Serapten sito [Pro monast. montis Soractis] a Pippino sibi donato gratias agit. » Ib.

Summ. 25 ap. Bar. et Cent. Ib.

Incertæ ætatis hanc epistolam omnes putant. Mihi quidem videntur tres istæ comparationes actorum Moysis cum Pippini factis allatas hujus sancti pontificis omnes epistolas amplecti. CXXX.

vantem, et ideo oleo sancto unxit te, et ecce manus ejus auxiliabitur tui, et brachium ipsius confortabit te.

Nec mirum tam benignissimum regem, tanto divino munere esse præornatum, quoniam Spiritus ubi vult, et in quibus vult, inspirat (Joan. III). Et profecto in eis inspirat, qui piis fulgent operibus, sicut vestra fulgere dignoscitur excellentia; nam qualiter dilectionis vestræ amor erga beatum Petrum apostolorum principem, et circa nostram charitatem fervesceret, licet solite vestris apicibus atque responsalibus discurrentibus excellentissima Christianitas vestra pronuntiaverit, nunc tamen per eas quas in præsentem per harum latorem misistis syllabas, amplissime nobis paternitatis vestræ affectum protulistis, significans, bone excellentissime filii et spiritualis compater, et noster post Deum defensor et liberator, firma perseverantia in amore ipsius principis apostolorum et nostra charitate permansurum; quod quidem nos securi de vestra immutabilis verbi pollicitatione existerimus. Scimus enim cui credidimus, et certi sumus omnia verbis, juxta ut asseris, perfici. Quid itaque ex hoc vestræ valebimus rependere excellentiæ? Aut quam vicissitudinem reddere poterimus pro tantis beneficiorum suffragiis, quæ sanctæ Dei Ecclesiæ et Christianorum **235** fidei inferre præcelsa eximietas vestra dignata est, dum ad referendas gratiarum laudes mens nostra die noctuque procuratur?

Admirandum mihi potius est ^a et vaide stupendum; quomodo oris mei loquacitas tantorum præsidia beneficiorum proferre queat: verumtamen calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo, et crebro elevatis oculis, et palmis extensis ad æthera, divinam pro vobis indesinenter exposcam clementiam, ut ipse super vos de throno majestatis sue respiciat, et regni vestri fastigium foveat, atque immensas vobis de cælo tribuat victorias, et omnes barbaras gentes vestris prosternere dignetur vestigiis et terminos regalis vestræ potentie dilatet. Et enim nos, filii excellentissime et spiritualis compater, testem proferimus veritatis Deum, in cujus manu cor

^a Post verba potius est sequitur in ms. qualitas. Sed recenti atramento deletum est. GENTIL.

^b Lamb. legit: corrigitur, quod sicut sæpius nostri cordis puritatem propalavimus, in vestro amore et charitate quemadmodum inter vos, et sanctæ recordationis dominum. Et Gent: corrigitur. Quod sicut sæpius nostri cordis puritate propalavimus, in vestro amore et charitate, quemadmodum inter vos et sanctæ recordationis Dominum.

^c Soractense hoc monaster. Carolomanno concessum a sancto Zacharia an. 747, Paulus Pippino concessit anteriori quavis concessione abrogata an. 762. Nunc demum ab eodem Pippino pontifici eidem donatur. Vid. ep. 52, al. 12, not. CXXX.

^d Monasterium hoc sub titulo sancti Step. papæ et mart. et sancti Silvestri P. et conf. quod hodie audit sancti Silvestri in Capite, sanctus Pontifex construxit in paternis ædibus, ac monachis Græcis inhabitandum concessit, ut Græca lingua divina officia ibi peragerentur; quare Baronius (an. 761, n. 15) putat Orientales monachos a Copronymo ejectos in Urbein se effudisse, quos sanctus Pontifex ant-

excellentiæ vestræ corrigatur ^b, quod sicut sæpius nostri recordationis dominum et germanum nostrum, sanctissimum Stephanum papam, et per eum cum sancta Dei Ecclesia confirmatum est, permanentes permanebimus, vestris obtemperantes voluntatibus, et absit a nobis quod a vestro quoquo modo separeremur amore; nulla quippe præmiorum datio, nulla promissionis qualitas, nullaque blandimentorum suggestio, nos, sicut sæpius diximus, a vestra charitate poterit avellere; sed peto et tanquam præsentialiter obsecro mellifluam excellentiam vestram, ut amplissimam jam fate spiritualis vestræ matris Ecclesiæ exaltationem perficere, et firmissimum Christianorum fidei defensor existere jubeas, benignissime regum; quatenus ex hoc memoria nominis vestri, usque in finem mundi, in domo Domini celebretur, et suffragiis apostolorum, et præsentis vite prospera, et æternæ beatitudinis vobis tribuantur gaudia.

Interea, excellentissime filii et spiritualis compater, quia inspiratus a Deo nobis monasterium illud secus montem ^c Serapiem [Soractem] situm concedere dignatus es, magnas atque innumerabiles gratiarum **236** actiones eximie præcellentiæ vestræ referimus, sit vobis ex hoc Dominus retributor, et dignam cælestium præmiorum remunerationem, in æterna beatitudine concedat. Nos quidem monasterium illud ad laudem Dei et vestri memoriam, atque æternam mercedem nostro monasterio ^d dignoscimur subdidisse; ut quia beatus Sylvester, Christianorum illuminator fidei, cujus sanctum corpus in nostro monasterio a nobis reconditum requiescit, ibidem persecutionem paganorum fugiens conversatus est, justum prospeximus, ut sub ejus fuisset ditio, ubi ipsum reverendum requiescit corpus ^e. Verumtamen nos penitus, neque de hoc monasterio, neque de aliis quibuscumque causis, extra vestram voluntatem nequaquam quippiam agere volumus, sed ut vestra fuerit voluntas de omnibus agere studemus. Itaque noster animus lætus effectus est, et Deo omnipotenti et vestræ præcellentiæ immensas retulimus grates, in id quod nostram deprecationem a Deo inspiratus exaudire dignatus es, benignissime rex, et præceptum plexus in id monasterium collegerit. Diploma foundationis exstat apud moniales ejusdem monasterii, quæ in monachorum locum subrogata sunt. Inde exemplum eduxit Baronius (Ibid., n. 2 seqq.) quod Labbeus etiam vulgavit (Conc., tom. VI, pag. 1689). Papæbrocius in Conatu Chron. hist. quod notæ temporariæ minime convenient inter se, diploma ipsum suppositum putat, quia in re fallitur vir eruditus; plura enim authentica diplomata inveniuntur, quorum notæ temporis falsæ sunt, undecumque error effluxerit. Io.

^e In eadem membrana, quæ prædictum diploma exhibet, Pauli papæ verbis hæc addita reperiuntur: « Mense Julii die 19 introduximus in hoc oraculum corpus beati Silvestri episcopi et confessoris Christi. Mense Augusti die 17, introduximus corpus beati Stephani mart. atque pontif. tempore Constantin. et Leonis Augustor. et Pippini excellentissimi regis Francorum, et defensoris Romani, Ind. xiv. » In quibus notanda ea definitio patriciatus cum frequentissimis hujus codicis testimoniis concinens, adversus tam immodicas recentiorum scriptorum disputationes. Io.

regalis vestri culminis nostro monasterio dirigendum A pronuntiatis, firmam ejusdem sanctæ mansionis procurantes. nunc et retro cunctis temporibus *. Unde petimus divinam clementiam, ut sicut vos nostrum **237** monasterium, quod ad laudem Dei constitutum est, confirmare studetis, ita vestrum regnum confirmare super omnes gentes dignetur, pro certo sciat excellentissima Christianitas vestra, quod omnes illos martyres, qui pro Christi nominis confessione suum fuderunt sanguinem, et in eodem sancto requiescunt monasterio, firmissimos apud divinam clementiam habebitis intercessores.

De eo vero, quod innotuistis de nostra vos certos effici sospitate, nos, bone et Christianissime rex, in eo sospes fatemur esse, dum vestri corporis sospitas et salus animæ, opitulante Deo, accrescit, quia vestra salus nostra est prosperitas. His prælatis, omnipotens rerum opifex et arbiter Deus, sua vos gratia foveat, et longævo ac prospero senio regalis culminis sceptrum, cum magna victoria vobis, cum dulcissima vestra conjugē, præcelsa filia et spiritali nostra commatre, domina Bertrada, eximia regina, et amantissimis vestris nostrisque filiis, eximiis regibus et patriciis Romanorum, domnis Carolo et Carolomanno, nec non et domna Gisila nobilissima, perfrui concedat, et celestis regni gaudia cum sanctis et electis possidenda per infinita tribuat sæcula. Incolarum excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLIII.

238 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WILHARIUM EPISCOPUM ATQUE DODONEM ET WICHARDUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, ejusdem papæ fidei constantia, ut nullus favor aut terror ab ejus amore aut charitate ullo modo possit separare *.

(An. Dom. 767, Cod. Car. XIX, chron. 42.)

ARGUMENTUM. — Advenientes missi regii Wilharius episcopus, Dodo et Wichardus, non modo testantur per regias litteras Pippini firmitatem in defensione sanctæ Ecclesiæ, populi que ei subjecti, sed exquirunt num omnia sint prorsus restituta divo Petro.

* Animadvertite ingenium temporis. Præ aliis celebre hodieque est monasterium sancti Gregorii in monte Cælio, qui locus olim audiit vicus Scauri. Ibi autem fuisse domum sancti Gregorii Magni legimus ap. Anastas. (sect. 113) maternam Martinellus appellat, quam sanctus pontifex in monasterium convertit. Quamvis autem tum temporis dominium Urbis ad imperatores spectaret, summaque Gregorio intercederet necessitudo cum Mauritio Aug., non tamen legimus pontificem ab illo petiisse monasterii sui confirmationem, ut Paulum fecisse videmus a Pippino, cui nullum omnino jus fuit Romæ. Singularia hujusmodi facta, quæ summam inter pontifices et Francos amicitiam, summumque invicem obsequium testantur, quicunque jurisdictionem interpretatur, is mihi videtur desipere. CENN.

* Argum. Panv. (Cod. Vat. 21): « Vigessimam primam epist. ad Pippinum (Vig. pr. ad Pip.) per Wilharium episcopum, Dodonem et Vulchadum misit, in qua continentur gratiarum actiones cum adhortationibus, ut Pippinus pro defensione Ecclesiæ pugnare pergat. Papa de sua constantia erga Pippinum multa recitat, scilicet quod nullo fa-

Quare pontifex meritis illum laudibus ex more persecutus, siquæ ac populi erga eum amicitiam fore perpetuam affirmans, versutos faulsiolosque Langobardos fuisse ait juxta eorum morem; missos vidisse omnia, et simul cum responderi ad ea quæ ore narraverant relatu quoque viderint. Orat ut Ecclesiam ope indigentem sublevet.

Domno * excellentissimo filio nostro et spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Ad referendas gratiarum actiones præclaræ ac benignissimæ excellentiæ vestræ ob tanta beneficii præsidia sanctæ Dei Ecclesiæ, et populo romano a vobis irrogata; nullus, ut opinor, humanus sermo sufficere valebit. Neque præmia hujus mundi ad horum remunerationem digna vobis possunt rependi.

Verumtamen est unus solus et verus, in tribus ^d substantiis [Grets., personis] consistens, Deus, qui juxta regni gaudia et victoriæ triumphum impertire ac retribuire **239** excellentiæ vestræ potest. Interea propterantibus ad nos, Wilchario scilicet reverendissimo fratre et coepiscopo nostro, atque Dodone, et Wilchardo fidelissimis vestris missis *, obtulerunt nobis mellifluos ac desideratissimos apices, a vestra destinatos Christianissima excellentia; quos intuitus protinus agnita prosperitate vestræ lætitiæ, solito exultationis gaudio, interna pectoris nostri viscera redundaverunt, creatorem nostrum ac redemptorem Dominum Deum continuis precibus implorantes, ut diu nos ac sedulo de vestra ampliori jucunditate, et cælitus de hostibus concessis vobis

C victoriis, annuat gratulari. At vero, excellentissimo fili et spiritalis compater, per easdem honorabiles vestras syllabas, certissimam nobis solite pollicitationis, fiduciam contulistis, vos firma perseverantia decertaturos fore ad defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, et universi populi Romani, atque totius provincie, juxta id quod polliciti estis beato Petro et ejus vicario, prædecessori nostro domno et germano meo sanctæ recordationis Stephano papæ, et in ea vos sponsonis fide permansuros; et profecto, bone Christianissime atque a Deo institute rex, magna

vore, aut terrore ab ejus charitate separari possit. Indicat se post Deum, ejus Genitricem, et beatos apostolos in nullo quam Pippino majorem habere fiduciam. CENN.

D * Summ. 21, Bar. et Cent. Gærs.

* Questio famosa de tribus substantiis in Christo Dei Filio, superiori sæculo inter Benedictum II et episcopos Hispaniæ, quæ duplicem Juliani doctissimi Archiep. Toletani Apologeticum peperit, videnda (Conc. tom. XV) uberrime pertractata; quam Nat. Alex. (Sæc. VII, cap. 4, art. 20) in summam redigit. Anima, corpus, divinitas, tres ex substantiæ latissime comprobantur a Juliano. Secus est hoc loco: tres enim substantiæ pro tribus personis accipiuntur. Qua super re videndum concilium Florentinum (par. 2, collat. 16). CENN.

* Wilharius, ut legit Lambec., erat, ni fallor, Nomentanus ille episcopus de quo (ep. 7, al. 9, not.) necnon (ep. 25, al. 34, not.). Duo ceteri nullo titulo insignes, quinam fuerint mihi est incomptum. Nisi forte eorum alter sit idem Dodo, qui post biennii spatium Carolom. legatione functus est (ep. 45, al. 46). Id.

nobis in hoc credendi materia conferitur [conferitur]. Nec enim aliter fidelium mentes aestimare possunt, quam id quod crebro a vobis, pro intuitu operatum cernimus, et rei experimentum didicimus ^a.

Sed, bone potentissime regum, ecce nunc oportunitas, ecce necessitatis dies cogunt, et tempus ingruentis meriti exigit, ut sanctæ Dei Ecclesiæ, et huic a vobis liberatæ provinciæ solite subvenire atque succurrere quantocius Christianitas vestra satagat ^b. **240** Nos quippe, post Deum et ejus sanctam gloriosam Genetricem, atque sacratissimos ipsius apostolos, fiduciam nostram alibi non habemus, nisi in vestram præclaram excellentiam: tu enim post Deum nobis refugium, Christianissime rex, tu cum Dei brachio firma existis opitulatio, et vestri a Deo confortati regni securitas, nostra est immensa letitia; quo tam nos quamque universus noster populus istius provinciæ (divina vos satisfaciât Majestas) firmi atque immobiles in vestra charitate ac dilectione et regni vestri a Deo protecti Francorum, amoris constantia permanentes permanebimus, et nullus nos poterit humanus favor aut terror a vestri amoris dulcedine, charitatisque affectu separare: sed una nobis erit in vestro amore vita ac mors.

Quia vero innotuistis ob hoc vos præsentem dire

^a luculentissimam hic patriciatus definitionem habemus, quem scilicet imperiali etiam corona conspicui successores Pippini suscipiebant ipso in actu coronationis. Id constat ex juramento ab iisdem præstito: «Promitto, spondeo, et polliceor atque juro Deo, et beato Petro, me de cætero protectorem ac defensorem fore summi pontificis, et sanctæ Rom. Ecclesiæ in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis.» (Ap. Mabill. *Ord. Rom.* 14, n. 15.) Idcirco non dubitandum quin coram Stephano II simile sacramentum rex pepigerit an. 754, in actu inaugurationis per manus ipsius pontificis; hoc tantum discrimine, quod beato Pe-

trix missos, ut agnoscere per eos valuisset utrum nobis a parte Langobardorum plenariæ factiæ fuissent justitiæ, an non ^c, ipsi omnino causæ meritum comperti sunt, et callidam versutiam atque solite falsiloquam propositionem eorumdem vestrorum nostrorumque æmulum agnoverunt; eisque ad vos revertentibus, Deo propitio, vestris propalabant in auribus, eis denique de singulis, quæ a vobis injecta habuerunt, nobis referentibus, singillatim de omnibus responsum reddentes, in eorum posuimus ore quæ vestræ excellentiæ suggerere debeant, effectum ex hoc a vestra adipisci optantes excellentia.

Deus autem omnipotens de throno suæ majestatis super vos regnumque vestrum, atque amantissimam conjugem, præcelsum reginam, spiritalem vero comatrem nostram, atque dulcissimos vestros quidem carnales natos, nostros autem spiritales filios, nec non et super universum Francorum populum, respicere dignetur, et sui brachii dexteram super vos extendat atque victorias vobis de cælo concedat, omnesque adversarios ante faciem vestram prosternat, et præsentem vitam longo senio, et futuram beatitudinem vobis tribuat perenniter possidendam. Deus te incolumem custodiat, excellentissime fili.

tro et ejus vicario protectionem ac defensionem pollicitus erat. CENN.

^b Et hinc et ex mox sequentibus patet, præsentem ope Romanam provinciam indigere adversus Langobardos. Quid autem novi periculi immineret, cum sileant auctores, divinare non possum. Ib.

^c Sub finem anni 766 (ep. 40, al. 26), aiebat pontifex ejusmodi restitutiones fieri ceptas; cumque de eadem re nihil amplius Pippino scripserit, hic sanctæ sedis utilitatem satagens exquiri, num perfectæ eadem essent. Ib.

241 IN PSEUDOPAPÆ CONSTANTINI SEQUENTES LITTERAS

MONITUM

1. Constantini laici per vim in apostolicam sedem intrusi binæ litteræ in Carol. Codicis calcem jure sunt rejectæ. Exemplum sequeretur, nisi pontificiæ ordinationis historia adversus alias aliorum opiniones, ceptusque ordo chronologicus secus faciendum persuaderent. Ad ordinationem pontificis quod spectat, Constantino Pogonato tribuunt recessum ab usurpatione illa confirmandi electionem Romani pontificis per se, vel per Exarchum, quam Justinianus, Odoaceris vestigiis insistens, in regiam Constantinopoleos invexerat. Quare ab ævo Joannis V, qui ad Petri cathedram ascendit an. 685, nulla expectata confirmatione, faustissimam hanc insauratæ pristinæ libertatis epocham repetunt. At, bona cum hujusce opinionis assertorum venia, id falsum est. Etenim quinque et quadraginta annis recentior ejusmodi libertas revixit, sancti Gregorii III ævo, cum anno 731, seu potius sequenti, sancta resp. constituta est, Græcia impietate ad id cogente. Aperte ea tempora ordinatio decretum Ravennam missum sequebatur. Obsequii potius quam necessitatis causa, consensionisque potius quam confirmationis exquirendæ gratia decretum electionis consuevisse mitti

Ravennam usque ad id temporis concedam ultro. Attamen mittebatur: nec plena ordinationis libertas obtinuit usque ad sancti Zachariæ, qui Gregorio III successit, electionem. Tum vero et dum stetit in Italia Exarchi potentia, quæ desiit Zachariæ eodem pontifice, et post ejus exitium, libera ordinatio fuit, nec decretum electionis, seu ejus exemplum ad Francorum reges mittebatur, nisi ut generalem concordiam unanimitatemque inde discerent: Idcirco nonnisi post consecrationem mitti consuevit.

II. Rei argumentum alio quovis luculentius suppetit ex interpontificii brevitate: quod cum desumi apud omnes constet ab emortuali die pontificis, ad ordinationem, seu consecrationem successoris, sitque omnibus in codicibus et catalogis per vacationem sedis expressum, extra aleam rem ponit. Notat Papebrochius (*Conat. hist. Chron.* n. 3, pag. 199) sex minimum hebdomades expectari consuevisse confirmationem decreti. At post Gregorium secus fuit: quatrindni tantum ab hujus obitu distat Zachariæ ordinatio. Die post hunc duodecimo consecratur Stephanus II **242**, et Paulus ejus frater interpontificio menstruo ab eo disjungitur ob natum schisma, quod

brevi, ut aiebam supra, compressum fuit. Detestabilis Constantini ordinatio octava die Paulum secuta est; nona post ejus dejectionem, Stephani III consecrationi tributa est. Dies tantum octo Adrianus distat a Stephano III, et ab Adriano Leo III bidui; sic pariter gressu dominatio pontificum, et eorum ordinationis libertas, per annos septuaginta octavi seculi ex Græcorum impietate pariter profectæ perseverarunt. Quæ postea evenerint ex concessione et liberalitate pontificum, suo loco dicam post Carolini Codicis et Leonis III aliquot epistolarum editionem, cum de diplomate Ludovici Pii sermo erit. Nunc breviter de invasione Constantini agendum: inde enim certa ætas ac sententia ejus litterarum patefient.

III. In omnibus fere codicibus Anastasii post Pauli mortem sedes vacasse dicitur annum unum et mensem unum: etenim tantundem temporis Constantinus pontificatum invasit. Nam Paulo ad cœlestem patriam evocato die 28 Junii anno 767, invasio cepit, quæ insequenti anno desitit die 29 Julii. Idcirco nonnulli codices, ut Freherianus alter in editionibus Fabrotti, et Bianchini, necnon Regius papyraceus ex collatione Velseri et invasionem, et vacationem sedis perspicue legunt: « Vacat sedes annum unum, mensem unum, quo Constantinus transgressor apostolicæ sedis invasor exstitit. » Estque id temporis spatium adeo certum, ut iidem codices constanter habeant in Vita Stephani III: « Per anni spatium, et mensem unum sedem apostolicam invasam detinuit... In ipsius anni circulo, et unius mensis. » Nulla autem ratio habetur octo eorum dierum, quæ sacrilegam invasoris ordinationem præcesserunt: imo ne novem quidem dies, qui post illius dejectionem, antequam Stephanus consecraretur, sunt elapsi, in censum vocantur, quod rarum, quin etiam singulare est in Anastasii codicibus, qui ab unius pontificis mortuali ad alterius diem consecrationis interpontificia protrahunt. At usque adeo curæ fuit scriptori vacationis nomine pseudopontificatum illum designare, ut statim atque electus fuit die Dominica (quæ simul consecrari non poterat) Stephanus III dicat: « Et post omnia rite in ejus electione peracta, Deo auctore pontificatus assumpsit culmen; » deinde quæ singulis diebus acta sunt singillatim enarret. Historiam hanc valde necessariam, præcipue ad Pippini silentium et Urbis regimen per ea tempora dignoscendum compendiario sermone amplectar fuisse narratam in gestis pontificum, et in concilio eandem ob rem celebrato per Stephanum III, anno 769, cujus fragmentum in lucem edidi anno 1735.

243 IV. Paulus apud basilicam Doctoris gentium degens æstivo tempore gravi est correptus morbo, suumque diem extremum obiit 28 Junii 767. Quare omnibus abentibus ob turbas Romæ excitatas, solus Stephanus presbyter cardinalis sanctæ Cecilie, qui ei post diuturnam vacationem successit, donec justa perageretur, ibi mansit. Cum Paulus decumberet, impii homines, Toto dux olim Nepesinus, tum Romæ habitans, cum tribus fratribus Passivo, Constantino et Paschali, aliisque sociis ad omne scelus paratis, in sancti pontificis cadem conspirant. Indignitatem rei Christophorus primicerius avertit, suasque in ædes convocatis primatibus, ac scelesto illo duce, sacramento omnes adegit, a sanctæ sedis laudabili more non discessuros, unaque cum clero et populo diaconum aut presbyterum cardinalem electuros. Ex ædibus illis discedens audit pontificem esse mortuum. Tum vero perjurus Toto Lateranense patriarchium invasit, Constantinum fratrem laicum vi et armis intrusit, eumque continuo clericum ordinari, et adveniente die Dominico in basilica principis apostolorum consecrari fecit. Sacrilegum factum secutæ sunt cædes et insidiæ. Christophorus cum filio Sergio tum saccellario, monasticam se vitam amplexturos simulantes in monasterio Salvatoris prope Spoletum, vix necem evasere. Eo dimissi post festum

A paschale sequentis anni, malo invasoris omne: nam Christophorus ductores fallens Spoleti ducem adiit una cum filio, per quem Ticinum ad Desiderium regem tuto pervenit. Tum regis fidem implorans copias obtinet, militibusque Spoletanis additis Romam reddit. Pugnatum cum Tolone, eoque cæso, dejectus invasor, ac summa cum omnium lætitia Stephanus III rite electus est ipsis Kalendis Augusti 768. Omnia hæc trium spatium mensium peracta sunt. Deinde iis diebus, qui consecrationem præcesserunt, in reos partium invasoris animadversum.

V. Principio invasionis Constantinus dedit ad Pippinum priores litteras (43, al. 98) ex quibus cætera mendacissimis, Francorum regi Pauli mortem, ac sine dubio sacrilegam intrusionem, nuntiata fuisse intelligemus; namque omnium consensum mentiens in sua electione, jam præcurrentibus, ait, nuntiis pontificis transitum ab eo teneri; suasque ad illum litteras dans regio misso, fieri non potuisse affirmat, ut suos mitteret, sed duos alios missos, se expediturum promittit, ubi qui in Franciam profecti erant, reversi essent, Stephani II et Pauli optimorum pontificum exemplo (11, 34, 41, al. 8, 18, 16). Christianissimum regem laudat, Moysi comparans, quod ut ille Israelitas, sic Romanos ipse ab impietate redemerit; catholicæ fidei 244 et Ecclesiæ assertorem eum appellat; pristina cum Romanis amicitia ac societatis eundem admonet; denique perpetuum fore suam erga illum benevolentiam promittit. Quid plura? Sanctorum etiam Vitas, quas a Paulo pontifice rex petierat, quotquot invenire potuit, largitus eidem fuit. Omnia nequidquam: nam altum ab rege silentium. Arguentium profecto non obscurum, ægre admodum latam a piissimo principe tantam indignitatem, quæ num a primicerio ipso, an ab aliis nuntiata fuerit, incompertum est.

VI. Tres, ut minimum, menses Constantinus responsum regium præstolatur; nam alteris in litteris (44, al. 99) meminit præteritis Augusti mensis quintæ indictionis, cum venit Romam epistola ad Paulum data a patriarchis Jerosolymitano, Alexandrino, et Antiocheno, pluribusque metropolitibus in synodo congregatis pro vindicanda adversus impium Copronymum catholica religione, cultuque sanctorum imaginum. Tum vero hac forsitan occasione arrepta, Pauli exemplum imitatus (ep. 31, al. 35) iterum verberare aerem tentat, secunda epistola ad illum data suis missis Christophoro presbytero et Anastasio notario, hominibus novis, et sua, quod probabile est, sacrilega potestate ad eos gradus evectis. Mendacia eadem de sua electione unanimi consensu facta recoquit, sacræ Scripturæ locis, variisque Stephani ac Pauli sententiis adhibitis miserum in modum centonizat; nil concludit. Audet a piissimo rege responsum enixe petere, rogareque eum, ut Georgium episcopum et presbyteros cardinales Marinum et Petrum a Paulo missos in Franciam, reverti Romam permittat. Pippinus vero altum siluit, fortasse quia contemptui habuit, seu potius detestatus fuit simulationem litterarum. Certe nec missos, nec litteras illius Roma amplius vidit, quamvis invasoris dejectioni ac Stephani III creationi supervixerit. Nam vita functum esse constat anno 768, die 24 Septembris, cum Sergius saccellarius Christophori primicerii filius, tunc nomenclator, missus pontifici eo properabat cum litteris Pippino, Carolo et Carolomanno directis, quæ rogabatur ipse, ejusque filii, ut episcopos doctrina et sapientia præstantes Romam mitteret ad concilium, quod quantocius celebrare Stephanus meditabatur de magni momenti rebus ad fidem et disciplinam pertinentibus.

VII. Ex huc usque allatis, præter ordinationis libertatem, quæ valde perspicua est, libera etiam dominatio Romæ non obscure patet, quam eruditiores idcirco non assequuntur, quia, Romam licet ejusque ducatum inter Francorum donationes nec reperiant, nec reperire 245 usquam possint, ejus

tamen dominum similis naturae esse putant cum ditione Exarchatus ac Pentapolis. At enimvero Christophorus primicerius, qui vel ante principatum sanctae sedis summa cum potestate praerat una cum archiepiscopo, et archidiacono sede vacante, aut absente pontifice, quod erudit omnes norunt (*Diurn. Pontif.* tit. 1, 5, 6, 7, cap. 2). Proceribus ceteris ob metum fractis tanta in perturbatione rerum, ad monasterium Spoletanum ire simulans cum filio Sergio, ducem Spoleti adit, inde Langobardorum regem collectisque utrinque auxiliis, dux exercitus contra antipapae vires instructi Urbem ingreditur, feliciter pugnat, restituit rempublicam. (Omnia haec aguntur post mensem decimum invasionis; etenim primicerius nonnisi post Pascha anni 768, diem videlicet 10 Aprilis, ab antipapae insidiis se explicuit, monastice vitae obtentu.) Tempore tam diuturno mensium tredecim neque a Francorum rege patricio Romanorum res componuntur, neque a Graecis impiis foveantur turbae. Ubi vim vi repelli oportet neutra ex parte milites ducesve adsunt. Romae igitur dominabatur proprius princeps, isque erat pontifex: cumque per totum id temporis, cum sedes vacabat, principis partibus fungeretur primicerius, in auxilia ab aliis Italiae principibus impetrat, atque invasore principatus deturbato, novum principem, pontificem scilicet rite ordinatum, subditis renuntiari curat. Quae quidem nemo dixerit dubia principatus indicia. Sunt nihilominus certiora alia, quae ex eadem invasione sedis petuntur. In reos enim animadversio est indicium maximum potestatis: ejusque nonnulla exempla suppetunt apud Anastasium, quae haud negligenda videntur.

VIII. Paucis iis diebus, qui electi pontificis Stephani consecrationem praecesserunt, de sceleratis illis, qui pseudopapae adhererant, poenae sumptae. Invasor ipse cum fratre Passivo carceri erant mancipati ante electionem, ibique detinebantur. Duo praeterea scelerati insignes memorantur, Waldipertus presbyter genere Langobardus, et Graclis tribunus, ambo majestatis rei. Hic siquidem in Campania, pseudopapae gratia opibusque auda, scelus omne perpetraverat; postquam hujus casum jure sibi metuens, Alatri se munierat, unde a Romano exercitu abstractus, et Romam ductus in arcem custodiam est detrusus; eidem postmodo sunt eruti oculi, et lingua abscessa. Waldiperti flagitium erat singulare, et maxime ad rem faciens: quare ipsis verbis, quae apud Anastasium leguntur (sect. 274) referri illud oportet: «Quod consilium cum Theodico duce Spoletino et aliquantis Romanis iniisset, ad interficiendum 246 praefatum Christophorum primicerium, et alios Romanos primates, et civitatem Romanam Longobardorum genti tradendam.» Simili poena et hic affectus. Cetera nihil moror: tamen si pseudopapae pariter et Theodoro episcopo ejus vicedomino eratis oculos audiam, aliosque aliis poenis affectos. Illud tamen juvat animadvertere, quod hujusmodi licet poenae apud Anastasium referantur, quasi a perversis hominibus inflictae, id tamen factum videtur ad averterendam novi pontificatus invidiam. Nam vel Alexandri III aevi poenarum ejusmodi genus obtinuit, ut narrat Petrus Mallius (*Bolland.*, tom. VI Jun., part. II, p. 49, E): «Sententialibus praefecti, si suspendunt aliquem, quinque solidi; quando decollant, similiter; quando caecant, duodecim denarii pro unoquoque oculo; quando truncant aliquid membrum, similiter.» Etenim praeter aliis officiis principum id laudatur, suum cuique jus tribuere, ut (*Lib. Regum* II, c. viii, v. 15) de David legitur: *Faciebat quoque David iudicium et iustitiam omni populo.* Quae reipublice duplex administratio nullo unquam tempore a principatu divisa fuit et utriusque tam perspicua in pontificio suppetunt argumenta, ut nullatenus infirmari possint.

IX. Et vero praefectum urbis Romae esse, cum Augustorum ditioni parebat, nullum dubium. Nar-

rante enim Joanne Diacono in Vita sancti Gregorii Magni (lib. I, c. 5), sanctus vir imperatorem suis literis rogavit, ut suam electionem minime confirmaret, «Sed praefectus Urbis germanus nomine ejus nuntium anticipavit, comprehensisque ac disruptis epistolis, etc.» Eundem autem magistratum, postquam Roma pontificum dominatui subdita esse coepit, inibi perseverare certum scimus, Anastasio id testante in Vita Adriani (sect. 298) ubi, de Calvuli cubicularii flagitio agens, narrat quemadmodum Adrianus «jussit contrudere antefatum Calvulum cubicularium, et praenominatos Campanos praefecto Urbis, ut more hominidum eos coram universo populo examinaret.» Ex Adriani ejusdem litteris plura hujusmodi exempla infra afferuntur, cum ad eum pontificem ventum erit. Unius hic epistolae (ep. 61, al. 50) conglobata delicta spectari velim: Anastasius missus pontificis, Paschalis et Saratinus, necnon Paulinus, scelesti omnes alius crimen aliud poena dignum perpetraverat. Paulinus ab Adriano victus ad Carolum milititer, quippe ejus juris erat; nefarios Paschalem et Saratinum Romanam mitti orat puniturus ipse: «dum, ait, de eis perfectam suscepero iustitiam.» De Anastasio vero, Carolum insinuat villati juris gentium, quod misum detinuerit, ac remittendum ait in Urbem: 247 «Et severissime eum seiscitantes juxta noxam ei reperiunt tam cum corpiemus.» Coactiva igitur quam vocant potestate eundem in modum pontifex in ditione sua, Romae nimirum et in ducatu aliisque regionibus sibi subditis utebatur, quo sua in ditione Carolus. Atque ea propter hoc praecipuum supremi principis argumentum Romae non deerat pseudopapae tempore, qui suo et suorum scelere illud patefecit.

X. Allatam praefecto epistolam Adriani Eccardus (*Rer. Franc.* lib. xxv, cap. 58) ejusque asseccla Muratorius (*Ann. Ital.* 789) non animadvertisse videntur: nam alia ejusdem pontificis (97, al. 85) freti, hac eadem ex causa dominatum asserunt Romano pontifici in provinciis Exarchatus et Pentapolis. Non ita Waldipertus, de quo nuper est dictum. Videbat iniquus ille presbyter pontificiae dominationis esse Urbem: ideo Romano primatum eade Langobardorum potestati posse subijci. Illi enim reipublice administratores erant, quibus sublati res publica interire necesse erat. Cumque haec res magni momenti sit, explicatio per me fiet, ut magis ac magis dominatio pontificia elucescat. Septem praecipue nominantur frequenter in his codicibus Carolini litteris, et apud Anastasium: *Primicerius, secundicerius, arcarius, saccellarius, nomenclator, primicerius defensorum, et protoscriniarius.* Insignes isti viri nunc proceres, nunc primates appellantur et apud Anastasium (sect. 274, 295) et in concilio Lateranensi Stephani III. Qua super re Baronius (an. 658, n. 9) alique valde hallucinantur, dum presbyteros et diaconos cardinales putant primatum nomine designari. Iidem recte nuncupantur *officia palatina* in eo libello, qui Joanni diacono tribuitur, consarcinatusque est post dimidium saeculi quinti decimi, aetate illa suppositionum feracissima. Nam licet tale opusculum Alexandro III nuncupetur, tamen personam auferunt sepulchralia monumenta ejusdem Alexandri et Clementis III; res gestae Honorii III et Alexandri IV quae ibidem visuntur, et, quod majus, luculenta haec, quae cap. 8 legitur inscriptio: «In nomine Domini amen. Anno Incarn. 1297, die mensis Februarii, consecratum fuit altare capituli ad honorem Dei et beatae Mariae Magdalene de mandato domini Bonifacii papae VIII per Dominum Gerardum de Parma episc. Sabinensem.» Quae mirum est non vidisse Panvinium (*Cod. Vat.*, num. 1106) ejusque exscriptorem Rasponum (*De Basil. Later.* lib. III, cap. 18) nec Mabillonium (*Mss. Ital.* tom. III, p. 570), qui tanti faciunt libellum istum, et Alexandro III dicatum asserunt. At veram ejus aetatem cod. Vallicellanus detegit; namque insertus ei libello est catalogus Romanorum pontificum, 248 in Pio II

desinens, qui ad Petri cathedram ascendit anno 1458.

XL. Quidquid vero sit de rebus cæteris in ea consarcinatione existentibus, inter memorias veteres a consarcinatoribus adhibitas illa haud dubie recenseri debet, in qua primates seu proceres Romani appellantur *officia palatina*. Primicerius enim notariarum, cujus summa erat auctoritas sede vacante vel absente pontifice, antequam summus princeps Romanorum fieret, deinceps prima dignitas palatii esse, ni fallor, cepit. Primum ministrum hodie dicimus in aliorum principum aulis, secretarium status in pontificia. Eo munere fungi consuevisse tum temporis primicerium notariarum eruitur ex Pauli litteris (37. al. 30). Nam Christophorum male fidei insimulatum ab imp. Orientis ita apud Pippinum defendit: « Asseruit, quod dilectus filius noster Christophorus primicerius et consiliarius sine nostra auctoritate, nobis quasi ignorantibus, suggestiones illas quas sæpius ei direximus fecisset, et alias pro aliis ejus ac vestris missis relegisset: et in hoc testem et iudicem proferimus Deum, quod ita nequaquam est. Nihil enim ipse noster consiliarius extra nostram voluntatem aliquando egit, vel agere præsumpsit, quoniam nostri prædecessoris ac germani domni Stephani papæ, simul et noster sincerus atque probatissimus fidelis existit, et in omnibus existit, et satisfacti sumus de ejus immaculata fide et firma cordis constantia. » Ab eodem primates cæteri et iudices ecclesiasticæ ditionis pendebant, ut recte Panvinius et Rasponus, juxta Cassiodori sententiam (lib. iv, ep. 7). Ideo et primates eidem obtemperant post Pauli mortem, et iudices vires suppeditant ubi de Constantino ejiciendo agitur. Quaniavis autem fuerit istius auctoritas, primus administrator erat apostolicæ sedis, ac perpetuum erat ejus officium. De secundicerii dignitate, quæ primæ tantum inferior erat, de saccellarii et arcarii officiis cameriarum et thesaurarium nostri ævi referentibus, deque aliis tribus officiis opportunius alibi.

XLIV.

249 EPISTOLA • CONSTANTINI • PP. • NEO-PHYT

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de obitu domni Pauli papæ, et postulat ut in gratia domni Pippini regis permanere possit, sicuti antecessores sui fuerunt.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xcviij, chron. 43.)

ARGUMENTUM — Statim atque intrusus fuit audacissimus laicus in sanctam sedem, Stephani et Pauli sanctissimorum pontificum exempla secutus, quin et eorum sententias usurpans, Pauli obitum nuntiat suamque, quam mentitur unanimem, electionem; amicitiam optimi principis audet querere; de Ecclesiæ exaltatione agit; missosque suos se legaturum promittit, ubi reversi fuerint qui in

Franciam iverant. Epistolam dat misso regio ad piissimum regem.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Constantinus papa.

Omnino credimus, jam, præcurrentibus nuntiis, ad vestram excellentissimam atque a Deo institutam regalem potentiam pervenisse, quod beatæ recordationis prædecessor noster, domnus Paulus papa de hac luce, Dei vocatione, subtracto, Urbis vel subiacentium ei civitatum populus meam infelicitatem sibi immet præse pastorem elegerunt^d; et ecce cum nimio stupore mentis dico illud quod nequaquam penitus optabam, nec mea exigebant merita, tam sacrum 250 apostolatus culmen, magnique oneris pastoralis adeptus sum curam^e. Propterea, quia B omnipotens Deus per manus ipsius principis Petri, atque ejus vicarii, ad exaltandam suam sanctam Ecclesiam et redimendam hanc provinciam, præ omnibus regibus ac mundi potentibus, ut pote novum Moysen, qui Israeliticum Dei nutu redevit populum, vestram excellentiam in his diebus eligere ac suscitare jussit, quod profecto, Deo annuente, vestro auxilio ac certamine perpetratum est. Idcirco obnoxiiis deprecationibus, tanquam præsentialiter coram vestro mellifluo regali assistens conspectu, flexo poplite, deprecor præcellentiam vestram, ut illud, quod beato Petro polliciti estis, simulque et charitatem atque amicitiam, quam cum beatæ recordationis domno Stephano summo pontifice, vel ejus germano, prædecessoribus nobis, habuistis, omnimodo recordare ac conservare jubeatis; et multo amplius exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritalis matris vestræ, atque orthodoxæ fidei defensionem, ac hujus vobis commissæ provinciæ perfectam liberationem procurare dignemini; quatenus repositam jam vobis in sideris mansionibus mercedis coronam, interveniente beato Petro apostolorum principe, ab omnipotente Deo consequi mereamini. Nos enim nequaquam alibi post Deum nostram habemus spem, nisi in vestro a Deo corroborato brachio, pro quo et eundem Dominum Deum nostrum, cui occulta cordis manifestata sunt, proferimus testem, quod amplius, sicut ipsi prædecessores nostri pontifices, in vestra charitate, ac fida dilectione, atque sincera amicitia firmi atque immutabiles satagimus sine tenus permanere, et per nullam temporum interruptionem a vestra nos charitate, atque a Deo protecti regni vestri Francorum

^a Hujus et sequentis epistolæ chronologia certa. Hæc nimirum ineunte mense Julio, altera Octobri anni 767 datæ sunt. Argumenta satis proluxa exstant ap. Magdeburgenses (Cent. 8, c. 10) eademque aliquantulum varia ap. Baron. (an. 767, n. 7) ex eodem cod. Vatic. unde Pauli epistolar. argumenta prodierunt. CENN.

^b Mortuo Paulo I pontifice, in sedem apostolicam a factiosis intrusus fuit iste pseudopapa Constantinus; qui mox ad Pippinum duas epistolas dedit, quarum meminertur quoque Baron. an. 767, n. 7, et Magdebur. Cent., 8, c. 10. GRÆTS.

^c Sanctus Gregorius (Regest. lib. vii, ind. 2, ep. 111) hanc vocem primo aspectu improprie explicat: « Sicut autem, inquit, tunc neophytus diceba-

tur, qui initio in sanctæ fidei erat conversatione plantatus: sic modo neophytus habendus est, qui repente in religionis habitu plantatus ad ambiendos honores sacros irrepserit. » Hac eadem auctoritate utitur Nicolaus I, epist. 10, ad clerum Cp. contra Photium (Labb., Conc. tom. VIII, p. 367). lb.

^d Ex audacissimi invasoris ore Romanæ provinciæ ditionem ad Rom. pontificem spectare discimus: Urbis siquidem et ei subjacentium civitatum consensu electionem suam tuetur: quare mendaciis suis Romæ statum illius ævi confirmat. Quæ sequuntur, ex Pauli epistolis desumpta nil novi afferunt. lb.

^e Lege Bar. anno 767, num. 5 et seqq. et fumi isti statim dissipantur.

sincera amicitia quomodo separabimus. Itaque Christianissime, et a Deo institute, magne, victoriosissime, bone rex, et nostri, Dei nutu, defensor, interim, diversis nobis **251** imminetibus causis, nulla existit possibilitas, donec missi vestri [*Lamb.*, nostri] qui illuc ad vos [*Gent.*, ad nos] directi sunt revertantur, alios duos dirigere missos; dum vero illi remeaverint, confestim nostros missos ad vestri presentiam dirigemus. Tamen et huic vestro misso hoc ipsum in ore posuimus, vestrae benignae excellentiae suggerendum. Gesta quippe sanctorum, de quibus misistis vobis dirigi, in quantum reperire valimus, vobis transmisimus.

Deus autem omnipotens, in cuius manu cor excellentiae vestrae regitur, felicia vobis tribuens tempora, omnes adversas nationes vestris regalibus subiciat vestigiis, et per multorum annorum metas regni gubernacula vos cum excellentissima et a Deo illustrata filia nostra, domina regina, atque praecellentissimis regibus, vestris natis, faciat possidere, et aeternae beatitudinis cum sanctis et omnibus electis ejus per infinita [saecula] annuat effici participes. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLV.

252 EPISTOLA CONSTANTINI PAPE NEOPHYTI,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod a populo Romano per violentiam electus, et in sede apostolatus intronissus fuit, postulans ut in gratia domini regis Pippini permanere possit, sicut antecessores sui fuerunt, et inde de epistola Theodori patriarchae Ierosolymitani, et de aliis epistolis Alexandrini et Antiocheni patriarcharum; et in embolo de Georgio, Marino et Petro.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xcix, chron. 44.)

ARGUMENTUM. — Silentium regis ægre ferens mentitur iterum unanimi populorum consensu se creatum. Divinae Scripturae loca inserit, Pippinum laudat ut fidei catholicae propugnatores; narrat litteras patriarcharum Orientis de synodo habita pro cultu sacrarum imaginum, Paulo directas, se in ambone prius lectas publice ad eum transmittere Græco-Latinas. Georgium episcopum, Marinum et Petrum presbyteros ut reverti permittat solatio parentum efflagitat; responsum enixe petit. Quod majus, legat missos suos, Christophorum presbyterum et Anastasium notarium.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Constantinus papa.

Dum internæ mentis intuitu, infra memetipsum vehementer considero quanta mihi incepti pastoralis officii debet insistere cura ad pascendas Dominice rationales oves, valde fateor intolerabilem maestitiam cordis mei arcano adhesisse, quia procul dubio non meriti, sed oneris hujuscemodi provectio omnibus curam animarum assummentibus, videtur esse conferta sollicitudo, et qui nimis comprimo, et nullis operum meritis neque virtutum profectibus me præstiturum perpendo, quid divina misericordia inspirante cordis affectu operari jusserit, et illico venit ex gravi somno experrectus **253** nimio stupore,

A et exstasi invenio a Deo in me rogatum, quod nunquam optavi, quod nunquam penitus cogitavi, nec [*Lamb. add. in*] cor pusillitatis meae quoquo modo ascendit, ex improvisa enim violentia, manu a populorum innumerabili concordantium multitudine, velut valida aura venti raptus, ad tam magnum et terribile pontificatus columnem provectus sum. Unde sicut navis æquoreis procellis fluctuatur, ita ego infelix, et inutilis curarum tumultibus, et populorum proclamationibus, atque lacrymosis ululatibus concutior; etenim omnes omnino, a magno usque ad parvum, proprios dolores ac violentias vociferantes, non cessant circumvallare me undique cogitationum certamina, ob consolationem, et justitias impertiendas huic a vobis liberato populo.

B O quam magna et metuenda existit pastorum sollicitudo! et quomodo infelix possim onerum animarum exsequi curam? Verumtamen, dum protinus jactavi cogitatum meum in Domino, et spei meae fiduciam ad ejus contuli misericordiam, meque, excellentissime et a Deo protecte victoriosissime rex, in vestro solito auxilio et protectione commisi, paratum jam remedium inveni, et afflictus animus meus paulisper respiravit. Valde enim post Deum confortor in vestra regali potentia, et a Deo protecto regni vestri Francorum robustissimo brachio. Inter hæc itaque considero quanta sit Dei nostri omnipotentis misericordia, et confestim opima consolationis oportunitas mihi confertur. Ipse enim pro humani generis salute de sinu Patris descendens, Verbum caro factum, de virgine Maria domina nostra nasci dignatus est, non amittens deitatem, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens; qui mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit. Unde non est dedignatus cum peccatoribus et publicanis loqui ac convesci, suscepit enim publicanum, et evangelistam effecit, Mattheum dico, qui evangelica verba mundo propagavit. O multitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, **254** quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Verè magnus Dominus et laudabilis nimis, et sapientiae ejus non est numerus, qui ponit humiles in sublimi, et mœrentes erigit sospitate; pro quo, tanquam unum ex publicanis me existimans, cum gemitu cordis, percusso pectore, deprecor ineffabilem misericordiam, ut tantum pastorale officium, quod mihi immerito contulit, me salubriter exsequi, et lucra animarum ejus divinae majestati offerre me annuat. Crebro enim laudem ipsius redemptoris nostri requirit os meum, caro et lingua benedicit sanctum nomen ejus, qui non merita existimat, sed miseretur quibus misereri vult.

D Præmissis quidem jam vicibus nostris apostolicis apicibus, jussi [*Grets.*, nisi] sumus intimasse a Deo instituto regali vestro culmini, de recessu prædecessoris nostri, domni Pauli pape, et quomodo me indignum et inutilem divina dignatio in apostolatus ordinem provehere jussit. Unde ecce et nunc iteratis nostris apostolicis affatibus, debitum honoris ac

salutationis affectum, et visitationis conatum excellentissimæ Christianitati vestræ aptum duximus persolvere; et quoniam omnipotens et longanimis Deus noster, verbum salutis per suum apostolum, beatum Petrum excellentiæ vestræ mittens, fortissimum sanctæ suæ Ecclesiæ et fidei orthodoxæ liberatorem ac defensorem te suscitavit atque constituit, præcellentissime filii et magne orthodoxe rex: ideo, licet mutatis pastoribus, cura tamen hujusmodi certaminis ac defensionis vobis incumbit, et ob hoc, tanquam parentaliter, coram mellifluo regali vestro aspectu consistens deprecor, et per Deum omnipotentem, qui est iudex vivorum et mortuorum, ante cuius conspectum omnia elementa contremiscunt et abyssus moventur, qui omnia regna mundi suæ providentiæ nutu disponit, qui etiam te, excellentissime filii ac benignissime rex, tuosque amantissimos natos ac meos spirituales filios, in reges per manus beati Petri apostolorum principis ungui præcepit, firmiter excellentiam vestram conjuro, ut ea quas [quæ] pro stabilitate regni vestri, et æternæ vitæ remuneratione beato Petro polliciti estis, pro exaltatione ac defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, et sanctæ orthodoxæ **255** fidei observare et in omnibus adimplere jubeatis, et in ea charitate ac dilectione, in qua cum nostris prædecessoribus, domno Stephano ac Paulo, beatissimis pontificibus, permanistis, nobiscum permanere jubeatis, et in eadem amicitie connexione cum mea fragilitate persistere: non nostra quæ mala sunt merita existimans, sed adimplens illud divini oraculi præceptum (*Matth. x*): *Qui recipit prophetam in nomine prophete, mercedem recipiet prophete; et qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem suscipit iusti*. Et illud quod ipsa veritas Deus noster ait (*Luc. x*): *Qui me recipit, vos recipit; et qui me spernit, vos spernit*.

Considera, bone rex, quia potuerat Deus noster per angelum virtutis suæ, aut alio modo liberationem suæ Ecclesiæ et fidei orthodoxæ operari: sed non in alio nisi in tua excellentia complacuit, quia tibi hoc bonum servatum erat opus. Unde aperte cunctis datur intelligi, quia omnia jam ante mundi constitutionem a Deo prædestinata sunt. An non erat prædestinatus David, de quo secundum carnem Christus in mundo editus est? pusillus enim inter fratres existens, ab ovibus patris ablati, in regem unctus est: et quia a Deo prædestinatus es defensor sanctæ Dei Ecclesiæ ac noster, adesto, exaudi preces nostras, mitissime rex, sic te exaudiat Dominus in quacunque die eum invocaveris. Nos quidem, ita testis nobis Deus noster, cui occulta cordis manifesta sunt, ut plus etiam quam præfati nostri prædecessores pontifices in vestra a Deo protecti regni vestri Francorum charitate et dilectione, atque sincera fidelitate,

^a Vide quæ dixi ad epist. 31, al. 35 (not. 2, 3). Illam equidem epistolam ab an. 758 removendam duxi, fretus conjectura concilii Jerosol. circa an. 760 celebrati, atque extremo anno 761 reponendam. credidi. Fateor nihilominus me non assequi mente, cur synodica ista non fuerit Romam missa ante Au-

A cum omni nostro populo firma constantia erimus permansuri, et peto coram Deo vivo, ut si forsitan quisquam, spiritu nequitie irreptus, contraria de nobis vestro regali culmini garrere attentaverit, nulla ei credulitas admittatur, quia, ut confidimus in Dei omnipotentis misericordia, plenius eritis de nostra puritate satisfacti

Unde ecce magnopere ad vestra a Deo directa vestigia direximus præsentis fidelissimos nostros missos, scilicet Christophorum **256** dilectum filium nostrum presbyterum, atque Anastasium notarium regionarium spiritualis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, qui vos de nostra fidelitate, quam erga vestram regalem potentiam gerimus, satisfacere debeant, quibus et in ore posuimus hoc ipsum Christianitati vestræ nostra vice enarrandum. Quos petimus, ob reverentiam vestri [*Lamb. add. fautoris*] beati Petri, benigne a vobis et solite suscipi, eisque in omnibus credere, et cum lætabundis nuntiis de vestro benigno proposito, et immensa prosperitate absolvere jubeatis.

Itaque innotescimus excellentiæ vestræ, quod duodecima die præteriti Augusti mensis, quinte indictionis, conjuncti ad nos a sancta civitate, quidam religiosus presbyter Constantinus nomine, deferens synodicam fidei^a missam a Theodoro Hierosolymitano patriarcha, ad nomen prædecessoris nostri domni Pauli papæ, in quo et reliqui patriarchæ, id est, Alexandrinus et Antiochenus, et plurimi metropolitani episcopi Orientalium partium, visi sunt concordasse, eamque cum magna letitia suscipientes, atque amplectentes, in populo in ambone relegi fecimus, cujus exemplar in Latino et Græco eloquio vestræ excellentiæ direximus, ut agnoscatis qualis fervor sanctarum imaginum orientalibus in partibus cunctis Christianis imminet.

His prælibatis, extensis palmis ad æthera, cum omnibus Dei cultoribus, et cuncto nostro populo redemptoris nostri divinam exoramus clementiam, ut suæ extensionis dextera vos protegat, et regni vestri a Deo confortati Francorum terminos dilatet, atque immensas de hostibus victorias vobis tribuat, cunctosque adversarios regalibus vestris prosternat vestigiis, regnique gubernacula, longo ac prospero senio vobis, una cum excellentissima filia nostra, **257** a Deo protecta regina, et amantissimis natis perfrui concedat possidenda, et sicut temporale ac terrenum regnum et cælestia vobis regna cum omnibus sanctis, qui ab initio mundi divinæ placuerunt majestati, tribuat possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

Itaque hoc excellentiam vestram petimus, ut jubeas, Christianissime ac mitissime rex, inspiratus a

gustum mensem anni 767 sexto nimirum post anno, quam id concilium celebratum dicitur. Hinc autem patere arbitror, quam ardua sit provincia hæc epistolæ fere omnes characteribus temporis carentes digerere, servata temporis ratione. CENN.

Deo, ad nos absolvere reverendum sanctissimum fratrem nostrum Georgium episcopum, atque dilectos filios nostros Marinum et Petrum presbyteros, qui ad vestram præcellentiam a nostro predecessore domino Paulo papa directi sunt; quotidie enim cum magno ploratu eorum parentes nos adjuvant, ut vestram a Deo institutam excellentiam deprecari debeamus pro eorum absolutione, etiam non possumus eorum lacrymas sufferre. Per te enim, bone misericordissime rex, salvi effecti sunt, et a manibus persequentis liberati consistunt. Unde magna in celo vobis reposita est mercedis corona, quoniam scriptum est: *Qui salvat, tanquam qui ædificat.*

* Anno 765 exeunte, iterumque anno sequenti (ep. 39, 40; al. 14 et 26) Paulus efflagitanti Francorum regi concessit, ut Georgium Ostiensem episcopum et Petrum presbyterum cardinalem apud se retineret. Utrumque Romanam rediisse post Pippini mortem certum scimus, quia Georgium adesse videmus Later. concilio an. 769 celebrato adversus huic invasorem sanctæ sedis, et Petrum anno 770 legatione functum Stephani III cum Pamphilo defensore (ep. 49; al. 45) ad Carolum et Carolomanum reges Pippini filios. Ad Marinum autem quod attinet, card. tit. sancti Chrysogoni petente eodem Pippino creatum esse usque ab anno 757, nos docet (ep. 16, al. 25). Deinde cum novimus (ep. 19, al. 39) una cum adversariis machinatum esse in

A Propterea coram Deo vivo deprecamur, ut in hoc preces nostras exaudias, et ipsos absolvere jubeatis. Ipsisenim revertentibus 258 cum magna lætitia eos suscipimus, et charos in nostris visceribus amplecti studebimus; episcopatum enim et Ecclesias quas tenere videbantur inordinate usque hactenus consistunt; pro quo jubeat excellentia vestra disponere, quatenus præfati viri ad terram nativitatis eorum revertantur, quia adest tempus ut pariter cum suis parentibus, et una nobiscum in Domino exsultent, nosque merito pro vita, et incolumitate vestra fundere valeamus preces. [*Lamb. add. Codicis epistolaris Carolini finis.*]

Francorum regem et sanctam sedem. Postremo restitutum anno 764 in pristinum honorem ad Pauli preces ab ipso Pippino; necnon pontificem lacrymis motum matris illius desolatæ ac orbæ lumine rogasse eundem regem, ut eum remitteret Romanam (ep. 36, al. 32). Quid autem sibi velit pseudopapa privatam unius causam ad alios duos extendendo, et laudando Pippinum, quod omnes eos liberari a manibus persequentis non intelligit. Id unum percepisse mihi videor, recte a Carolo utramque epistolam mendaciis ineptisque plenam in calcem codicis rejectam fuisse, neque movendas a me fuisse hujusmodi sordes. At ratio temporis ad id præstandum me coegit. Ac de utraque satis superque est dictum in monito, ad historiam rerum quod spectat.

259 IN STEPHANI III EPISTOLAS QUINQUE ADMONITIO.

I. Sedatis reipublice tumultibus variis, penaque affectis eorum auctoribus, minime sanata erant atrocitas vulnera Ecclesiæ inflicta. Invasio siquidem apostolica sedis, ordinationes illicitæ ab eodem factæ impietasque Orientis mirum in modum aucta persuaserunt pontifici, ut congregaret synodum in qua omnia serio ac sapienter discuterentur. Quamobrem et ex Italia et ex amico Francorum regno episcopos congregare deliberans: « In exordio ordinationis suæ, ut est apud Anastasium, quo idem sanctissimus præsul pontificatus apicem assumpsit, direxit in Franciæ partes ad eximios viros Pippinum, Carolum et Carolomanum reges Francorum et patricos Romanorum Sergium secundicerium et nomenclatorem illo tempore existentem, deprecans atque hortans eorum excellentiam per suas apostolicas litteras, ut aliquantos episcopos gnaros, et in omnibus divinis scripturis atque sanctorum canoicum institutionibus eruditos ac peritissimos dirigerent, ad faciendum in hac Romana urbe concilium. » Hæc primæ Stephani litteræ neque in codice hunc relate, neque alibi reperiuntur. Baronius ex Cod. Vat., quem Panvinius se vidisse testatur, argumentum proferit (an. 772, n. 2): « Scripsit pontificatus initio ad Pippinum petens homines doctos mitti ad synodum Romanam. » Quare autem in Franciâ interierint, neque eas ob id Carolus recensere potuerit, facile conjectu est ex rerum serie, quæ hac occasione eveniunt.

II. Et sane missus seu legatus pontificis Roma profectus post diem septimam Augusti mensis anno 768, cum Stephanus est consecratus, et in Franciam veniens Octobri mense, Pippinum de hac vita migrasse invenit die 24 Septembris elapsi. Propterea reges filios adire oportuit, qui post funus paternum ad regnum quisque suum se contulerant, jamque regia insignia sumpserant die 9 Octobris, Carolus Noviomagi, Suessione Carolomanus, ut tradit mo-

C nachus Engolismensis. Ubinam legatus eps repererit, apud Anastasium non legitur: id certum, quod in suum regnum Parisiis uterque processerat; ideoque Sergius « ceptum gradiens iter pervenit ad ejus filios, » Jactura quidem levis: nam litteræ suam consecute sunt effectum, duodecim ex Francia episcopis, fere omnibus urbium metropoleon, vere primo anni sequentis 769, Romanam venientibus 260 cum Sergio. Rem testatur Adrianus in Tractatu ad Carolum regem super cultu sacrarum imaginum (Labb. Concil. tom. VII, p. 919, 925, 944, 952): « Prædecessor noster, iniquis, sanctæ recordationis quondam domnus Stephanus papa similiter cum episcopis partium Franciæ atque Italiæ præsidens, etc. » Qui etiam beneficio codicis Veronensis nomina ipsa eorum duodecim episcoporum et quadraginta Italorum, qui interfuerint concilio, hodie habemus tum in editione Romana an. 1735, tum in Lucensi nuperima tom. I, addit. ad Concilia Labbei. De rebus ipsis quæ in concilio actæ sunt quadridui, summam aliquid dicam, maxime ad rem nostram necessarium, non solum ut litterarum jactura minus doleat, verum etiam ut faciem præferant dicendis de pontificia historia ex sequentibus epistolis eruenda.

III. Prima igitur actio, pseudopapa in medio episcoporum constituto, Christophorus primicerius pontificis jussu enarrat sacrilegam invasionem, ejusque historicam relationem quam fieri mandaverat legendam exhibet; nil eo die decernitur. Actione altera pseudopapa iterum sistitur in concilio, aususque invasionem tueri exemplo Stephani ducis Neapolitani, qui ex laico factus erat episcopus (an. 764 clero et populo petente, vir iste Paulo pontifici et sanctæ sedi amicissimus creatus erat episcopus), male habetur a concilii patribus, percussusque alapis ab Ecclesia ejicitur. Postmodum combusta omnia quæ scripto mandata inventa sunt sacrilegæ invasionis

atque indicta poenitentia omnibus qui cum sacri lego communicaverant, invocata divina clementia et relictis sacris canonibus, decretum est, ut « nullus unquam præsumat laicorum, neque ex alio ordine, nisi per distinctos gradus ascendens, diaconus, aut presbyter cardinalis factus fuerit, ad sacrum pontificatus honorem promoveri. » Quod sane decretum refertur etiam a Gratiano (Dist. 79, cap. 4). Denique invasori poenitentia præscripta est. Actione tertia constituitur recta pontificiae electionis disciplina: ut nimirum presbyteri et diaconi cardinales, procures cleri, clerusque omnis eligant, deinde « omnes optimates militie, vel cunctus exercitus, et cives honesti, atque universa generalitas populi hujus Romane urbis ad salutandum eum sicut omnium Dominum propterea debeat: » tum fiat decretum electionis. Contra omnem vim decernitur; ad solos presbyteros, aut diaconos cardinales juxta divi Petri et successorum statuta pontificia dignitas coarctatur; ordinationes a pseudopapa factae irritantur, redeuntibus omnibus ad gradum pristinum. Episcopus iterum consecrandus, aliaque omnia repetenda, præter baptismum statuitur. Actione quarta decernitur de cultu **261** sacramentorum imaginum; quinquaginta Canones apostolorum recipiendos primum statuitur; ac demum instauratur contra vim et ambitum decretis præclarum hoc pontificii principatus testimonium incidenter profertur: « Si quis juvare, aut introducere in hanc civitatem Romæ præsumpserit quemquam de quacunque civitate aut castro, vel loco pontificis prius discussum, quousque in sede beati Petri pontifex ordinatus fuerit, anathema sit. » Hactenus de prima Stephani epistola, quæ desideratur in codice: nunc de quinque iis quæ in eum relatæ sunt.

IV. Iisdem, quas Magdeburgenses etiam norunt, et quarum dux (ep. 45, 46, al. 46, 44) omnium consensu pertinent ad annum ipsum 769, post celebrationem concilii, ceteris (ib. 47, 48, 49, al. 47, 48, 45) anno sequenti datis, iisdem, inquam, nil obscurius ad hanc historiam partem tractandam suppediunt in isto Codice. Namque omnes ad Bertradam reginam viduam, ejusque filios Carolum et Carolomannum date, tum de rebus aliis agunt, tum quæ ad ecclesiasticam ditionem spectant, pugnantia continent; nec sine historia præcedenti, quam nuper hoc revocavi ex calce Codicis, quo Constantini litteræ rejectæ sunt, elici inde veritas ulla potest. Præcipua occurrit difficultas in prima epistola ad Bertradam et Carolum data (ep. 45, al. 46) quam recte Cointius putat scriptam ex voto Desiderii tunc Romæ degentis, ejusque opinionem sequuntur Pagius et Zacagnus, nequidquam repugnante Annalista Italo cum sociis aliquot (an. 769) præ nimia in reges Langobardos benevolentia. Quam enim rationem contra eruditos viros adducunt, Stephanum nempe esse Romæ, non autem apud beati Petri basilicam extramœniam, cum illam scripsit epistolam; ac proinde liberum omni metu a rege Langobardis, floccifiaciendam ostendunt Pauli prædecessoris litteræ (ep. 48, al. 15) quibus Pippino enuntiat scribendi difficultates Langobardorum causa, ac Stephani hujus ultimæ (ep. 49, al. 45); nec non consuetudo frequens tam pontificis quam Francie regis plura committendi missorum auribus, quam scripto mandandi. At subjiciam lectoris oculis hanc historiam, quemadmodum apud Anastasium narratur in Vita Stephani III, ut eam conferat cum epistola.

V. Omnium consensu codicum post prædictum concilium summam relatum, Christophorus primicerius et Sergius secundicerius, præcipua nimirum officia sanctæ sedis in Desiderii odium incurrisse dicuntur, quæ de restituendis ablatis vehementer agerent, ut debebant; Desiderium traxisse in suas partes largitione Paulum Afiartam pontificis cubicularium, et orationis obtentu Romam versus cum exercitu tendisse; Christophorum **262** jure metuentem Urbi, ex Persusia, Campania et Tuscia militibus occissime convocatis clausisse portas urbis, atque unam præ aliis opere

A cæmentario, parasseque omnia ad defensionem urbis. Postmodum Langobardos in Vaticanum pervenisse, quo pontifex advocatus a rege se contulit, et post colloquium de restituendis ablatis, Romam rediit. Interea Paulum moliri insidias in Christophorum et Sergium, qui comperta re, armati in Lateranum irrupunt, ut Afiartam vi capiant; tametsi pontifice audaciam increpante, recedunt. Die postero pontificem ad regem iterum se contulisse, qui palam petiit sibi tradi Christophorum et Sergium, rennentemque Stephanum cum universis, qui eum secuti fuerant, intra basilicam clausit. Tum pontificem nuntiasse per legatos iis primatibus, qui ad portam divi Petri cum militibus erant, ut eorum uterque ad monachum indueretur, aut illico ad basilicam sancti Petri se conferret, nullam esse aliam salutis spem; quæ res militibus metum incussit ac fere omnes dissipavit. Noctu igitur illos seorsim ad basilicam clanculum progressos a custodibus Langobardorum captos esse, regique primum, deinde pontifici traditos, qui sequenti die Romam rediens ibi utrumque reliquit, ut noctu Romam ducti inimicorum insidias effugerent. Contrarium evenisse Afiartæ opera: nam consentiente Desiderio extractis e basilica oculi sunt effossi, quare Christophorus præ dolore obiit post tridui, Sergius in Lateranensi patriarchio usque ad pontificis mortem perstitit.

VI. Præfata autem epistola continet, quod non Afiarta petitus fuerit armis in patriarchio, sed pontificem ipsum « nefandissimus Christophorus et Sergius nequissimus ejus filius » cum Dodone misso Carolomanni et conjuratis Francis, atque aliis sceleris conscii interficere voverint; qui Desiderii ope tunc forte Romæ existentis pro divi Petri justitiis faciendis, mortem evaserit cum suo clero. In cæteris consensit cum historia nuper allata, nominibus aliquot virorum exceptis, quæ historię fidem adiungunt, epistolæ vero detrahunt. Præterea patens hoc mendacium in epistola dicitur: « Omnes justitias beati Petri ab eo plenius et in integro suscepimus. » Quæ pugnant cum iis quæ affirmat sequenti anno (ep. 47, 49, al. 47, 45). Nam omnium, quæ restitui debebant, catalogum missis regis præbet Caroli et Carolomanni oculis subjiciendum, atque: « Si quis autem vobis dixerit, quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis. » Et alibi: « In præsentia de vestris missis simulat justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, et quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valuimus. » Hæc cum ita sint, nulli hominum persuasum erit, Langobardos paulo **263** ante pessimos, perpetuosque sanctæ sedis hostes, repente optimos atque amicissimos evasisse: et e contrario viros illos integerrimos, tanti habitos a Stephani prædecessoribus, quorum opera sancta sedes invasione et metu libera respiraverat, ipseque pontifex electus fuerat, repente « nefandissimos, nequissimosque » esse factos. Quamobrem recte inquam Cointius alique eruditii Stephanum putant Pauli exemplo ex Desiderii voto eam epistolam scripsisse. Non enim facile quis mendacia hujusmodi apud Anastasium compertiet, ubi de rebus quæ Romæ evenerunt sermo est.

VII. Silentium tanti sceleris aliis in Stephani epistolis, præsertim in ea quam iisdem Bertrade et Carolo scripsit (ep. 46, al. 44), ut illam de qua loquimur, est aliud evidens argumentum hujus rei. De patrimonio insuper Beneventano per summam liberii diligentiam restituito epistola illa fuse ac magnifice agit; de aliis vero justitiis, quas nominat, tum illa, tum aliæ omnes silent. Toto enim pontificis hujus tempore una illa restitutio facta invenitur. Pagius quidem solertissimus hujusmodi rerum indagator (an. 770, num. 7) duo exhibet testimonia, specie non contemnenda: primum videlicet Annalium veterum post secundam Appendicem continuationis Fredegarii: « Anno 770 fuit Berta regina in Longobardia ad placitum contra Desiderium regem, et redditæ sunt civitates plurimæ ad partem sancti Petri. » Alterum

vero ex Annalibus Petavianis petitum: «Hoc anno domina Berta fuit in Italia propter filiam Desiderii regis, et reddita sunt civitates plurimae sancti Petri.» At, bona cum Pagii venia, testimonia tam serotina dubiam merentur fidem: neque enim plurimae erant civitates restituendae; neque ulla ex iis paucis, quas restitui oportebat, a Desiderio reddita fuit. Quin Stephano vita functo Adrianus ei successit Desiderii missis ejus amicitiam querentibus, plenariae restitutionis sollicitatione, impropere quae suo praedecessori Stephano reposuerat, dum per missos suos Anastasium primicerium defensorum et Gemmulum subdiaconum petebat, «Ut quae praesentialiter beato Petro pollicitus est, adimpleret;» etenim responderat: «Sufficit apostolico Stephano, qui tui Christophorum et Sergium de medio, qui illi dominabantur, et non illi sit necesse iustitias requirendas.» (*Anast. Vita Adr.*, sect. 293). Quae magis magisque comprobant epistolam illam, de qua sumus locuti, aut ex ipso Desiderio esse scriptam, aut Adartae aliisque largitionibus a Desiderio corrupti in eum sensum accommodatae, qui maxime faveret Langobardi artibus dissensiones querentis in Francia et simulatas Romae.

VIII. Arbitrabatur scilicet Pagius Bertam a Desiderio id petiisse, ut **264** Stephanum a matrimonio cum illius filia alienum demereretur. At pontifex ab asserenda divina lege removeri terreno quovis beneficio non poterat. Valde perspicua sunt quae in epistola ad reges fratres (ep. 49, al. 45) nuptias illas aversans dixit: «Conjugio legitimo ex praecipione genitoris vestri copulati estis.» Et infra: «Impium enim est, ut vel penitus vestris ascendat cordibus alias accipere uxores, super eas quas primitus vos certum est accepisse.» Quod de Carolomanno minore nata filio certo certius est, nam idem pontifex (*Ibid.*, 48) a sacro fonte suscipere ejus filium optat, clandestine epistolam, «cum dulcissima vestra conjugis, et amantissimis natis.» Secus est de Carolo majore nato: Eginhardus ejus uxores enumerat a Desiderata Desiderii regis filia, quam «post annum, inquit, repudiavit, et Hildegardem de gente Suevorum praecipuae nobilitatis, feminam in matrimonium accepit;» quod et faciunt Franci alii scriptores, unde longa valdeque implexa apud eruditos quaestio. Nihilominus pontifex Eginhardum ceteris antiquiorem antiquitate praestat. Praeterea non, ut Eginhardus ceterique, regie successione seu stemmatis Francorum regum enarrationi, dabat operam; sed causam non ducende uxoris afferbat, quam Carolum majorem natum jam duxisse, et consensum veritatis est, et filium suscepisse, ex Himiltrude inter auctores constat, tametsi de connubio iidem certent. Quidquid autem pontifex et causam hanc aequissimam et alias multas adduxerit, quae rudi illi aetati et probitati pontificis tribuenda potius quam cum sectariis traducenda, sub finem anni 770 Carolus uxorem duxit Desiderii filiam. Inde vero quamquam Stephanus superstes fuerit usque ad Kalendas Februarias anni 772 cum obiit supremum diem, a Carolomanno praeventus himestri ferme spatio, nulli missi nullaque epistola Roma in Franciam misse inveniuntur. Tanta ejus matrimonii detestatio erat Romae!

IX. Quae annuo illo silentio evenerint, indicare opere pretium erit, ut historia pontificia, quam testimonio Carolini Codicis illustramus, consistat. Dissidiorum ille ac simultatum auctor fautorque maximus Desiderius tam in Francorum regno, quam in ditione pontificia, post id conjugium, ad Franciam quod attinet, nil molitus esse dicitur per totum illud tempus, quo ejus filia monarchiae Francorum quae unius Caroli parebat imperii regina fuit. Quae autem post divortium, quod-concoquere nunquam potuit, evenerunt, Adriani pontificatum spectant. Hoc enim pontifex, Carolomanni filios qui apud eum cum matre Gibergera erant consecrari Franciae reges machinabatur, ut Carolo negotium **265** faceretur viresque

illius divideret: tametsi hujusmodi fallendi artibus non Carolo, sed sibi damnum intulit, idque maximum; nam regnum et libertatem amisit, ut ostendam, cum venero ad Adriani epistolas. Ad pontificem vero ditionem quod attinet, tum in veteri dominio, tum in novo per Francorum regem Pipinum concessio serere discordias, easque alere, per id silentium nunquam destitit. Continuis siquidem molitionibus palatina officia, penes quae reipublicae administratio erat, aut avertere a pontifice, aut e medio tollere meditabatur: quae res urbem ipsam simultatibus et poenis implebat. Pejora in Exarchatu et Pentapoli Desiderii artibus evenerunt. Nam Sergio Ravennae archiepiscopo vita functo an. 770, et Leone canonice electo, Michaelius Langobardi praesidio fultus eam sedem invasit «per unius anni circulum et eo amplius,» ut est apud Anastasium in Vita Stephani III. Rem narrare juvat Adriani verbis (ep. 93, al. 71) quae sunt valde perspicua: «Quando praedictus Sergius archiepiscopus obiit, per suam arrogantiam Michaelius praesumptor invadere ausus fuit ecclesiam Ravennatem, et per auxilium Desiderii sacrosissimi regis ipsam enormiter invadens ecclesiam dei detinebat, et a suo proprio rectore destituta atque viduata manebat. Tunc ad decessorem nostrum sanctae recordationis domnum Theophanum papam praedictus Huchbaldus a vestra directus regali excellentia pro ceteris causis, ab eodem praefato domno Stephano papa per vestrum a Deo roboratum regale administriculum Ravennam missus est, eundem praefatum Michaelium invasorem ex ipsa Ravennate ecclesia expellendum, et hic Roma tanquam transgressorem sacrorum canonum deferendum.»

X. Itaque Desiderius, qui nullam legitur civitatem invasisse quae ditionis esset sanctae sedis, duo praecipue praestitit Stephano III pontifice: nihil unquam restituit eorum, quae juris erant ejusdem apostolicae sedis, et dissidiorum auctor semper fuit. Inde maximum supervenit incommodum pontifici in ea ditionis suae parte quam Pipinus donaverat. Caput siquidem C Exarchatus Ravenna, utcumque hostilem invasionem non esset passa, subditorum injuriis ac depopulationi fuit obnoxia. Nam Michaelius, ubi se vidit sacrilegae ordinationis omni spe defectum esse ab Stephano, «plurima munera Desiderio Longobardorum regi, et cimelia, et ornatus ipsius ecclesiae cum aliis speciebus brachio forti» invasionem annua majorem tutatus est, ut tradit auctor apud Anastasium. Neque Exarchatus tantum princeps civitas hujusmodi defectionis speciem induit, sed etiam Pentapolis praecipua urbs Ariminum eadem ex **266** causa cum Langobardis societatem inivit contra pontificem, ut docet idem auctor: «Congregans inde, inquit, nefandissimus Mauritius exercitum una cum consilio Desiderii Longobardorum regis properavit, et ingressus est Ravennam, et brachio forti elegit ipsum Michaeliem, et in episcopium Ravennatis Ecclesiae introduxit, et Leonem archidiaconum, qui electus erat in archiepiscopatus ordinem, Ariminum deportantes ibidem arcta custodia mancipatum idem Mauritius detineri fecit.» Quid igitur faceret pontifex tanta in rerum perturbatione utriusque provinciae? In Franciam se vertens? At vulnus inde altius apostolicae auctoritati inflictum erat: nam Carolus filiam Desiderii invito pontifice uxorem duxerat, nuptiasque mater conciliaverat. A Petro itaque apostolorum principe auxilium expectandum erat, qui provincias sibi oblatas, numine sic volente, vindicaret. Quod plane contigit post annum invasionem, ac proinde sub finem anni 771.

XI. Nam Carolus matrimonii rati solutionem querens ab apostolica sede, qua de re videndi auctores apud Pagium (an. 771, n. 2) missos suos Huchbertum et Collegas Romam direxit. Ita scilicet accipi oportet illud Adriani supra allatum: «pro ceteris causis;» non enim ait, pro iustitiis faciendis, aliove usus est loquendi genere, quod rerum sanctae sedis curam inquit, Faustissimum id principium inimicitiae Langobardorum regis, de cujus filia repudianda agebatur,

opportunam obtulit occasionem Stephano, ut utramque provinciam veram defectionem spectantes in ordinem redigeret, sublato schismate: quare ab iisdem regis missis, qui beneficia petitori adveniant, beneficium ipse ultro petiit, quod ex Adriani ore audivimus, sicut duci Ariminensi Maurilio, invasori Michaelio, et Desiderio regi Stephanum pontifex, qui paulo post suum obiit diem, illisit. Ceterum ex hucusque dictis colligitur, quod ante Caroli unitus regnum, qui subjugatis Langobardis atque eorum rege sublato, eam Italiae partem monarchiae Francorum adiecit, neque in Romana provincia, neque in Exarchatu et Pentapoli cessatum unquam est ab invasione, et metu. Ae de Stephani III epistolis jam satis.

XLVI.

267 ITEM EPISTOLA EJUSDEM • PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,
ET EJUS PRAECELSAM GENITRICEM DIRECTA,

De Christophoro et Sergio filio ejus, qui cum Dodone et ceteris Francis Stephanum papam interficere conati sunt b.

(An. Dom. 769, Cod. Car. XLVI, chron. 45.)

ARGUMENTUM. — Bertrade regina viduae et Carolo regi nuntiat per regios missos se in vita discrimen pene incurrisse a conjuratis cum Dodone misso Carolomanni, Christophoro principicio, et Sergio ejus filio. Incolumem esse servatum a Desiderio, qui Romae erat, et plene integre restituerat omnes justitias sancti Petri, ut missorum ore melius intelligant. Christophoro et Sergio oculos, se inscio, avulsos esse: causas tanti sceleris in unum Dodonem rejecit.

Dominae religiose filiae Bertrade, Deo consecratae, seu domno excellentissimo filio Carolo regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Cum magno dolore et gemitu cordis, tribulationis atque inortis periculum quod nobis per sequaces diaboli jam eveniebat, ecce subtilis per has nostras apostolicas syllabas a Deo consecratae religiositatis

^a Steph. IV, electus an. 768, mortuus ann. 772.

GRETS.

^b Argum. Pany. (Cod. Vat. 5): «Adhuc aliam ad eosdem reges dedit epistolam, in qua prolixè commemorat insidias sibi per Dodonem Francorum praefectum structas, et Desiderii erga se benevolentiam, cuius ope se defensum esse indicat. » Notandum, quod tum Baronius ex Cod. Vat., tum Magdeburgenses quinque harum epistolarum argumenta praeter ultimum, recitant inverso ordine: ita ut quod nobis est primum, quinto loco ab iis ponatur; cumque et prioris illius epistolae argumentum afferant, quam intercidisse aiebant in Admonitione, idcirco et nobis, et illis postremum argumentum est ep. 49, al. 45 Codicis, qua pontifex debortatur reges ne nuptias contrahant cum filia Desiderii, hoc tantum discrimine, quod illis est sextum argumentum, nobis autem quintum. Hac autem re nil commodius ad Stephani epistolarum chronologiam stabilendam. CXXX.

^c Hujus epistolae Sum. recitant Bar. et Cent. GRETS.

^d Nullum hucusque audivimus missum seu oratorem ex Francia Romam adventasse, qui erga Rom. pontificem, et sanctam sedem obsequio et amore non certaverit cum rege ipso a quo legabatur. Dodo hic praesertim, qui an. 765 (ep. 34, al. 18) a Paulo pontifice commendabatur, tanquam summa fide homo (non enim est cur alium credam), sacilego isto scelere implicitus credatur? Quid dicam de Christophoro principicio ejusque filio, quorum opera sublato schisma, et pontifex hic legitimus creatus? Nefan-

A vestrae atque praecellentissimae Christianitatis tuae auribus intimare studemus, eo quod nefandissimus Christophorus, et Sergius nequissimus ejus filius, consilium ineuntes cum Dodone misso germani tui Carolomanni regis ⁴, nos interficere insidiabantur. Unde cum eodem Dodone et ²⁶⁸ ejus Francis, cum aliquibus eorum nequissimis consentaneis aggregantes exercitum super nos, in Lateranensium sanctum patriarchatum, cum armis ingressi sunt, confringentes et januas atque omnes cortinas ipsius venerandi patriarchii lanceis perforantes, atque intus in basilicam domni Theodori papae, ubi nullus ausus est aliquando, vel etiam cum cultro ingredi, tum loriceis et lanceis ubi sedebamus introierunt, sicut ipsi maligni viri insidiabantur nos interficere; sed omnipotens Deus cernens rectitudinem cordis nostri,

B quod nulli unquam malum cogitavimus, de eorum nos eripuit manibus, et vix per multum ingenium, dum hic apud nos excellentissimus filius noster Desiderius Langobardorum rex, pro faciendis nobis diversis justitiis beati Petri existeret, per eandem occasionem valuimus cum nostro clero refugium facere ad protectorem vestrum; et continuo difreximus nostros sacerdotes ad eosdem malignos Christophorum atque Sergium, ut ab eadem iniquitate; quam pertractaverant nobis ingerere, resipiscerent, et ad nos ad beatum Petrum properarent. Illi mox, ut audierunt, de praesenti cum Dodone et ejus Francis, portas facientes et portas civitatis claudentes, fortiter resistebat et nobis comminabantur, atque in civitate nos ingredi minime permittebant; et dum in eadem perfidia ²⁶⁹ permanerent, et cognovisset universos noster populus eorum iniquum consilium, de praesenti eos dereliquerunt, qui etiam et plures per

dissimus Christophorus? Paulo ante, mense nimirum Aprili hujus anni, tanto cum plausu totius concilii accusatorem agit pseudopapae; ipseque est causa potissima, cur sanctae sedis opprobrium omne amandetur; Christophorus tanta probitatis vir a praecessoribus pontificibus habitus, ut Paulus Graecorum nequitiam uno comprobet argumento insinulati per eos Christophori (ep. 37, al. 20); Christophorus, inquam, ab eodem pontifice, qui multis atque ingentibus ejus periculis summam dignitatem referebat acceptam, ex improvviso nefandissimus appelletur? Et Sergius hujus filius, periculum consors, nec minoris fidei apud pontificem, quam apud Francorum reges, a quibus eo petente duodecim episcopi ad concilium venire jussi erant, repente nequissimus judicetur? E contrario Langobardorum rex Desiderius, qui antea nullis movebatur precibus ut Ecclesiae res suas restitueret, novaeque semper invasiones meditabatur, minacibus etiam litteris pontificem sua repetentem terrere ausus, repente optinuit evaserit, pontificem tutatus fuerit, ablata omnia reddiderit? Quis non videt extortam hanc epistolam esse ab Stephano per vaferinnum eundem Desiderium, qui ante annos decem a Paulo per vim et metum aliam similem obtinuit (ep. 17, 18, al. 29, 15)? Et Paulus quidem aliis clanculum scriptis litteris, rei omnis Pippinum admonuit, quod Stephano tum non licuit. At patet veritas ex sequentibus epistolis, multoque magis ex ejus Vita apud Anastasium. Id ante me animadvertit Colinius. Vide Pagium (an. 770, n. 1 seqq.) et Admonitionem Stephani epistolis praemissam. CXXX.

murum descendentes ad nos properaverunt. Alii vero A portam civitatis aperientes, ad nostri progressus sunt praesentiam, et ita ipsi maligni viri coacti atque nolentes ad nos in ecclesia sancti Petri sunt deducti; quos interficere universus populus nitebatur, et vix de eorum manibus eos valuimus eripere; et dum infra civitatem, nocturno silentio, ipsos salvos introducere dispoheremus, ne quis eos conspiciens interficeret, subito hi qui eis semper insidiabantur super eos irruentes eorum eruerunt oculos, Deo teste dicimus, sine nostra voluntate atque consilio.

Unde magno dolore nostrum atterritur cor, et credite nobis, a Deo consecrata filia, atque excellentissime filii, nisi Dei protectio, atque beati Petri apostoli, et auxilium excellentissimi filii nostri Desiderii regis fuisset, jam tum [Lamb., tam] nos quamque B noster clerus, et universi fideles sanctae Dei Ecclesiae et nostri, in mortis decidissemus periculum. Ecce quantas iniquitates et diabolicas immissiones hic seminavit atque operatus est praedictus Dodo, ut qui debuerat in servitio beati Petri et nostro fideliter permanere, ipse e contrario animae nostrae insidiabantur [Lamb. Gent., insidiabatur], non agens juxta id quod a suo rege illi praeceptum est, in servitio beati Petri et nostra obedientia fideliter esse permanendum; et certo credimus, quod dum tanta ejus iniquitas ad aures excellentissimi filii nostri Carolomanni regis pervenerit, nullo modo ei placebit, in eo quod in tantam deminorationem atque devastationem sanctam Dei Ecclesiam is Dodo cum praefatis suis nefandissimis sequacibus oupiebat deducere; et ideo nostras tribulationes et angustias atque pericula a Deo institutae religiosissimae Christianitati tuae atque excellentiae vestrae innotuimus, quoniam profecto omnipotens Deus credentes in se et confidentes in ejus misericordia non dereliquit.

Agnoscat autem Deo amabilis religiositas vestra, atque Christianissima excellentia tua, eo quod in nomine Domini bona voluntate nobis convenit cum praefato excellentissimo et a Deo servato filio nostro Desiderio rege, et omnes justitias beati Petri ab eo plenius 270 et in integro suscepimus; tamen et per vestros missos de hoc plenissime eritis satisfacti. Deus autem omnipotens sua vos protectionis

* Infra (ep. 47). Idem pontifex pauca haec cum istis pugnantia profert: « Si quis autem vobis dixerit, quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis. » Et alibi (ep. 49, al. 45): « In praesentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. » CENN.

† Argum. Panv. (Cod. Vat. 4): « Scripsit et aliam ad Carolum et matrem ejus, in qua illis et gratias agit pro defensione Ecclesiae, et commendat Itherium, quod diligenter curarit quae fuerant ipsi commissa. » lb.

‡ Hujus epistolae meminerunt Centuriatores Cent. 8, cap. 10, ubi de hoc pontifice agunt, quem ipsi vocant Stephanum tertium. Et Bar. anno 772, qui etiam citant epistol. ejusdem Stephani ad Pippinum initio pontificatus scriptam, qua petit ut homines doctos Romam mittat ad synodum: quae in nostro apographo non comparat. GREYS.

§ Mabillon. (Ann. l. xiv, n. 54): animadvertit Qa,

A dextera circumtegit, et praesentis regni gubernacula aëvis [longaevis] atque prosperis temporibus perfrui annuat, et aeterna praemiorum gaudia multipliciter faciat adipisci. Incolumem religiositatem vestram atque excellentiam tuam gratia superna custodiat.

XLVII.

271 ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

ET EJUS PRAECELSEM GENITRICEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et collaudans Itherium [Lamb., Itherium] abbatem, et postulans ut ei digna retributio pro suo certamine fieret.

(An. Dom. 769, Cod. Car. XLIV, chron. 46.)

ARGUMENTUM. — Iisdem scribit per Itherium missum regium, qui cum sociis advenerat pro exsequendis justitiis sancti Petri, multa prosequens laude eundem Itherium, quod continuo se contulerit ad recuperandum patrimonium Beneventanum; eundemque ut beato Petro et regibus fidelissimum liberalitati eorum commendat.

Domnae * religiosae filiae Bertradae Deo sacratae, seu domno filio Carolo regi Francorum ^d et patricio Romanorum, Stephanus papa

Dum tantos [Lamb., Gent., tantis] beneficiorum in diversis apostolicis causis atque utilitatibus a vobis, cumulatim suffragiis, nimia jucunditatis laetitia, sancta spiritalis mater vestra, universalis Dei Ecclesia relevata exsultat, nulla, ut opinor, oris assertio ad referendas sanctissimae religiositati vestrae atque Christianissimae praecellentiae tuae gratiarum laudes sufficere valebit; sed tamen licet digna vobis, ab hominibus pro tanto vestro pio opere rependi non possit vicissitudo, verumtamen misericors Deus noster, qui potens est, et scit bonis bona reddere, ipse copiosam laborum vestrorum vobis 272 coelestium retribuet praemiorum recompensationem; sed et nostra sincera cordis habita erga vos affectio, sedulo pro vobis divinae non desistit majestati orationum persolvere vota

Itaque praesens Itherius, religiosus ac prudentissimus vir, et revera noster et vester sincerus fidelis, quem cum suis concomitibus et reliquis vestris missis pro exsequendis faciendisque justitiis fautoris vestri beati Petri direxistis, ad nos conjungens, illico in partes Beneventani profectus est Ducatus, pro recolligendo illis in partibus sito * patrimonio ejusdem

D rolum summopere coluisse Bertradam matrem suam, nullamque inter eos dissidii causam fuisse, praeter divortium cum filia Desiderii, de quo infra. Ex hac et superiori epistola illud etiam liquet, per id triennium, quo Carolomannus vixit post patris mortem, usque ad an. 771, Bertradam non huic, sed Carolo adhasesse, ac quodammodo conregnasse. CENN.

* Jam vidimus supra (ep. 20, al. 26) tum res aliquot esse redditas in ducatu Beneventano, tum de patrimonii Neapolitanis restituendis Pippinum egisse cum Cajetanis et Neapolitanis. Res modo est de patrimonio Campano Greg. M. litteris celeberrimo: neque enim tanta sollicitudo esset pontifici de alio fere ignoto patrimonio, quod Greg. aevo Samniticum audiebat, in ea provincia; nam Peregrinii opinione in Dissert. viii (Pratill. tom. V, p. 296 seqq.) Beneventani se Samnites diutissime appellarunt. Campanum vero patrimonium rediisse ad sanctam sedem, Itherii opera, non tradunt hae litterae. lb.

protectoris vestri apostolorum principis, qui videlicet **A** solertissimus vir, in omnibus secundum vestram nostramque decertavit voluntatem, sui que laboris constantiam, iuxta ut a vobis illi præceptum est, in ipsis apostolicis exhibuit utilitatibus, unde nimis cor nostrum in ejus defensionis [*Lamb.*, indefesso] certamine et firma operationis perseverantia lætatum est, quia profecto, secundum quod cœlestis muneris gratia, magnæ scientiæ illustratur prudentia, piis quoque meritis atque immutata fidei decoratur integritate, tantum in eo reperimus fidelitatem in vestro nostroque servitio, quantam diutissime nostra ardentius de eo optabat agnoscere mens.

Unde maximas atque innumerabiles gratiarum actiones religiosissimæ sobrietati vestræ, atque **B** [quasi] præsentialiter Christianissimæ excellentiæ referimus; et ideo obnixè tanquam præsentialiter, benignitatem vestram petimus, ut amplissimam favoris vestri gratiam atque largitatis munificentiam, et dignam consolationem eidem religioso viro, pro ejus laborioso certamine, quod in vestro atque nostro, ut dictum est, apostolico servitio exhibuit, impertire jubeatis; quatenus sicut ab omnipotenti Deo, intercedente beato Petro, **273** digna operis ejus in cœlestibus regnis exarata fertur remuneratio, ita et a vobis consolationis consequatur opem.

Omnipotens autem Deus noster, sacris apostolorum principum interventionibus, sua vos circumtegit gratia, et præsentis vite prospera, et æterna felicitatis vobis multipliciter tribuat gaudia. Incolumem religiositatem vestram, atque excellentiam tuam gratia superna custodiat **A**.

XLVIII.

274 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,

*In qua continentur uberrimæ benedictiones et pro eorum fraternitatis concordia gratiarum actiones, et de justitiis sancti Petri **B**.*

(An. Dom. 770, Cod. Car. XLVII, chron. 47.)

ARGUMENTUM. — Regiis acceptis litteris Caroli et Carolomanni per Gauzibertum episcopum, Fugbertum religiosum, Ansfredum et Helmgarium eorum missos, compositæ inter eos discordiæ, ac pristini amoris invicem stabiliti, utrique gratulatur, petens ut quæ cum patre promiserant beato Petro exsequantur et justitias plenarie reddi curent. Multa ab eorum missis auditu; nulli credendum qui red-

A Notari velim auctoritatis consortium. Missi a regina matre Caroloque filio legati Romam dicuntur; ab utroque jussi exsequi justitias sancti Petri; ltherio premium ab utroque petitur; denique epistola utrique inscripta, finem præfert utrique communem. Perinde est de superiori epistola. CXXX.

B Argum. Panv. (Cod. Vat. 3): « Insuper et aliam dedit ad Carolum et Carolomannum fratres, in qua gratulatur eis, quod post lites sibi invicem reconciliati essent. Et petit ut cogant Longobardos reddere quæ de patrimonio sancti Petri rapuissent. » Id.

C Meminerunt hujus epistolæ Bar. et Cent. Grets.

D De Francorum regum simultatibus, earumque origine obscure admodum antiqui annales et histo-

ditas justitias dixerit. (Quod probat epist. 48 datam esse ex Desiderii voto.)

Domnus **C** excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Benedictus Dominus Deus noster, pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui consolator et propitiator existit omnium invocantium eum in veritate. Ipse enim redemptor noster preces clamantium ad se exaudiens mœrentium tribulationes ad gaudium convertit; quod certe nunc in nobis atque universo peculiari populo sanctæ Dei Ecclesiæ ejus, divinæ pietatis clementiam et misericordiæ benignitatem cernimus esse diffusam, in eo quod nostræ orationis vota exaudiens et mœroris nostri lamentationem quam usque hactenus habuimus ex ipsa divisione discordiæ, quam antiquus hostis, inimicus pacis, intra vestram fraternitatem immiserat: nunc, Deo propitio, eodem pestifero æmulo confuso, in communem dilectionem et concordiam, ut vere uterinos et germanos fratres, **275** vos connexos esse discentes, in magnam lætitiā convertere dignatus est **A**.

Itaque, præcellentissimi filii, magni victoriosissimi reges et Dei providentia nostri Romanorum patricii, conjungentes ad nos fidelissimi ac solertissimi vestri missi, scilicet **C** Gauzibertus reverendissimus et sanctissimus frater noster episcopus, atque Fuchbertus religiosus, et Ansfredus, seu Helmgarius gloriosissimi vestri, detulerunt nobis honorabiles et nimis desiderabiles syllabas vestras a Deo instituta regali potentia directas; per quas innotuistis, contentionis rixas ac litigia inter vos versata fuisse, sed, annuente Domino, nunc ad veram dilectionem, et unitatis concordiam, et fraternum amorem conversi exstitisse videmini; quo audito, magno gaudio atque lætitiā, una cum universo populo nostro istius provincie a vobis redemptæ, repleti sumus, et gemina festivitatis gaudia peregrimus, immensas Deo nostro omnipotenti referentes gratiarum actiones, atque victricem ejus clementiam collaudantes, consona cum prophetica voce cantantes atque dicentes: Benedictus es, Domine Deus noster, et benedicta omnia opera tua; ecce enim nunc gaudet Deus noster in cœlis, gaudet et universus chorus angelorum, et in terra etiam cunctus exsultat populus Christianus, et solus diabolus, inimicus pacis et discordiæ seminator, luget dum victum se esse et superatum conspicit: non

rici. Attamen negata Carolo auxilia ad Wascones et Aquitanos in officio continendos eunti, fratremque in itinere convenienti earum causa fuisse videntur. Annal. Francor. Monach. Engolism. Auctores ap. Pag. (an. 779, n. 5). Mabillon. præ aliis (Annal. lib. xxiv, n. 28) audiendi. Hiscæ autem ex litteris pontificis et Romanos omnia nosse intelligimus, assidueque ad Deum precibus concordiam eorum principum impetrasse, quæ valde necessaria erat sanctæ sedi adversus Langobardos.

C Legationis hujus princeps Gauzibertus Mabillonio videtur fuisse episcopus Carnutensis (Annal. I. xxiv, n. 30); de cæteris tam is quam alii silent. Coincidi duntaxat faciente monachum Fuchbertum.

enim aliter fidei mentes existimare poterant pervenire, quam quod nunc factum esse gaudemus, si Deus omnipotens illam pacem et fraternam dilectionem in vobis multiplicet, et multiplicatam corroboraret, quam suis donavit sanctis apostolis. Unde de vestra unitate etiam sancta spiritalis mater vestra, Dei Ecclesia, et ejus universus populus exsultat. **276** Nam si vero et in his ipsis vestris ferebatur apicibus tota vestra virtute vos esse decertaturos, pro exigendis justitiis protectoris vestri beati Petri et sancte Dei Ecclesiae, atque ea promissione amoris, quae a vestro pio genitore, sanctae recordationis, domno Pippino, eidem principi apostolorum et ejus vicariis facta est, polliceli estis esse permansuros, et plenarias justitias sanctae Dei Ecclesiae atque ejus exaltationem esse operaturos. Et quidem nos, excellentissimi filii, Christianissimi magni reges, omnino de hoc certi atque in omnibus satisfacti sumus. quod nulla hominum suscio aut thesaurorum copiosa datio vos poterit declinare, aut ab eadem vestra promissione, quam beato Petro spondidistis, quoquomodo immutare^a; tamen nunc firmitatem vestram comprobavimus, dum non corruptori et fragili homini^b, sed Deo omnipotenti et ejus apostolorum principi placere procurastis. Unde obnix, tanquam presentialiter, petimus, et coram Deo vivo, qui vos regnare praecipit, conjuramus excellentiam vestram, ut plenarias justitias beati Petri, sub nimia velocitate, secundum capitulare^c quod vobis per praesentes vestros fidelissimos missos direximus, exigere, et beato Petro reddere jubeatis: sicut et vestra continet promissio, et omnia quae beato Petro et ejus vicariis, cum vestro sanctae memoriae progenitore [Lamb., pio genitore] promissistis, adimplere dignemini, quatenus Intercedente eodem principe apostolorum, perfectam ab omnipotenti Deo in praesenti vita et futura beatitudine suscipiatis [Id., add. mercedem], post Deum in nobis [Id., vobis] habemus fiduciam, et in vestro amore atque charitatis dilectione firmiter, usque ad animam et sanguinis effusionem, uno cum universo populo permanemus atque permanebimus. Tamen et de hoc, et de omnibus justitiis beati Petri praedictis vestris missis subtilius locuti sumus, **277** vestro regali culmini cuncta enarranda, et jam, sicut terra sitiens imbrem praestolat, ita vestrum auxilium et congruum effectum de nostris petitionibus postulamus.

Et videte, excellentissimi filii, quia obtestamur vos per tremendum diem iudicii. Etiam beatus Petrus per nos vos adhortatur, atque obtestatur, ut sub nimia

A velocitate ipsas justitias ejusdem principis apostolorum exigere a Langobardis jubeatis, fortiter eos cum Dei virtute distringentes, ut sua propria idem princeps apostolorum atque sancta Romana Ecclesia recipiat^d; nam si, quod non credimus, ipsas justitias exigere neglexeritis aut distuleritis, sciatis vos de istis rationem fortiter ante tribunal Christi eidem principi apostolorum esse facturos. Si quis autem vobis dixerit quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis^e. Deus autem omnipotens sua vos dextera protegat, et victoriam vobis de caelo tribuat, suumque angelum ante faciem vestram mittat, qui vos praecedat, et inimicos vestros coram vestris prosternat vestigiis, atque a Deo instituti regni vestri terminos dilatet, et praesenti regno longeviter ac prospere gubernacula perfrui faciat; etiam et post hujus vitae longaevalitatem caelestia vobis regna per infinita tribuat saecula possidenda.

XLIX.

278 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE,

AD DONNUM CAROLOMANNUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et postulabat ut filium suum ex fonte sacri baptismatis suscipere mereretur.

(An. Dom. 770, Cod. Car. XLVIII, chron. 48.)

ARGUMENTUM. — Beraldus abbas et Aubertus vir illustris missi Carolomanni hujus litteras afferentes, plura secreto retulerunt, quorum singulis pari modo respondit voce. In litteris se ait vehementer cupere ut regium filium recens natum sibi concedatur suscipere e sacro fonte; eique, reginae uxori, atque eorum filiis, prospera cuncta ominatur.

Domno^a excellentissimo filio, Carolomanno, regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Dum tantam pie considerationis gratiam atque efficacem solertiam creator noster omnipotens Dominus vestro mellifluis regali cordi pro defensione et exaltatione sanctae suae Ecclesiae infundere dignatus est, praecellentissimi filii ac benignissime rex, idcirco opinatissimi nominis tui praecleara memoria et indita caelitus prudentia in toto orbe terrarum divulgata permanet, etiam in caelestibus regnis digna operum tuorum refulgent merita. Unde beatus es, bone Christianissime rex, quod quidem nos conspecta fidei tuae constantia, quam in apostolicis causis et nostri amoris fervore habere dignosceris, firmi in tua dilectione permanentes, sedulo eidem nostro conditori, pro immensa vestra letitia, et a Deo instituti regni vestri stabilitate, preces fundere nequaquam desistimus.

Interea conjungentes ad nos Beraldus, religiosus

ciipiat. Gent.: *Romana reipublica Ecclesiae recipiat*, et notat verbum *reipublica* subducta linea deletum esse.

^a Desiderari potest aliquid illustris? Legatis plura secreto credit; propalam testatur, justitias sancto Petro non esse redditas; nullam alicui fidem habendam esse ait secus dicenti. CENN.

^b Argumentum Panv. (Cod. Vat. 2): « Aliam scripsit ad Carolomannum, qua petit, ut liceat sibi esse compater, et testis baptismi filii ejus. »

^c Summ. ap. Bar. et Cent. GRETS.

^a Diplomata donationis Pippiniana, cui uterque subscripserat Carisiaci anno 754, in eorum memoriam revocat: quam rem perspicue mox declarat. CENN.

^b Desiderium puta, qui nullum lapidem non movebat, ut Francorum reges a sancta sede disjungeret. Id.

^c En locuples testimonium falsitatis epistolae 45, al. 46, in qua per vim et metum pontifex plenariam restitutionem favebatur.

^d Lamb. legit: *Romana Ecclesia et reipublica re-*

abbas, et Audbertus, vir iuluster, detulerunt nobis honorandas nimisque desiderabiles syllabas a Deo protectæ excellentiæ vestræ, quas cum **279** magno honoris affectu suscipientes atque relegentes, quæ in eis ferebantur omnino agnovimus; sed et ipsi vestri fidelissimi missi, ea quæ a vestra a Deo protecta excellentia injuncta habuerunt nobis subtilius retulerunt. De quibus sicut vestris fidelibus ad singula eis responsum reddidimus, vestro a Deo inspirato culmini liquido enarrandum.

At vero, quia amoris vestri fervor in nostris firmiter viget præcordis, magna nobis desiderii ambitio insistit, præcellentissime regum, ut Spiritus sancti gratia scilicet compaternitatis affectio inter nos adveniat; pro quo obnixè quæsumus Christianitatem tuam, a Deo institute bone rex, excellentissimeque fili, ut de præclaro ac regali vestro germine ^a, quod vobis Dominus pro exaltatione sanctæ

A suæ Ecclesiæ largiri dignatus est, in nostris ulnis ex fonte sacri baptismatis, aut etiam per adorandi chrismatis unctionem spiritalem suscipere valeamus filium, ut eadem, Deo prosperante, compaternitatis gratia in medio nostrum-corroborata, magna lætitia, ex hoc tam nos quamque universus noster populus pariter relevati, exsultare valeamus in Domino.

Deus autem omnipotens, per quem reges regnant et principes imperant, suo vos protegat gratia, et victoriam vobis de cælo pro sua sanctæ Ecclesiæ defensione tribuat, atque longævus et sospites in solio regni pariter cum excellentissima et Christianissima filia nostra regina, dulcissima vestra conjugē ^b, et amantissimis natis ^c conservare, et celestis regni æterna gaudia concedere **280** dignetur possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^a Annalista Petavianus consignat hoc anno natiuitatem Pippini filii Carolomanni. Pagius (an. 770, n. 4).

^b Gilberga, quam duxerat Pippino patre superstite, cumque sequenti anno exeunte Carolomannus occubuerit mortem, et Carolus utrumque regnum, ut Pippini sui parentis ævo fuerat, in unum denuo conjunxerit, in Italiam ad Desiderium fugit cum duobus parvulis filiis. Annales Fulden. et alii apud Pagium (771, n. 5). Annal. Francor. silentes de filiis: « Uxor vero Carolomanni, aiunt, cum aliquibus paucis Francis ad partes Italiæ perrexit. »

^c Pippinus igitur non erat primogenitus, sed Carolomannus alium filium antea susceperat; iique sunt, quos Gilberga in Italiam secum duxit. De his nihil invenitur apud scriptores Francos. Sed in Vita Adriani ap. Anastas. (sect. 510) legitur, quod an. 775, dum Desiderius obsidebatur Ticini a Carolo, « Adalgis verus ejus filius assumens secum Autcharium Francum, et uxorem, atque filios sæpediti Carolomanni, in civitate, quæ Verona nuncupatur, pro eo quod fortissimam præ omnibus civitatibus Langobardorum esse videretur, ingressus est. » Iterumque (sect. 514) quod Carolus Veronam cum parte exercitus petiit. « Et dum illos conjunxisset, protinus Autcharius, et uxor, atque filii sæpius nominati Carolomanni propria voluntate eidem benignissimo Carolo regi se tradiderunt. Eosque recipiens ejus excellentia repeditavit Papiam. » Supra autem facta erat mentio Gilbergæ se recipientis apud Desiderium cum filiis suis, et subdole artis Langobardi, qua inter pontificem et Carolum dissensiones serere nitebatur: « In ipsis vero diebus contigit uxorem et filios quondam Carolomanni regis Francorum ad eundem regem Langobardorum fugam arripuisse cum Autchario, et nitebatur ipse Desiderius, atque inhiante decertabat, quatenus ipsi filii ejusdem Carolomanni regnum Francorum assumpsissent. Et ob hoc ipsum sanctissimum præsulem ad se properandum seducere conabatur, ut ipsos antefati Carolomanni filios reges ungeret, cupiens divisionem in regno Francorum immittere, ipsumque beatissimum pontificem a charitate et dilectione excellentissimi Caroli regis Francorum et patricii Romanorum separare, et Romanam urbem cunctamque Italiam sui regni Longobardorum potestate subjungere » (sect. 296). Ibi etiam narratur, quemadmodum Langobardus hæc machinabatur, suarum artium consentaneo ac fautore Paulo Afiarta, qui legatione pontificis apud illum fungebatur; dumque Roma abesset, detectus erat Sergii cæci necator. Quare pontifex metuens, ne scelus detectum ad illius aures perveniret, unde ope Desiderii, apud quem gratia plurimum valebat,

pontificiæ ditioni ferret incommoda, clanculum manus injici in eum redeuntem curavit: atque ita Desiderii molitiones dissipatæ sunt. Hanc profecto historiam, quam scriptor Vitæ Adriani summa cum fide enarravit, nuperi quidam scriptores Muratorio antesignano invertebant, Gilbergæ fugam exaggerant, eo quod Carolus nepotes suos regno spoliavit; minimeque advertunt, quod ejusmodi fuga ad Italiæ regem, perpetuum hostem sanctæ sedis, quæ maxime cordi erat Francorum regibus, pejorem facit causam Gilbergæ, cujus veluti deserat patrociniū suscipiunt; quam Caroli utrumque regnum ad monarchiam revocantis, ut ante triennium exsisterat. At mittantur ista: nuperi isti scriptores peregrinantur in rebus antiquis Franciæ. Idcirco ætatem nostram cum vetusta illa comparantes Carolo non solum injustitiæ, sed etiam iniquitatis notam inurere non verentur, nec veterum scriptorum omnium silentio ab inanibus hujusmodi effatis retardantur. His vero adeundæ erant chartæ divisionis regnorum tum Caroli, tum Ludovici Pii inter filios. Viderent profecto, eorum aliquo præorientem, regni partem ei relictam dividendam inter alios superstites: hæc tamen conditione adjecta: « Quod si talis filius cui libet istorum trium fratrum natus fuerit, quem populus eligere velit, ut patri suo succedat in regni hereditate, volumus, ut hoc consentiant patri ipsius pueri, et regare permittant filium fratris sui in portione regni, quam pater ejus eorum frater habuit » (Ex Pitheana Edit. par. II, p. 84). Ludovicus Pius iisdem fere verbis rem eandem constituit: deinde adjungit: « Quod si talem filium non habuerit, tunc volumus, ut illa pars regni, quam idem habebat, dividatur equaliter inter illos fratres, qui superstites remanserunt. » (*Ibid.*, p. 149.) Hac lege tum vivebatur in Francia. Dum monarchia inter plures fratres divisa plura regna efficiebat, alter eorum obeunte inter fratres dividebatur ejus regnum: nec satis erat ad successionem mortui regis filium esse: populi electio necessaria erat, cui patruus vel patru præbere assensum tenebantur. Secus accidit post Carolomanni mortem; nam archiepiscopi, episcopi, comites, et primates mortui regis relictis Carolomanni pueris Carolum adierunt suumque regem acclamaverunt. Ita monachus Engolismensis, ita annalista omnes Francorum unanimi consensu affirmant. Eginhartus (*De vita et gestis Car. M.* cap. 6) Carolomannum regni socium appellat: « Regni quoque socio, inquit, jam rebus humanis exempto. » Quapropter nuperi isti Italia de tanto, tamque pio rege obloquentes hallucinantur: regemque Desiderium pro virili defendentes, veritati fucum faciunt.

L.

281 ITEM ÉPISTOLA EJUSDEM P.A.P.E.AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,

Prohibendo atque cum nimis adjurationibus obligando, ut de gente Langobardorum uxores minime acciperent a b.

(An. Dom. 770, Cod. Car. xlv, chron. 49.)

ARGUMENTUM.—Carolo et Carolomanno regibus legat missos suos Petrum presbyterum et Pamphilum defensorem cum apostolicis litteris hortatoris, quas prius in confessione sancti Petri posuerat, ibique sacrum fecerat, ut contra illas faciens esset anathema. Sententia eorum est se audivisse Desiderii filiam nuptum iri eorum alterutri, quanquam legitimo uterque connubio junctus esset ex voluntate patris. Validissima huic rationi adjungit alias: primo adversus gentem Langobardorum, in quam zelo ductus fortasse plus æquo invehit; deinde majorum exempla, dum eorum pater Stephani II monitu a dimittenda eorum matre se abstinent, et Gisilam eorum sororem Constantini imp. filio uxorem dare noluit; tertio promissa eorum etiam post mortem patris jurejurando sibi ipsi firmata per Sergium nomenclatorem, fideles nimirum se futuros beato Petro et pontifici, eorumque adversariis nunquam adhesuros; denique ea quæ conjugium cum perpetuis hostibus sanctæ sedis necessario consecutura essent, videlicet ecclesiasticæ conditionis exitium. Postea sancti Petri nomine ac totius cleri et populi Romani eos obtestatur, ne suas uxores dimittant, ut Desiderii filiam ducant, nec Gisilam jungant Desiderii filio: sed potius eum regem compellant reddere sanctæ sedi quæ, sæpius promissa, nunquam restituerat.

Domnis excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Dum omnium electorum Dei præcipuam vitam et digna operum **282** merita, in nostram memoriam revolvimus, invenimus profecto nulla eos potuisse qualitatis diversitate ab eorum cordis statu, et pristina sponsonis constantia amoveri. Unde et variis antiqui hostis suasionibus ac blandimentis circumvallati, immutabiles in suæ mentis firmitate constat permansisse, et ob hoc cum triumpho victoriæ ad optata pertingere meruerunt gaudia. Et nimirum considerandum est, quia si quis, quibusdam suasionibus de-

A mulcitus, victus fuerit, a recto confestim tramite, qui ducit ad vitam æternam, per abrupta declinans devia recontendat [ire contendat], ut ex hoc in proclivem delabatur noxam; nam plerumque certum est, quia idem antiquus hostis per infirmam naturam fidelium mentes subripere nititur. Hinc est enim, quod olim primo homini in paradiso constituto, per infirmam mulieris naturam, pestiferis valuit suadere blandimentis divinum transgredi mandatum, et ob hoc diræ mortis humano generi irrepsit excidium: et ideo, præcellentissimi filii magni reges, tanto studiosius ejusdem molimini resistendum est, ne quemquam suis irretire valeat argumentis, quanto cernimus suis crebro insidiis ad decipiendum fidelium corda insistere c.

B Itaque nostræ perlatum est notioni, quod certe cum magno cordis dolore dicimus, quod Desiderius Langobardorum rex, vestræ persuadere dignoscitur excellentiæ, suam filiam uni ex vestra fraternitate in connubio copulare; quod certe, si ita est, hæc propria diabolica est immissio, et non tam matrimonii conjunctio, sed consortium nequissimæ adventionis esse videtur. Quoniam plures comperimus, sicut divinæ Scripturæ historia instruitur, per alienationis d injustam copulam, a mandatis Dei deviare, et in magno devolutos facinore: quæ est enim, præcellentissimi **283** filii, magni reges, talis desipientia, ut penitus vel dici liceat, quod vestra præclara Francorum gens, quæ super omnes gentes enitet, et tam splendida ac nobilissima regalis vestræ potentie proles, perfida *, quod absit, ac foetentissima Langobardorum gente polluat, quæ in numero gentium nequaquam computatur, de cujus natione et leprosorum genus oriri certum est. Nullus enim, qui mentem sanam habet, hoc suspicari potest, ut tales nominatissimi reges, tanto detestabili atque abominabili contagio implicentur: quæ enim *societas luci ad tenebras? aut quæ pars fideli cum infidelis* (II Cor. vi)? Etenim, mitissimi et a Deo instituti benignissimi reges, jam Dei voluntate et consilio, conjugio legitimo, ex præceptione genitoris vestri

* Argum. Panv. (Cod. Vat. 6.) Superiorum epistolarum argumenta ex Codice Vaticano Pavinii recitat Baronius (an. 772, n. 2) qualia ipse attuli, variant. lect. neglectis, quia parvi momenti sunt. Hujus epistolæ argum. desideratur ap. Baron., quippe integram refert (an. 770, n. 9 seqq.). Perinde faciunt Magdeburgenses, argumento nihilominus non neglecto, quod est hujusmodi apud eosdem (cit. l.) et ap. Panvin. « Item alia ad Carolum et Carolomannum, in qua manibus pedibusque obnixè conatur eis dissuadere, ne de gente Longobardorum uxorem ducant, aut sororem suam Gisilam Desiderii filio elocent in matrimonium. » Epistolam se recitare integram aiunt, quia *artibus pontificiis plenam*. Pudet me similia horum legere apud nuperrimum scriptorem (Zanetti, *Ist. de Langob.* p. 670 seq.). Nam Muratorius, quem sequitur, ejus epist. auctorem fuisse alium quemquam suspicatur, nec sententiis identidem utitur, quæ pontificis dignitatem traducant. GENN.

^b Recitant hæc epist. integram Baronius, anno 770, et Centuriatores Cent. 8, cap. 40, quam dicunt ple-

nam esse *pontificis artibus*. Sed num fraus vel techna debortari reges jam aliis desponsos, ne contra fidem datam alias uxores ducant? Hanc enim potissimum ob causam Stephanus tanta orationis vehementia hoc matrimonium cum Langobardorum gente dissuasit, ut liquet ex ipsa epistola, et recte etiam observavit Baronius. Quamvis pontifex etiam alias hujus conjugii dissuadendi causas habuerit. GENN.

Exordium hoc serio legenti patet, pontifici persuasum fuisse, quod uterque rex legitimi connubii vinculo strictus diaboli suggestionibus peteretur, ut novam conjugem superduceret.

^d Baronius legit *aliena nationis*. Equidem lect. onem Codicis retinendam affirmo; ita ut *alie nationis* pro *aliis* scriptum fuerit juxta illius ævi elegantiam, hisce in epistolis frequentem.

^e Nimia a Langobardis perpetuo Ecclesiam vexantibus aversio, nimiaque in Francos propensio impulere pontificem ad hujusmodi comparisonem: quam scriptores nostri ævi, nulla eorum temporum, hominumque indolis ratione habita, contemnunt. GENN.

copulati estis, accipientes, sicut præclari et nobilissimi reges, de eadem vestra patria, scilicet ex ipsa nobilissima Francorum gente pulcherrimas conjuges, et eorum vos oportet amori esse adnexos ^a.

Et certe non vobis licet, eis dimissis, alias ducere uxores, vel extraneæ nationis consanguinitate immisceri; etenim nullus ex vestris parentibus, scilicet neque avus vester, neque proavus, sed nec vester genitor, ex alio regno vel extranea natione conjugem accepit; et quis de vestro nobilissimo genere se contaminare aut commiscere cum horrida Langobardorum gente dignatus est, ut nunc vos suademini, quod avertat Dominus, eadem horribili gente pollui. Itaque nullus, externæ gentis assumpta conjuge, **284** innoxius perseveravit. Advertite, quæso, quanti qualesque potentes per alienigena conjugia **B** a præceptis Dei declinantes et suarum sequentes uxorum alienigenæ gentis voluntatem, validis innexi excessibus, immensa pertulere discrimina. Impium enim est, ut vel penitus vestris ascendat cordibus alias accipere uxores super eas quas primitus vos certum est accepisse ^b. Non vobis convenit tale peragere nefas, qui legem Dei tenetis, et alios ne talia agant corripitis. Hæc quippe paganæ gentes faciunt. Nam, absit hoc a vobis, qui perfecte estis Christiani, et gens sancta, atque regale estis sacerdotium; recordamini et considerate quia oleo sancto uncti per manus vicarii beati Petri, cœlesti benedictione estis sanctificati, et cavendum vobis est ne tantis reatibus implicemini. Mementote hoc, præcellentissimi filii, quod sanctæ recordationis prædecessor noster Dominus Stephanus papa, excellentissimæ memoriæ genitorem vestrum obtestatus est, ut nequaquam præsumeret dimittere dominam et genitricem vestram, et ipse sicut revera Christianissimus rex ejus salutariter obtemperavit monitis ^c.

Nam et aliud excellentiam vestram oportet memi-

^a Carolomannum contraxisse matrimonium cum Gilberga, ex eaque duos filios suscepisse constat ex superioribus. Carolo etiam fuisse uxorem Himiltrudem eamque legitimam putat Cointius. At Mabillon. (*Annal.* lib. xxiv, n. 34) Eginhardi aliorumque auctoritate motus, legitimam eam fuisse negat: præcipue vero illum movet Pauli Warnefridi fragmentum de episcopis Metensibus (Pith. editione par. II, p. 91) ubi ait: « Ex Hildegardæ conjuge quatuor filios et quinque filias procreavit: habuit tamen ante legale connubium ex Himiltruda nobili puella filium nomine Pippinum. » Stephanus certe utriusque regis uxores nullo discrimine legitimis arbitratus est. Idcirco neutri eorum Desiderii filiam copulari posse contendit. Annales Fuldenses tradunt Bertradam regum parentem ex Italia duxisse filiam Desiderii conjugio sociandam Carolomanno, quem locum Andreas Duchesnius mendosum putat, ut notat Pagius (an. 770, n. 7). Nihilominus pontifex paulo supra dixit, uni ex vestra fraternitate. Quæ dubitatio, utri nuptura esset, magis magisque confirmat, persuasum ei fuisse, legitimo utrumque conjugio junctum esse paternæ ex voluntate, neque alteri connubio locum esse. CERN.

^b In aliud argumentum luculentius utriusque conjugii. Nec fidem minuit auctoritati pontificis Eginhardi silentium de Himiltrude, aut Warnefridi

A nisse, ita vos beato Petro et præfato vicario ejus, vel ejus successoribus spondidisse, se amicis nostris amicis esse et se inimicis inimicos, sicut et nos in eadem sponsione firmiter dignoscimur permanere ^d: et quomodo nunc contra animas vestras agere contenditis, et cum nostris inimicis conjunctionem facere vultis, dum ipsa perjura Langobardorum **285** gens semper Ecclesiam Dei expugnant, et hanc nostram Romanorum provinciam invadentes, nostri esse comprobantur inimici? Itaque et hoc peto, ad vestri [vestram] referre studeat memoriam, eo quod dum ^e Constantinus [Copronymus] imperator nitebatur persuadere, sanctæ memoriæ, mitissimo vestro genitori, ad accipiendum conjugio filii sui germanam vestram, nobilissimam Gisilam, neque vos aliæ [alii] nationi licere copulari, sed nec contra voluntatem apostolicæ sedis pontificum quoque modo vos audere peragere; et quam ob causam nunc contra apostolica mandata et voluntatem vicarii apostolorum principis agere conamini, quod nunquam vester pater perpetravit? An nescitis quod non infelicitatem nostram, sed beatum Petrum, cujus, licet immeriti, vices gerimus, spernitis? Scriptum est enim (*Matth. x*; *Luc. x*): *Qui vos recipit, me recipit; et qui vos spernit, me spernit*. Recordamini, peto, excellentissimi filii, quomodo vos fide [*Bar.*, vobis fideliter] dicere visus est præfatus vester domnus ac genitor, promittens in vestris animabus, Deo et beato Petro atque ejus vicario antefato, sanctæ recordationis, prædecessori nostro domno Stephano papæ, firmiter debere vos permanere, erga sanctæ Ecclesiæ fidelitatem, et omnium apostolicæ sedis pontificum obedientiam, et illibatam charitatem, et postmodum prædecessori nostro domno Paulo papæ, eadem vos, una cum eodem vestro genitore, certum est plerumque permissos et scripta promississe, et post decessum antefati sanctæ memoriæ patris vestri, et vos ipsi

affirmatio anceps. Nam missi ultro citroque advenientes pontificem edocebant res illas, quas postea scripto mandatas esse comperimus.

^c Mabillonius (*Annal.* lib. xxiii, n. 45) epistolæ hujus, et Spicilegii (tom. II, p. 503) auctoritate nitens historiam Anglæ Theodardi cujusdam uxoris, quæ Besuensi monasterio præfecta erat, enarrat anno circiter 755. Eam scilicet mulierem Pippinus deperibat, adeoque de divortio faciendo a Bertrada regina meditabatur: sed ab Stephano II admonitus (forte dum erat in Francia an. 754) resipuit. Eandem rem narrat Nat. Alexander ex Chron. Besuensi (Sæc. viii, cap. 7, art. 6) his verbis: « Redarguitur Pippinus in Chron. Bes. quod Anglam Theodardi conjugem nefarie amaverit, ac in deliciis habuerit. His amoribus irretitus Bertradam dimittere cogitabat, sed salutaribus Stephani Rom. pont. monitis ad meliorem frugem revocatus est. Resipuit quoque Angla conterrita miraculo, etc. »

^d Hujusmodi amicitia, ac societatis invicem stabilitate conditionibus, nil frequentius in superioribus litteris.

^e Supra (ep. 37, al. 20) de legatione Copronymi est dictum. Huc refertur petitio nuptiarum Gisilæ cum Leone filio suo. Tum enim temporis necessaria erat Græco regis adeo potentis amicitia. CERN.

sepius tam per vestros missos quamque per litteras, simulque et per Sergium, fidelissimum nostrum nomenclatorem, et per alios nostros missos nobis. spopondistis, in eadem * vos vestra promissione, sicut **286** genitor vester, circa sanctam Dei Ecclesiam et nostram fidelitatem esse perseveraturos.

Sed et illud quæso ad vestram referte memoriam, qualiter vos præfatus Dominus Stephanus papa, in suo transitu, per sua scripta sub terribili adjuratione adhortari studuit ^b, firma stabilitate vos esse permansuros erga dilectionem sanctæ Dei Ecclesiæ, et illibatam charitatem apostolicæ sedis pontificum; et omnia vos adimplere juxta vestram eisdem Dei apostolo adhibitam sponsonem, et nunc [Fors., ubi est] ista est vestra promissio. O quantum laborem sustinuit idem præcipuus ac beatissimus pontifex, qui ita imbecillis existens, tanto se exhibuit prolixi itineris periculo, et nisi Dominus præsto fuerit, in vacuum ejus labor deducetur, fuitque nobis iter illud, quod ibidem idem noster prædecessor in Franciam properavit, in magnam ruinam, dum nostri inimici plus nunc quam pridem in superbiæ ferocitatem elevati sunt; et ecce quod verebamur evenire cernimus, conversaque est nostra letitia in luctum, et facta sunt novissima mala pejora prioribus, et unde expectabamus nobis lumen oriri, eruperunt tenebræ.

Quapropter et beatus Petrus, princeps apostolorum, cui regni celorum claves a Domino Deo traditæ sunt, et cælo ac terra ligandi solvendique concessa est potestas, firmiter excellentiam vestram, per nostram infelicitatem, obtestatur, simulque et nos una cum omnibus episcopis, presbyteris, et cæteris sacerdotibus, atque cunctis proceribus, et clero sanctæ nostræ Ecclesiæ **287** abbatibus etiam et universis religiosis divino cultui deditis, seu optimatibus et iudicibus vel cuncto nostro Romano- rum istius provincie populo, sub divini iudicii

* Innuat epistolam primam, quam interdicisse aiebam in Admonitione. Ejusdem latorem fuisse Sergium secundicerium et nomenclatorem illo in tempore existentem, testatur auctor Vitæ Stephani ap. Anastas. (sect. 275) quicum Stephanus ipse hic consentit. Dignum vero notatu est, Sergium appellari fidelissimum nostrum nomenclatorem, qualis erat cum princeps legationis in Franciam profectus fuit an. 768, sequenti enim anno, cum Desiderii immanitatem ferre debuit, secundicerii officio fungebatur; ac demum anno 770 cum dabatur hæc epistola, apud pontificem in cellario Lateranensi debebat miser, effossis oculis Pauli Afiaræ opera, mox vitam quoque amissurus post mortem pontificis, nefarii ejusdem Pauli manu: qui licet cubicularius pontificis esset, pensionarius fautorque Desiderii erat adversus apostolicam sedem. Quod si fidelissimus ab ipso pontifice appellatur anno 770, quisnam fidem habet majorem Saxio, Muratorio, Mansio asserentibus integritatem historię (ep. 45, al. 46) litteris iis, quas attali primo loco; quam Cointio, Pagio, et Zacagno, extortas a Desiderio per vim et metum contententibus? In iis siquidem nequissimus dicitur Sergius idem, qui modo audit fidelissimus. Vide Admonit. ad Stephani III epist. CXXX.

^b Hæc inter Stephani II epistolas desideratur.

A obtestatione vos adjuramus, per Deum vivum et verum, qui est iudex vivorum et mortuorum, et per ejus ineffabilem divine majestatis potentiam atque per tremendum futuri iudicii diem, ubi omnes principes et potestates, et cunctum humanum genus, cum tremore assistere habebimus, nec non et per omnia divina mysteria, et sacratissimum corpus beati Petri, ut nullo modo quisquam de vestra fraternitate presumat filium jam dicti Desiderii Langobardorum regis in conjugium accipere. Nec iterum vestra nobilissima germana Deo amabilis Gisila, tribuatur filio sæpe fati Desiderii ^c, nec vestras quoquo modo conjuges audeatis dimittere ^d; sed magis recordantes quæ beato Petro apostolorum principi polliciti estis, viriliter eisdem nostris inimicis Langobardis resistite, distringentes eos firmiter, ut propria sanctæ Dei Ecclesiæ [Lamb. add. et] Romanæ reipublicæ reddere debeant, eo quod omnia quæ vobis polliciti sunt transgredientes, nos quotidie affligendo et opprimendo non cessant; etiam quia aliquid nobis reddere minime sunt inclinati; etiam et nostros invadere fines noscuntur, et tantummodo per argumentum in præsentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, et quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valuimus ^e.

Unde ecce, ut cuncti nostri dolores subtiliter vestris auribus suggerantur, direximus nostros missos, videlicet Petrum dilectum filium nostrum presbyterum et Pamphilum defensorem regionarium sanctæ nostræ Ecclesiæ, quos et de imminente **288** nobis tribulatione nec non et de singulis causis subtiliter informavimus, vestro regali intimandis culmini, et petimus ut solita benignitate eos suscipere, nostræque petitioni vestras a Deo inspiratas aures accommodare dignemini, et amplissimam liberationem atque exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, et istius a vobis redemptæ provincie de-

Nam arte Langobardorum perierit, an casu alio exciderit, divinari non potest. Unicam ejus pontificis, qui usque ad exeuntem mensem Aprilem an. 757 superstes fuit, relatum videmus in Codice post traditam Exarchatus possessionem initio anni 756. Hinc autem certam tenemus sententiam postremæ, quam idem dedit ad Francorum reges. Id.

^c Supra aiebam (not. * col. 256) anno 764 expectam esse Gisilam a Græco Ang. pro ejus filio Leone (IV) cui hoc anno aliunde uxorem accessit: « Indictione demum octava Constantinus Leonis filio conjugem e Græcia Irenem accessit. » Ita Pag. ex Niceph. brevior. (an. 769, n. 5.). Eodem tempore Desiderius cum Bertrada agebat de conjugio ejusdem Gisilæ cum Adalgiso, at nequidquam. Nam sanctimonialibus nomen dedit, et abbatissa postea Calensis fuit. Consule Mabillon. Annal. uberrime de ea pluribus in locis (tom. II) agentes. Id.

^d Ex notis * et ^b col. 257 constat de utriusque regis conjugum tertio hic demum urget pontifex nefas esse utrique suam dimittere. Id.

^e Cum his quænam convenientia est illis, quæ in epistola prima hujus pontif. (45. al. 46.) leguntur? Nempe: « Omnes justitias beati Petri ab eo (Desiderio) plenius, et in integro suscepimus. » Serio ista reputent epistolæ illius vindices. Id.

fensionem perficere jubeatis, ut perfectam remunerationem a justo iudice Deo nostro, intercedente ejus principe apostolorum, beato Petro, suscipiatis.

Præsentem itaque nostram exhortationem atque adjurationem, in confessione beati Petri ponentes, et sacrificium super eam atque hostias Deo nostro offerentes, vobis cum lacrymis ex eadem sacra confessione direximus; et si quis, quod non optamus, contra hujusmodi nostræ adjurationis seriem agere præsumpserit, sciat se auctoritate domni mei beati

* Carolum in matrem suam reverentia motum posthabuisse hanc Stephani admonitionem, imò tot capitibus metuendam debortationem, ut mihi persua-deant recentiores scriptores; pervenisse eam ad Caroli manus ante conjugium demonstrent necesse est. Papebrochius in Vita Hildegardis ait, Desiderio remissam esse filiam suam a Carolo intactam, seq.

A Petri, apostolorum principis, anathematis vinculo esse innodatum, et a regno Dei alienum, atque cum diabolo et ejus atrocissimis pompis, et cæteris impilis æternis incendiis concremandum, deputatum. At vero qui observator et custos istius nostræ exhortationis extiterit, celestibus benedictionibus a Domino Deo nostro illustratus, æternis præmoriorum gaudiis, cum omnibus sanctis et electis Dei, participes effici mereatur. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

anno 771, in cuius exitu Hildegardem duxit. Nonne igitur fieri potuit, ut absque pontificis admonitionis contemptu nuptiæ illæ inutiles factæ sint? V. Pag. (ann. 771, n. 2).

b. Ego illi dandum est aliquid. Monumenta vetera non desunt a laicis etiam principibus facta cum clausis ista vehementioribus.

289 DE ADRIANI XLIX EPISTOLIS

COMMENTATIO PRÆVIA.

1. Quæ duæ res maxime attendende erant in pontificiis hæc epistolis, summa libertas ordinationis Romani pontificis, et dominatio libera sanctæ sedis in Urbe et ejus ducatu, ex hucusque allatis perspicue sunt, ni fallor. Attamen luculentiores eadem fient ex iis quæ deinceps afferentur. Præterea novæ ditionis, seu Exarchatus et Pentapoleos, cujus infirma semper fuit semperque meticolosa possessio ante exactos reges Langobardos, tum valido ac stabili nitentis fundamento, tum ingentibus hinc inde auctæ incrementis monumenta certa spectanda restant in Adriani epistolis quæ mox sequuntur. Ex earum quoque nonnullis (ep. 70, 78, 82, al. 96, 72, 97) collectionis canonum, qua uti cepit sancta sedes octavo sæculo a Dionysiana diverse, clarior quam ex Zachariæ decretali epistola (ep. 3, al. 5) cognitio suppetet. Denique, quod præcipue optandum erat, questionibus fere innumeris eruditorum elapsi labentisque sæculi præcipue adversus diploma Ludovici Pii, modus aliquis afferretur. Ea propter antequam de epistolis loquor, nonnihil dicam de consecratione Romani pontificis, de dominio Urbis et Romani ducatus, de incremento ecclesiasticæ ditionis, ac de collectione canonum Romana, adversus præcipuas nuperorum aliquot scriptorum opiniones, quas aut cæca fides auctoribus magni nominis qui superiori ævo floruerunt, aut amor nimius, fortasse etiam arbitraria interpretatio chartarum veterum, pepere-runt. Tametsi capita ista singula ad easdem litteras referentur, imò ab iis profecta esse palam fiet sententias ipsas adhibendo, quæ Adrianus regem Carolum instruens utebatur. Incipiam a consecratione.

II. Libertatem canonicam consecrationis Romani pontificis satis superque comprobant interpontificum octo dierum. Nihilominus Dei optimi beneficio ad nos usque pervenit Adriani electio et consecratio, quam nefas est præterire. Eruditos non latet quot ante Gregorium III necessaria erant post electionem, ut pontifex consecraretur: relatio de electione ad principem, alia ad exarchum, alia ad archiepiscopum Ravennæ, alia ad iudices Ravennæ, alia demum ad apocrisarios Ravennæ, plene omnes demissarum precum, ut canonica electio confirmaretur: non enim aliter veniri ad consecrationem poterat (*Diurn. Pontif.* cap. 2, tit. 3 seq.). Secus est de Adriani ordinatione, ut videre 290 est apud Mabillonium

(*Mss. Ital.* tom. I, par. II, pag. 38). Nam statim post decretum electionis aliquantulum varium ab eo quod exstat in Diurno, et sollicitis pro illa ætate scatenis, hæc sequuntur: « Explicit electio. Ipsa etiam ven. Adrianus in initio ordinationis suæ indiculum rectæ fidei hujusmodi composuit: Ego Adrianus, etc., » ut in Diurno. Indiculum vero excipiant professio fidei scriptis mandata, et alia professio seu colloquium, quæ et ipsæ cum varietate aliqua habentur in Diurno; nam per totum octavum nonnumquam sæculum et sequentis partem obtinuerunt. Hujusmodi ordinatio libera moris fuit sanctæ sedi post Gregorium III in successoribus, quos recensui in monito ad epistolæ pseudopapæ Constantini, Leonis III ordinationem haud prætermittens, quam hujusmodi fuisse nullum dubium. An quidquam mutatum fuerit, postquam a Leone ipso coronam imperialem Carolus assecutus fuit, explorandum esse jam dixi, ubi de diplomate Ludovici Pii sermo instituitur.

III. Hic vero silentio prætereire non debeo ejusdem naturæ esse monumentum unde Adriani ordinationem decerpsi, ac opusculum illud Joannis diaconi, quod consarcinatum aiebam ex variis antiquitatis frustulis. Ejus siquidem Mabillonius testatur se vi disse exempla duo in pervetustis totidem codicibus; monasterii olim celeberrimi Nonantulani, aliudque Romæ. Id autem non est satis ad detergendam imposturæ notam monumento. Nam auctor monachus, quicumque is fuerit, catalogo sanctorum sui monasterii addidit Adrianum I, quem Mutinenses colere ceperunt viii Idus Julias, de duobus Adrianis primo et tertio unum fecit, sicutque traditionem istam antiquam, ut ait Pagius (an. 885, n. 2), sed falsam de Adriano I ibi sepulto, ad posteros emisit. Id Bollandistæ etiam animadvertunt (ad d. 8 Jul.). Neque ulli eruditorum persuasum hodie est, Adrianum alium quam tertium Nonantule sepultum esse. Hic enim Wormatiensis invitatus a Carolo Calvo anno prædicto 885 (dum de episcopis aliquot deponendis, ac Bernardo filio ex concubina regni hærede instituendo pontificis auctoritate meditabatur), ut habent Annales Lambeciani (*Script. Ital.* tom. II par. II, pag. 95), defecit in itinere. Sic regis « fraudulenta consilia, aiunt Annales, Dei nutu dissipata sunt. Nam pontifex Romanus ab Urbe digressus, et Eridan-

sæpius tam per vestros missos quamque per litteras, simulque et per Sergium, fidelissimum nostrum nomenclatorem, et per alios nostros missos nobis, spoondistis, in eadem * vos vestra promissione, sicut **286** genitor vester, circa sanctam Dei Ecclesiam et nostram fidelitatem esse perseveraturos.

Sed et illud quæso ad vestram referte memoriam, qualiter vos præfatus Dominus Stephanus papa, in suo transitu, per sua scripta sub terribili adjuratione adhortari studuit ^b, firma stabilitate vos esse permansuros erga dilectionem sanctæ Dei Ecclesiæ, et illibatam charitatem apostolicæ sedis pontificum; et omnia vos adimplere juxta vestram eidem Dei apostolo adhibitam sponsonem, et nunc [Fors., ubi est] ista est vestra promissio. O quantum laborem sustinuit idem præcipuus ac beatissimus pontifex, qui ita imbecillis existens, tanto se exhibuit prolixo itineris periculo, et nisi Dominus præsto fuerit, in vacuum ejus labor deducetur, fuisse nobis iter illud, quod ibidem idem noster prædecessor in Franciam properavit, in magnam ruinam, dum nostri inimici plus nunc quam pridem in superbie ferocitatem elevati sunt; et ecce quod verebatur evenire cernimus, conversaque est nostra lætitia in luctum, et facta sunt novissima mala pejora prioribus, et unde expectabamus nobis lumen oriri, eruperunt tenebre.

Quapropter et beatus Petrus, princeps apostolorum, cui regni cælorum claves a Domino Deo traditæ sunt, et cælo ac terra ligandi solvendique concessa est potestas, firmiter excellentiam vestram, per nostram infelicitatem, obtestatur, simulque et nos una cum omnibus episcopis, presbyteris, et cæteris sacerdotibus, atque cunctis proceribus, et clero sanctæ nostræ Ecclesiæ **287** abbatibus etiam et universis religiosis divino cultui deditis, seu optimatibus et judicibus vel cuncto nostro Romano istius provincie populo, sub divini judicii

A obtestatione vos adjuramus, per Deum vivum et verum, qui est iudex vivorum et mortuorum, et per ejus ineffabilem divine majestatis potentiam atque per tremendum futuri judicii diem, ubi omnes principes et potestates, et cunctum humanum genus, cum tremore assistere habebimus, nec non et per omnia divina mysteria, et sacratissimum corpus beati Petri, ut nullo modo quisquam de vestra fraternitate præsumat filiam jam dicti Desiderii Langobardorum regis in conjugium accipere. Nec iterum vestra nobilissima germana Deo amabilis Gisila, tribuatur filio sæpe fati Desiderii ^c, nec vestras quoquo modo conjuges audeatis dimittere ^d; sed magis recordantes quæ beato Petro apostolorum principi polliciti estis, viriliter eisdem nostris inimicis Langobardis resistite, distringentes eos firmiter, ut propria sanctæ Dei Ecclesiæ [Lamb. add. et] Romanæ reipublicæ reddere debeant, eo quod omnia quæ vobis polliciti sunt transgredientes, nos quotidie affligendo et opprimendo non cessant; etiam quia aliquid nobis reddere minime sunt inclinati; etiam et nostros invadere fines noscuntur, et tantummodo per argumentum in præsentia de vestris missis simulat justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, et quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valuimus ^e.

Unde ecce, ut cuncti nostri dolores subtiliter vestris auribus suggerantur, direximus nostros missos, videlicet Petrum dilectum filium nostrum presbyterum et Pamphilum defensorem regionarium sanctæ nostræ Ecclesiæ, quos et de imminente **288** nobis tribulatione nec non et de singulis causis subtiliter informavimus, vestro regali intimandis culmini, et petimus ut solita benignitate eos suscipere, nostræque petitioni vestras a Deo inspiratas aures accommodare dignemini, et amplissimam liberationem atque exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, et istius a vobis redemptæ provincie de-

* Innuat epistolam primam, quam intercedisse aiebam in Admonitione. Eiusdem latorem fuisse Sergium secundicerium et nomenclatorem illo in tempore existentem, testatur auctor Vitæ Stephani ap. Anastas. (sect. 275) quicum Stephanus ipse hic consentit. Dignum vero notatu est, Sergium appellari fidelissimum nostrum nomenclatorem, qualis erat cum princeps legationis in Franciam profectus fuit an. 708, sequenti enim anno, cum Desiderii immanitatem ferre debuit, secundicerii officio fungebatur; ac demum anno 770 cum dabatur hæc epistola, apud pontificem in cellario Lateranensi debebat miser, effossis oculis Pauli Afiaræ opera, mox vitam quoque amissurus post mortem pontificis, nefarii ejusdem Pauli manu: qui licet cubicularius pontificis esset, pensionarius fautorque Desiderii erat adversus apostolicam sedem. Quod si fidelissimus ab ipso pontifice appellatur anno 770, quisnam fidem habeat majorem Saxio, Muratorio, Mansio asserentibus integritatem historię (ep. 45, al. 46) litteris iis, quas attuli primo loco; quam Cointio, Pagio, et Zacagno, extortas a Desiderio per vim et metum contententibus? In iis siquidem nequissimus dicitur Sergius idem, qui modo audit fidelissimus. Vide Admonit. ad Stephani III epist. CXXX.

^b Hæc inter Stephani II epistolas desideratur.

Num arte Langobardorum perierit, an casu alio exciderit, divinari non potest. Unicam ejus pontificis, qui usque ad exeuntem mensem Aprilem an. 757 superstes fuit, relictam videmus in Codice post traditam Etarchatos possessionem initio anni 756. Hinc autem certam tenemus sententiam postremæ, quam idem dedit ad Francorum reges. Id.

^c Supra aiebam (not. * col. 256) anno 764 expetitam esse Gisilam a Græco Aug. pro ejus filio Leone (IV) cui hoc anno aliunde uxorem accessivit: « Indictione demum octava Constantinus Leoni filio conjugem e Græcia Irenem accessit. » Ita Pag. ex Niceph. brevior. (an. 769, n. 5.). Eodem tempore Desiderius cum Bertrada agebat de conjugio ejusdem Gisilæ cum Adalgiso, at nequidquam. Nam sanctimonialibus nomen dedit, et abbatissa postea Calensis fuit. Consule Mabillon. Annal. uberrime de ea pluribus in locis (tom. II) agentes. Id.

^d Ex notis ^e et ^b col. 257 constat de utriusque regis conjugē: tertio hic demum urget pontifex nefas esse utrique suam dimittere. Id.

^e Cum his quænam convenientia est illis, quæ in epistola prima hujus pontif. (45. al. 46.) leguntur? Nempe: « Omnes justitias beati Petri ab eo (Desiderio) plenius, et in integro suscepimus. » Serio ista reputent epistolæ illius vindicæ. Id.

fensionem perficere jubeatis, ut perfectam remunerationem a justo iudice Deo nostro, intercedente ejus principe apostolorum, beato Petro, suscipiatis.

Præsentem itaque nostram exhortationem atque adjurationem, in confessione beati Petri ponentes, et sacrificium super eam atque hostias Deo nostro offerentes, vobis cum lacrymis ex eadem sacra confessione direximus; et si quis, quod non optamus, contra hujusmodi nostræ adjurationis seriem agere præsumperit, sciat se auctoritate domni mei beati

* Carolum in matrem suam reverentia motum posthabuisse hanc Stephani admonitionem, imò tot capitibus metuentiam debortationem, ut mihi persuadeant recentiores scriptores; pervenisse eam ad Caroli manus ante conjugium demonstrant necesse est. Papebrochius in Vita Hildegardis ait, Desiderio remissam esse filiam suam a Carolo intactam, seq.

A Petri, apostolorum principis, anathematis vinculo esse innodatum, et a regno Dei alienum, atque cum diabolo et ejus atrocissimis pompis, et cæteris impilis æternis incendiis concremandum, deputatum. At vero qui observator et custos istius nostræ exhortationis extiterit, cælestibus benedictionibus a Domino Deo nostro illustratus, æternis præmiorum gaudiis, cum omnibus sanctis et electis Dei, particeps effici mereatur. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

anno 771, in cujus exitu Hildegardem duxit. Nonne igitur fieri potuit, ut absque pontificie admonitionis contemptu nuptie illæ inutiles factæ sint? V. Pag. (an. 771, n. 2).

† Ego illi dandum est aliquid. Monumenta vetera non desunt a laicis etiam principibus facta cum clausulis ista vehementioribus.

269 DE ADRIANI XLIX EPISTOLIS

COMMENTATIO PRÆVIA.

1. Quæ duæ res maxime attendendæ erant in pontificis hinc epistolis, summa libertas ordinationis Romani pontificis, et dominatio libera sanctæ sedis in Urbe et ejus ducatu, ex hucusque allatis perspicue sunt, ni fallor. Attamen luculentiores eadem fient ex iis quæ deinceps afferentur. Præterea novæ ditionis, seu Exarchatus et Pentapoleos, cujus infirma semper fuit semperque meticulosa possessio ante exactos reges Langobardos, tum valido ac stabili nitentis fundamento, tum ingentibus hinc inde auctæ incrementis monumenta certa spectanda restant in Adriani epistolis quæ innox sequentur. Ex earum quoque nonnullis (ep. 70, 78, 82, al. 96, 72, 97) collectionis canonum, qua uti coepit sancta sedes octavo sæculo a Dionysiana diversæ, clarior quam ex Zachariæ decretali epistola (ep. 3, al. 5) cognitio suppetet. Denique, quod præcipue optandum erat, questionibus fere innumeris eruditorum elapsi labentisque sæculi præcipue adversus diploma Ludovici Pii, modus aliquis afferetur. Ea propter antequam de epistolis loquor, nonnihil dicam de consecratione Romani pontificis, de dominio Urbis et Romani ducatus, de incremento ecclesiasticæ ditionis, ac de collectione canonum Romana, adversus præcipuas nuperorum aliquot scriptorum opiniones, quas aut cæca fides auctoribus magni nominis qui superiori ævo floruerunt, aut amor nimius, fortasse etiam arbitraria interpretatio chartarum veterum, pepereunt. Tametsi capita ista singula ad easdem litteras referentur, imò ab iis profecta esse palam fiet sententias ipsas adhibendo, quæ Adriani regem Carolum instruens utebatur. Incipiam a consecratione.

II. Libertatem canonicam consecrationis Romani pontificis satis superque comprobat interpontificium octo dierum. Nihilominus Dei optimi beneficio ad nos usque pervenit Adriani electio et consecratio, quam nefas est præterire. Eruditos non latet quot ante Gregorium III necessaria erant post electionem, ut pontifex consecraretur: relatio de electione ad principem, alia ad exarchum, alia ad archiepiscopum Ravennæ, alia ad iudices Ravennæ, alia demum ad apocrisarium Ravennæ, plene omnes demissarum precum, ut canonica electio confirmaretur: non enim aliter venire ad consecrationem poterat (*Diurn. Pontif.* cap. 2, tit. 3 seq.). Secus est de Adriani ordinatione, ut videre 290 est apud Mabillonium

(*Mss. Ital.* tom. I, par. II, pag. 58). Nam statim post decretum electionis aliquantulum varium ab eo quod exstat in *Diurno*, et sollecissimis pro illa ætate scatenis, hæc sequuntur: « Explicit electio. Ipsa etiam ven. Adrianus in initio ordinationis suæ indiculum rectæ fidei hujusmodi composuit: Ego Adrianus, etc., » ut in *Diurno*. Indiculum vero excipiant professio fidei scriptis mandata, et alia professio seu alloquium, quæ et ipse cum varietate aliqua habentur in *Diurno*; nam per totum octavum nonumque sæculum et sequentis partem obtinuerunt. Hujusmodi ordinatio libera moris fuit sanctæ sedi post Gregorium III in successoribus, quos recensui in monito ad epistolas pseudopapæ Constantini, Leonis III ordinationem haud prætermittens, quam hujusmodi fuisse nullum dubium. An quidquam mutatum fuerit, postquam a Leone ipso coronam imperialem Carolus assecutus fuit, explorandum esse jam dixi, ubi de diplomate Ludovici Pii sermo instituetur.

III. Hic vero silentio præterire non debeo ejusdem naturæ esse monumentum unde Adriani ordinationem decerpsi, ac opusculum illud Joannis diaconi, quod consarcinatum aiebam ex variis antiquitatis frustulis. Ejus siquidem Mabillonius testatur se vidisse exempla dum in pervetustis totidem codicibus monasterii olim celeberrimi Nonantulani, aliudque Romæ. Id autem non est satis ad detergendam imposturæ notam monumento. Nam auctor monachus, quicumque is fuerit, catalogo sanctorum sui monasterii addidit Adrianum I, quem Mutinenses colere ceperunt vin Idus Julias, de duobus Adrianis primo et tertio unum fecit, sicque traditionem istam antiquam, ut ait Pagius (an. 885, n. 2), sed falsam de Adriano I ibi sepulto, ad posteros emisit. Id Bollandistæ etiam animadvertunt (ad d. 8 Jul.). Neque ulli eruditorum persuasum hodie est, Adrianum alium quam tertium Nonantulæ sepultum esse. Hic enim Wormatiæ invitatus a Carolo Calvo anno prædicto 885 (dum de episcopis aliquot deponendis, ac Bernardo filio ex concubina regni hærede instituendo pontificis auctoritate meditabatur), ut habent *Annales Lambeciani* (*Script. Ital.* tom. II par. II, pag. 95), deficit in itinere. Regis « fraudulenta consilia, aiunt *Annales*, Deinutu dissipata sunt. Nam pontifex Romanus ab Urbe digressus, et Eridanum

flumine transit, vitam præsentem finivit; sepultusque est in monasterio Nonantulas. » Apud Anastasium locus ipse indicatur: « Super fluvium Scultinna (Panarum) in villa, quæ Viulzachara nuncupatur (sect. 642). » Quam villam Muratorius 291 deprehendit (*Annal.* 885) vocari hodie Sanctum-Cæsarium, parumque inde dissitum territorii Mutinensis pagum Spilambertum, ubi Adrianus III diem obiisse dicitur: « In locum, qui Spinum Lamberti vocatur, vitam finivit viii Id. Jul. et ad ecclesiam monasteriumque beati Silvestri, quod Nonantula dicitur, perductus honorifice sepultus est. » Post quæ de Adriani primi rebus gestis pergit dicere, et Carolum Magnum cum Carolo Calvo confundens, historiarum duorum regum, totidemque pontificum absolvit.

IV. Hujusmodi scribendi genus tanto cum posteriorum incommodo, damnaandum sane ac rejiciendum omnino est. Si qua autem monumenta interseruntur, quorum fides aliunde integra peti possit, amplecti ea oportet, quod ego nunc facio ad consecrationis libertatem per ea tempora demonstrandam. Continuo igitur post decretum electionis, ordinationem, seu consecrationem fieri consuevisse argumento est indiculus, quem initio ordinationis emitti constat ex Anastasio (sect. 587) contra Joannem Ravennæ archiepiscopum: « Nec mirum, inquit, cur postea ista fecerit, qui cautiones et indiculos, qui soliti sunt ab archiepiscopis Ravennatibus in scrinio fieri in initio consecrationis suæ, more Felices decessoris sui falsavit. » Perinde enim tum fieri tam in electione episcoporum quam in ordinatione pontificum, formulæ ipsæ doceant, quæ exstant in libro Diurno; hoc nihilominus cum discrimine, quod pontificia consecratio inter *Kyrie eleison* et *Gloria in excelsis* expeditur; episcopalis non ita. Idcirco est apud Gratianum (Cap. *Quod sicut*, De electione, § *Super eo*): « Quum solus Romanus pontifex, qui ante hymnum angelicum consecratur, et postmodum ipse missarum sollempnia incipit, et periclit consecratur, in die consecrationis suæ valeat ordines celebrare. » Cæterum tam indiculum, quam duas sequentes professiones, in consuetudinem ivisse certum est, earumque loco adhiberi ceptam formulam, quam Garnerius (*Dhurn.* p. 26) confert cum indiculo, de quo nuper. Ejus principium, *Ego N. S. R. E. diaconus, vel presbyter, vel episcopus card. electus*, necnon collegium *coepostoli Pauli* citra sæculum nonum illam differunt. Nam prima electio Rom. pontificis ex episcopo facta est, contra apostolicæ sedis disciplinam, anno 891, cum Portuensis episcopus Formosus ab ecclesia sua violenter abstractus, et ad Petri cathedram evectus, horrida sui cadaveris depositione terrorem aliquandiu incussit cæteris, ne ex episcopali ordine illic proveherentur. Collegium vero Pauli introductum fuit per idem tempus, tametsi doctrinæ potius quam 292 auctoritatis ratio habita fuisse videatur. Paulum siquidem vas electionis electum a Christo Domino, et doctoris gentium appellatione insignem, summæ auctoritatis collegam esse datum Petro nec traditione, nec Scriptura, nec Patrum testimoniis comprobatur.

V. Professionis apud Ivonem, Gratianum, Antonium Augustinum, et Baronium celebris modicam eam partem, qua Paulus introducit, conferre cum indiculo, qui per nonum sæculum vigeat, abs re non erit. Indiculus igitur sic fuit: « Hanc veræ fidei rectitudinem quam, Christo auctore tradente, per successores tuos atque discipulos usque ad exiguitatem meam perlatam, in tua sancta Ecclesia reperi, totis conatibus meis usque ad animam et sanguinem custodire, temporumque difficultates cum tuo adjutorio toleranter sufferre. » Professio vero, cujus ætatem Garnerius non recte constituit nono sæculo, eadem hunc in modum profert: « Sed veræ fidei rectitudinem, quam Christo auctore tradente per te, et beatissimum tuum coepostolum Paulum, et per

A discipulos successores vestros usque ad exiguitatem meam prolatam in tua sancta Ecclesia reperi, totis conatibus usque ad sanguinem custodire. » Alia profecto inveniuntur inter *indiculum* et *professionem* discrimina: illud vero præ cæteris notatu dignum videtur, quod ubi in indiculo sex tantum generalia concilia probantur, in professione octavum quoque accipitur, quod Adriano II celebratum est Constantinopoli anno 869. Quæ res non minus posteriorem ætatem professioni quam indiculum in præfata consarcinatione existentem Adriano primo vindicat, ita ut auferatur omne dubium, quin anno 772 cum idem consecratur Romanus pontifex, continuo post decretum libere ordinatus fuerit.

VI. Hinc est quod neque ad exarchum electionis sancti Zachariæ decretum est missum; neque extincto Exarchatu ad principem, Stephani II, neque Pauli fratris ejus, qui ante ordinationem schismate dilatam, societatis et amicitie Francorum satagens, missos ac litteras de fraterna morte siquæ electione ad Pippinum direxit; neque invasoris Constantini, qui, sacrilega consecratione peracta, scripsit pariter Pippino; nec denique Stephani III cui successit Adrianus, hujusque successoris Leonis III per totum octavum sæculum, annis sexaginta, aut Ravenna, aut Constantinopoli confirmatio decreti petita est. Decretum vero ipsum nullatenus immutari debere sancitum fuit ab Stephano eodem in concilio, de quo satis est dictum in Admonitione ad ejus litteras. Decreti verba valde perspicua hæc sunt: « Et ita more solito decretum 293 facientes, et in eo cuncti pariter concordantes subscribere debent. » Et subiungit quod maxime attendi debet: « Hoc itaque et in aliis ecclesiis sub divini judicii obtestatione decernimus observandum. » Quare Adrianus Carolo regi ostendens (ep. 95, al. 71) adversus turbida quorundam ingenia nullas ei partes esse in Ravennatis archiepiscopi electione: « Qui, ait, cum juvenitute decreti omnium manuum subscriptione roborati ad nostram apostolicam sedem occurrerant, proprium sibi antistitem consecrandum, sicut et nunc canonice factum est. » Hactenus de consecratione ex monumentis certis in consarcinatione Nonantulana existentibus.

VII. Ex dictis de summa libertate ordinationis Romani pontificis summa item libertas dominationis sanctæ sedis in Urbe et ejus ducatu evincitur. Si enim obsequium omne erga exarchum quandiu stetit et postmodo erga principem desit, nulla igitur Romanis cum imperio necessitudo fuit, Romanæque ditionis administratio penes pontificem et Romanos erat. Nihilominus litteræ Adriani hujusmodi dominationem luculenter adeo testantur, ut illationibus non sit opus ad rem tenendam. Jam vidimus sub ipsa initia patriciatus Pippini regis datumque ab eo diploma donationis Exarchatus et Pentapolis, antequam Stephanus II iniret civitatum possessionem, queri pontificem quod Langobardi *aliquas civitates nostras* in provincia Romana invaserint (ep. 8, al. 4). Ita etiam successores, ubi de aliqua ex iis civitatibus loquuntur, *nostras* eas dicunt. Ex Adriani autem epistolis plurima ejusmodi suppetunt exempla. *Hanc nostram Romanam civitatem* (ep. 57, al. 59) appellat sedem regalis sacerdotii, ut *civitatem nostram castelli felicitatis* vocat unam ex Tusciæ Langobardiarum urbibus, quas donarat Carolus (epist. 55, al. 40). *Nostros Romanos* a calumnia vindicat, et *naves Græcorum gentis in portu civitatis nostræ Centumcellensis comburi* se fecisse ait littoriis infestas (ep. 63, al. 65). Eademque prorsus appellatione res in *territoriis nostris* sitas, et *territoria nostra* nominat, ubi de Exarchatu agit (ep. 83, al. 84) qua loca et res Romani ducatus. Insuper de ecclesiastica ditione iisdem loquitur vocibus, quæ de amplissima ditione Caroli; perinde enim *vestros fines, vestras partes, ac nostros fines, nostras partes* utriusque domini regiones appellat (ep. 84, al. 91). Summa est pari auctoritate pontifices dominatos esse in Urbe et ejus ducatu,

atque in exarchatu et Pentapoli, cujus rei testes sunt locupletissimi epistolæ quas versamus. Discrimen tantummodo in utriusque **294** ditionis origine reperitur, nam Romana 25 fere annis antiquior est altera. Titulus quoque domini est varius: nam Roma et ejus ducatus ex populorum voluntate in pontificis ditionem venit; exarchatus vero et Pentapolis ex donatione.

VIII. Patriciatus voce Adrianus utramque ditionem lucente distinguit; Romanæ enim patricium appellat Carolum, et exarchatus ac Pentapolis divum Petrum. (ep. 97, al. 85). Verba ipsa proferam: « Honor, inquit, patriciatus vestri a nobis irrefragabiliter conservatur, etiam et plus amplius honorifice honoratur; simili modo ipse patriciatus beati Petri fautoris vestri tam a sanctæ recordationis domno Pippino magno rege genitore nostro in scriptis in integro concessus, et a vobis amplius confirmatus, irrefragabili jure permaneat. » Quidnam comparatione ista patriciatus Adrianus velit, per se patet. Petrus enim in cælis habitans nonnisi protector aut defensor sui successoris in administratione provinciarum esse poterat. Talemque fuisse Carolum Romæ et ducatus immensa testium interterritorum serie comprobari posset; satis tamen erunt duo apud Ducangium in Glossario (V. Patricius). In Capitulari 1, an. 769, et Aquisgran. an. 789, Carolus dicitur: « Rex regni Francorum rector, et devotus sanctæ Ecclesiæ defensor, atque adiutor in omnibus apostolicæ sedis. » Hugo Flaviniacensis in Chron. p. 225: « Non debere regem imperatoris filium, qui non sine causa gladium portaret, qui Romanæ reip. patricius, tutor et defensor esse deberet, tantum pati Ecclesiæ Dei conculcationem. » Idcirco pontifex in laudata epistola eundem honorem exigit a Carolo erga patricium divi Petri, qui ipse Caroli patricium prosequabatur. Deinde pergit dicere: « Quia sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus, ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneant servitio, ita et vos simili modo quicumque ex nostris hominibus ad vos venerint, » etc. Nam summam eamdem fidem, ac benevolentiam erga apostolorum principum tutorem et defensorem donationis Pippinianæ ab eo confirmatæ servandam esse ait a Carolo, quam ipse Carolo servabat tutori ac defensori apostolicæ sedis, ut perspicue Paulus I eum appellat: « Ecclesiæ tutorem » (ep. 27, al. 37) et alibi passim protectorem ac defensorem nuncupari ostendi in notis ad hæc epistolas.

IX. Quod si forte aliquando Carolus quidquam juris sibi arrogare tentavit *pro sui patriciatus honore*, ut suggestum ei fuerat ab **295** adversariis apostolicæ sedis, pontifex suaviter restitit, suosque terminos patriciatum excedere non permisit. Rei exemplum suppetit ex iisdem Adriani epistolis (93, al. 71). Suggestebatur Carolo Ravennæ archiepiscopum eligi debere coram misso regio. Negat pontifex, et ad patriciatus honorem quod attinet, « Nullus homo, inquit, esse videtur in mundo, qui plus pro vestre regalis excellentiæ decertare molitur exaltatione quam nostra apostolica assidua deprecatio; et sicut in nostris præcordiis nisibus totis ubique super omnes vos honoravimus et honoramus, ita amplius ac amplius honorem regni vestri præcellere omnibus, qui in mundo esse noscuntur: verumtamen et de ipsa benevolentia, quam in vestrum gerimus culmen honoris, in universo innotuit mundo, sicut nempe omnibus patet; quia die nocturne in confessione fautoris vestri beati Petri non intermittimus fundere preces. » Hujusmodi alia et in prædecessorum et in Adriani epistolis multa inveniuntur. Quare evidens est patriciatum, quem alibi videre est appellatum *vestram regalem tuitionem* (ep. 83, al. 84), in eo situm fuisse, ut sancta sedes defenderetur sub præmiis cælestis (quod nostri ævi eruditissimus aliquot extra Italiam terrena sapientibus modicum videtur) et de adversarii victorie in hoc mundo per sancti aposto-

lorum principis adiutorium, assiduis publicisque pontificis et Romanorum precibus ante ejus confessionem imploratum. Hac una spe illectos Pippinum et Carolum Francorum reges longe lateque amplificasse apostolicæ sedis ditionem invenio; ut domini quidquam sibi aut arrogasse, aut reservasse, præterquam in Spoleti et Tusciæ ducatibus, nusquam legitur.

X. Cum autem hujusmodi patriciatum Gregorius III exhibuisse dicatur Carolo Martello, et Stephanus II certissime contulerit Pippino ejusque filiis anno 754, ab iis igitur temporibus pontifex dominabatur Romæ, quippe cujus defensionem Francorum regibus commendavit. Defensionem, inquam, non dominium: jus enim istud erat imperatorum, et cæremonia ipsa qua creabantur ab imperatore patricii, id patriciatus genus amovet ab Stephano II, qui primus omnium eo nomine insignes fecit reges Francos. Nec longe petenda eadem est, namque ex ipso Codice Carolino (ep. 91, al. 88) non obscurum exemplum suppetit, ducis nimirum Beneventani Arichisi, qui ab imperatore eam dignitatem avebat assequi, tametsi morte preventus spem fallacem reliquit Græcis. Imperator itaque « emisit illi **296** suos legatos, scilicet spatharios duos in ditionem Siciliæ ad patricium eum constituendum, ferentes secum vestes auro textas, simul et spatham, vel pectinem, et forcipes, sicut illi, prædictus Arichisus indui et tonderi pollicitus fuerat. » De hac dignitate ejusque indole plurima congestit Ducangius in Glossario quæ ad rem non faciunt; plurima etiam Pagius (an. 740, n. 4 seqq.), Petri præsertim de Marca opiniones adoptans super patriciatu Romanæ Ecclesiæ. Ea vero nihil moror, quia falsa admiscetur veris, et quæ vera sunt exaggerantur. Et sane in antiquis Francorum annalibus ab anno 741 ad 793 qui tanti apud omnes habentur (Canis. tom. II, part. II, p. 40), anno 754, hæc referuntur: « Supradictus apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in regem (nam an. 740 a Bonifacio unctionus erat) et cum eo conjunxit duos filios dominum Carolum et Carlmannum in reges. » Perinde Fuldenses an. 753: « Honorifice exceptus apud Parisios, duos filios ejus Carlmannum et Carlum unxit in reges. » Cum iisdem congruentia apud Anastasium leguntur (sect. 244): « Christianissimus Pippinus ab eodem sanctissimo papa Christi gratia cum duobus filiis suis reges uncti sunt Francorum. » Post hujusmodi solemnem inaugurationem testis est hic Codex Carolinus, necnon Adriani gestorum scriptor apud Anastasium (sect. 294, 296) reges illos esse appellatos patricios. Id vero nominis sui dignitatis aut ex sacramento per eosdem reges emisso dum inungebantur se Romanam Ecclesiam defensuros, aut ex pacto inito cum pontifice ante unctionem provenerit, patricios eos Romanorum exinde fuisse nullum dubium; solemnem autem cæremoniam creatos nusquam reperitur. Ea propter qui ejusmodi patriciatu aliud tribuunt, præter Romanæ Ecclesiæ defensionem, magno in errore versantur. Et qui Romanum pontificem non vident principem sanctæ reip. cujus defensionem contra Græcam impietatem et Langobardorum invasiones committit Franciæ regibus, corporeis oculis mentisque acie capti esse videntur.

XI. Nec Roma solum cum suo ducatu, sed exarchatus etiam et Pentapolis a Græcis impiis defece-
rant, adhæserantque pontifici, ut dictum est alibi; attamen ditionis pontificiæ partem eæ provincie non fecerunt, nisi post Pippini donationem, quæ incrementi apostolicæ ditionis initium fuit. Ea vero donatio, ut ex litteris prædecessorum Adriani didicimus, aliqua ex parte aut invasione aut detentione Langobardorum minuta, in sanctæ sedis possessionem integram usque **297** ad annum 774 non pervenit, cum Caroli regis virtute subactis Langobardis, rege eorum Desiderio capto, filioque hujus Italia pulso, rerum potiti sunt Franci. Eginhartus de exitu belli Italici, quod Carolus Adriani precibus susce-

C
D

D

XI. Nec Roma solum cum suo ducatu, sed exarchatus etiam et Pentapolis a Græcis impiis defece-

ptum eo anno confecti, ita loquitur (cap. 6): «Filius tamen huius belli fuit subacta Italia, et rex Desiderius perpetuo exilio deportatus, et filius ejus Adalgisus Italia pulsus, et res a Langobardorum regibus ereptas Adriano Romanæ Ecclesiæ rectori restituere:» Etenim Romanus veniens primum omnium Pippini genitoris sui donationem non modo confirmavit, sed super corpus beati Petri subitus Evangelia quæ ibidem osculantur collocavit, ut est apud Anastas. (sect. 319); et uti Adrianus Carolo in mentem revocat (ep. 54, al. 51) Ravennatis archiepiscopi audaciam accusans: «Dum ad limina apostolorum profectus es, ea ipsa spondens confirmasti, eisdemque Dei apostolo presentialiter manibus tuis eandem offeruisti promissionem.» Et sepe alibi, quod patebit in notis. Quæ autem de regno Langobardorum sui juris facto tum addiderit in suo diplomate non ita certum: nam quater omnino Carolus Romanus venit, ter Adriano pontifice, an. 774, 781, 787, et semel Leone III, 806. Id certum, quod civitates Tusciæ Langobardorum ad primam protectionem pertinent; anno siquidem 776 (ep. 55, al. 60), Adrianus nuntiat Carolo, Reginaldum Clusinum ducem hostilia commisisse in una ex iis civitatibus, quam nostram appellat. «Per semetipsum cum exercitu in eandem civitatem nostram Castelli Felicitatis propeans, eosdem Castellanos abstulit.»

XII. Eadem occasione Carolum obtulisse beato Petro et Tusciam regalem quæ a Lunis incipit, et Spoletanum ducatum, nullus dubito. Etenim de Spoletano ducatu perspicue loquitur Adrianus (ep. 56, al. 58) in suis litteris ad Carolum: «Quia et ipsum Spoletinum ducatum vos presentialiter offeruistis protectori vestro beato Petro principi apostolorum per nostram mediocritatem pro animæ vestræ mercede.» De Tuscia autem regali tametsi minus aperte loquitur tamen et petens removeri Clusinum ducem (ep. 55, al. 60), et duci Lucensi præcipiens ut Græcis piratis sua navigia objiciat (ep. 65, al. 65) juris nescio quid in eo ducatu exercet, quod in reliquis Italiæ regni partibus exercere non reperitur. Quamobrem integra donatio Caroli apud Anastasium designata per fines, «A Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berecto, deinde in Parma, deinde in Regio, exinde 298 in Mantua atque in monte Silicis, atque provincia Venetiarum, et Istria;» integra, inquam, donatio insecit admodum uti falsa respiciat a nonnullis: quia nempe oblationis vocabulum anteceps sæpiusque adhibitum in Codice isto pro donatione, nullum videtur discrimen inferre inter ea quæ divo Petro sunt oblata, supremo dominio retento, cujusmodi sunt ii ducatus Tusciæ et Spoleti, atque illa quæ una cum suprema potestate divo Petro ejusque successoribus sunt donata amplificandi ergo apostolicæ sedis ditionem. Attamen quis de nulla eorum ducatum civitate æque sollicitos videns pontifices nullamque nostram appellare, discrimen non sentit? Extra omnem aleam rem ponit diploma Ludovici Pii, quem unus tantum aut alter ex nostris scriptoribus commentitium ineptissime pronuntiavit: «Quando, inquit, idem pontifex (Adrianus) eidem (Carolo) de superscriptis ducatibus, id est Tuscano et Spoletino, suæ auctoritatis præceptum confirmavit. Eo scilicet modo, ut singulis annis predictum censum ecclesiæ beati Petri apostoli persolvatur.» Itaque census tantummodo ex iis ducatibus sancto Petro oblati exigere debebant pontifices, nec de administratione quidquam ad eos pertinebat. At contra in Tuscia Langobardica (quidquid sit de ea Campaniæ parte quæ civitates a Carolo donatas continebat) et in territorio Sabiniensi, quod serius ocios donatum fuisse ab eodem Carolo testantur Adriani litteræ 67, 71, 72, 73, al. 69, 56, 76, 78, jus summum erat sanctæ sedis, ut in exarchatu et Pentapoli: hæc siquidem duæ provincie donationis erant Pippini a Carolo filio confirmatæ et Langobardorum

A regno exciso plenissime vindicatæ; cætera omnia Caroli ejusdem donationem efficiunt.

XIII. Hanc equidem Adriani litteris, quæ mox sequuntur, comprobant per partes, cupio ut lector animo præcipit integræ ex charta divisionis regnorum Caroli inter filios. Ubi enim agit de regno Pippini inter fratres dividendo, si forte iis præmoriatur, ita decernit: «Ab ingressu Italiæ per Augustam civitatem accipiat Carolus Elborejam, Vercellas, Papiam, et inde per Padum fluvium termino corrente usque ad fines Regensium, et ipsam Regium, et Civitatem Novam, atque Mutinam, usque ad terminos sancti Petri.» Non alios hodieque habet sancta sedes. Prosequitur divisio: «Has civitates cum suburbanis, et territoriis suis, atque comitatibus, quæ ad ipsas pertinent, et quidquid inde Romam pergenti ad levam respicit de regno quod Pippinus habuit, una cum ducatu Spoletano, 299 hanc portionem, sicut prædiximus, accipiat Carolus. Quidquid autem a prædictis civitatibus vel comitatibus Romam eunti ad dextram jacet de prædicto regno, id est portionem quæ remansit de regione Transpadana, una cum ducatu Tuscano usque ad mare Australe, et usque ad Provinciam, Ludewicus ad augmentum sui regni sortitur.» Profecto qui ducatum Tuscanum hac in divisione nominari audit, quem totum in donatione per fines comprehendit vidit, paradoxum hæc sapere arbitratur; secus si eum ducatum una cum Spoletano apostolorum principi oblatum meminerit, at supremo jure retento. Recte enim liberalitatem Caroli erga sanctum Petrum, cui oblatum fuerat, donationi insertus demonstrat, et merito inter provincias regni Ludovici recensetur, quia censu tantum soluto sanctæ sedis, supremum jus regis erat. Itaque hæc satis sint de incremento ecclesiasticæ ditionis, quod infra enucleatius expendendum erit. De collectione enim canonum nonnihil dicam necesse est, quod Adriani litterarum auctoritate (70, al. 96; 78, al. 72, et 82, al. 97) quæ ad Zachariæ epistolam animadvertet, confirmet ipsamque collectionem prodit.

XIV. Cum rex Carolus Romæ primum fuit anno 774, ita enim cum melioribus sentiendum mihi videtur, tanti non habuit Adrianus temporalia negotia (licet male feriatus scriptor nuperus horum tantummodo et pontificem et regem stategisse autemet) ut præcipue de instauranda Gallicana Ecclesiæ non cogitaret. Ante annos triginta rem tantam cooperat Bonifacius Moguntinus: at provincias ecclesiasticas adeo turbatas invenit, ut parum ipse profecerit; neque Adriano pontificatum adepto ex metropolitibus plures quam duo honorem pristinum assecuti fuerant. Quamobrem regi amico et pietate insigni duos exhibuit codices, qui ad rem tanti momenti perficiendam adjumento essent. Primus notitiam exhibebat provinciarum septemdecim, quæ tum metropoles singulas, tum episcopales sedes unicuique subjectas numerando recensebat; cujus exemplum ex Cod. Vat. num. D 1538, prodiit in lucem studio Emmanuëlis a Schestrate (de antiq. Eccl. tom. II, p. 643) cum hoc titulo: «Iste codex est scriptus de illo authentico, quem dominus Adrianus apostolicus dedit gloriosissimo Carolo regi Francorum et Longobardorum ac patrio Romanorum, quando fuit Romæ.» Alter codex concilia sex generalia ante id temporis celebrata, et Græcorum canonum compendium continebat, ut docet titulus ex editione Labbei et aliorum, ac præcipue Canisiana elegantissima ex 300 recensione Basnagii (Ant. lect. tom. II, part. I, p. 266) qui est hujusmodi: «Incipit compendiosa traditio canonum Orientalium, sive Africanorum, quos beatus Adrianus papa in uno volumine cum superioribus conciliis ad dispositionem Occidentalium ecclesiarum Carolo Romæ posito dedit regi Francorum et Longobardorum ac patrio Romanorum.» Primus quidem codex huc non spectat, nisi quatenus pontificis ac regis præcipuam sollicitudinem Ecclesiæ Francorum

atque ecclesiasticæ disciplinæ instaurandæ testatur. pontificis nimirum, quia eodem tempore « omnibus archiepiscopis et episcopis » encyclicam scripsit, « ut habeat unaquæque metropolis civitates subditas, quas beatus Leo et alii prædecessores ac successores ipsius post Chalcedonensem synodum singulis metropolitibus distinxerunt, » quemadmodum Bertherium monet metropolitam Viennensem (Labbe, *Concil.* tom. VI, p. 1888), et quandiu vixit de eadem re egit cum Carolo. Quod vero ad hunc attinet, tot capitularia placita et episcoporum concilia, quæ sunt perpetua religionis ac pietatis monumenta, nulla unquam oblivione delenda, quanta in sollicitudine ecclesiasticarum rerum semper fuerit optimus iste princeps ostendunt. De altero igitur codice de quo ad sancti Zachariæ epistolam sum locutus, laudatæ Adriani litteræ me admonent ut dicam iterum.

XV. Tres in iisdem canones laudari video ex conciliis Græcis, Chalcedonensibus 18 et 21, ac primum Antiochenum; illi a collectione Dionysiana non multum discrepant, si latina versio attendatur; secus, si numerandi ratio. Antiochenus versionem etiam propriam accedit, ad numeratio eadem ac priorum. Quare dubitari non potest quin apud sanctam sedem unumquodque concilium suam aciem doceret; ac proinde nulla dum collectio esset, qua uteretur ne in ecclesiasticis quidem iudiciis, quod nono sæculo certe fieri Leo IV est testis, ut dixi ad laudatam epistolam Zachariæ. Id confirmatur canone 8 codicis Africani in altera ex iis epistolis laudato (ep. 78, al. 72); non enim iuxta canonem (ita enim appellabatur Romana collectio, cuius meminit Leo IV) seu iuxta Breviarium Cresconii canon ille octavus appellatur *Carthaginensis*, quemadmodum fit etiam in compendiaria illa traditione Græcorum canonum Adriani, sed luculente *Africanus*. Cumque idem canon sit sextus concilii Carthaginensis II, si quis citatum ab Adriano diligenter cum codicis Africani 8 et Carthaginensis concilii 6 conferat, variantem huius lectionem comperiet; at tantum cum codice Africano convenientiam deprehendet, ut ne litteræ quidem unius discrimen appareat. **301** Collectionem igitur seu codicem Africanorum canonum præ manibus habuit Adrianus, quem nos seri posterì Græco Latine habemus bis a Justello editum, et majori cum diligentia a Labbeo (*Conc.* tom. II, pag. 1041). Huc accedit ex duabus aliis epistolis multiplex comprobatio et Scripturæ locis, et ex sanctis Patribus Athanasio, Gregorio Nazianzeno, Amphilochio, Gregorio Nysseno, Joanne Chrysostomo, Augustino, Hilario Pictaviensi, Leone Magno in sermonibus, Proterio ad Leonem de Paschate, Fulgentio, aliisque quorum auctoritates non referuntur.

XVI. Quæ cum ita sint, quam collectione nentur Romani pontifices octavo etiam sæculo patere arbitror. Sacra scilicet bibliotheca per bibliothecarium et scriniarios iis suppedabat quæ identidem necessaria erant. Nec dubitandum quin conciliorum præsertim generalium ulla alia versio latina adhiberetur præter eam quæ in bibliotheca erat. Nam summa cum diligentia latine omnia facta esse testatur Anastasius in præfatione septimi concilii ad Joannem VIII: « Nulla ratione, inquit (Labbe, *Concil.* tom. VII, p. 29) octava dicitur vel teneri poterit, ubi septima non habetur: non quod ante nos minime fuerit interpretata, sed quod interpretes pene per singula relicto utriusque lingue idiomate adeo fuerit verbum et verbo secutus, ut quid in eadem editione intelligatur, aut vix aut nunquam possit adverti, in fastidiumque versa legentium pene ab omnibus hac pro causa contemnatur. » Et paulo infra de canonibus apostolorum loquens, verba ipsa usurpat Dionysii Exigui in præfatione ad suam collectionem, quare hanc ipsam in bibliotheca esse intelligimus. Hinc est quod canonem Antiochenum laudat Adrianus non multum discrepantem a Dionysiana versione; quod etiam de duobus Chalcedonensibus

A facit, tanta licet similitudo cum Dionysianis non appareat. Etenim num petiti omnes fuerint ex Cresconiana collectione quæ Dionysii versionem secuta est, an aliunde ex fonte eodem dimanantes, disquirere otiosum esset; nam certum scimus Græcos omnes canones, præter quam conciliorum generalium, Dionysianæ collectioni acceptos referri. Quæri posset cur Chalcedonenses qui ad generale concilium attinent et ipsi Dionysianam collectionem sapiant? Quæ super re Nat. Alexander vir doctissimus non leviter, nec semel erravit (sec. v, diss. 15, art. 4); nam Gelasium, Pelagium II et Gregorium Magnum, tanti nominis pontifices usos esse canonibus Chalcedonensibus contendit, non animadvertens laudari ab iis tres solos illos canones, quos Marcianus proposuit, Patresque confirmarunt in fine actionis 6 (Labbe, *Conc.* tom. IV, p. 609) qui a versione Dionysiana **302** omnino discrepant, ut conferenti planum fiet. Eodem ante octavum sæculum, ubi laudatos, quantam ego diligentiam adhibuerim, prorsus alios comperi ab iis qui in Dionysianam collectionem sunt relati.

XVII. Cum vero iidem postmodum recensiti fuerint actione 15 inter ceteros locosque teneant quartum, tertium, et vicesimum, si octavo sæculo et sequentibus iuxta versionem Dionysianam occurrant, non est mirandum: semel quippe accepta ab apostolica sede collectio Græcorum canonum, et tres Constantinopolitanos ac reliquos Chalcedonenses ab ea rejectos adhibere fas erat; et tres Chalcedonenses prædictos apud eandem jamdum celebres tam ex codice ejus concilii qui servabatur in bibliotheca, quam ex prædicta collectione usurpare erat licitum. At errat Hinemarus et cum eo Natalis, ubi sancti Gregorii, homil. 17 in Evang., locum, « sacri canones simoniacam hæresim damnant, » ad secundum Chalcedonensem referunt. Gregorius enim haud loqui hic videtur de canonibus conciliorum, sed de sacre Scripturæ auctoritate, quam Siricius, Innocentius, alique antiqui pontifices vocant *regulam*, *ecclesiasticam regulam*, *apostolicam scripturam*, *apostolicas traditiones*, *apostolicos canones*, ut notat P. Constant. (*Ad Sirici ep.* 10, p. 699). Suntque argumento plures ejus Regesti epistolæ (lib. vii, ep. 111; l. ix, ep. 40, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57; l. x, ep. 32, et l. xi, ep. 48): in earum quippe singulis de hæresi simoniaca loquitur Scripturæ auctoritate, non secundi canonis Chalcedonensis. « Apostolica detestatione damnata » ait ab ipsa origine; ab ipso apostolorum principe, « qui primam damnationis sententiam contra Simonem protulit; » eliminatam ab Ecclesia esse docet, et similia horum ubique profert. At ponamus Gregorium meminisse canonum conciliorum: nonne Sardicen., can. 2, legitur de ordinatione episcopi: « potuisse paucos præmio, et mercede corrumpi? » Nonne apostolorum can. 50 decernit: « Si quis episcopus, aut presbyter, aut diaconus per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, dejectus ipse et ordinator ejus? » Non me latet sanctam sedem perinde apostolicos canones aversatam esse ac Chalcedonenses; quædam tamen constituta pontificum inde clanculum profecta et Dionysii et Cresconius in sua quisque præfatione testatur.

XVIII. At de Chalcedonensibus secus est. Nam præterquam quod nullus eorum ante clanculum, aut propalam adhibitus ante octavum sæculum invenitur, Anastasius Bibliothecarius huiusmodi rerum testis integerrimus ita in epistola ad Joannem diaconum (Labbeus, *Concil.* tom. V, p. 1770) ad rem loquitur. « Ne videamur tam sanctam, tamque **303** reverendam synodum (vi generalem) accusare vel temere reprehendere, licere nobis opinamur de illa sentire, quæ sanctos Patres nostros de Chalcedonensi magna synodo sensisse non ignoramus. Quorum unus, sanctus videlicet papa Gregorius, usque ad prolationem tantummodo canonum hanc suscipiendam fore signavit. » Etenim post actionem 14 legati pontifici sen-

tientes eadem adversus sanctam sedem tractanda esse, quæ in reprobatis Constantinopolitani canonibus, discesserunt: quare Leo Magnus, quæ acta erant ante actionem 15 probans, rejecit cætera. Cum vero a Gregorio III tempore Cresconii collectio usui esse cepisset, eaque Zacharias et Stephanus II Francorum disciplinam pessumdatam restituere conati sint, ac Stephanus III quinquaginta apostolorum canones suscipiendos esse decreverit, factum inde est ut Adrianus, apostolicæ sedis antiquum morem non prætermittens, prædecessorum vestigiis insisteret. Animadvertendum tamen quod aut ipse, aut ex prædecessoribus aliquis canones Chalced. concilio addendos voluerit: cum sex generalia concilia, simulque compendium Græcorum canonum dedit Carolo ad instaurandam Franciæ ecclesiarum disciplinam, generalia exhibuit integra cum suis canonibus: idcirco nec Nicæni, nec Constantinopolitani, neque Chalcedonensis generalium conciliorum canon ullus in eo compendio existit. Tametsi et in Dionysiana et in Cresconiana collectione, et in canone seu collectione apostolicæ sedis, quæ nono sæculo emerit, generalium quoque conciliorum canones recenseantur.

XIX. Duas vero causas tantæ varietatis esse nemo non videt. Primam quia nondum ulla erat sanctæ sedi collectio propria, alteram quia ex sacra bibliotheca, quæ concilia et privatas collectiones continebat, adeoque magnæ collectionis instar erat, quidquid pro re nata opus esset decerni suppeditabat. Quam rem (nequidquam se torquent antiquæ alienj collectionis Romane assertores) perspicue probat altera ex his duabus causis. Et vero si sanctæ sedi erat collectio propria, quidni canones tum generalium tum localium conciliorum simul collectos exhiberet pontifex, ut expeditiori quam fieri posset via Ecclesia illa instauraretur? Quidni localium canones, quos ab aliis omnibus generalium secrevit, integros saltem traderet? Quia nempe Adriani tempore codex canonum, seu collectio, seu canon apostolicæ sedis nondum emergerat. Idcirco integros tradit canones generalium conciliorum, cui rei Constantinopolitana ambitio nihil ut olim obstabat: at localium, quorum multi sanctæ sedis disciplinæ adversabantur, mutilos, emendatos, in compendium 304 reductos, aliquot etiam prætermisissos exhibet. Præterea principio Sardicensium et Africanorum canonum generali admonitione omnes, quicunque compendiarum eam seriem viderint, sic pro suprema auctoritate prævenit: «Sed in his omnibus illa sequi debemus, quæcumque a Nicæno concilio et a sancta atque apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus.» Quidnam desiderari potest illustrius ad eludendos tot eruditorum conatus, qui veteris novique juris stabilendi ergo ad tuenda sua, disputationibus fere immensis falsitati patrocinantur? Est tamen documentum aliud luculentius, quo parum caute adversarii utuntur in rem suam, liber videlicet Actorum Silvestri, ejusque fetus duplex.

XX. Silvestri Acta propugnare ineptum esset, nam eruditi omnes, præque iis Baronius supposita agnoverunt (tametsi hic fode interpolata potius crediderit). Cum iisdem et ego sentio; at quid de iis fuerit Adriani ævo cui silentio præteream non video. Gelasii decretum celebre a doctissimis viris jam sæpe vulgatum, præcipue a Fontaninio in appendice ad Antiquitates Hortæ (p. 317, ex Cod. Vat. n. 495, fol. 101) inter libros recipiendos eos Actus recenset his verbis: «Item Actus beati Silvestri apostolicæ sedis presulis, licet ejus qui conscripsit nomen ignoretur; a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multe hæc imitantur Ecclesiæ.» Jam vero Adriano pontifice, qui tribus ferme sæculis a Gelasio distat, non modo nihil immutatum erat; sed liber qui appellatur Canones apostolorum inter apocryphos rejectus in eodem decreto Gelasii, ab apostolica sede recipiebatur ex decreto Stephani

III, in concilio Lateranensi an. 780, de quo satis est dictum in superioribus. Quare iis Actis Adrianus libere usus est et in epistola (59, al. 49) ad Carolum Magnum, et in alia ad Constantinum et Irenem (Labbe, Concil. tom. VII, p. 102) ut mox patebit. Interim ex suppositis hisce Actis, suppositum aliud opusculum profluxit, nempe Constitutum Silvestri in capita 20 distributum, cujus excerptum in libris Pœnitentialibus Theodori Cantuariensis et Eberti Eboracensis omnium manibus versabatur, quibus utique penitentialibus libris usus erat Gregorius III in suo libello de Judiciis. Alia præterea suppositio incertæ ætatis, quam nihilominus Nat. Alexander et meliores critici Isidoro Mercatori tribuunt, nec Romæ cognitam ante dimidium sæculi non contendent, ex Actis iisdem educta est, donatio videlicet seu edictum Constantini, quod genuinum fuit habitum a sancto Leone IX et aliquot successoribus per undecimum 305 Ecclesiæ sæculum. Cumque hæc duo opuscula ex eodem fonte dimanarint, necessario eadem de baptismo Constantini et reliqua expresserunt. Hinc factum est quod scriptores minus cauti, fortasse etiam plus in sanctam sedem animosi, quos inter Annalista Italicus (an. 776) conclamatae hujus donationis meminisse Adrianum putant in laudata epistola ad Carolum, antequam donatio ista emergeret.

XXI. At enimvero si Adrianus habebat ad oculos donationem illam ineptissimam, certe putida hæc legerit: «Ecce tam palatium nostrum, ut prædictum est, quamque urbem Romam, et omnes totius Italiæ et Occidentalium regionum provincias, et civitates præfatus beatissimo pontifici nostro Silvestro concedimus.» Quare igitur, post factam Caroli cum Constantino comparationem, pauca ista subiungit? «Sed et cuncta alia, quæ per diversos imperatores, patricios etiam et alios Deum timentes pro eorum animæ mercede et venia delictorum in partibus Thuscæ, Spoletis, seu Benevento, atque Corsica, simul et Sabiniensi Patrimonio beato Petro apostolo, sanctæque Dei et apostolicæ Romane Ecclesiæ concessa sunt, et per nefandam gentem Longobardorum per annorum spatia abstracta atque ablata sunt, vestris temporibus restituuntur. Unde et plures donationes in sacro nostro scrinio Lateranensi reconditas habemus.» Inde scilicet tom. III Carticij, qui leguntur principio libri Censuum Ecclesiæ Rom. proderunt in lucem sæculo XI, cum donationi Constantinianæ habebatur fides. At de ista in iisdem tomis nulla omnino fit mentio. Non nego Adrianum habuisse Actis Silvestri nimiam fidem, ubi ait de Constantino: «Per ejus largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia elevata atque exaltata est, et potestatem in his Hesperie partibus largiri dignatus est.» Verbum enim illud potestatem exaggerationis nescio quid redolet. Illud nego, quod Adrianus donationem viderit, eaque fretus ita scripserit. Mecumque, ut reor, omnes sentient, qui non Silvestro et successoribus, ut donatio habet, sed divo Petro et Romane Ecclesiæ factas donationes Adrianum testari audiet, nulla Romæ, nulla Italiæ, nulla Occidentis provinciarum mentione habita. Sed clariora ista fient ex alia epistola ejusdem pontificis ad Constantinum et Irenem.

XXII. Totam historiam ibi videas enarratam Silvestri latitantis in monte Soracte, visionis Constantini per somnum, admonitionis apostolorum de baptismo, uno verbo omnium, quæ hæc de re leguntur in supposita donatione, mira tamen cum varietate videas, Actusque ipsos 306 deprehendes ab Adriano descriptos usque ad verba illa: «Nec debere jam differre per Spiritum sanctum factam ostensionem piscinæ, quam istos promississe suæ salutis memorabat.» Quæ cum aliis multis a donatione exulant. Acta igitur Silvestri, de quibus eruditè Baronius (an. 315, n. 10 seqq., 324, n. 31 seqq.) et quæ apud sanctam selem et alibi recepta erant, pura puti in Adriani epistolis referuntur; ab auctore autem donationis fide interpolata suanque ad senten-

tiam accommodata deprehenduntur. Equidem Baronio haud assentior (an. 324, n. 97) qua nonnihil corrupta esse, et aliquibus superadditis depravata fateretur, imo cum eruditus nostri aevi eadem inter suppositiones ceteras rejicio; Adrianum tamen a falsa opinione vindico, dum Acta, quae uti tum licebat, secutum esse contendit, non autem indidem natam sequenti saeculo donationem mendacis atque ineptis refertam. Ante me hoc viderat Natalis (saec. IV, diss. 25, art. 2 et 3): reprobata enim ab se donationi seu edicto jam ab omnibus conclamato subjungit quae ipse attente consideravit: edictum illud nimirum vidisse primam lucem in collectione Isidoriana; ejus meminisse Hincmarum omnium primum; postea ex Romanis pontificibus Leonem IX, quem fuerit imitatus Petrus Damiani in *Disputatione synodali inter regis advocatum, et Rom. Eccl. defensorem*. Denique Anselmum Lucensem et Ivo nem illud adoptasse, quorum tamen auctoritati praefereundum jure putat pontificum Adriani et Nicolai I, necnon Anastasii Bibliothecarii, et Liutprandi episcopi Cremonensis altissimum de eo silentium. Ita card. Baronii, Joannis Morini, ac Petri de Marca levibus conjecturis expolis, ipsi Isidoro Mercatori, plaudentibus nostri aevi eruditus, edictum illud ascribit.

XXIII. At quicumque ejus auctor sit, Romanos pontifices sensisse fallaciam, testis est sanctus Gregorius VII, qui sancti Leonis IX nimirum credulitatem sus deque habens, edicti auctoritate ne semel quidem est usus. Occasio tamen multiplex eo se vertendi oblata est: et cum Hispaniae regnum antiquis constitutionibus beato Petro et sanctae Romanae Ecclesiae (non Silvestro et successoribus) traditum esse ait (lib. I, ep. 7; I. IV, ep. 28); et cum Orzocor judicem Calaritanum monuit, ut cum reliquis iudicibus de *Jure sancti Petri* in Sardinia conveniret (lib. I, ep. 41); et cum insula Corsica ex invasorum Soracenorum manibus erepta, ac Pisanum archiepiscopum misit, ut illam regeret (lib. V, ep. 4). Ad Hispaniam autem quod attinet, Baronius censet (an. 701, n. 16) ante invasionem beato Petro illud regnum esse oblatum ab aliquo ex piis regibus 307 Gothis, quod nusquam ego reperio; at undecumque Gregorius notitiam hauserit, censum tantummodo exquiri, quod oblationem non donationem designat. De insulis vero Sardinia, et Corsica, quas Carolinae donationis partem esse non eum latebat, a Ludovico Pio, Ottonibus, et Henrico I confirmatae loquuntur, ut eorum dominus. Si quando autem Silvestri Actis inhaesit, ut Adrianum fecisse vidimus, aut etiam donationi quae suo aeo jam adeo leviter hujus fallaciam tenuit; quare Constantino adjunxit Carolum, ceterosque bene de Ecclesiae meritis. Id luculenter discimus ex juramento quod Henrico proposuit (lib. IX, post ep. 4) ut reconciliationem promereretur: « De ordinatione vero Ecclesiarum, et de terris vel censu quae Constantinus imperator vel Carolus sancto Petro (non Silvestro) dederunt, et de omnibus ecclesiis vel praediis quae apostolicae sedi ab aliquibus viris vel mulieribus aliquo tempore sunt oblata, etc. » At de donatione quam imprudenter conjicitur Adriani aeo emersisse, eumque ac successores amplexos illam esse, jam satis multa. Etenim dicendum aliquid restat de altero Actorum fetu, seu constituto, quod inde multo ante donationem seu edictum profuderat, et cujus auctoritas magna erat Romae, et in Anglicana Ecclesia, ut patet ex libris Pœnitentialibus ab extremo saeculo Ecclesiae septimo.

XXIV. Hujusmodi constitutum putat Baronius (an. 324, n. 124) primo editum in veteri Cresconiana collectione; cum autem eo nomine donati sint plures codices, qui Gregorii etiam II constitutiones praefertunt, neque ille aetatem collectioni praescribit, neque ulli hominum statuendam esse arbitror in tanta rerum caligine. Unum id certo scimus, inter regulas praesulum Romanorum viginti capita ejus constituti primum locum occupasse in canone seu collectione

Romana, cujus meminit Leo IV (Labbe, *Conc.* tom. VIII, p. 32). Nam in Cod. Vat. num. 5748, qui inscribitur *Liber sancti Columbani de Bobio*, non nuda tantum nomina ut aliis in codicibus, sed ipsae constitutiones recensentur. Ita igitur de pontificum Romanorum decretis ad rem nostram: Silvester a Petro trigesimus quartus congregatis 277 episcopis capitula 20. Quare a quocunque et quovis tempore Silvestri decreta adjecta sint Cresconio, qui septimo exeunte saeculo florebat, ea nihil aliud sunt quam constitutum illud, quod ex Actis profudit, perindeque atque illa per octavum saeculum usui esse poterat; tametsi ejus excerptum ubique adhibitum videam, nullibi ex iis 20 capitulis ullum inveniam. Quapropter ad nonum saeculum differri oportere aiebam canonem, qui est 308 Romana collectio prima, quemque in iudiciis tantum esse adhibitum Leo IV testatur, sacrae bibliothecae usu in reliquis non neglecto, ut passim fieri constat. Rejuncta igitur collectione Romana ab octavo saeculo, nihil est quod eam in Adriani litteris exquiramus. Perinde est de Isidorianis mercibus, quas nono saeculo circumferri ceptas eruditi intelligunt, Figlinam tamen aut ignorant, aut ignorare simulant. Unus Blondellus pene attigit punctum, ubi ait suppositiones illas Franco-Germanicum auctorem redolere. Etenim ex summa omnium earum suppositionum constat, in provinciis Remensi et Moguntina post Ludovici Pii exauctorationem, et penas inde secutas contra episcopos ejus aliorumque delictorum reos natas esse, et sancti Isidori Hispaniensis collectioni optime, quam Hispanam vocamus, inepte adjunctas. At de iis alibi, nunc de ipsis Adriani epistolis dicendum est.

XXV. Novem et quadraginta eadem sunt, ac proinde totidem fere atque illae quae huc usque vidimus. Longe autem iis praestant, quia scriptae omnes post primum Caroli adventum in Italiam indeque ejectos Langobardos. Praeterea datae omnes sunt post ecclesiasticam ditionem ab eo late amplificatam eadem occasione primi sui adventus, anno videlicet 774, ineunte mense Aprili, cum solemnitatem Paschalem piissimus rex celebravit Romae. Quamobrem qui huc usque perspeximus donationem Pippinianam, Romanae provinciae seu antiquiori sanctae sedis ditioni adjunctam, sed nunquam integre ab ea possessam, quin etiam novis saepe invasionibus obnoxiam, metumque fere perpetuo tum ipsam, tum antiquiorem ditionem, ne urbe quidem excepta, agitatam, contraria his deinceps visuri sumus. Exarchatus et Pentapolis, seu Pippiniae donationis possessio integra, quamquam Ravenensis archiepiscopi audacia aliquandiu turbata, in Adriani epistolis perspicitur. Tuscia Langobardica, quae Romanae seu ducatus parti Transiberinae adjuncta eam conficit provinciam quae hodie audit Patrimonium, ibidem comperta erit. Cisterino ducatus territorium Sabinense et Beneventani ducatus civitates sex in Campania adjectas testantur eadem epistolae. Spoletanum denique ducatum factum tributarium sancti Petri ex Adriani litteris accipiemus. Indicia etiam nonnulla suppetunt, pari sorte usum esse ducatum Tusciae, quam appellant regalem. Ex vero ditiones, cum undecimo jam saeculo in potestate fere omnes essent apostolicae sedis, praeter Tusciae ducatum, ne tam antiquo haereant fundamento, ac proinde sit nefas easdem attingere, ars omnis omnesque industriae nervi a nonnullis adhibentur, ut fundamentum ipsum, quod 309 demoliri nequeunt, labefactent. Ad id epistolaris ordo comparat machinam maxime accommodatam, siquidem perpetuum chronologicum silentium ad collectoris incuriam accedit. Adeoque praefertendis postponendisque epistolis, ad optatum finem perveniri potest.

XXVI. Hanc rem praeter aliis fecisse Annalistam Italum (Tom. IV, ann. 775 seqq.) nemo ignorat: Carolum quippe promissis non stitisse unquam ejusmodi arte demonstravit. Cum vero quem sibi finem

proposuerit perinde omnes norint, ut suis videlicet anterioribus scriptis fidem adungeret, paucos sane inveniet, præter sectarios vulgusque imperitum, qui faciles præbeant aures historiae suæ. Et vero animadverti illud debet in primis, quod epistolæ istæ omnes in duas partes dividuntur: aliæ enim post annum 774, seu post primum Caroli adventum conscriptæ sunt, aliæ post secundum, qui anno contigit 781. Id consensu omnes tradunt, ipseque Annalista confirmat, eo anno in Paschali solemnitate Aprilis die 15 Carolomannum Caroli filium baptizatum, ac mutato nomine ab Adriano, Pippinum vocari ceptum, quem pontifex e sacro fonte suscepit, cujus spiritualis affinitatis testes sunt epistolæ omnes postea datæ: nam Carolum *compatriem* semper appellant. Absque hujusmodi titulo sexdecim numerantur, quæ proinde tribuenda: sunt præcedentibus annis; alias omnes post 781 datas esse, *compatriis* titulus quem præseferunt demonstrat. Præterea harum novem (67 et seqq., al. 69, 68, 95, 96, 56, 76, 78, 70, 93) datæ sunt regina Hildegardæ superstite, quæ supremum diem obijt pridie Kal. Maias an. 785. Namque in iis *commatris* mentio fit, sed Fastrada, nova uxor, regina tantum appellatur. Quæ cum ita sint, Annalistam sequi opinionis errorem patet, cum epistolæ 50, 63, al. 55, 65, eo titulo carentes ad annum 785 vult referri, 66, al. 61 ad 786, et 65, al. 64 ad 787. E contrario 67 et 73; al. 69, 78, *compatriis commatrisque* titulis conspicuas, retrahit ad annum 778. Multo magis allucinari eundem constat, dum epistolam 55, al. 60, evidenter scriptam anno 776, qua certiorum fortasse aliam toto in eo codice non comperies, ad ætatem quod attinet contendit esse datam anno 780, ac vulgi morem vult credi nuntium de Constantini morte, quem certe superstitem fuisse Adriano contendit; cumque eo anno Leo imp. Constantini filius occubuerit mortem, Constantino ejus filio puero succedente cum matre Irene, librariorum errasse pronuntiat, statuitque pro Constantino Leonem reponendum esse. Fiduciam hominis!

XXVII. At non pigeat historiam illam memoria repetere, nam recta 310 epistolæ chronologia in oculis incurrit. Anno 775, die 14 Septembris, Constantinus Copronymus diem obijt, ut ex auctoribus Græcis refert Pagius (an. 775, n. 1). Theophanis verba ipsa usurpans narrantis, quemadmodum arma Bulgaris illaturus, « die 14 mensis Sept. ind. 14, nave conscensa ad castellum Strongylon devectus infelicem in navigio mortem obijt. » Quam rem non sine admiratione video refert ad eundem annum 775 a Muratorio ipso, qui epistolam Adriani ejus rei nuntiam ad annum 780 Leonis Augusti emortualem differt. Verumtamen nil veritati magis consonum, quam ista epistola. Nuntiat enim pontifex, « pervenisse ad nos nuntiis præcurrentibus, quod Constantinus imperator divina evocatione de hac substractus fuisset luce, sed quia certum non didiceramus, hac de re vestræ a Deo protectæ excellentiæ indicare differuimus. Nunc vero suggestit nobis sanctiss. ac reverendiss. fr. noster Stephanus Neapolitanæ urbis episcopus per has syllabas ea ipsa nobis intimanda, quas et septima die præsentis Februarii mensis, etc. » Quid enim vero credibilis quam spatio mensium fere quinque nuntium pervenisse Romam de persecutoris sacrarum imaginum morte? Quid silentio pontificis prudentius nolentis rumori fidem adhibere, at Neapolitani ducis et episcopi acceptis litteris, tum Carolo rem nuntiantis? Sed rem aggrediamur cominus, Annalista artemprehendamus. Nil ab aula Constantinopoleos nuntiatur Romam; nihil igitur iis Augustis cum Urbe, quæ jampridem parebat pontifici. Contra nuntius mittitur Neapoli, cujus ducatus haud dum Græcam dominationem excusserat, nec Stephanus ejus rei pontificem monisset, nisi huic quam Augusto amicior fuisset, ut constat ex Chron. Neap. apud Pratillum (tom. II). Hæc autem occasio aulæ Constantinopoleos penitus

oblite Romanorum et Stephani ducis non alta de causa tantam rem nuntians pontifici, nisi quia episcopus et amicus, non præpropere admittenda videtur Annalista, qui Romam subicere meditatur Carolo, captata occasione inserendi dominatus ejus singulari interpretatione patricius, non veteris alicujus monumenti auctoritate, sed Pagii et Eccardi opiniones falsas amplectendo, suamque in rem trahendo (an. 789).

XXVIII. Suum hoc consilium jam inde ab adventu Caroli in Italiam patefecit (an. 775, 774). Invictam Caroli potentiam non negavit Langobardorum regno finem attulisse; at conjectando addidit, *rotas aliquot secretas* Desiderii ruinam expeditiorem facilioremque reddidisse. Pietate Carolum Pippino patri non concessisse fassus est, at 311 cum regno Langobardorum acquisito, haud sibi admodum placeret etiam quæ demeritis retinere non *insuare illi fuisse* concecit. Denique litteras a Carolo et Adriano de Desiderio *abjiciendo* ultro citroque missas conjectura assecutus, minime ad nos pervenisse dolet. Hujusmodi autem conjecturis, quæ illius animum in recensione epistolarum satis superque aperiunt, nihil promovel. Nam tertia ex iis tantum qua scriptis hinc inde litteris de negotio actum putat, historia nititur; cumque hæc reperiatur integra apud Anastasium, conjectura non indiget. Bis legatos cum litteris missos esse in Franciam discimus ex Adriani gestis. Primum postquam pontifex victis Desiderii artibus, per quas Francorum regnum dividere ac serere discordias inter pontificem et Francos vaserime moliebatur, ditionem sanctæ sedis Romæ ipsam iræ illius obnoxias vidit: tum enim Urbe ad resistendum munita, « direxit suos missos marino itinere cum apostolicis litteris » nil aliud querens quam præsentem opem, suorum prædecessorum exemplo. Erat tunc Carolus bello Saxonico implicatus, quod Eginharti et Annalium testimonio cepit anno 772, Adriani primo, sub cuius finem legatio ista adornatur. Præterea Desiderius sibi metuens ab invito illo rege, suos et ipse legatos miserat. Se sanctæ sedis omnia restituisse significans. In his rerum ambagibus Carolus italicum bellum ea occasione interpestivum aversurus, simulque pontificis et Desiderii legatorum repugnantiam noscendi cupidus, Georgium episcopum, Wulfardum abbatem, et Alcuinum deliciosum legatos suos ad pontificem misit. Iisdem re plene cognita revertentibus Adrianus dedit socios « suos missos ad præfatum excellentissimum Francorum regem cum apostolicis admonitionum syllabis. » Binæ hæc litteras extremo anno 772 et sequentis initio a pontifice datas esse discimus ex Adriani gestis.

XXIX. Fateor equidem me non assequi quomodo istæ duæ epistolæ neque in Franciam venerint, neque in scriiniis Lateranensibus remanserint. Si enim eo venissent, Carolus haud dubie illas ad se precipue spectantes in codicem retulisset. Et si earum exempla servata essent in archivo, Panvinius et postea Magdeburgenses inter alias epistolæ recensuissent. Quidquid autem de hac re sit, pontifex primo impense oravit Francorum regem, « ut sicut ejus pater sanctæ memoriæ Pippinus, et ipse succurreret ac subveniret sanctæ Dei Ecclesie, et afflicte Romanorum seu exarchatus Ravennatum provinciarum, atque plenarias beati Petri justitias, et ablatis civitates ab eodem Desiderio rege exigeret. » Deinde eadem urgens rogavit Carolum, « adjurans eum 312 fortiter, ut ea quæ beato Petro cum genitore suo sanctæ memoriæ Pippino rege pollicitus est adimpleret, et redemptionem sanctæ Dei Ecclesie perficeret; sed universa quæ ablata sunt a perfido Longobardorum rege, tam civitates quam reliquas justitias sine certamine reddere, beato Petro principi apostolorum faceret. » Summa hujus historie omnino convenit cum iis quæ Eginhartus aliique scriptores Franci enarrant.

Juvat ex monacho Engolismensi huc asferre nonnulla quæ spectant ad extremum anni 772 et sequentis initia, quippe quæ de uno tantum legato agunt, rationem reddunt *marini itineris*, et litteras silent: « Inde perrexit ad hiemandum in Theodonis villa. Ibi venit ad eum missus domni apostolici Adriani Petrus per mare usque Arelatum, et inde per terram, et invitavit gloriosum regem et Francos ejus pro divino servitio et justitia sancti Petri contra Desiderium regem et Longobardos. Et ideo maritime venit, quod Romanis clausæ fuerant viæ a Longobardis. Et præcelsus rex Carolus sumpto consilio una cum Francis quid ageret, promisit se auxilium Romanis præbiturum. » Totidem fere verbis cum varietate aliqua rem narrant sæpe laudati Annales Francor. ad an. 773.

XXX. Longum esset posteriores chronologos et annalium scriptores hac de re loquentes in testimonium adducere. Illud certum mihi, atque exploratum est, nulli unquam scriptorum veterum venisse in mentem, ut sanctissimo pontifici Adriano regiæ Carolo pietate conspicuo talem notam inureret. Quamobrem uterque vindicandus mihi erit contra nuperi annalistæ opinionem, quæ nescio an alia credibilior propinari poterat, ut Adriani epistolarum inversione vocaretur in dubium dominatio pontificum voluntate populorum cepta, magnisque aucta incrementis a regibus Francorum Pipino et Carolo. Exemplis planiora hæc fient. Ex supra laudata epistola (55, al. 60) quam initio anni 776 certissime scriptam hic auctor temere distulit ad 780, præter indicia illa minime dubia pontificii dominatus in Urbe, testimonium valde apertum suppedit Tusciæ Langobardicæ sancto Petro donatæ a Carolo anno 774 cum primum Romam venit, et donationi patris sui instauratæ propriam adiecit, majoremque ad validitatem posuit supra corpus beati Petri. Nam pontifex Clusini ducis invasiones querens in ea provincia, unam ex Tusciæ civitatibus appellat *civitatem nostram Castellæ Felicitatis*. Hujusmodi autem donationem illusoriam iste esse contendit (an. 788), præpostere accipiens epistolam 89, al. 90, quasi Adrianus oret regem eo anno, nempe quartodecimo post donationem, ut **313** sibi per suos missos tradi faciat singulas Tusciæ civitates. Falsitatem interpretationis detegent epistolæ verba: « Missis vestris dirigere dignemini, ut nullo modo ad vos remeare audeant, nisi prius sub integritate civitates in partibus Beneventanis, sicut eas per vestram sacram oblationem beato Petro et nobis contulistis, in omnibus contrariæ valeant, et justitias de Populonio et Rosellis nobis facere sub integritate studeant. » Adrianus igitur civitatum, quas nuper donarat Carolus ante suum tertium ex Italia discessum, an. 787, necdum sibi tradite fuerant, possessionem inire cupit per regios missos, quorum item auxilio res, quæ Populonii et Rosellarum possessioni integræ deerant, obtinere optat. De cæteris autem Tusciæ civitatibus haud similia querit; sed exemplo earum anno jam quartodecimo possessorum utitur, ut Beneventanæ sibi tradantur eodem modo possidende: « Sicut in partibus Tusciæ civitates, id est Suana, Tuscana, Bitervo, et Balneo Regis, cæterasque civitates cum finibus et territoriis earum beato Petro offerentes eondonastis, ita in eo modo civitates in partibus Beneventanis contradere nobis protinus faciatis. »

XXXI. Clarius id patet ex posterioribus litteris (92, al. 86), nam horum nihil ab iis missis factum esse ait, sequæ eo missis duces suos una cum regis aliis missis; sed vix civitates cum earum clavis obtinuisse absque earum habitatoribus: « Nos quippe, prosequitur, in eorum libertate permanentes, sicut cæteras civitates in partibus Tusciæ donis vestris regere et gubernare eos cupimus, omnem eorum habentes legem. » Itaque plenum pontificis dominium in Tusciæ civitatibus, quæ iterum in exemplum adducuntur, in dubium vertere men-

tiri est. Perinde in sex Campaniæ civitatibus dominatum esse pontificem, epistolæ hujus codicis non docent. Ex litteris tantum (91, al. 88) quæ datæ videntur sub finem anni 788 discimus, principem earum Capuam sacramentum fidelitatis præstitisse pontifici, qui rem Carolo nuntiavit his verbis: Capuanos in confessione protectoris vestri beati Petri apostolorum principis jurare fecimus, in fide ejusdem Dei apostoli, et nostra, atque vestræ regalis potentie. » Cujus rei testes sunt aliæ litteræ Adriani, quarum fragmentum refert Mabillonius ex authentico Dionysiano, in phylira (*Supplem. ad Diplom.* pag. 70). Etenim præ cæteris hæc ibi narrat de Capuanis, « petentes nobis beatissimi Petri et nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi domini regis agniti sunt; » quare consilium petitum sacramentum recipiat, necne? quod postmodum recepisse audivimus. Ex alio autem fragmento litterarum **314** Maginarii unde ex missis regis (*Ibid.*, pag. 96). Beneventanæ fidei levitatem agnoscimus, qui regis ipsis missis insidias struere non dubitarunt, et « illas civitates quas sancto Petro, vel domno apostolico donastis, illis relax... nullo modo vestram jussionem complere volunt; » quæ non multo ante predictum sacramentum evenierant (ep. 90, al. 92). Quapropter civitatum istarum donationem æque certam esse video atque earum Tusciæ; at unam eandemque subjectionem pontifici utrinque affirmare non ausim. Tuscia enim a Carolo subacta ab eoque omnino pendens, continuo post donationem a pontifice possessa fuit, nequidquam contra allatas epistolas nitente annalista. At de Campaniæ civitatibus secus fuit: namque illi principes præsentem Carolum metuentes omnia sunt polliciti; post ejus discessum, non modo fefellerunt promissa, sed regios etiam missos insidiis petere ausi sunt. Carolo igitur donationem suam accerrime vindicanti apostolica sedi turpem notam illusoris inurere est indignitas non ferenda. De Adriano vero cujus consilia et pacta cum Carolo per turbando Desiderio et solio majorum deplorantur amissa, unum id dico, quod tanto pontifici insignem adeo injuriam conjectando tantum inferre fabulatoris est, non historici.

XXXII. Antequam recenseo ipsas epistolas ex quibus huc usque dicta planiora fient, de Sabinensi territorio quod certe integrum sancta sedes possedit ex Caroli liberalitate post alterum ejus adventum in Italiam, nonnihil subjiciam oportet. Etenim annalista, præter litterarum inversionem, quæ historiam subridicule persequitur, dilemma istud projicit in medium: « Aut Sabina non erat tunc temporis in ditione Romani pontificis, quia in ducatu Spoletano comprehendebatur, aut si a Romano ducatu pendebat, eo clarius appareret pontificem neque Romæ, neque ejus ducatus dominum tum fuisse. » Sed argumenti utraque pars corrui; nam neque in Spoletano ducatu, neque in Romano id territorium in monumentis veterum occurrit. In gestis Zachariæ apud Anastasium narratur Trasamundum Spoleti ducem suos populos recuperasse, id est « Marsicanos, Forconinos, Balvenses, seu Pinnenses. Deinde ingressi per Sabinense territorium venerunt in Reatinam civitatem. Qui Reatini continuo et ipsi se subdiderunt. » Et infra regem Langobardorum reddidisse pontifici « Sabinense patrimonium, quod per annos prope triginta fuerat ablatum. » Ac Reatinos quidem Sabinensi territorio finitimos Spoletani juris esse patet ex gestis Steph. III, ubi agitur de Christophoro et Sergio Romam venientibus cum milite adversus pseudopapam Constantinum: « cum Reatinis, et **315** Furconinis, atque aliis Longobardis ducatus Spoletini. » Etsi distinguantur in gestis Adriani sub primum adventum Caroli: « Spoletini, et Reatini, et aliquanti eorum utiles personæ, antequam Desiderius et Longobardorum ejus exercitus ad Clausas pergerent, illi ad beatum Petrum confugium facientes prædicto sanctissimo Adriano papæ sese

tradiderunt. » Luculentius autem separatur Sabinense territorium a ducatus Romano, et Spoletino in nostro Codice. Adrianus antiquas donationes enumerans (ep. 59, al. 49) : « In partibus, ait, Tusciae, Spoletio, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio. » Et dignum notatu est, quod quemadmodum duo ducatus, Spoletanus et Beneventanus, et provincia Tusciae necnon insula Corsica, ubi sita erant patrimonia, memorantur, ita Sabinense territorium nominatum esset, nisi et Patrimonium et territorium una eademque res fuisset, ad Sabinense quod attinet : ita ut ea diocesis seu modica provincia, quae hodieque audit Sabina, inter Reatinos et Latium consistens, patrimonium seu territorium esset sanctae sedis hinc inde usurpatum, nec nisi a Carolo postliminio, ut ita dicam, revocatum.

XXXIII. Nil melius rem istam comprobat, quam litterarum hujus Codicis testimonium. Ac primo sic profitetur Adrianus Carolo (ep. 71, al. 56) : « Testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irrationaliter appeo, sed sicut ex antiquitus fuit, ipsum jam fatum patrimonium, et id in integro beato Petro concessistis, ita suscipere optamus. » Item (epist. 72, al. 76) : « Poscentes direximus de Savinensi territorio, ut ea quae pro mercede animae vestrae, pariterque spiritalis filiae nostrae atque commatris, necnon vestrae nobilissimae proles, beato Petro apostolorum principi in integro concessistis, adimplere per fidelissimos missos vestros, qui et causam ex parte examinaverunt, sicut et antiquitus fuit, contradere nobis jubeatis. » Hinc liquet patrimonii ac territorii Sabinensis nomen indifferens; nec peti plus quam possidebatur antiquitus. Captum tantum difficile videtur, quomodo concessio appelletur jus antiquum; at alia ex epistola id etiam patet (epist. 73, al. 78) : « Justitiam, quam beatus Petrus apostolus protector vester ex ipso territorio habet, praesentialiter jam fatus Maginarius missus vester vidit, tam per donationes imperiales, quam per ipsorum protervorum regum Langobardorum ipsum territorium cum massis sibi pertinentibus enucleatis designantes. Si vero peridus Desiderius dudum rex non sub integritate, sed tantummodo massas nobis quantum reperiri potuit quas ex 316 antiquitus sancta Romana Ecclesia tenuit, ut nullus ex illis partibus Langobardorum ausus est resistere, quanto magis vestrae a Deo protectae regali potentiae in omnibus obediens existentes jussa vestra adimplere debuerant? Nos quidem neque imperatoribus, neque regibus gratias agimus, nisi tantummodo vestrae triumphatorissimae excellentiae, quia noviter cum beato Petro apostolorum principi sub integritate condonastis. » Tanta igitur massae erant illius territorii, ut fere totum illud constituere viderentur patrimonium sancti Petri; Carolus vero omnes aliorum donationes instaurans, suaeque liberalitatis aliquid adjungens, totum id territorium sancto Petro et successoribus concessit.

XXXIV. Quod adeo certum est, ut in dubium revocari omnino non possit, nam totalis ista concessio aliis in litteris (epist. 67, al. 69) quae jam allatas praeverunt, conceptis verbis enuntiatur : « Multi, ait Adrianus, documentis, de vestris allatis muneribus Ecclesia beati Petri enituit, tam de civitatibus quam de diversis territoriis sub integritate eidem Dei apostolo a vobis offertis; et ideo poscentes vestram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut sicut a vestra praeclarissima excellentia beato Petro nutritori vestro pro luminariorum concinnationibus atque alimoniis pauperum, Savinense territorium sub integritate concessum est, ita id tradere

^a B. et Cent., *Ausfridum*. In marg. Bar., *Ausfridum*. GREYS.

^b Arg. Panv. (Cod. Vat. 26) : « In vigesima sexta [vig. sexta] Carolo gratulatur pro victoria, quam ipsi Ausfridus Pisanus abbas narraverat; quam diligenter

A integrum eidem Dei apostolo praesidente vestro praecellentissimo annuo dignemini. » Unum deerat, ut data integra ejus patrimonii possessio ex Adriani epistolis discreteret; at (praeterquam quod perpetuum silentium sequens datae ejus possessionis nos admonet) Carolus has collegit anno 791, et Adrianus usque ad 795 superstes fuit. Idcirco finiti hujus negotii epistola nequidquam quaeritur. In diplomate autem Ludovici Pii puram putam Caroli patris sui donationem recenseri comperio juxta Codicis hujusce sententiam; quare et Sabinensis territorii causam fuisse absolutam nullus dubito. Ait enim : « Eodem modo territorium Sabinense sicut a genitore nostro Carolo imp. beato Petro ap. per donationis scriptum concessum est sub integritate; quemadmodum ab Itherio et Magenariorum abbatibus missis illius inter idem territorium Sabinense atque Reatinum definitum est. » Cum vero ista aliaque multa ex subjectis epistolis planiora sint futura (namque aliud non est Ludovicianum diploma, quam veteris domini maxime quod habuit incrementi per Pippini et Caroli donationes compendiarie repetitio) spectari nunc oportet singulatim epistolas Adriani, quibus veluti certissimis monumentis ditiones fere omnes apostolicae sedis inhererent.

LI.

317 ITEM ADRIANI PAPE EPISTOLA

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,
PER GAUSFRIDUM ABBATEM DIRECTA,

In qua continetur de victoria ipsius praedicti regis, et de episcopis Pisano et Lucano, ut ad proprias sedes atque ecclesias pro sua pietate remeare concederet.

(An. Dom. 774, Cod. Car. LV, chron. 50.)

C ARGUMENTUM.—Postquam Carolus Roma discesserat redieratque in castra prope Ticinum haud dum expugnatam, Gausfridus Pisanus inde profectus in patriam, decidit in Allonis ducis Lucensis insidias, quas evasurus Romam fugit, retulitque pontifici victorias Caroli. Eundem pontifex cum suo misso Anastasio ad regem remittit; cui gratulatur victorias. Istas se cum clero, monachis et universo populo assidue implorare precibus affirmat a die ejus discessus Roma. Orat ut Pisarum, Lucam ac Regii episcopos ad eorum sedes reverti permittat.

Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Reversus a vestris a Deo dilectis regalibus vestigiis praesens Gausfridus habitator civitatis Pisanae, nostrisque praesentibus obtutibus, retulit nobis de immensis victoriis quas vobis omnipotens et redemptor noster Dominus Deus, per intercessionem beati Petri, principis apostolorum, concedere dignatus est. sed et de vestra prosperitate nos certos in omnibus reddidit. Quo audito, vehementi exultationis laetitia noster in Domino ovans relevatus est animus; et protinus extensis palmis ad aethera Regi regum et Domino dominantium opimas laudes retulimus, cuius deprecantes ineffabilem ejus divinam clementiam, ut et corporis sospitatem et animae salutem vobis tribuat, et multipliciter de hostibus victoriarum

pro ipso preces faciant indicat. Ausfridum Carolo commendat; pro Pisano et Lucano [Lucensi] episcopis orat, ut ipsos pro sua pietate ad proprias sedes, atque ecclesias redire sinat (permittat). » GRYS.

^c Summ. 26, Bar. et Cent. GREYS.

tribuat, omnesque barbaras nationes vestris subternat vestiis.

318 Et certe, crede nobis, magne Christianissime rex, bone præcellentissime fili, maximam habeto fiduciam, quia dum tu fideli studio in amore ipsius principis apostolorum secundum tuam promissionem permanseris, et cuncta eidem Dei apostolo adimplere studueris, et salus tibi et immensa victoria ab omnipotenti Deo tribuetur indesinenter; et quidem nos Deum proferimus testem cui omnium cordium occulta reserata existunt, ab illo tempore, die a quo ab hac Romana urbe in illas partes profecti estis, quotidie momentaneis etiam atque singulis horis, omnes nostri sacerdotes, seu etiam religiosi Dei famuli, monachi, per universa nostra monasteria, simulque et reliquos populus tam per titulos quam per diaconos ^b trecentos Kyrie eleison ^c extensis vocibus pro vobis Deo nostro ad clamandum non cessant, flexisque genibus eundem misericordissimum Dominum Deum nostrum exorantes, ut et veniam delictorum vobis, et maximam prosperitatis letitiam, etiam et copiosas victorias vobis multipliciter e caelo concedat.

319 Ipse retulit nobis siquidem Gausfridus, dum a vobis absolutus reversus est, voluit cum interficere ^d Allo dux; unde dum vellet ipse Gausfredus ad vestra denuo reverti vestigia, posuit explorato-

^a Tam Lambecius quam Gentilotes legunt in cod. ab illo die absque ea voce tempore; nam Carolus adhuc in Italia erat, cum data est hæc epistola, quam cum Cointio Pagius (an. 774, n. 9) recte ad hunc annum refert, invito Muratorio (an. 775) qui conjectando ad annum differt 785, non videns tum temporis Carolum appellari perpetuo *compatriem*, quia Caroli filium e sacro fonte suscepit an. 781. CENX.

^b *Diaconias* haud dubie legendum. Huiusmodi mendis codicem scateat jam monui, quæ solæcismis ævi illius addita inficetam lectionem reddunt, at sententiam non mutant. Octo et viginti tum titulos sen basilicas, septem diaconias pro ecclesiasticarum regionum numero existitis Romæ, docent antiqui Ordines Rom. I et III, apud Mabillon. (*Mus. Ital.* tom. II) et auctores apud eundem in comm. præv. lo.

^c *Litanie* genus. In tractatu contra Græcos a Stevartio ex biblioth. Bavar. in lucem edito (Canis. ex recens. Basnag. tom. IV, p. 66) inter malas eorum consuetudines hæc recensetur: « Quod Christe eleison nunquam concinunt, Kyrie eleison frequentissime cantant in officiis suis; » quasi Christum minus posse quam Dominum putent. Attamen memoria revocandus canon 3 concilii Vasen. (Labb. tom. IV, p. 1680) in quo anno 529 ita decernitur: « Et quia tam in sede apostolica, quam etiam per totas orientales atque Italice provincias dulcis et nimium salutaris consuetudo est intromissa, ut Kyrie eleison frequentius cum grandi affectu et compunctione dicatur, placuit etiam nobis, ut in omnibus ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo et ad matutinum, et ad missas, et ad vespem Deo propitio intromittatur. » Ducang. addit cap. 205 lib. vi Capitular. et capit. Herardi. Huius cap. 58 recitatur in addition.: « Ut exsequia mortuorum cum luctu secreto et cordis gemitu fiant. Et psalmos ignorantes, Kyrie eleison ibi canant. » Unde et *Kyrie eleisare* apud eundem. Quare liquet consuetudinem illam, quæ in Græcis improbatur, in occidente etiam obtinuisse per octavum sæculum et præcedente. Tameis et *Christe eleison* diceretur, teste Greg. M. (lib. vii, ep.

res, atque insidiatores in itinere qui eum interficerent. Quo cognito, apud nos refugium fecit, et dum se petisset ad vestra absolvi vestigia, dum jam aderat, tum habuimus Anastasium nostrum missum ad vestram excellentiam dirigendum, eum ad vestram præsentiam cum ipso nostro misso absolvimus; quem petimus, ut pro amore beati Petri, et nostra postulatione benigne suscipere, et protectionis atque favoris vestri opem illi impertiri dignemini, deprecantes et hoc ut massas illas [*Fortè*, mansos illos], quas ei concessistis, per vestram auctoritatis largitatem possideat. Sed et hoc nimis quæsumus atque postulamus benignitatem tuam, ut episcopos illos, id est civitatis Pisanæ, seu Lucanæ Regii [*Lamb.*, et Regii], ad proprias sedes, atque ecclesias, et plebes eis commissas absolvere jubeatis reverti, quia ita, bone rex, excellentissime fili, animæ tuæ expedit ut ipsi episcopi propriis sedibus restituantur, omnesque Dei Ecclesiæ suis præsulibus ornatæ consistent, et cunctus Dei populus in magna letitia vestris felicissimis temporibus degere valeat, vobisque hoc respiciat ad æternam mercedem. Nos itaque firmi in vestra charitate permanentes, **320** ideo ea quæ pertinere cognoscimus ad salutem animæ tuæ, fiducialiter vos satagimus deprecari, ut Dens noster omnipotens vestris semper placatus existat piis operibus, et copiosam vobis ex hoc in præsentem et

64) præcipue in missis quotidianis: « Quod, inquit, a Græcis nullo modo dicitur. » At Adrianus, qui piæ rationem habuit, quæ psalmos ignorabat, *trecentos Kyrie eleison* pro Carolo in cunctis Urbis ecclesiis cani mandavit, dum Ticini obsidio per eum fiebat. Vide infra (ep. 84, al. 91, not.). lo.

^d Allonis fit etiam mentio infra epist. 65. GRES.

^e Allonis ducis Lucensis mentionem se invenisse ait Murator. in chartis archivi Lucensis post an. 782, idecirco epistolam differt ad consecuta eum annum tempora. At præter *compatriem* titulum quo caret epistola, Gausfridi Pisarum incolæ historia nos docet Carolum in Italia esse. Quare non longe a vero qui abeat, si Francis militibus in Italia constitutis Allonem præfuisse putet, cui postea Luca administratio demandata fuerit. Gausfridus siquidem in patriam rediens decedit in Allonis insidias, ac retro iter flectens ad Francorum castra rediit, novas deprehendit illius ducis insidias; quare finitima Ecclesiæ ditionem ingressus Romam confugit, unde a pontifice cum suo legato ad Carolum remittitur, ejusque gratia hæc epistola scripta videtur, quippe in qua illius præsertim causa agitur. Quæ autem sequuntur de tribus episcopis in suas sedes restituendis, utunque obscura, perspicue tamen demonstrant, secutos eos esse principem in Italico itinere, atque adhuc degere in Caroli comitatu; quare pontifex fortasse metuens ne eum sequeretur in Franciam non modico cum ecclesiarum eis commissarum incommodo, ad suam quemque sedem remitti curat. Victoria autem, quas vocat *immensas*, ac beato Petro intercedente a Deo concessas dicit, non alie sunt quam Langobardi devicti, Ticinum expugnatum, captivæ Desiderius cum uxore et filia, omnes thesauri et cunctæ civitates in deditionem acceptæ. *Annal. Francor. et Fulden.* Pagius (an. 774, n. 9) putans datam hanc epistolam ante Ticini expugnationem, ansam dedit Muratorio ut negaret ullam a Carolo victoriam relatam esse in Langobardos. Uterque vir doctus hallucinatur. CENX.

futura vĩa tribuat remunerationem. Incolumem A
excellentiā vestram gratia sup̄na custodiat.

LII.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de protervia Leonis archiepiscopi
Ravennatium civitatis *.

(An. Dom. 774, Cod. Car. LIV, chron. 51.)

ARGUMENTUM. — Confecto Italico bello Carolus in Franciam reversus erat, quo pontifex audiit missos Leonis archiep. Ravennatis directos esse sibi adversandi causa. Nam illico post regis discessum Ticino invaserat Faventiam, Forum populi, Forumlivii, Cesinas, Bobbium, Comiacum, ducatum Ferrariz, seu Imulas, atque Bononias, sibi aliens donatas a Carolo cum Pentapoli. Pentapolenses a servitio sancti Petri avelli non potuisse, at in Æmilia archiepiscopum pontificis actoribus eiecit suos possuisse. Stephani II exemplo jus iunctur apostolicæ sedis. Anastasium cubicularium missum suum legat plura coram nuntiaturum. Archiepiscopum ad officium revocari oportere, ne peior conditio sit sanctæ sedis post exactos Langobardos, quam antea fuerit; Anastasium cum prospero nuntio, et effectu causæ remitti orat.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romano- rum, Adrianus papa *.

Pervenit ad nos eo quod protervus et nimis arrogans Leo ³²¹ archiepiscopus Ravennatium civitatis suos ad vestram excellentissimam benignitatem ad contrarietatem nostram falsa suggerendo, direxit missos; etenim, præcellentissime magne rex, postquam vestra excellentia a civitate Papiæ ^d in partes Franciæ remeavit, ex tunc tyrannico atque procacissimo intuitu rebellis beato Petro et nobis exstulit, et in sua potestate diversas civitates Æmyliæ definere videtur, scilicet Faventiam, Forum populi, Forum Livii, Cesinas, Bobbium, Comiacum, ducatum Ferrariz, seu Imolas atque Bononias, asserens quod a vestra excellentia ipsæ civitates una cum universa Pentapoli illi fuissent concessæ, et continuo direxit Theophylactum missum suum per universam Pentapolim hoc ipsum denuntians, cupiens eosdem Pentapolenses a nostro servitio separare; sed ipsi nullo modo se illi humiliare inclinati sunt, nec a servitio

* Argum. Panv. (Cod. Vat. 51). « In trigesima prima [trigesima pr.] iterum vehementer Leonem Ravennatem archiepiscopum accusat, quod inobediens et protervus factus sit ab illo tempore quo a Carolo rediit; et Carolum orat ne Petro [sancto Petro] auferri patiatur quæ ab ipso et Pippino patre ejus ipsi Petro [sancto Petro] oblata sunt. » CENN.

^b Sum. 51, Bar., Cent. GRETS.

^c In Cod. Vat. Panvini hæc epistola cum duabus sequentibus leguntur ordine inverso. Perinde etiam in Cod. Carolino tres sequentes inverso ordine isti, de qua agimus, præmittuntur. Cointius, Pagius aliique tres illas differunt ad an. 776. Muratorius sequenti anno 777 eas tribuit. Aliud mihi suadet rebus in unaquaque earum narratis missisque inibi enuntiatis. Hanc recte Pagius (an. 774, n. 12) consignat hoc anno; perperam Muratorius 777, illud præterea monens, quod Leo archiep. Ravennæ dominari ceperat in exarchatu ab an. 774. Tantam in Adriano socordiam quis poterit cogitatione complecti. CENN.

beati Petri et nostro recedere maluerunt, magis autem firmi in nostris apostolicis mandatis *, quemadmodum existerunt sub nostro prædecessore, domno Stephano papa, cui sanctæ recordationis genitor tuus simulque et præclara excellentia tua ipsum exarchatum sub jure beati Petri permanendum tradidit, in omnibus firmiter permanere noscuntur †.

Nam prænominatas civitates, ut dictum est, Æmyliæ ipse nefarius archiepiscopus in sua potestate detinens, ibidem actores quos voluit constituit, et nostros quos ibidem ordinavimus projicere visus est. Sed et cunctas actiones infra civitatem Ravennatium ipse ordinavit, et ecce, quod nunquam speravimus, in magnam humilitatem sancta spiritalis mater tua, Romana Ecclesia venisse dignoscitur, et nos etiam in nimiam deminorationem atque despectu esse videmur, dum ea quæ potestative temporibus

³²² Langobardorum detinentes ordinare ac disponere videbamur, nunc temporibus vesiris a nostra potestate impii atque perversi, qui vestri nostrique existunt æmuli, auferre conantur, et ecce improperatur nobis a plurimis nostris inimicis, exprobrantes nos et dicentes: Quid vobis profuit, quod Langobardorum gens est abolita et regno Francorum subjugata? et ecce jam nihil de his quæ promissa sunt adimpletum est; insuper et ea quæ antea beato Petro concessa sunt a sanctæ recordationis domno Pippino rege, nunc ablata esse noscuntur; etenim illud quod antefatus nefandissimus archiepiscopus asserit proponens occasionem, in ea potestate sibi exarchatum Ravennatium quam Sergius archiepiscopus habuit, tribui, nos, excellentissime filii, quemadmodum tempore domni Stephani papæ, qui illuc in Franciam profectus est, cui et ipse exarchatus traditus est, ita et nostris temporibus eum sub nostra potestate disponere atque ordinare volumus, et omnes in hoc cognoscere possunt, qualem potestatem ejus beatitudo [Lamb., Gent., Ter-beatitudo], in eandem Ravennatium urbem et cunctum exarchatum habuit, qui etiam archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbiæ nitebatur *.

^d Mense Maio vel ineunte Junio Papiam expugnatam esse inter auctores constat, nec multo post Carolum rediisse in Franciam, ubi Saxonum audaciam eodem anno repressit, annalistæ omnes testantur ad an. 774. CENN.

* Antequam omnia hæc fierent, menses aliquot elapsos esse res ipsa docet: quare Novembri aut Decembri mense datam fuisse hanc epistolam puta, non autem tardius. Adrianus quippe ditionis suæ majori parte exutus, continuo Carolum rei conscium esse voluit. Id.

† Diploma donationis Carisiaci datum an. 754 a Pippino rege, subscriptumque a Carolo et Carolomanno hic laudatur. Id.

* Vide supra (ep. 13, al. 27, in not.). Hanc certe singularem historiam, quam nostro Codici acceptam referimus, Agnello schismatico auctori Gestorum archiep. Ravennæ præferendam esse omnes vident. Qua tamen Agnellus (in Serg. cap. 4) huic epistolæ fidem adjungit, non rejiciendus. « Judicavit, inquit, a finibus Perticæ totam Pentapolim, et usque ad

Et enim ipsa noster prædecessor cunctas actiones A
ejusdem exarchatus ad peragendum distribuebat, et
omnes actores ab hac Romana urbe præcepta ea-
rumdem actionum accipiebant. Nam et iudices ad
faciendas justitias omnibus vim patientibus in eadem
Ravennatium urbe residentes ab hac Romana urbe
direxit, Philippum videlicet illo in tempore presby-
terum, simulque et Eustachium 323 quondam ducem, et ut plenius de hoc satisfacere Christianis-
sima excellentia vestra potest, dignetur advocare
prædictum Philippum episcopum, eoque de hujus-
modi re inquisito, certissime veritatem agnoscere
potestis, quia omnia ita sunt quemadmodum inno-
tuimus, et non tibi placeat, bone et excellentissime
filii, ut in tantum despectum atque humilitatis deminor-
ationem sancta Dei Ecclesia Romana, spiritualis B
mater tua, quæ caput est omnium Ecclesiarum Dei,
veniat, sed magis peto te coram Deo omnipotente
ut ita disponere jubeas, eumdemque archiepiscopum
sub nostra potestate contradere digneris, ut a nobis
cunctus exarchatus disponatur *, sicut sæpe
fatus domnus Stephanus, beatissimus papa, tempo-
ribus sanctæ memoriæ genitoris vestri domni Pippini
disponere visus est, quatenus vestris felicissimis
temporibus ipsa sancta universalis Dei Ecclesia exalta-
ta permaneat, et ex hoc in præsentī vita suffragiis
apostolorum beati Petri et Pauli regni gubernacula
longo senio cum immensis victoriis possidere, etiam
et in futura beatitudine cælestia regna adipisci me-
reamini. Ecce enim magnopere direximus ad vestra
regalia vestigia præsentem Anastasium, fidelissimum
nostrum cubicularium b, cui et in ore posuimus quæ
nostra vice vestræ excellentiæ enarrare debeat, quem
in omnibus vobis commendantes cuncta illi credere,
et ad nos cum prospero nuntio et effectu causæ
absolvere jubeatis. Incolumem excellentiam vestram
gratia superna custodiat.

Tusciam, et usque ad mensam Walami, veluti exarchus, sic omnia disponet at, ut soliti sunt modo Romani facere. c
Hac igitur ex causa Romæ agebat sub Paulo pontifice, cum alie illi motæ sunt lites, quia uxoratus esset. Rubens, Ughellus, Baccini-
nimiam habuerunt fidem Agnello. Stephanum quippe D
Il archiepiscopi opera usum esse in novæ ditionis administratione concedam ultro; sed nimium sibi tribuentem ab Stephano eodem dejectum esse tam perspicue constat ex hac epistola, ut recentiorum opinionibus nulla fides adhibenda esse videatur. CENN.

* Pentapolensium fidem nuper laudavit adversus archiepiscopi molitiones, quare unius exarchatus nunc satagit. Ib.

b Similitudo nominis cum Anastasio, qui in præcedenti epistola Gausfridum civem Pisanum reduxit ad Carolum in Italia adhuc degentem, tametsi cubicularii munus ibi silatur, eundem videtur designare; quod chronologiæ utriusque epistolæ haud nocet: medi quippe sunt menses quatuor aut quinque inter utramque legationem. Ib.

c Argum. Panv. (Cod. Vat. 30): « In trigesima

LIII.

324 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA, PER ANDREAM ET ANASTASIUM,

Pro justitia sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Leone archiepiscopo, qui ad jam præfatum dominum regem properavit.

(An. Dom. 775, Cod. Car. LIII, Chron. 52.)

ARGUMENTUM. — Reversi ab aula missi apostolici Andreas episcopus et Anastasius cubicularius Caroli constantiam in promissis adimplendis testantur. Pontifex lætatur et gratias agit; rogat nihilominus, ut quantocius donationem suam adimpleat, ut beatus Petrus, qui ei Langobardorum regnum subiecit, victorias etiam concedat contra barbaras nationes. Leonem archiep. eundem Carolum adisse, quod regis ex litteris audierat, non improbat; at se incio, qui suum missum cum eo conjunxisset, profectum esse non laudat.

Domno d excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Reverentes ad nos missi nostri quos ad vestram a Deo illustratam præcellentiam nuper visi sumus direxisse, scilicet Andreas reverendissimus frater noster episcopus et Anastasius cubicularius *, detulerunt nobis honorandos atque mellifluos benignissimæ Christianitatis vestræ apices, quorum series, dum nostris recitaretur auribus, liquido cuncta in eis annexa didicimus, sed et ipsi præfati vestri missi inde minute nobis omnia quæ illis a vobis injuncta sunt detulerunt, plenissime asserentes de vestra benevolâ puritate et magna cordis constantia, quam erga beatum Petrum, principem apostolorum et nostram mediocritatem secundum vestram 325 promissionem habere videmini, pro quo nimio repleti gaudio, illico extensis palmis ad æthera, omnium creatori Domino Deo nostro immensas tulimus grates, in pensius pro vestra prosperitate ejus divinam exorantes clementiam ut confirmet idem Dominus Deus noster hoc ipsum in vestro florifero pectore, quatenus velociter atque copiosum fructum sancta spiritalis mater vestra, Romana nostra Ecclesia, caput omnium Ecclesiarum Dei f, de vestra consequatur promissione.

[Triges.] orat Carolum ut meminerit quæ Petro apostolo promiserit, quanta etiam ab ipso beneficia acceperit, scilicet provinciam Langobardorum, et quod ejus circumvallatus suffragiis cæteras omnes nationes sibi subjicere possit. De Leone archiepiscopo Ravennateasi [Ravennate] indicat, gratum sibi esse quod ad Carolum profectus sit. CENN.

* Summ. 30, Bar et Cent. GREG.

* In præced. epist. unus tantummodo Anastasius cubicularius ad Carolum legatus fuit: hic collegam ejus esse videmus Andream episcopum in reditu ex Francia. Nullam porro ex Hadriani litteris in codicem relatis collegio isto missorum insignem videre est. Aut igitur Andreas episcopus ante, vel post cubicularium missus fuerat, modico quidem intervallo (namque uterque nuper profectus erat) aut post datas litteras una cum cubiculario eodem Roma discessit. Certe hæc epistola præcedentia secuta est. CENN.

f Ita et in præcedenti definitam esse Romanam Ecclesiam vidimus. Plurima hujusmodi exempla suppetunt eruditibus non ignota. Erit mihi instar omnium

Sed, bone dulcissime atque præcellentissime fili, domine mi, a Deo institute magne rex, deprecor et obnix peto, tanquam præsentialiter coram tuis assistens obtutibus, cum magna fiducia, ut velociter ea quæ beato Petro pro magna animæ tuæ mercede et a Deo protecti regni vestri stabilitate, beato apostolorum principi Petro, cælorum regni clavigero per tuam donationem offerenda spondidisti, adimplere jubeas, quatenus idem princeps apostolorum multo amplius tibi protector et auxiliator apud divinæ majestatis potentiam existat; plenissime enim satisfactus es, præcellentissime regum, qualis fortissimus ac validus ipse janitor regni cælorum, beatus Petrus, tuæ existit excellentiæ adiutor, et quomodo ejus sacris interventionibus omnipotens Dominus Deus noster, victoriam tibi tribuit regnumque Langobardorum tuæ tradere jussit potestatis ditioni, et in antea magnam habeto fiduciam, quia ejus suffragiis circumvallatus, tuis regalibus vestigiis cæteras barbaras nationes omnipotens Dominus subternet: quia nos omnino satisfacti sumus et magnam **326** habemus fiduciam in vestri cordis constantia celeriter vos omnia perficere, quæ eidem apostolo apostolorumque principi spondidisti: optime enim cognoscimus qualis firmitas et integritatis stabilitas inter nos, Deo auspice, in apostolica aula corroborata est, et scimus cui credidimus, et certi sumus.

De eo vero quod innotuistis ad vos properasse Leonem archiepiscopum, nos quippe, ut testatur Veritas, libentissime acceptamus eos qui ad vestra regalia accelerant vestigia; quoniam una dilectio, una charitas, eademque puritatis affectio inter nos consistit; et si præfatus archiepiscopus nobis direxisset ad vestri se præsentiam velle proficisci, gratuito animo nostrum missum cum eo direxissemus. Et laque præsens vester missus aliam nobis obtulit præcellentiæ vestræ epistolam, cujus confertam pa-

sancti Bonifacii I auctoritas (Constant. pag. 4037) Thesauris episcopis: « Hanc ergo (Romanam) ecclesiâ toto orbe diffusis velut caput suorum certum est esse membrorum, a qua se quisquis abscidit, fit Christianæ religionis extorris, cum in eadem non coperit esse compage. » Propterea eodem loco Bonifacius testatur Nicenam synodum non esse ausam quidquam de eadem constituere canone nimirum sexto, qui in concilio Chalcedon. act. 16 (Labb., tom. IV, p. 812), principium hoc præsefert: « Quod Ecclesia Romana semper habuit primum. » Sequioribus sæculis glisciente paulatim inscitia, sive, ut melius dicam, desucente vero Ecclesiæ nomine, templi aut basilicæ alicujus parietibus primum tribui comperimus, quem Adrianus, rudis licet sæculi spissis tenebris obvolutus, Romanæ Ecclesiæ ab apostolorum principe fundatæ semel et iterum recte adjudicat. CXXX.

Insingem Carolus victoriam retulit hoc anno de Saxonibus; cum tamen adversus eos non processerit nisi exeunte Julio mense, ut probat Pagius (an. 775, n. 5), Adrianus hanc scribens epistolam ante id temporis, Langobardicæ tantum victoriæ meministi, quam superiori anno assecutus fuerat, Saxoniam omnatur. Id.

Quæ hic breviter indicantur, superiori anno evenient Sab batho sancto, dieque ipso Paschatis, sen diebus 2 et 3 April., et late enarrantur apud

ginam discentes, valde noster letatus est animus in vestræ mentis benigno proposito, redemptorem nostrum multipliciter deprecantes, ut longo ac prospero senio, cum magna de hostibus victoria, cælestis regni gubernacula, pariter cum excellentissima et a Deo protecta filia nostra benignissima et vere Christianissima regina, fidelissimaque amatrice beati Petri, dulcissima vero vestra conjuge atque amantissimis natis vos perfrui annuat, tribuens vobis et cælestis regni cum sanctis perenniter possidenda gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LIV.

327 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de epistola Joannis patriarchæ Gradenis.

(An. Dom. 775, Cod. Car. LII, chron. 53.)

ARGUMENTUM. — Diu expectatis regiis missis cum regie domus prosperis nuntiis, tandem ipse scribit. Cum præcipue litteras a Joanne patriarcha Gradenis acceperit die 27 Octobris, quas ei transmittit, eas vero se accepisse ait resignatas a Leone archiep. ut Arichim ducem Beneventanum, cæterosque suos et Caroli æmulos earum sententiam edoceret. Etenim post reditum ex Francia dominabatur in Æmilia, nullumque ad sanctam sedem diplomata petitum accedere permittit: bat, actoribus etiam sanctæ sedis expulsis et Bononiam præsertim atque Imolam sibi concessas jactans a Carolo.

Domno, excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum tanta amoris dilectio et firma charitatis integritas, inter nos Deo auspice corroborata existit, magnum nobis imminet fervoris desiderium de vestra immensa prosperitatis lætitia certos effici. Quapropter paterno sinceritatis affectu vestram a Deo

Anastas. in Vita Adr. (sect. 316 et seqq.). Id.

Allucinatur Pagius (an. 776, n. 5) putans Leonem adisse Carolum dum in Italiam rediit ann. 776 adversus ducem Forojulianum; nam infra pontifex reginæ etiam salutem inperit. In Franciam igitur archiepiscopus se contulerat, invasiones haud dubie tuiturus gratia regis adversus pontificem, aut extremo anno 774, aut ineunte hoc eodem anno 775, dum flagrabat ejus indignatio, nullumque lapidem non movebat ut invasorem exarchatus reprimeret. Neque enim de Langobardis res erat; sed de episcopo sibi subdito, qui tyrannidem usurpaverat. Id.

Quis fuerit hic regius missus, quidve continebant litteræ, quæ lætitiæ afferunt pontifici, divinabunt alii. Ravennatem certe archiepiscopum ea non spectant. Quin etiam pontifex occasione nactus, de eo sermonem abruptum luculenter ostendit, se protectionem illius in Franciam improbare. Id.

Argum. Panv. (Cod. Vat. 29): « In vigesima nona [vigesima nona, uberrimæ benedictiones, vel potius adulationes pro] benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ continentur. Indicat se mittere epistolam Joannis [Joannis] Gradenis patriarchæ. Hanc a Leone archiep. Ravennatensi [Ravennate] prius apertam et lectam fuisse queritur. Ideoque Leonem iterum accusat. » Id.

Summ. 19, Bar. et Cent. GRETS.

protectam excellentiam ter et in domno plurimum osculantes, quæsumus ut nos clarius de vestra sospitatus integritate atque præcellentissimæ filie nostræ, a Deo illustrate magnæ reginæ dulcissimæ filie nostræ, nec non et excellentissimorum filiorum^a, nos lætos quantocius efficere studeatis in eo quod exspectantes **328** usque fuimus vestros suscipere missos, sed nondum ad nos pervenerunt^b, et ob hoc maxima nos dilectionis affectio cogit sinceram cordis nostri puritatem vestro regali culmini enucleanter proferre, dum nimirum vestra salus nostra est lætitia, et prosperitatis vestræ commoditas nostra est exultatio. Itaque innotescimus excellentiæ tuæ, suscepisse nos epistolam directam nobis a Joanne patriarcha Gradense; vicesima septima enim die Octobris mensis ipsa ad nos pervenit epistola, et protinus nec potum nec cibum sumpsimus neque nos, neque hujus scriptor nostræ apostolicæ relationis, sed eadem hora eodemque momento ipsam antefati patriarchæ epistolam cum his nostris apostolicis syllabis vobis transmisimus. Itaque valde tristes effecti sumus, quoniam asifoniatus [*Lamb.*, siphoniatus] bullas ejusdem epistolæ reperimus^c, a Leone archiepiscopo, primitus relecta nobis directa est, et in hoc comprobare potest excellentissima Christianitas vestra qualis est fraudulenta fides ipsius Leonis archiepiscopi; quia non pro alio præsumpsit eandem epistolam primitus reserare ac relegere, nisi ut omnia quæ ibi ascripta sunt ut certe omnibus manifestum est, annuntiaret tam Arghiso duci Beneventano quam reliquis nostris vestrisque inimicis^d; et dubium non est cuncta **329** jam præfatis æmulis ab eodem archiepiscopo esse annuntiata, nos quidem, veritate testante, coram Deo dicimus puriter et fideliter in vestro perma-

A nentes amore, juxta quod inter nos presentialiter in aula apostolica confirmatum est^e, ea quæ ad nos perveniunt de presenti, cum magna cautela vobis studemus denuntiare, quia post Deum et beatum Petrum alibi nostra spes et fiducia non est nisi in vestra a Deo protecta excellentia; tu enim, dulcissime magne a Deo illustrate rex, noster cum Deo defensor et protector existis, quia per te sancta Dei Ecclesia spiritalis mater tua exaltata magno exultat gaudio, confidentes cuncta a vobis beato Petro permissa velociter effectui mancipanda.

Sed Deus omnipotens, in cujus manu omnia mundi regna consistunt, sua vos multipliciter foveat gratia, et beatorum apostolorum principum Petri ac Pauli intercessionibus longo ac prospero senio regni gubernacula possidere, et pariter cum excellentissima filia nostra regina et amantissimis natis gaudere, et cælestia præmiorum cum sanctis perenniter vos faciat adipisci regna. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

De Leone archiepiscopo^f.

Etenim innotescimus excellentissimæ Christianitati vestræ, eo quod, quando a vestra regali vestigio reversus est Leo antefatus archiepiscopus, in magnam superbiam tyrannicam elationem pervenit, et nullo modo sicut antea nostris apostolicis obtemperare inclinatus est mandatis, et nullum ex Ravennatibus, vel Emilia pro accipiendis præceptis de diversis actionibus **330** ad nos venire permisit, ita eis indignatus comminatus est dicens, quod si quis ex eis ad nos venire præsumpsisset, non potuisset venire. Nam Pentapolenses omnes obediētes existentes in nostro apostolico servitio, ad nos prout, sicut tempore præ-

^e *Disbullare pro sigillum avellere.* Ducang. novit. ap. interpretem sextæ synodi act. 15: *Et disbullata est hujusmodi charta. Item dissignare, dissigillare.* Quid autem proprie esset asifoniata bulla, seu siphoniata, ut legit Lambecius, parum liquet. *Id.*

^d Arcana hæc haud dubie respiciunt Græcos. Inimicorum autem sanctæ sedis et Caroli qui Langobardos reges ex Italia exegerat, primus omnium erat dux Beneventanus Arichis II. De eo Chron. Anon. Salern. utcumque fabulis ubique scatens, ait (cap. 9): «Solus dux Arichis Beneventi remansit, jussa ejus contemnens pro eo quod capiti suo pretiosam deportaret coronam.» Alter erat Rodgausus Forjulianus, qui sequenti anno audaciæ pœnas luit; tertius vero Hildebrandus dux Spoletii, qui omnes mox occurrent (ep. 57, al. 59). *Id.*

^e In præcedentis epistolæ not. ^b, col. 287, aiebam, historiam ibi et hic indicatam repeti oportere ap. Anastas. (sect. 316 et seqq.) *Id.*

^f Embolum, quod embolis et embolim Græca fere voce appellatum invenitur, nobis est postscriptum, seu additio epistolæ jam scriptæ, ut notat Ducangius. Hujus autem sententia perquam similis est emboli sequentis epistolæ. Bononiam utrobique et Imolam, quas ante Adrianum non liquet possessas esse ab apostolica sede, Ravennas archiep. sibi vindicaverat, in cæteris civitatibus tyrannidem exercebat. Præcipue Dominicum a Carolo commendatum pontifici, qui comitem Gabeli eum designaverat, vincitum, Ravennam ductum, conjectumque in carcerem Adrianus exaggerat, ut Carolum adversus archiepiscopum excitet. *Id.*

^a Antequam duceret uxorem Hildegardem extremo anno 771 susceperat filium Pippinum ex Himiltrude (ex filia Desiderii, quam intactam remisit ad patrem, nullam habuit prolem); quot hucusque ex Hildegarde suscepit, incertum. At plures fuisse ejus filios an. 777 testatur Saxonomurum juramentum (*Annal. Franc. et Fuld.*) quo promittunt «fidelitatem domini Caroli regis et filiorum ejus.» Pagiū quatuor fuisse conjicit (an. 783, n. 3) verbis Eginharti prolatis, qui sex enumerat Hildegardis filios: «Tres filios, Carolum videlicet, Pippinum et Hludovicum, totidemque filias, Rothrudem, Bertam et Gislam genuit.» Carolum majorem natu an. 772 mense Martio; Rothrudem circa Febr. 773, Adhelaïdem in castris ad Ticinum, ut tradit Paul. Diac., De episcopis Meten., id est. an. 774, Bertam an. 775. Vid. Pagiū cit. l. qui et de aliis duobus matri præmortuis Lothario et Adhelaïde, et de Hildegarde, quæ 40 tantum dies matri superstes fuit, ab Eginhardo non recensitis, et de Pippino Himiltrudis loquitur. Summa est quod currenti anno quatuor aut quinque filii erant Carolo, quos pontifex salvos esse cupit. *CENN.*

^b Paulo infra constat, hanc epistolam datam esse sub finem Octobr., neque adhuc missi regii Romam venerant post Caroli discessum ex Italia; idcirco tam vehementer cupit eorum adventum. Specie quidem angitur de regis reginæque familiæ salute. Revera archiepiscopi Ravennatis molimina eum turbant quoniam scilicet prius per legatos, deinde ipsam per se adisse norat, dominium exarchatus usurpassse videbat, neque exploratam satis habebat Caroli mentem super ea re. *Id.*

decessoris nostri Domini Stephani papæ, prope-
verunt, et præcepta de singulis eorum civitatibus
more solito acceperunt. De reliquis vero civitatibus
Æmiliæ, simulque et Gabello, qui a nobis ibidem
ordinati sunt, ab eo exinde projecti sunt et alios ex
eis in vinculis detinet. At vero de civitatibus Imu-
lensi seu Bononiensi ita profanizat dicens quod ve-
stra excellentia ipsas civitates minime beato Petro et
nobis concessit, sed sibi ipse archiepiscopus a vobis
fuisse concessas ac traditas asserit sub sua potestate
permanendas. Unde nullum hominem ex eisdem civi-
tatibus ad nos venire permisit, sed ipse ibidem acto-
res quos voluit sine nostra auctoritate ordinavit et
in sua eos detinet potestate; et non tibi placeat, ex-
cellentissime fili, ut tanto despectui hanc apostoli-
cam habemus sedem, non reputans de sua promissione,
quam beato Petro et ejus vicariis iurejurando adhibuit,
sed sicut transgressor mandatorum Dei in perjurii
reatus incidit; etenim nos firmiter cretismus et ma-
gnam habemus fiduciam, quod omnia que beato Pe-
tro per vestram donationem offerenda promisistis,
adimplere pro magni regni vestri stabilitate et
eterna vobis conferenda retributione studeatis.

LV.

331 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM CAROLUM DIRECTA,

*In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione
sanctæ Dei Ecclesiæ, et de missis domini regis, qui
autumni tempore Romam venire debuerant.*

(An. Dom. 775, Cod. Car. Li, chron. 54.)

ARGUMENTUM.—Nuntiasset sibi Andream episc. mis-
sum suum autumno affuturos missos a Carolo,
qui donationem suam per eosdem explessit; se
per totum Novembrem expectasse, misisse tan-
dem seiscitatum Ticinenses iudices, qui in præsens
regis missos venturos negarunt; propterea se
mittere eundem Andream episc. et Pardum egu-
menum cum instructione eorum que coram refe-
rant. Orat ut que cum Pipino patre promisit et
postea ipsemet suis manibus confirmavit sancto
Petro perficiat. De Leone archiep. eadem fere
nuntiat, que in superiori; addit, Dominicum sibi
a Carolo commendatum, et ab se Gabeli comitem
constitutum, a Leone non modo prohibitum fungi

* Argum. Panv. (Cod. Vat. 33): « In trigesima
tertia [trigesima tertia] gratiarum actiones continen-
tur, cum petitione pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ.
Item de missis [legatis] Caroli regis, qui autumni
tempore Romam venire debuerant. » CXXX.

† Summ. 33, Bar. et Cent. GREYS.

‡ Quamquam et sacris aliis ædibus tributum id no-
minis animadvertant Mabillonius (An. Ben. lib.
XLI, n. 21 et 35) et Maurini PP. in additionibus
ad Glossarium, nullum tamen templum aut basilicam
magis decet quam Vaticanam, ubi sacratissimi ci-
neres apostolorum principis requiescant. De ea si-
quidem vere dici potest cum magno pontifice Nico-
lao III: « Hæc est domus Dei edificata firmiter supra
petram, in qua et ipsius Petri corpus sacratissimum
honorifice requiescit; hoc est divinum tabernaculum
choris dilectum celestibus et toti sæculo veneran-
dum. » (Bull. Vat. tom. I, pag. 202.) Quanti apud
Franco eadem esset, præcipue apud Carolum Ma-
gnum codex iste epistolaris passim docet. CXXX.

§ Quod minus aperte in præcedentibus litteris
dixerat, hic perspicue enuntiat. Regii missi posses-
sionem civitatum et locorum tradere debebant san-

suo munere, sed vincitum duci iussum Ravennam
ubi sub custodia eum tenet.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Franco-
rum et Langobardorum, atque patricio Romanorum,
Adrianus papa.

Dum in tanta securitatis lætitia spiritalis mater
vestra sancta Dei catholica et apostolica Romana
Ecclesia consistens exultat, ob hoc opinatissima no-
minis vestri memoria in universo orbe terrarum di-
latata atque laudabiliter permanet divulgata, etiam ab
apostolica aula: ob vestrorum veniam delictorum se-
dulo a nobis et cunctis Dei sacerdotibus orationum
vota et sacrificiorum **332** hostiæ divinæ offeruntur
majestati. Ideo præcellentissime fili, recordari cre-
dimus a Deo protectam Christianitatem vestram nobis

^B direxisse in responsis per Andream, reverendissi-
mum et sanctissimum fratrem nostrum episcopum,
quod hoc autumni tempore vestros ad nostri præsen-
tiam studeretis dirigere missos, qui nobis omnia se-
cundum vestram promissionem contrahere deberent^d,
et expectantes fuimus usque hactenus per totum Se-
ptembrem, et Octobrem, et præsentem Novembrem
mensem, ipsos vestros suscipere missos, et de ve-
stra sospitate per eos agnoscere; et dum minime ad
nos advenissent, direximus nostras apostolicas liti-
ras usque Papiam, ad iudices illos quos ibidem con-
stituere visi estis^e, ut nobis significare deberent de
adventu eorumdem vestrorum missorum, qui ita no-
bis direxerunt in responsis, nequaquam ad nos ve-
stros nunc esse profecturos missos. Unde magnum de-
siderium nostro imminet cordi et interea mentis no-
stræ viscera in vestro ardentius fervescunt amore;
idecirco cupientes de vestra prosperitate certos lætos-
que effici, magnopere studuimus præsentem no-
stros missos, scilicet antefatum Andream, sanctissi-
mum fratrem nostrum episcopum, et Pardum Deo
amabilem, dilectum filium nostrum egumenum, ad
vestra regalia transmittere vestigia^f visitantes et sa-
lutantes per eos tam præcellentissimam Christianita-
tem vestram, quamque **333** excellentissimam filiam
nostram amantissimam conjugem vestram, a Deo il-

lucæ sedi, quæ nondum ab eadem possidebantur. Id.

* Chronologia ista nil desideratur illustrius: epi-
stola hæc mensis fere unius spatio præcedentem se-
cuta est. Id et Coitinus, et Pagius viderunt, at utram-
que postponunt Carolinæ victoriæ de Foro-Juliano
duce (an. 776, n. 6 seq.) quod cum historia pugnât.
Id.

† Annal. Francor. an. 774 habent: « Carolus rex
ipsa Italia subjugata et ordinata, custodiam Franco-
rum in Papiæ civitate permittens, etc. » Annales
Meten. iisdem fere verbis rem narrant ap. Pag.
(an. 774, n. 7). Perinde et monach. Engolism. (edit.
Pith. part. II, p. 19). Adrianus hæc in epist. præter
custodiam iudices etiam qui rempublicam admini-
strarent designatos docet. Id.

‡ Legatio ista attendi debet: ne Andreas episcopus
sepe adhibitus in legationibus causa sit cur non-
nullæ invertantur epistolæ; quod collega ejus non
utique attendatur. Pardus igitur abbas, seu Græca
voce *hegumenus*, hæc occasione Andree socius est
profectus in Franciam. De eodem rursus infra (ep.
59, al. 50). Id.

lustratam reginam, et dulcissimos ac nobilissimos A natos vestros, prædictis quidem nostris missis cuncta in ore subtilius posuimus, eosque diligenter informavimus, quæ de singulis causis vestræ a Deo protectæ excellentiæ nostra vice enarrare debeant, eosque benigne atque hilari vultu a vobis suscipi petimus, eorumque sermonibus quos nostra vice protulerint credere, et aurem benignitatis vestræ accommodare, cunctaque perficere et adimplere dignemini, quæ sanctæ memoriæ genitor vester, dominus Pippinus rex beato Petro una vobiscum pollicitus, et postmodum tu ipse, a Deo institute magne rex, dum ad limina apostolorum profectus es, ea ipsa spondens confirmasti, eidemque Dei apostolo præsentialiter manibus tuis eandem obtulisti promissionem *. Nos enim magnam fiduciam habemus in vestri cordis B firma constantia, et certi sumus omnino de benigno mentis vestræ proposito.

Unde et copiosum a vobis suscipere præstolamur fructum, ut sicut cœpisti bonum opus perficias, tuisque temporibus sancta Dei Ecclesia multo amplius exaltata permaneat; quatenus omnipotens Dominus, intercedente beato Petro principe apostolorum, dignam vobis remunerationem tribuat, et in cœlestibus regnis cum sanctis et electis post hujus vitæ longevitatem perenniter exaltandos vos recipiat; per te enim, bone victoriosissime rex, præfata sancta universalis Dei Ecclesia, de inimicorum impugnationibus erepta, magno, ut dictum est, triumphat gaudio, et orthodoxa Christianorum fides, vestro præsidio 334 C in pristino venerationis statu permanet immutata. Pro quo obnixè quæsumus, ut de vestra prosperitate nos quantocius certos reddere jubeatis, quia vestra salus nostra est securitas, et vestra lætitia nostrum esse comprobatur gaudium. Unde firmi in vestro amore et dilectionis charitate permanentes incessanter divinam deprecamur clementiam, ut sua vos gratia multipliciter tæatur, tribuens præcellentiæ

vestræ, atque excellentissimæ filiæ nostræ reginæ, et amantissimis natis vestris, longævis ac prosperis temporibus regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigiis cunctas barbaras nationes prosternat, dilatans multipliciter terminos regni vestri, etiam et cœlestis regni gaudiis vos faciat esse participes. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^b ENDOLEUM DE PROTERTIA LEONIS ARCHIEPISCOPI.

Et hoc vestræ a Deo protectæ excellentiæ innotescimus, eo quod postquam a vobis reversus est Leo archiepiscopus c in nimiam superbiam elevatus, nullo modo nostris præceptionibus sicut antea obedire voluit, sed brachio forti usque hactenus in sua potestate detinere videtur Imolam atque Bononiam, dicens quod easdem civitates nullo modo beato Petro neque nobis concessistis, nisi tantummodo eidem Leoni archiepiscopo. Unde dirigentes ibidem nostrum missum, id est Gregorium sacellarium, qui iudices earumdem civitatum ad nos deferre deberet, et sacramenta in fide beati Petri et nostra, atque excellentiæ vestræ a cuncto earum populo susceperet, sed nequaquam idem archiepiscopus eundem nostrum sacellarium illuc ire permisit; nam 335 et Dominicum, quem nobis in Ecclesia beati Petri tradidistis atque commendastis, comitem constituimus in quamdam brevissimam civitatem Gabellensem, præceptum ejusdem civitatis illi tribuentes, sed minime illum permisit ipsum actum agere, sed dirigens exercitum, vinctum eum Ravennam deduxit et sub custodia habuit. Nam et de aliis civitatibus Æmilie, id est, Faventia, ducatu Ferrariæ, Comiatio, et Foro Livii, et Foro Populi, Cæsniæ et Bobio, seu tribunatu decimo d, nullum hominem exinde ad nos pro suscipiendis præceptis actionum advenire permisit, nam illi omnes parati erant ad nos conjungere.

De reliquis vero civitatibus utrarumque Pentapoleos ab Arimino usque Eugubium e omnes more

* Inter scriptorem Vitæ Adriani (ap. Anastas. sect. 319) et hæc Adriani ejusdem litteras tanta convenientia est, ut neutri fides negari possit. En verba ipsa: « Factaque eadem donatione, et propria sua manu ipse Christianiss. Francorum rex eam corroborans, universos episcopos, abbates, duces etiam, graphiones in ea ascribi fecit. Quam prius super altare beati Petri et postmodum intus in sancta ejus confessione ponentes tam ipse Francorum rex tamque ejus iudices beato Petro et ejus vicario sanctiss. Adriano papæ, sub terribili sacramento sese omnia conservaturos que in eadem donatione continentur promittentes tradiderunt. Apparem ipsius donationis per eundem Etherium ascribi faciens, ipse Christianiss. rex Francor. intus super corpus beati Petri, subtus Evangelia, quæ ibidem osculantur, pro firmissima cautela et æterna nominis sui ac regni Francorum memoria, propriis suis manibus posuit. » Hæc de donatione Pippiniana per eum confirmata, et longe aucta. CENN.

^b Centur. chartam insertitiam vocant. GRETS.

^c Propter istam rebellionem et pervicaciam meruit Leo iste collocari ab Illyrico in catalogo testium veritatis pag. 68. Scilicet quo quis est contumacioris et inflexibilioris cervicis, eo plus gratiæ apud Illyricum reperit, et eo omni exceptione Lutherani veritatis major testis est. Et tamen, si Leo iste

revivisceret, Illyricum, tanquam nefarium novatorem, exsecraretur, et in malam crucem abire juberet. Observa autem Illyricum ex imperitiis nescivisse, qui sint apud Addianum pontificem *oletani canones*; non enim a loco ita nominantur, sed a vetustate, nam *oletani* Adriano nihil est aliud, quam vetustum et priscum. CENN.

^d Fontanin. de Parmæ et Placentiæ Dominio (pag. 23) putat per tribunos administrari consuevisse exarchat. hujus loci auctoritate ductus. At decipitur; locus enim ipse indicatur Sassina, seu prope Sassinam. Ib.

^e Divisio hæc Pentapolis in maritimam et mediterraneam notanda. Greg. II, in epist. ad Leonem Isaurum an. 726. (Labb., Conc. tom. VII, pag. 19): exarchatum una cum Pentapoli vocat Decapolim: « Longobardi et Sarmatæ cæterique qui ad Septentrionem habitant, miseram Decapolim incursionibus infestant, ipsamque metropolim Ravennam occupant; » nomine quidem improprio; sola enim Pentapolis civitates plusquam decem continebat. Quare Adrianus bipertito hanc dividens, Pentapoles rectius appellat. Supra etiam Paulus (cp. 26, al. 28) maritimarum civitatum meminit, sed unicam Pentapolim designavit. Ib.

solito ad nostri advenerunt praesentiam, et praecepta actionum de ipsis civitatibus a nobis susceperunt, et in nostro servitio atque obedientia fideliter cuncti permanent, nisi solummodo ipse archiepiscopus in sua ferocitatis superbia existit; sed petimus te coram Deo vivo, praecellentissime fili, ut nullo modo hoc tibi placeat, ut ea quae sanctae memoriae genitor tuus et tu ipse beato Petro concessistis atque obtulistis, quod absit, temporibus vestris auferantur, et Ecclesia beati Petri per malignos homines qui iniqua immitunt humilietur, sed magis semper per vos exaltata permaneat.

LVI.

336 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DOMNUM [CAROLUM] REGEM DIRECTA,

In qua continetur de transitu Constantini imperatoris, et de Reginaldo duce Clusina, oratus papa postulans ut ipsum [ducatum] actum dominus rex et habere non permitteret, eo quod multa mala in castello Felicitatis indesinenter agere non desistebat.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LX, chron. 53.)

ARGUMENTUM. — Se nuntiis praecurrentibus accepisse Copronymum esse mortuum, at rem incertam nuntiare noluisse; nunc Stephani episc. Neapolitani litteras adnectere acceptas die 7. Februarii praesentis. Reginaldum olim castaldum Castelli Felicitatis, nunc ducem Clusinum multa damna Ecclesiae inferre, et nuper cum copiis se contulisse ad eandem civitatem Castelli ditionis sanctae sedis, et sustulisse castellanos. Eum orat ut ducem ex Tuscia amoveat, tanquam sibi et Ecclesiae damnosum.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Excellentissimae et a Deo protectae Christianitati vestrae his nostris apostolicis innoscimus apicibus pervenisse ad nos, nuntiis praecurrentibus, quod Constantinus imperator divina evocatione de hac sub-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 21): « In vigesima prima [vigesima prima] Constantinum imperat. obiisse indicat, adjancis ea de re litteris Stephani Neapolit. episcop. Reginaldum ducem Clusanae accusat, quod multa mala in Castello Felicitatis indesinenter agere non desistat [continuo committat] beati Petri bona auferendo. Petit ut officio amoveatur. » CENN.

^b Summ. 21, Bar. et Cent. GRETS.

^c De hujus epistolae aetate et sententia uberrime est actum in commentar. praev. (num. 26. seqq.). Recte omnes unanimi consensu ad annum referunt 776. Idcirco autem aliis eodem anno datis praemittendam duxi, quia principio Febr. scriptam vidi; quae autem sequuntur, provecto eodem anno date videntur, ut mox patebit. CENN.

^d Post verbum *fili* Lambechius legit *petendum*; hoc enim verbum in manuscripto deprehendes, sed subducta linea deletum. Id.

^e *Castaldus, castaldio, gastaldus, gastaldio, gastaldus, gastaldens*, eadem significatione a Longobardis institutum officium. Administrator erat villae alicujus regiae, seu etiam civitatis, sed in plebem jus ejusdem se extendebat. Vide Ducangium V. *Gastaldus*, late hac de re agentem. Murator. (Antiq. Ital., diss. 10) comitem et gastaldum fuisse unum et idem in ducatu Beneventi. contendit, eidemque civitates etiam alibi committi solitas probat exemplis. Id.

^f Idem Murator. (Ant. Ital. tom. I, diss. 5) duces majores et minores in Italia distinguit. Minoribus siquidem civitates gubernandas esse datas pluribus exemplis demonstrat; maioribus vero provincias.

tractus esset luce, sed quia certum non didiceramus, hac de re vestrae a Deo protectae excellentiae indicare distulimus. Nunc vero suggestit nobis sanctissimus ac reverendissimus frater noster Stephanus, Neapolitanae urbis episcopus, per has syllabas ea ipsa nobis intimare, quas et septima die praesentis Februarii mensis suscipientes easque peragrantes confestim vestro regali culmini significare maturavimus, et pro magna **337** sublimitatis vestrae satisfactione eosdem affatus infra haec nostra scripta vobis directa posuimus.

Interea et hoc vestrae praecellentiae, dulcissime et amantissime fili ^a, dirigimus de perfido illo et seminatore zizaniorum, atque instigatore humani generis aemulo Raginaldo, dudum in Castello Felicitatis castaldio ^e, qui nunc in Clusina civitate dux esse videtur ^f eo quod plurima mala per suas iniquas submissiones, spiritali matri vestrae, sanctae Dei Ecclesiae et nobis ingerere non desinit, dum omnino ea quae beato Petro principi apostolorum a vestra excellentia pro animae vestrae mercede oblata sunt, per suum iniquum argumentum abstollere anhelat et in suo proprio servitio ea habere desiderat; unde et per semetipsum cum exercitu in eandem civitatem nostram Castelli Felicitatis ^g properans; eosdem castellanos abstulit, et nequaquam credimus, lenigntissime fili et Christianissime rex, quod pro praedicti Raginaldi ducis exaltatione mutationem fecisset **338** vestra a Deo corroborata regalitas ^h una cum excellentissima filia nostra regina atque dulcissimis natis vestris, vel cuncto a Deo instituto Francorum exercitu, nisi pro sustentatione amatrix vestrae sanctae Dei Ecclesiae, ut in vestro benigno certamine perenniter permanens enteret.

Idcirco poscimus et nimis supplicando insistimus

Quod et in Francia olim factum videmus, ipsos enim majores domus Carolinos eorumque praedecessores ducum nomine appellatos comperimus. Ibidem hanc quoque epistolam adhibet contra Florentinum et Cosmam *della Rena*, qui Lucae duces contendunt universae Tusciae praefuisse. Addit epist. 74 nobis 80, in qua sermo est de Gundibrando duce Florentino, ac recte concludit, plures in Tuscia duces fuisse per octavum saeculum. Inter hujusmodi minores duces et Clusinum recensendum esse nemo in dubium vertet. Id.

^g Jam dixi in comment. praev. (n. 30) etiam Tusciae Langobardice civitates a Carolo sit concessas fuisse apostolice sedi. Rei argumentum firmissimum est pontificem Pippinianae donationis nullatenus meminisse, sed ab eodem Carolo Castellum Felicitatis donatum esse testari. Situm civitatis usque ad hunc diem inexploratum, creditumque ubi modo est Tiferinas, seu civitas de Castello (Murat. 780), nihil moror: satis mihi est civitatem Tusciae Langobardorum invenire, quae a pontifice appellatur *nostra* ut caeterae Romani ducatus et exarchatus, nec non utriusque Pentapolis. Id.

^h Quid clarius? Suspicatur Adrianus num forte Castellum Felicitatis a Carolo sit concessum Reginaldo post factam donationem sancto Petro; ex sequentibus autem patet. Pontificem aliud loqui, alim credere; nam Reginaldum amoveri petit ab officio Clusini ducis: quia et cum erat gastaldus ejusdem civitatis sub Desiderio rege, molestiam ingerebat sanctae sedi, proindeque malus erat finitimus. Id.

vestram a Deo illustratam potentiam, ut, ob amorem beati Petri apostoli, nullo modo prænominatum Raginaldum ibidem in Tusciæ partibus esse permittatis. Sed neque illum ei agere cedatis [concedatis], et non vobis hoc durum pareat, pro dilectione qua in invicem compaginati sumus, fiducialiter hoc petere deducimus et obtinere speramus, eo quod et sub Desiderii temporibus jurgia et scandala frequenter seminare non omittebat. Sed, excellentissime fili, ut nos post Deum in tuo fortissimo brachio una cum universo nostro populo speramus, et die noctue pro vestra sospitate atque victoriis a divinam exoramus clementiam, ita cum omnibus causis sanctæ Dei Ecclesiæ disponere acceleretis, ut sancta Dei Ecclesia et nosmetipsi tuis felicissimis temporibus permaneamus, ut sicut temporalia largitus est, ita et cælestia tribuat possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LVII.

339 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA.

Pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Possessore et Rabigando [Rabigando], ipsum apostolicum despicientes Spoletum ad Hildebrandum ducem perrexerant, et inde Benevento pariter venerant.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LVIII, chron. 56.)

ARGUMENTUM. — Regiorum missorum adventu sibi nuntiato, Possessoris nempe episcopi et Rabigaudi abbatiss, se obviam iis misisse ut æquum erat. Ipsos vero Perusio flexisse iter Spoletum ad Hildebrandum, inde Beneventum, nec primum venisse Romam, juxta regium mandatum. Meminisse eum delere quæ sancto Petro ante ejus confessionem promiserat, Spoletanum ipsum ducatum ab eo eadem apostolorum principi oblatum esse. Rogat ut fidem suam servet, perque alios missos nimiam qua afflictebatur sollicitudinem levet.

Domno c excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Omnino confidimus et certi sumus quod tua a Domino protecta excellentia in his, quæ pariter loquentes inter nos convenerunt, firmiter atque immutabiliter permanere studeat; et charitatis vinculum in medio nostrum corroboratum toto mentis aditu atque sincero affectu observare procuret; dum nos Deo propitio in ea ipsa habita in invicem dilectionis concordia cum magna sinceritate mentis satagimus perseverare; quia, Deo teste dicimus, a quo cum vestra melliflua Christianitate in alterno amicitie amore colligati sumus, maximam in tua a Deo inspirata benignitate habere videmur fiduciam, quod omnes

^a Lamb. habet *victoriis concedendi*; Gentilotus quidem verbum *concedendum* in manuscripto legit, sed subducta linea deletum.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 24): «In vigesima quarta [vigesima quarta] queritur se despectum a Possessore episcopo et Rabigando abbate Caroli legatis. Indicat ipsos non venisse Romam, sed Spoletum ad Hildebrandum ducem, et inde Beneventum profectos esse. In quanto ob id more constitutus sit, scribit; orat Carolum, ut se consoletur exaltando Ecclesiam Romanam, Spoletinum [Rom. et Spolet.] ducatum restituendo. » CENN.

^A 340 causas sanctæ Dei Ecclesiæ et provinciæ nostræ salubri mancipientur effectui ^d.

At vero, excellentissime et a Deo servate fili, bone et optime rex, tuæ per hujus nostræ apostolicæ relationis seriem deducimus notioni, quod dum ad nos pervenisset de fidelissimorum vestrorum missorum adventu, scilicet Possessoris sanctissimi fratris nostri episcopi, seu et Rabigaudi religiosi abbatiss, in magno gaudio noster relevatus est animus, quoniam desiderabilissimum est assidue missos excellentiæ vestræ solite cum magno gaudio et decenti honore suscipere, et per eos de vestræ sublimitatis sospitate certos esse. Unde nos illico, secundum qualiter missos vestræ regalis potentie decet, omnem præparationem seu et caballos obviam eis direximus ^e.

^B Illi nempe, dum Perusium conjunxissent, relaxantes recto itinere ad nos conjungendum, secundum qualiter a vestro a Deo protecto culmine directi fuerunt, et ut vestros honorandos apices relegendes invenimus, nos despicientes ad Hildebrandum in Spoletium perrexerunt, dirigentes nobis per nostros missos quod tantummodo cum Hildebrando loquimur, et deinde, ut directi sumus, una vobiscum apud domnum apostolicum conjungemus. Postmodum enim, dum cum prædicto Hildebrando locuti fuissent et apud eum diutius morarentur, nostras apostolicas eis adjurantes direximus syllabas: per Deum omnipotentem et vitam excellentissimi filii nostri domini Caroli Magni regis, ut directi estis ad nos ³⁴¹ conjungere satagite, ut unanimiter pertractemus quod ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ pertinuerit, et ad laudem regni vestri [Lamb., nostri], præcellentissimi filii, agere studeamus, et tunc per dispositum, ut ejus præcellentie decet missos, apud Beneventum vos proficisci disponemus.

^C Sed illi, nescimus quid pertractantes, statim a Spoletum in Beneventum perrexerunt, nos in magna derelinqentes ignominia, et Spoletinos ampliaverunt in protervia. Unde valde hanc nostram perturbaverunt provinciam, et pro hac re in magna tristitia noster jacet animus, quia quantum per illos expectabamus suscipere sperata nuntia de exaltatione sanctæ nostræ Ecclesiæ, sicut et in vestris reperimus honorandis apicibus et nostri nobis tulerunt missi, qualiter a vestra regalitate injunctum habuerunt, in tanta afflictione et deminatione conati sunt.

^D Sed recordari te credimus, dulcissime atque amatissime fili, qualiter nos benignissimo vestro ore affati estis, dum ad limina beatorum principum apo-

^e Sum 24, Bar. et Cent. GREYS.

^d Per integrum fere biennium missos ex Francia summopere optaverat Romam advenire, quibusque de magni momenti rebus agendum erat, ac præcipue Carolina donatio integra executioni mandanda. Ab iisque tantem advenientibus se delusum ratus, amicitie vinculi, quo ante corpus sancti Petri conjuncti invicem erant, Carolum admonet. CENN.

^e Nulli regio misso hucusque legimus quali apparatu obviam itum. Hinc regias legationes excipiendi morem discimus. Id.

stolorum Petri et Pauli properati estis, quia non aurum, neque gemmas, aut argentum, vel litteras, et homines conquientes, tantum fastidium [*Lamb., fatigium*] cum universo a Deo protecto vestro Francorum exercitu sustinuissetis, nisi pro iustitiis beati Petri exigendis, et exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ perficienda, et nostram securitatem ampliare certantes, sed tanquam præsentialiter coram vestris mellifluis regalibus obtutibus assistentes, obsecrantes petimus vestram a Deo fundatam regalem potentiam, ut de tanta et tali tribulatione, in qua nos ipsi vestri dereliquerunt missi, velociter per fidelissimos et benignissimos vestros missos, nos consolari et lætificari jubeatis, quia et ipsum Spoletinum ducatum vos præsentialiter obtulistis protectori vestro beato Petro principi apostolorum, per nostram mediocritatem, **342** pro animæ vestræ mercede *, et ita obnixæ quesumus, præcellentissime filii, ut nostram deprecationem de prædicta afflictione et prænominato Spoletino ducatu celerius effectui mancipetis, quatenus dignam a misericordissimo Deo nostro, intercedente beato Petro apostolorum principe, pro cuius amore et reverentia aurem nostris petitionibus accommodare inspiratus fueris, suscipias mercedem, quia, Deo teste dicimus, nil nisi vestram cupimus exaltationem effectitiam, dum, annuente Deo, magna inter nos atque insolubilis charitatis concordia corroborata est, permanentes in his quæ mutuo inter nos asserentes confirmavimus. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LVIII.

343 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod Hiltibrandus et Aragis [B. et

* Et Tuscia Langobardorum et Spoletanus ducatus oblatus erant sanctæ sedi, hoc tamen discrimine, quod civitates Tusciæ perpetuo possidende ac supremo jure administrande concessæ fuerant pontifici, at Spoletanus ducatus, quemadmodum etiam Tuscanus (Tusciam Regalem appellant), oblatus fuerant retento supremo jure, ita ut census tantummodo, seu tributum pendi solitum Langobardorum regibus ante eorum dejectionem, sanctæ sedi concederetur, supremum vero dominium ad Francorum reges pertineret. Hinc est, quod Adrianus nunquam nostras appellat civitates eorum ducatum, quemadmodum castellum Felicitatis ab eo civitatem nostram vocari nuper vidimus aliasque tum provincie Romanæ, tum Exarchatus et Pentapolis passim nuncupari compertum est. Quod sane discrimen quia nequaquam animadvertenter nonnulli, et supremum jus et precarium in dubium vertunt, donationes confundunt, veritati fœnem faciunt. CENN.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 22): « In vigesima secunda [viges. sec.] queritur Hildebrandus, Arogin, Rodgaum, necnon [et] Raginaldus duces consilium iniisse cum Græcis et Adalgiso terra marique contra Romanam et Italianam dimicare [ut terra, marique Ro. et Ital. oppugnent]; quare multis adjurationibus a Carolo auxilium contra eos postulat. » In.

* Summ. 22, Bar. et Cent. GRETS.

^d Hanc epistolam una cum præcedenti Cointius, Pag., Murator. ad annum referunt 775. Cum autem utraq; scripta fuerit Februarii mense (nam infra, proximo, ait pontifex, *Mario mense adveniente*),

Cent., Arogin, atque Rodgans, nec non et Regimbaldus [Al., Raginaldus, Reginaldus] duces consilium iniierunt qualiter se in unum conglobarent cum Græcis et Adalgiso, terra marique, ad dimicandum contra Romanam et Italianam, et sub nimis adjurationibus postulans adiutorium contra eos ^b.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LIX, chron. 57.)

ARGUMENTUM. — Possessore et Rabigaudus Benevento per Spoletum ad Urbem venientibus, Hildebrandus ait pontifex ab se petiisse saluum conductum, ut rogaturus veniam huc veniret. Se eo misisse Stephanum saccellarium, qui missos ibi reperit Arichis Beneventani, Rodgausi Forojuliani, et Regimbaldi Clusini consilia incuntes de suscipiendo bello una cum Græcis et Athalgiso Desiderii filio, proximo mense Martio: Romanam nempe invasuri et Langobardorum regnum instauraturi. Orat ut celerime opem ferat Romanque eripiat ab imminenti periculo, ac de communibus hostibus triumphet.

Domno * excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Reminisci consideramus a Deo protectam excellentiam vestram, quod sæpius vobis innotuit de Hiltibrando Spoletino duce, seu Arigiso Beneventano duce, atque Rodgauso Forojuliano de sævissimo consilio quod erga nos atque vos gerere non differunt ^d.

Nunc vero dum fidelissimi vestri missi, revera **344** sanctissimus frater noster Possessor episcopus, atque Rabigaudus religiosus abbas, a Benevento repedantes, per prædictum Hiltibrandum ad nos properant, nimis nos obsecrantes propter nominati Hiltibrandi noxam ut ei veniam tribueremus, asserentes C ut apud eum nostrum indiculum et obsides pro sua dubitatione *, et Hiltibrandus nostris se presentaret obtutibus ^f; nos quippe, secundum fidelissimorum missorum vestrorum dictum, illic usque Spoletum direximus Stephanum nostrum fidelissimum dudum

rerum series, quæ evenerunt, utramque ad hunc annum differendam suadet. Invenit enim 774, dum Carolus obsideret Ticinum, Adalgisus Verona fugiens, Constantinopolim se contulerat, et Spoletani soluti metu ad pontificem venientes, se dederant sancto Petro, et ab eodem pontifice Hildebrandum ducem ab ipsis electum confirmari obtinuerant, ut est ap. Anastas. (sect. 512). Quo videlicet anno 774, et Catal. Farfen. en Ann. Bertin. et Sigon. eum ducem cepisse testantur. Septem circiter mensibus a Carolo discessu ex Italia et Hildebrandus et alii duces consilia iniierunt adversus sanctam sedem et Carolum, ea pontifex detexerit, sæpius significaverit Carolo, hic demum reminisci debuerit pontificia monita, quæ nonnisi recentissima esse poterant, si litteræ ad an. 775 Febr. mensem pertinerent, nulli omnino hominum persuasum erit. Contra annum 775 (ep. 53, al. 52), vere pontifex Carolo nuntiaret de illis ducibus, nostris vestrisque inimicis. Et nota quod extremo anno 774 (ep. 51, al. 54) plura coram enuntianda commisit Anastasio cubiculario. Perinde an. 775, præter prædicta scriptis mandata, multa credidit fidei Andree episc. et Pardi hegumeni, quæ iidem enarrarent regi (ep. 54, al. 51). Eoque haud dubio arcana eorum ducum consilia spectabant. Idcirco sæpius se innotuisse illi illorum molimina. CENN.

* Mitteremus, vel aliquid simile deesse videtur. GRETS.

^f Queri desinit de regis missis, quorum iter Spoletum ac Beneventum cum sollicitarat. Sensit enim iniquis eorum consiliis per eos legatos modum alla-

ascellarium, qui cum eum affatus fuisset, et tunc nostros ibidem destinasset obsides, ipse nempe noster missus cum apud eum conjunxisset, in magna eum invenit protervia, eo quod missos Arigisi, Beneventani ducis, seu et Rodcausi Forojuliani^a, nec non et Regnibaldi Clusinae civitatis ducem, **345** in Spoleto cum praefato reperit Hiltibrando, adhibentes adversus nos perniciosum consilium, qualiter, Deo eis contrario, proximo Martio mense adveniente, utrosque se in unum conglobarent, cum caterva Graecorum et Athalgiso Desiderii filio, et terra marique ad dimicandum super nos irruant, cupientes hanc nostram Romanam invadere civitatem et cunctas Dei ecclesias denudare; atque ciborium fautoris vestri beati Petri auferre, vel nosmetipsos, quod avertat Divinitas, captivos deducere, nec non Langobardorum regem integrare et vestrae regali potentiae resistere.

Ob hoc, praecellentissime rex et dulcissime filii, peto te, et tanquam praesentialiter assistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo et vero et ejus principe apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione et maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus; quoniam post Deum in tuis manibus nostras omnium Romanorum commissimus animas, ne nos derelinquas,^b aut differas solatiandum, ut dicant gentes, quae in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum quam post Deum in regem et regnum Francorum habebant? et ut de omnibus, a Deo protecte dilectissime filii, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, quoniam, ut praefati sumus, tuae dulcissimae sublimitati, per Dei praecceptionem et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam et nostrum Romanorum reipublicae populum commissimus protegendum; et ita ad limina protectoris tui beati Petri apostolorum principis properare satagite, ut cunctos adversarios sanctae Dei Ecclesiae atque nostros seu vestros, regalis vestri culminis subternantur **346** vestigiis, et ea quae eidem Dei apostolo, vestris propriis pro animae vestrae mercede obtulistis manibus, ad effectum perducatis, ut fructum

tum iri, nisi ea supervenissent quae mox enarrat; accedente ad iniquam illam societatem etiam Raginaldo Clusino duce, quem sublestae fidei hominem paulo ante (nempe ejusdem Febr. mensis die septima) declaraverat. CENN.

^a Pontifex innotuerat, ut dixi, et scripto et voce missorum suorum, Forojuliani ducis et aliorum motiones sub finem superioris anni. Dum ejus missi cum aliis consilia ineunt Spoleti adversus Carolum et sanctam sedem Febr. mense, dux ipse armis de improvviso est petitus a Carolo, vitamque una cum ducatu amisit, paulo post Spoletanum congressum. Annales Francor. id perspicue docent anno 776. « Tunc Carolus rex Italiam ingressus est per partes Fori Julii iter peragens, Ruodgandus occisus est, et dominus Carolus rex apud Tarvisium civitatem Pascha (14 April.) celebravit, et captis civitate Forojulii, Tarvisio, cum reliquis civitatibus quae rebellant, et disposuit eas omnes per Francos, et iterum in prosperitate et victoria reversus est in Franciam. » Fuldenses breviter anno 775: « Ruodgandus Langobardus Italiae regnum affectat. » Et 776: « Carolus contra Ruodgandum in Italiam profectus, eundem interfecit. » Vide et Baron. (h. a. n. 5) et Pag. (n. 2) recte hac

A bonum offerens in futuri examinis die merearis dicere: Domine meus, princeps apostolorum beato Petre, cursum consummavi, fidem tibi servans Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendens liberavi, et assistens immaculatus coram te, offero tibi pueros quos mihi commisisti de manibus inimicorum eruendos, sospites atque incolumes existentes; tunc et qui in praesenti vita regni gubernacula tenes, etiam et in futuro saeculo cum Christo regnans caelestia praemiorum gaudia adipisci merearis audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquietantis: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis praeparatum est ab origine mundi (Matth. xxv).* Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LIX.

347 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua praedictus papa postulans ut domnus rex revertens a Saxonia ad limina sancti Petri properaret, quemadmodum ei pollicitus fuerat^d.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LXIII, chron. 58.)

ARGUMENTUM. — Possessorem et Rabigaudum pervenisse Romam cum regis litteris, quae summum omnibus ordinibus gaudium attulerunt, nam Carolus e Saxonia rediens in Italiam esse venturum testabantur, fortasse etiam ad Urbem. Laetitia ob id exsultans necessitudinem memorat, qua simul conjuncti fuerant coram confessione principis apostolorum. Praeterea regis missos multa laude prosequitur, eosque illi commendat ut regi et sanctae sedi maxime fideles.

C Domno * excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romano- rum, Adrianus papa.

Dum tanta securitatis laetitia spiritalis mater vestra sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia dilatata laudabiliter permanet, etiam in apostolica aula ob vestrorum delictorum veniam, sedulo a nobis et cunctis Dei sacerdotibus orationum vota et sacrificiorum hostiae divinae proferuntur majestati^f. Itaque, praecellentissime filii, conjungentes ad nos fi-

de re cum auctoribus antiquis decernentes. Quare inutile fuit quicquid missi seu legati eorum ducum decreverunt. Carolinae deliberationis fuisse inscios missos regios non crediderim; sed fidos arcani custodes ad utrumque ducem properasse iter, ut iis nescientibus adventum Caroli, hujus expeditio suum consequeretur effectum, quod evenit. lo.

^b Haec et sequentia satis perspicue ostendunt pontifici nullatenus patuisse expeditionem Caroli; missi enim, qui uni rem voce significassent, alio divertant, necdum Romam venerant. lo.

^c Lamb. et Gent. legunt: *solatiandum, ne dicant*; Gretserus autem: *differas solatium, ne*.

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. n. 18): « In decima octava [Dec. oct.] de suo ac populi amore erga Carolum multa scribit; et orat ut quod pollicitus fuerat, revertens a Saxonia ad limina Petri [sancti Petri] apostoli properet, et legatos ejus Possessorem episcopum, et Rabigaudum a fidelitate in servitio sancti Petri commendat. CENN.

^e Summ. 18, Bar. et Cent. GREYS.

^f Aut victoriam Caroli de Forojuliano duce, quae sociorum consilia evertit, pontifex resciverit, aut Spoletanum et Beneventanum duces socii casu ter-

delissimi vestri missi, scilicet Possessor sanctissimus A
frater noster episcopus et Rabigaudus religiosus ab-
bas, detulerunt nobis desideratissimas 348 vestre
sublimitatis syllabas *, quas et cum nimia amoris
dulcedine acceptantes suscepimus, relegendesque et
de vestra immensa prosperitate agnoscentes, magnas
omnipotenti Deo nostro tulimus laudes, qui nobis
tam benignissimum ac Christianissimum regem suæ
Ecclesie detulit defensorem. Continebatur quippe in
ipsis vestris regalibus apicibus, quod, Domino prote-
gente, remeantes vos a Saxonia, mox et de præsen-
tialium vel ad limina protectoris vestri, beati aposto-
lorum principis Petri b, ad implenda quæ ei polliciti
estis properare desideratis; de quo audito nimis nos-
ter lætatus est animus una cum universo nostro po-
pulo, eo quod nimis desiderabiles sumus prominen-
tissimum vestrum conspiciere vultum.

Quoniam satisfaciatis tibi veritas, dulcissime et
amantissime filii atque a Deo institute magne rex,
in eadem sponione qua in invicem ante sacram
ejusdem Dei apostoli confessionem annexi sumus,
firmi atque incommutabiles diebus vite nostræ cum
universo nostro populo permanere satagimus. Unde
et charitas vestri regalis culminis nos provocat se-
culo de vestra sospitate addiscere; et cognoscat ve-
stra conspicua excellentia, quia si mora de vestro
adventu proveniret, magna nobis imminet voluntas
ibidem in vestrum adventum, ubicunque vos value-
rimus conjungere, obviam proficisci.

349 Interea notioni vestre excellentiæ deduci-
mus de predictis vestris fidelissimis missis, quia
sicut ad nos pervenerant, et vestre regali po-
tentie per nostros apices intimandum direximus,
dum nobis presentati fuissent ipsi missi vestri, fi-
deles in servitio fautoris vestri beati Petri aposto-
lorum principis et nostro atque vestro reperimus,
pro quo petimus ut benigne eos suscipere jubeatis c.

His prælatis, divinam exoramus clementiam, ut
sua vos gratia multipliciter tueatur, tribuens vobis,
atque excellentissimæ filiæ nostræ reginæ, et aman-

ritos despondisse animum regii missi nuntiaverint,
singularem sanctæ sedis lætitiæ significat, quod in-
gens sibi metus ereptus fuerit binis præcedentibus
litteris expressus. Pagius (an. 775, n. 7) secutus
Coinium hanc duabus iisdem epistolis præmittit.
At uterque vir doctus dormitasse videtur. Si enim
Perusio diverterant Spoletum, inde Beneventum, re-
ducesque Spoletum iterum transeuntes, demum ve-
niebant Romam, ut luculenter in utraque epistola con-
tinetur, hæc utramque secuta est, non contra. CENN.

* Supra (ep. 56, al. 58) dum eosdem missos alio
digressos insinulabat, se relegisse ait *vestros hono-
randos apices*. Quod sane accipiendum de litteris
missorum adventum nuntiantibus; nam hinc perspi-
cua constat ipsos per se attulisse regias litteras. Ib.

b In Annal. Francor. legitur Carolum e Saxonia
reducem an. 775 accepisse Forojulianum ducem res
novas meditari, atque ea propter in Italiam iter in-
stituisse adversus eum, quod initio sequentis anni
suscepit, ut nuper est dictum. Litteræ a missis red-
ditæ, tanquam datæ eodem an. 775 exeunte fortasse
agunt de eodem itinere, quod persuadet missorum
eorundem additio ad Spoletanum et Beneventanum
duces; non enim sponte, sed secreto ex Caroli man-

tissimis vestris natis longæva ac prospera tempora,
regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigiis
cunctas barbaras nationes prosternat, dilatans mul-
tipliciter terminos regni vestri, etiam et cœlestis
regni gaudii vos faciat esse per infinita sæcula
participes. Incolumem excellentiam vestram, domine
filii, superna gratia custodiat.

LX.

350 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

*In qua continentur gratiarum actiones pro vita et sa-
nitate domni regis, et uxoris, vel filium [L., G., fi-
liorum] ejus, nec non et pro exaltatione sanctæ Dei
Ecclesie, et postulans ut filium suum ex sacro ba-
ptismatis fonte suscipere mereretur d.*

(An. Dom. 777, Cod. Car. XLIX, chron. 59.)

B ARGUMENTUM. — Revertentes ex Francia Philippus
episcopus et Megistus archidiaconus nuntiant
constantem Caroli amorem in sanctam sedem,
eundemque cum regina Hildegarde venturum Ro-
mam, ut Paschate adveniente filium suum Pippi-
num recens natum baptizari faceret, quem ponti-
fex e sacro fonte susciperet. Cum autem non venis-
set, pontifex suum desiderium aperit se jungendi
spirituali eo vinculo cum regibus. Deinde rerum
Ecclesie satagens, ad eum legat suos missos Phi-
lippum et Andream episcopos, ac Theodorum ducem
nepotem suum cum catalogo donationum a
Constantino, et successoribus, atque patriciis fa-
ctarum in provinciis Tusciæ, Spoleti, Beneventi,
Corsicæ, et Sabiniæ, exemplo ducto ex archivio
apostolico, eæ siquidem a Langobardis jamdudum
invasæ, nondum fuerant restitute. Orat ut Con-
stantini felicia tempora instauret exaltando apostoli-
cam sedem.

C Domno e excellentissimo filio Carolo, regi Fran-
corum et Langobardorum atque patricio Romano-
rum, Adrianus papa.

Dum nimio provocati amore aptum duximus,
primitus quidem a Deo protectæ excellentiæ vestre,
seu spiritualis filiæ nostræ reginæ proles, etiam epi-
scopos et presbyteros, nec non et universos optima-
tes cunctumque præclaræ gentis vestræ Francorum
populum, ad vestrum a Deo confortatum regnum
pertinentem, his nostris apostolicis visitare apicibus,

dato colloquia cum iis serebant, dum ipse Carolus
res armis gerebat in ducatu Forojuliano: eoque id
magis persuadent litteræ ipsæ a missis retevæ usque
ad eorum adventum Romam, ne scilicet Caroli pro-
fectio Italica vulgaretur, tametsi novæ Saxonum re-
belliones eo Carolum ex Italia revocarunt. Ib.

e Quæ adversus eos jam scripserat, quodammodo
oblitterans, quia pro Ecclesie, pontificis, Carolique
bono Spoletum ac Beneventum eos petiisse comper-
tum habuit, præsentia eorumdem antiquata esse ait
quæ suspiciose scripserat, valdeque commendatos
in Franciam remittit. Ib.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 35): « In trigesima
quinta [trig. quin.] gratiarum actiones continentur,
et plurimæ petitiones pro restitutione patrimonii
beati Petri. Meminit donationis Constantinianæ [Con-
stantini] temporibus Silvestri [sancti Silv.] papæ
factæ, et aliorum, qui pro animæ suæ mercede
[salute] multa donarint beato Petro, quæ a Lango-
bardis erepta sunt, ac dicit in Lateranensi scrinio
eas donationes haberi. Carolum novum Constanti-
num nominat; orat ut sibi filium ejus ex sacro ba-
ptismate suscipere liceat. » Ib.

e Summ. 35, Baf. et Cent. GRETS.

et certos de vestra **351** salute ac letos effici, impensius prosperitatis ambientes integritatem. Igitur dum ad nos reversi fuerunt missi spiritalis matris vestre sanctæ Dei Ecclesiæ, a vestigio a Deo protecti regni vestri, id est, reverendissimus frater noster Philippus episcopus, et Megistus dilectissimus filius noster archidiaconus *, retulerunt nobis de fidei et charitatis vestræ constantia, quam erga beatum Philippum apostolorum principem et nostram humilitatem habere dignati estis pro vestræ animæ mercede. Hoc audito, magno gaudio noster relevatus est animus, et cepimus Deo laudes referre et beato principi apostolorum Petro, pro exaltatione regni vestri atque filiæ nostræ reginæ conjugis vestræ, prolis etiam, et pro cunctis Francis, fidelibus beati Petri apostoli atque vestris.

At vero illud unde vestræ eximietati per jam dictos nostros missos, scilicet reverendissimum fratrem nostrum Philippum episcopum et dilectissimum nostrum Megistum archidiaconum dignati estis nobis repromittere, ut in sanctam diem Paschæ ad limina beati apostolorum principis Petri, una cum spiritali filia nostra regina, Domino auxiliante, properare debuissetis, ut filium qui nunc vobis procreatus est a sacro baptismo in ulnis nostris susciperemus, sicut terra sitiens imbrem, ita et nos expectantes fuimus mellifluam excellentiam vestram; et dum appropinquasset ipse dies sanctus Paschæ, et nullum mandatum de adventu vestro suscepissemus aut de missis vestris, secundum placitum ^b quod inter nos exstiterat, valde tristes effecti sumus. **352** Sed ^c obnoxie te petimus, præcellentissime et magne rex, ut secundum quod inter nos constituit, per ipso sancto baptismo nostrum adimplere jubeas desiderium, de eodem eximio vestro filio, quatenus duplex Spiritus sancti gratia in medio nostrum accrescat, et gemina festivitatis lætitia nobis celebretur, et hoc deprecamur vestram excellentiam, amantissime fili et præclare rex, pro Dei amore et ipsius clavigeri regni cœlorum, qui solum regni patris vestri vobis largiri dignatus est, ut secundum promissionem quam polliciti estis, eidem Dei apostolo, pro animæ vestræ mercede et stabilitate regni vestri, omnia nostris temporibus adimplere jubeatis, ut Ecclesia Dei omnipotentis, id est beati Petri apostoli, cui claves [*Lamb.,* por claves] regni cœlorum ab omnium opifice facino-

^d rum nexus solvendi simulque ligandi attributa est facultas, in omnibus amplius atque amplius sancta Dei Ecclesia exaltata permaneat, et omnia secundum vestram pollicitationem adimpleantur, et tunc vobis in cœlestibus arcibus ascribatur merces et bona opinio in universo mundo.

Et sicut temporibus beati Sylvestri, Romani pontificis, a sanctæ recordationis piissimo Constantino Magno imperatore, per ejus largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia elevata atque exaltata est, et potestatem in his Hesperiarum partibus largiri dignatus est, ita et in his vestris felicissimis temporibus atque nostris, sancta Dei Ecclesia, id est, beati Petri apostoli germinet atque exsulet, et amplius atque amplius exaltata permaneat, ut omnes gentes quæ hæc audierint edicere valeant (*Paul. xix*): *Domine, saluum fac regem, et exaudi nos in die, in qua invocaverimus te*: quia ecce novus Christianissimus Dei Constantinus imperator his temporibus surrexit, per quem omnia Deus sanctæ suæ Ecclesiæ beati apostolorum principis Petri largiri

353 dignatus est, sed et cuncta alia, quæ per diversos imperatores, patricos etiam et alios Deum timentes, pro eorum animæ mercede et venia delictorum, in partibus Tusciæ, Spoletio, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio, beato Petro apostolo, sanctæque Dei et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ concessa sunt, et per nefandam gentem Langobardorum per annorum spatia abstracta atque ablata sunt, vestris temporibus restituantur. Unde et plures donationes in sacro nostro scrinio Lateranensi reconditas habemus, tamen et per satisfactionem Christianissimi regni vestri, per jam fatos viros, ad demonstrandum eas vobis direximus, et per hoc petimus eximiam præcellentiam vestram ut in integro ipsa patrimonia beato Petro et nobis restituere jubeatis ^d, et dum omnia per vestrum congruum dispositum sancta Dei Ecclesia effectum susceperit, ipse princeps apostolorum, beatus Petrus, ante tribunal omnipotentis clementiam pro vestra sospitate atque longævitate, et exultatione a Deo confortati regni vestri deprecetur. Magnopere [*Lamb., Gent., Opere*] enim direximus apud vestram eximiam præcellentiam, id est reverendissimum et sanctissimum fratrem nostrum Philippum et Andream episcopos seu Theodorum ducem nostrum *, quibus et in ore po-

* Quandonam quibusve cum litteris collegium istud missorum in Franciam profectum fuerit, incertum. Hinc tamen conjici jure potest, salutationis gratia duatxat et societatis officii amicitie confirmatione causa, pontificis litteras atque plenam iis missis a pontifice ad Carolum datas esse, quod luculentius per sequentia comprobatur. CENS.

^b De varia placiti significatione vide Ducangium; hic nihil aliud est quam conventio. Gregor. Turon. (lib. vii, c. 6): « Deprecor, ut placita, quæ inter nos post patris mei obitum sunt innexa, custodiantur. » Ib.

^c Ex tota hac narratione, et multo magis ex proœmio falsi arguuntur viri docti Cointius et Pagius, qui epistolam referunt ad an. 776, cum Carolus Italico bello erat implicitus contra ducem Forojulianum. Non enim regina, filii, proceres, Francique omnes

una cum episcopis et presbyteris erant in castris Caroli, quos omnes Adrianus *visitare* se ait suis litteris, nec vacabat tunc temporis Romam pacifice proficisci cum regina et filio nuper nato, hiemali præsertim tempore. At hæc verba sunt. Vide supra (ep. 57, al. 59, not.) Ib.

^d Desipiunt Muratorius alique Adriano objicientes donationem Constantinianam haudum natam. Ex Actis enim Sylvestri, quæ, licet supposita, tamen in libros apocryphos rejecta non erant, mutuatus est Adrianus quæ hic habentur. Vide Comment. præv. (num. 20, et seqq.) Ib.

* Philippum episcopum legationis principem vix credibile est in Franciam iterum mitti, cum inde non multo antea redierit cum regis litteris. At non est cur alium cognominem inducamus. Summa potius fide

animus ut vestre **354** a Deo protectæ excellentiæ minus enarrare debeant; quibus et eis in omnibus credere debeatis, et solita benignitate eos suscipere jubeatis, pro amore fautoris vestri beati Petri apostoli, ut dum ad nos reversi fuerint cum effectu causæ, ante confessionem ipsius Dei apostoli cum omnibus episcopis et sacerdotibus, atque cuncto clero, senatu, et universo nostro populo, pro vestra sospitate atque longævitate et exaltatione regni vestri Domino fundere valeamus preces, ut ævis temporibusque eximietatem vestram conservare dignetur, ad exaltationem spiritualis matris vestræ sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, et sicut terrena gaudia largitus est, ita et cælestia tribuat sempiterna. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXI.

355 PAULUS PRESBYTER ^a, VENERANDUS PRESBYTER, FAROALDUS, ADALBERTUS, GAUDIOSUS, BENEDICTUS DIACONUS, JOSUE DIACONUS, HERMENFRIDUS, RAGINBERTUS, AUTSCARIUS [Genl., AUTCARUS], GREGORIUS, AGEMODUS, DAVID, GAUDALDUS, ARIOLFUS, STEPHANUS, GARIBALDUS, GREGORIUS, SAVINUS, ALDOSINTO, ROTHBERTUS, RATCHIS, HARIBERTUS, LEO, MARTINIANUS, ALLO, MAJO, BEAPTULFUS [Genl., SCAPTULFUS], CUNALDUS, LEMINOSUS, MAGNUS, URSUS, AUTBALDUS, ALDEFUSUS, PETRUS, ANSEALDUS, ALLO, PETRUS, GRATIOSUS, FAROALDUS, URSUS, ADUALDUS.

(An. Dom. 777, Cod. Car. LXXIII b, chron. 60.)

ARGUMENTUM. — Paulo post missorum discessum mense Maio audiens ex regis litteris, Francorum fines a Saracenis invasum iri, ad assiduas preces diu noctuque se vertit cum toto Romano clero, idque solatii ergo illi nuntiat ac victoriam ominatur. Beneventanos fœdere juncto cum Cajetanis et Tarracinenis, nec non cum patricio Siciliæ Cætaræ degente consilium cepisse eripiendi sanctæ sedis Campaniæ Romanæ civitates et patricio eidem subijciendi. Se per legatos primum egisse, at nequidquam; quare illic mittere exercitum deliberasse. Orat ut missum deleget Beneventanis cum

virum suspiciamus ob munera ei commissa; nam abhuc presbyter ab Stephano II designatus fuit iudex Ravennæ cum collega Eustachio duce anno 756 (ep. 51, al. 54), legationemque obivit Pauli I ad Pippinum anno 764 (ep. 57, al. 20). Deinde factum episcopum semel et iterum legatione Adriani functum hic videmus. Haud minori dignus observatione est legatorum tertius. Is enim una cum iisdem missis memoratur etiam infra (ep. 61, al. 75), ubi pontifex eum vocat eminentissimum nostrum nepotem, iterumque legatione fungentem cum Agathone diacono anno 781, (ep. 67, al. 69) appellat Theodorum eminentissimum consulem et ducem nostrumque nepotem. Hæc autem dignitas eminentissimi ducis et consulis diruit disputationes omnes eruditiorum super depravato illo Continuatoris Fredegarii loco, de quo satis est dictum in admonitione ad litteras Gregor. III (num. 6). Nam licet eminentissimi inter officia palatina illi essent qui postea illustres sunt appellati, ut notat Gothofredus (tom. III, p. 271, Cod. Theod.) nihilominus appellationem non negligenda: « Ea tempestate, inquit, consularis, qui fuerat olim apex dignitatum, consueque depressus erat, ut inanis fere titulus foret. Suppressus pene fuit a Justiniano, sed a consequentibus imp. etsi quoquo modo restitutus est, pristinum tamen splendorem non recuperavit. » CENN.

increditoriis, ut ad officium redeant; se ne ad consecrationem quidem episcoporum eos recipere, tanquam sanctæ sedis et Caroli hostes. Denique ut faciat quæ per missos petiit eum precatur.

Destinavit nobis per vestros apices a Deo constituta regalis potentia, quia, Deo sibi contrario, Agarenorum gens cupiunt ad debellandum vestros introire fines ^c. Hoc vero cognito, in magna exinde tribulatione atque afflictione positi sumus; sed nequaquam Dominus Deus noster talia fieri permittat, nec **356** beatus apostolorum Petrus princeps. Nos vero, dulcissime filii et magne rex, incessanter pro vobis cum omnibus nostris sacerdotibus atque religiosis monachis, et cuncto clero vel universo populo nostro, Domini Dei nostri deprecamur clementiam, ut ipsam nec dicendam Agarenorum gentem vobis subijciat et vestris eam subternat pedibus, ut minime prævalere adversus vos valeant, quia sicut populus Pharaonis demersus est in mari Rubro eo quod non crediderint Deo, ita et in hac vice Dominus Deus noster, per intercessionem beati Petri apostoli, in vestris eos tradat manibus ^d. Confortamini autem et estote robusti, quia Dominus omnipotens confidentibus in eum vestri regni dabit victoriam de inimiciis vestris atque nostris, et sicut indesinenter die noctuque ante confessionem ejusdem Dei apostoli, Domini deprecamur majestatem, ^e ut vestrum dilatet regnum, ita nos faciat de vestra sospitate et exaltatione regni vestri semper in Domino exsultare, in quibus et ante aliquantos dies istius Maii mensis quod vestros suscepissemus apices, direximus apud vestram a Deo protectam excellentiam, Andream et Philippum sanctissimos episcopos, atque Theodorum eminentissimum nostrum nepotem, pro consolatione atque visitationis causa, et prosperitatis vestræ lætitiā agnoscere ^e; et hoc petimus te, amantissime filii, ut pro amore fautoris vestri beati apostolorum principis

^a Omnes ex clero Romano. GRETS.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 12, inter epist. Pauli I): « In duodecima [duod.] narrat de Beneventanorum injuria, et petit [injuria. Petit] ut Pippinus litteris eos increpet; et si noluit parere, ut consentiat in expeditionem contra eos institutam. » Ex contextu epistolæ patebit falsitas hujusmodi argumenti, qua Caroli consensus petitus dicitur; non enim consensum, sed societatem armorum petebat Adrianus. CENN.

^c Synodus Paderbornæ habetur pro Saxonibus stabililiendis in fide, quam nuper susceperant. Placitum et conventus ab annalistis dicitur, quo Ibmalarabi cum sociis venit (Saraceni erant ex Catalonia) a rege eorum deficientes et Caroli presidium implorantes; quare seq. anno Carolus arma in Hispaniam tulit. Annal. Francor. Fulden. aliique ap. Pagium (777, n. 4; 778, n. 4). Labbe (Concil. tom. VI, p. 1825). Iſ.

^d Quæ pontifex ominatur minime evenerunt; nam seq. anno post captas aliquot urbes, dum in Franciam rediret adversus Saxones qui rebellaverant, magnam accepit cladem in Pyrenæis, ut Eginhardus testatur, ad Roscidam Vallem, vulgo Roncisvalle. Vide Pagium (an. 778, n. 4). Annal. Francor. et Fulden. hæc de re altum silent. Iſ.

^e Ad eundem hunc finem se legatos istos mittere aiebat præcedenti epistola paulo aliis verbis, hoc tantum discrimine, quod illic Andræ Philippum, hic Philippum Andræ præmittit, incomperta mihi ex

Petri, benigne eos solite suscipere jubeatis, ut cum gaudio et effectu cause, et exaltatione sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, ad nos remeantes, **357** celeriter eos absolvere dignemini, ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri majestatem, ut amplius vestrum dilatat regnum et victorias tribuat; nosque etsi peccatores ante confessionem ipsius Dei Apostoli fundere valeamus preces.

Et hoc agnoscat a Deo protecta præcellentia vestra, quia aliquantas civitates nostras Campaniæ operantes æmuli vestri atque nostri, nefandissimi Beneventani, ipsi nostro populo persuadentes subtrahere a nostra ditione decertant, una cum habitatoribus Castri Cajetani, seu Terracinensium, obligantes se validis sacramentis, cum ipso patricio Siciliæ, qui in prædicto Castro Cajetano residet, et decertant a potestate et ditione beati Petri et nostra eosdem Campanos usurpare et patricio Siciliæ subjugare. Nos vero dum hoc ipsum agnovissemus viribus atque vicibus admonere et prædicare per nostros episcopos et fideles beati Petri eis direximus, cupientes eosdem Campanos nos salvos habere, ut aliqua malitia eis minime eveniret, ut ad nostri præsentiam conjungerent, aut per unamquamque civitatem primatos quin-

causa. Eosdem tamen esse nullus dubito, quippe eorum video mentionem fieri ut legatorum quos mense Maio paucis diebus ante acceptas regias litteras misserit, non autem ut legatorum quos iterum mense eodem mittat. Imo cum nullus alius nominetur aut regius aut pontificius missus, sed hi potius infra commendentur, hæc epistola ad eosdem videtur ocissime transmissa ut eam una cum altera iidem ferrent, nisi forte Wilcharius et Dodo, quorum mentio est in seq. epist., latores hujus fuerint. CENN.

† Ipsissima hæc verba proferunt Magdeburgenses ex epistola quam inter Paulinas 12 perperam relata viderunt. Ubi dixerunt: « Et pro regno amplificando in epist. 12 ad Pippinum. » Nam ex epistolæ contextu ista educunt: « Ut ipse princeps ap., etc. (Cent. 8, cap. 10). » Ib.

† Peregrinus agens de finibus duc. Benev. (Diss. 5, ap. Pratill. tom. V, pag. 231), statuit epistolæ hujus auctoritate Terracinam & Græciæ a Carolo Magno adeptam, Romanæque Eccl. contributam, iterumque ab iis consilio Arichis princ. Beneventi receptam. At bona cum venia viri docti Adrianus hic agit de Beneventanis fœdere junctis cum patricio Siciliæ suam sedem habente in Castro Cajetano et cum ipsis Cajetanis et Terracinensibus, ut Campaniæ Romanæ civitates invaderent, neque ullum omnino indicium præbet acquisitæ amisse illius civitatis. Longe major allucinatio est Cointii et Pagii, qui eum sequitur (an. 788, n. 1 seqq.). Hanc enim epistolam differunt ad an. 788, quippe qui Campaniam Beneventani ducatus in Adriani litteris memorari sunt rati, cujus civitates aliquot concessæ fuerant sanctæ sedi a Carolo, qui an. præcedenti 787 suam in potestatem eum ducatum redegerat. Qua in re Peregrinus non est deceptus (l. cit.): locum enim epistolæ Adriani proferens, ubi venit ad nomen Campaniæ, continuo subdit Romanæ. Muratorius Pagio et Cointio adhaeret, ut fere semper, nisi suæ adversantur opinioni; cumque locum invenire nequiverit isti epistolæ, ad annum refert 791 tanquam incertæ ætatis, pro certo affirmans, datam esse post. an. 787, quod ante eum annum Beneventani, ac proinde Campani Carolo Magno haud parebant. Atamen et Cointius, et pagius, et Muratorius Campaniæ voce decepti, quia

A que ad vestram a Deo fundatam præcellentiam destinarent. Sed neque ad vestri præsentiam eos dirigere valuimus, nec ad nostros **358** obtutus conjungere voluerunt. Tamen et reverentissimum fratrem nostrum Philippum, seu et Paschalem nostrum nepotem, eis direximus, ut nostris se præsentarent obtutibus aut apud vestram regalem potentiam conjungere properarent. Nec tunc nostris admonitionibus se accommodare voluerunt. Dum vero eorum nequitie prævalere minime potuimus, disposuimus cum Dei virtute atque auxilio una cum vestra potentia generalem nostrum exercitum illuc dirigere, qui eos constringere debeant et inimicos beati Petri atque nostri seu vestri emendare.

B Sed petimus te, amantissime fili, coram Deo vivo, ut nefandissimos et Deo odibiles Beneventanos per vestra scripta atque fidelissimum vestrum missum protestando dirigere jubeatis, ut a tali iniqua operatione resipiscant, et in nostris Campanis Italia non immittant, quia nos per nullum tenorem ipsos nefandissimos Beneventanos, aut eorum missos recipere volumus; sed nec ad consecrationem episcoporum suscipere, dum contrarii beati Petri **359** atque nostri et vestri effecti sunt. Interea petimus te, magne rex et dulcissime fili, ut sicut a vobis poscere

non senserunt Adrianum de ea Campania agere, de qua (ep. 39, al. 14) Paulus I loquebatur, an 765, excusatione digni viderentur, nisi se vidisse faterentur eadem in epistola amantissime fili. Id vero inexcusabile reddit; quæcunque enim data est post an. 781, aut in inscriptione, aut in contextu *computrem* appellat Carolum, ut quisque videre potest. Quare ante eum annum scriptam esse certo affirmari debet. Cumque missi iidem memorentur qui in præcedenti, utramque ad mensem Maium anni 777 pertinere non est dubium. Ib.

† In præcedenti epistola ne verbum quidem fieri de Beneventanis ista molientibus in Campaniæ Romanæ civitates nihil mirum, primo quia missis plura secreto enarranda crediderat, deinde quia sperabat eosdem aut ad Carolum, quicum societas fœdere juncti erant, aut Romam aditus noxæ veniam impetrandi ergo. Nunc eorum resipiscentiæ spe omni ajecta, rem omnem patefacit. Ib.

† Deliberatio pontificis serio attendenda. Vi et armis Beneventanos cogere vult ut a fœdere Græcorum avellantur; ea propter generale Ecclesiæ exercitum, nempe ex tota ditione quæ tunc erat eo mitti constituit. Ditio autem tota, ut constat ex superioribus, erat provincia Romana, seu Roma et ejus ducatus, Exarchatus et Pentapoles duæ, ac Tuscia Langobardorum. Generali huic exercitui Caroli auxilia, puta ex ducatibus Tusciæ Regalis et Spoleti, deliberavit adjungere. Duo hinc dilucide eruntur: primum, Adriani absoluta potestas in ecclesiastica ditione; alterum precaria ejusdem dominatio in iis ducatibus, quos Carolus per suos duces administrans pro supremo jure quod sibi retinuerat, divi Petri et pontificis potestati subjecerat; ut paulo infra (ep. 63, al. 65) erit evidenti; quam rem ipse Muratorius (an. 785), offecit. Sed vicariam conjiciens potestatem pontifici concessam in toto regno Italiæ, confundit jura, neque ullum huic rei præsidium affert. Ib.

† Antequam Beneventum sæc. x, archiepiscopalem dignitatem assequeretur a Joanne XIII, cum aliis Sannii episcopis Romano pontifici etiam Beneventanus suffragabatur. In Sannio numerantur ap. Labbeum Rom. Pont. olim subjecti: † Aliphanus, Beneventanus, Bovianensis, Frequentinus, Ortho

per Andream et Philippum sanctissimos episcopos nostros et Theodorum eminentissimum nostrum nepotem direximus, ita in omnibus nostram postulati-
nem adimplere jubeatis ^a, ut angelus Dei omnipotentis vos præcedat, et faciat vestram præcellentiam triumphantem, atque cum magnis victoriis et exaltatione ad proprii regni vestri culmen una cum omni Deo dilecto Francorum exercitu incolumem reverti.

LXH.

360 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide et constantia ipsius, et Anastasio misso ipsius apostolici, qui in Francia demoratus fuerat. ^b

(An. Dom. 777, Cod. Car. I, chron. 61.)

ARGUMENTUM. — Cum Wilcharius archiepiscopus et Dodo abbas Roma in Franciam revertentes Carolo nuntiassent quanto amore quantisque honoribus Romæ accepti, et quanta cum beniginitate auditi essent, Carolus rei admonet pontificem. Hic vero ab se ita semper fieri respondet, sibi-
que esse in more positum statim regios missos dimittere; idque amoris ergo, qui erit perpetuus in optimum regem, ita ut contra asserentibus nulla fides adhibenda sit. Suam testatur lætiti-
am, eo quod viderit in regis litteris, cum proximo mense Octobri, dum in Italiam venerit, exple-
turum omnia quæ divo Petro promisit. Se cum regis missis Possessore episcopo et Dodone abbate non mittere Pardonem Hegumenum juxta illius desiderium una cum Andrea episcopo, quia valetu-
dine laborabat, sed ejus loco Valentinum epis-
copum. Denique dolet ob retentum a rege Anastasium missum apostolicum quo quædam impru-
denter dicta, nam violari videbatur jus gentium; oraturque ut eum ad se remittat discutiendum, at-
que juxta merita ponendum cum duobus aliis nefariis hominibus.

Domno ^c excellentissimo filio Carolo, regi Fran-
corum et Langobardorum atque patricio Romano-
rum, Adrianus papa.

Desiderantissimæ vestræ excellentiæ scripta sus-
cepimus, in quibus tantum de absentis collocutione gavisi sumus, quantum et ipsum qui locutus est

nensis, Samninus, Scapinas, Sulmonensis, Theati-
nus, Valvensis. ^d Cum igitur horum aliquis conse-
crandus erat, aliqui ex clero et populo Romam ve-
nire cum electo consueverunt, ut patet ex lib. Diur.
(cap. 3, tit. 2) hisce enim verbis advocabantur:
« Jam fatum virum religiosa violentia tenete, et ad
sanctam nostram sedem perducere festinate. » CENN.

^e Per laudatos missos, ut est in præcedenti epi-
stola, Carolo transmisserat donationes authenticas pa-
trimoniorum ^f in partibus Tusciæ, Spoletio, seu Be-
nevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimo-
nio. Illa autem omnia, ut pote extra ecclesiasticam
ditionem sita, et tunc petierat, et modo iterum petit
ut sanctæ sedi restitui curet. Nam ad pauperum et pe-
grinorum sustentationem, ad fovenda ecclesiarum
lumina piæque ad alias erogationes addicta erant.
Dum contra quæ ex civitatibus locisque ecclesia-
sticæ ditionis proveniebant, ad nutriendum exercitus,
aliosque ad reipublicæ usus necessaria erant. In.

^g Argum. Panv. (Cod. Vat. 32): « In trige-
sima secunda [trig. sec.] multa admodum de fide, et
constantia sui amoris Carolo scribit. Admonet illum,
ut amicitie et promissionis ad confessionem Petri
(beati Petri) factæ recordetur. Cum eodem expostu-
lat, quod legatum suum Anastasium in Francia de-
tineat. Accusat Longobardos, hortaturque Carolum,

A semper mihi cupio esse præsentem; quas relegen-
tes et de vestra immensa prosperitate agnoscentes,
nimis sumus gratulati quoniam vestra prosperitas
nostra esse comprobatur lætitia, et vestra exaltatio
nostra existit post Deum securitas. Ferebatur enim
in ipsis regalis vestræ potentiæ apicibus, quod
remeantes ad vos missi vestri, scilicet Walcharus
sanctissimus ³⁶¹ frater noster archiepiscopus et
Dodo religiosus abbas ^d, vobis retulissent quod ea,
quæ eis a vobis injuncta fuissent, benigne atque ama-
biliter a nobis essent suscepta. Sed cognoscit omni-
potens Deus noster, cui arcana cordis reserata assi-
stunt, quia omnem missum a vestris regalibus obtu-
tibus directum, cum nimio amore et decenti honore
suscipere studemus, et omnem vestram volunta-
tem sincera mentis integritate implere satagim-
us, atque cum prosperitate ad vos repedandum
absolvere festinamus, neque ullis nos posse hujus
mundi transitoriis ac labentibus opibus vel humanæ
suasionis blandimentis, ab amore et dilectione ve-
stræ mellitæ sublimitatis, vel ab eis quæ vobis polli-
citi sumus declinare dum hic advixerimus, sed firmi
et stabiles in vestra permanemus charitate.

Absit namque a nobis, charissime et nimis nobis
dulcissime fili, ut ea quæ inter nos mutuo coram
sacratissimo corpore fautoris tui beati apostolorum
principis Petri confirmavimus atque stabilivimus,
per quemvis modum irrita facere attemptemus; quo-
niam et nos satisfactus ^e vestrum culmen deprecari
visus sum, si quis de nobis nequissima dicta vestris
auribus proferre maluerit cupiens per fallaciam se
vobis commendare, nullam credulitatis illi admittatis
copiam ^f, quia, ut prædiximus, nos firmi in vestra
permanemus dilectione, magis dum et Salvator
³⁶² designanter expressit dicens (Joan. XIII): *In
hoc cognovimus, quod mei estis discipuli, si dilectio-
nem habueritis in invicem.*

Interea continebat seriens Excellentiæ vestræ,
quod accedente proximo mense Octobri, dum Deo

ut in ipsos vindictam exerceat, et Petri [sancti Petri]
justitias quas promisit faciat. Indicat se Carolo
Paulinum quemdam victum misisse, quod male de
eo locutus esset; ipsumque conjurat [adjurat] ut
idem de suis inimicis faciat. » CENN.

^e Exstat hujus Epist. Summar. apud Bar. tom. IX,
anno Christi 795. Summ. 32, et apud Cent. GREG.

^d Quandonam et cur legati isti venerint, non
constat. Monebam in præcedenti (not. ^e) ejusdem lato-
res forsân fuisse. Certe Dodo archiepiscopus cum
Possessore episcopo redierat Romam legati munere
fungens dimissusque est septembri mense, ut paulo
infra planum fiet. Quatuor mensium spatium ad
ultra citroque eundem satis superque est. CENN.

^e Lamb. et Gent. legunt: *Satisfacti sumus, et vos
in nostra charitate firmiter esse permansuros. Sed peto
te coram Deo, charissime fili, sicut jam olim per
nostros affatus.....*

^f Hic locus a Lambecio et Gentiloto restitutus
ex ms. Cod. Innuere videtur quæ an. 774 de Leone
archiepiscopo Ravennate scripserat, quippe qui falsa
suggerendo per suos missos Carolum demereri ten-
taverat, mendaciis in Adrianum conflatis (ep. 51,
al. 54) ut civitates Æmyliæ ab se invasas Caroli
consensu retineret. CENN.

favente in partibus Italiae adveneritis ^a, omnia quae beato Petro regni caelorum clavigero et nobis polliciti estis, ad effectum perducere maturabitis: laetitia enim patris est profectio filiorum, et de eorum propectu naturalis affectus congaudet; quapropter salutis tuae agnoscentes perfectionem hilares redditus sumus, et quia pro augmento et exaltatione matris suae sanctae Dei Ecclesiae in Italiam destinatis properare, ut perficiatur magis magisque optamus. Sed Deus et Dominus noster Jesus Christus faciat nobis in propinquo de vestra praesentia gaudere et una vobiscum in invicem exsultare.

De missis nempe nostris, Andrea videlicet coepiscopo, seu Pardo egumeno ^b, unde nobis intimandum direxistis, ut cum missis vestris Possessorem fratrem nostrum episcopum, atque Dodonem religiosum abbatem, a vestris regalibus vestigiis ^c repedantes ^d dirigeremus, ita adimplere velocius destinavimus. Sed Pardus egumenus propter imbecillitatem corporis sui proficisci minime valuit, et direximus in vicem illius Valentianum episcopum.

Illud vero quod de Anastasio misso nostro nobis indicastis, quod aliqua importabilia verba quae non expediebat vobis **363** locutus fuisset, unde valde tristes effecti fuistis, et pro hoc adhuc apud vos eum detinetis ^e nimis noster frangitur animus, dum Langobardi et Ravennates fatentur, inquietantes quia nullo modo rex in apostolica permanet charitate, dum ejus missum apud se detinet. Sed neque ab ipsis mundi exordiis cognoscitur evenisse, ut missus protectoris tui beati Petri, magnus vel parvus, a quacunque gente detentus fuisset; sed jubeat nobis eum vestra sollicitudo dirigere, et severissime eum sciscitantes juxta noxam ei repertam, eum corripiemus.

^a Extremo Augusto mense aut Septembri data videtur haec epistola, quam an. 777 ascribo cum Cointo et Pagio, quia res bene gestas video in Saxonia apud annalistas, praecipue *Francon. et Fuld.*, ac propterea itineris in Italiam instituendi opportunus tempus contingere haud potuit Carolo, qui bellum meditabatur in Saracenos Hispaniae, quod seq. anno suscepit ac feliciter gessit, quamquam in reditu, Wasconum insidiis est petitus in saltibus Pyrenaeis, dum in rebellantes Saxones summa celeritate exercitum reduceret; vide epistolam praeced. (not. 4). CENN.

^b Hegumeno, id est monachorum praefecto seu antistite. GRETS.

^c Gent. legit: *ad vestris regalibus vestigiis*, et *Tengnagelium* haec verba in *a vestris regalibus vestigiis* correxisse admonet.

^d Recte et opportune monuit Gentilotes legi in ms. Cod. *ad vestris regalibus vestigiis*, juxta elegantiam illius aevi, et *Tengnagelium* correxisse (melius dixerat depravasse) hunc locum. Possessor siquidem episcopus et Dodo abbas revertebantur ab Urbe in Franciam, non contra. CENN.

^e Anastasius cubicular. an. 775 redierat ex Francia cum Andrea episcopo, cujus collega legationis fuerat sub finem anni praecedentis. Anni ejusdem 775 extremo mense Andream iterum cum Pardo hegumeno legatos eos missos videmus, nec sequenti anno ullius mentio occurrit, quamquam epistolae quatuor ad Carolum sint allatae. Anastasium alicujus ex his

A Nam de Langobardo illo qui cum eodem Anastasio misso nostro ad vos properavit, nomine Gaidifridus ^f, unde nobis significastis, ut dum in nostro fuisset palatio, fraudem agebat adversus vestram regalitatem, insuper et vestro suasisset notario falsas conficere litteras, per quas nos cupiebat in scandalum vobiscum mittere, quod avertat Divinitas, neque invenietur homo qui nos possit per quemvis modum adversus vos in iracundiam provocare, sed testis nobis est Deus qui occulta hominum cognoscit, per nullum argumentum eum infidelem vobis cognovimus; sed, ut brevius dicamus, si ille qui ab amatore tuo beato Petro ad vos destinatur talia **364** suscipere meruit, quid considerandum est de nefandissimis et nimis strophariis Paschali et Saratino, qui talia, ut et vos per honorandos vestros apices insinuastis, in hac Romana urbe agere ausi sunt, quale nunquam ab exordio mundi auditum est; fortasse et dum talia egissent et vestris obtutibus se conjunxissent, non ambigentes pro reatu quem operati sunt, vos deprecati sunt ut eos in nostram reduceres gratiam; sed magis coram vestra praesentia et nostris missis detractionibus vacabant et miror valde quod illos, qui talia et inaudita de his coram vestris obtutibus proferebant verba, in magnis deliciis habere dignosceris ^g. An nescit vestra praecellencia quia si quaecunque persona, de qualibet gente, adversa aut inania de vestra eximia celsitudine retulisset verba, dignam in eum exercentes vindictam, vinctum eum usque ad vestram direxissemus excellentiam, sicut et de Paulino egimus. Pro quo deprecamur atque conjuramus praecellentiam vestram, dulcissime fili, per redemptorem Dominum nostrum Jesum Christum, ut viriliter Deo vobis inspirante exurgatis, et miserae et flagitiosae praesumptionis,

epistolis latorem fuisse hinc potest colligi; si enim pontifex detineri *adhuc* suum missum queritur anno 777, jampridem igitur illuc profectus erat, adeoque praecedenti saltem anno. CENN.

^f Hic est ille *habitor civitatis Pisanae*, quem Gausfridum et Gausfredum nominabat Adrianus an. 774 (ep. 50, al. 55), cum Anastasio misso apostolico reducendum dedit ad Carolum *adhuc* in Italia degentem. Idem, quem genere Langobardum hinc fuisse discimus, Carolo in suspicionem venerat fraudulentum hominis ac dissidia meditantis inter pontificem et Francos: quare nihil mirum si de apostolico etiam misso, qui socium itineris eum habuerat, suspicari aliquid coeperat; adeoque oblata occasione novae legationis, dictis aliquot parum prudenter accedentibus, illum apud se detinebat. Adrianus autem Gausfrido breviter et suae duntaxat scientiae auctoritate defenso, Anastasium detineri queritur, inauditum ante eum diem affirmans, ut sanctae sedis legatus detineretur. Summa est, violatum jus gentium jure doluisse pontifici ejusque causam ad se spectare non dissimulasse. In.

^g Par hoc nequissimorum hominum, qui tot acerbis coinquinati fraudulenter Caroli gratiam inierant, coramque eo missisque apostolicis eo identidem proficiscentibus, de aliena fama detrahebant, Romam remitti ad judicium petit, sui enim juris erat eos plectere. Id velim ab iis animadverti, qui Romae id temporis rerum administrationem obscuram dictitant. In.

ut pium regem a decet, regalem [Cent., legalem] vindictam vobis de eis exercere jubeatis, ut in hoc cognoscant gentes, quia ob amorem beati Petri magnam in nobis habeatis dilectionem, ut qui 365 nobis dolentibus condolent, ita et nobis lantibus congaudeant; aut nobis eos dirigere digneris ut omnipotens Deus respiciens de excelso, pro justa vindicta a nobis eis inferenda, concedat tibi, una cum excellentissima filia nostra regina et amantissimis natis, longa spatia vite per metas annorum, et ego licet peccator, dum de eis perfectam suscepero justitiam, magis ac magis, ut ago, ante ipsius janitoris regni celorum sacram confessionem assiduo pro vestra incolumitate fundere valeam preces. Incolumem excellentiam gratia superna custodiat.

LXIII.

1366 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

Pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ, et de orationibus ipsius apostolici d.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LXII, chron. 62.)

ARGUMENTUM. — Carolo Saracenis Hispaniæ bellum inferenti nuntiat de assiduis orationibus diu noctuque cum universo clero pro ejus victoria. Se futurum confidere, ut nunquam a fide, charitate, et promissione deficiat, quam coram divo Petro fecerat, sibi invicem polliciti erant.

Domno a excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romano-rum, Adrianus papa.

a Lamb. legit: ut pote pius rex; Gentiliotus: ut pote pium regem, et monuit verbum decet in manuscripto deesse, sed interpolatum fuisse a Tegnagelio qui sic exinde habet: ut pium regem decet.

b Hunc locum qua male exceptum, qua depravatum a Tegnagelio, legas juxta Lambecii et Gentilioti recensionem: et miseræ et flagitiosæ præsumptionis, ut pote pius rex [Al. pium regem] legalem vindictam nobis de eis exercere jubeatis. Etenim jubere, ut Cangijs allatis exemplis comprobatur, est dignari, velle: et pontifex jus suum exercere volens, Carolum orat, ut scelestos illos dignetur Romam mittere, quemadmodum ipse Paulinum reum in Franciam miserat: quam rem hodieque faciunt principes, ut suo quisque jure utatur in subditos sibi populos. CENN.

c Vindicta hujusmodi legalis nuper appellata, seu legitima et juxta leges, exercebatur tum temporis a pontifice opera præfecti urbis, quemadmodum nostro ævo, modico cum discrimine fieri solet. Ex Adriani ejusdem gestis ap. Anast. (sect. 298) in causa necis illatæ Sergio secundicerio: « Universi siquidem primates Ecclesiæ atque judices militiæ ascendentes unanimiter cum universo populo in Lateranense patriarchium prostrati apostolicis vestigiis obnixæ eundem almficum pontificem deprecari sunt, ut vindictam atque emendationem fieri præcepisset de tanto inaudito piaculo.... Tunc præfatus sanctissimus præsul precibus judicum universique populi Romani, jussit contradere antefatum Calvulum cubicularium, et prænominatos Campanos præfecto urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret. » Postea narrare pergit, quemadmodum Calvulus in eodem carcere crudeli morte amisit spiritum, ceteri exilio damnati. Juxta hanc legalem vindictam a pontifice exerceri solitam jure principatus sui, perfectam suscipere justitiam volebat de duobus iis scelestis hominibus, qui Caroli officii redire cupiebant in pontificis gratiam. Id.

Melliflue et a Deo protectæ tuæ excellentiæ, benignissime fili, honorabiles suscepimus syllabas, quibus et cum nimio amore liquido informati sumus, sed omnipotens, clemens, et misericors Deus, in cuius manu cor excellentiæ tuæ, bone et Deo imitabilis fili, regitur, corroboret cor et mentem tuam et brachium suæ potentiæ tibi extendat. Nos quidem die noctuque nunquam desistimus, cum sacerdotibus cunctoque Christiano populo, in confessione beati Petri principis apostolorum, suppliciter exorare, ut una cum excellentissima filia nostra regina, et præcellentissima vestra nobilissima prole, victorem te 367 super omnes barbaras nationes faciat, quantum omnes sub tuo brachio humiliati vestigia pedum tuorum prorsus osculentur, et Ecclesia Dei a

vestra a Deo instituta regali potentia nimirum [Gretz. nimum] exaltetur; nunquam enim credimus, quod semel pollicitus es super venerabile corpus beati Petri clavigeri regni celorum, ut qualibet falsa potestas seu principatus poterit tuam firmissimam excellentiam segregare a charitate, et amore, quem a cunabulis tuis b beato Petro principi apostolorum habuisti; sed in ea fide et dilectione, simulque et promissione te confidimus permanere, in qua et nos firmi et stabiles quod facie ad faciem polliciti sumus, Domino presidente et beato Petro principe apostolorum mediante, usque in finem manemus. Unde omnipotens, pius, et misericors Deus, longo ac prospero senio, una cum præcellentissima filia

d Argum. Panv. (Cod. Vat. num. 49): « In decima nona [dec. n.] orat pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et simul de orationibus Romanorum pro Carolo et suis indicat. » CENN.

e Summ. 19, Bar. ibid. GRETS.

f Celat prudenter quæ amicus Carolus nuntiabat de itinere nimirum Hispanico et bello quod suscepturus erat in Saracenis. Annal. Fulden. brevi: « Carolus cum exercitu in Hispaniam usque Cæsaraugustam venit. Pampilonem urbem destruit. De Ainalarabi et de Habitauro præfectis Saracenorum obsides accepit, Wasconibus et Navarris subactis reveritur in Franciam. Annal. Francor. tradunt Carolum celebrasse Pascha in Aquitania in Villa, quæ dicitur Cassivogla: » seu Casinogilo, ut ait Regino, alique. Datæ igitur hæ litteræ, cum Carolus id bellum suscipere deliberaverat, fortasse etiam responsum pontificis ante cœptum iter acceperat; nam Pascha eo anno fuerat 19 Apr. Petrus de Marca (Marc. Hisp. lib. III, cap. 7) et ex eo Pagius (an. 778, num. 1 seq.) expeditionem istam ab Eginharto, et scriptor. Francis narratam colligit, brevique sermone complectitur. Baron. (an. 778, n. 4) suppositam sancti Ludgeri epist. Hispanici et Saxonici belli testem adhibet. Henschen. ap. Pag. (eod. a. n. 9) quam vana, et futilis sit illa epistola ostendit. CENN.

g Argumentum certum suscipiende expeditionis. Orationes autem fieri cœptas superiori anno, cum primum est auditum Romæ de Saracenis Hispaniæ, credibile est; nam pontifex earum rationem reddidit, quæ tum fiebant, non earum, quæ deinceps fierent. Id.

h Exaggeratio est: nam Carolus anno post avi sui Caroli Martelli mortem, videlicet 742 natus erat; quare cum Pippinianum, seu patrum diploma Carisiaci confirmavit an. 754 ætatis duodecimum agebat. Neque initium isto altius amoris ejus in beatum Petrum dari potest. Id.

nostra regina et nobilissima sobole, regni gubernacula faciat perfrui, et vitam æternam vobis tribuat possidendam. Incolumentum Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LVIV.

368 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de venundatione mancipiorum genti paganæ Saracenorum facta; et prædictus papa excusans Romanos nunquam tale scelus perpetrasset, sed a Langobardis et Græcis eos traditos esse dicit.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LXV, chron. 63.)

ARGUMENTUM. — Gratulatur Carolo de incolunitate ejus et totius regni Francorum, atque se cum omni clero et populo perennes ei victorias et regni dilatationem precari. Falsum esse suos Romanos vendidisse mancipia Saracenis, sed illa Græcos a Langobardis emisse. Se nequidquam duci Alloni scripsisse, ut Græcos caperet, combureretque eorum naves; sibi enim nec navigia nec nautas ad id suppetere; nihilominus ad illud mali avertendum, comburi fecisse Græcorum naves in suo portu Gentumcellensi, Græcos carcere aliquandiu detinuisse. Romanos sacerdotes incontinentiæ accusari falso ab iniquis hominibus.

Domno^b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Insignis præconii vestræ a Deo fundatæ regalis potentie syllabas suscepimus, et Deo omnipotenti gratias egimus^c, qui nos certos reddidit de sospitate a Deo protecti regni vestri, simul et de spiritali filia nostra regina, dulcissima vestra conjuge, et prole^d, et pro cunctis episcopis, diversis sacerdotibus, senatu, et universo a Deo conservato populo Francorum; co-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 16): « In decima sexta [dec. sex.] de suis et Romanorum orationibus pro Carolo indicat. Romanos excusat, quod non venderint Saracenis Christianos, sed in Longobardos et Græcos culpam istam transfert. Sacerdotes etiam suos excusat [defendit] quod non sint polluti libidinibus, de quibus ad [apud] Carolum accusati erant. Invocationem sanctorum tradit. Gloriatum quod [erant. Quod] Græcorum naves combusserit plurimas, et [combuss. et] ipsos Græcos in vinculis detinuerit [detinuerit, ipsum demum monet]. » CENN.

^b Summ. 16, Bar. et Cent. GRETS.

^c Cum primum rediit Carolus ab expeditione Hispanica, de rebus a se feliciter gestis amicis pontificem monuit. Non alio spectant gratiarum actiones hic memoratæ. Annalista Italus (an. 785) veteribus chartis sæpe deceptus hanc epistolam nullo jure ad annum 785 differendam putat. Vide commentationem præviam, num. 26. CENN.

^d Videtur aliquid deesse pertinens ad preces fusas pro Carolo et universi regni statibus. GRETS.

^e Multa ad nos usque pervenerunt ab Adriano instituta, quæ in solemnibus Ecclesiæ precibus hodieque obtinent, et circa hæc tempora originem habuerunt. In ordine Rom. 1. ap. Mabill. (Mus. Ital. tom. II, p. 17) de Sabbatis Quadrages. legitur: « Sabbato tempore Adriani institutum est, ut flecteretur pro Carolo rege; antea vero non fuit consuetudo. » Item fer. iv et vi majoris hebdomadæ (Ibid., p. 19, et 25) de solemnibus orationibus: « Dicit orationem pro rege Francorum, deinde reliquas per ordinem. » Unde facili negotio assequimur, cuiusmodi esset oratio illa; quam et in Missali Gallicano veteri (Thomas. tom. VI [1590] ita conceptam videmus: « Oremus

agnitor³⁶⁹ enim et scrutator cordium et reum Deus noster, quia et sincere sine qualibet occasione in vestra melliflua regalis potentia permanemus charitate, et deprecamur Dei omnipotentis clementiam cum nostris episcopis, sacerdotibus, clero, atque senatu, et universo nostro populo, ut vobis indesinenter victorias tribuat et vestrum dilatet regnum^e, ad exaltationem spiritalis matris vestræ sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ et salutem populi nobis a Deo commissi, quia vestra exaltatio nostra est lætitia; et semper desideramus et cupimus quæ nona sunt atque prospera de vestro a Deo protecto regno et omnium Francorum salutaria addiscere, quia nos post Deum in alio fiduciam non habemus nisi in vestro fortissimo brachio; et sicut prædecessor noster, B domnus Stephanus papa, bonam habuit fiduciam in genitore vestro sanctæ recordationis domno Pippino rege, ita et nos multo amplius in vestro fortissimo regno confidimus et certi permanemus.

Reperimus etiam in ipsis vestris mellifluis apicibus de venalitate mancipiorum, quasi per nostros Romanos venundati fuissent genti nefandæ Saracenorum; sed nunquam, quod absit, in tale declinavimus scelus, aut per nostram voluntatem factum fuit, sed in littoraria Langobardorum semper navigaverunt nec dicendi Græci, et exinde emebant ipsam familiam, 370 et amicitiam cum ipsis Langobardis fecerunt, et per eosdem Langobardos ipsa suscipiebant mancipia^f. In quibus et direximus exinde Alloni duci, ut præpararet plura navigia, et comprehenderet jam dictos Græcos; et naves eorum incendio concremaret; sed noluit nostris obtemperare mandatis^g, quia nos nec navigia habemus nec

et pro Christianissimis regibus, ut Deus et Dominus noster subditas illis faciat omnes barbaras nationes ad nostram perpetuam pacem. » Si enim legas præ Christianissimo rege Carolo, orationem ipsam tempore Adriani habebis. Perinde est de precibus ferial. ad laudes, Domine, saltem fac regem, aliisque quæ in desuetudinem abierunt. Certe diurnæ nocturnæque preces frequenter in his epistolis memorantur, quarum auctor fuisse Adrianus videtur. CENN.

^f Mancipia ista, ni fallor, Carolus deprehendit in Hispania. Hac autem epistola docemur Græcos fecisse piraticam et Langobardos, qui Carolo tum subditi erant, non fidei levitate, sed suadente fame, ut paulo infra dicit Adrianus, id sceleris perpetrasse. Non autem video cur contra fidem hujus epistolæ Annalista Italicus huc vocet littoralia Ligurum; Luca enim ejusque finibus Langobardorum littoralia terminabantur, ac de iis hic agitur. In.

^g Putat Annalista idem (eod. a. 785) Adriano creditum esse Italiæ regimen a Carolo (qua in re eum falli mox patebit) arguitque eos qui credunt Lucensi duci totam Etruriam paruisse, Regimbaldus Clusino duce ac Gundibrando Florentino in exemplum allatis, qui unius civitatis non autem provincie administrationem pro illius temporis consuetudine obtinuerant. Cæterum Allo, ut mihi videtur, nulli præerat civitati, sed militaris ejus administratio erat, ut aiebam supra (ep. 50, al. 55, not.). Idcirco a pontifice jubetur parare classem adversus Græcos piratas, eos comprehendere, atque eorum navigia comburere. Id vero non obscure innuit, Tusciam Regalem, seu ducatum Tuscanum, ut Carolus eam appellat in Testamento (Pith. part. II, p. 84) una cum Spoletano ducatu, sancto Petro et Romano pon-

nautas, qui eos comprehendere potuissent, tamen in quantum valuimus, Domino proferimus teste, quia magnum exinde habuimus certamen, cupientes hoc ipsum scelus vetare, qui et naves Græcorum gentis in portu civitatis nostræ Centumcellensium comburi fecimus, et ipsos Græcos in carcere per multa tempora detinuimus^a; sed a Langobardis, ut præfati sumus, multa familia venundata fuit, dum famis inopia eos constringebat, qui alii ex eisdem Langobardis propria virtute **371** in navigia Græcorum ascendebant, dum nullam habebant spem vivendi.

De sacerdotibus autem nostris, quod vobis falso et contra Deum et animam eorum suggerere ausi sunt, mentita est iniquitas sibi, et nulla est Domino annuente in nostris sacerdotibus pollutio, nec talia credere debet vestra sublimitas. Dum vero, Domino cooperante, per intercessionem sanctæ semper virginis Mariæ domine nostræ et beati Petri apostolorum principis, in vinculo charitatis atque dilectionis nos annectere dignatus est, nunc vero quærent zeli nostri, qui semper zizania seminauerunt, aliquam, illis Deo contrario, inter partes malitiam seminare. Sed Domino auxiliante, per intercessionem beati Petri apostoli prævalere minime habebunt, quia nos cum Domini virtute talem in vestro regali culmine habemus fiduciam, dicit enim Psalmista (*Psal. xi*): *Disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam maliloquam [magniloquam]*, qui talia nobis inaudita mala suggerunt et crimina in nostris sacerdotibus ponunt. Deus autem noster

tifici subjectam esse an. 774, cum Carolus primo Romam venit, supremo licet dominio in utrumque ducatum retento. Quare donatio illa *per fines ap. Anastasium*, quæ auctoris rerum inscii dicitur non labili nititur fundamento. At vicaria, inquit, potestate utebatur pontifex in regno Italiæ, sic volente Francorum rege. Hæc vero levis conjectura est: neque enim Ticini aliarumque civitatum Italiæ regni usquam invenitur pontifex satagisse, ullamque in iis potestatem, utcumque vicariam, exercuisse; ut in Tuscie Regalis ac Spoletani ducatus civitatibus eum fecisse comperimus. Vide Comm. præv. (n. 12 seq.) et notas ad ep. 90, al. 92. CXXX.

^a Supremi domini Rom. pontificis in ducatu Romano, quem uni spontaneæ populorum ditioni referebat acceptum, Adrianus tria suppeditat argumenta, quæ vanas tot recentiorum questiones cludunt. Primo nec navigia nec nautas sibi esse affirmat; igitur Augustis Orientis, qui eo genere apparatus abundabant, cum Romanis nil rei erat. Deinde Centumcellas cum suo portu appellat *civitatem nostram*. Non igitur ab anno 800 duci debet initium dominationis pontificiæ. Demum quotquot Græcorum naves in portum se receperant, comburi, homines in carcerem trudi jusserat. Obsequii genus erga Orientis Augustos! Qui pontificis supremum dominium hic non videt, conelamatum de illo est. Id.

^b Argumentum Panvini desideratur: litterarum ætas incerta. In novissima edit. Duchesni collocatur inter annum 774 et 781. Equidem For Julianum ducem Rodgandum supra constitui cum Annal. Franc. (Ep. 57, al. 59) devictum esse a Carolo an. 776. Eodem anno exsecratio episcopi Histriensis facta videtur. Aut igitur hoc anno, aut præcedenti datam hanc epistolam consecuta res demonstrant. Murator. differt ad 779. Id.

^c Sex erant tum temporis sedes episcopales in

sue protectionis dextera vos conservare dignetur ad exaltationem sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXV.

372 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Mauricio episcopo, quod Histrienses ei oculos eruisent^b.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LVII, chron. 64.)

ARGUMENTUM. — Mauricius episcopum in territorio Histriensi a Græcis ibidem morantibus exsecratum esse, quasi Carolo id territorium tradere meditaretur. Se cum misisset ad Marcarium ducem Forjuliensem, cui orat ut mandet exsecrati episcopi restitutionem, tanquam Carolo et sanctæ sedi fidelis, qui ad colligendas inibi pensiones sancti Petri ab eodem Carolo erat destinatus.

Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Credimus, quod jam ad vestræ a Deo protectæ excellentiæ aures pervenit de episcopo Mauricio Histriensi^c, qualiter, dum cum fidelem beati Petri et nostrum cognovissent, nefandissimi Græci qui in prædicto ibidem territorio residebant Histriensi, et dum per vestram excellentiam dispositus fuit prænominatus Mauricius episcopus, ut pensiones beati Petri quæ in superius nominato territorio exigeret^d et eas nobis dirigere deberet, zelo ducti tam prædicti Græci quamque ipsi Histrienses, ejus **373** oculos eruerint^e, proponentes ei ut quasi ipsum

Istriæ provincia, quarum hodie duæ Tergestum, et Petinum Austriaci parent, Justinopolis, Pola, Parentum, Æmonia, Venetis. Quartus inter antistites hujus postremæ sedis, quæ et Civitas Nova hodie dicitur, fuisse creditur Mauritius in novissima edit. Ughelli (Tom. V, pag. 229), cujus memoria est in gradu baptisterii adherentis ecclesiæ cathedrali: *Baptisterium digno marmore Mauritius episcopus Æmonen . . . Id.*

^d Res est de patrimonio Istriæ (S. Greg. lib. IV, Ep. 49), non enim sancta sedes jus ullum habuit in ea provincia, at Carolus in sua donatione illam nominat inter fines ecclesiasticæ ditionis extremam. Id.

^e Animadvertit Zanettus (*Hist. Langob.* p. 673) ab aliquo affirmari, quod Istria parverit Græcis usque ad an. 789. Murator. (an. 779) auctoritate hujus epistolæ aliqua saltem ex parte Istros in Græcorum potestatem rediisse docet; horum alterutri habeatur fides, Adriani sententia corrui. Ughellus, et qui cum sequuntur, Græcis Gothos et Langobardos, atque his Francos vicissim successisse autumantes in provinciæ dominatu, Adrianum integerrimum testem contrarium habere videntur. Si enim crudelitatis causam Græci et Histri adducebant metum ne episcopus ille provinciam tradere Francorum regi moliretur, non igitur ea Francis subdita erat. Sed Carolus, Forjuliano ducatu in potestatem redacto, Histriam, quæ illius pars fuisse traditur, intactam reliquisse haud credendus. Ipse enim episcopo Æmonie, civitatis maritimæ, ac longe dissitæ ab eo ducatu, rerum sanctæ sedis satagere jussu, et Histriam Forjuliani ducatus vices secutam esse testatur. Tametsi Histri primo aut novum dominum detrectantes, aut a Græcis ibidem existentibus seducti scelus illud perpetrarunt. Id.

territorium Histriense a vestra sublimi excellentie A tradere debuisset.

Propterea petimus a Deo protectam excellentiam vestram, amantissime filii et magne rex, ut iubeas dirigere Marcario duci præcipiendum, ut jam fatum Mauricum episcopum, qui in visione vestrae excellentiae præsentatus est ^b, ut eum in suo episcopio reverti facias pro vestrae animæ mercede, eo quod ipse jam dictus episcopus ad nos properavit, et nos eum iterum direximus ad Marcarium ducem Foroju-liensem, ut qualiter a vobis fuerit dispositus, ita peragere debeat ^c. Et hoc petimus excellentiam vestram ut per vestrum congruum dispositum ipsa [Lamb., Gent., ipse] apprehendatur, prout salus populi qui ibidem commoratur proveniat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVI.

374 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOWNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod Neapolitani cum Græcia civi-tatem Terracinensem invasissent ^d.

(An. Dom. 780, Cod. Car. LXIV, chron. 65.)

ARGUMENTUM. — Græcos et Beneventanos consilio Arichis Benev. ducis invasisse Terracinam, quam ipse acquisierat sanctæ sedi. Orat ut Wulfoinum jubeat Romæ adesse, Kalendis Aug. cum Tuscanis, Spoletanis, ac Beneventanis pro Terracina reci-pienda, expugnandisque Cajetano Castro et Nea-poli. Antea convenisse sibi cum Petro Neapolita-norum misso ut quindecim sibi obsides nobiles darentur, quos una cum Terracina redderet, si

* Territorium Histriense semel, iterum, ac tertio hic nominatum pro tota provincia usurpatur ab Adria-no. Non uno in loco Cod. Theod. neque una signi-ficatione adhibitum invenitur. Pro tota possessione cu-jusque decurionis l. 11 de Exaction. ut notat Gothofr. Exemplum autem haud remotum a sententia Adriani adducitur a Du-Cangio ex Siculo Flacco: « Bellis ejus victores populi terras omnes, ex quibus victos cjecerunt, publice atque universaliter Territorium dixerunt. » Infra totam provinciam Sabinensem Ter-ritorium pariter appellari compertum erit. Vide comm. præv. (n. 32 seq.) CENN.

^b Si excaecatus episcopus ad Carolum ductus erat, id igitur contigit ipsa in expeditione Foroju-liensi ann. 776, antequam Carolus inde discederet, vixdum rerum sancti Petri exactione eidem demandata, quæ res causa fuit invilix unde scelus profluxit. Id.

^c Isto ita et reditio ad Marcarium, quem Carolus Rodgaudo suffecerat, necnon Romana protectio epi-scopi commodè fieri potuere anno 777, aut primis mensibus anni insequentis absolvi. Propterea episto-lam de tanta re agentem non diutius differendam sum ratus. Id.

^d Argum. Pany. (Cod. Vat. 17): « In decima septima ad Carolum [Dec. sept. apud Car.] Neapoli-tanos ac Græcos accusat, quod consilio Arichis Bene-ventanorum ducis civitatem suam Terracinensem [Tarracinam] invaserint; et a Carolo Petri [sancti Petri] amore auxilia postulat, ut ipsam et alia in ducatu Neapolitano ad beatum Petrum pertinentia recipere possit: quod [quia] virtus atque gloria papæ [pontificis] una cum beato Petro Carolus sit [Petro ipse Car. sit]. » Id.

* Summ. 17, Bar. et Cent. — Principium cor-ruptum est. GRETS.

^f Ante annum 781 datam esse hanc epistolam est certo certius; nam, ut saepe dixi, compatriis titulus Carolo, commatris reginx non tribuitur. Præterea

per eorum patricium Siciliæ Patrimonium sancti Petri recuperare licuisset; Arichim obtulisse, ne darentur obsides, quia Desiderii filium præstola-batur ex Græcia, cum eo rem gesturus contra Carolum et sanctam sedem.

Domno * excellentissimo filio Carolo, regi Franco-rum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^f.

Nullum plus credimus victoriosissimæ regalis excellentiæ vestrae uti præsidium, quam quod * erga beatum Petrum apostolorum principem, et pro ejus sanctæ Ecclesiæ exaltatione, sicut cœpistis, usque in finem decertari ^h, quatenus salutantes triumphato-rissimæ erga vos benivolentix vestrae ⁱ per hos nostros affatus enucleatus vobis de partibus istis insinuamus, qualiter nefandissimi Neapolitani et Deo odibiles Græci, præbente malignum consilium Arighis duce Beneventano, subito venientes Terracinensem

375 civitatem, quam servitio beati Petri apostolo-rum principis, et vestro atque nostro antea subjuga-vimus, nunc autem invalido consilio, iterum ipsi jam fati nefandissimi Neapolitani, cum perversis Græcis invasi sunt ^j. Nos quidem sine vestro consilio nul-latenus ibidem dirigere volumus. Sed poscimus vestram a Deo promotam regalem excellentiam, ut sicut solita est, pro amore beati Petri clavigeri regni cœlorum, disponere debeat, et celeriter nobis Wul-frinum dirigere ^k, ut hic apud nos Kalendis Augusti paratus esse festinet, atque talem eidem mandato-nem facere jubeatis, ut cum omnibus Tuscanis sen

C series rerum quas continet ad hunc circiter annum spectare palam facit. Quare Cointio et Pagio adhæ-reo. At Muratori nimiam libertatem damno, qui ad annum 787 eam differt, eoque anno ac sequenti congerit tot epistolas, tantamque molem rerum di-gerit, ut historiam omnem misceat; qua de re suo loco dicendum erit. CENN.

* Lamb. legit: quam nos eo quod; Gent.: quod quam.

^h Lamb.: decertare non cessetis.

ⁱ Lamb.: triumphatorissimam erga nos benevolen-tiam vestram.

^j Historiam istam a pontifice luculente narratam non modo Annalista Italus, sed ante cum Cointius et Pagius, mirum in modum depravarunt. Il siquidem epist. 73 Cod. Car. (nobis 60) ætatem minime asse-cuti, eam perperam ad an. 788 distulerunt; quare rebus in ea narratis haud edocti rectam hujus sen-tentiam assequi omnino non potuerunt. Anno igitur 777 aut sequenti, quod est probabilius, Romani cum Tuscanis et Spoletanis arma inferentes Beneventanis, qui cum Tarracinensibus fœdus percusserant adver-sus civitates Campaniæ Romanæ, Tarracinam expu-gnarunt, Cajeta, ut videtur, non tentata, quamquam et Cajetani fœderati essent, cum patricius Siciliæ (prorox hodie diceretur) ibidem haberet suam sedem. Vide ep. 60, al. 73, n. 8. Eandem civitatem hoc anno Neapolitani cum Græcis conjuncti, consilium præbente Arichi, receperunt. CENN.

^k Ducem hunc pontifici notum tractandis armis insi-gnem Adriano acceptum referunt scriptores Franci, ejus quippe neque apud veteres, neque apud recentiores Scriptores mentio occurrit. Nil fallor, idem auxiliûm ductor fuerat, quæ Adrianus in laudata epistola 60, al. 73 generali Romanorum exercitui se adjecturum aiebat. Ex Tarracinæ expugnatione hic memorata colligimus eum exercitum illuc ductum, vacuumque istud pontificiæ historiæ aliquatenus supplemus. Id.

Spoletanis ^a, atque cum ipsis nefandissimis Beneventanis in servitio vestro pariterque nostro ad recolligendam ipsam civitatem Terracinensem adveniant, simulque Domino annuente ad expugnandum Cajetam ^b, seu Neapolim, nostrum recolligentes patrimonium quod ibidem in territorio Neapolitano ponitur, occurrant; ut eos in omnibus subjugantes, sub vestra atque nostra sint ditione ^c.

376 Placitum quidem cum ipsi fallaces Neapolitani (*Grets.*, ipsis fallacibus Neapolitanis) per missum eorum nomine Petrum in festum sanctum Paschæ habuimus, patrimonium nos beati Petri apostoli qui ibidem in Neapoli ponitur exquirentes, et in vestro servitio eos subjugare desiderantes, ut quindecim obsides ex nobilissimis eorum filiis nobis dantes, ipsam civitatem Terracinensem illi colligerent, sub ea videlicet ratione, ut essent ad patricium eorum in Sicilia, et si nostrum patrimonium reddere voluissent, ipsam civitatem et obsides reciperent. Sed nos sine vestro consilio neque obsides neque ipsam civitatem reddere habuimus, eo quod pro vestro servitio ipsos obsides apprehendere cupiebamus ^d, quia eorum malignum consilium aliud non est, nisi una cum infidelissimo Arighi (*Grets.*, Arichi) duce Beneventano tractantes, et quotidie missos nefandissimi patricii Siciliae ipso Arighi suscipiente, impedimentum jam fatus Arighis solus fecit, ut minime nos obsides a jam dictis Neapolitanis reciperemus; quia quotidie ad istam perditionem filium nefandissimi Desiderii ^e du-

A dum nec dicendi regis Langobardorum expectat, ut una cum ipso pro vobis nos expugnet ^f. Sed hoc petimus vestram a Deo promotam excellentiam, ut nulla qualvis persona vobis pro hoc impedere (*Lamb.*, impedire) valeat, pro amore beati Petri et nostro, quia nullo modo **377** potest eos sinere, ut vobiscum pariter ab illis derideamur, quia nostra virtus atque gloria una cum beato Petro apostolorum principe vos estis. Nos quidem pro nihilo deputamus (*Lamb.*, reputamus) ipsam civitatem Terracinensem, sed ut non per illum (*Id.*, illam) vitium incurrat, ut infideles Beneventani sicut desiderant locum invenientes, a vestra subtrahantur fide ^g; idcirco ista vobis insinuantes dirigimus, ut per vestrum administrum, sicut fati sumus, Ecclesia protectoris vestri beati Petri apostoli exaltata, laus vestra atque victoria in universo mundo sonetur, et in perpetuum una cum excellentissima filia nostra regina, atque præcellentissimis vestris suboles, cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVII.

378 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de camerado vel trabibus seu lignamine, quod necesse erat ad ipsam ecclesiam sancti Petri faciendum, et de corpore sancto quod Fulgatus [Fulradus] petiit ^h.

(An. Dom. 780, Cod. Car. LXI, chron. 66.)

ARGUMENTUM. — Adone diacono misso regio adve-

Supra ad epist. 60 et 63, al. 73 et 75, de ducibus Tuscano et Spoletano a Carolo oblati sancto Petro spontanea, ut est in diplomate Ludovici, donatione, nonnihil dixi. En novum argumentum. Auxilia utrinque efflagitat Adrianus; sed quia supremum ibi dominium sibi Carolus reservaverat, a Carolo ipso vult eos milites imperari ducesque lisdem dari. Beneventanos etiam ut pote Carolo tanquam Langobardorum regi subjectos ab eodem juberi petit exercitui pontificio opem ferre, magno tamen cum discrimine: nam iis ex ducatibus, ubi juris aliquid Ecclesia habebat, omnes milites accersiri petit. De Beneventanis autem cum stomacho loquitur, et flocci faciens eorum opem. CXXX.

^b Cajetam ait expugnandam, non autem recipiendam, ut Tarracinam. Quia scilicet cum ante triennium eo processit Romanus exercitus, Cajetam, ut nuper dixi, patricii tum presentia haud dubie munissimam ne tentavit quidem. Id.

^c Anno 709, Stephanus III, ut vidimus (ep. 46, al. 64, not.) laudat Itherium missum Bertrade reginæ viduæ, Carolique regis filii ejus, quod in partes Beneventani ducatus se contulerat, recuperandi causa alterum e duobus patrimoniis celeberrimis, in Gregorii Magni Regesto, nempe Campanum, quod num sancta sedes receperit, incertum. At Neapolitanum, quod nonnisi expugnando urbem Neapolim recuperari posse Adrianus innuit, a Campano seu Beneventano distinctum erat. Ceterum ab expugnatione civitatum Neapolis et Cajetæ, post Tarracinæ recuperationem magna securitas ditioni pontificiæ et Carolinæ provenitura erat; nam Græcis inde expulsi inferior tantum Calabria in Italia remanebat amplissimo ducatu Beneventano disjuncta, ipseque ducatus Carolo Italæ regi subjectus, minus commode moliri poterat res novas cum Græcis. Quare prudentissimum erat Adriani consilium, si perfici potuis-

C ^d Inutilis ea conventio facta cum Neapolitanis per Petrum eorum missum in Paschali solemnitate, quæ contigit die 26 Martii, de accipiendis obsidibus hisque una cum Tarracina restituendis, si patrimonium illud sanctæ sedi redderetur, Neapolitanis Græcisque occasionem præbuit, exstimulante Arichi, ut de improvviso Tarracinam aggredientes reciperent. Quare deliberatio ista pontificis de bello iterum iis inferendo, ad Maium mensem pertinere videtur. Id.

^e Arichis Adelbergam Desiderii filiam, Adelgisi sororem, jampridem uxorem duxerat, prolemque ex ea suscepit. Quare de Adelgiso in paternum regnum restituendo fuisse sollicitum nihil mirum. Id.

^f Aut suspicio esset, aut vere Græci cum Beneventanis ecclesiasticam ditionem aggressuri essent, ut Francorum injuriarum ulciscerentur; desipiant qui Romanos Græcorum juris adhuc esse dicunt. Id.

^g En luculenter explicatam causam, cur nondum illum Græcorum infido Beneventani ducatus principi nimis vicinum amovendum omni conatu censet. Beneventani, vellent nollent, Carolo Langobardorum regi subjecti erant. At Arichi occultis perfidie homini Græcorum vicinitas metuenda erat. Id.

^h Argum. Panv. (Cod. Vat. 20): « In vigesima [viges.] per Oddonem diaconum misse irabes, seu ligna ad Ecclesiam sancti Petri [sancti Petri cooperiendam] a Carolo petit. Orat etiam ut Vuilcharius archiepiscopus Romam mittatur; de corpore sancto, quod Oddo diaconus cum Julrado [Fulrado] abbate olim sibi dari petierat, indicat quomodo absterritus sit ad ipsum mittere. Promittit se missurum Candidi martyris corpus, si petat Carolus. Quod Beneventani ac Neapolitani consultare cum Græcis soleant indicat [aperit:] sed quid Oddonem diaconum indicaturum promittit. » Id.

niente se audivisse de constanti ejus voluntate erga sanctam sedem. Petit quantocius advehi Romam conducta ligna e Spoleti partibus pro reficiendo tectorio arcuato in basilica sancti Petri, apta enim non reperiebantur in ditione ecclesiastica. Adonem ipsum cum Fulrado abbate olim venientem petiisse corpus sanctum; se ab iis movendis territum visione quadam; suum prædecessorem Paulum concessisse Aciculpho presbytero corpus sancti Candidi quod erat apud Wilcharium archiep., idque illi se concedere. De Neapolitanorum congressibus cum Græcis et Beneventanis, de quibus antea scripserat, se cum Adone communicasse quæ coram referret.

Domno a excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa b.

Directus a vestigio regalis excellentiæ vestræ Ado [Addo], Deo amabilis diaconus, noster vesterque fidelis, multa nobis consueta, quæ erga nos et beatum Petrum apostolorum principem geritis, retulit. Quatenus omnipotenti Deo et ejusdem apostolo gratias egimus, indesinenter orantes pro vestra sospitate atque 379 ampla victoria. Porro, dilectissime atque excellentissime fili, sicut direxistis nobis c nostram

a Summ. 28, Bar. et Cent. GRETS.

b Annalista Italus hanc epistolam ad an. 786 perperam differt ex causis sæpe dictis. Compatri præcipue titulus deficiens ad annos præcedentes 781 eam revocat. Idcirco noviss. edit. Duchesii eam incerto anno consignat inter 774 et 781. Recte Zacagnus (Cod. ms. num. 157) animadvertit datam paulo post præcedentem. Extrema ejusdem narratio de Neap. Benev. et Græcis simul consilia ineuntibus a præcedenti disjungi non posse comprobat. CENN.

c Præcipuum Adonis munus erat responsum Caroli afferre de trabibus Spoletæ advehendis pro sancti Petri basilicæ instauratione, ut hinc perspicue patet. Adriani litteras hæc de re in Codice non esse relatas innuere videtur Carolum eas tantummodo collegisse, quæ ad sanctæ sedis utilitatem spectabant, neglectis iis quas familiares dicimus: ita siquidem præfatur in Cod. ms.: « Ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium sanctæ Ecclesiæ profuturum suis deesse successoribus videatur. » Cur autem Romæ idem factum sit non intelligo, quamquam enim consuetudo ingens, quæ Adriano cum Carolo intercedebat, hunc cum illo suam collectionem communicasse persuaderet; attamen argumentorum dissimilitudo, et ordo varius epistolarum secus docent. Itaque credibilis est, de hujusmodi minutis rebus missorum voce actum esse, quam scriptis litteris. Et vero nullas pontifex ab Adone sibi redditus memorat, quæ suarum responsorum sint. Voce igitur facta erat petitio trabium, cui par responsio a regio misso deferretur. In.

d Hoc loco utitur Du-Cangius *camaradum* explicaturus: « Est autem, inquiens, hypocartosis, tectorium, sive crusta, quæ parietes et cameræ inducuntur. » *Hypocartosis* autem Græcam vocem idem significantem adhiberi ait ab Adriano pro ipso ligneo fornice et ipsa concameratione. Quæ cuiusmodi olim esset, peti oportet ex tabulis in archivo Vatic. basil. exstantibus, quæ etiam occurrunt apud Ciampin. (de Sac. Edif. cap. 4), huc enim non spectat de his rebus tractatio. Cæterum Adrianus, juxta Du-Cangium, *hypocartosis* pro mera concameratione trabium minus recte adhibet, nam in ejus gestis ap. Anastas. (sect. 342) vera significatio conceptis verbis exprimitur: « Cameram vero beati Petri apostolorum principis in omnibus destructam atque dirutam exemplo olitano exsculpens, diversis

A petitionem adimpleri pro trabibus ad restaurationem sanctæ Ecclesiæ, poscimus vestram a Deo promotam excellentiam, ut Kalendis Augusti, hic ad limina beati Petri fautoris vestri, si fieri potest, paratæ inveniantur, ut exinde sempiterna memoria vestra et hic et in futuro permaneat. De camarado autem, quod est ypochartosa [Lamb., hypochartosis], ad renovandam in basilica beati Petri apostoli d nutritoris vestri, prius nobis unum dirigite magistrum, qui considerare debeat ipsum lignamen, quod ibidem necesse fuerit, ut sicut antiquitus fuit, ita valeat renovari, et tunc per vestræ regalis præcellentiæ jussionem dirigatur ipse magister in partibus Spoleti, et demandationem [Fora. de mandatione] ibidem de ipso faciat lignamine, quod in prædicto ypochartosin, hoc est camarado, necesse fuerit, quia in nostris finibus tale lignamen 380 minime reperitur e et pro hoc sanctissimus frater noster Wilcharius archiepiscopus f nunc minime fatigetur venire, dum ipsum lignamen per semetipsum siccetur, quia dum viride est non audemus exinde opera qualiacunque facere.

coloribus a novo fecit. » Neque hujus instaurationis tectorii a Carolo factæ mentio ulla in iisdem invenitur. Imo eorumdem gestorum auctor ne concamerationis quidem Caroli opibus confectæ usquam meminit. Ex Eginharto (Vit. Car. cap. 27) constat, Carolum nil habuisse antiquius, quam ut urbs Roma sua opera suoque labore veteri polleret auctoritate, et ecclesia sancti Petri Apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus Ecclesiis esset ornata ac ditata. i In.

C e Hujusmodi magistrorum inopem fuisse Romam Adriani tempore, qui suis omnibus prædecessoribus tecta ecclesiarum instaurando aliisque id genus operibus longe anteivit, ne cogitari quidem debet. Unum præ cæteris exemplum adduco ipsius basilicæ sancti Petri ab Adriano instauratæ (ap. Anast. sect. 335), haud evocatis aliunde hominibus: « Mittens Januarium vestararium suum, cognoscens eum idoneam personam, cum multitudine populi, mutavit ibidem trabes numero quatuordecim, atque totum ejusdem basilicæ lectum, et porticus noviter restauravit. » Hic vero juxta quod convenerat inter pontificem et Carolum ut scripto aut voce, Wilcharius archiepiscopus Galliarum operi præesse debebat; petiturque magister operæ, qui necessarias instaurationi trabes consideret, easque postmodum in ducatu Spoletano excidii jubeat ac Romam duci. Quorsum hæc? Instauratio scilicet Francorum regis opibus facienda erat, adeoque summæ fidei exemplo imitatione digno, cum sacra loca liberalitate principum aut exstruuntur aut instaurantur, Wilcharium archiepiscopum faciendæ operæ Adrianus præfecit. Præterea in Spoletano ducatu, quamquam sanctæ sedi oblato, Carolus supremum jus sibi reservaret; neque æquum erat ut inde aliquid auferretur nisi Carolo eodem jubente. Ita et Carolus, ut infra planum erit, cum ex palatio Ravennate musiva et marmora exoptabat (ep. 81, al. 67) a pontifice, cujus erat supremum jus in exarchatu, sibi concedi petiit. Cæterum tanta cum religione Adrianum peragere omnia voluisse pro homines fideles Caroli, res erat singularis prudentiæ; nam postea eidem regi plus sibi tribuente quam par erat ob assentatorum consilia, restitit suique exemplum Carolo imitandum proposuit (epist. 93, 97, al. 71, 85). In.

f Senonensis archiep. est Pagio (an. 782, n. 5), ejusdemque sedis archiepiscopum (quod nomen tum temporis commune erat metropolitibus omnibus) putat fuisse Mabillonius in Annal. Bened. (lib. xiv,

Præfatus autem Adde Deo amabilis diaconus, olim A dum cum fratre nostro Fulrado, Deo amabili, religioso abbate et presbytero ^a, huc venisset, petiit nos ut ei corpus sanctum tribueremus, sed nos, sicut jam dudum vobis direximus, per revelationem **381** terribi, nullo modo audemus ex ipsis sanctorum corporibus amplius quid exagitare ^b, sed si vestra voluntas fuerit in corpore beati Candidi martyris, quod apud Wulcharium fratrem nostrum archiepiscopum rejacet, si mutatum non est; sed ipsum est, quod sanctæ recordationis prædecessor noster dominus Paulus papa concesserat dudum Aciulfo presbytero ^c, una vobiscum ipsum illi concedimus sanctum corpus, quia per concilium et fide dignas personas testimonium reddentes, ejus locum atque Ecclesiam reperimus, unde a jam fato domno Paulo papa ipsum sanctum corpus apud jam dictum Aciulfum presbyterum concessum est ^d.

De partibus autem Neapolitanis, sicut cum nefandisimis Græcis seu Beneventanis conciliant (*Lamb., Gent., Grets.*, consiliant), qualiter vobis insinuant **382** per nostras apostolicas syllabas direximus. **766**. Alibi autem (*lib. xxi, n. 55*) annalista idem docet, Wilcharium Viennensem episcopum an. 740 ecclesiam suam a laicis direptam indignatum secessisse in monasterium Agaunense, quod sancti Mauricii etiam audit, quo tempore Sedunensis item episcopus memoratur Willicarius, crediturque a nonnullis unus et idem esse, quod improbat *a* Mabilonio (*Annal. l. xxiv, n. 6*); non enim fieri potuisse credit, ut abdicata ecclesia Viennensi, Sedunensi postmodum præfuerit. Certe an. 765 Attiniacensi conventui interfuit Willicarius episcopus ex monasterio sancti Mauricii, et 769 Wilcharius archiepiscopus Senonensis primus ex duodecim præsulibus Franciæ subscribit concilio Lateran. Stephani III, quem Sammarthani fratres in editione altera auctiori Galliæ Christianæ aiunt occubuisse mortem eodem anno celebrati concilii, cum antea ex Agaunensi monasterio Thebæorum martyrum reliquias in Senonensem sedem advexisset. Fateor equidem a veritate minus abhorre, quod Wilcharius idem Viennensis ecclesiæ abdicator ante annum 769 Senonensis archiepiscopus crearetur, ac trigesimo tandem post abdicationem anno decesserit. At eundem fuisse superstitem an. 780, cum instaurationi basilicæ sancti Petri præfectus fuit, annisque insequentibus, cum Egilam Illiberitanum episcopum ordinavit et in Hispaniam misit, incredibile prorsus videtur: nam præter eos annos quibus Viennensem sedem tenuit ante abdicationem, alii plusquam quadraginta tribuendi illi essent, quod abhorret ab omni fide. Iterum de hoc loquar (*ep. 69, al. 95*). **CXXX.**

^a Quantum allucinetur Annalista Italus hanc epistolam differens ad an. 786 hinc luculente patet; nam Fulradus Dionysianus abbas an. 784, xvii Kal. Aug. occubuit mortem, ut late ostendit Mabilion. (*Annal. lib. xxv, num. 45*). Vide insignis viri laudes apud Pagium (*an. 784, n. 8*). **Id.**

^b Sæculo sexto exeunte exstant Gregorii Magni litteræ ad Constantinam Aug. caput sancti Pauli effugiantem (*Registr. lib. iv, ep. 30, ind. xii*). Post centum octoginta annos, dum reliquiarum translationes fieri consueverunt, maxime ad eludendam Græcorum impietatem; talia testari Adrianum de sanctorum corporibus Romæ existentibus non obiter advertendum. Paulus siquidem Adriani prædecessor, paulo infra laudatus in hac epistola, ^c cernens plurima sanctorum cœmeterior. loca neglecta..... atque jam vicina ruinæ posita, protinus eadem sancta cor-

pus ^e, omnia minutius in ore posuimus fidelissimi vestri missi, scilicet Addoni diacono, quod vobis enucleatius simulque per ordinem enarrare debeat ^f, ut sicut semper et nunc per vestram a Deo confirmatam regalem potentiam, sancta Ecclesia exaltata triumphet (*Lamb. add. et vos*) in ampliato honore, una cum spiritali filia nostra regina, seu præcellentissima vestra prole, a terreno regno fulgentes in perpetuum cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVIII.

383 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

B In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Savinensi, quemadmodum prædictus rex sancto Petro pollicitus fuerat, quod in integro contradere juberet ^g.

(An. Dom. 781, Cod. Car. LXIX, chron. 67.)

ARGUMENTUM. — Cum Carolus, mense Aprili, dum Romæ erat, territorium Sabinense concessisset

papa de ipsis dirutis distulit cœmeteriis, et in urbem transtulit, ut est ap. Anast. (*sect. 259*). Præterea Chrodlegango Metensi episcopo tria concessit corpora sanctorum martyrum, nempe Gorgonii, Naboris, et Nazarii, quorum translatio in Franciam apud annalistas et martyrologos celebris anno 765, ut refert Pagius ex Mabill. aliisque (*an. 764, n. 1*). Itemque Aciulpho aliud, teste Adriano, illuc pari modo translatum. Quare Adrianus modum imposuit hujusmodi translationibus, visione præsertim territorii, cujus meminit. **Id.**

^c In Missali Gothico, quod Bona, Thomasio, Mabilonio viris doctissimis testibus ad Galliam Narbonensem (possessam olim a Gothis) pertinuit, magnoque tota Galliæ usui fuit, est missa sanctorum martyrum Agaunensium seu Thebæorum, qui apud Agaunum sunt passi prope Sedunum. Mauricii tantum nomen exprimitur; sed ap. Ruinarium (*Act. Sinc. pag. 242, edit. Veron.*) tres præcipui memorantur, Mauritiis primicerius, Exsuperius campiductor, et Candidus senator, quæ omnes sunt militares dignitates. Candidi etiam Sebasteni mentio occurrit apud Adonem (11 Mar.) et antiquiores martyrologos. Romani autem hujus Candidi historia his tantum litteris refertur accepta, historia tamen obscuritatis plena, cui nulla lux affulget aut ab aliis litteris hujus Codicis, aut a veteri ullo monumento. Num Adonis prior adventus Romam cum Fulrado, ejus petito, et visionis aut revelationis quæ pontificem terruit narratio, scripto an auribus commendata fuerint, incertum:

D Aciulfus ipse presbyter sanctique martyris traditio eidem facta ignorantur. Id unum, docente Adriano, certo scimus, sancti martyris corpus apud Wilcharium archiep. servari, contra Panvini argumenti sententiam; et Adonem illud petiisse, non Fulradum, ut perperam affirmatur in argumento hujus Cod. Car. **Id.**

^d Ecclesiæ locumque, unde corpus extractum fuerat, cœtu fidelium convocato, ac personis fide dignis auditis, Adrianus reperit. Res igitur in urbe ipsa, ipsisque cœtaneis tunc etiam obscura. **Id.**

^e Indicatio minus dubia præcedentis epistolæ. **Id.**

^f Græcos videlicet una cum Neapolitanis consilio Benev. ducis recepisse Tarracinam; de bello iis iterum inferendo, ejusque præcipuo fine; ac de rebus aliis in præcedenti singillatim enarratis. **Id.**

^g Argum. Panv. (*Cod. Vat. 14*): « In decima quarta [dec. quar] continentur gratiarum actiones

sanctæ sedi, pontifex mittit suos legatos Agathonem diaconum ac Theodorum consulem et ducem nepotem suum, qui ejus territorii possessionem petant. Victorias hucusque ab eo relatas divo Petro ascribendas esse, cui quæ territoria et civitates largitus erat, grata oblatio fuerat summo Deo, per quem vicerat, regnumque ejus, ac, regia familia in universo terrarum orbe celebris effecta erat.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spirituali ^b compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Beatus David rex et propheta, Spiritu sancto repletus, pro futuri regni vestri erga beati Petri apostolorum principis sanctam Ecclesiam benivolentia dignaque solatia ac splendidissima rutilantia orans, canit et dicit (*Ps. LXVII*) : *Manda, Domine, virtutem tuam, confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem; tibi offerunt reges munera*. Ex quibus muneribus ditata spiritualis mater vestra: sancta catholica et apostolica Romana Ecclesia, per vestra a Deo ³⁸⁴ protecta laboriosa certamina, relevata exultat, a templo sancto beati Petri fautoris vestri. *Confirma hoc, Deus, quod operatus es* [*Lamb.*, confirmat. . . operatus est] in nobis, crebro orantibus in vobis triumphum, et mandat quotidie virtutem suam per beatum Petrum apostolorum principem, vobis subiciens omnes barbaras nationes, dilatans atque amplius exaltans in toto orbe terrarum vestrum splendidissimum regnum; et quoniam non valet linguæ nostræ serculum ut dignum est de vestro præcelso mihiq. dulcissimo amore explicare, apostolica voce proclamamus dicentes (*Hebr. 1*) : *Multifarie multaque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis*, per unigeniti sui magnificæ operationis virtutem ostendit magnalia in orbe terrarum, donans vobis per beatum Petrum

pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ; et de territorio Savinensi [agro Sabinensi] petit, ut sicut pollicitus fuerat, in integro [in integrum] contradi jubeat. ^c CENN.

^a Sum. 14, Bar. et Cent. GRETS.

^b Hic semper titulus in sequentibus epistolis occurrit; quare Annalistæ Italo eadem cum relatis miscenti non audiendum, ut aiebam in comm. præv. Cointius, et cum eo Pagius (782, num. 4) recte hanc epistolam aliis præferunt de Terr. Sabin. At ^d epistolæ ipsius exordium patefacit, primam omnium quæ sequuntur conscriptam esse. Propterea Adrianum, qui mense Aprilis, dum Carolus Romæ erat, Sabinensis territorii donationem acceperat, octo fere menses de ineunda ejus possessione siluisse parum credibile est. Huc accedit, quod iter missorum ultro citroque euntium eadem de causa, et quidquid gestum ab iis fuit, jubente semper Carolo, coartari in anni unius angustias non debent, adeoque prima hæc saltem epistola huic anno tribuenda est. Quod ex sequentibus palam fiet. CENN.

^c Monebam supra (ep. 64, al. 57, not. ^e) ab Adriano æque Histriensem provinciam ac Sabinensem, Territorii nomine designari. Vide quæ ibi sunt dicta de aliis territoriis. *Id.*

^d Memoria repetendum est quod anno 777 (ep. 59, al. 49) de patrimoniis Tusciæ, Spoleti, Beneventi, Corsicæ, et Sabinæ, iampridem donatis san-

^a clavigerum regni celorum, victorias, quas [*Grets.*, quibus], dextera Dei cooperante et protegente, multis documentis de vestris allatis muneribus, Ecclesia beati Petri enituit, tam de civitatibus quam de diversis territoriis sub integritate ^e eidem Dei apostolo a vobis offertis [*Id.*, oblati], et ideo poscentes vestram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut sicut a vestra prærectissima excellentia beato Petro nutritori vestro, pro luminariorum concinnationibus, atque alimoniis pauperum, Savinense territorium sub integritate concessum est ⁴, ita id tradere integrum eidem Dei apostolo, præsidante vestro præcellentissimo annis, dignemini. Quidquid enim regni celorum janitori beato Petro apostolo affertis, in sempiterna memoria pro vobis simulque et præcellentissima filia nostra et spirituali commatre ³⁸⁵ domna regina, et pro vestris nobilissimis atque excellentissimis natis, nec non et pro omni Christo dilecta genealogia vestra, sacrificium purissimum atque holocaustum divinæ suavitatis odore fragrante in ara vestri pectoris ejus invisibili majestati maciatis, et pro tam magna vobis concessa a Deo super omnes reges per beatum Petrum gratia, nullus sit de adversariis qui vestro mellifluo cordi suadere valeat, ab amore beati Petri apostoli protectoris vestri seu a nostra dilectione, quam usque optantes permanemus [*Lamb. add. recedere*], ut non deficiat laus vestra per totum orbem terrarum de ore hominum victorias vobis a Deo concessas prædicantium ac diffamantium.

^c Magnopere [*Lamb., Gent., Opere*] enim direximus, vestræ regali potentie fidelissimos missos nostros, videlicet dilectissimum filium nostrum Agathonem diaconum, seu Theodorum eminentissimum consulem et ducem, nostrumque nepotem ^e, qui vice nostra vobis enucleatus sicut ejus in ore posuitæ sedi aiebat pontifex. Id enim discriminis inter memoratas provincias occurret, quod unica Sabinensis vocatur *Savinense patrimonium*; quia scilicet patrimonium et territorium indifferenter appellabatur ea provincia, ut dixi in Comm. præv. (num. 32). Id si Pagius animadvertisset, haud invertisset epistolæ hac de re agentes, ut territorium a patrimonio secerneret, quod nihilominus non fecit; sed totam turbavit historiam (ann. 781, n. 1; 782, n. 4), nam Cointius allucinationem non sensit. Notari autem debet, non modo nomine, sed etiam conditione, territorium istud patrimonium imitari, utpote peregrinis, pauperibus, ac luminaribus addictum. *Id.*

^e Titulum *commatris* semper deinceps invenies, quandiu Hildegardis regina superstes fuit, quod non modico adjumento est ad litterarum chronologiam stabilendam. *Id.*

^f Codicis lectionem restituunt Lambec. et Genti. lot. Quid autem sibi velit adverbium *opere* in hisce litteris non semel occurrens Ducang. forte non assecutus, vocem præterit. Eadem est usus Steph. II (ep. 9, al. 6) similis prorsus notione; ait enim, *opere namque direximus*, ut hic Adrianus: quare hoc adverbium pro *idcirco* aut simili ab utroque adhibitum videtur. *Id.*

^g In epistola nuper laudata 59, al. 49, de illustri hoc viro est dictum (not.). *Id.*

mus poscentes suggerant; quos petimus pro amore beati Petri apostoli, benigne cum nimio amore eos suscipere, et illis pro causis beati Petri principis apostolorum vestrae a Deo protectae regali potentia suggerentibus, dignemini obaudire preces, ut dum a vobis remeaverint et nobis vestram renuntiaverint prosperitatem, referentes simul de causis ejusdem Dei apostoli effectum, et noster pro hoc relevatus fuerit animus, digne valeamus cum propheta psallentes orare (Ps. xix): *Domine, saluum fac regem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te*. Omnipotens itaque Deus in vobis gratiam suam quam cupit perficiat, atque vitam vestram, una cum praecellentissima filia nostra et spiritali commatre domna regina, vestraque nobilissima prole, et hic per multorum annorum circula extendat, simul gubernacula annuat **386** in ampliori culmine victoriis perfrui, et post longa tempora senioque profecto [*Greta*, profecto], in caelestis vos patriae congregationem recipiat, ut ibidem sine fide regnare mereamini. Incolamem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXIX.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA.

In qua continetur de territorio Savinense, qualiter Itherius et Maginarius missi domni regis ipsam territorium in integro partibus sancti Petri reddere voluerunt, sed propter iniquos homines minime potuerunt.

(An. Dom. 782, Cod. Car. LXVIII, chron. 68.)

Argumentum. — Ut Sabinense territorium tradere possidendum sanctae sedi, venerunt missi regii Itherius abbas et Maginarius capellanus, qui una cum pontificis continuo in id territorium profecti sunt. At variis ex causis quas, ut ait Adrianus, referent iidem missi, rem integram relinquere debuerunt. Quare orat pontifex, ut cum Stephano

* Argum. Panv. (Cod. Vat. 13): « In decima tertia [dec. ter.] epistola ad Carolum indicat Itherium (Itherium) et Monegarium territorium [agrum] Sabinense partibus sancti Petri [Sab. sanctio Petro] reddere voluisse, sed propter iniquos homines minime potuisse [id minime praestari valuisse]. » CENN.

* Summ. 13, Bar. et Cent. GREY.

* Haec depravata sunt. GREY.

* Lamb. legit: *quotidie, quatenus per hanc bonitatis suffragia.*

* Gratiarum actiones hujus epistolae alio non spectant quam ad regios missos qui Romam cum pontificis venerant iuxta praecedentis petita: In Cod. Carol. fortuito obtinet suam sedem. In Vaticano item ordine inverso collocatur, quod alias factum vidimus. Pagius eam differt ad annum 783, post reginae Hildegardis mortem, quia caret ejus nomine, at neque filiorum sit mentio, quare tam ipse quam Zacagnus, alique ejus opinionem secuti decipiuntur; nam posteriores quae paulo infra referuntur, et reginam et filios laudant. Est potius cur credamus epistolam occisime scriptam discedentibus missis, dum summa tantum rei attingitur, omissis caeteris. At infra (ep. 71, al. 56) quae hic fere indicantur, plura atque explicatoria videre erit, post binas litteras de Hispanorum erroribus; quae cum spectent ad hunc annum, diutius differri nequeunt. CENN.

* De Itherio abbate monasterii sancti Martini Turonensis, qui erat Caroli cancellarius pluresque

Saccellario misso suo alterutrum ex iis remittat, qui fines constituat inter partes et possessionem antiqui patrimonii tradat sanctae sedi.

Domno ^a excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Caroli, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Ad referendum praecellentissimae regalis potentiae vestrae beneficiis gratias, mens humana, ut reor, fari non potest de tantis laboriosis certaminibus quae erga fautorem vestrum beatum Petrum apostolorum principem et nos geritis, **387** quotidie bonitas suffragia, quatenus ^a ab ipso Dei apostolo dignam retributionem, et hic et in futuro vestra protectissima excellentia procul dubio credat habere *.

Eantes autem apud Savinense territorium nostri vestrique fidelissimi missi, videlicet filius noster Itherius venerabilis abbas, seu Maginarius religiosus capellanus ^f, sicut per vestrum bonum dispositum, voluerunt nobis contradere in integro jam fato Savinense territorium, et minime potuerunt, mittentes varias occasiones perversi et iniqui homines, tamen et ipsi jam facti fidelissimi missi omnia vobis subtiliter vice nostra referre possunt. Quapropter vestrae a Deo protectae regali potentiae reverendissimum missum nostrum Stephanum ^f, dudum saccellarium, direximus suggerendum, ut pro mercede nostrae vestrae, sicut coepistis ^b, ita in integro jam fato territorio [*Lamb.*, fatum territorium] Savinense beato Petro regni caelorum clavigero contradere jubeatis, ut ipse Dei apostolus pro vestra a Deo promota regali praecellentia praecipue suffragans, cum sanctis omnibus regnare mereamini; quatenus pro ejusdem Dei apostoli amore et mercedis animae vestrae, unum e duobus jam factis missis cum praefato Stephano misso nostro nobis **388** dirigere jubeatis, ut sicut exantiquitus fuit et in veritate jam facti vestri fideles missi satisfacti sunt ⁱ, in integro nobis contradere

obivit legationes ad sanctam sedem, ac de ejus collega Maginario, qui Fulrado abbati Dionysiano successit anno 784, post diem 16. Jul. hujus aeternalem, infra non semel in Adriani epistolis mentio est. Uterque in diplomate Ludovici Pii laudatur, quod juxta hic petita inter Reatinos et Sabinenses stabiliti fuerint fines per utrumque abbatem, videlicet post praedictum an. 784. Mabill. Annal. Bened. tom. II, pluribus in locis. ^{lo}.

* Idem an. 776 Spoletum adiens patefecerat Adriano iniqua consilia quatuor Italiae ducum res novas molientium (ep. 57, al. 59), et an. 784 interest placito seu concilio in causa Pothonis abbatis sancti Vincentii ad Volturnum (epist. 78, al. 72). ^{lo}.

* Ceptum opus de tradenda possessione integri territorii non obscure indicat, hanc epistolam minus recte a Pagio, Mabillonio aliisque loco moveri, et postremam omnium quas hic habentur recenseri. ^{lo}.

* Plenius agitur de his omnibus in praedicta epist. 71, sed notandum quod utrobique opatur, ut alteruter ex missis redeat; hic autem proficisci Roma dicuntur cum Stephano, cumque eodem alteruter iterum mitti enixe petitur; illic neque de missorum discessu, neque de unius reditu cum Stephano agitur, quia scilicet missi illi jam erant in Francia, neuterque iterum venerat: quae res novam eam epistolam ejusdem omnino sententiae produxit. ^{lo}.

præcipiatis, et signa *, inter partes constituentes ut sine qualibet contentione aut controversia maneamus, utopinatissima vestra memoria pro hoc in celestibus regnis maneant ampliata. Incolamem excellentiam vestram gratis superna custodiat.

LXX.

389 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

AD EGILAN EPISCOPUM IN PARTIBUS SPANIE MISSA,
Pro fide orthodoxa tenenda, et pro jejuniis VI feria et sabbato celebrando b.

(An. Dom. 782, Cod. Car. xcy, chron. 69.)

ARGUMENTUM. — Egilæ episcopo Hispano rectam fidem servare copienti, catholicam Romanam Patrum auctoritate comprobata litteris valde prolixis se emisisse ait. Quas cum minime ad eum pervenisse comperiat, cumque Carolus per Petrum Ticinensem episcopum flagitarit ut Egilæ amico suo iterum mittantur, se earum exemplum ex archivo deductum ad illum tradere missis suis Belle-rephonso et Joanni. Multa eum movent ut ab hæreticis sibi caveat. De jejuniis fer. vi et Sabbati agit.

Adrianus * episcopus servorum Dei dilectissimo Egilæ episcopo d. Dudum præcipua gnaraque dilectio tua ad sedem apostolicam, quæ est caput totius [Lamb. add. mundi et omnium Dei] Dei Ecclesiarum, directos affatus, secundum vibrantissimam fidem quam erga beatum Petrum apostolorum principem et nos ex intimo gerit corde, cum nimio amore suscepimus, ad ea quæ ejus poposcit solertia, ex divino fonte oriri nitidius ac saluberrime sanctæ nostræ catholice et apostolicæ Ecclesiæ [Greta. add. vetusto] olitane ritu, orthodoxæ fidei exarantes, imo sanctorum Patrum venerandam institutionem sine macula speculantes, per earum tunc transvectores 390 tuæ emisimus almitati; et quoniam, ut fertur, nequaquam ipsi apostolici ad te profecti sunt apices, no-

stris eos habentes registris exaratos, infra rescribentes per harum gerulos, scilicet Bellerephonem seu Johannem clericum direximus denuo * sicut nobis per fidelissimum missum suum, videlicet reverentissimum et sanctissimum Petrum Ticinensis ecclesiæ episcopum †, præcellentissimum ac præfulgidum filius, et spiritalis compater noster domnus Carolus rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, pro tua insigni dilectione poscendum emisit, et per ejus regale adminiculum tuis faventes votis adimplere prorsus studuimus. Illos vero procaces ac hæreticos homines, qui tuam subvertere nituntur orthodoxam fidem, et undique te coartantes, angustias et varias tempestates seminant, apostolico indutus præcepto simulque apostolicis imbutus disciplinis, seu saluberrimis orthodoxæ fidei sanctorum Patrum repletus institutis, eos qui tuas noluerint amplecti rectæ fidei prædicationes, post unam et secundam admonitionem seu increpationem, tanquam ethnicos et publicanos deputans, habeto pro nihilo eorum infrunitas insidias, propheta testante, qui ait [Ezech. iii]: Si autem annuntiaveris impio, et ille non fuerit conversus ab impietate sua, et a via sua impia, ipse quidem in impietate sua morietur, tu autem animam tuam liberasti; quatenus oportet te, vas [Lamb., vasis] electionis, beati Pauli apostoli imitari præcepta ac vestigia sequi [II Thess. iii]: 391 Subtrahere te ab omni fratre ambulante inordinate. Et constans esto [Rom. viii]: Quia diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Potius nemo si doctrinam sanctæ catholice et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ secutus fueris, non timebis mala, quia fortissimus auctor ac ejus fundator beatus Petrus claviger regni cælorum, tecum est usque in finem, Domino pollicente [Matth. ult.]: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consum-

* Signa hic pro terminis accipiuntur. Cujus rei inculentissimum suppetit exemplum ex Wisigoth. lege (lib. x, tit. 3, § 3) ap. Ducangium: « Quotiescunque de terminis fuerit orta contentio, signa, quæ antiquitus constituta sint oportet inquiri, id est aggeres terræ, sive arcas, quas propter fines fundorum apparuerit fuisse constructas; lapides etiam, quos propter indicia terminorum sculptos constitit esse defixos. Si hæc signa defuerint, etc. » (Glossar. v. Signum 3). Hosce autem terminos fuisse constitutos ab utroque misso constat ex diplomate Ludovici Pii, quo partes etiam nominantur, inter quas si termini fuerint positi: « Quemadmodum ab liberio et Magenariorum abbatibus missis illius inter idem territorium Sabinense, atque Reatinum diffinitum est. » Factum id post annum 784, non enim antea Maginarius erat abbas, ut supra (col. 331, not. †) dictum est. At tempus certum definiri non potest, quia litteris testatum in Codice isto non reperitur. CENN.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. post 44): « Scripsit etiam ad alios quosdam, ut ad Egilam in Hispania episcopum, ipsumque hortatur de fide orthodoxa tenenda; pro jejuniis sexta feria ac sabbato celebrando. » Abutitur sacre Scripturæ testimoniis: Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi, illam promissionem pro Petro citat. — Postrema hæc pars, a verbo abutitur incipiens, a Pavinio deleta visitur in codice. In.

c Baron. ib. post Sum. 44, ut et Cent. GRÆT.

d Ex inscriptione hujus et sequentis epistolæ, neo-

non 82, al. 97, patet, non falli eos quibus videntur pontifices, cum præcellentibus quibusdam personis scriberent, nomen suum postposuisse, cum inferioribus, præposuisse; quam rem negat Garnerius (Append. ad lib. Diurn., p. 144). Egilam hunc episcopum appellant auctores Hispani sedisque Illiberitanæ, quæ Granata non multum distat, episcopum fuisse contendunt: quod vix credibile videtur, cum Hispania fere omnis sub Maurorum jugo gerneret. CENN.

* Epistola sequens est exemplum ejus quæ hic laudatur, autographum quippe in archivio sanctæ sedis servabatur. Itaque multo antea data fuerat; cum autem incertæ ætatis sit, ordinem cod. retinui. In.

† Episcopi hujus mortem Coitinus et Pagius consignant anno 785 ac proinde statuunt ætatem hujus epistolæ inter annum 781 et 783, nam titulus compatrias Carolo tributus antiquiorem, Ticinensis episcopi mors recentiorum putari prohibet. Forte episcopi Ticinensis legatio adornata erit a Carolo, antequam ex Italia discederet an. 781, eodemque epistola data erit: at viris doctis adversari non lubet in re nullius momenti. Id certum esse contendit Basnag. apud Canis. (Ant. Lect. tom. II, pag. 286). Felicianæ hæresis natalem annum 783 a Pagio recte constitui auctoritate Adriani, qui in illam invehit (ep. 82, al. 97) non utique ad eum annum referendam esse Adriani epistolam illam tenet cum Pagio, sed rejicit ad annum 785, quam ego opinionem sequor, ut dicam ibi. In.

mationem sæculi. Nulla quippe hebetudo atque quælibet ambiguitas ascendat in suavissimam sacramque mentem tuam, eo quod (Matth. v), *Qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum celorum*. Et iterum (Heb. xi): *Sancti per fidem vicerunt regna*.

Porro in ipsis referebatur apicibus tuis, qualiter vobis nimis intentio est de sexta feria et Sabbato, quod istos duos dies dicimus jejuniis mancipandos. Nequaquam hæreticorum hominum ignaviam, atque impiam perversamque amentiam inanisque ac mendaces sequere fabulas, sed magis doctorum nostrorum, sanctorum Patrum, sicut nobis intimant, videlicet beati Sylvestri, atque Innocentii papæ, pariterque almi Hieronymi, seu Isidori, divinos sermones annecte, et ex nostra apostolica olitana regula, Sabbato jejunare, firmiter atque procul dubio tenens tua non desinat sanctitas; si enim a regia non vis discedere via, prædictorum sanctorum Patrum censuram non deseras, et beati Augustini opuscula legere non prætermittas, ubi egregium prædicatorem atque doctorem suum sanctum Ambrosium meminit pro jejuniis sabbati sanctam catholicam et apostolicam nostram Romanam nimis laudasse Ecclesiam, et quia, gerente Spiritu sancto, nullis tentationibus superari tuam almitatem conjicimus,

* Tota hac exhortatione, pro ejus temporis barbarie satis clara, confirmat episcopi constantiam adversus Hispanorum errores, quos haud singillatim recenset quippe quos aliis litteris expresserat, quarum exemplum adnectit; sequentem nempe epistolam, quæ hanc ordine præit. CENN.

Quidquid sit de Sylvestri decreto ap. Euseb. in ejus Vita, Innocentius in celeberrima epist. decretali ad Decentium Eugub. (cap. 4) ita nos edocet: « Non ergo nos negamus sexta feria jejunandum, sed dicimus, et sabbato hoc agendum, quia ambo dies tristitiam apostolis, vel his qui Christum secuti sunt, indixerunt. Id.

* Sanctus Hieronymus Lucino Bætico (ep. 28) sic fatetur: « De sabbato quod quæris utrum jejunandum sit, et de Eucharistia an accipienda quotidie, quod Romanæ Ecclesiæ et Hispaniæ observare perhibentur, ego illud te breviter admonendum puto, traditiones ecclesiasticas (præsertim quæ fidei non officiant) ita observandas ut a majoribus traditæ sunt, nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subverti. » Vide auctores ap. Ducang. V. *Jejunium sabbati*, ubi et hæc epist. laudatur, præcipue autem diss. sextam Quesnel. ad sanctum Leonem adesis uberrime hac de re agentem. Id.

* Lamb. et Gent. legunt: *tenens instar celebrari*; quæ verba subducta linea deleta sunt, ut notat Gentilottus.

* Ambrosii verba Augustinus refert in epist. ad Casulan: « Quando hic (Mediolani) sum, non jejuno sabbato; quando Romæ sum, jejuno sabbato » (Aug. ep. 86), non enim ecclesiæ suæ consuetudines improbat. Sed Greg. Magnus (ad Aug. interrog. 3) aiebat: « Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca nobis amanda sunt; » quippe qui eas tantum consuetudines non improbat, quæ meliores Augustino monacho viderentur quam Romanæ. Adrianus hic pro Romana consuetudine absolute pugnat. Ita etiam Nicolaus insequentis sæculi Hincmarum et Gallicanos alios præsuales edocens: « Præcipue, inquit, cum de jejuniis sabbati tempore sancti Sylvestri confessoris Christi sit satis discussum et disputatum, atque ut

A eas quas superius polliciti sumus, liquida exarationis pagina instituamus series.

LXXI.

393 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

AD EGILAM EPISCOPUM, SEU JOANNEM PRESBYTERUM,

De eorum sacratione, vel constantia in partibus Spaniæ prædicandum, et de paschali festivitate, et de prædestinatione hominis, sive ad bonum, sive ad malum, et de coinquinatione eorum tam in escis quamque in potu, seu et de diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, vel nullis aliis capitulis in partibus illis contra fidem catholicam ortis.

(An. Dom. 782. Cod. Car. xcvi, chron. 70.)

ARGUMENTUM. — Exemplum litterarum quæ fuerant directæ Egilæ episcopo et Joanni presbytero in Hispaniam ad prædicandum euntibus. In iis errores plures hæreticorum exagitantur. Felicianæ hæresis siletur, quia nondum eruperat. Nicæna constitutio de die Paschatis conciliorum et decretorum pontificum auctoritate firmatur contra Hispanorum errores. De prædestinatione, gratia, et libero arbitrio iidem male sentientes, pluribusque aliis erroribus irretiti arguuntur. Eos errores cum Priscillianæ hæresi jam extinctos fuisse; sedulo cavendum ne jampridem damnati reviviscant.

Adrianus episcopus servus servorum Dei dilectissimo nobis Egilæ episcopo seu Joanni presbytero.

Audientes orthodoxam vestræ dilectionis in Christo constantiam, atque ita vos antiquæ fidei communio-

celebraretur per omnia definitum, nullusque post hæc ausu temerario contra illud statutum venire, aut saltem mutire præsumperit; cum potius et diverso sedis apostolicæ institutio, et Ecclesiæ Romanæ sequens observantia, ejusdem salutiferi constituti executrix fuisse hucusque reperitur. » (Nicol. I. ep. 70). Ratio autem est, quia et in Hispania Adriani tempore et in Galliis ævo Nicolai, non bonæ Ecclesiarum consuetudines, sed errores fovebantur contra apostolicam sedem. Vide Baron. (an. 57, n. 204 et seqq.) et ibi Pagium, qui Quesneliana Dissert. nuper laudata utens pugnat pro Rom. Eccl. consuetudine jejunandi sabbato. Non enim uno Sylvestri constituto ex ejus actis pseudepigraphis ducto, quo maxime inheret uterque pontifex, consuetudinem istam niti, sed ipsis ab apostolorum temporibus repetendam non obscure demonstratur. CENN.

* Argum. Panv. (Cod. Vat. post 44): « Idem ad Egilam episcopum seu Johannem [Joan.] presbyterum de consecratione vel constantia [et continentia] in Hispaniæ partibus prædicanda epistolam scripsit, et de paschali festivitate ut eo tempore celebraretur [coleretur] quando a Romana celebratur Ecclesia; item [item eum monuit] de prædestinatione hominis sive ad bonum, sive ad malum; de coinquinatione eorum tam in escis quamque in potu, seu et de [quam in potu; de] diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, ac alia multa capitula in partibus illis contra fidem catholicam orta. In fine ipsos monet, ut omnes sint concordēs, ut canones sciant, ut omnes non obediētes salubribus præceptis excomunicent. » Id.

* Meminerunt hujus epistolæ Bar. et Cent. GREYS.

* Hæc epistola, cujus præcedens est veluti appendix, nam aliquid de disciplina continet, quod in ista minime existit, est responsio ad Egilæ litteras continuo post ejus consecrationem datas, mensiumque aliquot spatium illam præcedit, fortasse etiam plusquam annuo, nam Carolum nosse oportuit, has minime in Hispaniam pervenisse, ut rogaret pontificem earum exemplum. Id quidem aut notatiorum igna-

nisque sinceris traditionibus inherentes, **394** ut A mentem Christianæ deditam veritati, nullatenus inficerent prævaricatorum vicina contagia, magnificimus Dominum charitatemque vestram indesinenter laudavimus, quatenus per earum latores, videlicet Saranum diaconum et Victorinum clericum, suscipientes vestræ dilectionis affatus, enucleatis eos reserantes liquido informati sumus; et quoniam pro sedis apostolicæ principatu, cujus sollicitudo delegata divinitus cunctis debetur Ecclesiis, quam laudabiliter fidei veritatem noveritis et quam sollicite Dominico gregi devotionem officii pastoralis impendatis, frater noster Wulcharius archiepiscopus provincie Galliarum *, cui et licentiam dedimus de vestris ordinationibus atque auctoritatem dirigere, vos pro orthodoxæ fidei sanctæque catholicæ Ecclesiæ prædicatione, in partibus Spaniensis provincie b pro vobis nobis insinuavit, magnisque gaudiis triumphamus, cum ubique terrarum Dominum Sabbaoth semen puræ confessionis reliquisse **395** cognoscimus quod non in petrosa deveniens, æstu tentationis exaruit, nec viæ proximum cecidit vagantibus inimicis expositum, nec in spinis irruit suffocandum, sed in bonam terram pie devotionis vestra cœlesti satione dispersum in tricesimum et sexagesimum fructum centenariumque proficit; perfectionem scilicet

via, aut illius desidia a quo relatum fuit in Codicem, quandoque mendosum, non semel etiam mutilum invenies; sed facilis emendatio est, indidem quippe desumpta majorem partem fuit epistol. 82, al. 97, unde peti poterunt, quod Greiserus monuit, quæ in isto exemplo desiderantur, et minus exacte excerpta emendari. CERN.

* Jam dixi (ep. 66, al. 61, not. 6) rem esse difficile creditu archiepiscopum hunc Senonensi sedi præfuisse, quod Mabillonius et Pagius consensu unanimi affirmant. Iterum hic illum videmus an. 782, superstitemque esse certo constat, quia licet epistola sit exemplum alterius antea scriptæ, non vocatur sa. record. perinde ac est in 82 nuper memorata, quam cum Basnagio ad annum 785 differendam sum ratas. Quamobrem quinto et quadragesimo anno post Viennensis abdicationem episcopatus, si addantur incerti illi, cum sedem Viennensem moderabatur, et alii minimum triginta ante adeptum episcopatum, pro disciplina jam pridem canonibus stabilita in Oriente, et in Occidentis potissimum provinciis Gallia et Hispania (Neocæsar. can. 11, Agathen. can. 16, 17, Bracaren. III can. 20) longævum habebimus seniore, non modo imparem suscipiendo Romam itineri, ut Vaticanæ basilicæ instaurationi præset, sed episcopali etiam oneri ferendo. Videant eruditi, num Wilcharius alter sit credendus a Senonensi illo, qui anno 769 Lateranensi concilio interfuit, ibique archiepiscopus Galliarum, et archiep. provincie Senonensis appellabatur. Id.

b Hispaniam omnem in quinque aut sex provincias divisam Spaniensem provinciam appellat, quam Egilæ prædicationi destinatam infra ait (ep. 82, al. 97) ea conditione, ut nullam quamlibet alienam sedem ambiat vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret. Non secus facere videtur de Galliis; Wilcharius quippe provincie Galliarum archiepiscopus vocat. Num forte Wilcharius, ut olim Augustinus in Angliæ et nuper Bonifacius in Germania, utebatur auctoritate in Gallias omnes effusa? Id scilicet sibi velle crediderim veniam illam ab Adriano petitam, ut Hispaniensis ecclesiæ satageret; qui opi-

cet frumenti Domini mystica locutione designans.

Quapropter exsultantibus animis confidentius incitamus, ut ab omni pestis incursu pectora vestra sapienter intemerata servetis, quoniam Qui perseveraverit [Lamb., Gent., usque] in finem, hic salvus erit (Matth. xxiv) : Dominus prope est, nihil solliciti sitis (Phil. iv) : siquidem major est qui in nobis est quam qui in hoc mundo, regnumque Domini intra nos esse Scriptura testante sit certum. Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostræ perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum ut sit auxiliante Domino constantia perseverans, dicente Apostolo (Philipp. i) : Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini. Ad quam fortitudinem sanctarum mentium roborandam, dilectionem vestram jam fatus sanctissimus archiepiscopus [Grets. add. ad] nos illi licentiam cedentes, pro apostolicæ fidei amore direxit, quibus merito persistentes integritate ornari usque ad coronam bravii exoptare non dubitami.

Ferebatur siquidem in ipsis vestris apicibus quod multi in partibus illis in insipientiam atque cordis dementia devoluti, nostræ relationis atque admonitionis seriem, secundum venerandi Nicæni concilii institutionem de paschali festivitate editam c, con-

nioni astipulatur conditio Gallicanæ ecclesiæ nondum restituta: in suas ecclesiasticas provincias, ut patebit infra (ep. 86, al. 87), anno siquidem 786 metropolis Bituricensis instauratione ab Adriano facta est. Et notandum, quod prædicto Lateran. concilio an. 769, cui aderat Hermembertus episcopus Jojonæ, subscriptis Herminarius ep. Bituricensis, cui, ut aiunt Sammarthani fratres, obeunti an. 774 successit Deodatus, et huic anno 783 Hermembertus, qui post triennium accepto pallio est creatus archiepiscopus. Quod si Herminarius, qui sexto loco inter Gallicanos præules, cedens senioribus, consedit in concilio Lateranensi, duos habuit successores, Wilcharium seniore cæteris concilio illi tandiu supervixisse dicendus erit? Si duos Hermembertos tertio accedente Hermemberto presbytero (ep. 93, al. 71) eodem fere tempore in Galliis florere compertum est, cur duo item Wilcharii non admittantur? Id.

c Concil. Nicænum, quartadecimanis damnatis, controversiam sustulit de die Paschatis celebrandi, ut Eusebius et Theodoretus docent. Præterea patriarchæ Alexandrino id munus demandavit, ut plenilunium Martii quotannis exquireret, ac nuntiaret Romæ pontifici, qui ad omnes ecclesias paschales litteras daret : « Omnem hanc curam (ait Leo Magnus ep. 64) Alexandrino episcopo delegantes, quoniam apud Ægyptios hujus supputationis antiquitus tradita esse videbatur peritia, per quam qui annis singulis dies prædictæ solemnitatibus eveniret, sedi apostolicæ indicaretur, ut hujus scripti ad longiquiores ecclesias judicium generaliter percurreret. » Quod tandiu factum esse ab iis patriarchis, quandiu in catholica fide perseverarunt, nonnulli affirmant, repugnante controversia inter Alexandrinos et Latinos. Cæterum Romani pontifices, ut ante Nicænum concilium, ita post Alexandrinorum defectionem Paschatis diem nuntiarent ecclesiis. Exstat formula (Diur. Rom. c. 3, tit. 10) paucis hisce verbis concepta : « Bene valete, fratres, in nomine Domini. Dominicum erit Pascha die ill. mensis ill. indict. ill. » Vide plura hac de re ap. Baron. (an. 325, n. 5 seqq.) et auctores ap. Ducangium verbo Paschalis epistola. Cycli præcipue de

temerere 336 audent. Quod si a plenilunium, quarto decimo scilicet die lunæ^b, sanctum Pascha minime sit celebratum, sed prætermissio eodem quindecimo die, in alio sequenti septimanæ Dominico, quod est vicesimo secundo lunæ die, paschalis festi gaudia pronuntiantur celebranda. Quod si interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni concilii trecentorum decem et octo sanctorum Patrum simul convenientium promulgata Paschali festivitatum ratio, procul dubio omnis error omnisque ambiguitas ab hæsitantia cordibus auferetur; sed dum plerique propria commenta, ut acuti, perspicaces et mundane scientiæ gnari, spiritalis vero eruditionis ignari, vendicare desudant, olitanam Patrum traditionem desidiosa ignavia prætereunt, et vera mendacio obumbrare inhiant.

In eodem quippe magno Nicæno concilio decemnovennali cyclo Patrum confirmato sententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum: quod non amplius quam usque ad vicesimam primam lunæ diem hujus sacre festivitatis solemnia dilatentur^c. Quam Paschæ rationem et Antiochenumdemum venerandum 337 corroborans concilium, inter reliqua, ita inibi, in primo scilicet capitulo, constat exaratum: « Omnes qui ausi fuerint dissolvere definitionem sancti et magni Nicæni concilii, congregati sub præsentia piissimi et venerandissimi principis Constantini, de salutifera sancti Paschæ solemnitate, excommuni-

cemnovennalis, seu aureus numerus, ab eadem synodo institutus, Ambrosio teste (ep. ad episc. Emil.) magno adjumento fuit ad præstandum Alexandrinis. Discrepantiam inter Latinam et Alexandrinam Ecclesiam vide ap. Card. Noris de Paschali Latinorum cyclo. Tom. II, edit. Veron. Nostra enim non interest multiplicem de Paschate doctrinam huc afferre. Quando pontifices desiderint eas litteras paschales mittere in provincias, incertum. Adrianum vero ex veteri instituto id fecisse hinc evidens est. CENN.

^a Locus corruptus. Quorundam in Hispaniis hæc erat sententia, ut si plenilunium existeret die sabbati, atque adeo 14 luna sabbatum esset, pascha non celebraretur sequenti 15 die, licet esset Dominica, sed differretur in xxii diem. Hanc opinionem oppugnat pontifex eamque synodo Nicæna adversari ostendit. Hæc tamen ex sequenti epistola, ubi de eodem argumento iterum disseritur, corrigere licebit. Peccavit enim librarius omissione quorundam. GRETS.

^b Lamb. habet: luna, sabbato contigerit, alio die Dominico, videlicet quindecimo lune die.

^c Noris (l. c. p. 686) animadvertit, usque ad an. 457, Leone Magno pontifice, Latinos inter ac Orientales controversum fuisse pascha luna decima quinta, ac Victorii Aquitani verbis utitur, quibus ostendit cur Latini pascha differrent ad lunam xxii. « Potius, inquit, in lunam xxii diem festi paschalis extendi, quam Dominicam passionem ante lunam xiv ullatenus inchoari. » Quare Hispanorum error communis olim erat Latinorum. At sexto tandem sæculo cyclum a Dionysio ad Alexandrinum amissim reformatum, ut notat idem Noris (p. 724), in Italia præsertim adinserunt, servaruntque orthodoxi usque ad Kalendarium Liliianum a Gregorio XIII probatum, ac propterea dictum Gregorianum a tanti assertoris nomine. Idcirco Adrianus Hispanos jure arguit exsolvetum jamdiu morem revocantes. Vide Dionysii Exigui episto-

as et ab Ecclesia esse abjiciendos censensus^d; etsi tamen contentiosius adversa ea quæ bene sunt statuta persisterunt, atrocioribus porro [Lamb., fore] summissuros interdictionibus censuerunt. Nam et beatissimus Dionysius ea quam de ratione Paschæ promittit epistola, ita ait: « A duodecimo Kalendarum Aprilium die cunctorum Orientalium sententia, æquinoctii cursus vernalis consequatur, decreverunt^e maxime Egyptiorum peritiam, qui, ut hujus calculationis gnari doctique sunt, inquirendam specialiter adnotatur^f, in quo etiamsi luna quartadecima celebrandum Pascha, sancta synodus^g Nicæna sine ambiguitate firmavit^h. »

Attendite, dilectissimi nobis, et illud quod beatus Proterius Alexandrinæ ecclesiæ præsul, prædecessori nostro beatissimo Leoni papæ, ob piæ memoriæ Marciani principis jussu, direxit; post plurima enim ita ait: « Olim quippe Dominus 338 per Moysen [Lamb. add. tempus paschale] significans dicit (Exod. xii): *Mensis iste vobis initium mensium, primus erit in mensibus anni; et facies Pascha Domino Deo tuo, quarta decima die mensis primi.* » Et post pauca subiunxit dicens: « Si quando in die Dominico quarta decima luna reposita, in sequenti septimana est dilatanda festivitas, sicut et veteres Patres nostri fecerunt, quartadecimas lunas occurrentes in aliam Dominicam transferentesⁱ. »

Unde constat, dilectissimi, non amplius hujus ve-

las in apparatu Baronianæ edit. Lucen. (pag. 247 C seqq.) GENN.

^a En ubi canon versioni Dionysianæ proximus, quanquam aliquatenus varians, quod porro nos admonet falsæ illorum opinionis, qui sanctæ sedi eam versionem appingunt ab ipsa ejus origine. Vide comment. præv. (num. 15 seqq.). lb.

^b Lamb. addit: decreverunt festum paschale non nisi post illum diem celebrandum, et maxime...

^c Hæc corrigi possunt ex sequenti Epistola. GRETS.

^d Lamb. addit: inquirendam esse. Ibidem quoque specialiter adnotatur, quod si luna quartadecima sabbato contingat, sequenti Dominico luna quinta decima celebrandum sit Pascha, quod etiam sancta synodus.

^e Non est hic alius quam Dionysius Exiguus, cujus epistolæ nuper laudabam. At pontifex haud dubie Alexandrinum credidit. Ex earum autem prima restituendus hic locus, non ex ejusdem Adriani epistola, ut monet Gretserus et Lambecius exsequitur, ubique enim mutilus ac depravatus occurrit. Ita

igitur Dionysius: « Quæ (luna) quia cum solis cursu non æqualiter volvitur, tantorum dierum spatii occursum vernalis æquinoctii consequatur, qui a duodecimo Kalendarum Aprilium die cunctorum Orientalium sententiis, et maxime Egyptiorum qui calculationis præ omnibus gnari sunt, specialiter adnotatur. In quo etiamsi luna decima quarta sabbato contigerit (quod semel in nonaginta quinque annis accidere manifestum est), sequenti die Dominico, id est undecimo Kalendas Aprilis luna decima quinta celebrandum pascha eadem sancta synodus sine ambiguitate firmavit. » CENN.

^f Proterius Alexandrinus jussu Marciani Augusti, quem pontifex enixe oraverat ut rem paschalem ei diligenter examinandum committeret (Inter Leonis epist. post 63), celestem illam epistolam Leoni scripsit, cujus meminit Beda (De rat. temp., c. 42) et quæ pontificem coegit acquiescere in Paschate celebrando an. 455. Inde Adrianus pauca hæc decerpit

nerandæ festivitatis solemnitate differri [Lamb. add. fas esse] quam usque in vicesimam primam lunæ diem, jure [Lamb., Gent., rite] observantes hebdomadæ dierum numerum, dum solaris cursus a lunæ cursu omnino discordat; quoniam in sex quidem diebus creator omnium Dominus æthereum firmamentum omnemque ejus ornatum, rutilantia æquoris, atque telluris gignentia, ac elementorum materiam, et cunctorum reptilium animantia patravit, et postrema e limo hominem finxit feria ^a, et in septimo die requievit ab omni opere quod patrarat. His nempe septem diebus a quarto decimo lunæ **399** die, quod est plenilunium, si Dominica tamen occurrerit quæ est prima et sancta dies, pro eo quod non oportet in ea jejunare, intermissis in alia Dominica quæ est sancta et prima dies vicesimapræma luna, rationis ordo exigit a Christianis sanctum Pascha celebrandum; nam si in sabbato quartadecima luna advenerit, non est intermittenda subsequens Dominica, quintadecima videlicet lunæ dies, venerantes eandem Dominicam, quæ est prima sabbatorum dies, in qua lux, jubente Deo, in ipso mundi exordio prodit, in qua et vera lux Salvator noster ab inferis carne resurrexit. Nam si octo dies a xiv lunæ die, quando jejunium solvitur, intermittuntur, ut in xiii die lunæ paschalis festivitas dilatetur, ergo jam non septimana, id est hebdomada, sed octoada ^b, ut stolidi quique et vecordes definiunt [Lamb., profanizant], dicenda atque observanda est. Invenendum quippe et illud ratio suadet, quod septem hebdomadæ et non octo intermittuntur a Paschali festivitate usque ad sanctam Pentecostem, in qua Paracletum

ad rem suam; at quia tum hic, tum in altera ejus epistola admodum diversa occurrunt, ex ipsa Proterii epistola ap. Labbeum (Conc. tom. III, p. 1350 seqq.) ita restituo: « Olim quidem Dominus per Moysen tempus paschale significavit, dicens: Custodi mensem novorum, primum hunc esse pronuntians; sicut iterum dicit: Mensis iste vobis initium mensium primus erit in mensibus anni, et facies pascha Domino Deo tuo quartodecimo die mensis primi Nam et priscis temporibus siquendo die Dominico xiv luna reperta est, in sequentem septimanam est dilata festivitas, sicut in octogesimo nono, et nonagesimo tertio anno a Diocletiani probatur imperio Sicut patres nostri fecerunt, decimas quartas lunas occurrentes die Dominico, diferentes, » CENN.

^a In cod. ms. legitur Lambec. et Gentilot. postremum e limo hominem finxit aræ: nec erat cur Tengen., vocem illam minime assecutus, introduceret feriam, eamque postremam nuncuparet, nam feria sexta non est hebdomadis extrema, nec Pontifex feriarum meminit. Aræ igitur, quam Ducang. usurpat, invenit pro agro, regione, provincia, quod probat allatis exemplis, ab Adriano hic adhibetur latiori significatione pro terra in genere, juxta illud Apostoli (I Cor. xv, 47): Primus homo de terra terrenus; et Joannis (iii, 31): Qui est de terra, de terra est et de terra loquitur. Nam Deus ipse ejecturus Adam de paradiso (Gen. iii, 19, 25): In sudore, inquit, cultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram, de qua sumptus es Emitis cum Dominus Deus de paradiso volutatis, ut operaretur terram, de qua sumptus est. Cur autem obscura hæc vocabula identidem repetantur in Codice si forte quis querat, repono

^A Spiritum a Patre redemptor noster, Dei vivi Filium, post gloriosam resurrectionem suam sanctis suis apostolis misit; pro quo regia gradimur via, et non declinabimus penitus per tortuosum et dumis ac tribulis repletum callem; pergant per eam hi qui cupiunt nova signimenta et scelestum monumenta componere, ut merito spicæ et tribuli generentur eis.

Jam quidem dudum decessores et prædecessores nostri sancti pontifices, pro hac questione simulque heresi illis compatribus [Grets., compatribus] monitorium atque adhortationem dirigentes, congruis **400** epistolis beati Cyrilli, atque Theophili ^c, nec non et aliorum sanctorum Patrum, quas dinumerare longum est, promulgantes docuerunt, quas vestre dilectioni guaras esse dubium non est; pro quo non silemus, charissimi, impensius commonere ut a falsis fratribus caveatis, et in eo modo quo sancta nostra Romana Ecclesia, caput omnium Ecclesiarum Dei, Paschalem celebrat solemnitate, et vos procul dubio celebrare studeatis ut sicut pares non Christianorum fidei religio efficit, æquales nimirum in festivitatis efficiat.

^B Insinuavit dilectio vestra et hoc quod quidam pollicentes [Lamb., polluentes], atque in errore perseverantes prædicant, ut qui non ederit pecudum aut suillum sanguinem et suffocatum, radis est aut ineruditus; nos quidem apostolicis præceptis imbuti atque eruditi, confirmantes prædicamus, quod si quis pecudum aut suillum sanguinem vel suffocatum manducaverit, non solum eruditionis totius alienus, sed ipsius quoque intelligentiæ communis prorsus extraneus, sub anathematis vinculo obligatus, in laqueos incidat diaboli ^d.

elegantias tum visas esse, quæ obscuriorem sententiam redderent. lb.

^b Cyclos decemnovennalis, de quo supra, bipertito dividebatur in octoadam, quæ octo annos comprehendebat, et hendecadem quæ undecim; de quibus Dionys. Exiguus in altera epistola paschali (appar. Bar. p. 249), et præter Bucher. et Petav. Card. Noris de cyclo paschali Ravennate (Oper. tom. II, p. 819 seqq.). Minus proprie hic adhibetur pro octo diebus; enumerando autem a die Dominico hebdomadæ dies, luculentius aperit Tengenageli depravationem inducentis feriam sextam pro die ultima hebdomadis, est enim dies mundialis opificii ultimus, seu sextus, non utique hebdomadæ, cujus reliqua est feria septima, cum a catholicis jejunium solvitur.

^D lb.

^c Ap. Bucherium et Petavium exstant, quæ utrumque scripsit de cyclo paschali. Eos consule, si plura cupis. lb.

^d Apostoli conc. III Jeros. lege quadam positiva præceperunt abstinendum a sanguine et suffocato. Rationem reddit Baron. (an. 51, n. 24) et Binius (Lab. Conc. tom. I, p. 21; tom. II, p. 430) compaginationis nimirum, seu conglutinationis causa, quo facilius Christiani, Judei, ac gentes simul habitantes in unum populum coalescerent. Sed cessante causa non omnes continuo, sed quidam paulatim id præstare destiterunt, quod demum, ait Baron., totius Occidentalis Ecclesiæ consensus est æque laudabiliter antiquatum. Certa autem ætas ejus cessationis definiri non potest. Certe, ut Binius observat, sancti Augustini ævo (lib. II, cap. 43, contra Faust.) ea lex aliquatenus desueverat. Sed Baron. concilia laudat Aurelian. II, c. 20, et Wormatiens., c. 65, eam legem

401 Illud autem, quod alii ex ipsis dicunt, quod prædestinatio ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit potestate * [Lamb. add. et non nostra; isti dicunt: Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate?]; alii iterum dicunt: Ut quid rogamus Deum, ne vincamur tentatione, quod in nostra est potestate, quasi libertate arbitrii? Revera enim nullam rationem reddere vel accipere valent, ignorantes beati Fulgentii episcopi ad Eugippium presbyterum contra sermones cujusdam Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa idem pater docens hæc verba subjungit: « Illi autem, dum pro se gratiam solum reprehensibiliter intromittunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos, adverte quibus se impietatis nexibus ligant. Si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit. Ac sic in utraque parte intercluso appetitu laudis et gloriæ, unus securitate, alius desperatione torpescit, ac per hæc otia bitur omnis justitiæ exercitatio, oratio cessabit, languet operatio. Sed non ita est, quin potius incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit: *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem*. Nihilominus contra omne peccatum non solum oratione, sed etiam labore luctemur, quia ipse Dominus presenti lectione testatus est, quia unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.

« Hæc verba quibus auctor sermonis illius veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata, Deo nos adjuvante, monstramus, etc. »

402 Et post cætera: « Opera ergo misericordiae ac justitiæ suæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ, et sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorumdem operum præparatione nunquam improvidus; præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis et præmia, malis vero non præparavit voluntates malas aut opera mala, sed præparavit eis justa et æterna supplicia; hæc est æterna

instaurantia. Et quidem Aurelianus II. an. 533 celebratum fuit, Wormatiense autem post an. 868, Adriano II. pontifice. Fons et origo adoptatæ legis, cessante etiam causa, quam habuerunt apostoli, sunt Græcæ regulæ per Occidentem divulgatæ, et a Dionysio Exiguo circa extrema quinti seculi, seu potius sexto ineunte elegantius Latine factæ. In eadem quippe est canon Gangren. 2, qui juxta Dionys. vers. sic se habet: *Si quis carnem edentem, præter sanguinem, et idolis immolatum, et suffocatum cum religione et fide, condemnat velut spem propter hujusmodi perceptionem non habentem, anathema sit*. Hinc Hispani, alia licet versione usi, in suum codicem (lib. vi, tit. 5) retulerunt regulam: *De iis, qui præter idolothytum et suffocatum carnes comedentem damnant*. Hinc Galli laudatum canonem 20 Aurel. II. consecrunt. Hinc Theodorus alique in Anglia poenitentiales suos libros locupletarunt. Hinc demum Roma Cresconii collectionem amplexa exsoletam jamdiu legem, per octavum seculum revocarunt. Quamobrem in Greg. III. Judiciis c. 29 (Labbe Conc. tom. VI, p. 1485) conceptis hisce verbis lex illa exprimitur: *Suffocatum nullatenus manducetur, nec*

A prædestinatio futurorum operum Dei, quam sicut nobis apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam fiducialiter prædicamus: beatus enim Paulus, prædestinationem eorum quos Dominus gratis salvat et evidenter et frequenter insinuat; ipse enim dicit de Deo: *Nam quos præcivit et prædestinavit, conformes fieri imaginis filii ejus, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus* (Rom. viii); et post: *Quos autem prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit*. Non utique alios, sed quos prædestinavit hos vocavit, hos justificavit [Lamb., Cent., hos justificavit, hos glorificavit]. Nihil incertum in Dei operibus nutat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat; prædestinationis igitur suæ opera vocatione Deus inchoat, glorificatione consummat. Non tamen in omnibus quos vocavit, sed quos secundum propositum vocat; *diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt* (Id., v. 28).

Item post multa: « Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinatione consilium, non perveniet ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisvis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad pœnam; quæ ideo in Dei nomine præparatione prædestinata cognoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur; propter quod beatus Judas apostolus (Jud. v. 4) quosdam destinatos dicit in judicium, his verbis: *Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti et prædestinati erant in hoc judicium Dei nostri*. Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad judicium, id est non ad impietatem, sed ad punitionem. Non enim prædestinati sunt ad hoc, quod vitiosas impietates admittunt, sed ad illud quod iudicio æquitalis divine recipiunt. Ipsorum enim opus est quod impie faciunt, Dei autem opus est quod juste recipiunt. »

403 Item post cætera: « Proinde quod auctor illius sermonis subsequenter adjunxit dicens: *Quin*

sanguinem alicujus bestiae quis manducare, aut bibere præsumat; quod si quis fecerit, quadraginta dies pœniteat. Illam quoque innuit Adrianus in compendiarie traditione canonum quam Carolo exhibuit, Gangrensem 2 sic enuntians: *Si quis religiose carnes edentem exsecratur, anathema sit*. Hæc autem in epistola inscios, alienosque a cæteris fidelibus legis ejus inobstantes luculenter declarat. Quare Ivo etiam et Gratianus (Dist. 30, *Si quis carnem*) in suas quisque collectiones eundem canonem aliis licet verbis a Dionysianis transtulere. Recte autem Glossa monet: *Quod autem dicit de sanguine, et de carne suffocata hodie non tenet; quia tantum in figura fuit istud prohibitum*. Cæterum complura alia damna in disciplinam invexere collectiones rudi illa ætate, contra morem majorum acceptæ in ipsa Urbe. CENN.

* Hæc omnia reperies quoque in Epistola sequenti. GRETS.

^b Quæ sequuntur de prædestinatione et libero arbitrio ex beato Fulgentio Ruspensi episcopo, contra alium Hispanorum errorem non satis esse videntur Basnagio (Canis. tom. II, p. 286) ad confutandum errorem. CENN.

potius incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit (*Matth. xvi*): *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem*; et post: *« Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur. »* Et iterum: *« Sic laborantes vocat Dominus dicens (Matth. xi): Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam.* Sed nos a Deo humiliter gratiam poscimus, quam collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus et in labore custodiat, et ad mercedem peracto labore perducat. »

Porro, dilectissimi, diversa capitula quæ nobis innotuistis, id est, quod multi dicentes catholicos se [*Lamb., Gent., esse*], communem vitam gerentes cum Judeis et non baptizatis paganis tam in escis quamque in potu, seu et diversis erroribus, nihil polluisse inquit; et illud quod inhibuitur est, ut nulli liceat jugum ducere cum infidelibus; ipsi enim filias suas cum alio benedicant et sic populo gentili tradentur; et quod sine examinatione præfati presbyteri, ut præsent, ordinantur; et alius quoque immanis invaluit error et perniciosus, ut etiam vivente viro mulier in connubio sibi sortiantur ipsi pseudosacerdotes, simulque et de libertate arbitrii, et alia multa, sicut fatis estis, quæ longum est dicere. Quid multis [*Lamb., Gent., multa*] vobis hæresum singula scribam? quia olim tempus est, quod Priscilliani dogmatis impleverunt. Quapropter, dilectissimi, oportet vestram industriam solertissime vigilare, et sicut decet Domini sacerdotes, nullos vos canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare. Quæ enim a nobis res digna servabitur, si Decretalium norma constitutorum, pro aliquorum libito licentia populis permissa frangatur? **404** Unde constat, ut si quis de prædictis capitulis obnoxius reperiatur, profecto is regulariter consortio fidelium Dei, ut pote corruptor Patrum traditionum, extorris efficiatur et in æterna condemnatione inveniat.

Cavendum ergo dilectioni vestræ est, magna que diligentia prohibendum, ne per huiusmodi homines extincta dudum scandala suscitentur, et de exciso olim dogmate aliquid in provincia ejusdem mali germen oriatur, quod non solum in radicibus suis crescat, sed etiam sanctæ Ecclesiæ subolem [*Lamb., sobolem*] veneno sui odoris inficiat. Qui correctos so-

* Congeriem istam errorum intactam relinquens, præcipue vero silens de Filio Dei, quem ore blasphemio adoptivum Felix Urgellitanus et Elipandus Toletanus prædicabant, omni procul dubio hæresim nondum natam testatur. De Priscillianismo autem, jam olim debellato, novam concitationem instituere abs re esse putat, omnia Ægilæ et Joannis curæ permittit. CENN.

† Quanti Adriano esset Wilcharius hinc colligitur: namque *almi* et sancti cognomentum idem erat. Ducang. (*V. Almus*). Ib.

‡ Argum. Panv. (*Cod. Vat. 25*): « In vigesima quinta [vig. quin.] indicat quod Patrimonium sancti Petri apud Ravennatenses non in integro [Ravennates non integrum] receperit, testificantibus id senioribus ecclesiæ testibus ejusdem urbis. Petit patrimonium Savinense in integro [integrum] sanctæ Ecclesiæ restitui; indicat se nullorum irrationabiliter finibus indigere. » Ib.

A videri volunt, ab omni suspitione se purgent, et obediendo vobis probent se esse nostros; quorum aliquisquam salubribus præceptis satisfacere detractaverit, sive ille clericus, sive laicus, ab Ecclesiæ societate pellatur, ne perditio animæ suæ salutis insidiatur alienæ, et sicut per nos, seu alium archiepiscopum, in prædicatione orthodoxæ fidei directi sanctæ Romanæ Ecclesiæ, ob amorem beati Petri principis apostolorum, concordēs prædicatæ, ut sicut unus est pastor noster Christus Dei vivi Filius, omnes simul in uno ejus efficiamur aggregati ovili, et quemadmodum unius capitis sumus membra unum efficiamur corpus in Christo Jesu Domino nostro, promerentes ejus, quam sanctis suis contulit cultoribus qui ejus præcepta custodiunt et ab initio mundi divinæ ejus placuerunt majestati, desiderabilem promissionem, quam ait (*Matth. xxiv*): *Venite, benedicti Patria mei, percipite regnum vobis præparatum ab origine mundi*

! LXXII.

405 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide vel constantia ipsius apostolici erga prædictum regem.

(An. Dom. 782, Cod. Car. LVI, chron. 71.)

ARGUMENTUM. — Patrimonii Sabinensis causam ab Itherio et Maginario discussam, jure antiquæ sanctæ sedis integris testibus comprobato, ei commendat. Rogat ut eosdem missos, sive illorum alterutrum iterum mittat, per quem sancta sedes possessionem ineat antiqui juris; se enim præter istud nil aliud petere.

C Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Recordari vos credimus, excellentissime et a Deo protecte filii et magne rex, quomodo disposuistis vestros prudentissimos ac fidelissimos missos, ut cum nostris pariter missis pergerent ad suscipiendum in integro patrimonium nostrum Ravennense, quod pro vestræ animæ mercede et venia delictorum beato Petro protectori vestro concedi jussistis. Dum vero nostri vestrique illuc pergerent missi, inventi sunt ibidem fidelissimi, atque seniores testes annorum plus minus centum qui testificantes super altare, intus ecclesiam sanctæ Dei genitricis Mariæ, in loco quidem Forobono, coram

D * Sum. 25, Bar. et Cent. GREG.

† Nil aliud est hæc epistola, quam appendix superioris (ep. 68) ut monebam ibi (not. 6). Ejusdem certæ sententiæ est; at quæ ibi propemodum indicabantur, in ista enucleatius enarrantur. Illius autem sensa in ejus memoriam revocans, non brevi temporis spatio unam ab altera distare docet. Quamobrem sub anni finem hanc datam esse crediderim, cum pontifex neutrum ex regis missis rediisse cognovit, quod tum petierat, iterumque nunc urget. CENN.

‡ Hucusque utraque epistola omnino similis tibi erit, si utramque conferas. Circumstantiæ, quæ sequuntur, tunc seu pontificem latuerunt, seu auribus missorum sunt credita. Ib.

§ Luculentius in nova editione Ughell. (*Ital. Sac.*, tom. I, p. 155) nos admonet, Sabinam provinciam in tres episcopales sedes Curiensem, Nomentanam, Foronovanam olim divisam, sed prioribus duabus

sanctis Evangelis, in **408** presentia fidelissimorum ac nobilissimorum vestrorum missorum, scilicet Itherii et Maginarii tantummodo vestri missi, absque presentia nostrorum missorum, affirmantes dixerunt, quod et ipsi vestri missi vobis suppliciter sicut testes illi iurati patefecerunt referre possunt, quomodo antiquitas ipse beatus Petrus sanctaque nostra Romana Ecclesia idem detinuit patrimonium, et minime ipsum suscepimus in integro patrimonium vel nostris missis contraditum est, sicut isti testes affirmantes, coram sanctis Christi Evangelis testificantes dixerunt.

Sed petimus te, excellentissime fili et magne rex, atque spiritalis compater ^b, ut vestram apprehendere debeant dexteram, et jurantes dicant ipsi vestri nobilissimi, quid de eodem patrimonio Savinensi beati Petri previderunt atque cognoverunt; testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irrationabiliter appeto, sed sicut ex antiquitus fuit ipsum jam factum patrimonium **407** et id in integro beato Petro apostolo concessistis, ita suscipere optamus ^c, quatenus petimus vestram præcellam regalem potentiam, ut pro amore ejusdem Dei apostoli, atque nostro, ipsos jam fatos fidelissimos missos vestros, aut unum ex illis cum alia persona quæ vobis placuerit dirigere jubentis ^d, ut ipsum patrimonium Savinense, sicut copistis, in integro, justitia annuente, nobis contradatur. Quapropter usque in finem perseverare debeat vestra regalis potentia, sicut idem patrimonium in integro eidem Dei apostolo pro vestre anime mercede concessistis atque tradidistis, ut hic et in futuro, a Domino Deo nostro et ab ipso clavigero

delectis, in unam Foronovanam coivisse res sacras: hanc demum pariter delecta, cui hodie nomen *Vescorio* rurali nempe ecclesie sub invocatione sanctæ Mariæ Majoris, Mathianum, oppidum ab Alex. VI, an. 1495 in civitatem erectum, episcopalem sedem translata esse. Trium sedium prima Curienensis defecit, exstatque Gregorii epistola (lib. II, ep. 20) Ind. XI, seu an. 599 ex illi ejus testis; nam Gratiō Nomentano committit curam gubernationemque sancti Anthemi Ecclesie in Curium Sabinorum territorio constituta: adeoque sedis utriusque præselem Nomentanum instituit. Hujus sedes decimo declinante sæculo interit. Dum stetit, occurrunt in conciliis et Nomentani et Sabinenses episcopi; sed hi Foronovani etiam appellantur ante sæculum septimum, a Foronovo episcopali sede, quæ sancti Euthymii appellata invenitur in synodo Symmachi an. 504. Nam sanctæ Mariæ ac sancti Euthymii titulo ecclesia illa nuncupatur, quod notat etiam Albertus in descriptione Italiae (pag. 404). Quamobrem nullum dubium quin Adrianus hic de Foronovo loquatur, aut sic vocaretur id temporis a parum dissito Montebono ei subiecto, aut missi apostolici errarint in nomine, quod vix credibile est, cum ei quæ ibi evenerant enarrarent. CENN.

^a Opinio erat apud sanctam sedem totum fere territorium Sabinense fuisse olim patrimonium sancti Petri, quanquam integrum nunquam possedisset. Idem sacramento affirmant seniores ii testes missis regis, ita ut donatio integri territorii a Carolo facta antiqui juris restitutio dicenda videretur. Ejus igitur possessionem integrum nunc demum efflagitat, quemadmodum prædicta epist. 68 per suum missum petierat, relictantibus licet aliquibus (præcipue Rea-

A regui colorum retributionem boni operis suscipere mereamini, una cum excellentissima filia nostra, domna regina, nostraque spiritali commatre, et vestra nobilissima prole, atque memoriale vestrum in Ecclesia ejusdem Dei apostoli opinatissime in æternum permaneat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXIII.

408 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de sacratione Petri episcopi, seu et [Lamb. om. et] de territorio Savinensi ^e.

(An. Dom. 782, Cod. Car. LXXVI, chron. 72.)

ARGUMENTUM. — Petrum cum regis litteris advenientem ut a pontifice ordinaretur episcopus, continuo consecrat, ac Romanæ consecrationis gratia preferendum cæteris monet. Chalcedonensis concilii compendium ab eodem allatum, esse apocryphum. Apud sedem apostolicam servari integrum, ejusque breviarium rejici. Se sancti Leonis epistolam mittere, quæ ante concilii ejus primam actionem exstat, et qua Leo damnat laicocinalem synodum Ephesinam II, contra Flavianum et Theodosii imperatoris fidem commendat. Eadem occasione anxietatem suam significat possessionem inenandi territorii Sabinensis integri per suos missos, qui causam jam expenderant.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectares mellifluasque regalis excellentie vestre per harum transvectorem Petrum reverendissimum et sanctissimum fratrem jam et coepiscopum nostrum, suscepimus syllabas ^g, in quibus de ejus or-

tinis) qui fines suos latius protendi contendebant. Non enim ait pontifex se patrimonium illud non recepisse, sed in integrum, aut sub integritate non recepisse. Quare hisce in litteris non agitur de universo territorio seu patrimonio, ut recentioribus nonnullis videtur, sed de ejus parte ac de ea præsertim quæ erat Reatinis finitima, quos inter, ut dixit (ep. 68, not. ^d) cepiebat constitui terminos, quod factum testatur Ludovicus Pius (Dipl. Lud.). IDEM.

^b Si Annalista Italus advertisset hunc titulum, et qui in fine litterarum legitur, *regina* scilicet *spiritali commatre*, non retulisset epistolam proprio lubitu ad an. 778, ut Caroli promissa sine ullo effectu venditare. Id.

^c Videtur redundare, aut aliquid deest cum quo cohaereat. GRETS.

^d In prædicta ep. 68 mitti oraverat alterutrum ex legatis una cum Stephano; cumque hic dicat cum alia persona, Stephanum sacellarium jam rediisse Romam ostendit absque regio missa. Neque assequor mente, cur omnes illam huic postposuerint. CENN.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 36): « In trigesima sexta [Triges.] Petrum Carolo maxime commendat, et orat ut Samense territorium Ecclesie Romanæ integrum [Sabinensem agrum integrum Eccl. Rom.] restitui faciat. Dicit Romanam Ecclesiam totum quartum Chalcedonense concilium amplecti et venerari. » Id.

^f Somm. 36, Bar. et Cent. GRETS.

^g Non nullo post datam præcedentem epistolam advenerunt Caroli litteræ absque regis missis, quos impensius etiam quam antea mitti precat pro terminanda causa patrum. Sabinensis. Quare hanc epistolam recte Continius et Pagius ad hunc annum

qinatione reperientes, illico benignæ voluntatis vestre mandata, sicut soliti sumus, implevimus. Quem potius pro amore beati Petri apostolorum principis, fautoris vestri, et nostra invicem firma dilectione, in omnibus eum tenentes amplius illum exaltare dignemini. Sic enim decet, ut qui ab apostolica sede ordinatus fuerit, omnibus in honore canonice institutionis, sicuti mos antiquitus fuit, partibus illis præcellat. Quantam enim fiduciam atque gloriationem in vestra præcelsa regali potentia habemus, lingua ut reor humana fari non potest; quatenus ipse jam fatus Petrus reverentissimus et sanctissimus frater et coepiscopus noster insinuare potest, quanta amoris ferventia cor nostrum in vestra triumphatissima præcellentia die noctuque existit; et dum tantam fiduciam de vestra a Deo protecta

referunt, at perperam anteponunt sexagesimæ octavæ ac præcedenti, ut patebit infra; nam territorii Sablen. causam cognitam jam esse a missis regis (puta Hitherio et Maginario) testatur, eosdemque iterum mitti orat. CANON.

* Notanda disciplina. Jam statutum erat Nicæno concil. (can. 6) confirmatumque in aliis conciliis, quorum canones ab ipsis Romanis pontificibus toties servare jussi erant episcopi, statutum erat, inquam, non ordinandos episcopos sine metropolitano. Præterea ex nupera disciplina tum in Anglia, tum in monarchia Francorum instituta Bonifacii Moguntini opera, metropolitæ ante acceptum pallium ab apostol. sede non ordinabant episcopos. Quare Joannes VIII. aliquanto post hæc tempora (ep. 94) mirabatur, se abusum invenisse in Galliis, quod nempe metropolitæ antequam pallium a sede apostolica suscipiant, consecrationem facere præsumunt. Et quidem jure, nam prædecessor ejus Nicolaus (Bulg. resp. 73) testatus erat Galliarum omnes, et Germaniæ, et aliarum regionum archiepiscopos ante pallii susceptionem consecrare episcopos non consuevisse. Nihilominus rex ordinari episcopum petit, pontifex continuo illum consecrat. Quis non stupeat, novæ argumentum discipline tam antiquum? Et vero florere tum in Galliis Wilcharium archiepiscopum, ejus jurisdictionis ab Adriano in Hispaniam effusa erat, nuper vidimus (ep. 71, al. 96, not. b). Bituricensem quoque archiepiscopatum an. 786 esse instauratum traditione pallii et ibi deprehendimus, et infra planius fiet (ep. 86, al. 87), cæterasque metropoles alio tempore alias postliminio revocatas constat. Secus autem erat de episcopalibus sedibus. Ubique enim occurrunt episcopi, et Bituricensis ipse qui pallium obtinuit Romæ ante triennium consecratus fuerat in Galliis. Præterea Adrianus præminentiam isti accessisse ait ex ordinatione apud sanctam sedem, atque ea propter præferri debere episcopis ordinatis in Galliis. Itaque et Romæ a pontifice universalis Ecclesiæ capite, et Occidentis patriarcha ordinabantur provinciarum episcopi, et a metropolitæ juxta definita per canones. Leo quidem Magnus Viennensis olim episcopis (ep. 89, cap. 6) aiebat: « Non enim nobis ordinationes vestrarum provinciarum defendimus, quod potest forsitan ad depravandos vestre sanctitatis animos Hilarius pro suo more mentiri, sed vobis per nostram sollicitudinem vindicamus, ne quid ulterius liceat novitati, nec præsumptori locus ultra jam pateat privilegia vestra cassandi. » Nil enim pontifices habuerunt antiquius quam jura metropoleon in conciliis stabilita et privilegia ab apostolica sede alicui eorum concessa vindicare. At quis liem movere lisdem ausit, si quandoque jurisdictione in alienis provinciis ipsi utantur sua quam aliis communicant? Certe neque rex Francorum ordinari

A regali excellentia gerentes habemus, nimis expectabiles sumus, sicut vobis poscentes direximus, de Savinensi territorio^b, ut ea que [Lamb. add. pro] mercede animæ 410 vestræ, pariterque spiritualis filie nostræ atque commatris, nec non vestra nobilissimæ prolis, beato Petro apostolorum principi in integro concessistis, adimplere per fidelissimos missos vestros, qui et causam ex parte examinaverunt, sicut et antiquitus fuit, et contradere nobis jubeatis, uti ab ipso regni colorum clavigero dignam retributionem hic et in futuro recipere mereamini.

Enimvero prædictus Petrus reverendissimus et sanctissimus frater et coepiscopus noster, obtulit nobis pseudopyctacium^c a Paulino sicut fatus est pro Theodosio quondam interpretatum^d, et a vestra B excellentia nobis directum; habens insuper a scri

episcopum potens, neque pontifex continuo morem gerens petenti, neque episcopus Romæ ordinatus novi quidpiam in ea disciplina cognoverunt, Garnarius (Diu. Rom. cap. 3, tit. 8). Indiculo sancti Bonifacii Moguntini Romæ consecrato pauca hæc subiicit, se videlicet formulas hujusmodi exhibere, ut intelligatur quid discriminis interest in ejusmodi sacramento, cum vel ab Italico, vel a Langobardo, vel ab alio extra Italiam posito præstaretur. Vide et Thomassin. (II, II, cap. 50). Id.

^b Hinc inferre potuerunt Cointius, Pagius, aliique, præsentem epistolam datam esse post illam (ep. 67, al. 69) quam omnium primam de territorio Sablenensi ipse etiam attuli superiori anno. At que sequuntur de discussione juris antiqui a missis regis facta et de eorundem nova legatione, bona cum eorum venia, binas eas litteras innunt quas ipse nuper attuli, atque illi minus recte postposuerunt, quod legenti palam fiet. Id.

^c De pyttacio, pittacio, pyttio, pittatiolo, etc., eadem notione plura suppetunt apud Ducangium Glossar. Plura item habet Gothofred. (ad I. II Cod. Theod. de Erog. milit. annonæ). Unde discimus, antiquis fuisse indicem, commentarium, brevenque inscriptionem, ejusmodi etiam doliis apponi consuevit. Quo sensu hic debet intelligi, res in eo contentæ demonstrant, quæ cum essent apocryphæ, pseudopyttacii nomen ei comparantur. Litteræ scilicet pro Theodosio II date et compendium synodi Chalcedonensis in pseudopyttacio isto continebantur. Itaque erat libellus, ejusmodi alios videre est ab utroque Hincmaro conscriptos. Pittatiolum ait Hincmar. Remen. (ap. Bar. 871, n. 88 seqq.) missum sibi esse ab Hincmaro. Laudunen. quod libellus a Baronio appellatur, neque ab epistole forma abladit. Id.

^d Gentilium ex ms. restitit impdato; quare libelli ejus summa fuisse videtur aut accusatio aut apologia a Paulino facta pro Theodosio Juniore. Quod ab Adriano quodammodo confirmatur, rejecto inter apocryphos eo libello, ac substitutis Leonis litteris Theodosii fidem vindicantibus. Ad Paulinum quod attinet, erat hujus nominis vir litteris omnibus et formæ venustate conspicuus, Eudocie apprime carus, ut ait Theophanes, quem poma ejusdam causa suspectum Theodosius in Cappadociam relegavit, ac trucidari jussit, ut constanter Græci omnes scriptores tradunt. Id autem Pagius animadvertit evenisse anno 448 (an. 446, n. 12), quomobrem Paulino huic magistri officiorum dignitate præstanti minus commode tribui potest libellus hic memoratus, nec quantum diligentia adhibuerim, alium reperi qui Theodosium jam mortuum (nam quondam. imp. dicitur) damnari se defenderit. Duos video Paulinos episcopos, Theodosiop. unum, alterum Apamenum concilio Chalcedonensi interesse: at minime illustrem episco-

pione [Gret., ascriptum] breviarium Chalcedonen-
sis concilii a quodam Verecundo episcopo editum,
quem in apocryphis reperientes falsidicus invenietur.
Sancta vero catholica et apostolica spiritalis
411 mater vestra Romana Ecclesia non breviter
sed totum sanctum et venerabile quartum Chalcedo-
nense amplectens [prorsus veneratur, et non audet
relinquere sanctum et venerabile ejus constitutum,
et exsequi a quodam factum breviarium, nullam
consonantiam sanctæ institutionis habens. Nos qui-
dem pro tanto amore quem erga vestram a Deo insti-
tutam regalem potentiam habemus, direximus vobis
ex eodem sancto et venerabili concilio ante actionem
ejus exemplar epistolæ sancti Leonis pontificis ad
clerum et nobiles Constantinopolitanos, atque popu-
lum ejusdem civitatis directæ, post actum iniquum
et perversum in Efesina [Lamb., Gret., Ephesina]
urbe secundum concilium adversus sanctum et vene-
rabilem Flavianum eundem Constantinopolitanum
episcopum, condemnans implissimum Dioscorum
atque profanum Eutychem, adhortans atque com-
monens prædictum populum ut in ea fide perma-
neat in qua Christianissimum principem eorum no-
vit permanere; talis enim almus et venerabilis vir,
atque in toto orbe sanctus Leo papa, noster præ-
cessor opinatissimus prædicabilis fuit, ut si aliquid
in fide adversus Theodosium imperatorem scandali-
zatum fuisset, nunquam post actum iniquum et latro-
ciniosum secundo in Efeso factum, ipse præcipuus
beatus Pater sanctus Leo hæreticos damnans, lau-
dasset fidem Theodosii; 412 sed magis pariter

pali titulo, ut Verecundum, audiens libelli aucto-
rem, divinandum aliis relinquo, quisnam fuerit Pau-
linus iste. CERN.

a Apud Labbeum (Conc., tom. IV, p. 94) est ob-
servatio editorum Romanorum, qui præ aliis notant
Marciani orationem bis occurrere iisdem verbis :
« Hujus autem iterationis occasionem, aiunt, for-
tasse præbuit vetustissimus liber Latinus concilii
Chalcedonensis, qui in bibliotheca Vaticana asser-
vatur, in quo præmissa est prima actio, et ejus
loco reperitur brevis quædam epitome ejusdem con-
cilii, cui præfixa est hæc Marciani ad synodum ora-
tio, et post epitomen sequitur secunda actio et aliæ
per ordinem usque ad finem. » Breviarium Adriano
missum a Carolo quid simile hujus epitomes esse
debit. Eutychianorum autem fuisse opus inferitur
ex primæ actionis defectu, quæ Dioscori et aliorum
una cum Ephesina synodo damnationem continet.
Quamobrem inter apocryphos fore amandatur a pon-
tificæ, ejus enim ævo totum Chalcedonense concilium
a sancta sede accipiebatur, ut ipse docet. Io.

b Ap. Labb. (Conc., tom. IV, p. 47, n. 22) exstat
hæc Leonis epistola. Data eadem fuit, postquam Hil-
larus diaconus cardinalis qui Leoni successit in aposto-
lica sede, Dioscori Alexandrini audaciam in concilii
presides Roma missos deludens per devia perque im-
mensa pericula Romam rediit, et latrocinialis synodi
funestum eventum enarrabat. Vide Henschen. ad d.
18. Februar. Epistola inscribitur : « Leo episcopus et
sancta synodus, quæ in urbe convenit, clero, honora-
tis, et plebi consistens. ap. Constantinopolim dilectis
filiis in Domino salutem. » Eamque alia ad eosdem
consequitur data eodem die, nempe Idibus Octob.

cum ipsis velut consentaneum eum damnasset.

Nos quidem, sicut sati sumus, apocryphos libros
non sequimur, sed eos veneramur et amplectimur
quos sancta catholica et apostolica suscepit Ecclesia,
in qua fundati una cum filia nostra et spiritali com-
matre domna regina, atque vestra triumphatissima
subole, per multorum annorum curricula regno per-
frui dignemini, et cum sanctis omnibus præmia
æterna in vita perpetua habere valeamini. Incolu-
mem excellentiam vestram gratia superna custo-
diat.

LXXIV.

413 ITEM EPISTOLA

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro exalta-
tione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Savi-
nense, qualiter Machinarius [Lamb., Maginarius]
fidelissimus ejusdem præcelsi regis, ipsum territo-
rium cum integritate partibus sancti Petri contra-
dere voluit. Sed propter iniquos atque perversos ho-
mines minime potuit d.

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXXVIII, chron. 73.)

ARGUMENTUM.—Maginarius venisse cum regiis literis
amoris plenis erga se et sanctam sedem. Eundem tradere voluisse territorium Sabinense
integrum, ut jussus fuerat, at propter malignita-
tem hominum non potuisse. Inspectas tamen ab eo
esse donationes imperiales et Langobardorum res-
tutiones. Se neque imperatorias, neque regias
largitates curare, uni Carolo Sabinense territorium
integrum acceptum referre; propterea opportune
legaturum missos suos cum documentis, ut inde
veritas elucescat et subsequatur effectus.

Domno • excellentissimo filio, nostroque spiritali

449, catholicam doctrinam et damnationem Euty-
chetis et Dioscori, aliorumque in latrociniali synodo
congregatorum exponens; plures item exstant epi-
stolæ eandem causam spectantes, necnon Anatolii
electionem in Flaviani sanctissimi episcopi locum
ante primam actionem concilii. Quas profecto haud
ignorabat Adrianus; sed Theodosii fidem vindictu-
rus adversus libellum Paulino tributum, hanc unam
quæ disertissime imperatoris fidem commendat, Ca-
rolo mittendam censuit. Io.

c Theodosium levitatis nimique credulitatis ho-
minem historici omnes damnant. Præterea Chrysa-
stii eunuchi artibus deceptum Dioscori partes adver-
sus Flavianum suscepisse omnes testantur, ut videre
est ap. Baronium late hæc de re agentem an. 449,
qui etiam animadvertit divinæ ultioni obnoxium cito
fuisse; ac breviter ultionem ipsam describens (an.
450, n. 17): « Qui quidem, inquit, attemperat mi-
sericordia Dei vindictam expertus est; quod datum
illi sit ante obitum, admissum facinus intelligere,
remedia querere, in auctorem ulcisci, Romano pon-
tifici obedire, eidemque communicare, ut datæ mu-
to litteræ docent. » Nihilominus a fide recta eum
descivisse unquam non constat, imo e contrario in
eadem permansisse testatur sanctus Leo litteris ab
Adriano laudatis. Io.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 11): « Undecima laudes
quasdam Caroli continet, et [commemorat cum] gra-
tiarum actiones [actione] pro exaltatione sanctæ Dei
Ecclesiæ. Indicat de territorio [agro] Sabinensi, quod
Machinarius [Monegarius] fidelissimus ejusdem regis
ipsum cum partibus sancti Petri contradere [ipsum
sancto Petro tradere] voluerit, sed quod propter
iniquos atque perversos homines minime potuerit [id
minime præstari potuerit]. » Io.

• Summ. 11, Bar. et Cent. GREG.

compatri, Carolo regi Francorum et Langobardorum A
atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Divinitus præordinatam vestram a Deo protectam
summam, regalem potentiam procul dubio credimus,
quia super pristinos omnes ac fidelissimos ortho-
doxosque reges atque imperatores, erga sanctam
catholicam et apostolicam spiritalem matrem vest-
ram Romanam Ecclesiam veram dilectionem ha-
bentes, innumerabilia bona per vestra laboriosa cer-
tamina quotidie offertis, et pro hoc nempe certi facti
estote, quia quantum caput totius mundi, eandem
sanctam [Gent. add. Romanam] Ecclesiam ejusque
rectorem simulque pontificem amplectendo seu fo-
vendo, honorabiliterque glorificando diligitis, tantum
vos beatus Petrus, 414 apostolorum princeps,
[Lamb. add. per] inconcussos facit triumphos hic et B
in futuro victores super omnes regnare reges; pro-
sus quippe confidimus, quia quantum per vos sancta
catholica et apostolica spiritalis mater vestra Ro-
mana Ecclesia exaltata triumphat, tantum celeste
vos ambire atque hæreditare per intercessionem apo-
stolorum principis concedit in perpetuum regnum *.

Veniente igitur hic apud nos fidelissimo Maginario,
denuntiatis nobis vestræ sospitates regalis poten-
tiæ, nimis pro hoc nuntio noster relevatus est ani-
mus. Repleti sumus omni lætitia et exultatione.
Qualiter vero ei præcepit vestra a Deo promota
triumphatissima excellentia pro Savinensi territo-
rio, ut nobis sub integritate contradideret, sicut beato
Petro clavigero regni cælorum tribuistis minime
propter malignos ac perversos homines potuit b;
totam enim justitiam quam beatus Petrus apostolus
protector noster ex ipso territorio habet, præsentia-
liter jam fatus Maginarius missus vester vidit, tam
per donationes imperiales, quam per ipsorum pro-
tervorum regum Langobardorum ipsum territorium
cum mansis sibi pertinentibus enucleatius designan-
tes c. Si vero perfidus Desiderius dudum rex, non

* Cur tanta exsulet lætitia, tantisque laudibus
prosequatur Carolus, ipsa epistola manifestat. Quod
scilicet semel, iterum, tertio regem rogaverat in præ-
cedentibus, tandem obtinuerat. Alteruter ex missis
redierat Romam, jussusque erat a rege Sabinense
territorium integrum tradere sanctæ sedi. CENN.

b Reatinos præcipue innui aiebam (ep. 74, al. 56,
not.) qui tradi territorium integrum non sinebant,
alios autem perinde aversatos esse ex sequentibus
patet; Spoletanos crediderim.

c Ducangius antiquis chartis prolatis ostendit,
quod *massa*, *massum*, *masa*, *masada* ejusdem notio-
nis et originis sunt ac *mansa* et *mansus*, certus
nempe agrorum modus, seu conglobatio et collectio
quædam possessionum ac prædiorum. Infra autem
voce *masa* utitur loco isto litterarum Adriani, atque
interpretatur *villa vel casale*. Hujusmodi vero agro-
rum seu villarum restitutionis occasione Langobar-
dos territorium integrum designasse Adrianus ait.
Quorsum hæc? Quia nempe integer a Carolo con-
cessus erat, finesque ejus ab Reatinis, fortasse etiam
ab Spoletanis impugnabantur.

d *Mansos*. Sed rectum videtur *massas*, quo voca-
bulo utitur etiam Anastasius Bibliothecarius. GRETS.

e Argumento utens, quod appellant a *fortiori*,
magis magisque comprobatur de finibus rem esse; nam
masarum restitutioni adversatus nemo erat, vel re-

sub integritate, sed tantummodo *massas* d nobis, quan-
tum reperiri potuit, quas ex antiquitas sancta Ro-
mana Ecclesia tenuit, ut nullus ex illis partibus Lan-
gobardorum ausus est resistere; 415 quanto magis
vestræ a Deo protectæ regali potentiæ in omnibus
obedientes existentes jussa vestra adimplere debe-
rant *?

Nos quidem neque imperatoribus, neque regibus
gratias agimus, nisi tantummodo vestræ triumphatis-
simæ excellentiæ, quia noviter eum beato Petro apo-
stolorum principi sub integritate condonastis f; pro
hoc enim fidelissimos missos nostros una cum moni-
tionibus nostris apto tempore vestræ regali potentiæ
dirigimus, ut liquida perscrutatione divinitus inspira-
tus eas indagans, justitiæ beato Petro apostolo eve-
niant ad effectum, ut præcelsum a Deo promotum re-
gale vestrum culmen atque memoria vestra in Eccle-
sia beati Petri nutritori vestri usque in finem sæculi
inter sanctos nominetur. Sed sicut semper in ejus
sacratissima aula orantes pro vobis persistimus, om-
nipotens, clemens et misericors Deus in cujus manu
cor excellentiæ vestræ regitur, una cum excellentis-
sima filia nostra et spiritali commatre domina regina,
seu domno Pippino excellentissimo rege Langobar-
dorum et propria spiritali filio nostro, cæteraque
vestra nobilissima prole, corroboret cor et mentem
vestram et brachium suæ potentiæ vobis extendat,
ut victores vos super omnes barbaras nationes fa-
ciat. Quatenus omnes sub vestro brachio humiliati
vestigia pedum vestrorum osculentur, ut amplius Ec-
clesia Dei per vestram a Deo institutam regalem po-
tentiam, nimirum [Grets., nimum] exaltata perma-
neat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna
custodiat.

LXXV *.

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXX, chron. 74.)

416 h ARGUMENTUM.—Georgio episcopo regio missa
referente quot beneficiis beatum Petrum seque-

rum potentibus Langobardis. CENN.

i Duo hinc valde perspicua eruuntur, territorium
scilicet Sabinense integrum a Carolo donatum esse
sanctæ sedi (cum secundo Romam venit anno 781),
et possessionem integri ejus territorii initam non-
dum esse. Cumque hæc sit postrema Adriani epi-
stola, in codice relata super eadem re, constetque
ex diplomate Ludovici Pii terminos esse positos in-
ter Reatinos et territorium illud ab Hitherio, et Ma-
ginario abbatibus, post annum igitur 784 compositæ
omnes lites finitimum. Nam Maginarius Julio
mense ann. 784 abbas sancti Dionysii est creatus
post Fulradi mortem, quæ contigit die 16 Julii ejus
anni. lb.

k Admonitio. Perioche hujus epistolæ in manu-
scripto codice nulla est. Ex Baronio igitur accipe
istud summarium. « Carolus per Georgium episcopum
pape de suis certaminibus et laboribus pro beato
Petro susceptis indicaverat; quare Adrianus ipsi
gratias maximas agit, commendans ipsi Georgium
episcopum. »

l Argum. Panv. (Cod. Vat. 41): « Carolus per
Georgium episcopum pape de suis certaminibus et
laboribus pro beato Petro indicaverat [susceptis in-
dic.]. Quare papa ipsi [papa Adrianus epist. 44 ipsi]
gratias maximas agit commendans ipsi Georgium
episcopum [episc. in epist. quadrag. prima]. » CENN.

eius successorem Carolus prosequi nitebantur. **A** Petrum ipsum remuneraturum ait tam bene de utroque merentem; eundem episcopum ei commendat; victorias de barbaris omnibus gentibus ominatur.

Domno * excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Omnipotens Deus repertor omnium, in cuius manu sunt omnia iura regnorum, repiens secundum cor suum vestram excellentissimam regalem potentiam ipso tam ad magnam consolationem atque exaltationem spiritualis matris vestrae sanctae catholicae atque apostolicae concessit Ecclesiae, quem vice apostolica poscimus, praemia vobis vite donari aeternae. Quapropter suscipientes Georgium reverentissimum et sanctissimum episcopum nostrum a vestra triumphatissima praecellentia, tanta bona de vestro laborioso certamine atque beneficia, quae erga beatum Petrum clavigerum regni caelorum et nos geritis denuntiavit; quae si enucleatus exarare voluissemus, nullus ori nostro sufficeret sermo, ut opinor. Sed ipse princeps apostolorum, fautor vester beatus Petrus, pro cuius amore haec omnia geritis, ipse vestrum protegat atque in omnibus dirigat in triumphis regnum.

417 Verum [*Lamb. add. quippe*] fidelem ipsum reverendissimum et sanctissimum praefatum episcopum, vestrum nostrumque repientes, nimis cum vobis commendari poscimus, ut secundum suam certam fidem atque dilectionem, quam erga vos et nos gerit, ita consolatus, prorsusque totus, nobis poscentibus a vestra praefulgida regali potentia mereatur per se clamare [*Grets. leg. amari*], ut dum per nostram suggestionem vestram ampliatam super se praecipuum habuerit undique benivolentiam, quietus pro vobis valeat fundere preces, nosque in confessione beati Petri apostolorum principis solitas orationes enixius pro vobis fundentes, super omnes barbaras nationes victores inveniamini, atque una cum praecellentissima filia nostra et spiritali commatre domna regina, vestraque nobilissima subole, regni gubernacula in aevum fruentes, in aetheriis arcibus cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXVI.

418 ITEM EPISTOLA EJUDEM PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

In qua continetur de praeda Persarum in finibus Graecorum facta, et de discordia quae inter ipsos erat ^b.

* Sum. 41, Bar. et Cent. GREYS.

^b Argum. Panv. (*Cod. Vat. 54*): « In trigesima quarta [Triges. quarta] de praeda Persarum in finibus Graecorum, et inter ipsos discordia indicat. » CENN.

* Sum. 54, Bar. et Cent. GREYS.

^d Nullius fere momenti est quae refertur historia, epistola ipsa una cum praecedenti omisa esset impune, aetatem eius nosse nihil refert. Cum tamen in nova editione Duchesnii incoerti temporis definiatur, ac vagari permittatur per decem eos annos, qui a 781 excurrunt usque ad 791, mihi fuit contrahenda intra illud biennium, quod a mense Maio anni 781

(*An. Dom. 785, Cod. Car. XCIII, chron. 78.*)

ARGUMENTUM. — Persarum depredationes nuntia sexagesimo milliario ab urbe Constantinopoli; discordias de regno esse inter patrum et nepotem, cui sceptrum ille usurpaverat.

Domno * excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum nimis in nostro pectore momentis omnibus vester regnat amor, et multa nobis fiducia magnaque gloriatio apud praecellentissimam atque a Deo promotam vestram regalem potentiam existit, convenit nempe nos pro vestri praecelsi a Deo protecti regalis culminis sollicitie quotidie inquirere salute, ut agnito juxta nostrum desiderium omnia prospera esse apud vestram excellentiam, summas sanctae et individuae Trinitati et dignas referamus grates. In quibus ad aures vestrae regalis potentiae intimantes innotescimus de Constantinopolitanis partibus, quod in fines eius gens Persarum invadentes atque depradantes venerunt, usque in locum qui dicitur Moria a sexagesimo milliario ejusdem civitatis Constantinopolitanae. Unde et praedam magnam comprehendentes secum detulerunt, et sicut audivimus atque fama fertur, ^c Thius, regis Persarum princeps et dux exercitui nefandissimo ipsorum existebat,

419 qui dum reversus fuisset cum iniqua victoria, elatus in superbia mentitus est proprio nepoti suo, et ab ejusdem exercitu factus est rex Persarum; et infra se [*Lamb., Persae*] tumultuantes pugnare adiacentem pro nepote et Thio dicuntur.

Nos vero petentes divinam clementiam crebro pro vobis die noctuque orare prorsus non desinimus, ut ad exaltationem sanctae Dei spiritualis matris vestrae Romanae Ecclesiae et nostram perennem letitiam longiori aevum in triumphis, et celebri nomine regnantes una cum excellentissima filia nostra et spiritali commatre domna regina, vestraque praecellentissima prole, et sospites in praesenti vita et in aeterna beatitudine vos conservare dignetur. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXVII.

420 ITEM EPISTOLA EJUDEM PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide vel dilectione quam erga beatum apostolorum principem Petrum habere pollicitus est, ut inconcussa et insolubilis permaneat, et nulla callida versutia ab apostolico amore ejus animus disjungi possit ^c.

(*An. Dom. 785, Cod. Car. LXXV, chron. 76.*)

ARGUMENTUM. — In duos Ravennates Eleutherium et

ad eundem mensem 785 effluxit, cum regina Hildegardis obiit supremum diem. CENN.

^c Argum. Panv. (*Cod. Vat. 57*): « In trigesima septima [Triges. sept.] ipsum fidei ac dilectionis quam erga beatum Petrum apostolorum principem habere pollicitus est, admonet, utque illam inconcussam et insolubilem [inviolatam conservet] et nulla callida versutia ab apostolico amore animus disjungi patitur, orat. Postea Eleutherium et Gregorium quemdam accusat, et petit ne illos apud se agere permittat [sinat], sed Romam mittat. » Id.

Gregorium invehit; cum enim multa scelera perpetrassent, clam adiverant Carolum scelera dissimulantes, et simulatas serebant inter regem et pontificem. Orat ut ab se rejectos deonestatosque Romam mittat cum suis legatis, ibi enim in eorum scelera inquirendum erit. Sic Pippini donatio ab eo confirmata, juxta nempe apostolicæ sedis in exarchatu inconcussum permanebit.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Caroli, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^b.

Gratia sancti Spiritus igniti calore nulla quiescimus plus ratione, cuiuslibet terrenæ potestatis splendore, præterquam vestræ a Deo promotæ regali potestatis, cum opportunitas datur ex totis nostris precordiis infirmare, quam tam firmam stabilemque annexam fideliter ac ita unanimes in unitate congregatos esse speramus, ut nullo modo ⁴²¹ credamus, quamlibet magnam parvamque personam inter apostolicam sedem et vestram excellentiam posse eam dirimere, talem prorsus vestrum præfulgidum in triumphis regnum erga amorem beati Petri apostolorum principis, fautoris vestri, et nostram dilectionem agnoscentes usque hactenus persistere et indissolubilem permanere, quod nunquam possit, quamlibet [*Lamb.*, quælibet] callida versutia hominum ab amore clavigeri regni cælorum disjungere, quem prorsus auxiliatorem in opinatissimis vestris triumphis, nobis poscentibus atque precantibus, credimus et propugnatores habere, procedens et introducens vestrum præcelsum regalemque triumphum calcare super omnes barbaras nationes, quatenus semper pro vobis divinam exorantes clementiam, Deique timorem præ oculis habentes, atque pro anima sanctæ recordationis præcellentissimi genitoris vestri domni Pippini summi regis, et pro omnibus fidelibus Francis, simulque divinum considerantes iudicium, nitentur emendare de pravis atque perversis actibus, videlicet Eleutherium et Gregorium, ineptos atque inutiles nugaces; qui pro eorum proterva contumacia non sinebant in eorum iudicari partibus ^c, Ravennæ inopes atque pusillos opprimentes misere, tum in venalitate hominum apud paganas venundantes gentes, quam de panis ^d [*Lamb.*, de

panibus] eorum absque ulla misericordia avidè deglutiebant, ex qua pestilentia plurima pars deficientes atque rientes dissipati sunt; insuper ignobilium vulgus catervamque cruentorum nequiter congregantes, non intermittebant quotidie nefandas perpetrare neces. Unde dum in ⁴²² Ecclesia quadam die missarum celebrarentur solemnia, et eadem hora quidam diaconus sanctum Christi Evangelium populo prædicaret, intus in eodem sanctuario ab eorum impiissimis hominibus sanguis effusus est *Innocens*, pro sacrificio landis homicidium perpetrantes; et dum ipsi certi existerent quod nos tales iniquas terras atque perversas operationes minime illos ut Christiano populo peragere sineremus, idcirco superbia arrogantia elati, conati sunt sine nostra scientia ad vestros properare regales obtutus, existimantes se per eorum infidelem atque iniquam fallaciam a fide puritatis et dilectione beati Petri et nostra vos separare; nescientes miseri et infelices, quia qui præcipui fideles ejusdem Dei apostoli sunt et vestri felicissimi regni fideles sunt, pariter et qui ejus inimici esse videntur, vestri procul dubio inimici sunt ^e.

Quapropter poscentes quæsumus vestram a Deo protectam regalem potestatem, per beatum Petrum apostolorum principem cui a Domino potestas ligandi solvendi que peccata in cælo et in terra data est, et ipsum sanctum baptismum quod inter nos per Spiritum sanctum habere videmur, illorum procacitati vester præfulgidus aspectus et hilaris minime manifestetur. Neque recipere ipsos nefandos vultu dignissimo dignemini, sed tanquam inimicos beati Petri et vestros existentes, eorum superbam gloriationem respuentes, ad nos deonestati per fidelissimos missos vestros humiles veniant, ut omnia quæ fati sumus eorum comprobemus presentia ^f; quatenus qui agunt talia iniqua atque perversa, per eos emendentur, et illibata oblatio quæ a sanctæ recordationis ⁴²³ genitore vestro domno Pippino magno rege allata, et vestris præfulgidis regalibus manibus in confessione beati Petri clavigeri regni cælorum oblata, atque nimirum confirmata sunt, inconcussa et immaculata in æternum permaneant ^g, ut ante

^a Sum. 37, Bar. et Cent. GRETS.

^b Hildegardis regine mortem Franci annalistæ unanimi consensu referunt ad annum 783 pridie Kal. Maias. Quamobrem recte hanc epistolam Pagius ad eundem annum spectare putat. Regine enim nulla fit mentio, filii tantum memorantur. In nova editione Duchesnii refertur ad an. 784. Cum autem tradant annales Francorum et Fuldenses Carolum eodem anno Hildegardis emortuali uxorem duxisse Fastradam, Pagio potius adhaerendum mihi videtur. CENS.

^c Stephanus II qui omnium primus in exarchatu dominari cepit, Philippum presb. et Eustachium ducem iudices Ravennæ constituit ad faciendam iustitiam omnibus vim patientibus, ut Adrianus testatur Carolo (ep. 51, al. 54). Triginta fere post annos exemplum ejus simile hinc suppetit nonnullis, qui pontificis dominationis ignari veritati facum faciunt. Id.

^d Locus corruptus. Num de panibus? GRETS.

^e Scelestorum hujusmodi par aliud vidimus in urbe Roma (ep. 61, al. 50), quos pontifex idem Romanam mitti volebat, ut ibi juxta eorum reatus punirentur. Vide monitum ad pseudopapæ Constantini litteras (num. 9 seq.). Id.

^f In notis ad prædictam epistolam (not. 9 et 10) monebam, tam Carolum quam pontificem in sua quemque ditione jus suum in puniendis reis exercuisse. Idem hic luculenter patet; quare abjicienda Sigonii opinio de supremo jure quod sibi reservavit Pippinus et Carolus in exarchatu, licet Muratorio arrideat (an. 785). Uterque enim auctor Mutinensis voluntatem, quam rationem sequi maluit. Id.

^g Notandum discrimen iudicii a pontifice faciendi inter Romanos et Ravennates, tanta in causarum paritate. Duo siquidem Romani facinorosi repetuntur Paschalis et Saracius; totidemque Ravennates Eleutherius et Gregorius, multis sceleribus utrique obnoxii, utrique damnandi. Ubi agit de Romanis, qui amicitia tantum et charitatis vinculo juncti erant cum

tribunal Christi ipse protector vester beatus Petrus apostolus dignus retributor vobis appareat, et sicut in hoc terrenum regnum una cum præcellentissima subole vestra *, et omnibus fidelibus Francis in triumphis pollentes tuetur et protegit, ita et in æthereis arcibus cum sanctis omnibus faciat sine fine regnare. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

[LXXVIII.]

424 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de abbate venerabilis monasterii sancti Vincentii, qui apud domnum regem insons accusatus fuerat, et inde ablati; ut eum venusto vultu ac vibrantissimo animo clementissime susci- peret, quia falsa crimina ei objiciebantur.

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXXIX, chron. 77.)

ARGUMENTUM. — Abbatem Pothonem sancti Vincentii ad Vulturum, falsis criminibus accusatum apud Carolum, huic vehementer commendat, ut universæ congregationi morem gerat, rogatque ut injuria dejectum restitui curet.

Domno * excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa d.

Dum tanto ex puro cordis amore omnes generaliter agnoscunt, quod erga beatum apostolorum principem Petrum fautoremque vestrum et nos crebro fideliter vestra regalis potentia prorsus gerit, convenit nempe ex totis nostris præcordiis quæ ad salutem pretiosissimæ animæ vestræ pertinent libenti suggerere animo, proinde salutantes paternam dilectionem indicamus vestræ præcelsæ regali potentiae, quia cuncta congregatio venerabilis monasterii sancti Christi martyris Vincentii unam con-

A cordiam pro hoc simul habentes poposcerunt a nobis, ut nostris apicibus pro abbate ipsorum qui insons apud vos accusatus est intercederemus, imo et per vestram præfulgidam jussionem exinde ablatis, vestris regalibus vestigiis præsentatus, eum vobis in omnibus commendaremus, **425** eo quod nullo modo vestræ regali potentiae infidelitatis reum quispiam ex accusatoribus suis facere aut comprobare valebit, eo quod omnino falsum ei crimen objicitur *, et ideo pro amore beati Petri regni celorum clavigeri magnopere petentes fiducialiter quæsumus, ut eum venusto vultu ac vibranti animo clementissime recipere jubeatis; justum quippe est, quemadmodum tam magnam congregationem religionis moribus suis regulariter atque naviter regere valuit, a vestris præcelsis obtutibus sospitem absolvi et in pristinum statum clementissimis jussis vestris nobis poscentibus restitui, quia valde idoneum ad commissum sibi officium seu vestræ fidelitatis, sicut ab omni ejus congregatione didicimus, eum agnovimus f.

Deus omnipotens in cujus manu omnia regna mundi reguntur, ipse per suffragia apostolorum principis Petri, semper nos faciat de vestro regali culmine lætari, et in hoc mundo una cum præcellentissima subole vestra * super omnes barbaras nationes dominantes, longo ævo regni gubernacula frui valeatis atque in æthereis arcibus cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat

† LXXIX.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXII, chron. 78.)

426 ARGUMENTUM. — Pothonis ejusdem causa pon-

rege Francor., rogat Carolum, ut reos Romam mittere dignetur ad iudicium, ut in hoc cognoscant omnes gentes, quia ob amorem beati Petri magnam in nobis habeas dilectionem. E contrario agens de Ravena- tibus, quia exarchatum Francorum regibus referebat acceptum, pari modo rogat, ut iudicandi Romam mittantur, quo Pippiniana donatio a Carolo confirmata illibata, inconcussa, et immaculata permaneat, Huc appello pedissequos Sigonii, Muratorii, aliorum quæ supremum jus vindicantium Francis in exarchatu Romanque ipsam titulo donationis asserentium Romanis pontificibus, ut nempe intelligant opiniones eorum pugnare cum factis certis, quare liadem adhaerere aliquando desinant. CENN.

* Hallucinos eos esse aiebam (ep. 68, not.) qui Adriani epistolam loco moverunt, Pagio duce, quia reginæ nomen in eadem sileri videtur; regia enim proles utique silebatur. Hac autem in epistola regis sobolis mentio est, regina penitus siletur, certum sane indicium ætatis Pagio etiam notæ. Id.

† Argum. Panv. (Cod. Vat. 10): « In decima pro abbate venerabilis monasterii [Dec. pro ab. monast.] sancti Vincentii intercedit, qui falso apud Carolum accusatus fuerat. » CENN.

* Sum. 10, Bar. et Cent. GRETS.

Et hanc epistolam, ut nuper aiebam de alia (ep. 75, al. 95) vagari permittitur in nuperrima editione Duchesnii per annos decem. At revocanda ad an. 783, post agnitam ab Adriano Hildegardis mortem, nisi forte quis datam velit ineunte anno 784, antequam Fastradæ novæ reginæ nuntius Roman venerit. CENN.

* In celeberrimo monasterio ad Vulturum su-

vium in Beneventano agro erant id temporis abbates duo, Poto et Autpertus, res Mabillonio ipsi obscura. Putat Potonem aliquid contra Carolum dictitasse, quare, abbate alio successore, hunc apud Carolum fuisse accusatum (Annal. lib. xxiv, n. 71). Ex hac et seq. epistola historiam discimus. Interim, patrono Adriano qui monachorum suffragiis nitebatur, calumnia aliquot accusatorum detegitur. Id.

† Injuria abjectum restitui curat. Mabillonius (Ibid. lib. xxv, n. 36), Vulturensi chronico prochronismis erroribus innumeris pleno nimium fidens, Potonis mortem hoc anno constituit, causamque ejus (lib. xxiv, n. 95) ventilatam ait ann. 779, cum et Autperti obitus contigit, juxta illum chronologum. Falsa omnia; accusatio enim ad hunc annum exeuntem pertinet aut ad sequentis initia. Nam cognitio causæ, proindeque Autperti mors cum anno 784 minimum copulari debet, mentio quippe fit ab Adriano novæ reginæ Fastradæ, ut dicam ibi. Id.

* En perspicua ætas epistolæ, quam innuebam not. d. Id.

† Summ. ex Baronio. « Indicat quomodo contenti- onem monachorum ad se missorum composuerit. Et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem proficisci voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus se purgaret. » — Summ. 40 Baron. et Cent. GRETS.

† Argum. Panv. (Cod. Vat. 40): « In quadrage- sima [Quadrag.] indicat quomodo contenti- onem monachorum ad se missorum composuerit et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem proficisci voluerit, ut ibidem quoque de objectis cri- minibus se purgaret. » CENN

tifici cognoscenda permittitur a rege per missum aum Possessorem archiep. Quare Adrianus nonnullis abbatibus convocatis coram Possessore causam discutit. Conjuracionis crimen, quo insimulabatur, falsum esse deprehendit; sacramento cum aliis monachis se purgantem absolvit; ad regem proficisci omnes postulantes permittit. Omnia hæc pontifex nuntiat Carolo, quem etiam docet Autbertum ejusdem monast. Volturnensis abbatem mortem occubuisse in itinere, et Rodigaum monachum accusatorem stupri reum cum nepte repletum esse.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Præcellas ac a Deo inspiratas, per reverentissimum et sanctissimum Possessorem archiepiscopum *, fidelissimum missum vestrum, sagacissimas præcipuasque syllabas suscipientes, valde in his noster relevatus est animus, regales triumphos in eis atque sospitates reperientes, et pro hoc magnas omnipotenti Deo tulimus grates in aula fautoris vestri beati Petri apostoli divinam exorantes clementiam. Referebatur quippe in ipsis vestris regalibus apicibus, quia causa vestra nostra sit, et nostra vestra: in hoc vero freti existimus, quia divina inspiratione veritas hæc procul dubio a vobis exarata prorsus omnibus manifesta ac certa splendescit; et quo [*Lamb., quoniam*] ad nostrum iudicium canonice simulque regulariter contentiones inter **427** monachos ve-

nerabilis monasterii sancti Vincentii et abbates ejusdem monasterii, scilicet Autbertum et Pothonem, discuti atque examinari vestra direxit præcella regalis excellentia; ipse quippe præfatus Autbertus abbas, dum callem itineris peragraret, repentina morte occupatus minime nostris apostolicis valuit se manifestare presentibus.

Quapropter convenientes plures ex primatibus monachis cum præfato Pothone abbate ipsorum, astiterunt omnes pariter in conspectu apostolici decreti nostri, qui residentes una cum reverentissimo et sanctissimo Possessore archiepiscopo, seu Ansoaldo abbate venerabilis monasterii sancti Petri, pariter Aquilino abbate *, Devaregio atque Raginbaldo abbate venerabilis monasterii sancte Dei Genetricis, simulque Gisulfo abbate venerabilis monasterii sancti Petri ^d, Hiltibrando duce, Taciperto et Prandulo, simulque nostris astantibus servitiis, Theophylacto bibliothecario, Stephano sacellario, Campulo notario, Theodoro duce * et cæteris pluribus; et dum ingressus fuisset **428** Rodigausus ejusdem monasterii monachus, referebat adversus eundem Pothonem abbatem testimonium dicens: Domine, dum cursum horæ sextæ explessemus, et secundum consuetudinem pro regis incolumitate, ejusque prole, propheticum decantarem psalmum, videlicet [*Psal. lxiij*] *Deus, in nomine tuo saluum me fac*, subito surrexit abbas et psallere noluit ^f. Item referebat,

* Ebredunensem archiepiscopum esse putat Mabillon. [*Annal. lib. xxiv, n. 58*]. Eundem supra vidimus episcopali tantum dignitate insignem, dum regii missi munere fungebatur usque ad an. 777 (ep. 61, al. 50). Archiepiscopali nunc prædicitum dignitate illum audientes, Ebredunensem metropolim in honorem pristinum restitutam esse intelligimus. Gallicane enim metropoles fere omnes Caroli Magni opera splendorem suum adeptæ sunt, sed sensim, nec modico cum regis labore. Quicunque autem episcopus metropolitani identidem dignitatem est assecutus, ab sancta sede pallium cum archiepiscopi nomine juxta novam disciplinam obtinuit, ut planius ostendam ad epistolam 86, al. 87. Cenn.

^b Locus corruptus. Grets.

^c Quamvis Carolus Beneventanum ducatum haud subegit ante annum 787, ut historici omnes constanter affirmant, regi tamen Langobardorum, quod saepe est dictum, tam Spoletanus quam Beneventanus subditi erant. Quamobrem abbatem sancti Vincentii apud Carolum accusatum esse non est mirum. Ejus vero causam Adriano committi a rege Francorum, benevolentiae ac venerationis argumentum est, quibus rex pontificem prosequabatur. Cenn.

^d Mabillonius [*Annal. lib. xxiv, n. 94*] dubii plenus monasteria nonnulla indicat quæ præerat abbates hic recensiti. Ansaldoem scilicet putat fuisse abbatem sancti Petri Beneventani; Aquilinum sancti Angeli de Baregio juxta fluvium Sangrum in Aprutio citeriori; Raginbaldum Farfensis. Nostra nihil interest in ista nomina magnam partem incerta inquirere. Id minime prætereundum quod nomina in epistola hujus calcem rejecta ad eos referri debent, qui conventui adfuerunt, nam Greiserus ad epistolam, quæ sequitur in Codice (ep. 60, al. 75) arbitratus pertinere, non modo eidem perioches instar præmittit, sed omnes ex clero Romano esse affirmat: utrumque falsum. Nam perioche sive argumentum illius epistolæ peti debet ex duodecimo inter argumenta

epistolarum Pauli I, ut ibi monui, et nomina fere omnia Langobardica, Francis aliquot intermistis, amovenda sunt a Romano clero. Cenn.

* Servitia pro ipsis ministris adhiberi notat Ducangius ab Adriano in hac epistola, et a Ludov. Pio apud Petr. Chifflet. Ex ministris autem placito seu judicio astantibus nominatim recenset Theophylactum bibliothecarium Pavinio et Raspono ignotam [*de Ecc. Lat. l. iii, c. 16, p. 249*], qui cancellarii munere id temporis fungebatur; Stephanum sacellarium, seu S. R. Ecclesie camerarium in superioribus laudatum, præcipue (ep. 68, not.); Campulum Adriani nepotem ac fratrem Paschalis, qui ann. 777 legationem obivit ad Beneventanos (ep. 60, al. 75). (Hic ex notario sanctæ sedis, id est protonotario ut modo dicimus, ad sacellarii officium pervenit, quo tempore ejus frater erat primicerius, et uterque in sanctum pontificem Leonem III, Adriani successorem, grande illud scelus perpetrarunt, quod alii alio modo narrant.) Denique nominat Theodorum ducem, probabiliter nepotem etiam ipsum, de quo non semel in superioribus (ep. 59, al. 49; 60, al. 75; 67, al. 69), nec deinceps fit ulla mentio hujus ducis in codice. Hujusmodi autem servitia, sive officia, seu ministri majestatis pontificis testes sunt locupletissimi. Id.

^f Ex primo isto cap. accusationis morem invaluisse videmus in eo celeberrimo monasterio, ut pro rege Francorum oraretur post omnes horas. Orandi autem genus haud congruere videtur cum fine quem sibi monachi proponebant. Quamvis enim et psalm. lxiij, ad precandum inscribatur, quid Caroli ac regis prolis incolumitati cum Davide Ziphæorum proditiis periculis objecto ac Dei ope liberato? Cum autem hic agatur de psalmo cani solito post Sextam, resque in obscuro sit de psalmis post alias horas decantatis ad eundem finem, precandi genus improbare non ausim. Valde obscuriora sunt reliqua duo capita, quæ aliis divinandæ relinquam. Ut autem aliquatenus quid ego sentiam aperiam, ex Autberti hominis

quia pariter peragrantes, cœpit mihi abba dicere: A quid tibi videtur de hac causa, quia exinde expectavi signum videre, et minime vidi? Tunc ergo [Lamb., ego] respondi: Deus omnipotens humiliet cor ipsius, et faciat nos incolumes reverti, quia non sunt talia nostra merita, ut taliter agnoscere mereamur; et dixit mihi abba iterum, quia si non mihi fuisset pro monasterio et terra Beneventana, talem eum habuissem sicut unum canem; et iterum adversus eum addidit: quia tanti ex Francis remansissent, quantos ego in humero vedare [Grets., vectare] valco.

Et dum à nobis sciscitatus fuisset præfatus Potho abba si ita esset, cum nimia satisfactione respondit dicens, quia semper congregatio nostra pro ejus excellentia, simulque pro ipsius prole, procul dubio in monasterio psallit: sed dum in opera essem cum ipso, et ceteri infantes, expleta oratione, prostrati in terra initiantes psallerent (Psal. lxxxviii): *Deus, in nomine tuo saluum me fac*, subito surrexi pro opera quæ ad utilitatem ipsius monasterii 429 fiebat; de itineris vero colloctione, nullo modo ad injuriam ejus regalis excellentiæ quidquam locutus sum, nisi fatus sum quod si pro monasterii desertione, seu terra illa mihi non fuisset, omnino in talem pergere habuissem locum, ubi neminem curassem. Porro de Francis quod fatus est, nullo modo talia protuli aut ex meo exivit ore; sed cum talia [Lamb., Gent., contagio] ex omni parte mihi opponit^d, et a nobis [Lamb., Dum igitur a nobis] interrogatus fuisset prenominate Rodigausus, si hæc alii cum eo audissent, tunc affirmavit quia solus esset et nullus secum alius audisset; tunc plures ex ipsis priores monachi afferbant testimonia pro ipso Rodicauso dicentes: quia in stupro captus cum propria nepte sua, ex presbytero monachus effectus est, et tale crimen adversus abbatem nostrum imponere minime valebit, quia a sacris canonibus respuitur^e.

Et introducti sunt alii tres monachi, qui cum Hiltebrando duce venerunt, et cum Autberto abbate

morati erant^f, asserentes adversus Pothonem abbatem, quia nos cupientes ad excellentissimum regem peragraré, a custodia comprehensi sumus et in carcerem missi. Ad hæc respondit ante dictus abba: Veritas est quia custodes habui in ponte, non ut eos qui ad regem irent devetarent, sed eos qui suam regulam relinquunt, 430 et ad suum vomitum in sæculo peccato imminente revertunt, eos comprehendere jussi, et tunc quando dicunt, ibidem minime fui, sed ad magnam regem iter carpebam.

Tunc nos liquidius pertractantes et sacrorum canonum instituta inquirentes, reperimus in concilio Chalcedonensi, cap. 18, confirmante ita: « Conjuratiōis et conspiratiōis crimen et ab exteris est legibus prohibitum, multo magis hoc in Dei Ecclesia ne fiat admonere convenit; et si qui ergo clerici vel monachi reperti fuerint conjurantes, aut conspirantes, aut insidias ponentes episcopis aut clericis, gradu proprio penitus abijciantur. » Item, cap. 21: « Clericos aut laicos accusantes episcopum, aut clericos passim et sine probatione [Lamb. add. ad] accusationem recipi non debere, nisi prius eorum discutatur existimationis opinio. » Simul et in Africano concilio, cap. 8, fertur: « Præterea sunt quamplurimi non bonæ conversationis, qui existimant majores natu vel episcopos passim vagari in accusatione pulsandos, debent tam facile admitti, necne? » Aurelius episcopus dixit: « Placet igitur charitati vestræ, ut is qui aliquibus sceleribus irretitus est vocem adversus majorem natu non habeat accusandi? Ab universis episcopis dictum est: Si criminosus est, non admittatur: placet^g. » Et hæc omnia considerantes, et quoniam habet has proprius hostis insidias, ut quos in pravorum actuum perpetratione, Deo sibi resistente, decipere non valet, opiniones eorum falsas ad præsens simulando dilacerat, et quia utrum vera essent an non, districta diutius per triduum fecissemus inquisitione perquiri, et nullam in ea de his quæ dicta fuerant culpam invenissemus, sed ne quid nobis vi-

Franci electione in abbatem, Francisque aliis monachis in id monasterium introductis, utrumque accusationis caput profectum puto. CENN.

^a Lamb. legit: cum ipse et ceteri infamantes.

^b Miror Ducangii illustratores latuisse hunc locum, in quo opera pro fabrica luculenter accipitur. Quid enim aliud sibi volunt esse in opera, et fieri operam? CENN.

^c Ita correxit Tegnagelius. Gentiliotus autem legi: habui loco ubi a nemine curassem.

^d Videtur aliquid deesse. Grets.

^e Infra ipsi canones proferuntur, qui ad rem facere visi sunt. Mabillonius (An. l. xxiv, n. 94) Pothonem causa cecidisse colligit ex Hainradi successione post Autpertum juxta chron. Volturn. Quæ vero fides consignanti ejus mortem an. 778 ante Caroli compaternitatem, Hainradi successoris quatuor fere annos, ac biennium cum mensibus quinque Potonis constituenti a. d. x. Kal. Maias a. 785, cum occubuisse mortem affirmat? Hæc omnia cum Adriani epistolis pugnant, quæ cum æquales ejus temporis sint, chronologo pluribus sæculis posteriori laudabiliter præferri debent. CENN.

^f Tres monachi qui cum Hildebrando venerant supra nominantur, nempe Gisulphus abbas sancti Petri, Tacipertus et Prandulus ejusdem monasterii, quod scilicet Volturnensi subjectum erat prope muros Beneventi, ut Mabillon. eruit ex privilegio Caroli Magni (Ann. l. xxv, n. 61). Id mihi probabilius videtur, quidquid Mabillonius suspicetur, num monasterium sancti Petri, cujus Ansoaldus erat abbas, Beneventanum credi debeat. Si enim cum Autberto morati erant, a Vincentino igitur monasterio pendebant; et si capti erant Potonis jussu dum Volturni pontem pertransirent, ut mox tradit epistola, finitimi ergo erant monasterii sancti Vincentii. De hujus primordiis ann. 707, deque tribus fratribus fundatoribus et abbatibus Paldone, Tatone, et Tasone, uberrime idem Autpertus abbas ap. Ughell. (Ital. Sac. tom. VI, p. 370 seqq.). Unde plura laxata jam disciplinæ, quæ hanc epistolam illustrant, eruntur. In.

^g De his canonibus, qui accusatorem rejiciunt, vide quæ aiebam in commentatione præv. (n. 15) ad sancta: sedis disciplinam illius ævi comprobendam. In.

deretur omissum, aut vestro potuisset cordi dubium remanere, prefatum abbatem Pothonem sacramentum proferre decrevimus, quia nulla talia pro infidelitate regalis vestrae potentiae dixisset. Sed nec aliquando eidem magno regi infidelis fuit, vel erit cunctis diebus vitae suae. Simul et alii decem privates monachi ipsius venerabilis monasterii, quinque ex genere Francorum **431** et quinque ex genere Langobardorum, statuimus ut praeberent sacramentum, quia nunquam audierunt ex ore abbatis quamlibet infidelitatem adversus vestram regalem excellentiam; ipsi vero petierunt se omnes pariter ad vestram regalem venire praesentiam; nos quippe illorum exquirentes fidem, erga vestram regalem venire potentiam sivimus properare, solite pro vobis in confessione beati Petri clavigeri regni caelorum non omittentes fundi preces, ut una cum domna regina vestraque subole, multorum annorum curricula hic pollentes cum sanctis omnibus sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat ^b.

LXXX.

432 DE EPISCOPIS VEL PRESBYTERIS.

Ut non militarem induerent armaturam, sed spiritalem, id est, jejunii et orationibus vacarent, seu de venialitate vel captivitate hominum, vel aliis illicitis causis, quae a pravis hominibus perpetrata erant, seu de visione Joannis monachi, quae falsa vel inanis esse videbatur ^d.

^a Hinc evidens est, in Volturnensi monasterio utriusque gentis homines monasticam vitam profiteri. Neque id quidem ceptum fieri exacto jam Desiderio, sed ab ipsis initiis amicitiae Francorum cum Romanis, cum potentia eorum regum a Beneventanis metui colique per Romanum pontificem cepta est. Nam vix dum Pippinus Aistulpho devicto et facta exarchatus donatione Romanis pontificibus, brevi Aistulphi ejusdem morte superveniente, Spoletani et Beneventani Pippino, quam Desiderio parere maluerunt, ut Stephanus II testatur (ep. 2, al. 8). Quare sub ejus successore Paulo I praedictum Autpertum ibidem degere certum est; nam ipse de se ita loquitur (*Cod. Reg. Vat.* 96): « Ambrosius, qui et Autpertus, ex Galliarum provincia ortus, intra Samnii vero regionem apud monasterium martyris Christi Vincentii maxima ex parte divinis rebus imbutus, non solum autem, sed et sacrosanctis altaribus ad immolanda Christi munera traditus, operante beata et inseparabili Trinitate, suffragantibus etiam meritis beatae Mariae virginis, temporibus Pauli pontificis Romani, necnon et Desiderii regis Langobardorum, sed et Arochisi ducis ejusdem provinciae quam incollo, hoc opus confeci atque complevi, quodque propter facilitatem eum intelligendi, *Speculum varvolorum* vocavi. » CENN.

^b Sequitur in cod. catalogus monachorum. ceterorumque simul congregatorum, quem recte Lambecius huic epistolae subiecit. E contrario Greterseus posuit, tanquam periochem, epist. 60, al. 75, unde huc revocandus. Ib.

^c Lamb. : *Item exemplar epistolae ejusdem papae ad domnum Carolum regem directae, in qua continetur de episcopis.*

^d Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 41.): « In undecima [Undec.] de episcopis ac presbyteris agit, ne arma militaria induant, sed spiritualia, id est ut jejunii et orationibus vacent; et visionem Joannis monachi, quae admonitus erat, fidem Ecclesiae Romanae esse mortuam, pronuntiat vanam. » Apud Pavinium,

(*An. Dom.* 784, *Cod. Car.* LXXVII, *chron.* 79.)

ARGUMENTUM. — Garamanno duce mis o regio monente, se ait bene accepisse Joannem monachum, quem disciplinae canonicae, instar monachi Cyrilli, subiecisset, nisi summa in regem observantia esset prohibitus. Eundem Joannem, ut regi pravae homines captivitatem aliaque illicita exercentes detulerat puniendos; ita sibi retulisse, quod Galliarum episcopi se improbane arma gererent. Id ne fieri permittat precatur, eumque commendat quod monachi ejusdem visiones contemptui habuerit.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Caroli regi Francorum et Langobardorum atque, patricio Romanorum Adrianus papa.

Orthodoxae fidei plenissimos atque nectareos vestrae a Deo promotae regalis excellentiae suscepimus affatus, quos reserantes vestram a Deo promotam salutem ac in triumphis victorias, seu praecellentissimae filiae nostrae dominae reginae, vestrorumque praecellentissimorum filiorum, **433** atque nostrorum vestrorumque fidelium sospitatem, simulque sinceritatem reperientes, magnas omnipotentis Dei clementiae retulimus grates.

Illud autem quod nobis vestra innotuit regalis potentia, per suum fidelissimum missum, scilicet Garamannum, gloriosum ducentem, pro Joanne monacho atque presbytero, qui, sicuti in vestris referebatur regalibus apicibus, de captivitate hominum et de aliis illicitis causis quae a pravis perpetrantur

unde Baron. alique hauserunt, ex argum. epistolae 75 (al. 78) et hujus unum conficitur, omissis iis quae sequuntur post *orationibus vacent*; ita ut hoc argum. primo loco ponatur, et sic fluat: *orationibus vacent. Laudes quoadmodum Caroli, etc.* CENN.

^e Bar. ibid. Sum. 41. GRETS.

^f Annales Fuldenses an. 785 Hildegardis morte narrata, Saxones his a Carolo superatos esse referunt immensa eorum multitudine interfecta. De duplici hac victoria sermo est ni fallor. In laudata edit. Duchesnii haec epistola una est ex undecim, quae vagantur per id decennium ab anno 781 ad aetatem codicis. At certe post annum 785 data est, nam Fastrade reginae meminit, quam a Carolo ductam constat in fine anni ejus. Estque hic character haud dubius aliarum omnium quae sequuntur; singulae enim reginam nominant, nulla commatris titulum adjungit. Muratorius fortuito hanc recte consignat currenti anno; sed valerrime, ut exarchatus dominationem perturbet, Caroloque tribuat supremum jus in Ecclesiae ditione; illam autem postponit alteri (ep. 85, al. 84) ductus nomine ejusdem missi regii, quam posteriorem esse patebit infra. CENN.

^g Carolomannus Caroli filius natus erat anno 776, ut statuit Paginus (an. 783, num. 3) auctoritate Adriani et ratione: quare nonus ejus annus fuebatur; adeoque tametsi an. 781 adeptus Pippini nomen italicae rex ab Adriano inunctus esset, puer adhuc erat novennis, ac proinde regno administrando impar, vixque Carolus natu major tirocinium per haec tempora agebat sub patre. Hinc est, quod Italia an. 774 subjugata et ordinata, ut aiunt Annales Francorum, administrabatur per duces et comites, quos Carolus civitatibus praeficiebat. Cujusmodi nonnulli occurrunt in his epistolis, ut duces *Clusinus et Florentinus*. Alii vero duces, quorum administrationi nulla civitas commissa invenitur, Francis militibus praefuisse videntur qui in Italica regno erant. Et sane hunc Garamannum seq. anno tali munere fungi comperitum erit. Ib.

hominibus vobis enuntiasset, ut, Deo propitio, per vestrum præcelsum regalem dispositum corrigerentur vel emendarentur *, quemadmodum a nobis poscit regalis potentia, libenti eum suscepimus animo, solite in omnibus vestris accomodantes votis. Talem prorsus scimus vestram regalem excellentiam, quia in his nullius eget monitione, quia, Domino coopitulante beatoque apostolorum principe Petro pro ipso semper suffragante, veram prædicationem orthodoxæ fidei quam ab ejus suscepit Ecclesia illæsam atque immobilem tenens, ultroque irreprehensibilem sine macula vibrans exsultat, atque in omnibus penitus fulget, et non desinit emendare sævos atque iniquos callidosque homines ab illicitis actibus.

Se et captivos in sua propria reverti crebris fecit libus; fatus quippe est nobis præfatus Joannes monachus, quia dixisset **434** vobis ut omnis episcopus spiritualia teneret arma et non terrena, quatenus si ita est quia militaria induunt arma; hortantes vestræ notescimus a Deo protectæ regali excellentiæ, ut nullo modo sic fieri permittat, sed quoscunque in quolibet deferri cupit loco, tam episcopi quam presbyteri, orthodoxæ fidei galeam et salutis induti arma, orationibus vacare gnaviter studeant, ut cuncto populo ea quæ pro salute animæ sunt spiritale gerant officium ^b. Cæteri vero episcopi atque presbyteri in eorum degentes ecclesiis, canonice unusquisque per vestrum regale robustissimum præsidium suum valeant regere populum a Deo sibi commissum.

Porro de revelatione ejusdem Joannis monachi,

* Non recte infert Muratorius, duci huic mandatum a Carolo ut talia emendaret, non enim jus illi invadere ausus esset (Vide ep. 65, al. 65), nec pontifex invasionem siluisset, ut alia occasione factum videbimus (ep. 95, al. 71). Quare credibilis est monachus de Caroli subditis loqui quam de ecclesiasticæ ditionis hominibus. Nam demereri eum cupiebat, ut sibi ap. pontificem patrocinaretur, ne penam subiret cui erat obnoxius. CXXX.

^b Lamb. et Gent. hæc quæ sequuntur a Tengenagelio ommissa legunt in manuscripto: *« seu æternam vitam adipisci prædicantes eorumque confessionem suscipientes irreprehensibiliter sacerdotale gerant officium. »* Plura hæc super re in capitularibus inveniuntur (Capit. lib. vi, cap. 285 seq. lib. vii, c. 91, 105 seq.) quæ referuntur etiam a Labbeo (Conc. tom. VII, pag. 1162, seqq.). Hinc autem Caroli constitutionum originem, potendum esse liquet. Sed locus integer juxta lectionem codicis restitui debet ex Lambecio et Gentiloto de episcoporum armis ab Adriano descriptis. Tengenagelii enim duo præcipua illorum munera, *prædicationem videlicet et confessionis susceptionem* prætermisit, nisi forte in typotheam culpa rejicienda sit, quem repetita vox officium, ut sæpe accidit, deceperit. Ib.

^c Lamb. hic legit: *hæc est fides Christiana.*

^d Ex hac imaginatione quis non deprehendat fanaticum monachum? Similia non desunt exempla apud historicos. Ib.

* Poenæ obnoxium Carolus fatetur monachum, et pro eodem intercedit. Ad flagellationis poenam quod attinet, Anton. Augustinus (ad cap. 50, al. 46, *Inglit.*) notat ex capitularibus regum Francor. in collectio-

A sicut ejus referebat locutio, vere phantasma esse existimatur; dicebant [Lamb., Gent., dicebat] enim quod vidit primis in somnis celos apertos et dexteram Dei, deinde vidit postmodum somnium aliud, turrem magnam, et descendentes angelos, inter quos vidit speciem hominis alas habentis aquilæ mortuæque existentis; et aliam speciem hominis alas habentem columbinas, et dicentem: quia hic est Filius Dei ^e; absit enim a fidelium cordibus, ut fides Christianorum mortua esse prædicetur ^d. Nos enim speciem aquilæ alas habentem, sicut a sanctis suscepimus Patribus, Joannem evangelistam testamur, qui secreta cælestia hominibus prædicat (Joan. 1): *In principio erat Verbum*, etc. in specie vero columbæ Spiritus sanctus visus est. Nam nunquam legimus speciem hominis alas columbæ indutam. Quapropter **435** nimis vestram laudantes firmissimam atque laudabilem fidem, in hoc cognovimus quia vos phantasma ipsas reputastis visiones, in eo [Lamb. add. quod] a nobis pro eo vestra poscit regalis potentia, ut nequaquam a nobis condemnaretur, anathematizaretur, vel flagellaretur ^e, neque aliquam adversitatem ei faceremus; quatenus in his omnibus vestræ accomodantes regali petitioni, in quantum necesse fuit ipsum admonuimus monachum, atque in proprium suum locum illæsum absolvimus; nam si vestrum illi non profuisset regale adminiculum, ecclesiasticam illi disciplinam canonice inferentes, sicuti monacho Cyrillo a nobis correcto et emendato, monachicam regulam illi demonstrare irreprehensibiliter habuissimus ^f. Ob nimium vero amorem vestrum cum magna patientia

juris esse. Hoc autem loco Adrianus memorat disciplinam regularem. Sanctus Aurelianus cap. 41 de ea sic: « Pro qualibet culpa si necesse fuerit flagelli accipere disciplinam, nunquam legitimus excedatur numerus, id est triginta et novem. » Regula item sancti Bened. de excommunicatione, ac disciplina seu flagellatione cap. 23, 24, 28, 30. Præcipue vero reg. sancti Columbani cap. 10, seu *Pœnitential. de diversitate culparum*, ubi ad rem nostram statutum legimus: « Pro illusione diabolica ac pro modo visionis alii viginti quatuor psalmos in ordine, alii quindecim, alii duodecim indigentes pœnitentia psalmos decantare debeant. » Ex quibus patet, Carolum pro monacho intercedentem *ne damnaretur, excommunicaretur, flagellaretur*, haud fecisse id pro visione quam phantasmatis loco habuit, sed pro gravi alia culpa, quæ monachum impulerit ut Caroli patrocinium exquireret, ne poenam subiret quæ in monasteriis quandoque erat severissima. Rem vidi in *Regula Magistri* (cap. 45) quam referens horresco. « Excommunicati vero fratres si ita superbi existerint, ut in superbia cordis perseverantes in tertio die hora nona satisfacere abati noluerint, custoditi usque ad necem cedantur virginis. » Ib.

^f Pro ecclesiastica disciplina flagellationem accipi oportere non est dubium: id enim epistolæ contextus demonstrat, et præsertim regula hic memorata. Quam poenam huic monacho alterius exemplo ad se emendati, Adrianus infligendam putaverit, non liquet; nam in regula sancti Bened. (cap. 21) abbatibus arbitrio relinquuntur: « Secum modum culpæ excommunicationis vel discipline mensura debet extendi, qui culparum modus in abbatis pendeat iudicio. » Canonice autem inferebatur disciplina, alia

atque benignitate susceptus commonitusque, ultro A
citroque divinis præceptis in pace absolutus est. Ve-
stram regalem excellentiam una cum filia nostra
præcellentissima domna regina, vestraque 436
præcellsa prole multorum annorum curricula regni
gubernacula perfrui divina faciat clementia, ut in
hoc mundo super omnes barbaras regnantes nationes,
in æthereis arcibus sine fine cum sanctis omni-
bus regnare mereamini. Incolumem excellentiam
vestram gratia superna custodiat.

LXXXI.

ITEM EPISTOLA,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA.

In qua continetur de monasterio sancti Hilarii confessoris in Calligata: orat ne ipsum seu hospitales, qui per colles [Gent., calles] Alpium siti sunt, in susceptione peregrinorum, ut a nulla magna parvaque persona invadi [Lamb., Gent., invadere] sineret b.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXIV, chron. 89.)

ARGUMENTUM. — Monasterium sancti Hilarii Gallitense et hospitalia in Alpibus sita pro peregrinis hospitio accipiendis, orat Carolum, ne ab ullo permittat invadi, corripiatque Gundibrandum ducem Florentinum, qui aliquot peculia Curti Sasantini ad id monasterium pertinentis usurparat; similiterque alios terras ejusdem Curti invadentes, atque omnia restitui curet monasterio.

Domno c. excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patrio Romanorum, Adrianus papa d.

quippe erat regularis, alia sæcularis. Id patet ex capitibus Caroli Magni pro monachis (Labb. Conc. tom. VII, pag. 988), quæ, ut notat Sirmondus, ad annum pertinent 789, nam num. 16 hæc leguntur: « Ut disciplina monachis regularis imponatur, non sæcularis; id est non orbeantur, non mancaciones alias habeant, nisi ex auctoritate regulæ. » Quæ explicantur can. 18 Francofordien. concilii: « Abbates qualibet culpa a monachis commissâ, nequaquam permittuntur cæcare, aut membrorum debilitatem ingerere, nisi regulari discipline subjaceant. » CENN.

^a Desunt in ms. verba orat ne ipsum. GENT.

^b Apud Baron. et Centur. subjunguntur ista: Ut Gundibrando duci Florentino mandet, ut quæ eidem monasterio abstulit reddat. GRETS. — Argum. Panv. (Cod. Vat. 58): « In trigesima octava [Trigesima octava] commendat Carolo legatos monasterii sancti Hilarii in Calligata. Orat ne ipsum, seu hospitales, qui [hospitales domos, quæ] per colles Alpium siti [sunt] in susceptionem peregrinorum, ab ulla magna parvaque persona invadi sinat [permittat], ut Gundibrando duci Florentino mandet, ut quæ eidem monasterio abstulit reddat [restituere]. » CENN.

^c Summ. 38, Bar. et Cent. GRETS.

^d Hanc epistolam incertæ et ipsam ætatis, quam ceteroqui indagare nihil refert, hic constituimus, tum quia data post annum 783, tum quia ducem Florentinum memorat, quem in præcedenti (Col. 366 not. 5) una cum aliis præesse aiebam uni aut pluribus civitatibus regni Italiae adversus opinionem falsam de Garamanno misso regio. CENN.

^e Lamb. et Gent. legunt: A quo ob exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ præclarum dignitatem merita est, et sicut amantem justitiæ.

^f Mabillonius (An. lib. xxii, num. 28) an 748 sex minimum monasteria recenset in Tuscia, quorum unum est Galactense, seu Galiatense, de quo loquitur Adrianus, fundatumque ait ab Hilario abbate. Idem Ra-

Novimus regalis excellentiæ 437 vestræ benignitatem pro Domini amore, atque beati Petri apostolorum principis, a quo meritis et præclara est dignitate ditata Ecclesia, et sicut amans justitiæ unicuique suffragium impertire. Quatenus petentes, quæsumus, ut pro ejusdem beati Petri fautoris vestri amore nostraque paternâ dilectione, sicut solita est vestra perfulgida regalis potentia, piorum locorum sollicitudine restaurationis juvamina ferre. Ita et in subjectis [Grets., sanctis] monasteriis spiritalis matris vestræ sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ, quibus aura [Lamb., a vestra, et Gent., a vra] vibrantissima regali in triumphis præcellentia concessa atque offeruntur sunt. Scilicet monasterium sancti Hilarii confessoris Christi, qui pons [Grets., qui locus] in Calligata, una cum hospitalibus qui per calles Alpium siti sunt, pro peregrinorum susceptione ^a poscimus ut a nulla magna parvaque persona qualibet invasione brachium pati vestra eximia sinat clementia, sed in omnibus pro monachorum Deo servientium laudibus atque susceptione peregrinorum, justitiâ illic conservare sicut solita est dignetur; et invasionem quam Gundibrandus dux civitatis 438 Florentinæ in eodem monasterio ingerit, in curte quadam Sasantini, territorio scilicet Florentino, arripiens ex ea illicitè plura peculia quæ illi minime pertinent abstollenda, emendare jubemini [Grets., jubeatis]; simulque terras quas ex ipsa curte plures homi-

vennatensi archiepiscopo subiectum erat, licet intra fines Tusciæ. Sed ab anno 755 ad 759 juris fuit Anasco Foropopiliensis episcopi. Etenim cum esset abbas ejus monasterii, beneque esset meritis de Steph. II in Franciam eunte an. 753, hic grati animi causa, cum exarchatus ditionem adeptus fuit, Anasco monasterium concessit quoad viveret. Eo vero mortuo an. 759, monasterium rediit ad jus pristinum, ut patet ex diplomatis pontificum et regum apud Ughell. (de Archiep. Ravenn.). Idem hodieque exstat, possidetur autem a Camaldulensibus, a duobus circiter sæculis. Mabill. (An. lib. xxiii, num. 5; Ughell. de Arch. Rav. et de Episcopis Foropopiliens. tom. II, pag. 598). Vecchiazzanus addit Paulum I an. 757 confirmasse Anasco abbatiam sancti Hilarii, ejusque rei testem affert diploma pontificum. CENN.

^a Gravi harum litterarum auctoritate utitur Murator. (Antiquit. Ital., tom. IV, diss. 37) ad comprobandum tabernis diversoriis Italiam tum temporis caruisse, quo viatores se reciperent, rem dictam quam creditur faciliorem; aliud enim eis pauperibus peregrinis hospitium parare, qui est monasticæ regulæ mos vetustissimus, aliud viatores divites in hospitia compellere diversorii defectu: « Hospitalitatem sectantes, aiebat Mascar. (Reg. cap. 20) per omnia, et ne avertas oculum, aut inanem dimittas pauperem: ne forte Dominus in hospite, aut in paupere ad te veniat, et videat te hæsitantem, et contemnaris. » Clerici sub finem quarti sæculi (Cone. Carth. iii, cap. 27) tabernas ingredi prohibentur, nisi peregrinationis necessitate compulsi. Et multo ante in Oriente erant prohibiti (Concil. Laodic. cap. 24). Vide et Cod. Theod. (lib. ix, tit. 7, leg. 1) et ibi commentar. Gothofr. Ib.

^b Sicsupra (ep. 55, al. 60) Reginaldum memorabat ducem Clusina civitatis. Quare non est dubium quin Carolus uni etiam civitati ducem præesse voluerit. Ib.

nes sine ratione abstulerunt, reddere vestra a Deo A inspirata regalis potentia faciat, et pro amore ejusdem regni eorum clavicularii et nostro, prefati monasterii missos * mitissimo vultu ac benignissima hilaritate eos suscipientes, justitiæ quam a vobis petierint clementissime sicut soliti estis accipiant effectum, ut dignam pro ipsis monachis seu peregrinorum susceptione suscipientes mercedem, potius valeamus in confessione janitoris regni cœlorum pro vobis, filiaque nostra domina regina, vestraque triumphatissima prole, divinam exorare clementiam, ut hic ævis temporibusque regni gubernacula fruentes in ætheris arcibus consortes, cum ipso Christi confessore beato Hilario, effecti inveniamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXII.

439 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de molivo [musivo] atque marmore palatii Ravennatis [Ravennatis] civitatis; prædictus papa domni regis ditioni, vel quidquid exinde facere voluisset, libenti animo se tribuere dicit b.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXVII, chron. 81.)

ARGUMENTUM. — Musiva, marmora, aliaque ex pala-

* Qui missis Francorum eandem auctoritatem tribuunt ante adeptum imperium, qua illos per nonum sæc. usos esse testatur historia, aut eorum indolem non sunt assecuti, aut a veritate abeunt. Si siquidem, qui ultro citroque ibant Adriani tempore, aliud non erant quam nuntii vel legati, quibus quandoque res momenti committebantur, flagitante pontifice. Quamobrem Adrianus, quod animadvertendum, eadem phrasi de missis monasterii Galatensis loquitur, qua passim usum esse vidimus tam de apostolicis quam de regis missis. CENN.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 12): « In duodecima [Duodec.] Carolo regi mosivum ac marmor palatii Ravennatis [mosiva, ac marmora urbis Ravennæ] tam in templis quam in parietibus, et stratis sita, sicut petierat, donat. Pro equo misso gratias agit; orat sibi mitti equos qui ad suam faciant sessionem ossibus atque plenitudine carnis decoratos. » Ib.

* Sum. 12, Bar. et Cent. GREGS.

d Eundem ducem alibi (ep. 92, al. 86) videre est modo ducem, modo comitem appellari; itemque (ep. 89, al. 90) comitis tantum titulo insignem. Ita promiscue nuncupatos Armorice principes, quandoque etiam Normanniæ dynastas ostendit Ducangius (V. Comites) plurimos apud historicos, Ditmari quoque auctoritate apud Burgundos non consuevisse comitem vocari, nisi qui ducis honorem possidebat, animadvertit. Cujusnam gentis esset Arvinus promiscue comes et dux nuncupatus, non attinet querere. Notari id tamen oportuit, tum ne duo crederentur Arvini hisce in epistolis regia legatione functi esse, tum ut discrimen teneatur inter duces primæ stirpis Francorum regum, cum ipsi Carolini, qui postea reges facti sunt, duces tantum essent, et duces secundæ stirpis, seu eorumdem Carolinorum. Hi enim uni plerumque præerant civitati, ut nuper vidimus Clusinum ac Florentinum fecisse. Illi autem toti præerant provinciæ, subditosque habebant comites, qui singulas civitates administrabant. Et qui olim per comitivæ gradum ad ducatum ascendeant, nunc ducatum nomine, re comitivam assequebantur. Quare et duces et comites generatim omnes dici poterant. Perinde esse in ditione pontificia affirmare non ausim, nam video Adrianum (ep. 54, al. 51) constituisse comitem civitatis Gabellensis, quam brevissimum vo-

tio Ravennæ concedit Carolo ea petenti per Arvinum ducem missum suum, per quem duos equos miserat pontifici, quorum alter defererat in via. Gratias agit, at nobiliores pinguioresque alios petit.

Domno c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Præfulgidis atque nectareis regalis potentie vestrae per Arvinum ducem d suscepimus apices, in quibus referebatur quod palatii Ravennatis civitatis musiva 440 atque marmora, cæteraque exempla tam in strato quamque in parietibus sita, vobis tribueremus; nos quippe libenti animo et puro corde cum nimio amore vestrae excellentie tribuimus effectum, et tam marmora quamque mosivum, cæteraque exempla de eodem palatio vobis concedimus auferenda, quia per vestra laboriosa regalia certamina, multis bonis fautoris vestri beati Petri clavigeri regni cœlorum, Ecclesie quotidie fruitur e, quatenus merces vestra copiosa ascribatur in cœlis.

Suscipimus etiam per eundem Arvinum, equum utilem unum a vobis directum, alius autem qui cum ipso directus est, defectus in ipso itinere, mortuus est. Unde ob vestram memoriam maximas referimus grates. Sed secundum nostrum amorem quem ex in-

cat, ac Ferrariensis ducatus ibidem meminisse: unde inferri posset majoribus civitatibus duces, comites minoribus præficesse. Ac cum iudices plerumque eos appellet, quo generali nomine tunc temporis utraque dignitas designari videtur, incomperum mihi esse fateor administrationis genus. Huc accedit, quod Stephanus II Adriano eodem teste (epist. 51, al. 54), ducem quidem misit ad Ravennatum urbem administrandam, sed presbyterum ejus collegam esse voluit (pro causis scilicet ecclesiasticis) et iudices utrumque appellat Adrianus. Murator. (Antiq. Ital., tom. I, diss. 5), quamquam falsis abductus opinionibus a veritate aberret, plura suppediat hanc historie pontificie partem illustrantia. At de his opportunius agam infra. CENN.

* Eginhart., cap. 26, tradit ea marmora petita esse pro ornanda basilica miræ pulchritudinis a Carolo Aquisgrani exstructa; cæterum argumentum tam evidens pontificie dominationis in exarchatu Muratorius ipse (an. 784) in dubium vocare non audet. Neque enim Carolus ista a pontifice concedi sibi peteret, nisi supremo ibidem jure gavisus esset, neque pontifex ultro largitus eadem esset, pro toto beneficiis quodammodo relaturus gratiam, ut luculenter declarat; sed rex aut tacitus auferret, aut ad se transmitti præciperet et pontifex haud gratiam quaereret ex munere quod juris regii esse cognosceret. Quid vero? Ne dominationem pontificis fateri compulsum, videatur asserere, continuo aliam epistolam Adriani subijcit (ep. 85, al. 84) qua pontifex mercatores Veneticos e sua ditione ejecisse juxta Caroli voluntatem significat. Inde autem colligit Carolum ibi dominatum esse, quasi vero rex præceptionem miserit pontifici; non hic officii ergo usus fuerit (quod frequenter factum videmus) præcipiendi verbo, ut debuit, ne, non dicam in principem tam bene de Ecclesia meritum obsequio, sed officio nuntium remisisse videretur. Nonne et inter privatos id factum semper, et hodie fit in litteris? At paulo infra eadem in epistola legere est: per vestram clementissimam regalem præceptionem exinde expellere omnino dignemini. Nam Adrianus Garamannum unum ex ducibus Caroli alia in civitate regni Italie constituto, qui ecclesiastice ditioni molestus erat, inde amoveri petit a rege, ut planius dicam ad eam epist. Ib.

timo corde erga vestrum habemus præfulgidum regnum, tales nobis famosissimos emitte equos, qui ad nostram sessionem facere debeant, in ossibus atque plenitudine carnis decoratos, qui dum in omnibus aspectibus laudabiles existunt, vestrum præfulgidum triumphis laudare valeant noster, et pro huiusmodi re, **441** sicut soliti estis, dignam ab ipso Dei apostolo suscipere valeatis retributionem, ut una cum domina regina vestraque nobilissima prole in hoc mundo regnantes, in ætheriis arcibus vitam æternam adipisci mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXIII.

442 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

EPISCOPIS PER UNIVERSAM SPANIAM COMMORANTIBUS DIRECTA, MAXIME TAMEN ELIPHANDO VEL ASCARICO CUM EORUM CONSENTANEIS.

Pro hæresi vel blasphemia, quod Filium Dei adoptivum nominat, cum multis capitulis sanctorum Patrum eos reprehendens. Nec non et de Paschali festivitate, seu et de sanguine pecudum, et snillo, et sanguine [Lamb. om. sanguine] suffocato, quem in errore predicantes dicunt; ut qui ea non ederit, radis et ineruditus est, quos sub anathematis vinculo obligatos, et ab Ecclesia extraneos dicit. Similiter et de prædestinatione Dei, quod si quis ad bonum prædestinatus esset, contra malum resistere necesse illi non erat: si vero ad malum notus [natus vel prædestinatus], bonum illi exercere nihil proderit. Pro quo capitulo apostolicis adhortationibus eos castigans, necnon et de hoc, quia communem vitam cum Judæis, et non baptizatis paganis, tam in excis quam in potu, seu et in diversis erroribus [agunt vel ducunt], nihil pollui se inquirunt, nec non et de filiabus eorum, quas populo gentili tradunt, vel de sacrationibus eorum, seu et de mulieribus, quæ vivente viro sibi maritum sortiantur, simulque et de libertate arbitrii, vel aliis

a Sanctus Gregorius Magnus Petro subdiacono, qui patrimonio Sicilia præfectus erat (lib. xii, ep. 30. ind. 7) præ aliis hæc scribit: « Unum nobis caballum miserum, et quinque bonos asinos transmisisti; caballum illum sedere non possum, quia miser est; illos autem bonos sedere non possum, quia asini sunt. Sed petimus, ut si nos continere disponitis, aliquid vobis condignum deferatis. » Sancti utriusque pontificis, præclaro utriusque genere nam simile factum conferras. In Gregorio pontificem videas, qui, quamquam humilis, omnique virtute præstans, maiestatem tamen pontificiam non vult vilescere; in Adriano autem et pontificis et principis maiestatem suspicias, qui utriusque satagens non utilitatem solum, sed etiam splendorem in exteriori apparatu desiderat. GENN.

b Arg. Panv. (Cod. Vat. post 44): « Idem Adrianus [Hadr.] papa epistolam ad omnes Hispaniæ episcopos scripsit, maxime tamen ad Elephandum et Velascharium [Elipandum et Ascaricum]. In huius epistolæ initio Romanam Ecclesiam caput omnium membrorum suæ aliarum Ecclesiarum [caput Ecclesiarum] nominat et quicumque se ab hac abscondit, hunc Christianæ religionis extorem fieri dicit. Deinde refutat Elephandi [Elipandi] seu Ascarici errorem, quo Filium Dei adoptivum dixerat, opponens inter alia dictum Rom. viii, proprio filio non pepercit, et citat Athanasium Alexandrinum episcopum, Gregorium Nazianzenum, Amphilochoium Iconii episcopum, Gregorium Nyssenum, Chrysostomum, Augustinum, Hilarium, Leonem papam. » Id.

c Meminerunt epistolæ huius Bar. et Cent. GRETS.

multis quæ enumerare longum est, eos castigans cum sanctorum Patrum traditionibus b.

(An. Dom. 785, Cod. Car. xcvi, chron. 82.)

ARGUMENTUM. — Universis Hispaniæ episcopis, divisisse se Agilam bona fide ordinatum a Willigario archiep. Senonensi, et in Hispaniam ad prædicandum missum, Mingentii cuiusdam magistri sui errores propalare. Monet ut stabiles in apostolicæ sedis vera doctrina ab ejusdem falsis doctoribus caveant. Elipandi item, **443** et Ascarici, aliorumque Nestorii blasphemias reçoquentium hæresim multis Patrum auctoritatibus configit. De Paschate etiam recte celebrando, de prædestinatione, gratia, et libero arbitrio fuse et sapienter agit; ut ab immensa errorum serie illos præmuniat, qui Felicianam jam hæresi erumpente in Hispania gliscebant.

B Adrianus c papa episcopus servus servorum Dei dilectissimis nobis omnibus orthodoxis episcopis per universam Spaniam commorantibus d.

Institutio universalis nascentis Ecclesiæ beati Petri sumpsit honore principium, in quo regimen ejus et summa consistit, ex ejus enim ecclesiastica disciplina, per omnes ecclesias religionis [Gent., regionis] jam crescente cultura, fonte manavit. Nicæna synodi non aliud præcepta testantur, adeo ut non aliquid super eam ausa sit constituere, cum videret nihil supra meritum suum posse conferri, omnia denique huic noverat Domini sermone concessa. Hanc ergo ecclesiis toto orbe diffusis velut caput suorum certum est esse membrorum, a qua si quis se abscondit, fit Christianæ religionis extorris, cum in eadem non cõperit esse compage e. Audivimus quippe quod quidam episcoporum in partibus vestris degentes, apostolicæ sedis doctrinam contemnentes, contra [Lamb. add. Romanam et] orthodoxam fidei traditionem novas introducere nituntur hæreses, prætermittentes **444** vasis electionis

d Circa epistolæ ætatem malui Basnagio quam Pagio aliusque adherere. Is siquidem suis in observationibus historicis ad Felicianam hæresim (Canis. Ant. lect. tom. III, p. 284, seqq.) rem diligentissimo scrutatus non ante hunc annum datam epistolam demonstrat. GENN.

e Totum hunc locum ab Institutio universalis, etc. desumpsit Adrianus ex Bonifacii I epistolâ Universis episcopis per Thessaliam constititis. Eam videsis in collectione Rom. Holstenii (par. i, p. 65) ubi etiam adnotatum reperies Nicolaum I (ep. 8 et 42) epistolæ ejusdem auctoritate usum esse; in fine secundæ partis (pag. 275.): Totum principium huius epistolæ transcripsit Adrianus I, ep. 97, Cod. Car., edit. Gretseri, p. 322. Tria peccat Adrianus, nisi forte in librarium rejicienda est culpa. Primo lin. 4 omittit de; legendum igitur de beati Petri. Deinde lin. 10 mutat genus, legique debet super eum; nempe, ut recte Holstenius, super eum honorem beati Petri. Quomobrem P. Constantius in notis ad hanc epist. (pag. 1037. b) monet, canone vi Nicæni conc. in veteribus codd. legi Ecclesia Romana semper habuit primatum, at Quesnel. corrupte præferre, semper habeat. Demum lin. 14, leviter peccat Adrianus legendo, a qua si quis se abscondit; nam Bonifacius ait: a qua se quisquis abscondit. Ceterum Nicolaus, ut idem Holstenius animadvertit, privilegia sancti Petri Christi statuta a Gelasio appellari docet. Videant patroni Dionysianæ collect. num. tanti momenti epistolâ eidem referatur accepta, numque ad illam coarctanda sit apostolica sedes. Id.

beati Pauli apostoli sententiam, quæ ait (*Gal. 1*): **A** Si quis vobis evangelizaverit, præter quod evangelizatum habuistis, anathema sit. Quapropter exultantibus animis confidentius orthodoxam fidem vestram incitamus, ut ab omni pestis incursu pectora vestra sapienter intemerata servetis, et rectæ fidei doctrinam, quam a sancta nostra catholica et apostolica sede olim prædecessores vestri a sanctis nostris prædecessoribus susceperunt, usque in finem defendere atque observare nihilominus satagatis, Quoniam (*Matth. x et xxiv*) qui perseveraverit usque in finem hic salvus erit ^a.

Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostræ perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum ut sit, auxiliante Domino, constantia perseverans, dicente apostolo (*Philip. 1*): **B** Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini. Dudum vero quod Wulcharius archiepiscopus Galliarum suggessit nobis pro quodam Egila, ut eum episcopum consecraret, valde nimisque eum in fide catholica et in moribus atque actibus laudans, ut consecratum vestris partibus emitteret ad prædicandum ^b; nos vero prædicti Wulcharii archiepiscopi petitioni credentes, consuetam ^c illi licentiam tribuimus, ut canonicè eum examinaret, **445** quatenus si post discussionem et veram examinationem, rectum et catholicum eum invenisset, episcopum ordinaret; et nullam quamlibet alienam sedem ambiret vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret; qui una cum Joanne pres-

^a Sanctus Innocentius in decretali epistola ad Decentium Eugubinum: « Cum sit, inquit, manifestum, in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam, et insulas interjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos ven. apostolus Petrus aut ejus successores constituerint sacerdotes, aut legant, si in his provinciis alius apostolorum invenitur, aut legitur docuisse; qui si non legunt, quia nusquam inveniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, a qua eos principium accepisse non dubium est, ne, dum peregrinis assertionibus student, caput institutionum videantur omittere. » Quam sane decretalem tanti habuerunt Hispani, ut singula ejus capita in suum codicem canonum transtulerint (lib. II, tit. 20; lib. IV, tit. 41, 45, 48, 36.), quemadmodum videre est ap. Card. Aguirrion (Tom. III. *Collect. Max.*), qui codicem illum prior edidit; et in *Antiquit. Eccl. Hisp.* Tom. I, nam codex idem tam Aguirrion quam scriptoribus aliis eruditissimis ignotus, a me detectus castigatioque editus, tantis antiquæ Hispaniensis Ecclesiæ tenebris dissipandis veluti fax lucidissima iter aperit. Eo scilicet duce non modo hunc litterarum Adriani locum assequimur, sed nulli alii, præter apostolorum principem ejusque successores, rectam fidei doctrinam Hispanos retinisse acceptam recto discimus ante octavum sæculum, quidquid eorum traditione sæculo eodem nata credendum sit. Romanorum siquidem pontificum auctoritas et documenta alia secus docent. **CXXX.**

^b Vide supra (ep. 70, al. 96, not.). **Id.**

^c In cod. ms. legitur *consuevit* ex recensione Gentilotti. Quam ego vocem rejiciendam non puto; nam video sanctum Leonem IX, eadem uti in bulla institutionis ritus Rosæ aureæ apud P. Calmet (*Hist. civil. et eccl. Lotharingie*, lib. XIX, num. 101, p.

lytero in partibus vestris veniens, ~~et~~ ^{et} præps est, ut ejus fama in auribus nostris sonuit, non recte ille Egila prædicat, sed errores quosdam Mingenlii magistri sui ^d sequens, extra catholicam disciplinam, ut fertur, conatur docere, et alia plura capitula, quæ absque norma ecclesiastica [*Lamb. add.* sunt] aliis suadere videtur. Quod si ita est, vestra fidelissima dilectio quæ normam et disciplinam sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ consequitur, nullo modo eorum insaniam credere vel sequi studeat; quia procul dubio minime nos [*Lamb., vos*] credimus sanctæ Romanæ Ecclesiæ ignorare disciplinam, sed potius admonentes, ad veram et orthodoxam fidem eos reducere studeatis ^e. Porro et de partibus vestris pervenit ad nos lugubre capitulum, quod quidam episcopi ibidem degentes, videlicet Eliphandus et Ascaricus, cum aliis eorum consentaneis, Filium Dei adoptivum confiteri non erubescunt, quod nullus e qualibet hæresi antea talem blasphemiam ausus est oblatrare, nisi perfidus ille Nestorius, qui purum hominem Dei confessus **446** est Filium ^f. Quapropter nullo modo eorum serpentinum venenum, in qualibet parte vestram subripiat vel coinquinet dilectionem; sed sanctorum principum apostolorum Petri ac Pauli divinam tenentes confessionem, atque eorum sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ sequentes traditionem, pariterque præcipuorum ac catholicorum probabiliū Patrum dogmata amplectentes, firmi et stabiles, atque immobiles, et inconcussi, una nobiscum in eorum luculenta traditione perseverare irrefragabiliter et incunctanter nitimini.

1040. Ibi enim legitur: « A nobis et successoribus nostris consuevit portari in quarta Dominica. » Adrianus igitur ait se juxta sanctæ sedis consuetudinem concessisse archiepiscopo Galliarum, ut suæ jurisdictionis limites excederet, episcopum alienæ provincie consecrando. Vide præd. epist., not. **CXXX.**

^d Nomen hand inauditum: nam Migetius exente sexto sæculo Narbonensis provincie metropoli interfuit concilio Tol. III, cum Reccaredo reg. Leandri opera Ariana hæresis abjurata est an. 589, aliique pariter Toletano an. 597. Egilæ etiam nomen in Hispaniis notum per septimum sæculum. Quare hunc genere Hispanum, ex Occitania illum, quæ olim cum Hispania conjuncta erat, probabili admodum conjectura crediderim. Cæterum præcipuus Migetii error de Paschate non erat Quartadecimanorum erroris instauratio, ut putat Basnag. (Canis., *Ant. Lect.* tom. II, p. 286), sed Dominicam proxime sequentem, si luna XIV contingeret sabbato, prætermittendam docebat, quæ super re satis est dictum in laudata epist. 70 et ejus notis. **Id.**

^e Errores quos fugiendos mandat, et in prædicta epistola et in hac inferius recensentur. Vide notas ad eandem ep. 70. **Id.**

^f Quam recte in Argumento Panvini et Centuriator., necnon in synopsi hujus codicis litteræ date dicantur præcipue ad Elipandum et Ascaricum hinc patet. Nam uterque erroris Nesoriani primipili suggillantur. (nam profecto historiam fuisse persequuntur Etherius et Beatus in epistola ad Elipandum (Canis., *Ant. Lect.*, tom. II, p. 297 seqq.). Vide et Mabillon. (*Ann. lib. XXV, n. 52 seqq.*); summa erroris erat Christum Dei Filium esse adoptivum, non proprium. **Id.**

In primis confessionem beati Petri principis apostolorum atque clavigeri regni cœlorum tenentes, qui ait : *Tu es Christus Filius Dei vivi* * (Matth. xvi). Deinde vas electionis beati Pauli apostoli ^b subposterium fidei, qui inquit : *Proprio Filio suo non pepercit Deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. viii); et si ipsi principes apostolorum Filium Dei vivi et proprium confessi sunt, quomodo oblatrantes autumant hæretici, Filium Dei adoptivum dicere, quo solo audito omnis Christianus gemens pavescit? Unde beatus Athanasius Alexandrinus episcopus, antiquus et egregius prædicator, de divina Incarnatione Verbi consonante sancta prima synodo, quæ in Nicæa, infra cætera ait : « Si quis vero adversus divinam Scripturam dicet, alium dicens Filium Dei, et alium, qui ex Maria hominem secundum gratiam ^c, qui ex Maria hominem; et si quis Domini nostri carnem desursum dixit, et non ex Virgine Maria, aut immutatam **447** deitatem in carne, et confusam, aut alienatam, aut passibilem Domini deitatem, aut inadoratam Domini Dei carnem, sicut hominis, et non adorandam, sicut hominis et Dei carnem, hunc anathematizat catholica et apostolica Ecclesia, consentiente divino Apostolo et dicente : Si quis vobis evangelizaverit, præter quod suscepistis, anathema sit (Gal. i). »

Sed et beatus Gregorius Nazianzenus, qui et Deiloquus, scribens ad Cledonium ^d infra cætera inquit : « Si quis duos introducit filios, unum quidem qui ex Deo et Patre, secundum vero qui ex matre, et non unum et eundem, is adoptione excidat, quæ promissa est his qui recte credunt. Nature vero duæ, Deus et homo, ut et anima et corpus; filii vero non duo, neque dii. Neque enim hic duo homines; quamvis Paulus quod interius hominis et exterius appellavit (I Cor. xv). Si oportet continuo dicat, alium et alium ex quibus Salvator, sive non quod et ipsum

^a Uberrime hac de re idem Adrianus in epistola quæ præmittitur concilio Francoford., ann. 794 celebrato adversus Elipandum. Non enim unum aut alterum Scripture locum affert : sed ingenti locorum serie præmissa prosequitur Patrum auctoritatibus allatis, qui et ipsi Scripturas interpretantur, et catholicam doctrinam de Jesu Christo proprio Filio Dei acerrime vindicat (Labbe, *Conc.* tom. VII, p. 1014 seqq.). CXXX.

^b Mendosus locus, nisi subposterium sit fundamentum vel suppositum. GRETS. — Greiserus putat mendosum locum; at vere *suppositorium* a Gregorio Magno inter sacra ministeria reponitur, ut notat Cangius; et continuatores sive illustratores adiungunt, pateram forte illam intelligi quæ ioculo inter libendum supponitur. Quamvis igitur alioquin minus propria videatur; ut Petrus *claviger regni cœlorum*; ita Paulus *vas suppositorium fidei* nuncupatur. Nam subposterium, suppositorium et suppositorium idem valent : librarii tantum incuria et pro o irrepsit. Id.

^c Lamb. et Gent. : *secundum gratiam adoptatum, sicut ros, quatenus esse duos filios, unum secundum naturam Filium Dei, aut ex Deo, et unum secundum gratiam.*

^d Forte *intra vel inter*. S. Greg. Nazianz., orat. 51 edit. novæ Parisiensis. GRETS.

^e Locus iste Nazianzeni totius ferme in apographo

invisibilem visibili et sine tempore, quæ sub tempore; non alius et aliud absit; utraque unum vero. » Et infra : « Si quis ex operibus perfectum, aut post baptismum, aut post ex mortuis resurrectionem adoptionem dignus est dicit, sicut quos pagani præscriptos [ascriptitios] introducunt, anathema sit * . »

Unde præcipuus Amphilocheus Iconii episcopus in sermone suo **448** in sancta Epiphania nos docuit : « Nunc in Spiritu sancto propter adoptionis gratiam, impossibile enim te accipere auctoritatem adoptionis, et clamare : Abba Pater, nisi signante adoptionis spiritu. » Et post pauca : « Nisi ille passus fuisset servi forma, nullo modo tu gloriam adoptionis lucraberis. » Et post modicum : « Diligite imperiale donum; capite adoptionis dignitatem. » ^B Sed et beatus Gregorius Nyssenus episcopus super Matthæum disposens [disserens], ita ait : « Si vero pacificus es, adoptionis gratia coronaris. » Quatenus et beatus Joannes Constantinopolitanus episcopus, qui et Chrysostomus, ad neophytos scribens instruit : « Benedictus Deus, iterum dicamus, qui facit mirabilia solus, qui facit universa, et convertit universa; ecce libertatis serenitate perfruuntur qui tenebantur ante captivi, et cives Ecclesiæ sunt qui fuerant in peregrinationis errore; et iustitie in sorte versantur qui fuerant in confusione peccati; non enim sunt tantum liberi, sed et sancti; non tantum sancti, sed et iusti; non solum iusti, sed et filii; nec solum filii, sed heredes; non solum heredes, sed et fratres Christi; nec tantum fratres Christi, sed cohæredes; non tantum cohæredes, sed et membra; non membra tantum, sed et templum; nec tantum templum, sed et organa spiritus. Benedictus Deus, qui facit mirabilia solus. Vides quot sunt baptismatis largitates, sed multis quidem videtur cælestis gratia in peccatorum remissione tantum consistere, nos autem honores computavimus decem : hac de

nostro corruptus est. In editione Billii ita habet convenienter Græco textui : « Si quis duos filios, alterum ex Deo et Patre, alterum ex matre, non autem unum atque eundem induxerit, is ab ea quoque filiorum adoptione excidat, quæ recte credentibus promissa est. Quamquam enim Deus et homo duæ naturæ sunt, quemadmodum et anima et corpus, non tamen duo filii, nec dii : quemadmodum ne hic quidem duo homines, tametsi Paulus ad hunc modum internam et externam hominis partem appellaverit. Atque ut paucis rem complectar, aliud quidem atque aliud sunt ea, ex quibus Salvator (nisi vero id quod cerni non potest idem est cum eo quod in oculorum aspectum cadit; et quod temporis experts est, cum eo quod temporis subest) non tamen alius, atque alius absit; ambo enim hæc conjunctione unum sunt. » Infra : « Si quis ex operibus perfectum fuisse, aut post baptismum, vel resurrectionem a mortuis, in filium adoptatum dixerit; quemadmodum quos Græci ascriptitios inducunt, anathema sit. » Id. — Uterque locus, Athanasii nempe et Nazianzeni in prædicta epistola Francoford. conc. præeunte affertur ubique discrepans a versione, quæ hic utitur Adrianus. Uterque autem est mutilus, Athanasii in principio, Nazianzeni in fine : quæ enim hinc sequuntur, ibi desiderantur. Tametsi data opera ea pontifex prætermittit : « Sed, iniquens, hujus expositio capituli tempore reservatur opportuno. » CXXX.

causa etiam infantulos baptizamus, ne sint coinquinati peccato, ut eis detur justitiæ adoptio, hæreditas, fraternitas Christi, ut ejus membra sint omnes, ut spiritus inhabitatio fiant. »

Item idem ipse super Joannem evangelistam docuit : « Non enim inutilis fias erga beneficium, neque contrariis retribue, qui tibi fontem beatitudinis donavit, ubi enim adoptionis dignitas, ibi malorum amputatio, et honorum omnium datum. » Idem ipse [*Lamb. add. in*] Psalmis : « Factum est istud, et est hoc mirabile in oculis nostris, ut nos, qui ante passionem **449** Domini sine testamento eramus et lege, adoptaremur in filios Dei ». »

Ecce, dilectissimi nobis, qualiter sancti Patres Orientales docuerunt, inter dona charismatum adoptionem esse, et nobis omnibus, qui in peccatis nati sumus, et iterum per baptismum renati, a Domino nostro Jesu Christo Filio Dei unigenito, concessam. Unde et beatus Augustinus egregius doctor in sermone de Natali Domini inquit : « Audite, filii lucis, adoptati in regnum Dei. » Et iterum in explanatione sancti Evangelii super Joannem pro hoc manifeste docuit : « Quotquot autem receperunt eum, quid eis præstiiit? Magnam benevolentiam, magnam misericordiam. Unicus natus est, et noluit manere unus. Multi homines cum filiis non habuerunt, peracta ætate, adoptant sibi, et voluntate faciunt quod natura non potuerunt, hoc faciunt homines; si autem aliquis habeat filium unicum, gaudet de illo magis, quia solus omnia possessurus est, et non habebit qui cum eo dividat hæreditatem, ut pauperior remaneat. Non sic Deus; unicum eundem ipsum, quem genuerat, et per quem cuncta creaverat, misit in hunc mundum, ut non esset unus, sed fratres haberet adoptatos; non enim nos nati sumus de Deo, quomodo Unigenitus, sed adoptati per gratiam ipsius, ille enim venit Unigenitus solvere peccatam, » etc. Item in alio sermone ejusdem libri : « Nullo modo autem possunt dicere habere se charitatem, qui dividunt unitatem. » His dictis subsequencia videamus : « Perhibuit Joannes testimonium, quia vidit. Quale testimonium perhibuit? quia ipse est Filius Dei; oportebat ergo ut ille baptizaret qui est Filius Dei unicus, non adoptatus; adoptati filii ministri sunt unici, unicus habet potestatem, adoptati in ministerium, licet baptizet minister, non pertinet ad numerum fratrum, quia male vivit et male agit, quid nos consolatur? Ille est qui baptizat, etc. »

450 Idem in alio sermone : « Nos enim de gentibus venimus; de gentibus autem non veniremus, ni-

si Deus de lapidibus suscicaret filios Abrahamæ : facti sumus filii Abrahamæ imitando fidem, non nascendo per carnem, sicut enim illi degenerando exhereditati, sic nos imitando adoptati. » Et infra idem in alio sermone : « Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu ejus (Joan. iii); adjecit, omnia dedit in manu ejus, ut nosset et hic qua distinctione dictum sit : *Pater diligit Filium*; quare ergo Pater non diligit Joannem? et tamen non omnia dedit in manu ejus; Pater non diligit Paulum? et tamen non omnia dedit in manu ejus; Pater diligit Filium, sed quomodo Pater Filium; non quomodo Dominus, servum. Quomodo unicum, non quomodo adoptatum ». »

Pariter beati Hilarii Pictaviensis episcopi super Matthæum inquit expositio : « *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*; pacificorum beatitudo adoptionis est merces, ut filii Dei maneant; parens enim omnium Deus unus est, neque enim aliter transire in nuncupationem familiæ ejus licebit, nisi oblivione earum rerum assumpta quibus possumus offendi, fraterna invicem charitatis pace vivamus. » Sed et beatus Leo egregius papa atque præcipuus doctor ex sermone sanctæ Epiphaniæ ita nos docuit (Serm. 5) : « Unde quod illustres viri, universarum gentium personam gerentes, adorato Domino sunt adepti, hoc in populis suis per fidem, quæ justificat impios, totus mundus assequitur, et hæreditatem Dei ante sæcula præparatam accipiunt adoptivi, et perdunt qui videbantur esse legitimi. » Et post cætera ex ipso sermone : « Illa nobis currenda est via, quam ipse Dominus se esse testatus est; qui nobis nullis operum meritis suffragantibus sacramento consuluit et exemplo, ut in adoptionem vocatos per illud proveheret ad **451** salutem, per hoc imbueret ad laborem. » Item ex ejusdem beatissimi Leonis pontificis sermone de passione Domini : « Nos autem, dilectissimi, qui ab ignorantie tenebris liberati, fidei lumen accepimus, et in Novi Testamenti hæreditatem per electionem adoptionis intravimus, festivitate, quam Israel carnalis perdidit, gaudeamus. » Item alius sermo ejusdem de Pentecoste : « Nos autem, dilectissimi, ad beatam hæreditatem et animæ et carnis per regenerationem sancti Spiritus adoptati, sacratissimum diei istius festum rationabili obsequio celebremus : confidentes cum beato Paulo apostolo, quod Dominus Jesus ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus; ut Evangelium Dei per omne humanæ vocis eloquium predicaretur, et omnis lingua consteatur quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris. »

^a Amphilochei, Greg. Nysseni et Joannis Chrysostomi auctoritates desunt in prædicta epistola. CXXV.

^b Ad Patrum Latinorum auctoritates quod attinet, magna occurrit discrepantia, et conferenti utramque epistolam, qua sanctus Augustinus testis adducitur, apertum erit: ibi enim plura pontifex loquitur quam Augustinus: secus hic fieri liquet. Ib.

^c Hinc magna sequitur inter utramque epistolam discrepantia. Hilarii siquidem et Leonis loco illic Gregorius et Ambrosius adducuntur: tantaque est scribendi varietas, ut licet epistolæ invicem distent annis novem duntaxat, eundemque auctorem præ-

seferant, posterior data a pontifice jam senio confecto, elegantior ac vehementior priori, antiqui moris decretales referre videatur: hæc autem, quam versamus, a reliquis quæ in Codice continentur nullatenus discrepans privatum Adriani studium patefaciat. Eidem vero si addatur alia prolixior ad Carolum Magnum de sacris imaginibus, quæ exstat in concilio Nicæno II, maxima utriusque Ecclesiæ, Orientalis nimirum et Occidentalis, sollicitudo patet: et quæ decebat pontificem vitæ sanctimonia et eruditione insignem. Ib.

Si enim sanctorum omnium orthodoxorum Patrum pro huiusmodi opuscula vobis exarassetis, antea charte et scriptores deficerent quam divinus per eorum disputationes cessasset sermo; sed in his omnibus vestra fidelissima credulitas ad fidem catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ eos qui in errore positi sunt redigentes, fructum animarum Deo offerre studete, ut nobis vobisque potissimum lucrum accrescat; a pariterque et hoc pervenit ad nostras apostolicas aures, quod multi in partibus illis in insipientiam atque cordis dementiam devoluti, prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum, et nostras relationum atque admonitionum series, secundum venerandi Nicæni concilii institutionem de Paschali festivitate, ita contemnere audent, quod si plenilunium quarto decimo scilicet lunæ die, sabbato contigerit, alio die Dominico, videlicet quinto decimo lunæ die Pascha sanctum minime celebratur, sed prætermissio eodem quinto decimo die, in alio sequentis septimane Dominico, qui est vicesimo **452** secundo lunæ die, Paschalis festi gaudia pronuntiant celebranda. Quod si interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni concilii trecentorum decem et octo sanctorum Patrum simul convenientium promulgata Paschalium festivitatum ratio, procul dubio omnis error omnisque ambiguitas ab hæsitantium cordibus auferetur; sed dum plerique propria commenta, ut acuti, perspicaces et mundanæ scientiæ gnari, spiritualis vero eruditionis ignari, vindicare desudant; olitanam Patrum traditionem desidiosa ignavia prætereunt, et vera mendacis obumbrare inhiant. In eodem quippe magno Nicæno concilio decennovenali cyclo Patrum confirmato sententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum, quod non amplius quam usque ad vicesimam primam lunæ diem huius sacræ festivitatis solemnitas dilatetur. Quam Paschæ rationem et Antiochenum demum venerandum corroborans concilium, inter reliqua ita inibi, in primo scilicet capitulo, constat exaratum: « Omnes qui ausi fuerint dissolvere definitionem sancti et magni Nicæni concilii, congregati sub præsentia piissimi et venerandissimi principis Constantini, de salutifera sancti Paschæ solemnitate, excommunicandos et ab Ecclesia esse abiciendos censemus; » et si tamen contentius [contentiosius] adversus ea quæ bene sunt constituta perstiterint, atrocioribus submissuros interdictionibus censuerunt. Nam et beatissimus Dionysius, in ea quam de ratione Paschæ promittit epistola ait: « A duodecimo Kalendarum Aprilium die, cunctorum Orientalium sententia æquinoctii cursus vernalis consequatur, decreverunt, maxime Ægyptiorum peritiam, qui huius calculationis gnari doctique sunt, inquirendam, » specialiter adnotatur, in

A quo etiam si luna quarta decima sabbato contingat, sequenti die Dominico luna quinta decima celebrandum Pascha sancta synodus Nicæna sine ambiguitate firmavit.

Attendite, dilectissimi nobis, et illud quod beatus Proterius **453** Alexandrinæ Ecclesiæ præsul, prædecessori nostro beatissimo Leoni pape, ob piæ memoriæ Marciani principis iussum, direxit; post plurima enim ita ait: *Olim quidem Dominus per Moysen significans dicit: Mensis iste vobis initium mensium primus erit in mensibus anni, et facies Pascha Domino Deo tuo quarta decima die mensis primi (Exod. x).* Et post pauca subiunxit dicens: « Si quando in die Dominico quarta decima luna reperta est, in sequenti septimana est dilatanda festivitas, sicut et veteres Patres nostri fecerunt, quartas decimas lunas occurrentes in aliam Dominicam transferentes. » Unde constat, dilectissimi, non amplius huius venerandæ festivitatis solemnitate extendi fas esse quam usque in vicesimam primam lunæ diem, rite observantes hebdomadæ dierum numerum, dum solaris cursus a lunæ cursu omnino discordat, quoniam in sex quidem diebus, creator omnium Dominus æthereum firmamentum omneque ejus ornatum, rutilantia æquoris atque telluris gignentia, ac elementorum materiam, et cunctorum reptilium animantia patravit, et postremum e limo hominem fluxit agri^b, et in septimo die requievit ab omni opere quod patrarat; his nempe septem diebus a quarto decimo die lunæ, quod est plenilunium, si Dominica tamen occurrerit, quæ est prima et sancta dies, pro eo quod non oportet in ea jejunare, intermissis in alia Dominica, quæ est prima et sancta dies, vicesima prima luna rationis ordo exigit sanctum Pascha a Christianis celebrandum; nam si in sabbato quarta decima luna provenierit, non est intermittenda subsequens Dominica, quinta decima videlicet lunæ dies, venerantes eandem Dominicam, quæ est prima sabbatorum dies, in qua lux, jubente Deo, in ipso mundi exordio prodiiit, in qua et vera lux Salvator noster ab inferis carne resurrexit; nam **454** si octo dies a quarta decima lunæ die, quando jejunium solvitur, intermittuntur, ut in vicesimo secundo die lunæ Paschalis festivitas dilatetur, ergo jam non septima, id est hebdomada, sed octodua, ut stolidi quique et vecordes profani, zant, dicenda atque observanda est; intuendum quippe et illud ratio suadet quod septem hebdomadæ et non octo intermittuntur a Paschali festivitate usque ad sanctam Pentecosten, in qua paracletum Spiritum a Patre Redemptor noster Dei vivi Filius post gloriosam resurrectionem suam sanctis suis apostolis misit, pro quo regiam gradiemur viam, et non declinabimus penitus per tortuosum et dumis

^a Hactenus de hæresi Elipandi et Felicis Urgellensis, quæ Dei Filium adoptivum prædicabant. Errores ceteri de Paschate, de prædestinatione ac de libero arbitrio cum aliis pluribus enarrantur iisdem fere verbis, quæ superius vidimus ep. 70, al. 96. CENS.

^b Ad eamdem epistolam (inter not.) arguebam Ten-

gnagelii incuriam reponentis feriam, loco *aræ*, quam vocem hic quoque legunt Lambecius et Gentilios. Quare ne *agri* quidem vox admittenda, tametsi *aræ* etiam agrum significet. Illo enim ævo elegantius inflectebatur *aræ*, *aræ*, quam *aræ*, *arcorum*. Id.

ac tribulis repletum callem, pergant per eum hi qui cupiunt nova signa et scelerum monumenta componere, ut merito spinæ et tribuli generentur eis. Jam quidem dudum decessores et prædecessores nostri sancti pontifices pro hac questione simulque hæresi illis partibus commonitorium atque adhortationem dirigentes, congrua capitula beati Cyrilli atque Theophili, nec non et aliorum sanctorum Patrum, quos dinumerare longum est, promulgantes docuerunt, quod vestræ dilectioni gnarum esse dubium non est, pro quo non silemus, charissimi, impensius vos commonere, ut a falsis fratribus caveatis, et eo modo quo sancta nostra Romana Ecclesia, caput omnium Ecclesiarum Dei, Paschalem celebrat solemnitatem, et recte, si Dei tenet traditiones, et vos procul dubio celebrare studeatis, ut sicut patres nos Christianorum fidei religie efficit, æquales nimirum in festivitatis efficiat.

Verum etiam et hoc de partibus vestris audivimus quod quidam pollicentes, atque in errore perseverantes, prædicant ut qui non ederit pecudum aut suillum sanguinem et suffocatum, rudis est aut ineruditus. Nos quidem apostolica præcepta imbuti atque eruditi confirmantes prædicamus quod si quis pecudum aut suillum sanguinem vel suffocatum manducaverit, non solum totius est consolationis alienus, sed ipsius quoque intelligentiæ communis **455** prorsus extraneus, unde sub anathematis vinculo obligati in laqueos incidunt diaboli.

Illud autem quod alii ex ipsis dicunt, quod prædestinatio ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit potestate, et non nostra; isti dicunt: Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate? Alii iterum dicunt: Ut quid rogamus Deum ne vincamur tentatione, quod in nostra est potestate, quasi libertate arbitrii? revera enim nullam rationem reddere vel accipere valent, ignorantes beati Fulgentii episcopi ad Egyptium presbyterum contra sermonem cuiusdam Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa idem Pater docens, hæc verba subiungit: « Illi autem dum pro se gratiam solum reprehensibiliter intromittunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos, adverte quibus impietatis se nexibus ligant: si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit; ac sic in utraque parte, intercluso appetitu laudis et gloriæ, unus securitate, alius desperatione torpescit, ac per hoc otiaabitur justitiæ exercitatio, oratio cessabit, languebit operatio. Sed non ita est; quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit: *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem*. Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, quia ipse Dominus præsentis lectione testatus est quia unusquisque propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. Hæc verba, quibus auctor sermonis illius veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata,

Deo nos adjuvante, monstramus. » Et post cætera: « Opera ergo misericordiæ ac justitiæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ, et sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorumdem operum præparatione nunquam improvidus: præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis et præmia; malis vero non præparavit voluntates malas aut opera mala, sed præparavit eis justa et æterna supplicia, hæc est æterna prædestinatio futurorum operum Dei, quam sicut nobis apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam fiducialiter prædicamus; beatus enim Paulus prædestinationem eorum **456** quos Deus gratis salvat, et evidenter et frequenter insinuat; ipse enim dicit de Deo, *Nam quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*, (Rom. viii). Et post: *Quos autem prædestinavit, hos et vocavit: et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, hos glorificavit* (Ibid.); nihil incertum in Dei operibus notat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat, prædestinationis igitur suæ opera vocatione Deus inchoat et glorificatione consummat. Non tamen in omnibus quos vocat, sed quos secundum propositum vocat; diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum his qui secundum propositum vocati sunt. »

Item et post multa: « Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinationis consilium, non pervenit ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisquis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad pœnam, quæ ideo in Dei præparatione prædestinata cognoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur, propter quod beatus Judas apostolus quosdam prædestinatos dicit in iudicium his verbis: *Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti et prædestinati erant, in hoc iudicium Dei nostri* (Jud. iv). Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti, prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad iudicium, id est non ad impietatem, sed ad punitiorem. Non enim prædestinati sunt ad hoc quod vitiosas impietates admittunt, sed ad illud quod iudicio æquitatis divinæ recipiunt. Ipsorum enim opus est quod impie faciunt, Dei autem opus quod juste recipiunt. »

Item post cætera: « Proinde quod auctor illius sermonis subsequenter adjunxit dicens: *Quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit: Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem, et post nihilominus; contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, et iterum: sic laborantes vocat Dominus dicens: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam* (Matth. xi); sed nos a Deo humiliter gratiam poscimus, quam **457** collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus et in labore custodiat et ad mercedem peracto labore perducat. »

Porro, dilectissimi, diversa capitula quæ ex illis audivimus partibus, id est, quod multi dicentes se catholicos esse, communem vitam gerentes cum Judæis et non baptizatis paganis, tam in escis quamque in potu, et in diversis erroribus nihil pollui se iniquiunt: et illud quod inhibuit, est, ut nulli liceat jugum ducere cum infidelibus, ipsi enim filias suas cum alio benedicerent, et sic populo gentili tradentur, et quod sine examinatione præfati presbyteri ut præsent, ordinantur, et alius quoque immanis invaluit error perniciosus, ut etiam, vivente viro, mulieres sibi in connubio sortiantur, ipsi pseudosacerdotes, simulque et de libertate arbitrii, et alia multa, sicut de illis audivimus partibus, quæ longum est dici. Quapropter, dilectissimi, oportet vestram industriam solertissime vigilare, et sicut decet Domini sacerdotes, nulli vestrum liceat canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare, quæ enim a nobis res digna servabitur, si decretalium norma constitutorum pro aliquorum libito licentia populis permessa frangatur? Unde constat ut si quis de prædictis capitulis obnoxius reperietur, post unam et secundam adhortationem, si noluerit se corrigere, profecto is regulariter a consortio fidelium Dei, ut pote corruptor Patrum traditionum, extorris efficiatur, et in æterna condemnatione inveniat. Cavendum ergo dilectioni vestræ est, magnæque diligentia prohibendum, ne per ejusmodi homines extincta dudum scandala suscitentur, et de exciso olim dogmate aliquod in provincia ejusdem mali germen oriat; quod non solum in radicibus suis crescat, sed etiam sanctæ Ecclesiæ subolem veneno sui odoris inficiat. Qui correctos se videri volunt, ab omni suspitione se purgent, et obediendo vobis probent, se esse nostros, quorum si quisquam salubribus præceptis satisfacere detraxerit, sive ille clericus, sive **458** sit laicus, ab Ecclesiæ societate pellatur; ne perditio animæ suæ saluti insidietur alienæ. Sed vos, dilectissimi, nostræ sanctæ Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ orthodoxam fidem amplectentes, prædicare nitimini ut sicut unus est pastor noster Christus, Dei vivi Filius, omnes simul in uno ejus efficiamur aggregati ovili, et quemadmodum unius capitis sumus membra, unum efficiamur corpus in Christo Jesu Domino nostro, prome-

^a Nonnullas mutationes, easque admodum tenues, deprehendimus in epistolæ parte ista quam ex anteriori alia desumpsit. Hæc reliquis major: nulla enim Wilcharii archiepiscopi Galliarum mentio fit. Non quia mortem occubuerit, nam principio epistolæ tanquam superstes laudatur, sed quia nil episcopis Hispaniæ cum Galliarum archiepiscopo negotii erat: contra Egilam, ad quem anterior illa epistola data fuit, ordinaverat, atque ad rectam doctrinam instruxerat. CENN.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 5): « In quinta [quinta] indicat se jussisse, ut Veneti Ravenna, seu Pentapoli expellerentur; tum Garmannum [Garam.] ducem res ac possessiones Ravennatis ecclesiæ invasisset. Quare [exponit. Quare] Carolus orat, ut pro more Petri eum expellat, ut sua territoria intacta permaneant. » Id.

^c Summ. 5, Bar. et Cent. GRETS.

rentes quod sanctis suis contulit cultoribus qui ejus præcepta custodiunt, et ab initio mundi divinæ ejus placuerunt majestati, desiderabilem promissionem quam ait: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum vobis præparatum ab origine mundi.*

LXXXIV.

459 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMINUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Venetiis [Lamb., Gent., Veneticis], ut de Ravenna seu Pentapoli expellerentur, nec non et de Garamanno duce, qui possessiones [Lamb., res et p.] Ravennatis Ecclesiæ violenter invasisset vel exspoliasset.^b

(An. Dom. 785, Cod. Car. LXXXIV, chron. 83.)

ARGUMENTUM. — Regiæ voluntati se statim obsecundasse: Veneticos nimirum negotiatores ejici mandasse de exarchatu, et Pentapoli atque insuper archiepiscopo Ravennæ præcepisse, ut ex omnibus locis ecclesiasticæ ditionis atque iis quæ juris erant Ravennatis ecclesiæ illos ejiceret. Contra eum orat, ut Garamannum ducem, qui Ravennatis ecclesiæ piorumque aliorum locorum prædium ecclesiasticæ ditionis territorii sita invaserat ac pontificias admonitiones sus deque habuerat, ab officio ei commissio amoveat.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Caroli, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^d.

Ad aures clementissimæ regalis excellentiæ vestræ intimantes innotescimus, quia dum vestra regalis in triumphis victoria præcipiendum emisit, ut a partibus Ravennæ seu Pentapoleos expellerentur Venetici ad negotiandum, nos illico in partibus illis emisimus vestram adimplentes regalem voluntatem, insuper et ad archiepiscopum præceptum direximus, ut in quolibet territorio nostro et [Lamb., Gent. add. nostro] jure sanctæ Ravennatis ecclesiæ, ipsi Venetici præsidia atque possessiones haberent, **460** omnino eos exinde expelleret, et sic Ecclesiæ suæ jura manibus suis teneret.

Quid autem contigit de Garamanno duce qui subito irruit super prædia et possessiones sanctæ Ravennatis ecclesiæ in nostris territoriis sanctæ, et non solum eas occupavit, sed et omnes fruges a prædicta abstulit ecclesia, et de aliis plis locis? Nos quidem statim eum adhortari studuimus, ut si fidelis vester existeret, ipsas possessiones piorum locorum reddere prorsus non omitteret, quia et juris ecclesiæ Ra-

^d Recte hanc epistolam collocari an. 785 contra eos qui vagari illam sinunt post 781 incerto tempore, vel inde constat, quod Garamannus dux, qui anno superiori Caroli legatione fungebatur, designatusque erat a Caroli eodem suorum armorum dux in Italia, suo jam munere fungebatur; namque in sanctæ sedis ditionem rapaces manus extendentem Adrianus petit removeri ab officio. CENN.

^e Quid Carolus a Venetis mercatoribus timeret regno Italiæ, non liquet; a pontifice tantum petisse constat, ut tota ex Ecclesiæ ditione illos pelleret, ne iis quidem exceptis, qui jampridem illic habitantes possessiones etiam comparaverant, aliasque facultates, aut bona obtinebant in iis regionibus. Omnia pontificem aut per se, aut per archiepiscopum Ravennatem explesse adeo planum est in litteris, ut sanctæ sedis dominium negari non possit. Id.

vennatum, sive talium locorum piorum esse videntur, **A** et in nostris territoriis sitae sint. Ille vero nullo modo recordatus est, neque ipsas possessiones reddere voluit, sed illicite eas detinere conatur. Quapropter poscentes vestram in triumphis regalem potentiam, quæsumus, ut pro amore fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, nostraque paternam dilectione, talia illi agere non sinatis, sed per vestram clementissimam regalem præceptionem ^a, eum exinde expellere omnino dignemini, ut nostra territoria per vestram regalem tuitionem intacta permaneant, et quæcunque infra ipsa territoria esse noscuntur, irrefragabiliter eorumdem locorum possessione et jure fruamur ^b, quemadmodum vestra in triumphis victoria, una cum domna regina vestraque nobilissima prole hic et in futuro sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXV.

461 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,
In qua continetur de gente dudum perfida, scilicet Saxonum, qualiter Dominus ac Redemptor noster per præfati regis laboriosa certamina, ad Dei cultum [Lamb. add. et] suæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ rectitudinem fidei, seu ad sacrum baptismatis fontem usque perduxisset, et de litanias, et de jeuniis, et orationibus pro hujuscemodi re ^c.

(An. Dom. 786, Cod. Car. xci, chron. 84.)

ARGUMENTUM. — Ex litteris Regiis per Andream Abbatem allatis se cum ingenti gaudio accepisse, Saxones debellatos esse, et ad orthodoxam fidem conversos. Constituisse juxta ejus desiderium, ut pro gratiarum actione publicæ preces fierent in universa ditione Ecclesiastica tribus statim diebus Junii Mensis venturi: temporis eam dilationem sumpsisse, ut iisdem diebus publicæ eodem preces per totum Francorum Regnum, et in transmarinis etiam regionibus Catholicis indicii possent.

Domno ^d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

^a En causa, cur socio et amico principi morem gerens Adrianus vota illius plenissime explevit, ut omnem illi metum eriperet a suspectis hominibus. Remedium scilicet presentius afferri cupiebat ditioni suæ per Garamanni ducis amotionem. Et notandum, quod minime utitur officiosis verbis, ut paulo ante fecerat, se executum esse aliens quæ rex præceperat, sed clementissimam regalem præceptionem, seu chartam, aut diploma, aut præceptum regium exposcit, cujus suprema auctoritate dux ille amoveretur. CENN.

^b Lamb. legit: a piis locis possessa eorum jura fruuntur; et Gent: a piorum locorum possessa eorum jura fruuntur.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 44): Indicaverat Carolus rex quod per laboriosa certamina Saxones ad fidem catholicam ac baptismatis fontem perduxisset. Petierat ob id ab Adriano [Hadr.] una aut duabus feriis litanias fieri. Respondet papa, in omnibus suis partibus [Papa ep. 44 Romæ in omnibus occidentis partibus] vigesima tertia, vigesima sexta, et vigesima octava mensis Junii debere [Junii, id est vigil. Joannis Baptistæ, natale sanctorum Joannis et Pauli, et vigilia sanctorum apostolorum Petri et Pauli debere] fieri litanias. Jubet ut Carolus iisdem diebus in omnibus suis regionibus litanias fieri [celebrari] curet.

Præstolatos nimisque nobis optabiles regales vestros suscepimus affatus, per fidelissimum vestrum latorem atque missum, videlicet Andream religiosum abbatem, quos reserantes reperimus in eis de vestra præcelsæ regalis potentie et comparis subolisque vestrae, seu cunctorum præcipuorum **462** vestrorum nostrorumque fidelium sospitate et incolumi ac sincerissima prosperitate, in quibus Redemptori mundi consuetas retulimus grates; magis autem inibi de vestris a Deo prædiatis regalibus triumphis comperientes, qualiter sevas adversasque gentes, scilicet Saxonum, ad Dei cultum et suæ sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ rectitudinem fidei, perduxeritis, atque Domino auxiliante et Petri Paulique apostolorum principum interventione suffragante, sub vestra eorum colla redacta sunt potestate ac ditione, eorumque optimates subjungentes divina inspiratione, regali adnusu universam illam gentem Saxonum ad sacrum deduxistis baptismatis fontem ^e.

Unde nimis amplius divinæ clementie retulimus laudes, quia nostris vestrisque temporibus gentes paganorum in veram et magnam deductæ religionem atque perfectam fidem, vestris regalibus substernuntur ditionibus, in hoc quippe freta vestra a Deo fundata existat potentia, quia si, ut pollicita est fautori suo beato Petro apostolo et nobis, puro corde atque libentissimo animo adimpleverit, maximas ac robustiores illarum gentium suis præcipuis suffragiis vestris substernet pedibus ^f, ut nemine eos persequente, vestris regalibus subiciantur potentiis, et maximum fructum in die judicii, ante tribunal Christi, de eorum animarum salute offerre mereamini dignissimi unus [Lamb., munus], **463** et pro amore animarum lucra infinita mereamini adipisci in regno cælesti.

Illud autem quod vestra regalis intimavit excellentia, ut in uno mense vel in una die, pro hujuscemodi operibus, scilicet stabilitatis vestrae victoria, laudes Deo gerentes caneremus, et una vel duabus feriis

Indicat, quod Romæ indesinenter [continuo] pro Carolo gratias agant, et Deum orent, epistola quadragesima quarta. ^g CENN.

^d Sum. 44, Bar. et Cent. GRETS.

^e De hujus epistolæ etate nulla controversia est, annales omnes veteres, præcipue Francor. et Fulden. conversionem Saxonum ad catholicam fidem illigant cum an. 785, quare principio hujus anni et missus et litteræ venerunt a Carolo tanti gaudii nuntia. Missus regius juxta Mabillon. (Ann. lib. xxv, n. 46) ex Cointio erat Luxoviensis abbas. Ex eod. auctore Pag. (an. 786, n. 8). CENN.

^f Opportune Adrianus monet Carolum principis apostolorum patrocinium memoria revocandum, si modo pius princeps talis admonitionis indigebat. Quatuordecim quippe annis cum iis barbaris pugnavit erat; semper autem victi, nunquam debellati vixdum metu liberos audentibus Francis se senserunt, resumptis armis Witichindo duce rebellaverunt. Hoc tandem anno Carolus non modo eos devicit, sed ad catholicam fidem una cum Witichindo eodem perduxit. Id vero humanis viribus assecutus non fuisset, nisi Petro apud Deum intercedente, superior gratia in Saxonum cordibus operata esset, ut fulgeret illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei (II Cor. iv, 4). Io.

litanias perageremus, valde hoc nobis delectabile existit, quatenus apostolica exarantes censura decrevimus in omnibus nostris partibus quæ sub ditione spiritualis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ existunt, illico celebrari easdem una nobiscum, disponentes emisimus, Domino protegente, videlicet vicesima tertia die et vicesima sexta, atque vicesima octava hujus advenientis Junii mensis, quæ sunt in primis vigiliæ beati Joannis Baptistæ, et natalis sanctorum Joannis et Pauli, nec non et vigiliæ beati Petri apostoli^a; similiter et **464** vestra regalis potentia in suis dirigit universis finibus, seu transmarinis partibus, ubi Christiana moratur gens similiter perficiendas triduana litanias; et ideo tale protelatum emisimus spatium, propter tam longinquas Christianas nationes ultra vestrum regale morantes regnum^b. Nos quippe non solum unam vel duas, ut nobis insinuastis, celebrandas litanias prævidimus, sed etiam pro vestra, ut soliti sumus, indesinenter orare excellentia cupientes, decrevimus perficere, et Redemptori mundi canere laudes, ut ipsæ gentes, quæ per vestrum regale certamen ad Christianam perductæ sunt fidem, usque in ævum per vestrum maneant adminiculum, et nostris vestrisque finibus

^a Ad epist. 50, al. 55, cum Adr. nuntiabat Carolo, se tercenties cani *Kyrie eleison* tota Urbe jussisse tempore obsidionis Papiensis an. 774, de eo genere litanie agebam, quod citra supplicationem fiebat extensis manibus in cunctis ecclesiis. Hic autem de celebrandis triduanis litanis in supplicatione res est. De ratione eas celebrandi suppetit ap. Mabillonium (*In Ordd. Romm. Comm. præv.*) ex vetusto Rituali S. R. E. in cod. Cassinen. hujusmodi documentum: « In assumptione sanctæ Mariæ in ipsa vespera vigiliarum, præparatur quoddam portatorium in sancto Laurentio apud Lateranos; suppositaque tabula imagine Christi Domini nostri insignita, a medio noctis concurrente populo exeunt cum litanis ad sanctam Mariam Minorem, mundatis per viam plateis et suspensis per domos lucernis; ibique in gradibus sanctæ Mariæ deposita aliquandiu icona omnis chorus virorum ac mulierum genibus humiliter ante eam flexis, pugnis etiam pectora cadentes una voce per numerum dicunt centies *Kyrie eleison*, centies *Christe eleison*, item centies *Kyrie eleison*; fusisque lacrymis et precibus per sanctum Adrianum recta via vadunt ad sanctam Mariam Majorem, auditaque missarum celebritate ad palatium revertuntur. » Documentum spectat ad tempora Ottonis III, seu mavis ad exitum sæculi decimi. Quare triduana litanias ab Adriano indictas probabile est a nuper laudata haud abluere: quæ duæ præsertim decernuntur celebrande vigiliis. Illustratores Glossarii Cangiani ex Capiular. (tom. I, col. 256) exhibent epistolam Caroli Magni hæc narrantem: « Nos autem Domino adjuvante tribus diebus litaniam fecimus, id est Nonis Septembris, quod fuit Lunis die incipientes, et Martis et Mercuris, Dei misericordiam deprecantes, ut nobis pacem et sanitatem, atque victoriam, et prosperum iter tribuere dignetur... Et vino et carne ordinaverunt sacerdotes nostri, qui propter infirmitatem aut senectutinem aut juventutinem abstinere poterant, ut abstinissent... Et interim quod ipsas litanias faciebant, discalceati ambulassent. » Ex quibus, ni fallor satis lucis affulget litanis cum supplicatione, sive ut vulgo aiunt, processione celebratis, eo tantum discrimine inter Romanas et Francicas, quod in Urbe quietis aliquid dabatur litaniam ter celebrantibus, at in Francia continuato tridui spatio,

A omnes repelli faciat aegritudinis morbos et procul ejiciat pestilentiam, ut nostris vestrisque diebus populus nobis a Deo commissus in magna degentes ubertatis affluentia simulque sincerissime hospitalitatis letitia, longiori ævo una cum domna regina vestraque nobilissima prole mereamini regni gubernacula perfrui, et in æthereis arcibus sine fine regnare, ut per vestra laboriosa certamina magis magisque spiritualis mater vestra, sancta Romana Ecclesia, maneat exaltata. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

• LXXXVI.

465 (An. Dom. 786, Cod. Car. LXXX, chron. 85.)

^d ARGUMENTUM. — Itherio et Maginario, abbatibus missis regibus querentibus, quam penitentiam indicenda esset Saxonibus ad paganismum reversis, reponit prudentia episcopali opus esse, et hujusmodi lapsos, si vere conversi fuerint, admit-tendos.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Vestræ a Deo protectæ regalis excellentiæ suscipientes missos, scilicet Itherium et Magenarium religiosos abbates^a, sciscitati sunt nos interrogantes de

Rogationum instar, eæ supplicationes agebantur, juxta disciplinam quæ per illam ætatem inibi obtinebat. CXXX.

^b Duo hinc certo colligimus. Primo, litanias a pontifice indictas occasione conversionis Saxonum in tota ecclesiastica ditione, totaque Francorum monarchia, utrobique statim diebus celebratas esse. Deinde utramque ditionem adeo luculenter distingui, ut qui dominationem sanctæ sedis in dubium revocare audeat, non solum a veritate longe abire, sed manifeste mentiri dicendus sit. Id.

^c Summ. ex Bar. Indicaverat Carolus rex Adriano per Itherium et Manegarium abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque his quid agendum esset interrogavit. Respondit Adrianus papa post longam penitentiam illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi. — Sum. 9 Baron. et Centur. GRETS.

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. 9): « Indicaverat Carolus rex Adriano [Hadr.] per Itherium [Ither.] et Manegarium abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque his quid agendum esset interrogavit. Respondet Adrianus papa [Hadr. papa epistola nona] post longam penitentiam illos posse recipi in epistola nona [illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi]. » CXXX.

^e Pagius (an. 783, n. 13) hanc epistolam datam putat an. 783, quia reginæ mentionem non videt, eumque imitatur Zacagnus (ms. n. 163). Uterque allucinatur, ut dixi alias (ep. 68, not.); etenim pontifex discipline tantum satagens de relapsis, nec reginæ, nec regis sobolis, nec temporalis alicujus rei mentionem facit. Præterea alio ex capite allucinatio emergit, quod ibidem (inter not.) admonui: etenim Maginarius Dionysianus abbas successit Fulrado anno 784, post diem 16 Jul. quare epistola dari non potuit præcedenti anno, quam Maginarius abbas et ejus collega Itherius missi regi attulerunt. Aut igitur ad hunc annum aut ad sequentem pertinet: ego vero statim post conversionem Saxonum eam constitui, quia materie affinitas ita faciendum suadet. Præterquam quod credibile admodum est, præcipiti ea in conversione ad ducis exemplum facta, nonnullos aut rudes, aut paganismo nimium addictos ad errorem continuo reversos esse. Id.

Saxonibus qui Christiani fuerunt et ad paganismum reversi sunt, qualem poenitentiam eis sacerdotes indicare debeant. Hoc praedecessorum nostrorum sanctorum pontificum dudum decretum est, quod qui «resipiscentes», et ruinas suas cogitantes redire maluerint, sub longa poenitentiae satisfactione admittendi sunt ^a, et iterum «poenitentiae ⁴⁶⁶ satisfactione purgantur, quae non tam temporis longitudine quam cordis compunctione pensanda sunt ^b, et ideo, excellentissime et a Deo protecte filii, oportet sacerdotes partibus illis pastorem circumdare solertiam atque episcopalem induere vigilantiam, et in eorum arbitrio indicare poenitentiam, considerantes paculum tam voluntatis quamque extra voluntatem coacti ad saum revertentes vomitum ^c; et tunc canonica promovere sententia, quatenus si veraciter reversi in fide orthodoxa maluerint perseverare, promissuros se omnem adimplere episcopalem predicationem, indiculum ^d orthodoxae fidei exarantes, secundum olitanam Patrum traditionem, unum confitentes baptismum, sub iurjurando pollicentes fidem Christianitatis servaturos, in gremio suscipiantur orthodoxae fidei Ecclesiae, ut copiosa merces vobis ascribatur

^a De poenis tum civilibus, tum ecclesiasticis pro huiusmodi flagitio constitutis vid. Cod. Theod. (*de Apostasi* l. II, seqq.) et ibi Gothofred. Item Concil. Illiber. (can. 1, et 21) cum Mendozae commentar. (cap. 16 et 21). Siricius de iisdem ad Himerium (cap. 3) ait: «Si resipiscentes aliquando fuerint ad lamenta conversi, his quandiu vivunt agenda poenitentia est.» Ceterum auctoritas hic adhibetur Innocentii I ex epist. 2 ad Victricium cap. 8, (juxta Collect. Dionysianam cap. 16) minus proprie, ut verum fatear; Innocentius enim agit de non rebaptizandis iis, qui veniunt a Montensibus et Novatianis. At sanctam sedem Cresconiana collectione uti et saepe dictum est, et luculentius hinc patet; non enim decretorum numerum recenset, sed clanculum auctoritatem adducit, pontifice nullo memorato; ita ut ne Lambecius quidem id offecerit. Huiusmodi autem decretum consultationi non congruere evidens est ex iis verbis, quae praecedunt: «Qui si forte, ait Innocentius, a nobis ad illos transeunt rebaptizati sunt, hi si resipiscentes, etc.» Consultatio enim erat de paganis, qui baptizati erant et ad paganismum redierant. Paganis autem haud rebaptizare fas erat ad se redeuntes baptizatos. At difficile admodum erat decretum aptius reperire citra priora tria saecula. Tum vero tantus erat rigor contra huiusmodi lapsos, ut vix in fine vitae reconciliatio iis permetteretur, quod parum fecisset ad rem propositam, saeculo praesertim octavo, cum de rigore illo pristino nonnihil remissum fuerat. CENN.

^b Alterum hoc decretum desumitur ex Leonis Magni epistola 79 ad Nicetam Aquileiensem cap. 5 (*Collect. Dionys.* cap. 47), agiturque pontifex de vi, vel timore coactis ad iterationem baptismi, quod perinde ac prius exemplum alienum esse videtur a re proposita, at melius Adriano non suppetebat ex Cresconiana collectione, quae Dionysianae decretis inheret. Ib.

^c Juxta decreti utriusque sententiam, quae praeter iterationem baptismi in reliquis ad rem facit, arbitrio episcoporum poenitentiam indicendam iis lapsis decernit. Ib.

^d Indiculum seu professionem catholicae fidei ab episcopis etiam ipsoque a Romano pontifice fieri consuevisse ac subscribi propria manu discimus ex Diurno Pontificum, cujus formulae adhuc vigeant

in caelis. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat

LXXXVII.

467 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae, et de honore pallii sacerdotalis concessi Ermenberto episcopo ^e.

(An. Dom. 786, Cod. Car. LXXXVII, chron. 86.)

ARGUMENTUM. — Hermenbertum a Carolo missum ut ab apostolica sede pallium acciperet, nam Bituricensis metropolis erat episcopus, diligenter examinatum, si ulli subjiceretur archiepiscopo, ne quid fieret ecclesiasticae disciplinae adversum, sacro illo indumento decoratum remittit, regium implorans auxilium, ut archiepiscopali dignitate pacifice fungi valeat.

B Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Directus a regali potentia vestra reverentissimus et sanctissimus vir, scilicet Ermenbertus episcopus ^g, nostrisque adpresentatus apostolicis aspectibus, obtulit nobis praecellae excellentiae vestrae sagacissimos atque honorabiles regales affatus, quos cum nimio

octavo saeculo. Eodem sensu hic accipiendum, affirmare non ausim, credere malim Adrianum loqui de indiculo ejus fere simili, quod Leo Magnus (ep. 87, cap. 3) a Donato Saliciniensi mitti Romam optavit: «Donatum, ait Mauritanis episcopis, Saliciniensem ex Novatianis cum sua plebe conversum ita Dominico volumus gregi praesidere, ut libellum fidei suae ad nos meminerit dirigendum, quo et Novatiani dogmatis damnet errorem, et plenissime confiteatur catholicam veritatem.» Quam rem a Maximo exegit. *Instructio* item est, seu admonitio data legatis (ap. Baron. an. 515, num. 24) ab Hormisdas. Vide alias incertae hujus vocis notiones ap. Cangeum Glossar. Formulam, quam ait pontifex antiqua Patrum traditione niti, incompertam mihi esse fateor. Ib.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 2): «In secunda [secunda] pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae gratias agit [regi agit]; Ermenberto episcopo, ut Carolus petierat, usum pallii concedit [Invocationem sanctorum, et primum Rom. Ecclesiae asserit.]» Ib.

^f Sum. 2, Bar. et Cent. GRETS.

^g Herminarius Bituricensis sedis episcopus, ut aiebam (ep. 70, al. 96, not.) Lateran. conc. interfuit an. 769, diemque supremum obiit 774, succedente Deodato usque ad 783, quem excepit Hermenbertus, ut tradunt Sammarthani fratres, quorum fidei zelatum hujus epistolae commendo, ne amplius vagetur tempore incerto. Opportune animadvertendum, quod an. 745, sanctus Bonifacius Moguntinus, synodo apud Francos celebrata praeter alios decretis hoc ediderat: *Metropolitanos pallia ab illa sede* (sancti Petri) *quarere*, ut ipsemet testatur in litteris (Cod. Bonif. 105) sancto Cuthberto Doroverensi archiepiscopo. Nihilominus post annos 26 unus Wilcharius archiepiscopus Senonensis praedicto concilio Lateran. aderat sacro pallio ornatus suae metropolis instauratae testis haud dubius; ceteri omnes, minimum sex metropolitae, quos inter Bituricensis, tanquam meri episcopi intererant. Quin etiam Bituricensis idem tertio et quadragesimo post anno Romam venit, ut vides, suae metropoli honorem pristinum impetraturus. CENN.

amplectentes amore, regi regum, in cuius potestate sunt omnia regna mundi, gratias egimus, qui nos de vestra inclyta sospitate laetos crebro efficit, eo quod per huius mundi regna, celestia magis ambire atque hereditare **468** concedit, per beatum Petrum apostolorum principem de sevitia adversariorum triumphantes ^b.

Reperimus quippe in ipsis regalibus affatibus vestris, ut praelato Ermenberto episcopo pallium sacerdotalibus infulis decoratum ex apostolica auctoritate concederemus, quia civitas metropolis in Aquitania videtur esse patria, quæ Bituricas nuncupatur, ubi nunc præfatus venerabilis vir præesse dignoscitur curamque pastorem devotus exercere videtur; quatenus ignorantes si canonicè in provincie partibus illis jam ordinatus tam a prædecessoribus nostris quamque a nobis fuisset, enucleatus eum indagari curavimus, ne usurpationis locus aliquis sacerdotibus in alterius jure concedatur; qui præfatus sanctissimus vir nobis confessus est, ut sub nullo archiepiscopi jurisdictione esse videretur ^c.

Quapropter pro animo vestro regali ex intimo cordis amore, prædicto Ermenberto, a nostra apostolica sacratissima sede atque auctoritate, archiepiscopo constituto in metropolitana civitate quæ Bituricas cognominatur, sicut dudum mos exstitit, sub jure sanctæ recordationis ^d Ecclesiæ degenti, usum pallii concessimus fruendi ^e; et ideo quæsumus ut per vestrum præcelsum regale adminiculum, ministerium sibi commissum digne sibi **469** valeat et canonicè dispensare, sacerdotali moderamine suscipiente affectum [*Lamb., Gent., effectum*], ut dum plebs sibi concessa ab insidiatoribus inconvulsa atque intacta permanserit, simulque a vestro regali culmine tuta fuerit, ab ipso clavigero regni cælorum beato Petro apostolo dignam mereamini suscipere retributionem, ut una cum excellentissima et spiritali filia

^a Lamb. legit: *pro huius mundi regno regnum caeleste*.

^b Ita supra (ep. 84, al. 91) Petri suffragiis cum triumphasse ait de Saxonibus, quo hic respicere videtur; nisi forte de Britonibus hoc anno perditus, ut tradunt Annal. Francor. et Fuld., sermo est. CENN.

^c Locupletissimum hinc suppetit testimonium disciplinæ in synodo, sancto Bonifacio præside, stabilitæ in Francorum monarchia, imo in toto Occidente, nam disciplina eadem vigeat in Anglia, Africa et Hispania fere omni sub jugo Saracenorum gementibus: tum Bituricensis metropolis ante hunc annum minime instaurata, nam pontifex magna utitur diligentia, ne fiat alieni juris invasor. Ib.

^d Videtur hic aliquid deesse. GRETS.

^e Plura apud Thomassinum videsis (l. i, c. 33, n. 12, et c. 35, n. 1); Aquitania enim in regnum erecta Bituricensis primatum in metropoles Burdigalensem et Ausciensem obtinuit; quæ res non paucas concitationes peperit, primatusque ille tandem corruit. Id vero ad nos non attinet. Disciplinæ tantum sacri pallii ab apost. sede petiti, juxta decretum synodale anni 743 attendi debet ac memoria teneri: nam seq. sæculo Hincmarus Rhemensis eam invertere ausus est, scriptoresque eruditissimos recentiores non paucos sectatores, aut potius audacis instauratores habuit. CENN.

A domna regina vestraque præcelsa subole, redemptor omnium Deus longo ac prospero senio amplius exaltati regni gubernaculo faciat perfui, et vitam æternam pariter vobis tribuat possidendam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVIII.

470 ITEM EPISTOLA EIUSDEM PAPÆ.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de trabibus majoribus ad ecclesias restaurandas, quas dominus rex ei dare præceperat; et ipsos actores negligentes, nihil exinde, sicut eis a dicto rege injunctum fuerat, fecisse dicit, et de stanno ad ipsam ecclesiam sancti Petri recooperendam ^f.

(An. Dom. 786, Cod. Car. LXVI, chron. 87.)

B ARGUMENTUM — Trabes pro instaurandis ecclesiis Urbis sæpe ab se petitas, nondum esse traditas. Rogat ut regius missus adveniat qui et trabes tradi faciat et stanni centenas libras (mille Carolus, totidem Itherius mittere sponponderant) dari jubeat ab Italia comitibus. Arichim Beneventanum ducem movisse arma in Amalphitanos, qui Neapolitanorum, quorum juris erant, auxiliis plures occiderunt, multis etiam eorum optimatibus captivis ductis.

Domno ^g excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Sæpe vestra a Deo protectæ regali potentie poscentes direximus, ut pro mercede animæ vestræ trabes majores ad ecclesias Dei restaurandas per vestrum regale præsidium emittere juberetis, et nulum ab illis quibus præceptum est suscepimus effectum, quatenus et ipsæ ecclesiæ in quibus nobis trabes majores necessariae sunt, ex parte ruerunt et alias ruere conspiciamus, et ipsas trabes præstolantes, quid agemus nescimus et pro hoc in magna tristitia degentes existimus ^h. **471** Quapropter obnixæ vestram triumphatorissimam excellentiam poscentes

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 15): « In decima quinta [Dec. quin.] Carolus monet [rogat], ut trabes majores, quas ad ecclesiarum restauraciones pollicitus fuerat, mittat celeriter [fuerat celeriter], et stannum ad ecclesiam beati Petri cooperiendam [mitteret]. Præterea de dissidiis inter Neapolitanos et Amalphitanos scribit [Amalphit. nonnihil monet]. » Ib.

^g Bar. summ. 15. GRETS.

D ^h Pro basilica tantum sancti Petri Adrianum petisse constat majores trabes (ep. 66, al. 61) an. 780, antequam Carolus Romam iterum veniens compater esse cœperit. Hac vero epistola, quæ haud dubie post mortem H. Idegardis novæque Caroli nuptias cum Fastrada, seu post an. 785 data est, ac tertium Caroli adventum 787 prævit, se poposcisse ait pro aliis etiam ecclesiis. Cum autem nulle ex hujusmodi petitoris litteris existant in codice, hinc colligere est, a familiaribus quas dicunt epistolis recensendis Carolus se abstinnisse, nisi momenti aliquod insertum iis esset. Idcirco laudatam 66 et hanc non prætermisit, quia de Neapolitanis præcipue motibus nonnihil continent. Cæterum novissima in editione Duchesnii epistolam, quam versamus, ad hunc annum referri video, neque hinc movendam puto, ut mox dicenda planum faciat. CENN.

quasumus ut nulla deinceps eveniat mora, sed per A vestrum a Deo protectum regale dispositum nobis ipsas trabes majores celerius emittere præcipiatis, ut nullo modo quemlibet neglectum ponere audeant, quia confidentes prorsus existimus, quantæ Dei ecclesiæ ex ipsis trabibus restauratæ fuerint, in vestrum sempiternum memoriale, seu domus reginæ vestraque nobilissimæ subolis restaurantur; quapropter poscimus ut vestrum proprium idoneum missum dirigere jubeatis, qui ipsos actores qui pro jam dictis trabibus neglectum ponere ausi sunt, distringere debeat, ut ipse nobis eas tradere per vestrum dispositum studeat, ut exinde magnam, ut fati sumus, recipere valeatis mercedem.

Porro et hoc vestræ regali potentie innotescimus, quia Arichis Beneventanus dux, justitias de hominibus suis querens, exercitum duxit super Amalfitanos ducatus Neapolitani, et undique eos circumvallans incendit omnes possessiones eorum atque habitacula foris posita; quo audito, Neapolitani direxerunt in adiutorium ipsorum plures homines vincentes eos, interfecerunt plurimam multitudinem ducatus Beneventani. Unde cum cæteros plures, tum optimates captivos apud se habent; quod in his vero partibus actum est, vobis enucleatus enuntiare festinavimus.

472 Simili modo et hoc recordari credimus vestram a Deo promotam præcellentiam, qualiter pro amore beati Petri clavigeri regni celorum et ejusdem Ecclesiæ restorationis, pro ipsius aule tecto vestra excellentia nobis est pollicita dirigere stanni libras mille. Simili modo et Itherius vester fidelissimus per vestrum eximium dispositum similiter alias

a Caroli victoriam de Britonibus, conjurationem adversus eum detectam, italicum iter susceptum, ac Beneventanum ducatum armis petiitum ab eodem Carolo annalista Fuldensis cum hoc anno illigat. At solis eclipsim memorans xv Kal. Oct., res quæ evenerunt seq. anno ad hunc se retulisse demonstrat; nam Calvisius tabulis etiam Prutenicis inspectis ad annum sequentem Irenes et Constantini octavum eam eclipsim pertinere nos docet. Rectius annales Francor. iter Caroli ad finem anni differunt; ita ut Natale celebravit Florentiæ, inde Romam venerit sub initia sequentis anni. Iisdem fere verbis utitur annalista Meten. ap. Pagium (an. 786, n. 5). Quamobrem quæ ab Adriano narrantur de Beneventanis contra Neapolitanos, nihil pugnant cum itinere quod Carolus meditabatur, fortasse etiam suscepit cum hanc accepit epistolam. In Chron. Neapolitano (ap. Pratilli. tom. III, p. 33) historia hæc uberrime narratur, statuiturque ætas hujus epistolæ. Nam sub finem ejus narrationis legitur, quæma imodum Cesario Stephani episcopi et ducis filio rem gerente Beneventani superantur; et postquam Cesarius, chronici verbis utitur, adepta victoria lætitia fugientem Aragisium manus suas videt evasisse, suos ulterius persequi prohibet, et hoc accidit an. 786. CENN.

b Italici regni administrationem in Pippini regis minori ætate hinc tenemus. Nam comites viginti hac occasione numerantur, qui totidem civitatibus præerant. Supra (ep. 81, al. 67, not.) Arvinum vidimus modo ducem, modo comitem nuncupari, et alibi duces Clusio et Florentiæ civitatibus præfectos. Num utrique promiscue duces et comites nuncuparentur, ut Arvinus, an. officia ista nullo discrimine

mille libras dirigere promisit, pro quo poscentes peti us vestram regalem præcellentiam, ut ipsum stannum nobis per vestrum bonum dispositum dirigere jubeatis, quia ipsa ecclesiæ fautoris vestri beati Petri, tempore vero ab aquis nimis invaluit, et unde ejus aule tectum restauremus minime habemus. Sed obnixè petimus ut per comites vestros qui in Italia sunt actores, ipsum jam dictum stannum dirigere jubetis, per unumquemque comitem 2 libras centum, ut dignam pro hoc ab ipso Dei apostolo retributionem suscipere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXIX.

473 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

B In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones, pro cruce quam ei miserat, et de territorio Populoniensi seu Rosellensi, ut dominus rex suos idoneos missos dirigeret, qui sub integritate ipsas civitates cum suburbana [Lamb., suburbanis] earum ei contradere debuissent.

(An. Dom. 787, Cod. Car. LXXVI, chron. 88.)

ARGUMENTUM. — Carolo suis orationibus se commendanti reponit, se jugiter id præstare non solum pro eo, sed pro ejus parentibus, et conjuge Ildegarde vita functis. Gratiarum agit pro cruce missa; oratque ut missos dirigat, qui fines Populonienses et Rosellenses hanc dum traditos integros vindicent sanctæ sedi; simulque integras tradant ducatus Beneventani civitates, juxta ejus donationem nuperrime factam.

Domno d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Præcellentissimos atque nitidissimos Deo dicatæ regalis præclarsæ scientiæ vestræ mellifluos suscepi-

præficerentur civitatibus per id tempus, incertum. Unusquisque ab Adriano comes et actor appellatur. Vide supra (ep. 81, al. 67, not.). Id.

c Argum. Panv. (Cod. Vat. 8): c In octava [Octava] pro cruce missa gratias agit; et scribit se semper pro Carolo orare, et pro genitore ejus sa. me. Orat ut legatos suos dirigat [sa. me. Pippino. Precatur, ut legatos dirigat], qui Romanæ Ecclesiæ Populoniense, et Rosellense territoria restituant cum partibus ducatus Beneventani [Populoniensem et Rosellianum agrum cum ducatu Beneventano restituant]. Mercedem a [ejus rei a] beato Petro promittit. Id.

d Summ. 8, Bar. Cent. GRETS.

e Anno 787 ineunte Carolus Beneventanum ducatum adiens cum suo exercitu, Capuæ constitit, archiep. præ metu Salernum se recipiente. Ducatum omnem in suam potestatem redegit pacis potius quam belli artibus. Grimoaldum Arichis filium aliosque duodecim obsides transactionis pignus secum duxit, Romæ Pascha celebravit, quod incidit die 8 Aprilis, causaque Tassilonis pontifice intercedente tentata magis quam composita in Franciam rediit, nocteque in Bajoariam exercitu Tassilonem in ordinem redegit. Hæc fusc narrantur in Annal. Francor. Item Baron. ex Reginone (an. 787, n. 64) et Pagius ex annal. Meten. (col. an., n. 6.) Eadem occasione Capuam et cæteras civitates Campaniæ seu ducatus Beneventani a Carolo donatas esse sanctæ sedi hæc ex epistola perspicue constat. Pagius perperam differt ad hæc tempora Tusciæ donationem quam anno 774 cum primo Romanam venit, esse factam pluribus argumentis est demonstratum. CENN.

mus versos, quos reserantes atque singillatim relegendes, eorum **474** robur cum nimio amplectimur amore *, et procul dubio vestra credere dignetur regalis potestas, quia omnino sicut per eos innotuit, a nobis in omnibus perficietur; testem enim invoco Deum cui servo in spiritu meo, quod sine intermissione die noctuque semper memoriam vestri facio in orationibus meis obsecrans, tam pro vestra in triumphis regali victoria et perpetua stabilitate, quamque pro sanctae memoriae genitoribus vestris, simul conjuge vestra domina Hilibranda (Grets., Hiltegarda) regina, filia et spiritali commatre nostra, et nempe eorum memoriale non derelinquetur in aeternum ^b.

Crucem quam nobis misistis in sanctam nostram ecclesiam recondentes, vestra memoria in aeternum in ea manebit ^c. De hospitale enim nostra quam vestra regalis cupit audire clementia, omnia erga nos, Deo favente, prospera existunt, quia et nos de vestra regali salute atque victoriis certo audire desideramus, quoniam vestra salus nostra est, et hoc magnopere poscimus; et sicut per anteriores nostras syllabas vestram poscimus regalem potentiam, ita perficere dignetur, uti denuo eos missos suos dirigere jubeat, qui nobis contrudere debeant fines Popolonienses seu Rosellenses, sicut **475** ex antiquitus fuerunt ^d. Nam ex parte nobis ex ipsis finibus non tradiderunt; sed quæsumus ut vestrae regalis oblationis donatio sine tenus maneat inconversa; praesertim et partibus ducatus Beneventani idoneos dirigere dignetur missos, qui nobis secundum vestram donationem ipsas civitates sub integritate tradere, in omnibus va-

* Nusquam toto isto cod. sic appellatae inveniuntur regiae litterae. Quare arbitror poetice scriptam hac occasione epistolam ab Adriano laudari, nam Carolus Alcuino praeceptore id temporis liberalibus artibus dabat operam, ut ex Eginhart. Pagius (an. 782, n. n. 7). Item Mabillonius (Ann. lib. xxxv, n. 22) ad an. 781, ex eod. Eginhart. a Petro Pisano grammaticam, rhetoricam et dialecticam ab Albino eum didicisse commemorat. CXXX.

^b Pii regis petita nil aliud fuisse quam orationes testatur pontifex, qui et pro defunctis Pippino atque Hildegardie jugiter se orare respondet. Eapropter non recte in noviss. edit. Duchesnii putatur epistola circa annum 783 data esse. Rectius Muratorius refert ad an. 788, quo plures conscriptae fuerunt, ut mox ostendam. Equidem credo sub finem anni 787 hanc datam esse, nam spatio octo mensium post Caroli discessum Roma unicum, quæ hic memoratur, scriptam esse non est probabile, cum ista responsio sit Carolini versibus forsitan allatis paulo post datam epistolam, cuius mentio est. lb.

^c Ap. Anastas. in Vita Leonis III (sect. 378) legitur: « In basilica Salvatoris Domini nostri Jesu Christi quam Constantinianam vocant, obtulit crucem cum gemmis hiacynthinis, quam alifemicus pontifex in litania praecedere constituit, secundum petitionem ipsius piissimi imperatoris. » Hanc postea subreptam Leo IV instaurasse ab eodem auctore dicitur (sect. 503) et in usum pristinum revocatam. Alius crucis a Carolo oblatae non meminit. Hinc patet sancti Petri ecclesiam longe antea simili munere donatam esse. Eam quippe unam præ cæteris coluit, teste Eginharto (cap. 27) his verbis: « Colebat præ cæteris sacris et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri apost. in cuius dona-

leant », ut ex hoc potissimum remunerationem una cum spiritali filia nostra domna regina, vestraque præcellentissima prole ab ipso regni caelorum clavigero beato Petro apostolo, suscipere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XC.

476 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM

In qua continentur de adventu Adalchisi partibus Calabriae, et ut Grimoaldum in Benevento ducem non constitueret, et de civitatibus Beneventanis, et Rosellis, et Populonia.

(An. Dom. 788, Cod. Car. xc, chron. 89.)

ARGUMENTUM. — Rorone et Beltone regis missis acsitatum venientibus num Athalgisus Desiderii filius in Italiam venisset, se nuper quæ audierat continuo indicasse Carolo per Arvinum comitem degere illum scilicet in Calabria prope fines Beneventanos: ita sibi nuntiari Cajeta et ex Pentapoli, litterasque utrinque acceptas adnectere. Sibi haud expediens videri Grimoaldum patri succedere; Beneventanos, nisi steterint promissis, milite ad id cogendos. Nisi mittat exercitum a Kalendis Maii ad Septembrem, fieri posse ut Athalgisus cum Grecis aliqua moliat in ipsum Carolum et sanctam sedem. Statim atque Grimoaldus pervenerit in Beneventanum ducatum, matrem ejus Adelbergam cum filiabus, obtentu orationis in Garganum, inde Tarentum abituram, ubi suos thesauros habebat. Orat ut suos missos redire prohibeat ante traditas Campaniae civitates integras, finesque pari modo integros Populoni et Rosellarum. Sicut enim in Tuscia Suanam et cæteras civitates cum territorii suis sancta sedes possidebat, ita sequum esse ut Campaniae civitates integras cum suis territoriis possideret.

Domno ^e excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adriani papa.

ria magna vis pecuniae tam in auro quam in argento, necnon et gemmis ab illo congesta est. ^f lb.

^g Agitur hic de finibus integre restituendis, non de civitatibus. Vide commentationem præv. (num. 30) Pagius ad an. 787 (num. 7, seqq.) Tusciae donationem differt, cujus possessionem illico esse initam censet. At Castellum Felicitatis, quæ civitas juris erat sanctae sedis ante alterum Caroli adventum in Italiam, opinioni huic adversatur. Vide supra (eph. 53, al. 60, not.), Tusciae siquidem donatio facta, ut mihi videtur, an. 774, cum Carolus Romam primum venit. Idcirco pontifex Rosellarum et Populoniae fines sibi tradi optat, sicut ex antiquitus fuerant. At esto: duas istas civitates longe dissitas ab ecclesiastica ditione in parte Senarum maritima, ex Rosellæ enim ruinis Grossetum emersisse fertur, Massæque, finitima Populonia excisa, episcopalem hujus honorem accessisse; duas inquam has civitates cum Carolus donaverit sanctae sedi an. 787, idem de reliquis Tusciae civitatibus affirmandum erit? ex sequentibus secus esse patet. lb.

^h Arichi in ordinem redactio, obsidibusque in subjectionis pignus acceptis, Carolus donavit sanctae sedi sex Campaniae civitates, Capuam, Theanum, Arpinum, Aquinum, Arcees, Soram, in quarum possessionem pontifex per regios missos ire optat. Ita semper factum vidimus, ubi nova accessit donatio. lb.

ⁱ Argum. Panv. (Cod. Vat. 42.): « In quadagesima secunda [Quadr. sec.] indicat Adalchisum Desiderii filium in Calabria partes advenisse. Orat Carolum ut contra hunc bellum gerat, et Beneventanos cum aliis obedire cogat. Item ne Grimoaldum ducem Beneventanum constituat; ut Beneventum, Rosellas, Populonium, et alia iuncta sancto Petro reddat. » lb.

^j Sum. 42, Bar. et Cent. Cap. 1.

Venientes ad nos fidelissimi missi vestri, scilicet A Roro capellanus, seu Betto, post vestram optabilem regalem sospitatem annuntiatam, sciscitati sunt a nobis de nefandissimo Athalgiso filio Desiderii tyranni regis, si ita fuisset quod, Deo sibi contrario, in partibus Italiae venisset. Nos vero nuper quod de ipso Athalgiso audivimus, per fidelissimum missum vestrum Arvinum comitem vobis intimare non 477 omisimus, quia pro vestra regali victoria, Deo auspice, retractantes, nullum neglectum ex omni parte penimus, vestrae praefulgentiae excellentiae indicantes, ut, Domino opitulante atque beato Petro apostolorum principe comitante, praecipua vestra regalis providentia prudentissime suam nostramque salutem procuret. Sic enim de jam dicto nequissimo Athalgiso nobis nuntiatum est, quia in veritate, Deo sibi contrario, cum missis imperatoris in partibus scilicet Calabriae residet, juxta confinium ducatus Beneventani, ut de ejus invalido adventu Campulus episcopus civitatis Cajetanæ per suas nobis significavit syllabas, similiter et de Pentapoli pro ejusdem Athalgisi arrogantia nobis in scriptis intimaverunt, quatenus ob nimium vestrum amorem infra alios misimus apices, tam Cajeta quamque Pentapoli series nobis destinatas; nempe quidem scimus quia ipse iniquus et perfidus Adalgisus pro nulla alia causa in istis declinavit partibus, nisi tantummodo pro vestra nostraque contrarietate. Unde oportet ut firmissima vestra sacra partibus Beneventanis emittere a vestra praecelsa regalis excellentia nitatur, ut undique per vestrum regale adminiculum imperturbati pariter maneamus b.

Nos vero hæc omnia considerantes, dilectissime nimisque amantissime, atque a Deo protecte praeclatissime filii, nobis sic aptum esse videtur, ut sive voluntatem vestram fecerint ipsi Beneventani, non ullo modo expedit Grimoaldum, filium Arichisi, Beneventum 478 dirigere c. Verumtamen sicut vobis ad omnipotentem Deo nostro prudentissima sapientia concessa est, ita sagaciter pro hujusmodi re per-

tractare atque congrue disponere jubeatis, ut ea quæ vobis nobisque expedita fuerint ad perfectum salubriter veniant, ut non in quolibet labore pariter eveniamus, sed si ipsi sæpius dicti Beneventani minime vestram regalem adimpleverunt voluntatem, sicut vobis polliciti sunt, statim ibidem taliter exercitus emittere studeatis, ut ad profectum sanctæ nostræ Ecclesiæ, vestraque regalis perveniant excellentiæ, et sic illis partibus disponatur, ut inimicus locum nocendi non inveniatur, sed semper vestra in triumphis exsultet in Domino regalis victoria d.

Enimvero una cum fidelissimis missis vestris pertractantes considerantesque ut si minime ipsi Beneventani adimplere voluerint regalem vestram voluntatem ad Kalendas Maias, vester robustissimus exercitus in confinio præparatus super ipsos irrumpere Beneventanos inveniretur; et demum pariter penetrantes, in his confirmari, propter æstivi temporis aegritudinem, non audebimus, et iterum si super eos a Kalendis Maiis usque in Septembrem mensem exercitus non venerint, dubium nobis esse videtur ut forte, Deo sibi contrario, prædictus nefandissimus Adalgisus per insidias Græcorum non aliquam nobis vobisque conturbationem facere moliantur, quia jam dicti missi Græcorum cum eo esse noscuntur et alii in Neapoli residere videntur. Sed hæc existimantes in vestro robustissimo atque a Deo protecto regali arbitrio emisimus pertractanda, 479 ut qualiter vobis placuerit disponere celeriter dignetur, nobis intimando per suos regales affatus suam nostramque securitatis salutem e.

Quapropter nimis poscentes, quæsumus vestram prærectissimam excellentiam, ut nullo modo pro causa Grimoaldi filii Arichisi credere plus cuiquam jubeatis quam nobis. Nam pro certo sciatis quia si ipsum Grimoaldum in Beneventum miseritis, Italiam sine conturbatione habere minime potestis, eo quod Leo episcopus secreta nobis sic fatus est, quia, Adalberga relicta, Arighis, tale habet consilium ut dum ipse Grimoaldus filius ejus Beneventanos fines in-

a Videtur redundare. GREYS.

b Non aliunde Carolus rescivit de Adalgisi in Italiam adventu quam ex Cajetani episcopi et Pentapolensis litteris ab Adriano transmissis per Arvinum comitem, ut ista ex narratione colligitur. Per eundem Arvinum Arichis etiam mortem nuntiasset Carolo, ex illis quæ mox narrantur, infertur. Cointius et Pagius (an. 787, n. 14). Arichis mortem statuunt die 26 Aug. ejus anni. Sed ante eos id fecerat Baronius prolatum epitaphio (an. 787, n. 65) cui hæc subjiciuntur: « Vixit autem quinquaginta tres annos, obiit vii Kal. Sept., anno ab incarn. Dom. 787, et ex domna Adelperga principissa filios Romoald et Grimoald, Egisum, Theoraldum et Adeleisum suscepit. » Epitaphium illud Paulo Diacono auctore novissime est editum inter Tumulos principum Langob. a cl. Prætillo (tom. III, pag. 305), qui nuper allata verba Camillo Peregrinio restituit ingratias Pagii ea tribuentis Paulo Diacono. Cæterum epistola illa, cujus mentio est in præcedenti, non alia fuisse videtur quam quæ data dicitur Arvino comiti cum nuntiis de morte principis ac de Adalgisi adventu, annexisque laudatis epistolis Cajetani ep. et Pentap. GENN.

c Romoaldus primogenitus præmortuus erat patri eodem anno, ut monet Pagius (loc. cit.). Quare ad Grimoaldum obisidem ap. Carolum successio pertinebat. Sed pontifici causæ aderant cur successionem istam improbaret. Eas et in litteris Arvino datis enuntiaverat, quod ipse testatur infra (ep. 92, al. 86) et iterum nunc enuntiat, seu potius in mentem revocat. Id.

d Omnimoda sub potestate Caroli Beneventanos esse cupit, quare utitur hoc dilemmate: aut Beneventani servant fidem Francorum regi, Grimoaldum eorum ducem constituere non expedit; aut ab eorum promissis desciscunt, vi et armis continendi sunt in officio. Sapientissimum plane consilium, quod nihilominus Caroli remittit arbitrio. Id.

e Mature facto opus esse urget, et quinque ad summum mensibus belli apparatus, militaremque actionem concludit. Et quidem jure: nam Adalgisus viduæ Adelbergæ frater, Græcorum ope fatus, in Calabriae finibus degens, Grimoaldi sororis filii successionem prestolabatur in ducatu Beneventano, ut junctis viribus in sanctæ sedis disionem, indeque in Italicum regnum irrumperet. Id.

troierit, ingeniose cupit duas filias suas. secum deferre, et quasi orationis causa, sanctum Angelum in Garganum pergere, et deinde in Tarantum, ubi et thesauros suos reconditos habet, quia tantum octoginta millia distat a sancto Angelo usque Tarantum *; sed in hoc minime vestra a Deo promota excellentia considerare debeat, quod pro nostra aviditate ipsas civitates adquirendum, quas beato Petro apostolo et nobis condonastis, talia vobis insinuare studuimus, sed pro magna securitate sanctæ Dei catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, atque vestræ præcelsæ regalis exaltationis victoria, ea quæ audivimus et agnoscere potuimus, vestris regalibus auribus insinuare nullo modo negleximus. Vestra quoque regalis excellentia, qualiter ei placuerit et aptum prospexerit, in omnibus his disponere provideat. Quapropter magnopere poscentes vestram clementissimam regalem benevolentiam, quæsumus, ut pro amore factoris vestri beati Petri clavigeri **480** regni colorum, nostraque in Christo spiritali paternæ dilectione clariter atque specialiter per vestros regales honorabiles apices missis vestris dirigere dignemini, ut nullo modo ad vos rameare audeant, nisi prius sub integritate civitates in partibus Beneventanis, sicut eas per vestram sacram oblationem beato Petro apostolo et nobis contulistis, in omnibus contradere valeant, et iustitias de Populonio et Rosellis nobis facere sub integritate studeant. Quia sunt alii ex missis vestris qui contemnere moluntur et frædare vestram sacram oblationem; sed sicut in partibus Tusciæ civitates, id est, Suanam, Tuscanam, Biternum, et Balneum Regis, cæterasque civitates cum finibus et territoriis eorum * beato Petro offerentes condonastis, ita in eo modo civitates in partibus Beneventanis contradere nobis protinus faciatis, ut dum missi vestri vestros susceperint regales firmissimos affatus, sine qualibet interposita dilatione, nobis eas contradere sub integritate valeant; ut nullus sit qui possit extinguere vestrum illibatam sacrificium, sed hoc lucri potissimum præmium acquirentes digne mereamini una eum spiritali nostra filia domna regina, vestraque nobilissima subole in

* Iter istud ab Adelberga institutum in fines orientales ducatus Beneventani, quo et frater Adalgisus appulerat, statim atque Grimoaldus paternum ducatum adeptus esset, suspitionem pontificis haud esse inanem demonstrat. CENN.

† Ut in præcedenti, ita hic de Rosellæ et Populonii finibus, una cum sex predictis Campaniæ civitatibus tradendis res est. Quamobrem quod ibi aiebam (col. 398, not. 4) non est improbabile utramque maritimam civitatem concessam fuisse sanctæ sedi seorsim ab aliis Tusciæ, quod planius fiet ex sequentibus. Id.

‡ Vides hic Tusciæ civitates enumerari a Suana incipiendo, quæ occidentalis est cæteris; ita ut urbem veterem et Castrum Felicitatis, quas facit reliquas, intelligi oporteat, non autem Rosellas et Populonium, quæ cum Suana magis occidentales sint, priori loco debuissent recenseri. At contra ne ulla quidem sit earum mentio, cum infra de Campaniæ civitatum tradenda possessione agitur Tuscarum exemplo. Proinde quidquid de tempore donationis Rosellæ et Populonii censeas, de aliis Tusciæ sta-

thericis sine fine regnare arcibus. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCI.

481 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DONNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de missis Græcorum cum ⁴ dinctione, id est, dispositive Siciliæ, post reversionem Attonis diaconi, missi domni regis a Benevento, cum relicta Arichsi ducis conciliati [Lamb., consiliati] sunt, qualiter ducatum Beneventanum a potestate prædicti regis per insidias subtrahere potuissent *.

(An. Dom. 788, Cod. Car. XCII, chron. 90.)

ARGUMENTUM. — Venientes regii missi Atto diaconus et Goteramnus ostiarius, postmodo Maginarius abbas et Joseph diaconus regiam voluntatem nuntiant pontifici, ejus nempe consilio agenda omnia esse. Censet igitur pontifex ut nunquam invicem separantur: præmittit priores duos versus ducatum Beneventi, ita ut in Valvæ oppido expectent reliquos Romæ manentes et Liuthericum quintum missum. Hi consilii immemores Beneventum, haud expectatis sociis, inde Salernum ad Adelbergam viduum processerunt. Tres reliqui Beneventum euntes ibi audiunt Salerni agitari consilia adversus Carolum et sanctam sedem; mox Goteramnus superveniente, una cum isto aufugiunt Valvam in finibus Spoletani ducatus, ubi iussa regia prestolantur. Atto præ metu ad aram in ecclesia Salerni confugit, quem Beneventani fletu mitigant, eique ad Carolum litteras dant fidelitatis plenas. Hæc omnia pontifex Carolo. Deinde addit quod Capuani quidam recens subjecti apostolicæ sedi Romam venientes nuntiant, post Attonis discessum missos Græcos cum dispositore Siciliæ die 20 Januarii Salernum ad Adelbergam se contulisse; inde Neapolim deductos, magnoque cum honore susceptos, cum Stephano episcopo et Neapolitanis consilia agitare. Beneventanos videri erupturos æstivo tempore. Rogat ut eos præveniat, ne simul deficiant et civitates sanctæ sedi donatas invadant.

Domno [†] excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Meminit vestra a Deo promota **482** regalis excellentia, qualiter ad nos emisit fidelissimos missos, scilicet Attonem religiosum diaconum, et Goteramnus magnificum ostiarium, et post tergum eorum ad nos venerunt, videlicet, Maginarius religiosus

tuas necesse est, primo in adventu Caroli an. 774 una cum Castello Felicitatis donatas esse adversus Pagii recentiorumque aliorum opinionem. Id.

D ⁴ Diaceta, διοικητής, administrator. GRETS.

* Argum. Panv. (Cod. Vat. 23.): « In vigesima tertia [Vig. tert.] indicat, quale consilium legatis ejus dederit. Item de [monet de] legatis Græcorum cum dispositore Siciliæ quod cum [Sicil. cum] relicta Arichsi ducis consiliati sint, qualiter [egerint quam ratione] ducatum Beneventanum Carolo regi subtrahere possent [eriperent]. Orat itaque Carolus, ut sic omnia pertractet, ut suam et Ecclesiæ Romanæ securitatem procuret [tutelam proc.]. » CENN.

† Summ. 23, Bar. et Cent. GRETS.

‡ Epistola hæc a superiori non multum distat; verno enim tempore data est, cum superior media hieme scripta esse videatur. Cointii diligentia laudatur a Pagio (an. 788, num. 1 seq.) qui accuratam ejus numerationem sequitur, quod etiam fit in novissima editione Duchesnii. Muratorius confundit earum ordinem, adoptansque ineptia. moysi Sa-

abbas et religiosus Joseph diaconus *, qui nobis fideliter intimaverunt ea quæ illis injuncta habuit vestra prærectissima regalis potestas, ut secundum nostrum apostolicum consilium, in partibus Beneventanis, ita peragerent; qui in nostri præsentia residentes prænominati quatuor missi, id est, Maginarius religiosus abbas, Atto, et Joseph religiosi diaconi, atque Goteramnus magnificus ostiarius, dum adhuc minime conjunxisset nostris apostolicis obtutibus Luthericus, qui cum præfato Maginario, ac Joseph, ad nos missus fuit, tale illis præbulmus consilium, ut nullo modo se alter ab altero separaret, sed præcuntes Atto et Goteramnus, in oppido Valvæ ibidem expectarent tam Maginarium et Joseph quam Liudericum, quem socii ejus apud nos morantes expectabant^b, qui præcedentes, scilicet Atto cum 463 Goteramno, nullo modo nostris accommodaverunt consiliis; sed relinquentes penitus Maginarium æu Joseph et Liudericum, abierunt singulariter Benevento; unde post tergum eorum euntes Maginarius cum Joseph et Liuderico in Benevento, jam Attonem et Goteramnus nullo modo invenire valuerunt, eo quod in Salernum perrexerant ad Albergam relictam Arichis ducis; ubi dum Maginarius cum sociis suis a fidelibus vestris audissent, sicut

lernitani turbat historiam. Unum peccat Cointius, eumque secuti omnes, dum epist. 73 Cod. Car. mihi sexagesimam huc pertinere sunt rati, Campaniam Romanam pro Beneventana intelligentes. Eam vide supra, notasque ei subiectas. Hac equidem detracta, jam præsentis quam duarum sequentium ordinem retineo, quem impune mutari non posse mox patebit. GENN.

* Hos legatos longo antea Romam advenisse tum ratio loquendi, qua utitur Adrianus dum legationem Carolo in mentem revocat, tum epistolæ contextus luculenter demonstrant. Nam ante diem 20 Januarii Atto omnium missorum extremus Salerno discesserat; ingressique eam civitatem erant legati Græcorum, qui Acropoli Lucanie oppido triginta circiter millia passuum dissito ejus discessum præstolabantur, ita ut præcedenti minimum die Attonem profectum esse pro certo haberi debeat. Quamobrem quæcumque evenisse docet epistola, intra dies novemdecim coarctari nequeunt, at quantum temporis spatium ex superiori anno huc conferri oporteat, incertum. Id, si fallor, minus dubium, quod ante Roronem et Bettonem hi legati advenerant, iisque mandari petebat Adrianus in præcedenti, ut ne in Franciam redirent ante traditam possessionem civitatum Campaniæ; non enim norat quæ iis adversa contingerant, sibi postmodum nuntiata persequitur in hac epistola. Cointius et Pagius rei difficultatem evasuri, præcedentem epistolam ad superiorem annum retulere: at minime adverterunt menses Majum ac Septembrem ibi memoratos epistolam huic anno asserere, quanquam scriptam sub ejusdem initia, antequam pericula et fuga missorum qui in Beneventanum ducatum processerant, ad pontificis aures pervenirent. Itaque ad hunc annum utramque pertinere statui oportet, illam scilicet Januarii mense, hanc Martio, fortasse etiam Aprili datam. In

^b Cum de legatis non de armorum ducibus agatur, tantam pontificis sollicitudinem, ne invicem dividerentur, non facile assequimur, eam siquidem pendet a secretis colloquiis eos inter ac pontificem habitis, antequam Roma proficiscerentur. Nihilominus ducatus ille dūce vacans, Adelberga vidua consiliorum re-

rumque omnium caput, Adalgisus hujus frater præsidio Græcorum fultus in ducatus finibus, et Grimoaldi Adelbergæ filii quæsitæ successio haud ignota erant pontifici, quippe quæ Carolo per Arvinum, nuntiatar, suumque non inanem metum eidem significarat. C Quamobrem si gravissima hæc negotia concordiam illam spectare quis putet, conjectura, ut reor, non aberrabit. In.

^c Et ob nimium suavemque amorem quem erga vestrum invictissimum gerimus regnum, nullo modo valemus prætermittere, liquidius de omni causa vobis insinuare; venientes quippe ad nos de Capua quam beato Petro apostolorum principi pro mercede animæ 464 vestræ atque sempiterna memoria, cum cæteris civitatibus obtulistis, videlicet Gregorius presbyter, Saductus, Pergulfus, Audemundus, Haimo, Landemar, Warnefridus, Sigulfus, Audualdus, et Corbulus^d, intimaverunt nobis quod dum Atto diaconus

rejecere videtur in legatorum iter Salernum contra sua consilia, sequenti autem epistola infidelitas Beneventanorum patefuit, cui legatorum concordia nil profutura erat. In.

^e Hac narratione satis perspicua pontifex culpam rejicere videtur in legatorum iter Salernum contra sua consilia, sequenti autem epistola infidelitas Beneventanorum patefuit, cui legatorum concordia nil profutura erat. In.

^d Apud Mabillon. (Suppl. ad Diplom., pag. 70) ex authentico Dinonyiano in philyra exstat fragmentum epistolæ Adriani, qua petit consilium a magnate aliquo, incertum num suæ an Francorum ditionis, utrum Capuanorum aliquot juramentum fidelitatis seorsim ab aliis recipi ab ipso debeat. Cumque hujusmodi fragmentum summam cum hac epistola affinitatem habeat, huc illud transferre libuit. . . . intentionem prudentissimam. . . . seu gloriæ vestræ deducimus, eo quod. . . . fuerunt aliquanti ex civibus Capuani, scilicet Gregorius presbyter, Saductus, Haimo, Auderphus, Landemar, Waldfredus, Audulphus, et Corbulus de quap. . . . et spiritalis compater noster inl. Carulus rex Francorum et Langobardorum. . . . que patricius Romanorum. . . . em beato Petro apostolo fautori suo, et. . . . cum suo præcell. conj. . . . h regi. . . . eorumque novilissimos suaves, et cuncti. . . . novilissimi Franci petentes nobis beatissimi Petri, et nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi domini regis agniti sunt. . . . vestrum petimus consilium, si eos in servitio beati Petri apostoli recipere debeamus. . . . nobis quippe meliorem. . . . si eos recipimus, ut inter eis dissensio fiat, et divisio inveniantur. . . . partem, atque effectum beati Petri apostoli, atque præcellentissimi filii nostri domini regis sic expedit, ut dum divisi fuerint, melius. . . . sine nostro vestroque favore. Sed et hoc nobis prælati. . . . nostrum missum una cum indiculum Adelperga relict. . . . rehis dirigere deberemus. . . . pereuntes una cum omnes Beneven-

ad vestram reversus est excellentiam, statim missi A Græcorum, duo spatharii imperatoris, cum diucitin [*Gret.*, *diœcete*], qui Latine dispositi Siciliæ dicitur, in Luceanæ Acropoli descendentes, terreno itinere Salernum ad relicti Arigisi ducis peragrantes, tertio decimo Kalend. Februar. pervenerunt, qui ibidem cum ipsis tres dies consiliantes Beneventani, post tertium diem usque Neapolim deduxerunt; Neapolitani vero cum magno obsequio cum signis et imaginibus eos suscipientes, Neapolim ingressi sunt, pariter et usque hactenus cum ipsis Neapolitanis atque Stephano episcopo ejusdem Neapolitanæ ecclesiæ pertractantes existunt *.

485 Sed vestra a Deo promota prærectissima regalis excellentia, a Deo inspirata, taliter pertractare debet, ut suam et nostram in omnibus securitatem procuret et nullius hominis inanes fabulas attendat; neque muneribus suadere quispiam eam valeat, sed tantummodo pro exaltatione spiritalis matris suæ sanctæ nostræ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, suæque regalis excellentiæ et nostræ decertare sitatur, quia, ut arbitramur, ipsi Beneventani istud tempus vernum transire patientur, ut æstivo tempore, Deo illis contrario, vobis in perjurii reatum incurrant ^b. Sed vestra regalis potentia sic illis in triumphis præire satagat, ut et illorum proterviam procul dubio imminemem sub pedibus suis conculcet, et sua exaltatio in toto profametur mundo, tam de sua prudentissima regali victoria quamque de sacratissima oblatione, quam in partibus ipsis Beneventanis beato Petro fautori suo, puro corde, ob

minium amorem atque sempiternam memoriam condonavit ^c, ut dum ipse claviger regni cœlorum beatus Petrus apostolus, fautor et protector vester, in integro vestram suscepit sacram donationis oblationis auderent ipsi Beneventanis, aut aliis ex illis partibus cives super eos aut quilibet in eis malitiam ingerere isti consilio favere volumus. Quapropter quæsumus vestræ re prudentiæ, ut tam de recipiendi eos, quamque de nostro misso una cum nostro indiculum apud sepe ictam Adelbergam, seu Beneventum dirigendum nobis consilium præbere debeatis: et qualiter exinde congrua et recte pros. nobis protinus per vestra scripta significare maturemini intercedente beato Petro apostolo fautori vestro divina majestas per multorum. CENN.

* Atto regius missus de Grimoaldi successione acturus cum rege susceperat in Franciam iter: vir enim probus subleste fidei homines haud novit. Non ita pontifex, quæ erat prudentia; idcirco tam vehementer Grimoaldi successionem aversabatur. Capuanorum autem relata, quæ in seq. epistola sunt ampliora et lucidiora, tum pontificis prævidentiæ sunt locuples testimonium, tum Muratorianam artem funditus everunt. Is siquidem rerum serie reclamante (an. 788) litteras Adriani proprio arbitratu pervertit, sordesque anonymi Salernitani auctoritati earum preferens, historicam textit omnino aliam a vero, ut Adrianum a Carolo ipso delusum ostendat. Cæterum ex Chron. Neapolit. (ap. Pratill. tom III, pag. 34) huic epistolæ si les adjungitur, suppetuntque ipsa nomina missorum imperialium: Venerunt Neapolim Iseamus et Leo ambaxiatores domini imperatoris, et excepti fuerunt cum magno honore et lætitia. ^b Id.

^b Post vernum tempus, cum dabatur epistola, Bene-

ventanos in apertam defectionem irrupturos, Ecclesiæque et Caroli ditionibus molestos futuros esse prænuntiavit, nisi eos præveniat rex Carolus. Neque enim aliud præsagiebant Salernitani illa per triduum colloquia cum Græcis missis, atque ea deducto eorumdem Neapolim per ipsos Beneventanos, quæ in urbe arcana consilia agitabantur tempore tam diuturno. Id.

^c Quid enimvero æquitati magis congruum? Victoriam ominatur Carolo, sanctæque sedi sex civitatum Campaniæ possessionem tradi optat. Sacratissimam oblationem appellat, quæ res male olet scriptori nupero obtreclatori principum: vi enim et armis acquisita, jure an injuria, justitiæ plena illi sunt, donationes autem Ecclesiæ Romanæ factæ, injuste, leves, mille præjudicii obnoxie judicantur. Id.

^d Argum. Panv. (Cod. Vatic. 1): In prima [Prima] queritur de Arechiso duce Beneventano, quod postquam Carolus rex a Capuana urbe revertisset [Capua reversus esset] ad Capuam. Constantinopolitanum missos suos [legatos] direxerit petens auxilium et honorem patriciatum, promittens tam in vestitu quam in tonsura similitudinem [cum Græcis similitud.]. Hæc Gregorius presbyter Capuanus Adriano papæ narravit. Adrianus Capuanus beato Petro, sibi et imperatori [regi] jurare fecit. Carolum imperatorem in auxilium vocat pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ [Carolus in auxilium pro exalt. sanctæ Ecclesiæ vocatur]. ^e Id.

486 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Arachiso duce Beneventano, qui [Lamb., quia] postquam rex Carolus a Capuana urbe revertisset, prædictus Arigisus, Deo sibi contrario, apud imperatorem missos suos direxerat, petens auxilium et honorem patriciatum, cupiens fidem, quam pollicitus fuerat, irritam facere, promittens se tam in tonsura quam in vestibus usu Græcorum perfuiri ^d.

(An. Dom. 788, Cod. Car. LXXXIII, chron. 91.)

ARGUMENTUM. — Nuntiata sibi per Carolum victoria de Bajoariis letatur. Inde pergit res Beneventanas enarrare, Capuanos in præcedenti memoratos exhibuisse fidelitatis sacramentum ante confessionem sancti Petri. Postmodo Gregorium ex iis unum secreto sibi nuntiassse, quod præterito anno post Caroli discessum Capua Arichis per suos missos ab imperatore petierat patriciatum et ducatum Neapolitanum; nec non ut mitteret Athalgisum cognatum suum cum auxiliis. Imperatore misisse duos spatharios qui patriciatum conferrent, et direxisse Athalgisum Tarsisium aut Ravennam. Deum consilia eorum dissipasse, nam venientes Arichim esse mortuum invenerunt. Beneventanos tum Græcos noluisse Salerni accipere, quia Atto illic erat; hoc abeunte, Græcos receptos, et cum Adelberga tridui consilia agitasse; nil videlicet tunc agendum, quoad Grimoaldus adveniret, quem ducem sibi dari a Carolo per Attonem petierant; eo adveniente factum iri, quæ Arichis non potuit; interim Neapolim eos degere oportere. Hinc eos nuntiassse imperatori mortem Arichis, quid facio opus esset audituros. Quatuor regios missos Spo-

neventanos in apertam defectionem irrupturos, Ecclesiæque et Caroli ditionibus molestos futuros esse prænuntiavit, nisi eos præveniat rex Carolus. Neque enim aliud præsagiebant Salernitani illa per triduum colloquia cum Græcis missis, atque ea deducto eorumdem Neapolim per ipsos Beneventanos, quæ in urbe arcana consilia agitabantur tempore tam diuturno. Id.

^e Quid enimvero æquitati magis congruum? Victoriam ominatur Carolo, sanctæque sedi sex civitatum Campaniæ possessionem tradi optat. Sacratissimam oblationem appellat, quæ res male olet scriptori nupero obtreclatori principum: vi enim et armis acquisita, jure an injuria, justitiæ plena illi sunt, donationes autem Ecclesiæ Romanæ factæ, injuste, leves, mille præjudicii obnoxie judicantur. Id.

^d Argum. Panv. (Cod. Vatic. 1): In prima [Prima] queritur de Arechiso duce Beneventano, quod postquam Carolus rex a Capuana urbe revertisset [Capua reversus esset] ad Capuam. Constantinopolitanum missos suos [legatos] direxerit petens auxilium et honorem patriciatum, promittens tam in vestitu quam in tonsura similitudinem [cum Græcis similitud.]. Hæc Gregorius presbyter Capuanus Adriano papæ narravit. Adrianus Capuanus beato Petro, sibi et imperatori [regi] jurare fecit. Carolum imperatorem in auxilium vocat pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ [Carolus in auxilium pro exalt. sanctæ Ecclesiæ vocatur]. ^e Id.

letum aufugisse, quod Neapolitanorum, Surrentinorum, et Amalphitanorum conjurationem cum Beneventanis in eorum necemprehenderunt.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectareos suavissimosque præcellos regales apices vestros cum nimio cordis suscepimus amore, **487** quos reserantes reperientesque vestram regalem ospitalitatem, simul et spiritalis filiae nostrae dominae reginae vestraeque nobilissimae prolis salutis prosperitatem, magnas omnipotenti Deo retulimus gratias, qui vobis per intercessionem beati Petri apostoli fautoris vestri, nobis velut immeritis iugiter pro vobis exorantibus, indesinenter victorias ubique tribuit, et omnia circa vos salubriter disponit, tam marcas quamque confinia, magis quippe de subjectione Bajuvariorum, sicut nempe prædiximus et optavimus, ita et præstolantes audivimus de vestra præcelsa regali in triumphis victoria ^a.

Nempe quidem meminisse credimus, qualiter vobis per anteriores nostras apostolicas emisimus syllabas de Capuanis qui ad nos venerunt per vestrum regale adminiculum, quatenus dum ipsas nostras vobis emissemus syllabas, post aliquantos dies præfatos Capuanos in confessione protectoris vestri beati Petri apostolorum principis jurare fecimus, in fide ejusdem Dei apostoli et nostra atque vestrae regalis

^a Bar. ibid., Summ. I. GREG.

^b Anno 787 Carolus Tassilonem in ordinem redegit, et sequentis initio in monasterium ire compulsi, ducatu deposito, juxta Annales Francor. Ultramque rem tribuunt Fuldenses an. 787 quo auctores apud Pagium (n. 13) similiter utrumque factum consignunt, Tassilonem insuper stetit coram rege Carolo v. nonas Octob., ex chron. alio comprobatur. Certe ad Adrianum victoriae nuntius venit anno 788 admodum profecto, ut patet ex his litteris. CENN.

^c Quam recte Cointio duce Pagius, et novissimæ editionis Duchesnii auctor continuo post præcedentem hanc epistolam recenseant, hinc liquet. Neque ullius epistolæ tam certa tamque evidens ætas reperitur ex iis quas dedit Adrianus. Et vero per anteriores litteras se ait locutum de iisdem Campanis, de quibus nunc verba facit; illas autem litteras unanimi consensu omnes, ne Muratorio quidem excepto, ad hunc annum referunt. Non igitur ad præcedentem annum *haud dubie*, ut in contemnit (an. 788) posterior ista pertinet. Præterea Capuani narrant, quemadmodum Carolo ex urbe Capua profecto præterito anno, Arichis molimina coeperunt. Præ eritis autem ille annus erat 787 pari consensu omnibus, ac Muratorio ipso id fatentibus; qui ergo *haud dubie* præsens epistola ad illum annum referri debet? Hoc profecto est antiquis monumentis abuti, ut falsæ opinionis propinentur imperitiis, ac pontificia historia ad arbitrium pessimo publico traducatur. Id præcipue factum videsis hoc anno 788 ab Annalista Italico tum pervertendo epistolarum ordinem, tum civitatum Tusciae donationem ad eundem annum differendo. Deinde quam recte hæc epistola præcedenti subiciatur animadvertite. Decem Capuani ab Adriano nominati ultro venientes Romam nuntiant Beneventanos dubiæ fidei, Attone regio misso in Franciam profecto, ut Grimoaldi successionem peteret illorum nomine, introduxisse Salernum legatos imperiales; quos, cum tridui consilia secreta agissent coram Adelberga, deduxerunt Neapolim, ubi moliebantur

A potentia, et post actum sacramentum unus ex ipsis Capuanis, Gregorius presbyter, nobis petit secreta loqui, asserens: quia nullo modo jam quidpiam cellare possum, tale vobis præbens sacramentum; et dum a nobis enucleatus sciscitatus fuisset, retulit nobis dicens quia dum domnus Carolus, magnus rex, præterito anno a Capuana urbe reversus fuisset, Arichis dux suus ad imperatorem, Deo sibi contrario, **488** emisit missos, petens auxilium et honorem patriciatus una cum ducatu Neapolitanæ sub integritate, simul et suum cognatum Athalgisum cum manu valida in adiutorium sibi dirigi, promittens ei tam in tonsura quam in vestibus usu Græcorum perfrui sub ejusdem imperatoris ditione ^d.

Hæc audiens autem imperator emisit illi suos legatos, scilicet spatarios duos in ditionem Siciliæ ad patricium eum constituendum ferentes secum vestes auro textas, simul et spatam, vel pectinem, et forcipes, sicut illi prædictos Arichis indui et tonderi pollicitus fuerat, petentes Ramualdum ejusdem Arichis filium in obsidiatum ^e; de Athalchio vero cognito [Lamb., cognato], emisit ei dicens: quia tunc illum non dirigimus quem apud illum nunc dirigimus, sed eum dirigimus cum exercitu in Tervisio, aut Ravenna ^f; **489** qui venientes, Dei notu, per suffragia apostolorum, malignantium consilia dissipata repererunt, eo quod Arichisum ducem, vel ipsius filium Waldonem, defunctum invenerunt ^g; et dum

quæ post Grimoaldi adventum facienda erant. Hæc narrat pontifex præcedenti in epistola, cui lucem majorem affert alia ejusdem pontificis, quam subiecit ex diplomat. Mabillonii. Consilium enim petit Adrianus num paucos istos seorsim a cæteris Capuanis (testimonium locuples minime deputatos esse a tota civitate, ut Muratorius de suo addit) ad fidelitatis sacramentum admittat. Hæc vero in epistola Carolo in memoriam revocat, quæ de Capuanis dixerat per anteriores nostras apostolicas, deinde subjungit, post dies aliquot, dum ipsas emissemus syllabas (consultationi Adriani responsum jam esse puta) id fidelitatis juramentum a Capuanis esse præstitum ante confessionem beati Petri. Ad demum historiam omnem sibi expositam ab uno ex iis Capuanis persequitur, sumendo exordium a Caroli discessu præterito anno a Capuana urbe. Num quidpiam desiderari potest illustrius ad tenendum, quanto cum veritatis dispendio hæc epistola non solum præcedenti præfertur, sed ad superiorem annum *haud dubie* pertinere dicitur. Cæterarum examen eruditiss. relinquo. Io.

^d Id factum a principe Beneventano mense Aprili, ad summum Maio 787 intelligas. Io.

^e Hæc de re est dictum satis in Comment. præv. (n. 10). Io.

^f Græco ni fallor imp. Arichis enuntiat, Carolum una cum aliis obsidibus secum duxisse Grimoaldum Romualdi fratrem, idcirco hunc obsidem petit, natu licet majorem ac ducatus hæredem. Io.

^g Locum a Tenguagelio corruptum Lambecius et Gentilius restituerunt. Hic siquidem monet, ad marginem cod. ms. duplicationem illam sententiæ fuisse positam. Uterque au em legit in hunc modum: *De vero Atalchiso ejus cognato emisit ei dicens: quia apud illum non dirigimus, sed eum dirigimus cum exercitu in Tervisio aut Ravenna. Io.*

^h Divinitus id factum, etiamsi Adrianus non diceret, unusquisque facili negotio assequitur. Nam Romualdus futurus obses Græcorum die 21 Julii ejusdem anni dum forte agitabatur Constantinopoli,

ibidem Salerno Atto fidelissimus vester missus fuisse, Beneventani ipsos Græcos minime recipere voluerunt, sed post reversionem prædicti Attonis diaconi, tunc eos terreno itinere a finibus Græcorum deferentes Salerno receperunt, et cum Athalberga, relicta Arichis, seu optimatibus Beneventanis, tribus diebus persistentes conciliati [Lamb., consiliati] sunt, * suadentes ipsi Beneventani prædictis missis Græcorum dicentes: quia nos ad regem Carolum emisimus missos nostros, petentes ab eo Grimaldum ducem nostrum recipere ^b. Insuper et per Attonem diaconum, ipso nobis pollicente, rogam emisimus ^c, ut penitus eum ducem consequenter suscipereamus; sed propter hoc morari vos Neapoli convenit, dum usque ipsum Grimaldum recipere possimus ducem; et quod genitor ejus Arigisus minime valuit adimplere, Grimaldus ejus filius, dum ⁴⁹⁰ culmen genitoris sui adeptus fuerit, prorsus imperialem voluntatem cum omni ditione sicut cum suo constitit genitore, in omnibus adimpleat, pariter nobis promissa expleantibus ^d. Quapropter terreno itinere us-

contra divinum consilium, de Italia iterum tyranni Langobardorum subjicienda sanæque sedi Exarchatu auferendo, immaturam mortem occubuit: ut legitur sub ejus tumulo ap. Pratill. (tom. III, p. 304), Ughellum et alios: *Vixit an. 25, depositus est xii Kal. Aug. principante patre anno 30. Ind. percurrente x.* Pater autem ejus post mensem unum dies quinque, vii Kal. Sept. et ipse supremum diem obiit. Quare dum spatharii legati in ditionem Siciliæ pervenerunt, utriusque morte dissipata invenerunt secreta consilia. Athalgisus autem classicque inopinata re perterriti flexerunt et ipsi iter Calabriam versus, quod constat ex litteris Adriani supra allatis (ep. 89, al. 90), nam meminit alterius epistolæ per Arvinum missæ, quæ desideratur in Codice. CENN.

* Iisdem fere verbis eadem narratur in præcedenti, nam Capuani ante etiam quam ad fidelitatis juramentum admitterentur, summa rerum capita attigerant. Ib.

^b Primum fidelitatis præstitæ argumentum, Capuanus presbyter Adriano suo principi secreta consilia hostium aperit, quod antea non potuisset fieri absque proditiōis nota. Ib.

^c Ipsissima sententia est hujus vocis *rogam*, sive ut Lambecius legit *rogam*, quæ ad primam hujus Codicis epistolam (inter not.) declarata est. Ineptè Pagius interpretatur *robam* (an. 788, n. 1) pauca ista fidenter proferens: *Erat roba laxior vestis olim regibus, episcopis, aliisque in usu, ut videre est in Glossario Ducangii.* Vide supra in Gregorii III epist. Admonit. (n. 4). Muratorius qui Lambecii recensionem Carolini Codicis non solum vidit, sed publicæ lucis fecit (*Rer. Ital.* tom. III, part. II, p. 75, seqq.), in annalibus primæ laudatæ epistolæ lectionem corruptam Tegnag. retinuit, legitque *regnum*; hic autem *rogam* interpretatur *sumptuosum munus*: utrobique parum scite. Nam Lambecii clariss. viri emendationem suæ opinionem posthabuit in priori illa epistola, hic vero notionem omnino novam dat rogæ. Ducangius siquidem plurimis allatis exemplis tam ex sacra quam ex profana historia, *donativum, honorarium, stipendium, elemosynam* significari per eam vocem demonstravit. Quin etiam priori loco posuit *precationem* et *preces* auctoritate hujus epistolæ. Et donativa quidem, aut stipendia tum militibus, tum clericis dari solita statis temporibus, proceribus etiam data inveniuntur a summis principibus et pontificibus; at subditos populos principibus *rogam* dedisse nonnisi e Muratorianis thesibus educitur. Quæres fortasse cur Lambecium

A que Neapolim eos cum magno deduxerunt honore, qui Neapolitani ipsos Græcos cum bandis et signis suscipientes ibidem degentes prædictæ rei præstolantes adventum, non desinunt cum Stephano episcopo et Constantino, civibus Neapolitanis ^a, adversa perpetrantes tractare, mittentes ipsi Græci ad imperatorem de obitu Arichisi filique ejus denuntiantes; et ab eo expectant consilium quid agere debeant ^f.

⁴⁹¹ Sed in his omnibus, excellentissime et a Deo protecte filii, solertissima regalis potentia vestra nitatur pertractare tam pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ nostraque salute, quamque Domino protegente beatoque Petro clavigero regni cælorum præsidante, pro vestri invictissimi regni in triumphis securitate ^g.

^B Porro et hoc sicut per se Gregorius presbyter Capuanus nobis innotuit de fidelissimis missis vestris, scilicet Magenariorum religioso abbate, seu Joseph, et Liudérico comite, atque Gotteranno hostiario [Lamb., ostiario], quia Benevento reversi Spoletum, ideo exinde fugerunt, eo quod tale consilium Beneventani

et Ducangium hac duplici occasione Muratorius, cætera eruditissimus, sus deque habuerit? Reponam brevi: Voluit nobis imponere ac pontificium dominatum excindere. Ib.

^C ^d Adriani tantam aversionem totque a Beneventanis pericula imminentia Carolus serio cogitans pontifici obtemperare maluit, quia suo res committebatur arbitrio, quam qua Grimoaldo principatum ne conferret rogabatur. Diu quidem anceps fuit; at tandem metuens ne Beneventani Græcis submitterentur maximo cum Italici regni atque ecclesiasticæ ditionis detrimento, principem patri succedere permisit, *malos in bono vincere potius animo confidens, quam eos severitate ad desperationem inducere*, ut recte animadvertit Pratillus (*Chron. duc. et princ. Benev.* tom. V, p. 17). Id vero nequaquam factum nisi post annum a morte patris, anno nimirum 788 sub finem Augusti mensis. Vide et Muratorii notas ad anonym. Salern. (cap. 22, et 26). Cum hæc dabatur epistola, nondum Grimoaldus in Beneventanum principatum dimissus fuerat. Ib.

* Lambecius et Gentilot, legunt in Cod. constantinensis ejus evidenti librarii mendo pro *consentaneis*, et ita haud dubie legendum; Stephanus enim episcopus non civis, sed dux Neapolitanus erat; cum præcipue mortuus hoc anno esset Cæsarius ejus filius, qui ducis munereungebatur militiæ: *Mortuus est morte naturali Cæsarius cum magna displacentia ducis Stephani sui patris*, ut est in sæpe laudato Chron. Neap. ap. Pratill. (tom. III, p. 34). Credibile autem non est, eundem Stephanum ducem, qui ante adeptum episcopatum Paulo Romano pontifici acceptissimus fuit, tanquam bene de Ecclesiæ meritis, ut dictum est in discursu prævio ad epist. Pauli (num. 20), una cum Græcis et Beneventanis in ejus perniciem consiliis implicitum fuisse cum episcopali etiam munere sanctissimeungebatur. In sequenti epistola videbimus secus esse. Ib.

^D ^f Novum hoc arcanum pontifici patefactum a Gregorio jam subdito sanctæ sedis, quod ante juramentum non fecerat, magis magisque confirmat Muratorium abusum esse his epistolis in rem suam, dum hanc ad præcedentem annum haud dubie referendam decernit. Ib.

^g Prudentissimum pontificis consilium jure metuens ecclesiasticæ ditioni et Italiæ regno, quod nihilominus regis arbitrio discutiendum permittit. Ib.

cum Neapolitanis et Surrentinis, atque Amalfitanis **A** habuerunt, ut foris civitate Salernitana juxta mare vestros missos applicare facerent, et nocte repentino cursu super eos ruentes Beneventani pariter cum Neapolitanis illos interficerent, et postmodum profferrent, quia Neapolitani, quasi super ipsos Beneventanos venientes, existimantes sese Beneventanos, eos clam occiderent, et praefati missi vestri hæc cognoscentes coacti fugam arripuerunt, vestram conquerentes regalem illusionem, quod si ipsi missi vestri Salerno Neapolitani cum Amalfitanis et Surrentinis armati ibi absconsi fuerunt, ut irruerent cum Beneventanis super ipsos missos vestros, ut [Teng., et] occiderent, quod nempe certi facti sumus omnia eorum nequam consilia ad nihilum rediguntur, eo quod talem amplissimam fidem atque **B** ex intimo corde dilectionis amorem erga beatum Petrum principem apostolorum et nos vestram regalem potentiam omnino habere agnoscimus **b**; et idcirco omnia vobis, sicut ipsum Dei apostolum **492** die nocteque petimus, suggerentes subjiciuntur et vestris praefulgidis regalibus plantis subternuntur.

De nostra vero sospitate, ut inquirendam direxistis, Domino coopitulante, vestram omnino agnoscentes salutem valentes pro vobis non desinimus fundere preces, ut in hoc mundo regni gubernacula multorum curriculo fruentes annorum, et in æthereis arcibus una cum domna regina, vestraque nobilissima subole, sine fine regnare mereamini. Incolumentem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCH.

493 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de Rosellis et Populonio, et de civitatibus Beneventanis, vel de insidiis Græcorum.

(An. Dom. 788. Cod. Car. LXXVI, chron. 92.)

ARGUMENTUM.— Binis litteris, quarum priores comes Arvinus, alteras Roro et Betto missi regii attulerant, Carolus respondit gratias agens pontifici de prudenti consilio. Hic autem reponit, idcirco se aversatum esse Grimoaldi successionem, ut regi, sibi, et sanctæ sedi consularet. Quæ Neapolitanus

et Cajetanus episcopi sibi nuntiantur de Athalgisi machinationibus, cum visurum in annexis utriusque epistolis. Gratias agit quod Arvino et sociis mandari tradendas Campaniæ civitates, finesque Populonii, et Rosellarum: sibi autem non esse tradita, nisi episcopia, monasteria et curtes publicas, cum clavibus civitatum sine hominibus; se velle ut Tusciæ civitates, ita et Campanas omnino administrare. Grimoaldum jactare, se uti gratia regis subditosque habiturum quos voluerit, idque Capuæ coram regis missis, quare Græci Neapoli degentes insultabant sanctæ sedi. Rogat ne Grimoaldum praeferat sancto Petro. A suis missis quos una cum regis mittit plura auditurum.

Domno ^d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectares nimisque mellifluas regalis excellentiæ vestre suscepimus syllabas, in quibus agnoscentes vestre sinceritatis salutem, et spiritalis filiciæ nostræ domnæ reginæ vestraeque præcelsæ prolis, et quod in finibus vestris, Christo propitio, omnia prospera esse cernuntur, magnas omnipotenti Deo retulimus grates, qui nos de vestro regali triumpho crebro lætos efficit ^e.

494 De apostolicis vero syllabis nostris quas vobis emisimus, primum quidem per Arvinum comitem, postmodum vero per sororem [Lamb., Roronem] et Bectonem directas, et in vestris regalibus apicibus reperimus nobis exinde grates referri ^f; prorsus nobis vestra regalis excellentia credere velit, quia nunquam volumus ut Grimaldus, filius Arichis, in Beneventum remeasset [Lamb. add. nullum alium ob finem]; nisi propter inimicorum vestrorum atque nostrorum machinationes atque insidias, sed verum etiam, sicut vestra promisit nobis regalis excellentia, pro exaltatione atque defensione sanctæ Dei Ecclesiæ et pro vestro nostroque profectu, quod vos, Domino opitulante et beato Petro Apostolorum principe comitante, omnimodis illis creditis cum summa virtute agere, procul dubio in his credimus, qui opus quod cœpistis pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ finctenus perficietis; et magis magisque per vestra laboriosa certamina exal-

^a Hunc locum Gretserus monet esse corruptum. Ed.

^b Exstat alia epistola, seu potius fragmentum epistolæ Maginarii abbatis ad Carolum Magnum apud eumd. Mabillonium (Suppl. ad Dipl. pag. 96) qua eorum omnium ratio redditur, quæ ipsi Maginario aliisque regis missis evenerunt Beneventi et Salerni. Mutila ea quidem est ac lacunis ubique scatet; plura tamen continet quæ non modo fidem faciunt relationi hujus Capuani, sed lucem sæpe afferunt rebus ab eo narratis in genere. Eam adesis; cum enim sit valde proluxa parumque ad rei summam necessaria, omitti impune potest. CENN.

^c Argum. Panvini (Cod. Vat. 3): « In tertia [Tertia] gratias agit pro Rosellis, Populonio, et Beneventanis civitatibus [Benevento], quas Carolus [quas urbes Car.] ipsi dederat. Queritur de inobedientia horum, item de insidiis et malitia Græcorum. Exercitus, cum necesse fuerit, ut Carolus paratos habeat atque transmittat, sicut promiserat, petit. » Id.

^d Summ. 3, Bar. et Cent. GRETE.

^e Plura bella hoc anno congerunt annales Francor. Carolo semper victore præscritim contra Avares:

huc respicere videtur pontifex. Quæ vero *sinceritatis* titulum tribuit regi, credibile est eundem regem pontifici amicissimo aperuisse causas omnes, cur Grimoaldum redire maluerit in paternum principatum contra sapientissimum pontificis consilium quam Beneventanos quodammodo impellere ad sequendas Græcorum partes. Id certe colligitur ex mox sequentibus. CENN.

^f Anno 787 litteras dederat Arvino comiti ad Carolum adversus Grimoaldi successionem, quæ tamen non exstant in toto Codice, aliæ enim reperiuntur eidem date (ep. 81, al. 67) pro marmoribus Ravenatis palatii, nulla prorsus mentione facta eorum quæ hic nuntiasset se fatetur; quare haud dubie prætermittas a Carolo cum familiaribus aliis affirmo. Alteras per Roronem et Bectonem transmissas (ep. 89, al. 90) jam supra vidimus incurrente anno 788. Pro utrisque Carolus agit gratias: quod ostendit cum libenter fuisse amplexurum pontificia consilia, nisi periclitari maluisset, num iniquos beneficiis cohiberet a scelere. Id.

tata manebit, quia pro huiusmodi vestrum regale nomen in libro æternæ vitæ ascriptum est ^a.

Illud autem quod nobis vestra intimavit excellentia, ut quidquid de istis partibus compertum haberimus, sub celeritate omnia vestræ regali excellentiæ significare niteremur, emisit nobis Stephanus, Neapolitanus episcopus, per suos apices diaconia [Grets., diaconiam] juris sanctæ nostræ Ecclesiæ sibi concedi, in quibus embolum posuit, **495** significans nobis de nefando Adalgiso, filio protervi Desiderii, et de insidiis Græcorum. Simili modo et Campulus, episcopus Cajetanus, per suas series ea ipsa nobis intimavit, quatenus pro nimio vestro amore idem embolum atque epistolam infra posuimus; sed taliter vestra præcellentia commendare atque disponere jubeat, ut exercitus a vobis demandati, ut nobis

A direxistis, præparati existant, et ubi nobis necesse fuerit celeriter occurrere satagent ^b.

496 Reperimus etiam in ipsis vestris apicibus embolum de civitatibus in partibus Beneventanis, quas beato Petro apostolo et nobis devota obtulistis mente de Rosellis, et de Populonio, Aruino duci jussistis, qualiter cum cæteris fidelibus vestris missis ^c, ita omnia complere debeat, sicut Deo placeat et beato Petro apostolo, et nos propterea in his pro vestra benevolenti excellentia non desinimus divinam exorare clementiam. Sed quid missis vestris contigit, vestra noluerunt adimplere de huiusmodi jussa, neque de Rosellis et Populonio, neque partibus Beneventanis ^d. Unde Crescentem et Adrianum duces cum fidelissimis missis vestris in partibus **B** Beneventanis direximus, vestra regalia suscipientes

^a Duo ista capita de sanctæ sedis et Caroli utilitate ex officio summi pontificis erga sanctam sedem, et summa ex benevolentia erga regem nascebantur. Utrunque autem catholicæ fidei securitas, Græcis Italia omnino pulsus, quod unum Adrianus prædecessoresque ejus tantopere desiderarunt. Hæc scilicet erat sanctæ Dei Ecclesiæ defensio, quod omnibus fere in epistolis Francorum regibus Pippino et Carolo patriciis Romanorum commendatam vidimus. Pro sancta autem Dei Ecclesia, Romanam accipi, quæ est caput et centrum universæ Ecclesiæ, ii tantum ignorant qui abscissi ab eadem sunt. CENN.

^b Cajetanum episcopum patefecisse Adriano consilia Græcorum et Adalgisi molimina nihil mirum. Nam Cajeta et Tarracina juris erant sanctæ sedis, Ac de Tarracina quidem nullum dubium. Postquam enim Stephanus dux et episcopus Neapolitanus præterito anno pacem iniit cum duce Beneventano, illius ejus Casarius Tarracinam duxerat exercitum, Beneventano eodem duce consilium præbente. Rem narrat Chron. Neap. (Pratill. tom. III, p. 33, seq.) planissimis hisce verbis: « In seq. anno (787) Aragisius pacem inire voluit cum duce Stephano, et Casarius ad instigationem ipsius Aragisii profectus est cum suo exercitu Tarracinam, quod ægre tulit dominus papa. » Et quidem jure, nam anno 780 cum Græci et Neapolitani eandem urbem invaserunt, Adrianus (ep. 63, al. 64) querebatur subactam ab se civitatem eripi divo Petro, quam scilicet loco patrimonii Neapolitani sanctæ sedi erepti pontifex retinebat, quantocius redditurus, si patrimonium utique redderetur sanctæ sedi. Cumque id minime esset redditum, idcirco vel anno 787 in sanctæ sedis potestate ea permanebat. Allucinantur autem quicunque putant Pagium (an. 787, n. 7) inter alias Campaniæ civitates Tarracinam et Cajetam numerare, quasi Carolus eas concesserit sanctæ sedi et in constitutione Ludovici Pii nominarentur. Nam Pagius de iis silet et constitutio patrimonii Neapolitani meminit, nulla earum civitatum mentione facta. Peregrinus etiam (*De fin. Benev. ad Merid. ap. Pratill. tom. V, p. 230, seq.*) est deceptus Adriani epistolarum ætate non explorata, nam 65, al. 64, datam putat ante 60, al. 75; quare statuit a Carolo donatam Tarracinam rursusque a Græcis consilio Arichis ereptam. Anno enim 777 ad quem spectat ep. 60, al. 75, Tarracina et Cajeta Græcorum ditionis erant, sed an. 780 quo spectat ep. 65, al. 64, Neapolitani et Græci Tarracinam invaserunt, quam pontifex perspicue fatetur se suis viribus subjecisse sanctæ sedi ac redditurum fuisse, si patrimonium Neapolitanum restitutum esset. Vide notas utrique epistolæ subjectas. Idem autem cl. auctor recte subiungit utramque civitatem serius ocus ad sanctæ sedis dominium perve-

nisse, quod ex Joannis VIII epist. 69 et 74 colligit. Equidem testimoniis sæculo fere integro posterioribus non insistam. Id pro certo affirmare non dubito, Carolum Magnum neque Tarracinam neque Cajetam donasse sanctæ sedi, quod patet ex Ludovici Pii constitutione; sed Tarracinam prius subjugatam ab exercitu pontificio, deinde auxiliis Francorum receptam an. 780 (ep. 63, al. 64), eademque occasione Cajetam expugnatam Adrianus adiecisse videtur maritime ditioni, quæ ad Lirim usque protendebatur. Idcirco Carolus an. 787 mediterraneas civitates Campaniæ adiunxit, quæ tum dilatandæ ditioni ecclesiasticæ, tum maritimis illis civitatibus intra ejusdem ditionis fines concludendis necessariæ erant. Cujus rei argumentum fere certum præbet donatio Caroli qua Ecclesiæ dominatio ad Volturum usque protenditur. Aliud præterea minus dubium argumentum suppetit ex relatione Cajetani episcopi de Adalgisi et Græcorum insidiis. — Eandem rem præstittisse Stephanum Neapolitanum episcopum et ducem mirari quis posset, quippe quem Græcorum ac Beneventanorum consiliis in sanctam sedem et regem Carolum, Gregorii presbyteri Capuanorumque aliorum testimoniis implicitum audivit. Sed Capuani factum norant, dicta autem Stephani nosse non poterant. En testimonium locuples benevolentie ejus atque summi in sanctam sedem reverentiæ. Ut enim anno 776 iconoclastæ Copronymi mortem pontifici nuntiaret (ep. 55, al. 60) quæ super re, vide Comment. præv. (num. 27) unde magna orthodoxæ fidei securitas accedebat; ita nunc Adalgisi molimina in sanctam sedem nuntiat, ne inde ullum detrimentum accipiat. Nec omnia, quæ a fœderatis cogitabantur, singillatim aperiri potuissent, nisi et ipse Stephanus eorum consiliis adfuisse. Itaque et Capuanorum relatio certa et Stephani fides atque **D** amor erga pontificem immutabilis. Id.

^c Puta Arvinum ducem alia legatione functum an. 784, cum marmora et musiva Ravennatis palatii ad Basilicæ Aquigran. ornamentum petebantur (ep. 81, al. 67) in Italiam esse missum, ut una cum Maginario cæterisque jussionem regiam expectantibus Spoleti, possessionem traderet pontifici Campaniæ civitatum, finiumque Roselle ac Populonii. Id.

^d Ne forte in regios missos culpa rejiceretur, propter obscuram epistolæ sententiam, reputanda quæ Maginarius Carolo scribebat, ap. Mabill. (*Dipl. suppl. p. 6*). « Et hoc afferebant.... firmitatem illis non fecissemus, quod Grimaldo illis ad ducem donare.... vel illas civitates, quas sancto Petro, vel domno apostolico donastis, illis relax.... nullo modo vestram jussionem complere volunt, etc. » Lambecius unica interrogatione apposita hunc locum illustrat. Sed quid missis vestris contigit? Noluerunt, etc. Id.

vota, sed nulla alia illis tradere voluerunt, nisi episcopia, monasteria, et curies publicas, simul claves de civitatibus sine hominibus, et ipsi homines in eorum potestate introeuntes et exeuntes manent, et quomodo nos sine hominibus civitates illas habere potuerimus, si habitatores earum adversus eas machinarentur? Nos quippe in eorum libertate permanentes, sicut cæteras civitates in partibus Tuscie donis vestris regere et gubernare eos cupimus omnem eorum habentes legem *.

Unde petimus vestram excellentiam, ut nullus hominum sit qui vestra sacra vota impedire valeat, et ne meliorem faciatis Grimualdum **497** filium Aragisi quam fautorem vestrum beatum Petrum clavigeram regni cælorum, eo quod ipse Grimualdus in Capua presentibus missis vestris laudabat se dicens: quia dominus rex præcepit, ut qui voluerit homo meus esse, tam magnus quam minor, sine dubio est tam meus quam vel cuius voluerit ^b; quæ, ut nostris evenit aurbis, optimates Græcorum in Neapoli sedentes, insultantes fremebant dicentes: Deo gratias, quia eorum promissa ad nihilum sunt redacta, sed eorum cachinnos nos et subsannationes pro nihilo reputamus, quamvis ipsi Græci referebant, quia missi apostolici jam duabus vicibus sine effectu reversi sunt ^c. Ecce enim huiusmodi remittimus in servitio beati Petri apostoli, cum vestris fidelissimis missis, nostros [*Lamb.*, et nostris] qui vobis omnia liquidius suggerere debeant, et quæsumus ut taliter eos pro hac causa disponere jubeatis, ut fautor vester beatus Petrus apostolus, secundum vestram sacram oblationem, suscipiat effectum ^d, ut hic et in futuro una cum domna

* Missis pontificiis in Campaniam profectis, ut sex civitatum possessionem adirent Adriani nomine, illusoria possessio tradita summam pontificis providentiam patefacit, quippe qui tam vehementer Grimualdi successionem avversatus est, nec paucos illos Capuanos ad fidelitatis iuramentum admittere voluit absque alieno consilio. Vide comm. præv. (n. 30, 31). Item ep. 89, al. 90, n. 8, de Tuscia civitatibus jamdudum possessis. CENN.

^b Leo item archiep. Rav., si meministi, abutebatur gratia principis (ep. 51, al. 54); at paris causæ impar effectus. Leo siquidem quantocius ad officium redactus, adeoque dominatio libera sanctæ sedi est vindicata. Secus in Campania; etenim ne Græcis submitteretur amplissimus is ducatus qui totum fere Neapolitanum regnum complectebatur, multa Carolus prudenter tulit, multa etiam dissimulavit, neque ante Ludovici pii tempora, et multo etiam post, nova illa donatio Caroli cepit aliquo in statu esse. In cod. isto nulla amplius memoria ejus sit. Id.

^c Qui Græcorum dominationem ipsa in urbe Roma, tota reclamante historia, per hæc tempora præfracte tuerunt, quæso ista reputent: dominatio scilicet Græca omnis sita est in irridendo pontifici et Romanis, quia eorum ditiosis amplificatio in Campanie partibus suum non consequencebatur effectum. Id.

^d Testimonium isto clarius ex ore ipso pontificis desiderari non potest. Ante annum 791, cum collectio ista facta est, Campaniæ civitatum possessio integra ad Rom. pontificem non pervenit, tametsi decem ii Capuani, qui gratis deputati dicuntur ab eorum civitate, fidelitatem jurejurando promiserint divo Petro et pontifici. Id.

A regina vestraque nobilissima prole existat retributor. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat

XCIV.

(An. Dom. 789, Cod. Car. lxxi, chron. 93.)

498 * ARGUMENTUM. — Per Hermembertum presbyterum se accepisse commemoratorium de electione archiepiscopi Ravennatis, Leonis videlicet electioni adfuisse Hucbertum missum regium pro honore patriciatus. Reponit Sergio mortuo, invasisse eam sedem Michaelium Desiderii ope, Hucbertum aliis de causis Romæ tum existentem commissum fuisse ab Stephano, ut regia pollens auctoritate, transgressorem illum canonum deiceret ac Romam duceret. Ad electiones Joannis et Gratosi nec Pippinum, neque eum legasse ullum missum. Canonicæ ibi semper factam electionem auctoritate apostolica, uti et nunc in Gratosi successore. Neminem unum sollicitiorem esse honoris patriciatus quam se; monet, ne iniquis adhilceat fidem.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^g.

Directus a vestra insigni regali præcellentia, videlicet Ermenbertus religiosus presbyter, inter responsionis suæ verba obulit nobis commemoratorium ^h, ut asserbat, vestræ excellentiæ exaratum, scilicet de electione episcoporum Ravennatis Ecclesiæ, quia quando Sergius archiepiscopus obiit, in electione Leonis archiepiscopi fuerunt missi vestri Hucbaldus vel pares sui. In hoc enim omnino valde vestram excellentiam meminisse credimus, quia quando prædictus Sergius archiepiscopus **499** obiit, per suam arrogantiam Michaelius præsumptor invadere ausus fuit ecclesiam Ravennatem, et per auxilium Deside-

* Argum. Panv. (Cod. Vat. n. 39): « In trigesima nona [Trigesima nona] ipsum mendacii arguit, et objurgat quod Ravennam ad electionem novi pontificis missos [legatos] suos direxerit. » Id.

^f Summ. 39, Bar. et Cent. Græts.

^g Epistolæ hujus ætas a successore Gratosi archiep. Ravennatis pendet. Cumque juxta Ughellum Gratosus obierit diem suum vii Kal. Mart. an. 788, eodemque anno illi successerit Joannes septimus, ad eundem annum referri hanc epistolam oportere non ad præcedentem, ut est in novissima edit. Duchesnii, res ipsa nos admonet. At Agnellus Joannem illum rejicit, statuitque Gratosio Valerium successisse: quare Bacchini, et post eum Muratorius, Gratosio vitam producent usque ad an. 794, cum Valerium successisse eidem contendunt. Sed cum eruditissimis illis Gratosi sedem protrahendam ad an. 794, vetat collectio Codicis Carolini facta anno 791. Quamobrem Ughelli chronologia rejecta, biennii spatium superesset Gratosi sedi adjungendum, quod ultro adjungerem, si ullum suppleret documentum quo inhaerem. Quid igitur? Quoad huiusmodi documentum alicunde proferatur, ab Ughello non recedo. Itaque epistolam hanc constituo an. 789 insequenti ad summum collocandam ingratis Muratori, qui ætatem Codicis non ignorans, talia peccat, ea procul dubio libertate ductus, quæ cæterarum ordinem invertere in rem suam non dubitavit. CENN.

^h Hunc locum affert Ducangius in Gloss. Optati Milev. auctoritate aliens, esse brevem, *syngropham, libellum*: quæ etiam voce utitur Ambros. pro incertario. Id.

rii sævissimi regis ipsam enormiter invadens ecclesiam diu detinebat, et a suo proprio rectore destituta atque viduata manebat; tunc ad decessorem nostrum sanctæ recordationis domnum Stephanum papam prædictus Hucbaldus a vestra directus regali excellentia pro cæteris causis, ab eodem præfato domno Stephano papa, per vestrum a Deo roboratum regale adminiculum, Ravennam missus est, ut eundem præfatum Michaelium invasorem ex ipsa Ravennate ecclesia expelleret, et huc Romam, tanquam transgressorem sacrorum canonum, deferret^a; nam nos nullo modo meminimus, neque a deprædecessoribus nostris sanctis pontificibus, neque a sanctæ recordationis præcellentissimo genitore vestro domno Pippino magno rege, neque a vestra in triumphis regali victoria missum ad electionem Ravennæ directum esse, tam in electione Joannis archiepiscopi, quam in electione Gratosi archiepiscopi ejusdem [Lamb. add. sedis],^b sed dum de hac luce contigisset migrare archiepiscopum civitatis Ravennatium, olitaria traditione clerus et plebes consistens sedis apostolicæ petebant immutlatam doctrinam quatenus una concordia, una eademque voluntate, unoque consilio conglobati, apostolicam suscipientes admonitionem, **500** talem sibi eligerent pastorem, qui nec a sacris canonibus respueretur, nec ullo extra capitulo possit obsistere: qui cum jucunditate decreti omnium manuum [Lamb., manibus] subscriptione roborati ad nostram apostolicam sedem occurrebant, proprium sibi antisilem consecrandum, sicut et nunc canonice factum est^c, petentes.

Itaque his omnibus vestram suadentes regalem excellentiam quesumus, ut linguas dolosas quæ adversus sanctam Romanam catholicam et apostolicam Ecclesiam garrire simulant, procul dubio longe a vobis respuantur, et nullo modo iis iniquis et dolosis credere jubeatis, quia, sicut in commonitorium illud referebatur, pro honore vestri patriiciatus nullus homo

^a Vide hac de re comment. præv. (num. 9) et Admonit. in epist. Steph. III (num. 9, seq.). CENN.

^b Quamvis Adrianus duos tantum archiepiscopos postremos memoret, alius nihilominus repetenda Ravennatium historia. Constantinopolitanorum patriarcharum audaciam Ravennates imitati essent, nisi Romani pontifices obstitissent. Card. Noris (*De syn. v. cap. 10*) ambitionem istam effrenem, ut eam vocat, natam esse animadvertit, quod Ravennæ Honorius et Valentinianus Augg. primum, deinde Theodoricus, aliique Gothorum reges, ac demum exarchi sedem habuerunt. Autocephaliam eorumdem præsulum in historiis celebrem ex prædictis causis natam prætermittam. Illud dicam, quod anno 708 Justiniano Juniore imperante iterum Felix archiep. juxta veterem consuetudinem ordinatus Romæ diuturni schismatis finem attulit, quidquid sit de ejus defectione post reditum Ravennam. Felici successit Joannes V, al. VI, an. 718. Huic Sergius anno circiter 752. Quem excepit Leo an. 770, ante pontificatum Adriani, quo demum Pontifice Joannes VI, al. VII, an. 777, et Gratosus 784 eam sedem tenuerunt rite omnes Romæ ordinati, tametsi schismatis non omnino oblitii essent. Nam Sergius, ut legitur ap. Anast. in Vita Constantini, solitas in scriinio noluit facere cautiones, sed per potentiam judicum exposuit quod maluit. Clerus quippe schismatis retinentissimus fuit.

A esse videtur in mundo, qui plus pro vestra regali excellentia decertare molitur exaltatione quam nostra apostolica assidua deprecatio^d, et sicut in nostris præcordiis, nisibus totis, ubique super omnes vos honoravimus et honoramus, ita amplius ac amplius honorem regni vestri præcellere omnibus qui in mundo esse noscuntur optamus; verumtamen et de ipsa benevolentia quam in vestrum gerimus culmen honoris, in universo intonuit mundo, sicut nempe omnibus patet, quia die noctuque in confessione fautoris vestri beati Petri non intermittimus fundere preces, ut una cum domna regina vestraque **501** præcelsa prole ævis temporibusque in hoc mundo victores regnantes, in vita æterna sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram B gratia superna custodiat.

XCV.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Constantino et Paulo ducibus ipsius apostolici, qui apud præfatum regem a perversis hominibus gratis accusati fuerant, et postulans ut unum ex ipsis, scilicet Paulum, quem ejus obitibus præsentandum miserat, ut [Lamb. om. ut] benigne eum suscipere dignaretur^e.

(An. Dom. 780, Cod. Car. LXXXIII, chron. 94.)

ARGUMENTUM. — Constantinum et Paulum duces sanctæ sedi et Carolo fideles apud hunc falso accusatos tuetur. Constantinum scilicet meminisse eum optat, sibi ab eodem fuisse commendatum in aula sancti Petri ut probum et fidelem. Paulum vero ad regem ire cupientem ultro dimittit.

C Domno^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Ut reor, dici non potest quantum erga vestram a Deo concessam in triumphis potentiam atque regalem præcellentiam noster ex intimo cordis existit amor, et ideo non desinimus nostros vestrosque fideles crebro vestræ commendare **502** amplæ regali

Et cum paucos post annos exarchatus in sanctæ sedis potestatem liberalitate Francorum regum pervenisset, tam Sergius quam Leo, ut in superioribus dictum fuit, aliud molestiæ genus in Romanos pontifices excogitarunt, quod utique compressum fuit. Schismatici clerici ex cujus genere erat Agnellus caute admodum legendus suggestionibus, ni fallor, archiepiscoporum ambitionis fautor, id minime sentiens fiebat Carolus hac occasione, sed pontificem invenit acerrimum sanctæ sedis jurium assertorem. Id.

D Hinc liquet Gratosi successorem rite electum Ravennæ, Romam se contulisse, unde suscepta consecratione Ravennam reversus erat, antequam Carolus hanc daret epistolam. Id.

^d En argumentum valde apertius, Ravennatem clerum ambitionis pristinae suorum archiepiscoporum immemorem non fuisse. Infra (ad. ep. 97, al. 85) iterum de patriatu. Verum ut ejus indoles teneatur, consulenda commentatio prævia (n. 7, seqq.). Id.

^e Postulans deest in ms., sed Teng. posuit. CENN.

^f Argum. Panv. (Cod. Vat., n. 6): « In sexta [Sexta] Paulum ducem suum Carolo commendat, qui ad ipsum missus fuit, ut se, et Constantinum ducem de mendaciis falso apud Carolum sparsis purgaret. » CENN.

^g Sum. 6, Bar. et Cenn. GRETS

clementiæ; propterea venientes ad nostros apostolicos obtutus*, scilicet Constantinus et Paulus^b duces et nostri vestrique, cum nimio mœrore cordis intimaverunt nobis quod auditum illis fuisset se apud vestram regalem potentiam a perversis hominibus gratis accusatos, et dē nimis eos fideles erga beati Petri apostolorum principis vestri nostrique servitium agnoscimus, ideo unum ex illis, scilicet Paulum, gloriosum ducem, ad vestram triumphatissimam regalem potentiam gratuito absolvimus animo. Atque nimis petentes poscimus vestram a Deo institutam præcellentiam, ut sicut vester amor nostrum complexus est auxilium, ita cum benigne suscipere inbeamini, et familiarem apud vestram regalem potentiam commendatum habere dignemini.

Mentuisse enim credimus vestram regalem excellentiam qualiter in aula fautoris vestri beati Petri apostoli præfatum Constantinum atque Romanum nobis commendare dignati estis, confirmantes procul dubio, ut nostri vestrique essent fideles, quos nempe subditos cum omni humilitate fideliter servientes vobis nobisque reperimus, nunquam in sua vacillantes fide; sed prout in vestro nostroque servitio et amore semper manentes, qui dum in omnibus eis [Lamb., quare dum in omnibus pro eis] vestras regales accommodaveritis aures, et ipsum præfatum **503** Paulum gloriosum ducem regali tuitione circumvallatum amplectemini^c, fructum boni operis per eum suscipientes bonitatis effectum ante beati Petri principis apostolorum corpus, divinam pro vobis atque spiritali filia nostra excellentissima domna regina vestraque nobilissima prole, exorare valeamus clementiam, ut longiori ævo in hoc mundo regni gubernaculo fruente, in vitam æternam cum sanctis omnibus sine fine regnare mereamini. Incolumentem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

* Lamb., Gent. legunt: *Venientes nostris apostolicis obtutibus representandi.*

^b Duces isti Adriano subditi, qui laudantur ut sanctæ sedis et Carolo fideles, militibus præfecti fuisse videntur, nulla enim civitas ab iisdem administrata memoratur, nullumque civile officium eis demandatum. Equidem fateor, me, quantamcumque adhibuerim diligentiam post cl. Muratorium (*Antiq. Ital.* tom. I, diss. 5), nil novi comperisse de ducibus istis, quos minores vocant, quibusque aut civitatibus, aut etiam minoris loci administratio demandabatur, aut palatinum committebatur officium, seu etiam militare per octavum seculum. Quamobrem colligendum mihi fuit ex rebus per eosdem gestis quamam dignitate civili aut militari illustres essent. Qua in re, tametsi non omnino mihi placeam, cum tamen rei summam non mutet quæcumque officium iis tribuatur, malui probabiliora de iis proferre, quam inter obscuritatis tenebras officia illorum relinquere. Summa est, quod tam reges Francorum quam pontifices ejusmodi officia habuerunt. Ad monui etiam alibi (cp. 8, al. 4, not.). CENN.

^c Lamb. legit: *regalis tuitionis circumvallaveritis dominiculis.*

^d Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 43): In quadragesima tertia [Quadrag. ter.] indicat, Offe regis Anglorum missos [legatos] cum Caroli missis honorabiliter a se susceptos, quod [Oratoribus honorifice ab se susceptos fuisse, quod] Carolus per suos lega-

XCVI.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA.

In qua continetur de missis Offe regis Anglorum, qui simul cum missis præfati regis Caroli Roma properarent [Lamb., Romam properarunt] et qualiter prædictus papa ipsos missos Anglorum honorabiliter suscepisset; quemadmodum ei prædictus rex Carolus per suos legatos mandaverat, seu et de aliis capitulis^d.

(An. Dom. 789, Cod. Car. LXXXIX, chron. 95.)

ARGUMENTUM. — Confictam a male feriatis hominibus fabulam, Offam videlicet Anglorum regem suasisse Carolo, ut, Adriano deposito, alium suæ gentis pontificem crearet, despexisse cum laudat. Deinde se non ab hominibus ait, sed a Christo Jesu toti orbi Christiano præfectum esse, propterea regibus ac populis annuntiare verbum vitæ ac veritatis. Se benevole excepisse Offæ missos cum regiis advenientes, eisque quæ Carolus petierat concessisse, ut gratias eidem agant.

Domno * excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio **504** Romanorum, Adrianus papa^e.

Sagacissimos nectareosque a vestra præcipua regali in triumphis potentia directos suos suscepimus liquidos affatus, quos cum nimis solito reserantes amore, ea quæ jugiter præstolabamur agnosci prius comperimus, scilicet de inclyta sospitate atque prosperitate vestra, simulque spiritalis filie nostræ domnæ reginæ, tam de præcellentissima vestra regali prole quam de cuncta ejus fidelissima familiaritate; sicut enim a vestra regali clementia fertur, quod magnum habet desiderium ut frequenter per nostros apostolicos apices aut per missum, qualiter erga nos esse decernitur, intimaremur [Lamb., intimaremur]; ita potius crebris nos assidue sistimus desideriis inhiante audire, tam per vestram regalem exarationem quam per præcipuum vestrum missum

tos petierat. Totus est pro primatu; multa scripturæ dicta congerit nihil ad propositum pertinentia. Scribit se non ab hominibus, nec per hominem electum esse, sed per Dominum nostrum Jesum Christum vocatum in Evangelium ejus, et prædestinatum. Scribit se permittere divinum verbum gentibus prædicari [per nuntios petierat. Adjicit se permittere divin. verb. gent. prædicari]. CENN.

* Summ. 43. Bar. et Gent. GRETS.

^d Hæc epistola est una ex iis undecim, quæ in novissima edit. Duchesnii vagantur per annos decem ab anno 781 ad ætatem Codicis. *Compatri* enim titulo inspecto, at *Commatris* defectu hand pensi habito tempus epistolæ incertum toto illo spatio fluere creditum est. Contrahi tamen debuit post Fastrade nuptias ab Adriano cognitans anno 784; ita ut septem duntaxat annis epistola vagaretur. Cui potissimum ex iis annis tribuenda sit, definire non asum. Huc tamen distuli, quia majorem habet affinitatem cum sequentibus quam cum hucusque relatis. Nulla deinceps mentio est civitatis alicujus aut traditæ aut tradendæ, sed unius donationis in genere Pippini exemplo perficiendæ. Quod scribendi genus initium ducit ab hac epistola. Quare quidquid de Rosellæ et Populonii finibus, necnon de Campanie sex civitatibus post an. 788 evenit, ex paucis quæ remanent epistolis deduci nequaquam potest. CENN.

de vestra in triumphis victoria atque prosperitate, imo praeſatae dominae reginae, atque vestræ nobilissimæ subolis, pariterque cunctorum fidelissimorum vestrorum subjectorum sinceritate atque incolunitate. Nempe quidem credere dignemini, quia nullo modo nostra apostolica desinunt suffragia in confessione beati Petri clavigeri regni cœlorum divinam pro vobis exorare clementiam, quia prius certiores sumus, quod non desinit vestra præcellissima regalis benevolentia, pro exaltatione matris suæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ, quæ est caput omnium ecclesiarum ^a et nostra apostolica paterna **505** prosperitate, penitus summo annisu tractare; sicut olim sanctæ recordationis genitoris tui domni Pippini, almi regis normam suscepit, quia sicut cœpit, sine tenus immutatae perfecit; cuius adepti doctrinam celsior suffragiis apostolorum et nostris assiduus interventionibus vestra in omnibus existit regalis potentia.

Porro in ipsis regalibus apicibus vestris referebatur, quod Offa, gentis Anglorum rex ^b, vestræ dixerisset regali excellentie, significandum indiculum, ut aliqui æmuli vestri ac sui ^c ad nostra apostolica **506** vestigia indicarent, quod idem Offa rex vobis

^a Sic Steph. II. (ep. 10, al. 3) Petri nomine aiebat: « Catholica et apostolica Rom. Ecclesia caput omnium ecclesiarum Dei ipsius redemptoris nostri sanguine super firmam fundata petram. » Et rursus (ep. 11, al. 8) ore proprio: « Sancta omnium ecclesiarum Dei mater et caput fundamentum fidei Christianæ Romana Ecclesia. » Hæc siquidem Patrum sententia est: « Habes Romam, ait Tertullianus (de Præscr. c. 36), unde nobis quoque auctoritas præsto est. Ista quam felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt! ubi Petrus passioni Dominicæ adequatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur! » Cyprianus, ep. 55: « Ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est: » et aliis in epistolis passim. Mitto cæteros in re satis nota. At velim animadverti quæ vera sententia esset Rom. Ecclesiæ ante annum millesimum. Sequioribus enim sæculis ea vera sententia seu notione amissa inter Romanas basilicas orta quæstio, quæ inter eas videretur esse major. Levis quidem quæstio, quam summis viribus utrinque exagitata non ignoramus. Non enim reputatur, quod Adrianus ejusque prædecessores ap. Lateranum degentes id temporis sancti Petri ecclesiam tunc extramoeniam cæteris urbis ecclesiis præferunt. Regesque Francorum alique principes aliam non videntur accepisse pro Romana, quam Vaticanam, ubi sacrum divi Petri corpus requiescit. Quare Eginhartus (V. Car. c. 27) affirmat, quod Carolus « colebat præ cæteris sacris, et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri apostoli... Et ecclesia sancti Petri apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus ecclesiis esset ornata ac ditata. » Nihilque toto in isto Codice frequentius occurrit, quam Petrus apud Deum intercessor pro victoria de barbaris nationibus, ac pro amplificanda iis devictis Francorum monarchia, regnum ipsum ad Carolinam stirpem a Petro per successores suos seu vicarios, ut tum audiebant, translatum dicitur in eodem Codice, bona demum temporalia et æterna per clavigeri regni cœlorum patrocinium Francorum regibus promittuntur. Quæ potissimum male olenti Magde-

^a suggereret, ut per suam videlicet adhortationem atque suasionem, nos a sede sancta dignitatis nostræ, quod absit, ejicere deberetis, et alium ibidem de gente vestra institueretis rectorem, quod valde nefandissimum ac contrarium in oculis vestris apparuit scriptum, et hoc omnino falsum esse a vestra excellentia pro certissimo dignoscitur, quia nec ipse Offa hanc hortationem minime vobis fecit, et nullatenus in corde aliter ascendit, nisi ut paternitas nostra, per Dei misericordiam, ejus temporibus sanctam Dei Ecclesiam regere et gubernare valeat, ad profectum videlicet omnium Christianorum, in quibus nos omnino procul dubio de vestra regali potentia confidentes existimus, quia erga nostram apostolicam paternitatem ejus benevola atque inexpugnabilis orthodoxa fides, fervens [Grets., servet] in Spiritu sancto, quia ut ignis ardens præcellens manebit, et nullo modo antiqui hostis versutia in qualibet hæresi concutere eam valebit, contra catholicam apostolicamque orthodoxam fidem, sed, sicut speculum sine macula ejusdem orthodoxæ fidei nostræque summæ sedis verax et fulgens defensor vibratissime in ævum manebit ^d; praeſata vero illuvies assertionis quam fateris, ut dici nefas est, Offe

burgensibus: utinam et non alicui ex nostris! qui quanta historiæ pontificiæ eruditione præditus sit, patefacit: non enim vidit Adrianum suorum prædecessorum sententiis esse usum. Et vero Bonifacius quatuor fere sæculis antea episcopos Illyrici sic monebat: « In cujus contumeliam quisquis insurgit habitator cœlestium non poterit esse regnum, Tibi, inquit, *dabo claves regni cœlorum*, in quæ nullus sine gratia janitoris intrabit » (Ap. Constant. p. 1041). « Cum certum sit, ut ait principio epistolæ, summam rerum eis ejus deliberatione pendere. » Adeantur orationes et preces antiquæ ad maximum hunc Ecclesiæ universæ patronum, non enim vacat rebus per se claris immorari. Cænn.

^b Offe Merciorum regis res gestas ejusque prædecessorum historiam, quoad fieri potuit minus obscuram recensuit ex Beda Natalis Alex. (sæc. vii, cap. 8, § 7). At Polydorum Virgilium sæculum cum Baronio (775, n. 10) Offe vitia virtutibus majora, quorum punitionem metuens Romam venit regnumque suum sanctæ sedis vectigale fecit, concludit an. 775 quod Pagius ad eundem annum (n. 10) notat esse falsum, et cum annalibus Alfordi rem differt ad an. 794. Ex hac Adriani epistolâ deceptos constat, qui cum Baronio et Natali Polydoro habent fidem. Id.

^c Ann. 787. Calchutense concilium ab sanctæ sedis legatis Gregorio Ostiensi et Theophylacto Tuderino episcopis esse celebratum, cui aderat ipse Offa, de quo legati ad Adrianum (Labb. concil. tom. VI, p. 1862) loquuntur his verbis: « Pervenimus ad aulam Offe regis Merciorum. Ad ille cum ingenti gaudio ob reverentiam beati Petri et vestri apostolatus honorem, suscepit tam nos quam sacros apices a summa sede delatos. » Hæc vero satis superque ostendunt tam Carolum quam Offam summam cum fide audaciam improborum hominum patefacere ipsi Adriano. Præterea notandum, quod apostol. legatis Caroli missus adhæserat, actumque est in concilio de plurimis emendandis vitiis, quæ res improbis hominibus ansam dedit, ni fallor, confingendi regio nomine audacissimas illas litteras, quæ *induculi* nomine memorantur. Id.

^d Hæc videntur referenda ad prædictum concilium cujus primo cap. orthodoxa fide juxta Nicænum cou-

regis, nos usque hactenus talia minime audivimus, sed neque nunc audientes credidimus, quod talia, si aliam, ut absit, paganus fuisset, perpetrare cogitasset, quanto magis a prædecessoribus suis regibus, semper subjectis in obedientia atque fideli amore sanctis prædecessoribus nostris pontificibus et a nobis existentibus, hæc inaudita versutia incredibilis a nobis existimatur ^a?

507 Attamen si Deus pro nobis, quis contra nos?

Dominus mihi adjutor est, non timebo, quid faciat mihi homo (Ps. cxvii). Et iterum: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo (Ps. xxvi)? Omnis enim plantatio, quam pater cælestis plantabit, nullus eradicare valebit (Matth. xv).* Quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. i).

Nos quippe vel immeriti sedem apostolorum adepti, vicem beati Petri principis apostolorum suscipientes ac tenentes, atque cunctum populum Christianum nobis a Deo commissum regentes ^b, non ab hominibus neque per hominem electi sumus, sed per Jesum Christum Dominum nostrum vocati in Evangelium ejus prædestinati sumus, sicut vas electionis beatus Paulus apostolus docuit (Rom. viii, 29, 30), quos præscivit et prædestinavit; quos prædestinavit, hos et vocavit; quos vocavit, hos et elegit; quos elegit, hos et glorificavit; et iterum beatus Jacobus apostolus instruit et docet (Jacob. i, 17):

Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a patre luminis, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, voluntarie enim genuit nos verbo veritatis ^c; et ideo voluit adamantem et silicem (esse) propheticum confirmantes sermonem; nihil metuentes non desinimus divinum verbum gentilibus prædicare, sicut scriptum est (Ezech. xxxiii): Speculatorem dedi te domui Israel, et audiens de ore meo verbum, annuntiabis eis ex me; beati enim Petri clavigeri regni cælorum præcepta censes, prædicare non desinimus regibus ac populis verbum veritatis at-

cil. stabilita, in reliquis tam multa, quæ irrepserant, vitia emendantur. Cenn.

^a Quamvis exemplis majorum Offam a fictione illa immunem omnino credat, rei tamen insolentiam obiter attigisse ne videatur, de divi Petri successoribus pro dignitate locuturus, ne pagano quidem talia in mentem venire potuisse affirmat. Ib.

^b Prærogativam hanc divi Petri successorum qui auctoritatis ejus hæredes sunt, ideoque et Petri vices agere, et vicarii Petri diu sunt dicti, late P. Constant. (Præf. n. 13). Sequentia verba, quæ ab Apostolo (Galat. i) mutuatur, ad supremam jurid. attinent in univ. Eccl. quam soli Deo acceptam refert. Ib.

^c Hæc convenire in alios etiam episcopos possunt, quare parum roboris argumento adjungunt. Adriani potius mentem sinceram sanctique institutum moribus demonstrant pravumque e contrario ac perversum ejus ingenium, qui epistolæ huic periochem præmisit. Ib.

^d Quid Merciorum rex per suos missos petierit, nusquam invenire datum est. Duo tamen hinc certo discimus: primo audacissimas illas litteras injuria tribui Offæ regi, qui Adriano legationem adornat;

que vitæ, pro ejus amore, una cum fidelissimis missis vestris, ut nobis direxistis, prædicti Offæ regis missos libenti animo suscipientes, congrue hilari vultu super eos pro vestra inclyta excellentia respeximus, eorum expientes vota, quemadmodum **508** gratias vestræ a Deo promotæ regali in triumphis potentie referre valeant, quia solite nos vestram satagimus adimplere sicut et vos nostram voluntatem ^d. Quibus usque in finem perfecte observatis, divina majestas vos hujus mundi regni gubernacula ævis et temporibus una cum domna regina vestrisque nobilissimis filiis faciat perfrui, et in perpetuum cum sanctis omnibus triumphantes gaudere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCVII.

509 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de diæcesibus vel parochiis episcoporum partibus Italiæ atque Tusciæ, quæ alterutrum invadentes, et de veste monachica, quam contra sanctos canones relinquentes, iterum secularibus vestibus induebantur, et sibi illicito matrimonio sociabant ^e.

(An. Dom. 790, Cod. Car. xciv, chron. 96.)

ARGUMENTUM. — Ad se perlatum esse Langobardos episcopos propriis diæcesibus non contentos alios aliorum fines invadere. Orat Carolum ut eos admo-
neat ne canones et decreta pontificum spernant. Monasticum ibi institutum infringi; nam Ragin-
aldus et Ragimbaldus filiam Ermenaldi mona-
cham Nazario nepoti uxorem dederunt, quorum
exemplo alii multi id sceleris perpetrarunt. Ro-
gat ut talia scelera prohibeat et una secum ad
extirpanda cooperetur.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Caroli, regi Francorum et Langobardo-
rum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^g.

Si in rebus secularibus suum cuique jus et pro-
prius ordo servandus est, quanto magis in ecclesia-
sticis dispositionibus nulla debet induci confusio,
ne ibi discordia locum inveniat, unde pacis debent
procedere, quod hac veneratione ^h servabitur, si

deinde non tanti apud pontificem fuisse Offam, ut
quidquid peteret ab apostolica sede impetraret abs-
que intercessionem Caroli, cui nihil, modo æquum
esset, negari consuevit. Ib.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 27): « In vigesima septima [Viges. sept.] indicat, quod in partibus Italiæ atque Tusciæ alterutrum episcopi diæceses [ep. quidam alienas diæceses] et parochias [invadant] vestem monachicam [monasticam] contra sanctos canones relinquentes, matrimonia contrahant, vestibus secularibus induti. Orat itaque Carolum ut ista emendet, ut fidem [emend. fidem] catholicæ et apostolicæ sanctæ Rom. Ecclesiæ amplexum [semel amplex.] in ævo sine errore astruat [continuo tueatur] ut cum sanctis omnibus permaneat [felix permanere possit]. » Ib.

^f Summ. 27. Bar. et Cent. GRETS.

^g Recte hanc epistolam Pagius, eumque secutus editor nuperimus Duchesni ad hunc annum referunt; sed perperam ei præmittunt sequentem, quasi anno superiori data sit, quod infra erit evidens secus esse. Cenn.

^h Gretserus legit: pax deberet procedere. Quod hac vera ratione.

nihil potestati sed totum aequitati tribuitur. Perlatam siquidem ad nos est quod Langobardorum episcopi, alter alterutrum invadentes opponunt periculum, simulque **510** ecclesiastica statuta enormiter despoſcentes conantur invadere, et aliorum partes illiciter detinentes, in pristino errore perseverare moliantur *. Olim quippe eorum gens in errore existens vestrae a Deo protectae regali potentiae servata est a talibus malignis et infidelibus actis emendari b, ut unde gloriosiores ceteris regibus eminetis, inde omnipotenti Domino qui dat salutem regibus perfectius placeatis, et fidem quam catholice et apostolice per beatum Petrum apostolorum principem ejusque vicarium orthodoxe venerandis colitis, adjutricem in omnibus habere mereamini.

Quapropter poscentes vestram a Deo promotam regalem excellentiam, quæsumus ut eorum errores contemnent, canonice unusquisque suam diocesim sacerdotali moderamine tenere, atque disponere officio ecclesiastico valeat, et sicut termini sæculares pro territoriis existunt, atque in judicio sub jure civitatis et ditionis actoribus disponuntur, ita ejusdem civitatis ecclesiae episcopo diocesis atque parochiae non omittantur, ut dum unusquisque episcopus, per instituta sanctorum canonum atque prædecessorum nostrorum pontificum sanctorum, privilegiorum et sanctionum jura receperint c, in eorum parochia atque diocesi, in omni sacerdotali officio ministrantes, digne valeant pro vestra **511** a Deo instituta regali in triumphis ampla victoria et præcellentia fundere preces.

Porro et hoc vestrae suggerentes regali excellentiae innotescimus errorem illum, qui in eadem gente

* Duo exstant canones, qui præ aliis luculenter id prohibent; scilicet Carthag. i, c. 10: *Ne episcopus alterius episcopi plebes aut fines usurpet*. Et Carth. iii, c. 20, *ut nullus parochiam alienam præsumat*. Exstat præterea epist. Innoc. ad Florentinum episcop. Tiburtinensem. (In Conc. Labb. 8, ap. Constant. 40.) CENN.

b In capitulari Aquisgranensi. ann. 789, x Kal. Apr. (ap. Labb. Conc. tom. VII, p. 972), decretum erat (cap. 11) ne episcopi in alterius parochia aliquid præsumerent, auctoritate canon. Antioch. 15, et Sard. 18. Epistola etiam Innoc. ad Florentin. allata. Num ante id tempus Langobardos seorsim episcopos compescuerit, ut indicare videtur Adrianus, incompertum mihi esse fateor. Ib.

c Zosimus ad episc. Galliae (ep. 1, c. 3) hac de re: *Omnes sane admonemus, ut quique finibus territorisque suis contenti sint*. Sed magis consentanea ad Adriani tempora, cum Diurni formulæ obtinebant, erit promissio episcopi in sua ordinatione (cap. 3, tit. 6), quæ præ ceteris continet: *Præterea promitto, nunquam me parochiam aut jura alterius cujuscunque ecclesiae sub jurisdictione episcopatus mei usurpare*. Ad quæ Garner. Gregorii II litteris ad Serenum Foroju. allatis, *ne unquam aliena jura invaderes, aut temeritatis ausu usurpares jurisdictionem cujuscunque*, inde constare ait, id imperatum fuisse episcopis forensibus, cum mitteretur pallium, quod ordinatione suburbicariis, ut suis se finibus continerent. Ib.

d Gasindus male Pagius interpretatur camerarius, juxta primam eorum notionem in Glossario. Melius

Langobardorum callide regnare, in stupris et spurciis diaboli non desinit; semel quippe Deo se videntes et veste fusca monachico habitu induentes, iterum retrorsum revertentes, quod dici nefas est, sæculares vestes circumferentes, illicito copulari matrimonio perhibentur; quatenus pro hoc sæpius admonuimus per Gunthfridum et aliis gasindis d vestris epistolas dirigentes Raginaldo et Raginaldo, ut tam detestabile stuprum devitarent, sed ipsi nolentes acquiescere, per eorum contumaciam filiam Ermenaldi monachico habitu circumdatam suo nepoti, nomine Nazario, diabolica versutia copulaverunt, et nostris apostolicis adhortationibus assensum tribuere noluerunt, et eorum adimplentes iniquam præsumptionem ministri diaboli effecti sunt, et plures in Italia eorum invitari exemplo [Lamb., imitari exempla] non desinunt; prorsus nempe freti existimus, quia pro hoc canonicas dispositiones vestro a Deo protecto regali culmini incognitas non esse credimus e, qualiter talia tetra connubia **512** eorum vetantes gladii anceps sanctionibus feriunt; et ideo petimus ut nostris vestrisque temporibus canonice in omni Christiano populo nobis a Deo commisso tale illicitum scelus emendetur, ut pro hoc vos amplius dignos cultores omnipotentis Domini demonstretis; quemadmodum ab omni errore Christiano populo eruto valeat cum propheta clamare (Ps. xix): *Domine, saluum fac regem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te*; quia crebro in virtute tua letatur et super salutem tuam exultat vehementer, et fidem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ amplectens in ævo, sine errore astruens cum sanctis omnibus permanebit, nosque in hoc ovantes et gra-

Muratorius (*Antiq. Ital.* tom. I, diss. 4, p. 129) inter familiares primi ordinis, nimirum duces et comites, eos recenset, tametsi *gardingis* Gothorum similes eos esse putet, quod officium ex historia Wambæ apud Duchesn. (tom. I, p. 222) colligitur fuisse gradum ad comitivam et ducatum apud Gothos: *sibi adjunctis Rangindo provincie Tarraconensis duce, et Hildigiso sub gardingatus adhuc officio consistente, cum gasindi e contrario apud Langobardos, necnon apud reges Francos e magnatum genere essent*. Cæterum Muratorius de *gasindis* pro dignitate loquitur, locumque hunc epistolæ adducit cum aliis documentis ad rem probandam. Raginald. Ragimb. et Nazarius ignota mihi nomina, multæ tamen auctoritatis fuisse oportet, quos Adrianus per magnates Italici regni admonendos censuit, pravumque ait exemplum præbuisse Italici, quod sequerentur. Ib.

e Plures hac de re canones conditi, plura decreta pontificum edita. Concil. Chalcedon. (can. 16), Sircius ad Himer. (cap. 6), Innoc. ad Victric. (cap. 12), Leo ad Rusticum (cap. 15) modo suppetunt, quæ satis sunt ad rem probandam. Anno hanc epistolam sequenti Paulinus Aquileiensis concilium celebravit, cujus canon 11 (Labb. tom. VII, p. 1006) cum hac et seq. epistola summam habet affinitatem. Statuit siquidem, ut virgines quæ nigram vestem induerint, si postea sese sive clanculo corruerint, seu publice nupserint, dignis quidem mundano judicio corporalibus coercita vindictis, segregentur ab invicem, et agant cunctis diebus vitæ suæ penitentiam, et a communione corporis et sanguinis Christi priventur, nisi forte pontifex, rescita illarum penitentia, etc. Ib.

tias omnipotenti Domino referentes, ejusque divinam exorantes clementiam pro vobis, ut regni gubernacula longiori ævo, una cum domna regina atque præcellentissima subole fruentes, in æthereis archibus sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCVIII.

513 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

In qua continetur de parochiis episcoporum, et ac eorum sacratione, et de honore patriciatus domini regis, et alia capitula.

(An. Dom. 790, Cod. Car. LXXXV, chron. 97.)

ARGUMENTUM. — Bernardo episcopo et Radoni protonotario regis missis gratas litteras afferentibus, ac multa ore nuntiantibus se ait singillatim respondisse. Langobardos episcopos canonice emendare se niti, ut ab invasione alienorum finium desistant. Ermenaldi filiam ab eo missam ut puniretur, nondum advenisse. Simoniacam labem longe lateque diffundi magno cum Ecclesie rerum detrimento. Nunquam se canonicis electionibus miscuisse, quod æque fieri optat a rege. Breviter de recta disciplina ordinationum et de summa sanctæ sedis auctoritate. Orat ut Ravennates et Pentapolenses, quod et præterito anno scripserat, sibi remittat, ut duci Beneventano fecerat. Illos pontifici obedientiam prestare detrectantes, ad Carolum absque licentia confugere; ideo minime audiendos, at remittendos Romam ad judicium. Se valde sollicitum esse de patriciatus regio, ita et eum esse oportere de patriciatus sancti Petri. Propterea quemadmodum ex Francia Romam venit nemo sine regio permissu, sic Romana ex ditione in Franciam neminem absque pontificia licentia ire oportere. Utrique autem advenientes monendos esse, ut in fide et charitate erga suum principem maneant. Similiter et missos tam regios quam pontificios ultro citroque euntes in pretio habendos atque honoribus afficiendos, quia beato Petro et sibi maxime fideles agnovit.

Domno ^b excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 4): « In quarta [Quarta] multa de suo erga ipsum amore indicat. Item quod pro eo in confessione beati Petri totis viribus preces fundat. Gratulatur Carolo, quod per ejus laboriosa certamina Petro [divo Petro] suffragante, hostium Ecclesie conatus ad nihilum redacti sint. Male citat dictum, *Qui perseveraverit usque in finem salvus erit*. [Hortatur, ut usque in finem perseveret.] Quod promiserat, se nihil pro Ecclesie deminutione, sed pro ejus exaltatione omnia facturum, gratias agit. Si quis mendacia de se sparserit, ut Romam mittat [eum ut Romam mittat rogat] ut secundum sua perversa merita puniatur, Carolum orat [puniatur]. Postea multa habet de parochiis episcoporum. Totus est pro invocatione sanctorum et priuatu [Multa scribit de parochiis episcoporum]. CENN. »

^b Summ. 4, Bar. et Cent. GRETS.

^c Rado hic celeberrimus abbas monast. sancti Vedasti apud Atrebatas usque ab anno 778 archicancellarii munere fungebatur; cum enim esset unus ex notariis regis, Hiterii abbas sancti Martini officium archicane. ei concessit frequentibus legationibus impeditus ad Adrianum papam, ut tradit Mabillon. (Annal. l. xxiv, num. 87). Idcirco documenta occurrunt cum subscriptione *ad vicem Radonis* annis 781, 785, et 786 ap. eundem annalistam (lib. xxv, n. 20, 54, et 58). Cum autem anno 796 (*Ibid.* lib. xxvi,

Quanto amoris adnisi pro vestro a Deo promoto et ampliato regno fervescimus, tantum in ejus præfulgida regali dulcedine et firma stabilitatis constantia permanemus; quanta enim jucunditatis letitia erga vestram **514** triumphis regalem potentiam cor nostrum exsultat, si sermonibus promere voluerimus, nulla, ut opinor, scripturæ propagata sufficere valebit series, neque ullus sermo explicare potest qualiter de vestris immensis victoriis atque sospitate, crebro præstolantes nuntios, die noctuque penitus divinam pro vestra regali præcellentia exoramus clementiam, quatenus regales nectareosque vestros per fidelissimos missos suscipientes affatus, scilicet reverendissimum et sanctissimum Bernardum episcopum, nec non Radonem, dilectissimum protonotarium vestram atque abbatem ^e; reperimus in eos vestris præcelis memoriis, pariterque filie nostræ domnæ reginæ, vestræque nobilissimi prole, simulque omni populo vobis a Deo commisso ^d nostris meminerimus orationibus; freta prorsus quippe existat vestra a Deo promota regalis præcellentia, quia immensas pro vobis in confessione beati Petri fautoris vestri, jugiter totis viribus, nostris apostolicis suffragiis ingementes fundimus preces, ut ubique ipse princeps apostolorum vos comitans, omnium adversantium colla sub vestris prosternat pedibus ^e. De nostra vero prosperitate, quia promittis gratissimam atque ineffabilem habere letitiam, sanctæque **515** spiritalis matris vestræ, Romanæ Ecclesie status super vos redundat ^f; nam si aliter, quod absit, eveniret, sine vestra difficile est manere tristitia: nempe in his certi sumus, quia amat anima amantem se, et dilectio compaginat nos, nec arimere eam quispiam valebit, eo quod in vestra prosperitate nostra existit letitia, et nostram sospitatem vestram credimus esse in ævum jucunditatem; et dem iniqui ac procaces, qui adversus matrem vestram sanctam

n. 47) Hiterii mortem cum Alcuini successione in abbacia sancti Martini Turonensis, et Radonis in officio archicancellarii componat, quem factum ait eodem tempore abbatem sancti Vedasti, hanc sibi epistolam ignotam fuisse ostendit. Ea siquidem anno 791 relata in codicem Adriani jussu, eodem anno tardius dari non potuit. Rado igitur multo antea sancti Vedasti abbas creatus erat. Cancellarii vero munere (protonotarii enim titulus idem sonat, Ducang., verb. *Cancellar.* et *Notar.*) una cum Itherio fungebatur, tametsi solus esse coepit post ejus mortem. CENN.

^d Ita quidem apographum, sed omnia videntur mendosa, legendumque: *reperimus in eis, ut vestra præcelis memoria, pariterque, etc., vestræque nobilissimæ proli, simulque omnis populi vobis a Deo commisi.* GRETS.

^e Annales Francor. habent hoc anno: *Rex conventum habuit in Wormatia, et ipse annus transit sine hoste.* Perinde Fuldenses: *Hic annus a bellorum motibus quietus fuit, quem rex apud Wormatiam transiit.* Quod item testatur Eginhartus ap. Pagium (790, n. 3 et 6), qui præcedentem epistolam perpetram huic posthabitam hoc anno refert, istam superioriori. CENN.

^f Lamb. legit: *Ecclesie, sospitate redundante.*

Romanam Ecclesiam perversa moliebantur perpetrare, Domino cooperante, cœlorumque clavigero suffragante, per vestra laboriosa certamina demoliti ad nihilum redacti sunt, in veritate comperimus, quia ut vestra regalis potentia deprompsit, illæsa cum felicitatis gaudio permanens relevata exsultat *, scriptum quippe est (*Matth. xxiv, 13*): *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

De cunctis vero quæ per legatos et epistolas nostras vestra cognovit excellentia, et ex parte per nostros respondit missos, quibus ore fari prædixit, liquidius nobis omnia innotescens, solito more benigne atque amabiliter eos audientes, accommodavimus aures et singillatim reddidimus congruum aptumque responsum. Reperimus quippe in ipsis regalibus apicibus vestris, nil pro diminutione sanctæ Romanæ Ecclesiæ ac apostolatus nostri, sed magis pro exaltatione et honore, mysterique [*Greta.*, ministerique] nostri 516 servanda rectitudine vestram illaborare excellentiam, ac petere ut nullatenus iniquo ori ad ejus mendacium præberemus assensum, quia nec terrenarum facultatum ambitio, vel quelibet seductio hominum, vos aliquando ab iis quæ beato Petro apostolo polliciti estis separare poterit, sed neque a nostra charitate vel firma dilectione; cum procul dubio scimus quod vestra regalis potentia, quia non pro deminatione, sed semper pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ decertavit, fama in omnem gentem divulgata sine tenus dedita atque exaltata manebit; potius autem nos

A quesumus vestram regalem excellentiam, ut nullatenus subdolo et homini mendaci, sicut tertis, præbeatis assensum *, qui si Italia adversus nos mentiens inventus fuerit, nostris apostolicis obtinibus una cum misso vestro dirigere dignemini, et si mendax apparuerit, secundum sua perversa merita, puniatur *, sicut polliciti estis claviculario regni cœlorum beato Petro; ita persistere dignemini, quia nostra promissio immutata atque inconcussa sine quolibet manebit dolo.

Illud autem, quod fertis in nostris apicibus reperisse quod diœceses Langobardorum episcopi alter alterius invadentes ac 517 illiciter tenentes in pristino permanerent errore d; omnino sicut vobis placabile est secundum canonum instituta emendare conamur, quia alterius arripere anhelantes parochias, in perjurii reatum incurrunt; Langobardorum regum terminos atque censuram servantes *, procul ab observatione canonum in eorum transgressionem labentes, et jurgia atque discordias gignentes in molem incidunt errorum; ideoque apostolica prævidimus auctoritate, ut, sicut canonice in decretis eorum consistunt, et quando a nobis ordinantur, olitana consuetudo proclamatur, *clerus et plebs consistens Ecclesiæ civitatis illius, elegerunt sibi episcopum illum* f, sic parochiam ejusdem civitatis præ manibus teneat, et si in eorum decretis atque nostræ apostolicæ ordinationis scriptis canonice promittitur atque statuitur, cur non in ejusdem civitatis territorio, ubi ordinatus est, habeat in integro parochiam suam?

* Constantinopolitanæ classis quicum Adalgisus advenerat inutiles conatus (Adalgiso ipso e vivis sublato juxta Theophanem, Græcisque debellatis) Adrianus haud dubie commemorat. Hæc autem in annalibus Francor. et Fuldens. evenisse dicuntur anno 788. Annales alii probabilius anno sequenti. Quis enim credat, Grimoaldum in paternum ducatum venientem sub finem mensis Aug. an. 788, fodere Beneventanorum cum Græcis disrupto, Beneventanos eosdem adversus illos concitasse gratia Caroli sibi-junctis Francis et Spoletanis, ac belli apparatu facto tantis in angustiis temporis rem feliciter cum Græcis gessisse, ditionemque Ecclesiæ atque Italiam omnem metu liberasse? Hildebrandi Spoletani ducis mors obijci posset a nonnullis consignata an. 788; at non desunt qui sequenti anno decessisse illum affirmant auctoritate chronici Farfensis: quare et pugnae adesse potuit cum suis et Winigiso Francorum militum ductori ad Spoletanum ducatum aperire viam aut cæsus, aut morbo decedens an. 789, cum Græcis devictis Italie quies comparata est, nam Hildebrandi suffectum esse constat ex Erchemp. (num. 5) et ap. Anastas. in Leone III (sect. 571). CXX.

b Quibus super rebus falsa isthæc relatio versaretur, facili negotio assequimur. Nam Roma et ejus ducatus, quod constat ex superioribus (comm. præv. n. 7) pleni juris erat sanctæ sedis ex populorum voluntate et Francorum regum non infrequenti assertionem. Exarchatus et utraque Pentapolis, nemine amplius adversante, ex eorundem Francorum regum liberali concessione possidebantur. Perinde erat de civitatibus Tusciæ, ut patet (ep. 89, al. 90, et ibi notatis ep. 92, al. 86, et Comment. præv. n. 50 seq.); nec secus de territorio Sabinensi putandum est, quamquam initæ possessionis testimonium certum hisce in epistolis non habeatur. Itaque super Campaniæ civitatibus finibusque Roselle ac Populoni fallaci-

C cia omnis versabatur. Adriano siquidem referebatur Carolum earum civitatum possessionem minime traditurum esse. Carolo autem fiebat relatio injuriosa pontifici, quasi dixerit regem haud servaturum promissa (puta Grimoaldi gratia, quem fidelem expertus erat), ideoque nec se in amore ac benevolentia erga illum perseveraturum. Si divinare fas aliquando est, nil aliud ex hac epistola inferri divinatione potest, modo animo reputentur contenta in præcedentibus. I.

c Non semel dixi, præcipue in monito ad litteras pseudopapæ Constantini (num. 9) de jurisdictione coactiva Romani pontificis. En novum ejus exemplum. I.

d Argumentum evidens, datam hanc epistolam post præcedentem, adversus Pagii et aliorum opinionem, qui præpostere eas recitant. I.

e In præced. epist. (col. 425, not. c) laudabam juramentum episcopi de non invadenda aliena diœcesi: quæ res canonum auctoritate ac pontificum decretis n-titur. Ad hæc Adriani verba intelligenda facit *Indiculus episcopi de Langobardia* (*Diur.* cap. 3, tit. 8) ubi præ aliis legitur: « Promitto pariter festinare omni adnisi, ut semper pax, quam Deus diligit, inter remp. et nos, hoc est gentem Langobard. conserve- tur, et nullo modo contra agere vel facere quidpiam adversum, quatenus fidem meam in omnibus sincerissimam exhibeam. » Quam eorum fidem non improbat, neque improbare potest; tunc enim temporis Pippini Caroli filius rex erat Langobardorum, cui sinceram ab episcopis fidem servari Adrianus enpit, sed contemni ab iisdem canonibus ægre admodum fert. I.

f In Ord. Rom. 8, ap. Mabill. (p. 88), qui est summa antiquitatis, legitur: « Cleros et plebs consentiens civitatis tal. cum adjacentibus parochiis suis elegerunt sibi illum talem diaconum vel presbyterum episcopum consecrari. » I.

sed qui terminos antiquorum Patrum transgredientes suam conantur immoderationem atque imperitam adimplere voluntatem, iudicium sibi canonum committunt ^a.

518 De filia vero Ermenaldi, quæ veste mutata iterum post tergum reversa illicitum sortita est matrimonium, nostris directa, ut perhibuistis, obtutibus canonicè judicanda, prorsus minime ad nos properavit ^b. Nos omnium Ecclesiarum pastorem eorum habentes, divina prædicare præcepta non sinimus de consecrationis vitio, quod in partibus Italiae et Tusciae per hæresim simoniacam fuit; attamen multis locis non sinitur, et imo et Ravennatum ecclesie civitatis, sicut missi vestri, ut fertis, vobis retulerunt, assolet fieri unde multæ pecunie per talem nefandam dationem alienate esse cernuntur; ut aurum et argentum jam non habentes, et jam ipsæ res ecclesiarum per emphyteusis manu conscriptas existant alienatæ, et per nefandam dationem afflictæ et depopulatæ esse cernuntur ^c. Absit enim a nobis, ut super tales viros, veritate comperta, manus consecrationis imponeremus, sed nec ad audiendum aures inclinarem, etiamsi quelibet nobis potestas tales acanonistos ^d viros poposcisset consecrari, quia nunquam nos in qualibet electione nobis [*Lamb. add. subjecta*] invenimus, nec invenire habemus; sed neque vestram excellentiam optamus talem rem incunbere, sed qualis a clero et plebe cunctoque populo electus canonicè fuerit, et nihil sit quod **519** sacro obsit cordi ^e solita traditione illum ordinamus; nos quippe cum subscriptione decreti a cuncto populo roborati electum suscipientes ^f, et ne videatur vi-

^a Res pluribus statuta canonibus usque ab initiis discipline: Nam can. apostolor. 14, et Nic. 16, ac Incuentius Antioch. 9, decernit, ut « Unusquisque episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, ut regat juxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis, quæ sub ejus est potestate; ita ut presbyteros et diaconos ordinet, et singula suo iudicio comprehendat. » Res, inquam, pluribus statuta canonibus. Adriani tempore digesta omnia erant in Ordine et Diurno, quo spectat hic pontifex, utcumque laudet etiam canones. CENN.

^b En aliud argumentum certius datæ hujus epistolæ post præcedentem. In ea siquidem hanc monialem nupsisse aiebat, in hac vero puniendam sibi a Carolo missam esse testatur. Id.

^c Conc. Chalced. (can. 2) Symmach. ep. 5, ad Caesarium (tit. 2), Hormisda ad episcopos Hispaniæ (ep. 25, cap. 2) fidem faciunt, lapsis etiam sæculis late pervagatam hanc hæresim. Hinc autem discimus eam obtinuisse per octavum sæculum in Italia propriè dicta, in Tuscia et in exarchatu, maximo cum ecclesiarum detrimento; quippe quarum bona immobilia in emphyteusim concedebantur, ac se moventia dissipabantur. Hujusmodi vitia sequioribus sæculis longe aucta comprimi oportuit, episcoporum consecrationes Romam evocando. Id.

^d Illustratores Glossarii notant Sirmondum ad calcem Supplem. Conc. Gall. interpretari acanonistos qui contra canones aliquid faciunt, nullo prolati exemplo. Locupletissimum hisce ex litteris suppeditat, quo violatores canonum ac decretorum acanonisti appellantur ab Adriano. Id.

^e Lamb. legit: Nullus sit qui ejus sacro obsit ordini.

A duata morari ecclesia a proprio rectore, sicut canonum instituta censuerunt, nostris apostolicis præsentatus, ipsum deducentes electum, enucleatus eum de singulis indagantes capitulis singulatis orthodoxæ fidei atque divinorum voluminum, interrogamus an habeat peritiam; et postquam nobis fidelem responsionem edixerit, et a cæteris olitanis capitulis quæ a sacerdotibus cavenda sunt mundum se esse ^f perhibuerit, maxime hæresi simoniaca, obtestantes sciscitamus videlicet ^h aliquam promissionem cuiquam aut dationem fecerit, quia simoniacum et contra canones est; et dum coram omnibus a nobis interrogatur respondit: absit, et nos dicimus: tu videris, et si consensit, capiti eorum respiciat periculum ⁱ. Unde simili modo sub iurando in scriptis respondent, nunquam se aliquid accepturos de manus impositione ^j. Quanta enim auctoritas beato Petro apostolorum principi ejusque sacratissimæ sedi concessa est, cuiquam non ambigimus ignorari: utpotè quæ de omnibus ecclesiis fas habeat judicandi, neque cuiquam liceat de ejus iudicare iudicio, quorumlibet sententiis ligata Pontificum sedes beati Petri apostoli jus habebit solvendi, **520** per quos ad unam Petri sedem universalis Ecclesiæ cura confluit, et nihil unquam a suo capite dissidet ^k.

Interea reperimus in ipsis regalibus apicibus vestris exaratum, sicut præterito anno vobis direximus, pro hominibus Ravennatibus et Pentapolensibus de quibus scripsimus, ut eos nobis dirigeretis sicut Beneventano duci fecistis ^l, et, ut fertis, de parte apostolatus nostri nihil mali, sed magis quæ bona sunt retulerunt. Sed neque eis, neque cuilibet homini ul-

^f Haud dubie innuit Adrianus Caroli petitionem injustam superiori anno (ep. 93, al. 71), cum suos missos Ravennatis archiep. electioni adesse optabat. Et notandum quam firma esset id temporis electio canonica, quam pontifex adeo vehementer astruendam suscipit. CENN.

^g Omnia hæc patent ex prædicto Ord. Rom. 8 ap. Mabillon. (c. 2, n. 5). Capitula autem cavenda præceteris, cum jampridem desueverint, prætereunda non videntur: « Eum inquit (archidiaconus) de quatuor capitulis secundum canones, id est arsenochita, quod est masculo; pro ancilla Dei sacra, quæ a Francis nonnata dicitur; pro quatuor pedes, et pro muliere viro alio conjuncta. » Id.

^h Lamb. legit cum Gent.: Vide ne aliquam; Tengnagelius: videlicet an aliquam.

ⁱ Ueberiora et paulo aliter expressa ista videsis in eod. Ord. CENN.

^j Hoc genus scripti Cautio appellatur in Diurno (cap. 3, tit. 7), chiographum a Zacharia, ut ibi notat Garner. Id.

^k Postrema hæc verba desumpta sunt ex Leonis decretali epistola ad Anastas. Thessalonicen. (ep. 84, c. 11). Cætera, suprema scilicet Romani pontificis potestas in universam Ecclesiam, irreformabile ejus iudicium, atque appellationes ad sanctam sedem, cum disjungi nequeant a primatu (quanquam sequioribus sæculis sint disjuncta et in questionem vocata), Adrianus ex communi prædecessorum et Patrum loquendi ratione mutuatus est; nec luce majori indigent illa, quam catholici canonistæ ac theologi doctissimi eidem tot scriptis voluminibus attulerunt. Id.

^l Epistola hic memorata una est ex iis quæ in Cod. non sunt relatæ, tametsi ejus sententia per

latenus in nostra adversitate præberetis consensum, sed statim si tales reperissetis, et hominem et causam ad nostrum iudicium mitteretis, nos ab initio et usque in finem talem erga vestram regalem excellentiam habemus fiduciam, quod pro nullo terreno homine, ab amore et charitate beati Petri apostolorum principis nostraque dilectione, ut polliciti estis, recedatis; quia et nos in ea quam vobis polliciti sumus fide usque in finem permanebimus. Ipsi vero Ravenniani et Pentapolenses cæterique homines, qui sine nostra absolutione ad nos veniunt, fastu superbiæ elati, nostra ad iustitias faciendas continent mandata, et nullam ditionem, sicut a vobis beato Petro apostolo et nobis concessa est, tribuere dignantur; tamen fidelissimi vestri præfati missi viderunt ipsos Ravennianos, quos vobis præsentaverunt qualiter nobis in superbia exstiterunt, sed quæsimus vestram **521** regalem potentiam, nullam novitatem in holocaustum quod beato Petro sanctæ recordationis genitor vester obtulit et vestra excellentia amplius confirmavit, imponere satagat; quia, ut fati estis, honor patriciatus vestri a nobis irrefragabiliter conservatur, etiam et plus amplius honorifice honoratur; simili modo ipse patriciatus beati Petri fautoris vestri, tam a sanctæ recordationis domno Pippino, magno rege genitore vestro, in scriptis in integro concessus, et a vobis amplius confirmatus, irrefragabili jure permaneat^a. Sicut enim vestra regalis excellentia in suis tulit apicibus, minime ei contrarium videretur quicunque de episcopis, aut comitibus, seu cæteris hominibus partibus vestris, aut nostra jussione complendi, sive propria voluntate ad nos venire voluerint; sed nec nostræ paternitati displicere rectum est qualiscunque ex nostris aut pro salutationis causa, aut querendi iustitiam, ad vos properaverit, nihil durius vobis exinde apparet; sed sicut vestri homines sine vestra absolutione ad limina apostolorum neque ad nos conjungunt, ita et nostri homines qui ad vos venire cupiunt, cum nostra absolutione et epistola veniant^b; quia sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneant servitio, ita et vos simili modo qui-

hanc planissime teneatur. Quod autem data fuerit præterito anno, et in ea proponeretur exemplum hominum quos Carolus ad Grimoaldum remisit, magis magisque comprobatur allucinationem Pagii, præsentem epistolam anno superiori scriptam contententem. CXXX.

^a Tam de dominatione pontificia hic perspicue descripta, quam de patriciatus sancti Petri, et regis Caroli consulenda commentatio præv. (num. 7 seq.) lb.

^b Qui ex omnimoda paritate officii subditorum regis et pontificis, supremi utramque domini paritatem non videt, concludatur de illo est. lb.

^c Sequentia verba quæ apud Lamb. et Gent. legimus, in textu desiderantur, scilicet: *Beati Petri ejusque vicario nunquam vos subtrahemus, sed in ea fide et puritate quam polliciti sumus beato Petro apostolo usque.*

^d Antea querebatur (ep. 92, al. 86) Campania civitates sibi traditas absque hominibus, id est

A cunque ex nostris hominibus ad vos venerint, eos omnino obtestari atque commonere vestram regalem prudentiam quæsumus, ut sicut genitor vester sanctæ recordationis domnus Pippinus, magnus rex, eos beato Petro ejusque vicario concessit, et demum excellentia confirmavit, sic admonere atque obtestari jubeamini, ut nullo modo audeant se in superbiam elationis efferre quando ad vos properaverunt, sed **522** potius subjecti atque humiles in servitio beati Petri et nostræ præceptionis maneant subjecti, et hortamini eos; quia omnino in servitio et ditione^c beati Petri apostoli usque in finem sæculi permanebimus; qui si tales non reperti fuerunt, a vestra excellentia simulque a nobis maneant correpti^d.

B Et hoc pariter poscimus vestram a Deo protectam regalem potentiam, ut fidelissimos nostros missos simulque vestros, pro amore Dei et beati Petri apostolorum principis nostræque dilectionis, eos ultro citroque sovere atque commendatos habere dignemini, quia nimis erga præsidiatorem et protectorem vestrum beatum Petrum apostolorum principem et nos fideles eos reperimus; et ideo petimus ut amplius per vestrum regale adminiculum, nobis poscentibus, elevati atque exaltati pro nostro amore in vestro præfulgido regno existant; quia quantum caput totius mundi, sanctam Romanam [Lamb. add. Ecclesiam], ejusque rectorem simulque antistitem^e amplectens honorabilis terque glorificanda vestra divinitus præordinata summa excellentia diligit, tantum eam beatus Petrus apostolorum princeps, una cum domina filia nostra excellentissima regina, vestraque nobilissima subole, et hic longiori ævo regni gubernaculo perfrui, et in futuro inconcussa faciet soliditate victrice gaudere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

CXIC.

523 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Sacramentario exposito a sancto Gregorio immixtum, quatenus eum domnus rex poposcera, per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennanum [Lamb., Ravennatum] miserat^f.

D absque subditis, contra quam factum jam pridem fuerat de civitatibus Tusciæ. Hic autem civitatum exarchatus ac Pentapolis homines a Pippino primum, deinde a Carolo sanctæ sedi subjectos fuisse Adrianus testatur ipsi Carolo. Quid desideratur illustrius? CXXX.

^e Rectoris titulo præsul etiam accipitur: at rector, et præsul seu antistes principatum et pontificatum designat. Frustra autem notionem istam ad principes cæteros niteremur extendere: nam optimus pontifex de se humiliter sentiens non alium sibi titulum tribuit, quam quo diaconi, notarii, defensores ad regimen patrimoniorum Ecclesiæ mitti soliti appellabantur. Hæc epistola a primo ad ultimum pontifici principatus monumentum est adeo præclarum ut omnes, Muratorio non excepto, dominatum fateantur, saltem in exarchatu et Pentapoli. Eum consule (an. 789) insecute admodum, et procul a vero agentem de hujusmodi dominatu certo. lb.

^f Argum. Pany. (Cod. Vat. 7): « Septima gra

(An. Dom. 791, Cod. Car. LXXXII, chron. 98.)

ARGUMENTUM. — Huchberto episcopo ad sacra limina veniente cum regis litteris, se ex iis accepisse Caroli voluntatem pro exaltatione sanctæ sedis etiam citra suas petitiones. Ob id celestis illi præmium pollicetur et perpetuam nominis memoriam. Sacramentarium sancti Gregorii, quod petebat, se jampridem misisse per Joannem abbatem Ravensnatem a Paulo grammatico expetitum.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Caroli, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^b.

Iter peragratum adnectens limina **524** beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, reverendissimus et sanctissimus Huchbertus episcopus desiderii sua vota adimplens, obtulit nobis præfulgidis eximiosque vestros in triumphis regales affatus, quos cum nimio cordis amore reserantes atque relegentes, reperimus in eis vestram vibrantissimam ac mellifluam nobis destinatam salutem, sed nimirum, quod potius ^c molem desiderantes præstolabamur ^d, de vestra præcelsa regali in triumphis victoria atque

tiarum actiones, seu benedictiones continet: et simul indicat Sacramentarium, quod Carolus rex petierat per Joannem monachum, atque abbatem civitatis Ravennatium [abb. Ravennatem] misisse. ^e GENN.

^a Summ. 7, Bar. et Cent. GRETS.

^b Hæc quoque epistola incertæ ætatis per decennium vagatur in novissima edit. Duchesnii ab anno 781 ad 791. Ego vero non modo ut alias nonnullas certo differendam sentio post annum 785, cum nuntius seq. anno Romam venit de nuptiis cum Fastrada nova regina, sed post 789. Petitio siquidem Sacramentarii me movet. Cum enim constet inter eruditos, cantum et liturgiæ Romanam Pippini et Caroli ope in Galliis obtinuisse, ad cantum quod attinet, anno 787, ut cum Baronio Pagius ostendit (n. 9) ex auctoritate monachi Engolismensis, Carolus Roma secum duxit Theodorum et Benedictum, quorum unus Metas, alter Suessionem sunt missi, qui totam Franciam cantum Romano ritu edocerent, multumque exinde laboravit, ut Ambrosianum officium antiquaretur, et Gregorianum more Romano ubique reciperetur, quod minime factum tenui labore, ut ait Durand. (lib. v, c. 2, n. 5). Anno autem 789 constitutum video (Capitular. Aquisgr., c. 80) ut Monachi cantum Romanum pleniter et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beate memoriæ genitor noster Pippinus rex decernavit ut fieret, quando Gallicanum cantum talit ob unanim'atem apostolica sedis, et sanctæ Dei Ecclesiæ pacificam concordiam. Iterumque post annos quindecim, anno scilicet imp. quinto decretum aliud Caroli reperio (Labbe, Conc. tom. VII, p. 1185) exstans (Capitular. App. 1, c. 2) quo statuitur, ut cantus discatur, et secundum ordinem et morem Romanæ Ecclesiæ fiat, et ut cantores de Metis revertantur. Et hæc quidem de cantu Romano in Galliis invento ab an. 757 (ep. 16, al. 25 et 55, al. 45), quem Carolus admodum vitiatum restituisse dicitur optimis magistris Roma ductis an. 787, qui per duodeviginti fere annos Gallicanos ad eundem instituerunt. — Secus est de liturgia Romana, quam primus omnium Carolus constituit ut Gallicani amplecterentur; etenim nonnisi Capitularium lib. v, cap. 219, ut Bona animadvertit (Liturg. lib. 1, c. 12, n. 1) et etiam cap. 70, ut notat Vezziosus (ad Præf. Thomas. tom. VI, n. 25, not. 5) de missa Romana in Galliis agitur. Et vero libros quatuor cum tribus appendicibus capitularium ab Ansegiso Fontanellensi abbate collectos esse liquet aa. 827, ipsomet auctore id fatente. Sequentes autem

A sospitate, imo et cunctorum vestrum fidelium prosperitate, pariterque et de profectu atque exaltatione spiritalis matris vestræ, sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, in ipsis vestris regalibus mellifluisque speculantes apicibus, in his omnibus noster relevatus est animus, et Redemptori mundi retulimus grates, præcipue satagentes in confessione clavigeri regni cælorum, fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, non omitimus crebro suppliciter divinam pro vobis exorare clementiam; tanta quippe erga vestram regalem clementiam utimur, quia nobis sive in silentio, sive poscentibus ^e, pro profectu atque exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ, non intermittitis **525** decertare, ut per vestra laboriosa certamina, magis B magisque permaneat irrefragabiliter et congrue exaltata, et dignum vestrum nomen ascriptum in libro vitæ cælestis, et regis memoria in sæculum sæculi hæreat ^f.

De Sacramentario ^g vero a sancto prædecessore nostro, Deifluo Gregorio papa disposito, jam pri-

libros tres cum appendice quarta Benedictus Levita adjecit an. 845, ut contendit Pagius (n. 17), seu 847, ut putat Baron. (n. 12), quare utrumque auctor in re chronologica testis est parum fidus. Ansegisus siquidem et Caroli et Ludovici Pii capitularia certa simul confudit; et Benedictus certa incertis admiscens, Pippino ipso antiquiora congestit, Labbeana collectio tutior: cum autem an. 789 nulla omnino mentio fiat (Capitular. Aquisgr. cap. 70, et duob. seqq.) liturgiæ Romanæ, nullum dubium est quia Carolus de eadem in Galliis evocanda post id temporis cogitavit. Quamobrem Sacramentarium Roma quesitum, misumque, ut epistola hæc testatur, tempora Aquisgranense capitulare subsequenter indicet necesse est. GENN.

^d Videtur redundare. GRETS.

^e Juxta Lambecii lectionem videtur pontifex aliquandiu regis litteris caruisse: idcirco malui ad hunc annum referre epistolam, tametsi eodem omnes relatæ dicantur in codicem. GENN.

^f Revera superioribus quinque epistolis post Grimoaldi reditum Beneventum pontifex alium siluitum de Campanis civitatibus quam de Rosellæ ac Populonii finibus, quæ duo adhuc deerant, ut Carolina donatio plenum sortiretur effectum. Ib.

^g Gent. legit: Regalem memorialem prorsus in sæculum sæculi credere nitemini.

^h Sacramentarium, et Librum Sacramentorum promiscue dici librum ecclesiasticum sacras liturgias continentem ad sanctissimæ Eucharistiæ sacramentum conficiendum Ducangius affirmat. Ante eum card. Thomasius in præfatione ad quatuor sacramentorum Codices, quos edidit, testimonio Patrum nititur, qui antonomastice appellant sacramenta Christi corpus et sanguinem. Ibidem præ aliis multis, quæ erant summa ejus eruditio ecclesiasticarum rerum, animadvertendum vult hujusmodi libros non ad meram eruditionem conscribi, sed ad usum potissimum ecclesiarum. Ea propter cum argumentis pluribus demonstrari, codicem quo ipse utitur referre Gelasianum Sacramentarium, rationem reddit cur multa etiam præseferat post Gregorii tempus adjuncta. Præ aliis feriæ vi in Parasceve (nov. edit. tom. VI, p. 65) in oratione pro imperatore legitur: Respice pro illius ad Romanum, sive Francorum benignus imperium. Quæ plane res ut scriptum codicem demonstrat ad nonum sæculum pertinere; sic Gregoriani ritus usum apud Francos (ibi enim scriptum esse multa comprobant) sero ad hoc hunc obtinuisse

dem Paulus grammaticus a nobis eum pro vobis petiit, et secundum sanctæ nostræ Ecclesiæ traditionem per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennatium a vestræ regali emisimus excellentiæ, quatenus optantes pro vestra regali invictissima excellentiâ, eundem Dei apostolum vestrumque protectorem poscentes, quæsumus ut semper **526** ubique vos comitans, victores super omnes barba-

Ea propter, cum Sacramentarii mentionem nunc primum et extremum audiam, probabile mihi videtur epistolam per hæc tempora datam esse, ut nuper aliis rationibus demonstravi. Mabillon. (*Ann.* l. xxiii, n. 55) nil certi statuit de Romanæ liturgiæ principio in Galliis; notat solum varietatem Gallicanæ ex responsis Gregorii ad Augustinum, et ex litteris Zachariæ ad Bonifacium. Ex hac autem epistola principium, ni fallor, Carolinæ operæ apertum est. Ap. eumd. Mabillon. (*Ann.* l. xxvi, in fine) notitia suppetit *Libri sacramentorum*, quo usus est Menardus in Gregoriani editione, scripto scilicet ann. 800, Godelgaudi monachi presb. jussu a Lantberto pro cœnobio sancti Remigii. Quæ res confirmat et liturgiam Romanam, et Sacramentarium ab Adriano missum tota Francia paulatim vulgatum esse regis opera. CENN.

ras nationes efficiat, et una cum domna spiritali filia nostra excellentissima regina, vestræque prosapiæ nobilissima prole, longiori ævo in hoc regnantes mundo, in vitam æternam, cum sanctis omnibus regnare sine fine, ejus interventionibus faciat. Incolumentum excellentiam vestram gratia superna custodiat.

* Monasterium Ravennense indicatur, quod post annos aliquot a Paschali I donatur Petronacio archiep. Namque, ut constat ex diplomate apud Ughellum (tom. II, pag. 544), prope palatium situm erat, nec aliud tunc temporis intra urbem fuisse videtur. Verba diplomatis sunt: *Monasterio vero sancti primi mart. Stephani, qui sic nominatis fundamenta, et ac jacet juxta palatium*, etc. Hujus autem monasterii abbas, si divinare licet in tanta antiquitate, erat Joannes ille, quem Ughellus recenset in archiepp. catalogo inter Gratosum et Valerium, reclamante Bacchinio, ut aiebam supra (ep. 93, al. 71, in not.). Id neque novum neque insolens, ut eruditi norunt. Abbates enim monasteriorum prope cathedrales quandoque archiepp. catalogis sunt inserti. Id.

INDEX

RERUM ET VERBORUM QUÆ IN PRIMO CODICIS CAROLINI JUXTA EDITIONEM CENNII TOMO CONTINENTUR.

(Numeri hujus indicis respondent numeris crassioribus in textu insertis.)

A

Acanonistæ seu violatores canonum, num. 518.

Acitlphus presb. a sancto Paulo I oblatum corpus sancti Candidi mart., 581.

Acta et Constitutum Silvestri obtinent per octavum sæculum, 504, 506.

Acta supposita Romæ in deliciis, 50.

Actionum præcepta, seu diplomata per civitates Pentap. a pontifice obtinentur, 555.

Adalgisus. Vide Athalgisus.

Adelberga, Desiderii filia, Athalgisi soror, Arichis Beneventani ducis uxor quinque filios ei peperit, 477. Machinatur adversus Carolum, 479. Machinationes erupturæ erant post Grimoaldi adventum ex Gallis, 479, 485. Grimoaldo filio patriacium ab imperatore flagitat, quem Arichis morte præventus assequi non potuerat, 489.

Adeodatus subd. regionar. ævo Gregor. III, 9.

Adrianus papa collectionem integram Gr. canonum dat Carolo ad Ecclesiæ Gallic. discipl. instaurandam, 55. Nonnullis eorund. canonum emendatis, 55. Constantinianæ donationis nondum natæ memissio perperam dicitur, 505. Ex ejus epistolis ditio sanctæ sedis patet; nequiquam invertendo easdem contrarium sustinetur, 509 seq. Publicas orationes instituit pro remissione peccatorum, et pro victoriis Caroli de barbaris nationibus, 518. Preces instaurat Carolo in Saracenis Hispaniæ moveunte anno 777, 556, 566. Pro debellatis ab eodem Saxonibus et ad fidem conversis jejunia generalia indicit, 462. Assiduus fundit preces pro

parentibus et regina Ildegarde defunctis, 474. Inscite traditur quasi temporalium tantum satagens, 510 seqq. Leonis archiep. Rav. iter ad Carolum improbat, 526. Copronymi mortem nuntiat, 556. Compitris honorem petit a Carolo, 551. Donationis integræ possessionem in flagitat, 545. Stephanus II exemplo supremum dominium in exarchatu comprobat, 569. Sabinam uni Carolo acceptam refert, 415. In Terracinenens et Cajetanos Romanum exercitum mittit, 538. Ejus prudentia in Ecclesiæ sancti Petri instauracione expensis Caroli, 580. Placitum habet in causa Volturnensium abbatum, 427. Gregorii Magni exemplo equos insignes pro dignitate pontificis querit, 441. Nuntiat Carolo Athalgisi adventum, 477. Beneventanos defectionem spectantes armis continendos suadet, 478. Grimoaldi successionem in Benev. ducatu improbat, arbitrio tamen Caroli omnia permittit, 479, 491, 494. Carolo æqua potenti nihil negat, 508. Panium reum illi mittit, similiter secum fieri optat ut quisque princeps in subditos sibi homines animadvertat, 564. Adulteres sept. annos peniteant, 54.

Agila antiquum episcoporum nomen in Hisp., 445. Episcopus Hisp. ab Adriano instituitur una cum Joanne presb. b. ad cathol. fidem contra errores Hispanor., 590, 595. Ordinatus a Willicario Senonensi errores disseminat in Hisp., 442 seqq.

Æmilia civitates enumerantur, 521, 535; ejus populi Ravennates appelluntur, 520.

Æva tempora pro perpetuis, 157, 170, 184, 198, 551, et alibi passim.

Alfaria Paulus Desiderii amicus ma-

chinatur in sanctam sedem et pontificem, 202.

Aimoini continuator Fredegarii continuatori objicitur, 5.

Aistulphus rex Langobardor. tyrannidem exercens cogit Romanos ad opem Francorum implorandam, 57. Ticius obsessus a Pipino anno 733, exarchatum restituere jurjurando pollicetur, 65; perjurus, 74; crudelis in Romanos, 80; a Deo percussus moritur, 100.

Alboinus dux Spoletanus a Desiderio male habitus, 154.

Alcuius Caroli Magni præceptor, 474.

Alexandrino patriarchæ paschalis dies inquirendus committitur a conc. Nicæno, 595.

Ambrosianum officium in Francia desuescit, Gregoriano admissio Caroli Magni opera, 525.

Ambrosius primicerius Stephani II legatus ad Aistulphum, 57.

Amphilochii episc. Iconii doctrina de adoptione filiorum hominum, 448.

Anastasius episcopus primus ex legatis pontificis a Greg. III ad Carolum Martellum missus, 5.

Anastasius cubicularius legatus Adriani ad Carolum Magnum an. 774 exeunte, 525; detentus a rege repetitur a pontifice, 565.

Anastasius Bibliothec. concil. Nic. in Latine factum inscribi Joanni VIII, 58.

Anchar fidelis Caroli Martelli legatus a Grego io III mittitur ad eundem principem, 22, 21.

Ancona. Vide Pentapolis.

Angeli (Sancti) in Gargano sanctuarium ab Adelberga relicta Arichis pontifice invisendum, 479.

Angilramnus episc. Meten. auctor 80 capitul. Adriano ascriptorum, 51.
Aquila, quam Pippinus deperibat, miraculo terris respicit, 281.

Annalista Fuldensis de Car. Martello, 8.
Annalista Meten. de legatione Gregor. III, 5.

Ansegisus abbas Fontanellen. collector capitularium libr. quatuor cum trib. appendicibus, an. 837. Benedicto Levita cetera colligente, 524.

Antiochenum conc. de Pasch. rite celebrando juxta conc. Nicæni sententiam, 452.

Antiphanarii Romani usus in Francia, 148.

Archiepiscopus ante susceptum palium spò munere non fungitur, 409.

Archivum Vaticanum donationes rustodiebat, quas Adrianus misit Carolo Magno, 555.

Archicancellarius protonot. nomine indicatus, 514.

Arichis dux Benev. a Desiderio instituitur anno 758, filia Adelberga in matrimonium illi tradita. Socero asportato in Franciam, Langobardorum regi subditi desit, 125. In Liutprandi locum, qui auferat, successit, 154. Athalgisum uxoris fratrem restituitur Neapolitanos commovet in Adrianum et Carolum, 576. Amalphitanos bello petit, qui Neapolitanor. auxilium eum vincunt, 471. Anno 787 a Carolo in ordinem redigitur, 475. Moritur anno post 477, dum omnia parata erant ad patricialis honorem et conferendum Græci imp. auctoritate, etc., 488.

Ariminum. Vide Pentapolis.

Artabasus Constantino dejecto invadit imperium, 16, 25.

Arva arm. pro arvorum, insectitur et sumitur pro terra Adriani zevo, 455.

Arvinus comes et uxor, 459, 477. Adrianus per eum nuntiat Carolo Athalgis adventum in Calabriam cum Græcis, 476.

Athalgisus Desiderii fil. qui patre in Franciam ducto Constantinopolim auferat, a frideratis in Ital. accersitur, 545. Anno 786 in Calabriam venit, 476. Post biennium moritur, 515.

Athanasii (sancti) doctrina de Chr. Filio Dei, 446.

Attinacensis synodus anno 766 habetur ex voto Pippini regis per sacris imaginibus et donatione exarchatus et Pentap. presentibus pontificis et Græcorum legatis, 229 seqq.

Atto abbas Volturnensis legatus Stephani II ad Aistulphum, 57.

Atto unus ex quinque legatis seu missis Caroli anno 785, a Beneventanis missus ad Carolum cum rogo, seu libello supplicis pro successione Grimoaldi; et ejus vices Salerni, 482, 489.

Augustini (sancti) doctrina de jejunio servati, 392; de adoptione hominum per misericordiam Dei, 419.

Aula sancti Petri pro sacra ejus confessione, 224, seqq., 517, 426. Dicta etiam aula apostolica, 329, 331.

Ausimum cum Ancona et Humana deerant possessioni per Fulradum iure anno 756, 110. Nec nisi post an. 774 in pontif. potestatem venit.

Authertus fit abbas Volturnensis, Pothone calumnias affecto ac dejecto, 425, ad placitum veniens in causa Pothonis, de improvise moritur, 427.

B.

Balneum regis. V. Tuscia.
Baronius Vener. card. Casta ejus scribens ratio de sancto Gregorio III, 1. Nonnullas Codicis epistolae ex Bibl.

Vat. edidit, alias nequiquam conquiritas præterire compulsi, 114. Rebus Ecclesiam tractandis Panvinio melior, 118; argumenta Panvinii aliquatenus mutai, 119.

Basilica fundandæ in proprio fundo leges, 50.

Bavari seu Bajoarii anno 787 a Carolo subjugati, 487.

Benedictus Levita capitularium collectioni Ansegisi addit tres libros et appendicem quartam anno 845, vel post bienn., 524.

Beneventani una cum Langob. Romanis obsident, omnia circum vastant, 85. Crudeles et impij, 86, 92. Pippini veniam per Steph. II implorant, 110. Cum Græcis consilia ineunt sanctæ sedis contraria, 581; a Neapolitanis casi optimatibus captis, 471. Adelberga agente tumultuantur in sanctam sedem et Francos, 485. Legati Caroli, detectis eorum insidiis, fuga sibi consulunt, 491.

Beneventanus ducatus ab Arichis versas in principatum, 125; subactus a Carolo, 475.

Bertrada regina uxor Pippini, 206. Stephanus III ad eam post Pippini mortem, filiumque ejus Carolum dati litteras, 267. Desiderius ab altero filio Carolom. eam abstrahere subdolis artibus nititur, ejusque et Caroli gratiam inire, 268. Ejusdem et Caroli auctoritatis consortium, 275.

Bibliotheca Vat. veteris origo et progressus. Novæ auctor Sixtus V 116.

Ritueria metrop. Aquitanie restituta per pallii concessionem an. 786, 468.

Biancus Horatius, Pauli Diacon. adnotator, 7.

Bobium, seu Sassina, 535.

Bonifacius I (sanctus). Ejus epistolæ sententia adhibetur ab Adriano in litteris ad Agilam, 415.

Bononia et Imola ab Aistulpho non traduntur Fulrado, 108; neque a perjurio Desiderio, 111; a Carolo cum reliquis sancto Petro vindicatas, Leo archiepisc. Ravennas sibi concessas mittitur, 550, 551.

Brundisium ducatus Benev. terminus or., 151.

Bulla seu sigillum plumbeum apostolicis litteris nomen dedit; ejus antiquum exemplum, 195.

C.

Caballi insignes a temp. Greg. Magni pro usu pontificum quesiti, 410.

Cajeta armis pontificis expugnata, 495.

Cajetani et Tarracinenses Campaniam Romanam invadere moluntur cum patricio Sicilia, 557.

Calumnix in Adriano et Carolo confictæ super sex civitatibus Campaniæ, 516.

Camaradun*, seu ligneus fornex confessionis sancti Petri, 579.

Campaniæ sex civitates Capua, Theanum, Arpinum, Aquinum, Arce, Sora anno 787 a Carolo donantur sanctæ sedi, 475. Adrianus earum possessionem inire cupit per regios missos, 480. Monumenta hanc donationem asserentia, 481. Data earumdem possessionis subdola, 496. Incertum utrum posses- sæ vere fuerint, 501.

Camulus episc. Cajetanus Adriano nuntiat Athalgis adventum in Calabriam, 476.

Candidi (sancti) corpus in Franciam missum, 581.

Canon seu collectio canonum sanctæ sedis, 28.

Canones apostolorum 50 in concilio

Steph. III, anno 769, a sancta sede recepti, 52. Suppositi litteris Joannis III eruditos decipere, *ibid.*

Canones et decreta pontificum a prædicatoribus ignorari non debent, 405. Sceleris reum testem rejiciunt contra episc. cler. vel mon., 450. Eorum observantia commendatur Hispanis, 457. A Langobardis episcopis violantur invadendo alienas dioceses, 511, 517.

Cantus Romanus in Franciam vectus a Steph. II anno 755, 205, 525.

Capitula quatuor antiqua, super quibus examinabantur episcopi, 519.

Capitularis regum Francorum ab Ansegiso et Benedicto collecta, 524.

Capua cum aliis Campaniæ civitatibus anno 787 donatis sanctæ sedi, 475. Ejus cives decem seorsim ab aliis præstant jurementum fidelitatis Adriano, 481, 487.

Cardinales dicebantur episcopi et presbyteri addicti alicui ecclesiæ, 44 seq.; in privatis oratoris aut basilicis non constituendi, 50.

Cardinales sanctæ Romanæ Ecclesiæ presbyteri et diaconi tantum assequabantur pontificatum Caroli ævo, 269. Paulus I cardinal. presbyt. lit. sancti Chrysogoni creat Marium, Pippino rege expente, 115.

Carisiaci stipulator prima omnium donatio a Pippino rege, quam Carolus et Carolomanus illi confirmant, 74.

Carolomanus Caroli Martelli fil. Pippini fr. sancti Bonifacii opera Ecclesiæ Gallicanæ satagit, 26. An. 747 monachum induit, 27, 41, 57. Aistulphi præcepto et metu Optatus ab Cass. legatum mittit ad fratrem, ut ab expeditione Italica eum averat, 61; moritur in Francia, 115.

Carolomanus Pippini fil. Caroli Magni fr. An. 754 creatur rex et patricius una cum patre et fratre, 75. Post patris mortem data inter fratres discordia componitur, 275. Gilbertum uxorem duxerat, ut Carolus Hilmiltrudem, vivente patre, 285. Quomobrem Desiderii filiam superinducere tam ipse quam frater prohibentur a Steph. III, 281. An. 771 moritur, 279.

Carolus Magnus, qui post Cæd. Car. tempora fuit imperator, 61, 63. Catholicæ fidei et Ecclesiæ perpetuus defensor; idcirco Moysi comparatur, 140. Quæ duo ab eodem exigebat Paulus I, patre supersite, 169. Davidis nomine ob pietatem et fortitudinem appellatus, 140. Constantino Magno comparatus, 552. Ecclesiam siquidem Romanam exaltavit, ut beato Petro ante ejus confessionem spopondit, 511. Petri ecclesiam præ cæteris semper coluit, 474, 505. Adriari orationibus se commendat, 474. Præceptores cantus Romani ab Urbe in Franciam ducit an. 787, 525. Tam pius princeps immerito traditur ab Italo annalista, 510. Principio sui regni obsequenter matri quam pontifici, filiam Desiderii uxorem ducit, quam infra annum auctoritate sanctæ sedis repodiat, 261. Ducta Illegarde ex qua filios suscepit, 527. Eus amor iugis in beatum Petrum et assidua preces Adriani barbaras omnes nationes ei subijciunt; de Langobardis insignem victoriam refert, 518. Saxones post diuturnum plurimum annorum dimicationem debellat, perducitque ad catholicam fidem, 462. De Saracenis Hispaniæ triumphat, 568. Hostes Rom. Ecclesiæ superat, Forojulianum ducem debellat, 518. Beneventanos superat, 475, 487. Eosdem spectantes defectionem, consilio pontificis insuper habito, beneficiis afficit, Grimoaldum exopta-

tom duem concedens, 490, 491. Ter Adriano pontifice Roman venit: an. 771, cum paternam donationem ab se confirmatam integram vindicavit, Tuscia Langobardorum adjuncta, 297, 521; an. 781, cum territorium Sabinese integrum Petro et successoribus concessit, 583, 415; et an. 787, cum sex Beneventani ducatus civitates concessit, 475 *segg.* Supremam pontificis auctoritatem in ecclesiastica ditione declarat, petens musiva et marmora palatii Ravennatis ab Adriano, 440. Veneticos ab exarchatu et Pentapoli expelli ab eodem flagitans, 459. Et ab illo exquirens num regii missi electioni archiep. Ravenn. interesse deberent, 498. Spiritualem potestatem venerans, causam Volturmensium abbatum vult ab eo cognosci, 427. Et pro conversione Saxonum universale jejunium indicit per triduum orat., 462. Contra Adrianum Caroli opera Longobardos episcopos canonum violatores compescit, 508, 510.

Carolus Martellus majordomus Francie et subregulus, 7. Inversus fuisse dicitur ecclesiarum, 23, 28. Sex ejus filii numerantur, 77.

Cassiodori judicium de collectione Dionysiana, 36.

Castrum Felicitatis in Tuscia Langob. juris sanctæ sedis ab anno 774 subjectionis totius Tusciæ argumens, 357.

Castrum Valentis in Campania Romana, 224.

Catholicæ fidei et Ecclesiæ defensio, monus patriatus Pippini, 180, 202, et Caroli, 354, *et passim.*

Catholicam fidem et disciplinam Adrianus exponit *Ægile Hispaniar. episcopo*, 381 *segg.*

Centuræ naves Græcorum exustæ pontif. jussu, 370.

Centuriæ nonnullas Cod. Car. epistolæ edidit, 114.

Chalcedonense concil. ejus canones ab ap. sede ante sæc. vii declinans non recepti, 29, 303. Ejus concilii compendium apocryphum, 410.

Chirographum episcoporum. Tusciæ Langob., 9.

Chorepiscoporum officium et subjectio, 43 *segg.*

Christophorus primicer. Integerrius et summæ fidei vir declaratur a Paulo an. 764, 216. In Constantini schismate abolendo et Steph. III electione an. 769 suæ probitatis argum. præbet, 245 *segg.* Idem cum Sergio filio orbantur oculis a Desiderio, 262, 267. Stephanus III videtur eos declarare majestatis reos in epistola sublestæ fidei, 268.

Christus errone: filius Dei adoptivus ab Hispanis dicitur, 415 *segg.*

Civitates quatuor Amelia, Horti, Polimartium, Blera Romani ducatus a Langobardis invasæ, 9.

Civitates exarchatus et Pentapolis, quarum sancta sedes per Fulradum regium missum possessionem inivit, 65 *segg.* Quarum non inivit, 66, 105. Eas Paulus vocat civitates nostras reip. Romm., 163.

Civitates Tusciæ Langob. donatæ in primo adventu Caroli, 480.

Civitates cum territoriis integris sunt donatæ sancto Petro a regibus Francorum, 384.

Claves confessionis sancti Petri, 5, pro supplici libello ab Carolum Martel. missæ, 22. Deum enim et beatum Petrum conjungi consuevisse a pontificibus constat in eorum petitionibus conjurationibusque ad reges Franciæ, 117, 157, 158, *et alibi passim.*

Clerici et monachi in proposito non permanentes qua pena afficiantur, 47.

Clerus Romanus incontinentiæ accusatus apud Carolum ab Adriano defenditur, 571.

Closina civitas duci obtemperat, 337.

Collectio canonum Dionysiana primum adhibita a sancto Zacharia, 28. Eadem præcipuis decretalibus caret, 37. Romana nulla Adr. tempore, 503. Omnium collectionum ingenium, 37.

Conacelum Emilie civitas a Leone archiep. Rav. invasa, 521.

Comita missus Steph. II, 89, 96. Vide Missi pontif.

Comites et duces promiscue civitatibus presunt, 159.

Compares Franciæ regum fieri summo pere abeant pontifices. Idcirco pari antiquitate compares et patricii reges Francorum inveniuntur: nam Steph. II an. 754 Pippini filios et sacro fonte suscepit, postmodum patricios fecit, 75. Successor ejus Paulus I vix creatus Pippini filium suscepisse abens gloriatur, 137. Stephanus III a Carolomanno efflagitavit eodem honore frui, 279. Denique Adrianus an. 781 Romæ suscepit Carolomanum Caroli filium. Pippinum deinceps vocandum, 309, 351, 355.

Concilia quatuor generalia sæc. vii declinante ab apost. sede omnino recepta, 30. Sex generalia cum Græcar. regularum compendio Carolus ab Adr. accipit in primo ejus adventu, 34, 209. Calchutense an. 787 a legatis sanctæ sedis de plurimis Anglorum vitii emendandis celebratur, 505. Hierosolymitanum anno circiter 760 de sacris imaginibus, 256.

Confessio sancti Petri, ubi continuæ orationes pro Carolo, 417. Vide Aula, Petri (sancti) confessio.

Constantinopolitana classis advenas Rom. Ecclesiæ Græcique omnes convulsus a Beneventanis Grimoaldo duce elusi an. 789, 515.

Constantinopolitani canones a sancta sede non recepti ante vii sæc. finem, 29.

Constantinus baptismum Adrianus laudat ex Actis Silvestri, 503.

Constantinus Copronymus Zachariæ donat massas Nymphas et Normias, 16. Repetit exarchatum a Langobardis, 11. Steph. II auxilium ab eo petit, *ibid.* Romæ opem ferre renuit, 58. Ejus incuria pontificio dominatui utilis, 61. An. 776 moritur, 356.

Constantinus pseudopapa dictus neophytus, 240, 245.

Constantinus et Paulus duces calumniæ affecti apud Carolum ab Adr. defenduntur, 502.

Constituti Constantiniani excerptum obtinet vii sæc., 307.

Consulatus modica auctoritas Romæ Adriani tempore, 5, 353.

Cosmas patr. Alexandrin. Paulo de sac. imag., 192.

Cresconi Breviarium capitibus 300 comprehensum plures canones et epistolæ indicat unoquoque cap., 32. Canones et epistolæ ex coll. Dionys. desumptæ, 28.

Crux a Carolo dono missa an. 787 in eocl. Vat. locatur ab Adriano, 474. Aliam postea misit Leoni III qua in supplicationibus uteretur, *ibid.*

Cyclus decemnovennal. a conc. Nic. probatur, 596.

D

Decreta pontificum et canones contra invasores diocesis aliæ, 517.

Decretales et canones non ignorandi a prædicatoribus, 405.

Defensor, Opitulator. Vide Patri-

cius. Desiderius Fulrado adnente rex Langob. eligitur, 109. A Steph. II laudibus efflorit ob promissam restitutionem omnium civitatum quæ de erant Pippiniane donationi, 66, 110. Fidem fallit, 121, 137. Cum Georgio Misso Imperiali mala orditur in Romam, 153. An. 758 Romæ agit subdole de restituendis Imola cæterisque civitatibus donationis, ut suos obides ex Francia recipiat, 153. An. 761 Beneventani, Spoletani, et Tuscæ ei parabant, 176. Pecunia restituit, territoria civitatum et patrimonia retinet, iterumque invadit quæ restituerat, 187. Filiam Tassiloni nuptam traditurus missos pontifices ire in Franciam velat, 215. Eius malignitas et auidacia in pontificem, 219. Ablata invicem ab exercitibus restituit et recipit, 251. Romam venit orationis obtentu, 262. Romæ et in exarchatu serere discordias non cessat, 265. A Steph. III extorquet litteras adversas Dodonem missum Carolom. et Christophorum ac Sergium exsecratos, sibi quæ favorabiles, 263. Steph. idem Carolo, et Carolom. testatur Desiderium nihil restituisse, 277. Tyrannus ab Adriano appellatur, 476.

Deus et Petrus a Romanis pontificibus proponi consueverunt Franciæ, ut Ecclesiæ alacris defenderent, 22, 345, 367. Langobardorum profligatio utrique ascribitur, 75. Arietis et ejus filius nata major Romualdus mortui, dum Neapoli agebatur cum Græcis in sanctam sedem; Dei miraculum evidens, 489.

Diacoal et presbyteri arcentur a penitentia, 49.

Diacnus Paulus H'st. Langob. scriptor, 4, 7.

Dimissæ muneris aut viro non licet nubere, 48.

Dioneta, seu dispositio Siciliæ una cum Neapolitanis foveit Beneventanorum machinas in sanctam sedem, 481.

Dionysius Exiguus pro sancto Dion. Alexandrino accipitur ab Adriano, 397, 452.

Disciplina aliquatenus restituitur in Francia, 27. Monastica, seu regularis severissima, 455.

Ditio suprema pontificia ante donationes, 80, 84, 91, 95. Post donationes et Langobardos exactos, 358. Spoletum non comprehendebat, 379. Resp. Romanorum appellatur, 345. Civitates et territoria integra continebat, 384, 440.

Dodo missus Carli Magni Desid. artibus majestatis insinulatur, 268.

Domna appellatur regina Beltrada, 210. Gista, 357.

Domni Pippinus, Carolus, et Carolom., 237, 285, 332, 325, *et passim in titulis litterarum.*

Donatio prima omnium facta a Pippino in Francia a filius regibus propria manu firmata an. 751, 81. A Steph. III appellatur augmentum Romanæ ditionis, 85, 91, dilatatio provinciæ a S. P. Q. Romano, 144, facta Petro et ejus vicario, 259, ob veniam peccatorum, 228.

Donatio altera Caroli Magni an. 774, 297, 321, facta divo Petro et ejus vicariis pro mercede animæ, 325, 350, 335, 341, 384. Vide Carolus.

Donatio Constantinii supposita medio sæculo ix emersit, 301, 306. Certa

ejusdem Constantini, patriciorum, et aliorum, 353.

Donationes omnes facit pro mercede anime, 403.

Droctegangus abbas missus Pippini agit Romæ de protectione Stephani II in Franciam, 69. Ejus litteras ad regem desert, 58.

Dromones, naves bellicæ Siculorum, 153. *Vide* Stolum.

Ducatus Beneventani fines orientales, 154.

Ducatus Spoletini et Tuscie a Carolo oblatus sancto Petro, retento supremo dominio, 342.

Duces iam pontifici quam regibus Francor. erant, 502.

Duces Francor., 457.

Duces Franc. ab Steph. II orantur, ut Pippino ferrent opem Ecclesiæ adiuvent, 72.

Duces quatuor Spoletanus, Beneventanus, Forojulianus, et Clusinus foederati adversus pontificem et Carolum, 314.

E

Ecberti Liber penitentialis, 501.

Ecclesia et catholica fides a Pippino et successoribus defendendæ suscipiuntur, 142, 334.

Ecclesiæ contra Græcorum hæresim defensio a pontificibus semper quesita, 404. Ejus bona dissipantes ob simoniam Adrianus queritur, 518.

Ecclesiæ sancti Petri præstantia, 503.

Electio canonica ab Adriano vindicata, 518 *seq.* Ravenn. archiep. subiecta sanctæ sedi, 499.

Elipandi et Ascarici episcopos. Hisp. error de Filio Dei adoptivo, 445.

Embolium, seu postscriptum, 329, 334.

Ensis benedictio ante patricium nulla, 159.

Episcopi precibus pugnantem populo victoriam impetrant, 42. Arma temporalia tractare prohibentur, 43. Desideratores recipiens excomm., 51. Juramentum episcoporum Tuscie, 9. Pisanum, Lucaum, et Regensem ad suas ecclesias remittere oratur Carolus, 519.

Epistola fere excusæ argumentum a Carolo jubetur in Cod. referri ad Rom. Ecclesiæ utilitatem, 153. Data Arvino pro reb. Benev. desideratur, 491.

Equi insignes pro maiestate pontif. petuntur, 441.

Ermenaldi filia, relicto monasterio, nubit, 511, 518.

Examen episcopos. ante consec. Adriani ævo, 519.

Exarchatus a Langobardis invasus, 41. Ipse et Pentapolis restitui dicuntur, quia juris sancti Petri, 76. Utramque provinciam S. P. Q. R. vocat *dilatationem* Romanæ ditionis, 144. Desiderii artibus ad defectionem proclives, 205. Eorum populi subditi pontificis, 332. *Vide* Donato.

F

Fastrada uxor Caroli post Hildebrandum, 421, 451, 455.

Faventia, Imola, Ferraria a Desiderio restitui promittuntur, 109.

Felicianæ hæresis origo, 783, 390.

Ferrandi collectionem Cresconius sequitur, 37.

Ferrarie ducatus et Comacum a Leone archiepiscopo Ravennæ invaduntur, 321.

Fidei catholicæ et apostolicæ sedis defensio duo patriciarum munia, 140 *seq.* et *passim* in Cod.

Fines ditionis pontificis et monar-

chiæ Francor. perspicue nominantur, 464.

Flagellatio monachis errantibus indicta, 453.

Fleury carpit epistolam Petri nomine scriptam intempesta eruditione, 98.

Folradus abbas Hieronymi fratris Pippini filius, 77, possessionem init civitatum exarchatus et Pentapolis pro sancta sede, 65. Idem cum sociis suis Langobardorum sævitie oculati testes sunt, 80.

Formata metropolitæ necessaria episcopis itinerantibus, 51.

Forobonum hodie Foronovum in Sabina, 225, 406.

Forojulensi duci Rodgando devicto, Carolus Marcarium substituit, 372.

Franci rogantur Romanis opem ferre, 1 *seq.* Negligentes annis quatuordecim non quesiti, 11. Ut primum in Italiam veniunt sanctam selem defensori, victores in Franciam redeunt. Inde amor ingens in principem apostolorum cepit, 25, 76.

Frægarii continuatoris locus corruptus de legatione duplici Greg. III, 2, 7.

Fulgentius (sanctus) ad Eegyptum contra Pelagian. de prædestinatione, 415 *seqq.*

G

Gabeli comes dominicus a Leone archiep. Rav. male habetur, 535.

Gallatensis monast. sancti Hilarii historia, 457.

Galliani episcopi decretor. pontificum veneratores, 52.

Garamannus Caroli dux in regno Italie ab Adriano removeri petitur, quia exarchatus bona invaserat, 460.

Garinodus dux et Grimoaldus missi Desiderii ad sanctam sedem, 110.

Gasindi Langohard. simile officium gardingis Gothorum, 511.

Gausfridus Langobardus in Allonis insidiis decedit, 517, 519. Carolo in suspensionem venit, 565.

Georg. card. episc. Ostiensis Steph. II comitatur in Franciam, 83. Eusebium pontificis missus ad Pippinum, 88. Iterum cum Joanne regionario et sacellario, 112. Idem cum Petro presb. cardinali detinetur a Pippino in Francia Pauli pontif. consensu, qui contra detinet Romæ Wulfardum et Collegam, 250 *seq.*

Georgius primicerius cantorum moritur, 205.

Georgius protosecreta, cum Joanne silentiario legatione imperatoris fungitur ad Pippinum an. 755, 112. An. autem 758 iustus init cum Desiderio pro capiendâ Ravenna, et expugnandâ Hydruntio, ope Siculorum accedente, 153.

Germanis nuper conversis dispensatio in quarto gradu conceditur a Gregorio II, 55.

Gilberga Carolomanni uxor, post huius obitum, apud Desiderium se recipit cum filiis, 279.

Gisla Pippini filia postea abbatisa monast. Calensis, 157. Negata Constantino Copronymo pro filio suo, 285. Desiderius nequidquam pro filio Alhaiso eam petit a Bertrada, 287.

Græci minis semper, nunquam armis terrent Paulum I, 128. In Romanæ et Ravennæ moturi dicuntur, 176. Piraticam exercent, ab Adriano eorum naves exustæ Centumcellis, 570. Eorum vicinitas ducatu Beneventano metuenda videtur Adriano, 577. Consilia ineunt cum Beneventanis sanctæ sedi contraria, 381. Dominatio eorum

in Italia non extenditur citra Calabria et Neapolim, 497.

Gregorianum officium Ambrosiano rejecto Galli recipiunt, 525.

Gregorius Magnus (sanctus) quatuor synodos ut quatuor Evangelia veneratur, quatenus hæreses damnant, 29. Testatur suo ævo corpora sanctorum non moveri, 381. Pontificis maiestatem dedecere equos miseros aut optimos assellos, 441.

Gregorius III Carolo Martello binas litteras scribit, 1. Quarum sententia erudit abutuntur in rem suam, 17. Numerat annos imperatoris, 25. Scribit librum penitentiale, cui nomen Iudicia, 30.

Gregorius Nazianzenus (sanctus) de dubus Christi naturis, 447.

Gregorius Nyssenus de adoptione filior. hominum, 418.

Gregorius presb. Capuanus Adriano detegit Adelbergæ et Beneventanorum moliniam, 487, 489.

Grino abbas monast. Corbelensis. *Vide* Missi regii.

Grimoaldus Arichis ducis Benev. fil. mortuo patre, et Romualdo fratre majiori natu, petitur successor a Carolo, apud quem erat ob-es, 5, 477. Carolus eum mittit Adriano invito, 489.

Gundibrandus dux civitatis Florentiæ, 457.

H

Haistolphus rex Langob. urbem obsidet, 21. *Vide* Aistolphus.

Hegumenus seu abbas, 652.

Helutharius et Gregor. Ravennates pravi homines, 421.

Hermimbertus nomen frequens in Gallis, 595. B. turicens. archiep. Roman venit pro pallo, 407. *Vide* Missi regii.

Hims valida an. 764 in Oriente et Occidente, 209.

Hilari (sancti) Pictav. episc. doctrina de adoptione, 450.

Hilarii (sancti) monast. Gallien. ab Hilario abb. fundat., 457.

Hildebrandus Spoletini dux moritur an. 789, 515.

Hildebrandus regina Adr. commater moritur an. 783 prid. Kal. Maii, 429.

Hildericus a Langobardis dux Spoletini factus, 21.

Hispansæ eccl. fundator Petrus, et successores, 444. Ante Adr. testatus illud erat sanctus Innocentius, *ibid.*

Hispatorum error de Paschate a Quartadecimannorum diversus, 445, 451; ab eis. errores, 457.

Histriensis insulæ episcopus excommunicatus, 572. Territorium non erat juris sanctæ sedis, 575.

Homicidæ voluntario negata communio usque ad vitæ exitum; involuntario post septem aut quinque annos penitentia, 53 *seq.*

Horologium nocturnum Pippino missum a Paulo I, 148.

Hospitalia in montibus pro peregrinis suscipiendis, 457.

Hucbaldus Caroli Magni missus Nichæum Ravennæ intrinsum, Steph. II id petente, in ordinem reduct, 265.

Hugbertus episc. venit ad limina Caroli litteras deferens, 524.

Hypocartosis. *Vide* Camaradum.

Imagines sacræ a Græcis violatæ defectionem Romanorum parant, 14. A Langobardis incesse, 86, 92. Pippino vindicandæ proponuntur ab Steph. II,

411. *Rarum et antihæc fidei defensio, præcipua cura pontificum, 126 et passim in Cod. Causa item præcipua Græcorum aversionis a sancta sede, 128, 177. Ab orientis patriarchis acerrime vindicata, 192, 236. Asserendi causa eorum cultum in Francia, eo translata corpora sanctorum Gorgonii, Naboris et Nazarii, 215.*

Immo Pippini missus Stephano II, 154. *Vide* Missi regii.

Imola cum aliis civit. quarum possess. Folradus non iniit subdole promittitur restituit sanctæ soli a Desiderio, 150. Eandem cum Bononia sibi arrogat Leo archiep. Rav., 350.

Imperatores Græci per legatos et litteras conciliare sibi curant Francorum reges, 126. Paulum I commercii litterarum Constantinopoli arcuant; quas scilicet pro sacrarum imaginum defensione scribebat, 216.

Indiculum orthodoxæ fidei ab ipso pontifice emitti consuevit octavo etiam sæculo, 461.

Imoc. I (sanctus) de jejuniis fer. vi et sabbati, 591.

Italia modica ejus pars octavo sæc. imp. Orientis parit, 127. Civitatibus præerant duces et comites, 472. Langobardia commendatur Carolo, tanquam vitis obnoxia, præsertim simoniacæ labe laborans, 511, 518.

Itherius Beritæ, et Caroli missus ab Adr. laudatur, 272. *Vide* Missi regii.

J

Jejunium ferie vi et sabbati auctoritate Patrum, 591; indicium tridui pro conversione Saxonum, 462.

Joannes VIII decernit canones omnes et decretales accipendas, 58.

Joannis Chrysost. (sancti) de adoptione hominum doctrina, 448.

Joannis diaconi liber de eccl. Later. suppositus, 217.

Joannis monachi visio incredibilis, 451.

Judices, videlicet duces et comites in Francia, 227, a Carolo constituuntur Papiæ, 552.

Julianus presb. card. discipline sollicitus collectionem Dionysianam promoveit, 57.

Juramentum fidelitatis sancto Petro, pontifici, et Carolo in exarchatu, 554.

Justellus de collectione canonum minus recte, 56.

Jus vetus sanctæ sedis falso ponitur in collectione Dionysiana, 57.

K

Kyrie eleison etc pro Caroli victoris de barbaris nationibus, 518.

L

Laubeus Grotserianum editionem Cod. Car. videns argumenta epistolarum emendatiora edidit, 120.

Langbard. missus Pippini. *Vide* Missi regii.

Langobardiæ expeditionis tempus, 21.

Langobardorum severities et impietatis, 81, 86, 92. Minus litteræ et pertinacia in sanctam sedem, 225, 240. Forum difficili tempore plura auribus quam litteris committi consue erunt, 561. Mancipia vendunt Saracenis, 569. Præsumunt exemplum ex monasterio ad sæculum redeundi, 511. Alienas dioceses episcopi invadunt, 509, 517. Eo um regnum Carolo eripere tentant dux Forojulianus et fruderati, 545. *Vide* Astolphus, Desiderius, Pippinus, Carolus.

Lapis porphyriticus basilicæ Vaticanæ. *Vide* Mensa.

Legati sanctæ sedis celebrant concil. Calcutenæ, 503.

Leo (sanctus), ejus doctrina de adoptione hominum in filios Dei, 450.

Leo archiep. Ravennas electus, intruso Michaelio, deportatur Ariminum, 266: invadit exarchatum et tentat Pentapolenses per suum missum Theophylactum, 521. Sergium imitans Adriano negotium facessit, 523. Ad Carolum se confert, Adriano invito, 526. Patriarchæ Gradensis litteras ad pontificem intercept, fractumque ab eo sigillum Adrianus dolet, 528.

Leo imperialis Sergium archiep. Rav. corrumpere nequidquam molitur, 178.

Leo et Constantinus Græci Augusti impii, 11.

Libri pontificalis cum Cod. Carol. concordia, 110.

Litanie præ s. x. centum Kyrie, centum Chr. et centum Kyr., 403.

Litteræ Cod. Car. ob metum Langob. conficite, 121.

Liuthericus. *Vide* Missi regii.

Luitprandus cum Hildebrando filio Langobardorum reges, 20.

Luitprandus dux Beneventanus Desiderii metu Hydruntum fugit, 151.

Ludov. II testimonium de Francis regibus auctoritate apostolica, 60.

Luminaria, pauperes, et peregrini ex fructibus patrimoniorum alebantur 111.

M

Magdeburgenses Panv. cod. Vat. norunt, 117.

Maginarius abbas Dionysian. Fulradus success. *Vide* Missi regii.

Mallianus sedes hodie episcopalis Sabina, 406.

Mancipia Saracenis veneunt a Langobardis, 563.

Mansionarius confessionis sancti Petri legatione fungitur, 227.

Marcarius dux Forojulen. creatus a Carolo an. 776, 572.

Maria virgo, angel., etc., invocantur a Steph. II Pippini opem implorante pro defensione Urbis et Ecclesiæ, quo tempore Græci impietatis maxime vigeant, 75, 81.

Marius petitione Pippini creatur card. tit. sancti Chrysogoni, 148. Reus majestatis, 159. Ne in perditionem ruat, Paulus rogat Pippinum, ut episcopum creati sinat in Gallia a Wilfrido apost. sedis vicario, 160. Restituitur in pristinum, 209.

Martinus Bracarensis collectionem canonum edit clero et laicis utilem, 58.

Mauritius episc. Histriensis excecatus, 572.

Mauritius dux Ariminensis societate inita cum Desiderio Pentapolim turbat, 266.

Mensa altaris donatam Stephano II a Pippino, et a regis missis in confessione beati Petri constitutam Paulus consecrat, 221. Missam super eadem celebrat, perpetuo ibi permanuram decernit, 225. Fortasse ipsa una est quæ, parietibus hærens, divisionis osium inscribitur, *ibid.*

Metropolitæ auctoritas in provincia, 45.

Michaelus post Sergii obitum Rav. semel invadit, 205.

Migulius nomen piscum in Occitania, 445.

Missi Imperiales. An. 754, Joannes silentiarius et Georgius protosecreta, 112, 160; Silentiarius in Francia con-

stitit, litteras regias ad imp. obtinuit, *ibid.* Post annos decem Synesius eunuchus et Anthimus. Hic remittitur, detinetur alter in Francia, 215. An. circiter 763 Constantinopolim petunt missi regii et pontifici, 208. An. 767 Ischamus et Leo veniunt cum Athalgiso in Calabriam, 477. Sequenti anno Neapolim, ubi Beneventana defectio dirigitur contra sanctam sedem et Carolum, 485.

Missi monasterii Galliatensis, 458.

Missi Pontificum Romanorum.

Gregorii III Carolo Martello Anastasius episcopus, Sergius presbyter, 5. An. 750, Ancharius, 22.

Stephani II. An. 754 Wilharius ep. Nomentan., 78, 83. An. 753 Georgius card. ep. Ostiensis, Warnearius abb. missus regis, Thomaricus, et Comita, 88, 96. An. 756 idem Georgius ep. et Joannes regionarius et saccellar., 112.

Pauli I. An. 757, anonymi, 151, 157, 146. An. 758, Gregorius ep. et Steph. presb., 151. An. 759, Petrus presbyter, 161, Georgius ep., 167. An. 761, Petrus primicerius defensorum, 181, 184. An. 765, Joannes subdiac. et abbas, Petrus primus defensor, 202. An. 764, Joannes subdiac. et abb., Pamphilus defensor regionarius redeunt ex Francia cum Flavino regio missus, 212. Philippus presb., Ursus fidelis pro Tassilone Bajovar. duce, 215. An. 766, Petrus notarius regionar. et Joannes mansionarius confess. sancti Petri, 227.

Constantini Neophyti. Anno 777, Christophorus presb., Anastasius notar. regionar., 259.

Stephani III. An. 768, Sergius nomenclator, 239. Anastasius primus defensor, et Gemmulus ad Desiderium, 265. An. 770, Petrus presb. Pamphilus defensor regionarius, 287.

Adriani. An. 774, Anastasius, 519. Andreas episcopus et Anastas. cubicularius, 525. An. 775, Andreas episc. et Pardus hegumenus, 532. An. 776, Stephanus saccellarius Beneventum, nisi fœdera tractabantur, 541. An. 777, Philippus episc. et Megistus archidiaconus legationis tempus incertum, hoc enim loco memorantur reduces. Philippus, et Andreas episcopi, ac Theodorus consul Adriani nepos, 553, 556. Andreas et Valentinus episcopi, 562. An. 781, Agatho diaconus et Theodorus cos., 585. Anno 782, Stephanus olim saccellar., 587. An. 788, Crispien et Adrianus duces Beneventanum in ducatum cum regis missis pro sex civitat. possess., 496.

Missi regii princip. Francorum.

Caroli Martelli: Grimo abbas Corbejen., Sigibertus reclusus sancti Dionysii. An. 752.

Pippini regis. An. 754, Folradus presb. et abbas cum sociis, 77. An. 753, Warnearius abbas, 88, 97. An. 756, Folradus et socii, 108. An. 757, Immo, 151; Folradus et Rodberius, 156; Wulfardus et socii, 157; Langbard., 145. An. 759, Remigius Rothom. archiep. Fr. regis, et Autharius dux, 165.

An. 760, Droctegangus, et Wulfardus abbates, 169, 171. An. 761, Wilharius ep., Felix religiosus, et Ratbertus vir illuster, 175; Vidmarus et Gerbertus abbates, et Hughaldus vir ill. 186. An. 763, Haribertus abbas et Dodo comes, 200. An. 764, Flavinus Capellanus, 211. An. 765, Andreas et Gundericus, 222, 250. An. 766, Wulfardus et socii, 228. An. 767, Wilharius ep., Dodo, et Wichardus fideliss., 250.

Caroli, Carolomanni, et Bertradae. An. 769, Dodo Carolom., 267; Itherius Caroli et Bertradae, 272. An. 770, Gauzibertus ep., Fugbertus religiosus, Ansfredus, Helmgarius, Caroli et Carolom., 275; Beraldus abbas, Auber- tus vir ill. Carolom., 278. An. 775, Huchaldus Caroli, 265, 409.

Caroli Magni. An. 776, Possessor ep., Robigandus abb., 510, 547. An. 780, Ado diac., 378. An. 782, Itherius abbas et Maginarius capellanus, 387; Petrus episc. Ticinen. pro Egila, 590. An. 783, Maginarius abbas pro territori Sabinen. traditione, 414; Georgius ep., 416. An. 784, Possessor archiep., Ebdredunen, 426; Garamannus dux, 433; Arvinus dux, pro musivis et marmoribus ab Adr. obtinendis ex palatio Ravenn., 439. An. 786, Andreas abbas Luxoviensis, 461; Itherius et Maginarius abbates, 463. An. 788, Roto capellanus et Beto, 476; Alto diac. Gotteramus osiar., Maginarius abbas, Joseph diac. et Liuthericus, quinque missi tempore commotionis Beneventanae, 481 *acq.* An. 789, Hermenbertus presbyter, pro ritu electionis archiep. Rav., 498; anonymi cum missis Offic. Merciorum regis, 507. An. 790, Bernardus ep. et Rado abbas protonotarius, 514. Summo cum honore excipiebantur, ubi in Ecclesia perveniebant, 510. Placita habebant Romae flagitante pontifice, 531. Ubi gravis aderat causa, Romae detinebantur, 153. Quandoque mittebantur possessionem civitatum, etc., tradendi causa Romae non poss., 332. Pari honore regii ac pontifici habendi erant Romae, et in Francis, 532. Plura his tractanda committebantur, quae in litteris non sunt expressa, 225.

Monachi clericatum assueti in proposito manere debent, 49. Ad episcopatum per gradus venire possunt, *ibid.* Desertores puniuntur, 54. Item a proposito abscedentes, 47. Voltunenses ad Carolum ultro se conferunt calumnias repulsuri, 451. Remigii fr. Pippini castrum Rom. ediscunt a Simone primicerio cantorum, 204.

Monachismus uniformis in Galliis tempore sancti Bonif. Moguntini, qui ordinem sancti Bened. propagavit, 45.

Monasterium sancti Silvestri a Paulo I fundatur in domo propria, 236. Soracenses sancti Silvestri, cum tribus aliis subjectis Pippino concessum, 193. Gallitensis historia, 437.

Moniales ab altari arcetur, hominumque officio fungi prohibentur, 46. Non velatae, si nubant, ad penitentiam accipiendae, 52. Velatae seu professa si nubant, a penitentia arcetur donec maritus vivit, 52. Sponte propositum suscipientes si nubant ante professionem peccant, 55.

Moria locus erat 60 mill. a Constantinopoli, 418.

Moyssi et David comparatur Pippinus, quia Ecclesiam ab oppressione liberavit, 107. *Vide* Carolus Magnus.

Moyss et Josue exemplo episcopi orantes victorias assequuntur, 42.

Musiva et marmora palatii Ravennatis concessa Carolo ea petenti, 440.

N

Narnia Romani ducatus civitas Pippini metu restituitur Romanis ante donationis effectum, 66. Eadem cum aliis civitatibus Romanorum a Langobardis invaditur, ante possessionem exarchatus, 87, 93.

Natalis Alexander et Petrus Marca de jure pontificis veteri et novo minus recte, 39.

Neapolitani fide agunt cum Alarico, Arichi Benev. duce sic studente, 376.

Nestorius blasphemans Dei Filium purum hominem dixit, 445.

Niceni concilii doctrina de Christo Filio Dei, 446. De Paschate rite celebrando, 452. Differendum docuit usque ad diem xxi lunae non xxii, juxta Hispanorum errorem, 454.

Nicolaus V Bibl. Vat. instituit, Sixtus IV explet, 116.

Notarius et cancellarius quandoque idem, 514.

Nuptiae cum duobus fratribus, aut duobus sororibus vetitas, gradus affinitatis explicati, 53.

Nymphas et Normias massas Ecclesiae Romanae donat Constant. Copron., 16.

O

Offa rex Merciorum in Anglia. Fabula et indiculum ei affictum, 503, 506. Summum regnum sanctae sedis vectigale facit, 505.

Officia militaria et civilia pontificum regis permixta, 503.

Officia septem palatina: primicerius, etc., 247.

Opere pro idcirco, aut simili, 505.

Optatus abbas Cassinensis missus Stephani II ad Aistulphum, una cum Attone Volturnensi, 57, 70. Repetit suos monachos ex Francis, 113.

Orationes assidue pro Carolo ejusque parentibus vita funt, 474.

Oratorii, seu basilicae in proprio fundo erigendae leges, 50.

Ordinationes episcoporum Romae ex alienis diocesisibus octavo saeculo, 408.

Organum a Constantino Copronymo dono missum in Franciam, 148.

P

Pallii disciplina a sancto Bonif. Mogunt. stabilita in Galliis an. 743, Caroli Magni aeo obtinet, 467. Nequidquam Hincmarus, ejusque sequaces recitantes labefactare eam nituntur, 468.

Panninus litteras Cod. Car. testabatur, suo aeo in bibl. Vat. existente, 115. Est auctor argumentorum ap. Constant. et Baron., 118. Quae apud Iabbeum emendatiora occurrunt, 120. Eorundem ratio habenda, 133. Idem auctor sero et brevi tempore rebus Ecclesiae dans operam de pontificibus, et card. opus confecit, 116, 119.

Pardus hegumenus. *Vide* Missi pontif.

Parochia pro diocesi accipi consuevit, 510.

Pascha quando celebrandum, 452. Vera doctrina paschalis terminorum et controversia inter Latinos et Alexandrinos, 396.

Patricius Francorum regum ab Steph. II collatus Pippino, ejusque filius an. 753 per unctionem regiam, 11, 60. Ejusdem vera indoles. Defensio catholicae fidei et Ecclesiae Rom., 73, 189, 460, 500. Patricius Petro ascriptus in exarchatu, Carolo in urbe, 294, 321.

Patricius imperialis longe alius, 71, 293, 488.

Patricius Romani appellatur in Cod. tutor, 136; defensor, 142; auxiliator, 144; defensor, et liberator Ecclesiae, 150; liberator sanctae Dei Ecclesiae, et ejus peculiaris populi, 153.

Patrimonia Calabritanum et Sicutum a Graecis invasa, 15, repetuntur, 111. Campanum a Steph. III questum, 272, a Neapolitano diversum, 376; Sabinense, dictum etiam territorium,

384; Tusciae, Spoleti, Beneventi, Corsicae vetustissimae concessionis Gracorum imp., etc., pro remedio animarum suarum, 353.

Paulinus quidam scribit pro Theodosio II apocrypha, 410.

Paulus I ante pontificatum missus Stephani II fratri sui ad Aistulphum, 57. Eidem succedit, 114. De fide catholica et sacris imaginibus magis sollicitus quam de temporali dominatione, 126. Ejus tempore nullum incrementum donationi Pippiniano factum, 125. Ejus epistolarum ordo turbatus, 129 *seq.* Argumenta apud Centur. et Baron., 114. Timore ancipiti semper vexatur Langobardor. et Graecorum, 121. Graecorum molimina nuntiat regi, 178. Missum regium Romae commoratur contra eosdem effugiat, 181. Sex patricios cum classe advenire nuntiat, 219. Scribit litteras Pippino ex Desiderii voto, 149. Aliis litteris priorem fidem diluit, 158. Langob. regis amicitiam se culturum promittit, si fidem servavit, 197. A calumniis se purgat, 207. Concedit privilegium a monasterio sancti Silvestri, 256.

Pentapoles duae mediterranea et maritima, 535. Ejus civitates una cum exarchatu a Pippino donatae ab Arimino usque Eugubium, *ibid.* A Desiderio hostilia patiuntur, 154. Pontifici quam Leoni archiepiscopo Rav. obtinere maluit, 321. Althaisi adventum Adriano nuntiant, 476.

Persarum excursio prope Constantinopolim, et magna praeda, 418.

Pelasius in Tuscia Rom. rebellis, 14.

Petronilla (sancta) ejus oratorium in basil. Vat., 156.

Petrus (sanctus) dimittit peccata, 71; concedit victorias, 75; per suum vicarium unxit in reges Pippinum et filios, 76, 82, 91, 183, 189, 222 et alibi *passim*. Victoriam Pippino miraculose concessit de Langob., 79. Francos reges in suos peculiares elegit, 82. Continuo post Deum ponitur in vehementioribus petitionibus, 87, 345, 367. Potestas clavium, 140 et *passim* in Cod. Steph. II intra urbem obsessus, maximeque in angustiis Petrum ipsum quasi deprecantem inducit, 98. Pippinus Petro et ejus vicarius donationem fecit pro animae mercede, 151, 156, 201, 223, 276, 321. Carolus confirmat, et amplificat super ipsum sacratis corpus, 367 et alibi *passim* in Cod. qui constantem docet in basil. Vaticana quiescere tantum thesaurum, 100, 361, 367. Quare irae illi a Carolo dilecta et occupata, 474, 503.

Petrus et Paulus una simul invocantur, 225, 273, 462. Utriusque doctrina de Filio Dei vivi, 446.

Petrus de Marca de jure pont. veteri, et novo minus recte, 59.

Philippus presb. et Eustachius dux iudices missi ab Steph. II ad regnum exarchatus, 323.

Pippinus majordomus Franciae, 41. Zachariae auctoritate rex, 69, 75. Ejus donatio Carisiaci facta, 321. Integra servatur in archivo sanctae Ecclesiae, 65. Novus Moyses et novus David, 140, 200, 355. Tanquam fidelis Deo et beato Petro a Paulo I proponitur imitandus Carolo et Carolom., 184, 190. Constant. tenet appellatur in omnibus Pauli epistolis protector et defensor fidei catholicae et Ecclesiae, seu auxiliator et liberator, 182, 186 *seq.*, 220. Sacrum imaginum defensor, 196. Ejus amor in sanctum Petrum et pontificem, 143. Graecorum missos nuntiis coram pontificis audit, 212. Constantia in sanctae

sedis et Romæ. defensione, 214. Sollicitudo de sanctæ sedis et pontificis statu, 207. Paulo Græcorum litteras communicat, 215. Paulus filium cognominem Pippini e sacro fonte suscipere optat, 168. Monet ne Bertrada dimissa, Anglam ducat, 284.

Pippinus antea Carolomannus Caroli fil. ab Adriano suscip. e sacro fonte, postea Italix rex innungitur, 351, 383.

Placita Romæ habita a missis Pippini, 151.

Pœnitentes ad clerum non admittuntur, 49.

Pœnitentiales libri tota Europa pervagantur, 50.

Polorum arbor, polorum et tellurum creator Deus, 207, 217.

Pontificalis liber Anastasio tributus, 7, 9.

Pontificis et regis par potestas in sua conjunctio ditione, 521.

Populonii et Rosel. fines an. 787 nondum possessi, 174 seq., 490.

Possessio exarchatus et Pentapolis an. 756, 107.

Pothonis abbas Voltur. causa, 587, 424 seqq., 451.

Pœdestinatio et liberum arbitrium ab Hispanor. errore vindicantur, 401, 435.

Pœfectus urbis criminales causas cognoscebat, 247, 503.

Presbyteri et diaconi pœnis obnoxii, 47, 50 seq.

Primicerius cantorum sanctæ sedis, 201.

Principatus Langob. minoris initium, 125.

Priscillianismus in Hisp. redivivus vii sæc., 403.

Provinciale Gallicanum Carolo Adrianus, 219.

Ptochium hospitale pauperum seniorum, 48.

Pyttacium et pseudopyttacium quid? 410.

Q

Quartadecimani a concilio Nicæno damnati, 505. Eorum error falso Hispani tributus, 445.

R

Ravenna metuit Græcorum arma, 176.

Ravennates dicuntur Æmilie populi, 529.

Ravennates archiepiscopi Constantinopolitanos patriarchas imitati conflant schisma, 493. Rite electi consecrantur Romæ, 501.

Ravennates et Pentapolenses iudicant Romæ, 520.

Reginaldus Cusii dux malus Eccl. finitimus sub Desiderio amovendus, 558, 514. Ante ducatus honorem casualis Castri Felicitatis, 557.

Responsale Rom. Pippino missum a Paulo, 148.

Respublica sancta perp. ram vocatur sac. Rom. imperium, 15.

Rodicæus monachus Pothonis abb. Voltur. accusator a canonibus reiectus, quia stupri reus, 429.

Rodgaudus dux Foroij. Italix regnum affectat, 545; a Carolo devictus, 517; ab eodem devictus, 572.

Rodigaugus ep. Meten. et Auriach. dux missi regii ducant Steph. II in Franciam, 58, 69, 77.

Rogationum genus Caroli Magni ævo, 465.

Rogus, seu supplicatio pro Francorum ope impetranda, 3, pro successione Grimoaldi in Benev. ducatu, 489.

Roma et ejus ducatus juris pontif. ante donationes, 12; perperam donationibus accensetur, 68. A severitate Langobardor. liberantur, 147. Imperatoribus Græcis nequidquam paruisse ducitur, 128, 176. Id Græci ipsi fatentur, 210, 545.

Romanam Eccl. Adr. appellat *Ecclesiam Dei*, id est *beati Petri*, 552.

Rom. pontifex a Deo eligitur, 507.

Electio ritus An. 709, 260. Ex presbyteris tantum et diaconis cardinalibus eligebatur usque ad exitum sæc. xi, 291.

Ante consecrationem electus inscribitur, 114. Ante Gregorium III ordinatio seu consecratio confirmatio- nem principis sequebatur, 289; a Greg. III ad Leonem III consecratio libera, 151, 241, 290, 292.

Vicarius Petri *par sim in Cod.*, 185, 259. Summa ejus potestas in spiritualibus, 520.

In temporalibus, 521 seq. Romæ et in ejus ducatu princeps, 67, 295, 570, usque ad an. 728, 15.

Græcis dominium si respicerent reddidit, 16, 58; in exarchatu ab an. 756, 261, 425, 440; potestas ejus quam vocant coactiva, 364 seq., 516, 520. S. P. Q. R. eum dicit dominum nostrum a Deo datum, 145.

Ditionis ejus a regum Francorum ditione perspicua distinctio, 465. Nulla utiliter collectione canonum ante Zachar., 52, 42, 501; in regibus vel minima extollit, 474. Ejus opera reconciliationes principum quaestit, 215.

Romualdus fil. Arichis natu major præmoritur patri, 489.

Ruinartius duas tantum Greg. III epistolæ novit, 2, 5.

S

Sabanum, non sabarium, iustum quo ex sacro fonte excipiebantur baptizati, 136.

Sabinense territor. seu patrimonio, 514, 584, 414 seq.

Sacramentarium sancti Greg. in Franciam, 523, 525.

Sacramentum episcoporum. Tuscia, 9; ab Adr. exactum pro innocentia monachor. Voltur., 451.

Salæ sancti Petri seu domus rusticæ, 20.

Salvatoris sac. imago in processionibus, 405.

Sanctor. corpora non movenda Adr. docet, 581.

Sanguis, et suffocatum olim vetita, 400, 454.

Saraceni emunt mancipia a Langob., 509. An. 777 a Carolo profligati in Hispania, 556.

Sasantina curtis monast. Gallienæ, 458.

Saxonestandem debellat an. 785 cum Widichindo eorum duce ad fidem convertuntur, Caroli opera, 462. Nonnulli ad paganismum reversi ad penitentiam admittendi, 465.

Schisma Ravenn. archiepiscoporum, 499.

Scriptura Rom. Langobardica Adr. ævo, 120.

Secundicerius cantorum primicerio succedebat, 201. Tertii cantoris officium, 201.

Sedes (sancta) Cresconii collectione utilior, 51.

Senogallia juris Rom. pontificis, 221.

Sergius archiep. Rav. uxoratus Romanus libitus implicitus, 158; nimium sibi tribuens deicitur a Steph. II, 522. Restitutus grati animi ergo nuntiat Paulo Græcor. insidias, 178.

Signum pro termino adhibitum, 588.

Simoniæ de coll. Dionys. deceptus deicitur, 28, 59.

Spatha apallares, 159.

Spoletanus, et Benev. duces Pippino fidelitatem jurant, 154; uterque ducatus Langobardis subjectus, 176; uterque a Carolo oblatas sanctæ sedi, 298, 541, 579.

Stephan. II Constantinopoli auxilium petit, 70. A Francis obtinet, 11. In Franciam se confert, superatis Langobardor. insidiis, 58, 61. Ibi gravi morbo tentatus convalescit, 79. Pippini filios suscipit e sacro fonte, 73. Obtenta possessione exarchatus et Pentapolis, actores et iudices eo mittit, 525. Moritur, 114, 155. Epistolarum ejus ordo certus, 59.

Steph. III. An. 758, missus Pauli ad Pippinum, 151. Creatus pontifex, canones apostolorum 50 accipiendos decernit, 52. Ex Desid. voto Ecclesie statum conturbantis simulatas litteras dat Bertrada et Carolo, 292, 293, 291. Carolomanno compater fieri optat, 379. Connubium cum filia Desid. vehementer improbat, 284.

Stephanus episcopus et dux Neap. fidelis sanctæ sedi offert Paulo opem contra Græcos, 127, 179, 495.

Subdiaconis connubia vetita, 59, 48.

T

Tabernæ pro viatoribus antiquissimæ, 457.

Tarracina juris sanctæ sedis, quia subacta armis pontificis, et pro patrim. Neap. retenta, 495. A Neapolitanis, et Græcis invasa, 575.

Tarracinienses. V. Cajetani.

Territoria, seu provincie, et civitates donatæ sancto Petro, 575, 584.

Theodori Liber penitentialis, 50, 501.

Theophylactus monothecarius, 427.

Thius rex Persarum pugnat cum nepote, 419.

Trabes majores pro ecclesiis a Spolet. ducatu a Carolo Adr. petiti; ut Carolus movisset Raven. a pontifice Raven. domino quæsierat, 471.

Trasimundus dux Spoleti obsessus Romæ, 9, 21.

Tuscia Langob. civitates juris sancti Petri, 475, 480, 496.

V

Venetici fideles Serg. archiep. nuntiant molimina Græcor. in Ravennam, 179. Adrian. petente Carolo eos pellit exarchatu et Peniap., 459.

Verecundus ep. auctor compendii concilii Chalced. apocryphi, 410.

Viduae non velandæ, 46.

Virgo sacra propositum cœserens, 518.

Visio incredibilibus a Carolo rejecta, 451.

Volturienae monasterium. V. Potho.

W

Walpertus presb. Langob. et Gracilis tribunus majestatis rei, 245.

Wilcharii plures in Gallis cœvi, 535.

Wileharius Senonen archiep. præfigitur basilica Vatic. institutioni, 580; jurisdictio ejus in Hispaniam extenditur, 409. Agilam ordinat et instruit, 458.

Wilharus ep. Nomentanus misus, et postea socius Steph. II in Galliam euntis, 78, 85, 158.

Wingisus Hildebr. successor in ducatu Spolet., 515.

Z

Zacharias primus consecratur absque decreti missione ad principem, 211.

quatuor civitates Romani ducatus recuperat, 10. Scribit Pippino majori donus, 27, 41. Eundem creat regem,

13. Liutprandi regis Langob. annos numerat insueto more una cum imperialibus, 23, 27. Primus omnium ponti-

ficius utitur collectione canonum Dionysiana, 30.

PREFATIO

EDITIONIS CAJETANI GENNII TOMO II PREFIXA.

I. Quæ de universi operis monumentis præfanda erant initio dixi. Ea propter novam de iisdem præfationem, quod superfluum quidem esset, non institui. Si quando enim præstantium virorum auctoritate fretus, sententiam aliquam minus rectam amplexus fui, ac deinde, re penitus explorata, deserendam duxi, quod semel, iterumque, ac tertio per me esse factum invenies, rationem quoque audies cur illorum ab opinione discesserim. At novum constitui monumentum iis præmittere quæ altero in hoc volumine continentur: Notitiam videlicet provinciarum Ecclesiæ universæ, et Censualem librum sanctæ sedis genuinum; ut ipsis manibus teneas, quanta errant via recentiores historici, qui Ludovicianum diploma commentitium dicitare, ac proinde aliorum quæ sequuntur auctoritatem labefactare non sunt veriti. Nova scilicet provinciarum nomina Ludovici tempore fere omnia ignota *Sclavonia, Hungaria, Dalmatie supra mare, Histrie pariter supra mare, Croatia, Alamannia, Burgundia, Marchia, Marsia, Lombardie*; novas utique civitatum appellationes, nova jura sanctæ sedis tuis oculis subjiciam. Quod sane monumentum pluris faciendum esse puto, quia sæculi x ac duorum sequentium barbarium atque inscitiam præsefert, quam quia meliorem locorum ac rerum notionem exhibeat quam geographi posteriores, quorum studio improbo summæque diligentie et vetus et nova terrarum orbis descriptio refertur accepta. Aliud etiam non modicum monumento pretium accedit, quod mediæ ævi chorographiam Italiæ, quam anonymus (*Script. It. tom. X*) ex Ludoviciano diplomate sæpe falsus extudit, non semel neque obscure emendat, certas minimeque dubias provinciarum ac civitatum dispositiones suppeditando. Auctor ejus incertus, dubia etiam ætas; nam per annos fere bis centum vagatur. Cum autem descriptor sit certus, deque hujus ætate dubitari non possit, facili admodum negotio assequimur quæ earundem provinciarum dispositio esset sæculo xi ac sequenti.

II. Albinus enimvero, de quo alibi sum locutus (*Præf. n. 25*) perspicue testatur se antiquioribus ex codicibus quicquid posteritati mandavit, desumpsisse: « Sollicitus, inquit, fui quando et ubi potui in hoc eodem fasciculo annexere, quæ cognoveram, vel inveniebam juris esse beati Petri per libros antiquitatum, vel ea quæ per me ipsum audiui et vidi a tempore Lucii III, qui scilicet pontificatum inivit anno 1181. Antiquior autem ex additionibus ab se factis occurrit, cum de Hibernia sermonem habet; sic enim ait: « Tempore domini Eugenii pape III facta est divisio totius Ybernie in quatuor metropoles per Joannem Paparum presb. card. sancti Laurentii in Damaso ap. sedis legatum. » Itaque libris antiquitatum ante annum 1145, cum Eugenius III factus esset pontifex, existentibus, pauca hæc Albinus adjecit. Isti vero sunt termini, citra quos veniri nefas est: non autem ætas certa cujusvis monumenti, unde sua decerpserit. Qua super re animadverti illud debet quod suæ lucubrationi fecit hunc titulum: *Excerptum de historia ecclesiastica*. Propterea opus variis ex opusculis coagmentatum putari oportet, quod Albinus sua diligentia exegit, nobisque seris posteris commendavit. Idque planissimum per me factum iri confido, ubi ostendero, non unius ætatis, neque unius auctoris labores excerptos esse, verum ex aliis aliorum temporum notitiis, quas vocat, iisque non semel inter se pugnantibus, con-

A fectum fuisse opus ad mediæ ævi historiam ecclesiasticam, præcipue pontificiam, illustrandam utilissimum, et ad monumenta hujus voluminis asserenda necessarium. Quamobrem ut perspicue ac distincte de eodem loquar, sex in partes dividendum mihi esse duxi, quas brevi admodum sermone singillatim expendam. Inficetæ descriptioni Italiæ, quæ iis præmittitur, breves subjiciam notas, magis ne rudis illius ævi (sapit enim sæculum x) reliquias neglexisse videar, quam ut lectori commodi quicquam afferam; nullam quippe cum sequentibus notitiis convenientiam habet. Ordior ab earum prima.

III. Notitiam hujus similem jam pridem edidit Emmanuel a Schelstrate ex cod. ms. bibliothecæ regniæ Sueniæ cum var. lect. alterius cod. ejus lem regniæ biblioth. 1248 (*Ant. eccl., append. p. 649*). Quo ex utroque cod. var. lect. apponam. Quid ipse de eadem senserit, non est negligendum: « Codex, inquit, ex quo hæc notitia desumpta est, scriptus fuit ante 688 annos, ut patet ex Chronico quod initio cod. habetur, et ad annum millesimum desinit. . . . Videtur vero notitia conscripta fuisse post Honorium et Arcadium, circa tempus Chalcedonensis concilii, quo Leo Magnus pontificatum obtinebat. Provinciam namque Narbonensem ad Galliam, Tingintanam, et insulas Baleares ad Hispaniam pertinuisse affirmat, quod ultra Leonis Magni pontificatum obtinuisse non puto. » Vir doctus fortasse non sensit auctorem in recensendis provinciis ut plurimum adhæsisse Notitiæ imperii, adeoque civiles potius provincias quam ecclesiasticas descripsisse. Iis vero ecclesiasticas non fuisse conformes eruditorem neminem latet. Equidem videns hanc Notitiam, neque omnino civiles, neque ecclesiasticas pro iis sæculis quæ illustranda sunt, continere, eam volens ac lubens procurandam alii, cujus magis interesset, relinquo. Etenim quæ sequuntur Notitiæ æque cum ista pugnant ac cum descriptione Italiæ quam Albinus loco principe collocavit.

IV. Et vero continuo illam sequitur Notitia longe eadem antiquior, divisionis videlicet Galliarum in Gallias et septem provincias. Quam Sirmondus omnium primus in lucem edidit tom. I Conciliorum Galliæ, et Petrus de Marca (*Diss. de prim. Lugd.*); ac Pagius (374, n. 11), summo uterque studio ac diligenter interpretati sunt. (De Schelstratii indigentia [*Antiq. Eccl. tom. II, p. 638*] non est quid loquar, cui Lugdunensis III provincia integra exeidit.) Ea scilicet, qualis apud Sirmondum et Pagium visitur, sæculo quarto declinante conscripta est, ante ipsam Notitiam imperii. Qualis autem per me nunc primum prodit ex cod. Albiniano, undecimi sæculi characteres præsefert: quod eruditus planum fiet, si Germaniæ utriusque episcopales sedes suffraganeas considerent. Longum esset et abs re nostra singillatim omnia expendere quæ in hac Notitia continentur. Nostra interest provincialis hujus membra detegere, ut singulorum ætate cognita, quicquid scripti hujus codicis temporibus non convenit, haud Albino vertatur vitio, sed in præcedentum inscitiam rejiciatur, cum vetusta ea monumenta, quæ ipse con-gessit, aut nulla cum fide, aut cum additionibus mutationibusve aliquibus exscribebantur. Gallicanæ huic antiquissimæ brevis alia Notitia subjicitur Illygaræ regni, quæ sæculo xi vetustior dici non potest. Id enim regnum sancti Stephani opéra ineunte eodem sæculo, proprios episcopos obtinuisse, eruditorem

neminem præterit. Quin etiam cum videam recenseri Gurensensem episcopatum, anno tantum 1072 erectum, Notitiam in sæc. XII tutius rejiciendam esse crediderim. Huic adnectitur Notitia alia longe antiquior, cum Salona erat metropolis totius Dalmatiae et Croatiae: harum siquidem in regno duo erant metropoles anno 1062, ut animadvertit Pagius eodem anno (num. 6): *Spalatensis*, quæ Salonitanæ jampridem excisæ successerat, et *Antibarensis*, quæ Ragusæ postea suffraganea, tardius honorem pristinum recuperavit.

V. Succedit chorographice utrique notitiæ, extra ordinem hic insertæ, antiqua illa celeberrimaque Ecclesiarum Hispaniæ, quæ Wambæ Wisigothorum regi ascribitur, nulloque hactenus nostratum monumento comprobata fuit. Eadem exstat apud Labbeum (*Concil. tom. V, pag. 878*), sic inscripta: *Divisio terminorum diocesis et parochiarum Hispaniæ a Wamba rege facta, ex mss. Ecclesiæ Toletanæ et Eccl. Oretan. cujus titulus est Ithacius, in quo historia regum Vandalorum et Alanorum in Gallaciæ, et postea Suevorum, et demum Gothorum scribitur*. Hanc nostram ineditam cum illa per otium conferenti planum erit, civitates eodem ordine recenseri, secus autem metropoles; quarum ultima in Wambæ divisione est Narbonensis, hic vero Arelatensis, quod nulla in Notitia unquam legisse me fateor. Præterea Toletano metropolitæ subditas priores sedes *Oretum* et *Beatum* sileri compertiet; inter Hispanensium suffraganeas inveniet *Eliberri*, id est *Granata*; Emeritensi quatuor sedes auferri, *Egeditanium*, *Conimbriam*, *Vesum* et *Lamecum*, tribuque Bracarensi deprehendit; ac denique Tarraconensis Balearæ insulas desiderari percipiet. Hæc vero Hispaniæ a Maurorum manibus magnam partem ereptæ non admonent, adeoque veteris illius Notitiæ in sæculi XI extremo aut initio sequentis descriptæ, quam Albinus in suum codicem retulit post annos non bene centum. Quæ vero fuerint, quæve in regione seu dominatione constitutæ essent Albini ævo provinciæ omnes ecclesiasticæ quæ hactenus enumeratæ sunt, colligi potest ex Notitia Cælestino III conscripta a viro religioso, et Milone ejus abbate apud Schelstrat. (*Ant. Eccl. tom. II, pag. 747*), ex qua subiiciendas mihi esse duxi provincias omnes, alio licet ordine recensitas, regna semper aut principatus indicando, in quibus duodecimo exeunte sæculo existebant. Id profecto et in sequentibus per me fiet, et quidem faciliiori negotio. Si enim Angliæ regnum excipias, provinciarum Notitiæ tam alte petita neque occurrunt, nec poterunt occurrere. Sequentium enim Ecclesiarum fundationes octavo ad summum sæculo fieri coeptas esse constat.

VI. A Poloniæ regno initium ducit, S. Adalberti prædicatione ad fidem converso ineunte sæculo XI. In Alemannia tres tantum metropoles constituit, Bremensem, Magdeburgensem et Salisburgensem; quatuor enim, Maguntinam, Coloniensem, Trevirensis ac Tarantasiensem, inter septemdecim Galliarum provincias recensuerat, priscum in morem: neque aliæ metropoles in Alemannia erant. Angliæ vetustis duabus metropolitibus, Cantuariæ et Eboracæ, recensitis, antistes Scotiæ, ut pote omnes exemptos, nulli metropolitæ subjiçit. Nam usque ad Sixtum IV archiepiscopi honorem sancti Andree præsul non est assecutus. Prætermitti autem non debet, Scotos episcopos a Cælestino III exemptos fuisse anno 1192, quod codicis ætatem demonstrat. Hiberniam a magna Britannia secerant, metropoleon institutionis ratione habita in regnis septentrionalibus. Quamvis enim Daniæ metropolim Urbanus II instituisse dicatur, tamen Innocentius III (*Regest. lib. I, ep. 419, p. 247*) Adriani IV et successorum privilegia tantum memorat; duasque reliquas Eugenius III instituit anno 1448, seu triennii spatium ante ordinationem Hiberniæ, quam idem pontifex fecit persuum legatum. Descriptionem quatuor metropoleon Hiberniæ tunc primum institutarum ven. card. Baronius (1154, n. 4) vidit in bibliotheca

A Vat. cum ecclesiis singulis unicuique earum subjectis: quam equidem eo lubentius exhibeo, quia ex titulo ipsissimam esse video quam Albinus accurate in suum codicem retulit: magna enim fides monumentis isti accedit ex genuinis tabulis Ecclesiæ Romanæ, unde est confectum. Quamobrem de dispositione provinciarum ecclesiasticarum Italiae, quæ post Hiberniam enumerantur, satis mihi est subjecisse omnium oculis, qualis erat sæculo XII. Perinde est de Orientalibus, quæ ante exitum sequentis sæculi ab immanissimis Christiani nominis hostibus passæ sunt excidium. De hisce autem ad incitas redactis nonnihil dicendum erit in notis ad codicem Rudolphinum. Veniendum modo est ad partem ækeram monumenti hujus præstantissimi, nempe ad Censualem librum genuinum Ecclesiæ Romanæ, qui Cencio ascribitur.

VII. Cum Cencius de Sabellis erat sanctæ Romanæ Ecclesiæ camerarius, nam postea Innocentio III successit Honorius III nomine, edidit librum Censuum cum hac præfatione, quam posteritati commendavit Baronius (1192, n. 19), et ego opportune his exscribam: «Ecclesiæ Romanæ Censuum opus jam retroacto tempore a quibusdam aliis ordinatum, cur reordinare opus fuerit et necesse? Ego Cencius quondam felices recordationis Clementis papæ III, nunc vero domini Cælestini papæ III camerarius, Sanctæ Mariæ Majoris canonicus, breviter et aperte respondeo. Quod cum felices memoriæ Eugenius I et Adrianus (*legendum omnino est Eugenius III et Adr. IV*) papa successor ipsius, et quidam alii deinde quædam memorialia semiplena tantum, nec authenticæ scripta, seu ordinata in scriptis de Censibus redegebant, et posterius, sive successorum eorum per memorialia ipsa quæ ecclesiæ vel monasteria, hospitalia, seu domus elemosynariæ (quod ferme idem esse dignoscitur) quæ etiam civitates, castella, villæ vel domus speciales, seu quæ reges aut principes in jus admitti et proprietatem beati Petri, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ persistentes censuales esse, vel quantum deberent persolvere, instrui plenarie non valerent, eadem Romana Ecclesia detrimentum incurrallet non modicum et jacturam. Quod utique compertis, et videns me de facili posse remedium huic damno præstare, recognoscens etiam personam meam sancta Romana Ecclesia primis a cunabulis educatam, promotam in omnibus et creatam, vigilantem atque vehementer meditatione motus census ipsos, sicut in tomis chartarum et voluminibus regestorum antiquorum pontificum Romanæ Ecclesiæ et modernorum, et aliorum librorum quorundam, seu memorialium veracium inveni, etsi non omnes producens in medium, certis regnis, provinciis, episcopatibus atque locis a præmissis tantum Patribus sanctis primitus constitutis, in quantum facultas permisit, ut inferius adnotabitur, insignivi. Novos census, qui meo tempore in Romana fuerunt Ecclesia constituti, vel amodo statuerunt in hoc volumine studiose depingendos ostendi, ex hoc successoribus meis præstans materiam universis, qualiter de cætero usque ad exitum mundi et census illos describant, qui suis de novo temporibus statuentur. Velim equidem ista omnia in Cencium convenire, quemadmodum de se ipse testatur, nemine omnium ante hunc diem secus opinante. Ad præbendæ aliquantisper aures sunt Albino sui pariter tendi.

VIII. Patria se Cajetanum esse fateatur, dum Richardi longo tempore post Urbevetanum episcopi, liberalium artium magistri, se fratrem fuisse ait, et post mortem avunculi sui monachi, in magisterio adiutorem. Cum autem Richardus frater ejus episcopatum sit adeptus anno 1176 aut sequenti, ut constat ex monumentis ap. Ughellum (*It. Sac. tom. I, p. 1468*), ipseque post ea tempore accersitus sit Romam, huc igitur venit confirmata jam ætate. Vocatus autem in Urbem fuit, quod sui similibus omni tempore co. tignisse compertum est, fama, ut arbitratur, prænuntiante indefessa ejus studia. Etenim collegat novem libris

utilia multa ex Patribus et Conciliis, de quibus loquens: «Adjunxi, ait, quosdam necesarios canones, quos de diversis Patrum opusculis non omnibus perviis, nec in editione Gratiani reductis, cum labore collegi.» Duos autem libros extremos, decimum et undecimum, confecit Romæ a tempore Lucii III qui ad summum fastigium est evectus anno 1181. Eosque idem auctor tanti faciebat, ut novem præcedentes præ iis contemptui haberet: «Quos, inquit, cum componerem, quia pauper erat intelligentia, securius peto super his et aliis inepte prolatis ab ea legentibus veniam. Omnia supradicta facta fuerunt inconstantis ætatis et infirmæ scientiæ. Cum autem factus sum vir, meritis peccatorum vocatus sum ad Romanam Ecclesiam, et ex tunc sollicitus fui, etc.,» ut principio dixi. Hæc Albinus in præfatione codicis sui, cui titulus: *Incipiunt gesta pauperis scholaris Albini*. De libro x aliquid cursim delibabo.

IX. Oritur a Francorum regum donationibus, patrimonii ac domocultis ex Libro Pontificali; deinde lectorem admonet quod quæ sequuntur sumpta sunt ex tomis Lateranensis bibliothecæ, et quoniam quedam propria nomina patrimoniorum in eisdem tomis alia ex toto, alia ex parte nimia vetustate consumpta sunt, in loco proprii nominis vel ex toto, vel ex parte nullatenus legi potuit, appositum est theta, de qua poeta dicit:

O multum ante alias in'elix littera theta!

Postea vero recenset patrimonium et massas sitas in territoriis Lucano, Pisano, Carfagnanæ, Rosellano, cæterasque censuum acquisitiones usque ad Gregorium VII. Decimi præsertim sæculi, cum Tusculani comites sui omne sanctæ sedis usurpasse dicuntur, plura exhibet documenta. Sint instar omnium illud Bonifacii VII pseudopontificis an. 984: «Item in alio tomo ejusdem cartularii legitur VII papa Bonifacius locasse castellum Lateranensem cum omnibus ei pertinentibus cum placito, et districto eorum, et glandatico, et herbatico tam de eodem castello quam de villis ad se pertinentibus. Situm est in territorio Silve Candide: prestat annue decem auri solidos.» Et illud sequentis anni: «Item in alio tomo sub Johanne XV papa, Dagone judex et Ote senatrix, et filii eorum Misica et Lambertus leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integr., quæ est Echinesne de provincia Polanorum cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines, sicut incipit a primo latere longum mare, fine pruzze, usque in locum qui dicitur russe: et fine russe extendente usque in Graccopin, et usque ad flumen Oddere, recte in locum qui dicitur alemure, et ab ipsa alemura usque in terram milze, et a fine milze recte intra Oddere, et exinde ducente juxta flumen Oddera usque in prædictam Civitatem Schinesgne.» Post charticos istos tomos bibliothecæ, ad pontificum regesta se vertit Honorii I, Gregorii II, Zachariæ, Alexandri II et Gregorii VII. Ac trium quidem priorum nonnisi locationes massarum ac fundorum recenset. Alexandri autem II et Gregorii VII census regum ac principum Angliæ, Galliæ, Hispaniæ, Saxoniæ, Hungariæ, Russiæ, Dalmatiæ et Croatiæ numerat. Deinde prosequitur cum diplomatis, chartis, juramentis aliisque antiquis monumentis, quæ claudit cum excerpto ex historia ecclesiastica, quod mox sequetur. Ut autem paucis multa complectar, quæ Cenciis anno 1192 se collegisse ait, ante annos minimum octo aut decem Albinus collegarat, et decimum in librum sui codicis retulerat, in cujus calce post Notitiam provinciarum, de qua diximus, librum Censuum qui tunc exstebant, et nunc primum in lucem editur, collocavit.

X. Quæ cum ita sint, nemo, arbitror, assiduos labores Albini, qui vetustis licet monumentis colligendis assuetus, plures tamen annos in iis quæ ad sanctam sedem pertinent recensendis insumpsit, Cencio adjudicabit, qui fortasse aliquid ad summum

A adjecerit labori alieno. Fortasse, inquam; si enim genuinus liber Censuum, de quo ipsemet præfatur, existeret, ab Albiniano parum aut nullatenus discreparet. Qui autem Muratorii opera ante annos aliquot prodiit (*Ant. Ital.* tom. V, p. 851) scriptus videtur post annos circiter centum ab editione Cenci: Honorius enim quartus ibi occurrens, ad Petri cathedram non ascendit ante annum 1285. Cum autem codex omnium facile antiquissimus, quo Panvinus usus fuit (*Cod. Vat.* 3924) hodie exstans in tabulario Molis Adriane, privilegium exhibeat (pag. CCCCLXXX) datum a Carolo IV Aug. an. 1368, editum a Lunigio (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 791), Muratorianus multo recentior haberi debet, neque ullatenus ascribendus Cencio. Quam rem comprobant discrimen illud ingens eidem cum Albiniano intercedens. Monetarium genus plerumque aliud; maxima in recensione censuum discrepantia; ordo episcopatum alius; et provinciarum mixtura non semel offenditur. Præterea consuetudo locandi oblationes, quam Muratorius seorsim una cum diplomatis recensuit, præfert hunc titulum omnino falsum: *De proveniuntibus quos dominus papa recipit de Confessione beati Petri, et basilica S. Sanctorum circiter annum 1220*. Qui si conferatur cum sequentibus conductoris oblationum oneribus, utcumque ibi miserandum in modum mutatis, iisdem minime respondere deprehenditur. Fortasse locatio ista sanctæ sedis dignitatem dedecere visa est. At vel centesimo sexto post anno Joannis XXII litteræ vicario Urbis episcopo Viterbiensi (*Bull. Vat.* tom. I, p. 272) secus docent: «Si, prout tu, frater episcopo, nos per tuas litteras consultasti, pro nostræ cameræ commodum magis expedire videritis, arrendare, seu ad firmam dare jura omnia, redditus, et proventus ac obventiones altariatus, seu elemosinarie basilicæ principis apostolorum de Urbe, quam quod illa per nos colligi facere, seu levare..... Volumus autem, quod de quantitate pecuniæ, pro qua arrendatio, seu ad firmam datio fiet hujusmodi an seu quibus personis, pro quanto tempore, ac sub qua etiam cautione illam contigerit fieri, per vestras patentes litteras, vel instrumentum publicum, nos plenarie informetis.» Quamobrem de venerabili antiquitate nil movendum erat: nam si quæ a sequentium ætatum moribus abhorrent, deploranda potius erant prisca tempora quam emendanda, quod castitas integritasque historiæ vetant fieri.

XI. Ea propter Collectionis priorem illam partem, quam Albinus ex Romano Pontificali cxlviii in suum codicem retulit, excerptam videlicet ex tomis chartaceis bibliothecæ Lateranensis, eidem asserere non ausim. Characteres quippe antiquioris collectoris in ea insunt, quæ aut Gregorio VII superstitæ, aut continuo post ejus mortem fuisse factam ostendunt. Ea, tam in codice Albiniano quam in edito apud Muratorium, incipit: «Hadrianus papa optinuit a Karolo,» etc.; expliciteque: «Item in quodam thomulo Lateran. inter cetera Spicioneus dux Boemiæ accepit licentiam a papa Nicolao sibi portandi mitram, et promisit se daturum omni anno centum libras argenti de terra sua sub nomine census.» Sed ante hanc supremam partem ex toto septimi Gregorii Regesto allatis pluribus, hæc subiunguntur: «Ex synodo habita in Dalmatia a legatis VII pape Gregorii, scilicet a Zebizone tunc monasterii SS. Bonifacii et Alexii abbate, nunc vero Cesenate episcopo, necnon et a Folcuino Forosinpronii episcopo. Quæ synodus habetur in archivo sacri palatii Lateranensis.» Quæ etiam exstant modico cum discrimine apud Baronium (1076, n. 66). Igitur Lateranensis bibliothecæ foruli exstebantur post annum 1083. Non enim ante eum annum Gebizo Dalmatia legatione functus, episcopalem dignitatem a Gregorio eodem obtinuit. Albinus autem non auctor, sed excursor præput: hujus primæ collectionis haberi debet. De cæteris quamplurimis

monumentis quæ sequuntur, non est expeditum iudicium ferre, num plura ab aliis collecta invenerit, an singula ipse collegerit. Istud pro certo affirmari potest, quod antequam Cencius Camerarius ederet suum Librum Censuum, antiquis tot monumentis refertum, hæc jam, paucissimis exceptis, ab Albino collecta fuerant.

XII. Eugenii etiam III (non I, ut perperam legitur in præfatione Cencii; nam sancti Eugenii revoqua vicarii, qua successoris sancti martyris Martini I non conveniunt, quæ Cencius narrat), et Adriani IV temporum locationes, chartulæ, censusque alii collecti reperiuntur ab Albino in libro XI et ultimo Collectionis suæ. Quorum nonnulla inveniuntur infra, nonnulla parantur prelo, inserenda operi quod propediem editurum me in lucem confido: *De præstantia basilicæ Vaticanæ*. Præ aliis Ordo Romanus genuinus apud Albinum proferetur tam de festis diebus quam de coronatione Romani pontificis: qui fœde interpolatus in libro Censuum Cencio ascripto, Panvinium prius deceptum, postea diplomatiæ scientiæ facile principem Mabillonium. Quorum uterque minus solerter patrocinatus est falsis tot ritibus in eum Ordinem introductis. Interim Provinciale et Librum Censuum exhibeo ex libro decimo, octo minimum annis ante Cencium conscripto. Quem Cencio eidem non patuisse nemo mihi persuaserit: auctor siquidem non alia de causa vocatus fuerat Romam, nisi ut sanctæ sedis utilitatibus navaret operam; cumque ejusdem Cencii æqualis esset, creditu proclivius est in hujus labores illum invasisse, quam cæteras inter collectiones Censuum accuratis-

sinam Albinianam improbasse. Tanti enim non erat Cencius, ut cum Albino eruditione ac diligentia comparari valeat, qui, quanquam de se demisse loquitur, Gratiani tamen opus imperfectum esse sensit, et talia congescit monumenta quæ ingenium habes non designant. Si quando ætas proferet librum genuinum Cencii, tunc planum fiet quam proximo intervallo a veritate distem. Etenim tam editum quam mss. in codd. tributum Cencio collectio alia præcesserat Nicolai Rosellii Tarraconensis ord. Præd., vulgo card. de Aragonia, qui natus anno 1314 obiit supremum diem 1362, ut est in codice præstantissimo, facileque omnium primo, nunc apud eminentissimum Passioneum, brevi cum aliis pluribus codd. in Vat. bibliothecam inferendo. Cui quidem collectioni hic titulus præfigitur: « Præsentem librum ordinavit et scribi fecit reverendissimus in Chr. Pater et Dominus D. Nicolaus card. Aragonie, quem compilavit ex diversis registris, et ex libris camere apostol. et ex aliis etiam libris et cronicis diversis cum magna diligentia et labore. » Unde in posteriores codices Libri Censuum non paucæ derivata esse conferenti perspectum erit. In utriusque opusculi editione hoc discrimen est servatum, ut scilicet Provinciale, quod maxime necessarium est ad monumentorum quæ in hoc volumine continentur illustrationem, variantes lectiones opusculi perquam similis annis aliquot posterioris cum brevibus notis subjiciantur. Censuale autem purum ac simplex, quale est in codice, erudito lectori exhibetur, ut ipse interpret atque iudex esse possit.

PROVINCIALE VETUS

SIVE

ECCLESIAE UNIVERSÆ PROVINCiarUM NOTITIA.

EXCERPTUM DE HISTORIA ECCLESIASTICA.

Italia dicitur a Italo rege. Hec et Ausonia nuncupatur ab Auxo Ulixis filio. Italia ergo patria, sive regio Romanorum a Cirtio in Eorum extensa, habet ab Africo Tirrenum mare, et a borea Adriaticum sinum. Ab occidente autem obicibus Alpium obruitur. Porro Alpes a Gallico mari super Ligustium sinum exurgentes, primo Narbonensium fines, deum vero Galliam Rethiamque secludunt, donec in sinu Liburnio defingantur. Habet etiam Italia provincias XVIII. Quarum prima Histria nuncupatur. Secunda Liguria a leguminibus vocitatur, quorum ferax esse probatur: in qua est Mediolanum atque Pavia. Tertia Rethia prima, cui connectitur Rethia

C II inter Alpes constituta *. Quarta Alpes Gothiæ a Gotio rege dicuntur. Quinta vero provincia Alpes Gothiæ nuncupatur, in qua Janua civitas sita est *. Sexta quoque provincia Tuscia nominatur, in qua Roma consistit *: cui adjungitur Umbria, in qua est Perusium, et Spoletum. Septima autem provincia Campania ab urbe sumit initium, et perstringit usque ad Siler fluvium, habetque opulentissimas urbes Capuam atque Neapolim *: Bricia provincia a quadam ipsius regina provincie vocatur *. Octava est Lucania, cui conjungitur Bricia a Sile fluvio usque ad fretum Siculum, superiora Tirreni maris perstringens, in qua Petulanus et Regium posite sunt civitates. Nona vero provincia in Alpihus Apenninis * sita est. De-

NOTE.

* In Notitiis omnibus Rhetias duas inveniri comperitur est, Rhetiam I, Rhetiam II.

^b Cottias Alpes in duas provincias dividi nunc primum audio.

In Notitia etiam Cod. II reginæ Suec. Schelstratus hæc legit. Id autem pugnat cum Notitia imperii cæterisque omnibus. In Latio enim et Campania urbs Roma ponitur.

^d Campania Romana cum Campania Felice, quæ audit *Terra Laboris*, perperam conjungitur. Sed inscitie sæculi dandum est aliquid. Cum venerimus ad Ottonianum diploma ejusdem fere ætatis, Campaniam Romanam ignorari videbimus.

^e Argutum interpretem! Sanctus Greg. Magnus in litteris ad Arichim ducem Benev. (lib. x, ep. 24) non juxta edit. Labbei, qui mendose habet *Britannorum*, sed juxta excerpta ab Hist. Pauli Warnefridi ap.

D Pratill. (*Hist. Princ. Lang.* tom. I, p. 6), hæc ad rem nostram scribit: « Indicavimus etiam propter ecclesias beatorum Petri et Pauli aliquantas nobis trabes necessarias esse; et ideo Sabino subdiacono nostro injunximus, de partibus Briccorum aliquantas incidere. » Non igitur novum Bricia provincia: novum atque inauditum Bricia Regina. Cæterum Brutia cum Lucania unam provinciam efficit.

^f Alpes Graias et Penninas nullo discrimine appellatas, Gallie provinciam fuisse constat, cujus metropolis Tarantasia. Pancirol. (*ad Notit.* c. 68): « Alpes, ait, Penninæ et Graiæ ultra montes Cottios, seu montem Cinisium, ubi sunt Allobroges, sive Sabaudi, et Tarantasia, ac pars Helvetiorum. » In sequenti Notitia inter Italicæ provincias ultima recensetur, contra notit. imperii.

cima autem Emilia nominatur : hec incipit inter Alpes Apenninas, et pergit juxta Padum fluenta versus Ravennam, et his locupletibus urbibus decoratur, Placentia, Parma, Bononia, et Cornelli Foro, quod modo castrum Imolas appellatur. Undecima autem Flaminia vocatur, et est inter Apenninas Alpes, et mare Adriaticum posita : et in ea sita est Ravenna ¹. Duodecima vero est Picenus habens ab austro Apenninos montes, et ex altera parte Adriaticum mare, et porrigitur usque ad Piscaniam. Apennine autem Alpes per mediam Italiam pergentes, a Punicis, hoc est ab exercitu Annibalis, qui per eas transitum habuit, vocantur. Tertiadecima quoque provincia Valeria nuncupatur, cui est adnexa Nursia. Hujus etiam pars occidua Etruria nominatur. Quartadecima vero provincia Samnium ², a Piscaria incipit et inter Campaniam et mare Adriaticum pergit. Hujus caput est Beneventus civitas. Quintadecima autem Apulia est ³, consociata sibi Calabria, habens opulentias urbes Luceriam, Sipontum, Canusium, Brundisium, atque Tarentum. Sextadecima vero Sicilia ⁴ est, que mari Tirenso seu Jolico alitur. Septimadecima autem Corsica ⁵ est; et octavadecima Sardinia nuncupatur. Sciendum tamen est, quod Luguriam, et partem Venetie, et Emiliam atque Flaminiam veteres ystoriographi Galliam Cisalpinam appellaverunt. Siquidem antiquo tempore Brennus, qui apud urbem regnavit Senonensem, cum trecentis milibus Gallorum ad Italiam venit, et eam usque ad Senogalliam super mare Adriaticum sitam occupavit : et ibi ab invicem separati sunt Galli. Quorum centum milia Delphos advenies, Grecorum gladiis perierunt. Alia vero centum milia intra Greciam remanentes, primus Gallogreci a candore corporis, postea vero Galathe idem sunt appellati. Hii ergo sunt, quibus scribit apostolus Paulus. Alia autem centum milia in Italia remanserunt; Ticinumque, Mediolanum, Pergamum, et Brixiam confluentes, Cisalpine Gallie nomen dederunt. Unde Gallia Transalpina que ultra Alpes habetur, et Gallia Cisalpina que infra Alpes est, vocatur ⁶.

AUCTORIS ADVERSARIA.

¹ Flaminia, Aurelia et Emilia a sic dictis viris, qui Romam venerunt, vocabula trahunt. ² Samnites ab astis quas ferre soliti erant vocantur; hasta enim Græce *senna* vocitata est. ³ Apulia a proditore cognominatur; celeriter enim ibi solis fervore virentia produntur. ⁴ Sicilia a Siculo duce denominatur. ⁵ Corsica a duce suo Corso, et Sardinia a Sardo Herculis filio denominantur.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

⁶ In Italia sunt provincie XII. Cod. 1. XVII. Cod. 2. ¹ Umbria 1, in qua est Roma 2. ² Emilia. ³ Histria. ⁴ Cottiae. ⁵ Appulia. ⁶ Tarentum. ⁷ Bruttium. ⁸ Nomina provincialium vel civitatum quarundam regionis Gallie. In Gallia sunt pr. XVII. 2. ⁹ Aquitanica. ¹⁰ id. ¹¹ Novempopulana. ¹² Belgica. ¹³ id. ¹⁴ Britanniam. ¹⁵ que est deest. ¹⁶ ut superius deest. ¹⁷ super Rodanum deest. ¹⁸ super Ligerim deest. ¹⁹ Lugd. IV, que et Senonia dicitur 2. ²⁰ Graja. ²¹ Carthago. ²² Bazanzium 1: Byzazium 2. ²³ Casarcensis. ²⁴ Hispania. ²⁵ Carthaginensis. ²⁶ Gallicia. ²⁷ Tingitana. ²⁸ trans intrat inter Calven, vel Albinam 1. inter alpe, et apenninum 2. ²⁹ Illyrico. ³⁰ Sirmium. ³¹ Valesia. ³² Misia. ³³ vetus. ³⁴ nova. ³⁵ Pampica Noricus Ripensis super. ³⁶ Nordicus. ³⁷ Savia 2. ³⁸ Hermemontis. ³⁹ Dacia. ⁴⁰ Scitia 1. Scitia superior. 2. ⁴¹ In Francia.

NOTÆ.

^a Duabus ex his provinciis Exarchatum profuxisse, ejusque extensionem aliam tempore alio visuri sumus suo loco.

^b Tota ex hac descriptione scientiam seu eruditorem avi illius tenes. Huic vero diutius immorari otiosum est. Auctori, ut suimet interpres fiat, concedam ultro.

^c Alpes Graias seu Penninas amovendas esse monet Notitia imp. earumque loco Valeriam substituentiam, de qua Pancirol. (cap. 53) tradit : « Valeria regio a via et civitate Valeria dicta, que, ut tradit Strabo, a Tiburtinis initium capiens, ad Marsos et Corfinium Pelignorum metropolim extenditur, et partem Latii continet. In ea Latii urbes sunt Valeria Bonif. IV pontif. patria, nunc extincta, Arseoli et Alba, prope quam est civitas Cuculum. In Romæ vero conspectu sunt Tibur, Præneste, et Tusculum. Valeria metropolis erat Amiternum, hodie Aquila dicta. »

INCIPIT NOTITIA.

I.

IN ITALIA PROVINCIÆ SUNT NUMERO XVII ¹.

Campania in qua est Capua. Tuscia cum Imbria ². Emilia ³. Flaminia, in qua est Ravenna. Picenum. Liguria, in qua est Mediolanum. Venetia cum ystris ⁴, in qua est Aquileia. Alpes Cottie ⁵. Samnium. Apulia ⁶ cum Calabria, in qua est Tarentus ⁷. Bruttia ⁸ cum Lucania. Retia prima. Retia secunda. Sicilia. Sardinia. Corsica. Alpes Graie ⁹.

GALLIARUM PROVINCIÆ SUNT NUMERO XVII ¹.

Viennensis. Narbonensis I. Narbonensis II. Aquitania ² I. Aquitania ³ II. Novempopulana ⁴. Alpes Maritimæ. Belligica ⁵ I, in qua est Treveris. Belligica ⁶ II in qua est transitus ad Britanniam ⁷. Germania I, que est ⁸ super Renum. Germania II, ut superius ⁹. Lugduncensis I, super Rodanum ¹⁰. Lugdunensis II, super Oceanum. Lugdunensis III, super Ligerim ¹¹. Senona ¹². Maxima Sequanorum. Alpes Maritimæ ¹³.

IN AFRICA SUNT PROVINCIÆ NUMERO VI.

Proconularis, in qua est Cartago ¹. Numidia. Bisanzum ² d. Tripolis. Mauritania Sitifensis. Mauritania Cesariensis ³.

IN HISPANIA ¹ SUNT PROVINCIÆ NUMERO VII.

Tarraconensis. Cartaginensis ². Betica. Lusitania, in qua est Emerita. Gallitia ³. Insule Balceares. Tringitana ⁴ trans fretum, quod ab Oceano infosum terras intrat inter Calpon. vel Albivnam ⁵ ⁶.

IN ILLIRICO ¹ SUNT PROVINCIÆ NUMERO XII.

Dalmatia supra mare. Pannonia I, in qua est Firmum ². Pannonia II. Valeria ³. Prevalis. Missia ⁴ superior. Epirus ventus ⁵. Epirus nomina ⁶. Pampica Noricus Ripensis supra ⁷ Danubium. Noricus ⁸ mediterranea. Favia ⁹. Dardania. Hermodontius ¹⁰. Bactia ¹¹. Scythia ¹² f. Creta insula. Achaja. Macedonia. Thessalia.

C

^d Byzacium, seu Byzacenam provinciam celebrem reddiderunt episcopi exsules in Sardinia. De quibus card. Noris (Hist. Pelag. lib. II, c. 18, p. 486) verba faciens : « Ingens erant, inquit, apud Sardiniam præsulum Afrorum numerus; at cæteros inter doctrinæ et sanctitatis fama eminebant Patres provincie Byzacene, quorum Dacianus antiquitate, Fulgentius vero Ruspensis episcopus scientia primas tenebant. »
^e Herculeis Columnis nihil notius in fabulis. Calpe in Hispaniarum extrema ora Promontorium, et Abyla trans fretum in Mauritania Tingitana erant. Mendose in Cod. Albiniano, in Regis vero depravatisime, ut vides, indicantur.
^f Schelstratius adnotavit in margine, Illyrici provincias in Notitia imp. numerari sub diocesibus tribus, Macedonia, Dacia, Illyrico. At non vidit Hemi-montium et Scythiam ex Thracia petitas esse. Hisc ego pro incisi medio ævo antiquatis, quarum loco

IN TRACIA¹ SUNT PROVINCIÆ NUMERO VI.

Tracia² I. Tracia³ II. Misia inferior. Scithia⁴ inferior. Europa, in qua est Constantinopolis, quæ prius Licus dicta⁵, sive Bizantium. Rodopa.

IN ASIA SUNT PROVINCIÆ NUMERO XII.

Asia ipsa, in qua est Ilium, id est Troja. Licia. Gallacia⁶. Lidia. Caria. Hellespontus. Pamphilia. Pisidia⁷. Frigia⁸ I. Frigia salutaris. Licaonia. Cyclades⁹.

IN ORIENTE SUNT PROVINCIÆ NUMERO X.

Siria Cilicie in qua est Antiochia. Siria Palestina. Siria Phenice¹⁰. Isauria. Sicilia¹¹ iuxta montem Taurum. Cyprum¹². Mesopotamia inter Tigrim¹³ et Eufratem¹⁴. Eufatesia. Hordroene. Sophanie¹⁵.

IN PONTO SUNT PROVINCIÆ NUMERO VIII.

Pontus polemaicus. Pontus amasia. Honorida. Bichinia¹⁶. Afraconia¹⁷. Armenio¹⁸ minor. Armenio¹⁹ major. Cappadocia.

IN EGIPTO²⁰ SUNT PROVINCIÆ NUMERO VI.

Egiptus²¹ ipsa, in qua est Alexandria. Angustamnus. Thebaida libia. Steca²². Libia²³ pentapolis. Archadia²⁴.

IN BRITANNIA SUNT PROVINCIÆ NUMERO V.

Britannia²⁵ I. Britannia²⁶ II. Flavia. Maxima. Valentiana²⁷ a.

Fiunt simul provincie cxiii. Regiones xi: Italia. Gallia. Affrica. Yspania. Hilliricus, Tracia. Asia. Oriens. Pontus. Egiptus. Britannia²⁸ b.

A

II.

EN ABSUNT NOMINA CIVITATUM HARUM REGIONUM²⁹.

Provincia Lugdunensis prima habet civitates num. iv.

Metropolis civitas Lugdunensium. civitas Eduorum. civitas Lingonum. castrogabillonense. castrum Maticonense³⁰ a.

Provincia Lugdunensis II habet civitates vii.

Metropol. civitas Rotomagensium. civitas Bjo-cansium. civitas Abrincatum. civitas Ebreicorum. civitas Solarum³¹, id est Sajorum. civitas Lixoviarum. civitas Constantia³².

Provincia Lugdunensis III habet civitates num. ix.

Metropol. civitas Turanorum. civitas Cinnomannorum. civitas Redonum. civitas Andegavorum. civitas Nannetum. civitas Coriosopitum. civitas Ciantium³³, id est Venetum. civitas Oasismorum. civitas Diablintum, quæ alio nomine aliud, vel ad alia vocatur³⁴ b.

B

Provincia Lugdunensis IV habet civitates viii.

Metropolis civitas Senonum. civitas Carnorum. civitas Autisiodorum. civitas Tricasium. civitas Aurelianorum. civitas Parisiorum. civitas Melchorum. civitas Neumensium³⁵ b.

Provincia Belgica I habet civitates iv.

Metropolis civitas Treverorum. civitas Mediomatridorum, id est Metris. civitas Leucorum, id est Tullo. civitas Veredunensium³⁶.

Provincia Belgica II habet civitates xii.

Metropol. civitas Remorum. civitas Suessionum. ci-

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Thracia. ² id. ³ id. ⁴ Scithia. ⁵ lics. . . dicta, 1. sic dicta est 2. ⁶ Galatia. ⁷ Pisidia. ⁸ Phrygia. ⁹ utrobique. ¹⁰ Ciclades. ¹¹ Siria Phenicie. ¹² Cicilia. ¹³ Cyprus. ¹⁴ ortum Tigris. ¹⁵ Euphratem. ¹⁶ Euphratesia. Hordroene. Sophanee. ¹⁷ Bitania. 1. Bithynia. 2. ¹⁸ Passagonia. ¹⁹ Armenia. ²⁰ id. ²¹ Aegypto. ²² Aegyptus. ²³ Lybia sicca. ²⁴ Lybia ²⁵ Arcadia ²⁶ Britannia. ²⁷ Valenciana. 1. Valentia 2. ²⁸ In Burgundia. Archiepiscopatus Lugdunen. hos habet suffraganeos, Eduensem, Maticonensem, Cabillonensem. Lingonen. ²⁹ In Francia. Archiep. Rothomag. hos habet suffragan. Bajocensem, Abri-cen. Ebrotien. Sagiciensem, Lexovien. Constantien. ³⁰ In Francia. Archiep. Turonen. hos habet suffragan. Cenomanen. Redonen. Andegaven. Nannecen. Coriosopiten. Veneten. Maclovien. Briocen. Tregoren. Leonen. ³¹ In Burgundia. Archiep. Senonen. hos habet suffragan. Parisien. Carnoten. Aurelianen. Nivernen. Autisiodoren. Treacen. Melden. ³² In Alemannia. Archiep. Treviren. hos habet suffrag. Meten. Tullen. Verdunen.

NOTE.

audiri ceptæ Sclavonia. Hungaria, Dalmatia, et Croatia, quas infra inveniemus, non insisto: id tantum moneo, Romanos pontifices, præcipue Adrianum, jura sacra hujus regionis acerrime propugnasse, ut videbimus (Diss. 1).

^b Quare omnium ultima regio ista recenseatur in his codicibus, ingenue fateor me ignorare.

^c Ap. Schelstr. numerus regionum, et provinciarum indicatur in principio. Ad quæ idem auctor adnotat: «Non xi region. sed xiii dioceses. constabat olim orbis Rom. ut patet ex antiqua imp. Rom. Notitia, in qua Illyricum in tres dioceses dividitur.» At hic non civilis, sed ecclesiastica dispositio designatur. Ea propter Illyricum tam occid. quam or. utpote sacri juris Rom. pont. pro una regione habetur. De jure illo ab leonemachis invaso dicam infra. (Diss. 1, n. x seq.)

^d Titulus inconsiderate appositus. Quæ enim civitates enumerantur, nec nominibus, neque ordini regionum respondent; præterea orientales fere omnes necessario prætereuntur.

^e Notitiam provinciarum Gallie a Sirmondo primum publicatam Petrus de Marca in dissert. de Primatu Lugdun. quam Labbeus etiam retulit in suam collect. (Conc. tom. X, p. 540, n. 62. seq.) et Antonius Pagius (374, n. 10. seqq.) illustrarunt. A Gratiano factam aiunt inter annum 369 et 374. Unde alie

multæ profectæ sunt, mutato pro conditione temporum ordine, quas inter celebratur Carolo Magno iradita anno 774 ab Adriano Pontifice (Schelstr. Ant. Eccl. tom. II, p. 643). In hoc Cod. prior illa occurrit non modico cum nominum discrimine quod in var. lect. non indicatur; opportunum enim visum est ecclesiasticas provincias Albiniani fere ævi ex alia Notitia subjicere, cum variz ditiones agnoscebantur in Galliis, nempe Burgundia, Francia, Alemannia, et Gasconia. Civitates provinciis quandoque singulæ, aut binæ, aut etiam plures adjectæ inveniuntur, quas non præteream.

^f Sagium vulgo Sees hodieque celebris in Lugdunensi II seu Normandia, Sajorum et Sagiorum in omnibus Notitiis appellatur, Solarum fortasse nunc primum auditur.

^g Perinde est de hoc Venetum antiquorum novo nomine. Utrumque enim, si fallor, civitatibus illis fuit inditum medio ævo, quod et de Diablanti alio nomine credendum videtur, Italia enim apud antiquos non occurrit, solaque in hac Notitia leguntur.

^h Integra hæc provincia excidit Schelstratio. Ex aliis autem Notitiis, præsertim Adriani predicta, post octavum seculum nata illa nomina perspicuum est.

ⁱ Notitiæ omnes exhibent civitates vii; unde octava hæc profluxerit, ac quænam esset non est expeditum definire.

vitas Catalaunorum. civitas Veromandorum. civitas Atravatum. civitas Cameracensium. civitas Turnacensium. civitas Silvanectium. civitas Bellovacorum. civitas Aribanensium. civitas Morinum, id est Ponticum^a. civitas Bononensium¹.

Provincia Germania prima habet civitates numero...

Metropolis Maguntine suffraganei sunt Pragensis. Moraviensis. Babenbergensis. Ehistetensis. Angustensis. Herbiopolensis. Constantiensis. Curiensis. Argentinensis. Spirensis. Warmatiensis. Verdensis. Hildemeensis. Halbestatensis. et Paldeburnensis².

Provincia Germania II civitates habet num. II.

Metropolis Colonie suffraganei sunt Leodiensis. Trajectensis. Monasteriensis. Misinensis. Osemburgensis³.

Provincia Maxima Sequanorum habet civitates num. X.

Metropoli Bisuntine subest civitas Equestrium, id est Nevidunus. civitas Elvetiorum, id est Aventium. civitas Nevidunum. civitas Basiliensium, id est Basilia. Castrum Vindosnense. castrum Obrodunense. castrum Argentariense. castrum Rauracense. Portus Abucina⁴.

Provincia Alpium Graiarum, et Peninar. habet civit. num. II.

Metropoli Tarentasie subest civitas Vallensium, id est Octodorus⁵. Expliciunt nomina civitatum regionum⁶.

Provincia Viennensis habet civitates XIV.

Metropolis civitas Viennensium. civitas Genavensium. civitas Gtiapolitana. civitas Albensium. nunc Vivarium⁷. civitas Dentium. civitas Valentianorum. civitas Tricastinorum. civitas Vasionensium. civitas Aurasicorum. civitas Cabellicorum. civitas Avannicorum⁸. civitas Arelatensium. civitas Capentoratensium. nunc Vioclausa⁹. civitas Massiliensium¹⁰.

Provincia Aquitania I habet civitates num. VIII.

Metropolis civitas Bituricum. civitas Arvennorum. civitas Rotenorum. civitas Albigenium. civitas Cadocorum. civitas Lemovicum. civitas Gabalum. civitas Vallanorum¹¹.

Provincia Aquitania II habet civit. num. VI.

Metropolis civitas Burdegalsium. civitas Agennensium. civitas Egomensium. civitas Santonum. civitas Pictavorum. civitas Petrogoriorum¹².

Provincia Novempopulana habet civitates XIII.

Metropolis civitas Ausciorum¹³. civitas Aqueusium. civitas Lactoratum. civitas Convenarum. civitas Consuranorum. civitas Boatium, que est Bovis. civitas Berannensium, id est Benamu¹⁴. civitas Aturensium. civitas Vesatica. civitas Tussa, id est castrum Bigorra¹⁵. civitas Elloronensium. civitas Basaticum¹⁶.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ In Francia. Archiep. Remensis hos habet suffraganeos : Suessionen. Cathalaunen. Cameracen. Tornacen. Morinen. Attrebaten. Amblianen. Novionen. Silvanecten. Beluacen. Laudunen. ² In Alemania. Archiep. Maguntin. hos habet suffragan. Psagen. Moravien. Cisteten. Herbiolen. Constantien. Curien. Argentinien. Spiren. Warmacien. Verden. Idesimen. Albersteten. Paldeburnen. Pandeburgen. ³ In Alemania. Archiep. Colonien. hos habet suffrag. Leodiensem. Trajecten. Monasterien. Miden. Oscumburgen. ⁴ In Burgundia. Archiep. Bissuntinus hos habet suffrag. Basiliensem. Lausanen. Bilicen. ⁵ In Alemannia. Archiep. Tarentanen. hos habet suffraganeos : Sedunen. Augusten. ⁶ In Burgundia. Archiep. Viennens. hos habet suffrag. Valentinum. Vivarien. Diensem. Gratiopolitan. Maurianen. Gebennen. ⁷ In Francia. Archiep. Bituricen. hos habet suffrag. Claromonten. Thenen. Carturcen. Lemovicen. Mimaten. Albigen. Anicien. ⁸ In Francia. Archiep. Burdegalen. hos habet suffrag. Pictavensem. Xantonen. Engolismen. Petragoricen. Agennem. ⁹ In Gasconia. Archiep. Auxitanus hos habet suffrag. Aqueen. Lectoren. Convenarum. Consuranum, Brigiorum. Oloren. Vasionem.

NOTE.

^a Christoph. Cellarius (*Geogr. ant.* l. II, c. 3, p. 241) plures vidit Notitias civitatum Gallie. In una legit simpliciter, ut Sirmondus, *civitas Morinum*; in alia, *civitas Morinum Tarsanna Pontium*; rursusque in alia, *civitas Morinorum, id est Ponticum*, quæ fere concinit cum Albiniana. At subicit : « Unde cognomen sit Ponticum fatetur Valesius se ignorare. »

^b Bambergensis ecclesie fundatio, de qua dicam infra, non est antiquior sancto Henr. Aug.; quare Notitia ista ex antiquiori descripta videtur sæc. XI, quam sequenti Albinus in suum cod. retulit.

^c Laudatus Cellar. (*ibid.* p. 158.) legit in Notitia : *civitas Vallensium Octodorus*, juxta denominationem Cod., alibi enim audit *Octodurus*, ut etiam in itiner. Anton.

^d Ne quid deessem fidei cod. rubricam hanc posui, quam nescio cur Notitiæ auctor, seu Albinus ejus exscriptor, ante septem provincias Galliarum constituerit, nisi forsan civitates priori Notitiæ regionum non respondere demum sensit.

^e Idem Cellar. (p. 148) de Gallicanis Notitiis loquens : « In quibusdam, ait, additur *Vivarium*, aut nunc *Vivarium*, et in veteri chronico apud Valesium, *civitas Albensium quæ et Vivarium*. » Unde patet, hujusmodi cognomina, et additiunculas Albino acceptas non referri.

^f Infra inter provincias Hispanie, et in libro Censuum hæc civitas appellatur *Arinio*. Quando id nomen civitati Avannicor. factum fuerit, disquirere nihil attinet, celebritas potius attendi debet, cum annis

C septuaginta ibi constiterint Romani pontifices, quo tempore eorum juris esse cepit. Nam Joanna Roberti Sicilie regis hæres et neptis anno 1346 civitatem illam atque jura ejus omnia vendidit Clementi V octoginta millium florenorum auri pretio, pro iis temporibus satis amplo. Quare Comitatus Venayssini antiquioris juris sanctæ sedis caput evasit, metropolis subinde effecta, cui tres episcopi suffragantur.

^g *Vindauscam* norunt geographi Gallicani, e cujus ruinis Carpentoractem emerissee aliquis eorum putat. Si autem codici habeatur fides, civitati nomen *Vinclausa*, et quidem medio ævo, quare Carpentoractis Plinio etiam noti oppidi, origo vetustior eo cognomine. Eandem civitatem esse unam e tribus suffraganeis metropolis Avenionensis neminem latet.

^h Quæ in veteri Notitia Sirmondi erat novissima, et in Notitia Adriani inter suffraganeas prima recensetur, ipsa jam metropolis facta erat post octavum sæc. an. 1068. Concilium ibi celebratum ab Hug. Candido card. S. A. L. hunc titulum præferebat : *A. 1068 Inc. D. N. J. C. factum est Concilium apud Ausciam civitatem metropolitanam*; ap. Labb. (tom. IX, p. 1195).

ⁱ Pancirol. (*Not. imp. Occ.* c. 68) ex itinere duodecim civitates enumerat, quas inter *Boatum* quod est Bot, et *Beranensium*, id est *Benainas*.

^j Idem hanc civitatem appellatam invenit *Tarsanbicum Traluorram*. At in Notitia Cellarius legit : *civitas Turba cum castro Bigorra*, quod in aliis Notitiis nullo fere discrimine occurrit, Sirmond. Pag. Schelstr.

Provincia Narbonensium I habet civitates num. VIII.

Metropolis civitas Narbonensium. civitas Tolosatum, id est Tolosa. civitas Beterensium. civitas Agathensium. civitas Neumasensium. civitas Magalonsium^a. civitas Lutevensium, id est Loteva castrum. castrum Utiense, id est Astituecense¹ b.

Provincia Narbonensium II habet civit. num. VII.

Metropolis civitas Aquesium. civitas Aptensium. civitas Regensium, id est Relus. civitas Forojulensis. civitas Vappensensium. civitas Sejesteriorum. civitas Antipolitana^a.

Provincia Alpium maritimarum habet civit. num. VIII.

Metrop. civitas Ebrodonnensium. civitas Diniensium, id est Dina. civitas Rigomagensium. civitas Solmensium. civitas Saniciensium, id est Senasio^a. civitas Glannatena. civitas Celemensium. civitas Vinsiciensium, id est Ventio^a.

III.

CIVITATES UNGARIE NUMERO XII.

Metropolis civitas Strigoniensium. civitas Agriensium. civitas Nitriensium. civitas Watensium. civitas Jeurtensium. civitas Besspensensium. civitas

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ In Gasconia. Archiep. Narbonen. hos habet suffr. Carcasoen. Biterren. Agathensem, Letoven. Tholosanum, Magalonen. Nemausen. Uticen. Elnen. ² In Burgundia. Archiep. Aqnen. hos habet suffr. Aptensem, Regensem, Forojulen. Vapicen. Sistericensem. ³ In Burgundia. Archiep. Ebrodunen. hos habet suffr. Digonensem, Mitensem, Antepolitanum, Glandecen. Senecen. Vatinen. ⁴ Archiep. Strigonen. hos habet suffrag. Agrien. Nutrien. Varien. Jarien. Quinqueclesien. Vespriminen. ⁵ Archiep. Colocen. hos habet suffragan. Ultrasilvanum, Bagabrien. Waradien. Ceradien. ⁶ Archiep. Toletanus hos habet suffr. Seguntinum, Oxoniensem, Burgensem, Palentinum, Sagurbien. Segobien. Concensem.

NOTÆ.

^a In Notitia Sirmondi sex tantum civitates tribuuntur Narb. I. Agatha enim et Magalona non recensentur. De harum ultima Cellar. (l. II, c. 2, p. 147) ^c Quæ in insula, inquit, sita est civitas Magalonsensium, ut in Notitia vocatur, sive Magalona ut separatim appellatur a Theodulfo (*Paranesi ad Judices* vers. 155), magis ad mediæ ævi geographiam pertinet, quam temporum antiquorum, in quibus nulla ejus mentio reperitur. ^b Et revera in Notitia Adr. quæ ad octavum sæc. provecum attinet, in Narb. et Agatha, et Magalona reperiuntur.

^b Idem Cellarius Lutevam affirmans non esse oppidum posterioris ævi, ejus quippe meminist etiam Plinius, laudat Notitiam, quæ unius litteræ discrimine cum Albiniana concinit: *civitas Lutevensium, id est Luteva castrum*. Secus est de civitate altera, quam notat H. Valesio videri Vindomagum Ptol. quæ postea Uccia, sive Uccia dicta fuit, namque in Notitia appellatur invenit castrum Uccense. Quod maximo ab Albiniana distat intervallo.

^c Cellarius in sua Notitia legit Sanicio.

^d Civitatum numerus idem in Notitia Milonis abb. quam subjeci Albinianæ, nomina tantum varia, ut per te ipse vides.

^e Pluræque infra inveniuntur in Histria supra mare, et in Sclavonia; Jadera videlicet, et Ragusium honore metropolitico insignes, aliaque iis suffraganeæ. Cum autem varia multiplexque earum historia abs re nostra sit, neque expediri possit in notis, lectori integrum per me erit Dalmatiam veterem reputare; mihi enim est satis Dalmatiam mediæ ævi non negligere, quod faciam infra.

^f Divisio provinciarum a Wamba rege facta Oretum habet loco principe inter suffraganeas, deinde Beatiæ, quarum utraque desideratur in cod. Oretum tamen, hodieque celebre oppidum, ut ait Garsias, ob cœnobium insignis militiæ Calatravæ, Saracenorum tempore Calatrava dici cœpta est. Cellarius hanc esse Taraphæ interpretationem, a Nonio improbatam, testatur (lib. II, c. 1, p. 79). Quare id cognomen paulo infra tributum Compluto haud absonum vide-

^a Quinque Ecclesiarum. civitas Guaradiensium. civitas Morisennensium^a.

Metropolis civitas Colociensium. civitas Ultrasilvannensium. civitas Zagabriensium^a d.

CIVITATES DALMATIE ET CROATIE SUNT NUM. XX.

Metropolis civitas Salona. civitas Jadera. civitas Scandonia. civitas Tragurium. civitas Belgradum. civitas Arbum. civitas Absara. civitas Vecla. civitas Sissia. civitas Ragusium. civitas Catara. civitas Stagnum. civitas Mucrona. civitas Bosna. civitas Dulcimium. civitas Suacium. civitas Antibarum. civitas Delmenia. civitas Nona^a e.

IV.

IN HISPANIA.

Metropolis civitas Toletum^f. civitas Metesa. civitas Accis. civitas Asti. civitas Urci. civitas Dongasti. civitas Illici. civitas Satiba. civitas Denia. ^b Civitas Valentia. civitas Secobrica^g. civitas Arcabica. civitas Compluto, id est Calatrava^h. civitas Seconcia. civitas Osma. civitas Secobia. civitas Palentia. Hec civitates sunt suffraganeæ Toletane sedis numero x et viii^a f.

^c retur; nisi communi omnium sententia Alcala de Henares Complutum, Oretum vero Calatrava audirent, quæ scilicet nomina Saracenica invasionis tempore iis civitatibus, ut aliis pluribus, accesserunt. Ad Beatiæ quod attinet, civitatem videlicet in Oretanis locatam a Ptolemæo, nulla dubitatio est quin eadem ex causa sileatur in codice. Nam constat, Innoc. IV anno 1244 eam transtulisse Giennium, quod nomen Mauri fecerant Metesæ.

^e Secobricam in divisione Wambæ præcedit Valeria. Hanc vero a Mauris excisam esse animadvertit Garsias, sedemque ejus una cum Arcobricensi pariter desolata translata fuisse Concham, munitissimum castellum expugnatum, ereptumque Mauris ab Alphonso IX, qui in civitatem illud vertit. Factum id tradit auctoritate Lucii III. Mariana auctoritate tantum Rom. pontificis factum tradit (lib. XI, cap. 15). Didacus de Castejon (*de Primat. Tol. tom. I*) inter pontificum diplomata Urbani III, qui Lucio successit, litteras affert Concham sedium episcopatum ultimam recensentes. At successores Urbani Cælestinus et Innocentius III secus docent: ^f Complutensem, aiunt, parochiam, et Concham ei, tanquam metropoli subditas esse decernimus cum terminis suis, necnon et ecclesias omnes, quas jure proprio ab antiquo possedisse cognoscitur; confirmantes episcopales præterea sedes, quas in præsentiarum juste et canonice possides, scilicet Palentiam, Secoviam, Oxomiam, Seguntiam. ^g Haud ita multo post Concham quoque episcopalem fuisse constat ex Notitia abb. Milonis, quam subjeci Albinianæ. At Lucii III auctoritate factum gratis asseri, quidquid sit de Urbani III litteris, Albi silentium testatur.

^h Non Complutum, sed Oretum, ut nuper aiebam, versum in celebre id cœnobium. Mariana (lib. XI, c. 6) rem totam breviter enarrat: Raymundum videlicet abb. Cisterciensium Fiterii ad Pisoricam, suadente monacho Diego Velasquio olim claro Alphonsi milite ac pecuniis adjuvante Joanne Tolet, archiep. Calatrava Mauros expulsi. Quamobrem rex, ut præmijum labori esset, Calatravæ principatum cum subje-

Metropolis civitas Hispalis. civitas Ytalia. civitas Asidona. civitas Egrepla. civitas Malaca. civitas Elberru, id est Gránata. civitas Astuci. civitas Cordoba. civitas Egrabo. civitas Tuci. Hec civitates sunt suffraganeae Hispalensis sedis, numero 2^a.

Metropolis civitas Emerita. civitas Pace. civitas Olibona. civitas Exonoba. civitas Caliambria. civitas Salamántica. civitas Elbora. civitas Albia. civitas Cauria. Hec sedes sunt suffraganeae Emeritensis Metropolis numero VIII^a.

Metropolis civitas Bracara. civitas Dumio. civitas Portugalen. civitas Colimbria. civitas Viseum. civitas Egitania. civitas Lamecu. civitas Tude. civitas Auriensis. civitas Luco. civitas Britonia. civitas Astorica. civitas Yria. Hec civitates sunt suffraganeae Bracaren. Metr. num. XIII^a b.

Metropolis civitas Tarracona. civitas Barcinona. civitas Exauria. civitas Gerunda. civitas Eupurias. civitas Ausona. civitas Auriello. civitas Ilherita. civitas Hictosa. civitas Tortosa. civitas Cesaraugusta. civitas Oseti. civitas Pampilona. civitas Tirasona. civitas

A Calaurra. civitas Senona^c. civitas Anca. Hec civitates sunt suffrag. Tarrac. M. num. XVII^a.

Metropolis civitas Arelatum. civitas Massilia. civitas Tolonum. civitas Cabisillonum. civitas Vasonum. civitas Carptitum. civitas Avinio. civitas Aurasca. civitas S. Pauli, et sunt num. VIII^a d.

V.

IN POLONIA.

Metropolis Kenesch. habet in Polonia VIII. suffraganeas. Urediclaten. Lubicen. Dachenacen. Litigicens. Butivicen. et Donicens. 2^a.

IN ALEMANNIA.

Metropolis Brema suffraganeos habet⁶ Barduicen. Solesiuca. Raskeburgen. Michiliburgen. Lubichen.

Metropolis Madeburgen. suffraganei sunt¹⁰ Halvebergen.¹¹ Brandeburgen. Misens. Merseburgen. et Cicens.¹²

Metrop. Salzburgen. suffraganei sunt¹³ Patavien. B Ratisponen. Frixiens. Gurgien. et Brixinen. 1.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

^a Archiep. Emeriten. hos habet suffrag. Abulensem. Placentinum. Salamantinum. Estoren. Caurien. Olibonen. Legionen. Oveten. Zamoren. ^b Archiep. Bracaren. hos habet suffragan. Portugalen. Columbrien. Vicennum. Lameten. Auriem. Tuden. Lucen. Astoricen. Minduniensem. ^c Archiep. Terraconen. hos habet suffraganeos: Barchinonem. Geronden. Ausonen. sive Vici. Hylerden. Oscen. Tirasonen. Calargurbanum. Urgelsenem. Cesaraugustanum. Dortesensem. Pampilonensem. ^d In Burgundia. Archiep. Arelaten. hos habet suffraganeos, Massilien. Avinionen. Arausien. Caballien. Tricastinum. Carpentoracensem. Tholonensem. ^e Archiep. Kenessensis hos habet suffrag. Uredic. Lubic. Civavien. Plozen. Gracobiem. Poznanien. Mazonien. Pomeranien. ^f Archiep. etc. ^g Soleuicem. ^h Kasleburgen. ⁱ Michilburgen. ^j Archiep. etc. ^k Hellebergen. ^l Bradeb. Misenum. Menseb. Cicum. ^m Archiep. etc. ⁿ Frisien. Gurgien.

NOTÆ.

cio agro dono dedit beati Marie Ord. Cisterc. atque eius nomine Raymundo abbati et sociis iure perpetuo. Abbatis exemplo mutata vestis, quæ scilicet pugnando aptior esset. Ab Alex. III confirmatum esse Ordinem anno 1164. Narrationi epiphonema istud subicit: Nunc rebus ab antiquo mutatis aulicorum delicias regum libidine mancipantur, sic fere res humanæ a præclaro initio susceptæ degenerare consueverunt.

^a Recte abb. Milo Hispalensem metropolim sillet, non enim veterem, sed sui ævi statum provinciarum exhibet. Hispal vero eiecit non fuerunt Mauri ante annum 1247. Quæ super re videndus Mariana (lib. xiii, c. 7). Quæ tunc suffraganeæ illi datæ fuerint, liquet ex posteriori cod. 1253, cuius var. lect. a Schelstrallo adduntur Notitiæ: Archiep. Hispal. hos habet suffrag. Siennen. Corduben. Cartaginien. Sadaçen.

^b Callixtus II anno 1110 Bracarensem metropolim cum detrimento Emeritensis instauravit, ut patet ex ejus litteris ap. Labbeum (Conc. tom. X, p. 830). Pelagio metropolitæ: quatuor enim civitates Emeritensi detractas Bracarensi subjectas videre est: Asturicam, Lucam, Tudam, Mindunium, Auriam, Portugale, Colimbriam, et episcopalis nominis nunc oppida Niseum, Lamecum, Egitaniam, Britoniam cum parochiis suis. Idem vero pontifex anno circiter 1124 sui pontificatus extremo Compostellam transiit honorem quoque metropoliticum Emeritensis, quæ sub jugo Maurorum gemebat. Quod controversiarum seminarium fuit inter novam hanc metropolim et Bracarensem. Dum florebat Albinus, quatuor illi episcopatus Emeritensi ablatis præ aliis in controversia erant. Innoc. III rem composuisse ratus est (Regest. lib. II, ep. 133) inter Compostellanum Emeritensis iura sibi asserentem et Bracarensem, huic Visentem et Colimbriensem concedendo, Lamecensem vero et Egitanensem Compostellano. Quod factum anno 1199, cum Albinus jam pridem excesserat. Quare in ejus Notitia status tantum præcedens habetur, nulla novi metropolitæ Compostellani dissidiorum ratione habita, quia Notitiam exscribebat illius creatione antiquiorem. De abb. autem Milonis

Notitia admodum diversa res est, Innocentio eodem teste (Ibid. ep. 149.). Nam Compostellanus Colimbriensis, Visensis, Tudensis, Auriensis, Minduniensis, Lucensis, et Astoricensis, ecclesiis etiam sancti Victoris et sancti Fructuosi cum omnibus pertinentiis suis, et medietati Bracaren. renuntiavit in perpetuum in præsentia nostra et fratrum nostrorum. Cur Milo etiam pro Compostellano tot pontificum auctoritate confirmato Emeritensem archiep. habeat, mirarer, nisi alio in Cod. reg. 1253 Compostellanum legi testaretur.

^c Quin ista civitas huc irrepperit dubitari non potest.

^d Hæc provincia designat duodecimum sæculum, cum Barchinonenses comites comitatum provinciam suæ adiecerant dominationi (Baluz. in App. ad Marcum Hispan.). Nulla alia in Notitia Hispaniæ provinciis annexa reperitur. Anno 1196 mortuo Ildesonso Aragonum rege provincia a comitatu Barchinonensi disjungitur, proprio ejus duce relicto Alphonso filio altero. (Pag. 1196, n. 6.)

^e Baronius (999, n. 12 seq.) Gnesnensis metropolis initia ponit auctoritate Dismari in fine sæc. x, at valde suspecta sibi esse fatetur, cum videat sanctum Greg. VII anno 1074 Boleslao duci Poloniæ scribere: «Episcopi terræ vestræ non habentes certum metrop. sedis locum, nec sub aliquo positi magisterio, huc atque illuc pro sua quisque ordinatione vagantes, aliqua regula et decreta sanctorum Patrum liberi sunt et absoluti. Deinde vero quod inter tantam hominum multitudinem adeo pauci sunt episcopi, et amplæ singulorum parochiæ, ut in subiectis curam episcopalis officii nullatenus exsequi, aut rite administrare valeant.» Quare Basnagius ap. Canis. (tom. III, p. 33 seq.) Polonorum opinionibus rejectis, nonnisi post Gregorium, seu post solidum sæculum Gnesæ hunc honorem tribuit. De suffraganeis hisce ecclesiis soli sentiendum sit, tute delibera, nil præscribo.

^f Hansizius Notitiam Milonis abbatis pro vetustiori monumento habet, quo metropolitæ Salisburgensis suffraganeis quinque ecclesiæ comprehenduntur. Quare

IN REGNO ANGLIE ¹.

Metropolis civitas Cantuaria has habet civitates sub se ². Lundeniam. Rohecestriam. Cioestriam. Cestriam. Excestriam. Guintoniam. Salesberiam. Herefordiam. Guilcestriam. Bahadam. Nicholam. Norguicium. Helyam. Ingalia vero Menevia. Pangoria. Landaph. et S. Asaph. Sunt autem num. XVIII.

Metropolis civitas Emboracus, habet sub se Dunelmum. ³

IN SCOTIA ⁴.

Scotia hos episcopos habet : episcopum S. Andree. episc. Glaseuensem, episc. Candide case. episc. Duncheldensem. episc. Dunblainensem. episc. Brechinensem. episc. Aberdonensem. episc. Murtuensem. episc. Resinparhinensem. episc. Catanensem. episc. de Arregaithel. Sunt autem num. XI ⁵.

IN REGNO NORWESIE ⁶.

Metropolis Trundum hos episcopos suffraganeos habet. Bergensem. Strangensem. Hamarchopensem. Halsflonensem. Habet quoque in regione Granellandia episc. Horchadensem. et in insula Islandia episc. Pharo. Sunt igitur num. VII ⁷.

IN REGNO DANIE ⁸.

Metropolis Lundis hos episcopos suffraganeos habet sub se. Roscheldensem. Otheniensem. Slevicensem. Ripensem. Wibergensem. Arusiensem. Burgalanensem. Sunt igitur num. VIII ⁹.

IN REGNO SUETIE ¹⁰.

Metropolitanus Ubsalensis hos episcopos suffraganeos habet sub se. Arusiensem. Straganensem. Lingapensem. Scarensem. Sunt igitur num. V ¹¹.

IN YBERNIA SUNT PROVINCE QUATUOR ¹².

Tempore Dni Eug. pp. III, facta est divisio totius C

AR. LECT. EX CODD. REG.

¹ In Anglia. ² Archiep. Cantuarien. hos habet suffr. Londonien. Roffen. sive Rofecestren. Cioestren. Exoniensem. Vinconien. Batonien. Salseberien. Vigormep. Heridforden. Conventren. Lincolmen. Norwicen. Helien. Meneven. Laudaven. Bangoren. De Sancto Asaph. ³ Archiep. Eboracen. hos habet suffraganeos : Dunelm. Cardocen. al. Carleonen. ⁴ In Scuetia. ⁵ Brethinen. Abedonen. Moranen. Rosmarchinen. Cathanen. Bearegattel. ⁶ In Norvasia. ⁷ Archiep. Nidrosien. hos habet suffr. Bergen. Stavangren. Hamorcopen. Hailonen. Horcaden. Suderejen. al. Subtranen. ⁸ In Dacia. ⁹ Archiep. Lunden. hos habet suffrag. Rochildensem. Othemen. Slewicen. Ripen. Wibergen. Arusen. Burglanen. ¹⁰ In Scuetia. ¹¹ Archiep. Ubsalen. hos habet suffragan. Agurien. Stragunen. Lincopen. Scaren. ¹² In Hybernia. ¹³ *hec omnia desunt.* ¹⁴ Archiep. Armachie, primatus totius Hybernie, hos habet suffrag. Connerinen. vel Dedundaethglas. Lugdundunen. Cluanirairo. Deconennas. Beardachad. Deraboth. Derathurig. Dedamiliagg. Dedarrit. ¹⁵ Archiepiscopat. Dublinen. hos habet suffraganeos. Dedanlacht. Defernum. Decamie. Deglen. Deceldarum. ¹⁶ Archiep. Cassculensis hos habet suffragan. Decendcluanum, de Liminech, de insula, Gathay, Deymelech, de Cellimabrachi, Decroscreen, de Walfordianum, de Lismo, Deduavamam, Decoicaja, de Rosailicht, de Ardrefret. ¹⁷ Archiep. Zuamen. hos habet suffragan. de Mageo, de Celliad, de Roscomon, Deculvamfret, de Achad, de Corriari, Decelindvach. ¹⁸ Patriarchatus Aquileiensis hos habet : ¹⁹ Concordiensem ²⁰ Senenensem ²¹ Feltrensem ²² adjunguntur sex primi Gradensis suffraganei.

NOTÆ.

a Schelstratio eam mutuatus in suum opus referi (Germ. Sac. tom. II, p. 7) ne manifesto quidem prochronismo rejecto; nam confectam esse ait tempore Celestini III anno 1225 : hic licet pontifex, mortuus an. 1198, Innocentium et Honorium III successores habuerit, cujus postremi annus nonus fuit Chr. 1225. En longo antiquius monumentum, quo eadem illic ecclesia inhæreant; adeoque auctor sibi constet. Nam paulo post enarrat, quemadmodum Eberhardus II Salisburg. archiep. anno 1215 Chiemensem sedem, et 1218 Seccoviensem erigi curavit, ab Innocentio III primam, alteram vero ab Honorio III (Ibid., p. 8 et 522 seqq.), quæ duæ cathedrales non erat eum anno 1225 scilicet a Milone, si tunc Notitiam illam confecisset.

a Abb. Milonis indigentia duo regna in unum coalescunt, atque Ubsalensis metropolitæ in Suecie regno undecim Scoti præsules, omnes exempti, subiunguntur. Hos infra invenire erit in fine episcoporum ad Rom. pontificis consecrationem pertinentium, præter Murtuensem seu Moranensem, ut abbas

A Ybernie in quatuor metropoles per Johannem papam primum card. ut S. Laur. in Damaso apostolice sedis legatum hoc modo ¹³.

Metropolitanus Armachie primas totius Ybernie hos habet suffraganeos sub se : episcopum Connerinensem. episc. Dedundaethglas. episc. Lugdundunensem. episc. Cluaniraird. episc. de Conannas. episc. de Ardachad. episc. de Rathboth. episc. de Rathlurig. episcopum de Damlagg. episc. de Darrib ¹⁴.

Metropolitanus Dublinensis hos habet suffraganeos sub se. episcopum de Clendalacha. episc. de Ferna. episc. de Cainnig. episc. de Lethglenn. episc. de Cellidara ¹⁵.

Metrop. Cassellennensis habet hos suffraganeos sub se : epm de Celdalva. epm de Luninech. epm de insula Gathu. epm de Celliunabrach. epm de Ymlech. epm de Roscreen. epm de Walfordia. epm de Lismo. epm de Cluanuama. epm de Corchaja. epm de Rosailithir. epm de Ardref. Due autem ecclesie sunt sub eodem archiepiscopo, quo dicunt se debere habere episcopos, quarum nomina sunt hec : Ardnoi et Mungarath ¹⁶.

Metropolitanus Tuamensis hos episcopos suffraganeos habet sub se. epm de Mageo. epm de Cellalaid. epm de Rosconmon. epm de Culvanfert. epm de Achad. epm de Conarri. epm de Celmunduach ¹⁷.

VI.

IN DALMATIA SUPRA MARE ¹⁸.

Metropolis Aquileia XI habet ¹⁹ suffraganeos. Ep. Veronensem. Paduanum. Vicentinum. Cumanum. Mantuanum. Tervisinum. Tridentinum. Concordien ²⁰. Senecensem ²¹. Filtrensem ²². et Belunensem ²³.

Milo eum appellat.

b Tam ista quam quæ supra aiebat de totius Hybernie divisione, summam auctoris diligentiam testantur, qui suimet est fides interpret.

c Dux ista metropolitana sedes olim celebres instabilitate ac schismate, unde earum patriarchalis honor emersit, Caroli Magni tempore magnam mutationem passæ sunt. Undecimo Eccl. seculo nil melius illis fuisse testantur litteræ Leonis IX ap. Bar. (729, n. 5) episcopis Venetiæ et Histrie : « Judicio sanctæ synodi hoc definitum fuit, ut nova Aquileia (Gradas) totius Venetiæ et Istrie caput et metropolis perpetuo haberetur, secundum quod evidentissima prædecessorum nostrorum astruebant privilegia. Forojulienis vero antistes tantummodo finibus Longobardorum esset contentus juxta privilegium Greg. II et retractionem tertiæ. » Pagius autem (799, n. 2) animadvertit anno 811, cum Carolus Magnus condidit testamentum, jam patriarchas Aquileienses Forojulii resedisse.

IN YSTRIA SUPRA MARE.

Metrop. Gradus habet¹ suffraganeos. Polanum². Parentinum. Triestinum. Comaclensem³. epm de Capite Ystrie⁴. Maranensem⁵. epm⁶ Civitatis Nove. Castellatum. Torsellum⁷. Aquilem⁸. Caprulensem⁹ et Closensem¹⁰.

Metropolis Jadera suffraganeos habet hos episcopos, videlicet¹¹ Signensem. Ausarensem. Veglensem. Arbensem. Nonensem.

Metropolis Spalatus¹² habet¹³ suffraganeos Transguriensem¹⁴. et Signinum¹⁵.

IN SCLAVONIA.

Metropolis civitas Ragusia hos habet episcopos¹⁶ suffraganeos: Stagnensem. Bossensem. Tribuniensem. Catarinensem¹⁷. Rose. Biduanensem. Antivarensem. Dulchinensem. Suacinensem. Drivastensem. Polatensem. Scodrinensem¹⁸. Arbanensem.

IN PROVINCIA FLAMINIA.

Metropolis Ravenna¹⁹ suffraganeos habet xv²⁰. Placentinum²¹. Parmensem. Reginum. Forolivium²². Adrian. Populien²³. Ferrarien²⁴. Mutinensem. Bononiensem. Faventinum. Imolensem. Cesenatem²⁵. Cervinensem. Comaclensem. et²⁶ Sarcinensem²⁷.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Patriarchatus Gradensis hos habet² Polanensem³ Capitis Ystrie⁴ Matriariensem⁵ Epum utrobique deest. ⁶ Torcell. ⁷ Equilen. ⁸ et deest. ⁹ Closenum, Civitatis novae: qui etiam Aquilejensi subijci-
tur. ¹⁰ Archiep. Jadersis hos habet suffraganeos ¹¹ Archiepiscopatus Spalatrensis hos habet ¹² Tragu-
riensem ¹³ et deest. ¹⁴ adjicit Scardonensem, Arbensem, Nonensem, Croatensem, Kerbanensem, Tragu-
riensem. ¹⁵ Archiepiscopatus Ragusie hos habet ¹⁶ Caterniensem ¹⁷ Scodrunensem. ¹⁸ Flaminia ¹⁹ Ar-
chiepiscopatus Ravennatum hos habet suffrag. ²⁰ hic deest. ²¹ Forolivensem ²² Adriensem, Foropopu-
liensem ²³ et hic deest. ²⁴ Casenatum. ²⁵ et deest. ²⁶ In Lombardia ²⁷ Archiepiscopatus Mediolanensis
hos habet suffraganeos ²⁸ Albigensem ²⁹ adjicit Placentinum, Papiensem, Ferrariensem. ³⁰ Post Apulien
metropoles abaque provinciarum mentione duo seqq. archiepp. sequuntur ordine inverso: Jannensis metropolis
hos habet ³¹ Aprumacen. ³² In Corsica deest. ³³ Archiepiscopatus Pisanus hos habet suffrag. ³⁴ In Corsica
deest. ³⁵ addit Sagonensem ³⁶ Archiepiscopatus Calaritanus hos habet suffrag. ³⁷ Suallensem. ³⁸ Archiep.
Turritanus hos habet suffrag. ³⁹ Gipharensensem al. Sisardensem ⁴⁰ Othanasensem, Bosanum. ⁴¹ Archiep.
Arborensis hos habet suffraganeos, Usellenum, S. Juste, Terrae Albæ, Civitatensem qui est domini papæ,
Gallitellensem, qui est domini papæ.

NOTÆ.

^a Pagius (806, n. 12) Eginhardi auctoritate comprobat Carolum in sua potestate habuisse Histriam et Liburniam, atque Dalmatiam exceptis maritimis civitatibus. Has quippe reliquit Græcis. Opportunius (Diss. 1, p. 48) de hac re iterum.

^b Infra hæc sedes recte subijciuntur Ravennatensi metropoli. Itaque duæ Notitiæ alia alio tempore scriptæ fuerunt; at nihil certum de re admodum incerta definiri potest.

^c Baronius (1062, n. 113) et Pagius (Ibi, n. 6) ad litteras Alexandri II archiepiscopo Diocletensis et Antibarensis ecclesiæ animadvertunt, duas fuisse metropoles in regno Dalmatiæ et Croatiae, Salonitanam jampridem translatam Spalatum, et Antibarim, quo Diocletana sedes excisa translata fuerat. At nostris in duabus Notitiis, quæ per totum. sæc. xii excurrunt, Antibaris suffraganea est Ragusie, nec nisi in Notitia posteriori episc. Catharensis ap. Schelstr. (pag. 754) invenitur Antibaris tertia Slavoniæ metropolis, cujus suffraganei diversi sunt ab enumeratis in Alexandri II litteris. Nihilominus Pagio, seu potius Joanni Lucio adversari non ausim; decimo enim sæculo, et sequenti usque ad tempora Gregorii VII qui Dalmatiæ ducatum in regnum vertit, ut vidimus, dispositio provinciarum ecclesiasticarum fuerit juxta animadversionem Pagii, postea vero, qualem Notitiæ istæ exhibent.

^d Æmilie, Flaminieque metropolim fuisse Ravennam perspicue docet Orbis Ecclesiasticus. Propterea civitates etiam Langobardicas, Placentiam, Parmam, Regium, ac Mutinam suffraganeas habuit. Quo in statu sæc. etiam xii persistebat, ut patet ex Notitiis. Quidquid provinciarum variatum fuit, novis excitationibus metropolitibus, huc non spectat. Memoria id tantum repeti oportet quæ sunt allata (Cod. Car. tom. I, p. 321, 329 et 335), Adrianum scilicet Ca-

A

IN LIGURIA.

Metropolis Mediolanum suffragan. habet xv²⁸. Cremonensem. Brix Bergamen. Laudem. Novarien. Vercellensem. Hasten. Taurinen. Terdonen. Aqnen. Alben. Saonen. Albing²⁹. Vigintimil. Yporiensem³⁰.

IN ALPIBUS GOTIE.

Metropolis Janna habet³¹ suffraganeos Bobiensem³². Apruniac³³. In Corsica³⁴ Maranensem.

IN TUSCIA.

Metropolis Pisa suffraganeos habet³⁵ Massanum. In Corsica³⁶. Aneensem. Aleriensem³⁷.

IN SARDINIA.

Metrop. Calar. suffraganeos habet³⁸ Sulcitanum. Dolien. et Suellitanum³⁹.

Metropolis Turris suffraganeos habet⁴⁰ Sorren. Plavacen. Ampuriem. Cisaracen. ⁴¹ Castren. Ozanen. et Bosen. ⁴²

Metrop. Arvores habet suffraganeos Usellen. epum S. Juste. episcopum de Terra alba.

In Galluri sunt duo episcopi nullius metropolis: Civitatisensis, et Gaitellinensis⁴³.

C

rolli Magni ævo in Æmilia constituisse civitates, quæ hic ponuntur in Flaminia. Nam Exarchatus sanctæ sedi a Pippino primum, deinde a Carolo donatus, tres comprehendebat provincias, de quibus uberius loquar in dissertationibus, Æmiliam scilicet Bononiensi territorio definitam, et Pentapoles duas, mediterraneam unam, alteramque maritimam. Ex iis nullam Notitiæ istæ, decimum sæculum et duo sequentia complectentes, præseferunt. Sed Æmilia in Flaminiam versa, et duæ Pentapoles in Marchiam, ut paulo infra planum erit, dispositionem illam veterem jampridem obsolevisse demonstrant. Quæ igitur fides habenda est eruditus iis hominibus, qui tempora fidenter miscentes, Ludovicianum diploma antiquitatis illius testem integerrimum, sæculi undecimi factionem esse contendunt, cum quæ continet oblivione obreuebantur? Quanti faciendi est Ottomani et Henriciani interpretatio, quæ eruditi iidem homines se non tenuisse palam faciunt, nova locorum nomina discrepantiæ atque obscuritatis non parum attulisse?

^e Hanc civitatem inter alias Æmilie Leo archiepiscopus Ravennas invasit Caroli Magni ævo, cum nomen illi erat Bobio seu tribunatu decimo (Cod. Car. tom. I, p. 335). De ea vero dicendum erit in notis ad diploma Ludovicianum. Hic satis superque est censors Monumentorum veterum admonuisse erroris sui, qui exsoluta nomina sæculo xi ascripserunt.

^f Ditmarus apud Baron. (1014, n. 4) de hac civitate loquens: « In his partibus, inquit, Cæsar episcopatum, quod erat tertium devoti operis sui ornamentum, in Bobia civitate, ubi Christicolæ sancti, et confessores inclyti Columbanus et Attala corporaliter requiescunt, communi consilio et licentia comprovincialium episcoporum construxit. » Ea vero nonnisi anno 1152 suffragari potuit Genue, quæ anno

IN CAMPANIA.

Metrop. Surrentum¹ hos habet suffraganeos ep^{os} : Lobrensem. Equesen. et epm. de Castello maris².

Metrop. Capua³ hos habet suffraganeos ep^{os} : Aquinatam. Tranen.⁴ Calvensem. Calimulen. Casertanum. Sessanum⁵. Ysernensem.

Metrop. Neap. habet suffraganeos ep^{os} : Asisanum⁶. Nolanum. Putolanum. Cumanum. et Ysclanum⁷.

Metropolis Amalphia⁸ hos habet suffraganeos episcopos. Capritanum. Scalen. Reginum⁹. Littoren.¹⁰

Metrop. Salernum¹¹ hos habet suffrag. episcopos : Capacensem¹². Policastren. Nusquitam. Sarnitan. Marsican. Acernen.¹³

IN SAMNIO.

Metrop. Beneventum¹⁴ hos habet suffraganeos episcopos : Telesinum. S. Agathe. Alifien.¹⁵ Montis Maran. Montis Corvin. Avellin. Vicanum. Frequentin.¹⁶ Arianen. Bibinen.¹⁷ Asculen. Licerinum¹⁸. Tortibulen. Draconar. Wlturar. Alarin. Civitaten. Termulen. Tocien.¹⁹ Trivinen.²⁰ Bivinen. Guardian.²¹ Morcon.²² et Musanen.

IN APULIA.

Metropolis Consa²³ hos habet suffraganeos ep^{os}. epm²⁴ : Moranensem. Satrianensem. Montisviriden.²⁵ Laquedonen. S. Angeli de Lombardis. et Bisacien.²⁶

Metropolis Agerentia²⁷ hos habet suffraganeos ep^{os}. Potentinum. Tricaricen. Venusinum. Gravinum.²⁸ Anglonen.

Metrop. Tranam²⁹ hos habet suffrag. ep^{os}. Vigilien. et Andrensem.

Metrop. Tarentum³⁰ hos habet sub se³¹: Matulen. et Castellanen.³² ep^{os}.

Metrop. Sipontus³³ hos habet suffrag. ep^{os} : Vestanum³⁴.

Metrop. Barum³⁵ hos habet suffrag. ep^{os}. Botontinum³⁶. Melfetanum³⁷. Juvenacien. Rubestinum³⁸. Salpensem. Cannen Menervinen. Bituntinum³⁹. Con-

Aversanum. Polignonen.⁴⁰ Caterinen. Lavellinum.

Metropolis Brundisium hos habet suffraganeos episcopos : Astunensem⁴¹.

Metropolis Ydrontum habet episcopum⁴² Castren. Gallipolitanum⁴³. Licien. Ugentinum⁴⁴. et Leucen.

Metropolis Regium⁴⁵ hos habet suffraganeos episcopos. Cassanen. Neocastren.⁴⁶ Catacensem. Crotoniensem⁴⁷. Tropiensem. Opiensem⁴⁸. Bovensem. Geratinum⁴⁹.

Metropolis Cosentia hos habet suffraganeos episcopos. Marturan.⁵⁰

Metropolis Rossanum nullum suffragan. epum habet⁵¹.

Metropolis sancte Severine⁵² hos habet suffraganeos episcopos. Hembricensem⁵³. Stromensem⁵⁴. Geneocastren⁵⁵. Cotroniensem Gerentinum⁵⁶.

IN SICILIA.

Metropolis Panormum hos habet suffraganeos episcopos, quos Adrianus papa IV ei concessit : Agri-
gentinum, Mazarensem. et Milevitanum⁵⁷.

Metropolis Messina⁵⁸ hos habet suffraganeos episcopos : Pactensem⁵⁹. Cephaludensem⁶⁰.

Metropolis Montis Regalis hos habet suffraganeos episcopos. Catheniensem, quem ei concessit Lucius papa III et Siracusanum, quem ei concessit Clemens papa III⁶¹.

Omnes isti subscripti episcopi ad consecrationem Romani pontificis specialiter pertinent⁶².

Albanensis. Hostiensis. Portuensis. Sancte Rutine⁶³. Tusculanus. Sabinensis. Prenestinus. (Hi sunt collaterales et consecratores Romani pontificis⁶⁴.)

In Tuscia. Nepesinus. Sutrinus. Civitatensis. Ortanum⁶⁵. Amelinus. Narniensis⁶⁶. Tuscanensis⁶⁷. Balneoregensis. Urbevitanus. Clusinus. Soanenensis⁶⁸. Castrensis. Crossetanus. Massanus. Vulterranus. C Senensis⁶⁹. Aretinus. Fesulanus. Florentinus. Pistoriensis. Lucanus. Lunensis⁷⁰.

In Ymbria⁷¹. Tudertinus. Camerinus⁷². Fulginas. Nucernus⁷³. Spolestinus⁷⁴. Perusinus⁷⁵.

In Marchia⁷⁶. Ariminensis⁷⁷. Pesulanus⁷⁸. Fanensis. Senogalliensis. Anconitanus. Asculensis⁷⁹. Firmianus. Humanensis⁸⁰. Esulanus⁸¹. Asciscianus⁸². Oxi-

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Campaniam et Samnium sub una prov. Apulia comprehendit ordine prorsus alio. ² Archiep. Surrentinum¹ ep^{os} deest ubique. ³ Equesensem, Castelli maris. ⁴ Archiep. Capuanus ⁵ Tienen. ⁶ Suassanum, Venefranum, Soranum ⁷ Aversanum ⁸ Puteolan. Cuman. Isclan. aliter Insulanum ⁹ Archiep. Amalphitanus ¹⁰ Reginum deest. ¹¹ Minorensem, Littanum. ¹² Salernitana metrop. ¹³ Capudaquensem, ¹⁴ Slusquitam, Saranen. Accerranum, Marsicensem, Ravellensem. ¹⁵ Archiepiscopus Ben. ¹⁶ Anphiensem, ¹⁷ Frechentinum, ¹⁸ Bivanensem, ¹⁹ Licherinum, ²⁰ Tocien. deest. ²¹ Terventum, ²² Wardiensem, ²³ Morcon. deest. ²⁴ Archiepiscopus Consanus ²⁵ epm. deest. ²⁶ Montis Turiden. ²⁷ Hi duo extremi desunt. ²⁸ Archiep. Agergentinum ²⁹ Gavvinensem, ³⁰ Tarentinus metropolis ³¹ Archiepiscopus Tarentinus ³² Suffragan. ³³ Mitulensem, Castellatum. ³⁴ Sipontina metropolis ³⁵ addit Trojanum, Melfhiensem, Molopolitanum, Rapolensem. ³⁶ Baren. Metropolis ³⁷ Botuntin. ³⁸ Melfhetan. ³⁹ Bubethitum, ⁴⁰ Betentinum ⁴¹ Pollinensem, ⁴² Brundusina Metropolis hunc habet Suffraganeum, Altinensem ⁴³ Ydrontina metrop. hos hab. suffrag. ⁴⁴ Gallipotatum. ⁴⁵ Ugentinum. ⁴⁶ Archiepiscopus Reginensis. ⁴⁷ Neucastren. ⁴⁸ Troconiensem, ⁴⁹ Oppensem, ⁵⁰ addit Squillacensem. ⁵¹ Archiepiscopus Cossentinus hunc habet suffraganeum, Marturanensem. ⁵² Archiep. Rossanus nullum habet suffragan. ⁵³ Archiep. S. Severini ⁵⁴ Ebriacensem ⁵⁵ Troniensem ⁵⁶ Geneocastrensem ⁵⁷ Hi duo desiderantur. ⁵⁸ Panormitana metropolis hos habet suffraganeos Agri. Mazar. Miletanum. ⁵⁹ Messina Metr. in Calabr. ⁶⁰ Patensem, S. Marci, Miletensem, Catanensem. ⁶¹ Cepheilonensem ⁶² Archiepiscopus Montis Regalis hos habet suffraganeos, Siracusanum. ⁶³ Isti sunt episcopi sub Rom. pontifice, qui non sunt in alterius provincia constituti. ⁶⁴ S. Rufina deest. ⁶⁵ huc desunt : adduntur episcopi Anagninus, Signinus, Ferentinas, Alatinus, qui infra occurrunt in Campania. ⁶⁶ Hos quatuor episcopos ponit in Marsia ⁶⁷ Hos duos in ducatu Spolitano. ⁶⁸ Viterbien. et Tuscanen. ⁶⁹ Suanenensis, ⁷⁰ Massanus et Senensis desiderantur. ⁷¹ addit Castellatum, aliosque quatuor, ut infra. ⁷² deest in Umbria. ⁷³ Hos locat in ducatu Spolitano ⁷⁴ hosque in Tuscia ⁷⁵ item in duc. Spol. ⁷⁶ item in Tuscia ⁷⁷ ponitur in Romania Ravennat. ⁷⁸ Pesariensis ⁷⁹ Esulanus ⁸⁰ Hi tres in duc. Spol. ⁸¹ Esinas ⁸² Asinas in Tuscia.

NOTÆ.

eodem metropolis facta fuit ab Innocentio II. Atque hæc, ni fallor, est certa ætas Notitiæ, quam Albinus retulit in suum codicem, nonnullis quandoque additis, quorum nil antiquius Eugenio III, nil Clemente pariter tertio recentius occurrit.

¹ Pentapolis nomini pridem obsoleto illud Marchie successerat. Nec vetustum illud nomen audiretur in Augustor. diplomatibus, nisi Nicolaus III reno-

vanda Ludovici, Ottonis, et Henrici diplomata transmississet Rudolpho, ut suo loco planum fiet. Cætera provinciarum nova nomina tute confer cum prisca. De Italia enim tanta suppetit rerum copia, ut quemque inopem possit efficere. Neque ad breves notas coarctandæ mihi videntur, quæ fusiore calamo in dissertationibus tractatæ reperiuntur.

nensis ¹. Ferusinsinon. Filtrensis ². Urbinensis. A
Egubinus ³. Callensis.

In Marsia. Reatinus ⁴. Furconensis ⁵. Valvensis.
Teatinus. Pinnensis. Marsicanus.

In Campania. Tiburtinus. Anagninus. Signinus.
Terracinenensis. Fundanus. Cajetanus. Ferentinus.
Terracina. Alatinus. Soranus. Rivellensis ⁶.

In Calabria. Bisignanensis ⁷. Epus S. Marci ⁸.
Squillacense ⁹. Milelensis.

In Apulia. Trojanus. Melitenensis. Monopolitanus.
Rapollensis ¹⁰.

In Dalmatia. Arbanensis ¹¹.

In Sardinia. Gaitellensis. Civitatensis ¹².

In Corsica. Maranensis ¹³.

In Lombardia. Papiensis. Bobiensis ¹⁴. Placentinus.
Ferrariensis ¹⁵.

In Burgundia. Anitiensis ¹⁶.

In Hispania. Burgensis ¹⁷. Legionensis. Ovetensis ¹⁸.

In Scotia. Epus S. Andreæ. Glascuensis. Epus
Candide Case. Dulcheloensis. Dumbloinensis. Bre-
chinensis. Arbedonensis. Resinarchinensis. Catanen-
sis. Epus de Arrigaitel.

VII.

ANTIOCHENUS PATRIARCHATUS habet sub se hos me-

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Auximianus in due. Spol. ² Feretranus in Romania Ravennat. ³ Engubinus in Tuscia ⁴ in due.
Spol. ⁵ Furtinensis, qui cum Valvensi, et Marsicano ponuntur in Campania ⁶ Ravellensis in Salern.
metrop. ⁷ in metr. Rossan. ⁸ S. Marci et Milel. in metr. Messan. ⁹ in metr. Regien. ¹⁰ in metr. Sipont.
¹¹ in Sclavonia. ¹² in iudicatu Galluri ¹³ in metr. Januz ¹⁴ ib. ¹⁵ Papien. Plac. Ferr. in metr. Mediol.
¹⁶ in metr. Bituricen. ¹⁷ in metr. Tolet. ¹⁸ in metr. Emeriten. ¹⁹ Archiepiscopatus Manistrensis. ²⁰ Arch-
chiep. Tulup. qui etiam Elyopolitanus appellatur. ²¹ Arch. Edessenus, qui alio nom. dicitur reges Me-
dorum. Duos addit: Apphanen. Corizzen. ²² hunc suffragan. facit Apphanensis. ²³ Ebronensem, Liden.
Aschalonen. ²⁴ Beritensem, Panceensem. ²⁵ Sebastieus, quæ civitas, Sebastia scilicet, alio nomine di-
citur Samaria. ²⁶ Nazareth. ²⁷ Tyberiadem.

LIBER CENSUM GENUINUS.

DE REDDITIBUS OMNIUM PROVINCIARUM ET ECCLESiarUM QUI DEBENTUR ROMANÆ ECCLESIAE.

PRIMO DE CIVITATE FERRARIE.

Romana Ecclesia debet habere censum de civitate
Ferraria sol. l. Luccen in unoquoque anno. Medie-
tatem tributi ripe, et districtum de mercato annua-
tim. Et totam arimanniam de plebe cornacervina.
Et totam arimanniam masse fuscæ. Et totum pub-
licum ejusdem. Et totam arimanniam de gabbiana.
Et totam arimanniam de lungula. Et totam ariman-
niam de septepullesino. Et totam curiam sive distric-
tum de massa. Et totum districtum sive proprietatem
de cliniscelli, et de cavallo. Et totam arimanniam,
et totum publicum de sadriano. Et totam ariman-
niam, et totum publicum de trecenta. Et totam arim-
anniam de hanniolo, et totum publicum. Et totam
arimanniam de villa nova, et totum publicum. Et
totam arimanniam de maneggio, et totum publicum.
Et totam arimanniam de sancto Martino, et totum
publicum. Et totam arimanniam de lucarano, et to-
tum publicum. Et totam arimanniam de sancta
Maria, et totum publicum. Et totam arimanniam, et
publicum de villa comede. Et totum publicum de
gognano. Et totum publicum de villa marthana. Et
totam arimanniam de arcuata, et totum publicum.
Et totum publicum de bonisciago. Et totum publicum
de agnano. Et totam arimanniam de pontiado, et
publicum. Et totam arimanniam de filthatico, et
publicum. Et totam arimanniam de runci, et publi-
cum. Et totam arimanniam de cirpillatica. Et totam
arimanniam de bratica. Et totam salariam. Et to-
tum fucarolum. Et tres partes de ripatico, et partes
tres portus de rupta fucaroli. Et totam arimanniam

C de trenta. Et totam arimanniam de leone. Et totam
arimanniam de gello. Et totam arimanniam de fabri-
ciano. Et totam arimanniam de sancto Donato. Et
totam arimanniam de fesso, et de fucarolo, et tota
comitatu ejus. Balam et districtum de omnibus cri-
minibus. Et omni anno bis, scilicet in madio, et in
sancto Martino generale placitamentum.

Item Ecclesia de fucaroli iii sol. luc. pro villa sa-
laria. Ecclesia S. Gregorii i morab.

HEC DEBENT DNO PAPE ILLI QUI EMUNT CONFES- SIONEM BEATI PETRI.

Hec sunt que dominus papa recepturus est ab illis
qui emunt Confessionem beati Petri, secundum teno-
rem preteritorum clementium. In primis in camera
singulis diebus iii libr. cere, et per singulos menses i
aquariciam olei, et i libr. de olivano. In pascha xx
libr. de cera, super hoc quod debet habere in
camera. In facula pro sabbato sancto x libr. de
cera, et decem libr. pro agnus, et de balsamo iii
dn. ad pondus laterani, et iii ad sanctum Petrum.
v libr. de cera ad sanctum Petrum pro facula bap-
tismali. Ampullas xii, vi majores, et vi minores.
Fanones vi. In festo sancte Marie xx libras pro
rosta Salvatoris Domini. In nativitate Domini xx
libr. cere in camera super illas iii libr. que dantur
singulis diebus, et duas libr. de olivano. In purifica-
tione sancte Marie x libr. et iii dn. pro jungis. In
annuntiatione similiter. In nativitate x libr. de cera,
et iii dn. pro jungis. Acolitis in dominica palmarum
xii denarios pro palmis ex consuetudine. In majori
ebdomada episcopus sancte Rufine jus quod consu-

vit habere, videlicet arcam et altare, ex quo pulsatur ad matutinas, usquequod finitur officium; et ex quo pulsatur ad missam usque ad finem misse, salvo iure cantorum, quod habent in altari cum episcopo. In die Jovis sancti ex quo pulsatur ad officium matutinale, et ad missam usque ad finem officiorum, similiter. In die sancto Veneris, similiter. In sabbato sancto ex quo pulsatur ad officium matutinale et ex quo pulsatur ad officium baptismale nocte et die tota usque ad finem misse majoris in Pascha habeat jus suum. Quando dn. papa non est in urbe, hostiariis dantur xii dn. pap. per singulas ebdomadas, et in dominica de palmis ii sol. et in singulis festivitibus sancte Marie unam cere, decinam pro faciendis cereis. Sancto Laur. de palatio datur per unumquemque mensem i aquaricia olei, et i libr. de cera, et dimidium de olivano. Quando dns. papa pergit ad sanctum Petrum in stationibus xx sol. dns. papa habet, et duas aquaricias de potione. Et capellani cum sociis suis medietatem altaris ex quo tubalia extenditur super altare. Cardinales v sol. papien. in statione habent. Cantores quando cantant responsum in ammone xviii dns. pp. In Pascha de mad. duas aquaricias de potione dns. papa habet ad Lateranum. A festo sancti Gregorii usque ad Pentecosten unoquoque die xii dns. pp. dantur dno. pape. In letanias majoribus xxvii libr. luce. pro prbrio crucium episcoporum cardinalium, et lectis et lobio. Ad luminaria ante altare beati Petri xiii candelae et in corpore xiii die noctuque. n unoquoque capitello una candela accendatur, per totam noctem, donec missa finiatur: In stationibus in magno capitello iiii et in capitello minori cum porticalibus iii. In rete xii. In virga xviii. Ante Veronicam die, noctuque una. In sancto Processu die noctuque i. In sancta Maria de Cancellis in nocte i. In Vaticano in nocte i. In sancta Cruce in nocte i. In sancta Lucia in nocte i. Ante crucifixum in nocte ii. In virga iii. In rete iii. In secunda fer. post Pascha. Ego sum pastor bonus. In Ascensione. In Pentecoste. In festivitate sancti Petri. In dedicatione ipsius Ecclesie. In Epyphania. In Cathedra, et in letania majori debent accendi retia. Et in festo sancti Petri tantum rete magnum ante portas argenti. In resarciendo tecto, et in mutandis fractis trabibus ecclesie beati Petri dantur ii dn. unicuique magistrorum, et unicuique manualium, donec compleatur opus. Quando sandalarii capiunt trabes beati Petri, habent inde ii sol. dn. pp. et iiii libr. cere in festo... Ecclesia sancti Andree ii aquaricias de oleo et clerici sancti Petri qui faciunt officium iii sol. dn. pap. cardinalis, qui habet custodiam beati Petri, habent inde ii sol. dn. pp. unoquoque die. Pro elemosina unaquoque ebdomada extra id quod datur eiectionis xii sol. Rotomagen. dum strata currit. Unicuique de comestabilibus ii dn. pp. unoquoque die. Sorrentiales prefecti quando suspendunt aliquem v sol. e quando decollant v sol. quando cecant xii pro unoquoque oculo, quando truncant aliquod membrum xii dn. similiter. Sancta Rufina pro elemosina una aquaricia olei, x libr. cere, et dimidium olivani. Sancti quatuor, et sanctus Clemens, et sanctus Pancratius habent elemosinam inde iiii dn. pp. magistris pro cavea, et quatuor funes, quando accendunt rete, exceptis ebdomadalibus cardinalium, et ecclesie beati Laur. in palatio et clericorum beati Petri, et cantorum et dominicalibus diaconorum cardinalium. In stationibus vero unum par facularum ad vespas ii librarum, et ad missam ii librarum. Familia quoque dni. pape consuevit habere aliquam benedictionem. Quando dns. papa prolongatur a Roma plusquam una dieta, ei siquidem non datur cera pro camera. Preterea calices, cruces, turibula, et bacilia aurea, sive argentea, camisii, amicti, stole, manipuli, cor-

poralia super calices, et manutergia de alamania, et pallia super vi libr. affortiatorum, que ad altare offeruntur, dni pape sunt. Altare autem, cum necesse fuerit, tres trabes in navi singulis annis mutabit, et ii dn. pap. pro victualibus magistris sancti Petri, cum in ipsa ecclesia operantur, dabit. Bonum etiam prandium dabit canonicis sancti Petri, cum fuerint tota nocte in vigiliis paleorum Romani pontificis, patriarcharum, archiepiscoporum, et quorundam episcoporum, que quotiens necesse fuerit, parabit prior basilice, et cum diaconis cardinalibus intererit dationi ipsius pallei.

REDDITUS IN URBE ROMA.

Monasterium S. Pauli panem pro persona dni pape. Canonici Lateranenses similiter. Ecclesia S. Marci x sol. dn. pap. pro massa, quam papa Celestinus ei concessit. Ecclesia S. Petri xx. sol. luce. Ecclesia S. Susanne unum scifatum, et unum morab. Illi qui tenent turrim in capite pontis Judeorum iiii dn. pap. Ecclesia S. Egidii cum hospitali sita iuxta civitatem Leonianam xi sol. affortiatorum in festo S. Andree, Ecclesia S. Praxedis unum scifatum. Ecclesia S. Abbaciri i morab. Petrus latro ii morab. pro castro cere.

In episcopatu Albanensi. Ecclesia S. Donati de maritimis i morab. Hospitale de Cantaro. i libr. cere.

In episcopatu Portuensi. Petrus latro ii morab. pro castro cere.

In Marchia et ducatu Spoletano.

In Senogallensi

In Anconitano.

In Oximano. Homines montis S. Petri iii sol. luce. Ecclesia S. Petri ejusdem loci ii sol.

In Numan. Ecclesia S. Fabiani de Racanati xii dn.

In Firmian. Hospitale de aqua sancta xii podien. per annum.

In Asisin.

In Camerino. Monasterium sancte Marie de Frastra ii. lib. cere Monaster. sancte Marie de villa magna i libr. cere pro censu, et i bisant. pro pensione ejusdam terre. Monasterium de Clente i lib. de cera, et i bisantium pro his que tenet ab eccl. Romana.

In foro Simpron.

In Urbinati.

In Callensi. Ecclesia S. Gerontii xii affort.

In Esino. Ecclesia S. Marie de silva xii dn. pap.

In Montifeltrano. Ecclesia S. Anastasi xii dn. argenti.

In Nucertino.

In Egubino. Monasterium S. Emiliani iii solidos affortiator. Monasterium S. Amb. iii sol.

In Fulginat.

In Perusino. Ecclesia S. Petri de monte Tenzi iii sol. affor. Ecclesia S. Marie posita in monte Feriol. iii dn. pap. et i facula pro unoquoque anno.

In Amelin.

In Tudertino.

In Narniensi. Monaster. S. Nicolai unam libr. cere. In Esculano.

In Spoletano. Ecclesia S. Petri iuxta ipsam civit. ii sol. luce. castrum quod Moriciola vocatur, ex reditione Gialeri, sicut invenitur in Registro Gregorii pape vii, B. Petri juris est. Et monasterium S. Petri de Bovaria v sol. lucent.

In Reatino. Monasterium S. Salvatoris.

In Valvensi. Monasterium de Bominac. i romana-tum.

In Marsicano. Monasterium S. Marie de Appamia iii sol. provenien. et i libr. cere.

In Teatino. Monasterium de Magella i morab. Monasterium S. Stefani i unc. auri.

In Pinnensi.

* Plura hic vides capita discipline veteris, que illustratione indigent. Id vero per me factum invenies

in libro *De prestantia Basil. Vol.*, si quando prodidit in lucem. Perinde est de sequentibus.

IN TUSCIA.

In episcopatu Castellane civitatis. Ex ipsa civitate, que antiquitas vocabatur Castrum Felicitatis, xxv sol. affort. Ecclesia S. Salvatoris xii affort.

In Sutirino. Episcopus ipsius loci unum morab. pro locatione ejusdam casalis.

In Castellano.

In Urbevetano.

In Balneoregensi.

In Tuscanensi. De civitate Vetralla ii marabut. In Ecclesia S. Johannis de insula juxta Cornetum v sol. Eccl. S. Sintii v sol.

In Castren. monaster.

In Clusino. Monasterium S. Salvatoris de Monte Amato ii morab.

In Soanenai.

In Massano. Plebs de petra. . . . sol. et homines ipsius loci. . . . sol. Monasterium Aque vive ii sol.

In Grossetano. Monasterium S. Prancatii xii affort.

In Senensi. Ecclesia S. Leonardi ii sol. Lucc. Ecclesia S. Trinitatis de Turri ii sol. Hospitale silve Rodulende xii dn. Ecclesia S. Mustiole ii sol.

In Aretino. Plebs de peccioli i morab. Ecclesia S. Justii iii sol. lucc.

In Fesulano.

In Florentino. Hospitale situm in loco qui dicitur ad pontem bonici secus stratum vi paria ferri. Ecclesia S. Laurentii de Cortina ii sol. Ecclesia S. Cresci ii sol. Ecclesia S. Donnini ii sol. Ecclesia S. Petri de Colle ii sol. Hospitale S. Petri de Calvariis situm in confinio Fesulani, et Senensis episcopatum vi dn. Lucc. Ecclesia S. Agnetis sita in podio bonithi i morab.

In Vulterrano. Ecclesia S. Barthol. de Scalocla xii dn. Comes Panocla iv morab. de tota terra sua. Ecclesia S. Nicolay de Monterio i morab. Ecclesia S. Faustini de valle Else ii sol lucc. Monasterium de Serena i mor. Monasterium de Insula ii sol. Ecclesia S. Johannis de Colle xii dn.

In Pistoriensi.

In Lucano. Ecclesia S. Fridiani juris B. Petri. Cens. ejus unum par guanti de corio. Monasterium Sextense iii morab. Ecclesia S. Alexandri sita in Lucana civitate ii morab. Ecclesia S. Marie filiorum Corbi iii sol. Monasterium S. Petri in Cortina ii bisant. Ecclesia S. Salvatoris in Mustolia xii dn. Monasterium S. Pontiani iv mor. Hospitale pontis de popli i libr. cere.

In Pisano. Monasterium de Verruca ii morab. et pro campo S. Petri sito circa buitum vi dn. Ecclesia S. Nicolay de Paratino ii sol. Pisanus archiep. iv morab. pro quibusdam beati Petri terris. Monasterium S. Quirici xii dn.

In Lunensi episcopatu. Monasterium de Ceperano i morab.

IN APULIA.

In episcopatu Beneventano. Ecclesia S. Marie de Sambuco in ipsa civitate i unc. auri. Eccl. S. Marie de monte Drobi i scifatum. Eccl. S. Thome in ipsa civitate iii Romanat. et iii paria de obbat. cum candel.

In episcop. Sorano. Monaster. sancti Dominici xii dn. pap.

In episcop. Elesino. Monrium, quod in ipsa civitate situm est, i unc. auri.

In episcop. Venafrano. Monrium S. Vincentii ii morab.

In archiep. Consano. Monrium S. Marie de Ylice unc. i auri.

In episcop. Melfen. Monrium Vulturense i unc. auri. Monasterium S. Angeli de bandi i unc. auri.

In archiep. Sipontino. Ecclesia S. Leonardi i unc. auri. Monrium S. Joh. in Lama unc. i auri. Eccl. S. Thome i libr. olibani. Monrium Pulsan, ii bisant.

A In episcop. Trojano. Monrium terre majoris unciam i auri. Monrium S. Marci de fora iv libr. olibani.

In episcop. Vestano. Monrium de Calena i unc. auri.

In episcop. Monopolitano. Monrium S. Stephani unc. i auri.

In episcop. Telesino. Monrium S. Salvatoris unc. i auri.

IN CALABRIA.

Monasterium de Mileto, quod est sedes episcopalis, i unc. auri.

In episcop. Rossanen. Ecclesia S. Trinitatis. . . . Monasterium S. Eufemie unc. i auri.

In episcop. Catenzani. Monrium S. Juliani, unc. i auri.

In episcop. Teatino. Monrium Magelle i morab.

REDDITUS APULIE, CALABRIE ET MARSIE.

B Rex Sicilie debet pro Apulia, Calabria, et Marsia mille scifatos.

In archiep. Brundusino. Ecclesia S. Marie unc. i auri.

Ecclesia S. Marie de Nerto unc. i de tar. per annum.

In episcop. Cassanen. S. Marie Camiliani ii scifat.

In episcop. Squillac. Monrium de Carra i morab.

IN SICILIA.

Anno xvii pontificatus Alexandri pape III, w. secundus rex Sicilie construxit Monrium beate Marie Montis regalis juxta Panormum, et subjecit illud Romano pontifici sub annua pensione centum Tarenorum.

IN SARDINIA.

Judex Calaritanus ii lib. argenti pro censu. Archiep. Calar. vi lib. argenti. Episcop. Dolien. ii lib. Episcop. Sulcitanus ii lib. Episcop. Barbarie ii lib. Ecclesia S. Saturnini. ii lib.

Judex arboren. ii lib. Archiep. Arboren. vi lib. Episcop. S. Petri de Teralba ii lib. Episcop. de Osello ii lib. Episcop. S. Justii ii lib.

Judex Turritanus ii lib. Archiep. Turritanus vi lib. Episcop. de Pragi ii lib. Episcop. de Ampuri ii lib. Episcop. de Serra ii lib. Episcop. de Chisarpo ii lib. Episcop. de Castro ii lib. Episcop. de Ozano ii lib. Episcop. de Bosea ii lib. Abbas de Sacharia ii lib. Abbas de Plajano ii lib. Abbas de Thergo ii lib. Prior de Salvenero i lib. Summa horum omnium continetur in lviii libris argenti.

In Arborea. Ecclesia S. Thome cum omnibus suis bonis pro censu iii bisant. omni anno. Ecclesia S. . . . que dicitur Cannia ii sol. exiguin. singulis annis.

DE CORSICA.

Corsicam concessit papa Innocentius Janue sub annuo censu unius libre auri. Et exinde privilegium ei fecit.

CENSUS DE NOVO IMPOSITI, DE QUIBUS NESCIO IN QUIBUS EPISCOPATIBUS SUNT POSITI.

Monaster. S. Stephani positum in monte de medio. pro eadem Ecclia omni anno pro censu iii sol. provessin. Ecclia S. . . . posita in castro Valentio omni anno pro censu ii sol. luc.

IN LOMBARDIA.

In archiepiscopatu Mediolanen. Monrium S. Agathe vi dn. mediol. Monrium de Sexto xii dn. Monrium de Modoetia xii dn. Monrium de Brugula xii dn. Monrium de Lambrugo xii dn. Monaster. de Partifcaglia vi dn. Monrium de Subiate vi dn. Monrium de Buginago vi dn. Monrium de Basiliano xii dn. Ecclia S. Johannis de Perminago i sol. Ecclia de Propello. . . . Ecclia de Bibulgo. . . . Monrium S. Nicolai xii affor. Ecclesia S. Trinitatis de ponte guini-

celli vi dn. Ecclesia de Bisantio i dn. et i cerev. Ecclesia S. Petri de Bifolca vi dn. Hospitale apud S. Blasium vi dn. Homines habitantes in villa que dicitur Morniacio de plebe arzaco xii imperial. singulis annis.

In episcopatu Placentino. Ecclesia de Misericordia ii sol. placen. singulis annis.

In episcop. Laudensi. Ecclesia S. Michahelis xii dn. Ecclesia sancti Pauli xii dn. Monrium S. Michahel xii dn. Monrium S. Stef..... Monrium S. Andree per manum Abbatis S. Savini i unciam..... Monaster. de Dovario xii dn. Ecclesia de Ripa alta xii dn. Monaster. de Cerreto iiii dn. mediolan. Ecclesia de Cerreto iiii dn. mediol. Ecclesia S. Petri de Palude xii mediol. veteris.

In episcop. Cumano. Hospitale de Blunzone in monte Abrica.

In episcop. Bergomensi. Ecclesia S. Firmi i sol. Ecclesia S. Juliani de Subvexio i sol. Ecclesia S. Sigismundi de Ripa alta i sol. Monaster. S. Ambrosii de Ripa alta i sol. Monaster. de Donaria i sol. Ecclesia S. Fabiani Cellula ipsius i sol. Ecclesia S. Marie de Villa suari in colle Thoris i sol. Ecclesia S. Ambrosii de Calcu iii dn. Ecclesia S. Trinitatis de Virgi. i sol. Ecclesia sita in loco qui dicitur Messina viii dn. mediol. monete. Ecclesia S. Alexandri..... Ecclesia S. Mathei..... Monasterium de Bonate vi dn. Ecclesia S. Marie in Turri xii dn. mediol.

In episcop. Brisiensi. Ecclesia S. Petri Cremignano xii dn. mediol. Monaster. de Caramagna i morab. Monaster. Aque nigre i morab. Monrium Montis Clari dimid. unc. auri.

In Cremonensi episcop. Ecclesia S. Agathe i sol. Monasterium S. Stephani de Cornu i sol. Ecclesia S. Salvatoris iiii dn. Ecclesia S. Marie de Castaneto vi dn. Monrium S. Johannis juxta Papiam xii dn. veteris monete. Hospitale S. Leonardi de Bangia xii dn. mediol. vet.

In Novariensi. Ecclesia S. Petri ii sol. Ecclesia SS. Philippi et Jacobi de Paliarina ii sol. mediol.

In Vercellensi. Monrium de Bessa i morab. Monrium S. Stephani i morab. Ecclesia S. Jacobi ii sol. mediol. Ecclesia S. Marie sita in eadem civitate i morab. Monrium S. Marie de Astura xii dn. veteris monete.

In Taurinensi. Monrium de Pinarol. i unc. auri. Ecclesia S. Petri Savilianensi i morab. Ecclesia S. Petri ultra flumen Sture cum hospitali ibidem sito i morab. Hospital. de Ponticell. i morab.

In Albensi. Ecclesia de Fervanica i morab. Monrium S. Gaudentii dimid. unc. auri. Monrium S. Martini dimid. unc. auri.

In Astensi. Monrium de Caramagna i morab.

In Aquensi. Ecclesia S. Crucis de Melagio. i morab.

In Tardonensi Ecclesia de principiano ii morab. Habitatores loci, qui dicitur Sala iii lib. cere basilice S. Laurentii.

In Saunensi. Monaster. S. Eugenii i morab. In capite nauli Ecclesia S. Jule iiii dn.

In Januensi. Monrium S. Andree de Sexto i morab. Ecclesia S. Fidis i lib. piperis. Ecclesia S. Nicolai juxta mare i lib. cere.

In Albinganensi. Monrium. S. Martini in insula Gallinaria i morab.

In Vintimiliensi.

In Papiensi. Monrium S. Marini i morab. Ecclesia S. Marie major. de Laumello i morab.

In Bobiensi. Monrium S. Columbani iiii bisantios.

EXARCATUS RAVENNE.

Canonica S. Marie in porticu..... morab. pro Ecclesia S. Monaster. S. Johannis Evangeliste i sol. Ecclesia S. Petri ad vincula iii sol. luc.

In episcop. Placentino. Ecclesia. scor. Gervasii, et Protasii i cereum et i dn. Ecclesia S. Johannis de viculo dimid. auri unc. Ecclesia de Monte Bello ii sol.

A luc. Ecclesia S. Petri de Cerreto iiii dn. Medioli. Hospitale de Vezario i morab.

In Parmensi. Monrium S. Alexii ii morab. Monast. de Berselli i morab. Monrium S. Genesis ii morab. Monrium S. Siri de Fontanell. ii dn. de papia moneto veteris.

In Regino. Plebs de Warstalla iii morab. Monrium Canusinum xx sol. Ecclesia de Gonzago i unc. auri.

In Mutinensi. Monrium Fraximon. unc. auri. Monast. Nonant. ii morab. Hospitale S. Germiniani juris beati Petri.

In Bononiensi. Monrium de Musiliano vi sol. affort. Epus Bononiens. lib. ii puri argenti. Monrium S. Cesarii iii morab.

In Faventino.

In episcop. Florent. Ecclesia S. Peregrini juxta Salta. xii imperial.

In Ymolensi.

In epatu Foroliviensi.

B In epatu Bobiensi. Monrium S. Ambr. xii dn. pap. Cella S. Johannis inter ambas partes i bisant. Monrium S. Marie in Trivo i bisant.

In epatu Populiensi.

In epatu Feretrano.

De massa Arni. Ecclesia S. Justini unc. i auri pro unoquoq. anno. et de Castello arno, a Guid. et sociis xii luce. pro unoquoq. anno.

De massa Fiscalia. Cervien. epus de plebe S. Vitalis xii imperial.

De massa S. Petri. Ecclesia S. Salvatoris xii luc. pro unoquoq. anno.

In epatu Ferrariensi. Ecclesia de Ficarolo iiii sol. luc. pro villa Salaria. Ecclesia S. Georgii i mor. Ecclesia major i morab. per annum.

C In episcopatu Ariminensi. De ripatico per manum episcopi i lib. argenti. De plebe S. Paterniani ii sol. luc. De ecclesia S. Georgii i lib. cere. Ecclesia S. Pauli de Monte Scutulo ii sol. luc. Ecclesia S. Salvatoris ii sol. luc. Ecclesia S. Gauderitii iiii bisant. Monast. S. Petri xii affort. Monast. S. Ggii xii dn. Hospitale botrie xii dn. Hospitale de dna Emilia positum circa herim ii sol. imperial. Ecclesia S. Marie in Leura ii sol. pro unoquoq. anno.

In Fanensi. Monrium S. Laur. in Campo. L. spatulas f. xxv sol. affort.

In Croniet. Ecclesia S. Nicolai de Croniet pro censu i morab. sing. annis, et lib. ii piperis.

IN PATRIARCHATU AQUILEJENSI.

In epatu Vicentino. Capella de insula xx sol. veronensium. Ecclesia S. Lucie de Fonte nivis ii mor. Ecclesia SS. Firmi et Rustici i mor.

In epatu Feltrensi.

In epatu Tridentino.

In epatu Senecen.

D In epatu Paduano. Ecclesia S. Marie de pratalla iiii morab. Ecclesia sancte Crucis de monte Syon ii morab. In Mantuano. Ecclesia S. Marie de Hyspid. i morab. Monrium S. Johannis ii sol. luc. Monasterium S. Benedicti. unc. i auri. Hospitale de Aquadocia xv dn. mediolan. Hospitale juxta Venonam xii mediol.

In Veronensi. Ecclesia S. Marie in loco Marelensi i bisant. Ecclesia S. Nicolai in Arena i lib. cere et i dn. Ecclesia S. Marie apud albaredu iii dn. mediol. Ecclesia SS. Simonis et Jude i lib. cere.

In Tarvisino. Monrium S. Eustach. iii sol. Hospitale S. Marie i lib. cere, et i incensi. Ecclesia S. Laur. juxta forum iiii dn. luc. Monasterium S. Eufemie ii bisant.

In Cenetensi Ecclesia. Hospital. de Blavi i lib. cere, et i incensi.

In episcop. Pole. Monrium S. Marie de Canneto ii bisant.

In Comaclensi, Monrium Pompos. iii sol. affort.

IN PATRIARCHATU VENETIE GRADENSI.

Ecclia S. Marie de Caritate 1 aureum. Ecclia S. Marie de Alnaria.

In episcop. Torsellano.

In Cenesate. Ecclia. S. Crucis xii affort.

In Pensauriensi.

GENSUS YSPANIE.

In episcop. Colombricensi. Ecclia S. Crucis juris beati Petri 11 morab. singulis annis pontifici Romano persolvit.

In episcop. Portugalen. Canonica, que vocatur Ecclesiola, 11 morab. Adelfonfus Portugalensis dux 1111 unc. auri.

In episcop. Lucen. Monrium de Ursaria 1 morab. auri.

In episcop. Legionensi. Monrium S. Facundi juris beati Petri est 11 sol. Monrium S. Ysidori 1 morab.

In episcop. Palentino. Ecclia vallis Oliveti xxv morab.

In episcop. Toletano. Monrium S. Servandi 1 morab.

In episcop. Avilen. Monrium..... 1 morab.

In episcop. Burgen. Monrium Oniense juris beati Petri est. unc. 1 auri. Monrium S. Dominici juris beati Petri est. v morab. Monrium de Cardinia 1 morab.

In episcop. Tirasonensi. Ecclia S. Marie sita in castro Tutela 1 sol.

REGNUM ARAGONIE.

Juris beati Petri est 1 auri mancusos ad cuneum Jacce singulis annis.

In episcop. Oacensi. Monrium S. Johannis de Pinna juris B. Petri est. unc. 1 auri. Ecclia montis Aragonis juris beati Petri est. unc. 1 auri. Ecclesia S. Petri de Lasia 111 morab.

PROVINCIA TERRACONENSIS.

In episcop. Hardensi. Monrium S. Victoriani juris beati Petri est. Dimid. unc. auri.

In episcop. Urgellensi. Monrium. S. Saturnini per spatium octo annorum 1 lib. argenti. Ecclia Aggerensis 111 morab. Ecclia S. Petri de Devotis tertiam partem fructus allodii in quo sita est. Ecclia. S. Marie Urgellensis 1 unc. auri. Ecclia gerrensis 1 unc. argenti.

In Tudensi episcopatu Ecclia S. Marie de Rehoriis marabutinos. Comes Urgellensis 111 unc. auri. Raymundus Guillelmi de duobus Castris, Saltevola videlicet et Lobariola, 111 unc. auri.

In episcop. Barchinonensi. Monrium S. Pauli 1 morabot. Comes Barchinonensis de toto honore suo, et precipue de civitate Terracona, sicut continetur in Registro Urbani pape, singulis septenniis xxv libr. argenti.

In episcop. Gerundensi. Ecclia S. Johannis Rivipolensis 111 morabot. Monrium. S. Petri bisildupen. v sol. Ecclia S. Marie ejusd. loci 11 sol. Monrium Arelatense..... Monrium S. Marie de Cardin. xii Mergol. monete. Monrium S. Marie de Campo 11 sol.

In episcop. Helenensi. Monrium S. Martini de Canicorns juris beati Petri 1 arulense.

PROVINCIA NARBONENSIS

In episcop. Narbonen. Monrium Crassense v mor. Monrium S. Amantii 11 sol. Monrium S. Pontii v sol. Ecclia S. Petri de Ariganano 1 morab. Electen. Monrium 1 lib. argenti per triennium.

In episcop. Biterrensi. Ecclia S. Jacobi 1 mor. Ecclia S. Petri de Mari 1 morab.

In episcop. Rutinensi. Ecclia S. Antonii v sol.

In episcop. Tolosano. Ecclia S. Volusiani in loco qui vocatur Fluxas v sol. pictav. Ecclia S. Saturnini x sol. pictav.

In episcop. Uticensi. Guillelm. de turre pro eo quod Romana Ecclia habet in mansodi 11 malach. Dñs ville Acantici 11 aureos.

In episcop. Carcasonensi. Monrium Electuense 1

A lib. argenti per triennium. Ecclia Magalonensis 1 unc. auri Guill. de Monte Pessulano 11 morab. Comes Merguriensis 1 unc. auri. Bernard. de Antusia 11 morab.

PROVINCIA ARELATENSIS.

In episcop. Arelaten. Monrium. Montis Majoris 1111 sol. pro castro autem biduini 111 lib. turis per quinquen. Monrium S. Gervasii de fossis..... sol.

In Lodov. Ecclia S. Marie de Corneliano 11 sol. Ecclia S. Marie de Sarebona 11 sol.

In episcop. Albiensi. Monrium S. Bernardi de Castris v sol. mergurien

GENSUS PROVINCE.

In episcop. Avinionensi. Apud montem Andanem Monrium S. Andree 1111 lib. cere; et pro Ecclia S. Petri de Tathone 11 lib. cere.

In episcop. Arausice. Guills. dñs ejusdem ville dimid. marc. argenti. Monrium S. Egidii, et psalmod. B Montis Majoris. Ananiense. S. Wi. S. Pontii. Crassen. S. Saturnini. S. Johannis Rivipollen. S. Victoris montis Arag. proprii juris beati Petri sunt.

In episcop. Agnensi. Petrus de Lambisco 1 morab.

In episcop. Sixtaricen. Ecclia S. Mart. de Croco 1 morab.

In episcop. Aptensi. Ginand. cum fratribus et nepotibus suis 111 morab.

IN PROVINCIA EMBRENNENSIS.

Ecclia Crossiensis juxta burgum, qui vocatur Malturtel. 1 morab.

In episcop. Forojuvensi. Ecclia Pinnac. vii sol. mergur. monete veteris. Ecclia bariolen. 1 morab.

In episcop. Abingangen. Monrium S. Martini juris beati Petri est, quod est situm in insula Gallinaria, 1 morab.

PROVINCIA GUASCONIA.

In episcop. Aquensi. Hospitale delsuath. 1 bisant. C et monaster. de Sorduba v sol.

In Gasconia. Monaster. Generense 11 unc. auri. Monrium Condomense v sol. mori.

In episcop. Vasaten. Monrium Blavii Montis v sol. burdegal. monete.

In episcop. Aduren. Monaster. S. Severi v sol. pictav. monete.

PROVINCIA BURDEGALENSIS.

Monaster. S. Crucis 1 mor. Monast. S. Macharii v sol. Ecclia de Bledo Monte v sol.

In episcop. Xadonen. Monrium beate Marie xadonen. v sol. Ecclesia S. Petri de Arciaco 111 sol. affor.

In episcop. Engolismensi. Ecclia de Cella froin..... sol. Monaster. sancti Eparchii 11 morab.

In episcop. Petragoricensi. Monaster. Tostoriacen. 1 morab. Monrium Sarlaten. 1 mor. pro se, et 1 pro Fileusi, et 1 pro Ysaensi. Ecclia Sancti Austerii 1 mor. Capella S. Orricii sita in Castello de Gorzon. x sol. Ecclia S. Frontonis. 11 mor. e principalis sedes 11 mor.

In episcop. Pictaven. Monrium S. Crucis 1 unc. auri. Monrium Malliacen. xx sol. Pictav. dn. Ecclia S. Trinitatis de Malo Leone 11 morab. Monrium Ysercense 1 mor. Monrium fontis Everaldi 1 mor.

In episcop. Lemovicensi. Ecclia S. Petri de Osa 1 mor. Ecclesia Sturpen. 1 mor. Ecclia Uscreen. 1 mor. Ecclia Briven. 11 sol.

In episcop. Claromonten. Monrium Case Dei juris B. Petri est. Et ecclia Brivaten. 1 mor. Monrium de Monte Ferrando 1 mor. Monrium Aureliacen. x sol. pictav. pro se, et pro Soliaco v sol. et pro sella Mauricien. v sol. Comes Guills. dimid. marcem argenti. Ecclia Brivaten. 1 morab.

In episcop. Rutinense. Ecclia S. Petri singulis bienniis 1 mor. Ecclia S. Marie de Candabria xv sol. Monrium Nanneten. x sol. f. 11 mor.

In episcop. Albiensi. Ecclia S. Petri de Farnaria 1 mor. Castrum scurie 11 unc. arg.

In episcop. Caturcensi.

PROVINCIA TURONENSIS.

Ecclia S. Sepulchri in sol. pictav. monete. Magnus monium juris beati Petri est. Singulis septenniis 1 lib. arg. et pro ecclia sancti Guincolei x sol. cenomanen. monete. Ecclia S. Martini unc. 1 auri. Monium Nucariense 1 mor. Monium S. Sepulchri 1 morab. Ecclia S. Marie de Locis v sol. pictav. Ecclia S. Juliani 1 morab.

In episcop. Cenomanen. Ecclia S. Guincolei xii dn. de castro Cadurcor.

In episcop. Nanneten. Monium S. Salvatoris iii aureos.

PROVINCIA SENONENSIS.

Monium Ferrariense juris beati Petri est 1 unc. auri singulis triennis. Monium S. Columbe vir. juris beati Petri est.

In episcop. Parisiensi. Monium S. Genovefe, et S. Germani, et S. Dionisii juris beati Petri sunt.

In episcop. Altissodor. Vizeliacen. Monium juris beati Petri est 1 libr. argenti. Dnus de Donzi ii unc. auri.

In episcop. Nivernensi. Monium Saviliacen. 1 morab.

In episcop. Catalaonen. Ecclia S. Nicolai in insula Lourz. x sol. illius monete.

PROVINCIA REMENSIS.

In episcop. Ambianensi. Monium S. Ricc. in Pontivo unc. 1 auri. Monium Corbejense, quod proprii juris beati Petri est, 1 unciam auri.

In episcop. Suessionensi. Monium et Medardi dimid. libram argenti.

In episcop. Tervanensi. Hospitale S. Gefelt. c alletia.

PROVINCIA MAGUNTINA

Ecclia S. Marie sita in loco qui dicitur Potenbahe. 1 morab. Ecclia S. Johan. Bapt. in Selbot. 1 mor. Monium quod dicitur Cella One Pauline mor. 1 Reineresbrunnen. ii sol. erphordien. monete. Ecclia regularium in Flabeim. aureum unum.

In episcop. Argentincensi. Monium sanctor. Philippi et Jacobi in Silva Sacra 1 mor. Monium Monialium in Andala subtil. panni linei unaas. Monium quod dicitur Bngeshouen 1 mor.

In episcop. Basiliensi ecclia S. Petri 1 mor. Ecclia Remorigen. 1 monetam auri. Monium S. Vincentii 1 mor.

In episcop. Constantiensi. Monium Burense 1 mor. De alodio qui vocatur cella S. Petri 1 mor. Monium Wibelingen. 1 mor. Monium Blaburra 1 mor. Monium Zueveltan 1 mor. Ecclia in Rota mor. 1. Monium in Bregance mor. 1. Monium in Isnin xii dn. constantien. monete. Monium in Wingart. mor. 1. Ecclia in Augea Parva mor. 1. Monium in Suarewalde S. Georgii mor. 4. De alodio qui vocatur Asneheun 1 mor. Ecclia S. Benedicti 1 mor. Ecclesia S. Martini de Butro 1 mor. Ecclia S. Marie in ripa fluminis Danubii 1 morab. Ecclia de Monte Anglor. 1 monetam auri. Monast. Aug. ii equos albos, textum epistolar. et sacramentor. Monaster. in Alpersbach. 1 mor. Cella S. Marie stolum singulis bienniis. Monaster. S. Blasii mor. 1. Monast. Scashusen 1 unc. auri. Monium in Mure aureum 1.

In episcop. Albestatensi. Abbatissa de Quintiliginburg. 1 lib. argenti. Monast. S. Ciriaci 1 marc. argenti.

In episcop. Augusten. Monium S. Odalrici 1 mor. Ecclesia S. Marie de Rectinbhuc albam et stolum. Ecclia in Dieze mor. 1. Ecclia imper. enrith. albam et amictum, per biennium. Ecclia in Rockenburt mor. 1. Ecclia S. Crucis mor. 1. Monaster. sancti Martini de Ihsan 1 mor. Monium S. Johannis de Stangan 1 morab. Monast. in Ausen. mor. 1. Monast. in Werthe mor. 1. Monast. in Nernesheim mor. 1.

A Monast. in Loricā mor. 1. Monast. in Ekenchenbrunnen. xii dn. augusten. monete.

In episcop. Maraviensi.

In episcop. Curiensi. Monaster. S. Marie in Monte 1 morab.

In episcop. Augustensi. Monaster. S. Martini. 1 morab. Ecclia S. Aug. de Riccombore. 1 mor. Ecclia S. Joh. Bapt. de Staengan. 1 morab.

In episcop. Pragen. Ecclia S. Petri in Wisgrade xii marc. arg. annuatim.

In episcop. Vespresiens. Ecclia S. Stephani regis apud Castrum Bellegrave 1 marc. auri pro unoquoque anno.

In episcop. Babberburgen. Episcop. palafidium album pro sella dni. pape vel xii marcas boni argenti. Monaster. Wizzine 1 aureum.

In episcop. Frisigensi. Monast. Roten. 1 mor. Monast. apostolorum Philippi et Jacobi in predio Puri-berg. singulis trienniis albam cum amictu basilice S. Laurenti. Lateranen. debet. Monast. S. Martinj 1 mor. Ecclesia Undensis 1 mor. Ecclia Undenestorven. 1 mor. Monast. Squirensē 1 morab.

In episcop. Pataviensi. Ecclia de Nudilita. 1 mor. Ecclesia S. Marie de Cella 1 morab. pro se, et allium pro quodam predio. Ecclia S. Marie de Burgo Novo 1 mor. Ecclia S. Benedicti de Conversano dimid. unc. auri.

PROVINCIA LUNDENSI.

IN ANGLIA.

De denario beati Petri ccc marc. singulis annis, videlicet de unaquoque domo 1 sterling.

In episcop. Cantuariensi. Monast. S. Salvatoris de Ferveschan. 1 marc. argenti.

In episcop. Lincolniensi Monium S. Albani 1 unc. auri. Monaster. Malvebien. 1 unc. auri

In episcop. Saresberien. Monaster. S. Adelmi proprii juris beati Petri est, et 1 unc. auri singulis annis solvit Rom. pontifici.

In episcop. Wintonensi Monast. S. Petri de Certeseia iii aureos.

In episcop. Conventrensi. Monaster. de Bredeleia ii bisant.

In Londoniensi. Canonica, que fuit capella regis. Ecclia de Walchan.

IN DANIA.

Excerptum ex Registro Paschalis pape II, lib. 4, cap. 15 circa finem.

Episcopis per Daniam constitutis inter cetera: De censu etiam, quem beato Petro predecessores vestri singulis annis instituerunt. Fraternalitatem vestram una cum eodem fratre nostro. . . . Lund. archiep. volumus esse sollicitam, ne in ipso negotio fraudem Rom. Ecclesia ulterius patiat: set integre hujusce Karitatis debitum, prudentia vestra satis agente suscipiat. Dat. Laterani viii id. Maji.

IN SUECIA.

Singule domus 1 dn. monete ipsius terre. Episcopus Arusiensis ii marc. pro unoquoque anno.

IN HUNGARIA.

Hospitale S. Stephani unc. 1 auri pro unoquoque anno.

IN SUEVIA.

Episcopus Lingacopen. xi marc. pro unoquoque anno ad pondus Colonie.

IN RUSSIA.

IN NOROGUEIA.

Singuli lares 1 monetam ejusdem terre.

IN SCOTIA.

Ecclia S. anatach. Monasterium Jedu-

gudurnen. II mor. et II capipulos pro unoquoque A
anno.

PROVINCIA COLONIE.

In episcopatu Coloniensi.

In episc. p. Einstensi. Monast. in Castele mor. I.
Monrium in Ahusen. mor. I.

In episcop. Podebornensi.

In episcop. Warmatiensi. Ecclia in Hagene I aureum.

In episcop. Spirensi. Ecclia B. Marie juxta villam
Nottenhem I unc. auri. Monast. de Wigolthberg I
mor. Monast. in Hirsiaugia mor. I. Monrium in Go-
teshowe I dn. spiren. monete.

In episcop. Ratisponensi, Monrium Scottorum
S. Jacobi I aureum. Monrium S. Emerammi VII
aureos.

PROVINCIA SALZBURGEN.

In archiep. Salzbur. Ecclia S. Petri Patescarmen. I
mor. Monast. de Godoxia I mor. Ecclia S. Pauli
I Bizant. Monrium S. Lamberti de Carinthia I mor. B
Monast. S. Salvatoris Mistaten. I mor.

In episcop. Boumbergensi. Ecclia S. Margarite
I romanatum per annum.

PROVINCIA TREVERENSIS.

In episcop. Metensi. Canonica de Standalmut. I

mor. Monaster. S. Petri de Monte. morab. Ecclia
S. Marie de Fraystor. I mor.

In episcop. Tullensi. Monrium Viveniacen. VI ar-
genteos virdunen. monete. Ecclia S. Deodati I mor.
Abbatia Calmoyiacen. I stolam.

In episcop. Leodien. Ecclia de monte S. Johannis
I monetam auri Ecclia S. Egidii I mor. Hospitale de
Wanze I monetam auri.

In episcop. Basiliensi. Monrium S. Crucis II unc.
auri pro rosa in Letare Jerusalem.

PROVINCIA BISUNTINA.

Monrium de Lustra, quod situm est .n parrochia
Bisuntina x sol. Basilien. monete.

PROVINCIA BREMENENSIS.

Monrium Roseweldense I mor. Monrium S. Marie
in Rarestaden, II unc. auri.

In episcopatu Halvestaden. Ecclia de Stendale
I unc. auri per annum.

In episcopatu Mindensi

PROVINCIA MADEBURGEN.

In episcop. Avebergen.

IN PATRIARCHATU JEROSOLIMITANO.

Monaster. de Valle Josaphat I unc. auri.

¹ DE SANCTI LEONIS III AD CAROLUM IMPERATOREM EPISTOLIS DISSERTATIO.

§ 1. — Multo plures editis a Conringio adhuc latent.

I. Jure querebatur Gretserus (*Cod. Car. prae.*) pe-
tulantiam Illyrici, qui Leonis III, sanctissimi pontifi-
cis, litteras *prorsus rudes et barbaras* vocat (*Catal.
test. Verit.*, p. 127). Si enim Flaccius rudis illius
ævi rationem habuisset, scribendi genus istud inle-
gans ætati potius quam pontifici convenire deprehen-
disset. Cæterum quod insuave videbatur Flaccio,
jucundissimum nobis accidit, qui Adriani epistolis
insuevimus. Utinam quas ille improbabat, posteritati
mandasset! Vix enim credibile est pontificem diu-
turno duodeviginti annorum tempore, cum familiari-
tate Caroli usus est, decem tantum epistolas ad eum
dedisse, quas Hermannus Conringius anno 1647 post
Gretseri mortem exceptas ex Helmstadiensis acade-
miæ Juliae bibliothecæ membranis publicavit. Pauca
quidem istas tanta aviditate homines sibi compara-
runt, ut Helmstadiensis prelo iterum committi eas
oportuerit anno 1655, aliquantulum emendatiores.
Cujus secunde editionis exemplum nactus Labbeus,
in magnam Conciliorum collectionem denas hasce
litteras retulit ² post trinas illas antiquiores, Gretsero
etiam notas, nihilque ad nostram rem facientes, quæ
tanti pontificis ac tam longævi (nam anno 795 Adria-
no succedens, per viginti et fere dimidium, ad 816
pervenit) ante laudatam Conringii editionem nostris
majoribus perspectæ fuerant: verum Labbeus admo-
nitunculam istam posuit ad marginem (*Conc. tom.
VII, pag. 1115*) per quam tanta editionis utriusque
raritas patet. « Hanc et novem sequentes edidit anno
1655 Helmstadii Hermannus Conringius, sed pro so-
lemni hæreticorum more fœdissimis adversus Eccle-
siam catholicam ejusque supremos pontifices crimi-
nationibus atque calumniis conspurcatis. » Inter hu-
lusmodi autem dicacitates intempestivas, homineque
usu rationis prædito, nedum honesto, prorsus indi-
gnas, neque aliud præter sterilem inertium desidum-

que nomunculorum risum promoventes, duæ res isti
conducere ostendunt doctissimi ac venerabilis viri
sententiam (ven. card. Bona, *Rer. Liturg. lib. I, c.
12, n. 2*) adversus Flaccium Illyricum, qui catholica
Ecclesiæ damnum illaturus, missam Latinam edidit:
« Excæcavit illum, inquit, malitia sua; nam e con-
trario orthodoxæ fidei dogmata, receptique Ecclesiæ
ritus ex ea passim confirmantur: » confessio su-
premiæ dominationis pontificum, et renovati ab iisdem
imperii.

II. Et vero fatetur primum, quod negare non potest
(Præf.) summam Romani pontificis potestatem; « Jure
omni, aïens, Cæsarum soluti, bonæ etiam parti Italiæ
regia potestate dominarentur. » Postmodum aperte
mentiens, subjungit quemadmodum Leo III vim pas-
sus a suis adactus fuit, « expetentibus præsertim
idem civibus Romanis, ut Cæsareæ iterum auctoritati
pontificiam sedem subjiceret, in Cæsarem electo Ca-
rolo Magno. » Quare et litterarum omnium inscriptio-
nes conclusionesque italicæ, ut vocant, caractere
procudendas curavit, ut primo obtutu in legentis
oculos incurrerent, « domino piissimo, et serenissimo
victori, ac triumphatori filio, amatori Dei ac Domini
nostri Jesu Christi Karolo Augusto, » necnon « piis-
simum domini imperium gratia superna custodiat: »
quæ vult conferenda cum Cod. Car. epistolis, quas
Gretserianas appellat, ut discrimen teneatur. Quid
vero? hæc verba sunt; neque eruditorem ullus Con-
ringio superiusque scriptoribus ei adherentibus negat,
Leonem III imperatoria majestate Carolum prosecutum
esse, nullumque ex titulis tantæ dignitatis propriis
prætermisisse. At Leo (ep. 2, al. 10) imperatorem
sic affatur: « Ab ipso clavigero Regni celorum, qui
vos in suis utilitatibus defensores constituit. » Pe-
rinde (ep. 4, al. 6) loquens de suscipiendo Pippino
3 rege Romam venturo: « quantum concedet, inquit,
filio tam magni defensoris sanctæ Dei Ecclesiæ: » pas-
simque in aliis epistolis « defensorem sanctæ Dei

Ecclesie imperatorem appellat, ut prædecessor suus Adrianus patricium nuncupaverat eundem Carolum. Præterea dolet (ep. 3, al. 1) calumniatos sibi esse aliquos, quod in legatos imperiales difficilis esset, subditosque in suam gratiam recipere dedignaretur, si patrociniū imperiale implorasset: « Non solum, inquit, missi vestri timent vestram portare legationem ad nostram pusillitatem, verum etiam alii jam non sunt ausi querere a vobis auxilium, quia nullus est, qui vestram quesivit clementiam, ut dicunt, qui postmodum ad plenam potuisset pervenire gratiam nostram. » Mitto institutiones ducum in ditione ecclesiastica, armorum apparatus pro defensione oræ maritimæ, actusque alios summum principem designantes, de quibus opportunus agatur in notis; erantne ista « Casaræ iterum auctoritatis pontificiam sedem subiecisse? » Miseros falsæ opinionis patronos! telo utuntur ancipiti, quo dum vulnere putant infligere, vulnerantur.

III. Quid? quod Siciliæ atque Sardinie sollicitudo ob molimina Maurorum adversus utramque insulam Leonem urget (ep. 8 et 9, al. 3 et 2)? Quid? quod Gregorio patricio Siciliæ, licet Græco imperatori morem gereret, commercium litterarum erat cum Carolo et Leone? « Suscepimus, ait pontifex, Gregorii patricii Siciliensis, responsum scilicet serenitatis vestræ epistolæ, quam illi per hominem nostrum emisimus. » Num de donatione illius insulæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ agebatur, quæ amplissimis Calabritani et Siculi patrimonii redditus jampridem injuste spoliata erat, ne Agarenorum assidue illi inhiantium faucibus, divo Petro intercedente, absorberetur cum evidenti ac perpetuo littorum Pontificiæ ditionis et regni Italiæ periculo? Certe ante annos quinque, seu anno 808, ex hisce epistolis liquet Corsicam insulam pontificiis paruisse imperiis (ep. 4, al. 6) easdem ob causas, nil fallor; minora licet essent in illam jura sanctæ sedis, quæ unicuique ibi patrimonium habebat, dum e Siculo patrimonio amplissimos antiquos redditus Orientales, commutationis titulo, exigere quotannis debuisset: « De autem insula Corsica, inquit, unde et in scriptis et per missos vestros nobis emisistis, in vestrum arbitrium et dispositum committimus, atque in ore posuimus Helmgandi comitis, ut vestra donatio semper firma et stabilis permaneat, et ab insidiis inimicorum tuta persistat, per intercessionem sanctæ Dei genitricis et beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, et vestrum fortissimum brachium. » Et Ludovicus Pius Caroli filius in suo diplomate, de quo infra, tres istas insulas in Caroli donatione recenset. Quæ res eruditus aliquot recentioribus persuasit, ut diploma Ludovicianum interpolatum crederetur.

IV. Quæ cum ita sint, plures Leonis epistolas considerari negaverit omnium nemo. Cum præcipue ex Conringianis antiqui or ad annum spectet 806, ac Leo esset pontifex ab anno 795. Interea dum felicitari alii e situ illas eruere datum erit, decem istis, quæ maximæ sunt reliquæ integri dominatus pontificii, majestatisque imperatorie incunabula nobis exhibent, recensendis insistam. Ne autem qui Carolini Codicis epistolas tam accurate digessi, parum diligentie adhibuisse arguar in recensione harum et captu facilitatum et longe pauciorum numero, easdem omnino leges mihi servandas præscripsi, quas in procurandis illis secutus sum. Tamei ad lectionis varietatem quod attinet, Helmstadienses membræ ab uno eodemque auctore iterum inspectæ emendationes potius quam variantem lectionem suppeditas dicende sint. Nilominus singulare id nostra editio præferet, quod primas alterasque curas Conringii ob legentium oculos ponet. At quia imperatoria majestas fuit præcipuus Conringii scopus, cum Leoninas epistolas in lucem edidit, me quoque ejusdem majestatis a Leone tertio institutæ, vel si mavis instauratæ, satagere æquum erit. Quamobrem ab ipsa instauracione odiens veram illius indolem obijam non modo iuris-

A consultis Germanicis, sed præcipue annalista Italo, qui (Ann. It. 800) Romæ ducatusque ejus supremam dominationem Græcis Augustis asserit usque ad annum 800. Tunc vero, captata occasione mulieris Constantinopoli imperantis, pontificem et Romanos, in Carolum jure Græcorum translati, se illi subiecisse autumat, nullo annuum monumento nullaque gravi auctoritate ductus. Quamvis enim et annalista Lambecianus apud Pagium (800, n. 9) et alii, male omnes, Orientalis Imperatoris defectum, renovati Occidentalis fuisse causam putent, dominium tamen supremum hucusque Græcorum fuisse ac deinceps Francorum, neque affirmant, neque affirmare poterant. Unam omnino causam imperatorie majestatis renovandæ in Occidente synchroni auctores asserunt, necessitatem scilicet continendi populos, pontifici Romano jampridem subditos, in officio; reliquæ omnes causæ inductiones sunt scriptorum, qui longe post ea tempora florentes non vera, sed vero similia, litteris consignarunt. Defensio enim catholice fidei et Romanæ Ecclesiæ patricii munus erat, quo quam egregie Carolus functus fuerit, ex Codicis 5 Carolini litteris compertum fuit. Nec majestas imperatoria necessaria erat, ut munere eodem fungi pergeret. At de his alquanto inferius dicam. Nunc quæ post Carolini Codicis ætatem Carolus patricius pro fide orthodoxa et Ecclesia Romana præclare gessit, memoria repeti oportet, ut de imperialis dignitatis instauracione planior atque utilior sermo fiat.

§ II. — *Fides catholica, et Romana Ecclesia a Carolo Magno patricio Romæ. egregie defensa, et pontificia dominatio dilatata.*

V. Nil profecto apud historicos tum veteres tum recentiores celebrius iconomachorum vesaniam per octavum Ecclesiæ sæculum. Inde enim Italiæ defectio ab Augustis orientis, Romanæ Ecclesiæ dominatio, vicissitudo Exarchatus, regni Langobardorum excidium, ac præcipue Carolingiorum regum initia et potentia, quæ iidem principi apostolorum ejusque successoribus retulerunt accepta. De quibus omnibus constat ex litteris Leonis III prædecessorum in Carolinum Codicem relatis. Orthodoxa fides, et traditio Patrum (ita sacramum imaginum veneratio in iis litteris appellatur) impense commendantur Francorum regibus. Præcipue sancti Petri imago toto terrarum orbe celebratissima vindicanda piissimis iis regibus inculcatur. Eam quippe Isaurus ore blasphemio se confracturum minitatus erat Gregorio II sub ipsa impietatis initia, ut constat ex ejusdem litteris a Frontone Ducae Latine factis, apud Baronium (726, tom. XII, p. 352) et apud Labbeum (Concil. tom. VII, p. 7 seqq.); conceptis enim verbis, « Romam mittam, inquit, et imaginem sancti Petri confringam; sed et Gregorium illinc pontificem victum adduci curabo. » Idcirco prima in legatione ad Francorum principem Carolum Martellum adornata, claves Petri, symbolum scilicet potestatis aperiendi claudendive celorum regnum, missæ tanto cum successu; ut, quod Carolo non licuit, filius ejus Pippinus rex Carolinorum primus Petri auctoritate per vicarium seu successorem ejus, rex creatus una cum filio Carolo Magno ac patricii, sex defensores Petri et ejus successorum, et peculiari populi, Romanorum scilicet, et totius Romani ducatus incolarum designati, nil antiquius, nihil sanctius habuerint, quam clavigeri regni celorum et peculiari ejus populi defensionem atque exaltationem apostolicæ sedis. Id vero quanto cum fenore uterque rex fecerit, barbæ toto gentes profigate, catholice fidei dilatatio, timorque ingens impiis illis Augustis incussus abunde docent. Quare Carolus legationibus Constantinopoli adventientibus fatigabatur, licet ancipiti aut vano plerumque eventu; quanto enim majori cum alacritate Carolus pro sacris imaginibus pugnabat, tanto detestabiliore cum impietate de iis conterendis age-

hatur a Græcis. Quæ omnia constant ex monumentis Carolini Codicis.

VI. In isto autem Codice, utpote anno 791 exarato, præcipuum desideratur testimonium defensionis, quæ Carolus patricius sacras imagines asseruit sedemque apostolicam exaltavit. At concilium generale Nicænum II nobis posteris tantæ rei memoriam conservat (Labbe, *Conc. tom. VII. p. 915 seqq.*). Ea scilicet est epistola Adriani *Carola regi Francorum et Langobardorum ac patricio Romanorum*, data, ut Labbeus animadvertit, anno 794 post concilium Francofordiense adversus Nicænæ prædictæ synodi oppugnatores. Cujus sententiam ut assequamur, aliquantulum retrocedi oportet. Mortuo Constantino Copronymo, ut diximus (t. I, p. 336), anno 776, Leo IV ejus filius imperii ac paternæ impietatis hæres successit, qui ex Irene Aug. suscepit filium Constantinum, brevique immatura morte sublati successore sub tutela matris reliquit anno 780. Hicce Augustus rerum potentibus, momentanea lux affulsit post diuturnam sexaginta fere annorum tempestatem. Id sentiens Petri navis rector Adrianus, epistolam utrique inscriptam dedit VII Kal. Nov. Ind. ix, sive anno 785, quam referunt Baronius (785, n. 14 seqq.) et Labbeus (*Conc. tom. VII. p. 99 seqq.*), neque id quidem inutiliter. Namque si principes ad catholicam fidem instaurandam proclives generale concilium cogi permiserunt, quod anno exeunte 787 Nicæa celebratum fuit: Actis hujus concilii delatis in Franciam, alterum ipsius canonem sinistra interpretatione perceptum, in Francofordiensi concilio damnatum fuisse liquet. Hæc autem super re, cum minime insistendum sit prolixis questionibus, quæ a proposito nos avertant, videndi annales Baronii, Sirmondi animadversiones ad id concilium, et præcipue Petrus de Marca (*De Conc. lib. vi, cap. 25*). Quod ad nos attinet, Francofordienses Patres canonem illum juxta sinistram prædictam interpretationem stylo admodum virulento persecuti sunt in capitulari, quatuor in libros diviso, qui per summam injuriam tribuuntur Carolo, quia eosdem Adrianum confutandos misit, adeoque Carolini appellantur: quod falsum esse Adrianus docet in supra laudata epistola, quæ capitulare istud doctissime configit.

7 VII. Et vero ad ultimum caput veniens (*Conc. tom. VII. p. 960*) totum illud recitat: «Ultimum capitulum est, ut sciat dominus apostolicus, et pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continetur in epistola beatissimi Gregorii, quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit: Permittimus imagines sanctorum, quicunque eas formare voluerint tam in ecclesia, quamque extra ecclesiam, propter amorem Dei et sanctorum ejus. Adorare vero eas nequaquam cogimus qui noluerint. Frangere vel destruere eas, etiamsi quis voluerit, non permittimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hac epistola universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam indubitanter libere profitemur.» Deinde Carolo sic reponit: «Hoc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supradictis capitulis. Et ideo cum agnovimus vestræ a Deo servatæ orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium in eo, ubi rectæ fidei plena, penitus confessa est sensum sanctissimum Gregorii sequi. Meminit enim vestra præcetti regalis præcelsa scientia, qualiter in ipsa sancti Gregorii papæ epistola Sereno episcopo Massiliensi directa fertur inter cætera contineri, ubi eundem episcopum increpans, inquit: Aliud enim est picturam adorare, aliud per picture historiam quid est adorandum addiscere.» Et prosequitur variis ex Gregorii ejusdem epistolis venerationem sacris imaginibus debitam demonstrando longe aliam ab adoratione, quæ debetur uni trinoque Deo. Perinde fecerat pius princeps, cum ante Francofordiense concilium, hæreticas opiniones ab audeatissimo Elipando litteris consignatas accepit, doctorem examini subijciendas; namque easdem ad Adrianum afferri curans, sobriam illam

A valdeque prolixam elicit epistolam ad Hispaniæ Galliciæque episcopos (*Conc. tom. VII. pag. 1014*) quæ divini salvatoris depositi custos intemeratam doctrinam episcopos illos edocuit. Quamvis enim apud se haberet Alcinum virum doctissimum, cujus præceptis instituebatur, tamen cum de fidei controversiis ageretur, ad infallibilis doctrinæ fontem se vertebat, ut fidei orthodoxæ dogmata acciperet, cujus vindex erat acerrimus, ut sæpe vidimus in primo hujus operis volumine.

VIII. Cæterum summam illam venerationem, quæ Carolus præ aliis sanctis principem apostolorum prosequebatur, Adrianus pro exemplo adhibuit in laudata epistola ad Constantinum et Irenem, eosdem admonens, ut instar *Caroli regis Francorum et Langobardorum ac patricii Romanorum*, Petri patrocini implorarent: namque sit: «Super **8** omnes barbaras nationes beato Petro principe apostolorum vobiscum comitante, eritis in triumphis imperantes victores, sicut filius et spiritualis compater noster dominus Carolus rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, nostris obtemperans monitis, atque adimplens in omnibus voluntates, omnis Hesperia occidentaque partis barbaras nationes sub suis prosternens conculcavit pedibus, omnipotentium illarum domans, et suo subiciens regno adunavit. Unde per sua laboriosa certamina eidem Dei apostoli Ecclesiæ ob nimium amorem plura dona perpetuo obtulit possidenda, tam provincias, quam civitates, seu castra, et cætera territoria, imo et patrimonia, quæ a peritida Langobardorum gente detinebantur, brachio forti eidem Dei apostolo, cujus et jura esse dignoscebantur. Sed et aurum, atque argentum quotidie pro luminariorum concinatione, seu alimoniis pauperum, non desinit offerendo, quatenus ejus regalis memoria non derelinquatur in sæculum sæculi.» Religiosi duxi de sententia quiddam præterire, quippe quæ Pii Ludovici Caroli filii diplomatis verba fere ipsa continet, magnum sinceritatis argumentum: «Has omnes, inquit, suprascriptas provincias (Æmiliam, Pentapolim, Tusciam), urbes et civitates, oppida et castella, viculos et territoria, simulque et patrimonia. Quæ notari velim a Pagii et annalistæ Itali falsæ opinionis patronis, qui Carolini Codicis litterarum inversione ad annum 787 Tusciæ donationem differunt, ut facilius datam possessionem in dubium revocent. Si enim Adrianum anno 785 Græcis principibus donationes istas nuntiabat, solas igitur civitates Campaniæ ad tertium Caroli adventum, seu ad annum 787 differri oportet.

IX. Quid? quod effusa ista liberalitas patricio Romanorum ascribitur? Nonne oblitteratam prorsus esse Græcam dominationem Romæ id demonstrat? Duo scilicet complectebatur patriciatus, ut animadvertit Marca (*de Conc. c. 12*) doctrinam approbante Pagio (740, n. 8): jurisdictionem quæ reges Francorum utebantur ipsa in urbe Roma ex consensu pontificis populi que Romani, ac defensionem Romanæ Ecclesiæ. Quibus addi omnino debet orthodoxæ fidei patrociniū, quod patriciatus præcipuum esse munus sæpe vidimus. Neque id novum accidebat Græcis, qui non semel comati nequidquam fuerant et Exarchatum et Romam in suam redigere potestatem. Quamobrem qui supremam asserunt dominationem Græcis usque ad octavi sæculi extremum, veritati fucum faciunt. Quæ enim fiducia esset pontificis, principibus **9** insultare, quos catholicam ad religionem redituros sperabat? Secus se gessisse compertum est Stephanum II (tom. I, p. 16, 58) qui per legatum, seu missum imperialem, perque supplices litteras Copronymum ad Urbis defensionem invitaverat, dominatum lubeus abdicaturus, modo Urbis defensio non deesset. Adriani autem ævo, cum Romæ magnus defensor adesset, sancta respublica ab annis fere sexaginta Græcam dominationem exisset, paucique admodum superesset qui præter pon-

titicem in Urbe alium dominatum esse meminissent ; Adrianus Romæ princeps cum principibus Constantinopolitanis loquebatur pro dignitate ac maiestate sua. Talis profecto in Urbe, talis in Galliis Romanus pontifex habebatur. *Dominum nostrum a Deo decretum* S. P. Q. R. eum fassus erat anno 757 (tom. I, p. 145), et Alcuinus Caroli præceptor, qui Francorum omnium instar erit (ep. 27, al. 72), de summis pontificibus ita loquitur : « Semper sanctæ Romanæ sedis beatissimos, quantum valui, principes et pastores amavi. » At minime dimittenda est Adriani principis ad Constantinum et Irenem principes epistola, quam versamus. Quandoquidem jura tum sacra tum civilia, per tot annos invasa, Adrianus repetit ab iis principibus, si catholicam fidem amplecti velint, hunc in modum :

X. « Si veram et orthodoxam sanctæ catholicæ Ecclesiæ Romanæ nitimini amplecti fidem, sicut antiquitus ab orthodoxis imperatoribus, seu a cæteris Christianis fidelibus oblata atque concessa sunt patrimonium beati Petri apostolorum principis fautoris vestri, in integrum nobis restituere dignemini pro luminariorum concinnationibus eidem (ejusdem) Dei Ecclesiæ, et alimonis pauperum. Imo et consecrationes archiepiscoporum, seu episcoporum, sicut olim constabat traditio, nostræ diocesis existentes, penitus canonicæ sanctæ Romanæ nostræ restituantur Ecclesiæ. » Ad sacra jura quod attinet, Siciliæ, Calabriæ, Venetiæ item, et utriusque Illyrici antistitum consecrationes repetebantur. Civilia vero minus late patebant, Calabriæ enim et Siciliæ limitibus circumscribebantur. De utrisque admodum erudite Alemannus (*De Later. Pariet.* c. 15). Ea vero tam vehementer repetebat Adrianus, ut post annos novem in litteris ad Carolum, queis Capitulari, seu libros Carolinos a novatoribus appellatos refellit, Constantinum, qui matrem in suam ipsius perniciem ab imperii consortio abjecerat, ab hæresi haud emersurum testetur, nisi jura illa restituit : « Dudum quippe, ait, quando eos pro sacris imaginibus erectione adhortati sumus, simili modo et de diocesi tam **10** archiepiscoporum, quam episcoporum sanctæ catholicæ et apost. Romanæ Ecclesiæ, que tunc cum patrimoniis nostris abstulerunt, quando sacras imagines deposuerunt, et nec responsum quodlibet exinde dederunt ; et in hoc ostenditur, quia in uno capitulo ab errore reversi, ex aliis duobus in eodem permanent errore. » Et infra : « Unde si vestra annuerit a Deo protecta regalis excellētia, eodem adhortamur impetu pro sacris imaginibus in pristino statu erectione, gratiam agentes. Sed de diocesi sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ tam archiepiscoporum, quam episcoporum, seu de patrimoniis iterum increpantes, commonemus, ut si noluerit ea sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ restituere, hæreticum eum pro hujusmodi erroris perseverantia esse decernemus. Plus enim cupimus salutem animarum, et rectæ fidei stabilitatem conservare, quam hujusmodi habitum mundi possidere. » Sic Adrianus anno 794. Sequenti autem exeunte occubuit mortem, nec diuturno in viginti annorum pontificatu sancti Leonis III patrimoniis illa ad Ecclesiam redierunt. Interim Saraceni Siciliæ inhiantes, ejus invasionem sæpe periclitati, anno denum 827 insula invasa Græcos tota Italia perpetuum eiecerat. Cumque duobus amplius sæculis insula incubasset, Normannorum ope sancta sedes antiqua illa jura recuperavit.

XI. Quare Adrianus patrimonialia illa tam vehementer repetebat, Alemannus docet prolatis verbis Theophanis : « Appellata patrimonialia sanctorum principum apostolorum, qui apud veterem Romam in veneratione sunt, illorum Ecclesiis jam olim persolvi solita auri talenta tria et semis, hoc est libras auri trecentum quinquaginta, » que : « ad nostram rationem, ait idem Alemannus, conficiunt summam triginta quinque millium aureorum in annos singulos. » Adeoque cum pontifex ea repetebat, aurea

fere vices centena millia in alimoniam pauperum et concinnationes luminum eroganda, per summum nefas ablata fuerant ab iconomachis ex patrimoniis Calabritano et Siculo, quo, faciliorem ad exactionem translatus fuerat quidquid Constantinus Magnus successoresque Augusti, patricii, atque alii pro animæ remedio contulerant in Oriente predictis ecclesiis. Ad de his iterum sermo erit, cum de diplomate Ludovici Pii disseret. Nunc serio animadverti velim causas, cur Romani pontifices adeo impense patrimonialia Ecclesiæ repeterent, ex Regesto sancti Gregorii Magni in uno Siculo, dum illo fruebatur Ecclesia. Et viri et mulieres cujuscuque ordinis, ne ecclesiasticis quidem exceptis, ad victum ac vestitum necessaria quoad viverent, obtinere **11** (lib. I, ep. 18, 44, 65; lib. V, ep. 58; lib. VII, ep. 58). Alieno aere gravati et carcere ob pauperiem detenti levamen, libertatem, ac vite præsidium sunt assecuti (lib. II, ind. 11, ep. 56). Victus charitati integræ dioceses duobus millibus tritici modis subventum (lib. V, ep. 4). Innumeras necessitates alias minores omitto. In libro Pontificali videre est consuetudinem Ecclesiæ laudatissimam, sui ortu congenitam, thesauros in pauperes profundendi atque ecclesiarum decori consulendi. Perinde est in Annalibus ecclesiasticis, quorum ven. parens Baronius (175, n. 10) plura effuse in pauperes pontificia liberalitatis exempla se allaturum spondens, iis præludii insigni illo Gregorii XIII suis diebus vita functi, qui pontificatus annis tredecim incompletis vices centena millia aureorum distribuit. Quamobrem, præter provincias et civitates, patrimonialia potissimum sanctæ sedi asseruntur in diplomatis principum consilio pontificum, quibus non erat liberum ex publico ærario in pauperes et ecclesias effundere, quæ in officia tam militaria quam civilia, in copias militum, in opera publica, resque in alias tum Romæ, tum aliis in civitatibus et locis ecclesiasticæ ditionis eroganda erant.

C XII. Distinctus hic pecuniæ usus fuit in causa, cur Adrianus non semel quæsierit opem a Carolo in sarta tecta basilicæ sancti Petri (*Cod. Car. ep. 66, al. 61 ; 87, al. 66*) et Leonina civitas addicari cepta a Leone III, ut est in libro Pontificali (sect. 553) consummari non potuisset a Leone IV, nisi Lotharius Aug. fratresque ejus non modicus argenti libras suppeditassent. Patrimoniorum ecclesiæ indolem rex Carolus, natura sua in pauperes et ecclesias liberalissimus, optimisque institutis disciplinis, probe norat. Idcirco cum videns Adriani constantiam diuturnaque Græcorum contumaciam, quorum artes experimento didicerat, fictamque amicitiam pro Italici regni et apostolicæ sedis tranquillitate colebat, Siciliam insulam, antequam imperator fieret, sanctæ eidem sedi concesserit una cum Sardinia et Corsica ; an postea, cum principis apostolorum patrocinio plusquam armis defendi posse a Saracenorum incursionibus cognovit, res est in conjectura posita, nullo siquidem monumento veteri concessio hujusmodi comprobatur. Anno duntaxat 808 ex Leonis III epistolis discimus Corsicæ insulam juris esse sanctæ sedis liberalitate Caroli, et post annos novem, Sardiniam quoque et Siciliam paternæ donationi adjungi a Ludovico pio compertum habemus. Itaque apostolica sedes jura sua in illa insula, sin continuo possedit ob contumaciam Græcorum, quam Saracenicæ excepit invasio, Carolo tamen aut patricio aut imperatori referat accepta. Equidem malim **12** patricio aut Carolina donatio integra imperatoriam præverteret majestatem Caroli : at conjectando rem tanti momenti affirmare non ausim. Pergam de reliquis disserere, quæ ante renovationem tam conspicuæ dignitatis in Occidente sanctæ sedi cum patricio Romanorum intercesserunt.

XIII. Adriano vita functo VIII Kal. Januar. anno 795, continuo ad magnum Ecclesiæ defensorem legatio missa de amici pontificis transitu. Hanc alia

secuta est Leonis postredie electi, consecratique postbiduum, quam ipse pontifex adornavit. De hac loquitur monachus Engolismensis (*V. Car. M. ap. Pith., pag. 45*) his verbis: « Adrianus papa obiit, et Leo mox ut in locum ejus successit, misit legatos cum muneribus ad regem; claves etiam confessionis sancti Petri, et vexillum urbis Romae ei direxit. » Super hujusmodi muneribus alii alia: mihi prolixas recentiorum disputationes non vacat expendere. Monachus idem Engolismensis (*ibid. pag. 52*) quid de iis sentiendum videatur, definit, munera horum similia enarrans a patriarcha Hierosolymorum legatis allata: « Benedictionis causa claves sepulchri Domini, ac loci Calvariae, claves etiam civitatis, et montis Oliveti cum vexillo detulerunt. » Annales Laurensianenses, ut eos vocat Cointius, quos Pagius, Duchesnius, aliique tribuunt Eginhardo, hac occasione rem falsam projiciunt: « Rogavitque, aiant de pontifice, ut aliquem de suis optimatibus Romam mitteret, qui populum Romanum ad suam fidem atque subjectionem per sacramenta firmaret. » Id vero esset patricio plus aequo tribuere. Quamobrem annalista, quicunque is fuerit, miscet tempora, nec discernit, ut debuit, imperatorem a patricio. Quamvis enim par utriusque munus esset Ecclesiae Romanae defensio, tamen impar fuit Romanorum obsequium erga utrumque. Basnagius, qua erat eruditione, id sensit (*Canis. Ant. lect. tom. II, pag. 418*), quare maluit prochlorisum effundere antevergens Caroli dignitatem Angusteam, quam rei certe inereditis videri. « Haec epistola (inquit de Alcuini ep. 27, al. 72) scripta est Leoni III anno 796, cum, mortuo Adriano, Leo, qui ejus vices subierat, imperatori Carolo magno claves confessionis Petri transmittens, postulavit, ut legatione ad ipsum missaungerentur aliqui ex optimatibus, ut populum Romanum novo sacramento imperatori obstringeretur: ideo delectus est Angilbertus, qui jam bis Romam petierat. »

XIV. Annalistae Itali, qui fato sui nominis quaecunque Pontificiam dominationem enervare atque imperialem astruere sibi videbantur, amplexus est, confutandis opinionibus non insistant; se enim ipsa diluunt **13** quae huc spectant. Et vero anno 796 adversatur Pagio nullam fidem adhibenti tribuentibus Carolo regi dominium Urbis; ac per sacras claves confessionis id significari ait, ut Carolo olim Martello per claves fuit exhibitum regnum Romae. Anno autem 800 arguit Baronium, quasi argumento sibi contrario utatur, dum exemplo clavium Hierosolymis missarum *benedictionis gratia* una cum *vexillo*, rejicit argumenta eorum qui per claves confessionis et vexillum dominium Urbis Carolo regi esse traditum autumant. Atque interim sui immemor Graecis usque ad praedictum annum dominium idem astruit. Recte autem Pagius (796, n. 10) vexillum pro defensione urbis Romae interpretatus erat, fuisseque Marcam et Cointium Graecorum dominationem protrahentes ad extremum octavi saeculi, ante annalistam Italum, confutaverat. Iste autem aliaque similes illationes amandantur litteris ipsius Caroli apud Labbeum (*Conc. tom. VII, pag. 1128*) quae inscribuntur: *Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum, Leoni papae perpetuae beatitudinis in Christo salutem*. Principem primis verbis eum fatetur: *Perfectis excellentiae vestrae litteris*. Prosequitur cum gratiarum actionibus, quia pontifex decretum suae electionis transmisserat, non ex necessitate, nam erat consecratus, sed officii gratia, ut electionis unanimis citra omne vitium patet, fidemque ei promiserat se perpetuo servaturum. Et post multa, quae animum piissimi principis aperiunt, Angilberto se injunxisse ait, « quae vel nobis voluntaria, vel vobis necessaria esse videbantur, ut ex collatione mutua conferatis quidquid ad exaltationem sanctae Dei Ecclesiae, vel ad stabilitatem honoris vestri, vel patriciatus nostri firmitatem necessarium intelligeretis. Sicut enim cum beatis-

A simo praedecessore vestrae sanctae paternitatis pactum iniit, sic cum beatitudine vestra ejusdem fidei et charitatis inviolabile foedus statuere desidero; quatenus apostolicae sanctitatis vestrae, divina donante gratia, sanctorum advocata precibus, me ubique apostolica benedictio consequatur, et sanctissima Romanae Ecclesiae sedes, Deo donante, nostra semper devotione defendatur. »

XV. Quod verbo est pollicitus, comprobavit facto. Nam sancto huic pontifici necessaria fuit defensio, quae patricii Romanorum esset propria. Cumque id factum sit Caroli patriciatus extremum atque unica imperatoriae dignitatis origo, rem totam, quemadmodum se habuit, diligenter enarrabo. Leonis III pontificis anno quarto, scilicet 799, vii Kal. Maias, in litanis majoribus immane illud facinus relatu horridum est **14** perpetratum, quod parvo cum verborum discrimine apud veteres omnes scriptores occurrit (*Lib. Pont. in V. Leon III. et A. A. ap. Bar. et Pag. an. 799, n. 1 seqq.*). Sacrilegae conjurationis capita Paschalis et Campulus, uterque Adriani nepos, officio palatino uterque insignis (*Cod. Car. ep. 60, al. 73*), nam Paschalis erat primicerius, et Campulus sacellarius. His primatibus adherentium nomina silentur, causa etiam conspirationis silentio involvitur. Summa est sancto pontifici vim fuisse illatam media in supplicatione, prope monasterium (sancti Silvestri in Capite) quod Stephanus II patriciatus Francorum regum auctor, ejusque germanus frater sanctus Paulus condiderat in domo propria, effossisque oculis ac lingua amputata, frequenti tum temporis immanitatis genere, semivivum relictum esse. Quamobrem in praedictum monasterium ductus a suis, ubi et visum et linguam mirabiliter recepit (quod unum qui terrena tantum sapient, in dubium revocant), indeque in sancti Petri basilicam. Hinc Winigisi Spoletani ducis accurrentis cum copiis, ut sanctum pontificem contra impios tueretur, praesidio fultus sanctus pontifex per Spoletum in Franciam confugit. Ibi summis honoribus pro dignitate susceptum, et Paderborne aliquandiu moratum cum regis missis rediisse Romam comperimus; ubi a fidelibus subditis magna cum laetitia exceptus fuit, quod per totam ecclesiasticam ditionem factum erat, extremo mense Novembri, ut legitur in libro Pontificali, unde ab aliis sincera ista narratio desumpta est. Post solidum fere annum Carolus ipse Romam venit (*Baron. 800, n. 3, Pag. n. 8*) octavo scilicet Kal. Decembris an. 800.

XVI. Antequam Carolus Italiam versus iter susceperet, ut tantum negotium, cujus simile nec regio suo genitori, nec sibi urbs Roma unquam facessiverat, sapienter et juste expediretur, flagitii Romanorum Alcuinum monasterii sancti Martini Turonensis abbatem aetate, sapientia, virtutibusque aliis praestantem, praepotorem suum sibi acceptissimum admonuit, quidve in re tanta agendum sibi videretur, consuluit. Quid iste reposuerit, audiendum ex ejus litteris apud Canisium (*Ant. lect. tom. II, p. 592; ep. 4, al. 11*) quarum partem Baronius etiam et Pagius (799, n. 6, 3) recitant: « Tres, inquit, personae in mundo altissimae hucusque fuisse: id est apostolica sublimitas, quae beati Petri principis apostolorum sedem vicario munere regere solet. Quid vero in eo actum sit, qui rector praefatae sedis fuerat, mihi veneranda bonitas vestra innotescere curavit. Alia est imperialis dignitas, et secunda Romae secularis potentia. Quam impie gubernator imperii **15** illius depositus sit (Constantinus Irenae matris jussu excaecatus, ac praedolore mortuus) non ab alienis, sed a propriis et concivibus ubique fama crebrescit. Tertia est regalis dignitas, in qua vos Domini nostri Jesu Christi dispensatio rectorem populi Christiani disposuit, ceteris praefatis dignitatibus potentia excellentiore, sapientia clariore, regni dignitate sublimiore. » Paulo infra, ad rem veniens, prosequitur: « Nullatenus capitis cura omittenda est. Levius est pedes dolere quam caput. Componatur pax

cum populo nefando, si fieri potest; relinquuntur mince, ne obdurati fugiant, sed in spe retineantur, donec salubri consilio ad pacem revocentur. Tenendum est quod habetur, ne propter acquisitionem minoris, quod majus est amittatur. Servetur ovile proprium, ne lupus devastet illud. Ita in alienis sudetur, ut in propriis damnum non patiat. Iterumque aliis litteris, quæ a Carolo invitabatur, ut secum iter arripere Romam versus (*ibid.* ep. 7, al. 13) reponit, se malle Turonis quiete vivere, ac pergit in priorem sententiam: « Roma vero, quæ fraterna discordia initiata est, mistum dissensionis venenum hucusque tenere non cessat, vestraque veneranda dignitatis potentiam ad hujus partis cognoscendam perneciem et dulcibus Germaniæ sedibus festinare compellit. Nos vero lacrymis absentiam, et precibus iter vestrum continuo prosequimur, divinam humiliter obsecrans clementiam, quatenus suos vestrosque simul cum omni prosperitate sanos ducat, et reducat gaudentes. »

XVII. Priores Alcuini litteras aliquatenus posterioribus illustratas alii alias interpretantur. Eccardi opinio (*Refr. Franc.* lib. xxv, cap. 11) in quam annalista Italus propendit, est Carolo cum Romanis suaviter agendum esse, ne in Romanos animadvertensur patriciatu et dominio Urbis ab efferatis iis civibus spoliaretur. Pagius autem sentit: ne alienam tuitur ditionem, propriam amitteret, videlicet Italiae regnum. Neutri adhaereo. Eccardi enim opinio manifeste falsa est; Pagii vero, quamquam credibilior, nimis violenta videtur. Alcuinus de Caroli exercitu loquitur, quem minime committendum suadet cum tumultuantibus Romanis natura ferocibus, quemque sospitem reduci optat. Cæterum comparatio ista trium magnorum principum, pontificis, imperatoris, et regis Franciæ, non parvi momenti est. Pontificis quidem potestatem supremam indicari fateor, de qua idem Alcuinus alia in epistola (27, al. 72) sermonem habens, aiebat subjectam esse omnem Christi gregis multitudinem suo pastori, licet in diversis terrarum pascuis 16 commorantem. Hic tamen rectorem Romanæ urbis appellari eum audimus, ditionemque alienam Romanam appellari. Quamobrem defensio Ecclesiæ Romanæ, cujus caput Roma, minime confundenda est cum dominatu. Eginhardus, qui non ignorabat herile munus patricii, seu defensoris, ubi de ecclesiæ sancti Petri verba facit (cap. 28) qua nihil sanctius fuit Carolo: « Quam, inquit, cum tanti penderet, tamen intra 47 annorum quibus regnaverat spatium, quater tantum illo votorum solvendo cum supplicandi causa profectus est. Ultimi adventus sui non solum hæc fuere causæ, verum etiam quod Romani Leonem papam multis affectum injuriis, erutis videlicet oculis linguaque amputata, fidem regis implorare compulerunt. Idcirco Romanam veniens propter reparandum, qui nimis conturbatus erat, Ecclesiæ statum, ibi totum hiemis tempus protraxit. Quo tempore imperatoris et Augusti nomen accepit, quod primo tantum adversatus est, ut affirmaret se eo die, quamvis precipua festivitas esset, ecclesiam non intraturum fuisse, si pontificis consilium præscire potuisset. » Sic post sex et quadraginta annorum spatium patriciatu Francorum regum anno 754 a Stephano II institutus, desit anno 800 nomine tenus, illustriori scilicet imperatorio substituto, cui munus idem defensionis inhærebat, ut mox planum fiet.

XVIII. At priusquam mutatio ista insignis, ipsique regi Carolo inexpectata accideret, placitum regii missi habuerant in palatio pontificio, quod minime prætereundum videtur, quippe in Libro Pontificali relatum (sect. 376 seqq.) quo integrior testis harum rerum inveniri tota in antiquitate non potest: unde etiam Labbeus in suam collectionem transtulit (*Conc.* tom. VII, pag. 1155). Post narratum, quemadmodum anno 799 « Romani omnes generaliter in vigilia beati Andreae apostoli cum nimio gaudio » ponti-

ficem ex Francia reducem « susceperunt, » continuo sequitur: « Et post aliquantos dies fidelissimis missis, qui cum eo venerant in pontificale obsequium, videlicet Hildebaldo et Arno reverendissimis archiepiscopis, et Cuniperto, Bernardo, Attone, et Jesse reverendissimis et sanctissimis episcopis, necnon et Flacco electo episcopo, verum etiam Helmgoth, Rotticario et Germario gloriosis comitibus, residentibus in triclino ipsius domni Leonis papæ, et per unam et amplius hebdomadam inquirentibus ipsos nefandissimos malefactores, quam malitiam a pontifice habuissent, tam Paschalis quam Campulus cum sequacibus eorum, nihil habuerunt adversus eum quod dicerent. Tunc illos comprehendentes 17 predicti missi magni regis, emiserrunt eos in Franciam. » Placita hujus similia ipsa in Urbe esse habita Pippino rege ab ejus legatis seu missis, jam dixi alibi (*Cod. Car.* tom. I, p. 134). Præclarum istud duplici ex capite plaudentibus annalistæ Italo proponendum duxi. Primo videlicet ut norint, se expiscantes unum aut alterum placitum imperatorum tempore, ut dominationem horum extundant, in urbe Roma, aquam tundere; nam similia fiebant regum ævo, cum de hujusmodi dominatione querere ne ipsi quidem audent. Deinde ut manibus ipsis teneant, non expugnatione Urbis, aut spontanea deditione populorum Romam et civitates alias Romani ducatus venisse in potestatem Caroli: neque arcanis utilibusve hinc inde tractatibus rem istam confectam esse, sed metu pontificum, qui, coelestibus quam terrenis rebus assuetiores, continere in officio subditos non valebant; ac præsertim egregio patriciatu, aut defensionis munere, quo piissimus princeps Carolus rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum functus erat. Jam vero de ipsa imperatoria majestatis institutione in Occidente, ut vera ejus indoles pateat, disserendum est.

§ III. — De renovatione imperii a sancto Leone III facta anno 800.

XIX. Carolum Magnum de improviso ac pene invictum corona imperiali redimitum esse auctores omnes veteres consensu affirmant. « Cum ad missam, ait monachus Engolismensis, ante confessionem beati Petri apostoli ab oratione surgeret, dominus Leo papa coronam capiti ejus imposuit. » Similia nuper audivimus ab Eginhardo tradi, qui Carolo erat a secretis. Ademarus et Liber pontificalis cum utroque concinunt, constanterque omnes tradunt, quemadmodum post improvisam coronationem istam, « a cuncto Romanorum populo acclamatum est: Carolo Augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatori Romanorum vita et victoria. » Liber autem Pontificalis (sect. 376), minutiorum rerum testis, adjungit puram putamque causam populi omnis acclamationum: « Universi fideles Romani, videntes tantam defensionem et dilectionem, quam erga sanctam Romanam Ecclesiam et ejus vicarium habuit, unanimiter altisona voce, Dei nutu atque beati Petri clavigeri regni cælorum, exclamarunt: Carolo Aug., etc. » Quæ unius pontificis deliberatio a Ludovico II exaggeratur in litteris ad Basilium imperatorem, quas ex anonymo Salernitano (cap. 102) descriptas 18 alii referunt, ut aiebam in præfatione (tom. I, n. 4) post narratam Romani pontificis coronationem: « Præsertim, aiebat, cum sæpe tales ad imperium sunt asciti, qui nulla divina operatione per pontificum ministerium propositi solum a senatu et populo, nihil horum curantibus, imperatoria dignitate potiti sunt. Nonnulli vero nec sic, sed tantum a militibus sunt clamati, in imperio stabiliti sunt, ita ut etiam eorum quidam a feminis, quidam autem hoc, aut alio modo ad imperii Romani sceptra promoti sunt. » Estque adeo certum, ab scelere isto Romanorum profectam esse imperatorem majestatem, ut perpetuum nil tale cogitantis pontificis monumentum exstet triclinium paulo ante factum a Leone ipso, ubi placitum celebratum fuisse

vidimus in ejus causa an. 799. Nam visuntur Leonis Carolique imagines musivo opere elaborate, quarum quæ Carolum representat patriatus insignie vexillum exhibet; præterea inscriptio utrique superposita est hujusmodi :

SCSSINUS D. N. LEO PAPA D. N. CARULO REGI.

Quæ perperam interpretatur Alemannus (*de Later. Pariet.* c. 15) pro Carolo jam coronato, ut recte animadvertit Pagnus (796, n. 8 seqq.) falsus et ipse in cæteris ad triclinium spectantibus : quod planum facere non est hujus loci.

XX. Incorruptis atque integris hujusmodi testimoniis nequidquam annalista Lambecianus auctoritatis ætatisque incertæ, atque Joannes diaconus, qui Neapolitanorum episcoporum Vitas scripsit nono sæculo declinante, objiciuntur. Hic siquidem : « Leo, inquit, fugiens ad Carolum, spondit ei, si de suis illum defenderet inimicis, Augustali eum diademate coronare : » quod scilicet ex facto certo scriptor hic deduxit. Perinde annalista Lambecianus ex facto certo illationem falsam deducens, « Leoni » visum esse ait « et universis sanctis Patribus qui in ipso concilio aderant, seu reliquo Christiano populo, ut ipsam Carolum regem Francorum imperatorem nominare debuissent, qui ipsam Romam tenebat. » Somnia. Die 1 Decembris concilium est congregatum, cui nomen *canonica purgatio Leonis papæ*. In quo pontifex de objectis sibi criminibus, super quatuor Evangeliorum libro se sacramento purgavit sponte; ejus sacramenti formulam affert Labbeus (*Cone.* tom. VII, p. 1158). Coronatio autem constanti scriptorum synchronorum testimonio facta est die sancto Natalis Domini in basilica sancti Petri, affluenti ob solemnitate populi frequentissima, qui improvise pontificis deliberationis acclamator fuit. Quamobrem uterque scriptor ad Italicas res illustrandas in lucem editus (*Scrip. Ital.* tom. I, par. II) **19** relinquendus mihi videtur iis, quos imperatoris dignitatis institutionem ignorare juvat, ne scripta eorum corrumpant. Luitprandus quoque, qui centum post annis florebat, præpostere id factum narrat, longe tamen ab annaliste Lambeciano atque Joannis diaconi mendaciis affirmatis : « Post hæc, inquit, die Natalis Salvatoris nostri ab omnibus prædictus rex Romanorum imperator Augustus est constitutus, et a papa nominato pontifice coronatus » (*de Pont. Rom. Vitis*, p. 268). Quod Luitprando verti vitio non debet pontificum gesta aliunde petita in compendium redigenti. At Liber Pontificalis Anastasio tributus, quo, id iterum urgeo, harum rerum integrior testis non suppetit, rationem etiam affert cur acclamationes populi consecutæ sint coronationem, quia videlicet a consecratione pontificis ritu desumpto, acclamationes illæ aliud in summa non erant, quam laudes fieri, aut cani solite ante confessionem sancti Petri continuo post coronationem, ut videbimus (*Dissert.* VI, § 5) ubi ritus ipse proferetur. Interim audienda Libri pontificalis verba, ut res planior fiat : « Carolo piissimo Augusto a Deo coronato, magno, pacifico imperatori vita et victoria : ante sacram confessionem beati Petri apostoli, plures sanctos invocantes ter dictum est, et ab omnibus constitutus est imperator Romanorum. »

XXI. Inauguratio ista Augustorum Occidentis, quæ inter sacras caeremonias relata, et quibusdam identidem additis eo majestatis pervenit, quæ in caeremonialibus, ante editum patricii conspiciatur, res prorsus nova est, quæ ut jurisdictionem, ita indolem omnino aliam imperatoris majestatis renovatæ in Occidente manifestat ab ipso initio, nequidquam se torrent quæ Orientali utramque similem fuisse contendunt. Quamvis enim et in Oriente mos invaluerit imperatorem per manus patriarchæ Constantinopolis coronandi, quod Leo ipse testatur (*cap. 10, al. 4*), non tamen erat patriarchæ imperatorem constituere, sed electum acclamatumque solemniter coronare.

At contra in constituendo Carolo imperatore coronatio per pontificem facta, non fuit caeremonia, sed vera imperatoris institutio, ita ut successorum nullus per tot sæcula imperator dici aut esse potuerit quin diadema susciperet a Romano pontifice, et ante confessionem sancti Petri. Quemadmodum enim reges et patricii perpetuo dicuntur a Leonis prædecessoribus beato Petro acceptum referre patriciatum : « In reges per suum apostolum beatum Petrum vos unguens, defensores sanctæ suæ Ecclesiæ atque fidei orthodoxæ constituit » (*Cod. Car.* tom. I, p. 189); ita imperatores, ut ab ipso Petro per successores suos constitui viderentur, novæ hujus dignitatis institutor Leo ante sacratissimum **20** ejus corpus, et de ejus altari coronam suscipere voluit. Quæ quidem opinio tam alte ipsorum principum mentibus sedit, ut ex iis duo, Henricus IV et Ludovicus Bavarus, cum nec minis, nec precibus imperiale coronam assequi potuissent, juxta formam a Leone III constitutam, per pseudopontifices inaugurari voluerint in sancti Petri basilica ad sacrum illud altare, unde « coronam non gloriæ sed confusionis » susceperunt, ut ait Bertoldus de Henrico IV ap. Baronium (1084, n. 2). Rem exemplis demonstro : plurimi enim refert, ad falsas opiniones rejiciendas, nullum dubitandi locum relinquere.

XXII. Undecim omnino Augusti numerantur ante anarchiam sæculi X, quam abstulit Magnus Otto Germanorum primus imperator : Septem videlicet Carolinæ stirpis, *Carolus Magnus, Ludovicus Pius, Lotharius I, Ludovicus II, Carolus Calvus, Carolus Crassus, et Arnulphus*, qui supremum diem obiit anno 899, III Kal. Decembres. Sed inter Carolum Crassum et Arnulphum duo aliæ stirpis imperatores inseruntur, *Guido Spoleti* duo, filiusque ejus *Lambertus*, annis circiter octo. Denique duo Augustæ dignitatis competitorum *Ludovicus III* Bosonis filius ex Hirmingarde filia Ludovici II, et *Berengarius* dux Forojuliensis Everardi filius ex Gisla filia Ludovici Pii, qui ad annum pervenit 924 anarchiæ octo et triginta annorum primum. Quæ constant ex Francorum historia, unoque fere ictu oculi aspiciuntur in Exercitatione Genealogica Joannis Adami Bettingeri de familia Augusta Carolingica septem tabulis expressa. Per totum id 124 annorum spatium nullus imperialem dignitatem est adeptus alia ratione, quam descripta in litteris Ludovici II ad Basilium, sacram videlicet unctionem et diadema imperiale de manu pontificis suscipiendo, ne Ludovico quidem Pio excepto, qui singulari exemplo imperii coronam accepit in Francia a Stephano IV qui continuo post consecrationem suam eo se contulit, tum ne Leonina institutio detrimenti quid acciperet; tum præsertim ut diplomata illud celebre ac fundamentale, quod Ludovicianum recentiores appellant, conficeretur, de quo disseram suo loco.

XXIII. Hæc super re scriptores summæ fidei Eginhardus et Theganus factum narrant, quod primo aspectu indolem hanc certam renovati Occidentalis imperii turbare videtur. Quandoquidem Carolus Magnus senio jam confectus « consortem, ait Eginh., sibi totius regni et imperialis nominis heredem constituit, impositoque capiti ejus diademate, imperatorem et Augustum jussit appellari. » Et Theganus (*cap. 6*) cum eo concinens, narrat Carolum a primatibus regni consilium petisse **21** « si eis placuisset ut nomen suum, id est imperatoris, filio suo Ludewico tradidisset : » illis autem consentientibus, ad ecclesiam die Dominico profectum esse cum filio, quem paterna admodum allocutione jussisse auream coronam propriis manibus sibi imponere « ob recordationem omnium præceptorum quæ mandaverat ei pater : » clauditque narrationem his verbis : « Ille perrexit in Aquitaniam, et dominus imperator tenuit regnum, et nomen suum honorifice sicut dignum erat. » Prosequitur seqq. capp. quemadmodum anno post Carolo imperatore mortuo, « Ludewicus de

partibus Aquitanie venit Aquisgrani palatium, et suscepit omnia regna, quæ Deo tradidit patri suo, sine ulla contradictione. Qui est an. Incarn. D. 814, qui est primus annus regni ejus. » Legationes postea suscepit regnorum eorumdem, quas inter Beneventanam, et Bernhardum fratris filium Italia regem. Tandem anno tertio regni sui Stephanus IV pontifex summo cum honore atque obsequio ait exceptum Remis a rege, qui postmodum una cum Irmingarda regina diadema imperiale suscepit, et exinde imperator semper appellatur. Hinc annalista Italus conjecturis indulgens, ut solet, de Leonis consensu Ludovicum imperatorem esse creatum a patre colligit (an. 815). « Non enim, ait, a proceribus Francie Romæ dominationem acceperat una cum imperatoria dignitate: » Miror Italia proferri ab erudito viro post visam Thegani sinceram narrationem, qui inter Caroli regna perspicue Italianam et Beneventanum recenset, interjacente pontificia ditione pretermissa. Præterquam quod Eginhartus et Theganus unanimes luculentissime affirmant, Carolum concessisse, primum consensu, nomen suum imperatoris, quod erat designare, non creare imperatorem, quemadmodum procedente tempore rex Romanorum, seu futurus imperator cepit eligi, qui nisi a pontifice imperiale diadema susceperet, imperator non erat.

XXIV. Neque Carolo Magno succedendum fuit, quasi societatis et amicitie immemor, sanctæ sedi injuriam fecerit, ipse scilicet Ludovicus Pius patrem imitatus Lotharium filium regnorum heredem atque imperii consortem fecit. Rem narrat Theganus (cap. 21) iisdem fere verbis: « Supradictus vero imperator denominavit filium suum Lotharium, ut post obitum suum omnia regna, quæ ei tradidit Deus per manus patris sui, susceperet, atque haberet nomen et imperium patris: et ob hoc cæteri filii indignati sunt. » Quid vero? Quod Carolo non licuit ob vite brevitate, ni fallor, Ludovicus filium imperii consortem Romam misit, ut a sancto Paschali imperiale diadema obtineret: quod 22 factum esse testatur ejusdem Lotharii litteræ ap. Mabillonium (sæc. IV, Bened. p. 515) quibus patri nuntiat promotionem suam: « Coram sancto altare, inquit, et coram sancto corpore beati Petri principis apostolorum a summo pontifice, vestro ex consensu et voluntate, benedictionem, honorem, et nomen suscepti imperialis officii: insuper diadema capitis, et gladium ad defensionem Ecclesiæ. » Perinde factum esse cum Ludovico II ambigi nequaquam debet, tum quia consors et ipse factus fuit a patre, ut testantur annales Bertiniani ap. Pagium (an. 850, n. 6) missusque Romam ad Leonem IV ut coronam acciperet: « Lotharius filium suum Ludovicum Romam mittit: qui a Leone papa honorifice susceptus, et in imperatorem unctus est: » tum quia idem Basilio testatur Occidentale imperium longe esse potius Orientali, quia imperatores a summo pontifice inungi et coronari consuevere, ut sui prædecessores abavus, avus, et pater atque ipsemet inuncti coronatique fuerant. Et quod maxime huc spectat, licet alibi a me allatum (tom. I, Præf. n. 4) gloriatur, se Romanos, et « Urbem divinitus gubernandam, et matrem omnium Ecclesiarum Dei defendendam atque sublimandam » suscepisse, quod, ut sæpe vidimus, patricii officium erat.

XXV. Quid igitur, inquires, discriminis inter patricium et imperatorem invenitur? Ex brevi et vero potius quam lepido Trevirensis ecclesiæ chorepiscopi Thegani opusculo, quale illud definivit Walafridus Strabo, discrimen istud, proindeque imperialis novæ dignitatis vera indeoles patet. An. 816 (cap. 17) Leonis III morte indicata, « Stephanus, inquit, post eum successit, qui statim postquam pontificatum suscepit, jussit omnem populum Romanum fidelitatem cum juramento promittere Ludewico. » En discrimen. Romani, qui sacrilegum facinus perpetraverant in sanctum Leonem III, cumque compulerant ut potesta-

tis consortem ad eodem in officio continendos Carolum patricium, seu defensorem assumeret, majestatem imperatoriam pepererunt; neque id quidem cogitatum factumque est a sancto pontifice Leone, ut sanctum Petrum successoresque ditione sua apollaret, quod non modo pontifice, sed homine omni indignum fuisset; neque Carolus summa pietate princeps qui tam vehementer jura sua vindicaverat sanctæ sedi, eadem sibi restitui, sive tribui passus esset; verum ut subditos sibi populos imperatoria potestate accedente facilius regeret. Quare Lothario filio Ludovici filio, cui fidelitatis juramentum Romani non præstiterant, cum consors imperii factus fuit, necdum anno 844 cum ab iisdem illud exigebat pro filio 23 Ludovico II Italia rege; Sergius II, ut est in Libro Pontificali (sect. 487) hæc reponi voluit per suos missos: « Quia, si vultis domno Lothario magno imperatori hoc sacramentum ut faciant, solummodo consentio, atque permitto, nam Ludovico ejus filio, ut hoc peragatur, nec ego, nec omnis Romanorum nobilitas permittit. » Ex juramenti autem formula, in annalibus Fulden. apud Arnulphum Fræcher. (tom. I, pag. 66) præstati scilicet Arnulpho Carolinorum extremo patet, quis potestate suprema in Urbe dominaretur: « Juro per hæc omnia Dei mysteria, quod, salvo honore, et lege mea, atque fidelitate domini Formosi pape, fidelis sum, et ero omnibus diebus vite meæ Arnulpho imperatori, et nunquam me ad illius infidelitatem cum aliquo homine sociabo; et Lamberto filio Agilrudæ, et ipsi matri suæ ad sæcularem honorem nunquam adiutorium præbebo, et hanc civitatem Romam ipsi Lamperto, et matri ejus Agilrudæ, et eorum hominibus per aliquod ingenium, aut argumentum non tradam. »

XXVI. Audis Romanos præstare juramentum imperatori, salvo honore et lege mea. Qui igitur Romanos tanquam pecus vile atque imbellem tradocunt, antiqua tempora se ignorare ostendunt. Alacimus, ut supra vidimus (num. XVI), valde alios Carolo Magno eos depinxit. Idcirco Eginhardus (cap. 38) de additionibus ac mutationibus legum factis a Carolo, sermonem habens: « Post susceptum, inquit, imperiale nomen, cum adverteret multa legibus populi sui deesse (nam Franci duas habent leges plurimas in locis valde diversas), cogitavit quæ decernat addere et discrepantia unire, prava quoque ac perperam prolata corrigere. Sed in his nihil aliud ab eo factum est, quam quod pauca capitula, et ea imperfecta legibus addidit. » Francorum scilicet ac Langobardicæ. Romanæ autem, id licet valuisse, de consensu pontificis, ne apicem quidem attigit. Romani enim, ne id quisquam auderet, inviolatam sibi servari ab imperatoribus, ipso in juramento, quo suam fidem spondent, paciscuntur: deinde consortium illud imperatoris potestatis legitime dominationi pontificis posthabent: *Salva, inquit, potestate domini mei N.* Quæ duo satis mihi esse videntur ad percipiendum, quod imperatoria potestas Romæ, nisi eadem aliquis abuteretur, nihil aliud erat quam societas et communicatio pontificis: quam Pagius, pro tam sublimi dignitate minus loquens, delegationem potestatis fuisse arbitratur. Ea propter ineptire mihi videntur ii qui disputant utri dominatio Urbis tribuenda sit? Suprema enim 24 omni proculdubio erat pontificis, ipsi imperatoribus testibus omni exceptione majoribus in suis pactis, seu privilegiis de regalibus confirmandis: quippe qui supremo jure sibi reservato in ducatibus Tusciæ et Spoleti nominatim, cætera omnia confirmant pleno jure pontificibus, quemadmodum pleno jure aut possidebant ante donationes, aut obtinuerant a regibus Francorum Pippino et Carolo, quem non constat, num Siciliæ, Sardinie, et Corsicæ insulas ante aut post coronam imperii donaverit, neque credita proclive est, annis tredecim in donatam Romanam Ecclesiam reliquisse. Hujus vero supremæ pontificis potestatis in Urbis personas et res, ad regimen

quod attinet, ac defensionem, ut ait Ludovicus II, participes fiebant imperatores per imperialis diadematis impositionem; ita tamen ut inibi nullum placitum, aut ordinationem facerent de omnibus que pape et Romanis pertinent. Quæ tamen conditio ab Ottone tantum cepit anno 962 una cum Germanico imperio. Nam Carolingius et dum regali utebantur potestate, jure patriciatus, et postquam imperatores sunt creati, habuisse placita in ipsa Urbe compertum est.

XXVII. Ex iis quæ habita sunt a regibus attuli supra (num. 8) insigne illud a missis regibus celebratum anno 799 in causa sancti Leonis III. Audiamus nunc a monacho Engolismensi placitum Caroli jam imperatoris in eadem causa: « Post paucos autem dies jussit, eos qui papam anno superiori debonestaverant, exhiberi; et habita de eis questione secundum legem Romanam, ut majestatis rei, capite damnati sunt. Pro quibus tamen papa pio affectu apud imperatorem intercessit, et vita et membra eis concessa sunt, sed pro facinoris magnitudine exilio deportati sunt. » Vides Carolum, supremæ potestatis pontificiæ participem, animadvertere in reos majestatis, qui scelus perpetrare ausi erant in summum principem, simulque vides salvam legem Romanam ab ipsa origine imperatoris majestatis instauratæ. Celebre aliud placitum refertur in Libro Pontificali (sect. 555) habitum a Ludovico II: « cum sanctiss. Leone (IV) pontifice, omnibus Romanis proceribus pariter et optimis [Fora. Optimatibus] Francis in domo, quam be. me. Leo III papa juxta Ecclesiam beati Petri apostoli fecerat, sedentibus, placitum habuit. » In eo, accusatio hujusmodi audita est ex ore Danielis magistri militum: « Gratianus Romanæ urbis superista, quem erga vos fidelem esse creditis, mihi soli in domo sua nimium super Francos murmurans, dixit secreta: Quia Franci nihil nobis boni faciunt, neque adiutorium præbent, sed magis, quæ 25 nostra sunt, violententer tollunt. Quare non advocamus Græcos, et cum eis fœdus pacis componentes, Francorum regem et gentem de nostro regno et dominatione expellimus? » Accusatio falsa detecta est, accusatore ipso calumniam confitente. Quare, « clementissimus imperator, nolens contra instituta veterum Augustorum peragere Romanorum, eos secundum Romanam legem instituit judicare. Quo judicio ipse Daniel multorum verbis reprehensus ore proprio manifestavit se falsum super cum dixisse. Ideo jam dicto Gratiano ante omnes est traditus, ut quidquid de eo facere vellet, potestatem haberet. Sed cum iam traditum Daniele imperator a Gratiano multa et humili supplicatione petivisset, Gratianus assensit. Quem ille statim plenaria sibi reddita gratia libenter suscepit, et sic de mortis est periculo liberatus. »

XXVIII. Equidem mente non assequor cur placito isto utantur Pagius (835, n. 5) alique recentiores, ut Ludovici Aug. supremum in Urbe dominium extendant. Agitantur scilicet consilia adversus Francos, quia non præbent adiutorium. Hinc vero evidens est majestatem imperatoriam patriciatus munere fungi debuisse. Agitur de fœdere iaciendo cum Græcis, Francos pellendi ergo de nostro regno et dominatione. Igitur de Romano dominatu amorigi haudquaquam potest, in quo Franci milites stationes habebant, ut Ecclesiæ præsidio essent, præcipue adversus Saracenos Italiæ et Romanæ diitioni cum temporis molestissimos. Quem videlicet dominatum a regno Italiæ et ducatu Beneventano distinctum fuisse, ut hodie est, eodemque jure a pontifice et Romanis administrari, quo suum a Francis, patet ex Constitutione quam Ludovicus ejusdem patens Lotharius Eugenio II instigante ac probante fecerat (Holst. Coll. Rom. par. II, p. 210). Capite enim septimo constituitur pro utriusque dominationis concordia hoc pacto: « Præcipimus, etiam ut

A depredationes in confinio nostro non fiant; quæ factæ sunt, et ceteræ injustitiæ, secundum legem ab utrisque partibus emendentur. » Prætereo illud dicere, quod sententia juxta legem Romanam lata, falsum accusatorem multa et humili supplicatione ab accusato repetere, supremum dominum non redolet. Ad placita vero quod attinet; video, eadem eis causa, nimirum evincendi causa dominationem imperialem in Urbe, peti ex archivo Farfensi (ap. Mabill. Ann. tom. II, Append. n. 52) placitum habitum a missis imperialibus in palatio Lateranensi anno 829, Ludov. Pio et Lothario Augg. Libenter autem audirem, quid ii discriminis deprehendant placito isti cum aliis tempore regis Pippini habitis 26 an. 761. (Cod. Car. ep. 29, al. 17.) 765 et 767. (Ib. ep. 39, 42, al. 14, et 19). Cum cæteroqui nulli unquam in mentem venerit Pippino dominum Urbis asserere. Horum primum lubet ob oculos omnium ponere conferendum cum prædicto, quod erunt ex archivo Farfensi, atque usque adeo exaggeratur in annalibus Italicis.

XXIX. Nærat Paulus Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, quemadmodum, « præfati denique missi vestri in postri præsentia cum Langobardorum missis necnon et Pentapolensium ac singularumstrarum civitatum hominibus assistentes, comprobato coram eis facta est de habitis inter utrasque partes aliquibus justitiis, etc. » Farfensis autem archivi placitum est super invasionibus, quas monasterio factas asserebant monachi a summis pontificibus Adriano et Leone III. Missi igitur imperiales aiunt: « Residentibus nobis ibidem in judicio in palatio Lateranensi in præsentia domni Gregorii pape, et una simul nobiscum aderant Leo episcopus et bibliothecarius sanctæ Romanæ Ecclesiæ Theodorus episcopus, Sirinus primicerius, Theophylactus nummulator, Gregorius fil. Mercurii, Petrus dux de Ravenna, Ingoaldus et Aceris abbates, Alboinus, Lanfridus, Emmo, et Maximus vassi domini imperatoris, gastaldi, et alii plures. » Aliquid discrepantiæ esse inter missos regios et imperiales negari non potest; similis tamen causa, judicium simile. Annalistæ Italo (an. 829) videtur argumentum adeo evidens supremæ imperatoris potestatis, in Urbe ipsa, et in pontificiis aedibus pro tribunali agere, ut osorem veritatis habendum putet quicunque secum non sentit. Solertior Pagius (839, n. 3) ita de eodem placito loquitur: « Certe non pauca monumenta publica, et antiquorum loca recte intelligi non possunt, nisi sciatur penes quem Romæ potestas judicandi hoc tempore fuerit. » Utrique eruditio scriptori brevi aliquid reponendum. Annalistæ scilicet monasterium Farfense in ducatu Spoletino situm, ad imperiale jus supremum tunc temporis pertinere, atque ea propter privilegia et jura illius ab imperatore vindicanda esse. Itaque cum inter ipsum et sanctam sedem de possessionibus controversia verterit, adeoque pontifex necessario audiendus esset ex eo monasterio abbas Romam ducitur, qui coram pontifice, ut summa dignitas exigebat, suam causam diceret, assidentibus una cum legatis seu missis imperialibus, duobus episcopis, quorum alter erat sanctæ sedis cancellarius, primicerio, aliisque officiis palatinis, quæ satis superque sunt ad demonstrandum, quod missi imperiales non residebant pro tribunali; sed more illius ævi in concilio, seu congressu, pro maxima 27 quæ tunc erat concordia sacerdoti et imperii, causas ecclesiasticas cognoscebant. Pagio autem reponendum est communicationem illam pontificiæ potestatis, de qua diximus, satis lucis afferre monumentis publicis, locisque antiquorum obscuris.

XXX. Præterire non debeo cl. nuperrimi historici Langohardie minoris, seu ducatus Beneventani (Pratil. tom. II, p. 196 seq.) animadversionem ad verba illa Ludovici II in ep. ad Basilium: « Quorumque gentem et Urbem divinitus gubernandam,

et matrem omnium Ecclesiarum Dei defendendam atque sublimandam suscepimus. » Putabat scilicet vir cl. Romam cum ejus ducatu in potestatem Romm. pont. venisse ex Ludovici Pii cessione, quod falsum esse Cod. Car. epistolis planissime demonstravi. Nihilominus veritatis amore impellente : « Non itaque, inquit, Ludovicus Pius Aug. Romanæ urbis dominum aliquod sibi reservat in celebri illa Constitutione, sive donationis Diplomate (quod pene omnes, etiam H. Grotius, P. Marca, Labbeus, alique Galliarum, et Germaniæ scriptores, tanquam veram, legitimam, certamque modo fatentur), in quo apertissime legitur, pontifici jurisdictionem in Romanum ducatum cessisse, sibi tantummodo reservato intercedendi jure pro recurrentibus, atque pro Ecclesiæ defensione, ac tutela, quam iidem reges sibi cum attributis juribus ac privilegiis (patriciatus nempe, seu patronatus) sibi suisque successoribus reservarunt. » Deinde ineluctabili argumento allato ex Testamento Caroli Magni, a Ludovico Pio ad verbum hac in re exscripto, dum tribus filiis uterque commendat, « ut curam, et defensionem Ecclesiæ sancti Petri simul suscipiant, etc. », continuo subiungit : « Hæc ideo a me repetenda duxi, ut futilia quædam argumenta, quæ nuperi scriptores afferunt, quibus Romanam urbem sub imperatorum Occidentalium dominio fuisse contendunt, diluantur, et rejecta satis habes apud Romani pontificatus vindices. » Huc placita quæcumque inveniantur, huc monumenta publica referantur necesse est, ut vera eorum sententia teneatur. Ea propter ut Caroli Magni regis missi in Leonis III causa placitum habentes, Carolusque ipse imperator coronatus in eadem causa novum placitum celebrans, non alio quam patricii, seu defensoris munere functi sunt : ita ut imperatores, quibus jus nullum novum accessit in Urbe, præter sæpe dictam communicationem potestatis in personas pontifici subditas, aut eorum missi placita, actusque alios jurisdictionis exercentes Romæ, iis tantum supremæ potestatis indicia præbent, qui sanctæ sedi infensi, laicæ potestatis assentatores, ac veritatis **28** ocores, inexplorata penitus antiquitate, eam illustrasse sibi blandiuntur.

XXXI. Deferuit, inficiari non ausim, priscus ille ardor, qui annis amplius centum viginti Pippinum, Carolum Magnum eorumque nepotes erga principem apostolorum successoresque ejus inflammavit. Neque inveniuntur post Ludovici II obitum tot suscepti labores pro Ecclesiæ Romanorumque defensione, cum maxime necessarij essent, ut docent epistola: Joannis VIII, qui Carolum Calvum fr. Lotharii I ac Ludovici Pii filium coronavit anno 876, et Carolum Crassum filium Ludovici Germanici ejusdem Lotharii I fratris, anno 880. Quid vero? Ex scordia ista locupletius argumentum emersit veræ indolis imperatoris majestatis a Leone III instauratione. Nam Carolinus, qui sui muneris fere oblii erant, prætermis- sis, aliunde patrocinium Ecclesiæ quæsitum est; cumque Italiæ principes Widonem Spoleti ducem, atque æmulum Berengarii solemniter acclamassent Italiæ regem Ticini anno 889, hunc Stephanus V anno 891 Romam accessit imperatorio diademate ornavit; ejus filius Lambertus pari modo sequenti anno imperij consors est coronatus a Formoso, nec nisi Lambertus tyrannidem occupante, sanctæque sedi infenso, ad Carolinæ stirpis extremum, nempe Arnulphum filium Carolomanni, qui Caroli Crassi frater erat, ad momentum ista dignitas rediit, ab anno 896 ad 899, idque admodum commode ad rem nostram, quippe ex juramento a Romanis huic præstito : *salvo honore, et lege mea, atque fidelitate domini Formosi pape*, quod supra est allatum (num. 25), quæ esset potestas Carolinorum Augustorum in Urbe satis patet. Restaret aliquid explorandum de Ludovico III, Bosonis Burgundiæ regis filio ex Hirmingarde filia Ludovici II quem Benedictus IV coronavit anno 900, et de Berengario duce Forju-

liensi, quem Everardus comes susceperat ex Gisla Pii Ludovici filia. At de horum utroque, ut de prædecessoribus a tempore Joannis VIII illud affirmare non dubito, quod a majorum exemplis descivere, ultimus præsertim ex iis Berengarius, qui casus a suis, Carolingiorum Augustorum seriem terminavit.

XXXII. Quod certo discimus a iisdem Augustis ad plenam renovatæ majestatis indolem assequendam, in ipso actu coronationis publice legi faciebant pactum confirmationis, seu diploma, quo donationes et jura omnia sanctæ sedis confirmabantur. Id non ex sua quisque voluntate componere consuevit; sed juxta normam Romæ missam a pontifice ad eum, qui diademate imperiali exornandus erat. In archivo siquidem sanctæ sedis donationes omnes et privilegia, seu diplomata prædecessorum **29** Caesarum servabantur, ut passim testatum videre est in libro Pontificali. Mitti autem consuevisse istam normam testatur Joannes VIII (ep. 65) Carolomanno, qui summopere optabat imperij coronam adipisci, quam frater ejus Carolus Crassus est assecutus : « Legatos, inquit, ex latere nostro ad vos solemmniter dirigemus, cumque pagina capitulariter continente, quæ vos matri vestræ Romanæ Ecclesiæ, vestroque protectori beato Petro apostolo perpetualiter debetis concedere. » Neque alia putanda est, quam quæ a Ludovico Pio primum facta sancto Paschali, eidem pontifici a Lothario filio confirmata erat; a Ludovico II Leoni IV, sibi quæ a Carolo Calvo. Namque alibi (ep. 84) Carolo Crasso imperatori nuntiari cupit Romanas calamitates : « Nobis, inquit, apud beatum Petrum consistentibus (in civitate Leonina, cui nondum accesserat urbis nomen) nullam urbem Romæ potestatem a piis imperatoribus beato Petro principi apostolorum ejusque vicariis traditam haberemus. » Quibus verbis haud dubie lenocinatur imperatori, ejus opem implorat, nam Romam pontifici nemo concesserat, ut est demonstratum in Cod. Car.; at Ludovicus Pius una cum cæteris Romanæ Ecclesiæ juribus Romam etiam complexus erat, ad ejus normam tres Augusti successores suum quisque diploma composuit : quod satis fuit Joanni, ut traditam a piis imperatoribus Romam profiteretur. Quemadmodum Carolus Magnus et Ludovicus Pius inter principes bene de Romana Ecclesiâ meritos Carolum Martellum recensent, quia legationes a Gregorio III acceperat, quæ rogabatur, in maximis Urbis angustiis, ut illi opitularetur.

XXXIII. Pontificem autem non latuisse, quibusnam regibus, Augustive acceptæ referrentur donationes Romanæ Ecclesiæ factæ, concilium comprobatur, in quo anno 877 electionem coronationemque Caroli Calvi superiori anno a se peractam confirmari voluit (Labbe, *Conc.* tom. IX, p. 295). In eo siquidem meritis prosequitur laudibus Carolum Magnum « qui remp. præliis auxit, victoriis dilatavit, sapientia decoravit. Qui cum omnes ecclesias sublimasset, semper hoc ei erat in voto, semper in desiderio, sicut in gestis, quæ de eo scripta sunt, legitur, ut sanctam Romanam Ecclesiam in antiquum statum et ordinem reformaret. Unde et hanc multis honoribus extulit, multis munificentijs et liberalitatibus ampliavit; adeo ut amissas olim urbes ei restituisset, et ex regni quoque sui parte alias non modicas contulisset. Sed pauca dicta sunt, nisi quæ circa religionis incrementum gessit, magna et sublimia memorentur, etc. » Deinde veniens ad Ludovicum Pium, multis **30** ex capitibus eum commendat, sed nullam ab eo civitatem esse traditam memorat : « Cujus, inquit, filius divæ rec. Hludovicus max. imp. pater hujus a Deo electi principis Caroli semper Aug. patrium solum adeo religione imitatus, pietate laudabiliter æmulatus est, ut et paternam divini cultus vota, et erga prælatam principalem Ecclesiam liberalitatis insignia pius natus æquipararet, et roboraret (en tibi Ludovicianum diploma omnia confirmans, nihil addens); sed et uberioribus beneficiis et dapsilibus bene-

ficentis ut haerens gratissimum ampliaret. » Idemque Joannes mensibus aliquot, postquam imperatori lenocinatus, ut aiebam, Romam liberalitate Augustorum in Ecclesiae potestatem venisse affirmabat, concilio Tricassino II una cum Ludovico Balbo interfuit anno 878 (*Ibid.*, p. 308). In eo autem, « promissio regum lecta est, et sacramenta quae Pippinus et Carolus obtulerunt beato Petro apostolo lecta sunt : » quia videlicet de excommunicandis Ecclesiae rerum invasoribus agebatur. At quatuor Caroli successorum diplomata, quippe quae nullam praeseferebant donationem propriam, sed jura tantum vetera confirmabant, nullatenus memorantur. Tametsi ab unoquoque Augusto antequam diadema susciperet, seu imperator fieret, diploma hujusmodi dari consuevisse ambigi nequaquam potest.

XXXIV. Profecto si pactum istud confirmationis ab ullo Augustorum praetermitti potuisset, nec Wido, nec Lambertus, nec Berengarius, quorum nil intererat, quid Carolingii gessissent; praeterea ad sublimem illud fastigium praepotentia ac rebus prospere gestis pervenerant, omisissent. Nihilominus laudabilis hujus consuetudinis iidem perspicua testimonia praebent. Et vero concilium Ravennae celebratum est anno 898 ab Joanne IX, cui intererat Lambertus imperator, qui eodem anno in venatione equo lapsus interiiit (*Ibid.*, p. 507). Pontifex atque imperator vicissim constitutiones edunt. Inter pontificias, quae huc spectant (cap. 6 seqq.) sunt hujusmodi : « Ut pactum, quod a be. me. vestro genitore domino Widone, et a vobis piissimis imperatoribus juxta praecedentem consuetudinem factum est, nunc reintegretur et inviolatum servetur. De locis autem, atque rebus, quae in eodem pacto continentur, praecpta nonnulla illicita facta sunt, quae petimus, ut in eadem synodo terminentur, et quae non recte facta sunt praecpta, corrumpantur. Ut patrimonialia, seu suburbanaria, atque massae, et coloniae, necnon civitates, quae contra rationem, quasi per praecpta largita sunt, petimus reddantur. » A Berengario vero non solum diploma consuetum fuisse editum, sed etiam ipsa in solemnitate **31** coronationis publice lectum fuisse, testatur anonymus Augusti ejus panegyrista ap. Leibnitium (*Script. Brunsw.* tom. I, p. 255). Enarrata siquidem illius coronatione per manus pont. Joannis X, die sancto Paschatis an. 915, persequitur :

.... Facta silentia tandem

Lectitat Augusti concessos munere pagos
Praesulis obsequio gradibus stans lector in altis;
Caesare quo norint omnes data munera; praedo
Uterius paveat sacras sibi sumere terras.

Quamobrem tuto affirmari posse videtur Carolingiorum omnium diplomata hunc sibi locum vendicasse in celebritate coronationis, cujus ritum opportunius describam dissertatione vi, cum de Codice Rudolphino sermo erit. Secus esse de diplomatis Augustorum Germanice compertum erit § sequenti.

XXXV. Praedictorum autem quinque Caroli Crassi successorum, qui hujus finem inglorium anno 888 ineunte exceperunt, non ea praecipua laus est, suo nunquamque diplomate jura Ecclesiae omnia confirmasse. Id maxime attendi debet, quod regno Italiae inter se diviso atque in factiones distracto, qui eos inter potentior videbatur, spondebatque se Ecclesiae defensionem suscepturum, Romam a pontifice accersitus diadema imperiale adeptus est. Quod si eorum nullus eam dignitatem sibi armis asseruit, sed a pontificibus patrocinii spe illis, impense quasitam obtinuit, imperialis igitur majestas, quam Leo III instauravit in Occidente, per pontificiam coronationem ineunda erat, neque aliter ad sublime istud fastigium poterat perveniri. Quamobrem toto colo aberrat Goldastus (not. ad cap. 28 Eginh.) cum Sigeberti, qui tribus fere saeculis post renovatum im-

perium floruit, auctoritatem objicit Eginhardo oculato testi. Verba Sigeberti sunt : « Romani, qui ab imperio Constantinopolitano jamdiu animo desciverant, nunc accepta occasione opportunitate, quia mulier excecato imperatore Constantino filio suo eis imperabat, uno omnium consensu Carolo regi imperatorias laudes acclamant, eumque per manus Leonis papae coronant Caesarem et Augustum appellant. » Quam opinionem recentiores nonnulli obvisis ulnis amplectuntur, minus advertentes huic hominem fuisse infensissimum sancto pontifici Greg. VII, ut demonstrant eruditus adnotator Operum sancti Anselmi (ad ep. 56, lib. I, p. 557), ac Bellarminus (*de Scr. Eccl.*) et praesertim Baronius, qui pluribus in locis eum carpit, atque Henrico IV addictissimum fuisse evidenter comprobatur, falsumque in plurimis, impostorem, **32** ac schismaticum suggillat. Quare illud mirandum subit, scriptores catholicos non potuisse hujusmodi hominis auctoritate res Romanorum infirmasse. Equidem veram certamque indolem renovati imperii monumentis veterum patefecisse arbitror; propterea fontes indicasse unde ex eruditissimis nonnulli opiniones falsas derivarunt, satis mihi est ad easdem rejiciendas. Venio nunc ad ita facta atque instituta majestatis imperatoriae translationem ad Germanos, quae quidem nonnullas mutationes passa est; de illius tamen indole nihil omnino mutatum fuisse compertum atque exploratum erit. Praemitti autem oportet statum, seu conditionem Urbis, quae hanc translationem praecessit, ut clariora sint quae deinceps dicenda erunt.

§ IV. — De translatione imperii ad Germanos, ab Joanne XII facta anno 962.

XXXVI. Quae vidimus a Romanis inserta esse juramento, quod imperatori praestare consueverunt (sup. n. 25), salvo honore. et lege mea, atque fidelitate domini N. papae.... nunquam me cum aliquo homine sociabo.... Hanc civitatem Romam ipsi N. non tradam : supremam quidem pontificis potestatem, cuius participes per coronationem fiebat imperator, testatur; at simul potentiam Romanorum, eorumque administrationem reipub. luculenter designant. Quare in monumentis ejus temporis ac praesertim in Libro Pontificali, primates et proceres summis affectis honoribus videmus, tam laicos quam ex clero. Hujus ordinis sunt celebres ii septem, qui iudices, et palatina officia nuncupantur : primicerius, secundicerius, nomenclator, arcarius, primus defensor, sacellarius, et primicerius, qui frequenter occurrunt in Cod. Carolino. Ad laicos vero quod spectat, eminentissimos duces et consules Codex Carolinus suppeditat (ep. 59, 60, 67; al. 49, 73, 69), magistros item militum cum eodem honoris titulo, ac praee aliis superistam, qui Luitprandi continuatori (*Hist. Imp. et Reg.* lib. vi, cap. 6) est primum omnium primus : « Ex primatibus, inquit, Romane civitatis Stephanus filius Joannis superista; » post quem alios decem numerando recenset. Quin etiam Liber Pontificalis (sect. 354) appellat « Romanæ urbis superistam » quam dignitatem, sive officium cum magisterio militum conjungit, atque palatii, et Romane urbis superistam nullo discrimine eundem **33** nuncupat : « eminentissimus magister militum, et Romani palatii egregius superista, et consiliarius. » Ex quibus supremo principi Romano pontifici subiecta esse officia plurima, ut regibus Francorum in suo regno, planum fit; unde virique gubernatores urbium, militumque duces assumi, necnon legationes in gravioribus rebus adornari moris fuit. Nil autem melius comprobatur quid Romani isti primates possent, quaeve eorum partes in administratione essent, quam vacatio illa imperii per octo et triginta annos ab emortuali Berengarii 924 ad 962, cum Otto Magnus imperiale diadema est accersitus a Joanne XII. Romanis quippe invitis nullum ex Italia re-

gibus, quorum series non deficit, licuit pontificibus ad imperialem dignitatem sublevare.

XXXVII. Et vero prae potentia Tusculanorum comitum, quae sub finem noni saeculi Arnulpho adhuc supersitit emergens, dum magni duo annuli Ludovicus III et Berengarius de regno Italiae decertabant, adolevit, ac denique in tyrannidem apertam erupit, horridam Romae ipsius faciem representat. Quam equidem spectari malo apud Luitprandum et Baronium (ab an. 908, n. 5) quam ipse exponens, indignitatem illius aevi relator fieri, ut potentiae Romanorum testimonia in medium afferam. Summa duntaxat capita excurrem, quae ad novam imperatoriae maiestatis institutionem iuxta primævam Leonis III renovationem perducat: obijciendum scilicet Struvio atque ejus opinionis assertoribus, qui tanti principis virtute abutentes, non pro defensione sanctae Romanae Ecclesiae ac Romanorum a summo pontifice creatum imperatorem fatentur, ut debent, sed ipsum per se acquisito armis imperio potitum esse dicunt. Tusculani igitur comites, usurpata tyrannide, ad sanctuarium quoque manus impias extendere non dubitarunt. E sua enim stirpe ineptos plerumque homines, et, si Luitprando fides, vitio gentios, vitiisque manipatos ad principis apostolorum sedem evehere non sunt veriti, ut tutius potiri rerum perseverarent: ita ut, praeter fidei depositum, adversus quam portas inferi non praevalituras infallibili divini Salvatoris oraculo edocueram, omnia pessum lerint. Celebres sunt praecipue senatrices illae Theodora senior et junior, Maroia, ac Stephanía, quarum opera tantae indignitates perpetrabantur. Harum quippe artibus, qui Petri successores eligebantur, nulla fere auctoritate in civilibus rebus usi sunt. Feodo in hoc rerum statu Hugo rex Italiae Marociam, viro ejus mortuo, nempe Widone Alberici marchionis et comitis Tusculani filio, uxorem duxit, cumque ea ex Adriana Mole dominatus esset Romanis, ut antea fecerat Theodora Maroia mater. Nec 34 tamen diu; nam Albericus junior Alberici filius levi ex causa in vitricum Italiae regem Romanos commovit. Quamobrem hic fuga elapsus vix tandem redemit pacem Alda filia sua cum Alberico in matrimonium conjuncta. Alberici ejusdem filius Octavianus anno 956 adhuc impubes pontificatum invasit. Tunc vero duplici ex capite Urbis dominus, cum a Berengario Italiae rege ejusque filio Adelberto multa indigna passus esset, Ottonem Germaniae regem in Italiam cum exercitu accersivit, cumque Ecclesiae et Italiae maximum defensorem expertus, imperatorem creavit anno 962.

XXXVIII. De Italiae regis expulsionem insigne suppetit testimonium Frodoardi (an. 953), qui refert quemadmodum Rhemensis ecclesiae missi, Roma redientes cum pallio pro Arnaldo archiepiscopo, « nuntiant, Joannem (XI) papam filium Mariae, quae et Maroia dicitur, sub custodia detineri a fratre suo nomine Albrico, qui matrem quoque suam Marociam clausam servabat, et Romanam contra Hugonem regem tenebat. » De Alberici autem et Romanorum consilio post regis expulsionem Blondus (Dec. 2, lib. II) haec narrat: « Romae enim duo consules ex nobilitate quotannis tunc fiebant, qui ad vetusti consularis exemplar summæ rerum praesent, et praefectus item ex nobilitate creatus populo jus dicebat. Ex plebe autem creati singulis annis duodecim, quibus decarconibus erat appellatio, senatus vices in conciliis et deliberationibus obtinebant. » Quam rerum administrationem principio etiam saeculi sequentis obtinere testatur Dithmarus apud Leibnizium (*Script. rer. Brunsv.* tom. I, p. 400) Henrici I coronationem enarrans: « Decursis a Dom. Incarn. post millenarii plenitudinem numeri annis tredecim, et in subsequentis anni secundo mense, ac hebdomada tertia, anno autem regni ejus terdecimo, et die Dom. ac vi Kal. Mart. Henricus Dei gratia rex inclytus a senatoribus duodecim vallatus, quorum

A sex rasi barba, alii proluxa mystice incedebant cum baculis. » Itaque Joannes ad Petri cathedram ascendens hujusmodi administrationem invenit Romae a suo genitore, Romanisque primatibus institutam; cumque in uno eodemque homine, divino consilio conjungerentur invasio principatus et principis legitimi potestas, quod Agapitus II ante annos decem non potuit, facili negotio ejus successor Joannes perferit. Otto siquidem potentissimus Germaniae rex ab illo etiam pontifice invitatus advenerat, iterisque victoriis Italiam a Berengarii ejusque filii tyrannide liberaverat. Cum vero, juxta pontificis ejusdem vota, in Urbem progressurus esset, per Albericum, 35 Romanosque non licuit, ut testatur Floardus apud Pagium (952, n. 1): « Otto rex legationem pro suspensione sui Romam dirigit, qua non obtenta, cum uxore in sua regreditur. »

XXXIX. Secus accidit Joanne pontifice, ut Luitprandus integer atque oculatus testis affirmat, cumque verbis (lib. VI, cap. 6) lubet rem totam, quemadmodum se habuit, enarrare: « Regnantibus, ino saeculis in Italia, et, ut verius fateamur, tyrannidem exercentibus Berengario atque Adelberto, Joannes summus pontifex, et universalis papa, cujus tunc Ecclesia supradictorum Berengarii atque Adelberti saevitiam erat experta, legatos sanctae Romanae Ecclesiae Joannem videlicet card. diaconum, et Azzonem scriuariarium sereniss. atque piissimo tunc regi, nunc Aug. Caesari Ottoni destinavit; suppliciter litteris et regum signis orans, quatenus pro Dei amore sanctorumque apostolor. Petri et Pauli, quos delictorum suorum cupierat esse remissores, se sibi commissa sanctam Romanam Ecclesiam ex eorum faucibus liberaret, ac saluti et libertati pristinae restitueret. . . . Qui tanto Berengarium atque Adelbertum celerius regno expulsi, quanto evidentius constat, quod communitates Petrum et Paulum sanctissimos apostolos habuit. Bonus itaque rex dispersa colligens et confracta consolidans, quod cuique proprium fuit, restituit. Dehinc Romanam similia facturus adiit, ubi miro ornatu miroque apparatu susceptus, ab eodem summo pontifice et universali papa Joanne unctionem suscepit imperii. Cui non solum propria restituit, verum etiam ingentibus gemmarum, auri et argenti muneribus ipsum honoravit. Jusjurandum vero ab eodem papa Joanne supra pretiosissimum corpus Petri, atque omnibus civitatis proceribus, se nunquam Berengario atque Adelberto auxiliaturum, accepit. Post hac in patriam propter repedavit. » Simile juramentum, si meministi (sup. n. 25), Romanis praestiterat Arnulpho. Quare ambigi non posse videretur, quin proceres formula eadem usi sint: *Salvo honore et lege mea atque fidelitate domini Joannis.* (De juramento praestito a pontifice similia proferre nemo ausit; summus enim princeps alii principi, quem suae potestatis facit participem in subditos, non fidelitatem seu subjectionem jurat, sed sacramento pollicetur, se illius hostibus non adhaesurum). Luitprandus autem ne Romanos quidem alio sacramento usos esse affirmat. Utroque juramento mirum in modum abutuntur scriptores apostolicae sedi infensi, ut, pontificis auctoritate depressa, imperialem 36 plus aequo elevent: propterea res coniunctus aggredienda erit, ut quanto dissideant intervallo a veritate pateat.

XL. Cum pontifex Joannes de imperatoria maiestate ad Germanos transferenda cogitaret, non de improviso tanto momenti negotium peragendum censuit, ut Leo III; alia enim tempora erant, alii mores. Sed per legatos suos, quod ex consequentibus liquet, duo sacramenta proposuit magno regi, quorum alterum pontifici, populo Romano alterum praestandum ab illo erat, antequam imperiale diadema susciperet; ita tamen, ut pontifici sacramentum faceret per suos nuntios, antequam proficisceretur Romam versus, quod postea per se ipse, ut colligitur ex more successorum, in solemnitate coronationis

repereret. Pari modo Romanis semel ad radices montis Marli, iterumque Leoninam civitatem ingredientes Romanorum reges aliud sacramentum praestitisse vetera monumenta testantur. Ex praestantissimo codice Albiniano primum Ottonis sacramentum suppetit, locusque ipse, ubi servatur autographum: «*Juramentum nuntiorum Ottonis futuri imperatoris, quod est in Saxonia in monasterio, quod dicitur Lüneburg. Domno Joanni pape XII rex Otto per nos promittit et jurat per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, et per hoc lignum vivifice crucis, et has reliquias sanctorum, quod si permittente Deo Romam venerit, sanctam Rom. Ecclesiam, et eundem dominum Joannem papam rectorem ipsius exaltabit secundum suum posse, si vivum eum invenerit. Sin autem, eum qui erit [et nunquam vitam, aut membra, et ipsum honorem quem habet] sua voluntate et suo consensu, aut suo consilio, aut sua exhortatione perdet neque ipse, neque aliquis successor ejus. Et in Roma nullum placitum, aut ordinationem faciet de omnibus, quae pape et Romanis pertinent [sine tuo consilio. Et quidquid in nostram potestatem de terra sancti Petri pervenerit, tibi reddam]. Cuiusque autem regnum italicum permittit, jurare faciet illum, ut adiutor sit domino pape, et successoribus ejus ad defendendam terram sancti Petri secundum suum posse. Sic adjuvet Deus eundem dominum regem Octonem, et hec sancta Evangelia, et hec sacrosancta sanctuariorum. » Semel et iterum supplervi ex Gratiano (dist. 65, c. 35. Tibi Domino) quae certo videntur deesse in apographo, quod Romae nactus fuit Albinus, tum quia Baronius (960, n. 4) alique erudit omnes, ne annalista quidem Italo excepto, illud solum noscentes, religioni haberunt quidpiam de eo detrudere, tum **37** quia successores Ottonis, quod majus est, quidquid Albiniano deest, per suos legatos expresserunt.*

XLII. Huc accedit Luitprandi, seu mavis ejus continuatoris synchroni testimonium omni exceptione majus (lib. 8, cap. 6) qui narrat quemadmodum Otto pontificis nuntiis querentibus obsideri sancti Leonis oppidum in monte Feretrano, quod sanctae sedis juris erat, reposuit: «*Omne terram sancti Petri, quae nostrae potestati subjecta est, Ecclesiae promissum reddere; atque id rei est, quod ex hac munitione Berengarium cum omni familia pellere laboramus. Quo enim pacto terram hanc ei reddere possumus, si non prius eam ex violentorum manibus ereptam potestati nostrae subdamus? » Quamobrem dubitari non potest quin Albinus in apographum incidit minus accuratum. Cur autem istud a me praeferratur alii ab erudit omnibus accepto, causa est Gratiani licentia in veteribus monumentis proferendis. Quamvis enim rei summam non attigerit, ea de verbo ad verbum exprimere, ut debuit, minus laboravit. Quid enimvero necesse erat legatos Ottonis delegata principis potestate exuere, ut ipse princeps loqui eorum ore videretur? Nullum ex ejus successoribus reperire erit, qui hujusmodi exemplum sit secutus. Bono autem omne prodit ex monasterio Lüneburgensi sancti Michaelis in Saxonia sacramentum Ottonis Saxonis, primi ex Germania imperatoris, quo editum a Gratiano ratum firmumque esse monstratur. Quamvis enim nulli eruditiorum unquam in dubium venerit, locupletius tamen testimonium jurisconsultis Germanicis afferendum erat, ut vera indoles imperii ad Germanos translati teneretur. Non igitur Romanum imperium a Carolo Magno acquisitum, deinde ab Ottone Magno denuo vindictum, perpetuoque jure cum regno Germanico ita conjunctum, ut et nomen suum in istud transtulerit, ut constanter omnes docent; sed Italia a tyrannide illius regum vindicata, Romanæque ditionis ac praecipue pontificis suscepta defensio et Carolo et Ottone dignitatem, seu majestatem imperatoriam peperere. Hoc tamen inter utrumque magnum regem discriminare, quod Carolus*

de improvviso per manus pontificis coronatus, dictusque imperator fuit, Romanis tantum patronum seu defensorem acclamantibus, Otto autem ad tam sublimem fastigium non pervenit, nisi praemisso juramento, de quo loquimur, pontifici; alioque Romanis, de quo mox breviter dicam, fusiisque agam infra (Diss. 6).

XLIII. Est profecto quod mirer, Conringium minime intellexisse hanc indolem ex paucis Leonis III epistolis, quas semel et iterum publicans **38** Augusti tantum nominis salegit. Attamen Leo testatus erat (epist. 5) Carolo Augusto, vestram exspectamus defensionem, et consolationem . . . vestra imperialis defensio ubique multipliciter resonat. » Et alibi (ep. 8, al. 3) prolietetur se cum suis sacerdotibus Deum orare, ut Carolum ad exaltationem et defensionem Ecclesiae per longa annorum curricula conservare et protegere labeat. De propria autem dominatione agens (ep. 5) primum dolet a Francis hominibus veltigalia Exarchatus usurpari in singulis civitatibus: **B** Secundum quod solebat dux, qui a nobis erat constitutus . . . Unde ipsi duces minime possunt suffragium nobis plenissime praestare. Et alibi (ep. 2, al. 10) cum palatii Ravennatis reditus invaderentur: Quaesumus, inquit, vestram imperialem clementiam, ut sic de vestra a Deo accepta donatione, quam praedicto Dei apostolo obtulisti, peragere jubeatis, quatenus in nulla minuat parte; sed maxime per vestram laboriosum certamen firma, atque stabili, et inconcussa perennis temporibus persistere valeat. Rursusque alibi (ep. 3, al. 1) de iisdem civitatibus Exarchatus: Oblatio, ait, quam dulcissimus genitor vester dominus Pippinus rex beato Petro apostolo obtulit, et vos confirmastis. Ille vero amandant jurisconsultorum imaginationes, qui Octavianum aut saltem Constantini temporibus, Caroli et Ottonis aetates equiparando, imperium ab utroque armis quaesitum arbitrantur. Non regiones et provincia Romanum imperium constituiebant, sed rex quicunque a Romano pontifice imperiali diademate redimitus, ditionibus suis pluribus paucioribusve, Italiae regnum seu Langobardiam, Etruriam, et Spoletanum ducatum adungebat, quae cum terram sancti Petri, seu ditionem ecclesiasticam fere circumscribant, promptiorem pontifici, et sanctae sedi defensionem pollicebantur.

XLIII. Quamobrem doctissimus abbas Codefridus (*Chron. Godw.* tom. 1, l. II, c. 1, p. 119) ne reges quidem Romanorum appellatos animadvertit Germaniae reges, ante Italici regni possessionem: «*Si hunc, inquit, exactius consideremus regis Romanorum titulum, nec ab Ottonianis imperatoribus unquam, nec etiam in temporibus sequioribus ante actuale Italici regni possessionem adhibitum. » Et inferius (ibid. cap. 3, p. 163) ubi sermo est de Magno Ottone: «*Observandum est, ait, nec reges nostros anteriores, Conradum scilicet et Henricum, sed Ottonem I ante susceptam Romae coronationem, et sic ante obtentum imperium, cum sceptro ullo in sigillis representari: multisque ad rem probandam allatis, diligentissimis hic monumentorum **39** veterum scrutator (ibid. p. 166) definire non dubitat in hunc modum: «*Ex quibus omnibus firmiter concludendum est, Ottonem I ante susceptam Romae coronationem solo regis titulo in plurimis simpliciter, in nonnullis diplomatibus cum quibusdam additamentis, usum fuisse. » Eandem rem compertam habuit annalista Italus diplomatum et chartarum auctoritate; quapropter in annalibus passim, praecipue an. 1453, 1493, 1519, affirmat nulli regi Romanorum imperatoris nomen tributum inveniri ante susceptam Romae coronationem de manu pontificis. Hinc est, quod in ancipiti illa Germaniae regum electione, Philippi scilicet atque Ottonis, Innocentius III (*de Negotio Imp.*, ep. 50, 55, 92) Germanos rem certam edocens: «*Etsi, inquit, alibi coronam regni recipiat, ab apostolica tamen sede ultimam manus impositionem, et coronam imperii recipit imperator. » Pari modo Langobardis proponens exem-****

plum Lotharii II ducis Saxonie, et Conradi fratris Friderici ducis Suevie, utriusque electi: « Romanus, ait, pontifex Lotharium coronavit, et imperium obtinuit coronatus. » Regibusque ipsis Germanie usque adeo persuasum erat hanc veram esse indolem renovati per Leonem III imperii, ut non pauci, præsertim e Suevica stirpe, sanctæ sedis osiores pravitatem suam dissimularint, quoad coronam assequerentur, et Henricus IV ac Ludovicus Bavarum pseudopontifices creati curaverint, ut aiebam supra (num. 21), a quibus imperiale diadema susciperent, quod est testimonium omnium locupletissimum.

XLIV. Neque coronatio tantum Germanos Carolingiorum similes fecit, verum electio ipsa, ante constitutam certam eligendi formam consilio Romani pontificis post Fridericum II sæculo tertio decimo. Et sane, cum Otto III novi aliquid deliberare præsumpsit super electione futuri imperatoris, convivente Gregorio V, tum quia regie ejusdem stirpis erat, tum quia Augusti opera ad summum fastigium ascenderat, Benedictus VIII, teste Glabro apud Baron. (1013, n. 5), sanctionem istam edidit, qua primævam indolem imperii confirmavit: « Ne quisquam audacter imperii Romani sceptrum præproperus gestare princeps appetat, seu imperator dici, aut esse valeat, nisi quem papa sedis Romanæ morum probitate delegerit aptum reip. eique commiserit insignis imperiale. » Quæ reip. Constitutio ab sancto imperatore Henrico roborata est præclaro sui exemplo, cum sequenti anno coronam imperii ab eodem Benedicto obtinuit. Rem narrat Dittmarus apud Leibnium (*Scr. rer. Brunsv. tom. I, pag. 400*) conceptis his verbis uni annalista 40 Italico (an. 1014) minus perspicuis: « Cum dilecta suimet conjuge Canegunda ad ecclesiam sancti Petri papa expectante venit, et antequam introduceretur, ab eodem interrogatus, si fidelis vellet Romanæ patronus esse et defensor Ecclesiæ, sibi autem suisque successoribus per omnia fidelis, devota professione respondit. Et tunc ab eodem inunctionem et coronam cum contactu sua suscepit. » Quem Dittmarum locum recte Nat. Alexander (sæc. XI, c. 9, art. 1, p. 617) interpretatus: « Jurata prius, inquit, Romanæ Ecclesiæ ipsique Benedicto ac successoribus fidelitate ac defensione, ut Dittmarus initio libri septimi testatur. » Unus annalista Italus aut non sensit, aut sentire noluit, rem esse de promissione seu professione in caeremonialibus libris celebri, quam Carolingii quoque super gradibus basilicæ sancti Petri emitte consueverunt. De qua licet opportunius agendum sit, cum tamen doctissimus Mabillonius et ipse interpretans allata verba Dittmari (*Mus. It. tom. II, p. 216*) minus recte allimet, Carolingios haud dissimili formula usos esse, professionum discrimen hic in antecessum proponam necesse est.

XLV. Formula professionis qua usi sunt Carolingii exstat in antiquo illo Ordine apud Mabillonium (*ibid.* p. 215) et ap. Martene (*de ant. Ec. Rit. lib. II, c. 9*) parvo cum discrimine sic expressa: « *Promissio imperatoris.* In nomine Christi promitto, spondeo, atque polliceor ego N. imperator coram Deo, et beato Petro, me protectorem et defensorem esse hujus sanctæ Romanæ Ecclesiæ in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio, secundum scire meum et posse. » Eandem aliquantulum variam ven. Baronius (800, n. 7) jampridem in sacros Annales retulerat iusjurandum appellans, quo Carolum et posteros usos esse contendit, ne hiescente quidem Pagio. Equidem video Leonem III (*ep. 2, al. 40*) loquendi genere usum esse, quod Adrianum minime adhibuisse deprehendi: *Qui vos, inquit, in suis utilitatibus defensores constitui, quæ a professione non multum abundunt. Præterea animadverto promissionem imperatoris nuncupari, atque imperatorem professionem illam emitte, quod uni Carolo, qui de improvviso coronatus dictusque imperator fuit, convenire potest. Quamobrem Baronii*

A opinionem amplector, promissionemque istam, seu iusjurandum Carolo Magno ascribo. Secus est de Caroli successoribus; hos enim haud nomen imperatoris usurpasse ante coronationem constat ex litteris Lotharii supra allatis (num. 24) ac patrem suum Ludovicum Pium: *benedictionem, honorem, et nomen suscepi imperialis officii*, quibuscum vetera omnia monumenta concinunt, ut suo loco planum fiet. Hac tantum 41 in re cum Carolo illi convenisse intelligo, quod professionem, seu iusjuramentum a sacramento Germanorum admodum diversum emiserunt, ii saltem, qui ex Caroli progenie orti, vere posterius cum Baronio appellari possunt. Postremi enim reges seriei Carolingicæ videntur et ipsi sacramento fidelitatis præstitisse, tametsi documentorum inopia pro certo affirmari nequeat.

XLVI. Quod omni procul dubio affirmandum est, Germaniæ reges imperialia insignia non assequerantur nisi sacramento fidelitatis præmisso, quod in Ordine, seu Caeremoniali ad annum 1046 spectante (*infra diss. 6, n. 24*) sic fluit: « In nomine Domini nostri Jesu Christi. Ego rex N. Romm. et futurus imperator Romanorum promitto, spondeo, polliceor, atque per hæc Evangelia juro coram Deo, ac beato Petro apostolo, et beati Petri apostoli vicario domno N. papæ fidelitatem, tuisque successoribus canonice intrantibus, meque a modo protectorem ac defensorem fore hujus sanctæ Rom. Ecclesiæ, et vestre personæ, vestrorumque successorum in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio, secundum scire meum ac posse sine fraude ac malo ingenio. Sic me Deus adjuvet, et hæc sancta Dei evangelia. » Num Otto Magnus cæterique Ottones duo, filius nempe et nepos, sacramentum hujus simile ediderint, præter allatum *Tibi Domino*; an successor Ottonis III, sanctus Henricus omnium primus fidelitatem sit pollicitus, incertum mihi esse fateor. Creditu tantum proclive est, sin verbis iisdem, nam titulus regis Romanorum non conveniebat Ottonibus, sententia eadem pollicitos esse fidelitatem. Cum enim de transferenda imperiali dignitate in potentissimum regem Ottonem a pontifice et Romanis primatibus deliberatum fuit, non temere tantum negotium pertractatum fuisse jam dixi (num. 40); magis autem ac magis confirmatur iuramento alio quod Romani exegerunt ab imperatore electo, antequam diadema imperiale suscepissent, civitatem Leoninam ingrederetur; nam neque Germaniæ regem ad iusjurandum faciliorem, nec Romanos ad id petendum audaciores reddere alia poterat quam translatæ hujus dignitatis occasio, cum duodequadraginta jam annis duplici potestati morem gerere desueverant. Præterquamquod idem Magnus Otto non solum a pontifice, sed etiam ab omnibus civitatibus proceribus, se nunquam Berengario, atque Adelberto auxiliarios, iusjurandum accepit, ut Luitprandus testatur: quare ut pontifex, ita et proceres a rege Ottone iusjuramentum exegisse ambigendum non videtur.

42 XLVII. Certe in antiquissimo illo Ordine anni 1046 exstat duplex id iusjuramentum Romanis præstitum ab Henrico III Germaniæ rege, et in actis coronationis Henrici V apud Baronium (1111, n. 5) legitur: « Duo iuramenta ex more fecit, unum juxta ponticulum, alterum juxta porticum portam populo fecit. » Quæ quidem consuetudo ad Henricum IV non refertur, quia non fuit coronatus; multo minus ad Henricum III qui, cum Romæ esset, duo illa iuramenta alibi præstitit. Consuetudo igitur, seu mos vetustior in actis laudatur. Ea vero unde melius repetatur, quam a translatione imperii ad Germanos, non video. Quamobrem, tametsi conjecturis indulgere non soleo, mihi tamen persuasissimum est rei certæ originem ista certiorum inveniri non posse. Cæterum animadverti debet, quod promissio, seu professio Carolingiorum, in area super gradibus basilicæ sancti Petri solebat fieri; at sacramentum

Germanorum per sæculum xii fieri coeptum est in oratorio sanctæ Mariæ in Turri. Ibiq; repeti consuevit sacramentum per nuntios præstitum; talis enim locus præscribitur in caeremoniali libro veteri, quo usus est Clemens V (ap. Raynaldum 1311, n. 14) tametsi idem pontifex permittit arbitrio electi imperatoris renovationem sacramenti per nuntios præstiti alterutro in loco, dummodo non omittatur. « Renovet etiam sacramentum per suos procuratores præstitum suæ approbationis tempore coram nobis, secundum tenorem superscriptum. Et si in adventu suo in gradibus, ubi eidem tu et legatus obviabis, antefatus renovationem prædictam facere prælegeret, contentamur. » Ex eodem vero Caeremoniali antiquo rem discimus, quæ præteriri omnino non debet. Aperta illa expressio *fidelitatis*, de qua satis dictum esse videtur, desuevit post Henricum III, juramenti tamen formula, a Carolingiorum promissione diversa et in ordinem coronationis relata remanente; adeoque Henricum V et Fridericum I jurasse invenimus. ex libro, nempe ex Ordine, seu Caeremoniali. Quod si in Caeremoniali libro, quem Clemens V Avenione Romanam transmisit pro Henrici VII coronatione, jurandi verbum desiderabatur, id factum puta, non quia juramentum exsoleverit, sed quia sacramentum, seu juramentum per nuntios præstitum, ab imperatore electo renovandum erat. Quare in Caeremoniali etiam patricii juramentum reperitur: cujus formulæ, ut fidelitatis sacramentum dici possit, nihil aliud deest quam vox ipsa *fidelitatis* expressa.

XLVIII. Quam rem luculenter comprobat Lotharii II sacramentum, in maximis Urbanarum rerum difficultatibus præstitum, novo exemplo, 43 ante fores basilicæ Lateranensis. Celebre illud est apud Baronium (1135, n. 2), mihi autem lubet ex Albiniano codice idem proferre uno aut altero verbulo varians a schedis Vat. unde illud exscripsit Baronius: « Hoc est juramentum quod dominus rex Lotharius tempore hæresis filii Petri Leonis domino pape Innocentio præstitit ante fores basilicæ sancti Salvatoris quæ Constantiniana appellatur, in die qua coronatus est ab ipso Innoc. antequam coronam acciperet, domino Censio Frapapa [Bar. de Frapapanis] juramentum computante, et Octone nepote suo ac cæteris nobilibus Romanis ibi existentibus. Ego Lotharius rex promitto, et iuro tibi domino pape Innocentio, tuisque successoribus securitatem vite, et membri (Bar. et in membris) et male captionis, et defendere papatum et honorem tuum, et regalia sancti Petri quæ habes manutene, et quæ non habes, juxta meum posse, recuperare. » Plenus profecto juramentum præstiterit Lotharii decessor Henricus V atque Fridericus I ex libro Caeremoniali, ut habent utriusque acta; nihilominus conferenti summam hujus juramenti, dum præcipiantur fieri omnia compulsi antipapa Anacletus validissimis armatorum cuneis Vaticanum, Adrianam Molem, aliaque munimenta occupans, planum erit, non modo a Carolingiorum promissione istud juramentum discrepare, sed fidelitatis sacramentum vere esse.

XLIX. Dum audis Lotharium in Lateranensi basilica esse coronatum, ne putes quid detractum esse de instauratæ imperatoris majestatis indole. Henricus etiam VII ibidem coronari debuit anno 1312. Nam Siciliæ rex Robertus, ut olim antipapa, Vaticanum invaserat, nec dure necessitati lex ulla præscribi potest. Quin etiam idem Henricus et Carolus IV per legatos Clementis V et Innocentii VI diademata imperiale novo prorsus exemplo susceperunt. Id vero magis magisque comprobat non alibi quam ante sacratissimum Petri corpus faciendum esse coronationem. Avenione siquidem uterque existens, suam maluit facultatem delegare, quam locum coronationis mutare. Petro enim fidelitatis juramentum primo fiebat, deinde Romæ pontifici ejus successoris, ut ex aliatis formulis patet: cujus videlicet Ecclesiæ,

A proindeque Romani pontificis, ditionisque ecclesiasticæ defensor suscipiebatur. Eapropter cum Carolus V, qui omnium ultimus imperatorum diadema obtinuit, a Clemente VII Bononiæ coronatus fuit, quia periculum erat in mora, Germania tumultuante, ac Ferdinando fratre opem flagitante adversus Turcas; sancti Petronii ecclesia in Vaticanum conversa fuit, Jovio teste 44 (tom. II, lib. xxvii, pag. 224) in cujus oculis omnia fiebant. « Erant omnia, inquit, ad imaginem Vaticani templi constituta, et novæ sacellis appellationes impositæ, ut ea sigillatim ad veterem consuetudinem ex pontificis libris responderent. » Tam firma stabilisque erat indoles renovati Occidentalis imperii a sancto Leone III ante annos septingentos triginta! Quod autem est præcipuum, confessionem beati Petri sub altare majus, ad Vaticanæ imaginem, constitutam esse refert Blasius de Martinellis, caeremoniarum magister, qui totum ritum ea occasione servatum posteritati mandavit. Quare Carolus sacramentum Petro ejusque successoris Clementi præstitit, quod Lotharius II, ut nuper vidimus, non fecit in ipsa Urbe, quia procul a confessione in Lateranensi basilica diademata imperiale suscepit. Tria siquidem necessaria erant ad imperatorem constituendum, juxta renovationem a Leone III factam: 1° ut rex imperator designatus profiteretur se Romanæ Ecclesiæ ac pontificis defensorem futurum; 2° ut ante confessionem beati Petri inauguraretur; et 3° ut insignia imperialia de Romani pontificis manu susceperet. Quæ identidem addi oportuit his necessariis conditionibus, est planissime demonstratum, quatenus ad institutionem, seu instaurationem imperialis dignitatis pertinet. Plura siquidem dicenda erunt, cum de electione et coronatione disseretur.

L. Jam vero ad epistolas Leonis III veniendum esset; at de primo ac tertio ex prædictis capitibus nonnihil adjungi oportet, ut omne dubium amoveatur, quin utrumque novam insinuationem imperii designet. Compertum est Euphemium Constantinopoleos patriarcham omnium primum anno 491 ab Anastasio professionem fidei exegisse, antequam coronaretur imperator, ut docent auctores Græci ap. Baronium (491, 7) quæ postea in ritum Byzantiæ coronationis relata est. Cui quidem professioni Occidentalem nihil simile continere patet, quia primum exigebatur a Græcis, qui ab orthodoxa fide alieni putabantur; deinde ab iisdem exigebatur, ne orthodoxæ eidem fidei adversarentur, dum contra Occidentales Augusti, catholici omnes, orthodoxam fidem adversus eosdem Græcos tuebantur absque ulla edita promissione, vel sacramento, quod unice Romanam Ecclesiæ ac pontificem spectabat. Et ut propius ad nostra tempora accedamus, sub ipsa initia persecutionis sanctarum imaginum, patriarcha sanctus Germanus antequam inauguraret Leonem, spondere illum jussit, minime turbaturum Ecclesiæ, Deumque fideiussorem ab imperatore oblatum acceperat. Cujus rei testis est ap. Baronium (726, n. 7) idem sanctus Germanus: « Reducebat autem ad memoriam ejus patriarcha 45 sponsores ipsius ante imperium factas, qualiter sibi Deum dederit vadem, in nullo commoturum Ecclesiæ suis apostolicis et divinitus traditis ritibus. » Ex quibus patet quæ Græcorum professio esset, quibusvæ caeremoniis inaugurarentur. Edmundus Martene (de Antiq. Eccl. ii, lib. II, c. 9) utrumque ritum et utrumque professionem exhibet, quæ si conferantur, manifestum discrimen tenebitur. Quamobrem omni proculdubio affirmandum erit, primo isto capite novam omnino indolem imperii designari. Perinde esse de altero capite late exposuimus in dissertatione, planiusque erit, cum de ritu coronationis sermo fiet. Pauca nunc asserenda de tertio capite.

D

LI. Duodetriginta imperatores usque ad Carolum V recensentur, ex quibus duo tantummodo, Henricus VII et Carolus IV, de pontificis manibus imperialia insignia non susceperunt. Id vero eruditi norunt,

esse *factum*, non vero *ius*. Exstant apud Raynaldum (1511, num. 7 seqq., 1553, n. 3 seqq.) littere Clementis V et Innocentii VI quae utrumque luculenter exponunt. Ac primum de jure uterque ait: « Decernentes, sibi per nostras manus loco et tempore opportunis debere concedi unctionem, et ipsius imperii dialema, certum ad hoc ei terminum assignantes. » Deinde ordinem seu ritum coronationis insecrunt, ab uno Romano pontifice peragende, locuples videlicet testimonium, quod annis quingentis Augusti tres et viginti imperatores dicti sunt hi duntaxat, qui a Romanis pontificibus ad hoc oleo sancto perfusi sunt; » ut Ludovicus II Basilium edocebat (Anon. *Salern.* cap. 106). Postea quae praetermittenda sunt diligenter praescribunt. Ac denique conceptis hisce verbis jus suum astruunt: « Quia autem, ut ex praedictis apparet, multae observantiae, multaeque sollemnia, multaeque reverentiae et honorificentiae, Romano pontifici competentia, propter nostram absentiam omittuntur, protestamur, et volumus, et Apostolica auctoritate decernimus, nullum ex hoc juris vel facti Romanae Ecclesiae, ac nobis nostrisque successoribus praedictum generari; quin cum casus regis Romanorum in imperatorem coronandi occurreret, omnia exhibeantur, et fiant per coronandos Romanis pontificibus, sicut in forma, quae in archivio Ecclesiae, et pontificali Ordinario continetur superius descripta, seriusque est expressum. » Eratque omnibus adeo persuasum, a solo Romano pontifice coronationem faciendam esse ut iidem isti duo reges Romanorum locum potius mutari posse quam personam sint arbitrati. Quandoquidem uterque considerans pontificem Avenione consistentem, curisque innumeris a longo 46 in Italiam itinere suscipiendo retardatum, contra praedecessorum morem juramentum per nuntios praestitum ipsi pontifici sic terminant: « Et cum Romae, vel alibi per vos in impera-

torem coronandus fuerit dominus noster rex praedictus; dictum sacramentum, et aliud fieri consuetum ad requisitionem vestram tempore coronationis suae personaliter renovabit. »

EPILOGUS.

LII. Haec vero satis mihi esse videntur ad demonstrandam opinionis Struvii, eorumque, qui illam sequuntur, levitatem de renovati imperii translatione ad Germanos. Non me latet, Ottoneum Magnum successorumque Ottones duos nimium sibi tribuisse, praesertim evehendo ad Petri cathedram, quos amicitia aut cognatio sanguinis, causave alia iisdem commendaret, quod senatrices et Tusculani comites antea fecerant. Id vero imperii conditioni haudquaquam nocuit, sed Romae invidiam, audaciam, seditiones peperit, quas armis compescere opus fuit. Inde in utramque potestatem, pontificiam et imperatoriam, commotiones procerum, quae quadraginta eorum imperii annos turbulentos, quandoque etiam funestos effecerunt. Horret animus Rotfredi praefecti urbis, Cencii, Crescentii rebelliones, ac caedes referre, quae apud Baronium et Pagium (965, 974, 998) indicantur. Rogis quoque Henrici IV, Augustorumque cognominum V et VI necnon Friderici utriusque tempora Romanae Ecclesiae infausta, dum assentatio, audacia, heresis grassabantur, memoria reputans, oppressionem potius Ecclesiae, pontificum, sacrarumque omnium legum video quam defensionem. Ista autem renovati Occidentalis imperii conditionem non obliterant, sed scriptoribus apostolicae sedi infensis, aliisque parum caulis, veritatis utrisque osoribus, obloquendi, errandique per devia occasiones praebent opportunissimas. Hos vero seiscitarer: quodnam laudis genus sit Ecclesiam et pontifices ab Augg. deceptos, Augustosque eosdem perjuros depinxisse? Venio ad epistolae Leonis III Augustae majestatis instauratoris.

47 INCIPIUNT EPISTOLÆ DE PAPA LEONE

AD IMPERATOREM CAROLUM MISSÆ.

EPISTOLA PRIMA.

QUALITER QUIDAM EPISCOPUS EXSUL INVENTUS.

(An. Dom. 806, Cod. ix, chron. 4.)

ARGUMENTUM. — Fortunato Gradensi archiepiscopo e sua sede pulso a Graecis et Venetis, atque in Francia exsulanti Carolus impetrat a pontifice Polanam ecclesiam tunc vacantem, quoad Gradus recuperetur. Hac occasione pontifex archiepiscopi mores parum laudabiles tam in Italia quam in Francia enuntiat Carolo, ab eoque salubriter admonendum optat.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei *.

Dum vestrae imperiales syllabae de civitate in civi-

* Etatem epistolae hoc anno statuit Pagius (n. 10) monens Polanam ecclesiam ad provinciam Gradensem pertinuisse antequam Istria in Francor. potestatem veniret. Perinde Conringius: hoc quippe anno initium collocat belli Graecorum cum Carolo in mari Adriatico, quod 810 est absolutum. Continuator Ughelli (*It. Sac.* tom. V, pag. 476) utrique adhaeret.

† Eginhartus ap. Pag. (num. 8) narrat Venetos et Dalmatas in Caroli amicitiam venisse; classemque a Nicephoro, duce Niceta patricio, missam esse ad re-

C tatem ad nos pervenissent, quae et a nobis susceptae ac relectae fuissent, repperimus in eis, quatenus a Gradensi insula, ubi Fortunatus archiepiscopus suam propriam sedem habere videbatur, propter persecutionem Graecorum seu Veneticorum exsul esse dignoscitur^b; et si congrue nobis apparuisset, pro causa necessitatis in Pola, ubi jamdudum Æmilianus quidam episcopus praefuit, quae et diocesis praedicti Fortunati archiepiscopi existit, illic suam sedem haberet; et qualiter vestra a Deo protecta 48 imperialis potentia sine consultu apostolatus nostri nequaquam eum alibi collocare voluit^c. Nos vero de hac re pertractantes providimus. Ut secundum qualiter vestrae imperiali clementiae complacuit, ut in Polana

D cuperandam Dalmatiam. Historiam valde prolixam videt ex Dandolo aliisque apud Ughellum (tom. V, p. 1094).

^c Conclamate legis regiae, seu constitutionis Adriani, quae Carolus jus acquirit in electione pontif. archiepiscoporum, etc. ap. Goldastum (*Constit. Imp.* tom. I, p. 16) et Lunigium (*It. Dipl.* tom. I, p. 1) argumentum locupletissimum. Ne imperator quidem creatus inconsulto Rom. pontifice quidquam simile sibi arrogat.

ecclesia persisteret, ita maneat, sub eo prorsus tenore : ut si, Domino annuente et beato Petro apostolo protegente, per vestram in triumphis victoriam, ipsa sua sedes illi restituta fuerit, secundum qualiter prædicta Polana ecclesia integra cum omnia sibi pertinentia susceperit, sic iterum ea restituatur, et non de rebus ejus aut pecunia ad suam debeat subtrahere sedem, sed neque cuiquam ex ipsis rebus seu pecuniis atque speciebus dare quoquo modo præsumat, ut ipsa ecclesia semper irrefragabiliter cum suo antistite salva existere possit ^a. Reservatur siquidem in ipsis vestris imperialibus apicibus, quomodo in Aquis palatio nobiscum providistis de Aquileiensi ecclesia, velut una quæ suam sedem haberet ^b. Credat enim nobis vestra clementia, et quod quidquid ibidem una vobiscum vel cum fratribus et cœpiscopis nostris oratores vestri pertractavimus, omnia ad mercedem animæ vestræ seu filiorum vestrorum esse conspiciuntur. Omnipotens et misericors Deus per intercessionem sanctæ suæ genitricis, suorumque apostolorum Petri et Pauli diu vos in hoc mundo conservare dignetur, et per multorum annorum curricula cœlestia regna cum suis faciat adipisci. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla subternat.

49 EMBOLIM.

Et hoc vestræ serenitati intimare curavimus de præfato Fortunato, ut sicut semper pro illius honore temporali laboratis, ita et de anima ejus curam ponatis, ut per vestrum pavorem, suum ministerium melius expleat. Quia non audivimus de eo sicut decet de archiepiscopo, neque de partibus istis, neque de partibus Franciæ, ubi eum beneficiastis ^c. Tamen gratias agimus Deo, quia omnia vobis incognita non

^a Formulæ Diurni pontificum tunc maximo erant usui : quare haud canones et decreta adire oportuit de bonis ecclesiæ non alienandis, etc. Eas consule (*Diur.* cap. 3) una cum Garnerii subjectis notis. Gregorii enim Magni litteræ ab eo laudatæ huc maxime spectant.

^b Aquileia tum temporis videbatur derelicta. Hinc siquidem Gradum sedes patriarchalis jampridem translata fuerat, et post varias vices ap. Ughellum videndas, Forjulli tunc residebat patriarcha, quod Aquileiæ municipium vocatur in actis Forojuliensis synodi a Paulino celebratæ an. 791, ita ut in Caroli etiam testamento an. 811, non Aquileia metropolis, sed *Forumjulli* memoretur. Quid autem an. 804 pontifex cum Carolo de Aquileia deliberarint, facili negotio assequimur ex his verbis : *velut una, quæ suam sedem haberet*. Ad Gradensem siquidem ecclesiam jura et bona Aquileienses transierant; hinc autem Forojuliensis plura sibi asseribat; de ipsa patriarchali sede Aquileia in statum pristinum revocanda ne cogitabatur quidem. Quamobrem Leo egisse videtur cum Carolo de Aquileiensi sede restituenda cum Forjulli detrimento. Id scilicet uterque Gregorius II et III periclitati erant declarantes Forum Julii metropolim solius ducatus Forojuliensis. At nihil de Aquileia perfectum esse ostendit Leo IX post annos 250. Nam de Forojuliensi metropoli utriusque Gregorii decreta instaurat; sed longe ut de Aquileia restituta quidquam proferat, Gradum novam Aquileiam appellat, eique Histriam et Venetiam subijcit.

erunt. Interrogate quidem fideles vestros, et omnia vobis nota fient, eo quod illi, qui vobis eum collaudant, hoc per munera et calciaria ^d faciunt. Quid nobis plus amabile est, quam vestra dulcissima anima? Et Deus cognitor est, quia post salutem animæ vestræ hæc omnia vobis insinuamus, eo quod de tanto amore, quem erga vestram serenitatem gerimus, ideo silere non possumus. Potestis interrogare fratrem nostrum Hildibaldum ^e archiepiscopum, et Ercanbaldum ^f cancellarium. Fortassis exinde aliquid cognoveritis, quia cognovimus eos animæ vestræ fideles in omnibus.

50 EPISTOLA II.

QUALITER MISSI JUSTITIAM FACTURI DAMNUM FECERUNT.

(An. Dom. 807, Cod. x, chron. 2.)

ARGUMENTUM. — Per suos missos Joannem episcopum, et Basilium hegumenum, munusculum sancti Petri reliquis insigne afferentes, queritur, prædia aliaque ad palatium Ravennate spectantia, pridem ab Hermino jussu Caroli restituta, iterum invadi. Oratque ut donationem a Pippino factam et ab eo confirmatam nulla ex parte patiatur imminui.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, Filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei ^g.

Ad hoc omnipotens et invisibilis Deus noster vestram a Deo protectam imperialem potentiam sanctæ suæ Ecclesiæ fecit esse custodem, ut ubique gubernatione laudabili ad augmentum gloriæ vestræ vigilantior existeret, et quos consilio exterius regitis, perire interius non permittatis, quatenus per fructum piæ sollicitudinis vestræ ad æterna quæ sanctis suis daturus est gaudia pertingere mereatis, atque ex bonorum vestrorum actibus dignam retributionem

Vide Baron. (an. 729, num. 5 seqq.). Huc etiam Conringius lectorem remittit, se nusquam reperire aieni quid de Aquileiensi ecclesia Aquisgrani conventum fuerit.

^c Quam recte illius mores tenuerit pontifex, insecuta tempora patefecerunt. Nam an. 818 reconciliata cum Venetis gratia, ut ait Sigonius, ecclesiam Gradensem repetiit postmodum majestatis reus a Ludovico Pio accersitus, conscientia iustitiam, Constantinopolim est profectus (Bar. an. 821, n. 59, et ibi Pag.). Conring. in notis ad hanc epist. ex analibus Francorum Eginharti tributis eadem refert plenius.

^d Hanc vocem sumi pro quovis munere et quavis pensione admonet Ducangius tum hac in epist. tum in charta Athanasii III episc. Neap. et alibi; licet corrupte ap. Ughell. semper legatur *Calzarium*.

^e In Vita Leonis III ap. Anastas. *Hildewaldus* archiep. obviam mittitur Leoni primum iter facienti ad Carolum : eratque archiep. Colonien. ut habent Hanzs. (*Germ. Sac.* tom. II) et Coring. (cit. I.).

^f In annalibus Francor. ap. Baron. (an. 804, n. 20) Ercelbaldus notarius appellatur, qui in Liguriam est missus a Carolo ad parandam classem. Utrique hinc patet, Fortunati pravos mores compertos esse.

^g Epistolam hanc Conringius primæ codicis, quæ nobis tertia est, præponendam conjicit; utramque dubitabundus consignat an. 807. Pagius omni procul dubio ad eundem annum eas refert (num. 9 seq.).

multipliciter percipiatis. Misimus itaque presentes oratores nostros, Joannem videlicet reverendissimum episcopum, et Basilium religiosum hegumenum, visitationis causa, ad vestram imperialem clementiam, cum benedictione beati Petri apostoli fautoris vestri ^a. Sed petimus serenitatem vestram, ne injuriosum ducatis quod non aliquid dignum munificentie vestre vobis dirigere valuimus. Verumtamen de beati Petri apostoli rebus, quamvis parvæ sunt quæ offeruntur, pro magna semper benedictione suscipiendæ sunt, quoniam et hic vobis valebit majora impendere, et apud omnipotentem Deum beneficia æterna præsentare. Dum enim in hominibus post Deum et sanctos suos non nisi in vestram imperialem potentiam fiduciam habemus, **51** justum prospeximus ut et gaudium nostrum et angustias quas assidue patimur, vestris prius intimaremur auribus, ut oblationem quam vestri dulcissimi parentes et vos ipsi beato Petro apostolo obtulistis, accepta atque secuta sit in conspectu ejus, quatenus ab ipso clarigero regni cælorum, qui vos in suis utilitatibus defensores ^b constituit, dignam retributionem percipere mereamini, et vestra opinatissima imperialis munificentia in universo fidei populo laudabiliter diffametur, et nos pro causa negligentie ante tribunal Dei cum ipso Domino et nutritio nostro beato Petro apostolo in judicio minime provocemur, pro eo quod oppressiones populi Dei vestre non nuntiaverimus clementie. Misit igitur pja serenitas vestra missos suos, ut justitiam nobis facere debuissent,

sed magis damnum quam profectum nobis fecerunt. Verumtamen missos vestros ^c qui ad nos venerunt interrogare dignemini, et ipsi viva voce insinuare possunt ea, quæ in nostris hominibus audierunt vel viderunt peracta. Sed et præsens Joannes episcopus missus noster per singula vestre potest innoscere imperiali potentie, quia omnia, quicquid per vestrum pium ac legale judicium de causa videlicet palatii Ravennatis recollectamus, unde et jussistis, ut nullus quilibet homo imposterum conquassare aut in judicio promovere præsumeret, tam de vulgaria quam etiam de mansis ^d, quos per vestrum dispositum Herminius fidelis vester nobis reconsegnavit, omnia cum casis, vineis seu laboribus atque pecuniis abstulerunt, et nihil exinde nobis remansit. **B** Quamobrem quæsumus vestram **52** imperialem clementiam, ut sic de vestra a Deo accepta donatione, quam predicto Dei apostolo obtulistis, peragere jubeatis, quatenus in nulla minuatur parte ^e, sed maxime per vestrum laboriosum certamen firma atque stabilis et inconcussa perennis temporibus persistere valeat, et nos, licet impares, tantum Deo miserante vicem ^f ejusdem discipuli tenentes, secum ac patienter Dei omnipotentis possimus exorare clementiam, ut vestrum robustissimum brachium fortiter contra inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ extendat, et omnes barbaras nationes pede fortitudinis opprimatis. Piissimum Domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla subternat.

^a Ineptit Conring. qui omne venenum suum evomit in sanctam sedem audacissimis in notis ad hanc epist. Non aliud hic est benedictio sancti Petri, quam munus cum reliquiis, ut ex sequentibus patet. Eæ vero non erant claves, nec scobs, seu limatura catenarum divi Petri, quæ ad viros principes mitti consueverunt, nomen quippe earum reticere nusquam comperi. Ducangius, qui multa de hujus vocis notione congressit, hunc locum satis planum præterit. Neque obvium cuique est, nisi sectariis, dicacitatis argumentum inde extorquere.

^b Hoc *defensoris* titulo passim appellari Carolum adhuc regem in Adriani epistolis vidimus. Imperatorem modo creatum a pontifice non aliter vocari ab eodem audimus. Aut enim patricius, aut imperator esset, nil sibi arrogavit Carolus præter defensionem ditionis apostolicæ sedis.

^c Errat tota via Conring. par aliud missorum sibi fingens. Idem illi missi, quos Carolus Ecclesiæ defensor a pontifice rogatus miserat, ut sua jura vindicarent sanctæ sedi, Romam se contulere; causam pro sancta sede se definire non potuisse ob rationes ab iis allatas, qui bona controversa sibi asserebant enarravit; ac vim pontificiis subditis seu exactoribus factam inieperunt.

^d Duo erant, quæ repetebat pontifex tanquam juris palatii Ravennatis, quæ ærarium in pontificium inferebantur ex redditibus Exarchatus: *vulgaria* et *mansa*. De vulgaria recæ Ducang. ex Sirmondo admonet, eam esse scilicet prædia quadam seu prata, quæ incolæ indivisim utuntur, *communia* et nobis dicta, quorum nonnulla locantur a principe, cujusmodi fuisse videntur ea de quibus hic agitur. Certe Ducang. epistolæ hujus auctoritate rem astruit. Murator (an 808) *vulgariam* putat tributum a vulgo solvi consuetum: bellam interpretationem! *Mansa* autem,

quæ et *mansi* et *manse* appellabantur, fundas [fundos] puta, quorum nonnulli erant hodieque sunt proprii principum. At tum vulgarie, tum mansorum redditus quorum mentio est, si sententia Caroli ita addicti fuerant palatio, ut judicium omne deinceps tolleretur; res igitur non erat integra, nec liquida; sed litibus obnoxii antea fuerant; et pars adversa suam causam adeo perspicuis documentis tuebatur: ni fallor, ut missi imperiales pro sancta sede decernere non potuerint.

^e Pessume Muratorius (an. 808) percepit systema Exarchatus, quasi Pippinus, supremo sibi jure retento, dominium utile concesserit sanctæ sedi. Vide Cod. Carol. (ep. 81, al. 67) uno siquidem isto argumento systema corrui. Donatio, ait pontifex, in nulla minuatur parte: id est palatii redditus proprii, quos paulo supra se percipere (*recollectamus*) dixit, occupabantur non ab imperialibus missis, sed iis a Ravennatibus, qui fundos illos et communia sibi asserebant: adeoque donatio Pippiniana ex aliqua parte minuebatur. Id ne fiat summopere laborat Leo.

^f Putidam Conringii dicacitatem super vicariatu sancti Petri, quem sibi diutissime tribuerunt pontifices sanctissimi, et juxta doctissimi, satis superque P. Constant refellit in præfatione ad epistolas Romm. Pont. (num. 43 et seq.) qui simul ostendit, et Christi vicarios, licet rarius, quia nomen id episcopis, quin etiam abbatibus commune erat, fuisse appellatos, initium ducens a sancto Cypriano; cujus dicta Conringio ipsi conducere mihi videntur: « Neque enim, inquit, aliunde hæreses obortæ sunt, aut nata sunt schismata, quam inde quod sacerdoti Dei non obtemperatur, nec ubi in Ecclesia ad tempus sacerdos, et unus ad tempus iudex vice Christi cogitatur (ep. 55, ad Cornel.). »

53 EPISTOLA III.

DE ACCUSATORIBUS.

(An. Dom. 807, cod. 1, chron. 3.)

ARGUMENTUM. — Redeuntes missi apostolici binas litteras et capitulare afferunt ab imp. Carolo. Iis scilicet propenso se animo esse in sanctam sedem Carolus testabatur; dolebat in capitulari nullum ex imperialibus missis placere pontifici, ut ferebatur; tamque eos, qui supremum diem obierant quam superstitēs, vituperio non carere, quare neminem jam reperiri, qui legationem obire velit Romam. Respondet Leo calumnias esse, nec faciles præbendas aures huiusmodi susurrionibus; hos vero a Carolo vel a pontifice in iudicium vocandos; interim legatam mittendum a Carolo, qui spectet quid utilitatis attulerint sanctæ sedi, qui ea fini advenientes pontifici displicerant. Nullum prædecessorum de Francia melius esse meritum quam se, suaviter improperat; omnium ingratis singulare adeo beneficium cessisse propalam designatur.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei ^a.

Remeantes ad nos fidelissimi missi nostri, quos ad vestram imperialem potentiam direximus, retulerunt nobis de vestra benignissima bonitate, quam erga beatum Petrum apostolum et ejus vicarium geritis

^a De chronologia minus laboro, quippe quam video tum a Pagio, tum a Conringio, probabiliter admodum ratione habita contentorum in litteris, constitutam hoc anno forsitan exeunte. Ad capitularem quod attinet, Ducangius interpretatur libellum. At postmodum ad V. Capitulum 2 planius explicat sententiam capitularis, quod et fecerat ad V. Capitulare, hac Magnam etiam Gregorium usum esse ostendens, nihilque aliud esse quam res varias brevibus capitulis distinctas, quod et infra patet: nam pontifex se venisse ait ad sextum capitulum, quod letitiam et quinque præcedentibus, duabusque epistolis perceptam in mororem convertit.

^b Ridenda Conringii versutia. Fundamentum ponit, legatos transmitti solitos ex more regio Francico Romam, et in alias terras pontifici subditas iudiciorum habendorum causa, ac super eo jus supremum imperiale statuit: quod Muratorius manibus, pedibusque amplectitur, Conringii nomine haud prolato: nam Labbeiana ex editione has litteras proferre se testatur in margine. At si ex more Carolus pro summo jure legatos mittebat in ditionem pontificiam ad habenda judicia, quid intererat, placerentne displicerentque pontifici? Si Carolus erat supremus dominus, cur tanta ejus sollicitudo in missorum delectu, cur moreret minus acceptos pontifici audiens? Cur missi ipsi Romam venire dicuntur invitati?

^c Num quidpiam desiderari potest apertius ad demonstrandum rem esse de obeunda legatione ad pontificem, non autem de tribunali erigendo Romæ, et in sanctæ sedis ditione? Per regios missos traditam possessionem civitatum, quas Pippinus et Carolus obtulerunt sanctæ sedi, ex Adriani ac prædecessorum epistolis Cod. Car. planissime constat; perque eosdem jura sua sanctæ sedi vindicata esse epistolæ illæ testantur. At petentibus semper pontificibus utramque rem factam compertum est atque exploratum ipso ex eo fonte documentorum uberrimo, quo nullum præstantius hac super re ad nos usque pervenit. Dictum quam re facilius Caroli legatos ex more regio Francico judicia habuisse Romæ et ante et post adeptum Augusti nomen; necnon Caroli ejusdem supremum jus in ditione sanctæ sedis ex misso-

A ex intimo cordis amore. Inter ea obtulerunt nobis honorabiles vestras epistolas, et capitularem.

Quod vero capitularem, post relectionem duarum epistolarum reserantes, inter cætera gaudia quæ præfate epistolæ cordi nostro effuderunt, sic primum capitulum ejusdem capitularis cor nostrum relevavit, ut cum propheta dicere cœpimus: Domine, salvum fac regem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te. Cumque per ordinem ad sextum conjungeremus capitulum, quantum gaudium et letitiam prædictæ epistolæ atque cætera capitula nobis ingesserunt, tantum morore et tristitia postmodum sumus repleti. Continebatur enim in ipso præfato sexto capitulo, quod missos invenire ⁵⁴ non valeatis, qui nobis placent: de qua re valde tristatur vestra serenitas; et nullus de ipsis qui jam ad nos fuit directus per suam voluntatem amplius missus erit ^b, excepto quod obedientiam vestram voluntarie unusquisque adimplere cupit; et non solum missi vestri timent vestram portare legationem ad nostram pusillitatem ^c, verum etiam alii jam non sunt ausi querere a vobis auxilium, quia nullus est qui vestram quæsivit clementiam, ut dicunt, qui postmodum ad plenam potuissent pervenire gratiam nostram ^d, et quia plures directos habuistis missos fideles, ex quibus jam alii mortui ⁵⁵ sunt, et ipsi blasphemati fuere, et de ipsis

rum legatione niti. Quidni Conringius eique adhaerens Muratorius documentum aliquod proferunt, unde quæ docemur his litteris, dediscamus? Demisse admodum de se loquitur pontifex, quæ summa erat ejus humilitas, attamen ad se legationes adornari a Carolo, ut ipse adornabat ad Carolum, testatur. Quid enim est portare legationem ad nostram pusillitatem? Nonne id genus missorum indicat legatos, seu administratos Caroli Aug. Erant profecto missi alii, qui habebant judicia in provinciis monarchiæ Francorum: imo et in ditione pontificia, nam pontifex subditorum audacia compulsus Carolo ad imperium evecto id potestatis largitus erat, ut justa et recta ab omnibus ubique fierent, imperatoris majestatis metu. Sed communicata ea potestas Ecclesiæ defensoris officium, non jus supremum Carolo astruit.

^d Plures Adriani epistolæ hac de re agunt. Videnda præ aliis (Cod. Car. 97, al. 85). Causa enim certa inde suppetit cur pontifex subditos suos ad Carolum prodeuntes arguit. Falsum autem esse hoc loco testatur sanctus pontifex, quod ad Carolum confugientes, suam gratiam amiserint; idcirco calumnias vocat huiusmodi relationes Carolo factas, non quia falsæ omnino essent, sed quia ex justis et recte factis quiddam invidiosum erat decerpendo, usque adeo exaggeratum fuerat, ut veri nihil in iis remansisse videretur. Verum ipsa ex huiusmodi calumniarum nequitia jus supremum emergit, quo pontifex in subditos sibi populos utebatur; si enim ii, qui confugiebant ad Carolum, gratiam pontificis amittebant, non igitur dominium utile duntaxat ad pontificem pertinebat, sed jure principis utebatur in subditos. Eapropter querebatur Adrianus (Cod. Car. ep. 92, al. 86) in Campania traditas sibi esse claves de civitatibus sine hominibus; Carolumque orabat ut reliquarum instar civitatem suæ ditionis, Campanæ etiam pleno jure sibi darentur. Remque istam planiorum reddit allato exemplo populorum Tusciæ Langobardicæ, quos idem Carolus subjecerat sanctæ sedi: Sicut cæteris civitatibus partibus Tusciæ donis vestris regere, et gubernare eos cupimus, omnem eorum habentes legem.

qui vivit nullus jam sine blasphemia esse videtur. Unde nobis, fili dulcissime, quid aliud agendum est, nisi preces pro his, qui talia vobis mentiti sunt, ad Dominum fundamus? Sicut scriptum est: *Orate pro inimicis vestris*. Credat enim nobis vestra serenitas, quia ea quae ad animae vestrae salutem cognoverimus nullo modo tacemus; et si ante tacuimus, nunc autem non cessamus, sive de bonis, sive de malis, vestrae intimare potentiae. Nam qui per mendacium et malas machinationes vult filium separare a matre, iudicium habebit cum ipso clavigero^a regni caelorum beato Petro apostolo. Quia mihi in hoc mundo nihil pretiosius est, quam animae vestrae salus. Sed quia omnia quae de vestra prosperitate atque exaltatione in corde nostro gerimus per singula exarare non valemus, sic nobis omnipotens Deus retribuatur, sicut de vestro honore et sospitate cupimus. Verumtamen cum multo amore multaque fide erga vos constringimur, tacere nullo modo possumus, ut vos ipsi pro anima vestra vigiletis, scientes quia ista misera et caduca vita in modicum exterminatur et finem habet, et omnes rationem reddituri sunt Domino de vaniloquiis. Igitur hominibus non citius credatis ante satisfactionem^b. Sed tamen si nos bene suscepimus et bene honoravimus pro vestro amore, Deus nobis retribuatur bona, et vos satisficiat, ut in causis beati Petri apostoli amplius et amplius decertatis; et si non vobis nuntiaverint quomodo eos honorifice suscepimus, quid aliud dicamus nisi ut Deus illis indulgeat^c? Verumtamen si prope fuissetis, **56** adjuvante Dei omnipotentis misericordia, vos habuissetis veritatem et mendacium discernere; quia talem vobis a Deo datam esse sapientiam credimus, ut tale impro-

^a Nil frequentius audivimus in Cod. Carolino, quam huiusmodi titulum divo Petro tributum. Idem pene omnibus in epistolis Leonis, quae exstant, videmus fieri, nec desunt alia monumenta mediæ ævi titulum illum præferentia. Id scilicet divino hæret oraculo, dum claves regni caelorum tropice traduntur Petro a Salvatore nostro, ut ligandi atque solvendi potestas designetur. Quamobrem Augustinus (Serm. 22 de SS.) aiebat: « Dignus certe, qui ædificandis in domo Dei populis lapis esset ad fundamentum, columna ad sustentaculum, clavis ad regnum. » Quo si respectissent recentiores eruditi, ubi nacti *claves ad regnum* in Gregorii III epistola ad Carolum Martellum (Cod. Car. ep. 1), licet mendose *regnum* pro *rogum* scriptum fuerit, in tot tamque varias opiniones falsas non abiissent. Aut enim Petrus appellaretur *clavis ad regnum*, aut symbolice mitterentur *claves ad regnum*, haudquaquam de regno Romanorum, quod nomen exitiosum semper fuit, accipiendum erat, sed de regno caelorum, quod proprie innuunt claves a Christo Jesu traditæ apostolorum principi. Certe omnibus adeo persuasum erat id temporis, per Petrum patere aditum ad caelorum regnum iuxta divinum oraculum, præcipue Francorum regibus et populis, ut una ista causa fuerit cur sancta sedes e barbarorum servitute emergeret, ac tam magnifice exaltaretur. Idcirco tam frequens *clavigeri* titulus auditur.

^b Suaviter arguit Carolus, quod aures præbuerit nimium faciles calumniatoribus, non explorata eorum fide. *Satisfactio* hanc notionem nec Ducangius neque ejus illustratores senserunt.

^c Deum appellari testem a pontifice sancto maximum argumentum est relatores istos calumniatos esse.

perium atque confusionem non habuissetis in faciem nostram. Recordari credimus vestram serenitatem, quia vicibus nobis misistis, quod neminem de nobis male loqui permetteretis, neque locum illi tribueretis^d. Sed quid igitur restat, nisi ut inter tantas accusationes, quae de nobis et fidelibus nostris, qui aliquod profectum sanctae nostrae Ecclesiae faciebant, vobis dictae sunt, cum lacrymis gratias agam Deo omnipotenti? Nam de illo amore, quem erga vos gerimus, nullus in hac vita nos separare potest, nisi sola mors, quandoque nobis obvenit. Sed quid tantum fastidium facimus auribus vestris? Certissime in quantum nobis Deus largiri dignatus est, sic in nostro sensu cogitamus, quod nullus de antecessoribus nostris partibus istis cum tanto amore servierit, quantum nos servivimus. Sed nostrum servitium, ut videmus, nemini acceptum fuit^e. De autem accusatoribus missorum vestrorum, de quibus nobis emisistis, ut aut in nostram, aut in vestram presentiam ad discutendum veniant, si placet pietati vestrae, missum vestrum dirigite absque illis, qui omnia liquidius inquirat, et vestrae imperiali potentiae fideliter nuntiet, quid aut quomodo istis in partibus egerint, qualem profectum exinde sancta Dei Ecclesia mater vestra habeat^f. Verumtamen omnia in vestro committamus sagacissimo arbitrio. His præmissis, **57** omnipotens et misericors Deus, per intercessionem sanctae suae genitricis semper virginis Mariae dominae nostrae, et beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, tale cordi vestro salubre consilium inspiret, ut oblatio, quam dulcissimus genitor vester dominus Pippinus rex beato Petro apostolo obtulit, et vos confirmastis, ipse claviger regni caelestis ante conspectum Dei cum

^d Plures inter Adriani epistolae videre est in hac sententiam conscriptas. Perinde esse factum a Carolo cum Leone hinc certum scimus. Argumentum minime dubium, quod una cum temporali dominatione sanctae sedis invidia, et ex ea detractio duxerunt originem.

^e Vide dissertationem (num. 25 seqq.).

^f En, quod nuper aiebam (col. 523 not. c), rationem certam habendi iudicii per Caroli missos ipsa in ditione sanctae sedis. Pontifex scilicet summus princeps id petebat. Summa enim erat concordia tum temporis sacerdotii et imperii. Eapropter videmus Leonis successorem Stephanum Ludovico, qui Carolo successit, nemine eum cogente, voluisse ut Romani sacramento fidelitatem pollicerentur, quod postea Carolinis omnibus Augustis factum esse comperimus. At pensanda formula, qua utebantur, cujusmodi exstat etiam apud Pagium (an. 896, n. 3) ex continuatore Annalium Fulden. « Juro per hæc omnia Dei mysteria, quod, salvo honore et lege mea, atque fidelitate domini Formosi papae, fidelis sum et ero omnibus diebus vitae meae Arnolpho imperatori. » Caterum ad Romanam urbem, Romanosque quod attinet, ex Carolinis nullum aut per se, aut per suos missos iudicia habuisse, nisi volente ac praesente pontifice, tum Arnolphi successor Ludovicus III (ap. Florentin.) patefacit, qui « cum eodem summo pontifice in iudicio resedit; » tum praecipue Otto Germanorum primus conceptis verbis in suo juramento id declarat: « In Romana urbe nullum placitum aut ordinationem faciam de omnibus quae ad te, aut ad Romanos pertinent, sine tuo consilio » (Dist. 63, *Tibi Domino* 53, cap. *Romani principes*, de iurejur. Clem. tit. 9. Baron. 960, n. 5; Murator. tom. V Ann., p. 470).

ipsa donatione vobis presentetur, quatenus gaudia aeterna percipere mereatis. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla subternat.

EPISTOLA IV.

DE BENEFICIIS ACCEPTIS.

(An. Dom. 808, cod. vi, chron. 4.)

ARGUMENTUM. — Binis Caroli litteris de itinere Pippini filii, regis Italiae, respondet; primis ab Helmengando et Hunfrido comitibus imperatoris missis sibi redditus cum magnis donis, quae Pippinum media Quadragesima adfuturum Romae testantur, se eorum consilio per apostolicum legatum omnia disposuisse ad tanti imp. filium regem pro maiestate excipiendum; alteris per ejusdem Pippini missos allatis die 25 Martii, dilatum iter post Pascha ferentibus, se semper paratum esse ad tantum hospitem suscipiendum; tertiliis reconciliationis ergo regium iter institutum, calumniam esse; nullam sibi cum rege discordiam; unanimum consensu oras maritimas munire adversus paganos, se nimirum ecclesiasticae ditionis, illum regni Italici: utrique consilium et auxilia Caroli opus esse. De rebus Corsicae ab eodem donatæ beato Petro, se cum Helmengando comite collocutum, quid agendum putaret.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei et Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto. Leo episcopus servus servorum Dei *.

Magno munere 58 misericordiae Dei totius mundi multiplicata sunt gaudia, cum pio et glorioso cle-

* De hujus epistolae aetate non una opinio est. Pagius et Mabillonius (An. l. xxvii, n. 88) datam putant anno 806, Maratorius 807, Conringius 808, et sequenti parum scite praemittit, mense eodem, eodemque die scriptam utramque contendens. Profecto si spectes unumquemque annum imperii Caroli, post mediam quadragesimam Pippini regis missos advenisse comperies, praeterquam anno 805. Pascha enim eo anno incidit in diem 20 Aprilis, et media quadragesima in 27 Martii, biduo post missorum adventum 25 ejusdem mensis. Atque ad eum annum referendam esse Leonis verba videntur innuere: *Dixerunt nobis, quod in media quadragesima minime conjungere potest.* Neque enim ita pontifex loqueretur, si media quadragesima elapsa jam esset. At ratio ista temporis pugnat cum historia, quam continet sequens epistola data eodem anno. Quid igitur? alia ratio temporis ineunda est, nec quadragesimae initium sumi debet a fer. iv Cinerum juxta aevi nostri disciplinam, sed a feria ii post Dom. primam quadragesimae. Qua super re consulendus Ven. Thomas opus. xxv (tom. VII, p. 187), nam quatuor dierum jejunium ante Dom. i multo ante Gregorium esse institutum ostendit contra Menardum; at nihilominus quadragesimale sex et triginta dierum incipere animadvertit fer. ii post Dom. i quatuor idis additis ad plenum 40 dierum numerum extra quadragesimam. Itaque anno 808 cum Pascha in diem 16 Aprilis incidit, media quadragesima erat 26 Martii post Pippini missorum adventum. Quare proprio etiam ore testari poterant, regem minime venturum media quadragesima, ut fecisse eos constat ex hac epistola. Dies autem medius quadragesimae erat Dom. iv octodecim hinc inde jejunii circumscripta: quod quidem nomen praefert in Responsoriali, et Antiph. sancti Gregorii Magni (Thomas. tom. IV, p. 225) cujusmodi libris Francia tunc abundabat Roma identidem missis, ut vidimus in Cod. Carol. Dominicam enim iv postea de Rosa et Latere

mentiae vestrae studio erga sanctam Dei Ecclesiam nostramque pusillitatem geritis, largifluae tunc munificentiae susceptis pulcherrimis munusculis, relictisque scriptis serenitatis vestrae, quae in nostro corde melle condita sapuerunt, illico, ut decuit, gratiarum actiones tripudiantes gratulanter Deo retulimus. Quia non solum letitiae verba in ea reperimus, verum etiam et nostrae prosperitatis solertissimam curam agnovimus. Sed de tantis immensis beneficiis et muneribus, quibus jugiter nos ditatis, optamus ut ab ipso clavigero regni caelorum, ejus vicem b, Deo miserante, gerimus, dignam retributionem suscipiatis, cui tantum honorem assidue exhibetis. Scimus namque, et fideliter scimus, quia per omnia et in omnibus vobis pertinentibus nostrum gaudium vos esse facturos, sed commutatio excelsi, quae pia facta probat et benigna solita pietate repensat, ipsa pro nobis digna praemia vestrae pietati retribuatur. Post vero munus offerentem insinuaverunt nobis fidelissimi missi vestri Helmengandus videlicet, atque Hunfridus gloriosi comites, quod filius noster domnus Pippinus rex * ad limina 59 Apostolorum per vestram largitatem media Quadragesima cupit venire atque colloquium nobiscum habere. Unde in magnum gaudium cor nostrum relevatum est quod ipsi fidelissimi missi vestri viva voce vobis insinuare possunt, et continuo omnia cum ipsis di-posuimus de praedicti dulcissimi filii

appellatam ibi videre est inscriptam *Dominica in medio Quadragesimae*. Perinde in libro Missarum (Thomas., tom. V, p. 60) ubi in notis Vezzosi. varii codd. laudantur ejusdem sententiae testes. Nec negligenda Astronomi auctoritas in Vita Ludovici Pii (ap. Pith. par. ii, pag. 254). « Quo consistenti medio quadrag. tempore, arridente etiam letitia ipsius diei, et officii exhortante cantilena ecclesiastica, ac dicente: *Letare, Jerusalem.* » Quamobrem Conringii opinio ceteris praefertur; neque enim an. 806 cum Pascha incidit in diem 12 Aprilis, nec 807 cum in 28 Martii, Pippini missorum adventus mediam quadragesimam praecessit.

b Christi vicarios appellari olim consuevisse alios episcopos, imo et ipsos abbates monasteriorum liquet. Petri autem vicarii titulum singularem fuisse Rom. pontificis, quia in ipso, ut ait Leo Magnus (Serm. 2, c. 2; serm. 3, c. 4), Petrus perpetuo vivit, Constant luculenter ostendit in praef. (nom. 13); vide supra (ep. 2, al. 10, col. 522, not. 1). Decretum postea, ut de aliis nominibus olim generalibus, ita et de Christi vicariatu uni Rom. pontifici tribuendo.

c Carolomannus primo appellatus natus erat, ut Pagius animadvertit (an. 785, n. 4) anno 776, Romaeque baptizatus quinquennis an. 781 et Pippinus vocatus, et rex Italiae inunctus fuit ab Adriano, quare hoc anno aetatis tricesimum, 25 regni agebat. Huc accedit, quod ante biennium divisio regnorum tres inter filios facta erat a Carolo (ap. Pith. par. ii, p. 81) quam hodie a Baluzio accerrime vindicant adversus objectiones Pithaei, consensu omnes amplectuntur (Pag. an. 806, n. 6). Nihilominus quoad Carolus vixit, filii precario velut jure suum quisque regnum administrarunt. Quare Pippinus absque paterna indulgentia Romanum iter non sum ipi, et inferius hac ipsa ex epistola patet obtemperare cum debuisset paternis imperiis, ad pontificem adeundum alloquentem quod attinet.

nostrum ita
qui omne
tenus cu
pusillitat
scil. Kal.
filii nos
honorabi
reperimu
tissimam
Dei Eccl
adventu
esset ven
videlicet
mentia,
rit, cum
piemus,
ris sanc
opitulan
nos conj
ad nos i
regis, et
sima mi
praefati
fridus gl
vestrae,
stri apu
adirent
ambobus
quod vos
niat ad

* Ita
Caroli fil
que vos
cisci vo
gios acc
qualiter
prepara
mus. N
tum apo
sancte
ceptione
nili oco
teritis s
num ita
quod ne
qua imp
ista co
cap. 16

b Sa
regibus
quam A
mus Ca
a ponti
patrici
tutaret
aliam a
praeter
opinio
circo h
appella
scriptio
ipso ex
novo co
nus in

c Vie
d No
cum pr
ipsum

nostri itinere, missumque statim nostrum direximus, A
qui omnem preparationem facere deberet *, quatenus cum letitia ad limina apostolorum nostraeque pusillitati conjungeret. Igitur post modicos, octavo scil. Kal. Apr., conjunxerunt ad nos missi praefati filii nostri domni Pippini regis, et obtulerunt nobis honorabilem epistolam vestram. Quam relegentes reperimus vestrae prosperitatis salutem atque solertissimam curam quam erga tranquillitatem sanctae Dei Ecclesiae vestra seruitas semper gerit, atque de adventu filii nostri domni Pippini, ut non antea esset venturus, nisi post diem sanctum Paschae, apto videlicet tempore. Credat enim nobis vestra clementia, quia quocumque tempore ad nos conjunxerit, cum tanto gaudio tantaque letitia eum suscipiemus, quantum concedet filio tam magni defensoris sanctae Dei Ecclesiae b: quia scimus, Domino opitulante, eo quod et nobis et illi profectum erit si nos conjunxerimus. Iterum postquam conjunxerunt ad nos ipsi praedicti missi filii nostri domni Pippini regis, et dixerunt nobis quod in media quadragesima minime conjungere potest, porrexerunt nobis praefati missi vestri, videlicet Helmgaudus et Hunfridus gloriosi comites, aliam epistolam 60 serenitatis vestrae, ubi continebat ut ipsi fidelissimi missi vestri apud filium nostrum domnum Pippinum prius adirent et de vestro verbo ei praeciperent ut ubi ambobus placuisset nobis obviam occurrisset c ut quod vos omnimodo optatis, cum Dei adiutorio veniat ad perfectionem; id est ut pax et concordia

* Ita Adrianus (Cod. Car. ep. 58, al. 65), audito Caroli futuro itinere, in vestri obviam, ait, ubicunque vos valuerimus conjungere, gradiendum proficisci volumus. Et paulo ante (ep. 56, al. 58) regios accepturus missos, Illico, inquit, secundum qualiter missos vestrae regalis potentiae decet, omnem preparationem, seu et caballos in obviam eis direximus. Nunc autem Italiae regem accepturus legatum apostolicum praenititum, qui omnia disponat in sanctae sedis ditione quae ad tanti regis ubique susceptionem necessaria erant. Non secus hodie simili occasione fieret, nec secus factum constat praeteritis saeculis, si quando imperator aut reges Romanum iter instituerent: discrimen tantummodo aliud notatur, quod provinciae praefecto aut rectori, qua imperator aut reges transirent erant, preparatio ista committebatur. Vide Cereimonial. (sect. 13, cap. 1 et seqq.).

b Saepe animadvertimus in Cod. Car. Francorum regibus Pippino et Carolo titulum aliud non tribui quam Defensoris sanctae sedis. Eodem nunc audimus Carolum Augustae dignitate insignem appellari a pontifice: id siquidem officii erat tam regi dum patricius erat Romanorum, quam imperatori, ut tutaretur, defenderet, protegeret Ecclesiam, neque aliam auctoritatem in ditione pontificia obtinebat, praeter communicatam, seu delegatam, ut Pagii opinio est, ab ipso pontifice, summo principe. Idcirco hisce in Leonis epistolis nonnisi defensorem appellari liquet, praeterquam in inscriptione ac subscriptione, obsequii causa erga dignitatem a Leone ipso excoctatam, solemniterque in eum collatam novo coronationis exemplo per ipsius pontificis manus in sancti Petri basilica.

c Vide supra, col. 528, not. c.

d Non dedecet virum sanctum calumnias detegere, cum praecipue res esset manifeste falsa, idcirco Deum ipsum testem appellat, suaeque causae iudicem facit.

inter nos firma et stabilis, Deo mediante, constituitur. In veritate enim dicimus quia donavit nobis Dominus pacificum imperatorem, de quo Apostolus dicit: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Nam omnipotens Deus vestrum potest cor satisfacere; quia nullam discordiam nullamque iniquitatem circa eum habemus, sed sic eum diligimus et illius profectum cupimus, sicut de charissimo filio: sed qui zizania portant in conspectu vestro vel filii nostri domni Pippini regis, quod nos nec in corde habemus, omnipotens Deus, qui justus iudex est, ante cuius conspectum omnia occulta patefiunt, ipse iudicet inter nos et ipsos d. De vero Ecclesiis Dei ut suas habeant iustitias, atque littoraria nostra et vestra e ab infestatione paganorum et inimicorum nostrorum tuta reddantur atque defensa, nos, quantum Dominus virtutem donaverit, cum ipso praedicto filio nostro stadium ponimus: sed vestrum consilium et vestrum solatium et nobis et illi necesse est. De autem insula Corsica f, unde et in scriptis et per missos vestros nobis existis, in vestrum arbitrium et dispositum commitimus, atque in ore posuimus Helmgaudi comitis, ut vestra donatio semper firma et stabilis 61 permaneat, et ab insidiis inimicorum tuta persistat, per intercessionem sanctae Dei genitricis et beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, et vestrum fortissimum brachium, et Domino miserante, tempore apto, quantum plus celerius valuerimus, per fidelem missum nostrum omni utilitate sanctae Dei

C * Serio hic notari velim littoralia nostra et vestra. Suprema enim potestas utriusque principis indicatur: pontificis nimirum, dum orae maritimae ditionis ecclesiasticae appellantur nostrae, e contrario orae maritimae regni Italici, quae ad Pippinum regem pertinebant, non Pippini, sed vestrae omnino vocantur: nam Pippinus regno inquam precario utebatur, quandiu Carolus vixit. Quis autem non videt discrimen inter Pippinianam et pontificiam auctoritatem; maximamque inter pontificiam et imperialem similitudinem? Vid. Cod. Carol., ep. 63, al. 65, necnon infra ep. 8, al. 3, ubi ait pontifex: « Semper postera et littoraria nostra ordinata habuimus. »

f Quo praecipue anno Insulam Carolus sanctae sedi donaverit, nemo affirmat. Rem negare nemo audeat. Muratorius (an. 807) effectum vacuum procedente tempore donationem visum iri minuitur. Conringius hinc arguit Ostiensem, qui Pippinianae donationi Corsicam adiecit. Annalista Fuldensis praeterito biennio (806-807) classem Pippini regis contra Mauros insulam infestantes processisse tradit: perinde Eginhardus apud Pagium (807, n. 5). At tuendi causa donationem antea factam, eo classem missam esse certo discimus ex charta divisionis regnum Caroli nuper memorata, quae Pippini regnum definit usque ad mare australe et usque ad Provinciam. Pontifice autem Sergio II qui cepit an. 844, ex membranarum Farnesianis (de quibus opportunius dixi in Praefatione n. 22 seqq.) habemus « Adelvertum marcessem et tinctorem Corsicanae insulae » pro sancta Romana Ecclesia. Quod satis superque comprobatur donationem effectum non caruisse adversus Muratorii opinionem et minas. Equidem pro certo habeo quod donatio illa per fines in Librum Pontificalem ex apostol. archivo relata, ad annum 774 seu 781 aut denique 787, cum Carolus Adriano pont. Romano venit, referri non debet.

Ecclesie vestre imperiali potentie liquidius innotescimus. Omnipotens igitur et omnium futurorum præcius Deus ipse vos faciat prosperis exaltari triumphis, et post longævam vitæ ætatem gaudia tribuat sempiterna. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla subternat.

EPISTOLA V.

GRATIARUM ACTIONES.

(An. Dom. 808, cod. v, chron. 5.)

ARGUMENTUM. — Acceptis Caroli litteris, Helmengaudum comitem fideliter enarrasse agnoscit quæ ab se credita illi fuerant. Adjicit querelas adversus missos qui ad iustitiam faciendam venerant. Eardulfum Nordanhimbrosorum regem solio dejectum apud Carolum degere incolumem letatur. De Cornulphi Merciorum regis et archiep. Eborac. discordiis a Carolo vel ab se componendis, deque misso illic legando alterutra ex aula cum litteris apostolicis archiepiscopum et socios accersendi causa consilium petit. In embolo ministerium credi episcopo euidam improbat, et Ravennatis archiep. pravorum mores Carolo defert.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei *.

Explere verbis, clementissime fili, non valeo quantum vestro opere vestraque vita delector. Magnas igitur omnipotenti Deo gratias reddimus, quia in ore cordis experimento dulcis fit sapor charitatis. Cum impleatur quod scriptum sit: *Sicut aqua frigida sitienti, sic nuntius bonus de terra longinqua.* Serenitatis namque vestre suscepta plena consolationis epistola, continuo, ut decuit, gratiarum actiones omnipotenti **62** Deo retulimus, qui vestram imperialem potentiam pacis ecclesiasticæ fecit esse custodem. Ipsa namque fides vos serrat, quam erga sanctam Dei ca-

* Annales Fuldenses aliiq. apud Pagium (808, n. 10) Eardulfum dejectione definiunt ætatem hujus epistolæ. Quamobrem consensu omnes eam referunt ad hunc annum. Conringius parum scite, ut aiebam, præcedenti eam præmittit. At pontifex perspicue narrat in embolo Helmengaudum et Hunfridum, qui Romæ aderant die 25 Martii, ab se dimissos Ravennæ consistere Dominica in Palmis, seu die 9 Aprilis, et in epistolæ contextu eorum meminit quæ ipse Helmengaudus secreto commiserat nuntianda Carolo. Id vero satis aperte docet hanc illi succedere, non contra.

^b Catholici principes Romanam Ecclesiam venerari consueverunt, præcipue quod inde Romanum imperium profuxerit. Quare Honorius Theodosio aiebat (*Holsi. coll. Rom.*, p. 81): « Procul dubio illius urbis Ecclesia speciali nobis cultu veneranda est, ex qua et Romanum principatum accepimus. » Justinus « humiliter se pronus et adoravit beatissimum papam Joannem (apud Anast. sect. 88). » Justinianus « gaudio repletus humiliter se sanctæ sedi apostolicæ, et adoravit beatissimum papam Agapitum. » (*Ibid.*, sect. 96). Justinianus junior « cum regno in capite se prostravit pedes osculans pontificis Constantini » (*Ibid.*, sect. 173). Potiori jure erga Romanam Ecclesiam et pontificem, præsertim Leonem III, qui dignit. imper. instaurator fuerat, obsequium omne promendum erat a Carolo. Id eum gessisse Leo testatur cum magno fenore. De obsequio imperatorum et principum in Romam pont. late Thomassinus (p. 11, l. III, capp. 60, 62, 65)

A tholicam et apostolicam Ecclesiam, fœtricem et auxiliatricem in omnibus petitionibus vestris, atque in sacerdotali unitate servatis. Cumque vos jugo pietatis cor vestrum humiliter nostræ pusillanimitati sultiditis, cœlesti gratia agitur ut omnia quæ circa Deum ex vestra purissima voluntate agere cupitis divino adjutorio suffragati ad perfectionem secundum vestrum benevolum desiderium deducitis, et vestrum brachium forte contra inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ et vestros extenditis ^b. Dilectionem igitur atque firmam charitatem, quam erga serenitatem vestram gerimus, est Deus in cœlis, scrutator corda et renes, qui scit qualem amorem et sollicitudinem de vestra diutissima prosperitate quotidie habemus ^c. Quia post Deum et sanctos suos nullum consolatorem habemus, nisi solam vestram a Deo protectam imperialem potentiam, unde semper expectamus defensionem et consolationem ^d. Relectis namque vestris imperialibus syllabis, reperimus in eis quatenus Helmengaudus comes vester nosterque fidelis omnia, quidquid a nobis audivit, vobis per singula nuntiavit. Sed si omnia quæ quotidie patimur vobis insinuasset tam ipse quam etiam ceteri missi vestri qui istis partibus veniunt, fastidium eos auribus vestris credimus facere. Nescimus enim si vestra fuit demandatio quod missi vestri qui venerunt ad iustitiam faciendam ^e, detulerunt secum homines **63** plures et per singulas civitates constituerunt, quia omnia, secundum quod solebat dux qui a nobis erat constitutus, per distractionem causarum tollerent [tollere], et nobis more solito nunc [annue] tribuere ipsi eorum homines pegerunt, et multam collectionem fecerunt de ipso populo, unde ipsi duces minime possunt suffragium nobis plenissime præsentare ^f. Sed valde nobis gravis esse videtur, si vobis fastidium facimus:

^e Hæc duo *dilectio* et *charitas* inter sacerdotium et regnum magnopere vigerunt, ut patet ex pluribus Cod. Carol. epistolis. Duo hæc item intersacerdotium et imperium exoptabantur. Idcirco pontifex eorum testem Deum appellat.

^d En iterum patriciatu et Augustæ dignitatis officium, defensio Ecclesiæ. Nil frequentius, iterum urgeo, in Cod. Carol. epistolis, cætera opiniones sunt: utinam non etiam commenta.

^e Nescio an luculentior missorum distinctio desiderari possit. Alii erant missi qui legationem obire consueverunt ad pontificem, ut est *Helmengaudus*, et qui Romam veniebant: alii vero, qui ad iustitiam faciendam mittebantur, sic volente pontifice, quod infra planius fiet ex archiep. Ravennatis pravitæ ad Carolum delata. Hujusmodi autem missorum officium et auctoritas ne pluris æquo æstimentur, erui debent ex cap. 4 Constitutionis Lotharii sub Eugen. II (*Coll. Rom. part. II, pag. 208*). Ea siquidem sexdecim tantum annis distat ab ætate hujus epistolæ: « Volumus etiam, inquit, ut missi constituantur a domno apostolico et a nobis, qui annuatim nobis renuntient qualiter singuli duces et iudices iustitiam populo faciant, et quomodo nostra constitutio servetur. Decernimus itaque, ut primum omnes clamores, qui negligentia ducum aut iudicum fuerint, ad notitiam domni apostolici referantur, ut statim aut ipse per suos nuncios eosdem emendari faciat, aut nobis notificet, ut legatione a nobis directa emendentur. »

^f Ista non multum abluunt a Lotharii Constitutione. Ducum atque iudicum minus erat populis ju-

confidim
temporib
cifica per

De aut
missum
glorum
Petri ap
lita est
tati exin
Sei Eccl
Sed si eu
insinuam
ctus fu
unde m
quitia i
magna
vestra p
usqu
quia et
sos suos
fensio t

64

chiepis
runt, r
inter s
Cænull
pum p
archie
in [con
meriti
pacific
solvat
cem n
digne
in cœ
stræ]
lam s

stitian
cibus
inerte
aut p
si civ
nunti
nunti
tem
missi
res E
sen o
civili
exam
Pii a
Idcir
vera
qui i
usur
est p
nunt
a
Nor
rant
10).
tim
qui

confidimus enim in Dei misericordia quia in vestris temporibus sancta Dei Ecclesia tranquilla atque pacifica persistere habebit.

De autem omnibus bonis et prosperis quæ circa missum nostrum quem in partibus Britanniae ad Anglorum gentem direximus, omnia pro amore beati Petri apostoli fautoris vestri operati estis, sicut solita est vestra clementia, magnas gratias vestrae pietati exinde agimus, quia semper in solatio sanctæ Dei Ecclesiæ et adiutorio orthodoxæ fidei decertatis. Sed sicut nobis per vestram honorabilem epistolam insinuastis, quod Eardulphus rex de regno suo eiectus fuisset, jam hoc per Saxones agnoveramus, unde maxime ipsum missum nostrum pro ipsa nequitia illie direximus. Magnum enim gaudium et magna lætitia in corde nostro ascendit pro eo quod vestra pietas misit missos suos et vivum eum ad vos usque perduxistis. Et valde de vita ejus delector, quia et vester semper fidelis exstitit, et ad nos missos suos dirigebat. Pro qua re vestra imperialis defensio ubique multipliciter resonat ^a.

64 De vero epistolis quibus vobis Eanbaldus archiepiscopus et Cænulphus rex atque Wado emiserrunt, relegentes, reperimus eorum dolositatem quam inter se habent. Unde valde contristamur. Quia iste Cænulphus [ipse prædictus] rex nec suum archiepiscopum pacificum habet, nec istum Eanbaldum idem archiepiscopum. Nam et de eorum divisione quotidie in [confessione] beati Petri apostoli, licet velut immeriti, preces fundimus, ut eos omnipotens Deus pacificet, et discordiam quam inter se habent absolvat, et sicut cepit vestra serenitas in ipsam pacem nobiscum decertare, sic incessanter elaborare dignemini, quatenus vestra merces copiosa accrescat in cœlis. Misistis siquidem nobis, ut nos ratione [nostræ] apostolicæ auctoritatis adhortatoriam epistolam scæpato Eanbaldo archiepiscopo per idoneum

stilitium facere: missi autem ipsis ducibus atque iudicibus insisterent necesse erat, ne suo fungi munere inertes negligerent: quidquid enim aut negligerent aut prave factum deprehenderent, pontifici quidem, si civitates erant ditionis pontificis, non imperatori, nuntiare debebant, ut ipse si fieri posset, per suos nuntios emendaret, sin aliter, imperatoris auctoritatem et potentiam imploraret. Et notandum quod missi ab officio episcoporum incipientes, ad inferiores Ecclesiæ ordines descendebant, inde ad duces seu comites et iudices veniebant; ita ut non modo civilis, sed ecclesiastica etiam administratio solerter examinanda ab iis esset. Vide capitulare Ludovici Pii an. 828 (Labbe Conc. tom. VII, p. 1579 seq.). Idcirco missi isti a Leone accusati haud sibi arrogaverant ducum officia, sed homines secum duxerant qui munus illorum cum ærarii pontificii detrimento usurparant. Quod, quia novum et intolerabile visum est pontifici, jus enim suum invadebatur, fidenter nuntiavit transique ad alia.

^a Eardulphi defectionem ejusque reditum in regnum Nordanhimbriarum Leonis et Caroli ope Annales narrant ap. Baron. (n. 33 seq.), et apud Pagium (n. 10). De misso autem, quem Leo illuc legaverat, sita tim atque rem scelestam novit; et de missis Caroli, qui Noviomagum eum deduxerunt incolumem, inoffi-

missum nostrum mitteremus, ut ad hanc sanctam apostolicam sedem cum suis consentaneis venire debuisset, aut in vestra præsentia rationes deducendum ^b. Nos vero statim ipsam epistolam dictavimus et vobis emisimus. Sed si placet serenitati vestrae quod ipsam nostram epistolam per vestrum idoneum missum ipsi in partibus ad missum, quem illdem direximus, misissetis, ut una cum prædicto misso nostro ipsum archiepiscopum adhortasset, quatenus aut hic in nostra præsentia, aut ibidem in vestra una cum sociis suis conjunxisset, valde nobis recte visum fuisset; quia missum nostrum nondum suscepimus, et ipsi homines dolosi sunt, ut ne missos super missos suscipientes in dolositate eveniant. Verumtamen nos missum nostrum præparamus, donec secundum vestrum placitum demandetis, et si placet imperiali potentie ut missum nostrum ibidem dirigamus, vos nobis per vestram insinuationem significare lobramini, et nos statim ipsum missum nostrum dirigemus secundum vestram voluntatem. Omnipotens enim et misericors Deus sua vos protectione **65** longa per tempora conservare dignetur atque æterna gaudia cum sanctis omnibus faciat possidere. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat eique omnium gentium colla subternat.

^c ENBOLIN.

Pro tanto amore tantaque dilectione atque fide quam erga vestram serenitatem gerimus, ea quæ agnoscere valemus silere non possumus. Jesse vero episcopus serviens vester aliud servitium vobis facere potest. Nam missaticum per patrias deportare non nobis videtur quod idoneus sit, neque ad secretum consilium provocandus. Sed rogamus vestram clementiam ut de hac re clementer considerare debeatis, quia nos omnes in vestro servitio salvi existere cupimus. De autem sacerdotalibus causis, unde nobis ad detrimentum venire speramus, quæ nos non

ciosa brevitate silent: quo plane silentio nititur Conringii dicacitas.

^b Nil sibi Carolus tribuit in archiepiscopi Eboracensis causa, qui litteris suis adorsus eum fuerat: pontificis auctoritati omnia subiecit, indeque privilegium petit ad illius causam audiendam: recruduisse videtur controversia illa ingens maximeque diuturna inter Cantuariensem et Eboracensem archiepiscopum de primatu. Quam anno demum 1072 Alexandro II Pontifice esse compositam Cantuariensi Eboracensem subijciendo testatur Malmesburiensis. (Labbe Conc. tom. IX, p. 1211 seq.). Videndus et Thomassinus (p. 1, lib. 1, cap. 36). Inde enim liquet nec Leonem nec Carolum tum temporis concertationi modum imponere valuisse.

^c Indolem episcopi probe norat pontifex. Conringius rem testatur: nam Ambianensis iste episcopus, qui ann. 802 legatione functus erat Constantinopolim, postea auctor fuit conjurationis filiorum in Ludov. Pium, et inde depositionis penam subiit (Thegan., n. 36-37). Jure igitur Leo persuadet Carolo ut legationes illi haud committat, neque ad secreta eum consilia adhibeat. De Missatico per patrias deportando sive legationibus per provincias obeundis Ducangius plurima, epistolæ etiam hujus exemplo allato.

sic possumus emendare, vobis insinuamus * ut in A
terrogetis Helmgautum et Hunfridum fideles vestros,
quando a nobis absoluti sunt, et in Ravenna con-
junxerunt, et ab archiepiscopo ad prandium invitati
sunt, id est Dominico die ad Palmas: quales lectiones
et quales admonitiones ante ipsam mensam recitans
audierint, sicut decet in sancto Quadragesimali tem-
pore, quando omnes de suis facinoribus Deum de-
precantur, ut mereantur emendare. Sed et ea quæ
ibidem audierunt nobis turpitudine est vobis in scriptis
insinuare.

EPISTOLA VI.

66 INTERCESSIONES ET CÆTERA.

(An. Dom. 808, cod. viii, chron. 6.)

ARGUMENTUM. — Subiratam Carolum quod ab Adul-
pho diacono misso apostolico et ab alio misso
Eboracensis archiepiscopi deceptum se crederet,
eosdemque fraudulentam legationem in Ardulphum re-
gem functos putaret (uterque enim illo insalutato Ro-
manum advolaverat), pontifex primum auferet: deinde
utrumque falso accusari nequitia comprobat litte-
ris pluribus ex Anglia sibi traditis, quas transmittit.
Imprudenter utrumque egisse seculi solertia in-
scium fatetur; idcirco venia dignos putans ad
Carolus remittit, Adulphum in Angliam iterum
destinato, ut periclitanti illi Ecclesie opituletur.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac trium-
phatori, filio, amatori Dei et Domini nostri Jesu Chri-
sti, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum
Dei *.

Omnes enim qui se nobis fideles asserunt, si ve-
stræ imperiali potentie sic fideles non exstiterint,
ita ut omnes pacem atque dilectionem quam, Deo
miserante, erga sanctam Dei catholicam et apostoli-
cam Romanam Ecclesiam matrem vestram et nos-
geritis, cognoscere valeant, vacua est spes eorum
et labor eorum sine fructu, et inutilia sunt opera il-
lorum, exceptis his qui per ignorantiam in aliquod ut
homo fefellerint. Verumtamen et ipsi corrigendi esse
judicamus. Misit siquidem nobis vestra serenitas, eo
quod Adulphus diaconus, missus nostræ apostolicæ
sedis, cum a vobis more solito benigne ac honorifice
susceptus esset, et usque ad portum maris deductus,

* Nil melius comprobatur morem illum a Lothario in
sua constitutione firmatum male facta nuntiandi pon-
tifici, qui nisi emendare illa posset, ab imperatore
auxilium quaereret. Quare antiqua potius consuetudo
ea constitutione instaurata videtur, quam novi aliquid
excogitatum. Desipit, ut solet, Conringius sancto Gre-
gorio VII infensus: canonicis quippe arceri laicos
etiam principes ab ecclesiasticis iudiciis constat;
pontificio autem privilegio causas quoque ecclesiasti-
cas agi per eos posse quis neget? Ad disciplinam
vero quod attinet, si religione, prudentia et canonibus
obtemperantia duce, etiam citra privilegium quid
gesserint, movendam iis litem non esse docet Tho-
massinus, p. 2, lib. II, cap. 54. Nec de pravis mori-
bus emendandis admonitione sive increpatione res-
est.

* Quanquam Eginhardo tribuit Annales Ardulphi
regis dejectionem, iter in Franciam, indeque Romam
ejusque per Leonis et Caroli legatos reductionem in
suum regnum hoc anno enarrent, tamen major fides
habenda mihi videtur annalibus Fuldensibus, qui
anno 809 reductum regem non edocent. Ita intra
maximas temporis angustias multiplex rerum series
non coarctabitur. Nec secus persuadent Westmonaste-

atque exinde ad navigationem commode absolutus,
et cum verteretur, ad vos primum se velle venire
profiteretur, noluit missum vestrum expectare, qui
eum usque ad vos deduceret, sed arrepto itinere quasi
fugiens, eum [cum] vos illum per dies aliquot expecta-
retis 67 ad vos venturum sperantes, spem vestram
defudit *. Et quod missum Eanbalti archiepiscopi, qui
ipse litteras suas ad vos misit petens ut prædictum
legatum ejus ad vos venientem benigne susceperetis,
et eum ad vos venire permitteretis, sed neque ille
secundum domini sui præceptum peragere studuit.
Quamobrem credat nobis vestra serenitas, charissime
ac dulcissime fili, quia per nullum iniquum quodlibet
consilium hoc facere perpessi sunt, sed ignora-
tiones seculi hujus solertia hanc stolidam occurren-
tiam perfecerunt. Nos vero apostolica suffulti aucto-
ritate, secundum vestram voluntatem vestre imperi-
ali potentie eos dirigere non omitimus d. Sed pre-
camur clementiam vestram, ut pro amore beati
Petri apostoli fautoris vestri, in cujus servitio præ-
dictum Adulphum diaconum emisimus, imo etiam in
ipsum quod nobis sub iurejurando pollicitus est, ut
ad profectum sanctæ Dei Ecclesiæ et vestrum atque
nostrum decertare debuisset, et pacem in ipsa insula
seminare studuisset, iterum ipsis in partibus remit-
tamus, nullam pro hoc sustineat tribulationem, ut
cum Propheta dicere valeat, *Corripit me iustus in
misericordia*. Quis enim vestram a Deo datam sapien-
tiam illudere valebit, cum superna gratia? sicut vos
procul dubio credimus ut habeatis. Sed quia homines
sumus et fallimur, petimus pietatem vestram ut hanc
eorum noxam beato Petro apostolo concedere non
dedignemini, ut ab ipso clavigero regni celestis præ-
mium mercedis suscipere mereatis. De autem quod
nobis emisit vestra serenitas, fraudulentam eos
habere legationem, quam vobis ostendere timuerunt,
et quia propter hoc tam festinanter profecti sunt,
ut Ardulphi regis iter Romam prævenire potuissent,
omnes epistolas quæ de partibus illis nobis perlatæ
sunt, pro vestra satisfactione vobis emisimus legen-

riensis verba apud Pagium (808, n. 10): « Eardulpho
Northumbrorum rege a regno fugato, Arfwoldus
ei duobus annis successit. » Hæc tamen epistola re-
cte a Conringio statuitur an. 808; etenim non modo
silet de reducendo rege, sed etiam de illius adventu
in Urbem. Data autem anni extrema die.

* Si meministi, Adrianus (Cod. Car., ep. 56, al.
38) advenientibus Caroli tum regis missis, obviam
misit, ut honorifice reciperentur; ab iis tamen est
delusus, nam alio iter flectere iis visum fuit. En
Carolo jam imperatori a misso pontificio par pari
reddidit. Honorifice et ipse apostolicum missum
susceperat erat: seque deceptum cum Leone que-
ritur, ut cum eo Adrianus questus fuerat. Modica
hæc quidem videntur: notanda tamen eventuum pari-
tas inter summos principes.

d Nonnihil hic discriminis in facti paritate depre-
hendimus: nam Adrianus per alios missos meden-
dum petit priorem illusioni; contra Carolus eosdem
ad se remitti postulat. Par nihilominus rei eventus;
uterque enim missus benigne acceptus a Carolo, et
præcipue pontificis Caroli benevolentiam atque
opem expertus fuit, ut ex sequenti epistola pate-
fiet.

das *. Prædictum vero missum Eanbaldi archiepi- A
scopi, in quantum Deo auspice agnoscere valuimus,
in 68 omnibus Dei famulum eum comperimus. Unde
obnixæ quæsumus vestram imperialem potentiam,
ut pro eo quod ad fautorem vestrum beatum Petrum
apostolum directus est, melius illi sit et non deterius,
sicut modis omnibus esse credimus, quamquam igno-
ranter fefellit. Quia valde pertimescimus, ne ipse
populus acquisitionis sanctæ Romanæ Ecclesiæ, per
quamlibet occasionem et certamen prædecessoris
mei domni Gregorii beatissimi papæ, quod ipsis in
partibus posuit, meis temporibus infructuosum existi-
tere videatur, nec mihi in iudicio eveniat ^b. Quid
plura dicimus? Sicut per eorum stultitiam agnovimus
in aliquo vestrum furorem, ita per infusionem sancti
Spiritus velocius a vobis vestram sentiamus miseri-
cordiam. His præmissis, omnipotens et misericors
Deus sua vos a malis omnibus protectione custodiat,
et quoniam vita vestra bonis omnibus valde est ne-
cessaria, post longa adhuc tempora vos ad cælestis
patriæ gaudia perducatur. Piissimum domini imperium
gratia superna custodiat, eique omnium gentium
colla subternat. Prædictæ vero epistolæ quæ de
Saxonie ^c partibus nobis missæ sunt magnopere
precamur clementiam vestram, ut eas nobis remit-
tere jubeatis, quia earum verba pro pignore retine-
mus. Absolut. prid. Kal. Januar.

* Fidem ac prudentiam pontificis animadvertit :
culpa detergenda erat, cui missi videbantur obnoxii.
Quare haud mittit exempla litterarum ex Anglia eos
a scelere viadicantium, sed ipsum earum autogra-
phum, ut patet ex fine epistolæ.

^b Ex quo invaserunt magnam Britannie insulam
Germaniæ populi, Angli, Saxones, Jutæ, circa dimi-
dium quinti sæculi, Anglo-Saxones confuso nomine
ceperunt dici : nec tamen nomen pristinum amisere.
Fidem post varias vices devictis Britannis, et in Cam-
briam seu Walliam fugere compulsis, ubi quidquid
religionis erat in insula est receptum, septem regna
aliud alio tempore constituerunt. Jutarum regnum
fuit Cantium, cujus metropolis Dorovernum seu Can-
tuaria : Saxonum tria fuerunt regna, Orientalium,
Meridianorum, Occidentalium : totidem Anglorum,
nempe Orientalium, Mediterraneorum, seu Mercio-
rum, et Nordanhymbrorum. Augustinus monachus
eo missus a Gregorio hanc heptarchiam invenit ido-
latriæ omnem misere mancipatam. Cantii regnum
omnium primum ab Augustino convertitur ad catho-
licam fidem anno 597. Saxonia Orientalis hodie Es-
sexia an. 604 ad fidem conversa. Northumbria ab
episcopo Paulino, qui Eboracum fecit metropolim;
ad fidem revocata est an. 627, et ne æquo longior
sim, an. 661 omnia ea regna Christi fidem amplexa
erant. Leo rem tantam jure tribuit sancto Gregorio
Magno, qui obiit supremum diem anno 604. Ab ipso
enim opus felicitæ ceptum per divinos præcones
illuc missos, facili postea negotio perfectum est. Iluc
accedit quod archiepiscoporum Cantuariensis et Ebo-
racensis controversia unum spectabat Gregorium;
nam ipse constituerat (Lib. xii, ep. 15) ut Eboracen-
sis (quandocunque ad Christi fidem veniret Northum-
bria) pari honore uteretur cum Londoniensi, qui ta-
men postea Cantuariæ adhæsit, ut liquet. Vide etiam
Labb. (Concil. tom. VII, p. 1110.)

^c Ex breviter indicatis superiora nota inferri non
potest Britannie insule accessisse nomen Saxonie;
Cantii quippe regnum, ubi metropolis Cantuaria, non
erat Saxonum. Pariterque Northumbria, ubi Ebo-
-

EPISTOLA VII.

69 QUESTIONES SOLVENDÆ.

(An. Dom. 809, cod. VII, chron. 7.)

ARGUMENTUM. — Redeuntibus ex Britannia missis
Leonis et Caroli, qui Arduulfum Nordanhymbrorum
regem in suum regnum reducerant, piratæ occur-
runt, Adolphum missum apostol. prædantur, in
Britanniam ducunt, ubi redimitur. Rem Carolus
nuntiat pontifici, simulque tres proponit quæstio-
nes. Pontifex maxime sollicitum se fatetur de
misso suo : quæstiones Hieronymi auctoritate solvit.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac trium-
phatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu
Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus ser-
vorum Dei ^d.

Remeante ad nos, Domino annuente, Sabino re-
ligioso episcopo ^e de partibus transmarinis, obtulit
nobis serenitatis vestræ epistolam continentem de
injuncta sibi legatione, vel captu atque redemptione
Adulphi diaconi missi nostri, de quo in magno mœ-
rore manemus, quousque omnipotens Deus illum ad
nos usque per vestrum deducet solatium.

Reperimus etiam in ipsa honorabili vestra epi-
stola tres quæstiones subjunctas. Unam quidem de
eo quod scriptum est in Evangelio secundum Mat-
thæum, ubi dicitur de Domino nostro Jesu Christo :
*Et veniens Nazareth habitavit ibi : ut adimpleretur
quod dictum est per prophetas, quoniam Nazareus
vocabitur.* Alterum de eo quod in principio Evange-

cum, ad Anglos, non ad Saxones pertinebat. Perinde
Eardulfus rex Merciorum, sed Anglorum Mediterraneorum,
Saxonie nomen rejicit. Conringio igitur ad-
hærendum, qui Saxoniam transmarinam, Angliæ
nomine haud dum recepto, tum insulam nuncupari
admonet.

^d Datam hanc epistolam an. 809 Eardulphi regis
resitutio planum facit; etenim annales Fuldenses
aliquæ apud Conringium consensu id tradunt. Vide
notam ad præced. epist.

^e Annales Fuld. resitutum aiunt regem per
Legatos imperatoris et Leonis papæ. Perinde Annal.
Francor. quæc utitur Conringius, qui rem narrat
uberius : « Postquam Arduulfus rex Nordanhymbrorum
reductus est in regnum suum, et legati imperato-
ris atque pontificis reversi sunt, unus ex iis, Adolphus
videlicet diaconus, a piratis captus est, cæteris
sine periculo trajicientibus, ductusque ab iis in
Britanniam, a quodam Eardulphi regis homine re-
demptus est, Romamque reversus. » Pari modo
Annales Francorum sub Ludovico Pio, qui Egin-
hardo tribuuntur, ap. Baron. et Pagium (an. 808,
n. 33; Pag. n. 10) primo dicunt, *per legatos Romani
pontificis et domini imperatoris*; deinde Adolphum
duntaxat nominant, ac duos imperatoris : « cum
eo ab imperatore missi duo abbates Rotfridus no-
tarius et Nantharius abbas de sancto Aldomaro. »
Quare haud plaudendum videtur Mahillonio (Annal.
lib. xxvii, n. 64), qui duobus tantum abbatibus a
Carolo missis hanc gloriam tribuit. Equidem puto
episcopum Sabinum hic memoratum, qui e trans-
marinis oris legatione functus revertitur, alium
legatum pontificis fuisse : nam Adolphus exenitæ
superiori anno profectus erat, antequam pontifex
Eardulphi causam discuteret, restituendumque eum
regem decerneret. Is vero, quantum assequi licet,
Eardulphum cum Sabino misso apost. apud Carolum
expectavit, ut una simul proficiscerentur : nisi
forte cum duobus abbatibus eo se contulerat eam-
dem ob causam, rege postmodum adveniente cum
altero legato pontificis.

lii secundum Marcum testimonium propheticum ita positum est: *Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Isaia propheta, Ecce mitto angelum meum, qui preparabit 70 viam tuam ante te.* Tertiam de epistola egregii doctoris Pauli apostoli priore ad Corinthios, ubi dicit: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum glorie crucifixissent; sed sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis descendit, quæ præparavit Deus diligentibus se.*

Scribit enim beatus Hieronymus de questione prima, id est secundum Matthæum, quod hoc in Isaia scriptum habeatur, sed id magis juxta sensum usum beatum fuisse evangelistam quam juxta sermonis proprietatem. Scriptum namque est in commentario ipsius evangelistæ ab eo beato Hieronymo: *Et veniens habitavit in civitate quæ vocatur Nazareth, ut adimpleretur quod dictum est per prophetas, quoniam Nazarenus vocabitur.* Si fixum de Scripturis posuisset exemplum, nunquam diceret quod dictum est per prophetas, sed simpliciter, quod dictum est per prophetam. Nunc autem per prophetas vocans, ostendit se non verba de Scripturis sumpsisse, sed sensum. *Nazarenus* enim sanctus interpretatur; sanctum autem Dominum futurum omnis Scriptura commemorat. Possumus et aliter dicere, quod etiam eisdem verbis juxta Hebraicam veritatem in Isaia scriptum sit: *Exiet virga de radice Jesse, et Nazarenus de radice ejus conscendat.*

De testimonio vero beati Marci evangelistæ, quod in principio sui profert Evangelii, dicens: *Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Isaia propheta: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te.* Et iterum: *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.* Sciendum est, quod e duorum testimoniis prophetarum unum contexit corpus, Malachiæ videlicet et Isaie, quorum unus edixit, alterius vero tacuit nomen. Quod enim ait: *Ecce mitto angelum meum, etc.*, de Malachia protulit. Quod vero adjevit: *Vox clamantis in deserto, etc.*, Isaie vaticinium est. Sicut in ipsius Malachiæ expositione beatus profert Hieronymus dicens: *Marcus evangelista duo testimonia Malachiæ et Isaie sub unius prophete sermone contextens, ita exorsus est: Initium Evangelii Jesu Christi, sicut scri-*

ptum est in Isaia propheta, Ecce mitto angelum meum ante te, qui parat viam tuam. Hoc, licet verbis aliis, in Malachia legimus. Quod autem sequitur: *71 Vox clamantis in deserto, etc.*, ab Isaia propheta dicitur. Item vero in commentario Matthæi idem beatus dicit Hieronymus: *Cum enim testimonium de Isaia Malachiaque contextum sit, quaeritur quomodo velut ab uno Isaia exemplum putemus assumptum: de quo ecclesiastici viri plenissime responderunt.*

At vero testimonium beati Pauli apostoli, quod in Epistola ad Corinthios protulit, dicens: *Quod oculus non vidit nec auris audivit, etc.*, in Isaia propheta scriptum habetur aliis quidem verbis, eodem tamen sensu. Sic namque scriptum est ibidem: *A sæculo non audiverunt neque auribus perceperunt, oculus non vidit, Deus, absque te, quæ præparasti expectantibus te.* Requiritur prodentissima vestra imperialis potentia in capitulo centesimo septuagesimo, et ita inveniet. Quanquam beatus Ambrosius hunc sermonem in expositione ejusdem Epistolæ, juxta scriptum Apostoli, in Apocalypsi Eliæ in apocryphis scriptum esse affirmat.

His præmissis, omnipotens et misericors Deus sua vos protectione custodiat, atque per multorum curricula annorum vitam tribuat sempiternam. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla subternat.

EPISTOLA VIII.

72 DE OCCISIONE MAUORUM IN GRÆCOS.

(An. Dom. 812, cod. III, chron. 8.)

ARGUMENTUM. — Mauris minitantibus Siciliam invadere Michaelem imperatorem misisse classem cum patricio et spathariis; patricium auxilia obtinere non potuisse ab Anthimo duce Neapolis, quæ non negata ab Amalphitanis et Cajetanis. Mauros latrocinatos in insulis Lampadusa, Pontia, Iscla. In sanctæ sedis ditione salva omnia esse: vix enim a Carolo nuntiatis Maurorum motibus, continuo capisse fines atque oras maritimas milite custodiri, jugibusque in confessione ad Deum precibus Ecclesiæ præsidium, longævam Carolo vitam implorari.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei.

Ad ætatem hujus epistolæ quod attinet, Muratorius eam cum duabus sequentibus refert ad annum 815; inde autem arceatur duobus præsertim capitulis: primo quia Michael sequenti anno a Leone Armeno proditus imperare desiit, monachumque induit; quare non coherent Gregorii patricii cum classe in Siciliam missio per Michaelen, ejusque dejectione et solio Constantinopoleos. Deinde quia salva omnia ex parte Ecclesiæ hujus anni pugnant cum ærumnis per Saracenos allatis seq. anno: quod quidem caput Conringii sententiam ancipitem peperit, datam nimirum epistolam hoc vel seq. anno. Cum autem Septembri mense data sit, atque intervallo tantum bimestri epistola sequens distet; rerum inversio illa, quæ in hac penitus siletur, insequenti autem fuse narratur, omne adhuc dubium quin alia anno alio data fuerit. Vide col. seq., not. c.

* Tres istæ questiones desumptæ ex Matth. II, 23; Marc. I, 12; I Cor. II, 8-9; nec Vulgatam neque Italiam referunt. Eadem infra sancti Hieronymi auctoritate explicatæ abs re nostra sunt, quippe quæ neque historiam, neque disciplinam spectant. Ven. Thomas. in Præf. (Tom. I) versionem antiquam Latinam juxta LXX manibus omnium versari tum testatur.

† Isaie prophetia olim in capita 181 dividebatur, qualem exhibet laudatus Thomasius. Idem (sup. cit. I) hac Leonis epistola utitur ad comprobandum suam editionem: *Id quod satis respondet, inquit, nostris hisce capitulis, si numerus unus addatur (qui facile scriptoris inadvertentia omitti potuit) legaturque CLXXI pro CLXX.* In Vulgata est cap. LXIV, v. 4, qui est ultimus antiquæ divisionis CLXXI, quod incipit a v. 15 cap. LXIII.

Scimus igitur vestram a Deo protectam imperialem potentiam semper de integritate et exaltatione atque custodia matris suae sanctae Ecclesiae ejusque finibus solertissimam habere sollicitudinem, et ideo notum facimus serenitati vestrae ea quae nuper audivimus et ex parte certi sumus. Vestrae siquidem a Deo datae sapientiae incognitum non est quod illa nefandissima Agarenorum gens partibus Siciliae anno praesente venire consiliaverat. Nunc autem, sicut audivimus, in quibusdam Graecorum insulis conjunxerunt. Pro quibus vero misit Michael imperator patricium^b et spadarios cum stolo, ut contra eos Christo 73 adjuvante dimicare debuissent. Cumque ipse patricius in Siciliam conjunxisset, direxit missos suos per Beneventum ad Anthimum^c Neapolitanum ducem, ut cum toto ipso Neapolitano ducatu qui illi obedire voluissent navale auxilium ei praebere studuissent. Qui vero dux occasiones proponens in adjutorio ejus ire contempsit. Cajetani tamen et Amal-

^a Notanda pontificis praevidentia: non enim quaecumque scribit certa esse fatetur: sed audita tanquam dubia refert, secernitque ab iis quae certo norat. Saracenorum appulsus ad insulas Graecorum; Lampadusae vastationem ab iisdem factam; septem Graecas naves exploratum missas, praedatasque per Saracenos, hominibus ad unum cecis, necnon e converso Mauros postmodum omnino deletos a Graecis, tanquam dubia, nuntiorum fidei commendat. Contra decrevisse Saracenos hoc anno Siciliam aggredi; adventum Graecae classis; ab Anthimo negata auxilia, eademque a Cajetanis et Amalphitanis praebita; et insularum Pontiae atque Isclae invasiones pro certis enarrat.

^b In chronico Neapolitano apud Pratiillum (tom. III, pag. 35) Michaelis nomen tribuitur patricio. Scriptoris incuriae id factum, an patricius eodem appellaretur nomine atque imperator, incerta res est: nullum quippe nomen praesertit in epistola. Muratorius nimis fidenter ei fecit nomen Gregorio: at patricii Siciliae appellatione vir doctus est deceptus. Quod minime illi accidisset, nisi hanc epistolam ad sequentem annum distulisset; nam cum anno eodem hinc litterae datae sint, quae mox sequuntur, et Gregorii patricii in utrisque mentio fiat, alium non esse ducem classis arbitratus est. Ita patricius, qui pro rege, ut hodie dicimus, in Sicilia insula residebat, Graeci imperii reliquiis praefectus, in praefectum maris ab eo convertitur. Pagius quoque istas epistolas datas omnes putat an 813, iisque utitur ad Saracenicae historiae continuationem; patricio tamen praefecto maris nullum ausus est nomen facere, quippe anonymum apud Leonem invenit.

^c Nil melius excogitari potest ad hanc epistolam illustrandam quam laudati Chronici Neapolitani a Pratiillo editi testimonium: « Antimus qui noluit mandatis Domini imperatoris obedire, ut cum suo exercitu adversus Saracenos ire debuisset: quapropter illi pervenerunt usque Neapolim devastantes pagos et loca sine ullo obstaculo et impedimento: inculpatus fuit a Michaelis patricio imperialis exercitus dux de intelligentia cum Saracenis apud Dominum imperatorem, dum poterat defendere loca illa, et reliquit indefensa. Exivit tunc fama quod exercitus Domini imp. Neapolim veniebat, et non reverteretur, nisi prius non destruerat domus et omnia bona domini ducis Antimi; qua de re dux Antimus volebat Romam fugere, et non potuit, et praeterea post paucos dies mortuus est, et ducatu successit anno 813 Theotistus. » Profecto si Antimus morore obiit diem suum an. 813, in hunc annum

A phitani aliquanta congregantes navigia in auxilio ejus abierunt. Postmodum vero, ut audivimus, ingressi sunt ipsi nefandissimi Mauri, tredecim scilicet navigia, in insulam quae dicitur Lampadusa, partibus Siciliae constituta, et praedavere eam. Cumque de praedicto Graecorum stolo septem navigia itidem explorando perrexissent, ut sc. veritatem cognoscere potuissent, comprehendentes eos Deo odibiles Mauri occiderunt illos: et dum exspectassent eos Graeci qui miserunt illos ad explorandum, et minime essent reversi, abierunt generaliter super eos, et, Christo miserante, totos illos iniquos Mauros occiderunt, ita ut nec unum ex eis vivum reliquerint. Porro et hoc relatum est nobis: quadraginta naves de insulis Mauris venerunt in insulam quae Pontias vocitatur, ubi monachi residebant, et praedaverunt eam. Postmodum vero egredientes ex ea ingressi sunt in insulam quamdam quae dicitur Iscla majore^d, non longe a Neapolitana urbe 74 milliaria [militaria] xxx; in qua fa-

gesta omnia quae mororis causa fuerunt, huc rejici nequaquam possunt. Huc accedit quod si Michael initio sui imperii ex Eginhardo apud Baronium et Pagium (Baron. 812, n. 12; Pag. *ibid.*, num. 7) per legatos suos firmavit pacem Aquisgrani cum Carolo, et Romae cum Leone: huc etiam referri debent quae narrantur in epistola. Nam Carolus, vix dimissis legatis, de Italia servanda deliberavit in conventu Aquisgrani pariter coacto, « propter famam classis quae de Africa et de Hispania ad vastandam Italiam ventura dicebatur » (Pag. *ibid.*, n. 9). Notandi etiam sunt legati ab imperatore missi: « Legatos suos direxit Michaelis scilicet episcopum et Arsaphium, atque Theognostum protospatharios. » Nonne igitur et alius Michael patricius, qui cum spathariis classem duceret in Siciliam Constantinopoli exstiterit?

^d Aenariae insulae, quae et Inarime et Pithecusa olim appellabatur, Isclae nomen accessisse a noni saeculi initio nulli auctores dicunt. Attamen epistola haec de alia insula non loquitur, tametsi 30 mill. Neapoli abesse dicatur, cum sex tantummodo inde distet. Cur major vocetur non intelligo, nisi forte Iscla, quae aliis Pandataria, prope Pontiam (Plin. l. III, c. 7) ratio habeatur, quae et ipsa tum temporis audiret Iscla. Quod autem attinet ad milliaria 30, video Conringium prima in editione an. 1647 posuisse milliaria, postea nova curata editione an. 1655 membranis iterum diligenter inspectis, milliaria 30 emendasse, quasi Maurorum numerus illuc appellentium designetur. Et vero diceret illam Leo non longe a Neap. urbe, si triginta passuum millibus esset dissita? Pecudes et familia Neapolitanorum inibi existere credi possent, nisi esset fere finitima? Equidem reor, locum Chronici Neapolitani (Ap. Pratiill. tom. III, p. 61) saeculi sequentis initio, huc referri debere: namque illi de Isola viri belligeri Neapolitanam terram affligentes in mari sunt perdomiti, et plerique Neapolim deducti. Quare non Iscla, sed Iscla ab scriptore antiqui illius chronici esse positum crediderim; at Ubaldi exscriptoris, aliisque vitio Iscla mendose scriptum. Ita profecto factum videre est in Critice Pagii ad Baron. (edit. Lucen. an. 813, n. 21). Ipsa enim haec Leonis epistola pro Iscla praesertit Ischia. Ceterum, quidquid sit de recenti nomine Ischia, quod insulae factum volunt ab ejus oppido Coxendicis formam habente; nam Coxendix Graece Ischia *ioxia* dicitur, ut libere dicam quod sentio, utramque insulam esse appellatam Iscliam minorem majoremve haec ex epistola intelligi, a quoniam vero i littera in l mutata fuerit, diynari ab aliis velim.

milis et peculia Neapolitanorum non parva inven-
runt : et fuerunt inibi a xv usque ad xii Kal. Sep-
tembr. et nunquam ipsi Neapolitani super eos exie-
runt. Cumque totam insulam deprædasset, imple-
ntes navigia sua de hominibus et ejus necessariis re-
versi sunt post se. Cajetani autem, qui post desola-
tionem jam dictæ insulæ ibidem fuerunt, dixerunt
quod invenissent homines occisos lacere * et granum
et scirpha quæ ipsi Mauri portare secum non potue-
runt, sed et caballos Mauriscos, quos in suis duce-
bant navigiis, occisos ibidem dimiserunt. Ecce quæ-
cumque [audire] potuimus de Græcorum partibus,
serenitati vestræ intimare curavimus. De nostris
autem terminis insinuamus vestræ tranquillissimæ
imperiali potentie quia per intercessionem sanctæ
Dei genitricis semperque virginis Mariæ domine
nostræ, et beatorum apostolorum Petri ac Pauli, et
per vestram prudentissimam ordinationem, omnia
salva et illæsa existunt. A quo enim de illorum ad-
ventu vestra nos exhortavit serenitas, semper pos-
tera et littoraria nostra **75** ordinata habuimus,
et habemus custodias; nosque cum nostris sacerdo-
tibus in ecclesia fautoris vestri beati Petri et Pauli
[apostoli]. Omnipotentis exoravimus clementiam ut
suam sanctam Ecclesiam ab insidiis inimicorum cus-
todire et defendere dignetur †, vosque ad exaltatio-
nem et defensionem ejus per longa annorum curricula
conservare et protegere lubeat, atque ad gaudia
æterna per multa temporum spatia cum sanctis per-
ducat omnibus. Piissimum Domini imperium gratia

A superna custodiat, cujus omnium gentium colla sub-
sternat. Absoluta vii Id. Septembr.

EPISTOLA IX.

76 QUALITER SICILIENSES CUM SARACENIS FACTUM
FECERUNT ET CAPTIVI REDDITI.

(An. Dom. 813, cod. II, chron. 9.)

ARGUMENTUM. — Leoni traduntur litteræ a Gregorio
patricio Siciliæ ad Carolum Aug. absque inscrip-
tione : resignandæ scilicet, legendæ, atque appo-
sito sigillo in Franciam transmittendæ, aut ipse
aut earum exemplum; nam erant responsum Caro-
linis, utrasque missus pontificius ultro citroque
tulerat. Pontifex integras ad Carolum mittit, pu-
tatque minime inscriptas, Leone imp. suo incon-
sulto, ad se autem remitti orat cum lectæ fuerint :
eundem missum nuntiassæ quod patricius pepige-
rat inducias cum Saracenis in annos decem, capti-
vis utriusque redditus; Michael Aug. monachum in-
duerat, pleraque alia evenerant quæ singillatim
enarrat.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac trium-
phatori, filio, amatori Dei et Domini nostri Jesu
Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus ser-
vorum Dei d.

Tertio igitur Idus Novembr. suscepimus epistolam
Gregorii patricii Siciliensis : responsum scilicet se-
renitatis vestræ epistolæ, quam illi per hominem no-
strum emisimus. Vobis siquidem, pro qua causa
ignoramus, epistolam nomini vestro titulata * non
emisit. Illam tamen, quam nobis direxit epistolam,
de qua vobis exemplar, aut postquam eam legeremus
a nostro sigillo vestræ imperiali potentie dirigere
petivit. **77** Nos pro vestra satisfactione neque eam

* In utraque editione Conringii, et ap. Labbeum
legere est *lacere* : at Pagius et Du-Cangius (*Verbo
Scirpha*) recte legunt *jacere*. Quæ res satis compro-
bat f ante vocalem, quæ in codicibus mediæ ævi
quandocumque sursum protenditur, tam hic quam in *Is-
cya* sumptum esse pro *l*. Hæc vero eludunt erudito-
rum interpretationes, ut *Ischiam* a Græco nomine
natum ostendant; nec non mediæ ævi scriptorum
secordiam, qui rem minime negligendam aut silen-
tio prætereant, aut ignorare propalam fatentur.

† Terminos pontificie ditionis paulo ante indicatos
hic luculenter designat duobus vocibus *postera et
littoralia*. Per hanc postremam nulla dubitatio est
quin oram maritimam a Populonio Tarracinam us-
que se protendentem intelligat. Per vocem autem
postera nemo non videt Leonem accipere qua ditio
sanctæ sedis finitima erat Neapolitano ducatu, quin
etiam et Beneventano, usque Lirim flumen seu Ga-
rilianum; sequenti enim anno ora maritima, ac sub-
sequentibus annis prædicti fines mediterranei Sara-
cenorum invasionibus seu deprædationibus fuerunt
obnoxii.

* Innumeris Veteris Testamenti exemplis utraque
res probatur, preces ad Deum fuscæ, et bellicus appa-
ratus : non enim tentanda est Dei omnipotentia :
oratio et preces necessarie sunt, at una simul actio
opus est. Ita scilicet sanctus Leo III successoribus
exemplum præbuit quod sequeretur. Adrianum au-
tem perinde se gessisse vidimus in Cod. Car.

† Tam perspicue sunt notæ temporis hujus epi-
stolæ, ut minime mirum videri debeat, si consensu
omnes ad annum 813 referendam putent : Junius
siquidem mensis transactæ sextæ indic. annum in-
dicat 813, ante Septembrem mensem; hinc vero inci-
pit ind. vii, cum epistola data est undecima die No-
vemb. : præterea Indictio octava memoratur, tan-

quam futura; septima enim ad Septembrem anni
sequentis perveniebat.

* Anno 814 Nicephoro imp. Orientis cæso a Bulga-
ris, Michael Curopalates levatus erat Octob. die 2, et
die 5 a Nicephoro patriarcha coronatus. Is vero sus-
ceptis legatis ad Nicephorum missis a Carolo pro
stabilenda pace, propriam legationem adjungit, pax-
que insequenti anno firmatur Aquisgrani, Eginhardo
teste in Annal. ap. Pag. (812, n. 7, seq.) per eos-
dem legatos : pax tamen Græca, *Basileus* quippe
Carolus appellatur a legatis, quem titulum Græci
non modo negarunt Carolo, sed usurpatum ægre tu-
lerunt semperque improbarunt. Multa conjectando
recentiores ea de re disputant, quæ nullo antiquo
hærent monumento. Incipiunt scilicet a Nicephori
legatis an. 805. (Pag. *ibid.*, n. 3) et ineunde pacis
primordia, pro pace inita cum clausula *uti possidetis*
venditare non dubitant (Murator., an. 805). Splen-
dida somnia! Agitari tum cœptum de pace : anno
autem 810, ut videre est ap. eundem Pag. (n. 4)
a Pippino subactis Venetis, pacem aliquam esse ini-
tam cum Carolo, qui Venetiam Nicephoro reddiderit,
alii dicunt negantque alii. At anno demum 812 Caro-
lum retentis Histria, Liburnia, et Dalmatia præter
maritimas civitates, pacem aliquam statuisse cum
Nicephoro, ut diximus, antiquorum fere constans
opinio est. Nomen tantummodo imperatoris seu ba-
silei, liberalitate legatorum tributum Carolo, tan-
quam inviolabile plenum rejectum a Græcis. Idcirco pa-
tricius Siciliæ inscriptione vacuum epistolam mittit
Carolo per pontificem. Vide Pagium (an. 824, n. 10),
qui ostendit Græcos basilei nomine tum imperatorem
tum regem salutasse : adeoque si qui Græcorum eo
titulo affecerunt Francos, reges tantum intellexere,
neque usquam Romanorum sed Francorum basilei
inveniuntur appellati.

ad legendum aperimus, neque quod in ea continetur cognovimus *, nisi quod per illum missum nostrum nobis in verbis direxit. Id est de illis Saracenorum missis cum quibus pactum confirmavit ipse patricius in annos decem. Dicebat enim ad predictos missos Saracenorum : Quale nobiscum pactum facere vultis, cum ecce jam anni sunt octuaginta quinque quod pactum nobiscum fecistis et firmum non fuit? Imo et Constantinus patricius, qui ante me praefuit, in decem annos vobiscum pactum firma it, usque ad futuram octavam indictionem ^b, sed neque ipsum pactum firmum tenuistis. Nunc autem quale vobiscum pactum faciamus, nobis incognitum est. Ad haec respondebant ipsi Saracenorum missi, dicentes : Pater istius Amiralumin ^c, qui nunc apud nos regnare videtur, defunctus est, et iste relictus est parvulus, et qui fuit servus factus est liber, et qui liber fuit effectus est domus; et nullum se regem habere putabant; sed ecce nunc postquam omnia quae pater suus habuit sibi subiecit, vult firma stabilitate hoc quod paramus pactum servare : de Spa-

* Summam pontificis fidem in rebus huiusmodi laudabam supra (ep. 6, al. 8, in not.); en ejusdem argumentum aliud luculentius. Quid Carolus scripserit, quidve Gregorius reposuerit, nullatenus nosse vult, ne obsequio aut officio desit in Carolum. Attamen animadverti velim quod si patricius Siciliae a Leone petit ut litteras legat, earumque exemplum seu ipsas autographas ab se signatas in Franciam mittat, minime iis continebatur quidquam pontifici celandum : cum caeteroqui de Sicilia tum temporis a Saracenis frequenter vexata res esset. At num ageretur de inuendo foedere cum Romanis ad repellendos Saracenos, an de commutanda insula cum provinciis Dalmatiae Liburniae aliusve, in obscuro omnia sunt. Unum tantummodo certum : quod Sicilia usque ad annum 827 imperatori Orientis paruit (Bar. an. 827, n. 24; Pag. *ibid.*, n. 4); quae de re opportunius, cum agam de diplomate Ludovici Pii.

^b Anno igitur 804 Constantinus patricius Gregorii praedecessor foedus cum Saracenis in annos decem percussit. Et nota quod patricii diu praerant Siciliae, ut planius intelligas quam longe a vero abeat Muratori, ubi patricium ducenti classis, pro patricio praefecto Siciliae accipit, quod, monebam supra (ep. 8, al. 3, in not.).

^c Animadvertit Pagius (an. 813, n. 24) *amir* seu *emir*, praefectum seu regulum significare, ad addito *Alnumen* denotare principem fidelium, seu caliphum, cujus regia sedes Bagdadi. Elmacini item auctoritate notat de Aronis morte Leonem loqui, quam consecuta est eodem hoc anno die 25 Septembris Alamini fratris caedes, et Almamoni alterius fratris inauguratio, quem inter caliphas vicesimum octavum numerant. Alnumenim et Almamoni unum eundemque esse facili negotio assequor : at nomen idem pro principe, seu calipha, esse accipiendum non intelligo. Ad rem nostram quod attinet, quanquam nonnihil falsi hac in epistola contineatur, mors tamen caliphae juxta adnotata ejusdem Pagii certa est. Calvisius etiam ex alio auctore consignat hoc anno Imin Amir mortem, ac Majmonis successionem. Quae parva nominum discrepantia rem non mutat.

^d Saraceni una eademque gens erant : sed postquam, Africa invasa, inde Hispaniam octavo saeculo ineunte occuparunt, eique incubantes, proprio regi paruerunt, praefectis ejus amplissimi regni provincias administrantibus; unde postea regna quatuordecim emersere : tum vero quasi perduelles a Saracenis caliphae Bagladis subjectis haberi sunt coepi. Quin

nis ^d vobiscum non spondemus, quia non sunt sub ditione regni nostri : **78** sed in quantum valemus eos superare, sicut vos ita et nos contra illos in mare dimicare permittimus : et si soli nos non valeamus, nos a parte nostra et vos a vestra Christianorum finibus eos abjiciemus. Post haec vero conventi illis, et confirmare in scripto inter se pactum in annos decem : et dedit eis missum nomine Theopistum notarium, et reddidit illis quantos habuit comprehensos de ipsis Saracenis, ut illos Christianos, quos de suis partibus praedaverant, reddidissent *. Et postquam jam dictum pactum inter se firmaverunt, et missus ab ipso patricio absolutus est, invenit in catena unum hominem sub nimia velocitate ad patricium nuntiare festinans, quod septem navigia Maurorum praedaverant unum vicum in Regio, et duae naves ex eis post eos ad litus exierunt vacuae. Nam et hoc nuntiavit nobis ipse missus noster, quod audisset ab hominibus Saracenorum missis, quod isto Junio mense transactae sextae indictionis voluissent cum aliis centum navibus ad Sardiniam ^e peragraré,

etiam Maurorum appellatio iis accessit : ita ut Saracenis Hispaniae appellatio ejusmodi a caeteris Saracenis secerant. Utriusque rei testis locupletissima est haec epistola.

* De solenni hoc tractatu captivorum utrinque restitutione firmato, nil apud historicos invenitur : quare singularis notitia ista uni Leoni pontifici referatur accepta. Certe usque ad annum 827 Saracenos Africae molestos fuisse Siculis non docet historia : tum vero Euphemii Siculi proditiōe Siciliam in Saracenorum potestatem venisse et Baronius et Pagius (Bar. 827, n. 23; Pag. *ib.*, n. 4) Graecorum auctoritate demonstrant. Leonis autem Ostiensis opinionem de adventu Saracenorum in Siciliam anno 820 jure Baronius refellit : nil enim certius invasione ista Sicula an. 827, post editionem chronici Siculo-Arabici inter scriptores Rer. Italicar. (Tom. II, part. II, p. 245). Quamobrem veritati fucum faceret qui Siciliae insulam usque ad predictum annum 827 possessam a Graecis, inde duobus amplius saeculis in potestate Saracenorum permanentem aut a Carolo Magno, aut ab alio e successoribus Caroline stirpis possessam fuisse diceret. Ea nihilominus in diplomate Ludovici Pii recensetur : quare autem ita factum, ostendam in Dissert. de eodem diplomate, quae has epistolas consequetur.

^f Narratio haec de Saracenis Africae ante pactas decennales inducias parum credibilis videtur. Leo ipse pluribus utens testibus rem valde dubiam scripto se mandare ostendit. Secus est de Mauris Sardiniam et Corsicam saepe praeda et caedibus vexantibus. Fuldenses annales et monachus Engolismensis, una cum Eginhardo, Carolum ejusque filium Pippinum regem classe tutatos esse eas insulas tradunt, ut dictum est (ep. 4, al. 6, in not.). Cumque neutra illarum perlineret ad Italiae regnum, ad Corsica e contrario donata esset sanctae sedi, ut ibidem demonstratum fuit, Sardinia eadem fortuna uti videretur. At nullum suppedit documentum quo res firmetur. Duo haec duntaxat indicia fere certa insunt hac in re : insulam scilicet nec Graecorum, neque Francorum juris esse. Si enim Graeca dominatio illic tum pervenisset, Franci haud misissent illic classem Saracenis arcendis : et si insula fuisset Francorum juris, haud terminasset Carolus Italicum regnum Tirreno mari : una cum ducatu Tuscano usque ad mare Australe et usque ad Provinciam. (Ap. Pith., part. II, p. 84.) Equidem causam aliam non video cur classis ad tuendam insulam mitteretur a Carolo, praeter eam

et dum venissent prope Sardiniam subito aperta **79** est maris vorago, et subglutivit illa centum navigia, et postmodum sic cum magno timore reversi sunt ipsi Saraceni, qui hoc dicebant, in Africam, et nuntiaverunt ad familiam de illis qui submersi sunt. Cumque ipse missus noster talia audisset, interrogavit illum notarium qui eum custodiebat si veritas esset quæ ab illis Saracenis audierat; et dixit ipse notarius quod ita esset, et ipse ore proprio legisset ad patricium illam epistolam quam ei unus Christianus amicus suus ab Africa direxerat, in qua de submersione de prædictis centum navigiis continebatur. Et hoc factum est mense Junio, quando illud signum igneum tanquam lampadem ^b in coelo multi viderunt. Ipsi vero missi Saracenorum in navigiis Veneticorum venerunt, et sic veniendo combusserunt igne navigia quæ de Spania veniebant. Ecce quod per hominem nostrum audivimus serenitati vestræ intimare curavimus; sed precamur serenitatem vestram ut postquam ipsa epistola Gregorii patricii relecta fuerit a vobis, nobis eam dirigere non dedignemini. Quare autem minime vobis epistolam ipse patricius misit, et in illam quam nobis direxit nomen vestrum non exaravit, cum a vobis perfecta fuerit statim vestra a Deo data sapientia cognoscere poterit, cur vobis epistolam ut deiecit non emisit. Tamen si præsumptio non nobis imputatur, quod

quæ ad defendendam Corsicam illum movit: « ut nempe ejus donatio semper firma et stabilis permaneat. » (Ep. 4, al. 6.) Nulla, inquit, mentio est Sardinie, præter istam fortuitam, qua prodigium nuntiatur a pontifice. Reponam: de Corsicæ quidem Leo meminit, nisi obiter. At quis non videt plurimas per duodeviginti annos ultro citroque epistolas Leonis ad Carolum Carolique ad Leonem missas esse, quæ omnes interierunt? Profecto ne decem istas quidem ad nos pervenisse gloriaremur, nisi Conringio, aliis fortasse neglectis, digne visæ essent quæ ederentur in lucem cum suis notis, quas recte Labbeus (*Conc. tom. VII, p. 1115*) definivit: « fœdissimis adversus Ecclesiam catholicam ejusque supremos pontifices criminationibus atque calumniis conspurcatis. »

^a Prodigii ejus prope Sardiniam nulla occurrens mentio apud Anastasium causa est cur fidei relocatorum tam grande factum commendem. Namque aliud simile, postquam Saraceni basilicam sancti Petri demoluerunt ann. 846, non siletur apud Anastasium (sect. 495-497). Verique admodum simile est sacri leges cum præda mari absumptos esse. Concinit Joannes diaconus (apud Pratill. tomo III, pag. 46) enarrans facta post depredationem basilicarum sanctorum Petri et Pauli: « Sed pelagi, inquit, vastitatem sulcantibus excitavit Dominus Austrum, quo dispersi atque demersi, paucissimi ex eis ad sedes remearunt suas. » Igno: us etiam Cassinensis, quem sequitur Leo Ostiensis, hanc rem narrat (*Ibid.*, tom. I, n. 9, p. 205). Animadverto autem, patricio Siciliæ rem nuntiari ab amico captivo, ut novi aliquid e transmarina ea regione referret; contra autem a pontifice id prodigium nuntiari Carolo, rei, temporis ac personarum circumstantiis adjunctis, ut fides major narrationi accedat: nonne hinc conjicitur pontificis non parum interesse, prodigium illo Sardiniam evasisse vastationem quæ a Saracenis imminabat? Cæterum monachus Engolism. duas Saracenorum expeditiones narrat in Sardiniam; de prima, quæ ad superiorem annum referri debet: « Ea, inquit, classis quæ ad Sardiniam est delata, tota de-

amando ea quæ de hac re sentimus serenitati vestræ insinuamus, videtur nobis, quia sine consultu Leonis imperatoris sui non **80** ausus est vobis adhuc epistolam suam dirigere. His præmissis, omnipotens et misericors Deus sua vos protectione custodiat, atque per multorum temporum annos ad gaudium æternum perducatur. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla substernat. Absoluta III Id. Novembr. Dixit Gregorius patricius ad missum nostrum quod Michael imperator monachus effectus est cum uxore et filiis suis.

EPISTOLA X.

DE INIUNGO CONSIDIO FACTO.

(An. Dom. 815, cod. IV; chron. 10.)

B ARGUMENTUM. — Novo ancipitique accepto nuntio a Grecis hominibus de Michaelis a Bulgaris victo, deque ejus secessu in monasterium una cum suis; nec non de Leonis Armeni acclamatione et coronatione, novam hanc scribit epistolam. Summa ejus certa: at Grecorum narratiunculis aures nimirum faciles præbens, pygmaia et fabulosa nonnulla pontifex nuntiat tanquam certa.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei ^d.

Postquam enim epistolam Gregorii patricii Sicili-

leta est. Alteram vero, quam copulat cum Michaelis monachatu, ac proinde ad hunc annum refert, prelio victam a Christianis Sardinie ait. Quare prodigium priori potius quam alteri videtur conducere. At Leo cum Junio mense hujus anni eam conjungens, de secunda aperte loquitur.

^b Baronius (an. 811, n. 48) Eginhardo auctore tradit tribus Caroli annis ultimis cælo terraque visa esse prodigia atque portenta, quæ mortem ejus præsagiebant: nimirum crebra lunæ solisque deliquia, Aquensis palatii, ubi debebat, frequens tremor, fulmina, ruina regie, incendia et alia plura. Eclipses a Calvisio notantur; signa cætera ab historicis memorantur, præcipue incendia: quamobrem cœlestis hoc novum signum a pontifice memoratum non abhorret a fide; tametsi cum ingluvie maris conjuncta incredibilis videatur.

^c Causa certa cur patricius epistolam non inscripserit Carolo imperatori, est pax superiori anno cum Græco Augusto per legatos firmata: titulus enim imperatoris Romanorum Constantinopoli male oluit, neque unquam tributus fuit Carolo et successoribus. Huc accesserant res novæ in Oriente: Michael quippe, abdicatedo imperio, postquam a Bulgaris victus inversionem rerum et gentium asperxit, induerat monachum, ut est in fine epistolæ, successeratque Leo Armenus impius ille Augustus, qui sacrar. imaginum persecutionem, præsulum monachorumque exilio ac cæde instauravit. Quare impii hujus Cesaris præfecti, ac præcipue patricius Siciliæ, qui reliquias Orientalis imperii tuebatur in Occidente, rem facere non essent ausi, quam ipsi Michaeli optimo principi norant displicuisse.

^d Die quinta decima post præcedentem, seu 25 Novembris, datam hanc epistolam Leo ipse testatur in fine, absolutam aieus vii Kalendas Decembres. Quare vanum esset in epistolæ nihil novum afferentis majoremque partem inutilis ætatem diutius inquirere.

liensis simul cum nostra emisimus serenitati vestre, A
conjunxit ad nos unum navigium nostrum cum ali-
quibus Græcis hominibus : ex quibus unus dixit no-
bis quod dum esset Leo, qui nunc effectus est impe-
rator, contra Bulgaros ad pugnandum, Procopia
uxor Michaelis imperatoris habuisset quemdam ami-
cum nomine Constantinum patricium, et exhortasse
eum [eam] 81 ut sibi eum conjugio copulasset, pro-
mittens ei thesaurum absconditum multum, quod se
abditum a patre suo habere dicebat, per quod po-
pulum erogare debuissent, quatinus imperatorem
eum sibi elegissent. Tunc reductus [seductus] ser-
monibus ejus, paruit iniquo illius consilio, et paca-
vit si i multos dans largiflua dona : post hæc vero
intromiserunt eum in palatium imperiale, laudem
cantes ei. Ipse autem Constantinus fecit ad se
accesseri [accessiri] Nicephorum patriarcham, et
dixit se coronare [coronari] sicut mos est imperato-
rum *. Ille igitur patriarcha, nolens coronare eum
manibus propriis, interfectus est. Uxorem vero
Leonis imperatoris exoravit, et filium ejus par-
vulum interemit. Hoc cum audisset Leo imperator
ubi erat in finibus Bulgarorum ad pugnam, cepit
afflictis sermonibus increpare patricios et opti-
mates qui cum illo erant, dicens : Boni et Chri-
stianissimi viri, cur talem iniquitatem in me facere
voluistis, quod elegistis me volis imperatorem? et
ecce nunc et uxorem meam et filium meum occi-
derunt et levaverunt sibi alium imperatorem. Tunc
omnes stupore magno repleti dixerunt ei : Benigni-
sime domine, nullam perturbationem ante faciamus,
donec intra civitatem ingredi valeamus. Et inito
consilio deposuit imperialem vestem et induit milita-
rem, et tollens secum quinque millia viros armatos
electos ad prælium, reversus est ad murum civitatis

* Quanquam opinio sit a Marciano originem du-
cere coronationem inpp. per manus episcopi, tamen
Tillemontius animadvertit (*Leon. I*, art. 1) non esse
antiquiorem Leone I, qui anno 457 ab Anatolio
patriarcha est coronatus. Tanto viro, qui Augusteam
historiam nulli secundus persequitur, non est cur
fidem negemus. Ab anno igitur 457 imperatores
Orientis coronari ceperunt a patriarchis Constanti-
nopolitanis. Sed coronatio ista nil commune habet cum
coronatione a Leone III instituta, præter nomen.
Nam Tillemontio eodem teste Græci auctores Ana-
stasium an. 491 ab Ariadna coronatum tradunt (*In
Anast. Dicor.*, art. 2); tametsi Theophanes et Ce-
drenus ab Euphemio patriarcha id factum narrent.
Baron. (an. 491, n. 7) ex Theodoro lectore et Suida
Euphemium ostendit aversatum esse coronationem
hæretici hominis, aut saltem suspectæ fidei; nisi
prius catholicæ fidei professionem ederet; ad de-
corationem per manus patriarchæ non loquitur. Cum
tamen multo ante Leonem I a patriarcha coronatum
liqueat, et anno 525 Justinus a Joanne I pontifice se-
cundo coronari voluerit devotionis ergo, cum a pa-
triarcha ante annos septem inauguratus esset, ut est
apud eundem Baronium (an. 525, n. 7), non est am-
bigendum quin ritus iste jam fuerit introductus.
Quamobrem haud nova res a Leone III excogitata
fuit, cum Carolum Magnum coronavit, circa ipsam
coronam : sed circa ritum, quem non modo priva-
tum esse voluit Romani pontificis, at prorsus novum
excogitavit, tum professionis emittende ratione ha-

Constantinopolitanæ, et cepit cum eis foris muros
vocibus magnis laudare ac dicere : Constantinum
Magnum imperatorem multos annos. 82 Cumque nun-
tium fuisset quod multi milites fugissent a Leone,
et venissent ad eum laudantes illum, fecit eis ape-
riri portas civitatis, ut rogam eis dare debuisset.
Illis autem ingredientibus, non pepercerunt neque
viris neque mulieribus, sed neque parvulis quos in-
venire potuerunt. Et mortui sunt, ut fertur, xvi
millia inter viros et mulieres. Tunc ipse Leo impe-
rator misertus est populo suo, et petiit cum Con-
stantino bellum committere, ne pro duobus viris
tantorum Christianorum sanguis effunderetur. Post
hanc vero petitionem ingressi sunt ambo in locum
qui dicitur Ippodromio, et occisus est Constantinus
B a Leone imperatore. In eadem hora interfecit Theo-
dorum patricium et omnes qui in ipso consilio fu-
runt : Procopiam autem uxorem Michaelis impera-
toris occidit, et membra ejus abscondens distulit
per murum civitatis. Cumque sibi vindictam taliter
perfecisset et ordinasset congrue civitatem, reversus
est ad exercitum suum in finibus Bulgarorum b. Post-
modum vero conjunxit ad nos unum hominem Gre-
gorii patricii, qui dixit nobis quod neque patriar-
cham occiderunt, neque uxorem Leonis imperatoris
exorbaverunt, sed neque filius ejus interfectus est,
nisi unam parvulam filiam suam fecit Procopia
uxor Michaelis imperatoris interficere. Hæc vero de
Græcis hominibus audientes serenitati vestre inti-
mare curavimus c. His præmissis, omnipotens et
C misericors Deus sua vos protectione custodiat, atque
post multorum curricula annorum ad gaudia æterna
perducat. Piissimum domini imperium gratia superna
custodiat, eique omnium gentium colla subternat.
Absoluta vii Kal. Decembr.

bita, tum cæteris adjunctis novi ritus attentis, de
quibus vide Dissert., n. 50 seqq.

b Narratio ista tota fabulosa est : quam tamen pon-
tiffex non solum credidit, sed Carolo credendam nun-
tiavit. Vera historia repetenda est ab auctoribus Græ-
cis apud Baronium (an. 813, n. 1 seqq.) et apud
Pagium, qui Constantini Porphyrogeneti aliorum-
que narrationibus prolatis, falsitatem omnem epi-
stolæ hujus refellit (*Ibid.*, n. 4 seqq.). Summa est :
Leonem Armenum a patriarcha Nicephoro rogatum,
ut fidei symbolum profiteretur, antequam imperii
coronam acciperet, id facere tum renuisse, facturum
se tamen esse pollicitum, postquam rata firmaque
D esset acclamatio : quamobrem a Nicephoro coronatus
sequenti die, quæ Julii erat undecima, datam
fidem fefellit, malisque ingentibus Orientale impe-
rium subiecit.

c Ne hæc quidem ex Græcorum auctore ullo sup-
petunt : quare ipsa etiam inter vulgi ramores reji-
cienda. Epistola autem Aquisgranum, ubi Carolus
hiemabat, delata, paulo ante extremam ejus valetu-
dinem ad tanti principis manus pervenit. Namque
Januario mense in morbum incidens quinto Kal.
Febr., ut tradit Eginhardus in ejus Vita, seu xv Kal.
ejusd. mensis, ut habet monachus Engolismensis,
supremum diem obiit. Baronius (an. 814, n. 57 seqq.).
Pagius (eod. ann., n. 22 seqq.), et Georgius in
animad. ad Pagium satis superque hac de re. Eos
consule.

83 DISSERTATIO DE DIPLOMATE LUDOVICI PII

I. Inter vetera monumenta nullum frequentius in lucem prodit Ludoviciano diplomate. Præ aliis Baronius ex optimis codicibus Vaticanis, et nostra ætate eminentiss. Antonellus, dum erat præfectus archivi Mosis Adriane, ex apographo ejusdem archivi (autographum enim perit) accuratissime illud publicaverunt. Instituti mei ratio exigit ut pretiosum adeo monumentum et ego in lucem edam; quare cum præsto habeam ex cod. Albiniano vetustissimum exemplum haud multum ablutens ab apographo mosis Adriane, istud producam cum variantibus lectionibus ejusdem apographi. Credo equidem utriusque simile a Cencio relatum esse in libro Censuum, nam Panvinus, cujus ævo genuinus hic liber exstabat in bibliotheca Vaticana, in catalogo privilegiorum sanctæ sedis (Cod. Vat. 3921), ubi Ludovicianum recenset (pag. 45), sic loquitur: *Extractum ex libro Censuum Romanæ Ecclesiæ fol. cx; deinde principium Diplomatis ponit: Privilegium Ludovici imperatoris de regalibus confirmandis papa Paschali. In nomine Domini Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Ludovicus. Quod est ipsissimum codicis Albiniani, si dempseris Ludovici nomen cum duplici v expressum, quæ vox cum aliis in diplomate occurrentibus, noni sæculi ingenium refert, cum monumentum dabatur: unde elicitur Albini major diligentia in exscribendis antiquis chartis, ac Ludovicianum privilegium sin ipso ex autographo, ex codice authentico archivi Lateranensis exceptum esse. Codicis auctor idem rei testis est, ut moncbam in præfatione primi voluminis (num. 25). Nulli enimvero major fides adhibenda est, quam Albino et Cencio, quorum uterque Lateranense archivum excessit. Cum autem Cencii codex genuinus post Panvinii ævum subreptum fuerit ex bibliotheca Vatic., quod certo affirmo, nulli enim codici apud sanctam sedem existenti paginarum numerus a Panvinio citatus respondet, ex Albino, tum quia Cencio est antiquior, tum quia propria exaravit manu suum codicem, illustre hoc monumentum exhibeo. Unum adjungo, quod historię castitas atque integritas requirit, Albinum præsto habuisse diplomatis vetustum aliud exemplum, ejusque titulum priori subjecisse, quod est hujusmodi: *Et pactum constitutionis imperatorum primi Ludovici, et primi Octonis, et primi Henrici cum Romanis pontificibus. Privilegio autem absoluto, sequitur in Cod. Ex alio privilegio primi Octonis, et primi Henrici. Deinde recensetur privilegium Ottonis, omissis iis quæ idem Otto ex Ludoviciano accepit, confirmavitque. Postremo loco ponitur: Ex privilegio Henrici imperatoris; ex quo pari modo ea duntaxat afferuntur quæ ad Henrici donationem spectant, omissis cæteris.**

II. Hinc, ni fallor, excerptum fuit exemplum fere simile, quod in Cod. Vat. 1984 Dominicus Georgius nactus, ætatis videlicet Gelasii et Callixti II, seu ineuntis sæculi xii, in lucem edidit in nova editione Annalium Baronii (tom. XIII, pag. 627), objecitque Pagio et Muratorio, qui sectariis succenturiati sunt, circa Diplomatis sinceritatem. Eodem et ego usus sum alibi (*Orsi Dom. Temp. Append.*) tanquam apographo aliis, quæ viderim, vetustiori. Haud dum quippe e situ erutum Albinianum codicem licenter expendere. Cum autem codex iste quantivis pretii ad meas manus pervenit, dñi multumque illum versans, et mutila illa diplomata Ludoviciano subjecta attente perlegens, in utroque omissionem deprehendi alicujus momenti. Ubi enim Otto et Henricus in suo quisque diplomate dixerat: *Necnon patrimonium Sicilia, si Deus illud nostris tradiderit manibus. Simili*

A modo, etc., in mutilo utroque legitur: necnon patrimonium Sicilia. Simili modo, etc. Hujusmodi vero omissione ætatem trium diplomatum simul conjungtorum designari quis non videt? cum scilicet Northmannis principibus jam mansuefactis, et anathemate absolutis, Nicolaus II jura demonstraturus sanctæ sedis in Apulia cæterisque provinciis, eo se contulit, concilium ibi celebravit, ac sacramentum fidelitatis ab iis principibus accepit anno 1059, ut est in libro Censuum, et clarius apud Baronum (1059, n. 3 et 70 seqq.). Perinde factum a Nicolaus III cum Rudolpho, cui tria eadem diplomata pariter mutila transmisit, suo loco videndum erit. Neque enim putari debet, diplomata illa fortuito contracta esse, conditionemve illam, si Deus, etc., mutilatam a librario utrobique. Northmannis siquidem non amplius infensus apostolicæ sedi, ostendendum erat Siciliam juris esse Romanæ Ecclesiæ, ut vere erat ob invasionem patrimoniorum Calabritani et Siculi, quam vidimus (Diss. præced., n. 10 seqq.) ab Adriano æquiparatam sacrarum imaginum persecutioni. Cum vero Ludovicus ante Saracenorum adventum dederit suum Diploma, concessionemque insulae a Carolo Magno suo genitore factam confirmari (optimo quidem jure, nam nonaginta jam annis per summum nefas possidentibus Græcis ea patrimonium, aureorum trices centena ac centum quinquaginta millia, quanti 85 fortasse insula non erat id temporis, egenis et ecclesiis sublatæ fuerant; divinam aliquando ultionem provocatura) cum, inquam, Ludovicus diploma suum dederit ante Saracenicam invasionem, non erat cur conditionem illam apponeret, quam in Ottonis et Henrici diplomatibus necessario apponi debuit, quia scilicet sanctæ sedis jura vindicanda erant Saracenorum ejectione.

III. Nicolai autem pontificis tempore ab annis biscentum triginta Siciliæ insula sub Saracenorum jugo gemebat, Græcique illam recuperandi spem omnem deposuerant; Calabriam vero, Apuliam et Capuam, quæ postea Sicilia cis Pharam appellari ceperunt, Northmanni armis acquisitis possidebant, quibus sanctus Leo IX vi easdem eripere, ut sanctæ sedi jus suum assereret, nequiquam periclitatus fuerat. Opportune igitur Northmannos divino haud dubie consilio sanctæ sedi reconciliatos Nicolaus adiit, secumque allatis imperatorum diplomatibus, eos brevius atque efficacius Ecclesiæ Romanæ jura edocuit, quam si prædictam summam fere triplicatam in pauperum et ecclesiarum fraudem demonstrasset, per quam jura eadem magis magisque confirmabantur. Rem cessisse ex voto testantur jumenta fidelitatis Roberti Wiscardi ducatum Apuliæ et Calabriæ, necnon Siciliæ et Saracenorum potestate eripendæ, apostolica auctoritate consecuti; quæ exstant in Albiniano codice paulo post prædicta diplomata, et apud Baronium ex libro Censuum (1059, n. 70 seq.). Caput quoque principatus post biennium Richardo concessi exstat in Albiniano cod. juramentum Alexandro II præstitum: « Actum in aula Lateranensis sacri palatii vi Nonas Octobris. fer. iii, indict. xv, anno videlicet 1061. Cujus simile Gregorio VII ab eodem præstitum habet Baronius (1073, n. 65) ex regesto ejus sancti pontificis ap. Labbeum (*Conc. tom. X, p. 25*) cum aliqua var. lect. in fine. Ad quorum juramentorum fidem spectat, quod Robertus Et nulli, ait, jurabo fidelitatem, nisi salva fidelitate sanctæ Rom. Ecclesiæ, quæ apud Baronium desiderantur quia scilicet in libro Censuum non invenit; omnino autem restituenda, Northmanni enim Apuliam et Calabriam themata Græcorum esse non igno-

rabant, adeoque Robertus illorum dominationem hand penitus deletam præserval, salva tamen suprema sanctæ sedis. Pari modo Richardus: *Regi vero Henrico, ait, cum a te admonitus fuero, vel a tuis successoribus, iurabo fidelitatem, salva tamen fidelitate sanctæ Romanæ Ecclesiæ*. At de his opportunus, cum de Ottonis diplomate sermo erit. Nunc observandum venit. Northmannos principes nequaquam potuisse omnia ista noscere, absque eorum diplomatum inspectione. Quamobrem **86** non conjectando, sed firmiter ex consequentibus arguendo, affirmare nullus dubito Nicolaum II mutilationis diplomatum prædictæ auctorem esse, atque idcirco anno 1058 vel sequenti factam esse.

IV. Absit vero ut vitio quis vertat pontifici factum istud, quasi eam conditionem subdole abstulerit. Utriusque enim diplomatis autographa hodieque in archivo castri sancti Angeli diligentissime custodiuntur, in quibus conditio illa patet, nihilque obstat donationi Siciliæ a Carolo factæ ante Saracenorum invasionem, et ab Ottone et Henrico confirmatæ, ita tamen ut ex eorum faucibus ereptam sanctæ sedi restituerent. Neuter quippe Augustus eam recuperaverat, ac proinde ad puram putam Caroli donationem confugi oportebat a successoribus confirmatam, quod fecisse Nicolaum liquet. Officet fortasse aliquid annalista Italus (anno 1059): sui enim oblitus (nam anno 817 subditum depinxerat Ludovicianum contra doctissimorum hominum Baronii, Gretseri, Nat. Alexandri, P. de Marca, Cointii, Claudii de Fleury, Gootii etiam, Hottomanni et Basnagii opinionem, ut recentiores alios sileam, qui omnes legitimum Ludovicianum agnoscent) per hæc tempora in lucem prodisse autumat tria ista diplomata, cum additionibus juxta Romanorum pontificum vota. Ego vero ex Ottoniano et Henriciano aliquid potius esse ademptum demonstravi quam additum. De Ludoviciano autem, cujus pretium non in antiquitate, sed in rebus contentis consistit, futurum confido ut planum faciam quare laudati illi homines doctissimi legitimum Augusti ejus factum consensu unanimi declaraverint. Interim abs re non erit animadvertere, quod prædictum privilegium integrum Ludovici cum duobus cæteris inter prima monumenta seculi XI recensitum in codice inscribitur: *Privilegium Ludovici imp., etc.*; e contrario alia duo integra inseruntur monumentis seculi XII atque inscribuntur: *Exemplum privilegii Octonis imp., etc. Exemplum privilegii Henrici imp., etc.* Itaque affirmari posse videtur, Ludovicianum Nicolai II tempore ex autographo descriptum fuisse, perinde ac duo reliqua, tametsi seculo XII declinante, cum Albinus florebat, nullius autographum Romæ esset. Quidquid causarum afferrem, cur cæteris huc illic translatis contigerit ut ad nos usque pervenerint, ad Ludovicianum nusquam inveniri poterit, divinatio esset; levis tamen jactura est, apographis optime notæ existentibus apud Albinum, et in archivo molis Adriane. Summa rei est patefacere ingenium diplomatæ, quod, cum a nemine omnium factum esse videam, lubens ac volens in me recipio.

87 V. Ac primo ipsum diploma se manifestat pactum confirmationis semel et iterum, semelque et iterum decretum confirmationis se appellans. Chronographus sancti Vincentii ad Volturnum (Duchesne, tom. III, p. 681) in Vita Josue abbatis, qui conventui Aquisgranensi intererat, ubi diploma istud datum fuit, pactum constitutionis et confirmationis illud nuncupat; quæ ipsamet verba usurpat chronologus Cassinensis Leo Ostiensis, creditus ab erudito Fontaninio (*Dif.* 1, p. 145) inductor novæ vocis constitutionis, quam diploma ipsum repellit. Mihi autem, ut dicam quod sentio, redundantia potius videtur verborum quam nova rei significatio. Aut enim simpliciter pactum juxta illius ævi consuetudinem, aut pactum constitutionis vocetur, semper erit instrumentum de compacto rogatum,

A seu stipulatio, cujus ingenium verbum confirmationis patefecit. In toto siquidem eo pacto ne ulnam quidem terræ invenire erit a Ludovico Ecclesiæ Romanæ concessam: quod neque Stephanus IV, neque per suum legatum Paschalis I, petierant ab imperatore; sed vetera jura ejus confirmari imperiali auctoritate optabant, ut prædicto pacto confirmationis actum fuit. Quare Astronomus Ludovici Pii coætaneus et ex ejus comitatu, qui ejusdem imperatoris Vitam descripsit: « Legationis, inquit, bajulus fuit Theodorus nomenclator, qui negotio peracto et petitis impetratis, super confirmatione scilicet pacti et amicitia, more prædecessorum suorum, reversus est. » Quin etiam Volturnensis idem chronographus, ut testatur Mabillonius (*Annal.* lib. XXVIII, n. 45) asserit abbatem Josue adeo acceptum fuisse Paschali pape, ut cum a Ludovico pactum confirmationis acciperet, inter Franciæ abbates pro parte sedis apostolicæ adesse voluerit: ubi, ut, vides constitutionis vocem, Fontaninio minus acceptam, silentio præterit. Ibidem vero chronographus gratis mihi testari videtur se in libro Pontificali Ecclesiæ reperisse confirmationis pactum; illuc siquidem donationes uberimis verbis relatas invenies; at confirmationes earundem, nisi nova cum donatione conjunctas haud deprehendes: adeoque libri Pontificalis silentium pacti hujus ingenio suffragatur. Albinus idem, seu potius Nicolaus II, et Cencius non alium titulum Ludoviciano præfigunt quam *privilegium Lud. imp. de regalibus confirmandis pape Paschali*; dum contra Ottonis et Henrici privilegiis titulum inscribant, *de regalibus beato Petro concessis*: nam novam uterque donationem adiecit.

VI. Id si Pagius assecutus esset, nec male affirmasset (787, n. 8), cum Ludovici diploma legitimum agnovit: « Ad alteram vero Tuscam, **88** qua potius semper imperatores, pertinebant alia loca, quæ Ludovicus imperator eidem sedi concessit in partibus Tusciæ, ut anno 817 ostendimus. » Quod non sapit doctissimi ac ven. cardinalis censorem, sed virum allucinatione maximum. Quid? quod lector ad prædictum annum pervenies (817, n. 7) non sine admiratione Pagium invenit Molinæo et Goldasto adherentem? « Donatio, inquit, quæ a Gratiano dicitur facta Ecclesiæ Romanæ a Ludovico Pio, non minus commentitia quam quæ Constantino Magno affingitur, ut jam aliqui viri eruditi viderunt. » Quæ sane opinio usque adeo arrisit annalista Italo, ut non solum obviis unis amplexus eandem sit, sed chartarum solemnitates omnes forenses in vetustissimo hoc monumento requirens, earundem defectu falsi illud arguat; tanto cum successu apud scriptores aliquos transmontanos æque catholicæ religioni ac sanctæ sedi maxime infensos, ut eorum aliquis, quasi de hoc diplomate conclamatum esset, sua scripta seu potius derisiones adversus apostolicæ sedis dominatum annalista eidem dedicaverit, pluribusque in locis professus sit, se illi acceptum referre quidquid deruendo præcipuo isti munimento pontificiæ dominationis in medium affert. Diploma ipsum, veluti rem contemptui habendam, non ex apographo aliquo bonæ notæ, aut ex tam multis ejus editionibus nulli eruditum ignotis petiit, sed ex commentariis Urbanis Volaterrani fere omnibus ignotum (*Geogr.* lib. III, p. 41) atque ex ingenio compositum, in calcem sui parvi voluminis rejecit. Titulum ejusdem proferam, magis ut liqueat quanto in pretio habeantur apud sanctæ ejus homines non sine litteris suffragia catholici scriptoris in temporalem Romanæ Ecclesiæ dominationem, quam ut confutandis tot fallaciis velim insistere, quod esset oleum et operam perdere.

VII. « Christiani Guillelmi Francisci Walchii censura diplomatæ, quod Ludovicus Pius imp. Aug. Paschali I pontifici Romano concessisse fertur,

Summo viro Ludovico Antonio Muratorio inscripta, et celeberrimo Patavinorum historico Antonio Sandino opposita. Accedit diploma ipsum, notatis lectionibus diversis. Lipsiae, etc. » Quod si obli-
 tor scriptoris mentem lubet agnoscere, pauca haec ex dedicatione accipe: summis extollis laudibus Annales Maiores, quod magno usui sint ad defendendum tuendumque: augustissimi nostrae Germaniae imperatoris fas in Italiam constanti octodecim saeculorum usu confirmatum, repressa adversariorum impudentia. » Et infra: « De diplomate Ludoviciano disquisitionem, quam Hermannus Conringii summus viri inter gentis nostrae historicos exemplo atque imitatione censura **89** titulo ornatam ac celeberrimo tuo nomini prisco more vides consecratam, tibi offero, eamque ut benignius accipias summo perego te atque obtestor. » Scriptori catholico immerito talem notam inuri asseveranter dico. Non enim is loquitur cum seclariis de Italia omni, sed de Italia proprie dicta, seu de regno Italiae, aut navis Langobardia; licet potestatis supremae participes fieri Augustos per coronationem Romanam non assecutus, de eadem cum pontifice detrimento scripsit, qua de re in superiori dissertatione egimus. Ludovicianum vero diploma suppositum putans, quia pari modo ingenium ejus non tenuit, scriptorem potius parum solertem se ostendit, quam fautorem seclariarum, ut censor existimat. Ceterum ne juvenis incauta, a scriptore tanti nominis decepta, Ludovicianum diploma cum edicto seu donatione Constantini amandandum putet, de illius ingenio enucleatus dissereere deliberavi, veritatem potius litaturus quam falsas aliorum opinioniones oppugnaturus. Ordinar ab ipsis causis quae pactum istud confirmationis pepererunt.

VIII. Annales Laureshamenses, Eginhardo perceptum tribuit, et Fuldenses apud Baron. et Pag. (815, n. 1), referunt quemadmodum « Romae quidam primores in necem Leonis pape conspirantes interficiuntur. » Fusius rem narrat Astronomus (cap. 38) ad annum praedictum: « Hoc anno, inquit, cursum vertente, perlatum est imperatori quod Romanorum aliqui potentes contra Leonem apostolicum pravas iniurias conjurationes. Quos detractos atque convictos idem apostolicus supplicio addixerit capitali, lege Romanorum in id conspirante. Imperator autem audiens aegre haec tulit, velut a primo orbis sacerdote tam severe animadversa. Ideoque Bernhardum Italiae regem illum misit, ut ipse resciscens quid verum, quidve falsum de hac re rumor sparserit, per Geroldum sibi renuntiaret. Ipse autem Bernhardus rex Romam venit, et quae visa sunt per missum supplicium renuntiavit. Sed mox subsequenti missi ejusdem apostolici Leonis Joannes episc. Silvae Candidae, et Theodorus nomenclator, necnon Sergius dux, Leonem apostolicum criminibus obiectis purgare. » Animadvertite quod Ludovicus, non imperator, ut cum vocat Astronomus, qui triginta fere post annos scribens praepropere id honoris illi tribuit, sed rex, ut recte cum appellat Theganus, pro munere sibi commissio a patre curam gerens Rom. Ecclesiae, seiscitatum mittit nam pontifex ipse animadvertisset in reos, remque edoctus quievit. Nam pontifices in hujusmodi causis se gerebant, ut liber Pontificalis (sect. 298 seq.) **90** de Adriano refert: « Sanctissimus presul precibus iudicium universique populi Romani jussit contradere attestatum Calvulum cubicularium et praenominatos Campanos praefecto Urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret. Deductique Elephantis in carcerem publicum, illic coram universo populo examinati sunt. Sique ipsi Campani, sicut prius, ita et in eadem examinatione confessi sunt. Calvulus vero, obdurans cor suum, vix confessus est ita omnia esse, qui tamen in eodem carcere crudeli morte amisit spiritum. » Verum post praedictam conjurationem in sanctum pontificem, hic tentatur extremo morbo,

A quo et decessit sequenti anno: quare Astronomus prosequitur: « Cum Leo apostolicus gravaretur adverso incommodo, praedia omnia, quae illi domocultas appellant, et noviter ab eodem apostolico instituta erant, sed et ea quae sibi contra jus querebantur direpta, nullo iudice expectato, diripere, et sibi conati sunt restituere. » Quorum similia habent Annales Laureshamenses. Quid igitur mirum si Leonis successor Stephanus IV, continuo post consecrationem profectus in Franciam, de pacto confirmationis jurium quorumcumque apostolicae sedis egit cum pio principe a se imperiali diademate redimito?

IX. Mors enim vero paulo post rediit secuta impedimento fuit quin Stephanus ex archivo Lateranensi eductis donationum omnium documentis, digestisque per ordinem, pactum seu diploma numeris omnibus absolutum conficeret, quod incipiens ab urbe Roma et ejus ducatu, quinque et viginti annis ante primam Francorum regum donationem sanctae sedi subjectis, singula jura etiam antiquiora complecteretur: praeterea disciplinam electionis consecrationisque Romanorum pontificum contineret. Quod autem spatio bimestri dierumque aliquot non potuit Stephanus, successor ejus Paschalis perfecti; atque a lorata ad principem legatione, confirmari omnia obtinuit, ut laudati scriptores consensu affirmat, praecipue Astronomus (cap. 40) ad annum 817. Theganus, qui in pii Augusti moribus describendis est totus, hac de re silet: de Stephano autem (cap. 18) affirmaverat: « Quandi ibi erat beatissimus papi, quotidie colloquium habebant de utilitate sanctae Dei Ecclesiae. » Cumque Astronomus (cap. 39) ad an. 816 addat: « Dominus apostolicus, cunctis quae poposcerat impetratis, Romam rediit, » nullum remanere dubium mihi videtur quin Stephanus cum Ludovico de pacto confirmationis conveniret, quod postmodum Paschalis obtinuit. His fidem adiciunt chronographi duo Volturmensis et Cassinensis. Quamvis **91** enim ab iis temporibus sint remoti; nam Volturmensis ad annum pervenit 1071, Cassinensi licet recentior videatur annalista Italo; et Cassinensis ad 1115, cum Leo Marsicanus, episcopus Ostiensis, qui Chronicon scripsit, vivere desit: neminem tamen eruditior fugit chronographos vetustis monumentis insistere, cum scribunt de rebus quae ante sua tempora evenerunt. Volturmensis igitur ex actis Vitae Joanne abbatis, qui Aquisgranensis conventui adferat, haec decessit: « Tunc quoque beatissimo saepe [pape] Paschali pactum constitutionis et confirmationis faciens, etiam proprie manus et trium filiorum suorum signaculo illud corroborans, per legatum S. R. E. Theodorum nomenclatorem praefecto pape transmisit: in quo decem episcopos, octo abbates, comites quindecim, bibliothecarium, mansionarium et ostiarium subscribere fecit. » Leo autem Ostiensis verbis paulo aliis (l. i, c. 16) idem refert: « Ille Ludovicus pactum constitutionis et confirmationis fecit beato Petro apostolo ejusque vicario domino Paschali, ad instar parentum suorum Pipini et Caroli, et proprie manus signaculo ac filiorum suorum illud corroborans, decem episcopos, et octo abbates, et comites quindecim, bibliothecarium, mansionarium et ostiarium unum in illo subscribere fecit, et per legatum S. R. E. Theodorum nomenclatorem domino Paschali pape transmisit. »

X. Chronici Cassinensis, seu Leonis Ostiensis testimonium alicui videbitur superfluum; at secus est. Leonis siquidem prima hujus diplomatis mentio tenere tribuitur a Pagio (817, n. 7): « Leo, inquit, Ostiensis saeculi duodecimi initio demortuus primus fuit, qui ejus meminerit: ideoque non multo antea excogitata fuerat. » Fiduciam hominis! Quid igitur Ducangius (Gloss., verbo Signaculum) etiam Caroli Magni, duo regalia praepcepta Caroli Magni et Ludovici filii; et ex chronico sancti Vitegalii de Vulturno (l. ii, p. 631) haec verba profert: « Proprie manus et trium filiorum suorum signaculo illud

corro
inquit
Itaque
ploma
nume
dabat
dovic
strat.
lection
ploma
stolor
monu
aptan
vicari
rentes
ploma
nation
Ostien
rentes
se ter
fleato
donav
pater
affect
Franc
largit
simpl
pacto
non,
minit
bavit.

XL
dium
singul
causa
(Dipl.
invoca
rator
Patri
anima
117 so
in iis
vocati
quare
sie R
1014,
Dei o
quam
nins i
cum t
tibus,
dem o
nemo,
rum d
Carole
snam
dipl
digest
dum e
testam
occurr
nypote
inveni
et pra
tom.
Eginh
quien
profen
gitor
dovic
Otoni
graph
giorum
cessa
et Her
rum s
tis ist

corroborans? » Leo siquidem Ostiensis, « propria, » inquit, « manus signaculo, ac filiorum suorum. » Itaque non Ostiensis tribuenda est prima mentio diplomatis, sed monasterii Volturvensis vetastis monumentis. Dum enim Cassinensi chronico scribendo dabat operam, et Volturvense monumentum et Ludovicianum diploma se ob oculos habuisse demonstrat. Nam illinc rei summam petit, variantes autem lectiones ex diplomate ipsemet compingit : quare diplomatis verba illa : « Tibi beato Petro principi apostolorum, et per te vicario tuo domino Paschali, » monumenti Volturvensis, quod 92 excelsi, dictioni aptans, « Beato, » inquit, « Petro apostolo ejusque vicario domino Paschali, » et continuo subdit, « parentes suos Pip. et Car. imitatus; » eo quod in diplomate distincte recensentur Pippini et Caroli donationes. Cetera per se patent. Fallitur autem Ostiensis dum ait Ludovicum imitatum esse parentes suos, eorum quippe uterque donationis finibus se tenuerat; præterea tam Pippinus, primus applicator ecclesiasticæ ditionis, provincias et civitates donavit beato Petro et successoribus, quam Carolus paternæ confirmator suam amplissimam donationem adiecit. Ludovicus e contrario longe lateque extra Francorum donationes excursit, nihique omnino largitur civitatum aut provinciarum. Quamobrem simplex ex chronographi Volturvensis traditio de pacto confirmationis præferenda est Ostiensi, qui non, juxta Pagii sententiam, primus diplomatis meminit, sed primus suis additionibus diploma disurbavit. Jam vero diploma ipsum expendi debet.

XI. De illius titulo jam diximus satis multa. Exordium autem, seu invocatio Trinitatis, primo aspectu singularis, si attente consideretur, suæ singularitatis causam palam facit. Et vero doctissimus Mabillonius (Dipl. I. II, c. 5) contra Propylæum Papebrochii avertit invocationes avi Carolingici : *In nomine Dei et Salvatoris N. J. C., In nomine Domini J. C., In nomine Patris et Filii et Spiritus S.* Quam rem Godefridus animadvertens (Chron. Gott., tom. I, l. II, c. 1, p. 417 seq.) notat varium existisse notiorum styllum in iis formulis. Præcipue autem (c. 6, p. 251) de invocationibus variis Henrici I. « Non video, inquit, quare rejicienda sit in diplomate Henriciano Ecclesiæ Rom. concessio, et ab em. Baron. ad annum 1014, n. 7 producto, formula invocationis *In nomine Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, quam ut suspectam incurrere voluit D. Frider. Hahnus in Hist. imp., part. II, c. 8, § 10, p. 208, lit. a, cum tamen in pluribus, italicis præsertim, diplomatibus, stylo hæc debite notiorum italicorum, eandem reperimus. » Viri eruditissimi observationi nemo, arbitror, repugnabit, quod attinet ad Augustorum diplomata, quæ Romæ fieri consueverunt, ne Carolo quidem magno excepto, quippe donationem anam in Urbe edidit. Sed de invocatione Ludoviciani diplomatis, utcumque a Stephano IV vel a Paschali digesti, in Francia tamen confirmati, secus judicandum esse videretur, nisi apud Baronium (811, n. 44) testamentum Caroli Magni, in Francia pariter factum, occurreret cum ista invocatione : *In nomine Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Quæ item invenitur apud Labbeum (Concil. tom. VII, p. 1202) et præcipue apud 93 Bollandum (Acta sanctorum, tom. II, p. 887) qui sancti Caroli Magni Viam ex Eginhardi duobus Codd. mss. optime notæ, cum quinque aliis mss. melioribusque editionibus collatis profert, hoc tantum discrimine quod in omnibus legitur : *In nomine Domini Dei omnip., etc.*, ut in Ludoviciano apographo Adriane molis, et in diplomatis Ottonis et Henrici cod. Albiniani juxta eorum autographa. Unde inferri tuto potest privilegia Carolingiorum omnia sancto Petro et successoribus concessa invocationem istam præstulisse, quam et Otto et Henricus fuerunt imitati, stylo scilicet scriniorum sanctæ sedis, quorum erat ex archivi monumentis ista conficere. Nullusque dubito quin Pippini

A donatio si exstaret, invocationem ipsissimam præferret quam successoribus omnes amplexi fuerint.

XII. Sanctam illam rempublicam, Romam videlicet ejusque ducatum, quam vidimus multo ante regum Francorum donationes juris esse apostolicæ sedis, deditione scilicet populorum qui ab impitis Græcis defecerunt, loco principe Ludovicus confirmat. Ita enim cum imperatore convenerat Stephano IV, qui auctoritate imperatoria direptiones avertere simulque ditionis ecclesiasticæ loca omnia tam valido munimento protegere optabat. Rem ipse imperator docet conceptis verbis : « Sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis. » Deinde civitates singulas numerando recenset tam Tusciæ Romanæ quam Campaniæ; bipartito enim dividebatur ducatus, ut neminem eruditorum præterit, in Cistherinum et Transiberinum. Quas civitates ante ultimam donationem juris esse apostolicæ sedis tam perspicue vidimus in litteris Codicis Carolini, ut otiosum videatur hic iterum id demonstrare. Satis superque erit modo memoria repetere quod Stephanus II Pippino, qui in Franciam redierat (Cod. Car. ep. 6, 7, al. 7, 9), significat, Langobardos donationem irritam reddidisse, « nec unius palmi terræ spatium » sanctæ sedi tradidisse : quin etiam fecisse « scamars atque deprædationes seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri. » Rursusque ad novam expeditionem suscipiendam illum urgens (Ibid., ep. 8, 9, al. 4, 6), dum Roma a Langobardis obsideretur : « Nullum, inquit, augmentum nobis factum est, potius autem post desolationem lotius nostræ provinciæ, » etc. Quid enim vero desideratur clarius ad tenendum, civitatem Romanam ejusque ducatum ante donationem omnium primam juris esse apostolicæ sedis? Indidem nihilominus supplet testimonium locupletius : nam infra idem pontifex, « Civitatem, ait, Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit, abstulerunt, et aliquas civitates nostras 94 comprehenderunt. » Narniam videlicet ducatus Romani civitatem a ceteris secernit, ac Pippino ingente refert acceptam, quia olim invasam a Spoletano duce (Lib. Pontif., sect. 254) primo in adventu Pippini territus Aistulphus regis missis restituerat (Ibid. sect. 249, ex Cod. Reg., Maz., Thu.)

XIII. At quia pontificis ditionis partem istam Papius aliqui contendunt regie munificentie debitam esse, adeoque Ludovici verba a prædecessoribus reatris attingere contra constantem omnium codd. fidem non verentur, substituendo nostris, ita ut Pippinus et Carolus videantur Romani ejusque ducatum divo Petro et ejus successoribus tradidisse, opere pretium erit non rationibus, quod feci in Cod. Carolini illustratione, sed propria eorum confessione contrarium ostendere. Carolum Martellum, quamvis tam multa de patriciatus ejus inani contentione disputent, inter prædecessores Ludovici non recensent : sunt enim, anno 741 morte præventum opitulanti periclitanti Ecclesiæ non potuisse. Quin etiam fatentur Romanos pontifices usque ad annum 753 in Græcos Augustos, utcumque impios, obsequium non deseruisse. Sequenti autem anno in prima expeditione Pippini, aiunt Narniam unam ex ducatus Romani civitatibus, Francorum metu restitutam esse. Itaque quemcumque imaginentur ducatus Romani, cujus caput Roma, fuisse dominum, ditio ista, eorundem confessione, antequam donatio Pippiniana suum sortiretur effectum, suo principi subdebatur. Quis autem iste esset, Pippinus idem (Cod. Car. ep. 15, al. 56) Romanis testatus erat unico post suam donationem anno, quod Romani ipsi non edocent in litteris, quas regis reponunt : « Circa beatissimum, inquit, et coangelicum spiritalem patrem vestrum a Deo decretum dominum nostrum, Paulum summum pontificem. » Quamobrem prædecessores vestri Ludoviciani diplomatis ante donationem per annos 25 sacrum Gregorius III, Zacharias, Stephanus II, et post dona-

tionem Paulus I, Stephanus III et Adrianus. Namque hisdem fatentibus, quod negare non possunt, Pippiniana donatio exarchatus et Pentapolis finibus concludebatur, de Adriano eodem et successore Leone III ne hiscere quidem audent: tametsi alia via principatum eludere aliquis eorum periclitetur, quod uberime demonstravi in notis ad Codicem Carolinum. Quare igitur Gratiano adherere malint, qui primus posuit nostris, quam constanti codicum testimonio suaeque ipsorum confessioni, non difficile captu est: nesciunt quid dicunt.

95 XIV. Ludoviciani diplomatis caput alterum Pippini donationem ipsam exhibet, non qualem Carisiaci factam esse diximus anno 754, et a Pippini duobus filiis Carolo et Carolomanno confirmatam, sed qualem Carolus Magnus Romae confirmavit anno 774. Prior scilicet in archivo Ecclesiae Lateranensis diligentissime custodiebatur, cum viginti post annos seu 774 Carolus veniens Romam « promissionem quae in Francia in loco qui vocatur Carisiacus facta est, sibi relegi fecisset, complacuerunt illi, et ejus iudicibus omnia quae ibidem erant adnexa, » ut est in libro Pontificali (sect. 318), quam utique « propria sua manu ipse Christianissimus Francorum rex eam corroborans, universos episcopos, abbates, duces etiam et graphones in ea ascribi fecit. Quam prius super altare beati Petri, et postmodum intus in sancta ejus confessione ponentes, tam ipse Francorum rex quam ejus iudices, beato Petro et ejus vicario sanctissimo Adriano papae, sacramento sese omnia conservaturos quae in eadem donatione continentur, promittentes, traxerunt, » ut legebat suo ayo Albinus, parvoque cum discrimine habent omnes codd. tum editi, tum mss. Donatio tam solemniter, tam sancte confirmata a Carolo quam Adrianus non semel, nec injuria *olationem* et *holocaustum* appellat in litteris, nequidquam alibi queritur, uno in Ludoviciano diplomate exstat integra. Diligentissimus veterum monumentorum collector Franciscus Blanchinus ex Cod. Farnesiano celeberrimo cum se optimo publico edidisse putat in lucem (Anast. tom. II, p. 57). Nam pretiosi illius codicis aequus aestimator, cum suo tempore Parmam translatus esset una cum Farnesiana bibliotheca, eo se contulit semel et iterum, specimenque characteris uncialis, aetate codicis Carolo Magno suppare designantis excipiens, quod Holstenius et Scheistratus neglexerant, dum codex erat Romae, locum illum totum descripsit quem attuli, ubi de Stephani II epistolae agebam, tanquam Pippiniae donationis monumentum.

XV. At virum doctissimum decepit libri Pontificalis enarratio. Quamvis enim ibidem referatur quemadmodum Pippinus, ratum habens quidquid Carisiaci suo diplomate concesserat divo Petro et ejus successoribus, novo diplomate antierus illud roboravit, addito etiam Comaclo: tamen civitates ibi tantum recensentur quarum possessionem Fulradus Pippini missus inivit clavesque Romam detulit. Quapropter decem civitates deesse compertum erit in libro Pontificali, quae omnes in Ludoviciano diplomate reperiuntur, praeter Narniam ducatus Romani civitatem, cujus quoque possessionem inierat Fulradus, tametsi postliminio **96** redeuntem ad sanctae sedis ditionem veterem a donatione secreverat: quare Ludovicus recte inter civitates Romani ducatus eam recenset. Eadem vero Pippiniana donatio integra tam exacte, tantaque cum distinctione recensetur in diplomate, ut mirum sit cur eruditii duo recentiores vel hinc a suspicando de sinceritate ejus non sint absteriti. Enim vero quamquam solam Pippini donationem referat, tamen eandem non soli Pippino ascribit, sed Carolum ejusdem participem facit. Etenim viginti illis annis, qui donationem Pippiniam secuti, primum Caroli adventum in urbem praecessere, decem ex civitates, quarum possessio a Langobardis tradi noluit, saepe promissa, nunquam

A redditae inveniuntur. At Carolus, Langobardorum rege Desiderio capto, eorumque regno subacto, integram sanctae sedi donationem vindicavit. Rei testes sunt Cod. Car. epistolae duae (51, 53, al. 54, 52), paucos post menses a Caroli recessu datae, quae Adrianus regi nuntiat Leonis archiep. Ravennatis invasionem *Faventiae, Imola, Ferrariae, Bononiae*, necnon *Adrix*, seu *Gabelli*, in qua comitem constituerat dominicum sibi a Carolo commendatum in ecclesia sancti Petri; adeoque omnes civitates *Emiliae* a Romana Ecclesia possessas esse certo constat. De quatuor autem Pentapolensibus quin perinde esset, omne amovet dubium eadem litterae, quippe quibus utramque Pentapolim *ab Arimino usque Eugubium* in fide apostolicae sedis persistere significatur. Praeterea territorium seu oppidum *Valvensis* confugium fuisse quinque Caroli legatis in Beneventana commotione, ex aliis litteris (90, al. 92) liquet.

B XVI. *Emiliam*, inquit, inter civitates reliquas nominari non video in Cod. Carolino, quae continuo post Ravennam occurrit in diplomate. Ejusdem vero et in laudatis epistolis et alibi comperio mentionem fieri, uti provinciae. Quare arbitror chorographum Italiae medii aevi vehementer allucinatam esse, ubi provinciam in civitatem convertere primus omnium est ausus. Nec falleris: deceptus et ego olim cum aliis opinionem istam sum amplexus. Quidni autem? Exarchatum angustioribus terminari limitibus videbam tempore Langobardorum quam Romanorum reipublicae, *Emiliamque* provinciam bipertito divisam usque ad Bononiae territorium Italici regni partem facere, inde vero exarchatum incipere. Nihil tamen minus *Emiliam* absolute concedi apostolicae sedi comperiebam in hoc diplomate, quod legitimum esse tot viris doctissimis visum erat: hisce in angustiis quid facerem? Singularis atque antea inaudita doctrina emergit chorographi, optimis, ut primo aspectu videntur, rationibus provinciae nomen auferentis *Emiliae* in **97** exarchatu, in ejus sententiam ivi pedibus. Postea vero ad jura sanctae sedis vindicanda me serio vertens, neque ullas opiniones hominum admittens quae cum certis annalium monumentis pugnant, tenui chorographum istum annalista Italo acceptissimum, ut in aliis multis, ita in detrahendo provinciae honorem *Emiliae* vehementer allucinatam esse. Non enim de sua conditione provincia ista excidit, quod patet ex provinciarum ecclesiasticarum divisione, sed civili in administratione angustior esse coepit. Quandoquidem in exarchatu *Emiliae* nomen retinuit, in regno autem Italiae praclarum istud regni nomen provinciale illud absorbit. Quin etiam ipso in exarchatu exorta Pentapolis duplex, *Emiliam* coarctavit: adeoque tres in exarchatu provinciae esse coeperunt, *Emilia* videlicet, *Pentapolis maritima*, et *Pentapolis mediteranea*.

XVII. Quae ut vera sint, Fulradus possessionem D initurus civitatum *Pentapoleos et Emiliae*, ut est in cod. Farnesiano, in exarchatum est progressus, « et ipsas claves tam Rabennantium urbis quaque diversarum cibitatum ipsius Rabennantium exarchatus » Romam detulit. Civitates ipsae enumerantur in codice, nullo habito discrimine provinciarum exarchatus. Adrianus autem nuntians Carolo archiepiscopi Leonis invasionem (Cod. Car. ep. 51, al. 54) illum invasisse ait « civitates *Emiliae* », deinde Pentapolenses ad defectionem sollicitasse; hos autem constantes permansisse in sanctae sedis obsequio, « quemadmodum existerunt sub nostro praedecessore domno Stephano papa, cui sa. rec. genitor tuus simulque et praedara excellentia tua ipsum exarchatum sub jure beati Petri permanendum tradidit. » Pari modo in alia epistola (ep. 53, al. 52) provincias separatim recenset, perspicue docens Ravennates populosque in provincia *Emilia* existentes a Pentapolensibus distinctos esse: « Nullum ex Ravinianis vel *Emilia*; » inde

Pentapoliensium fidem commendat. Quamobrem ne putet chorographo adhibuisse fidem hac in re, restituensque *Æmiliæ* honorem pristinum, auctoritate diplomatis illum confirmo. Ludovicus igitur donationem Pippini avi sui, a genitore Carolo instauratam confirmans, ipissimam illam recitat; videlicet *Ravennam* caput et metropolim totius exarchatus: et *Emiliam*, unam ex provinciis exarchatus, civitates singulas numerando recensens, ne cui provinciam istam latius extendere in mentem veniat. Deinde aliam subjicit, simul et *Pentapolim* (quæ Pippini tempore nondum in duas provincias dividebatur, unde magis magisque sinceritas donationis agnoscitur) similemque in modum enumerat provincie illius civitates, utrobique territoria, 98 oppida, finesque ad eas pertinentes subiungens: idque adeo perspicue ac distincte, ut iidem illi fines quos ecclesiastica ditio hodieque habet, quibusve a Mutinensi ducatu *Æmilia* dividitur, describantur.

XVIII. Hanc sane provinciam scriptores magis celebres sæculi sexti decimi contra omnium veterum monumentorum fidem, juxta Romanæ reip. tempora latissime extendunt. His vero tum quia ecclesiasticæ provincie rationem habuere, tum quia illorum ætas parum illustris id ferebat, venia videtur aliqua adhibenda. Secus est de nostri avi scriptoribus, quibus Codicem Carolinum et diploma Ludovicianum excidisse expediebat, quam, prædictorum vestigiis insistendo, utriusque monumenti assertores fieri. De amplificatione exarchatus, seu de civitatibus, quas donationi Francorum regum adjiciunt, alibi dicendum erit. Hoc autem loco præteriri non debet ex his una, quam donationi eidem eripiunt. Ea scilicet est *Bobium*, hodie *Sassina*, aliquanto magis australis *Cæsena*, quam diploma omnium primam enumerat; Codex Carol. (ep. 51, 53, al. 54, 52) *Cæsena* proximam nominat; et *Farnesianus* codex inter Castellum sancti Marini et Urbium recenset: antiqua *Æmiliæ* civitas, cujus episcopus quinto sæculo exeunte intererat concilio Symmachi (Labb. *Conc. t. IV. p. 1567-1576*) et in libro censuum Albiniani codicis Bobiensis episcopatus cum tribus monasteriis inter Forliviensem et Populiensem locatus visitur. Præterquam quod ex quinquaginta pagis *Sassinæ* subjectis quatuor *Bobianum* comitatum efficiunt, ut animadvertit Ughellus (*It. sac. tom. II, p. 652*). Hanc vero nobilem, et antiquam civitatem *Æmiliæ* Pippinianæ donationi eripientes, *Bobium* oppidum monasterio sancti Columbani celebre in Insubria substituit, episcopali sede donatum a Benedicto VIII, sub initia sæculi XI (Ditmar. ap. Bar., 1014, n. 4; Ughell., Mabill. alique plures). Quam recte extra limites *Æmiliæ* latissime sumptæ petatur ista civitas, lectoris judicium esto. Equidem video impossibilia disputationis æstu narrari: nam Fulradus Pippini missus, qui Bobii ut cæterarum civitatum, possessionem iniiit, certe in longinquas adeo regiones non est profectus. Cumque habeam pro certo successores omnes divi Petri Adriani verbis (Cod. Car. ep. 71, al. 56) protestari: « Testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irratiōabiliter appeti; » fidenter dico *Bobium* Insubriæ nunquam fuisse juris sanctæ sedis. De civitatibus aliis, quas exarchatui adiungunt, secus esse fateor: non quia Pippiniana vel Carolina in donatione continerentur, quod affirmare æque falsum est, ac *Bobium* ex Insubria in Flaminiam traducere, sanctæque sedi nullo auctore vindicare; sed quia ex 99 alio capite ad apostolicæ sedis ditionem omnino pertinent, ut suo loco ostendam. Interim ut firmitus constet de ecclesiasticæ ditionis finibus, pauca subdam ex Caroli divisione regnorum inter Ludovicum, Pippinum et Carolum filios. Pippino enim dedit *Italiam*, quæ et *Langobardia* dicitur, inter fratres dividendam, si forte his præmereretur: licet alibi (tom. I, pag. 298 seq.) eadem ad rem aliam allata fuerit.

XIX. « Ab ingressu *Italice* per Augustam civitatem accipiat Carolus Eboresiam, Vercellas, Papiam et

A inde per Padum fluvium termino currente usque ad fines Regensium, et ipsam Regium, et Civitatem Novam, atque Mutinam usque ad terminos sancti Petri. Has civitates cum suburbanis, et territoriis suis, atque comitatibus, quæ ad ipsas pertinent, et quicquid inde Romam pergenti ad lævam respicit, de regno quod Pippinus habuit, una cum ducatu Spoletano, hanc portionem, sicut prædiximus, accipiat Carolus. Quidquid autem a prædictis civitatibus, vel comitatibus Romanæ eunti ad dexteram jacet de prædicto regno, id est portionem quæ remansit de regione Transpadana una cum ducatu Tuscano, usque ad mare australe, et usque ad provinciam, Ludewicus ad augmentum sui regni sortiatur. » Vides cum territorio Mutinensi *Italice* regnum terminari, quia Bononiense territorium, ut hodie, Mutinensi erat finitimum. Vides insuper divisionem istam designatam per fines ab ingressu *Italice* usque Mutinam: indeque non modicam illam *Italice* seu Langobardiæ partem, quæ ad lævam venientis Romam protenditur, ubi nunc Venetæ reip. amplissima dominatio est, una cum ducatu Spoletano, qui, licet beato Petro et successoribus oblatus, ad jus supremum imperatoris pertinebat, ut infra planum fiet, augmentum fore regi Caroli. Partem vero alteram Ludovico destinatam nihil melius explanat, quam designatio alia per fines ecclesiasticæ dominationis, quæ diplomate Ottonis continetur; ipsique Carolo tribuitur tum in eodem diplomate, tum in libro Pontificali, estque huiusmodi: « A Lunis cum insula corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berecto, exinde in Parma, deinde in Regia, exinde in Mantua, atque in Monte Silicis, atque provincia Venetiarum et Istria; » De qua iterum sermo erit in notis ad Ottonianum diploma. Interea Transpadanam Ludovici portionem Italici regni assequere; modo designatos fines non intelligas mœnia ipsa Urbium nominatarum, sed cuiusque territorii extremum: præterea Tusciæ ducatum accipias, perinde ac Spoletanum, supremi juris imperatoris, iametsi apostolicæ sedi oblatus esset; quare 100 et in huius ditione includitur, et Ludovici portioni adjungitur. Hactenus de donatione integra Pippini a Carolo Magno ejus filio confirmata Romæ, ante sacratissimum corpus principis apostolorum, anno 774. Veniendum modo est ad Caroli ejusdem donationes.

XX. Princeps hic magnus pietate in Deum, necnon obsequio, amore ac liberalitate in Petrum, quater omnino, ut in Cod. Carolino est dictum, Romam venit, annis videlicet 774, 781, 787 et 800. In primo adventu, præter instaurationem prædictam paternæ donationis ante illius apostoli beatissimos cineres, Tusciam Langobardiæ, seu potius ejus partem, nam tota olim Langobardia dicebatur, quamvis a recentioribus Regalis nomen sit inductam, largitus est (Cod. Car. tom. I, p. 297, 321): in altero territorium Sabinense integrum (Ib. 383, 415): in tertio sex civitates ducatus Beneventani (Ib. 475 seq.). Quid in quarto traderit ob veniam peccatorum et pro mercede animæ, ut semper tam ipse quam pater ejus fecerant (Ibid., 228, 325, 330, 333, 341, 384), in Cod. Car. non habetur, quippe novem ante annis collecto; sed Corsicam, Sardiniam et Siciliam donasse videtur, tum quia Corsicæ mentio occurrit in litteris Leonis III ad Carolum imperatorem, tum quia Eginhardus fidem facit, Carolum non recessisse ab Urbe indonata sancta sede, tum denique quia Codex Carolinus, donationum testis omni exceptione major, altissimo hæc insulas silentio præterit. Quamobrem ante annum 791 est certo certius, earum nullam sanctæ sedi donatam esse. Quidni igitur anno octingentesimo, cum per imperiale diadema supremæ pontificiæ potestatis consors a sancto Leone tertio factus fuerat? Id tamen nullo veteri monumento confirmari fateor, præterquam Ludoviciano diplomate; ita ut diu adhæserim Balutio, Mabillonio ac

Leblanco interpolatum alicubi privilegium seu diploma istud putantibus. Cum vero accuratius illud expendens, Sardinie duntaxat et Sicilie donationem in incerto versari cognoverim, istorum opinionem continuo posthabendam deliberavi Baronii ceterorumque doctissimorum hominum sententiae, quam Grotius, Hottomannus et Basnagius amplexi sunt. Et sane iura sanctae sedis in Siciliam minus dubia erant, ut late diximus in praecedenti dissertatione; Otto Magnus inter iura caetera istud vindicat sanctae sedi, ut videbimus in sequenti; et sanctus Henricus non modo imitator Ottonem, sed Ludovici diploma ratum habet, nequidquam se torquentibus qui falsas opiniones suas ruere moleste ferunt. At de insulis istis nihil temere affirmandum est. Quamobrem earum donationem minime dubiam esse, tempus autem donationis incertum affirmo.

101 XXI. De caeteris Caroli Magni donationibus, ne actum agere videar, nihil adjungendum reor iis quae uberrime sunt allata in commentatione praevia ad Adriani epistolas. Illud nihilominus praetere non debeat quod Sabinense patrimonium seu territorium in Ludoviciano diplomate idcirco ponitur continuo post Pippinianam donationem, quia regionum situs ratio haberi maluit quam temporis. Ceterum primum omnium Tusciae Langobardicae civitates, una cum ducatibus Tusciae et Spoleti, a Carolo donatas esse fidem faciunt epistolae Codicis Carolini datae omnes ante annum 781, in quibus et civitatem, et ducatum aperta mentio est. Altera donatio, territorii videlicet Sabinensis, naquaquam facta fuit ante annum 781, cum Carolomannus Romae baptizatus appellatusque ab Adriano faustissimo Pippini nomine, compatriis cognomen parentibus acquisivit. Id singulare in hoc diplomate percipitur quod Itherius et Maginarius abbates controversiam omnem inter sanctam sedem et Reatinos sustulerunt constitutis finibus hos inter et Sabinense territorium post annum 784: hoc enim anno Maginarius successit Fulrado abbati Dionysiano, per mensem Julium. Quae res inveniri non poterat in epist. Cod. Car. (67, 68, 71, 72, 75, al. 70, 68, 56, 76, 78), fletque omnibus datis antequam Maginarius abbas fieret: idcirco enim supersite omnes datae fuerunt, quae anno 785 diem supremum obiit. Tertia autem donatio sex civitatum Campaniae postremo loco recte constituitur: ad annum quippe pertinet 787, cum Carolus Beneventanis ad officium revocatis, eorumque abducto Grimaldo cum aliis duodecim obsidibus, Arichim Grimaldi patrem Beneventanorum ducem, regionemque illam omnem suae subieci potestati.

XXII. Absoluta avitae paternaeque donationis recensione, una cum utraque confirmat patrimonium juris quidem sanctae sedis, ad non utique ab eadem posse esse. Beneventanum loco principis numerat, quod Adrianus (Cod. Car. ep. 59, al. 40) Carolo testabatur, et diversos imperatores, patricios etiam et alios Deum timentes, pro eorum animae mercede et venia delictorum, in partibus Tusciae, Spoleti seu Benevento, largitos esse apostolice sedi. Et aliquot ante annos Stephanus III multa laude prosecutus erat Itherium, Bertrade et Caroli legatum, quod « illico in partes Beneventani profectus est ducatus, pro recolligendo illis in partibus patrimonio (Ibid., ep. 46, al. 44). Sequitur Calabritanum, cui non adjungit Sioniam, quia totam insulam paulo supra in donatione Caroli confirmaverat. De hoc patrimonio satis multis quae dicta sunt, adjungi omnino debet, Stephanum II usque ab anno 756, **102** dam Pippino agebat gratias (Cod. Car. ep. 41, al. 8), de exarchatus possessione inita per Fulradum, serio egisse cum eodem rege: « inspiratus, inquit, a Deo, et ejus principe apostolorum beato Petro, ita disponere jubeas de parte Graecorum, ut fides sancta catholica et apostolica per te integra et inconvulsa per te maneat in aeternum, et sancta Dei Ecclesia, sicut

ab aliis et ab eorum pestifera malitia liberetur et securi reddatur, atque omnia proprietatis suae percipiat; unde pro animae vestrae salutis indefessa luminarium concinnatio Dei Ecclesiae permanet, et esuries pauperum egenorum vel peregrinorum rescetur. » Tertio loco Neapolitanum patrimonium confirmatur, quod neque ac Calabritanum injuste destinebatur a Graecis, quemadmodum Beneventanum a Beneventanis, qui Graecis quam sanctae sedi amiciores erant tunc temporis. Longum esset patrimonii hujus historiam persequi, quam repetere potes ex Cod. Carolino (pag. 495). Id satis modo erit innuere quod Adrianus Tarracinam pontificis militibus subegit, quam retinebat loco ejus patrimonii. Cajeta quoque eadem de causa expugnata, sexque civitatibus Campaniae postmodum donatis a Carolo, ditio sanctae sedis ea in parte dilatata, unius Neapolitani patrimonii causa, quanti illud esset, ostendunt. Hoc tamen non spectat magnorum trium patrimoniorum historia. Sed Sicilie donationem quod docuimus factam a Carolo, et a Ludovico confirmatam probabiliter efficiunt. Praecipue vero annalistae Itali animadversionem inopportuna. ne audacia plenam dicam, declarant.

XXIII. Antiquus hic pontificis dominationis annulus (an. 1059) prodixisse ait per seculum XI diploma istud cum additionibus, ubi agitur de Benevento, Calabria, Sicilia aliisque regionibus, pro rebus quae tum temporis maxime sanctae sedis intererant, non pro earumdem statu praecedentibus saeculis. Id vero persuadebit ignaro vulgo, et Walchio, sectaeque ejus hominibus (Praef. pag. iv), annalistam Italum esse « antiquitatis rerumque gestarum thesaurum, ac praecipuum nostri aevi ornamentum: » at viris vera eruditione praestantibus ac pontificis historiae gnaris, leges omnes historico praescriptae repente violari videbuntur. Nonne enim falsitas, audacia, simulata inde emicant? Codicis Carolini monumenta certa annalistam mentiri fidem faciunt: Nicolaus II, suorum praedecessorum vestigiis insistens, injuriam sibi temere illatam repellit: annales ipsi hujusmodi rebus in pontificiam dominationem identidem respersi simultatem manifestant. At enim vero lubet concedere, in pacto confirmationis seu privilegio Siciliam fuisse insertam a Stephano IV **103** aut ejus successore sancto Paschali I. Donationi Carolinae, quippe quae semel, iterum ac tertio, quin etiam quarto facta, novis semper regionibus expressis, conjungenda simul erat in eo pacto confirmationis: num Siculi patrimonii minus certa erant prisca jura quam Beneventani, utriusque Calabriae ac Neapolitani? Quid igitur Stephanus II an. 756, iisdem in litteris quae Pippino gratias agit de adepta civitatum exarchatus possessione, ut nuper aiebam, patrimonium Calabritanum et Siculum nomine proprietatis suae apostolice sedi vindicanda eidem regi persuadet? Quid Adrianus testatur Carolo anno 794 (Concil. tom. VIII, p. 965) se Orientalem Aug. pro haeretica habiturum, nisi cum episcoporum consecrationibus praedicta patrimonium reddiderit, ut supra in praecedenti dissertatione, num. 10, dictum fuit? « Seu de patrimonii iterum increpantes commonemus, ut si noluerit ea sanctae nostrae R. Ecclesiae restituere, haereticum eum pro hujusmodi erroris perseverantia esse decernemus. » De minoribus caeteris agam in notis.

XXIV. Quae cum ita sint, illud animadvertendum subit, tantam esse hujus diplomatis sinceritatis vim, ut annalista idcirco, qui an. 817 suppositum illud depinxit, anno 1059 interpolatum tantummodo fuisse contendat. Ego vero, ni fallor, levitatem secundae hujus opinionis susceque habendam ostendi. Restat modo ut praecipuas rationes car patrimonium tantum utriusque Sicilie nominatim confirmatur, praeter missis caeteris, compendiarie sermone amplectar, ut magis maxime constet de legitima auctoritate diplomatis. Syracusanum et Panormitanum amplissimum

illa patrimonium Gregorii Magni epistolis celebratissima, quae aliquando Sicilia et postea Siculi unius vocabulo apud veteres appellatur, Sicilia totius confirmatione, perinde ac patrimonium Sardiniae, huius item insulae confirmatione, in diplomate recensita, cum tantum abunde esset Romanae Ecclesiae iuribus ac recensione, inter patrimonium reliqua non memorantur. Secus est de utriusque Calabriae et Neapolitano, sitis videlicet in regionibus Graecorum adhuc potestati subditis, ut Sicilia. Calabritani autem, ut pote nimium remoti, eandem rationem esse habitam vidimus ac Siciliae, tum ab Stephano II, tum ab Adriano: at de Neapolitano, qui Graecis eripi a rege Langobardorum per Beneventanos sibi subditos poterat, Pippinus ipse multo antea rem habuerat; quare Paulus I anno 766 gratias eidem egerat, quod iussisset Desiderium, regem Neapolitanos ac Cajetanos constringere ob restituenda patrimonium protectori vestro beato Petro illic Neapoli sita (Cod. Car. ep. 40, al. 26). Et Adrianus anno 780 (*Ibid.*, ep. 65, al. 64) **104** subleste fidei Neapolitanorum admonet Carolum, quod pacta conventa servare noluerint, ac restituere detractaverint « patrimonium beati Petri apostoli, qui ibidem in Neapoli ponitur. » Beneventani demum patrimonii, tametsi in Graecorum potestate non esset, difficilem tamen conditionem fuisse etiam anno 788 perspicue docent trinae Codicis Carolini litterae (89 seqq., al. 90, 92, 88). Quamobrem et huius patrimonii, et illorum quae in Graeca potestate erant, necessaria fuit Ludoviciani pacti confirmatio, ne iura sanctae sedis, quae avus ac genitor nequidquam asserere conati erant, quid detrimenti acciperent, postliminio scilicet reditura, cum Deo optimo maximo visum esset. Idque demum evenisse vidimus per saeculum xi, cum aenalistae Italus, inexplorata penitus antiquitate, Nicolao II innuere impostoris notam, nullo monumento, nulla historiola, nullo vel damabili teste, non est veritas.

XXV. Duos hucusque titulos, sive, ut melius dicam, duo iuris genera, quae dominationi pontificia nititur, dilucide ac distincte sunt demonstrata. Spontanea videlicet populorum deditio, post defectionem a Graecis, Romanis pontificibus Romam ejusque ducatum subiecit. Francorum autem regum Pippini et Caroli liberalitate provincias et civitates reliquas sunt adepti. Quae omnia Ludovicus Paschali ejusque successoribus perpetuum confirmat, ut in suo detinet iure, principatu atque ditione. Sequitur praedictorum regum liberalitatis seu donationis genus aliud, de quo pontificibus minime conventum erat cum regibus, sed ipsimet sua voluntate apostolorum principi ejusque successoribus concesserunt. De huius autem generis donationibus, utpote in diplomate non expressis, nonnihil disseremus cum ordo rerum nos ducet ad sancti Henrici privilegium, ubi de voluntariis omnium praedecessorum huius Augusti donationibus sermo habebitur. Una hic spectanda est Carolina, quae inutilis aliquot recentiorum quaestiones super domini genere quo illas pontifices obtinuerunt, amandat, imo detruit. Anno igitur 774, cum Carolus primus in Urbem venit, non modo paternam donationem instauravit roboravitque, Tusciae Langobardicae adjecta parte non modica, sed partem aliam Tusciae, ducatus nomine a priori distinctam (hinc rectoribus fecerunt nomen Regalis), quae scilicet continebat civitates Lunam, Pisam, Lucam, Volaterras, Senas, Pistorium, Florentiam, Arretium, Clusium norum, simulque Spoletanum ducatum, ab Italia proprie dicta, sive a Langobardia utrumque disjunctum, obtulit divo Petro. Quam rem testatur Adrianus **105** (Cod. Car. ep. 56, al. 58). Anno siquidem 776. « Quia, inquit, et ipsum Spoletinum ducatum vos presentaliter offeruistis protectori vestro beato Petro, principi apostolorum, per nostram mediocritatem, pro animae vestre mercede. » Tuscia autem ducatus simile quid non suppedit ex Cod. Carolini epistolis. Conditio tantum ejus a Spoletano

admodum diversa in iis deprehenditur. Plures quippe duces alii aliarum civitatum inveniuntur, Clusius, Florentinus, Lucensis. (Cod. Car. ep. 55, al. 60, 80, al. 64; 50, al. 35) qui tum rei fidem faciunt, tum leves eorum conatus eludunt qui Tusciae metropolim expiscantur id temporis. Ceterum tam Spoletanus ducatus, qui uni committebatur, quam Tuscanus, quem plures duces administrabant, a Carolo oblato divo Petro et successoribus, singularia sunt diplomatis Ludoviciani adjuncta, quae non modo sincerum id declarant, sed supremam in reliquis ditionibus dominationem pontificiam locupletissime testantur.

XXVI. Enimvero domini tantum utilis concessio; praecipuum, sui diploma pontificum quo ipsi oblato Carolo uterque ducatus restituitur; ac perspicua declaratio supremi iuris Carolo eidem reservati, sinceritatis adeo manifesta sunt indicia, ut probationem quaecunque aliam rejiciant. Praeterea horum complexi, seu extrema illa clausula: « Salva semper super eisdem ducatus nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subiectione. » duo minus dubia suppeditat argumenta: 1. Vestigia omnia horum ducatum confirmari sancto Petro et successoribus, quae paulo supra singillatim expressa fuerant per *census, pensiones et dationes*, ut recte apographum molis Adriane, non *donationes*, ut legit Codex scripturae vido. 2. Et tota in ecclesiastica ditione hos tantum ducatus ad supremam Rom. pontificis potestatem Ludovici tempore non pertinere. Namque imperator, ut pontifici morem gereret, imperialis auctoritate iura caetera ita confirmaverat, ut in iure, principatu atque ditione sanctae sedis persistenter, usque in finem saeculi; quod in sequentibus per eadem verba aliaque validiora significat. Neque id quidem alia de causa nisi ut deinceps in regionibus per reges Francorum donatis, ac Romae et in ejus ducatu pontifices supremo jure domitari viderentur imperiali auctoritate, ad reprimendam subditorum audaciam, qui majestate imperatoria ad eundem finem renovata cohiberi non poterant ab appendenda insidiis supremi principis vila, atque Ecclesiae praediis invadendis, ut aiebam supra (num. 8). Qui secus putat, longe a veritate eum abire, tam multa dominationis argumenta quae ante regum donationes perspicua sunt in Codice Carolino, **106** demonstrant. Post donationes autem, cum nihil iam timeretur a Langobardis, Francorumque patricialis magno praesidio esset adversus Graecorum molimina, tot fere argumenta suppeditant ex eodem Codice, quod pontificum Romanorum epistole. Certiora atque evidentiora repelli possunt brevitalis ergo ex commentatione praevia ad epistolas Adriani et ex epistolis 65, al. 65; 76, al. 75; 81, al. 67; 97, al. 83.

XXVII. Id non olleuisse laudatos saepe dominivros (pedissequos totidem pluresve nihil moror) persuaderi mihi non potest: mirusque siquidem inconstantia, nam diploma Ludovicianum modo legitimum, modo suppositum, modo interpolatum dicuntur, perspicue docet, erroris quemque sui conscium sibi fuisse. Qui autem secus esse potest? Unica interpolatio primo obtutu trium insularum confirmatio esse videtur. At quae sequuntur suspicionem averunt: « ac territorii, maritimi littoribus, portibus ad superscriptas civitates et insulas pertinentibus. » Iterumque infra, ubi sanctae sedis iura omnia in unum colliguntur: « de superscriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, insulis, territoriis atque patrimoniiis, necnon et pensionibus atque censibus. » Ac demum tertio, ubi una cum praedictis omnibus insulas se defensurum pollicetur, « ut omnia ea in illius ditione ad utendum, et fruendum, atque disponendum firmiter perseverent. Quid? quod quaecunque ex civitate sanctae sedi subdita confugientes ad se homines aut pontificio dominatu se subtrahendi libidine, aut res novas molendi animo, aut metu poenae, se hac tantum de causa suscepturum

promittit, ut veniam iis petat, si levis culpa; si autem gravis, ut suo eodem principi puniendos remittat, iis tantum exceptis qui aut vim passi, aut præpotentia aliorum civium oppressi imperatoria intercessione indigeant: apud pontificem? Nec putes ista fortuito esse posita: non enim archiepiscopi Ravennatis Leonis audacia mente exciderat (*Cod. Car. ep. 52, al. 53*) qui, pontifice inscio, anno 775 ad Carolum se contulerat, res novas moliens in exarchatu: Adriani exemplum oblivione deletum non fuerat (*Ibid.*, ep. 61, al. 1), qui reos quosdam sibi subditos remitti a Carolo efflagitaverat, quemadmodum ipse subditum Carolo ante biennium eadem ex causa in Franciam remiserat: recentiusque aliud exemplum ejus pontificis tenebatur (*Ibid.*, ep. 97, al. 85), qui anno 790 repetierat a Carolo Ravennates quosdam ac Pentapolenses, qui ab ejus obedientia se subtrahere concupiebant. Quo exemplo Eccardus (*Rer. Franc. lib. xxv, cap. 38*) et annalista Italus **107** (An. 789) moti, ingenue fassi sunt Romanum pontificem tunc temporis in exarchatu et Pentapoli dominatum esse.

XXVIII. Video equidem non minus dilucida indicia esse dominationis in urbe Roma quam in exarchatu: etenim laudata in epistola (61, al. 50) Adrianus non solum subditos sibi homines repetit, sed puniendos repetit. Postquam enim nefaria illorum crimina Carolo ipsi nota exaggeravit, hisce eum verbis deprecatur: « ut virtutibus Deo vobis inspirante exurgatis, et misera et flagitiose presumptiois, ut pote plus rex, legalem vindictam nobis de eis exercere jubeat. aut nobis eos dirigere digneris, ut omnipotens Deus respiciens de excelso pro justa vindicta a nobis eis illata, concedat tibi, etc. » Nec tamen miror quare in exarchatu dominationem fateantur, at eandem negent Romæ. Quandoquidem alii alio anno expectant, Urbis donationem fieri cum incerto domini genere. Alte enim sedit scriptorum Francorum mente, Romanos pontifices potestatem indireciam seu temporalem Francorum regum donationibus acceptam referre: quam opinionem esse omnino falsam tenemus, cum certum sciamus, quinque et viginti annis antequam Pippinus, qui omnium primus ditionem pontificiam amplificavit, exarchatus provincias Æmiliam et Pentapolim largiretur, Gregorium III, Zachariam, et aliquandiu Stephanum II, Romæ et in ejus ducatu dominatos esse. Scriptores vero alii, tum quia falsam eandem opinionem imbiherunt, tum quia laudatos pontifices non deposuisse vident spem conversionis Græcorum ante annum 753, cum sanctæ sedi patrocinium quesitum fuit ab eodem Stephano II in Francia, tum demum quia exarchatum duntaxat donatum esse a Pippino, neque aliud quidpiam usque ad primum Caroli adventum Romam ann. 774 Pippinianæ donationi esse additum norunt, Carolo eidem donationem Urbis ascribunt incerto anno, dominatu incerto, incerto auctore. Utriusque generis scriptorum hallucinationes Adriani prædecessorum epistolis prodigatas, non est cur iterum aggrediar. Discrimen autem ingens, quod Urbis ejusque ducatus dominationi cum reliquis apostolicæ sedis ditionibus intercedit, ad majorem Ludoviciani diplomatis perspicuitatem, quam fieri poterit brevis, demonstrabo.

XXIX. Quanquam de suprema pontificia dominatione Urbis, ac proinde ejus ducatus, constet ex pluribus Codicis Carolini epistolis, earum tamen nulla id melius comprobatur quam illa ipsa (97, al. 85) qua patriciatu Petri cum Caroli patriciatu comparatur: unde Eccardus **108** et annalista Italus fateri compelluntur supremam eandem dominationem in exarchatu, ut diximus. Si enim dominatio Caroli in Urbe nil aliud erat quam defensio Urbis, antequam imperator fieret, et postea consortium ejusdem supremæ potestatis pontificum, cum igitur una cum patre suo Pippino et Carolomanno fratre patricius designatus fuit in Francia a Stephano II, an. 754, Romæ domi-

nus erat idem Stephanus, ut prædecessores ejus Gregorius III et Zacharias fuerant, et ut Paulus I successor fraterque ejus a S. P. Q. R. *Dominus noster a Deo decretis* appellatur in litteris ad Pippinum regem et patricium Romanorum. Ea tamen dominatio non vacabat mistura senatus populique Romani, qui sacramentum fidelitatis pontifici, ut summo principi, præstabant; salva nihilominus lege seu jure civili Romanorum; adeoque Rom. pontifex tunc temporis erat quidem summus princeps, sed minime absolutus in republica gerenda. Nec Stephanus IV aut sanctus Paschalis quid novi moliti sunt in senatum et populum, cum suam ipsorum potestatem summam in Urbe imperiali auctoritate niti deinceps desiderarunt; non enim id unquam consueverunt Romani pontifices, sed ipsissimam illam, qua sui prædecessores ei fuerant, S. P. Q. R. administratione nullatenus imminuta, a Ludovico roborari voluerunt. Verba diplomatæ sunt adeo evidētia, ut commentariis non indigeant: « Sicut, inquit, a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis. » Quamobrem hoc ratum firmumque esse velim, haud novam in Paschali dominationem incipere, sed illam ab Augusto Ludovico roborari, quam annos fere nonaginta S. P. Q. R., ab impiis Græcis delictis, propria voluntate amplexus erat in Gregorio III, tanquam capite sanctæ reipublicæ, fassusque erat in litteris supra laudatis ad Pippinum regem, sine ullo propriæ auctoritatis detrimento, quod satis superque monstrant sequentia tempora, ut in præcedenti dissertatione palam feci.

XXX. In cæteris vero ditionibus ex liberalitate principum profectis solus Romanus pontifex, nulla senatus populique mistura absolutus princeps dominabatur: earum quippe dominium uni Petro ejusque successoribus concessum fuerat. Testes sunt omni exceptione majores Codicis Carolini epistolæ plures conceptis verbis id tradentes: « Quas beato Petro pro magna animæ vestræ mercede contulistis, » aiebat Paulus de civitatibus Pentapolis (ep. 18, al. 15); et alibi (ep. 40, al. 26) de cuncto exarchatu: « Ea, inquit, quæ beato Petro polliciti, et ob veniam **109** vestrorum concedere studuistis delictorum, illibato ejus jure perenniter permanenda conservare satagitis. » Item (ep. 42, al. 19) Donationem esse factam ait « Beato Petro et ejus vicario prædecessori nostro domno et germano meo sa. rvc. Stephano papæ. » In eandem sententiam Adrianus (ep. 52, al. 53) Carolum Magnum alloquitur: « Quæ beato Petro pro magna animæ tuæ mercede et a Deo protecti regni vestri stabilitate, » Leonem archiepiscopum Ravennæ accusat (ep. 53, al. 52) dicentem de Æmilie civitatibus, « quod vestra excellentia ipsas civitates minime beato Petro et nobis concessit. » Et, quod majus, in mentem revocat sequenti epistola, quemadmodum « eidem Dei apostolo presentialiter manibus tuis eandem offeruisti promissionem. » Ac denique (ep. 59, al. 49) de patrimoniis omnibus loquens: « Quæ, ait, per diversos imperatores, patricios etiam et alios Deum timentes pro eorum animæ mercede et venia delictorum in partibus Tusciæ, Spoletio, seu Benevento, atque Corsica, simul et Sabinense patrimonio beato Petro apostolo, sanctæque Dei et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ concessa sunt. » Alia multa prætermitto quæ una cum istis opportune hic repetitis allata fuerunt in præcedentibus; pauca enim hæc discrimen illud magnum demonstrant quod regum donationibus cum dominatione Urbis, ejusque ducatus intercedit. Eum propter ne Suevo quidem Augusti, donationum hujusmodi invasores omnium maximi, Romanos imitati esse inveniuntur, qui solo principis nomine pontificibus relicto, temporalem reipublicæ administrationem tempore tam diuturno tamque obstinatis animis usurparunt. Usque adeo principis apostolorum patriciatu, seu defensio, defensionis Augustorum prævaluit!

XXXI. Absolutam quoque hanc dominationem in exarchatu Ravennates archiepiscopi turbare ausi sunt. Quid vero? Adrianus (*Cod. Car. ep. 51, al. 54*) refert Carolo, quemadmodum Stephanus II Sergium nimis sibi tribuentem deiecit: « Nos, inquit, excellentissime fili, quemadmodum tempore domni Stephani papæ, qui illic Franciam profectus est, cui et ipsum exarchatum traditum est, ita et nostris temporibus eum sub nostra potestate disponere atque ordinare volumus, et omnes in hoc cognoscere possunt qualem potestatem ejus ter beatitudo in eandem Ravennantium urbem, et cunctum exarchatum habuit, qui etiam archiepiscopus Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbie nitebatur. » Leonis autem pertinaciam repressit vita brevis; anno enim 777 et vivis excessit, cum Adriano vix triennale molestiam intulisset. Postea **110** vero similis audacia exemplum non reperitur. Quin etiam anno 790 idem pontifex parem rationem habet Francorum Carolo subsectorum ac Ravennatum, et Pentapolensium beato Petro et sibi subditorum (*Cod. Car. ep. 97, al. 87*): « Sicut vestri homines sine vestra absolutione ad limina apostolorum neque ad nos conjungunt, ita et nostri homines qui ad vos venire cupiunt, cum nostra absolutione et epistola veniant. Quia sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus, ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneat servitio, ita et vos simili modo quicumque ex nostris hominibus ad vos venerint, eos omnino obstari atque commonere vestram regalem prudentiam quæsumus, ut sicut genitor vester sa. rec. domnus Pippinus magnus rex eos beato Petro ejusque vicario concessit et demum excellentia vestra confirmavit; sic admonere atque obstari jubeamini, ut nullo modo audeant se in superbiæ elationis efferre, quando ad vos properaverunt, sed potius subjecti atque humiles in servitio beati Petri et nostræ præceptionis maneat subjecti, et hortamini eos quia omnino in servitio et ditione beati Petri ejusque sedis vicario nunquam vos subtrahemus, sed in ea fide et puritate quam polliciti sumus beato Petro apostolo usque in finem sæculi permanemus. »

XXXII. Jam vero planum fecisse mihi videor cur Ludovicus confirmans dominationem pontificum Romanorum in Urbe et ejus ducatu, conditione illa utatur: « Sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis. » E contrario ditiones « per donationis paginam » sedi concessas, quavis conditione prætermissa, perspicue confirmet « Paschali summo pontifici et universali pape ejusque successoribus usque in finem sæculi, eo modo, ut in suo detineant jure principatu atque ditione. » Magni id quidem momenti erat ad sinceritatem Ludoviciani diplomatis vindicandam ejusque ingenium aperiendum. Cum autem pleaque omnia quæ hucusque disserui ex novem et nonaginta Codicibus Carolini epistolis, et decem Leonianis, a Conringio editis, consent; epistolaris hujus historie anacephalæosim jure appellavi diploma istud, quippe quo jura omnia sanctæ sedis breviter collecta roborantur. Post hæc disciplina electionis et consecrationis Romani pontificis confirmatur: quæ res, ad Stephani IV prædecessores quod attinet, tum ex commemoratione prævia de epistolis Adriani (n. 2 seqq.), tum ex monito ad epistolas pseudopape Constantini peti poterit. Summa est quod libera omnino erat electio, et ordinatio, **111** seu consecratio Romani pontificis. Quod magis magisque confirmatur Pippini regis legati præsentia consecrationi Pauli I (*Cod. Car. ep. 12, al. 13*). Cum enim pervenisset Romam quo tempore electio pontificis fiebat: « Cum eo loquentes, ait Paulus, una cum nostris optimatibus, aptum perspeximus eum hic detineri, donec Dei providentia sacra apostolica benedictione illustrati fuissetus, et tunc plenius satisfactus de nostra, vel cuncti populi puritate, et dilectione quam erga tuam benignissimam

A excellentiam et cunctam gentem Francorum gerimus, eum ad vos repedandum cum nostris missis apostolicis absolveremus; » *Qui scilicet regi testarentur, pontificem* « in ea fide et dilectione, et charitatis concordia, atque pacis fœdere, quæ prælatus beatiss. me. domnus et germanus meus sanctissimus pontifex voluiscum confirmavit » *permansurum*.

XXXIII. Ea vero disciplina eligendi et consecrandi pontificem, postmodum ad Franciæ regem legatos mittendi, qui prædictam regni et sacerdotii concordiam instaurarent, adeo firma constansque est, ut nullum prorsus exemplum quod illi adversetur inveniat. Et vero ipse invasor Constantinus nonnisi post detestabile electionem ordinationemque suam (*Cod. Car. ep. 45, al. 98*) legatos ad regem misit, promittens se Stephani Paulique exemplo « permanensurum in vestra charitate ac fida dilectione, atque sincera amicitia ». Quod iterum ac tertio repetit, urgetque sequenti epistola. Stephani III et Adriani legationes et litteræ post consecrationem ad reges misse non exstant: sententia tamen eadem suppetit ex aliis utriusque pontificis litteris (*Ibid.*, ep. 47, 62). Stephanus quippe Carolo et Carolomanno fratribus. « In vestro, ait, amore atque charitatis dilectione firmiter usque ad animam et sanguinis effusione una cum universo populo permanemus atque permanebimus. » Et Adrianus Carolo Magno: « In ea fide et dilectione simulque et promissione te confidimus permanere, in qua et nos firmi et stabiles, quod facie ad faciem polliciti sumus, Domino præsiante, et beato Petro principe apostolorum mediante, usque in finem manemus. » Leonem III, post suam consecrationem, Adriani obitum suamque exaltationem nuntiasset, fidem facient Caroli regis litteræ apud Labbeum (*Conc. tom. VII, p. 1128*) per Angilbertum misse; quæ protestatur se velle instaurare concordiam illam sacerdotii et regni quæ vigeat sub Adriano: « Sicut enim, inquit, cum beatissimo prædecessore vestræ sanctæ paternitatis pactum inii, sic cum beatitudine vestra ejusdem fidei et charitatis inviolabile fœdus statuere **112** desidero. » Quæ cum ita sint, libenter audirem a Pagio et annalista Italo quidnam discriminis hæc in diplomatis Ludoviciani verbis introspectiant? « Eum, quem divina inspiratione et beati Petri intercessione omnes Romani uno consilio atque concordia, sine aliqua promissione, ad pontificatus ordinem elegerint, sine aliqua ambiguitate vel contradictione more canonico consecrari. Et dum consecratus fuerit, legati ad nos vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos et illos amicitiam et charitatem, ac pacem sociant. » Attamen id duumviri hinc diploma esse commentitium fidenter pronuntiant quod colligunt ex Leonis successorum legatione et litteris ad Caroli Magni filium Ludovicum Pium, ab Astronomo memoratis anno 816 et seq. De Stephano enim in Franciam proficiscente; « præmisit tamen, inquit, legationem, quæ super ordinatione ejus imperatori satisfaceret. » Et de Paschali: « Post expletam consecrationem solemnem, legatos cum epistola apologetica et maximis muneribus imperatori misit, insinuans non se ambitione, nec voluntate, sed electione et populi acclamatione huic succubuisse potius, quam insulside dignitati. » Aiunt enim hæc litteras imperatoris confirmationis indicia esse minus dubia. Erudivit par!

XXXIV. At enim vero iis quæ anno 769 in concilio Lateranensi decreta erant, ne summa electionis et consecrationis pontificiæ aliunde detrimentum acciperet, adjungi videmus hoc loco: *sine aliqua promissione*. Id autem magis magisque confirmat diplomatis integritatem. Quod enim olim ad Simoniacam heresim avertendam constitutum fuerat (*Conc. Chalced. c. 2; Symm. ad Cæsar. ep. 5, tit. 2; Hormisd. ad episc. Hisp. ep. 25, c. 2*), novis decretis sanctionibusque instauratum invenitur pro Italia seu regno Langobardie, Tuscia et exarchatu, imo etiam pro Francorum regno; illa enim pestis longe lateque pervagaba-

tur id temporis. Ea propter Adrianus an. 790 (*Cod. A. Car. ep. 97, al. 83*) scribat Carolus: « Multae pecuniae per salem nefandam dationem alienatae esse cernuntur, ut aurum et argentum jam non habentes etiam ipsae res Ecclesiarum per emphyteuses manu conscriptas existant alienatae. » Et paulo infra de ordinatione episcoporum eorumque examine: « Obstantes, ait, sciscilamus: Videne aliquam promissionem cuiquam aut dationem fecisses, quia Simoniacum et contra canones est; » Ipse etiam Carolus anno 795 in communitorio (*Conc. tom. VII, p. 1129*) id praecipue admonendum Leonem pontificem vult ab Angilberio: « De Simoniaci subvertenda haeresi diligentissime suades illi, **112** quae sanctum Ecclesiae corpus multis male maculat in locis, » Quid plura? eodem anno 816, cum Stephanus IV, quem sequenti anno imitatur Paschalis, post suam consecrationem Augusto Ludovico electionem suam omni fabe carentem nuntiat, idem imperator edidit capitulare (lib. 1, cap. 84) relatum etiam a Labbeo (*Conc. tom. VII, p. 1479*), in quo haec leguntur: « Sacrorum canonum non ignari, ut in Dei nomine sancta Ecclesia suo liberius potiretur honore, assensum ordini ecclesiastico praebimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi secundum statuta canonum de propria diocesi, remota personarum et numerum acceptione, ob vitae meritum et sapientiae donum eligantur. »

XXXV. Quae cum ita sint, non sine admiratione legi potest apud Pagium (817, n. 7) post recitatum diplomatis particulam illam de legatione mittenda « ad nos, vel ad successores nostros reges Francorum, » falsitatis et audacia plena illatio ista: « Quod merum commentum est, cum ipso Ludovico Pio vivente Eugenius II papa, ad postulationem Lotharii imperii paterni college, statuerit ut pontifex Romanus non consecraretur nisi in praesentia legatorum imperialium. » Non enim sapit hominem ratione utentem propositum huiusmodi: Disciplina creationis Romani pontificis in diplomate Ludoviciano confirmata anno 817 commentitia est, quia anno 825 Lotharius Ludovici filius ab Eugenio II privilegium impetravit, ne in posterum Romani pontifices consecrarentur, nisi legalis imperialis praesentibus. Huc accessit privilegium ejusdem falsitas Baronio, Cointo, Natali, Papebrochio, passimque auctoribus catholicis perspecta; annalists etiam illud id privilegium (an. 825) est valde suspectum, tametsi quod opinioni suae accommodatum, cum Ecardo mutata chronologia, obvisis ulnis illud amplectitur. At neque Ecardus neque annalista remedium isto temporis falsitatem auferunt. Non enim gravi ulla auctoritate privilegium nititur; sed exstat ejus mentio in supplemento Langobardicae historiae, quod Paulo Warnefridi ab imperatore ascribitur, juxta morem id genus hominum, qui fidem conciliantur suis consarcinationibus, ab illis alioque scriptore nomen mutuantur. Post libellum igitur de Metensibus episcopis, ita legitur: « An. 825 Lotharius imperator iterum ad Italiam veniens missam sancti Martini Romae celebravit, hoc est juramentum quod Romano clero et populo ipse et Eugenius papa facere imperavit: Promitto ergo illi, per Deum omnipotentem, et per ista sacra quatuor evangelia, et per hanc crucem Domini nostri Jesu Christi, et **114** per corpus beatissimi Petri principis apostolorum, quod ab hac die in futurum fidelis ero dominis nostris imperatoribus Hludovico et Hlothario diebus vitae meae juxta vires et intellectum meum sine fraude atque malo ingenio, salva fide quam re-promisi domino apostolico, et quod non consentiam, ut aliter in hac sede Romana fiat electio pontificis, nisi canonice et iuste secundum vires et intellectum meum: et ille, qui electus fuerit, me consentiente consecratus pontifex non fiat, priusquam tale sacramentum faciat in praesentia missi domini imperatoris et populi, cum juramento, quale dominus Eugenius papa sponte pro conservatione omnium factum habet per scriptum. »

XXXVI. Ut Pagii atque eorum qui eum sequuntur allucinatio teneatur, veram constitutionem Eugenii et Lotharii datam in atrio beati Petri apostoli anno 824 huc afferendam puto (*Coll. Rom. par. II, p. 207*) quam in Ottonis et Henrici privilegiis fere omnem videmus confirmatam. Ad electionem igitur pontificis quod attinet, pontifex et imperator ita constituunt, cap. 111: « In electione autem Romani pontificis nullus sive liber, sive servus, praesumat aliquod impedimentum facere. Sed illi solummodo Romani, quibus antiquitus concessum est constitutio pontificum Patrum, sibi eligant pontificem. Quod si quis contra hanc nostram constitutionem facere praesumpserit, exilio tradatur. » Equidem negare non ausim pontificiam consecrationem imperialis confirmationis iugo iterum succubuisse. At nova hujus subjectionis certa est ratio, causa certa, certa demum conditio, quae a veteri illa Gothorum atque imperatorum Orientis usurpatione longe aliam fuisse demonstrant. Et tamen videlicet definiunt annales Bertiniani ad annum 844 conceptis his verbis: « Gregorius (IV) Romanae Ecclesiae pontifex decessit, cui Sergius (II) succedens, in eadem sede substituitur. Quo in sede apostolica ordinato, Lotharius filium suum Hludovicum cum Drogonem Mediomatricorum episcopo dirigit, acturus ne deinceps decedente apostolico quisquam illi praeter sui iussionem, missorumque suorum praesentiam ordinaret antistes. Qui Romam venientes, honorifice suscepti sunt, peractoque negotio, Hludovicum pontifex Romanus unctione in regem consecravit, cingulo decoravit; Drogonem vero episcopum sui vicarium Galliarum Germaniarumque partibus designavit. » Quod si privilegium huiusmodi non est anno 844 vetustius, non igitur Eugenius II ante annos viginti Lothario Ludovici filio illud **115** concessit; sed Sergius II Ludovico Lotharii filio largitus est. Consarcinator autem pseudodiaconus, nomina atque annos pervertens, ex privilegio vero, falsum illud quod audivimus, confavit.

XXXVII. At consarcinatorem Pagiumque, et uno verbo omnes apost. sedi in suam perneciem infensos, consarcinatio ipsa falsi arguit. Nam privilegia Ottonis et Henrici, unde conciliantur fidem rei falsae, constanter legunt: « Qualem (promissionem) dominus et venerandus spiritalis pater noster Leo sponte fecisse dignoscitur. » Quod magis magisque privilegii aetatem comprobatur; Leo enim IV Sergio II succedens, quamquam Saracenicae irruptionis metu, absque iussione principis consecratus, tamen promissione sponte facta privilegium a decessore concessum proprio exemplo ratum habuit. Et veri et falsi privilegii testis omni exceptione major liber Pontificalis accedit. Et totam electionis et consecrationis Valentini, qui Eugenio II successit anno 827, celebritatem sine imperiali missi praesentia, et sine ulla promissione aut sacramento: « Almae plebis (sect. 455) et latius utriusque militiae Romanorum electus est vocibus in sede pontificum. Ac deinde condignis glorie laudibus et honoris amplitudine ad Lateranensem patriarchium ab ipsis deductus, et in pontificali est positus throno. Cujus ovante ab omni Romanorum senatu pedibus osculatis, et omnibus quae explenda erant rite ac veneranter peractis, magna sobrietate, magna in totius sexus et aetatis populo letitia mansit. Eiusque consecrationis die sereno jam illucescente, cum lamiae jam dictum antistitem ad beati Petri apostolorum principis ecclesiam omnes pariter Romani a Palatio deducentes eum, maiestate divina auxiliante, in alto throno summum conservare pontificem. » E contrario de Sergii II successore Leone IV (sect. 497): « Hoc timore, inquit, et futuro casu perterriti, cum sine permissa principis praesentia consecraverunt. » Et de ejusdem Leonis successore Benedicto III (sect. 558): « Clerus et capiti procures decretum componentis propriis manibus roboraverant, et ut consuetudo prisca poscit, invictissimis Lothario et Ludovico destinaverunt Au-

gustia
rata
electi
nis IV
impe
exspe
nis a
fidei
11
nis in
Sergii
sum
ratam
anno
quad
rius R
rem i
venia
testat
rius
consec
quo a
ordin
Eginh
mant
perato
esset
aliqui
consti
cum
cratio
facta,
plora
justat
pio in
ascrib
discip
anno
hisce
(n. 35)
Ceter
praedi
rator
filio.
est,
844 d
illius
ordin
filium
obtin
XX
tharii
cesser
rere,
causa
ritate
sede i
Lotha
gis A
Orient
in re
privile
runt,
lueru
cionu
temp
geniu
nec m
ex no
et pop
gii H
Lotha
ment
sanct
ctus i
perat

gustis. » Ita post Gregorium III anno 107 instaurata est prisca illa consuetudo mittendi decretum electionis ad principem; anno videlicet 847 in Leonis IV electione, tametsi Urbi periculum imminens impedimentum fuit, quin jussu ac missi imperiales expectarentur. Quomobrem hujusmodi instaurationis aetas est adeo certa, ut ex documentis subleste fidei extendi nequaquam debeat.

116 XXXVIII. Certam hanc pristinae subjectionis instauracionem praecessit causa aequae certa, cur Sergius apostolicam sedem jugam Jampridem excusum subire iterum pateretur, Ludovicum videlicet ratam habuisse canonicam electionem Gregorii IV anno 827. Quandoquidem Valentino post brevem quadraginta dierum pontificatum decedente, Gregorius IV rite electus constanter adeo summum honorem recusavit, ut Ludovici auctoritas accessisse inveniat ante electi pontificis consecrationem. Id testatur Astronomus in Vita Ludovici Pii: « Gregorius presbyter tit. sancti Marci electus est, dilata consecratione ejus usque ad consultum imperatoris, quo annuente et electionem cleri et populi probante, ordinatus est in loco prioris. » Quam rem annales Eginhardo tributi, et Bertiniani verbis aliis confirmant: « Non prius ordinatus est, quam legatus imperatoris Romam venit, et electionem populi qualis esset, examinavit. » His quidem testimoniis Pagius alligat utuntur ad suppositam Eugenii et Lotharii constitutionem, de qua diximus, roborandam; sed cum fidem annales Valentini electionem et consecrationem, nulla consensus imperialis mentione facta, referant, Gregorii potius renuentis causa implorat auctoritatem imperatoris, ut canonicam justaque electionem tueretur, demonstrant, quam pio imperatori injustam hujusmodi usurpationem ascribant. Præterquam quod si hujusmodi artibus disciplinam ab eodem Ludovico Aug. confirmatam anno 817 in diplomate de quo agimus, posterioribus hisce argumentis infirmare contendunt, jam dixi (n. 35) quanti oporteat fieri argumenti istud genus. Cæterum causa certa instauratae subjectionis est praedicta imperialis auctoritatis imploratio: instaurator autem Sergius II petente Lothario Ludovici filio. Hic quandoque pius genitor vixit nil novi molitus est, Ludovico autem mortuo anno 840, et inveniunt 844 decedente etiam Gregorio IV, cum Romani pro illius temporis disciplina Sergium elegerint atque ordinassent, inconsulto imperatore, hic Ludovicum filium in Urbem misit, ut praedictum privilegium obtineret ab apostolica sede.

XXXIX. Equidem desinere non ausim, num Lotharius eo simulatus, quæ sibi cum Gregorio intercesserant, quia Ludovici patris sui amicitiam desecrere, ac sibi adhaerere noluerat; an arcana alia de causa, exemplo Gregorii ejusdem imperiali auctoritate pontificatum subeuntis allato, ab apostolica sede id privilegium quaesierit. Hoc certum scio, nec Lotharium, filiumque ejus Ludovicum ex Carolingis Augustis, neque ex Germanis aliquem Gothos Orientalesve imperatores imitatum esse hac **117** in re. Non enim veluti annexo imperatorie dignitati privilegio, sed concessione apostolica, quoad vixerunt, Romanorum pontificum electiones ratas habuerunt, quod pontificum eorumdem spectatis electionibus planum fiet. Caroli Magni et Ludovici pii temporibus Leo III, Stephanus IV, Paschalis I, Eugenius II, Valentinus, et Gregorius IV sunt electi; nec nisi hujus postremo necessaria praedicta electionis confirmatio reperitur, quam fortuito, meraque ex necessitate electi renuentis petitam esse a clero et populo, ineluctabile argumentum est electio Sergii II qui Gregorio IV successit, ejusque consecratio, Lothario nullatenus consulto. Aliud quoque argumentum suppetit ex Gregorio eodem: non enim ut sanctus Gregorius Magnus praedecessor, sive ut sanctus Gregorius VII quorum tempore confirmatio imperatoria vigeat, supplices ad Augustum litteras

A dedit, ne suam electionem confirmaret; sed disciplina non inelus, quæ suo aëvo obtinebat, primum latebris, deinde constantia tantum onus se aversari serio testatus est. Postquam autem Ludovicus II Lotharii patris sui jussu apostolicum privilegium obtinuit, Leo IV, Benedictus III, Nicolaus I, Adrianus II, et Joannes VIII, quinque et viginti annorum spatio, iuxta constitutam hanc pontificis auctoritate disciplinam, inaugurati fuerunt. Scrus est de novem successoribus Joannis VIII sexdecim annorum spatio ab anno 882 ad 898 electis, videlicet Martino II, Adriano III, Stephano V, Formoso, Bonifacio VI, Stephano VI, Romano, Theodoro II, et Joanne IX, quos omnes absque jussione principis missorumque praesentia ordinatos compertum erit. Quæ res Carolo Crasso et successoribus personale id privilegium defuisse demonstrat.

XL. Tres, Carolo Crasso imperante, electi consecratique sunt pontifices, quorum postremum Stephanum V ignota nobis ex causa imperator agre tulit, se in scio creatum esse. Rem tradunt annales Fuldenses ap. Freherum (tom. I, p. 60) simulque docent, quam inutilis fuerit Augusti expositulatio: « Romani pontificis sui (Adr. III) morte comperia, Stephanum in locum ejus constituerunt. Unde imperator iratus, quod eo inconsulto illum ordinare praesumpserunt, misit Liutwardum, et quosdam Rom. sedis episcopos, qui eum deponerent: quod perficere minime potuerunt. Nam praedictus pontifex imperatori per legatos suos, plusquam 30 episcoporum nomina, et omnium presbyterorum, et diaconorum cardinalium, atque inferioris gradus personarum, necnon et laicorum principum regionis scripta destinavit, qui omnes unanimiter eum elegerunt, et ejus **118** ordinationi subscripserunt. » Opiniones aliorum alias, praecipue illorum qui Adriano III decretum tribunal de consecrationis libertate pristina deinceps recipienda, brevitate ergo praetermittam; id autem affirmare nullus dubito, quod Carolingius inter Augustos praedicti duo duntaxat privilegio isto personali usi sunt. Cum vero sexdecim his annis qui octavi Joannis obitum consecuti sunt, usque ad Joannis IX creationem anno 898 multa mala evenierint, ejusdemque Joannis electionem Sergianum schisma perturbavit, sensu hic pontifex non esse inutile imperiali auctoritate tantum negotium pertractare. Quomobrem eodem anno concilio congregato (Conc. tom. IX, p. 502) præ gravibus aliis causis de privilegio isto renovando decernens: « Quia, inquit cap. 10, sancta Romana Ecclesia sui Deo auctore praesidemus, plurimas patitur violentias pontifice obeunte, quæ ob hoc inferuntur, quia absque imperatoris notitia et suorum legatorum praesentia pontificis fit consecratio, nec canonico ritu, et consuetudine ab imperatore directi intersunt auctori, qui violentiam et scandalum in ejus consecratione non permittant fieri: volumus id, ut deinceps abdicetur, et constituendus pontifex, convenientibus episcopis et universo clero eligatur, expetente senatu et populo, qui ordinandus est, et sic in conspectu omnium celeberrime electus ab omnibus, praesentibus legatis imperialibus consecratur. Nullusque sine periculo jurementum, vel promissiones aliquas, nova adinventionem ab eo audent extorquere, nisi quæ antiquæ exiti consuetudo, ne Ecclesia scandalizetur, vel imperatoris honorificentia minuat. »

XLI. Quam inutiliter facta fuerit privilegii hujus instauratio, comperiet quicumque historiam eorum temporum consulat. Anno siquidem 899 exente Arpulfus Aug. Carolingiorum extremus mortem occubuit Joanne IX superstitē: « Circa confinia memorati anni Arpulfus imp. migravit a saeculo, ut Kal. Dec., sepultusque est honorifice in Odinsia, ubi et pater ejus (Caroloman. fr. Caroli Crassi) tumulatus jacet, » ut tradunt annales Metenses. Fuldenses ap. Freher. habent 900, parvo unius circiter mensis discrimine. Eodem anno declinante Joannes moritur,

nulloque imperatore Benedictus IV eligitur et consecratur. Ab hoc pontifice imperiali diademate redemptus Ludovicus III anno 902, ab æmulo Berengario captus et excecatus miseram incertamque vitam vivere orsus est sub eodem pontifice Benedicto. Quamobrem quin successores ejus sex Leo V, Christophorus, Sergius III, Anastasius III, Landus, et Joannes X electi, consecratique fuerint sine ullo imperatoris assensu, nullum dubium. Joannes autem decimus Berengarium coronavit imperatorem anno 916, qui pontifice eodem vivente mortuus, etiam si privilegium obtinuisset, quod nemo affirmat, uti eodem non potuisset. Quæ postea evenerunt, Marozia et Tusculanis comitibus per annos octo et triginta dominatum Urbis ducatusque ejus usurpantibus, neque amplius pontificiæ simulque imperiali potestati subiecti volentibus, apud Luitprandum videtur. Ven. card. Baronius perversitatem sæculi jure detestatus (900, a num. 4 ad 8) ita concludit: « Ita quidem omnia Romæ tam sacra quam profana factionibus miscebantur, ut penes illam partem esset promotio ad apostolicam sedem Romani pontificis, quæ potentior appareret, ut modo Romanorum proceres, modo Etruriæ principes intruderent seculari potentia quem vellent, et deicerent quem possent Romanum pontificem a contraria factione promotum. Quæ toto hoc ferme sæculo sunt actitata, quousque Germaniæ imperatores Ottones medii intercessere utrique parti contrarii, arrogantes licet et ipsi sibi pariter papæ electionem atque electi dejectionem. »

XLII. Invasionem istam principum depravatæ potius disciplinæ ferreo illo sæculo X argumentum, quam privilegii ab apostolica sede concessi Augustis continuationem esse nemo non videt. Præterea ex sequentibus privilegiis liquido constat, Joannis IX decreto prætermissa ab Ottone et Henrico, ut pote nunquam usu recepto, Eugenii tantum II et Leonis IV temporum disciplinam confirmari; adeoque privilegii duntaxat mentionem fieri, quod Sergius II Ludovico petente, Augusto ejus genitori Lothario concessit, quo eundem quoque Ludovicum esse usum compertum, exploratumque est. Istud autem personale fuisse in Germanis quoque imperatoribus, si qui eodem usu esse reperiuntur, patet ex decreto Nicolai II in concilio Romæ habito anno 1059, (Conc. tom. IX, p. 1104) de electione Romani pontificis: « Eligatur autem, inquit, de ipsis Ecclesiæ gremio, si reperiatur idoneus; vel si de ipsa non invenitur, ex alia assumatur, salvo debito honore et reverentia dilecti filii nostri Henrici, qui in præsentiarum rex habetur et futurus imperator, Deo concedente, speratur, sicut jam sibi concessimus, et successorum illius, qui ab apostolica sede personaliter hoc jus impetraverint. » Monumentum isto opportunius ad eludendas Pagii et annalistæ Itali opiniones, qui æque fidenter, ac temere jus imperatorum fuisse contendunt electionis pontificiæ confirmationem, excogitari non poterat. Quandoquidem Nicolaus planissimis verbis declarat se concessisse 120 id privilegium Henrico IV regi, eodemque usuros, quicumque illud ab apostolica sede personaliter obtinuerint, quemadmodum usum eodem esse Henricum acta Vaticana creationis sancti Gregorii VII ap. Baronium (1073, n. 27) testantur. Nam electus Gregorii Magni exemplo « nuntios ad regem Henricum celeriter destinavit, per quos et electionem desuper factam ei aperuit, et ne assensum præberet attentius exoravit. Quod si non faceret, certum sibi esset quod graviore et manifestos ipsius excessus nullatenus impunitos toleraret. Rex vero ut electionis veritatem cognovit, electioni ejusdem assensum præbuit, et Gregorium Vercellensem episcopum Italie regni cancellarium ad Urbem transmisit, quatenus auctoritate regia electionem ipsam confirmaret, et consecrationi ejus interesse studeret, quod sine dilatione factum est. »

XLIII. Id vero notam illam omnino avertit a Ca-

rolingiis Germanisque Augustis, quam sæpe laudati duumviri sectariis adhaerentes utrisque inurunt. Quasi Odoacrem Orientalesque imperatores imitari rem sibi attribuerint, quæ, absque apostolicæ sedis auctoritate, mera usurpatio est. Non enim soli Augusti, qui cum diademate imperiali consortium supremæ potestatis pontificiæ acquirebant, sed ipsi reges, quibus constanti omnium confessione nil rei erat cum Urbe urbanisque negotiis, hujusmodi privilegium a summis pontificibus obtinuerunt. Quid? Quod sancto eidem Gregorio VII, qui pontificatum declinaturus regis privilegium agnovit, visum fuit predecessorum exempla non sequi, sanctamque sedem a subjectione illa penitus liberare? « Mentiar, ait Baronius 1085, n. 12, nisi ista jam experimento rerum præsentium monstrari possint, per Gregorium nempe vindicatas e manibus principum ecclesiarum investituræ, liberam electionem Romanorum pontificatum postliminio restitutam, disciplinam ecclesiasticam collapsam penitus reparatam, et alia innumera bona paria. » Et revera nusquam invenitur deinceps imperialis, regiusque consensus requisitus pro Romanis pontificibus ordinandis. Quamobrem affirmari tuto potest, duos duntaxat Augustos ex Carolingiis, et Henricum regem ex Germanis, privilegio isto usos esse. De sex Augustis Germanis, qui cum regem præcesserunt, secus sentire oportet. Nam tres Ottones depravatam x sæculi disciplinam amplexi, nullatenus attendi debent. Sanctus Henricus Aug. a Benedicto VIII coronatus a recto et æquo nullatenus discessisset, quæ erat illius religio; sed tam ipso quam Benedicto, parva dierum intercapedine obeuntibus supremum diem anno 1024 Joannes XIX ex laico ad 121 pontificatum assumptum largitione pecuniæ, ut ait Glaber ap. Baron. (1024, n. 4), a nemine est confirmatus. Benedictus IX perinde electum a Conrado Salico confirmatum esse nusquam reperitur. Unus Henricus II Aug. rex Germaniæ tertius privilegio isto usus esse videretur; cum vero apostolica auctoritate illud non obtinuerit, ne hunc quidem cum duobus Carolingicis comparandum existimo; Petrus enim Damiani (*Discept. inter reg. adv. et Rom. Ecclesiæ defens.*, Concil. tom. IX, p. 1159) ante me sententiæ ejusdem fuit.

XLIV. Verba ipsa huc afferam; non parvi enim momenti est ad unum Henricum IV regem id privilegium redigere, quod annalistæ Italo jus imperatorum est visum. Regius advocatus inducitur sic loquens: « Pater domini mei regis pie mem. Henricus imperator factus est patricius Romanorum, a quibus accepit in electione super ordinando pontifice principatum. Huc accedit, quod præstantius est, quod Nicolaus papa hoc domino meo regi privilegium, quod ex paterno jam jure susceperat, præbuit, et per synodalis insuper decreti paginam confirmavit. » Romanæ Ecclesiæ advocatus Henrici Aug. jus populi Romani auctoritate nitens insuper habet; sanctæque tantum sedis auctoritatem veneratus reponit: « Privilegium invictissimo regi nostro ipsi quoque defendimus, et ut superplenum illibatamque possideat optamus. » Deinde Alexandri II ordinationem esse factam eo inconsulto demonstrat, quia adhuc erat impubes; et sane Alexandri successorem Gregorium privilegii ejusdem fuisse memorem nuper vidimus. De hac re qui secus sentit, depravatæ disciplinæ subsidium adhibet, atque usurpationem, cum pontificum tolerantia quodammodo necessaria, miscens, plus æquo Augustis tribuit, maximo cum pontificiæ auctoritatis detrimento. Hactenus de privilegio Henrici IV. Cum autem Otto et Henricus in suis privilegiis Eugenii II constitutionem, et Leonis IV spontaneam promissionem laudent, unde consecratio profecta est, quæ supra est allata (n. 35); ut teneatur quæ vera electionis consecrationisque pontificiæ disciplina esse debuisset Germanorum tempore, quidve Eugenio, quid Leoni tribuendum sit, operæ pretium est rei veritatem nosse ex historicis fere synchronis.

XLV. Narrat Astronomus in Vita Ludovici Pii (Pith. edit. p. 222) quemadmodum Lotharius a patre Romam missus, « libentissime ab Eugenio papa susceptus est; cumque de his quæ accesserant querebatur, quare scilicet hi, qui imperatori et Francis fideles fuerant, iniqua nece perempti fuerint et qui superviverent ludibrio reliquis **122** forent et haberentur; quare etiam tantæ querele adversus Romanorum pontifices iudicesque sonarent, repertum est, quod quorundam pontificum vel ignorantia vel desidia, sed et iudicum cæca et inextinguibili cupiditate multorum prædia injuste fuerint confiscata. Ideoque reddendo quæ injuste erant sublata, Lotharius magnam populo Romano creavit lætitiā. » Eandem rem annales Eginharto tributi referunt: « Cui (Eugenio) cum iuncta sibi patefecisset, statum populi Romani jamdudum quorundam perversitate præsum depravatum, memorati pontificis benevola assensione ita correxit, ut omnes qui rerum suarum direptione graviter fuerant desolati, de receptione honorum suorum, quæ per illius adventum, Deo donante, provenerant, magnifice sint consolati. » Eugenio prædecessores fuerant sanctus Leo III, Stephanus IV, et sanctus Paschalis I; quare melius Astronomus iudices avaritiæ insimulans, pontifices inscios desidesve appellat, quam annalista, quicumque fuerit, perversos. Præter quam quod privilegia Ottonis et Henrici « pontificum irrationabiles erga populum sibi subiectum asperitates causantur. » Et constituto ipsa ab Eugenio et Lothario facta nimiam annalistæ huius licentiam perstringit, ut videbimus, ubi de iisdem privilegiis sermo erit. At mittamus ista levia: juramentum a Lothario et Eugenio iunctum Romanis, ut dicitur in præfata consanatione de canonica et justa electione pontificis, sin certum, veri admodum simile est. Quod autem patienti mendacio ibidem assertur de promissione sponte facta ab Eugenio, bona cum Eccardi et annalistæ Itali venia, imposturam pseudo-Warnefridi aperit, Ottonem, et Henrico, seu potius apostolico archivo, et libro Pontificali testibus, adeoque ad Leonis IV consecrationem anno 847 promissio illa spontanea diffiri debet, post privilegium triennio ante concessum a Sergio II, quam scilicet Leo idcirco fecisse dicitur sponte, quia præ metu Saracenorum, nec iussio, nec missi imperatoris expectati fuerant: quamobrem neque illa promissio necessaria erat.

XLVI. Hanc sane disciplinam Lothario et Ludovico Augustis obtinuisse jam vidimus, eandem obsoletam a Joanne IX nequidquam instauratam fuisse anno 900, summaque in illa depravatione sæculi x confirmatam ab Otone et Henrico, at minime usu receptam; ac denique in sola Gregorii VII creatione servatam deprehendimus, qui eam abolevit. Jam vero ad Pagii objectionem revertamur, qui Ludovicianum diploma *merum commentum esse* autumat, quia disciplinam præsefert omnino aliam ab ista, triginta fere post annos instituta: nonne id est de rebus **123** prorsus inexploratis iudicium ferre? Objectiones reliquas cordatus quisque floccipendet. Ubi enim alit nullum ex Romanis pontificibus Ludovicianæ donationis meminisse, ac perinde Ottonem et Henricum Pippini et Caroli donationes recensere, at Ludovicianam silere, se ipse inscitæ arguit, quia diplomatam ingenium non est assecutus, in quo iura omnia sanctæ sedis confirmantur, ne una quidem terræ priscis donationibus adjuncta. Similiter ubi putat Siciliam, et cæteras insulas a Ludovico apostolicæ sedi concessas esse, pace sua dixerim, turpiter allucinat. At enim vero ad falsi arguendum diploma, quod homines doctissimi legitimum agnoscunt, detexisse in eo verba et formulas necesse erat, quæ ab ætate illius abluderent, quemadmodum Ludewigius (Præf. ad rel. mss. omni. ævi. § 22) Caroli Magni diploma supposititium pro Frisia enuntiavit, quia mentionem in eo esse vidit: *Juris feudalis*:

A *semper Augusti; Saxonie ducatus; ab imperio pendendum feudorum; regis Saxonie; consilii fidelium; consensus principum imperii; subscriptorum regis Bohemie; marchionis Misnie; landgravi Thuringie.* Quantam enim, quantam diligentiam adhibeant commentarii alicujus effectores, ut ætatis ab se remotæ indolem imitentur, quandoque in sui temporis mores labantur necesse est. Profecto si horum aliquid Pagius et annalista Italus objecissent, puderet me tam vehementer pro validitate diplomatis pugnare. At Pagii objectionibus, quas contemptui potius habendas quam diluendas dixi, unam addit annalista laudatus, quæ causas agenti convenientior est, quam vetera monumenta ad trutinam revocanti (an. 817); diploma scilicet ex Ludovici cancellaria minime profectum esse, quia caret *dato*, quod est indicium, informæ tantum ejus exemplum superesse. Quis autem eruditorum asserere unquam est ausus, Pippini, Caroli Magni, et Ludovici diplomatum autographa ad nos seros posteros pervenisse? Attamen tanta iis fides accedit ex Codice Carolino, aliisque annalium monumentis, ut levis admodum iactura constanter iudicetur autographorum defectus. Chorographus etiam Italiae mediæ ævi Pagio et annalista succenturiatur, nihilo tamen minus præcipuo isto munimento quidquid veri est in sua tabula nititur, ita ut similis illi esse malit, qui navim perforat, in qua ipse naviget, quam prædictis auctoribus, in quorum verba jurat adversari.

XLVII. Cæterum *dati*, seu *datæ* defectus, exterum scilicet vitium, commune aliis etiam monumentis non tantæ antiquitatis Ludoviciano parum nocet. Datum quippe est in Aquisgranensi conventu anno 817, vi Kalendas Julias, ut principio ejus legitur (*Conc.* tom. VII, p. 1507) **124**: « Anno incarn. Domini nostri Jesu Christi 817, imperii vero gloriosissimi principis Ludovici quarto, vi Idus Julias, cum in domo Aquisgranii palatii, quæ Lateranensis dicitur, abbates complures una cum suis resedissent monachis, etc. » Quos inter recensetur Josue abbas Volturnensis monasterii, pontifici acceptissimus, ut docet Mabillonius (*Annal.* lib. xxviii, n. 45) qui chorographo ejusdem monasterii rei monumentum suppediavit, ut diximus (n. 9 seq.). Quod autem maxime attendi oportet in diplomate, subscriptiones antiqui moris, quales fuisse dicuntur donationi a Pippino rege primum factæ Carisiaci, subjunguntur. De Pippiniana siquidem liber Pontificalis (sect. 318) hæc tradit in Vita Adriani: « Promissionem illam, quam ejus s. me. genitor Pippinus rex, et ipse præcellentiss. Carolus cum suo germano Carolomanno, atque omnibus iudicibus Francorum fecerant beato Petro, et ejus vicario s. me. domno Stephano juniore pape. » Ac de eadem alibi (sect. 255) dixerat: « A beato Petro, atque a sancta Rom. Eccl. vel omnibus in perpetuum pontificibus ap. sedis misit possidendam, quæ et usque hactenus in archivio sanctæ nostræ Ecclesiæ recondita tenetur. » A quibus non video quid discrepet Ludoviciani diplomatis finis: « Per legatum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Theodorum nomenclatorem domno Paschali pape direximus; » et subscriptiones imperatoris, filiorum, episcoporum, abbatum, comitum, officiorumque palatinorum quorum numerus tantum affertur tam a Volturnensi quam a Cassinensi chorographo, quemadmodum ipso in diplomate numerantur. Id vero esse maximum antiquitatis indicium colligitur ex Anselmo Lucensi (nisi forte aliquantulum recentior est auctor collectionis ei ascriptæ) qui eodem anno 1073, cum Gregorius VII pontificatum, Lucensem episcopatum iniit. Nam suam in collectionem canonum a Gratiano postea amplificatam, retulit ex Ottonis et Henrici privilegiis caput de electione pontificis (lib. vi, cap. 35), atque in fine: « Et sub scripturunt ambo imperatores quisque suo tempore, et episcopi xxiij. et abbates vi, comites xiiij, optimates xvij, quorum nomina infra videbimus in utroque privilegio; decem

scilicet episcopos. in Ottoniano, xiii in Henriciano; A et sic de cæteris ab Anselmo simul conjunctis. Quamobrem Lodoviciani diplomatis negari non potest apographum ad nos pervenisse, sed apographum nullæ antiquitatis, quippe quod Anselmo eidem

notum (lib. iv, cap. 35) æque ac duo superiora, non ex autographis, sed ex iis exemplis, de quibus principio dixi (num. 2 seq.), et quorum caput erat Ludovicianum integrum, duobus cæteris contractis: quod patet ex subscriptionum recensione.

126 • PRIVILEGIUM LODOVICI IMPERATORIS

DE RÉGALIBUS CONFIRMANDIS PAPE PASCHALI.

In nomine Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti ^b. Ego Ludovicus ^c imperator Aug. Statuo et concedo per hoc pactum confirmationis nostre tibi beato Petro principi apostolorum, et per te vicario tuo domino Paschali summo pontifici et universali pape, et successoribus ejus in perpetuum, sicut a predecessoribus vestris ^d usque nunc, in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis, civitatem Romanam cum ducatu suo et suburbanis, atque viculis omnibus, et territoriis ejus montanis, ac ^e maritimis, littoribus ac portibus, seu cunctis civitatibus, castellis, oppidis ac viculis in Tuscie partibus, id est: Portum, Centumcellas, Chere, Bledam, Manturanum [Maturanum], Sutrium, Nepe, Castellum, Gallisem, Hortem [Ortam], Polimartium, Ameriam, Todem, Perusium cum tribus insulis suis, id est

^a Dantur variantes lectiones ex apographo archivi Castri sancti Angeli.

^b De Carolingiorum invocationibus variis vide dicta supra (Dissert. num. 11). Hanc diplomata etiam Ottonis et Henrici exhibent: argumentum valde probabile talem habuisse diplomata Pippini et Caroli M. quæ desiderantur. Ex Archivo enim apost. petebatur exemplum præcedentium hujusmodi concessionum: quarum formulas mutare, ut videtur, religio fuit. Walchius (Censur. Dipl. p. 12 seq.) nequidquam invocationibus tunc usu receptis infirmare conatur diploma.

^c Ex inuseto principio diplom. idem constat: nam Otto et Henricus eodem utuntur. Mabillon. (An. Bened. App. n. 26) diploma Pippini asserti cum hac subscript: *Ego Pippinus et conjux mea Bertrada*. Qua ex subscribendi simplicitate colligi posset, tam ipsum quam filium Carolum, ac proinde nepotem Ludovicum, alia formula uti voluisse.

^d Recite Baronius, Harduinus, Lecoigne, Sigonius cum Cæcio retinent *vestris*; ita enim constanter habent omnes codices, et ita sententia procedit: nam Paschalis a suis predecessoribus Romanam et ejus ducatum per manus acceperat. Perperam vero Gratianus, Annales Reicherspergen., Baluz., Muratorius, Walchius aliique legunt *nostris*, quasi Pippinus et Carolus Romanam dederint pontificibus, quod manifeste falsum. Vide Dissert. num. 12 seqq.

^e Ducatus Romani pars non ignobilis locus prope Perusiam. Is enim est Trasimenus, in hist. Rom. celeberrimus victoria Annibalis. Vide Cellar. (Geogr. ant. l. ii, c. 9). Tres insulas hic memoratas in lacu esse atque incolis testatur Elbertus (Etrur. Medit.) qui dolet ap. cosmographos et geogr. hujus lacus mentionem non reperisse. Chorogr. Anon. (Script. Ital. tom. X, tab. sect. 20) uberrime.

^f Nariam unam ex toto ducatu invenies pontifices acceptam referre Francis regibus (Cod. Car., ep. 8, 9, al. 4, 6); nam Steph. II questus Langob. eam invasisse, quam, ait Pippino, beato Petro tua Christianitas concessit. Eam Spoletani olim invaserant (Anast. sect. 254); sed Aistolphus primo adventu Pippini territoria illam restituerat. Anast. (sect. 249).

^g Romaniores Latij seu ducatus Romani civitates in parte Cistiberina enumerantur, et a di-

majorem et minorem pulvensim [pulvensim et lacum], Narniam ^f, Utriculum, cum omnibus finibus ac territoriis ad suprascriptas civitates pertinentibus

Simili modo in partibus Campanie Segniam, Anagninam, Ferentinum, Alatrum, Patricum, Frisulanam cum omnibus finibus ¹²⁶ Campanie, necnon et Tyburin cum omnibus finibus ac territoriis ad eadem civitates pertinentibus ^g.

Necnon et exarchatum Ravennatem cum [sub] integritate, cum urbibus, civitatibus, oppidis et castellis, que pie recordationis domnus Pippinus rex, ac bone memorie genitor noster Karolus imperator ^h beato Petro apostolo et predecessoribus vestris jamdudum per donationis paginam restituerunt: hoc est civitatem Ravennam, et Emiliam [Emiliam] ⁱ, Bo-

strictus Romani civitatibus generaliter comprehensis in suburbanis: Otto nullam Campanie civitatem memorat, omnes enim in ducatu et suburbanis una expressas intelligit. Vide infra notas ad ejus diploma.

^h Huc omnes diplomatum interpretes omnesque historiae pontificie scriptores nuperos appello. Ludovicus primum loquitur de apostolica ditione amplificata per Pippinum et Carolum, ne avo et patri injuriæ faciat: « Quæ, inquit, pie rec. D. Pippinus rex ac bo. me. genitor noster Carolus imperator, etc. » Pari modo infra de territorio Sabinensi: « Sicut a genitore nostro Carolo imp. » Item inferius de donationibus spontaneis: « Quas pie record. domnus Pippinus rex avus noster, et postea domnus et genitor noster Carolus imp. » Et paulo post de diplomate Adriani pro Spoletano ducatu: « Inter sa. me. Adrianum papam et donnum ac genitorem nostrum Carolum imp. convenit. » Ac demum in fine agens de amicitie, charitatis et pacis federe instaurando a quovis pontifice post suam consecrationem, « sicut, ait, temporibus pie rec. domni Caroli atavi nostri, seu domni Pippini avi nostri, vel etiam Caroli imp. genitoris nostri consuetudo erat faciendi. » Ludovicus itaque nunquam majores suos predecessores appellat, sed nomine et agnitionis titulo eos prosequitur. Veniant nunc Gratianus, annalista Reicherspergensis, Baluzius recentioresque alii, et contra Cæcium codicesque omnes mss., Baronium doctissimosque alios viros fidenter mutent *vestris* in *nostris*, ut ex eorum voto Roma et ducatus donationis naturam induant. Quodnam monumentum proferant, quod vel levissimum adminiculum iis suppedit, quo rem adeo novam sustentent? Post diploma istud annis circiter quinquaginta ab Joanne VIII, aut lenocinandi causa imperatoribus, aut quia vere in imperatorum diplomatis Romana etiam ditio confirmabatur, Roma ipsa concessa a piis imperatoribus enuntiat. At perperam: nam Ludovicus et successores non concedunt Romanam et ejus ducatum; sed Romæ et ducatus ditionem confirmant, pontifici us ita volentibus, qui non minus a populis sibi subditis quam ab hostibus, jure timebant.

ⁱ A Pippini et Caroli donatione ordines exarchatum integrum prius nominat, deinde ejus civitates singulas recenset cum omnibus territoriis ad civita-

bium a, Cesenam, Forum Populi [Pompili], Forum Livii, 127 Faventiam, Immolam [Imolam]; Bononiam, Ferrariam, Comiacum [Comiacum], et Adrianis, que et Gabelum [Gabellum], cum omnibus finibus, territoriis atque insulis in terra marique ad supradictas civitates pertinentibus b: simul et Pentapolim c, videlicet Ariminum, Pisaurum, Fanum, Senogalliam, Anconam, Ausimum [Auximum], Hemanam, Besim, Forusimpronii, Montem Feretri, Urbium et territorium Valvense [Balfense], Callem, Luciolis, Egubium [Eugubium] etiam omnibus finibus ac terris ad easdem civitates pertinentibus.

tes pertinentibus, quas singillatim enumeravit. Eas inter non est *Mutina*, neque *Parma*, nec *Placentia*, celeberrimae urbes usque a temporibus reip. In donatione per designatos fines *Parma* a *Tuscia Langobardorum*, seu regia non dissita, nominatur pro confinio. Et in divisione regnorum inter filios eadem civitates partem regni Pippiniani constituunt. Viris eruditissimis xvi saeculi vixit esse ex civitatibus in exarchatu esse, quam opinionem amplexi sunt nostro aevi viri clarissimi, scriptisque eruditissimis voluminibus opinionem suam maxime credibilem ediderunt. Digladiari cum nostratibus nolo: id tamen dico, *Emilia* mentionem in Ludoviciano diplomate non civitatem, sed provinciam innuere. Duas quippe in provincias exarchatus dividebatur id temporis: *Emiliam*, cujus civitates seorsim recensentur, et *Pentapolim*, cujus civitates pari modo seorsim enumerantur. Ita etiam in Cod. Car. primae provinciae exarchatus a *Pentapolensibus* secerantur (cp. 51, 53, 54, al. 54, 52, 51), nec secus audiunt quam civitates *Emiliae*, quas sibi archiepiscopus Ravennas usurpaverat. Certe hac in re Muratorius et Chorographus recte sentiunt. *Mutina*, *Parma*, *Placentia*, ut in civitatibus *Emiliae*, quarum episcopi suffraganei erant Ravennatis metropolitae, ad Pippini Carolique donationem non pertinent. Plura videsis in dissertatione, num. 16.

a Civitatem monasterio sancti Columbani celebrem in Cottis Alpibus sitam hic non memorari inde liquet quod episcopali dignitate non est fruita ante saec. xi, Benedicti VIII auctoritate (Dipl. ap. Bar. 1014, n. 4; Ughell., Mabill., etc.). Sassinam, seu Sarsinam, intelligi oportet urbem antiquam, cujus episcopus Bobiensem se appellat in concilio Symmachi. Vide Dissert. n. 18.

b Chorogr. Anon. totidem civitates in exarchatu expiscatur ex Agnello, Blondo, Anastasio, Cluverio, quae duplicant numerum (Tab. chorogr. sect. 16). At conditio et chronologia novorum nominum attendi debent: pleraque enim castra erant in finibus exarchatus civitatum comprehensa; nonnullae jam nominatas exprimebant, ut nuper *Bobium* et *Sarsinam* unam eandemque esse vidimus; Adriamque et Gabelum unam eandemque civitatem esse docet diploma. Exarchatus autem sub integritate est donatus a Pippino et Carolo, qualis tunc erat, Bononiae territorio definitus, quod constat ex praedicta divisione regnorum. Qui autem concessit, juxta antiquiorem extensionem fuisse donatum, monumentis et probantibus destituitur.

c Notanda temporum varietas. Anno 736 scribebat Gregorius II Leonis Isaurico in impudenter persistenti (Labbe, Conc. tom. VII, p. 19) hunc in modum de toto exarchatu: « Longobardi et Sarinake, ceterique qui ad septentrionem habitant, miseram Decapolim incursionibus infestant, ipsamque metropolim Ravennam occupant, et ejusdem magistratibus suis, proprios constituere magistratus. » Cum Pippinus an. 754 Carisiaci exarchatum sanctae sedi contulit, nullum habuisse discrimen videtur *Emiliae* et *Pentapolis*. *Pentapolenses* saepe in Pauli epistolis lau-

Eodem modo territorium Sabinense, sicut a genitore nostro Karolo imperatore bento Petro apostolo per donationis scriptum concessum est, sub integritate, quemadmodum ab Itherio et Maginario abbatibus missis illius inter idem territorium Sabinense atque Reatinum definitum est d.

Item in partibus Tusciae Langobardorum castellum Felicitatis, Urbiveturum, Balneum Regis, Ferenti Castrum, Viterbium, Orelas, 128 Martianum, Tuscanam, Populonum, Suanam, Rosellas e, et insulas Corsicam f, Sardiniam et Siciliam sub integritate, cum omnibus adjacentibus ac territoriis maritimis, lito-

dantur. Et Adrianus in supra laudatis litteris non solum discrimen illud servat, sed (cp. 54, al. 51) quandoque bipertito ipsam Pentapolim dividit. mediterraneam scilicet et maritimam.

b Vide epistolas Cod. Carol. (59, 61, 71, 72, 73, al., 49, 69, 56, 76, 78) et compendiar. praev. ad epistolas Adr. n. 32 seqq. Inde historiae hujus principium suppetit: reliqua non habentur in eo Codice, nec deinde tuto potest quondam Itherius et Maginarius abbates fines illos posuerint inter Reatinos et Sabinenses. Certum tamen est Maginarium minime assecutum esse dignitatem abbatibus nisi anno 784, cum Fulrado abbatem Dionysiano successit. Quamobrem non nisi post eum annum territorium Sabinense possidendum sanctae sedi traditum est. Cum autem Dionysianus abbas Maginarius obierit supremum diem anno 793, Itherio superstiti ad annum 796, cum Alcuinus ei successit in sancti Martini Turonensis monasterii praefectura: hinc est quod inter annum 791, cum Cod. Car. epistolae colligebantur, et 793, Maginarii emortualem, territorium Sabinensis controversia finem habuisse videtur. Si ita se res habet, tantam causae praerogationem, ejusque exitum haud sciremus, nisi diploma istud exstaret: etenim ex Adriani litteris liquet, rem praedictis abbatibus commissam esse, sed difficultatibus semel iterumque et tertio exortis, non potuisse finire.

c Quamquam haec duae civitates maritimae territorii nunc Senensis aequae ac ceterae ex Tuscia Langobardorum. Juris essent sanctae sedis ex donatione Caroli, eas tamen pacifice nunquam, nunquam integre sancta sedes possedit viii saeculo (Cod. Car., cpp. 88, 89, al. 81, 90). Incunte saec. xi ap. Albium et Cencium, parvo discrimine, haec habentur: « In quodam tomo cartico, qui est in cartulario juxta Palladium legitur papa Benedictus (VIII) locasse civitatem et comitatum Suanesem cum castellis et villis, et cum omnibus suis pertinentiis. Et civitatem, et comitatum Rosellensem cum villis et castellis, et suis pertinentiis, et districto, et placito, et cum omni datione et reddito suo. Praestat utaque civitas lx sol. » Ceterum Populonum et Rosella haud ita multo post exciderunt. Nam Rosellenses episcopi, saeculo duodecimo ineunte, Grossetani dici coeperunt, Rosella olim Romana colonia jampridem excisa (Cellar., Geogr. ant., l. ii, c. 9, p. 454, edit. Lond.), quae erat prope Grossetum, ut Populapia prope Plumbinum (Cellar. ibid.), manifestis utrobique antiquis rudibus. Populoniensis episcopatus natus Massae. Ughellum consule (Ital. Sac. tom. III, p. 655 et 701).

d Insulae hujus donatio certa, certus item donator Carolus, tempus vero incertum. De duabus insulis reliquis satis est dictum in superioribus; nonnihil adjicietur ad diplomata sequentia. Jura earundem, praecipue Siciliae, antiqua et certa: sed Caroli inter donationes recenseri a Ludovico, Steph. IV et Paschalis consilio, causa est cur concipiam chartam vere aliquam existisse tum temporis in apostolico archivo, qua Carolus tres illas insulas dono dederit. Is siquidem, ubi Adrianum vidit tantopere sollicitum

ribus, portibus ad suprascriptas civitates et insulas pertinentibus.

Item in partibus Campanie Soram, Arces, Aquinum, Arpinum, Theanum et Capuam ^a, et patrimonium ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum **129** et Salernitanum ^b, et patrimonium Calabrie inferioris et superioris, et patrimonium Neapolitanum, et ubicumque in partibus regni atque imperii a Deo nobis commissi patrimonia vestra esse noscuntur ^c. Has omnes suprascriptas provincias, urbes ac civitates, oppida atque castella [castra], viculos ac territoria, simulque et patrimonia, jam dicte Ecclesie tue, beate Petre apostole, et per te vicario [tuo] spirituali Patri nostro donno Paschali summo pontifici, et universali pape, ejusque successoribus usque in finem seculi eo modo confirmamus, ut in suo detineat [detineant] jure, principatu atque ditione.

Simili modo per hoc nostre confirmationis decretum patrimonia Calabritanum et Siculum (unde pingues antiquissimi redditus pro egenorum sustentatione et ecclesiarum decore jampridem inferri desueverant in aerarium pontificium) a Constantino et Irene redderentur, in litteris ad eum datis an. 794 (*Conc. tom. VII, p. 963*) remque postmodum omnem fuit eductus; tam certa jura nequidquam toties repetita esse segre ferens, de subjugienda Sicilia, ut Beneventanum ducatum fecerat, cogitavit. Interim vero totam insulam sancte sedi concessam puto ejus parum dissimili conditione quam in Ottonis diplomate expressam videmus, Si *Deus nostris illud tradiderit manibus*. Nam constat Siciliam paruisse Grecis usque ad annum 827, cum Saraceni illam invaserunt. Unde enim in Ottonis diploma id de Ludovico profuit, nisi ex charta aliqua archivi, unde Ludoviciano diplomati et alia nonnulla adjecta sunt? Et nota, quod in Ottonis diplomate, cujus Henricianum exemplum est, conditionalis ea concessio Siciliæ non ponitur inter spontaneas Caroli donationes, neque donationi propriæ addicitur; argumentum certum quod Sicilia tanquam a Carolo donata, et quidem conventionem habita cum pontifice, habebatur. Quare autem Ludovicus eam conditionem siluerit, non est petendum, nam jura omnia is confirmabat sancte sedi, nilque ei novum concedebat; nec nisi ineptum fuisset Siciliam sub conditione a Carolo donatam confirmare.

^a Has Campanie civitates a Carolo donatas fuisse nullum dubium. Ita scilicet constat ex litteris Cod. Carolini (ep. 88, 89, 92, al. 81, 90, 86). Capuanos etiam præstitisse juramentum fidelitatis ante confessionem beati Petri discimus (ep. 91, al. 88). Et licet in aduenda earum possessione eadem supervenerint difficultates quæ in territorio Sabinensi et in duabus ex Tusciæ civitatibus, Populonia nimirum et Rosellis, jura tamen non excederunt, nam una cum cæteris Neapolitani regni ope Northmannorum a pontificibus vindicata sunt sæculo xi, ut dicam infra.

^b In Campania duplex patrimonium erat Gregorii Magni tempore. Et Joannes diac., qui florebat post Ludov. Pium, Joanne VIII pontifice, quod patrimonium diserte nominat, Neapolitanum et Campanum, in Greg. Vita (lib. ii, n. 55). Totidem in diplomate Ottonis et Henrici numerantur. Quid igitur tria Ludovicus? Salernitani mentio nusquam mihi fuit obviam præterquam in hoc diplomate. Quid autem dico tria patrimonia? unicum est Ludovico patrimonium Beneventanum et Salernitanum, tametsi duobus illud nominibus designet; quæ res non parum negotii facessit certam causam exquirenti. Narrat siquidem Erchempertus (n. 14) Siconulphum esse factum Si-

tum firmamus donationes quas pie recordationis donnus Pippinus rex avus noster, et postea donnus et genitor noster Carolus imperator beato apostolo Petro spontanea voluntate contulerunt ^a. Necnon et censum et pensiones, seu ceteras donationes [dationes], que annuatim in palatium regis Langobardorum inferri solebant, sive de Tuscia Langobardorum, sive de ducatu Spoletino [Spoletano]: sicut in suprascriptis donationibus continetur. Et iterum, me. Adrianum papam, et donnum ac genitorem nostrum Carolum imperatorem invenit, quando idem pontifex eidem de suprascriptis ducatibus, id est Tuscano et Spoletino sue **130** auctoritatis preceptum confirmavit ^c. Eo scilicet modo ut annis singulis predictus census Ecclesie beati Petri apostoli persolvatur, salva super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione et illorum ad nostram partem subjectione ^f.

Ceterum, sicut diximus, omnia superius nominata lerni principem a primoribus Beneventanis, qui a principe Radelchisio defecerunt, quam rem omnes cum Peregrinio ad annum referunt 840. Exstatque capitulare Radelchisii princ. Benev. anno 851 (ap. Prætil. tom. III, p. 214), quo statuuntur fines utriusque principatus cum Siconulpho, ita ut exinde duo principatus nosci ceperint. Quamobrem si Ludovicianum diploma ea tempora secutum esset, tum quod novum edocemur, patrimonium videlicet sancte sedis in utroque principatu esse, bene haberet. At quinque et viginti fere annis diploma illud Siconulphi principatum præcedit. Quamobrem Ludovicum non aliud sibi voluisse arbitror quam utriusque civitatis districtus, in quibus patrimonium illud bipertito divisum situm esset, designare, id scilicet suggerentibus Stephano IV et Paschali, quos minime latebat patrimonii illius conditio et situs.

^c Puta Tuscum, Istriatum, Dalmatinum, Illyricianum, Liguriæ, Germanicianum, Gallicanum, et si quæ alia erant in Gallicana monarchia quæ specialis mentionis non indigebant ut sancte sedi vindicaretur, ut pote extra Grecam dominationem.

^d Quenam fuerint spontaneæ istæ donationes colligi potest ex historia; hæc vero singillatim enumerari non possunt. Vide Dissert. ad Henrici diploma, n. 14 seqq.

^e Argumentum isto evidentius ad quorundam opiniones refellendas desiderari non potest. Disputant ii siquidem de jure Romanis pontificibus concessio in civitatibus et provinciis donationum, num scilicet utile an supremum esset. En luce ipsa clarius definitum jus supremum in cæteris, exceptione hac ducatum. Idem quoque in eandem supremam potestatem venissent, nisi Adrianus ea quæ divi Petri jam erant, suo præcepto seu diplomate eidem largitori Carolo concessisset, uti convenerat eidem cum Carolo.

^f De reliquis sancte sedis ditionibus aut actu possessis, aut quæ juris ejusdem erant, perspicue dictum erat in suo detineant jure, principatu, atque ditione, quibus jus supremum definitur: at hic supremum ad Carolum pertinere, dominium utile ad pontificem declaratur. Statimque, ne suspicio ulla subrepat supremæ dominationis pontificis in reliquis omnibus, clausula eadem supremi juris non modo enuntiatur iterum, sed planissimis verbis explicatio redditur. Id latuisse eruditos illos ne suspicari quidem possumus; ideoque ad suppositionis remedium unicum confugit. At nequidquam: eadem quippe occurrit in Ottonis et Henrici diplomatibus, quæ falsi ar-
guere dementia est.

ita ad nostram [vestram] partem per hoc nostre confirmationis decretum * roboramus, ut in vestro vestrorumque successorum permaneant jure, principatu atque ditione, ut neque a nobis, neque a filiis vel successoribus nostris per quodlibet argumentum sive machinationem in quacunque parte minuatur vestra potestas, aut vobis de suprascriptis omnibus vel successoribus vestris inde aliquid subtrahatur, de suprascriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, insulis, territoriis atque patrimoniis, necnon et pensionibus atque censibus. Ita ut neque nos ea subtrahamus, neque quibuslibet subtrahere volentibus consentiamus: set [sed] potius omnia que superius leguntur, id est provincias, civitates, urbes, oppida, castella, territoria et patrimonia, atque insulas, census et pensiones Ecclesie beati Petri apostoli, et pontificibus in sanctissima illius sede in perpetuum residentibus, in quantum possumus, nos defendere promittimus ad hoc ut omnia ea in illius [nullius] ditione ad utendum et fruendum, atque disponendum firmiter valeat optineri [obtinere].

Nullamque in eis nobis partem, aut potestatem disponendi, vel iudicandi subtrahendive, aut minorandi vendicamus, nisi **131** quando [quatenus] ab illo qui eo tempore hujus sancte Ecclesie regimen tenuerit rogati fuerimus ^b. Et si quilibet homo

* Non abs re vox *pactum*, ceteroqui satis nota, et in Ottoniano, et Henriciano diplom. non mutata, hic iterum per *decretum* exprimitur; nam de confirmandis sponciis quoque donationibus agitur, quæ minime ex pactis conventis factæ erant.

^b Hanc rem testatam invenies pluribus Carolini Codicis epistolis: at præcipue consulenda commentatio prævia ad epistolas Adriani (n. 7 seqq.). Postrema verba in Ottoniano non reperiuntur, sed rerum et temporum mutatio ingens facta erat. Præterea in juramento, quod fieri coeptum ab Ottone successoribus omnibus emittere consueverunt, multo ampliora et dilucidiora leguntur, quæ ad Francos minime pertinebant. Id præcipue expressum videas adversus eos qui Romam ipsam subicere Augustis non verentur: « In Romana urbe nullum placitum aut ordinationem faciam de omnibus, quæ ad te, aut ad Romanos pertinent, sine tuo consilio. » (Dist. 63, c. 33.)

^c Hæc, quæ jure silentur ab Ottone et Henrico, ad quos nullatenus pertinebat reciproca illa sacerdotii et regni observantia, societas et amicitia fœdere eam exigente; ediscenda sunt ex Codicis Carol. epistolis, præsertim epp. 76, 97, al. 75, 85. Inde patebit nimia facilitas dammandi monumenta vetera, si opinionum propriæ adversentur.

^d Stephanus III in concilio Lateran. anno 769 de electione Rom. pont. ita decrevit: « De castris autem Tusciæ vel Campaniæ, vel de aliis locis nullus audeat Romam ingredi, nec a quopiam inviteretur, aut intra civitatem introducantur. Sed nec quisquam ex servis tam cleri quamque militiæ in eadem electione inveniatur: nec ullus penitus cum armis et fustibus. » Item « Si quis javare aut introducere in hanc civitatem Romæ præsumperit, quemquam de quacunque civitate, aut castro, vel loco pontificis prius discessum quousque in sede beati Petri pontifex ordinatus fuerit, anathema sit. » Horum similia de Francis aliisque populis Ludovico subditis decreta vides consilio pontificis, ut plena esset libertas electionis. Serio autem animadvertis disciplinam. Sie-

A de supradictis civitatibus ad vestram Ecclesiam pertinentibus ad nos veniret [venerit], subtrahere ac volens de vestra ditione vel potestate, vel aliam quamlibet iniquam [aliquam] machinationem metuens, aut culpam commissam fugiens, nullo modo eum aliter recipiemus, nisi ad justam pro eo faciendam intercessionem: ita duntaxat, si culpa quam commisit venialis fuerit inventa: sin aliter, comprehensum vestre potestati eum remittamus [remittimus] *. Exceptis his qui violentiam vel oppressionem potentiorum passi ideo ad nos venerint [veniunt] ut per nostram intercessionem justitiam accipere mereantur. Quorum altera conditio est, et a superioribus est valde disjuncta.

Et quando divina vocatione hujus sacratissime sedis pontifex de hoc mundo migraverit, nullus ex regno nostro aut Francus, aut Langobardus, aut de qualibet gente homo sub nostra potestate constitutus licentiam habeat contra Romanos aut publice aut private veniendi, aut electionem faciendi ^d: nullusque in civitatibus vel territoriis ad Ecclesie beati Petri apostoli potestatem pertinentibus **132** aliquis [aliquod] malum propter hoc facere presumat *. Set [sed] liceat Romanis cum omni veneratione et sine aliqua perturbatione honorificam pontifici suo exhibere sepulchram ^e, et eum quem divina inspiratione et beati Petri intercessione omnes Romani

phani III tempore ditio pontificia non extendebatur ultra Latium seu Tusciam et Campaniam Romanam antiqui juris, et exarchatum seu Æmiliam et Pentapolim ex donatione Pippiniana: quare Stephanus decrevit ne de Tuscia et Campania sive de aliis locis ullus homo introducatur in Urbem, quoad pontifex ordinatus fuerit a clero et populo Romano, juxta canonicam electionem, et plenam libertatem consecrationis quæ tunc vigeat. Tempore autem Ludovici Pii Langobardis, eorum regibus exactis, dominabantur Franci, quorum præsidia in regni Italiæ urbibus morabantur: idcirco utraque gens prohibetur libertati electionis obistere, aut Romam ingredi turbandi causa electionem ad solos Romanos jure pertinentem. Viden Ludovicum intactam relinquere pontificiam ditionem, suamque constitutionem ad Francos, Langobardos subditasque alias sibi gentes duntaxat extendere? Ita scilicet Stephanus III de suis tantum populis decreverat.

^e Astronomus in Vita Ludovici Pii, de Leonis III suprema infirmitate loquens, refert Romanos, occasione capta Leonis III extremo morbo laborantis, prædia Ecclesiæ diripuisse atque usurpasse, ut aiebam supra, ipsis Astronomi verbis allatis (Dissert. num. 8). Ex quibus liquet, tum Stephano IV, Leonis III successori, non longe petenda fuisse hujus rei exempla; tum Ludovicianum diploma rebus certis et presentibus inherere. Octavo inde anno, nempe 824, Eugenii II auctoritate Lotharius Ludovici filius in atrio beati Petri constituit: « Ut depredationes, quæ hactenus fieri solebant, nullo modo fiant, neque vivente pontifice, neque defuncto. Si quis vero ulterius hoc fecerit, sciat, se legali sententia condemnandum. Quæ vero retro factæ sunt, legaliter emendantur. » Cætera infra occurrent in diplomatis Ottonis et Henrici qui alienam constitutionem suam facere videntur. Plura invenies in admonitione ad litteras Steph. III et in Comment. præv. ad epistolas Adriani. Vide etiam Dissertationem ad epp. Leonis III.

^f Statim ac pontifex morti erat proximus de serebatur per ea tempora fere ab omnibus, non ap-

uno consilio atque concordia, sine aliqua promissione^a, ad pontificatus ordinem elegerint, sine aliqua ambiguitate vel contradictione more canonico consecrari [consecrare], et dum consecratus fuerit, legati ad nos vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos et illos [illum] amicitiam et charitatem ac pacem societ^b sicut temporibus pie recordationis domni Caroli atavi [atavi] nostri, seu domni Pippini avi nostri, vel etiam domni Caroli imperatoris genitoris nostri consuetudo erat faciendi.

123 Hoc autem ut ad omnibus Adelibus sancte Dei Ecclesie et nostris firmum esse credatur, firum ut de successore rite eligendo agatur; verum etiam ut via aliisque incommoda arcantur: nec de honore funeris quidquam cogitabatur. Stephanus III, in allocutione ad predictum concilium, rem docet: *Quando dominus Paulus papa de hac vita recesserat, omnes cum dereliquissent, nisi ego funeris assistentiam custodiam ob sepulture tradendum.* Idcirco Steph. IV et Paschalis ad ejusmodi avertendum incommodum auctoritate imperialis ita decernit voluerunt.

^a Vide supra, Dissert. n. 34.

^b Consule eand. Dissert. (n. 35). Vidensque tantam disciplinam convenientiam cum monumentis ejus avi, Judea, esse nam Pagii aliorumque falsi insimulantium diploma, hoc praesertim ex capite, eorina verel.

Tam Carolus Magnus in praefatione ad epistolas Godolfi Carolini, quam Ludovicus, Carolum Martellum recensent. Ille scilicet inter Ecclesie Romanae defensores, unde tot eruditum concertationes de patricia eidem collata, quas rejeci in Admonitione ad litteras Greg. III. Ludovicus autem ad eum vult missos legatos post ordinationem pontificis, quod falsum esse clamat Fredegarus continuatur ad tempora vixisse Gregorii, hujus legationibus dilatis. Qua super re consulenda laudata Admonitio. Praeterquam quod Gregorius idem tertius, quo superstitie Carolus Martellus est mortuus, ad exarchum Ravennae obsequi causa decretum electionis misisse dicitur pontificem omnium ultimus. Nec tamen otiosa est hic mentio Caroli Martelli: nam legatio illa memoratur, quae tandem post ordinationem in Franciam est missa. Quaque ejusdem naturae Gregorii successorum legationes a Ludovico deliniantur, hinc perspicue discimus, quod pluribus Carolini Codicis testimoniis est demonstratum, legationes a pontificibus post consecrationem missas fuisse, amicitiae, charitatis et pacis

et minusque per futuras generationes ac secunda ventura custodiatur, proprie manus signaculo et venerabilium episcoporum atque abbatum, vel etiam optimatum nostrorum sub jurejurando promissionibus et subscriptionibus pactum istud nostre confirmationis roboravimus, et per legatum sancte Romanae Ecclesie Theodorum nomenclatorem donno Paschali pape direximus^d.

Ego Ludovicus misericordia Dei imperator subscripsi, et subscripserunt tres filii ejus, et episcopi x, et abbates viii, et comites xv, et bibliothecarius [bibliothecarius] ^e unus, et mansionarius^f, et hostiarius [ostiarius] ^g unus.

confirmandae causa cum his regibus, tum ante, tum post collatam imperii dignitatem. Quod ita fieri perseveratum est usque ad Sergii II tempora, qui Lothario et Ludovico II privilegium concessit confirmandi electionem, ut late demonstravi in Dissertatione. His vero qui re inexplorata in Pagii, Muratorii, chorographi anonymi et secliorum omnium verba fidere non dubitant, consilium praebeo ut meis verbis iudare nullam adhibeant, sed monumenta per me affata serio expendant, deinde judicent num opinionibus recentiorum iisdem monumentis praeferrere debeant.

^d Aquisgrani enim ferebat diploma, et per missum apostolicum mittebatur Romam. Hujusmodi clausulam difficile admodum in diplomatibus invenies. Erit igitur suppositum? Imo qui documenta supponunt, usque adeo imitantur legitima, ut sapientes ipsos viros decipiant: et nisi aut stylus, aut formulae, aut voces suppositionem manifestent, pro certis et authenticis habentur quae sunt laud duae falsae. Quamobrem nequidquam Walchius, Annalista Itali auctoritate audacior factus, externas formulas Ludovici diplomatis carpit: quae quidquid singulare habent, Pippini et Caroli donationibus in arcaivo Ecclesiae Romanae tunc existentibus acceptum referant.

^e Dignitatem fuisse in palatio regum Francie sub Carolo Magno Ludovico Pio, et usque ad tempora Caroli Calvi, notat Ducangius in Glossario.

^f Idem auctoritate hinc. (*De offic. palatii*, c. 16 et 25) haec quoque esse dignitatem palatii Francor. regum demonstrat, precariam quoque laudans sub Ludovico Pio, cui subscribit Gauzlinus Mansionarius.

^g Goterannus magnificus ostiarius missus, seu legatus Caroli regis et patricii an. 788 (*Cod. Car.*, p. 482) quanti esset palatina ista dignitas ostendit.

APPENDIX.

134 DISSERTATIO DE DIPLOMATE OTTONIS I AUG.

ET OTTONIS II REGIS.

I. Quamquam existet in tabulario Mollis Adrianae autographum hujus diplomatis aureis litteris exaratum, ejusdem tamen exemplum ex cod. Albiniano in lucem prodire jussi non una ex causa. Primo siquidem Ecclesiae Annallium parens abs re non esse duxit (1962, n. 2) duplici exemplo ex Vaticanis codicibus diligenter collato cum autographo, variantibusque aliquot lectionibus excerptis, illud emittere; unde Labbeus alique plures excerptum in sua opera traxerunt. Deinde quia cum autographum non pra-

seferat ullum titulum, quod aliorum diplomatum solenne est, editores alii alium apposuerunt: praeter his Goldastus (*Const. Imp.* tom. II, p. 44) et Lunigius (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 695, et *Spic. Eccl. Contin.*, p. 159) licentius quam decuit hunc illi titulum fecerunt: *« Ottonis I imperatoris pactum confirmationis, quo ditiones et civitates Romanae Ecclesiae a predecessoribus suis donatas confirmat, nonnullasque addit A. D. 962, ind. v, mense Febr. XII die, anno Ottonis imp. 27. »* Roma enim alique civitates Ro-

mani ducatus ab imperatorum donationibus secedende erant, ut late monstravimus in precedenti dissertatione, utque ipse Otto fateatur, constanti autographi et omnium codicum testimonio: « Sicut a predecessores vestris usque nunc in vestra potestate ad diffione tenuistis, ac disposuistis. » Quare Baronius recte ex ipsius diplomatis sententia istum elicit: « Diploma Ottonis imp. de confirm. iurium Romanæ Ecclesiæ. » Et in cod. Albiniano legitur: « Exemplum privilegii Ottonis imp. de regalibus beato Petro concessis. » Ac denique quia, cum em. Antonellus, dum tabularii ejusdem erat præfectus, ex annoso illo autographo alicubi perceptu difficillimo diplomatis exemplum publicaverit, lectori pergratum futurum est, exemplum aliud non bene cœntum post annis ex eodem excerptum, autographi variante lectione non prætermittis oculis subiectum fidelibus meditari. Eruditi enim omnes ægre admodum ferunt, nostra hæc ætate tam illustri, diploma istud, quod tante semper fuit auctoritatis apud veteres, interpolatum dicitari (*Annal. Ital.* 1059) et quidem ab apostolica sede, ut alienas **135** sibi diffiones auctoritate principum assereret. Quod quam injuste prolata fuerit, nil melius docere poterit quam præclarum istud monumentum summa cum fide foris eum.

II. Ne autem quis miretur quare Ottonianum diploma, contra morem jam pridem usu receptum, aureis litteris exaratum fuerit, redire cum oportet in memoriam donationis Ariperti Langobardorum regis, de qua Liber Pontificalis (sect. 168) sic loquitur: « Aripertus rex Langobardorum donationem patrimonii Alipieri Cutiarum, quæ longa per tempore a jure Ecclesiæ privata fuerat, ac ab eadem gente detinebatur, in litteris aureis exaratam jure proprio beati apostolorum principis Petri reformavit. » Et quod propius ad rem nostram accedit, sæpe laudati Godefridi abbas Gotwicensis animadversio (tom. I, lib. II, p. 82) audientia est tam de hoc diplomate Ottonis I quam de alio Ottonis II similiter scripto in membrana purpurea, Leukfeldio teste (*Antiq. Boeld.* c. 8, § 1, p. 29), necnon de Henriciano an. 1014, aliisque. Notat scilicet vir doctissimus, communione in scribendo liquorem fuisse atramentum, quamvis ob majorem regie majestatis splendorem auream liquorem adhibuit repperit; additque: « Ex quibus regum ac imperatorum nostrorum Teutonicorum in diplomatibus magnificentia ac majestas sacro illo encausto apud imperatores antiquos, Græcos præsertim ita celebrato ac decantato, longe augustior ac splendidior elucescit. » His ille adjungit rei diplomaticæ facile princeps Mabillonius annis aliquot vetustior Godefrido; qui cum anno 1685 Romæ versaretur Octobri mense, eadem liberalitate ac benevolentia usus fuit cardinalis Ottoni, quæ ego sextodecimo jam anno utor em. card. Dominici Passionei ad benemerendum de litteris, literatisque omnibus natura instituti. Narrat igitur vir doctissimus (*It. Ital.* par. I, p. 96) quemadmodum inter non paucos veteres codices laudati cardinalis benignitate ad se transmissos, ut commodius atque utilis domi eos versaret atque expendere, in horum altero indicem reperit privilegiorum Ecclesiæ Romanæ: « Quorum aliqua, ut ibidem legit, ad perpetuam rei memoriam conservandam per fel. rec. Innocentium papam IV in concilio Lugdunensi sub bulla sua et sigillis quadraginta prælatorum, qui præsentis fuerunt, sunt annotata et transumpta, et eis tam transumptis sic annotatis dictus dominus Innocentius, prædicto approbante concilio, fidem decrevit perpetuo sicut originalibus adhibendam. »

136 **III.** Primum locum inter imperatoria occupare dicitur privilegia duorum Ottonum, primi et secundi, tum Henrici Augusti: « Litteris aureis per totum scripta, quorum primum non est sigillatum, licet ex tenore ipsius appareat, quod debuit sigillari; sed secundum est sigillatum aurea bulla imperiali,

A non tamen est data apposita in eodem, et in utroque sunt positæ subscriptiones ipsorum imperatorum, ac prælatorum, et principum suorum. » Quamobrem vir doctissimus exultans gaudio sua omnia confirmari ait, quæ in opere de re diplomatica observavit. Hinc patet, quanta cum fide Romani pontifices jura sua vindicaverint apostolicæ sedi. Non enim Pippini, aut Caroli, et Ludovici diplomata, unde Ottonum et Henrici privilegia profecta sunt, transcribi probarique tam solemniter Innocentius voluit, quorum apographa tantum exstabant, sed ea duntaxat quorum autographa præsto erant. Quin etiam autographorum si qui erant defectus, archivi monumenta non silent. Quæ omnia, miram est cur fiduciam non neminis haud repræserint, qui opinionem suam præfractæ sustinens, de talium privilegiorum fide aliquid detrudere non est veritus. Et vero cum vetera monumenta in tot codicibus inconstanter scripta reperiuntur, æqua et recta de istem suspicio suboriri potest: at cum autographum eorum exstat (quod certo affirmare possum; namque illud flagitanti mihi meis oculis cernere ac diligenter conferre a sanctis. domino nostro Clem. XIII concessum fuit), tum vero de iis ullatenus dubitare auctera est. Profecto si Innocentius mirabilis typographicæ artis præsegi fuisset, tam multa authentica exempla fieri non curasset. Bene autem id nobis cessit. Etenim ex iis unum servatur in archivo Adrianiæ Molis una cum eodem autographo in purpurea membrana litteris aureis, conscripto, unde plenissimam fidem accipit. Eorum plura diligentissime custodiri in archivo Cluniacensi capsâ ferreis laminis circumducta testatur oculatus testis em. card. Dominicus Passionei in hujusmodi veteribus monumentis indagandis nulli secundus. Mabillonius ipse ibidem exempla illa authentica se vidisse testatur (*It. Ital.* ubi sup.). Inde, sin Goldasto sanctæ sedis hosti infensissimo, annalistæ halo (962, 1014, 1023, 1059), tot monumentorum veterum editori, facile admodum fuit, per accuratum aliquem inspectorem quiddam suspiciosum illi erant, exquirere. Sic Pagium, quem Ludoviciano diplomati adversantem sequitur, imitatus esset, qui (962, n. 2) a Goldasti objectionibus Ottonianum vindicans, illud jure vocat certissimum antiquitatis monumentum.

137 **IV.** Quæ dux res jure objici posse viderentur primo aspectu, defectus sigilli et annus imperii 27, si attente examinentur, evanescent. Privilegium siquidem est datum die 15 Februarii, dieque crastino imperator ab Urbe profectus est, quod ex Cod. Vat. 1540 per id tempus conscripto, animadverit Georgius (*ad Baron.* 962, n. 1); de Joanne enim XII ita ibidem legitur: « Hujus tempore scilicet, anno inc. Domini 962, primum venit Romam Otto imp. cum Adelinda mense Jan. die 31, fer. vi, et stetit ibi diebus 15 et exiit inde m. Febr. die 14 in festo sancti Valentini ind. v. » Quid vero facilius, brevi aliquot horarum intercapidine, accedente adolescentis pontificis desidia, ejusque ætatis mira scriniorum inertia, quam necessaræ appositionis sigilli prætermisio? Præterquam quod, ut Godefridus (*Chron. Gotw.* tom. I, lib. II, c. 3, p. 163) animadverit de sigillis Ottonis: « In regis imberbis plerumque et vultu adhuc juvenili, capite vel nudo, vel elansa saltem corona redimito, in manibus vel baculum regium, vel lanceam, et umbonem gestans apparet. Cum et contra in imperialibus barba quodammodo proluxa, corona superne clausa, pomoque et scepro ornatus representetur, quale quid in Zyllesiano sigillo Heineccius observavit. » Forte igitur exlatum nondum fuerit. Ita scilicet conficere posset qui autographum non vidit. Secus sentiet qui illud vidit: perforata enim membrana duobus consuetis locis extrema parte ostendit sigillum indiligentia custodum periisse. Ad chronologiam quod attinet, similis privilegio apposita pro monasterio Laurishamensi apud Freherum (*Rez. Germ.* tom. I, p. 119) occurrit: « Data vii kal. Febr. anno incarn. D. N. J. C. 963,

Ind. vi, regnante pio imperatore Ottone anno 28. Actum Papie feliciter. » Huic vero Struvius in nova editi. Freheri statim subijcit alterius diplomatis hanc subscriptionem : « Data 11 Non. Maii anno incarn. dominice 965, indict. viii ; anno regni domini Ottonis 30, imperii vero 3. Actum Herestein Palatio, in Dei nomine feliciter. Amen. »

V. Ven. Card. Baronius, quæ erat summa ejus eruditio (962, n. 12), continuo post subscriptiones et datam : « Ita numerans, ait, a tempore adepti regni eodem annos jungens cum imperio, cujus hic primus est annus numerandus, reliquos autem annos præteritos proprios esse regni, ejusdem Ottonis diplomata docent atque acta synodalia cuncta, quibus nihil constantius. » Godefridus autem (loc. cit.) Laurisham. monasterii privilegio laudato ex antiqua editione Freheri, ut demonstraret singulare non esse illud Ecclesiæ Romanæ, subiungit, 136 se in aliis observasse regni annos ab iis imperii separari. Quam rem annalista etiam Italus affirmat, secus enim esse non potest, cum denominatio imperatoris, atque imperium non inciperent, nisi ab suscepto de manu pontificis imperiali diademate. Præter hæc duo admodum levia, nihil posse obijci mox planum fiet. Quamobrem chorographus (*Script. Ital.* tom. X, princ.) qui Ludovicianum, cujus ope suam tabulam confecit, tam male accepit, de Ottone et Henrici privilegiis (n. 20, 22, 30 et 99) cum sermonem habet, quo passim utuntur qui eruditi videri volunt, sibi que admodum placeant, cum imposerint vulgo : « Et bina, inquit, diplomata, nisi et hæc in discrimen vocentur, Ottone I et Henrici I. » Quid autem hisce immoror? Nec sigilli defectus, neque chronologia minus exacta privilegii conditionem mutant. Ejus siquidem autographum exstat, confectumque est ex Ludoviciano diplomate et chartis donationum archivi Romanæ Ecclesiæ. Plura in eodem sunt, quæ in Ludoviciano haud leguntur, nonnulla etiam in isto existentia in privilegio Ottonis desiderantur. Ea vero negotium nobis posteris facessere, at privilegio fidem minuere nequaquam possunt. Itaque nostrum est explorare, cur ita factum, non autem damnare quæ aut mente non assequimur aut cum nostra opinione pugnantia negligimus. Atque hæc satis sint de sinceritate diplomatis, cujus capita singula aggredior expendere.

VI. Quæ fori magis quam veterum monumentorum indolis satagenies in Ludoviciano desiderant, ea in Ottone privilegio non desunt. Otto enim I *Dei gratia* imperator, et *divina providentia* rex, Otto II appellantur. Id novum in diplomate, quod nullo Carolingiorum exemplo una cum imperatore filius rex Germaniæ, cui nil cum Romanis eorumque rebus, diploma conficit, omniumque fit compos quæ uni imperatori debentur : tanta tum temporis Romæ inertia erat, tanta præcipuarum rerum oblivio ! Quid enim Germaniæ regi cum ordinatione pontificis ? Attamen vel imperatoris, vel filii regis missorum præsentia decernitur promissioni pontificis ante consecrationem. Quid regi eidem cum regno Italiæ ? Attamen paternæ spontaneæ donationis sex civitatum ex eodem regno rex filius fit particeps. De confirmandis quibuscumque juribus sanctæ sedis nihil dico, nam et Carolus et Carolomanus Pippini regis filii donationem Exarchatus Carisiaci confirmant, quod pluribus ex Cod. Carol. epistolis constat. Quare Otto Carolingius omnino imitaturus, seu potius bibliothecarius et scriniarii, qui donationes habuerunt ob oculos, parvipendentes, num regiæ an imperiales essent, diploma 139 confecerunt a prisco more absolum, quo scriptores posterius aut in dubium revocato, Ottone Magno gloriæ imprudentes eriperent, aut abutentes jus imperatorum cum regio confunderent ; quod satis superque esse factum ab jurisconsultis Germanicis nostratibusque aliquibus comperitum est. Eoque id magis quod Otto, ut nuper vidimus, nullo inter regnum et imperium servato discrimine, aliquot in privilegiis ad regni annos præ-

teritos, imperiales tunc incipientes adnexuit. Miror, novum iis argumentum suppeditatum verbis illis *spondemus, atque promittimus*, non esse arripitum ad spissiores tenebras effundendas pontificis historiæ. At *confirmandi roborandique* subsequentibus vocibus deterriti, præterea sermonis similitudine in juramento per nuntios præstito (Diss. I, num. 40) intelligentes, majorem vim inesse promittendi ac spondendi vocibus Germaniæ Augustorum, quam statuendi et concedendi Carolingiorum, necnon Henricum *concedendi* voce usum esse in spontanea donatione sua, novum illud argumentum, ut arbitror, deseruerunt.

VII. Romæ et ejus ducatus confirmatio fit juxta Ludovicianum diploma, tametsi omittitur et *successoribus in perpetuum*, titulusque additur Petro *clavigero regni castrorum*, quod postremum factum puto insinuandi causa etiam Germanis amorem Carolingiorum erga tantum principem. Successorum autem omissio infra emendatur in generali omnium donationum collectione, apponendo : *Ejusque successoribus usque in finem sæculi*. Quod majoris momenti est, Campania et ejus civitates silentio prætereuntur, regio scilicet celeberrima tum Caroli Magni tempore (*Cod. Car. ep. 60, al. 75*), tum Ludovici ejus filii, a quo præ aliis recensetur *Patricium* non ignobile oppidum nono sæculo, ut patet ex antiqua Notitia (*Cod. Vat. 1184*), quæ tribuitur Leoni Sapienti apud Schelestratium (*Ant. Eccl. tom. II, p. 681*), ac proinde ad nonum sæculum spectat. Oppidulum hodieque exstat, cui nomen *Pratica*, ubi olim celeberrima urbs Lavinium, ut accurate Philippus Ametus adnotat in suis tabulis Latii. Et chorographus Italiæ mediæ ævi (*Scr. It. tom. X, p. 227*), quod maxime notari velim, observans locum Magino quoque haud ignotum, laudansque Ortellium aientem : « *Patricium* Romani ducatus in Latio oppidum : » Holstenii opinione rejecti, putantis *Patricium* esse, ubi olim Linternus, in terra Laboris ; inde : « Si in Latio, inquit, sive in Campania Romana *Patricium* habemus juxta Ludovicianum, cur illud petere a longinquo et exura ducatum ? » Ita ille vetustissimi Ludoviciani diplomatis auctoritate hanc civitatem astruit, quam nescio an alibi quis repererit præterquam in Leonis Sapientis 140 Notitia, et in hoc diplomate. Equidem nullo in Provinciali, seu Notitia, civitatem istam invenio : quare a Saracenis vastatam, fortasse etiam excisam nono eodem sæculo, aut metu illorum desertam ab incolis credibile est. Certe ex Joannis VIII epistolis maxima Italiæ damna, præsertim in oræ maritimæ oppidis, illata esse constat. Et Liber Pontificalis (sect. 476) testatur oppida etiam munitiora Ostiam et Portum ante annos quinquaginta magno in discrimine fuisse versata ; quare Gregorius IV novis munitionibus Ostiam cinxit, ne a Saracenis diriperetur, et Portus muniendi sollicitudinem habuit.

VIII. Ex iisdem vero epistolis Joannis passim, ac præsertim 217, 246, 277, 286, 293, 299, novum nomen jam tunc accessisse Campaniæ in civili administratione comperimus. Suburbanas enim civitates una cum aliis omnibus Campaniæ, *terræ et territorii* nomine appellatas deprehendimus. Quare idem pontifex Berengarium orat, ut imperatori referat (ep. 85), quemadmodum Lambertus comes Spoleitanus, *collecta populi multitudinem, omne territorium sancti Petri invasit*. Nec dubitari posse videtur, quin Campania Romana omnis, territorium sancti Petri appellaretur, quia regiones cæteræ priscum nomen retinebant, ut patet ex concilio Ravennæ habito ab eodem pontifice anno 877, apud Labbeum (*Conc. tom. IX, p. 305*), cujus can. 17 ita decernitur : « Sancimus, ut amodo et deinceps nullus cujuslibet gentis, vel ordinis homo monasteria, cortes, massas, et salas tam per Ravennam, et Pentapolim, et Æmiliam, quam et per Tusciam Romanorum atque Langobardorum, et omne territorium sancti Petri apostoli constitutas presumat beneficiarii more, aut scripo, aut aliquolibet modo petere, recipere, vel conferre. » Terræ postea no-

mine cunctas provincias a Radicofano usque Cape-
ranum dictas esse vetera monumenta testantur. Quin
etiam Otto in suo Juramento (diss. 1, n. 40, p. 36)
Joanni XII per nuntios præstito, *terre sancti Petri*
nomine ecclesiasticam omnem ditionem amplectitur.
Sed hoc in ejusdem diplomate nec terræ, nec terri-
torii nomen auditur, suburbanis, Campanique civi-
tatibus uno ducatus nomine comprehensis. Ita etiam
tempore Innocentii III, cum Tuscia utraque patrimon-
ium appellabatur, uno ducatus nomine pars ejus
Cistherina, seu suburbana, et Campanie civitates a
Tuscia secernebantur, ut videre est apud Baluzium
(*Gest.* n. 124). Innocentius enim « ad suam præsen-
tiam convocavit episcopos, et abbates, comites, et
barones, potestates, et consules civitatum de Tuscia,
Ducatu, et Marchia, » quantumvis eo tempore Cam-
pania latius **141** extenderetur, ac bipartito divisa
Campanie et Maritimæ nominibus clara esset. Hæc
adnotasse satis sit ad illustrationem diplomatis annis
145 a Ludoviciano distantis.

IX. Ad Exarchatus donationem omnium primam
venitur, quæ recte admodum Pippino et Carolo tri-
buitur, tum quia Carisiaci uterque eam fecisse sæ-
pius dicitur in Cod. Car., tum quia Carolus civitates,
quarum possessionem inire per Langobardos non li-
cuerat, sanctæ sedi omnes asseruit. At perperam im-
peratores ambo nuncupantur, quæ res sine dubio
ascribi debet crasse illius ævi ignorantia. Qui ex
Ludovici silentio colligunt Ludovicianum diploma
supposititium esse, suam ipsorum hallucinationem
patefaciunt: in Henriciano enim, quia Ottonum etiam
nomina proferre libuit, Ludovicum quoque nominari
oportuit, non quia de Exarchatu quidquam ad illius
liberalitatem pertineat, sed quia donationes avitam
et paternam confirmavit, quas postea Ottones et Hen-
ricus similiter roborarunt. Hujusmodi autem censo-
rum solertiam satis mirari non possum. Si enim
usquam Ludovici nomen desiderandum erat, in Urbis
Romanique ducatus concessione, quæ neque a Pip-
pino, neque a Carolo facta esse ullo in loco reperitur,
probabilis desideratum esset, non vero in donatio-
nibus tam ex convento, quam sponte factis, quarum
auctores chartæ et monumenta apostolici archivi ex-
hibebant. Audacia quidem ingens fuisset autographi
verba illa: « sicut a prædecessoribus vestris usque
nunc in vestra potestate ad ditionem tenuistis et dis-
posuistis: » prorsus abjicere, eorumque loco ponere:
« Quæ pie recordationis Ludovicus prædecessor nos-
ter exc. imp. jamdudum per donationis paginam
contulit. » At non minor audacia est Ludovicianum
diploma commentitium declarare, quia Otto illius
mentionem non facit, dum Pippini et Caroli donatio-
nem recenset. Equidem pro certo habeo, neque Hen-
ricum prolaturum fuisse illius nomen, nisi necessario
apponendum fuisset, ut pari afficerentur honore Ger-
mani principes Henrici prædecessores: non enim Lu-
dovici quam Ottonum minus intererat juriur sanctæ
sedis vindicem in solemnibus diplomate appellari, in quo
aut silentio præteriri Ottones, aut Ludovicum, qui in
Pippiniana et Carolina donatione confirmanda utrum-
que præcesserat, iisdem præmitti oportuit. Notanda
etiam est vox illa *restituere* Ludoviciani diplomatis,
mutata in *contulerunt*, quia scilicet causæ, cur anti-
quitus erat adhibita, ignorabantur Ottonum ævo.
Attamen Liber Pontificalis in Vita Stephani II de
donatione, quam rex Langobardorum eludere ausus
fuerat, **142** *reddendi* ac *restituendi* vocibus sæpe
sepius utitur. Et licet Pippinum (sect. 251) legato
imperiali protestatum fuisse dicat « quod nulla eum
thesauri copia suadere valeret, ut quod semel beato
Petro obtulit, auferret: » paulo post subiungit:
« restituit ipsas civitates prelatas, addens et cas-
trum, quod cognominatur Comiacum: » Usque
adeo verum est, monumenta vetera grammaticis cen-
soris non indigere.

X. De pluribus Caroli unius donationibus Ottonia-
num diploma a Ludoviciano nonnihil discrepat, ita

tamen, ut perspicue monstrat, una cum Ludovici
diplomate, monumenta archivi esse adhibita. Si eas-
dem recensendi ordinem spectes, exemplum Ludovi-
ciani agnoscis; si nonnullas detractiones atque addi-
tiones iis intermistis consideres, non aliunde profe-
ctas esse quam ex archivo intelligis. Et vero Sabi-
nensis territorii pura puta donatio recensetur. Con-
troversia autem finium, quæ possessionem diu distu-
lerat, tandemque sublata erat a regis missis Itherio
et Maginario abbatibus, siletur. Eam siquidem Ludo-
vici avo, tum quia recens memoria erat, tum quia ob
constitutos certos fines necessaria visa fuit, religioni
habitu esset non exprimere. Tempore autem Ottonis,
diuturna possessionis nunquam interruptæ præscrip-
tio, secus faciendum persuadebat. In Tuscia Langobardorum
civitatis enumerandis tanta inter duo
diplomata convenientia est, ut unum fere atque idem
esse utrumque videatur. Sed post Rosellam trium in-
sularum donatio penitus reticetur ab Ottone, ita ut
viris doctissimis, mihi quæ aliquandiu interpolatio
Ludoviciani apographi subleverit. Quid vero? Ex
Leonis III epistolis e situ erutis a Conringio Corsicæ
donatio certa suppetit, et ipso hoc in diplomate contin-
uo sequitur donatio alia per designatos fines, quæ
a Lunis cum insula Corsica oritur, et infra confir-
matur donatio Siciliæ cum ea conditione, si *Deus*
nostris manibus tradiderit, quia videlicet sub jugo
Saracenorum anno jam centesimo tricesimo quinto
infeliciter gemebat. Corsica etiam et Sardinia for-
tuna eadem utebantur; hoc tamen hisce cum illa dis-
crimen maximum intercedebat, quod amplissimi
reditus in egenos et Ecclesiarum decorem erogandi
nulla unquam oblivio delesset patrimonium Siculum;
Sardinie autem et Corsicæ vectigalia admodum an-
gusta nullo fere loco habebantur a sancta sede, ita
ut, nisi donatio illa per designatos fines in archivo
reperita esset, ne Corsicæ quidem nomen ab Ottone
prolatum iri credendum sit. Hæc tantum in re inter
illas convenit, quod Germaniæ Augusti nullam un-
quam sollicitudinem de iis habuerunt, nisi cum
aliena ope ad sanctam sedem postliminio redierunt.
Tunc **143** enim illos, Siciliæ præsertim et Sardinie,
inhiasse historia nos docet.

XI. Cæterum ne a Sardinia digrediar, quæ in pri-
vilegio Ottonis desideratur, iis quidem non adhero-
eo, qui præcipitem fidem adhibent actis Silvestri in Li-
brum Pontificalem relatis, in quibus Sardinia donata
fuisse dicitur ecclesiæ sanctorum Marcellini et Petri.
Nam septimo sæculo ineunte sanctus Gregorius Ma-
gnus (lib. xi, ep. 59) Vitali defensori jura sanctæ sedis
illic administranti: « Quoniam vero, inquit, posses-
sores nos Sardinie petiverunt, ut quia diversis one-
ribus affliguntur, Constantinopolim debeas pro eorum
remedio proficisci, licentiam tibi eundi concedimus. »
Romani quidem defensores Sabinus et Vitalis, nec-
non Petrus notarius a nunciis, legatis apostolicis
parum discrepare videntur (lib. ii, ind. xi, ep. 36;
l. iv, 9; l. vii, 66; l. ix, 10; l. xi, 53, 59). Nam
monasteria, ecclesiæ vacantes, episcopi, et presbyteri
totius insulæ iis committuntur. At de temporali do-
minatione sanctæ sedis ante iconomachos musitare,
mentiri est. Secus reperitur Caroli Magni ævo, præ-
cipue post renovationem imperii. Cum enim Sara-
ceni Hispaniæ fere quotannis in Sardiniam et Corsi-
cam excurrerent, magnamque iis insulis molestiam
inferrent, anno 806 et sequentibus Pippinus Caroli
filius rex Italiæ Burghardum comitem stabuli misit
in Corsicam cum classe, illam viturum, ut arbitror,
sanctæ sedi, cui per eadem tempora donatam fuisse
vidimus (pag. 60). Annales Fuldenses id testantur,
quibus cum concinunt Eginhardus tributi, Bertiniani,
aliique, quorum verba ipsa refert Aimoinus (lib. iv,
c. 94), quæ cum sint alicujus momenti, audienda
sunt: « Qui juxta consuetudinem suam de Hispania
egressi, primo ad Sardiniam appulsi sunt, ibique
cum Sardis prælio commisso, et multis suorum
amissis, nam tria millia ibi cecidisse perhibentur, in

Corsicam recto cursu pervenerunt. Ibi iterum in quodam porta ejusdem insulae cum classe, cui Burcardus praerat, praelio decertaverunt, victique ac fugati sunt, amissis 15 navibus, et plurimis suorum interfectis. » Annales Fuldenses alique hanc pugnam ad annum referunt 807, quare cum Leonis III litterae spectent ad sequentem annum, praevisse etiam posset donationem; Idcirco num Pippinus paterna jura, an sanctae sedis defenderit, discerni non potest. Quod tuto affirmari non potest, Graeci tunc temporis aegre admodum tuentes Siciliam, quam tandem anno 837 amiserunt, jure omne exciderant in duabus illis insulis. Nec liquet, num Sardinia perinde ac Corsica in Caroli potestatem venerit, nam de Coraica tantum annales loquuntur.

144 XII. Haudum vero e situ erutum esse monumentum vetus, quo averteretur dubitatio omnis, non facit ut diploma Ludovicianum temere arguatur falsi. Nam saeculo XI jura sanctae sedis non modo in Sicilia, de qua est dictum satis, sed in duabus etiam aliis insulis postliminio redierunt. Exstant apud Labbeum (Conc. tom. X) Gregorii VII epistolae hujus rei testes. Corsos videlicet (lib. v, ep. 4) anno 1076 valde commendat, quod ad apostolicam sedis ditionem reverti cupiant, ut ei significaverant; auxilium pollicetur, « habemus, inquit, per misericordiam Dei in Tuscia multas comitum et nobilium virorum copias ad vestrum adiutorium, si necesse fuerit, defensionemque paratas; » ad eos se mittere ait legatum Pisavum episcopum, cui fidelitatem praestent, « praemissa tamen sancti Petri, et nostra, nostrorumque successorum; » ac denique ad fidei constantiam hortatur. Cum Sardis negotium pontifex ipse inchoat (lib. I, ep. 29); dans enim litteras « Mariano Turrensi, Orzocco Arborensi, item Orzocco Calaritano, et Constantino Callaurensi iudicibus Sardiniae, » dum adhuc Capuae esset an. 1075 ad pristinum obedientiam eos hortatur, ac propediem se ad eos missurum promittit legatum suum, multa interim demandans Constantino Turrensi archiepiscopo, quem consecraverat Capuae. Quid litterae istae profuerint, colligitur ex aliis sequenti anno datis (lib. II, ep. 41) ad Orzocum iudicem Calaritanum, qui pontifici scripserat se venturum Roman. Ex iisdem vero litteris liquet, quid Constantino archiep. in mandatis deberit, quidve pontifex de sanctae sedis jure deliberaverit: « Admonemus, inquit, prudentiam tuam, ut de causa, quam per archiep. Constantinum Turrensium hoc in anno a nobis Capuae consecratum tibi mandavimus, cum ceteris Sardiniae iudicibus loquaris; et firmiter inter vos communicato consilio, quidquid vobis inde cordi, et animo sit, celeri nobis responsione notificare, scientes, quoniam nisi in hoc anno certa nobis super hac re ratione respondeatis, nos amplius vestra responsa quaeremus, nec tamen ulterius jus et honorem sancti Petri irrequiritum relinquemus. »

XIII. Persuasissimum esse vides sancto pontifici, Sardiniam jure esse sancti Petri; ex aliis autem ejusdem litteris (lib. v, ep. 10) ad eundem iudicem datis anno 1080 perinde intra et extra Italiam pro certo haberi mox intelliges. Populonii episcopum legatum suum magno cum honore susceptum in Sardinia, adeoque sibi et sancto Petro debitam devotionem esse praestitam gratias Deo agit; deinde inter caetera ad caput negotium pertinentia haec subdit: « Praeterea volumus, scientiam tuam **145** latere, nobis terram vestram a multis gentibus esse petitam, maxima servilia, si eam permittentes invasi, fuisse promissa, ita ut medietatem totius terre nostro usui vellent relinquere, partemque alteram ad fidelitatem nostram sibi habere. Cumque hoc non solum a Northmannis, et a Tuscis, ac Longobardis, sed etiam a quibusdam Ultramontanis crebro ex nobis esset postulatum, nemini in ea re unquam assensum dare decrevimus, donec ad vos legatum nostrum mittentes, animum vestrum deprehendere-

A mus. Igitur quia devotionem beato Petro te habere in legato suo monstrasti, si eam, sicut oportet, servare volueris, non solum per nos nulla terram vestram vi ingrediendi licentia dabitur; sed etiam si quis attentaverit, et saeculariter, et spiritualiter prohibebitur a nobis ac repulsabitur. Auxilium denique beati Petri, si in ipsius fidelitate perseveraveris, procul dubio quod non deerit vobis et hic et in futurum, promittimus. » Si cui lubet in sectariorum gratiam mendaci arguere sanctum pontificem, quia opinionibus suis suisque conjecturis parum favet, bene illi sit. Equidem video, cum quatuor bisce iudicibus, qui totidem quasi reges, in Sardinia dominabantur, sanctum pontificem agere eadem fere ratione, qua cum Corsis ultro se beato Petro more majorum subjectionibus, ante annos quatuor gesserat. Quamobrem haud ita multo post apostolicae sedi obsequium priscum ab utraque insula esse praestitum, antequam Pisani et Cenuenses post saeculi sequentis dimidium de illarum possessione acerrime decertarent, crediderim.

XIV. Sub initia ejusdem saeculi supremum sanctae sedis dominium utrobique esse cognitum, testis est omni exceptione major liber censualis codicis Albiniani, cujus auctoritate usus sum in praefatione (n. 49). Ibi enim tres iudices Sardiniae, excepto Callaurensi, suum tributum quatenus solvere apostolicae sedi perscipiuntur: « Juxta Calaritanus n. lib. argenti pro censu, Juxta Arborensis n. lib. et Juxta Torritanus n. lib. » praeter archiepiscoporum, episcoporum, et ecclesiarum totius insulae tributa. Ad Corsicam quod attinet, Innocentius II qui pontificatum inivit anno 1130, concessisse dicitur eam insulam « Janne sub anno censu unius libris auri. » De utraque insula in libro censuum edito a Muratorio (Antiq. Ital. tom. V, col. 651) sermo fit admodum divotus; nam et consiliis Januensis census Corsica praescribitur; et Callaurensis Sardiniae iudicis census censuatur, Calaritani iudicis omisso; at cum in eo codice publici juris factio pro libro censuum Cenci, Honorii IV fiat mentio, qui anno 1285 ad Petri cathedram ascendit, **146** nemo non videt, quanti faciendus sit pro saeculi undecimi ac sequentis juris sanctae sedis asserendis. Ne in genuino quidem Cenci, si alicubi latet, quicunque possidet, Albiniani veterem sinceritatem reperiat. Nam Celestini III pontificis aevi, cum Cencius ei conscribendo dedit operam, non parva in provinciae discrepantia erat, ut patet ex Notitia ecclesiastica ejus temporis apud Schelestratum (Ant. Ecl. tom. II, p. 754). Id tamen commodi ex posteriori eo libro censuum suppetit, quod usque ad Bonifacii statum, et ad migrationem sanctae sedis in provinciam juris apostolici sub finem saeculi XI in utraque insula instaurati continuationem, utcumque a Pisanis et Genoensibus disturbatam, quos nonnulli ex Germaniae imperatoribus sunt imitati, perspicimus: quare investigatus utriusque insulae fieri coeptas ab eodem Bonifacio VIII Aragoniae regibus, non juris, sed census novam indolem induxisse compertum erit. Si cui momenta hujusmodi propriis oculis usurpare lubet, Raynaldum adire potest (1295, n. 24; 1297, n. 2; 1303, n. 29; 1304, n. 16; 1305, n. 8; 1306, n. 10). Satis enim mihi esse videtur quae sunt allata, ad illustrationem Ottoniani diplomati, in quo nulla fit mentio Sardiniae.

XV. In calce donationis ejus per designatos fines, cui diploma Ottonis Corsicae nomen acceptum refert, Spoletanus et Beneventanus ducatus donati dicuntur sanctae sedi; sed verba illa ex Libro Pontificali haud dubie desumpta, interpretationis egent. Nam Spoletanam una cum Tusciae ducatu apostolicae sedi oblatum fuisse et Codex Carolinus (ep. 56, al. 58), et diploma Ludovicianum testantur, sed « salva semper super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subjectione. » Quamobrem tam Tusciae intra designatos fines com-

prebense, quam Spoleti ducatus eorum nominati donatio certa est, ad censum, seu pensionem sancte sedi solvendam quod attinet; suprema autem utriusque dominatio ad regem Italie ab ipsa origine ante renovatum imperium pertinuit. Secus est de ducatu Beneventano, quamvis enim modica ejus pars, videlicet Capua cum quinque aliis civitatibus, donata fuerit a rege Carolo anno 787, illius tamen modica pars Adrianus jure supremum obtinuit, ut dictum fuit (Cod. Car. tom. I. p. 473, 484, 487). Quod si in Librum Pontificalem Spoletanus sine ulla declaratione et Beneventani pars modica, generali nomine ducatus, relata fuit bibliothecarii ejus temporis incuria, non falsi arguenda est rei summa, quod utrimque fidenter faciunt saepe laudati damnavi, sed historia secerni debet, ut veritas eliciatur. Perinde est de Ottoniano diplomate: nam desidia eorum temporum donatio ista libri 167 Pontificalis alia visa est ab allata in Ludoviciano diplomate; quare utraque minus solenter est inserta, ita ut primum absolute donati inveniantur ducatus Spoletanus et Beneventanus, deinde hujus civitates tantum sex, et illius pensio duntaxat sex tributum reperitur. Quae pugnant inter se, adeoque quod Scribentarii temporum Joannis XII parum solertes addiderunt Ludoviciano diplomati, rejiciendum est, aut nullo loco habendum. Ecclesia sen monasterium sancte Christine prope Olonniam palatium regium in Insubria, fundatum a Langobardis, ut putat Mabillon. (An. lib. xxix. n. 57; lib. xxxix. n. 63), valdeque commendatum a Glabro, duobus hinc ducatibus non alia de causa adjunctum videtur, nisi quia positum extra designatos fines. Ad monasterium hujus abbatem Gisulphum exstant littere Joannis VIII (ep. 239), quibus eidem altioris monasterii cura apostolica auctoritate committitur. In Libro autem Pontificali ejus nomen desideratur.

XVI. Quae sequitur confirmatio juris in sex Campaniae civitates, instar Ludoviciani diplomatis, praedictam Beneventani ducatus donationem explicationem re dedit simulque ostendit, scribentiariorum desidia unam eandemque rem duplici modo narratam. Quae duae civitates adduntur in fine, videlicet Caieta et Fundi, magis magisque comprobant, Campaniam Romanam ducatus, seu territorii Romani nomine acceptam esse, cum ceteroquid latior, ac bipertito divisa sequentibus etiam saeculis esset celebris, Campaniam scilicet, et *Muritima* appellatione (*Chron. Fossae novae* 1160, 1165, 1188, 1194, 1196). Et in antiquis Notitiis ap. Schelestr. (*Ant. Eccl. tom. II. p. 760*), et ap. Baron. (1057, n. 19 seq.) decem episcopales sedes illi ascribantur. Imo in Provinciali cod. Albiniani, *Ravellensis* etiam ex provincia Salernitana extremus Campaniae episcoporum recensetur: « In Campania Tiburtinus. Anagninus. Signinus. Terracincnsis. Fundanus. Galetanus. Ferentinus. Verulanus. Alatrinus. Soranus. Rivellensis. » Fundano, Gaetano, et Terracincnsi quae cumque in notitia occurrentibus. De Terracina et Caieta dixi alibi (tom. I. p. 495) utramque civitatem armis pontificiis expugnatam, variis licet possessam partibus, juris esse sancte sedis; Fundosque inter utramque oppidum, ab Ottone inter Campaniae civitates numerari hic videmus, Terracina praetermissa, quae haud dubie cum ceteris ducatus romani civitatibus comprehendi credita fuit. Non Joanne VIII pontifice, ut putat chorographus Italiae medi aevi, an antea, constitui debeat harum civitatum dominationis initium, nostra nihil refert inquirere. Id enim certum, ratumque est, 148 a Ludovico in neutra ex duabus Campaniis recenseri: Ottonis autem avo dominationem pontificiam, quocunque nomine aut Terra, aut Territorii, aut Campaniae appellatur, ad Lirim usque, vulgo Garilianum, pervenisse. Qua de re in sequentibus uberius dicendum erit. Duo siquidem majoris momenti, quae sancte sedi confirmantur in diplomate, Neapolis videlicet et Sicilia, exigunt, ut non-

nihil adiciam his, quae in praecedenti dissertatione dixi de sancta ejusdem sedis antiquo jure in Sicilia insulam, ob distantiam patrimonii Calabris Siculique invasionem.

XVII. Patrimonia omnia Romanae Ecclesiae pontifices sedulo vehementerque repugnant ab invasoribus Graecis, in pote ecclesiarum decori et pauperum inopia addicta, passim vidimus in primo hujus operis volumine. Sollicitiores autem invenimus nunquam eosdem pontifices, quam de duobus praedictis ac de Neapolitano. Eo usque venit Adrianus, ut Terracina vi expugnatam pignoris loco retinuerit, ut patrimonium istud recuperaret (Cod. Car. ep. 65, al. 64). Ex hoc loco diplomatistae discimus, de Neapolitano ipso ducatu asserendo pontificibus agi, quod eisdem verbis ab Henrico fieri compertum est. Fallaces vero fuerunt spes pontificum, vana utriusque Augusti pollicitatio. Nondum enim divinitus constitutum erat, ut patrimonium illa ad apostolicam sedem reverteretur, nec Germania imperatoribus tanta rei gloria destinata erat. Romani ipsi pontifices potenti Northmannorum ope jus suum omne vindicarent sancte sedi necesse erat. Facillimeque id, vacante imperio, maximoque Pontifice utriusque potestati contemptore Henrico IV impubere. A majori scriptum: Calabritanum videlicet, Siculunque ab annis 535 invasa, Northmannis principibus apostolica auctoritate concedendo anno 1059. Deinde octoginta annorum intercapidine ducatum quoque Neapolitanum his permittendo, octavo anno constituto, qui praeseos patrimoniorum redditus equipararet. Divino autem consilio factum est, ut, quae admodum nulla imperatorum ope Calabria et Sicilia ad jus pristinum Romanae Ecclesiae pervenerunt, ita Neapolitanus ducatus Conrado Fridericis ducis Sueviae fratre Germaniae rege, imperiali diademati nequicquam inhiante, anno 1159 Calabriam et Siciliam sit imitatus. Quin etiam cum Robertus Wiscardus Apuliae rex, nondum integra insula e Saracenorum manibus erepta, juramentum fidelitatis fecerat Nicolao II, censumque promiserit supradicto anno 1059 quod postea renovavit Gregorio VII Nicolai successori, qui eidem investituram confirmavit. Rogerius Northmannorum princeps ab 1149 Innocentio II anno 1159. Regis titulum, et Siciliae regni (ita enim deinceps insula appellatur), necnon ducatus Apuliae et Calabriae ac principatus Capuae investituram accepit. Quare tum institutio regni utriusque Siciliae, ut procedente tempore appellata est insula, et terra omnis citra pharum, usque ad ecclesiasticae ditionis terminos; tum generalis investitura, censusque omnis, nullo imperatoris interventu, copatu ejus nullo, suam habuerunt originem. Credo equidem, ita divinitus constitutum esse, quia neque Henricus IV neque eius suorum stirpe aliquis, Ludovici, Ottonis, et Henrici pietatem, aut in apostolicam sedem e sequenti imitati essent, quod satis superque comprobant illorum acta.

XVIII. Omnia perspicue constant ex sacramentis praedicti Roberti duobus pontificibus praestitis, quae exstant apud Baron. (1059, n. 70 seq. 1080, 36), suntque a me diligenter collata cum cod. Albiniano, a quo nihil discrepat, tametsi post fidelitatem Romanae Ecclesiae praestitam, colex pance hac adjungat: « Et nulli jurabo fidelitatem, nisi salva fidelitate sanctae Romanae Ecclesiae. » Primum horum sic se habet: « Ego Robertus Dei gratia et sancti Petri dux Apuliae et Calabriae, et utroque subveniente futuris Siciliae, ad condemnationem traditionis, et ad recognitionem fidelitatis de omni terra, quam ego proprie sub dominio meo teneo, et quam adhuc nulli Ultramontanorum unquam concessi, ut teneat; promitto, me annualiter pro unoquoque Jugo bonum pensionem scilicet duodecim denarios papensis monetae persolutorum beato Petro, et tibi domino meo Nicolao pape, et omnibus successoribus tuis, aut tuis, aut tuorum successorum nuntiis. Hujus autem pensionarie redditionis erit semper terminus, finito vero

anno sanctæ resurrectionis die Dominico. Sub hac conditione hujus persolvende pensionis obligo me, et omnes meos sive heredes, sive successores tibi domino meo Nicolao pape et successoribus tuis. Sic me Deus adjuvet et hæc sancta Evangelia. » Sequitur sacramentum fidelitatis aliquanto prolixius cum indicata additiuncula, quod videsis apud Baronium. Lapsu viginti annorum plura evenerunt, quæ non modicas inter sanctam sedem et Robertum similitates peperere; Richardo interim Capuæ principe suum sacramentum fidelitatis exhibente pontifici Gregorio VII, dum Capuæ erat anno 1073, quod apud eundem Baronium existat (cod. a. n. 63). Robertus autem sua dominatione longe aucta, præsertim in Sicilia, in gratiam rediit cum Gregorio, cui sacramentum præstitit aliquanto aliud ab eo, quod Nicolaus II præstiterat. Discrepancia notatu digna est. « Ego Robertus Dei gratia et **150** sancti Petri, Apulie, et Calabriae, et Sicilie dux. » Et post promissam defensionem regalem sancti Petri, prosequitur: « Excepta parte Firmance Marchie, et Salerno, atque Amalphia, unde adhuc facta non est definitio, et adjuvabo te, ut honorifice et secure teneas papatum Romanum. Terram sancti Petri, quam nunc tenes, vel habiturus es, postquam scivero tuæ esse potestatis, nec invadere, nec acquirere queram. »

XIX. Appositis istæ conditiones lucem accipiunt ab ipsa pontificis investitura, quæ continuo sequitur in regesto Greg. VII in cod. Albiniano, et apud Baronium: « Ego Gregorius papa investio te, Roberte dux, de terra quam tibi concesserunt antecessores mei sa. me. Nicolaus et Alexander. De illa vero terra, quam injuste tenes, sicut est Salernus, et Amalphia, et pars Marchie Firmance, nunc te patienter sustineo in Dei et tuæ confidentia, ut tu postea exinde ad honorem Dei et sancti Petri ita te habeas, sicut et te agere, et me suscipere decet, sine periculo anime tue et mee. » Ita Gregorius aperte invasiones declarat tam quæ in ditione pontificia factæ erant, quam quæ in Campania, ut pote pertinentes ad Capuanum principem, a quo idem Gregorius fidelitatis sacramentum acceperat. Pacta enim conventa a pontificibus cum Roberto erant de Apulia, Calabria et Sicilia, dummodo hinc Saracenos ejiceret. De Capuæ autem principatu convenerat cum Richardo, quem Neapolitanos duces pari modo expellere oportebat. Chronicon Cavenæ genuinum, variis licet lacunis scæcit, editum a cl. Pratillo (*Hist. Princ. Langob.* tom. IV, pag. 386 seq.) de utraque re non obscure agit. « An. 1059. A Nicolao apostolico..... Vischardo occupata in tota Calabria, et Apulia, et etiam in Sicilia, quatenus a Saracenis liberaret..... Riccardo honorem principatus Capuæ, si expulsaret Landulfum. Propterea Nortimani consociati sunt cum apostolico, et hostes Ecclesie supmiserunt. » Et ad annum 1073 loquens de Roberti progressibus in Sicilia: « Viscardus, ait, post captam Panurmi urbem, dedit Rogerio comiti totam Siciliam, tantummodo reservans sibi prefatam civitatem cum castro suo, et Messanem. » Quidquid alteruter, extra concessas tibi terras, acquisivisset, invasio erat. Nec alio nomine Gregorius Roberti acquisitiones appellat. In eodem chronico adducuntur causæ invasionis Campaniæ, anno 1075. « Vischardus sub pretextu, quod Gesulfus cognatus suus fecisset illum anathematizare a papa Gregorio, opedit Salernum post XI. Aprilis, et post septem menses submitit eam..... Vischardus post **151** captam Salernum, apprehendit etiam Malfiam. » Synchroni hujus scriptoris auctoritati si adicias juramenta fidelitatis nuper allata, pontificiæ dominationis in utraque Sicilia certam epocham tenes, simulque intelligis, trium Augustorum diplomata nil aliud esse, quam præclara monumenta antiqui juris, quod ipsi pontifices aliena ope sibi met suisque successoribus vindicant.

XX. De civitate tantum Neapolitana cum omnibus ad eam pertinentibus, de qua Ottonis et Henrici di-

plomata obscure admodum loquuntur, addendum esse aliquid videtur, ut Siciliæ citra pharum pars nulla novæ probationis indigeat, cum de utriusque Siciliæ regno subsecutis temporibus sermo erit (Diss. 7, § 2, n. 17). Capuanum principatum jam diximus Richardo esse traditum a Gregorio, ita tamen ut Neapolitanum ducatum acquireret. Id ante annum 1159, sextum et sexagesimum post ejusmodi investituram, non accidit. Namque eo anno cum Innocentius II contra Rogerium duxisset exercitum, captusque esset per insidias ac ductus in regia castra prope Beneventum, « se destitutum virtute et armis, et desolatum aspiciens, ait Falco ad eundem annum, precibus regis, et petitionibus assensit, et capitularibus et privilegiis ab utraque parte firmatis, rex ipse, et dux filius ejus, et principes 17 die stante mensis Julii ante ipsius apostolici præsentiam veniunt, et pedibus ejus advoluti misericordiam petunt, et ad pontificis imperium usquequaque flectuntur. Continuo per evangelia firmaverunt beato Petro et Innocentio pape, ejusque successoribus canonice intrantibus fidelitatem deferre, cæteraque quæ conscripta sunt. Regi vero Rogerio statim Siciliæ regnum per vexillum donavit, ejus duci filio ducatum Apulie, principi alteri filio ejus principatum capuanum largitus est. » Diploma pontificum, quod suo loco afferetur, uni Rogerio omnia concedit. Paulo infra idem Falco narrare pergit, quemadmodum « in his diebus cives Neapolitani venerunt Beneventum, et civitatem Neapolim ad fidelitatem domini regis tradentes, ducem filium ejus duxerunt, et ejus fidelitati colla submittunt. » Hanc habuerunt finem Neapolitani duces, ut animadvertit Pratillus ad Chron. Neap. (tom. III, p. 80), qui simul initium fuit Northmannorum dominationis fiduciario jure, ac præscriptio illa tot sæculorum, quæ annalistam Italum fateri compulsi, de jure Romanorum pontificum dubitari amplius non posse. Infra in seq. Diss. (n. 15 seq.) de hac re iterum.

152 XXI. Non secus sensisset, ut arbitror, de antiquo jure si penitus illud expendisset. At breviter videamus quæ restant de Ottoniano diplomate. Septem civitates elargitur *pro anime nostræ remedio nostrique filii et nostrorum parentum de proprio nostro regno*. Spoletanum quippe ducatum ad supremum jus imperatorum pertinere, apostolicæ licet sedis esset dominium utile ab ævo Caroli Magi regis, eruditiorum fallit omnino neminem. Quare autem paulo infra ex Ludoviciano referantur ad verbum quæcunque spontanea donatione Carolus de censu et pensione illius ducatus constituit, suprema dominatione sibi reservata tam in eo, quam in Tusciæ ducatu, difficile assequimur, nisi donationem istam Ottonis liberalitate factam ab ejus cancellario insertam potemus diplomati, quod scriniarii de more digesserant, illius prorsus inscii. Certe septem illas civitates Otto ita se donare proficitur *pro anime remedio*, quod iterum urget, ut Romani pontifices perpetuo illas detineant, *in suo jure, principatu atque ditione*. Id vero aperte pugnat cum subjecta illa conditione: *salva super eodem ducatus nostræ in omnibus dominatione*. Idcirco non minus inertie deprehendimus ferreo illo sæculo in scriniariis sanctæ sedis, quam in Ottonis cancellaria. Hujusmodi autem repugnantia cum aliis, quæ supra vidimus, magis magisque comprobant sinceritatem diplomatis, cujus nisi exstaret autographum, factio ipsa indolem comprobaret. Et vero scriniarii ex libro pontificali transferunt Spoletani ducatus donationem integram, quæ certa est, tametsi conditione vacet supremi dominatus apud largitorem Carolum remanentis; deinde in Ludoviciano diplomate ipsissimam illam donationem aliis expressam verbis, cum prædicta conditione offendentes, aliam putant a priori illa libri Pontificalis; quare eam quoque recensent ab Ottonis confirmandam; denique cancellarius Ottonis spontaneam domini sui donationem inserit, duabus aliis intactis, quanquam prior illa ex libro pontificali desumpta abjicienda esset, altero

vero quam diploma Ludovicianum præferret distinguenda, ne civitates donatæ pristinum onus subirent cum reliquis, aut donatio uno eodemque in diplomate illusoria videretur. Verum si ita factum fuisset, ingenium sæculi illius esset minus evidens.

XXII. Quod si ex prædictis diplomatis Ottoniani sinceritate constat, ex sequentibus Ludovicianum respuentes falsi ac temeritatis arguuntur. Ac de disciplina quidem consecrationis pontificie dixi in præcedenti dissertatione. Ab iis verbis, *Præterea alia minora*, nil aliud occurrit quam Lotharii constitutionis anni 824 Eugenio II assensum 153 præbente, paulo alius quandoque verbis ordineque aliquantulum alio, fidelis excerptio. Ponitur enim loco primo caput 3, deinde caput 1, atque ex utroque compingitur constitutio, quæ apud Anselmum Lucensem (lib. vi, c. 35) audit *constitutio imperatorum primi Othonis, et primi Henrici*; at revera est Lotharii, ut patet ex capite ejus 4 integre allato post duo prædicta, quod in constitutione sui Augustus tribuit, licet scriniariorum compositio esset, desideratur. Utramque per otium consule apud Holstenium (*Coll. Rom.* par. II, p. 208 et 214). Tum inde iudicium esto, nunc Ludovici diploma nil horum continens, quia nondum constituta fuerant, recte commentitium, juxta præcipitum secretariorum sententiam, nuncupetur. Mihi enim sedulo consideranti Ottonianum diploma, quod Pagio est certissimum antiquitatis monumentum, et Ludovicianum, quod commentitium eidem videtur, hoc sinceritatis plenum apparet, quia historiam ac disciplinam sui temporis continet; ac donationes, quæ tunc in archivo erant, diligenter nullaque cum repugnantia entitiat. Ottoniani vero sinceritatem indigesta rudisque compositio, donationum confusio ac repetitio, necnon disciplina creationis pontificie a Ludoviciano ævo admodum varia, mihi videntur præferre. Videntur autem? imo illud pro certo affirmare non dubito, quod Ludoviciano, unde Otto, scriniariorum sanctæ sedis opera, et officio, in suum transtulit quæcunque inter se nihil pugnant, ac diligentiam scriniariorum veterum demonstrant, falsitatis notam incurrere audacia, Ottonianum vero in dubium vertere, mentiri est.

XXIII. Unum mihi adnotandum exciderat, quod prædicta omnia ad disciplinam electionis confirmationis Rom. pontificis parum solerter creduntur incipere ab iis verbis *secundum quod*, etc., etenim a conditione illa *salva in omnibus potestate nostra*, etc., incipiunt, alias sententia caret principio. At ita faciendum fuit a scriptoribus sanctæ sedis infensus, ut pontificibus quod suum erat, eriperent, tribuerentque principibus quod suum non erat, ne falsæ eorum opiniones de pontificia dominatione corruerent, ac videretur jus imperatorum, potestas quæ privilegio sanctæ sedis innitur. Nil facilius, quam ista pervertere in exscribendis diplomatibus, de quibus loquitur Joannes Heumannus (*Comment. de re Dipl.* cap. 1, § 18, p. 11) ex Mabillonii observatis (l. I, c. 11, n. 15, de *re Dipl.*), quod et Godefridus abbas (*Chron. Gotw.* tom. I, l. I, § 6) et quicunque post tantum virum scripsere, confirmant: « Antiqua diplomata uno quasi nexu, nullis distinctionis signis interpositis coherent. Qui tabulas transcripserunt, varias notas ascripserunt, quarum 154 arbitrium rectius forte lectori relictum fuisset. Carolus Magnus equidem Alcuini, et Caroli Warnefridi ope codices interpolationibus illustrandos curavit; eas tamen chartæ aliquanto serius receperunt. » Quod dictum velim pro iis qui Ottonianum autographum non viderunt. Fortasse enim persuasum iisdem erit, omnia distinctionis signa inde etiam abesse, ac propterea prædicta verba ad superiora referri impune posse. At secus est in Ottoniani diplomatistæ autographo: suis quippe interpolationibus varietas sententiarum distinguitur. Tametsi scripturæ continuatio nullum ex iis capitibus admittit, in quo ego, Baronii exemplum secutus, illud pro rerum varietate distribui. Locis

A autem, de quo agitur, hunc in modum exprimitur: *Firmiter valeant optineri. Salva in omnibus potestate nostra, et filii posterorumque nostrorum secundum quod in pacto et constitutione ac promissionis firmitate Eugenii pontificis successorumque illius continetur, idem ut omnis clerus, etc.* Fateor equidem me non assequi mente, cur Codices omnes constanter legantur *idem*, cum in autographo litteris valde perspicuis legatur *idem* quod haud dubie pro *item* est positum; d enim in t et vicissim frequentem mutationem inveniri apud veteres compertum est. Quamobrem tria referri debent ad potestatem principis, sive ad honorificentiam, aut honorem et reverentiam eidem debitam, ut Joannes IX et Nicolaus II (*Concil.* tom IX, p. 502 et 1104) eam appellant: Promissio, seu professio pontificis, instar Eugenii II; sacramentum cleri et populi de canonica et justa electione; et pontificia eadem professio coram missis imperialibus faciendi Leonis IV exemplo. Promissionem vero istam eo respexisse arbitror, ut quemadmodum rex Romanorum antequam imperator per coronationem fieret, sacramento fidelitatis se astringebat Romano pontifici, ita Rom. pontifex vicissim se imperatori obligaret, quod Eugenii II avo federis nomine exprimi consuevit. Certe Luitprandus, sive ejus continuator (*De reb. Imp. et Reg.* l. vi, c. 6) refert, Joannem XII hujusmodi sacramentum præstitisse Ottoni: « Jurjurandum vero ab eodem papa Joanne supra pretiosissimum corpus Petri, atque omnibus civitatis proceribus, se nunquam Berengario atque Adelberto auxiliaturum accepit. » Itaque quod in diplomate Ludovici sanctum fuisse vidimus, ut post pontificis consecrationem, « Legati ad nos, vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos, et illos amicitiam et charitatem ac pacem scient, » hinc colligitur, Eugenium II qui Paschali I successit, atque Eugenii successores in promissione, seu professione, consecrationis tempore societatem illam 155 amicitie et charitatis, pacisque expressisse, quam legati ad imperatorem deferrent. Quæ res a Leonis IV successoribus fieri cepit coram imperialibus missis, quod liquet ex superioribus.

XXIV. Diplomatis pars extrema, seu confirmatio et signum imperatoris, atque optimatum, sive episcoporum et comitum subscriptiones sinceritatis utriusque diplomatistæ suffragantur. Non enim aliunde consortium Ottonis filii petitum est, quam ex Ludoviciano, cui tres Ludovici filii subscripserunt. Quamvis autem Otto filius non subscribat, ut illi fecerant, quia scilicet puer in Germania remanserat, tamen una cum patre inducitur, sanctæ sedis jura confirmans, quod minime factum fuisset, nisi a Ludovici filiis paternam confirmationem roborari perspectum esset. Inter subscribentes autem palatii Francorum officia, seu dignitates, bibliothecarius, mansionarius, hostiarius non reperiuntur, namque alia erant tempora, alii Germanorum mores. Præterea illud *proprie manus* signaculo in Ottonis et D Henrici diplomatibus hisce occurrens, undenam profuisse credendum est, nisi ex diplomate Ludovici, quod præ manibus scriniariorum fuit, haud dubie etiam Ottonis oculis subjectum? Profecto abbas Gotwicens. sæpe laudatus (*Chron.* tom. I, l. II, c. 3, p. 177), quo scrutator alius Germaniæ regum atque Augustorum diligentior non invenitur, Ottonis subscriptionibus variis in medium allatis, tres inde regulas certas educit: I. Ottonem *manu propria*, vel *manus propria signo* constanter uti in diplomatibus. II. *Annuli*, et *sigilli* vocem promiscue usurpare. III. *Insigniri*, *subsignari*, *roborari*, *corroborari*, *sigillari*, *affigi*, *firmari*, *muniti*, *confirmari*, vocabula semper adhibere. Unam saltem ex tribus hisce regulis servasset Otto in hoc diplomate, ut morem suum imitatus esse videretur! At contra pro manus propriæ signo, *proprie manus signaculo*; pro annulo, vel sigillo insigniri, etc. *bulle nostræ impressione obsignari*. Falsi igitur insimuletur diploma?

Ino vero singularitatis causae aliunde querende sunt. Ludovicianum scilicet diploma propria manus signaculo, et optimatum subscriptionibus roboratum Ottoni et Henrico exemplum praeiit, quod sequeretur. Ad sigillum vero quod attinet, cum Ludovicus diploma illud dederit in conventu Aquisgranensi, filiorumque, episcoporum, abbatum, comitum, et officiorum palatii diploma confirmantium nominibus propriae manus subscriptionem praeposuerit, nulla sigilli mentione habita, hac tantum in re Ottoni et Henrico integrum fuit suo modo agere. Quamobrem Otto Francorum consuetudinem imitari maluit, quam consuetum sibi morem. In Spicilegio Acherii (tom. V, p. 407 seqq.) 156 plura Ottonis exempla videre est non bulla nentis, sed sigillo, quae res chronologi Gotwicensis doctrinam confirmat. Glossarii autem illustratores observant, Ottonem Magnum omnium ultimum bullae appellatione usum esse, quod huius diplomatis auctoritate comprobatur.

XXV. Optandum sane erat, ut quemadmodum pretiosum istud antiquitatis monumentum ex ferreo illo saeculo per tot sanctae seculi vices ad nos usque seros posteris pervenit, bullam quoque, quae illi certissime annexa erat, praeserferet. Cum enim Godefridus (*Chron. Gotw. l. II, c. 3*) annotarit discrimen inter regiae et imperialia Ottonis sigilla, ex bulla ista doctissimi viri observatis fides, ni fallor, adiecta esset. Praeterea quod Mabillonius legisse aiebat in Cod. Ottoniano: « Non est sigillatum, licet ex tenore ipsius appareat quod debuit sigillari, » bulla eadem confirmatum fuisset. Ceterum Ottonia-

num istud diploma tela serica aureum scriptum protegente, obvolutum, ac tubo ex tenui metae ad lamina inclusum diligentissime servatur in apostolico archivo Molis Adrianae, et est huiusmodi: Membrana oblonga colore purpureo introrsus infecta, modico cum ornatu in utroque margine, aureis litteris magnam partem nostris etiam dielux lucidissimis inscripta, a primo ad ultimum scriptionem, rara duntaxat interpunctione sermonem dirimente, continuat. Non litterae grandiores, ut moris est, in invocatione, non monogramma consuetum in fine, non denique cancellarii recognitio apparet. Sed omnia imitant Ludovicianum exemplar esse adhibitum in Ottonis et Henrici diplomationis exarandis. Forma characteris nequidquam queritur in ceteris Ottonianis iuxta specimen a Papebrochio exhibitum (*Bolland. April. tom. II, p. 12*) similitudo maxima habetur in diplomate Ottonis III quatuor et triginta post annos dato in eadem hac urbe Roma pro ecclesiae sancto- rum Bonifacii et Alexii, quod opportunius indicabo (*dissert. 6, n. 14*). Ex litterulis nonnullae exciderunt, nonnullae in aliqua sui parte detrimenti aliquid passae sunt. Verum duodecimo etiam saeculo detritas fuisse aliquas testatur Albinus, qui Ottonem vocat Octonem; nam dux istae litterae e et t similes omnino sunt inferne, tenui tantum linea in superiori parte istam ab illa secerente. Num idem eveniret dicenti post Albiniana tempora, quae semper legitur in autographo, incertum. Albinus ditionem ubique posuit. Jam vero pretiosum hoc monumentum lectoris oculis ex Albiniano codice, et simul ex autographo subjiciam.

157. EXEMPLUM PRIVILEGII OTTONIS IMPERATORIS

DE REGALIBUS BEATO PETRO CONCESSIS ^b.

In nomine Domini Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Otto [Otto] Dei gratia imperator Aug. una cum Octone [Otone] glorioso rege filio nostro, divina ordinante providentia spondemus atque promittimus per hoc pactum confirmationis nostrae tibi beato Petro, principi apostolorum et clavifero regni celorum, et per te vicario tuo donno Johanni summo pontifici, et universali XX [XII] pape sicut a predecessores vestris usque nunc in vestra potestate ac ditione tenuistis et disposuistis, civitatem Romanam cum ducatu suo et suburbanis suis, atque viculis omnibus [et] territoriis ejus montanis ac maritimis, litoribus ac portibus, seu cunctis civitatibus, castellis, oppidis ac viculis Tusciae partibus. Id est portum, centumcellas, ceteram, Piedam, [Bledam] Marturianum, Sutriam, nepem,

C Castellum Gallisem, Ortem, Pollimartium, Ameriam, Tudam, Perusiam cum tribus insulis suis, id est majorem [majore] et minore, pulvensin [Pulvensin] Narniam et Utriculum cum omnibus finibus et territoriis ad supra scriptas civitates pertinentibus.

158 Nec non exarchatum Ravennatem sub integritate cum urbibus, civitatibus, oppidis et castellis, quae pie recordationis domnus Pippinus et domnus Carolus excellentissimi imperatores, predecessores videlicet nostri, beato Petro apostolo et predecessores vestris jam dudum per donationis paginam contulerunt: hoc est civitatem Ravennam, et Emiliam [Emelliam], Babilum, Cesenam, Forum populi, Forum Livii, Faventiam, Imolam [Immolam], Bononiam, Ferrariam, Comaclum [Comiaculum] et Adriam, atque Gabellum cum omnibus finibus, territoriis, atque

^a Dantur inter uncas conclusae lectiones variantes codicis autographi.

^b Autographum in archivo Arcis sancti Angeli nullum praesertit titulum. Apographum ibidem exstat in bulla Innoc. IV, quam dedit Lugduni in concilio in Id. Jul. pont. an. 3 seu 1245 bulla plumbea munitam et xi. praetorum sigillis. Ejusdem plura exempla similia fieri voluit, quorum nonnulla sub arcidissima custodia in archivo Cluniacensi servata se vidisse testatur Mabillon (*St. Ital. part. I, p. 96*). In eodem archivo apographum seu transumptum Ottonianum privill. exstat ab Joanne de Anelia cum tribus publicis notariis factum « Assisii loco Fratrum Minor. in palatio domini pape » an. 1539, jussu Benedicti XII, nam ibi tum exstabat autographum, et dicitur « scriptum litteris aureis in charta coloris violati rubei. » Summa transumptorum consensio, quamvis diversis temporibus facta fuerint, transumptis tisdem, et multo magis autographo, maximam fidem conciliat: quae nimirum congruit fonti unde provenit utrumque diploma, id est Ludoviciano, cuius autographum perit una cum Pippini et Caroli

Magni antiquis chartis, levi tamen jactura.

In confirmatione antiquae ditionis sanctae sedis nil mutatum videas, quamvis 145 annis Ottonianum diploma distet a Ludoviciano: praeter verba aliquot, de quibus dixi in Dissertatione, intactis iis quae summam attingunt, cujusmodi sunt principium Ludoviciano simile *Ego Otto*, revocans antiquiora tempora, et sicut a predecessores vestris, pontifices rerum dominos designans qui Joannem XII praecesserant, quemadmodum Ludovicus indicarat Paschalis praedecessores. Cistibermi etiam ducatus civitates aliquot, Campaniae scilicet Romanae, quas Ludovicus recensuerat, silentio praeterunt, forsitan quia latius patebat Campania, quippe quae ad Lirim usque perveniebat. Praeterea Patrici de qua in Diss., mentio non reperitur, x saec. incertum num a Saracenis excisa fuerit. Quare omnes Campaniae civitates voce illa *ducatus*, cum suburbanis comprehenduntur, exceptis Cajeta et Fundis, nam olim ad Campaniam Romanam non pertinebant, adeoque antiqui juris sanctae sedis non dicuntur, sed seorsim nominantur, ut videbimus paulo infra.

ipsum terra marique ad supradictas civitates pertinentibus. Simul et Pentapolis, videlicet Ariminum, Pensaurum, Phanum, Senogallium, Anconam, Austinum, Humanam, Hesium, Forum Simpronii, Montem Jethri, Urbinum, et territorium Balneense, Callis, Lociolis, et Eugubium cum omnibus finibus et territoriis ad easdem civitates pertinentibus. Eodem modo territorium Sabinense, sicut a donno Carolo imperatore antecessore nostro beato Petro apostolo per donationis scriptum concessum est sub integritate.

Item in partibus Tuscie Longobardorum Castellum Felicitatis, Urbem veterem, Balneum regis, Ferentum, Viterbum [Ferenū Viterbum], Orchem, Martham, Tuscanam, Suanam, Poponium, Roselles cum suburbanis atque viculis omnibus, et territoriis, ac maritimis oppidis ac viculis, seu finibus omnibus.

159 Itemque a Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Bereto, exinde in Parma, deinde in Regia, exinde in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiarum, et Istria, necnon et cunctum ducatum Spolitatum, seu Beneventanum una cum ecclesia

* Ex Ludoviciano pariter dipl. derivatur donatio Exarchatus et Pentapolis, quae recte tribuitur Pippino et Carolo; hic enim praeterquamquod Carisiaci donationem paternam confirmaverat, anno postea 774 Longobardorum regibus exactis exarchatum ex parte aliqua ab his invasum, Romanæ Ecclesiae asseruit integrum. At excell. imp. uterque appellatur manifesto mendacio. Quare aut Ludovicus substituendus, ut est in Henriciano, aut legendum Imperator, ut legitur in Ludovici diplomate. Posteriora monumenta huiusmodi donationes repentiā a Ludovici tempore, Ludovicum huc revocant, licet Ottoniani xvi inscitia persuaserit, tam ejus quam successorum Carolingicorum nomina silenda, quia nihil addiderunt donationibus Pippiniae et Carolinae.

Nulla fit mentio finium constitutorum a Maginario et Itherio abbatibus, ut in Ludoviciano: forsitan quia infra Spoletanum ducatum integer ab eodem Carolo donatus dicitur. Quae quidem omisso Ludoviciano fidem adjungit, quod historiam haud plene narratam in Adriani epistolis tradit: eorumque examen minus accuratum demonstrat, qui suppositionem sibi offerisse videntur.

Tres insulae Corsica, Sardinia, Sicilia, quas triplici donationi Carolinae insertas vidimus in Ludovici diplomate, omittuntur ab Otone et Henrico. Et quidem jure: nam continuo sequitur Corsica in Donatione per designatos fines, et de Sicilia, quae tunc erat in potestate Saracenorum, infra agitur tanquam de ditione sanctae sedi vindicanda. Sardiniae nulla fit mentio, incertum, num scribariis nonnulli chartas et donationes simul congeneribus exciderit, an certa illius jura tam neglexerint, Greg. VII (lib. 1, ep. 29) in suorum praedecessorum negligentiam rejicit culpam omnem; anno scilicet 1075 quae sequentibus saeculis evidenter erunt, praesertim Innocentio III pontifice, cum Fridericus Genubarbus, Otto IV et Fridericus II sibi illam asserere sunt moliti tanquam juris imperii, quod falsum omnino est. Italic enim regnum terminabatur Australi mari, ut constat ex divisione regnor. Caroli.

Designatio ista per fines, quam recitavi in dissert. de dipl. Lud. Pii (n. 19) ita accipienda est, ut praeter Corsicam, quae inter pontificias ditiones per conjunctionem cum recensetur, civitates et loca enumerata excludantur; inde serio expendatur, si notioribus locis nominatis praecipue civitatibus (earum haud dubie territoria, oppida, vicula et omnia ad eas pertinentia solo civitatis nomine comprehenduntur) recte sunt constituti fines dominationis sanctae sedi, qui hodieque iidem sunt, praeter eos, qui Tuscano ducatu circumscribuntur. Atque ii quidem tunc recti erant, nam

A sanctae Christine posita prope Papiam juxta padum in mihario.

Item in partibus campaniae Sora [Sorara], Arceas, Aquinum, Arpinum [Arbium], Teanum, et Capuam, necnon et patrimonia ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum, et patrimonium Neapolitanum, atque patrimonia Calabriae superioris, et inferioris. De civitate autem Neapolitana cum castellis, et territoriis, ac finibus et insulis suis sibi pertinentibus, sicut ad easdem aspicere videntur, necnon patrimonium Sicilie, si Deus illud nostris tradiderit manibus. Simili modo civitatem Galetam et Fundum cum omnibus earum pertinentiis.

160 Insuper offerimus tibi, beate Petre apostole, vicarioque tuo donno Joanni pape, et successoribus ejus pro nostre anime remedio, nostrique filii, et nostrorum parentum de proprio nostro regno civitates et oppida cum piscariis suis, idest Realem, Amitemum, Furconem, Nursiam, Balvam, et Marisim, et alibi civitatem Terracenam cum pertinentiis suis.

Has omnes suprascriptas provincias, urbes et civitates, oppida atque castella, viculos ac territoria, si-

ducatus Tuscanus, et Spoletanus oblatis erant sancto Petro a rege Carolo, at reges Italic in his dominabantur supremo jure ex concessione et privilegio sanctae sedis, juxta pacta conventa inter Adrianum et Carolum, tributo tantum soluto apostolicae sedi, quod quemadmodum evanuerit in ducatu Tusciae, Spoletano sanctae sedis potestati omnino subiecto, nil attinet nunc exquirere.

Ducatum Spoletanum oblatum, seu donatum esse integrum sanctae sedi, constat ex Adriani litteris (Cod. Car. ep. 56, al. 58). Beneventanum nullo alio ex monumento liquet, quam apud Anastasium et duobus hisce ex diplomalibus, quae haud dubie illatum ab scripulariis fuerit ex ipsomet Libro Pontificali, qui Anastasio tribuitur.

Donatione harum civitatum in tertio Caroli adventu Romam an. 787 nihil certius, ut saepe in superioribus est dictum. Subiecto enim ducatu Beneventano, sex illas civitates lente Petro obtulit, quarum princeps Capua sacramentum Adalidis praestitit Rom. pontifici Adriano ante confessionem ejusdem principis apostolorum (Cod. Car. ep. 91, al. 88).

In Ludov. dipl. Beneventanum patrim. dividitur in Benev. et Salern. de quo vide dicta ad dipl. Ludov. (in not.).

Tempore sancti Greg. III tria erant amplissima patrimonia in Sicilie insula: Sicilia, Siracusanum, Panormitanum; sequioribus saeculis omnia simul conjuncta patrimonium Siculum audierunt. Prioris triae divisionis testes sunt plurae epistolae ex regesto Gregor. Magni. Alterius testimonium locales praebet a Theoph. (Chronogr. p. 275) Adriano in epistola ad Carol. Magnum (Concil. tom. VII, p. 965), Nicolao I (epist. ad Michael. imp.). Ottonis tempore Sicilia tota Ecclesiae patrimonium audiebat, ut hinc patet, et ex dipl. Henrici, ac multo magis ex investitura totius insulae a Nicol. II Northmannis tradita, quae de re in dissert. (n. 17 seq.).

Juris erant sanctae sedis, ut habent notitiae veteres (Dissert. a. 16). At principium huiusmodi juris incertum aliis Joannis VIII aevum reputantibus, aliis alia tempora.

Paulo supra cunctum Spoletanum ducatum esse donatum sanctae sedi testabatur. Et recte, nam Carolus Magnus totum obtulerat sancto Petro; sed ab Adriano iterum receperat, tributo tantum penso sanctae sedi. Hic septem civitates ejusdem ducatus ab Otone donantur: jus igitur suum abbas imperator in ea non modica parte ducatus, quod sancta sedes acquirit.

mulque et patrimonia pro remedio anime nostre, et filii nostri, sive parentum nostrorum, ac successorum nostrorum, et pro cuncto a Deo conservato, atque conservando Francorum populo *, jam dicte ecclesie tue beate Petre apostole et per te vicario tuo, spirituali patri nostro donno Joanni summo pontifici, et universali pape, ejusque successoribus usque in finem seculi eo modo confirmamus, ut in suo detineant jure, principatu, atque ditione ».

Simili modo per hoc nostre delegationis pactum confirmamus donationes quas pie recordationis donnus Pippinus [Pippinus] rex, et postea donnus Karlus excellentissimi imperatores [excellētissimus imperator] * beato P. [Pet]ro apostolo spontanea voluntate contulerunt: necnon et censum, vel pensionem, seu ceteras dationes, que annuatim in palatium regis Longobardorum inferri solebant, sive de Tuscia, sive de ducatu Spoletano, sicut in suprascriptis donationibus continetur, et inter sancte memorie Adriani papam, et donnum Carlum [Karlum] imperatorem convenit, quando idem pontifex eidem de suprascriptis ducatibus, id est Tuscano, et Spoletano, 161 sue auctoritatis preceptum confirmavit: eo scilicet modo, ut annis singulis predictus census ad partem ecclesie beati Petri apostoli persolvatur ^d. Salva super eodem ducatu nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem per hoc nostre confirmationis et filii nostri subjectione *.

Ceterum, sicut diximus, omnia superius nominata ita ad vestram partem per hoc nostre confirmationis pactum roboramus, ut in vestro permanent jure, principatu, atque ditione; et neque a nobis, neque a

A successoribus nostris per quodlibet argumentum, sive machinationem, in quacumque parte vestra potestas imminuatur, aut a [aut da] vobis inde aliquid subtrahatur, de suprascriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, insulis, territoriis, atque patrimoniis; necnon et pensionibus, atque censibus; ita ut neque nos ea facturi simus, neque quibuslibet ea facere volentibus consentiamus. Set [Sed] potius omnia que superius leguntur, id est provincie, civitates, urbes, oppida, castella, territoria, et patrimonia, atque insulae [insulæ], censusque, et pensiones ad partem ecclesie beati Petri apostoli, atque pontificum in sacratissima sede illius 162 residentium nos, in quantum possumus, defensores esse testamur: ad hoc ut ea in illius ditione ad utendum, et fruendum, atque disponendum firmiter valeant optineri.

Salva in omnibus potestate nostra, et filii, posterorumque nostrorum, * secundum quod in pacto, et constitutione ac promissionis firmitate Eugenii pontificis, successorumque illius continetur: idem [idem] ut omnis clerus, et universi populi Romani nobilitas propter diversas necessitates, et pontificum irrationabiles erga populum sibi subjectum asperitates retundendas, sacramento se obliget, quatinus futura pontificum electio, quantum uniuscujusque intellectus fuerit, canonice et juste fiat ^b. Et ut ille qui ad hoc sanctum atque apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus fiat pontifex, priusquam talem in presentia missorum nostrorum, vel filii nostri, seu univ[er]se generalitatis, faciat promissionem pro omnium satisfactione atque futura con-

* Notat Du-Cang. in Gloss. Francorum nomen late patuisse, ita ut ad Germanos etiam extenderetur: que res nulli eruditorum ignota, cum Carolus Magnus ejusque successores Francorum monarchiam regerant. Otto ipse susceptus erat ab Henrico Germ. rege ex Mathilde uxore sua Ludovici Balbi filia ut tradit Will. Nangius in chron. quare ex Caroli Magni stirpe licet feminea, erat progenitus. Nihilominus Franci a Germanis distinguebantur et temporis. Quare melius in Henriciano legitur *Christianorum*. At Romæ Ottonis tempore tum Carolina ætas instaurari credebatur, tum Ludovicianum diploma chartaque aliæ nil nisi Francorum liberalitatem præferebant: quare precatio illa, que passim legitur in Codicis Carolini epistolis pro Francorum populo, hic videtur adhibita.

^b Notanda clausula, de qua dixi in dissert. præcedenti.

* Hoc loco Pippinus inter Augustos non recensetur in autographo, sed suis utrique titulus certus tribuitur, Ludovici verbis, quod supra factum non fuerat (col. 605, not. *).

^d Quod sæpe est dictum supra, nil melius comprobatur, quam spontaneas inter donationes Caroli, ducatum Tuscani et Spoletani tributum seu pensionem recensio. Et sane caliginoso illo Ottonis ævo tam accurate narrari poterant donatio integri illius ducatus, ejusque concessio ab Adriano facta Francorum regi cum annua pensione, nisi apostol. archivum documenta omnia suppeditasset? Ludoviciani diplomatis verba ipsa essent adhibita, nisi idem scriptori Ottoniani fuisset ob oculos? Pensio quidem juxta Carolinam, seu Ludovicianam tempora Ottoniano ævo parum congruit. Nam septem illæ civitates et ducatu Spoletano avulsæ, et sanctæ sedi donatæ ab eodem Ottone, integro tributo aliquid debuissent detrudere: at neque id temporis melius agi poterat, neque nos seri posteri divinare possumus, qua ratione, quove auctore id diploma digestum fuerit. Hoc solummodo est certo certius, diploma Ottonianum ex Ludoviciano profectum esse.

* Jam dixi ad dipl. Ludov. (in not.) hac tantum occasione dominatum et subjectionem reservari. Nunc adjicio, singulari hac cautione satis superque

instrui, qui aut ignorant, aut ignorare simulant, quod ceteræ omnes ditiones erant supremi jura pontificum, talesque ab Augustis confirmabantur: verba illa *per hoc nostræ confirm.* haud dubie ex sequentibus imprudenter desumpta sunt, nam desunt in autographo.

C ^c Ne ulla soboriatur suspicio, quin de Sicilia, Sardinia, Corsica hic agatur, inspicendum est ordo, quo semel et iterum tam in Ludoviciano, quam hic recensentur. Atque in Ottoniano quidem parum scite. Nam Corsicæ facta erat mentio in donatione per designatos fines, et Siciliæ, dum promittebatur ejus restitutio sanctæ sedi, si e Saracenorum manibus illam eripere contigisset: de Sardinia vero ne verbum quidem fit in diplomate. Ea propter quæ Ludovicus de tribus predictis insulis asserebat, ea minus conducunt Ottoni, qui Sardiniam silet, et Siciliam ita se vindicantur promittit sanctæ sedi, si Saracenis eriperit. At necessitas assuendi Ludoviciano diplomati quæ congruebant temporis, et rudis illa ætas talia ubique inseri coegerunt, quæ aut minus conveniunt præmissis aut secum pugnant. Id vero et Ludoviciani, et Ottoniani diplom. sinceritatis est argumentum locupletissimum.

D ^d Perperam a sectariis apud Dietericum Hermannum (*Introd. ad J. pub. lib. 1, cap. 15, n. 8*) sequentia referuntur ad omnia supradicta, nam quæ deinceps narrantur hærent in salebra, nisi ab ea conditione, *salva nostra potestate*, sustineantur. Præterquam quod non potestate, sed dominatione positum esset, ut de ducatibus Tuscano et Spoletano factum vidimus. At de his dictum est in dissertat. (num. 23).

^b En quo extendebatur imperatoria potestas, ad tria scilicet ista capita. Primum inhærebat promissione Eugenii II et successorum; alterum pontificia constitutione ut clerus et populus Romanus, ad quos unice pertinebat electio, sacramento se obligarent ad canonicam et justam electionem: quod ut fieret, visum est Eugenio imperatoris auctoritatis metum proponere. Sacramentum ejusmodi non erat novum, nova erat potestas imperatoris, quam ceteroqui obtinebat auctoritate apostolica. Hanc rem aliquanto fusius in seq. dissertatione tractatam invenies.

servatione, qualem donnus et venerandus spiritalis pater noster Leo sponte fecisse dinoscitur *.

Preterea alia minora huic operi inserenda previdimus, videlicet ut in electione pontificum neque liber, neque servus ad hoc venire presumat, ut illis Romanis, quos ad hanc electionem per constitutionem sanctorum patrum antiqua admisit consuetudo, aliquod faciat impedimentum. Quod si quis contra hanc nostram constitutionem ire presumpserit, exilio tradatur ^b. Insuper etiam ut nullus missorum nostrorum ejuscumque impeditionis argumentum componere ¹⁶³ in prefatam electionem audeat, prohibemus ^c. Nam et hoc omnimodis instituere placuit, ut qui semel sub speciali defensione donni apostolici, sive nostra fuerint suscepti, impetrata juste utantur defensione. Quod si quis in quemquam illorum qui hoc promeruerunt, violare presumpserit, sciat se periculum vite sue esse incursum. Illud etiam confirmamus, ut donno apostolico justam in omnibus servant obedientiam, seu ducibus, ac iudicibus suis ad iustitiam faciendam ^d.

Huic enim institutioni hoc necessario annectendum esse perspeximus, ut missi donni apostolici, seu nostri semper sint constituti, qui annuatim nobis, vel filio nostro renuntiare valeant, qualiter singuli duces ac iudices populo iustitiam faciant, hanc imperialem constitutionem quomodo observent. Qui missi decernimus, ut primum cunctos clamores, qui per negligentiam ductum [seu iudicium] fuerint inventi, ad notitiam donni apostolici deferant, et ipse unum e duobus eligat, aut statim per eosdem missos fiant ipse necessitates emendate, vel misso nostro nobis renuntiante, per nostros missos a nobis

* Caput tertium, quo imperatoria potestas extendebatur, in eo situm erat, ut missi imperiales consecrationi interessent, coram quibus pontifex electus promissionem seu professionem emittere debebat, qualem Leo IV absque missorum presentia consecratus, emisit ultro. Quenam ista fuerit nusquam reperitur. Quare summam ejus diplomati huic, et sequenti referri oportet acceptam.

^b t. x Constitut. quam Lotharius fecit Eugen. II consentiente in atrio sancti Petri an. 824, cap. 3, hæc desumuntur, verbis aliquatenus mutatis, sententia integra. Holsten. (*Coll. Rom.* par. II, p. 208).

^c Pauca hæc desunt in constitutione prædicta, neque ibidem esse poterant: nam Lotharius viginti amplius annis postea privilegium obtinuit, ut missi imperiales consecrationi interessent. Hinc autem liquet, quam vehementer pro libertate canonice electionis pugnaretur.

^d Laudatæ constitutionis cap. 4 quod Francorum regum temporibus magis conductum quam Augusti Saxonis, ut patet.

* Ejusd. constit. cap. 4 aliquatenus ut cætera immutatum, sententia intacta. Quæ tria capita si quis attente contulerit cum historia eorum temporum,

A directos emendentur *. Hoc ut ab omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris firmum esse credatur, propriæ manus signaculo, et nobilium optimatum nostrorum subscriptionibus hoc pactum confirmationis nostre roboravimus, et bullæ nostre impressioni assignari iussimus ^f.

† Signum donni Octonis serenissimi imperatoris, ac suorum episcoporum, abbatum, et comitum. † Signum Adalagii [Adaldagi] Hamaburgensis ecclesiæ archiepiscopi. Signum Arberti [Hartberti] Curienensis ecclesiæ episcopi. Signum Drigonis Osnaburgensis [Dryog. Osnabrugensis] ecclesiæ episcopi. Signum Octonis Argentinensis [Yotonis Argentinensis] ecclesiæ episcopi. Signum Otuvini Hilunensensis [Hiltinesemen.] ecclesiæ episcopi. Signum Landuvarci [Landwari] Mindonensis ecclesiæ episcopi. Signum Otgeri Nemetinensis ecclesiæ episcopi.

¹⁶⁴ Signum Gezonis Tortunensis ecclesiæ episcopi. Signum Hucherti Parmanensis ecclesiæ episcopi. Signum Guidonis Mutunensis [Mutuenensis] ecclesiæ episcopi. Signum Hattonis Fuldensis monasterii abbatis. Signum Guntharii Herolfelfeldensis [Herolfesfel.] monasterii abbatis. Signum Heberharti comitis. Signum Guntharii comitis. Signum Burgarii [Burgharii] comitis. Signum Ytonis comitis. Signum Conraies [Crourates] comitis. Signum Ernostes. Signum Thiecheres [Thiesteris], Ricdages. Liupen, Harviges. Arnolfes. Ingilthies, Burgarthes, Reinges. Anno Domini incarnationis DCCCCLXII, indic. v, mense Feb., XIII die ejusdem mensis, anno vero imperii donni Octonis [Ottonis imperii] invictissimi imperatoris XVII, ^g facta est hæc pactio feliciter.

facile intelliget assumentum esse parum conduens Ottoniano ævo, cum Romani imp. potestatem avversabantur.

^f Vide dissertationem (n. 24).

^g Nil chronologia ista rectius, si pro anno vicesimo septimo imperii, primus esset positus. Baronius (an. 962, n. 12) ex diplomatibus et actis synodalibus constare ait præcedentes annos ad regnum spectare, non ad imperium. Eruditi omnes unanimi consensu idem affirmant. Nam revera anno 936 Henrico I rege Germaniæ mortuo, Otto ejus filius Aquigrani coronatus erat rex; quare hoc anno 962 vicesimus septimus ferebat. At anno vix 961 rex Italiæ, et 962 Februar. mense imperator est coronatus Romæ. Verum Gotwicensis abbas sæpe laudatus animadvertit, diploma aliud exstare apud Freherum, in quo annus sequens dicitur 28 imperii (*Chron.* tom. I, l. II, c. 3, p. 189), tametsi aliis in diplomatibus, ut idem observat, regni anni secernuntur ab annis imperii. Pagius et Muratorius cum eruditissimis cæteris consentiunt, Germanici tantum scriptores, quos certe latet indoles imperialis dignitatis ab ap. sede instauratæ seu institutæ, secus sentiunt.

165 DISSERTATIO DE DIPLOMATE HENRICI I.

Quamquam mihi videor patefecisse magni Ottonis diplomate, quam similis Carolo magno princeps in tot tantisque apostolicæ sedis atque Italiæ omnis ærumnis, ex Germania accersitus sit Romam, atque imperiali diademate a pontifice redimitus supremae suæ potestatis consors factus, et ecclesiæ defensor constitutus: quia tamen ipso in hoc magno principe jurisconsulti Germanici tot falsitatum fundamenta ponere non verentur, operæ pretium est, quæ brevi admodum sermone principio operis amplexus sum (*Præf.* n. 1 seq.) aliquanto fusius explicare, antequam de Henrici diplomate, quod Ottoniani exem-

D plum fere est, nonnihil disseram. Anno igitur imperii altero ea venerunt Romæ, quæ jure ac merito iratum principem in Urbem iterum evocarunt. Hæc quidem occasione eum communicatæ sibi potestatis limites transcendisse cum causa, annales docent, nec nostra est a ven. card. Baronio recedere, ut quæ pontifex adolescens imprudenter gessit, contra historiæ castitatem tueamur. Summa est pontificem Joannem depositum, ac Leonem VIII pseudopontificem creatum fuisse: cætera hæc non spectant. Vir iste nec rite ad tantum fastigium evehctus, neque ulla polleus auctoritate sanctionem edicti, quam ex Cod. Vat.

1664 gentium edidit in lucem Georgius in nova editione *Annalium* Lucensi, conferrandam cum edita a Theodorico Niebo, quam Goldastus transcripsit (*Const. Imp.*, tom. 1, p. 221). Egidem neque eandem inchoatam a Gratiano (*dist. 63*, c. 25) indeque sumptam a Baronio (964, n. 22), neque istam superam Baroniæ subjectam a Georgio, utramque nullius ponderis, legentium oculis proponam, sed commentitiam istam impostorum licentia mutam, ineptisque opescent additionibus, quæ quod Goldastum prout; quippe quam itumens fore commentariis onerata prædicti Jurisconsulti adhibent ad falsam ingerendam indolem renovati imperii, quod Romano-Germanicum appellat. Quin etiam, cum sordes istas movere nisi coactus non solem, partem ejus duntaxat, quæ ad rein facit, excerptam, omisiss cæteris, quamquam ad imposturam lentissimam accommodatissimis. Ea vero est hujusmodi.

N. Idem enim sanctus vir (Adrianus) synodum congregavit, et in præsentia omnium, eorumque auctoritate Donalno Carolo invictissimo 166 regi Francorum et Langobardorum ac patricio Romano, cuique successoribus regnum Italia, patriciatu dignitatem, ac ordinationem sedis apostolicæ concessit, insuper et episcopatum investituræ, velut ipsi cum discretionem et reverentia libitum fuerit, præter quos tam pontifici summæ sedis, quam archiepiscopis ipse Carolus reliquit. Igitur nos Leo servus servorum Dei episcopus, ad idem exemplum Adriani, cum cuncto similiter clero, et universo populo Romano, omnibusque ordinibus hujus alicæ Urbis, sicut in suis scripturis apparet, constituimus, confirmamus, et corroboramus, et per nostram apostolicam auctoritatem concedimus atque largimur domno Ottoni primo Augusto Teutonicorum regi prudentissimo, spiritali in Christo filio nostro, ejusque successoribus hujus regni Italiae in perpetuum tam sibi facultatem eligendi successorem quam summæ sedis apostolicæ pontificem ordinandi: ac per hoc archiepiscopos, seu episcopos, ut ipsi tantum ab eo investituram accipiant et consecrationem ubiqueque peritauerit, exceptis his, quos imperator pontifici et archiepiscopis concessit. Ita demum asserimus, quod nemo deinceps cuiuscunque gradus, vel conditionis, aut dignitatis, seu religionis eligendi regem vel patricium, sive pontificem summæ sedis apostolicæ, aut quemcumque episcopum, vel ordinandi habeat facultatem, sed soli regi Romani imperii hanc reverendam tribuimus facultatem, quam absque omni pecunia disponet, ac reget, utpote rex, et patricius Romanus. Hactenus de commentitia ista constitutione, cui nequid desit, indicata legis regie Adriani affectæ titulum (Goldast., *Const. Imp.* tom. 1, p. 16; Lunig., *C. It. Dipl.*, tom. 1, p. 1) subjiciam: «Lex regia imperii Francorum, sive constitutio Adriani I pont. max. populique Rom. qua in Carolum Magnum Romanum imperatorem ejusque successores jus pontificem Rom. nec non archiepiscopos et episcopos eligendi cum directo simul in urbem Romanam ejusque territorium dominio est translatum,» quam scilicet legem latam aiant anno 774, id est sexto et vigesimo ante renovationem imperii.

III. Titulos etiam senatus-consultorum perinde suppositorum adiciam (Goldast., *Ibid.*, p. 217, 221; Lunig., *Spic. Eccl. cont.* 11, pag. 65, p. 1, pag. 159), quippe quæ nihil videntur ex una eademque signa profecta una eademque fortuna usa esse. Eorum primum hunc titulum præfert: «Senatusconsultum Romanorum de lege regia, quæ a papa S. P. Q. R. jus omne, et potestas Ottoni I imperatori, et in eum confertur. 167 Item de electione Rom. pontificis, et investituris episcoporum.» Altero vero hic præfigitur: «Senatusconsultum Romanum de restituendis Romano imperio omnibus temporalibus, quæ per reges, ac Imperatores Ecclesiæ Romanæ collata fuerant.» Cujusmodi putida signa Italus annalista offendens

A in chron. Richerspergensis usque adeo detestatur (An. 964), ut Baroni, Pagii, aliorumque h. s. imposturas refellendum sollicitatem summop re et moneat. Hisce omnibus alia constitutio accedit Ottoni III ascripta, qui septemdecim circiter annorum adulescens diadema imperiale suscipiens a Gregorio V affini suo an. 996 post triennium, ut dicitur, illam edidit, ad isdem auctoribus relatum (Goldast. *Ibid.*, p. 226; Lunig., *Cod. It. Dipl.*, tom. 1, p. 7; et *Spic.* p. 1, pag. 140), quæ ap. Lunigium inscribitur: «Ottonis III Rom. imp. constitutio, qua sedi Romanæ certum ex civitatibus quibusdam patrimonium constans assignat; famosissimamque Constantini Magni imp. donationem memoratæ sedi factam, et a Carolo Magno imp. confirmatam pro fecta et supposita declarat.» De suppositi hujus patrimonii civitatibus octo (Pisanro, Fano, Senogallia, Ancona, Fossabruno, Callio, Esio, et Ausimo,) et de aliis omnibus, quæ continet, animadversioni Pagii (998, n. 5) nihil addam: «Tot, inquit, fere mendacia, quot verba.» Jurisconsulti ipsi constitutionem aliis offendam reliquerunt, utpote cui cum lege regia et antipape Leonis minus conventit.

IV. Utraque harum, veluti sustructionibus nititur, jurisperitis de quo agimus, quod scriptores ipsi palam fatentur. Erit omnium instar Stravrus (*de J. Pub.*, c. 1, § 3) qui ejusdem antipape constitutioni inhærens: «Ex hoc pacto, inquit, jura imperii Rom. quod hucusque Franci possederant, ad Germanos delati, sunt petenda, dum Romani a Francis pro derelicto habiti jura domini directi una cum imperio Romano in Ottonem, ejusdemque successores reges Germaniæ contulerint; ita ut nexu nunquam violando, pacto in perpetuum valituro, imperium Romanum cum regno Germanico jungeretur. Ex quo initia et fundamenta juris publici imperii Romano-Germanici, de quo agimus, sunt petenda.» Factum negare incitita esset. Nam Conradus Frederici Suevici ducis frater, ut coronam imperii quam vehementer optabat, assequeretur, atque Italiae regis titulum ad id non sufficere intellexeret, Germanici regni coronam adipisci modis omnibus curavit, quam emulo Lothario II decedente adeptus fuit anno 1158, neque ullus ex iaculis Alemannorum principibus ad imperatoriam majestatem pervenit, qui Germaniæ rex creatus esset. Quare, quod Carolingiorum tempore 166 non fuit in more positum, ea consuetudo post Ottonem inducta est, ut in Germania rex Romanorum, futurus imperator coronaretur, deinde Italiae regni diadema susciperet, ac demum Rome imperator fieret a Romano pontifice, ut late est demonstratum (Diss. 1, n. 45 seqq.): At de jure secus dicendum est. Neque enim quicumque rex Germaniæ creabatur, simul fiebat imperator: cuius rei testes sunt Henricus rex Germaniæ IV, prædictus Conradus Germaniæ rex II, Rudolphus, (de electis tempore fatalis interregni, quod illi appellant, nihil dicam) Adolphus, Albertus I, Ludovicus Bavarus, Wenceslaus, D Robertus, Albertus II et Maximilianus reges Romanorum futuri imperatores electi, qui ad supremum istud fastigium non pervenerunt. Quandoquidem eorum nullus a Romano pontifice imperialia insignia suscepit, juxta congenitam renovatæ majestati indolem. Neque Romanum imperium in illud Romano-Germanici est conversum nisi a scriptoribus commentitia ea monumenta secutus, quæ supra attuli, quemadmodum infra planum faciet Rudolphinus codex commentorum hujusmodi evorsor, et aurea bulla Caroli IV quæ sanctius monumentum Jurisconsulti idem constantissime affirmant non reperiri. Utrobique enim Romanum imperium; at Romano-Germanicum, neque ibi, neque usquam reperitur: id quippe, si nesciunt, Romani majestatem imperii lebeffaciat, quod nec pontificis, nec imperatores cogitasse unquam credi proclive est.

V. Quod absolute negandum non videtur, Gregorius V ad quem haud dubie imperatoria res præci-

pue pertinebat, una cum Ottone III aut affinitate, aut alia causa id utrique persuadente, de futuri imperatoris electione constitutionem ediderunt, non ea quidem de numero electorum aliquid statuentes, quod Blondus et Platina affirmant, sed ad Germaniae principes electionem coarctantes. Quamobrem verba illa Platina, quamvis Blondo auctore eodem protulerit, notum omnino rejici, ubi agit de Gregorio V. Is autem, inquit, cognita imperii imbecillitate, varietateque formae, quae diutius apud Germanos summa potestas remaneret illeque ceteris praesesset, qui virtute ac dignitate ceteris praestaret, sanctionem reituli haud abnuente Othone de imperatore eligendo an. Chr. II ac secundo, quam usque ad tempora nostra servatam videmus, videlicet solis Germanis licere principem deligere, qui Caesar, et Romanorum rex appellatus, tum demum imperator et Augustus haberetur, si cum Romanus pontifex confirmasset. Chronologia enim manifeste falsa (nam an. 1002 inermis Otto est mortuus, eratque tunc pontifex Silvester II) rejecta, cetera procedunt. Missa siquidem opinione **169** Septemviris collegii tunc instituti, quam minime admitti posse ostendam infra (Diss. 6, n. 7), animadverti debet, quod Otto Ottonis II filius a consilio conjugali, mortua conjuge, ex qua sibi filium masculum minime generat, alienus, ut tradit Landolphus senior saeculi undecimi scriptor (*Script. Ital.*, tom. IV, l. II, c. 48) probe norat, se extremum fore ex Ottonibus Augustis, pluresque adesse causas car imperatoria dignitas aut rediret ad Francos, aut aliunde alii accersito, ut quatuor et triginta ante annos evenerat, cum Ottoni Magno avo suo collata fuerat, imperiale diadema imponeretur. Praeterea pontifex, ejus aequae atque Augusti, suae gentis decore intererat, perpetuandi capitis tantum honorem in Germania, id consilii cepisse dicitur, quo nil veritati magis congruens. Huc accedit usque adeo certum esse uni Rom. pontifici ejus majestatis institutori deberi innovationem electionis, ut ipsi jurisconsulti legem regiam Adriani et pseudopape Leonis institutionem pro fundamento sui Romano-Germanici imperii posuerint.

VI. Quod autem maxime comprobatur, a Gregorio V et Ottone, ut olim ab Eugenio II et Lothario, constitutionem hujusmodi factam esse, Henricus rex Germ. II imp. I omnium primus rex Romanorum appellatus invenitur (*Chron. Gotw.* tom. I, l. II, c. 6, p. 255) in duobus diplomatibus et in bulla Benedicti VIII. Neque ambigendum quin titulum istum ille adhibuerit, nam plura Henrici IV diplomata inscribuntur, *Regis Romanorum III* nomine. Et sigillum Zyllessianum Henrici regis Germaniae III imperat. II epigrapham exhibet: *Henricus Dei gratia III rex Romanorum*. Quae utenique id singulare habeat, quod regni Germanici rationem init, Henrico etiam V exemplum in suis diplomatibus sequente, tamen constitutionis editioni suffragatur. Etenim *regis Romanorum* titulum jam obtinere fidem facit. Cumque duos inter Henricos Augustos I et II sit medius Conradus rex Germ. II cognomento Salicus, cujus diploma nullum exstat in laudate chronico cum regis Romanorum titulo, plura e contrario exstant Conradi III qui primus in sigillo habet *Romm. rex*. Hic autem in diplomatibus Romani et Germanici regni rationem habens, titulum *regis Romanorum II* in pluribus, in aliis etiam III sibi tribuit. Praclarum exstat exemplum ex autographo ap. Jo. Frederic. Falke (*Tradition. Corbeien.* p. 997) spectans ad an. 1147, quod et in principio et in sigillo exhibet regem Rom. secundum, hoc tantum discrimine, quod principium habet: *Conradus divina favente clementia Romanorum rex secundus*; sigillum autem: *Conradus Dei gratia Romanorum rex II*. Heinricus vidit in eodem archivo **170** Corbeiensi hoc diploma aureis litteris membranae purpureae inscriptum (*de Sig. Germ.* par. I, cap. 4, § 3), quale est Ottonianum supra laudatum (dissert. 5, n. 26). Haec autem nova

A forma a nullo ex tribus Ottonibus adhibita statimque adhiberi coepit a successore Ottonis III iovi aliquid statutum esse significat. Praeterea Ilicaricum non regem Germaniae tantum electum esse, sed futurum imperatorem colligitur ex regi Italiae acquisitione per eum facta, expulso Hadrundino tyranno, quem principes Itali sibi elegerant post mortem Ottonis III absque prole mascula, ut praesentis tradidit Adelboldus ap. Bollandistas (tom. III Jul. p. 747 seq., n. 20, 25) auctor coevis summeque fidei. « Rex in regnis singulis antecessoris sui praeter Italiam et Alemanniam receptus, et ab omnibus unanimiter collaudatus, etc. » Et infra: « Eodem tempore quidam episcopica Hadrundinus nomine non regnabat, sed vitis in se regnantibus, subserviebat in Italia. Audita enim morte imp. Ottonis, Longobardi surdi, et caeci, et de futuro non providi nunc elegerunt, et ad penitentiam festinantes in regem sibi coronaverunt. » Quem postmodum eiecerunt, ad Hecricum legatis precibusque confugimus, tanquam ad verum regem.

B VII. Quae cum ita sint, non omnino, inquam, abjicienda est Blandi Platinaeque affirmatio illa de regis Romanorum futuri imperatoris (modo cum pontifex probasset) electione in Germania apud principes ejus gentis faciendam. At de his opportunius disseram (diss. 6, n. 4 seqq.). Nunc enim de primi hujus regis Romanorum confirmati, et aurea corona imperatoris instituti diplomate dicendum est. De ejus aetate homines doctissimos disputare competum habeo; nec tamen aut Baronius, et qui cum sequuntur, illud referentes ad annum 1014 (id enim erat in more positum Carolingiorum, ut diploma hujusmodi in solemnitate coronationis legeretur); aut Mabillonius ad annum 1024, quia inter subscriptiones legit Richardum abbatem Fuldensis, quam dignitatem non esse assecutum putavit ante annum 1025 (*Annal.* l. LIII, n. 97), certi aliquid praesentibus de aetate diplomatis, quod nullam designat; ejusmodi plura hujus imperatoris reperiuntur; quam rem tum Mabillonius, tum abbas Gotwicensis (*Chron.* cap. 6, p. 245) observant. At Mabillonius retatem certam, ni fallor, deprehendisset, modo se in Fuldensis subscriptione non sinitisset. Prae aliis est Eberhardi Bambergensis episcopi subscriptio, qui se appellat *Romanae sedis subditum*. Ea vero indicat tempora protectionem pontificis in Germaniam consecuta. De qua legitur apud Ostensem (lib. II, c. 46) ubi narrat uno ductu fundationem, dedicationem et **171** commutationem Bambergensis ecclesiae: « Hic idem Augustus ex proprii patrimonii sumptibus construxit ecclesiam ad honorem sancti Georgii in Babenbergense, et advocans Benedictum papam, ab ipso illam consecrari fecit, atque episcopatum in ea sedem constituens, beato Petro ex integro obtulit, statuto censu per singulos annos equo uno optimo albo, cum omnibus ornamentis, et faleris suis, et centum marchis argenti. Postmodum vero Leo IX papa variationis gratia Beneventum ab Heinrico Chuenradi filio recipiens, praedictum episcopum Bambergensem, sub ejus ditione remisit, equo tantum, quem praediximus, sibi retento. » At multo antea ipse Benedictus pontifex (apud Bolland. Jul. tom. III, p. 771) Bambergensi eundem episcopo Eberhardo suis litteris, testatus erat de episcopatus fundatione, ejus subjectione sanctae sedi, et censu praedicto stabilito, aliquo tamen cum discrimine.

D VIII. Quem enim Leo refert, longe posterior est priore illo per pontif. cum Henr. fundatore constituto; ut patet ex Benedicti verbis ipsis: « Ita sane, ut singulis quibusque indictionibus, sub nomine pensionis, equum unum album nobis nostrisque successoribus persolvat cum sella conveniente Rom. pontifici. » Cui fidem adjungit liber censuum Cencio antiquior in cod. Albiniano: « In episcopatu Baberburgen. episcopos palafidum album pro sella domni pape, vel an mureas boni argenti: ista autem

minime facta esse ante annum 1019 J. B. Sollerius (*Ibid.* p. 742) scriptorum veterum auctoritate demonstrat. Perinde fecerant Baronius et Pagius, Janningo tantum adversante, qui Hermanni contracti fusiore chronico inhaerens ad seq. annum protectionem illam differt. Quam equidem chronologiam nec probo nec rejicio: aut enim Benedictus Bambergam venerit anno 1019 aut sequenti; ea occasione diploma istud, de cuius aetate quaestio est, datum fuisse pro certo habeo. Et sane idem pontifex in laudata epistola: « Venimus ergo, inquit, Babenbergam, ubi ab eodem imperatore suscepti sumus, prout poterat, et noverat melius, ecclesiam autem cum omni integritate episcopatus, sanctae Romanae Ecclesiae, cui Deo auctore praesidemus, et nobis obtulit. » Quod autem factum esse pontifex narrat, Henricus in suo diplomate ita exponit, ut nullum dubitandi locum relinquat, quin Bamberge una cum confirmatione aliorum jurium sanctae sedis, episcopatus oblationem fecerit. Recito locum diplomatatis valde planum: « Sub tuitione praeterea sancti Petri, et vestra, vestrorumque successorum praetaxatum episcopium Babenbergense offerimus. Unde sub pensionis nomine eum unum alium faleratum ex ejusdem loci episcopo vos annualiter suscepturos sancimus. » 172 Quod vero diplomatatis aetatem prohibet citra annum 1020 differri, Hermannus idem, qui Janningum compulsi protectionem Benedicti a superiori anno removere adversus Baronii et Pagii observata, ad annum 1021 Moguntini et Coloniensis archiepiscoporum, qui diplomati subscribunt, obitum refert. « Henricus, inquit, Coloniae Agrippinae archiepiscopus vir magnae sanctitatis hac vita decessit, multis miraculis claruit, eique Pilgrinus successit Erchenbaldo quoque Mogontiensi archiep. defuncto Aricho [Al. Aribio] archipresul efficitur. »

IX. Equidem Hermannus coevo majorem fidem habendam puto, quam posteriori chronographo Richardum Fuldensi monasterio praeficienti anno 1023 quem sequitur Mabillonius. Quamvis enim de se ipse testatur anno 1020: « Ego Herimannus litteris traditus sum xvii Kal. Octobris, » tamen cum plenius illius chronicon ap. Canisium (tom. III, par. II, p. 193) aut ab ipso parenteauctum formatumque fuerit, ut putant Canisius et Urstisius, aut ab eruditissimis illis emendationes et additamenta acceperit, ut vult Hasnagius, si qua auctorem adolescentem fefellerit de episcoporum obitu et successione, haud difficile fuit ex necrologiis catalogisque ecclesiarum emendare. Quamobrem non Richardi Fuldensis principium incertum, nulloque haerens veteri monumento, chronologiam diplomatati Henriciano praescribere, sed diploma ipsum Richardi initia retrahere debet ante annum 1020, seu mavis praecedentem, cum dabatur in Bambergensi oppido. Mabillonius enim non penitus explorata re, praecipuos Germaniae archiepiscopos excessisse non sensit, dum Richardi praefecturam constituens anno 1023, diploma adsequentem annum distulit. Ne autem putes gravi aliqua auctoritate usum esse, cum Baronii chronologiam deseruit, ipsum audi (An. I. LIV, n. 28) ad annum 1016. « Boppone mortuo, vacavit etiam Fuldensis abbatia, quam Brantho seu Brantobus, ante annos tres ab Heinricho exauctoratus, recepit videtur, idque colligitur ex Lamberti chronico, in quo Brantho abbas Fuldensis anno 1023 Alberstati episcopus factus fuisse dicitur, eidemque in Fuldensi regimine Richardus successisse. » Quod scribendi genus, ut dicam quod sentio, nullo loco habendum est: propterea non sine admiratione video verbis ipsis Mabillonii rem istam falsam in chronico Gotwicensis affirmari (cap. 6, p. 245), et Luuigium a Baronio, Labbeo, Goldasto, Rousseto recedere, ut Mabillonio adhaereat in recensione diplomatatis. Hactenus de aetate quam mihi videor assecutus esse, tametsi causas tamdiu dilati ejusdem, non alias comperiam, quam Bambergensis ecclesiae subjectionem sanctae sedi, adeoque nullus dubitem,

quin Henricus ipsa 173 in solemnitate coronationis, more praedecessorum, jura Romanae Ecclesiae confirmaverit; nam diplomata hujusmodi in monumentis annalium memorata, si novi nihil afferbant, tam a pontificibus quam ab imperatoribus laudari consueverunt in genere; Ludovici tantum, Ottonis, et Henrici diplomatibus in medium prolatis, quia singula necessario proferri oportuit, ad sanctae sedis jura omnia comprobanda.

X. Et vero dominabantur Romani pontifices Romae et in ejus ducatu, antequam Exarchatus provinciae dux Emilia et Pentapolis ad eorum ditionem per reges Francorum Pippinum et Carolum accederent; Tuscia Langobardorum, seu verius ejus pars, Regalis nomine postea adinventio, territorium Sabinense, et census seu tributum ducatus Spoletani, partisque alius Tusciae Langobardorum, quae et ipsa ducatus nomine agnoscebatur, ac denique Capua cum quinque aliis ducatus Beneventani civitatibus liberalitate Caroli ejusdem, juris everserat sanctae sedis. Praeterea patrimonia Calabritanum, et Siculum, Neapolitanum, Beneventanum, aliaeque in aliis provinciis ex antiquissimis donationibus imperatorum Orientis et patriciorum, quae a Graecis eorumque amicis Beneventanis detinebantur, ad sanctam eandem sedem pertinebant. Haec omnia variis donationum chartis expressa, et in archivo Rom. Ecclesiae existentia, ut imperiali auctoritate confirmata tutiora essent, Steph. IV flagitante, Ludovicus suo diplomate roboravit, quod a Carolingis omnibus instaurabatur die ipso coronationis. Idem istud Otto Magnus roboravit, addita donatione per designatos fines, quae quidem nihilo ampliore dominationem pristinam efficiat, sed ipse sponte sua ex ducatu Spoletano, cuius supremum jus imperatorum erat, tanquam partis Italiae regni, septem civitates adiecit donationibus priscis: quare Ottones duo II et III necnon Henricus Ottonianum istud diploma roborasse in solemnitate coronationis credendi sunt, quanquam Otto II paterni diplomatatis consors esset. Ea propter, quemadmodum ab anno 817 cum Ludovicia, cum ad 962 cum Ottonianum est datum, Ludovici solius diploma memoratur, quia successorum similia erant: ita ab anno praedicto 962 ad 1020, Ludovici et Ottonis diplomatatum mentio erat. Tum vero Henricus quidquid reliqui erat Spoletani ducatus ad Italiae regnum spectans, omnem illam terram, quam inter *Narniam, Terracenam, et Spoletum ex regni nostri parte habuimus*, ecclesiae sancti Petri concessit. Atque exinde Ludovici, Ottonis et Henrici diplomata a successoribus confirmari sunt cupia nominatim, generali imperatorum et regum praedecessorum nominatione aliis comprehensis.

174 XI. Animadverti tamen debet Capuam cum quaque aliis civitatibus ducatus Beneventani, nec Ludovici, neque Ottonis, neque Henrici tempore a sancta sede possessas fuisse, quippe quae non solum fortuna eadem utebantur, qua patrimonia caetera vastissimae regionis, quae hodie audit Sicilia citra pharum, sed proprio suberant principi ab anno non-gentesimo, qui Capuanus appellabatur. Propterea Ludovici tempore, cum recens memoria erat donationis Carolinae (*Cod. Car. ep. 88* seqq., al. 81, 90, 92, 88, 86) factae scilicet anno 787, Capuanos juramentum fidelitatis praestitisse Adriano; possessionem fuisse datam, licet non integram, apostolicis missis; earumque possessionis integre Adriano satagisse, ut patrimonii sui territorii Sabinensis; jure ac merito inter Caroli donationes recenseri debuit: non enim populorum levias jus acquisitum obliterrare poterat. Ottonis autem et Henrici aetate pristina eadem jura confirmabantur. Quare cum sex et triginta post annos Nicolaus II Richardo Northmannorum principi eas civitates concessit, usus est jure suo perinde atque in caeteris utriusque Siciliae patrimoniis, imposito censu qui priscos redditus non excederet. Illud autem praetermitti non debet, quod Hen-

ricus paucis annis post confirmata jura sanctæ sedis, in auxilium vocatus ab iis populis adversus Græcos, Northmanni enim haudum prævalebant, Capuani principatus omnem curam gessit, acsi suprema ad eum potestas pertineret, ut videre est apud Ostiensem (*Chron. Cass. lib. II, cap. 44 et 58*); Chronica etiam anonymi Cassinensis, et Cavense apud Pratillum (*Hist. Princ. Lang. tom. IV, p. 71 et 432 seqq.*) rem tradunt. Cavensis præcipue narratio est hujusmodi: « An. 1023 prefatus imp. Heinrichus in Apuliam profectus est, et cepit Trojam, Traconarium, et Asculum. Pandulphus Capuanus captus est, et in Teutoniæ relegatus. Landulphus Benev. princeps cum Aug. paciscitur, et in Benev. magno honore eum recepit, et cum sublimi triumpho hospitatus est: quod quidem accidit paucos dies ante sanctum Pascha Domini mense Aprili. Hoc etiam fecit Vaimarius princ. Sal. et consul quoque Neapolis, qui seipsum, et sua in Heinrich homagium tradiderunt, quia videbant suos Græcos jam pene destructos. Imp. deinde ruit Capuam, et fecit principem ibi Pandulphum Trianensem nepotem Pandulfi relegati, et inde profectus est in Casinum. »

XII. Præceptum Pandulphi Theanensis comitis principis instituti, post Pandulphi IV dejectionem, exstat ap. P. Ab. Gattolam, in regesto Petri Diac. et apud Pratillum, « datum II Non. Januar. an. Dom. incarn. 1023, an. vero domini Henrici regnantis 21, imp. vero ejus 8, Ind. 6. 175 Actum Poderbrun non felicitur » Eodem utitur annalista Italus, ut, quod eruditior nemini, præter sectarios, in mentem venit, Heinrichianum diploma pro Romana Ecclesia in dubium revocet. Idcirco exemplum diplomatis illud vocat, transversaque hujusmodi argumentatione falsi arguit, quam Latine ad verbum facio: « In exemplo diplomatæ, quo idem Henricus inter imperatores primus dicitur an. 1014 Ecclesie Romanæ confirmasse ejus ditiones, legitur: *In partibus Campanie Sora, Arce, Aquinum, Arpinum, Theanum, Capuam*, civitates principatum Capuæ componentes: Si ita fuisset, adeo immemor sui, adeoque religionis expertus credi non potest Henricus imperator sanctus, ut postea eadem Capua et ejus principatu Pandulphum, hujusque filium Joannem investiverit. Quod etiam fecisset, Romanus pontifex reclamasset: cujus rei nullum vestigium apparet. Quid igitur dicendum est de exemplo diplomatæ anni 1014 a Baronio relati? » Dicendum, bona cum ejus venia, diplomatæ autographum, tametsi cum Ottoniano non exstet, authenticè excerptum, et 40 episcoporum sigillis pendentibus roboratum servari in archivo Molis Adriane, in eodem, ut duobus præcedentibus, confirmari quæ juris erant sanctæ sedis, licet non possessa, Henricum satis contulisse utilitati publicæ ejus principatus amovendo principem minus probum, melioremque et populis acceptiorem alium substituendo; pontificem inopportuna expositulationem non fecisse, quia sua jura vindicandi tempus nondum advenerat; ac denique ne chronographum quidem Italie mediæ ævi auseum esse de certissimo hoc antiquitatis monumento tale quid proferre; etenim si quando videri voluit de eodem dubitare, postmodum ratum habuit, dicens, quod « Charta Ottonis fuerit bona sanctaque credulitate recepta, et firmata a piissimo Henrico. » Quamobrem vetera monumenta, quæ non assequimur, exploranda potius relinqui debent feliciiori ingenio, quam de iis longe a vero quippiam aut definiri, aut ad definiendum proponi.

XIII. Id enimvero occasione illius præcepti observari æquum erat, supremam Augustorum auctoritatem in ducatu Beneventano, quamquam plures in dynastias diviso, et Northmannorum, Græcorum, Saracenorumque molestiis obnoxio, esse aliquam. Etenim non multos post annos Northmanni eas regiones suæ potestati subjicientibus, Romanæ Ecclesie jus pristinum postliminio rediit, imperatorum

A vero prorsus excidit. Nam imperatores ipsi se exuerunt jure omni, quantumcumque Northmanni earum gentium domitores reliquerant. Siquidem Henricus rex Germanie III imp. II cum sancto Leone IX illud omne quod Rom. Ecclesia transmontanis 176 in regionibus possidebat, anno 1052 commutavit. Reitestis est Hermannus Contractus, quo integrior haberi non potest; penultimo enim ejus vite anno id factum ita recenset: « Imperator cum domino papa, multisque episcopis, et principibus Natalem Domini Vornatiz egit: ubi cum papa, sicut dudum creperat, Fuldensem abbatiam, aliaque nonnulla loca et cœnobîa, quæ sancto Petro antiquitus donata feruntur, ab imperatore repescens exegisset, demum imperator pleuraque in ultra Romanis partibus ad summus jus pertinentia pro cisalpinis illi per concambium tradidit. Cumque idem papa de Nordmannorum violentiis, et injuriis, qui res sancti Petri, se invito, vi tenebant, multa conquestus esset, ad hos etiam inde propulsandos imperator et auxilium delegavit. » Ita ille ad annum 1053, quem inchoat a Natali Domini (*Cass. tom. III, par. I, p. 272 seq.*). Cum eo concinit chronicon Cavense, tametsi caput ejus principatus duntaxat nomen: « Beneventum in manus apostolice contraditum est ab Henrico pio imperatore, quod invidiæ et livorem dedit Northmannis, qui illam urbem pro se ipsis optabant in regnum. » Perinde Ostiensis, ut aiebam supra (n. 7), Beneventi tantum nominat; sed commutatam eam civitatem dicens cum Bambergensis episcopo, non excludit cætera cum Fuldensi, aliisque cœnobîis et locis similiter commutata. Certe neque imperator deinceps invenitur contra Northmannos vindicans antiqua jura in iis regionibus, neque pontifex et converso in transmontanis quærens apostolice sedis proprietates. Quæ satis sunt ad Sigonii recentiorumque aliorum disputationes eludendas hac super re.

XIV. Quod si Beneventum, idque omne quod imperialis juris remanserat de amplissimo alias ducatu Beneventano, ad sanctam sedem jure commutationis pervenit, Capuanus principatus Carolinæ donationis jure ad eandem rediit, terraque in omni citra pharum, necnon in Siciliæ insula, quas postea Northmanni Græcis ac Saracenis devictis acquisierunt, jura patrimoniorum Calabritani et Sicili Northmannis iisdem censum, seu tributum sacramento pollicentibus, revixerunt: non igitur sola tot sæculorum præscriptione nititur jus pontificum in utramque Siciliam, ut vi veritatis fateri compellitur annalista Italus, sed prisci juris instaurati per ipsos Romanos pontifices ope Northmannorum certa epochæ, cum hujusmodi præscriptionis origine, conjuncte incipit. Longe forsitan videar vagari ab Heinrichiano diplomate, dum de civitate Beneventana aliisque rebus ad imperatorum jus pertinentibus in ducatu olim Beneventano, cum iis quæ sanctæ sedis juris erant ultra montes commutatis sermonem habui.

D 177 At necessario hujusmodi commutationis tempora cum diplomatæ ætate conjungi, ut spontaneis Pippini, Caroli, Ottonis, atque Henrici donationibus in eodem confirmatis lucem aliquam afferrem. De Pippini enim donatione id tantum apud Aimoinum (*lib. IV, c. 62*) comperi. Stephanum III ab eo rege accepisse « quandam villam nuncupatam Palatiolum, sitam in pago Parisiaco perpetuo habendam regali præcepto; » et monasterium Soracense (*Cod. Car. ep. 41, al. 16*) donatum, seu potius restitutum Paulo I, qui quatuor ante annos regi eidem illud concesserat (*Ibid. ep. 32, al. 12*). Carolus autem Magnus, qui « suis opibus præ omnibus ecclesiis, » sancti Petri basilicam ornavit, ditavitque, ut ait Eginhardus (*Vit. Car. c. 27*), plura est elargitus præter census, seu pensiones ex ducatibus Tusciæ et Spoleti. Nam sancto Gregorio VII teste (*lib. VIII, ep. 23*), inter cæteras largitates, « Carolus imp., sicut legitur in tomo ejus, qui in archivo ecclesiæ beati Petri habetur, in tribus locis annuatim colligebat milie et ducentas

libras ad servitium apostolice sedis, id est Aquisgrani, apud podium sancte Marie et apud sanctum Agidum. Quod tributum genus eleemosynarum Paginus appellat (804, num. 8). Ottonis liberalitatem non obscure designat Spoletani ducatus dimidium sancto Petro et successoribus concessum; quemadmodum sancti Henrici largitatis argumentum est reliqui ejusdem ducatus concessio, tametsi commutationis nomine appelletur. Facta autem rerum omnium ultra montes commutatio, quam retuli ex Hermann, cum Beneventana civitate, ceterisque juris imperii, prædecessorum Henrici III spontaneas donationes non modicas fuisse planissime ostendit.

XV. Quos inter prædecessores minime numeratur Ludovicus Pius, qui aliorum donationes roborans, de suo nihil addidit. Ea propter in Henrici diplomate semel nominari illum audis, ubi de Exarchatus provinciis Emilia et Pentapoli agitur: *Donnus Pippinus, et donnus Carolus, et donnus Ludovicus, et Otto, et itidem Otto filius ejus, prædecessores videlicet nostri*; Ludovicus enim præteriri hic non debuit, quia scilicet Ottonum nomina recenseri libuit, ut aiebam in præcedenti dissertatione (n. 9). Iterumque memoratur in genere, ut Augusti ceteri, cum Sabinense territorium, et reliqua a Carolo donata, et a successoribus roborata confirmantur: *sicut a prædictis imperatoribus antecessoribus nostris*. Cum vero ad spontaneas donationes venitur, numerando recensentur *Pippinus rex, Carolus excell. imperator, et Ottones piiissimi*, ubi et illud notari debet, Ottones videlicet imperatores non appellari quia Otto II regio tantum titulo illustris erat, cum diplomati 178 paterno inserebatur: hinc enim est evidens, neque ipsum, neque Ottonem III filium ejus novi quidquam adjectisse suis diplomatis, alias non omitteretur ab Henrico, si quid liberalitati eorum Romani pontifices acceptum retulissent. Pari modo cum paulo supra Spoletani ducatus civitates recenset, prædecessores Ottones imperiali honore prosecutus non fuerat; e contrario ducatus ejusdem titulum assecutus certe non fuerat, sed nihilominus imperator Carolus ab eodem pontifice investitus esse dicitur de Spoleti et Tuscie ducatibus, quos magnus idem rex Francorum annis sex et viginti sancto Petro obtulerat, antequam a sancto Leone III diadema imperiale adipisceretur. Ad Ludovicum vero quod attinet, elegans certe est Antonii Pagii (1014, n. 2) et chorographi Italice mediæ ævi (*Tab. Chor. n. 20*) objectio: Nomen istud uterque *addititum* esse contendit. Goldasto etiam succenset chorographus, quia id non videtur. Profecto si ex autographis quidquid non assequimur mente, abjiciamus manu, nostris opinionibus quamquam falsis, nihil adversum, obscurum nihil reperimus. Tum vero quid de posterioribus monumentis constanter, ut in re nostra, retinentibus, quæ abjiciamus, sentiendum erit? Nil facilius: quæ *addititia* nobis semel visa sunt, ubique abradi debent. Itane vero? Scribendi genus istud aliis integrum per me relinquatur.

XVI. Henriciani diplomatis, ac proinde duorum præcedentium pondus non præterit Molinæum, Wollum, Goldastum, aliosque ejus sectæ homines, quorum eruditio ex scriptis eorum patet, ad voluntas eorum in sanctam sedem iniqua veritatem rerum in sensus alios solertissime transformavit. Quamobrem tria ista diplomata, ut pote suis ipsorum conatibus adversantia, subleste fidei declararent necesse erat. Proferret aliquando zetas ingenia fervida eorum vestigiis inherere non verentia, ut opiniones suas tuerentur. Quibus equidem reposuisse mihi videor, quæ satis sunt ad vetera hæc tria antiquita-

tis monumenta integritati suæ vindicanda. De Henriciani parte illa, quæ disciplinam spectat, nonnihil adiciendum puto iis quæ in secunda dissertatione (num. 32 seqq.) uberrime disputavi. Interea ne forsitan privilegia, seu diplomata Ottonianum et Henricianum (maxima enim inter utrumque similitudo est) detrimenti quidpiam inde accipiant, unde plurimum utriusque integritas comprobatur, animadverti oportet, modicam locorum mutationem in 179 iisdem occurrere, quia Ludoviciani normam plerumque sequuntur. At in sequenti dissertatione (n. 16 seqq.) planum fiet quanta nominum varietas sæculo x et sequenti in monumentis invenitur. In Beneventano præsertim ducatu, ubi umbratiliem fere semper invenies imperatorum Occidentis dominationem, stantibus etiam Carolingis, tot exortæ dynastie angustus admodum limites principatui ætatis Henrici III circumscriperant. Præterea Marsie et Apulie, aliaque minora nomina vetus illud absorbeant. Cumque Augusti ex Germania peti coeperunt, magna rerum locorumque mutatio facia erat. Quare Sigonius recentioresque alii exquirentes, num sola civitas Beneventum, an alia etiam loca juris Cæsarei commutata fuerint, questionem mihi videntur inanissimam constituere. Nam constat ex Falconis Beneventani chronico, longe ampliorem ibi fuisse sanctæ sedis ditionem (an. 1115 et seqq.), adeoque majorem fidem esse adhibendam Hermann tradenti, Henricum III anno 1052 exeunte omnia quæ juris erant imperii cum pontifice commutasse, quam chronista Cavensi solam illam civitatem traditam affirmanti, nisi eam, quod probabile est, tanquam principatus caput, nominare, perinde esse credidit, ac cætera omnia non silere.

XVII. Continuator Ostiensis (lib. iv, c. 19) me falli non sinit: hoc siquidem monumentum exhibet ad annum 1098. Anso rector Beneventani principatus ad fidelitatem Romanæ Ecclesie, et nobiles viri fratres sui Dauferius, et Atenulfus, Joannes, et Berardus, Petrus, et Alfanus, et Liuprandus filii domini Dacomari Beneventani præsidis optulerunt sancto Benedicto ecclesiam sancti Nicolai constructam sursum in Turre Nova Beneventane civitatis quæ vocatur Pagana. Præcepti sue donationis hujus antigraphum Peregrinus (*Præf. ad Falc. Benev.*) relegens in regesto ejusdem continuatoris pag. 283, Ansonem hunc vidit principem appellari: quare Urbani II conventitia Benevent. dominum usurpasse illum existimavit, quod successor Paschalis 41 nullo pacto tolerarit, ut liquet ex Falcone. Cæterum præter assiduos Northmannorum infestationes, Beneventum intestina discordia laboravit hoc pontifice, quo sub finem anni 1112 illuc adeunte, civium audacia aliquantulum repressa; cum enim rectorem alii alium sibi eligere inconsulto pontifice deliberassent, Northmannorum depredationibus avertendis, pontifex consilio habito Landolphum de Græcia virum strenuum comestabulum illis instituit mense Martio anni 1115. Remedium exitiosum foris, et domi inutile: nam cum Northmannis ægre pugnatum, et in comestabulum seditio facta est, quare archiepiscopus, cui etiam nomen 180 Landolpho, conspirationis caput, vix annuo magistratu functum abdicare compellit. At postea archiepiscopo per Paschalem depositum, comestabulus fuit restitutus anno 1115, ut ait Falco: «Hoc anno Landolphus Beneventanus archiep. captus est, et Landolphus de Græcia, qui expulsus fuit de civitate Beneventana, reversus est, accepta comestabilia. His omnibus, et aliis ita peractis, apostolicus ipse 19 Kal. Sept. Trojam telendit, ibique concilium statuit.» Quo ex compendio historie, fusiori calamo a Falcone enarratæ, Beneventanus principatus, ad civitatem ipsam cum casiris castellisque ad ejus territorium spectantibus, videtur reductus fuisse a Northmannis, quorum insuper molestie territorium erat obnoxium: at sexaginta jam anni erant, cum

commutatio facta fuerat, paucisque post annis Apulia tota cum Calabria concessa erat a pontifice duci Northmannorum Roberto Wiscardo. Quare nihil mirum, si Northmanni, qui aegre tolerant provinciae illius caput pontifici cui tunc infensi erant, subiectum esse, positum etiam simultatibus eidem inhiant; et si iisdem omnia cetera fiduciario jure possidentibus, Capuanum etiam principatum ejusdem gentis principe pari jure obtinente, sola civitas cum territorio apostolicæ sedis juris fuisse deprehenditur.

XVIII. Quin etiam una in ista civitate proprietatis Romanorum pontificum satis modica regalia ad eosdem perveniebant, ut constat ex monumento ad hæc tempora spectante, quod in codice Albiniano extat ex regesto Paschalis II suppletque Falconis historiam: « *Proprietas, quæ remansit curie de regalibus Benev.* Hec sunt, quæ in dominicatu pape remanserunt. Quatuor molendina de Donno. Duo molendina de sancta Barbara. Et molendina de Burgo. Turres et plateaticum porte summe. Ortos de Turre Corvula. Plaza de ponte majori, et omnes planicas cum plateatico piscium et foliorum. Tingia Judoorum. Plateaticum de ponticello, et pontili. Domos que sunt circa palatium. Alanetum totum, et Salicetum totum de ponte leproso, et vineas scullais, et vineam de Vardia, et vineas de cirdo, et vineas principis. Iscla de Callarulo cum posta. Pratum Dominicum, viridarium, balneum, et furnum. Planca piscium, et curatura de brudo porte rufine. Vineam de Cantaro. Terram de vinea Veterana. Ecclesias omnes. Vineam de Cellarulo medietatem. Domum Christiani de burgo porte auree, Monetam, et electionem, id est bannum. Medietas reddituum de placitis, de forfacturis, et scadentis peregrinorum, et extraneorum. Scadentia Beneventanorum **181** tota. » Quantulacunque autem regalia fuerint, possessionis tam certæ, tam diuturnæ monumentum istud, valida comprobatio est. Quamobrem id ratum ac firmum esse debet, Beneventanam civitatem, perinde ac exarchatus, seu provincie Emilia, et Pentapolis, et uno verbo quicquid donatione principum nititur, excepta Roma et ejus ducatu, quorum aliam rationem habendam, fuit uberrime demonstratum, esse juris proprii Romanorum pontificum, tanquam sancti Petri successorum sine ulla Romanorum principum mistura; qui, si aliquando aliquid sibi vindicarent quocunque prætextu, Ecclesie bonorum invasores, ut Augusti aliquot, habendi sunt. Quandoquidem uni Petro, Romanisque pontificibus imperatores Orientis, et patricii, reges Francorum, atque imperatores Occidentis pro remedio animarum suarum concesserunt, ut in eorum *ditione ac principatu* permanerent *usque ad finem sæculi*; suprema tantum dominatione sibi reservata in ducatu Spoletano, qua Otto et Henricus se penitus exuerunt, ut eorundem diplomata planum faciunt. Venio nunc ad ea quæ disciplinæ ordinationis pontificie adicienda sunt.

XIX. Video equidem multi operis rem esse disciplinam omnem electionis consecrationisque Romanorum pontificum persequi. Eapropter alio in opere (*De præstantia Vat. Basil.*) singillatim expositorum quæ vera sunt de inthronizatione, benedictione, coronatione, aliisque nonnullis in libro ceremoniali occurrentibus, hic tantum dicam, quæ plenius illustrent Ottoniani et Henriciani ævi disciplinam. Nonnulla siquidem disserui (tom. I, p. 260 et 289 seqq.); plura deinde attuli (tom. II, p. 110 seqq.); ex quibus patet discrimen Ludovici temporum, cum Rom. pont. e corpore sacerdotum Romanæ Ecclesie, sive ex presbyteris et diaconibus desumptus consecratur, cum ætate Ottonis, quando jam coeperant extra illud corpus, et episcopali etiam dignitate insignes contra morem majorum et statuta Patrum ad summum Ecclesie universæ apicem promoveri. His vero adiciendum primo, quod octodecim illi modi

A creationis pontificis a Panvinio excogitati, admodum contrahendi sunt; sexque illi, quos contraxit doctissimus Mabillonius (*Comm. Præf. in Ord. Rom. c. 17, p. 109*) aliter pertractandi. Hic quippe nimium adhesit Panvinio profana quam sacra eruditione præstantiori, atque iis temporibus florenti, cum necessaria critice, infantilibus licet tegumentis obvoluta, exhorrebatur. Et vero incomparabili haud dubie doctrina scriptor ejusdem ævi card. Baronius de pseudopape Leonis VIII constitutione Panvinio acceptissima (an. 774, n. 15) verba faciens, « Nos, inquit, et hanc contendimus **182** esse imposturam, et commentitium esse decretum priori simile (fictitæ legi regie Adriano suppositæ): etenim totum, quod asseritur, falsum esse monstratur. » Cui Petrus de Marca et Pagius novis allatis rationibus astipulantur, Sieberto duntaxat vindicato ab aculeis ejusdem contra illum sententis, quasi synodum illam ipse confinxerit, quia in editione Sieberti a Miræo curata ad codic. mss. fidem nulla synodi mentio est. At Mabillonius, Gratiano et Ivone nimium credulis Panvinii opinionem tuentibus, novam hanc falsam disciplinæ periodum a Carolo Magno ad Formosum pontificem statuit, Anastasio etiam teste adhibito, quanquam nihil in libro pontificali hac de re invenitur, quo docendū Mabillonium a Panvinio deceptum esse.

XX. Qui enim falsa hujusmodi doctrina in librum Pontificalem referri poterat in Adriano I, aut etiam in Leone III, si in Adriano II, qui annis fere quadraginta a Leone distat, permitti noluisse dicitur, ut legati Ludov. II Rom. pontificis electioni adessent? Ratio quoque apertis hisce verbis redditur: « Ne videlicet legatos principum in electionem Romanorum præsumptum expectandi mos per hujusmodi fomitem inolescere. » Quod si ne Ludovici quidem (qui privilegium a Sergio II obtinuerat Lothario patri suo ante annos quatuor et viginti, quo ipse etiam utebatur, ne absque imperialium missorum præsentia consecratio fieret) legatis fuit permissum ut electioni interesset, libro Pontificali teste, potestne libri ejusdem auctoritate affirmari, ab Adriano facultatem esse concessam « Carolo eligendi pontificem et ordinandi apostolicam sedem? » Perinde est de Otone, ad privilegium seu diploma ipsius, cujus exemplum est Henricianum, si respicias; secus si consideres quæ ille ac duo successores cognomines usurparunt. Nam Tusculanos comites imitati, eligere ausi sunt Romanos pontifices, non modo extra corpus Romanæ Ecclesie, sed etiam extra episcopos cardinales, quod manifeste pugnat cum diplomate. Henricus quidem Augustus, quæ erat ejus pietas, ne verbum quidem sui diplomatis violasset, si pontificis electio aliqua eo superstitè facta esset. Idcirco serio animadverti debent quæ ille confirmat ab iis verbis: *Salva in omnibus potestate nostra*, etc. Ut videlicet clerus et universa nobilitas sacramento se astringeret juxta Eugenii II constitutionem, nullum electum iri, nisi « canonice et juste; » ut decretum electionis more pristino ad imperatorem mitteretur, quod, licet in diplomate non exprimitur, ex eo tamen colligitur, quia missi imperiales ante consecrationem expectandi erant; propterea libri Pontificalis, ut supra est dictum (diss. 2, n. 57, p. 115) **183** hanc rem luculente testatur; ac denique ut pontifex consecrandus præsentibus imperialibus missis coram omnibus professionem seu promissionem illius similem faceret, quam Leo IV sponte exhibuit, et de qua satis superque est dictum in superioribus.

XXI. Quoniam vero eruditi aliquot recentiores tanto habent in pretio privilegium in fine libelli de episcopis Metensibus Lothario Aug. et Eugenio II pontifici tributum, operæ pretium facturum esse mihi videor, si ostendero, consanationem istam, ut merito illud appellabam (diss. 2, n. 35), nihil novi in pontificiam disciplinam inferre. Præmittitur inopportune sacramentum, seu juramentum fidelitatis a Romanis præstari solitum imperatori ab ipsa renova

tionem imp., ut alibi demonstravi (diss. 1, n. 25, p. 22), at sine insolito illo principio, magna cum inertia confuso ex formulis posterioris ævi : id quam apposite, tunc vides. Sequitur sub eodem sacramento promissio electionis *canonice et iuste*. At ego jam pridem edidi fragmentum concilii Lateranensis quatuor et septuaginta annis ante pontificatum Eugenii II a Steph. III habiti, in quo Christophorus primicerius notariorum congregatos patres sic alloquitur : « Assertis in eadem domo pusillitatis meæ sacrosanctis Christi quattuor evangelii, et venerabili crismate, et cæteris Dei mysteriis, sacramentum mutuo præbimus, quod nullus extra alium electionem pontificatus egisset, sed eum, quem ex suo consilio divina providentia tribuisset ex corpore sanctæ nostræ Ecclesiæ, videlicet de sacerdotibus et diaconibus, juxta hujus apostolicæ sedis traditionem nobis eligeremus antistitem et præstito inter nos eodem sacramento, eorum credidimus sponsoni, affirmantes et hoc in eodem sacramento fœdere, ut neminem rusticorum hujus Romanæ urbis subiacentium castrorum in hanc civitatem ingredi permitteremus. » Nonne et istud longe antiquius sacramentum est de canonica et iusta electione? Eruditi illi igitur de re usu jam recepta digladiantur, ut imperatoris majestati novi honoris aliquid tribuisse videantur. Quod novum in ea consecratione occurrit, est pars extrema, videlicet non consecrandum pontificem sine præsentia unius missi imperialis, et promissionem factam esse sponte per scriptum ab Eugenio II. Que cæteroque ab Otone et Henrico falsi arguitur, substituendo duos saltem missos imperiales, et promissionem sponte factam a Leone IV quorum neutrum a veritate abhorret. Fateor equidem haud capiti proclive esse, cur ejusmodi suppositionis auctor in re certa mentitus sit. Summa enim discipline una eademque est. Præterea Lotharii lex certa, quam fere 184 omnem Otto, et Henricus suo quisque diplomati insuerunt, consecrationem istam penitus amandat.

XXII. Negare non ausim, ab Eugenio II aliquid novi constitutum esse super juramento a clero populoque Romano prestando de futura electione juxta canonem; at siquidem et situ eruta hujusmodi constitutio emergit, certum scio eam minime exhibituram sacramentum fidelitatis imperatori prestandum. Nam Otto et Henricus perspicue docent, in eo situm esse cleri populi que sacramentum, ut electio *canonice et iuste fiat*, que erat indoles illius ævi in capitularibus, aliisque monumentis expressa, quod eruditorum neminem latere arbitror. Ut autem clerus et populus sit sacramento se stringerent, imperiali auctoritate injunctum sibi esse non ignorarent, necesse erat. Utinam fortuna eadem usa non esset promissio a Leone IV sponte facta *pro omnium satisfactione, et futura conservatione*. Ea siquidem, nisi quis velit novum atque inauditum ritum in creationem Romani pontificis introducatum, professio erat, que in libro Diurno audit *indiculum pontificis* (Garner. cap. 2, t. 9) et a seculo x appellari cœpit *professio*, que sequebatur decretum electionis, sive, ut melius dicam, consecrationis initium erat, necessaria scilicet mora interposita : breviori, dum consecratio libera Dominico tantum die ab electione disjungebatur; longiori, dum decreti confirmatio expectabatur a principe, ejusque legatorum adventus. Utrunque rem temporibus, quæ versamur, monumenta comprobant. Adriani electionem anno 772, cum clerus et populus plena libertate utebantur, ut videre est ap. Mabillonium (*It. Ital.* tom. I, par. II, p. 38) continuo post decretum ordinatio, seu consecratio secuta est : « Explicit electio. Ipse etiam ven. Adrianus in initio ordinationis suæ indiculum rectæ fidei hujusmodi composuit : Ego, etc. » E contrario electio Leonis IV, quia Sergius II privilegium Lothario concesserat, ut more pristino decretum electionis confirmaret, novumque in morem legatos mitteret, qui consecrationi adessent, duobus mensibus diebusque

A quindecim ordinationem præcessit, diutius quoque differendam, nisi periculum Urbi imminens a Saracenis, negligi jussionem principis coegisset, ut testatur liber Pontificalis. Qua quidem in professione non est dubium quin ea Leo IV adjecerit, quibus cum sententia diplomatum conveniret : *Promissionem pro omnium satisfactione, et futura conservatione*, aiunt Otto et Henricus, *qualem dominus et venerandus spiritualis pater noster Leo sponte fecisse dignoscitur*.

185 XXIII. Mentiar, nisi additio illa hic indicatur, que in professione contra indiculum publicata a Garnerio exstat, ubi de Ecclesiæ rebus non alienandis sic pontifex proficitur : *Et indimittas res Ecclesiæ conservare* (neque alienare, seu in feudum, censum, vel emphytheusim dare, quomodolibet, ex quacunque causa) *et ut indimittas custodiantur operam dare*. Quamvis enim quarti Leonis tempore baudum feudi nomen obtineret, posterioribus tamen sæculis, cum professio ista usu recepta erat, mutatio unius voculæ facta fuit, ut res significantius exprimeretur. Certe opportunior occasio hæc adiciendi *pro omnium satisfactione et futura conservatione*, se nunquam obtulit, quam post Sergii II pontificatum, quem incompto admodum stylo descriptum vides ap. Vignol. um (Anast. tom. III in *Serg. II*, a n. 40 ad 48) seu potius ex membranis Farnesianis diligentissime excerptum ab eruditiss. præsulæ Franc. Blanchino, per me alibi in lucem editum (G. 1755, p. 292). Qualiscunque autem fuerit professio Leonis IV, ea missis imperialibus præsentibus ante consecrationem fieri præcipitur in utroque diplomate. Quam, quia necessario absque missorum præsentia Leo præstitit, sponte illam fecisse dicitur. Jure autem ac merito iniquissimis is temporibus instaurantur decreta Eugenii II de canonica et iusta electione; et Leonis IV de consecratione coram imperialibus legatis. Nam antequam in diuturna illa vacatione imperii sæculi decimi Ecclesiæ Romanæ disciplina omnis pessumdaretur, Joannes IX utrumque collapsam in Romano concilio restituere, licet nequidquam, nixus erat (Diss. 2, n. 40, p. 118), alioque in concilio Ravennæ habito (Bar. 904, n. 16; Labbe tom. IX, p. 509) querebatur cap. VII violatum esse diploma imperiale Widonis et Lamberti Augg. alienando, seu in censum vel emphytheusim dando Ecclesiæ bona (Diss. 1, n. 54); quamobrem ab imperatore aliquod remedium afferri efflagitabat. Unde patet quam necessaria esset is temporibus instauratio imperialis auctoritatis, ne horum similia committerentur, modo Augusti Germaniæ Carolum Magnum posteroseque ejus fuissent imitati, scientes, se suscepisse *urbem divinitus gubernandam, et Matrem omnium ecclesiarum Dei defendendam, atque sublimandam*, ut aiebat Ludovicus II in epis. ad Basilium.

XXIV. Quæ sequuntur, jam dixi in præcedenti dissertatione desumpta esse ex Lotharii constitutione Eugenio II consentiente anno 824, ordine tantum rerum immutato, verbisque quandoque aliis adhibitis. Unum hic mihi addendum esse video, Pagium videlicet eruditosque alios, qui eam conditionem, *salva in omnibus potestate nostra*, etc., ad superiora 186 referunt, ictu ancipiti quæ præcedant et quæ sequuntur destruere. Si enim imperatores quascunque res juris apostolici confirmatas, supremo tantum dominio sibi reservato in ducatibus Tusciæ et Spoleti, conditione illa complectuntur, fallax igitur confirmatio est. In Romani autem pontificis creatione, nec decreti electionis confirmandi, nec legatos mittendi, « qui violentiam et scandala in ejus consecratione non permitant fieri, » ut decernitur in concilio Joanni IX potestas ulla imperatoribus remanet, sed consecrationi duntaxat interesse videntur cum clero et populo, incertum quo jure Romam venerint. E contrario si conditio illa referatur ad constitutionem Eugenii II et successorum, qua imperiali auctoritate clerus et populus sacramento astringuntur ad canonicam et justam electionem, et ad spontaneam

promissionem, seu professionem Leonis IV, qua coram imperialibus missis se canones et decreta predecessorum ac praesertim res Ecclesiae conservatorem pollicetur: tum vero perspicua est imperialis potestas in Romani pontificis creatione. At Pagii aliorumque opinio, qui scilicet, ut Occidentis imperatoribus jus confirmandae electionis vindicent, gravem iis injuriam faciunt, dum Odoacris et Augustorum Orientis usurpationem iisdem attribuunt, convellitur. Nam Otto et Henricus hanc imperatoriam potestatem, quam uterque vult salvari, non Lothario et Ludovico Augustis, sed Eugenio qui de electione

A decrevit, et Leoni IV qui pontificum omnium primus in executionem misit Sergii II constitutionem, qua Lotharius et Ludovicus potestatem illam obtinuerant, referri testantur acceptam. Quamobrem jus illud imperiale, pro quo asserendo tam multa disputant, tamque vehementer digladiantur, imperatores ipsi respuunt, seque apostolicae sedis privilegio in re tanti momenti habere potestatem fatentur, quam sibi suisque posteris salvam fore constituunt. De subscriptionibus ceterisque ad extremam partem diplomatis pertinentibus, dixi in praecedenti dissertatione.

187 EXEMPLUM PRIVILEGII HENRICI IMPERATORIS

DE REGALIBUS BEATO PETRO CONCESSIS.

In nomine Domini Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Henricus Dei gratia imperator Aug. spondeo atque promitto per hoc pactum confirmationis nostrae tibi beato Petro principi apostolorum et clavigero regni colorum, et per te vicario tuo donno Benedicto summo pontifici, et universali pape, sicut a predecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate ac ditione tenuistis, et disposuistis civitatem Romanam cum ducatu suo, et suburbanis suis, atque viculis omnibus, et territoriis ejus montanis, ac maritimis, litoribus, ac portibus, seu cunctis civitatibus, castellis, oppidis, ac viculis Tusciae partibus, id est Portum, Centumcellas, Cerem, Pledam, Marturianum, Sutrium [Maturianum, Sutrium], Nepem, Castellum Gallisem, Ortum [Orcem], Pollinartium, Ameriam, Tudam, Perusiam cum tribus insulis suis, id est majore et minore, Pulvensim [et lacu], Narniam, et Utriculum [Utriculum] cum omnibus finibus et territoriis ad supradictas civitates pertinentibus.

Necnon et exarchatum Ravennatem sub integritate

B cum urbibus, civitatibus, oppidis, et castellis, quae recordationis donnus Pippinus, et donnus Carolus, et donnus Ludovicus, et Octo filius ejus predecessores videlicet nostri beato Petro apostolo, et predecessores vestros 188 vestris jamdudum per donationis paginam contulerunt, hoc est civitatem Ravennam, et Emiliam, Bobium [et], Cesenam, Forumpopuli, Forumlivii, Faventiam, Imolam, Bononiam, Ferrariam, Comiacellum [Comiacellum], Adrianis, atque Gabellum, cum omnibus finibus, territoriis, atque insulis terra marique ad supradictas civitates pertinentibus. Simul et Pentapolim, videlicet Ariminum, Pensaurum, Fanum, Senogalliam, Anconam, Auximum [Ausimum] Humanam, Nesim, Forumsimpronii [F. Sempronii], montem feltri, Urbinum, et territorium Valvense [Balnense], Callis, Luciolis, et Eugubium cum omnibus finibus ac territoriis ad easdem civitates pertinentibus. Eo [Eodem] modo territorium Sabinense, sicut a predictis imperatoribus antecessoribus nostris beato Petro apostolo per donationis scriptum concessum est sub integritate.

luta scilicet, an senatus populi que legibus admista. Idcirco conditione illa sicut tenuistis dominii qualitas relinquatur in ancipiti.

a Dantur uncis inclusae variantes lectiones, ex authentica Innocentii IV desumptae.

b De invocatione et principio semper simili in tribus diplomatibus est dictum satis in dissertationibus. De imp. Augusti titulo, quem sibi tribuit, notandum adversus Germanicos scriptores, qui etiam Henricum patrem Ottonis inter imperatores recensent, diplomata hujus diligenter inspecta a Gotwicensi abbate aliud vocabulum, quam regis non praesferre, nulla additione aut Germaniz, aut Francorum, aut orientalis Francie [Chron. tom. I, l. II, c. 2, p. 151]. Id minime annotassem, nisi apud Glossarii Cangiani continuatores (V. Imperium vacans) additionem inscitiae et audaciae plenam offendissem. Eam consule; mirare fiduciam hominum, vide quid possint studii causae cum assidua sectorior. lectione conjunctae. Chartas quae afferuntur nemo cordatus admittit: at imperialem dignitatem a Leone III institutam, totique monumentis testatam eruditi probe norunt.

c Annis fere trecentis pontifices in Romano ducatu, cujus caput Roma, dominati erant, dominatu illo a predecessoribus in successoribus, aut saepe dictum, per manus transeunte. Id constanter affirmant epistolae Cod. Carol. et alia monumenta vetera jam allata usque ad Caroli Magni mortem; et exinde imperatorum omnium diplomata, quorum instar sunt tria haec quae expendimus, incipiendo a Ludovico Pio, quem Stephanus IV et Paschalis I imperiali auctoritate roborare voluerunt jura omnia sanctae sedis, non exceptis iis quae ab aliis injuste tenebantur; quippe quae sanctae sedi olim vindicatum iri sperabant, neque eas spes fallaces fuisse compertum est.

d In luce clarius donationum initium. Donatores siquidem expresse nominantur, quod fieri nequaquam potuit, ubi de Rom. pontificum dominio agebatur: non enim liquet, num Gregorius II an III fuerit primus princeps. et quenam administratio fuerit, abso-

e Vellem astipulari iis qui, nimio sanctae sedis amore ducti, extendunt Emiliam usque Placentiam, unde vere provincia illa incipiebat Rom. tempore. Provincia item erat saeculo VIII et seqq., ut patet ex monumentis veterum: praeter aliis luculenter id testatur Ravennatensis concilii an. 877 canon 17 [Labbe, Conc. tom. IX, p. 502]: « tam per Ravennam, et Pentapolim, et Emiliam, quam et per Tusciam Romanorum atque Longobardorum, et omne territorium sancti Petri apost. » Sed provincia erat valde angusta, cujus fines territorium Bononiense ex parte una, ex altera vero Pentapolis. Quare Ludovicus, Otto, et Henricus Exarchatus et Pentapolis civitates enumerant. Placentia et Parma, aliisque ultra Bononiam silentio altissimo praetermissis. Estne credibile, Gabellum tantulam civitatem, quam Adrianus brevissimum vocat [Cod. Car. ep. 54, al. 51] recenseri, nullamque ex celebrioribus ultra Bononiam nominari? Mereturne ullam fidem qui in donatione per designatos fines Parmam aperte videns cum Mutina excludi a dominatione sanctae sedis, allucinationes auctorum decimi sexti saeculi monumentis objicit venerandae antiquitatis? Mihi quidem tam errat qui diplomatibus hisce detrahit, quam qui adjungit terrae ullam. Vide notas ad dipl. Lud. Pii.

f Satis de hoc territorio in Cod. Car. et in dissertationibus. Vide etiam notas ad Lud. Pii dipl. et ad Ottonem.

g In dipl. Ludovici Pii leges, sicut a genitore nostro Carolo, in Ottoniano. sicut a domino Carolo imp. antec. nostro: utrobique recte; nam Carolus unus territorii Sabinensis largitor fuerat. Hic autem videtur imperatores omnes paulo supra nominatos indicari, nempe Carolum, Ludovicum, Ottonem, non quia far-

Item [Et est] * in partibus Tuscie Longobardorum Castellum Felicitatis, Urbivetus, Balneum Regis, Ferenti, Viterbium, Ortem [Orthem], 189 Martam, Pledam, Tuscanam, Suanam, Popolinum, Rosellas [Roselles], cum suburbanis, atque viculis, et omnibus territoriis, ac maritimis oppidis, seu finibus omnibus.

Itemque a Lunis [alunis] cum insula Corsica in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceto, exinde in Parma, deinde in Regia, et exinde [Regia, exinde] in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiarum, et Ystria [Istria]. Nequa et cunctum Spoletanum ducatum, seu Beneventum [Beneventanum] una cum ecclesia sancte Christine posita prope Papiam juxta padum, quarto millario.

Item in partibus Campanie Sora, Arces, Aquinum, Ariminum, Teanum [Arpinum Theanum], Capuam, necnon et patrimonium ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum, et Neapolitanum, atque patrimonium Calabriae superioris, et inferioris. De civitate autem Neapolitana, [cum] castellis, et territoriis, ac finibus et insulis sibi pertinentibus, sicuti ad eandem aspicere videntur, necnon patrimonium Sicilie, si Deus nostris tradiderit illud manibus. Simili modo civitatem Gajetam [Cajetam], et Fundum cum omnibus sarum pertinentiis b.

Super hec [hoc] confirmamus vobis Fuldense monasterium, et abbas ejus consecrationem, atque omnia monasteria, cortes, et villas, quas in ultramontanis sanctus Petrus habere dinoscitur, absque antea uinm roringa, sive uillimbach [Vumiteringa, sive Urullimbach], que a sancti Petri ecclesia per conventionis [commutationis] paginam episcopo nostro Babembargensi [Babemburgensi] collate sunt c. Pro quibus sepedicte Ecclesie sancti Petri transcribimus, concedimus, et confirmamus omnem illam terram, quam inter Narniam, Terrannem, vel Spoletum ex regni nostri parte habuimus. Sub tuitione preter-

gitores et ipsi fuerint, sed quia Carolinam donationem confirmaverant. Pagio Ludovicus amovendus videtur, nam declaravit commentitium diploma Ludovici. Mihi vero, qui non modo certum, sed aliorum fontem Ludovicianum esse demonstravi, Ludovicus cum aliis Augustis est certissime retinendus. Negligentia enim Ottoniani aevi, que Ludovicianum diploma transcribendum exhibuit, auctoremque ipsum diplomatis silentio præterit, damnanda potius quam in falsæ opinionis patrocinium vocanda.

* Mendosa lectio, que tamen mendosior occurrit in Codd. Baronii. At facile emendari potest ex superioribus diplomatis, que legunt: *Item in partibus*, etc.

b Hucusque ab Ottoniano nihil discrepat. Vide que ibi diximus in notis.

c Bambergensem ecclesiam impense ab Henrico dilectam an 1007 concil. Francofordii habitum privilegio nitens Joanni XVII in episcopatum erigit [Labbe, Concil. tom. IX, p. 784]. Ditmarus, qui concilio interfuit, rem narrat: que ibi desunt hinc suppetunt.

d Vide dissertat. (num. 7 seq.). Baron. (an. 1019, num. 1 seq.) et ibi Pagius Benedicti VIII adventum Bambergam statuunt eod. anno 1019. Janningus auctoritate fusioris chron. Hermann, rem differt ad seq. annum. Alterutro evenit, episcopatus tum fuit subjectus sancte sedi. Quare diplomatis ætas non est an. 1014. Nam episc. Bamberg. subscribit *Rom. sedis subditus*.

e Duo hic notanda. Primo Henricum donationi sue prope in Spoletano ducatu (sive, ut melius dicam, commutationi, cujus dominium est valde firmius) subijcere civitates ab Ottonibus donatas, quare ducatus omnis juris sancte sedi est factus. Deinde quavis vrocil ambiguitate *predecessoribus* suis Ottonibus

A ea sancti Petri, et vestra vestrorumque successorum. pretaxatum episcopium Babembargense, [episcopum Babemburgensem] offerimus. Unde 190 sub pensionis nomine [nostre] equum unum album fale-ratum ex ejusdem loci episcopo vos annuatim suscepturos sancimus d.

Offerimus insuper, firmamus, et roboramus tibi beato Petro, ac vicario tuo dono Benedicto, et successoribus eius prout hunc memorie pape Joanni, suisque successoribus a predecessoribus nostris Ottonibus [Ottonibus] factum est, civitates et oppida cum piscariis suis, Reatem, Amiternam [Amiternum], Furconem, Nursiam, Balvam, et Marsiam, et alibi civitatem Terrannem cum pertinentiis suis e.

Has omnes supradictas provincias, urbes, et civitates, oppida, atque castella, viculos, ac territoria, simulque patrimonia pro statu regni nostri cunctoque populo Christiano [Christianorum populo] conservando jam dicte Ecclesie tue, beate Petre, vicarioque tuo Benedicto, ac successoribus ejus usque in finem seculi eo modo confirmamus, ut in suo delineant jure, principatu, atque ditione f.

Simili modo per hoc nostre delegationis pactum confirmamus donationes, quas pie recordationis Pippinus rex, et postea donnus Carolus excellentissimus Imperator, ac deinceps ditiones [Ottones] piissimi beato Petro Christi apostolo voluntate spontanea contulerunt g. 191 necnon et censum, vel [et] pensionem, seu ceteras donationes [dationes], que [qua] annuatim in palatium regis Longobardorum inferri solebant sive de Tuscia, sive de ducatu Spoletano, sicut in suprascriptis donationibus, et inter sancte memorie Adrianum papam, et donnum Karolum imperatorem convenit, quando idem pontifex eidem de supradictis [suprascriptis] ducatibus, id est Tuscano et Spoletano sue auctoritatis preceptum confirmavit. Eo scilicet modo ut annis singulis predictus census ad partem ecclesie sancti [beati] Petri persolvatur, salva super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione et illorum ad nostram partem subjectione h.

donationem istam tribuere. Unde facile assequeris, paulo supra agentem de territorio Sabinensi haud exclusisse ullum e suis *antecessoribus*, qua in re libertate minus ferenda Pagium vidimus usum esse, Ludovici nomen detrahendo. Paulo infra res clarior fiet.

i Summa est, diplomata omnia constanter confirmare jux pontificum supremum omnibus in provinciis, et civitatibus, ac locis hucusque enumeratis, ita ut tam in antiqua ditione sancte sedi, quam in ejus amplificatione a Pippino et Carolo, necnon ab Ottone et Henrico facta, princeps absolutus Romanus pontifex declaretur.

k Ludovicum hic sileri nihil mirum: namque, ut sæpe est dictum, nihil prorsus donasse eum constat sancte sedi. Est tamen notatu digna hujusmodi donationum confirmatio. Nam Ludovicus hoc loco pro pacto decretum adhibuit; et Otto atque Henricus, pactum *delegationis* pro *confirmationis* appellant. Loquendi varietas aperta est: Ludovicum quippe *decreti* nomine usum esse pro pacto, seu constitutione inter partes composita, intellectu arduum non videtur; at pacti voce non mutata, *delegationem* pro *confirmatione* substituit, aliquantulum obscuram notionem reddit. Notat tamen Ducangius (V. *Mediatores*) in chartis ejus ævi *delegationis* voce designari rationem acquirendi per monasteria: a Delegatione firma, in cujus manum delegatio eadem per manum nostram prius fuerat facta. Quare ab re nostra delegationis nomen non abluat. Ad spontaneas Ottonum donationes quod attinet, nulla alia comperta mihi est, præter septem civitates Spoletani ducatus: sed ea ipsa satis est ad eorum nomina recensenda, rejecto Ludoviciano.

l In dissertationibus et notis præcedentium diplomatum singula fere capita sunt exposita, que sancte

Ceterum, sicut diximus, omnia superiora nomina [nominata] ita ad vestram partem per hoc nostre confirmationis pactum corroboravimus, ut in vestro permanent jure, principatu, atque ditione, et [ut] neque a nobis, neque a successoribus nostris per quodlibet argumentum, sive machinationem, in quamcumque parte vestra potestas imminuatur, aut a vobis inde aliquid subtrahatur. De supradictis vero provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, territoriis, atque patrimoniis, necnon et pensionibus, atque censibus; ita ut neque nos facturi simus, neque quibuslibet ea facere, volentibus consentiamus. Sed [Sed] potius omnia, que superiora leguntur, id est provincie, civitates, urbes, oppida, castella, terras, patrimonia, atque insule, censusque et pensiones ad partem ecclesie beati Petri apostoli, atque pontificum in sacratissima sede illie residentium, nos in quantum possumus, defensores esse testamur: ad hoc ut eam [ea in] illius ditionem ad utendum, atque disponendum firmiter valeant optineri [obtinere].

Salva in omnibus potestate nostra, posterorumque nostrorum, secundum quod in pacto, et constitutione, ac promissionis firmitate 192 Eugenii pontificis successorumque illius continetur: ut omnis clerus et universi populi Romani nobilitas propter diversas necessitates, et pontificum irrationabiles erga populum sibi subiectum asperitates retundendas, sacramento se obliget, quatinus futura pontificum electio, quantum uniuscujusque intellectus fuerit, canonice et iuste fiat. Et ut illi [ille], qui ad hoc sanctum apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus fiat pontifex, priusquam talem in presentia missorum nostrorum, seu universe generalitatis faciat promissionem, pro omnium satisfactione atque futura conservatione, qualem donnus, et venerandus spiritaliter [spiritalis] pater noster Leo fecisse dinoscitur [sponte fecisse dinoscitur].

Preterea alia minora huic operi inserendum previdimus [inserenda providimus]: videlicet, ut in electione pontificum neque liber, neque servus ad hoc venire presumat, ut illis Romanis, quos ad hanc electionem per constitutionem sanctorum patrum

sedl jus suum apertissime vindicant. Nihilominus notari velim et istam formulam pro illius aevi elegantia plurimi faciendam. Procedunt scilicet pari gressu ad vestram partem, ubi res est de ditione sancte sedis, et ad nostram partem, ubi agitur de imperiali dominatione. Vide exempla plura ap. Ducangium (V. Pars. Ad partem alicujus solvere). Ex quibus omnibus infertur, quod, nisi temere negentur diplomata que tot veterum monumentis roborantur, jura civilia apostolice sedis validissimis hærent fundamentis.

* Que sequuntur usque ad finem, jam notavimus ad Ottonianum diploma: eadem enim sunt de disciplina ordinationis Rom. pontificis nullatenus varia, quod spectat ad Romanos ipsos pontifices, tametsi secus eveniret ex parte Ottonum nimium sibi arrogantium, qua de re in calce dissertationum satis pro re nostra disseruimus.

^b Codex ms. Baronii unus legit Erkinbaldi, cæteris autographi lectionem retinentibus. At Mabillon. (An. Ben. lib. LIII, n. 89 et alibi) Erchanbaldum legit, seu Erkembaldum cum chron. Saxon. Hunc autem esse mortuum an. 1021 testatur idem chronicon. ap. Mabill. (Ibid., lib. LIV, n. 105). Quin etiam Henrico tum degenti Merseburgi, ubi Pascha celebravit. Heriberti etiam Coloniensis archiepiscopi mors nuntiata fuit ex eod. chron. Quamobrem est cur miremur eundem Mabillonium hæc referre, cum antea dixerit (Ibid., l. LIII, n. 97) Richardum abbatem Fuldensem, qui diplomati subscribit, vix ante annum 1023 iam dignitatem assecutum esse. Et sane concilio Salegunstadiens. an. 1022 celebrato subscribit Aribio, qui Erchenbaldo successerat in sede Mo-

antiqua admisit consuetudo, aliquid faciat impedimentum. Quod si quis contra hanc nostram constitutionem ire presumpserit, exilio tradatur. Insuper etiam ut nullus missorum nostrorum cujuscumque impeditionis argumentum componere audeat in prefatam electionem prohibemus. Nam et hoc omnimodis instituire placuit, ut qui semel sub speciali defensione donni apostolici, sive nostra fuerint suscepti, impetrata iuste utantur defensione. Quod si quis in quemquam illorum, qui hoc promeruerunt, violare presumpserit, sciat, se esse vite sue periculum incursum. Illud etiam confirmamus, ut donno apostolico iustam in omnibus servent obedientiam, seu ducibus, et iudicibus suis ad faciendam iustitiam.

Huic enim institutioni hoc necessario annectendum esse perspeximus, ut missi donni apostolici, seu nostri semper sint constituti, qui annuatim nobis reamur valeant, qualiter singuli duces, ac iudices [populo] iustitiam faciant, hanc imperialem constitutionem quomodo observent. Qui missi decernimus, ut primum cunctos clamores, qui per negligentiam ducum, vel iudicum fuerint inventi, ad notitiam donni apostolici deferant, et ipse unum e duobus eligat: aut statim per eosdem missos fiant necessitates emendate, aut misso nostro nobis remittente, per nostros missos a nobis directos emendentur. 193 Hoc ut ab omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris [vestris] firmum esse credatur, proprie manus signaculo subscriptionibus hoc pactum confirmationis nostre roboravimus, et sigilli nostri impressione adsignari iussimus. Signum donni Henrici gloriosissimi Romanorum imperatoris Aug. Signum Erchandildi Maguntia. archiepiscopi. Signum Heriberti [Heriberti] Coloniensis archiepiscopi. Signum Bobonis Treverensis [Trevirensis] archiepiscopi. Signum Thiederici Metensis episcopi. Ego Heberhardus Babemburgensis [Bambergensis] ecclesie episcopus Romane sedis subditus s-s. Ego Macelinus Wirciburg. episcopus s-s. Ego Waltius [Walterius] Spirensis episcopus s-s. Ego Ruodardus [Riocardus] Constantien. episcopus s-s. Ego Rodalricus Kuriensis [Zodalricus Curien.] episcopus s-s. Ego

guntina (Labb. Concil. tom. IX, p. 844).

* Popponem hunc vocatum invenire est in factis monumentis. Mabillon. (Ibid., l. LIV, n. 42) Megingaudo successisse tradit anno 1016, biennio post ætatem diplomati assignatam a Baronio.

^d Ditmarus, qui Bambergensi concilio aderat in dedicatione ejus basilicæ, an. 1012, Theodoricum appellat (Labb. Concil. tom. IX, p. 806) et hæc de eodem narrat: « Post hæc synodus hic fuit magna in qua Gebehardus Ratisponensis ecd. præsul archiepiscopo suimet arguitur, et Metensis ecclesiæ præsul Theodoricus a rege increpatur, eo quod epistola suimet hunc injuste apud papam (Serg. IV) accusaret. » Vide Baron. et Pag. (1011, n. 4 seqq.).

^d Labbeus (Append. tom. IX, Conc. p. 1248) ex chronico Hildesheimensi hæc tradit de monasterio Bambergensi: « Venerabile monasterium, ipsius domini regis nobile ac speciale studium ab Eberhardo primo ejusdem sedis episcopo cum consensu et conventu omnium cisalpinorum præsulum 11 Non. Maii consecratum est (an. 1012). » Henrici cancellarius dicitur a Mabillonio (Ibid., l. LII, n. 94). Hoc in dipl. sanctæ sedis subditum se oportune subscribit, quæ res annum indicat 1020, ut aiebam in dissertat. (n. 7). Nam vix annis 22 Bambergæ subjectio illa perseveravit. Hæc discimus ex Hermanno Contracto in fine anni 1052, quem ille vocat 53, namque a Natali Domini orditur annos. Cumque is obierit anno sequenti, summam meretur fidem. V. dissert. (n. 3 et seqq.).

^f Hæc duæ litteræ nil aliud valent quam subscripsi, ut erudit notunt.

Adalbertus Basiliensis episcopus s-s. Ego Heimmo (Hemmo) Yverdunensis episcopus s-s. Ego Waltheiteldensis (Walter Heicsteden), episcopus s-s. Signum Richardi Fuldensis [Fuld, abbas]. Signum Arnaldi Herfordensis abbas. Signum Bruchardi abbas. Signum Rydhois Elvanen. abbas *. Signum Gottifredi ducis. Signum Beringardi [Beringardi] ducis. Signum Thiederici [Thiederici] ducis *. Signum Welphonis [Velphonis] comitis. Signum Cuno-

nis comitis. Signum 194 Cunradi [Kunradi] comitis. Signum Octonis [Otonis] comitis. Signum Adilbrahtis [Adilbrabhtis] comitis. Bobonis [Signum Bob.] comitis. Signum Frederici comitis. Signum Bezelini comitis. Signum Exonis comitis palatini. Signum Frederici Camerarii. Signum Exonis inferitoris [Infercorum]. Signum Heinzonis [Heunzonis] pincernarii. Signum Huzis Alimunberenger. Adilman. Adhilbero *.

* Ista subscriptio deest in authent. Innocentii IV.
 * Post signum Thiederici ducis in authent. Innocentii IV legitur: Signum Simonis comitis.

* In authent. Innocentii IV sequitur: Ego Wicelinus Astraburgensis episcopus. Signum Rydhois Fluvan. abbas.

195 DISSERTATIO

DE CHARTULA COMITISSÆ MATHILDÆ

SEU DONATIONE S. SEDI SEMEL ET ITERUM FACTA.

CAPUT PRIMUM.

De nomine, conditione, situ, vicibus terræ Mathildis.

I. Quamquam duo Romanorum reges, post sanctum imperatorem Henricum, diadema imperiale suscepserint, Conradus Salicus anno 1027 a Joanne XIX, ejusque filius Henricus a Clemente II an. 1046, ac proinde jura omnia sanctæ sedis suo uterque diplomate confirmaverint, quod us receptum erat, eorum tamen neutrum ditiones sanctæ sedis amplificasse diplomata sequentium imperatorum demonstrant. Permutatio tantum Beneventanæ civitatis facta est a prædicto Henrico cum transalpinis Ecclesiæ juribus, ut præcedenti dissertatione (n. 13 et seqq.) videmus, dum sanctus Leo IX Wormatiæ degeret anno 1053. Duo autem singularia undecimo Ecclesiæ sæculo venerunt, quæ maximum Ecclesiæ ditionibus incrementum attulerunt. Primo scilicet Romani pontifices Northmannorum ope antiqua jura sanctæ sedi vindicarunt in Apulie et Calabria ducatu, et principatu Capuæ, ex quibus Neapolitanum regnum coaluisse postmodum constat: et in Siciliæ insula, septem jam sæculorum præscriptione confirmata; deinde magna illa comitissa Mathildes, absque prole decedens, bonorum suorum omnium apostolorum principem heredem instituit, ut ait Dominico:

Propria clavigero sua subdidit omnia Petro;
Janitor est celi suis hæres, ipsaque Petri:
Accipiens scriptam de cunctis Papa benigna

De primo ex duobus his capitibus nonnihil est dictum in superioribus, et opportune aliquid adiciendum erit. Ali de altero, seu de Mathildica donatione, cum opinio aliorum alia in editis tot libris reperitur, serio agam necesse erit in præsentia.

II. Donationem hujusmodi semel et iterum factam esse inter omnes tam veteres quam recentiores constat. Primum scilicet Canusii anno 1077 postquam Mathildes deprehendit Henrici IV regis Romanorum 196 poenitentiam fuisse falsam, sibi quæ metuere ab eodem cepit. Rem narrat Dominico comitissæ ejusdem capellanus, et hujus auctoritate uberius card. Baronius (1077, n. 23) et Florentinus (Memor. lib. II, p. 181), Petrus Diaconus Leonis Ostiensis continuator, quem Baronius aliique Ostiensem ipsum minus recte appellant; non enim senserunt continuationem Ostiensis incipere a cap. 34 libri III *De renovatione Ecclesiæ sancti Martini*; Petrus, inquam, Diaconus (lib. III, cap. 49) Dominiconi astipulatur, « Anno autem, atheni, Dominice incarnationis 1077, Mathilda comitissa Liguriæ et Tusciæ, iram imp. Henrici sibi infesti metuens, Liguriam et Tusciam provincias Gregorio papæ et S. Rom. Ecclesiæ

B devotissime obtulit. Hæc ergo causa inter pontificem et Romanum imperium dissensionis et odii fomitem ministravit. » Diploma istud primum periisse constat ex altero, quod comitissa eadem quinque et viginti post annos condidit, anno videlicet 1102 juxta illius tenorem; exstatque hoc postremum apud Baronium (eod. an. n. 20), Leibnitium (*Scriptor. rer. Brunsv.*, tom. II, p. 687), Muratorium (*Rer. It. Script.*, tom. V, p. 384) pluresque alios, quos prætermitto una cum Lunigio (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 701; et *Spic. Eccl. contin.* I, p. 163). Nam compertum habeo editiones omnes profectas esse ex pervetusto illo codice Vaticano olim card. Sirleti, unde illud transcripsit card. Baronius. Quod Leibnitius luculenter testatur (*Ib.*, tom. I, Introd.): « Adjeci, inquit, et chartulam comitissæ Mathildis super concessione bonorum suorum facta Romanæ Ecclesiæ, quæ in eodem codice ascripta reperitur, neque scio an ejus authenticum exemplar alibi habeatur. » Deinde usum se esse fatetur ill. Laurentii Zacagni bibliothecæ Vat. custodis ope in recensendo tum ipsam chartulam, tum Vitam Mathildis ab ejus capellano Dominico conscriptam.

III. Chartulæ ejusdem exemplum, quod per me prodiit in lucem, præferendum haud dubie est quibuscunque aliis undeliber desumptis. Albiniano enim ex codice præstantissimo, unde monumenta alia meo lectori exhibui, non uno ex capite describendum atque evulgandum mihi esse intellexi. Primo siquidem auctor codicis Cencio antiquior, et verbo absit invidia, in colligendis vetustis monumentis diligentior atque accuratior fuit. Deinde Leibnitianam recensionem pluribus in locis mendosam ostendit. Postremo emendationes a Muratorio factas aliorum diplomatum ope inutiles reddit, ipsunque se prodiit ex comitissæ autographo excerptum. Quamobrem ad diploma quod attinet, nullam ex tot apographis ante hunc diem in lucem prodiit Mathildianæ chartulæ magis simile. Utinam 197 chartulæ ipsius summa non esset ubique eadem! Unus siquidem apostolorum princeps instituit hæres bonorum omnium magnæ comitissæ; at bona ista non ut in pluribus ejus diplomatibus pro variis monasteriis atque ecclesiis singillatim enumerantur, sed aut bonorum suorum omnium, aut propriæ terræ generali nomine designantur:

Cui propriæ sortem telluris subdidit omnem,

ait supralaudatus Dominico, quo integrior testis haberi non potest. Quæ res multo inter antiquos recentisque auctores dissensionis causa fuit. Alii siquidem provincias, civitates et castra alii, aliique prædia duntaxat bona propria Mathildis fuisse contendunt. Leonis Os-

tiensis continuator Liguriam et Tusciam pontifici et S. R. Ecclesie donatas affirmat, quod fieri nequaquam potuit. Dominicus Mellinus, qui anno 1589 librum edidit pro sua aetate satis eruditum de rebus Mathildis, et post quinquennium libri ejusdem apologiam adversus D. Benedictum Luchinum Mantuanum ord. Ben., opinionem sequitur Joannis Villani (lib. iv, c. 20) de quibusdam oppidis a Beatrice coemptis, aliisque a Mathilde aedificatis, deque multis hujus opibus et praediis, quae nostram questionem integram relinquunt. Luchinus praedictus (*Chron.* c. 5) Beatrici dotem constitutam fuisse ait a consanguineo Henrico II *Mutinam, Lucam, Regium, Parmam*. Felix Contelorius, vir maxime eruditus in sua Mathildis genealogia (p. 61 seq.), de nuptiis ejus loquens cum Welfone Bavarie ducis filio, assert Mathildianam litteras ex *chron. Bohem. Cosmae Pragensis*, quibus *totius regnum Lombardia*, plurimasque civitates et oppida Welfoni promittit. At regnum Langobard. juris imperii erat.

IV. Hisc autem ex auctoribus ingentes Mathildis divitias veras falsasve discimus, nihil vero lucis acquirit bona propria sanctae sedi relicta. Secus esse videretur de Francisco Maria Florentino, qui anno 1642 librum edidit, cui fecit nomen *Memorie di Matilde la gran contessa d'Italia*. At si monumenta dempseris, quae plurimas Mathildis donationes, et decreta, chartasque continent, per devia eum abire comperies. Idem vero allodialia tantum bona donata esse putat (lib. ii, p. 344). Quid vero? Post annos quatuor et quinquaginta, seu 1696, D. Benedictus Bacchinius, aliis omnibus facile praefendus, sua in absolutissima historia monasterii sancti Benedicti de Padolirone agens de hac donatione (lib. ii, p. 74), inter causas irae maximae, qua Henricus IV exarsit in Mathildem, « donationem omnium suarum ditionum, quam fecit Mathildes sanctae sedi », recenset. Infra autem (lib. iii, p. 141 seqq.) questionem 198 movet, ne allodialia tantum, an etiam regalia bona intelligi debeant. Deinde aliens ab re sua esse istud inquire, questionem discutiendam permittit tractantibus hanc materiam ex professo. Quod profecto est Florentinii opinionem ad trutinam revocare, atque integram rem relinquere.

V. Attamen incredibile dictu est, quanto cum plausu Godefridus Guillelmus Leibnitijs, Ludovicus Antonius Muratorius, nostrisque diebus Christianus Ludovicus Scheidius Jctus, Florentinii opinionem acceperint. Quam quidem consultijs deseruissent cum Bacchinio, ut ex dicendis fiet evidens. Leibnitijs quippe in ipsa sui operis introductione : « Notandum autem est, inquit, ea tantum donasse Mathildem, quae jure proprietario, seu allodii possidebat. Itaque ducatus Spoleti, aut Tusciae marchia, et quae alia beneficio Caesarum feudali majores ejus habuerant, comprehendi donatione non potuisse. » Muratorius (cujus epistolam de duabus lineis Guelficis Mutinensi et Brunswicensi Leibnitijs, tanquam sibi amicissimi hominis, primo sui operis volumini adiecit) passim sequitur eandem opinionem, praecipue in Annalium tomo IV et alibi (*Ser. Ital.* tom. V, p. 366). Nemo tamen affluentius causam istam egit Scheidius, qui quatuor magnis voluminibus origines Guelficas esse amplexus. De Mathildiana enim donatione disserens (tom. I, a p. 448 ad 463) eam cum Leibnitio et Muratorio ad praedia et castra duntaxat coarctat; deinde auctoritate Muratorii usus aliquod etiam ex iis castris, propriis Ecclesiae Romanae, eripere non veretur : « Cl. Muratorius, inquit, non absque ratione putat Henricum nunc etiam castellum Canossae in feudum dedisse avo Guidonis et Rolandini, quibus Fredericus primus imperator anno 1185 ejusdem investituram innovavit diplomate, cujus editionem pollicetur. » Eruditum par! Henricus V donationem susceperat habuit, avasque hereditatem Mathildis; Frederici autem

diploma, quod promittitur, licet post pacem Constantiae factum, nullo loco habendum diffilli in eo statu, non solum sanctae sedis, sed Italiae omnis, de quo uberius et opportunius dicam.

VI. Praeterire hic non possum, nec debeo, Joannis Friderici Joakim Hallensis dissertationem anno 1735 elaboratam pro asserendo Mathildicam donationem Magnae Britanniae regi Brunswico-Luneburgensi electori. Idque non alia fini, quam demonstrandi causa, male admodum feuda post Mathildem nata a praeis illis beneficiis avi Mathildiani secerni. Ponit primum iste auctor (Praef. p. 1, et c. 2, p. 29) terram comitissae 199 ab eruditissimis definiti : marchiam Tusciae, ducatum Ferrariensem, ducatum Parmensem, Placentinum, Mantuanum, Spoletanum, marchiam Anconitanam, Lucam. » Deinde harum ditionum priorem ab aliis affirmari ait post ceteras traditam esse Bonifacio viro Beatricis, ac patri Mathildis a Conrado Salico jure feudi : feuda vero nondum nata esse, proindeque tam Tusciam quam ditiones ceteras, quarum Mathildes haeres fuit, allodia esse contendit. » Ipsi autem (Bonifacio) tradita a Conrado Salico, ut propria : adeoque erant allodia, in quibus Bonifacii posterii omnesque ex ejus familia succedere debebant. » Ita ille (cap. 3, § 3 seq. p. 46). Mitto cetera : non enim illi adhaerere quatenus recensitas provincias, quia feuda nondum nata erant, allodialium vult naturam induisse. Etenim alia donari, alia beneficio, seu beneficiario jure concedi consueverunt, modico cum discrimine inter beneficium et feudum. Utriusque rei chartae plures in annalibus exstant, novaeque in dies a recentioribus eduntur in lucem. In codice saepe laudato Albiniano est « Transcriptum cartule Odonis de Poli de tota terra sua, quam beato Petro et S. R. Ecclesiae in proprietatem donavit m. prop. ind. v, » anno scilicet 1157. Eodemque anno « Aliud transcriptum cartule domini pape de eadem terra, quam eisdem comitibus in beneficium concessit. » Et notandum, quod ante biennium in eodem cod. mentio feudi reperitur : « De medietate civitatis Tusculanae data Jonathe in feudum, quae post mortem ejus debet ad Romanam Ecclesiam libere reverti. » Itaque nata essent necne Mathildiano avo jura feudalia, parum refert : beneficiaria erant, quae a donationibus in proprietatem distinguebantur.

VII. Quamobrem recte Sigonius (*de Regno It.* an. 1115), Mathildis morte narrata : « Ita, inquit, Parma et Mantua ad eum (Henricum V) pervenit. Ferraria quam Thedaldus avus a Joanne XIII pontifice acceperat, Romanam ad Ecclesiam rediit. » Non enim aliter loqui debuit illius avi rationem habens. Et sane hanc historiarum partem Baronium et Pagium ex auctoribus synchronis certisque monumentis petitam in annales retulisse quis ignorat? Ditiones sanctae sedis et Italiae regnum ad rem nostram faciunt. Haec serio animadverti oportet apud laudatos auctores : compertum quippe erit (Bar. 1110, n. 2 seqq.) in pactis conventis inter Paschalem II et Henricum V ante coronationem duo ista capita existere : « Patrimonia possessionesque beati Petri restitueret, sicuti a Carolo, Ludovico, Henrico, aliisque imperatoribus concessa sunt, libera, servaretque ea beato Petro pro viribus. » Et paulo infra : « Quae 200 omnia postquam impleverit rex, papa juberet episcopos assistantibus in die coronationis ejus, ut regalia imperatori dimitterent, quae a temporibus Caroli, Ludovici, Henrici, aliorumque predecessorum ad regnum pertinebant. » Quae sacramento Henrici et principum imperii, necnon Petri Leonis pro pontifice confirmata fuerunt (*Id.*, 1111, n. 1 seqq.). Quidquid sacrilege a perfuro Caesare actum fuit die ipso coronationis, privilegia per vim et metum a pontifice captivo extorta, eademque in concilio episcoporum et cardinalium cassata legi apud Baronium malo, quam tragicis hisce rebus enarrandis plus aequo digredi a re proposita. Id unum memoria te-

neri cupio, tum regnum saluz, tum ditiones pontificis Henrici IV temporibus in eo magno ac diuturno sacerdotii et regni certamine disturbatas, ad statum pristinum revocari non potuisse ante Mathildis mortem, ac proinde antequam sanctæ sedi hereditatem adire fas esset.

VIII. Ne Mathilde quidem decedente an. 1115, Paschali II illius adeundæ facultatem fuisse constat: nam Henricus quintus jure propinquitatis hereditatem omnem invasit (Bar. et Pag. n. 8, 7). Nec nisi post Augusti hujus mortem anno 1125, die 22 Maii, Honorius II sanctæ sedi vindicans jura sua, Alberto duci et marchioni Tuscie investituram tradidit illius hereditatis, ut docet Muratorius (*Antiq. Est. par. 1, c. 50, p. 295*) qui donationem affert ab eo factam monasterio Padolironensi: « Albertus Dei gratia marchio et dux, lege vivens Salica, cooperante gratia, et beati Petri et domini papæ Honorii ejus vicarii munere ad hujus honoris proventus fastigia, ad petitionem conjugis suæ, ac etiam pro mercede animæ, domine Mathildæ comitissæ, etc. » Perinde Honorii successor Innocentius II anno 1133 Lotharium II et Richiziam Aug. investivit, exstatque hujusmodi præceptum apud Baronium (1153, n. 3) et apud Labbeum (*Conc. tom. X, p. 946*) quod hic transcribere non gravabor ex codice Albiniano aliquanto varium, quod inscribitur: « Innoc. papa II Lothario imp. Aug. et Rigette imperatrici. Alodium bo. me. comitissæ Mathildæ, quod utique ab ea beato Petro constat esse collatum, vobis committimus, et ex apostolicæ sedis dispensatione concedimus, atque in præsentia fratrum nostrorum archiepiscoporum, episcoporum, abbatum, necnon principum, et baronum, per anulum investimus, ita videlicet ut centum libras argenti singulis annis nobis et successoribus nostris exsolvas, et post tuum obitum proprietatem ad jus et dominium S. R. Ecclesiæ cum integritate absque diminutione et molestia revertatur. Quod si nos, vel fratres postros **201** in eandem terram venire, manere, vel transire oportuerit, tam in susceptione quam in procuratione, atque securo conductu, prout apostolicam sedem decuerit, honoremur. Qui vero arces tenuerint, vel rector terre fuerit, beato Petro, et nobis, nostrisque successoribus fidelitatem faciant. » Utramque investituram brevem admodum fuisse colligitur ex ejusdem indole: non enim ad successores transibat, sed eo decedente, qui investituram acceperat, ad jus ac dominium sanctæ sedis revertebatur. Idcirco Albertus marchio septem circiter annis eam terram retinuit, Lotharius autem non bene quinque; nam anno 1137, die 3 Decembris, excessit e vita.

IX. Hinc vero per annos fere septem et septuaginta usque ad 1215, Arnaldistis rege Romanorum Conrado in Urbe grassantibus, Friderico postmodum Enoharbo jura sanctæ sedis ubique invadente, ac pontificibus ob rerum maximam difficultatem longe ab Urbe vagantibus, nulla reperitur investitura. Prædicto autem anno Innocentius III, qui ab initio pontificatus ditiones Ecclesiæ præcipuas recuperaverat, Salinguerræ Ferrariensi partem Mathildianæ hereditatis concessit. Cujus rei monumentum a Raynaldo relatum (1215, n. 40) hic subjiciam, qua pertinet ad rem nostram, ex juramento prædicti Salinguerræ: « Id totum, inquit, quod mihi concessistis in feudum de terra quondam cla. me. comitissæ Mathildis, videlicet Medicinam, et duas partes Argellatæ, Lombardone cum plebato sanctæ Mariæ, Carpum, Carpinetum, Besinatum, Mandrinam, Bibianellum, Castrum Ariani, Foscondum, Mozzole, Bondenum, Ardum, Pigniacium cum universis curtis, et pertinentiis, juribus, et honoribus omnium prædictorum castrorum et locorum, et cuncta jura, et redditus, responsiones, jurisdictiones et honores, usus et albergarias, quæ sunt dicti poderis prædictæ comitissæ Mathildis pie memorie in iis locis, sive pertinentiis, videlicet in Sablono, Gazolo, Belegaria, Biolotorta,

A Dianzano, Casale magno, Casale ligogno, Fregasso, Pregnano, Cavigno, Runcaliis, Planzo, Castro Canusio ejusque curie, Fontana, Campogajano, sancto Martino de Riosustino, Padis, Correggia, Fossacanal, Miliare, Gurgatellis, Fossulis, Brundiono, Soleria. Et in toto potere q. Cavalcacomitæ, ac universo Imole comitatu, et in toto eo, quod est in prænominato potere. In episcopatu Bononiensi, Mutinensi, Regino, Parmensi, cæterisque aliis episcopatibus adiutor ero ad retinendum et defendendum quæ habet, et quæ non habet ad recuperandum, et cum recuperata fuerint, **202** ad retinendum et defendendum contra omnem mortalem. Eandemque vero terram nec teneo, nec tenebo nisi a Romana tantum Ecclesiæ, et pro ipsa solvam ei singulis annis, nomine census, quadraginta marchas argenti, et serviam ei pro ipsa terra meis sumptibus: in Lombardia et Romania cum centum militibus; in Tuscia vero, Vallespoletana, vel Marchia cum quinquaginta. Ab Urbe autem et infra versus Apuliam per Campaniam, et totum regnum Siciliæ cum viginti, per mensem integrum singulis annis, quando-cunque fuero requisitus, tempore venienti et recedendi minime computando, et deinde, cum sibi placuerit, in suis duntaxat expensis. Legatos et nuntios apostolicæ sedis in terram venientes prædictam devote recipiam et honorifice pertractabo. »

X. Versipelli huic homini pontificem adhibuisse nimiam fidem posteriora facta monstraverunt, ista vero huc non spectant. Investiture honorum Mathildis exemplum aliud, atque omnium extremum, ni fallor, exstat apud Raynaldum (1221, n. 29 seq.) ex libro Censuum, et alio ex cod. Bullar. ms. Tametsi hujusmodi investituram verius restitutionem appellabimus, nam Fridericus II voce investendi utitur, dum Honorio pontifici terram Mathildianam restituit: « Tam de castro prædicto (Gonzagæ), inquit, quam de aliis castris, scilicet Pepugnano, Bondeno, necnon de toto ipso comitatu, potere, ac terris comitissæ prædictæ dictos capellanos nomine Romanæ Ecclesiæ investimus, et eos constitutimus possessores, et mandamus de castris prædictis per ven. episc. Taurinensem vicarium nostrum in corporalem possessionem induci. » Fridericum II fuisse superstitem usque ad annum 1250, deinde interregni trium et viginti annorum, ut Germanicis scriptoribus placet, quinque annorum spatio diuturnioris, ut verius alii sentiunt, finem esse allatum a Rudolpho Augustæ domus Austriacæ progenitore compertum atque exploratum est. Eundem autem Rudolphum juriæ ac bonorum omnium sanctæ sedis, post Suevicæ tot invasiones, instauratorem, hæc suo diplomate distincte ac dilucide exprimere voluit Nicolaus III. « Ad hæc pertinet tota terra, quæ est a Radicofano usque Ceperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis, civitas Ravennæ, et Æmylia, Bobium, Casena, Forumpopuli, Forum Livii, Faventia, Imola, Bononia, Ferraria, Comaculum, Adriam, atque Gabbellum, Ariminum, Monsfetri, territorium Balnense, Pentapolis, Massa Trabaria, cum adjacentibus terris. » Diploma istud cum aliis præcedentibus **203** ab Alberto Rudolphi filio confirmatum Bonifacio VIII, videtur apud Raynaldum (1303, n. 9) cum hac additione et schedis Card. Baronii: « Albertus imp. (scil. electus, seu rex Romm.) per suas litteras datas Norimbergæ sub hoc anno fecit homagium papæ, et juramentum fidelitatis, confirmavitque omnia privilegia et donationes factas de terris per prædecessores, sive ab ipso pontifice confirmatus in imperatorem, ut habetur libro privilegiorum Rom. Ecclesiæ. »

XI. Hic vero sistendum mihi esse sentio. Non enim satis esse video Mathildianæ donationis per ducentos annos jura, possessionem, invasiones, restitutionesque indicasse, cum nihil de conditione seu ingenio ejusdem decreverim: quod profecto maxime necessarium erat, allodialia aliis, aliisque regalia

etiam comprehendi ea in donationibus volentibus. Bona igitur Mathildis propria penitus expendi oportet, premissis eorumdem situ, juxta Radevici gravissimum testimonium in appendice ad Ottonem Frisingensem, quo etiam utitur Florentinus (lib. II, p. 352). De iisdem loquens Radevicus (lib. II, cap. 10) « Quorum, inquit, prædiorum magnitudinem, ejusque terræ copiosam opulentiam qui ripas Eridani pervagati sunt, non ignorant. » His subjuncta comitis verba ipsa Canusie reficientis diploma: *tam ea quæ ex hac parte montis habebam, quam illa quæ in ultramontanis partibus ad me pertinere videbantur*. Ista scilicet pronuntiata de primo diplomate, quo Gregorius VII hæredem instituit. Mox eadem confirmans Paschali II adjungit, *quæ in ultramontanis partibus habeo, vel habitura sum sive jure hereditario, sive alio quocunque jure, pro mercede, et remedio anime mee et parentum meorum*. De ultramontanis luculentè agens Dominus (lib. I, cap. 10, et lib. II, c. 4) ab Henrico IV invasa fuisse illa bona testatur:

Præsertim villas et oppida, quæ comitissa hæc ultra montes possederat a gentibus.

Nam Beatrix Friderici Lotharingæ ducis filia, quam iste susceperat ex Mathilde filia Hermanni Sueviæ ducis, adeoque Conrado Salico et Henrico III Aug. sanguine juncta erat, cum Bonifacio marchioni Tusciæ secundo nupsit, obtinuisse quidem fertur (Luchin. *Chron.* cap. 3) Lucam, Mutinam, Regium, et Parmam citra montes pro dote: at plura etiam possedisse ultra montes (tametsi Dominus *villas et oppida* non enumeret) vetera monumenta testantur, quorum haud dubie præcipuum est Mathildiana ipsa chartula, seu donatio. Nihilominus de bonis 204 ultramontanis ab Ecclesia Romana nunquam possessa vana disquisitio esset; Cismontana duntaxat, eaque juxta ripas Eridani, ut Radevicus ait, quærenda sunt.

XII. Ac primum serio animadvertendum mihi videtur, quod bona ista propria Mathildis variis nominibus appellata in veterum monumentis inveniuntur, *alodium* videlicet, *terra*, *domus*, *potere*, *comitatus* olim appellabantur. Quæ quidem generalia nomina latius patent, quam nostro more melientibus ætatem illam videatur. Et vero, narrat Radevicus apud Baronium (1159, n. 16) legatos Adriani IV Friderico Enobarbo præ aliis capitibus proposuisse: « Nuntios imperatoris in palatiis episcoporum recipiendos » non esse. Quibus Fridericus: « Concedo, inquit, si forte aliquis episcoporum habet in suo proprio solo, et non in nostro palatium. Si autem in nostro solo et alodium sui palatii episcoporum, etc. » Et siquidem persuasissimum erat universum terrarum orbem suo esse subiectum imperio. Significatio ista latior alodii difficile invenietur. Ducangius (verb. *Alodis*) de multiplici alodii usu in vetustis chartis erudite disserit, at simile nihil offert; neque aliud colligitur ex innumeris fere exemplis, quam alodialia bona esse prædia immunia nullique præstationi aut oneri obnoxia. Quam profecto definitionem haud convenire Mathildiano alodio, ut illud appellat Innocentius II allata monumenta planum faciunt. Imo ipsamet Innocentius ejusdem investitura semel *alodium* vocans, sæpius *terram* bona illa propria Mathildis, deinde juramenta fidelitatis ab arcium custodibus terræque rectoribus exigens, censum injungens, denique ad certum tempus ea concedens, perspicue docet donationem Mathildicam plus aliquid fuisse quam prædia libera: ac proinde Radevici sententiam haud multum abluere a re nostra. Huc accedit, quod in laudatis capitibus Adriani IV eodem nomine appellantur bona propria Mathildis, quo dux Tusciæ Romana et Langobardica, quæ civitates plures amplectebantur: « Totius terræ comitis Mathildis. Totius terræ, quæ ab Aquapendente est usque Romam. » Chronicon etiam Weincartense apud Leibnitium (tom. I, pag. 785) voce

A eadem utitur: « Feminam, inquit, virilis animi, quæ ad instar fortissimi principis totam terram illam suo dominio subjugavit (n. 9). »

XIII. Quid, quod idem chronista (num. 13) vetusto Augustæ domus exemplo, quæ totum Romanum imperium amplectebatur, domum Mathildis eam terram appellat? Narrat ille scilicet quemadmodum Fridericus Enobarbus: avunculo suo Guelfoni marchiam Tusciæ, ducatum 205 Spoleti, principatum Sardinie, domum comitis Mathildis in beneficio tradidit. » insignem hunc invasorem ditionum sanctæ sedis talia præstitisse aliunde etiam constat: quo jure, non est querendum in præsens. Attendi potius lebet, quæ sequuntur in chronico paulo infra: « Civitates, castella, seu villas per totam domum Mathildis pertransiens, negotia terræ civiteler pertrahat. » Præter hæc nomina, quibus bona propria Mathildis designantur, alia duo reperimus apud veteres, quæ præteriri non debent. Exstat siquidem apud Margarinum (*Bull. Cass.* tom. II) constitutio Philippi fratris Henrici VI, cui titulus: « Philippus Dei gratia dux Tusciæ, et dominus totius poderis comitis Mathildis. » Et Raynaldus (1221, n. 29) ex libro Censuum diploma exhibit Friderici II supra laudatum, cujus autographum servatur in archivo castri sancti Angeli, in quo, et terra, et podere, et comitatus Mathildiana bona sæpe sæpius nuncupantur: « Cum, inquit, ad resignationem comitatus, terræ, et poderis quondam comitis Mathildis faciendam S. R. Ecclesiæ ven. matri nostræ, ad quam pertinet pleno jure, serenitas nostra contra quoslibet detentores speciale mandatum dederit, etc. » Itaque bona juris proprii Mathildis quocunque nomine appellata inveniuntur in monumentis XI sæculi et sequentis, magna prædia, oppida, arces, ac civitates fuisse videntur. Adeoque si Paschali II adire hereditatem illam licuisset, ambigendum non esse crediderim, quin civitates etiam domus Mathildicæ adepturus esset. Cum vero Henrici V Germanie regis aviditas ac præpotentia possessionem toto vitæ suæ tempore distulisset, usque ad annum 1123, cum die 23 mensis Maii, nulla sui prole relicta, occubuit mortem, creditur proclive est civitates quoque illas, ut Langobardicæ alie, in libertatem se vindicasse post mortem Mathildis, qua superstitie, infelici eventu id tentaverant. Certe nusquam reperire rit, Romanos pontifices civitatem ullam repetisse, cum ex adverso terram a civitatibus invasam sanctæ sedi asserere et vehementi objurgatione litterarum et legationibus non desierint.

XIV. Quæ ut vera sint, magnus ille pontifex Innocentius III, quo majorem suarum ditionum vindicem Romana Ecclesia nunquam habuit, principio sui pontificatus, ut est in Gestis apud Baluzium (tom. I, n. 13) jura possessionesque sanctæ sedis indesinenter asseruit: « Cum autem per legatos suos ad hoc specialiter destinatos requireret terram comitis Mathildis a civitatibus detinentibus eam, licet illæ civitates vellet eandem per Romanam Ecclesiam sub certis pactionibus recognoscere ac tenere; quia tamen pactiones illæ convenientes non erant, 206 noluit ex ipsa terra quiddam concedere, præter id quod concessit episcopo Mantuano. » Tanti enim pontificis tempore civitates omnes Langobardicæ a suis consulibus ac magistratibus jampridem administratæ, non solum imperatoria majestate posthabita juxta quæque suum tuebatur armis, sed singulæ potentiam suam longe auxerant. Decedente siquidem Lothario II, qui terram Mathildis obtinuerat ab Innocentio II quandiu viveret, ab anno ejus emortuali 1137 usque ad 1153, cum Fridericus Enobarbus imperiale diadema suscepit, per annos duodeviginti neglectu Conradi Italie regis, ac postmodum Friderici ejusdem odio, vires ab externis hominibus sibi comparaverant. Quamobrem anno 1173 fere omnes, icto fœdere, in Fridericum arma sumere ausæ sunt, validioresque ut essent, singulæ

C regis aviditas ac præpotentia possessionem toto vitæ suæ tempore distulisset, usque ad annum 1123, cum die 23 mensis Maii, nulla sui prole relicta, occubuit mortem, creditur proclive est civitates quoque illas, ut Langobardicæ alie, in libertatem se vindicasse post mortem Mathildis, qua superstitie, infelici eventu id tentaverant. Certe nusquam reperire rit, Romanos pontifices civitatem ullam repetisse, cum ex adverso terram a civitatibus invasam sanctæ sedi asserere et vehementi objurgatione litterarum et legationibus non desierint.

territorium prisco more instaurarunt : quæ res Mathildianam hereditatem seu donationem, mirum in modum disturbavit. Huc accedit, quod Fridericus idem in celebri pace Constantiæ anno 1183 civitatum libertatem ratam habuit, modo supremum imperatoris dominium agnoscerent. Idcirco Innocentius III castra, villas et prædia a civitatibus invasa repetiit, quæ serius ocios recuperata ab eodem esse testantur prædicta concessio facta Salinguerræ et Mantuano episcopo alia, cujus mentio in Gestis occurrit. Mantuano autem præsulî concedens hereditatis Mathildianæ partem, ab illa terra, seu domo civitates propalam excludit; nam Mantua, Regium Mutina, et Parma sunt civitates illæ, quas jure proprietario possidebat Mathildes, et de quibus seorsum agendum erit. Nunc magis ac magis confirmandus est situs certus terræ, domus, poderis, aut comitatus Mathildis contra eorum opinionem qui aliena jura perperam illi tribunt, propria vero contra æquum et rectum eidem detrahunt.

XV. Id autem melius fieri nequaquam potest, quam laudatis Gestis Innocentii III inherendo, quæ ditiones sanctæ sedis ab eo pontifice vindicatas singillatim enumerant. Quamquam enim novis ingruentibus motibus in Siciliæ regno, Innocentius distulerit illius terræ recuperationem, adeoque oppida et loca omnia enumerata in iis Gestis non reperiuntur, tamen ditiones cæteræ, quas recepit, angustis adeo finibus domum Mathildicam circumseribunt, ut per sanctæ sedis ditiones vagari non sinant, duplexque oppidorum, arcium, prædiorum ab Innocentio facta concessio episcopo Mantuano et Salinguerræ, situm fere ipsum definiant intra Parmæ, Mutinæ, Regii, et Mantuæ territoria. Et vero cum Henr. VI decessit an. 1197, maxima invasione Henricianæ partis **207** erat apud Marcualdum, qui gratia principis plurimum utens, testamenti ejus executor designatus fuerat (Gest. num. 9). Is nempe cum esset « senescallus imperii, dux Ravennæ et Romanolæ, marchio Anconæ et Molisii, » nullum non movit lapidem, ut marchiam fiduciario jure retineret, sed nequidquam : « Obtulit domino papæ pecuniam copiosam, annuum censum promittens, si recepta fidelitate concederet ei terram. Quod cum dominus papa facere nolle, quia suspectam habebat fraudem ipsius, reliquit marchiam et regnum intravit. Reducta est igitur tota marchia, præter Aesculum, ad dominium et fidelitatem Ecclesiæ, videlicet Anconæ, Firmum, Auximum, Camerinum, Fanum, Esim, Senegallia, et Pensaurium cum omnibus diocesis suis. » Pari modo Conradus Suevus dux Spoleti et comes Assisii « multis modis tentavit, si posset apud dominum papam gratiam invenire, offerens ei decem millia librarum incontinenti, et annum censum centum librarum argenti, et obsequium ducentorum militum per patrimonium Ecclesiæ a Radicofano usque Cæperanum. » Præterea sui suorumque juramentum fidelitatis, propriosque filios obsides pollicebatur. Omnia pontifex rejectit Italarum gratia, quæ exosi erant Theutones, qui tyrannidem exercuerant, miseramque in servitutem eos redegerant : « Recuperavit ergo Romana Ecclesia ducatum Spoleti, et comitatum Assisii, videlicet Reatum, Spoletum, Assisium, Fulginem, et Nuceriam, cum omnibus diocesis suis. . . Recuperavit etiam Perusium, Eugubium, Tudertum, et civitatem Castellum cum comitatibus suis, recepto juramento fidelitatis a civibus, baronibus, et catanis. »

XVI. Marchiam, olim Pentapolim, alteram ex amplissimis duabus provinciis, quæ Pippinus rex Francorum sanctam sedem donavit et Spoletanum ducatum a Carolo Magno sanctæ sedi oblatum, supremo jure sibi reservato, ab Ottone Magno partem non modicam Romanæ Ecclesiæ concessum cum summo jure, ac demum ab sancto Henrico traditum ex alia parte in concambium Benedicto VIII postliminio rediisse audis ad sanctam sedem, nomine qui-

dem mutato, prisco autem jure a possessoribus, invasoribus nullatenus obliterato. Perinde est de Exarchatu, cui Romandiolæ nomen accesserat, Innocentii tempore : non quia invasoris Henrici VI beneficio illum possidens archiepiscopus, Marcualdi et Conradi exemplo, defectus fuerit, sed quia sanctæ sedis jura sunt confirmata tum in Exarchatu, tum in parva alia ditione ibidem nata, quæ audiebat terra Cavalcacomitis, cujus caput castrum olim Sussubium in Pippiniana **208** donatione celebre, Britonorum postea dictum. Hujus siquidem castri, præter jus antiquum, novum accesserat ex donatione facta Venetiis ab ipso Cavalcacomite anno 1177, cum ibi consisteret Alexander III concordie sancientiæ causa cum Friderico Ænoharbo Henrici VI genitore. Rem testantur Acta ejusdem Pontificis ap. Baronium (1177, n. 29) et melius Nicolaus Rosellius Aragonis patria Tarraconensis ord. Præd. vulgo card. de Aragonia, qui natus anno 1314, ad 1362 vitam perduxit (Cod. ms. fol. 98). Namque Acta illa genuina præsto habuit nonnihil varia a Baronianis, « C. comes, inquit, de Bretonoro absque liberis apud Venetias defunctus est, qui pro remissione peccatorum suorum, suorumque defunctorum seu parentum, et castrum ipsum Bretonorium, quod alio nomine vocatur Subsibium (Bar. legit Sussullanum), et totam terram suam, licet ab antiquo beati Petri fuerit, sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ in propriam hereditatem donavit. » Quamobrem Innocentius (Gest. n. 12) post prædictas provincias recuperatas, « misit præterea nuntios et legatos ad recuperandum Exarchatum Ravennæ, Britonorium, et terram Cavalcacomitis. » Quid vero? « Archiep. Ravennas assererat Exarchatum antiquitus fuisse concessum a Romanis pontificibus Ecclesiæ Ravennati, et privilegia ostendebat. Britonorium quoque concessum fuisse de novo ab Alexandro papa, dum Venetiis moraretur. Supersedit ergo dominus Innocentius prudenter ad tempus, magis quam super hoc vellet aliquid experiri. Permisit tamen ut archiepiscopus Ravennas, salvo jure apostolicæ sedis, recuperaret Britonorium, et teneret. » Quod quam prudenti consilio pontifex gesserit, archiepiscopi condilio planum facit.

XVII. Hunc scilicet variis appellatum nominibus tradit Ughellus (It. Sac. tom. II, pag. 375) Guilelmum, Guilelmutum, Othonem Curianum, ad quem exstant Henrici VI litteræ « inter cæteros mundi prælatos membrum sacri imperii speciale » illum appellantes, quæ Augustus summa imperii negotia eidem committit. Henrici obitus altero ejus archiepiscopatus anno, et magni pontificis Innocentii res præclare gestæ sub ipsa pontificatus initia haud dubie fuerunt in causa, cur pontificia tantum auctoritate Exarchatum et Britonorium sibi assereret. Et de Exarchatu quidem, bene; nam Gualterius prædecessor suus anno 1125 obtinuerat ab Honorio II Exarchatum sibi confirmari, concessum videlicet antiquioribus apostolicis privilegiis : quod patet ex bulla ap. Ughellum (Ibid., p. 365) octodecim cardinalium subscriptionibus roborata : **209** « Præterea confirmamus vobis Exarchatum Ravennæ, qui Romanæ Ecclesiæ juris est. » Secus est de concessione speciali Britonorii ab Alexandro facta Venetiis, ut dicitur, quamvis Gerardus eidem pontifici familiarissimus Ravennæ archiepiscopus esset : non enim constat de hujusmodi privilegio. E contrario Acta memorata docent Fridericum fedifragum, statim atque Venetiis discessit, Britonorium obsessum invisere, pulsisque quos miserat Alexander novæ hereditatis possessionem initum, illud invasisse : « Ipsos de castro eiecit, et sine conflictu ac pugna inexpugnabile castrum illud cepit, et sibi ac filio suo regi ab omnibus ipsius loci jurare fecit obedientiam (Bar. 1177, n. 89). » Friderici filio Henrico VI usque ad extremum diem Britonorianos paruisse abunde comprobat hujus testamentum (Gest. Inn. III, n. 27.

et ap. Bar. 1197, n. 8) in quo hæc leguntur ad rem nostram : « De imperio ordinamus, quod dominus papa et Ecclesia Romana illud filio nostro confirmet, et pro hac confirmatione imperii et regni volumus, quod tota terra nostra comitis Mathildis restitatur domino pape, et Rom. Ecclesie, præter Medisinam et Argelatam cum earum pertinentiis. Et insuper ordinamus et volumus, ut tota terra de monte Payle cum Monte Fortino liber dimittatur domino pape usque Ceperanum, et quod Ecclesia Romana habeat montem Flasconem cum omnibus pertinentiis suis. Insuper præcipimus Marculdo senescalco nostro, ut ducatum Ravennæ, terram Brittonorii, et marchiam Anconitanensem recipiat a domino papa et Romana Ecclesia, et recognoscat etiam ab eis Medisinam et Argelatam cum suis pertinentiis. De quibus omnibus bonis securitatem ei juret, et fidelitatem ei faciat sicut domino suo. »

XVIII. Pretiosum istud monumentum Dei optimi beneficio ad Innocentii manus pervenit, postquam prædictas provincias recuperavit. Nam Henricus mortis proximus aut penitentia ductus anteactæ vitæ, aut infanti filio et Aug. uxori metuens a Siculis, præcipue ob biennalem lanienam, testamentum condidit anno 1197, at Marculdus illud celavit, incertum qua fini, usque ad annum 1200. Tum vero in Sicilia devictus, versusque in fugam, suppellectili omni amissa, testamentum quoque in scrinio reconditum cum Henrici aurea bulla prædam victoribus dereliquit. Continuo tamen post mortem Henrici, ut Rogerius in Anglicanis annalibus apud Baronium (1197, n. 9) testatur, « Magna pars Tusciæ, quam idem imperator et prædecessores sui abstulerant Romanis pontificibus, reddita est domino Celestino summo 210 pontifici, videlicet Aquapendente et sancta Crispina et Mons Faliscorum, et Radicofanum, et sanctus Quiricus cum omnibus pertinentiis eorum, redditæque sunt ei Sicilia, Calabria, Apulia, et omnes terre, quæ fuerunt regis Siciliæ, sicut proprium patrimonium sancti Petri, de quibus ipse, ut supra dictum est, constituit Fridericum Henrici Romm. imp. filium regem. » Quapropter in Gestis Innocentii non dicitur Tusciam, ut cæteras provincias, recuperasse, aut saltem jura ejusdem vindicasse apostolicæ sedi. Imo « civitates (Gest. n. 11) Tusciæ, quæ propter importabilem Alemannorum tyrannidem quasi gravem incurrant servitutem, societatem hanc ad invicem inierunt, præter civitatem Pisanam, quæ nunquam potuit ad hanc societatem induci; et obtinuerunt a summo pontifice ut et civitates Ecclesiæ quæ sunt in Tuscia et ducatu Spoleti se illis in hac societate conjungerent, falso semper in omnibus apostolicæ sedis dominio et mandato. Constituerunt ergo singulos rectores de singulis civitatibus, et unum priorem, cui tempore sui prioratus omnes intenderent ad societatis negotia peragenda, omnesque tam rectores quam alii juraverunt, quod societatem servarent ad honorem et exaltationem apostolicæ sedis, et quod possessiones, et jura sacros. Romanæ Ecclesiæ bona fide defenderent, et quod nullum in regem, vel imperatorem reciperent, nisi quem Romanus pontifex approbaret. »

XIX. Tusciæ autem Romanæ patrimonii nomen, cuilibet Ecclesiæ possessioni olim tributum, proprium evasisse ante sæculum XIII comprobant tum exhibitio « ducentorum militum per patrimonium Ecclesiæ a Radicofano usque Ceperanum, » quam Conradus Suevus fecit Innocentio III, tum præcipue largitio facta Joanni Brennessi regi Jerusalem ab Innocentii successore Honorio III, quam Raynaldus refert ex ejus regestis (1227, n. 5). Regis istius a Friderico II spoliati rebus omnibus, calamitas movit pontificem, ut quo poterat modo principem sublevaret. Quare administrationem Tusciæ illi concessit : « Totum, aliens, patrimonium, quod habet Romana Ecclesia a Radicofano usque Romam, excepta Marchia Anconitana, ducatu Spoleti, Reate, ac Sabina, curæ re-

gimini et custodiæ ipsius regis duximus committendum, tenendum, custodiendum, et servandum, quandiu de nostra et Ecclesiæ Romanæ fuerit voluntate : nominatim Radicofanum, Precenam, Aquapendentem, Monteflasconem, Martam, Valentan. insulam Martan. cum aliis locis, quæ ab olim consueverunt 211 jurisdictioni castellani Montisflaconis subesse, Verall. Petronian. salvis proventibus dilecto filio nostro R.S. Mariæ in Cosmedia diaconoc. concessis, Orde, Montaltum, Centumcellas, Cornetum, Perusium, Urbemveterem, Tudertum, Balneoregium, Viterbium, Narniam, Sanctumgeminum, Struncon., salvis proventibus dilecto filio nobili viro Petro Capucio consanguineo, et ostiario nostro concessis, Tuscan. Ortiam, Ameliam, Nepe, civitatem Castellanam, Gallecium, salvis proventibus concessis dilecto filio nostro Ægidio sanctorum Cosmæ et Damiani diac. cardinali, Sutrium, et alia, quæ ipsa Ecclesia Romana habet., vel tenet infra terminos prænotatos cum pertinentiis suis et juribus universis. » Animadverti autem velim, usque ad initia sæculi XIV patrimonium latioribus finibus circumscripti; quidquid enim a Radicofano usque Ceperanum, civitatum, castrorum, locorumque aliorum erat, patrimonium appellabatur : ea propter in monumentis invenitur terra eadem absque ulla patrimonii mentione; ita tamen ut tota terra, quæ est a Radicofano usque Ceperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitis Mathildis perspicue ac distincte recenseantur, ut pluribus in Rudolphi diplomatis apud Raynaldum videre est (1275, n. 58; et 1279, n. 1 seqq.); quod profecto abunde comprobatur allucinari eos qui aut in Marchia, aut in ducatu Spoletano, aut demum in Tuscia Mathildianam hereditatem constituunt.

XX. Præ aliis autem allucinatio Florentini vix ferenda esse mihi videtur. Docet siquidem, sub finem libri secundi, Henricum VI testamento mandasse ut patrimonium Mathildis pontifici redderetur, si Friderico ejus filio puero imperium et Siciliæ regnum confirmasset; a Celestino III id esse factum, quare magnam Tusciæ partem, Rogerio teste, fuisse redditam Ecclesiæ; suo tamen instituto minus conducere pervestigacionem quantitatis redditus patrimonii, nunc videlicet tota terra, quæ a Radicofano usque Ceperanum a Mathilde donata erat Ecclesiæ, juxta Æneam Sylvium (Hist. Boem. c. 21), ad eandem Ecclesiam pervenerit sæculo XII exeunte. Hoc nihilominus serio animadvertendum putat, terram Mathildis sæculi unius spatio inter pontifices et imperatores controversam, si quandiu apud laicos fuit principatus nomen obtinuit; cum denique ad successores beati Petri est translata, perpetuo tantæ liberalitatis monumento patrimonii antiquum nomen adeptam esse. Id vero non est historiam caste integreque scribere, sed potius illam pervertere. Henricus siquidem, ut super vidimus, primum 212 omnium restitui mandat terram totam comitis Mathildis, præter « Medisinam et Argelatam, » quæ duo oppida juris Mathildici in territorio Bononiensi, una cum ducatu Ravennæ, marchia Anconitana, Bretonorrique terra infra in eodem testamento mandatur Marculdo, ut in feudum accipiat a pontifice. Deinde « Et insuper, ait, ordinamus et volumus, ut tota terra de monte Payle cum monte Fortino libere dimittatur domino pape usque Ceperanum. » Itaque Rogerii testimonium de magna parte Tusciæ redditâ Celestino ad donationem Mathildis nullatenus pertinet. Namque Innocentius III Celestini successor post vindicta jura Exarchatus, qui a territorio Bononiensi definitur, terram Mathildis Exarchatui continerem a civitatibus eam detinentibus præterquam ab episcopo Mantuano, repetit. Præterea illius terræ partem concedens Salinguerræ, castra, villas locaque alia nominat non in Tuscia, sed in ducatu Mutinensi nondum nato existentia. De cujus origine seorsim dicam sequenti capite, cum de civitatibus terræ Mathildis sermo erit. Nunc de patri

monio dilucidius aliquid breviter afferri oportet, ad Florentinam opinionem falsam, quam cum vulgo eruditi aliquot imprudenter sequuntur, rejiciendam.

XXI. Tripartito divisam fuisse Tusciam ab ævo Francorum regum, quæ postea divisio per tria fere secula perseveravit, ex dictis in præcedentibus dissertationibus liquet, in Romanam videlicet, Langobardicam, et regalem. Hanc postremam, quæ hodie audit Etruria, una cum ducatu Spoletano, esse oblatam apostolorum principi, utili tenus dominio, summo autem jure reservato imperatoribus, diplomatis omnibus, quæ attuli, luculente ostendi. Discrimen etiam, quod intercedit Etruriæ cum Spoletio, palam feci, hunc siquidem ad Ecclesiam paulatim pervenisse compertum habuimus, dum e contrario Tuscia regalis una cum regno Italiæ imperatoribus paruit. Langobardicam vero Tusciam cum singulis suis civitatibus a Carolo magno donatam esse apostolicæ sedi, Carolini codicis litteræ planum faciunt, et Ludovici, Ottonis, atque Henrici diplomata confirmant. Denique Romanam fuisse partem ducatus alme Urbis, a nullo unquam rege, aut imperatore apostolorum principi ejusque successoribus donatam, sed prædictis diplomatis ad majorem firmitatem cum cæteris ditionibus roboratam, ita scilicet petentibus Romanis pontificibus, qui Romam ejusque ducatum spontaneæ populorum deditioi referebant accepta, demonstravi. Duabus autem hisce Tuscis post sancti Henrici ævum, certe ante duodecimi sæculi exitum, patrimonii nomen esse factum, nuper aiebam. Id vero nominis principio latius patuit, 213 quam ab initio sæculi xiv, dum pontifices Avenione constabant. Quod patet ex litteris Henrici VII latissimæ anno 1510 ad Clementem V, et relatis a Raynaldo (1511, n. 3 seqq.) ex archivo castri sancti Angeli, et codd. Non enim ut antea quidquid terrarum est a Radicofano usque Ceperanum, patrimonii nomine nuncupatur, sed ad prædictas duas Tuscias coarctatur, civitatibus Perusii et Castelli detractis, aliisque nominatis ad alias provincias pertinentibus : « Patrimonii etiam beati Petri in Tuscia cum civitatibus Tuderti, Narniæ, Urbis veteris, et Reate. » Cujusmodi mentio usque ad ejusdem sæculi dimidium in apostolicis litteris reperitur (Bull. Vat. tom. I, p. 272, 289, 340). Etenim Joannes XXII anno 1326 Pandulfo de Sabellis agit grates, quod « rectori patrimonii beati Petri in Tuscia » opem tulit. Benedictus XII anno 1339 scribit : « thesaurario patrimonii beati Petri in Tuscia, » Et anno 1350 Clemens VI « rectorem patrimonii beati Petri in Tuscia » præesse vult militibus pro peregrinorum securitate ibidem dispositis.

XXII. Hujus vero pontificis tempore, ut legitur in cod. Vat. 2040, pag. 51, ap. Raynaldum (1350, n. 6) ecclesiasticæ ditionis proceres in pontificem perducentes, varios injustos principatus cōdidere : « Hujus tempore fere omnes civitates, terræ, et castra patrimonii sancti Petri, marchie Anconitanæ, et Romanodiocæ, se rebellaverunt sedi apostolicæ, et ipsius in illis partibus rectoribus et officialibus. Omnes deverunt in manibus tyrannorum : videlicet patrimonium in manus Joannis de Vico præfecti Viterbii, Marchia in manibus dominorum de Malatesta et Galiotti de Arimino, etc.... ; Romandiola vero, etc. » Mathæus etiam Villanus (lib. I, cap. 80 ; lib. III, cap. 16 ; lib. IV, cap. 7) semel, iterum, et tertio patrimonium memorat, cum Romani aciem duxerunt adversus præfectum de Vico, cumque hic se dedit cardinali legato Egidio Albornoto, Tusciæ nomine suppresso. Quomobrem nudum patrimonii nomen, ut hodie audit, medio sæculo quodammodo adhiberi ceptum esse crediderim, ut sub finem XII sæculi appellabatur, tametsi terra a Radicofano usque Ceperanum frequentius diceretur sæculo XIII, et patrimonium beati Petri in Tuscia ante prædictum annum 1350. Num utique iidem essent fines quos hodie novimus, in maxima illa rerum ditionumque

Italiæ inversione, factionibus Guellica et Gibellina alternatim prævalentibus, fateor incompertum mihi esse. Unus auctor Tabulæ Chorographice Italiæ mediævi adjumento esse poterat perversas hasce ætates perscrutanti. At, ni fallor, perterritis difficultatibus rerum, quæ post sæculum decimum evenere, ista summis tantum labiis, 214 aut minus recte attingit. Mihi erunt instar omnium pauca hæc de donatione Mathildis (Tab. Chor. n. 22). Præmissa duplicis chartulæ historia : « Ut sit, inquit, si diplomata, sive donationes Pippini, Caroli, Ludovici, Ottonis, et Henrici enuntiatae, sunt legitimæ, certo sequitur, vigore harum donationum imperialium, regiones et urbes, quas Mathildis possedit, prius fuisse juris ecclesiæ, ut ex illis invicem collatis manifestissime appareat. Ideoque suppositis donationibus illorum imperatorum omnem alienationem prohibentium, nequit dici proprie loquendo, donationem fecisse Mathildem, sed justam restitutionem ; adeo ut ea decedente sine hæredibus, ut decessit, ejus bona de jure sine alia legitima dispositione in Ecclesiam devolverentur. Etenim bona Mathildis, ejusque ascendentium vel ab imperatoribus provenient, vel ab Ecclesia... Si ab Ecclesia, ad Ecclesiam redire debebant jure devolutionis et restitutionis, non donationis, ut non recte dictum dono, donatio mea, neque more illius temporis. Si ab imperatoribus, arguantur desides, cum necessaria sit illatio. »

XXIII. Tam alte sedebat ejus menti marchiam Anconitanam et ducatum Spoletum inter bona juris Mathildis recenseri ! Mihi quæ inscite admodum scripta a Florentino de Tuscia inutiliter rejicit (Ibid., num. 98), prætermisissis quæ de Tusciæ marchia serio agenda erant. Ea siquidem præcipua ditio fuit commissæ, quam a Bonifacio patri sibi relictam, jure beneficiario, seu majori concessionem (instar nati postmodum feudum) imperiali ad mortem usque retinuit ; quemadmodum Ecclesiæ ditiones, quas idem recte devolutas dixit, perperam donatas putavit, permissu pontificum administravit quandiu vixit. Quas inter ecclesiasticas ditiones, etiam ipsæ utraque Tuscia Mathildi parvisset, quod nusquam reperitur, nec Tusciæ Romanæ, antiquissimæ ditionis sanctæ sedis jure deditiois, nec Tusciæ Langobardicæ donationis Carolinæ jure nitentis, et hodierni patrimonii partem meliorem facientis deterior conditio erat, quam Spoletani ducatus et marchie Anconitanæ. Itaque tam auctor Tabulæ Chorographice, quam Florentinus, hanc mihi dent veniam, errant toto cælo. Donatio enim, seu potius, domus, terra Mathildis non in pontificia ditione, sed in regno Italiæ querenda erat : ibi enim tum liberalitate imperatoria et regia, tum opibus atque armis comparata fuerant bona propria Mathildis, quorum hæres instituta ab eadem fuit apostolica sedes. Id luculenter testatur Bertholdus apud Baronium (1092, n. 1) antequam Mathildiana chartula iterum prodiret in lucem : « Henricus quoque, ait, 215 impius imperator, in Longobardia jam biennio morabatur ; ibique circumquaque terram Welphonis Italiæ ducis præda, ferro, et incendio devastare non cessavit, ut eundem ducem et prudentissimam ejus uxorem a fidelitate sancti Petri discedere, sibi quæ adhaerere compelleret, sed frustra. » Nec putes, dum audis Italiæ ducem, Welphonem Langobardiam, sive Italiæ regnum ab imperatore commissum, ut moris erat. Nam plures Langobardicæ civitates, contra Henricum federatae, Welphonis potentiam longe auxerunt sequenti anno, ut tradit idem auctor : « Civitates quoque de Longobardia Mediolanum, Cremona, Lauda, Placentia contra Henricum in viginti annos conjuraverunt, qui omnes prædicto duci adhaeserunt » (ap. Baron. 1093, n. 2). Quomobrem nullum omnino dubium est quin terra Mathildis in Longobardia esset, hisdemque fere limitibus circumsciberetur quæ Matinensis postea ducatus, cujus epochas breviter palam fiet.

XXIV. Mathildis quidem dominatio quidquid juris

imperatorii erat in Italia regno amplectebatur. Nam Tuscia marchiam et Langobardia regnum, beneficio imperatorum, ditionem illius propriam longe lateque protendisse constat ex monumentis. Wippo siquidem narrat quemadmodum Raynerius Tusciae marchio imperatori Conrado Salico parere noluit; quare post annum 1027 Raynerii loco Bonifacius marchio invenitur, quem Muratorius colligit eodem anno ad eam dignitatem evectum fuisse, post Raynerium a Conrado devictum atque ejectum. Et Domnizo refert Henricum V anno 1111 a Romana coronatione reducen tridui moratum esse Bibianelli cum Mathilde,

Cui Liguriae regni regimen dedit in vice regis.

Nihilominus desipere videretur qui regnum Italiae et marchiam Tusciae inter bona propria Mathildis recenseret. Perinde est de illis qui Romanæ Ecclesiae ditiones a propriis iisdem bonis non secerunt. Ne harum quidem invasores Sive Augusti Mathildis ditionem cum ecclesiasticis conjunxerunt. Cujus rei testem attuli Weincartense chronicon apud Leibnitium, quod Friderici Aenobarbi invasionem refert; et Florentinus (*Nem. Math.* lib. II, pag. 350) ex Archivo Lucensi laudat privilegia plura Welfonis Friderico invasas ditiones referentis acceptas, in quibus constanter inscribitur: *Welfo, Dei gratia dux Spoleti, marchio Tusciae, princeps Sardiniae, dominus domus comitissae Mathildis*. Propterea Signonii opinionem ratam habui, qui Ferrariam unam Tedaldo avo Mathildis a Joanne XIII concessam novit, atque post ejus mortem ad Ecclesiam reddidit. De hujusmodi concessione Domnizo (*lib. I, cap. 2*):

216 Romanus papa, quem sincere peramabat, Et sibi concessit, quod et Ferraria servit.

XXV. Nolim vero tam iners existimari, ut negem Mathildem in Ferrariensi etiam comitatu, ut in Bononiensi Argelatum et Medicinam, nonnulla jure proprio possedisse; id enim semper solemne fuit summorum principum, ut allodialia in alienis ditionibus retinerent, quod hodieque fieri neminem latet. Præterquam quod illustre affertur monumentum seu chartula Mathildis ab Ughello (*Ital. sac.* tom. II, pag. 170) pro monasterio Nonantulano, in hanc sententiam: *Omnemque res territorias, quas in toto comitatu Ferrariae videtur possidere; omnes scilicet res supradictas, quas præbatar sanctae Romanae Ecclesiae jure proprietario tradidi, et nunc ab ea videtur possidere*. Quid vero? Leibnitio (*Scr. Brunsw.* tom. I, Introductio) et exscriptori ejus Scheidto (*Orig. Guelf.* tom. I, pag. 449) audiam, qui sanctae sedi donata esse contendunt a Mathilde: *que jure proprietario suo allodii possidebat?* Id facerem ultro, nisi uterque auctoritate Muratorii nixus (*Rer. Ital.* tom. V, pag. 385) relationem de thesauro Canusinae Ecclesiae, opinionis suae testem adhiberet. In ea siquidem legitur: *Tandem transmissio thesauro Romae per assensum et voluntatem papae (Greg. VII), qui chartam offerentis de omnibus praediis praedictae comitissae ab ea receperat.* Cum autem auctor relationis multo post ea tempora floruerit, nam infra, *Demum vero, inquit, post concordiam papae Paschalis cum imperatore, et post mortem comitissae Mathildis, etc.*, hinc est, quod major chartula seu donationis fides habenda, quam relationi hujusmodi videtur. Ibi autem conceptis verbis legitur: *Dono et offero omnia bona mea, tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum, et tam ea que ex hac parte montis, quam que in ultramontanis partibus habeo, vel habitura sum sive jure hereditario sive alio quocunque jure, pro mercede et remedio anime meae et parentum meorum. Que autem ista mea bona juris mei superius dicta una cum accessionibus et ingressibus, seu cum superioribus et inferioribus suarum, qualiter supra legimus in integro ab hac die in eadem Ecclesia dono, et offero, et per hanc cartulam oblationis ibidem habendum confirmo.* Et supra

A dixerat: *sive jure successionis, sive alio quocunque jure ad me pertinerent.*

XXVI. Quod si Mathildes Nonantulano cœnobio: *res omnes territorias*; Ferrariensis comitatus donavit, Romanæ autem sedi omnia bona quocunque jure ad eam pertinentia, non igitur, bona cum venia scriptoris **217** relationis praedictae, opinio- nesque ejus obvis ulnis amplectentium Muratorii, Leibnitii, ac Scheidii, chartula seu donatio, de qua agimus, erat praedictorum, seu rerum territoriarum, ut sententia utar Mathildis; sed oppida, sed villae, sed civitates, quae terram, domum, comitatum, podere magnae ejus principis efficiebant. Et vero jure hereditario habebat Mathildes *villas et oppida*, ultra montes, Domnizone teste, citra montes autem *civitates, castella, seu villas*, chronista Weincartensi testante possidebat, inque illis insignia duo oppida Argelatum et Medicinam territorii Bononiensis, Henrico VI invasore maximo id fatente prope Judicii portas. Terram ipsam plurima continentem oppida villasque et loca alia Innocentius III partim episcopo Mantuano, partim Salinguerra fiduciario jure concessit. Quae omnia cum late in superioribus exposuerim, hic satis superque esse duco in memoriam revocasse. De Carfagnana, quae utique erat juris proprii Mathildis, Florentinus (*lib. II, p. 506, et Append. p. 75*) diploma profert comitissae datum Pontremuli anno 1110 quo confirmantur *plebi castri veteris de Carfagnana* decimae, quas Ugolinellus comes patronus ei donaverat. Et Gregorius IX iteratis litteris, ut animadvertit Raynaldus (1230, n. 19, 1234, n. 11) Lucanis censuras interminatur, nisi Carfagnanae castra quae invaserant, quantocius restituerent. Nostra tandem ætate optimo publico vir cl. Joseph Garampius Basil. Vaticanæ canonice et praefectus utriusque archivi apostolici, Vaticani scilicet et castri sancti Angeli, paucis ante diebus (*Antiq. sigill. Gorf.* p. 14 seqq.) documenta edidit hanc rem illustrantia, ac prae iis juramentum fidelitatis nobilium et baronum Carfagnanae praestitum Cencio capellano et subdiacono pontificis Gregorii IX, ac rectori ejus provinciae die 23 Novemb. 1128, quod exstat in regesto libri censuum (*Archiv. secr. Vat.* p. 265), pluresque epistolae genuinas ex regestis Romae. pontificum, quae omne dubium amoveant quia Carfagnanae oppida pertinerent ad apostolicam sedem jure hereditario Mathildis.

XXVII. Quamvis enim curtes et massae plures tam in praestantissimo codice Albiniano, quam apud Cencium, recenseantur juris apostolicae sedis, castra tamen et oppida Carfagnanae ad eam minime pervenerunt, nisi ex donatione Mathildis. Quin etiam antiquae ille curtes et massae, quae in libro bibliothecae Lateranensis, qui *Benedictus* inscribatur (incertum num octavus, ac nonus intelligi debeat), confuse admodum recensentur hunc in modum: *Item in alio tomo, cui prescriptus est papa Benedictus, leguntur posita esse in comitatu Lucensi et in* **218** *comitatu Cornino, et in comitatu Rosellano, et in comitatu Pisano haec patrimonio.* Infra autem appositum invenitur in margine *Carfagnana*; textus vero habet: *Massae et terre, quae ponuntur in Terra in Dimizano. Terra in funo agno. Terra in timpaniano. Terra in decimo. Terra in Icojana. Terra in Pastrino. Masse in vane et masse in rojo. et masse et terra in convalli. Terra et masse in anclano. Terra et masse in lacune. Masse et terra in controni: fuit in casa Basarana vel in buliano, sive ecclesia S. Petri in Cisarana cum omnibus suis pertinentiis. Villa miliana, et villa ariana. Villa in bargano, seu ros in duza, in villa majore, in Bacano, in Ioscana, et curte in Castellione. Villa a colle masse siliquano rojana. Masse in caricino. Masse in rojo. Masse in casatico. Corte Cesarana cum ecclesia S. Andree, et curtis quae dicitur vicus, et Ecclesia S. Rufine cum curte sua. et curtis in piscaria in intergram. Et curtis de campaniatico. Masse et terra in*

cascania, seu in confine, seu in Petroniano, in castello de Curliano. Curtis in Vasiniano. Masse que dicuntur Grismolecio, que ponuntur inter paternum, et petronium. In capruniana: in Vipiliano: in ba in Ceruliana. In Gragnio. In gragniana, Cahalia, et alia gragniana, in icano. Curtis Faloniana cum pertinentiis suis. Curtis in coscuniana curtis in oia. Et curtis in Lactaria cum introitu et exitu earum, et cum omnibus ad omnes suprascriptas curtes et terras generaliter, et in integro pertinentibus. Locum exscripti integrum, ne iis quidem possessionibus prætermisiss, quas scriptor codicis per græcam litteram θ designavit, ut pote exesas in vetustis chartis, unde illas desumpsit, ut liquet nullum omnino castrum, oppidumve aut in Garfagnana, aut in territorio Lucensi juris fuisse apostolicæ sedis ante Mathildicam donationem, proindeque, pontificum expostulationes ob castra invasa referri oportere ad tempora comitiæ obitum consecuta, sive annum 1126, cum Honorius II hujus alodium concessit Alberto Tusciæ marchioni, quod initæ possessionis argumentum est certo certius.

XXVIII. Itaque, inquit, terra, seu domus Mathildis, non erat, more aliarum ditionum, regio aut provincia ab aliis separata, sed castra et possessiones hac illac dispersa corpus illud efficiebant, cujus hæres apostolica sedes instituebatur; nec longe a veritate aberrant, qui Marchiam, Spoletum, Tusciam in ista hereditate comprehendere autunt. Ubique enim bona propria Mathildis deprehenduntur. Ita scilicet putandum videtur primo aspectu, secus autem esse ostendunt Gesta Innocentii III 219 supra laudata. Magnus siquidem iste pontifex, cæteris Ecclesiæ Romanæ ditionibus recuperatis, iuribusque Exarchatus et Britoniorum vindicatis usque ad Mutinensium hodierni ducatus limites, continuo de terra Mathildis recuperanda per legatos et nuntios serio egit, ut aiebant supra (num. 14). Quanquam igitur et in Ferrariensi, et in Bononiensi, et in aliis episcopatibus propria bona Mathildis existerent, nihilominus erat terra propria, in qua rector instituebatur, custodiebantur munitiones, Romanus pontifex, aut cardinales eo venientes, atque ibi consistentes honorifice excipiebantur. Hanc vidimus (num. 9) in juramento Salinguerræ designari « in episcopatu Bononiensi, Mutinensi, Regino, Parmensi; » a Radevico juxta ripas Eridani collocari; et a Friderico Enoharbo lustrari « civitates, castella, seu villas per totam domum Mathildis. » Præterea compertum exploratumque est, in diplomatis imperatorum et regum Romanorum usque ad initia sæculi xiv, terram Mathildis memorari seorsim a patrimonio Tusciæ, seu terra a Radicofano usque Ceperanum, Marchia Anconitana, ducatu Spoletano, et Exarchatu. Quin etiam Imola, Bononia, Ferrara, in quarum comitatibus fuisse constat castra et prædia Mathildis, discernuntur a terra ejusdem propria, sive, ut loquar pro ævi nostri more, a magnæ comitiæ principatu. Neque enim creditu proclive est, mulierem potentia singularem in Italia, beneficio tantum Cesarum in Tuscia regali, et in Liguria dominatam esse; nec non pontificum beneficio Ferrariam urbem administrasse, at proprii juris castra, solum et oppida possedisse. Civitates Mutinam et Regium numerandas esse inter bona propria Mathildis; imo Parmam quoque et Mantuam iisdem probabili admodum ratione adjungendas mox ostendam. Id tamen pro certo affirmare non dubito, nullam unquam ex iis civitatibus ab apostolica sede jure illo hereditatis aut quæsitam, aut repetitam esse. Causæ ex dictis patent. Primo siquidem in libertatem una cum cæteris Langobardiæ urbibus se vindicarunt; deinde proprium principem elegerunt. Mutina præ aliis et Regium, quæ Atestinis marchionibus paruerunt, principes tam bene de Romana Ecclesiâ meritis elegisse gloriantur, ut a pontificibus honore et ditionibus (aducario tamen jure, quod licitum est de rebus Ecclesiæ) semper auctos ante Julium II aspexerint.

Tum vero momentaneas vices passæ, non quia, ut bona propria Mathildis ab annis fere quadringentis, donatæ dicerentur, sed quia Exarchatus fines latius protendi sunt crediti. Quam opinionem nostra etiam ætate tuitos esse præstantissimos viros non mirari non possum. Monumenta siquidem certa apud Raynaldum irritos eorum 220 conatus demonstrant, minusque justæ causæ patronos eosdem fuisse palam faciunt: quod sequenti capite demonstrabo.

CAPUT II.

De civitatibus Parma, Regio, Mutina et Mantua juris olim comitiæ Mathildis.

I. Cum de Ottonis Magni, primique Henrici Augustorum diplomatibus res fuit, æque celebris atque obscura illa designatio ditionum S. Rom. Ecclesiæ per fines fuit exposita, quam opportune huc afferre oportet: « Item a Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceto, exinde in Parma, deinde in Regia, exinde in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiarum, et Istria. » Hanc quidem designationem finium Carolo Magno tributam, tametsi pius Ludovicus ejus non meminere, cum finibus Italiæ regni ab eodem Carolo præscriptis filiis suis, comparatam, obscuri aliquid præferre ostendi alibi; cum Mutinam in Ecclesiæ ditione, ut videtur, comprehendere mirabar, et ex adverso in regnorum divisione dilucide includi, « usque ad fines Regensium, et ipsam Regium, et Civitatem novam, atque Mutinam usque ad terminos sancti Petri. » Quis vero ausit vetustis adeo monumentis fidem minuire, quia illorum sententiam non assequitur? Consuevit Carolus, ut patet ex divisione regnorum, solo civitatum nomine amplissima earum territoria complecti, quampluribus horum oppidis villisque silentio prætermisiss. Quamobrem non monia civitatum, sed fines territorii cujusvis per dicta nomina designantur. Cumque incomptum sit utrum Regiense aut Mutinense territorium magis finitimum esset ecclesiasticæ ditioni, non nostra est designationem illam improbare. Certe infra descriptos fines, qui tunc ducatum Tusciæ (sanctæ sedi oblatum a Carolo, utili tenus dominio) a regno Langobardico secernebant, ævo Mathildis, propria hujus bona contineri colligimus ex dictis præcedenti capite. Indidem didicimus, non solum castra, et villas, sed quatuor etiam civitates, Regium et Mutinam, sine ullo dubio; nec non Parmam et Mantuam, tametsi non suppetant monumenta satis firma, quibus domini proprietates comprobetur, ad Mathildianam hereditatem referendas esse. Chartulæ donationis absoluta sententia omnium bonorum juris cujuscumque 221 alios in aliam opinionem pertraxit; nemo tamen, iis exceptis qui ad prædia donationem imprudenter redegerunt, ex propriis illis bonis civitates detraxit: in ecclesiasticis siquidem provinciis sitas esse censentes, aut jure totali traditas Beatrice in Langobardia, ad filiam pervenisse alentes, bona illa propria civitatibus vacua esse non putarunt. Quamobrem futurum videtur operæ pretium, quæ vere civitates in Mathildis terra, seu domo essent, disquirere, tametsi cum aliis Langobardicis libertatem adeptæ nec pontificibus, neque Augustis, nisi apparenter paruerint.

II. In diuturna illa vacatione imperii post Carolinæ stirpis Augustos, dum res Italiæ regni male admodum habebantur, Atto, seu Azzo Sigefridi filius, proavus Mathildis, potentia et opibus maxime insignis, Canusinam arcem in Regii Lepidi comitatu a fundamentis erexit. Hunc præclaro comitis nomine appellatum animadvertit Muratorius (Ant. Ital. diss. 28, Annal. 958), nec nosse se fatetur cujusnam civitatis. Regii tamen fuisse, arx ipsa Canusina non longe ab eadem civitate existens nobis facile persuadet. Præterea Otto Magnus anno 962 diademæ imperiale assecutus a Joanne XII ut gratias eidem referret, ob Adelaidem insontem periculis ereptam, atque in arce eadem inexpugnabili servatam, civita-

tes aliquot dono dedit. Rei testis est Donnizo /lib. I, A c. 2):

Muneribus magnis Attonem dilata, et satis.
Cui nonnullus comitatus contulit ultro.
Per quem regnabat nil mirum, si peramabat.

Per comitatus autem civitates intelligi oportere nos docet præ aliis eorumdem fere temporum monumentum Ottoni III ascriptum, tametsi Baronius (1191, n. 57) integrum illud producens, manifestæ falsitatis arguat; et Pagius (999, n. 5) per sæculum xi a male feriato homine confictum ostendat; et uno verbo eruditi omnes putidum figmentum appellent, penitusque amendant, ut æquum est. Quod vero attinet ad rem nostram, monumenti potius indeoles quam sententia attendi debet. « Octo igitur comitatus pro amore magistri nostri domini Silvestri (II) papæ sancto Petro offerimus, et donamus, ut ad honorem Dei et sancti Petri cum sua et nostra salute habeat, et teneat, et ad incrementa sui apostol. nostrique imper. ordines. Hos autem sibi ad ordinandum concedimus Pisaurum, Fanum, Senogall. Anconam. Fossabrunum, Callium, Esium et Ansinum. » Itaque quidquid sit de figmento isto, comitatuum nomine civitates designantur. Quidni civitates erunt, quas comitatus vocavit Donnizo? quidni Atto jampridem comitis cognomen tum præferens, ac proinde Regiensi forsitan civitatis administrator, 222 deinde Ottonis liberalitate et Regii et Mutinæ summum dominium adeptus erit? Attoni Tedaldus filius successit, de quo idem Donnizo:

Qui post Attonem totum servavit honorem,
Amplificans terras proprias dives nimis exstans,
Regibus existit carus notissimus illis.
Romanus papa, quem sincere peramabat,
Et sibi concessit, quod ei Ferraria servit.

III. Utrumque Muratorius (*Ant. Ital.*, diss. 6) marchionis titulo insignem reperit in monumentis: quare suspicatur quatuor ex civitatibus Regio, Mutina, Parma, et Mantua conflata fuisse marchiam, cui uterque præfuerit. Equidem conjecturis ægre admodum indulget, quanti enim sint in rebus facti, probe novi. Regium quippe et Mutinam utrique subjectas fuisse ex monumentis certis eruitur. Huiusmodi unum refert Bacchini in monasterii Padolironii historia: « Adalbertus, qui et Atto, gratia Dei comes Mutinensis. » Et apud Ughellum (tom. II, p. 269) est diploma ad annum spectans 964, quod dedit Otto Magnus, « interventu, et petitione Adelberti inelyti comitis Regiensi, sive Mutinensi. » Muratorius utrumque vidit (*Ant. Ital.* tom. I, diss. 8), tertiumque adiungit, nempe placitum Tedaldi anno 1001, in quo legitur, « Teudaldus marchio et comes istius Regiensi comitatus. » At duabus de aliis civitatibus idem affirmare non auit. Mantuam quippe incertum, num Otto II Teodaldo avo Mathildis, an ejus genitori Bonifacio Conradus, cui ob res præclare gestas erat acceptissimus, concesserit. Secus est de Parma, tametsi pro certo haberi debeat, quatuor hasce civitates cum suis territoriis terram, sive, ut nostro more loquamur, principatum comitis Mathildis effecisse; non autem marchiam, nomen illa in regione insolens, imo inauditum. Otiosum esset placitorum, diplomatum, aliorumque huiusmodi monumentorum auctoritate Mathildis domum comprobare; ea siquidem prostant in nova ejus Memoriarum editione. Ex eorumdem autem loco, subscriptionibus testium, concessionibus variis, ac præsertim episcopis una cum comitissa convenientibus, terra, domus, potere, comitatus, de quo est dictum uberime præcedenti capite, quatuor istis civitatibus earumque territoriis deliniri inde colligitur. Castra vero alia, et prædia alibi existentia, ut Medicinam et Argelatam in Bononiensi episcopatu, res territorias in Ferrariensi, ac prædia in Imoleni, cum in aliena ditione essent, quis non videt, accessiones potius quam terram propriam dicendas esse?

PATROL. XCVIII.

223 IV. Civitates, inquit, regni Italie juris erant imperialis, quare beneficio, aut in feudum concedebantur. At donabantur etiam: ideo Otto Magnus de proprio nostro regno civitates et oppida se donare aiebat apostolorum principi, ejusque successoribus Joanni XII, idemque eodem jure Attoni Regium et Mutinam, successoresque Mantuam donavere. Nonne Henricus IV trienniali obsidione non expugnatam, proditione Mantuam acquisivit, ut testatur Donnizo? Nonne civitatis illius domina, ut recte eam appellat Mabillonius (*An. B. lib. LXVII, n. 3; lib. LXX, n. 54; lib. LXXII, n. 105*), antequam moreretur, in suam potestatem redacta civitate, eo « reversa est, ubi sacramentum fidelitatis a subditis recepit? » Ad Parmam quod attinet, documenta exstant apud Ughellum, quibus evincitur totum comitatum Parmensem episcopo Hugoni concessum esse a Conrado Salico, semel anno 1029, iterum 1033, ac tertio 1036, quem Cadolao confirmavit Henricus II, 1047 (*It. sac. tom. II, p. 164 seqq.*): « Perpetua, inquit Conradus, donatione largimur sanctæ Parmensi ecclesiæ, cui Hugo præest episcopus, totum comitatum Parmensem, tam infra urbem quam extra per circuitum. » Et altero in diplomate post annos sex: « Totum prorsus et integrum tam intra muros quam extra comitatum per suos certos fines, et antiquæ descriptionis limites, sicut illum sanctæ Parmensi ecclesiæ jamdudum fidei devotione contulimus. Videlicet quantum episcopus ipsius comitatus distenditur a Pado usque ad Alpes, et a termino illo, quo divisio est inter prædictum episcopatum, et episcopatum Placentinum usque ad terminum illum, quo divisio præfati Parmensis episcopatus et Rhegiensis est extra præscriptum Parmensem episcopatum superscriptas curtes ad prædictum episcopatum pertinentes castrum Arriani, Saxolum, castrum Picicoli, Palazanum, Longura cum omnibus pertinentiis earum, per hanc remunerationis nostræ paginam confirmamus. » Ac demum novo diplomate donationem confirmat sequenti anno 1036. Ipsissimis autem verbis comitatum tam intra urbem quam extra, Henricus II Conradi filius Cadolao confirmat anno 1047, adeoque gratis assertur civitatem illam hereditario jure ad Mathildem pervenisse: quia scilicet Batriel assignata fuerit pro dote ab Henrico II ejus consanguineo anno ut creditur 1037, cum Bonifacio nupsit, quæ est opinio Benedicti Luchini (*Chron. cap. 3*). Quidni potius Bonifacium Italie marchionem agnoscent cum Hermannus Contracto? Hic siquidem tunc temporis vivens, ad annum 1052: « His diebus, inquit, Bonifacius Italie marchio ditissimus Beatricis nobilissimæ comitissæ 224 maritus a duobus militibus sagittis toxicatis vulneratus moritur, et Mantua honorifice sepelitur. » Et cum eo concinens Donnizo,

Cui juravere, patre tunc vivente, fideles
Servi, prudentes proceres, comites pariterque.

V. Comites quippe, quæ comitatus seu civitas una cum territorio subjecta erat, marchioni, qui ducis instar provincie præerat, morem gerere tenebantur. Ideo imp. Conradus eodem anno 1037, cum Hugonem Parmensem episcopum creavit comitem, Bonifacio marchioni seditionem Parmensem compescendam demandavit. Quare nisi veritati facere, aut cum Muratorio novas marchias conjectando velinus animo effingere, Bonifacium marchionem temporibus Conradi Salici, et Henrici II Augg. Italie et Tusciæ præfuisse fateamur necesse erit. Quin etiam Beatricem cum Mathilde in iisdem provinciis eodem jure dominatas esse usque ad annum 1061, cum Cadolao episcopus et comes Parmensis apostolicam sedem sacrilege invasit, suntque exorte illæ maxime simulatas regni et sacerdotii, quæ pristinam Italie civitatum subjectionem disturbant, pro certo haberi debet. Ac Beatricem qui dem id temporis, nempe usque ad annum 1076, cum obiit Pisis supremum diem, in Tuscia et in Lango-

bardiae provincia, seu Italiae regno, praeter avium principatum, iure fiduciario dominantem esse colligitur ex monumentis. At Mathildem ejus filiam perpetuis fere bellis ab Henrico IV agitatam et avium terram latius extendisse iure belli, et ab anno IV quidquid imperatoriae potestatis erat in Italia, pro rege administrasse, compertum exploratumque est. Et vero cum Henricus IV, quem, utpote imperiali diademate nunquam redimitum, Italiae civitates praecipue detrectabant, anno 1084 ex Guiberii pseudo-pontificis manu coronam perditionis, ut ait Baronius, accepit, in campis Sorbariis adeo infelici Marte conflixit cum Mathilde, ut Italiam fere omnem amiserit. Interim civitates nonnullae excusso praece selectionis iugo reipublice formam induerant, seque ipsae per suos magistratos regabant; quare post annos decem, ut supra est dictum, referente Bertholdo apud Baronium (1095, n. 2), Mediolanum, Cremona, Landa, Placentia juncto foedere, in Henricum ecinere classicum, ac Mathildi adhaeserunt. Quod sane factum non esse initium etiam a civitate Parmae, terrae Mathildis confinia, suspiciandi locum praebet nunc terrae ejusdem pars esset?

VI. Quid, quod factis comprobatur ius supremum Mathildis in eadem civitate? Et vero antequam commissa Italiae regnum, seu potius 225 illius reliquias pro rege administraret, Parmenses cives anno 1104 immane sacrilegium perpetrarunt in Bernardum card. apostolicæ sedis legatum (quem postea episcopum sibi dari efflagitarunt). Mathildes re audita eo convolat cum milite, in reos pro tanto scelere animadversura, tametsi Bernardi precibus mota, ad officium tantummodo Henriciani schismatis fautores revocavit (Baron., an. 1102, n. 24; 1106, n. 31). Nonne hinc patet, civitatem istam inter ea bona commississe recenseri, de quibus aiebat in chartula donationis: *tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum..... sine iure hereditario, sine alio quocunque iure?* Unum id obstat, quod aiebat praecedenti capite (num. 7) si regnum Italiae juxta pacta convenia instauratum esset, quale fuerat sancti Henrici ac praedecessorum temporibus. Longe autem ut Henricus V staret pacis, et Paschalem II pontificem et cardinales, violato sacramento, in captivitatem abduxit; privilegium iure privilegium appellatum a pluribus, per vim extorsit a Paschali eodem, qui suae aliorumque captivitati finem allaturus, pacique publice litaturus hostijs majoribus, investituræ, ante eum diem damnatas in principibus laicis, eidem concessit; ac demum pater pontificis ditiones invasit, et Mathildis postmodum decedentis hereditatem totam sibi arrogans, donationem sanctæ sedis ab ea factam elusit. Quamobrem nec pontifex praecipere debuit, aut potuit episcopis praesentibus die coronationis, « ne introumittant se vel invadant eadem regalia, id est civitates, decatus, marchias, comitatus, monetæ, mercatum, advocatias, et curtes, quæ manifeste regni erant, » ut erat in pactis apud Baronium (IV, n. 2). Multo autem minus Mathildem spoliare poterat bonis suis, quæ olim ad regnum Italiae pertinebant, et quorum hæres instituta fuerat sancta sedes. Quam rem probe intelligens Henricus, fortasse etiam melians quæ post commissæ obitum facturus erat, in Germaniam rediens post coronationem, bidui cum illa substitit Bibianelli, fretusque illius potentia et opibus, Italiae regni administrationem eidem commisit: quare post annos quatuor ea decedente et quæ regni erant, et quæ terræ seu domus Mathildis, consanguinitatis obtentu, sibi arrogavit.

VII. Hoc in statu usque ad Callisti II tempora, seu ad annum 1122 rem permansisse constat. Tum vero plurimum annorum diro certamini, quod armis et schismate sacerdotum affligerat, finis demum aliquando est allatus; et Henricus iurjurando hæc præ cæteris est pollicitus: « posses-iones et regalia beati Petri, quæ a principio iugis dis-

cordiæ 226 usque ad hodiernum diem, sive tempore patris mei, sive etiam modo ablata sunt, quæ habeo, eidem S. R. Ecclesie restituo, quæ autem non habeo, ut restituantur fideliter iurabo. » Cætera videsis ap. Baronium (1122, n. 5 seqq.) exstantia etiam in præstantissimo cod. Albiniano quo utor, non modico cum rerum verborumque discrimine. De Mathildiana hereditate ne iussitatum quidem esse ab Romano pontifice, aliori vulnera sanctæ sedi inflicta sanatur, inde liquet, quod nonnisi post Henrici mortem Honorius II possessionem illius inivit an. 1126, possessionem vero mutilam; terram quippe civitate qualibet vacuam tui Honorius, tum Innocentius II, tum denique Innocentius III, iure proprietario aliis concessisse traduntur. Ex iis tamen pontificibus nullus affuit quæ prædia, castra, villasque concessi, quia scilicet tertii Innocentii ævo Langobardice civitates omnes sui juris erant; cumque longe ante Honorium et Innocentium II nonnullæ in libertatem se vindicarent, credibile admodum est, Parmam, et reliquas terræ Mathildis aliarum exemplum secutas esse, tametsi rei monumentum non existet. Ut cumque autem fuerit, pro certo habendum est, Mathildem aut acquisitionis, aut alio quovis iure Parmam, quemadmodum hereditario Rhegium, Montanum et Mantuum possedisse. Propterea nullus dubito, quin istæ quatuor civitates, nisi primum invasæ, deinde libertas obstitissent, una cum reliquis bonis propriis testatrici ad apostolicam sedem perventura essent. Tanti momenti rem comprobare videtur placitum ejusdem existens ap. Ughell (II. Sac. tom. II, p. 171) ejus partem huc afferre non gravabor:

VIII. « In nomine sanctæ et individue Trinitatis. Mathildis Dei gratia si quid est. Dum olim apud Montem Baruncionem essemus, et praesentibus comitibus Bernardo Parmensi, et Bonosensiori Rhegiensi, et Manfredi Mantuanorum venerabilibus episcopis, quædam negotia tractarem, venerunt homines de Monticulo conquirentes, quosdam malos et injustos usus per nostros ministeriales sibi fieri, qui nunquam antecessoribus illorum fuerunt inpositi.... Notum igitur esse volumus omnibus nostris fidelibus tam praesentibus quam futuris, nos omnes malos et insuetos usus, quos a tempore hominis Beatricis matris nostræ habuerant, aut per nos et nostros ministeriales eis injuste impositi fuerant, omnibus hominibus de Monticulo deinceps remississe.... Dominus autem Bernardus prenomiatus Parmensis episcopus per se suosque successores nobis, nostrisque successoribus e converso refutavit, quod nostris arimannis de Monticulo nullos alios usus, vel factiones deinceps requisierit, nisi quos ejus 227 antecessores, videlicet Cadalus et Eberhardus Parmenses episcopi solummodo in pace, et non in guerra ex illis habuerunt.... Actum est an. Dom. inc. 1114, vii Kal. Jul. Ind. 7, ap. Mont. Baruncion. » Hinc profecto elucet plura supremi juris indicia. Placito siquidem episcopi aderant et domo Mathildis, Mutinensi excepto, quem aliunde constat ex eadem domo, seu terra fuisse. Præterea ministeriales in comitatu seu territorio Parmensi ab ævo Beatricis, subjecto Bernardi episcopi Parmensis; ac denique arimanni, quos Mathildes immunitate vult gaudere sub suis etiam successoribus, summum dominium Mathildi vindicant; tametsi incomptum mihi esse fatear, an origo ejus ab Sorbariensis pugna, seu potius ab initio schismatis petenda sit. Quamobrem apostolica licet sedes nullius ex quatuor civitatibus possessionem nunquam ob allatas causas inierit, negari tuto non potest, Parmam quoque inter bona juris proprii Mathildis recenseri. Quæ cum ita sint, quam obsecratis plurimum in designatione illa per fines Ottoniani diplomatis inesse aliquibus videatur, attamen si Parmensis, Rhegiensisque, ac Mantua-

C D

ni comitatuum fines ecclesiasticæ ditionis terminis adherentes considerent, tum Italiæ regnum ab apostolicæ sedis dominio, tempore Ottonis secerent, tum Mathildis terram, domum, comitatum, podere, sive principatum tenebant.

IX. Quare autem ab sæculi xiv initio nulla amplius memoria occurrat bonorum proprii juris Mathildis, quorum hæres institutus fuerat sanctus Petrus, facili negotio quis intelliget, si diuturnam reputet vacationem imperii ab anno 1245, cum Fredericus II exauctoratus fuit ab Innocentio IV in Lugduncensi concilio ad 1273, cum Rudolphus, magnus ille progenitor augustissimæ domus Austriacæ rex Romanorum electus fuit. Quam scilicet vacationem quinque annis brevior, nempe a Frederici prædicti emortuali anno 1250 ad Rudolphum, Germanici scriptores fatale interregnum appellant. Illa siquidem in diuturna vacatione Langobardicæ civitates, excussa subiectione omni, quam in pace Constantiæ videbant subisse, aut singulæ, aut plures simul proprium sibi principem ceperunt eligere. Exemplum imitatur quatuor civitates terre Mathildis suum et ipse principem elegerunt, quanquam Mantua tantum novi regis Romanorum electionem prævenit, nam anno 1269 Pinamontem Bonacossium acclamavit. Aliquanto tardius, Rudolpho jam regnante, Mutina anno 1288, et post biennium Rhegium, Opizzoni marchioni Atestino ultro se subiecerunt. Parma etiam, licet subiectione minus diuturna, anno 1505 Gisberto Corregiensi se subdidit, rege Romanorum Alberto Rudolphi filio. Novis hæc principibus, præter civitates, comitatus 228 earum integros paruisse inde colligitur, quod terra Mathildis nulla in diplomatis mentio sit post Rudolphum. Albertus quippe Rudolphi filius, qui omnium ultimus illam confirmasse videtur Bonifacio VIII (ap. Rayn. 1503, n. 9) Ludovici et Ottonis diplomata confirmat ex libro Decretorum (dist. 63) præque aliis paternum conceptis hæc verbis: « Recognosco et fateor, omnia et singula quæ a divæ mem. Rudolpho patre meo Romanorum rege, et etiam a quibusque prædecessoribus ejus Romanorum regibus vel imperatoribus sive super fidelitatis juramento, sive super quibuscunque aliis recognita, confessata, promissa, facta, jurata, confirmata, innovata, remissa, seu de novo donata fuerunt simul, vel diversis temporibus; et ipsa ratifico, innovo et confirmo, et ea juro, et promitto, me inviolabiliter servaturum; et ex nunc similia in presentibus litteris meis patentibus meo magno signatis sigillo remitto, facio, et de novo concedo. » Terra autem Mathildis mentionem ullam specialem neque Albertus, neque Romanorum regum, imperatorumve ullus, qui Albertum secuti sunt, fecerunt; neque Romanus ullus pontifex, majorum exemplum sequens aut invasam repetiit, aut in feudum alicui concessit.

X. Quamobrem cum annis fere ducentis Romanos pontifices jura sancti Petri asserendo, ac Germaniæ reges, atque Augustos eorum invasionem nunciendo, nunc ultro dimittendo tantopere sollicitos atque anxios viderimus, altum adeo silentium de improvisatum non mirari non possumus. Cum præsertim illi pontifices, qui auctoritate et opibus in provincia plurimum valebant, ut provincias cæteras, ita terram Mathildis ex aliorum manibus eripere armis potuissent. Ad serio animadverti velim quod Romani pontifices ubi sedem in provincia posuerunt, de pristino Italiæ regno, utcumque in variis dynastiis diviso, sollicitiores fuerunt, quam de Mathildiana hæreditate. Cum præsertim vacante imperio ipsimet supremo jure uterentur in eodem regno. Quod facile assequemur mente, si reputemus postremam partem Clementinæ *Pastoralis* (Clem. I. ii, tit. 11) omissis quæ ad septimi Henrici Aug. et Roberti Siciliæ regis similitates pertinent, ut pote abs re nostra: « Nos, inquit Clemens V, tam ex superioritate quam ad imperium non est dubium nos habere, quam ex potestate, in qua vacante imperio imperatori succedi-

A mus. » Hæc plane verba male audiunt apud scriptores nostri ævi, quia scilicet majestatem imperii Romano-Germanici tunc etiam temporis obtinuisse arbitrantur, neque veram indelem tenent imperialis dignitatis a Leone III institutæ, et constanti omnium imperatorum auctoritate firmatæ, quam videlicet nullo unquam tempore 229 assecuti sunt Casares, nisi diadematis imperialis per Romanum pontificem impositione. Tunc vero præter supremæ auctoritatis consortium in populos pontifici Romano subditos, Italiam et Tusciam veluti tantæ dignitatis dotem jure possidebant, cum cæteroqui unum, aut plura regna, ditiones aliæ regum, qui ad summum illud fastigium evehebantur, ad eam dignitatem nullatenus attinerent. Ea propter Clemens V non de Germania, Burgundia, aliore regno, sed de Italia tantum et Tuscia loquitur, sive, ut suo tempore audiebant, de Langobardia et Etruria. Quas profecto provincias ævo Mathildis a rege Henrico IV deformatas, et ab se alienatas, deinde ab Suevis Augustis successoribus tyrannica administratione ad nullum fere statum redactas, et factionibus obnoxias Romanorum pontificum sollicitudine, diuturnæ vacationis prædictæ occasione, aliquantulum subleatas reperit Rudolphus, ut infra palam fiet, ubi de Rudolphino codice sermo erit.

XI. Prædictus autem Clemens non verbis tantum sententiam suam expressit, sed factis ratam habuit. Nam vacante tunc imperio ob præproperam Henrici mortem, Robertum ipsum ejus Augusti æmulum, imperii vicarium in duabus his provinciis instituit; ita tamen ut rege Romanorum electo, vicariatum dimitteret, quod ille captata occasione duplicis electionis, nam quinque electores Ludovicum Bavarum, duo reliqui Fredericum Austriæ ducem elegerant, non fecit. Quare ab anno 1311 usque ad 1323, cum Fredericus in bello captus fuit a Ludovico, pro summa rei utroque invicem decertante, rex Siculus impune molitus est Italiæ totius dominationem assequi. Postea vero res illi fuit cum Bavarum, quem Gibellini Roberto regi, ac Beltrando card. pontificis legato Guelforum ducibus superandis impares, in Italiam vocarunt anno 1327. Interea prædicto anno captivitatis Frederici, Placentini exosi tyrannidem Galeatii, Mathæi vicecomitis vicarii Mediolanensis filii, quem Henricus VII anno 1313 Placentiæ vicarium instituerat, spontanea deditione, Verzusi Landi opera, pontificiam dominationem subierunt (*Scr. Ital.* tom. XVI Chron. Plac.). Paulo post Parmenses legato eidem apostolico se subiecisse constat ex monumento ap. Raynaldum (1522, num. 43), in quo præ aliis hæc leguntur: « Item ad confitendum, recognoscendum, et asserendum realiter, et cum effectu regimen civitatis, et districtus Parmensis, vacante Romano imperio, sicut nunc vacare dignoscitur, ad dominum nostrum summum pontificem, et Romanam Ecclesiam pertinere; et quod 230 ipsum regimen, et rectores ipsius recipient, et tenebunt deinceps nomine præfati domini nostri summi pontificis, et Romanæ Ecclesiæ supradictæ, quando et quotiescunque vacabit imperium supradictum, sicut recipient et tenebunt ab imperatore, si dictum imperium non vacaret. » Huc profecto si respexissent qui exarchatum Pippinianæ donationis Placentiam usque, ut priscis Romanorum ætatibus extendunt, non tribuissent pontifici, Romanæque Ecclesiæ quod pontifex et Romana Ecclesia sui juris factum nondum esse luculenter ostendunt.

XII. Eoque id magis, quod Joannes XXII, ut notat Raynaldus (1522, n. 10 seqq.), apostolicis ejus litteris allatis, de Mediolanensibus eadem affirmat: « Ad nostram, inquit, et Ecclesiæ Romanæ devotionem et obedientiam, a qua deviantur, per devia et errores currendo præcipites, utentes saniori consilio redierunt, intendentes, nobis et eidem Ecclesiæ, ad quos imperii regimen, imperio vacante, sicut et nunc vacare dignoscitur, pertinet, obedire fideliter, et parere nostris et ipsius Ecclesiæ beneplacitis et mandatis. » Atque hæc quidem consecutaria sunt Clemen-

linæ *Pastoralis*, adversus quam Marsilius Paduanus hæresiarcha, ut Ludovico Bavaro assentaretur, reclamavit. At neminem eruditorum latere arbitror, tum Marsilium, tum Joannem de Janduno, qui Italianam et præcipue Romam, suis scriptis infecerunt, Bavari clientes fuisse. Cum autem id temporis Gibelini viderentur Guelfis prævalere, antiquiora et certiora jura sanctæ sedis audacia scriptorum in dubium verti, ac factionum armis invadi consueverunt. Marchio ipse Atestinus Opizzo, a quo nil tale metuebatur, Ferrariam primo, deinde simulato tan-isper reditu ad obsequium sanctæ sedis, Comacinum et Adriam oppressit. Quamvis enim pontifices Ave- nione tunc morantes non essent desides, imo utrumque gladium exercentes, novosque armorum duces quotidie acquirentes legatorum opera, prisca jura efficacius assererent sanctæ sedi quam sui prædecessores; nihilominus nisi Italiane regnum apostolicæ sedis ditioni contineretur ad suas partes traherent, ne quidquam legati operam bellicę artem armorum duces impendissent. Inde enim defensio, inde securitas apostolicæ sedis ditioni sub ipsis Carolinis expectabatur. Testes mihi erunt Berengarii æmulus Wido Spoleti dux, filiusque ejus Lambertus ad imperatoriam coronam vocati, Arnulpho stirpis Carolinæ posthabito, quia potentissimi reges erant Italiane: testis Berengarius eadem de causa Ludovico III prælatus, testis Germanorum primus Augustus Otto Magnus quem Agapetus II bellica **231** virtute insignem in Italia, imperatorem coronasset, nisi præpotentes Romani obstitissent, quemadmodum post annos aliquot Octavianus (Joannes XII) ex iisdem præpotentibus civibus ad apostolicam sedem evectus, imperiali diademate redimivit: testis denique virilis animi Mathildes, quæ, quia formidabilis in Italia erat, tum magno presidio fuit Rom. Ecclesiæ ac pontificibus, tum ab iisdem maxime culta, nonnullas apostolicæ sedis ditiones in beneficium obtinuit.

XIII. Quoniam vero cavendum erat, ne quid detrimenti ab infidis Italiane regni ac Tusciæ gubernatoribus ecclesiasticæ ditioni inferretur, Joannes XII eumque imitati successores sacramento ab electis imperatoribus præstando adjuvandum voluerunt eorundem gubernatorum juramentum, quod exacturum se promisit per suos nuntios Henricus VII. «Quandocunque in Lombardiam aut Tusciam aliquem mittet, pro terris aut juribus suis gubernandis, quoties mittet, faciet jurare eum, ut adiutor vester sit ad defendendum terram Rom. Ecclesiæ, et Romanam Ecclesiam secundum suum posse» (Rayn. 1511, n. 7. Bull. Vat. tom. I, p. 248). Cujusmodi præscriptum postea visitur in Cæremoniali Patritii (lib. I, sect. 5, c. 2) præstandum scilicet, ab imperatore electo priusquam agrum Romanum ingredia- tur: «Cuicunque Italicum regimen commiserit, jurare faciam illum, ut adiutor suæ sanctitatis sit ad defendendam terram sancti Petri secundum suum posse.» Quod plane juramentum an exigi posset anno 1488, cum illud Patritius librorum cæremonia- lium quam historie consultor præscribebat, eruditus non latet. Cum autem Blasius de Martinellis juramentum iisdem conceptum verbis apud Gatticum (*Diar. Cær.* tom. II, p. 162) a Carolo V præstandum anno 1550 exhibeat, operæ pretium facturus mihi esse videor, si Mediolanensis historie summam huc attulerim, quippe quæ una cum libri Cæremonialis mi- nus opportune præscripto, simul terræ Mathildis si- lentium ex Italiane regni, seu ducatus Mediolanensis vicibus natum demonstrat.

XIV. Mediolanensis civitas, quæ Rom. pontifici sacramento fidelitatis præstiterat vacante imperio, vixit Ludovicus Bavarus in Italiam venit, ad vicecomites rediit, quibus ad annum usque 1595 morem gessit. Illo autem anno Joannes Galeatus cogno- mento Comes virtutis, ab Wenceslao ineptissimo principe Caroli IV filio, qui regis Romanorum titulum pretio emerat, insignem ducis honorem mul- ti-

A florenorum millibus mercatus est. Anno vero se- quenti ab eodem principe tam pro se quam pro descenditibus, ducatus dotem accepit Papiam et reliquas **232** civitates, quas ipseverat, easque inter Placentiam et Parmam quæ cæteroque nunc defe- ctione a pontificio dominio, nunc proditione, variis possesse partibus fuerant (Rayn. 1531, n. 49; 1535, n. 27). Hæc fuerunt initia ducatus Mediolanensis, sub finem sæc. XIV. Sequenti sæculo vicecomitibus successerunt Sfortiæ; quibus devictis eodem exeunte ducatus in Gallorum potestatem venit. Non multo post, Julium II icto federe cum Maximiliano alisque principibus, expulisse Gallos historia eorum tempo- rum docet. Tum vero Maximilianum Mariam Sfor- tiam a federatis principibus Mediolani ducem desi- gnatum esse, Parmamque et Placentiam Julio red- ditas fuisse, anno videlicet 1512, ex Paridis Diar- tiis constat ap. Raynaldum (1512, n. 70). Easdemque anno sequenti, audita Julii morte, Sfortia ad momen- tum invasas, Leoni X postmodum electo tum sponte sua, tum Maximiliani Aug. voluntate restituit. Quæ res ut firmior esset, anno 1515 pactis conventis inter Cæsarem et pontificem, roborata fuit (Id. 1515, n. 40). At Ludovico XII Gallorum regi eodem anno vita functo, Franciscus I successit, statimque per suos duces Mediolanensi ducatu in potestatem redacto, Parmam quoque et Placentiam, aliis de causis non renuente pontifice, aliquandiu retinuit, quoad ponti- fex juncto federe cum Carolo V adversus Gallos, illas anno 1521 Carolo prædente iterum bello acquisivit. Caroli ejusdem litteræ exstant ad cardinales tempore Clementis VII in hanc sententiam: «Parmam, et Placentiam a Romani imperii feudo disjunctas, sed Romanæ nullo jure coacti possidendas restituiimus.» Eæ vero datæ fuerunt post celebre Urbis infortunium anni 1527, cum Clemens ex castro sancti Angeli eva- surus, utramque civitatem una cum aliis nonnullis Cæsari se daturum spondidit, quod minime tum fa- ctum traditur, tametsi ex laudatis litteris, quas vi- desis apud Fontaninum (*Domin. Parm. et Plac.*) serius oculus in Cæsaris potestatem venisse utramque constat. Post hujusmodi restitutionem pacifice utramque possessionem ab sancta sede Paulus III Petro Aloysio Farnesio concessit jure fiduciario, anno 1545. Cæso post biennium Aloysio, Carolus, qui anno 1555 a Francisco Sfortia absque liberis decedente Medi- lanensis ducatus hæres institutus fuerat, Placentiam invasit, ad Mediolanensem ducatum eam spectare contendens, nec nisi morti proximus anno 1554 te- stamento mandavit Philippo II filio, ut sanctæ sedi illam redderet: quod utique factum liquet.

C XV. Ex historie hujus summa ab ill. Fontaninio et aliis uberrime pertractata (utinam studii causis omnibus procul habitis) plura capita illustrantur. Ac primum spatio illo annorum maxime diuturno a 1595 **233** ad 1555, dum stetit Medioli. ducatus, longe a veritate abire Patritium et Blasium Martinellum cæremoniarum magistros, dum regi Romanorum imperatorum diadema suscepiunt præscribunt jura- mentum pristinum: *Cuicunque Italicum regnum commiserit*. Deinde Parmam et Placentiam regni olim Italici urbes, ad Mediolanensem ducatum minime at- tinentes, præter antiquiora jura, novum illud acqui- sitionis præferre, nihilo infirmius jure ducum Medi- lanensium; nam semel Julius II anno 1512 ite- rumque legatus Leonis X 1521, utramque armis as- serunt sanctæ sedi. Terio, easdem civitates post diuturnam concertationem ævo Clementis VII de qua Conringius (*de Finib. imp.* c. 20, p. 512) Romanæ Ecclesiæ fuisse redditas, eundemque in modum Pla- centiam post Caroli V controversiam annorum plu- rium, ad sanctam sedem postliminio rediisse, id præ- cipiente eodem Carolo. Legitimo isti sanctæ sedis juri, possessionis ree ducentenarie illud cuicunque alii præferendum accedit. Quarto demum per hujus- modi regni Italici eversionem, quæ in plures illud dominationes dispersit, antiquatam omnino esse

terre, domusve Mathildianæ mentionem, cuius loco Julii II ævo exarchatus prætendebatur, tum quia olim Placentiam usque pervenit, tum quia ecclesiastica provincia pro civili parum scite accepta est. Et vero quenam fuerit civilis, seu exarchatus Pippiniano ævo a regno Langobardorum divisus, ex donatione Pippiniana luce clarius patet, nam civitates ejus omnes, quarum ultima est Bononia, recensentur. Ecclesiastica vero qualis, quantaque fuerit usque ad sæculum XII docet antiquum provinciale saepe laudati codicis Albiniani: « In provincia Flaminea metropolis Ravenna suffraganeos habet xv: Placentinum, Parmensem, Regium, Forolivium, Adrian., Populien., Ferrarien., Mutinensem, Bononiensem, Faventinum, Imolensem, Cesenatem., Cervensem, Comaclensem et Sarcinensem. » Sub finem duodecimi sæculi aliquatenus variam hanc provinciam exhibet provinciale ap. Schelestratum (*Ant. Eccl. tom. II, p. 750*); Placentinum quippe, et Ferrariensis inter suffraganeos Mediolanensis metropolitæ recensentur, ut apud Cencium editum a Muratorio: utrumque autem Flaminium provinciam exhibet, Æmiliam omnino silet, rei falsæ defensorum ingratiss.

XVI. Ad Italiæ autem regnum revertens animadverti et illud velim, quod Carolus IV maximus ille assertor Germanici majestatis imperii, cuius tantopere celebratur Aurea bulla, suo in diplomate apud Raynaldum (1347, n. 5) ex autographo quod servatur in tabulario molis Adriane, septimi Henrici exemplo jurejurando: « Item promittimus, **234** ait, et juramus, quod quodcumque in Lombardiam et Tusciam vel earum alteram aliquem, vel aliquos mittimus pro terris et juribus imperii gubernandis, quoties illum vel illos transmittimus, faciemus eum, et eos jurare, ut adiutor, vel adiutores domini papæ sint ad defendendum terram sancti Petri, et Romanæ Ecclesiæ, secundum suum posse. » At Sigismundus, qui primus post Carolum imperialia insignia est assecutus (Wenceslaus ejus frater ob suffragia pretio empta, diguitate regis Romanorum motus anno 1400, et Robertus comes palatinus pius et clemens, at venerator, majestatis imperatoricæ honorem non fuerunt adepti), Langobardiam athenatam reperit a fratre, adeoque simile juramentum non prestavit. Itaque ab ineunte sæculo xv, nulla amplius mentio reperitur Italici regni, seu Langobardiæ et Tusciæ: in utriusque enim locum successerunt ducatus Mediolanensis et civitates Etruriæ liberæ, quæ sæculo eodem exacto in ducatum evasere. Harum princeps Florentia, ut pote opulenter ac potentior cæteris, perpetuis fere bellis limitibus remotioribusque alias petens late jam dominabatur, cum Leonis X et postmodum Clementis VII Mediceæ gentis pontificum consilio, et opibus, familia eadem exaltata, magnum Etruriæ ducatum ad nostram usque ætatem magna cum felicitate, parique gloria moderata est. In regno autem Italiæ, præter ducatum Mediolanensem, et Parmæ ac Placentiæ ducatum alium, de quo nuper est dictum, aliud longe antiquius, nec minus gloriosum marchionis Estensis dominium excitant, quod terram Mathildis fere omnem absorbit, Romanicæ pontifices memoria, ni fallor, reputantes, Mathildem nupsisse Azzoni Atestino, ac præcipue sibi, et apostolicæ sedi consulentes, longe ut reclamarent, tum virtute atque opibus illorum tuiti sunt Ecclesiæ Romanæ ditiones veteres, tum harum aliquibus eos præfecere, ac præsertim Ferrariam, ut olim ævo Mathildis, iisdem in feudum concessere. Sed antequam hæc fierent, dum per duodecimum sæculum in magna Italiæ civitates perturbatione erant, Ferrara variis paruisse dominis apud historicos invenitur. Hinc est, quod a recentioribus nonnullis, aut pontificicæ ditioni temere auferunt, aut Mathildicæ donationi imprudenter adjungitur. Quare cum suppetat ex Albiniano codice monumentum haud dubie antiquius mutilo, ac mendoso illo, quod exstat in libro censuum Censii camerarii; quin etiam ævo pontificis Lucii III qui sedere cepit

A in Petri cathedra anno 1181 vetustius: omnium oculis subjiciendum puto, ut jus suum pontifici, beneficium, seu lumen aliis vindicetur, fiatque palam aliena invasio.

235 XVII. « De redditibus omnium provinciarum et ecclesiarum, qui debentur Rom. Ecclesiæ. Primo de civitate Ferrarie. Romana Ecclesia debet habere censum de civitate Ferraria sol. l. Lucen. in unoquoque anno. Medietatem tributii ripe, et districtum de mercato annuatim. Et totam arimanniam de plebe Cornacervina. Et totam arimanniam masse Fuscalie. Et totum publicum ejusdem. Et totam arimanniam de Gabbiana. Et totam arimanniam de Lungula. Et totam arimanniam de Septepullesino. Et totam Curiam sive districtum de Massa. Et totum districtum sive proprietatem de Ciniscelli, et de Cavallo. Et totam arimanniam et totum publicum de Sadriano. Et totam arimanniam et totum publicum de Trecenta. Et totam arimanniam de Banniole, et totum publicum. Et totam arimanniam de villa nova, et totum publicum. Et totam arimanniam de Maneggio, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancto Martino, et totum publicum. Et totam arimanniam de Lucarano, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancta Maria, et totum publicum. Et totam arimanniam et publicum de villa Comede. Et totum publicum de Gognano. Et totum publicum de villa Marthana. Et totam arimanniam de Arcuata, et totum publicum. Et totum publicum de Bonisiago. Et totum publicum de Agnano. Et totam arimanniam de Pontiato, et publicum. Et totam arimanniam de Filthatico et publicum. Et totam arimanniam de Runci et publicum. Et totam arimanniam de Cirpiliatica. Et totam arimanniam de Bratica. Et totam Salariam, et totum Ficarolo, et tres partes de Ripatico, et partes tres portus de rupta Ficaroli. Et totam arimanniam de Trenta. Et totam arimanniam de Leone. Et totam arimanniam de Gello. Et totam arimanniam de Fabriciano. Et totam arimanniam de sancto Donato. Et totam arimanniam de Flesso. Et de Fircolo et toto comitatu ejus Balam, et districtum de omnibus criminibus. Et omni anno bis, scilicet in Madio, et in sancto Martino generale placitamentum. » Cum hic de censibus, aut tributis agatur, placitamentum pro laudimii genere cum Ducangio malim accipere, quam dissimile aliud a tributo seu censu cogitari.

XVIII. Est revera in eodem codice privilegii Ferrariensium particula aliquanto antiquior, cum sanctæ sedis actionarii eam civitatem administrabant, antequam beneficio aliis concederetur, quæ sic habet: « Excerptum de privilegio Ferrariensium. Et semel in anno si a nobis requisitum fuerit, ante nostrum apostolicum nuntium, si prece imposuerit **236** bandum, per tres dies custodiant generale judicium, et usque tertia hora scribantur clamores, et querimonia; postea per mensis circulum clamati iustitiam faciendo, si vocati fuerint, custodiant judicium. » Etatis privilegii nullum indicium exstat, cum tamen in codice subjiciatur locationi Prænestinæ civitatis, quam fecit Joannes XIII anno 970 eidem suppar videtur: cumque idem pontifex ævo Mathildis civitatem beneficiario jure concesserit, ut utroque monumento ejus civitatis conditio, antequam beneficio traderetur Tedaldo, et post reditum ad apostolicam sedem, luculenter patet usque ad sæc. xii fere exactum, cum scriptor codicis Albinus vivebat, litterisque mandabat ab se collecta vetera monumenta. Quanto igitur in errore versantur, qui vera Mathildis donatione posthabita, Ferrariam ab ea sanctæ sedi oblatam contendunt? Estque id profecto admiratione dignum quod ubi extra ecclesiasticam ditionem de terra, seu bonis propriis Mathildis verba fiunt, ea nihil aliud sunt, quam prædia, sive ad summum castra, citra ullam civitatem. Cum autem in Tuscia Langobardica, seu patrimonio Tusciæ, in ducatu Spoletano, in Marchia, pro alia aliorum falsa opinione bona eadem collocantur, quidquid civitatem in iis provinciis est, Mathildia nam ad donationem pertinet. Quid de nuper anna

Ista italo dicendum erit, qui transverso itinere orationem funditus excidere periclitatur (*Script. Ital.* tom. V, p. 366)? hæc nimirum isto ad chartulam Mathildis animadvertit: « Invaluit eo sæculo ac potissimum Gregorii VII pape temporibus mos offerendi non castra solum, sed et integra regna apost. sedi, eaque rursus ab illa accipiendi in feudum. Id præstitit Demetrius Russorum rex duobus ante pacem Canusinam annis, nempe anno 1075, tum alter Demetrius Croatiae et Dalmatiae dux, sive rex. Bertramus quoque Provinciae comes omnia sua eidem obtulit anno 1081. »

XIX. Non sæculi consuetudine, sed Gregorii VII magnanimitate reges, et principes a beato Petro, quam a Teutonicorum rege Henrico IV regni aut principatus investituram accipere maluerunt. At nec Mathildis donatio, nec Bertrami oblatio ejusdem generis sunt. Quod luce clarius patebit ex histeris (lib. II, ep. 74) sancti ejus pontificis Demetrii Russorum regi et reginae: « Filius vester, inquit, firmia apostolorum visitans ad nos venit, et quod regnum illud dono sancti Petri per manus nostras vellet obtinere, eidem beato Petro apostolorum principi debita fidelitate exhibita, devotis precibus postulavit, indubitanter asseverans illam suam petitionem vestro consensu ratam fore, ac stabilem, si apostolicæ auctoritatis gratia ac munimlae **237** donaretur. » Estne id offerre primum, ac deinde in feudum accipere principatus et regna? De alio Demetrio, quem in synodo habita in Dalmatia legati ejusdem Gregorii (*Cod. Albin. Cencil; lib. Cens. Baron. 1076, n. 66*) ex duce regem fecerunt, satis nihil erit ven. annalistæ sententia: « Idem Gregorius papa, inquit, qui Henricum regem regno privavit, ejus impletate id ab invito scilicet extorquente, pietate exigente, ducem Croatiae atque Dalmatiae in regem exivit. Admiratione plane digna res accidit, ut quo anno Henricus rex se schismate ab Ecclesia separavit, rex barbarus eidem se conjun-

A xerit, subitumque constituerit, fidelitatem juraverit, tributumque sponte sponderit, magnam ex eo accessionem ad suam gloriam comparari existimans, si ex libero principe effluat subditus sancto Petro, ejusque diceretur esse fidelis. » Prostat monumentum citatis locis, cujus, cum sit valde prolixum, et abs re, brevi hæc Baronii sententia summam attuli. Ex adverso Bertrami oblationem utcumque obviam in regestis Greg. VII (lib. IX, ep. 12) et ap. Baronium (1081, n. 33) integram præmittam chartulæ Mathildis, quæ mox sequetur, ex eodem cod. Albiniano; tum quia in regestis, et apud Baronium admodum varia exstat, quod solemne est monumentis non authenticis, exscriptorum licentia, qui præteritis ætatibus variari, atque ad sua tempora accommodari chartas veteres impune posse arbitrabantur; tum quia una cum Mathildiana donatione, quicum maxima ejus convenientia est, falsi arguit annalistam nuperum, pessimo publico, dissimilia congerentem, ad sanctæ sedis jura labefactanda. « Juramentum Bertrami comitis Provincie. Ego Bertramus Dei gratia comes Provincie ab hac hora et deinceps fidelis ero sancto Petro, et domino meo pape Gregorio, et S. R. Ecclesie, et cunctis successoribus tuis, qui per meliores cardinales intraverint. In nullo vestro dampno, vel S. R. Ecclesie, me sciente, consentiam. Sic me Deus adjuvet, et hæc sancta evangelia. Preterea pro remissione peccatorum meorum, et parentum meorum offero, concedo, dono omnem honorem meum, quantum ad me jure parentum meorum pertinet, omnipotenti Deo, et sanctis apostolis ejus Petro, et Paulo, et domino meo VII pape Gregorio, et prefatis successoribus ejus; ita ut quicquid eis placuerit deinceps de me, et de toto honore meo sine ulla contradictione faciant. Ecclesias autem omnes, quæ in mea potestate sunt, in eorum potestate omnino dimitto. » Jam vero ipsa magnæ comitis chartula audienda est.

238 CARTULA COMITISSE MATHILDE *

In nomine sancte et individue Trinitatis. Anno ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi millesimo centesimo II, quinto decimo die Kal. decembris Ind. x. Tempore dñi Gregorii VII pape in Lateranensi palatio. In capella S. Crucis. In presentia Centii Frangipane, [Frangipane], Gratiani, Centii [Cencil] Franculini, et Alberici de Petro Leonis, Cice, et Benincasa [P. Leone, et Benincasa] fratris ejus, et Uheri de Tascio [ejus Uberti de Tuscia], et aliorum plurium. Ego Mathilda [Mathildis] Dei gratia comitissa pro remedio anime mee, et parentum meorum dedi, et optuli Ecclesie S. Petri per interventum domini Gregorii VII pape [pape VII] omnia bona mea jure

C proprietario ^a tam quod [quæ] tunc habueram, quam ea quæ in antea acquisitura eram, sive jure successionis, sive alio quocumque jure ad me pertinèrent [pertinent]. Et tam ea quæ ex hac parte montis [montium] habebam, quam illa quæ in ultramontanis partibus ad me pertinere videbantur ^c, omnia sicut dictum est, per manum dñi Gregorii VII pape Romane Ecclesie dedi et tradidi, et cartulam inde fieri rogavi. Set [Sed] quia cartula nunquam [nusquam] apparuit, **239** et timeo, ne donatio et oblatio mea in dubium revocetur; ideo ego quæ supra comitissa Mathilda iterum a presenti die dono et offero eidem Romane Ecclesie per manum Bernardi cardinalis et

^a Cod. ms. add.: Mathildis super concessione bonorum suorum facta Rom. Ecclesie.

^b Muratorius in sua edit. semel et iterum legit domni Greg. Cod. Vat. domini, ut habet Leibnitiuss, cui major fides, quia ill. Laurentium Zaccagnum adiutorem adhibuit in collatione codicis. Præterquam quod in monumentis sæc. XII dominum non domnum appellari pontificem compertum est: et in nostro codice semper legitur dominus in hac cartula. E contrario in diplomatis Ludov., Ottonis, et Henrici semper domnus, quod animadverti debet pro majore monumentorum fide.

^c Opportune Ducangius (verb. *Intervenire*) animadvertit, voces istas per interventum, seu interventu, quæ in hujusmodi concessionibus reperiuntur, sumi pro intercessionem, aut mediationem: quæ res infra clarius explicatur per manum. Unde patet, donationem factam esse Ecclesie Romane, eadem prorsus ratione, qua Pippinus, Carolus, Otto, Henricus suas donationes fecerunt principi apostolorum per Stephanum II, Adrianum, Joannem XII, et Benedictum VIII,

ceterique Augusti exemplo Ludovici Pii confirmarunt varias per pontifices.

^d Quamvis donaret propria juris sui tam quæ tunc habebat quam quæ jure quovis acquisitura erat, tamen accipiti ex loquendi genere vix intelligimus, num ipsa utatur erga Rom. Ecclesiam jure illo validissimo, quo domini et legitimi possessores utuntur, ut firmior donatio sit, et quo se excidisse fatetur post donationem, beneficiario exinde utens, an jure proprietario deinceps uti debeat Ecclesia Romana. Murator. (*Script. Ital.*, tom. V, p. 366) ad Domnizmorem invaluisse ait: « offerendi non castra solum, sed et integra regna apostolicæ sedi, eaque rursus ab illa accipiendi in feudum; » quam rem prolatis exemplis comprobatur. Sed donatio Mathildis non est ejus generis, ut patet ex iis quæ sequuntur, tametsi quoad ipsa donatrix superstes fuit, iisdem bonis frueretur. Nam vera hæresis Ecclesie Romanae institutio fuit, ut non semel Domnizo ait.

^e De bonis propriis trans, et citra Alpes vide dissertat.

legati ejusdem Romane Ecclesie ^a, sicut illo tempore dedi per hunc dñi Gregorii VII pape, omnia bona mea tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisita sum, et tam ea, que ex hac parte montis [montium], quam que in ultramontanis partibus habeo, vel habitaui sum sive jure hereditario, sive alio quocumque jure ^b, pro mercede et remedio anime mee, et parentum meorum. Que autem ista mea bona juris mei superius dicta una cum accessionibus, et ingressibus, seu cum superioribus, et inferioribus suarum qualiter supra legimus ^c [legavi], in integro : ab hac die in eadem Ecclesia dono et offero, et per presentem cartulam oblationis, ibidem habendum ^d confirmo. Insuper per cultellum, festucam nodatam, quantonem ^e, et guascionem ^f terre [gantonem et vascionem terre], atque ramum arboris, et me exinde foras expuli, guarpivi [garpivi], et absentem me feci ^g, et a parte ipsius Ecclesie, **240** habendum reliqui faciendum exinde pars ipsius Ecclesie, aut cui pars ipsius Ecclesie dederit, a presenti die quidquid voluerit ^h, sine omni mea et hereditum, ac proheredum meorum contradictione. Si quid

^a De hoc Bernardus ex abbate Vallumbrosano in card. collegium cooptato, ejus virtutibus ac vicibus in civitate Parme vide Baron. (1102, n. 22 seq.) ac præcipue Ughellum in Episcopis Parm. (tom. II, p. 168 seq.).

^b Cod. ms. habet : habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisita sum alio quocumque jure.

^c Locus adhuc depravatus, quem tamen omnes ita legunt, utpote ex cod. Vat. recensione profectum. Baronius (1102, num. 20), qui præter eum cod. alium etiam consulit ejusmodi antiqua monumenta continentem, sic illum profert : una cum accessionibus, et ingressibus, seu superioribus, seu inferioribus qualiter supra legavi. Murator animadvertit, vulgarem eorum temporum formulam esse, qualiter supra legitur, neque aliter hic legendum putat. Lectio nostri codicis ab emendatione ista parum abhudit.

^d Et hic Murator. notat usitatum esse notiorum formulam habendum. Animadversioni hujusmodi noster codex fidem adjungit.

^e Monet Baron. formulas hasce, natas ex idiotismis ejus temporis, in hujusmodi diplomatibus reperiri, quæ modo exoleverunt. Per hujusmodi autem formulas fiebant investiture bonorum, ut multa exempla videre est ap. Ducangium in Glossar. (verb. Investitura). Præ aliis hanc offert ex Miræo (tom. I Dipl. Belg., p. 370) : « Et per presentem chartulam offerentem ibidem habenda confirmo, insuper per cultellum, festucam nodatam, gantonem, et guascionem terre, atque ramum arboris. » Leibnitiū legit quantonem ut in nostro cod., definitque chirsecam; item guascionem cum Miræo, explicatque cespitem. Videndus omnino Ducangius tum loco citato, tum ad singulas voces; nam longum esset tam multa exempla, quibus rem comprobat, hic congerere.

^f Idem Leibnitiū post predictas formulas investitura addendum putat tradidi : quod tamen ubique desideratur. Quæ sequuntur sunt ferè synonymia : Garpire enim quod et guerpire, et verpire in chartis invenitur, valet possessionem rei alienius dimittere :

A vero, quod futurum esse non credo, si [sive] ego Mathilda comitissā, quod absit, aut ullus de hereditibus ac prohereditibus meis seu quolibet opposita persona contra hanc cartulam oblationis ire quandoque agere temptaverimus, aut eam ^a per quodvis ingenium infringere quesiverimus, tunc inferamus ad illam partem, contra quam exinde litem intulimus [intulerimus], multa [multam], quod est pena aut optima libras mille argenti pondera unius mille. Et quod ^b repeterimus, vindicare non valeamus. Set presens cartula oblationis cunctis temporibus firma permaneat, atque persistat. Et bergamena [pergamena] cum atramentario de terra levavi, pagine Guidonis notarii tradidi, et scribi rogavi. In qua subter confirmans testibus optuli roborandam ^c. Actum Canisie feliciter. Mathilda Dei gratia si quid est, in hac carta a me facta s-s ^d. Ego Ardericus iudex inter-fui, et s-s et Ego Ubaldis iudex inter-fui, et s-s et Signum manus Atonis de Monte Barranzonis, et Bonivici [Bonvicini] de Canusia rogati testes. Ego Guido notarius sacri palatii scriptor, et hujus cartule oblationis ^e post traditam complevi et dedi.

unde Leibnitiū explicans ejeci recte innuit, Mathildem a bonorum suorum possessione se ejecisse ipso in actu donationis. Proinde Ecclesia eorum dominium adepta est anno eodem 1102, tametsi possidenda utendaque remanserint Mathildi usque ad annum 1115, cum eadem obeunte supremum diem, ab Henrico V invasa fuerunt, nec nisi post annos plures Ecclesia Rom. possessionem eorumdem iniiit ut dictum est in dissertatione.

^a Locus alter ad intelligendum difficilis. Baronius ope aliorum codicum memorati, sic legit : et a parte ipsius Ecclesie habenda reliqui faciendi exinde pape, aut cui papa illius Ecclesie dederit, a presenti die quidquid voluerit. Leibnitiū recte restituit habenda; at barbarum declarat illud faciendum, et vocem dederit arbitrari refundare. Sententiam vero hanc esse ait : « ut faciat exinde pars ipsius ecclesie quidquid voluerit. »

^b Leibnitiū legit tam, recte Muratorius scribendum putat aut eam : male autem Leibnitiū castigat etiam.

^c Apud Leibnitiū legitur quo. Baronius habet quod, quam lectionem probat Leibnitiū idem.

^d Lectio Baronii explicatur : Pergamenam cum atramento de terra levavi, paginam Guidonis notario tradidi. Quæ postrema verba Leibnitiū arriperunt. Formula est antiquissima : nam Ducang. (verb. Pergamentum) ex Tabular. Casaurien. profert exemplum Ludovici Loth. F. Ad rem nostram nil accommodatius charta apud Murator. (Ant. Est., pag. 100), in qua hæc leguntur septuaginta annis duntaxat ante chartulam Mathildis : « Et bergamena cum atramentario ego qui supra Adeleyda de terra levavi, et Agimoni notario sacri palatii tradidi, et scribere rogavi, in qua subter confirmans, testibusque obtuli roborandam. »

^e Apud Baronium legitur subscripsi, et ita in sequentibus : Interfui, et subscripsi. Neque aliud innuit appositum signum s-s.

^f Leibnitiū alique semper legunt offerentia.

DE CODICE RUDOLPHINO, SEU DE RUDOLPHI EPISTOLARUM LIBRIS TRIBUS DISSERTATIO.

241 PROCEMIUM.

I. De imperatoris majestatis in Occidente instaurate ingenio satis mihi videor disputasse, cum

dissererem de epistolis Leonis III. De Rudolphi regis Romanorum epistolis nunc dicturus : capita duo præmittam necesse est, sine quorum cognitione

earumdem sententiam assequi nequaquam possumus. Ea sunt imperatoris electio et coronatio. Hanc si quidem Rudolphus, tametsi non est adeptus, impense adeo a pontificibus petiit, tantoque cum apparatu ad assequendam venturum se testatur pluribus in litteris, ut negotii magnitudinem ac necessitatem palam faciat. Illam vero recte ait Boeclerus (tom. II, Comit. imp. p. 870) « per solos electores, ut hodie vocantur, absque cæterorum principum et statuum consilio in Rudolpho comite Habsburgico ceptam, et ad hæc usque tempora continuatam. » Quamobrem electionem huiusmodi spectare oportet ante et post Rudolphum. Ad coronationem vero quod attinet, cum eadem semper fuerit (unus enim Romanus pontifex diadematis imperialis impositione imperatorem poterat instituere, unaque in principis apostolorum basilica tanta solemnitas celebranda erat), non coronatio ipsa, sed accessiones illi identidem factæ, ritusque pro temporum conditione variis expandantur necesse est. Propterea cum de electionis negotio, ac de septem virorum, seu sacri Romani imperii electorum certa originæ, quidquid necessarium erit attulero, tunc de coronatione provinciam nec faciem, nec brevem suscipiam, eamque, ni fallor, explicitissimam reddam. Præterea falsam opinionem illorum evertam, qui novæ huius dignitatis indolem non assecuti, ab Octaviano, seu veriori, ut putant, illatione, a Magno Constantino repetendam putant. Tum pauca de ipsis epistolis dicam.

242 § 1. — De Caroli Magni successorum Carolingiorum electione.

II. Quandiu stetit Carolina stirps, ab anno videlicet 814 ad 887, cum Carolo Crasso exauctorato, Arnulphus ex Caroli ejusdem fratre Carolomanno nepos, Germaniæ rex electus fuit, in sex illis Augustis, qui Carolo Magno successerunt, Ludovico Pio, Lothario I, Ludovico II, Carolo Calvo, Carolo Crasso, et Arnulpho, electio admodum parabilis fuisse deprehenditur. Pius enim Ludovicus patris regnum heres, a patre ipso Carolo Magno electus fuit. Perinde Lotharius I a Pio Ludovico ejus patre, et a Lothario Ludovicus II sunt electi, atque omnes a Romano pontifice confirmati. Tres reliqui, utpote qui parentibus non successerunt, absque ulla ad imperialem dignitatem designatione electi reges Alemanniæ et Galliæ, Romanis potius pontificibus electionem ad Romanum imperium retulerunt acceptam, quam suis principibus aut parentibus. Testem appella concilium Rom. anno 877 celebratum pro Caroli Calvi confirmatione (Labbe, Conc. tom. IX, p. 296); quandoquidem Joannes VIII fratres sic affatur: « Quia pridem apost. me. decessori nostro papæ Nicolao id ipsum jam inspiratione cælesti revelatum fuisse comperimus, elegimus hunc merito, et approbavimus una cum annis et voto omnium fratrum et coepiscoporum nostrorum. » Ex Arnulphi autem, postreani eorum, pontificia huiusmodi electione indoles tantæ majestatis a Leone III instaurata dignoscitur, Stephanus enim V post Caroli Crassi obitum, non Arnulphum ejus nepotem, qui eodem exauctorato rex Germaniæ fuerat electus anno 887, sed Widonem Spoleti ducem ad imperialem dignitatem assumpsit, quem sequenti anno imitatus est Formosus, Lambertum Widonis filium consortem imperii eligens cum patre. Quia scilicet talia regnum li tenebant, et spesque major defensionis apostolicæ sedis ab utroque horum afflegebat, quam ab Arnulpho. Cum vero experientia secus esse docuit, tunc Formosus ideam Lamberto adhuc superstite Arnulphum ad avitam dignitatem vocavit. Ludovicum III Burgundiæ et provinciæ regem Benedictus IV anno 900 suffecit Arnulpho, non quia ex Hirmingarde Ludovici II filia a Bosone genitum, Carolina stirpe profectum, sed quia sanctæ sedi defensio, admodum necessaria tum temporis, querebatur. Berengarium, quem comes Everardus ex Gisla

A 243 Ludovici Pii filia suscepit, a decimo Joanne ad imperium designatum anno 916, dum Berengarii æmulus Ludovicus oculis privatus inutilem adhuc vitam sustinebat, ratio eadem tueretur, quæ Widonem ejusque filium Lambertum, ab anno siquidem 888 rex erat Italiæ potentissimus, nec sanctæ sedi præsentius videbatur præsidium inveniri posse. Quamobrem affirmari posse arbitror, nullam aliam formam electionis excogitatam esse, quandiu Carolina stirps stetit.

§ II. — De trium Ottonum eorumque successorum usque ad Fridericum II electione.

III. Berengario feliciter imperante anno septimo, juxta rectam eorum opinionem, qui ab ipso die natali Domini anni 915 imperialem illius coronationem repetunt, sive anno 921, Italiæ populi Rudolphum Burgundiæ regem contra Berengarium ad Italiæ regnum invitant, atque Italico diademate redimitum adversus imperatorem, a quo defecerant, sequuntur. Quamobrem Berengarius regnum civili bello recuperandum, post duo prælia infelicitate commissa, deseruit, ac post triennium Veronæ a conjuratis cæsus, Carolingiorum imperii finem attulit anno 925. Hinc per annos fere quadraginta reges Italiæ fuerunt, prædictus Rudolphus, Hugo Provinciæ marchio, ejus filius Lotharius, et Berengarius II una cum filio Adelberto, qui tyrannice dominantes, et Ecclesiæ ditioni maxime infensi, tum Italiæ principes, tum præcipue Romanum pontificem ad imperialem majestatem instaurandam impulerunt. Forte evenit ut Octavianus Alberici II filius, qui patris aviaque Marociæ exemplo pontificum dominatum invaserat, ad Petri cathedram XII Joannis nominè ascenderet. Inde is luculentius aspexit, quæ Italiæ, quæ sanctæ sedi maxima damna inferrentur a tyrannis. Quare Ottonem Germaniæ regem rebus præclare gestis in Italiæ tyrannos commendatum, et ab Agapeto II prædecessore ante annos decem ad imperialem coronam frustra quesitum, ipse elegit. Perinde factum de illo Ottone coronato imperatore una cum patre, et de hujus filio Ottone III quod electionem spectat, non contendo: at utriusque electionem a Rom. pontifice probatam fuisse antequam diadema imperiale ab eodem obtinerent, priorem Carolingiorum instar, nullus dubito. Qui secus sentit, errorem illorum sequitur, qui electionem Germaniæ regum pro imperatoria accipiunt. 244 At considerare eosdem oportet, Conradum Franconiæ, et Henricum Saxonie duces pari modo electos Germaniæ reges, neutrum tamen aut imperatorem, aut Romanorum regem in diplomatibus appellari, quamquam uterque aciem ducens regum Romanorum, et imperatorum cognominum, scriptores imperitos deceiverit; ita ut Henricos septem enumerent, cum sex tantummodo Romanorum reges, et quinque imperatores exstiterint; Conrados autem tres, cum duo tantum reges Romanorum fuerint, unicuique imperator.

IV. Diplomatum scrutator diligentissimus Godefridus abbas (Chron. Godw. lib. II, tom. I, p. 119) diplomata Conradi I apud Browerum et Schanat exhibentia in titulo Romanorum et Francorum rex, falsi arguit, remque comprobat genuinis diplomatibus, et auctoritate scriptorum ejus ævi, Reginonis, Witi-chindi, Luitprandi, aliorumque. Perinde in Henrici I diplomatibus semper vocabulum regis inveniri testatur (Ibid., p. 151) nulla additione vel Francorum, vel Germaniæ, vel Orientalis Franciæ. De tribus Ottonibus vero, qui diadema imperiale sunt assecuti, absolute pronuntiat regis Romanorum titulum ab iis nunquam esse adhibitum. E contrario Henricum II Germaniæ regem, primumque imperatorem repetit (Ibid., p. 253) cum titulo regis Romanorum, ut supra est dictum (Diss. 4, n. 6) post allata verba Platina, qui Blondi sententiam planiorum reddidit. Ea vero est hujusmodi: « Paulo enim postquam redierat

Gregorius papa scilicet, eam fecit de imperatoris electione sanctionem, quam hucusque super annos quadringentos, servatam videmus, solis licere Germanis, qui inde electores dicti sunt, principem deligere, qui Caesar tunc, et Romanorum rex dictus, si a Romano pontifice coronabitur, imperator Augustus appellatur. » Decipitur is quidem, et cum eo Platina septemvirale collegium a Gregorio institutum putans, quod infra luculenter ostendam. Sed futuri imperatoris, cum titulo regis Romanorum, electionem ab eodem pontifice saucitam esse posteriora monumenta planum faciunt.

V. Primum omnium occurrit decretum Benedicti VIII antequam Henrico II Germaniae regi diademata imperiale tribueret. Illud refert Glaber apud Baronium (1115, n. 5), et est huiusmodi: « Ut ne quisquam audacter imperii Romani sceptrum praeproperus gestare princeps appetat, seu imperator dici, aut esse valeat, nisi quem papa sedis Romanae morem probitate delegerit aptum reipublicae, eique commiserit insigne imperiale. » Quibus explicatur conditio illa, **245** quam recte Blondus apponit, si a Romano pontifice coronabitur. Constatque inde, electioni Germaniae regis a principibus ejus gentis factae unum, idque praecipuum, desse, approbationem scilicet Romani pontificis. Gregorium autem V et Ottonem III constituisse aliquid de electione regis Romanorum videtur dubitari non posse, nam tum Henricus successor Ottonis, ut nuper diximus, tum successores omnes Henrici, *reges Romanorum* se appellant ante coronationem Romanam in diplomatibus, ut videre est apud laudatum Godefridum (*Ibid.*, p. 269, 284, 310, 326, et 344). Praeterea Henricus rex Germ. III in promissione, seu professione ante coronationem, anno 1046, propterea se profert *Ego rex N. Romanorum*, ut patet ex ordine Romano, quem producam ubi de coronatione sermo erit. Quamobrem, quod eruditus fere omnibus persuasum est, non ab anno 1158, cum Conradus III Germaniae rex electus, coronatusque est Aquisgrani, titulus *regis Romanorum* deduci debet, sed ab electione Henrici II qui anno 1002 coronatus fuit Moguntiae. Persuasio autem eruditorum profuixisse videtur ex Confadi ejusdem sigillo, quod primum invenitur cum titulo regis Romanorum, et a successoribus omnibus exemplum secutis, quod minime factum erat a Conradi praedecessoribus Germaniae regibus (*Vid. diss. 4, n. 6*).

VI. Nec praetereundum mihi esse arbitror, quod saepe laudatus Godefridus, ubi ex tribus Ottonibus nullum eo titulo usum esse recte affirmavit (*Ibid.*, p. 119), minus caute subjunxisse videtur: « Nec etiam in temporibus sequioribus ante actuale Italici regni possessionem adhibitus. » Et vero Henricos Germaniae reges III et V qui in diplomatibus eo titulo utuntur, Langobardicam coronam adeptos esse nusquam apparet. De III duntaxat annalista Italici (an. 1046) more suo conjicit, post congressum Ticini habitum coronam accipere eum potuisse Mediolani a Widone metropoli; sed praeterquam quod conjecturas historia rejicit, angustiae temporis secus docent. Etiam de quinto Henrico Gualvanus Flamma et recentiores alii, suam aetatem cum prisca illa componentes, eandem rem affirmant. At Pagius (1110, n. 2) Landolphum, Ottonem Frisingensem, scriptoresque alios synchronos nil tale tradentes iis objicit, quam sane objectionem confirmat Grossolani archiepiscopi absentia. Quid plura? Conradus Friderici ducis Suae frater anno 1128, ut refert Landolphus apud Puricellum et Pagium (eod. an. n. 15) ab Anselmo metropoli Mediolanensi inauguratus fuit rex Italiae primum Modetiae, deinde Mediolani. Nihilominus titulus regis Romanorum in suis diplomatibus non legitur, nisi post annum 1138, **246** cum Aquisgrani Germaniae coronam accepit. Itaque non Italici regni actualis possessio, sed electio et coronatio Germanica instituebat regem Romanorum futurum impera-

tolem, nisi Romanus pontifex abnuisset. Hactenus de electione futuri imperatoris, ante Rudolphum Magnum Austriae domus progenitorem. Nunc de eadem electione dicam, quae a Rudolpho eodem incipiens, ad nostram usque aetatem perseverat, re scilicet redacta ad septemvirale amplissimum collegium.

§ III. — De septem electoribus sacri Romani imperii.

VII. Damnum pertasi omnes, quae Italiae et Romanae Ecclesiae fuerant illata non paucorum spatio annorum a Saevice stirpis Augustis, eo tandem devenere, ut Fridericum II in generali concilio Lugduni habito anno 1245 exactorandum decreverint. Id factum auctoritate Innocentii IV qui concilio praerat. Magnum inde illud interregnum coepit octo et viginti annorum, ut Rudolphi epistolae testantur, seu trimum et viginti, ut Germanici scriptores autumant, a Friderici obitu illud ineuntes, quod fatale apud eosdem appellatur. Namque eo tempore praeter alios, « coepisse, aiunt, septemviralem senatum, qui reliquos Germaniae principes ab electione regis Romanorum rejecit » (Kemmerich, *Int. ad J. publ. lib. II, cap. 1, art. 6*). Qua quidem a sententia Puffendorff ceterorumque juris publici scriptorum communi, Baekleri supra allata auctoritas non abudit, qui Rudolphum omnium primum a septemvirali eo senatu electum tradit, ut audivimus. Ea quippe regis Romanorum electio diuturni huius interregni finem attulit. Equidem Besseli (*not. ad Egink. cap. 9*) opinionem, qui ant Friderici II tempore, aut paulo ante, id collegium institutum putat, et glossarii illustratorum sententiam, qui ad Caroli IV auream bullam anno 1356 editam ejusmodi institutionem differunt, omnino deserendas censeo, jurisque publici scriptoribus adherendum. Nam Gregorii X litterae ad Alphonsum Hispaniae regem sub interregni finem, apud Raynaldum (1272, n. 34) secus fieri non posse admonent: « Inter cetera, inquit, tangebatur, quod cla. me. Richardi in Romanorum regem electi electoribus non vocatis, vel saltem denuntiatione aliqua non facta eisdem, non erat ad expeditionem petitionum huiusmodi procedendum, cum eorum videatur specialiter interesse, utpote qui jus eligendi regem Romanorum, in imperatorem deinde **247** promovendum sibi vendicent, et in pacifica esse dicantur ipsius possessione, vel quasi. Ex quo etiam arguebatur, non posse, nec debere inhiberi eisdem, quominus huiusmodi sua possessione libere uterentur, alium, si eis videretur expediens, eligendo. »

VIII. Quod si electores jus suum tuerentur possessione, non pontificia constitutione, quae nulla usquam reperitur neque imperiali, quae interregni tempore fieri non poterat: spectanda igitur attentius monumenta vetera, ut septenarii istius senatus origo certa teneatur. Ac primum audiendus est Parisius auctor synchronus, de quo Baronius (966, n. 63) ita loquitur: « A quo si quis demat calumnias, invectivas, dicacitates et blasphemias in apostolicam sedem frequenter iteratas, aureum sane dixerit commentarium, utpote quod ex publicis monumentis totidem verbis redditus egregie contextum et coagmentatum inveniat. » Parisius igitur Mallinkroti auctoritate contra Gewoldum ostendit, Germaniae olim reges cunctorum ordinum conventu eligi consuevisse; ad Innocentium IV anno 1245 exauctorato Friderico II, ut princeps Ecclesiae commodior subrogaretur, id negotium dedisse septem principibus ex omni numero delectis. Eos infra recenset hoc ordine: « *Magnates Alemanniae, non tamen electores imperatorum:* rex Bohemiae, dux Lotharingiae, dux Bruneswiche, dux Suaviae, landgravius Thuringiae, dux Lemburgiae, dux Carinthiae, dux Saxoniae, comes de Gellria. *Electores imperatorum laici:* dux Austriae, dux Bavariae, dux Saxoniae, dux Brabantiae, qui et Lavaniae. *Praelati principales:* archiep. Coloniensis, archiep. Moguntinus, Salsburgensis. Isti ducentur in

Insulam quandam Rheni, et dimittuntur soli in ea, et amovebuntur omnes navi culae, et ibi tractabunt de electione imperatoris; nec adveniet aliquis ad eos, donec omnes sint concordēs. Huic negotio praerit archiep. Coloniensis, secundus Moguntinus, tertius Salsburgensis. His a domino papa directa est diligentissima admonitio cum supplicatione ut sibi alium imperatorem eligerent; promissisque eis sui et totius Ecclesiae consilium, et principio sub spe potioris successus quindecim milia librarum argenti. Praevenit autem, et praevalluit Friderici dissuasio, qui eis, et maxime duci Austriae vinculo affinitatis est confederatus. Unde monitis et precibus papalibus electores minime paruerunt. Sic gravissimus id zetatis rerum Anglicarum scriptor, ut ait Haussizius Soc. Jesu (*Ger. Sac. tom. II, p. 959*).

248 IX. Antonius Pagius (996, n. 14), et post eum Raynaldus (1257, n. 6) Parisio tribuunt alium catalogum Germaniae principum omnino diversum ab eo quem retulimus, opus videlicet scriptoris minus gnari Germaniae rerum, qui Parisii Chronicon continuavit, recensuitque ex suo ingenio principes ad annum 1258. At nosse poterant, Parisium, se teste, annum 1250 non praeterisse. Ille terminantur, ait, Fr. Matthaei Parisiensis monachi sancti Albani chronica, quae pro utilitate posteritatis subsecutur. De pro amore, et beati Albani Anglorum protomartyris honore, ne memoriam eventum modernorum vetustas, aut obliquo delet, litteris commendavit:

Virgois a partu jam mille volumina Phoebus
Cum bis centenis et quinquaginta peregit
Annus. Sed visum non est sub tempore tanto
Aprilis sexto fuerit quod Pascha kalendar,
Dom quinquagenus orbem percurreret annus;
Hoc tamen evenit anno cui terminus hic est.

Fluxerunt utique ab incarnatione Domini viginti et quinque annorum quinquagenae. Nil chronologia ista inculcentis, quam si Pagius animadvertisset, quemadmodum (an. 996, n. 15) affirmavit, et pontifices Romanos, a quibus renovatum imp. Occidentale, jus suum illarum conservasse, et electiones aut approbasse, aut improbasse: ita pro certo asseruisset, anno 1245 non constitutione ulla, sed consilio Innocentii IV septenarium electorum numerum habuisse originem. Ex iis quatuor haud ita multo post mutati, quia Friderico adhaerebant: arch. Salsburgensis, cui substitutus fuit Trevirensis; et Austriae, Bavariae, Brabantiae duces, quorum loco affecti sunt Bohemiae rex, palatinus Rheni, et marchio Brandenburgensis. Quod testatur Albericus abbas Stadensis (ap. Baron. 996, n. 47) auctor synchronus, qui chronicon sui aevi perduxit ad annum 1256. Ex praetaxatione, inquit, principum, et consensu eligunt imperatorem Trevirensis, Moguntinus, et Coloniensis. Palatinus eligit, quia dapifer est; dux Saxoniae, quia marescalcus; et margravius de Brandenburg, quia camerarius. Rex Bohemiae, qui pincerna est, non eligit, quia non est Theutonicus.

X. Septenarii autem senatus electio ex Innocentio IV consilio principibus aliis Theutonicis ius a Gregorio V et Ottone III permissum principio **249** non antiquasse videtur. Nam et in concilio Lugdunensi post propunctatam sententiam in Fridericum II (*Labbe, Conc. tom. XI, p. 645*) haec subiunguntur: Illi autem, ad quos in eodem imperio imperatoris spectat electio, eligant libere successorem: et Innocentius IV sequenti anno (Rayn. 1246, n. 2) in eandem accipiem sententiam scripsit epistolam: archiepiscopis et nobilibus aliis principibus Theutoniae habentibus potestatem eligendi Romanorum regem, et in imperatorem postmodum promovendum. Quin etiam Henrico landgravio Hassiae, qui electus fuerat, infra biennium decedente, idem pontifex Lugduni adhuc degens pro eligendo Willelmo Hollandiae comite varias dedit litteras (Rayn. 1247, n. 4 seqq.) ad Germaniae principes, qui e septenario electorum numero nequaquam erant. Quamobrem

A quandiu Fridericus II vixit, pro certo affirmari non potest, ad septemvros illos devolutam esse electionem. Secus est deinceps: litterae enim exstant Alexandri IV apud Raynaldum (1256, n. 3 seqq.) quibus archiepiscopus Moguntinus Conradini electionem avversari iubetur in haec verba: Aliis vero coelectoribus tuis tam ecclesiasticis quam saecularibus nostra firmiter inhiibeas. Et seq. anno facta duplici auctoritate electione, de ea sic loquitur Henricus Siero in chronico apud Canisium (tom. IV, p. 191): Principes regni pro eligendo rege jamdiu habitis diversis conventibus, tandem diffinitivum electionis diem in octava Epiphaniae statuerunt in Frankfurti celebrandum, ubi dum quidam convenissent, Moguntinus et Coloniensis archiep. et Ludovicus comes palatinus Rheni, et frater suus dominus Henricus dux Bavariae in Richardum fratrem regis Angliae conveniunt. Et electus ab ipsis subseque[n]ter in die Ascens. Dominicae apud Aquisgranum in regem ungitur, et potenter in regni solio collocatur. Dominus autem Trevirensis episcopus cum aliis quibusdam principibus consentire nolens electioni praedictae, in media Quadrages. fretus litteris, et auctoritate regis Bohemiae, ducis Saxoniae, marchionum de Brandenburg, et multorum principum, elegit dominum Alphonsum regem Hispaniae.

XI. Sieronis narrata nullatenus dissentiant ab Alexandri, Urbani, Clementis IV et Gregorii X epistolis, aliisque monumentis apud Raynaldum videndis de diuturna illa controversia super duplici electione, dum Richardus et Alphonsus suam uterque electionem a pontifice ratam haberi cupientes, ut minime prohiberentur diadema imperiale assequi, et litteris, et nuntiis Romanos pontifices fatigare non destiterunt. Sint **250** omnium instar binæ Urbani IV litterae (1262, n. 5. seqq.; 1263, n. 43 seqq.). Primis Otocaru[m] Bohemiae regem alloquens: Venerabilis, inquit, fr. noster archiep. Moguntinus tibi et aliis principibus regni Theutoniae, ad quos Romani regis in imperatorem promovendi spectat electio. Et clarius alteris Richardum sic affatur: Novit siquidem circumspectionis tuae prudentia, quod cariss. in Chr. filius noster rex Castellae ac Legionis illustris se a majori parte principum in electione regis Romanorum vocem habentium electum affirmans, tibi, etc. Quod si quatuor illi principes, in electione regis Romanorum vocem habentes, qui anno 1257 elegerunt Alphonsum, pars maior electorum appellatur, nullum igitur dubium est, quin septenarius tum senatus obtineret. Et quidem ab ipso anno 1245, cum consilio pontificis res ad septem principes redacta est, aliter Gregorius X pacificam eorum possessionem non appellaret. Certa igitur origo septemvralis senatus: principio varia et subobscura, ut aliarum rerum origines, postmodum valde perspicua, et in electione Rudolphi evidens, ut constat ex pluribus ejusdem epistolis infra afferendis. Notanda praeterea iis (lib. I, ep. 51) quam scripsit regi Bohemiae Otocaro, qui licet cum aliis comprincipibus in electionem conveniret, contumaciter tamen a Rudolpho defecit; quippe, ut ait Gerardus de Roo (*Hist. Austr. l. 1, p. 18*) contemptui illum habebat, quia paulo ante praefectum equitum, seu marescalcum viderat in sua aula: Rudolphum nihili faciebat, uti quem famulum suum paulo ante fuisse diceret. Quamvis enim Stadensis, ut vidimus, e septenario numero enim esse neget, quidquid ayo scriptoris hujus fuerit, et Greg. X in litteris ad Salsburgensem archiep. (Rayn. 1274, n. 56) inter electores cum recenset: Regis Bohemiae illustris, qui sibi jus in eligendo imperatore competere asserit; et Rudolphus cum Gregorio concinit in iis litteris.

XII. Objici forsitan posset diplomata electorum, quo sanctae sedis iura omnia confirmantur, Rudolphum ejusdem epistolis incertum (lib. III, post ep. 47) has enim subscriptiones praefert: Nos principes imperii Henricus Trevirensis, Siffridus Coloniensis

Wernerus Moguntinensis archiep. Ludovicus comes palatinus Rheni utriusque Bavarie dux; Joannes dux Saxonie, Albertus dux Saxonie, Joannes marchio Brandenburgensis, et nos Ottones marchiones Brandenburgenses.) Hinc enim liquet, plures ejusdem familie principes subscribere, adeo ut electoralis dignitas non personae, sed domui tributa videatur: quare assequimur, cur Alphonsus a majori parte electorum electum se jactaret, quia **251** Trevirensis archiep. rex Bohemie, dux Saxonie, et marchiones Brandenburgenses eum elegerant, tametsi totidem elegisse videantur Richardum, archiepiscopi scilicet Moguntinus et Coloniensis, comes palatinus Rheni, et frater ejus dux Bavarie. Duo siquidem hi postremi pro uno tantum electore accipendi sunt, cum Bavarie duces inter electores tum temporis non recenserentur. At Bohemie regis nomen in predictis subscriptionibus desideratur. Animadverti autem oportet, Otocarium Bohemie regem perpetuum Rudolphi hostem, ab eodem semel et iterum profligatum, anno demum 1278 caesum fuisse (l. II, ep. 52 seq.); diploma vero est datum sequenti anno, cum Wenceslaus Otocari filius puer octo annorum Ottonis Brandenburgensis tutelae commissus erat. Quamobrem aut Brandenburgensem Marchionem subscriptionibus Wenceslai quoque subscriptionem contineri credamus, aut minime necessariam potemus, septenario senatui nullum detrimentum inferunt. Perinde est de charta, seu epistola (lib. III, ep. 1), qua electores « una cum aliis nostris coelectoribus, » ut aiunt, rata habent bona, castra, terras, et possessiones a Rudolpho concessas Anne uxori suae.

XIII. Huic postremo electionis generi, quod nostris etiam temporibus viget (duo postremi electores duces Bavarie et Hannoverae huc non spectant) decoris multum, multumque majestatis adjectum esse aurea bulla Caroli IV neminem latet. Summa tamen est eadem. Id tantum discriminis occurrit a Maximiliani tempore, quod rex Romanorum, *imperator electus* nuncupari est ceptus, ac sensim adjuncto illo relicto, *imperator* passim audit: cum enim coronatio Romana, quae una imperatorem facit, post Carolum V desueverit, ac plura sint quae coronationi aequaliter judicantur, praecipue sanctae sedis confirmatio, et primae preces, jam pridem est, cum neque pontifices, neque reges Romanorum, sive imperatores electi imperatoriam majestatem constituent in diademate per manus Christi vicarii vicarii sui electi caput imponendo, ante principis apostolorum sacratissimum corpus, quemadmodum fiebat Rudolpho tempore, ut plures ejus epistola planum facient. Sed tanto olim in pretio fuisse habitam coronationem nihil mirum. Pontifices enim patrocini ac defensionis indigebant, non solum adversus Romanam Ecclesiam hostes, sed etiam pro continendis in officio populis sibi subditis, de quibus est dictum satis in dissertatione I. Imperatores vero per ejusmodi coronationem supremam potestatis pontificiae consortes fiebant in ipsa urbe, ita scilicet volentibus pontificibus, quorum intererat. Idcirco Rudolphus tam impense eam querebat, nec sibi videbatur, quidquam esse, nisi *opus Dei*, ut **252** verbis illius utar (lib. II, ep. 1) a Romano pontifice perficeretur. Quod quia nunquam est factum, nullum ejusmodi jurisdictionis monumentum reliquit nobis posteris. E contrario, praedecessorum ejus, qui coronam sunt adepti, placita et diplomata exstant, quae recentioribus nonnullis (hos eruditos vocant, veriusque harum rerum inscios appellarent) summae imperatoriae potestatis cum detrimento pontificiae documenta videntur. Propius veritati Pagius pontificiae potestatis delegationem vocat (825, n. 1). Ottonum, et praecipue III plura exstant diplomata quae bona et privilegia ecclesiarum confirmat in ipsa urbe. At hujusmodi jurisdictionis acta opportuniora nunquam fuisse videntur. Urbs enim ejus temporibus agitabatur factionibus Crescentio duce, quae comprimendis

A imperialis auctoritas necessaria erat. Quare anonymus auctor Vitae sancti Adalberti Pragensis apud eundem Pagium (996, n. 5) de coronatione illius loquens: « Novus imperator, inquit, dat jura populo, dat jura novus papa. »

XIV. Caeterum ex memoratis diplomatibus unum affert Ughellus in episcopis Verona. (Ital. Sac. tom. V, p. 750) datum x Kal. Junii. Aliud Margaritus (Chron. Cassin. tom. I) datum viii Kal. Jun. Et aliud Muratorius (Anf. Ital. diss. 8, et an. 996) datum vi Kal. Jun., ac demum eruditissimus abbas Hieronymianus Felix Nerinus aliud protulit inter plurima historica monumenta, quae concessit in praeterito opere de Templo et cenobio sanctorum Bonifacii et Alexii (pag. 572). Cumque ex vetusta membrana illud ediderit, nec sibi penitus placeret, quoad ipsius autographum deprehenderet, post annos aliquot repertum exsultans necum communicavit. Ejus autem pars postrema, quae in membrana desideratur, ita fuit: « Signum domini Ottonis invictissimi (locus sigilli). » Heribertus cancellarius ad vicem Petri Cumani episcopi, et archicancellarii recognovi. Data pridie Kal. Junii anno Domini incarn. 996, indictione ix. Anno regni domini tertii Ottonis XIII, imperii vero primo. Actum Rome feliciter. » Hujusmodi autem documentorum, quae jurisdictionem indicant, ut indolem assequimur, memoria repeti oportet, quae ipse imperator juramento promiserat, priusquam coronam assequeretur: « In Romana urbe, inquit, nullum placitum, aut ordinationem faciam de omnibus, quae ad te, aut ad Romanos pertinent sine tuo consilio. » Quorum similia, quoad Carolinam stirpis imperatores steterunt, in diplomate, seu pacto confirmationis iurum sanctae sedis prolata inveniantur: « Nullamque in eis nobis partem aut potestatem disponendi, vel judicandi, subtrahendae, aut minorandi **253** vendicamus, nisi quando ab illo, qui eo tempore hujus sanctae Ecclesiae regimen tenuerit, rogati fuerimus. » Cum enim Leo III Carolum patronum ac defensorem Ecclesiae, dignitate imperiali auxit, haud abstulit apostolorum principi, ejusque successoribus dominationem, quod nefas erat, sed sapienti consilio populos sibi subditos auctoritate hujusmodi continere, praesertim Romanos deliberavit. Idcirco successores Caroli continuo post susceptum diadema, antequam ex urbe discederent, diplomata, placitave ibi dabant, aut tenebant, consensu semper pontificis accedente, quibus jurisdictionis, sive auctoritatis principis manifestabatur, at nullo cum pontificiae auctoritatis detrimento. Idcirco iidem Romani fidelitatis juramentum facientes novo principi, *salva*, aiebant, *fidelitate* pontifici praestita, ut late demonstravimus in dissert. I, ubi et de caeteris ad coronationem spectantibus aliquatenus disseruimus. Nunc de ritu vario ejusdem coronationis dicam, ut Rudolphi epistolis lux inde major affluat.

D § IV. — De ritu coronationis Carolingiorum Augg.

XV. In coronatione omnium prima ritus aliquis servatus nequidquam exquiritur. Nam Eginhardus, qui Carolo Magno erat a secretis, et omnia norat (Vita Car. M., c. 28), auctor Vitae Leonis III apud Anastasium (sect. 376), caeterique auctores coevi, ac praeter istos monachus Engolismensis de improvise factam testantur: « Cum ad missam, ait monachus, ante confessionem beati Petri apostoli ab oratione surgeret, dominus Leo papa coronam capiti ejus imposuit. » Nihilominus quia Ludovicus II in celebri epistola ad Basilium imp. Orientis (Anon. Salern. cap. 102) unctionem praecessisse testatur: « Carolus Magnus abavus noster unctione hujusmodi per summum pontificem delibutus, primus ex gente et genealogia nostra, pietate in eo abundante, et imperator dictus est, et christus Domini factus est; » quia, inquam, Ludovicus II unctionem addidit, hanc et coronae impositionem constituisse totum ritum coronationis

Caroli Magni non improbabile est. Ludovici Pii coronationem singulari exemplo factam in Francia theganus (cap. 17) describit his verbis: « In proxima die dominica in ecclesia ante missarum solemniam, coram clero et omni populo, consecravit eum et unxit ad imperatorem, et coronam auream mirae pulchritudinis et 254 pretiosissimis gemmis ornata, quam secum apportaverat, posuit supra caput ejus. » Et Lotharius Pii Ludovici filius consors patris coronatus ita genitorem rei admonet: « Coram sacro altare, et coram sacro corpore beati principis apostolorum a summo pontifice, vestro ex consensu et voluntate, benedictionem, honorem, et nomen suscepi imperialis officii, insuper diadema capitis, et gladium ad defensionem Ecclesiae. » Quod refert Mabillonius (sec. iv Bened., p. 515) filium hujus Ludovicum II non est, quid simili modo coronatum anno 850 a Leone IV ostendam, cum ipse sui, et praecessorum sit testis in laudata ad Basilium epistola. De Carolo Calvo Lotharii filio et Ludovici II fratre, iidemque fere verbis de Carolo Crasso Ludovici fratris Lotharii filio, annalista Bertinarius apud Pagium (876, n. 6; 880, n. 7) haec habet: « In die Nativitatis Domini beato Petro multa, et pretiosa munera offerens in imperatore unctus et coronatus, atque Romanorum imperator appellatus est. » In conc. Rom. an. 877, ap. Labbeum (tom. IX, p. 295) pro confirmatione Caroli Calvi, praeter unctionem, coronam, et gladium, sceptri etiam fit mentio. Nil novi suppetit de Widone, ejusque filio Lamberto inter Carolinos insertis ex chron. Casaurien. ap. Continuator. Freherianum, et Pagium (892, n. 2).

XVI. Aliquantulum explicatio occurrit apud eundem auctorem (896, n. 3) ritus coronationis Arnulphi extremi ex descenditibus Caroli Magni Formoso peractae: « Apostolicus, inquit, paterno amore diligendo regem ante paradisum, loco qui dicitur gradibus sancti Petri suscipiens, et honeste ad basilicam beatorum principum apostolorum latificando introduxit, et secundum morem antecessorum suorum imperialem consecrationem capiti sibi imponens Caesarem Augustum appellavit. » Istud quidem testimonium basilicam principum apostolorum appellans ecclesiam sancti Petri, et Caesarem Augustum vocans imperatorem, ac proinde sequioribus temporibus scriptum nullo loco haberem, nisi anonymus panegyrista Berengarii, qui seriem Carolinorum explect, Freheriani continuatoris narratorem summam veram esse ostenderet. Carmine is perquam obscure ritum persequitur, at clariorem, et in compendium redactum a Pagio (915, n. 7) eum proferam. Ita igitur exceptus et coronatus est Berengarius: « Franci, Langobardi, Saxones, Anglique in scholas turmasque divisi patria quisque lingua laudes ei dixere, et Petrus papae frater, ac Theophylacti consulis Romanorum filius, illum ad Joannem pontificem deduxere, in gradibus basilicae beati Petri apostoli, vel in atrio super 255 gradus ejus basilicae sedentem. Postquam gradus omnes ejusdem basilicae conscendit Berengarius, Joannes X, qui in sella aurea considerat, assurrexit regi demum, et cum osculatus est. Post basilicam ingressum, et factam a Berengario professionem, fusasque ad sepulcrum beati Petri preces, Joannes papa ei in palatio suo cenam exquisitissimam dedit, tandemque die dominica resurrectionis, seu Paschatis, quo die Christus Deus et homo a sepulcro suo surrexit, eum corona imperiali exornavit, et Berengarius litteras dedit, quibus omnium superiorum principum donationes confirmantur. »

XVII. Quae a panegyrista numerantur scholae, Berengarii tempore intra moenia erant, sed priorum quatuor imperatorum Caroli Magni, Ludovici Pii, Lotharii et Ludovici II extramoenianae. Nam liquet Leoninam civitatem anno 852 a Leone IV conditore dicatam esse. Cum tamen eas tantum scholas memorat, innuere videtur, ab ipsis Carolinis desumendum

A esse principium excipiendi imperatorem ad portam castelli, quod in Germania regum exceptione solenne fuit, et usque ad novissimum Romae coronatum Fridericum III perseveravit. Verum quia caeremonia ista multum discrepat ab exceptione regum Romae fieri solita, et Carolo Magno fieri cepta cum Romam primo venit an. 774, ex libro Pontificali (sect. 514 seq.) huc illam afferam: « Direxit in ejus occursum universos iudices ad fere triginta milia ab hac Romana urbe in locum qui vocatur Novas, ubi eum cum bandora suscepunt. Et dum appropinquasset fere unius milliarii spatio a Romana urbe direxit universas scholas militiae una cum patronis, simulque et pueri, qui ad discendas litteras pergebant, deportantes omnes ramos palmarum atque olivarum, laudesque omnes canentes, cum acclamationum earundem laudum vocibus ipsum Francorum suscepunt regem, obviam illi ejus sanctitas dirigens venerandas cruces, id est signa, sicut mos est ad exarchum, aut patricium suscipiendum, cum cum ingenti honore suscipi fecit. » Infra autem de ipso pontifice regem excepturo: « Cum universo clero, et populo Romano ad beatum Petrum properavit ad suscipiendum eundem Francorum regem, et in gradibus ipsius apostolice aulae eum cum clero suo praestolatus est. » Et de regis accessu: « usque ad praenominatum pervenit pontificem. Ubi in atrio super gradus juxta fores ecclesiae assistebat. Eoque suscepto mutuo se amplectentes, tenuit isdem Christianissimus rex dexteram manum antedicti pontificis, et ita in eamdem venerandam aulam beati Petri principis apostolorum ingressi sunt.

256 XVIII. Occursum, exceptionemque hujusmodi, quorum similes fuisse advenientis regis coronandi ex laudato panegyrista colligimus, ritus ipse coronationis excipiebat, quem ex codice praestantissimo Albiniano hic subjiciam.

C Incipit ordo Romanus ad benedicendum imperatori, quando coronam accipit.

Promissio imperatoris. In nomine Christi promitto, spondeo, atque polliceor ego N. imperator coram Deo, et beato Petro, me protectorem, atque defensorem esse hujus sanctae Romanae Ecclesiae in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio secundum scire meum ac posse.

Dehinc orationem primam det Albanensis episcopus ante portam argeatam basilicae beati Petri: Deus, in cuius manu corda sunt regum, etc.

Orationem vero secundam det episcopus Portuensis intra ecclesiam beati Petri in medio rote. Deus innarrabilis auctor mundi, conditor generis, etc.

Deinde vadant ante confessionem beati Petri apostoli, et prosternat se primum in terra, et archidiaconus faciat litaniam. Qua finita episcopus Ostiensis ungit ei de oleo exorcizata brachium dextrum, et inter scapulas, et dicat hanc orationem: Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas, etc. Sequitur haec oratio: Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus Deus noster, qui a Patre oleo exsul, etc.

Demum vero pontifex Romanus sursum ante altare imponit ei diademam in capite, dicens: Accipe signum glorie in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut spreto antiquo hoste, spretisque contagiosis vitiorum omnium, sic iudicium et justitiam diligas, et ita misericorditer vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipias. Qui cum Patre et Spiritu sancto viv.

XIX. Brevissimum hunc Romanum ordinem prius omnium edidit in lucem Raynaldus (1209, n. 18) scriptum putans aetate coronationis Ottonis IV. Deinde Mabillonius in sua collectione (Mus. It. tom. II, Ord. xii, n. 88) eundem evulgavit, tanquam Cencii opus. Denique Martene (de ant. Eccl. rit. l. ii, c. 9, Ord. vii) plenioris ceteris eum emisit ex cod. Arelatensi, nil de aetate definiens. At una promissio, seu professio, Ego N. imperator praefereus, ordinem ad

Carolinos rejicit. Nam primus omnium Germanie regum, quem duo sequentes imitati **257** sunt, neque in diplomatis plurimis, ut Godefridus animadvertit (*Chron. Godwic.* tom. I, p. 166) neque in celebri juramento a Gratiano etiam relato, aliud sibi nomen vindicat quam regis. Video equidem Carolum Magnum, Eginhardo teste in ejus Vita (cap. 28) nonnisi post coronam imperatoris et Augusti nomen accepisse, quod et successorum stirpis Carolinæ solenne fuit; sed professio defensionis Ecclesiæ in omnibus utilitatibus nonnisi Carolinis conducit, Germani siquidem profitebantur una cum Ecclesiæ defensione, defensionem et exaltationem rectoris ejus, quod infra planum erit. Itaque, hanc mihi dent veniam eruditi hujus ordinis editores, ejusdem ætatem non sunt assecuti. Neque ego dixerim ab ipso imperatoris dignitatis initio eum ordinem obtinuisse, cum nulla apud auctores mentio servati ritus invenitur, præterquam apud panegyristam Berengarii; at hujus testimonium satis superque est ad ordinem istum retrahendum, removendumque ab ætate, quam illi tribuunt, rati Cencium Camerarium omnium primum recensuisse eum ritum. Nam propediem videbimus, ante medium sæculum xi obtinuisse alium ordinem pleniorum et Germaniæ regibus convenientiorum. Huc accedit, quod orationes a tribus cardinalibus dicende, ut in nostro cod. et in quovis antiquo ordine indicantur duntaxat; ita et Cencii ævo, cum notissima res erat, imperatoris titulum consequi coronationem, aut loco imperatoris princeps, seu rex fuisset positus, ut indicata tantum esset prima oratio ab episcopo Albanensi dicenda. Nec secus esse compertum erit, si quando genuinus ordo a Cencio insertus Censuali libro emerget.

XX. Præterea istud debet animadverti (quod potissime ordinem illum vindicat Carolinus) neque ullam fieri mentionem misse, nec locum relinquere cam imaginari volenti, ut ordini eidem inserat. Nam statim atque Ostiensis episcopus regem inunxit, pontifex diademate imposito ritum explet. Idcirco in ordine legitur: *Demum vero pontifex*, etc., quod aperte indicat ritus omnis complementum. Quin missa postea celebraretur non est dubium, nam et dominica, aut sollemnis dies ad coronationem electa id exigebat; et de missa consecuta coronationem Ludovici Pii luculenter ait Theganus (cap. 17): Stephanus IV « in proxima die Dominica ante missarum sollemnia coram clero et omni populo consecravit eum, et unxit ad imperatorem. » Qua quidem in missa præter orationem diei propriam, alteram pro imperatore fuisse additam, nemo negare ausit. Ea vero non ex caeremonialibus petebatur, qui ad missæ sacrificium non erant usus, sed ex libro Sacramentorum, uti **258** hodie fieret ex missali. Non erit abs re huc missam asferre ex eodem libro Sacramentorum (Thomas. tom. VI, p. 202) conferendam scilicet cum illa, quæ in libris caeremoniarum legitur: « Deus regnorum omnium, et Romani maxime protector imperii, da servis tuis regibus nostris illi triumphum virtutis scienter excolere; ut cujus constitutione sunt principes, ejus semper munere sint potentes. Per. *Secreta*. Suscipe, Domine, preces et hostias Ecclesiæ tuæ pro salute famuli tui illi supplicantis, et protectione fidelium populorum antiqua brachii opere miracula, ut superatis pacis inimicis, secuta tibi serviat Christiana libertas. Per. *Post communionem*. Deus, qui ad prædicandum æterni Regis Evangelium Romanum imperium preparasti, prætende famulis tuis illi principibus nostris arma cœlestia, ut pax Ecclesiarum nulla turbetur tempestate bellorum. Per Dominum. » In caeremonialibus nomen imperatoris, loco principis, ubique legitur: at minime id abhorret a ritu coronationis Carolinorum, qui ante missam imperatores appellabantur. Cum vero inter missarum sollemnia coronatio fieri capta est, primæ orationis nomen

A mutari omnino debuit. Quare autem in Henrici III Germaniæ regis coronatione, necessario facta inter missarum sollemnia, mutatum non fuerit, mox videbimus.

§ V. — *Ritus coronationis Germaniæ regum, postquam electio regis Romanorum constituta est.*

XXI. Post diuturnum 38 annorum interregnum, dignitas imperialis iterum Romæ claruit anno 962 in Ottone Magno, qui primus inter Germaniæ reges imperiali diademate redimitus Augustorum ejus gentis aciem ducit, quod inter omnes constat. Sed horum coronationis ritus alius, aliudque imperiale insignis reperitur in priscis monumentis. Nam coronatio coepit fieri inter missarum sollemnia imperatori novum decus attulit; et coronæ, sceptro, gladioque Carolinorum insignibus, pomum aureum pontifices addiderunt. Animadvertit Dufresnius (*Diss. de inf. ævi numism.* § 19) Stephanum Baluzium delineare fecisse imaginem Caroli Calvi gestantis sinistra globum crucigerum. At quantum quis adhibeat diligentiam, monumenta vetera id comprobantia non inveniet. Ottone primo auspice Germanos imperatores observat sæpe laudatus Godefridus ex ejusdem sigillis (*Chron. Godw.* tom. I, p. 163) pomum ejusmodi **259** usos esse: « In regibus, ait, inherbis plerumque, et vultu adhuc dum juvenili, capite vel nudo, vel clausa saltem corona redimito, in manibus vel baculum regium, vel lanceam et umbonem gestans apparet. Cum e contra in imperialibus barba quodammodo proluxa, corona superne clausa, pomoque et sceptro ornatus representetur, quale quid in Zyllesiano sigillo Heineccius observavit. » Quamobrem Glaber Rodolphus ap. Baronium (1013, n. 5 seq.) loquens de Benedicto VIII quem falso ejus globi auctorem faciunt: « Licet, inquit, insignis illud imperiale diversis speciebus prius figuratum fuisset, ven. tamen pape Benedicto sedis apostolicæ jussu est admodum intellectuali specie. Qui idem insignis præcepit fabricari, quasi aureum pomum, atque circumdari per quadrum pretiosissimis quibusque gemmis, ac desuper auream crucem inseri. »

XXII. Hinc patet aureum pomum, quo Ottonem primum Godefridus insignem vidit, a Benedicto VIII novam formam accepisse post Ottones, Henrico scilicet II Germaniæ regi, ac primo regi Romanorum tradendum. Sed inter imperialia insignia in solenni coronatione tradi solita, non recensendum ab initio, discimus ab eodem Glabro referente, quemadmodum Benedictus cum Henrico « Romam venienti obviam cum maxima virorum, et sacrorum ordinum multitudine processisset ex more, eique ejusmodi insignis, scilicet imperii, in conspectu totius Romanæ plebis tradidisset, etc. » Coronatio enim sequenti anno facta est. Quin etiam neque Conrado Salico, qui Henrico successit anno 1027, neque Henrico III hujus successore, qui anno 1046 est coronatus a Clemente II, fuisse imperator hujus nominis secundus, inter alia insignia pomum crucigerum esse traditum docet ordo Romanus, quem mox omnium oculis subjiciam. Qui omnium primus alia inter insignia pomum accepisse videtur, est Fridericus I. Enobarbus ab Adriano IV coronatus anno 1155. Videtur, inquam; nam acta apud Baronium (1155, n. 17) illud inter cætera non recensent: « Rex ad pontificem coronandus accessit, et presentatis imperialibus signis, gladium, sceptrum, atque imperii coronam de manibus ejusdem pape suscepit. » Nihilominus Godefridus Viterbiensis presb. capellanus et notarius Conradi III regis Germaniæ, et imperatorum ejusdem Friderici I et Henrici VI (hic suum chronicon absolvit anno 1186, dedicavitque Urbano III Friderico superstiti, adeoque alia nulla coronatione inspecta) pomum inter alia insignia numerat (ap. Dufresn. de inf. ævi numism. § 19), sic illud describens:

260 Aureus iste globus pomum, vel palla vocatur, unde figuratum mundum gestare putatur. Quando coronatur, palla ferenda datur.

Et, quod majus, Friderici I successor Henricus IV a bo. me. papa Cælestino prædecessore nostro, ait Innoc. III, post susceptam ab eo coronam, cum aliquantulum abscessisset, rediens tandem ad se ab ipso de imperio per pallam auream petiit investiri (Regest. tom. I, p. 697); tanti tunc temporis habebatur id insigne universum orbem representans! Ea siquidem opinio sensim invaluerat, quod pluribus Rudolphi epistolis testatum videbimus, ut temporalis imperatoris potestas tam longe lateque extendi putaretur, quam spiritualis Romani pontificis: non quia imperatores regnorum, ditiorumque alieni juris se dominos credere, sed quia, ut pontifex nullis limitibus circumscripta potestate utitur in orbe universi, patriarchis, metropolitans, episcopisque omnibus sua jura retinentibus, ita imperator nullo cum regum, principumve quorundamque juris detrimento, summus universi orbis princeps imperialis diadematis impositione fieri videbatur. Quæ quamquam non esset vera indeoles hujus dignitatis a Leone III instituta, non modo Romanis pontificibus vana insolensque non videbatur, sed ipsimet solis et lunæ comparatione utentes, pontificem atque imperatorem universi orbis dominos designabant.

XXIII. Quod autem spectat ad coronationem ceptam fieri inter missarum solemniam, vetera monumenta docent, Henricum filium Conradi Salici, qui II imperator audit, necessario coronatum fuisse contra morem eo usque servatum, inter missarum solemniam. Nam prius consecrari aut benedici pontificem oportuit, a quo ipse imperialia insignia suscepturus erat. Idcirco ante *Gloria in excelsis* post Clementis II benedictionem coronatus fuit, anno 1046. Multa tunc nova et singularia evenerunt, quæ ad nos aëros posteros pervenerunt in caerimoniali ea occasione conscripto. Sedulus antiquarum rerum indagator Onuphrius Panvinius inter ordines Romanos ab se collectos caeremoniale istud inexploratum recensuit (Cod. Vat. 6112) indeque erutum P. Joannes Baptistæ Gatticus abbas canon. reg. Later. quidam esset ignorans, evulgavit anno 1755 (tom. I, p. 215). Equidem sensi caeremonialis prelium, ipsemet cod. Vatic. inspexi; exempla duo reperi (fol. 102, et 121) non pauca editorem peccasse contra fidem codicis deprehendi; quæ magis necessaria **261** erant emendandi, neglecti cætera. Tanti prelii monumentum utinam alicubi reperiretur autographum! qualecunque nobis servavit Panvinius cum cæteris a Mabillonio editis, ne ullum eruditorem lateat, prælo iterum committendum ratus sum, et quidem occasione, qua opportunior offerri non poterat. Et vero narrat Hermannus Contractus, cui tanquam synchrono eruditæ fidem habent, quemadmodum post concilium Sutrinum, ubi Greg. VI abdicavit, Henricus cum Agnete uxore sua, et Suidgero Bambergensi episcopo Romam venit in pervigilio Nativitatis Domini anno 1046, unde ille sequentem annum orditur. Suidgerum ab his qui Sutrii convenerant electum esse, et die ipsa Nativitatis consecratum, i qui mox, prosequitur, ipsa die Henricum regem et conjugem ejus Agnetem imperiali benedictione sublimavit, peractisque missarum solemnibus ipse dominus papa, et imperator cum imperatrice, ita ut erat coronatus, ad Lateranensem palatium cum ingenti gloria proficiscuntur, cunctis civibus Romanis mirantibus, honoremque singulis quibusque pro facultate obiter impendentibus. Sic pius monachus Augiensis historiam certam angustia temporis incredibilem reddit. Etenim ne cogitatione quidem amplecti quis poterit, pontificem contra traditionem, morem majorum, consuetudinem consecratum esse feria v in quam Nativitas Domini eo anno incidit, et, quod superat omnem fidem,

A spatio aliquot horarum congregatos cærum, populum, præsulesque, qui Sutrii convenerant, electum, inthronizatum, et consecratum pontificem, parata omnia ad tantam solemnitatem pro triplici coronatione, quæ neque antea unquam, neque postea facta est, ac demum descriptam caeremoniam illam novam et singularem, quæ tunc fuit adhibita. At caeremoniale ipsum melius detegat errorem Hermann.

Ordo Romanus continens ritum servatum an. 1046 in benedictione Clementis II et coronatione Henrici II et Agnetis.

XXIV. Incipit Ordo Rom. ad benedicendum imp. quando coronam accipit a domino papa in basilica beati Petri apostoli, ad altare sancti Mauricii M. Die dominico summo mane electus imp. cum conjugē sua descendit ad sanctam Mariam Transpadinam, quæ est juxta Terebinthum, ibique recipitur honorifice a præfecto urbis, et comite palatii Lateranensis, et uxor ejus a dativo iudice, et arcario, **262** et deducitur per porticum, clericis urbis omnibus indutis cappis, planetis, dalmaticis, et tunicis cum thuribulis cantantibus: *Ecce mitto angelum meum, usque ad suggestum areæ superioris, quæ est in capite graduum ante portas aereas sanctæ Mariæ in Turri. Ibi sedens dominus papa in sede sua, circumstantibus episcopis, et cardinal. diaconib., et cæteris omnibus ordinibus Ecclesiæ. Tunc electus imperator cum conjugē, et omnibus baronibus suis clericis, et laicis osculator pedes domini papæ, et regina in partem cum supradictis ductoribus suis recedente, electus jurat fidelitatem domino papæ in hunc modum: In nomine Domini nostri Jesu Christi. Ego rex N. Romanorum, et futurus imperator Romanorum promitto, spondeo, polliceor, atque per hæc Evangelia juro coram Deo, ac beato Petro apostolo, et beati Petri apostoli vicario domino N. papæ fidelitatem, tuisque successoribus canonice intrantibus, neque amodo protectorem, ac defensorem fore hujus sanctæ Romanæ Ecclesiæ, et vestra persone, vestrorumque successorum in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus iureo adiutorio secundum scire meum ac posse, sine fraude ac malo ingenio. Sic me Deus adjuvet, et hæc sancta Dei Evangelia.*

XXV. Ibi que camerarius domini papæ electi pallam accipit sibi habendam; deinde quaerit ab eo dominus papa ter, si vult habere pacem cum Ecclesia; eo que ter respondente *Volo*, dominus papa dicit: *Et ego do tibi pacem, sicut Christus discipulis suis; osculaturque frontem ejus, ac mentum (rasus enim esse debet) et ambas genas, postremo os. Tunc surgens dominus papa ter quaerit ab eo, si vult esse filius Ecclesiæ. Quo respondente Volo; dominus papa dicit: Et ego te recipio in filium Ecclesiæ; et mittit eum sub manto, et ille osculator pectus domini papæ, et accipit eum per dexteram manum, et cancellarius ejus sustentat eum cum sinistra. Electus vero ducitur per dexteram ab archidiacono domini papæ, et sic intrat per portam Aream, clericis beati Petri psallentibus, et cantantibus: *Benedictus Dominus Deus Israel*, usque ad portam Argentariam. Ibi dimittit eum dominus papa orantem, quem lento subsequitur gradu regina cum suis ductoribus, usque ad supradictam portam Argenteam. Electus vero completa oratione surgit, et episcopus Albanens. dat super eum hanc primam orationem: *Deus, in cujus manu sunt corda regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordie tue, et principi nostro famulo tuo N. regimen* **263** *tua appone sapientiæ, ut haustus de tuo fonte consilis, et tibi placeat, et super omnia regna præcellat. Per.**

XXVI. Postea dominus papa ingreditur ecclesiam beati Petri, clericis ejusdem ecclesiæ cantantibus resp. *Petre, amas me. Quo completo dominus papa benedicit, deinde sedet in sede sibi preparata in dextra*

parte ejusdem rote, et completa oratione Albanensis episcopi, ingreditur electus, et sedet in predicta sede, archipresbytero cardinale, et archidiacono hinc inde eum ductantibus, et juxta eum sedentibus, ut doceant qualiter debeat domino papa in scrutinio respondere. Domino autem papa facienti scrutinium, respondet in hunc modum, septem episcopis sedentibus ad dexteram suam, secundum ordinem suum, et episcopi Theutonici sedeant ad dexteram electi cardinales, et ceteri ordines Ecclesie sedeant. Dominus papa dicit: *Antiqua sanctorum patrum institutio docet, et præcipit, ut quisquis eligatur, ut præces debeat, antea diligentissime examinetur cum omni charitate de fide sanctæ Trinitatis, et interrogetur de diversis causis, et moribus, quæ huic regimini congruunt, ac necessaria sunt retineri secundum apostoli dictam: Manus nemini cito imposituris, et ut etiam is qui ordinandus est, antea erudiat, qualiter cum in ea prælatione constitutum oportet conversari in Ecclesia Dei, et ut excusabiles sint qui ei manus ordinationis imponunt. Eadem itaque auctoritate, et præcepto interrogamus te, dilectissime fili, charitate sincipere, si omnem prudentiam tuam, quantum tua capax est natura, divino servitio mancipare voleris?* Respondet: *Ita toto corde volo in omnibus obire et consentire.* Interrogat: *Vis mores tuos ab omni malo temperare, et quantum poteris, Domino adjuvante, ad omne bonum commutare?* Resp. Volo. Inter. *Vis sobrietatem cum Dei auxilio custodire?* Resp. Volo. Inter. *Vis super divinis esse negotiis mancipatus, et a curis turpibus alienus, quantum te humana fragilitas consenserit posse?* Resp. Volo. Inter. *Vis humilitatem et patientiam in teipso custodire, et ad hoc alios inclinare?* Resp. Volo. Inter. *Vis pauperibus, et peregrinis, omnibusque indigentibus esse, propter nomen Domini, affabilis et misericors?* Resp. Volo. Et dicat dominus papa: *Hæc omnia, et cætera bona tributa tibi Dominus, et custodiat te, atque corroboret in omni bono.* Et respondent omnes: Amen. **264** *Credis secundum intelligentiam, etc.* Et dicatur ei: *Hæc fides augeatur*^b, etc. Tunc vadit dominus papa ad secretarium, et induit se pontificalibus indumentis usque ad dalmaticam, qua indutus sedet. Interim episcopus Portuensis, in medio rote medianæ dat hanc or. super electum. *Deus inenarrabilis, sicut in unctione regis.*

XXVII. Finita oratione vadit electus ad chorum Gregorii cum prædicto cardinalium archipresbytero et archidiacono, quibus quasi magistris uti debet in toto officio unctionis, et induunt eum amictu, et alba, et cingulo, et sic deducunt eum ad domum papam in secretarium, ibique clericum facit eum, et concedit ei tunicam, et dalmaticam, et pluviale, et mitram, caligas et sandalia, quibus utatur in coronatione sua, et sic indutus stat ante domum papam. Verum completo scrutinio exit Ostien. episcopus ad portam Argenteam, ubi regina cum iudicibus et suis baronibus præstolatur, et dat ei hanc orationem: *Omnipotens æternæ Deus*^c, etc. Qua oratione completa unus de cardinalibus presbyteris, cui prior præceperit, de diaconibus similiter unus, cui archidiaconus jusserit, reginam deducant usque ad altare sancti Gregorii; ibique expectet, donec dominus papa cum sua processione exeat. Completisque omnibus supradictis ministris induant domum papam planetam et pallium, et imposita mitra procedat, ordinibus de more precedentibus. Post que vadat electus cum supradictis ductoribus suis, quem sequatur uxor ejus usque ad arcam beati Petri. Tunc primicerius cantat introitum cum schola, et *Chirie elegson*, et silet. Dom-

inus papa ascendit ad altare, et post confessionem dat pacem diaconibus, et incensat. Post incensum ascendit ad sedem. Electus vero inter hæc, et uxor ejus profunduntur ante arcam beati Petri, et archidiaconus flectit titanium; qua finita exiit solo pluviali dimisso. Episcopus Ostiensis ungit brachium dextrum de oleo exorcizato, et inter scapulas, et dicit: *Domine Deus omnipotens, etc., justitiæ libamine, etc., sequitur oratio: Deus Dei Filius, Jesus Christe Domine noster, etc.* Post regis unctionem sequatur benedictio reginæ ante altare: *Deus, qui solus, etc. Sacri unctionis olei in pectore reginæ Spiritus sancti gratia humilitatis nostræ officio copiosa descendat, etc.*

265 XXVIII. Post hæc dominus papa descendit a sede, et vadit ad altare sancti Mauricii, sequente electo, et regina; et domno papa stante super limen in introitu altaris, electus stat ante eum in medio rote, ad ejus dexteram stet regina, sex episcopi palatii Lateranensis in rotis, quæ ibi positæ sunt, circumstantibus; septimo in officio altaris domno papa serviente. Tunc oblationarii prior, et secundus sumant coronas electi, et reginæ de altari sancti Petri, et ponant super altare sancti Mauricii. Tum dominus papa det anulum electo, et dicat: *Accipe anulum, signaculum videlicet sanctæ fidei, soliditatem regni, augmentum potentie, per quem scias triumphali potentia hostes depellere, hæreses destruere, subditos condunare, et catholicæ fidei perseverantiam connectere.* Per. Oratio post anulum datum: *Deus, cujus est omnis potestas et dignitas, da famulo tuo prosperum suæ dignitatis effectum, in qua te remunerante permanent, semperque teneant, tibi que placere contendant.* Per. Hic cingit eum gladio, et dicit: *Accipe hunc gladium cum Dei benedictione tibi collatum, in quo per virtutem Spiritus sancti resistere, et efficere omnes inimicos tuos valeas, et cunctos sanctæ Ecclesie Dei adversarios, regnumque tibi commissum tutari, ac protegere castra Dei per auxilium invictissimi triumphatoris D. N. J. Christi, qui cum Patre in unitate Spiritus sancti regit, et regnat in sæcula sæculorum.* Amen. Oratio post gladium: *Deus, qui providentia tua cælestis simul et terrena moderaris, propitiare Christianissimo regi nostro, ut omnis hostium suorum fortitudo virtute gladii spiritualis frangatur, atque illo pugnante penitus conteratur.* Per. Hic coronetur. Tunc archidiaconus accipiat coronam de altari sancti Mauricii, et porrigat domno papa; quam cum dominus papa posuerit super caput electi, dicat hanc orationem: *Accipe signum gloriæ*^d, etc. Impositio coronæ super caput reginæ: quam cum imponit dominus papa super caput ejus, imponant manus vii episcopi, et dicat dominus papa alta voce, et vii episcopi taceant: *Accipe coronam regalis excellentiæ, quæ licet ab indignis episcoporum, etc., ingredi merearis. Qui cum Deo Patre. Hic det dominus papa sceptrum imperatori, et dicat: Accipe sceptrum regie potestatis insigne, virgam scilicet rectam regni, virgam virtutis, qua teipsum bene regas, sanctam Ecclesiam, populumque Christianum tibi a Deo commissum regni virtute ad improbis defendas, pratos corrigas, rectos pacifices, et ut riam **266** rectam tenere possint, tuo iuramine dirigas, quatenus de temporali regno ad æternum pervenias, ipso adjuvante, cujus regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum.* Amen. Oratio post datum sceptrum: *Omnium Domine fons bonorum, cunctorumque Deus institutor profectum, tribue quesumus famulo tuo N. adeptam bene regere dignitatem, et a te sibi præstitum honorem corroborare dignare; honorifica eum præ cunctis*

Equidem rem minime necessariam libens prætermitto.

^c Codd. alii de coron. reginæ legunt *semperterne Deus* f. Ap. Panvin. exstat interea. Perinde est de sequentibus quatuor.

^d Ap. Panvin. exstat integra.

^a Deest dispositio sedum vitio ejus, qui descripsit codice. Utrumque exemplum Panvini vitiosum. Cederem legendum rote contra sedem præparatam electo in sinistra parte.

^b Petenda ex Pontificali, *De consecratione electi in episcopum.* Apud Panvinum legitur per extensum.

regibus terre; ubi enim benedictione locupleta, et in solio regni firma stabilitate consolidata, visita cum in sobole, prestat et prolixitatem vite; in diebus suis semper oritur iustitia, ut cum iucunditate, et letitia eterna gloriatur in regno. Per Dominum.

XXIX. Post hæc dominus papa cum suis ministris ad altare beati Petri revertitur. Tunc præfectus urbis, et primicerius iudicium deducant imperatorem; imperatricem vero præfectus navalium, et secundicerius iudicium. Quibus in locis suis jam stantibus, dominus papa incipit: *Gloria in excelsis Deo*; et schola respondet; deinceps dicit hanc orationem: *Deus regnorum omnium*, etc.; qua finita archidiaconus cum cæteris prælatis, diaconibus, et primicerio, et subdiaconibus intra crucem et altare incipit has laudes: *Exaudi Christe*; schola cum notariis in choro respondente: *Domino nostro C. a Deo decreto summo pontifici et universali papæ vita*; et hoc ter. Iterum dicit archidiaconus cum assistantibus sibi: *Exaudi Christe*; et schola cum notariis respondet: *Domino nostro a Deo coronato magno, et pacifico imperatori vita et victoria*. Trib. vicib. *Exaudi Christe*. Resp. schola cum notariis: *Domine nostræ ejus conjugii excellentissimæ imperatrici vita*. Tribus vicibus. Item *Exaudi Christe*. Resp. *Exercitui Romano et Theutonico vita et victoria*. Tribus vicibus. Item *Salvator mundi*. Resp. *Tu illos adjuva*. Item *sancta Maria*. Resp. *Tu. Sancte Michael*. Resp. *Tu. Sancte Gabriel*. Resp. *Tu. Sancte Raphael*. Resp. *Tu. Sancte Petre*. Resp. *Tu. Sancte Paule*. Resp. *Tu. Sancte Joannes*. Resp. *Tu. Sancte Gregori*. Resp. *Tu. Sancte Maure*. Resp. *Tu. Sancte Mercuri*. Resp. *Tu illos adjuva*, ter. *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*. Respondent alii similiter: *Christus*, etc. *Spes nostra*. Resp. *Chr. Victoria nostra*. Resp. *Chr. Honor noster*. Resp. *Chr. Gloria nostra*. Resp. *Chr. Murus noster inexpugnabilis*. Resp. *Chr. Laus nostra*. Resp. *Chr. Triumphator noster*. Resp. *Chr. Ipsi laus, honor, et imperium per immortalia sæcula seculorum. Amen*.

267 XXX. Hac laude finita, legitur epistola, et cantatur gradale, et alleluia. Post quæ imperator et imperatrix deponunt coronas. Tunc legitur evangelium, post quod imperator deponit gladium, et ascendit ad sedem domni papæ, imperatrice sequente, et offert domno papæ panem, simul et cereos, et aurum: singillatim vero imperator vinum, imperatrix aquam, de quibus debet ea die fieri sacrificium. Quibus finitis revertuntur ad loca sua. Cum autem præfatio incipit, imperator extrahit pluviale, et induit manto proprio. Cum dicitur: *Pax Domini*, ascendit ad communicandum indutus proprio manto, et imperatrix cum eo; et accepta communione redeunt ad loca sua.

XXXI. Finita vero missa accedat ad imp. comes palatii, et discalciet cum sandaliis et caligis, et calciet cum ocreas imperiales, et calcaria sancti Mauricii; et acceptis coronis sequantur domnum papam pergenter ad equitandum, deducti usque ad equos a supradictis ductoribus. Cum dominus papa venerit ad equum, imperator teneat stapham, et coronetur, et intret in processione. Imperatrix vero cum ductoribus suis sequatur imperatorem, cæteri barones sequantur. Clerici urbis omnes, sicut soliti sunt, fiant laudes, per loca sua. Judei similiter in loco suo. Coronetur civitas. Campanæ sonentur omnes. Camerarii imperatoris præcedant, et sequantur numeros proiectantes, ut equitantium iter non impediatur. Cumque pervenerint ad ascensorium. Prior cardinalium sancti Laurentii foris Muros incipiat laudes, sicut mos est, et cæteri respondeant. Quibus finitis imperator descendit, et tenet stapham domno papæ descendenti, deposita prius corona. Deinde ducitur dominus papa ab imperatore et præfecto urbis usque ad cameram majoris palatii, ubi inde separentur. Imperatrix deducitur a primicerio et secundicerio iudicium usque ad cameram Juliae imperatricis, in qua ipsa comedere debet cum episcopis et cæteris

baronibus suis. Camerarii imperatoris cum camerariis domni papæ dent presbyterium omnibus ordinibus sac. palatii pontifice, et imperatore in camera pausantibus.

XXXII. Quo peracto comedat imperator ad dextram domni papæ, cæteris in locis suis sedentibus. Finito prandio surgat unus ex diaconibus, quem archidiaconus jusserit, et legat lectionem. Qua perfecta surgant cantores, et cantent quod soliti sunt. Finito cantu surgant omnes cum benedictionibus. Dominus papa redeat ad 268 cameram suam. Imperator ad cameram Juliae. Electus descensens de Monte Gaudii, et veniens ad ponticellum, jurat hoc sacramentum Romanis: *Ego N. futurus imperator juro me servaturum Romani bonas consuetudines, et firmo chartas tercii generis, et libelli sine fraude et malo ingenio*. Ad portam Collinam similiter jurare debet; in gradibus sancti Petri similiter.

XXXIII. Tante vetustatis, tantaque fidei monumentum, quod ipsum se prodit, cur Panvinius non noverit, editorque Gatticus nullatenus offecerit, non intelligo. Tres enim uno eodemque die coronis redimitos, pontificem C. et imperat. cum imperatrice in tota serie Augustorum non deprehendes, præter Clementem II, Henricum II et Agnetem. Mihi satis est atatem detexisse, non enim vacat sigillatim expendere tot venerande illius antiquitatis characteres, quos eruditorum oculis subjiciuntur duxi. Eos tamen non præteream, qui maxime ad rem faciunt. Ac primo juramentum Romanis præstitum necessario collocatur in fine, quia Henricus Romam veniens vacante sede, neque ad ponticellum juravit, neque solemniter fuit exceptus, ut sui prædecessores. At electo pontifice, dieque benedictionis ejus cum solemnitate coronationis conjuncto, præstitit ad portam Collinam, quæ erat in ripa ulteriori fluminis prope castellum Adriani, juramentum, quod præscribitur ad ponticellum ad radices montis Marii; alterum vero præstandum ad portam Castellii, præstitit in gradibus sancti Petri. Sequiorum temporum Ordines perperam collocant in fine quod hic necessario ponendum fuit, et portam Castellii pro Collina accipiunt. Hujus certum situm describit canonicus Benedictus (*Mss. Ital. tom. II. p. 145*) fer. ii paschalis deducens pontificem a Laterano: «Transiens, inquit, ante sanctum Trifonem juxta posternulas usque ad pontem Adrianum intrat per pontem, et exit per portam Collinam ante templum et castellum Adriani, proficiscens ante obeliscum Neronis, intrat per porticum juxta sepulcrum Romuli, ascendit ad Vaticanum.» Astipulantur Benedicto chron. Fossæ novæ, et chronicon Romualdi (*Cod. Vat. 5975*), in quo recensitis portis Urbis, supremo loco ponitur «Porta Collina ad castellum Adriani.» At cum in Vita Leonis IV ap. Anastasium (sect. 557) legatur idem pontifex aperuisse posternulam, «ubi mirum in modum castellum præminet, quæ vocatur sancti Angeli,» hinc est quod hæc posternula civitatis Leoninæ in posterioribus ordinibus parum scite sumpta est pro porta Urbis, Collina per xi sæculum et sequens nuncupata. Eos recte Patritius arguit, tametsi et ipse deceptus nomen duntaxat putat falsum, situm nihil morans: 269 quare nomen Collinæ ad antiquam remp. rejiciens, documentis certis mediæ ævi imprudens adversatur. Duplex tamen juramentum Romanis præstari solitum recte præmittit ingressui regis Romanorum in civitatem Leoninam. Ita scilicet acta coronationis Henrici V ap. Baron. (1111, num. 5), quæ prima secuta est Henrici III, qui et imp. II dicitur, coronationem, nam Henr. IV non est coronatus a Rom. pont.: «Duo juramenta ex more fecit: unum juxta ponticulum, alterum ante Portiensem (civitatis Leoninæ nomen id temporis) portam populo fecit. Ante portam a Judeis, in porta a Græcis canentibus exceptus est. Illuc omni. Romanæ urbis clerus ex pontificis præcepto convenerat.»

XXXIV. Postrema hæc non parum lucis afferunt antiquo ordini, quem exhibuimus. Et vero Henricus cum Agnete, qui in pontificio palatio Lateranensi hospitabantur, veniunt per portam Collinam ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Transpadina, quæ tum temporis prope castellum Adriani sita erat, non longe a posterula Leonis IV seu porta castelli : ubi etiam modica cum distantia erant terebintus Neronis, sepulcrum Romuli, seu meta, aliæque in ordinibus memorata loca, quorum mediam fuisse arcam cum concha testatur cæremoniis præfectus in coronatione Sigismundi, ap. Rayn. (1453, n. 14) : « Ubi ad concham aræ castri Sancti Angeli pervenire, mutuum sibi dicere vale : ac pontifex in palatium Vat. retrocessit, etc. » Namque ista area erat locus ad recipiendum futurum imperatorem, deducendumque ad basilicam designatus, quo similiter post coronationem equitans cum pontifice revertebatur diademate redimitus. Cæterum Henricus V iuramentum faciens *ex more*, innuit ejusmodi iuramentum Romanis fieri consuevisse ante Henric. III Germaniæ regem, cujus coronatio una Henricum V præcedens non videtur sufficere ad inducendum morem. Quamobrem ab antecessoribus una cum iuramento fidelitatis pontifici aliud etiam Romanis esse præstitum credibile est. Quod novum hic occurrit, Henricus confirmat chartas *tertiæ generis et libelli*; charta autem *tertiæ generis* erat scriptura cessionis castri aut loci, cujusmodi exemplum affert Mabillonius (*Ann. B. L. LIII*, n. 17, 114) de castello Tribuco inter abb. Farfensem et Crescentium, quam quidem chartam Henricus I irritam esse jussit. *Libelli* autem chartas Ducangius precarias et præstarias interpretatur, quæ duo capita salva esse Romanorum ejus temporis maxime intererat. Castra siquidem et prædia in emphyteusim accepta ab ecclesiis, facili negotio iisdem ecclesiis vindicari poterant imperiali diplomate, **270** cujusmodi plura vidimus data esse ab Otone III post imperiale diadema susceptum. Quam profecto auctoritatem coronæ annexam esse pontifices sapienter voluerunt optimo ecclesiarum publico, ut iras potentiorum ab se averterent, firmisque iis præsidium compararent. Animadverti autem velim non præfecturam urbis (nisi aliquando per invasionem), non ulla palatina officia, non alia summi principis jura ad imperatorem per diadema imperiale pervenisse, sed inviolata apud pontificem permansisse.

XXXV. Hinc est, quod sacramentum fidelitatis a rege Romanorum præstari solitum, antequam per portam arcam sanctæ Mariæ in Turri ad portam argenteam duceretur, in hoc ordine planissimis verbis expressum, ante annos tres et triginta exhibitum fuerat Benedicto VIII a sancto Henrico I, ut testatur Ditmarus ap. Baron. (1014, n. 1), et ap. Leibnitium (*Scrip. rer. Brunsw.* tom. 1, p. 400) : « Decursis a Dom. incarn. post millenarii plenitudinem numeri annis tredecim, et in subseq. anni secundo mense ac hebdomada tertia, anno autem regni ejus terdecimo, et die Dom. ac vi kal. Mart. Henricus Dei gratia rex inclytus a senatoribus duodecim vallatus, quorum sex rasi barba, alii proluxa, mystice incedebant cum baculis, cum dilecta suimet conjuge Cunegunda, ad ecclesiam sancti Petri, papa expectante, venit, et antequam introduceretur, ab eodem interrogatus, si fidelis vell. t. Romanæ patronus esse, et defensor Ecclesie, sibi autem suisque successoribus per omnia fidelis, devota professione respondit. » Quod si cui sacramenti fidelitatis nomen displicet, lubetque priscum *promissionis* seu *professionis* recentius adhibere, per me licet, modo certum firmumque habeat, sub diversitate nominis summam eandem esse. Ea siquidem in librum cæremoniarum relata, Henrico V qui primus post Henr. II diadema suscepit, ad portam argenteam est exhibita, ut acta ap. Baron (1114, n. 5) testantur : « Ibiq. ex libro professionem imperatorum faciens, a pontifice designatus est imperator. » Perinde anno 1155 Fridericus I Æno-barbus, actis

A pariter id testantibus, « ad ecclesiam beatæ Mariæ in Turri, in qua eum ante altare pontifex exspectabat, profectus est, et manus imponens, consuetam professionem et plenariam securitatem, secundum quod in ordine continetur, publice exhibuit. » Ea vero sic fluebat : « Ego N. rex Romanorum, annuente Domino, futurus imperator promitto, spondeo, et pollicor, atque juro Deo et beato Petro, me de cætero protectorem et defensorem fore summi pontif. et S. R. Ecclesie in omnibus necessitatibus **271** et utilitatibus suis, custodiendo et conservando possessiones, et honores, et jura ejus, quantum divino fultus fuero adjutorio, secundum scire et posse meum, recta et pura fide. Sic me Deus, etc. » (*Mus. It.* tom. II, p. 398).

XXXVI. Audisti Henricum V non in area super gradibus ante portam arcam sanctæ Mariæ in Turri, sed ad portam argenteam contra morem majorum professionem fecisse; et Fridericum Æno-barbum in ecclesia sanctæ Mariæ in Turri. Tragicam Henrici coronationem lubens prætereo. Ad Friderici autem professionem, quam omnium primus præstitit in prædicta Ecclesia, est animadvertendum, quod Durantes (*Rational. lib. II*, c. 8, n. 6), qui florebat Nicolao III pontifice, ac proinde antiqui ordinis rationem habet, nam ab ineunte sæc. XIII nulla coronatio facta erat, de imperatore sic loquitur : « Quoniam in die ordinationis suæ receptus primo in canonicum a canonicis sancti Petri ministrat domino papæ in missa in officio subdiaconatus, parando calicem, et hujusmodi faciendo. » In eadem sententiam Clemens V de coronatione Henrici VII rite facienda principio sæc. XIV, legatos admonet : « Ipsaque pontifice descendente pro perficiendis missarum mysteriis ad altare, imperator more subdiaconi offerat calicem, et ampullam. » Cum autem anno 1046 nil tale factum fuerit ab Henrico II, hujusque successor Henricus rex Germ. IV coronam non obtinuerit, Henrici V coronatio insolens ritum omnem rejiciat, ac denique Lotharius II necessitate impellente coronam præcipitanter suscepit ab Innocentio II in Lateranensi basilica, hinc est, quod ad Fridericum Æno-barbum anno 1155 coronatum ab Adriano IV descendere oportet. Hunc profecto cur omnium primum inter canonicos recenseamus nulla suppetit ratio certa, præter ritum in antiquo ordine præscriptum in ecclesia sanctæ Mariæ in Turri, qui cum actis Adriani IV fere concinit : « Relicto ibidem rege, ajunt acta, pontifex ad altare beati Petri conscendit. » Ordo autem antiquus : « Deinde summus pontifex cum omnibus ordinibus suis ad altare procedit, et facta ibi oratione, ad sedem ascendit, rege cum suis, et tribus episcopis, videlicet Ostiensi, et Portuensi, et Albanensi in ecclesia sanctæ Mariæ in Turribus remanente, ubi a canonicis sancti Petri receptus in fratrem, imperialibus induatur insignibus, dato ipsius pallio camerario domini papæ. »

XXXVII. Quid vero? Petrus Mallius, qui sub eodem Æno-barbo florebat, eratque e sancti Petri canonico collegio, rem istam non modici honoris perpetuum silet, cum e contrario de basilicæ consuetudinibus **272** loquens (Bolland. tom. VI Jun. par. II, p. 39) hæc de ritu inunctionis, atque imperialium insignium traditione posteritati commendat : « Juxta hoc altare (sancti Silvestri) per directum est altare sancti Mauriti m. ad quod scilicet altare de antiqua consuetudine Romanorum imperator a dominis episcopis card. benedicitur et ungitur. Ad altare vera majus sancti Petri a domino papa benedicitur et coronatur, et de sacrosancto altari ejus per manus Romani pontificis ad defendendam Ecclesiam gladium accipit. » Num consuetudo in ista inunctionis ab Henrico V coronatione in maxima illa rerum perturbatione anni 1114 repetenda sit; an potius ad aliquantulum feliciori Friderici I, cujus anno circiter vicennio Mallius de eâ scribebat, incompertum mihi est. Certe inter Henricum II et Fridericum I spatio an-

norum decem et centum solus Henricus V in basilica Vaticana ab Ostiensi episcopo est inunctus, magisque probabile est ritum adhiberi ceptum anno 1111 antiquam consuetudinem ab scriptore Frederici coetaneo nuncupari, quam in Frederici ejusdem coronatione incipientem. Nihilominus malo in incerto antiquitatem ritus relinquere, quam annis non bene quinquaginta vetustiorum conjecturis ostendere. Perinde est de rege Romanorum inter canonicos recipiendo: praestat siquidem ad saeculi xiii principium differre hanc caeremoniam, cum Innocentius III anno 1209 imperiali diademate Ottonem IV redimivit, quam aut Friderico I, aut Henrico VI ejus successoris rem ascribere, quae nullo haeret documento veteri. Nam antequam ordinis a Clemente V laudati, et Durantis testimonia supra allata nullum ex dilatione ista detrimentum accipiunt, rectiusque Innocentio III nova haec institutio tribuitur, quam aut Adriano IV qui Fridericum Romanis inuitis coronavit inter arma; aut Celestino III qui fere coactus, et singulari ut fertur ratione Henricum VI una cum uxore ad imperialem dignitatem provexit. Nam prisco ritui aliquid se addidisse Innocentius ipse testatur, cui nisi canonatum adiecisset, non video quid novi esset referretur acceptum. Et vero insignia imperialia, corona, gladius, sceptrum et pomum jam ipsa in coronatione ad altare majus in missarum solemnibus, post epistolam, tradi consueverant. Professio in ecclesia sanctae Mariae in Turri a Friderico I fieri coeperat. Inunctio ad altare sancti Mauricii, ejusdem Frederici aetate antiqua consuetudo nuncupabatur a Mallo scriptore synchrono. Equitatio demum pontificis cum imperatore coronato usque ad aream Mollis Adrianae, ubi coronandus exceptus fuerat, vetustate alios etiam ritus antebat. Jure igitur canonicatus Innocentio III reliquitur, eumque consequens officium subdiaconi ad missam.

273 XXXVIII. At enimvero ipse pontifex basilicae ejusdem canonicum se fuisse tantopere gloriabatur, ut ad Petri sedem evectus, inde sumat praecipuum obsequii causam erga illam (*Bull. Vat. tom. I, p. 77*). Ita enim canonicos affatur: « Attendentes quod inter ceteras ecclesias per universum orbem diffusas basilicam principis apostolorum, utpote sedem nostram, specialius diligere ac honorare tene-mur, sicut qui olim in ipsa vobiscum pariter canonici beneficium assecuti, nunc de filio in patrem ejus divina sumus miseratione promoti. » Et in litteris ad ipsum regem Romanorum, apud Baluzium (*tom. I, p. 702*), quibus electionem illius confirmat: « In te, inquit, progenitorum tuorum devotionem suscitare plenius, et abundantius remunerare volentes..... tanto ipsos in hoc praecedes amplius, quanto te a nobis magis intelliges honoratum..... Serenitatem tuam in eo de consilio fratrum nostrorum honorare volentes, ultra quod in saeculo secularis princeps nequeat honorari. » Quae indicia sunt valde perspicua ordinis ab Innocentio III amplificati, numerisque omnibus absoluti, quem Clemens V pontificale ordinarium appellat, et cui additiones postea factae a caeremoniarum praefectis, quorum novissimus fuit Patritius Pientinus episcopus, caliginem potius quam splendorem attulisse dicendi sunt.

XXXIX. Quae ut vera sint, antiqui omnes codices Romanorum ordinum, si illum excipias, quem supra obtinuisse aiebam Carolinorum tempore et Germanorum aliquot Henrici II predecessorum, usque ad annum 1046 cum primum coronatio fieri coepit est inter missarum solemnia, codices illi, inquam, orationes omnes indicant duntaxat; nonnullas siquidem mutari oportuit, ut quam dicebat Albanensis episcopus ad portam Argenteam, et quam decantabat pontifex ante epistolam; electus enim imperator ante diadematis susceptionem princeps, ut in codice quem supra edidimus, aut rex vocari debuit, non imperator. Quod testantur diplomata et documenta omnia a Godofrido Godwicensi abbate, Ludovico Muratorio et

A eruditis illis accurate examinata. Ab uno cod. Vaticano 4737, principio saeculi XV conscripto, in recentiores alios ordines error dimanavit. Quin etiam in antiquos ab scriptoribus parum cautis error idem est invec-tus. Sic Raynaldus (1355, n. 8) ad litteras Innoc. VI quibus est insertus antiquus ordo ab Innoc. III recensitus: « Exstant, inquit, harum precum formulae in vetusto pontificio Caeremoniali (*Ms. Vat. 4737, p. 90*), ex quo ipsas describere visum est. » Sic bullarii Vatic. editor (*tom. I*) ex Raynaldo iisdem in litteris **274** Innocentii VI; sic consarcinator ordinis, qui Jacobo Gajetano tribuitur; sic denique alii ordines apud Gatticum, qui ms. illum Vaticanum a Raynal adhibuit, publicam in lucem emisit, lectori gratum facturi, errorem istum popalarunt. Fixissent hic gradum, ferenda res esset. Formulas, quae pontifex imperialia insignia tradens utebatur, historia reclamante, adulterare non est verius laudati codicis scriptor, indeque Raynaldus et ceteri in rituales libros intulerunt. Formula tradendi gladii in rituales ordinibus usque ad Innoc. VI indicatur hoc pacto: « Accipe gladium ad vindictam malefactorum, etc. » In laudato autem codice inserta sunt quae unciis claudam: « Accipe gladium (desuper beati Petri apostoli corpus sumptum per nostras manus, licet indignas, vice tamen et auctoritate beatorum apostolorum consecratas, imperialiter tibi concessum, nostraeque benedictionis officio in defensionem sanctae matris Ecclesiae divinitus ordinatum) ad vindictam, etc. »

XL. Additamenti interpretationem relinquo integram erudito lectori, qui paulo ante (*n. 37*) a Mallo canonico est edoctus, de sacrosancto altari Petri desumptum gladium a pontifice tradi solitum post susceptum imperiale diadema; novitque ex antiquissimo ordine apud Mabillonium (*Ord. ix, n. 2*) moris olim esse ut « archidiaconus tolleretur orarios de confessione, qui de hesternis die repositi sunt ibi; » nec non pallia archiepiscopalia nostra etiam aetate indidem sumi, quia de spirituali potestate res est. Pari modo relinquo integram inversionem illam imperialis officii ad missam documentis certis, valdeque perspicuis inhaerentis. Recentiores quippe ordines non subdiaconum faciunt imperatorem, sed diaconum. Quo tamen munere unus Carolus V functus est Bononiae Blasio de Martinellis caeremoniarum dirigente (*Rayn. 1530, n. 31; Gattic. tom. II, ined. pag. 149*), ut constat ex actis: « Aliquantulum semoto cardinali de evangelio loco ejus Caesar subintravit ad altare, ministrando papae patenam cum hostia, et inde calicem cum vino et aqua porrigendo pontifici, et simul offerente, et ministrante quam pulchre et egregie fungente officio diaconi. » Has equidem depravationes antiquorum ordinum integras relinquo. Illam vero de equitatione pontificis cum imperatore, quippe aliarum omnium facile principem, praeterire non possum. Ejus terminum fuisse semper aream castris Sancti Angeli ex dictis liquet. Postremae autem duae equitationes Eugenii IV cum Sigismundo anno 1433, et Nicolai V cum Friderico III anno 1452, rem ponunt extra omnem aleam. Auctores synchroni ap. Raynaldum (1433, n. 14) **275** de Eugenio cum Sigismundo aiunt: « Ubi ad concham areae castris Sancti Angeli pervenire, mutuum sibi dixere vale, ac pontifex in palatium Vaticanum retrocessit: Imperator ad Aelium Pontem progressus, etc. » De Nicolao item V cum Friderico III apud eundem annalistam (1452, n. 2) Naclerus: « Equo consensio, inquit, usque ad ecclesiam sanctae Mariae una profecti sunt. Tunc papa in palatium rediit, Caesar in pontem Adriani profectus est. »

XLI. Quae cum ita sint, ne cogitatione quidem assequi possumus, cur Pientino episcopo in mentem venerit ritum Romanis quibuscunque ordinibus, synchronisque auctoribus comprobatum, ac septem et viginti Augustorum exemplis constabillimum, transformare. Attamen (*sect. 5, cap. 4*) ad Rubricam

De processione pontificis et Caesaris per Urbem, ita commentatur: « Recta via per Campum florae et Iudeorum plateam devenient ad ecclesiam sanctae Mariae in Cosmedin, et ibi pontifex, si rosam habet, illam eques imperatoris equiti dono dat. Et ad dextram conversus, per Transiberim cum suis omnibus ad palatium revertitur. Caesar autem via, quae sibi melius placeat, rosam manu gestans, ad pontem Adrianum redit. » Romae, quod optandum erat, nulla post Fridericum III coronatio peracta est. Romanae autem sic transformatae imago Bononiae exhibitae, compendio licet viarum et rituum maxime decurtata, functionem usque adeo incommodam ipsi magistro caeremoniarum representavit; ut cibo potuque interrumpendam fassus fuerit, ne vires ad periculum deficerent. « Condolui ego apud papam, quod nos Itali non fuissimus ita providi, sicut Hispani pro principe suo, cui refectionem praedixerant; nos autem nihil cogitaveramus pro nostro pontifice, qui multum defatigatus remanserat, hora jam tarda prope 21 et adhuc equitatus cum Caesare per civitatem processionem per duas alias horas. » Sic Blasius de Martinellis apud Raynald. (1330, n. 33). Quod si post duas horas equitationis cum Caesare, hic ad pontem Adriani reverti debuit, ibique tercentum fere equites nudo ense tre singulos percussus, designare: inde vero ad Lateranensem basilicam, illius canonicatum, quem ad finem nescio, assecutus progressi, pontifexque per Transiberim ad palatium reverti, utique cum pompa; lectoris iudicium esto, quanta hora imperator a tot tanque diversis laboribus quiesceret. Mihi quidem videtur ritus iste tam diuturnus ad priscum morem revocandus esse, nam ipse se manifestat scriptum, cum coronatio Romana desueverat.

276 § VI. — De libris tribus epistolarum Rudolphi.

XLII. Jam vero ad Rudolphi epistolas venio, quibus necessario premissi oportuit quaecunque sunt dicta de electione regis Romanorum, deque ejus coronatione Romana per manus pontificis, quam quia Rudolphus impense sapies petiam nunquam fuit assecutus, imperatoris nomen non est adeptus. Narrat Nauclerus (*Gen. 43*) quemadmodum Gregorius X post mortem Richardi, cui sancta sedes adhaerebat, Alphonso Sapiente superstitae, ac vehementius quam antea coronam appetente, denuntiavit electoribus, se, nisi regem Romanorum quantocius eligerent, apostolica auctoritate eum renuntiaturum. Quamobrem die quarta Octobris anni 1273, septemvirorum consensu Rudolphus electus fuit. Interea Gregorius eodem anno ex Urbevetri Florentiam se contulerat medio mense Junio, hinc Placentiam in patriam suam progressus, indeque Mediolanum, die circiter duodecima Octobris Lugdunum profectus est, ubi concilium celebrandum erat sequenti anno. Qua in urbe moratum esse usque ad an. 1275, pridie Id. Maias Raynaldus (cod. an. n. 1) regestis Vaticanis demonstrat. Tum vero Belliquadrum petiit collocaturus Castellae regem, quem multi adversus Rudolphum sequebantur; unde Septembri mense progressus est Viennam, et postmodum Lausanam, ubi cum Rudolpho colloquium habuit mense Octobri. Die duodevicesima Novembris in dedicatione basilicae sancti Petri promulgavit processum contra invasores bonorum Ecclesiae, Mediolani in basilica sancti Ambrosii. Postmodum Placentiam iterum adiit, et die 18 Decembris Florentiam. Denique Aretium se contulit, ubi, sequenti anno 1276 ineunte, obiit supremum diem 10 Januarii. Circa ista tempora versatur epistolarum liber primus. Epistola ultima libri alterius hosce habet characteres valde perspicuos diei 26 Augusti an. 1278 in crastino beati Bartholomaei... mane vero sexta feria. Liber autem tertius pervenire videretur ad Martini IV tempora, nam Rudolphi regis semper Augusti diplomate clauditur, quod est datum Hagenanae iv nonas Decembris, Indict. II, anno

1283, regni vero nostri anno 10. Cum autem diploma istud praecedat diplomate altero principum imperii anno 1279, nonnullaeque epistolae ad anteriores annos referendae videantur, tempus certum delineari nequaquam potest. Hactenus de chronologia.

277 XLIII. Cur litterae istae non viderint lucem ante hunc diem, si aliquot demeritis ab Austr. Pietatis auctore vulgatas, nonnullasque alias ad Salisburgensem archiepiscopum pertinentes, quas P. Hansizius in lucem edidit, facili negotio assequimur, spectata earundem sententia de imperii finibus, de coronatione Romana, de primis precibus deque aliis capitibus, quae scriptores Germanicos longe a veritate aberrasse planum faciunt. Ac primum civitates Germaniae Rudolphi regis Romanorum electioni plaudentes (lib. I, ep. 6) regis Romae sedem Germaniam esse testantur: *Letetur, et gratuletur totis rursus luctuanda et laudans iniecia Germania*: sic una ex civitatibus suo regi obedientiam promittens. Et ipse Rudolphus X Gregorio significat (*Ibid.* ep. 12), quo I principes, barones, civitates, castra, et alia bona sacri imperii per Alemanniam nostrae obediunt unanimiter dilecti. Italiae vero regnum, et Tuscaniam, quae olim regalis dicebatur, hodie autem magnus Etruriae ducatus, imperii finibus contineri ex hisce epistolis patet. Notanda praeter alios quam Pisani Ghibellini ad Rudolphum dederunt ejus opem contra Guelfos implorantes (*Ibid.* ep. 20), ita siquidem ii cives loquuntur: *Leges asserunt, usus approbat, antiquitas protestatur, quod Romano principi, ut de ceteris taceam, Tuscorum regio serviat sub tributo.... Ecce provincia Tuscia, quae sui propinquitate ad Romani imperii piam sedem tanquam principale membrum suo deberet capiti familiariter respondere.... Luget Pisana civitas inimicorum hostili gladio summi pontificis, ac regii culminis vulnerata*. Ad quae Rudolphus (*Ibid.* ep. 21) se legatos misisse Lugdunum ait ad pontificem, ut de suo beneplacito et consensu finalibus desideriis vestris plene satisfieri valeat super his quae vestra petitio continebat. Dissidii causae inter pontificem et Pisanos videndae apud Raynaldum (1273, n. 32 seqq.).

XLIV. Damna etiam patent ex Rudolphi epistolis, quae continuatae Germaniae Augustorum, Sueviae praesertim stirpis, invasio Ecclesiae ditionibus intulerat. Duas profecto provincias Exarchatum et Pentapolim Francorum regum Pippini et Caroli Magni donationibus nitentes quibuscunque aliis donationibus esse antiquiores latet omnino neminem. Perinde omnes norunt Innocentium III, post recuperatas ditiones ceteras, et misisse nuntios et legatos ad recuperandum Exarchatum Ravennae, Brictionorium, et terram Cavaleacomitis, ut est in ejus Gestis (num. 12). Qua occasione et archiep. Ravennas assererebat Exarchatum antiquitus fuisse concessum a Romanis pontificibus ecclesiae Ravennati, 278 et privilegia ostendebat. Brictionorium quoque concessum fuisse de novo ab Alexandro papa dum Venetiis moraretur. Supersedit ergo dominus Innoc. prudenter ad tempus magisquam super hoc vellet aliquid experiri. At postmodum Ottonem IV ac Fridericum II praedecessorum omnium invasores facile principes, antiqua et certa hujusmodi jura pene oblitte-rasse constat. Quamobrem Rudolpho varietate praesertim nominum decepto, usque adeo persuasum erat, utramque provinciam, Romandiolae ac Maritimae nomine vocitatas, imperii finibus contineri; ut (lib. I, ep. 24 et seqq.) eas appellare non dubitet gloriosum imperii pomerium; praeterea illarum administrationem comiti Furstembergio committat, pluresque hac de re scribat epistolas, quarum prima titulus fuit: *Egregiis et prudentibus viris marchionibus, comitibus, nobilibus, capitaneis, civitatum potestatibus, ancianis, et populis universis per Romandiolam et Maritimam constitutis*. Contra aequum et rectum id factum esse intelligimus. Nihilominus rei veritate etiam cognita, et sacramento pollicitus Ru-

dolphus, se jura omnia vindicaturum sanctæ sedi, nonnisi post biennium de injusta hujusmodi possessione decessit.

XLV. Et vero anno 1274 in actione tertia Lugdunensis concilii Otto præpositus sancti Widonis Spirensis cancellarius, caterique oratores Rudolphi in consistorium admissi, ac mandato exhibito, quo plena iis potestas a rege Romanorum fiebat agendi regio nomine, diplomata omnia Ludovici, Ottonis, Henrici, omniumque Rudolphi prædecessorum, necnon Friderici II diploma quo Siciliæ regnum declaratur minime obnoxium imperio, confirmarunt die 6 Jun., ut patet ex monumentis ap. Raynaldum (1274, n. 5 seqq.). Præterea Rudolphus ipse in colloquio Lausane cum pontifice die 20 Octobris sequentis anni, quo idem tantopere gloriatur (lib. I ep. 34) non solum confirmat, ratumque habet quicquid cancellarii et reliqui oratores Lugduni peregerant; sed, quod minime factum ab iis erat, Exarchatum et Pentapolim expresse nominat, subiiciens: «Has omnes pro posse meo restitui, et quiete dimittam cum omni jurisdictione, districtu, et honore suo.» (ap. Rayn. 1275, n. 37). Attamen nonnisi post biennium duas illas provincias dimisisse compertum est. Cum autem paulo post Rudolphi cancellarius ejusdem nominis, absque regio mandato, quin etiam illo inscio, juramentum fidelitatis a multis civitatibus Exarchatus regio nomine excepisset, Rudolphus datis litteris ad Nicolaum III, iv kal. Jun. an. 1278, irrita omnia fecit, quæ cancellarius ausus erat, iterumque Exarchatum integrum sanctæ sedi vindicavit (Rayn. 1278, n. 51 seq.). 279 Re documenta certa servantur in tabulario Molis Adriane. Miraberis fortasse rem adeo certam tandiu protelatum esse. At memoria repetas oportet, quot annorum spatio nostris temporibus manifesta invasio Comacini eodem in Exarchatu scriptis tot voluminibus pro justa possessione habita fuerit. De Rudolphi causa plus æquo detinentis Exarchatum non dissimile iudicium fieri oportere satis superque comprobat cancellarii factum nuper allatum. At de his omnibus opportune agam in notis ad epistolas (lib. II, ep. 33, 37), ac præsertim dissertatione 7 de Rudolphi diplomatibus per sacri Rom. imperii electores confirmatis.

XLVI. Ex quibus patet quanta erraverit via imperii finium amplificator Conringius (Tom. I de Finib. Imp.) et quam imprudenter Gœbelius in fusissimis ad eum notis, contra monumentorum fidem, ausus fuerit imperii Romani fines protendere ultra præscriptum ab ipsis Augustis invasoribus terminum, teste Rudolpho Romanorum rege, qui rem penitus assecutus, et prædecessorum invasiones et deceptionem suam planissime declaravit suis litteris. Major tamen audacia illorum est, qui negant Rudolphum, quandiu vixit, imperiali diademate per manus Romani pontificis accepto, imperatorem fieri vehementer optasse. Il scilicet acquiescentes apologeto illo, quo Trithemius (*Chron. Italg.*) et Godefridus Hæctius (*Germ. Sac. par. II, lib. II de Statu Relig.*) eundem esse usum referunt, veritati adversari non videntur; apologi sententiam arbitrato suo, ni fallor, prædicti auctores expressere, nam verba ista in Rudolphore posuerunt: «Multos Alemannorum reges Italia consumpsit. Non ibo Roman. Rex sum, nec minus pro utilitate reipublicæ me facturum confido, quam si Romæ fuisset coronatus.» Rem siquidem eandem ex Nierembergio refert auctor Pietatis Austr. (lib. I, c. 128) hunc in modum: «Suadentibus protectionem respondebat per apologum Æsopi, Leonem belluarum regem desiderasse et impetrasse, ut minor animantium populus ægrum se inviserent; vulpem posteriore loco venisse, monitamque ingredi abstinuisse, eo quod vestigia ingredientium plurima observasset, redeuntium nulla: nempe priora in alimentum ægroti cessisse, sibi, nisi imprudenter perire vellet, non aridere periculum. Et Rudolphus pluribus imperatorum contigisse aiebat, ut aut in hoc itinere perirent, aut inglo-

rii reverterentur: Se neutrorum exemplo tore prodigum Majestatis.» Summa est eadem, at veritati propior postrema hæc narratio videtur, quam brevis illa, gravis, ac Rudolpho 280 insecta locutio, majestatis imperatoris contemptrix, quam Romana tantum coronatione acquiri posse non ignorans, tanquam præcipuum imperii negotium et litteris, et legatis, et suis apud sanctam sedem oratoribus commendare nunquam desiit usque ad extremos vitæ annos, cum septuagenario major anno 1291 mortem occubuit. Equidem fateor mihi incredibile non videri, quod magnus ille princeps, ut natura ejus ferebat, lepori, ac facietis quandoque indulgens, suos familiares illo apologeto recrearit; id vero ab eodem serio esse factum fidenter nego. Absit enim ut mendacii tantum regem arguere leviter velim, fidemque majorem scriptori cuiquam, licet gravissimo, habeam de Rudolpho aliquid affirmanti, quam Rudolpho ipsi et verbis et factis id neganti. Sed vanum est ratiocinando rem asserere, quam litterarum Rudolphi chronologia extra omnem aleam ponit.

XLVII. Et vero statim atque electus fuit rex Romanorum, sequentem epistolam scripsit Gregorio X, quam, nescio cur prætermisam in isto cod., auctor Pietatis Austr. (lib. I, c. 4, p. 32) ex cod. Cæsareo nobis exhibet: «Romano jampridem vacante imperio, principes electores, quibus in Romani electione regis jus competit ab antiquo, die locoque præfixis, ab omnique sic convenientes in unum, post multos et varios de futuri regis electione tractatus, tandem sub deliberationis proluxæ consilio, quam negotii qualitas exegabat, licet poterant in nonnullos alios longe clariorum virtutum titulis insignitos, longeque majoris meriti claritate conspicuos consensisse, nos tamen ad tam honorabilis oneris, et onerosi honoris fastigium, nullo prorsus ambitu, teste conscientia, aspirantes ad imperii regimen everexerunt, acceptione nostra nihilominus importuna instantia postulata. Nos itaque licet animo trepido revolventes, quæ et qualis esset hujus divinæ dispositionis vocatio, utpote nostræ multiplicis insufficientiæ non ignari, formidavimus descendere tantæ speculam dignitatis, quodam nimirum attoniti tremore et stupore, in eo tamen, qui alto et ineffabili suæ Divinitatis consilio conditiones et statum terrestrium, prout vult, et variat, et alternat, quique robur multiplicat, et balbutientibus eloquentiam tribuit, confidentes et spiritum fortitudinis assumentes, ad laudem et gloriam regis regum, ob reverentiam sanctæ matris Ecclesiæ, et catholicæ fidei fulcimen, tum tam laboriosæ sollicitudinis exercitio, tum tam onerosæ curæ regimini, ne quod superni consilii altitudo decreverat, scissionis, aut rupturæ 281 dispendio contingeret infirmari, subjicimus humeros imbecilles, sperantes, quod nobis tam Dei quam sacrosanctæ matris Ecclesiæ, nec non apostolicæ gratiæ plenitudo, atque paterni vestri favoris clementia debeat non deesse. Jactatis igitur cogitationibus nostris in eo, cujus imperio vivimus, et in vobis anchora spei nostre totaliter collocata, sanctitatis vestre pedibus provolvimur, supplicando rogantes, quatenus nobis in assumpto negotio de benignitate consueta favorabiliter aspirantes, auxiliatricibus apud altissimum hostiis adjuvare dignemini. Causam nostram, imo totius reipublicæ specialem, ut in suo beneplacito dirigens gressus nostros per suorum ductum nos ducere semitam mandatorum. Ut igitur salubrius, et felicius ea, quæ sibi sunt placita, et Ecclesiæ suæ sanctæ sunt grata, jugiter prosequi valeamus, placeat vestræ, quæsumus, sanctitati nos imperialis fastigii diademate gratiosis insignire. Nos enim potentis, et volentis anjui armatura præcingimur, quæcumque nobis vos et alma mater Ecclesiæ duxeritis imponenda.»

XLVIII. Rudolphi electionem non esse confirmatam a Rom. pontifice, nisi anno sequenti in consistorio Lugdunensi, annales docent. Tum vero Gregorius (Rayn. ex Regest. 1274, n. 55 seq.) electo regi Ro-

manorum scripsit in hanc sententiam : « Cum inchoata feliciter ad ejusdem culmen imperii tui promotionis auspiciis, non prosecutionis procrastinatione differri, sed festina deinceps consummatione compleri utilitas manifesta suadeat, serenitatem tuam hortamur, et sincero tibi affectu et consilio suademus, quatenus sic te prepares, sic disponas; ut cum te ad inunctionem, consecrationem, et imperialis diadematis coronationem de nostris recipiendas manibus duxerimus avocandum, ad quod terminum in proximo, prout circumstantiæ pensandæ permiserint, intendimus assignare, non improvisis, sed sicut tanti negotii solemnitas exigunt, paratus appareas, et ad præmissa non morosus, sed promptus et festinus occurras. Expediit autem ut aliquos, qui super ejusdem assignatione termini, qui tux commoditati congruat, et alias plene tuam super hoc per omnia voluntatem nobis insinuare valeant, cito ad præsentiam nostram mittas. Dat. Lugduni vi Kal. Octob. an. 111. » Pontificiæ sollicitudinis præcipuum fuisse causam Castellæ regis Alphonsi pertinaciam, supra innuimus; quare hæc, aliisque causis, utpote non necessariis, prætermisiss, rem propositam enarrare **282** pergam. Haud longa temporis intercapedo effectum, rege Romanorum hoc unum vehementer appetente, distulisse videtur. Nam pontifex sub anni finem archiepiscopo Salisburgensi rem totam enuntians, « Nuper itaque, inquit, ipsius regis Romanorum nuntiis super hoc a sua magnificentia destinatis in nostra et fratrum eorumdem præsentia, in publico, et solemni consistorio nomine suo potentibus, sibi ad præmissa terminum assignari, nos cum eisdem fratribus collatione habita, et iis, quæ circa hæc attendenda putavimus perpensa deliberatione discussis, ipsi regi Romanorum ad petitas inunctionem, consecrationem, et coronationem imperialis diadematis in basilica principis apostolorum in Urbe recipiendas per manus nostras, Domino favente sermoni, festum omnium sanctorum primo venturum, terminum de ipsorum fratrum nostrorum consilio duximus assignandum. » Pontificiam vero sollicitudinem, regiamque alacritatem negotiorum moles nimio plus retardavit. Quamobrem Lausanz in Helvetiis collocuti rex et pontifex die 20 Octobris anni 1275 terminum coronationi præfixum, eo quod immineret, ad festum Pentecostes, quæ anno 1276 in diem 24 Maii incidebat, prorogant.

XLIX. Dum autem pararentur omnia ad tantam solemnitatem, principesque ac civitates, acceptis a rege Romanorum suscipiendi itineris nuntiis, ad eum prosequendum quo splendidiore possent obsequio præsto essent (lib. i, ep. 34, 35, 36, 38), Gregorius Aretii sanctam mortem occubuit. Nec propterea Rudolphus destitit a proposito, ut ipsemet fatetur in litteris ad cardinales (*Ibid.* ep. 42), sede vacante : Nos, inquit, et nostros accinzeramus ad iter, ut juxta quod vestro mediante consilio fuerat ordinatum, si fata favissent, suscepissemus de suis manibus sacrosanctis imperii diadema . . . adhuc tamen in ipso procedendi proposito parati pariter, et accincti, perseverantes immobiles, et de matris Ecclesiæ invariabilitate sperantes, ipsum iter duntaxat suspendimus, et relaxamus in tempus, donec per vos aut futurum summum pontificem, quorum beneplacitis semper in omnibus promptitudine spiritus obedire disponimus, nos perfectius informari contigerit, quid nunc ulterius devoto Ecclesiæ fidei sit agendum. Litteras regias, pontificæ jam creato, cardinales acceperunt, neque exstat in codice illorum responsum; gratulatoria tamen Rudolphi ejusdem epistola (lib. ii, ep. 1) continuationem propositi nobis exhibet : namque Innocentium V **283** sic affatur : Colligite, quæsumus, filium singularem vestris et matris Ecclesiæ beneplacitis semper in omni spiritus promptitudine pariturum, opus Dei benigne perficientia in nobis ex tradita vobis desuper potestate. Quæ quidem epistola ineunte Februarii mense scripta est; præterea suppetit ex nostro cod. alia epistola

A ejusdem regis Romanorum ad eundem pontificem (lib. i, ep. 28) quæ juxta terminum Lausanz constitutum se Romæ adfuturam die Pentecostes pollicetur. In proximo nunc instanti festo resurrectionis Dominice in Mediolano præsentis, hinc juxta Beatiudinis beneplacitum et vestigio ad coronam imperii procedemus. Ex quibus constat epistolam datam esse mense Martio, nam Pascha anni 1276 in diem quintam Aprilis incidebat; atque propterea Rudolphum a tempore creationis suæ usque ad prædictum mensem duobus annis ac mensibus fere sex nil habuisse antiquius coronatione Romana. Cur autem ad extremum usque annum Nicolai III seu 1280 de Italico itinere suscipiendo siluerit, causa petenda est ab apostolica sede.

L. Raynaldus (1276, n. 24) ex ms. cod. Vallic. dicit Rudolphum ab eodem Innocentio prohibuitur esse Italiam ingredi ante compositas controversias cum Carolo Siciliæ rege. At cardinalium litteræ ad eundem Rudolphum sede vacante anno 1277 rem gravius et luculentius docebunt (Rayn. 1277, n. 48). Hæc scilicet de Innocentio referunt : « Cum expediret omnino, et suæ propterea voluntatis existeret, ut iter ad veniendum in Italiam non assumeretis, et si assumpseratis, nequam assumptum prosequeremini, antequam præmissa forent soliditate congrua roborata, ven. fr. Bernardo episcopo tunc electo Albiensi ad vestram propter hoc præsentiam destinato, qui causas utiles et necessarias, quæ non immerito pontificem ipsum Innocentium ad ista movebant, et voluntatem suam super illis, quamquam in prædictis litteris patenter expressam, manifestius aperiret, quam ex affectu sincero consuluerit, et cum fratribus suis consulta deliberatione præhabita voluerit adimpleri. » Innocentii exemplum secutos esse Adrianum V et Joannem XXI iidem testantur. Nicolaum vero tertium prædecessorum vestigiis insituisse ex pluribus annalium monumentis, et ex iis, quæ dicam in notis ad epistolas, compertum erit. Unam ex Rudolphi epistolis (lib. ii, ep. 37) maxime attendendam reor, utpote scriptam post Austriam, Styriam, cæterasque provincias in suam potestatem redactas, quandoquidem omni prosequens obsequio summum pontificem recens electum, duosque ei **284** mittens legatos, ut de coronatione, aliisque imperii negotiis agant, eum obsecrat, atque obtestatur ut se, imperium ac legatos dirigere non dedignetur, videlicet super difficultatibus expediendis, quæ coronationis erant impedimento, sive, ut verbis illius loquar, *super principali negotio*; agere enim ferebat ab Italico itinere suscipiendo se arceri, ac proinde ab imperatorie majestatis assecutione, quam unus Romanus pontifex, imperiale diadema regio capiti imponens, elargielatur. Nihilominus usque ad extremum ejus pontificis annum ferri oportuit vehemens illud desiderium iter instituendi ad Romanam coronationem. Tum vero principes, et Ecclesiæ iterum se parare ad prosequendum Rudolphum Romam venientem, testatur episcopi excusatio (lib. iii, ep. 15) qui gravissimis impeditis incommodis demisse orat, ut regia majestas in his mihi compatiens a via pro coronatione sua agenda me misericorditer eximat, et mea discat impotentia misereri. Verum quæ ad fœdus ineundum inter Rudolphum et Carolum attinebant, non adeo tempestive facta, ut Nicolai subsecuta mors differendæ iterum coronationis causa non fuerit.

LI. Et vero Rudolphus die 28 Martii anno 1280 juxta concordie leges Provinciam attribuit Carolo Siciliæ regi, ut patet ex diplomate apud Raynaldum (1280, n. 2), in cujus fine c. promittentes, ait, nihilominus prædicta omnia et singula, postquam imperiale diadema, dante Domino, suscepimus, renovare ad majorem et perpetuam firmitatem. Actum et datum Viennæ v Kal. Apr. Ind. viii, A. D. 1280, regni vero nostri anno 7. » Vicissim Carolus diploma suum de pace cum imperio servanda dedit c. Neapoli A. D. 1280, die 10 Maii, viii Indict., regnorum nostrorum

Jerusalem an. 4, Sicilia vero 15. » Cum autem Nicolaus Augusto mense decesserit, nonnisi sequenti anno hujus successor Martinus IV pacem istam firmavit; qui et regis Romanorum vicariis in Etruria constitutis Gurensi episcopo, et Rudolpho cancellario populorum obsequia conciliavit (Raynald. 1281, num. 17). Sic duae illae praecipuae controversiae super Provinciae et Etruriae principatibus, quae Rudolphum ab Italico itinere arcuerant, sexto demum anno sublatae sunt. Nec tamen Rudolphus aluisse legitur hoc pontifice spem suam Nicolai extrema conceptam. Num senatoria Urbis dignitas Carolo, contra Nicolai constitutionem, a Martino eodem restituta, an tragici Siciliae eventus anno 1282, qui Romam atque Italiam omnem concussere, seu causae aliae impedimento fuerint, quin Rudolphus coronationis negotium prosequeretur, non liquet. Id **285** certum est, Carolo Siciliae rege mortuo sub initium anni 1285, ac trium fere mensium discrimine Martino etiam decedente iv Kal. Aprilis, eodem anno declinante, Rudolphus Honorio IV Martini successori splendidam legationem adornavit, pro assignatione termini ad imperiale diadema suscipiendum. Litterae datae sunt « Lausanae x Kal. Decemb. Ind. xiv, A. D. 1285, regni vero nostri anno 13, » earumque autographum virorum magistrorum Leopoldi de Wistingin, Willelmi de Selloforti, et Petri praepositi et electi ecclesiae Maguntinae, Capellani nostri dilecti, ac strenui viri Marguardi de Hyffendal, familiarium nostrorum dilectorum, quoniam in ipsis laudabilibus et praeclaris operibus sumus experti multoties fructuose et quotidie experimur, praeter fiduciam gerimus ampliore, ipsos quibus secreta cordis nostri aperimus ad beatitudinis vestrae pedes fiducialiter destinamus, dantes eis auctoritatem plenariam et liberam potestatem ac speciale mandatum petendi, impetrandi et acceptandi diem nobis de vestra paterna providentia praefigendum pro suscipiendo de vestris sacrosanctis manibus imperiale diadema, et imponenda nobis corona Caesaris dignitatis, et jurandi in animam nostram super observatione omnium illorum, quae circa praemissa, ab eisdem vestra reverenda paternitas duxerit requirenda, ratum et gratum habituri quidquid praedicti acceptaverint, ordinaverint, seu fecerint in praemissis. In cujus rei testimonium praesens scriptum exinde conscribi, et Majestatis nostrae sigillo fecimus communiri. Datum Lausanae, » ut supra. His responsum Honorii exstat apud eundem Rayn. (1286, n. 1) post sex solidos menses, videlicet ii Kal. Julii anno ii, nisi forte posteriori alteri epistolae super eadem re Honorius rescribit; ait enim: « Nuper ven. fr. nostro H. Maguntinensi archiep. tunc episcopo Basiliensi propter hoc a tua magnificentia destinato, in nostra et fratrum nostrorum praesentia tuo nomine cum instantia postulante ad unctionem, consecrationem, et imperialem **286** diadematis coronationem de nostris recipiendas manibus tibi terminum assignari. » Ut-cunque sit de una vel duplici legatione, « festum Purificationis primo venturum de ipsorum fratrum consilio assignamus, » ait pontifex, vel commodiorem aliam diem, si aliquod impedimentum supervenerit. Ita enim vero accidit, ut pontifex praesagebat. Et enim non modo anno 1287 stata die, commodiorve alia non venit Romam, sed ne anno quidem sequenti. Ne autem imitemur eos, qui rebus inexploratis, veritati fecum imprudenter faciunt, cur ve-

A hementer optatum iter non susceperit, causas explorare oportet.

LIII. Terminus ab Honorio de fratrum consilio praefixus fuerat festum Purificationis, seu dies secunda Februarii anni 1287. Is vero terminus nimia laborabat angustia, nam octo spatio mensium legati Germaniam repeterent, pararentur omnia pro regio itinere, ac rex ipse hiemali tempore cum nobili comitatu adveniret necesse erat. Duobus inde mensibus Honorius moritur, ejusque obitum sequitur interpontificium decem mensium, videlicet a die tertia Aprilis, ad 22 Februarii anni 1288, cum Nicolaus IV ex ordine Minorum primus electus fuit. Quare autem nonnisi anno sequenti maximum id negotium urgere Rudolphus coeperit, gravia in Germania impedimenta fuerunt in causa. Idem pontifex Nicolaus regis Romanorum litteris respondens quemadmodum se res haberet sui praedecessoris, ac suo tempore, brevi enarratione complectitur: « Nos autem, inquit, super iis cum fratribus nostris consulumus diligenter, et tandem consideratis attentius, perpensaque deliberatione discussis quae in tanti prosecutione negotii requiruntur, quia praefixus de tuo ad coronam adventu terminus, supervenientibus impedimentis effectum non habuit, honori regio credidus expedire, ut ad te nostrum nuntium mitteremus, per quem et tuae nobis intentionis processus pateret apertius, et nos, certitudine habita pleniori, possemus celsitudini regiae melius et competenter respondere. Nam alii tui nuntii contra nostrum eis impensum consilium; dum eramus in minori officio constituti, se ad brevitate termini nimium arctaverunt. » Hae litterae datae sunt die 13 Aprilis, quae integras videre est apud Raynaldum (1289, n. 46 seq.). Erat tunc Rudolphus septuagenario major, paucisque ultra biennium mensibus superstes fuit. Quamobrem supremam quoque hanc ejus voluntatem, tanta ex parte pontificis accedente compendatione, suo caruisse effectu non est mirandum. Id potius dignum admiratione est, non neminem nostra etiam aetate reperiri, **287** qui scriptoribus saeculi xiv et sequentis majorem fidem habeat, quam monumentis certis, adeoque Rudolphum, qui usque ad extremum spiritum diadema imperii vehementer optavit, coronationis Romanae, sine contemptore, minus curantem, dicere non vereatur.

LIV. Qui autem diadema imperiale contemneret, quo majestas imperatoria conferebatur cum maximo illo auctoritatis incremento, de quo est dictum in superioribus? Aliud siquidem est praesens imperio, quod juxta rex Romanorum, seu futurus imperator, in electione acquirerebat, aliud imperiale diadema ornari a summo pontifice, qui supremae suae potestatis in universo terrarum orbe participem in temporalibus efficiebat. Nil melius declarat, quid esset imperium Rudolphi tempore (nam olim, praecipue sub Carolingis, longe aliud erat, ut vidimus) quam tractatus a Nicolao III habitus cum Rudolpho, quem Raynaldus (1280, n. 28) ex ms. cod. Vat. Jordani refert.

D « Tractabat quoque, ait, idem pontifex cum dicto rege super novitatibus faciendis in imperio, ut videlicet totum imperium in quatuor divideretur partes: in regnum Alemanniae, quod dabatur posteris Rudolphi in perpetuum; in regnum Viennense quod dabatur in dotem uxori Caroli Martelli filiae dicti Rudolphi; de Italia vero praeter regnum Siciliae duo regna fiebant, unum in Lombardia, aliud in Tuscia. » Quam rem paulo aliter Blondus et Platina posteritati mandarunt. Nec multum hinc abludit consilium fr. Humberti de Romanis ord. Praed. ante concilium Lugdunensis ii celebrationem, relatum a cl. P. Mansio in notis ad Rayn. (1273, n. 6) his verbis: « Ut eo vacante (imperio) vicarius constituatur: vel rex Teutoniae deinceps per successionem, non per electionem fieret; et quod contentus ille Germania sua, Italiam uni vel duobus regibus ex consensu praetorum et communitatum eligendis, permitteret: ele-

eli vero in certis casibus possent deponi per apostolicam sedem, vel denique rex in Longobardia constitutus vicariam imperii potestatem exerceret in Tuscia, imperio vacante. Imperatoria vero majestas, quam Leo III instituerat, ut subditos sibi populos in officio contineret, supremæ suæ potestatis, ad temporalia quod attinet, imperatore per coronationem facto particeps, auctoritatem longe majorem regi Romanorum afferebat, quo enim pontificis spiritualis potestas effundebatur, eo temporalis imperatoria effundi credebatur. Hinc duorum luminarium majorem celebris illa comparatio; hinc duorum hominum in terrarum orbe auctoritas non semel hisce in epistolis occurrunt; hinc denique, ut Rudolphi utar verbis, divini operis complementum ab **288** uno Christi vicario perficiendum. Regiam quippe omnem potestatem a Deo esse quis ignorat? Hanc vero Rudolphus, aliorum regum instar, adeptus fuerat, imperatoriam autem majestatem, cum illo auctoritatis incremento quod regie accedebat, Romani tantum pontificis beneficio per diadematis imperialis impositionem reges Romanorum, seu imperatores electos, fuisse assecutos, vetera omnia monumenta testantur.

LV. Ea inter principem sibi locum haud dubie vindicant tam multæ epistolæ hujus codicis, aliæque nonnullæ aliunde sumptæ, quæ occurrunt in notis. Quandoquidem et imperii, et majestatis imperatoris vera indoles earum auctoritate sit usque adeo evidens, ut Germanicorum jurisconsultorum exco-gitatio illa recens imperii Romano-Germanici nullatenus aptari possit imperatori, aut Romano imperio ante auream bullam. Quid de subsecutis temporibus dicendum sit, integrum esto aliis: ad meum quippe institutum non pertinet de imperii Germanici majestate disserere. Pergam igitur de nonnullis aliis capitulis loqui, quæ in codice Rudolphino continentur. Cæteras inter epistolas quatuor occurrunt (lib. I, ep. 14 seqq.) de primis precibus, de jure illo scilicet semel nominandi personam aliquam ad cathedrales et collegiatis ecclesias, quod, cum dicatur antiqua et probata consuetudine imperatoribus et regibus competere, nulloque apostolice sedis privilegio inhæreat, non parum negotii canonistis facessit. Quamobrem operæ pretium facturum esse mihi videor, si originem, naturamque harum precum demonstravero. De origine obscuritas magna, magna ubique apud scriptores hallucinatio reperitur. Audax quoque sectariorum mendacium non deest; quale est illud Vitriarii (*J. Pub. lib. III, tom. II, n. 9*) cui a thetoret Conringius (*not. ad Bull. Innoc. X*). Contendit nimirum hoc jus esse ejus generis, quale illud, quod vi coronationis imperator fiat Aquisgranum quidem canonicis collegii sanctæ Mariæ, et ecclesiæ majoris Coloniensis; Romæ vero collegii divi Petri. Quæ itidem papis haud debentur, sed potius tenues sunt reliquiæ antiqui juris Cæsarei, circa collationem episcopatum, abbatiarum, aliorumque beneficiorum ecclesiasticorum. Quæ vigilantium somnia satis superque ostendunt, harum precum originem prorsus ignotam eis fuisse. Felicitas major haud occurrit apud canonici juris peritos. Erunt instar omnium Thomassinus (*De discipl. II, I, c. 54, n. 7*) et Chokier (*Proæm. Scholior. ad prim. Prec.*). Uterque enim ex addition. ad abbatem Urspergensensem formulam affert ex Rudolphi litteris petitam; tametsi neuter puram putamque exhibet, qualem legimus in litteris. Quid vero utor remotis hisce argumentis? Rudolphus episcopo et abbati **289** primas eas preces offert; renuenti episcopo eas admittere, inconsulto pontifice; «Necessarium esse, inquit, non credimus, quod ad receptionem et provisionem ipsius N. in tua Ecclesia auctoritas apostolica requiratur;» abbati autem succenset, quod «nostris mandatis et precibus parvipensis» clericum noluisse admittere. Neutri tamen rationem aliam adducit, præ-

ter exemplum aliarum ecclesiarum morem gentium et antiquam consuetudinem.

LVI. Cum Rudolphus est electus rex Romanorum anno 1273, is erat quartus et septuagesimus ab electione Friderici II, quem biennium esse electum constat anno 1196, patre ejus Henrico VI adhuc superstitis. Inde autem qui ejusmodi precum originem ducendam esse censeret, erraret tota via; non enim Germanicam coronam accepit ad easdem preces necessarias. Quam rem Rudolphus ipse testatur: «Dum, inquit, in nostræ sublimationis exordio quolibet Ecclesia in Romano imperio constituta super provisione unius personæ primitias precum nostrarum ex antiqua et approbata consuetudine sancti imperii admittere teneatur;» et dilucidius confirmat Carolus IV anno 1350 in sua charta apud Marquardum Freherum: «Ex coronationis nostræ solemnibus ad Romanorum regnum, quæ in nobis nutu divino dudum sunt completa, in quolibet monasterio in imperio constituto unam tantum personam virtute primarium precum nostrarum ad beneficium ecclesiasticum facere possumus promovendi;» ac denique Wenceslaus anno 1376 delegans Ruperto comiti palatino Rheni facultatem suam: «Concedimus, inquit, per presentes quod in omnes primarias preces ratione nostræ coronationis in Romanorum regem, hodie videlicet die 6 mensis Julii Aquisgranum divina favente clementia solemniter susceptæ, per civitatem et diocesis Spirensem et Wormatiensem, etc.» Quamobrem omni procul dubio consuetudo ista, in cujus originem inquirimus, regis Romanorum coronationi Germanicæ annexa erat. Fridericus autem Germanica corona non est redimitus ante annum 1215, ut tradunt auctores apud Raynald. (1215, n. 35). Nam Philippus Henrici VI fraier ab imperatore in Italiam vocatus, ut puerum electum regem Romanorum in Germaniam ad coronationem adduceret, audita in itinere morte fratris anno 1197, in Germaniam est reversus, factusque invasor imperii, coronam sibi fecit imponi Moguntia. Ad contra eum electus rex Romanorum Otto IV, Henrici Leonis Bavaricæ et Saxonie ducis filius, Aquisgranum est coronatus; tumque cepit magnum id negotium imperii, quod finem habuit anno 1209, cum idem Otto ab Innocentio III imperii coronam **290** obtinuit; ut videre est apud Baluzium (*Innoc. III. Regest. tom. I, p. 687 seqq.*). Quærere autem primarum precum originem discordiæ hujus tempore, vel ipsa in coronatione Friderici II, dum Otto IV tyrannice moderabatur in perium, nec nisi post triennium decedens, Friderico viam ad imperium aperuit, esset inanem operam ludere.

LVII. Eoque id magis, quod preces istæ indolem præseferunt gratiarum, quas vocant expectativas. Quarum licet rudimenta coperint Adriano IV quem passim auctorem earundem faciunt (*Thomassin. de disc. II, I, c. 43, n. 2*), non tamen usus ita invaluit; ut Adriani successor Alexander III anno 1179 in conc. Lateranensi III beneficia promitti non vetuerit (*Labbe Conc. tom. X, p. 1512*), ut docent verba ipsa can. 8, œcumenici ejus concilii: «Nulla ecclesiastica ministeria, seu etiam beneficia, vel ecclesiæ, alicui tribuantur, seu promittantur, antequam vacent, ne desiderare quis mortem proximi videatur, in cujus loco et beneficium se crediderit successurum.» Quod respiciens Innocentius III toties disciplinam istam asseruit, ut videre est in ejus regesto apud Baluzium. Una ex pluribus epistolis pertinetis ad annum 1211 (*Innoc. III Ep. I, xiv, ep. 161, tom. I, p. 588*) erit instar omnium: «Ad audientiam nostram vobis intimantibus est delatum, quod ad multorum instantiam importunam de non vacantibus beneficiis promissiones sæpius facere vos contingit. Unde nobis humiliter supplicastis, ut vobis super his dignaremur misericorditer providere. Volentes igitur vestræ devotioni super hujusmodi gravamine præcavere, ac attendentes, quod id contra statuta

Lateranensis concilii attentatur, promissiones hujusmodi decernimus irritas, et inanes, auctoritate vobis praesentium districtius inhibentes, ne contra praefatum concilium beneficia promittere non vacentia cuiquam de cetero praesumat. » Quapropter incredibile est, eodem hoc pontifice Ottonem IV et Fridericum II post coronationem Germanicam petiisse ab ecclesiis beneficia primo vacatura, proindeque duos hos Rudolphi praedecessores obtulisse primarias preces. Multo minus credi debet Henricum VI corona Germanica coronatum anno 1169, qui et ipse post rudimenta expectativarum cum duobus praedictis recensetur, id praestitisse: Rudolphus enim non singulari utitur exemplo, sed *divis*, ait, *imperatoribus et regibus* consuetudine id privilegium indultum esse.

LVIII. Quae cum ita sint, cumque ante Rudolphum nullus omnino invenitur ea formula usus esse, quam ante hunc diem continuator Urspergensis abbas referrebamus acceptam, hodie autem quater repetitam 291 videmus in his litteris, non continuo consuetudinem, quasi certa constansque esset, admittere oportet; sed expendi eam decet attentate, ut quo loco haberi debeat, assequamur. Primo igitur reputandum, nec Rudolphum, qui etatis annum agebat 55 cum electus fuit rex Romanorum, neque ex antecis, viventibusque hominibus ullum consuetudinem illam, quam vocant, usu receptam vidisse; non quia sexaginta fere anni ab ultima coronatione Aquisgranensis elapsi erant, nam vidimus, neque Friderico II, neque Ottoni IV, etiamsi consuetudo certa esset, uti eadem licuisse; sed quia unicum exemplum coronationis Henrici VI anno 1169, quod nonnulli falsi arguendo Rudolphum, afferri posset, ab hujus coronatione distat annis quinque supra centum. Rudolphus igitur a nemine omnium visam, sed ab uno aut altero ex consiliariis suis auditam consuetudinem laudat. Deinde animadvertendum, tam abbati, quam episcopo, eas preces rem novam visas esse: abbati videlicet, quia, ni fallor, concilii oecumenici Lateranensis decretum supra allatum, et Innocentii III litterae plures illud asserentes, contra importunitatem beneficia vacatura petentium, non erant ignotae; episcopo autem, quia non modo canones et decreta pontificum nota illi erant, sed quia pro hisdem pugnare ex officio debebat, magnumque admisisset piaculum permittens ut ea tantillum violarentur sancta sede inconsulta, quae una privilegium istud laicis, utcumque magnis principibus, concedere poterat, adversus canonum decretorumque pontificum statuta, si e re Ecclesiae publica futurum nosset. At enimvero tribus Rudolphus utitur argumentis ad rem probandam: antiquam scilicet, atque approbatam esse consuetudinem; nullum eam latere imperii angulum; et ecclesiae Germaniae alias regibus et mandatis obtemperare. Sed, bona cum venia, ejusdem generis haec argumenta sunt, cujus erant illa alia, quae Exarchatum et Pentapolim sibi assererat, ut supra dixi (n. 44), et infra uberius explicabo (Diss. 7, n. 5 seq.). Consuetudo enim neque antiqua, neque approbata esse potest, quippe quae a nullo ex praedecessoribus usu recepta deprehenditur, et concilio oecumenico Lateranensi III adversatur; elegans illud dictum, *nullum latere unquam imperii*, cum omni historia pugnat, cum nulli reperitur hujus rei notitia; ac denique apud ecclesias Germaniae alias admitti primarias preces, principi potius obsequium, quam disciplinae peritiam comprobant.

LIX. Utinam veteris ac novae disciplinae auctor (P. II, lib. I, cap. 54, n. 7) integras hasce epistolas vidisset, quemadmodum vidit fragmentum Rudolphinae epistolae apud Urspergensium abbatem! Ex ejus enim sententia 292 non coniecisset ecclesias omnes cathedrales, abbatiales, collegiales ei servituti fuisse obnoxias; nec misceri « praeccepta precibus. » Is enim non erat piissimus princeps, qui ser-

vitutem ecclesiis vellet imponere, atque ecclesiasticis rogando praecipere. Testem appello Rudolphum ipsum, qui Leodiensi capitulo commendans novum canonikum (lib. III, ep. 22), *Prudentiam vestram*. inquit, *rogamus affectu quo possumus ampliori, quatenus super eadem residentia, pro nostra reverentia, et utilitate propria, congrua ipsam gratia prosequentes, eundem ad curiam nostram quantocius studentis remittere vestris, et Ecclesiae praenotatis servitiis inibi fructuosius institutum.* De obsequio erga episcopos nihil dico: plures enim epistolae occurrunt ad eos datae, quae ipsos rebelles venerat ut patres. Quamobrem non est ambigendum, quin rex Romanorum recens electus, nimiam consiliariis fidem adhibens iuribus ac decori imperii plus aequo studuerit. Bene autem cessit primariis precibus; nam privilegio apostolico accedente invalere, hodieque viget. Primus omnium pontificum Clemens VI primas preces regi Romanorum Carolo IV concessisse videtur. Etenim in charta supra laudata, « Cum itaque, ait, nobis iam de jure, quam de antiqua et approbata consuetudine a divis Romanorum imperatoribus, et regibus praedecessoribus nostris hacenus observata competat, etc. » Quem postea Wenceslaus, ceterique sunt imitati, non amplius consuetudine, sed jure atque antiqua consuetudine sibi illas vindicantes. Quidquid igitur sit de antiqua illa, et approbata consuetudine, quae uni Rudolpho refertur accepta, postquam apostolica sedes ratam illam habuit, jus imperatorum evasis, quod ne Tridentinum quidem concilium (sess. 24, cap. 19) sustulit, ut sacra congregatio declaravit, Gregorio XIII ejus decretum roborante. Thomassinus (P. II, lib. I, cap. 54, n. 10 seq.) hac de causa contendit, primarias preces nisi privilegio apostolico, quia Pius IV et Gregorius XIII eas praedictum in modum ratas habuerunt. Sed longe antiquiori apostolico privilegio nituntur.

LX. Et vero Carolum IV consuetudini jus proprio arbitrato addidisse nemo dixerit, cum praecipue constet, hunc principem Clementi VI acceptissimum, ejus opera electum esse, pluribusque ab eodem beneficiis affectum. Nihilominus, quia nullum apostolicum privilegium reperitur, pro certo affirmari non potest, a medio saeculo quartodecimo, in hoc rege Romanorum, auctore aureae bullae, primarias preces nisi cepisse apostolico privilegio. Quod minime dubium est, Fridericum III integro post 293 saeculo, videlicet anno 1452, cum diadema imperiale suscepit a Nicolao V, pontificio diplomate sibi concedi obtinuit primarias preces, quod successoribus omnibus usque ad nostra tempora est renovatum a sancta sede post eorum electionem ab eadem confirmatam. Exstat idem diploma in archivo secr. Vat. publicatum a card. Corradino, ineunte nostro saeculo, ut refert Georgius (Vit. Nic. V. p. 116 et 156), et laudatum a Clemente XI (Epist. et Brev. tom. I, p. 508), in litteris ad capitulum et canonicos Hildesien. ecclesiae: « Quod si, ait, idem Fridericus, et qui eum subinde consecuti sunt imperatores, ante tempora cla. me. Leopoldi nuper defuncti primarias preces direxerunt, id contigisse constat, quia illi omnes post sui confirmationem a Romano pontifice obtentam, muniri apostolico indulto curarunt. Quo quidem indulto quoniam destitutus erat idem Leopoldus, factum est, ut primarias preces, a quibus ipse non abstinuit, admittere, et executioni demandare episcoporum ac praesulum, nec non capitulorum Germaniae non exigua, neque contemnenda pars libertatis hujusmodi memor, et acerrima custos detrectaverit. » Quamobrem annis amplius centum viginti apostolico privilegio nitebantur ex preces, cum sacra conc. Trid. congregatio sublatas non esse declaravit: unde Thomassinus sanctae sedis auctoritatis initium deducit. Ab anno autem praedicto 1452 ejusmodi privilegio personali utentes imperatores, aut reges Romanorum jure offerunt primas preces: si qui vero illud impetrare neglexerunt, nequidquam

vetustæ consuetudinis obtentu ecclesiarum Germaniæ libertatem iis precibus conati sunt infringere, ut Clementis XI litteris edocemur. Namque episcopi et abbatis exemplo, qui Rudolphi preces detrectarunt, neglecta quæ prætendebatur antiqua consuetudine, episcopi et capitula preces nullo jure oblatas respuunt, ac pro ecclesiasticis juribus acerrime pugnant.

LXI. Iniquissimo id quidem animo tulerunt ecclesiastici ab ipsa origine: cuius rei testis est Aeneas Sylvius, qui postmodum electus pontifex, Pii II nomen assumpsit, nam Bartholomæo Medico (ep. 372) ita rescribit: « Non nos deest contra primarias preces imperatoris attentare, quia illas impetravimus, et sæpe defendimus; et imperatoris majestatis honorem tueri debemus, quia ab illa promoti et magnificati sumus. » At nihilominus neque concordata Germanica inter Nicolaum V et Fridericum III inita pro libertate collationum statim mensibus, quæ primariis precibus contraria videbantur, privilegio illi obstituerunt, neque postea expectativarum exitum illi obfuit. Quapropter primariæ **294** preces a Rudolpho primum adhibite anno 1274, opinione potius quam consuetudine innitentes, quarum rara admodum vestigia occurrunt spatio annorum 178, ubi certo apostolicæ sedis privilegio se sustentare ac tueri ceperunt, omnia evasisse pericula, nostramque ad ætatem illas se pervenisse gloriantur. Magnum tan en discernen antiquis illis precibus, cum precibus sanctæ sedis beneficio impetratis intercedit. Quandoquidem illæ Germanicam coronationem secutæ primum regni annum non excedebant; istæ vero, quæ ab apostolico pendunt indulto, cum Friderico III concessæ fuerint post coronationem imperialem, successoribus concedi consueverunt post electionis imperialis confirmationem ab apostolica se factam, quæ postquam imperatoria coronatio desuevit, plures annos ab electione illa distabat. Sit exemplo Joseph Augustus, qui rex Romanorum electus anno 1690, ac Leopoldo patri succedens in imperio anno 1705, dum anno 1711 confirmatio et privilegium expediebantur, variolarum morbo decessit. De quo inopinato casu loquens in consistorio Clemens XI (*Orat. Consist. p. 117*) die 17 Aprilis an. 1711, « Omnia, inquit, parata erant, ut quidquid demum hic agendum supererat tam circa apostolicam confirmationem electionis ejusdem Josephi de fraternitatum vestrarum consilio explendam, quam circa indultum, quod vocant primarium precum. » Itaque vix anno vicesimo altero post regis Romanorum electionem, aut sexto post Leopoldi patris mortem, apostolico privilegio usus esset, nisi mors immatura obstitisset. Quid? quod Leopoldus, qui a Ferdinando III, Augusti genitoris obitu, seu ab anno 1658 (quindecim enim mensium interregnum intercessit) imperio præfuit, sanctæ sedis indultum nunquam obtinuit? Attamen precistæ, ut novo inducto vocabulo appellantur ii, qui primis precibus beneficia se obtinuisse contendunt, tempore etiam apostolici indulti cessantis, ad dignitatum, aliorumve beneficiorum vacationem comparare, quasi primis precibus ad eadem jus acquisivissent. Videsis Clem. XI (*Epist. et Brev. tom. I, par. II, p. 408, 414 seq. et 605*). Quin etiam pontifice eodem teste (*Bullar. p. 104 seq.*), imperio vacante, ejusdem vicarii preces offerre non dubitarunt.

LXII. Id vero, utpote nec veteri consuetudine, nec jure apostolico privilegii factum, merito ecclesiæ Germaniæ, ac summum pontificem qui unus privilegia sive indulta hujusmodi potest concedere, adversus hujusmodi abusum compulsi reclamare. Magnum sane negotium Clementi inde factum, nec tamen infractum ejus animum legimus. Augustus anno enim episcopo (*Ibid. p. 409*) scripto declaravit, « cum, qui canonicatum **295** hoc medio obtinuit, legitimum ejus possessorum nequaquam esse, nec facere fructus suos; » neque alio modo sollicitudine se exemptum ita significat, quam « precistæ canonicatus detentore

A ab indebita ejusdem possessione repulso. » Pari modo ab apostolico nuntio admonitus, « quemdam precistam, ut vocant, magno nunc studio contendere, ut decanatus collegiatæ ecclesiæ sancti Mauriti sibi assignetur, » in civitate videlicet Monasteriensi, ab episcopo ejus civitatis enixe petit, « ut memorati precistæ petitio penitus rejiciatur. » (*Ibid. p. 549.*) Ex quibus patet, primarias preces, cum niti credebantur consuetudine, tametsi nullo jure porrigerentur, nullum inflexisse vulnus disciplinæ collationis. Et enim reges Romanorum corona Germanica redempti primo tantum anno regni, et semel unicuique ecclesiæ cathedrali, collegiatæ, aut monasteriali offerrebant preces suas, quasi jure patronatus, pro canonicatu aut beneficio vacante, aut primum vacaturo. Dum e contrario a precistis altissimum disciplinæ eidem vulnus infligitur. Nam juxta novum morem, in quem adeo vehementer invehatur Clemens XI, cum primum vacaret canonicatus, dignitas, beneficiumve aliud in quavis ecclesiæ, eadem prorsus iuscia, clam emergebat precistæ, non solum electione imperatoris non confirmata per apostolicam sedem; sed etiam vacante imperio, contendebaturque canonicatum, dignitatem, beneficiumve jure priuariarum precum sibi deberi. Ex hisce autem quatuor Rudolphi epistolis non solum origo earum precum, sed rectus earumdem usus, cum præsertim hodie offerantur auctoritate apostolica, est perspicuus. Ac de his hactenus.

LXIII. Restaret nunc ut de aliis capitulis, quæ in iisdem litteris continentur, aliquid dicerem, præcipue de ardore illo ingenti, quo Rudolphus flagrabat, ferendi arma in Syriam, non modo ut Terræ sanctæ reliquias tueretur, sed etiam ut sanctam civitatem Jerusalem ac vicina loca Jesu Christi sanguine consecrata, quæ Christianorum desidia iterum occupata erant a barbaris, ex horum manibus eriperet. Dictu miserum! Acconem, seu Ptolemaidem patriarchæ Jerosolymorum, et quidquid pro administratione novi illius regni majores constituerant, redactum erat. C Undique desolationes, insidiæ, metus modicos miserrimosque eos populos petere cogeant opportuna auxilia a Rudolpho, quem causæ vehementiores aliæ illuc invitabant, ac præ aliis Alberti sapientis patris sui cineres Accone jam pridem sepulti. Quod ipsemet Gregorio X testatur (lib. I, ep. XII) cum gratias agit de confirmata sua electione: « Ad quod, inquit, ardor desiderii in nobis eo vehementius **296** accenditur, quo naturalis genitoris nostri ossa, ob crucifixi gloriam, extra natalem solum peregre inibi quiescentia sollicitius quotidie in nostris cordibus revolvuntur; et quis prohibere poterit filium ex intimis cordis concupiscere in paterno tumulo exulem pro eo fieri, qui exilio et miseriæ se tradidit, delictis affluens paradisi? » Tametsi de ingenti hoc desiderio accidit, quod de alio pariter vehementi suscipiendi imperialis diadematis in Urbe a Romano pontifice; ingruentia enim bella intra fines imperii necessarium auxilium Terræ sanctæ tandiu distulerunt, ut Rudolpho eodem adhuc superstite Acconis expugnatio, Christianorumque omnium cædes, perquam paucis transfretantibus, debito cum mœrore sint auditæ (lib. III, ep. 40). At de his omnibus opportunus agam in notis. Quod præmitti omnino debet, magni hujus progenitoris Augustæ domus Austriacæ insignes virtutes, quæ ab auctoribus celebrantur, præclara indoles, modestia, studium pacis, clementia, humanitas, liberalitas, longanimitas adeo luculenter in hisce epistolis describuntur, ut aliena testimonia non sint opus.

LXIV. Equidem præstantissimi codicis editionem reipublice litterariæ opassem numeris omnibus absolutam exhibere, at exiguis meis viribus minime datum est grave ac nullatenus ferendum onus subire nullo alioquin accedente levamento. Etenim præterquam quod litteræ fere omnes carent persona, loco, et tempore, illarum collector inofficiosus, nulla ordinis ratione habita, in tres libros eas divisit, quasi

varia esset materia et tempus certum; cum e contrario utrumque desideretur in codice, adeoque litteræ unius libri ad alterum referri debeant, ubique rerum similitudine ac confusione temporum occurrente. Wenceslaus Adalbertus Czerwenka auctor annalium et actorum Pietatis Habsburgo-Austriacæ, quem brevitatis ergo auctorem Piet. Austr. passim appello, de codice Rudolphino loquitur (lib. I cap. 4, p. 37) hunc in modum: « Magnam equidem laudem meriti est reverendissimus et doctissimus D. Joannes Seifridus vigilantissimus quondam abbas Zweythallensis ordinis Cisterciensis, quod cura et studio ex antiquis duobus monasteriis sanctæ Crucis, et monasterii Zweythallensis codd. mss. epistolas 149 partim, et quidem præcipue, ab ipso, partim ad ipsum, partim de ipso Rudolpho scriptas collegerit, et in tres libros dividerit; summam laudis attigisset, si personas, et annum, quo, et ad quas datæ sunt, expressisset. Has ipsas epistolas clarissimus Petrus Lambecius ad prelum parabat, et Syntagmati suo rerum Germanicarum inserere volebat, additis non solum Seifridianis, verum 297 etiam suis annotationibus cum tabula chronologica, et variantibus lectionibus ex augustissimæ bibliothecæ Cæsareæ antiquo codice membranaceo inter codices mss. philosophicos et philologicos latinos 262 in quo eadem exstant, quem mihi inspicere hactenus non obtigit. Ipsi vero Lambecio hunc ingenii partum, utpote morte prævento, non licuit eniti, quo lucubrationes suas coronaret. » In eandem sententiam de eo cod. loquitur (lib. I, cap. 20, p. 118). Verum Hansizius (*Germ. Sac.* tom. I, p. 416) laudat cod. Cæsareum jur. civ. 77, cumque aliquam ex epistolis (lib. II, ep. 33) tam ab auctore Piet. Austr. (lib. I, cap. 15, p. 75), quam ab Hansizio prolatam (*Germ. Sac.* tom. II, p. 388) accurate contulerim, Cæsaro cod. utrumque usum esse deprehendi. Quamobrem variantes lectiones, quas apposui epistolis nonnullis, absque ulla hæsitazione ex cod. Cæsareo desumptas affirmo, apud alterutrum ex laudatis auctoribus occurrerint epistolæ, quas diligenter contuli. Neque id fortuito a me factum putes, rem enim penitus examinavi, antequam consilium istud caperem.

LXV. Animadverti primum, tam Lambecium in catalogo librorum ab se edendorum, quam auctorem Pietatis Austriacæ, epistolarum 149 mentionem facere; deinde vidi ipsum Seifridum in sua Genealogia domus Austriacæ nonnullas epistolas laudare ex cod. monasterii sanctæ Crucis ordine alio in eum relatas. Exempli gratia, quæ prima occurrit in nostro cod. illi est 55; quæ in Cod. est 20, lib. I, Seifrido est 59; ac demum quæ in Cod. est 29 libri primi, illi est 150; ac demum in fragmentis harum litterarum variantes lectiones deprehendi, quæ plane ostendunt, codicem quo usus est auctor Piet. Austr., diversum esse ab illo monasterii sanctæ Crucis. Inde vero has 126 fuisse collectas, et in tres libros digestas ab eodem Seifrido cui non persuadeant priores litteræ, idcirco premissæ aliis omnibus, quia ad Cisterciensem suum ordinem spectant? Huc accedit privilegii cuiusdam (lib. III, ep. 36) suppositio aut interpolatio, in Zweythallensis monasterii favorem. Quid? quod Lambecius ingenue fatetur, se diligenter conquisitis Seifridianis codices nusquam reperire potuisse (Præf. tom. I, n. 59)? Auctor Piet. Austr. (lib. I, cap. 4, p. 55 et 57), Seifrido tribuit laudatam a Lambecio cod. 149 epistolarum, ac proinde tantum virum falsi arguit, qui Seifridianis cod. se illibi reperisse negat. Sed Lambecianus codex, seu Cæsareus, quo usus est etiam Hansizius, easdem exhibens omnino similes iis, quas profert idem auctor Piet. Austr., secus docet. Noster vero codex, qui prodit ex monasterio ipso Zweythallensi, omne dubium amovet, quoniam Seifridianum opus haberi debeat. Commodior 298 certe fuisset Cæsareus codex 149 epistolarum; continuata siquidem illarum series minus opere præbuisset ad redigendas in ordinem quæ vitio collocationis laborant; cumque aut

A nullos, aut longe alios epistolarum titulos præseterat, parte illa oneris me allevasset, quæ subeunda fuit, ut sententia litterarum patefieret, suaque historiae integritas vindicaretur. Nam Seifridus, Auctor sæculi decimi septimi ineuntis, suæ magis ætatis rationem habuit, quam prisorum temporum, ut suo loco animadvertam in notis.

LXVI. Quod quidem potui, singulis epistolis argumenta præmisi, ut necessario feci, cum codicis Carolini litteras in lucem edidi. Minor certe necessitas ad idem præstandum me adegit in Rudolphini cod. editione: plures enim epistolæ, quæ Lambecio magno usu fuissent pro Syntagmate Germanicarum rerum, mihi rem pontificiam et majestatem imperatoriam curanti superflue sunt; quas idcirco examinandas iis reliquam quorum plurius refert. At collectoris licentia in apponendis pericliosis unicuique epistolæ, cohibenda fuit, atque emendanda supinitas. Enim vero id mihi ferendum esse non duxi, ut Rudolphum, qui regem Romanorum se semper appellat, quippe imperiali diademate redimitus non fuerat, in adiunctis iis pericliosis frequenter imperatore dicitur, falsamque non raro sententiam epistolarum prænuuntiat. Quæ duo non levia incommoda quia non licuit avertere substituendo titulos, quos eadem epistolæ præferunt in veteri codice Vindobonensi, seu Cæsareo, brevia eorumdem argumenta confeci. Licentia vero collectoris evidens fiet uno ex titulis cod. Cæsarei, qui ab Hansizio integre profertur ad epistolam archiepiscopi Salisburgensis, quæ in nostro cod. est (lib. 2, ep. 29), brevis enim et simplex ita fluit: *Epistola archiepiscopi Salisburgensis, et suffraganeorum ad summum pontificem*. Audienda nunc perioche collectoris: *Archiepiscopus Salisburgensis ac ejusdem suffraganei summo pontifici Romano lati nuntiant, per Rudolphum imperatorem, cuius virtutes ac laudes mirifice deprædicant, liberatam ab Ottocari Bohemi tyrannide Austriam*. Ego vero non potui, quin breviter sinceritatemque tituli a collectore minus recte explicatam sequenti argumento interpretarer: *Salisburg. archiep. et suffraganei post primam Rudolphi victoriam de rege Bohemia Ottocaro, Joanni XXI novo pontifici de ejus electione gratulantes, ejusdem regis tyrannidem et audaciam in se, aliosque omnes episcopos reduces a concilio Lugdunensi exaggerant, quam ridiculæ exercuerat inhibendo decimas pro subsidio Terræ sanctæ, obtemperacionem 299 sanctæ sedis mandatis, et obsequium regi Romanorum apostolica auctoritate confirmato, nec non illicita extorquendo juramenta, subvertendo ecclesiæ incendiis et rapinis, atque jungendo sedere cum Tartaris tyrannis. Subinde faustissimis Rudolphi progressibus uberrime enarratis pro liberatione Austriæ, tantum regem, tamque de rep. et de ecclesiis bene meritum ei commendant grati animi ergo*.

LXVII. Ad variantes lectiones quandoque occurrentes quod attinet, desumptas eas omnes dico ex cod. Cæsareo, tametsi epistolæ apud auctorem Piet. Austr. typis editæ, dicantur ab eodem excerptæ ex Mss. cod. Seifridiano. Nam trigesima tertia epistola libri secundi, quam idem auctor profert et suo Ms. tantam habet convenientiam cum eadem ab Hansizio vulgata ex cod. Cæsareo, ut dubitari non possit quin utraque editio ab uno eodemque cod. profecta sit. Præterea ternas litteras ex eodem cod. quem Seifridianum vocat, primæ nostri codicis præmittit (lib. I, c. 4, p. 52 seqq.) videlicet: Rudolphi ad Greg. X, Engelberti Coloniensis archiep. ad eundem pontificem, et S. R. E. cardinalis ad Rudolphum; et alibi (lib. I, c. 16, p. 94) exhibet privilegium salis monasterio Zweythallensi concessum ex eodem codice, qui Lambecii testimonio 149 epistolas continebat; epistolæ autem, quibus var. lect. subiunguntur, sunt omnino duodeviginti, quæ, ne sit ignotum, cui referantur acceptæ, hic mihi enuntiandæ videntur. Libri igitur primi epistolæ 1, 2, 3, 12, 42, editæ sunt in lucem ab auctore Piet. Austr. Ejusdem autem libri 38 Hansizius

publicavit. Libri secundi epistolæ 1, 3, 4 et 34 debentur auctori prædicto; 8, 9, 10, 11, 12, 15, 22, 24 (hæc mihi exiit in præfatione, ubi falso 15 recensui) et 29 Hansizio; ac 33 utrique. Octo demum epistolæ libri tertii, nempe 13, 19, 24, 25, 26, 27, 30 et 36 omnes auctori Piet. Austr. referuntur acceptæ. Quæ autem duo diplomata exstant in fine nostri codicis absque ulla numeratione, in Casareo desiderantur, ut patet ex eodem auctore, qui (lib. I, cap. 17, p. 102) alterum eorum exhibet ex annalibus Bizovii (An. 1283, n. 13); at de eo dicendum erit in fine hujus voluminis, quæ illud rejicimus. Nec prætereundum videtur, quod laudatus auctor (*Ibid.* p. 103, seqq.) binas ait litteras a se repertas in Seifridiano cod. ad Philippum III Francorum regem datas pro monasterio Aureæ Vallis (*Cod.* 19 et 24), quas recitat, 20 nostri codicis ommissa, utpote in eo, quem Seifridianum reclamante Lambecio appellat, desiderata, quanquam multo plures ibidem reperiantur, 300 quam in vero Seifridiano codice, qui nunc demum in lucem prodit, qualicunque mea opera. Codex revera præstantissimus, quippe qui epistolas continet ex ipsis autographis descriptas: quod facile colligitur ex iis signis (') non semel obviis, quæ consuetum codicum fere omnium vitium, summamque exscriptoris fidem palam faciunt, modo earum periorchæ nullo loco habeantur.

LXVIII. Ex dictis patet Rudolphinas hæc epistolas modico alicuius verbi discrimine in cod. antiquo membranaceo Augustæ bibliothecæ Vindobonensis existere, unde Hansizius eas decerpit, quæ ad archiepiscopum Salisburgensem spectant, et auctor Piet. Austr. alias ad suum institutum facientes, nisi forsitan aliena opera usus, unde exscriptæ illæ fuerint, ignoravit, nam codicem 149 epistolarum Seifrido tribuendum affirmat, quem Lambecius negat. Illum utique codicem idem Lambecius prelo committere deliberaverat in suo Syntagma rerum Germanicarum. Id vero quam commodum mihi cesserit jura ac privilegia sanctæ sedis vindicanti optimis monumentis, hoc unum ostendit, quod, quæ duo facile cæteris præferenda, operis hujus cardices esse volui, tanti viri commendatione, gratissima eruflitis omnibus sunt futura. Utinam codex ipse Casareus ad meas manus

A venisset, quemadmodum Carolinus, quem Syntagmatis Lambeciani principio typis cum, monumentorum pontificie dominationis primumesse volui! Ultima enim primis responderent, ipsosque in eruditissimi hujus viri labores successisse gloriarer, ut principis apostolorum, ejusque successorum jura et privilegia omnia a magno Augustæ domus Anstriae progenitore confirmata, majorisque validitatis ergo donationes prædecessorum relectas ex integro, publicam in lucem ederem; ac tanti regis auctoritate imperatoris majestatis veram indolem demonstrarem. At quoniam ex voto id non accidit, Seifridianum istum codicem, a Casareo per Lambecium publicando levissime discrepare ostendi prædictarum duodeviginti epistolarum collatione. Deinde allata prima ex 149 Lambecianis, quæ in Seifridiano desideratur (supra num. 47) nec non duabus sequentibus (lib. I, ep. 11, n. 2; lib. II, ep. 20, n. 3), quæ pari modo a Seifridiano exsulant, eandem indolem ex ore ipsius Rudolphi, et unius ex S. R. I. electoribus Coloniensis archiepiscopi expressi; atque aliis epistolis, in cod. Seifridiano exstantibus (lib. I, ep. 12, 38, 42; lib. II, ep. 1) cum Casarei cod. litteris diligenter collatis, confirmavi. Cætera, quæ ad jura et privilegia spectant, cum autographa eorum existent in archivo Molis Adrianiæ, alia testificatione non egere videntur. Nihilominus 301 fateor prorsus incredibile mihi esse, unam tantum epistolam (lib. II, ep. 37) reperiri eorum vindicem; nullusque dubito, quin plures ex illis tribus et viginti a Seifridiano cod. exsulantibus, ad tanti momenti negotium spectent. Futurum autem confido, ut augustissimæ bibliothecæ Vindobonensis præfectus, prædecessorum suorum vestigiis insistens, præcipuam regis Romanorum Rudolphi gloriam diutius latere non patiar. Interim hæc epistolas qualicunque meo labore curatas prodire in lucem jussi. E re enim publica esse existimo tam multas eruditum opiniones falsas hujusmodi monumentorum auctoritate amandare. Diplonati principum S. R. I. electorum, quod in fine epistolarum legitur, Rudolphinum præmitti oportere res ipsa docet. Quamobrem de illo agendum mihi erit sequenti dissertatione, quæ totum opus absolvam.

303 RUDOLPHI I

CÆSARIS AUGUSTI

EPISTOLARUM LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

EPISTOLA PRIMA.

Rudolphus electus in regem Romanorum ad stabiliendam imperii sui auspiciis petit a religiosorum congregatione orationum suffragia.

(An. Dom. 1273, cod. Cæs. LIII, cod. Rud. I.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus rex Romanorum electus,

* Tituli omnes a collectore appositi. Raro iis convenit cum epistolis. Qui religiosi appellantur, sunt monachi Cistercienses, ut patet ex sequenti epistola. Erant enim sanctitate celebres. Innocentius etiam III (*Regest.* lib. I, ep. 176) pontificatum auspiciis erat suimet commendatione abbati et conventui Cisterciensi, nec non abbati et conventui Clavallensi. Quin etiam exstant ejus litteræ apud Raynaldum (*Regest.* lib. IX, ep. 119) quæ pontificatus anno IX Rom. Ecclesiam in magnis rerum angustiis commendat universis abbatibus in generali Cisterciensi capi-

D de imperiali diademate assequendo sollicitus, terribusque horrido Imperii ob diuturnam vacationem aspectu, cenobitas Cistercienses, sui amoris ac munificentie admonitos, regique patrocinii spe illectos, precatur ut sibi orationibus divinam opem implorent.

Assumpti divinitus ad Romani imperii dirigenda

tulo congregatis. Pontificia ipsa verba, quæ non modica convenientia est cum Rudolphinis, recito: « Cum inter tot et tanta pericula constituti, vestris indigeamus meritis et orationibus adjuvari, oramus et obsecramus vos per viscera misericordie Dei nostri, quatenus nobis in maris altitudine fluctuantibus charitatis vestre suffragium impendatis, et remis orationum vestrarum piscatorem et naviculam subleantes, illum, qui mari et ventis imperat, exoretis, etc. »

molimina, dum in eminenti specule celsitudine, cui A
nos manus Domini virtuose praececit, ad deorsum
subjacentis abyssi faciem oculos retorquemus, dum
incultum hactenus agrum ejusdem imperii circum-
quaque prospicimus, tempestatum insurgentium den-
sitate quotidie sylvescentem *, quodam nimirum ti-
more pariter et tremore [b horrore] demittitur
304 ex praemissis incerta formidine merito trepi-
dantes. Verum rejectis interdum ad primitiva nostrae
sublimationis auspicia nostrae considerationis obtu-
tibus, attendentes quod manus Altissimi de tam
humilis locis tugurio ad tam celsa, tam [celsata et]
fastigiosa palatia nos provexit * in eo cujus admi-
ranao potentia dat per gratiam esse stabilita quae
sunt fragilia per naturam, nostrae fiducia spem loca-
mus, praesentibus fiducialiter, quod opus, quod om-
nipotentiae suae dignoscitur ineffabili dispensatione
contextum, felici praesagio consummabitur †. Porro
cum ad hoc justorum preces assiduas nobis summo-
pere necessarias aestinemus, devotionem vestram
attentius exhortamur, quatenus debita gratitudine
diligentius advertentes, quod in vestris augendis regia
vobis celsitudo libenter aspirat, piarum orationum
vestrarum suffragiis nos divinae clemenciae commen-
detis.

* Olomucensis episcopi litterae ad Gregor. X, alia-
que monumenta ap. Raynaldum (1275, n. 10 seqq.)
miserrimum imperii statum illius aevi demonstrant.
Ad bella et seditiones fere universales accedebant
praedonum assidue vexationes. Facinorosorum hujus-
modi receptacula, seu nidos Rudolphus excidisse
fertur ad octoginta (Piet. Austr. lib. 1, c. 5, p. 40)
sui regni tempore. Praeterea cleri populi que flagitiis
Germania turpiter laniabatur; principesque libertati
assueti imperatorem iniquo animo serebant sibi dari.
Finitimis regionibus nil melius erat. Hungariam
praecipue praeter bellorum malis schismatici et haeretici
affligebant.

† Dantur variantes lectiones ex codice Caesareo.

* Constanti scriptorum testimonio Austriacum
genus inclitum celebratur. Nihilominus princeps
optimus humilitatem patriae non diffidit. Nec video
quid sibi velit Couringius (de Fin. Imp. Germ. tom. I,
p. 285) dum de Rudolpho ait: « Hic est auctor digni-
tatis Caesaree in domo Austriacae. Fuit comes Habs-
burgensis, Habsburgum autem est civitas in Helve-
tia, et tenetur hodie ab urbe Berna. Inde familia
Austriacae et reges Hispaniae orti sunt. » Summa
enim prudentia, militaris virtus, morum integritas,
innata pietas aliaque excelsae animi dotes, quibus
erat praeditus magnus hic progenitor augustae domus
Austriacae, fuerunt in causa cur omnibus Germaniae
principibus praeretur in regis Romanorum ele-
ctione.

† Recentia regum Romanorum Richardi et Al-
phonsei exempla Rudolphum sollicitant. Uterque
cum ab Alexandro et Urbano IV reges Romanorum
appellati, ac proinde imperatores designati. At eo-
rum neutri diadema imperii tam impense questum
Romanus pontifex imposuit: quod erat regem Ro-
manorum electum ad imperatoriam maiestatem ex-
tollere, ut Rudolphus ipse dilucidius explicat in se-
quentibus litteris.

* In capitulo generali regiae littere lectae sunt;
quorum primum Cistercii in Burgundia habitum, ut
creditur, anno 1116, deinceps annuum esse cepit.
Cujusmodi generalia capitula celebrandi exemplum
a Cisterciensibus praebitum esse Benedictinis docet
Mabilionius (Ann. lib. LXXII, c. 419). Tunc autem
temporis, duodevicesimo scilicet anno a fundatione,
quatuor duntaxat monasteria erant, proindeque ab-
bates totidem congregari poterant. Sed postmodum
progressu fere incredibili ordo ille undique diffusus
eo devenit, ut tertio et quinquagesimo fundationis
anno, seu 1151, decerni oportuerit, ne ullum am-
plius monasterium fundaretur, ut verbis Matthaei

305 EPISTOLA II.

Fr. Joannes sancti Cisterciensis ordinis abbas gene-
ralis respondet ad superiores Rudolphi litteras or-
dinem suum ipsi commendans.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. II.)

ARGUMENTUM. — Frater Joannes abbas Cistercii re-
ponit regis litteris, lectas easdem esse in capitulo
generali, auditumque ab omnibus letanti animo,
spem vetusti amoris et patrocinii confirmari. Mis-
sarium sacrificia, statasque preces pro cuncta do-
mo regia indictas esse ordini Cisterciensium uni-
verso, cujus privilegia et indulta regio patrocinio
commendat.

Serenissimo Rudolpho Romanorum regi electo
frater Joannes in illo feliciter agere, qui regibus dat
salutem. Sublimitatis regiae vestre litteras susceptas
cum reverentia debita legi feci coram fratribus de
diversis mundi partibus congregatis *: et quia cae-
dem quasi duplici fungentes officio nostrorum fratrum
vestrae excellentiae devotorum exhiberi vobis devo-
tarum orationum suffragia postulabant †, et vos
eorumdem singulare dominum, dilectorem 306
praecipuum, et provisorem munificum testabantur,

Parisiis asserit Thomassin. (1, l. III, c. 68, n. 3): « In
capitulo Cisterciensi statutum est, ne de caetero ali-
qui novam construerent abbatiam, quia numerus
abbatiarum illius ordinis ad quingentas excrevit. »
Quam rem aliunde confirmat Mabilionius (Annal. lib.
LXXX, n. 9), tametsi generali in capitulo anni 1153,
ita decretum esse testetur. Ea propter cum Immo-
centius III Cisterciensi, Clarenvillensi, Pontinnensi,
de Feritate, et universis abbatibus Cisterciensis Or-
dinis quinquagesimam partem redditum indixit pro
subsidio Terrae Sanctae (Regest. ap. Baluz. l. II, ep.
268, pag. 514), sine dubio quingentis abbatibus id
tributum esse indictum. Incredibile autem videtur
quingentos abbates congregatos fuisse an. 1214, cum
sanctus Ludovicus IX ad generale capitulum se
contulit, ut in fraternitatem et communionem pre-
cium ordinis adoptaretur, ut idem Thomassinus in-
terpretatur Livisii verba: nam ipsemet (II, l. III,
c. 42, n. 15) in constitutionibus, seu statutis capi-
tulum animadvertit, multo antea decretum fuisse,
ut abbates Iberniae, Scotiae et Siciliae ad generale
capitulum convenirent quarto quoque anno; Norve-
giae, Graeciae, Livoniae, Syriae quinto; Hungariae
singulis trienniiis. Quamobrem verba illa Parisii (pag.
459): « Et ecce omnes abbates cum universo conventu,
videlicet, quingenti eis appropinquantibus cum
processione occurrerunt ob honorem domini regis;
verba, inquam, Parisii de monachorum omnium
numero, non de solis abbatibus accipienda sunt.
Caeterum hinc aperte colligitur, quanto in Cister-
ciensium monachorum conventu haec Rudolphi epi-
stola lecta fuerit, quantisque orationum suffragiis
augusta domus Austriacae primordia a Deo optimo
maximo capienda duxerit magnus ejusdem progeni-
tor Rudolphus rex Romanorum electus.

† Sancti Ludovici exemplo summos alios principes
Cisterciensium fraternitatem requisivisse non repe-
ritur. Insignia tamen petite fraternitatis exempla
non desunt. Celebre est monumentum apud Hansiz.
(Germ. Sac. tom. II, pag. 529) ex chron. ms. Cesa-
reae bibliothecae; quo capitulum Salzburgense a
toto ordine Cisterciensi in generali abbatum capitulo
in fraternitatem recipitur. Quod hic sulcificam,
ut pateat discrimen inter orationum suffragia, quae
Immo. III et Rudolphus petierunt, et fraternitatem:
« Frater Guillelmus de Monteacuto dictus, abbas
Cistercii, totusque conventus abbatum Capituli
generalis viris vener. et discretis proposito et capi-
tulo in Salzburg. salutem et orationum suffragium
salutare. Exigente piae dilectionis affectu erga ordi-
nem nostrum, quem, inspirante vobis Domino, sim-

non solum audire fuerit libentius et gratius intellectae, verum etiam ipsarum petitio efficaciter et hilariter meruit exaudiri. Noverit igitur vestra serenitas, quod pro vestra conversatione salutis pariter et [in] augmento, pro illustrissima domina Anna^a vestrae magnificentiae particeps et consortie, nec non pro praecelsissima vestra prole^b universis et singulis fratribus totius ordinis nostri misse, et aliarum orationum suffragia sunt imposita et iuncta, ab eisdem eo libentius **307** et celerius divinae clementiae offerenda, quo vos patrem recognoscunt benevolam, et ipsorum fervidum zelatorem, quos licet ex abundantia vestrae excellentiae propius recommendo, pro indultis eisdem gratiis et favoribus^c, ad gratiarum vobis multiplices actiones assurgens, paratus nihilominus ea promptiori animo iuxta modum facultatis propriae effectui prosequente complere, quae accepta novero vestrae beneplacito voluntatis.

EPISTOLA III.

Rudolphus itidem petit a sanctimonialibus virginibus pro se et consortie sua orationum suffragia.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. III.)

ARGUMENTUM. — Binis sequentibus litteris ealem de causa et ad eundem finem scriptis ad moniales diversi ordinis, Rudolphus petit earum ferventes orationes, quas efficaces futuras putat, utpote quae a sanctimonialibus sanctissimae Virgini acceptissimis ad ejus Filium Jesum Christum diriguntur.

Ad speculam dignitatis regiae ordinatione divina

cere in Christo diligitis, et fovetis, petitioni vestrae, quae per ven. coabbatem nostrum Raithaselach nobis proposita fuit, benigno duximus occurrendum assensu. Concedimus igitur vobis bonorum omnium, quae sunt tam in missis quam in orationibus et ceteris bonis operibus, et de cetero faciendi sunt in toto ordine nostro, participationem plenariam in vita vestra pariter et in morte. Ita quidem cum obitus vester generali capitulo fuerit nuntiatus, tantum fiet pro unoquoque per ordinem universum, quantum pro unoquoque nostrum fieri consuevit. Datum Cistercii anno gratiae 1228, habsere cap. gener. »

^a Cum Albertus comes Habsburgicus mortem obisset in Syria, et Acone sepultus esset, filius ejus Rudolphus, quem nonnulli secutum esse tradunt Castra Friderici II. in patriam reversus, uxorem duxit. Gerardus de Roo (*Histor. Austr.* lib. I, p. 8) rem totam paucis complectens: « Rudolphus, inquit, a parentis obitu domum profectus pactus cum Anna Hohembergica nuptias perfecit anno supra mille ducentos quadragesimo. » Aetatis scilicet agebat annum 22, nam 1218 Hedvigis filia Hermannii comitis Kyburgensis, et Alberti uxor enixa cum erat Kalendis Maii.

^b De Rudol. liberorum numero varia est Auctor. opinio. Auctor Piet. Austr. septem recenset: Rudolphum duodecimo aetatis anno mortuum; Albertum, qui post Adolphum patri successit, augustamque Austriacam domum propagavit; Hartmannum et Fridericum, qui sine liberis decesserunt; Rudolphum alterum Sueviae ducem, qui Ottocari filiam Agnetem uxorem duxit; Hermannum seu Hartmannum alterum, qui antequam matrimonio jungeretur cum Margaritha Eduardi Angliae regis filia in Rheno submersus est; ac denique Carolum in pueritia mortuum. Filias totidem constanter auctores recensent: Euphemiam, quae matris exemplum secuta inter sanctimoniales monasterii Tullnensis ordinis sancti Dominici vitae sanctioris institutum amplexa est; Gutham, seu Jutam aut Juditham Wenceslai Ottocari filii uxorem; Mechthildam Ludovici Bavariae ducis uxorem; Agnetem, quam Albertus Saxoniae dux et elector uxorem duxit; Catharinam Ottoni Bavariae Duci nuptiis traditam; Annam alii Hedwigem Ottonis marchionis Branleburgici uxorem; et Cle-

mentiam, dum importabilia onera nostris humeris incumbunt diligenter attendimus, dum in trinita continue meditationis appendicem propriarum imbecillitatem et insufficientiam virium, et suscepti laboris inspicimus gravitatem, quodam [quod jam] nimium timore et tremore stupere compellimur, et gradus praeminentiam, et perspectam deorsum abyssi faciem formidantes, ne loci forsitan terribilis altitudo plerumque nos terreat, ex fiducia tamen divinae clementiae relevamur sperantes, quod hujus spatiosi et procellosi maris illasi transire possimus angustias, si salutis et gratiae nobis impetretis auxilium, quae caelestis sponso in conscientiae vestrae deliciis lectum floridum preparastis. Quid enim vobis a pietate divina **308** negabitur, quae [quanquam] semper illam mererini habere propitiam virtutum candore et fragrantia operum beatorum [Beatorum?]. Quid apud reginam praefulgendam matrem^d Dei vestra non poterunt obtinere praeconia, quarum [quorum] meritis fulget Ecclesia, viget mundus exemplis, et proficit religio Christiana? Quid illa clarissima civium acies supernorum vestris votivis non impetrabit affectibus, quae vobis propitia redditur pro laudis divinae praeconiis et pro vitae meritis innocentis? Ecce igitur qui cum Martha multiplicis perturbationis inquietantur incommotis, opportunum auxilium solatium expectantes ab acquiescentibus cum Maria, universitatem vestram, quam regis aeterni gratiam et caelestis curiae favorem claris habere argumentis praesumimus, vobis supplicibus duximus requirendam, quatenus nobis ac inclitae Annae^e Romanorum reginae consorti nostrae charissimae divinae

mentiam Carolo Martello regis Siciliae nepoti ex filio locatam. De iis Gerardus praedictus (*Hist. Austr.* p. 16): « Sunt, ait, qui eo libentius in hanc electionem consensisse principes volunt, quod Moguntinus inter alia dixerat, esse Rudolpho sex filias eximia forma atque indole, in quibus elocandas magna fore ad principes inter se coniungendos momenta... Ipse autem rex antequam Aquisgrano discessum esset, Moguntino aditente, Machthildis Rudolphi filia Ludovico Palatino, Agnes Alberto Saxoni, et Hedwigis Ottoni Brandeburgico desponderunt. » Hanc postremam Henricus Stero (op. Canis. *Ant. lect.* tom. IV, p. 201) nescio cur praeceat. Tres enim istas ipso anno coronationis tribus praedictis electoribus nupsisse alii omnes traduntur; ac tres reliquis annis sequentibus, videlicet Catharinam Ottoni Henrici filio anno 1276 post hujus reconciliationem cum Ludovico fratre; Gutham Wenceslai filio Ottocari post paternam caedem anno 1278, ac denique Clementiam, quam Stero et Gerardus silent, nepoti Caroli Siciliae regis anno 1280, ut chron. et Hist. Austr. apud Freherum docent, et infra planius fiet.

^c Thomassinus (I, lib. III, c. 28, n. 12; III, l. III, c. 23, n. 5) animadvertit, usque ad Innocentium IV Cistercienses nullis privilegiis usos esse, adeoque expertos fuisse adeo propitios « piscopos, quibus subiecti erant, ut monasteria construxerint ad duo milia. Postea vero eodem pontifice illos absolvente, nec statutis capitulorum generalium, nec Bernardi sanctissimis legibus a privilegiis opibusque exquirendis esse prohibitos. »

^d Innata Augustae domui Austriae erga beatissimam Virginem pietas a magno ejus progenitore ducens originem, insignes de infensissimis catholicae fidei hostibus semper victorias peperit.

^e Hinc facile conjicitur has litteras datas esse ad moniales ordinis sancti Dominici. Nam traditur Hedwigis Rudolphi mater post Alberti Habsburgici obitum in Syria, emisisse professionem inter moniales ordinis Predicatorum cujus exemplum postea secuta est Euphemia Rudolphi filia, incertum, num ante an post patris electionem in regem Romanorum. Constat autem Rudolphum fundasse monasterium

omnipotentiae gratiam vestris piis interventionibus acquiratis, ut ejus admiranda potentia faciat per gratiam esse fortissima, quae sunt fragilia per naturam; debilitatem nostram robore fulciat, et virtute corroboret; deque nobis ab alto prosequi quod composuit et tradidit, quatenus in gloria suae convalescat augmentum, et Christianus populus a una nobiscum in pulchritudine pacis et requie opulenta censeat tandem claritatis perpetuae radiis illustrandus.

309 EPISTOLA IV.

Ejusdem cum superiore argumenti, et iisdem pene verbis conscripta.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. iv.)

In praecelsae dignitatis honore, quo nos praetuli exaltator humilium, quasi onus importabile nostris est humeris alligatum, cuius dum magnitudinem venerandam ac stupendam attendimus, non immerito formidamus. Vero sicut ex fragilitatis nostrae consideratione mergimur, sic ex fiducia divinae clementiae quodammodo relevamur, sperantes quod huius procellosi maris prospere transire possimus insidias, si nobis impetretis salutis auxilium, qui caelesti sponso in vestrae conscientiae deliciis lectum floridum praeparastis. Quid enim vobis a Dei pietate denegabitur illam merentibus habere propitiam candore virtutum? Quid apud reginam praefulgidam matrem Dei angelorum dominam gloriosam vestra conversatio non obtinebit, quorum meritis splendet Ecclesia, exemplis viget et proficit religio Christiana? Quid illa beatorum acies vestris votivis non impetrabit affectibus, quae vobis propitia redditur, et pro laudis divinae praerogatis, et vitae meritis innocentis? Ecce regis aeterni gratiam et caelestis curiae vos habere favorem claris argumentis praesumitur, et signis perspicuis comprobatur. Digne itaque vestram universitatem per Dei misericordiam obsecramus, quatenus pia meditatione pensantes quantum ex eo possit imminere stuporis, quod qui pulveris et cineris essentiam gerimus, regentis in secula per temporalem gladium vicarii facti sumus^b, piis orationum vestra-

rum praesidiis nobis a gratiae divinae suffragia impetretis, humili supplicatione postulantes, ut ejus admiranda potentia dei per gratiam esse fortissima quae sunt fragilia per naturam, debilitatem nostram et robore fulciat, et virtute perfundat, **310** deque sic nobis prosequi quod impotentiae nostrae tradidit, et humilitati commisit, quatenus in gloria suae augmentum transeat, et populus Christianus per nos pace et tranquillitate proficiat, et tandem illis ac nobis aeternae claritatis radius illucescat.

EPISTOLA V.

Ruao. pus electus in regem Romanorum scribit ad universos imperii status de pace reformanda, et ut sibi debitam exhibeam obedientiam^a.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. v.)

ARGUMENTUM. — Divina ope per religiosos viros ac sacras virgines implorata, serio cogitans de restituendis imperii Romani rebus accisis, encyclica hac epistola universos ejusdem imperii principes tam ecclesiasticos quam laicos, ad praestandum homagium et fidelitatis sacramentum invitat.

Ad Romani regni gubernacula vocati illius vocatione, qui superborum fastigiorum superbia elidens, devotam humilitatem humilium collocat in sublimi, mente disponimus et pervigili meditatione pervolvimus, qualiter in excelsu per excelsum et sublimem regem regum majestatis solio constituti in reformatione pacis jamdudum disperditae reipublicae consulamus, oppressorumque hactenus, et subjectis tyrannorum tyrannidi dispendiosis periculis cautius caveamus: sperantes ex hoc, et in talis agone certaminis, qui mentem affligit interius et quietem sensibus exterioribus non concedit, supernum nobis provenire subsidium et humani favoris incremento^a proficere nos debere. Hinc est quod cum in suprema dignitatis specula sinus ad hoc positi, quod universa sacro Romano imperio, et ad nos per devota servitia fidem gerentia membra^c claris obtutibus, et sinceris affectibus nostram serenitatem **311** deceat contemplari, universos vos, et singulos omni benignitate,

Tullnense in inferiore Austria, eoque Norimberga arcessisse virgines ordinis sancti Dominici, cuius ordini id monasterium obtulit; quod scilicet in honorem sanctae Crucis edificaturum se voverat ante praelium cum Ottocaro Bohemiae rege. Diploma foundationis exstat apud auctorem Piet. Austr. (lib. i, cap. 15, p. 87): « Datum Vienne per Godefridum aule nostrae protonotarium, et prepositum Passaviensem prid. Kal. Sept. in viii ind. post. Nativit. Chr. 1280, regni nostri septimo. »

^a Cum Leo III Occidentale imperium renovavit, Romane Ecclesiae, summo pontifici, ac praesertim orthodoxae fidei defensionem quaesivit. Perinde Joannem XII ad Germanos eam dignitatem transfereundo, seu potius in Germanis confirmando Caroli Magni ex Germanis Augustis primi majestatem, se gessisse constat ex juramento Ottonis I (diss. 1, n. 40). Cum cepit caeremonia tradendi imperialia insignia, in traditione scripti (diss. 6, n. 28) aiebat pontifex: « Sanctam Ecclesiam, populumque Christianum tibi a Deo commissum regia virtute ab improbis defendas. » Hinc postea cepit opinio imperatoris potestatis in temporalibus, ut in spiritualibus pontificiae, nullis finibus coarctatae: unde et duorum luminarium majorem comparatio

^b Praedictae opinionis argumentum luculentius. De pontificia quidem nullum dubium: « In speculis a Deo constituti, ait Caelestinus, ut vigilantiae nostrae diligentiam comprobantes, et quae coercenda sunt resecemus, et quae observanda sunt sanciamus. Circa quamvis longinqua spiritalis cura non deficit, sed se per omnia, quae nomen Dei praedicatur, extendit. » Sic admonerat episcopos Viennenses et Narbonenses. ap. Coustant. (Ep. Rom. Pontiff. tom. I, p. 1066). In hanc

sententiam de temporali potestate saepe loquentem Rudolphum audiemus, tametsi nil juris sibi tribuentem unquam inveniemus in aliena ditione.

^c In praecedentibus litteris non solum pro se, sed etiam pro Anna regina Romanorum preces effundi flagitabat: quae res meam opinionem confirmat, illas nimirum datas esse ad moniales ordinis sancti Dominici, quas inter Rudolphi mater et filia recensebantur.

^d Titulo nil magis ab re. Litterae istae se ipsae produunt: princeps optimus arduam suscepturus provinciam, post imploratam divinam opem ad universos imperii feudatarios dat litteras encyclicas, ut dixi in argumento, ne suo quisquam desit officio.

^e Inter principem electum et natum id esse discriminis constat, quod electus favoris et benevolentiae indiget, praesertim electorum, quibus partem plerumque regiminis relinquunt eadem fini (sic): quod in principe haereditario non contingit. Prae aliis rex Romanorum imperator designatus, qui inter electores suos habet regia etiam dignitate conspicuos, utriusque indiget. Idcirco Rudolphus post divinam opem subitarum gentium ac principum favorem exquirat. Et quidem jure: nam Ottocarus Bohemiae regem et Henricum Bavariae ducem adversarios expertus est, ut infra planum erit.

^f In A. B. (cap. 2, § 8) electores vocantur propinqui sancti imperii membra. Reliqui principes Germaniae universae, Italiae seu Langobardiae, et Tusciae, sive, ut hodie audiunt, ducatus Mediolanensis, et Etruriae, membra imperii sunt, quos omnes Rudolphus alloquitur hisce litteris.

quæ serenitatem decet regiam *, complectimur animo gratiose credentes, et absque omnis ambiguitatis scrupulo præsumentes, quod affectus noster, quem ex impendenda vobis nostræ serenitatis gratia poteritis experiri, per devotum vestræ fidelitatis obsequium opportunam suis vicibus per vos recipere debeat omnimodam recompensam ^b.

EPISTOLA VI.

Civitas quædam gratulatur Rudolpho de electione, gratiasque agit de offensa remissa, eidem se commendans.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. vi.)

ARGUMENTUM. — Basileensis civitas Rudolphi armis nuper obsessa, mox accepto electionis nuntio liberata, et litteris benevolentis et spei beneficiorum plenis provocata reseribens, ingentem lætitiarum gratiarum actionem, oblivionem præteritorum, ac debitum obsequium, atque obedientiam testatur. Postremo illum orat ut iura et bonas consuetudines sibi confirmet.

Lætetur et gratuletur totis visceribus lætunda et laudans invicta Germania *, quam post calamitates varias et ærumnas rex cœlestis de excelso respiciens cœlorum habitaculo, dignatus est electionem Romani principis in veritate divina potius quam humana misericorditer visitare. Cujus quidem principis generis ac morum ingenuitas, animi virtus præclara, et indefessa magnanimitas per famam in remotis mundi partibus habitantium est auribus inculcata ^d. Porro quoniam ex abundanti regis majestatis gratia, **312** nobis immeritis dignati estis dirigere scripta vestra, inter dulcia regalis eloquia clementiæ contentia manifeste, quod videlicet quidquid rancoris ad nostram civitatem erga vos exstitit, relegato prorsus totius futuræ questionis scrupulo, benignitate regia remisistis. Quapropter serenitatis vestræ excellentiæ assurgimus humiliter inclinantes cum omni quo valemus genere gratiarum, omnem penitus offensam, quam nobis universis universaliter et singulis singulariter, antequam ad culmen imperialis

fastigii Dominus vos evocaret, pro qualitate temporum intulistis, remittentes integre et in toto, oblivionis scilicet perpetuæ rubigine superinducta *, ad memoriam id poeticum revocantes :

Lædere qui potuit, aliquando produsse valebit.

Unde dominationis vestræ magnificentiæ totis viribus, et affectibus supplicamus, quatenus munificentia vestre benignitate largitua in conservandis nostræ civitatis iuribus, et bona consuetudine, quæ est apta legum interpres, sicut transmissæ nobis nuper a vestra serenitate litteræ pollicentur, nos velitis prosequi ^f, ut speramus, favore gratiæ specialis, cum et nos parati simus, et esse inviolabiliter intendamus, ad vestræ majestatis imperia et mandata, prout iustum fuerit et consonum æquitati, pro qualitate nostrarum virium fideliter exsequenda.

313 EPISTOLA VII.

Alia item civitas Rudolpho gratulatur de electione ejusdem in regem Romanorum, eidem se submissæ commendans.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. vii.)

ARGUMENTUM. — Cum Rudolphus, Germanici regni corona Aquisgrani suscepta, per provincias imperio Rom. subditas nuntios misisset, homagium excepturos a civitatibus totius Germaniæ, ex iis una, eo dilato, legationem ad Rudolphum adornat, quæ munere illo magnificentius fungatur. In eximias laudes coronati regis effunditur; omnipotenti Deo gratias agit, quod se ab invasorum tyrannide liberaverit, suamque subjectionem ecclesiastico principi per pacta conventa firmatam, moderandam suppliciter peti.

Benedictio, claritas, sapientia et gratiarum actio, honor, virtus, et fortitudo sedenti in throno, viventi in sæcula sæculorum. Qui vergente mundi vespere in diebus nostris Romani monarchiam imperii juxta veluti pedibus fictilibus titubantem, aureo capite decoravit, rege honore et gloria coronato ^g. Quem rex regum dives in omnes, qui cum unxit oræ omnibus

* Litterarum initium est *Romani regni*. Regiam serenitatem hic suam dignitatem appellat. Tali se semper honore dignatur, imperatorio nunquam, in isto cod. Id æquum erat Scifridum animadvertisse, ut minor uteretur titulorum liberalitate, quos ipse Rudolphus rejicit.

^b Collationem scilicet, seu investituram feudorum, quæ a solo rege Romanorum fieri poterat et debebat, quod postea constitutum fuit in A. B. (cap. ii, § 8). Privilegiorum quoque et iurium confirmatio ad eundem pertinebat. Quæ omnia uno verbo indicantur.

^c Non imperium Romano-Germanicum, recentissimum æque, ac falsum nomen; sed Germania lætari jubetur ob electionem regis Romanorum, ut paulo infra sequitur.

^d Gerardus de Roo (*Hist. Austr.*, p. 8) tradit Rudolphum et ante et post nuptias cum Anna Friderici II castra in Asiam secutum esse. Quare in transmarinis etiam regionibus ejus nominis fama celebrabatur. De principe hoc laudatissimo præclara Siffridi apud Raynaldum (1273, n. 9) testificatio exstat : « Equus iudex diviti et pauperi exstitit, ecclesias et hospitalia defendit, et protexit. Cum videret milites humilibus personis secum loqui cupientibus accessum ad se prohibere, dixit : « Per Deum date hominibus accedendi locum, non enim propter hoc ad imperium sum electus, ut hominibus in arca præcludar. »

^e Belli causæ inter Rudolphum et episcopum Basileensem fuisse dicuntur Brisacum et Neopurgum, utroque sui juris esse contendente; unde populationes, incendia, cædes sunt secutæ. Horum omnium oblivionem civitas facto testata est anno sequenti, ut Gerardus refert (*Hist. Austr.*, p. 13); namque eo Rudolphus se conferens : « Ab omnibus civitatis

ordinibus summo cum honore excipitur. Cives ei, tanquam Cæsari, fidei sacramentum præstant, abolita veterum offensionum memoria. »

^f Romanos quoque a rege Romanorum petere consuevisse, ut bonas consuetudines suas conservaret, compertum est, atque exploratum. Magnum tamen Romanis cum Basileensibus discrimen interessit. Illi siquidem demissis precibus id obtinere nituntur; at Romani e contrario, antequam rex Romanorum Leoninam civitatem ingrederetur, imperiale diadema de manu pontificis suscepturus, quo supremæ pontificiæ potestatis consors efficiebatur, juramentum a rege eodem exigebant semel et iterum. Ipseque auctor A. B. quæ imperii majestas omnis declaratur, de more bis juravit (*Cærem. Ro.* lib. i, c. 2) conceptis hisce verbis : « Ego Carolus rex Romanorum futurus imperator juro me servaturum Romanis bonas consuetudines suas. » Quod quidem lubenti animo præstant edocti exemplis Henrici V, Friderici II, aliorumque prædecessorum, qui Romanos experti erant infensos; quippe quos non latebat, spontanea subjectione Romano pontifici majores suos se subdidisse, proindeque imperatorem consortium potestatis adipisci aliquanto diversè ab illa, quæ pontifex in cæteris ditionibus, largitate principum acquisitis, utebatur, in quibus Romani nullam sibi partem vindicare audebant.

^g Ineunte anno 1274 factam esse coronationem Aquisgrani tutior opinio est quam superiori, ut alii putant. Sceptrum ea occasione defuisse constanter tradunt Siero, Gerardus, alique, adeoque plures præstare homagium renuisse. « Rudolphus, aiant, statim exegit a principibus clericis e: Leicis fidei juramentum. Quod cum recusarent propter sceptri

consortibus, argentei pectoris prudentia Salomonis, A atque divitiis, ferro victorioso militie gladio, ac ere omnium virtutum praeconio in omnem terram, et in fines orbis terrae in sibi praedestinato imperio stabilem faciat, et per saecula gloriosum. Huic imperiali vestrae excellentissimae maiestati, noster singularis et totius orbis universalis domine, cum fiducia ad thronum gratiae accedentes, civitatem, omnem substantiam, et personas nostras confidenter offerimus, certi quod gratiam inveniemus in auxilio opportuno, qui dudum ab alienis possessi dominis, quibus vagum ius est, in misera fuimus servitute. Firmetur quapropter clementia thronus regis, et dum ab alienis ad proprium de multis ad dominum unum convertimur, cum modo nostra temporalis salus in manu vestra sit, Domine, oculi pietatis vestrae nos respiciant, ut regi nostro letissime serviamus. Sane quod hanc professionem debite servitis, atque fidelitatis a nuntiis 314 vestrae maiestatis requiriti non fecimus, non aliud fuit dilationis occasio, nisi quod affectavimus nos personaliter conspectui vestrae magnificentiae praesentare per latores praesentium, quos propter suam honestatem ex omnibus nobis elegimus, nostrae legationis ministerium in vestra imperiali curia prosequendum. Ad hoc quamplurimum indigemus, ut pro nobis recitata fide solliciti, dum in nobis iurisdictionem imperialem vendicatis, commissionem et pactum illud, quo rex Romanorum N. tunc moderator imperii, nos venerabili domino N. subiecit, sic concorditer cum ipso disponere dignemini, ut ex hoc predictus princeps nullam contra nos habeat actionem, quin imo pro vestri culminis excellentia adiutor noster sit in necessitatibus opportunis.

EPISTOLA VIII.

Quidam Rudolpho scribit, et pontificis maximi opera et mirabili sui sublimatione Ecclesiae et imperii statum hactenus collapsum reformatum iri
(An. Dom. 1274, cod. Rud. VIII.)

ARGUMENTUM. — Diuturno interregno post Frideri-

absentiam, ipse electus signum crucis accipiens talia dixisse fertur: Ecce signum, in quo nos, et totus mundus est redemptus. Et hoc signo utamur loco sceptri. Et deosculata cruce omnes principes tam spirituales quam seculares ipsam crucem loco sceptri osculantes, recipientes feuda sibi fidelitatis iuramentum praestiterunt.

* Juxta opinionem, de qua superius est dictum, quam generale omnium esse hinc conijcimus.

* Supra dixerat imperialem maiestatem et imperialem curiam: nunquam tamen imperatorem appellat regem Romanorum, sed regio semper titulo eum prosequitur. Constat enim Romana duntaxat coronatione imperatorem fieri, tametsi imperium moderaretur quicunque ad illud fastigium per electores evehebatur.

* Septem et viginti annos interregni reputat, cum imperium sublato lumine fluctuabat.

* Extra Germaniam mala ista extendi Bruno Olomucensis enarrat Gregorio X ap. Raynald. (1273, n. 12). Italiam in factiones divisam Ezelinus et Manfredus ad extremum miseram effecerant. Quare Carolus Andegavensis accessit fuerat, ut repubblicam Romanorum in statum alique erigeret.

* Comitibus prorogatis in tertium fere annum die prima Septemb. an. 1271 Viterbii electus fuerat Gregorius X, Theobaldus nomine, patria Placentinus, archidiaconus Leodiensis, cum exercitu Christianorum degens in Syria. Quamobrem sequenti anno veniens Romam, consecratusque, praecipue cordi habuit Syriam, quo ut auxilia mitteret, generale concilium Lugduni indixerat, Ecclesiae et imperio tranquillitatem parere nitebatur vacabatque Italiae factionibus extinguendis. Quae omnia comparationem solis ab eodem non abluere luculenter ostendunt.

cum II allegorice descripto, dum tyranni, facinorosi, irreligiosi omnia jura divina et humana pervertebant, Dei miseratione aut constitutum in Petri sede Gregorium X, virtute et sanctitate conspiciunt, quasi solem et Rudolphum lunae instar fluctuanti imperio esse tributum: communem omnium spem esse, utroque ex luminari serenitatem pristinam restitutum iri.

Superni consilii sapientia, quae secretum utique caeli gyrum sola circuit increata, primi parentis in posteros sentiens derivari discrimina, et ex sui plasmatis exorbitatione, quod naturalem quodammodo normam transgressionis amplectitur, irritata, plerumque humani generis patitur imbecillitatem, nunc peste, nunc clade, nunc involvi fluctibus bellicae tempestatis. Luna quidem diu quasi sublata de caelo, condensata tenebrarum umbrosa caligine, facta 315 fuit nonnisi gravis, et plena periculis, in qua transierunt sylvae bestiae catervatim, leonum catuli rugientes, ut raperent innocentes. In medio autem Egypti, spiritu mixto vertiginis, in oblivione veritas venerat, claves Petri quodammodo lapsae fuerant in contemptum, libertates Ecclesiae contorpeverant furibunda tyrannide conculcatae. Sed Dei et hominum mediator Altissimus, qui in ira continere misericordiam non consuevit, post multiplices dirae persecutionis angustias, quibus orbis attritus enaruit, quibus Christianae compagis est soluta junctura, scissurae dispendiis agitata, sic afflictorum miserandae miseriae miseros, iam visus est fidelium lacrymas dextera gratiosae consolationis abstergere, et singultuosorum lamenta lugubria cohibere. Disposuit enim in apostolica sede virum secundum cor suum, veluti splendidissimum solare sidus, praecellens virtutis, sanctitatis operibus, et iustitiae radiis praefulgentem. In vestra etiam sublimatione mirabili arbitrari quilibet fides, et aequus interpretes potest, quod nuda divino lunaris globi lumine reparato, fluctuavi hactenus imperii status nebula nubilosa detersa, universali expectationi fidelium utriusque luminaris

* Sicut luna nullum splendorem habet nisi a sole, sic rex Romanorum a pontifice auctoritatis consortium accipiens imperialis diadematis impositione, recte comparatur lunae. Hoc tamen loco lunae comparatio eo tantum adhibetur, ut dissipandis Germaniae tenebris lumen admotum esse significetur.

* Fluctuantis imperii causa praecipua ex Olomuc. episc. nuper laudati litteris Gregorio audienda: « In his, quae per experientiam didicimus, quod scimus loquimur, et quod vidimus protestamur: quoniam secundum Apostolum, periculosa tempora jam venerunt, in quibus homines seipsos amantes, praeposunt commodo reip. rem privatam. Unde non solum in regno Alemanniae, sed ubique haec pestis tantum invaluit, quod quantum est in hominibus sive spiritualibus, sive secularibus, horrentes juga superiorum, in regum electionibus et etiam praetorum, aut tales eligunt, quos eis subesse potius oporteat, quam praesese, aut in diversos dividunt vota sua: duabus forsitan de causis, ut plus emungant a pluribus quam ab uno; aut ideo si voluerit unus procedere per rigorem iustitiae contra ipsos, per alium defendantur (ap. Rayn. 1273, n. 7). » Notari tamen debet hunc episcopum Bohemiae regi amulo Rudolphi adhaesisse: quapropter veniens ad exempla; « Exemplum, inquit, huiusmodi coram vestris oculis est, et nostris jam praeteritum, et jam instans: praeteritum in electione regis Hispaniae et comitis Richardi; et nunc regis Hispaniae, et comitis Rudolphi. » Quod falsum esse liquet ex jam dictis.

* Sanctus Gregorius VII (lib. VII, ep. 25) Willelmo Anglorum regi: « Sicut enim, inquit, ad mundi pulchritudinem oculis carnis, diversis temporibus emententiam solem et lunam omnibus aliis eminentiora disposuit luminaria, sic ne creatura.

jucunda serenitas amodo clarius et irradiantius A
illucescat, **316** ut restituatur Jerusalem sicut
fuerat in diebus antiquis, et ponantur ipsius deserta
quasi deliciae, et solitudinis in via quasi hortus.

EPISTOLA IX.

Princeps quidam scribit pontifici maximo de elec-
tione Rudolphi, ipsum eadem commendans.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. IX.)

ARGUMENTUM. — Princeps N. ejusdem interregni ca-
lamitates exaggerans, ac Rudolphum divinitus elec-
tum esse regem Romanorum ad poena improbos,
bonos autem praemio afficiendis intelligens; Grego-
rium X impense orat, ut eidem regi sit praesens,
pro instauranda pace, pravitate haeretica exterminanda, ac dilatanda orthodoxa fide in Syria.

Humane cogitationis dignitas suae primitivae ori-
ginis non immemor, quia omnes ab initio liberi nas-
cebantur, nec praesentis eminentiam cognoverant, B
visa est servitutis iugum excutere, et domiti prae-
cellentiam refutare. Verum impunita delinquentium
licentia incentivum malevolis tribuens delinquendi,
tot malitiae semina in areola matris Ecclesiae spar-
serat, quod urticae et aliarum nocentium herbarum
venenositas vix sunt triticum Dominicum suffocare.
Prospiciens itaque de Coelo iustitia ad praemiandum
justorum merita, et reprimendam malitiam perverso-
rum, animatam praefecit in terris legem de sui
profunditate consilii dominum Rudolphum serenissi-
mum Romanorum regem cunctis mortalibus ³,
317 quoad temporalia reverendum, a quo, veluti
ratio juris praecipit, secula una cum meis filiis, nec
non Orientalium partium principibus recepi solem-
nitate, qua decuit, manifesta ⁴. Supplicando piis-
simae paternitati vestrae, quatenus dicto domino meo
favoris plenitudine, et affectu benignitatis solite
tam paterne tamque pie ad bonum statum Christiani
populi dignemini assistere, ut pax perditam reflor-
reat, pravitas haeretica exsulet, et orthodoxae fidei
plantatio contra crucis Christi aemulos ad Christi
gloriam se dilatet ⁵.

quam sui benignitas ad imaginem suam in hoc
mundo creaverat, in erronea et mortifera traheretur
pericula, praevitit ut apostolica et regia dignitate per
diversa regeretur officia. » Et Innocentius III ap.
Baluzium (*de Negot. Imp.* ep. 32) post annos am-
plius centum viginti : « Sicut in eclipsi lunae, ait,
tenebrae amplius tenebrescunt et majoris caliginis
obscuritas invalescit, sic ex imperatoris defectu haere-
ticorum vesania et violentia paganorum contra catho-
licos et fideles perditus et crudelius malitia multiplica-
ta consurgunt. » Ex quibus patet, genus istud loquendi
obvium in codice Rudolphino, haud esse insolens.

* Allegorice hic etiam loqui auctorem hujus epi-
stolae non crediderim : non enim video, cur impe-
rium aut Germania designari possint hoc nomine. De
vera igitur civitate Jerusalem sermo est. Syria enim
id temporis pontifici, imperatori, aliisque principi-
bus maxime cordi erat, maximeque indigebat mili-
tariis praesidiis, quod undique colligebatur. Et, ni
fallor, ab aliquo ecclesiastico viro, qui in exercitu
Christianorum erat in Terra sancta, scripta est haec
epistola : atque indidem data est quae sequitur.

³ Hoc loquendi genus nullibi frequentius quam
in aurea Bulla octoginta post annos data (cap. 11,
n. 1, 3, 4, 5) : « Bonum et utilem eligere valeant in
regem Romanorum futurumque Caesarem, ac pro
salute populi Christiani. Cum Dei adiutorio eli-
gere volo temporale caput populo Christiano,
id est regem Romanorum in Caesarem promovend-
um. Nec amodo de jam dicta civitate Frankenford
separentur, nisi prius major pars ipsorum temporale
caput mundo elegerit, seu populo Christiano regem
videlicet Romanorum in Caesarem promovendum.
Rector, seu temporale caput fidelium. » Quamobrem

EPISTOLA X.

Civitas quaedam latatur de promotione Rudolphi,
eidem se totam devovens.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. X.)

ARGUMENTUM. — Una ex tam multis imperii pro-
vinciarum civitatibus a tyrannide invasoris ac
emersuram confidens Rudolpho obsequium debitum
praestat ; imperatoriam dignitatem pro illius avi
opinioe, et imperatoris officium pro virili com-
mendat

Non est mirum, si de promotione vestra damus
incessanter Domino gloriam et honorem, cum ipso
de talento suo nobis contulit margaritam, nec sine
ratione cedit hoc nobis ad plenitudinem gaudiorum,
cum Dominus nobis misericorditer providens nostris
desideriis annuendo, excussa rubigine, de argento
nobis contulit vas purissimum, nostrae captivitatis
fiduciam et nostri exterminii redemptorem. Nam
priusquam montes fierent, aut formaretur **318** ter-
ra et orbis, a saeculo primitivo praedestinatum fuit,
quod deberetis in throno imperialis celsitudinis re-
sistere, ante cujus tribunal naturalia et civilia jura
tremiscunt, libenter audita conscientia revelatur,
imperia detegitur, iustitia roboratur et iniquitas
effugatur. Unde omnes qui Christiano nomine glo-
riantur, debent, et possunt ad vestrae imperatoris
majestatis clementiam recurrere, cum fiducia ple-
niori ¹. Nam vobis Dominus contulit potentiam
gladii temporalis, ut serenitati vestrae sit proprium
orbem terrae freno juris et iustitiae consingere, ac
etiam acquiescere. Ecce namque vos Dominus impe-
ratorem ² in terris, quem proprium recognoscimus
Dominum, et cui nostra subiacet civitas ³, ut vos alios
contra hostes filii clypeus, juris defensor, amator
aquitatis, extirpator malitiae, sedator scandali, et
refugium impotentium. Nam potestas Caesaris spe-
rantes in iustitia non relinquit, oppressos relevat,
relevatos sustentat, viduas protegit, orphanos pro-
tuetur, imbeciles defensat, refovet debiles, prostra-
tos erigit, et erectos corroborat in virtute.

comparatio majorum luminarium primo cum apo-
stolica et regia potestate, ac deinde cum apostolica
et imperatoria, opinionem peperit, quae Rudolphum
tempore invaluerat, et consecutus temporibus omnium
communis evasit.

* Feuda, jura, et privilegia ex A. B. constitu-
tione (cap. 2, n. 8) continuo post Germanici regni
susceptionem diadema confirmari debent : « Absque
dilatione et contradictione confirmare et approbare
debeat per suas litteras et sigilla ; ipsisque prae-
missa omnia innovare, postquam imperialibus fuerit
insulis coronatus. » Principes ceteri feudorum con-
firmationem recipere consueverunt alii alio tempore,
prout commodum unicuique erat pro majori mine-
rive locorum distantia. Spontanea vero dilatio fe-
datariorum apertum infidelitatis indicium erat. Sem-
per tamen (*Ibid.* n. 9) « primo, suo nomine regali
faciet, et deinde sub imperiali titulo innovabit. »

⁴ Nil credibilis quam ignotum istum principem,
qui una cum Orientalibus principibus feudorum
confirmationem acceperat, in Syria esse, indeque
ad Gregorium dedisse hanc epistolam.

⁵ De opinione hac omnium communis satis est
dictum in notis ad duas praecedentes epistolas,
quas consulens.

⁶ Imperialis celsitudinis et imperatoriae majesta-
tis mentio superius occurrentes ferenda esse videtur :
imperatorem erudit omnes, et praesens Rudolphus
unanimes consensu rejiciunt. Itaque civitatis hujus
assentatio aut inscitia notanda est.

⁷ Perperam titulator ait civitatem hanc totam se
devovere regi Romanorum. Eum quippe legitimum
dominum agnoscit, quo in pristinum constitutionem
restitui optat.

EPISTOLA XI.

Gratiam habet gratulationem sibi factam.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xi.)

ARGUMENTUM. — N. episcopo gratulatorias litteras per legatum acceptas multa prosequitur laude. Earum sententiam, et legati suo munere provide fungentis interpretationem se ex memoria nunquam depositurum; ipsique et Ecclesie illi commissae semper fauturum pollicetur.

Placida nobis tuae applausivae congratulationis affamina super nostrae sublimationis prosperis auspiciis eum ejusdum voluntariae gratitudinis, et devotionis exhibitione gratuita, nostro nuper culmini 319 venusto suavitatis eloquio presentata, ex suae mellifluosae natura dulcedinis nostra praecordia delectationis immensi fragrantia refecerunt. Infuit equidem themati laudando verborum tam pulcher lepos: in corice, et sententiarum egregie venustati accessit tam amabilis condimenti saporis in radice, ut si (quod absit) ulterioris etiam consequentiae nullas deinceps unquam fructus erumpat ex flosculis, spei tamen rivas manere non desinit ex praemissis. Sane nunium tuum legationis suae verba discrete ac provide proponentem benigne suscepimus, et tenaciori memoriae duximus commendanda tam ea, quae nuntius ipse proposuit, quam quae litterae continebant, integritatem fidei tuae ac animi puritatem, quam ad regales titulos provehendo, te indesinenter habere perpendimus, prosequentes uberius actionibus gratiarum; et nihilominus in tui et Ecclesiae tuae agendis, et in opportunitatibus tuis nos experieris ultraneos et devotos.

320 EPISTOLA XII.

Rudolphus Gregorio X pontifici maximo gratias agit quod cancellarium ailegatum suum benigne audierit, promittens se semper in omnibus Ecclesiae Romanae obsequissimum filium futurum.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xii.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Gregorio X quod in con-

* an aliis principibus regius titulus honoris culmen designat. Secus est de rege Romanorum, cuius apex est imperatoria majestas. De hac sollicitum fuisse episcopum, adeoque tam litteris quam legati voce suum desiderium Rudolpho aperisse, ut regius titulus ad eam majestatem proveheretur, facile hinc colligitur. Quare Rudolphus ideo praesertim acceptam habens gratulationem, quia summus honor in regia tantum dignitate constitutus non fuerat; praecedentis epistolae assentationem, seu inscitiam rejicit, qua falso Imperator appellabatur.

Quamvis gratulatoria epistola quam Rudolphus laudat, eadem illa non sit quam auctor Piet. Austr. (l. i, c. 4, p. 34) tanquam a S. R. E. cardinali scriptam afferi, nihil enim de provehendo regio titulo in ea continetur; imo de Ecclesia agitur litterarum auctori commissae; nihilominus, ut pateat discrimen inter epistolas quae gratulationem, et illas quae hominum praeserunt, lectoris oculis eam subjiciam: plurium quippe titulorum fallaciam aperiet in isto cod.: « Sublimitatis vestre gloriosa promotio ad totius orbis imperialis lumine orbiati diutius claritatem, ad sanctae matris Ecclesiae propugnaculum et juvenem, ac Christianae fidei propagationem et gloriam divinis auspiciis procurata, quam cito mihi innotuit relatione veridica, tanta cor meum letitiae suavitate perfudit, quod ipsam nec calamis possum scribere, nec verbis plenarie declarare, cum ex hoc manifeste collegerim, quod pater misericordiarum super desolatione populi Christiani oculos pietatis aperiens, finem intestinis discordiis, quae specialiter intra viscera Romani imperii diutius exarserunt, velit imponere, et per vestre victricis potentiae brachium mundo pacem, quae multis retro temporibus exsula-

A sistorio Lugdunensi Ottonem legatum suum benigne audierit, uberrimas gratias agit; filialem in omnibus obedientiam promittit; Terrae sanctae, ubi paterni cineres quiescunt, valido presidio se subventurum pollicetur. Cum eo colloqui se vehementer cupere de pace inter Christianos componenda. Suam controversiam cum Sabaudiae comite, interprete utrinque misso, arbitrio pontificis delegatum iri. Principes omnes, barones, et ceteros per Alemanniam sibi morem gerere; ac se mandatis pontificis omnino paritum esse significat.

Pater patrum amantissime, a cunctis filiis hominum super omnia qui sub nostrae mortalitatis vivunt habitu reverende, in vestrae assurgentes laudis praeconium, non quas tenemur, sed quas possumus actiones referimus uberes gratiarum pro eo quod sincerae nostrae devotionis propositum, seu promittitudinem per virum utique commendabilem N. (Ottonem praepositum) in vestrae sanctitatis fratrumque vestrorum praesentia expositam, et oblatam audistis clementius, et propositis benignius intendistis solite gratia pietatis. Propter quod nos in solidati (insolidati) persistentes propositi corde, pura [corde puro], non ficta conscientia, ad honorem Dei et exaltationem Romanae Ecclesiae semper ultroque volumus totis conatibus inveniri, omnes ecclesias et personas ecclesiasticas favoris continuatione confovere, in exhibenda iustitia ipsis fore faciles, et in conferenda gratia, prout honorem decet imperii, liberales, ad universalem orbis pacem omni nisu oriturae radicem discordiae medullitius evellere, in cavendaeque 321 dis-ensionis materia sedis apostolicae placitis et mandatis filialiter obedire. Gerentes ferventi spiritu in mentis desiderio, illi Terrae sanctae vestrae bonitatis consilio nobis, seu auxilio suffragante, quam unigenitus Dei Filius multiplici beneficio omnibus mundi partibus pretulit, ipsamque consecrando, aspersione sui sanctissimi sanguinis rubricavit, tam potenter quam patienter [patienter] succurrere, quod [quo] Dei populus per multa tempora ab hostibus crucis Christi afflictus pariter et constrictus ad Christi glo-

verat, seminare. Et quoniam ad comprobandum conceptam de vestra exaltatione letitiam iuxta cordis nostri desiderium, certis causis prohibentibus, non possum personaliter comparere, virum providum et omni ratione multipliciter fide dignum ad vestram duxi celsitudinem dirigendum, qui suppleat in expressione gaudii mei quodammodo viam meam, et me dominationi vestrae, licet absentem, praesentialiter paratum ad vestra regalia imperia representet.

* Legatio ad pontificem Lugduni agentem adornata. Ejus princeps Otto praepositus sancti Widonis Spirensis cancellarius cum regio mandato, « Dato Rodemburg A. D. 1274 in crastinum Dominicae quae cantatur: Quasi modo geniti, » seu die 10 Apr. fer. post Dom. in Albis. Idem legatus cum Germ. principibus, archiepp. et epp. qui concilio aderant, consueta iuramenta praestiterunt, et sanctae sedis iura confirmarunt Rudolphi nomine « mense Jan. die Martis 6, mensis ejusdem. » Cujus rei monumenta omnia exstant apud Raynaldum (1274, n. 10 seq.).

* Optimi principis aqua et recta promissio, quae suum effectum sortita est, ut insequentibus planum flet. Similem sancta sedes a Suevis Augustis non habuit, quos terribili sacramento astrictos, ut diadema imperiale susciperent, brevi perjuros infensissimosque hostes experient.

* Infra videbimus (ep. 23) duodecim marcharum millia, seu aureorum sex et triginta millia gratuito largitum esse pontificem pro sacra expeditione: quippe quo instructor nemo erat Syriae rerum. Inde enim ad Petri cathedram accersitus, eodemque cum Rudolpho transfreturus erat post ejus coronationem, nisi mors illius votis obstitisset.

riam sepulcrum Domini intrepide valeat visitare. Ad quod ardens desiderii in nobis eo vehementius accenditur, quo naturalis genitoris nostri ossa, ob crucifixi gloriam, extra natale solum peregre inibi quiescentia, sollicitis quotidie in nostris cordibus revolvuntur: et quis prohibere poterit filium ex intimis cordis concupiscere in paterno tumulo exsulem pro eo fieri, qui exsilio et miserie se tradidit delictis affluens paradisus? Inter cetera vero desiderantius concupita desiderium est indefessum una vobiscum habere colloquium, et tractatum, qualiter pax jamdiu dispersa inter Christicolae reformetur. Super omnibus tractatibus per vestre melliflue pietatis dulcedinem cum nostro cancellario habitis, offerentes animam, corpus, honores, res et omnia nostra ad vestre beneplacita sanctitatis. Et ut verbo consonet operis gratitudo, beatitudinis vestre pedes devotis oculis, cum vobis placuerit, volumus contingere, ac facie ad faciem personæ vestre sanctissimæ perfuui visione. Ad hæc super controversia, quæ inter nos ex parte una, et clarissimum comitem Sabaudie fidelem vestrum ex altera vertitur, amicebilitate, vel iustitia mediante, sine strepitu sopienda, taliter **322** ambo convenimus, quod nos unum, et ipse comes alterum viros idoneos ad vestram curiam transmittamus, qui nos concordandi adiuvem habebunt plenariam potestatem. Ipsi vero non valentibus in unam concordare sententiam, ambo promittimus bona fide verbo arbitrii vestri stare, certam habentes in Domino fiduciam, quod ex quo post Deum, ad nullum alium quam ad vos et sacrosanciam Romanam Ecclesiam habere volumus refugium seu respectum, quod omnia nostra negotia tanquam dilectissimi filii senper habeatis paternaliter commendata. Et ut prosperorum successuum nostrorum auspicia nos nunc non lateant, vobis presentibus notum fiat, quod principes, barones, civitates, ca-

Albertum Rudolphi parentem sub auspiciis Frid. II in Syriam profectum esse, ibique obisse supremum diem, Accone sepultum, Gerardus refert (*H. Austr. p. 7*).

Lausane colloquium istud est habitum seq. anno mense Octobri, ut videbimus infra (ep. 34), actumque de sacra expeditione ac de rebus ad sanctam sedem totamque Italiam pertinentibus (Rayn. 1274, n. 5 seqq.).

Ptolomeus Lucensis tradit, Rudolphum, ut assereret iura imperii, misisse filium suum natu majorem in terra comitis Sabaudie cum armatorum copiis. Aliunde constat Ludovicum Sabaudie comitem adhesisse Carolo Andegavensi in Siciliam venienti. Quod præcipue notari debet, rex Romanorum suam causam omnem pontificis arbitrio submittit. Quare pontifex conatus est eundem comitem, Galliarumque et Siciliæ reges in Rudolphi amicitiam adducere; litteras pontificias rei testes laudat Raynaldus ex Cod. Vallie. (1274, n. 60).

Ottocarum Bohemiæ regem, Henricum Baviaræ ducem, hisque alios adherentes, sibi adversari noverat, sed fortasse in contumacia non perstituros sperabat. Interea consensum principum nuntiat, qui necessarius erat, ut sua electio confirmaretur, deinde imperialia insignia a pontifice obtineret.

Deest in cod. Cæs. verbum pietati

Hæc sequuntur in cod. Casareo: Ita se totumque imperium Deo et sedi apostolicæ Casareæ reverentia devoti.

Gregorii responsum his litteris exstat ap. Rayn. (1274, n. 35) datum c. Lugduni vi Kal. Octobr. anno 111. Ibi inter cetera: « Licet itaque, ait, non sine causa distulerimus hactenus tibi deominationem ascribere, cum fratribus tamen nostris nuper deliberatione præhabita, te regem Romanorum de ipsorum consilio nominamus. Causas autem salubris dilationis, imo potius consultæ accelerationis huiusmodi ad totius orbis et ad ipsius maxime profuturæ pacem imperii, ut soeramus, dilectus filius Tridentinus ele-

stra, et alia bona sacri imperii per Alemanniam nostræ obediunt unanimiter ditioni. Supplicamus itaque vestre sanctissimæ pietati, quatenus dictis N. credentes ministerio vivæ vocis nobis dignemini patefacere vestre beneplacita voluntatis ».

323 EPISTOLA XIII.

Rudolphus cuidam cardinali gratias agit quod partes suas in curia Romana unice joverit.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. XIII.)

ARGUMENTUM. — N. S. R. E. cardinali, quem noverat, suis legatis referentibus, in consistorio Lugdunensi firmiter constanterque opinatum esse, ut Alphonsus posthabito, sua electio rata haberetur, gratias agit; oratque, ut posito fundamento excessum culmen perfici curet, imperatorum videlicet maiestatem a summo pontifice sibi deferri.

Provenit nobis ad immensæ jucunditatis tripudium, quod ubi nulla nostrorum meritorum causa præcesserat, nulla prævenerat vestre familiaritatis notitia, solo, ut firmiter credimus, divinæ benignitatis instinctu ad nostros sic assurrexistis amplexus, ut sicut fidei narratione accepimus, fida manu primarium jactaveritis lapidem, gradumque primordialiter posueritis, cui nostræ promotionis scala innititur, et ad ardua conscendendi solidiora visa sunt jam surgere fundamenta. Quocirca, pater egregie, laudibus prætermisissis, quarum diffuso præconio multipliciter meruit vestra perfectio commendari, ad gratias, quas possumus, vobis ex intimis inclinantibus, paternitatem vestram suppliciter exoramus, quatenus laudabilia circa nos inchoata principia medio laudabili et sine peroptimo ex innata præstantia honestatis concludere satagatis. De nobis enim potestis secure fiduciam plenitudinem obtinere, quod ad omnia, quæ sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ piissimæ matri noticiæ, et frater Henricus de ordine Minorum tunc e-

situdinis nuntii... aperiunt.

Alphonsus Castellæ rex jampridem electus rex Romanorum nullum non movebat lapidem, ut a pontifice confirmaretur: quare et legati ipsius Lugduni aderant, qui certatim cum his Rudolphi, officiis et promissis domino quique suo dignitatem imperatoriam regia confirmatione obtinere nitentur. Tametsi ad juramenta Rudolphi tantum legatis admissis, Alphonsi re infecta recesserint. Ex hæc autem litteris discimus præcipuum hunc fuisse ex fratribus, quorum consilio rex Romanorum apostolica auctoritate est designatus Rudolphus. Qua tamen designatione fundamentum tantummodo esse positum, super quo imperialia maiestas extolleretur, Rudolphus idem testatur. Quo integrior testis ad veram imperii indolem tendendam post quinque fere sæcula ab ejus origine, desiderari non potest.

Quod paulo ante fundamentum dixerat imperatoris maiestatis, modo principium appellat. Medium et finem Gregorius in super laudatis litteris complectitur: « Ceterum, aieus, cum inchoata feliciter ad ejusdem culmen imperii tunc promotionis auspiciis non prosecutionis procrastinatione differri, sed festina deinceps consummatione compleri utilitas manifesta suadeat, serenitatem tuam horiamur, et sincero tibi affectu et consilio suademus, quatenus sic te præparas, sic disponas, ut cum te ad unctionem, consecrationem, et imperialis diadematis coronationem de nostris recipiendas manibus duxerimus evocandum, ad quod terminum in proximo, prout circumstantiæ pensandæ permiserint, intendimus assignare, non improvisis, sed sicut tanti negotii solemnitas exigunt, paratus appareas, et ad præmissa non morosus, sed promptus et festinus occurras. Expedit autem, ut aliquos, qui super ejusdem assignationis termini, quid tunc commoditati congruat, et alias pleno tuam super hoc per omnia voluntatem nobis insinuare valeant, cito ad præsentiam nostram mittas ».

stræ accepta noverimus, juxta prudentiæ vestræ consilium specialiter habitari disponimus, et in vestris beneplacitis servare continue reverentia filiali ^a.

EPISTOLA XIV.

Offert abbati primarias preces pro ecclesiastico beneficio cuidam conferendo.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xiv.)

ARGUMENTUM. — Quatuor sequentibus epistolis antiquam obtinens consuetudinem abbati, capitulo, episcopo offert primarias preces pro beneficio aut canonice vacante, seu quamprimum vacaturo. Remittentem abbatem regia auctoritate hortatur. Pari modo episcopum sancta sede inconsulta id fieri posse negantem iteratis precibus, atque amoris et gratiæ spe proposita aggreditur.

Dum in nostræ sublimationis exordio quolibet ecclesia in Romano imperio constituta super provisione unius personæ primitias precum nostrarum ex antiqua et approbata consuetudine sacri imperii admittere teneatur ^b, primarias tibi offerimus preces nostras, devotionem tuam attentius exorantes, ac regia tibi nihilominus auctoritate mandantes, quatenus latori præsentium, ad cujus honores augendos et commoda provehenda non solum suæ probitatis merita, sed etiam acceptæ paternæ, nec non avitæ st. enitatis obsequia nos efficaciter provocarunt. Nobis etiam de sufficienti ^c325 scientia commendato, de ecclesiastico beneficio ad tuam collationem spectante, si quod vacat ad præsens, vel quamprimum obtulerit se facultas, cures liberaliter providere ob nostram et sacri imperii reverentiam specialem, ita quod te exinde et tuam ecclesiam condignis teneamur honoribus ampliare.

EPISTOLA XV.

Secundario, sed cum minis ^a interpellat abbatem de ecclesiastico beneficio eidem, pro quo antea intercesserat, conferendo.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xv.)

Licet alias pro N. direxerimus primarias preces nostras, ut ipsi secundum antiquam et approbatam consuetudinem de ecclesiastico beneficio ad vestram collationem spectante studeatis liberaliter providere, vos hujusmodi nostris mandatis et precibus parvipensis, non attendentes quod eadem regie preces in se contineant speciem mandatorum, easdem, ut nobis innotuit, admittere noluit. Quapropter denuo devotionem vestram exhortandam affectuose duximus, et monendam, regia nihilominus vobis auctoritate mandantes, quatenus facientes de necessitate virtutem, eidem de dicto beneficio, si quod vacat ad præsens, vel quamprimum ad id obtulerit se facultas, curetis liberaliter providere. Jus nostrum in hac parte taliter servaturi, quod jura vestra et monasterii vestri versa vice recognoscere eo favorabilius indu-

^a Cardinalitiam dignitatem cum episcopali divinitus instituta comparandam, liber Pontificalis in Evaristo aperte docet, nam titulos Romæ instar diocesium, seu parochiarum, ut vocabantur, instituit. Et Cyprianus (ep. 15, al. 20) Ecclesie Christi moderatores agnoscens presbyteros et diaconos cardinales sede vacante illorum opinionem eludit, qui parochiarum postea institutarum quid simile autumant cum cardinalium titulis, et parochorum cum cardinalium officio. Inde enim exemplum desumptum esse ad parochias et parochos instituendos negari non potest, principem vero Ecclesie universe clerum cum iisdem comparare, scriptoris ineruditus est. Rudolphus pari honore illos prosequitur cum primis Germaniæ archiepiscopis, iisque, tanquam patribus, filialem reverentiam exhibet.

^b Quantum quantum diligentiam quis adhibeat, exemplum hujusmodi precum Rudolpho antiquius non comperiet. Auctores nacti unam ex quatuor

A camur, nec oporteat nos super hoc contra vos stimulum querere impellentem.

326 EPISTOLA XVI.

Ejusdem cum duabus superioribus argumenti.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xvi.)

Regiæ majestatis splendens serenitas sic aliorum jura et consuetudines protegit et tuetur, quod unicuique suum esse tribuitur et servatur. Quante magis ipsa regia magnificentia propria jura tenetur defendere, quæ aliorum nititur conservare? Cum igitur antiqua et approbata jus nostris antecessoribus divinis imperatoribus et regibus contulerit consuetudo ^d, quod singule personæ in singulis cathedralibus et aliis collegiatis ecclesiis ad primarias preces regias recipi debeant in canonicos et in fratres, præbendam, cum se facultas obtulerit, adepturi. Nos eorundem prædecessorum nostrorum vestigiis inherentes, per N. primarias vobis dirigimus preces nostras, rogantes cum omni instantia et affectu, regia nihilominus auctoritate mandantes, quatenus considerata idoneitate personæ, eundem nostri amore in vestrum collegium canonicorum honore recipere non negetis, præbendam, si qua nunc vacat, vel quamprimum ad id obtulerit se facultas, sibi, cessante occasione quolibet, collaturi. Taliter facientes, ut dum jura regia non minuitis, regalem libeat clementiam libertatem vestræ ecclesie non minuire, sed augere, nec oporteat super promotione prædicti N. iterato vobis dirigere scripta nostra.

EPISTOLA XVII.

Commendat episcopo quemdam primariis precibus in canonicum.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xvii.)

Si diligenter inspexeris decus et decorem Romani imperii, quod in omnium principum oculis, velut in speculo meruit collocari, utpote a quo ipsi principes principatus insignia contrahunt, largis ab eo largitionum amplificati beneficiis, et honorum ^c327 prerogativa dotati; si demum in tuæ trutinæ considerationis appendicis, quantum locum discretus vir N. in curia nostra tibi et ecclesie tuæ tenuerit hactenus, et adhuc tenere poterit in futurum, profecto non ambiges, nec vacillabis ut dubius, quin ad promotionem ipsius ex pluribus rationibus tenearis. Nullum etenim angulum latet imperii, quin ex antiqua et approbata imperii consuetudine, nobis nostrisque prædecessoribus divis Romanorum imperatoribus et regibus a quibuslibet prælatis ecclesiasticis unius personæ provisio debeat. Propter quod necessarium esse non credimus, quod ad receptionem et provisionem ipsius N. in tua ecclesia auctoritas apostolica requiratur, eo quod N. ecclesia ab ecclesiis aliis regni nostri, quæ illis, pro quibus primarias preces nostras obtulimus, congrua promptitudine

D hisce formulis absque principis nomine, et sine ulla nota temporis, indicata consuetudine rem omnino incertam tuentur. Consule Dissertationem (n. 55 seqq.).

^c Si epistolarum collector hanc attente perlegisset, optimo principi non inuisset hujusmodi notam. Quis enimvero amantior et juxta reverentiam Rudolpho erga omnes Ecclesie viros, ad præsertim comobitas? Sed cum minis litteræ ipsæ testantur, quæ moderate abbatem inobsequentem in re, quam esse requissimam putabat, tolerarit.

^d Quamquam juris vocabulo utatur in his litteris, non tamen intelligit de jure per privilegium sanctæ sedis acquisito. Quod scilicet una sancta sedes laici principibus conferre potest, et subsequentibus temporibus contulit, ut in dissertatione est dictum. Ipse Rudolphus id testatur, consuetudine tantum niti hanc rem affirmans.

provident et provident incessanter, in conditionum disparitate non discrepet, nec exemptionis alicujus privilegio fulciatur. Et hinc est, quod fraternitatem tuam affectu plenarius duximus exhortandam *, quatenus juri nostro, et imperii consonum praeisturus applausum, praedictum N. per litteras regias recipi facias in canonicum et in fratrem, praebendam secundum receptionis suae ordinem obtenturum. Hoc enim non praedjudicabit ecclesiae, nec receptis officiet, sed consuevit apud nos, et tibi, et ei favoris et gratiae cumulum, et fecundioris benevolentiae copiam vendicabit. Quid autem super hoc finaliter tuae voluntatis et intentionis extiterit, per latorem praesentium lucide nobis pandere non omittas.

328 EPISTOLA XVIII.

Remittit servitia vacante imperio non praestita.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. XVIII.)

ARGUMENTUM. — Praestationes seu tributa imperio debita ratione feudorum, aliaque bona imperii, causa ingruentium bellorum absumpta, toto interregni tempore, fidelibus principibus, seu baronibus P. et H. condonata.

Dignum iudicat nostra serenitas et decernit, quod sicut personarum est distinctio et locorum, sic et meritum quorumlibet dispar respectus, et dissimilis retributionis qualitas habeatur, tantumque unicuique augeatur gratiae et favoris, quantum sua obsequiosa fidelitas ceteris noscitur praepollere. Cum itaque vos P. et H. tam devotos, tamque fideles sacro Romano imperio sciamus, quod de similibus vobis sit non modica certitudo, nos perinde vobis cupientes impendere munus et munificentiam gratiae specialis, omnia servitia *, quae tempore vacantis imperii usque

ad nostram creationem, cuique imperatori, vel regi debuistis impendere, quidquid etiam de bonis imperii medio tempore occasione bellorum vos opprimendum recepistis, haec omnia de benignitate regia vobis misericorditer ac liberaliter indulgemus, nullam vobis pro culpa penam, vel poenae comminationem aliquatenus inferendo, sed vos potius in omni favore et gratia consolationis uberrimae et protectionis beneficio consolando.

329 EPISTOLA XIX.

Grates agit pro gratulatione sibi facta.

(An. Dom. 1274, cod. Ruae. XIX.)

ARGUMENTUM. — Principi, baroni, aliive Germaniae optimati se adiuturum pollicenti ad sollemnitatem coronationis reponit, se vicissim quae ad illius honoris incrementa conducunt curaturum.

Audivit nuper nostra serenitas, unde nobis novam accumulatum est gaudium, unde materia renovatae jucunditatis accrevit, quod vos videlicet, quem virtus nativis etiam potentissimis una cum generosi sanguinis claritudine, foranatoris auspicii beatitudine quasi quibusdam amplexibus individuis cunctis, sublimationis nostrae auspiciis et fastigiis applausivo congratulantes affectu, ad ea vos promptus impenditis et benevolos exhibetis, quae titulos nostri honoris, et profectus amplificent apertiores * (Foras, aptiores). Quamobrem vice reciproca provocati ad omnia revera, quae similiter vestris adiacere poterunt incrementis, ad cuncta quae vestram demulcent animum, nos exponimus vobis ultro, et offerimus nos conformes. Datae.

* In praecedentibus ad abbatem et canonicos, obsequio erga ecclesiasticos viros adiecta regia nihilominus auctoritate mandantes: episcopum vero, utcumque ex sua ditione, veneratur ut patrem, nec regie auctoritatis mentionem facit, tametsi renuentem expertus fuerit multo magis, quam abbatem; etenim citra pontificiam auctoritatem regias preces se exaudire non posse protestatus erat. Opportune huc afferendum mihi videtur, quod Valsinghamus ap. Thomassin. (II, l. 1, cap. 54, n. 6) refert de Ludovico VII, Galliarum rege, e Palestina reducere: « Cui, inquit, cum quidam clericus papale privilegium attulisset, quod in omni ecclesia regni sui primam vacantiam haberet, cum fructibus medio tempore provenientibus, ille confestim combussit litteras, dicens se male tales comburere litteras, quam animam suam in inferno torqueri. » Quod quidem exemplum quamquam a primariis precibus diversum est, pontificum tamen liberalitatem erga principes in ecclesiasticis beneficiis, aliisque Ecclesiae redditibus ostendit, dum bellum sacrum vigeat: Quamobrem nil mirum esset primarias etiam preces imperatoribus aut regibus Romanorum fuisse concessas. At Rudolphus non apostolico privilegio, sed consuetudine illas tuetur. Quod nullo antiquiori exemplo comprobatur, ut aiebam in dissertatione.

* Prae aliis virtutibus gratificatio in Rudolpho emittitur. Celebre illius exemplum suppetit ap. auctor. Piet. Austr. (lib. I, c. 5, p. 41): « Dum Moguntiae moraretur hoc anno, Jacobum Mullerum gregarium militem equestri ordine decoravit. Stupentibus principibus: « Hic, inquit, cum contra baronem Regenspergium pugnans, multisque affectus vulneribus, ab omnibus fere desertus valde periclitaretur, me suo equo impositum a periculo liberavit. »

* Tametsi servitium nuda occurrens in chartis clientelarum, ut plurimum servitium militare significet, ut recte animadvertunt illustratores Glossarii Cangiani: hoc tamen loco non de servitio personali agitur in litteris vel in placitis, quod nomen ad ipsa

palatina officia designanda se extendit, ut vidimus (Cod. Car. tom. I, p. 427), sed de servitio feudali, quod patet ex sequentibus, adeoque res est de censibus, tributis, vel praestationibus annis fere triginta non solutis.

* Gregorius X paulo post ratam habitam Lugduni electionem Rudolphi die 26 Septembris, ad eundem dedit litteras, quibus eum admonuit, ut quanto citius mitteret, qui termini assignationem peterent pro coronatione, simulque qui regia auctoritate muniti adessent pro regis Siciliae et Sabaudiae comitis controversiis terminandis. Quibus litteris vidimus supra (ep. 12) a Rudolpho responsum fuisse. Alias vero litteras Gregorius dedit eodem fere tempore ad Germaniae proceres, ut regem Romanorum ad imperialia insignia suscipienda Romam venientem comitarentur. Quare ab eorum aliquo hanc epistolam Rudolpho scriptam esse arbitror, tametsi in re incerta nihil lectori praescribo. Raynaldus ex suo Cod. Vallie. (1274, n. 56 seqq.) hasce litteras indicat, aliasque eodem anno scriptas episcopo Salisburgensi super termino coronationis jam conducto totas recitat. In iis praeter ceteris ait pontifex: « Suasimus, ut se sic pararet, quod cum eum ad unctionem, consecrationem, et imperialis diadematis coronationem de nostris recipiendis manibus vocarem, ad quod tam sibi quam tibi, et aliis principibus, et Magnatibus, ac universitatibus Alemanniae denuntiavimus nos terminum celeriter, prout permitterent pensanda circumstantia praefixuros, ut paratus, sicut sollemnia tanti negotii exigunt, appareret. » Prosequitur, quemadmodum regis nuntiis advenientibus, festum omnium sanctorum primo venturum, seu anni 1275, pro coronatione constitutum fuerat in consistorio Lugdunensi; deinde eum hortatur, ut regem Romanorum comitetur, quo

* tua, et aliorum principum in itinere, ac in ipsius coronationis sollemnibus gloria, et comitiva stipatus cunctis gloriosus appareat. »

330 EPISTOLA XX.

Pisani instant Rudolphum ad sedandos Thuscian motus.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xx.)

ARGUMENTUM. — Legati Pisanæ civitatis allocutio, qua regem Romanorum universæ civitatis nomine etiam atque etiam orat, ut intestinas civium discordias sedaturus in Italiam quamprimum veniat. Pergratum id fore non paucis nobilibus ex patria pulsus, ac præcipue Romano pontifici.

Leges asserunt, usus approbat, antiquitas protesta- tur, quod Romano principi, ut de cæteris taceam, Thuscorum regio serviat sub tributo. * Hac igitur consideratione fretus, unus pro multis, solus pro pluribus, vobis loquor, qui ad faciem principis credor [For. mittor] pro omnibus intercessor. * Ecce provin- cia Thuscæ, quæ sui propinquitate ad Romani imperii piam sedem, tanquam principale membrum suo deberet capiti familiaris respondere, jacet in numerositate schismatum lacerata bellis, et plus- quam civilibus laceratur. * Collidunt in utero gemini, et tandem in Jerusalem malitia prævalet Is- maelis dum hostis amicum, alienus domesticum, Guelphus persequitur Gibellinum, filii sunt exsules, et in exilium sede digni exsilio exsulantur. Luget Pisana civitas inimicorum hostili gladio summi pontificis, ac regii culminis vulnerata. * Ad cujus protectionem tanto teneri creditur regia celsitudo, et ad repulsionem ejus gravaminis ardentius anhe- lare. 331 quanto a suis progenitoribus ipsi celsi- tudini inhaesi * puritate fidei firmioris, et amplioris est ipsa gratiæ privilegio sublimata. * Ad celerita- tem igitur adventus altitudo regia excietur, imi- tanda [For. invitanda] favoribus gentiliū non paucorum, et brachiis apostolice numinis amplecten- da, ne ob adventus tarditatem nos ulterius irri- deant inimici *.

EPISTOLA XXI.

Rudolphus Cæsar respondet Pisanis.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus reponit, se misisse ad pontificem legatum suum una cum Pisanæ reipu-

* Quam hic regionem, et infra provinciam appel- lari ausis, Caroli Magni ævo ducatum Thuscæ, qui una cum Spoletano ducatu sanctæ sedi oblati fue- rat, suprema tamen dominatione apud eundem Car- olem et successores remanente appellari compertum est. Idem nomen Ludovici, Ottonis, et Henrici dip- lomata præseferunt. At sæculo xi declinante, Boni- facii, ejusque filie Mathildis tempore marchia Thuscæ vocabatur. Deinde, cum pleræque omnes Thuscæ civitates, Langobardicas imitæ, se in libertatem vindicassent, obliteratis vetustis nominibus, Thuscæ regio, seu provincia dicta est; quæ demum magni Etruriæ ducatus hodiernum nomen adeptæ fuit. Quocunque autem nomine nuncuparetur, una cum regno Italiæ, seu Langobardia imperatori subjecta erat.

* In duas et ipsa factiones, ut cæteræ, divisa erat. Legatus vero, qui universæ civitatis nomine vide- tur loqui, Gibellinæ factionis esse in sequentibus se prodit.

* Aliquot ante annos magnæ iis fuerant similitudines cum Romano pontifice, quare Gregorii prædecessor Nicolaus IV archiepiscopum iisdem abstulerat. Caput simultatum præcipuum erat, quod Carolum Siciliæ regem detrectaverant tum paciarii munere funge- tem, tum postmodum imperii vicarium apostolica auctoritate constitutum; adhererantque Conradino, Carolum armis petere nequaquam veriti. Gregorius, ut videtur est ex ejus litteris apud Raynaldum (1275, n. 33 seqq.), humiliter redeuntis ad Ecclesiam am- plexatur, deinde archiepiscopalem honorem iisdem

A blice legato, ut eodem non dissentiente illorum votis obsecundet.

Industrium virum N. ambassatorem vestrum, ad majestatis nostræ presentiam nuper destinatum a vobis, benigne recepimus, et libenter audivimus verba vestra in ore suo posita et commissa, disertis sermonis eloquio diligenter et legaliter proponentem. Sane quia nostro facile applicatur ingenio quiddam in vestre generalitatis et specialitatis augmentum et commodum poterit redundare, petitioni vestræ, per eum nostro culmini porrectæ, libenter et liberaliter aures benevolas inclinantes, nuntium nostrum una cum nuntio vestro ad curiam domini papæ dirigi- mus, ut de suo beneplacito et consensu finalibus desi- deriis vestris plene satisfieri valeat super his quæ vestra petitio continebat. * Parati 332 enim sumus, et experiemur a vobis ultroque ad quæcunque, quæ juxta favoris apostolici gratiam vobis honoris et commodi cedere valeant incremento. Datæ.

EPISTOLA XXII.

Rudolphus mittit legatum ad summum pontificem.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxii.)

ARGUMENTUM. — Mortuo Ottone præposito Spirensi et cancellario Rudolphi, ejusque oratore apud pon- tificem, alium mittit, qui præcipue de coronatione imperiali, aliisque negotiis tam imperii quam suis propriis apud Gregorium agat.

Plurima, beatissime pater, interpretis Scripturæ mysteria, quibus paternis aspectibus filialis est re- præsentata devotio, de nostri pectoris calamo hacten- us effluerunt, internæ mentis affectum, quem ad sacrosanciam Romanam Ecclesiam matrem nostram invariabiliter gerimus, imperfectius indicantia et in- sufficienter exprimentia votum nostrum. Quia igitur aliunde absentium desideria plenius et planius vivæ vocis explicantur oraculo, quam annotatione tacita litterarum; ecce quod honorabilem virum N. multa virtuositate conspicuum, moribus et scientia prædi- tum, nobis suæ probitatis meritis acceptum, vobis etiam et Ecclesiæ Romanæ devotum ad beatitudinis vestræ pedes fiducialiter destinamus, vestram sancti-

rostituit. Publica ista reconciliatio intestina odia non abstulerat, ut hinc patet.

* Pro factione Gibellina exsule legatum inter- cedere nullus dubito. Guelphos enim contemptui habens, suos plus æquo collaudat: quos fortasse Carolus tranquillitatis ergo exsulatum miserat.

* Perpetua hæc regibus Romanorum adhesio idem evincit. Privilegia vero quæ exaggerantur, Henrici videlicet IV et V ap. Ughellum (It. Sac., tom. III, p. 365, 367, 376) et si quæ alia ad civitatis fidelitatem roborandam exstant, luculentius rem demonstrant.

* Omnia hæc desunt in codice monasterii sanctæ Crucis Cisterciensium, ut monet Seifridus (fol. 69). Qui cum Lequile abutitur hac epistola, ut Rudolpho Anicianum genus appingat. Quod quam abs re verba eadem ibi desiderata planum faciunt.

* Guelphica scilicet factio, quæ nobiles cives ejectos esse gloriabatur.

* Per hæc designari totius civitatis, ac seorsim factionis Gibellinæ preces non obscure conjicimus. At litteræ Pisanorum, ni fallor desiderantur, quæ Rudolphus rescribit. Nam ex premissa allocutione lega- ti nil aliud eruitur, quam regis invitatio in Italiam.

* Rex Siciliæ Carolus constitutus fuerat vicarius imperii in Tuscia, ut nuper diximus. Quamobrem Rudolphus, ejus intererat, ad res Italiæ quod atti- net, a Pontifice nullatenus dissentire, et Pisanorum petitæ, et suum his obsecrandi desiderium per le- gatam significat Gregorio, qui Lugduni adhuc dege- bat; inde enim non recessit ante Idus Maias anni 1275, quo probabile est has litteras datas esse.

tatem rogantes, quatenus ipsum, quem verum predecessoris sui jam credimus per laudabilis actionis insignia sectatorem, et etiam successorem, * habere dignemini propitiatione, **333** qua convenit, recommissum, eidem super principali nostro et imperii negotio, nec non super aliis petitionibus æque iustis, quas vestre sanctitati porrexerit, gratiose auditionis et favorabilis exauditionis effectum benignius impensuri b. Datæ.

EPISTOLA XXIII.

Rudolphus petit a summo pontifice Romano ut ultra prius mutuum det sibi tria millia marcar. mutuo

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxiii.)

ARGUMENTUM.—Rudolphus acceptis a Gregorio duodecim marcharum millibus gratuito pro apparatu expeditionis in Syriam; alia tria millia sibi confici petit mutuo cum debita cautione. Præterea ducem se elegisse strenuum scribit, quem propediem mittet cum copiis in Etruriam, quod petierat pontifex.

Si salva vestre paternæ benevolentie reverentia loquimur, nullo in vestris quæ præcordiis displicentia spiritu excitato, de illa quoddecim millium marcharum subventionem gratuita *, in qua nobis tam liberaliter providistis, et pro qua vobis ad grates uberissimas **334** filialis devotio se ferventer inclinat, videtur nobis ex verisimilibus conjecturis, quod ponderata negotii quod agitur magnitudine, ac inspecta tempo-

* Raynaldus principio hujus anni ex cod. Vallie. affert epistolam Gregorii X ad Rudolphum hujus sententia: « Nosti, fili carissime, quod bo. me. Otto sancti Guidonis Spirensis præpositus, cancellarius et procurator tuus habens ad hoc legitimum, speciale mandatum, nuper in concilio Lugdunensi, presentibus et consentientibus principibus, et aliis prælatis, et magnatibus regni Alemannie, qui tunc temporis in concilio ipso convenerant, quædam privilegia regum Romanorum prædecessorum tuorum, et alia concessa per ipsos reges Romanæ Ecclesiæ recognoscens, ac ea nomine tuo innovans et concedens; te illa primo, ut regem Romanorum, et postea suscepto imperiali diademate, ut imperatorem, innovaturum et etiam concessurum, præstito in animam tuam juramento promisit. Licet itaque ad unionem, consecrationem, et coronationem de nostris recipiendas manibus tibi per alias nostras litteras absolute videamur terminum assignare, serenitatem tamen regiam volumus non latere, quod inter nos et fratres nostros hoc expresse actum est, et tam nostre quam ipsorum intentionis existit, quod ante ipsum terminum præmissa omnia, quæ memoratus cancellarius, ut præmittitur, de consensu prædictorum principum et magnatum, qui eadem præsentialiter inspexerunt, solemniter nomine tuo promisit, per te ut per regem Romanorum plenarie impleantur, cum per nos nuntio, vel litteris fueris requisitus. » Ottoni datum esse successorem hæc litteræ testantur. Cætera in colloquio Lausanensi anno declinante peracta esse videmus.

† Hoc genus litterarum credentiales appellant. Non modica tractanda erant negotia: Caroli Siciliæ regis et comitis Sabaudie controversiæ; abdicatio Alphonsi Castellæ regis; subsidia pro apparatu sacræ expeditionis; aliæque tum commissæ oratori, tum identidem committenda. In his autem primum sibi locum vindicabat sollemnitas future coronationis, qua rex Romanorum imperatoriam majestatem induens, imperator dicendus erat.

* Quam recte summa hæc marcharum tradita dicatur mutuo Rudolphus ipse testatur. Et Auctor Piet. Austr. (l. i, c. 7, p. 49) ex chron. Colmarum. refert * jussisse pontificem, ut Basileensis episc. cui collectionem decimarum ad bellum sacrum commiserat in Germania, 12 millia marcharum Cesari numeraret,

A ris brevitate, tam grandi, tam celebri apparatui ipsa subventio aliquantulum insufficiens reputetur. Petimus itaque vultu verecundia et rubore resperso, quatenus ne prædicto negotio, quod post Deum potissime apostolica dextera dirigit, aliqua possit obijci difficultas, prædictis duodecim millibus adhuc tria dignemini affluenter adicere nomine mutui *, prius tamen idonea cautione suscripta. Nos enim de capitaneo, seu rectore magnanimo, et circumspectione probato jam vobis providere curavimus, qui militum congregans opportunam, ut præsit et prosit in Thuscia, consopitis vetustæ calamitatis horribus, ad eandem provinciam dirigit et vestigio gressus suos, * etc.

EPISTOLA XXIV.

Mittit in Italiam gubernatorem comitem de Fürstenberg.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxiv.)

ARGUMENTUM.—Rudolphus putans Exarchatum et Pentapolim, quæ suo tempore audiebant Romanoli et Maritima, esse juris imperii, eas provincias committit duci Fürstenbergo, quem istuc venientem civitatibus commendat.

Rudolphus, etc. Egregiis et prudentibus viris marchionibus, comitibus, nobilibus, capitaneis civitatum, potestatibus, ancianis, et populis universis per Romanoli et Maritimam **335** constitutis, suam salutem et benevolam voluntatem. Speciali

postquam montes transisset.) Ad marchæ valorem quod attinet, in Ducangii additionibus invenies chartam anni 1327 in qua legitur: « Videlicet florenis de viginti quatuor quaratis auri fini, et debeant intrare in marchæ curiæ Romanæ sexaginta quinque de dictis florenis, et non plures. » Ita ut si marchæ quolibet fuisset illius valoris, numerorum summam fere incredibilem effecissent. At si illius ejus temporis et pontificum ærarum opulentiam adeo largitionem respiciunt. Argentæ igitur marchæ putandæ sunt, ejusmodi expresse nominat idem Gregorius anno 1274, in litteris ad Rogerium de Merlione exigendas pro decimis ap. Hansiz. (Germ. Sac., tom. II, p. 375.) Quarum valor ex Grimaldo (de Veron.) erant nummi tres ha. 75, adeo ut nummos nongentos supra sex et triginta millia Gregorius dederit gratuito, et 9225 mutuo petat Rudolphus.

* Quid Gregorius reposuerit, audiendum ex ejus litteris ap. Rayn. (1275, n. 4): « Scire quidem te volumus, quod propter fratrum nostrorum, et etiam mercatorum absentiam, perquirendo tibi mutuo vacare nequivimus, nec vacandum credidimus, ne carissimo in Chr. filio nostro regi Castellæ ac Legionis illustri nobis jam valde vicino, et infra paucos dies futuro nobiscum, hujusmodi tua necessitas non sine grandi tuo periculo panderetur. »

† Pontifex in iisdem litteris de dote seu capitaneo quantocius mittendo cum copiis loquitur, se ad litteras anteriores referens, quæ apud eundem Raynaldum exstant. Ibi autem in Lombardiam mittendas copias ait, adiciens, « Saltem circa finem instantis Maii cum bono capitaneo et probato sit in partibus supradictis. » Quare autem Rudolphus pro Insubria Tusciam sibi muniendam dicat, minime expeditum est intelligere. Certe Gregorius rescribens de petito mutuo has a Rudolpho litteras accepisse videtur nisi forsitan sopitis Insubriæ rebus, iterum de eadem rescripserit, nec pontificis, nec Rudolphus litteris ullibi existentibus, quod ferme improbabile est.

† Prima Pippini Francorum regis donatio, qua sancta resp. sen Roma ejusque ducatus ab impiis Græcis deficientes amplificati fuerant, ut luculenter constat ex Codice Carolino, exarchatus videlicet, a Carolo Pippini filio Augusto Exarchatus et Pentapolis nomine appellatus, quem duplici isto nomina Ludovicus successorque omnes, cumque iis Rudol-

quadam inter tot et tantos negotiorum ingruentium fluctus, quibus assidue pectori nostro materia cogitationis infunditur, meditatione perangimur, et anxietate pervigili meditamur, qualiter illa nobilis Romanola et Maritima regio, utpote gloriosum imperii pomerium *, in quo regiae maiestati, ex sui placidi cultus amenitate, non infima delectatione complacuit, rediviva quiete refloreat, et post diuturnae longaeque fatigationis hostiles angustias, et eximios bellicae turbine tempestatis in porta votivae tranquillitatis, et pacis pulchritudine conquiescat. In hac siquidem regione suos imperium recognoscit alumnos *. Illic est enim hortus imperii delicatus, in quo gratia subjectionis vernantes et floridos flores colligit, et devotae dulcedinis poma gratiosa decerpit. Nimirum ergo circa cultum et munimen ipsius regiae celsitudinis cariosa versatur intentio, et propensioris vigilantiae studium adhibetur, ut et illa per devotionem sincerum puritatis respiret odorem, et per fidelitatem integram expectatum constantiae fructum reddat. Verum quia tunc utiliter regio regitur, dum directu ducatu rectoris dirigitur, et vigilis praesidentis industria gubernatur, nos cupientes, quod ipsa provincia duce gaudeat **336** circumspecto, illustrem H. comitem de Fürstemberg consanguineum nostrum, quem ex parte circumspectionis et fidei merita nobis reddunt amabilem, et probata strenuitas efficit clariorum, vobis et toti provinciae praenotatae praeficimus in rectorem ejusdem provinciae, regnum vice nostri nominis exsequendum sibi plenarie committentes, ut ejus studioso ducatu praeservetur a noxiis, et in salutarium solio solidetur. Vos itaque, quæsumus, purae fidei, et sincere devotionis alumni praesentibus nostrae serenitatis [Fora. litteris] armati, nostram in sua praesentiam figurantes, cum comes idem sit ex ossibus nostris, et caro de carne transumptus, eundem quasi familiaris dilectionis et gratiae pignus

A eximium hilares et devoti suscipite, ac in omnibus quæ ad creditum sibi spectant officium reverenter ei parete, ac humiliter promptis affectibus obedire curatis, ut devotionis vestrae constantiam liberalitatis augustæ provisio, quæ servitiis remunerare novit fidelem, digna proinde vicissitudine prosequaretur *, pro firmo scituri, quod obedientiae signa, quæ sibi vestra devotio monstraverit, æquo favore benevolentiae complectemur, ac si monstrari contigerit specialiter nobis ipsis.

337 EPISTOLA XXV.

Ejusdem cum superiori argumenti.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XIV.)

ARGUMENTUM. — Magistratui, civibusque, ut videtur, Ravennæ eundem ducem singulariter commendat, tanquam in ea civitate suam sedem habiturum, indeque omnem regionem moderaturum.

Egregiis et prudentibus viris ancianis, consulibus, et civibus universis N. etc. ⁴ gratiam suam, ac benevolam voluntatem. Dum conscientiae nostrae volumina volvimus, dum subjectas imperio civitates, nostro culmini purae devotionis exempla praestantes in speculationis regiae speculo specularum, ad vestram specialiter civitatem aciem mentis nostrae convertimus nobis fidei illibatae primitias offerentem. Sane quam placide, quamque gratanter accepimus, quam sit acceptabile, quamque generativum secundi tripudii quod nativae bonitatis accensi fragrantia, quæ in vestris praecordiis clariores fidei rutilat scintilla, vos nostris ad vocem tantum jussionis unius devoventes obsequiis nuntios nostros, quos ad vos transmisimus, tam solemniter, et tam honorifice suscepistis, affectum nostrum profecto super hoc perfecte nequivimus exprimere per effectum. Haec sunt enim praecleara laudandae virtutis indicia, haec sunt, inquam,

phus per legatos in consistorio Lugdunensi, et ore proprio Lausane hoc eodem anno sanctæ sedi vindicantur, Ro nandiole ac Maritimæ superinductis vocabulis agnoscebantur id temporis.

* Ex monumentis illius ævi pomarium pro pomario accipi compertum est. Non alio sensu utramque provinciam accipit Rudolphus his litteris. Usque adeo persuasum illi erat, Suevicam invasionem personato illo nomine latentem ab Exarchatu aliam esse!

† Notata dignum est Bonifacii Raven. archiepiscopi nullam mentionem fieri, cum nonnulli ejus praedecessores inveniantur imperii principes appellati. Hos inter celebratur Wido III. Widonis Blandradæ comitis a Friderico I intrusus anno 1158, unde schismata ac violentæ electiones per annos fere viginti, usque ad Alexandrum III, quicum Fridericus in gratiam rediit. Eidem quippe, ut *principi Romani imperii*, privilegia omnia antiqua confirmavit, tametsi ab apostolica sede pallium nunquam obtinuerit, ecclesiamque illam semper administraverit tanquam electus. Guillelmo etiam Curiano, qui post Gerardum, Widonemque juniorem, laudato Widoni successit, exstant litteræ Henrici VI, datæ anno 1192: « Dilecto principi suo G. vener. patri archiep. Ravennaten. gratiam suam, et omne bonum. Cum inter cæteros mundi prelatos, sis membrum sacri imperii speciale... requirimus attentius et monemus, quatenus viros nobiles, qui de Arimino, Ravenna, et Pavia, ac aliis civitatibus et castris Romandiole per Fridericum quondam imperatorem tunc super eos regnantes de domibus propriis sunt ejecti, etc. » Hubaldus quoque, cuius electionem Innocentius III ratam habuit, privilegium obtinuit ab Ottone IV anno 1209, cum Romæ coronatus fuit, in quo legitur: « Universorum imperii nostri fidelium tam futura quam praesens ætas cognoscant, qualiter dilectus princeps noster Hubaldus venerab. sanctæ Ravennatis ecclesiae archiepiscopus nostræ maiestatis praesentiam

C humiliter adierit, etc. » Vide Ughell. (*Ital. Sac. tom. II, p. 371* seqq.), et infra dissertationem ult., (n. 4 seqq.).

* Num juxta Rudolphi desiderium tota provincia novo isto duci obsequium praestiterit ea in rerum omnium inversione, cum factiones vicissim dominabantur, admodum incerta res est. Rudolphum vero praedecessores augustos imitatus delinuisse hanc certissimam, omniumque antiquissimam donationem dubitari non potest, nam Gregorii successores omnes usque ad Nicolaum III eam repetere nunquam destiterunt, ut dicam in sequenti dissertatione.

† Nemo, ut arbitror, ignorat Ravennam fuisse Exarchatus metropolim tum tempore Pippini regis, cum pro unica provincia accipiebatur, tum Caroli Magni ævo, cum Exarchatus bipertito divisus Æmiliam et Pentapolim continebat, ita ut Ravenna loco principis, inde Æmia et Pentapolis cum suis utraque civitatibus nominarentur. Perinde esse subsecutis temporibus usque ad sæculi undecimi principium diploma Henricianum testatur. Quare Pancirolo (*Not. imp. Occid. cap. 59*), Alberto aliive qui Carolo Magno tribuunt novum illud nomen Romandiole, nulla fides adhibenda est. Romania primum audiri coepit sub finem sæculi duodecimi, quod patet ex Notitia apud Schelestratem (*Antiq. Eccl. tom. II, p. 747*), et ex chron. Farfensi. Sequenti autem sæculo *Romanola* audiebat, ut constat ex hisce epistolis, et vicissim *Romandiola* appellatur in notitia episcopi Catharensis ap. Schelestr. (*ib.*, p. 761, 765), quæ spectat ad sæculum XIV. Cæterum tam Exarchatus quam Æmilie, Romanie, Romandioleque metropolis ubique reperitur Ravenna. Nihilominus ducalem sedem Ravennæ dubitanter consilio; namque, ut opportunius dicam (*Diss. ult., n. 5*), Exarchatus a Romandiola distinguebatur tunc temporis. Præterea versus finem hujus epistolæ Rudolphus, quem vobis, ait, *totique circumposita regioni praeficimus*: quæ Ravennæ Maritimæ civitati non conveniunt.

certa experimenta constantie, et infallibilis probita-
 A ximie argumenta, in quibus Deo quæ Dei, Cæ-
 sari quæ ipsius sunt, hactenus congrue reddidistis.
 His ergo veluti **338** multe suavitatis oblectamento
 deliciose refecti, super tam grati et tam ultronei ex-
 hibitione servitii, quo vos generositatis avitæ nequa-
 quam immemores regio beneplacito coaptatis, ad
 grates vobis uberrimas inclinamus, invariabili animo
 disponentes, vos et civitatem prædictam (quam inde-
 lebiliter unione tenacitatis in nostros familiares am-
 plexus assumpsimus) amplius propter hoc magnificare
 favoribus, et honorum ac beneficentia titulis am-
 pliari, ut in adventu Cæsarei potentatus, qui terribilis
 inquietis rebellibus^b, vobisque mansuetos adve-
 niet, pulsus e medio bellicæ tempestatis horribilibus,
 ejus longa calamitas faciem fatigavit imperii, sedatis
 in pulchritudine pacis ac requie opulenta, nostrique
 jugo domini nil suavis, vel jucundius merito sen-
 tias. Porro ut vestræ tenebras regionis Romani
 jam sceptri fulgor illuminet, eademque regio incre-
 mentum suscipiat florida novitatis, universitatis vestræ
 prudentiam ampliori qua possumus precum instantia
 duximus exhortandam, quod nobilem virum H.
 comitem de Furstemberg consanguineum nostrum
 charissimum, quem vobis totique circumposite re-
 gioni præfecimus in rectorem pro nostra et imperii
 reverentia, congruis prævenire curetis honorum insi-
 gniis; et eidem in his quæ nostrum et reipublicæ
 bonum generale ac speciale respiciant, cum in eo qui
 mittitur, mittens honorari consueverit, gratiosis
 astare consiliis et auxiliis opportunis.

339 EPISTOLA XXVI.

Ad quemdam Italici principem de eodem.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxvi.)

ARGUMENTUM. — Cuidam Italici principi (Neapolioni

* Quæcumque hæc fuerit pontificie ditionis civitas
 dominium fecerat Rudolpho, qui eam esse juris im-
 perii arbitratur. Neque id mirum: siquando enim
 factio Gibellina prævalebat Guelphicæ, legitimum
 pontificis dominium detrahebat. Inde error et
 confusio scriptorum parum solertium, aut sanctæ
 sedi infensorum, qui populorum inconstantiam pro
 jure accipiunt. Ii vero aut nesciunt aut nescire simu-
 lant naturam bonorum, quæ principes divo Petro et
 successoribus in perpetuum concesserunt pro reme-
 dio, seu mercede animæ suæ: quasi enim armis ac-
 quisita essent, injuste possessionis, invasionisve
 eandem rationem habent, ac legitimi juris, sive
 dominationis.

^b Puta Guelphos, qui æquam causam tuebantur
 adherentes pontifici. At Rudolpho, cui persuasum
 erat Romandiolam esse ditionem imperii, rebelles
 videbantur. Fallax vero fuit hujusmodi pollicitatio
 biceps. Nam sequenti anno ab Innocentio V, quem
 successores sunt imitati, in Italiam descendere est
 prohibitum, et Romandiola possessionem malæ fidei
 Romanis pontificibus veris legitimisque dominis re-
 stituere jussus fuit Gibellinorum ingratis.

^c Caput istud historię explicandum relinquo feli-
 ciori alii, ejus magis intersit. Id tantum moneo,
 incredibile omnino esse, quod Rudolphus duci huic
 Exarchatum commiserit, Gregorio X aut superstitie,
 aut scientie, Nam Innocentius V sub finem Januarii
 mensis anni sequentis electus, qui Ecclesiam guber-
 navit mensibus tantum quinque, Rudolphum suis
 litteris admonuit, ut Exarchatum restitueret. Cujus
 rei teste utor sacro cardinalium collegio sede vacan-
 te anno 1277, ap. Raynald. (*Ib.*, n. 52) in epistola ad
 eundem Rudolphum: «Cæterum quæ circa ejusdem
 Ecclesiæ terras et specialiter exarchatum Ravennæ
 ac Pentapolim, iidem pontifices Innocentius et Joan-
 nes a vestra magnificentia per prædictos suos nuntios
 et litteras petierunt, nos cum precum instantia repeten-
 ter, affectuose deposcimus et rogamus, nunc saltem ce-

forsan Turriano) qui Mediolani dominabatur, gra-
 tias agit de singulari in se regem Romanorum
 electum obsequio; sinceram fidem laudat; erga
 illum suosque regiam liberalitatem se demonst-
 ratum promittit; ac ducem de Furstemberg con-
 silio ejus ab se in Italiam missum etiam atque etiam
 ei commendat.

Ex parte præclaruit fidei tuæ strenuitas qua Ro-
 manum imperium incessanter amplecteris, et ad
 decus et decorem ipsius magnificis titulis amplia-
 dum intrepide militas inter alios ejus indefessos
 athletas et imperterritos pugiles gloriose coruscans.
 Hoc equidem inter cetera tua magnalia regis Maje-
 stati gratissima valde nobis gratanter apparuit, val-
 de votis nostris applausit, quod legatorum nostrorum
 adventu præcognito, mox de hostibus, quos obsidio
 circulata potenter ambierat, signa retraxisti victricia,
 parcens eis ob nostri reverentiam nominis et honoris,
 quos tuo de facili potuisset imperio triumphaliter sub-
 didisse. Super quo denique tibi ad grates uberrimas
 inclinantes, et fidei tuæ præstantiam digno laudum
 præconio commendantes, invariabili mente conce-
 pitimus **340** te et tuos largifluis beneficentia nostræ
 donis attollere et honoribus congruis ampliari. Porro
 quia de tui fidelitate consilii, sub fide tuæ promissio-
 nis tuique favoris illustrem H. comitem de
 Furstemberg consanguineum nostrum charissimum
 regioni Romaniolæ et Maritimæ præfecimus in recto-
 rem. Sinceritatem tuam affectu plenissimo duxi-
 mus deprecandam, quatenus ei ferventer assistere
 studeas fructuosis consiliis et auxiliis opportunis. Hæc
 siquidem erga te ac tuos perpetuo volumus grata
 largaque vicissitudine promereri.

C leri executione compleri. Non enim steterat promissis
 Lausane factis Gregorio X die 20 Octobris anno hoc
 vertente, se scilicet adiutorem fore ad recuperandum
 restitutumque terras, et nominatim *Esarchatum et*
Pentapolim, Romanæ Ecclesiæ, a suis prædecessoribus
 invasas. Imo ducem, seu rectorem in Romandiolam
 mittens, Exarchatum et Pentapolim vindicabat im-
 perio. Atque cum quidem mutatio nominis decepti;
 at Gregorius novitate nominis haud deceptus, rectoris
 missionem silentio præterire nullatenus potuisset,
 quemadmodum successor ejus Innocentius non præ-
 teriit. Quamobrem hæc epistola cum duabus præce-
 dentibus differenda est ad hujus anni exitum post
 diem 22 Novembris, cum Gregorius Placentiam in
 patriam suam est ingressus, unde sequenti mense
 Parma Florentiam pertransiens Arretium se contu-
 lit, ubi ægrotans die x Januarii occubuit mortem.
 Quare autem collector eas recensuerit ante Lausa-
 nense colloquium facili negotio assequimur. Nam
 Rudolphus in epistola has præcedente capitaneum
 seu rectorem se brevi missurum scripserat Grego-
 rio. Collector itaque nulla locorum, rerumque ratione
 habita, litteras quas nota temporis carentes conti-
 nuo subjecit, loco scilicet movendas impune ab eo,
 qui sententiam earum expendit.

^d Gregorius anno 1275 Lugdunum proficiscens
 Mediolani aliquandiu substitit mense Octobri, a Tur-
 rianis multo cum honore acceptus. Huc rediens an-
 no 1275 novembri mense, Neapolionem Turrianum,
 qui majori eum honore prosequeratur, quam ante
 biennium, eratque vir potens, ac populo charus, grati
 animi ergo benigne accepit, ac patrocinari desuit, ut
 fertur, Ottoni vicecomiti Mediolanensi archiepiscopo
 illius æmulo. Quamobrem non est improbabile, hu-
 jus consilio Rudolphum misisse ducem in Italiam: e
 re siquidem Neapolionis erat tum Rudolphum magis
 magisque demereri, tum principem præcipue con-
 sanguineum regis Romanorum, difficilissimis iis Italia
 temporibus adherentem habere.

EPISTOLA XXVII.

*Religiosum quemdam legatum mittit.**(An. Dom. 1275, cod. Rud. XXVII.)*

ARGUMENTUM. — Patentes litteræ ad omnes magistratus civitatum Italie juris Romani imperii, quibus religioso N. plena facultas regia conceditur omnia de eorumdem consilio disponendi pro regis Romanorum decore et utilitate imperii.

Rudolphus, etc. Strenuis, etc. Egregius viris, marchionibus, comitibus, nobilibus, capitaneis, potestatibus, et communibus universis per Romanum imperium constitutis, ad quos litteræ istæ pervenerint, gratiam suam et benevolam voluntatem. Tenore presentium universitatis vestre notitiæ declaramus quod nos de circumspicectione ac fide religiosi et honorabilis N. fiducie plenitudinem obtinentes, eundem ad transalpinas imperii partes duximus destinandum ^a, dantes sibi speciale mandatum et potestatem plenariam **341** statuerendi, ordinandi, et omnia procurandi de vestro consilio, quæ honori Casareo et utilitati imperii viderit opportuna ^b. Hinc est quod universitatis vestre prudentiam votivis affectibus exhortamur, quatenus super his ei pro nostra, et imperii reverentia favorabiliter aspirantes consiliis et auxiliis gratiosis de aliis via hujus necessariis sibi, et tam libenter quam liberaliter providere curetis. Ut propter hoc apud nos vestra devotio debeat merito commendari.

EPISTOLA XXVIII.

Ad papam promittit se venturum Mediolanum ad coronationem.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXVIII.)

ARGUMENTUM. — Romano pontifici scriptis his litteris dat fidem, se in Paschali solemnitate adfuturum Mediolani, atque inde profecturum Romam ad imperialia insignia de illius manu suscipienda.

Sanctissimo, etc. ^a Ut de nostro felici processu ad suscipiendum de sacrosanctis apostolicis manibus vestris imperii diademata, habetis cujuslibet ambiguitatis involucri, fides audiendorum habeatur: **342** ecce quod bona fide promittimus, et ad hoc

^a Quæ nobis cisalpinæ regiones, ex Rudolpho in Germania commoranti transalpinæ videbantur. Hoc religiosum istum mittit cum regio mandato. Id factum puta ante Fürstembergium designatum rectorem Romanolæ falso credite juris imperii, tametsi Langobardia et Tuscia, quæ vere ad imperium attinebant, extra fines Fürstembergii præscriptis sitæ essent.

^b Fallacem hanc deputationem difficilia Italix tempora reddiderunt, quamvis post Lausanense colloquium spes aliqua affluerit, dum Gregorius X erat in vivis, factiones componendi, et majores controversias auferendi, quæ cisalpinas regiones disturbabant.

^c Has litteras ad Gregorium X non esse datas facili negotio assequemur, si pontificem Lugduni adhuc consistere reputemus, cum Rudolphus Mediolani se adfuturum pollicetur. Anno enim 1275 Pascha in diem quartadecimam Aprilis incidebat; Gregorius vero Lugduno haud recessit ante diem 14 Maii ejusdem anni. Præterea Rudolphum non latebat, coronationis terminum esse constitutum de festum omnium sanctorum; interim vero pontificem cum Alphonso collocuturum pro abolenda omni discordia, quæ sibi cum illo intercedebat, præcipue cum Italix pars non modica illi adhereret; deinde secum alicubi sermonem habiturum de pluribus negotiis, quod ipsemet petierat (sup. ep. 12) ac vehementer optabat. Quamobrem et hæc epistola loco movenda est, atque ad sequentem annum post mortem Greg. X ejusque successoris electionem differenda.

^d Alphonso Gregorii opera jam abdicaverat, Lausane colloquium pontifex habuerat cum rege Roma-

A nos tenore presentium obligamus, quod nos ab omnibus aliis quibuscunque difficultatibus taliter explicare disponimus, quod in proximo nunc instanti festo resurrectionis dominice in Mediolano presentes, hinc juxta beatitudinis beneplacitum ^e et vestigio ad coronam imperii procedemus, transmittentes vobis has litteras nostras patentes in testimonium super eo.

EPISTOLA XXIX.

Rudolphus gratias agit Gregorio X pontifici Romano pro confirmatione suæ electionis.

(An. Dom. 1275, cod. Cæs. CXXX, cod. Rud. XXX.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus, ubi cognovit ad universos Germaniæ principes datas esse litteras a Gregorio hortatorias, ut regem Romanorum honorifice comitarentur ad imperialia insignia suscipienda venientem, gaudio exultans, de tanta benignitate gratias agit, priora omnia beneficia commemorans, atque insigni legationi aliquandiu dilatæ ob instantia comitia præmittit nuntium, seu legatum Probum cognomine.

Immense acritatis amenitas apostolicæ tubæ statu, jam undique cunctis fidei orthodoxæ circumfundenda cultoribus, nunc de novo, veluti nova lux cælestis novis aucta fulgoribus, pulsa omni obumbratione caliginis, nobis ex eo præsertim apparuit, et claruit evidenter, quod vestre beatitudinis zelus, qui justas dirigit causas et detestatur injustas, non sinens ultra nos impeti calumniosis insultibus amulorum, paterni favoris affectum, quem ad nos pii et generosi præconii clarificavit in organo et in æquitate justitiæ applausivis immixta dulcoribus, opus Altissimi, quod in vestra **343** persona mirifice dextera sua contexuit, manifeste deduxit in publicam notionem super expressione favoris hujusmodi, principibus nostris et subditis apostolicæ gratiæ litteras omnis benevolentix plenitudine floridas dirigendo ^f. Pro quibus utique beneficentiæ vestre copiosis muneribus nobis inexplicabili gaudio fecundatis ad redhibendam condebant gratitudinem gratiarum, non sufficit lingua carnis, cum non sit humane potentiæ super hoc affectum in mente conceptum perfecte posse exprimere per effectum. O mira paternæ clementiæ pietatis, quæ non est dedi-

norum; cunque terminus coronationis necessario mutandus esset ob imminentem diem festum omnium sanctorum, in eodem colloquio id factum fuisse testantur annales Colmarienses: « Rex, aium, plusquam 900 marchas expendit in vestes pretiosas. Papa regi consuluerat, ut Romam ad festum Pentecostes cum duobus millibus militum veniret, ut eum in imperatorem Romanorum solemniter coronaret. » Eadem refert Bernardus Thesaurarius auctor cœvæ (Chron. ap. Martene Monum. tom. V), qui hoc anno claudit chronicon suum. Quæ Raynaldus (1275, n. 26) Gregorii litteris deceptus, quæ festum omnium sanctorum præscribitur, falsi arguere non veretur. Hæc autem epistola termini mutationi fidem facit. Nam Rudolphus se venturum pollicetur juxta conductum tempus, et Mediolani adfuturum die 5 Aprilis, in quam Pascha incidebat an. 1276, coronam suscepturum Romæ die Pentecostes 24 Maii. Idem Raynaldus (1276, n. 24) refert ex cod. Vallicell. Rudolphum parasse expeditionem Italicam, ut dissipata diuturno interregno imperii Romani jura recuperaret, atque insignibus imperialibus sibi a Gregorio X promissis ornaretur: at Innocentium misso Albienis electo Bernardo cum vetuisse Italiam ingredi ante compositas cum Carolo Siciliæ rege controversias.

^g Hariolantur, qui Rudolphum aium de coronatione sollicitum non fuisse. Innocentius et successores fuerunt in causa, cur tandiu coronatio differretur ut, natis subinde causis aliis infra exponendis, evanuerit.

^f Jam dixi in notis ad epist. 19 sub finem præce-

gnata nobis a primis nostrae creationis nascentibus A
 exordii compassionis exhibere mamillam, ubera
 lacteis irrorata liquoribus porrigere, redolentia [red-
 denda] grave pignus amoris! O ineffabilis gratitudo
 favoris, stupenda dilectionis affectio, quae nos pridem
 in regno tenellos in ulnis educationis deliciose
 suscipiens, fovit inter impuberes [puberes], et adul-
 tos *! Licet igitur pervigil ad hoc nostra suspiret
 intentio, licet in hoc nostrum fervens desiderium
 immobiliter perseveret, quod super tam gratis et
 pacidis sic per vos, et aliam Romanam Ecclesiam
 matrem nostram piissimam nostro progressui prae-
 latis auspiciis correspondeat in condignae decentiae
 repensiva devotio filialis; quia tamen ad hoc ut hu-
 militer recognoscimus, possibilitas nobis data non
 sufficit, divinum cogimur implorare praesidium, ut ex
 suae superabundantia bonitatis, quod nobis deficit,
 in virtute perficiat, quae in vestris sint oculis placita
 persequi nōi b. Porro quoniam solemnes nuntios no-
 stros, quos propter hoc et alia, quae nobis incumb-
 unt, negotia ad vestrae beatitudinis pedes destinare
 concepimus *, ob vicinam instantiam curiae nostrae
 sollemnem, jam 345 in proximo celebrandae d, ad
 iter adhuc distulimus expedire, ut principum nostrorum,
 qui ibi convenient, communicato consilio,
 committenda legatio celebris et festivi adornatur.
 Ecce quod N. cognomento Probum e, virum, cujus
 actio virtuosus pollens operibus ab effectu cognomi-
 nis non discordat, ad sanctitatis vestrae praesentiam
 fiducialiter duximus destinandum, seu etiam prae-
 mittendum, humillima precum instantia deposcentes,
 quatenus super his, quae vestris auribus duxerit in-
 culcanda, libenter eadem audire dignemini, et exau-
 ditione gratuita favorabiliter praevinire. Data.

EPISTOLA XXX.

*Petit a civitate quadam pro celebrandis comitiis im-
 perialibus pecuniarium subsidium.*

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxx.)

ARGUMENTUM. — Cum diuturnum interregnum, aliis

dent's anni Gregorium scripsisse universis Germa-
 niae principibus, ut cum Rudolpho ad coronationem
 venirent. Id vero cum Rudolphus agnovit, teneri non
 potuit, quin liberalissima hac epistola gratias ageret
 pontifici, referendas aieus a Deo opt. max. quas se
 non posse humiliter affirmat.

* Duabus hisce periodis Seifridus et Lequile apud
 auctorem Piet. Austr. (proem. p. 24) mirum in mo-
 dum abutuntur. Nec sane de comparatione cum
 aliis Germaniae principibus antiquae nobilitatis, quia
 ipse novus accesserat, intelligenda sunt, sed de im-
 peratoris majestatis auspiciis in electione regis Ro-
 manorum, quam Gregorius in solenni consistorio
 ratam habuerat; deinde sollicitus fuerat, ut quae ad
 tantum opus necessaria erant, explerentur.

b Optimi principis ingenuitas! Magna et aequa
 Romanae coronationis existimatio!

c Refert Raynaldus (1275, n. 5) in annalibus Col-
 marien. nominari ducem de Tect regium cancella-
 rium, et electum Basiliensem decretos oratores ad
 petenda imperialia insignia. Quos utique advenisse
 testatur Gregorius episcopo Salisburgensi, ut aie-
 bam (ep. 19, n. 1), quam haud dubie hac praecessit,
 qua eosdem se missurum pollicetur.

d Gerardus (Hist. Austr. I, i, p. 22) bina memorat
 comitia hoc anno habita, Norimbergae Idibus Maii,
 deinde 24 Junii Augustae Vindelicorum. Iidem quippe
 principes, ait Goldastus (Const. tom. I, p. 311) in
 variis civitatibus congregabantur. Hansizio nolim
 credi, qui (Germ. Sac. tom. II, p. 379, 581) Norim-
 bergae primum die sancti Martini an. 1274. Deinde
 Wirzburgi conventum principum esse factum die
 festo Pentecostes 31 Maii, iterumque sequenti mense
 die festo sancti Joannis Baptistae congregatos princi-
 pes apud Augustam affirmat anonymi Leobien-
 sis

alia invadentibus, atque omnium nemine servitia
 debita solvente, aerarium imperiale in maximas
 angustias redegerit, Rudolphus comitia habiturus
 opem quaerit ab imperii civitatibus.

Fluctuavi jamdudum status imperii gravem lap-
 sum, et miserabilis populi Christiani pressuras et
 gemitos amarissimo miserantes affectu, ut nostro
 felici tempore reipublicae reformata floriditas salu-
 tari pacatae quietis proficiat incremento..... Qua-
 propter tali 345 die apud N. solemnem curiam
 duximus edicendam f. Cujus utique celebrationi ma-
 gnifice decenter providere regium concedet appara-
 tum. Verum cum tanti negotii magnitudinem, et ad
 tam grandis sarcinae supportanda molimina, et tam
 sumptuosae festivitatis agenda sollemnia, per nos ip-
 sos sufficere non possumus, oportet nos a vobis et
 aliis nostris fidelibus opportunum interpellare suffra-
 gium, et comportionis hujusmodi participio vos
 et ipsos fiducialiter onerare. Hinc est quod vestram
 prudentiam, qua possumus, exhortationis instantia
 duximus attentissime requirendam, quatenus tam
 evidenti necessitate perplexis, de tot marcis, ultro-
 neis et hilaribus animis providere et subvenire cure-
 tis, in termino vobis a dilecto fidei nostro N. finali-
 ter exprimendo g, cujus etiam verbis, quae vobis
 nostro nomine pronuntianda decreverit fidem adhi-
 bere credulam vos petimus, sicut nostris. Exsurgat
 igitur grata semper et operose probata fidelium
 promptitudo, quae super hoc regalibus beneplacitis
 prompta et consueta benevolentia se coarctet. In aliis
 enim incommutabilis animi dispositione concepimus,
 sic allevationis antidoto, ut recompensationis vicis-
 situdine, vestros animos complicare, quod revera
 gaudebitis, vos tam gratiosum obsequium gratis Do-
 mini usibus impendisse. Porro vestra prudentia non
 ignorat, quod regiae dignitati indecentia maculam,
 nec non vobis cederet noementum, si, quod absit,
 necessarium rerum cogente defectu, pro nostris
 debitis vos et alios nostros fideles contingeret pi-
 gnorationis incommodo molestari h. Data.

auctoritate. Equidem duo tantum cum Gerardo ad-
 mitto. Ac de Augustanis, quibus aderat Bernardus
 Seecoviensis episcopus pro rege Bohemiae Ottocaro;
 habuitque orationem audacissimam in Rudolphum
 principibus maxime ingratis, dicam infra. Itaque
 haec epistola data est ante celebrationem comitiorum
 Norimbergensium 31 Maii.

* Anno 1287, Heriboli concilium episcoporum et
 conventus principum sunt celebrata. De conventu
 laudatus Gerardus mentionem faciens: « Verba, in-
 quit, faciente Probo ex divi Francisci familia Tul-
 lensi episcopo maximo suo incommodo. » Similitudo
 et raritas nominis, nec non consuetudo Rudolphi
 mihi persuadent, ut credam, minoritatem istam, ante-
 quam dignitatem episcopalem assequeretur, legatio-
 ne Rudolphi functum esse. Quod certum est, magna
 tum temporis minoritarum existimatio erat apud
 pontifices aliosque principes. Sanctimonia vitae ac
 vera doctrina homines sine ulla commendatione ma-
 jorum ad honorem et dignitatem semper exulit.

f De primis comitiis apud Norimbergam celebra-
 ndis agi, ipsa difficultas rei palamfacit. Hanc vero
 epistolam praemittendam esse praecedenti ratio rerum
 demonstrat. Ibi enim Rudolphus comitia instare, hic
 autem convocanda testatur: quare et ad praeced. an-
 num referri posset.

g Hinc liquet Leobien-
 sis anonymi opinionem de-
 serendam esse: haec enim omnia temporis opportu-
 nitatem exigunt.

h Hise incommodis Gregorius X (Conc. Lugd. II,
 cap. 28) praecedenti anno pro ecclesiasticis consul-
 lens, ita decreverat: « Etsi pignorationes, quas vul-
 garis elocutio represalias nominat, in quibus alius
 pro alio praegravatur, tanquam graves legibus et
 aequitati naturali contrariae, civili sint constitutione

346 EPISTOLA XXXI.

Cuidam principi, qui ab ipso defectit.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxi.)

ARGUMENTUM. Rudolphus pluribus epistolis periclitatus animum Henrici Bavarie ducis et electoris palatini, qui suae electioni consenserat, deinde aversans electum, scdula petere neglexerat, contumaxque esse perseverabat; ei minuitur, se a coelectoribus petiturum consilium et iustitiam in re non diutius toleranda.

Qualiter una cum aliis tuis comprincipibus in personam nostram concordio voto consenseris^a, nos in regem Romanorum solemniter eligendo, qualiter etiam postmodum mutabilitate consilii te a nostra devotione retraxeris, tergum vertens regie maiestatis, et a nobis regalia feuda tua requirere negligens^b, imo, ut verisimili conjectura perpenditur, in superbia et abusione contemnens, crebro per l'iteras requisitis, licet nonnunquam ad nostram propter hoc accedendi praesentiam libera tibi suffuerit [Fors. defuerit], et secuta facultas a tua conscientia excidisse non credimus, cum transierit ad remotos^c. Quia igitur absque nostri et imperii nota dedecoris tuam contumaciam ultra dissimulare non possumus, nec debemus, sinceritatis tuae notitiam volumus non latere, quod ad eosdem tuos comprincipes indilate recurrimus, petituri ab eis instantius vocibus querulosis, ut super hujus casus articulo nobis adjudicent quod dictaverit ordo juris^d. Datae.

347 EPISTOLA XXXII

Rudolphus cuidam principi qui regi Boemae adhaesit.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxii.)

ARGUMENTUM. — Eidem in eandem fere sententiam iterum scribens, pervicaciam exprobrat, quippe quem nec litterae, neque iterati nuntii potuerant flectere, ut feudorum investituram peteret ab se

prohibitis, ut tamen earum prohibitio in personis ecclesiasticis tanto amplius timeatur, quanto in illis specialius inhibeat, etc. In Germania praesertim prava ista consuetudo inoleverat, ut tradunt annales Altaben. ap. Canis. (Ant. Lect. tom. IV, p. 217).

^a Constat Rudolphum, ineunte anno 1274, cum Germanici regni coronam suscepit Aquisgrani, antequam ex urbe illa recederet, tres filias suas Moguntini consilio despondisse totidem electoribus: Machtildeo scilicet Ludovico Palatino, Agnelem Alberto Saxoni, et Hedwigem Ottoni Brandenburgico. Ingratum id fuisse aiunt Henrico Ludovici fratri, indeque ortas fraternas simulas, et aversionem a Rudolpho. Non alii scripta videtur haec epistola. Caeteri enim electores laici, cognati erant; et Ottocarus electioni neque adfuit, neque assensus fuit, neque litterae a Rudolpho illae ei missae usquam inveniuntur. Praeterquamquod regius titulus Ottocaro debitus hinc absens litteras ab eodem prorsus avertit.

^b Henricum electioni consensisse est adeo certum, ut Ludovico fratri ejus totum electionis negotium commissum fuisse Gerardus tradat (H. Austr. I, p. 15). «Principes, inquit, ne iterum in diversa abiretur studia, Ludovico Palatino eligendi potestatem deferunt. Ille diu reluctatus, cum tendere eos videret, iv Non. Oct. Rudolphum Habsburgicum Caesarem dicit: reliqui auctores sunt, et faustis acclamationibus Rudolphi nomen ingeminant.»

^c Scilicet sequenti anno Aquisgrani, cum praedictis nuntiis se inconsulto jure consanguinitatis violari visum fuerat.

^d Aurea B. constitutum postea fuit (cap. 2, n. 8) feuda et privilegia electoribus confirmanda esse absque dilatione et contradictione. At Rudolphi tempore id non erat in more positum, ut patet ex hac et sequenti epistola.

^e Praecipuam causam habendi comitia fuisse Otto-

A suo domino; tantam pertinaciam significaturum se ait caeteris principibus, ut ipsi judicent de tanto flagitio.

In zelo fervidae charitatis, qua universos et singulos sacri imperii principes, velut membra nobilia suo capiti cohaerentes, sincere prosequimur, ad id hactenus nullis parcendo stipendiis, studiosa opera et opportuna convertimus, ut per gratiae devotionis applausum nos regem tuum, in quem utique voto consensio consensisse dignosceris^a, tanquam imperii possessorem^b agnosceres, et a nobis de feudis tuis te peteres investiri. Super quo diversis temporibus plures idoneos mediatores et nuntios tibi nos transmississe meminimus, et te nobis. Recolimus enim, quod primo per N., secundo per C. familiares nostros dilectos ex parte regie maiestatis ad tuam praesentiam destinatos et postmodum tuo nomine e converso per M. et N. a te diversis similiter vicibus ad nos missos praedictum negotium variis est tractatibus agitatum^c. Ex indita siquidem nobis desuper mansuetudine fuimus praestolati, quod blande faciei praesentata placiditas, et fucatae propositionis oblatio, quem in grata suavitae spoponderant, parturirent eventum. Sed longe, proh pudor! sumus a nostra intentione sepositi frustra complacuit nobis in principe a nostrorum semita mandatorum se irreverentius obliquante. Porro cum in expectatione pollicitationis hujus usque adeo regia fuerit inclinata majestas ut tolerantia nostra quodammodo 346 vere patientiae nomen amiserit et effectum, postquam ejusdem patientiae theriaca non profuit, arbitrantes ad potioris medelae remedia recurrendum, dissimulare non possumus, nec debemus, quia tuae duritiae, ne dixerimus pertinaciae, morbum tuis comprincipibus, ad quod nos invitos revera compellit extrema necessitas, loco et tempore detegamus, pro tanti excessus injuriae qualitate iudicium et iustitiam petituri.

C earum Bohemiae regem, Bavariae ducem Henricum, marchionem Badensem, et Eberhardum comitem Wirtembergensem, aliosque in ipsa Germania Rudolphi electionem aversantes facili negotio hinc colligitur.

^a Collector nomina nunquam apponens luculenter hic Henricum Ludovici palatini fratrem designat. Ex electoribus enim nullus regi Bohemorum adhaesit, praeter Henricum.

^b Henricum non ut Bavariae ducem, sed ut palatinum Rheni suffragatum esse Rudolphi electioni pro certo habes. Etenim tam ipse quam frater ab eodem Rudolpho ap. Hansiz. (Germ. Sac. tom. I, p. 415) alios inter principes suo diplomati praesentes. Ludovicus et Henricus fratres comites palatini Rheni duces Bavariae recensentur. Tunc autem temporis, ut alibi dictum fuit, plures ex eadem domo electoris dignitate fruebantur.

^c Scriptores imperatoris indolis ignari, Rudolpho ipso docente, desinant regem Romanorum appellare imperatorem quo maiestatis non perveniebatur nisi per coronationem Romanam: adeoque rex Romanorum futurus imperator dicebatur.

^d Tanta moderationis, tantaque tolerantiae affinitas, ni fallor, causa fuit potior innata mansuetudine, quam Rudolphus exaggerat, nulla affinitatis ratione habita.

^e Post Norimbergensia comitia scripta videtur haec epistola, cum per nuntios ultro citroque missos tam Ottocari quam Henrici animo expiorato, ut ait Gerardus (Ibid., p. 24 seqq.), serio agebatur de utroque denuntiando hoste imperii, quod factum fuisse in Augustanis comitiis die 24 Junii celebratis dicitur. Atque ad Ottocarum quidem missi Henricus episcopus Basileensis, et Fridericus burgravius Norimbergensis, qui Austriam, Styriam caeterasque provincias imperii nomine ab eo repeterent; ut Gerardus idem

EPISTOLA XXXIII.

Promittit pontifici se ejus reformationem contra exorbitantes Germanie episcopos exsecuturum.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxiii.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Gregorio X pollicetur se omnem operam viresque omnes adhibiturum, ut ejus decretum adversus Germanie episcoporum depravatam disciplinam, nulla personarum acceptione, exsecutioni mandetur.

Crecentibus semper augmento fervide charitatis igniculis, quos paterna praeordia erga filium singularem, quasi de camino jam copiose flagranti educunt, certa relatione menti nostrae sic est infusa diffusius, et interioribus nostris expressis est impressa vestri favoris benevola plenitudo, quibus nos vestra benignitas prosequitur incessanter, quod ex hoc ad laudes divinae canticum gratulabundi exsurgentes, ad redhibitionem gratuitam aeterno Patri, Ecclesiae suae sanctae, nec non etiam vobis, beatissime pater, vehementer accendimur, et ex hominis atriisque potestate ^a [potentatu] desiderabiliter ³⁴⁹ excitamur totum id quod sumus et possumus vestris specialissime nitibus exponentes. Porro in vestro praedicali zelo iustitiae, velut in aromatatum exquisita fragrantia delectati, pro eo videlicet quod exorbitantes hucusque pontifices ^b et in devium obliquis animadversionis debite gladio perculisti, paternae providentiae pollicemur, quod si contingat ex eis fortassis quempiam, quantumlibet etiam nobis consanguinitate vel affinitate conjunctum, qui fuerint reprobi a Deo, et per os Ecclesiae suae sanctae, contra mandata vestra calcaneum indevotionis erigere, ad illius superbiam edomandam, dummodo sanctitati vestrae placuerit, res exponere volumus cum persona. Datæ.

EPISTOLA XXXIV.

Rudolphus cuidam principi pro litteris missis gratias refert, et significat se cum pontifice familiari Lausanae colloquium celebrasse.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxiv.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus principi amico, quicum commercium litterarum habuerat, scribit letitiae plenus de colloquio habito Lausanae cum summo Pontifice Gregorio X, et de condita die ad suscipienda in urbe de ejusdem pontificis manu insignia imperialia.

Litteras vestras quas nostro misistis culmin, con-

et auctor Piet. Austr. (lib. 1, c. 11, p. 63) tradunt. Ad Henricum autem palatinum Bavariae ducenti qui missi fuerint indicatur in hac epistola per initiales litteras.

^a De hac opinione tum temporis communi spiritualis videlicet pontificiae potestatis, et imperatoriae temporalis nullis limitibus circumscriptae saepius est dictum. Hac vero occasione de pontificia et regia potestate Rudolphus loquitur; quisque enim rex in suo regno eadem potestate temporali utitur, tanquam externum Ecclesiae brachium, ut vocant.

^b Bruno Olomucensis episc., ut dixi (ep. 8, n. 5), de disciplina depravata in electionibus episcoporum pontificem admonerat. De clericorum quoque et laicorum corruptissimis moribus uberrimum sermonem ab eodem esse habitum invenies apud Raynaldum (1275, n. 14 seqq.). At de episcoporum flagitiis, de quibus Rudolphus loquitur, silet; nec aliunde mihi est datum assequi quae is praesertim intelligat, grandia certe et animadversione pontificia digna, ut hinc discimus.

^c Annal. Colmarien. ap. Raynald. (1275, n. 36) de re quam scriptores unanimi consensu affirmant, sic loquitur: « Pridie Nonas Octob. Gregorius papa venit Lausanam. Rex Rudolphus venit ad eum festo Lucae cum regina et pene cum liberis suis universis. » Cum autem Rudolphus nuper esse habitum id collo-

^a suetæ benignitatis alacritate suscepimus, et in eis vestrae sinceritatis dulcorem profecto recollegimus intellectum. Sane quia earum accepta nobis et grata placiditas nostri cordis intrinseca copioso congaudio secundavit, super his vobis ad grates maximas inclinantes, vestra volumus desideria non latere, quod nuntios nostros solemnes ad vestram sumus in proximo missuri praesentiam, nostri propositi fideles interpretes, qui super communium nostrorum conformitate votorum vos condecener expedient, et de omnibus opportunis, et congruis plenius et planius informabunt. Porro ut status nostri ³⁵⁰ continuata felicitas vestra praecordia quadam delectabili refectione letificet, harum vos volumus sapore percipere, nos cum patre nostro sanctissimo domino summo pontifice, nuper in tali loco ^c familiare celebrasse colloquium, a quo quidem in cunctis agendis imperii ineffabili pietate suscepti, auditi, et plenius exauditi in proximo nunc instanti festo N. ^d suscipiemus in urbe de sacrosanctis ejus manibus gloriosum imperii diadema ^e, Datæ.

EPISTOLA XXXV.

Ejusdem argumenti ad quamdam civitatem.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxv.)

ARGUMENTUM. — Pari alacritate civitatem imperialem colloqui ejusdem admonet; coronationem brevi futuram Romae; quo ab ea legatos mittendos eas significat, ut tanta solemnitas rite fiat.

Ut vestrae devotionis auditum de fortunatis nostrae felicitatis eventibus nova gratiosa letificet, et fortunatoris auspicii gaudia praefulgeant, ecce hoc li- quido vobis stylo describimus, quod a patre nostro sanctissimo domino N. papa nuper affectione paterna suscepti, auditi benigne in agendis imperii, imo benignius exauditi, in proximo recepturi sumus in urbe de sacrosanctis ejus manibus sacrum imperii diadema ^f. Verum cum ad agenda tantae festivitatis sollemnia nuntiorum vestrorum ibidem praesentiam ³⁵¹ omnino necessariam arbitremur, fidelitatem vestram hortamur et monemus, quatenus juxta requisitionem honorabilis viri N. nuntios vestros industrios et auctoritate praesignis, ad dictae coronationis nostrae celebra dirigatis, ut super omnibus ibidem pro bono statu reipublicae et fidei Christianae salubriter ordinandis, possitis eorum relatione commodius et perfectius edoceri ^g. Datæ.

quum fateatur, mense igitur Novembri datas has litteras, ad summum sequentis initio, pro certo haberi debet.

^d Nempe post menses quinque die festo Pentecostes 14 Maii, ut laudatus annalista testatur: « Ut Romam ad festum Pentecostes cum duobus millibus militum veniret. » Qui scilicet dies necessario praesigendus fuit mutato priori termino in Lugdunensi consistorio stabilito, quia festum omnium sanctorum decem tantum diebus distans, opportunius aliud festum exigebat.

^e Ea tria illa necessaria ad imperatoris nomen assequendum ipsius Rudolphi ore prolata: ut Romae ea sollemnitas celebraretur; ut diadema imperiale regi Romanorum imponeretur; et ut idem rex de manu Romanorum pontificis illud susciperet.

^f Necessariae tres conditiones praedictae iisdem fere verbis repetuntur a Rudolpho. Alia siquidem via ad tantam majestatem venire non poterat; neque ul- lus ex ejus praedecessoribus, praeter Ludovicum Pium singulari exemplo coronatum in Francia, ad eam pervenerat.

^g Qui Romanam coronationem venditare non ven- turent pro simplici caeremonia, errant tota via. Ea siquidem non modo necessaria fuit, quia summa erat renovati Occidentalis imperii a sancto Leone III, sed quia princip ^h et legati civitatum ad tantam solemn-

EPISTOLA XXXVI.

Cuidam principi gratias agit quod ad coronam imperii suscipiendam ipsum præcedat in Italiam.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XXXVI.)

ARGUMENTUM. — Uni ex Germaniæ principibus, qui magnifico apparatu iter in Italiam susceperat, coronationi adfuturus, gratias agit, opportune se relaturum promittens. A legato quem mittit pontifici auditurum sui adventus certum diem, ut non progrediatur, reliquum itineris secum prosecuturus, hortatur.

Quantum nobis in tuæ devotionis exhibitione complacuit, quam nunc de tuæ, quæ non mutat [Fors. mutatur], aut deviat, fidei puritate præsumimus, non est facile verbis, aut litteris explicare. Quod enim pro nostri honoris et sacri imperii reverentia tuis famosis et commodis laribus derelictis in igne discriminis, ad proficiscendum nobiscum ad coronam imperii te ad partes Italiæ apparatu magnifico transtulisti ^a, pro grato valde recepimus, tibi propter hoc ad grates uberrimas inclinant, et erga te ac tuos pro loco et tempore procul dubio disponentes affluere tot beneficiis gratiarum, quod nullatenus poniere te debeat, pro propectu nostri nominis ^b attollendo ^c, laborum aut sumptuum onera perulisse. Quocirca sinceritatem tuam affectione qua possumus, attentissime requirimus et hortamur, quatenus vias nostrorum progressum ad imperii diadema peritiles diligenter excogitans et exquirens, nostram non tedeat te præsentiam præstolari ^d, omnes tuos aliosque quos poteris ad obsequia nostra allectitis ^e [Fors. allectivis] inductionibus excitando, sciturnum certissime, quod in termino, quem N. quem ad pedes domini papæ transmittimus, nostro nomine tibi pandet expressius ^f, nostra te aliosque fideles nostros desiderata præsentia debeat consolari ^g. Datæ.

tatem convenientes a Romano pontifice de recta administratione rerum et de catholica fide conservanda edocebantur.

^a Sub anni finem hanc epistolam esse datam oportet, nam principes Romam versus instituerant iter, die quartadecima mensis Maii magnam solemnitatem celebraturi.

^b In hanc sententiam Rudolphus semper loquitur; regis enim Romanorum nomen ad imperatoriam majestatem extolleretur necesse erat.

^c Gregorius Germaniæ principes hortatus fuerat, ut regem comitarentur, ut solemnior ejus adventus redderetur; quare idipsum Rudolphus petit a principe, qui præverat.

^d Collectoris mendum recte notat exscriptor: hac enim voce utitur Rudolphus etiam alibi (lib. II, ep. 3) et Du-Cangius novam non esse ostendit in Glossario.

^e Gregorius post Lausanense colloquium superatis Alpibus Mediolanum se contulit, ubi consistens die 18 Novembris in dedicatione basilicæ principis apostolorum Clementis IV bullam, quæ audit *In Cæna Domini*, publicavit. Hinc Placentiam in patriam suam divertit, paucisque ibidem diebus moratus, Florentia Aretium sub anni finem profectus est. Huc Rudolphus legatus adveniens pontificem extremo morbo laborantem invenit.

^f Ab eodem legato princeps auditurus erat expresse regis Romanorum adventum, quem comitari ad Urbem, ut solemniori cum apparatu illuc accederet, debuisset. Itaque Rudolphus ad coronationem adventui primum impedimento fuit Gregorii multiplex digressio trans Alpes, qua priorem terminum festi omnium sanctorum anni 1275 elabi effectum est; deinde

EPISTOLA XXXVII.

Canatur eundem principem cum fratre suo comitari.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XXXVII.)

ARGUMENTUM. — Henricum palatinum Bavarie decem multa subiratus edocet, cum fœdere juncto cum rege Bohemiæ, imperii hoste jam pridem denuntiato, in terris Ludovici fratris sui hostilia nequidquam agere; Alphonsum Castellæ regem cuius ope nitebantur hostes imperii, titulum regis Romanorum, spemque omnem imperatoris majestatis assequende omnino deposuisse; fraternam reconciliationem ab se tandiu inutiliter questitam opportunam illi fore; ac demum Boemiæ regis cum Ladislao concordiam ab eo nullatenus tractandam esse, ne videatur et ipse hostis imperii.

Quod solite tibi salutationis forma ex regiæ prædicens affabulationis benevolentia non dirigitur, si in tui armario pectoris inditæ tibi discretionis thesaurus æqua lance justique pensamine iudicii ³⁵³ librare volueris, ratio minime naturalis fluctuat ³⁵⁴.... tuis remurmurans actibus, quam ob causam quod aliis scribitur, tibi digne subtrahitur, nullatenus admiratur ³⁵⁵. Ecce enim, princeps inclyte, quod ob tui conservationem status boni, ad reformandam inter te et fratrem tuum Ludovicum ³⁵⁶ solide pacis fœdera jam pridem non sine magnis expensis partes nostras interposuimus fide bona, tu autem quorundam non tua, sed sua potius quærentium consiliis acquiescens in tui fratris exterminium, et si bene deliberaveris in tui ipsius tuorumque (ne ullum dicamus) non magnum profectum, dicti fratris tui territoria demoliri niteris associato tibi hoste sacri imperii II. ³⁵⁷, et aliis suis complicitibus, incendiis, et rapinis, et quod plus est non solum princeps imperii fidelis violenter invaditur, verum etiam ipsum imperium in suis propriis districtibus hostiliter impugnatur. Attende itaque, illustris dux, et considera, solve et revolve in te ipso, diligens sis scrutator in habitaculo cordis tui, qualiter imperium tibi, et tu imperio sitis invicem

pontificis ejusdem inexpectata mors iter jam ceptum retardavit.

³⁵⁸ Deest aliquid.

³⁵⁹ Collectoris supinitas patet. Præcedenti epistola officii plena cum principe amico Rudolphus benefacis certat. Hic affinitatis ergo iram comprimit; omne tamen officium deserit, exprobandis ingenium non dissimulat. Non igitur ad eundem principem data est epistola.

³⁶⁰ Aperte designatur Henricus, de quo supra (ep. 31, et seqq.). Hunc denuntiatum esse hostem imperii una cum Ottocaro aiunt in Augustanis comitiis habitis die 24 Junii. Cum autem sub Lausanensis colloquii tempora Alphonsus regis Romanorum titulum prorsus abjecerit, qua de re agitur his litteris, eisdem testibus secus esse, censendum videtur. Et vero post Bernardi Seccoviensis episcopi audacissimam orationem pro Ottocaro cuius erat legatus, Henrici nuntius in iis comitiis longe aliter se gessisse dicitur (Hist. Austr. p. 23) a Gerardo: « Moderatus se gessit Henricus præpositus (Elingensis, qui Bavari nomine legatus aderat, excusationes afferens viro principe non omnino indignas. » Præterea Gregorius Lausana digressus, moramque agens diebus aliquot Seduni, ut notat Raynaldus (1275, n. 43) ex regesto pontificio, Ebrudunensi archiepiscopo ad colligendas decimas in Germaniam eunti horum principum reconciliationem injunxit. Ac demum hac in epistola per eadem fere tempora scripta reconciliationi eidem vehementius insistitur, neque iudicium inde ullum habemus, cum hoste imperii denuntiato rem esse.

³⁶¹ Ponendum haud dubie N. ut in cæteris locis, nam Ottocarus indicatur.

colligati, et te umora transiens non aliciat. «..... non illaqueet, ut momentaneum non delectet. Ut autem evidenter possis intelligere, qualiter quidam in tui diminutionem status circumvenire te hactenus sunt conati, baculum regis Castellae ad te sustentandum tibi harundineum pretendentes, nolumus amplius te latere, quod dictus rex omni juri, actioni, et quaestioni, quam sibi in imperio competere asserebat, in manibus summi pontificis simpliciter renuntiavit, et ex toto imperiali dignitati, quam bucusque sibi illicite ascribebat, nomine ac re cessit, nobis tanquam vero Romanorum **355** regi, quicquid hucusque sibi juris in imperio vindicavit, liberaliter resignando ^b. Unde tibi regali clementia consulimus, quatenus motus tuos temperans et refrenans, sic regis te beneplacitis habitibus, et coaptis, sic in agendis omnibus finem prospicias, quod sacrum imperium in te summi principem semper habere delectet membrum nobile, et in ipsis imperii columna nobilis realiter, non verbaliter, celsitudinis imperatoriae videaris solem solidè sustentare. Et licet alias incassum nostras ingesserimus operas, ut cum fratre tuo predicto reduci posses ad fraternae concordiam unionis, non piget tamen adhuc, dummodo tempestive acquiescere volueris, ad concordandum vos omnem adhibere sollicitudinem et laborem ^c. Cæterum cum rex Bohemorum manifestus sit hostis imperii, et in proscriptioe regia perseveret, tibi firmiter et imperialis gratiae præcipuum sub obtentu, quatenus ad concordandum N. cum ipso N. te nullatenus intromittas, quia huiusmodi concordia videtur in conspirationem

^a contra nos et sacrum imperium manifestus aspirare. Alioquin si contra inhibitionem nostram concordare dictos reges aequaliter attentares, hostibus et inimicis nostris favere luce clarius videreris ^d, nosque amodo te tanquam fidelem principem sacri imperii promovere et diligere non possemus ^e. Datæ.

EPISTOLA XXXVIII.

355 *Salzburgensis promittit se venturum ad coronationem.*

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XXXVIII.)

ARGUMENTUM. — Acceptis Rudolphi litteris, quæ ad coronationem invitabatur, reponit se maxime exsultare quod periclitanti Syriæ sacerdotum et regnum unanimo voto constituit ferendam opem. Se coronationi adfuturum, si per Otocarem aliquantulum respirare licuerit: alias per suos legatos tantæ solemnitati interventurum.

Serenissimo domino, etc. Salzburgensis, etc.

^b Perseverantem devotionis et fidei famulatum regalibus litteris, quarum tenor nova nobis plena felici dulcedine nuntiavit, proximo consolati [consolatis] clare nobis innouit, lætæque collegimus ex eisdem, diem sollemnem, diem festum, diem illum desideratum Romæ fore, a sanctissimo in Christo patre nostro et domino summo pontifice constitutum ^d, in quo sancta mater Ecclesia filium suum charissimum principem et patronum ^e imperiali diademate coronabit, in quo larga reipublice laetitudo privatis abusibus hactenus angustata lætabitur,

^a Deest aliquid.

^b Alphonsus qua adversis in Hispania rebus ob Mauris in sua regna irruentes, qua censurarum interminatione compulsus, præterea decimarum exhibitione illectus, imperii spem fallacem abiecit, dum pontifex Lausanae erat. Quare ibidem Rudolphus agnovit quæ Henricum amplius latere non patitur.

^c In chron. Austr. ad ann. 1276 de similitudinibus et reconciliatione horum fratrum legitur: « Ludwicus comes palatinus Rheini et Henricus dux Bavariae, carnales fratres, qui ob invidiam electionis Rudolphi regis, duobus annis et mensibus sex inimici erant ad invicem, et mutuo terras præda et incendiis dissiparant, annuente papa Innocentio V ad pacis concordiam redierunt. » Cui si fides adhibeatur, die quinta Aprilis anno 1276 reconciliatio ista facta est, ab electione enim Rudolphi totidem anni et menses fluxere. At Gerardo similitudinum causa sunt nuptiæ fratris cum filia Rudolphi, quare bimestri tempore tardius reconciliatio secuta esset, videlicet Junio mense. Certe duo fratres erant in castris Rudolphi cum ille in Austriam arma ferebat, ut liquet ex regio diplomate ap. Hansiz. (Germ. Sac. tom. I, p. 415) « Dat. Patavice in Castris vi Kal Oct. Ind. iv A. D. 1276, regni vero nostri anno tertio. » Reconciliationis etiam causas alias Gerardus adducit pag. 26). Nam refertur, quemadmodum Rudolphus Bavariam versus movit castra: « Henricus vero, ait, imparem se viribus cernens, cum Ludovico fratre prius in gratiam rediit, quo et Matilde ejus uxore deprecantibus, pacem a Cæsare aveniam impetrat. »

^d De juvene rege Hungariæ Ladislao intelligit, quicum Otocaro veteres recentesque similitates erant, quas tunc fovere, quam componere opportunitas videbatur. Propediem videbimus, Rudolphum icto fœdere cum Ladislao contra Otocarem conjunctionem arma ferre, deque eodem insignem victoriam reportare.

^e Lenocinio verborum periclitatur continere principem, ne sibi noceat, illecebris quoque beneficiorum delinire illum conatur, ut simulatam iram teneat, nec de regia gratia penitus excidisse se sentiat.

^f Hanc epistolam refert Hansiz. (Germ. Sac. tom. II, p. 379) ex cod. Cæsareo, absque ullo titulo; nam quos noster codex præsefert, collector apposuit, ut dixi alibi.

^g Raynaldus ad annum 1274 refert Gregorii epistolam Salisburgensi archiepiscopo, de qua in notis ad ep. 29 sum locutus. Eidem archiepiscopo Rudolphus scripsisse videtur, ante diei mutationem Lausanae factam; imo sententia litterarum subobscura diem coronationis haudum constitutum esse persuadet. Hansizius, ad præcedentem annum eas pertinere, ac de primo termino seu de festo omnium sanctorum Salisburgensem loqui arbitratur. At quæ sequuntur hostilia Otocari hunc annum designant, videlicet postquam episcopi a Lugdunensi concilio redierunt, et antequam in comitis Augustanis rex ille denuntiaretur hostis imperii. In his siquidem Austriæ vicinarumque provinciarum legati, Otocari tyrannidem questi sunt, præque iis Fridericus archiepiscopus Salisburgensis multa querimonia persecutus fuit incendia, rapinas, cædes ob Milotam præfectum Styriæ in suas ditiones nuper immissum, quod antea Rudolpho significaverat (lib. II, ep. 15) per litteras a collectore perperam in sequentem annum rejectas.

^h Recta imperatoris definitio, juxta indolem imperii a Leone III renovati in Carolo Magno de qua uberrime est dictum in dissertatione prima. Quavis enim reges omnes in suis quisque ditionibus Ecclesiæ patroni seu defensores esse debeant, Romano imperatori Ecclesiæ Romanæ defensio incumbit. Propterea cum reges coronantur (Pont. Rom. de bened. et coronat. regis), jurant in hæc verba: « Promitto coram Deo et angelis ejus, deinceps legem, justitiam, et pacem Ecclesiæ Dei populoque mihi subiecto pro posse et nosse facere ac servare, salvo condigno misericordiæ Dei respectu, sicut in consilio fidei meorum melius potero invenire. Pontificibus quoque ecclesiarum Dei condignum et canonicum honorem exhibere. » E contrario rex Romanorum sui electus imperator, antequam de manu Pontificis imperiale diadema suscipiat (Cærem. I, I, sect. 5, p. 25) hujusmodi juramentum emittit: « Ego N. rex Romanorum, adjuvante Domino, futurus imperator promitto, spondeo et polliceor, atque

et videbit se juxta formam potentie suae pristinae sub vestro felici nomine iterum dilatarī. In quo denique regnum et sacerdotium sub aequali nientium paritate pariter considerant, ut tractent et ordinent, quando et qualiter digne et ordinabiliter Terrae sanctae necessitatibus jam, proh dolor, nec proximis succurratur: terrae **356** quidem, in qua unigenitus Dei filius humanatus mortalitatis humanae miseria induit, ut nos suae divinitatis factos participes efficeret etiam misericorditer immortales. Illis itaque sacris solemnibus, in quibus caeli rorem salvificum distillabant in terras, prout nostra interest, toto nisu disponimus interesse, et ibidem communibus populi Christiani gaudiis congaudere sperantes ^a, dummodo frequens et frequenter accrescens in nobis annuli vestri intolerabilis impetus attrahere spiritum et paululum respirare concedat ^b. Quod si forte peccatis hominum aggravantibus onus nostrum festivitatis vestrae praedictae coelitus ordinata solemnia nequiverimus honorare nostra praesentia corporali, quod absit, solemnibus tamen nuntiis exsolvemus ibidem nostrae devotionis munia ^c, ut diem illum celebrem, quem secundum nostri nominis, et honoris officium decorare non possumus, humilibus saltem obsequiis frequentemus. Datae.

EPISTOLA XXXIX.

357 Ultima Gregorii X aegroti Aretii in Thuseia ad Rudolphum epistola ^d.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXXIX.)

ARGUMENTUM. — Gregorius extremo morbo laborans, praescius futurae mortis officiosis Rudolphi

juro Deo et beato retro, me de cetero protectorem, atque defensorem fore summi pontificis, et sanctae Romanae Ecclesiae in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis custodiendo et conservando possessiones, honores, et jura, ac jus, quantum Divino fultus adjutorio fuero secundum scire et posse meum, recta et pura fide. Quod licet in superioribus annotatum sit, Rudolphi tamen aeo opportune repetendum memoria est. Nam scriptores nonnulli captata occasione opinionis de imperatoria in universam Ecclesiam potestate, veram Romani imperii apostolica auctoritate renovati indolem obliterare moluntur.

^a En praedictae opinionis novum testimonium.

^b Argumentum minime dubium Otocari ferocientis in adherentes Rudolpho, post ejus confirmationem in conc. Lagd. II.

^c Quod aiebam supra (ep. 35, n. 2) de legatis civitatum, a principibus etiam fieri consuevisse hinc patet, si forte impedimento aliquo prohiberentur per se adesse.

^d Exstant Gregorii litterae ap. Raynaldum, quae datae dicuntur Florentiae. Iis Carolo Siciliae regi significat, Quod illo gressus nostros dirigente, qui novit, et iter prosperum faciente, qui potest, xviii Kal. Januar. prospere ad locum qui dicitur Sancta Crux dioecesis Florentinae pervenimus, ubi die una solito itineris intermisso labore, deinde versus Aretium procedentes festum nativitatis Dominicae ibi proponimus celebrare. Cujus et aliorum sequentium, quorum id celebritas exigit inibi peractis solemnibus exceptum iter versus terras patrimonii, prout status noster permiserit, Deo praeduce, prosequemur. Quae cum praesenti epistola comparata fidem eidem conciliant, quatenus incommodam valetudinem se ait contraxisse dum in remotis regionibus agebat, ut imperialem majestatem illi assereret. Cum autem diem 15 et 16 mensis Decembris rationem habeat, auctoresque omnes constanter tradant, Aretii eum deliberasse de itinere suscipiendo in Syriam cum imperatore post coronationem, gravi igitur morbo correptus infra paucos dies pretiosam mortem occubuit. Quare vix credibile est, Rudolphum agri-

litteris respondet. Monita saluberrima optimo principi conducentia ei praebet, ac praemissis sui erga illum amoris certis argumentis, vicem amoris repetit erga Ecclesiam Dei quam illi etiam atque etiam commendat.

Quod imperialis culminis altitudo letis gaudet ubique successibus, gratum nobis est non modicum et acceptum, utpote qui honorem imperii tuaeque felicitatis augmentum ita semper amavimus et amamus, ut tuae magnificentiae commodum, nostrum specialiter reputemus ^e. In his itaque tanquam charissimo in Christo filio paternis affectibus congaudentes sublimitatem qua praemines admonemus, ut quantumcunque successus humanae prosperitatis arrideat, nullatenus excellentiam considerationis internae a superni conditoris amore deflectat pariter et timore, quia sine dubio vana delectatione deducimur, si quantolibet fastigio mundanae sublimitatis elati transitoriae felicitatis eventibus oblectemur ^f.

^g Serenitati tamen tuae gratiarum referimus actiones, quod de nostra infirmitate sollicitus gratum nobis solatium per imperiales litteras obtulisti ^h, **358** nec immerito quidem, quia sicut nobis conscientia nostra respondet, nullus potest in articulo hujus temporis infirmari, vel infirmitate succumbere, qui felicitatem et gloriam tuam sinceris et fidelis noscatur hacenus dilexisse. Ipsa enim agritudo quam palimur, in eo loco et tempore nos invasit, quo pro honore tuo, quem sincera semper affectione dileximus, patrio solo relicto, ad remotas accessimus regiones ⁱ. Unde magnificentiam tuam in hujus modi dilectionis recordatione propensius adhortamur, quatenus haec omnia suis oculis mentis pia

dinis nuntio accepto, consolatorias litteras dedisse, ac pontificem tempestive iis acceptis hanc epistolam, quae imposturam olet, rescriptisse. Creditibilis videtur, legatum Rudolphi, de quo nuper (ep. 36) Gregorium extremo morbo laborantem reperisse, cui litteras ad eundem dederit, quas collector corruperit. Easdem, tametsi ab omnium nemine usquam visas, non rejicio, attamen ad trutinam revocandas puto.

^j Exstant quatuor apud Raynaldum (1275, n. 2 seqq.) epistolae consulendae per otium. *Serenitatem regiam, celsitudinem regiam, excellentiam regiam, in ipsis quasi tuae promotionis auspiciis, regalis magnificentiae solium*, ibidem videre erit. In his vero imperialis culminis altitudo, imperiales litterae, Christianissimus imperator audiuntur. De ceteris nihil dico: tute videsis.

^k Seria haec sancti pontificis morti proximi admonitio Gregorium non dederit.

^l Ista non modo cum sancti pontificis ingenio, sed cum ceteris hujus codicis epistolis integris pugnant.

^m Haec quoque Gregorium decent, si deiranas patrio solo relicto, pontificis enim patria Placentia erat. Cum pontifex est creatus degebat in Syria, quo Leodiensem archidiaconatum relinquens zelo catholice fidei se contulerat cum exercitu Christianorum. Inde Romam accersitus, et consecratus Lugdunum generale concilium indixit, ubi praeter aliis multis ad disciplinam et mores pertinentibus, de Terrae sanctae negotio agendum erat, quo ad extremum usque spiritum reverti vehementer optavit. Illae profectus, concilium celebravit in quo ceteris paratis pro sacra expeditione, rataque habita Rudolphi electione, ut eidem imperialem dignitatem corona imposita largiretur, qui sacra ejusdem expeditionis dux futurus erat, per legatos et litteras Alphonsum annulum ab affectando imperio remove conatus fuit. Eadem fini Lugduno Belliquadrum se digressus, et quantum in variis hisce itineribus non semel tentaretur febribus, quibus erat obnoxius, tamen Aretium pervenit incolumis, ut nuper diximus.

meditatione proponens, et bonam nobis vicissitudinem rependens, sive nos Deus de labore hujus infirmitatis eripiat, sive de ergastulo corporalis fragilitatis educat, Ecclesiam ejus semper diligas et honores^a; eique sicut princeps piissimus et Christianissimus imperator pacem conferre satagas, et quietem, ut sive vivimus, sive morimur, in ejus præsentia, de tuis bonis operibus gloriemur, cui etiam in præsenti vita pro debito nostræ servitutis assistimus, et ad quem de sua misericordia præsumentes, si nos evocare voluerit, cum fiducia procedemus. Data.

359 EPISTOLA XL.

Scribit cuidam in Romana curia, et se a sinistra suspitione purgat.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XL.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Lausanzæ semper habitus liberaliter a magistro Bernardo (ni fallor, thesaurario sanctæ sedis), de ejus frontis nubecula semel deprehensa sollicitus delegato viro religioso, additisque officiosissimis litteris, se excusat, ne cogitatione quidem cum læsione sibi conscius.

Rudolphus, etc. Honorabili et prudenti viro magistro Bernardo^b. Blandæ faciei vestræ serena placiditas mysticum cordis representans indicium agendorum regalium hactenus non ignara, non pavida procuratrix, et totrix sic erga nos instinctibus virtutibus incaluit, sic valuit præpollentem, quod patre nostro sanctissimo papa domino^c duntaxat excepto, non immerito principaliter vobis ascribimus quidquid honoris, et gloriæ nostræ sublimationis progressui dextera apostolicæ consolationis adjecit. Vobis enim fidentissime quælibet mentis nostræ interiora deteximus, vobis [Fors. vestris] humeris pondus curæ totius, et sollicitudinis sarcinam imprimentes, ex quo utique processit peroptata utilitas et proventus prodiit exoptatus. Verum de novo, quod gravi corde referimus, visum est nobis quibusdam notabilibus conjecturis, quod erga nos³⁶⁰ verisimiliter immutata sit illa laudabilis vultus vestri serenitas, et exasperata sit lenitas vestræ mentis, super quo merito vehementis admirationis aculeus intima percussit, ex inopinabili hujus rei novitate perplexa. Testis enim est incontaminata conscientia

^a Perinde ista sancto pontifici conveniunt: quamobrem epistolam neque omnino rejiciendam, neque omnino admittendam esse arbitror. Cum venero ad libri tertii ep. 36, certiora suppositionis indicia patefaciam. Id præsertim fuit in causa, cur codicis Cæsarei epistolæ relatas ab Hansizio, et ab auctore Piet. Austr. accurate contulerim, ne collectoris, quicumque fuerit, audacia in apponendo titulos, epistolæ ipsas temere adulterando, de fide codicis quidquam detraxisse in reliquis crederetur.

^b Quare hunc thesaurarium existimem, officium ex litteris patens est in causa. Aut enim vicecancellarius, aut camerarius, aut thesaurarius tali officio fungi poterant. Vicecancellarium non fuisse testantur Panvinius (de Eccl. Lat. I. III, c. 16) et Cohellius (not. Card. c. 38, p. 249), nam usque ad annum 1274 magister Joannes Lecacorrius Placentinus, inde ad annum 1277 magister Lanfrancus archidiaconus Bergomensis eo munere functi sunt. De camerario autem ne cogitandum quidem, præclaro siquidem isto munere S. R. E. cardinales fungebantur. Ea propter thesaurarium fuisse hunc Bernardum oportet. Cf. Muratorius (Script. Ital. tom. VII, p. 657) ex ms. col. bibliothecæ Estensis in lucem edidisse sibi persuadet Bernardi thesaurarii librum de acquisitione Terræ sanctæ, quem ait in præfatione Gallicæ scriptum fuisse, et anno 1520 Latine factum a Fr. Francisco Pipino Bononiensi ord. Præd., qui tamen desinit anno 1230, tametsi Bernardus ad annum perveniat 1275. Eadem historia utens Edmundus Martene (Vet.

^c A veritas quavis testium depositione solemnior, quod per nos nihil unquam verbo vel opere exstitit attentatum, seu etiam cogitatione præsumptum, quod vobis debuerit displicente spiritum peperisse, imo semper in votis habuimus, et adhuc in animo gerimus incessanter vobis, et vestris, cum ad hoc opportuni temporis aptitudo se offeret, gratiose et amplius adesse favoribus, et beneficentiæ nostræ profusionibus affluentibus abundantius aspirare. Hæc autem (qualicumque fundetur initio motus noster) arbitrio vestro secure subjicimus, juxta quod vestræ provide circumspectioni libuerit, libere decidenda^d. Hinc est quod vestram attente deprecosimus honestatem, quatenus excusationem nostram velitis mansueto animo suscipere, ac a mentis vestræ sacrario quidquid nebulæ vel rancoris sinistræ suspitionis impressio suaserat, scopa recte opinionis abstergere, hospite veritatis charitativius introducto. Et ecce quod honorabilem et religiosum virum propter hoc specialiter duximus ad vos destinandum^e attente petentes ut ei, velut innocentie nostræ veridico prolatori^f, super his fidem non dubiam adhibere curetis. Data.

361 EPISTOLA XLI.

Responsiva ad præcedentem epistolam.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XLI.)

ARGUMENTUM. — Bernardus contra: si forte suspitioni occasionem præbuerat, quod eum ipse per se non visitaverat Lausanzæ, multitudine negotiorum regio comitatus non ignota, qua diu post utriusque curiæ recessum ibi remanere debuit, fuisse impeditum. In reliquis se potius laudem quam de suo ingenio suspicionem mereri; se, obloquendum ingratis, immutabilem esse et fore. De pontificis morte nihil se addere, successoris electionem nuntiaturum.

^c In litteris, quas mihi novissime vestra excellentia destinavit, querelam de mei erga vos mutatione formatam oculus abhorruit, et animus non absque gravi stupore miratus discussit attentius, diligentius scrutabatur, quid querelæ hujus potuit formare principium, quid mutationis, quam veritas profecto non novit inordinate forsant fantasie cujusque vel levia indicia præstitit, quid qualemcunque præbuit conje-

Monum. tom. V, cap. 204) nûm Gallicæ, an Latine scripta fuerit, nil moratur: « Hæc, inquit, ex historia Damiatæ sumpta sunt. Sed de discessu regis Joannis, et qualiter Christiani Damiatam soldano reddiderunt, et nonnulla, quæ secuta sunt postmodum, sic scribit Bernardus thesaurarius. » Et rursus (capitulum 297): « Hæc de gestis regis Joannis sumpta sunt ex historia Bernardi thesaurarii. Qualis autem fuerit exitus non inveni: vel quod historiam non compleverit, vel quod codex unde sumpsit fuit imperfectus. » Quidquid autem sit de Latina historia, similitudo nominis, ætas, et officium mihi persuaserunt ut crederem, ad hunc Bernardum datas esse has litteras. Quod nihilominus pro certo affirmare non ausim.

^e Ex Bernardi responso, quod has litteras sequitur, ætas earumdem elicitur, videlicet sub finem mensis Decembris. Nam pontifice vita functo Bernardus rescripsit. Quam igitur fidem meretur assertio illa præcedens s. epistolæ de litteris consolatoriis Rudolphi ad ægrotantem pontificem?

^f Optimi principis ingenium! Sola enim suspicio ingenuam excusationem ex ejus corde educit. Latet nihilominus alia causa, cur benevolentiam Bernardi tam impense inviolatam cupiat, quam in præcedentibus litteris vidimus (ep. 25) et mox confirmatam videbimus.

^g Officii dignitas et Rudolphi sollicitudo hinc luculentius emicant.

aturam. In his procul dubio scrutantis defecit scrupulum, discussionis sententia nihil invenit: quomodo enim invenire poterat quod non erat? Nam si ad ea quæ Lausane acta fuerant querelæ ipsius referatur intentio, id nequaquam exacti labores in expediendis vestris negotiis patiuntur, nisi forsitan ex eo quævis insurgat conquestionis occasio, quod ad vestram presentiam in vestre tunc habitationis hospitio personaliter non accessi¹, quod novit Altissimus eorumdem negotiorum occupatio, quæ me ibidem prout vestri noverunt post discessum curiæ viresque detinuit, non permisit. Si vero ad ea quæ venerabili² patri N. commissa fuerant³, et quæ postmodum per mercatores de speciali mandato fel. rec. domini Gregorii⁴ per meas litteras aliquibus vestris familiaribus reservavi, eadem quomodo dirigantur, ipsa facti sui qualitas, quæ meriti præconium potius expectabat, quam mutabilitatis aliquam imposturam, innocentiam teneat. Cæterum, princeps inelyte, non est opus excusationibus immorari, ubi teste illo, qui est testis in cælo fidelis, nullus etiam cuncti [cuncti] potest accusationis instinctus, quem fors detractoris alicujus nocere intendit et vobis, et mihi tertia lingua formavit. Circa hoc ergo regalis celsitudinis⁵ sollicitudo quiescat, quia mea, ut sine iactantia nota sit sermo, per Dei gratiam nota constantia, et de varietate qualibet usque adhuc expers infamia, hæcenus immota perstitit, et dum vitalia spiritus artus aluerit, Deo auspice impunita, solida illibataque persistet. Sane super aliis vos contingentibus cum N. habita est plene collatio, et ipse sicut simul condiximus, ut æstimo plenius vobis scribit⁶. De vocatione vero memorati patris præsens litterula consulto subiciit, quia cum sit

A dolor meminisse dolorem, de repetitione subtractionis ipsius non putavi vestrum exulcerandum animum⁷, sed de substituti sanctitate ac justitia dulcorandum⁸. Date.

363 EPISTOLA XLII

Ad cardinales, post mortem Gregorii X, ut bonum elegant pontificem.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XLII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus accepto infausto nuntio dum proficisceretur ad imperiale diadema suscipiendum, substituit, scripsitque sacro cardinalium collegio, multa et vera de morte pontificis efflens, cujus funus universi orbis ac suis præcipue lærymæ prosequendum ait, a quo super omnes reges exaltatus et paterno amore dilectus fuerat. Sperans successorem electum iri, qui cepit opus perficiat, eos præcatur ut optimum successorem occisissimè eligant, qui statuta eorum consilio solemniter imperialia insignia sibi largiatur. Se iter non prosecuturum sine eorum aut futuri pontificis deliberatione.

Ex horto militantis Ecclesiæ hortulano præsigni translato ad cælicas mansiones, felicia videlicet recordationis domino Gregorio summo pontifice, cujus presentia mundus utique videbatur indignus, ad requiem evocat¹, licet in excoelis exaltet jam angelica turba colorum, licet illa beata supernorum civium agmina pro tam gloriosi concivis accessu placidas Deo concinant conciones², plangit tamen in terris fidelium turba terrestrium pro decessu³. Lugeat itaque Græcia suo conversore propitio desolata, nam drachma quæ longo tempore fuerat

a Præcipuum ex negotiis ibi pertractatis fuerunt sexennales decimæ tota Germania colligende pro apparatu sacræ expeditionis. Cui rei Gregorius archiep. Ebredunensem præcepit, Raynaldus (1275, n. 45) sacramentum exhibet præstaudum ab exactoribus, ut summa cum fide exigeretur ubique decima a sede apostolica pro subsidio terræ sanctæ concessa. Aliud non levis momenti erat coronatio, sine qua Imperator esse non poterat, sed, instar Castellæ regis, auspicio tantum imperii gloriabatur. Quod quanti esset, ipsemet fatetur in confirmatione iurum sanctæ sedis: « Si propter negotium meum, iniquiens, Romanam Ecclesiam oportuerit incurrere guerram, subveniam ei, sicut necessitas postulaverit, in expensis. » Quæ alia tot Bernardi labores requisierint, Rudolphus duobus tantum verbis amplexus erat: *utilitas et proventus*: utilitate enim et decimas, et quicquid subsidii obtinuerat, comprehendit; proventus autem constitutum jam diem Pentecostes, quo ad hæperit fastigium provehendus erat Romæ imperiali diademate a summo pontifice redimitus.

b Duo prædicta negotia, et minoræ alia nonnulla brevi aliquot dierum mora quam Rudolphus fecit Lausane, expedienda, fuisse causam cur officio in tantum principem deesset, haud creditu præclive est. Haud dubie Bernardus meum sortitus erat ingenium: otium scilicet litterarum quibusvis officiis præferebat.

c Invenire videtur archiepiscopum Ebredunensem executioni decimarum præfectum postquam Lausana discedens pervenerat Sedunum.

d Alia igitur subsidia decreta erant Rudolpho. Cum enim ante aliquot menses pontifici inopis opportunum visum esset regiam necessitate Alphonso potestare (ep. 22) ac præterea mercatores abessent, marcarum summa quam mutuo se accepturum pollicebatur, in maiorem opportunitatem dilata fuerat: neque omnia quæ simul collocuti erant Lausane, mandata litteris inveniantur. De re autem pecuniaria hic rem esse nemo non videt. Etas etiam litterarum notanda est, nempe post diem Januarii decimam Gregorii emortualem. Quod magis magis

que comprobant consolatorias litteras pontifici ægroranti, quæ appinguntur Rudolpho, suppositionem olere, ut aiebam supra (ep. 59).

e Ille verus titulus, atque huius similis in cod. isto et in omnibus monumentis constanter invenitur, quod semper urgeo, ut licentia, seu inscitia collectoris firmius teneatur.

f In sæpe laudatis litteris cardinalium sede vacante, ap. Raynaldum (1277, n. 45) ita legitur: « Ut vestris gressibus in via pacificæ possitis vestre promotionis negotium quietius procederet, et securius decureret; ad quod, sicut nostis, varios idem pontifex (Greg. X) periculos tractatus assumpsit, quos finaliter consummari, ejus, prout Domino placuit, de hoc mundo vocatio non permisit. » Quæ ad præcipua illa duo negotia, et alia, quæ seq. nota indicabo, referenda sunt. De minoribus aliis se condixisse ait cum regio oratorum ac sanctam sedem. Quæ vero illa fuerint divinandum aliis relinquo.

g Raynaldi brevem de Gregorio X ad superos evolante narrationem (1276, n. 1) præterire non debeo: « Iugenti, ait, sui relicto desiderio e vivis discessit, irreparabili Terræ sanctæ damno, ad quam e Saracenorum manibus eripiendam cum imperatore sacraudo, ac Francorum, Anglicæ, Siciliæ, Aragonum regibus, aliisque principibus innumeris erat profecturus. » Apud eundem annalistam existant litteræ pontificis, quæ narrationi fidem faciunt.

h Infra decem eos dies, qui inter Gregorii mortem et Innocentii V electionem intercesserunt, has litteras datas esse hinc liquet.

i Modico illo undecim dierum intervallo, quo sedes vacavit, datæ fuerunt hæc litteræ ad sacrum cardinalium collegium, ut ex iisdem patet.

j Opinio piissimi principis fallax non fuit, nam beatum pontificem veneratur Ecclesia, ejusque nomen Bened. XIV jussu in martyrologium est relatum.

k Merito fideles omnes merebant, nam virum sanctum amiserant, qui continuo clarescere cepit miraculis. V. Auctores ap. Raynal. (1276, n. 2 seqq.).

perdita, suo est munere [numero] reinvecta, et ovis quæ diu per desertum indevotionis erraverat, gregi sociata Dominico, per eundem annu salutaribus pascuis satiat. » Educant Latini singultuosa suspiria de profundis, quorum 364 mores idem pater virtutis direxit in semitam et salutis. Plangant et ululant super se insuper omnes tribus terre de patris subtractione fidelis, sed illi potissimi qui assumpto vivificæ crucis victorioso signaculo sub ejusdem patris securo ducatu contra blasphemos nominis Christiani hostes potenter insurgere gestiebant. » Brodeat ergo iste plangens communis in omnem terram, et in fines orbis hujus dolor lamenti perveniat, quia tanti Patris occasus multorum deposcit lacrymas, qui nonnullis exemplo beatitudinis affluentius irrigabat. » Verumtamen inter omnes alios reges et principes omnis terre præcipue compassionis affectu oculi nostri præ inopia languerunt, lacrymarum jam copia desiccata, eo quod idem pater sanctissimus thronum nostrum super reges et regna constituens, nos dum viveret piis confovebat amplexibus, et paterno favore stipabat. » Porro cum ad hujus reparanda dispendia opes et artes humanæ deficiant, quæ potius dispositionis supernæ provisio nec non fidei generalis aequalitas consolatur, doloris ejusdem remedium, cujus vix unquam de nostro

» Græcos tandem in concilio Lugdunensi eorum. ii professos esse processionem Spiritus sancti a Patre Filioque, et quartadecima vice ut aiunt, in communionem latine Ecclesiæ receptos fuisse compertum est. Hanc vero gloriam uni Gregorio acceptam se referre testatur Michael Paleologus Græcorum imperator apud Labbeum (tom. XI, p. 950): « Licet antea, iniquens, pergeremus ad viam unionem serentem, et festinaremus ad hoc negotium ab antiquo, quod communem Christianorum utilitatem exhibet, nunquam sine sollicitudine tanti operis moraremur; nunc tamen ex quo ad nos vestræ sanctitatis litteræ pervenerunt, multo magis instigimus, et cum ardore animæ festinantes, opus suscepimus peroptatum. » Ex Græcorum præsulum juramento apud eundem Labbeum (*Ibid.*, p. 971) alia etiam capita unionis palam fiunt. Nanteque eorum nuntius pro omnibus catholicis prius fidem proleitur, deinde addit: « Primatum quoque ipsius sacros. Rom. Ecclesiæ, prout in premis a serie continetur, ad ipsius Ecclesiæ obedientiam spontaneam veniens fateor, recognosco, accepto, et sponte suscipio. Et ipse omnia præmissa tam circa fidei veritatem quam circa ejusdem E. R. primatum, et episcoporum recognitionem, acceptionem, susceptionem, observantiam, ac perseverantiam servaturum, præstito corporaliter juramento, promitto, et confirmo. » V. ap. Rayn. (1274, n. 14 seqq.) similem ipsius imperatoris professionem, reique totam narrationem documentis comprobant.

» Omnium quæ in eodem concilio peracta sunt, exstat nota brevis apud Labbeum (tom. XI, p. 955, seqq.), in cujus fine: « Dominus papa allocutus est concilium narrans prædictas tres causas vocationis concilii, et quomodo negotium Terræ sanctæ, et Græcorum erat inceptum, et feliciter Domino favente consummatum; et inter alia dixit, quod prælati faciebant ruere totum mundum, et quod mirabatur, quod aliqui male vite et conversationis non corrigebantur, cum particulares male vite, et bonæ vite et conversationis venissent ad ipsum instantes petentes cessionem. Unde monuit eos, quod ipsi se corrigere, quia ipsis correctis non erat necesse condere aliquas constitutiones super reformatione eorum, alioquin dixit se dure acturum cum ipsis super reformatione eorum. Super ordinatione vero parochialium ecclesiarum ne fraudentur rectorum suorum presentia, et viri idanei ponantur in eis, et super aliis dixit se cito, dante Domino, apponere remedia opportuna. Quod usque in ipso concilio fieri non potuit, propter multorum negotiorum occupationem. »

A pectore cicatricis occiduae signa transibunt, ex animi fortitudine in hoc propinavimus nobis ipsis indubitata fiducie spe concepta, quod qui electo famulo suo Moysi non concessit educere populum, alium loco sui meritum claritate non disparem subrogabit, consummaturam cuncta feliciter, per 365 prædictum sanctum patrem in zelo Dei salubriter ordinata. » Ad hoc igitur quesumus, pii patres universales Ecclesiæ cardines et columnæ ferventes, exercete vigilias, et officiosas curas et operas applicate, ut relegato cujusque contentione obstaculo, oculus mundo acephalo præsul necessarius erigatur, ubi divinus instinctus vos incitet et pondera subeant aequitatis. Cæterum hæc, ut legitur et infallibilibus est notorium argumentis, generatio pereat, generatione altera subsequente, quia tamen terra stat stabilis in æternum, Ecclesia scilicet Dei vivi in suis agendis, et ordinationibus agendorum matura deliberatione decoctis [de eo et is] immobilis perseverat, antequam de morte præfati patris sanctissimi ad nos rumor infestus et nubilus pervaserat, nos et nostros deceat accinxeramus ad iter, ut iuxta quod vestro mediante consilio fuerat ordinatum, si fata favissent, suscepimus de suis manibus sacrosanctis imperii diademata. » Sed licet visum sit aliter in Excelsis apud omnium conditorem, qui

» Alphonsum Castellæ et Legionis regem, atque Eduardum Angliæ, quibus concessit decimas, præ aliis principibus designari arbitror.

» Vide notas epistolæ 29 subjectas.

» Quamvis multos pernitentes tractatus Gregorius assumpserit, quos consummare non potuit, ut aiunt cardinales sequenti anno, omnes tamen ne apparatu quidem pro sacra expeditione excepto, eo collineabant, iisdem testibus, ut Rudolphi promotionis negotium quietius procederet et securus decideret. Nam sacre expeditionis dux Rudolphus imperiali diademate redimitus, seu imperator esse debebat.

C » Annal. Colmarin. de adventu pontificis Lausannæ agentes, de Rudolpho aiunt: « Rex plusquam 900 marchas expenderat in vestes pretiosas. » Has vero hinc discimus, non pro colloquio Lausanzæ faciendum, sed pro solemnitate coronationis comparatas fuisse. Quandoquidem post duos tantum menses omnia præsto erant ad suscipiendum iter Italian versus. Ne autem de re tanti momenti quidquam inobservatum præteream, cum an. 1274 exente constitutus fuit primus terminus coronationis dies festus omnium sanctorum aam seq. id factum fuit non modo cardinalium votis auditis, sed etiam Rudolphi voluntate explorata, ut ait Gregorius in litteris ap. Rayn. (1274, num. 56) ad archiep. Salisburgensem: « Aliquem vel aliquos ad nostram presentiam destinaret, qui super ejusdem assignatione termini, quod suæ commoditati congrueret, et alias plene super hoc ejus nobis exprimeret voluntatem. » Non secus factum puta, cum Lausanzæ necessario mutatus fuit terminus in sanctum diem Pentecostes anni 1276. Id quippe rationi consentaneum erat, ut tanti principis desiderium, seu voluntas cuivis deliberationi premitteretur. Sic Clemens V anno 1311 diem pariter Pentecostes Henrico VII assignaverat, nihilominus commodior alia dies a principe est electa; » Super hoc, matura deliberatione præhabita, festum assumptionis B. M. V. proxime venturum pro termino ad recipiendum in basilica principis apostolorum de Urbe more solito unctionem hujusmodi, et ipsius imperii diademata, aliisque inibi solemnia peragenda recepit, prout nobis per solemnes suos ambaxiatores, ac nuntios, et speciales litteras intimavit suo regali sigillo pendenti munitas. » (*Ex Regest. Vat. Clem. V.*, anno 6, ep. 754, fol. 186; Rayn. 1311, n. 7; *Bull. Vat.* tom. I, p. 242.) Quamobrem Rudolphi verba pontifici et cardinalibus statum diem tributaria ita accipi debent, ut votum regis non excludant.

disponet in apostolica sede virum secundum cor nostrum, ut credimus; adhuc tamen in ipso procedendi proposito parati pariter et accincti perseverantes immobiles, et de matris Ecclesie invariabilitate **366** sperantes, ipsum iter duntaxat suspendimus, et relaxamus in tempus, donec per vos aut futurum

* Testimonium isto præclarius obijciendum iis, qui negant Rudolphum serio cogitasse de coronatione Romana excogitari non potest. Usque ad interpontificium Gregorii X quod ab Januarii anni 1276 die decima ad primam et vicesimam ejusdem mensis, cum successor electus fuit, numeratur, rex Romanorum nil habuit antiquius, quam imperialia insi-

A summum pontificem, quorum beneplacitis semper in omnibus promptitudine spiritus obedire disposuimus, nos perfectius informari contigerit, quid nunc ulterius devoto Ecclesie filio sit agendum *. Date.

gnia Romæ de pontificis manu suscipere. Quare post mortem Gregorii X annis aliquot ab iisdem petendis destiterit, paulo infra palam fiet. Interim pius princeps sacro cardinalium collegio testatur, se iter suspendere, quoad ipsi aut pontifex electus decreverint, quid sibi deinceps agendum fuerit.

367 LIBER SECUNDUS.

EPISTOLA PRIMA.

Rudolphus gratulatur Innocentio V papæ de ejus electione in Romanum pontificem.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. i.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus in eandem sententiam, iisdemque fere verbis quæ in præcedenti epistola ad sacrum cardinalium collegium adhibuit, gratulatur novo pontifici electo Innocentio V. Eximius cum laudibus effert, se uti filium singularem ei subijcit, atque se juxta Gregorii determinationem imperiale diadema ejus manibus, Deo sic disponente, accepturum. Henricum Basileensem episcopum suum oratorem mittit tam de coronatione quam de aliis negotiis apud eum acturum.

Lætentur cœli et terra in voce festivæ jucunditatis exsultet; adsunt enim catholicæ fidei festa celebrata; adsunt sacrosanctæ matri Ecclesie nova congaudia post lamenta; nam Dominus, qui a sponsa sua quandoque serenitatem avertit, ut iterum se convertat ad eam in claritate lætitiæ potioris, suam ab ipsa misericordiam non abscedit, Ecclesie faciem, quam in obitu fel. rec. domini Gregorii X summi pontificis beatissimi et gratiosissimi patris nostri, nubilo luctuosi mœroris obduxerat, radio successivæ consolationis illustrans, et ei quam novo semper festu multiplicat, novum patrem suscitans

* Sacra expeditio et coronatio regis Romanorum haud dubie sunt negotia præcipua, de quibus agendum erat. Nihilominus controversia, quæ Rudolpho cum rege Siciliæ Carolo intercebat, post Gregorii mortem tanti momenti res esse cepit, ut Rudolpho eidem impedimento fuerit, quin Italicum iter susceptum prosequeretur. Et vero Innocentius Aretio, ubi fuerat electus, Romam profectus, die 22 Februarii mensis ibi consecratur; rex autem Siciliæ, cujus intererat senatoriam dignitatem, sive Urbis regimen, et vicariatum Tusciæ retinere, paucis post diebus, videlicet 2 Martii homagium fecit novo pontifici de Siciliæ regno, et terra circa Pharam apud P. Lazari (*Miscell. tom. II, p. 48 seqq.*), quod pontifex suis apostolicis litteris inseruit, hæc adijungens in fine: « De fratrum nostrorum consilio declaramus, quod pro eo quod per te, vel per alios egisti hactenus, de beneplacito sedis apostolicæ dominium, senatoriam, seu regimen Urbis, ac vicariam Tusciæ, non venis- si in aliquo, nec fecisti contra conditiones contentas in instrumento, seu litteris confectis de collatione regni Siciliæ, ac totius terre, quæ est circa Pharam usque ad confinia terrarum Ecclesie Romanæ, civitate Beneventana cum suo territorio, districtibus et pertinentiis excepta, tibi facta sedis apostolicæ per bon. mem. Anibaldum Basil. XII apostolorum presbyterum, et dilectos filios nostros Richardum S. Angeli, Joannem S. Nicolai in Carcere

B pro defuncto, meritorum candore conspicuum, et virtutum præstantia luminosum, per cujus jucundifera substitutionis effectum quiddid profuivii lugubris in maxillam illius eruperat pro repente sublato, speratur indubitanter abstergi. Et licet pro tanti patris occasu præ inopia oculi nostri languerunt lacrymarum jam copia desiccata, eo quod, præter alia plurima gloriosa et prædicabilia, quæ pro bono statu catholicæ fidei orthodoxæ concepi et statuit, thronum nostrum super reges et regna constituens nos, dum viveret, piis confovebat amplexibus et paternis favoribus ampliabat; ex eo tamen mœstitiæ nostræ, cujus vix unquam de nostro pectore cicatrice occiduae signa transibunt, jam propinavimus nobis ipsis remedium, quod qui electo famulo suo **368** Moysi non concessit educere populum, virum secundum cor nostrum in apostolica sede disposuit, qui prædecessoris sui sanctissimi inherens vestigiis, cuncta debeat consummare feliciter per eundem prædecessorem salubriter ordinata *. Porro cum generatio quæque prætereat, generatio altera denuo subsequente, terra tamen stat stabilis in æternum, Ecclesia scilicet Dei vivi in suis agendis, et ordinationibus agendorum matura deliberatione decoctis, immobilis, prout operum docuit evidentiâ, perseverat. Propter quod, beatissime pater, de cujus creatione divinitus ordinata revixit omnino spiritus no-

Tulliano, et Jacobum S. Mariæ in Cosmedin diaconos cardinales, nec penas in eisdem conditionibus expressas, vel earum aliquam incurristi, nec juramentum super eisdem conditionibus plenarie adimplendis et inviolabiliter observandis a te præstitum aliquatenus violasti, nec quandiu deinceps eadem dominium, senatoriam, seu regimen urbis toto tempore tibi ad hoc ab eadem sede concessio, aut vicariam Tusciæ de nostris vel prædictorum nostrorum concessione seu beneplacito gesseris, contra conditiones easdem in aliquo veniens aut faciens, nec prædictas penas aut aliquam ipsarum incurres, nec præfactum juramentum propterea violabis. Actum in palatio nostro Lateranen. 4 Martii, pontif. nostri anno primo. Quæ duo capita, regimen videlicet Urbis Romæ et vicariatus Tusciæ, confirmata Carolo per totum spatium annorum decem, quod ad Septembrem anni 1278 perveniebat, cum coronatione Rudolphi pugnabant. Quamobrem Innocentius cum admonuit, « ut iter ad veniendum in Italiam non assumeretis, et si assupperatis nequam assumptum prosequeremini, » ut aiunt cardinales totum negotium enarrantes ap. Rayn. (1277, n. 48). Carolo enim præsentem in Urbe pontifex negare non poterat, quod jam pridem ab apostolica sede obtinuerat; ad metuens, ne forte armis controversia decideretur, eam prius componendam, deinde ad coronationem deveniendum censuit.

ster tripudio ineffabili fecundatus, in sinum gratie vestrae colligit quæsumus filium singularem vestris et matris Ecclesie beneplacitis semper in omni spiritali promptitudine pariturum, opus Dei benigne perficientis in nobis ex tradita vobis desuper potestate^a. Verisimiliter quippe non arbitrari non possumus. **369** quod tam arduæ rei consummatio vestra sit cœlestis gloriæ reservata, ut in dextera vestra perficiat, cujus gratiosi præsidii a sublimitatis nostræ principio se non sensit expertem. Ecce ergo venerab. fratrem Henricum Basiliensem episcopum, etc.,^b vobis et Ecclesie Romanæ devotum ad beatitudinis vestrae pedes fiducialissime duximus destinandum supplicii devotione petentes, ut ei, in quem transfundimus intima cordis nostri, auditum præbere benevolum, et in omnibus nostris agendis fidem credulam adhibere dignemini, sicut nobis, exauditione [ex auditione] gratuita subsequente.

EPISTOLA II.

Rudolphus scribit cardinali post mortem Gregorii X pont. max., et eidem commendat legatum suum.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. II.)

ARGUMENTUM. — Eadem occasione sacrum cardinalium collegium admonet, se ad novum pontificem, et una simul ad eos oratorem mittere; destinasse Basiliensem episcopum, qui suis negotiis vacaret, eumque omnibus commendat.

Mutato, Domino ut placuit, sacrosanctæ matris Ecclesie statu inopinabiliter his diebus^c, in cujus mutatione tam subita noster stabiliri non potuit, quin cum eo mutationis incommoda sustineret. **370** Ecce quod vener. N. cui nostra cordis arcana communicata sunt omnia, velut imaginarium nostræ præsentiae ad beatitudinis apostolicæ pedes, et ad vos^d fiducialiter duximus destinandum, rogantes attentius, et hortantes, quatenus super universis et

singulis vobis ipsius eloquio proponendis, eidem fidem credulam adhibere curetis, nobis ad expeditionem eorum, gratuitam opem et operam, prout de vestra benignitate confidimus, efficaciter applicando^e.

EPISTOLA III.

Gaudet de novo electo pontifice, et procuratorem in Romana curia constituit.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. III.)

ARGUMENTUM. — Per hoc regium diploma constituit novum procuratorem, seu legatum suum apud sanctam sedem cum necessariis facultatibus. De rebus gerendis eum instruit, præmia pro iisdem bene gestis pollicetur.

Exaltator humilium Deus vota nostra ab excelso prospiciendo desideratum, imo virum desideriorum Ecclesie suæ sanctæ sponsum prævidit idoneum, et si quid, si aulemus dicere, in suis antecessoribus extitit imperfecti, quasi per formam completam in sanctissimo nunc patre nostro domino papa perficere misericorditer et dignatus^f. Sane in ipso noster requiescit animus, in ipso ponimus anchoram spei nostræ, ut ipse nobiscum regnum regat, in imperio imperet, ordinet, et disponat, quæ utriusque hominis sunt **371** salutis^g. Præterea credimus, imo certum gerimus, quod apud ipsum noster esse debeas [debeat] oculus non dormitans, auris patens, dextera manus facta nostra dirigens et gubernans; sic ut nostra directio et in sacro Romano imperio provectionio tibi tuisque a progenie in progenies ad exaltationem cedere debeat nominis et honoris^h. Porro apud ipsum sanctissimum patrem nostrum, te nostrum procuratorem constitutum ad consulendum, et affectivis persuasionibus impetrandum omnia sacro Romano imperio profutura, sanctissimi votis non contraria, sed per omnia sibi consentaneaⁱ suum namque velle, suum nolle a nostra non discrepabit ullo tempore

^a Ad hæc tempora pertinere videntur patentes litteræ (lib. I, ep. 28) quæ Mediolani se adfuturum pollicebatur die sancto Paschatis, seu 5 Aprilis, inde ad Urbem progressurum. Non enim credibile est, datas fuisse postquam Rudolphus est vetitus progredi. Num autem uno eodemque tempore datæ fuerint cum gratulatoriis istis, an seorsim, expeditum non est discernere. Certe ante prædictam Innocentii admonitionem utraque scriptæ sunt; utrobique enim de imperiali diademate suscipiendo agitur, juxta Gregorii deliberationem.

^b Litteras aliquandiu ante oratoris adventum esse allatas Romam colligitur ex laudata cardinalium epistola, eum siquidem supervenisse dicunt, dum de componenda controversia agebatur: « Tandem vener. fr. Basiliensi episcopo vestro tunc nuntio ad sedem apostolicam accedente, ac excellenti principe domino Carolo illustri rege Siciliæ charissimo ipsius Ecclesie filio apud sedem existente prædictam, præfatus pontifex Innocentius laboravit sollicite, ac diligenter interposuit partes suas, ut tractatus huiusmodi optatum exitum sortirentur. Sed eodem pontifice Innocentio, sicut de dispositione processit Altissimi, eum incurrente infirmitatis articulum, in quo temporalis cursum vite finivit, tractatus ipsi desideratæ consummationis effectum consequi minime potuerunt. » Unde patet, destinatum fuisse oratorem, ut habent litteræ, sed ejus adventum et prædictum Siciliæ regis homagium, et pontificias litteras Rudolpho persuadentes, ut iter Italicum aut non susceperet, aut suspenderet, prævisse oportet. Secus enim cardinalium litteris cum Rudolphinis minime conveniret, quod ne cogitandum quidem de tam integris rei testimoniis.

^c Etas litterarum innuitur paulo post B. Gregorii mortem. Unde magis magisque confirmatur, Rudolphum de oratoris destinatione loqui, quem cardinales post menses aliquot Romam venisse aiunt.

^d Quidquid in negotio coronationis, ceterisque tractatibus ad Rudolphum spectantibus actum fuerat, ex consilio sacri collegii factum vidimus. Quare jure destinatur legatus ad pontificem et cardinales, sive ad apostolicam sedem.

^e Notandum discrimen: pontificis auctoritas, cardinalium patrocinium exquiritur.

^f Fallitur haud dubie collector ad Innocentii V pontificatum spectare putans hoc diploma, quod insuper pro litteris gratulatoriis, iterum falsus in titulo, se demonstrat accipere. In cod. etiam Casareo eundem titulum legit auctor Piet. Aust. (lib. I, c. 9, p. 56). Recte autem ætatem differt ad Nicolai III pontificatum, qui corpit sub finem anni 1277. Si enim de Innocentio sermonem haberet Rudolphus, in antecessoribus imperfecti aliquid suspicari non auderet. Uni enim Gregorio Innocentius successerat, de cujus benevolentia ac liberalitate tam multa dixit in præcedentibus litteris. Itaque loco movendum est diploma istud, et ad annum 1277 pene completum transferri debet.

^g Magnum revera obsequium, magna in principis apostolorum successores reverentia! Sacerdotii et regni concordiam indicat per utrumque hominem, nempe per pontificem maximum, et se futurum imperatorem.

^h Cum documento valde utili quibusvis summorum principum administris conjungit præcipuum negotiorum omnium, provectionem videlicet ad imperium per Romanam coronationem, a qua per biennium Nicolai prædecessores Innocentius et Adrianus V atque Joannes XXI pro bono pacis eum arcuerant.

ⁱ Præclarior ejusdem concordie testimonium, perpetuum magni hujus progenitoris Augustæ domus Austriacæ monumentum. Quæ scilicet constans pii principis voluntas ab ipsa electione originem ducit: « Subjicimus, inquit, humeros iuveciles, sperantes

voluntate. Pro nobis vigila, ministerium tuum imple, A opus fidelis viri perfice, de reliquo a nobis coronam [curam] iustitiae praestolare.

372 EPISTOLA IV.

Innocentius pontifex commendat Rudolpho imperatori Colonensem Ecclesiam et archiepiscopum.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. iv.)

ARGUMENTUM. — Innocentius V Siffridi Coloniensis archiepiscopi necnon Ecclesiae suae angustias atque injurias iniquissimo animo ferens, utrumque etiam atque etiam regi Romanorum commendat.

Innocentius etc. « Charissimo in Christo filio Rudolpho. Ecclesias et personas ecclesiasticas eo tibi fiducialius commendamus quo erga ipsas zelum te habere novimus promptiorem, et per quem gratum obsequium Deo praestas, et hominibus te reddis merito gratiosum [gratiosissimum]. Sane, sicut accepimus, nobilis G. comes Juliensis non contentus, quod jamdudum ecclesiam Coloniensem gravibus afflicti injuriis et pressuris, adhuc Ecclesiam ipsam et vener. fratrem nostrum Coloniensem episcopum « innumeris angustis et variis persecutionibus affligere non veretur. Quia vero confidimus, quod per tui favoris auxilium eadem Ecclesia quam paterno zelum affectu a suis debeat angustis respirare, celsitudinem tuam affectuose rogamus et hortamur attente, quatenus archiepiscopum et ecclesiam praedictos habens pro divina et nostra reverentia propensius commendatos, ip-sis in suis juriis assistas, et tradita tibi divinitus potestate defendas eosdem; ita quod propitius 373 divinam exinde uberius merearis, et nos devotionem tuam possimus merito commendare ».

EPISTOLA V.

Gratulatur pontifici novo de pontificia dignitate, eidem se submisit commendans.

quod nobis tam Dei quam sacros. matris Ecclesiae, nec non apostolicae gratiae plenitudo, atque paterni vestri favoris clementia debeat non deesse. » Piet. Aust. (lib. I, cap. 4, p. 53) ut suis in litteris ad Gregor. X aiebat, quas integras adduximus (pag. 280).

« Titulatoris novum crimen! Regem Romanorum propria auctoritate imperatorem appellat. In cod. Cæsareo, quem vidit auctor Piet. Aust. ne Innocentii quidem nomen exprimitur: quare Joanni tribuendam epistolam credidit. At animadvertere illum decuit, probabilis Innocentium natione Burgundum, atque archiepiscopum olim Lugdunensem de Coloniensi archiepiscopo et ecclesia fuisse sollicitum, quam Joannem Lusitanum, ejus ardor laudatur pro Terrae sanctae reliquiis conservandis. Noster codex quaestiones omnes removel, Innocentio enim reddit male illi ablatam hanc epistolam.

« Gollelmus, qui et Willelmus. De eo Trithem. (an. 1277) « Willelm. comes Juliensis cum tribus filiis suis et 468 armatis regale oppidum ad Aquas-grani obsedit, » namque in potestatem redigere motus est in odium Rudolphi, cæsusque est cum omnibus suis. Sic pœnas luit injuriarum, quibus ecclesias et ecclesiasticos affecerat.

« Siffridus præcedenti anno ex preposito Moguntino assumptus, Engelberto de domo nobilium de Walckemburg successerat. Ille multo graviora passus fuerat a suis civibus. V. Raynald. (1264, n. 41 seqq.). Isdem civibus adherens comes Juliensis anno 1267, archiepiscopum victum captumque tetrico carceri mancipaverat, ut ait Trith. Huc pontificem respexisse non est dubium.

« Aleham supra (l. I, ep. 58, in not.) reges omnes jurejurando se astringere ad suæ quemque ditionis ecclesiarum defensionem. Hic vero pontifex regem Romanorum hortatur ad Coloniensis ecclesiae atque archiepiscopi electoris ulciscendas injurias, tanquam futurum imperatorem ac pontificem universali potestati, in temporalibus obsecundaturum

(An. Dom. 1276, cod. Rud. v.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus castra moturus in Austriam adversus Otocorum Bohemiae regem, festinanter rescribit, et gratulatur novo pontifici Joanni XXI ad quem opportunius se missurum promittit nuntios idoneos, et solemnes. Interim se, suosque omnes pontifici voluntati submitit: ad demum de expeditione continuo suscipienda contra Otocorum illum admonet.

Sanctissime, etc. « Laudabilis et gloriosus in æterna secula Dei filius, benedictus, et benedicens omnibus in ipso confidentibus, æternorum, ac transitoriorum ordinator inscrutabilis, sanctam matrem Ecclesiam uberissima consolationis uberibus consolatus, oleo lætitiæ ipsam perungere, punctam in tuta statione reponere est dignatus. Quippe ad supremæ dignitatis apicem summum et sanctissimum apostolorum gradum vobis, ad reformationem quidem imperii et salutem Terræ sanctæ pretioso Christi sanguine rubricatæ divinitus elevatis, eadem sancta Mater Ecclesia reditivæ jucunditatis gaudiis renovata, votivæ fecunditatis exultationibus gratulatur. Nec mirum: Deus enim pacis et dilectionis, immense bonitatis in ipsa signa posuit, cum vos sibi patrem disposuit, suo gregi 374 pastorem misericorditer prælegit. Hujus immense jucunditatis materia, etsi cunctis movere debeat, qui se membra capiti adherentia recognoscunt, nos primo et principaliter exaltationi vestræ tanto jucundius congruamus, quanto limpidius cognoscimus ad optatæ salutis bravium per infinitæ vestræ bonitatis, et subventionis consilium et auxilium nos vocatos. Hoc illius testimonio, qui scrutator cordium est et renum, non tam litteris, aut nuntiis possumus explicare, quam in corde gerimus et in mente. Ex tanta igitur, quam de vestra sanctitate concepimus, ele-

« Adriano V septem et triginta dierum pontifici electo, non consecrato, has litteras missas esse videtur innuere chronologia pontificia et regia. Quandoquidem die 12 mensis Julii Adrianus eligitur, moritur 18 Augusti, ac post interpontificium dierum 28 Joannes XXI eligitur die 15 Septembris. Rudolphus ex Alsatia Campidunum castra movet die 4 Augusti. Inde Ratisbonam, duce Bavarie prius compresso, ac demum Pataviam, quo pervenit 26 Septembris. Itaque Rudolphus cum pontifici nuntiabat, se validum exercitum comparare, fortiter accingimur ad debellandum, nondum castra movisse videtur ex Alsatia, ubi nuntium electi novi pontificis acceperit mense Julio; eodemque mense, antequam sequenti moveret castra, hanc epistolam dederit.

« De Adriano, antea card. diacono sancti Adriani, Innocentii IV nepote ex fratre, qui Otobonus vocabatur, natione Genuensis, multa narrat historici, quæ summa cum laude gessit pro sancta sede. Clemens IV legatione Anglicana prudenter, constanterque perfuncto: « Laborasti, inquit, satis diu, et te Dominus in tuis laboribus honestavit, et humano judicio jam complevit eodem, » ap. Raynald. (1267, n. 54). Attamen ad rem nostram nihil suppetit apud historicos. In cod. tantum Vallæ. exstant litteræ card. Joannis Cajetani, postmodum Nicolai III quas idem Raynaldus (1276, n. 26) indicat; ex quibus constat, ipsum cardinalem cum Jacobo sanctæ Mariæ in Cosmedin. dia. card. missos Viterbium ab Adriano statim electo, ut cum Carolo Siciliæ rege componerent controversias eidem cum Rudolpho intercedentes. Quid vero? Cardinales in sepe laudata epistola ad Rudolphum, idem testantur: « Sed, continuo addunt, quia prædictus pontifex Adrianus post promotionem suam brevissimo tempore supervixit, assumpta prosecutio ad id, quod prosequendum intendebat instantia, non pervenit. » Quamobrem ab istis Adriani scriptis abdidit hæc Rudolphi testificatio. E contrario cum gestis Joannis XXI cujus nomen

mentia sine ullo deliberationis, aut consultationis ambiguo nostram ipsius personam, conjugem, liberos filios et filias, res et honores habita et habenda vestrae sanctitatis manibus tradimus et mandatis, humilitatis nostrae caput in sinu vestrae misericordiae reclinantes, ut vere possimus dicere cum sapiente: *In omnibus requiem quæsi, et in hereditate Domini morabor*; secure morabimur, qui omnem sollicitudinem nostram in vos projicimus, quia scimus quod vobis cura est de nobis. Quomodo igitur a semitis vestris declinabimus? et a via mandatorum vestrorum aliquatenus recedemus? qui omnia vobis subijcimus, cuncta vestris manibus tradimus, vobis vivere et in regno vos rectorem habere volumus sic, ut inter nos sit identitas mentium, et inseparabilis unio voluntatum^b. His paucis, pater sanctissime, mentis nostrae gaudium per secretum et familiarem nuntium sub quadam festinantia duximus exprimendum, continuus post 375 hunc idoneis et solemnibus nuntiis vestrae sanctitatis praesentiam visitando^c. Porro sanctitatem vestram nosse cupimus, quod divina nobis favente clementia, totius nostri Romani regni principes pro recuperatione rerum, iurum, et honorum imperii favorabiliter nobis astant, ipsorumque consilio, viribus, et auxilio fortiter accingimur ad debellandum inclytum virum regem Bohemiae, nostrum et sacri Romani imperii unicum contemptorem injuriosum, multorum principatum detentorem^d, sperantes in illius misericordia, qui est resistens superbis, humilibus autem dat gratiam, quod intentum nostrum de ipso laudabiliter perficere debeamus.

EPISTOLA VI.

Rudolphus rescribit Ungariae regi, et se excusat quod preces ejus non admisit.
(An. Dom. 1276, cod. Rud. vi.)

ARGUMENTUM. — Ladislao Ungariae regi petenti pro camerario suo quosdam districtus in terris juris imperii ab Ottocaro occupatis, rponit, interto adhuc jure terrarum, minus opportunum fore quidquam in iisdem concedere: et regium animum demerendi causa, eidem exhibet quidquid sine juris lesione concedi valeat.

Regalibus vestris litteris e nuper culmini nostro

Petri Juliani cardinal. episcopi Tusculani minus celebre invenitur apud historicos, non modica convenientia est, ut palam fiet infra nota^e.

^a Honori regis Romanorum, seu imperatoris electi nihil aliud deerat, quam diadema imperiale, quod se assecuturum sperabat post compositas controversias, cui rei maxime se incumbere suis litteris nuntiaverat Joannes pontifex, ut patet ex hoc Rudolphi responso.

^b Quanquam pius optimusque princeps hujusmodi semper obsequio principis apostolorum successores prosequatur, fateri tamen oportet pontificis litteris, quibus rescribit, ad hoc animi sensa exprimendi genus, reverentiae atque amoris plenum adaequatum esse.

^c Narrant cardinales in praedicta epistola, quemadmodum Basileensi episcopo, aliove quovis Rudolphi mandato habente a Romana curia absentibus, controversiis illis componendis vacare non potuerat: deinde aiunt: «Propter hoc laudabiles in iis eorumdem praedecessorum suorum senitis prosequens, magnificentiam vestram per suas litteras attente rogavit, et hortatus est in Domino Jesu Christo, ut cum omni festinantia, qua possetis, aliquos viros idoneos, pacis et concordiae zelatores plenum a vestra celsitudine ad praemissa mandatum habentes, ad eadem vestro firmanda nomine ad ipsius praesentiam mitteretis..... Voluit quoque idem pontifex Joannes, ut praenuntiaretis eidem, quando viros eos venturos ad suam praesentiam verisimiliter crederetis

directis affectione benigna receptis, et ut decuit eis lectis et plenius intellectis, super eorum serie celsitudinis vestrae taliter duximus respondendum. 376 Quod licet ad omnia esse velimus ultroque, quae vestrum demulcere possunt animum et affectum, et licet spectabilem virum N. camerarium vestrum, suis claris et virtuosis exigentibus meritis gratiosae benevolentiae vobis patentibus amplectemur, quia tamen nos ipsi, et dilecti principes nostri N. et N. in quibusdam terris, quas inclytus rex Bohemiae occupare dignoscitur, nos contendimus juxta habere, non minus reprehensibile videtur, si sic repente, sic praecipitanter ad collationem aliquorum districtuum ad easdem terras spectantium, hujusmodi declaratione, seu discretionis neglecta, qui videlicet, quibusve de jure competere, nos contingeret prosilire^f; ideo vestra nobis porrecta petitio pro dicto N. ad praesens est effectus frustrata, quae utique mentem regiam displicentiae spiritui non perturbat, cum sint, ut nostis, agendorum processus hujusmodi rebus trutinandi iudicii, et maturis examinandi consiliis, et exactis, ne possit mutabilitatis et inconstantiae argui praesidentia principalis. Verumtamen ad vestrae gloriae titulos attolendos tam fervide gerimus incunctis sinceritatis affectum, ut quod libuerit vobis et nobis super hoc, in benevolentiae singularis uberi affluentia quantum sine juris possumus injuria libenter et liberaliter aspirare^g.

377 EPISTOLA VII.

Rudolphus promittit se de perpetrato quodam facinoroso ultionem sumpturum.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. vii.)

ARGUMENTUM. — Principem sibi adherentem a sede Ottocari defecturum scripto seu diffinitione, ut tunc moris erat, admonet, ut illum maneat denuntiari hostem imperii; hostilia ejusdam Ottocari adherentis nuntiat; flagitium in presbytero admissum detestatur.

Rem horribilem et perniciosam exemplo, quae nuper ad aures nostras de cujusdam presbyteri vasis seminaris amputatis, te annuntiante pervenit, amaro commiserantes affectu, parati sumus ad libitum emendationi patrati facinoris inhiare. Super diffida-

ut interim procuraret, quod et praefatus rex (Carolus) de suis provideret propter hoc nihilis, etc.)

^a Pataviae, ni fallor, pontificis litteras accepit. Ibi enim pro certo affirmare poterat, totius nostri Romani regni principes consilio, viribus et auxilio sibi adesse: nam Bavariae duce Henrico nuper compresso, qui castra ejus sequebatur, debellandos remanebat rex Bohemiae unicus Rom. imperii contemtor.

^b Mortuo Hungariae rege Stephano an. 1272 circiter Kal. Aug., duo filii impuberes successerunt. Ladislao scilicet natu major sceptrum regni adeptus est, Andreas ducatum Sclavoniae (infra, cp. 16). Ladislao rex Siciliae Isabellam filiam nuptui tradidit, incertum quo anno; certe non 1272, tametsi Raynaldus (n. 52) litteras Gregorii X. ad eundem referat, in quibus eum admonens ut fideles administratos eligat: «Qui, ait, erga tuam, et charissimae in Christo filiae nostrae reginae Ungariae illustris consortis tuae, charissimi in Christo filii Caroli regis Siciliae natae personas fidelitate ac devotione debita polleant; erat enim impubes, ut constanter auctores tradunt.

^c Iudicium certum, has litteras datas esse ante debellatum Ottocarum, postea enim neque esse consulto, neque mature factu opus fuit.

^d Princeps justitiae cultor, pollens consilio, ut ait Engelbertus Coloniensis archiep. (Piet. Austr., lib. I c. 4, p. 34) aequam repulsam rationem reddit, et incerti Martii eventus enuntiat, deinde regem adulescentulum benevolentia et liberalitate demeretur.

tionem regis Bohemiae, ut scripsisti, consultius existimantes, ut magis congrui temporis opportunitate captata, quando videlicet contra eum fuerit definitum [Fors. diffinita] prolata sententia^b, ut processus omnino calumnias careat, ipsa diffidatio celebretur. Porro ut rumores, quos nuper accepimus, te profecto non lateant, tuæ sinceritati describimus, quod N. in favorem N. de novo compluribus curribus et equitibus quamdam civitatem N. violenter intravit, exterminans eam incendiis et rapinis^c.

378 EPISTOLA VIII.

Archiepiscopus Saltzburgensis, apud Rudolphum Cæsarem episcopum Secoviensem suffraganeum suum accusat.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. VIII.)

ARGUMENTUM. — Fridericus archiep. Salisburgensis, qui cum Conrado Frisingensi in Styria et Carinthia excurreret, a suffraganeo suo Bernardo Secoviensi tractatus, tanquam populos Ottocaro subditos ad defectionem suscitaret, fuga sibi consulere compellus fuerat; illum accusat legationis ad Augustana comitia, iactantiae adversus imperium et sanctam sedem, ac subversionis cleri et populi. Eumque orat ut in iuni proterviam ad aliorum exemplum animadvertat.

Domine, sciat^d, quod episcopus Secoviensis [Secoviensis] suffraganeus noster, prohibentibus nobis et invitis, assumit legationes Deo et vobis contrarias^e, sprete devotione Romanæ Ecclesie, qua vobis et nobis tenetur. Dum nuper nos idem episcopus pertransiret, ipsum super hoc fraterne corripuimus et occulte; ipse vero nostra correctione temere vilipensa, adversum nos, et ven. fratrem nostrum Conradum prorumpens in stultiloquium, multis magnis viris astantibus publice proclamavit et dixit nos ambos ad terras sui domini regis non ob aliud descendisse, quam ut ipsarum statum in vestrum favorem proditorie turbaremus; tantumque factionis suæ

^a Quod Romana resp. per faciales gerere consuevit, alii alium in modum faciebant Rudolphi tempore. Diffidatio per scriptum solemnior erat. V. Du Cang. Glossar.

^b Hinc ætas litterarum patet, datæ scilicet sunt ante Augustana comitia, seu ante diem 24 Junii 1275.

^c De his quæ Ottocarus hostiliter gessit hoc anno in Salisburgensem ecclesiam, dicam infra (ep. 15). Illi adherentes, seu quibuscum Ottocarus fœdus inierat, similia facere testantur hæc litteræ. Horum præcipui erant Henricus dux Bavarie, marchio Badensis, et Eberhardus comes Wirtembergensis. De quo hic agatur inexploratum mihi est. Huc referri debet epist. xv, quæ infra ponitur in cod. extra locum suum.

^d Hansizius (Germ. Sac. tom. II, pag. 380 seqq.) Friderici archiep. Salisb. novem affert epistolas, quarum prima in nostro cod. est lib. i, ep. 58, altera est lib. II, ep. 15, quam sequitur præsens de episc. Secov. nullaque ordinis discrepantia succedunt reliquæ, præter 29 huius libri, quam Hansizius retulit (tom. I, p. 416) de episcopis Pataviensibus cum suo titulo, qui licentiam collectoris redarguit, ut videbimus.

^e Legationem haud dubie inuit pro Ottocaro susceptam ad Augustana comitia. Vide supra (lib. I, ep. 29, in not.). Summa legationis, ut monet auctor Piet. Aust. (lib. I, c. 41, p. 62) in hoc sita erat, ut protestaretur. « Rudolphum vitio creatum Cæsarem, adeoque pro legitimo, qui comitia generalia imperare, aut de rebus imperii disponere possit, non agnoscendum. »

^f Carinthia et Styria provinciæ clientelares imperii ab Ottocaro detinebantur qua dotali, qua hereditario jure, una cum Austria, ac provinciis cæteris, quæ a Rudolpho repetebantur, tanquam juris imperii, quasque Ottocarus tenuens restituere, in comitiis

contra nos fautores et complices provocavit, quod per vias devias nos fugiendo a terris illis cum magno nominis nostri vituperio recedere oportebat^f. Idem episcopus de quibusdam verbis fatuus in angustia [Fors. Augusta] gloriando se iactans^g non solum laicos a devotione vestra 379 retrahit et avertit, verum etiam clericis et religiosi viris inflat et suggerit non tantum imperio, sed et sedi apostolicæ rebellare^h. Consilium itaque nostrum, quod precibus immiscemus, est istud, ut toto conamine cogitetis, qualiter episcopo dicto, qui solus se inter suffraganeos aliosque prælatos erigit, et protervit, et aliis est occasio delinquendi, per effectum pœnalis operis ostendatis quam sit temerarium tam atrociter et proterve Romanam lædere majestatem. Scimus enim, quod si oris ejus temerarii maxillas fræno constringitis, requiescent et manus et labia cæterorum stulte surgentium ex adversoⁱ.

380 EPISTOLA IX.

B Saltzburgensis archiepiscopi gravissima querela de Ottocaro rege Bohemie post mortem Gregorii X pont. max.

(An. dom. 1276, cod. Rud. IX.)

ARGUMENTUM. — Ottocarus post mortem Gregorii X, laxatis habenis iræ suæ adversus adherentes Rudolpho, in tantas angustias archiep. Salisburgensem conjecit, ut regium presidium implorare coactus fuerit. Quamobrem mittit nuntium, qui oretenus mala omnia narret; præterea de novi pontificis creatione, et de futura ejus coronatione Rudolphum sciscitatur, seque in fide erga illum constanter in quibusvis periculis permansurum promittit.

Serenissimo domino suo Saltzburgensis promptissimam cum devotis orationibus ad quævis beneplacita voluntatem^j. Qui adversus sanctam Romanam Ecclesiam, sacrumque Romanum imperium se jamdudum vibratis suæ rebellionis cornibus, contumaciter

Augustanis hostis imperii denuntiatus fuerat. Itaque Saltzburgensis earum populis sibi subditos ad fidem regi Romanorum exhibendam cohortans, ab æquo et recto nullatenus recedebat.

^k Vide infra epist. 24 et notas ei subjectas.

^l Exstant ap. Raynaldum (1275, n. 10) Gregorii litteræ increpatorie ad Ottocarum datæ « Belli quadri xi Kal. Aug. anno 4, » in quibus, ni fallor, episcopi hujus ingenium perstringitur: « Quid hic tuus, inquit, vel potius prout verisimiliter præsumimus, tuorum consiliarium inconsultus conatus habuit, nisi culpam? . . . Sic enim personam tuam solite charitatis vinculis amplexamur, ut præmissa, quæ usque adhuc facilitati, vel aliorum malitiæ credimus imputanda, donec a te illa perceperimus ex sententia dicta esse. » Nisi enim regi consilium dederat, ut per nuntium et litteras debitum erga Christi vicarium obsequium desereret, ipsemet ab eodem clerum populumque avertibat. Præterea probrosi quidam libelli circumferebantur in Rudolphum, quorum auctor idem episcopus putabatur. Quod tamen ille asseveranter negavit in suis litteris ad Rudolphum, quarum sententia eruitur ex laudata Rudolphi ad eundem epistolâ 24.

^m Rudolpho inditum natura erat, ut Ecclesiæ viros summa veneratione coleret. Quamobrem episcopum, utcumque majestatis reum regie indignationis admodum suo nomine contentus, evicit, ut clementia, qua erat abusus, ad saniora consilia revocaretur, atque iteratis epistolis veniam efflagitaret, ut infra planum erit.

ⁿ Titulus et salutatio apud Hansizium desiderantur, qui recte animadvertit tam istam quam tres sequentes epistolas ab hoc anno removeri non posse. Quandoquidem, ut mox videbimus, ante æstatem hujus anni datæ omnes sunt.

erexerunt, post decessum beatissimi patris et domini nostri papae Gregorii exsultantes in rebus pessimis insolentem sic atrociter et audaciter, acsi utraque dignitas et potestas, quas Deo propitio credimus immortales, per mortem unius hominis sint deletae *. Hoc in nobis et ecclesia nostra facile, sed miserabiliter [mirabiliter] est videre, qui pro eo solo persecutionem patimur, sustinemus opprobria, nostrumque exterminium expectamus, quod tam sedi apostolicæ quam Romano imperio debitam et devotam libenter impendimus servitutem; quibus ad fidelitatis obsequia recognoscimus nos teneri, prout lator presentium, qui angustias nostras innumerabiles bene novit, plene sublimitati regie ^b recitabit. Quem etiam specialiter misimus ad regalii glorie aspectum, ut nobis de creatione summi pontificis, vestroque processu ^c quem felicior nostro statu cupimus, qui **381** non stamus, sed labimur, investiget sagaciter et soleriter, necnon conditionem nostram miserabilem eidem commissimus majestati regie exponendam, utque nobis gratiæ vestræ consilium referat, cujus presidio inter angustias nostras, quarum pondus et numerus de die in diem gravius augmentantur, hoc periculoso tempore dirigantur. In hoc enim deliberationis nostræ propositum constantia stabili inviolabiliter est firmatum, ut nullius adversitatis pondere, nulliusque periculi tempestate prearet, sed appareat magis et luceat circa vos et Romanum imperium fides nostra. Placeat igitur gloriæ vestræ, princeps et domine gloriose, sano vestræ informationis consilio consolari nostram miseriam, cujus finem et numerum non videmus, secundum ea quæ lator presentium vestris auribus explicabit ^d.

EPISTOLA X.

Item Salisburgensis episcopi ad Rudolphum gravior querela de Otocaro rege Boemiarum, a cujus tyrannide se, et suos petit liberari.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. x.)

ARGUMENTUM. — Sævitia hostium invalescente, iterum archiep. auxilium efflagit: constantiam suam nequidquam tentatam scribit; se suosque populos mori malle quam delicere ab imperio; multa passum, ut nonnullos deficientes a miserabili servitute abduceret; Rudolphum rogat ut quantocius adveniat, redempturus eas provincias atque in iis dominaturus.

Serenissimo domino suo, etc. Salisburgensis cum orationibus sedulam devotionem fidei indefesse *. Hactenus cum qui salvum me **382** faceret inter angustias positus, morti expositus, et quotidie pro justitia moriens expectavi vos, dominum salvatorem, impulsus et versus frequenter ut caderem; sollicitatus multotiens, ut efficerer adversus vos apostata fidei et transfuga veritatis, immobilis perstiti, fide grandis effectus cum Moyse, negavi peccatum regis Ægyptii, negavi et nego me filium filiae Pharaonis ^c. Ego quidem ferocibus furiis hominum, sine delicti proprii crimine conculcatus, et ab omnibus fere meis

* Juxta ejus xvi opinionem duorum luminarium majorum, seu pontificiæ et imperialis potestatis in universo terrarum orbe.

^b Qui perpetuum novit imperium, in Rudolpho non majestatem imperatoriam, sed sublimitatem regiam agnoscit. Regalem quoque gloriam, regiamque majestatem infra admonet, se, quoad vixerit, fidelem futurum Romano imperio.

^c Duo per suum nuntium sciscitatur: num Gregorii successor electus fuerit? et quandouam ad Urbem pro imperiali diademate profecturus sit? id siquidem sibi vult regis Romanorum processu, quem suo misero statu esse feliciorum desiderat: quicum se iturum promiserat superiori anno (lib. i, ep. 38) si rex Boemiarum respirare eum permisisset, haud præcursus, majus sibi infortunium imminere post Gregorii mortem: cujus pontificis reverentia, seu metu, Otocarus aliquando

A charissimis derelictus, et habitus in derisum, te dominum non negavi: a notis et proximis meis propter te sustinui opprobrium, passus sum contumelias et terrores, igne et gladio perdidici me et meos, ut lucrifacerem et salvarem alios, qui a devotione imperii discedentes, se ipsos in miserabilem servitutem pretio sui [pretiosi] sanguinis venderunt. Vivat igitur anima tua, domine, vivat et valeat, veniat et non taret, ut non videamus mortem; ejus [cujus] timor est proximus, mihi quidem et illis viris corde et fide fortissimis, qui pro zelo justitiæ, pro imperii legibus elegerunt, velut alteri Machabeæ, aut glorioso certamine triumphare vobiscum, aut pro vobis, si oportuerit, honorabili morte quiescere potius in sepulchris, quam vivendo calamitates innumeras expectare quotidie, et demum sordida et ignobili morte mori ^a. Attraxi quidem eos quos potui, consolabar debiles, pusillanimes confortavi, et in fide sustinui plurimos usque modo, adeo quod non restat vobis aliud quam venire, regnum accipere et reverti. Quid dicam amplius? Quidquid eveniat, quacunque facie fortuna, quæ casus hominum variat, nunc serena, nunc turbida se ostendat, nunquam tamen circa vos et Romanum imperium deficiet fides mea. Aut enim in meam provinciam vos afflictii populi redemptorem cum jubilo introducam, aut fugiam non visurus amodo faciem persequentis. Nuntios nobis remittite letis rumoribus expeditos.

383 EPISTOLA XI

Idem Salisburgensis mittit notarium suum ad Rudolphum Cæsarem, eumque ut ad sui suorumque liberationem quamprimum accingatur, etiam atque etiam hortatur ^b.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xi.)

ARGUMENTUM. — Tertio effusiores preces fundens, notarium suum quo usus erat pertrahendis ad ejus obsequium populis, mittit omnia luculenter enarraturum. In celeritate rei summam consistere, ne afflictio continuata desperationem, desperatio defectionem afferat. Ad victoriam omnia parata esse; Rudolphi nomen aversantibus formidolosum, triumphos portendere. Illum monet ut vitæ suæ curam habeat, caveatque sibi a novorum amicorum insidiis.

Domine charissime, quidquid hactenus apud illos homines super vestris et eorum negotiis ordinavi, hoc fere totum per istius hominis notarii mei ministerium exsequabar. Cujus diligentiam, quanta fuerit, commendant et probant opera veritatis. Hunc nunc ad vos mitto, ut ex suis sermonibus, et aliis certis indicibus, quæ vobis ostendet, et mei laboris frequentiam, et propositum illorum hominum colligatis, vobisque magis quam ipsis [ipsi] curetis prospicere, attendentes sub quanto vitæ suæ periculo vestræ gratiæ se submitunt. Inter spem et metum fluctuant, et utinam desperatio, quam mora vestra posset inducere, illorum pauperum afflictorum fiduciam non submergat. Quidquid neglectum fuerit hac æstate ^c,

furere desinebat.

^d Nil frequentius in cod. Carolini litteris, quam hujusmodi commissio legatis tempore hostili.

* Etiam in ista desunt titulus et salutatio apud Hansiz.

^c Vide Moyse grandis factus negavit se esse filium filiae Pharaonis. Magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem (Hebr. xi, 24, 25). Huc respexit archiepiscopus: num commodè, alii judicent.

^d Hanc utique Machabeorum similitudinem expendendam reliquo aliis.

^b Titulus deest in cod. Cæsareo.

^c En certa ætas trium epistolarum Otocari audaciam et sævitiam enarrantium post Gregorii mortem, menses videlicet æstivum tempus præcedentes.

vix de cetero convalescet. Ecce quia propter te A
relinquunt omnia, et se ipsos exanimant, quid ergo
erit eis? Esto eis turris fortitudinis a facie inimici.
Hoc teneo languam certum et verum, quod omnes
et singuli qui ad te venient et venerunt, laetanter
intrabunt tecum, et pro te mortis periculum subibunt,
nec si eos tecum mori oportuerit, te negabunt; ad
hoc ut carnis et spiritus cruciatus, quibus in seipsis
et servis charissimis quotidie moriuntur, una fluant
[finiat] agonia; credo rem esse de cetero facilem,
et vincendi, si libet vincere, bene dispositam facul-
tatem. **384** Adversantium tibi vultus et animos sic
tremulos et dejectos formidine, sic video viribus
desitutos, ut qui nondum te cognitum metuant,
nondum te visum vident, a facie arcus fugiunt, et
abhorrent nominis tui vocem. Quid facient, et qua-
liter a voce lonitru formidabunt, cum venerint
aquilae super eos in similitudinem fulguris coru-
scentes? Lator praesentium bene meruit, et adhuc
merebitur amplius, ut in petitionibus suis piis et
iustis in oculis vestris inveniat gratiam et favorem.
Sis cautus custos, et provisor diligens vitae tuae. Ca-
veris tibi ab illorum insidiis, qui circumstant aliquo-
tens latius tunc. Multi qui persequuntur et tribu-
lant me, sed prius vita quam fides mihi deficiet,
nec a testimoniis tuis, in quibus legem et finem [fi-
dem] posui, declinabo.

385 EPISTOLA XII.

Rudolphus respondet episcopo Salisburgensi, gratias
ipsi agens pro singulari ejus circa ipsum cura ac
solicitudine.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus trinis archiep. Salis-
burg. litteris praecedentibus respondet ex castris
post comitum Campiduni habitis, gratias illi agens
plurimas de loquendi agendique sinceritate et con-
stantia. De Ottocari calliditate aliquid innuit, ca-

a Romanos constat imposuisse aquilam vexillis
legionum, nummis, libris, marmoribus, modo ut
pop. Rom. potentiam, modo ut in iestatem impe-
ratoris; modo et Caesarum relationem inter divos,
quam apothosim vocant, significarent. Post reno-
vatum in Occidente imperium auctoritate apostoli-
ca, primus aquilae usus reperitur in scriptis: ne-
que ille quidem dum Carolingi steterunt, sed post-
quam transit imperatoria majestas ad Germaniae
reges. Dithmarus (Annal. lib. III) refert Ottonem II
aquilae signo usum esse. Henricus etiam II Aug.
aquilifero sceptro usus invenitur. Tardius in vexillis
adhiberi coepit, et, quae non nigri, sed aurei co-
loris. Quod docet Rigordus anno 1215 de Ottone IV
sermonem habens: « Ab opposita parte, inquit,
stabat Otto in medio agminis conflentissimi, qui
sibi pro vexillo crexerat aquilam deauratam super
draconem (nempe patrum oblongum, ejusmodi
sunt vexilla), pendente in pertica oblonga erecta
in quadriga. » Itaque Aquilae signum nonnisi Saxo-
nibus imperium moderantibus coepisse statuen-
dum est, eamque usque ad Rudolphi tempora non
nigram, sed deauratam fuisse usui pro comperto
haberi debet, ut Dufresnius (de inf. aei numism. § 12)
et Godefridus (Chron. Godw. libro II, capit. 8, p. 265
seqq.), animadvertunt. Nec audiendi sunt Berosi et
Aventini nugae saeculi, qui nigrae bicipitisque aquilae
imaginem a renovati Occidentalis imperii origine
deducunt. Nam Dufresnii diligentiam effugit, cur et
quando occidentales aquilam nigram introxerint,
putatque factum proprii coloris ratione habita. Bici-
pitum vero Sigismundus ad summum in vexillis
praesetuli Constantinopolitano imperio ad exitum
properante, in utriusque imperii signum, ut credi-
tur. Quae cum ita sint, Rudolphi igitur vexilla, in
codice isto non semel memorata, nec nigram, nec
bicipitem aquilam, sed simplicem ac deauratam

tera litterarum latori oretenus edicenda se ait
commisisse.

Super tam pura et integra vestrae amicitiae incon-
taminata ferventia, quam ad nos promptissima men-
tis alacritate portenditis, aliena verborum argumenta
non querimus, ubi effectus operis dicto praeponde-
rans, certa nobis experimenta dilucidat, et conscien-
tia nostra testis quantalibet testium depositione so-
lemnius interpellat. Scimus etenim, imo indice facto
probavimus, quod in vestris praecordiis erga nos
concrepta non algeant, sed quo plus labuntur in tem-
pora, eo gratiosius adolescant. Patet hoc utique cla-
rius omni claro per ea quae missae nobis vestrae
litterae continebant. Ex quarum timore probabilis
conjectura perpendimus, circa latera nostra vigi-
lantius vos vigilis officium exercere, et regalium ex-
cubiarum negotium tam salubriter quam fideliter
adimplere, cum nihil possit nobis occurrere tam
tempestuosum, tam turbidum, tamque loci imper-
vium et opacum, quin vestrae lumineuse prudentiae
jubare serenetur. Super his igitur salutaribus vestris
monitis et reformatione gratuita, quibus nos utiliter
instruxistis, paterni atque vestrae grates et gratias ex-
solventes, et propter haec et alia dilectissimae vestrae
bonitatis et voluntatis indicia, nos et nostra qui us-
libet vestris nutibus exponentes, de nostrae prosperi-
tatis eventibus, quos audire libenter vos credimus,
vestris desideriis **386** duximus haec pandenda. Quod
curiam nostram solemnem in tali loco, et
tali die, copiosa nobis principum assidente caetera,
et praeelectae stipati militiae comitiva, cui temporibus
nostris vix est visa consimilis, celebravimus conde-
center in regio potentatu, constitutionibus congruis
pluribus editis, cingulo militari multis tyronibus
decoratis, et omnibus aliis quae sedentem in throno
regem magnificant et regalem exornant curiam
rite actis, et de contingentibus nil omissis, licet se-
dentis ab aquilone regis Bohemiae calliditas visa
fuerit in occulto, cum nequiret in publico nostris
exhibebant.

b Scripturae locis utens, sive abutens archiepiscopus,
ut fidem et constantiam suam roboraret, animi
potius candorem quam mentis aciem patefacit.

c Trinis archiep. litteris Rudolphum semel rescri-
bere facile intelligemus, si Salisburgensem tot pres-
sum angustius ope celeri egere consideremus, adeoque
ut Stephanus olim II Pippinum contra Langobardos,
Rudolphum adversus Bohemos litteris fa-
tigare: ubi enim suadet necessitas, officii leges de-
seruntur.

d Hansiz: breviter et recte (Germ. Sac. tom. I, p.
414) de Rudolpho: « Magno, ait, et pontificum et
principum favore regnum gerebat: pontifices rever-
entia et facilitate, principes iustitia et comitate,
utrosque modestia et pietate conciliaverat. Adversa-
batur tamen Bohemiae rex. » (contra hanc cum exer-
citu progrediebatur, cum daret has litteras. Fusius
annal. Altahen., licet rem differat in seq. annum,
factaque plura simul congerat.

e Comitia haec Aventinus tradit habita esse Cam-
piduni in Suevia, ubi et exercitus recensitus fuerit,
antequam castra moverentur in Bavariam; haec li-
ttere Aventino fidem conciliant.

f Auctor piet. Austr. (lib. I, c. 12, p. 73) ex Ger-
ardo, aliisque refert, inter plurimos, quos Rudol-
phus militari dignitate, sive equestri, insignivit, cen-
tum Tigurinos fuisse, qui omnes in pugna cum Otto-
cario strenue pugnantes occubuerunt, eorumque in-
signia gentilitia Tiguri in fratribus Minorum ecclesia
depicta adhuc videri.

g Paulo supra in regio potentatu habita esse co-
mitia aiebat: nunc regem et curiam regiam pronun-
tiat. Haec quare collectoris licentiam in epistola mox
sequenti, aliarumque non paucis titulis, et in una
aut altera epistolarum, non frenaverint, mente non
assequor.

tam celeberrimis obviare progressibus, tamque proficulis et festivis solemnibus intentione [in tentatione] nefaria contrahere; quae [qui] tamen dextera Domini faciente virtutem, in sua deficit astutia, non proficit. Cetera vero dilectus familiaris [famulus] noster N. praesentium exhibitor explicabit lucidius oraculo vivae vocis.^b

387 EPISTOLA XIII.

*Idem Salisburgensis Rudolpho imperatori * conquerit contra comitem quemdam de violentis occupato monasterio sancti Pauli in Carinthia.*

(An. Dom. 1279, cod. Rud. XIII.)

ARGUMENTUM. — Idem archiepiscopus narrat, sibi provinciam suam obventi, dum Patavia esset, reatum fuisse sacrilegium a comite N. in monasterio sancti Pauli in Carinthia perpetratum. Electum scilicet N. suffraganeum suum inde extractum, ad castrum N. ad eum spectans deductum fuisse, idque per vim et metum comiti transcribi ab eodem captivo extoritur esse. Huiusmodi sacrilegium emendandum esse ab eodem comite, ne terrae illae diutius subjaceant interdicto, et ne praelati omnes, tanto scelere impunito, huiusmodi flagitiis sint obnoxii: quod omnium nomine etiam atque etiam exposcit.

Serenissimo domino suo etc. Salisburgensis constanti et fidele proposito serviendi.^d Nuper nobis apud Patavium in vestra provincia constitutis, tristis in Carinthia casus occurrit, quem cum gravi querimonia et dolore referimus regiae maiestati; comes N. de P. post praesitum et transmissum vobis et imperio sacramentum, spiculatorum suos misit in vener. monasterium sancti Pauli in Carinthia, qui cum armorum strepitu et impulsu, idem intrantes monasterium, dominum N. captivatum extra ipsum monasterium eruentis manibus extrahere praesumpserunt, vincitumque duxerunt ad quoddam castrum N., quod idem electus in sua tenuit potestate, et dum requisitus ab ipsis castrum nostrum eis tradere mo-

A raretur, prostraverunt ipsum ad terram, gladiisque nudis tribus vicibus ejus collo appositis, aliisque injuriis corporibus et atrocibus irrogatis, eidem metu mortis instantis ipsi comiti tradidit nostrum castrum, ablatis in ipso castro per eundem malis victualibus et pluribus rebus aliis pretiosis.^e Licet autem persecutionis tempore^f 388 Salisburgensis provincia in clero suo multis molestis sit turbata, tam atrocem tamen injuriam nunquam sustineat, in cuius gravi turpitudine universi et singuli partium nostrarum incolae merito obstupescunt et metuunt cum stupore. Quae nisi recens hujus et cruenta temeritas a regali potentia vindicetur, insurgent multi alii, qui ad instar comitis supradicti, statum clericorum et ecclesiarum pedibus conculcabunt. Supplicamus ergo regiae maiestati vestrae nomine omnium nostrae provinciae praelatorum, quatenus dictum comitem, qui sacrilegio duplici sancti Domini in loco sacro et persona sacra, praesumptione diabolica violavit; quique debita nobis fidelitatis homagium non attendens, castrum nostrum tam dolosis insidiis quam apertis injuriis occupavit, pro excessu hujus faciat per dominum N. comitem tempore commissi criminis, et adhuc in illis partibus constitutum^g taliter emendari, ut et nostrae et totius ordinis clericalis injuria satisfiat, et alii clerici et praelati eventus similes expectantes, de vestro prasidio non desperent, dum in nostra et vener. episcopi Chimensis personis (cujus idem comes frater carnalis existit)^h qui sic perseveranter vobis adhesimus, et sumus primi aliorum, hujus maleficium impune viderint perpetratum. Debet etiam vestra pietas tanto commissi sceleris obviare, ne terrae, quae ex statuto provincialis nostri conciliiⁱ dudum habiti, interdicto ecclesiastico sunt subjectae, diu divinis careant, 389 et ne populus, qui adhuc vacillat in dubio, in erroris et scandali devium, quod ex facili fieri poterit, abducatur. Sed via homini illi per quem scandalum istud venit, interdictum nostro propter formam statuti^j, quod ob metum domini regis Bohemiae jampridem fecimus, sicut N. et N. episcopi plene noscunt, nec

* Haec referri posse videntur ad Salisburgensis epistolam alteram, qua Rudolphum monebat ut sibi ab insidiis caveret.

^b Id principium solenne est, cum praecipue instructo exercitu adversus hostem arma ferunt, ea tantum mandare literis; quae, si forte interceptae fuerint, deliberationes momenti alicujus non patefiant. Ciphris hodie utuntur, commodiori consilio. V. Hoffman. Lex.

^c Collectoris licentiam in titulis jam tenemus. Non igitur novum hoc loco: imo novum non erit infra (epp. 14, 17, 18, 29, et lib. III, ep. 1 et 14) eundem licentia eadem uti, cum caeteroqui litterarum contextus eum passim falsi arguat, audaciamque ubique perstringat.

^d Nusquam reperiri hanc epistolam vix credibile est. Attamen Hansiz. Friderici archiep. rerum omnium scrutator diligens neque in cod. Caesareo, neque alibi eam vidit.

^e Sacrilegium istud exquirendum relinquam iis, quorum magis intererit. In chron. autem Salisburgens. ap. Canis. (Ant. lect. tom. III, part. II, pag. 487) haec lego ad annum 1279: « Dietricus Gurgensis episcopus obiit, cui succedit Joannes Chyemensis episcopus: eidem substituit dominus Chunradus de Hindperch canonicus Pataviensis. » Quem Hansiz. (Germ. Sac. tom. I, p. 424) animadvertit chronologos fere omnes tradere, consecratum fuisse a Paulo Minorita episcopo Tripolitano S. A. legato anno 1280, in Nonas Maii. Cum autem infra mentio fiat Chimensis episcopi, tanquam ex primis Rudolpho fidelibus, hanc epistolam scriptam esse antequam Joannes ad Gurgensem sedem transferretur, conjicio, videlicet sub finem anni 1279.

^f Tempus persecutionis Ecclesiae Salisburgensis

extenditur usque ad Rudolphi adventum in Austriam, mense videlicet septembris anni 1276. Comque annis sequentibus usque ad vernale minimum tempus archiepiscopus semper Rudolpho adhaeserit, natura sua litterae negant se datas esse id temporis; quia persecutionem memorant, et quia ab archiepiscopo provinciam suam obeunte scriptae sunt.

^g Mehinardum comitem Tyrolensem hic indicare nullus dubito, tum quia infra per M litteram inhiitur, tum quia duce Philippo amoto Rudolphus Carinthiam aliasque provincias Mehinardo gubernandas tradidit, quem postea anno 1282 Carinthiae ducem designavit.

^h Mehinardi germanus frater Joannes Chimensis episcopus opportune declarat. Nam Rudolphus, qui ob egregie navatam operam Mehinardum Carinthiae praefecerat, potiori jure fraternas injurias diluendi auctoritatem illi delegasset.

ⁱ Loquitur de synodo Salisburgensi celebrata anno 1274 mense Novembri, quae apud Lallbeum et Harduinum continet constitutiones 24, eae vero in cod. Caesareo, ut animadvertit Hansiz. (Germ. Sac. tom. II, pag. 378) sex et viginti numerantur, sexta siquidem in duas partes dividitur, aliaque inedita post sextadecimam adjungitur. Exstant quoque ap. Canisium (Ant. lect. tom. IV, p. 90). Quae autem hic laudatur, est 22 sic fluens: « Praesenti constitutimus edicto, ut si, quod absit, archiepiscopum vel episcopum ex nobis captivari contingat, aut ecclesias nostras, vel alterius nostrum sit hostiliter et injuriose invadi, ut de subversione status ipsius probabiliter timeatur, ex tunc per totam provinciam Salisburgensem cessetur generaliter a divinis, postquam de captivitate aut persecutione huiusmodi per provinciam innoverit manifeste. »

audemus, nec possumus relaxare, nisi prius injuria A retractetur, quam comes M., si voluerit, poterit plene reformare *. Sumus etiam ad præsens in itinere constituti, quo intramus Carinthiam et Styriam ^b pro vestri honoris augmento, et abinde ad partes Austriæ descendemus.

EPISTOLA XIV.

*Patriarcha Aquilegensis scribit Rudolpho imperatori
* de multis, præsertim de rege Bohemiæ domando.*

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XIV.)

ARGUMENTUM. — Raymundus Turrianus patriarcha Aquileiensis Rudolpho litteris rescribit, se gaudere, quod Turrianorum fide et consiliis inhaereat, inquit bellum Bohemiæ regi Ottocaro. Adversus eum, sibi et Ecclesiæ suæ infestum, auxilia promittit. Nihil sibi dissensionis esse cum N. futurum tamen, si destruat castrum nuper erectum contra jura et privilegia ecclesiæ suæ. Se ad ecclesiam suam continuo redituro, ut inde ad ejus obsequia promptior paratiorque sit.

Serenissimo, etc. Aquilegensis ^d. Regios apices, qui puræ fidei promptæque devotionis exempla exigunt et signa requirunt, suscepi honorificentia promptiori, quibus affectuosissimo perlectis ³⁹⁰ affectu, concepi lætitiā tam ingentem, quod spiritus, mens, imo sensus singuli sunt præ gaudio renovati. Est mihi siquidem jucunditatis et exultationis materia præcipua et votiva, quod celsitudo regia de mea meorumque fida fide confidens, juxta nostrum consilium quasi salubrius sibi oblatum dirigi processus Caesareos eligit, atque regi *. Est etiam et mihi specialiter superaffluens cumulus gaudiorum, quod vestra serenitas imperialis solii decus virtuosius operibus, quæ tanti domini gloriam concedent, decorare procurans, contemptores vestros, qui tanquam columnæ ac bases imperii cum omni promptitudine in via vestrorum debent currere mandatorum, sub

* Forma statuti, quæ jampridem facta esse dicitur, continuo sequitur post allata verba: « Personis tamen illustribus decoratis principum dignitate, pro ipsorum reverentia deferentes, præsens edictum ad eos et terras eorum extendi nolimus, nisi prius admoniti, cessare contempserint ab offensis hujusmodi, nec emendare voluerint infra unius mensis spatium quod fecerunt. »

^b Duo exstant diplomata fundat. monasterii virginum Tullneusis. Primum datum Viennæ: « prid. Kal. Sept. in octava Indict. post Nativitatem Christi 1280, regni nostri septimo. » Alterum vero novem mensium interapedine, « xii Kal. Jun. Ind. ix, an. Chr. 1281, regni nostri anno octavo: » quæ afferuntur ab auctore Piet. Austr. (lib. I, c. 15, seq., p. 87 et 91). Priori Salisburgensis non aderat, alteri vero testis aderat omnium primus. Quamobrem magis magisque comprobatur has litteras datas esse ab archiepiscopo sub finem anni 1279 ex itinere, cum amplissimam suam provinciam obibat, quod ante Septembrem mensis anni 1280 non conficit. Si Hansizius hanc epistolam vidisset, inani conjectura non institisset, ut Salisburgensem otiosum Viennæ detineret, subintroducta emulatione cum legato apostolico, quo nil incredibilis id temporis, ut monumentis comprobatur.

* Vide col. 765, not. c.

^d Raymundus Turrianus, Ughello Martini filius, dum erat episcopus Comensis, Paganus, cum ad Aquileiensem patriarchatum est translatus. (It. Sac. tom. V, p. 300 et 94.)

* Neapolionem et Franciscum Turrianos, qui dominabantur Mediolani, a Gregorio jussos esse Alfonso Castellæ regi affectanti imperium resistere, dum Rudolpho ubique obsequium comparabat, docet Raynaldus (1275, n. 5) apostolicarum litterarum

potentiæ vestræ dextera humiliare intendit, et rebellionis exigente protervia, depressionis merito malleo conculcare: ut qui modo tranquillus in præceptis suis despicitur, iratus in vindicta postmodum sentiat, quemque fideles universi et singuli, qui excellentiæ vestræ fidelitatis debet debitu repræsentant, dulcem et pium dominum noverunt, in confusionem propriam sentiant æmuli correctorem. Quanto enim puniendæ temeritates magis augmentur excessibus, tanto major est delinquentibus adhibenda correctio, ut et ipsi facinus suum poena saltem vindicante cognoscant, et alios ab illicitis poenæ timor coerceat et vindicta. Porro cum scribentis animus adeo sit in exaltationis vestræ promotione delixus, ut desideriorum meorum summa principalius cupiat honoris et nominis vestri decus sermone et opere procurare, magnificentiam vestram scire cupio, quod viris et viribus congeram posse meum, ut quam cito de processu vestro felici contra regem Bohemiæ (qui contra Deum et omnem justitiam meis et ecclesiæ meæ juribus ¹ existit injurius et honoribus in-honoris) mihi ³⁹¹ constiterit, me reddam pro viribus ad excellentiæ vestræ servitiū præparatum ². Cæterum litterarum vestrarum favorabilis inductio habuit, ut cum N. ad compositionem me disponere procurarem. Super quo sic per præsentis explicio velle meum, quod inter me ac ipsum non viget ad præsens alicujus dissensionis materia vel rancoris, nec ex me circa ipsum discordiæ scrupulus oritur; quin inter nos amicitia ac dilectionis integritas viget et virescat. Verumtamen est, quod ipse me in vestris servitiis existente, in præjudicium ecclesiæ meæ, ac contra ipsius privilegia et jura publica erigi fecit castrum quoddam, quod nisi forsan ipse viam æquitatis et juris eligens ab injuria hujusmodi tam indebita et violenta destiterit, malevolentia inductum esse poterit, et plusquam expediat, nutritivum ³. Cæterum licet in partibus istis pro dirigendis vestigiis vestris, vestrisque parandis processibus, moram nunc usque duxerim protrahendam, ecce in terram meam in instanti redire festino ⁴, ut ad obsequia auctoritate. At eorum consiliis patriarcha suffragante, in gravioribus imperii negotiis usum esse, hinc discimus.

¹ Ad imperii provincias, quæ ab Ottocaro delinabant, jura patriarchatus extendi omnes norunt. In sola Carinthia dux Ulricus Adjucario jure obtinebat illius oppida Tyfer, Treven, Windischgraz, et Cleman, civitates sancti Viti, Clangenfurt, et sancti Georgii. Quæ post ejus mortem Philippus frater invasit, viam sibi paraturus ad infulas Aquileienses, quas nequidquam ambiebat. At Ottocari jussu ea oppida Ecclesiæ Aquileiensi restituere coactus fuerat. Cum autem Rudolphus rex Romanorum electus fuit, idem Philippus, ut aliarum provinciarum alii principes, ab eodem Rudolpho Carinthiam investituram obtinuit, quam tamen rex ubi anno 1276 una cum cæteris, in suam potestatem redegit, Philippo oblatam Mehinardo comiti Tyrolensi administrandam concessit. Cum vero Raymundus Ottocari iniustitias queratur, haud dubie Philippus, aliarumque provinciarum duces, qui adhaeserant Rudolpho, eadem fortuna utebantur, qua Salisburgensis archiepiscopus, ac proinde jura Aquileiensi ecclesiæ furentis Ottocari rapinis atque incendiis erant obnoxia.

² In nullo ex monumentis, quæ ego viderim, Raymundum inter præsules, qui castra Rudolphi sequebantur, inveni.

³ Num de Philippo duce Carinthiæ, an de finitimo alio principe hæc dicantur, ignoro. Hinc certe lux aliqua affulget Italice historia: nam Raymundus videtur Rudolpho præbuisse obsequium in Langobardia suis Turrianis adhaerens, qui bello impliciti erant cum vicecomitibus. Alias castrum ejus erectionem sensisset.

⁴ His prædicta comprobantur, terra enim sua erat patriarchatus Aquileiensi. Sedes Utina, quo ex Ger-

vestra paratiorem et promptiorem me reddere valeam juxta fervens desiderium cordis mei.

392 EPISTOLA XV.

De capitaneo Styriae, qui nomine Ottocari regis Bohemiae omnia bona Ecclesiae Salisburgensis devastavit; idem Salisburgensis Rudolpho scribit, petens ab eo festinum auxilium.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xv.)

ARGUMENTUM. — Archiep. Salisburgensis Rudolpho nuntiat, in Austria, Carinthia, Styria, hostilia omnia esse persequente Ottocaro quoscumque regi Romanorum fideles; ac demum copias in Salisburgensis ecclesiae jura immisisse, quae rapinis et caedibus fere omnia pessumdederunt; nullo alio pacto mitigari velle hostem, quam ecclesiae et imperii fidem deserendo. Celerem opem ab eo petit, ne modicum quod remanserat corrumpatur.

Indignatio, quam concepit indigne adversus Salisburgensem [Salzburgensem] ecclesiam dominus rex Bohemiae^a, sicut experimento didicimus, non quiescet donec nostrum et ecclesiae nostrae vestigium deleatur a terra. Postquam enim omnes et singuli perierunt in Austria, Styria et Carinthia qui colebant justitiam, et Romani 393 imperii legibus paruerunt, postquam fideles nostra devotio removeri non potuit vel mutari, multis tentata terroribus, variis illecta promissis, et a rege praedicto sollicitata quam pluribus blandimentis. Ecce quod tali die capitaneus Styriae nomine regis praedicti omnia ecclesiae Salisburgensis praedia, fora, castra et oppida exercitu congregato invasit hostiliter, captis hominibus, et plerisque occisis, deductis rebus mobilibus, immobilibus vero per ignem et gladium tam crudeliter devastatis, quod jam de omnibus suis rebus superesse nihil cernitur ecclesiae memoratae, quod non sit ab

maniae provinciae reversurus erat, ut mihi videtur. Quae omnia, utpote conjectando assecutus, aliis relinquo integra, nihil negans, nihilque affirmans.

^a His litteris lucem afferunt aliae ab eodem archiep. scriptae ad Gregorium X, quas refert Hansiz. (*Germ. Sac. tom. II, p. 381*) continuo post datas ad Rudolphum: « Multa, inquit, necessitate compellimur, ut afflictionem nostrarum multitudinem ad apostolatus vestri sanctam clementiam deferamus. Illustri siquidem princeps noster post reditum nostrum a conc. generali, gravi adversum nos indignatione concepta, omnes ecclesiarum nostrarum redditus et proventus sic integraliter occupavit, quod plerisque ex nobis tot temporalia, quae octo dierum necessitati sufficerent, non reliquit: homines, possessiones, et praedia nostra edicto regio annotata non nobis, sed sibi serviunt et intendunt. Civitates, oppida, et castra nostra hostiliter occupantur, et ab hac valida persecutione nullus excipitur, praeter eos qui se juramentis et aliis cautionibus astrinxerunt, quod nec ad Romanae Ecclesiae jussionem, nec ad regis Romani praecceptum quidquam eorum faciant in futurum, quod eidem regi valeat displicere. Talia juramenta illicita, et improbe factiones tam a saecularibus quam regularibus extorquentur. Nos autem, qui horrendam extortionem hujusmodi, imo conspirationem damnabilem abhorremus, apud regem praedictum locum veniae invenire non possumus, sed praesentibus graviores injurias pro conservatione justitiae praestolamur. Et licet incumbant nobis ista pericula, quae ad subversionem ecclesiarum nostrarum, et nostri interitum diriguntur, timoris pariter et doloris sufficientem nobis materiam subminiscent, ex hoc tamen cruentius cruciamur, quod a promotione subsidii terrae sanctae, ac praedicatione crucis salutaris, ac prosecutione sancti negotii, in quo status fidei Christianae agitur, omnes communiter pretextu dicti discriminis prohibemur. Aspicit igitur ab altitudine sedis apostolicae vestra clementia, pater sancte, quae tribulationes nostras respiciat, et de manu

hostibus conculcatum^b. Quamvis autem cum devota humilitate prostrati pacis gratiam, vel saltem treugarum inducias petiverimus ab eodem rege, nulla tamen certa haec conditio perficere quivimus, nisi adversus Romanam Ecclesiam, sacrumque Romanum imperium temerato fidei nostrae debito voluissimus effici infideles. Nos igitur in angustiis pro Augusti reverentia constituti, imploramus auxilium, et subsidium expectamus vestrae felicissimae majestatis, cum dolore et gemitu postulantibus, quatenus saltem reliquiis dictae ecclesiae miserabiliter derelictis, ne id ipsum tenue et modicum facultatis, quod ab unguibus depradantium cecidit, absorbeat iterum ab eisdem, festino suffragio succurratis, antequam nos contingat totaliter consummari

394 EPISTOLA XVI.

Rudolphus ad proceres regni Hungariae scribit se brevi ultionem sumpturum de ipsorum hoste rege Bohemiae.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xvi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Hungariae proceres de fide et sollicitudine in adolescentes Ladislaum regem ducemque Andream, ab se adoptatos in filios, collaudat; factisque comprobaturis dicta eos allicit ad petendos honores in regno Romano, sive in aula, sibi esse cordi affirmans, pristinam ejus regni gloriam instaurare, aemulique Ottocari audaciam, Deo auspice, infringere.

Quod illibatae fidei vestrae virorem et decus potentiae naturalis illuminant, quod invariabilis animi vestri robore rutilant puritatis scintilla resplendunt, lucidis operum argumentis apparuit et realibus claruit documentis^d, dum inclytos Ludovicum^e regem Hungariae et Andream ducem Sclavoniae filios nostros charissimos sorte fatalitatis humanae paternis

tribulantibus injuste nos eruat tribulatos digneturque vestra benignitas serenissimi nostri domini Romani regis potentiam ad redemptionis nostrae subsidium, et ad sui ipsius injuriam propulsandam quam nos pro ipso patimur, excitare; nisi enim prompto nobis succurrat auxilio, Ecclesiae nostrae in praecipitio posita subvertentur. Atque haec quidem epistola ad Gregorium praefari debet 38 libri primi, cui statim subiicienda ista quam versamus, nam severius Ottocari nova continet argumenta.

^b Chron. Salisburg. ap. Canisium (*Ant. Lect. tom. III, par. II, p. 487*) damna illata brevi sermone complectens: « Anno, inquit, 1275, rex Bohemiae Salzburgensem ecclesiam hostiliter invadit ad estimationem publicam ad quadraginta tres marcas eandem damnificando, et maxime in distractione et exustione praediorum. Memoratus capitaneus erat Milota Zawischius Styriae praefectus. Qua de re archiepiscopus haud ita multo post in Augustanis comitiis die 24 Junii celebratis acerrime disseruit, ut ait Gerardus (*Hist. Austr. lib. I, p. 22*). Etenim post auditas Austriacorum injurias, ipse de recenti ejus injuria, qua misso in ipsius ditiones Milota praefecto, omnia ferro atque igni fudaverat, verba faciens orat et obsecrat Casarem, reliquosque principes, ut conatibus illius in tempore obviam eant. »

^c De tota litterarum sententia uberrime constat ex allata ad Gregorium epistola, praeterquam de Milota praefecti missione, quae posterior fuit, ut ex eandem silentio colligitur.

^d Hanc epistolam praefendam esse illi, quam supra attulimus (ep. 6), res ipsa docet. Camerarius enim Ladislaui, exhibitione hac liberali permotus, commendatione sui regis terras aliquot sibi concedendas petiit, quae nondum ereptae fuerant ex invasoris manibus.

^e Mendum evidens collectori, aut exscriptori tribuendum, nam recte alibi (ep. 6 et 20) Ladislaus appellatur.

orbatos salutiis (quos ut carnem ex carne nostra, et A
os velut ex ossibus nostris amplexu sinuque paterno
foveundos assumpimus) gratis non desinitis praeve-
nire servitiis, et eisdem in suis et regni agendis of-
ficionis et indecentibus non cessatis amplexibus
inherere. Super quibus utique laudabilibus actibus
vestris, in quibus nimirum vobis, velut in delectabili
quodam refectione complacuit, redhibitionibus gratia-
rum amplissimis studia vestra prosequimur et com-
mendatione laudabili collaudamus. Volentes igitur
erga vos propter hoc realiter potius quam vocaliter
affluentius abundare, pro munere petimus speciali,
quatenus si quae in regno Romano vel apud nos hu-
jusmodi praerogativae refuleant, quod ex his vester
animus oblectetur, a nobis eas cum obtinendi fidu-
cia requiratis. Sic enim procul dubio nobis est cordi
et curae illud magnificum **395** et famosum Hunga-
riae sequum in antiquae glorie fascibus rediviva re-
formatione dirigere, siquoque ipso illecebre persecutoris
illius illidere feritatem ^b, quod nulla prorsus perso-
narum aut rerum dispendia evitare proponimus, quin
ad edomandam ejusdem fastuosi superbiam sub vi-
ctoricibus aquilis ^c, duce Domino exercituum, inten-
damus: ut discat apud, posito supercilio per se-
ipsum, quam sit durum quamque difficile contra
singulum calcitrare.

EPISTOLA XVII.

Rudolphus imperator ^d commendat filium suum pri-
mogenitum, quem in Austriam cum copiis militari-
bus praemittit, eidem principi, ut ipsum in omni-
bus adjuvet.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XVII.)

ARGUMENTUM. — Castra moturus versus Egram, prae-
missoque Alberto primogenito in Austriam cum
valido exercitu, eidem ab N. iter dari petit per
suos fines, promittens gravem haud futurum locis

aut hominibus, rogatque ut populos sibi subditos
jubeat praesidio esse eidem Alberto, jugum scilicet
excussurus, quod illis jampridem Ottocarus
imposuerat.

Rudolphus etc., Turbatur non immerito nostrae se-
renitatis animus, et ad iram concitatur vehementer,
ac tanto justius quanto te et ceteros sacri im-
perii principes et fideles propter fidei puritatem quam
ad Romanum geris imperium, gravius per illustris
regis Bohemiae rabiosam tyrannidem perpendimus
tribulari. Sane multiformis dilectionis animus et
affectus, quem ad **396** te nostra gerit serenitas,
curantes ferventibus atque irremissis desideriis, tibi
ceterisque nostris principibus inique tribulatis, si-
militer et oppressis, operoso ac festino succursu et
subventione potenti ostendere disponimus, et in voto
gerimus versus Egram ^e una cum filio L. ^f, rege
regum dirigente feliciter gressus nostros, festinus
progressibus nos conferre, primogenito nostro ver-
sus partes Austriae cum armatorum multitudine et
armatorum militum copiositate apparatu decentis-
simo destinato. Qui cum necesse habeat tuos transi-
re terminos absque alienius hominum lesione,
dispendio, vel luctu, petimus ut eidem nostro pri-
mogenito viam et introitum, juxta quam de tua fide-
litate et discretionis inconcussam fiduciam gerimus,
studeas preparare; faciens et disponens quod fide-
les tui de suis munitionibus eidem, imo sibi ipsis sub-
veniant, atque ipsorum negotium in subventionem
nostri primogeniti tam ardentem et tam strenue pro-
sequantur, quod abjecto servitutis jugo per prae-
dictum regem ipsis dudum imposito, in amicitia
tranquilla pacis valeant respirare ^g. Dictum nostrum
filium tuae fidei puritatis examinatæ discretionis con-
silio in totum committimus, et quasi pro filio tibi
tradimus instruendum, gubernandum, et ad omnia,
quae liberationem patriae respiciunt, dirigendum ^h.

^a Hist. Aust. ad annum 1277 habet: « Circa fe-
stum omnium sanctorum rex Romanorum, et rex
Ungar. in confinio circa Haimburgam colloquium
habuerunt, ubi rex Romanorum eundem regem Un-
garie in filium adoptavit. Et omnes regi Rom. ser-
viro promiserunt. Eodem tempore rex Romanorum
eundem regem Ungarie apud Bruca ad prandium
invitavit. » Eadem sententia est Gerardi (*M. Aust.*
p. 29). At infra videmus (ep. 31) in eo congressu,
seu colloquio non adoptionem, sed foedus sancitum
esse. Quamobrem Rudolphus dum proceribus alacri-
tatem addideris, regis adolescentibus paternum so-
latium non defuturum affirmat, eosdem jam adoptasse
significat.

^b Stephanus adolescentium pater in tractatu pa-
cis cum Ottocaro ap. Rayn. (1271, n. 30 seq.) sibi
relinquit « Hungariam, Dalmatiam, Croatiam, Ramam,
Serviam, Galliciam, Lodomeriam, Comaniam, Bul-
gariam, totumque ducatum Slavoniae cum attinen-
tiis eorum. » Iuri autem omni cessit « in ducatibus
Strym, Carinthiae, Carniolae, et Marchiae. » Quem
sane tractatum sequenti anno 1272 Gregorius X ra-
tum habuit apostolica auctoritate. At moriente Ste-
phano eodem anno, pax evanuit. Nam Bela dux, Ot-
tocari consobrinus, proditoris apud Ladislaum in-
simulatus ac casus iracundia exastuantem Ottoca-
rum coegit pacem abrumperre: et quamvis Gregorius,
Caroli etiam Siciliae regis opera invocata, erup-
tionem iram reprimere conatus sit, forecistamen animi
motus comprimere non potuit. Ideo pro Rudolphus pro-
cerum fidem curamque egregiam commendat, ac
parentis vices se gesturum promittit, eosque bene-
ficiis affecturum, ac regni aemulo arma quantocius
elaturum.

^c De aquila in vexillis vide supra (ep. 11, n. 2).

^d Corrige, titularis ingratis (Rudolpho sic per-
petuum volente) Rudolphus rex Romanorum.

^e Has dedisse litteras puto post recensitum exer-
citus Campoduni, quae civitas Sueviae in Algaia
Kempten hodie audit; ex quibus patet iter utriusque
exercitus in Austriam, Rudolphi nempe per Franco-
niam versus Egram in Bohemiae finibus; Alberti au-
tem per Tirolensem comitatum et Carinthiae fines.

^f Nulli ex Rudolphi filiis nomen fuit per L. litte-
rarum incipiens, ut suo loco dixi (lib. 1, epist. 11,
num. 4): si igitur aut R. reponi debeat, quibus
in dicentibus Hermannus, aliusve filius tibi cognominis,
qui tirocinium sub strenuo genitore agens, in castris
esset. Quandoquidem Alberto, Hermannus, et Rudol-
phus, et eorum heredibus masculis fenda sequenti anno
concessa inveniantur a Petro Pataviensi episcopo, in
duobus diplomatibus apud Hansizium (*Ger. Sac.*
tom. 1, p. 418 seqq.).

^g Philippum Carinthiae ducem in comitiis Norim-
bergenusibus provinciae illius investituram accepisse
comperit est (ep. 14, n. 4); tametsi eodem hoc
anno Rudolphus eam provinciam una cum aliis
Austriacis acquisitam Meinardo comiti Tirolensi
adminisrandam dederit. Quamobrem fidelitatem et
discretionem hujus ducis exercitum commendari credi
posset: quae, cum fallaces hac occasione perspectae
fuerint dejectionis causa postea exstiterint. At quae
sequuntur, Philippo convenire nequaquam possunt.

^h Haec sane non hominem una tantum occasione
cognitum, cum feudorum investituram et restitutio-
nem in integrum (ab Ottocaro enim dejectus fuerat
ex Carinthia, et Carniola) a Rudolpho obtinuit; sed
spectat fidei virum, cui Albertus tanquam patri
commendaretur, qualis erat Salisburgensis archiepi-
scopus. Cui tamen scriptam epistolam affirmare non
ausim, cum supra viderim (ep. 12) officii verborum-
que discrimen huic epistolae cum litteris ad archi-
episcopum intercedens.

397 EPISTOLA XVIII.

Rudolphus imperator a duci cuidam significat se moturum contra Bohemum, et ut castra viciniore occupet.^b

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xviii.)

ARGUMENTUM. — Iter sibi tutius comparaturus adversus Bohemiam regem, hortatur N. ut occupet castra hostis suae ditioni limitima quaecunque poterit. Praemium promittit laudem atque honores.

Quam versute calliditatis insidiis, quam calumniosa intentionis insulibus, temerarius hostis imperii N. in exhereditationem ejusdem imperii machinetur, satis, ut credimus, tibi in vicino est cognitum quod jam transit ad remotes. Sane cum ad recuperandum possessiones praclaras imperii per eundem hactenus occupatas^c, imperialia potentiae signa movere in proximo, duce altissimo exercituum Domino, disponamus, sinceritatem tuam, de qua non modicum obtinemus fiduciam, amplissima qua possumus precum instantia duximus exhortandam, quatenus ad occupationem castrorum praedicti regis, quae tunc sunt viciniore potentiae, [Fora, provincia], omnes animi tui curas et studia opportuna convertere non omittas, ut ad invasionem ipsius per eadem loca liberior nobis transitus pateat, et ingressus habilior^d in perpetuum suae desolationis exterminium nobis et nostris valeat preparari. Per hoc enim procul dubio tu et tui condignis a nostra magnificentia praconis praeveiri poteritis et precesis honoribus exaltari.

398 EPISTOLA XIX.

Rudolphus Caesar excusat se apud pontificem Romanum, quod ad constituendum tempus non venerit pro corona imperii suscipienda.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xix.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus protestatur Gregorio X se post Lausanensem colloquium nil habuisse antiquius quam magnificum apparatus pro Italico itinere suscipiendo ad imperialem coronationem

^a Corrige ut in col. 771 (not. d).

^b Otocarem superiori anno denuntiatum fuisse hostem imperii chronicorum prasidio vidimus: Rudolphi iustificatione nil certius desiderari potest.

^c Carinthia, Syria, Carniola, caeteraque Austriae provinciae nequidquam per legatos repetita, antequam hostis imperii devuntiarentur.

^d Per Bavariam iter habiturus erat: attamen de illius duce Henrico, ejusque ditione semper silet. Ubi venit, sola ostentatione armorum cum compressit. Tum vero Austria omnis patuit usque Viennam.

^e De colloquio Lausanensi eum loqui, et quidem cum Gregorio X pro certo haberi debet. Cumque post pontificis mortem cardinalibus affirmet se jam paratum esse ad veniendum, necessario haec litterae retro trahendae sunt, praeferendaque illis ad cardinales (l. i, ep. 42). Ex vero ante diem 20 Januarii anni 1276 scriptae fuerunt: quare istae sub finem praecedentis datae videntur, teste Rudolpho ipso, qui non diu, sed aliquantulum se esse detentum ait a praedicto itinere suscipiendo.

^f Jam diximus terminum primo constitutum fuisse diem festum omnium sanctorum anni 1275; ad eodem imminente, dum rex cum pontifice Lausanensem consistebat, ad diem pentecostes anni sequentis dilatatum esse. Quamobrem inepte titulum ponit Rudolphum se excusare quod non venerit: ipse enim Rudolphus (ait regio apparatus accingeretur ad iter, quo sperabamus incedere.) Quid sibi velit hujusmodi frequentibus transformationibus, lector iudex esto: mihi quidem collector, seu exscriptor iste esse subleste fidei.

^g Ex superioribus patet longo ante Lausanensem colloquium hostilia omnia esse ab Otocaro adver-

A die sancto Pentecostes, ut constitutum fuerat; sed aliquandiu impeditum fuisse gravibus negotiis, quae suus legatus enarrabit.

Is, beatissime pater, zelus circa paterni beneplaciti peragenda mysteria incessanter exuberat; is revera in pectore filialis devotionis effectus orare vel assidue, circa matris Ecclesiae ministerium cultu honorifico prosequendum, quod amodo cum ab amabili vestra nos contigit abisse^a praesentia, nullis omnino pepercimus sumptuosus laboribus, quin regio apparatus decenter accingeretur ad iter, quo sperabamus incedere ad suscipiendum in termino antea a vestra benignitate praefixo, de sacrosanctis manibus vestris imperii diadema^b. Sed votis hujusmodi successiva processum aptitudo non adfuit [Fora, affuit]. Imo et casuum inopinabilium postmodum ingentium intricata congeries promptum spiritum a tam grati operis executione gratuita aliquantulum sequestravit^c. Quae quidem negotiosa **B** obstacula vestrae sanctitati potius filii interpretis eloquio duximus disserenda^d 200 quam scripto. Propter quod religiosum et honorabilem N. virum utique fide ac devotione conspiciam, cunctis vite candore nitentem, nobisque praeclucidis meritis a se prohibitis acceptum, in cuius os super praemissis et alia verba nostra perfecte transfundimus, ad beatitudinis vestrae pedes, ut casus hujusmodi referat, fiduciosissime destinamus, humilissime supplicantes, ut ei super his, veluti nobis ipsis, dignemini fidem credulam adhibere^e.

EPISTOLA XX.

Excitat Ladislaum regem Hungariae, et Andream ducem Sclavoniae, contra regem Bohemiae.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xx.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Ladislaum Ungariae regi, fratrique ejus Andream duci Sclavoniae, tanquam adoptatis in filios, ac federe secum iunctis, humiliter se eos, regnumque eorum a tyrannide Quocari liberaturum; excelso magnoque animo eos

sus archiepiscopum, aliosque principes, barones, et comites, quibus eo defecerant, in regi Romanorum adhererent. Illec tamen causa, utcumque gravissima, impedimento non erat, quia Gregorio superstiti ad duo illa maxima, omniumque praecipua serio incumbere, expeditionem Syriacam, et coronationem Rudolphi, ejus quippe duces futuri erant imperator, et pontifex, ut constanter auctores affirmant. Alia igitur impedimenta supervenerant, quae legatus enarraturus erat, quibusque postea se explicaturum pollicetur Innocentius V, (lib. i, ep. 38) ut statim die praesto sit in Urbe.

D Minoritae ut plurimum legationibus fungebantur id temporis apud pontificem principesque summos. De quibus minime praetereunda mihi videtur concilii Lugdunensis praecleara testificatio, tam pro his quam pro ordinis Praedicatorum religiosis. Variique enim maxime putabantur Ecclesiae necessarii, cura de novis religionibus improbandis res erat: Sane, aiunt Patres, ad Praedicatorum et Minorum ordines, quos evidens ex eis utilitas Ecclesiae universali proveniens perhibet approbatos, praesentem non patimur constitutionem extendi. Ceterum Carmelitarum, et Eremitarum sancti Augustini ordines, quorum institutio dictum concilium generale (Later. sub. Innoc. III, c. 12) processit, in suo statu manere concedimus, donec de ipsis fuerit aliter ordinatum. Ex viro autem ordine hic religiosus fuerit, duo praesertim serio animadvertenda nobis prebet, sanctos nimirum hominum mores, eorumque animi sinceritatem, magnum esse commendationem apud summos principes; et utriusque ordinis religiosos, antequam rigor ille pristinus deflueret, summo loco esse habitos in Ecclesia reique publicae utilitatibus. Infra exemplis confirmatum hoc vidimus.

esse jubet : etenim cum æquo ac fortunato principe sunt pugnaturi.

Placide parentele conjunctio, quæ identitatis alterne nos unit amplexibus, sic est nostris infixa præcordiis, sic revera convaluit radicata tenaciter, et memorie nostræ plantariis insita jugiter coalescit, quod inter cætera, quorum crebra sollicitudo nos afficit, illud inhaeret potissime votis nostris, qualiter vos et inclytum N. quos ut carnem ex carne nostra, et velut os ex ossibus nostris amplexu, sinuque paterno fovendo sumpsimus, a tyrannide **400** furibunda persecutoris iniqui possimus eripere^a, ac avite hereditatis vestræ funiculos congruis finibus ampliare. Sic enim proculdubio nobis est cordi et curæ illud magnificum et famosum Hungariæ regnum in antiquæ gloriæ fascibus rediviva reformatione dirigere, sicut ipso illaso persecutoris illius illidere feritatem, quod nulla prorsus personarum aut rerum dispendia evitare proponimus, quin ad edomandum ejusdem fastuosi superbiæ sub victricibus aquilis, duce Domino exercituum, intendamus. Ut discat amodo, posito supercilio per se ipsum, quam sit durum quamque difficile contra stimulum calcitrare^b. Eia ergo princeps, in quem proavorum generosa strenuitas vires et animos derivatione gratuita propagavit, virum induite virtuosum, vos robore fortitudinis accingentes. Confidimus autem in divina clementia, quod non deerit vobis prosper eventus ad omnia, dum in causa facili et æqua militabitis, et sub principe zelatore justitiæ fortunato^c.

401 EPISTOLA XXI.

Rudolphus duces exercitus ad militiam invitat d.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXI.)

ARGUMENTUM. — Ducem cum parte copiarum in provincias imperio recuperandas præmissum, ob res præclare gestas eximiis effert laudibus; eique muniat se propediem profecturum in Austriam cum magnifico apparatu, regiaque illum munificentia prosecuturum.

^a Magna hujus epistolæ similitudo cum sextadecima facit ut datam utramque credam uno eodemque tempore. Cumque in utraque ii adolescentes regii adoptati dicantur, fateor me non intelligere cur Austriacæ historiæ auctor Gerardo nimiam fidem adhibens adoptionem differat in sequentem annum. Vide supra (col. 771, n. ^b).

^b Iidem fere verbis Ungariæ proceres alloquitur.

^c Vanum esset tantum principem, tantisque ornatu virtutibus cum Cæsare aliisve ethnicis principibus comparare. At Engelberti Coloniensis episcopi testimonium silentio præteriri non debet, qui Gregorio X electum regem Romanorum sic describit (Cod. Cæsar. ap. auct. Piet. Austr. l. 1, c. 4, p. 34): « Et ut de regis electi, sic et coronati persona sacros. Romanæ Ecclesiæ matris nostræ nova gaudia cumulentur, idem rex est fide catholicus, ecclesiarum amator, justitiæ cultor, pollens consilio, fulgens pietate, propriis potens viribus, et multorum potentium affinitate connexus, Deo, ut firmiter opinamur, amabilis, et humanis aspectibus, ut cernitur, gratosus; insuper corpore strenuus, et in rebus bellicis contra infideles fortunatus. Propter quod speramus in eo qui reges et regna constituit, quod sub ejus principatu pacifica quies regno proveniat, pax ecclesiis, concordia plebibus, et moribus disciplina: ita quod gladii conflabuntur in vomeres, cornu Christi sui a rege regum magnifice sublimato. Vos itaque quæsumus, pater sancte, suscipite filium singularem, quem procul dubio sentietis intrepidum matris Ecclesiæ pugilem, et invictum fidei catholicæ defensorem. Processum vero tam rite, tam provide, tam mature de ipso sic habitum, gratiosæ approbationis applausu benevolo prosequentes, ac ex affluent paternæ dulcedine pietatis opus perficientes Dei in

A Satis est regis celsitudini patens et cognitum, quanta in te virtus euseit, satis claris et placidis elucescit indicis et notoriis claruit argumentis, quanta strenuitatis et fidei rutilas puritate, dum nostræ gloriæ sitibundus et avidus, personarum et rerum dispendia non evitans, ad exaltationem imperii prosilire non cessas intrepidus, credite tibi nostræ militiæ agmina gloriose ac strenue dirigendo^c. Super quo utique tuæ constantiæ, quæ in operis exhibitione complacuit, commendamus effectum. Sane tua volumus desideria non latere, quod in proximo, Deo duce, ad partes Austriæ in regio potentatu et apparatu magnifico nos conferre disponimus, digna pro meritis te beneficentia liberaliter præventuri, et juxta industriæ tuæ consilium fine salutari negotio provisuri^d.

402 EPISTOLA XXII.

Fridericus archiepiscopus Salisburgensis absolvit suos diocesanos a juramento præstito cuidam principi.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXII.)

ARGUMENTUM. — Archiepiscopus Salisburgensis provinciales suos a juramento fidelitatis absolvit, quo regi Bohemorum astringebantur; ac de suffraganeorum consilio se anathemate percussurum minatur quemcumque juramenti ejus obtenta non adhaerentem Rudolpho.

Fridericus Dei gratia, etc., omnis boni plenitudinem cum salute. Ex quo jurisjurandi sancta religio non est iniquitatis vinculum, sed confirmatio potius veritatis, viri prudentes et providi, de quorum vos numero æstimamus, illud plene intelligunt et facilius apprehendunt, quod illustri principi N. per vos et alios præstita sacramenta adversus sacrum imperium, dominumque vestrum serenissimum, nec tenent, nec ligant vos, quod contra duces et justitiam statumque republicæ indebite sunt extorta^b; et quoniam eadem juramenta observari non possunt sine præjudicio vestræ salutis et mortali periculo

ipso, eundem cum vestræ sanctitati placuerit, et visum fuerit opportunum, ad imperialis fastigii diadema dignemini misericorditer evocare: ut sciant et intelligant universi, quod posuerit vos in lucem gentium Dominus, et per vestræ discretionis arbitrium, orbi terræ post nubilum exoptata serenitas elucescat.

^d Lector, judex esto, num titulus conveniat epistolæ. Regio exercitui rex ipse cum uno ex filiis præerat: jamque omnia erant disposita ad movendum castra. Tunc vero exercitui eidem quæritur duces?

^e Meinhardum comitem Tirolensium præmissum fuisse in Styriam et Carinthiam auctores constanter tradunt. Qui cum Rudolphus Pataviam pervenit die 26 Septembris, in castris regis reperitur, diciturque utramque eam provinciam adegisse in verba. Mentiar, nisi ad hunc strenuum duces epistola data est. Quin etiam Albertus primogenitus Rudolphi, quem supra vidimus (ep. 17) præmissum pari modo in Austriæ provincias, cum comite Meinhardo fuisse videtur. Certe cum credita sibi militia res gesserat dignas, quæ a Rudolpho maxime commendarentur.

^f Ille videtur aliquid deesse.

^g Eodem hocanno Philippo Carinthiæ duce dejecto, Meinhardum provinciis præfecit, ut animadvertit Hansiz. (Germ. Sac. tom. II, p. 365), cujus verba non negligam. Cum Rudolphus anno 1276 provincias occupasset, eas non Philippo, sed Meinhardo Tirolensium comiti, propter egregie navatam operam tradidit: Philippo modulum suum apud Urbem Chrembsium ad exitum usque tolerante. Decessit an. 1279.

^h Quæ juramenta Ottocarus extorserit, vide supra, ep. 45.

animarum vestrarum, nos auctoritate Dei omnipotentis ipsa vobis remittimus et absolvimus^a, imo non esse ligatos denuntiamus ad observantias eorundem. Nos etiam de consilio venerab. fratrum suffraganeorum nostrorum per excommunicationis sententiam adversus omnes et singulos procedemus, qui prae-textu juramentorum taliter praestitorum in erroris concepti devio vagari magis elegerint, quam reduci ad semitam veritatis apertae, quam [For., qua] Romanum imperium Deo jam praeduce nos praedit^b.

403 EPISTOLA XXIII.

Rudolphus scribit regi Ungariae pro auxilio contra Bohemum^c.

(An. Dom. 1278, cod. Rud. XXIII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Viennae consistens jam inde a recessu Ottocari, et undique auxilia contrahens contra eundem rebellantem, seque ad ultimum conflictum parantem, regem Ungarum orat, ut sibi presidio sit in ducatibus Austriae et Styriae, quo si hostis se vertat, cum insequi a tergo se constituisse, regem admonet.

Cum inter reges orbis, et principes affinitatis inter-dum et amicitiae foedera contrahuntur, tanto majoris inter eosdem affectionis unio debet merito suboriri, quanto majores aliis in celsioribus^d positi speculis dignitatum, virtutum inferioribus debent exempla disserere, quantoque per unanimes voluntates ipsorum pax firmiter crescit in populis, ampliantur honores alterutrum, et suorum roborantur in posterum jura regnorum. Sane contracta felicitas inter nos jampridem alternae connexitatis identitas sic revera inextinguibiliter est in nostris radicata praecordis, sic in intimis nostri cordis affectibus est firmata tenaciter, quod delectat nos exsequi per effectum quicquid regale vestrum demulceat animum, quidquid vestrae majestatis honoribus arbitrari fuerimus adactum, incommutabili animo disponentes, confubulationis hujus vinculum, indisso-

A ciabiliter observare^d. Hinc est, quod sic contractae inter nos inviolabilis amicitiae debitum vice reciproca repetentes a vobis, juxta quod vester procurator et nuntius spondendisse dignoscitur, et ad hoc vos solemniter obligasse^e, serenitatem regiam ampliori^f 404 qua possumus precum affectione deposcimus, et hortamur quatenus mutuo nobis in nostris necessitatibus subveniatis auxilio, et fidelibus ac fautoribus nostris in Austria et Styriae ducatibus efficacem opportuni patrocinii praestentis umbraculum et solatio consilii et auxilii fulcrum, prout dilecti fideles nostri N. N. celsitudinem regiam duxerint informandam^g. Nos enim in civitate nostra Viennensi^h, ut pote regi Bohemiae satis contermina, moram utilem ista vice contrahimus, ut si rex praedictus temerarios impetus sui gressus in attritionem ipsorum nostrorum fidelium forte direxerit, ipsum a tergo viriliter insequentes, eundem regem, praedictis fidelibus nostris illensis, allidere valeamus. Vos itaque quæsumus nobis cum festinatione rescribite, quid super praemissis in vestro proposito geritur et in beneplacito contineturⁱ.

EPISTOLA XXIV.

Rudolphus recipit cujusdam excusationem, ita tamen ut nolit ipsum esse inter se et regem Bohemiae pacis mediatorem.

(An. Dom. 1278, cod. Rud. XXIV.)

ARGUMENTUM. — Bernardi episcopi Seccoviensis deprecationi optimus princeps liberalissime respondet. Pacis arbitrum inter se et Ottocarium negat se illum accepturum, nisi prius Ottocarus immensa damna episcopi illata resarsertit: tum vero praebiturum aures rebus rationi congruis.

Litteras vestras^j nobis postremo transmissas affectione benigna suscepimus, ut pote quæ fermenti, quod litterarum vestrarum^k 405 prioritas discrimina- rat et sparserat, vos reddentes innoxios, velleris verecundi velamina revelarunt^l. Sane nunquam

ad annum spectat 1278.

^a Ante sanctum foedus a rege Romanorum cum rege Hungariae, legatis utroque citroque missis pactiones factae erant, ritique omnia peracta, quæ in hujusmodi magnis negotiis fieri solent, ut Rudolphus luculenter affirmat. Quamobrem chronista Altabensis, aliorumque brevilocationem de amicitia invicem contracta, cum mira factorum celeritate conjunctam secerni oportet, ita ut sanciendo foederi plures menses, nec pauciores apparatus novi belli tribuantur: nam rei utriusque effectus ante Augusti mensis extremam anno 1278 non apparuit (ep. 32 seq.).

^f Rudolphus et Ladislaus reges conjunctis exercitibus dimicarunt, quod litteræ eadem docent. Bohemus enim castrametatus in Austria Rudolphi consilia elusit ad Styriae ducatum quod attinet.

^g In hac urbe rex Romanorum moratus est usque ad Annæ reginae decessum an. 1281. Tunc Alberto primogenito Austriae, aliarumque provinciarum administratione dimissa, profectus est ad Rhenum.

^h Quanquam vi foederis ad legendum et nocendum initi non defutura esse auxilia viderantur a foederato rege, Rudolphus tamen scripto sibi significari optat ab eodem rege, num opem sit laturus, necne? Conflegendum quippe erat cum rege hominum sui ævi fortissimo, ac bellicosissimo, nec non victoriis assuetus, ut tradit chron. Pragen. præterea cum rege irato.

ⁱ Bernardi scilicet Seccoviensis episcopi, Ottocaro addictissimi, qui anno præterito regia legatione fungens in Augustanis comitiis temere invectivam habuerat in Rudolphum, quem Bohemi potentia fretus tanquam hostis hostem contempserat.

^j Has igitur litteras alie præcesserant, quibus opinionem ab se averterat, qua probrosos in regem Romanorum libellos effudisse dictitabatur. Neutram

^a Cum nec gerebat archiepiscopus, in tuto erat, Rudolphi enim castra sequebatur. Hist. Austr. post Rudolphi adventum in Austriam, eandem rem sic enarrat: « Quem ministeriales honorifice ac solemniter recipientes, relicto et abjecto praedicto rege Boemiae, Rudolpho adhererunt, oblique sunt pacti et juramenti quod pepigerant cum eo, postpositis hæredibus eorum, quos eis in obsides tradiderant, ac per consilium et informationem Prædicatorum et Minorum fratrum, et totius cleri, qui auctoritate papæ tollentes juramentorum scelera, omnes regem Rudolphum in dominum receperunt. » Fratrum clerique consilium accesserit, necne, non quæro: episcopali auctoritate populos absolvi a juramento certum hoc monumentum luculentissime testatur.

^b Populorum studio, qui ab Ottocari tyrannide liberari aiebant, spiritualibus armis accedentibus, civitates et castra se Rudolphi dominio subdiderunt, excepta civitate Viennensi, quam obsidione cinxit, ut breviter Eberardus Altaben. et fusius alii constanter tradunt.

^c Loco hujus epistolæ ponenda erat 29, cum autem religio mihi fuerit ordinem codicis ullaenus immutare, ne istam quidem evidentem inversionem attingam, cum præcipue quæ mox sequetur epistola, superiori præmittenda sit, pluresque alie vagentur a propria sede, ut videbimus. In antecessum potius notari debet, anno 1276 die 19 Novembris Elisabeth Sacro Bohemiae regem in genua provolutum jurasse fidem Rudolpho coram multis principibus: quam rem uberrime enarratam videbimus infra (ep. 29.)

^d De affinitate per adoptionem contracta est dictum supra (ep. 76 et 20): hic autem initi etiam foederis fit mentio, cujus conditiones habentur infra (ep. 31). Quare eadem isti præmittenda erat, quæ

hactenus regia celsitudo de vestra rectitudinis inobliquabilitate decredidit, sed in vobis quicquid in puri pectoris hominem ministeriosa natura potuerit artificium infudisse, ac per existimavit divinitus iudicium esse vobis. Ex his igitur, quae sincera praecordia rubiginosa non susceptibilia cicatricis, jam verisimiliter produxerunt in lucem celeberrimae opinionis vestrae praestantiam, et constantiae firmitatem condigno laudum praeconio commendantes, excusationem vestram libenter admittimus, et nitentis innocentiae titulos approbamus. Viderint tamen illi, qui vobis insolis veritatis vacuos dictavere libellos, quid honoris et gloriae ex commentis huiusmodi consequantur. Porro super his quae inter cetera celsitudini scripsistis vos velle libenter ad hominem concordiae inter nos et regem Bohemiae per mediatoris solliciti modum interponere partes vestras, sic vobis duximus respondendum. ⁴⁰⁶ Quod cum idem rex ad principes nostros archiepiscopos et episcopos, veluti ad pupillam oculorum nostrorum utramque manum hostilis invasionis extendit, in eorum continuum exterminium graviter debacchando, penitus incongruum arbitramur et indecens, eo sic proterviente lerociter, in eventum tractandorum et dubiorum involuere nos involvi. Verum si manum retraheret ab offensis, et male facta corrigeret restitutionibus ablatorum, ad ea quae forent congrua rationi possemus facilius inclinari.

EPISTOLA XXV.

Rudolphus cognatum hortatur, ut secum contra regem Bohemiae proficiatur.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXV.)

ARGUMENTUM. — Principem qui comitem consanguineum hortatur, ut sibi opem ferat adversus Bohemiae regem Ottocarium, magnis cum praemiis sua-

epistolam codices praeferebant. Ex hoc autem Rudolphi responso, cuius frustum ab Hansizio recitatur (*Germ. Sac. tom. II, p. 583*), patet Bernardum binis litteris egisse causam suam. Harum aetatem facili negotio assequemur, si animadverterimus, vi Kal. Octob. Bernardum non adfuisse cum aliis episcopis Pataviae in castris Rudolphi, at Novembri decipiente una cum Salisburgensi archiep. et suffraganeis dedisse litteras gratulatorias ad Joannem XXI quibus Austriae aliarumque provinciarum liberationem a tyrannide exultantes nuntiant. Itaque metu primum, cum Rudolphum favore principum, et armorum terrore adventare in Austriam vidit; deinde exemplo Henrici Bavariae ducis respiciens litteris deprecari veniam coepit; quam utique obtinuit, antequam Rudolphus ex Bavaria moveret castra.

• Magnanimitate principis ac mansuetudine raro admodum obvia, episcopi excusationem admittit, atque auctoris libellorum, quicunque fuerit, conscientiam malefacti arbitram relinquit. Quare Bernardus tanti beneficii aestimator tertiam regi Romanorum epistolam scripsit, quam refert Hansiz. ex cod. Caesareo (*Ib. p. eadem*), quae cum in nostro desideretur, audienda est: • Revixit spiritus meus exultationis inspiratae gaudio excitatus. Sedenti in tenebris, et umbra mortis lux est mihi visa celitus exoriri. Pulsis jam et medio rancorum nebulis, quas suis folibus fabri induxerant Aquilonis, repente quidem vestrae serenitatis iubar lucidum mihi gaudeo arrisisse. Complector, et teneo super aurum et topazion litteras vestras, quas mihi quidem detulit Angelus pacis, in quibus ramum olivae ore columbino porrectum ad instar Noe fluctuantis me proleitor recepisse: denique annuente Domino, gaudium magnum, quemadmodum gallo canente spes rediit. Refusa est salus negro, restituta sanitas semivivo. Ceterum anima mea turbata est valde, quod in me visa est vestra gratuita perturbata et exasperata lenitas. Id meis peccatis prorsus imputo, quibus iram merui, et vestram deminui gratiam, dum in me transie-

que beneficentia ipsum, ejusque familiam se prosequantur esse pro meritis promittens.

De generosi sanguinis unione qua nobis astringeris, te degenerare nullatenus arbitantes, sinceritatem tuam, de qua non dubia fide confidimus, ampliori qua possumus precum instantia duximus exhortandam, quatenus tractus naturalis funiculo parentele qua iungimur, digpe pensans quod regie sublimitatis auspicia nobis attributa divinitus tua sint, itaque posteritatis egregia ⁴⁰⁷ incrementa perpetua et magnifica fulcimenta, nobis nostrisque fautoribus studeas in instantis casus articulo, contra grassatoris iniqui potentiam, tam viriliter quam constanter assistere, et nos impugnantibus fideliter expugnare. In hac etenim causa tua res agitur procul dubio sicut res nostra. Quare si prompto aggressus fueris apino qua potentur, condignis te ac tuus regia celsitudo magnificabit honoribus, et secundus beneficentiae suae revera favoribus ampliabit.

EPISTOLA XXVI.

Rudolphus desert cuidam principi officium in imperio, eumque invitavit ad societatem belli, et per illum alios.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXVI.)

ARGUMENTUM. — Consanguineo alteri principi in provincia Ottocari faucibus exposita confert officium imperii a principibus ravihabendum, cum ad imperialem aulam accedet. Interim ei constantiam in fide commendat, eumque impense erant, ut avunculos suos ad eadem, spe praemiorum alluciat.

Duplex tibi suppetere non ambigimus incentivum, quod nobis et Romano imperio adeo ministeriosus, ut apud argumentosa, deservis: quorum alterum san-

runt irae vestrae taliter et terrores; ex quo non est accusare alium, quam me ipsum, qui liquido confiteor, me peccasse. Ego autem si quid in eo est vel opere, vel sermone commissum, in quo vestra sit vel exasperata benignitas, vel utilitas diminuta, vestrum subeo spontaneum satisfactione iudicium, quatenus vos aequa discretionis lance pondus libretis examinis, per quod et contenti sit venia, et innocenti non imputetur de cetero haec offensa; veniatque Auster, qui ollam indignationis, fallace Aquilone succensam, mitioris aerae temperamento refrigeret, atque in thalamo Salomonis medium cubile charitate constituens in quietis tranquilla planitie, mentis vestrae redigat tempestatem. • Praeterea factio confirmavit quae litteris amplexus erat. Nam una cum ceteris principibus certatim subvenit indigentiae Rudolphi in prosecutione belli adversus Ottocarium. Cujus rei monumenta videsis apud eundem Hansiz. (*Ibid., p. 386 seq.*)

• Tituli fallaciam haec arguunt. Rudolphus siquidem praebere aures faciles conventioni alicui non recusat • dummodo Ottocarus male facta emendet.

• Haec et sequens epistola inscitiae insimulant scriptores, qui in magno hoc progenitore Augustae domus Austriae inclytum genus, et potentiam ab electione ejus in regem Romanorum desumunt. Recte de eodem Colonicensis archiepiscopus, ut supra vidimus (ep. 20, in not.) sub ipsam electionem *multorum potentium affinitate connexum* descripsit Gregorius X rectius haud dubie dicturus, si et consanguinitate adiectisset. Certe inter potentes affines haud dum recensentur Albertus Saxoniae dux, cui Rudolphus Agnetem filiam, et Otto Brandeburgicus, cui Hedwigen despondit: namque id factum Aquigrani post coronationem sequenti anno. Ex potentibus autem consanguineis Henricum Fürstembergium (ep. 24 et seqq. lib. 1) praecedenti anno praefecti provinciae, quas putabat juris imperii: alios duos modo hortatur, ut potentissimo regi Ottocaro suas vires objiciant.

guinis efficit claritudo qua jungimur, alterum vero fidei debitum naturalis, quo te imperio cognoscis astringi^a, quodque rupturæ non patitur cicatricem. Virilis igitur viri, quem nec blanda subvertunt, nec terrent adversa, constantiam digno laudum præconio commendantes, et incommutabili animo disponentes, te, velut insignie signaculum positum in cor nostrum, condignis magnificare honoribus, et honoribus congruis exaltare, fidelitati tuæ describimus quod officium N. tibi committimus usque ad nostræ beneplacitum voluntatis^b. Nos enim iurejurando firmavimus, quod imperialia bona sine consilio principum prorsus alienare non possumus, sed ob tuæ meriti probitatis, cujus præstantia pollet semper et viguit fides tua, cum ad præsentiam⁴⁰⁸ nostram veneris, ipsos principes ad hoc facile credimus inclinare, quod non solum in istis, sed etiam in secundioribus beneficentiæ nostræ solatiis debeas merito honorari. Porro cum nobilis N. sic a præsentia nostra recesserit, quod ipse una cum aliis suis contra hostes imperii Romani potenter exurgere debeat, et patenter votivum tibi patrocinium impensurus, prout ab ipso et coadjutoribus suis, si nuncios tuos ad eos transmiseris, plenius poteris doceri, sinceritatem tuam attente requirimus et hortamur, quatenus animum tuum alicujus impressione formidinis non dimittens, et ab insidiantium laqueis iuta te providentia cautum reddens, in inchoato proposito strenuitate concepta viriliter perseveres. Avunculos tuos, erga quos uberi affluentia præmiorum similiter volumus redundare, ad assistendum nobis, etc., in ipso negotio quibus possis inductionibus efficaciter allecturus; nos enim tam erga te quam erga ipsos beneficentiæ nostræ dulcoribus sic exuberare concepimus, quod laborum efficienter immemores, copiosa superveniente dulcedine præmiorum.

409 EPISTOLA XXVII.

Rudolphus cuidam principi gratulatur de concordia inita, eundemque incitat contra Bohemum.

^a Erat igitur potens hic consanguineus ex principibus imperii.

^b Quare officium absolute non conferat, in sequentibus declarat. Unde liquet, qua lege astringeretur rex Romanorum, seu imperator electus, antequam Aurea Bulla quidquam de ea re constitueretur.

^c De Tirolensi comite Meinhardo in Carinthiam præmissio videtur sermo esse. Cum autem singulæ hujusmodi ex litteris hinc suppetant, quæ in Austriacæ historia, chronicisque aliis non reperiuntur, haud expeditum est decernere, num principes Campiduni congregati in comitiis ista promiserint Rudolpho, nam plures hic memorantur; an eorum aliquis cum copiis præmissus cum sibi adherentibus aggressurus esset Ottocaro fideles. Quod certo constat, Albertus Rudolphi primogenitus, et prædictus comes Tirolensis in provincias ab Ottocaro invasas Rudolphi exercitum præcessere.

^d Jam diximus (lib. I, ep. 37) reconciliationem istam esse factam die 5 Aprilis hujus anni, quod ex chron. Aust., collegimus. De eadem loquitur Hist. Austr. hunc in modum. «An. 1276 (Rudolphus) Ratisponam usque pervenit, ducemque Henricum Bavarie (qui tunc temporis prædicto regi Bohemie per suas pecunias astabat) potenti manu devicit; filiam quoque suam Ottoni filio præfati ducis matrimonio legitime copulavit, et ab ipso rege Rudolpho sepe dictus quæ terram suam recepit titulo feudali. Igitur Rudolphus rex Baviarum potenter pertransiens, Pataviam pervenit; die videlicet 26 Septembris. Antequam Baviariam ingrederetur, has litteras datas esse nepoti dixerit; de nuntiis enim antequam in or-

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxvii.)

Accusatum. — Rudolphus Henrico Bavarie duci, qui optimo publico reconciliatus erat cum Ludovico fratre comite palatino, gratulatur, eumque orat, ut nuntios de nuptiis celebrandis cum Otone ejusdem filio et regis fidelitatem; Ottocarium ab suo latere invadat, quem ipse aggreditur ab altero, ut medius inter duo incendia non possit effugere.

Grandem cordi nostro materiam exultationis induxit, quod quiescente jam intumescentiæ spiritu quem inter vos et inclytum filiam nostræ sponsum fragor horridæ tempestatis invexerat, ejus disponente clementia qui post nubium dat ærenum, eidem sic estis votivæ reconciliationis in osculo et fraterna dulcedine cuncti, quod utique sicut vobis ad gloriam, sic subjectis fidelibus cedet ad exoptatæ quietis augmentum^d. Verum ex eo admirationis causa præcordiis nostris infunditur, quod nuntii nostri ad vestram jamdudum transmissi præsentiam, super matrimonio consummando, tam longam et diuturnam moram in vestra curia contraxerunt, quos quidem finaliter petimus expediri^e. Et quia nostri fideles in Austria diris adversantibus amplius qualiuntur insultibus, et amarum persecutionum intentionibus impetuntur, serenitatem vestram, de qua stabili fide confidimus, ampliori qua possumus precum instantia deposcimus, quatenus invasores eorum ab illo latere tam⁴¹⁰ viriliter quam potenter invadere satagatis^f. Nos enim in digito Dei confisi, qui causæ nostræ justitiam comitatur et dirigit, eos ab isto latere taliter impugnare ac expugnare conabimur, in virtute Germanici potentatus, quod invasores prædicti inter malleum et incudem sera ducentur poenitudine patratorem. Sic autem non solum ademptos vobis avitos recuperare poteritis terminos, sed ad ampliora funiculos extenditis. Unde si placet, mox visis præsentibus, nobis insinuatis expressius quid super his in vestro proposito geritur et in beneplacito continetur,

dinem redigeretur, minime actum esset. Quamobrem creditu proclive est, modica temporis intercapedine reconciliationem Henrici cum fratre, ejusdem rati tam in gratiam Rudolphi, et desponsationem prædictam contigisse. Chron. Salisb. ap. Canis. (An. lect. tom. III, part. II, p. 487) anno 1278 habet: «Dominus Henricus dux Bavarie per filium suum generum regem (regis) Romanorum laborat ad regis gratiam, quam tandem consequitur per resignationem terræ inter Danubium et Anasum positæ, quam ab ipso rege Romanorum receperat titulo hypothecæ propter hoc specialiter ut Rom. imperium contra regem Bohemie adjuvaret. » Quare Henricus in fide non perstitisse videtur, et quidquid primo in gratiam reditu acquisivit, amisisse in altero.

^e Rudolphus filiam Catharinam despondit Ottoni Henrici filio post hujus reditum in gratiam, ut animadvertit Gerardus (Hist. Austr. p. 25). Quapropter diuturnitatem legatorum querens moræ potius impatientem se ostendit, ob imminens certamen cum Ottocaro, quam negotium plus æquo dilatum reprehendat jure.

^f Consilia ista elusit præceps defectio Austriæ tam superioris quam inferioris, una excepta Vienna. Octo spatio dierum tradunt utramque Austriam defecisse ab Ottocaro, quem populi experti erant imitem atque asperum. Hansiz (Germ. Sac. tom. I, p. 415) Rudolphum a populis invitatum observat in antiquis monumentis: «Provinciales, ait, Ottocaro ob tyrannidem infensi dudum antea Rudolphum invitaverant. Austria universa, quæ cis Danubium est, vix octidui labore indiguit. »

EPISTOLA XXVIII.

Rudolphus scribit cuidam de defectione Carinthiorum ab Ottocaro Bohemiae rege.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXVIII.)

ARGUMENTUM. — Meinhardo, ut videtur, Carinthiae populos ad sui obsequium pertrahere nitenti nuntiat, ad se accessisse ex ejus provinciae finibus N. et N., veniaque petita statim recessisse indicturos bellum Ottocaro, locaque in iisdem finibus invasuros. Id cum suis fidelibus communicandum censet, ut alacriores fiant.

Accedentibus nuper ad majestatis nostrae praesentiam N. N. et cum eisdem habito diligenti tractatu sub forma hujus informativi, simpliciter abierunt a nobis, quod statim rege Bohemiae diffidato, circa fines Carinthiae manus invasionis extendent in eum, et strenne bellicos attentabant insultus N. et N. nostris obsequiis in eodem confinio corde et animo, ac opere, prout verisimiliter creditur, applicandis. Haec igitur die et manda fidelibus, quos de fortunatis nostris auspiciis arbitraveris gavisuros, ut sicut honorum nostrorum sunt avidi, sic et glorie participio gratulentur, et longe pulsa formidine, augustali brachio confidant se tutari, contra calumniantium impetus et insidias emulorum.

411 EPISTOLA XXIX.

Archiepiscopus Salisburgensis ac ejusdem suffraganei summo pontifici Romano lati nuntiani per Rudolphum imperatorem b, cujus virtutes ac laudes mirifice depradicant, liberatam ab Ottocari Bohemi tyrannide Austriam.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXIX.)

ARGUMENTUM. — Salisburgensis archiepiscopus et suffraganei post primam Rudolphi victoriam de rege Bohemiae Ottocaro, Joanni XXI novo pontifici de ejus electione gratulantes, ejusdem regis tyrannidem et audaciam in se aliosque omnes episcopos reduces a concilio Lugdunensi exaggerant, quam videlicet exercuerat, inhibendo decimas pro subsidio Terrae sanctae, obtemperacionem sanctae sedis mandatis, et obsequium regi Romanorum apostolica auctoritate confirmato: nec non illicita extorquendo juramenta, subvertendo ecclesias incendiis et rapinis, atque jungendo foedere cum Tartariis tyrannis. Subinde faustissimis Rudolphi progressibus uberrime enarratis pro liberatione

^a Quinque calumniatorum genera novit interpretis legis Arcadii et Honorii de calumniatoribus (Cod. Th. lib. ix, tit. 59, l. 3), quorum quartum est: Calumniatores sunt, qui sub nomine fasci facultates impetunt alienas, et innocentes quietos esse non permittunt. De hujusmodi calumniatoribus sermonem hic fieri arbitror.

^b Reprimenda iterum titularis licentia auctore cod. Caesarei, cujus titulum exhibuimus.

^c Brevissimum Adriani V pontificatum excepit Joannes XXI die 15 Septembris hujus anni trium pontificum funeribus memorandi.

^d Cur Hansizius ista siluerit non video; etenim pro eorum temporum more sacrae Scripturae loci usurpantur, magis etiam apte quam in praecedentibus; praeterea liquet, aliunde pervenisse ad sanctam sedem tantae rei notitiam, at certam rerum seriem, rectamque eventuum declarationem ex hisce tantum litteris suppetere.

^e Ex praecedentibus ejusdem archiep. litteris tot malorum series patet. De illicitis quoque juramentis constat ex litteris 15 et 20.

^f Hoc vero foedus cum barbaris percussus novi non parum affert. Praecipuam quippe causam, cur provincias imperii nollet dimittere, hanc Ottocarus

A Austriam, tantum regem, tamque de republica et de ecclesiis bene meritum ei commendant grati animi ergo.

Sanctissimo c, etc., tales episcopi, etc. Elevatis in caelum manibus redemptori nostro Dei Filio Jesu Christo laeti laudes exsolvimus, et ipsius eximiae pietati ad grates quas valemus humiliter inclinamus, qui Ecclesiae suae sanctae precibus exoratus paternitatem vestram sanctissimam collocavit in speculam eminentem, ut ab alto luceat, et relucens ad instar fulgidae margaritae mentes illuminet populi Christiani. Hoc eodem felici tempore, quo divina gratia revelante, beati Petri apostolorum principis, pater apostolice, meruistis ascendere principatum, Dei Filii benedictus in saecula visitavit in partibus Alemaniae plebem suam et erexit cornu salutis nobis. Cornua quidem justi Dominus exaltavit hoc tempore, et confregit cornua peccatorum, quae adversus corpus totius Ecclesiae corruptendum et in necem nostram specialiter ferebantur elata. Et licet multi, ut credimus, hujus rei apud vestram clementiam fuerunt 412 relatores, nos tamen paternitati vestrae rei gestae seriem et ordinem veritatis praesentibus revelamus. Nuper d nobis ad propria redeuntibus a concilio Lugdunensi, et volentibus ea prosequi quae in ipso concilio fuerant salubriter ordinata, illustris Ottocarus rex Bohemiae ad sui praesentiam nos vocavit, vocatis expresse prohibuit, ne decimam deputatam in Terrae sanctae subsidium in suis territoriis colligi faceremus, neve aliquis nostrum salutiferae crucis gloriam praedicaret. Postulavit etiam ut iurejurando et aliis diversis cautionibus caveremus eidem, quod nec ad mandatum sedis apostolicae, nec preloxi sententiae vel praeecepti a quocunque hominum proferendi, aliquid faceremus, quod a suo distaret proposito; quo sanctae sedi apostolicae et Romano imperio proterve resistere disponebat, non solum a nobis, verum etiam ab inferioribus quibuscunque praelatis nostrarum partium exigens metu terribili illicita juramenta. Nobis autem nolentibus inquinari hoc scelere, servitutis asperae jugum imposuit, et delixa mente tandem disposuit innocentiam nostram perdere, exquisitis tortoribus et tormentis, ecclesiarum nostrarum civitates et castra, villas et oppida a fundamentis subverti constituit per incendia et rapinas e. Et quamvis tantorum malorum cumulus ad nostrum exterminium sufficere, ex hoc tamen formidine fecit nos prorsus exanimis rex praedictus, quod cum tyrannis et regibus Tartarorum foedo societatis foedere se conjunxit f. Has nostras miseras et Christi injurias

adducebat, ut chronici et historia testantur, quia per annos plures ab iisdem barbaris eas frequentius praeliis defensaverat. Sit instar omnium annalista Althaensis ad annum 1277. « Otakerus, inquit, quintus Bohemorum rex, qui Austriam, Styriam, Carinthiam, Carniolam, ac portum Naonis tempore vacantis imperii tenuerat, resignare noluit, dicens quod easdem terras bona fide et justo titulo possideret, ac ex mandatis et commissionibus apostolicorum, qui tempore suo fuerant, contra insultus Ungarorum, Comanorum, et Tartarorum per 24 annos cum gravibus sumptibus et laboribus, imo et multa impensa suorum sanguinis defensasset (Ap. Canis. tom. IV, p. 218). » Ex hisce autem episcoporum litteris discimus Ottocarium cum Tartariis perpetuis nominis Christiani hostibus foedus junxisse summo cum catholici principis dedecore, maximoque cum Christianorum et ecclesiarum detrimento. Profecto iisdem litteris fides integra adhibenda est: nihilominus animadverti debet, quod mense Julio superioris anni Ottocarus iniquo isto foedere non erat implicatus. Nam Gregorii litterae increpatoriae apud Rayn. (1275, n. 10 seqq.) « Dat. Belliquadri xi Kal. Aug. anno 4 » alia inter capita reprehensione digna istud omnium maximum non recensent. Quamobrem turpe hoc fo-

413 Christianus princeps, et dominus noster clarissimus Rudolphus serenissimus Romanorum rex audiens, et frequenter auditas exaudiens preces nostras, congregata fortitudine militaris exercitus, ab ultimis Alemaniae finibus castra movit, longa terrarum spatia et diversas pertransiens nationes, circa festum sanctorum omnium intravit districtus terrae Austriae, non formidans praerupta cacumina montium, non abhorrens temporis intemperiem hiemalis, nec deserens [defectus] altis nivibus gelidae regionis. Postquam principatus Austriae, Styriae, etc., triumphali gloria triumphavit, civitatem Viennensem inter alias partium nostrarum optimam, quam adhuc rex Bohemiae in sua tenuit potestate, copioso cinxit exercitu, navibus nihilominus apparatu bellico mirifice ordinatis, quibus latum flumen Danubii transire disposuit, ut praedictum regem Bohemiae jam de fugae praesidio cogitantem in corde Bohemiae, velut profugum occuparet. Dictus vero Bohemiae rex sano quidem, sed tarso fretus consilio, paucorum dierum treugas [treugas] petiit, petitas obtinuit, infra quos [quas] ad praedicti nostri Domini [Rudolphi] venit exercitum, et ibidem nobis praesentibus, fracto quidem animo et genibus incurvatis, devote petitam veniam obtinuit, resignatis prius obsidibus, civitatibus, castris, et oppidis universis, quae dictis principibus attinebant. De terris vero Bohemiae et Moraviae praestito fidelitatis homagio meruit investiri. Hunc itaque principem gloriosum vestrae committimus sanctitati, pater piissime, supplicantes humiliter et [non tam humiliter quam] devote, quatenus propter Deum principaliter vobis habere dignemini recommissum praedictum dominum nostrum, in cujus manibus his diebus prout signis apparuit evidentibus divina iustitia laudabiliter triumphavit.

EPISTOLA XXX.

Rudolphus regem Ungariae laudat de suscepto secum bello contra regem Bohemiae

(An. Dom. 1278, cod. Rud. xxx.)

ARGUMENTUM. — Cum Ladislaus rex Ungariae se opportune latorum auxilia rescripisset, Rudolphus letitia exsultans, in laudes eximias, uberrimas gratias, promissionesque amplissimas effundit.

dis nuper esse initum credi debet, cum provincias certatim ab se delicere ille sensit, quanquam episcopi prave facta ejus enumerantes nullam temporis rationem habeant.

Id factum laudatus annalista Altahensis breviter enarrat, Civitates, aiens, ibidem et castra se suo dominio subdiderunt, excepta civitate Viennensi, quam etiam obsidione cinxit, nec tamen per violentiam cepit, sed per quoddam arbitrium, quod ipsi ambo reges inierunt, inceptit ipsam civitatem Viennensem, et totam terram Austriae trans Danubium versus meridiem pacifice possidere, altera parte ejusdem trans Danubium versus Aequilonem, sive Bohemiam eidem regi Bohemiae per idem arbitrium remanente. Historiae autem Australis auctor ad hanc epistolam propius accedens, ait: Regem Bohemiae in castris regis Romanorum cum 36 vexillis ante Viennam circa Danubium flexis coram eo genibus in praesentia multorum principum spiritualium ac secularium terras suscepisse supradictas, regique Romanorum obedire et adstare fideliter juratum compromississe. Tunc primo Viennam et alias civitates ad resignationem ipsius regis Ottocari regi Romanorum esse apertas. Quibus testimoniis omni proci dubio preferri debet epistola. Quod autem narrat Dubravius de tentorio ita concinnato, ut deidentibus lateribus Ottocarus genuflexus a multitudine aspiceretur, excogitatum videtur ad conflandam Rudolpho invidiam, tribuendamque causam rebel-

Insignem ei legationem adornat, similem ab eo recepturus, si liberit.

Illustri et magnifico principi domino domino L., etc., affectum paternae dulcedinis cum salute. O quam celebre, quam insigne praesagium affuturæ laetitiae! O quam grandis, quam eximia virtuositatis indicium nostris inditum est praecordiis de filio tam praeclearo, tam excelso prae regibus terrae, qui gradatim ad culmina probitatis ascendens, in annis teneris praematuris nititur adornari morum annosorum insignis, et adulti viri uxore vestiri. Sane quam immense, quam inexplicabilis cordi nostro materiam exultationis infuderit, quod ad ulciscendas nostras et vestras injurias, quae quibusdam individuis nexibus uniuntur, contra communem hostem imperii Romani et regni Ungariae, vestram potentiam tam potenter et magnanimitate excitatis, non sufficit lingua depromere, vel scribentis calamus dignis condecens exarare. Propter quod in divinae laudis praeconium organi nostri jubulum attollentes, ad uberiores quas possumus regiae celsitudini grates et gratias inclinamus, magnopere pollicendo, quod nunquam ullius hostilitatis adversitas pacta vobis indissociabilia foedera poterit aliquantulum incurvare, quin causam vestram in omnibus propriis propriam reputemus. Ecce igitur nuntios nostros solemnes ad praesentiam vestram de latere nostro transmittimus, ut vobiscum provide tractent et ordinent, qualiter nobis et vobis ultra sit magnificentius et consultius procedendum; quod tamen omnino dispositioni vestrae relinquimus, cujus nutui nostra desideria coaptamus, et si fortassis vestrae regali prudentiae videatur expediens, quod cum ipsis nuntiis nostris ad nos directos nuntios vestros de vestro latere destinatis, id valde gratum habebimus, eos qua decebit benevolentia recepturi et ad vos cum expeditione gratuita remissuri.

416 EPISTOLA XXXI.

Rudolphus cuidam significat conditiones foederis inter ipsum et Ungariae regem initas.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. xxxi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus enuntiat quemadmodum ab se tandem foedus est initum cum Ladislao rege Ungarorum, quod pridem fieri coeptum per legatos ultro citroque missos, deinde ratum habi-

lioni Ottocari: neque enim haec epistola, nec vetus ullum monumentum id tradunt, et, quod majus, ab Rudolpho ingenio est prorsus absonum.

Hinc patet, paulo post diem undevicesimam Novembris epistolam datam esse, cum Ottocaro veniam obtinuit, praestititque Romanorum regi homagium pro Bohemia et Moravia.

Diximus supra (ep. 23) Rudolphum Viennae consistentem auxilia querere adversus rebellantem Ottocaro: haec autem litterae consecrae illarum sunt, ideoque ad annum spectant 1278.

Mendum evidens: forte legendum *viros*.

Gerardus petiti per Rudolphum auxilii mentionem faciens (*Hist. Austriac.*, p. 23) de Hungariae rege sic loquitur: Jam antea Ottocaro infensus, quod Bisesburgum, Tirnaviam, Posingam, Altenburgum, Cherlburgum, Musenburgum, et alia quaedam Hungarici regni loca Posonio vicina teneret, auxilia pollicetur.

Magna initi foederis, magna auxiliorum opportunitas. Historiae Australis auctor anno 1277 refert, quemadmodum Ottocarus iterato collecto exercitu grandi Austriam intravit, et omnes munitiones novis instrumentis et machinis, qui cati vocantur, potenter expugnavit, et sic dissensio et guerra gravis orta inter eos. Nam tota hie Austriales Moraviam, et contra Bohemi Austriam diversis rapinis, praedis et incendiis vastaverunt.

tum litteris publicis, ac demum utriusque contrahentia juncta dextra, sacramenti loco, absolutum fuerat. Eiusdemque precipue initii adversus Bohemorum regem condiciones enarrat.

Ordinator boni consilii et rectarum dispositio voluntatum nos cum magnifico principe domino L. sic uniformiter concordavit, quod alter nostrum in alterius damnis et lucris, commodis et incommodis factum proprium versari aestimet et suum speciale reputet interesse. Nuper quidem nobis convenientibus, et laeta spectantibus visione N. universas et singulas promissiones seu ordinationes hinc inde per nostros consiliarios diversis temporibus inchoatas, et tandem utriusque nostrum patentibus litteris approbatas nos ambo reges pariter constituti ratas et gratas habere, et perpetuo conservare promissimus, fide data alter alteri manualiter, quam vice et loco praestitimus sacramenti. Hoc etiam de communis adiectis voluntate, quod in litibus et questionibus super dantibus datis et injuriis irrogatis, vel aliis quibuscunque quas habemus adversus **417** illustrem regem Bohemiam, unus alterum tam fideliter quam vixit adjuvabit, nec unquam sine alterius beneplacito et consensu cum predicto rege treugas, pacem vel concordiam celebrabit; nec de ipsis tractatum habebit, ad quod nos astrinximus sub ejusdem fidei sponcione. Ceterum de terminis terrarum nostrarum legaliter distinguendis et distinctis in pace et concordia observandis, taliter duximus ordinandum; etc.

EPISTOLA XXXII.

Rudolphus quemdam principem certtorem facit de obtento insigni a rege Bohemiae victoria.

* Solemnis istud foedus, de quo non semel est dictum in superioribus (ep. 16, 20, 23, 30), tam luculenter explicatur his litteris, ut quicquid adiciatur, superfluum videri possit. Chronologia tantum statuenda, quam collector mirum in modum disturbavit.

* De isto congressu vide supra (ep. 16, in not.); nam historiae Austriacae testimonium ibi allatum, adoptionis removende causa ab hoc anno, ad rem facti. Inde igitur discimus, anno 1277 circa initia mensis Novembris in Austria, atque Hungariae confinio utrumque regem diuturne de inveno fovere consultationi felicem exitum attulisse. Quomobrem hanc epistolam non modo praecedenti, sed etiam **25** praefertur oportet. Illa autem ad annum 1278 differri debet: Quippe quantum priore auxilium petitur a federato rege, altera vero impetratum dicitur. Confinitio autem post letum foedus non esse petitam opem Rudolphus ipse in laudata epistola **23** testatur; ait enim: *contracta feliciter inter nos jampridem alterne connexitatis identitas. Quae profecto ad reliquos duos menses anni 1277 non referantur.* Praeterea, ut super aleham (ep. 30; in not.), hist. Austr. auctoritate, tam Bohemi in Austria, quam in Moravia Austriaci per totam hiemem, id est usque ad vernum tempus anni 1278 hostilia gesserant. Exstant quidem ap. Habsiz. (*Germa. Sac. tom. I, p. 419*) Rudolphi tabulae dona gratulati episcoporum recensentes, *Dat. V. Plehn anno D. 1277, v. Kal. Junii*: quae scilicet facta erant reparando bello adversus rebellem Otocarium: at foedera juncta, magnaque exercitus congregati pro generali conflictu nondum fuerant. Cumque Augusto mense fere exacto pugnam sit anno 1278, res ipsa per se docet, omne id factum esse eodem anno. Ex litteris autem Rudolphi (ep. 33) mox planiora ista sunt.

* Ex capite isto, quod juncti foederis est precipuum, magis magisque comprobatur, Otocarium a fide recessisse, at nondum indixisse bellum Rudolpho.

* In omnium neminem ista melius conveniunt, quam in Salisburgensem archiepiscopum, qui magno conflictui non adfuerat. De eodem sic chron. Salis-

(An. Dom. 1278, cod. Rud. XXXII.)

Argumentum. — Nuntiat amico principi insignem de Otocaro victoriam ab se ac federato rege Hungarorum reportatam, cum Otocari plurimaeque Bohemorum nobilitatis caede. Tantum de potentissimo hoste triumphum uni Deo acceptum referri, cuius clementia in extremo periculo mortis ereptus fuerat. Ipse et beate Mariae virgini gratias referendas.

Quantis opprobriis et probrosis injuriis indesinens reipublice disturbator quondam Otocarus rex Bohemiae illustris nos impulerit, ut ad ejus conatus nefarios refranandos manum nostrae potentiae levaremus, nemo te novit melius, nemo vidit apertius quam tu, princeps charissime, qui conspirationes quas idem rex adversus nostram salutem fecerat, insidiarum jacula quae tenebatur, laqueos quos absconderat, non ignoras. Et quoniam de torrente tanti discriminis aliquando nobiscum laqueos amaritudinis, hauris felles accepisti, dignum credimus ut et nunc laetificatus **418** ex nostra triumphali victoria feliciter saties, postquam rei gestae perceiveris ex his nostris litteris qualiatem. Scias itaque quod nos feria quinta proxima post festum beati Bartholomaei apostoli eo loco locavimus castra nostra, quo a tentoriis dicti regis Bohemiae vix ad spatium dimidii miliaris Teutonici distabamus. Mane vero sextae feriae * subsequens, una cum dilecto filio nostro [†] rege Hungariae procedentes, cuneos acierum nostrarum adiunximus hostium stationi, sicque hora diei quasi sexta [‡] inter nos gravis pugna committitur, in qua dictus rex Bohemiae, more strenui pugilis viriliter se defendens, tandem victus occubuit, non a

burg. ap. Canis. * Ipse enim, et dominus Petrus Patavien. episc. recta devotione perspicui, et velut lampades inter alios principes imperii coruscantes, fidei nullo ingenio tentarentur ab hostibus reip. qui eorum fidem horrendo studio quasi lenones ad lupanar perfidiae procubant, velut columnae immobiles peristerunt, eligentes potius rerum et corporum sustinere iacturam, quam Rom. imperium desolatum, solum relinquere, et profanis hostibus prostituere fidem suam, qua in conversatione hominum nihil utilius invenitur. Quamvis autem in acie triumphante non fuerint, tamen triumphantum, et triumphi non ultimi, sed quasi praecipui promotores. Cum vero Hansizius archiepiscopi rerum scrutator diligens, hanc epistolam non repererit, eademque careat officio erga archiep. consueto, ad laicum potius principem scripta esse videtur, qui Bohemum finitimus ejusque tyrannidi obnoxius fuerit. Haec autem epistola tum Hansizium, tum auctorem Pietatis Austriacae, quorum uterque vidit cod. Caesarem, praeteriit.

* Chronologia ista nihil certius. Sancti Barthol. festa dies anni 1278 erat fer. iv, ut B littera Dominicalis demonstrat; quinta autem feria proxime sequenti Rudolphus castra metatus prope hostem, in diem sequentem 26 Augusti certamen distulit: namque habuit in more positum, si integrum illi esset, feria vi in memoriam passionis D. N. J. C. seu sanctissimae crucis venerationem, majoris momenti negotia differre. Expeditiones praesertim et pugnas tali die susceptas auctores observant cum Gerardo (*H. Austr. p. 29*) quibus omni procul dubio Rudolphi ipsius testificatio praefenda est.

[†] Hoc loco deceptus, ni fallor, epistolaram collector, unum ex Rudolphi filiis indicavit per litteram L. (ep. 17, in not.). Hic vero de Ladislao in filium ad plato loquitur; ibi de legitimo filio sermonem habebat.

* Sequenti epistola hora pugnae non indicator, e quod paulo ante dimidium miliare dixit, in eadem miliare fere integrum appellatur, at leve istud discrimen rei summam non mutat.

nostra virtute prostratus, sed Deo potius impugnantibus republicam subito expugnante collisus ^a. In quo etiam bello nobiles regni Bohemie potiores aut mortali gladio ceciderunt, aut victi certamine, dum se ad praesidium fugae converterent, ab insequentibus sunt delenti. Verum cum ex veris et certis indicis nobis constet quod non nostra sed summi Dei vitam nostram in tanto discrimine misericorditer protegentis potentia triumphavit, praesentem praecalam victoriam illius titulis et honori ascribimus, qui ad nostrae humilitatis angustias finiendas, immensa clementiae suae misericordes oculos tunc misericorditer inclinavit, dum extremae necessitatis periculum imminabat. ^b. Tu igitur, princeps charissime, grates Altissimo ^c 419 referas, et ad laudes gloriosae Mariae virginis ^c cor revolvās, quorum praesidiis vita nostra morti proxima salva subslitit, et honor Romani imperii miserabiliter incurvatus virtute mirabili respiravit.

EPISTOLA XXXIII.

Idem Rudolphus eandem victoriam summo pontifici Romano significat.

(An. Dom. 1278, cod. Rud. XXXIII.)

ARGUMENTUM. — Nicolaus III summo pontifici insignem eandem victoriam enuntians, de Bohemorum regis perjurio, ac de pugnae hujus extremae causis certis, certoque principio diligenter describit.

Intimandum fore credimus apostolicae sanctitati ^d, quis eventus finiverit litem illam, qua quondam illustris rex Bohemie infatigabilis reipublicae fatigator, nostraeque salutis et vitae notorius persecutor

^a Auctor. histor. Austral. « Ipse autem, inquit, rex Bohemie inclytus ab hostibus capitur, trahitur, percutitur, ab equo ejicitur, a Berchtoldo dapifero de Emretwerch, ac aliis multis nobilibus niummum fessum ad terram dejicitur, et per cervical lancea perforatur, ac aliis plagis affectus ultimo gladio transfixus, in eodem loco mortuus est. » Quae valde congruunt cum narratis in epist. seq. quidquid alii aliter rem certam enarrant.

^b Annal. Altahen. rem ab aliis etiam narratam aliquanto diligentius describens : « Rex Bohemie, inquit, cuidam strenuo militi promissis plurima se datum, si vel Romanorum regem, vel saltem equum ejus occideret in congressu; qui miles hac promissione accepta, cuneum fortissimorum militum penetrans, ipsum regem Romanorum vehementer ictu ad terram prostravit et equum ejus occidit. Sed nobiles, qui latus regis stipaverant, eundem captivaverunt militem et regem in equo alio locaverunt. Sed ecce mirabilem praedicti Romanorum regis clementiam, quia eundem militem sibi captivum praesentatum postea abire permisit illasum. » Gerardus Heribotum Tullenstanium Polonum hunc militem appellatum tradit.

^c Novum Augustae domus Austriae obsequii erga Deiparam testimonium ab ipsa origine. Insignes de immuni Turcarum gente victorie sanctissima Virginis patrocinio reportatae monumentis annalium et nostrae aetatis hominum ore celebrantur.

^d Nicolaus III, electus die 25 Novembris anno 1277, paulo post, die videlicet 12 Decembris, per apostolicas litteras Rudolphum conciliare conatus fuerat, praedecessorum exemplo, cum Carolo Siciliae rege, quod et cardinale se una cum fratribus fecisse testabatur. Petitiones, hortamenta et cetera omnia instauraverat, quae praedecessores. sacrumque cardinalium collegium fecerant (Raynald. 1277, n. 54). Quamobrem Rudolphus Conradum minoritum Romanam miserat regia auctoritate munitum, ut bona et jura omnia sanctae sedi confirmaret (Id. 1278, n. 47 seqq.), dans etiam litteras ad pontificem Vienna iv Kal. Jun. anno 1278, quibus cancellarii sui cognos-

^a se adversus nos, et Romanum imperium improvide elevarit, post praestita nobis et ab ipso male contempta fidelitatis et homagii sacramenta. Dicitur siquidem rex in festo Pentecostes proxime praeterito ^a, contra terras imperii castra movens, ipsisque ^b 420 rapinarum et incendiorum vastitate subiciens castra quadam et oppida hostiliter expugnavit. Tot et tantis damnosis injuriis, et probrosis contumeliis, et contemptibus nos impellens, quod ad statum reipublicae defendendum, cuius idem rex pene suffoderat fundamenta, oportuerit saltem sero gladii nobis a Deo commissi edutere potestatem ^c. Sic itaque in crastino beati Bartholomaei (festo) nos et filius noster Ludovicus ^d rex Hungariae eo loco locavimus castra nostra, ubi ab exercitu regis Bohemie vix ad milliare Tentonium distabamus. Mane vero sextae feriae subsequentis aeterni Dei auxilio invocato processimus, signisque belligeris elevatis ^e eo pervenimus, ubi rex Bohemie dispositis aciebus finem praellii expectabat. Illic milites utriusque, dum signa hinc inde prospiciunt, fero impetu glomerantur in unum, illic de virium paritate inter nos strictis ensibus disputatur. Tantus quoque inerat parti utrilibet triumphandi affectus, ut morte victoriam comparare et vivere moriendo rem dignam et debitam quilibet aestimaret. Illic milites strenui equorum ungulis subternuntur, illic tanto sanguine humano terra perfunditur, ut nedum pugnantibus, sed et pugnae duritiam intuentibus vitae tedium esse posset. Tandem vero militum nostra non sua, sed omnipotentis Dei virtute prevalens, milites regis Bohemie in vicinum amnem impulsi, ubi fere omnes aut gladio interempti, aut flumine suffocati, aut capti, ab hostibus defecerunt. Sicque fugae praesidium paucis pro-

minis factum in Exarchatu, de quo est dictum in dissertatione, abolevit. Quae omnia sunt facta ante initia belli extremi contra Bohemiam regem, de quo his litteris Rudolphus loquitur.

^c Pentecostes hoc anno in diem quintam Junii mensis incidebat, octavo videlicet die postquam Rudolphus cancellarii sui temeritatem, qua absque nostro consensu, conscientia, vel mandato juramentum fidelitatis exegerat a civitatibus Exarchatus, condemnavit suis litteris datis ad pontificem (Ibid., n. 51), ac proficiscenti suo legato Gothifredo preposito Soliensi mandavit, ut sanctae sedis jura omnia in integrum restituerentur, volentes et consentientes expresse, quod per hoc nullum jus nobis accrearet, vel Ecclesiae Romanae depercat, iam circa possessionem, quam circa proprietatem in civitatibus, etc.

^d Antiquis chronologis atque annalistis haud dubie Rudolphi auctoritas praefenda est. Quamobrem quidquid dicitur fuisse actum hostiliter ab Ottocaro ante eam diem, latrociniali more actum erit, susque deque habendum Rudolpho visum fuerit. Cum vero defectio erupit, hostisque cum rite dissidavit, ^e Alato hujus rei nuntio, ait Gerardus, adeo defectionem Ottocari agere ferebat, uti diceret, mori se potius velle, quam hanc injuriam non persequi; eumque litteras ejus legisset : Quoniam, inquit, jurisjurandi religione sprete, et mihi et imperio Romano fidem obsequiumque renuntiat, sentiet Deum rupti foederis et sacramenti vindicem iuste causae propugnatoribus contra vim et perfidiam, suam opem laturum. ^f Post hujusmodi declarationem Rudolphum petiisse auxilia ab Hungarorum rege (ep. 23), viresque undique collegisse ipsa pugnandi necessitas docet.

^e Vide col. 788, not. ^a et ^f.

^f Jam diximus (ep. 11, in not.) in vexillis Rudolphi auratum aquilam existisse. Sed auctor pietatis Austriae (lib. I, c. 5, p. 39, etc., 12, p. 69) animadvertit in plerisque vexillis militaribus crucifixi imaginem depictam fuisse, tametsi ex aquila imperiali hostes didicisse affirmat, qua in castrorum parte Rudolphus pugnaret.

fuit, nam fere omnes apud nos [aut] capti, aut A mortui remanserunt. Licet autem rex praedictus 421 militum suorum agmina dissipata videret, seque fere ab omnibus derelictum, adhuc tamen victricibus signis nostris cedere noluit, sed more et animo giganteo virtute mirabili se defendit, donec quidam ex nostris militibus ipsum mortaliter vulneratum una cum dextrario deiecerunt *. Tunc demum ille rex magnificus cum victoria vitam perdidit, quem non nostrae potentiae fortitudo, sed Dei excelsi dextera causam nostram misericorditer iudicans interemit. Nos igitur haec et alia beneficia ab eo qui eadem nobis contulit humiliter cognoscentes, et ad laudem et gloriam sui sanctissimi nominis referentes, ad omne illud quod gratum altissimo regi Dei filio Jesu Christo b esse sciverimus, devotiori promptitudine nostram sollicitudinem convertemus c.

EPISTOLA XXXIV.

Rudolphus victor indulget Ottocari victi liberis.

(An. Dom. 1278, cod. Rud. XXXIV.)

ARGUMENTUM. — Pars diplomatis, quo Rudolphus clementiam suam, optimorum principum exemplo, in pupillos Bohemiae regis liberos demonstrat, suamque iis gratiam et dilectionem elargitur.

Rudolphus, etc. [Dei gratia Romanorum rex semper Augustus], omnibus in perpetuum. Divi principes, qui divino nutu terrenum imperium tam armis quam legibus direxerunt, illam sibi virtutem, quasi propriae propriam attraxerunt, 422 ut non minus victis parcere et prostratis pie compati quam rebelles vincere et superbos reprimere cogitarent. Sicque reipublicae victricem potentiam misericordia temperabant, sic quoque terribiles hostibus et devotis amabiles se fecerunt d. Horum principum et majorum nostrorum vestigiis inherere volentes, ad pupillos quondam Ottocari [Ottogari] illustris regis Bohemiae e oculis nostrae mansuetudinis clementi intuitu convertebant, ipsis pueris gratiae nostrae gremium, plenique favoris securum refugium aperimus, etc.

EPISTOLA XXXV.

Privilegium civitatis Brunensis in Moravia.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. XXXV.)

ARGUMENTUM. — Libertates, consuetudines, jura,

* Vide col. 789, not. a.

b Laudatus auctor Piet. Austr. ibidem observat, tesseram militarem in castris Ottocari fuisse Praga; in Rudolphi autem castris Christus certum futurae victoriae omen.

c Idem auctor ex cod. Caesareo exhibet partem epistolae, qua Nicolaus gratulatur regi Romanorum de praedicta insigni victoria, simulque eum orat, ut confirmari curet a principibus electoribus jura et privilegia apostolicae sedis. Quod utique factum fuisse constat ex diplomate eorundem in fine hujus codicis, cujus autographum servatur in apostolico archivo Molis Adrianae. Partem illam epistolae ut pote non parvi momenti, huc lubet afferre: « Ut, inquit, affectus tuae devotionis, quem sic gratanter inherere sensibus nostris inspicimus, in effectum perfectae soliditatis appareat, et residere in omni puritate probetur. Et ut prosperitates tuorum successuum, videlicet de hostium tuorum depressione victoria, quos diebus istis in manibus tuis divini iudicii virga conclusit, in mansuetudinis gratia, quae post triumphum regales actus adornat, te nobis gratum et aliis representet acceptum, ac de regia gratitudine post felicitatem majorem, nobis, et Ecclesiae mansueta praesagia repromittat, et successive nos reddat de tua sinceritate majori perfectione securos, etc. » Datum Romae xv Kalendas Decembris an. 1278.

d H. Grotius de Jure bell. et pac. lib. III, c. 15, plura ad rem istam facientia affert, praecipue in fine, ubi Caesaris verba Oppio Cornelio adhibet: « Haec

privilegia, ab Ottocaro approbata Brunensi civitati Moraviae, rata habet, nonnullis eorum ampliatis. Rerum et personarum immunitatem perpetua sanctione roborat. Judaeos civium oneribus fore obnoxios juxta consuetudinem decernit.

Romani vires imperii pietate potius quam tyrannide dilatare volentes illis venas clementis veniae liberaliter aperimus, qui ad portum nostri refugii veniunt gratiam petunt. Hinc est quod nos dilectos fideles nostros cives Brunenses, qui seipsos et ipsam civitatem nostro potentatui humiliter subiecerunt, ad plenitudinem nostri favoris et gratiae gratiosa colligimus voluntate, eisdem civibus tenore praesentium hujus dimissi [Fora., hinc dimissis] confirmantes omnes et singulas 423 libertates, jura, privilegia et consuetudines, quae, vel quas ex indulto quondam Ottocari illustris regis Bohemiae sine contradictione cujuslibet tenuerunt f. Ex quibus aliquas gratias ipsis factas praesentibus ampliamus. In primis volumus, ut telonium quod ad usum civitatis ejusdem dictus rex octo annis continuus, ut dicitur, deputavit, duodecim annis continuus ad usum civitatis pertineat, ad gratiam dicti regis annos quatuor apponentes. Hoc etiam statuimus, ne praedicti cives per diversas civitates et loca imperii pro suis necessitatibus transeuntes, praetextu damorum vel promissionum a rege Bohemiae cuicunque factorum per aliquem pignorentur in facultatibus vel personis g. Illam etiam gratiam qua per terras Bohemiae et Moraviae sine solutione telonii hactenus transierunt, ratam perpetuo robore volumus permanere. Caeterum si praedicti cives probaverint legitimis documentis, quod duae villae Curin et Streletz ipsis per regem Bohemiae pro marcis trecentis et quinquaginta pignori fuerint obligatae, nos eidem obligationi centum quinquaginta marcas apponimus, et sic pro quingentis marcis nexu pignoris tenebuntur. Insuper aere quae ad usum civitatis antiquitus pertinebant ad ejusdem civitatis commodum revertantur sine praedictio alieno. Ad haec perpetua sanctione statuimus, ut nullus baronum seu nobilium terrae infra muros civitatis in rebus aut personis civium aliquam violentiam perpetrare praesumat. Cordi quidem nobis est, ut quaecunque immunitas vel libertas eisdem civibus a munificentia regis Bohemiae est collata et integra adhuc observata, jure perpetuo roborata

nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus (ad Attic. lib. IX, post ep. 8).¹

² Duo memorantur Bohemiae regis liberi, Wenceslaus octo annorum puer, et Agnes. Hanc pater jam desponderat Rudolpho regis Romanorum filio anno 1276, cum Viennae homagium illi fecit: nuptias celebratas tradunt Iglaviz, cum pax sancita est inter Rudolphum et Ottonem Brandeburgicum filium Beatricis sororis Ottocari, qui Wenceslaus puerum defensurus, novum fere praelium victori exhibuit, brevi tamen rebus compositis evanescens. Wenceslaus autem Rudolphus Gutham seu Juditham despondit, quam, ubi major est factus, Praga duxit regio luxu anno 1286, prolemque ex ea suscepit (Hist. Austral. 1285; et Chron. Aust. 1286) apud Freherum. Eadem in urbe post annos quatuor Rudolphus regis Rom. filius, Sueviae dux, qui cum Agnete reges visitatum venerat, decessit, anno videlicet 1290, cum vix 21 aetatis ageret. Auct. Piet. Austr. (I. I, cap. 22, p. 128).

³ Liberalitatem Rudolphi in Wenceslaus Ottocari filium detrimenti nihil attulisse victoriae, epistola haec et sequens palam faciunt. Moravia siquidem et Bohemia in regis Romanorum potestatem venerunt. Utriusque autem provinciae civitates non ad victorem, sed ad amantorem, liberalioremque dominum transisse Brunensis civitas fidem facit.

⁴ De hujusmodi pignorationibus, quae in Germania praesertim obtinebant, est dictum supra (I. I, ep. 80, in not.).

subsistat, nec cuiusquam ausu temerario ad injuriam nostri culminis temeretur. De Judæis quoque taliter judicamus, ut in civitatis oneribus una cum civibus sustinendis servatas hactenus consuetudines non offendant *.

424 EPISTOLA XXXVI.

Rudolphus regem Hungariæ certiorum facit de statu Bohemiæ et Moraviæ.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. XXXVI.)

ARGUMENTUM. — Ladislao Hungariæ regi, quem merita effert laude ob validum auxilium in extremo conflictu cum Ottocaro, omni asseveratione affirmat, nec fœdus, nec amicitiam, quoad vixerit, defecturam. Episcopum Olomucensem et proceres Moraviæ sibi et imperio homagium fecisse coram religiosis, qui de statu etiam Bohemiæ illum instruent. Hinc suos obsides ei restitutum iri commutatione nobilium Bohemorum existentium apud Hungaros. Joannem et fratres utrique olim infensos se noluisset in suam gratiam et patrocinium recipere, neque id factum deinceps, nisi eisdem, miseratus ipse, indulserit: imo secum ultimum injurias, si id maluerit.

Magnifico principi, etc. Rudolphus, etc. ^b Luminosa sunt opera probitatis quibus vestra regia celsitudo tempore quo oportuit nobis contulit experiri certæ societatis vestræ plenam constantiam et immaculatæ fidei infallibilem veritatem, nec non ut amodo discernamus ab aliis [*For.*, discurremus apud alios], quid de vobis præsumere debeamus, cum vestræ fidei certitudo apud nos fidis operibus sit probata. Meruit quoque juvenilis animi vestri valida fortitudo, ut dum de nostris fautoribus et amicis nobiscum late conferimus, vos aliis omnibus præferendum præ cæteris diligamus ^c. Et licet dilectus nobis quondam N. illustris filia nostra sponsus ^d, ut dicitur, cursu, proh dolor! nimis præpeti metam transiverit brevis vitæ, nostræ tamen societatis et amicitia vobiscum inite fundamentum immobile dum vixerimus permanebit. De quo, fili et amice charissime, certa vobis sit et indubitabilis certitudo. Sane viri religiosi, viri utique vestri honoris fervidi zelatores, de processu nostro in regno Bohemiæ habito clare vos instruent, in quorum præsentia vener. Olomucensis episcopus ^e, et quidam barones Moraviæ nobis et Romano imperio ^f fidelitatis homagium præstierunt. Quamvis autem facile nobis esset tam regnum quam pueros extremæ subjicere vastitati, multis tamen salubrius et Deo gratius videba-

* Bene admodum fuit Judæis Brunensibus, si oneribus tantum civium erant obnoxii. Vide hæc super re Ducangium, et ejus illustratores.

^b Harum litterarum certa ætas patebit infra, not. ^e.

^c Grati animi causa ob egregie navatam operam adversus Ottocarum die 26 Aug. elapsi anni præclara ista laude regem adolescentem prosequitur.

^d Quisnam filia Rudolphi sponsus indicetur, non est pronum dicere. Tum quia filiarum mariti omnes erant superstites, Wenceslaus item et Carolus Martellus, quibus Juditha et Clementia desponsatæ fuerant, incolumes adolecebant; tum præsertim quia nullius eorum interfuisse videtur quod de initio fœderis immobilitate subjungitur.

^e Bruno Olomucensis episcopus, de quo hic agitur, Ottocaro jam addictissimus, post hujus cædem, cum Otto Brandeburgicus Wenceslai partes tulerit, novum Rudolpho exercitum objecit in Moravia cum Salisburgensi archiepiscopo de pace tandem stabilienda esset collocutus. Cumque postmodum bini utrinque pararii pacis ex conventionem delecti essent, idem Bruno et marchio a Sagitta Brandeburgici partes fecerunt, Meinhardo comite Tirolensi, et Henrico Burggravio Norimbergensi regi Romanorum causam agentibus;

tur, ut ad vestrum et nostrum propositum consequendum, sine tot hominum et maxime puerorum perpetuo exterminio veniremus. Nec dubitet regia celsitudo, quod sive fiat, sive deficiat vobis dicta assignatio puerorum, vestrum in hac parte negotium fidei constantia sicut nostrum proprium prosequemur ^g; et quia quidam Bohemi nobiles a vestris baronibus detinentur per quos posset rerum vestrarum restitutio de facili promoveri, serenitati vestræ consulimus et ex animo supplicamus, quatenus pro liberatione quatuor personarum dignemini laborare; quarum absolutio vestræ et nostræ ut diximus voluntati ^h Cæterum Joannes comes nos multum sollicitat, ut sibi factam nobis injuriam ex animo remittentes, ipsum volentem ad nos divertere sub protectionis gratia colligamus: cui aliud non curavimus respondere, quam quod regis et regni Hungariæ inde-votos ad servitia nostra colligere dedignamur. Quod si forte dicti Joannis et fratrum suorum excessibus dignatio vestra regia dignum duxerit misereri, altente petimus ut damnorum nostrorum innumera-bilium per ipsos nobis hostiliter illatorum mentio habeatur. Certos quoque vos reddimus, quod eosdem sine vestro expresso beneplacito nullatenus colligemus, sed si de vindicta communis injuriæ cogitare curabitis, utilitatem nostri fidelis et potentis auxilii in his et in omnibus aliis sentietis.

426 EPISTOLA XXXVII.

Summo pontifici Romano Rudolphus scribit, et Ecclesiæ Romanæ quæcunque hactenus ab ipso postulavit, liberalissime concedit.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. XXXVII.)

ARGUMENTUM. — Nicolai III haud dum consecrati epistolæ, prædecessorum suorum repetita per Nuntios et apostolicas litteras singillatim renovanti, repōnit, se quantocius obsecraturum filiali obedientia. Se et imperium sanctæ sedi submittit. Orat ut legatos suos de coronatione, societate cum Carolo Siciliæ rege, cæterisque negotiis acturos benigne audiat et dirigat. Ac denique clerum, quem nuper liberalissimum expertus fuerat, ejusque causas omnes ei prorsus vehementer etiam atque etiam commendat.

Sanctissimo, etc. Rudolphus, etc. Sincere devotionis integritas et affectus congrui promptitudo, quæ circa sacrosanciam Romanam Ecclesiam matrem nostram piissimam pridem in pectore nostro tenaciter radicata coaluit, nunc novissime his diebus ⁱ, quibus

Conventionem postmodum Iglaviæ roborata matrimonio reciproco, itum Viennam, ut ex Orneggio Hanszius refert (*Germ. Sac. tom. II, p. 389*). Num omnia hæc facta fuerint quadrimestri illo tempore, quod præcessit annum 1279 post insignem prædictam victoriam, an prioribus ejusdem anni mensibus, incompertum mihi est. At litteræ istæ posteriora etiam facta continent, omni procul dubio ad annum spectant 1279, antequam Ladislao ad Romanos deficiens, Romano pontifici, ac per eum Rudolpho atque episcopis maximam inferret sollicitudinem pro Christiana fide. Quæ de re videndus Rayn. (1279, n. 50 seqq.).

^j Ita scilicet agere tenebatur ex fœdere (ep. 31). Cæterum quod aiebam (ep. 16, n. 4) iram Ottocari non fuisse compressam, hæc personarum et rerum repetitione confirmatur.

^k Deest aliquid.

^l Nicolaus III die 25 Novembris anno 1277 electus Viterbii, statimque profectus Romam, antequam consecraretur, die videlicet 12 Decembris, litteras dedit ad Rudolphum exstantes apud Raynaldum (1277, n. 54). Quibus Rudolphus rescripsit statim atque ad eum sunt allatæ, ut patet ex hoc præciso loquendi genere. Quamobrem hæc etiam epistola loco movenda est, et retrahenda sub finem an. 1277, undeviginti

nobis et Christiano populo providentia summi patris de apostolico patre providit ad votum^a, sic pullulat et excrescit uberius, sic in omnem iustitiam semitam nostrae mentis interiora convertit, quod non solum in nobis mali suspicio, quā nos eadem mater Ecclesia poterat habuisse notabiles, jam perfecte rescinditur, sed et omnis mali species, quae in re gesta oculata confectione perpendi poterat, ut intentio filialis, quae nunquam revera declinavit 427 in devium, clario clarius elucescat, in patris aspectibus penitus amputatur^b. Ecce igitur universa et singula quae a nobis hactenus alnia mater Ecclesia postulasse dignoscitur tam per nuntios quam per litteras speciales, applanu benevolo et assensu gratuito liberaliter approbantes, in his et om-

nium dies, qui sunt reliqui ejusdem anni, satis superque erant ultra citroque mittendis litteris Roma Vienne, atque hinc ad Urbem, quo fortasse pervenerint sequenti anno ineunte cum Raynaldus (1278, num. 45) insignia imperialia iam petisse affirmat. Huc accedit rescribendi celeritas pontificis litteris inculcata regis auribus. Primo siquidem: «Præter Ecclesiae morem, inquit, secundum quem solent litterae apostolicæ promotionem Romani pontificis huiusmodi præsertim ad principes, quasunque alias ipsius pontificis praevenire, nos celsitudinis regiae pacem prius patris exhibemus affectibus, quam litteratoris ad hoc conceptis affectibus huiusmodi. Deinde pressius celeritatem insinuant hortatur, ut nuntios mittat, cum pleno mandato ad tractatus eosdem tuo nomine proseguendos, consummandos pariter et firmandos ad sedem eandem, subblata qualibet, proot opportunitas curiose captanda permiserit, dilatione transmittas, tuis praenuntiaturus litteris, quando eos ad ipsam sedem æstimes verisimiliter perventuros.»

• Nil Rudolpho erat antiquius coronatione. Huc praecipue collineabat diuturni illi tractatus de amicitia stabilienda inter ipsum et Carolum Siciliae regem, qui biennii fere spatio ab Italia eum arcuerat, quosque a Nicolao nunc audiebat celerrime terminandos; quare pontificem iuxta suum desiderium esse creatum affirmat.

• Praefata Nicolai litterae sic ordiuntur: «Solet nota principum unio, ut pauca saltem exprimamus, e multis obstruere ora iniqua loquentium quarentium inter ipsos suis sussurris disseminare discordias, disensionum accendere incentiva.» Deinde proseguuntur fusissime enarrantes Gregorii X. Innocentii et Adriani V. nec non Joannis XXI sollicitudines de duobus capitibus, videlicet de discordia ejus cum rege Siciliae, et de Exarchatu et Pentapolis restitutione, quas provincias a Suevis Augustis invasas, ac Romanodiola nomine appellatas Rudolphus putans diversas ab Exarchatu et Pentapoli, quas Lugduni per nuntios et Lausanz per se ipse sanctae sedi confirmaverat, acsi juris essent imperii adhuc retinebat. Ad discordiam cum Siciliae rege quod attinet, donec per legatos utriusque partis composita sit, ab Italia praedecessorum exemplo illum arceat: «Interim tamen, ait, contra praemissam provisionem et intentionem providentium in Italiam non venturus, nec missurus aliquam militiam, sive gentem.» Quod vero spectat ad caput alterum. «Petitionem autem super ejusdem Ecclesiae terris, ac specialiter Exarchatu Ravennae ac Pentapoli regali excellentiae toties inculcatam absque ulteriori procrastinatione rogamus et petimus efficacis executionis promptitudinem adimpleri.

• Praedictis duobus capitibus brevi respondet contra titulatoris opinionem, qui pro liberalitate vendit Rudolpho officium. Non secus nostra ætate orator Caroli VI Ang. Benedicto XIII antiqui moris pontifici Comacini restitutionem pro Caesarea munificentia exaggerabat (Gottieri Hist. tom. VIII, p. 151), cum a pontifice serium hoc responsum accepit: *Aliena non*

nibus aliis concepimus apostolicis beneplacitis aequanimiter conformare^a, supplicantes humiliter vestrae clementissimae sanctitati, quatenus nos, et creditum celsitus nobis imperium ad honorem Altissimi et salutem populi Christiani dignemini provida dispensatione dirigere, nec non apostolicae gratiae beneficio confovere^b. Porro industrios et prudentes viros N. et N. ad beatitudinis vestrae pedes fiducialissime destinamus, ut super principali negotio, super amicitia inter nos et inclitum N. iuxta providentiae vestrae consilium, si hoc voto nostro coideat, solidanda, et super omnibus aliis reipublicae Christianae negotiis, quae per vestrae pietatis industriam promoveri desiderant, nutus vestri fotamine dirigantur^c. Idcirco petitiones nostras et etiam specialiter 428

repetimus. Comacini Caesar, si juris sui esse putat, sibi habeat. Si autem novit, ut nobis persuasissimum est, Ecclesiae juris esse, consulat conscientiae suae, reputetque censuras, quibus ecclesiae bonorum invasores obnoxii sunt. Ea siquidem principes aut largitate, aut pro remedio animarum suarum concessere: idcirco restituito Comacini non benefici, sed officii loco habenda est. Sic ad verbum italice.

• Cum magno in hoc progenitore Augustae domus Austriae huiusmodi testimonio certa obssequii erga principes apostolorum successores invenio, non possum, quin meum lectorem animadvertere illa jubeam.

• Dno hi nuntii a Rudolpho missi una cum litteris de principali negotio, seu de coronatione, ac de praedictis duobus capitibus, aliisque negotiis imperii acturi erant: non autem regia mandata obtulerant, quae pontifex cupiebat, praecipue super controversia cum rege Siciliae. De provinciarum vero restitutione expedite absolutum fuisse negotium colligitur, quia Rudolphus diplomate dato Vienna xiv Kal. Feb. anno 1278 omnia restituit sanctae sedi, fratremque Conradum minorum in Urbem misit, qui regia auctoritate ad majorem validitatem omnia firmaret, ut fecit in consistorio «quarto die mensis Maii, Ind. vi, pontificatus vero domini Nicolai Papae III anno 1.» Et quia interim Cancellarius Rudolpho cognominis illicita juramenta exegerat a civitatibus Exarchatus, rege Romanorum insecio, continuo diploma novum «iv Kal. Junii,» novumque legatum Gotifredum praepositum Soliensem Romam misit, qui pari modo in consistorio Viterbii «pridie Kal. Jul.» Cancellarii factum irritum esse dixit, iterumque jura omnia sanctae sedis confirmavit. Harum rerum monumenta certa exstant in archivo apostolico Molis Adrianae, et ap. Raynaldum (1278, n. 45 seqq.) Vide Dissert. ult., n. 8. Majoris molis erat caput alterum: Carolus quippe senatoria dignitate et vicariatu Tusciae spoliandus erat, deinde vera concordia inter eos stabilienda. Nihilominus absolutum id quod esset, nisi mors pontificis superveniens rem in sequentem annum distulisset. Omnia liquent ea monumentis apud eundem Raynaldum. Regiam epistolam huc lubet afferre (1278, n. 64) de matrimonio Constantiae filiae Rudolphus cum Carolo Martello regis Siciliae nepote ex filio, quas nuptias ipse Nicolaus conciliaverat. — «Sanctiss. in Chr. patri ac domino D. Nicolao divina providentia sacros. R. E. summo pontifici Rudolphus Dei gratia Romm. rex semper Ang. cum filialis obeditionis reverentia, devotissima pedum oscula beatorum. Gerentes tanquam devotissimus vester, et E. R. filius de inoblighabilis sanctitatis vestrae rectitudine, qua cuilibet quod suum est sine personar. delectu triumtis aequa lance, et ex fervore charitatis intrinsecae, qua inter quoslibet Christianae religionis et potissime inter illustres et superillustres ut reges et principes, ex quorum dissidentia tanto gravius suboriri posset periculum, quanto majori preeminet dignitate, concordiam, unionem, et amicitiam tanquam pater piissimus toto corde diligitis indubitatae fiducia plenitudine. Ecce

clericorum nostrorum, qui gratis et fructuosus a obsequiis nobis valde se placitos exhibent ac acceptos, seu quæ ministerio nuntiorum ipsorum eosdem ve-

stræ sanctitati proponi contigerit, exoptatæ propitiæ vestræ dulcedine petimus efficaciter exaudiri.

quod super familiaritate, confederatione, et indissolubili amicitie unione inter nos et inclytam Carolum regem Sicilia nomine nostro tractanda, facienda, firmanda, seu solidanda per matrimonia et quascunque obligationes, et modos alios vestra sanctitas viderit expedire, vestra beatitudo nos ducimus committendum, super hoc concedentes, quantum in nobis est, plenam et liberam, ac omnimodam potestatem: constituentes nihilominus honorabiles viros fratres Conradum de ordine Minorum ministrum superioris Alemannie, et magistrum Cedefridum prepositum ecclesie Soliensis vestrum capellanum, nostrumque protonotarium procuratores nostros ad informandum nostro nomine vestram paternitatem de facti et negotii circumstantiis, cum necesse fuerit, et a vestra sanctitate fuerint requisiti: ratum habentes et gratum quidquid paternitatis vestræ providentia super hōho concordie familiaritatis et amicitie, et ipsius solidatione sub forma premissa egerit, fecerit, sive nostro nomine duxerit ordinandum. In cujus testimonium, et evidentiam plenam præsentem litterarum sanctitati vestræ transmittimus maje-

statis nostræ sigilli robore communitas. Datum in Castris apud Dyax Nonis Septembris, Ind. vi, A. D. 1278, regni vero nostri anno v, decimo videlicet die post insignem de Otocaro victoriam reportatam.

Rei testimonium exstat apud Hansiz. (Germ. Sac. tom. I, p. 417), diploma videlicet Rudolphi « Datum Vienna A. D. 1277, v. Kal. Jun. Ind. v, regni vero nostri anno iv, » septimo videlicet mense post datas has litteras. In quo fatetur, quod deficientibus sibi necessariis sumptibus prosequendo bello episcopi « principes nostri moti precum nostrarum instantia voluntarie consenserunt, ut tam de bonis ipsorum dominicalibus, quam de prædiis monasteriorum et ecclesiarum eorum jurisdictioni in partibus Austrie, Styrie, Carinthie, Carniole et Marchie subsectorum subsidium tolerabile peteremus, per quod tantæ necessitatis articulus, qui nos et imperium coarctabat, per eorum suffragia et digne recollectione sublevari tolleretur. » Subinde cavet, ne exemplum sui successores sequantur cum ecclesiarum detrimento.

429 LIBER TERTIUS.

EPISTOLA PRIMA.

Sacri Romani Imperii electores confirmant donationem Annæ imperatrici primæ uxori a factam a Rudolpho imperatore.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. 1.)

ARGUMENTUM. — Sacri Rom. imp. electores ratam habent donationem mille marcarum annui redditus a Rudolpho rege Romanorum factam Annæ reginæ uxori suæ ex castris, terris et possessionibus suo arbitratu deputandis, modo earum custodes iurejurando promittant, regina obeunte eos redditus ad jus imperii restitutum iri.

Virtutum candelor eximius et laudanda præsentia bonitatis, quibus inclyta domina nostra Anna regina prædicabiliter adornatur, ex suæ nos delectamento fragrantie taliter recreando gratificant, et gratificando delectant, quod ad ipsius honorem et commodum ampliandum libenter assurgimus, et ad cuncta, quæ sibi in salutem proficiant, liberaliter invitanur. Hinc est quod nosse vos volumus universos, quod nos una cum aliis nostris coelectoribus in hoc

motu voluntario consentimus, et plenum ac liberum impertimur assensum, quod serenissimus dominus noster Rudolphus inclytus consors thori sui eidem dominæ nostræ in bonis, castris, terris, et possessionibus aliis usque ad mille marcas auri redditus in locis sibi opportuniorebus, ubi et expedienti viderit, valeat assignare, ab ipsa domina nostra ad tempora vite suæ pacifice possidenda; 430 ita tamen, quod custodes castrorum, terrarum, possessionum hujusmodi, ad hoc iurejurando se obligent, quod mot ipsa domina nostra Anna regina inclyta subleata de medio, eadem bona ad proprietatem et jus imperii fideliter restituant et reducant.

EPISTOLA II.

Civitas quænam Rudolpho gratulatur de prosperis successibus.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. II.)

ARGUMENTUM. — Cum ad remotas imperii provincias fama pervenisset, Rudolphum suam in potestatem redegissem Austriam et cæteras provincias, civitas quedam fidelis subdita regi gratulatur de prospero

(lib. I, ep. 2, in not.).

4 Vide dissert. penult., § 5, n. 7.

a In contextu diplomatis nullus dubito, quin pro auri legendum sit annui, ut fidenter posui. Incredible enim videtur, centum quinquaginta aureorum millia ex paucis castris, terris, et possessionibus collectum iri quotannis; crediti autem est proclivius, tria millia septuaginta quinque nummorum in annos singulos reginæ concessa esse. Vide (ep. 23, lib. I, in not.) inter argenteas, aureasque marcas discrimen: summamque aurearum prædictam mihi fere incredibilem nosces.

b Licentia titulorum acquirit vires enūdo: non contentus regi Romanorum imperatoris titulum tribuisse, Reginam quoque pari honore dignatur. At se ipse condemnat, Annam appellans primam uxorem, cum enim ipsa decesserit anno 1281, nec Rudolphus alteram duxerit usque ad annum 1287, Agnetem nomine, ut Peucer. Cuspin. Annal. Suev. tradunt; tituli igitur posteriori manu sunt adjecti, adeoque susdeque habent.

c Prædictam tituli licentiam electores arguunt. Rudolphus comes tunc Habsburgicus Annam Notherbergicam duxit uxorem an. 1240, ut est dictum

Nisi auri mutetur in annui, difficile intellectu est, num assignatio ista menstrua sit, an annua. Præterea qui nuper vidimus angustum adeo fuisse aerarium imperii, ut donum gratuitum ab ecclesiis peti oportuerit, ne cogitatione quidem assequi possumus, quid novus provinciarum dominus, qui tanquam salvator ab iisdem ingenti cum anxietate expectabatur, cum primum advenit, tam gravi onere illas opprimeret, ut pro sola regina aureorum centum quinquaginta millia exigerentur.

Cautio ista non perfunctorie notanda est. Si enim de iuribus imperii, ne per huiusmodi assignationem aquam et rectam interirent, hinc in modum sancitur, quid de bonis ecclesiarum quotum indoles longe potior est, sacra enim sunt ab ipsa origine, sacrisque canonibus fulciuntur, putari debet? Attamen non nemo aut diuturnitate alienæ possessionis, aut silentio pontificum, vero falso fretus, certum sancte sedis dominium alicubi revocare in dubium non est veritus.

eventu, feliciorumque ominans, demisse orat, ut scriptis ad se litteris rei veritatem significare non dedignetur.

Excellentissimo, etc. N. Civitas promptissimum devotae fidelitatis obsequium. Quantas possumus omnipotenti Deo gratias agimus, quod ad regie respiciens causae justitiam donare voluit, prout audivimus, ut serenitatis vestrae consiliis atque actuum processibus prospera cuncta succedant. De quo devotionis et fidei nostrae credulitas ad hoc, quod desiderat, facile applicata, conceptis gaudiis in letitia reflorescit, ardentem appetens fructum notitiae certissimae **431** veritatis. Quapropter vestrae domini majestatis devotione reverentissima supplicamus, quatenus de processibus et successibus vestris quos utinam providentiae divinae iustitia bene promovendo, custodiat et perducatur ad melius, velitis avidam nostrae devotionis fidem scripti veritate regii declarare, ut gaudium quod in auditu concepit prona devotorum credulitas, in portum certitudinis optatae perducatur infallibilis vestrae veritatis majestatis, cuius est de nobis praecipere ac vetare, atque statuere sicut libet, quibus promptum est, et erit omnia iussa capere, atque pro posse perficere, quaecumque metuende majestatis mandatum injunxerit, nullatenus negligendum.

EPISTOLA III.

Ejusdem cum superiori epistola argumenti.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. III.)

ARGUMENTUM. — Alia civitas audita insigni victoria de rege Bohemorum rebellare auso adversus Rudolphum justissimum principem, eidem se gaudio exsultare significat ob recentem triumphum, summaque cum devotione illum orat, ut sibi de tanta ejus glorie certissimo nuntio sollicitae, regias litteras mittere dignetur.

Serenissimo, etc. N. Civitas ad cuncta obsequia se paratos. Necesse habet, inconcussum esse veritatis divinae promissum, et omnis potentia ad nihilitatem conteritur, quae contra nutum summi principis communitur. Scriptum est enim, quidquam maligni non posse adversari justo regi cum sederit super sedem, et est Spiritus Dei qui loquitur, adversus quem frustra se attollere omnis arrogantia congrassatur. Audivimus, justissime rex, quosdam in rebellionis audacia contra majestatem regiam praesumpsisse, et conatos fuisse sedi iustitiae adversari; quos excellentiae vestra triumphaliter superando subegit, ad planum sedavit obicis asperum, fecit dura mollescere, ac inimicas elationes cornua stabilia non habere. Super quibus corda nostra conceptis gaudiis adimplentur, et **432** non desinunt in felicitate regia reflorescere, tripudiorum recentibus ornamenti. Hic est namque praecipuus nostrae mentis ardor, haec intimatorum vota, ut sublimitas vestra cunctis septa prosperis incrementis assiduus condenseur. Verum quia efficacius declarata plus valent, et letius principis assertio gloriosa subintrat, sacrae regie majestati devotissime supplicamus,

* Ex epistolae sequentis sententia facili negotio colligitur, hanc datam esse ineunte an. 1277, nisi forsan in praecedentis extremo, cum magnae illius expeditionis in Austriam felix eventus est cognitus. De eo siquidem loquens annal Altahen: « Civitates, inquit, ibidem et castra se suo domino subdiderunt, excepta civitate Viennensi, quam etiam obsidione cinxit: » acceptoque ab Ottocaro juramento fidelitatis, totam Austriam suam in potestatem redegit.

† Diversam civitatem esse, argumentumque diversum contra titularis opinionem, genus salutationis aliud, totusque epistolae contextus demonstrant. Neutram noscere interest rei nostrae.

* Ottocarum Bohemiae regem et Henricum ducem Bavariae utrumque adversantem Rudolpho, in ordinem redactos esse anno 1276 saepe diximus. Hic

quatenus de processibus, quibus providentia divina suppeditat, velitis aliquid iutmare, per quod avida vestrarum exaltationum nostra devotio inter adeptos letae tranquillitatis modos tutissime foveatur.

EPISTOLA IV

Committit cuidam defensionem monasterii devastati.
(An. Dom. 1279, cod. Rud. IV.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus abbas N. precibus motus, qui plures monasterio suo illatas esse injurias querebatur a perversis hominibus, monasterium istud, fratres, res, et personas ad idem spectantes committit N. juxta abbatis desiderium, regia auctoritate illi mandans, ut nulli deinceps molestiae obnoxium esse permittat.

Imperatoriae dignitatis diademate ac dextera fortitudinis manus sceptrigeræ insignis renitentes, dum rimamur mentis nostrae secretarium, revolventes, quid unctio. quid sceptrum, quid corona regia significet divinitus nobis data, in sacra delibutionis oleo, quo armis regii sunt peruncti, clementiam, seu misericordiam in afflictos et attritos exercendam, in corona praereminentiam, in scepro potestatem defendendi oppressos per fortitudinis dexteram intelligimus, colligimus et perpendimus evidenter. Quapropter cordi nobis est omnes Romano imperio subdites, praesertim autem ecclesias et ecclesiasticas personas ab insultibus maleficorum quorumlibet protegere, et ad reprimendam perversorum astutiam consurgere toto posse. Sane honorabilis vir N. abbas monasterii N. ad nostram venit praesentiam, nobis lamentabiliter conquerendo, **433** quod quidam, maligni spiritus seducti impulsibus, Deum non timentes, nec homines reverentes, ejus monasterium in suis hominibus et possessionibus per rapinas et spolia multis injuriis affecerunt. Timeus igitur idem pater venerabilis, et praeteritorum eventibus conjecturam pessimam futurorum, nostrae majestati humiliter supplicavit, ut praedictum monasterium tuae devotioni committeremus cum omnibus suis defendendum ab incursibus malignorum. Nos itaque ipsius precibus inclinati tuae fidei puritatem praesentibus duximus requirendam, regia nihilominus tibi auctoritate mandantes et concedentes, quatenus praedictum monasterium fratrumque conventum, homines, ipsorum possessiones, bona mobilia et immobilia, nec non omnia ad ipsum monasterium pertinentia vice nostri manteneas, protegas, defendas, nec permittas ex nunc et in antea ab aliquo indebite molestari.

EPISTOLA V.

Rudolphus regi Franciae de contracta cum ipso affinitate congratulatur

(An. Dom. 1279, cod. Rud. V.)

ARGUMENTUM. — Cum per nuptias a Nicolao III conciliatus Clementiae filiae suae cum Carolo Martello Caroli regis Siciliae nepote, affinitatem optatam contraxisset cum inclita domo Franciae, letabun-

vero de rebellibus res est. nec alii certe indicantur quam Ottocarus eique adherentes non pauci.

† Mentiar nisi monasterium istud esse ordinis Cisterciensis. Certe litterarum collector citra titulos licentia uti non consuevit nisi in monasteriis sui ordinis.

* En imperatorium diadema in regiam coronam versum, quam paulo infra sequuntur armis regii. Hic scilicet Rudolphus loquitur, ibi autem impostor: imperatoria enim dignitas Romae a Romano pontifice conferenda erat.

† Philippus III cognomento Audax filius erat sancti Ludovici IX, fraterque patruelis Caroli II patris Caroli Martelli cui desponsata fuerat Clementia Austriaca.

aus Philippo III regi officiosissimis litteris rem significat, suam benevolentiam opportune utilem fore promittens.

Inter cætera quælibet augustalium titulorum insignia nobis attributa divinitas, inter multa votivæ felicitatis auspica, quibus dextera Domini latera nostra circumdedit, incessanter id animo nostro revera suavitatis arrisit in osculo, id immense lætitiæ poculo nostra præcordia fecundavit, quod inter nos et vos, in quem utique proavita strenuitas vires et animos propagavit, affinitatis amicæ connubia sunt contracta *. Quæ quidem eo indissociabilis, 434 eo indijunctus semper servare non solum, sed et corroborare disponimus, quo cum inelyta domo Franciæ coniungi nos desiderabilis delectat. De nobis igitur quæsumus regia celsitudo fiduciæ plenioris ex litterarum nostrarum affectibus argumenta suscipiat, quod in opportunitatibus vobis nostra sollicitudo non deerit, sed ad cuncta quæ vobis honoris et gloriæ incremento cessura noverimus, se officiose benevolam et ultroneam exhibebit b.

EPISTOLA VI.

Rudolphus scribit civitati cuidam fidelitatem ejus laudans.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. vi.)

ARGUMENTUM. — Civitati Tusciæ, quæ suam fidem testata erat erga Romanum imperium, respondet, se eam magnopere commendaturum Romano pontifici, mittitque ad eam legatum, qui suo nomine nonnulla proponet in executionem mittenda.

Rudolphus, etc. Litteras vestras quas regio cultini direxistis affectione benigna suscepimus, vestræ devotionis et fidei quam ad sacrum imperium geritis expressivas. Sane memorabilem probitatis vestræ constantiam, quæ vos in agendis imperii decoravit pro sua commendatione prosequimur circa ea quæ vestræ quietis vestrigue provecius augmenta respiciunt, vigilanter intendere disponentes, apud sanctissimum patrem nostrum dominum summum pontificem, ut paternæ benevolentia vobis prætentat umbraculum, curas nostras et operas, quan-

* Nicolaus III suis in litteris ad Rudolphum ap. Raynaldum (1279, n. 10) datis videlicet « in Non. Jun. » se nuptias istas conciliasse testatur. « Quia, inquit, indissolubile matrimonii vinculum, divinitus institutum, ex institutione sui virtutem in se obtinet connexivam inter alia non sine multa discussione providimus, quod inter te ac regem eundem charitatis unitas affinitatis linea jungatur. » Septem iis mensibus qui erant reliqui, inter regem Romanorum et Carolum Siciliæ regem concordiam desponsatione prædicta absolutam esse compertum est. Filiam autem Rudolphi nonnisi declinante sequenti anno dimissam esse a regio genitore ex Hornekio et diplomatibus colligit Hansiz. (Germ. Sac. tom. II, p. 390). Tum vero Rudolphus Styriam lustrans, inde cum Rudolpho cancellario, Joanne Gurensi, et comitibus de Sayn, et Wertenberg Clementiam dimisit, Nicolao III jam mortuo.

b Et concordie et amicitia argumenta suppetent ex aliis litteris (ep. 19).

c Cum Carolus Siciliæ rex anno 1278 die decima sexta Septembris una cum dignitate senatoria Urbis, vicarium Tusciæ abdicasset, Nicolao III pontifice sic volente, inter Tusciæ civitates, quæ singulæ juris erant imperii, unam hanc, incertum, num Lucam, Pisas, an Florentiam ad legitimum principem se vertisse, non est credibile : at litteræ hujus tantum suppetunt. Neque a vero forsan abierit, qui Pisas reputet quippe quam urbem Carolo etiam imperii vicario ad Rudolphum per suum legatum confugerat (l. i, ep. 20) impetratura opem adversus æmulam factionem : nam fere omnes id tem-

poris in factiones divisæ erant, ne pontificiis quidem exceptis, præcipue Bononia, ut sæpe sæpius est dictum. Quamobrem affirmare non ausim, civitatem universam Rudolpho scripsisse, sed Gibellinam tantum factionem, ut ante annos quinque fecerat, dum Greg. X Lugduni morabatur.

EPISTOLA VII.

Rudolphus dolet quemdam terram suam transiisse incognitum.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. vii.)

ARGUMENTUM. — Principi amicissimo suaviter succenset, quod per Austriæ provincias currendo pertransiens, mutuo utrumque solatio colloctionis orbaverit. Legatum mittit mutue excusationis interpretem.

Rudolphus, etc. d Quod transitus vester per terræ nostræ districtus tam clandestinus extitit et festinus, ut nobis vestræ visionis et allocutionis amabili recreari solatio non liceret, id non levem nobis materiam conturbationis intrinsecæ generavit, ut pote cum quo unum cor et eandem fore animam placide nos delectat. Eo etenim vehementius dolemus super eo, quo amplius et vos affectasse confidimus, nostra potiori præsentia frui versa vice. Ut igitur hinc et inde super his excusationis amicæ remediabile beneficium intercedat, ecce quod N. credentialis, * etc.

436 EPISTOLA VIII.

Rudolphus contrahit cum cardinale quodam amicitiam.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. viii.)

ARGUMENTUM. — S. R. E. cardinalem, cujus nomen in Germania ore omnium celebrabatur, tanquam consilio, et auctoritate apud sanctam sedem plurimum valentis, et quicum rarum habuerat commercium litterarum, ut frequentius deinceps habeat, ad suam necessitudinem adjungere optat, seque illum brevi coram allocuturum sperat.

Venerabili, etc. Rudolphus, etc. Tot et tanta de virtuosis actibus vestris apud nos rumorum invalere

poris in factiones divisæ erant, ne pontificiis quidem exceptis, præcipue Bononia, ut sæpe sæpius est dictum. Quamobrem affirmare non ausim, civitatem universam Rudolpho scripsisse, sed Gibellinam tantum factionem, ut ante annos quinque fecerat, dum Greg. X Lugduni morabatur.

d Ungariæ regem aliumve summum principem putari vetat præmissis nominis, quod Rudolphus non solet cum summis principibus. Equidem conjecturis indulgere in re nullius momenti, nec debeo, nec soleo, mihi tamen videtur archiep. Salisburgensi epistola scripta esse. Principes enim ecclesiasticos pluraliter Rudolphus alloquitur, et Salisburgensis jurisdictione per Austriæ provincias extenditur : quæ duæ res hanc opinionem tuentur. Accedit necessitudo, cujus testem nolo alium quam ipsum Rudolphum (lib. II, ep. 12).

e Ducangius in Glossario (7 Credentia) docet chartarum et historicorum auctoritate, credentiam apud Italos fuisse publicum civium conventum de rebus publicis deliberandi causa coactum : indeque credentiaris appellatis, quod in secretorum reip. partem adhiberentur. Ex charta Friderici I anno 1185 ad terminum, quem consules Mediolani cum consilio credentia nobis dixerint. Ex annal. Januæ. ad annum 1282. Creatum fuit de novo quoddam consilium in Janua de hominibus 15, quod credentia vocabatur. Et ex aliis chronicis Italiæ sapientes a credentia, ac senatores credentia nuncupatos ostendit. Ejus generis fuisse credentialem istum Rudolphi legatione fungentem arbitror.

præconia, tot et tantis alma mater Ecclesia vestrae prædicabilis fama, vestri ministeriosi consilii decoratur insigniis, et auctoritatis eximie titulis adornatur, quod plurimum nos delectat familiaritatis alterne vobiscum inire solatia et affectuum mutuorum conformi dulcedine. . . . Licet igitur hactenus vobis locorum inhabilitate distantibus, rara nostra salutationis epistola nostrae mentis interiora suggererit, licet non crebra litterarumstrarum allocutione fuerimus recreati, spei tamen conceptæ de vestra benevolentia rivulus manare non desinit, sed augmento continuo fecundatur. Nos enim deinceps, opportunitate capta, non solum vos litteris visitare disponimus, verum in proximo, duce Altissimo, vobis præsentialiter offerre nos, ut gratæ dilectionis affectu successivis concretæ profectionibus in profusos et proficuos gratiosi germinis palmites adolescat. Ecce igitur honorabilem, etc.

437 EPISTOLA IX.

Rudolphus scribit cardinali * se ipsi commendans et negotia imperii.

(An. Dom. 1279, cod. Rus. IX.)

ARGUMENTUM. — Oratorem, sive procuratorem suum apud sanctam sedem ab omnibus legatis Roma redemptibus multa laude affectum, spe præmiorum allicit, ac regie gratiæ et benevolentiae lenocinio alacritatem addit, ut ad sua et imperii negotia laudabiliter pergat.

Rudolphus, etc. Honorabili, et prudenti viro N. d., etc. Nunquid nostrorum pro diversitate temporum de Romana curia redeuntium increbrescens et fida relatio laudes fidei vestrae purissimæ, quam ad nos et imperium animo geritis indefesso, in comitatu regio tam profuso præconio textui et diffudit, quod vestre gratæ devotionis obsequia mente sedula recensentes, ad ea ferventer allicimur, quæ honoris vestri pariter et vestrorum accessura noverimus incrementum. Vestram igitur honestatem affectu plenissimo duximus exhortandam, quatenus de benevolentia vestra privilegio gratioso securi, laudabilis vestri propositi curas et operas circa nos et nostra negotia laudabilioris continuationis officio prosequi non cessetis *.

* Deest aliquid.

Controversias omnes tum veteres, tum receptiores cum Carolo Siciliæ regē compositas fuisse testimonium isto evidenti desiderari non potest. Cessante, scilicet gravi causa, quæ Rudolphum a suscipiendo in Italiam itinere per quatuor fere annos arcuerat; rex idem Romanorum cardinali amico fidem facit, se brevi adfuturum in Urbe, ut videlicet imperiale diadema suscipiat a Romano pontifice. Raynaldus (1278, n. 45) ex litteris Nicolai III deducit Rudolphum in eunte predicto anno petisse imperialia insignia, cum vero illas non proferat, fides apud eum sit. Secus est de formula, quam Nicolaus idem (*Ibid.*, n. 65) regi Romanorum præscripsit in diplomate utendam; etenim in ejus fine legitur: « Promittimus insuper quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre et plenarie faciemus. » Quam suo loco in diplomate expressam videbimus. Quibus si hoc Rudolphi gravissimum testimonium adicias, ineptire eos fatearis necesse erit, qui verbis elegantissimis Rudolphum mendacii arguere non verentur.

* Collectoris supinitatem? tanti erat venerabilis titulum præcedentis epistolæ cum honorabili hujus conferre? Nomen regis in illa postpositum, præpositum vero in ista, simile officium important?

* Publicis tabulis, quæ Conradus minorita jura et privilegia sanctæ sedis regio nomine confirmat (ap.

438 EPISTOLA X.

Cives Leodienses conqueruntur de quibusdam clericis. (An. Dom. 1279, cod. Rud. X.)

ARGUMENTUM. — Cives Leodienses conturbati ob privilegium clero civitatis antiquitus concessum, et a Rudolpho renovatum ac declaratum, quod nuper publicatum ab eodem fuerat: eo siquidem civitatis et provincie totius leges ab ejusdem Rudolphi prædecessoribus conditæ subvertebantur; ad eum confugiant queribundi circumventionis obtentu, ut quoniam conditor legis ipse est ejusdem interpretes et castigator, paci publicæ civitatis et provincie consulat, privilegium illud abrogando.

Serenissimo domino sup cives Leodienses, etc. Quia Dei, a quo omnis potestas egreditur, ordinatione summa republice potentia vestra dignoscitur clementiæ attributa, ut per vestrae magnitudinis vigorem conservetur justitia, et injuriæ extirpentur, fidelium debilitas relevetur, et fortium rebellio comprimatur, omnia justo legum libramine in Salvatoris servitio dirigendo, ad majestatis vestrae clementiam de penultimis Romani imperii finibus recurrentes, sub vestra gratiæ confidentia speciali celsitudini regie duximus non absque dolore et perturbatione cordium intimandum, quod honorabiles viri clerus civitatis N., licet ipsum omni qua possumus veneratione colamus, civitatis tamen et totius patriæ nostræ quietis et pacis impatiens, cum de illis nihil suspicaremur adversi, quoddam privilegium hactenus inauditum a vestra magnificentia sibi, ut asserunt, innovatum, confirmatum, seu etiam declaratum nuper apud nos fecit in multorum presentia publicari. Quod perceptum et in publicationem deductum, quamvis tanquam improvisi tonitruu iectibus et fulminis terrore attonitam turbam turbaverit universam, ipsum tamen propter vestri venerationem felices nominis audivimus reverenter, ipsiusque recepta copia, et deliberatione super hoc matura præhabita, quia per idem si dici debet privilegium, tota lex civitatis et nostræ patriæ pene penitus absorbentur, et decoloratur status nostræ patriæ generalis ab antiquis temporibus a vestris divinis prædecessoribus ordinatus, post diversa consilia habita cum sapientibus et colloquia in communi, nostra deliberatio tandem in hoc

Raynald. 1278, n. 50) subjicitur: « Actum Romæ ap. sanctum Petrum in prædicto papali consistorio presentibus, etc. Magistro Paulo de Interamna clerico et procuratore in audientia curiæ Romanæ prædicti domini Rudolphi regis. » Anno igitur 1278 magister Paulus de Interamna erat procurator regius. Ante enim fuerat Basiliensis episcopus (lib. II, ep. 1 seqq.) anno videlicet 1276, quo tamen declinante eum abfuisse Roma testantur litteræ sæpe laudatæ cardinalium sede vacante, nam ad castra Rudolphi adloquerat in Austria.

Anno, ut videtur, 1280 prædictus magister Paulus vitam cum morte commutavit: quare beneficiis, quæ Rudolphus liberalissime pollicetur, frui non potuit. Magnæ ejus fidei novum testimonium suppetit ab eodem rege Romanorum, cum ejus mortem agnovit (*Infra* ep. 38).

Belgium Germaniæ inferioris limes ultimus Leodiensem provinciam recte penultimis imperii fines appellari ostendit: nostra autem ætate alia provinciarum ratio est, quod neminem latere arbitror.

Patriæ significationem, ut arbitror, nemo melius exposuit, quam Arnobius ap. Ducang. (*Gloss. V. Patria*). Ait enim: « In quibus linguis gentes sunt patria quadringente sex, non diversarum linguarum, sed ut dixi diversarum patriarum: verbi gratia, cum una lingua Latina sit, sub una lingua diversæ sunt patriæ Brutorum, Lucanorum, Apulorum, etc. » Perinde Leodienses provinciam cognominem appellant.

resedit, quod quia ejus est legem interpretari, vel emendare, ejus est condere ^a, ad vestre majestatis audientiam, quam in hac parte calliditate impetran-
tium credimus circumventam, sub certa forma duximus communiter et solemniter proclamandum. Spe-
rantes, et in Altissimo confidentes, quod cum vobis patuerit inconvenientia et pericula ex tali privilegio proventura, vestra provida et benevola sapientia re-
mediis fidelium subjectorum invigilans, a tantis nos turbationibus et totius patriæ gravaminibus releva-
bit, et ad statum pacificum et antiquum, amputatis noxiis novitatibus, salubriter omnia reformabit.

EPISTOLA XI.

Rudolphus cives Maguntinos hortatur ad concordiam.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XI.)

ARGUMENTUM. — A legato Moguntinorum admonitus simulatum inter cives et ministeriales, qui rem armis decidere constituerant: simulque rogatus, ut regia objecta auctoritate imminenti confla-
tioni occurrat, respondet prudentia et moderatione utendum, ut stricti enses ab æmulis deponantur. Eadem finis se deputasse G. comitem, ut consiliis cum eo communicatis incendium exstinguant

Rudolphus, etc., civibus Maguntinis. Exortæ discordiæ odiosa turbatio, quæ in finibus vestris seminaria suscepit simulatum ^b. **440** per industri-
um virum N. regie celsitudini nuper exposita, tanto duriori nos pungit compassionis auleo, quanto graviora sentimus ex ea totius terræ discrimina suboriri, volentes ad extinctionem ipsius incendii studia nostra libenter et liberaliter appli-
care. Sane visum est nobis expediens, et consilium bona fide, quod tantæ ruinæ dispendia præcavescentes, qui estis animalia oculata ^c, in hujus casus articulo per modestiæ semitam incedatis. Jusjurandum, quod cum ministerialibus ^d inivistis, ea rectitudinis linea directuri, quod juramenti forma super communi pace præhabita, prorsus aliqua læSIONIS injuria non tangatur, sed ministeriales eodem ad pacis et concordie unionem ferventer inducere satagatis. Sic enim salvis vobis et domibus vestris, poterit ignis vicinus parietibus applicari. Quia domus in conflagrationis medio constituta, etsi non consumatur incendio, infirmatur tamen, exhaustis compaginum viribus ad ruinam. Rogamus igitur et attentius exhortamur, quatenus mox prosilientes in medias exterminii partes, tantæ scissuræ discrimina studeatis innatæ prudentiæ moderamine reparare ^e. Et ecce infra triduum post recessum nuntii vestri de nostra presentia, nobilem

^a Nop debet tamen legis auctor legem tollere, nisi probabili de causa, peccaturus aliqui in regulas justitiæ gubernatricis. Verba sunt Grotii (*De Jur. bell. et pac.* II, 20, 24.), qui alibi clarius (II, 14, 9) de rege: « Si eas revocet, nemini facit injuriam. Peccat tamen, si sine justa causa id faciat. » Quamobrem Leodienses dum petunt abrogationem novæ legis privatiæ clericorum, quæ pugnat cum publica civitatis et patriæ, justam afferunt causam, cur eam revocet sine clericorum injuria.

^b Trithemius ap. Calvis. ad annum 1280: « Moguntinus, ait, et Joannes de Spanheim comes bello decertant; comes vincitur, et multi præstantes viri captivi abducuntur, qui sequenti anno die 12 Decembris captivitate liberantur, interponente se imperatore, qui Burgundum sibi rebellem invadit, et prælio superat, et ad deditionem cogit, multas præterea urbes Rheni, quæ sæpè inter se fecerant, in rebellionem capit, et auctores rebellionis occidit, vel proscibit. » Apud auctorem sit fides ad chronologiam quod attinet; cætera his litteris convenire admodum mihi videntur.

^c Laudis genus! Sententia quidem est Joannis (*Apoc.* VI, 8) adeoque sacrosancta: Et in medio sedis, et in

A virum G. comitem propter hoc ad vestram præsentiam destinare proponimus ut ipsius cooperante consilio per vos stricti enses de altereantium manibus rapiantur.

441 EPISTOLA XII.

Rudolphus de eadem concordia clero Moguntino scribit.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XII.)

ARGUMENTUM. — Cleri Moguntini futura damna prævidentis precibus exoratus in eadem causa reponit, quod libens efficacem navabit operam incendio illi præfocando, ut exitus brevi palam faciat

Rudolphus, etc., decano et capitulo Maguntino. Tribulationum et calamitatum crudeles angustias, quibus bellicus impetus fines vestros invadere formidatur, tanto compassiviori nimirum commiseramur affectu, quanto ex his perniciosiora sentimus discrimina pullulare. Propter quod ferventibus vestris affectionibus excitati ad stabile bonum concordie, et ad extirpanda totaliter germina simulatum libenter intendimus, efficaces et sedulas interponere partes nostras ^f, prout auctore Domino, operis evidentia vos docebit.

EPISTOLA XIII

Rudolphus providet cuidam domui regulari de ordine Penitentium.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XIII.)

ARGUMENTUM. — Ægre ferens domum religiosam mulierum penitentium in spiritualibus et temporalibus male admodum administrari, S. R. E. cardinalem enixe orat, ut provisos rempveri obtineat a summo pontifice, eamque domum provinciali fratrum Minorum committi cum facultate ingrediendi claustrum pro Ecclesiæ sacramentis administrandis.

C Quia in civitate nostra N. quedam est domus regularis de ordine Penitentium, quæ pati dicitur tam in spiritualium quam in temporalium provisione defectum, nos ipsi domui eo compatiētes instantius, quo illius sexus infirmitas propior est ad casum, **442** paternitatem vestram affectione qua possumus amplissima deposcimus et hortamur, quatenus cum persona præfata domus ex provisorum suorum, qui sibi [ibi] nunc præsent, incuria, gravia possent suæ famæ suæque salutis incurrere nocumētia, apud dilectissimum patrem nostrum dominum summum pontificem ^g cum effectū dignemini procurare, quod ipsa domus ex provisorum hujusmodi inutilium

circuitu sedis quatuor animalia plena oculis ante et retro. Et in circuitu et intus plena sunt oculis. At comparatio ista nostra ætate aliquantulum friget.

^d Ex charta ejusdem Rudolphi ap. Ludewig. (tom. IV, *Reliq. Ms.* p. 262) intelligimus, qui essent ministeriales. « Monetam quoque, ait, quæ singulis annis, avaritia expositæ, solebat renovari in præjudicium commune habitatorum ejusdem terræ, ex nunc volumus sine consilio communi ministerialium majorum Stirie per aliquem futurorum principum terræ ulatenus renovari. » Multa suppetent ex Glossario Ducangii de ministerialibus Germaniæ varii generis. At ministeriales Moguntiacos Stiris non dissimiles fuisse harum litterarum historia luculenter demonstrat.

^e Iluc refertur comparatio prædicta animalium oculatorum.

^f Epistola præcedens fida est hujus interpretis. In utraque perspicua est præclara Rudolphi indeoles, qua constanti auctorum testimonio vires ac fortunam bellicam querendæ tantummodo paci intendebat. (*Piet. Austr.* I, c. 24, p. 159).

^g Ptolomæus Lucensis, ap. Raynaldum (1280, n. 27 seqq.) testatur Nicolaum III summopere dilexisse

vinculis absoluta, de cetero provisioni provincialis fratrum Minorum, ut circa eandem dexteram fiat Excelesi mutatio committatur. Ita quod ipsis personis in ordine pristino permanentibus Penitentium, provincialis predictus per se, vel fratres ordinis sui idoneos, visitationis, et correctionis officium in eadem valeat exercere, et liceat ipsis fratribus ad id provide deputandis ipsarum Penitentium claustrum intrare ad ministrandum ecclesiastica sacramenta, cum fuerit opportunum.

EPISTOLA XIV.

*Quidam ex curia Romana commendat quemdam Rudolpho imperatori *.*

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XIV.)

ARGUMENTUM. — Procurator regis Romanorum in urbe illi commendat N. optime de eo meritum in negotio coronationis, ut premio atque honoribus ab eodem affectus exemplo aliis sit, quod cum alacritate animi sequantur.

Serenissimo, etc. ^b Ad incrementum vestrae glorie pertinere dignoscitur, si apud vestram celsitudinem benemeriti commendati 443 recipiant suae praemia probitatis, quo exemplo ceteri de bono in melius animentur. Unde quia vir discretus N. nobis in exaltationis vestrae negotio ^c fideliter astitit, et commendabilem se ostendit, honorem vestrum pro suis viribus promovendo, eundem vestrae excellentiae quamplurimum recommendo, vestrae magnificentiae pro eodem supplicans studiose, quatenus ipsum, cum ad vos venerit, de regia clementia benigne recipere, et in omnibus gratiose dignemini pertractare, tam debite^d iustitiae quam gratiae vestrae effectum eidem liberaliter impendentes, ut tam ipse quam reliqui exemplo simili provocati ad magnitudinis vestrae servitium studeant festinare.

EPISTOLA XV.

Episcopus quidam gravamina sui episcopatus Rudolpho exponit.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XV.)

ARGUMENTUM. — Episcopus multis a Rudolpho beneficiis affectus, adeoque maxime ei devinctus, agere admodum ferens non posse eum prosequi ad solemnitatem coronationis, quod sua sedes alieno aere gravis ac finitimorum insidiis obnoxia erat, praeterea ipse privatis personae incommodis detinebatur; se excusat obsequio non defuturum post ejus reditum promittens.

Serenissimo domino N. episcopus salutem cum obedientia, omni reverentia et honore. De regalibus

fratres Minores, qui sanctimonia vitae tantum sibi aestimationis collegerant, ut rei ecclesiasticae reparandae nulli iis utiliores putarentur: « Ipsos, ait, specialiter dilexit, et ipsorum protector semper fuit usque ad papatum. » Factusque pontifex, ut tradit ibidem Jordanus, Matthaeo Rubeo diae. cardinali eos committens: « Dams tibi, inquit, melius quod habemus; dams tibi desiderium cordis nostri, et pupillam oculorum nostrorum. » Quamobrem nil opportunius Rudolpho potuit accidere; caetera per se patent.

^a Chorda semper aberrat eadem. Vide supra (l. II, ep. 15, in not.).

^b Magister Paulus de Interamna clericus et procurator Rudolphi apud sanctam sedem, de quo supra (ep. 9, in not.) commendatitias hab litteras scribit pro N. in Germaniam proficiscente.

^c En aliud argumentum controversiae omnis compositae, quae Rudolpho intercedebat cum Carolo Sicilia rege (V. ep. 8, in not.); negotium scilicet exaltationis regis Romanorum aliud non erat, quam diadematis aliorumque insignium imperialium susceptio de pontificis Romani manibus, unde imperatoris nomen et auctoritas in ipsa Urbe proveniebat. De qua

^A abundantia largitatis confiteor me quam plures gratias et concessionem datas liberaliter recepisse, quae me adeo sui efficacia convicerunt, ut quamquam ex debito subjectionis de fidelitate maiestati regiae ascriptus teneam, in hoc tamen dilatata voluntas debitum superat, et ejusdem respectu debitum ipsum, licet in se grande sit, pene nullius est momenti. Propter quod me, et mea, ac quidquid sum excellentiae vestrae 444 totaliter offero; non desperans apud Deum reperire gratiam, apud quem largitionum atque gratiarum abyssus altissima sibi sedem aptissimam collocavit. Postulo igitur humiliter, ut patientem attendens regia serenitas quae hic styli officio designatur, ex his me excusatum habeat, mihi parcat et deferat, suam mihi nihilominus gratiam conservando. Sane cum ad creditum mihi episcopatum de novo personaliter advenissem, in novo adventu novum debitorum ingressus labyrinthum, a furore creditorum adeo undequaque sum oppressus, importune laceratus, ut vix sufficientia tempora consilii, vix reditus suppetant, quibus fauces inhiantium compescere valeam, quibus possem clamores pestiferos reprimere creditorum. Hisque accedit infelicitas, quod nobiles circumvicini episcopatum mei violenter iura certatim occupant, jurisdictionem meam non solum impediunt, sed quantum in ipsis est, ipsam enervare funditus moluntur. Qui mihi et Romano imperio quotidie multam possent generare molestiam, si non esset qui conatibus resisteret eorumdem. Quibus etiam cedit in mei adiutorium nocuenti, quod, etc. Propter quae et alia sic pecunia exhaustus sum, sic facultatibus denudatus, ut ad praesens reddar immobilis ad prosequenda promissa, caeteris insolubilibus alligatus, infirmitate corporis, quae mihi licet odiosa, indefessa tamen comes efficitur, his importunitatibus scrupulosis perturbationis et molestiae cumulum adjuvante. Propter quae regia maiestas in his mihi compatiens a via pro coronatione sua agenda ^d, me misericorditer eximat, et meae discat impotentiae misereri. Quoniam in felici regressu, cum assumpta triumphali corona ^e redierit, vos visitabo personaliter, et grati impensa servitii, praeteriti temporis profectio non omitam redimere tarditatem.

445 EPISTOLA XVI.

Commendat comitibus et baronibus, etc., noviter electum episcopum.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XVI.)

ARGUMENTUM. — Siffridum Coloniensem archiepiscopum ^f Lugduno a Gregorio X sibi remissum com-

post mortem Gregorii X ineunte anno 1276, nequidquam actum semper erat: praedicta enim controversia absolvi nunquam potuerat, eaque propter Rudolphum in Italiam venire semper prohibitus fuit usque ad annum 1279 declinantem, cum Nicolaus III tantam rem terminavit. Quare et hujus et sequentium aliquot epistolarum, in quibus negotii ejusdem absoluti mentio est, aetatem certam habemus, annum 1280 ante Nicolai III mortem, quam occubuit xi Kal. Septemb.

^d Indicium minime dubium, imperii principes et ecclesias nuntios accepisse futuri Italici itineris, pro consummando negotio imperii omnium maximo.

^e Recte triumphalem appellat coronam, quam Rudolphus vindicatis in libertatem tot ecclesiis, totque provinciis a tyrannide liberatis, suscepturus erat a summo pontifice coram sacratissimo Petri corpore.

^f In Catalogo archiepiscoporum. Colonien. Levoldi a Northof apud Meibomium (*Her. Germanicar.* tom. II, p. 1) Sigfridus de Westerburg electus fuisse dicitur post mortem Engelberti de Walckenborch a Gregorio X in concilio Lugdunensi. Sammarthani (*Gall. Christ.* tom. III, p. 694) tradunt Sigfridum creatum archiepiscopum ex praeposito Moguntino, et conse-

mendatumque, ut ad ecclesias et diocesesim maxime turbulentas id temporis, et in archiepiscopos suos injurias, non sine regia protectione transire permittat, comitibus ceterisque ita commendat, ut illum laedere perinde esse sciant, ac regiam majestatem offendere: obsequium fidelitatis tam sibi quam illi praestent, priscisque simulatibus in oblivionem amandatis tranquillam pacem deinceps colant.

Rudolphus, etc., universis comitibus, baronibus, etc. Infinitae misericordiae Deus tributam jam diutius civitatem et diocesium H. compassionis et misericordiae contuens oculis, exclusis ac amotis bellorum ac aliarum adversitatum periculis, de pastore sciente, volente et valente memoratas civitatem et diocesium depressas hactenus non absque culpis hominum, ut credimus, proinde relevare, et de honesto viro N. dignatus est misericorditer providere. Hic siquidem sanctissimus patri domino nostro notissimus, et quanto notior tanto inde gravior, multae commendationis ad nos beneficia reportavit. Porro nos praedicti sanctissimi patris nostri instructi monitis et mandatis, memoratum N. et ipsius ecclesiam cum omnibus sibi commissis, tum suae probitatis merito, tum pro charissimis patris nostri gratiosissimo interventu, specialis gratiae et favoris affectu prosequi cupientes, omnes injurias, si quas ipsum ex nunc sustinere contingeret, nobis volentes ascribere, ac dignantes ipsas prosequi tanquam nostras, quapropter vobis mandamus sub obtentu gratiae nostrae firmiter et districte, quatenus eidem N. electo principi nostro charissimo, membro sacri Romani imperii, tanquam vestro episcopo, intendatis in omnibus fideliter et devote, sicut vestrae fidelitatis obsequium tam apud nostram majestatem quam apud ipsius paternam providentiam mereatur meritum reportare. Vosque cum

A ipso patre vestro in amicitiae pacis et tranquillitatis mentis, nova succrescente gaudiorum materia altaris lacrymis consistere valeatis.

EPISTOLA XVII.

Privilegium civitatis Hallensis.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XVII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Hallensem Sueviae civitatem ob constans sibi et imperio praestitum obsequium regia munificentia libertate donat, ita ut cives utriusque sexus causas suas persequi, aut in iudicium vocari extra civitatem Hallensem non possint.

Ad hoc ad supremae dignitatis apicem a supremo et primo regnorum omnium conditore cognoscimus nos vocatos, quod cum cunctis sub titula nostri regiminis constitutis in iure, sive exhibitione juris faciles debemus existere, et in gratia liberales, illis ampliore gratiam et majoris gratiae plenitudinem dignum ducimus impertiri, qui a nostris et imperii servitiis nullis adversitatum turbinibus avelluntur. Cum itaque dilecti filii N. civitatis Hallensis tam devota fidelitatis servitia nobis impenderunt et impendant, quod ipsorum preces apud nostram majestatem exauditionis gratiam et effectum ejus quem desiderant mereantur, nos ipsorum humiliter us precibus inclinati, volumus, et pro speciali gratia hanc ipsis libertatem tradimus, traditam, et concessam auctoritatis regiae praesentis decreti munimine confirmamus, quod nemo civium civitatis Hallensis utriusque sexus extra civitatem Hallensem stare iudicio compellatur, sive realis, sive personalis, seu alia contra ipsum quaecunque actio attemptetur. Imo si quis contra quemquam civium praedictorum quidquam habuerit actionis, illam coram iudice civitatis ejusdem juris ordine prosequatur, etc. Nulli ergo, etc.

eratum Dom. Palmarum anno 1275, nimirum Lugduni, ubi pontifex constitit usque ad Idus Maias ejusdem anni. Hinc patet harum litterarum aetas, quibus haud dubie praefert debent quae infra occurrunt (ep. 18); utraque autem retro trahenda sunt ac praemittenda litteris Innocentii V (lib. II, ep. 4) quae et ipse citra suam sedem vagantur, ut suo loco diximus. Ad Siffridi autem historiam quod attinet, satis est tres istas epistolas ponere hoc ordine 18 et 16 huius libri, anno 1275. Quartam vero libri alterius ex emoloco oportet constituere. Sic res procedunt.

Legendum absque haesitatione N. ut in reliquis, Colonienses enim ecclesia designatur.

Difficilia Engelberti tempora reputat. Ab eodem contumeliis affecto anno 1263, Colonienses cives per vim et metum sacramentum extorserant, quo pollicebatur se nullo unquam tempore ultimum sacrilegium eorum scelus qui sacram ejus personam in carcerem detrudere ausi erant. Sequenti anno Urbanus IV eo sacramento injusto illum absolvit, ut videre est ap. Raynaldum (1264, n. 41). Post annos aliquot iidem cives seditiose comitis Juliensis presidio freti archiepiscopum iterum capiunt, carcerique mancipant, nec seditio quiescit usque ad annum 1270, Alberto Magno intercedente. Nec tamen penitus extinctam esse concilii Lugdunensis tempore, cui aderat infelix archiepiscopus Engelbertus, ibidem vita functus, ex hi. Rudolphi litteris liquet. Imo in antecessum vidimus comitis Juliensis audacie obnoxium fuisse Siffridum etiam anno 1276; incertum num cives regia auctoritate contempta illi adhaeserint.

Siffrido videlicet, de quo nuper (col. 808, not. f.)

Gregorius igitur non eum elegerat; canonica enim electio violanda non erat, sed electum consecravit, pallioque ornatum, ut ferebat disciplina, Rudolphi patrocinio fovendum censuit. Rei fidem facit Rudolphi juramentum Lausanae praestitum sub finem huius anni: Illum igitur, ait, abolere volentes abusu, quem interdum quidam praedecessorum nostrorum

exercuisse noscuntur, et dicuntur in electionibus praetorum, concedimus et sancimus, ut electiones praetorum libere et canonice fiant, quatenus ille praeficiatur ecclesiae viduatae, quem totum capitulum, vel major et sanior pars ipsius duxerit eligendum, dummodo nihil desit de canonicis institutis, ut videre est apud Raynaldum (1275, n. 38). Quae quidem verba non adhibuit omnium primus Rudolphus, sed confirmavit Gregorius X quae ante eum Otto IV et Fridericus II spoponderant.

Nil in diplomatibus solemnius, nil utique eruditius notius intervenit, pro intercessione, cum reges et principes ecclesiis, aliae aliquid concedebant intervenit pontificis card. legati, episcopi, etc. Id magis magisque comprobatur disciplinam electionis canonice jampridem instauratam Rudolphi tempore viginis, quam postea anno 1448 Nicolaus V in concordatis perpetuavit. Atque haec quidem ad electionis disciplinam quod attinet. Quod vero spectat ad sanctae sedis approbationem, improbationemve, animadverti debet, quod ex solae cathedrales ac regulares ecclesiae accedebant ad sanctam sedem, quae in variis mundi partibus immediate illi erant subjectae, aut appellatione ad eam devolvebantur, ut docet Nicolaus III (Cap. Cupientes in 6, de Elect.). Quamobrem Gregorius X non eligens, neque approbans, sed intercedens et commendans recte dicitur in his litteris.

Tres in Alemannia civitates hujus nominis celebrantur: una in Tirolensi comitatu ad Oenum fluvium ab Oeniponte vix duabus leucis distans; altera in Saxonia superiori ad Salam fluvium inter Torgam et Lipsiam, inde septem leucis distans; tertia demum in Suevia, urbs libera inter Nordlingam et Wimpnam, hinc quatuor, octo illinc leucis distans. De hac postrema rem esse servitia Rudolpho praestita in praecedentibus bellis, constansque in imperium fides videntur innuere.

Inter liberae civitates Alemanniae, imperiales a tav

EPISTOLA XVIII.

Rudolphus commendat Coloniensem electum pontifici Romano.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XVIII.)

ARGUMENTUM. — Siffridum canonicum electum Coloniensem archiepiscopum multis effert laudibus apud pontificem Lugduni commorantem, oraque ut consecratur et sacro pallio de more ornatum ad suam sedem ingentibus obnoxiam calamitatibus quanto citius mittat, nisi forte sublimiori loco exaltandum deliberaverit.

Inter cetera quorum nos pervigil cura sollicitat, quorum desiderabilis expeditio mentem nostram exagitat incessanter, illud revera tranquillo sanctae matris Ecclesiae statui, reformationi ⁴⁴⁸ divulsionis imperii, ac subsidio Terre sanctae potissimum credimus expedit, quod ecclesiae regni Alemaniae destituta pastoribus nova novorum sponsoium substitutione refloreat, et provisionis optate solatio recreentur. Inter quas utique quanto praesignius cunctis veneranda Coloniensis ecclesia renitet, quanto etiam graviorum persecutionum procillis impetitur, et immaniorum perturbationum calamitatibus impulsatur, tanto celerioribus indiget vestrae paternae provisionis auxiliis sublevari ^a. Et quia N. ^b laudabili perhibente testimonio plurimorum, a juventutis suae primitiis semper fuit cetera virtutum stipulis, honestaeque conversationis et vitae praeconio insignis; pro eo heatitudini vestrae piissime supplicamus affectu quo possumus ampliori, quatenus cum ipsa ecclesia scienter exposulet suo salutaris regimine dirigi, et amabili sua praesentia confoveri, eundem electum ad ipsam ecclesiam gubernandam quantocius desti-

alissaeque Hanseaticae esse eruditorum neminem latet. Hallensis autem civitas ex hoc privilegio suae libertatis initium sumit.

^a Per sacrum pallium archiepiscoporum nomen et munus obtinere latet omnium eruditorum neminem. Huc spectat expedita provisio, quam petit Rudolphus. Nam, ut est in Pontif. Rom. « Quia pontificalis officii plenitudo confertur per pallium, antequam obtulerit quae pallium, licet consecratus, non sortitur nomen patriarchae, primatis, aut archiepiscopi; et non licet ei episcopos consecrare, nec convocare concilium, nec chrismata conficere, neque ecclesias dedicare, nec clericos ordinare, etiamsi pallium in alia ecclesia habuisset, cum oporteat petere novum pallium. »

^b Vide supra ep. 16, n. 1.

^c Ex decreto electionis in ordinibus apud Martene (*De Sac. Rit.* l. 1, cap. 8, art. 2) quod legi consuevit ante consecrationem electi suppetunt pecuniaria, quae hic indicantur in genere. Summa tamen est eadem, hoc tantum discrimine, quod Rudolphus exponit in litteris, quae populus et clerus in decreto exarabat.

^d Trevirensis sedes pro sublimiori loco accipi nequaquam potest, namque hujus sedis, ut etiam Moguntinae, quae electorali pariter dignitate praestant, superstitibus erant archiepiscopi Henricus et Wernerus, qui una cum Engelberto Siffridi praedecessore interfuerant Lugdunensi concilio, et una simul cum Siffrido subscribunt diplomati, quo Rudolphum confirmant anno 1279. Patriarcha item Hierosolymitanus Thomas Agni de Lentino (*Infra* ep. 27) florebat in Syria, quae aequae pontifici ac regi Romanorum summum habebatur loco, et quidem jure, quippe quae Salvatoris nostri sanguine illustrata fuerat. Num igitur de eo cooptando inter S. R. E. cardinales intelligi?

^e Auctor Piet. Austr. affert hanc epistolam (lib. 1, c. 17, p. 103) ex cod. Casareo, modico cum discrimine, ut patet ex var. lect. Sed eandem multo aliam, neque uno in loco mutilam reperire est apud Martene (*Anecd.* tom. 1, p. 1154). Inscriptio ejusdem et datum opportune ibidem occurrunt: nam datum

A nare dignemini ex innata paternae clementiae compassione celeriter expeditum ^e, nisi forsitan ipsum sublimioris loci regimini, ad quod procul dubio reputatur idoneus, vestra pia circumspicio, suae multimoda probitatis obtenta decreverit deputandum ^f. Speratur quippe certissime, quod per eum, velut per columnam inanimabilem fulciatur imperium, et in domo Domini idem electus nihilominus ut oliva fructifera germinabit.

449 EPISTOLA XIX.

Rudolphus commendat Philippo regi Francorum monasterium Aureae vallis Cisterciensis ordinis.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XIX.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus a Cisterciensibus coenobii Aureae vallis diocesis Trevirensis rogatus, ut quoniam in imperii ultimis finibus constituti graves patiebantur molestias ab iniquis hominibus, sub regis Franciae patronico eos poneret, eidem regi petitiones monachorum exponit, eorumque votis plenissime obsecundat.

In regum thronis sublimibus, et quibuslibet aliarum tribunaliis potestatum, quae catholicae fidei fulgor illuminat, ubi praesertim locorum habilitate contigua viciniantur, ea praecipue debet votorum vigere conformitas, ea convalescere debet indissociabilitas animorum, ut alterutris imminente dispendio, effectivo compassionis alternae solatio recreentur ^f. Quod utique, quia vestrae serenitati libenter offerimus vobis, et vestris [in] opportunitatibus profuturum, idipsum a vobis sub firmas spei fiducia non immerito vice reciproca praestolamur. Sane porrecta nobis religiosorum virorum N. et N. abbatibus, et conventus Aureae vallis Cisterciensis ordinis ^g peil-

etatem litterarum certam suppeditat: inscriptio sic fluit: « Illustri et magnifico principi domino Dei gratia Francorum regi Rudolphus eadem gratia Romanorum rex semper Augustus salutem, et integram dilectionis augmentum. » Datum vero sic: « Datum Nurembergi iv Nonas Februarii Ind. iv, regni nostri anno iii, anno vero ab Incarnatione Domini 1276, » videlicet antequam castra moveret in Austriam. Nolim equidem epistolam esse mutilam, ne Anecdotorum Thesauri fidem minueret: quare et de nota ista temporis suspicio subiret. Sed aliae litterae, quae infra occurrunt, aetatem harum confirmant.

^f Nullum exstans contracte affinitatis indicium, de qua supra (ep. 5), male dilatam tandiu esse hanc epistolam a collectore palam facit.

^g In praedicta editione Martene addicitur *Trevirensis diocesis*, quae videlicet additione imperii fines extremos luculenter designari compertum erit, spectato coenobii Aureae vallis situ. De eo Mabillonius (*An. B.* l. LXIII, n. 69, et l. XLIX, n. 39) ad originem quod spectat, videndus omnino, in comitatus Chiniensis loco peramano silvae Arduennae fundatum docet anno 1070 a monachis quibusdam Calabris ad praedicandum missis in Lotharingiam. Anno autem 1151, « Adalbertus, inquit, Virdunensis episcopus, et Chiniensium comitum stirpe ortus, locum sancto Bernardo Clarevallensi abbati obtulit... Illic renovata nostro tempore Cisterciensium primigenia institutio insigne religiosae vitae exemplum toti provinciae, imo et Galliae praebet. » De eodem infra sermonem habens, ubi quatuor minimus locos in Gallia esse animadvertit. Aureae vallis nomine insignes: « tertium, ait, in Luciliburgensi, in quo Aureae vallis monasterium red vivo primitivi Cisterciensis instituti fervore celeberrimum. » Iterum de eodem agens (lib. LXXIV, n. 100) consecrationis ecclesiae factae septennio antequam ad Cistercienses transiret hoc monumentum exhibet: « Anno ab Incar. Dom. 1124, Ind. iii, pridie Kal. Octob. dedicata est ecclesia in honorem sanctae et perpetuae virg. Mariae in Aurea valle a domino ven. episcopo Henrico Virdunensi, jussu et petitu domini archiepiscopi Trevirensis

tio continebat, ut cum ipsis a Romani imperii 450 A corde valde sepositis, et in extremis finibus ejusdem imperii constitutis sub imperiali protectionis umbraculo respirare non liceat, malignorum in eos protervia sæviante, apud vos eisdem dignamur assistere, quod eorum quieti et paci velletis intendere cum effectu [affectu]. Quia igitur de regali vestra benignitate confidimus quod [in] indito cœlitus vestris præcordiis et clarorum vestrorum progenitorum propagatione sinceræ devotionis ardore, super hoc pio negotio curas vestras et operas nostris desideriis applicetis; celsitudinem vestram attente duximus exorandam, quatenus divinæ pietatis intuitu, ordinique reverentia, et pro vestra salute, prædictis abbati et conventui, juxta continentiam privilegii quod ipsis concessisse cognoscimus, in omnibus possessionibus, hominibus et personis, juribus atque rebus quibuscumque universis, quocumque nomine censeantur, et ubicumque locorum in imperio consistent, nec non super omnibus libertatibus sibi per quoscumque concessis, contra quoscumque prædicti imperii, cujuscumque conditionis existant, qui adversus eosdem violentier aut injuriose proterviant vestræ gratiosæ defensionis et opportune protectionis auxilium, patrocinium, et levamen ex regia benignitate dignemini tam liberenter quam liberaliter perpetuo imperiri. Hoc enim proculdubio vobis cedit ad meriti cumulum apud Deum, et apud homines ad magnifici nominis incrementum, si dictum monasterium et personas in jure suo manenturitis, eorundem injuriatores, 451 malefactores [eorundem] adjuvatores, male factores, violentos prædones, et oppressores ubique locorum in imperio, tanquam vestros subditos pœna plectentes condigna *.

EPISTOLA XX.

Rudolphus revocat et irrita facit omnia contraria superioris epistolæ privilegia concessa et concedenda.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. xx.)

ARGUMENTUM. — Cum subreptitia et obreptitia quædam privilegia ostentarentur contraria prædictæ subjectioni, Rudolphus tam prius concessa quam deinceps concedenda, quæ cum eadem pugnent, irrita esse declarat nulliusque roboris.

Quia meminimus ^b nos illustrem et magnificum principem dominum Philippum Francorum regem interpellasse per litteras speciales nostra regali auctoritate munitas, ut religiosus viris abbati et conventui monasterii Aureæ vallis Cisterciensis ordinis contra quorumlibet invasorum proterviam congruum

Godefridi primo anno suæ ordinationis, regnante Henrico hujus nominis quarto anno secundo reconciliationis inter regnum et sacerdotium. Cujus dedicationi ecclesiæ interfuit Otto comes de Chisnei cum sua uxore Adalade, et filiis, domino scilicet Frederico Rhemensis ecclesiæ præposito, et Alberto post patrem comite, et aliis quamplurimis nobilibus et libetis hominibus. Quo allato monumento historiam ejus^c monasterii prosequitur, deinde, « Canonicos, inquit, regulares illic post discessum Calabrorum monachorum primum quidem sub Fulberto, dein Herberto præpositis existisse plerique existimant. Sed tandem anno 1131 illic inductos fuisse constat Cistercienses monachos, quos Albertus comes a sancto Bernar^do expetiit. Hujus rei cura demandata Guidoni Trium fontium abbati, quæ prima Clarævallis filia est, missaque ab eo Colonia duce Constantino, qui primus Aureæ vallis abbas existit. Ibidem nostro tempore auctore Carolo religiosissimo abbate adhuc superstitie refluviu primigenia Cisterciensis instituti disciplina. »

* Plura desiderantur apud Martene, præcipue illud et in extremis finibus ejusdem imperii constitutis; et quæ sequuntur in fine post nominis incrementum. Plura item mutantur quemadmodum illa: Celsitudinem vestram attente rogandam duximus, et hortandam,

patrocinium et levamen exhibeat et impendat, nos ipsos abbatem et conventum magnopere cupientes ejusdem regis defensione perpetuo communiri, presentibus duximus statuendum, quod quicquid per falsi suggestionem et veri suppressionem a nobis contra hanc nostram gratiam per quoscumque jam impetratum existit, vel impetrari contigerit in futurum, omnino careat robore firmitatis, nos enim illud in irritum revocamus, etc.

452 EPISTOLA XXI.

Rudolphus ut concordia inter principem et cives fiat mittit legatum *.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. xxi.)

ARGUMENTUM. — Metuens Rudolphus ne discordia principis N. cum suis civibus graviora damna paraturat, ei legatum mittit pacis interpretem, cui tanquam sibi faciles aures accomodet: obsequium isto majus atque acceptius sibi ab eo prestari nullum posse significat, ut lenocinio verborum iras ejus frangat.

De tua quiete statuque pacifico crebra meditatione revera solliciti, tanto amplius circa stabile bonum concordie inter te ac cives nostros in interioribus nostris præcordiis anxiamur assidue, quanto major promittitur ex ipsius votiva consolidatione securitas, quantoque gravioris jacturæ discrimina ex discordiæ preparari dissidio prævidemus. Sane quis inter alia votis nostris accomoda salutarem concordie unionem desiderabilius affectuamur, ecce quod N. servidum tui honoris proculdubio zelatorem ad tuam presentiam propter hoc velut imaginarium nostræ presentie, fiducialissime destinamus, affectuosissime te rogantes, quatenus suis, quæ tibi nomine nostro proponet, exhortationibus acquiescens pro nostra et imperii reverentia, imo etiam proprio tuæ commoditatis instinctu ad pacem omnimodam tuum animum studeas efficaciter et finaliter inclinare vel applicare, sciturus certissime quod in nullo casu, in nullo probris eventu tam gratum, tam placidum nobis obsequium poteris exhibere. Idcirco verbis ejusdem super omnibus fidei plenissimam adhibere te petimus, sicut nostris.

453 EPISTOLA XXII.

Rudolphus commendat quemdam canonicum Leodiensium Ecclesiæ ^d, et ut ipsum quamprimum in curiam remittant.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. xxii.)

ARGUMENTUM. — Ecclesiam Leodiensem præclara quatenus pro divina sacrique Rom. imperii reverentia, et pro vestra salute, nostram in hoc casu absentiam supportantes, prædictis abbati et conventui vice nostra, et auctoritate præfati imperii juxta continentiam privilegiorum, quæ ipsis concessisse cognoscimus in personis, et rebus quibuscumque, nec non super omnibus libertatibus sibi per quoscumque concessis, et juribus contra quoscumque cujuslibet conditionis, qui adversus eosdem violentie aut injuriose proterviant, salvo jure ipsius imperii, vestra, etc. Num Martene, an codex uterque Cæsareus, et Zweytalensis potiori fide sint digni, non est expeditum decernere.

^b Hoc loquendi genus aliquam temporis interapedinem importat. Idcirco epistolam, certa licet nulla de causa, minimum differendam puto ad sequentem annum.

^c Tempus, persona, locus, obscura omnia. Jactura levis. Ad annum autem 1279 litteras refero, quia sopitis jam belli turbinibus datas video, dum provinciis imperii ordinandis sedulam operam navabat.

^d Epistolam supra attulimus (ep. 10) civium Leodiensium privilegio clericorum subverti leges suas querentium. Illi vero hanc præferri oportere non est improbabile. Is enim non erat Rudolphus, qui civium querimoniis insultans cleri honores se amplificaturum promitteret. Præterquam quod si privilegium illud altissimum iis contulisset, non aliunde

laude prosequitur, seque ad illam protegendam et honestandam paratum exhibet. Deinde A. suum aulicum in ejus canonicorum collegium cooptatum, quem mittit ad possessionem ineundam, ad se quantocius remitti orat, negotiis ecclesie utilis adfuturum in regia curia quam in choro Leodiensi.

Insigne speculum regni Germanie nobilis illa ecclesia, quæ in oculis nostræ benevolæ gratiæ et benevolentie gratiosæ continue collocatur, sic animum nostrum suo præclaro candore gratificat, sic splendorem sui lumine intima nostræ mentis illustrat, quod nimirum in suæ suavitatis fragrantia, velut in agri pleno odore, cui Dominus benefixit, potissime delectamur. Idcirco non immerito promptum in nobis est, commoditatibus suis libenter intendere, ac honoribus ampliandis in omni promptitudine spiritus aspirare. Sane licet honestus vir A. qui, præclaris suis exigentibus meritis, in conspectu regio valde gratus assurgit, de nostra licentia ad præsentiam vestram accedat, ad primæ suæ residentiæ ministerium in ecclesia vestra, devotione qua convenit offerendum, quia tamen conditionis et status ejusdem ecclesie circumstantiis provide trutinatis, et nobis utilis et ecclesie vestre longe consultius arbitramur, quod adhuc eidem ecclesie vestre in curia nostra deserviat quam in choro; prudentiam vestram rogamus affectu quo possumus ampliori, quatenus super eadem residentia pro nostra reverentia et utilitate propria, congrua ipsam gratia prosequentes, eundem ad curiam nostram quantocius studeatis remittere, vestris et ecclesie prænotatis servitiis, inibi fructuosius institutum, 454 scituri certissime, quod propter commodorum augmenta, quæ vobis exinde provenient, nos in vestris agendis quibuslibet semper experiemini promptiores b.

EPISTOLA XXIII.

Rudolphus confirmat episcopi Leodiensis sententiam de terminis duellorum præfigendis.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. xxiii.)

ARGUMENTUM. — Decretum Leodiensis episcopi de proroganda die ad singulare certamen præstituta, arbitrio principis imperii coram quo est confligendum, ratum habet in tota Leodiensi provincia, ac regia auctoritate mandat ab omnibus observari.

Rudolphus, etc., egregiis viris nobilibus, ministris,

petitæ ab eodem essent causæ, cur novum canonicura ad regiam aulam remitti efflagitaret: quod patet ex aliis hujus generis litteris.

a Puta pro perceptione fructuum: dispensatio enim a residendo canonicorum auctoritatem transcendit, tametsi obsequium principis, communi accedente causa, legitima dispensatio est.

b Hinc patet privilegium cleri haud dum emeruisse, canonicumque istum, qui apud Rudolphum permanere debebat, a collegis haud mora remissum cum onere, ni fallor, apud regem procurandi antiqui illius privilegii confirmationem, seu instaurationem.

c Detestabilis duellorum usus fabricante diabolo introductus, ut cruenta corporum morte animarum etiam perniciem lucretur, ex Christiano orbe penitus exterminetur. Imperator, reges, duces, principes, marchiones, comites, et quocunque alio nomine domini temporales, qui locum ad monomachiam in terris suis inter Christianos concesserint, eo ipso sint excommunicati. Ita concilium Tridentinum (sess. 25, de refor., c. 19) pridie Nonas Decemb. anno 1563 privata piorum principum atque episcoporum decreta amplectens, decrevit contra monomachiam, pœnas etiam graviore constituens, quæ citato cap. legi possunt. Antea vero singularia ista certamina ubique erant usui: cumque hac de re scriptores plurimi diligenter egerint, quos fere omnes Ducangius laudat in Glossario, quæ ejus leges essent, quive

A vasallis, et hominibus universis Leodiensi episcopo-tui subditis. Præsentibus nobis nuper in civitate nostra N. pro tribunali solemniter die sabbati, etc., et procuratore venerabili Leodiensi episcopi, principis nostri charissimi, inibi comparente, ad requisitionem et justitiam personæ ejusdem, omnium circumstantium applaudente cætera et etiam approbante, sententialiter exstitit judicatum, quod quilibet princeps imperii jurisdictionem obtinens temporalen, cujuscumque conditionis existat, coram quo committi consueverunt certamina duellorum a, si die præfixo, sive statuto pugilibus ad conflictum ex causis necessariis et honestis, duelli hujus pugne non valeat personaliter interesse, opportuna et utili mutabilitate 455 consilii, sine ulla injuria partium, idem princeps alium tacite possit diem pro sua commoditate præfigere pugnaturis, ipsiusque duelli conflictum usque in tempus habilis prorogare d. Hinc est quod nos auctoritate regia dictam sententiam, utpote rite latam, solemniter approbantes, universitati vestre edicto districtius duximus injungendum, quatenus super hujusmodi prorogatione conflictuum duellorum, quam per venerabilem A. prænotatum episcopum hactenus fieri contigerit aut contingeret in posterum, ei pareatis humiliter et devotione qua convenit intendatis e.

EPISTOLA XXIV.

Rudolphus iterum regi Francorum commendat monasterium Aureæ vallis.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. xxiv.)

ARGUMENTUM. — Cœnobium Cisterciensium Aureæ vallis Luxemburgensis Philippo III Francorum regi iterum commendat, juxta formam priorum litterarum: nondum enim patrocinium illorum suscepisse eum audierat.

Licet religiosi viri abbas, et conventus monasterii Aureæ vallis sub imperatoris potestate umbraculo debeant respirare, quia tamen plerumque nobis in remoto agentibus, perversorum infesta tyrannide quatiantur, quorum calumniosos insultus poteritis [poterimus] facile refrenare, serenitatem vestram attentius duximus deprecandam, quatenus juxta nostrarum potentium continentiam litterarum, quas regiæ celsitudini alias f super eorum tuitione direximus, 456 eis libenter et benigne dignemini vestræ protectionis vestrique præsidii beneficium et sola-

apud varias gentes ritus, inde peti oportet. Interim ex hoc loco percipimus, coram principibus imperii jurisdictionem habentibus duella Germanica fieri consuevisse.

d Duello vadiato, ut aiunt, quadragesimus dies, præter quam in causa homicidii, tum enim tertius a domino vel judice indicebatur, ut Assis. Hierosolym. c. 93, ap. Ducang. Quod sancte adeo custodiri consuevit, ut privilegium istud Leodiense singulare videatur.

e Principem adeo pium de re tam detestabili serio decrevisse, pro Leodiensi episcopo decreto confirmando, nihil mirum. Sancti enim Ludovici stabilita etiam exstant super singularibus hisce certaminibus, qui cæteroqui ea fieri prohibuit in suis terris duntaxat, non autem in terris vassallorum. Nam usus, quantumvis damnales, cum invaluerunt ubique terrarum et gentium, tolerantur, sin probantur.

f Auctor Piet. Austr. hanc epistolam subjicit superius allatæ (ep. 19), quippe quæ de eadem re agit, estque ejusdem sententiæ. Cum autem Rudolphus fateatur, se alias regem rogasse, ut patrocinium monachorum susciperet, certe hanc dedit, postquam inutiles fuisse priores accepit. Ni fallor, impedimentum fuerat, quin rex Francorum Rudolpho morem gereret, jactatio illa privilegiorum (ep. 20) quæ rex item Romanorum nullius roboris fore declaravit.

tum impertiri, ut gratiam apud Deum et homines
volis exinde comparatis uberius, et nos in vestris
agendis si se locus ingesserit experiamini merito
promptiores.

EPISTOLA XXV.

*Rudolphus Hospitalarios domus Teutonice in suam
specialem protectionem accipit.*

(An. Dom. 1285, cod. Rud. xxv.)

ARGUMENTUM. — Equites Hospitalarios, seu domum
sanctæ Mariæ Theutonicorum a Rom. pontifice in
spiritualibus, et in temporalibus ab imperatoribus
exultant magnisque auctam incrementis, horum
vestigiis insistent sub speciali protectione accipit,
ejusque privilegia omnia, libertates atque immu-
nitates confirmat, et renovat, diplomati suum si-
gillum apponens.

Multifariam variisque modis Christianus populus
diversarum virtutum jubare radians, et præclarus
sacrum ac felix Romanum imperium cunctis mundi
præferri principatibus, et quibuslibet barbaricis præ-
pollere nationibus fecit in præterito, et disponente
omnium Domino efficit in futuro. Nempe publicæ
rei initio de stirpe gemina pullulans, vimque suam
exinde muniens, cœlibi videlicet militia et terrestri
regnum Juda Leviticæ tribui confederat, et utroque
gladio se juvene, sacerdotium imperium, et vicissim
regalis auctoritas dignitatem sacerdotii solidat et
confirmat, sique alterutrum utriusque eminentia
extollitur, et perversorum malitia extra mundi ter-
minos prodigatur. Ea propter non tantum in nostris
armis, et armatis militibus, seu bellorum 457 du-
cibus, quam in religiosorum assidue læo militantium

A devotis intercessionibus, ac aliis piis operibus nostræ
spei anchora figitur, et coruscantibus nostræ gloriæ
solum sublimius et solidius in speculum elevatur.
Religiosam itaque vitam ducentibus serenitatem no-
stram convenit prospicere ipsorum commodis, et in-
commoda instantia propellere, futura pericula præ-
cavere. Inter cæteros autem illi præcipue nostri
gratiam beneficii et benevolentiam promerentur,
quibus hospitalitatis piissimæ et defensionis repu-
blicæ, nec non alia pietatis opera suffragantur, qui,
abjectis rebus suis, propriis voluntatibus abdicatis,
spretoque suorum corporum cruciatu, ascendentes
ex adverso, pro Romano imperio et pro domo Israel
se murum non formidant exponere, et in proprio
sanguine pro fide catholica et paternis legibus ani-
marum suarum pallia rubricare. Veluti venerabiles
ac in Christo charissimi magister et fratres Hospi-
talis sanctæ Mariæ domus Teutonice in Jerusalem⁴,
quorum sancta religio ab imperialibus beneficiis circa
protherendam specialem gratiam, et impetratam
multarum libertatum, ac privilegiorum indulgen-
tiam, apostolicæ sedis in spiritualibus sumpsit ini-
tium, ac imperialis aulæ hortus floridus, imperato-
rum plantula et structura a nullo principum tantum,
quantum ab imperatoribus in rebus temporalibus
habuit incrementum, quippe 458 qui præter Roma-
num regem, nullum alium habent advocatum, seu
defensorem. Divinæ itaque recordationis N. impera-
toris, aliorum prædecessorum ejusdem vestigiis
inherentes dictam domum tam in capite quam in
membris, fratres et confratres ipsius domus, nec
non subditos eorum negotia gerentes, cum omnibus
bonis mobilibus et immobilibus, quæ per universum

* Auctor Piet. Austr. (l. i. cap. 19, p. 112 seq.)
hanc et sequentem epistolam ex suo cod. refert ad
ann. 1285. Cumque nulla suppetat causa, cur illas
inde moveam, malo eidem adherere quam incerta
litterarum ætatem proprio arbitratu definire.

b Recta comparatio esset a sacerdotio imperium,
et vicissim ab imperio sacerdotium solidari et confir-
mari. At Rudolphus ne sibi arroget majestatem,
quam assequi vehementer cupiens nondum adeptus
fuerat, minus recta comparatione utitur regem se
esse, non imperatorem clamans, adversus collecto-
rem litterarum, cujus audaciam soggillat.

c Constanti auctorem testimonio de summa ejus
pietate cum militari virtute conjuncta, ingenua oro-
prij oris confessio addenda est.

d Anno 1191 Crucesignatis Ptolemaidem seu Acco-
nem obsidentibus, cives Bremenses ac Lubecenses
hospitale in honorem B. M. Virginis ad opus infir-
morum tempore obsidionis ex velis navium fece-
runt, ut ait Naclerus ap. Pagium (1198, n. 2).
Qui ex interpolatore chronici Aquicinctini ad præ-
dictum annum 1191 hoc testimonium ibidem afferi:
« Ordo militum Teutonicorum inchoatur, quem anno
1191, Febr. die 22, Cælestinus papa confirmavit.
Primus hujus ordinis magister creatus fuit Henri-
cus Walpot. » Confirmatio autem Cælestini ad an-
num sequentem pertinet, ut recte idem Pag. Cui
hospitali fuit titulus B. M. Virginis domus Teutoni-
corum in Jerusalem. Baronius tradit hos equites
sancti Augustini regule subiectos fuisse, neque alios
censitos esse sub eo ordine quam nobiles Germanos,
datamque iis Henrici VI rogatu vestem albam cum
cruce nigra, quod indumenti genus Templariorum
insigne erat. Hujusmodi similitudinem iniquo animo
ferebant Templarii, qui a rege Jerusalem Balduino
instituti fuerant septuaginta amplius annis antea,
anno videlicet 1118 pro defensione pergrinorum.
Quamobrem Innocentius III (lib. xiii, ep. 125 seq.)
magistro et fratribus Hospitalis Teutonicorum Acco-
nensis, et patriarchæ Jerosolymitano Templariorum
querelas significans, indumenti similitudinem illam
sustulit. Cæterum ordini equitum Teutonicorum ma-
ior et affinitas cum ordine sancti Joannis Jerosoly-

mitani, de quo ad seq. epistolam loquar, quam cum
Templariis: uterque enim ordo simul est hospitala-
rius et militaris, cum Templarii militares tantum
essent. Tres isti ordines Rudolphi tempore vigeant,
C Templarios autem, tametsi anno 1311, vicesimo post
ejus mortem ob prave facta extinguere oportuerit,
nec patrocinio, nec privilegio ullo piissimum regem
esse dignatum invenio. Neque id miror: namque
eos reperio ab annis aliquot auros esse apostolicæ
sedi se subducere (Rayn. 1265, n. 5). Quævis autem
essent Rudolphi tempore, docet Clemens V in sen-
tentia de eorum extinctione in concilio Gener.
Viennensi apud Labbeum (Cœnc. tom. xi, p. 1557
seqq.). Hæc præ cæteris ibidem legere est: « Variis
et diversis, non tam nefandis quam infandis, pro
dolor! errorum et scelerum obscenitatibus, pravi-
tibus, maculis, et labe perspersos, quæ propter tri-
stem et spurcam eorum memoriam præsentibus
subticemus. » Quare toto approbante concilio ordi-
nem illum exstinxit, transulitque in ordinem inely-
tum sancti Joannis Jerosolymitani et ipsam domum
militiæ Templi, cæterasque domos, ecclesias, capel-
las, oratoria, civitates, castra, villas, terras, gran-
gias, et loca, possessiones, jurisdictiones, redditus,
D atque jura, omniaque alia bona immobilia et mobilia,
vel se moventia cum omnibus membris, juribus, et
pertinentiis suis ultra et citra mare, ac in universis
et quibuslibet mundi partibus consistentia. » Quæ
videlicet annis fere biscentum acquisierant, donec
impinguati et incrassati recalcitrarunt.

e Fredericus II ultimus imperator, ut in sequen-
tibus litteris appellatur, evidenti mendo in utroque
cod. pro diva, divinæ mem. appellatur. Hic post
diuturnam atque omnino damnablem præroastinationem,
sacram expeditionem suscepit, cumque eo Ru-
dolphus processisse dicitur. Inde redux Hospitalariis
aliquot secum ductis Borussia concessit, quo alii
etiam se recepere post amissam Syriam anno Rudol-
phi æmortalia 1291.

f Prædecessores Frederici duo tantum erant: Hen-
ricus VI cujus ævo Teutonicorum equitum ordo co-
pit, et quartus Otto.

Romanum imperium rationabiliter possident in presentem, et justo titulo in posterum poterunt adipisci, seu sint civitates, etc., sub nostra speciali protectione suscipimus, et omnia privilegia, libertates, et immunitates, et scripta quolibet, quæ a dictis imperatoribus et regibus a iusto et rationabiliter sunt concessa et indulta, approbantes et confirmantes presentibus innovamus, pendentes sigilli nostre maiestatis typario presentem paginam roborantes.

459 EPISTOLA XXVI.

Rudolphus (fratres Hospitalis sancti Joannis in Jerusalem recipit in tutelam et eorum privilegia confirmat.

(An. Dom. 1285, cod. Rud. xxvi.)

ARGUMENTUM. — Equites sancti Joannis Jerosolymitani pro Christianæ religionis fideique catholice defensione contra Saracenos intrepide dimicantes, exoratus sub speciali protectione suscipit una cum bonis eorum omnibus tam acquisitis quam deinceps acquirendis, confirmatque et instaurat privilegia, donationes, et jura omnia, quæ a Friderico II et prædecessoribus obtinuerant.

Etsi de regalibus procedat benevolentie largitate, universos [universas] regularis observantie professores [professiones] sollicitæ protectionis et gratiæ patrocinio communitur, honorabiles tamen fratres sacri ordinis hospitalis sancti Joannis in Jerusalem^b, qui, sprete seculari militia, contra paganica pestilentia agmina producentes intrepide vexilla victoriæ Christianæ, suæque signa militiæ rubricante in sanguine gloriosi martyrii, strenue dimicando cum barbaris nationibus pretiose morti se tradere non formidant, a regis celsitudinis brachio tanto debent attentius confoveri in omnibus, tantoque sublimius honorari, quanto ferventius pro defensione catholice fidei dignoscuntur in castris Dominicis militare. Noverit, etc. Quia igitur prelibatum ordinem fratrum Hospitalis sancti Joannis Jerosolymitani, cujus utique sanctitatis odor ut odori agri pleni, cui Dominus benedixit, suavitatis oblectamento præcordialiter nos refecit, prærogativa favoris amplectimur singularis, et quia ordo dignoscitur titulis ab antiquo florere conspicuis, ac honorum et libertatum eximiiis dotibus insigniri, nos intimo desiderio cupientes, quod sui famosi nominis nequeat obnubilari serenitas,

^a Sub ipsa instituti ordinis initia Hungarorum rex Andreas, ut videre est ap. Rayn. (1224, num. 36) terram Bozæ amplissimam in Syria iis equitibus dono dedit, quam Honorius III eorum precibus sanctæ sedi subiecit. Alios etiam reges in ordinem liberales exstitisse hinc docemur.

^b Teutonicis equitibus feliciores antiquioresque esse Jerosolymitanos, qui Melitenses hodie audiunt, utpote anno 1104 institutos, maximeque virtute et honoribus florentes, nemo nescit. Hos vero ingens fuisse semper propugnaculum catholice religioni adversus immanissimos Saracenos satis est memorasse. Qui plura cupit, adeat Willelm. Tyrinum (lib. xviii, c. 5), Vitriacum (*Hist. Jer.* cap. 64), Jacobum Bosium, ac præcipue Sebastianum Pauli conz. matris Dei (*Cod. Dipl.*).

^c Serio animadverti velim a scriptoribus nuperis, qui veritatem suæ opinionis posthabent, genus loquendi quo Rudolphus utitur. Friderici scilicet diplomata, ante latam depositionis sententiam, laudat; si quæ postea lata sunt, nullo loco habet. Itaque cum anno 1245 ab Innocentio IV in Lugdunensi concilio I Fridericus II excommunicatus fuit, imperator esse desinit. Fidesque major adhibenda est Rudolpho testi integro et oculato, quam Dapino (*de discipl. diss.* 7, p. 545) et jurisconsultis Germanicis veritati suum ubique facientibus.

^d Fridericum II imperatores præcesserant quinque, Henricus V, Lotharius II, Fridericus Oenobarbus,

A nec status sui prosperitas laceretur in aliquo, vel dispendiose tangatur, devotis N. supplicationibus 460 inclinati, prædicti ordinis fratres et omnes possessiones eorum et bona quæ in presentia [presenti] nunc rationabiliter possident, aut in posterum iustitia mediante poterunt adipisci, sub nostra speciali protectione ad imitationem divorum imperatorum prædecessorum nostrorum, et regum Romanorum prædicta privilegia, prout superius sunt notata, et universos et singulos suos articulos, omnes insuper donationes, indulgentias, gratias, libertates, et jura præfati ordinis fratribus a præclaræ memoriæ Friderico ultimo Romanorum imperatore prædecessore nostro ante latam in eum depositionis sententiam^e, et a suis antecessoribus imperatoribus, et regibus Romanorum^d rite ac provide tradita et concessa, ac si prædicta omnia de verbo ad verbum presentibus inseri [ingeri] contigisset, expresse de benignitate regia liberaliter innovantes, et auctoritate regalis culminis, et presentis scripti patrocinio confirmantes. Nulli ergo, etc.

461 EPISTOLA XXVII.

Patriarcha Jerosolymitanus Rudolphum hortatur ad passagium, expositis periculis Terræ sanctæ.

(An. Dom. 1285, cod. Rud. xxvii.)

ARGUMENTUM. — Patriarcha Jerosolymitanus, et officiales Terræ sanctæ præpropere indigentes auxilio adversus sultatum Babylonie cum immenso exercitu usque ad ejus provincie fines pervadentem, terrore omnia implentem, machinasque innumeras pro expugnatione urbium parantem, ad Rudolphi potentiam supplices se vertunt, pericula imminetia exponunt, ac futuri discriminis metu auxilia petunt opportuna ante generale passagium.

Excellentissimo, etc. Frater Thomas^e etc., cum devota Terræ sanctæ recommendatione se ipsos, et salutem in eo qui pro salute humani generis dignatus est Jerosolymis misericorditer crucifigi. C Quanto divina potentia sublimavit vestram gloriosius majestatem, quantoque donis gratiarum uberius vos inter alios orbis terræ principes regis æterni Filii omnipotentia edotavit, tanto in his, quæ tangunt crucifixi negotium, recurritur fiduciosius ad vestræ serenitatis confugium, tantoque promptius opportuna subsidia vestri culminis, pro conservandis hujus modicæ Christianitatis reliquiis imploratur.

Henricus VI et Otto IV. Rex autem Romanorum unus Conradus III, qui cum imperiale diadema e manu pontificis non suscepit, majestatem imperatoriam non est adeptus. Quare igitur, inquires, plures Romanorum reges laudantur hoc loco? At quoniam illi imperatores, antequam a pontifice corosarentur, annis pluribus diplomata sua dederunt, tanquam reges Romanorum.

^e Thomas Agni de Lentino, seu Leontino Siculus ord. Præd. primo Bethleemit. episcopus et legatus apostol. Alex. IV, deinde Cusentinus archiep. creatus a Clem. IV, ac demum anno 1272 patriarcha Jerosol. ac per totum Orientem legatus a Greg. X designatus. Quem Ughellus (Tom. VIII, par. II, p. 216) mortem obisse ait anno 1276, alii, quos inter et Mansius (in Rayn. 1277, n. 18) vitam ejus producant ad sequentem annum. Vide Rayn. (1272, num. 17; Bremon. Bul'ar. tom. I, p. 505, 505; Le Quien *Or. Chr.* tom. III, p. 1261, n. 25).

^f Laudatus Mansius ut Thomam patriarcham fuisse superstitem anno 1277 mense Julio demonstret, documentum profert concordie inter Venetos et Tyrios in campis in territorio Aconensi sub anno 1277, Ind. v, Kal. Jul. Cujus concordie testes sunt Thomas ex ord. Præd. patriarcha Jerosolymitanus, Bonacursus Tyriensis archiep. Goffridus episc. Ebronensis, Guillelmus de Bellojoco, magister domus templi, Nicolaus magister Hospitalis, Conradus magister Theutonicorum.

Et quoniam, prout omnium tenet firmiter indubitata A credulitas, de dirigendo negotio terræ hujus feliciter cogitalis, et anhelatis propterea de statu ejus frequentius informari, præsentia quedam tantum, et brevit, quæ terræ hujus indigenas continua quadam fluctuatione concutiant, præteritis retentis silentio, ne forte narrationis prolixitas regionum offendat auditum, magnificentie vestre præsentii chirographo nuntiamus. Noverit **463** igitur regia celsitudo, quod hostis Ægyptius * cum ingenti exercitu suo exiit novissime de Babylonia finibus, et usque ad loca vicina nobis progrediens, ac sua solita calliditate nunc versus Armeniam, nunc versus Tripolim, sed et (sedet) nunc circa Tyrum, et Acon, et alia nostrorum loca discurrens, graves nobis et toti provincie machinatorum insidias, et virium suarum experientiam celerem nobis pro paucitate nostrorum timentibus merito, comminatur apparatus necessariis ad expugnationem urbium, et alia quæ sui exercitus infinitati conveniunt, studiosius præparando ^b. Sed quid futura dies parturiat, in quos arcum suæ pravitatis intendat, quive futurus sit rerum præmissarum exitus ignorantes, sub irruentium periculorum angustiis anxiamur, et quasi sub gladio positi hostili (soli), furoris impetum timore continuo formidamus. In dextera tamen potentis vestre auxilio respirantes, pro qua totus populus cismarinus continuas fundit orationes ad Dominum, præminentiam vestram unanimiter exoramus, quatenus de magnificentia regia terræ prædictæ calcate Christi pedibus et suo sanctissimo sanguine rubricate negotium assumentes, dignemini pro ejus custodia interim, donec per generale passagium ^c eruatur de faucibus hostis Christi, de competentis et opportuno sibi tot fluctuanti periculis subsidio providere. Vivat et valeat vestra majestas regia per tempora longiora, qui nos et terræ prædictæ negotium devotissime commendamus.

Benedoclar, quem historici soldanum nunc Babylonie, nunc Ægypti appellant; fatisque cessisse aiunt die 15 Apr. anno 1277. (Sanut. apud Rayn. 1277, n. 18).

^b Tyranni Babylonici primos motus enarrat, cum adhuc incerta res erat, quo evasurus esset illius furor. Il vero ætatem litterarum esse annum 1275 palam facit: nam Sanutus et Jordanus ap. Rayn. (1275, n. 51) non modo vastationem Armenie illigant cum eodem anno, sed auxilia etiam ex Occidente illuc submissa esse tradunt. Longe autem errat a vero auctor Piet. Austr. (lib. 1, c. 25, p. 132) qui has litteras refert ad annum 1291, cum patriarcha et tyrannus jampridem abierant quisque in viam suam.

^c Quanquam sacram expeditionem in concil. Lugd. II decretam esse anno 1274 omnes norint, abs re tamen futurum non esse arbitror Gregorii verba ipsa proferre ex litteris ad archiep. et episcopos Eboracensis provincie datis (Lugduni xv Kal. Octob. anno 2) quæ cum in regest. Vat. inseribantur Eboracen. et in cod. Vallicellano Rhemensibus, recte appellantur a Rayn. (1274, n. 40) encyclicæ ad universos catholicos orbis episcopos: « Post subsidium, inquit, pecuniarum communi consensu Terræ deputatum, eidem (concilio) convenit omnium sententia in ipsdum, videlicet ut in generali passagio, cujus celeriter, auctore Domino, terminum præligemus, universis Christicolis contra blasphemos eosdem conflantibus vires suas, quanto erit Christianorum virtus unita potentior, tanto ad liberationem Terræ prædictæ sit via securior, sit opportunitas promptior, et de illa Deo auspice spes certior habeatur. » Illis autem litteris patriarcha, et ceteri episcopi, quin etiam præ aliis episcopis, de generali hoc passagio edoctus, ac superveniente Babylonicis tyranni prædicta irruptione, illud Rudolphi auxilium opportune

463 EPISTOLA XXVIII.

Rudolphus scribit Tridentino episcopo de amabili compositione cum comite Tyrolensi facienda.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxviii.)

ARGUMENTUM. — Cum Rudolphus componendam recepisset controversiam inter Tridentinum episcopum et Meinhardum Tirolis et Goritiæ comitem super quibusdam castris et redibus, Laudumque emisisset, cui episcopus non steterat gravatum se dictitans, atque interim obsequio uterque defue- rat, cum maxime necessarium erat, nunc tandem illam omnino compositurus incommoda Ecclesie sue illi exaggerat, occasionemque valde utilem proponit, se ab æquo et recto non discersum spondens.

Rudolphus, etc., venerabili Tridentino episcopo, etc. ^d Si attentis nostris laboribus, quos ad tuas et viri spectabilis Tyrolensis comitis questiones gessimus, amicebilitate concordandas fructus gratior respondisset ^e, et si uterque vestrum serenius aspexisset, quod non nostris profectibus, sed vestris utilitatibus in eisdem tractatibus vacabamus, Romanum imperium hoc sæ necessitatis tempore nec vestris obsequiis caruisset ^f, nec sincera nostra intentio, quæ vestris utilitatibus serviebat, sinistre vocis interpretes passa esset ^g. Et quamvis mentis nostræ judicium discussionibus sedulus examinatum nil aliud nobis dicat, quam quod in omni parte, quantum per nos fieri potuit, cavimus et prospeximus juri tuo, tu tamen, ut dicitur, te a nobis gravatum conquereris, causaris offensum, innocentie nostræ non deferens, qui te aliquoties loco **464** nostri defensionis nostræ clypeum posuisti. S. ne si te rei experientia et eventus difficiles docuerunt, quod ad tuum commodum et profectum nostra consilia te trahebant, adhuc nostro consilio acquiesce, et sustine cum profectu, ut ecclesia tua gravibus sau-

præveniri efflagitat

^d Henricus II Eginomi successor, hæresque controversiarum inter Tridentinam ecclesiam et Meinhardum Tirolensem comitem. Vide Ughellum (It. Sac. tom. V, p. 605 et seq.). Quamvis enim hanc historiam male admodum tractet, Coleti additiones ibi exstant optimis monumentis eandem illustrantes.

^e Nicolaus Coletus Benedicti Gentilii præfecti biblioth. Casaræ Vindobonensis opera usus præclara multa documenta attulit ad hanc rem illustrandam, quibus hæc epistola, quæ Gentilii diligentiam præterit, inserenda est. Ea locum sibi vindicat post Laudum (dat. ap. Augustum anno D. 1275, Ind. III, xv Kal. Junii, regni nostri anno v [leg. II]) et ante amicabile fœdus, quod tandem illuxit A. D. 1276, Ind. IV, viii Kal. Junii.

^f Imperii necessitas cepit post Ottocarum imperii hostem denuntiatum in comitiis Augustanis die 24 Junii hujus anni; cumque concordia per annum fere integrum inde distet, expeditum non est decernere, num anno 1275 an sequenti sit data hæc epistola; anno autem 1276 ad summum ineunte datam esse prædicta concordia demonstrat.

^g In diplomate quod dedit Rudolphus die 21 Julii: « In vigilia sanctæ Mariæ Magdalene apud Ulmam A. D. 1276, regni vero nostri anno tertio: » post concordiam, continuo sub initium: « Suborta, inquit, inter vener. Henricum episcopum Tridentinum principem nostrum dilectum ex una, et virum clarissimum Meinhardum comitem Tyrolensem super castris, munitionibus, possessionibus, injuriis, et aliis pluribus capitulis ex parte altera, odiosæ naturæ questionis. » Unde statum questionis novimus. Quid autem optimus princeps ob bene factum apud quosdam male audiret, rei monumenta non docent: hinc tamen ita esse non obscure discimus.

ciata periculis, nobis intervenientibus restauretur, si tamen tui arbitrii liberam potestatem voluntatibus alienis minime subiecisti. Adest quidem per Dei gratiam plena possibilitas et voluntas, ut utrique vestrum discordandi materiam amputemus, dummodo vobis placeat pari proposito acquiescere illi quam semper sequi proponimus veritati, nec ex eo segenius vestrae quieti et commodo intendemus quod ad aliqualem injuriam nostram vestra contentio replicata resedit. *

EPISTOLA XXIX.

Rudolphus scribit reginae Francie de homagio renovando.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. XXIX.)

ARGUMENTUM. — Cum Berengarius comes provincie decessisset absque prole mascula, nec licuisset interregni tempore comitatus provincie et Forkalquerii fidei iure a rege Romanorum obtinere, tanquam juris imperii, Margaritha Berengarii filia natu maxima per suum oratorem Rudolpho homagium præsiterat, se ejusdem oratori illud renovaturam pollicita, quem Rudolphus mittit cum plenipotencia homagium pactasque alias condiciones exigendi regio nomine.

Rudolphus, etc. Illustri reginae Francie, etc. Licet industrio viro N. quem pridem ad nostram praesentiam pro recipiendis vestro, et procuratorio

* Ex Rudolphi alio diplomate dato « Viennae III Nonas Novemb. Ind. VI, A. D. 1277, regi vero nostri anno v. » patet non nihil discordiarum esse reliquum, quibus etiam Henrici successor frater Philippus Bonaeccolus obnoxius fuit, Nicolao IV pontifice episcopi causam contra Meinhardum protegente.

† Margarithae reginae viduae Raymundi, Berengarii Provincie et Forkalquerii comitis filiae natu maxime, atque uxori sancti Ludovici IX, Francorum regis, qui eam duxerat anno 1234, et altera in sacra expeditione, quam suscepit anno 1270 sancto fine quiescens reliquerat. (Sur. ap. Rayn. 1270, n. 6). Tres aliae filiae fuerant Berengario, reginae omnes: Alienora Anglorum, Sanctia Richardi regis Romanorum electi uxor, et Beatrix Caroli Sicilie regis fratris sancti Ludovici, quam natu minimam duxerat anno 1246, dum erat comes Andegavensis, et, quasi jus regnandi causa violandum esset, paternos uxoris comitatus invasit, nulla sororum ejus reginarum, nullaque imperii ratione habita, quod discordie seminarium fuit. Prae aliis Margarita jus suum tutata est quandiu vixit. Verum sancto Ludovico superstiti, accedente praesertim opera Romanorum pontificum, controversia sopita esse videbatur, quae vehementius exarsit post ejus mortem, Alienora Anglorum regina in consortium veniente adversus Carolum, Raynaldus (1272, n. 47) inutilem Gregorii sollicitudinem ex cod. Vallicellano nobis exhibet, controversiamque extractam monet ad tempora Nicolai III, quod certum est.

Quam inutilis deputatio pontificia fuerit, hinc liquet, episcopum scilicet Sylvanctensem, et abbatem sancti Dionysii Gregorius pro ea concordia tractanda delegerat. Sed regina cum primum audiret, regem Romanorum electum fuisse ante etiam quam confirmaretur ab eodem Gregorio, suum legatum ad eundem mittit, ut suo nomine investituram accipiat comitatum Provincie et Forkalquerii tunc vacantium, quasi res integra esset, quia illos Carolus nullo jure possidebat.

‡ Cum Rudolphus Nicolai III opera hos comitatus Carolo Sicilie regi concessit, in diplomate, quod exstat apud Raynaldum (1280, n. 2) sic loquitur: « Licet igitur comitatus et marchionatus Provincie (intendentes haec duo nomina scilicet comitatum et marchionatum esse synonyma et unum, non diversa supponere) ac comitatus Folkalker cum omnibus jurisdictionibus, iuribus et pertinentiis eorum-

dem, ac omnia, quae infra comitatus ipsos consistentia, Romanorum imperatores per eorum privilegia quondam domino Raymundo Berengario comiti et marchioni Provincie, ac comiti Folkalker, ipsiusque praedecessoribus donaverunt, per speciale privilegium confirmemus, etc., promittentes, quod per nos, vel alium, seu alios, nullam donationem, confirmationem, investituram, concessionem, vel contractum, aut aliquid cum domina Margarita regina Francorum illustri, vel ejus procuratoribus, aut nuntiis, seu aliis quibuscunque personis ecclesiasticis, vel secularibus fecimus, per quae hujusmodi confirmatio, etc., infirmetur. » Ex quibus patet, praedictos comitatus minime erectos fuisse in principatus, ut Rudolphus destinaverat, titulumque marchionatus, quo Provinciam decoraverat, nil aliud valere quam comitatum. Propterea tam Carolus I rex Sicilie invasionis tempore, quam Carolus II post Rudolphi concessionem, non alio utuntur titulo quam comitum, quemadmodum videre est in utriusque diplomatibus insertis bullae Clementis V. (Bull. Vat. tom. I, p. 242 seq.). Invasor siquidem anno 1266 hunc in modum orditur: « Nos Carolus Dei gratia rex Sicilie, ducatus Apulie, et principatus Capuae, Andegaviae Provincie et Forkalquerii comes. » Carolus autem III legitimus possessor anno 1295: « Carolus II Dei gratia rex Jerusalem, Sicilie ducatus Apulie et principatus Capuae, Provincia et Forkalquerii comes. »

§ Otho praepositus sancti Widonis Spirensis anno 1274 Lugduni in consistorio die 6 mensis Junii confirmavit Rudolphi nomine privilegia omnia et jura sanctae sedis, ap. Rayn. (1274, n. 10). Loci vicinitas et similitudo nominis mihi persuadent ut credam Othoni eidem a Rudolpho istud etiam munus commissum fuisse. Caeterum concessionis praedictae, quam fecit Carolo, auctor fuerat Nicolaus III, qui leges regis Romanorum praescripsit foederis inuicem cum Siculo, quas Raynaldus (1279, n. 11) in compendium redigit: « Ut Rudolphus Carolo ac posteris Provincie et Forkalquerii comitatus iure fideiario traderet, profiteretur tamen sui esse consilii Margaritae Francorum reginae iuribus non detrudere, nec ad nuncupandum, nisi oratoris opera fidei sacramentum obsringeret, vocaret in iudicium, illatas praeteritis regibus Romanorum (puta in fluctuatione imperii tempore interregni) ob negata obsequia injurias renitteret. » Quidquid autem actum fuerat cum regina Francorum, suppetit ex his litteris.

¶ Otho praepositus sancti Widonis Spirensis anno 1274 Lugduni in consistorio die 6 mensis Junii confirmavit Rudolphi nomine privilegia omnia et jura sanctae sedis, ap. Rayn. (1274, n. 10). Loci vicinitas et similitudo nominis mihi persuadent ut credam Othoni eidem a Rudolpho istud etiam munus commissum fuisse. Caeterum concessionis praedictae, quam fecit Carolo, auctor fuerat Nicolaus III, qui leges regis Romanorum praescripsit foederis inuicem cum Siculo, quas Raynaldus (1279, n. 11) in compendium redigit: « Ut Rudolphus Carolo ac posteris Provincie et Forkalquerii comitatus iure fideiario traderet, profiteretur tamen sui esse consilii Margaritae Francorum reginae iuribus non detrudere, nec ad nuncupandum, nisi oratoris opera fidei sacramentum obsringeret, vocaret in iudicium, illatas praeteritis regibus Romanorum (puta in fluctuatione imperii tempore interregni) ob negata obsequia injurias renitteret. » Quidquid autem actum fuerat cum regina Francorum, suppetit ex his litteris.

EPISTOLA XXX

Rudolphus scribit ad archiepiscopum, ut iuste iudicet.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxx).

ARGUMENTUM. — Archiepiscopum N. cui tanquam sublimi imperii principi una cum ceteris privilegiis jus vite et necis in toto eius principatu confirmaverat, admonet ut supremi aeterni regis exemplo sine ulla personarum acceptione iudicet, pro certo habens regalem potentiam atque auctoritatem, si opus fuerit, iustis eius sententiis non de futuram.

Rudolphus, etc. N. archiepiscopo, etc. Ex concessione tuorum regalium, quibus te nostra serenitas iamdudum * apud N. locum investivit, plenam et liberam potestatem in tuis districtibus et territoriis iudicandi, more majorum nostrorum principum in causis civilibus et criminalibus accepisti. Cum enim te esse ex sublimibus principibus Romani imperii cognoscamus, dubitari a nemine volumus quin merum imperium tuo principatui sit annexum, 467 per quod habes jus advertendi in facinorosos homines et gladii potestatem, per alium tamen, prout ordini et honori tuo congruit, exercendam. Ceterum cum iuxta legitimas sanctiones delictum omnem emunitatem * auferat et privilegium omne tollat, volumus et mandamus, quatenus omni privilegio, nobilitate, seu dignitate cessantibus iusto etenim iudicio iudices, et iudicari facias pro qualitate criminum criminosos tam in facultatibus quam personis [puniendo]. Tu igitur formam boni praesidis induens, ad cuius sollicitudinem maxime pertinet, ut provincia sibi commissa malis hominibus expurgetur, ad iudicandum sine delectu et differentia personarum viriliter accingaris, aeterni regis intuitu imperium, qui precepit dicens: Ita iudicabitur magnum et parvum d, nec dubites quoniam propter tuas iustas sententias quas protuleris exsequendas regalem potentiam, si opus fuerit, adducamus. Illud enim nostro proposito et Romani legis est adversum, ut pro cuiuslibet criminosis crimine puniendo, regalis auctoritas specialiter requiratur, cum iuxta statuta divorum principum Romanorum non criminalia, sed vindictae criminum sint regis auribus inferenda.

* Annis 1274 et sequenti investitura feudorum factas esse compertum exploratumque est. Cum autem Rudolphus iamdudum se investisse dicat archiepiscopum, post annos aliquot scripsisse has litteras credibile est. Equidem non fortuito ad annum 1280 referendas censeo: nam Trithemius hoc anno Moguntinum archiepiscopus cum comite Joanne de Spanheim feliciter decertasse tradit, neque ab eo multum abhuc adjuncta illa principis sublimitas, et animadversio in facinorosos sine personarum acceptione.

b Ita Romanum pontificem, cuius exemplum principes ecclesiastici sequi debent, per praefectum urbis consuevisse in facinorosos animadvertere, non semel est demonstratum in Cod. Car.

c Emunitas pro immunitate rem novam creditit epistolaram exscriptor. Vide ap. Ducang. in Glossario exempla plura hujus vocis.

d Acceptione personarum nihil indignius, nihilque iniustus. Spiritus sancti praecceptum optimus princeps habet praec oculis (Sap. vi, 8): Non enim subtrahet personam cujusquam Deus, nec verebitur magnitudinem cujusquam, quoniam pusillum et magnum ipse fecit, et aequaliter cura est illi de omnibus.

e Hoc de jure principum varie occurrunt leges in utroque codice. Videsis Gothofr. (Cod. Th. tom. III p. 517) de metallis et metallariis.

f Est in Helvetia celeberrimum eremi monasterium ord. sancti Benedicti Einsidlense nuncupatum, cuius abbas erat princeps Rom. imperii, Rudolphi aevi, quem nonnulli ejus principatus auctorem putant, at falsi arguuntur diplomate Rudolphi, apud auct. Piet.

EPISTOLA XXXI.

Rudolphus cuidam conceit montes quosdam excolendos.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxxi.)

ARGUMENTUM. — Alberto Lincke et sociis montes argenti fodinam habentes excolendos concedit cum onere solvendi aetario regio consueta jura.

Successu temporis ab humana recedit memoria quod non firmat auctoritas, et testimonia non roborant litterarum. Id attendens 468 nostra serenitas, ea quae de quibusdam argenti fodinis * faciendi decrevimus, praesentibus litteris dignum datum homines quam successio futurorum, quod nos Alberto dicto Lincke et suis sociis montes, etc., concessimus excolendos, et eorum usibus servituros. Ita quod de iisdem montibus jura, quae et ab aliis similium montium cultoribus, nobis exsolvantur, etc. In cujus, etc.

EPISTOLA XXXII.

Rudolphus episcopo cuidam quemdam abbatem commendat.

(An. Dom. 1274, cod. Ruc. xxxii.)

ARGUMENTUM. — Vacante abbacia, cuius abbas erat princeps imperii, duobusque ad illam asscendendam nitentibus, quae res mortui principis desiderium et ecclesiae illius discrimen Rudolpho suggererat, idem rex Romanorum episcopo Constantiensi etiam atque etiam commendat illum qui in ecclesia possessione erat, tanquam virum providum et probum atque ecclesiae eidem solatio futurum.

Ut mea vos sicut et nos argute mentis oculata fide possetis agnoscere, quot et quantis aeruminarum pressuris sacrum Romanum concutitur imperium, concussis columnis quibus idem imperium vires recipere debuit subsistendi; hae pressurae in abbacia N. f duabus personis in contrarium laborantibus pro eadem, in tantum se sensibus ingerunt singulorum, quod non solum nos defectum 469 tanti principis * sustinemus, verum etiam ipsa ecclesia, si veloci subventionem careat, recuperandae salutis spe sit perpetuo caritura. Id ex compassione loquimur, et extrema

Austr. (lib. III, c. 13, p. 455), quo titulus confirmatur Udalrico II, A. D. 1274. f Rudolphus Dei gratia Romm. rex semper Aug. universis sacri imp. fidelibus, ad quos praesens scriptum pervenerit, gratiam suam et omne bonum. Stipari caetera multiplici inclytorum principum sacri exornat imperii principatum. In multitudine etenim splendescens cohortis refulget princeps principum titulus glorie coruscantis. Cum itaque ven. monasterium eremitarum ordinis sancti Benedicti Constantiensis diocesis per devotionem puritatis et sinceritatem fidei praesidentium tantae gratiae tantique honoris a divi imperatoribus et regibus nostris praedecessoribus promeruerit incrementum, ut quicumque praedicti cenobii debeat abbas existere, idem imperiali sceptro a Romanorum rege de administratione temporalium investitus principum consortio debeat refulgere, nos speculo circumspeditionis regiae speculantes honorificentiam ven. abbatis Ulrici memorato monasterio abbacie titulo praesidentis, eundem collegio nostrorum principum aggregantes, sceptro regio principatus apicibus fecimus insignitum. Mandantes universis praedictae abbacie ministerialibus, militibus, subditis, et subiectis, quatenus eidem tanquam suo principi, in omnibus ad administrationem temporalium pertinentibus devote ac fideliter pareant, et intendant. Datum Thuregi vii Kal. Febr. A. D. 1274. indictione ii, regni nostri anno primo.

* Alios in Germania abbates esse principes Romani imperii, eruditos non latet. Quare autem mihi videatur epistola de Einsidlensi loqui proindeque

veritatis conscientia dicimus, quod N. in possessione ipsius ecclesie nunc existens, ipsi prae-e et prodesse scit et potest, ac per ipsius sollicitudinem memorata ecclesia ad statum felicitatis pristinae pervenire. Vos itaque, pater reverende, amicorum sincerissime, inspecta causa iustitiae supradicti N. ipsum nostri causa, quantum cum Deo et honestate poteritis, promovere precum nostrarum intuitu studeatis, sic quod praedicta ecclesia tam provide, tamque probe, sicut ipsum esse credimus, et ex certis signis cognoscimus, pastore gaudeat, et abjectis meroribus, tandem consolationis beneficia per eundem et nos recipere mereatur.

EPISTOLA XXXIII.

Rudolphus cuidam compatitur, et eundem consolatur.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. XXXIII.)

ARGUMENTUM. — Principem, aut comitem in angustiis positum ab æmulis imperii exensat, quod sibi auxilium ferre non possit exercitum comparanti, eumque solatur spe levamenti possibilis.

Exposuit nobis honorabilis vir N. dilectus notus noster fervidus tui zelator honoris, pressuras immensas et varias persecutionum angustias, quibus utique his diebus tempestuosi temporis procellosus te turbo turbavit. Super quibus internae revera compassionis **470** incommoda non sentire nequimus, utpote pacem tuam, et tranquillitatem votivis affectibus expectantes. Ex his igitur quadam verisimili conjectura perpendimus, quod non potes, ut cupis, hac vice te nostris habitare servitiis et necessitatibus commo lare. Sciat itaque tua sinceritas pro constanti, quod tuo disponimus aspirare levamini et inquietudini tuae, prout poterimus, bono modo leferre.

EPISTOLA XXXIV.

Rudolphus concedit cuidam principi facultatem cudendi monetam.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XXXIV.)

ARGUMENTUM. — Diploma de facta potestate episcopo N. imperii principi cudendi monetam; quo eam admitti per totum imperium praecipitur, dummodo legalis fuerit.

Esi ad omnes Romani imperii fideles munificentiae ad Constantiensem episcopum scripta esse plura capita effecerunt. Inter columnas quibus fuitur imperium recenseri, seu is investiri more aliorum principum, ad comitia imperialia evocari, ut exemplis allatis idem auctor comprobatur (*Ibid.*, p. 457), in patria seu regione Rudolphi existere, ac denique abbates Udalrici praedecessores elegisse pro advocatis seu defensoribus comites Rapersvillenses, tametsi jus supremum ad imperatores pertineret, ut animadverit abbas de Longuerue (*Descript. hist. et géogr. de la France*, lib. III, p. 273 seqq.) ex chron. monasterii: haec omnia mihi persuaserunt, ut crederem has litteras Constantiensi episcopo scriptas esse ineunte anno 1274, cum successu, ut patet ex diplomate nuper allato.

* Ad annum 1277 declinantem spectare hanc epistolam conjicio ex apparatu bellico, quem fieri oportuit adversus hostem imperii Otocorum, qui rebellaverat.

† Super hoc et sequenti diplomate nihil aliud suppetit annotandum quam discrimen inter duo privilegia de eadem re iisdemque de causis a rege Romanorum concessa. Monetam siquidem principis episcopi ni fallor Pataviensis ubique locorum et gentium per totum Romanorum imperium vult admitti, quod privilegium singulare est: monetam vero nobili cuidam concessam ejus ditionis finibus circumscribit.

‡ Binās hāc litteras ad annum 1280 referre libuit, quia Rudolphus praemiis et honoribus praecipue affect illos quorum fidem exortus erat in

nostrae dexteram debeamus extendere debitricem, principes tamen veluti bases egregias, quibus imperii celsitudo poterit innititur, speciali prerogativa nos decet attollere, et condignis beneficentiae nostrae favoribus ampliare. Ea propter nosse volumus universos tam posteros quam praesentes, quod nos accepta et placida gratie devotionis obsequia, quae per N. nobis impensa sunt hactenus et adhuc impendi poterunt, nobis et sacro imperio gratiora, benignius intuentes, et propter hoc magnopere cupientes, ut ipse ac episcopatus ipsius votivis congaudeant commolis, et augmentis continuis prosperentur, quod idem N. in civitate N. monetam legalis numismatis cudi libere faciat, sibi ex liberalitate regia liberaliter et libenter annuimus, et praesentium sicut duximus concedendum, universis et singulis sub districtu Romani imperii constitutis, dantes hoc edicto regali districtius in mandatis, ut ipsam monetam, quatenus legalis exsiterit, omni contradictione postposita, reverenter admittere non omittant.

471 EPISTOLA XXXV.

Rudolphus mandat ut moneta cujus cudendae facultatem cuidam nobili concesserat, sine impedimento aliquo recipiatur.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XXXV.)

ARGUMENTUM. — Cuidam nobili facultatem facit cudendi monetam, quam admitti jubet, dummodo sit legalis, in omnibus civitatibus et locis ejusdem in jurisdictione existentibus.

Augustae magnificentiae potentatus augendi honoris imperii sitibundus illorum augmentis et commodis se libenter habitat et inclinat, qui generositate spectabiles erga sacrum imperium fidei rotulant lumine clarioris. Sane cum nobilis N. suis preclaris obtinuerit meritis apud regiam maiestatem, quod sibi perpetuo cudere liceat infra terrae suae districtum monetam legalis numismatis de licentia nostra et regalis plenitudine potestatis, universitati vestrae auctoritate regali districte committimus et mandamus, quatenus ipsam monetam legali impressione formatam, quam cudi fecerit idem nobilis, ut superius est expressum, in locis vestris et civitatibus reverenter admittere studeatis, praecedentium annorum praeliis contra hostes imperii.

† Tam hic quam in praecedenti diplomate monetam legalem vult fieri: *lega* enim ut vulgo dicitur quae *lex* etiam audiebat alicubi, ut videre est in Glossario Cangiano, per saeculum decimum tertium, id est Rudolphi temporibus, monetæ valorem potius designat quam metallorum misturam. Quicunque ab imperatore vel a rege cudendi monetam obtinebat facultatem, non utique arbitrium obtinebat ab imperatoria regiae lege recedendi. Quin etiam si quando imperatorem aut regem aerarii angustiae ad vilitatem monetæ effundendam impulere, apud illos etiam qui eam cudendi privilegium habebant, eandem vilitatem reperiri necesse erat, commercii causa. Exemplum suppetit Friderici III ex chronographo apud Hansiz (*Germ. Sac. tom. II, 494*), quod licet duobus fere saeculis recentius, quia facit ad rem nostram, asserre non gravator: † Fridericus imperator fabricari fecit monetam villem et despectam, quae a populo vocabatur *schindeling*; quod intelligentes alii principes, videlicet Albertus dux Austriae, Joannes dux Monaci, Ludovicus dux Lanoshuette, Otto dux de Neumarki, comes de Otting, in Rhetia Udalricus episcopus Pataviensis etiam fabricaverunt talem monetam, ne ipsi exinde sentirent damnum: inter quos etiam dominus Sigismundus archiepiscopus impulsus fuit monetam aequalis valoris fabricare, quia non potest recusare monetam imoeratoris in terris suis.

alterna commercia permittentes, et ea quovis impedimento cessante liberius exerceri.

472 EPISTOLA XXXVI.

Rudolphus confirmat eujusdam monasterii privilegium.

(An. Dom. 1281, cod. Rud. XXXVI.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus concedit monasterio Zweyentalensi liberam deductionem duorum talentorum salis per Danubium : quod privilegium jampridem concessum eidem fuerat a Friderico Austrie duce.

Imperialis thronus extollitur et Augustalis honoris titulus decoratur, cum ad loca religiosa consideratio benigna porrigitur, et eorum status et commoditas liberali munificentia promoventur. Ea propter notum fieri volumus fidelibus nostris tam modernis quam posteris universis, quod nobis Viennæ presentibus, promovente Domino feliciter nostri culminis incrementum, et ducatibus Austrie et Styrie dominio nostro prospera sorte subactis, abbas 473 et conventus N. privilegium ab A. dicto monasterio clementer indultum nostræ celsitudini præsentarunt, suppliciter postulantes, ut ipsum privilegium de verbo ad verbum transcriptum innovare, et quæ continentur in eo confirmare de nostra gratia dignaremur. Cujus tenor, etc. Nos igitur, qui ad ampliandum ecclesiarum statum et locorum religiosorum commoditates augendas pio favore tenemur intendere, privilegium

* Privilegium istud Rudolphi Romanorum regis non esse fidenter dico. Collector litterarum hujus codicis aliquando titularum limites transgressus (lib. 1, ep. 39) sententias et stylum Gregorii pontificis aut imitatus fuit, aut interpolavit. E contrario hic neque stylum neque sententias Rudolphi, quantum diligentia adhibeas, reperies. Privilegium ipsum confectum contra Rudolphum morem deprehendes. Nil autem melius rem ponet ob oculos quam duo privilegia certa eidem monasterio concessa, quæ auctor Piet. Austr. (lib. 1, c. 16, p. 94, et lib. II, c. 1, p. 228) nobis exhibet; primum videlicet Rudolphum ex cod. Cesareo sæpe laudato, alterum Alberti filii paternum inserentis. Tuis, erudite lector, oculis utrumque subjiciam : « Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper Augustus. Universis Romani imperii fidelibus presentes litteras inspecturis gratiam suam et omne bonum. Regalis serenitas libenter intendit commoditatibus subditorum, ut ceteri ex easuscipiant purioris devotionis et fidei incentivum. Noverint igitur universi tam posteri quam presentes, quod nos honorabilibus et religiosis viris abbati et conventui de Zwetl Cisterciensis ordinis hanc gratiam de benignitate regia duximus faciendam, quod iidem duo talenta salis majoris ligaminis, prout ipsis illustribus quondam Fridericus dux Austrie per suum privilegium dignoscitur inulsisse, singulis annis in Danubio libere possint traducere sine muta, concedentes ipsis has nostras litteras in testimonium super eo. Hujus rei testes sunt illustres Albertus dux Saxonie princeps noster charissimus, nobiles viri Fridericus burgavius de Nuremberg, comes de Hardek, Lettoldus et Henricus de Kunring fratres, Henricus, Conradus, et Syboto fratres de Pottendorf, et alii quamplures. Datum Viennæ quinto Kal. Maii anno Domini millesimo ducentesimo octagesimo primo, regni vero nostri anno octavo. » Hoc vero privilegium confirmavit Albertus Rudolphi filius post annos decem : « Nos Albertus Dei gratia dux Austrie et Styrie, dominus Carniolæ, Marchie, ac Portus Naonis, scire volumus universos, ad quos presentes pervenerint, quod accedens ad nostram presentiam religiosus vir Ebro monasterii Zwetlensis abbas Cisterciensis ordinis, quoddam nobis privilegium serenissimi domini et genitoris nostri charissimi Rudol-

A ipsum de verbo ad verbum presentii privilegio inseri jussimus, singula quæ in eo continentur de imperiali gratia confirmantes, statumini et in periali sancimus edicto, ut nulla persona alta vel humilis, ecclesiastica vel secularis, prædictos abbatem et conventum monasterii nominati super præmissis contra presentis privilegii nostri tenorem ausu temerario molestare præsumat, etc. »

EPISTOLA XXXVII.

Rudolphus infamem restituit in pristinum gradum.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XXXVII.)

ARGUMENTUM. — Cuidam ob grave delictum proscriptionis sententia damnato non modo flagitii poenam remittit, sed ipsum flagitium delet. Quare illum omni ab infamie nota liberum esse decrevit restituitque in integrum, ac si nulli unquam crimini fuisset obnoxius.

Nobile opus sedentis in solio, clementia sua, clementibus, ad sublevandi 474 remedia cito se nostra manus habilitat, et indulgentius obnoxius veniam postulat, ut dum primi parentis in posterum derivata discrimina in naturalem transgressionis normam fluxisse cognoscimus, reparationis gratiosæ suffragia libenter supplicibus largiamur. Ea propter nosse volumus universos, quod cum N. fuisset obnoxius ejusdam infamiam proscriptionis sententia, dictante justitia, condemnatus, nos ex innata nobis humanitatis

phi Romanorum regis exhibuit, petens illud sibi et suo conventui innovari de nostra gratia speciali. Est autem ipsius privilegii per omnia talis tenor : *Rudolphus Dei gratia, etc. Datum Viennæ quinto Kal. Maii, indict. nona, A. D. 1281, regni vero nostri an. octavo.* Nos itaque dicti abbatis humilibus precibus favorabiliter inclinati prænominationem privilegii, et in eo contentas gratias innovamus, approbamus, et scripti presentis patrocinio communiis, dantes has litteras sigillo nostro roboratas in testimonium evidens super eo. Nulli ergo liceat hanc nostræ innovationis et approbationis paginam violare; quod si serus fecerit, indignationem nostram se noverit incurrisse. Datum Viennæ xvii Kal. Maii, A. D. 1281.

b Auctor idem Piet. Au-tr. I, c. 20, p. 119) istud privilegium assert, ingenue fatens se ignorare locum et personam, quæ in ipso indicantur. Ego vero nulli dubito, quin spectet ad monasterium Zweyentalense : at quale exstat in cod. Cesar. ab Alberto Rudolphi filio confirmatum, cui convenit arguendum a nobis præfixum huic diplomati quod Rudolpho supponitur. Quis enim non videt imperialis thronus, imperiali gratia, imperiali edicto, vocabula esse insueta Romanorum regi in toto isto codice? Quis non sentit structuram verborum a primo ad ultimum omnino aliam esse a Rudolphina? Quis demum non legit in littera illa initiali A. Albertum Rudolphum filium? Equidem Seyfrido Zweyentalensi abbati hanc notam iauri nolim, quod imperialis, ut dicitur, privilegii condendi licentiam sibi arrogaverit : credi potius malim, a Rudolpho II, cujus tempore florebat inuente sæculo xvi, ipsius opera confirmatum esse privilegium Alberti, quod Rudolphinum continebatur, dataque opera hisce Rudolphi I epistolæ insertum fuisse, ut nominis similitudo posteritatem deciperet, adeoque Rudolpho I tribueretur quod secundo deberetur. At subiectio illa ducatum Austrie et Styrie, aliæque adjuncta Rudolphum primum indicantia meis votis adversantur. Uicunque autem se res habeat, Rudolpho I privilegium tribui nequaquam debeat.

c Maleficio et magice criminis infamia plurimis senatorum laborantibus a Valentiano Sen. ore indulgentiam totus Romanus senatus petiit. Cui Augustus A. D. 371 ita rescipit : « Indulgentiam, patres conscripti, quos liberat, notat nec infamiam criminis tollit, sed poenæ gratiam facit. In uno hoc, aut in

prærogativa pensantes, quod si culpa non esset, locum venia non haberet, et cupientes misericordiae condimento iustitiae temperare rigorem, præsertim cum post injuriam fuerit satisfactum, prædictum N. de regalis mansuetudinis beneficio plene ac integre restitutus pristino ordini suo, mandantes tenore præsentium universis, ut sicut prius ad omnes actus civiles et publicos admittatur.

475 EPISTOLA XXXVIII.

Rudolphus mortuo procuratore alium substituit in Romana curia.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XXXVIII.)

ARGUMENTUM. — Deporat mortem magistri Pauli de Interamna oratoris, seu procuratoris sui apud sanctam selem, atque officiosissimis verbis cardinalem amicum, illi substitutum maturo consilio, demeretur, elque sua negotia promovenda committit.

Propinatum nobis nuper ex lugubri obitu pie record. N. b. diræ nimis amaritudinis calicem lacrymosis singultibus haurientes, dum consideramus in intimis, nos ex amissione ipsius irrecuperabile damnum passos, ad unicum recurrimus sedula meditatione consilium, quod ex quo manus Altissimi tam gravi punctura nos pupugit, et tam vigili promotore privavit, in vos fiducialiter omnium agendorum nostrorum congeriem congeramus, utpote qui et nostis et vultis necessitatibus amicorum sincere consulere, ac remediabiliter subvenire. In vobis igitur anchoram spei nostræ post Deum præcipue collocantes, paternitati vestræ piissimæ supplicamus, quatenus nostris

duobus reis ratum sit: Qui indulgentiam senatui dat, damnat senatum. » (Cod. Th. tom. III p. 298). Qua super lege eruditæ, ut solet, Gothofredus disserit, indulgentiæ præferens commonitorium securitatis, aut evocatorium cum illa siquidem infamia coniungitur. Rem comprobant exemplis, sancti Aug. etiam prolata sententia ex epist. 259 seu 151 ad Cæcilianum: Nec indulgentia illis danda visa est, ne vel sic aliquo crimine notarentur, sed tantum commonitorium, quo eos ab omni molestia liberos dimittere iuberetur. Ita scilicet præcis iis temporibus. At imperatores ab apostolica sede renovati in Occidente, quin etiam Romanorum reges, seu imperatores electi per indulgentiam a poena simul, et ab infamia eximunt; ut patet ex hac epistola incertæ ætatis, quam nulla causa est cur removeam ex ordine quem habet in cod.

« Nihil magno ac præclaro viro dignius placabilitate atque clementia, » ut ait Cicero (*de Off.* I. c. 25). Quibus verbis utitur Grotius (*Bell. ac pac.* I. II, c. 24, § 5) omnino videndus hac super re. Ad Senecæ præsertim sententiam de clementia principis: « Magni animi esse injurias in summa potentia pati, nec quidquam esse gloriosius principe impune lēso. » Sancti Joannis Chrysostomi præstantiorem hanc adiungit: « Omnem illa (clementia) hominem ornare insigniter potest, maxime vero eos qui in imperiis sunt constituti. Nam cum regia potestas omnia permittat, semet retinere, ac divinam legem actionibus suis ducem præficere, egregium est ad famam gloriamque. » Jure autem glorior Rudolphus, natura inditum sibi esse clementiam, qui Bernardo episcopo Seccoviensi (lib. II, ep. 24) et procacium libellorum auctori, quibus regia sua majestas lædebatur, injuriam remisit. Clementiæ exempla cætera apud auctores obvia nihil moror, ea quippe uno isto absorbentur.

Magistri Pauli de Interamna clerici, quem supra vidimus (ep. 9) oratoris seu procuratoris munere fungentem pro Rudolpho apud Nicolaum III anno 1278, virum scilicet summæ prudentiæ ac summæ fidei, qui regis animum sibi devinxerat.

Non alium hic alloquitur, quam S. R. E. ear-

A promovendis et expediendis negotiis, salutaribus vultis adesse consiliis et auxiliis opportunis.

476 EPISTOLA XXXIX.

Rudolpho scribit Cypri rex, ut sibi de suis successibus scribat.

(An. Dom. 1275 cod. Rud. XXXIX.)

ARGUMENTUM. — Rex Cypri magnopere oplans Rudolphi felicitatem nosse, solatio futuram infelici statui Terræ sanctæ, sibi ab eodem nuntiari cupit, quomodo procedat negotium subsidii pro Terra sancta. Seque, dum scribit, esse sospitem nuntians, idem de eo audire desiderat. Innovationes aliquot factas in Syria, pariterque alia nonnulla arcana a legato, quem mittit, auditurum dicit.

Excellentissimo, etc. Cypri rex, etc. Quoniam continuis desideris affectamus audire votivos successus magnifici status vestri, cujus prosperitas ad magnam indubitanter consolationem cederet lacrymabilem eventum Terræ sanctæ, imperialem excellentiam vestram, affectu quo possumus, imploramus, quatenus prosperos rerum quæ circa nos aguntur eventus, quos indesinentibus optamus proficere incrementis, nobis sæpius per dominabiles vestras litteras significare velitis, vestra beneplacita et mandata fiducialiter injungentes. Scientes quod in confectione præsentium plena vigebamus per Dei gratiam cordis sospitate, hoc idem affectuose de vestra magnificentia desiderantes audire, et affectuosius, si possibile foret, cordalibus oculis intueri. Statum vero Terræ sanctæ præfatæ, et ea quæ nunc sunt innovata, per N. majestatis vestræ imperialis ma-

dinalem, cum videlicet, ad quem superiori anno (ep. 8) de inenda familiaritate dederat litteras, ut puto.

Ex superioribus epistolis liquet Rudolphum officio isto prosequi aut episcopos, aut cardinales. Quamvis autem anno 1276 episcopus Basilensis procurator eodem munere functus fuerit (I. II, ep. 1 sequ.), de episcopo aliquo suspicari non possumus, nam litteræ indicant virum consilio et auctoritate præstantem, atque in Urbe degentem, qualis erat cardinalis prædictus.

Hugo Lissinianus, qui anno 1267 die natali Domini successerat Hugoni consanguineo, qui præcedenti mense satis cesserat, ut tradunt auctores apud Rayn. (1267, n. 63). Cumque an. 1276, Maria Boemundi principis Antiocheni filia jus suum, sen titulum regis Jerusalem transfuderit in Carolum Siciliæ regem, unde maxime illi cum rege Cypri controversiæ intercesserunt, quarum nulla mentio hic occurrat, idcirco ad præcedentem annum, aut saltem ad præcedentes eam tituli cessionem menses, referri debet hæc epistola.

Bendocaris tyranni Ægyptii, de quo in seq. epistola, infelicia tempora indicantur. Vide supra (ep. 27, col. 820, not. 1, et 821, not. 2).

In Oriente compertum erat, auxilia undique comparari, Gregorio agente, qui una cum Rudolpho supremo duce transfretare in Syriam statuerat, ac deliberaverat post traditum eidem Rudolpho imperiale diadema. Quod cum fieret anno 1274 et sequenti, magis magisque comprobatur ætatem litterarum regis Cypri. Quamquam enim usque ab anno 1273 Gregorius et nuntiasset suis litteris auxilia quantocius in Syriam missum iri, tamen se regi Franciæ ea de re scribere, et in concilio (Lugdunensi II) de eadem deliberatum ait (Rayn. 1273, n. 36), necdum rex Romanorum electus fuerat. Tempora igitur electionem regiæ et concilii celebrationem consecuta, cum imperialis tantum coronatio debeat sacra expeditioni, et præcedentia Gregorii mortem, quæ illam suspenderit, cogitanda sunt.

Supra dixerat excellentiam imperialem; hic majestatis imperialis titulus auditur; incertum num le-

gnificentia scire et intelligere poterit, et quædam A
quæ sibi injunximus proponenda.

477 EPISTOLA XL.

Rudolpho patriarcha Jerosolymitano pro subsidio
Terræ sanctæ.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. XL.)

ARGUMENTUM. — Patriarcha Jerosolymitanus et officia Terræ sanctæ iterum auxilia petunt a Rudolpho, quem utpote Syriæ rerum non inscium impensius rogant, ut necessitatis atque egestatis nobilium et plebis miseretur. Tyranni Babylonici immanitatem in Christianos Armeniæ enarrant, in Antiochena regione castra metuum pavorem late effundere ajunt, ita ut, infirmioribus locis relictis, ad munitiona omnes confugiant, quæ pro viribus ad furem hostium repellendum aptabantur. Se non posse nisi lacrymis alienas angustias sublevare; multa munitionum genera sibi deesse ad resistendum hosti validissimo, perituros nisi opportuna veniant auxilia. Legatum mittunt, equitem diutissime versatum in Syria, cumque Rudolpho etiam atque etiam commendant.

Excellentissimo et potentissimo principi, etc. Frater Thomas a humilis peregrinus in Jerusalem Balianus, comestabulus regni Jerosolymitarum, et vici-

nocinio verborum Rudolphum demereatur, an litteræ ad eum imperiali diademate jam coronatum perventuras existimans; tali cum honore prosequatur. Alterutrum faciat nihil promovet contra constantem monumentorum omnium ac totius codicis testimonium.

• Auctores synchroni historiam hujus temporis valde incertam, ad chronologiam quod spectat, reliquerunt. Vide quæ diximus supra (ep. 27). Profecto si binis hisce litteris patriarchæ et cæterorum, ac precedentis regis Cypri nota temporis subjecta esset, nec Sanuti, nec Bernardi Thesaurarii, nec recentiorum opinionibus in varias sententias distraheremur de Roamundi principis Antiocheni, ac Bencodaris impii tyranni æmortalibus annis, a quibus pendunt tam patriarchæ quam regis Cypri infauste narrationes. Magnam nihilominus lucem accipiunt res Syriacæ ex tribus his monumentis sinceritate plenis.

• Hisce officiis præstitisse balianum, seu bailivum colligitur ex eo quod refert Sanutus de Rogerio comite sanctæ Severinæ, quem Sicilia rex Carolus ex misit ad possessionem regni incundam (Rayn. 1277, n. 17). Cujus verba hic opportune audienda sunt: « Mittitur itaque ex parte regis Caroli Rogerius comes sanctæ Severinæ bailivus regni Jerusalem, et applicuit Ptolemaidem cum sex galeis 1277, septima die Junii. Statim autem in adventu ipsius balianus de Ybely dominus Arsus evacuato castris illi cessit. » Pro rege igitur Jerosolymitani regni reliquias, Accone residents administrabat: quare nihil mirum si officiis cæteris præstat. Accone, inquam, in ea siquidem civitate, cui etiam nomen Ptolemaidis et patriarcha et officia prædicta ab anno 1191 in spem recuperandi Jerusalem, totamque Terram sanctam, per centum annos constituerunt. Etenim ex quo Saladinus anno 1187 expugnavit Jerusalem, res Christianorum accise erant, nisi virtute modicæ Christianitatis, quæ Ptolemaidem suadente desperatione obsedit, excita Latina auxilia eo advolassent, illudque Barbarorum munimentum an. 1191, die 12 Julii per dedicationem acquisivissent, ubi, ut aiebant, per annos centum permanserunt, quoad anno 1290 capta a Barbaris illa urbe Christiani omnes aut cæsi, aut pulsi totam Syriam amiserunt. Infra diuturnum istud spatium temporis, ab anno 1229 ad 1244, per annos quindecim, ex pactis Friderici II cum soldano Oleguemel, Christiani Jerusalem et Nazareth possidere. At utinam non possedissent! namque iis expletis

carius regnorum Jerusalem et Cypri, etc. cum Terræ sanctæ supplici recommendatione se ipsos b. Magnitudinem regiam latere non credimus, quantis oporteat cismarinæ Christianitatis residuum cætelis adversus hostiles insidias munitionibus 478 contra inenarrabilem tyranni potentiam c. remediis atque præsidii contra draconis virus, quo regio tota confunditur, præmuniri. Latere etiam vos non credimus quanta et patriarcha Jerosolymitano humilis et religiosæ domus d. et cæteri tam nobiles quam plebei, cujus conditionis et gradus propter præterita guerrarum discrimina, malitiam temporum, locorum excidia, et casus varios populorum paupertatis mole preminunt, quantisque afficiuntur miseris et egestatis extremæ articulo, nulla eis data requie, nulloque illis in tantorum periculorum constitutis discrimine suffragante subsidio conteruntur. Latere postremo vos non cupimus, in quantam hosti: Egyptius ex insufficientia virium nostræ parvis est elatus superbiæ, quam immaniter idem manibus maderescens, et gladio in sanguine Christi fidelium, miserabiliter regni Armeniæ per diem viginti spatium, circa stragem viventium, incendia villarum et urbium, et finalem depopulationem omnium, quæ potuit impetuose attingere, debachatur c. ibidem immemoriter rabiem ab olim concepti furoris explevit, et regno dissipato hujus et totaliter desolato, in regionem Antiochenam pervenit, ibique,

cæsi fuerunt Christiani omnes ibi reperti, ad quinque millia, et sacra illa loca contaminata et excisa, ut est in Epitome Bellor. Sac. ap. Canis. (tom. IV, p. 458).

• Jam vidimus ex patriarchæ hujus litteris (ep. 27) et ex aliis regis Cypri quantis angustiis premerentur id temporis, Bencodaris potentia omnia circumstante. Hinc autem vires tyranni ejusdem esse insuperabiles, nisi auxilia præsto essent, intelligimus.

• Templarii videlicet, equites sancti Joannis Jerosolymitani, et domus Teutonicorum, de quibus supra (ep. 25 seq.).

• Quæ Sanutus refert ad hunc annum apud Rayn. (1275, n. 51) ex hoc loco epistolæ admodum illustratur: « Eodem anno, inquit, Bencodar, qui vocabatur Malec Madavar, percurrit planum Armeniæ, et percussit in ore gladii ultra viginti millia hominum, captivos trahens secum pueros et puellas usque ad decem millia; « quos vero et animalia majora et minora usque ad trecenta millia. »

• Antiochenam regionem audit: nam usque ab anno 1268 patriarchalis illa civitas, in qua princeps apostolorum primum sedit, nomenque Christianorum primum auditum fuit, Christiano ultimo ejus patriarcha ab eodem tyranno excisa erat. Sanutus apud Raynald. (1268, n. 53) excidium illius sic narrat: « Soldanus venit Tripolim et destruxit Viridaria: deinde processit contra Antiochiam, et 29 M.ii civitatem absque ullo belli tumultu cepit, et post captivum usque ad 17 millia personarum interfecta sunt, et ultra centum millia captivata sunt, et facta est civitas tam famosa quasi solitudo deserti. » Excidii tam deplorabilis causas Gregorius X in litteris ad Jerosolym. patriarcham Thomam harum auctorem (Rayn. 1272 n. 17) vitia hominum fuisse contendit: « Nec te latet, inquit, qualiter per voluptuosos vitiorum servos, et servituti carnis expositos, motus æquantes ipsius, sic inibi divine majestatis oculi offenduntur, quod varix terræ partium illarum, sicut Antiochiæ ac aliorum plurium locorum, testatur destructio, manibus inimicorum expositæ in eversionem, et ipsarum incolæ in excidium devenerunt. » Quibus adiciendum esse arbitror Leandri Alberti apud Boscium (Acta sanctorum Jul., tom. IV, p. 141) præclarum elogium Christiani ultimi patriarchæ prædicti. Sic siquidem « Sacris infulus ornatus cum quatuor fratribus ante aram procumbens cum lacrymis Deum et civium finem, quorum ploratus, horrendo

479 ut fertur, cum toto potenti suo exercitu immoratur, sed omnino ignoratur ab omnibus quo ejus esset intentio, vel in quod ejus effrena voluntas inebriata triumphis praeferitis et spoliis fidelium humefacta frequentius impellatur. Ex his igitur et aliis infinitis periculis et timoribus per diversas litteras, et speciales nuntios intimatis fideliter tanto regi *, quibus usque ad cordium viscera et fundamenta concutimur, loca nostra, quae sui situ et bel-latorum auxilio furori hostis resistere posse confidimus, muniantur, juxta munitionum facultates, et ab expugnabilibus eorum incolae non absque gravi-bus detrimentis rerum et corporum angustiis, cum filiis, rebus, et familiaribus suis ad loca tutiora con-fugiant, laribus propriis derelictis. Ceterum cum illorum miseris et ærumnis, a quibus et super qui-bus diversimode, et frequenter, importune ac im-portune requirimur, necessarius nequimus subvenire remediis, doloris acerbitate confodimur, et in defe-ctum virum, compassionis vel affectuum exsolvimus et lacrymas charitatis *. Novit equidem excellentia vestra vires habitatorum Syriæ, ac statum flebilem provinciæ cismarinæ, novit insuper Ægyptiorum potentiam, novit præterea extremas patriarchæ Jero-solymitani prædicti, ac religiosorum omnium pau-peritates, novit ad hæc qualis munitionibus muro-rum, machinarum, garridarum, galearum, ac belli-corum instrumentorum copia sanctæ Terræ nostræ muniente indigeant, novit finaliter nos carere suf-ficientia defensorum, et ex nobis vel aliunde poten-tiam pro stipendiis non habere, unde et nobis et lo-

cis debilibus possimus de munitionibus prædictis de-fensorum opportunitate, ac competenti subsidio pro-videre *. Provideat ergo quesumus tanti 480 regis clementia circa exposita filiorum pericula, succurrat dextera vestre potentiae festino remedio nobis lupi rapacis insidiis circumceptis, palpet beata manus re-gia plagas nostras et vulnera, unguenta salutifera illis misericordiae, priusquam illorum sanies medul-lis inhaereat, infundendo. Dominum Eliam de Insat militem latorem præsentium et in terra diutius con-versatum magnitudinē vestre propensius commen-damus. Vivat et valeat majestas regia per tempora longiora, cui nos et Terram sanctam devotissime commendamus.

EPISTOLA XLI.

Rudolphus recipit in tutelam pupillum quinquennem.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XLI.)

B ARGUMENTUM. — Rudolphus pupillum, qui annum ætatis quintum pondum exegit, regia sub prote-ctione accipit; ejusque bona omnia tam mobilia quam immobilia se regio patrociniū tuenda susce-pisse hoc diplomate per totum imperium denun-tiat *.

Ad hoc nostris humeris regie dignitatis est im-po-situs principatus, armique nostri sacræ delibutionis oleo sunt peruncti, ut manu fortitudinis, brachio-que extenso simus omnium sub Romano imperio de-gentium defensores *. Sed etsi teneamur ad hoc om-

ululatus, lamenta, vocesque ingentes mœrentium exaudiebat, ob direptiones, vulnera, stupra, et occi-siones per barbaros factas commendabat. Cum sic oraret, ecce nefandissimi homines templum ingre-diantur, ipsumque cum dictis fratribus ante sacrari-aram procumbentem crudeliter peremere. Hac au-tem in regione ante annos octo in solitudinem versa, Christianorum sanguine satiari cupiens, sua castra lixerat Bendocdar.

* Duo hic animadvertenda. Primum anno eodem 1275 cepit ad Rudolphum litteras, et nuntios mis-sos esse, quo nil creditibilis rebus trepidis. Alterum Cyprii regis Hugonis liberalitatem, seu potius assen-tationem a patriarcha emendari, dum Rudolpho alium titulum quam regium non tribuit.

* Jordanus ap. Raynald. (1275, n. 51) refert, octobri mense aliquot subsidiarias copias Ptolemai-dem appulisse ex Occidente submissas, dum genera-lis apparatus fiebat. Circa finem Octobris, ait, do-minus Guillelmus de Rosseylon applicuit Ptolemai-dem cum 40 militibus, et aliis 60 equitibus, et cum quadringentis ballistariis ad stipendia Ecclesie. Quare harum litterarum ætas ante id temporis con-sistit debet: quæ enim sequuntur, nullum omnino subsidium eo p̄venisse luculenter demonstrant.

* Rudolphus in suis litteris ad Gregorium X (l. i, ep. 12) testatur erat, se eo magis ad sacram expeditio-nem accendi, quo naturalis genitoris nostri ossa ob Crucifixi gloriam extra natale solum peregre ibi quiescebant. Idcirco usque ad extremos suæ vitæ dies illic proficisci desideravit; at anno 1291 Fran-cofurtum ad comitia properans, quæ ad eundem finem in lixerat, morbo tentatus interiit. Quamobrem omnia ista, quæ probe nosse dicitur in his litteris, antequam rex Romanorum crearetur, perspecta illi erant, eodemque litteræ fidem faciunt, recte affir-mari a Gerardo aliaque scriptoribus, Rudolphum ante annum 1240, cum uxorem duxit, in Syria mo-ratum esse cum patre, tamen incredibile videatur, eum castra secutum fuisse Friderici II, ut nonnulli afir-mant; nam anno 1228, cum Fridericus transfretavit, Rudolphus puer erat decennis. Vide supra (l. i, ep. 2, not. *, col. 705).

* Singulare hoc diploma, cuius simile nusquam nō reperisse ingenue fateor, principem piissimum

regis regum imitatore ostendit. De eodem et illud narratur, increpasse aliquando satellites, qui humi-les ac tenuipris fortunæ homines amovebant, conce-pitis his verbis: « Per Deum, sinite homines ad me venire. Non enim ideo ad imperium creatus sum, ut in arcula includar » (Lips. Mon. Pol. c. 7).

C * Qui nunquam nisi regis titulum usurpat tot in epistolarum numero, hic regiam inunctionem se ac-cepisse gloriatur, eorum ingratis, qui imperatoriam cum regia confundunt, regesque omnes Romanorum, imo etiam Germaniæ imperatores appellant, ejus-modi est collector harum litterarum, qui non semel Rudolphum ipsum, repugnante eodem, imperatorem appellat. Verba orationis, quæ in regis inunctione proferuntur, audienda ex Pon. If. Rom. « Constituit, Domine, principatum super humerum ejus, ut sit fortis, justus, fidelis, providus, et indefessus regni hujus, et populi tui gubernator, etc. » Nec mireris Rudolphum pro regno imperium proferre. Regi enim Romanorum gubernandum committebatur imperium, quo regnum etiam aliquod inter feudatarios princi-pat. continebatur. Imperatoria vero inunctio non regnum imperiumve certis finibus circumscriptum designabat, sed quacunque Ecclesia Dei extendebat, imperatoris potestatem effundebat: ita ut, jure proprio pontificis, regum, summorumque aliorum principum nullatenus imminuto, imperator ad catho-licam religionem asserendam ubique terrarum et gentium temporaliter, quemadmodum pontifex spiri-tualiter, dominari diceretur. Nil melius comprobat hanc rem, quam orationes pro hujusmodi inunctione institute (Cærem. Sect. 5, cap. 3, p. 24) quas lubet opportune hoc afferre: « Deus omnip. cuius est om-nis potestas et dignitas, te supplicii devotione atque humillima prece deposcimus ut huic famulo tuo N. prosperum imperatorie majestatis concedas effe-ctum, ut in tua protectione constituto, ad regendum Ecclesiam tuam sanctam, nihil ei præsentia officiant, futura nihil obstant: sed inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum aquo justitiæ libramine regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi que jugiter placere contendat. Deus Dei filius J. C. D. noster, qui a Patre oleo participationis unctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri unguenti infusionem Spiritus

nibus **481** ex cura suscepti regiminis obligati, illos tamen præcipue volumus, et debemus protegere, quos divinum oraculum nostræ protectioni commisit specialius, cum præcepto clamans: *Pupillo et orphano tu eris adjutor*. Sane dilectus noster N. paterno solatio destitutus non tantum propter pupillarem statum, verum etiam propter infantie tencritatem, cum nondum sit quinquennis, se ipsum non potest defendere vel juvare. Ea propter eundem nostram recipimus in tutelam, omnia bona sua mobilia et immobilia sub nostri muniminis, præsidii, et protectionis clypeo asserentes. Quapropter omnibus Romani imperii fidelibus præcipimus nostræ gratiæ sub obtentu, ne quis dictum infantem, seu bona sua audeat invadere, seu aliquoties perturbare. Si quis autem hoc præsumperit, sciat se taliter puniendum, quod ipsius pena erit cæteris in terrorem.

482 EPISTOLA XLII.

Rudolphus expostulat cum quodam.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. XLII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus acceptis litteris N. rebellis perfidiæ culpam ab se amovens inani obtentu suspicionis et convicia in eum inferentis, rescribit se alias gravioribus injuriis ab eodem affectum ista cum patientia tolerare: at quoniam

paracliti super caput tuum infundat benedictionem, eandemque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat, quatenus hoc visibili et tractabili dono invisibilia percipere, et temporali regno justis moderationibus exsecuto æternaliter conregnare ei merearis, qui sine peccato rex regum vivit cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus. Per. Itaque Rudolphi certo testimonio errat quicunque aut Rudolphum ipsum, aut aliquem ex suis prædecessoribus successoribusque coronatum regem Romanorum pro imperatore accipiendum contendit, nisi in unctione, ac proinde coronatione imperatoria a Romano pontifice imperator fuerit constitutus. Illud negare non ausim, post Carolum V, qui omnium ultimus a Rom. pontifice est corona imperiali redimitus anno 1530, ut dictum fuit suo loco, regem Romanorum, seu imperatorem electum in missali tantum Romano legi fer. vi in Parasceve; nihilominus summis efferre laudibus cogor Augustam Mariam Theresiam Caroli VI primogenitam, germenque gloriosissimum Rudolphi piissimi principis, quæ quia imperiali diademate non est exornata a Romano pontifice, magni sui progenitoris magna imitatrix, quæ imperatricis sumi, ad perpetuam posterorum memoriam mirum in modum exerceat, nullo autem alio nomine appellari vult quam reginæ, tametsi oribus, obsequiis, studiisque omnium pia, felix, invicta Augusta imperatrix prædicetur.

Qua lege moveatur, ut pupillo patrociniū regium exhibeat, non est longe petendum: ipsemet divino præcepto se moveri testatur: *Pupillo, inquit, et orphano tu eris adjutor* (Psal. ix, 35). Quamvis enim in codd. omnibus inveniatur aut *pupillo* aut *orphano*, nullibi vox utraque, ut legitur hoc loco ignota nobis ex causa, quam exquirere nihil attinet: sententia tamen est eadem, quam ven. card. Thomasius in aureo Commentariolo explicat: *Et tu pupillo humana ope destituito adersis adjutor*: Deus scilicet, quem propheta deprecatur, Rudolphus autem quasi regibus, sibi quæ præsertim regi Romanorum id præcipitur, sibi divinitus præceptum esse lauculenter affirmat.

Nisi mea me fallit opinio, regi Bohemiæ Ottocaro hæc litteræ scriptæ sunt, sententia enim earumdem unum illum designare videtur, idemque nobis posteris persuadet octodecim eorum mensium, qui inter juramentum fidelitatis Ottocari, et apertam ejus rebellionem intercedunt, compendiaria chroni-

legatione nihil profecit, alio modo cum illo agendum deliberasse.

Si vestra littera de pectoris integri putco processisset, super odibili negotio perfidiæ, manus non arguisset innocuas, nec necasset pungitiva suspicionis aculeo cor fletile. Sed quia frequenter fit, quod tamen in vobis locum habere non arbitror, ut quod quis se sentit, de alio suspicetur, contra tam hostilis iniectionis insultus patientiæ scuto me protego, temperantiæ armatura præcinctus ac munitus. Revera non credebam, hæc pati de æmulo, nec convicia tam enormia præstolabar ab hoste, præsertim cum multo graviores injurias, si recolis, ante hæc tempora tolerarim a vobis. Ut autem irreprensibilis innocentie meæ in publicum proleat integritas, per N. vobis credidi satisfactum. Quod utique cum effectu careat optato, vobis aliter fieri demandavi.

483 EPISTOLA XLIII.

Rudolphus scribit contra indebite exigentes telonium.
(An. Dom. 1280, cod. Rud. XLIII.)

ARGUMENTUM. — Telonearios ac tributorum exactores ab advenis telonium indebite exigentes, illosque inique angariantes, desistere jubet ab illicitis, ne pax ubique stabilita turbetur.

Exsurgit adversum vos terra clamoribus, et ad aures regis celsitudinis pauperum gemitus introivit, et ex eo quod generalis pacis observationi rebellio-

rum et historiarum narratio.

Ottocarum natura sua furentem, quia cessionem provinciarum die 19 Novembris factam Rudolpho, cum fidelitatis juramento præbitio coram tot principibus in tantorio congregatis, concoquere non poterat, a regina Kunegunde uxore sua incognissime exceptum, habitumque pessime, Dubravius historicique alii consensu tradunt. Quamobrem creditu proclive est, eum pacta picis continuo rescidisse, ac propalam dictitasse, dolo sibi ereptas provincias, compisseque inire fœdera, novumque exercitum comparare: Quod Siero et annalista Altabensis una cum conflictu extremo conjungunt: Tandem, aiunt, per tres vel duos annos prædicto scisso arbitrio præfatus rex Bohemiæ de terris suis, scilicet Bohemia et Moravia, et etiam de aliis terris, scilicet Polonia, Pomerania, Saxonia, Michsna fortem exercitum congregans, castrametatus est super flumine March in campo qui dicitur Marchveldt, prope Cistesdarff. Quæ utique molimina Rudolphus per nuntios sui legatos conatus est deruere ab ipsa origine; at nequidquam, ab æmulo siquidem et rebeli supervenere felleæ illæ litteræ, quibus respondet. Nec putes diffidatorias quæ tunc temporis mitti etiam solitæ erant sultano, ut notat Ducangius (*Glossar. Verb. Diffidare*). Nam docet chron. Austral. ad an. 1278 eum in Austriam ingressum esse, quamvis, quod dictu nefas est, nunquam litteras diffidentie regi Romanorum præmisisset. Idem scilicet rebellionis crimen excusans Rudolphum fraudis insinulabat, bellum vero eidem non indicabat.

Hic reputa orationem audacissimam Bernardi Secoviensis episcopi ejus legatione fungentis in comitiis Augustanis die 24 Junii 1275, ac libellos probrosos, quæ rex Romanorum traducebatur, aliæque Bohemi facia vel dicta in eundem, ac mirare principem invictum ac fortunatum exprobrando unmorari.

Indicium certum Rudolpho visum esse iratum æmuli animum posse tractatu aliquo compesci, antequam extremum ad armorum remedium recurreretur: quod posmodum fieri oportuit.

Tranquillis jam rebus hanc epistolam scriptam esse intelligo, adeoque post annum 1279 illam constituo. At utrum provinciæ, an civitati scripta sit, divinandum alii relinquo: cætera per se patent.

nis calcaneo renitentes pro vestrae libitu voluntatis a trans-untibus presumitis extorquere telonium, et indebitis non cessatis eos angariis onerare. Quocirca prudentiam vestram affectuose requirimus et hortamur, regia vobis nihilominus auctoritate mandantes, quatenus manus illicito cohibeatis ab opere, et ad licita reflectatis. Alioquin scire vos volumus pro constanti, quod ad huiusmodi pacis pulchritudinem, ut pristino decore refloreat, omnes vires, curas et animos acuemus.

484 EPISTOLA XLIV.

Rudolphus commendat quemdam pro beneficio quoddam ecclesiastico.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XLIV.)

ARGUMENTUM. — Ob praebendam N. notario suo, imo sibi promissam ultro, gratias agit episcopo forsan Leodiensi; remque sibi gratissimam factum iri profitetur, qua collator sibi et ecclesiae suae regium patrocinium demereatur, si spontanea promissa fecerit. Annuitque, ut praebendam assecutus, aut residendo in ecclesia, eidem laudabiliter serviat, aut jussu collatoris in regia curia permanendo illius et ecclesiae negotia procuret.

In tua devotionis exhibitione gratuita plurimum delectati, pro eo quod nos et Romanum imperium purae fidei stabilitate reveritis, provido viro N. dilecto notario nostro, imo potius nobis in ecclesia tua provisionis suae tam laudabiliter spem dedisti, tanto fecundius tibi ad grates assurgimus, quanto per amplius et perfectius te in nostri culturae domini per hoc excitari perpendimus, quantoque votivius ad ipsius profectum, in cuius utique fructuosis obsequiis nobis bene complacuit, anhelamus. Et certe sic gratum, sic placidum per promotionem ipsius serenitati nostrae servitium exhibebis, quod tibi et eidem ecclesiae tuae in cunctis opportunitatibus incessanter adesse concepimus, et favorabilibus desideriis aspirare. Ut igitur quae circa promissa tua laudabilis praconcepti intentio, animo studii promptioris adimpleas et habiliiori benevolentia prosequaris, sinceritati tuae libenter annuimus, quod cum dictus N. praebendam divina favente clementia fuerit assecutus, in ecclesiae praenotatae plantario, velut fructifera plantula residentiae fructum faciat exoptatum, nisi fortassis quoque contingat eundem pro tuis

* Quinam scribatur epistola incertum: certe episcopo. Quamvis enim Rudolphus episcoporum paternitatem solet revereri, adeoque non tua sed vestra fere semper pronuntiet, Tridentinum tamen episcopum, ut supra vidimus (epistol. 23), et archiepiscopum ignotum (ep. 39) pari officio prosequitur, quo hunc pariter ignotum. Num igitur Leodiensi episcopo scripta erit? Capitulo siquidem illius ecclesiae canonicum commendat (ep. 22), qui ex regia curia ad ineundam possessionem canonicatus proficiscitur, ad eandem reversurus, juxta Rudolphi desiderium.

† His multa convenientia est cum praedicta epistola, tametsi in illa notarii nomine familiarem suum non appellet, quo dubium omne amoveatur.

‡ Henricum Tridentinum episcopum Lausanae existisse apud Rudolphum anno 1275, die 20 Octobris, et sequenti, comprobant ejus subscriptiones duobus diplomatibus regis in Ap. Actor. veter. de summo apostolice sedis dominio in Comacum; quae cum aliis a Gentiloto exhibitis laudantur a Coletto (Ughell. It. Sac., tom. V, p. 608). Quare nulli magis convenire videtur, quam huic episcopo Rudolphi collocatio de veteri ea discordia componenda.

§ Diximus ad ep. 23 quae huc referri posse videntur. Eam adesis (not. 5). Quibus adde quae leguntur in tabulis concordiae an. 1276, viii Kal. Jun. apud eundem Ughell. (Ibid., p. 610), dum Henricus et

et ecclesiae tuae negotiis procurandis in nostra curia te jubente utilis occupari.

485 EPISTOLA XLV.

Rudolphus scribit de rebellionem cnijsdam.

(An. Dom. 776, cod. Rud. XLV.)

ARGUMENTUM. — Meinhardo, ut videtur, comiti Tyrolensi scribit super veteri discordia, quae illi cum episcopo Tridentino intercedebat, cui amice componenda se ait deputasse pacis interpretem; at postmodum mutasse consilium, ubi accepit discordiam invalescere. Eundem orat ut statum questionis, et consilium suum pandat, ut opportunum remedium valeat afferri.

In discessu N. a nostra praesentia inter te ac ipsum taliter ordinasse credidimus, quod vix poterat unquam in cor nostrum ascendere, quod rebellionis contra te calcaneum esset aliquoties erecturus. Sed ex quo, sicut vehementius admirantes, imo stupentes audivimus, in contrarium res est vera, super exortaurbationis inopinatae discordia non potuimus non turbari, concipientes in animo N. propter hoc ad partes illas in continenti dirigere, qui scissurae dispendio reparato, in amabili federe te ac ipsum N. indissociabiliter colligaret. Verum quidam rumor infestus auribus nostris insonuit, per quem dicti N. fuit emissio retardata. Quocirca exhibito rem praesentium tibi remittimus, postulantes affectu quo possumus ampliori, quatenus statum et conditiones negotii statim nobis annunties, et consilium tuum pandas, qualiter suscitati rancoris ineptiam valeamus opportuno remedio penitus consopire.

486 EPISTOLA XLVI.

Rudolphus commendat quemdam litteratum.

(An. Dom. 1283, cod. Rud. XLVI.)

ARGUMENTUM. — Allicum suum litteris moribusque praestantem honorare pro meritis cupiens, ideoque de promotione ejus ad episcopalem sedem sollicitus; quia plurimis negotiis impeditus, per se non potest, in suae sollicitudinis partem vocat N. remque ei committit integrum.

Regalis munificentiae consueta benignitas merita personarum sic provida dispensatione discernit, ut eos, qui litterarum scientia, morum et conversa-

Meinhardus compromiserunt in ven. viros Rudolphum imp. aulic. cancellarium, et dominum Henricum illustrem comitem de Wirstemberg tanquam in arbitros, et arbitratore, et amicales compositores communiter electos, etc.) quibus rege ipso Romanorum accedente pax demum stabilita esse videbatur.

* Non possum quin huc afferam locum auctoris Piet. Austr. (l. 1, c. 4, p. 32) ad perpetuam augustissimae domus Austriae memoriam: «Occupatus licet, inquit, rebus bellicis ante Basileam civi Argentinensi historico librum sibi de bellis Germanorum cum Romanis, et proprietates belli ducis describentem dedicatum, aurea catena, quam collo pendulam gestabat, una adjuncta portione aeris, regravificatus est. Cumque eam ob rem a burgravio Norimbergensi Friderico Zollrensi, ex sorore nepote, reprehenderetur, quod id non potius in militum remunerationem impendisset, ita respondit: *Sine etiam doctos homines nostra facta laudare, et per hos ad bella animosiores reddere. Utinam plus temporis ad legendum nanciscerem, et impensus, quas scripius in inutilis milites expendo, in doctos nomines transferre possem!* Qua in re nactus est imitatores Rudolphus omnes ex sua augustissima domo Austriae oriundos, et vel maxime imperatores usque ad nostram aetatem, quos ingenerata quodam benignitate maximos fuisse eruditionis et eruditorem amatores constat, eorumque ex numero Maximilianum, non tantum gessisse

tionis splendidiore nitore reruigent, favoris gratia A offerat amplioris, et uberioribus studeat beneficiis honorare. Sane licet vir providus et honestus N. in domo regia amabiliter ambulans cum consensu, circa nos et nostros suae diffuso thesauro peritiae, tam eximie exercuerit, et adhuc indesinenter exerceat opera probitatis, quod ipsum teneamur beneficentia gratiae specialis attollere, et honoribus congruis exaltare; quia tamen influentium agendorum, quae latera nostra plerumque circumciliat, frequens et negotiosa congeries de promotione sua nos cogitare non patitur, 487 juxta desideria mentis nostrae, dum temporis ad hoc se habilitat aptitudo, nos de prudentia tua fiduciam obtinentes, quod per te redimi valeat negligentiae jam commissi defectus, discretioni tuae committimus, etc.

EPISTOLA XLVII.

Rudolphus capitula quaedam contra haereses edita a Friderico imperatore approbat.

(Ann. Dom. 1280, cod. Rud. XLVII.)

ARGUMENTUM. — Regia auctoritate confirmat consti-

res magnas, verum etiam ad imitationem primi Romanorum imperatoris Julii Caesaris, rerum a se gestarum commentarios conscripsisse. Hic scilicet erat genius Augustorum priscae aetatis, quos alii hodie principes imitantur. Valentiniani Senioris celebratur lex (Cod. Th., l. xiv, t. IX; l. 1; t. V, p. 220) de studiis liberalibus urbis Romae, in duodecim capita distributa, quorum extremum ad rem facit: « Similes autem breves etiam ad scrinia mansuetudinis nostrae annis singulis dirigantur: quo meritis singulorum, institutionibusque compertis, utrum quoque nobis sint necessarii judicemus. » Litterati igitur principibus, nisi semper, quandoque sunt necessarii.

« Mentiar, nisi Godefridus praepositus Soliensis, protonotarius Rudolphi, de quo saepius in dissertatione praeced. commendatur a Rudolpho eodem pro sede Pataviensi vacante. Auctores Hansiz. (Germ. sac., tom. I, p. 426) perquam similia horum de illo narrant. Prae aliis Bruschius: « Virum, ait, doctrina et prudentia clarum praefuisse, ut episcopum decet, pie ac fideliter: commendatione Rudolphi regis, ut fidei suae ac laborum pro regno ac rege toleratum haberet iustum remunerationem, a senatu Pataviensium canonicorum unanimi suffragatione electum anno 1283. »

Sedis Pataviensis vacatio designari videtur, quae per Wicardi obitum die natalis Domini anno 1282 vidua erat.

Rudolphus anno praecedenti Austria relicta ad Rhenum profectus erat. Quamobrem improbabile non esset Alberto filio Austriae duci negotium istud commissum esse, tametsi nullum in litteris indicium suppetat; proindeque minus tutum sit certi quidpiam affirmare.

« Hujus diplomatis aetatem nusquam reperire potui. Auctor quidem Piet. Austr. qui cod. Caesareum inspexit ejusque meminisse omnino debuit, utpote cum sui operis argumento maxime conjuncti, sub mortem Gregorii X illud profert (l. 1, c. 7, p. 50). Mihi vero inde removendum videtur. Quare autem illud constituerim anno 1280 genus aliud negotiorum, quod ante eum annum sollicitasse Rudolphum, compertum exploratumque est, atque ingenium aetatis Nicolai III fuerunt in causa. Hoc scilicet pontifice per suum legatum jubente, Ladislaus rex Hungariae: « Mandavit in regno suo servari per officiales suos omnes constitutiones, et statuta ecclesiastica contra haereticos facta, in quibus obligavit se, ac successores suos », ut ex Baronii schedis edidit Raynaldus (1280, n. 9); et ut idem loquitur in ipsa constitutione Baronii observatis subjecta ex codd. Vat. et aliis: « Statuentes, quod hujusmodi statuta.

tutionem adversus haereses a Friderico I editam die coronationis suae, hortante et approbante Honorio III summo pontifice; et ad ejus observantiam se, omnesque in Romano imperio constitutos obligat.

Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper Augustus. Universis Christi fidelibus praesentem paginam inspecturis salutem cum notitia subscriptorum. Quoniam pestilentes haereticæ calliditatis 488 argutias Deo abominabiles et hominibus odiosas, quae sua contagione commaculant oves gregis Domini, tanquam amaritudinis felle bajulas detestandas indesinenter prosequimur, et propter hoc ad extirpationem earum omnimodam libet extendere crediti nobis divinitus gladii potestatem, quaedam capitula constitutionum per dominum Fridericum quondam Romanorum imperatorem, praedecessorem nostrum contra haereticos editarum, quae integra, non cancellata, non abolita, nec in aliqua sui parte vitata, sigillo suo vidimus consignata, praesentibus duximus annotanda, statucentes ea ab omnibus, qui Christiana professione censentur, fideliter observari. Est autem constitutionum hujusmodi tenor talis:

constitutiones, leges, et jura, atque decreta in regno et omnibus terris nobis subjectis tam per nos, nostrosque successores, quam per duces, comites, barones, nobiles, iudices, officiales, ac populos universos regni nostri, et terrae nostrae jurisdictioni subjectae perpetuis temporibus inviolabiliter observentur. Elisabeth quoque regina ejus mater pro suis ducatibus in eandem sententiam peculiari sanctione decrevit. Ab his non abluunt quae infra leguntur in diplomate hoc Rudolphi. Quamobrem aut Rudolphus Nicolai moniti, aut Ladislai exemplo motus diploma dederit, ante hunc annum illud dedisse non videtur.

« Nisi pontificis hortatio aut praeeptio praevisset, is non erat Rudolphus. Qui ante susceptum imperiale diadema imperii fines transcendere. At fortasse infra ejusdem limites se continuit: nam suae constitutionis observantiam imperio soli demandat. Itaque universi Christi fideles imperii, non autem orbis terrarum putandi erunt.

« Priscos Orientales Augustos una cum Romanis pontificibus catholicae fidei puritatem suis constitutionibus asseruisse uterque codex testatur. Quamvis enim causae hujusmodi ad Rom. pontificem et ad concilia spectent, nisi tamen accedat externum Ecclesiae brachium, seu potestas principis, qui temporalibus poenis pro suprema potestate adjectis, pravitates istas eliminet, pontificis et conciliorum sanctissimae leges algent. Eapropter Rudolphus in colloquio Lausanensi Gregorio X est pollicitus, se omnem operam daturum, ut ea pestis extirparetur, quod regio edicto ad perpetuum rei memoriam confirmavit: « Super eradicando autem haereticæ pravitatis errore auxilium dabimus, et operam efficacem. »

« Servatur id monumentum cum ceteris in archivio molis Adrianæ, estque editum a Raynaldo (1273, n. 38). Aetas ejus certa notatur in fine (1273, Ind. iv, xii Kal. Novemb.). At Gregorii mors praepropria, brevisque trium successorum pontificatus, regia vota ad Nicolai III tempora distulerunt. Nec tamen putes Nicolai III, vel successorum ejus Martini IV, Honorii IV, et Nicolai IV litteras ullas exstare, quae facti hujus testes sint. Sed Rudolphus, ut arbitror, pollicitationis suae Lausanensis memor, et mulierem quoque adversus haereticam pravitatem exsurgere intelligens, Friderici praedecessoris sui constitutionem renovavit.

« Ista etiam, ut aiebam praecedenti nota, pro Christianis totius imperii accipienda sunt. Nec tamen omni procul admiratione formula illa pensanda est, integra, non cancellata, etc. Etenim Rudolphinum morem non sapit.

Incipiunt, etc. Nos itaque, qui pro tuitione fidei catholicae principaliter, teste Altissimo, regie dignitatis honorem et onus assumpsimus, praemissa universa et singula in eradicationem huiusmodi sectae nefariae, et corroborationem fidei Christianae pie ac provide instituta solemniter approbamus, et

Exstat in Authenticorum calce constitutio Friderici II cui titulus *Constitutiones Friderici II imperatoris incipiunt*. Nam plures constitutiones sunt, Ecclesiasticae omnes, at non omnes contra haeresim. Earum principium et finis animadverti debent. Fridericus igitur sic orditur: « In die qua de manu sacratissimi patris nostri summi pontificis recepimus imperii diadema, curavimus ad Dei et Ecclesiae suae honorem edere quasdam leges, quas in praesenti pagina jussimus annotari per totum nostrum imperium publicandas. Per Imperialia vobis scripta praecipiendo mandamus, quatenus eas quisque litteras in suo districta irrefragabiliter, et inconcusse servet, et sunt haec leges. » Imperialium huiusmodi constitutionum robur in parte earum extrema consistit, quae sic sunt: « Nos vero Honorius episcopus servus servorum Dei has leges a Friderico Romano- rum imperatore filio nostro charissimo pro utilitate omnium Christianorum editas laudamus, approbamus, et confirmamus, tanquam in aeternum valituras; et si quis ausu temerario, infimico humani generis suadente, quocunque modo has infringere tentaverit, indignationem Dei omnipotentis, et beatorum Petri et Pauli apostolorum se noverit incursum. » Ex his patet, Fridericum uti coronam imperii redimitum, ultra imperii Romani limites non transire, quos inter Roma ipsa comprehendebatur, cujus supremus dominus erat Romanus pontifex: quia videlicet per coronationem communicata illi fuerat suprema eadem potestas pontificia, ut late demonstravimus in superioribus. Regna enim erant potentissima, eaque amplissima Galliarum, Hispaniarum, Angliae, Hungariae, Poloniae, alique principatus, ad quos imperatorum jus minime perveniebat.

A ad observantias eorumdem nos testificatione praesentium obligamus, volentes pariter et mandantes haec eadem ab omnibus, ad quos Romanae ditionis imperium se extendit, firmiter et inviolabiliter observari. In quorum testimonium, etc.

Romani autem ex pontificis auctoritate, quae nullis limitibus circumscripta, quacunque Christi nomen, seu Ecclesia Dei extenditur, Salvatoris nostri regum regis immutabili ordinatione porrigitur, Friderici constitutioni maximum incrementum accedit: non enim Christiani, per totum nostrum imperium, sed quicunque Christiano nomine censentur, toto quam longe lateque patet terrarum orbe ea constitutione imperatoria obligati declarantur. Exstant praeterea Friderici ejusdem constitutiones aliae adversus haereses in comitis Patavinis late anno 1224, die 22 Februarii, ut cl. Mansius ad Rayn. (1225, n. 47) observat, proferens ex Annalibus contractis haec verba: « Permovit etiam Honorius Fridericum imp. qui tum Patavii principum Italorum solemnes catus coge- bat, ut sanctissimas leges ad excidendam haereticam impietatem ferret: quae postea ab Innocentio IV confirmatae fuerunt. » Utras Rudolphus hoc diplomate confirmet, incertum. Id vero est minime dubium, eum scilicet ratas habere constitutiones pontificiae auctoritatis nitentes, adeoque nil aliud agere, quam exsequi quod regio edicto promiserat Gregorius X, ut est dictum (col. 842, n. 1).

b Dum se ait regie dignitatis honorem suscepisse, et Romanae ditionis imperium ad suae constitutionis observantiam astringere, aequum suimet agit interpretem, ut animadverti (col. 842, n. 6, 7), et undeliber error fluxerit, omnino emendandus, legendumque Romanam ditionem imperii. Etenim Romanae ditionis imperio dominatus tantum pontificis designatur; ad eam vero ditionem, praeter quamquod rex Romanorum jus nullum habebat, Rudolphi constitutionem extendi ne cogitandum quidem.

491 DISSERTATIO

DE RUDOLPHI REGIS ROMANORUM DIPLOMATE

A SACRI ROMANI IMPERII ELECTORIBUS CONFIRMATO.

§ I. — Jura omnia sanctae sedis confirmantur.

I. Romanae Ecclesiae ditionem ab ipsa origine angustis admodum finibus circumscriptam, maximis deinde auctam incrementis a Francorum regibus Pippino et Carolo cui cognomen Magni, Pippini filio, ac demum ab Otone I et sancto Henrico Augustis amplificatam, cui Mathildiana hereditas seu donatio accessit, prolatis diplomatibus laudatorum principum demonstravi. Quanquam enim nullum diploma exstet Pippini, cui sancta sedes exarchatum et Pentapolim, nullumque Caroli, cui Tusciam atque alias provincias et civitates refert acceptas, Pii tamen Ludovici diploma exstat, quo nihil exactius desiderari posse planum feci. In eo siquidem Roma et ejus ducatus a regum Francorum largitionibus secerantur, et praeter Pippini et Caroli donationes, patrimonialia quaelibet antiqui juris sanctae sedis et privilegia omnia enumerantur, quae postea successores Otto et Henricus omnino confirmantes suo uterque diplomate, atque adjectives nova jura, exemplum, quod futuri omnes imperatores sequerentur, ediderunt. Atque utinam secuti essent! at plerique, Suevici praeferunt stirpis Augusti, pessimo Henrici IV regis Germaniae exemplo illecti, apostolicae sedis ditionem provinciis ac civitatibus ablatiis coarctare, quam novis largitionibus ampliorem efficere malue-

runt. Ea propter in eorum diplomatibus, quae necessaria omnino erant ad imperialia insignia per manum pontificis accipiendi, insolens illud audiri coepit: « Possessiones etiam quas Ecclesia Romana recuperavit ab antecessoribus nostris, seu quibuslibet aliis ante detentas, liberat, et quietas sibi dimittimus, et ipsam ad eas retinendas bona fide promittimus adjuvare. Quas vero nondum recuperavit, ad recuperandum pro viribus erimus adjuvatores, et quaecunque ad manus nostras deveniant, sine difficultate ei restituere satagemus: » ut legitur in sacramento Ottonis IV apud Baluzium. 492 (Regest. Innoc. III, tom. I, pag. 765). Quamvis enim invasiones longe ante annum 1209 cum Otto IV coronabatur, inceperint, formula his verbis concipi serius cepit. Haec ita multo post novi etiam aliud excogitatum invenitur, diploma scilicet imperiale ab imperii principibus confirmari. Quod factum constat Honorio pontifice anno 1220 in Francofordiensibus conventibus (Rayn. 1275, n. 41). Etenim quae Fridericus II Innocentio III sponderat de Siciliae regno: « ita quod imperium nihil cum ipso regno habeat unionis, vel alicujus jurisdictionis in ipso, » ea principes illi suis appositis sigillis ad majorem validitatem confirmarunt.

II. In Rudolphi diplomate aliud etiam novum ani-

adverti oportet, confirmationem videlicet omnium jurium ac privilegiorum sanctae sedis novo ac singulari exemplo a rege Romanorum factam *regali auctoritate* post susceptum diadema imperiale infra octo dies confirmandam. Quod subinde regium diploma septem principes electores omni cum solemnitate roborarunt, Nicolao III id exigente, quemadmodum Honorius III ab imperii principibus fieri voluerat: non enim id temporis ad septemvirale illud collegium summa rerum, seu regis Romanorum electio redacta erat, cujus auctoritas deinceps omnium principum instar esse coepit. Haec autem omnia, quae diploma Rudolphi a praecedentibus diversum efficiunt, fuerunt in causa cur istud etiam non semel editum in lucem typis iterum committendum duxerim. Hoc accedit quod pius iste magnusque augustae domus Austriae progenitor invasionibus Caesarum suo diplomate finem attulit: quamvis enim Ludovicus Bavarus princeps sanctae sedis incommoda instaurari, Italiae populi, eosque inter audacissimi scriptores, assentatoresque Itali dammandi aequae videntur, ac ipse princeps, quod historia eorum temporum aliqua ex parte in superioribus exposita palam facit. Praeterquam quod Rudolphus ipse testatur (lib. II, epist. 57), pontifices plures, sacrum collegium, omnesque eos quorum intererat, nunquam efflagitare destitisse, ut ecclesiastica ditio a praedecessoribus Augustis pessumdata instauraretur: *Quae a nobis hactenus alma mater Ecclesia postulasse dignoscitur tam per nuntios, quam per litteras speciales.* Cumque in regio ejus diplomate, juxta Nicolai III petita, Ludovici, Ottonis, et Henrici diplomatum partes singulae omnino confirmantur, Mathildis donatione non praetermissa, nil plane opportunius afferri potest pro necessariis hujus operis corone, quam diploma ipsum, quod ab electorum septemvirali collegio confirmatum fuit. Exstat quidem illius autographum in apostolico archivo 493 Molis Adrianae semel, iterum, et tertio summa cum fide vulgatum, primum scilicet ab Odorico Raynaldo (1279, n. 4), deinde a Laurentio Zacagno biblioth. Vat. custode (*diss. hist. de domin. S. Sed.*, append.), ac demum ab em. Antonello: nihilominus aliae accesserunt causae cur editis per me monumentis diploma istud, quod ceterorum complementum dici potest, adjiciatur.

III. Harum potissima sunt annales Itali, qui non semel typis editi vernaculo idiomate, Germanice etiam facti circumferantur. In iis siquidem de pluribus Rudolphi diplomatibus non pauca, nimia cum libertate, promulgantur, quae cum Rudolphi ejusdem epistolis aperte pugnant, ne hujusmodi annalium summa privilegiis juribusque apostolicae sedis contraria, detrimenti aliquid accipiat. Exemplo erunt quae ad annum 1278 affirmantur de exarchatus cessione solenni per eundem Rudolphum facta. Ea scilicet in compendium redacta, sunt hujusmodi: «Exarchatum utcumque ab Augustis diadema imperiale suscipientibus diplomate confirmatum sanctae sedi; tamen a pluribus seculis in potestate Italiae regum atque Augustorum, Romanis pontificibus altum silentibus, permansisse; Rudolphum post diurnam cum Nicolao III concertationem iniquissimo tandem animo e suis manibus exarchatum dimisisse, dimissionis etiam causas accessisse, ingens bellum imminens cum Ottocaro; metum, ne tantum pontificem ab se alienando, Carolo Siciliae regi fantorem compararet adversus imperium; ac demum Cruciatum votum ab se violatum, quare Friderici II exemplo censuris obnoxius fieri poterat. Super quibus annalista lectorem remittere non veretur ad annales Raynaldi: continuo tamen subdit pauca haec ex chronici Parmensis auctore: *Semper Romani pontifices de republica aliquid volunt emungere, cum imperatores ad imperium assumuntur; non constare, num Ferraria et Comaculum agnoscint supremum pontificis dominium; Bononiam pacis certis conditionibus re-*

servationibusque agnovisse; nonnullas civitates in pontificis potestate ultro venisse, alias vero re-nuisse.» Haec ille, ad imponendum aptissima, veluti ex cortina pronuntiat, inexploratis monumentis annalium, quo lectorem imprudenter remittit. Itaque objicendi prius erunt annales Raynaldi speciosae isti doctrinae quam annalista Italus promulgat; deinde ad Rudolphi causam deveniendum. Comportum sane atque exploratum erit, ne unus quidem seculi spatio invasionem exarchatus perstitisse; Nicolai III praedecessores non fuisse 494 desides, ubi de praecipua ex donationibus regum Francorum vindicanda res fuit; Rudolphum a suis deceptum aliquatenus distulisse restitutionem, et minime invitum Ecclesiae jura instaurasse; causasque caeteras partim conjectando, partim e scriptis nullo loco habendis allatas, leves esse, atque historico indignas nostra hac aetate tam illustri.

IV. Et vero ne Innocentii III tempore sub finem seculi xii de summo jure Romani pontificis in exarchatu dubitari possit, validissima duo suppetunt argumenta ex gestis ejusdem Innocentii (num. 12 et 27). Primo siquidem archiepiscopus Ravennas vetustis inhaerens privilegiis pontificis et exarchatum retinuit et impetravit, ut a salvo jure apostolicae sedis recuperaret Brittoniorum et teneret. Deinde Henricus VI, qui Marcuolo senescalco suo nonnullas Ecclesiae ditiones contulerat, morti proximus testamento praecipit, «ut ducatum Ravennae, terram Brittoniorum, et marchiam Anconitanensem recipiat a domino papa, et Romana Ecclesia, et recognoscat etiam ab eis Medisinam et Argelatum cum suis pertinentiis. De quibus omnibus bonis securitatem ei juret, et fidelitatem ei faciat, sicut Domino suo.» Quod si Ravennas archiepiscopus, cujus praedecessores ab ipsis Caroli Magni temporibus gratia et praesidio principis dominationem in exarchatu sibi arrogare ausi erant, et Henricus Sueviae stirpis Augustus, proindeque Ecclesiae ditionum invasor maximus, duodecimo seculo exeunte, Romani pontificis jus supremum fatentur, ac magnus ille pontifex Innocentius sanctae sedi acerrime vindicat jura sua: non igitur Italiae reges atque Augusti plurium spatio saeculorum, silentibus pontificibus, exarchatum retinuerant, sed octoginta ad summum annis ab Innocentio III ad Nicolaum pariter tertium, duobus extremis imperatoribus Ottone IV et Friderico II e Suevorum gente; nec non igitur in ea fluctuatione imperii, quae fatale interregnum apud Germaniae scriptores audit, invasio illa perseveravit, qua deceptus Rudolphus pro una ex imperii ditionibus Romandiolam accipiebat. Imo ne octoginta quidem iis annis siluisse pontifices mox patebit. Interim animadverti debet, Nicolai III praedecessores Augustorum sacramento acquiescentes, de nova sanctae sedis juriurum possessione incunda nullatenus cogitasse, Nicolaum vero ipsum possessionem exarchatus in iis ratione admodum diversa ab Stephani II exemplo. Iste siquidem, Fulrado Pippini regis legato singularum civitatum claves deponente super sancti Petri corpus, earundem possessionem accepit. At Nicolaus Rudolpho rege cassante juramenta fidelitatis, quae 495 cancellarius Rudolphus ab Exarchatus civitatibus nullo jure exegerat: quod patet ex documentis apud Raynaldum (1278, n. 53 seqq.). «Et sic dictus papa possessionem obtinet.»

V. Nil autem mirum, bona cum venia annalista Itali, Rudolphum praedecessores imitatum confirmasse exarchatum et Pentapolim per legatos ac per se ipsum, sed nihilominus exarchatum retinuisse. Sive siquidem invasionis tempore exarchatu Romandiolae nomen factum fuerat; praeterea exarchatus, nova intra Romandiolam ditio, et comitatus Romandiolae apud scriptores veteres inventiuntur. Nam Ptolomeus Lucensis (*Sacr. Ital. tom. XI, pag. 4166*) de Rudolpho ait: «Tunc etiam restituit Ecclesiae comitatum Romandiolae cum exarchatu Raven-

næ. » Et Jordānus apud Raynaldum (1278, n. 54) de Nicolao III: « Secundo, inquit, sui pontificatus anno Nicolaus III Rudolphum regem Alemannie requirit super resignatione exarchatus Ravennæ, qui erat principatus super sex civitates Romandiolæ, quæ a comitatu distinguebatur. » Prædictum utique novum principatum Innocentii III ævo ducatum appellari vidimus in testamento Henrici VI. Perinde vidimus, Rudolphum *Romandiolæ*, ac *Maritimæ* nominibus exarchatum designasse (lib. I, ep. 24 seqq.). Plura tibi apud Ughellum de locorum ac rerum inversione ista suppetent: mihi enim est satis lectori proposuisse arduum illius ævi negotium de omnium maxime antiqua donatione apostolicæ sedis ex alienis manibus avellenda. Nicolaus III id sensit: propterea Rudolpho haud misit monumenta pontificum et regum novas illas ditiones memorantium, sed Ludovici, Ottonis, atque Henrici diplomata, quibus singulæ exarchatus et Pentapolis civitates recensentur, atque insuper prædecessorum suorum exemplo ecclesiasticæ ditionis loca omnia perspicue ac distincte enumeranda præscripsit in regio diplomate, quod postea imperiali auctoritate ratum haberet necesse erat. Cæterum utrum Rudolphus exarchatum iniquo animo, et ex allatis ab annalista causis dimiserit, docebit historia ex documentis certis apud Raynaldum petita et in compendium redacta, ne superius dicta, iterum afferendo, lectori molestia ingeratur.

VI. Et Lugduni anno 1274 in consistorio præpositus Spiensis Rudolphi cancellarius, et Lausanæ sequenti anno Rudolphus diplomata omnia prædecessorum Caesarum Gregorio X confirmarunt. In Lausanensi diplomate ap. Rayn. (1275, n. 36 seqq.) die 20 Octobris, seu XIII Kal. Nov. hæc recensentur: « Tota terra, quæ est a Radicofano usque Cæperanum, exarchatus Ravennæ, Pentapolis, marchia Anconitana, 496 ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis, comitatus Brittenorii cum adjacentibus terris expressis in multis privilegiis imperatorum a tempore Ludovici. » Eodemque in diplomate: « Postquam autem, inquit, Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus præmissa omnia et singula innovavimus, seu de novo faciemus, et sine aliqua difficultate iuramenta præstabimus, quæ imperatores Romanorum hactenus præstiterunt. » Id vero satis superque fuit illius ævi scriptoribus, ut Romandiolam sanctæ sedi redditum esse affirmarent, ut Bernardus thesaurarius fecit, in chronico ap. eundem Raynaldum: « Pervenit Vienna Lausanam, ubi dictus Rudolphus rex cum regina uxore sua, filiisque et filiabus suis veniens, iuramentum eidem papæ fecit, et Romandiolam cum exarchatu Ravennæ Ecclesiæ Romanæ restituit. » Eadem occasione Gregorius, qui Bernardo eodem teste cum imperatore ac Francorum rege, aliisque principibus, « Terram sanctam intendebat visitare, et ibi vitam finire, » unde ad pontificatum accitus fuerat, Rudolpho, reginæ, aliisque nobilibus crucem dedit. Quamobrem magnus ubique apparatus fiebat, et haud dubie post imperatoriam coronationem sequenti anno faciendam, expeditio illa suscepta esset. Sed alia fuerunt divina consilia. Ineunte anno 1276 Gregorius Romam rediens Aretii occubuit mortem, neque amplius de illa expeditione serio cogitatum est. Quin etiam coronatio imperialis, quæ præmittenda erat, necessario tam dilata fuit varias ob causas, quarum præcipuum fuisse comperio non ingens in Austria bellum cum Bohemæ rege Ottocaro; at simulatas cum Sicilia rege Carolo, de quibus est dictum (Diss. præced. n. 50 seqq.), et hic opportunius quæ ad rem faciunt adijcitur.

VII. Cum anno 1265 Clemens IV Carolo Andegavensi Siciliæ regnum et totam terram citra pharum fiduciario jure possidenda concessisset, proindeque perpetuam sanctæ sedis sollicitudinem de illo regno sustulisset, ad intestinas Urbis seditiones compe-

scendas novum istum Siciliæ regem creavit senatorem ad decennium die 16 Septembris anno 1268. Cui scilicet præcedenti anno Etruriam quoque factionibus Gibellinis et Guelphicis laborantem componendam commiserat, generalis paciarii titulo eum exornans: quod constat ex apostolicis litteris ad Florentinos Guelphorum præcipuos: « Regem eundem, inquit, e vestigio suam militiam securum in vestris partibus constituendum duximus usque ad nostrum beneplacitum paciariam generalem, ut dum vacat imperium, 497 cujus tuitio ad eum pertinet, tam vicina patrimonii nostri regio perversorum militum nequeat lacerari. » Plura videsis apud Raynaldum (1267, n. 5 seqq.). Quanquam autem Carolus dignitatem illam se abdicaturum sacramento promississet, statim atque rex Romanorum electus confirmatusque esset ab apostolica sede, Rudolpho tamen electo et confirmato, Etruriam non dimisit: quamobrem ortæ simulatæ cum inter et Rudolphum, qui eam provinciam, utpote juris imperii, repetebat. Eas

Gregorius X componere nequidquam conatus est (Id. 1274, n. 60). Perinde Innocentius V, Adrianus V et Joannes XXI, anno emortuali Gregorii 1276, trium pontificum funeribus memorabili, eamdem rem frustra periclitati sunt. Facti seriem proluxa admodum epistola (Id. 1277, n. 48 seqq.) cardinales sede vacante per suum nuntium Rudolpho exponunt, eorumdemque pontificum exemplo illum deprecantur, ne in Italiam veniat cum militibus, quoad composuerit controversias cum Carolo. Denique Nicolaus III vix dum electus officiosis litteris regem Romanorum aggredditur, quæ prædicta omnia singillatim enumerat (Id. *ibid.*, n. 54 seqq.), pariterque admonet, ne in Italiam descendat ante initam concordiam cum Carolo. Datæ sunt litteræ die Decembris undecima: diebus tantum octo et triginta interjectis responsum optimi principis (*Cod. Rudolph.* I. II, ep. 37) est allatum a fratre Conrado ord. Minorum nuntio et procuratore ejusdem principis, qui plenam ei facultatem in mandatis dederat omnia, quæ Nicolai, ejusque prædecessorum et cardinalium litteris continebantur, exsequendi.

VIII. Duo in iis magni momenti capita existebant. Primum de prædictis controversiis, alterum de exarchatu et Pentapoli vere ac realiter restituendis: « Petitionem autem, ait Nicolaus, super ejusdem Ecclesiæ terris, ac specialiter exarchatu Ravennæ ac Pentapoli, regali excellentiæ toties inculcatam absque ulteriori procrastinatione rogamus et petimus efficacis executionis promptitudine adimpleri. » In diplomate igitur Rudolphi, quod datum est Viennæ 1278, XIV Kal. Febr. hæc præ aliis leguntur: « Concedimus insuper et consentimus, quod Ecclesia Romana per se et per alios accipiat, nanciscatur, intret, et apprehendat absque ulla nostra, vel alterius requisitione, auctoritate, vel mandato obtentis, sive petitis possessionem, et quasi omnium contentorum in prædictis privilegiis: » quæ videlicet Lugduni ab Ottone præposito Spiensi in consistorio anno 1274, et Lausanæ 1275, die 20 Octobris ab ipsomet Rudolpho data fuerant. Cum enim Gregorii X immaturus obitus, trium successorum brevis admodum 498 pontificatus, ac diuturna sex mensium vacatio sedis, biennii spatio ac mensium trium aquam sanctæ sedis petitionem suo fraudasset effectu, is non erat Rudolphus, qui eamdem sanctam sedem diutius eludi pateretur. Itaque frater Conradus in consistorio die 4 Maii prædicti anni 1278 « ad domini mei regis conscientiam serenandam, et ut prædicta omnia plenarie solidentur, stabiliantur, firmentur, compleantur, et perficiantur, » ut protestatur, quidquid contrarium prædictis diplomatibus aut rex ipse, aut ejus administri gesserint, ita revocat, atque irritum esse decernit, ut « per hoc nullum jus ipsi domino meo regi accrescat; vel in aliquo Ecclesiæ Romanæ depercat tam circa possessionem, quam circa proprietatem. » Cætera videsis apud Raynaldum (1278, n. 47 seqq.)

Dum hæc Romæ agebantur, cancellarius regis Romanorum, qui Rudolphus et ipse appellabatur, veneratque in Italiam recuperandi ergo iura imperii, eadem persuasione illusus, quæ Romanorum regem deceperat, ab exarchatus civitatis fidelitatis iuramentum regio nomine exegerat. Quam rem ipse rex admonitus a pontifice non solum ægre admodum tulit, sed regis litteris professus est a cancellario factam se inscio et contra suum mandatum. Verba ipsa audienda sunt, quippe quæ valde perspicua summæque auctoritatis esse noscuntur.

IX. Datæ fuerunt hæc litteræ Viennæ iv Kal. Junias ejusdem anni. In iis Rudolphus jura omnia sanctæ sedis singillatim iurjurando confirmat: « Verum, inquit, quia postmodum absque nostro consensu, conscientia, vel mandato Rudolphus cancellarius noster a civibus Bononiensibus, Imolensibus, Faventinis, Foropoliensibus, Cæsenaibus, Ravennatibus, Ariminensibus, Urbinatibus, necnon et aliis aliarum civitatum atque locorum illarum partium iuramentum fidelitatis nostro nomine dicitur recepisse, nos dilectum familiarem clericum nostrum magistrum Gotifredum præpositum Soliensem regalis aulæ protonotarium transmittimus ad vestræ præsentiam sanctitatis, cui damus præsentibus nostris patentibus litteris in mandatis, ut quidquid per eundem cancellarium, seu quemcunque in prædictis civitatibus, locis, et terris, seu per homines ipsarum civitatum, atque locorum, actum, gestum, recognitionem extitit, et prædicta iuramenta specialiter revocet, casset, annullet, irritet; cassa, nulla, et irrita nuntiet, ac omnibus viribus vacuet: volentes et consentientes expresse, quod per hoc nullum jus nobis accrescat, vel Ecclesiæ Romanæ depereat tam circa possessionem, quam circa proprietatem in civitatibus, etc. » Mandata regia 499 omnino adimplevit Gotifredus in consistorio Viterbii sequenti mense pridie Kalendas Julias edito instrumento publico, missisque ad singulas civitates prædictas litteris, quæ religione sacramenti cancellario præstiti omnes solvit. Quare Nicolaus card. Latino ep. Ostiensi apost. sedis legato in Æmiliam misso, Caroli etiam Siciliæ regis petita ope, nam Guido de Montefeltro, Geremienses, et Lambertati provinciam impacatam reddiderant, de sanctæ sedis iuribus recuperandis serio egit. Bononiæ præ cæteris laudatur studium in sanctam sedem. Caput istud concludam Raynaldi verbis, ad quem analista Italus nos remittit, ut melius pateat, unde sua hic Italos in annales retulerit. Ricordanti prius calumniam rejicit de Syria per Nicolaum posthabita, ut potiretur Bononia (1278, n. 56), deinde prosequitur: « Nec minus a rei veritate abhorrent convicia, quæ ob recuperatam ab Ecclesiâ Bononiam totamque Flaminiam evomunt novatores (Cent. xiii, c. 7, col. 726). Cæterum historię veritas ea est Rudolphum prudentem se gessisse, ac restituisse Nicolaus jura Ecclesiæ, ut imperii jura, quæ in Etruria Carolus legati imperii nomine obtinebat, sine bello recuperaret. » Quæ quanta cum veritate Raynaldus affirmet, epistolæ Rudolphi superius allatæ uberrime ostendunt.

X. Et sane quadridui antequam Rudolphus Gotifredo mandaret realem exarchatus restitutionem, Nicolaus jussit Carolum senatorium dignitatem dimittere, tametsi usque ad diem Septembris xvi, juxta Clementis IV privilegium dignitatem, non renunciente pontifice, retinuerit. Atque insuper, quod opinionem omnes contrarias amandat, vicariatium Etruriæ Carolo eidem ademit, ut sua jura Rudolpho assereret. Quod quia factum post veram Exarchatus restitutionem, Nicolai prudentiam commendari malim, qui sanctæ sedis jura imperialibus præmitti voluit, quam Rudolphus iniquum animum exaggerari, qui statim atque se deceptum invasione prædecessorum agnovit, sanctæ sedi jura sua restitui tam impense curavit. Cæterum quia regium Rudolphi diploma ab imperii principibus confirmatum, et ut

A sanctæ sedis jura tutiora deinceps essent ab invasionibus imperatorum, ab iisdem principibus, et ex eorum numero eligendorum, plura nova præsefert, præcipue ista: « De novo libere, plenarie concedimus, conferimus, et donamus, ut sublata omnis contentio, et dissensionis materia, firma pax, et plena concordia inter Ecclesiâ et imperium perseverent: » quia, inquam, multa nova exhibet; præterea id singulare est diplomatis, quod regia tantum auctoritate nittitur; duo animadverti oportet: primo scilicet, legi in fine 500 diplomatis: « Promittimus insuper, quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre, ac plenarie faciemus: » quare utcumque variis semper causis accedentibus in Urbem nunquam venerit, diploma istud regium plura quam si imperiale esset, faciendum esse. Deinde Urbis atque omnis pontificiæ ditionis eorum temporum statum persuasisse Nicolao pontifici, ut sanctæ sedis iuribus diligentius quam sui prædecessores consuleret. Quæ ut evidenter flant, reputari oportet, qualis tunc Roma esset, quidve rerum in Urbis territorio totaque in ecclesiastica ditione perageretur.

XI. Inter cæteras Romani populi defectiones a supremo principe, illa maxime celebratur, quæ supremo innocentii II anno, videlicet 1143, evenit. Nam laicorum animi hæresi Arnaldi Brixienensis infecti, obtentu pristinæ Romanorum gloriæ instaurandæ, senatum pro civili Urbis administratione adversus pontificiam auctoritatem instituerunt. Quam porro institutionem perpetuum reddituri ab ipsa ejus origine inire annos senatus cœperunt, quod patet ex monumentis. Horum unum avertit Baronijs (1188, n. 23 seqq.) ex libro Censuum, initæ videlicet pacis a senatoribus cum Clemente III actum 44 anno senatus, ind. vi, mensis Maii die ultima. » Tringinta Innocentii II tempore fuerunt instituti; totidemque sub Clemente III extitisse inde colligitur, quod senatores et senatus ordo frequenter occurrunt in eo monumento, in quo pontifici se subjiciunt: « Ad præsens, ajuat, reddimus vobis senatum, et urbem, et monetam: tamen de moneta habebimus tertiam partem, sicut inferius continetur; item ecclesiâ beati Petri absolutam reddimus, etc. » Quod etiam fecerant ante annos decem, cum a Friderico Æno-barbo se derelictos rati, ac metuentes pontificiam potestatem cum imperatoria conjunctam, supremo principi Alexandro III se subdiderunt, ut Acta ap. Baronijs (1178, n. 1 seq.) testantur: « Totius populi Romani consilio et deliberatione statutum est, ut senatores, qui fieri solent, fidelitatem et homagium domino papæ facerent, quod beati Petri ecclesiâ atque regalia, quæ ab eis fuerant occupata, libere in manibus et potestate ipsius pontificis restituerent. » Tringinta autem illos ad unum redegit quidam Benedictus Cælestino III pontifice, senatoriam dignitatem sibi arrogans, et cum Henrico IV invadendis Ecclesiæ iuribus certans, quod docent Gesta Innocentii III (n. 8) apud Balzium: « Status Romanæ Ecclesiæ pessimus erat pro eo quod 501 a tempore Benedicti Caricum senatum Urbis perdidit, et idem Benedictus seipsum faciens senatorem subtraxerat illi Maritimam et Sabiniam, suos justiciarios in illis constituens; Henricus autem imperator occupaverat totum regnum Siciliæ, totumque patrimonium Ecclesiæ usque ad portas Urbis, præter solam Campaniam, in qua tamen plus timebatur ipse quam papa. »

XII. Eundem Innocentium ecclesiasticæ ditionis vindicem maximum novi senatoris audaciam repressisse constat ex iisdem Gestis: nam exclusis justiciariis senatoris, qui ei fidelitatem juraverat, suos justiciarios ordinavit, electoque per medianum suum alio senatore tam infra Urbem quam extra, patrimonium recuperavit nuper amissum: » Nihilominus

ut efflagitanti populo morem gereret, anno 1208 sex et quinquaginta senatores instituit (*Gest.* num. 141, seq.) prædicens pessimo publico tantum eorum numerum creatum iri : Senatores autem, sicut dominus papa prædixerat, tam male in officio regiminis se gesserunt, ut a quolibet tam intra Urbem quam extra, maleficia committerentur impune, pace ac iustitia penitus relegatis. Unde populus cepit adeo exsecrari, ut oportuerit dominum papam ad communem populi petitionem unam eis senatorem concedere. » Quid vero? aut unus, aut plures essent senatores, magno semper impedimento ea dignitas fuit, quia pontifices summa uterentur auctoritate in Urbe et in eius territorio. Quin etiam factiosi Romani potentem unum, alterumve principem ad senatorie dignitatis gradum ansæ sunt provehere (dum sancta sedes, pontificesque defensionem, vacante imperio, aliunde querere sunt compulsi) qui Urbem ipsam proprio arbitratu regere, aut seditiosorum civium consilia potius sequi quam summi principis obtemperare mandatis sperabantur. Tales fuerunt Carolus Provincia: et Andegavie comes perpetuus senator designatus anno 1264, et Henricus Castellæ regis frater anno 1267 senator factus. Cum enim Urbanus IV periclitanti Ecclesiæ opem validam quaesivisset a sancto Ludovico Francorum rege, adeoque Siciliæ regnum illi obtulisset, sancti regis consilio Andegavensis comes frater ejus ad illud regnum capessendum est accessurus. Romani autem probitate pontificis abutentes, propria auctoritate senatorem perpetuum designant eundem Carolum. Res pontifici et cardinalibus indigna visa est, externo principi urbem Romanam cum pontificiæ auctoritatis detrimento committi. Nihilominus consilio habito, in summis difficultatibus electionem non improbant, sed certis legibus constitutis Carolum quinque annis ad summum spatium dignitate illa 502 frui permittunt, ita tamen ut a populo ad pontificem creandi senatoris facultatem redire curet, et statim atque Siciliæ regno potiat, dignitatem illam abdicet (*Rayn.* 1264, n. 4 seqq.). Quam rem officiosis admodum litteris ei significarunt, nondum enim in Italiam venerat, quod Manfredi superatis insidiis fecit sequenti anno. Triennio post, turbis in Romana Urbe gliscentibus, Henrico regis Siciliæ consanguineo, deinde æmulo, senatoria dignitas a factionis, plerisque omnium invidis, confertur. Id vero fuit in causa, cur Clemens IV Urbi consulens assiduus seditioibus laboranti, Carolum ipsum Andegavensem senatorem ad decennium designaret anno 1268, die 16 Septembris, ut supra diximus : quam ille dignitatem Nicolao III pontifice anno 1278 prædicti mensis eadem die abdicavit.

XIII. Quamvis autem pessimus Romæ, atque ejus territorii status Clementem IV quodammodo audacie Romanorum obsecundare compulset, Nicolaus tamen III ne supremæ successorum potestati damnosum exemplum posteris unquam imitarentur, constitutionem illam celeberrimam (*Fundamenta*, de Electo, Electi potest. in 6) edidit Viterbii xv Kal. Aug., qua plurima damna sanctæ sedi illata ab exteris senatoribus exaggerat; præcipue ab Henrico regis Castellæ fratre, qui religionem ipsam in discrimen adduxit, et ipsam Urbem speculum fidei tanta respersit infamia, ut a matre sua Romana Ecclesia filia prædicta deviare compulsa quondam Conradinum (qui de venenosa radice Frederici quondam Romanorum imperatoris colubri tortuosi justo Ecclesiæ ipsius judicio reprobati prodidisse videbatur in regulum, quique ad exterminium Romanæ matris Ecclesiæ manifestis iudiciis una cum suis fautoribus aspirabat) in contemptum Dei, suæ matris, ac ipsius Urbis opprobrium patenter exciperet, recepto faveret, constituens, se per hoc tam patetis hostis suæ matris Ecclesiæ filiam adiutricem. » Deinde hunc in modum decrevit : « De fratrum nostrorum consilio, hac irrefragabili et in perpetuum valitura constitutione sancimus, ut quodocunque et quo-

tiescunque senatoris electio, vel alterius, quocunque nomine censeatur, qui quocunque modo, quocunque titulo ipsius Urbis debeat præesse regimini, in posterum imminet, nullus imperator, seu rex Romanorum, aut alius imperator, vel rex, princeps, marchio, dux, comes, aut baro, vel qui alterius notabilis præeminentiæ, potentiæ, seu potestatis, excellentiæ, vel dignitatis existat; frater, filius, vel nepos eorum ad tempus, vel in perpetuum, seu quisvis alius ultra 503 annale spatium quovis modo, colore, vel causa per se, vel per aliam personam quomodolibet submittendam, in senatorem, capitaneum, patricium, aut rectorem, vel ad ejusdem Urbis regimem, seu officium nominetur, eligatur, seu alias etiam assumatur absque licentia sedis apostolicæ speciali, per ipsius sedis litteras concessionem licentiæ hujusmodi specialiter exprimentes. »

XIV. Religioni duxi constitutionis partem istam præterire, unde supremum pontificum dominium in urbe simulque auctoritas, quam imperator princepsve alius acquirere in eadem poterat a supremo eodem domino, tam evidenter patet, ut eorum quæ hucusque disserui complexio dici possit. Enimvero dum pontifex constitutionem istam edidit, Urbis regimini præerat senatoria dignitate conspicuus rex Siciliæ Carolus, Rudolphus rex Romanorum seu imperator electus brevi profecturus erat Romam imperialia insignia de pontificis manu suscepturus : nihilominus pontifex pro suprema auctoritate in Rudolphum et Carolum prædicta constituit. Quis igitur non videt Ludovici, Ottonis, et Henrici verba a successoribus usque ad Ottonem IV ratihabita, « sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis civitatem Romanam cum ducatu suo. » Necnon alia ab Ottonis IV ævo usurpari cepta, tota terra, quæ est a Radicofano usque Ceperanum, non indicare dominium Urbis, ejusque ducatus ab Augustis concessum pontifici, sed Paschalis I successorumque sapiens consilium, ut præcipuum ex Ecclesiæ juribus imperiali auctoritate, ut omnia cætera, niteretur? Qui enim alias Romanos cives populis cæteris ad deficientium procliviores continuissent? Jam liquet sacrilegum horum facinus in sanctum Leonem III fuisse in causa, cur Roma ejusque ducatus Augustorum diplomatis confirmari cœperit cum sanctæ sedis juribus cæteris; estque uberrime demonstratum Augustos ipsos proprio periculo Romanorum audaciam reprimere conatos esse. Id probe novit Rudolphus, in cujus ore aliqui ponunt quæ supra attuli (*Diss. de Rudolphi epist.* lib. III, n. 46) videlicet, *multos Alemannorum reges Italia consumpsit*. Quæ ab eodem pronuntiata aliquando esse, tametsi ad extremum usque spiritum Romanam coronationem exoptaverit, negare non ausim.

XV. Vix enim credibile est, præteritis illum exempla majorum. Quod si cruenta Italiæ bella prædecessorum novit, multo magis Romanorum ingenium ei fuisse perspectum, coronationes in Urbe toties factæ testantur. Tempora Carolinorum prætereo, de iis quippe Rudolphus 504 nullam rationem habet. Trium Ottonum opera seditiones compressas, eosdemque simulato Romanorum obsequio dum aderant, id suadente metu, affectos, injuria, et contemptu absentes, compertum exploratumque est. De sancto imperatore Henrico Ditmarus (lib. VII, princ.) hæc refert : « In octavo vero die inter Romanos et nostrates magna oritur commotio in ponte Tiberino, et utrinque multi corruerunt, nocte eos ad ultimum dirimente. » De successore ejus Conrado Salico Otto Frisingensis apud Baronium loquens (1027, n. 4) testatur, quod « in ipsa Paschali hebdomada tumultu orto inter milites imperatoris et cives, gravis pugna committitur, cæsisque multis, Romanis fugientibus imperator victoria potitur. » E contrario post annos centum cum Henricus V latitiam coronationis sacrilege disturbavit, « Romani post alterum diem

collecti, in hostes Ecclesie impetum facientes, de Porticu (nempe de civitate Leonina) fugere compulerunt, interfectis multis de suis, et perditis equis, tentoriis, pecuniis, et infinita suppellectili, » ut scribit Joannes episc. Tusculanus Albanensis episcopo ap. Bar (1111, n. 13 seq.), cui astipulator Petrus Diaconus aequalis eorum temporum : « Eadem nocte, eundem apostolicum secum abduicens tanto metu cum omni exercitu profugit ex Porticu, ut non modo sarcinas, verum et socios plurimos in hospitibus relinqueret. » Quid, quod Romanis invitis ne in Urbem quidem ingredi fas erat Augustus? Ita scilicet Friderico Anobarbo, Henrico VI et Ottoni IV accidisse compertum est. Quin etiam horum extremum, comteatu intercluso abire compulerunt. Nec nisi unus aut alter ex duodecim Augustis Germanicis Rudolphi predecessoribus, utcumque cum exercitu ad Urbem accesserint, Romanorum ingenium ferox non sensit.

XVI. Huc accedit, quod Nicolai tempore imperialis in Italia auctoritas fere nulla erat, quod patet ex Rudolphi epistolis supra allatis. Nam licet hujus regionis populi, Friderici II tyrannidem aversantes, nequidquam conati essent auctoritatem illam extinguere, cum tamen exactoratus iste fuerit in Lugdunensi concilio anno 1245 imperatoris nomen spatio annorum plusquam triginta sensim obsoleverat, præcipue post adventum Caroli Andegavensis, in quem pontifices tantum auctoritatis transfuderant. Quamobrem non parvæ molis esse imperatoris auctoritatis in Italia insinuationem Rudolphus intellexit : propterea tum iteratis litteris, tum per procuratores suos tantam causam serio egit Romæ. Ubi ne priscam quidem illam auctoritatem imperiali diademati annexam assecutum fuisse constituto pontificia nuper allata planum 505 facti : quippe qua cavetur, ne Urbis regimen ipsi imperatori, ut cæteris principibus, absque licentia speciali pontificis, et ultra annum conferatur. Quapropter annalista Italus, et quicumque ratiocinando assensit sibi esse videntur causam Ecclesie jura restituendi, metum scilicet, ne Caroli auctoritas a pontifice amplificaretur, longe a veritate abeunt. Non enim futura Siculi regis auctoritas, sed præsens, statusque Urbis atque Italie omnis Rudolpho metum incutere, si modo aliquid metuebat, debuissent. Restitutio autem Romanolæ non ex metu, alivæ ex allatis causis profecta est, sed primum ex cognitione erroris, quem assentatio foverat, et populorum divisio confirmarat, deinde ex causis aliis supra enumeratis, quarum præcipuum fuisse potentiam Caroli, præsertim in Etruria, non est ambiendum. Cæterum ut eo reverter, unde necessario digressus sum, Rudolphi Romano regis diplomata a Germanicæ principibus confirmata non solum jura omnia et privilegia sanctæ sedis acerrime vindicant, roborantque, sed de Sicilia, ut absolute Insulam appellat Ludovicus, aut Siciliæ patrimonio, quemadmodum Otto et Henricus eandem vocant, ita loquitur, ut certam ejus conditionem nostro ævo celebrem designet : « Adjutores erimus, inquit, ad retinendum et defendendum E. R. regnum Siciliæ cum omnibus ad ipsam spectantibus, tam citra Pharium quam ultra. » Ita Rudolphus in diplomate, quod dedit Lausane ap. Raynaldum (1275, n. 58) : et principes imperii, seu electores illud confirmantes : « Et regno, aiunt, Siciliæ cum omnibus ad ipsam spectantibus, tam citra Pharium quam ultra. » Itaque opere pretium facturus esse mihi video, si rem tanti momenti ab ipsa origine, breviori quam fieri possit enarratione complectar : ut, quod minime factum esse ab aliis video, planum faciam, tam regni originem et conditionem, quam annui sensus varietatem apostolicæ sedis auctoritate validissima niti.

§ II. — De Siciliæ regno, tam citra Pharium quam ultra.

XVII. Petri Leonis antipape audaciam adversus

A legitimis pontificis Innocentii II auctoritatem Baroniis et cum eo eruditi omnes detestantur. Propterea nemo sapiens fundamentis adeo infirmis regni Siculi gloriam inherere dixerit, qualia exosum istud caput posuit suo diplomate apud Baronium (1150, n. 52) v. Kal. Octobris, utcumque Rogerium regis præclaro nomine appellatum apud scriptores parum solertes inveniat, ante certam legitimamque originem illius regni, post 506 annos novem. Nihilominus ne forte Innocentius II ejus institutor de conditione regni aut census quidpiam detraxisse videatur, antipape prædicti, qui Anacleiti nomen assumpsit, verba ipsa proferre non gravabor : « Concedimus, inquit, et donamus, et autorizamus tibi, et filio tuo Rogerio, et aliis filiis tuis, secundum tuam ordinationem in regnum substituendis, et hæredibus suis, coronam regni Siciliæ, et Calabriæ, et Apuliæ, et universe terræ, quarum tam nos quam et predecessores nostri predecessoribus tuis duobus Apuliæ nominatis Roberto Guiscardo, Roberto ejus filio, dedimus et concessimus, et ipsum regnum habendum, et universam regiam dignitatem et jura regalia jure perpetuo habendum in perpetuum et dominandum. Et Siciliam caput regni constituimus. » Infra autem de censu sic loquitur : « Tu autem census..... et hæres tui, videlicet sexcentos schifatos, quos annis singulis Romanæ Ecclesie persolvere debes, si requisitus fueris : quod si requisitus non fueris, facta requisitione persolvas, nulla de non solutis habita occasione. » Ita habet documentum a Baronio profatum ex bibliotheca Vaticana : ex quo, licet obscure ac mutilo, et regni et census conditio satis perspicua est. Scilicet Siciliæ insula, Calabria, Apulia, et tota terra a Romanis pontificibus concessa Rogerii predecessoribus Northmannis, puta principatum Capuanum, præter civitatem Beneventi, efficiebant Siciliæ regnum, cujus caput eadem Sicilia erat. Census autem schifati sexcenti.

XVIII. His positus, vera regni origo censusque antiqui novum nomen detegantur necesse erit. Innocentius igitur II multa et gravia passus a Rogerio, quæ ex Falcone aliisque scriptoribus allata videri possunt apud Baronium et Pagium, postremo ejusdem Rogerii sit captivus. Quid vero? Falconis (apud Pratill. *Hist. Lang.* tom. IV, pag. 301) verbis ipsis ad an. 1159 rem narro : « Apostolicus itaque se destitutum virtute et armis, et desolatam aspiciens, precibus regis et petitionibus assensit, et capitularibus et privilegiis ab utraque parte firmatis, rex ipse, et dux filius ejus, et princeps xvii die stante mensis Jul. ante ipsius apostolici præsentiam veniunt, et pedibus ejus advoluti misericordiam petunt, et ad pontificis imperium usquequaque flectuntur. Continuo per evangelia firmaverunt beato Petro et Innocentio pape, ejusque successoribus canonice intrantibus fidelitatem deferre, cæteraque quæ conscripta sunt. Regi vero Rogerio statim Siciliæ regnum per vexillum donavit : ejus duci filio ducatum Apuliæ ; principi alteri filio ejus principatum Capuanum 507 largitus est. Die vero illa, in qua prædictus apostolicus pacem cum rege firmavit, beati Jacobi apost. festivitas celebrabatur vii Kal. Aug. » Diploma ipsum pontificis datum sequenti die Baronius (1159, n. 12) ex basilica Vat. transcriptum exhibet ; unde huc afferam solummodo quæ ad rem faciunt : « De potentia tua, ait Rogerio, ad decorem et utilitatem sanctæ Dei Ecclesie spem atque fiduciam obtinentes, regnum Siciliæ, quod utique, prout in antiquis refertur historiis, regnum fuisse non dubium est, tibi ab eodem antecessore nostro (Honorio II) concessum, cum integritate honoris regii et dignitate regibus pertinente excellentia : tuæ concedimus et apostolica auctoritate firmamus. Ducatum quoque Apuliæ tibi ab eodem collatum, et insuper principatum Capuanum integre nihilominus nostri favoris robore communimus, tibi que concedimus.....Census autem, sicut statutum est, id est sexcentum schifatorum a te, tuisque hæredibus nobis nostrisque successoribus singulis annis

reddatur. » Ad quam videlicet summam redigitur priscus ille census duodecim denariorum pro unoquoque jugero, de quo est dictum (p. 149 seq.).

XIX. Animadvertit Baronius, Innocentium, ne antipapae vestigiis inhærere videatur, Honorii exemplum esse, quamquam hic titulo tantum ducis Rogerium insignierit. Quomocumque autem se res habuerit, Cencius Camerarius (*Ant. It.* tom. V, p. 853) in libro Censuum accurate initium regni et conditionem census ita enarrat: « Tempore quo Robertus Wiscardus ultramontanus cepit regnum Siciliae, juravit dare tactis sacrosanctis evangeliiis pro se et suis hæredibus domino Nicolao papæ et suis successoribus pro unoquoque jugo bonum duodecim denarios Papiensis monetæ. Processu vero temporis dum papa Innocentius iret Gallitum, Rogerius tunc rex Siciliae constituit ipsi dare annualliter pro Apulia et Calabria decem squifatos. Postmodum vero Wilhelmus rex ejus filius pro Marsia, quam occupaverat tempore ipsius Innocentii papæ, superaddidit cccc squifatos tempore Adriani (IV), quando ipsi fecit hominum et fidelitatem apud Beneventum. » Quod confirmatur brevi hoc certeque nomine in codice Albiniano, qui per ea tempora scribebatur ante prædictum librum Censuum: « Rex Siciliae debet pro Apulia, Calabria et Marsia mille scifatos. » Unde corrigendum venit diploma Wilhelmi regis Siculi ap. Baron. (1156, n. 6) quod pro Marsia legit *Marchia*, et pro cccc legit b, et quidem Innocentius III auctoritate, qui cum Constantiam Aug. filiumque ejus Fredericum II de regno eodem investivit 508 (Bar. 1097, n. 66; Rayn. 1198, n. 67) hunc seorsim alloquens: « Cum autem tu, inquit, filii rex, favente Domino ad legitimam ætatem perveneris, nobis et successoribus nostris, ac Ecclesie Romanæ fidelitatem, et ligium hominum exhibebis, censum vero sexcentorum squifatorum de Apulia, et Calabria, quadringentorum vero de Marsia, vel æquivalens in atro vel argento, vos ac hæredes vestros statuistis Ecclesie Romanæ annis singulis soluturos, nisi forte impedimentum aliquod interveniat, quo cessante census ex integro persolvitur. » Quo si respexisset annalista Italus (An. 1156), haud lusisset inanem operam querens, de quamquam marchia sit sermo, quam se ignorare ingenue fatetur. Quid fuerit Marsia tum temporis, eruitur ex Provinciali cod. Albiniano: « In marsia Reatinus. Furconensis. Valvensis. Teatinus. Pinnensis. Marsicanus. » Ulterior disquisitio huc non spectat.

XX. Regnum vero ita factum atque institutum annis tantum quadraginta stetit apud Northmannos: nam Willelmo II Willelmi filio, ac nepote Rogerii regis omnium primi, mortuo absque liberis anno 1189, Constantiam ejus amitam Henrici VI Germanie regis, (post biennium coronati imperatoris a Cælestino III) uxorem succedere æquum erat. Sed regnum invadente Tancredo, ingens ea discordia nata est, quæ tandiu Innocentium III et successores exercuit. Nam licet Innocentius idem Constantiam puerumque filium ejus Fredericum de Sicilia regno investiverit, ut nuper aiebam, hunc tamen constat, post acceptam imperii coronam ab Honorio III anno 1220, de sancta sede Romanisque pontificibus fuisse adeo male meritum ut in concilio Lugdunensi anno 1245 exauctorari illum oportuerit. Nec tum quidem Siciliae regno melius fuit: nam Conrado Frederici filio illud invadente, eodemque extincto veneni hausta, Manfredus Frederici filius notus pro Conradino Conradi filio Siciliae regnum sibi asseruit. Cujus efficiendi causa primum Eadmundo filio Henrici III Angliæ regis ab apostolica sede fuit exhibitum; deinde sancto Ludovico IX ac demum, utroque id detrectante, Carolo Andegavensi sancti Ludovici fratri est concessum, ut supra dictum fuit. Qua super re Rudolphus longe ut pontifici aut Carolo succederet, quod de vicariatu Etruriæ constantem

A fecisse demonstratum fuit in litteris codicis Rudolphi, tam ipse quam principes imperii, seu electores suis diplomatibus jus minime dubium sanctæ sedis, nullamque Siciliae regni connexionem cum imperio professi sunt. Quod ante eos fecerat Fredericus II quinquennio ante susceptum diadema imperiale, 509 parique modo imperii principes omnes in Francofordiensi comitiis septem fere mensibus antequam Fredericus Romæ coronaretur. Ex utroque diplomate ap. Raynaldum (1215, n. 38; 1275, n. 41), cum maximi momenti sint, audire oportet, quæ ad rem faciunt.

XXI. Fredericus igitur, qui una cum Constantia investituram regi Siciliae jam pridem acceperat, ne forte imperator factus iura imperii cum pontificii detrimento augeret, luculentam hujusmodi declarationem Argentina Innocentio III transmisit: « Cupientes tam Ecclesie Romanæ quam regno Siciliae providere, promittimus et concedimus statuentes, ut postquam fuerimus imperii coronam adepti, protinus filium nostrum Henricum, quem ad mandatum nostrum in regem fecimus coronari, emancipemus a patria potestate, ipsumque regnum Siciliae tam ultra pharum quam citra, penitus relinquamus ab Ecclesia Romana tenendum, sicut nos illud ab ipsa sola tenemus; ita quod ex tunc nec habebimus, nec nominabimus nos regem Siciliae, sed juxta beneplacitum vestrum procurabimus illud nomine ipsius filii nostri regis usque ad legitimam ejus ætatem per personam idoneam gubernari, quæ de omni jure atque servitio Ecclesie Romanæ respondeat, ad quam solummodo ipsius regni dominium noscitur pertinere: ne forte pro eo quod nos dignatione divina sumus ad imperii fastigium evocati, aliquid unionis regnum ad imperium quovis tempore, putaretur habere, si nos simul imperium teneremus et regnum per quod tam apostolicæ sedi, quam hæredibus nostris aliquod posset dispendium generari. » In diplomate autem principum imperii, quod etiam a Lunigio refertur (*Cod. It. Diplom.* tom. II, pag. 873), regium confirmatur his verbis: « Sicut olim ad petitiones et preces, nec non et mandatum prædicti domini nostri regis Frederici, tempore bo. me. domini Innoc. III papæ, pro bono pacis ad omnia scandala evitanda, ipsi S. R. Ecclesie super privilegiis ipsius regis sibi datis nostram tunc voluntatem præbimus et consensum; sic nunc eandem voluntatem et consensum nostrum noviter innovamus, et per omnia approbamus. Et ut hæc nostra voluntas, et approbatio, sive innovatio a nobis ipsi S. R. Ecclesie in perpetuum observetur, ut liqueat in effectu in testimonium illi ad perpetuum memoriam nostri, hoc præsens scriptum inde fieri fecimus, nostrorum sigillorum munimine roboratum super omnibus privilegiis ab ipso rege usque nunc sibi datis, et etiam adhuc dandis tam super facto imperii quam super facto regni Siciliae: 510 ita quod imperium nihil cum ipso regno habeat unionis, vel alicujus jurisdictionis in ipso. Acta sunt hæc anno Dominicæ Incarnationis 1220. Dat. ap. Franchenfort in solenni curia, iv Kal. Maii. »

XXII. Ac Fredericum quidem pater suus Henricus VI mortui proximus testamento (*Gest. Innoc. III.* n. 27) valde pio, ut illud vocat Baronius (1097, n. 8) pridem jusserat sanctæ sedis jus agnoscere, ac pontifici hominum facere: « Imperatrix consors nostra, et filius noster Fredericus domino papæ et Ecclesie Romanæ exhibeat omnia jura, quæ a regibus Siciliae consueverunt habere, et domino papæ securitatem faciant, sicuti reges Siciliae summo pontifici, et R. Ecclesie facere consueverunt. Si vero prædicta consors nostra præmoreretur, filius noster secundum ordinationem suam remaneat. Et si filius noster sine hærede decesserit, regnum Siciliae ad R. Ecclesiam deveniat. » Quia scilicet regnum illud invaserat, atque inique facti conscientia, æquum est

rectum in vitæ extremo sequi, ni fallor, videri voluit. Quamobrem ad jus quod attinet, ab ipsis duobus Augustis, qui illud invadere non sunt veriti, locupletissima suppetunt testimonia. Rudolphus autem non modo vestigiis institit Friderici, cum sanctæ sedis jura, omnimodamque regni disjunctionem ab imperio fassus est, verum etiam regni ejus possessorem, ab apostolica sede constitutum, legitimum agnovit, eumque defendere esse pollicitus: « Nec offendemus, ait in Lausanensi diplomate, per nos, vel per alium vasalos Ecclesiæ ipsius, et specialiter magnificum principem dominum Carolum regem Siciliæ illustrem, seu hæredes ipsius; nec volentibus ipsum offendere præstabimus auxilium, consilium, vel favorem publice vel occulte. Nec regnum Siciliæ, quod idem rex Carolus ab eadem Romana tenet Ecclesiæ, vel aliquam ejus partem occupabimus, aut invademus. » Quod utique præ aliis ratum habent roborantque imperii principes, seu electores: « Nec non super civitate Romana, et regno Siciliæ cum omnibus ad ipsam spectantibus tam citra pharum quam ultra. » Denominatione scilicet audiri coepit primo anno pontificatus Innocentii III (*Requet. lib. 1. ep. 413*), qui epistolæ ad Siciliæ præsulæ subjicit: « In eundem modum archiepiscopis, episcopis, abbatibus, prioribus, et universis ecclesiarum prælati per regnum Siciliæ citra pharum constituti: ita quod ubi ponitur *In regnum Siciliæ duximus destinandum*, ponatur *legatum in Siciliam et totum regnum duximus destinandum*. »

511 XXIII. Quamobrem in apostolicis litteris Clementis IV apud Dacharium (*Spicil. tom. IX, pag. 214*), pluribusque in codd. mss. card. de Aragonia et aliorum, nil frequentius occurrit regno Siciliæ et terræ quæ est citra Pharum. Et quod præcipue animadverti debet, iisdem in litteris census imponitur toti regno tam ultra quam citra Pharum, quod antea minime factum erat: « Pro toto vero generali census ipsorum regni et terræ octo millia unciarum auri ad pondus ipsius regni in festo beati Petri, ubicunque Rom. pontifex fuerit, ipsi Romano pontifici et Romanæ Ecclesiæ annis singulis persolvantur: » hæc sane lege, ut excommunicationem incurrerent non solventes infra duos menses post primum terminum; regnum totaque terra interdicto subjacerent post alterum terminum; ac denique post tertium, « ab eisdem regno, et terra cadetis ex toto, et regnum ipsum, et terra ad Romanam Ecclesiam integre et libere revertentur. » Et infra: « In quolibet etiam triennio dabitis vos et vestri in dicto regno hæredes Romano pontifici unum palafredum album pulchrum et bonum. » Quod sancte adeo servatum fuit, ut si quando gravi ex causa ipsemet pontifex solutionis terminum prorogasset, nova constitutione caveret ne ullum prior illa fundamentalis detrimentum acciperet. Sic Gregorius X (*Rayn. 1275, n. 47*) Carolo solutionem differens ad festum sancti Michaelis: « Dictum terminum, inquit, prorogamus: ita tamen quod per prorogationem hujusmodi ejusdem solutionis faciendæ in festo apostolorum terminus in posterum nullatenus immutetur; sed fiat deinceps eadem solutio in prædicto festo apostolorum annis singulis sub poenis statutis et ordinatis, sicut in conditionibus et conventionibus inter eandem Ecclesiam et te habitis plenius continetur. » Et revera ad nostram usque ætatem id moris pervenisse latet omnino neminem. At quia non parum discriminis nostris hisce temporibus cum illis pristinis intercedit hæc in re, summa saltem capita non modicæ hujus variationis attingam necesse erit: video enim mirari aliquos, non secus ac si diminutio census ab ipsis: ægibus sine apostolica auctoritate profecta esset, quod falsum esse mox patebit.

XXIV. Ac primo id certum ratumque esse debet, Siciliæ regnum, quocunque nomine appellatum inveniat, videlicet: « Siciliæ et Apuliæ, Calabria

ac Marsiæ, » ut Northmannorum tempore; « Siciliæ citra Pharum et ultra; » aut « Siciliæ et terræ citra Pharum; » aut denique « Neapolis et Siciliæ, » ut post Northmannos nuncupatum fuisse constat, **512** ab anno 1059 ad nostram usque ætatem, seu sæculis septem, variis licet vicibus obnoxium, semper fuisse juris apostolicæ sedis. Longum esset sacramenta regum omnium recensere, ad honorem Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti et beatæ et gloriöse virginis Mariæ, beatorum quoque apostolorum Petri et Pauli, et Ecclesiæ Romanæ legum homagium facio tibi, domino meo Innocentio papæ quinto, tuisque successoribus canonice intrantibus, et ipsi Ecclesiæ pro regno Siciliæ, et tota terræ quæ est citra Pharum, usque ad confinia terrarum ejusdem Ecclesiæ; quæ utique regnum et terram, excepta civitate Beneventana, cum toto territorio et omnibus districtibus et pertinentiis suis, mihi et hæredibus meis prædicta Ecclesiæ Romana concessit. » Homagium hujus simile idem Carolus præstitit Nicolao III, tenui hoc tantum discrimine in subscriptione: « Actum Romæ ap. sanctum Petrum in papali palatio, an. 1278, mense Maii 24, ejusdem vi indict., regnorum meorum Jerusalem an. II, Siciliæ vero XIII. » Nam Maria regum Hierosol. stirpe progenita, præterito anno nubens Carolo, jus et titulum in eum transfuderat. Hæc tempora exceperit funesta illa vicissitudo, quæ audit *Vespera Sicula* in Annalibus celebris; unde regni ejus cæpit dominatio bi-ceps, dissensionibus non modicis obnoxia maximeque diuturna: ea vero jus sanctæ sedis nullatenus immutatum minutumve censum monumenta testantur, quæ jampridem in lucem edita neminem latere possunt.

XXV. Et vero Petrus III Aragoniæ rex, qui Constantiam Manfredi filiam uxorem duxerat, eoque jure Siciliam invasurum cum classe adventi, Siculos alias ob causas ad defectionem paratos reperit; idcirco facili negotio insulam suæ potestati subjecit, quam ipse successorisque ejus tutati sunt armis nonaginta annorum spatio. Dum autem post eum Jacobus filius, Fridericus II frater, Petrus hujus filius, ac Petri filius Ludovicus invasionis titulo Siciliam ultra Pharum obtinebant; Andegavenses Carolus II ejusque filius Robertus, ac neptis Joanna I legitimo jure dominabantur citra Pharum. Res demum aliquando composuit **513** Gregorius XI, anno 1372, inter Joannam reginam et Fridericum III, Ludovici fratrem. Quo ex tractatu valde prolixo ap. Raynaldum (1372, n. 5 seqq.) decerpam quæ ostendant, apostolicam sedem acerrime vindicasse jus suum in Siciliæ insula. Siciliam novo excoigato nomine Trinacriam deinceps vocatum iri decernitur; ita ut « Fredericus ex hac causa nullo unquam tempore possit se intitulare titulo regni Siciliæ, sed tantum titulo Trinacriæ; ipsaque regina, hæredes et successores sui intitulentur et vocentur titulo Siciliæ: ita tamen quod intitulatio regni Siciliæ nullum afferat præjudicium intitulationi regni Trinacriæ, nec contra: imo quodlibet regnum per se distinctum suum habeat titulum, nec alteri per alterum derogetur. » Itaque Gregorius tractatum ratum habens: « Primo, inquit, quia jura sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ sponse nostræ conservare, protegere et defendere ex officii nostri debito obligamur, ordinandum providimus quod Joanna et Fredericus præfati recognoscant, ad nos et Ecclesiam Rom. spectare et pertinere de

jure directum dominium in toto regno tam ultra quam citra Pharam; cui directo dominio et juri quod in toto regno tam ultra quam citra Pharam nos et Ecclesia Romana habemus, non intendimus in aliquo derogare; sed ea volumus et intendimus remanere illa, et quod tale et totum jura nobis et Ecclesie Romanæ remaneant in dicta insula et adjacentibus insulis (quæ regnum Trinacrie intulabuntur) quale et quantum habemus in terris citra Pharam. » Sequitur homagii pontifici et successoribus præstandi formula ab eodem Gregorio præscripta: quod utique esse præstitum, « pro insula Siciliæ una cum insulis adjacentibus, quæ regnum Trinacrie nominatur: » videtur ap. eundem Rayn. (1374, n. 20); ex tractatu enim isto aliud magis necessarium decerni oportet.

XXVI. De annuo censu injungendo res operosior videbatur. Non enim regi Trinacrie (nominis videlicet concordie causa excogitati) novo prorsus exemplo imponendus; nec regi Siciliæ, quem titulum pontificis Joannæ ac successorum proprium esse voluit, juxta præscriptum libri Censuum Romanæ Ecclesie, ac præcedentium investiturarum subeundus omnino erat. Quid igitur pontifex? Id totum onus Joannæ ac successoribus imponit: « Ad prædicta omnia et singula alia dictæ Joannæ, et successores sui in regno Siciliæ integraliter Ecclesie Romanæ perinde remaneant obligati, sicut si regnum ipsum Siciliæ cum ea integritate qua dicto domino Carolo infeudatum existit, totaliter possideret. » Deinde Friderico regi Trinacrie partem census injungit, quam scilicet 514 in festo sanctorum apostolorum Philippi et Jacobi, seu Kalendis Maii reginæ Joannæ persolveret, adeoque census integer Siciliæ reginæ ac successorum magnopere allevaretur: « Uncias auri, ait, tria millia ad rationem præmissam de florenis quinque, aut ad pondus generale regni Siciliæ pro qualibet uncia, quæ reducitur ad florenos auri ad pondus et rationem prædictam, faciunt summam florenorum quindecim contingentium dictas insulas, seu regnum Trinacrie ratione debiti per ipsam reginam S. R. Ecclesie et apostolicæ sedi: » octo videlicet unciarum, seu florenorum quadraginta millium. Eapropter successor Gregorii Urbanus VI cum regnum Joannæ in Carolum Dyrrachinum transtulit (Rayn. 1381, n. 3, 13 et 14), ac si Trinacrie regnum non existeret, Clementis IV vestigiis insistens concedit Carolo « regnum Siciliæ et totam terram quæ est citra Pharam usque ad confinia terrarum Romanæ Ecclesie, excepta civitate Beneventana cum toto territorio et omnibus districtibus et pertinentiis suis: » censumque injungit integrum « octo millium unciarum auri ad pondus ipsius regni. » Carolusque ipse in sacramento fidelitatis: « Promitto, inquit, quod pro toto generali censu ipsorum regni et terræ octo millia unciarum auri ad pondus ipsius regni in festo beati Petri apostoli de mense Junii ubicunque Romanus pontifex fuerit, ipsi Romano pontifici et Romanæ Ecclesie annis singulis persolvam. » Item promitto quod in quolibet termino dabimus ego et mei in dicto regno hæredes vobis et successoribus vestris Romanis pontificibus canonice intrantibus unum palafredum album pulchrum et bonum, in recognitionem veri domini eorumdem regni et terræ. » Ubi pro termino legendum triennio liquet ex supra allatis, et ex adversariis ipsius Raynaldi, undecumque error manifestus irreperit.

XXVII. Quid autem plura? Exstant apud Raynaldum (1458, n. 57, et 1492, n. 13) Pii II et Innocentii VIII, investituræ factæ Ferdinando, et Alphonso, ac Ferdinando filio lisdem omnino formulis servatis: « Pro toto vero generali censu ipsius regni et terræ octo millia unciarum auri ad pondus ipsius regni in festo beati Petri apostoli. » In quolibet etiam triennio dabis tu et tui in dicto regno hæredes nobis et successoribus nostris Rom. ponti. canonice intrantibus unum palafredum album pulchrum et bo-

num. » Et, quod rem luce ipsa clarius ostendit, hujusmodi formulæ juramenti Alphonso et Ferdinando præscribitur: « Ego Alphonso dux Calabrie, Ferdinandi Dei gratia regis Siciliæ III primogenitus, si me, decedente præfato Ferdinando 515 rege, in regno et terra præfatis in regem succedere contingat, et ego Ferdinandus princeps Capuæ dicti Alphonso duci primogenitus in tempore obitus dicti Ferdinandi regis prædefuncto dicto Alphonso duce genitore meo superesse me Dei gratia præfato Ferdinando regi in regno et terra præfatis, juxta tenorem litterarum nobis super hoc concessarum succedere, et regem Siciliæ et terræ præfatarum esse contingat, plenum homagium ligium et vassallagium faciens vobis domino meo domino Innoc. pape VIII et Ecclesie Romanæ in regno Siciliæ, et tota terra quæ est citra Pharam, et quantum spectat ad terram citra Pharam, usque ad confinia terrarum ipsius Ecclesie, excepta civitate Beneventana cum toto territorio ac omnibus districtibus pertinentisque suis secundum antiquos fines territorii pertinentiarum, etc. » Itaque ad initium usque sæculi XVI neque a pontificibus neque a regibus quidpiam de censu (de jure siquidem integrum ne pontifici quidem erat quid attingere) qualis quantusve fuerit, ante et post Clementem IV mutatum unquam fuit. Secus est de consecutis inde temporibus.

XXVIII. Eodem anno 1492, cum Innocentius VIII utramque Siciliam prisco more Alphonso ac Ferdinando filio ejus concessit, pontifice eodem e vivis abeunte, Alexander VI ad summum dignitatis fastigium eversus fuerat. Hic vero, sexto decimo ineunte sæculo, terram omnem citra Pharam bipertito divisit, ut videre est in ejus diplomate ap. Raynaldum (1501, n. 53 seq.), unde etiam historia temporum suppetit: « Neapolitanam, inquit, et Cajetanam civitates ac totam Terram Laboris et provinciam Aprutinanam pro eorum justo valore Ludovico Franciæ cum titulo regis Neapolis et Jerusalem: ducatus vero et omnes provincias Calabrie et Apuliæ cum tota eorum terra etiam pro eorum justo valore Ferdinando et Elizabeth Hispaniarum regi et reginæ, cum titulo ducis et ducissæ Calabrie et Apuliæ... concedimus et elargimur. » Veniensque ad impositionem census (Ibid., n. 63), intactam relinquit summam a Clemente IV injunctam regi Siciliæ pro generali censu regni citra Pharam et ultra; sed novo ab se instituto regno Neapolis seu terræ citra Pharam omne istud onus imponit: « Pro toto vero, ait, generali censu regni Neapolis quatuor, ac pro censu ducatum Calabrie et Apuliæ predictorum etiam quatuor millia unciarum auri ad pondus ipsorum regni et ducatum in festo beati Petri apostoli de mense Junii ubicunque Romanus pontifex fuerit, ipsi Romano pontifici et Romanæ Ecclesie per dictos reges et regnum, 516 ac suos in dicto regno et ducatibus hæredes annis singulis persolvantur. » In quolibet etiam triennio ipsi reges et regina, suique in dictis regno et ducatibus hæredes dabunt nobis et successoribus nostris Romanis pontificibus canonice intrantibus, quilibet unum palafredum album pulchrum et bonum in recognitionem veri domini eorumdem regni et ducatum. » Alexandrina autem ista divisio inter gentem et reges amulos aliquandiu armis ægre defensa post annos quatuor in unum coaliuit, Ferdinando totam terram citra Pharam suam in potestatem redigente.

XXIX. Rei monumentum suppetit ex diariis Paris de Grassis ap. Raynaldum (1505, n. 14): Franciscus enim de Roxas Ferdinandi regis Catholici orator, censum et equum exhibens Julio II, his verbis pontificem est allocutus: « Beatissime Pater et sanctissime domine, serenissimus, potentissimus atque invictissimus princeps et dominus, dominus Ferdinandus Dei gratia Aragoniæ, utriusque Siciliæ citra utraque Pharam ac Jerusalem rex Catholicus, sanctitatis vestræ et S. R. Ecclesie devotissimus filius

et dominus meus, dictique regni Siciliae citra Pharam verus et legitimus rex et pacificus possessor, cupiens reddere quae sunt Dei Deo, mittit sanctitati vestrae hunc equum album decenter ornatum, et censum eidem sanctitati vestrae et S. R. Ecclesiae pro dicto regno Siciliae citra Pharam hoc anno debitum, etc. » Ludovicum nihilominus de jure quod in novum regnum Neapolitanum ab Alexandro VI adeptus erat, non excidisse ante annum 1510 testatur historia omnis. Tunc vero variis de causis, praecipue ob alienata jura quae a Romana Ecclesia acceperat, ab Julio damnatus, regno exutus fuit, quod idem pontifex Ferdinando concessit ob insignia illius merita. Alexandrina quoque divisione antiquata, in statum pristinum terram citra Pharam reduxit : « In eum statum, inquit, in quo ante divisionem praedictam existerat, reponentes, restituentes et plenarie reintegrantes, regnum ipsum Siciliae et Jerusalem cum tota dicta terra citra Pharam usque ad confinia terrarum dictae Ecclesiae Romanae excepta civitate nostra Beneventana cum territorio et pertinentiis. » Perinde censum juxta veterem formulam expressit : « Pro toto v. ro generali censu regni Siciliae et Jerusalem octo millia unciarum auri.... In quolibet etiam termino (*legendum hand dubie* triennio) ipse Ferdinandus rex ejusque in dicto regno Siciliae et Jerusalem haeredes et successores dabunt nobis et successoribus nostris canonice intrantibus unum palafrenum album pulchrum et bonum **517** in recognitionem veri domini ipsius regni Siciliae et Jerusalem. » Diploma exstat ap. Rayn. (1510, n. 25 seqq.), et in Corpore Diplomatico (Supplem., tom. III, p. 20), hoc tamen discrimine quod Raynaldus praetermittit formulas, quippe quas praecedentium diplomatum omnino similes agnovit. In Corpore autem Diplomatico singulae exhibentur, et in nuper relata generalis census duplicem lectionem admittit : « Octo millia ducatorum [*al.*, unciarum; *ut retinendum* ducatorum] ». Etenim Leo X omnium primus imposuit, « pro solito annuo censu septem mille ducatos auri cum palafreno albo; » quem successores imitati sunt.

XXX. Ceterum Julius, juxta ingenium saeculi, parum solerter de terra aut Sicilia citra Pharam loquitur : eam siquidem *regnum Siciliae et Jerusalem* passim appellat : quasi vero transmarinum id regnum, cujus merum titulum Maria Carolo Andegavensi attulerat, in terra citra Pharam solum esset, ut crediti successor ejus Leo X, cum Carolum V, de utroque regno investivit (*Bull. Rom.* tom. XIV, pag. 243; *Lunig.*, *Cod. It. Dipl.*, tom. IV, part. II, pag. 1547 et 1554), quod sententia ejus litterarum testatur : « Proprio juramento fateatur et recognoscat expresse regnum Siciliae et Jerusalem, ac totam terram eorum quae est citra Pharam usque ad confinia terrarum ipsius Ecclesiae Romanae, excepta civitate Beneventana. » Eodem sensu a successoribus Julio III, Clemente VIII, Gregorio XV, Alexandro VII atque Innocentio XIII, in diplomatibus quibus Philippus II, III et IV, necnon Carolus II et VI, de utraque Sicilia investiantur, terram eandem accipi compertum erit citatis locis. Luculentius etiam patet ex regii oratoris verbis, quibus censum exhibens statim de pontificem alloquitur : « N. N. dominus meus clementissimus mittit sanctitati vestrae hunc, quem ego regio suo nomine praesento, equum decenter ornatum, et septem millia ducatorum pro solito censu regni Neapolitani; Deum optimum maximum exorans ut eundem per multos annos vestra sanctitas recipere possit pro bono Christianitatis nostraeque sanctae fidei catholicae augmento : quod sua regia majestas optat, et ego enixe voveo. » Quae autem reponit pontifex, juxta veterem formam, nihil omnino de apostolica sedis jure in regnum Siciliae et terram citra Pharam esse mutatum aut detractum pat-faciunt : « Censum hunc nobis et sedi apostolicae debitum pro directo dominio regni nostri utriusque Siciliae cis ultraque

A Pharam libenter accipimus et acceptamus. Charissimo in Christo filio nostro N. salutem et optatissimam prolem a Domino precamur; eique populis ac vassallis apostolicam benedictionem impertimur. **518** In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. » Ita scilicet Innocentius XIII Casareo oratori respondit, ut docet Otterius in sua Historia (Tom. VIII, pag. 24), cujus auctoritate libenter utor, ut quae nos quotannis propriis auribus accipimus monumentis annalium commendata lectoris oculis subjiciam.

XXXI. Quae cum ita sint, sex animadverti oportet hujusmodi census periodos, auctoritate apostolica omnes inherentes. 1. Northmannis a Nicolao II anno 1059 impositi fuerunt denarii duodecim pro unoquoque jugero, de quo in superioribus satis multa. 2. Innocentius II loco antiqui ejus census, anno 1159 Rogerio primo Siciliae regi sexcentos squifatos injunxit, quodringentique additi ab Adriano IV Wilhelmo successori Rogerii pro Marsia; ita ut mille squifati, seu aurei nummi, de quorum valore non constat, totum annum censum efficerent. 3. Clemens IV anno 1265 Carolo Andegavensi octo mille uncias auri, seu quadraginta florenorum millia pro censu generali utriusque Siciliae imposuit. 4. Gregorius XI anno 1372 Trinacriae seu Siciliae ultra Pharam regi unciarum tria millia aut quindecim millia florenorum imposuit, solvendorum videlicet possessori Siciliae citra Pharam, qui censum integrum sanctae sedi persolvere tenebatur. 5. Alexander VI anno 1501 eundem censum unciarum auri octo millium, bipertito divisum, totum injungit Siciliae citra Pharam, quem postmodum Julius II reducit in statum pristinum. 6. Ac denique Leo X anno 1521 annum censum nostri avi auctoritate apostolica stabilivit : « Obligavit et obligat eundem Carolum regem et regnum ipsum Siciliae citra Pharam pro tempore obtinentes, quod ipsi pro recognitione veri et directi domini teneantur solvere singulis annis in perpetuum camerae apostolicae septem millia ducatorum auri de camera in festo ejusdem beati Petri, ultra solitum censum parafroni albi. » Ita in capitulis inter Leonem et oratorem Caroli V, insertis diplomati ejusdem pontificis quod exhibet Raynaldus et schedis Baronii (1521, n. 81 seqq.). Hujusmodi autem « census septem millium ducatorum auri ratione novae concessionis feudi dicti regni de novo impositi » mentio iterum occurrit : aliisque in apostolicis litteris (n. 92) semel, iterum ac tertio memoratur, tanquam auctus censui parafroni albi, altissimo obrutis silentio octo unciarum millibus, quae antea consueverunt imponi.

XXXII. Totidem solvebantur a Carolo Andegavensi pro generali censu utriusque Siciliae, cum Rudolphus Gregorio X et sacri Rom. imperii electores confirmabant Nicolao III « regnum Siciliae cum omnibus ad **519** ipsam spectantibus tam citra Pharam quam ultra. » Cum vero similis fere census, quinque videlicet ac triginta aureorum millia, ad mille schifatos redacta olim fuerint ab Innocentio II et Adriano IV, non est mirandum, auri uncias octo mille, ad septem millia ducatorum auri apostolica auctoritate redactas esse. Multo minus mirari oportet, Terrae, seu Siciliae citra Pharam, aut etiam regno Neapolis, quae tria nomina idem valent, totum onus esse impositum. Ita enim fuit Northmannorum tempore; et, si annos demperis circiter sexdecim Caroli Andegavensis, cum patenti eo nomine generalis census Siciliae etiam ultra Pharam censui obnoxia esse declaratur, compertum exploratumque erit, possessori tantum Siciliae citra Pharam censum alio tempore alium esse impositum, *palafreno*, seu equo albi coloris excepto, qui utriusque Siciliae directum dominium, quo utitur sancta sedes designat : *in recognitionem veri domini eorumdem regni et terrae*. Illud vero mirandum valde esset, Siciliam insulam, quae una cum Calabria donationum omnium, quas

Orientalis Augusti, patricii, alique fideles pro remedio animarum suarum fecerunt sanctæ sedi, ab iisdem Augustis addicta fuerat solutionis trium talentorum ac semis; sive aureorum quinque et triginta millium, et pro qua vindicanda summi pontifices acerrime pugnaverunt, ex male percepta terræ citra Pharam significatione, juris ancipitis credi. Omnia enim monumenta certa tum in annales relata, tum in mss. codicibus exstantia, secus docent. Atque hæc satis sint de Sicilia citra Pharam et ultra a Rudolpho, et imperii principibus, seu electoribus confirmata. Mox sequuntur diplomata; Rudolphinum quidem ex autographo quod servatur in tabulario Molis Adriane; electorum autem ex ipso codice Rudolphino, quem exhibuimus, in fine enim ejusdem diploma istud cum alio Rudolphi reperitur. Idem autem dabitur diligenter collatum cum autographo ejusdem tabularii.

I.

520 Diploma Rudolphi regis Romanorum cum sua bulla pendente.

Sanctissimo in Christo Patri, et domino D. Nicolao papæ III. a Rudolpho Dei gratia Romanorum rex semper Augustus. Ad perpetuam rei memoriam.

* An. 1278 Nonis Junii Nicolaus III suis litteris inseruit privilegia Ludovici Ottonis, et Henrici, eaque Rudolpho transmisit: « Ne, aliens, per hæc nos aliquid novum petere, vel a tuis prædecessoribus imperatoribus Romanis insolitum existimes postulare, ad tuam conscientiam plenius serenandam, qualiter illa certi prædecessores tui Romani imperatores expresserunt, qualiter illa ad Romanam Ecclesiam pertinere sub expressis terrarum distinctionibus declararunt, tibi de verbo ad verbum tenores privilegiorum ipsorum imperatorum, sicut in archivis Romanæ Ecclesiæ reperimus, sub bulla nostra transmittimus; » multa etiam Conrado minoris Rudolphi oratori communicavit, regi eidem Romanorum ad plenioram fidem referenda. Præterea formam ei præscripsit aliis litteris, qua uti deberet in privilegio. Etenim quæ a Rudolpho legatis Lugduni an. 1274 et quæ anno 1275 ab ipso Rudolpho Lausane erat adhibita coram Gregorio X, quia civitates exarchatus nominatim haud recensebat, causa erroris fuerat ea siquidem juxta ejus ætatis morem ecclesiasticas ditiones ita exprimebat: « Ad has pertinet tota terra, quæ est a Radicofano usque Ceperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitis Mathildis, comitatus Brittenorii exarchatus Ravennæ, Pentapolis, Massa Trabaria cum adjacentibus terris, et omnibus aliis ad Rom. Eccl. pertinentibus. » Nicolaus igitur inter Mathildis et Pentapolis, hæc adjungenda transmisit: « Civitas Ravennæ, et Emilia, Bobium, Cæsena, Forumpopuli, Forumlivii, Faventia, Imola, Bononia, Ferraria, Comaculum, Adria, atque Gabelum, Ariminum, Monsfeltri, territorium Balnense, Pentap. » Et post alia multa: « Omnia igitur supradicta tam propriis, seu specialibus provincialium, terrarum, civitatum atque locorum expressa vocabulis; quam etiam non expressa, et quæcunque alia pertinent ad Rom. Eccl. de voluntate et conscientia, consilio, et consensu principum imperii libere illi dimittimus renuntiamus et restituimus: nec non ad omnem scrupulum removendum, prout melius valet et efficacius intelligi, de novo concedimus, conferimus, et donamus, ut sublata omnis contentionis, et dissensionis materia firma pax, et plena concordia inter Ecclesiam et imperium perseveret. » Ac demum in fine: « Promittimus insuper quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre et plenarie faciemus. » Juxta

A Summa reipublicæ tutio de stirpe duarum rerum sacerdotii et imperii divina institutione proveniens, vimque suam exinde munens, humanum genus salubriter gubernavit in posterum, et reget Deo propitio in æternum. Hæc sunt duo dona Dei, maxima quidem in omnibus a superna collata clementia, videlicet auctoritas sacra pontificum et regalis excellentia potestatis. Hæc duo Salvator noster mediator Dei et hominum Jesus Christus sic per seipsum actibus propriis et dignitatibus distinctis exercuit, ut utraque ab ipso, tanquam ex uno eodemque principio manifeste procedere omnibus indicaret.

Ab eo igitur solo vivo et vero Deo recognoscentes omnia, a quo reges et regna sumpserunt principia et sacrosanctæ Romanæ **521** Ecclesiæ beneficia erga nos innumera recolentes, plenius excitamur affectibus ea quæ possumus illi retribuendo rependere, a qua nobis et nostris prædecessoribus regibus Romanorum tam grandia, tam excellentia dona conspicimus esse tributa.

B Præfati itaque prædecessores ad magnificentiam munerum et gratiarum quodammodo ineffabilem largitatem, quam de ipsius matris Ecclesiæ uberibus susceperunt, faciem gratitudinis convertentes, nec minus attendentes, quod eadem mater Ecclesia ipsos in dulcedinis benedictione præveniens, transferendo de Græcis imperium in Germanos, eisdem dederat

pontificiam hanc instructionem monumentis comprobata, Rudolphus diplomata duo edidit, quæ exstant ap. Raynaldum (1279, num. 1 seq.), quemadmodum alia apud eundem exstant annis præcedentibus (1274, n. 5 seq., 1275, 58 seq., 1278, 45 seq.). Quod ex autographo archivi castri S. Angeli promulgamus, est omnium ultimum, quo præcedentia omnia rata habentur.

C Exordio isto nihil æquius: Deo, a quo omnis potestas, et principis apostolorum successoribus acceptam refert regis Romanorum futuri imperatoris dignitatem; beneficia sibi suisque prædecessoribus a sancta sede concessa exaggerat, quibus se fatetur moveri ad referendam, grati animi ergo, confirmatione præteritorum omnium privilegiorum, gratiam. Quæ beneficia prædecessores acceperint monumenta annalium testantur, quæ vero ipse, ex superius allatis epistolis patet. Illud præcipue magnum ac singulare reputat imperatoriam maiestatem a sancta sede renovatam in Occid.

Tantum abest ut de Græcia in Occidentem sit translatum imperium, ut Græci imperatores usque ad initia sæculi tertii decimi perseveraverint: tum vero per annos fere sexaginta Latini imperatores eorum loco, Balduino Flandriæ comite aciem ducente, regnaverint, ac demum per Michaelem VIII Palæologum Græco imperio restituto ab anno 1260 ad 1453, cum Mahometes II Constantinopolim cepit, in Constantino XI Græcum idem imperium defecit. Quamobrem Roma Friderici III coronationem omnium ultimam vidit ante imperii Græcorum defectum: renovatio autem imperii in Germanis facta fuerat a sancto Leone III anno 800, sexcentesimo et quinquagesimo ante hujusmodi defectum. Quin etiam Innocentius III translationem illam a Græcis schismaticis in Balduinum catholicum ratam habuit, ut patet ex ejus regesto ap. Raynaldum (1205, n. 10), et Honorius III (Id. 1217, n. 4 seq.). Petrum Antissiodorensis comitem et Galliis advolantem Romam, in ecclesia sancti Laurentii foris Murum, ut habet chron. Fosse Novæ, cum magna gloria et decore Græcum imperatorem coronavit; datisque ad patriarcham Constantinopolitanum litteris, id ab se factum, sine tuo, vel alterius præjudicio, vel contemptu variis de causis, quas enarrat, protestatus est. Eapropter Rudolphus de imperatoria dignitate, seu majestate intelligit, quo etiam sensu vetus inscriptio Caroli Magni aucto *Renovatio imperii* accipienda est. In Germanos autem translata jure dicit, quia Fran

id quod erant, ut grati prædicarentur filii laudabilis recognitionis effectum: inter cætera, quæ ipsi Romanæ Ecclesiæ confirmarunt, dimiserunt, seu etiam concesserunt, totam terram, quæ est a Radicophano usque Ceperanum^b, 522 marchiam Anconitanam^c, ducatum Spoletanum^d, terram comitissæ Mathildis^e, comitatum Brittenorii^f, exarchatum Ravennæ, Pentapolim, massam Trabariam, cum adjacentibus terris, et omnia alia bona, terras, possessiones, et jura ad Romanam Ecclesiam pertinentia in multis privilegiis imperatorum a tempore Ludovici expressa sive contenta^g, ipsi beato Petro celestis regni clavigero, ejusque successoribus, et Romanæ Ecclesiæ dimiserunt, renuntiaverunt, restituerunt, et confirmarunt: et ad omnem scrupulum removendum, prout melius valeret, et efficacius posset intelligi, contulerunt, concesserunt, et etiam donaverunt, sicut in eorum privilegiis, seu litteris continetur^h. Nosque postmodum, prout Domino placuit, ad reg-

corum monarchia Caroli Magni tempore Germaniam amplectebatur, discissam postmodum: ita ut cum Otto I Germaniæ rex an. 962 imperator designatus fuit, recte constanterque translatus dicitur imperium a Francis ad Germanos. Albertus Rudolphi fil. extra alem rem posit in suis litteris ad Bonif. VIII, quarum autogr. exstat in archivo Molis ADR. et apogr. ap. Rayn. (1303, n. 10): « Rom. imperium, inquit, per sedem apostolicam de Græcis translatus est in persona magnifici Caroli in Germanos. »

Dum fatetur, uni Romano pontifici ab imperatoribus referri acceptum quiddam sunt, quod olim Ludovicus II Basilio, perspicue docet, Romanos tantum pontifices imperatoris illius dignitatis instauratores, sive institutores, per coronationem conferre imperium.

^b Puta civitatem Romanam cum suo ducatu a Ludovico Pio et successoribus insertam privilegiis, Romanæ pontificis supremo principi sic volente, Tusciam L. agobardicam; et territorium Sabiniense ex Caroli Magni donatione: quæ omnia Rudolphi tempore uno Terræ nomine appellabantur.

^c Partem maritimam Pentapolis versam in Marchiam, quodcumque id factum fuerit, in qua erant civitates, Ancona, Firmum, Ausimum, Camerinum, Fanum, Esim, Senegallia, et Pensannium, (necnon Asculum) cum omnibus diocesis suis, ut est in gestis Innocentii III apud Baluzium (Tom. I, p. 5).

^d Septem videlicet civitates ab Ottone I pro nostræ animæ remedio, nostrique filii, et nostrorum parentum Petro apostolo ejusque successoribus donatæ anno 962, cæteræque omnes ab Henrico I concessæ anno 1020 titulo compensationis, simul conjunctæ ducatum Spoletanum olim efficiebant. Sed Rudolphi ævo ingens mutatio facta fuerat: quare in prædictis gestis Innoc. III legitur: « Recuperavit Rom. Ec. ducatum Spoleti, et comitatum Asisii, videlicet Reatem, Spoletum, Asisium, Fulgineum, et Nuceram cum omnibus diocesis suis. »

^e De hac satis est dictum dissertat. antepenult.: quam consule.

^f Forlivii vetus appendix in Pippiniana donatione ap. lib. pontific. Castrum Sussubium recensebatur, ut alibi dictum fuit (Tom. I, pag. 65) cujus ne mentio quidem occurrit in privilegiis Ludovici et successorum. Nunc vero specialis dominatio, seu comitatus erat, quæ Cavalca comes Venetiis moriens tempore Alexandri III sanctæ sedi restituerat (V. diss. antepenult. n. 17).

^g In dissertatione (num. 5) dixi, qualis, quantus, quæ esset id temporis exarchatus. De Pentapoli ejusdem temporis judicare quisque potest, marchia Anconitana detracta. Summa est, varia ista nomina, exceptis ducatu Spoletano et terra Mathildis, nil aliud designare, quam Pippinianam donationem a Carolo Magno integram sanctæ sedi vindicatam.

lis excellentiæ culmen assumpti, ut de susceptis donis innumeris, quæ de manibus dictæ matris acceptimus, 523 non minoris recognitionis debitum solveremus, prædicta omnia in præsentia recolendæ memoriæ domini Gregorii pape Xⁱ recognovimus, ac ea omnia et singula ipsi pro Romana Ecclesiâ, se suisque successoribus recipienti, confirmavimus, innovavimus, et de novo concessimus, atque donavimus, ipsa nihilominus proprio præstito corporaliter juramento firmantesⁱ.

Verum quia postmodum absque nostro consensu, conscientia, vel mandato Rudolphus cancellarius noster a civibus Ravennatibus, Bobiensibus, Cæsariensis, Foropoliensibus, Forliviensibus, Faventinis, Imolensibus, Bononiensibus, Urbinatibus, ac hominibus Montis Feretri, Bertonorii, necnon et aliis aliarum civitatum, atque illarum partium et locorum, quæ ipsius Ecclesiæ Romanæ juris existunt, juramentum fidelitatis nomine nostro dicitur

^b In privilegiis Ludovici et successorum, quibus Rudolphus inheret, nullam ex his modicis ditionibus reperire erit. Quid enim vero speciali denominatione opus erat massæ Trabaria, si Pentapolenses omnes civitates, hasque inter Urbinum cum omnibus finibus ac terris ad easdem civitates pertinentibus nominatæ erant? Nova siquidem ista nomina, locorum, quæ divisiones fuerunt in causa cur pontifices ipsi, qui Avenione constituerunt, sua et Ecclesiæ jura ignoraverint. Testem appello Joannem XXII, qui an. 1319 capitulo Vaticano (Bullar. Vat. tom. I, p. 253) significat, rectorem marchie Anconitanæ indigere: « transumptis privilegiis super concessionibus factis Ecclesiæ Romanæ de Provincia marchie Anconitanæ, massa Trabaria, Terra sanctæ Agathæ, ac civitate, quondam comitatu Urbini. » Et seq. anno rectori ducatu Spoletani pari modo necessaria documenta tradenda præcipit ab eodem capitulo: « Cum regesta jurisdictionem ducatus Vallis Spoletanæ tangentia penes vos fore dicantur, dictaque Regesta dilecto filio rectori ducatus prædicti fore necessaria dignoscantur, etc. » Utrunque et ex massa Trabaria, et ex ducatu Spoletano trabes ad basilicæ aliarumque ecclesiarum Urbis instauracionem necessarias peti consuevisse constat (Cod. Car. ep. 66, 87, al. 61, 66), concessumque a pontificibus juxta capitulo eas incendiendi utrobique compertum est. Ex laudatis etiam litteris liquet, in archivo basilicæ, librum privilegiorum Romanæ Ecclesiæ, ac regesta pontificum existere: at Pentapolim tot nominibus designatam, Spoletanumque ducatum Vallis Spoletanæ nomine appellatum in vetustis privilegiis inveniri nemo dixerit. Pontificem vero in Ecclesiæ Romanæ ditionibus ob nova inducta nomina peregrinari nemo negaverit.

ⁱ Anno videlicet 1275, Lausanæ apud Rayn. (1275, n. 37) conceptis hisce verbis enumerando recenset Ecclesiæ ditiones: « Ad has pertinet tota terra, quæ est a Radicophano usque Ceperanum, exarchatus Ravennæ, Pentapolis, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis, comitatus Brittenorii cum adjacentibus terris expressis in multis privilegiis imperatorum a tempore Ludovici. » Quæ alio ordine Lugdani recensita nuper vidimus (col. 863, not. *). Quamobrem diplomate isto superiori omnia complectitur.

^j Eo in juramento Lausanæ præstito. « Vobis etiam, ait, domino meo Gregorio pape et successoribus vestris omnem obedientiam et honorificentiam exhibebo, quam devoti et catholici imperatores consueverunt sedi apostolicæ exhibere. Et si propter negotium meum Rom. Ecclesiæ oportuerit incurere guerram, subveniam ei, sicut necessitas postulerit, in expensis. Omnia vero prædicta tam juramento quam scripto firmabo, cum imperii fuero coronam adeptus. » Electores fidelitatem adjuvant.

recepisse, nos conspicientes id in præjudicium juris dictæ matris Ecclesiæ subsecutum, quicquid per eundem cancellarium, seu quemcumque alium in prædictis civitatibus, locis, et terris, seu per homines ipsarum civitatum, terrarum, atque locorum actum, gestum, recognitionem exstitit, sive juratum, et specialiter prædicta juramenta, remittimus, relaxamus, et eis expresse renuntiamus, ac prædicta omnia revocamus, cassamus, annullamus, irritamus, cassa et irrita nuntiamus, ac omnibus viribus vacuumus; volentes, statuentes, et consentientes expresse, quod per id nullum jus nobis et imperio accrescat, vel ipsi Ecclesiæ Romanæ depereat tam circa possessionem, quam circa proprietatem in civitatibus, terris, et locis præfatis, ac hominibus, juribus, et jurisdictionibus eorumdem *.

Et quia decet regales actus in omni claritate procedere, ut omnem obscuritatem, quam frequenter generalitas consuevit inducere, 524 nostra tollat regalis expressio, ac jura ipsius matris Ecclesiæ per nostram declarationem, quam decernimus esse perpetuam, plenarie solidentur; recognoscimus, fateamur, et oraculo præsentis edicti ad æternam memoriam declaramus, civitatem Ravennam et Æmiliam, Bobium, Casenam, Forumpopoli, Forlivium, Faventiam, Imolam, Bononiam, Ferrariam, Comaclum, Adriam, atque Gabellum; Ariminum, Urbium, Montemferetrum, territorium Baluense^b, suprascriptas provincias, civitates, loca, et territoria, nec non et omnia supradicta cum omnibus finibus, territoriis, atque insulis in terra marique, ad provincias, civitates, territoria, et loca supradicta quoquomodo pertinentibus, ad beatum Petrum cælestis regni clavigerum, et ad vos patrem beatissimum dominum Nicolaum papam tertium, et ad successores vestros Romanos pontifices, et ad ipsam Ecclesiam Romanam pleno jure, ac integre non solum in spiritualibus, sed etiam in temporalibus, in solidum pertinere, ac vestri et ipsius Romanæ Ecclesiæ plenius juris, ditionis, ac principatus existere *.

Et ad omnem dubitationis scrupulum in posterum abolendum, et ut nostra devotio erga ipsam matrem Ecclesiam clarius enitescat, prædicta omnia et sin-

* Hac de re abunde est dictum in dissertatione (num. 8 seq.).

^b In forma quam Nicolaus more prædecessorum Rudolpho prescripsit, ut videre est, relatum a Raynaldo (1278, n. 62), ex regesto Nicolai III supremum locum tenent Pentapolis et massa Trabaria, sed Rudolphus, cum eas recensuerit superius, hoc loco utramque præterit.

^c Opportune declarat Ludovici et successorum planissima illa verba: in suo delinquant jure, principatu, atque ditione: addendo in spiritualibus et temporalibus. Nam recentiores nonnullos Arnaldi Brixiensis discipulos sequi non pudet, nec dicam sectæ alios homines, tantaque in luce errare delectat.

^d Quamvis in Rudolphino diplomate nihil apertius nihilque significantius desideretur ad apostolicæ sedis jura quod attinet, quod tamen Pippini, Caroli, Ottonis, Henrici solemne fuit, pro remedio, seu mercede animæ offerendi Petro et successoribus provinciæ et civitates nusquam auditur. Pippinus enim Ecclesiæ Romanæ ditionem augustis finibus circumscriptam amplificans exarchatus donatione; Carolus Tusciæ, Sabinie, Campaniæ provincias adiungens; atque Otto, et Henricus ducatum Spoletanum largientes, optimo quidem jure illis vocibus uti sunt. At Rudolphus, qui Ludovicum imitatus alienas donationes verbis amplissimis confirmat, ditionesque invasas restituit, de suo nihil addens, easdem voces adhibere nec poterat, nec debebat.

* Novum atque antea inauditum genus confirmandi Ecclesiæ jura apertissimis verbis ad concordiam sacerdotii et imperii coarctat. Quamvis enim rebelles pontifici principatus subditi non parum ne-

gula tam propriis seu specialibus provinciarum, terrarum, civitatum, atque locorum expressa vocabulis, quam etiam non expressa, prout melius valet et efficacius intelligi, ipsi beatissimo Petro, et vobis, sanctissimæ pater domine Nicolæ papa III, et per vos successoribus vestris Romanis pontificibus, et ipsi Romanæ Ecclesiæ^d de novo libere et plenarie concedimus, conferimus et donamus, ut sublata omnis contentionis et dissensionis 525 materia, firma pax et plena concordia inter Ecclesiam et imperium perseverent *.

Ut autem hæc omnia vobis memorato sanctissimo Patri nostro domino Nicolao sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ summo pontifici, vestrisque successoribus^e, et ipsi Romanæ Ecclesiæ per nos et nostros successores Romanorum reges et imperatores in perpetuum observentur, firmæque semper, et inconcussa permaneant, præsens nostræ recognitionis, declarationis, concessionis et donationis privilegium, de conscientia nostra, et expresso mandato conscriptum, jussimus aurea bulla typario nostræ majestatis impressa muniri, ac ipsum ad perpetuum soliditatem et certitudinem vobis et ipsi Romanæ Ecclesiæ exhiberi. Pronuntiamus insuper, quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre ac plenarie faciemus *.

Testes autem hi sunt: venerabiles Fridericus archiepiscopus Salzburgensis, Joannes Kymensis, et Wernhardus Secoviensis ecclesiarum episcopi; Giffridus decanus ecclesiæ sancti Audomari Morienensis dioceseos domini papæ cappellanus, Henricus abbas Admontensis, Nicolaus archidiaconus Tudertinus; Illustres Albertus et Hartmannus fratres de Habsburgh et de Hyburgh comites, lantgravii Alsatiæ, filii nostri; ac spectabiles viri Fridericus burgavivus de Nuremberch, Henricus Marchio de Habsperch, Burcharde de 526 Hohenberch, et Henricus de Furstenberg comites, Henricus Sluzzellinus cappellanus noster, magister Chunradus de Herwelingen, magister Angelus canonicus sancti Valentini de Feren-

gotii pontificibus facessero, tamen concordia inter sacerdotium et imperium manente, omnia in tuto erant. Nam renovatæ huic tantæ majestati ingentis est defensus Ecclesiæ, quod uberrime demonstratum fuit.

^f Ex nominum mutatione id novi accidit, quod absoluta etiam dominatio Urbis ac Romani ducatus, quæ a nullo unquam rege aut imp. donata reperitur, asseritur, Romano pontifici. Ludovicus siquidem et successores Otto et Henricus, conditione apposita, sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et d. sposuistis, populi partes non excluderant, sed ex quo per XII sæculum coepit est audiri Terra a Radicofano usque Ceperanum, Roma ejus terre caput cæterarum donationum naturam induisse videtur.

^g Prædecessores Rudolphi cum exercitu ad coronationem venerant, quæ res valde erat incommoda fodri causa. Rudolpho autem militum numerus prescriptus fuit, ut annales Colnarienses tradunt apud Rayn. (1275, n. 36) ubi res est de colloquio Lausansenis: «Papa, inquit, regi consulerat, ut Romam ad fesium Pentecostes cum duobus milibus militum veniret, ut cum in imperatorem Romanum solemniter coronaret. Itineratio enim pontificis causa Alphonso, rei que difficultas colloquium Lausansense protraxerat sub festum omnium sanctorum pro ea solemnitate conductum: quare eandem differt oportuit ad Pentecosten; cumque interim pontifex obierit diem suum, aliæque dilationis causæ supervenerint, de quibus in dissertatione sum locutus, tandiu solemnitas dilata fuit, ut eam celebrandi spes tandem omnis evanuerit.

ino, Henricus de Loubenberch, et Joannes de Hedingen milites hostiarii nostri, et quamplures alii.

Signum domini Rudolphi Romanorum regis invictissimi.

Locus monogrammaticus.

Ego Rudolphus a imperialis aule cancellarius vice domini Wernheri archiepiscopi Maguntini, ac per Germaniam sacri imperii archicancellarii recognovi.

Acta sunt hæc anno Domini 1279, indictione vii, regnante domino Rudolpho Romanorum rege glorioso, anno regni ejus vi.

Datum Viennæ per manus magistri Gotfridi b præpositi Soliensis protonotarii nostri xvi Kal. Martii.

II.

Diploma principum imperii super donatione Rudolphi I imperatoris c et confirmatione privilegiorum sedis apostolicæ

Nos principes imperii (Henricus Trevirensis; Sifridus Coloniensis; Wernerus Moguntinensis archiepiscopus, Ludovicus 527 comes palatinus Rheni utriusque Bavarie dux; Joannes dux Saxonie; Joannes Marchio Brandenburgensis; et nos Ottones marchiones Brandenburgenses d). Universis presentem paginam inspecturis. Complectens ab olim sibi Romana mater Ecclesia quadam quasi germana charitate Germaniam, illam eo terreno dignitatis

a Ottonis Spirensis successor, qui ab exarchatus civitatibus juramentum fidelitatis exegit, quasi ea provincia ad imperium pertineret, anno videlicet 1278. De eo, qui postea Salisburgensem archiepiscopatum est adeptus, videndus Hlansiz. (*Germ. Sac. tom. II, pag. 394*).

b Rudolphus in litteris ad Nicolaum III datis iv. Jun. prædicto anno, ait se mittere c dilectum familiarem clericum nostrum magistrum Gotifredum præpositum Soliensem regalis aule protonotarium (Rayn. 1278, n. 52), cum plena auctoritate rescindendi quæcunque cancellarius inconsulta regia maiestate gesserat. Utriusque subscriptione regio huic diplomati nil opportunius.

c Novum crimen collectoris. Raynaldus (1279, n. 6) diplomati nullum titulum præligit. Zacagnus ex autographo Molis Adriane illud proferens (*Append. Diss. Histor.*, 1709) præmittit hunc titulum: « Diploma imperii electorum, quo ratam habent præcedentem Rudolphi Romanorum regis confirmationem. » Quem equidem affirmare non dubito, diplomati minus congruere: quare aliorum exemplo et ipse titulum apponam, qui veram diplomatis sententiam enuntiet: « Diploma principum imperii Rudolphi Romanorum regis diplomata omnia præcedentia et quævis alia scripta pro asserendis juribus sanctæ sedis approbans, et rata habens, ac voluntatem et assensum præbens faciendis in posterum. » Atque hæc quidem nimiam collectoris licentiam compescunt: ipse autem Rudolphus, principesque imperii, seu mavis electores, sapissime regem Romanorum objicientes, suppositum a collectore esse imperatoris nomen patefaciunt.

d Principum electorum nomina uncis clausi; quippe quæ in autographo archivi apostolici Molis Adriane desiderantur, tametsi impressa exstent in sigillis Trev. arch. Sifridi Colon. arch. Warneri Magunt. Ludovici Com. Palat. Joh. ducis Saxon. Alberti ducis Saxonie. Joh. march. Brandenb. Ottonis march. Brand. Ottonis march. Brand. » Sigillum primi Ottonis parvum est et caput hominis exhibet, secundi autem est majoris formæ, ac representat virum stantem atque armatum. Quæ idcirco animadvertenda mihi esse duxi, tum ut plenus electorum subsciberetur numerus habeatur, quia Saxonie dux Albertus deest in codice; tum ut pateat quod alibi est dictum (*Diss. in Cod. Rud.*, n. 10, p. 249), prin-

nomine decoravit, quod est super omne nomen, temporaliter tantum, præsidendum super terram e: plantans in ea principes tanquam arbores præcælestat, et rigans illas gratia singulari, illud eis dedit incrementum mirandæ potentæ, ut ipsius Ecclesiæ auctoritate suffulti velut german electum, per ipsum electionem illum qui frena Romani teneret imperii germinarent f. Hic est illud luminare minus, in firmamento militantis Ecclesiæ, per luminare majus Christi vicarium illustratum. Hic est, qui materialem gladium ad ipsius nutum executi et convertit, ut ejus præsidio pastorum pastor adjunctus oves sibi creditas spirituali gladio protegens communiat, temporaliter refrenet, et corrigat, ad vindictam malefactorum, laudem vero credentium et bonorum g. Ut igitur omnis materia dissensionis 528 et scandalii, seu etiam rancoris occasio inter ipsam Ecclesiæ, et imperium auferantur, et li duo gladii in domo Domini constituti debito fodere copulati se ipsos exercent, in utilem reformationem regiminis universi, et nos in actu voluntatis et operis inveniamur filii devotionis et pacis, qui tam Ecclesiæ quam imperium confovere tenemur; quidquid per dominum nostrum Rudolphum Dei gratia Romanorum regem semper Augustum cunctissimo patri, ac domino nostro domino Nicolao papæ III ejusque successoribus et ipsi Romanæ Ecclesiæ recognitum, confirmatum, ratificatum, innovatum, de novo donatum, declaratum, sive concessum, juratum, et

capio plures ex eadem familia inter electores reperiri nec tamen septenario eorum numero incrementum inde accedere. Idque magis ac magis confirmatur diplomatis hujus exemplis, nam seorsim lidem principes eamdemque in sententiam diploma suum dederunt, non personarum, sed familie ratione habita. Propterea Johannes et Albertus Saxonie duces diploma unum; ac tres marchiones Brandeburgenses pari modo unum Ottonis nomine edidisse reperiuntur tam in apostolico eodem archivo, quam apud Baronium (996, 45 seq.).

e Aut de instituta imperatoria dignitate in Carolo Magno intelligas aut eandem in Ottone primo instauratam accipias, sancta sedes tantæ majestatis effectrix prædicatur ab omnibus Romani imperii principibus, jurisconsultorum ingratis.

f Cum de Septemviralis inclyti collegii institutione agerem (*Dissert. in Cod. Rud.*, n. 10) non constitutioni, sed consilio pontificis illud referre acceptam originem suam aiebam: en collegii ejusdem testimonium omni majus exceptione. Electores ipsimet se ab apostolica sede institutos, universis sum Diploma inspecturis testantur. Luculentius rex Romanorum Albertus Rudolphi filius ap. Rayn. (1303, n. 9) Bonifacio VIII proletritur, « quod regem in imperatorem postmodum promovendum certis principibus ecclesiasticis et sæcularibus est ab eadem sede concessum, a qua reges et imperatores, qui fuerunt, et erunt pro tempore, recipiunt temporales gladii potestatem ad vindictam malefactorum, laudem vero honorum. »

g Comparatione ista nil frequentius in codice ad spirituales et temporalem potestatem indicandam, quasi utriusque lidem, id est nulli, in orbe terrarum essent limites. In aurea etiam B. (cap. 2, n. 5) imperator dicitur: *rector seu temporale caput fidelium*: non quia alienorum regnorum et principatum esset dominus, quod Enoharbo persuasissimum erat (etenim ne ipse quidem pontifex metropolitatum et episcoporum catholici orbis jura sibi vindicet), sed quia omnium regum et principum caput, ut episcoporum omnium episcopus est pontifex, Romanorum imperator putabatur: ita ut quæcunque summa pontificis potestas, seu spiritualis gladius, temporales etiam imperatoris extendere. Quam quidem comparationem non esse omnino æquam si contendas, non repugno. Opinionem duntaxat eorum temporum monumentis testatam expono.

actum, seu factum est per privilegia, vel quaecunque alia scripta quorumcumque tenorum ^a super recognitionibus, et ratificationibus, approbationibus innovationibus, confirmationibus, donationibus, concessionibus, et factis, seu gestis tam aliorum imperatorum, et regum Romanorum praedecessorum regis ejusdem, quam ipsius regis, et specialiter super fidelitate ^b, obedientia, honorificentia, et reverentia per Romanos imperatores, et reges Romanis pontificibus, et ipsi Ecclesiae impendendis, ac possessionibus, honoribus, et juribus ejusdem Ecclesiae, et nominationem super tota terra, quae est a Radicofano usque ad Ceperanum, marchia Anconitana, ducatu Spoletano, terra comitissae Mathildis, civitate Ravenna [Ravenna], et Emilia, Bojo [Bobio], Caesena, Foropopuli, Forlivo, Faventia, Immola [Imola], Bononia, Ferrara, Comaclo, Adrianis, atque Gabello, Aremino [Arimino], Urbino, Montefretri, **529** territorii Balnensi, comitatu Bretonorii [Bretonorii], exarchatu Ravennae, Pentapoli, Massa Trabarica cum adjacentibus terris et omnibus aliis ad praedictam Ecclesiam pertinentibus, cum omnibus finibus, territoriis atque insulis in mari terraque ad provincias, civitates, territoria et loca praedicta quoquo modo spectantibus; nec non super civitate Romana ^c, et regno Siciliae cum omnibus ad ipsam spectantibus tam citra Pharium quam ultra, Corsica quoque atque Sardinia ^d, et ceteris terris ac juribus ad ipsam Ecclesiam pertinentibus. Nos nostri nomine principatus in omnibus ac per omnia approbamus et ratificamus, ac iisdem omnibus et singulis, et quibuscunque aliis super eisdem per eundem regem quoquo modo factis et in posterum faciendis, volun-

tatem nostram, ascensum atque consensum unanimiter atque concorditer exhibemus ^e. Et promittimus quod contra praemissa, vel aliquid praemissorum nullo unquam tempore veniemus. Sed ea omnia et singula pro posse nostro procurabimus inviolabiliter observari. Et ut haec nostra voluntas, approbatio, ratificatio, assensus [Autogr. add. consensus], atque promissio a nobis eisdem Romanis pontificibus et Ecclesiae in perpetuum observentur, hoc praesens scriptum inde fieri fecimus, nostrorumque sigillorum munimine roboravimus [roboratum]. Actum et datum anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo nono, ind. vii, **530** regnante praedicto domino nostro domino Rudolpho Romm. rege glorioso regni ejus anno 6 ^f.

III

Diploma quo Rudolphus ecclesiastica jura severo edicto tuetur. ^g

Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper Aug. universis Romani imperii fidelibus praesentes litteras inspecturis gratiam suam et omne bonum. Quia regalem decet clementiam sic libertates impendere et benemeritis liberalitatis et munificentiae suae gratiam impartiri, quod ex eo imperio ^h, ac ecclesiis, et ecclesiarum prelatis nullum prorsus in suis iuribus praedictum irrogetur, ad universorum tam praesentium quam futurorum notitiam volumus pervenire, quod per libertates illas, quibus a creationis nostrae tempore civitates et loca quaecunque dotavimus, nullum volumus imperio et ecclesiis ac ecclesiarum prelatis in suis iuribus et hominibus praedictum generari ⁱ. Sed volumus quod imperium **531**

^a Hinc tituli quem diplomati praemittendum dixi (col. 869, not. ^a) pars prior comprobatur; praescriptus aliis, minus rectus declaratur, ac praesertim appositus a collectore epistolarum hujus oedicii, falsi arguitur.

^b Quae de sacramento fidelitatis sunt dicta (Diss. in Cod. Rud., n. 46 seqq.) unanimi testimonio principum roborata, magis magisque comprobant indolem imperii Occidentalis a summo pontifice renovati, praesertim post Carolingiorum seriem, cum Otto I imperialia insignia suscepit. Quia super re audiendus iterum Abertus Rudolphi filius Bonifacio VIII, sic loquens : « Pia devotione et sincero corde profiteor, quod Romanorum reges in imperatores postmodum promovendi, per sedem eandem ad hoc potissime ac specialiter assumuntur, ut sint S. R. Ecclesiae advocati, catholice fidei, ac ejusdem Ecclesiae praecipui defensores. »

^c Quanquam urbs Roma ejus terrae caput, quae a Radicofano ad Ceperanum pervenit, inter donationes principum recensita videatur, ut aiebam in notis ad Rudolphinum diploma, quia tamen contra aequum et rectum ejus dominatio cum ceteris confunderetur, seorsim a principibus nominatur. Ceterum distinctae hujus nominationis necessitas patet ex praesenti rerum statu, quem videsis in dissertatione praecedenti, n. 13 seqq.

^d De tribus hisce insulis Rudolphus in diplomate nominatim non loquitur, tametsi quae in praecedentibus confirmarat instaurent. At principes quidquid Rudolphus scripto mandaverat, ratum habentes, hic respiciunt ad celebre edictum ap. Rayn. (1275, n. 38 seqq.) datum Lausanae altera die post colloquium cum Gregorio X, ubi legitur : « Adjutores erimus ad retinendum et defendendum Ecclesiae Romanae regnum Siciliae cum omnibus ad ipsum spectantibus tam citra Pharium quam ultra : nec non Corsicam et Sardiniam, ac caetera jura, quae ad eam pertinere noscuntur. » De quibus insulis in eadem dissertatione abunde disserui.

^e Singulare hoc genus comprobandi etiam futura Rudolphi diplomata, aliave scripta pro sanctae sedis uribus asserendis, magna exprobratio est nupero-

rum aliquot scriptorum, qui rebus penitus inexploratis, novorum opiniones a doctissimo ac ven. card. Baronio jampridem confutatas, et pro sui aevi armorum genere et copia protritas, recoquere maluerunt; quam Baronio eodem duce, optimis tot monumentis, quae aetas protulit, inherendo, principi apostolorum, ejusque successoribus jura luce ipsa clariora cum Rudolpho et Germaniae principibus vindicare.

^f Septemvirorum illustre collegium imperii omnes principes exhibens, una cum sanctae sedis iuribus Rudolphi majestatem regiam vindicat semel, iterum, et tertio adversus inscitiamne aut assentionem recentiorum. Annum siquidem 1279 regnantis Rudolphi regis Romm. sextum regni appellat.

^g Bzovius hoc edictum in annales retulit; unde illud excepit auctor Pietat. Austr. (lib. 1, cap. 17, p. 102), animadvertens permultos id temporis conatos esse ecclesiis auferre jura sua. Quamobrem Rudolphus pro eorum immunitate ita sanxit. Raynaldus de eadem constitutione loquens (1283, n. 61) : « Addendum, ait, rebus Germanicis videtur, Rudolphum Caesarem constitutionem hoc anno edidisse, qua praerogativas ecclesiasticis concessas confirmavit. » Ex contextu patet, tam auctorem praedictum quam Raynaldum non esse assecutos hujusce constitutionis veram sententiam.

^h Non igitur ecclesiarum atque ecclesiasticorum duntaxat jura vindicat, sed praecipue imperii : quod aequi ac boni principis proprium est, ea scilicet privato cullibet non elargiri quae aut principum, aut sacrosanctis ecclesiis detrimenti quidquam inferant.

ⁱ Plura hujusmodi privilegia in codicis Rudolphini epistolis vidimus : quae inter nonnulla reperiuntur civitatibus Bohemiae et Moraviae confirmata, quae ab Ottocaro obtinuerant, ut (lib. II, ep. 15) Bruna Moraviae civitas amplissimis ab eodem privilegiis ditata, post insigne de illo victoriam reportatum anno 1278, cum ejusdem caede, ab Rudolpho eorumdem confirmationem non sine aliquo augmento obtinuerat eodem aut sequenti anno. Hujusmodi autem privilegia, si quidquam imperio aut ecclesiis nocerent, constitutione ista moderatur.

et praelat ecclesiastici omnibus illis iuribus gaudeant, quibus ante libertatem hujusmodi civitatibus et locis a nobis indultum usi fuerunt, et quæ in eis ante tempora libertatis ejusdem habuisse noscuntur. In

A cujus rei testimonium præsens scriptum majestatis nostræ sigillo jussimus communiri. Datum Hagenaune [in Hagen] iv Nonas Decemb. ind. ii. b anno 1283, regni vero nostri anno 10.

* Leodiensis civitas, ut vidimus (l. iii, ep. 10) reclamavit adversus privilegium a Rudolpho concessum ecclesiasticis, at nequidquam. Ex constitutione enim ista privilegia civitatibus, locisque concessa neque imperii neque ecclesiasticorum iuribus damnū aliquod inferendum caveri deprehendimus. Non autem privilegia ecclesiasticis concessa, ne quid inde civitates et loca detrimenti acciperent, revocari, aut imminui indidem comperimus.

* Duo super hac nota temporis observanda veniunt. Primo scriptorem codicis, qui diem mensis numero Romano indicat, indictionem arabico parum accurate signare: non enim ii, sed xi excurrerat a no 1283. Deinde a Rudolpho indictionem pontificiam, quam vocant, adhiberi, quæ incipit a Kalendis Januarii, quodcumque ita fieri cœptum sit; per undecimum enim seculum ab initio Septembris prisco more, qui Græcorum dicitur, desumi consuevit. Pagi-
B (Diss. Hypot. par. iii, cap. 2, n. 15) vel sæculo sexto alicubi reperiri indictiones cum anno civili

incipientes a Kal. Januar. animadvertit, quod certe diplomaticæ rei periti non admittent. Ducangius in Glossario, ut Constantinianam seu Cæsaream in Germania semper obtinuisse, hodieque obtinere demonstrat, duo affert diplomata: unum scilicet Ottonis II anno 892, vi Kal. Octob. ind. xi; alterum vero Henrici anno 1224, v Kal. Januar. ind. xiii (Fridericus II tum temporis, non Henricus imperabat). Il vero tam probat, Constantinopolitanam a Kalend. Septembris, quam Constantinianam a 24 ejusdem mensis incipientem in Germania obtinuisse. At Cæsaream semper usu receptam apud Germanos pro comperto habebatur. Rudolphus Lausane confirmat quæ acta erant Lugduni, anno Domini 1275, ind. iii, xiii Kal. Novembr. Attamen Octobri mense tam Constantiniana, quam Constantinopolitana indictio iv fluat. Rursusque in hac constitutione undecimam indictionem consignari aspicimus, cum duodecima Cæsarea ab octavo Kalendas Octobres, Constantinopolitana ab ipsis Kalendis Septembris efflueret.

INDEX

REXUM ET VERBORUM QUÆ IN SECUNDO JUXTA CENNII EDITIONEM CODICIS CAROLINI TOMO CONTINENTUR.

(Numeri hujus indicis respondent numeris crassioribus in textu insertis.)

A

Abbas eremitarum monasterii Einsidensis princeps Romani imperii, 48.

Abbatess ord. Cister. congregati Cisterci rogantur orationum suffragia ab Innoc. III, 303, et a Rudolpho rege Romanorum, 301. Fraternalitatem a sancto Ludov. IX et a Capitulo Salisburgensi, 303.

Abbatiarum Cisterciensium num. 303 Privilegia apostolica, 307.

Aclamationes pop. Rom. post improvisam Caroli Magni coronationem, 17.

Accon al. Ptolemais a Turcis capta, 236. Quidquid dignitatis nominisque Christiani erat in Syria, ibi consistebat, 477.

Adelais cum Ottone Romam venit, 137.

Adelboldus de Henrici I regis Romanorum electione, 170.

Administri principum apud sanctam sedem quomodo se gerant, 371.

Adolphus Nassaviæ rex Romanorum successor Rudolphi, 306.

Adrianus I (sanctus) rectus Carolinor. libror. interpretes, 7. Perperam fil. auctor legis regis commentit, 166. Ejus legatus apost. officio deest in Carolum Magnum regem Francorum, 67.

Adrianus IV coronat Fridricum Aenobarbum, 271 seq.

Adrianus V septem et triginta dies pontifex, 373. Prohibet Rudolphum in Ital. venire, 383. Ejus gesta, 374.

Adulphus diac. legatus Leonis III in Angliam, 66.

Aggra civitas in Bohemia finibus 306.

Agria provincia perperam in civi-

tatem versa, 96. Civilis angustior ecclesiastica Langobardor. ævo, 97, a scriptoribus æc. xvi et novissimi recentioribus male accepta pro amplissima Rom. resp. provincia, 98, 126, 188.

Affinitates Rudolphi cum principibus, 306. Cum Philippo III Francorum rege, 435.

Agnes Rudolphi filia, uxor Alberti ducis Saxonie S. R. I. electoris, 306, 316.

Agnes Ottocari regis Bonemise filia, uxor Rudolphi filii Rudolphi regis Romanorum, 30, 422.

Albericus comes Tuscanus novam Urbis administrationem imiuit, 31.

Albertus dux ab Horio II investituram obtinet Mathildiane hereditatis, 200.

Albertus Rud. pater in Syria moriens Accone sevelitur, 293, 306, 321.

Albertus Rudolphi fil. cum exercitu in Austriam p. mittitur, 335, 401. Eligitur rex Romanorum, 306. Dignitatem imperialem renovatam esse in Germania, seu in Carolo Magno testatur, 321. Bonifacio VIII confirmat inter cætera jura sanctæ sedis terram Mathildis, 203. Zweyaltensi monasterio patrum privilegium salis confirmat, 472.

Albertus Saxonie dux S. R. I. elector, 306.

Albina codicis præstantia, 134.

Albornotus Ægydius card. leg. præfectum de Vico in ordinem reducit, 215.

Alcuinus Romanum pontif. summum principem agnoscit, 14. Ejus consilium præfens Carolo Magno, 15.

Alenania, Langobardia, et Tuscia ad imperium spectant, 310, 322.

Alexander VI Siciliam extra pharum bipertito dividi totoque censu octo unciar. mill. onerat, 513.

Alienora Raym. Berengarii filia regina Angliz, 464.

Allodium quid sæculo xi et seq., 204.

Alphonso rex Castellæ rex Romanorum electus, 378. Cedit jus omne Rudolpho, 357.

Amiralium in Calipha xxviii successores, 77.

Anacletus antipapa. Vide Petrus Leonis.

Andreas Sclavonie dux, frater Ladislai Ungarie regis, 375.

Anglicana ecclesia a Greg. Magno restaurata solliciti Leouem III, 64, qui eam fovet, 68.

Anna Rudolphi regis Romanorum uxor, 231, 306, mille marcas argentis annui redditus obtinet in Austria, 427.

Anna al. Hedwigis Rudolphi filia uxor Ottonis marchionis Brandeb., 306.

Anselmi, ut creditur, testimonium de Lud. diplom., 124.

Authimus dux Neapol. negat auxilium Græcis Siciliam contra Saracenos propagaturis, 75.

Antiochia patriarchalis urbs celebrissima a Benedictare solitana Ægyptio excisa, 478.

Antonellus S. R. E. card. olim præfectus archivo Moiss. Adriane monumenta edidit diuturnum sanctæ sedis, 83, 134.

Apologus Æsopi, quo Rudolphus usus dicitur, ne in Italiam veniret, 379.

Apulia, Calabria e. Marsi ferunt causam regni Sicilie, 307.

Aquila imperialis historia a communi opinione diversa, 381, 303.

Aouilleensis patriarchatus vices, 18.

Raym. Turrianus patriarcha pollicetur auxilium Rudolpho, 589.

Aretium perveniens Rudolphus ex Gallia rediit, ibi brevi morbo tentatus moritur, 276, 282.

Rudolphus al. Eardolphus Anglia rex in suum regnum unde expulsi fuerat, restituitur, 66.

Argelata et medicina J. Mathildici in territorio Bouoniensi, 217. Postea J. sanctus sedis, 434. Quod Henric. VI. agnoscit, *ibid.*

Arichis dux Benev. subiectus a Carolo Magno, 101.

Arpertus rex Langob. donationem Alpium totius aureis litteris instaurat, 135.

Arnaldus Briziensis animus Romanorum pervertit, 500. Ejus discipuli, et sequaces de sancte sedis ditione perperam sentiunt, 524.

Arnulphus eligitur et coronatur imperator a Formoso, 212.

Artaldus Rheimen. archiep. pallium obtinet a Romano pontifice, 34.

Assisi palatium pontificum, 157.

Augustini (sancti) sententia de discrimine inter indulgentiam et communitatem, 474. Ejus ordo toleratus duntaxat, 500.

Augustinus monachus magnam instar missionum, 68.

Aurea Bulla de feudis, et privilegiis a rege Rom. confirmandis, 346.

Aurea Vallis monast. *Vide* Monasterium.

Aurea litteris exarata diplomata Ariperti, Ottonum, Henrici I, 135.

Austria cum Styria, Carinthia, aliisque provinciis detecta ab Ottocaro, 578. Vastata, 592. Ab eodem delicta, 410. A tyrannide liberata, 415.

Austriacae Augustus domus primordia. *Vide* Rudolphus. Singularis ejus pietas in beatissimam virg. Mariam, 506. Exaltatio et libertas constituta in literatis, 486.

Autographa diplomatum in archivo Moisi Adriani Ottonis I, 167. Rudolpho, 520. Electorum S. R. I, 526. Ottonis III in monasterio sanctorum Bonifacii et Alexii, 332. Conradi III regis Romanorum, in archivo Corbeie, 169.

Autographum litterarum a Leone III transmissum Carolo Magno non exemplatum aut suspensum, 68.

B

Bacchini Benedictus de donatione Mathildis, 197.

Bakimius Flandrie comes orientalem iupp. primus, 531.

Bambergensis ecclesie fundatio, 171.

In episcopatum erectio, 189. Subiectio sancte sedi, *ibid.* Communitio cum Beneventano principatu, 175, 179.

Bambergensis episcopi Henrici I diplomata subscribens se vocat subitum sancte sedis, 195.

Basilea obsidet a Rudolpho, qui electus rex Romanorum obsidionem solvit, 511. Obsidionis causa, 512.

Basileensis episcopus. *Vide* Henricus.

Basileus appellatur Carolus a Michaelis Aug. legatus, quod nomen Græci aversantur, 76.

Bevarie dux. *Vide* Henricus.

Beatrix Berengarii Provincie comitis filia, Caroli Sicilie regis uxor, 465.

Beatrix mater Mathildis, 303. Uxor Bonifacii, Parme domina, 224.

Bendocia soldanus et tyrannus Egypti appellatus Christianum sanguinem siliens, 463, 476, 478.

Benedictus VIII de imperatore eligendo, aut confirmando auctoritate apostolica decernit, 314.

Benedictus XIV Gregorius X in martyrol. retulit, 365.

Benedictus canonicus sancti Petri verum situm portæ Colium designat, 368.

Benedictus Cariscum dictus senatorium urbis dignitatem usurpat, senatum perdit, Ecclesie ditiones invadit, 501.

Benedicta ecclesiastica a laicis principibus non conferenda, 537.

Beneventanus ducatus. Sex ejus civitates a Carolo Magno donantur sancte sedi, 101. Ejus ducis Arichis et Grimoldus, *ibid.* Memoratus in libro Pontif. explicatur, 146. In plures dynastias divisus, 165. Cum bonis omnibus transmontanis juris sancte sedis commutatus, 179. Ejus regalia, 180.

Berengarius Aug. solemniter coronatur, 251. In eadem solemnitate legitur diploma confirmans jura et privilegia sancte sedis, 31, 254.

Berengarius Raymundus comes Provincie et Forchueri moritur sine prole mascula, 461. Quatuor ejus filie reginas omnes, Margarita Francie, Alianora Anglie, Sanctia Richardi regis Rom. electi uxor, et Beatrix Sicilie de hereditate decertant, *ibid.*

Bernardus ap. sedis legatus a Parmensibus male ad eundem acceptus, 225.

Bernardus electus Albiensis, 283.

Bernardus Secovienis episcopus. Ottocari legatus ad comitum Augustanum, 353, 378, 482, a Gregorio I interceptus, 579, cum Rudolpho se excusat, 401.

Bernardus Thesaurarius historie sui temporis scriptor, 539. Rudolpho valde acceptus, 361.

Bertramus comes Provincie sue bona subiecte sancte sedi, 236.

Bibliothecarius dignitas palatii Francorum, 155.

Blanchinus Franciscus civitates, quarum Fulradus possessionem init, pro integra donatione Pipini accipit, 95.

Blondi opinio falsa de Greg. V et Ottonis III constitutione super Regis Romanorum electione, 244. Ea tamen non omnino rejicienda, 108.

Bobium hoc in Saxonia a non nemine pro Butio Insulbricie perieram accipitur, 98.

Borelerus S. R. I. electores Carolo IV antiquiores non faciens, decipitur, 241, 216.

Bohemia et Moravia Rudolpho parent, 421.

Bohemie rex pincerna imperatoris, 248, unus e septem electoribus, 250. *Vide* Ottocarus, Wenceslaus.

Bollandi continuatores actuum et monumentorum veterum auctorati editores, 170.

Bona ven. card. Flaccium irridet, 2.

Bonifacius mar. bio Tuscanus pater Mathildis dominatur Parme, 221.

Bononia restituitur sancte sedi, 408, 524.

Briconorum olim castrum Fussubium, 208, ab Alex. III concessum archiep. Rav. *ibid.*

Bruna civitas Moravie privilegia obtinet ab Ottocaro, que Rudolphus confirmat et ampliat, 425.

Bruno Olomuccensis episcopus. Gregorio X de infelici statu Germanie, 503, 515, pacis interpres inter Rudolphum et Ottonem Brandeburg, 421, una cum Moravia proceribus bouagium facit Rudolpho, 425.

Bul a Clem. IV que audit *In Cœna Domini* a Gregor. X Mediolani publicatur, 532.

Bulle nomine pro sigillo Otto Ma-

gnus omnium ultimus usus esse dicitur, 150.

C

Cadolus comitatus Parmensem sibi confirmari obtinet ab Henrico II, 225.

Cædolphus rex Anglor archiepiscopus Cantuar. et Eboracen. infensus, 64. Cajeta et Fundi juris sancte sedi, 177, 180.

Cajetani cum Amalphitanis Michaeli patrio auxilium præbent contra Saracenos Siciliam aggressos, 73.

Calabria et Apulia Northmannis traditur a Nicolao II, 150.

Calabritani et Siculi patrim. annuus reditus 35 M. aurei, 10, acerrime vindicta ab ap. sedr, 105.

Calumniarum genus quintuplex, 410.

Calvus cubicular. et Campani majestatis rei, 90.

Campania Rom. bipertito divisa, 147. Ejus extensio, 157. Ottonis temp. cum territorio Rom. confusa, 140.

Campanie ducat. Be. ex. sex civitates a Carolo Magno donatæ sancte sedi, 198.

Canisundum hodie *Kempten*, Suevia civitas in Algaia, 356.

Canonicus Leodiensis petiitur a Rudolpho pro familiari suo, 455, 481.

Canonicus sancti Petri conferri cepit regi Romanorum in solemnitate coronationis, 272.

Canuariensis archiep. cum Eboracensi discordia de primatu composita, 64.

Canusina arx fumitur, 221. Ejus ecclesie thesaurus Roman. delitur, 216.

Capitaneus a Rudolpho in Italiam mittendus, 334, a rege Bohemie in Salsburg. provinciam missus, 392.

Capitaneus plurib. capitib. multa continens, 53.

Cardinalium S. R. E. præstantia, 324.

Carinthiana juris sancte sedis ex donatione Mathildis, 217.

Carinthia. *Vide* Meinhardus.

Carnelitarum ordo toleratus, 399.

Carolingii Augg. *Vide* Imperatores.

Idem Ecclesiam Romanam defendere deservientes imperatores aliunde questu, 28, eorum finis, 245.

Carolini libri falso ascripti Carolo Magno, 6.

Carolus Martellus inter Ecclesie defensores recensitus, 132.

Carolumannus cum fratre paternam donat. confirmat, 95.

Carolus Magnus Ecclesie R. defensor ante et post adeptum coronam imperii, 2, 34, 59, in rebus filii dogma spectantibus consultat sanctam sedem, 7. Veniens Romanum quomodo excipitur, 255, in sancti Petri ecclesiam, et Rom. pont. liberalissimus, 8. Quater veniens Romanam provincias et civitates largitur sancte sedi, 10. Ultimo in adventu coronatur imp. Aug., 16. De hujusmodi coronatione opiniones falsæ, 18. Lud. filium regnorum heredem instituit imperatorem designat, 20.

Imperium non armis, sed defensione sancte sedis adipisci, 37. Ecclesie custos dicitur a Leone III, et *accessit in suis uilitatibus*, 50. seq. Gradus archiepisc. a sua sede pulso imperat. Polanum eccl., 48. Regna dividit inter filios, 51, 99, a legatis pont. se de sum putans placatur a Leone III, 66, cum Michaelis imp. Or. pacem aliquam init, 76. Electio Rom. pont. et tributa, commentaria, 181, mo. itur, 82.

Carolus Calvus eligitur et confirmatur in concilio, 245, coronatur a Joanne VIII, 28, 254.

Carolus Crassus eligitur, 322, coronatur a Jo. VIII, 28, 254.

Carolus Rudolphi fil. in pascuis mortuus, 308.

Carolus IV, sanctus A. Baile, 346, primus obtinuit privil. apostol. primar. recum, 393, ultimus praeat. iuram. de mittendo in Italiam regnum gubernatore, 254.

Carolus V singulari modo coronatur Bononia a Clem. VII, 43, in coronatione fungitur officio diac. contra morem majorem, 374, instituitur haeres ducatus Mediol., 252.

Carolus Andegav. frater sancti Ludovici IX in Italiam accessit, 315. In Tuscia fit Paeclarius, et postmodum vicarius imp. 330, 196, fit senator Urbis ad decensium, 502. Siciliam obtinet cum censu octo mill. unciae auri, 511, iuramentum praeat. Rom. post., 512. Controversias habet cum Rudolpho, 263, 5. 8. 428, 496. Expropter aereat ab Italico itinere, 285. Regni Jerus. possessionem init per legatum suum, 477. Isabellam filiam nuptui locat Ladislo Ung. regi, 375. Provinciae investituram accipit a Rudolpho, 284, a Martino IV iterum cecatur senator Urbis, 464.

Castelli porta locus designatus ad excipiendum regem Romanor. coronandum, 268.

Catharina Rudolphi filia uxor Ottonis Bavariae ducis, 306, 409.

Cavalea comes Britonorum antiqui iuris sanctae sedis, eidem iterum donat., 308.

Census pro Sicilia regno instituitur pro aliis temporibus aliis, 505 seq., 515, 518, integer impositus Siciliae extra pharum, 515. Le. X cum reduct ad septem mille ducatos, 517.

Census liber antiquior Cencio Camerario, 145.

Chartula donationis. Vide Mathild.

Chiemenses episcopi Joannes, Chunradus, 387.

Chokier de primis precibus minus recte, 268.

Chorographia Italiae medii aevi notatur, 123, 153, 211.

Christianus patriarcha ultimus Antiochen. excolitur, 478.

Christus (sanctus) Ecclesia in Iasubria iuris sanctae sedis, 117.

Chronologia epistolar. Rudolphi, 276, diplomatis Ottonibus, 137, Henriciani, 171, Chartulas Mathild., 196.

Chrysostomus (sanctus Joannes) clementiam principis commendat, 474.

Cistercienses monachi sanctitate celebres, 505; eorum orationum suffragia, aut fratervitas a summis principibus quaeruntur, 506. Abbatiarum numerus, 505. Primum privilegia obtinent ab Innoc. IV, 507; eorum capitulum generale primum, 503.

Civitas Leonina a Leone IV dedicatur, 255.

Civitates Langobardiae in libertatem se asserentes bona Mathildis invadunt, 205 seq., eorum quatuor iuris proprii Mathildis, 226. Etruscae liberae in magnum ducatum erectae, 251.

Jares confessionis sancti Petri, et sancti sepulchri benedictionis gratia in saeculo Magno, 12.

Claves regiae a Domino committuntur apostolorum principi, 55; quare appellatur claviger regni celorum, 67, 159.

Clemens III cum senatu Rom. tacem init, 500.

Clemens IV Carolo Andegav. Siciliae concedit, 436.

Clemens V coronat per legatos Henric. VII, 45, 365. Constitutione Pastoralis decernit, pontificem vacante im-

perio in Langobardia et Tuscia succedere imperatori, 228.

Clement VII coronat Carolum V, 43.

Clement XI primarum precum sator, 245.

Clement XIII auctori concecit, ut propriis oculis inspiciat, diligenterque conserat autographa diplom. apostolici archivi Mola Adrianae, 156.

Clementia summis principibus necessaria, 474.

Clementia Rudolphi filia uxor Caroli Martelli nepotae Caroli Siciliae regis, 306, 433.

Clerus et pop. Rom. regem Roman. excipiunt et ad basil. Vat. ducunt in solemnitate coronationis, 265.

Codex Carolinus annis novem ante imperii renovat. scriptus, 100.

Codex Farnesianus libri pontif. aevi Caroli Magni, 95.

Codex Rudolphinus Zweytalen, 296.

Continet epistol. 128 quarum duodeviginti sunt jam pridem editae, 249.

Collina porta prope castrum S. Angeli, 268.

Conacium sanctae sedi restitutum Benedicti XIII sortatu, 427.

Comitia Norimbergensia et Augustana, 544, 551, 593, Campidum, 596.

Concilia Lateran. in de benefice, collatione, 290, Lugdunen. u de sacra expeditione in Syria, 462, Nicenum u pro sacris imaginibus, 6, Tridentum u de abolendo conciliorum usu, 454.

Concordata Germanica, 416.

Concordia sacerdotii et imperii, 571.

Conjuratio in sanctum Leonem III et in reus animadversio, 89.

Conradus I rex Germaniae seriem Augustor. turbat, 244.

Conradus II Salicus coronatur Aug. 169, 195, 245, 250.

Conradus III imp. coronam non est adeptus, 400, regem Romanor. II se appellat, 169.

Conradus Frid. II filius Siciliae regnum invadit, 508, veneni haustu moritur, 464.

Conradus Suerus oncat. Spolet. et comitatu Assisi restituit sanctae sedi, 207.

Conradus Fr. Minorita Rud. legatus ad Nicol. III, 419, 457.

Conradingus Hermannus sancti Leonis III epistolae 10 semel et iterum edit in lucem, 1 seq., 78. De genere et patria Rudolphi Rom. reg. loquitur, 301.

Constantiniana donatio commentitia, 89.

Constantinus Copronymus moritur: Leo IV fil. succed., 6.

Constantinus Leonis IV fil. sub tutela matris Ireres, 6.

Constitutio Lotharii cum consensu Eng. II, 63, 152, falso ascribitur Ottoni et Henrico, 155.

Corona imp. qua foratula imponi consuevit, 265, 456.

Coronatio imp. ab uno Rom. pont. facien. 19. Ex sola consistit ritus, 39. Carolingios coronandi ritus, 265. Germanos coronandi solemnitas, 240. Omni ante missarum solemniam fieri solita, 275.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Coronatio imp. Or. recepti fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.

Corsica sanctae sedi donata a Carolo Magno, 3, 60, a Mauris vexatum Franci defendunt, 78. Ejus donatio, ut Sicilia et Sardinia, facta post ann. 793, 100, 128. Jura sanctae sedis in eam insulam, 144.

Credentia et credentiales, 433.

Cyri rex scribit Rudolpho de infelici statu Syriae, 476.

D

Damiani Petrus de apostolico privil. confirmandi electionem Rom. pont., 121.

Decarcones. Vide Senatores.

Decima in Germania colligenda pro bello sacro, 553, 562. Alfonso regi Castellae concessa, 351.

Defensio Eccl. Rom. et summi pont. est vera causa imperii in Occidente renovati, 37.

Defensio titulus Carolo Magno tribuitur post coronationem, 2, 54, 59, 62.

De legato pro acquisitione honorum Eccles. acceptis, 190.

Demetrius Croatiae et Dalmatiae dux a Greg. VII regis titu o insignitus sua bona subieci sanctae di, 256.

Demetrius Rurorum rex bona sua subieci Petri sedi, 256.

Desiderio exacio Langob. regno finis offertur, 96.

Designatio ditionis Eccl. Rom. per fines Carolo tributa, 99.

Diffinitio, seu indicio belli, 377.

Sultano etiam militi consuevit, 462. Rudolpho haud mittitur ab Otocaro, 464.

Diploma confirmationis privilegiorum sanctae sedis Carolingiorum tempore in solemnitate coronationis legi solitum, 51. Infra octo dies fieri a Germanis corruptum, 492, 590.

Diploma Ottonis autogr. aureis litteris exaratum in archivo Mola Adri., 134, 136, 136; signillum perit, 137; ejus sinceritas, 138, 161.

Diplomata antiqua nullum titulum praeserunt, 154; eorum ingenium, 155.

Diplomatum Ottonis et Henrici exempla plura ex autographis accurate excerpta, ac sigillis 40 praetor. roborata in concil. Lugd., 1, 153. Post annos triginta a Rudolpho per legatos confirmantur una cum Ludoviciano in conc. Lugd., n. 278. Trium horum excerpta a Nicol. III Rudolpho transmissa, ut summi inde colligeret, 530.

Disciplina creationis Rom. pont. Ludovici tempore, 151, 174, 181. Ottonis aro, 155 seq. Henrici, 181.

Ditiones ecclesiasticae fines Orientales et littora, 74. Occidentales nostrae aetate similes, 98. Nomina eorum varia Rudolphi temporibus, 485. Romanis ipsas pontificibus Avenione degentibus ignota, 520.

Divisio regnorum Caroli inter filios, 99.

Domini pontificum Romae et in ducatu aristocratici, 109. In exarchatu caeterisque donationalibus nomenclaturae, 464.

Domini et Francisci (sanctorum) ordines Ecclesiae utiles prolatantur in conc. Lugdunensi n. 399.

Domini quidam a Carolo commendatur Adriano pro aliqua gubernatione in ditionibus sanctae sedis, 94.

Domus appellatur bona omnia Mathildis, 205. Vide Mathild.

Donatio Pippini iustur. tur a Carolo, 100. Carolina quater facta, 8, 100.

Donationes omnes sunt pro mercede animae et ob veniam peccatorum, 100. Nec Luov. nec Rudolph. ea remissa uti iur. quia nihil donant, 524. Spont. u. a Pippini et successorum, 177.

Drogo Mediolan. episc. a Sergio II. vicarius apostol. Gallie et Germanie, 114.
 Ducatus Mediolan. origo, 231. Carolus V. ejusdem heredes institutos, 232.
 Ducange Carolus dissert. de infer. avi numism., 238.
 Duellum permittebatur sæc. xiii, 454; in conc. Trid. omnino sublatum, *ibid.*

E

Edmundo Henr. III. Angl. regis fil. exhibetur Siciliæ regnum, 308.
 Eamboldus archiep. Eboracen., 64, 67.
 Eardulphus rex Nordanhimbr. ex pulvis restituitur, 63, 66, 69.
 Ecardus et Muratorius jus supremum Rom. pont. in exarchatu agnoscunt, 106.
 Ecclesiæ bona non alienanda, 48.
 Eduardus Angliæ rex Margaritam fil. desponsat Hartmanno Rud. filio, 306.
 Eginhardus testis improvise coronationis Caroli Magni, 16.
 Einsidlense eremi monasterium in Helvetiis, 468. Ejus abbas princeps imperii, *ibid.*
 Electio Rom. pont. *Vide* Rom. pont. *ibid.*
 Electiones canonicæ in Germania vigent, 443.
 Electiois decretum, 449.
 Electivi principatus indoles, 510.
 Elector S. R. I. origo, 216, 537.
 Nomina, 217, mutatio, 243, numerus septenarius post Frid. II. certus, 219.
 Piores ex eadem familia, 347. Diplomata regis Rudolphi confirmant, 429, 509.
 Elephantus carcer publicus Romæ, 90.
 Elias de Insat legatus Terræ sanctæ, 480.
 Elisabet mater Ladisli regis Hungar. decreta in hæreticos roborat in suis diplomibus, 497.
 Eminentiissimi titulus romanus proceribus, tribuitur, 33.
 Engelbertus archiep. Coloniæ. multa patitur a suis, 372, 443.
 Episcoporum Germaniæ mores depravati, 348.
 Epistolæ cod. Casarei in Zweytsens desideratæ. Rud. ad Greg. X. de sua electione, 290. Colonia. archiepiscopi ad eund. pontif., 100. S. R. E. cardinalis ad Rud., 319. Bernardi Secov. episc. ad Rud., 403. Nicolai III. ad Rud. post eandem Ottocari, 421. Rudolphi ad Nicol. III. post eandem eandem, 428. Privileg. Rud. monast. Zweytsen., 472.
 Equitatio imperatoris cum pontif. post coronationem depravata, 275.
 Equitatio Rom. pont. post coronationem ad Lateranensem palatium, 267.
 Equus albus pro censa Siciliæ utriusque, 511.
 Ercambaldus cancellarius Caroli Magni, 49.
 Ermi monast. *Vide* Einsidlense.
 Eriandus viri designat bona Mathildis, 203.
 Extensum dominationis in Mutinensi ducatu insula, 234.
 Eturia et Langobardia juris imp., 38. In Langob. ducatus Mediolanensis emersit, 231. In Eturia olim Tuscia magnus ducatus, 351, 310, 330.
 Eugenius II. de electione Rom. pont. aliud sanxit, 184. Privilegium de confirm. electione ab imp. suppositum, 113, 122.
 Euphemia sanctimonialis Rudolphi filia, 506.

Euphemia Constantinopolitana patriarchæ omnium primus anno 481 ab Anastasio imp. exigit professionem fidei, 44.
 Euphemia Siculus proditorie subiecit S. ciliam Saracenis, 78.
 Exarchatus integer sanctæ sedi asservitur, 51. Caroli Magni ævo in tres provincias dividebatur, Ravennam seu Æniam, et Pentapolis duas in ritimam et Mediterraneam, 97. Earum caput civitas Ravenna, 537. Rudolphi ævo erat binominis Romandiola et Miritima, 278. Comitatus Romandiola distinguebatur ab exarchatu, 493 seq., 522. Hinc prædecessorum invasio Rud. videbatur jus imperii, 335 seq. Rem edoctus cancellarii sui facto improbo sanctæ sedis jura acerrime vindicavit, 428. Olim archiep. Rav. privilegia apostol. in Exarchatu dominabantur, 208, 277.
 Exarchus imp. Or. qua solemnitate excipiebatur Romæ, 233.
 Exceptio regum et imp. Roman venientium, 50.
 Expectativa gratiæ suorum, 230.

F

Factiones Guelpha et Gibellina in Italia, 215.
 Ferraria. Ejus vices, et subjectio certa sanctæ sedi, 234. Mathildis in ejus territorio multa possidebat, 210.
 Feuda et privilegia imperii a rege Rom. conferuntur, 511. Electoribus statim post coronat. Germ., 546.
 Fidelitas sacram. a rege Rom. præstita pontifici, 42, 262, 270, a Romanis imperatori, 25, 28, 50, a principibus Germaniæ regi Rom., 513.
 Florentini alienationis insignis super patrimonio E. R., 137, 211.
 Fod na Argentaria locatur a Rudolpho, 468.
 Formula usu recepta: *Non cancellata non abolita*, etc. in diplomate Rud. reperitur, 488.
 Formulæ tradendi insignia imperii, 265, ac præsertim gladium, 272, 274.
 Fortunatus Graden. archiep. a sua sede pulsus in Francia exsulat, 47; mala ejus fama, 49.
 Francisci et Dominici (sanctorum) ordines probati, 399. Sancti Francisci, seu Minoris Nicolai III. ob vitæ sanctit. charissimi, 412. Monasterium mulierum præsentium iis committitur, 441. *Vide* Conradus.
 Franciscus de Rozas Ferd. regis cath. orator ad Jul. II., 816.
 Francofordiense concil. canonem Nic. in male perceptum damnat, 6.
 Fraternitas ordinis Cister. a principibus quaesita, 50.
 Fredericus I. Eusebius primus Augustor. sit canonicus sancti Petri, 271, 272, 460.
 Fredericus II. Henrici VI. fil. Henrici a patre rex elegitur, 389. Ipsa die coronat. imp. constitutionem edict contra hæreses ab Honorio III. roboratam, 483, quam postea Rudolphus confirmat, 487. Exautoratur in Conc. Lugd., n. 228, 503. (Hinc Rudolphus inter regnum 23 annor. numerat, 460.) restituit sanctæ sedi terram Mathild., 202. fit maximus invasor ditionum sanctæ sedis, 508.
 Fredericus III. obtinet a Nicolao V. privilegium primar. precum, 295.
 Fredericus Rudolphi filius sine prole, 506.
 Fredericus II. archiep. Salti-b. jubetur a Greg. X. adesse coronationi Rud., 329. Scribit Rudolpho se adiuturum, 335. Accusat Seceviensem episcopum,

378. Vexatus ab Ottocaro auxilium petit a Rud., 380, 382. Milotam cum cois in suam provinciam immissum nuntiat, 392. Ecclesiasticor. et ecclesiast. statum infelicem nuntiat Gregorio X. *ibid.* Rudolphum monet ut ad domesticis ins diis caveat, 381. Sincera ejus fides a Rud. commendatur, 383. Provinciam visitat, 389. Populos a juramento, quod Ottocaro præstiterant, absolvit, 402. Una cum suffraganeis suis Joanni XXI. nuntiat liberat. Austriæ, 411.

G

Gabellensi in civitate comes instituitur ab Adr. Domitius commendatus a Carolo, 96.
 Garampus canonicus sancti Petri præfectus archivis Vaticane, et castri Sancti Angeli, 217.
 Garfagnani. *Vide* Carfagnani.
 Gatticus abbas canonic. reg. ord. Romm. collector, 20.
 Gentilus Benedictus Vindob. biblioth. præfectus in Ughelli edit. Collecto exhibit monumenta, 463.
 Germania omni. fidelit. præstat a Rud., 313. Status ejus infelix post interregnum, 515. Ejus principes privilegia obtinent eligendi regem Romanor., 169.
 Germanica corona regem Rom. futurum imp. instituit, 246.
 Gladus imperatoris traditur de sacro altari principis apostolorum iuxta antiqui ordinis, 272; iuxta recentiores de super corpus sumptus, 274.
 Godefridus præpositus Solien. subscribit Rud. diplomati pro sancta sede, 530, a Rud. commendatur canonicis pro Patavia eccl. vac., 486.
 Godelfridus abbas Godwiren. monum. probat imperatorem aut um fuisse, aut se dixisse ante coron. Rom., 39. Diplomata Ottonum et Henrici aureis litteris exarata testatur, 133. De antiquior. dipl. ingenio disserit, 153. De titulo regis Rom. minus accurate loquitur, 245.
 Goffridus Viteb. de pomo aureo, 239.
 Gradensis ecclesiæ vices, 48.
 Gradensis in monum. vet. referendis parum fidus, 37.
 Gratianus superiata accusatus ap. pont. et imp., 21.
 Gregorius IV. consecrari renuens causa est, cur imp. auctoritas invocetur, 116.
 Gregorius V. cum Ottone III. de electione regis Rom. constitutionem edunt, 168, 245.
 Gregorius VI. in conc. Sutrinum pontificatum abiecit, 261.
 Gregorius VII. (sanctus) libertatem consecrationis Rom. pont. post initio revocat, 120. Pontificum et imperior. potest. teni duobus maioribus luminibus comparat, 316.
 Gregorius X. (sanctus) Viterbii eligitur degeus in Syria cum exercitu Christianorum, 315. Ejus genus, patria, itinera, 357. Vix consecratus concil. Lugd. II. et c., 513. Principes imperii nonnet, ut veniant ad solemnem coronationis Rud., 281, 345. Ottocari Boh. regis cum Steph. rege Hung. pacem ratam habet, 598. Rudolpho proderent negat favorem pecuniar., 333. Viceromiti relicto adhæret Turrianis, 510. Mediolani publicat bullam Clem. IV. quæ audit in *Cana Domini*, 352. Cum Christiano exercitu in Syria redire meditantur, 476. Mortur Arelli, 276, 282, 496; miraculis claret, 363. Ejus epistola inter pat. 357.

Gregorius XII: in pauperes liberalissimus, 11.
Grimoldus filius Arichis Beneventanus a Carolo Magno olases in Franciam ducitur, 101.
Guido. *Vide* W. d.
Guillelmus. *Vide* Willemus.
Gurgensis episcopus Dietricus moritur, 387.
Gutha al. Juditha Rudolphi filia nubit Wenceslao filio Ottocari post hujus eadem, 423.

H

Hæreditarii princip. discrimen cum electivo, 310.
Hallensis civitatis privileg. Rudolphinum, 417.
Hartmannus Rud. fil. moritur sine prole, 306.
Hedwigis Rud. mater monasterium ingreditur, 308.
Hedwigis al. Anna Rud. fil. nubit Ottoni marchioni Brandenburg, 346.
Helmengandus legatus Caroli Magni ad Leonem III, 3, 58.
Henricus I Germanie rex chronologiam Augustor. cognominum ap. historicos turbat, 244.
Henricus I (sanctus) sacrum. fidelitatis præstat Bened. VIII, 59. Diplomate confirmat jura sancte sedis, 470.
Henricus II, al. III, Clementi II fidelitatem jurat, 42, 262. Jura sancte sedis transmittit cum Benev. principatu comitatui, 195. Coronam italicam non suscepit, 245.
Henricus IV rex Rom. III Mantuum juris Mathild. portionem capit, 221, ab ea vincitur in Sorbarie campis, 224.
Henricus V rex Germ. Aug. III invadit bona Mathildis, 200. Coronam italicam non suscepit, 245. Romanos habet infensos, 312.
Henricus VI Frid. I filius Frid. II filium biennium regem creat, 349. Male ablata sancte sedi restituit mandat testamento, 209. Siciliæ investituram ab eadem sede accipiendam præcipit, 510.
Henricus VII Galeatium Placentin vicariam instituit, 229. Fidelitatem pontifici per nuntios jurat Avenione, 42. Ex necessitate coronatur extra Basil. Vat. 45.
Henricus Bavarie dux Otocaro adhaerens Rudolph. aversatur, 310, 346, 352, in ordinem redigitur, 307, hostis imp. non deusitatur, ut Otocarus, 353. Cum Lud. fratre reconciliatur pontifici et Rud. opera, 354, prohibetur tractare pacem inter Otocarium et Hung. regem, *ibid.* Cum Rudolpho redit in gratiam, 409.
Henricus Castellæ regis Fr. a factionis Romanis fil. senator Urbis, 502.
Henricus Basileen. episc. collector decimar. pro bello sacro, 333. Legatus Rud. ad Innoc. V, 369, 437. Roma discedit, pontifici excedente, 375.
Henricus Tridentin. episc. cum Meliardo Tirol. comite discordias habet, 463, a Rud. arbitri pacis designatur, *ibid.*
Henricus Fürstemburgius a Rud. gubernator mittitur in Romandiolam, quam credit juri imp., 354 *seqq.*
Herbipoli habentur concilium et comitia, 344.
Hermannus seu Hartmannus alter Rud. fil. cui desponsa fuerat Margarita Eduardi regis Angl. fil. mergitur in Rheno, 306.
Hermannus Contractus notatur, 261.
Heumannus Joannes de antiq. diplom., 153.
Hildewaldus archiep. Coloniae Leonem III ad Francos confugiendi in occursum mittitur, 49.
Honorius II primus investit Albertum ducem de bonis Mathildis post mortem H. nr. V iavisoris, 200.
Honorius III coronat imp. Fridericum II, 508.
Honorius IV Rud. scribit de termino coronationis, 235.
Hospitalarii. *Vide* Teutonico. ordo.
Hugo rex Italie Marociam uxorem ducit, cumque ea Romæ dominatur, 53. Ab Alberico Marociæ filio pelitur, 51. Alda regis filiam nuptiis parem iuit, *ibid.*
Hugo Lisiñianus rex Cypri Rudolpho infelicem Terræ sanctæ statum describit, 476.
Humberti de Romanis consilium Nicolao III de dividendo Romano Imperio, 287.
Hunfridus Caroli Magni legatus ad Leonem III, 58.

I

Illyrici Flacci petulantia in Rom. pont., 1.
Illyricus utraque ad consecrationem spectabat Romani pontificis, 9.
Imperator in Occid. renovatur a sancto Leone III, 19, 31, 44. Ejus coronatio ab uno Rom. pont. facienda, 39. Manus defensio sancte sedis et Rom. pontificis, 4, 14, 251, 481, 528.
Imperatores Carolingii septem, duobus aliæ stirpis insertis, totidemque additis ex feminis, 20.
1. Carolus Magnus a Leone III coronatus an. 800, die 25 Dec., mortuus 814, 23 Jan., 17, 255.
2. Ludovicus Pius fil. coronatus a Steph. IV, an. 816, mortuus 810, 20 Jun., 20.
3. Lotharius fil. coronatus a sancto Paschali, an. 823, mortuus 855, 28 Sept., 21, 251.
4. Ludovicus II fil. coronatus a sancto Leone IV, an. 850, mortuus 875, 13 Aug., 28.
5. Carolus Calvus fil. Ludov. Pii coronatus a Joanne VIII an. 876, mortuus anno seq. 6 Octob., 28.
6. Carolus Crassus fil. Lud. Germanici ab eod. pontifice coronatus an. 881, exautoratus 887, 11 Nov., seq. anno mortuus 12 Jan., 28.
7. Wido dux Spoleti Berengarii æmulus a Steph. V coronatus an. 891, moritur 894, 24.
8. Lambertus Widonis fil. coronatus a Formoso an. 892, moritur 898, 28, 242.
9. Arnulphus fil. Carolomanni fratris Caroli Crassi coronatus ab eod. Formoso an. 896, moritur 899, 212.
10. Ludovicus III fil. Hirmingardis Ludov. II filie coronatur a Bened. IV an. 900, biennio post exaceratus a Berengario miseram vitam vivit, 28.
11. Berengarius filius Guisæ Ludov. Pii filie coronatur a Joanne X an. 916, Verone creditur, 924, 28, 245. *Vide singulos suis locis.*
Horum sex primi jure successionis electi, cæteri spe defensionis Ecclesiæ, 242. Solemnis eorum exceptio, 254 *seq.* Solemnitas coronationis, 253. Pontifici professionem faciunt, 40. Jura et privilegia sancte sedis diplomate confirmant, quod in solemn. coron. legitur, 29. A Romanis juramentum fidelit. accipiunt, 22. Per coronam supremæ auctoritatis pontificis consortes fiunt, 24, 251, 287. Principium imp. Carolingiorum an. 800, finis 925, 245.
Imperatores Germanici omnino duodecim præcesserunt Rudolphum regem Rom.

1. Otto Magnus coronatus an. 962 a Joanne XII, mortuus 975, 58, 137.
2. Otto II coronatus a Joanne XIII an. 967, moritur 983, 53, 101.
3. Otto III coronatus an. 966 a Gregorio V, moritur 1002, 168, 504.
4. Henricus (sanctus) coronatur a Bened. VIII an. 1014, moritur 1024, 40.
5. Conradus Salicus coronatur a Joanne XIX an. 1027, moritur 1039, 195.
6. Henricus II coronatur a Clem. II an. 1016, moritur 1056, 42, 362.
7. Henricus rex Germ. V coronatur a Paschali II an. 1111, moritur 1125, 272, 512.
8. Lotharius II an. 1135 ab Innoc. II coronatus, moritur 1137, 45.
9. Fridericus I Enobarinus coronatur ab Adriano IV an. 1155, moritur 1190, 270.
10. Henricus rex Germ. VI coronatus an. 1191 a Celestino III, moritur 1197, 260, 504.
11. Otto IV coronatus an. 1209 ab Innoc. III, moritur 1218, 572, 494, 501.
12. Fridericus II coronatus an. 1220 ab Honorio III, exautoratur a Leone IV in conc. Lugd. n. an. 1215, tametsi superstes fuerit usque ad 1250, 491.
Ottomum electio aut facta aut probata a Rom. pontif., 245. Sanctus Henricus primus o. nium eligitur rex Rom. a Germ. principibus, 169, 244. In solemn. coron. exhibent sanctæ fidelit. Rom. pont., 40, 262. Ritus eos excipiendi ad portam castelli, 201, fieri incipiunt canonici sancti Petri, 271. Subdiaconi officio funtuntur in missa coronationis, 274. Si qui coronam Rom. non assequerantur, non dicebantur imperatores, 547.
Imperatores quinque post Rud. usque ad Car. V obiter memorati.
1. Henricus rex Germ. VII coronatur an. 1312 a Clemente V per carl. leg., moritur 1315, 271.
2. Carolus IV coronatur ab Innoc. VI per leg. card. an. 1355, moritur 1378, 45.
3. Sigismundus coronatus ab Eug. IV an. 1433, moritur 1457, 234.
4. Fridericus III coronatur a Nicolao V an. 1452, moritur 1493, 245.
5. Carolus V omnium ultimus coronatur a Clem. VII an. 1530, moritur 1558, 45.
Imperatores electi, seu reges Romanor. usque ad Carol. V numero decem.
1. Henricus rex Germ. IV electus an. 1055, moritur 1106, 491.
2. Conradus rex Germ. III electus an. 1138, moritur 1152, 400.
3. Rudolphus el. an. 1275, moritur 1291, 276, 511.
4. Adolphus el. an. 1292, moritur 1293, 308.
5. Albertus Rudolphi fil. elect. an. 1294, moritur 1308, 303, 306, 395, 401, 472.
6. Ludovicus Bavarus electus an. 1314, mor. 1347, 221, 492.
7. Wenceslaus elect. an. 1376, mortuus 1400, 251, 251.
8. Robertus elect. an. 1400, moritur 1410, 254.
9. Albertus II Austr. elect. an. 1458, mor. seq. anno, 306.
10. Maximilianus I electus an. 1481, mor. 1519, 481.
Isti decem in actis et dipl. se vocant reges Roman. aut imp. electos, 481. Omnium electio auctoritate pontificis confirmata, 18. Coronationi quæ desit in Carolo V æquivalere putantur.

tur apostol. confirmatio regis Romanor. et indultum primar. precum, 251.

Imperatores Orientis, quorum fit mentio: Constantinus Copronymus; Leo IV fil. impietatis et imp. successor; et Constantinus puer sub tutela matris Irenes, 6, 8. Eorum electio multiplex, 18. A patriarcha Constantinopolitano coronari cepti, 19, 81. Profectio fidei ab eis exigebatur, 41. Eorum series continuata per annos 400 post renovat. imp. Oeoid a Leone III, 521. Interruptam a Latinis per annos fore 60 Michael Palaeologus instaurat annis circiter 300 ante capiam Constantinopolim, 1433, *ibid.*

Imperatoria potestas temporal. pro fidei cathol. defensione, ut spiritualis pontificia nullis limitibus circumscripta, 481. Quare ut pontifex soli, ita imp. lusa comparatur a Gregor. VII et Innoc. III, 516. Medio aeo communis ea opinio erat, 260.

Imperialia insignia Carolingior. corpora, gradus et sceptrum, 254. Germanorum praeter ista illa, pomum cerigerum, 255, quandoque etiam annulum, 255.

Imperialis excellentia tribuitur Rudolpho a rege Cypri, 476.

Imperi principes confirmare incipiunt diploma imperiale jura sanctae sedis asserens, 492.

Imperium a sancto Leone III renovatum in Oeoid., 4, ad Germanos translatum, ut dicitur, a Joanne XII, 52. Eius sedes est Germania: Langobardia et Tuscia ad illud pertinebant, 277, 287.

Innocentius II coronat Lotharium II, 43. Eundem investit de bonis comitum Mathild., 200. Siciliam regnum instituit, 206.

Innocentius III juris sanctae sedis vindex acerrimus, 494 *seqq.* Solingerrae confert partem honorum Mathildis, 201. Cisterciensibus se et Eccl. Rom. commendat, 503. Greg. VII exemplo pontificum potest. soli, imperiali lauce comparat, 516. Ritum coronat. imp. ampliat, 275. Expectativas gratias improbat, 290. Temporalior. cum Hospitalar. dissidia componi, 457. Siciliam citra Pharium et ultra appellare incipit, 510. Translationem imp. Or. a schismaticis ad Latinos raptam habet, 521.

Innocentius IV in conc. Lugd. i diplomatis jura sanctae sedis confirmantibus exscriptis, et 40 praetor. sigillis roboratis fidem habendam decernit, ut autographis, 153. Eius consilio septem electores originem accedunt referunt, 217.

Innoc. V quoque mensium pontifex plura gessit, 567. Archiep. et eccl. Colonien. commendat Rudolpho, 572. Innoc. VI Carolum IV per legatos coronat, 45.

Innoc. VIII Siciliam investituram concedit pisco more, 514.

Interregnum post Frider. II fatale dicitur a Germanis, 227, 491.

Investitura Greg. VII Roberto Wiscardo, 150.

Invocationes diplomatum varis pro locorum stylo, 92.

Isabella regis Sicil. filia nubit Ladislao regi Hung., 575.

Iscla ins. olim Euaris, insigne, Pithecia, 75.

Italia seu Ital. regnum aut Langobardia, 83. Ducatus Mediolan. postea effecta, 251. Eius reges vacante imp. post Berengar., 245. Vacante imp. parat pontifici, 228. Ab ejus rectoribus pendet Romana securitas, 250. Regnum disturbatum, Juraque pristina

intereunt, 225. Factionibus, ut Tuscia, et aliae provinciae, obnoxia, 515.

liber-us et Magnus abb. Sabium fines constituit, 101.

J

Jandunus Joannes. Vide Marsiliq. Jesse episc. Ambianensis accusatus, 65.

Joannes IX insurat imperial. confirmationem electionis pontif. ex necessitate, 118.

Joannes XII ex Tusculanis comitibus invadit pontificatum, 51. Imp. ad Germanos transferri, 53, 215. Quomodo jurat se non adhaerentem ejus aequalis, 53, 41.

Joannes XXI successor creatur Adr. V, 373, 411. Rudolphum prohibet in Ital. venire, 295.

Joannes episc. Silvae Candidae legatus Leonis III, 29.

Joannes de Vico praefectus Viterbil tyrannidem usurpat in patrimonio, 215.

Joannes Spanheim infensus archiep. Mogantino, 467.

Joannis (sancti) Jerosol. equites a Rudolpho in protect. accipiuntur, 457 *seq.*

Joannes abbas Aquigranadest diplom. Ludovicano, 87, 121.

Judex alior. subditor. oneribus obnoxii in Moravia, 425.

Julius Academ. bibliotheca, 1.

Jura sacra et civilia sanctae sedis aequa ratione repetuntur, 6.

Jura et privil. sanctae sedis a Carolingis diplomate confirmantur ipso die coronat., 29, a Germanis infra octo dies, 492, 500.

Juramentum Northmannorum pro Apulia, Calabria et Sicilia, 83. Circoli Andegavensis pro regno utriusque Sicilie, 512. Aragonum post regnum bipartito divisum, 513.

Juramentum Carolingiorum regum pontifici ante coronationem, 40. Germaniae regum, 50, 59, 42. Regis Romanorum, 262, 270. Rom. pont. imperatori, 154. Electorum, 525.

Juramentum Lotharii II ante fores Later., 45.

Juramentum pop. Rom. imperat., 25, 26, 56, quod regi praestare nefas erat, 25, 41.

Juramentum regis Rom. pop. Rom., 42, 268.

Juramentum regum cum imperatorio comparatum, 558.

Juramentum Roberti Wiscardi pro utraque Sicilia, 149.

Juramentum Rudolphi Gregorio X Lausane, 525.

Juramentum quod Ottocarus extorsit a subditis, 592, 412.

Juriconsulti Germanici de imperii renovatione minus recte, 57.

K

Karlus: sic semper in autographo dipl. Ottonis, 138 *seqq.*

Karlus semper scribitur in litteris Leonis III, 47 *seqq.*

Kunegundis uxor Ottocari ejus iras incendit, 482.

L

Labbeus Leonis III epistolae ex altera edit. Contragii publicat, 1.

Ladislau Hung. rex succedit patri, 575. Idem cum Andrea Slavoniae duce fratre adoptivo a Rud., 394, 403, eodem jungit cum Rud., 416, 421, ad eodem invitatur ad jungendum foedus, 592, ad extremum conditum cum Ottocaro advocat., 405. Quicum veteres et novae similitates illi erant, 413, ad

Comanos deficiens sanctae sedi negotium facessit, 425. Constituta omnia contra haereticos in suo regno servari mandat, 487.

Lambecius Petrus Rod. cod. publicatus erat, 296.

Lambertus Widonis fil. consors fil. imperii, 212.

Lampadusa ins. a Saracenis invasa, 75.

Landolphus de Graecia comestabulus Benev., 179.

Langobardia, hodie ducatus Mediol. erat juris imp., 38, 510, 540.

Langobardorum regni finis, 96.

Lateralensis in eccl. duo imp. necessario coronati Lotharius II et Henricus VII, 45.

Laudes, seu acclamationes in coronat. imp., 19.

Lausana urbs in Helvetiis, ubi Greg. X et Rudolphus colloquuntur, 521, 549, 598.

Lega sequi lex eundem monetam, 471.

Legati principum ab electione Rom. pont. accerunt, 182.

Legati principum et civitatum Germaniae accessu debent imp. coram, 530, 536.

Legatus Terrae sanctae ad inclaus redactus, 487.

Leges Francor. et Langob. a Carolo sumptae, 25 *seqq.*

Legis regis Adriani supplicat in dolos, 48, summa, 168.

Legislator iusta de causa legem emendat aut tollit, 459.

Leithinus eisdem chartulam Mathild. ex cod. Vat., 196.

Leo III Adr. successor, 2. Immani sacrilegio excoatus a Carolom patricium confugit in Franciam, 11. Reditus palatii Ravennatis juris sanctae sedis repetit, 51. Mira ejus mansuetudo in calumniatores suos, 53, 60. Carolum subintratum leatis pont. qui officio defuerant, placat, 67, moritur, 90. Imp. Oeoid renovat., ut defensionem comparet pontifici et Rom. Ecclesiae se fidei orthodoxae, 508.

Leo IV omnium primus cum Carolingior. Augg. permisso consecrari debebat, 115. Sponte professionem fecit quam successores aliquot coram missis imperial. exhibere, 155, qua occasione novi aliquid introductum videtur, 181. Civitatem Leoninam ab se edificatam delicia., 253.

Leo VIII pseudo-pontifex constitutionis commentitiae auctor, 163. Baroni eam commentitiam novit, 181.

Leo X Siciliam censum redigit ad 7 m. ducat., 517.

Leo I imp. Or. ab Anstollo patriarcha coronatur, 81.

Leo IV imp. Or. moritur Constantino puero sub tutela matris relicto, 6.

Leo V cognomento Armenus Michaeli succedit, 80.

Leodienses cives privil. cleri sibi novum revocari petunt, 458.

Leodiensis ecclesia summis laudibus effertur a Rud., 453, 486.

Leodien. episc. legem fert de duellor. stata die proroganda, 454.

Leonina civitas dedicatur, 253.

Leovoldus a Northof. de archiep. Colonien., 443.

Libelli probrasi in Rudolphum scripti, 405.

Litterati a summis principibus in pretio habiti, 486.

Littoralia sanctae sedis a littoral. regni Italiae distincta, 60.

Locorum nomina in ditioe eccl. mutata, 179.

Ordo Rom. coronat. Augg. Germanor., 251 seqq.

Ocellarius dignitas palatii Francorum, 133.

Otto I Magnus fil. imp. a Joanne XII, 33, 164. Ante annos decem id nequiquam tentaverat Agapetus II, 33. Ob defensionem Rom. Eccl. et pontificis eam dignitatem assequitur, 37. Jurat pontifici, se nullum placium habiturum in Urbe sine ejus consilio, 50. Primus omnium pium crucigerum defert in sigillis, 238. Diplomate confirmat jura sanctae sedis, 134, 157. Autographum ejus dipl. exstat in Arce S. Angeli, 153, 156, 164. Lotharii constitutio cum Eug. II consensu falso ei tribuitur, 153, nec non electio Romani pontificis, 181.

Otto II una cum Aug. patre confirmat jura sanctae sedis, 158, 157. Nihil donasse reperitur Rom. Ecclesiae, 178.

Otto III cum Gregorio V de electione futuri imperatoris apud Germaniae principes decernit, 104, 215. Sanctae aedi pibili donasse reperitur, 178. Diplomata ejus plura data in Urbe, 252. Exstat autographum dati pro eccl. sanctorum Bonif. et Alexii, 232. Commentitium dipl. ei tributum, 231.

Otto IV rex Rom. eligitur, 289.

Otto marchio Brandenburg. Wenczel fil. Ottocarii tutor, 251.

Ottu prepositus sancti Widonis Spirensis cancellar. Rudolphi et ad concil. Lugd. legatus, 278, 405, moritur, 352.

Ottocarus rex Bohemie contemnit Rudolphum paulo ante prefectum equitatus sui, 250, perpetuus ejusdem agnoscitur, 510. Principes novissimos adhaerentes habet, 516, 577. Provincias imperii detinet, 578. Denuntiat hostis imperii, 349, in proscriptione constant hostia exercet in provinciis imperii, 354 seqq. in ordinem redigitur a Rudolpho, 375, 413, cui fidelitatem praestat provolutus in genua, 403, 414. Rebellenz fœdus licet cum Tartaris, 412, ultimus ejus confictus cum Rud. et cædes, 417.

P

Pacti et decreti Ludoviciani discernim., 150.

Pagius et Ecardus Alcuini sententiam interpretantur quisque ex sensu suo, 15. Pagii sermo inconstans de diplomate Ludovici, 88, 123.

Palatologus. Vide Michael.

Palatii Francor. dignitates bibliothecar. mansionarius, cellarius, 133.

Palla seu pallium regis Rom. coronandi donatur cameraria pape, 263, 271.

Pallium pro Rhemensis archiep. petitum, 34, eidem inheret archiepiscopi nomen et officium, 418.

Panvinus de electione Rom. pont. minus recte, 181, inter ordines Romm. collegit ritum coronationis imp. quidam tamen ignorans, 260.

Parisus Mathueus septem electores consilio Innoc. IV insitutos sensit, 217. Chronici ejus ætas, 218.

Parma in Pippini et Caroli donatione ad aliquibus parum salienter comprehensa, 188. Episcopus Parmensis donata invenitur ab Augustis, 223, in principatu Mathildis deprehenditur, 222, sæculo xiv inuente Gisberto Corregiensis se subijcit, 227. Beltrando card. sanctae sedis legato sponte se subijcit, 229, a Julio II acquiritur jure belli, 232. Paulus III eam concedit Petro Aloyzio fidei jure, ibid.

Parmensium sacrilegium in Bernardum card. sanctae sedis legatum.

225. Quem postmodum petunt, impetrantque episcopum sibi dari, ibid.

Pascha an. 1250, die 27 Martii Parisio res singularis videtur, 218.

Paschalis I (sanctus) a Ludovico Pio confirmationem donationum obtinet, 90. Eid. nuntiat nil simoniacum in sua electione fuisse, 112.

Paschalis II. Vide infra Privilegium.

Paschalis et Campulus majestatis rei, 16.

Passagium seu sacra expeditio decreta in cose. Lugd. n., 462.

Passioneus card. Dominicus ad benedictionem de litteris et literatis factus, 153 seqq.

Patris et lingua hoc discrepant inter se quod lingua plures patris conijciunt, 489.

Patriarcha Aquileiensis, 48, 389.

Patriarcha Gradensis, 48.

Patriarcha Jerosol. Vide Thomas Agni.

Patriarchatus sanctae sedis munera duo: defensio fidei ortho loxæ et sanctae sedis Romanique pontificis, 8.

Patricum Latii antiquum oppidum, 125, 159.

Patrimonia Calabritanum in Siculum, 3, eorum redditus in pau. ores et ecclesias erogandi, 10 seqq. idcirco acerrime vindicantur, 103. Sculum Gregorii Magni ævo in tres partes dividebatur, 159.

Patrimonia Neapolitanum, Beneventanum, Salernitanum, 102, 104, 130.

Patrimonium Tuscie, 213 seqq.

Patritius Augustinus Pientinus episc. cerem. magister juramentum de regni Italici gubernatoribus post regni et usdem et illum exigit, 231. Sanctam Mariam Traspontinam vertit in Sanctam Mariam in Cosmedin, 275.

Paulus de Interamna orator et procurator Rud. in Urbe, 457, 442, moritur, 475.

Pentapolis pars maritima cepta vocari Marchia, 522.

Petrus (sanctus) princeps apostolorum praeposuit Caroli Magni paronum, 8, ejus sanctuaria Caroli mittuntur a Leone III, 50. Claviger regni colorum agnoscitur, 53, 67, 159. Constantino et freuze exemplum proponit Carolus generationis in tantum patronum, 8. Ejus imago impietati Graecorum obnoxia, 3.

Petrus III Aragon. rex Constantiae uxoris jura asserturus Siciliam invadit, 512.

Petrus comes Antisiodorensis coronatur imp. Or. ab Honorio III, 521.

Petrus Diaconus de donatione Mathildis, 196.

Petrus Leonis antipapa Siciliae regnum instituitur dici ut, 506.

Petrus episcopus Patav. feuda largitur Rud. filius, 396.

Philippus III, cognom. Andax, rex Franc. Rud. affinis, 455. Qui monast. Aurem vallis ei commendat, 449 seqq.

Philippus frater Henrici VI invadit coronam Germaniae, 289.

Philipp. dux Carinthiae amaretur, 388, 506.

Pignorationes, seu represse vetitæ a Gregorio X in ecclesiasticis, 343.

Pippini donatio a sancta sede non possidetur integra usque ad primum Caroli Magni adventum in Urbem, 96, eius et successorum spontaneæ donationes, 177.

Pippinus Caroli Magni fil. rex Italiae Roman venit, 58.

Pisanæ Urbis Gibellini opem quaerunt a Rudolpho, 277. Imperio subitam civitatem dicunt, 380. Rudolphus

sine pontifice nil se acturum reponit, 351.

Pius .., cum erat Aeneas Sylvius, pro primis rectibus pugnat, 235. Scellum concedit Alphonsio more majorem, 514.

Placentia Verzasii Landi opera canicie sedi se subijcit, 229, conceditur Aloysio Farnesio una cum Parma, 232.

Placita ab imp. habentur Romæ coram pontifice, 24. Sicilia habita erat a regibus, 26.

Placitum missorum Caroli in Causa Leonis III, 16.

Platina cum Blondo sentiens de consilio Greg. V et Ottonis III non penitus rejiciendus, 163.

Politica a Leone III appellatur solertia saeculi, 67.

Pomum aureum crucigerum a Bened. VIII fil. mundi symbolum, 239. Frideric. I omnium primum illud accipit ab Adr. IV inter imperialia insignia, 260.

Populonium oppidum prope Plumbinum excisum masse unitum, 128.

Porta Castell. Vide Collina.

Prædicatores. Vide Dominici (sancti) ordo.

Praefectus Urbis in facinorosos animadvertit, 90, 47.

Praefectus Viterbii Jo. de Vico patrim. usurpat, 215.

Præstus gladii per alium exercet, 467.

Privilegium vocatur concessio investiturar. quam Henricus V a Paschali II extorsit, 225.

Præces a pontif. fundendæ, armis non neglectis, 75.

Præces primariæ incertæ originis, 288. Antiquæ eorum formula, 321. in conc. Trid. non sublatæ cum aliis expectativis, 253. Privileg. apostol. nili incipiunt, 291.

Præcise nomen novum et consuetudo improbat, 291.

Presbyter per ignominiam castratus, 577.

Primates Rom. pont. a Graecis agniti, 564.

Principes electivi, et nati differunt inter se, 510. Litteris non mandant res momenti, 296. Non subijciunt interdicto, nisi prius monti in maleficia persistant, 389, 401. Summum eorum obsequium in sanctam sedem, 62.

Principes imperii confirmant Frid. II diploma de nulla Siciliae regni conjunctione cum imperio, 509.

Privilegia religionis detrimentum important, 307.

Privilegium apost. confirmant elect. pont., 116 seqq.

Privilegium Paschalis II Henrico V dictum privilegium, 223.

Probus minoris legatus Rud. ad Greg. X, 541.

Processio trium coronator. Clem. II, Henr. II, et Agnetis, 261.

Professio fidei imp. Or., 44, omnino diversa a professione seu professione Augustor. Occid. Vide Jura entum.

Promissio seu professio Rom. pont. imperatori, 154.

Provincia a Rud. concessa fiduciario jure Caroli Siciliae regni, 284, 463.

Ptolemais. Vide Accon.

Populi patrocinium a Rud. susceptum, 481.

Q

Quadragesima aec. ix incipiebat f. r. n post Dom. i, tametsi quatuor jejunia praecedere, 58. Unde Dom. Latere

diebatur Dom. in medio Quadrages., *ibid.*

Questiones theologicæ a Carolo propositæ Leonii III. 69 *sepp*

R

Radericus de situ bonorum Mathildis, 203.

Ravenna capit exarchatus, 337. Henricus VI Exarchatus invasor jus sanctæ sedis publicis tabulis testatur, 491. A Nicolao III una cum Pentapoli vindicatur sanctæ sedi post diuturnam invasionem, 428.

Ravennas archiep. a Leone III accusatus ap. Carolum Magnum, 63. Ab Henr. VI Exarchatus invatore speciale membrum imperii appellatur, 208. Causæ circa quibusdam Augg. id honoris obtulerit, 533.

Ravennatis palatii reditus repetuntur a Leone III, 51.

Regalia Beneventi sæc. xii, 180.

Reges italici venientes Romam honorifice excipiuntur in tota ditione ecclesiastica, 59. Germanicæ coronæ acceptæ Romanam assequuntur necesse est, ut flant imperatores, 168.

Reges Russor. et Dalmatice sua regna sanctæ sedi subjiciunt, 236. Eorum investituram a Rom. pont. accipiunt, *ibid.*

Regia potestas est Ecclesiæ brachium externum, 248. *sepp*

Regis inunctio, 480.

Regis Romanor. titulus ab Henr. I latuit, ducit, 244. a Conrado III in sigillis apponi coepit, 245. Rudolphi epistolæ et diplomata hunc constant præferunt, 511. Majestate quippe in peratorum in votis tantum habuit, 319.

Regium et Molina donantur Altoni proavo Mathildis, 221.

Residencia dispensatio obsequium principis, 453.

Richiza al. Rigeta Aug. uxor Lotharii II, 200.

Ricordanus de Rom. pont. auctoritatem, 409.

Ritus coronationis imp. a Patrio minus solliciti r. consensu ex variis ordinibus Romanis, 274.

Robertus. *Vide* Wicardus.

Rogerius primus Siciliæ rex ab Inn. II institutus, 307.

Rodericus comes sanctæ Severinæ possess. capi. regni Jerus. pro Carolo Siciliæ rege, 477.

Rodericus anal. Anglicor. scriptor, 208.

Roma et ejus ducatus Rom. pont. principem legitimum agnoscunt, 27. Utiqueque populi cum impis Græcis deficientes sponte se illi subjiciunt, 93. Romano tamen pop. et senatu sua partes remittunt in administratione rerum, 108, 312. In regibus Francorum magnam presidium habuerunt, 3. Donationum diplomatum luserunt, sic volente pont., 521.

Romania, Romanioia, et Romanioia nova nomina Exarchatus post sæc. xii, 337. Rud. novæ tantum ista nomina agnoscens, Romanioiam ab Exarchatu diversim. putat, 333.

Romanum imperium in omnibus modum. ne Leonis quidem VIII pseudopape constituit. excepta, appellatur, 106. Romano-Germanici nomen est jurisconsultorum Germ. inventio, 167, 511.

Romanus pontifex Ludov. Pii ævo eligebatur et consecratur libere, 110, 181. Lotharii et Ludovici II priv. apostolico confirmatio electionis per annos 25 obtinuit, 114, 117. A Joanne IX renovatum, non fuit usum receptum, 118.

A Nicolao II concessum Henrico IV regi Rom. personale esse declaratur, 113. Tres omnino principes illo usi reperiuntur. Lotharius et Lud. Augg. atque Henr. IV rex Rom., 120. In hoc posremo sanctus Gregorius VII ratum habuit, postmodum prorsus ausult, 121.

Rom. pontifex princeps absolutus donatio unaque S. P. Q. R. mixtura, 109, 181, eodem jure ibi dominatur, quo Carolus in suis regnis, 54, 110, supremum ejus potest. Conringius fateretur, 2. Majestatem Alcuinus præfert imperatoris ac regis II. Princeps summus a Romanis et Francis agnoscitur, 9. Græcis duntaxat exosus ob sanctarum imaginum cultum, 3. Qui nihilominus ejus primatum agnoscunt, 364, discrimen dominationis in urbe et ejus ducatu, cum dominis in cæteris provinciis et civitat., 312. Rudolphi ævo hujusmodi discrimen non invenitur, 523. Vacante imp. in Langobardia et Tuscia imp. vices gerit, 328. Ipse unus coronatione facit imperatorem, 43, ejus mortem olim sequebantur depredationes et defuncti corporis derelictio, 132.

Romanus pop. juramentum fidelitatis exhibet imperatori, salvo eo quod præstiterat Rom. pont. tanquam proprio principi, 23, 24, 56. Non ulque patricio, 12, aut regi Rom., 23, 41, ejus ingenium ferrox plures imperatores experti sunt, 504, eidem Germani Augg. juramentum bis præstare consueverunt, 43, 269.

Ros flami episcopi sæc. xii Grosse-tani dioc. cepti, 123.

Rothfridus et alii legati Eardulph. reg. in Angliam redeunt, 69.

Rudolphus Habsburgicus Aug. domus Austr. progenitor nascitur, 306, ex inchoato genere, 301, 406. Uxorem ducit Annam Homburgiam, 306. Eux septem liberos, totidem filias suscepit, *ibid.* Basileam obsideus eligitur rex Rom., 276, 311. Coronatur Aquigr. ni crucifixum pro seipso arripens, 313; electio confirmatur a Gregorio X, 320. Terminus pro coronatione imp. illi assignatur, 282, 329, in colloquio Lausane, si necessario nuntiat, 350, 363. Ibidem Greg. X juramentum præstat, 323. Eid. pont. agit gratias, quod principe ad coronationem invitavit, 313. Si eidem ex usui ob illa un aliquando iter, 308. Audita Greg. morte iter suspendit, 357. Innocentio V se affuturum Romæ scribit præscripto tempore, 311; ab eod. pont. et successoribus prohibetur in Ital. venire ob controversias cum Carolo Sic. rege, 283, 371, 427, concordia sequitur, 284, apes coronationis resumitur, 426. Nicolaus III coronationem designat, 436. Pontif. decedente, Honorium IV de coronatione interpellat, 283. Deinde successorem ejus Nic. IV, 286. Coronam usque ad extremum spiritum desideratam novis semper de causis nunquam adipiscitur, 280, 286. Quare omnes ejus epistolæ ac diplomata omnia titulum tantum regis Romanor. præstiterunt, 386, 393, 432, 436, 480, et *alibi passim*, quamquam aliquando ab aliis ingenuiter imperator nuncupetur, 518, 522.

Rudolphus rex Rom. in Austriam castra movet adv. Ottocar., 373, 383. Viennam obsidet, Bohemiam regem in ordinem reducit, 413. Eodem rebellem novam vires comparat, 406. Insignem de eo victoriam cum ejus cæde nuntiat amico principi, 417, et Nicol. III, 419.

Rudolphus rex Rom. Friderici II

constitutionem contra omnes hæreres confirmat, 488, ob singularem Christi Passionis venerationem certissima et res n. quæsumt fuit. vi, 418. Summa ejus devotio in sanctissimam Virg., 508, obsequium singulari in ap. ædificand., 320, 427, cui exarchatum restituit, quem nominis varietate deceptus delinuerat, 278. Ecclesiasticos omnes veneratur, 453. Primas preces consuetudine rarus noli, omnium primus offert, 210. Syriam, quo eum Frid. II processisse feritur, rorili semper habuit, 311, 479. Multis virtutibus illustra fuit: pietate, 308, mansuetudine, 405, clementia, 474, facilitate, 480, liberalitate in literatis, 486, gratificatione, 328, sollicitudine erga amicos, 359. Pacis amator maximus, 453. Autographa omnium ejus diplomatum pro sancta sede servantur in archivio Molis Adriane, 493.

Rudolphus II Maximilian II fil. imp. electus, 473.

Rudolphus Rud. fil. duodecimo vite anno mortuus, 306.

Rudolphus Rud. fil. Suevici dux, meritis Agnetis, Ottocari filii, 306, mortuus Pragæ, 423.

Rudolphus Rud. cancellarius, postea Salisburg. archiep., illicite juramenta exigit in Exarchatu, 428, eadem irrita declarantur a Rud., *ibid.* et 498. Subscribit dipl. Rud. quo inter cætera iura sanctæ sedis Exarchatus confirmatur, 326.

Sabaudia comes. *Vide* Ludovicus. Sabiense patrimonium, seu territorium pacifice non possideatur a sancta sede ante an. 784, 101, ejus fines con tituli, 127.

Sabinus ep. Leonis III legatus cum Adulpho pro Angliæ rege Eardulpho restituerunt, 69.

Sacramentum. *Vide* Juramentum.

Sacriligium facinus negotium Adriani in sanctum Leonem III, 14. Parmensium in Bernardum card. sanctæ sedis legatum, 225. Germanorum in presbyterum, 377, in episcopum, 387.

Salinqueria Ferrarum. investitur ab Innoc. III de multis oppidis, aliisque basibus Mathildis, 301.

Salis deductio libera per Danubium ex priv. Rud., 472.

Salisurgense capitulum Cister. fraternitatem obinet, 3-6.

Salisurgensis archiep. *Vide* Fridericus II.

Salisburgensis provincia a Milota Ottocari capitaneo vastatur, 293, 412.

Sanctia Herengarii comitis provincie filia Richardi regis Romanor. tempore interregni uxor, 464.

Sanctimonialium monasterium a Rud. fundatum, 308, preces ab eodem quesitæ post electionem, 307.

Sanctus de rebus Terræ sanctæ, 478.

Saraceni Hispania Siciliam aggressari Lampadius in, Pontium, Isclum invadunt et vastant, 72. Calipha Bagdad non subiecti, proprio regi obtemperant: Mauri appellatur, 72. In reditu post basilicæ sanctorum Petri et Pauli expulsiorem fere omnes mori dicuntur, 79.

Sardinia sanctæ sedi donata a Carolo Magno, 3, 11, 24, siletur in diplom. Ottonis, 138, una cum Corsica a Saracenis molestis liberatur per Francos, 78, 145. Jura sanctæ sedis in eadem, 144.

Schifali mille, census Sicil. ante Carolum Andegav., 507.

Schliuderling vilissima moneta a

Friderico III facta in maximis aerarii angustis, 471.

Scriniarii sanctae sedis desides aec. x, 147.

Scripturae sac. verso LXX obtinet Caroli Magni aeo, 70.

Seccovienais episcopus. *Vide* Bernardus.

Sedes (sancta) apostolica jura sacra et civilia repetit ab imp. Or. invasa, 9, 11. Obtrectatores habet ap. Carolum Leonis III aeo, 53. Dominatio temporalis invidiam, hac annulos ei comparavit, 58. Obsequium semper a principibus summis exegit, 62. Ejus ditionis a propriis ducibus administrata, 63. Quibus legati pontificii et imperiales lavigant, *ibid.*

Seckfridus abbas Zweyhalen. floret aec. xvi inuenta, 193, 473.

Senator Urbis esse non potest imperator rex Rom. aliusve summus princeps sine speciali licentia sanctae sedis, 503.

Senatores duodecim ex plebe, decarones etiam dicti cum duob. coas. et praefecto rom. aed. administrant, 31, 270.

Senatores quinquaginta ab Innoc. III creati ut populo morem gerat, 501.

Senatus Romanus Theodora dux, Marcia, Stephanus, 33.

Senatus Rom. instauratio tempore Innoc. II, 500.

Senatus consulto duo concinentia cum lege regia et constitut. Leonis VIII commentitia, 167.

Sergius II concedit privil. confirmandi elect. pontif., 114.

Sergius dux legatus Leonis III ad Ludov. Pium, 89.

Sfortia Franciscus dux Mediolani ultimus moriens sine prole Carolum V heredem instituit, 235.

Sicilia antiqui juris sanctae sedis ex donationibus, 158. An. 1537, Euphemii Siculi proditione in Saracenorum potestatem venit, 78. Postulatio ad apost. sedem reddit Northmannorum ope, nullo imperator. intervenitu, 148 seq.

Nullam cum imperio conjunctionem habet, 492, 509. Ejus regnum instituitur ab Innoc. II, 56. Sicilia citra Pharam et ultra dici coepit ab Innoc. III, 510. Duplex ejus dominium incipit citra et ultra Pharam, 512. Tum Sicilia insula inditum non in Trinacria, 513. Ejus investitura et census a Leone X decernuntur ut nostra aetate, 517.

Siculum patrimonium ab Augustis Or. cum omnibus orientalibus communitum, 3.

Sifridus archiep. Colonien. multa patitur a suis civibus, 372, 445, 447.

Sigebertus de synodo Ottonis aeo celebrata, 182.

Sigillum Ottonis regis aliud a sigillo ejusdem Augusti, 137, 156.

Sigismundus Aug. inuenta aec. xv praeterit juramentum de gubernationibus in Ital. mittendis, quia alienata erat a fratre, 234.

Signa plura in coelo ante mortem Caroli Magni, 79.

Sigisculum proprie manus, quo utitur Ludov. exemplo est Ottoni et Henrico, quod sequuntur, 153.

Simonica labe longe lateque vagatur in Italia et Francia Caroli Magni aeo, 112.

Solis et lunae symbolis pontifex et imperator designatur, 260.

Sorbariensis confictus Henr. IV cum Mathilde, 225.

Spoletanus ducatus a Carolo Magno oblatas sanctae sedi, 104, 130, 146, 159, septem ejus civitates ab Ottone duntaxat sanctae sedi, 152, 160, 522.

Reliquum omne a sancto Henrico cum bonis transmontanis sanctae sedis commutatur, 189 seq. Rudolphi aeo magna in eo mutatio nominum facta erat, 532.

Spontaneae donationes Pippini et successorum, 177.

Stephanus senatrix dominiatur Romae, 33.

Stephanus II a Langobardis pressus Salisburgensi archiep. exemplum calunitatum praebuit, 583.

Stephanus III libero consecratur, 111.

Stephanus IV in Francia cum Ludov. Pio colloquitur de diplomate, quo jura omnia sanctae sedis confirmanda erant, 90. De sua electione rite facta cum edocet post consecrationem, 112.

Stephanus V eligit imp. Widoem Spoleti ducem Arnulpho Carolingiorum extremo posthabito, 242.

Stephanus Hungariae rex cum Ottocaro pacem init conditionibus apposita, 395.

Stero de septem S. R. I. electoribus, 249.

Struvius aliquo verperam de imperio agunt, 167.

Subscriptiones donation. Pippini et Caroli Ludovicianis forte similes, 124.

Trium diplomatum examinantur, 153.

Suevi Augg. sanctae sedi infensi, 321.

Suidgerus Ramberg. ep. fit papa Clemens II, 261.

Superista procerum Romae primus, 32 seq.

Sussobium castrum postea Brictonorium, 208, 522.

Synodus Salisburg. an. 1274, 588.

Syriae status fore nullus Rud. aeo, 293. Auxilia impense orat pontif. et Rudolphum, 316, 321, 461, 470, a Christianis amittitur, 438.

T

Tancredus Sicil. regnum invadens, maxima fit causa discordiar. usque ad Innoc. III, 508.

Tarracina expugnata ab Adr. retinetur loco pignoris pro patrimonio Neapolit., 148.

Tartari antea hostes fides jungunt cum Ottocaro advers. Rudolph., 412.

Telonium a pertransuentibus exigitur, 485.

Templarii equites a Balduino R. Jerus. instituti, 457, a Clem. V extincti translati bonis ad equites sancti Jo. Jerosolymitani, 459, 478.

Tentorium artificiosum ad illudendum Ottocaro fidei accipitur, 414, 442.

Terra Mathildis civitates continebat, quas tamen sancta sedes nunquam repetit, 204 seq.

Terrae sanctae status infelix Rudolphi aeo, 476.

Testamentum Henrici VI divino consilio ad sanctam sedem pervenit, 201.

Teutonicor. ordo equestris imp. et regum privilegiis celebris, 456. Rudolphi patrocinium assequitur, 457. Ammissa Syria Borussia pro sede obtinet, 458.

Theodora dux senatrices Romae, 33.

Theodorus nomenclator legatus pontif. ad Ludov. Pium, 89.

Thomas Agni de Lentino patriarcha Jerus., 448. Pessimum Syriae statum Rudolph. quatit et opem petit, 461, 477.

Thomassinus de primis precibus minus recte, 288, 290.

Thomasius ven. cardinalis aureum

commentar. in psalmos fecit, 481.

Tigurini centum equites caduntur in conflictu contra Ottocarium, 598.

Trabarina massa in ducatu Urbis, 521.

Trasimenus lacus prope Perusum juris sanctae sedi, 125.

Triclinium Leonian. exhibet Carolum regem cum insignibus patricianis, 18. Placitum ibi habetur in sacilegos Leonis III aggressores, 16.

Tridentina ep. contror. cum Melahardo Rud. componit., 463, 483.

Tripolitanus ep. Paulus minorita sanctae sedi legatus, 388.

Tullense monast. virg. in Austria inf. a Rud. fundatum, 308.

Turiloqua Rav. archiep. coram legatis imp. dom. Palmarum, 63.

Turritani gratia utuntur Greg. X contra vicenotes, 510, 590.

Turris. *Vide* Aquileiensis.

Tusciae olim tres Romanae, Langob. regalis, 212. Romana et Lang. J. sanctae sedi societatem inequit cum regali seu Erraria, 210.

Tusciae ducatus cum apostolano a Carolo oblatas sanctae sedi, 104, 130.

Tusculani comites dominantur Romae aec. x, 51.

Tyrannus late vagatur in ditionibus sanctae sedi, dum pontifices Avenione resident, 213.

U

Ungari, Comani, et Tartari diuturni hostes Ottocari, 412.

Ungariae regi Steph. succedit Stanislaus qui adoptatur a Rudolpho, 379, 594.

Urbanus VI Carolo Siciliam concedit prius more, 514.

Urpergens continuatur de primis precibus, 288.

V

Valentinianus sen. studia litterar. promoret, 486.

Valentinus Eng. II successor libere consecratur, 115.

Vatic. Basil. archivum privilegia sanctae sedi servat, 532.

Vexillum patricianus insignis, 18.

Vexillum Urbis et claves confessionis Carolo transmittit Leo III, 12.

Vicarii Petri diu appellati pontifices, 53, 58.

Victis parcere victoria est, 422.

Vienna a Rud. obsessa, 415.

Vitriarii et Coarungii somnia de primis precibus, 288.

Vulgaris praedia vulgo communis, 531.

W

Walchius Christianus sua dictiona in Ludovicianum diploma Muratorio dedicata, 88, inepte illud carpit, 123.

Wello dux Italicus vir Mathildis, 215.

Wenceslaus rex Rom. primas preces offert, 289. Italiae regnum vendit Galatio Mediol. ducatus incipit, 231, 251.

Wenceslaus Ottocari filius sub tutela, 251. Rud. filium uxorem ducit, 422.

Wenceslaus Adalbertus, etc. auctor Pietatis Austriacae, 296.

Wicardus Patav. ep. moritur, 487.

Wido dux Spoleti, et Lambertus ejus filius Augg. suis diplomatis confirmant jura et privilegia sanctae sedi, 50.

Wilhelmus Rogerii Sicil. regis fil. ecc. schifatos pendit quotannis sanctae sedi pro Marsia, 507.

Willelm. II primi fil. Northmanno-

rum ultimus moritur absque prole,
508.

Willelmus archiep. Rav. princeps
imperi, 308.

Willelmus comes Juliacensis Colo-
niensi archiepiscopo infensus, 572, tru-
cidatur, *ibid.*

Wicardus Robertus dux Apulie et
Calabrie Ncolao II et Greg. VII ju-
ram. fidei att. præstat p o investitura
Skitæ, 119. Censum duodecim den-
nario. pro Jugero solvit sanctæ sedi,
517

Zyllesianum sigillum ab Heinrico
observatum cum pomo aureo crucige-
ro, 351.
Zweitalen. monast. codex Rudolphi-
nus, 396.

B. CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

SCRIPTA

SIVE

OMNIUM EJUS OPERUM PARS SECUNDA.

SECTIO PRIMA. — EPISTOLÆ.

EPISTOLA PRIMA

AD OFFAM REGEN MERCIORUM,

Post devictos Longobardos et Saxones.

(Anno 774.)

[Ex Mansi Conc. Collect.]

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardo-
rum et patricius Romanorum viro venerando et fratri
charissimo Offano Merciorum regi salutem, honorem
et amorem.

Cum deceat reges potentes et famosos amicitiæ
sædere convinciri et mutuis gaudiis ad invicem
gratulari, ut in vinculo charitatis Christus in om-
nibus et ab omnibus glorificetur, vestræ serenitati
hoc enologium duximus destinandum. Cum nobilissi-
mam Longobardorum civitatem cum suis civibus
omnibus nostro dominatui subjugaverimus, et Ita-
liam totam nostro imperio feliciter subjugaverimus
Christi adjutorio, cui famulari desideramus, rex De-
siderium Longobardorum, ducesque Saxonia, quos
nostris nutibus inclinavimus, Wihimundus et Albion,
cum fere omnibus incolis Saxonie baptismi suscepe-
runt sacramentum, Domino Jesu Christo de cætero
famulaturi. Hoc igitur salubri mandato ego Carolus
regum Christianorum orientalium potentissimus vos,
o Offane regum occidentalium Christianorum poten-
tissime, cupio lætificare et te in dilectione speciali
amplecti sincerius.

EPISTOLA II,

SIVE DECRETUM DE SCHOLIS OSNABRUGENSIS ECCLESIE.

(Anno 787.)

[Ex Baronio Ann. Eccles.]

in nomine sanctæ et individue Trinitatis Carolus
Imp. Augustus Romanum gubernans imperium, do-
minus et rex Francorum, et Longobardorum, nec-
non dominator et Saxonum.

Notum sit omnibus sanctæ Ecclesiæ fidelibus,
nostrisque præsentibus et futuris, quod nos ob no-

A stræ mercedis augmentum, Uisioni episcopo Osa-
burgensi suæ Ecclesiæ, quam nos primam in omni
Saxonia, in honorem S. Petri principis apostolorum
et sanctorum martyrum Crispini et Crispiniani con-
struximus, quoddam nemus vel forestum intra hæc
loca Farnewinchel, Rustenstheim, Angara, Osningse-
nethe, Dershosset, Egesterfeldt, innumera collauda-
tione illius regionis potentum, cum omni integritate
in porcis silvestribus, cervis, avibus et piscibus
omnique venatione quæ sub banno usuali ad forestum
deputatur ad similitudinem foresti nostri Aquis-
grani in Silvea Osningi, in perpetuum pietatis usum
donavimus, ea videlicet ratione, quod si quispiam
hoc idem nemus nostro banno munitum sine præ-
dictæ sedis episcopi licentia studio venandi vel aliud
B agendi unquam introierit, sciat se tam divinæ quam
regiæ ultionis vindictam incursum, necnon pro de-
licto sexaginta solidos nostri ponderis, quos nobis
pro banno violato debere statimus, redditurum.

Insuper vero eidem episcopo ejusque successoribus
perpetuam concedimus licentiam, libertatem et
ab omni regali imperio absolutionem, nisi forte con-
tingat ut imperator Romanorum et rex Græcorum
conjugalitæ fœdera inter filios eorum contrahi dispo-
nant: tunc Ecclesiæ illius episcopus cum sumptis
a rege vel ab imperatore adhibito, laborem simul et
honorem illius legationis assumet. Et ea de causa
statuimus quod in eodem loco Græcas et Latinas
scholas in perpetuum manere ordinavimus, nec un-
quam clericos utriusque linguae gnaros deesse confi-
dimus. Et ut hæc auctoritas firmitior habeatur, et diu-
C turnis temporibus melius conservetur, manu pro-
pria subter ea roborare decrevimus, et annulo nostro
sigillare jussimus. Dat. tertio Kalendas Januarii,
anno quarto Christo propitio imperii nostri, trigesimo
septimo regni nostri in Francia, atque trigesimo
primo in Italia. Actum Aquisgrani in palatio in no-
mine Domini feliciter. Amen.

• EPISTOLA III.

AD RADGULFUM ABBATEM FULDENSEM

De litterarum studiis.

(Anno 787.)

[Ex Miræo. Donationes Belgiz.]

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, ac patricius Romanorum, Baugolfo abbati, et omni congregationi, tibi etiam commissis fidelibus oratoribus nostris, in omnipotentis Dei nomine amabilem direximus salutem.

Notum igitur sit Deo placite devotioni vestre quia nos una cum fidelibus nostris consideravimus utile esse, ut episcopia et monasteria nobis, Christo propositio, ad gubernandum commissa, præter regularis vite ordinem atque sanctæ religionis conversationem, etiam in litterarum meditationibus, eis qui, donante Domino, discere possunt, secundum uniuscujusque capacitatem, docendi studium debeant impendere; qualiter sicut regularis nonna honestatem morum, ita quoque docendi et discendi instantia ordinet et ornet seriem verborum, ut qui Deo placere appetunt recte vivendo, ei etiam placere non negligant recte loquendo. Scriptum est enim: *Aut ex verbis tuis justificaberis, aut ex verbis tuis condemnaberis* (Matth. xii, 37). Quamvis enim melius sit bene facere quam nosse, prius tamen est nosse quam facere. Debet ergo quisque discere quod optat implere, ut tanto uberius quid agere debeat, intelligat anima, quanto in omnipotentis Dei laudibus sine mendaciorum offendiculis cucurrerit lingua. Nam cum omnibus hominibus vitanda sint mendacia, quanto magis illi secundum possibilitatem declinare debent, qui ad hoc solummodo probantur electi, ut servire specialiter debeant veritati? Nam cum nobis in his annis a nonnullis monasteriis sæpius scripta dirigerentur, in quibus quod pro nobis fratres ibidem commorantes in sacris et piis orationibus decertarent significaretur, cognovimus in plerisque præfatis conscriptionibus, eorumdem et sensus rectos et sermones incultos: quia quod pia devotio interius fide-

^a Epistola hæc de numero est illarum, quæ generales dicebantur, quod uno exemplo, paucis mutatis, ad diversos mitterentur, ad metropolitans, ad episcopos, ad abbates et ad alios, ut res postulabat. Tot enim gentes e Germania cis Rhenum, et ex Italia cis Alpes eruperant, ut publice penitus evanuerint scholæ, et curam privatarum ad eruditionem clericorum in episcopis gesserint episcopi, ut abbates in cœnobiis ad monachorum instructionem. Unde studia delitescabant in solis episcopiorum monasteriorumque claustris. Sed quia tunc quoque ex linguebant, eas pristino splendori restituere Carolus etiam satagit, directis epistolis, de quibus supra. Verum cum privatarum hujusmodi scholarum aditus laicis liber non esset, Carolus publicas instituit, et in ipso regio palatio alias erexit. Regis exemplum statim secuti sunt abbates et episcopi. Publicæ per episcopia, per monasteria mox streperunt scholæ, aliæ cœnobiis, aliæ secularibus edocendis destinatæ. Tunc Benedictini, qui a sui instituti primordiis litteras professi sunt, scholas illas duplicis generis in suis monasteriis habere voluerunt: de quibus legendus Trihemius in chronico Hirsaugensi, ubi et cœnobia Benedictinæ litterarum cultu celebriora enumerat. De deside-

^A licet dictabat, hoc exterius propter negligentiam discendi lingua inerudita exprimere sine reprehensione non valebat. Unde factum est ut timere inciperemus ne forte, sicut minor erat in scribendo prudentia, ita quoque et multo minor esset, quam recte esse debuisset, in eis sanctarum scripturarum ad intelligendum sapientia. Et bene novimus omnes quia, quamvis periculosi sint errores verborum, multo periculosiores sunt errores sensuum. Quamobrem hortamur vos litterarum studia non solum non negligere, verum etiam humillima et Deo placita intentione ad hoc certatim discere, ut facilius et rectius divinarum scripturarum mysteria valeatis penetrare. Cum autem in sacris paginis schemata, tropi et cætera his similia inserta inveniantur, nulli dubium est quod ea unusquisque legens tanto citius spiritualiter intelligit, quanto prius in litterarum magisterio plenius instructus fuerit. Tales vero ad hoc opus viri eligantur, qui et voluntatem et possibilitatem discendi, et desiderium habeant alios instruendi. Et hoc tantum ea intentione agatur, qua devotione a nobis præcipitur. Optamus enim vos, sicut decet Ecclesiæ milites, et interius devotos, et exterius doctos, castosque bene vivendo, et scholasticos bene loquendo: ut quicumque vos propter nomen Domini et sanctæ conversationis nobilitatem ad videndum expectierit, sicut de aspectu vestro ædificatur visus, ita quoque de sapientia vestra, quam in legendo seu cantando perceperit, instructus, omnipotenti Domino gratias agendo gaudens redeat. Hujus itaque epistolæ exemplaria ad omnes ^B suffragantes tuosque coepiscopos, et per universa monasteria dirigi non negligas, si gratiam nostram habere vis: et nullus monachus foris monasterio judiciaria teneat, nec per mallos et publica placita pergat. Legens valeat.

EPISTOLA IV ^c.

AD SUBJECTOS.

De Homiliario Pauli Diaconi, monachi Casinensis.

(Anno 788.)

(Ex Mabill. Vetera Analecta.)

Carolus Dei fretus auxilio rex Francorum et Lon-

rio, quo ferebatur Carolus, quo litteræ, præsertimque sacræ, in regno suo vigerent, lege monachum Sam Gallensem lib. i, cap. 9. Hæc ex Pagio ad an. 787, num. 11.

^D Notat Sirmondus hic scrinarii oscitantia quædam obrepuisse, quæ mutari oportebat, ut quæ metropolitano conveniant, non abbati.

^c Epistolam hanc visum est edere, ut pote lectu dignam, et nonnulla continentem, quæ multorum, ut puto, notitiam fugiunt. Etsi enim cum Pauli Diaconi Homiliario typis edita est Spire apud Petrum Drach juniorem anno 1482 et Coloniz apud Mathæum Cholum anno 1557, tamen quia rariore sunt ejusmodi editiones, operæ pretium existimavi hæc recedere pretiosum istud antiquitatis monumentum. Homiliarium hoc ab Alcuino adornatum eliminavit, ac in duo volumina distribuit Paulus Diaconus Monachus Casinensis, uti Carolus in fine epistolæ testatur. Huc spectare crediderim Ansegisi abbatibus Fontanellensis testamentum, legantis monasterio suo *Collectaneos duos super anni circulo, Pauli Diaconi volumina duos*. Insertæ sunt tamen homiliæ quædam a posteris, nempe Herici monachi Antissiodorensis, quem mortuo Paulo floruisse constat, regnante Carolo Calvo.

gobardorum, ac patricius Romanorum, religiosis lectoribus nostræ ditioni subjectis. Cum nos divina semper domi orisque clementia sive in bellorum eventibus, sine in pacis tranquillitate custodiat, etsi quidquam rependere ejus beneficiis tenuitas humana non prævalet; tamen quia est inestimabilis misericordie Deus noster, devotas suæ servituti benigne approbat voluntates. Igitur quia curæ nobis est ut ecclesiarum nostrarum ad meliora semper proficiat status, obliteratam pene majorum nostrorum desidia reparare vigilant studio litterarum satagimus officinam, et ad pernoscenda sacrorum librorum [Al., liberalium artium] studia nostro etiam quos possumus invitamus exemplo. Inter quæ jampridem universos veteris ac novi Testamenti libros librariorum imperitiâ depravatos, Deo nos in omnibus adjuvante, examussum correximus. Accensi præterea venerande memoriæ Pippini genitoris nostri exemplis, qui totas Galliarum ecclesias suo studio Romanæ traditionis cantibus decoravit; nos nihilominus solerti easdem curamus intuitu præcipuarum insignire serie lectionum. Denique quia ad nocturnale officium compilatas quorundam casso labore, licet recto intuitu, minus tamen idonee reperimus lectiones: quippe quæ et sine auctorum vocabulis essent posite, et infinitis vitiorum anfractibus scaterent; non sumus passi nostris diebus in divinis lectionibus sacrorum officiorum inconsonantes perstrepere solæcismos, atque earumdem lectionum in melius reformare tramitem, mentem intendimus: idque opus Paulo Diacono familiari nostro eliminandum injunximus, scilicet ut studiose catholicorum Patrum dicta percurrens, veluti florentissimis eorum pratis certos quosque flosculos legeret, et in unum quæque essent utilia, quasi sertum aptaret. Qui nostræ celsitudini devote parere desiderans, tractatus atque sermones et homelias diversorum catholicorum Patrum perlegens, et optima quæque decerpens, in duobus voluminibus per totius anni circulum congruentes cuique festivitati distincte et absque vitiis nobis obtulit lectiones. Quarum omnium textum nostra sagacitate perpendentes, nostra etiam auctoritate eadem constabilivimus, vestraque religioni in Christi Ecclesiis tradimus ad legendum.

Paulus Diaconus.	Carole princeps,
Utere felix	Atque togate
Munere Christi	Arbiter orbis,
Pluribus annis,	Dardanidæque
Luxque, decusque	Gloria gentis.
Magne tuorum	

EPISTOLA V.

AD FASTRADAM REGINAM.

De victoria Avarica, et de Litanis.

(Anno 792.)

[Ex Mansi Conc. Collect.]

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum dilectæ nobis et valde amabili conjugii nostræ Fastradæ reginæ.

Salutem amabilem tibi in Domino per hos apices

A mittere studuimus, et per te dulcissimis filiabus nostris, vel cæteris fidelibus nostris tecum manentibus. Scientem te enim facimus quia gratias Deo sani et salvi sumus. Missus quidem dilecti filii nostri Pippini nomine ill. nobis nuntiavit de ejus sanitate ac domni apostolici, vel de salvatione confinum nostrorum illis partibus positorum; unde valde lætificati existimus. Et insuper retulit nobis qualiter illæ scaræ, quas prius de Italia jussimus pergere partibus Avarie in ill. confinia residendum, perrexerunt infra fines ipsorum decimo Kalendas Septembris, et interunt pugnam cum eis: et dedit eis Deus omnipotens pro sua misericordia victoriam, et multitudinem de ipsis Avaris interfecerunt, in tantum, ut dicunt, quod in multis diebus major strages de ipsis Avaris facta non **B** fuit. Et exspoliaverunt ipsum vallum, et sederunt ibidem ipsa nocte, vel in crastina, usque hora diei tertia. Et acceptis spoliis reversi sunt in pace; et centum quinquaginta de ipsis Avaris vivos comprehenderunt, quos reservaverunt ut nostra fiat jussio qualiter exinde agere debeant. Fideles Dei ac nostri, qui hoc egerunt, fuerunt ille episcopus, ille dux, ille et ille comites. Ill. dux de Histria, ut dictum est nobis, ibidem bene fecit cum suis hominibus. Vassi vero nostri fuerunt illi. Nos autem Domino adjuvante tribus diebus litaniam fecimus, id est, Nonis Septembris, quod fuit Lunis die, incipientes, et Martis, et Mercuris, Dei misericordiam deprecantes ut nobis pacem et sanitatem atque victoriam et prosperum iter tribuere dignetur, et ut in sua misericordia et pietate nobis adiutor et consiliator atque defensor in omnibus angustiis nostris existat. Et a vino et carne ordinaverunt sacerdotes nostri, qui propter infirmitatem aut senectudinem aut juventudinem abstinere poterant, ut abstinuissent: et qui redimere voluisset quod vinum licentiam habuisset bibendi ipsis tribus diebus, ditiores et potentiores homines in unaquaque die solidum unum delissent, minus potentes juxta possibilitatem ipsorum, et qui amplius dare non poterat, et vinum bibere volebat, saltem vel unum denarium donasset, elemosynam vero unusquisque secundum propriam atque bonam voluntatem vel juxta possibilitatem fecisset. Et sacerdos unusquisque missam specialem fecisset, nisi infirmitas impedisset; et clerici qui psalmos sciebant, unusquisque quinquaginta cantasset: et interim quod ipsas litanias faciebant, discalecati ambulassent. Sic consideraverunt sacerdotes nostri, et nos omnes ita aptificavimus, et Domino adjuvante compleximus. Unde volumus ut tu cum ill. vel cæteris fidelibus nostris considerare debeas qualiter ipse litanis ibidem factæ fiant. Tu autem juxta quod tua infirmitas permittit in tuo committimus arbitrio. Et mirum nobis fuit quia vester missus nec epistola, postquam de Ragenisburgo, ad nos non venit. Unde volumus ut sæpius nobis de tua sanitate vel de aliud quod placuerit significare debeas: iterumque salutamus te multum in Domino.

* Al., tractatus atque sermones diversorum catholicorum Patrum.

EPISTOLA VI

AD ELIPANDUM ET CÆTEROS EPISCOPOS HISPANIE.

In qua trium etiam superiorum libellorum fit mentio.

(Anno 794.)

[Ex Mansi Concil. Coll. 7.]

* Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, filius et defensor sanctæ Dei Ecclesiæ, Elipando Toletanæ civitatis metropolitano, et cæteris in partibus Hispaniæ consacerdotibus orthodoxæ fidei et fraternæ charitatis, in Christo Dei Filio proprio et vero optamus salutem.

Gaudet pietas Christiana divinæ scilicet atque fraternæ per lata terrarum spatia duplices charitatis alas extendere, ut materno foveat affectu quos sacro genuerat baptismate. Et maxima est sanctæ matris Ecclesiæ exultatio, suorum adunatio filiorum, ut sint consummati in unum, qui redempti sunt ab uno, dicente eodem Redemptore Domino nostro Jesu Christo: *Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, ut omnes unum sint, sicut et nos unum sumus* (Joan. xvii). Unde et in Cantico canticorum de sancta dicitur Ecclesia: *Terribilis ut castrorum acies ordinata* (Cant. vi). Constipata exercitus ordinatio, et unanimis bellatorum fortitudo, magno solet hostibus esse terrori: sic filiorum sanctæ matris Ecclesiæ intra murum catholiciæ fidei pacifica ædificatio, aeris potestatibus nimium constat terribilis, et ignitis malignæ perfidiæ spiculis omnino impenetrabilis existat, sicut et verissimus gentium prædicator, et fortissimus Ecclesiæ præliator præcipit, dicens: *In omnibus assummes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignita exstinguere* (Ephes. vi), et hoc sæculum nequam libero ad cœlestia volatu evadere. *Sine fide enim impossibile est placere Deo* (Heb. xi). Impossibile est quod omnino ab homine fieri non potest. Principium est salutis nostræ fides: qua intemperata, et integra sanitate confirmata, totius vitæ cursus per bonorum vestigia operum feliciter sine tenus currit. *Per fidem enim*, sicut idem præfatus doctor in Epistola ad Hæbreos testatur, *omnes sancti placuerunt Deo*.

Hanc igitur fidem orthodoxam, et ab apostolicis traditam doctoribus, et ab universali servatam Ecclesia, nos pro virium nostrarum portione ubique in omnibus servare et prædicare profitemur: quia non est in alia aliqua salus nisi in illa, quam pacifica ab initio salutis nostræ unanimitate semper servabat Ecclesia: pro qua etiam, viri fratres, et vestra bona devotio, quam vos habere decet in Domino, his partibus fidei vestræ litteras dirigere curastis, utrumque, et generales ad sacerdotales sanctissimas aures, ad nos quoque speciales. In quarum utique serie litterarum non satis nobis elucebat, an quasi ex auctoritate magisterii nos vestra docere disposuistis, an ex humilitatis discipulatu nostra discere desideratis. Tamen sive hoc, sive illud vestris inesset animis, petitionem vestram, charitate Christianæ religionis cogente, non spernen-

* Ex eodem Sirmondi apographo. HARD.

A dam esse censuimus: valde desiderantes, Deumque ex intimo cordis affectu deprecantes, quatenus in veræ fidei soliditate firmiter utrinque permaneamus, et inter fluctivos hujus sæculi æstus, Spiritu sancto navigium vestri [M., nostri. H.] cursus regente, ad portum perpetuæ tranquillitatis pervenire mereamur. Ad hanc autem tranquillitatem capiendam oculus cordis fide purificandus est, et assiduus sanctarum orationum precibus mentis acies illustranda, ut puræ veritatis lumen omni errorum nube expulsa contemplari valeat, ne in opiniones noxiæ falsitatis temeritas inordinata incautius gradientes præcipitet. Nec pigeat Christianum ubi hæsetet quærere; nec pudeat ubi nesciat discere: quoniam pia humilitas discendi sapientiæ intrat secreta; et melius est discipulum esse veritatis, quam doctorem existere falsitatis. Ille ad altiora semper provehitur, iste ad inferiora semper dilabitur: et inde magister efficitur erroris, unde auditor contempsit esse veritatis.

Hanc igitur, fratres, perniciosam devitantes elationem, sanctorum Patrum et catholicorum doctorum sacris inheramus sensibus. Discamus quæ scripserunt, credamus quæ docuerunt, et non declinemus ad dexteram; neque ad sinistram, sed per viam regiam ad regem et Redemptorem, Deum et Dominum nostrum Jesum Christum concordii fidei et veritatis curamus professione. *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x), eodem attestante apostolo: *Justus autem ex fide vivit* (Rom. i): Si justus ex fide vivit, quomodo qui fidem non habet rectam se vivere æstimat? Nos nempe non sumus infidelitatis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. Sequamur sanctorum Patrum venerabilia in charitate præcepta. Decet enim ut omnium Christianorum una sit fides, et unus animus, sicut est unum ovile et unus pastor: Qui vero extra ecclesiastici ovilis septa inveniuntur, lupina rabie devorabuntur, quia vocem boni pastoris non audiunt, qui ante suas oves ingreditur et egredietur, ut eos ad pascua vitæ perducatur æternæ. Nobis itaque dictum intelligamus quod egregius prædicator suis charissimis filiis præcipiebat dicens: *Obsecro vos per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut unum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata: sitis autem perfecti in uno sensu et in eadem scientia* (I Cor. i): Hæc habentes apostolicæ auctoritatis præcepta, concordate nobiscum. Diligimus vos: hoc vobis volumus in Domino, quod et nobis: quia perfecta quam habemus in Christo charitas congregare gaudet, non spargere; adunare, non scindere; et inconsutilem Salvatoris nostri tunicam integram servare, non dividere: prævidentes hoc idem in pace Christi custodire, quod milites in passione ejus observabant.

His ita præhatis, vestris in Domino valde congaudemus profectibus, ita ut in cordibus nostris fraterno vulnerati amore, vestram, quam patimini intergentes, lacrymabili gemitu condoleamus oppressiorem: sed majore multo tristitia lugeamus, si aliquid

diabolica fraude interius oppressionis per infidelitatem vel cujuslibet schismatici erroris patiamini in cordibus. Iste est continuus dolor pectoribus nostris, et pene irremediabile vulnus, nisi per ejus misericordiam, qui sanat contritos corde, et vult omnes homines salvos fieri, ad agnitionemque veritatis pervenire, illi nos letificent qui contristaverunt. Vestra igitur correctio nostra est letificatio: desiderantes vos socios habere in fide catholica, et cooperatores in prædicatione veritatis, ut gaudium, quod Christus suis promisit discipulis, habitet in nobis, et gaudium nostrum impleatur in vobis.

Ad impletionem vero hujus gaudii, fraterna cogente charitate, jussimus sanctorum Patrum synodale ex omnibus undique nostræ ditionis Ecclesiis congregari concilium, quatenus sancta omnium unanimitalis firmiter decerneret, quid credendum sit de adoptione carnis Christi, quam nuper novis assertionibus et sanctæ Dei universali Ecclesiæ antiquis temporibus inauditis, vos ex vestris scriptis intulisse cognovimus. Imo et ad beatissimum apostolicæ sedis pontificem, de hac nova inventione, nostræ devotionis ter quaterque direximus missos: scire cupientes quid sancta Romana Ecclesia, apostolicis edocta traditionibus, de hac respondere voluisset inquisitione. Nec non et de Britannicæ partibus aliquos ecclesiasticæ disciplinæ viros convocavimus, ut ex multorum diligenti consideratione veritas catholicæ fidei investigaretur, et probatissimis sanctorum Patrum hinc inde roborata testimoniis absque ulla dubitatione teneatur. Idcirco vobis per singulos libellos dirigere curavimus quid prædictorum Patrum pia unanimitas, et pacifica perscrutatio, auctoritate ecclesiastica inveniret, statuisset, confirmaret.

Primo quid dominus [*Me.*, domnus. *H.*] apostolicus, cum sancta Romana Ecclesia, et episcopis illis in partibus quaquaversum commemorantibus, et catholicis doctoribus sentiret, sub unius libelli tenore statuimus.

Deinde secundo loco, quid ecclesiastici doctores et sacerdotes ecclesiarum Christi de propinquiore Italia partibus, cum Petro Mediolanensi archiepiscopo, et Paulino Foro-Julianensi vel Aquileianensi patriarcha, viris in Domino valde venerabilibus, intelligi vel firmiter credi voluissent, suis propriis responsionibus exaratum posuimus libellum, quia ipsi quoque præsentibus nostro synodali conventui adfuerunt.

Post hæc tenet et tertius libellus orthodoxam sanctorum Patrum episcoporum, et virorum venerabilium fidem, qui in Germaniæ, Galliæ, Aquitanicæ, et Britannicæ partibus dignis Deo deserviunt officiis, vestrisque objectionibus sanctarum Scripturarum testimoniis roboratas obtinet responsiones.

Dein quarto loco meæ propriæ unanimitalis, cum his sanctissimis prædictorum Patrum decretis, et catholicis statutis consensum subnexui, sicut vosmetipsi in vestra epistola, quam meo specialiter assignastis nomini, rogare curastis: id est, ne pauco-

A rum subdolis assertionibus consentirem, sed plurimorum testimoniis roboratam fidem firmiter tenerem. Facio certissime, Deo Domino meo Jesu Christo donante, horum me sanctissimæ multitudini et probatissimæ auctoritati in veræ fidei professione firmiter associans, nec vestræ me paucitati in consensione hujus novæ assertionis socium admitto: sed apostolicæ sedi, et antiquis ab initio nascentis Ecclesiæ, et catholicis traditionibus tota mentis intentione, tota cordis alacritate conjungo. Quidquid in illorum legitur libris, qui divino Spiritu afflati, toti orbi a Deo Christo dati sunt doctores, indubitanter teneo: hoc ad salutem animæ meæ sufficere credens, quod sacratissimæ evangelicæ veritatis pandit historia, quod apostolica in suis epistolis confirmat auctoritas, quod eximii sacræ Scripturæ tractatores, et præcipui Christianæ fidei doctores, ad perpetuam posteris scriptum reliquerunt memoriam. Cum his quoque doctoribus, et sanctæ Ecclesiæ pastoribus, veram prædico fidem, quos in præsentem tempore ille nobis dedit luminaria, qui dixit: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. xxviii).

Hi sunt propugnatores fidei nostræ, hi sunt rectores per diversas sedes civitatis Christi: cujus ætemurale est fides catholica, et charitas firmissimus murus, et propugnacula divinarum testimonia Scripturarum: et divitiæ salutis in ea sunt sapientia, et scientia, et spes portarum custodia: quæ quatuor clavibus, id est prudentia, justitia, fortitudine, et temperantia, piis aperiantur animis. Hujus vero civitatis ipse Dei verus et proprius Filius, Deus verus, homo verus, Jesus Christus, Dominus noster, regali præsidet potentia: cujus gratia totam illius civitatis structuram regit, defendit et exaltat. Quisquis ad hanc civitatem, recta sibi præviante fide, manus bonorum operum habens plenissimas, pervenire festinat, apertas inveniet portas, et regem regum cum millibus sanctorum agminum obviare sibi gaudebit. Sed et gratias vobis agimus de instantia orationum vestrarum, quibus memoriam nostræ assidue vos habere dixistis: optantes ut preces vestræ acceptabiles sint Domino Deo Salvatori nostro, et ut ipse per suam misericordiam dignos vos efficiat exaudiri, et ad unitatem sanctæ suæ Ecclesiæ revocare dignetur, et ejusdem pietatis humeris in sanctæ matris Ecclesiæ reportet ovile, qua de cælis veniens ovem requirere perditam, inventamque cum triumpho gloriæ ad sedem paternæ majestatis revexit.

Illud quoque, quod vobis nostram pietatem flagitare placuit, quatenus in præsentia nostro libelli vestri legeretur textus, et perscrutante plurimorum consilio, quod in eo recte fidei sanctionibus consensiens inveniretur: fecimus sicut potuimus, collectis unilique, veluti præfati sumus, ecclesiasticis doctoribus, et populi Christiani rectoribus: nobisque omnibus pacifico unanimitalis choro consedentibus eundem libellum a capite calcetens per distinctiones uniuscujusque sententiæ, et per interrogationes vel

responsiones, prout cuique libuit, perlegere iussimus. Quid vero de eo libello præsules Ecclesiarum Christi, fideique catholice doctores intellexissent, non opus est mihi in hac mea iterare epistola, dum illorum libellus proprius hoc vobis evidenter ostendit.

Scriptam itaque in epistola vestra huiusmodi obsecrationem invenimus: Poscentes vos per eum, qui pro te in cruce manus innoxias extendit, et pro te sanguinem pretiosum effudit, et pro te mortem pertulit et sepulturam, ad liberandos electos ad infernum descendit, et pro te resurgens, tibi viam ad cælos revertendi, scilicet ad cælestem patriam, demonstravit, ut per te ipsum arbitri sedcas. Ecce ego vestris petitionibus satisfaciens, congregationi sacerdotum auditor et arbiter asselli. Discrevimus, et Deo donante decrevimus, quid esset de hac inquisitione firmiter tenendum. Sed modo per eandem obsecrationem vos iterum iterumque obtestor, ut in pacifica unanimitate et catholice fidei professione nobiscum firmiter maneatis: nec vos doctores aestimetis universali sancta Dei Ecclesia. Eam fidem tenet, quam orthodoxi Patres in suis nobis symbolis scriptam reliquerunt. Et nolite plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem. Nec ratiocinando humano ingenio divina vos mysteria investigare arbitremini: sed magis credendo honorate quæ humana fragilitas temere perscrutando invenire non valet.

Exemplum mihi Constantini imperatoris proposuistis, cuius initium B. Isidorus laudasse dicitis, et finem doluisse: quod ne mihi accidat per quemdam beatum, quem Antiphrasium cognominastis, benigne suadetis. Hoc etiam, divina miserante gratia, præcavere satago: non ab illo tantummodo, sed etiam ab omnibus qui aliquid rectæ fidei contrarium docere videntur: assidue devotione Dominum deprecor, et quoscunque ex filiis sancte matris Ecclesie valeo, mihi in hac petitione adjuutores convoco, ne me alicujus verbosa adulatio, vel fraudulenta laudatio decipiens, a via veritatis avertat, sæpius cum propheta decantans, *Corripiet me justus in misericordia, et increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum (Psal. cxliii)*. Vos vero vobismetipsis cavete, quod nos fraterno admonuistis amore procurantes diligentissime. omnipotentis Dei vobis assiduis precibus clementissimam convocate gratiam, ne callida antiqui hostis versutia sensus vestros in aliqua parte corrumpat, et pejus fiat interius diaboli servitium, quam exterius gentis inimicæ. Eumque expectate Redemptorem, quem salutis vestræ habuistis auctorem. Illum glorificate in corde, et portate in corpore; et dignam in vobis illi præparate habitationem in fide, quæ per dilectionem operatur, quatenus vos illius gloriosa potentia, et ineffabilis misericordia, ab utriusque servitutis molestia, exteriore scilicet et interiore, liberet et custodiat, et in magno die ante conspectum gloriæ suæ cum multiplicibus laboris vestri divitiis

A gloriosos stare concedat, et vocem optabilem cum operatoribus apostolice fidei audire faciat: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi (Matth. xxv)*. Paratum igitur vobis regnum ab origine mundi indubitata veritatis promissione speratis, si catholice fidei unanimitati vosmetipsos adjungere curetis. Exteriores servitutis molestias interna fidelitatis spe consolamini. Oculis mentis vestræ ad eum erigite qui vos eripuit de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ.

B Hactenus, antequam hujus adoptionis in Christo nomen a vobis exortum nostros offenderet animos, vos germanitatis amore dileximus. Etsi nos vestrum corporale servitium contristaret, rectitudo tamen fidei catholice lætificavit in vobis. Nunc vero duplici pro vobis affligimur mœnore, diabolica fraude decepta in corde, et inimica servitute oppressis in corpore. Sed redite, obsecro, ad unitatem sancte matris Ecclesie, ut vos eruat de angustia servitutis terrenæ, qui vos per baptismi gratiam a vinculo liberavit originalis peccati. Exspoliastis veterem hominem, quomodo iterum, fraude decepti maligna, induamini illo? Adoptionis filii Deo Patri facti estis per eum qui non est adoptivus, sed proprius: state per fidei inviolabilem confessionem in libertate filiorum Dei, et nolite infidelitatis jugum subire. Expellite vincula diabolice deceptionis de cordibus, quatenus Deus Christus, qui solvit compeditos, excutiat catenam gentis inimicæ de manibus vestris. Habetis nos, divina auxiliante gratia, cooperatores gaudii vestri, si vos nobiscum catholice fidei vultis esse prædicatores. Certissimum itaque ibi erit divine miserationis auxilium, ubi una est totius Ecclesie charitas, et una veræ fidei confessio. Ad multitudinem populi Christiani, et ad sacerdotalis concilii unanimitatem revertimini. Si enim duorum vel trium sancto pioque consensui, secundum suam promissionem, Dominum esse præsentem non dubitamus; quanto magis ubi tot sanctissimi Patres, tot venerabiles fratres, tot filii piæ matris Ecclesie, in nomine illius pacifica conveniunt unanimitate, cum adesse medium non est dubitandum, et illorum regere consilia, qui sui nominis laudem querere dignoscuntur?

D Ad confirmanda igitur corda vestra in fide et veritate, hanc nostri nominis, fraternæ instigante charitate, epistolam scribere curavimus, optantes ut nostra, quam habemus pro fide catholica, proficiat devotio, et vos divina clementia ad fidem reducat catholicam. Ante igitur quam hujus suspecti scandali a vobis oriretur offensio, duplici charitate, sicut prædiximus, dileximus vos, id est, in orationibus nostris per omnes regni nostri Ecclesias habuimus socios, et vestri memoriam quotidie facientes: iidem quoque et Deo auxiliante, voluntatem habuimus vos liberare a servitio secularis necessitatis, secundum temporis opportunitatem, et vestri consilii adhortationem. Nunc vero hac duplici charitate (quod sine dolore non dicimus) fraudastis vosmetipsos, non

intelligentes vos fraude diabolica esse deceptos, ut utroque juvamine vos denudaret, id est participatione fidei, et orationumstrarum, vel solatio auxilii nostri. Videte, videte, quam grande malum adversum vosmetipsos habetis factum, quod nequaquam ausi sumus orare pro vobis, sicut pro fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ filiis; nec vos adjuvare quomodo fratres in vestris maximis necessitatibus. Quapropter revertimini ad hanc duplicem consolationem, et abjicite a vobis hanc malignam diabolicæ fraudis versutiam, ut possitis nobiscum consortium habere in omni charitate et auxilio opportuno. Post hanc vero correptionem, sive admonitionem apostolicæ auctoritatis et synodalis unanimittatis, si non respicitis ab errore vestro, scitote omnino vos pro hæreticis haberi, nec ullam vobiscum communionem pro Deo audemus habere. Currite dum lucem habetis, ne tenebræ vos anathematis apprehendant, unde non potestis pedes vestros explicare, sed æterna damnatione irretitos esse lugebitis. Adhuc enim pia mater Ecclesia revocat vos ad gremium suæ misericordiæ, volens vos Deo nutrire in filios. Tantum nolite vos abstrahere ab ejus pietate, qui vos vocavit in regnum Filii dilectionis suæ.

Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium. Credimus et in unum Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, natum ex Patre ante omnia sæcula, et ante omnia tempora: lumen de lumine, Deum verum de Deo vero: natum, non factum: naturalem, non adoptivum: per quem omnia condita sunt, cœlestia et terrestria, unius essentia et unius substantiæ cum Patre. Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum, vivificantem omnium, a Patre et Filio procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et conglorificandum. Credimus eandem sanctam Trinitatem, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unius esse substantiæ, unius potentia et unius essentia tres personas, et singulam quamque in Trinitate personam plenum Deum, et totas tres personas unum Deum omnipotentem: Patrem ingentum, Filium genitum, Spiritum sanctum procedentem ex Patre et Filio: nec Patrem aliquando coepisse, sed sicut semper est Deus, ita semper et Pater est, quia semper habuit Filium. Æternus Pater, æternus Filius, æternus et Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedens: unus Deus omnipotens, Pater et Filius et Spiritus sanctus ubique præsens, ubique totus, Deus æternus, ineffabilis, incomprehensibilis. In qua sancta Trinitate nulla est persona vel tempore posterior, vel gradu inferior, vel potestate minor: sed per omnia æqualis Patri Filius, æqualis Patri et Filio Spiritus sanctus divinitate, voluntate, operatione et gloria. Alius tantummodo in persona Pater, alius in persona Filius, alius in persona Spiritus sanctus. Non aliud, sed unum natura, potentia et essentia Deus Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Credimus ex hac sancta Trinitate Filii tan-

PATROL. XCVIII.

tummodo personam, pro salute humani generis de Spiritu sancto et Maria virgine incarnatam; ut qui erat de divinitate Dei Patris Filius, esset et in humanitate hominis matris Filius: perfectus in divinitate Deus, perfectus in humanitate homo: Deus ante omnia sæcula, homo in fine sæculi: verus in utraque substantia Dei Filius; non putativus, sed verus; non adoptione, sed proprietate: una persona Deus et homo, unus mediator Dei et hominum: in forma Dei æqualis Patri, in forma servi minor Patre: in forma Dei creator, in forma servi redemptor. Unus in utroque Dei Filius proprius et perfectus, ad implendam humanæ salutis dispensationem, passus est vera carnis passione, mortuus vera corporis sui morte: surrexit vera carnis suæ resurrectione, et vera animæ resurrectione: et eodem corpore, quo passus est, et resurrexit, ascendit in cœlos, sedens in dextera Dei Patris: et in eadem forma, qua ascendit, venturus judicare vivos ac mortuos; cujus regni non erit finis. Prædicamus unam sanctam Dei Ecclesiam toto orbe diffusam, locis separatam, fide et charitate conjunctam: et veram remissionem peccatorum in eadem Ecclesia, sive per baptismum, sive per poenitentiam, divina donante gratia, et bona voluntate hominis cooperante. Credimus et omnes homines resurrecturos esse, et singulos secundum sua opera judicari: impios æternis suppliciis dammandos cum diabolo et angelis ejus; sanctos vero æterna gloria coronandos, cum Christo et sanctis angelis ejus in sæcula sempiterna.

Hæc est fides catholica, et ideo nostra; optamus etiam et vestra: quia una est fides, et unum baptisma, et unus Dominus noster Jesus Christus, qui est Deus verus, et verus homo, verus Deus, et verus Dei Filius, in utraque natura unus idemque mediator Dei et hominum homo Jesus Christus, qui est Deus benedictus in sæcula. Hanc fidem vos, charissimi fratres, firmiter tenere in commune deprecamur: et si aliter antea in quolibet verbo sensistis, corrigite vosmetipsos, et ad unitatem sanctæ Dei Ecclesiæ pura fide festinate: et contentiones nominum, novitatesque vocum devitate, quia, juxta Apostolum, non est hæreticus nisi ex contentione. Vos igitur quia pauci estis, unde putatis vos aliquid verius invenire potuisse, quam quod sancta universalis toto orbe diffusa tenet Ecclesia? Sub tegmine alarum illius requiescite, ne vos avida diaboli rapacitas, si foris inveniat, nefando gutture devoret. Redite ad pium matris Ecclesiæ gremium. Illa vos foveat et nutriet, donec occurratis in virum perfectum, et in plenitudinem corporis Christi. Habetote nos cooperatores salutis vestræ, catholicæ pacis auxiliatores: et societas nostra sit in Christo Jesu Domino nostro, qui vos nobiscum incorruptos et immaculatos fide pariter et opere custodiat, et constituat ante conspectum gloriæ suæ incontaminatos et irreprehensibiles, et perpetuæ beatitudinis hæredes pariter perficiat in æternum. Amen.

EPISTOLA VII.

AD OTTAV. REGEN. MERCIORUM.

(Anno 795.)

(Ex Mansi, Conciliorum Collect.)

Carolus, gratia Dei rex Francorum et Langobardorum et patricius Romanorum, viro venerando et fratri charissimo Offae regi Merciorum salutem.

Primo gratias omnipotenti Deo agimus de catholice fidei sinceritate quam in vestris laudabiliter paginis reperimus exaratam. De peregrinis vero, qui pro amore Dei et salute animarum suarum beatorum apostolorum limina desiderant adire, cum pace sine omni perturbatione vadant. Sed si aliqui non religioni servientes, sed lucrum sectantes, inter eos inveniantur, locis opportunis statuta solvant telonea. Negotiatores quoque volumus ut ex mandato nostro patrocinium habeant in regno nostro legitime. Et si aliquo loco injusta affligantur oppressione, reclamant se ad nos vel nostros iudices, et plenam jubeamus justitiam fieri. Cognoscat quoque dilectio vestra quod aliquam benignitatem de dalmaticis nostris vel palliis ad singulas sedes episcopales regni vestri vel Ethelfredi direximus in elemosynam domini apostolici Adriani, deprecantes ut pro eo intercedi jubeatis, nullam habentes dubitationem beatam illius animam in requie esse, sed ut fidem et dilectionem ostendamus in amicum nostrum charissimum. Sed et de thesauro humanarum rerum, quem Dominus Jesus nobis gratuita pietate concessit, aliquid per metropolitanas civitates direximus. Vestra quoque dilectioni unum balteum et unum gladium Hunibicum et duo pallia serice duximus destinanda. Vale.

EPISTOLA VIII.

AD LEONEM III. PAPAM,

Missa per Angilbertum abbatem Centulensem.

(Anno 796.)

(Ex Mansi, Conc. Collect.)

Carolus, gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, Leoni pape perpetue beatitudinis in Christo salutem.

Perfectis excellentie vestrae litteris et audita decretali chartula, valde, ut fateor, gavisus sum, seu in electionis unanimitate, seu in humilitatis vestrae obedientia, et in promissionis ad nos fidelitate. In quibus omnibus ex intimo cordis affectu divinae pietati agimus gratias, quia nobis post lacrymabile doloris vulnus quod animae nostrae dilectissimi patris et fidelissimi amici obitus inflixit, tale in vobis solita suae clementiae providentia solatium perdonare dignatus est. Unde et vestrae sanctitati, quasi vicario letitiae munere, per ejusdem Dei et Domini nostri Jesu Christi misericordiam, qui sanctae suae Ecclesiae in vestra beatitudinis exaltatione consuluit, nostram omniumque fidelium nostrorum demandamus prosperitatem, necnon et pacificam in Dei voluntate totius regni nostri innotescimus unanimitem, ut aequae in nostrae devotionis gaudeatis sicut et nos in vestrae sanctitatis letamur successibus. Sed et hoc vestrae sanctissimae benevolentiae innotescimus, quod

A cum dilectionis munera patri meo dulcissimo praedecessori vestro dirigere paraveram, ut charitatis quam in eo habui munificentiae largitate monstrarem magnitudinem, et suavissimae inter nos familiaritatis fidelitas multorum ostenderetur oculis, ecce subito, quod sine dolore non dicam, sine lacrymis non cogito praeter tristitia, obitus illius legatione consternatus sum, et ubi letitiae paraveram insignia, ibi me tristitia turbaverunt lugubria. Etsi Apostolus de mortuis contristari prohibet, tamen charitas lacrymas elicere non cessat. Non quasi mortuum plangentes, sed quasi melius cum Christo viventem recordantes, si nos corporali praesentia amisisse, non tamen spiritali suffragio illum nos amittere arbitramur. Sed magnum divina nobis praevidebat gratia solatium, dum vos, vir venerande, in locum illius subrogavit, ut esset qui quotidie apud beatum Petrum principem apostolorum pro totius Ecclesiae stabilitate, et qui pro salute mea meorumque fidelium, imo et pro totius stabilitate regni nobis a Deo dati intercederet, et paterna pietate nos in filium sibi adoptaret. Ad dilectionis pacificam unanimitatem Angilbertum manuales familiaritatis vestrae direximus sanctitati, quem prius, sicut promisimus per religiosos viros Camporum et Anastasium, beatissimo patri nostro praedecessori vestro dirigere curavimus; sed, ut praefati sumus, dum exenia omnia parata erant, lugubri paterna mortis nuntio repente tardatum est iter illius. Sed modo letiores de vestrae sanctitatis successione facti, quod desideravimus in illo pro patre agere, in vobis perficere studemus. Illique omnia injunximus quae vel nobis voluntaria vel vobis necessaria esse videbantur, ut ex collatione mutua conferatis vel quidquid ad exaltationem sanctae Dei Ecclesiae, vel ad stabilitatem honoris vestri, vel patriatus nostri firmitatem necessarium intelligeretis. Sicut enim cum beatissimo praedecessore vestrae sanctae paternitatis pactum inii, sic cum beatitudine vestra ejusdem fidei et charitatis inviolabile foedus statuere desidero; quatenus apostolicae sanctitati vestrae, divina donante gratia sanctorum advocata precibus me ubique apostolica benedictio consequatur, et sanctissima Romanae Ecclesiae sedes, Deo donante, nostra semper devotione defendatur. Nostrum est, secundum auxilium divinae pietatis, sanctam ubique Christi Ecclesiam ab incurso paganorum et ab infidelium devastatione armis defendere, foris et intus catholicae fidei agnitione munire. Vestrum est, sanctissime Pater, elevatis ad Deum cum Moyse manibus, nostram adjuvare militiam, quatenus vobis intercedentibus, Deo ductore et datore, populus Christianus super inimicos sui sancti nominis ubique semper habeat victoriam, et nomen Domini nostri Jesu Christi toto clarificetur in orbe. Vestrae vero auctoritatis prudentia canones ubique sequatur, quatenus totius sanctitatis exempla omnibus eviderent in vestra fulgeant conversatione, et sanctae admonitionis exhortatio audiat ab ore; quatenus sic luceat lux vestra coram hominibus ut

videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis est. Omnipotens Deus vestre auctoritatis beatitudinem ad sanctæ suæ Ecclesiæ exaltationem per multa annorum curricula incolumem conservare dignetur.

EPISTOLA IX.

AD ANGILBERTUM ABBATEM.

Commonitorium Angilberto, qui cum superioribus litteris ad pontificem mittebatur.

(Anno 796.)

(Ex Mansi, Conc. Collect.)

Carolus, gratia Dei, rex et defensor sanctæ Ecclesiæ, Homero auriculario salutem.

Divina regente misericordia, iterum et prospere te adducente ad domnum apostolicum papam nostrum, admones eum diligenter de omni honestate vitæ suæ, et præcipue de sanctorum observatione canonum, de pia sanctæ Dei Ecclesiæ gubernatione, secundum opportunitatem collationis inter vos, et animi illius convenientiam. Ingerasque ei sæpius, quam paucorum honor ille, quem præsentialiter habet, annorum, quam multorum est perpetualiter merces, quæ datur bene laboranti in eo. Et de simoniaca subvertenda hæresi diligentissime suadeas illi, quæ sanctum Ecclesiæ corpus multis male maculat in locis. Et quidquid mente tenes sæpius querelis agitas inter nos. Sed qualis mihi esset collatio cum beato Adriano papa prædecessore illius, de construendo monasterio ad sanctum Paulum, nullatenus dimittas suggerere illi, ut, volente Deo, revertens certum mihi responsum habeas referre. Dominus Deus ducat te, et dirigat in omni bonitate cor illius, ut faciens faciat quod sanctæ suæ proficiat Ecclesiæ, ut sit nobis pius Pater, et pro nobis præcipuus intercessor, ut idem Deus et Dominus noster Jesus Christus nos in sua florere faciat voluntate, et cursum qui superest nobis vitæ nostræ ad perpetuæ stabilitatis quietem perducere dignetur. Vade cum prosperitate, proficiens in veritate, reversurus cum gaudio, Homeriane puer.

EPISTOLA X.

AD MANASSEN ABBATEM.

(Anno 798.)

(Ex Labbe, Bibliotheca nova manuscriptorum.)

Carolus gratia Dei rex Francorum ac patricius Romanorum, abbati Manasse Flaviniacensis cœnobii salutem.

Benedictum nomen Domini in sæculum, quod juxta monachorum tuorum laudabilem conversationem plurimum glorificatur in gentibus, eo quod laus ejus semper in ore vestro versatur. Petitionem itaque de constructione cœnobii apud Corbiniacum, quam per Theodulfum episcopum Aurelianensem æque [atque] abbatem cœnobii Floriacensis libenter suscepimus et clementer concedimus, et præcipimus ut monachi

* Carolus.... Homero. Angilberto Centulae abbati, quem et Alcuinus quoque in epistolis, et Theodulfus

A quos ibi mittetis, ne aliquando mandatorum Dei viam oblit, sæpius in Flaviniacum revertantur cœnobium, ibique officia sua confirment, et meliorati jussu tuo, et monachorum tuorum revertantur. Censum vero quemcumque statueris eis omni tempore solvant. Ab alio vero censu tuo amore liberos reddo, uti reddidi Flaviniacum. Mitto autem vobis capsam argenteam sepulcri Salvatoris, et S. Jacobi apostoli, fratris Domini, reliquias continentem: orans et supplicans ut mei memores pro me et filiis nostris assidue apud Dominum interveniatis. Saluto te, et omnem congregationem nostram. Ego Rado scripsi, dictavi anno 8 domini nostri prædicti regis Caroli, regnante Domino nostro Jesu Christo in æternum.

EPISTOLA XI.

Fragmentum epistolæ ad episcopos.

(Anno 799.)

(Ex Mansi, Concil. Collect.)

B Et hoc vobiscum magno studio pertractandum est, quid de illis presbyteris unde approbatio non est, et semper negant, faciendum sit. Nam hoc sæpiissime a nobis et progenitoribus atque antecessoribus nostris ventilatum est, sed non ad liquidum hactenus definitum. Unde ad consulendum patrem nostrum Leonem papam sacerdotes nostros mittimus. Et quidquid ab eo vel a suis perceperimus, vobis, una cum illis quos mittimus, renuntiare non tardabimus. Vos interduro vicissim tractate attentius quid ex his vobiscum constituamus una cum prædicti sancti patris institutionibus, ut murmur cesset populi, et nos his satisfaciens, illic, Domino auxiliante, ab utrisque maneamus

EPISTOLA XII.

AD OFFAM REGEM MERCIORUM.

Presbyterum Scottum accusatum mittit in patriam, ut ibi ab episcopo suo judicetur.

(Anno 800.)

(Ex Mansi, Concil. Coll.)

Carolus, gratia Dei, rex Francorum, et defensor sanctæ Dei Ecclesiæ, dilecto fratri et amico Offæ regi salutem.

D Presbyter iste et Scottus apud nos moratus est aliquanto tempore in parochia Hildeboldi Coloniensis episcopi, sed reprehensibilis factus, ut fertur, a quodam accusatore, quod carnem diebus quadragesimalibus comedisset. Nostri vero sacerdotes judicare renuerunt, quia plenum testimonium accusantium super eum non invenerunt. Tamen nec eum loco consueto habitationis suæ propter infamiam diutius morari permiserunt, ne sacerdotalis honor apud imperitum vulgus vilesceret, vel rumigerula loquela aliqui hortarentur violare sanctum jejunium. Visum est nostris sacerdotibus illum ad sui episcopum, ubi Deo votum fecit, dirigere iudicium. Idcirco vestram deprecamur providentiam, ut jubeatis illum, secun-

in versibus * nondum editis, Homerum similiter vocant. Atque ut Angilbertus hic Homerus, sic Richulfus Moguntinus episcopus Dametas, Carolus ipse David, alii aliis tum inter familiares nominibus appellabantur. JAC. SIRM

* Sirm. edidit an. 1640. LAPP.

dum opportunitatem temporis et protectionis, in suam transponere patriam, ut ibi iudicaretur unde exivit. Nam ibi quoque sancta Dei Ecclesie puritas in moribus, et firmitas in fide, et honestas in conversatione, secundum canonicam sanctionem diligenter observari debebit, ut una, perfecta et immaculata columba, cujus pennae deargentatae, et posteriora ejus in specie auri clarescere debent. Vita, salus, et prosperitas tibi tuisque fidelibus a Deo Christo detur in aeternum.

• EPISTOLA XIII.
AD ALBINUM ABBATEM.
(Anno 800.)

(Ex Operibus Alcuini, Edit. Froben.)

Carolus, gratia Dei, rex Francorum, imperator Longobardorum ac patricius Romanorum, dilectissimo magistro, nobisque cum amore nominando Albino abbati in Domino nostro Jesu Christo aeternam salutem.

Pervenit ad nos epistola missa a religione prudentiae vestrae, quae post laudes et benedictiones omnipotenti Deo debitas, nobis et progeniei nostrae benedictionem optabilem cum summa benevolentia [Al., summamque benevolentiam] detulit. Post haec textus illius inquirendo subsecutus [Al., subjectus] est, cur Septuagesima et Sexagesima, nec non et Quinquagesima in ordine per dies dominicos ante Quadragesimam dicatur, vel scribatur. Inde arrepta ratione per campos arithmeticae artis, quidquid ex hac re vestra sensit industria, se extendendo nobis pleniter significare studuit [Al., statuit]. Sed dum mens nostra huc illucque discurreret, solerti indagatione consideravimus, non solum infra [Al., intra] praescriptos a vobis dies, sed etiam per singulas hebdomadas, nec non et per totum anni circuli [Gold., circum] spatium [Gold. om. spatium], per intervalla horarum ac punctorum seu momentorum; mysteria numerorum posse ab his qui hujus artis peritia imbuti sunt reperiri. Unde quia tuae charitati placuit nostram regalem aulam hac de re consulere, quidquid inde sentit [Al., sensit] nostra serenitas, sermone commatice tibi patefacere non negamus [Al., negavimus].

Exigente igitur inquisitione, et consideratione quaerendum est, cur [Al., considerata, cur; Gold., considerata ratione cur] alii sex, alii septem, alii octo, nonnulli vero novem abstineant hebdomadas? Argumentum sensus nostri tuae familiaritati per hos apices significare studemus. Qui enim [Cod. ms. S. Emmerami, Quod sic solvendum est; qui enim] sex hebdomadas observantes se abstinenciae tradunt, subtractis sex diebus dominicis in quibus jejunare minime licet, decimas dierum dantes [Gold., dantes

A dierum] corporis sui, triginta sex dies, sicut beatus Gregorius mirabilis doctor edocet, jejunant. Et hoc tempus, licet in ipso duo superesse videantur dies usque ad sanctam Resurrectionem, Quadragesimam doctoribus sanctae Dei Ecclesiae nominari placuit. Religione vero crescente a Telesphoro pontifice, qui post Petrum apostolorum principem nonus in sancta Romana Ecclesia claruit, septem hebdomadae in abstinentia dedicate sunt; et hoc tempus, quo alio nomine rectius vocari quam Quinquagesima in ordine rationabiliter debuerit [Al., debuit; Gold., vocare, quam Quinquagesimam... debuerunt]? Ex hinc et deinceps collecta ratione, qui octo hebdomadis [Al., hebdomadas; Gold. addit observare studuerunt Sexagesimam gradatim], Sexagesimam gradatim nominaverunt. Similiter qui novem Septuagesimae, juxta praefatam rationem, nomen imposuerunt, et non ob numerum [Al., ordinem numerorum] hebdomadarum vel dierum, sed tenorem nominis [Al., numeris] servantes haec nomina censuerunt [Al., composuerunt]. Velut, si qui nunc fuissent, qui decimam hebdomadam addere pro aliqua justa ratione voluissent, et propter numerum hebdomadarum decagesimam [Al., Decimagessimam], seu quolibet alio nomine, vel propter numerum dierum Septuagesimam, vel octuagesimam, ordine servato vocabulorum, tramite recto pergendo nuncupare debuissent.

Quia igitur, gratia divina opitulante, prout nobis visum fuit, de nomine Septuagesimae et Sexagesimae [Al., Quadragesimae], ac Quinquagesimae, tuae charitati scripsimus, nunc stylo percurrente de observantia et cultu harum (hebdomadarum) juxta capacitatem [Gold., sagacitatem] sensus nostri tibi scribere curavimus. Quinquagesima vero ideo dicitur, et observatur a nonnullis, ut et decimas dierum, jejunando, omnipotenti Deo offerre valeant, et imitari Dominum nostrum Jesum Christum, qui quadraginta diebus jejunium sacratissimum implevit. A Quinquagesima namque usque in Pascha septem hebdomadae sunt, quae faciunt dies quinquaginta: ex quibus si octo dies dominicos subtraxeris, in quibus jejunium non licet observare, remanent quadraginta duo dies, et hi duo dies, quinta [Gold., sexta, mendose] videlicet et septima feria, qui quadragenarius numerum excedunt, apud quosdam jejunio dedicantur; apud quosdam in veneratione [Al., refectione] propter Coenam Dominicam et sanctum Sabbatum habentur. Sexagesima autem, ut aestimamus, propterea a nonnullis observatur, ut et decimas dierum corporis sui [Al., corporibus suis] omnipotenti Deo dare possint, et Dominum nostrum Jesum Christum in quadragenario numero particulatim jejunando imitari, et ut primam,

fuit ista epistola tempore Septuagesimae ejus anni.

Imperator. Hanc vocem non habent Codd. mss. Salisb. et San-Emmeramiani; nec exstat apud Goldastum, qui hanc epistolam edidit Constitut. imp. tom. III, pag. 137. Omittitur quoque in Chron. Gentilensi, apud Pouget., pag. 624, not. a. Et bene, nam data est haec epistola antequam Carolus imperator fuisset declaratus, ut diximus in not. antecedente.

^a Epistola. Edit. Quercetani, pag. 1147. Hic eandem castigationem exhibemus ex Codd. Salisb. et S. Emmerami. Hanc de Septuagesima epistolam scriptam esse anno 798 existimo, quo etiam Alcuinus huic Caroli epistolae respondit per epistolam sequentem (Alcuin., edit. Froben., tom. II, p. 90). Occasionem de ea re inquirendi praebuerunt ejus discipuli, eorum tunc temporum convenientia excitati. Ergo scripta

vel quintam feriam a jejuniis vacare valeant. A Sexagesima quippe usque in sanctum diem Resurrectionis Dominicæ octo hebdomadæ sunt, ex quibus si de singulis hebdomadibus primam et quintam feriam subtraxeris, et ipsum diem sanctum Paschæ, quadraginta tantum dies remanent in abstinentia. Melchisedes vero natione Afer, vir per omnia apostolicus, tricesimus quartus post sanctum Petrum, cui successit beatus Sylvester in cathedra [Al., cathedram] apostolicæ dignitatis; hic constituit ut nulla ratione, in prima vel quinta feria, jejuniis quis de fidelibus agere præsumeret. Nam cur in prima feria jejunium ipso tradente solvatur, non est necessitas texendo replicare. Quintam vero arbitrati sumus, propter magna mysteria quæ in ea continentur, ab eo solutam. In ipsa namque sanctum chrisma conficitur ad ablucendas totius mundi primæ originis culpas [Al., ablucendam... culpam]; in ipsa reconciliatio fit penitentium; in ipsa Redemptor omnium cœnando [Al., redemptio omnium cœnando] cum discipulis panem fregit, et calicem pariter dedit eis^b in figuram corporis et sanguinis sui, nobisque profuturum magnum exhibuit sacramentum (Matth., xxvi, 26, 27). Eo videlicet die, post multa mysteria, Deus et Dominus noster Jesus Christus, videntibus sanctis discipulis suis, gloriosa ascensione cœlos penetravit (Luc. xxiv, 51; Act. i, 9). Sed ne diutius sermo protrahatur; multa te legisse de hac solemnitate in sanctorum venerabilium orthodoxorum Patrum dictis non ignoramus. Septuagesima denique, ut æstimamus, propterea ab aliquibus observatur, ut et decimas dierum Deo [Al., Domino] dare queant; et prima vel quinta, nec non et septima feria jejunium solvere [Gold., observare, mendose] possint. A Septuagesima vero usque in Pascha, novem hebdomadæ sunt, quæ faciunt dies sexaginta quatuor [Gold., tres], e quibus, si de unaquaque hebdomada tres præfatos subtraxeris dies, et Paschalem sacratissimum, triginta sex in abstinentia [Al., abstinentiæ] remanent dies. Hi vero Sabbatum, in quo Deus ab omnibus operibus requievit (Gen. ii, 2), non solum ob superstitionem Judæorum, nec propter mandata legalia veteris testamenti, quæ sunt umbra futurorum, sed ne cum Judæis scandalizent [Al., scandalizentur; Gold., sabbatizentur], jejunium solvere [Gold., observare, mendose] conantur. Ea præcipue causa est, quia vesperscente ipso die, gaudium sanctæ Resurrectionis a fidelibus honorifice celebratur. Sed quia unusquisque in suo sensu abundat (Rom. xiv, 5), sive hoc, sive aliud sit, salva fide et religione nihil præjudicamus [Al., præjudicavimus; al., prohibetur; al., prædicavimus].

^c De hoc autem, quod cartula prosecuta vestra retulit, quod plurima hinc dici possint, sed noluisse te excedere modum cartule, et maxime quia cum

^a Nam cur... In Cod. ms. San-Emmeramiano ita legitur: Nam quæ in prima feria jejunium non fiat ipso tradente Salvatore, non est necessitas texendo replicari.

^b In figuram. Cod. ms. S. Emmeramianus, et Goldastus: In figura. Hæc non intelligenda sensu

A sapienti paucis utendum sit verbis, ita et nos versa vice paucis pauca rescripsimus. Quod autem usurpatis verba reginæ Sabæ ad Salomonem de beatitudine servorum qui nobis assistunt, et audiunt verba sapientiæ nostræ, si hoc verum fore scitis, venite, assistite, audite et pariter in Domino in pratis vernantibus varietate florum Scripturarum jucundantes delectemur.

EPISTOLA XIV.

AD QUINQUE EPISCOPOS.

De oratio septiformis Spiritus

(Anno 800.)

(Mabill. Vetera Analecta)

Carolus divina misericordia rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, Hiltbaldo (Coloniensi), Maginharto (Rothomagensi), Agino (Bergomensis), Gerboho (Eisterensi), Hartricho (Tolosano), sanctis episcopis.

Gratias agimus sanctitati vestræ, quia ad familiariter a nobis interrogata familiare nobis responsum dare voluistis: et quæ charitatis instinctu vestræ dilectioni fuere proposita, eadem dictante charitate, juxta quod vobis visum est, sunt nobis absque retractione soluta. Sed ipsius, quæ a vestra sanctitate nobis data est, responsionis ordo videndus, et apud vestram dilectionem intimi in ea sensus medulla perquirenda, et ut qualitas nostræ interrogationis appareat, et modus vestræ responsionis patentius elucescat. Sancti etenim Patres qui, ut Veteris Testamenti serie legitur, ab initio Deo placentes hanc ultimam, sed Christi adventu felicissimam sæculi ætatem probitate morum et meritum multipliciter præcesserunt, sancti Spiritus gratiam absque ulla ambiguitate et accepisse et habuisse credendi sunt. Quis enim unquam placuit Deo carens sancti Spiritus dono?

Sed, ut vestræ responsionis textu continetur, eadem sancti Spiritus dona singula singulos sanctorum habuisse, et in Christo cuncta pleniter inhabitasse cognovimus, quæ ut firma veritatis ratione subnixæ probamus: sed nequaquam arbitramur quemlibet sanctorum Patrum unius singularitate doni fuisse contentum, cum hoc fieri non posse de ipsarum vocabulis gratiarum facillime possit adverti. Sapientia enim et intellectus adeo sibi naturalitatis nexu conjuncta sunt, ut unum sine altero nullo pacto subsistere queat. Quomodo enim sapit qui non intelligit? vel quomodo potest intelligere, quem constat non sapere? Sapientia sive intellectu privatus quis unquam consilium vel sibi habuisse, vel alio [alii] dedisse repertus est? Nam luce clarius constat, consilium non nisi sapientium esse. Fortitudinem vero, si consilio careat, fortitudinem esse putandum non est, cum omnia inconsulte gesta fortiva potius quam fortia soleant nominari. Scientiam in quoquam sine sapientia et intellectu consistere posse valde est incredibile. Quid enim calvinistico, sed catholico, uti explicantur in opere D. Arnaldi, de Perpetuitate fidei, tom. I, pag. 765.

^c De hoc autem. Hanc clausulam, quæ deest in Editis, addidimus ex Cod. ms. Salisb., Goldasto, loc. cit., pag. 158, et D'Acherio, Spicil. tom. IV, pag. 470.

potest scire, qui nihil valet intelligere? Jam pietas et timor Dei qua arte sibi copulata sint, qui seipsum explorat facile cognoscit: quia nemo pius est, nisi qui iudicium Dei timendo, in se peccanti dimittit proximo.

Hæc septem sancti Spiritus dona sicut in sanctis Patribus fuisse singula, sic in Christo adunata omnia non est mirum. Quid enim illi ex omnibus bonis deesse potuit, qui omnia bona simul cum Patre creavit? Nunquid magnum est si hæc in Christo mansisse dicantur, in quo omnis plenitudo divinitatis inhabitare cognoscitur? Nunquid magnum est, si ea quasi pro munere ascribas Domino, quæ diligenter considerans invenies in servo? Nunquid his tantum donis potest sublimari Dominus, quibus carens non est bonus servus? Absit ut his tantum gloriam ejus dicamus consummatam, cujus magnificentiam supra omne quod dicitur aut nominatur, sive in coelo, sive in terra credimus sublevatam? Neque enim sensus comprehendere, aut sermo poterit explicare, quæ et qualia, vel quanta sint quæ ejus debeant ascribi gloriæ, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus sine fine. Sed ideo hæc et in Patribus singula, et in Christo simul omnia non miramur, quia in discipulis ejus per singulos singula computari, et in Petro simul omnia possunt inveniri. Quanquam eadem in Christo longe aliter quam in cæteris sanctis fuisse credenda sint. Nam sanctorum cuique pro varietate voluntatum quibus fragilitas humana non caret, nunc hoc, nunc illud donum accedendo vel recedendo aut adesse, aut abesse cognoscitur: Christo vero, qui est Dei virtus et Dei sapientia, cuncta sancti Spiritus charismata semel veniendo accesserunt, et in eo nunquam recedenda permanserunt.

Sed quid hæc de patriarchis et apostolis dicimus? cum neque nunc diffidendum sit plures quotidie intra sanctæ matris Ecclesiæ sinum posse reperiri, qui vel singulis, vel pluribus sancti Spiritus donis sint ditati. Verax enim est qui in se confidentibus præsentiam suam usque ad consummationem sæculi promissit non defuturam, quo et nobiscum et in nobis semper manente, nequaquam sancto septiformis gratiæ Spiritu carebimus, qui cunctorum largitorem bonorum credendo et bene faciendo possidemus. Spiritu etenim sapientiæ regitur, qui fidem sanctæ et individue Trinitatis tam ad sui quam aliorum profectum ediscere nititur ut per hanc et hæreticis resistere, et suos valeat confirmare. Spiritum intellectus tenet, qui divina præcepta audiens, quam necessaria sit eorum cognitio sensu cordis percipit, et juxta beatum Jacobum, non obliviosus auditor factus, sed operator strenuus, ea quæ intellexit mandata, studet ut a se fiant quam integerrime custodita. Spiritu consilii viget, qui in cunctis quæ agere disponit, an hæc Deo sint placitura præcogitat: melius existimans quæ et qualiter agenda sunt prius tacite considerare quam aliquid inconsulte inchoare, unde eum penitentia cogat ab incepto desistere. Fortitudinis spiritum habet, quicumque diabolo et membris ejus, hæ-

reticis scilicet, fidei secuto ac verbi Dei gladio armatus resistere studet, et contra vitia quibus suggestu diaboli hæc mortalis vita quotidie maculatur, quasi contra inimici jacula fortitudinis armatur. Nam spiritum scientiæ possidet, quisquis dominici memor, præcepti simplicitatem columbæ et prudentiam serpentis habet: quique inter consimilia dijudicans, scit reprobare malum, et eligere bonum. Sæpe enim mista bonis mala inveniuntur, quæ nisi scientia difficulter discernuntur. Spiritum vero pietatis illi inesse dicimus, qui dominica præcepta non oblitus, in se delinquenti dimittit proximo: et non tantum in alios, sed etiam in semetipsum justam exercet pietatem, quia probus quisque cavere debet, ne dum suo debitori dimittendo malum existit pius, sua non tribuendo in semetipso existat impius. Spiritu autem timoris Domini illum dicimus adimpletum, qui iudicium Dei timens, non tam delectatione regni cælestis bona facere studet, quam timore gehennæ mala perpetrare non audet: et sic gaudet de promissione perpetuæ vitæ, ut non minus timeat de supplicio perennis pœnæ, atque hoc spiritu compunctus devertat a malo, et faciat bonum.

Hunc sanctum septiformis gratiæ Spiritum et in Patribus et in apostolis fuisse, et nunc in sanctæ matris Ecclesiæ filiis, qui in Christo quotidie in augmentum populi sui renascuntur, divino munere credimus inspirari. In Christo vero, ut prædiximus, hæc talia non miramur, cujus immensitatem gloriæ humana mens non valet enarrare. Quæ dona qualiter in illo sint, quo nullo modo explicare valemus, restat ut nobis ea donanti laudes dicamus:

Christe, salus mundi, sanctorum gloria perpes,
Sit tibi laus et honor semper in arce poli.

Item de gratia septiformis Spiritus.

Spiritus sapientiæ fuit in Petro, quando relictis retibus et navi secutus est Dominum. Spiritum intellectus habuit quando, Domino interrogante quem homines esse dicerent Filium hominis, Christum Filium Dei vivi esse et intellexit et respondit. Spiritus consilii erat in illo, quando Simoni pecuniam offerenti, sancti Spiritus gratiam vendere nolens, ipsum Simonem cum pecunia sua in perditionem ire jussit. Spiritum fortitudinis habuit, quando exempto gladio auriculam Malco abstulit. Spiritum scientiæ possedit, cum cæteris discipulis in navi dubitantibus Dominum esse cognovit. Spiritus pietatis cum illo erat, quando Dominum quousque fratri in se peccanti dimittere debuisset interrogavit. Spiritu timoris Domini plenus erat, quando viso piscium miraculo consternatus, ad Dominum dicebat: Exi a me, Domine, quia homo peccator sum ego.

Item aliter.

Spiritus sapientiæ fuit in Andrea, fuit et in filiis Zebedei, quando similiter ut Petrus relictis retibus et navi secuti sunt Dominum. Spiritus intellectus fuit in Thoma, quando palpatibus vulneribus dominicis, ipsum Deum et Dominum suum et intellexit, et professus est. Spiritus consilii erat in cunctis discipulis

quando futurorum curiosi, Dominum de fine mundi consulebant. Spiritum fortitudinis omnibus discipulis adfuisse nemo negat, nisi qui eos pro Christi nomine mortem pati noluisse confirmat. Spiritus scientiæ erat in Joanne, qui tam distincte de divinitate et humanitate Salvatoris in principio Evangelii sui disseruit, et non minus discrete de septem tonitruis in Apocalypsi, quæ silenda, quæque fuissent loquenda, conscripsit. Spiritus pietatis fuit in Stephano, qui in ipso mortis articulo pro persecutoribus suis exoravit. Spiritus timoris Domini fuit in omnibus apostolis, quia non solum bona faciebant, sed etiam propter amorem Dei mala facere non audebant.

EPISTOLA XV.

AD GARIBALDUM LEODIENSEM EPISCOPUM.

De cura quam instruendis populis precipue ante baptismum abhibere debent pastores.

(Anno 800.)

(Ex Martene, Vet. Script. ampl. Coll.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus, pacificus, imperator, gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum, Garibaldo episcopo in Domino salutem.

Bene igitur recordari credimus sanctitati tuæ, qualiter sæpius in conventu et concilio nostro monuimus de prædicatione in sancta Dei Ecclesia unusquisque vestrum secundum sanctorum canonum auctoritatem et prædicare et docere deberet. Primo omnium de fide catholica; ut et qui amplius capere non valuisset, tantummodo orationem Dominicam et symbolum fidei catholice, sicut apostoli docuerunt, tenere et memoriter recitare potuisset, et ut nullus de sacro fonte baptismatis aliquem suscipere præsumeret antequam in vestra aut ministrorum vestrorum sacri ordinis presentia orationem Dominicam et symbolum recitaret, et sicut in proximo comperimus in die apparitionis Domini multi fuerunt apud nos inventi, qui volebant suscipere infantes de sacro fonte baptismatis, quos iussimus singulariter et diligenter examinare et requirere, si orationem Dominicam et symbolum, ut supra diximus, scirent et memoriter tenerent; et plures fuerunt qui nulla exinde in memoriam habebant: quibus præcepimus abstinere, ut antequam orationem et symbolum scirent, et recitare potuissent, neque aliquem de sacro fonte baptismatis suscipere præsumerent. Et valde erubescens fuerunt ex hac re, et spondere volebant ut si concessum eis fuisset, ad tempus hoc improprium a se potuissent auferre. In quo loco intelleximus quod non eis fuit convenientia, et sicut in capitali nostro potestis reperire, discretionem factam habuimus, quanto tempore se unusquisque abstinere debuisset ab hoc opere, usque dum bonus fidejussor esse valeret in

A hoc negotio, scilicet, aut certe statim alium inveniret scientem, aut si infirmitas non impediret, expectaret de Pascha usque in Pentecosten, donec ipse disceret ea quæ supra dicta sunt. Nunc autem denovo monemus ut memores sitis, sicut concedat de ministerio sacerdotali, et conventum habeatis cum vestris sacerdotibus, et diligenter omnem rei veritatem requirite et examine: ita ut opus Domini non prætereat, nec aliqua requisitio vobis exinde fiat ante conspectum sanctæ majestatis.

EPISTOLA XVI.

AD GARIBALDUM EPISCOPUM.

Jejunium pro necessitatibus publicis, maxime pro fame, peste et bello indicitur.

(Anno 800.)

(Ex Martene, Vet. Script. ampl. Coll.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus augustus a Deo coronatus, Garibaldo episcopo, cum universis tibi omnipotente Deo et nostra ordinatione commissis in Domino salutem.

Notum sit dilectioni vestræ quia nos cum fidelibus nostris tam spiritualibus quam secularibus tractantes, cum consensu et pari consilio invenimus necesse sarium, et propter instantes quasdam necessitates, quas subter significaturi sumus, tria tridua jejunia ab omnibus nobis generaliter esse celebranda, atque ab eo in quo vivimus, movemur et sumus, auxilium esse querendum, a quo quidquid juste ac rationabiliter fides vestra, spes certa, seu caritas perfecta postulat, sine dubio tempore congruo impetrat; ipso Domino dicente: *Petite et dabitur vobis, querite et invenietis, pulsate et aperietur vobis.* Ipsa autem jejunia, sicut nobis omnibus visum est, hac discretionem posse fieri, Dominus largiente, congruenter impleta, scilicet ut primum xi diebus post festivitatem sancti Andreæ transactis, id est iii Idus, et Idus Decembris, et xviii Kalendas Januarii tali ratione fiat, ut omnes a vino et carne his iii diebus abstineant et usque horam nonam jejunent, excepto quando aut ætas aut infirmitas non permittit, qui tamen secundum suam qualitatem vel vitæ suæ professionem, aut rationibus [F., orationibus] satis, aut elemosynis congruis, id ipsum, secundum consilium magistrorum, redimere studeat, quod jejunando et abstinendo complere non valet. Hora autem nona omnes generaliter ad ecclesias vicinas, ubi eis denunciatur, devota mente occurrant, et si hora vel locus permiserit, aliquo spatioso loco litania procedant, atque psallendo ecclesiam intrantes, cum omni devotione missam audiant. Qua subacta, unusquisque domum redeat, et statutis cibis corpori satisfaciatur, non ad voluntatem, sed ad necessitatem ac sobrietatem. Similiter quoque monemus unumquemque, ut elemosynam faciant secundum quod commodum sub-

* Hinc apparet tempore Caroli Magni baptismum non solum in Paschate et Pentecoste celebratum fuisse, sed etiam in Epiphania: quod alias demonstravimus ex antiquissimo Sacramentorum libro monasterii Gellonensis ipsius tempore scripto. Vide

lib. i de antiquis Ecclesiæ Ritibus, capite 1, art. 1.

^b Sic manuscriptum Andaginensis monasterii sancti Iluberti ante annos 800 exaratum; alii vero Garibaldum nominant episcopum Leodiensem.

stantiæ suæ permiserit, et mentis devotio, Domino inspirante, suaserit; et unusquisque presbyterorum missam cantet, et alterius ordinis clericus vel monachus, sive Deo sacrata, qui psalmos didicit, et psalmum similiter cantet. Opera autem ea his diebus operare permittimus, quæ nec ad ecclesiam venire impediunt, nec ante statutam horam manducare aut bibere cogant. Duo quoque cætera triduana jejunia his diebus pari ratione per omnia erunt celebranda, unum post Theophaniam vii Idus, et iv Idus, et ii Idus Januarii. Aliud vero post Septuagesimam, ii Idus Februarii, et xv Kalendas Martii, et iv Kalendas Martii. Necessitates vero quas supra nos dicturos esse promisimus inter cæteras, quas tamen hac vice commemorare necessarium duximus, hæc sunt. Denique compertum habemus per fideles nostros, qui nobis de singulis regni nostri partibus hæc nuntiaverunt, quod insolito more, et ultra consuetum ubique terræ sterilitas esse et famis periculum imminere videtur. Aeris etiam intemperies frugibus valde contraria, pestilentia quoque per loca et pagorum gentium circa marcas nostras sedentia bella continua, multa præterea quæ et nunc enumerare longum est, et nobis experimentum possunt esse notissima, si recordare volumus, qualia incommoda singulis diebus propter merita nostra sentiamus, certissimeque ab his exterioribus colligere possumus, nos per omnia Domino non placere interius, qui tanta mala compellimur tolerare exterius. Quamobrem bonum nobis omaino videtur, ut unusquisque nostrum cor suum humiliare in veritate studeat, et in quocunque loco, sive actu, sive cogitatu, se Deum offendisse deprehenderit, pœnitendo tergat, fiendo doleat, et semetipsum in quantum ipso largiente potest ab his malis in futurum cavendo custodiat, et hæc debet esse præmissæ orationis intentio, ut omnipotens Deus, qui non solum facta, verum etiam antequam fiant omnia novit, corda nostra compungat, et nos sibi supplices atque subjectos in vera humilitate faciat, et unumquemque nostrum ab observantia mandatorum suorum, depulso a nobis omni errore, convertat, misereaturque, sive a nobis mala repellendo, sive bona quibus indigni sumus tribuendo, sicut ipse novit nos indigere, et tribuat ut in membris suis, id est in corpore sanctæ Ecclesiæ numerari mereamur, quam pacificare, adunare, et regere, atque ab omni malo protegere dignetur, nobis etiam in illa unitate comprehensis, qui ut gratiam illius promereri possimus, hæc jejunia atque has orationes ab omnibus vobis generaliter fieri decrevimus. Hanc quoque epistolam relegentes secundum tibi a Deo datam sapientiam coram omnibus diligenter relege, et tradere facias; ita ut omnes intelligant pro qua necessitate hæc agenda sunt; et unusquisque vestrum per singulas ecclesias baptismales dirigite, et bonos interpretes mittite, qui

* Hinc patet illicitum fuisse jejunantibus extra tempus refectionis bibere; unde colliges quam cæco illi laborant errore, qui liquidum non frangere jeju-

omnia tradant, sicut superius diximus. Nam et per singula monasteria infra parochia tua ita facias.

EPISTOLA XVII.

AD PIPPINUM FILIUM REGEM ITALIÆ.

De pace ecclesiarum Dei et illis servitium.

(Anno 801.)

(Ex Manu, Concil. Coll.)

Carolus serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus, pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium, ac per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum, dilectissimo filio nostro Pippino glorioso regi sempiternam in Domino salutem.

Pervenit ad aures nostras [Al., clementiæ nostræ], quod aliqui duces, et eorum juniores, castaldii, vicarii, centenarii, seu reliqui ministeriales, falconarii, venatores, et cæteri per singula territoria habitantes vel discurrantes, mansionaticos et paravereda accipiant, non solum super liberos homines, sed etiam in ecclesiis Dei, monasteria videlicet virorum ac puellarum, et xenodochia, atque diversas plebes, et super reliquos servientes ecclesiarum Dei, in eorum opera, id est, in vineis, et campis, seu pratis, nec non et in eorum ædificiis illos faciant operari, et carnaticos, et vinum contra omnem justitiam ab eis exactare non cessant, et multas oppressiones patiantur ipsæ ecclesiæ Dei, vel servientes earum. Ideoque, charissime filii, has litteras ad tuam dilectionem direximus, ut hanc causam diligenter ac prudenter inquirere facias, et si veritas est quod ita factum sit, deinceps omnimodis emendare et corrigere studeas, quatenus in diebus nostris ac tuis pax ecclesiarum Dei, sive illarum servitium, in omnibus conservetur, et ut merces copiosa nobis ac tibi exinde jugiter accrescat. Audivimus etiam quod quædam capitula quæ in lege scribi jussimus, per aliqua loca aliqui ex nostris ac vestris dicant, quod nos nequaquam illis hanc causam ad notitiam per nosmetipsos condicant habeamus; et ideo nolunt eis obedire, nec consentire, neque pro lege tenere. Tu autem nosti quomodo vel qualiter tecum locuti fuimus de ipsis capitulis. Et ideo admonemus tuam amabilem dilectionem, ut per universum regnum tibi a Deo commissum ea nota facias, et obedire atque implere præcipiat. De episcopis et sacerdotibus occisis, sicut statutum habemus, et de reliquis quibuslibet causis. Verumtamen de presbyteris videtur nobis, ut si liber natus est presbyter, tripla compositione solvatur tuam legem fiat compositus; et si plagatus fuerit, secundum qualitatem plagarum vel disciplinæ tripla compositione emendetur qui hoc perpetraverit. Si tamen presbyter servus natus fuerit, secundum illius nativitatem tripla compositione solvatur in plagis et disciplinis. Et de diaconibus similiter fiat. His expletis, bene vale semper in Domino, filii dilectissime.

nium docent, maxime si de vino agatur, aut alio potu confortativo et nutriente. Certe jejunantes hic etiam in refectione a vino abstinere jubentur.

• EPISTOLA XVIII.

AD ALBINUM MAGISTRUM ET AD CONGREGATIONEM SANCTI MARTINI MONASTERII.

(Anno 805.)

(Ex Froben., Opp. beati Alenini.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus, et reliqua, Albino venerabili magistro et omni congregationi monasterii sancti Martini.

Pridie quam ad nostram presentiam a vobis missa venisset epistola, allata nobis sunt litteræ a Theodulfo episcopo missæ, querimonias continentes de inhonoratione hominum suorum, et non tam illorum quam episcopi hujus civitatis, vel contemptu jussionis imperii nostri; quam jussionem de redditione cujusdam clerici de custodia ipsius elapsi, et in basilica sancti Martini latitantis sub nostri nominis auctoritate conscribere jussimus; cujus etiam nobis exemplaria misistis [F., vobis... misimus], in quibus nos nequaquam injuste aliquid decrevisse, ut vobis visum fuit, putamus. Sed cum utrasque epistolas, vestram scilicet, et Theodulfi, nobis relegere fecissemus, asperior multo nobis et cum iracundia composita vestra, quam Theodulfi videbatur epistola, et in nullo erga illum charitatis condimento respersa; sed potius quasi reum defendens, et episcopum accusans, et sub velamine quodam celati nominis continens vel posset vel admitti ad accusationem deberet; cum hoc omnino et divina et humana lege sancitum sit, ^a nulli criminoso alterum accusandi dari licentiam, quanquam a vobis ad hoc defensio et conservatus sit sub obtentu jussionis nominis nostri, ut qui jam accusatus, et ^c in conspectu populi civitatis suæ judicatus est, accusandi locum habere Cæsarei nominis appellatione deberet, ad exemplum beati Pauli apostoli, qui apud principes Judææ a gente sua accusatus, sed nondum judicatus, Cæsarem appellavit, et ab eisdem principibus ad Cæsarem judicandus missus est (Act. xxv, 10, 11), quod nequaquam presenti negotio convenit. Paulus enim apostolus a Judæis accusatus, sed non judicatus, Cæsarem appellavit, et adire permissus est. Hic vero infamis clericus, et accusatus et judicatus, et in custodia missus, et de custodia elapsus, basili-

A cam, quam nisi post penitentiam ingredi non debuerat, contra legem ingressus, et adhuc, ut fertur, perverse vivere non cessans, ut dicitis, sicut Paulus apostolus Cæsarem appellavit, sed nequaquam, ut Paulus, Cæsarem adiurus est. Illi enim, apud quem accusatus, et a quo judicatus atque in custodia missus est, et de cujus custodia evasit, præcipimus ut reddatur, et ille cum ad nostram audientiam, sive vera, sive falsa dicentem, adducat, quia non decet, ut propter talem hominem nostræ primæ jussionis ulla fiat immutatio. Sed et valde miramur, cur vobis solis visum sit nostræ auctoritatis sanctioni et decreto contraeundum, cum liquido pateat et ex consuetudine veteri, et ex constitutione legum [regum] decreta recta [F., rata] esse debere, nec ullamquam permissum illorum edicta vel statuta contemnere. Et in hoc satis mirari nequivimus, quod illius scelerati hominis precibus, quam nostræ auctoritatis jussionibus obtemperare maluistis, cum nunc clarissime liqueat, cum eodem homine amorem discordiæ ex irruptione charitatis de hoc loco vetuit [L., veluti] egredi. Ipsi quippe nostris, qui congregatio hujus monasterii ac servi Dei [et utinam vere!] dicimini, qualiter jam crebro vita vestra a multis diffamata est, et non absque re. Aliquando enim monachos, aliquando canonicos, aliquando neutrum vos esse dicebatis. Et nos consulendo vobis, et ad malam famam abolendam ^d magistrum et rectorem idoneum vobis elegimus, et de longinquis provinciis invitavimus, qui et verbis et admonitionibus rectam vitam instruere, et, quia religiosus erat, bonæ conversationis exemplo potuisset informare. Sed, prohi dolor! aliorum cuncta conversa sunt; et ^e diabolus vos quasi ministros suos ad seminandam discordiam, inter quos minime decebat, invenit, scilicet inter sapientes et doctores Ecclesiæ, et qui peccantes corrigere et castigare debuerunt, cogitis ad peccatum invidiæ atque iracundiæ prorumpere. Sed, illi, Deo miserante, nequaquam assensum vestris malis suggestionibus præbaturi sunt. Vos autem, qui contemptores nostræ jussionis exististis, sive canonici, sive monachi vocamini, ad placitum nostrum, juxta quod præsens missus noster vobis indixerit, nobis

^a Epistola. Magni momenti, inquit Baluzius in notis suis ad Capitularia, tom. II, pag. 1062, est ista Caroli epistola, a magno principe et jurum sacerdotii et imperii peritissimo scripta. Hic vides clericum ab episcopo suo secundum canones judicatum, et in custodia propter sua merita inclusum, ruptis, ut ita dicam, carceris vinculis, in ecclesiam sancti Martini confugisse et abusus sanctitatis loci, ut pœnam evaderet, quæ in eum optimo judicio constituta fuerat. Vides deinde monachos, ut asyli sui religionem et auctoritatem venditarent, latebris illum suis occultasse, ejusque defensionem ei suscipere ausos adversus episcopum, ut etiam ei plurimas contumelias publice imponerent. Quæ res adeo demens et stollida visa est sapientissimo principi, ut non solum eorum stultitiam castigaverit asperioribus verbis, sed etiam clericum illum episcopo suo reddi jusserit, monachos porro ad se venire, ut condigna satisfactione inustum crimen elerent. . . . Caterum quod hic Theodulfo Aurelianensi episcopo accidit sub imperio Caroli M. idem ferme Hincmaro

Rhemensi archiepiscopo postea evenit, ut docet Floardus, lib. III Hist. Rhem., cap. 21, ubi recensens epistolas Hincmari ait: « Eboni episcopo ecclesiæ Rhemensis alumno pro quodam fratre ab hac ecclesia fuga lapsos et apud ipsum commorantes, ut quantocius illum diligentem cura remittere studeat. » Baluzius hanc epistolam primum ex veteri Codice ms. bibliothecæ Colbertinæ edidit tom. I Capitular., pag. 413, eamque scriptam putat anno 805, Mabillonius vero anno præcedenti.

^b Nulli criminoso. Legitur istud in Capitulis Angilramni, cap. 43 et inde in libr. v Capitularium, cap. 187. Vide etiam libr. VII, cap. 83. BALUZ.

^c In conspectu populi. Hic locus valde illustratur ex cap. 370, libr. v Capitular.

^d Magistrum. Alcuinum utique?

^e Diabolus vos quasi ministros suos. Ivo Carnotensis episcopus, epist. 266, loquens de monachis majoris monasterii Turonensis: « Monachi demoniaca invidia moti, » BALUZ., ibid.

vos assistere scitote. Et quamvis ad nos missa hic facte seditionis vos excuset epistola, venite, et condigna satisfactione iniustum crimen eluicte.

EPISTOLA XIX.

AD LEONEM III PAPAM,

A Zmaragdo abbate edita.

(Anno 809.)

(Ex Mansi, Concil. Collect.

* *Questio quæ de Spiritus sancti processione est nuper exorta, jamdudum est diligentissime a sanctis Patribus ventilata. Sed quia jam diu a quærentibus*

* *Questio.* Eginhardus, in Annal. de concilio Aquisgranensi anno 809 celebrato hæc habet: « Imperator de Arduenna Aquasgrani reversus, mense Novembrio concilium habuit de processione Spiritus sancti: quam questionem Joannes quidam monachus Jerosolymis primo commovit. Cujus definiende causa Bernharius episcopus Wormacensis et Alahardus abbas monasterii Corbeia, Romam ad Leonem papam missi sunt. Agitatum est etiam in eodem concilio de statu Ecclesiarum, et conversatione eorum qui in eis Deo servire dicuntur; nec aliquid tamen definitum est, propter rerum (ut videbatur) magnitudinem. » Idem habent reliqui Annalistæ ac Ado in Chronico; qui tamen loco Bernharii episcopi Wormaciensis mendose habet, *episcopi Cormaricensis*. Certum enim hoc tempore Bernhartum episcopatum Wormaciensem gessisse, ut hoc anno, num. 8 et seqq. demonstrat Cointius, ubi et refellit Sirmondum, qui tom. II Conc. Gall. duobus illis legatis adnumerandum censet Jessem Ambianensem episcopum, quod Sirmondus ait constare ex Actis ipsius legationis, hoc est ex collatione cum papa Romæ a legatis habita, et ex Vita Caroli Magni, in qua tamen fatetur ibi depravatum nomen illius Ambianensis episcopi legi, et intelligit Vitam Caroli M. a monacho Egoismensi scriptam, quæ etiam Baronio num. 52 impositum. Nam a quo alio id acceperit Baronius, non reperio. Verum in illis nulla fit mentio Ambianensis episcopi, sed in sola duntaxat inscriptione qua Jesse episcopus cum Bernhartum episcopo et Adelardo abbate memoratur, ut videre est apud Baronium qui illam recitat. Hæc verba inscriptionis: « Ratio quæ habita est de Symbolo fidei, in secretario beati Petri apostoli, inter D. Leonem sanctissimum et coevangelicum papam Urbis Romæ, et Bernhartum atque Jesse episcopos, seu Adelardum abbatem missos D. Caroli imperatoris per indictionem secundam. » Nomen enim Jesse in ea inscriptione ab imperito quopiam positum esse, ut sæpe fit, patet primo ex initio Pontificiarum litterarum ad Riculfum archiepiscopum Moguntiacensem, quas Sirmondus prædictis legationis Actis subjecit. Hoc earumdem litterarum exordium: « Leo episcopus servus servorum Dei reverentissimo et sanctissimo Riculfo episcopo. Cum ad limina beatorum principum apostolorum Bernharius venerabilis episcopus una cum Adelardo religioso abbate missi filii nostri domni Caroli serenissimi imperatoris conjunxissent. » Patet secundo inscriptionem illam additamentum esse cujuspiam scioli, quia indictio secunda cum mense Augusto hoc anno absoluta est, et Annalistæ omnes testantur Aquisgranensem synodum mense Novembri congregatam fuisse, ideoque currente indictione tertia.

Per Bernhartum Wormaciensem episcopum et Adelardum abbatem Corbeiensem synodi Aquisgranensis legatos, Carolus imper. Leoni papæ litteras dedit ab Holstenio primum publicatas, quibus hic præfixus est titulus: *Epistola Caroli imper. ad Leonem III papam Urbis Romæ directæ, a Zmaragdo edita.* In supplemento vero Conciliorum a Lalande collecto huic epistolæ hæc inscriptio præfigitur: *Epistola Caroli Magni imper. ad Leonem III papam Urbis Romæ directæ, a Zmaragdo abbate sancti Mi-*

neglecta jacebat, non quievit quasi antiquitas ventilata, sed quasi quædam his temporibus nobis subito emersit occulta, quod divinitus spiratum fideliter credens non dubito. Crebris etenim questionum ictibus præsens ecclesia tunditur, ut doctrinis catholicis erudita, sanæque fidei confessionibus elimata, in æternum quandoque hæreditate filiorum percepta vivere cum Domino valeat feliciter regnatura. Sed quia, ut præfatus sum, hæc questio diu a quærentibus indiscussa jacebat, voluit omnipotens Deus in eandem suscitare corda pastorum, ut negligentia

chaelis in diocesi Viridunensi, edita de Processione Spiritus sancti, quam inscriptionem probat Mabillonius tom. II Vet. Analect. in notis ad Chronicon monasterii sancti Michaelis in pago Viridunensi. Et litteræ ita exordiantur: « Questio quæ de Spiritus sancti processione est nuper exorta, jamdudum est diligentissime a sanctis Patribus ventilata. Sed quia jamdiu a quærentibus neglecta jacebat, non quievit quasi antiquitas ventilata, sed quasi quædam his temporibus nobis subito emersit occulta; quod divinitus spiratum fideliter credens non dubito. Crebris etenim questionum ictibus præsens ecclesia tunditur, ut doctrinis catholicis erudita, sanæque fidei confessionibus elimata, in æternum quandoque hæreditate filiorum percepta vivere cum Domino valeat feliciter regnatura. Sed quia, ut præfatus sum, hæc questio diu a quærentibus indiscussa jacebat, voluit omnipotens Deus in eandem suscitare corda pastorum, ut, negligentia torpore sublato, exercitationis sanctæ brachio cœlestem valeant perfodere thesaurum. Sæpe etenim Domini sarculo sapius divinarum Scripturarum pastores debent proscindere campum, ne zizania satoris iniqui semenque malignum formosi tritici valeat opprimere fructum, aut volans passim volucris hæretica semen catholicum a cordibus rapiat parvulorum, horridaque spinarum emersio Domini nitidum possit suffocare segetem. Lectionis etenim sacræ cognitio imbecillis baculum, nervosis arma ministrat, hostium subdolas fortiter premit insidias, et victoribus æternas felicitatis promittit coronas. Ergo procul a pastoribus negligentia torpor abscedat; procul a mentis acumine inertia damnosa recedat, molisque lascivia corporis membra relinquat, et altus sopor mollesque somnus in rigidas lucrosasque lectionis emergat excubias, ut Ecclesiæ ager opimus, doctorumque semine satus, valeat centenos Omnipotenti reddere fructus. Jam nunc aggrediar de Spiritus sancti processione; » quam pluribus postea Scripturæ sacræ locis egregie probat.

Baronius existimat non dubitatum vel tractatum in Aquisgranensi concilio, num Spiritus sanctus a Patre Filioque procederet, sed quod tum apud Hispanos tum apud Gallos additæ fuerunt Symbolo quatuor ille syllabæ, *Filioque*, num id bene factum esset, ut et ita auctum symbolum in ecclesia caneretur. » Verum Cointius laudatus recte arbitratu motam esse questionem de ipsa Spiritus sancti processione, utrum scilicet Spiritus sanctus a Patre tantum, an a Patre Filioque procedat. Quotquot enim scriptores antiqui Aquisgranensis concilii mentionem faciunt, id manifestissime asserunt. Ado, qui uberiorem sermonem quam ceteri de hac synodo fecit, ait: « De Processione Spiritus sancti questio agitur, utrum sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio. » Monachus Egoismensis, in Vita Caroli M., concilium scribit habitum « de Spiritu sancto procedente a Patre et Filio. » Annalistæ Loiselianus, Fuldensis, Bertinianus, ac Metensis, Eginhardus in Annal. nec non incertus auctor in Vita Caroli, concilium testantur celebratum « de Processione Spiritus sancti; » nec ullus ex illis verbum facit de prædicto Symboli additamento in ecclesia, vel canendo vel non canendo. Secundo, « questionem Joannes quidam monachus Jerosolymis

torpore sumato, exercitationis sanctæ brachio celestem valeant perfodere thesaurum. Sermonis etenim Dominici sarculo sapius divinarum Scripturarum pastores debent proscindere campum, ne zizania satoris iniqui semenque malignum formosi tritici valeat opprimere fructum, aut xplans passim volucris hæretica semen catholicum a cordibus rapiat parvulorum, horridaque spinarum emersio Domini nitidam possit suffocare segetem. Lectionis etenim sacræ cognitio imbecillis baculum, nervosis arma ministrat, hostium subdolas fortiter premit insidias, et victoribus æternas feliciter promittit coronas. Ergo procul a pastoribus negligentia torpor abscedat; procul a mentis acumine inertia damnosa recedat, mollisque lascivia corporis membra relinquat, et altus sopor mollisque somnus in rigidas lucrosasque lectionis emergat excubias, ut Ecclesie ager opimus, doctorumque semine satum, valeat centenos omnipotenti reddere fructus. Jam nunc aggrediar de Spiritu sancti processione. Quod Spiritus Patris sit in Filio, idemque Spiritus et Patris sit et Filii, Isaias testatur, ubi vox Patris ait ad Filium: *Spiritus meus est in te, et verba mea quæ posui in*

primo commovit, ut scribunt Annalistæ, Loiselianus, Fuldensis, Bertinianus, ac Metensis, nec non incertus auctor et monachus Egoismensis, in Vita Caroli: nec ab his dissentiunt Eginhardus in Annal., et Ado. Ille enim ait: « Questionem Joannes quidam monachus Jerosolymis primo concitavit; » hic vero: « Hanc questionem Joannes monachus Jerosolymis moverat. » Quare questio de qua in Aquisgranensi concilio tractatum, primum Jerosolymis exorta. Quis autem sibi persuadere a Grecis disputatum, an in Symbolo cantandum esset illud additamentum, *Filioque*, quod ipsi non recipiebant? Tertio Carolus Imp. in suis post Aquisgranensem synodum ad Leonem papam litteris, licet bene prolixis, quarum mox initium retulimus, nullum verbum habet de Symbolo vel canendo vel non canendo, sed totus est in conglorandis auctoritatibus ex utroque Testamento, et ex authenticis Patrum scriptis, ut quamplurimis testimoniis ostendat de Spiritu sancto, quod non a Patre tantum, sed a Patre et Filio procedit. Ergo in Aquisgranensi concilio, ut ait Ado citatus, agitata questio de processione Spiritus sancti, « utrum sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio. »

Denique Theodolphus Aurelianensis episcopus hisce temporibus, cum questio de processione Spiritus sancti cœpit agitari, libellum de ea materia jussu Caroli conscripsit. In suo opusculo collegit sententias antiquorum Patrum, qui Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere scripserunt. Horum indiculus ita texitur, Athanasius, Cyrillus, Hilarius, Ambrosius, Didymus, Augustinus, Fulgentius, Hormisdas, Leo, Gregorius, Isidorus, Prosper, Vigilius, Afer, Proclus, Agnellus, Cassiodorus, Prudentius. Opusculum ipsum consule cum notis Sirmondii, qui Vigilius Thapsensem in Africa, Agnellum Ravennatem in Italia, episcopos agnoscit, et adjudicat Athanasio libros xi de Trinitate, qui citantur a Theodulpho, et Latino tantum sermone inter Athanasii opera circumferuntur, Theodulpho in sua lucubratione mens eadem ac Carolo in litteris ad Leonem papam jam memoratis. Uterque varia profert testimonia, quibus asserit Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere. Theodulphus enim quid intendat in metrica operis ad eundem Carolum præfatione sic exponit:

Imperii vestri, res inclyte, jussa secutus,
Defero Theodulphus hæc documenta libens,

A ore tuo, non recedant de ore tuo, et de ore seminis tuo amodo et uaque in sempiternum (Isai. lxx). Item in Isala scriptum est: *Ibi obviaverunt sibi cervi, et viderunt facies suas mutuo. Transierunt; unus ex eis non periiit, et Spiritus ejus congregavit eos.* Cervos hic apostolos prisci Patres intellexerunt, quos Spiritus Christi in Jerusalem congregavit, ubi se obviantes mutuo salutaverunt. Igitur quod Patris sit Spiritus, ipse Dominus apostolis ait: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Math. x).* Et quod idem Spiritus Filii sit, Paulus testatur dicens: *Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. viii).* Itemque in Epistola ad Galatas ait: *Quoniam autem estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem Abba Pater (Galat. iv).* Beatus quoque Petrus in Epistola sua ait: *Reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum. De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetae, qui de futura in vobis gratia prophetaverunt, scrutantes in quod vel quale tempus significaret qui in eis erat Spiritus Christi, prænuntians eas quæ in Christo sunt passionibus et posteriores glorias (I Petr. i).* Et Dominus in Evan-

Quis Patre seu Nato procedere Spiritus alma
Astruitur, legis hoc reboante luba.
Hoc Evangelium, hoc promitt apostolus auctor
Hoc canit unanimis vox pia sacra Patrum.

Et paulo post quonam tempore hæc questio moveri cœperit, ita declarat:

Inclyta sanctorum mecum est sententia vatum
Quos bene spiramen Flaminis hujus agit.
Tugue manum injicies, vegetat quem Spiritus illo
Causa tuo cujus tempore cœpit agi.

*A*gitata igitur in Aquisgranensi concilio hæc questio, utrum Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, illiusque questionis definiendæ causa directi Romam Bernarius Wormaciensis episcopus et Adhalhardus Corbeiensis abbas, quorum collocutio cum Romano pontifice, quam integram Baronius num. 54 et seq. recitat in annum sequentem rejici debet; cum concilium Aquisgranense mense Novembri coactum fuerit. Finis disputationis hic fuit. Symbolum cum additamento, *Filioque*, quod ei Romana Ecclesia nondum inseruerat, a Francis decantari moleste ferebat Leo; tamen id deinceps fieri non prohibuit absolute, sed rogavit hanc in Palatio sive in regia capella consuetudinem intermitteri, ratus fore ut morem palatii lubenter omnis postea sequeretur Francia. Ipse autem, ut antiquitatis tenacissimus se præberet, et ne Grecos alienaret, in basilica sancti Petri duas tabulas argenteas ad confessionem ejusdem sancti Petri affigendas prudenter curavit, in quarum altera Symbolum Græce scriptum, in altera Latine exaratum legeretur, utrobique sine hoc additamento, *Filioque*. Meminit illarum tabularum Anastasius, cujus verba Baronius num. 62 refert. Perperam tamen scribit Cointius citatus indicare Patres concilii Arelatensis, post quinquennium celebrati, additamentum illud, *Filioque*, constanter a Francis in Symbolo retentum fuisse, quia hæc de Spiritu sancti processione confessionem ediderunt: *Spiritum vero sanctum nec creatum, nec genitum, sed procedentem ex Patre et Filio proficimur*; ait præterea illud eis a Clodovei M. temporibus traditum. At si hoc ultimum verum esset, in Actis collationis tacitum non fuisset, et primum ad rem non facit, eum questio tantum esset, an illud additamentum in missa cantandum. A. Pac.

gello ait : Cum penerit Paracletus Spiritus veritatis, qui a Patre procedit (Joan. xv). Ubi suum esse Spiritum docuit, quia ipse est veritas, et Patris, a quo eum dixit procedere. Quod Spiritum sanctum dedit Pater apostolis, in Epistola ad Corinthios secunda scriptum est; ait enim inter cætera : Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus, et qui signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris (II Cor. i). Item in Epistola ad Thessalonicenses prima : Non enim vocavit, ait, nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum; qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis (I Thess. iv). Et quod eundem Spiritum sanctum dedit et Filius, in Epistola Joannis scriptum est : In hoc intelligimus quoniam in eo manebimus, et ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis (I Joan. iv). Quod Spiritum sanctum effudit Pater in discipulos in Epistola ad Titum scriptum est : Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri, non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum (Tit. iii). Quod et eundem Spiritum sanctum effudit Filius, in Actibus scribitur apostolorum; aiunt enim apostoli inter cætera : Hunc Jesum resuscitavit Deus, ejus nos omnes testes sumus. Dextera igitur Dei exaltatus, et promissione Spiritus accepta a Patre effudit hunc quem vos videtis et auditis (Act. ii). Item quod una sit a Patre et Filio Spiritus sancti effusio Joële testante didicimus; ait enim vox Patris simul et Filii : Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae : senes vestri somnia somniabunt, et juvenes vestri visiones videbunt; sed et super servos meos, et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et dabo prodigia in caelo et in terra (Joel. ii). Quod Spiritus sanctus os sit Patris in psalmo trigésimo secundo legitur : Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxiii). Et quod os sit Filii, in Isaia scriptum est; ait enim idem propheta de Filio : Percutiet terram virga oris sui, et Spiritu labiorum suorum interficiet impium (Isai. xi). Cui sententiæ concordans Paulus in Epistola ad Thessalonicenses ait : Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui (I Thess. ii). Quod Spiritus a Patre procedat, ipse Dominus testatur dicens : Spiritus qui a Patre procedit, ille me clarificabit (Joan. xv); et cætera talia plura in Evangelis inveniuntur testimonia. Et quod idem Spiritus procedat a Filio, liber Job ore Domini sacra testis est, ubi hæc inter cætera ait : Et audite auditionem in terrore vocis ejus, et sonum de ore illius procedentem (Job xxxvii). Hoc in loco os Patris Filius est intelligendus. Sonus vero de ore illius procedens Spiritus sanctus, qui a Filio procedens cum sonitu super apostolos in igne descen-

dens apparuit, sicut apostolorum testantur Actus, ubi scribitur : Dum complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco; et factus est repente de caelo sonus tanquam advenientis Spiritus validissimi, et replevit totam domum ubi erant sedentes. Et apparuerunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto (Act. ii). Beatus autem Gregorius hunc supradictum libri Job versiculum exponens, inter cætera sic ait : Potest autem per os Dei unigenitus Filius designari; per sonum vero oris potest ejusdem Spiritus sanctus designari. Sonus igitur de ore Domini procedit, cum consubstantialis ejus Spiritus ad nos per Filium veniens surditatem nostræ insensibilitatis sumpsit. De hac igitur ipsa processione, qua Spiritus sanctus a Filio procedit sicut procedit a Patre, beatus Athanasius in libro quem scripsit contra Arium inter cætera sic ait : Ego credo Filium in Patre, et Patrem in Filio : Spiritum quoque parclitum, qui procedit a Patre, et Filii esse et Patris, quia et a Filio procedit; sicut in Evangelio scriptum est quod per insufflationem suam dederit in discipulis suis Spiritum sanctum, dicens : Accipite Spiritum sanctum, quorum remisistis peccata, remittentur eis (Joan. xx), et cætera. Cyrillus quoque de hac ipsa Spiritus sancti processione contra Nestorium inter cætera sic ait : Quamvis enim in sua sit substantia Spiritus, et ejus intelligatur in persona proprietates, juxta id quod Spiritus est, et non Filius, altamen alienus non est ab illo; nam Spiritus appellatus est veritatis, et veritas Christus est. Unde et ab isto similiter sicut et a Deo Patre procedit. Ambrosius inter cætera de Spiritu sancto sic ait : Non enim quasi ex loco mittitur Spiritus, aut quasi ex loco procedit, quando procedit ex Filio. Hieronymus quoque de hac ipsa Spiritus sancti processione in Symboli expositione inter cætera sic ait : Spiritus qui a Patre et Filio procedit, Patri Filioque cœternus et per omnia cœqualis est. Hæc est sancta trinitas, id est, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, una est deitas et potentia, una et essentia, id est, Pater qui genuit, Filiusque genitus, et Spiritus sanctus qui ex Patre Filioque procedit. Hæc tria unus Deus est. Augustinus quoque in expositione fidei catholice inter cætera sic ait : In illa igitur sancta Trinitate unus est Pater, qui solus de se ipso essentialiter unum genuit Filium; et unus Filius, qui de uno Patre solus est essentialiter natus; et unus Spiritus, qui solus essentialiter de Patre Filioque procedit. Item ipse adversus Maximum hæreticum : Queris a me, si de substantia Patris est Filius; de substantia Patris est etiam Spiritus sanctus; cur unus Filius, et alius non sit Filius? Ecce respondeo, sive capias, sive non capias. De Patre est Filius; de Patre est Spiritus sanctus, sed ille genitus est, iste procedens; ideo ille Filius est Patris de quo est genitus, iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. Et post paululum ipse : Amborum est ergo Spiritus procedendo de Ambo-

bus. Item ipse in libro de Trinitate inter cætera ait : **A** Cum per Scripturarum sanctarum testimonia docuissim, de utroque procedere Spiritum sanctum : Si ergo, inquam, et de Patre, et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit : *De Patre procedit* (Joan. vii) ? Cur putas, nisi quemadmodum solet ad eum referre et quod ipsius est, de quo ipse est ? Unde illud est quod ait : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me*. Si igitur hic intelligitur ejus doctrina, quam tamen dixit non esse suam, sed Patris, quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus ubi sic ait : *De Patre procedit*, ut non diceret, de me non procedit ? **A** quo autem habet Filius ut sit Deus ; si [*Fortè*, est] enim de Deo Deus, ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus ; ac per hoc Spiritus sanctus ut etiam de illo procedat sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. Item ipse Spiritus sanctus. Spiritus vero sanctus nondum de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit ; quamvis hoc Filio Pater dederit, ut quemadmodum de se, ita quoque de illo procedat. Hæc a nobis summo opitulante opifice de Spiritus sancti processione multiplicia sanctarum Scripturarum aggregata sunt testimonia, ut divinorum librorum sententiis victus, multorumque orthodoxorum nube testium pressus veritati non valeat resistere inimicus ; sed potius sententiis catholicis veridicisque suasus testimoniis, revertatur ad tutissimum ecclesiæ sinum, ut pariter catholico educatus in gremio, quandoque æternum cum filiis mereatur accipere regnum.

• EPISTOLA XX.

^b AD NICEPHORUM IMP. CONSTANTINOP.

Gaudium suum significat de iterata legatione pro constituenda pace inter utrumque imperium.

(Anno 810.)

(Ex Froben. Opp. beati Alcuini.)

Cum in omni humanæ actionis initio Domini sit auxilium invocandum, maxime in hoc, quod modo inter nos, Deo mediante, agitur, negotio, Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi omni modo sunt imploranda suffragia, ut qui nomine illius signati sumus, et in dispensatione passionis ejus ab æterno mortis periculo nos redemptos esse confidimus. ea quæ ipso inspirante inchoamus, ad honestum et utilem perfectionis terminum perducere mereamur. In cujus nomine atque honore legatum fraternitatis tuæ, quem ad bonæ recordationis filium nostrum Pippinum regem misistis, ^c Arsatum scilicet gloriosum spatat-

^a *Epistola*. Hæc epistola inter Alcuinianas apud Quercetanum 111 est, apud Canisium nona, missa, prout contextus habet, ad Pippinum Italiæ regem ipso anno quo is vivere desiit, nempe a. 810. Immerito igitur epistolæ Alcuini diu ante defuncti inserta.

^b *Ad Nicephorum*. Logothetam, qui anno 802, dejecta Irene imperatrice, imperium Constantinopolitanum occupavit. (Ex *Chronographia Theophanis*, et aliis, apud Pagium, ad h. a., num. 2.)

^c *Arsatium*. Arsasium, Arsaphium vocant annalistæ illius temporis, ad annum 811.

A tium, ad nos cum verbis et litteris.... tuæ benigne atque honorifice suscepimus. Et quamvis ad nos missus non fuisset, veluti ad nos missum adhibita diligenti cura et audivimus, et cum eo de his, quæ detulit, quia prudentem animadvertimus, colloctionem habuimus. Nec immerito, cum tanta esset non tantum in litteris quas attulit, sed etiam in verbis, quæ ex ore illius nostris auribus insonuerunt, optatæ ac semper optandæ pacis copia, ut valde nobis et quibuscunque Deum amantibus hujuscemodi legatio placere potuisset ; quæ utique tanto fuit charitatis ac pacis favo respersa, ut in palato cordis cujusque fidelis veram possent sapere dulcedinem, possetque judicari penitus insipiens, cui talia videntur insipida. Propter quod, postquam illum in fines regni nostri pervenisse comperimus, veluti præcisi optimæ ac Deo complacidæ legationis ejus, temperare nequimus, opportune eum ad nostram præsentiam venire fecimus, maxime tamen quod is, ad quem illum missum esse constabat, dilectus filius noster ^d Pippinus rex jam rebus humanis excesserat, neque nos illum cum infecto negotio tanto, ad quod perficiendum directus erat, vacuum reverti pati potuimus.

Et non solum propter hoc, sed etiam quod ex tempore, quo primo imperii tui anno ^e Michaellem metropolitanum et populum, assiduam [*Pong.*, et Petrum Assiduam] abbatem, Calistumque gloriosum candidatum ad constituendam nobiscum pacem et fœderanda atque adunanda hæc duo in Christi charitate, longæva tua misit dilectio, veluti in specula positi longa fuimus expectatione suspensi, præstantes sive per legatum, sive per epistolam, quando meritorum scriptis nostris amabilia fraternitatis tuæ responsa susciperem. Jamque, ut se habet humane mentis infirmitas, prope desperatio cordi nostro incipiebat oboriri. Sed fidentes sperabamus in eo, qui nunquam deserit sperantes in se, quod secundum Apostolum labor noster, in ipso vacuus et inanis esse non deberet, ac desiderium nostrum, quod, ut confidimus, ipsius inspiratione concipimus, secundum divitias misericordiæ suæ complere, et quando-cunque ad effectum perducere deberet.

Idcirco audito adventu memorati legati dilectionis tuæ, Arsatii gloriosi spatarii, magnopere gavisus sumus, confidentes, nos de rebus incertis ad optatam certitudinem perventuros, et de his quæ prædictis missis tuis ad te deferenda dedimus responsum esse recepturos. Et revera ita factum est. Sensimus enim ex parte mea, quod desiderabamus ad completionem votorum nostrorum, divini favorem auxilii et ver-

^d *Pippinus rex jam rebus humanis excesserat*. Anno 810 viii Idus Julii, ut annalistæ concorditer testantur.

^e *Michaellem*. Aliter nomina legatorum recensent Annales Tiliani, Loiseliani, Mettenses et alii. ^f Missi sunt, inquit, Michael episcopus. Petrus abbas et Calistus candidatus... Mettenses vero perperam duos faciunt Calistum et Candidatum. Calistus enim candidatus appellatur ob dignitatem, quam gerebat, de qua plura videas, si lubet, apud Canisium, in notis ad hanc epistolam.

bis ac litteris, quæ per legationem memorati legati A perlatæ sunt, quamvis ad filium nostrum scripta et directæ essent, non minimam nos desideratæ responsionis accepisse portionem.

Proinde omnipotenti Deo non quales debuimus, sed quales potuimus gratias agimus (Al., egimus), quod cordi dilectionis tuæ, quam quæsiuimus ac desiderabilem pacis voluntatem inspirare dignatus est, orantes, secundum Apostolum, ut Deus, qui vobis in hac pace velle tribuit, ipse perficere tribuisset. Propter quod nihil morantes, sed omni cunctatione ac dubitatione penitus abjecta, ^a legatos nostros præparauimus ad tuam amabilem fraternitatem dirigendos.

† EPISTOLA XXI.

• AD MICHAELIEM IMPERATOREM.

De pace inter utrumque imperium firmanda.

(Anno 811.)

(Ex Froben. Opp. beati Alcuini.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Carolus, diuina largiente gratia, imperator et Augustus, idemque rex Francorum et Langobardorum, dilecto et honorabili fratri Michaeli glorioso imperatori et Augusto, eternam in Domino nostro Jesu Christo salutem.

Benedicimus Dominum Jesum Christum verum Deum nostrum, et gratias illi, juxta virium possibilitatem et intelligentiæ nostræ quantitatem, ex toto corde referimus, qui nos ineffabili dono benignitatis suæ in tantum diuites efficere dignatus est, ut in diebus nostris diu quæsitam, et semper desideratam pacem inter Orientale atque Occidentale imperium stabilire, et Ecclesiam suam catholicam sanctam et immaculatam, quæ toto orbe diffusa est, juxta quotidianas ipsius postulationes sicut semper regere ac protegere, ita etiam nunc idem in nostro tempore aduocare atque pacificare dignatus est. Quod adeo [F., ideo] tanquam peractum dicimus, quia quidquid de hoc ex nostra parte faciendum fuit, fecimus; vosque similiter de vestra parte facere velle non dubitamus, fiduciam habentes in illo qui hoc opus,

^a *Legatos nostros præparauimus*, etc. Hos absolute ad dimisso Arsasio spatario an. sequenti 811 Carolus Constantinopolim misit pacis confirmandæ gratia, nempe Haidonem, seu Hattouem, episcopum Basileensem, et Hugonem comitem Turonensem et Ajonem Langobardorum de Foro-Julii (*Annales earii*). Hermanus Contractus meminit Hodoeporici hujus legationis ab Hattone scripti, quod vel periit, vel etiamnum alicubi delitescit.

^b *Epistola*. Hanc epistolam in acceptis ferimus industriæ viri præclarissimi D. Brequigny, quam is simul cum illis eruit e Codice ms. bibl. Harleianæ, et nunc primo in lucem prodit.

^c *Ad Michaeliem imp.* Is anno 811 occiso in Bulgaria Nicephoro, a senata et militaribus ordinibus imperator salutatur, ut refert Theophanes ad annum secundum Alex. 804, qui cum anno 811 æræ nostræ concordat, apud Pagium, ad hunc annum.

^d *Legatos nostros*, etc. Legati, quos Carolus imp. anno 811 ad Nicephorum miserat, et quorum nomina in not. ^a supra dedimus, primum post obitum Nicephori Constantinopoli appulerunt; illos-

quod in manibus habemus, id est, pacem fieri præcepit, quia fidelis et verax est, et omni bene operanti cooperator existit; qui etiam a nobis bene inchoata ad perfectionem, ut confidimus, deducturus est.

Hujus perfectionis desiderio accensi presentes ^d legatos nostros Amalharium venerabilem Treverorum episcopum, et Petrum religiosum abbatem venerabilis monasterii sanctorum apostolorum ad tuæ dilectæ fraternitatis gloriosam præsentiam direximus, ut juxta quod fideles legati dilectæ fraternitatis tuæ Michael venerabilis metropolita, et Arsasius ac Theognastus gloriosi protospatharii nobiscum fecerunt, suscipiendo a nobis pacti conscriptionem, tam nostra propria, quam et sacerdotum et procerum nostrorum subscriptione firmatam; ita et memoratj legati nostri federis conscriptionem tuam et sacerdotum, patriciorumque ac procerum tuorum subscriptionibus roboratam, a sacrosancto altari tuæ manus porrectione suscipiant, et, Deo iter illorum prosperante, ad nos deferant, quia et ratio postulabat, et talis fuit nostra et legatorum tuorum convenientia, ut post protectionem illorum, cum primum opportunum navigandi tempus adveniret, legatos nostros ad tuæ dilectæ fraternitatis gloriosam præsentiam mitteremus, qui supradictam pacti sui federis conscriptionem, te dante, susciperent, et nobis afferrent.

Quapropter rogamus dilectam et gloriosam fraternitatem tuam, ut si tibi illa, quam nos fecimus et tibi misimus, pacti descriptio placuerit, similem illi Græcis litteris conscriptam, et eo modo quo superius diximus roboratam, missis nostris memoratis dare digneris, eosque, postquam ad te venerint, et a te, sicut in tua charitate est, fidimus [*Leg.* confidimus] benigne suscepti fuerint, absque non necessaria dilatione absolvere jubeas, ut de illorum reditu, et de tuæ dilectæ fraternitatis rescripto, Domino opitulante, gaudeamus, et tibi largior omnium bonorum Deus digna recompensatione restituat, quod pacis, quam ille suos inter se habere præcepit, amator et confirmator esse certasti. Bene vale!

ergo Michael imperator interea ad solium erectus, suscepit et absolvit, ut loquitur Eginhardus, in *Annal.*, ad annum 812. Pulchre concordat narratio ejusdem Eginhardi cum hisce Caroli M. litteris, quam huc ad facti hujus evidentiam majorem transcribere libet: « Michael, inquit, factus imperator legatos domini imperatoris Caroli, qui ad Nicephorum missi fuerunt, et Constantinopoli suscepti et absolvi; cum quibus et legatos suos direxit, Michaelem scilicet episcopum, et Arsaphium atque Theognostum protospatharios, et per eos pacem a Nicephoro inceptam confirmavit. Nam Aquisgranum, ubi ad imperatorem venerunt, scriptum pacti ab eo in ecclesia suscipientes more suo, id est, Græca lingua laudes ei dixerunt. Anno 815 imperator Aquisgrani hiemavit, et incipiente verna temperie (hoc enim tempus tanquam navigationi opportunum se expectare velle imperator in hac epistola significabat) Amalharium Treverensem episcopum et Petrum abbatem monasterii Nonantulas, propter pacem cum Michaelie imp. confirmandam Constantinopolim misit. »

EPISTOLA • XXII.

AD ODILBERTUM ARCHIEPISCOPUM.

(Anno 811.)

(Ex Mabill. Analect. Vet.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus Augustus a Domino coronatus, magnus, pacificus imperator, gubernans imperium quidem, et misericordia Dei rex Francorum et Longobardorum, Odilberto archiepiscopo, in Domino salutem.

Sapius tecum, imo et cum cæteris collegis tuis, familiare colloquium de utilitate sanctæ Dei Ecclesiæ habere voluissimus, si absque molestia corporali id efficere potuisses. Sed quamvis sanctitatem tuam in divinis rebus tota intentione vigilare non ignoremus, omittere tamen non possumus, quin tuam devotionem sancto incitante Spiritu nostris apicibus compellamus, atque commoneamus, ut magis ac magis in sancta Dei Ecclesia studiose ac vigilantia cura laborare studeas in prædicatione sancta et doctrina salutari: quatenus per tuam devotissimam solertiam verbum vitæ æternæ crescat et currat, et multiplicetur numerus populi Christiani in laudem et gloriam Salvatoris nostri Dei. Nosse itaque per tua scripta aut per teipsum volumus, qualiter et tu et suffraganei tui doceatis et instruatis sacerdotes Dei et plebem vobis commissam de baptismi sacramento, id est cur primo infans catechumenus efficitur, vel quid sit catechumenus: deinde per ordinem omnia quæ aguntur. De scrutinio, quid sit scrutinium. De Symbolo, quæ sit ejus interpretatio secundum Latinos. De credulitate, quomodo credendum sit in Dominum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus, et in Spiritum sanctum; sanctam Ecclesiam catholicam, et cætera quæ sequuntur in eodem Symbolo. De abrenuntiatione Satanae et omnibus operibus ejus et pompis. Quid sit abrenuntiatio, et quæ opera ejus diaboli et pompæ. Cur insufflatur et cur exorcizatur. Cur catechumenus accipit salem. Quare tanguntur nares, pectus ungatur oleo; cur scapulæ signantur, et quare pectus et scapulæ lavantur. Cur albis induitur vestimentis; cur sacro chrismate caput perungitur; et mystico tegitur velamine, et cur corpore et sanguine dominico confirmatur. Hæc omnia subtili indagine per scripta nobis, sicut dixi-

• Hæc epistola Odilberto Mediolanensi archiepiscopo inscripta, ex Mettensi Codice eruta per religiosum virum Placidum Beuvillonium congregationis sancti Vitoni, exemplum est litterarum encyclicarum quas Carolus Magnus universis episcopis imperio suo subiectis direxit, ut quid de baptismi ejusque ritibus ac ceremoniis sentirent, eorum scriptis certior efficeretur. Hinc est quod Magnus Senonum archiepiscopus his litteris pulsatus, Theodulfum Aurelianensem antistitem impulsi ad scribendum librum de ordine baptismi, quem librum Theodulfus eidem Magno dedicavit. Eodem spectat Alcuini epistola seu liber de Ceremoniis baptismi Carolo gloriosissimo et excellentissimo Augusto nuncupatus, cujus hoc exordium: « Domine mi Christianissime imperator, misistis ad servulum vestrum inquisitiones secundum vestram misericordiam de sacro baptismate per ordinem interrogantes, » etc. quæ apprime superiori epistolæ respondent. Sirmundus in notis ad Theodulfi librum

A mus, nuntiare satage; et si ita teneas et prædices, aut si in hoc quod prædicas te ipsum custodias. Bene vale, et ora pro nobis.

EPISTOLA XXIII.

AD ATHILARDUM [EDILHARDUM] ARCHIEPISCOPUM ET CEOLVULFUM.

Illis quoddam exsules commendat

(Ex Miræo, Opera diplomatica.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, Athilardo archiepiscopo [Cantuariensi] et Ceolvulfo coepiscopo illius, æternæ beatitudinis salutem.

Nullatenus vestram terræ longinquitatem vel procellosi maris latitudinem federatæ in Christo amicitiae jura disrumpere fas arbitramur. Sed quanto longiore spatio humana dividitur conversatio, tanto probatiore fide pietatis pactum servari debebit, quia sæpe in præsentia timor vel erubescencia in facie foras ostendit quod homo intus in corde non retinet. Igitur sancta fides in absentia laudabilis exstat, et in præsentia venerabilis consistit. Unde et in ejus fiducia, quam pia olim allocutione præsentibus pepigimus, hos miseros patriæ suæ exsules vestræ direximus pietati, deprecantes ut pro eis intercedere dignemini apud fratrem meum charissimum Offanum regem, quatenus pacifice et absque alicujus injustitiæ oppressione in sua liceat conversare patria, et cui libet deservire. Nam dominus illorum Umbringsstan diem obiit; qui, ut nobis visum fuit, fidelis suo fuisset domino, si in patria licuisset perseverare. Sed ut mortis evaderet periculum, ut dicere solebat, fugit ad nos, semper paratus se ab omni purgare infidelitate. Quem propter reconciliationem, non propter inimicitias, aliquantisper retinimus apud nos. His vero contribulibus suis si pacem precari valeatis, remaneant in patria: sia vero durius de illis frater meus respondeat, illos ad nos remittite illæsos. Melius est peregrinari, quam perire: in aliena servire patria, quam in sua mori. Confido de bonitate fratris mei, si obnix pro illis intercedatis, ut benigne suscipiat eos pro nostro amore, vel magis pro Christi charitate, qui dixit: *Dimittite, et dimittetur vobis* (Luc. vi, 37). Intercedentem pro nobis vestram sanctitatem divina pietas incolumem custodiat in æternum.

D superius laudatum duo potissimum observat, unum, ex quatuor hujus libri exemplaribus, quæ in manus ipsius venerant, tria esse quæ ad Magnum episcopum missum doceant librum, Virdunense, Divionense et Vaticanum: at quartum Corbeicense pro Magno Joannem habere, sed mendose, uti opinatur. Verum pace optimi viri existimo nullum esse mendum. Nam cum epistola Caroli universis Galliæ episcopis transmissa fuerit, non mirum si ex variis ejus exemplis, unum Magno Senonensi, alterum Joanni Arelatensi archiepiscopis inscripta sint. Alterum est, librum de sacro Baptismate ad Carolum, qui liber exstat inter Alcuini Opera, falsa conjectura, quod titulo careret, Alcuino ascriptum fuisse, cum auctor revera sit Amalarius episcopus Trevisensis, inquit Sirmundus, quod ex codice Petaviano se didicisse ait. Certe quæ sub ejus libri finem leguntur, episcopo recte, non vero Alcuino, conveniunt.

• EPISTOLA XXIV.

AD FULRADUM ABBATEM ALTAHENSEM.

Ille præcipit ut cum hominibus bene armatis in loco qui dicitur Starasfurt compareat.

(Ex Miræ, Opera diplomatica.)

Carolus, serenissimus Augustus, a Deo coronatus, magnus, pacificus, imperator, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum, Fulrado abbati.

Notum sit tibi quia placitum nostrum generale anno præsentis condictum habemus infra Saxoniam in orientali parte super fluvium Rota in loco qui dicitur Starasfurt. Quapropter præcipimus tibi ut pleniter cum hominibus bene armatis ac præparatis ad prædictum locum venire debeas xii Kal. Jul. quod est septem diebus ante missam sancti Joannis Baptistæ. Ita vero præparatus cum hominibus tuis ad prædictum locum venies, ut inde, in quamcunque partem nostra fuerit jussio, exercitaliter ire possis, id est, cum armis atque utensilibus, nec non et cætero instrumento bellico, in victualibus et vestimentis, ita ut unusquisque cabellarius habeat scutum et lanceam et spatham et semispatham, arcum

A et pharetras cum sagittis, et in carris vestris utensilia diversi generis, id est, cuniadas, et dolaturias, taratros, ascias, fossorios, palas ferreas, et cætera utensilia, quæ in hostem sunt necessaria. Utensilia vero ciborum in carris de illo placito, in futurum ad tres menses, arma et vestimenta ad dimidium annum. Et hoc omnino præcipimus ut observare facias, ut cum bona pace pergatis ad locum prædictum, per quamcunque partem regni nostri itineris vestri recitudo vos ire fecerit, hoc est, ut præter herbam et ligna et aquam nihil de cæteris rebus tangere præsumalis, et uniuscujusque vestri homines una cum carris et caballariis suis vadant, et semper cum eis sint usque ad locum prædictum, qualiter [quatenus] absentia Domini locum non det nominibus ejus male faciendi. Bona vero tua, quæ ad placitum nostrum nobis præsentare debes, nobis mense Maio transmittre ad locum ubicunque tunc fuerimus: si forte recitudo itineris tui ita se comparet, ut nobis per te ipsum in protectione tua ea præsentare possis, hoc magis optamus. Vide ut nullam negligentiam exinde habeas, siquidem gratiam nostram velis habere.

• Hanc epistolam edidit Bernardus Pezirus tom. V Anecd. part. I, pag. 73, ex codice Althensi cura Hermannii abbatis circa an. 1360 scripto

APPENDIX AD EPISTOLAS B. CAROLI MAGNI,

I.

AD CAROLUM MAGNUM

ODILBERTI ARCHIEPISCOPI RESPONSIO.

(Ex Mabill. Vet. Analect.)

Domino Christianissimo et a Deo conservato Carolo, invictissimo atque piissimo imperatori, Odilbertus servus servorum Dei, sanctæ vestræ Mediolanensis Ecclesiæ archiepiscopus et orator vester, perennem in Christo Domino salutem.

Igitur immense omnipotentis Dei nostri misericordie sine intermissione omnibus nobis peragende sunt gratiæ, quæ vos in tam sublimissimam dignitatem collocavit imperii: simulque provolutis genibus omnes ejusdem Redemptoris nostri supplicamus clementiam, ut vitam vestram atque incolumitatem per multorum annorum curricula ad profectum omnium ecclesiarum Dei, sive et fidelium populorum vobis a Deo commissorum conservare dignetur, quia in vestra tranquillitate salutem nostrorum omnium adesse cognoscimus atque tenemus, qui vos sollicitudinem habentes orthodoxæ fidei magis præ cæteris omnibus, qui ante vos Christiani imperatores in universo mundo fuerunt devotione quique et divino zelo commoti, id est Constantinus, Theodosius Major, Maritianus, et Justinianus. Hi omnes, ut Christianum populum ab omni erroris macula liberarent divinitus inspirati, quæ Domini sacerdotes diffundebant, illa tantum principalis auctoritas confirmabat. Quorum vos meritis et scientia præcellentes, David sanctum imitantes, qui se pro populi salute in typo nostri exhibuit Redemptoris, cujus vos strenuus cultor pro credulitate rectæ fidei divino amore accensi de Domino nostro Jesu Christo Dei omnipotentis Filio per omnia et super omnia, qui cum sit splendor gloriæ et imago substantiæ ejus et candor lucis æternæ, propter nimiam charitatem qua dilexit nos, semetipsum exinanivit, et juxta apostolicam auctoritatem

vel cætera quæ sequuntur, exhibuit sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam aut rugam: cujus abluens peccati contagium, pretioso sanguine suo redemptioni nostræ tribuens sacramenta, et peractum mysterium post ascensionem suam, qua ad Patrem ascendit, apostolica traditione nos confirmat, quam fidei integritatem universis gentibus apostoli prædicaverunt, ut nullis ventorum flatibus et ictibus adversantium conquassetur Ecclesia Christi, sed in vero atque perpetuo fundamine permanendo constabilita persisteret. Sic et nos confirmati sanctorum Patrum spiritualibus instrumentis, et corroborati inviolata fide et illibata, de credulitate Patris et Filii et Spiritus sancti rectam fidem credimus atque tenemus.

Sed quid religiosus convenit principi, ut super omnes polleat adversos, nisi de bonis sit semper sollicitus libenter operibus? quod vestra sincera pietas summo amplectitur studio, ut neque in qualibet parte Ecclesia Dei vulnere maculis torpeat, aut in ea sanies ignorantie crescendo ebulliat: sed quod magis vestris felicissimis temporibus sacerdotum Dei corda accensa ad sollicitudinem evigilando vera et recta custodia perseverent, et vos pro tanti vestri laboris certamine æterna præmia a Domino consequi valeatis. Sed ne aliquem nostrum existimemus, qui verbis eloqui atque cogitatione capere possit, ut pulset se omnia mysteria cœlestia liquido comprehensa tenere. Suspicientes nos itaque epistolam a pietate vestri imperii nobis emissam, qua perfecta redolentiam sensibus nectaris suavissimi nimio fragrant odore, multimodas Deo nostro gratias referentes, qui in corda vestra inspirare dignatus est pro statu Ecclesiæ suæ: quod a clementia vestra communiter, rationem veræ fidei, et quæque per ordinem gerimus atque docemus, a nobis cognoscere debeatis. Itaque etsi ad id quod dominatio vestra flagitat plenius a nobis ipsis nequimus responsa proponi, oportet tamen ut quanto pauperiores nos cognoscimus esse in nostris responsis, tanto magis in Scripturis sanctis

convenit fieri devotiores : ut qui propriis sermonibus A
minores sumus in dicendo, sanctorum quoque testi-
moniiis accrescere valeamus, et de eruditissimorum
labore, qui nihil in Scripturis divinis obscuro reli-
querunt vel claudum quod ad veram non perducerent
claritatem, et Davidicam clavem acceperunt ut ap-
rarent nobis, etiam tribuendo proficerent in salutem,
et labor sanctorum nos inertes securiores et paratos
faceret ad danda responsa. Hæc nos vero non per
prolixitatem verborum scribendi compendiose tenta-
vimus, sed valde subjecti per humilitatem veram piau-
tati vestre constringentes breviter perscripsimus,
currentes per sanctorum Patrum exempla ad signi-
ficandum dignissimæ presentie [*Fortæ, prudentie*]
vestre, quæ velut mirifica floribus ex nimio rutilat
ornata fragranti odore, auri ac pretiosarum devincens
gemmarum, crescente volucrium late et sapientia, et
adeasæ semper tenemus : a quo veluti vivo fonte, et
ad instar luminis, ad singulorum irriganda corda
dulcedine nimia profuente, mellis et butyri emanante
longe lateque decurrens, telluris ariditatem perfu-
sione sui implet. Unde posuimus ut dulcia nobis dona
magnifici eloqui vestri tribuatis : sed sicut solis ra-
dii mundum illuminans, ita scientia nostra sanctæ
vestræ doctrinæ dono circumfusa fulgescat, quia
quod nobis adipiscendum pro nostra inquisitione la-
boriosum esse conspicimus, vos vero plenius dispensa-
tione Dei, sancto affluente in visceribus vestris Spi-
ritu, manifestare et aperire sacramenta divina valeatis.
Dominus omnipotens prolixa per tempora gloriam
imperi vestri incolumen conservare dignetur.
Amen.

II.

EPISTOLA CAROLI MAGNI

AD OFFAM REGEM.

Mittit in Britanniam concilium Nicænum II.

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardo-
rum ac patricius Romanorum, viro venerando et
fratri carissimo Offano Merciorum regi salutem, ho-
norem et amorem.

Cum deceat reges potentes et famosos amicitiæ
fœdere convinci, et mutuis gaudiis ad invicem
gratulari, ut in vinculo charitatis Christus in omni-
bus et ab omnibus glorificetur : vestræ serenitati
hoc eulogium duximus destinandum. Cum nobilissi-
mam Longobardorum civitatem cum suis civibus
omnibus nostro dominatu subiugaverimus, et Ita-
liam totam nostro imperio feliciter subiugaverimus,
Christi adiutorio (cui famulari desideramus) rex
Desiderius Longobardorum, ducesque Saxonie,
quos nostris nitibus inclinavimus, Withmundus et
Albion, cum fere omnibus incolis Saxoniæ, baptismi
susceperunt sacramentum, Domino Jesu Christo de
cætero famulaturi. Hoc igitur salubri mandato, ego
Carolus regum Christianorum Orientalium potentis-
simus, vos, o Offane regum Occidentalium Christia-
norum potentissime, cupio lætificare et te in dile-
ctione speciali amplecti sincerius.

Hæc epistola inter spuria reputatur. Editæ est
a Spelmano in tom. I Concil. Angliæ, pag. 305, ac
licet eam retulerit ad an. 792, in pagina tamen se-
quenti recte adnotavit eam videri datam an. 774
quo Longobardi et Saxones a Carolo devicti sunt, ut
legitur in vetustis annalibus. Corrigennda igitur est
inscriptio quæ exstat in tom. VII Concil., ubi ita
legitur : *Epistola Caroli Magni regis ad eundem.*
Mittit in Britanniam concilium Nicænum secundum.
Nulla enim isthic mentio concilii Nicæni, neque con-

III.

EPISTOLA

AD CAROLUM MAGNUM IMPERATOREM.

De ritibus baptismi.

(Ex Mariæ, Theodori anecd.)

Hæc est epistola quam ad aures domni imperatoris
direximus.

Piacuit vestræ incomparabili prudentiæ, mi do-
mine, gloriösimæ imperator et princeps populi
Christiani, a me servorum Dei infimo percuranti de
sacrosancti baptismatis mysterio, quomodo illud in-
telligentes, eos doceamus qui nobis commisi esse
videntur. Unde si quid secundum aensum mei ca-
pacitatem sentire.... Qui vero vestræ serenitati respon-
dere non recusabo, ne crimen inobedientiæ videar
incurrere, magis optans a vestra imperiali aucto-
ritate reprehendendo corrigi, quam ab adulatore
laudando decipi. Legimus quippe, velut nimis ortho-
doxi fidei catholice cultores scriptum reliquimus,
quod infans priusquam salutaris ablutione lavari
peccatorum suorum purgationem adipiscatur, cate-
chuminus sit, id est audiens, sive instructus. Audire
etenim illi convenit dum instruitur, ut nomen Domini
agnoscens colat. Animæ quoque sue immortalitatem
et æternam sanctis gloriam; malis vero æterna tor-
menta pro meritorum qualitate audiens credat, re-
tribuenda fore. Et Dominus Jesus primo catechumi-
num fecit, cum luto oculos cæci lavit, ut post
ablucendus mitteretur ad Silon, hoc est baptismi sa-
cramentum. Scrutinium est exploratio, qua sapiens
examinatur utrum post abrenuntiationem Satanae
operumque ac pomparum ejus, sacra verba datæ
fidei menti radicitus teneat infixæ. Examinatur etiam
a catechumino malignus spiritus : ut eo fugato,
Christo Deo vero parentur ingressus. Exercitatur,
id est, conjungendo interparitur idem malignus spiritus
per nomen Dei æterni, ut exeat et recedat, datus
locum Spiritui sancto. Salem vero ideoque illi da-
mus, ut ejus gustu condimentum sapientiæ percipiat,
quo ejus putrida et fluxa peccata divino munere
munderentur. Deinde ei salutaris et apostolici symboli
traditur fides : ut pote domus a prisco habitatore re-
lictæ ejusdem fidei dogmate perornetur ad inhabi-
tandum Deum. Gæce etenim symbolum Latine col-
lato dicitur. Hanc igitur fidei catholice normam
primitivæ Ecclesiæ ab apostolis traditam, et men-
tes quam ipsi post ascensionem Domini, dum omnes
gentes docere baptizantes jubereantur, in unum com-
positi conferendo subtilissimis componere sermoni-
bus, catechuminis tradimus, instructumque secum tuam
vididam symboli regulam, ut credant in Deum Pa-
trem omnipotentem. Intelligentes quod sine ullo initio
Deus : ita semper et Pater ex, et omnipotens est :
qui solo Verbi imperio cuncta creavit. Et in Jesum
Christum Filium ejus, id est quo modo in Patrem,
ita et in Filium credendum sciunt, qui Jesus, id est
Salvator, Christus vero a chrismate, id est unctus Spi-
ritus sancti infusione. Conceptus est de Spiritu sancto :
natus est ex Maria virgine, id est dono et gratia Dei
tanta illius humilitas nobis concessa est, ut totum ho-
minem suscipere dignaretur in utero Virginis, quem
post passionem glorificatum super cæcos in dextra Dei
Patris collocaret. Hunc quoque Filium tempore illo
quo Pilatus in Judæa judex erat, passum in veritate

troversæ de imaginibus (BALUZII, *Capitular.*
tom. II, pag. 1032).

Hæc epistola cujus fuerit auctoris hactenus re-
scire non potui : esse tamen alicujus episcopi pro-
certo debet constare. Quippe hoc tempore Carolus
Magnus imperator inter varias regni sollicitudines,
res ad religionem spectantes semper habuit præ ocu-
lis, utque præules ad sanctorum Scripturarum ex-
citaret investigationem, eis varias de ordine baptismi
proposuit questiones, quibus auctor hujus epistolæ
et ipse episcopus respondet.

carnis, crucifixum, mortuum et sepultum credant, crucem ipsam in fronte gestantes. Eumque tertio die de sepulchro surrexisse et coelos ascendisse et in dextra Dei Patris, id est in maiestate paternae glorie secundum iudiciariam potestatem sedere, et inde venturum in novissimo die ad iudicandos vivos et mortuos firmiter teneant. Credant et in Spiritum sanctum. Re vera sicut in Patrem et in Filium, ita et in Spiritum sanctum nulli catholico credendum dubitare licet. Sanctam Ecclesiam catholicam scientes, videlicet quod Ecclesiam, non tamen in ecclesiam, quia non Deus, sed domus Dei est credere debeant. Catholicam, id est universalem. Sanctorum communionem; id est credant se teneri posse societate fidei et spei communione cum his qui hac defuncti sunt fide. Remissionem peccatorum, id est ut pleno affectu credulitatis teneant remissionem in baptismo Christi fieri. Carnis resurrectionem, carnem videlicet quam in hac vita mortalem portamus resurrecturam, esse immortalem intelligentes, credant. Vitam eternam consecuturos sperent, si hanc symboli sacramenta tenentes fideliter custodiant. Catechumino ad resurrendum, id est funditus abnegandum in primis diabolo, qui est humani generis inimicus, cui fortiter et tota virtute resistere debemus, ejusque contradicere operibus et pompis. Opera diaboli manifesta sunt quae Apostolus opera carnis nominavit. Pompe sunt hujus saeculi vanae et mortiferae delectationes cupiditatesque noxae simul et idolorum servitus. Quibus omnibus abdicatis, tota spes in solum Deum ponenda est. Tanguntur catechumino nares et aures sputo, quia legimus sputum quod de capite Domini processit, gratiam Spiritus sancti designari, ut quando huiusmodi naribus trahatur, per gratiam Spiritus sancti inde auribus spiritalibus percepta perdurare studeat. Pectus quoque ungitur oleo, ut signo sanctae crucis diabolo claudatur ingressus. Signantur et scapulae, ut undique muniantur, et velut deposito diabolicae servitutis iugo, transeat ad gloriosam filiorum Dei libertatem. Item in pectoris et scapulae unctione intimatur fidei firmitas, et bonorum operum perseverantia. Et sic in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, homo qui ad imaginem sanctae Trinitatis conditus est, trina submersione tinctus, ad ejusdem renovatur imaginem Trinitatis; et ut qui tertio gradu peccat, id est condemnatus cecidit in mortem, tertio elevatus de fonte per gratiam resurgat ad vitam. Tunc albis induitur vestimentis propter gaudium acclinet et solemnitatem regenerationis, ac castitatem vitae angelicae et splendoris decorem. Tum sacro chrismate caput perungitur, et mystico tegitur velamine, ut intelligat se diademate regni dignitatemque sacerdotii in mysterio susceptisse baptismi, secundum quod Apostolus, *Vos, inquit, estis genus regium et sacerdotale, offerentes vosmet Domino hostiam sanctam, et Deo placentem*. Corpore autem et sanguine Dominico (a) confirmatur, ut illius capitis membrum fieri possit, qui pro eo passus est et resurrexit. Novissime per impositionem manus a summo sacerdote septiformis gratiae Spiritum accipit, ut roboretur per Spiritum sanctum ad predicandum aliis, qui sui in baptismo per gratiam vitae donatus aeterna.

IV.

ANONYMI SCRIPTORIS RESPONSIO

AD CAPITULA ARCHIEPISCOPI REGNI FRANCORUM MISSA
A CAROLO MAGNO, ANNO CHRISTI DCCCXI.

(Ex Bolo.)

Hae sunt causae quas dominus imperator Augustus

(a) Id est communicantur, ut constat ex variis antiquis Ritualibus.

A nobis ad utilitatem semper sanctae Ecclesiae per sacram suam mandavit epistolam.

CAP. I. Quomodo vel qualiter unusquisque Dei sacerdos plebem sibi a Deo commissam insinuat, praedicat atque gubernat.

RESP. Nos igitur populum nobis commissum juxta nostram exigui intellectus scientiam praedicamus et ammonemus sicut sancti jam nobis Patres per illorum reliquerunt exempla, Augustinus, Cyprianus, Hieronymus, Ambrosius, Gregorius, Ephraim, Cassianus, Cassiodorus, ceterique usque modo verbi Dei praedicatores. Primum ineffabilem sanctam sacramentum Trinitatem credant, fidem dogmaque ejus fideliter intelligant. Et quod debile est in Christi grege cum omni mystico foremus medicamine, et quod sanum est, favente Christi gratia, cum omni laetitia doctrina apostolica cupimus custodire. Et pro hoc hic plus non loquimur, ne sanctam prolixus offendat synodus sermo.

CAP. II. De omni sancti mysterio baptismatis quo [si] ordine debemus celebramus.

RESP. Baptismus Graece, Latine tinctio dicitur. Et ob hoc tinctio nominatur quia ibi homo Adae peccato fuscatur. Et haec sunt sanctae Ecclesiae sacramenta, baptismum, chrisma, corpus et sanguis Christi. Et ideo sacramenta dicuntur, quamvis corporaliter acta sint, [quia] aliquid divinitus significant. Et baptismi mysterium non aliter est nisi sub Trinitatis designatione Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Sicut enim in tribus testibus omne verbum, ita hoc sacramentum ternarius firmat numerus. Et propterea infans ter mergitur in sacro fonte ut sepulturam triduanam Christi frima demersio mystice designaret. Et ab aquis elevato Christi resurgentis instar est de sepulchro. Et propterea hoc sacramentum non celebratur mysterium nisi in Pascha et Pentecosten, id est, in veneratione resurrectionis Salvatoris et descendens super apostolos Trinitatis sancti. Et inde post lavacrum unguento linitur regio, hoc est chrismate. Chrisma enim Graece, unctio Latine dicitur, ex cujus nomine Christus nominatur. Inde Christiani. Nam sicut ex baptismo remissio peccatorum largitur, ita per unctionem sanctificatio sancti Spiritus adhibet: quia hoc antiqua tribuit auctoritas ut de chrismate reges et sacerdotes ungerentur ex quo Aaron a Moyse unctus est.

CAP. III. Cur catechumenus fit, et cujus lingua, et quid interpretatur.

RESP. Catechumenus Graece, auditor Latine dicitur. Et ab hoc auditor nominatur dum de gentilitate per Dei ministrationem Verbi in corpus unitur Ecclesiae. Et gentilis dicitur quasi ita genitus, nec tunc illa est imbutus doctrina. Propterea in sanctae matris Ecclesiae gremio catechumenus aliter agit. Audiat ac discat antequam ad sacrum accedat fontem mysticae Christianae religionis sacramenta. Et tunc discit fidem sanctae Trinitatis et symbolum et cetera quae Christiani admonet catholica lex.

IV. CAP. De scrutinio ecclesiastico, cur scrutinium fit, et quo tempore, et quid est scrutinium.

RESP. Scrutinium a scrutando dicitur, quia tunc scrutandi sunt catechumeni si rectam jam noviter fidem symboli eis traditam firmiter teneant.

Deiuni hic plurima.

BEATI CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

SCRIPTA.

SECTIO SECUNDA. — LIBRI CAROLINI.

PROLEGOMENA.

BARONII DE CONCILIO FRANCOFORDIENSI DISSERTATIO.

I. Anno Redemptoris septingentesimo nonagesimo quarto, indictione secunda, Francofordiæ in Germania congregatum est concilium, quod ob numerositatem episcoporum, præsentiamque apostolicæ sedis legatorum, plenarium reperitur nominatum. Ex Italia namque, Gallia atque Germania frequentes, circiter trecenti numero episcopi convenere, quod magni momenti causa id postularet: siquidem de fide catholica questio verteretur, disputandumque esset de Filii Dei incarnationis alto mysterio. Num scilicet idem Dei Filius, secundum assumptam humanitatem, dicendus esset Filius Dei adoptivus an proprius. Licet enim sancta Dei Ecclesia catholica, nihil quod de his vel leviter dubitaret haberet, ut pote quod in concilio œcumenico Ephesino quid de his sentiendum esset, fuisset plenissime definitum, cum Nestorium condemnasset, duos filios Dei introductum, alterum secundum divinitatem, alterum secundum humanitatem; atque nuper pariter damnasset Felicem Urgelitanum episcopum, asserentem Christum secundum carnem esse dicendum Dei Patris Filium adoptivum (quem erroris ponentem diximus recantasse Romæ palinodiam apud Adrianum Romanum pontificem), tamen quia infelix iste, ut canis reversus ad vomitum suum, et sus lora rediit ad volutabrum luti, rursus eundem quem damnavit errorem et Romæ execratus est hæresim, professus publice catholice fidei confessionem ad altare principis apostolorum: eandem ardentioribus animis iterum defendere est aggressus magno damno fidelium animarum: iterum ne malum longius serperet, et infusum venenum sana membra corrumpere, fuit ad plenarium iudicium revocandus, eo magis quod non solus tanti reperiretur assertor erroris, cujus ipse potius consecrator quam auctor dicendus esset.

II. *Elipandus impenitens perseverat.* Erat enim tante blasphemie restitutor primariæ sedis Hispaniarum antistes Elipandus archiepiscopus Toletanus, qui (ut vidimus) tantum abfuit ut admonitus ab episcopis atque presbyteris orthodoxis sibi subiectis emendaretur, atque damnatum ab illis delataretur errorem, et fidem catholicam poenitens sequeretur, ut conversus in arcum pravam, etiam longe positos Ecclesie catholice filios infectis veneno sagittis appeteret non desisteret, factus hæresis non solum propugnator acerrimus, sed studiosissimus propagator. Siquidem nunquam destitit, neque quievit, donec reversum Felicem ad orthodoxos, revocavit ad castra impietatis, et potentius armavit ad prælium, et exacerit diligentius ad certamen, probe sciens relabenti in crimen majora suppeti solere ab inferno subsidia, ut loco unius per poenitentiam ejecti spiritus nequam, septena daemonia uni in auxilium adiungantur (*Luc. xi*), eademque nequiora mittantur ad funestiora patranda.

III. *Elipandus satagit hæresim propagare.* — Quid amplius? vorax est omnis iniquitas, multoque magis insatiabilis hæresis, ut pote quæ ardentioribus inferni caloribus æstuet, ut secundum illud propheticum: *Absorbebit furtum, et non mirabitur, fiduciam habens ut infuset in os ejus Jordanis (Job xi)*. Perinde ac si perangusti essent termini latissimarum Hispaniarum ad zizaniorum sementem, Gallias, Germaniasque laborat illis implere, spargensque per literas pravam semen, eoque progressus, ut ipsorum regem Christianissimum, turrin munitissimam fidei orthodoxæ, in suam sententiam, si posset, conaretur adducere Carolum Magnum, scribens ad eum epistolam veneno refertam, sed tamen ita melle delibutam, ut nihil continere videretur amarulentum. Cum enim ipsum de sua sententia redderet certiolem, simul petit ut ubi quam scribit epistolam coram eo legere fecerit, theologos, quid ea in re sentirent simul interrogaret, ut veritas posset exquiri, cujus se cupidissimum præseferret. Addidit his alia plura, quibus conciliari sibi animum tanti regis, nempe se pro ipsius salute iuges ad Deum preces offerre. Quibus præmissis, salubres admonitiones ingerere simulat, reddereque ipsum cautum aliorum exemplo, ne scilicet ut Constantinus bene ceptum opus (ut ait) male consummet, adeptamque ex pietate gloriam immensam obscurat; hæc et alia plura miscens, ipsum Christianissimumque regem ad suum dogma sollicitans, Nestorianum hæreticum reddere ex catholico studuit. Non exstant ipse quidem datæ ad Carolum litteræ Elipandi, sed hæc ipsa omnia que sunt dicta ipsas continuisse. ejus Caroli ad ipsum tunc redditæ litteræ docent.

IV. *Elipandi subdola artes.* — Qui igitur ad tantum regem ejus argumenti scripsit epistolam privatam ad ipsum datam, alias addidit publicas et generales ad omnes Galliarum episcopos. Erubescere necesse hæresis: hinc enim prophetice demonstratum Babylonem scriptum in fronte gestare blasphemiam (*Apoc. xiii, xvii*). Haud enim erubuit puduit Elipandum ad Galliarum episcopos de hæresi sua scribere litteras, licet sciret eam haud pridem ab ipsis in Felice collega, et cum Felice fuisse damnatam. Sed quid callidus agit? ne sui turpitudine deformis atque infamis hæresis argum prodit, appareat insectanda diris et execrationibus explodenda: alienis indutam vestibibus instar Æsopi graculi, laboravit representare formosam, dum et divine Scripture dictis et sententiis sanctorum Patrum eam studuit exornare. Sed reddidit duplo deformem: nam ornamenta castissimæ virginis, Ecclesie Christi sponsæ, nullatenus meretrici congruere fuit omnium sententia patefactum.

V. *Elipandus detegitur Nestorianus. Cur pareat Nestorio Elipandus.* — Sed veniamus ad ejus fidei;

confessionem, imo perfidie professionem, quam in eadem scriptis epistola, ipso ejus exordio. Recitant eam Patres in redditis ad ipsum synodalibus litteris istis verbis: « Invenimus (inquiunt) in libelli vestri principio scriptum, quo vos posuistis, scilicet: Confitemur et credimus Deum Dei Filium ante omnia tempora, sine initio ex Patre genitum, coeternum et consubstantialem, non adoptione sed genere. Item post pauca in eodem loco legebatur: Confitemur et credimus eum factum ex muliere, factum sub lege, non genere esse Filium Dei, sed adoptione, sed gratia, » etc. Hæc sunt Elipandi venena, quæ Patres preparato antidoto, ne cui possent obesse, cavenda ab omnibus docuere. Ista quidem cum Nestorio ipsum sensisse (ne aliquo modo ex ignorantia excusari posset) ex eo haud dubium edidit argumentum, proditque signum evidens et manifestum, quod in eodem ad episcopos Galliarum dato libello sive scripta epistola, cum singulos nominatim damnat hæreticos, Nestorium indennatum præterit, quem primo loco, si bona fide rem egisset, nominatum omni execratione atque detestatione, execrari, detestari et anathematizare penitus debuisset, quo significaret, se quam longissime ab ejus sententia discrepare, licet eidem affinis existere videretur. Hinc jure Patres dum rescribunt ad ipsum: « Nonne olim (inquiunt) hæresis vestra in Nestorio ab universali sancta Ecclesia refutata est etiam et damnata? Quapropter forte illum anathematizare notuistis, dum alios, Bonosum scilicet, Arium et Sabellium, Manichæumque, qui prava de Filio Dei senserunt, in epistola anathematizastis? » etc., docentes Nestorium id ipsum de Filio Dei homine facto, quod ipse Elipandus, sensisse, ut pote qui duos diceret filios Dei, alterum secundum divinitatem, secundum vero humanitatem alterum et adoptionem. Ex consuetudine enim cum Mahometanis didicisse ita humiliter sentire de Christo secundum humanitatem, infelix Elipandus existimatur; inducens fortasse in animum, si hoc evincere potuisset, conjungeret simul Mahometanos et Christianos in unam fidem.

VI. *Fraudibus agit Elipandus.*—Quod insuper ter iniquis rem non ex incutia, sed dolo malo ageret, ex eo etiam Patres persciscere, atque omnibus patefacere, dum citatas ab eo sanctorum sententias, eas vel per ipsum depravatas esse, vel in pravam sensum longe a germano discrepantem detortas, in redditis ad eum litteris ostendere, quas si legeris, ipse intelleges. Ita plane a sanctis Patribus ipsis est demonstratum de sententiis illis e sacris Ecclesie doctoribus, ab illo citatis, sed corruptis ac depravatis. Sed ubi ab eo domestici sunt testes adducti, dum, inquam, ex Toletanæ Ecclesie ritualibus, sive ex suis prædecessoribus Toletanis episcopis nominatum esse Christum secundum carnem Dei Filium adoptivum idem asseruit: quod non esset in promptu Patribus illis citatos inspicere Codices ejus tantum Ecclesie proprios, neque communes omnibus aliis: iidem nimis impostori credentes, eodem modo quo ipsum Elipandus, ejus quoque sunt detestati quos citavit prædecessores, Eugenium, Ildefonsum et Julianum, qui tum ex vite sanctitate, tum etiam ex sacrarum litterarum doctrina, magnum in Hispania nomen fuerant consecuti.

VII. *Elipandus calumniose suos prædecessores contra erroris tradit. Proscinditur injuste sanctus Ildefonsus.*—Ne vero justis cum impio condemnentur, et maledictionem iniquorum sancti possideant, quorum memoria in benedictione hactenus in Ecclesia catholica perseverat, vindicandi sunt isti in primis a tanta calumnia Elipandi et a synodi maledictione. Ut autem ipsa veritas clarius elucescat, hic tibi reddenda putamus quæ idem perfidus Elipandus in suo libello in Gallias misso de iisdem est mentitus prædecessoribus: reperiuntur enim ista repetita in litteris a Patribus ex synodo ad eum redditus his verbis: « Sequitur in eodem libello vestro: Item prædecesso-

res nostri Eugenius, Ildefonsus, Julianus, Toletanæ sedis antistites, in suis dogmatibus ita dixerunt in missa de cena Domini: Qui per adoptivi hominis passionem, dum suo non indulsit corpori. Item in missa de Ascensione Domini: Hodie Salvator noster post adoptionem carnis sedem repetivit deitatis, » etc. Hæc suo inseruit Elipandus libello fidei, non quod ista acceperit ex eorum quos nominat scriptis, sed quod scripta ea in missali Toletanæ Ecclesie (ut ait) in sacris oblationibus recitari solerent; sed an fideliter, vel ut in aliis fraudulentem, quod non adesset præ manibus qui esset Codex inspiciendus, ex quo (ut in aliis) idem Elipandus imposturæ convinci posset, Patres hæc tunc respondere: « Hæc ex parentum vestrorum dictis posuistis, ut manifestum sit quales habeatis parentes, ut notum sit omnibus unde vos traditi sitis in manus infidelium. Quia hominem Christum verum Dei Patris Filium esse negastis, vobis defensor esse noluit, sed tradidit vos in manus inimicorum vestrorum, qui dominentur vestri qui eum recipere noluerunt. » Et paulo post hæc in eundem: « Et melius est testimonio Dei Patris credere de suo Filio quam Ildefonsi vestri, qui tales vobis composuit preces in missarum solemnibus, quas universales et sancta Dei non habet Ecclesia, nec vos in illis exaudiri putamus. Et si Ildefonsus vester in orationibus suis Christum adoptivum nominavit, noster vero Gregorius pontifex Romanæ sedis clarissimus toto orbe doctor in suis orationibus semper eum unigenitum nominare non dubitavit, » etc. Hæc Patres, quod scilicet, ut ille perfidus assererat, putarent, ea Ildefonso auctore in sacris missalibus vere legi. At quisnam fuerit certus et primus hujus erroris auctor in Hispania, dictum est superiori tomo, nempe successorem S. Ildori pseudoeiscopum, hæreticum hominem, qui et depositus transit in Mahometanam impietatem, Theodiscum nomine, natione Græcum, hominem impostorem: hic, ut dictum est, anno Redemptoris sexcentesimo trigésimo sexto, primus in Hispania asseruit Christum Dei Filium esse adoptivum Dei Patris omnipotentis.

VIII. *S. Ildefonsus a calumnia vindicatur.*—Cæterum tantum ahest ut S. Ildefonsus ejus erroris assertor fuerit, ut potius in suis scriptis, crebris sententiis tanquam spiculis tale monstrum serpe confecerit. Est igitur in promptu, ut impostoris in eum tanta illata calumnia quam apertissime detegatur, nec ex dubiis quidem testibus, testimoniisque obscuris, sed ejusdem Ildefonsi germanis scriptis, quibus non semel totidem verbis ejusmodi Nestorianismum in Hispaniis disseminatum impugnet, negans penitus Filium Dei secundum carnem dici debere filium adoptivum.

In primis igitur illud adducamus in medium, quod habet in libro de Virginitate sanctæ Mariæ, et in necessariam deducitur assumptionem, ubi post multa secundum veritatem catholicam disputata: « Audisti, inquit, quod cum aliud sit Deus, et aliud homo, non tamen est alter Deus, et alter homo, sed unus est Dominus meus Jesus Christus, idem Deus et homo. » (S. Ildefonsus de Virgin. S. Mariæ, c. 6.) Et inferius de S. Maria: « Ita in utraque natura unum generans filium, ut idem sit Filius Dei qui filius hominis; nec alter sit filius hominis quam sit Filius Dei (Ibid. c. 11). » Et in libro de perpetua Virginitate sanctæ Mariæ, et de ejus partitione, quem haud pridem in lucem edidit vir doctissimus Feuardentius theologus Parisiensis, hæc item in eandem sententiam: « Christus Deus nunquam non fuit ex quo homo factus est, et assumptus in unitate personæ semper mansit et permanet verus Deus homo; non duo quidem, ut esset alter Deus et alter homo; sed unus idemque Deus et homo. Quamvis enim aliud per quod Deus, aliud per quod homo, in utroque tamen Deus et homo, quia non fuit aliquando purus sine beo conceptus vel natus homo: sed quia conceptus de Spiritu sancto ex virgine carne, et natus homo vere: mox ex ipsa

conceptione ineffabili natiuitate Deus verus processit et natus est homo. » Hæc cum ipse tradat, omnem excludit in Filio Dei secundum carnem adoptionem, eum nunquam fuisse sine Deo homo qui in filium potnerit adoptari.

IX. Testimonia Hldefonsi contra errores Elipandi. — Possent quidem ista sufficere ad coarguendum calumniam, sicut et impietatis, perdidit Elipandum, sed Deo agendæ sunt gratiæ, Deique matri sanctissimæ Virgini, quod laudator ejus Hldefonsus disertis verbis sæpe inferius omnem prorsus in Filio Dei Christo Jesu excludit adoptionem, ubi in eadem tractatione ista subiungit : « Ac per hoc talis partus non est communis legi naturæ, sed sicut mirabiliter conceptus, ita mirabiliter Deus et homo natus. Ergo non illum, ut ceteros filios Dei adoptio fecit filium, sed diuinitatis natura illum in proprium Dei Filium exaltavit, donauit et illi nomen quod est super omne nomen, ut esset totus Dei Filius homo et Verbum; quia nunquam non fuit Dei Filius sempiternus, permanet unicus Genitoris unigenitus. » Et post nonnulla eodem argumento accuratissime disputata, hæc subiicit ex S. Gregorii papæ auctoritate : « Quoniam sicut ipse ait in eisdem Moralibus, aliud est natus homines gratiam adoptionis per eam accipere; aliud est singulariter per diuinitatis potentiam Deum ex ipso conceptu prodiisse. » Ac post nonnulla, dum tueretur sicut in conceptione, ita in partu nullam contraxisse Mariam virginem corruptionem, ista mox subiicit : « Alioquin si ipse ex matre coinguinatus esset, aut materna viscera quasi pro peccato corrumperet, et sordibus ex vitio primæ damnationis coinguinaret, non esset Dei Filius, sed adoptivus, ut ceteri; quinimo nec adoptivus, et nullus esset per quem adoptaretur ipse, si non esset proprius. » Et inferius : « Et ideo non est ille adoptivus, sed adoptator (ut ita dicam) cæterorum; ac subiungit : « Christus non adoptivus, sed proprius Dei Filius in plenitudine temporum venit, missus a Patre, natus ex muliere, factus sub lege, qui solus non eguit regenerationis sacramento, neque renasci, quoniam proprius Dei Filius, qui nobis per adoptionis gratiam sua dignatus est beniginitate per lavacrum regenerationis largiri fraternitatis consortium. Unde Joannes : *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri* (Joan. 1): quam sane potestatem a Patre genitus ipse ex sua natura in se habuit, et non aliunde ut proprius esset Dei Filius, et daret quibus vellet adoptionis gratiam. »

X. Hæc et alia ipse Hldefonsus, quibus omnibus magis magisque coarguas hæretici impostoris illatam in ipsum calumniam, vendicesque eum pariter a Patrum concepta de ipso sanctissimo atque doctissimo viro ex testificatione Elipandi mala estimatione atque asserta falsa sententia : ut plane appareat nihil adeo alienum fuisse a tanto Patre, quam de adoptione Christi Filii Dei secundum carnem assertio. Dolendum fuit, ejusmodi lucubrations viri sanctissimi, dolo fortasse perdidit Elipandi, fuisse diu suppressas et occultatas ne proderentur in lucem, ex quibus ipse filius tenebrarum redargui posset a lumine, dum vocat lucem tenebras, et tenebras lucem. Gaudendum vero quod in tanto Hispaniarum naufragio, superfluerint præclara nobilissimi ingenii monumenta, eademque et latebris vindicata, atque in lucem edita a viro veritatis amantissimo, antiquitatum ecclesiasticarum studiosissimo, non Hispano (ne vel levis suspicio private affectionis erga gentilem suum alicujus animum pulsare potuisset), sed Gallo, Parisiensis academici professore, cultore integritatis et pietatis, et claritudine nominis in Ecclesia catholica optime noto, quem nominavimus, Feuardentio.

XI. Carolus Magnus generale synodum convocare laborat. — His igitur de Elipandi litteris ante synodum convocatam conscriptis jam enarratis, ad ipsam synodum indicationem veniamus. Ubi igitur Elipandi dicte litteræ ad Carolum Magnum redditæ sunt : nihil

A antiquius ipse habuit, quam ad universalem cogensdam synodum ex totius Occidentalis orbis episcopis, operam dare, crebros ea de causa ad Adrianum Romanum pontificem legatos mittens, exploraturus ejus sententiam quid de proposita per Elipandum questione sentiret. Quale enim in his peragendis fuerit Caroli Magni vigilantissimum studium, a nullo fideliori teste, quam ex ipsius ad Elipandum redditis litteris cognoscemus, in quibus hæc inter alia de his leguntur : « Ad impletionem vero hujus gaudii, nempe hæreticorum conversionis, fraternæ cogente charitate, jussimus sanctorum Patrum synodale ex omnibus undique nostræ ditionis Ecclesiis congregari concilium, quatenus sancta omnium unanimitas firmiter decerneret quid credendum sit de adoptione carnis Christi, quam nuper novis assertionibus et sanctæ Dei universalis Ecclesiæ antiquis temporibus inauditis vos ex vestris scriptis intulisse cognovimus. Imo et ad beatissimum apostolicæ sedis pontificem de hac nova inventione nostræ devotionis ter quaterque direximus missos, legatos scilicet, scire cupientes quid sancta Romana Ecclesiæ, apostolicis edocta traditionibus, de hac respondere voluisset inquisitione. Necnon et de Britannicæ partibus aliquos ecclesiasticæ disciplinæ viros convocavimus, ut ex multorum diligenti consideratione veritas catholice fidei investigaretur, et probatissimis sanctorum Patrum hinc inde roborati testimoniis atque ulla dubitatione teneatur. » Et inferius, vocatos ad synodum tradit Petrum Mediolanensem archiepiscopum, et Paulinum Foro-Juliensem vel Aquileiensem (ut ait) patriarcham, episcopos præterea ex Germania, Gallia, Aquitania atque Britannia. Paulinus autem Aquileiensis episcopus in libello Sacrosyllabo addit ex Hesperia, Liguria, Emilia et Austria provinciis esse ad synodum vocatos episcopos.

B Optio data hæreticis ab Adriano papa. — Ubi autem Adrianus papa crebris legationibus Caroli Magni permotus est, ut de sententia Elipandi decerneret; ac iterum examinata atque discussa, inventaque in hæresim declinare, publicas litteras conscripsit ad episcopos Galliciæ et Hispaniarum, in quibus provinciis fuerat error disseminatus; de hisque disputans, pluribus confutat assertam de Christi adoptione sententiam; atque demum, ejusmodi oratione devios omnes a veritate in fine compellat sic dicens : « Præquam libelli imponatur terminus finalis, adhibenda est litigatorum optio sententialis : eligant namque quæ volunt, vitam aut mortem, benedictionem aut maledictionem. Optamus namque et infirmam boni Pastoris Domini precamur benignitatis elementiam, qui ovem perditam ad ovile propriis humeris portavit (Luc. xv), ut relictis carnis anfractibus, in quibus male bestie, id est maligni spiritus commorantur, ut ad viam quæ ducit ad vitam æternam fidei passibus, Christo redeant pertrahente; quatenus in sinu matris Ecclesiæ suscepti per lamentum penitentiae sordes abluant peccatorum, et infamata

C eorum modestia bonæ famæ recipiant pristinam dignitatem, nec honoris periclitentur naufragio, et a nostro non disjungantur consortio, ac per hoc reconciliati communioni catholice fidei, divina illos pietas cælestium faciat esse participes gaudiorum. »

D Adriani papæ sententia in hæreticos. — « Quod si exigentibus indignis meritis, tam insolubili eos maligni spiritus perditionis laqueo iusto Dei judicio strangulavit, ut resolvi nequeant : ex auctoritate prorsus sedis apostolicæ ac Beati Petri apostolorum principis, ac per eum qui illi magister et Dominus tradidit potestatem, et solvendi ligandique licentiam tribuit (quod sine gravi mœre dicere non possumus), perpetuo eos anathematis vinculo religatos ultra cum sequacibus suis iudicamus vindicta plectendos, ac per hoc a gremio matris Ecclesiæ et a nostro consortio definit alienos. »

XII. Orari vult pontifex pro hæreticis. Quid in synodo Carolus egerit. — « Si quis autem fidelium

Deumque timentium charitatem eis benignitatis impertiendo, et Christi amore, pro eis precis [Al., precum] oblationem Domino offerre voluerit: non solum non inhibemus, sed ut faciat, apostolica admonitione et optamus, et salubri incitamus adhortatione, ut Deus omnipotens, qui neminem vult perire, et omnes homines propter non iam bonitatem suam vult salvos fieri (1 Tim. ii), revocet eos ad viam veritatis, et ad agnitionem pertingere (sicut dignum est) recte fidei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro, etc. Ista habent litteræ Adriani, quæ et postea sunt in hac de qua agimus synodo recitata.

Ubi igitur synodus convenisset, præsentem Carolo Magno regi, ab eodem jussæ sunt legi litteræ Elipandi archiepiscopi Toletani: « Quibus recitatis (inquit Paulinus) statim surgens venerabilis princeps de sella regia, stetit super gradum suum, et locutus est de causa fidei prolixo sermone, et adjecit: Quid vobis videtur? Ab anno prorsus præterito, ex quo coepit hujus pestis, insania tumescere, perfidie ulcus diffusius ebullisse, non parvus in his regionibus, licet in extremis finibus regni nostri, error inolevit quem censura fidei necesse est modis omnibus rescari. Cumque imprecata et concessa esset morosa dilatio per dies aliquot, placuit ejus mansuetudini ut unusquisque quicquid ingenii capta rectius sentire potuisset, per sacras syllabas, die statuto, ejus clementie oblatum sui pectoris fidei munus styli ferculo mentis vivacitate deferret. » Hæc de jussione Caroli Magni Paulinus.

XIII. *Sententia ab Italia episcopis in hæreticos.* — Qui ingenii sui nobile edens fetum, commentarium in-criptum, libellum sacrosyllabum, adversus novam resurgentem hæresim elaboratum, obtulit sanctæ synodo, cui placuit ut in Hispanias mitteretur ad confutandos exortos in eis errores. Exstat ipse integer, quem tu consulas: scriptus enim ab eo est non suo ipsius tantum nomine, sed et Petri Mediolanensis archiepiscopi et aliorum ipsis subjectorum episcoporum, ad cujus libelli finem ejusmodi adversus eundem Elipandum atque Felicem sententiam profert istis verbis: « Elipandum namque atque Felicem novos hostes Ecclesiæ, sed veteriosa face perfidie pollutos, nisi ab hac stultitia respiciant, et per recte fidei satisfactionem lamentis se abluant penitentia, indignos et ingratos eos etiam qui post hanc tam saluberrimam definitionem, quam plenaria synodus sancto afflata Spiritu concorditer subtili sinceritate terminavit, falsissimis eorum assertionibus sive clam, sive in publica voce præbuerint assensum: simili eos sententiæ vindicta sancimus esse plectendos, reservato per omnia juris privilegio summi pontificis domini et Patris nostri Adriani primæ sedis beatissimi papæ. » Sed quod privilegium? Illud nimirum quod, ut sæpe dictum est, novas condemnare hæreses et heresiarchas, esset solius Romani pontificis: vel illud fortasse intelligit privilegium quo Romana Ecclesiæ, ut superius demonstratum est, conciliorum omnium acta cognoscit probatque vel improbat ipsa.

XIV. *Preces pro Carolo Magno. Synodalis epistola ad hæreticos.* — Denum vero pro ipso rege ejusmodi ad Deum obtulit piæ preces. « Catholicum atque clementissimum, semperque inclytum dominum Carolum regem per intercessionem beatæ et gloriosæ semper virginis Dei genitricis Mariæ, per quam meruimus auctorem vitæ suscipere, et beati Petri primi pastoris Ecclesiæ, omniumque sanctorum, verum etiam suffragantibus precibus vestris, omnipotens et S. Trinitas sua cum gratia circumcingat, suæque dextera semper protegat et defendat, ut faciat semper quæ illi sunt placita, quatenus celestibus fretus armis inimicos nominis Christi, auxilio fultus de cælo, ad terram prosternat; barbaras etiam nationes infinitas Deus omnipotens ditioni ejus potentie subdat, ut ex hac occasione ad agnitionem perveniant veritatis,

A et agnoscant verum et vivum Deum creatorem suum, etc.

Recepto autem atque perlecto a Paulino oblato nomine episcoporum libello ab ipsa sancta synodo condemnata est hæresis, et adversus eam et ab Elipando episcopo Toletano missum perfidie libellum scripta fuit synodalis epistola ad Hispaniæ episcopos, quæ Patres confutaverunt singulas ab hæreticis assertas pro errore defendendo sententias. Exstat ipsa integra habens in fine admonitionem ad eosdem, ut, abdicato errore, sanam sequantur Ecclesiæ sanctæ doctrinam. Sed et ipse Carolus Magnus, quod prius ab Elipando, ut diximus, pro errore defendendo litteras acceperat, ad eundem et alios Hispaniæ episcopos scripsit epistolam tanto principe dignam, qui pietate et doctrina præstaret, eandemque una cum litteris pontificiis, libelloque a Paulino conscripto, et synodali epistola (a) ad eos misit, quæ omnibus suaderet ut ab errore Elipandi desisterent.

B XV. *De rebus gestis in Francof. conc. adversus Nicænam synodum secundam.* — Quoniam autem est nonnullorum assertio, in synodo Francofordiensi damnatum esse Nicænam concilium secundum, idemque dictum, septimam synodum œcumenicam, verum ne id sit, et si aliquid attulerit præjudicium veritati, et dicta Nicæna synodus ex iis aliquod acceperit detrimentum, sollicitius investigandum remanet, et accuratius disquirendum, quod res sit gravissima maxime momenti. Scimus ex orthodoxis complures, cum obicerentur ista a novatoriis quam audacissime, nimirum in Francofordiensi concilio damnatam esse septimam synodum, eo confugisse, ut assererent non esse damnatam ibi eam septimam synodum, quam orthodoxi Nicææ in Bithynia congregarunt, sed eam quam iconoclastæ Constantinopoli sub Constantino Copronymo collegerunt, eandemque pariter septimam synodum œcumenicam appellarunt. Favebant huic orthodoxorum responsioni, quod veteres qui asseruerunt, damnatam in Francofordiensi concilio septimam œcumenicam synodum, eam non Nicænam, sed Constantinopolitanam nominaverunt, quam fuisse constat hæreticorum.

C XVI. *Damnata Nicæna synodus secunda in concil. Francof.* — Hæc quidem cum jure dici possent, nisi alia addita essent, evicta penitus causa fuisset: verum cum constet eam ab illis assertam damnatam fuisse septimam synodum, quæ pro cultu sanctarum imaginum statuta fuit: utique ad Nicænam, non ad Constantinopolitanam, eandem septimam damnatam synodum esse referendam, licet sit ab illis erratum in nomine: æquus arbiter judicabit; nec nos tale iudicium subterfugimus: gaudet enim innocentia veritate, nec indiget fidei foliis quibus pudenda, quæ nulla sentit, contegere debeat. Tantum abest igitur ut negemus Nicænam secundam synodum, eandemque septimam œcumenicam dictam, damnatam dici in Francofordiensi concilio, ut etiam æqueamus numerum testium id profitentium, et quidem haud dubiæ fidei, vel rejiciendæ auctoritatis. Sic igitur justæ causæ confisi, id sponte ac liberaliter concedimus adversariis, quod ab aliis penitus negatum sciunt; ut nos nonnisi cupidos esse veritatis intelligant, remque agere sine furo et fallacis more majorum nostrorum sanctorum Patrum, ut quæ sint vera firmemus, et quæ falsa a quovis sint dicta negemus.

D Tanti ponderis aggredientes nos questionem, in ipso ejus exordio (ne qua ambiguitate verborum currens veritas quasi compeditus teneatur) in sententiarum diversarum bivio constituti, quo quis gradiatum aperientes, illud in primis asserimus: longo inter se esse ista diversa, vel dicere esse damnatum aliquid in concilio, vel damnatum per concilium, ut primum actum habeat imperfectum, secundum do-

(a) Hanc beati Caroli epistolam require supra, col. 897, epist. 5.

reat cot summatum. Cum enim aliquid in concilio agitur a male sentientibus, nec accedit consensus eorum quorum est statuta firmare, quo si careat, omne quod decretum est nullius est ponderis et penitus evanescit : tunc id statutum tantum dici potest in concilio, nec alicujus roboris esse, deficientibus necessario requisitis. Sed tunc per concilium, cum omnia ad actus perfectionem concurrerint, remque esse perfectam liquet. Sic igitur, quod ad rem de qua agimus spectat : Sic asserimus cum antiquis auctoribus, damnatam in Francofordiensi concilio Nicenam secundam synodum, ut deficiente consensu eorum quorum erat synodus comprobare, negemus omnino per Francofordiense concilium Nicenam secundam synodum esse damnatam ; cum haud dubium, quæcumque ab illis facta fuissent, irrita penitus atque cassa reddita essent ; ut non mireris, si quæ sunt ab eis tunc acta conscripta nusquam appareant, ut pote quod abolita, perpetuoque fuerint sepulta silentio, quæ non probassent legati apostolicæ sedis, nec qui eos miserat Adrianus Rom. pontifex confirmasset.

XVII. *Nicena synodus non est damnata per Francof. conc. Carolus secutus sententiam Rom. pont.* — Sane quidem contradixisse legatos apostolicæ sedis iis quæ adversus Nicenam secundam synodum ibi decreta fuissent, nec ipsi quidem novatores adversantes negant (*Magdeburg. Cent. iii, c. 9, col. 659*). Sed et ab Adriano papa non solum non assensum, sed magnopere contradicendum, ejus quæ exstat confutatio et redargutio adversariorum ad Carolum Magnum conscripta palam ostendit. Quin et cum Adriano alios episcopos paria sensisse, Hincmarus affirmat (*Hincm. episc. Rhem. contra Landun. Episc., c. 20*). Unde et ejusdem Caroli factum esse præcepto existimandum est, ut, explosis atque rejectis iis quæ contra Nicenam synodum gesta fuissent, ipsa tantum acta quæ contra Elipandum atque Felicem omnium consensu firmata fuissent, ejusdem synodi integri remanerent ; quod probe sciret ipse Carolus, quod proficere, nulla conciliorum decreta subsistere, quibus Romani pontifices contradicerent, quod et tum Latinorum tum Græcorum auctoritate sæpe superius apertissima luce declaratum constat : ut nec ipse quidem (quisquis ille fuerit, qui adversus Nicenam secundam synodum commentarius scripsit, qui fortiter nomine Caroli id negare audeat ; imo et firmissime asserat atque confirmet esse sententiam ejusdem Francofordiensi concilii, asserentis iudicium ultimum controversiarum esse solius Romani pontificis ; quo argumento rejicit septimam synodum, ut quæ (quod turpiter mentiretur) non fuerit a Romano pontifice confirmata.

Sic igitur caruit his actis synodus Francofordiensis ; quæ cum nullum acceperit a sede apostolica robur, sed ab ea penitus confutata atque damnata, fuerint etiam ejusdem Caroli principis maxime pii auctoritate rejecta, penitusque deleta. Quod affirmare ea saltem ratione necesse est, cum videlicet certum sit ipsum Carolum nequaquam contra Adrianum pontificem contentiosum funem trahere perseverasse, ut se ab ejus communicatione divideret : nam et exploratissimum est cum non desisse aliquando a communicatione et amicitia ejusdem pontificis : quem non tantum viventem coluit, sed etiam mortuum celebravit, atque immenso honore fuerit prosecutus, ut ostendit inferius quæ suo loco dicturi sumus. Siquæ, ut diximus, affirmare necesse est, ipsum eidem pontifici in iis penitus acquiescisse, atque ex ejus sententia male sancta damnasce.

XVIII. *Rom. Ecclesiam consuluit semper Carolus.* — Certe quidem nonnisi ad ipsam sedem apostolicam in ecclesiasticis controversiis ipsum Carolum recurrere consuevisse, ab eaque responsa accipere sollicitè procurasse, atque ex ipsorum præscripto perficere omnia laborasse, ipsamet acta Francofordiensis concilii docent in ejusdem Caroli ad Elipandum epi-

stola nuper reddita, ex qua hic illa de his est tibi repetenda sententia, qua ait : « Ad beatissimum apostolicæ sedis pontificem de hac nova inventione, nostræ devotionis ter quaterque direximus missos, scire cupientes quæ sancta Romana Ecclesia, apostolicis edocta traditionibus, de hac respondere voluisset inquisitione. » Et inferius de acceptis ab illa responsis sollicitus custoditis, subjicit ista : « Apostolicæ sedi, et antiquis ab initio nascentis Ecclesiæ et catholicis traditionibus tota mentis intentione, tota cordis alacritate conjungor. » Hæc ipse, tanto quidem principe digna ex ipso concilio scripta, quibus adeo perspicue ex ipsius verbis significatis, reliqua cur acta illa non exstant, intelligas, vindicæque a calumniæ principem, quem novatores Nicenæ secundæ synodi destructorem conclamant : quem ab apostolicæ sedis sententia per Adrianum declarata vel latum unguem aliquando recessisse, nemo jure poterit affirmare, cum præsertim ipse Adrianus tentatus sit epistola ad eum scripta (*Epist. ad Carolum Magnum de imaginibus*), quod ea de imaginibus secundum antiquas Patrum traditiones, sub Gregorio secundo pontifice in Romano concilio fuerint constituta, et postea iterum alio itidem Romano concilio sub Stephano papa præsentibus episcopis et Francia missis firmius confirmata.

XIX. *Caroli non esse librum ad Adrianum missum contra septimam synodum.* — Quod autem calumnia ista contra Carolum conflata a novatoribus sit ex libro illo contra Nicænum concilium scripto et ad Adrianum pontificem misso, quem esse ejusdem Caroli, qui illi præfatur, incertus auctor affirmat, nec non ex synodali epistola Parisiensis concilii sub Ludovico in eadem causa habiti : id ne verum sit, remanet accuratissime disquirendum. Erroris autem inde emanasse videtur occasio, quod cum ejus confutatio ad Carolum sit ab Adriano papa conscripta, ipsum scriptionis illius fuisse auctorem leviter existimarint, cum ad eum quis solet rescribere litteras a quo scriptas acceperit. At non negandum de his scripsisse litteras Carolum ad Adrianum, quibus tamen alias non snas alligavit, fascem scilicet contradictionum illarum : quas tamen ipsius Caroli non fuisse, sed aliorum auctorum, licet missæ ab illo essent, ex eadem ipsius Adriani reddita ad Carolum responsione, si quis accurate perspicit, facile intelligere poterit, vel illa una saltem ratione, quod cum sæpe Adriani acerrime invehatur in adversarios, Carolum ipsum perstringit nunquam, nec leviter saltem de ipso queritur.

XX. *Non Carolus auctor scriptorum in conc. Nic.* — Verum nec libri illius aliquid certum fuisse demonstrat auctorem, sed plures fuisse, qui adversus Nicænum concilium contradictionis stylum exacerarunt, nam audi ipsum : « Addendum est, inquit, ad incredulorum satisfactionem et directionem Francicam. » Et paulo post : « O insaniam frementium contra fidem et religionem Christianam, ut asserant non colere aut venerari imagines, in quibus figuræ sunt Salvatoris, ejus Genitricis, vel sanctorum, quorum virtute subsistit orbis, atque potitur humanum genus salute ! » Et post pauca : « Absit talium nefarie temeritatis credere amentie : Patrum priscas sequamur traditiones, et ab eorum doctrina nulla declinemus ratione. » Hæc et alia his similia sæpe. Vides igitur non in Carolum, ut auctorem libri illius spicula dirigi, sed plane in multos, qui per Carolum ipsum ea ad Adrianum mitti curassent. Sicuti et cum post nonnulla idem de illis Adrianus subjicit ista : « In hoc capitulo qui hæc scripserunt, inermiari moluntur, et contradicere veritati nituntur, » etc. Sed et omnibus intentionibus liquet ex ipso contextu rerum, quod non unus auctor in eo volumine a principio usque ad finem absque rerum ordine pergit impugnare Nicenam synodum, sed quæ ex adversariis quisque impugnanda suscepit (cum fuerint plures) in unum convensa ea-

alemq; in uno simal fasciculo alligata, data Carolo A fuerint, et ab ipso missa ad Adrianum.

Hinc autem ipsorum contradictiones cum capitulo- rum serie distincte essent, Capitulare, librum illum idem nominat Adrianus, quod multa adversus Ni- ceanum concilium capitula contineret; quæ quidem scripta in eodem Francofordiensi concilio, et acta continere ejusdem concilii Francofordiensis, idem qui supra Hincmarus asserit, ejusdem ferme temporis scriptor, ut de his non sit dubitandum. Qui enim ea prurigne laboravit, ut quæ statuta essent in dicto Nicæno concilio dissolverent, ea seorsum singuli eor- um adversus idem concilium conscribere, quæ ab illis singulis contradictoribus oblata fuerunt ipsi Fran- cofordiensis concilio. Ex his autem esse permotos epi- scopos, ut dampnarent Nicænum concilium, ex eo li- quet quod ex falsis ipsorum assertionibus ipsi pariter affirmarunt, idcirco dampnandum esse Nicænum con- cilio, quod cultum latræ uni Deo debitum tribuen- dum esse statuerit imaginibus. Quod plane falsissi- mum esse paulo inferius dicturi sumus.

XXI. *Libri non unius auctoris, sed plurium, missus a Carolo ad Adrianum papam.*—Ubi vero sensisset Carolum impugnari ab illis Nicænam synodum, defendi vero a legatis apostolicæ sedis, tunc illud more suo, salubre consilium inivit, ut collectas in unum pro- positas contradictiones illorum, easdem per legatum ad hoc opus ab eo delectum Angilbertum abbatem S. Ri- cari mitteret Romam ad Adrianum pontificem. Quod cum plures testentur, proficitur idipsum A- drianus in epistola ad Carolum missa, in cujus ferme exordio lata leguntur: « Præterea directum a vestra clementissima præcella regali potentia suscepimus solem familiarem vestrum, videlicet Engelbertum [Angilbertum] abbatem, et ministram capellæ, qui pene ab ipsis infantie rudimentis in palatio vestro nutritus est, et in omnibus consiliis vestris receptus, ut idcirco sicut a vobis in omni familiaritate recipitur, ita et a nobis recipietur et concedenter honoraretur.

Unde pro nimio amore, quem erga vestram mel- lissimam gerimus regalem excellentiam, sicut misisti cum nimio amore dulcedinis eximie cum recipien- tibus, prout voluit, et qualiter voluit cum magna fami- liaritate nobis enarrantem aure placabili, et mente benigna cum suscepimus, et quasi vestra corporali excellentia nobis narrante, ei patentiis credidimus consilium ad profectum sanctæ nostræ Romanæ Ec- clesiæ, et vestræ a Deo protectæ regalis potentie exaltationem. Inter quæ edidit nobis capitulare ad- versus synodum, quæ pro sacrarum imaginum ere- ctione in Nicæa acta est. Unde pro vestra melliflua regali dilectione per unumquodque capitulum re- sponsum reddidimus, non quemlibet (absit) hominem defendentes, sed olitanam traditionem sanctæ catho- licæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenentes priscam prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum se- quimur doctrinam, recte fidei traditionem modis om- nibus vindicantes. » Hæc de misso adversariorum capitulari per Angilbertum præfatus est ad Carolum Adrianus. Cujus quidem operis cum plures fuerint au- ctiores, Caroli Magni ultimum duntaxat esse capitu- lum, monet idem pontifex Adrianus, quod et testa- tur, ad illud in fine respondens; nos vero reddemus ipsum inferius.

XXII. *Quid in synodo de imaginibus.*—Ceterum liquet pariter ejusdem qui supra Hincmarus auctori- tate, in eodem Francofordiensi concilio, duo esse concilia condemnata, Constantinopolitanum hæreti- corum, quo imagines confringi jubentur, et Nicæ- num secundum quod eas coli præciperetur: quod etiam ex capitulari illo libro ad Adrianum per Caro- lum misso intelligi potest; fuisseque eam senten- tiam episcoporum, secundum quod alebant, perpe- ram intellectam sententiam S. Gregorii pape in epi- stola ad Serenum, ut imagines non confringerentur, sed esse sincerentur, ita tamen ut non colerentur.

Quod igitur ex dicto capitulari volumine haud ac-

curate perspectis iis quæ in eo essent consuta men- dacia, conclamata fuerit in eodem Francofordiensi concilio damnatio septimæ synodi ejusdemque Nicæ- næ secundæ; quodque idem liber adversarius ubique vulgatus, et absque veritatis discussione receptus a compluribus fuerit; synodoque absoluta, æque puta- verint in eo tractata retractatione minime indignasse: ex his accidit ut nonnulli absque aliqua limitatione conscripserint, in eodem Francofordiensi concilio damnatam fuisse Nicænam synodum. Posteriores vero nonnulli id ex ejus actis, nempe dicto capitulari vo- lumine, sive ex actis Parisiensis concilii, falsa ipso- rum assertione decepti, putantes esse vera quæ in eis falso reperirentur asserta; et absque ulla dubitatione id ipsum asseruerunt, nempe condemnationem Ni- cænæ synodi in Francofordiensi concilio.

XXIII. *Auctores qui asseruerunt damnatum Nicæ- num concil. in synodo Francoford.*—Sed jam ipsos singulos audiamus antiquiores auctores qui asserunt damnatum esse ipsum Nicænum concilium secundum, septimam synodum oecumenicam dictam, per Fran- cofordiensem concilium, eorumque singula verba red- damus, quo in tanta controversia ipsa veritas aper- tius elucescat, quæ adversantium densa caligine, ne appareat, obscuratur. Vetusissimum omnium chro- nicon hac ætate conscriptum sub Ludovico imper., Caroli filio in primis hæc habet, ubi agit de eodem Francofordiensi concilio hoc anno habito, deque damnata in eo, ut ait, hæresi Felicianæ: « Synodus, inquit, etiam quæ ante paucos annos Constantino- poli sub Irene et Constantino filio ejus congregata, et ab ipsis non solum septima, verum etiam universalis erat appellata: ut nec septima nec universalis habe- retur dicereturque, quasi supervacua omnino ab omni- bus abdicata est. » Hæc ibi. Eadem totidem verbis apud Aimoinum descripta leguntur. Chronicon ite- dem eodem tempore scriptum, a Pithæo super edi- tum, hæc eodem anno de iisdem habet: « Pseudo- synodus Græcorum pro adorandis imaginibus habita, ab episcopis damnata, in eodem videlicet Francofor- diensi concilio; et Ado Viennensis episcopus, qui scripsit sub Carolo nepote hujus Caroli Magni, eadem verbis iisdem; idem Regino, sed et alii complures longe nobiliores auctores, quos inferius recensebi- mus. Verum de ipsis primis auctoribus, episcopis, inquam, qui interfuerunt eidem Francofordiensi con- cilio, primum pervestigandum est: quomodo ex ad- versantium scriptis, capitulari scilicet libro illo indu- cti sint, ut Nicænam synodum condemnarent.

XXIV. Certum quidem et exploratum omnino ha- betur, eos ipsos episcopos ab iisdem adversariis dolo malo deceptos esse, atque per imposturam et falsi- tatem cuncta esse transacta, ut locum nullum veritas inveniret, Hæc nisi tu ipse, lector, manu tetigeris, nolim credas. Non enim a longe petitis testificati- bus utimur, sed ex ipsorum scriptis, ut nulla possit tergiversatione veritas falli. Qua in re sicut Patres illos qui synodo interfuerunt dolo caruisse facile dixe- rim, ita eorum oscitantiam non excuso. Quomodo inconsultis legitimis synodalibus actis, de re tanta, adversantibus præsertim legatis apostolicæ sedis, adversarii credere maluerunt? Et quonam pacto, eos quidem potuisse fallere, vel falli (quod humanum est) non putantes, omnem illis adhibere fidem in omnibus in re tanta minime detraxerint? Hæc mihi diu cogitanti, et plane fateor obtupescenti, illud oc- currit, his temporibus res Græcorum Francis pes- sime oluisse, ex eo quod Constantinus imp. Irenæ matris suæ impulsu recusari pollicitas nuptias diu expectatas filiz Caroli Magni, ob idque quamlibet oblatam occasionem arripuisse rebus ab eo gestis, pietatem licet præferentibus, detrahendi pariter et insultandi; atque adeo ipsam Nicænam synodum, ipsorum opera collectam et absolutam non sine sto- macho audivisse: homines sumes, et quandiu in hac vita degimus, hisce interdum privatis pulsari affecti- bus invitum cogitur. Mitior sit ista reprehensio, et

tolerabilior redargutio, quam eos omnes falsitatis arguere et imposturæ, dum illis acquirere qui his malis artibus in eandem Nicænam synodum irrupere, in quæ omnis culpa vertatur.

XXV. *Adversarii septimæ synodi fraudibus agunt.* — Et enim adversarii illi concinnatores mendaciorum, et fraudum architecti, dolis atque fallaciis circumvenerunt eosdem ipsos episcopos qui venerunt ad synodum, atque specie quidem pietatis ad condemnationem Nicænæ synodi permoverunt, mentientes in primis (ut apparet ex libro illo Capitulari dicto ad Carolum Magnum misso) Nicænam synodum minime confirmatam esse a Romano pontifice, sine quo (ut idem ibi auctor ait) concilium subsistere minime possit, quod omnis de fide controversia ad Romanum pontificem spectet. Sed et quod plane nefandum est, addiderunt eandem synodum promulgasse manifestissimam impietatem, eo quod ex ea heresis firmaretur, quæ, ut aiunt, assereretur imagines eodem honore et cultu quo Deum, esse a fidelibus venerandas: hæc enim in præfatione ejusdem libri capitularis ad Adrianum missi leguntur, cum agitur de rebus gestis in Francofordiensi concilio: « Allata est (inquiunt) in medium questio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerant, in qua scriptum habebatur, ut qui imaginibus sanctorum, ita ut deficere Trinitati servitium aut adorationem non impenderet, anathema judicaretur. Qui supra sanctissimi Patres nostri omnimodis adorationem et servitium eis impendere reuentes, contempserunt, atque consentientes condemnarunt. » Citantur insuper in ipso capitulari acta ejusdem Nicæni concilii quibus falso assereretur Constantinus episcopus Cyprî in eodem concilio Nicæno anathema dixisse illis qui non adorant imagines ea adoratione qua sanctissima Trinitas adoratur: quæ ad rem ipsam exploratius cognoscendam, hic volumus descripsisse: sic enim se habent:

XXVI. « Quod iusta et præcipitanter sive inapienter Constantinus Constantiæ Cyprî episcopus dixit: Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines: adorationem autem quæ fit secundum latram, id est, Dei culturam, tantummodo substantiali et vivificæ Trinitati conservo; et qui sic non sentiunt, neque glorificant, a sacra catholica et apostolica Ecclesia segre, et anathemati submitto, et parti eorum qui abnegaverunt incarnationem et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto (*Conc. Nic. II, act. 5*). » Hæc adversarii tanquam ex Nicænâ synodo. Quos Adrianus jure redarguit, nimirum neque Constantinum, neque alios tunc cum eo ad Ecclesiam catholicam reverterentes aliter se credere esse professos quam quæ ab eadem Nicænâ synodo sunt statuta; nimirum sic imagines sacras venerandas esse, ut tamen latræ cultus illis nullo modo daretur, qui soli Deo debere impendi.

Ita quidem, et non aliter, se habere Constantini episcopi Constantiæ Cyprî assertionem, ipsa Nicænâ acta quæ adhuc exstant integra docent his verbis: « Constantinus episcopus Constantiæ in Cypro dixit: In nullis peccantes cum videam litteras quæ nunc lectæ sunt, et ab Orientalibus episcopis ad Tarasium sanctissimum ac beatissimum archiepiscopum et universalem patriarcham misse; item cum his eandem fidei confessionem cognoscam: ego indignus etiam assentior, et uno animo idem prædico. Suscipio enim et amplector venerandas imagines; adorationem autem quæ fit secundum latræ, hoc est Dei culturam, tantummodo supersubstantiali et vivificæ Trinitati conservo; qui vero aliter sentiunt, quique gloriosos sanctos non approbant, a catholica et apostolica Ecclesia separe, et anathemati subijcio, et ad eos relego qui incarnationem Christi Dei nostri œconomiam perlinaciter argunt. » Hucusque sententia Constantini Constantiæ episcopi, secundum assertionem recitatarum superius litterarum Orien-

talium ad Tarasium patriarcham, quas citat, quæ declaratur Deiparæ et sanctorum imagines, non ut Dei, sed (ut habent) Dei amicorum coli debere.

XXVII. Sed et ipsa synodus Nicænâ eadem his omnibus consentiunt habet in fidei catholica definitione, Patrum omnium subscriptione firmata, verbis istis: « Desinimus cum omni cura et diligentia, venerandas et sanctas imagines ad modum et formam venerandæ et vivificantis crucis et coloribus et taxillis aut alia quavis materia commode paratas dedicandas, et in templis sanctis collocandas habendasque tam in sacris vasis et vestibus, tam in parietibus et tabulis, in ædibus, in viis publicis, maxime autem imaginem Domini et Dei Salvatoris nostri Jesu Christi, deinde interemeratæ nostræ Deiparæ, venerandorum angelorum, et omnium deinde sanctorum virorum. Quo scilicet per hæc imaginum picturarum inspectionem omnes qui contemplantur, ad prototyporum memoriam et recordationem et desiderium veniant, illisque salutationem et honorariam adorationem exhibent, non tamen secundum fidem nostram, veram latram, quæ sola divitiæ naturæ competit » (*Nic. concil. II, act. 7*). Hæc sacrosancta Nicænâ synodus ex vulgata editione, in hoc non dissimili ab editione Anastasii, ex qua eadem sunt superius recitata. Habes igitur detectam fraudem, proditam imposturam de textu falsato, et lectione vitata, atque in contrarium penitus detorta scusum in synodo plena edita ad destructionem synodi œcumenicæ, a Patribus autem illis inconsulto nimis accepta absque aliqua facta inspectione legitimæ lectionis vel Græco inspecto textu, collationeque habita Codicum diversorum, ut in re tanti momenti perfici necesse erat.

XXVIII. *Alii adversarii septimæ synodi. Jonas Aurelianensis adversarius septimæ synodi.* — Sed quod deterius videri potest et magis admirandum, quod non solum apud Patres illos qui eidem Francofordiensi interfuerunt synodo, tot tantæque mendacia fidem invenire; sed apud posteros, et quidem viros eruditione conspicuos, et magni in eo sæculo nominis, existimantes atque scriptis affirmantes, a nostris coli ex præscripto ejusdem Nicæni concilii sicut Deum venerandas imagines. Illi enim duas constituerunt classes in sacris imaginibus errantium; alteram eorum qui eas frangerent, exurent vel quovis modo dederent; atque hæc ex parte damnarunt septimam illam synodum Constantinopolitana Copronymo habitam; alteram vero eorum qui, ut putabant, ex Nicæni concilii decreto assererent debito cultu esse colendas imagines: in hæc classem rejicientes omnes Nicænæ secundæ synodi professores, et Romanam quoque Ecclesiam inter eos annuerantes, quæ prolixi inveniretur eandem synodum esse auctoritate Romani pontificis celebratam et confirmatam, atque scriptis defensam, posterioribusque conciliis roboratam. Ut plane obstupescas adeo leviter ex ipsorum falsa illa assumptione, qua dicerent, a Nicæno concilio statutum, ut adoratione latræ colerentur imagines, Orientem simul et Occidentem, quod reciperent illam synodum, una eorum sententia damnationis inclusos.

Sed quod tam patens error, tamque apertum mendacium possit haberi pro monstro, nec fidem fortasse inveniat pro tanta sui deformitate apud fidelium aures: hic tibi ista dicentium catalogum texam, singulorum sententias verbatim referens. Fuerunt isti viri doctrina insigniores, qui sub Ludovico imp. Caroli Magni filio claruere, ut suo loco dicturi sumus, simulque alii qui in Parisiensi conventiculo tunc eadem ex causa collecto, in eundem errorem ab iisdem traducti sunt, ut septimam synodum dicerent docuisse coli debere ut Deum imagines: quam ob causam et magna temeritate atque protervia aliqui ex illis etiam inveherent in Romanum pontificem, qui ejusdem synodi ejusmodi decretum asserens atque probaret.

XXIX. Fuit ex eis unus et pars magna Jonas Aurelianensis episcopus, qui ea de causa tunc functus est legatione, ad Eugenium Romanum pontificem missus a Caroli Magni filii imperatoribus Ludovico atque Clothario, ut ejusdem Parisiensis conventiculi acta significaret. Hic enim dum adversus Claudium Taurinensem episcopum perfidum iconoclastam stylum exaculit, hæc de imaginum cultu, quæ ad propositum argumentum pertinent, in medium profert: « Illud quod imaginum adoratores tibi, ad suum errorem munienti, respondisse scripisti, ita inquiens: Non putamus imagini quam adoramus aliquid inesse divinum, sed tantummodo pro honore ejus effigies talis, eam veneratione adoramus; una autem reprehendimus ac detestamur; quia cum eorum scientiam non subterfugerit, imaginibus nihil esse divini, majori digni sunt invectione, eo quod debitum honorem divinitati impenderint infirmo et egeno simulacro. Quantumque hujus erroris sectatores ac defensores a vera exorbitant religione, non opus est per singula mea declarare narratione. Id ipsum etiam nonnulli Orientalium, qui eodem sceleratissimo mancipantur errori, se objurgantibus respondere solent. Tribuit Dominus sua gratuita pietate, ut tandem aliquando et isti et illi ab eadem eruantur superstitione, et apostolicis disciplinis salubriter instructi traditioni revocentur ecclesiasticæ. » (*Jon., de Cultu imag.*, lib. 1.) Et paulo inferius ad Claudium, qui ejusmodi imaginum adoratores idololatras appellabat, ista subiicit: « Illi qui nimio et indiscreto amore ob honorem sanctorum imaginibus supplicant, nescio an temere idololatras sint vocandi. Videntur sane potius ab hac superstitione, adhibito rationis moderamine revocandi, quam idololatras, cum utique sanctæ Trinitatis fidem veraciter credant et prædicent, nuncupandi. Cætera vero in eadem assertionem tua faciunt nobiscum, etc. » Hæc quidem Jonas, qui cum validissime pugnet adversus Claudium imaginum effractorem, æque exagitat et perstringit earundem cultores, illud asserens, imagines in ecclesiis conservandas, tum ad ornatum ipsarum ecclesiarum, tum et ad populi historicam instructionem: idque, ut ait, ex sententia sancti Gregorii pape, scribentis ad Serenum Massiliensem episcopum. Sed cum idem ipse adversus eundem Claudium disserterat toto illo quod reliquum est ejus operis, et imaginem sanctæ crucis adorandam esse confirmet, nitens in primis auctoritate ejusdem sancti Gregorii pape et catholice Ecclesiæ traditione: totum quod ædificarat, destruit, vel potius erigit quod male destruxerat: nam si crucis imago est adoranda, cur non Christi imago pariter est colenda?

XXX. Walfridus et alii ejus æquales adversarii septimæ synodo. Hincmarus adversarius septimæ synodo. — Ejusdem plane sententiæ fuisse reperitur Walfridus Strabo, ejusdem sæculi auctor, qui duas pariter classes in his errantium constituit, ait: « Nunc jam de imaginibus et picturis, quibus decus ecclesiarum augetur, dicenda sunt aliqua; quia et earum varietas nec quodam cultu immoderato colenda est, ut quibusdam stultis videtur; nec iterum speciositas ista est quodam despectu calcanda, ut quidam vanitatis assertores existant. » Et inferius: « Notandum vero quod sicut quidam easdem imagines ultra quam satis est venerantur, ita alii dum volunt cautiores in religione videri, illas ut quasdam idololatras species respiciant, etc. » (*Walfr., de Reb. eccles.*, cap. 8). Citans autem concilia adversus destructores imaginum habita, reticens vero illa quæ pro imaginum cultu fuerunt antea celebrata, jam plane ejus ipse farinæ fuerit, liquido est aspicere, dum et illum tantum honorem docet sacris imaginibus tribuendum, si non deficiantur et conculcentur; nam subdit: « Non sunt omnimodis honesti et moderati imaginum honores abjiciendi: si enim ideo quia novimus non adorandas nec colendas iconas, conculcandæ sunt et defendendæ pi-

aturre, quasi non necessariae vel nocivæ, ergo, etc.; docens eas conservandas tantum ad ornatum et ad instructionem populi historicæ veritatis.

Ejusdem fuit classis Amalaricus, Altigarius sive Elisagarus, Threophilus, et Adegarus, ut ex dicto Parisiensi concilio sub Ludovico imper. apparet, una cum aliis qui eidem synodo interfuerunt. Inter hos est annumerandus Hincmarus Rhemensis episcopus, dum hæc ait: « Septima autem apud Græcos vocata universalis pseudosynodus de imaginibus, quas quidam confringendas, quidam autem adorandas dicebant: neutra vero pars intellectu sano definiens sine auctoritate apostolicæ sedis, non longe ante nostra tempora Nicææ est a quamplurimis episcopis habita et Romam missa, quam etiam papa Romanus in Franciam direxit. Unde tempore Caroli Magni imperatoris, jussione apostolicæ sedis, generalis synodus in Francia, Francofordiæ scilicet, convocante præfato imperatore, celebrata, et secundum scripturarum tramitem, traditionemque majorum, ipsa Græcorum pseudosynodus destructa et penitus abdicata. De cujus destructione non modicum volumen, quod in palatio adolescentulus legi, ab eodem imperatore Romam est per quemdam episcopum missum. » Et paulo post de titulo universalis synodi ista subnectit: « Auctoritate itaque hujus synodi, Francofordiensis videlicet, nonnihil repressa est imaginum veneratio: sed tamen Adrianus et alii pontifices in sua opinione perseverarunt, et mortuo Carolo, suarum pupparum cultum vehementius promoverunt, adeo ut Ludovicus Caroli filius libro longe acriori insectatus sit imaginum cultum quam Carolus. » (*Hincm. contra... episc.*, cap. 20.) Hæc ipse, et certe nimis inconsulte, atque adeo temere; si enim ipsa legitima acta Nicænæ Synodi, quam adeo impugnât, inspexisset, situra a tanta insultatione continuisset, et magis sobrie rem egisset.

XXXI. Anastasius suggillat Francos septimam synodum non recipientes. — De his quidem intelligit, hosque omnes suggillat Anastasius Bibliothecarius in præfatione quam præmisit septimæ synodo a se in Latinum translate, dum ait, scribens ad Joannem octavum Romanum pontificem: « Que enim super venerabilium imaginum adoratione præsens synodus docet, Nicæna scilicet, hæc et apostolica sedes vestra, sicut nonnulla conscripta innuunt, antiquitus tenuit, et universalis Ecclesiæ semper venerata est, et hactenus veneratur, quibusdam duntaxat Gallorum exceptis, quibus, utique nondum est harum utilitas revelata: aiunt namque quod non sit quodlibet opus manuum hominum adorandum; quasi non sit codex Evangeliorum opus manuum hominum, quem quotidie osculantes adorant, venerabilior canis, quem non esse opus manuum hominum, procul dubio non negabunt. Similiter et forma sanctæ crucis, quam se adorare omnes ubique Christiani fatentur, in quo videlicet considerare libet, quia si quamlibet crucem auream aut argenteam aut ligneam adoramus, quæ utique non eadem est ipsa crux in qua salus nostra parata est, sed figura et imago ejus: quare non adoremus figuram et imaginem ejus qui eandem salutem operatus est in medio terre? Venerabilior namque est qui salutem operatus; ac per hoc magis est adoratione digna imago Christi salutem operantis, quam imago crucis salutem tantummodo bajulantis. » Hæc Anastasius adversus Nicænæ synodi adversarios. Ex quo illud pariter accepisti (quod observare debes, ne decipiaris) non universalem Gallicanam Ecclesiam eo fuisse errore implicatam, sed (quod idem ait Anastasius) quosdam duntaxat Gallorum fuisse ejus perverse sententiæ sectatores, suggillans eos quos superius nominavimus.

XXXII. De Adriani sententia quid garrierint adversarii. Calumniam patens in Adrianum. — Quoniam vero iidem ipsi qui Nicænæ synodo adversabantur, Adrianum quoque Romanum pontificem præstringebant, quem eandem comprobasse scirent

hic etiam de his agendum erit; et coacervata in eum mendacia confutanda. Post multos enim annos ab obitu ejusdem Adriani pontificis, qui sub Ludovico Pio ejus filio convenire in conventiculum illud Parisiense, eodem falso prætectu, quod idem Romanus pontifex Nicenam synodum comprobasset, quæ imagines veluti Deum (ut mentiebatur) venerandas esse sanxisset: adversus eum stylum exercuere, atque calumniose agentes non sunt veriti dicere eundem Adrianum palinodiam recantasse, atque tandem eadem cum ipsis sensisse.

De his acturi te cupimus, lector, intentum, cum de re magni momenti sit sermo. Agamus hic igitur de eodem conventiculo Parisiensi, in his tantum quæ spectant ad Adrianum: de reliquis autem prolixior erit disceptatio suo loco et tempore opportuno. Adversarii igitur, qui illic convenuerunt, in epistola synodali ad Ludovicum atque Lotharium imperatores, post multa adversus Adriani Apologiam pro Nicæno posteriori concilio scriptam, hæc habent: « Sed licet in ipsis objectionibus aliquando absona, aliquando inconvenientia, aliquando etiam reprehensione digna testimonia defensionis gratia proferre visus sit, in fine tamen ejus Apologiæ sic se sentire, et tenere, et prædicare, ac præcipere de his quæ agebantur professus est, sicut a beato papa Gregorio institutum esse constabat. Quibus verbis liquido colligitur quod non tantum scienter quantum ignoranter eodem facto a recto tramite deviauerit. Nisi enim in conclusione objectionum suarum retinaculis veritatis, beati scilicet Gregorii institutis astrictis iter devium præcavisset, in superstitionis præceptum omnino labi potuisset. » Hæc ipsi de Adriano.

Sed quam ista mendacissima sint, tu ipse lector (quisquis es, nec hæreticum quidem excipio), cum legeris quæ Adrianus habet in fine dictæ epistolæ apologeticæ, satis intelliges: sumus enim ea proxime reddituri.

XXXIII. *Adversantes sept. synodo male utuntur auctoritate S. Gregorii. Ex Gregorio probatur cultus SS. imaginum.* — Sed primum, quæ priores adversarii in Capitulari libro misso Romæ a Carolo ad Adrianum, in ipsum ex eodem S. Gregorio objecerunt adversus ipsam septimam synodum videamus, simulque et quomodo eosdem ipsos Adrianus confutet attendamus, ut facilius sit responsio ad ea quæ alibi quæ diximus post obitum objecerunt ex dicta synodo Parisiensi: ipsi enim eo prætextu potissimum aggressi sunt impugnare Nicenam posteriorem synodum, quod dicerent eam esse contra doctrinam sanctissimi papæ Gregorii, cui se tanquam firmissimæ anchoræ inhærere profiterentur, a qua divelli se nullo modo posse jactarent. Exstat enim ibi ejusmodi eorumdem adversariorum ad Adrianum scripta reprehensio verbis istis: « Quod contra beati Gregorii instituta sit, imagines adorare, seu frangere: et quia Vetus et Novum Testamentum, et pene omnes præcipui doctores Ecclesiæ consentiunt beato Gregorio in non adorandis imaginibus; nec ut aliquid præterea adorare debeamus, in multis locis confirmat S. Gregorius papa. » Hæc adversarii.

Illi autem adversatus Adrianus ita respondet: « Nequaquam sacras contempsit imagines aliquando, sanctus Gregorius scilicet, sed magis constantissime observavit, et eorum veneratus est figuras. » Et inferius de earum veneratione probat ex verbis ipsius Gregorii in epistola ad Januarium Calaritanum, cum agit de imagine Dei genitricis et cruce illatis in Judæorum synagogam, et ut inde auferantur, admonet, ista ait: « His hortamur affatibus, ut sublata inde cum ea quæ dignum est veneratione, imagine atque cruce, debeatis quod violenter ablatum est reformare, » etc. Quomodo igitur quis negare poterit in Gregorio venerationem imaginum, cum veneratione eas jubet et synagoga tolli, et in locum pristinum reportari?

XXXIV. *Quod S. Gregorius cultor et adorator SS. imaginum fuerit.* — Sed præter hæc omnia rursum adorationem ipsam sacrarum imaginum docuisse S. Gregorium idem Adrianus inferius post alias ad obiecta defensiones sic docet: « Et ne aliquis propter adorationem quæ a prædecessoribus nostris sanctissimis præsulibus promulgata est, oblatrare presumat, sciat ipsos talem adorationem docuisse, qualem prædecessor noster sanctus Gregorius egregius doctor et papa epistola sua, quam in præfato concilio domni Stephani papæ Herulphus episcopus provincie Galliarum civitatis protulit, ubi inter cætera Secundinum servum Dei inclusum Gallia docuit, dicens: Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut pro Deo aut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei, ut in ejus amore recalescas cujus te imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante divinitatem ante illam prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur, etc. » (Greg., lib. vii, ep. 53, indict. 2.) Hæc ibi ipse. Sed poneunda hic illa quæ idem habet in fine cum pluribus disserit de sententia S. Gregorii circa cultum sanctarum imaginum, ut ex his appareat tantum abesse ut per Gregorii sententiam Adrianus resiliat a decretis Nicæni concilii, ut per eundem S. Gregorium eadem firmare studeat.

Sed ad confutandas penitus adversariorum calumnias, in quem sensum dicta a S. Gregorio Adrianus acceperit, et quidnam Carolus, quidve de eodem cultu SS. imaginum ipse idem asenserit Adrianus, non aliunde certius quam ex eorum scriptis id accipere possumus; in ultimo enim capitularis libri ab eodem Carolo ad Adrianum missi capitulo ista leguntur:

XXXV. *Quæ sententia Caroli de sacris imaginibus. Adrianus S. Gregorii sententias expendit.* — « Ultimum capitulum est: ut sciat dominus apostolicus et Pater noster et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continet in epistola beatissimi Gregorii, quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit. Permittimus imagines sanctarum, quicunque eas formare voluerint tam in ecclesia quamque extra ecclesiam, propter amorem Dei et sanctorum ejus: adorare vero eas nequaquam cogimus, qui noluerint. Frangere vel destruere eas si quis voluerit, non permitimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hac epistola, universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam, indubitanter libere profitemur. » Hactenus ultimum ejus libelli capitulum, quod unum esse Caroli Magni, reliqua vero adversariorum, testificatione ejusdem pontificis Adriani apparet, ubi ait mox subdeus:

« Hoc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supra dictis capitulis. Et ideo eo magis agnovimus vestre a Deo servate orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium in eo ubi rectæ fidei plena, penitus confessa est, sensum sanctissimi Gregorii sequi: meminit vestra prærectissima regalis præcelsa scientia, qualiter in ipsa S. Gregorii papæ epistola Sereno Massiliensi directa fertur, inter cætera contineri, ubi eundem episcopum increpans, inquit (Gregor. lib. ix, epist. 9): Aliud est enim picturas adorare, aliud per picturæ historiam quid est adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus: quia in ipsa etiam ignorantes vident quid sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt: unde præcipue gentibus pro lectione pictura est: quod magnopere te sequi qui inter gentes habitas, attendi decernat. » Et post pauca: « Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit; » et intervallo: « Quia picturas imaginum, quæ ad edificationem imperiti populi fuerant factæ, ut nescientes litteras, ipsam historiam intendentes, quid actum sit discerent. » Iterum post pauca: « Sed hoc sollicite fraternitas tua admonet, ut ex vi-

sione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis S. Trinitatis humiliter prosternantur. Simili modo et de alia sua epistola Januario Calaritano episcopo directa pro sanctorum imaginum veneratione, breviter superius exaravimus.

XXXVI. Sed et de epistola Secundino servo Dei clauso in Gallias directæ similiter intimavimus ubi in ea ita fertur: «Imagines enim quas nobis tibi dirigendas per Dulcitium diaconem tuum rogasti: valde nobis tua postulatatio placuit, quia illum in corde tota intentione queris, cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana te semper reddat exercitatum, ut dum picturam vides, ad illam animo ardeas, cujus te imaginem videre desideras.» Et post pauca: «Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ad recordationem Filii Dei, in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre desideras. Et nos quidem non quasi ante Divinitatem, ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur. Et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filii Dei reducit, animum nostrum, aut de resurrectione lætificat, aut de passionem demulcet. Ideoque direximus tibi surtarias duas, imagines Salvatoris, sanctæ Dei genitricis Mariæ, beatorumque apostolorum Petri et Pauli, per supra dictum filium nostrum diaconem, et unam crucem, et clavem pro benedictione, ut ab ipsa a maligno defensus permanes, cujus signo te esse munitum credis, etc. His ex Gregorio recitatis, quæ ab adversariis in medium adduci solerent, mox idem Adrianus pontifex ista subdit:

XXXVII. *Adrianus ex S. Gregorii sententia docet et recipit cultum imaginum.* — «Et quoniam in his vestrum a Deo inspiratum regalem orthodoxum sensum [accepimus], memorandum est etiam et docendum qualiter sanctus Gregorius papa Sereno episcopo docuit de sacris imaginibus, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant: hoc est, easdem sacras imagines aspicientes, in adoratione solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. Eo ipso tenore Secundino servo Dei inclusio inquit: Ideo enim petis, ut non quasi Deum colas, sed ad recordationem Filii Dei in ejus amore caleas, cujus imaginem te videre desideras: Et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum aut passum aut in throno sedentem recordamur. Sicut vero innotuit Sereno episcopo, aspicientes sacras imagines in adorationem humiliter se prosterni, solius omnipotentis sanctæ Trinitatis, sic et Secundino inclusio servo Dei docuit, non quasi Deum colere, sed ante easdem sacras imagines se prosternens, non quasi ante Divinitatem, ante ipsas prosterni, sed prosternente se, illum adorare, quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur.

«Jam vero et nos eundem ipsum irreprehensibilem et orthodoxum sensum sancti Gregorii papæ sequentes et amplectentes, dudum Irenæ et Constantino imperatori pro sacris imaginibus predicandis, et ipsarum erectione emissimus dicentes: Quia in universo mundo ubi Christianitas est, ipse sacre imagines permanentes, ab omnibus fidelibus honorantur, ut per visibilem vultum ad invisibilem Divinitatis majestatem mens nostra rapiatur spirituali affectu pro contemplatione figuratæ imaginis secundum carnem, quam Filius Dei pro nostra salute suscipere dignatus est, eundem Redemptorem nostrum qui in cælis est adoramus, et in spiritu glorificantes collaudamus: quoniam, juxta quod scriptum est, Deus spiritus est, et ob hoc spiritualiter divinitatem ejus adoramus. Nam absit a nobis ut ipsas imagines (sicut quidam garrunt) deliscemus, sed affectum et dilectionem nostram, quam in Dei amore et

A sanctorum ejus habemus, omnimodo proferimus, et sicut divine Scripturæ libros ipsas imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes et reliqua. Quidquid namque de sanctis Patrum opusculis aliquantula ibidem exaravimus testimonia, in eodem sensu atque tenore (ut in præsentī diximus) cum prædecessore nostro S. Gregorio papa eundem sensum fidei tenentes, emisimus prædicantes.

XXXVIII. «Illi vero (ut nobis missi nostri, videlicet Petrus archiepiscopus sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ, Petrus religiosus presbyter et abbas venerabilis monasterii S. Sabæ viva voce dixerunt) aliam nostras apostolicas amplectentes syllabas, concilium fieri jusserunt. Sed ab hæreticis seditione facta, in Siciliam insulam missi nostri, sine responso reversi sunt. Et denuo [Al., demum] post eos, multantes iterum Constantinopolim eos ascendi fecere, et sic synodum istam secundum nostram ordinationem fecerunt: et in pristino statu sacras et venerandas imagines exerxerunt. Et sicut de imaginibus sancti Gregorii sensus et noster continebatur: ita et ipsi in eadem synodi definitione confessi sunt: his oculis et honorabilem salutationem reddidere, nequaquam (secundum fidem nostram) veram culturam, quæ decet solum divinæ naturæ.

«Insuper et pseudosyllogum illud, quod ab hæreticis factum est sub Constantiniano hæretico, in primis anathematizantes, cum eorum sequacibus atque complicibus condemnaverunt. Et ad fidem orthodoxam sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ reversi, per libellos eorum fecerunt rectæ fidei confessionem. Et idcirco ipsam suscepimus synodum: nam si eam minime recepissimus, et ad suum pristinum vomitum erroris fuisset reversi, quis pro tot millium annorum Christianorum interitu habuit redere rationem ante terribile et tremendum divini Judicis examen, nisi nos solummodo? Si enim super unum peccatorem penitentiam agentem gaudium factum est in cælis (Luc. xv), quanto magis de tot millibus Christianorum, qui sunt ab errore reversi, quis non gaudeat? et cum Psalmista canat: Accedite ad eum et illuminamini, et vultus vestri non erubescunt? et reliqua» (Psal. xxxiii).

XXXIX. *Quid actum ab Adriano cum imp. pro restitutione rerum ablatarum. Instat pro restitutione jurium et bonorum Rom. Eccles. Hæreticus arguitur qui monitus non restituit bona Ecclesie.* «Nos vero adhuc pro eadem synodo nullum responsum hætenus eidem imperatori reddidimus, meventes ne ad eorum reverterentur errorem. Dudum quippe, quando eos pro sacris imaginibus erigendis adhortati sumus, simili modo et de diocesi tam archiepiscoporum quam etiam episcoporum sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ componentes, quævisimus restitui eidem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ quæ tunc cum patrimonii nostris abstulerunt, quando sacras imagines deposuerunt: et nec responsum quodlibet exinde dederunt.

«Et in hoc ostenditur, quia ex uno capitulo ab errore reversi sunt, et ex aliis duobus in eodem permaneant errore. Si enim ullique Christianorum Ecclesiæ canonice intactas suas possident dioceses, quanto amplius sancta catholica et apostolica Romana Ecclesia, quæ est caput omnium Ecclesiarum, sua diocesi, videlicet archiepiscoporum et episcoporum, imo et patrimonio pro luminarium concinnatione atque alimonis pauperum, irrefragabili jure et tenere et possidere omnibus modis debet?

«Unde si vestra anquerit a Deo proteeta regalis excellentia, eundem adhortamur, impetu pro sacris imaginibus, et in pristinum statum erectione gratiam agentes. Sed de diocesi sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ tam archiepiscoporum quam episcoporum, seu de patrimonii iterum increpantes commonemus. Et si voluerit ea sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ restituere, hæreticum cum pro hujusmodi erroris

perseverantia esse decernemus, plus enim cupimus salutem animarum, et rectæ fidei stabilitatem conservare, quam hujus ambitum mundi [Al., hujusmodi habitum] possidere. » Ille audis, lector, transire in hæresim obstinatam occupationem jurum sanctæ Romanæ Ecclesiæ, et hæreticum esse dicendum et ut hæreticum condemnandum, qui in hujusmodi errore tentans, monitus non corrigit quod deliquit. Sed de his alias plurius.

XL. *Protectio S. Petri proficua regibus.* — Ad postremum vero ad ipsum Carolum Magnum convertens Adrianus orationem, apologeticam claudit epistolam istis verbis: « De vestra vero præcelsissima a Deo protecta excellentia orthodoxæ fidei stabilitate roborata freti existimus, quia radix ejus firmissima, a pravis et infidelibus hominibus nequam concutitur vel movetur, sed in ea quam cepit rectæ fidei traditionis doctrinam spiritualis [Al., specialis] matris suæ sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenere et amplecti, inconvulsa usque in sæculum sæculi sine reprehensione manere credimus. Et ideo confidimus de Dei nostri potentia, quia quantum erga beatum principum apostolorum Petri et Pauli Ecclesiam fidem geritis, et amorem semper pro ejus profectu et exaltatione, regali nisu, ubique certantes, habueritis: tanto brachii sui propitius in regalibus triumphis ab adversis et iniquis hominibus vos defendere et circumtegere dignabitur [Al., dignetur]: ut una cum spirituali filia nostra, domina regina, vestraque præcelsa nobilissima prole longiori ævo in hoc regnante mundo, in futuro sine fine vitam cum regno in arce poli habere mereamini. Incolamini excellentiam vestram gratia superna custodiat. » Ille finis epistolæ, ex qua videt quisquis legit, quam evanescent pudende adversariorum calumnizæ de Adriano ab adversariis procaci stylo conscriptæ, quod ipse adversus septimum synodum, permotus auctoritate S. Gregorii, ei consentiens calculum tulerit, cum potius ad defensionem ejusdem synodi ipsius S. Gregorii testimoniis usus fuerit.

XLI. *Aliqua dissimulatio Adriani papa.* — Sed quod hac sua responsione Adrianus minime tetigerit ea Caroli verba quibus dixerat: « Adorare vero eas nequaquam cogimus qui noluerint, » ratio id temporis postulabat ne cogendo schisma aliquod confunderetur, cum ut vidimus ejus sententiæ essent viri qui scientia in hoc rudi sæculo eminere viderentur: videbat enim prudentissimus pontifex id quod ex Anastasio recitavimus in epistola ad Joannem papam, eos, de quibus scribebat, non cum veritatibus ejus esse capaces. Verum ipse Adrianus oblique verba illa reprehendit, dum laudat S. Gregorii papæ sententiam, ex qua colligeretur imagines quidem non esse adorandas, quasi eadem essent illi quicquam, sed tantum esse venerandas ob relationem quam habent ad Christum et sanctos, quos effigie representant. Et ideo caute Adrianus non laudat omnia quæ habentur in ultimo capitulo epistolæ Caroli, sed ea solum quæ pertinent ad sententiam S. Gregorii, quam recipi tum a Carolo tum ab adversariis (ut prolebantur) synodi Nicænæ videbat: sic enim loquitur Adrianus: « Et idcirco cum agnovimus, vestre a Deo servate orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium, in eo ubi rectæ fidei plene penitus confessa est, sensum sanctissimum Gregorii sequi. » Visum est autem summo pontifici ad tempus dissimulare in eo, ut iidem non cogere sacras imagines quas habere solent adorare, eo quod sic errantes non dum inter hæreticos erant annumerati sicut iconoclastæ, sed tolerabantur quandiu divinæ gratiæ lumine illustrarentur, quod postea factum est.

XLII. *Frustra laborant adversarii ne Gregorius probeatur adorator sacrarum imaginum.* — Confutatis igitur iis quæ ab adversariis in eodem libro Capitulari ex Gregorii papæ scriptis objicerentur eidem Adriano pontifici, ad ea modo transeundum quæ longe post ejusdem pontificis obitum in concilio Caroli

siensi ab iisdem adversariis habito ex cislem Gregorii papæ epistolis sunt objecta. Atque primum quomodo adversarii ipsi conati sint trahere sancti Gregorii verba in sui defensionem erroris, locumque in epistola ad Secundinum, quo feruntur, in suam ipsorum sententiam detorquere, audi ex actis citatæ superius pseudosynodi Parisiensis, cujus hæc sunt verba: (*Concil. Paris. sub Ludov., pag 141.*)

« Sed quia hic ordo verborum ita præposterus, atque a non intelligentibus confusus videri potest, ut nisi caute consideretur, ita a nonnullis minus capacibus intelligi possit, quasi beatus Gregorius id quod prius omnibus illicitum esse prædixit, se fecisse, sibi que faciendi licitum esse testetur: quod quam absurdum, quamque contra Dei Ecclesiæ religionem de tanto ecclesiastico doctore sentire indignum sit, nullus qui dicta ejus scrutando vel legendo cognovit, ignorare permittitur. Nam at sibi ipsi contrarius esse debeat, justitia vel rectitudo sanctæ Dei maximeque Romanæ Ecclesiæ sustinere non valet. Quod et si paupertas insipientiæ nostræ id intelligere non valet, melius, ut contra insipientiam, quam contra tantam a Deo datam sapientiam insurgere præsumat. Sed et si ipsum modicum sensum nostrum virtus misericordie Dei aliquantulum illuminare dignatur, quomodo id ipsum contrarium sibi non sit, facillime intelligetur.

XLIII. « Nam quia ab imaginum adoratione adorantes conspexerit, nulla dubitatio est; in eo vero quod ad Secundinum scripsit: Nos quidem non quasi ante Divinitatem, ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem tuam, quia homo est, Dominum Jesum Christum hominem recordemur natum aut passum, vel in throno sedentem recordamur. Ubi, ut præmissum est, ac si sibi contraria dixerit, intelligentiæ nostræ se caligo confundit. Sed ne nos non necessaria ignorantia id non intelligendo, diutius torqueat; sensus ejusdem sententiæ talis est: Nos quidem ante ipsam non prosternimur, quasi ante Divinitatem, sed illum adoramus, etc. Quod tale est ac si regi in throno sedenti dicas: Nos quidem, o rex, non quasi ante Divinitatem, ante te prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem tuam, quia homo est, Dominum Jesum Christum hominem recordemur natum aut passum, vel in throno sedentem ejus imitator es tu sedens in throno. Næquid tali dicto max consequens est ut eundem regem adorare compellar sedentem in throno? Ita nec in eo quod dicitur: Nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, etc.

« Ad imaginum adorationem invitatur, quia sicut in multis divinæ auctoritatis voluminibus sententias ordine verborum præpostero scriptas invenimus, ita quoque factum esse, eo sensu ut supra dictum est, hoc in loco minime dubitamus. Cum enim ibi scriptum sit: Nos quidem non quasi ante Divinitatem, ante ipsam prosternimur. Quis non animadvertat, id ipsum magis refutando, quam imperando, vel adorando eandem adorationem imaginum dictum esse, ita ut dictum est? Quanto magis (sicut supra factum [factum] est) ordo verborum suo restituitur in ordine, omnem quemcumque ob nimiam simplicitatem errantem, in eo quod beatum sanctæ Dei Ecclesiæ doctorem adversum se ipsum sensisse asinabat, corrigere poterit? Insuper etiam si quemquam subtilius intelligentem hoc negligentius minusve intente legere contigisset, facillime se ipsum dijudicante, cur aliquando aliter senserit, ad sobrium intellectum revocare poterit.

XLIV. « Si qui autem (quod quidem a sane sapientibus omnibus absit) magis suum sensum sequendo, illum voluerit condemnare, quam se corrigere, nulli dubium quin ab universa, maxime tamen a sancta Dei Romana Ecclesia debeat condemnari. Nequaquam enim fieri potest ut hæc duæ sententiæ sibi in contrariis non existant, una qua populus ab adoratione imaginum, ne criminis, id agendo, reus appareat, proleat; altera vero quæ illum id

ipsum egisse, ceterosque ut hoc faciant docuisse perhibentur. Sed absit hoc in tanto talique generali catholice Ecclesie magistro, ut qui universas perplexas Scripturæ questiones, quæ sibi contrariæ videbantur, eique ad explanandum vel tractandum occurrerunt, nunquam dissidentes relinquere consuevit, sua sibi dicta discordantia reliquisset. Huc usque in synodo Parisiensi sapientes illi, quos superius numeravimus, hærentes in salebris, in syrtibus navigantes, e quibus emergere nesciant, præcluso semel ab iisdem aditu veritati, qui si patuisset, aperta luce, ipsius veritatis radiante fulgore, perspicue intellexissent, his S. Gregorii scriptis ad Secundum illustratam esse obscuritatem ejusdem litterarum ad Serenum, nimirum vetitum in illis a S. Gregorio cultum latrice impendi imaginibus sacris, rationi vero decentem assertum et suo exemplo demonstratum in dicta epistola ad Secundum.

XLV. Adversarii reprehensione digni. — Sed ut hæc certiora fiant, quid de hujusmodi ante sacras imagines prostratione et adoratione ejusdem S. Gregorii pape necnon Eleutherii viri sanctissimi idem eodem volumine Adrianus pontifex scribat, sic accipe: « Sed et S. Gregorius papa in monasterio suo publicum fecit oratorium, et ipsi diversis historiis pingi fecit, atque sacras ibidem erexit imagines: ubi et cum beato Eleuthero pro ægritudine stomachi sui ingressus, in oratione pariter exauditi sunt. Et ille vir sanctus Eleutherius, quem dicunt et mortuum suscitasse, ante ipsas sacras imagines se prosternens, divinam exorare clementiam cum sancto Gregorio non dubitavit; sed fidem ferentes perfectam, pariter exauditi sunt, et usque hactenus apud nos eadem venerant. » Hæc de sancto Eleuthero atque Gregorio.

Vidisti, lector, re ipsa prostratum ante sacras imagines sanctum Eleutherium cum Gregorio pro recuperanda ejus valetudine exorasse, ut nihil sit quod queras interpretationem verborum, ubi ipsa facta proclamant. Ex quibus pariter intelligas quam procul absit ab adversariorum fatua illa assertionem, quod Adrianus professus se cum S. Gregorio eandem sequi sententiam, adversus septimam synodum adorationem sacrarum imaginum condemnari, cum potius ex ejus scriptis validissime roboraverit.

Mirandum plane atque dolendum est præclarios hujus sæculi ejus provincie viros nominatim superius recensitos sub duobus imperatoribus Carolo et Ludovico adeo contentiosos, et animo penitus refractarios, pertinaci studio, indefesso conatu, inflexibili proposito voluntatis adversus adorationem sanctarum imaginum contra septimam synodum obstre-

A puisse, clamasse (et pace eorum dixerim) insanisse, ut nihil reveriti œcumenicæ synodi majestatem, neque tot pro ea pugnantium Romanorum pontificum potestatem, uti patentibus, ut vidisti, mendaciis, male perceptæ Gregorii pape sententiæ innitentes, atque adversus ejus usum atque doctrinam scriperint, turbasque miscerint, spicula calumniarum intorserint, atque plura conjunxerint sua ipsorum existimatione prorsus indigna, dum in suum ipsorum errorem Gregorium ipsum penitus reluctantem et contra sententiam adducere, et ejus erroris auctorem cogere profiteri.

XLVI. Gregorius cultor imaginis sanctæ crucis. — At insuper et iidem ipsi asserunt fuisse Gregorium imaginis sanctæ crucis adoratorem: quod summa cum laude magnæque gloria unus ex nominatis idem qui supra Jonas episcopus Aurelianensis adversus Claudium Taurinensem episcopum agens, sic ostendit, cum hæc ait: « Beatus Gregorius, de cujus dictis nemo, nisi immemor salutis suæ, ambigit, in libro Sacramentorum ita meminit: Deus qui Unigeniti tui Domini nostri Jesu Christi pretioso sanguine humanum genus redimere dignatus es, concede propitius ut qui ad adorandam vivificam crucem adventant, a peccatorum suorum nexibus liberentur. » Hæc et alia plura quibus asseritur Gregorius S. crucis imaginem adorasse, et alios ut idem facerent docuisse, Jonas affert.

Sed qui bene offert, male dividit Jonas, dum videlicet asserens in Gregorio cultum crucis, neget in eodem cultum sacrarum imaginum. Cur male dividit quæ ipse bene conjungit? Nonne ipse simul eadem veneratione imaginem sanctissimæ Dei genitricis et imaginem crucis ex Judæorum synagoga in ecclesiam voluit reportari, ut dictum est nuper ex ejus epistola ad Januarium? An non etiam idem ipse simul imaginem Salvatoris crucis conjunxit imagini, dans satis ad Augustino, ut iisdem munitus ingrederetur (quod Beda testatur) in Angliam? Cur, inquam, cultu male dividis, quas ipse una eademque religione sancte pieque conjunxit imagines crucis et Salvatoris? At nihil est quod in contrarium afferri possit: hæc satis ad concilium Nicæni, Gregorii atque Adriani defensionem. Deducta jam e controversiarum spinetis et cardibus, in planum et latum campum emergat oratio. At Carolo nulla quies: qui post concilium Francofordiense tumultus, ad bellicos revocatos labores, cum expeditione adversus Saxones rebellantes profectus, eos Dei beneficio in deditionem accipit: hæc annales saepe citati Francorum.

DE EADEM SYNODO.

[Ex Fabricio Biblioth. med. et inf. Latinitatis.]

Capitulare de imaginibus non frangendis nec adorandis, sed ornamentis et memorie causa habendis, in eadem Francofurtensi synodo, auspiciis Caroli, Romam missum et distinctum in libros quatuor hoc titulo: *Opus illustrissimi et excellentissimi seu spectabilis viri, etc. (Vide infra)*. De hoc opere ita Georgius Cassander, epistola ad Joannem Molinæum data an. 1560, pag. 1103 Operum: « Quatuor illos libros adversus synodum Græcorum de adorandis imaginibus Nicæne habitam insignes appellavi, primum quod illustrissimi regis Caroli nomine et auctoritate, assentiente universa synodo, cui et legati Romani pontificis intererant, conscripti et editi sint. Deinde quod videam eos libellos in pretio et honore semper habitos fuisse; asservatur enim hoc volumen Caroli Romæ in bibliotheca Vaticana penitente, ubi non nisi insignes et eximii libri reponi solent... Meminerunt ejus apud veteres, qui de concilio Francofordiensi scripserunt, et Hincmarus archiepiscopus Rhemensis, vir rerum ecclesiasticarum peritissimus et stu-

D diosissimus, et proxime superiore ætate Nicolaus de Cusa ex auctoritate ejusdem Hincmari: nostra vero ætate Augustinus Steuchus, Eugubinus episcopus, bibliothecarius pontificis... Breviter, citatum honorifice hoc volumen et laudatum lego, damnatum, reprehensum, imo vel notatum non lego. Quod si quis Carolum imperatorem contemnat, certe talis a scriptoribus ejus ætatis habitus non est; et quod illi peritæ rerum et sacrarum defuit, id assidue consuetudine doctissimorum virorum supplevit, in quibus facile princeps fuit Alcuinus, ab aliquibus Albinus dictus, cujus præcipue opera hos libros conscriptos ut credam, facie adducor, cum et ille rerum sacrarum peritissimus fuerit, et Carolo familiarissimus, et stylus satis congruat; imo integrum quoddam caput in hos libros totidem fere verbis in commentariis in Joannem ejusdem Alcuini positum deprehendi, ut prorsus Alcuini esse videatur; quod tamen Carolus, sententiam totius synodi Francofordianæ secutus, pro zelo suæ fidei suo nomine conscribi et

erulgari voluerit, illud certe constat, synodum illam Græcorum Nicææ iterum habitam in celebri illa synodo Francofordiensi rejectam fuisse, qua parte stangebant imagines sanctorum adorandas, omnesque, Gal-

licanas præcipue Ecclesias, in eadem sententia fuisse, ut indiscretam illam imaginum adorationem, quam Græci exigere videbantur, improbaverint.

(a) DE SYNODO FRANCOFORDIENSI

FRANCISCI LAURENTII SURII AD LECTOREM ADMONITIO.

(Ex Mansi, ampl. Col. c. xve.)

Synodi apud Francofordiam habitæ non pauci scriptores meminerunt, et nostræ quoque ætatis heretici plurimum eam jactitant, tanquam in illa damnata sit œcumenica synodus Nicæna secunda, quæ statuit imagines pie ac religiose venerandas. Atque ad hanc suam sententiam stabiliendam citant Regionem, abbatem Urspergensem, et quosdam alios, cum tamen et in Regionone et Urspergensi non obscura utriusque depravati vestigia liceat animadverti, aut certe Urspergensis lapsus sit, dum sub Irene ait Constantinopolim synodum habitam: et si quos præterea allegant, id more suo faciunt, id est, fide non bona. Jam vero etiam ipsi hac in re tam belle inter se concordant, ut etiam illis accedere velis, nescias cui potissimum fides habenda sit. Verum hoc apud id genus homines jam antiquitus in more positum est nullius pensi habere qua fide rem gerant, modo suum errorem utcumque astringere videantur. Hoc autem pro comperto habendum est, in synodo Francofordiensi nihil actum esse contra Nicænam synodum, sed eam potius damnatam esse quæ sub Constantino Copronymo imperatore impiissimo ab iconomachis habitæ est Constantinopoli contra imagines, quamque illi septimam œcumenicam dici voluerunt, sed impetrare frustra conati sunt. Hoc enim est quod Urspergensis ait, eam nec septimam, nec aliquid dictam esse, sed quasi supervacanam ab omnibus abdicatam. Porro ad synodum Francofordiensem frequentes admodum, id est, plus minus trecenti ex Germania, Gallia, Italia episcopi conveniunt, nec Adrianus pontifex suos voluit legatos abesse: quæ res in causa fuisse putatur, quod Patres qui illi interfuerunt, eam plenariam vocarunt. Nec tamen sola imaginum controversia illic agitata est, et contra iconomachorum pseudosynodum Constantinopolitanam prolata sententia, sed etiam Elipandi heretici; qui tum sedis Toletanæ in Hispaniis erat epi-

scopus, impium dogma Christum Dei Filium adoptivum asserens prodigatum est. Atque hæc pars sola in his, quæ jam edimus, exstat, aliis omnibus, quæ contra iconomachos acta sunt, prorsus ut amissis, aut certe alieni adhuc delitescitibus. Quod qui acciderit, etsi certo affirmare non possumus, tamen probabilis conjectura est, factum id esse opera illorum, qui quatuor illos libros contra Nicænam secundam synodum conscripserunt, qui hodie sub Caroli Magni nomine typis excusi videntur, non absque insigni contumelia tam sancti et catholici principis, et putida fraude hereticorum nostrorum, qui se evangelicos dici volunt: quorum incredibilis impudentia etiam in hoc apparet, quod cum modis omnibus docere velint in Francofordiensi concilio rejectum esse Nicænam secundam, afferant pro se decretum Francofordiensi synodi, quo illorum deplorata mentiendi et quidlibet fingendi libido ita coarguitur, ut mirum sit illos unquam in cuiusquam boni viri amos esse prodire conspectum. Est autem decretum huiusmodi, aut potius decreti particula quædam: « Allata est, inquit, in medium questio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerunt. » Ubi homines versuti cum vellet lectori persuadere, Nicænam synodum hic intelligi oportere, decretum Francofordiense corruerunt quidem, sed mirabili Dei iudicio, ut illorum impostura omnibus proderetur, oblitii sunt Constantinopolim eradere, atque ejus loco Nicænam substituere. Jam vero dum Constantinopolis relicta est, nemo tam stupidus est, qui non animadvertat eam synodum Francofordiæ explosam esse, cujus supra meminimus, quæ sub Constantino Copronymo ab iconomachis habitæ est Constantinopoli. Sed valeant isti cum malis artibus suis.

quæ ponte lapideo connectuntur. De hac civitate ita canit quidam:

..... rapido quæ proxima Mæno
Clara situ populi quæ frequens, vicisque decora
Inde trahit nomen: nam Teutonus incola dixit
Francofurt: mihi sed licet sermone Latino
Franconum dixisse vadum, etc.

Civitas hoc tempore est imperialis, ac binis novu-
nis quotannis celeberrimum nobilissimumque totius
Germaniæ emporium. Hic Romanos reges eligi a
principibus electoribus mos est: pluribus aliis privi-
legiis hæc civitas ab imperatoribus donata est.

IN EADEM SYNODUM MANSI ADNOTATIO.

Utrum hoc concilio acta concilii Nicæni II de cultu
imaginum reprobata fuerint.

Ita docuerunt hoc tempore Alanus dialog. iv, cap. 18 et 19, et dialog. v, cap. 12 et 13; Sandersus lib. ii de Imaginibus, cap. 5, et lib. vii de visibili Monarchia, num. 613; Sarius in præfatione hujus concilii, verbo, *Concilium*; Vasquius lib. ii de Adoratione imaginum, disp. 7, cap. 5 et seq.; Suarez, tom. i, pag. 3, disp. 54, sect. 3. Confirmatur auctoritate concilii Senonensis in decretis fidei capite 14, ubi sic ait: « Carolus Magnus Francorum

rex Christianissimus Francofordiensi conventu, ejusdem erroris (iconomachicæ) suppressit insaniam quam infelicissimus quidam Felix in Gallias et Germaniam invexerat. » Platina in Vita Adriani sic ait: « Bennio post Theophylactus et Stephanus episcopi insignes Adriani nomine Francorum et Germanorum synodum habuerunt, in qua et synodus, quam septimam Græci appellabant, et heresis Feliciana de tolleris imaginibus abrogata est. » Idem fere dicit Paulus Aemilius lib. ii de Gestis Francorum prope finem: ait enim concilium Francofordiense egisse

contra hereticos damnantes imagines : « Et imaginibus, inquit, suis bonos servatus est. » Blondus decad. II, lib. I; Sabell. lib. et cennae VIII; Nauclerus generat. 27; Gabilardus Arelatensis in Chronol., ann. 816. Alanus predicto loco refert hereticum quemdam Anselmum Riid affirmasse Nicenam synodum pseudoseptimum concilium Constantinopolitanum de abolendis imaginibus tanquam hereticum execrasse, idemque fecisse Adrianum papam et Carolum regem Francofordiae.

Nicenam II synodum a Patribus hujus concilii condemnatam esse sensit reverendissimus et illustrissimus cardinalis Baronius. Jam ante illum fere idem scripserat reverendissimus et illustrissimus etiam cardinalis Bellarminus libro VII de imaginibus, cap. 14, etc. Sed ab eorum sententia me prope invitum abducunt duae rationes, quarum prima est quod cum historiae et acta concilii referant legatos summi pontificis Adriani, quos Ado in Chronico Theophylactum et Stephanum nominat, huic concilio interfuisse, fieri non potuerit ut totum concilium ignoraverit quae auctoritate vera septima synodus Nicæna congregata, et quid in ea definitum fuerit. Nam cum hæc synodus paulo ante sub eodem pontifice coacta esset, non potuerunt legati ejusdem pontificis auctoritatem et doctrinam illius ignorare. Ergo etiamsi falsi rumores sparsi essent de illa VII synodo, ut Genebrardus nescio quo fundamento affirmat, potuissent Patres concilii Francofordienses a legatis summi pontificis instrui, ipsique VII synodi scriptis informari ac doceri. Imo cum celebratio Nicæni concilii esset in universa Ecclesia res celeberrima et maxime publicata, non est crebille quod inter episcopos universæ Galliae et Germaniae hoc loco congregatos nemo repertus fuerit, cui de congregata septima Nicæna synodo, quæ per pontificem facta approbatione nihil plane constiterit. Accedit quod error ille adorandi imagines ut deos, potius est error gentiliū, quam aliquorum hæreticorum, vel eorum qui fidem Christi profiteantur. Ergo nulla ratione credibile est, quod Bellarminus et Baronius existimant Patres concilii Francofordienses id existimasse, aut propter solos rumores falsos id temere credidisse, præsertim cum nulla tunc esset in Ecclesia illius erroris suspicio, pii-que et catholici fuerint episcopi hujus concilii, de quibus suspicari non liceat quod pravo aliquo affectu erga Orientales commoti, Patribus sacrosancti concilii Nicæni errorem attribuerint, vel eorum sententiam instar hæreticorum in deteriore partem interpretati fuerint. Altera ratio, quæ me a Baronii et Bellarmini sententia compellit recedere, hæc est : quod Patres hujus concilii sæpe profiteantur se procedere sub obedientia Romani pontificis; et in libro Sacrosyllabo sub finem, dum sententiam contra hereticos præferunt, subiungant hæc verba : « Reservato per omnia juris privilegio summi pontificis domini et Patris nostri Adriani primæ sedis beatissimi papæ; » item quod iidem Patres in hoc concilio sæpe profiteantur, se majorem traditiones sequi et ab eorum vestigiis non discedere : et quod Carolus Magnus, qui huic concilio interfuit, in epistola ad episcopos Hispaniæ dicat, se in primis consuluisse apostolicæ sedis pontificem, quid de causa in illo concilio tractata sentiret : quodque paulo infra hæc verba subiungat : « Apostolicæ sedis, et antiquis ab initio nascentis Ecclesiæ et catholicis traditionibus tota mentis intentione, tota cordis alacritate conjungar. » Quæ nam Patres concilii profiteri non potuissent, si sacrosanctam Nicenam synodum a sede apostolica confirmatam condemnassent. Nam, ut supra probavi, ex falsa informatione non potuerunt in facto errare. Itaque si scierent et per errorem hæc fecerunt, utique cum pertinacia et hæresi ista fecerunt; atque ita de auctoritate sedis apostolicæ aliter senserunt, aliter locuti fuerunt. Quæ cum meo iudicio de tanto et tali episcoporum cœtu non sint præsumenda, non est verisimile id, quod aiunt reverendissimi et illustrissimi

A cardinales Bellarminus et Baronius, ipsos Patres concilii coram legatis summi pontificis et principe catholico, septimam synodum auctoritate pontificia confirmatam condemnasse, et Adriano summo pontifici restituisse. Accedit quod si hujus synodi auctoritate Nicænum concilium damnatum, atque ita error iconomachorum ex mala etiam informatione reipsa approbatus esset, certe ante nostra tempora, illius erroris aliquis sectator ejus auctoritate se suamque sententiam munire studuisset : quod tamen nullus fecit, maxime cum paulo post Carolum Magnum in eadem Gallia exortus fuerit Claudius Taurinensis, qui errorem illum in Occidentalem Ecclesiam introducere voluit : quem sane plurimum confirmare potuisset auctoritate Occidentalis plenarii concilii, si errorem illum definitione confirmasset. At vero neque Claudius in suum favorem illum adduxit, neque Jonas Aurelianensis, qui contra illum eodem tempore scripsit, et illius fundamenta confutavit, quidquam de concilio Francofordiensi respondit, vel quoad hanc partem scripsit. Adde ad extremum, quod Romana Ecclesia nullum unquam provinciale concilium quoad partem aliquam etiam approbaverit et receperit, in quo alia quadam ex parte cum pertinacia et hæresi aberratum fuerit. Hoc provinciale concilium, quoad eam partem quæ de servitute et filiatione Christi definitivè, ab Ecclesia receptum et approbatum esse supra annotavi; non est ergo credibile quod eodem hoc concilio Nicæna synodus ulla ratione condemnata fuerit. Quare non possum non hac in re illam tueri sententiam quæ auctoritatibus et rationibus supra allegatis munita, sacrosancti œcumenici concilii Nicæni II auctoritatem contra omnes iconomachos plurimum defendit, exornat et augeat. Sed dicet, quid est respondendum ad auctoritates librorum Carolinorum, Hincmarum, Aimoinum, abbatem Urspergensis, Regimonis, Adonis et Joannis Arentini, qui omnes affirmant septimam synodum in concilio Francofordiensi damnatam esse? Respondeo, Diversi diversa sentiunt; Alanus, Sanderus et Surin locis supra allegatis dicunt, pseudoseptimam synodum sub Copronymo Constantinopoli habitam a Patribus hujus concilii condemnatam esse; sed cum prædicti historiographi scribant omnes illam synodum septimam hic condemnatam quæ pro adorandis imaginibus habita est sub Constantino et Irene, sine dubio non illam pseudoseptimam, sed potius veram septimam synodum eos intellexisse concedendum est; quia hæc, non illa pro adorandis imaginibus tempore Irenæ imperatricis celebrata fuit. Vasquius libro II de Adorat. cap. 7, disputationis septimæ, aliique plures concedunt, apud Hincmarum aliosque prædictos scriptores rerum Germanicarum de Nicæna synodo sermonem esse; sed id, quod referunt, falsum esse, falsaque pseudo-Caroli relatione deceptos ita sensisse, adeoque non majorem fidem ipsis quam pseudo-Carolinis libellis, attribuendam esse. Ego vero cum Francisco Suarez viro doctissimo opinor (Suarez, tom. I, disp. 54, sect. 3) hanc responsionem infirmis conjecturis et testimoniis niti, quæ sibi ipsis non constant.

« Nam imprimis, ut incipiamus a præfatione Eli-Philii, in qua totus discursus superioris responsionis præcipue fundatur, nulla fides ei adhiberi potest : nec verisimile est reliquos omnes historicos illi soli fuisse immixtos.

« Primo quidem, quia auctores præcedentis opinionis dubitant an in illa præfatione ut est in suo originali, Francofordiense concilium nominetur : et probabilius credunt, parenthesin illam; in qua Francofordiense concilii sit mentio, fuisse ab aliis interpositam. Quod si hoc verum est, neque Hincmarus, neque alii historici potuerunt ex hac præfatione sumere illam sententiam de damnatione synodi Nicænæ in Francofordiensi, sed ad hærem, in aliquo conventiculo imperitorum et hæreticorum hominum, a quibus fortasse liber ille editus est.

« Unde sumitur secunda conjectura : nam omnium recte sententium iudicio liber ille non fuit a Carolo

magno editus, sed ab aliquo vel aliquibus haereticis, qui illum vel occulte vel palam Carolo obtulerunt: Carolus autem illum ad pontificem Adrianum misit, qui in scripto ad Carolum de imaginibus, librum illum ex professo confutavit. Quae omnia late probant Alanus supra, et Bellarminus dicto libro secundo, capitulo decimoquinto; ergo non est verisimile Hincmarum virum catholicum et doctum, ex sola illius libri auctoritate factum illud concilio Francofordiensi attribuisse.

« Tertio, quamvis ille liber tempore Caroli editus fuerit, tamen de praefatione, quae nunc ei praefigitur, merito Alanus et Surius dubitant an sit antiqua, vel nuper ab aliquo haeretico edita et supposita, vel saltem corrupta: nam qui praefatur, vel ficto vel ementito nomine Eli. Phil. se nominat, ut seipsum occultat, quod statim suspicionem alicujus deceptionis generat, praesertim in re adeo lubrica, et ex se suspecta. Et praeterea, quantum ex his quae Alanus capite decimo octavo refert, conjectare possum, ipse Eli. Phil. se alium a Carolo esse ostendit: nam ex professo in eadem praefatione ostendere conatur Carolum fuisse illorum librorum auctorem, re prius deliberata cum episcopis concilii Francofordiensis; fuit ergo auctor illius praefationis Eli. Phil., non Carolus: et illa praefatio non fuit edita tempore Caroli magni: ergo nihil probabile de illa credi potest, nisi quod ab eodem sit edita, a quo denno liber ille inventus, vel typis mandatus ante quadraginta quatuor annos summummodo. Et minimum improbabile sit Hincmarum et alios antiquos historiographos ab illa praefatione sententiam suam hausisse.

« Quarto obstat (quod Surius notavit) quia auctor praefationis dicit, synodum illam, quae a Francofordiensi damnata est, Constantinopoli fuisse celebratam: haec enim ejus verba referuntur: « Allata est in medio questio de nova Graecorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerunt: » ex quo verbo colligi potest, cum non de Nicæna, sed de Constantinopolitana synodo loqui: vel certe, cum dicat, in illa synodo actum esse de adorandis imaginibus: cumque etiam dicat (ut Bellarminus refert) Constantinopolim sitam esse in Bithynia, colligitur hominem illum prorsus fuisse imperitum, nullaque fide dignum: aut certe inferri potest, eum ex aliqua traditione aut fama credidisse quandam Constantinopolitanam synodum rejectam esse in Francofordiensi, ignorasse vero quid in ea actum fuerit, et ex errore id addidisse.

« Ex his etiam constat quam sit infirmum testimonium Hincmari, ut credamus eum testatum esse, concilium Francofordiense damnassem synodum Nicænam ex sola auctoritate praefationis libri Carolini; cum verisimilius sit Hincmarum talem praefationem non vidisse. Unde Alanus supra merito fidem non habet huic testimonio, nec credit esse Hincmari, quia nec liber ille Hincmari, unde sumptum dicitur, exstat, neque ad nos pervenit, nisi ex relatione Illyrici haeretici, cui nullam fidem adhibemus, neque scimus unde fragmentum illud decerpserit, praesertim cum Trithemius inter opera Hincmari illum non numeret. Deinde in illismet verbis multa sunt falsa, et inter se pugnantia, vel parum probabilia.

« Primum, quod asserit in quadam vii synodo Graecorum quosdam dixisse imagines esse confringendas, alias vero esse adorandas; nam hoc non in una synodo, sed in diversis accidit: et ita videtur utramque synodum confundere, nam utramque illam partem dicit, non sano intellectu esse ibi definitam. Deinde, quod ait synodum Nicænam sine auctoritate papae fuisse habitam, et Romam missam.

« Rursus, quod ait Romanum papam illam synodum Nicænam ad se missam, et in Franciam directam ut ibi (sicut indicat) examinaretur, vel corrigeretur, est per se improbabile et ab omni vera historia alienum.

« Denique quod ibi dicitur de volumine contra Ni-

cenam synodum edito, et ab imperatore Romam misso per quosdam episcopos, non consonat cum eo, quod Hadrianus refert, Carolum misisse ad se librum per Engilbertum abbatem.

« Denique de aliis historicis omnibus necessario est fatendum, aliquem errorem in eorum scriptis contineri, nam in primis Aimoinus, quem abbas Urspergensis secutus est, expresse dicit synodum Francofurti damnatam, Constantinopoli congregatam fuisse; cur ergo interpretabimur eos de Nicæna loqui?

« Dices, Qui addunt, *Sub Constantino et Irene.*

« Respondet Alanus, illos libros quoad hanc partem ab aliquo Iconomacho fuisse corruptos. Verum quia hoc probari non potest, nec fieri satis verisimile, dicam potius Aimoinum errasse, ignorantem quo tempore Constantinopolitana pseudosynodus congregata fuisset.

« Deinde Regino, quem Aventinus imitatur, illam synodum vocat *pseudosynodum Graecorum*, quo nomine appellata est ab omnibus catholicis illa synodus Constantinopolitana vii, nam Nicæna nec pseudosynodus appellari potuit, cum verissima fuerit, nec Graecorum tantum, cum universalis fuerit, et summi pontificis auctoritate coacta, cujus contrarium de illa synodo ibi indicatur.

« Dices: Quomodo ergo dicit Regino illam synodum fuisse factam, *pro adorandis imaginibus*? Respondet Alanus, legendum esse, *pro non adorandis*: et particulam *non* vel incuria vel malitia fuisse sublatam. Sed est difficilis responsio, cum id probari non possit. Libentius dicerem ignorasse illos auctores quid in conciliis Graecorum tractatum ac definitum fuerit; sicut de Nicæna synodo prior opinio dicebat: nec sine fundamento, quia illa pseudosynodus Constantinopolitana nunquam est in Latinum conversa, quod nobis constat: et synodus etiam Nicæna post longa tempora Latinitate est donata; et ex historiis illorum temporum nihil fere certum scire poterunt de his quae in illis synodis tractata sunt.

« Ad verba Adonis Alanus acute respondet, verba illa, « *pro adorandis imaginibus* » non esse conjungenda cum praecedentibus, sed cum subsequentibus, interposito comate hoc modo, « *pseudosynodus, quam septimum Graeci appellant, pro adorandis imaginibus abdicata penitus,* » id est, in defensionem adorationis imaginum, penitus abdicata est. Qui sensus est quidem satis consentaneus verbis ipsis: immo vix aliter commode construi possunt, quia nulla synodus appellata est *septima pro adorandis imaginibus*. Quod si hic sensus verus est, fortasse Regino verbis Adonis fuit deceptus, nam vel aequales fuere, vel Regino junior fuit: floruit enim Regino anno nonagesimo decimo, teste Trithemio, et tamen Ado texuit historiam usque ad annum octingentesimum septuagesimum septimum: fuit ergo Ado vel antiquior, vel, ut minimum, aequalis: fieri non potuit, ut Regino verbis Adonis non satis intellectis deceptus fuerit, et ab eis occasione errandi sumpserint abbas Urspergensis et Joannes Aventinus, qui absque controversia sunt longe recentiores. Imo et de Aimoino, vel Annonio idem dici potest, si fortasse ille est quem sub nomine *Ammonii monachi* refert Trithemius scripsisse de rebus Francorum anno nonagesimo. Quod si hic sensus non probatur, potius dicendum est (sicut de aliis) ignorasse Adonem quid tractatum sit in pseudosynodo Constantinopolitana, falsoque existimasse, in ea esse definitum imaginibus esse perfectam latrariam tribendam, quam nomine pseudosynodi Graecorum, Nicænam synodum intellexisse.

« Ex his ergo omnibus saltem concluditur evidenter nullum ex historiis posse sumi firmum argumentum, quo existimetur, Concilium Francofordiense contra veram imaginum adorationem, aut contra synodum Nicænam aliquid definivisse. Ostendimus

item manifestis iudiciis et rationibus, non potuisse concilium Francofordiense, si in eo de causa imaginum actum est, aut sententiam Hadriani papae, et Nicæni concilii veram definitionem et auctoritatem ignorare, vel ab eis sciens et prudens dissentire, supposita reverentia, quam ex ejus actis quæ exstant, scimus sedi apostolicæ detulisse. Relinquitur ergo, necessario fatendum esse vel historicos errasse, vel aliqua ex parte corruptos esse eorum codices, vel certe non de vera, sed de falso nominata septima synodo locutos fuisse. Et quidem de testimonio præfationis Carolinæ, et testimonio Hincmari, nulla omnino est habenda ratio: illius quidem, quoniam est ignoti auctoris, et suspecti, et quia non constat quo tempore aut loco scripta sit, aut edita, vel inventa, et quia aperta continet mendacia, et falsa testimonia, quæ Nicænæ synodo imponit: hujus vero, quia non constat tale testimonium messe Hincmari, nisi ex relatione hominis hæretici, et hostis imaginum: et quia ea ipsa, quæ in illo testimonio referuntur, parum sunt verisimilia, et aliis certis historicis consentanea. Videatur integrum opus ipsius Hincmari quod editum est anno 1615 Parisiis, ubi sine ulla lectionis varietate *Constantinopoli* legitur. Quæ opuscula nunc integra reperies in bibliotheca veterum Patrum anno 1618 Colonia excusa. De reliquis vero auctoribus, cum negare non possimus errorem aliquem in eorum libris reperiri, omnino enervatur in hac parte eorum auctoritas. Propter quod posset aliquis libere negare, quidquam actum esse de imaginibus in concilio Francofordiensi, neque pro illis, neque contra illas, quia neque exstant acta illius concilii quoad hanc partem, neque ullus auctor catholicus ea se vidisse refert: nam quæ hæretici isto tempore sub hoc nomine divulgant, ab eis plane conficta sunt: unde neque exemplar designant ex quo illa transtulerint, neque locum in quo hæcenus delituerint, ipsique invenerint. Neque etiam ad verbum describunt acta concilii, sicut in aliis conciliis fit, et sicut nos habemus eam partem hujus concilii, quæ est de filiatione adoptiva Christi.

« Denique Jonas Aurelianensis, qui paulo post Carolum Magnum floruit, et contra Claudium Taurinen-

A sem in defensionem imaginum ad Carolum Calvum scripsit, initio illius operis mentionem faciens concilii Francofordiensis, solum dicit in eo damnatum esse errorem Felicis de filiatione Christi adoptiva, nullam mentionem faciens, quod causa imaginum in illo concilio acta fuerit: et Walafridus Strabo in libro de Rebus ecclesiasticis capite octavo mentionem faciens erroris Græcorum circa imagines, dicit damnatum esse in concilio Romano sub Gregorio III, et subdit: « Ipsa denique querela Græcorum temporibus bonæ memoriæ Ludovici imperatoris, in Franciam perlata, ejusdem principis providentia scriptis synodalibus est confutata. » De concilio autem Francofordiensi nullam mentionem facit, cum tamen Walafridus ejusdem fere ætatis auctor fuerit. Non ergo caret hic modus dicendi probabili conjectura.

« Quia tamen tot historie, quæ mentionem faciunt concilii Francofordiensis, referunt aliquid de imaginibus in eo actum esse, suspicari cogunt aliquod habuisse hujus rei fundamentum, et saltem traditione vel fama publica ad eorum aures pervenisse, qui hoc scribere cœperunt, Adonis nimirum, vel Aimoini, aut Reginonis. Quare credibile est Hadrianum papam cum legatos suos ad concilium Francofordiense mitteret, per illos etiam misisse acta concilii Nicæni, quod illo eodem tempore finitum fuerat, ut definitio illius toti Occidenti innotesceret. Atque ita fieri facile potuit, ut in concilio Francofordiensi nihil de novo de imaginibus ageretur, vel scriberetur, præter acceptionem concilii Nicæni, et consensionem illorum patrum in damando pseudosynodo Constantinopolitana: et hoc fortasse est quod Ado brevibus verbis referre voluit juxta sensum supra traditum: et eadem est aliorum sententia, quamvis circa res alias vel circumstantias pertinentes ad illam pseudosynodum Constantinopolitanam, errorem aliquem ex ignoratione historie miscuerint. Quem errorem posteriores historici, ut vidimus, emendarunt, partim ratione et certa conjectura ducti, partim quia de Nicænæ synodo clariorem notitiam adepti sunt. Sic igitur in re tam incerta merito concilium Senonense eam partem probabiliorem elegit, quæ ait concilium Francofordiense Nicæno II consensisse.»

EX NATALIS ALEXANDRI

DISSERTATIONE DE IMAGINIBUS

EXCERPTA.

§ I. — *Proponitur objectio Dallæi ex libris Carolinis petita.*

Dallæus Calvinista aliique ejusdem sectæ, et Forbestus aliique Lutherani scriptores, contra dogma catholicum de imaginum sacrarum veneratione, librorum Carolinorum doctrinam objiciunt, et probare nituntur eam septimæ synodi decretis plane esse contrariam, ejusque definitionem et fundamenta omnia convellere. Quæ luculentiora sunt, hic expono.

1. Ubi Scripturæ loca examinavit *Carolus Magnus*, quæ Nicænæ synodus ad hanc causam protulerat, identidem testatur, quam illa constituit, imaginum « adorationem, neque per patriarchas, neque per prophetas, neque per apostolos, neque per apostolicos viros, uspiam institutam esse » (Lib. II, cap. 5); et toto ejusdem libri cap. 25 probat, « Nusquam ab apostolis, exemplis aut verbis, institutum fuisse imagines adorare. » Legendum etiam libri primi caput 30.

2. Lib. II illius operis, cap. 21, solum Deum religioso cultu colendum et adorandum probat libri illius auctor, indeque colligit nullum cultum religiosum

D esse imaginibus exhibendum. « Solum, inquit, Deum colere, ipsum adorare, ipsum glorificare debere, totius divine Scripturæ tuba terribilis intonat. Unde cavendum illis est, et modis omnibus pertimescendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrare videantur. Quæ duo ita inter se mutuo reluctantur, ut si unum steterit, aliud stare non possit.... Solus igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est; de quo per Prophetam dicitur: *Exaltatum est nomen ejus solius* (Psalm. cxviii, 12). Cujus etiam sanctis, qui triumpho diabolo cum eo regnant, veneratio exhibenda est. Imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusa, utrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum et ornamentum sint, an etiam non sint, nullum fidei catholice afferre poterunt præjudicium: quippe cum ad peragenda nostræ salutis mysteria, nullum penitus officium habere noscantur.»

Et lib. I, cap. 2, Nicænæ synodi Patres sic perstringit: « Non gratiam Dei in ea veritate querunt,

de qua pia Veritas et vera Pietas dixit : *Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos* (Joan. viii. 31, 32); sed in imaginibus artificum industria formatis, quæ spectatores suos plerumque, ob rerum gestarum memoriam, inducunt in admirationem; adoratores vero semper in errorem. Non enim mediocris est error, cum aliud adoratur religionis cultu quam is qui dixit : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi. 13).

3. Ne quis cavillator, inquit Dalkæus, hic obtrudat solemnem latriæ et duliæ, cultusve absoluti et relativi distinctionem, Carolus omnem omnino adinit imaginibus in religione cultum, non adorationem modo divinitati debitam, sed etiam a cultum, observationem (Lib. II, c. 23; lib. III, c. 48), venerationem (Lib. II c. 27); honoremque eum qui collo inflexo (Cap. 30), vel capite summisso exhibetur (Cap. 1), vel thuris et luminarium oblatione (Cap. 2) constat: quæ voces cultum quemvis religiosum, etiam latria inferiorem complectuntur, eumque adeo quem hodie Ecclesia Romana imaginibus deferendum putat. Vult enim Tridentina synodus fideles : imagines venerari, osculari, et coram his caput aperire, ac procumbere.

4. Negat Carolus eam imaginibus exhibendam, vel venerationem, quæ sanctis vita functis, vel adorationem, quæ viventibus ex charitatis et salutationis officio exhibetur; hoc est, civilem salutationem, quæ religioso cultu longe inferior est. « Si igitur angeli, inquit, sive homines, minime adorandi sunt, salva adoratione quæ charitatis et salutationis officio exhibetur, multo minus imagines, quæ rationis expertes sunt, nec salutatione nec adoratione dignæ, eo quod insensate sint, adorandæ sunt : quæ si adorandæ non sunt, imo quia non sunt, duplex illi in hac parte deliquim patrare perhibentur, sive quia eas adorant, sive quia ut hoc facerent, ab apostolis sibi traditum esse mentuntur. » Hæc lib. II, cap. 25.

5. Per sacris quidem vasis æquiparari imagines patitur librorum Carolinorum auctor, aut divinarum Scripturarum Codicibus; Nicænisque irascitur, qui eas res inter se comparaverant. At qui imaginibus hodie defertur honos, longo intervallo superat eum qui vasis voluminibusque sacris in Ecclesia habetur. « Quanta (inquit) excellentia vasa divino cultui mancipata imaginibus emineant, divinæ legis instrumenta demonstrant; cum utique illa, precipiente Domino per Moysen in testimonii tabernaculo condita, et instituentem vatum sanctissimum David, per Salomonem in templo Hierosolymis condita atque dicata, et typicorum sensuum arcana significaverint, et in his quæ ad Dei cultum pertinent, diuturni ministerii officium gestaverint. Hæc autem, salva ratione cherubim sive boum et leonum, qui non ad adorandum, sed ad rerum futurarum significationem conditi sunt, non solum a quoquam sanctorum non condite, vel dedicate, sed pene cunctorum divinæ legis oraculorum testimoniis usquequaque sunt abdicatæ. Hæc quoque vasa, quæ ad peragenda nostræ redemptionis mysteria, sancta habet Ecclesia, semper sunt fidelibus necessaria, semperque in divino cultu officiosa. In vasis igitur Deo sacrificium, non in imaginibus offertur.... Denique sine imaginibus et lavacri unda, et sacri liquoris unctio percipi, et thymiamata adoleri, et luminaribus loca sacra perustrari, et corporis et sanguinis Domini consecratio effici potest; sine vasis vero nunquam. Nam et nostræ salutis auctor, cum et Veteri Testamento terminum et Novo initium poneret, non imaginem, sed calicem accepisse perhibetur : et per prophetam Dominus non ait : *Mundamini, qui fertis imagines*, sed : *Mundamini qui fertis vasa Domini* (Isa. lxi. 11). Hæc lib. II, cap. 29.

Et cap. 30 : « Divine Scripturæ libris, inquit, imagines rite æquiparari non possunt : cum Scripturæ divinæ sint a Deo prædestinatæ, et per momenta seculorum ad humane salutis emolumenta clementi exhibitione concessæ, habeantque auctores sanctos et venerabiles viros virtutum lampadibus et

A miraculorum insignibus eoruscantes, vel cæpse ipsum Dominum; imagines vero et gentium errorum vanitate prolatae sint, et nullam salutis exhibitionem, nullam sacramenti alicujus mortalibus prærogativam adducant, sed oculis tantummodo faveant, per quos quasi per quosdam legatos gestarum rerum memoriam cordibus mandent.... Unde datur intelligi non picturas, sed Scripturas, ad nostræ fidei eruditionem esse concessas. Quam ergo sit incautum, quamque a ratione remotum dicere : Sicut divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, facile intelligere potest quisquis divinarum Scripturarum cognitionem habet. » Et post multa sacrarum litterarum elogia hæc subiungit : « Nihil igitur horum quæ perstrinximus, sive his similia, quæ brevitate studio prætermisimus, in imaginibus, o imaginum adorator, o rerum insensatarum cultor, invenire posse te constat, quæ dum his omnibus meritorum prærogativis careant, dolendus potius quam mirandus es, cur eas divinis Scripturæ libris, in quibus tot bona reperiuntur, æquiparare affectes. Tu qui fidei tuæ puritatem in imaginibus conservare te dicis, supplex eis astare memento, cum thymiamatibus : nos præcepta Domini solerti indagazione perquiramus in divinæ legis Codicibus. Tu luminaribus per lustra picturas, nos fræquentemus divinas Scripturas. Tu fucatorum venerator esto colorum : nos veneratores et capaces sinus sensuum arcanorum. Tu depictis demulcere tabulis, nos divinis mulceamur alloquiis. Tu figuris rerum instas, in quibus nec visus, nec auditus, nec gustus, nec odoratus, nec tactus est : nos instemus divinæ legi, quæ est irreprehensibilis, in qua testimonium Domini, iustitiæ sive præcepta, timor sive iudicia ejus inventiuntur. »

6. Idem auctor indignatur sanctorum martyrum et confessorum reliquiis et vestibus imagines a Nicænis in honore conæquari. Nullam ergo omnino religiosam venerationem imaginibus exhibuit; cum apud omnes in confesso sit, eam quæ reliquiis defertur, longe infra latriam esse. « Sanctorum, inquit, corpora venerari, eorumque reliquiis honorem exhibere non sine causa vetustas admisit.... Dicant illi ubi unquam jubeamur imagines adorare? Sancti in cælestibus sedibus cum Christo vivere et eorum ossa quandoque resurrectura creduntur : at imagines nec vixisse unquam creduntur, nec resurrecturæ.... imaginibus ergo quæ nec vixisse unquam creduntur, nec resurrecturæ, sed aut ignibus aut carie consumendæ perhibentur, adorationem soli Deo debitam impartiri, aut signitæ est, si utrumque agitur; aut insanie, vel potius infidelitatis, si pertinaciter defenditur. Nos itaque nec cum Vigilanti, ejusque sequacibus, reliquiis abnegantes, nec cum Simone ejusque complices imagines adorantes, et reliquiis sive sanctorum corporibus opportunum obsequium exhibemus; et basilicas, prout libet, sanctorum imaginibus, sive etiam auro, argenteove exornamus; et servitium adorationis, sive culturæ, soli Deo, cui soli debetur, ipso opulante, impendimus. » Hæc libro III, cap. 24.

Multo minus patitur imagines componi cum cruce, quia crucis vexillo antiquus hostis, non imaginibus, victus est; et crucem jubetur tollere, non imagines. « Non sunt igitur imagines cruci æquiparandæ, non adorandæ, non colendæ, sed huic mundo cum cæteris quæ mundi sunt relinquendæ. » Hæc libro II cap. 26.

7. Hunc auctorem ne relativam quidem venerationem admittere constat ex libro III, cap. 46 : « Dicant igitur, inquit, quibus hoc tam peculiare est dicere, quia imaginis honor in primam formam transit : dicant si hoc legerint, aut quibus valeant testimoniis approbare : Dominus namque et Salvator noster non ait : *Quandiu fecistis imaginibus*, sed : *Quandiu fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis* (Matth. xxv. 40). Nec ait : *Qui imagines*, sed : *Qui vos recipit, me recipit* (Matth. x. 40). Et lib. IV, cap. 10, de Epi-

phanio diacono sic loquitur : « Dixit enim, imaginem per nomen significationis, ad primæ formæ honorem, id est, ad sancti in cuius nomine prætitulatur, venerationem posse deduci, quod fieri posse, nullis rationis indicis evidentibus potest approbari. »

8. Nonne is auctor ea quæ olim a Nicænis et Romanis « ante sanctorum imagines concinnantur luminaria, et adolentur thymiamata, » palam et verbis quidem acerbissimis insectatur? Nonne iis hoc nomen « vesaniam rationabiliter subsannandam » exprobrat? Nonne, quem damnat, hujus venerationis ritum sic describit, ut eundem esse cum eo appareat, qui ab adversariis usurpatur? Nam de duarum pulchrarum feminarum imaginibus verba faciens, quarum una Mariæ sit, altera Veneris; « Ista, inquit, qui superscriptionem Dei Genitricis habet, erigitur, honoratur, osculatur. » Quæ nemo non videt, inquit Dalfæus, eadem illa esse quæ hodie sunt.

9. Eodem pertinet quod ille scribit lib. iv, cap. 21. Refert enim eo loco B. Virginem pingi solitam, aëlli gestamine vectam, puerum in ulnis ferentem, Joseph prævio in Ægyptum descendente. Ex ea autem pictura argumentatur : Si imago Virginis adoranda sit, adorandum itidem esse animantis imaginem, quod nullo pacto earum in adorando diremptio fieri possit : « Aut utriusque adoratio est spernenda, aut utraque sunt adorandæ. » Ergo cum hoc sit absurdissimum, illud ponendum atque confitendum esse concludit. Jam quis non intelligit, ea ratiocinatione quamlibet imaginum adorationem, seu absolutam, seu relativam, seu latrariam, seu doliariam, omnino funditusque subverti, cum istorum cultuum nullus, quantumvis exiguus, animantis imagini conveniat? Cum ergo, inquit, altera ab altera dirimi sine dissidio nequeat, et utraque, ne forte animantis imago adoretur, adorari non debeant, restat ut utraque adorationis honore careant : et ornamentorum solummodo in basilicis, aut in quibuslibet locis loca teneant, et aspicientibus rerum gestarum memoriam præbeant. »

10. Præterea, Nicænis Patres imprudentiæ et præsumptionis arguit lib. iii, cap. 41, quod anathema dixerint totius mundi Ecclesiis, antequam a singularum provinciarum Ecclesiis, missa legatione, scriptisque epistolis sciscitatis essent, « Utrum imagines adorari, aut non adorari deberent. » Illud eorum anathema « dementissimum » vocat; atque, « Tolerabilius esse ab istis execrari, quam cum illis res insensatas contra divinarum Scripturarum instituta adorare. » His itaque aliisque de causis, Nicenam hanc synodum longe et ultra quam dici potest, ab illa distare ait quæ olim in eadem urbe contra Arii perditionem habita fuerat : « Cum illa, inquit, Ecclesiam catholicam ab errore reducat, ista e contrario in errore inducat; illa a periculosissimo Arii naufragio eam depellat, ista eam in adorandum imaginum naufragium coactam impellat; illa Filium esse Patri consubstantiali et cœternum perdoceat, ista res insensatas adorare percenseat, etc. In illa execrentur eorum blasphemie, qui, Filium coessentiali Patri nec credunt, nec fatentur; in ista abominetur, eorum puritas, qui, spreta picturarum adoratione, soli Deo se servituros strenua mente et devoto pectore profitentur. » Ex quibus colligit Dalfæus, cap. 3, novam tum temporis apud Christianos fuisse opinionem, quam nunc de imaginum veneratione tuemur, eamque catholicos tum impugnasse, sicut hodie protestantes oppugnant; Carolum Magnum, inquam, totumque una Germaniæ ac Galliæ Ecclesiæ clerum.

§ II.—*Responsio illorum confutatur, qui libros Carolinos alicujus hæretici opus esse scripsere; et ostenditur illorum auctorem esse Carolum Magnum.*

Cum Surio, et Bellarmino, aliis nonnullis visum est libros Carolinos religiosissimo imperatori perperam ascriptos, et a nescio quo scriptos hæretico,

A ipsiusque oblatos majestati, ab eos missos ad Hadrianum Romanum pontificem per Angilbertum abbatem, ut eos refelleret; sed non ita se res habet. Fuerunt enim hi libri vel a Carolo Magno vel, eo jubente, ab alio, regio ejus nomine compositi ac vulgati.

Id vero probatur ex totius operis præfatione. « Quoniam, inquit, in Ecclesiæ sinu regni gubernacula Domino tribuente suscepimus, necesse est ut in ejus defensione, et ob ejus exaltationem, Christo auxiliante, toto annisu certemus. » Mox : « Quod opus, inquit, aggressi sumus, cum cohibentia sacerdotum in regno a Deo nobis concessa, catholicis gregibus prælatorum, non arrogantia supercilio, sed zelo Dei et veritatis studio. » Et libri i cap. sexto, « Pipinum regem venerandæ memoriæ genitorem suum » appellat; cujus suæque cura effectum ait, ut Galliæ aliæque Occidentis Ecclesiæ, in psallendi ordine cum Romana concordarent.

Secundo, id probatur ex epistola synodali concilii Parisiensis sub Ludovico Pio in eadem causa habiti, ad Ludovicum et Lotharium imperatores, data. « Eadem porro synodus, inquit, cum sanctæ memoriæ genitor vester coram se suisque perlegi fecisset, et multis in locis, ut dignum erat, reprehendisset, et quedam capitula, quæ reprehensionibus patebant, prænotasset, eaque per Angilbertum abbatem eidem Hadriano papæ direxisset; ut illius judicio et auctoritate corrigerentur : ipse rursus favendo illis, qui ejus instinctu tam superstitiosa tamque incongrua testimonia memorato operi inseruerant, per singula capitula in illorum excusationem respondere quæ voluit, non tamen quæ decuit, conatus est. »

Tertio, probatur ex Hadriani I responsione ad Carolum Magnum missa, qua primo testatus quanto cum amore Angilbertum abbatem suscepisset, addit : « Inter quæ edidit nobis capitulare adversus synodum, quæ pro sacrarum imaginum erectione in Nicæa acta est. » Tum per unumquodque capitulum responsum reddere aggreditur. Sunt autem ipsa Carolini operis capitula, mutato duntaxat ordine.

Quarto, Hincmarus Rhemensis archiepiscopus, lib. contra Hincmarum Laudunensem, cap. 20, de synodo septima loquens a Francfordiensi concilio abdica, hæc subjungit : « De cujus destructione non modicum volumen, quod in palatio adolescentulus legi, ab eodem imperatore (nimirum Carolo) Romam est per quosdam episcopos missum, in cujus voluminis quarto libro hæc de universalis nomine scripta sunt. » Atque hoc loco Hincmarus vigesimum octavum libri quarti caput describit, plane idem cum eo quod legitur in libris Carolinis a Tilio editis.

Quinto, exemplaria mss. Vaticanum et Tilianum Caroli nomen præferunt. Postremi hunc fuisse titulum Tilius ipse Meldensis episcopus prodidit : « In nomine Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, incipit opus illustrissimi et excellentissimi seu spectabilis viri, Caroli, nutu Dei regis Francorum, Gallias, Germaniam, Italianque, sive harum finitimas provincias, Domino opitulante regentis, contra synodum quæ in partibus Græciæ pro adorandis imaginibus stolidè sive arroganter gesta est. » Itaque Carolus Magnus istius operis auctor est, aut certe eo jubente, ab alio ex ejus persona et nomine illud est editum.

Quatuor tamen operis Carolini libros ad Hadrianum pontificem a Carolo Magno per Angilbertum missos non existimo, quanquam asserere videatur Hincmarus, sed capitulum duntaxat lemmata sive titulos. Primo, quia nec argumentis, nec conviciis quæ toto continentur opere, pontifex respondet, respondurus utique si legisset; sed unicuique titulo simplicem ejus quod reprehensum ac improbatum est, defensionem subjicit. Secundo, quia nec ad singula capitula lemmata respondet, nec eo, quod in libris quatuor proposita sunt, ordine. Tertio, quia Hadrianus, in Apologia cap. vigesimo quinto, postremum capitulum ex misso ad se capitulari refert, in quo Francfordienses præstules ita loquuntur : « Ut sciat

dominus apostolicus, et Pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continetur in epistola beatissimi Gregorii, quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit, permittimus imagines sanctorum quicunque eas formare voluerint, etc. Quod ultimum capitulum in libris Carolinis non exstat. Itaque non inanis est conjectura, Carolinos libros aliquot annis ante Francofordiensem synodum, jubente Carolo, vel eo etiam navante operam, fuisse conscriptos, nempe post triennium a Nicæna secunda synodo, id est, anno circiter Christi septingentesimo nonagesimo, ut ipsius Carolini operis prefatio testatur, postquam acta septimæ synodi, e Græco in Latinum translata, in Gallias perlata sunt. Quæ acta cum Francofordiensi concilii Patribus displicissent, ac ea de re certiorum facere Hadrianum papam decrevisset, excerpta fuere ex libris Carolinis lemmata capitula, non eodem quo in libro erant, sed quo visum est collectori, ordine. Ideo *Capitulare* id vocat Hadrianus initio Apologiæ. Ut ut est, libros Carolinos Ecclesiæ Gallicanæ et Germanicæ tunc temporis de imaginibus sententiam exhibere constat, cum eadem tradant, quæ Francofordiensi synodus, quæ Jonas Aurelianensis, quæ Agobardus, quæ Walafridus Strabo, quæ Parisiensis sub Ludovico Pio conventus.

Nunc audiendæ ac diluendæ Bellarmini rationes, quibus probare sibi visus est libros illos non a Carolo Magno, sed ab aliquo hæretico scriptos esse. Prima est quod exstat Hadriani ad Carolum apologia, qua refelluntur: ex qua intelligitur ipsos ab aliquo hæretico compositos, et a Carolo ad pontificem missos, ut ipsis responderet.

Responsio. Nulla est hæc ratio: dissimulavit enim prudentissimus pontifex, quod non ignorabat, nomen auctoris horum librorum, nec Carolo Magno tribuere ipsos voluit, quia parte reprehensionis obnoxii erant, ne illius animum offenderet; tribuit vero qua parte laude digni erant, ut ipsum demereretur. Quanquam non totum opus Carolinum ad Hadrianum pontificem missum est, ut mox diximus, sed excerpta ex eo capitula lemmata: e quibus Carolo Magno postremum tribuit pro sua prudentia, quod illud unum approbatione dignum esset, cætera ejus esse dissimulat. « Hoc sacrum (inquit) et venerandum capitulum multum distat a totis supradictis capitulis, et ideo cum agnovimus vestra a Deo servatæ orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium in eo ubi rectæ fidei plena penitus confessa est sensum sanctissimi Gregorii sequi. »

Secunda ratio Bellarmini. Constat ex historicis, Gregorium II, Adrianum I, Leonem III, imperatores Græcos excommunicasse, et imperium in reges Francorum transulisse, quia Græci imperatores iconomachi erant: non est ergo verisimile Carolum Magnum eadem hæresi laborasse, et pro errore Græcorum contra Romanum pontificem scripsisse.

Responsio. Libri Carolini iconomachos sexcentis in locis impugnant damnantque, tantum abest ut iconomachorum sententiam tueantur. Non sequitur ergo Carolum Magnum illorum auctorem non fuisse, quia iconomachorum hæresi infectus non fuit. De imperii translatione alias dicemus.

Tertia ratio Bellarmini. Claudius Taurinensis, iconomachie patronus, tempore Caroli Magni ne mutire quidem ausus est, teste Jona Aurelianensi episcopo. Summa igitur impudentia est libros contra imagines Carolo tribuere.

Responsio. Falsum semper supponit Bellarminus. Libri enim Carolini non favent iconomachis, cum destri non permittant imagines; imo nec earum honorariam adorationem penitus improbant, sed cultum duntaxat latræ, quem ipsi putabant a synodo septimæ decretum. Sicut ergo perperam colligeretur septima synodus a concilio Francofordiensi trecentis Patribus, quæ etiam Carolo Magno, damnata non fuisse, quia Carolus Magnus religiosissimus princeps fuit, non iconomachus: ita perperam col-

ligitur libros Carolinos eo auctore scriptos non fuisse, quia iconomachus non fuit. Eadem quippe sententia est concilii Francofordiensi et operis Carolini.

Quarta ratio Bellarmini. In concilio Gentiliacensi sub Pippino Caroli Magni patre, Græcorum error contra sacras imagines, presentibus Græci imperatoris legatis, confutatus est; et ad concilium Romanum sub Stephano pro restituendis imaginibus celebratum misit Carolus duodecim Gallicanæ Ecclesiæ præsules. Itaque immerito in iconoclastam transformatur Carolus Magnus.

Responsio. Totum concedimus; sed hinc non sequitur Carolum Magnum auctorem non esse librorum Carolinorum. Hi enim libri Gallicanorum præsulum sententiam expriment ac propugnant, imagines in templis ad ornatum, et ad rerum gestarum memoriam servandas, non vero adorandas. Quamobrem non transformatur in iconomachum Carolus Magnus, etsi eorum asseratur auctor.

Quinta ratio Bellarmini. Carolus et Hadrianus semper fuere conjunctissimi, defunctoque Hadriano epitaphium posuit Carolus. Vix igitur credi potest illum tam æcri stylo in laudatum pontificem scripsisse, alteriusque fuisse fidei et religionis.

Responsio. Etsi conjunctissimi fuerint, sequiturne imperatore a pontifice de cultu imaginum non dissensisse? Certe Ludovicus Pius conjunctissimus erat Eugenio II, a quo tamen in eadem questione dissensit, ut ex actis concilii Parisiensis compertum est. Sicut ergo Ludovicus Pius Jeremie et Jonæ Gallicanis episcopis in mandatis dedit, ut Eugenii animum leniter ad id quod optabant, inclinaient, et cum ipso reverenter agerent ac modeste: ita verisimile est Carolum Magnum in mandatis delisse Angilberto abbati, ut venerabundo, non procaci animo cum Hadriano ageret, et excerpta ex libris Carolinis capita contra Nicænam synodum secundam cum eo communicaret. Hæc Hadrianus accepit, legit, confutavit. Nihil propterea venerationis et amicitie suæ erga summum pontificem remisit Carolus Magnus. Nec sequitur Carolum Magnum et Gallicanos præsules, alterius fuisse ab Hadriano fidei et religionis, quia imagines memorie tantum instructionisque causa habendas, non vero adorandas contendebant. Nondum enim erat eliquata et plane perspecta veritas (ut sancti Augustini verba usurpam sanctum Cyprianum et Africanos antistites excusantis, circa baptismum hæreticorum aliud a Stephano I pontifice maximo et reliqua Ecclesiæ sentientes), nec agnoscebat adhuc plenarium ea de re totius Ecclesiæ concilium. Neque enim cum septimam synodum impugnabant, rem sibi putabant esse cum œcumenica synodo, sed cum nationali duntaxat concilio Græcorum. Ita passim librorum Carolinorum auctor proficitur, queriturque quod illa sibi universalis aut septimæ synodi nomen arrogaret: Quam œcumenicam dici posse negat, ad quam soli Græci convenissent, reliquarumque provinciarum Ecclesiæ convocate, aut sententiam per epistolas encyclicas, more ecclesiastico, rogata non fuissent.

Sexta ratio Bellarmini. Certum est Carolum hominem Græce et Latine peritum, prudentem et ingeniosum fuisse: libri autem isti hominis barbari, imperiti ac levis esse videntur.

Responsio. Etsi rudes et inconditi fingantur hi libri, et tales videri possint, si cum scriptis elegantioribus conferantur, non tamen si cum aliis ejusdem ævi lucubrationibus componentur. Ingenium enim, eruditionem, facundiam tantam, quanta in præstantissimis illius sæculi viris effulgebat, sui auctoris testantur. Sed age, ea expendamus, quibus Bellarmini cardinalis censura nititur. Scriptor ille, inquit, Constantinopolim urbem notissimam in Bithynia esse dicit, cum nemo nesciat esse in Thracia; in eaque urbe concilium pro cultu imaginum celebratum asserit, cum tamen Nicæa celebratum nemo nesciat,

nisi qui nihil legit. Tum quædam de eucharistia dicta Patribus Nicænis tribuit, quæ non ipsorum, sed adversariorum erant. Sed hæc mentis non satis attente hallucinationes, vel memorie lapsus æpenu-mero exquisitis eruditique ingenii excidunt. Sine imperitia ergo et stultitia nescire potuit Carolus Magnus Constantinopolim Thraciæ, non Bithyniæ, urbem esse. Asserere etiam absque fœdæ ignorantie lahe potuit, concilium pro cultu imaginum Constantinopoli celebratum, quia primo Constantinopolim convocatum fuerat, et postea ob iconomachorum tumultus, Nicæam translatum est. Tandem quod Nicænis Patribus iconoclastarum de eucharistia dicta tribuit, ex præcepti Nicænorum auctorum lectione factum est: cum enim Constantinopolitane contra imagines pseudosynodi acta Nicænis permista sint, proclive fuit ut auctor, qui illa cursim legit, vel forte illorum duntaxat excerpta collecta ab homine non satis accurato, per incogitantiam ea verba Nicænorum Patrum esse putaverit, quæ revera sunt iconomachorum.

Instat Bellarminus, librorum Carolinorum auctorem duo insignia mendacia de Nicænis Patribus, quo ipsis invidiam confaret, per summam calumniam obtrusisse; unum quidem, quod si synodicum decretum sine consensu Romani pontificis fecissent; alterum, quod definivissent, imagines cultu latræ adorandas esse.

Respondeo, Carolini operis auctorem nullibi asserere quod Nicæna pro cultu imaginum synodus absque Romani pontificis auctoritate definitionem ediderit: imo scriptas a Constantino et Irene de synodo convocanda ad Adrianum I litteras diserte nominat: Adriani cum Tarasio Constantinopolitano patriarcha conjunctionem ad imaginum adorationem asserendam ac promovendam memorat: ac Joannem presbyterum objurgat quod Hadriani et Tarasii conspirationem in causa imaginum adulatorie commendasset (*Lib. II, cap. 4*), et detorto Davidici versiculi sensu: *Misericordia et veritas obviaverunt tibi; justitia et pax osculatae sunt* (*Psalm. LXXXIII, 11*). Scripsit quidem Hincmarus lib. contra Hincmarum nepotem, cap. 20, « Nicænam synodum de imaginibus definisse sine auctoritate apostolicæ sedis. » Sed error Hincmari ad Carolum Magnum non pertinet.

Non imposuit etiam Nicæna synodo Carolini scriptor operis, quod imagines latræ cultu adorandas definivisset, sed ejus sensum non assecutus, existimavit rem ita se habere, quanquam disertis verbis id negasset Nicæni Patres: existimavit, inquam, synodum distinctione adorationis honorariæ et adorationis latræ fucum fecisse, et errorem palliatum asseruisse, quem Constantinus episcopus absque verborum ambagibus protulisse visus erat. « Errorem, inquit, illi videntur plebibus ingerere palliatum. Aiunt enim: Non adoramus imagines ut Deum, nec illis divini servitii cultum impendimus, sed dum illas aspicimus et adoramus, illo mentis nostre acumen deligimus, ubi eos, quorum illæ sunt, esse non ignoramus. » Hæc libro III, cap. 17.

§ III. — Ad objectiones ex libris Carolinis petitis respondetur.

Reflecta igitur Bellarmini cardinalis responsione, relictis etiam responsionibus aliorum qui librorum Carolinorum auctorem, et totam eo tempore Gallicanam Ecclesiam; venerationem imaginum impugnasse leviter fatentur, respondeo, libros Carolinos solum cultum latræ per se imaginibus abdicare, qui scilicet Deo soli debitus est. Hunc scilicet cultum a synodo Nicæna sanctum arbitrabantur Gallicani præsules et Carolus Magnus. Cultus enim quo imagines propter incidentem sanctitatem colebantur, et in ipsis collocarent Christiani spem suam, et ipsis servirent, et qui vetitus est hoc præcepto legis divinæ: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli serves* (*Deut. vi, 13*), est cultus latræ. Hunc autem solum illicite deferri

A contendit imaginibus librorum Carolinorum auctor, quem a Nicæna synodo ipsis adjudicatum putabat. Id autem ipsi persuaserat partim æquivocum adorationis nomen quo illa synodus usa est, partim Constantini Constantiæ Cypri episcopi sententia, prout in actis ejusdem synodi Latine redditus legebatur, his concepta verbis: « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines secundum servitium adorationis quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati emitto; et qui sic non sentiunt, neque glorificant, a sancta catholica atque apostolica Ecclesia segrego, et anathemati submitto, et parti qui abnegaverunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto. » Proclives erant præterea Galli nostri, et ipse imprimis imperator Carolus Magnus, ad credendum Græcam levitatem in eum errorem lapsam esse ut supremam adorationem imaginibus deferret. Offensus enim erat Constantino Græcorum imperatori Carolus, quod contempta sorore sua, quam ipsi desponderat, Mariam Armenam duxisset. Hinc inter principes et gentem utramque offensio et invidia. Politica itaque studia Carolum Magnum et Gallicanos Germanosque præsules in partes traxere contra synodum a Græcis Nicææ celebratam (hanc enim pro oecumenica non habebant); in eam strinxere calumnam atque ut ingenii acumine et eruditione Græcis erant superiores, invidiose disputare, ex æquivoco adorationis nomine ab ipsis usurpato, et ex Constantini episcopi sententia litigandi occasione sumpserunt; infirmas plerasque probationes ab ea synodo in medium adductas suggillare. Constantinum et Irenem imprimis irridendos propinarunt, quod scripta sua *divalia* nuncupassent, quod seipos prædicarent in epistola ad Hadrianum papam his verbis: « Elegit nos Deus, qui in veritate querimus gloriam ejus; » quod gentili more de Deo scripsissent: « Rogamus tuam Paternitatem, et maxime Deus rogat qui neminem vult perire. » Quod scripsissent incongrue et superbe: « Per eum qui congregat nobis Deus. » Synodum Nicænam ridend, quod mulierem institutricem et doctricem haberet, scilicet Irenem. In Tarasium patriarcham multa efflunt, ipsi vitium ordinationis exprobrant, quod ex laico ad sedem Constantinopolitanam assumptus esset, quod rectam de Spiritu sancto fidem non profiteretur, quem non ex Patre et Filio, sed ex Patre per Filium procedentem dicebat, et novo absurdo vocabulo, « Patri et Filio contribulum. » Suffragium Constantini episcopi acris impugnant, tum aliud Eutymii Sardensis illius simillimum. Multa apocrypha, quorum auctoritate usi sunt Græci in synodo Nicæna, rejiciunt; locutiones nonnullas episcoporum paulo duriores carpunt: quod reprehensione dignum videatur, sive propter minus congruam rationem, sive propter æquivocationem, et ambiguitatem verborum, sive ob sermonis novitatem, aut barbariem, intactum dimitunt nihil. Conviciis etiam Græcos et eorum synodum afficiunt. Uno verbo totum opus Carolinum sui auctoris in Græcos offensionem et invidiam spirat. Unde mirum non est quod ex præjudicate mentis affectu ipse existimaverit Nicænam synodum adorationem supremam, seu cultum latræ imaginibus sanxisse, eoque nomine ipsam impugnaverit impotentius.

Quod porro eam duntaxat adorationem imaginum impugnet librorum Carolinorum auctor, pluribus ostenditur. Primo ex cap. secundo libri primi. « Sed in imaginibus, inquit, artificum industria formatis, quæ spectatores suos plerumque ob rerum gestarum memoriam inducunt in admirationem, adoratores vero semper in errorem: Non enim mediocris est error cum aliud adoratur religionis cultu, quam is qui dixit: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli serves* (*Deut. vi, 13*). » Adorationem absolutam, quæ obiecto religionis debetur, alteri a Deo exhiberi posse merito negat, non autem venerationem quamlibet. Hanc enim cruci, sanctis et eorum reliquiis.

Codici Evangeliorum, vasis sacris deberi, in progressu operis agnoscit, hancque religionis cultum, id est, a religione imperatum, vocare non gravaretur, cum rem ipsam hoc vocabulo significatam admittat.

Et infra. « Ecce cernuntur plures stare imagines. . . . in quibus quidem, quantum in illis est, et imaginis similitudo, et superscriptio nominis una est: verbi gratia et imago Pauli est, et superscriptio: *Sanctus Paulus*. Sciscitandum ab eis est qui tanto errore laborant, ut eas pro arbitrio suo, et veritatem, et sanctas, et veras, et non potius, secundum venerabilium Patrum traditionem, sanctorum imagines dicunt, quæ cunctis comparata sanctorum vel verior, quæ omnium sanctissima aut verissima esse credenda est, quas dum eos æquales dicere pro materialium et magnitudinum, vel operum discretionem, ratio non permiserit, et quasdam quibusdam sanctorum, et quasdam sanctissimas fateri conspicerit, profiteri compelluntur secundum veritatis indagatricem rationem, nec veritatis capaces nec sanctas dici debere. » Putabat imagines sanctas et veras a Græcis appellari propter internam aliquam sanctitatem, idque unum impugnat: non autem sanctas dici improbat ob respectum ad sanctos. Et si neque hæc ratione sanctas vult appellari, solo de nomine litigat.

Secundo, idem colligitur ex capite decimo octavo ejusdem libri. « Jam vero, inquit, quia se imaginum inspectione salvandos credunt, sicut serpentis inspectione Israeliticus populus a serpentium morsibus sanabatur, si qua forte eis corporis inclementia accesserit, recurrant ad imagines, easque aspiciant, quatenus dum illarum inspectione minime sanati fuerint, revertantur ad Dominum, et per sanctorum intercessionem ab eo sanitate se accepturos credant, qui totius sanitatis et vitæ est auctor. » Falso supponit Nicenam synodum docuisse spem in imaginibus collocandam, divinam aliquam vim illis inesse, et beneficia posse ab ipsis expectari aut rogari. Solam ergo adorationem quæ objecto spei nostræ et bonorum omnium auctori deferitur, scilicet cultum patriæ, imaginibus sanctorum exhibendam negat. Ceterum vult per sanctorum intercessionem sanitatem a Deo expectari ac rogari: si in omni loco, et maxime in ecclesiis quæ imaginibus ornata erant, cur non etiam coram imaginibus?

Tertio, idem colligitur ex cap. vigesimo quarto ejusdem libri. « Sed nec illud, inquit, quod scriptum est: *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis (Psal. xlv, 15)*, de quodam manufacto vultu intelligendum est: præsertim cum manufacti vultus ideo non deprecandi sint, quia nec exaudire queunt. Omne quod deprecatur, ideo deprecatur ut exaudiat: et omne quod exaudit, irrationale esse non debet: omne igitur quod deprecatur, irrationale esse non debet: quod si deprecari non debet, multo minus adorari, cum videlicet adoratio deprecationi emineat. Nam si manufacti vultus deprecandi et adorandi sunt, ut illi garrunt, necesse est ut deprecantes exaudire et adorantibus favere credantur: et si deprecantes exaudire, adorantibusque favere creduntur, necesse est ut vita eis sensuum capax inesse credatur. Non autem inest eis vita sensuum capax: non igitur, ut illi garrunt, adorandi vel deprecandi sunt. » Errore facti septimæ synodi Patribus tribuit, quod imaginibus supplicandum senserint ac decreverint. Adorationem itaque supremam, aut cultum certe religiosum absolutum, qualem sanctis exhibemus, negat imaginibus sanctorum deferendum, non venerationem quæ rebus sacris propter aliud exhibetur; ex ea namque non sequitur illas rogari. Ita crux Domini, et ejus figura, Codex Evangeliorum, vasa sacra, sanctorum reliquiae, loca sancta, veneratione digna librorum Carolinorum auctor agnoscit; quibus tamen non supplicatur, quia nec exaudire queunt.

Quarto, idem colligitur ex libri secundi cap. septimo.

A « Non mirandum est, inquit, si fallantur in minimis, qui falluntur in magnis: nec in eo amplius illorum error admirandus est, quod ideo se justos, quia imagines adorant, esse gloriantur, nos autem qui eas adorare contemnimus, peccatores fateantur: cum ob illarum amorem et Scripturarum divinarum puritatem violare conentur, et potissimum suæ fidei emolumentum in his esse arbitrentur; et eos qui spretis his, sive cæteris hujuscemodi vanitatibus, soli Deo serviunt, eumque colentes adorant, anathematizare obstinata mente nituntur. » Ex æquivoco adorationis vocabulo Nicænis Patribus invidiam Tacit, et diem scribit erroris, quasi adorationem et servitatem soli Deo debitam cum imaginibus partiti sint; quasi potissimum fidei suæ emolumentum in his constituerint; quasi Christianæ justitiæ præcipuam partem in adoratione imaginum positam sint arbitrati.

Quinto, idem colligitur ex cap. decimo tertio ejusdem libri. « Unde, inquit, sicut in cæteris, ita et in hoc exemplo assertio frustrabitur, qui suum errorem in adoratione imaginum ententem in eo fuisse conentur, quod Silvester Romanæ Ecclesiæ præsul Constantino imperatori apostolorum imagines detulisse legitur. Detulit ergo eas illi ad videndam, non ad adorandum: detulit, non ut adorare, quem a simulacrorum cultu abstrahere, et ad solius Dei adorationem convolare hortabatur, compelleret: sed ut idem imperator, quos in somnis viderat, eorum vultus in picture fucis cognosceret. Detulit, non ut ab idolorum cultura fugientem, imaginum adorationi cedere informaret, et ab hostili gladio liberatum, intestini ensis rigore perimeret, sed ut per res notas ad res ignoratas ejus mentem extolleret. » Illam rursus adorationem duntaxat imaginibus abjudicat, quæ soli Deo debita est, et quam gentiles ad simulacra et idola transulere. Sed venerationem inferioris gradus, sive adorationem honorariam imaginum Constantino jubere potuisse sanctum Silvestrum fatetur, quamvis illud exemplum in consequentem trahi non deberet, etiam si jussisset, quia recens converso principi hæc propinandum erat, Christianis autem in fide firmatis cibi solidiores porrigendi, secundum Apostoli regulam. « Has igitur, inquit, ei etsi adorare jussisset, cum tamen non jussisset, ideo fortassis juberet, ut eum qui visibilibus cultor erat, per visibilia ad invisibilia provocaret, non ut nos de invisibilibus ad visibilia revocaret. Nec ideo nobis, qui ad percipiendum solidum cibum vires accipimus, ad lacteam escam lactentium more infantium redeundum esset, si illi cui necdum per fidei teneritudinem solidus cibus impertiri poterat, sine dolo læc concupiscendum daretur in quo cresceretur. » At si adorationem honorariam imaginum, sive illarum venerationem respectivam, propter sanctorum reverentiam et amorem, illicitam et divina lege vetitam existimasset librorum Carolinorum auctor, non dixisset Silvestrum Constantino lacteam escam porrexisse, si ipsi SS. Petri et Pauli adorandas imagines proposuisset, sed potius escam lethiferam et venenum propinasse.

Sexto, ex cap. vigesimo primo ejusdem libri. « Unde, inquit, caveandum illis est, et modis omnibus perimendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singulari unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. . . . Ac per hoc si religionis Christianæ arx, sive munimen, et gloriosum insigne, unius Dei cultus et adoratio est; imo quia est, hæc imaginibus, vel quibuslibet rebus exhibere, contra religionem Christianam est, et si has non adorare seu colere, contra religionem Christianam est, ut illi delirant; solum Deum adorare, seu colere, ejusque cultus et adorationis arcem singularem esse fateri, contra religionem Christianam erit. Solus igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est. » Solam adorationem, quæ gloriosum insigne unius Dei est, imaginibus, vel aliis rebus exhibere, contra religionem Christianam esse contendit: non vero venera-

tionem quamvis religiosam. Siquidem sanctis cum Christo regnantibus hanc asserit ibidem. « Cujus etiam sanctis, inquit, qui, triumphato diabolo, cum eo regnant, sive quia viriliter certaverunt ut ad nos incolumis Ecclesie status perveniret, sive quia eandem Ecclesiam assiduus suffragis et intercessionibus adjuvare noscuntur, veneratio exhibenda est. » Imaginibus quidem parem ac sanctis ipsis venerationem exhibendam negat, omnem cultum et adorationem ipsarum excludit absolutam, qua nimirum propter seipsas colantur, non autem relativam. Nec aliud significant hæc verba : « Imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusa, utrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum, et ornamentum sint, an etiam non sint, nullum fidei catholicæ afferre poterunt præjudicium. » Quod si pertinacius quis contendat respectivam quoque venerationem auctorem illum, et Gallicanos Germanosque præules imaginibus sanctorum abjudicasse, dicemus ipsos non impugnasse venerationem illam ut illicitam et divina lege ex sese prohibitam, sed ut periculosam propter abusum imperitorum. Quod plane significant hæc verba : « Cavendum illis est et modis omnibus pertimescendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. »

Septimo, idem colligitur ex cap. decimo sexto libri tertii. « Nam, inquit, dum nihil nos in imaginibus spernamus præter adorationem, quippe qui in basilicis sanctorum imagines, non ad adorandum, sed ad memoriam rerum gestarum, et venustatem parietum habere permittimus, illi vero pene omnem suæ credulitatis spem in imaginibus collocent, restat ut nos sanctos in eorum corporibus vel potius reliquiis corporum, seu etiam vestimentis veneremur, juxta antiquorum Patrum traditionem, illi vero parietes et tabulas adorantes, in eo se arbitrentur magnum habere fidei emolumentum, eo quod operibus sint subiecti pictorum. » Illam duntaxat imaginum adorationem impugnat, qua pene omnis spes credulitatis in illis collocatur. Hæc autem est adoratio latræ; aut certe veneratio illis propter se ipsas exhibita, cuius periculo quia imperiti exponuntur, dum illis adorandas proponuntur imagines, censet cultum omnem ipsis abrogandum; non quod per se sit prohibitus ac illicitus, quia doctos innoxie eas venerari agnoscit et colere cultu respectivo, sed quod rudioribus et imperitis erroris occasio disciplina hujusmodi esse possit, qui cultum respectivum ab absoluto non ita subtiles sunt ut distinguant. « Nam etsi, inquit, a doctis quibusque vitari possit hoc quod illi in adorandis imaginibus exercent, qui videlicet, non quid sint, sed quid innuant, venerantur; in doctis tamen quibusque scandalum generant, qui nihil aliud in his, præter id quod vident, venerantur et adorant. »

Octavo, id colligitur ex capite decimo septimo ubi expendit sententiam Constantini Constantie Cypri episcopi. « Quam præcipitanter, inquit, et, ut ita dixerim, insipienter, Constantinus Constantie Cypri episcopus, cæteris consentientibus, se suscepturum et amplexurum honorabiliter imagines dixerit, et servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur, eis se redditurum garrierit, non est plurimum nostra disputatione discutendum: quoniam omnibus, qui hoc vel legunt, vel audiunt, liquido patet illum non modici erroris voraginibus immersum: quippe qui servitium soli Deo debitum Creatori exhibere se fatetur creaturis, et dum cupit favere picturis, reluctatur cunctis sacris Scripturis. Quis ergo unquam sani capitis talem absurditatem vel dixerit, vel dicenti consenserit, ut in tanto honore habeatur picturarum varietas, quanto sancta, vivificatrix et omnium creatrix Trinitas? Et tale exhibetur servitium picture, quale exhibetur Domino totius creaturæ? Siet namque episcopus in

ecclesia, et legat: *Dominum Deum tuum adorabis, ei illi soli serves*; et mox ut in conventu sederit, dicat: « Suscipio et amplexor honorabiliter sanctas et venerandas imagines, et illis servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur, impendo; » sive se in divinis verbis instabilem, se aliud ore profitemem, aliud corde credentem, aliud divinis paginis legentem, aliud in antro pectoris sui tenentem et divinis verbis obnitentem, et suas nugas Dominicus præceptis præferentem demonstret. » Ansam dabat illa Constantini sententia, quam versio actorum septimæ synodi minus accurata duriores reddiderat, ipsi tribuendi erroris, quem verbis tenus exprimit, imo ipsum in totam synodum refundendi, quæ illum non emendasset. Hadrianus papa in epistola apologetica pro cultu imaginum ad Carolum Magnum, cap. 9, Constantini sententiam bonum in sensum trahit his verbis: « Ex prava revertentes hæresi, totis nisibus eorum tentaverunt sanctæ catholicæ et apostolicæ in ipsorum confessione satisfacere Ecclesie; et ideo talem adorationem confessi sunt pro sacris imaginibus credere, qualis in definitione synodi constituta est inter cætera. » Quo loco Nicænæ II synodi definitionem in medium affert. Significat Hadrianus istos episcopos, qui iconoclastarum hæresim ejurabant, ut omnem ex audientium animis suspicionem abstergerent, cultum, quem imaginibus tribuendum putabant, efficacibus atque emphaticis verbis expressisse; sed ita tamen ut eorum sententia sit ex ipsis, cui intererant, synodi definitione interpretanda. Neque adeo illam Constantini episcopi sententiam, quantumvis duram, fraudi esse debere concilio, cuius clara est et indubitata sententia infra latræ esse eum honorem qui imaginibus defertur.

At librorum Carolinorum auctor non ita fuit æquus in synodum Nicenæ II, sed ex opinione præconcepta scribens, ipsi tribuit errorem quem Constantinus videbatur expressisse, et definitionem synodi ad faciendum fucum concinnatam ait, et ad dissimulandum errorem, quem minus callidus prodiderat Constantinus. Existimabant igitur Carolus Magnus et Gallicani Germanique præules, totam Synodum Græcorum sensisse imagines eodem cultu adorandas qui sanctissimæ Trinitati defertur; Constantinum episcopum id coram frequenti synodo professum, reprehensum non fuisse; definitionem eundem errorem, distinctionibus ad faciendum fucum idoneis palliatum, plebibus ingerere. Hinc Carolus Magnus, post laudata superiora verba, de Constantini sententia subdit: « Nam cum sibi suisque dignoscatur in sua perversa professione obesse, nobis et contrario qui illorum nugis reniti cupimus, dignoscitur prodesse; cum videlicet errorem detegit infamatum, quem illi videntur plebibus ingerere palliatum. Aiunt enim: « Non adoramus imagines ut Deum, nec illis divini servitii cultum impendimus, sed dum illas aspicimus et adoramus, illo mentis nostræ acumen deligimus, ubi eos, quod cum illæ sunt, esse non ignoramus. » At contra iste illorum detegens errorem, et suam pandens absque ulla obumbratione cogitationem, fatetur se, quale sanctæ Trinitati, tale illis exhibere servitium, talemque adorationem; sive absurditatem, quam illi intorsus renitent latenter, hanc iste egerit patenter. Nec latere quemquam potest illorum ignavia, cum hanc pandat hujusce professionis sententia. » Quam igitur adorationem imaginum impugnat librorum Carolinorum auctor, ea latræ adoratio est, quam sanxisse arbitrabatur synodus Græcorum.

Nono, idem colligitur ex capite decimo octavo ejusdem libri. « Cum ergo, inquit, isti pene omnem auxilii sui spem in imaginibus deligant, non mediocriter a sancta et universali dissentiant Ecclesia, quæ spem auxilii sui non in picture fucis, nec in manufactis artificum operibus, sed in Deo omnium creatore deligit. » Eam impugnat imaginum adorationem, quæ argumento est spem pene omnem in picture fucis col-

locari. At ex veneratione religiosa, quæ rebus sacris impenditur, colligi non potest, nos spem omnem in his collocare, secundum illius auctoris sententiam, qui et reliquiis sanctorum et figuræ Dominice crucis, et codici Evangeliorum, et vasis sacris huiusmodi venerationem asserit; non impugnatur igitur honorariam imaginum adorationem, seu venerationem.

Imagines quidem cruci Dominice, sacris Codicibus, sacris vasis, sanctorum reliquiis, et multo minus sanctis ipsis, æquiparandas negat, synodi septimæ comparationes elevans. Sed in religiosi cultus ordine infra patriæ adorationem varii sunt gradus: alia per sese coluntur, et absoluto (ut vocant) honore, quam proprio meretur excellentia, ut angeli et sancti homines. Alia propter aliud ad quod ordinem habent, honorantur, ut reliquie sanctorum, crux Dominica, et ejus figuræ, Codex Scripturæ sacre, vasa sacra, templi, imagines. Et in isto genere cultus respectivi plures sunt gradus. Quamvis ergo imagines sanctorum non tanto sint honore afficiendæ quanto crux Dominica et ejus figuræ, quanto vasa sacra, quanto Evangeliorum Codex, quanto sanctorum reliquie, et id probet librorum Carolinorum auctor, non tamen inde sequitur quod venerationem omnem ipsis abroget.

Decimo, idem colligitur ex capite decimo octavo libri quarti. « Hoc etiam exemplo, inquit, adeo cernimus imaginum usum inolescere, ut quæ prius ob ornamentum basilicarum, et memoriam erant compaginate rerum gestarum, inolescente paulatim nefario usu, adeo nunc a catholicis quibusque extollantur, ut adorentur, eisque luminaria, thymiamata, primitiæ, vel quædam munuscula offerantur, et quod nequius est (ut in Græciæ partibus factum legimus) pontifices qui solum Deum adorandum, solumque colendum, illique soli serviendum prædicare debebant, et ipsi eis se servituros fateantur, easque colant et adorent, et earum contemptores soliusque Dei cultores verosque adoratores, ob earum contemptum, et hæreticos judicent, et anathematizare affectent. Uno namque et pene pari modo adorandum et colendum simulacrorum, vel potius demonum, et Gentilibus nequissimus usus inolevit, et catholicis (quod non sine quodam animi mœrore prosequimur) adorandum imaginum ineptissima consuetudo accrescit; et res ad aliud conditæ, ad aliud videntur usurpatæ. Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus, sed ne idola nuncupentur, adorare eas et colere eisque servitium impendere recusamus, quoniam plerumque non res, sed causa rei pro scelere reputatur: dum videlicet multa, quibus bene potest uti, male usa in flagitium convertuntur; sicque una eademque res bene utilis non est causa periculi, et male utilis est causa periculi. Sollicite ergo præcavendum est, et summa industria procurandum, ne dum quidam nostrorum quasdam res, ultra quam ordo exposcit, sublimare affectant, vetustissimi illius et cariosi erroris redivivi illis cineres convallescant, et victoriam quam in campo adepti sunt, infra urbis mœnia perdant. » Non tam igitur cultum imaginum damnant Carolus Magnus et Gallicani Germanique præules, quam ex cultu superstitionem reformidant; usum prohibere videntur honorariæ imaginum adorationis ne abusus oriatum, dum Ecclesia variis contentibus distrahebatur. Cultu imaginum quosdam bene uti posse fatentur, plurimos abuti, proinde ab illo abstinendum, cum occasio periculi rescanda sit.

Undecimo, idem colligitur ex capite vigesimo sexto. « Unde, inquit, magna ex parte errare eos constat, cum eas sanctas esse asserunt, et in locis contaminatis statuendas esse decernunt. Patescit namque quodammodo in hoc eorum censura, qui eas in viis, seu in urbium vicorumque plateis poni percensent, quod hæc sanctitate careant, sicuti et carent, cum scilicet si sanctæ esse crederentur, in locis sanctis poni censerentur. »

« Ludit in æquivoco, quasi intrinsecam sanctitatem imaginibus Græci tribuerent.

Duo decimo, id confirmatur ex cap. vigesimo septimo. « Unde nimirum colligitur, inquit, quod illi qui pene omnem fidei suæ firmitatem in imaginibus ponunt, earumque adorationem inter bonorum operum instrumenta annumerare non erubescunt, et modo pulchras, modo fœdas adorant imagines, quodammodo falluntur. Nam si quælibet imago quanto pulchrior est, tanto amplius habet sanctitatis atque virtutis, necesse est ut ea quæ fœdior est, minus habeat sanctitatis atque virtutis: et si ea quæ fœdior est, minus habet, necesse est ut fœdissima quælibet aut nihil aut modicum habeat: et si ea quæ pulchrior est, ideo attentius adoratur, eo quod causa pulchritudinis, amplius habet virtutis, jam non ejus sanctitas ex quadam religione, sed ex artificis venit operatione. »

Et infra: « Falluntur vere, et merito falluntur, qui, cum Deus Creator omnium se solum adorari censuerit, res quasdam sensu carentes adorare nituntur: et dum putant se in adorandis imaginibus quamdam sanctis exhibere venerationem, soli divine adorationi quamdam prorogant communionem. Quia igitur solus Deus adorandus, martyres vero, vel quilibet sancti, venerandi potius sint quam adorandi, et in hoc opere jam diximus et egregii doctoris Hieronymi documentis roborandum est: qui dum contra Vigilantium quemdam hæreticum, qui martyrum reliquias nequaquam dicebat esse venerandas, scriberet, inter cetera ait: « Quis unquam, o insanum caput! martyres adoravit? » Si ergo secundum ejusdem sententiam, martyres non adorantur, multo minus eorum imagines a fidelibus adorande sunt. » Solo itaque adorationis vocabulo Gallicani præules et Carolus Magnus offendeabantur; venerationem religiosam imaginibus delatam non impugnabant, quamvis ea inferiorem esse vellent quæ martyribus et eorum reliquiis exhibetur, imo ea quæ vasa sacerdotali consecratione sanctificata. Modum igitur loquendi potius repudiabant quam rem ipsam, unde nec sanctas dici imagines patiebantur, sed solum imagines sanctorum. A Græcis in modo loquendi dissentebant, in re non ita: mentem eorum non assequebantur: superstitionem, ut putabant, cum imaginum religiosa veneratione conjunctam, damabant, non ipsam venerationem per se spectatam: cultum absolutum, quo res propter se coluntur; non respectum, quo propter aliud honorantur. Sanctum vero existimantes a synodo Nicæna, ut imagines per sese colerentur, et quatenus artefacta quedam sunt, et earum sic spectatarum adorationem a Græcis frequentari, passim illud inculcant, quod res insensate adorari non debeant. Falsa illa suppositione nititur inepta consequentia quam ducunt ex veneratione imaginis B. Virginem asello cum puero Jesu gestatam representantis, adorandum scilicet effigiem pecudis, si tota honoretur imago. Id enim verum esset, si imagini propter se et ratione materiæ ac colorum impenderetur veneratio; sed cum ratione prototypi, scilicet B. Virginis colatur, ejusque honor ad B. Virginem referatur, tota non honoratur, nedum animal. Falsam suppositionem allata ex cap. vigesimo primo libri quarti verba producit. « Cum ergo in quolibet horum imago sanctæ Virginis puerum tenens, pecualis animantis tergo suscepta adoratur, nunquid non ipsius animantis cum ea imago adoratur, nullo enim pacto in adorando utriusque imaginis, Virginis videlicet, sive animantis, quædam potest fieri diremptio; præsertim cum unus sint materiæ, unoque artificis ingenio compaginate, aut utriusque adoratio est spernenda, aut utraque sunt adorande. »

Respondeo secundo, ad majorem eorum quæ hoc in paragrapho jam diximus, illustrationem, inter Gallicanos præules et Græcos questionem potius fuisse de modo adorationis quam de re ipsa. Hoc est,

venerandas imagines fitebantur et Galli nostri, sed non eo modo quem sanxerat Nicæna synodus, et quem Græci frequentabant, scilicet ingeniculatione, inflexione capitis, oculis, thymiarnatibus, luminaribus coram accensis. Quamquam enim hæc signa honoris arbitraria esse non nescirent, et vel cum adoratione latræ, vel cum cultu religioso inferioris ordinis, vel etiam cum mere civili veneratione coniungi; Deumque adorari in spiritu et veritate, et non coli nisi amore super omnia, in quo posita est soli Deo debita servitus: quia tamen hi ritus in externo Dei cultu adhibentur, et præcipue in incremento sacrificio, timebant ne fierent imperitis erroris occasio, si in imaginum quoque veneratione frequentarentur. Ipsos autem maxime commovebat, quod Nicæna synodus anathemate percussisse videretur eos qui ab hac disciplina abhorrent. « Si quis, inquit, imagines non salutaverit in nomine Domini et sanctorum ejus, anathema sit. » Vel, secundum antiquam versionem: « Si quis non osculatur has, tanquam in nomine Domini et sanctorum ejus factas, anathema sit. » Ipsos commovebat pariter, quod Epiphanius diaconus, actione 6, plaudente synodo, vocasset eos *semiprævos*, qui dicebant: « Imaginales formationes sufficere in commemorationem tantum haberi, et non etiam ad salutationem. » Licet autem hæc disciplina fuisset a Patribus Nicænae synodi ad novam hæresim coercendam sanctissime constituta, Gallicani tamen Germanique episcopi, qui synodo non interfuerant, nec ea de re fuerant per litteras consulti, non putabant ea se astringi posse, et præceptis ipsis videbatur anathema, quod in eos extendi non deberet, quorum Ecclesia alios mores habebat, aliamque disciplinam: Galli enim et Germani, duorum conciliorum contrariis definitionibus turbati, hinc Constantinopolitanae iconomachorum, quæ imagines ex ecclesiis eiecerat; illinc Nicænae, quæ ipsis honorariam adorationem decreverat, et salutatione, thymiarnatibus, cereorum accensione, hanc significari vel jusserat, vel approbaverat, mediam viam elegere, donec lux major tenebras discussit. Imagines scilicet neque confringendas, neque adorandas apud se constituerunt, vel potius ab antiquo constitutum, et a sancto Gregorio magno confirmatum Ecclesiarum suarum morem retinere. Id patet ex cap. vigesimo tertio libri secundi Carolini, « Imagines sane, inquit, quarum insolentissima adorationis amor Constantino et matri ejus Irene, necnon et Tarasio Constantinopolitano episcopo, exercende synodi causa exstitit, a B. Gregorio Romanæ urbis antistite et adorari prohibentur et frangi, etc. » Et recensitis sancti Gregorii verbis in epistola ad Serenum, ita concludit: « Ecce quo magisterio, quoque documento venerandi pontificis imbuti, imagines in ecclesiis habere non reuimus, sed earum adorationem prorsus abdicamus: cujus institutis

A contraire se, quisquis eas frangit, vel adorât, modis omnibus recognoscat. »

Et cap. trigésimo primo, utramque Græcorum synodum, primam contra imagines Constantinopoli, alteram pro imaginibus Nicænae habitam comparans, hæc habet: « Illi eas convellendas atque contempnendas esse censuerunt ab Ecclesia perpetua abdicatione: isti eas non solum habendas, verumetiam venerandas student supplici adoratione. Illi eas mancipavere crepitantibus ignibus: isti honorant odoriferis thymiarnatibus. Illi eas effugiebant etiam cernere: isti non cessant amplecti. Illi effodere ad ornamentum ecclesie antiquis constitutas in parietibus: Isti nuper conditas oblatas perlustrant luminaribus. Illi eas studebant prorsus abominari: Isti sanciant omnino osculari. Illi anathematizabant habentes: isti e contrario non adorantes. Quæ duo mala cum alterutrum sibi contraria sint, et a recto tramite remota, restat nobis ut viam regiam, secundum Apostolum gradientes, neque ad dexteram, neque ad sinistram declinemus: ut nec cum illis prorsus abolendas dijudicemus, nec cum istis adorandas decernamus: sed solum Deum adorantes, et ejus sanctos venerantes, secundum antiquam Patrum et ecclesiasticam traditionem, eas in ecclesia, in ornamenta, et memoriam rerum gestarum, si libet, habeamus. » Venerandas imagines Gallicani præsules arbitrabantur, sed non alio modo quam qui ab antiquo obtinuerat, et a sancto Gregorio Magno approbatus est ad Serenum episcopum Massiliensem scribente, ut scilicet in ecclesiis honorifice collocarentur: extensionem vero hujusmodi honoris, seu accessiorem a Nicæna et synodo factam, et ex Græcia ortam, ut scilicet salutationibus, oculis, thymiarnatibus, luminaribus, significaretur ipsarum veneratio, non recepere nisi post multos annos. Nec mirum, cum Nicæna synodus in pro oecumenica non haberet, sed eam spectarent ut synodum nationalem duntaxat Græcorum, ut inferius videbimus.

C Tandem incredibile est Gallicanos episcopos, e quorum cœtu duodecim sacre Scripturæ et canonum peritissimi Stephano quarto pontifici maximo in Romana synodo assidentes, venerationem sacrarum imaginum sanxerant, a traditione ita aberrasse, ut earum cultum omnem rejicerent. De qua synodo Hadrianus I in defensione synodi vii ad Carolum Magnum, cap. 5: « Prædecessor noster sanctæ recordationis domnus Stephanus papa, cum episcopis partium Franciæ, atque Italiæ præsidens in basilica Salvatoris, præcessoris sui venerabile concilium confirmans atque amplectens, una cum omnibus episcopis præsidentibus, sanctorum Patrum testimoniis adherens, adorare atque venerari sacras imagines statuerunt. » Idem testatur Anastasius Bibliothecarius in Vita Stephani IV

BEATI CAROLI MAGNI

REGIS FRANCORUM ET LONGOBARDORUM, PATRICII ROMANORUM, FILII ET DEFENSORIS
SANCTÆ DEI ECCLESIAE,

CAPITULARE DE IMAGINIBUS

CONTRA CONSTANTINI VII IMPERATORIS CONSTANTINOPOLITANI ET IRENÆ MATRIS DECRETUM,
ET SYNODUM NICÆNAM II PSEUDOSEPTIMAM ŒCUMENICAM SIVE UNIVERSALEM;
COMPOSITUM ET PUBLICATUM IN CONCILIO FRANCOFORDIENSI,
ET ADRIANO PAPÆ MISSUM ANNO DOMINI 794.

Editum ex bibliotheca et studio Joannis Tilii Meldensis episcopi.

PRÆFATIO.

JOANNES TILIUS MELDORUM EPISCOPUS

CHRISTIANO LECTORI SALUTEM.

Facere potestatem huic libro in publicum exeundi nolum, nisi præfatus, ne columnis appetatur, aut falsi et suppositionis insimuletur. Quorundam enim historicorum vel fide mala, vel incuria, quæ de coactis conciliis agunt historiae ubivis Græciæ, Italiæ atque etiam Galliarum super imaginum conflictu et turbulentia, bona ex parte nobis depravate remanserunt. Quare primum, ut res se habet, compendio referam quo modo omnia transacta fuerint: deinde testimonia et firmamenta proferam ad hujus operis certitudinem astruendam a tanto monarcha profecti, qui Occidui imperii architectus fuit, jam nunc in duas coronas dissecti et laceri, Germanici et Gallici: quod nimirum opus mirari nequeo satis tandiu non comparuisse, ac in tam profunda oblivione defossum usque latuisse. Sed jam accipe quod expiscatus sum, qui simulacra, quæ passim in Scripturæ canonice monumenta relata sunt pro rejectaneis et Deo detestabilibus, ob copiosam superstitionum et abusionis messem in Christianam rempublicam irrepserint ibique radicaverint. Jam vero Christus post supplantatam crucis suæ probo Judaicæ gentis cervicose et calcitrosæ violentiam et rabiem, ejusque confertim pessum ruentis et ad interfectionem properantis missionem, apostolis strenue et fideliter provinciam suam obeuntibus, tropæum apud Græcos sustulit, genus hominum supra fidem idolatriæ mancipatum et auctoratum. Verum non ita radicitus extirpata fuit superstitio, quin radice aliquot restiterint. Tum ubi vera religio defervescere cœpta est et refrigerari, occasionem nacti sunt repetendæ paulatim turpitudinis et infamiae, quemadmodum sus lota rursus in volutabrum cœni provolvitur.

Primum cum plerique hodie tam perditæ curiosi videantur, et conquirant undecunque et diligenter asservent pro rara quadam et visenda suppellectile, veterum imperatorum aut aliorum quorumvis celeberrimorum et nominatissimorum virorum effigies etiam ethnicorum; quinetiam quemadmodum non solum lineamenta et figuram absentis cujusdam aut fato functi, cujus desiderio et amore tenemur, sed etiam munusculum ejus aliquod reponimus inter ea quæ nobis magno sunt in pretio: hoc obtentu effigies Christi etiam ipsius, ut ferebant, virginis matris, apostolorum et reliquorum qui provehendæ evangelicæ doctrinæ bonam operam navaverant, studiosè quidam retinebant, sed ita tamen ut neque sanctitatis neque religioni eas verterent. Qui religio-

si videri studebant, illas imagines venerationi habere, atque ex illis alias fingere. Et natura nostra propendimus ad admirandum et effingendum nobis simulacra, atque in iis deliciandum. Spectate pueros sibi indulgentes et ineptientes, num imagunculas, pupulas et id genus deliramenta sibi cudent, fatui ingenii et judicio carentis studia? Quam in proclivi fuit ut popularibus et idiotis impostura fieret ab idolorum fabris, quæ postea semper erexerunt in suis ædibus, et conclavibus, cellulisque deprecatoriis. Nam eos boni Ecclesiæ pastores non tulissent. Quin cum inolecerent simulacra supra modum, quod id exemplo futurum censebatur, eorum visu interdictum est, fuereque proscripta etiam a privatis et intimis ædibus singulorum: cum illo etiam sæculo, sanctione synodi Elibertinæ, coacte non longe a Pyrenæis jugis, ab omnibus templis ablegatæ fuerint picturæ omnes et expunetæ. Quo animo, queso, colosceas istas statuas et vastas imagines tuissent sancti illi patres?

Istis cautionibus non acquievere alii suo judicio iniquis, quæ stantes excipiebant in id asservari sibi aut privatim retineri, non ut eas adorarent aut revererentur, verum pignoris tantum ergo et monumenti cujusdam: unde tantam turbam atque partes exaltarunt, ut alii modum supergressi eas extulerint, alii contra perniciosi exempli esse statuerint.

Ac tum pendebat causæ bonitas a studio et propensione principum, penes quos rerum summa vertebat, superabatque pars altera potentia. Narrant sexta primum synodo Constantinopolitana, Constantino et Justiniano ejus fratre rerum potentibus, secundum illas imagines actam causam esse et pronuntiatam: ut tum fundamentum jecerint et cœperint obtinere. Verum ex actis illius synodi, quæ posteritati reliqua facta sunt, nihil mihi constare potest, et adducor ut credam jam pontificum septimam voluisse allegatam, qui Carolus magnus bellum indixit. Atqui veterum monumenta fidem mihi faciunt, Constantinopolim tanta exarsisse, tamque ferali concussam contentione de imaginum cultura, ut ipsi etiam imperatores rerum ecclesiasticarum sagittantes, non leviter sint confictati, tanta turba defuncti. Philippicus Bardanes comminatus sacris ædibus summovit. Quo facinore in summam invidiam adductus et exoculatus ab Anastasio pulsus est, imagines propugnante. Postea a Theodosio restituta sunt, homine obscuro et ignobili, ab Anastasio ad-

versariis coacto imperium capessere, atque eum monachatu inaugurari : qui et ipse postea a Leone vexatus et exagitatus sacris se præbuit initiandum. Is autem Leo cum simulacris hostili et cruento animo depugnauit, unde nomen adeptus *Εἰκονομάχος*, pessime accepit illorum tutores et Germanum patriarcham suffecto alio deturbauit, cui nomen Anastasio : litterisque Gregorio papæ injunxit ut Roma tolleretur. Verum morigerari detrectauit, reque deliberata concilio frequenti, uti narrat, ad asserendas imagines totam Italiam exciuit, molendamque imperatori rebellionem Constantinus filius æque exosa ista habuit simulacra ac functus ejus pater. Post eum Leo neque amauit, neque reueritus est magis, sed diadema prædites a Mauricio donatum et consecratum sustulit.

Ista autem pugna et concertatio de simulacrorum usu et cultu, Romam perlata, atque utcumque propugnata est : quod dico, quoniam historiae pontificiae nominatim tradunt, Gregorium, Adrianum et Stephanum ipsa tutatos conciliis et sanctionibus aduersus imperatores Græcos.

Tandem rumor in Franciam disseminatus est, et pedetentim increbuit. Quamobrem Pipinum Græcorum et Romanorum conspecto dissidio, anno salutis 767 Ecclesiam suam Gentiliaci conscripsit, aliis placet Salmuri (Salmuniaci), ut ea de re decideretur, simul et de aliis controversiis de Trinitate.

Constantinus postremi Leonis filius cum matre sua Irene, quo studium et gratiam cleri Græci sibi demerere, septimum conventum congregauit Nicææ. Ubi honos imaginibus decretus est et restitutus, suffragatione et astipulatione superstitionis ipsius imperatricis, ut dictitant. Cum grassaretur et inualesceret magis isthæc opinio in Gallia, Carolus Magnus, patris institutum secutus, voluit ea de re certior per clerum fieri, moribusque majorum receptis, Francofordi anno salutis 794 edicto iussit magnum episcoporum gregem comparere ex omni sua ditone : ubi etiam discutienda veniebat hæresis quædam, quam Felix Urgelli et Eliphandus Toletæ episcopi scriptis etiam tutabantur. Ad hæc concilium illud Nicææ collectum et approbatum auctore puero, dominatione autem et superstitione muliebri, suspectum et favorable videbatur, quod non satis legitime coisset, conflictantibus inter se Græciæ ordinibus. Iluc accedit quod videret in Gallia fidem Christianam sanctissime et integerrime exultant esse, ex quo Christo nomen datum fuerat, absque eo, ut fœda idolorum veneratione conspurcarentur jam olim proscripserunt, ut Christiani nominis essent professores : cum multe provincie non ita pridem ad finem conuersæ vicinos spectarent idolorum cultui etiam non mordicus inhaerentes, veritus ne in eandem abominationem reuoluerentur, auctor fuit hujus convocandæ synodi. Vix autem fidem adhibuero lepidis istis historiæ scriptoribus Eccles. Roman., quæ si tum meo iudicio integram non servabat, certe multum referebat antiquæ sanctimonie, voluisse tam levi de causa imagines amplecti. Quodque dictitant illius tempestatis pontifices, conciliis atque decretis aduersatos fuisse, imperatoribus eas deturbantibus hujus libelli argumento non magis opere refragabitur, quo nobis apparet Francofordiensi conventui papæ legatos interfuisse, atque eo damnatas rejectasque imagines quod ad earum cultum attinet, Nicæanumque concilium in id de composito comparatum, ut adorandæ proponerentur, inductum et antiquatum : atque conscriptum hunc libellum ipsius Caroli Magni titulo in partem contrarium, quo sivit quidem imperator imagines pro templorum ornamentis et tapetibus ad refrigerandam rerum præteritarum memoriam, omni illarum reuerentia et adoratione vetita. Quod vero ipso opere plurimam facit de papa Adriano mentionem, persuaderi non possum, ipsum aut Romanam Ecclesiam aliter sensisse, quiddid boni isti chronici jactent,

A neque mihi unquam contigit ut ejus librum aduersus Græcum imperatorem scriptum legerem : neque existimo ipsum aut alios sanctissimos Patres tam acri studio illas sertas tectas voluisse, ut eas aliqua ratione adorandas sinnerent. Longe lateque discrepant hæc inter se talem simulacrorum usum frequentare, qualis supra definitus est, aut vim aliquam religionisque persuasionem illis assignare. Haud dubium est quin pontificibus Romanis amarulenta visæ fuerint turbæ a Græcis imperatoribus excitæ, ad disturbandas imagines et eliminandas opinionem temeraria, quod tamen non evincit, conatus illorum ipsis admodum arrisisse, aut adluisse, qui in istas evchendas ita incubuerint, ut divinum bonorem exhiberent : verum illas potius in mille fragmenta dissipatas tollerassent. Quin etiam Felicis hæresis ab ipso auctore jam recitata in aula Caroli Magni, ac coram Romano pontifice Adriano, quæ nihil commercii cum hac controversia habebat, tertio impietatis reæ et comperita facta est, concilio Francofordiano. Annonius monachus, et Ado Viennensis episc., tum abbas Urspergensis et Sigisbertus parvis chronicis scribunt, qui sibi voluerit, præter certum et locuples testimonium nobis relictum libello quodam Paulini Aquileiæ episc., jussu nostri imperatoris aduersus illam hæresin scripti, quemadmodum ipse hanc provinciam suscepit scribendi aduersus illam adorationem, aut si non ejus fuerit is libellus, ea tamen et voluntate et religione fuit qua ejus nomine evulgatum opus ostendit : quod propterea fecit quia imperatorum quorundam titulo imperatricisque Orientalis, ut supra dictum est, concilia Græciæ fabricabantur, quæ noster imperator juste atque divinitus impugnavit.

Magno documento Paulini libellus est, quam longe Felicis institutum discreparet ab imaginibus ut jam manifesti sunt malitiosis et stolidi delirii scripturientes, qui conturbare omnia et adulterare ita sustinerint, ut cuncta in unum contulerint. His de causis adductus sum, ut calci hujus operis attendum curarem.

C Ad manum etiam mihi fuerant libri tres incerti auctoris, qui nihilo secius se isti concilio interfuisse testatur, eadem de re commentatus aduersus Felicem, nusquam tamen illi impingit imagines : sed quia volumen nostrum supra justam molem excrevisset, illud in presentia typis excusum nolui, vel maxime quod nomen auctoris præ se non ferebat.

Hujus igitur historiae sola narratio, nobis summa fide ab optimis quibusque et vetustissimis auctoribus compilata et excerpta, quantumque turbulente exhibuerit huc advecta et importata caligo, multorum seculorum ignorantia et aliquorum malignitate satis superque fidei nostro operi astrueret. Volo autem succenturiari rationes solidas ac testes illabefactabiles, quod paucis perstringam. Primum præter exemplar hujus libri vetustum, in templo quodam majore augustissimo ac totius Gallie antiquissimo repertum, idem habet summi pontificis bibliotheca elegantibus et prisca Langobardorum characteribus exaratum, ut Augustinus Steuchus, ei bibliothecæ præfexus, testatur in opere suo non ita pridem edito in rem Constantiæ donationis aduersus Laurentium Vallam : ejus exemplaris caput sextum ad verbum transcripsit, quod neque aliunde mutuari aut comminisci quivisset. Quin et ipsa dictio ac stylus eum librum suæ satis antiquitati vindicat : neque abhorret a loquendi ratione illius ætatis scriptorum. Certe calumniari nemo poterit hoc sæculo natum aut scriptum esse. In alio præterea musæo, supra modum etiam antiquo, volumen aliquod reperi quod mihi fidem facit solidam ac plenam, ut se habebat res. Continet autem, ut ab aliis negotiis discedam, hujus concilii acta, seorsum de singulis rebus agentia, quæ confectæ et definitæ fuere, istaque secunda nominatur materia ; prima vero, hæresis Feliciana : reliqua ad oeconomiam et politiam attinentia premam,

interim dum hos duos ocos profero, in aliud tempus rejiciens, cum aliis rebus ejusdem notæ et argumenti appositius quadrantibus : accessit etiam mihi dono ejusdem exempli volumen cum hoc nostro : ex quo utroque illum Paulini libellum hausi. Sed nunc ad principium actorum. 1. Convenientibus deo favente apostolica auctoritate atque piissimi domini nostri Caroli regis jussione, anno 26 principatus sui, cunctis regni Francorum seu Italiae, Aquitanie, Provincie, episcopis ac sacerdotibus synodali concilio : inter quos ipse mitissimus sancto interfuit conventui : ubi in primordio capitulorum exortum de impia ac nefanda hæresi Eliphandi, Toletana sedis episcopi, et Felicis Orgelitanæ, eorumque sequacibus, qui, male sentientes, in Dei Filio asserebant adoptionem. Quam omnes qui supra, sanctissimi Patres respuentes una voce contradixerunt, atque hanc hæresin funditus a sancta Ecclesia eradicanam statuerunt. 2. Allata est in medium quæstio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerunt, in qua scriptum habebatur ut qui imagines sanctorum ita ut deificam Trinitatem servitio aut adoratione non impenderent, anathemata judicarentur. Qui supra, sanctissimi Patres nostri, omnimodis et orationem et servitium eis renuentes, contempserunt atque consentientes condemnaverunt. Jam vero, quod majus est, ab ipsis testimonia petam qui hujus concilii acta falso citant et laudant : quo suo instituto commodius suffragarentur, idolorumque cultum defensarent. Quod scribit Joannes Eckius in suo Enchiridio de quatuor Caroli magni libris, nonne pro me plurimum facit, ac testatur suam his libris veritatem constare ? quorum meminisse quidem, sed nunquam a se lectorum voluit. Nihil autem addubito quin nauseam illi civis sent si illo superstitie in publicum exiliissent. Liqueat autem ea volumina, fando ad eum et fama pervenisse, sed bello isti somnatori pro ludo fuit, ea de re veritatis testimonium asserendo dicere, quam incompertam obrudebat, qualem esse cupiebat. Tante impietatis aut tam subdole fidei traducere hominem nolim, ut rem reclamante conscientia asseruerit, et adulteratam sepelire voluerit. Quam festivum et jucundum spectaculum si quid tale doctor theologus designaret imposturæ sibi conscius !

Nonne frater Alfonsus de Castro, farraginum et centonum sutor adversus hæreses, monachus certe multæ varique lectionis supra suorum sortem eruditus, refert : Claudium Taurini episcopum suis adorationem crucis Dominicæ interdixisse ? quod causæ meæ non vulgariter patrocinatur. Is enim floruit temporibus Caroli Magni ei ab intimis consiliis, vir summa ingenii acutæ et eruditione, inter primos Parisiensis Academiæ fundatores. Sunt apud me et aliquid ejus opera nondum excusa.

De opere igitur nostro plus satis jam liquet. Quis vero jam controversere sustineret tam prudentis piique imperatoris scripta ; qui tantos totque labores exantlavit, fidem catholicam propugnando ac propagando ? quemque postea sanctorum calendario dignata est Ecclesia ? Quis etiam crediderit, eo oblivionis apud Deum demersum, ut in decreto religionis tam insigniter laberetur ? Quis vero usque adeo temerarius, aut tam inconsulta factio, ut labefactæ et inficiari opus de sententia et judicio tam numerosæ synodi conscriptum, velit ? Debemus igitur in tanti principis sententiam intrepide pedibus ire, deliberationemque et censuram tot venerabilium virorum amplecti qui libere conscientie et mentis dictamine id pronuntiarunt quod maxime videbatur ex Deo esse.

Quocirca in rem nostram veritatem, hodie manifeste cernentes, unde nobis proroperint imagines, et quemadmodum desultoria Græciæ religio, omnis idololatricæ parentis et seminarii (quæ usque ab omni antiquitate sese lactavit, aluit, deliciata est in con-

figendis recentibus patronis deorumque formis, cum quibus insigni superstitione et eminentia religione fornicata est, donec unus ejusque veri Dei præconium increbuit), ex quo ejus Ecclesia in aula imperatorum cepit locupletari, sinceriore doctrina proscripta, insignioris sanctimonie velamento, primas radices in Christiana republica culturæ simulacrorum peperit, degeneravitque cordatior pietas in picturas, pigmenta et aliorum ornamentorum ineptias. Cujus pestis contagium Romam ipsam afflavit et affecit, urbem nihilo melius moratam (bona cum venia dixerim) quam isthanc alteram, non ita multo post quam ejus Ecclesia fortunis auctior facta est : quod huic contigisse etiam infra Caroli Magni sæcula crediderim. Sed prævalida Francorum pectora, qui unica ruina idola deleverant, non tam facile allici poterant ut alligari adorationi tam impie et detestandæ, sed opes tandem et avaritiæ illos huc lucrifecerunt, longeq. augustiore veneratione restitute sunt quam unquam antehac, tantisper dum vera obdormisceret religio, si ita loqui ausim.

Cumque Ecclesiam virorum proborum atque eruditorum magna penuria invasit, monachi et doctores quidam, penes quos solos litteræ diversabantur, non plus tamen quam ipsis ex usu esset, ignorantia summa, dicere non ausim malitiam, ne eorum succidaneos successores exasperem legitimos imitatores, cum omnia sursum deorsumque bellorum procellis miscerentur, ut quam optime sese gesserint, eruditionem omnem et virtutem præpostere actas obtenerant, nisi prorsus suo tempore eas amiserint : omnia suo arbitratu pervertebant, ut suos conatus et rapinas fucarent religionis specie. Ejusdem impudentiæ fuit quod manus a vitandis historiis illis mire prurientes continere non potuerint, non perpendentes, perpetuo Deum Opt. Max. non sinere quin aliquot supersint qui, quo magis videntur improbi extinctæ veritati parentare, aut deformatam eam fucare, eo studiosius illam ad se exceptam tegant, felicioribusque ingeniis suo tempore restituendam promulgandanque reservent. Illos etiam fallit vehementer creatori nostro displicere, ut verbum evangelicum nostro judicio et ratione metiamur, quatenus nominis sui majestatem attingit : verum sancti et edicit ut voluntatem suam neque huc neque illuc divaricantes consecutemur. Quam viam non potuit fex ista nebulonum calcare. Tanta posteriorum seculorum calamitate et infelicitate non pauci docti et litterati viri intercepti et implicati fuere, qui non satis animadverse historiis lecitabant, ut impostorum circumscriptioes olfacerent, quamvis secum ut plurimum pugnarent, suæque rescinderent : quorum imitatores isdem erroribus irretiiti et mentiti sunt juxta ac ii per quos in fraudem illecti fuerant sibique os oblitum fuerat.

Restat nunc excutiendum quod cum jam orbis hac consuetudine occaluerit, fanaque media fere parte simulacris exedificata sint picturisque distincta variis, quid de iis sentire debeamus : mordicusne retentanda sint, aut perrupto consensu publico confringenda, vel flammis mandanda, aut quid aliud, rogo, agendum ? Nos qui, Christi inspiratu, Deum propius novimus eique fidimus, magis quam Judei ab omnibus legis apicibus et maledictis manumissi, siquidem militemus sub signis summi Imperatoris nostri, nihil obviū reperimus neque creatum neque fabrefactum, aut alia quavis hominum arte confectum, cujus copia nobis denegatur aut illicita sit, quique foris nullum vulnus aut offensaculum accipere possumus, tantum interaneis et vitalibus noxiis expositi, num citra fraudem aut piculium imaginibus, simulacris et picturis uti poterimus, perinde ac alio quovis humano officio, vel in usum ornamentis, vel simplicem architectationem, aut indicem rerum memorabilium quarum exemplum frugiferum et me-

* Confundit Claudium Clementem Scotum Altisidiorensem cum Claudio Taurinensi.

moria recolenda : ita ut si his abutatur, totum id ascribi debeat nostro vitio, non ipsi objecto? Non diffiteor quod si populum viderem transversum in aliquam abusionem rapi, non impediret iri me religione, quo secus fracta statim et commixta simulacra pessumi darem, exemplum et specimen daturus, nullis ea viribus pollere; contra vero cum nulli nocumento aut offendiculo sunt, sed in bonam accepta partem decorant et insigniunt templa, non commissurum ut ea temere demoliar, alioquin sub easdem leges quidquid est rerum humanarum venire necesse esset, idemque fieri iudicium : possunt enim omnes tam bene quam secus usurpari; verum ea etiam cautio adhibenda esset ne aliquam imaginem contentitiam, tabellam fabulosam, tapetes rerum nusquam gestarum admitteremus in templa. Hæc enim plus satis suam barbariem et paganismum respiciunt : quin ea omnia ad vivum expressa et archetypum oportebat. Cæterum quod vestiantur linteis lotis, sertis et floribus redimantur, diebusque festis complius ornentur, ob idque plura possint, facultatemque suam sedibus variant imagines, hic potentiores, alibi ignaviores, recens sculptæ, quam exsæ et vetustate marcescentes, aut fumigatæ, hac aut illa materia confiatæ, ne quæquam verbis titilem, vertigines istæ et vecordia mihi probari non possunt, neque dubium est quin omnis gesticulatio vel impudente adumbratio longe summo veri debeat, cuiusmodi etiam in privatis domibus visitur, eorum omnium qui Christianismi titulo sese venditant despuenda et potida.

Jam igitur colligam eum orthodoxa Caroli Magni et totius Gallicanæ Ecclesiæ illius temporis opinione, ut quemadmodum credo eas in abusionem ferendas non esse, ita etiam arbitror non tollendas, nisi abusus glosat : sed in eum usum traducendas censeo, ut memoriæ subsidio compareant, decorisque gratia. Quare utriusque imaginum usurpationis, tum bonæ, tum etiam malæ, prudenti et consulto, id tantum sublatum cupienti quod noxium est, perijucundum mihi videtur, de negotio imaginum imposturarum hanc et commentum a mundo profligare : gnarus item quantum publice interfuerit si tanti principis tam exitium opus a blattis aut tinea decoqueretur, aut alia quavis clade nobis interverteretur, ausus sum ista sacra monumenta in lucem revocare, triumphis cohonestanda iterum per totum orbem, et Deo optimo laudi maxime cessura, et ipsi imperatori potentissimo et Christianissimo honori futura. Id vero operis mea opera sibi suoque ordini restitutum est, non certe quam belle instructum oportebat tantum principis opus, sed quantum viresculis meis conitui potui, ut

A secundo ille in orbem nostrum remearet, hujus magni facinoris promulgatione omnium eorum, quæ unquam gessit, præcellentissimi. Certo autem polliceri mihi possum, candide lector, boni tibi consultum iri hunc librum, ejusque lectionem jucundam fore et exhilaratricem. Verbum unum restat effendendum, ne quis hic venetur dubitandi occasionem, quod videlicet reperiuntur Latina commentaria, etque impressa, septimæ synodi Constantinopolitanæ (hoc nobis ab Irene ejusque filio Constantino imp. Constantinopolitanis, quorum plurimum illic valuit auctoritas, sortita, Nicææ tamen habitæ), ubi non eo omnia ordine narrantur quo per Carolum Magnum describuntur. Quod inde accidisse conficio, vel quod ipsius acta in ipso originali diverse excepta fuerint et litteris tradita (quod fere sit in talibus negotiis, incolumi tamen sententia), postea autem Latine reddita : vel quod in manus imperatoris tantum pervenerint summa quadam capita, quæ breviter perstringerent Græcorum decreta, veluti nuntia quedam, quæ succinctis paginis afferuntur : vel, tertio, quod tantum studuerit ipsum argumentum mutuari, statusque rerum primarios, quos convellere voluit adversus septimam Nicenam, tum adversus alias omnes adversarias, ductu et auspiciis præcedentium imperatorum in Oriente celebratas. Cum igitur in amplissima totius orbis monarchia ea questio excitaverit teterrimas et virulentissimas contentiones et rixas, pugnas atque imperiorum inclinationes et eversiones inxerit, atque hodie recrudescat, et pariat tantum tempestatis in Christiana republica, atque lernam quandam malorum per universum orbem, impensissime nobis lætandum est quod hæc controversia definita et determinata nobis proponitur, consilio, labore et majestate ejus principis, quo non tulit præstantiorem aut triumphalem magis Christianis orbis : cum etiam primum decalogi articulum respectet, Deique optimi max. cultum et adorationem. Quicum precibus agere debemus ut principum nostrorum corda in ejus manu sita exstimet ut magni illius imperatoris reipsa exprimendum exemplum, quo illis curæ sit et studio turbam et alterationem religionis, per totum Christianismum grassantem, componere, sanguini fidelium parcere, ecclesiasticas imposturas et doctrinæ corruptelam eliminare, obviam porro humanis commentis prodire cum puro verbo Dei pugnantibus quoad fieri poterit : suave inexhausta misericordia propediem hujus rei coniciunde gratiam illis et vires impertiat rex ille summus Dominus noster, cui æterno, immortalis, invisibili, soli sapienti Deo, virtus et fortitudo, honor, benedictio et gratiarum actio, et gloria in secula seculorum. Amen.

TESTIMONIA VETERUM SCRIPTORUM.

CAROLUS MAGNUS, lib. 1, cap. 6, se hujus Capitularis auctorem hac vindicta asserit : « Venerandæ memoriæ genitoris nostri illustrissimi atque excellentissimi viri, Pipini regis cura; et industria sive adventu in Gallias reverendissimi et sanctissimi viri, Stephani Romanæ urbis antistitis, etc. » Loquitur de unione cæremoniarum Gallicanæ Ecclesiæ cum Romana. — Et lib. IV, cap. 3 : « In eorum plerisque locis qui se imaginibus luminaria et thymiamata offerre gloriantur, a quibus nos, qui id facere contemnimus, scandalum pati putamur, ita loca divino cultui mancipata despiciabilia sunt, ut sicut legatis nostris, sive illis qui tempore reverendæ memoriæ illustrissimi viri patris mei, sive eis qui a nobis illas sunt destinati in partes [Græciæ], referentibus comperimus, etc. »

ADRIANUS I papa Rom. in Capitulari responsum ad hoc Caroli Magni Capitulare : « Domino excellen-

tissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum, Adrianus papa. » Et post pauca : « Præterea directam a vestra clementissima præcelsa regali potentia fidelem familiarem vestrum, videlicet Engilbertum abbatem et ministrum capelle, qui pene ab ipsis infantie rudimentis in palatio vestro nutritus est, et in omnibus consiliis vestris receptus : et ideo sicut a vobis in omni familiaritate recipitur, ita et a nobis recipietur et concedere honoraretur. Unde pro nimio amore quem erga vestram mellifluam gerimus regalem excellentiam, sicut misistis, cum nimio amore dulcedinis eximie eum suscipientes, prout voluit, et qualiter cum magna familiaritate nobis enarrantem voluit, aure placabili et mente benigna eum suscepimus, et quasi vestra corporali excellentia nobis narrante nostrum ei patientius credidimus consilium, ad profectum sanctæ nostræ Ro-

manae Ecclesiae, et vestrae et a Deo protectae regalis potestate exaltationem. Inter quae edidit nobis Capitulare adversus synodum quae pro sacrae imaginum erectione in Nicea acta est. Unde pro vestra meliora regali dilectione per unumquodque capitulum responsum reddidimus, non quemlibet (absit) hominem defendentes, sed olitanam traditionem sanctae catholicae et apostolicae Romanae Ecclesiae tenentes, priscam praedecessorum nostrorum sanctorum pontificum sequimur doctrinam, rectae fidei traditionem modis omnibus vindicantes. — Et Capit. I respons. : « Hoc dogma Tarasius non per se explanavit, sed per doctrinam sanctorum Patrum confessus est, quorum capitula pro vestro nimio amore, quem erga vestram praerectissimam a Deo protectam regalem excellentiam gerimus, breviter exaramus, etc. » — Et Capit. ult. respons. : « Hoc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supra dictis capitulis. Et idcirco eum agnovimus vestrae a Deo servatae orthodoxaeque regalis excellentiae esse proprium, etc. Meminit enim vestra praerectissima regalis praexcellsa scientia qualiter in ipsa sancti Gregorii papae epistola, etc. » Et in fine capituli : « Unde si vestra annuerit a Deo protecta regalis excellentia, eodem adhortamur impetu (scilicet Constantinopolitanum imperatorem) pro sacris imaginibus in pristino statu erectione gratiam agentes, etc. De vero vestra praerectissima a Deo protecta excellentia, orthodoxae fidei stabilitate roborata, freti existimus, quia radix ejus firmissima a pravis et infidelibus hominum unquam concutitur vel movetur; sed in ea, quae cepit, rectae fidei traditionis doctrina spiritualis matris suae sanctae catholicae et apostolicae Romanae Ecclesiae, tenere et amplecti incunctanter usque in saeculum saeculi sine reprehensione manere credimus. Et ideo confidimus de Dei nostri potentia quia quantum erga beatorum principum apostolorum Petri et Pauli Ecclesiam fidem gesseritis et amorem, semper pro ejus profectu et exaltatione regali nisi, undique certantes habueritis, tanto brachii sui propitius in regalibus triumphis ab adversis et iniquis hominibus vos defendere et circumtegere dignetur, ut una cum spirituali filia domina nostra regina vestraeque praecelsa nobilissima prole, longiori aevi in hoc regnantes mundo, in futuro sine fine vitam cum regno in arce poli habere mereamini. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat. »

Synodus Parisiensis in praefat. ad Ludovicum et Lothar. imp. : « Eandem porro synodum (Niceam II) cum sanctae memoriae genitor vester (Carolus Magnus) coram se suisque perlegi fecisset (in concilio Francofordiensi) et multis in locis, ut dignum erat, reprehendisset, et quaedam capitula, quae reprehensionibus patebant, praenotasset, eaque per Angilbertum abbatem eidem Adriano papae direxisset, ut illius iudicio et auctoritate corrigerentur, etc. »

Hincmarus Rhemensis archiepiscopus in libro contra Hincmarum Laudunensem episcopum, cap. 20 : « Septima autem apud Graecos vocata universalis pseudosynodus, de imaginibus, quas quidam confringendas, quidam autem adorandas dicebant, neutra vero pars intellectu sano diffiniens sine auctoritate apostolicae sedis non longe ante nostra tempora Niceae est a quampulrimis episcopis habita et Romam missa, quam etiam papa Romanus in Franciam direxit. Unde tempore Caroli Magni imperatoris, iussione apostolica sedis, generalis synodus in Francia, convocante praefato imperatore, celebrata, et secundum Scripturarum tramitem traditionemque majorum, ipsa Graecorum pseudosynodus destructa et penitus abdicata. De cuius destructione non modicum volumen, quod in palatio adolescentulus legi, ab eodem imperatore Romam est per quosdam episcopos missum. In cuius voluminis quarto libro haec de universali nomine scripta sunt : Sicut Ecclesia universalis est, etc. » Extant lib. IV, c. 28, quibus ista continuo subnectit : « Auctoritate itaque hujus synodi

nonnihil repressa est imaginum veneratio : sed tamen Adrianus et alii pontifices in sua opinione perseverarunt, et, mortuo Carolo, suarum pupparum cultum vehementius promoverunt. »

Althelmus Benedictinus monachus beati thionysii apud Parisienses in Annalib. Francor. anno 794 (Almoius, lib. IV, cap. 85) : « Rex ad condemnandam haeresim Felicianam aetatis initio, quando et generalem populi sui conveniunt habuit, concilium episcoporum ex omnibus regni sui provinciis in eadem villa (Franconofurt juxta Mœnum) congregavit. Adfuerunt etiam in eadem synodo legati Romani pontificis Theophylactus ac Stephanus episcopi, vicem tenentes ejus a quo missi fuerant, Adriani papae. In quo concilio et haeresis memorata condemnata est, et liber contra eam communi episcoporum auctoritate compositus, in quo omnes subscripserunt. Synodus etiam, quae ante paucos annos in Constantinopoli sub Irene et Constantino filio ejus congregata, et ab ipsis non solum septima, verum etiam universalis erat appellata, ut nec septima nec universalis haberetur dice-retur, quasi supervacua, in totum ab omnibus abdicata est. »

Ano Viennensis episcopus, Chronic., aetate vi : « Synodus iterum facta contra supradictam haeresim in Franconofurt, legatis apostolicae sedis praesidentibus [*Leg. praesentibus*] Theophylacto et Stephano episcopis, et auctoritate sanctorum Patrum convictus et damnatus est iterum Felix cum errore suo, perpetuoque exilio apud Lugdunum relegatus est; quem ferunt in eodem ipso suo errore mortuum. Sed pseudosynodus quam septimam Graeci appellant, pro adorandis imaginibus, abdicata penitus. »

Strabus Fuldensis monachus, in Annalibus, anno 794 : « Synodus habita in Franconofurt, in qua haeresis Felicianae coram episcopis Germaniarum et Galliarum Italarumque, praesente magno principe Carolo et missis Adriani apostolici Theophylacto et Stephano episcopis, tertio damnata est, et rata stipulatione damnatio roborata. Pseudosynodus Graecorum pro adorandis imaginibus habita, et falso septima vocata, ab episcopis damnatur. »

Egolisensis monachus in Vita Caroli Magni : « Anno sequenti dominus rex Carolus de Ragenesburg iter fecit navigio ad fossatum magnum inter Altmaniam et Radantiam. Ibi cum muneribus magnis missi apostolici praesentati sunt, et nuntiatio est ei Saxones iterum rebellasse. Inde per Radantiam navali itinere abiit in Mochin, et natale celebravit ad sanctum Chilianum in Wirziburg, et Pascha in Franconofurt : et ibi congregata est synodus magna episcoporum Galliarum, Germanorum, Italarum, in praesentia ejus. Ibi fuerunt missi domini apostolici Adriani Theophylactus et Stephanus episcopi : et ibi tertio damnaverunt haeresim Felicianam. Quam damnationem per auctoritatem sanctorum Patrum in libro conscripserunt : quem librum omnes sacerdotes propriis manibus subscribendo confirmarunt. Pseudosynodus Graecorum, quam falso septimam vocabant, pro imaginibus, rejecta est a pontificibus. »

Anonymus episcopus sive abbas, Caroli Magni consiliarius, in Annalibus Francorum, anno 784. (*Periit ea pars in qua de hoc concilio executus est : eam conservavit Regino, qui fatetur se illius Annales sequi et Egolisensis.*)

Regino Primiensis abbas, Chronic. lib. II : « Anno Dominicae incarnationis 794 celebravit rex Pascha in Franconofurt, ibique congregavit synodum magnam episcoporum, Gallorum, Germanorum et Italarum : ubi fuerunt missi apostolici Theophilus et Stephanus episcopi. In hac synodo tertio condemnata est haeresis Felicianae, quam damnationem per auctoritatem sanctorum Patrum in libro conscripserunt : quem librum omnes sacerdotes manibus propriis subscripserunt. Pseudosynodus Graecorum, quam pro adorandis imaginibus fecerant, a pontificibus rejecta est. »

SWARREHENSIS MONACHUS in Chronico, quod Urspergensis abbas continuavit : « Anno Domini 794, Carolo in Franconofurt Pascha celebrante, synodus episcoporum magna collecta est ex omnibus regni provinciis : legati quoque Adriani pape in ejus vice adfuerunt. In hac synodo heresis ejusdam episcopi, Felicis nomine, damnata est, qui Christum, secundum hoc quod homo est, adoptivum Dei Filium dicebat : et liber contra eum communi episcoporum auctoritate compositus est, in quo omnes subscripserunt. Synodus etiam, quæ ante paucos annos in Constantinopoli congregata sub Irene et Constantino filio ejus, septima et universalis ab ipsis appellata est, ut nec septima nec aliquid diceretur, quasi supervacua ab omnibus abdicata est. »

HERMANNUS CONTRACTUS comes Væringæ et monachus Augiensis, in Chronico, anno 794. « Synodo magna in Franconofurt habita, heresis item Feliciana damnata est : pseudosynodus Græcorum, pro adorandis imaginibus habita, ab episcopis damnata est. »

JOAN. AVENTINUS : « Carolus Decembri Reginoburgio exit Sualvoltas, et ad fossam superiorem navibus per terram tractis progreditur. Inde navibus in Rhodoneso delatus in Mœnum, Virzeburgum (caput est antiquæ Franciæ, insigne sepulcro divi Chilian) ultimo Decembri pervenit. Unde Francophoron migravit, ibique reliquum hiemis exegit. Huc frequenter coire pontifices Galliarum, Italiæ, Germaniæ imperat. Adfuere Romani pontificis legati, Theophylactus et Stephanus episcopi. Tertio ibidem condemnata est heresis Feliciana, Eliphandanaque, de adoptione Filii Dei. Omnes subscribere sacerdotes : ipse quoque Felix et Eliphandus, agnoscentes errorem, veniam data dignitasque servata. Item acta Græcorum de imaginibus adorandis rescissa sunt. »

AUGUSTINUS STROCHUS EUGUBINUS, bibliothecarius Vaticanæ pontificis Romani bibliothecæ, de Donatione Constantini adversus Laurentium Vallam, lib. II, num. 60 : « Sunt alia apud Græcos et Latinos præclara ac pervetusta monumenta, quibus quisque percipere possit, edictum donationis esse verissimum, a Magno Constantino editum, si per omnes hujus edicti

A partes animum vertens eas conferas cum his quæ dixi monumentis. Velut quod Constantinus sanxit, in Ecclesia Romana sedesque Petri esset caput omnium Ecclesiarum, et ab ea totius religionis ordo deperderet, ab ea judicium in causis fidei expectandum esse, eam esse in religione consulendam. Hoc sciens perceptumque habens Carolus Magnus imperator, eodem tempore quo Adrianus pontifex protulit in concilio historiam Sylvestri, scribens et ipse de imaginibus, cum imperaret Constantinopoli Constantinus et Irene mater, recipiens quæ Magnus Constantinus statuisset, sic scribit libro primo, capite sexto (est autem liber vetustissimus litteris Longobardicis scriptus in bibliotheca Palatina, non credenti videnti fiet potestas) : Antequam, inquit, discutiendorum testimoniorum, etc. » Recitat totum cap. 6 lib. I.

F. BERNARDUS LUTZENBURGUS, ordinis prædicatorii monachus, artium et sacrarum litterarum professor in academia Coloniensi, in Catalogo Hæreticorum, lib. I, cap. 14 : « Carolus Magnus, imperator, Græcæ et Latine doctissimus, ante septingentos annos contra certos [Forte Græcos] hæreticos opus scripsit in quatuor libros partitum, quod habetur Romæ in Vaticana bibliotheca. »

JOANNES ECKIUS SUEVUS in Encheiridio locorum communium adversus Martinum Lutherum atque alios Ecclesiæ hostes (quod edito anno Domini 1529), art. 16 : « Carolus Magnus quatuor libros scripsit contra volentes tollere imagines. Unde Thuricensis fundatorem eorum et patronum Carolum potius sequi debent cum Ecclesia catholica quam hæreticum Zuinglium. »

EPISCOPUS MELDENSIENSIS hoc indice proscriptis : « Opus illustrissimi Caroli Magni, notu Dei regis Francorum Gallias, Germaniam, Italiamque, sive harum finitimas provincias, Domino opitulante, regentis, contra synodum quæ in partibus Græciæ pro adorandis imaginibus stolidæ sive arroganter gesta est. Item Paulini Aquileiensis episcopi adversus Felicem Urgelitanum et Eliphandum Toletanum episcopos libellus. Quæ nunc primum in lucem restituantur. Anno salutis 1549. »

IN NOMINE DOMINI ET SALVATORIS NOSTRI JESU CHRISTI.

INCIPIT OPUS

ILLUSTRISSIMI ET EXCELLENTISSIMI SEU SPECTABILIS VIRI CAROLI,
NUTU DEI REGIS FRANCORUM,

GALLIAS, GERMANIAM ITALIAMQUE SIVE HARUM FINITIMAS PROVINCIAS, DOMINO OPITULANTE,
REGENS,

CONTRA SYNODUM QUÆ IN PARTIBUS GRÆCIÆ

PRO ADORANDIS IMAGINIBUS STOLIDE SIVE ARROGANTER GESTA EST.

CAROLI MAGNI PRÆFATIO.

Ecclesia mater nostra, pretiosissimo sponsi Christi sanguine redempta, et regeneratione salutaris gurgitis lota, et salutifero edulio corporis, et haustu sanguinis satiata, et nectarei liquoris unguine delibuta, et per universum orbem terrarum in pace diffusa : aliquando externa, aliquando intestina perpetitur bella, aliquando exterorum concutitur incur-sibus, aliquando civium pulsatur tumultibus. Non-

^a Et salutifero edulio corporis et haustu sanguinis satiata. Aliena hoc loco vox ediculo, quæ et analogia turbatur et relatum. Scripsi edulio, et id nunc firmo exemplis. Infra lib. I, cap. 17 : « In quo est manna celestis, videlicet pabuli edulium, de quo edulio David, etc. » Et lib. II, cap. 27 : in fine : « Corporis Do-

D nunquam videlicet incredulorum vel hæreseorum impellitur infestationibus, nonnunquam vero schismaticorum vel arrogantium turbatur simultatibus. Est enim arca salvandas intra se continens animas, cujus typum antiqui illius patris arca gerebat, quæ in hujus sæculi sævissimas diluvii absque naufragii periculo transigit procellas, et nescit mortiferis præ-sentis sæculi alluvionibus cedere, nec infestantium minici edulio et sanguinis haustu satiati. » Fulgentius Placiades Carthaginensis de prisco serm., *Edulium ab edendo dicitur*, etc. Philoxenus Gloss. *Edulium*, τὸ βρώσιμον. Lego τὸ βρώσιμον, ut in Glossis Græco-Latinis. Papias Lombardus in Vocabulario.

adversarum potestatum obsidione fatiscere, sed illo pro ea et maxime in ea pugnante, qui positus est in ea murus, dicente propheta: *Urbs fortitudinis nostrae saluator, penetret in ea murus, et antemurale, et qui super ejus muros constituit custodes, qui tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt* (Isa. xxvi): adversariis resistens, et tumuliferas inquietudines tolerat, et ad veræ fidei confessionem convolantibus in gremio susceptis, et eidem confessioni obstinata mente reluctantibus abdicatis, inconvulsa et intempera perseverat, et cum David canere non cessat: *Sæpe expugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Israel, sæpe expugnaverunt me a juventute mea, et enim non potuerunt mihi* (Psal. cxxxix): quæ incessanter per partes trina orationis mysterium sanctæ Trinitatis exponit, dum et verba sua auribus divinæ majestatis percipienda, id est psallendi melodiam, quam sine intermissione exhibet, deprecatur; et clamorem intelligendum, id est cordis affectum, qui non auribus carnalibus, sed ineffabilibus divinæ majestatis auditibus mirabiliter excipitur, devota mente exorat, et orationis suæ vocem intendendam exposcit, ut scilicet declaret hanc esse orationem perfectam quam mentis affectus ardentis inflamat. Et quanquam metaphoricis mutatis verbis sensus nostros immisceat, divinam tamen naturam credit non partibus membrorum discernenda discernere, sed una virtute cuncta peragere, qui ea quæ a nobis videntur audit, et quæ cogitavimus sive cogitaturi sumus, intro inspicit: nec quidquam ejus ineffabili lumini potest abscondi: auribus etenim verba percipere, clamorem intelligere, voci orationis intendere, quanquam iferate sub varietate verborum, per id locutionis genus quod a rhetoribus metabole dicitur, proferantur: trina tamen repetitio unum idemque significat, quæ etiam in invocatione regis et Dei sive Domini, dum dicitur: *Rex meus et Deus meus, quoniam ad te orabo, Domine* (Psal. v et xlviii): tres personas et unam substantiam in Divinitate se credere et fateri demonstrat, cum trium nominum invocationi, non pluralia, sed singularia verba interserit. Est enim sancta mater, est immaculata, est præclara, est incorrupta, est et fecunda, quæ et virginitatem amittere nescit, et filios generare non desinit: quæ quanto amplius mundi adversitatibus feritur, tanto auctioribus sive excellentioribus virtutibus dilatatur: et quanto plus premitur, tanto altius exaltatur, quam propheta per ethiopiam Deo sic introducit loquentem: *Cum invocarem te, exaudisti me, Deus justitiæ meæ, in tribulatione dilatasti me* (Psal. iv). Cujus quoniam

* Gesta sane est ante hos annos in Bithyniæ partibus quædam synodus, etc. Aut ἀνατολῆς, aut ἀναπράσις ἀναπρωτεύσεις. Etenim non in Bithynia, sed Constantinopoli in palatio Hierie celebrata hæc synodus. Nisi si error cognati nominis librariorum deceptit, rescribendumque sit, Hierie, pro Bithyniæ, hoc modo: in Hierie palatio quædam syn. Quod mihi sit admodum verisimile.

b Quod rex eorum Constantinus eos ab idolis liberasset. Cave Magnum intelligas eum qui primus imperatorum idola ejuravit, sed Constantinum Caballinum,

A In sinu regni gubernacula Domino tribuente suscepimus, necesse est ut in ejus defensione et ob ejus exaltationem, Christo auxiliante, toto annuæ certemus, ut ab eo boni servi et fidelis nomine censeri valeamus. Quod quidem non solum nobis, quibus in hujus sæculi procellosis fluctibus ad regendum commissa est, sed etiam cunctis ab ejus uberibus enutritis sollicitè observandum est: ita tamen ut ab ejus unione, qui ejus membrum esse dinoscitur, nullatenus abscedat. Quoniam qui cum ea non est, adversus eam est: et qui cum ea non colligit, spargit. Hujus ergo rei causa loqui compellit, quod non sine quodam animi mœrore prosequimur, quippe qui cum infirmantibus infirmari, et cum scandalizantibus uri, apostolico perdoceamur exemplo. Inflammat igitur ventosæ arrogantiae inflata ambitio, et vanæ laudis insolentissimus appetitus, quosdam orientalium partium non solum reges, sed etiam sacerdotes, adeo ut postposita sana sobriaque doctrina, et parvipendentes illud apostolicum, *Si quis evangelizaverit vobis, præter id quod evangelizatum est, etiam angelus sit, anathema sit* (Galat. i), et transgredientes contra propheticam institutionem terminos majorum, per infames et ineptissimas synodos Ecclesie inferre conentur quod nec Salvator nec apostoli intulisse noscuntur; et dum sublimare conantur suæ laudis fastigium, magnum accumulent suis animabus deliquium; dumque suorum gestorum ordinem volunt mandare memoriae posteritatis, discindunt vinculum ecclesiasticæ unitatis. * Gesta sane est ante hos annos in Bithyniæ partibus quædam synodus tam incaute tamque indiscrete procacitatis, ut imagines in ornamentis ecclesie et memoria rerum gestarum ab antiquis positas incauta abolerent abdicatione: quodque Dominus de idolis præcepit, hoc illi de cunctis imaginibus perpetrarent; nescientes imaginem esse genus, idolum vero speciem: et speciem ad genus, genus ad speciem referri non posse. Nam cum pene omne idolum imago sit, non omnis imago idolum. Alterius et longe alterius definitionis est idolum, alterius imago: cum videlicet istæ ad ornamentum vel ad res gestas monstrandas fiant, illud autem nunquam nisi ad miserorum animas sacrilego ritu et vana superstitione inlicendas: et imago ad aliquid, idolum ad seipsum dicatur. Qui nimirum tantæ cæcitatibus caligine obtenebrati fuerunt, ut cunctis qui eas habere in ecclesiis noscebantur vel habituri erant anathematizatis, inter cæteros errores hoc etiam suo errori insererent b quod rex eorum Constantinus eos ab idolis liberasset: et ei qui exsultavit ut gigas ad curren-

cujus edicto Constantinopoli synodus illa fuit convocata, in cuius fine inter acclamationes solemnes legitur: *Omne idololatriam vos obscurastis*. Ad quæ verba in actis Nicæni concilii ii commentatur Epiphanius: c Si vero (ut ipsi aiunt) conventus episcoporum et robur imperatorum nos ab idolis liberavit, genus humanum a veritate fallitur. Nam cum ab errore idolorum Jesus Christus Dominus Deus noster nos liberavit, quomodo poterunt gloriari et jactare a se idipsum factum? O insanam jactantiam! Quem locum indubie ob oculos habuit et respexit

dam viam, de quo dictum est, *Eccē viciit leo de tribu Juda, radix David* (Apoc. v), et triumphanti mundi spolia secum reportavit, victoriae titulum derogare cupientes, regi suo adnecterent : cum non de eorum rege, sed de vero triumphatore Christo propheta prädixerit : *Eccē Dominus ascendet super nubem levem, et ingreditur Egyptum, et commovebuntur simulacra Egypti a facie ejus* (Isa. xix). Nubem levem, corpus videlicet humanum, quod ex virgine assumpserat nulla humanæ commisionis sorde prægravatum : Egyptum mundum volens intelligi : quod et per Jeremiam pene lisdem verbis se dudum facturum esse promiserat, dicens : *Disperdam simulacra, et cessare faciam idola de Memphis* (Ezech. xxx). Gesta præterea est ferme ante triennium et altera synodus illis in partibus, ab eorum qui priorem gesserant successoribus, vel a plerisque qui in priore fuisse narrantur : quæ tamen quamquam a priore distet voto, non tamen distat errore ; et si dispar est negotio, est tamen compar flagitio ; et cum sit posterior tempore, non tamen est posterior crimine. Nec immerito in unius baratri cœnosum lacum, quamquam per diversa fluitantes, confluere videntur, quæ ab unius jactantiæ et vanæ laudis fonte scaturisse creduntur. Hæc enim, anathematizata et abominata cum suis auctoribus priore, imagines, quas prior nec etiam cernere permiserat, adorare compellit ; et ubicunque sive in divinæ Scripturæ locis, sive in sanctorum Patrum commentariis, quamcumque repereunt imaginum mentionem erga suæ voluntatis arbitrium vertunt in adorationem. Nec minoris absurditatis spiris hi connectuntur in habere et adorare, quam illi connexi sunt in imagine et idolo, cum illi imaginem et idolum, isti habere et adorare, unum esse putarunt, quæ tamen a se invicem distant, et diversitate rei et societate prædicamenti : quippe cum unum illorum sit habitus, alterum agere. Nam illa etsi magna distent differentia, saltem in eo junguntur, quod unum species, alterum genus est : hæc vero nec genere, nec specie, nec ulla hujusmodi societate sibi coherent, cum et adorari possint quæ non habentur, et haberi quæ non adorantur. Sicque rejectis moderaminis retinaculis, et neglecto quod ab antiquis non incongrue dictum est proverbio : *Ne quid nimis*, mediocritatis calle transmissio, per devia gradiuntur : veluti si quis cuidam multiloquio vacanti temperamentum in loquendo indicare curans, ille e contrario adeo silentio studeat, ut mutas efficiatur, et cui dedecus ingerebat inordinata loquacitas, dedecus nihilominus ingerat desidiosa taciturnitas. Aut si quis medicus agrotantem temulentia arguat, ille pu-

Carolus Magnus. Apud Theophanem in Hist. Miscel. leguntur episcopi, finita synodo et populum manus in altum tollere jubentes, letum strepitum excitasse, atque illud protulisse, *Hodie salus mundo* : quandoquidem opera tua, o imperator, idolis liberati sumus.

* Gesta præterea est ferme ante triennium et altera synodus illis in partibus, etc. Nicæna in Bithynia ab imperatore Constantino VII Porphyrogeneto et Irena-

tans se medici parere dictis, non solum vini sed etiam laticum sibi interdicat humorem, adeo ut qui dudum languebat nimio vini hausta mædæfactus, omni sibi liquore interdicto, langueat siti arefactus : cum tamen, et si diversa sit causa languoris, unus tamen sit effectus desidiosi erroris. Interea cum in neutra parte neque isti neque illi temperantiæ teneantur habenis, sed utrique præcipites per abrupta discurrant, et dispari cursu ferantur, uno tamen occurso sponsæ Christi Ecclesiæ, cui ipse dicit in Canticis canticorum, *Tota speciosa es, amica mea, et macula non est in te* (Cant. ii), maculam inferre conantur, dum et illi ei bene habita abjicere, et isti bene habitis male uti suadent ; dum scilicet et illi ei ornamenta auferre student, et isti eam ornamenta adorare permovent ; quæ duo mala, ut præfati sumus, de jactantiæ fonte pullularunt. Dumque volunt humanas favores, et vocari ab hominibus Rabbi, et suas laudes suis apicibus præfigunt, nec attendunt quod per quemdam sapientem dicitur : *Laudent te alii, et non os tuum, extraneus, et non lingua tua* (Prov. xxvii) : relictis priscorum Patrum traditionibus, qui imagines non colere sanxerunt, sed in ornamento ecclesiarum habere siverunt, novas et insolitas Ecclesiæ nitentur inferre constitutiones, quibus ei maculam potius quam decorem ascribant. Nam si novas constitutiones Ecclesiæ ingerere jactantia est, schisma est : quod tamen in Ecclesia fieri non debet : quod si schisma est, macula est, quæ in Sponsa esse negatur. Si igitur novas constitutiones Ecclesiæ ingerere jactantia est, macula procul dubio est, quæ in sponsa esse negatur. Unde datur intelligi non eum esse amicū sponsi, qui adeo suæ laudis vult cumulare cacumen, ut per errorum notas non vereatur ecclesiasticum obtundere acumen ; ac per hoc si sponsam macula non decet, eam ei nullus conari debet imprimere : quam si nullus conari debet imprimere qui conatur, sponso injuriam facit. Si igitur sponsam macula non decet, et revera non decet, qui conatur imprimere, sponso injuriam facit. Nos denique prophetis, evangelicis et apostolicis Scripturis contenti et sanctorum orthodoxorum Patrum, qui nullatenus in suis dogmatibus ab eo qui est *via, veritas et vita*, deviarunt, institutis imbuti, et sanctas et universales sex synodos, quæ pro variis hæreseorum infestationibus a sanctis et venerabilibus Patribus gestæ sunt, suscipientes, omnes novitates vocum, et stultiloquas adinventiones abjicimus : et non solum non suscipimus, verum etiam tanquam purgamenta despicimus, sicut et eam quæ propter adorandarum imaginum impudentissimam traditionem in Bithy-

matre, an. Christi 787, indici. 10. Falsus ergo iste numerus, cum hæc synodus Francof. Nicæna illa toto septennio posterior sit : aut certe corruptius. Quid si legamus : *ante septennium et altera synodus Bithynia in partibus, etc.* Quo pacto probe habebit locus vulgo male sanus, Nicæni hujus concilii acta exstant tom III Conc. general. Vide infra, lib. iv, cap. 13 et cap. 24.

nix partibus gesta est, *synodum*. Cujus scripturæ textus eloquentia sensuque carens ad nos usque pervenit. Contra ejus errores ideo scribere compulsi sumus, ut sicubi forte aut manus tenentium, aut aures audientium inquinare tentaverit, nostri styli divinarum Scripturarum auctoritate armati invectione pellatur: et inertem, vel potius iacrem Orientali de parte venientem hostem Occidua in parte per nos, favente Deo, allata sanctorum Patrum sententia feriat. Quod opus aggressi sumus cum conhibentia sacerdotum in regno a Deo nobis concessa catholicis gregibus prælatorum, non arrogantia supercilio, sed zelo Dei et veritatis studio: quoniam sicut iustis et honestis rebus inherere sanctum, ita nimirum pessimis et inordinatis rebus animum accommodare peccare est. Unde et David quod societates malorum fugerit, Deo quasi purum sacrificium offert, cum dicit: *Odio habui congregationes malignantium, et cum impiis non sededo* (*Psal. xxvi*). Et Josaphat rex Juda eo quod Israeliticæ gentis pessimo regi amicitia junctus sit, a Domino arguitur per prophetam (*II Par. xix*). Cum igitur præfatarum duarum synodorum conditores nec illius imperitiæ sermonem habeant qua se Apostolus imperitum dicit sermone sed non scientia, nec illius eloquentiæ cum spiritali sensu nitorem, de quo ex persona sanctorum prædicatorum in Canticis canticorum Ecclesiæ dicitur, *Marenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento* (*Cant. i*): mirum ducimus cur tante vanitatis vento inflatis sint, ut eas non solum agitare præsumperint, sed etiam sex venerabilibus synodis adnumerare conati sint: quarum neutra quomodo non septima post Nicenam, sed aut tertia, priore servata post Arminensem, aut

secunda priore destructa computari debeat, in sequentibus, cum res exegerit, diligentius, annuente Domino, disputabimus, quæ scilicet haud secus sex synodis æquiparande sunt, quam Rubenitarum et Gaditarum, et dimidiæ tribus Manasse altare altari quod per legislatorem Domino jubente conditum est, æquiparari potuit: cujus auctores Israelitici gladii furor vastaret, nisi fraternas iras supplex confessio mista precibus præveniret. Nos denique Isaie vallem docti, qui dicit, *Hæc via, ambulate in ea, non declinabit ab ea, neque ad dexteram neque ad sinistram* (*Isa. xxi*); et doctoris gentium prædicationi admoniti, qui nos viam regiam tenere instituit, imagines in ornamentis ecclesiarum et memoria rerum gestarum habentes, et solum Deum adorantes et ejus sanctis opportunam venerationem exhibentes, nec cum illis frangimus, nec cum istis adoramus, sed illius ineptissimæ synodi scripturam, quæ non solum illa locutione caret qua parva submisce, mediocriter temperate, magna granditer proferuntur, sed etiam pedestris sermonis modum negligit, abouentes, institutoris nostri, sermonis videlicet Dominici, nitimur fieri usquequaque sequaces. Quoniam igitur et patrum anathematizantium filios, et filiorum anathematizantium patres, mistim in præfata synodo hebentibus continentur discursus, mistam utriusque reprehensionem noster, favente Domino, digeret stylus, nihil indiscussum, nihil intactum, nihil silentii cavernis obstrusum præteriens: nisi forte quod aut difficultas inordinati sermonis nostro intellectui impertire negaverit, aut puerilis dicti ineptiam, reverentia cohibente, noster sermo persequi desperet.

clausio oculorum signat assensum, ideo conhibere ponitur pro assentire, obedire; et tunc inde dicitur conhibentia. Et paulo post: Conhibentia, id est assensus, idem et convenientia et collibentia. Ut: Ille sine collibentia vel convenientia vel collibentia fratrum recessit, id est sine assensu. Innuat aperte variatum in hujus nominis scriptura. Ego pnto, et verum est, corruptam hanc vocem a barbaris et imperitis monachis jam Caroli Magni ævo, ex ea, quam Latine exprimere debebant, *collubentia*, sive *conflubentia*. Facilis lapsus in affinitate litterarum.

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

De eo quod Constantinus et Harrena in suis scriptis dicunt, Per eum qui conregnat nobis Deus.

Plerumque humana fragilitas suæ impossibilitatis metas excedit, et quanto se ultra quam debet extollit, tanto ab eo qui in altis habitat, et humilia respicit in celo et in terra, recedit: quantoque ad eum qui excelsus super omnes gentes est, per sublimitatem appropinquare conatur, tanto ab eo propensius elongatur. Quæ si modum suæ conditionis non negligat, et superiora petere nitens, ad humilia se devota mente submittat, poterit se inclinando eo conscen-

Dere a quo se exaltando nosebatur descendere: et quanto se prostraverit humo, tanto fiat proxima celo. Cum ergo nostrum esse tantum distet a Dei esse, et nostrum vivere ab ejus vivere, et nostrum regnare ab ejus regnare, dolenda potius quam admiranda est illorum vecordia qui, inter cetera quæ sibi indiserote usurpant, Deum sibi conregnare etiam dicunt. Illius enim esse, esse tantum novit: fuisse vel futurum esse, non novit. Non habet enim partem æternitatis, quam nos tempus dicimus, et in præsens, præteritum et futurum dividimus, sed totius æternitatis in sum essentie incommutabilitate integritatem habens, eas

tantum ei est. Unde et sancto Moysi dixit : *Ego sum qui sum*, et, *Qui est, misit me ad vos* (Exod. iii). Nostrium autem esse, quibus præterita in recordatione, præsentia in intuitu, futura in expectatione, illius essentia comparatum non esse est. Vivere namque ejus, nec initium, nec finem, nec mutabilitatem ullo modo sentit. Unde et in prophetis scribitur : *Viro ego, dicit Dominus* (Isa. xlix), et quidam sanctorum, « Vivit Dominus, dicere ausi sunt, id est, qui in ea vita vivit quam nec initium cepit, nec mutabilitas movet, nec finis intercipit. » Nostrium autem vivere ortum et occasum et mutabilitatem patitur; quamquam anima immortalis sit, tamen mutabilis esse dignoscitur : quæ mutabilitas ei plerumque pro morte ascribitur. Unde et primo homini dictum est, *In quacunque die comederis ex eo, morte morieris* (Gen. 3, 2). Non quod statim ut præceptum Domini est transgressus, carnis sit morte multatus, sed quia ab ea sanctitate in qua Deo proximus stabat, per animi mutabilitatem sit longe digressus. Porro ejus regnare a nostro regnare, non minus quam ejus esse a nostro esse, et ejus vivere a nostro vivere distat: quippe cujus essentia sicut semper habuit esse et vivere, ita etiam et regnare. Nostrium enim regnare a nostro esse et vivere præceditur, a nostro interire succeditur: quæ dum ita se habeant, magnæ præsumptionis est Deum sibi quempiam dicere conregnare: cum hoc nec David dicere ausus est, de quo Dominus dixit, *Inveni virum secundum cor meum*, et illud, *Inveni David servum meum: oleo sancto meo linivi eum* (Psalm. lxxxix); nec Salomon cui a Domino dictum est, *Sapientia et scientia data sunt tibi, divitias autem et substantiam et gloriam dabo tibi, ita ut nullus in regibus nec ante te nec post te fuerit similis tui* (II Par. 1); qui de se quoque ipse loquitur confidenter, *Deus docuit me sapientiam, et intellectum sanctorum cognovi* (Prov. xxx). Nec quisquam de regibus, nec de his quos meritorum prærogativa suffultos, nec de his quos superbia usos fuisse Scriptura commemorat, tale quid legitur dixisse. Interea con syllaba in componendis verbis secundum eos qui litterariæ solertiam disciplinæ non nesciunt, pene nihil aliud quam simul significat: ut est, *Congregetur omnis Ecclesia Israel* (Levit. vii); et, *conveniat ad diem festum* (Dan. iii), id est, simul in gregem glomeretur, simul veniat; et Apostolus: *Si tamen compatiatur, ut et simul glorificetur* (Rom. viii), id est, conglorificetur; et illud, *Super vitrei marginem fontis uterque consedit*, id est, simul sedit: et consessor dicitur simul sedens. Simul namque quedam juxta eos qui sagacissimæ logicæ arcana scrutantur, tribus modis dicuntur: tempore, natura et genere. Tempore, ut ait beatus Augustinus, cum quælibet simul existunt uno tempore vel apparent, ita ut neutrum de duobus vel prius sit, vel alterum consequatur, sed utriusque ortus videatur esse communis; secundum quem modum nobis simul minime regnare dicendus est, quippe cum ille sit sempiternus, nos temporales, ille sine initio, nos cum initio. Natura, cum quedam natura-

liter simul sunt, nullum tamen eorum præest alteri: ut verbi gratia simplum et duplum ponamus necesse simul esse naturaliter: sed neque duplum facit ut simplum sit, neque simplum efficit duplum; sed nec secundum hunc modum nobis simul regnare dici potest, cum tot distantis natura ejus nostræ naturæ prior sit, totque modis creatrix creatam præcedat. Genere, quoties ex eodem genere manantia simul videntur esse natura, sed specie discernuntur, ut est animal. Nam et pedestre et aquatile animal dicitur, sed specie discernitur: nullumque alteri aliud prius est, sed simul omnia ab animali, id est, ab uno genere orta noscuntur. Qui tertius modus, non minus quam præcedentes duo, eum nobis simul regnare reluctatur, cum nullatenus natura nostra et ejus quadam substantiæ unitate conjuncta dignoscatur, et quadam specie discernatur; qui dum per potentiam divinitatis ubique sit, tamen non alicui conregnare dici recte potest. Aliud est enim ubique esse, aliud cum quoquam simul esse; aliud ineffabiliter regnare, aliud cuiquam conregnare. Conregnare igitur et consedere et plurima hujusmodi si absolute proferantur, nec quisquam cuiquam consedere vel conregnare dicatur, simul duos vel plures conregnare vel consedere designat. Si vero quis cuiquam conregnare vel consedere dicatur, significat eum præcedere cui conregnatur vel consedetur: illum vero ejus participem fieri qui conregnat et consedet, dicente Vase electionis Paulo: *Consepulti estis Christo* (Rom. vi); et iterum: *Si consurrexistis Christo, quæ sursum sunt querite* (Coloss. iii). Unde datur intelligi eum præcedere qui sepelitur et surgit, eos vero participare ei cui consepeliuntur et consurgunt. Nisi enim Redemptor humani generis pro nobis sepultus fuisset et resurrexisset, nos ei consepeliri et conresurgere minime poteramus. Quo documento colligitur, a cautela remotum esse Deum nobis dicere conregnare: qui non nobis in regnando participat, sed sicut omnium auctor est, ita omnes in esse, vivere et regnare præcedit. Quod si forte contentiosus quis hujus verbi astruere tentans errorem, ea quæ secundum formam servi de unigenito Dei Filio dicta sunt in testimonium trahat, dicens: Cur non conregnet nobis cui, secundum Apostolum, compatiatur, consepelimur, convivificamur, consurgimus? cujus promissionis coheredes et concorporales et comparticipes sumus in eodem Jesu Christo per Evangelium, in quo Deus coexcitavit nos simulque fecit sedere in cælestibus; de quo et evangelista dicit: *Converscens elevatus est* (Act. 1); et iterum: *Illi autem profecti prædicaverunt ubique Domino cooperante* (Marc. xvi): perpendat, abstersa nebulosæ mentis caligine, non hoc ex sua divinitate, sed ex nostra humanitate esse in quo nos ei compatiatur, consepelimur, convivificamur. Sicut enim pati, sepeliri, vesci, in quo nos ei consepelimur, compatiatur, et ille nobis converscens dictus est, proprie humanum est: ita et regnare proprie divinum est,

Psalmlista attestante, qui ait : *Exaltatum est nomen ejus solius (Psal. cxlviii)* ; et iterum : *Dominus est regnum et ipse dominabitur genti (Psal. xii)* ; et idem, *Regnum tuum, Domine, regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et progenie (Psal. cxlv)*. Dicimur enim et nos regnare, sed abusive, non proprie. Nam regnare, immortalem et veracem esse, illi est naturale ; cæteris vero qui hæc consequuntur illius largitione est attributum qui vere regnat, solus immortalis et verax est, doctore gentium prædicante, qui ait : *Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax (Rom. iii)* ; et rursus : *Qui solus habet immortalitatem (I Tim. iii)* ; non quo, ut ait beatus Hieronymus, et angeli et cæteræ rationales creaturæ immortalitatem non habeant et veritatis sint amatores, sed quo ille solus naturaliter sit et immortalis et verax, cæteri vero immortalitatem et veritatem ex largitione illius consequuntur, et aliud sit habere per semet, aliud in potestate donantis esse quod habeas. Si ergo recte dici possumus Deo commori et compati, qui immortalis et impassibilis est, ita et recte dici potest Deus nobis conregnare. Et si illud manifesta ratione dici contemnitur, et istud prudenti indagatione repudiatur. Compatimur enim Christo quando in ejus amore qui pro nobis crucis passionem perpassus est, carnem nostram crucifigimus, id est, mundum cum vitiis et concupiscentiis, et morimur mundo, et commorimur Christo, et sic carnem, id est corpus, crucifigimus, ut desideria ejus calcemus. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per virtutem Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus : et sic baptizati consepulti sumus ei, ut de cætero hanc vitam sequamur, in qua Christus resurrexit. Baptismus resurrectionis pignus est et imago, ut jam in præceptis Christi manentes, ad præterita denuo non revolvamur. Convivificamur autem et consurgimus ei, si similitudini mortis ejus sumus complantati, id est, si in baptismo omnia vitia deponentes in novam vitam translati de cætero non peccemus. Similitudo enim mortis similem præstavit resurrectionem. Cohæredes autem et participes ejus sumus, non quo aliqua inter nos possessio dividatur, sed quo ipse sit Dominus hæreditas nostra atque possessio. Dominus quippe, ait, *hæreditas vestra est (Deut. xviii)* ; et alibi, *Dominus pars mea et hæreditas mea (Psal. xv; Eccli. xlv)*. Concorporales enim, quia quamquam diversas habeant gratias hi qui in Christo crediderunt, in uno tamen sunt Ecclesiæ corpore conglobati. Simul ergo sanctos fecit sedere cum Christo in coelestibus non quo ei sancti consedeant quandiu in hoc mundo sunt et peregrinantur ab eo, sed quo, juxta præfati doctoris sententiam, mos iste sit Scripturarum ut interdum futura tempore præterito declinentur per schema quod dicitur prolepsis : verbi causa de cruce Domini : *Foderunt manus meas et pedes (Psal. xxii)* ; et alibi de passionem ejus :

A Quasi ovis ad victimam ductus est (Isa. lxi) ; vel certe secundum spiritalem sensum, quo modo nequaquam in carne sancti sint cum vivant in carne, et habeant conversationem in coelestibus cum gradientur in terra, caro esse desistentes, toti vertantur in spiritum : ita eos in coelestibus sedere cum Christo. Regnum quippe Dei intra nos est, et ubi fuerit thesaurus noster, ibi erit et cor nostrum ; firmique et stabiles sedemus cum Christo, sapientia, verbo, justitia, veritate. *Prædicabant autem apostoli Domino cooperante (Marc. xvi)*, id est, ad bona opera exercenda eis adminiculum præbente : et idcirco tantam vim illorum operatio habuit, ut ad eorum prædicationem tot millia hominum crederent, et naturæ viribus fractis et mortui vitam, et cæci oculos, et surdi aures acciperent. Cooperatur enim Dominus omnibus sanctis, secundum Apostolum, qui dicit, *Factus sum minister secundum donum gratiæ, quæ data est mihi juxta operationem virtutis ejus (Coloss. i)*. Peccatoribus autem in quantum peccant neque cooperari neque conregnare ullo modo credendus est. Si ergo et illud quod Apostolus dicit, *Si sustinuerimus et conregnabimus (II Tim. ii)*, putat sibi aliquod adminiculum in hac parte præstare, sentiat hoc ab eo quod ille dicit, triperita ratione distare, id est, persona, tempore, merito : persona, quia non ille sanctis, sed illi sancti conregnaturi dicuntur ; tempore, quia non conregnasse nec conregnare, sed conregnaturi dicuntur ; merito, quia non quilibet, sed solummodo sancti ei conregnabunt. Ait enim : *Si sustinuerimus, et conregnabimus (Ibid.)*, id est, si in hoc sæculo sustinuerimus, in futuro conregnabimus : vel certe post judicium, cum jam eum non per speculum et in enigmate, sed facie ad faciem contuebimur. Nam si adhuc in hoc mundo sumus, adhuc sustinemus ; si adhuc sustinemus, necdum conregnamus. Si igitur adhuc in hoc mundo sumus, necdum conregnamus. Deinde si conregnamus ei, jam venit quod perfectum est ; si jam venit quod perfectum est, jam evacuatum est quod ex parte est. Non autem evacuatum est quod ex parte est, non igitur conregnamus ei. Si ergo sancti quandiu in hoc mundo sunt non conregnant ei, multo minus ille conregnat eis, cujus est regnum et imperium, et cujus regni non erit finis : et si sanctis non conregnat, nullo modo peccatoribus conregnare dicendus est. Quando autem sancti ei conregnabunt, apostolo Joanne docente, didicimus : ait enim : *Charissimi, nondum apparuit quod erimus ; scimus quoniam cum apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est (I Joan. iii)* ; ut dum apparuerit quod erimus, id est immortales et gloriosi, in quo similes ei erimus. Similes dixit, non æquales. Similes videlicet non in corporis similitudine, sed in interiore homine, dicente beato Augustino in epistola ad Italicam virginem : « Quis autem dementissimus dixerit corpore nos vel esse vel futuros esse similes Deo ? in interiore igitur homine ista similitudo est. » Videbimus ergo eum sicuti

est, cum secundum suam pollicitationem diligentibus se manifestaverit seipsum sine fine existente : in quo Deum videbimus infinite, celebrantes perpetui sabbati solemnitatem, dicente nobis Domino : *Vacate et videte quoniam ego sum Dominus (Psal. xlii)*, quæ omnia non antea complebuntur in sanctis, nisi, juxta Apostolum, cum mortale hoc induerit immortalitatem, et corruptibile hoc vestierit incorruptionem. Nam si conregnamus ei, jam apparuit quod erimus ; si jam apparuit quod erimus, jam similes ei sumus ; si jam similes ei sumus, jam videmus eum sicuti est : non autem videmus eum sicuti est, nondum igitur conregnamus ei. Regnat ergo ille in nobis, non conregnat nobis : regnat videlicet, secundum beati Augustini sententiam, in credentibus, quia usque ad crucem et mortem infirmatus est : hoc autem modo Filius proprie regnat in fide credentium ; non enim Pater dici aut credi potest vel incarnatus, vel judicatus, vel crucifixus ; per speciem autem, qua æqualis est Patri, regnat in contemplantibus veritatem, non conregnat nobis, quia scilicet non participat nobis in regno. Ipsi enim proprie regnare est, sicut superius disputavimus. Nondum enim conregnamus ei quandiu hujus mortalitatis tunica induti sumus, quod tunc nos facturos esse per ejus misericordiam speramus, cum secundum contemplationem supernæ veritatis ad obtinendam beatitudinem nullo motu animi, nulla parte corporis resistente, nomine amante propriam potestatem, erit Deus omnia in omnibus.

CAPUT II.

De eo quod Constantinus et Hærena in epistola ad venerabilem papam apostolicæ sedis Adrianum directæ scripserunt, Elegit nos Deus qui in veritate querimus gloriam ejus.

Secundum Veritatis sententiam, qui a semetipso loquitur, gloriam propriam querit. Quam prorsus hi qui in adorandis imaginibus exarserunt, adeo videntur querere et amplecti, * ut prodecessores suos vel parentes cum actibus eorum non vereantur aspernari. Despectis enim illis atque spreis, jactant se in veritate gloriam Dei querere, quos utique recte spernunt si ab ea Veritate quæ dixit : *Ego sum via, veritas, et vita (Joan. xiv)*, allatenus deviaverunt : qui ideo via dicitur quia per incarnationem bonis præbet vivendi exemplum. Dicitur et enim veritas Christus propter judicium quod in veritate exercet, sive quod in eo falsitas ulla penitus inveniri non possit. Vita propter deitatem, per quam est vitæ origo atque ei omnia vivunt : est enim recte ambulantium via ad vitam ducens æternam ; a qua via nos deviare propheta dissuadet cum dicit : *Apprehendite disciplinam ne quando irascatur Dominus et pereatis a via justa (Psal. ii)*. Cui viæ, de qua Idem sanctus dicit, *Quoniam novit Dominus*

* *Ut prodecessores suos vel parentes.* Ita perpetim in his libris, qui vulgo *prodecessores*. Similiter leges hoc lib. cap. 9, 20, 28 ; lib. ii, cap. 23 et 31 ; lib. iv,

viam justorum (Psal. i), auctor mortis contrarius est, de quo subjungitur, *Et iter impiorum peribit (Ibid.)*. Nam si a veritate recesserunt, mendacio adhæserunt, mendaces effecti sunt. Si igitur a veritate recesserunt, mendaces effecti sunt. Ergo secundum denominativorum regulam, ut a veritate verax, a justitia justus, a pietate pius, a bonitate bonus, ita e contrario a mendacio mendax dicitur. Nam cum mendaces veritatem docere aut vix aut nunquam possint, mirandum est unde hi tam veraces tamque veritatis sectatores effecti sint : qui videlicet secundum suam opinionem a mendacibus docti et geniti sunt. Non ergo gratiam Dei in ea veritate querunt, de qua pia Veritas et vera Pietas dixit : *Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos (Joan. viii)*. Sed in imaginibus artificum industria formatis, quæ spectatores suos plerumque ob rerum gestarum memoriam inducunt in admirationem, adoratores vero semper in errorem. Non enim mediocris est error cum aliud adoratur religionis cultu, quam is qui dixit, *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli serves (Deuter. vi)*. Veritas semper intemerata et inviolata perseverans unius modi est. Istæ vero pro voluntate artificis plura se demonstrant agere cum nihil agant. Nam cum videntur homines esse cum non sint, pugnare cum non pugnant, loqui cum non loquantur, audire cum non audiant, cernere cum non cernant, innuere cum non innuant, palpare cum non palpent, etc., hujusmodi constat figmenta artificum esse, non eam veritatem de qua dictum est, *Et veritas liberabit vos (Joan. viii)*. Imagines namque eas sine sensu et ratione esse verum est, homines autem eas esse falsum est ; quas et si quis secundum æquivocorum rationem homines dici posse affirmet, ut, Augustinus fuit summus philosophus, et, Augustinus legendus est, et, Augustinus pictus in ecclesia stat, et, Augustinus illo loco sepultus est, animadvertat hæc omnia quanquam ab uno fonte, id est Augustino, processerint, hunc solum fuisse verum Augustinum, de quo dictum est *summus philosophus*, cætera vero aliud esse codicem, aliud imaginem, aliud corpus sepultum. Inter hominem autem pictum et verum, hoc principaliter interest quod unus illorum est verus, alter falsus, nec uspiam nisi in nominis societate junguntur. Nam cum hic verus sit, qui hac definitione definiri potest ut dicatur, animalis, rationalis, mortalis, risus sensusque capax, necessario ille falsus habendus est qui horum nihil habet : et si ille qui iis omnibus caret falsus non est, nec ille verus est qui iis omnibus regulis subjacet. Ecce cernuntur plures stare imagines, quarum quædam sunt colorum fucis compingate, quædam auro argenteove conflata, quædam in ligno cælatoris scalpello figurata, quædam in marmore incise, quædam in gypso vel testa for-

cap. 6, 10, 15 et 22. Opinor ad eam formam qua jurisconsultis dicuntur, *proavus, propatruus, proavunculus*, etc.

matæ, in quibus quidem quantum in illis est, et imaginis similitudo, et superscriptio nominis una est: verbi gratia et imago Pauli est, et superscriptio, *sanctus Paulus*. Sciscitandum ab eis est qui tanto errore laborant, ut eas pro arbitrio suo et veritatem et sanctas et veras, et non potius secundum venerabilium Patrum traditionem sanctorum imagines dicunt, quæ cunctis comparata sanctior vel verior, quæ omnium sanctissima aut verissima esse credenda est, quas dum eos æquales dicere pro materialium et magnitudinum vel operum discretionem ratio non permiserit, et quasdam quibusdam sanctiores, et quarundam sanctissimas fateri compescuerit, profiteri compelluntur secundum veritatis indagatricem rationem, nec veritatis capaces nec sanctas dici debere: quoniam quidem et pretio sunt inæquales, quo sibi met per comparationis gradus præferuntur, et sanctitatis et veritatis merito æquales, qua omnes omnino carent. Sicut enim pretiosa imago pretiosior et pretiosissimam admittit, ita sancta et vera sanctiorem et veraciorem, sanctissimam et veracissimam posset admittere, si tamen esset positivus gradus a quo comparativus et superlativus valerent emergere. Esto, inest depictæ imaginis sanctitas: ubi antequam fieret fuit? an in ligno quod ex silva ad usus sumitur, cuius residuum ignibus mancipatur? an in coloribus qui plerumque rebus impuris conficiuntur? an in cera quæ et colorum et sordium capax est? Si in ligno, cur id quod secure retundente, ascia remordente, runcina radente abstrahitur, rogo consumptum, in favillis redactum, aut de coloribus manu artificis in diversa dilapsum, aut de cera nimio calore ignis liquefactum guttatim destitutum perit, cum sanctitas perire nesciat? Aut si in his quæ exsecuti sumus sanctitas non est, et revera non est, querendum unde ei postquam ex pluribus materiis compaginata est, accedat; quæ dum neque per manus impositionem, neque per aliquam canonicam consecrationem ei accedere inveniat, nec inesse credenda est. Quæ si inesset, queri poterat utrum ea vetustate fatiscente cum ea fatisceret, an ad aliam quæ ex rudimentis conficeretur transiret? Nam si ei inesset, aliunde veniret; si aliunde veniret, ad aliam transiret. Non autem ad aliam transit, non igitur ei inesse credenda est. Quæ dum ita se habeant, quisquis eas veritatem dicit, et in eis se gloriam Dei querere asserit, longe a veritate discessit. Non autem in imaginibus manufactis gloriam Dei David senserat cum dicebat, *Super calos gloria ejus* (Psal. cxix), neque cælestis ille exercitus cum psallebat: *Gloria in excelsis Deo* (Luc. ii), sed neque in vastissima creta populo Dei in quadam imagine gloria Domini apparebat cum dicitur: *Apparuit gloria Domini* (Exod. xv; Levit. ix; Num. xiv, xvi, xx); et illud: *Operuit tabernaculum gloria Domini* (Exod. xl). Multa enim contra hujus capituli non mediocriter deliramentum secundum sanctarum Scripturarum auctoritatem et secundum veritatis investigationem dici poterant: sed hæc breviter pro

tempore dicta sufficiant, nec ad alia properantibus hæc obstaculo sint.

CAPUT III.

De eo quod Constantinus et Hæreni gesta vel scripta sua divalla nuncupant.

Priscæ gentilitatis obsoletus error Christi adventu repulsus quoddam cernitur in his reliquisse vestigium, qui se fidei et religionis Christianæ jactant retinere fastigium, qui et intra Ecclesiam novas et ineptas constitutiones audacter statuere affectant, et se diros suæque gesta divallis gentiliter nuncupare non formidant. Unde sit ut quod protoplasti perperare florigera in sede viroa serpentis promissionē illecti, hoc isti perpetrent in Ecclesia antiqui hostis fraude decepti: cum videlicet et isti per inanis gloriæ celsitudinem se diros nominare non renuant, et per avaritiæ rapacitatem, per quam vanæ laudis culmen adire tentant, Ecclesiæ novum aliquod inferre contendant. Quicunque ergo alia plusquam ordo exposcit appetit, et extraordinarie plus casu cupi quam est, ab eo qui humilia respicit et alia a longe cognoscit dejectus, minus incipit esse quam est. Quod illorum exemplo approbari potest, quorum dum alter sedem suam ab aquilone ponere disposcens, angelico honore et consortio privatus tenebris caliginis hujus est deputatus; alter inobediens divinis præceptis et esse cupiens sicut Deus, deliciosissima sede ejectus immortalitate amissa ad hujus mortalitatis labores et ærumnas est destinatus. Quorum si vitandi sunt casus, fugiendi sunt actus; si fugiendi sunt actus, humilitatis amplectendus est usus. Si igitur vitandi sunt casus, humilitatis amplectendus est usus, per quem cum cæteris bonorum operum instrumentis et di possumus fieri, sicut ille cui dictum est, *Ecce constitui te deum Pharaonis* (Exod. vii), et filii Dei, juxta illud quod scriptum est, *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri his qui credunt in nomine ejus* (Joan. i). Nam cum essentialiter Deus dicatur creator omnium, juxta illud, *Quoniam Deus magnus Dominus et rex magnus super omnem terram* (Psal. xcv), est alius modus quo abusive di et superæ potestates et homines di vocantur, dicente Apostolo, *Et si sint qui dicantur di sive in cælo, sive in terra, nobis tamen unus est Deus Pater* (I Cor. viii); et Psalmista, *Ego dixi: Di estis* (Psal. lxxxix); tertio namque modo secundum sacrilegam superstitionem aeris potestates di nuncupantur, juxta illud, *Quoniam omnes di gentium daemonia* (Psal. xcvi). Nam primo modo nullus essentialiter Deus dici potest, nisi ille qui est ineffabilis, incommutabilis, sempiternus, omnipotens, qui est summum bonum, singularis apex, trinitus in personis, unus in natura, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Secundo modo et angeli et homines di dici possunt: ad quod dignitatis nomen non nisi Deo obediendo, et humilitatem amplectendo, et arrogantiam spernendo, et ei per bonum opus inhaerendo pervenitur. Tertius modus plures habet species nam et demonia di a gentibus, et sidera sive plura

de creaturis mundi di putabantur et dicebantur; et mundanarum quarumdam artium inventores, et urbium conditores, vel sceptris imperialia retinentes, post mortem in deos credebantur transferri, et divi vocabantur, et simulacra illorum di nuncupabantur. Quae nomina aspernato vero Deo, contempta humilitate, daemonica vel humana sibi arrogantia usurpavit: quae ita Christianus odiasse debet, sicut odit auctorem: quisquis enim auctorem mendacii sprevit, mendacium spernere debet; et qui mendacium spernit, mendax quoque nomen spernere debet. Qui igitur auctorem mendacii sprevit, mendax quoque nomen spernere debet: auctor autem mendacii ille est de quo dictum est, *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit* (Joan. viii). Mendax nomen divale non immerito est, quod peccatores pro suis meritis aeternis supplicis mancipatos divinitatem astruere nititur esse adeptos. Si ergo hujus nominis amatores hoc ad divinitatem minime pertinere fatentur, audiant ipsos gentiles qui hoc nomine familiariter in suis litteris utebantur, et divos pro diis, et deos pro divinis pene indifferenter ponere consuevisse: divos pro diis, ut est illud (Ex Virgilio):

..... Tu das epulis accumbere divum;
et iterum,

..... Quae sunt ea numina divum
Flagitat,

Id est, deorum. Deos autem pro divinis, ut est illud,
An Deus immensi venias maris, ac tuae nautae
Numina sola colant.

Octaviano enim dictum est, quem post mortem in divum transferri putabant. Cesset igitur, cesset falsi nominis ambitio, destitutur antiqui erroris vestigium, faciescat caecae superstitionis vocabulum, abdicetur procacis nominis supercilium, pellatur a fidelibus in divos transferendorum hominum gentile mendacium. Jam veritas de terra orta est, jam ortus est fidelibus sol justitiae, jam qui sedebat in tenebris vidit lucem magnam, jam habitantibus in regione umbræ mortis lux orta est. Omnia falsa, veritate veniente, cassata sunt. Nam si falsorum deorum gentilis opinio falsa est, post mortem in divos transferendorum hominum fabula falsa est. At si post mortem in divos transferendorum hominum fabula falsa est, divalis nominis nuncupatio vana est. Si igitur falsorum deorum gentilis opinio falsa est, divalis quoque nominis appellatio vana est. Liquido ergo patet rem falsam falsum nomen habere, et falso nomine eos qui veritatis discipuli sunt nuncupari non debere. Nam etsi qui forte catholici defunctos quosque *divae memoriae* nuncupasse uspiam reperiantur, manifestum est eos usum fuisse secutos gentilitatis, sicut nomina dierum et mensium gentilium vanitatis plerumque nominantur. Sed hæc et his similia Romana potius ambitio quam apostolica admisit traditio. Nos denique qui et veritatis sectatores, et ab ipsa veritate redempti sumus, sicut sprevimus

gentilium deorum mendacium, spernere debemus gentilia vocabula, Apostolo docente qui ait, *Quæ societas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Christi ad Belial* (II Cor. vi)? A qua conventionem ipso annuente liberemur, qui nos, ereptos de tenebris et umbra mortis, transtulit in regnum Filii dilectionis suæ, in quo habemus redemptionem in remissionem peccatorum.

CAPUT IV.

De eo quod Constantinus et Hærena in epistola sua venerabili papæ Adriano urbis Romæ scripserunt: Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat qui nullum hominem vult perire.

Qui Deum sibi *conregnare* procaciter, et sua gesta divalia superbe et gentilitate dicere audeat, indubitanter et Deum, cujus est regnum et imperium, quempiam *rogare* dicere audebit: ut dum sibi temerariam celsitudinem prorogat, divinx majestatis imperio quidam derogare contendat. Nec mirandum est cur sua præsumptum attollere, cum divina verbis inductis nitatur submittere. Deus enim imperando lucem condidisse legitur, et aquas ab aquis discrevisse, et limitem his, ne denuo confunderentur, firmamentum posuisse, et terram multigenis seminibus fecundasse, et cælum splendidissus siderum fulgoribus perornasse, et aquas natatilibus, aëra volatilibus complevisse, et hominem sive omnium rerum creationem patrasse: et isti dicunt, « Rogamus tuam paternitatem, et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire. » De Moyse legitur eo quod fecerit quod Dominus imperarat (Exod. xl); et idem scribit: *Ad imperium Domini movebant castra filii Israel, et ad imperium Domini ponebant ea* (Num. ix); et iste dicit: *maxime quidem Deus rogat, ut pote qui incommutabilis, ineffabilis, sempiternus est, et omnium visibilium et invisibilium naturam imperio creavit imperioque gubernat, rogare incipiat. Quod quidem verbum non potestatis, sed deprecationis est, non auctoritatis, sed necessitatis, non imperantis, sed obsecrantis. Nam cum in Deo indigentia nulla sit et rogare obsecrantis sit, et obsecrare indigentis, quisquis igitur Deum rogare quid dicit, ei procul dubio indigentiam ascribit. Cui si indigentia inest, et necessitas. Si necessitas inest, omnipotentia deest. Omnipotentia autem illi est, igitur indigentia deest. De eo enim scriptum est: *Excelsus super omnes gentes Dominus, et supra cælum gloria ejus* (Psal. cxiii). Quod si forte ei convenire posse dicunt *rogare*, propter personam Filii, qui secundum Apostolum semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo* (Philip. ii); audiant eum dicentem, *Lazare, veni foras* (Joan. xi); et iterum, *Tolle grabatum tuum et vade* (Joan. v, xi), et iterum: *Talita cumi* (Marc. v); et rursus, *Adolescens, tibi dico, Surge* (Luc. vii), et cætera hujusmodi, quæ non rogantis, sed imperantis, non postulantis, sed jubentis, verba sunt: cujus imperii potestatem in ejus nomine etiam

^a Et aquas natatilibus, et aëra volatilibus. Sic emendavit Lindenbruchius, cum in vulgatis legeretur *natatibus*, quod hic nihili verbum est.

apostolos legimus habuisse. Ait enim pastor Ecclesie cum *Aneam* curasset, *In nomine Jesu Nazareni surge et ambula* (Act. iii). Ecce in nomine Jesu Petrus imperat, et illi Jesum rogare debere dicunt: servus imperio in Domini nomine dat languido sanitatem, et illi dicunt eum rogare debere sacerdotem. Non hoc prudentie, sed summæ amentie deputandum est. Qui si ad sui erroris munimen illud forte usurpare velint quod ipsa Veritas dicit, *Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis* (Joan. xiv); et illud: *Pater, clarifica tuum nomen* (Joan. xii); perpendant non eum hoc dixisse secundum divinitatem, in qua unius cum Patre substantiæ æqualis Patri permanet de qua dicit, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x), sed secundum humanitatem, qua *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. i), et de qua dicit, *Pater major me est* (Joan. xiv). Qui dum in forma servi minor sit Patre, in forma Dei æqualis ei procul dubio creditur: unde et Apostolus ait, *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo* (Philip. ii), id est, non ei fuit tanquam rapina, quasi alienum appeteret: qui sicut cœternus, ita coequalis est Patri; quem idem Apostolus verum hominem et verum Deum constituit cum dicit, *Quorum patres, et ex quibus Christus, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula* (Rom. ix). Cui si secundum illorum socordiam, quem piam rogare necesse est, alicui subest; et si alicui subest, non est super omnia. Super omnia autem est, non igitur ei quempiam rogare necesse est. Audiant ergo, audiant hujusce dicti auctores quid beatus Ambrosius contra quosdam fidei hostes de hoc verbo dixerit: « Sed lectum est quia *rogavit*, discite distantiam, rogat quasi Filius hominis, imperat quasi Dei Filius. An non desertis hoc Dei Filio quod etiam diabolus detulit, et vos majore sacrilegio derogatis. Ille dicit, *Si Filius Dei es, dic lapidi huic ut fiat panis*. Ille dicit, impera; vos dicitis, obsecra. Ille credit quod jubente Dei Filio elementorum rerumque in adversum natura vertatur: vos creditis quod nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur. » Hoc quidem pugione lorica fidei munitus Ecclesie præliator contra hostes fidei dimicavit. Inter quos quisquis numerari formidat, talis dicti insaniam fugiat. Dicat interea sanctus evangelista quid Dominus discipulis formidantibus, cum jam navicula operiretur fluctibus, fecerit. *Tunc surgens, inquit, imperavit ventis et mari, et facta est tranquillitas magna* (Matth. viii; Marc. iv; Luc. viii). Dicat etiam quid centurio Domino ad domum suam pergere et puerum curare disponenti dixerit, *Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus* (Matth. viii). O infausta locutio! O execrabilis error! O superbia tumorem potius quam fortitudinem ingerens, inflationem potius quam vires augmentans! Centurio illudendum, flagellandum, passurum, mortem gustaturum, ad inferna descensurum verbo tantum imperii puerum sanare credit: et tu eum sedentem ad dexteram Patris in cœlestibus super omnem principatum, et potestatem, et virtutem,

et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo sed etiam in futuro, quempiam rogare dicis! Non igitur ei necesse est rogare qui cœlestium, terrestrium et infernorum creditur potestatem habere.

CAPUT V.

Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intelligere quam intelligendæ sunt, et ad hos sensus usurpatus accommodare quos illæ non continent: sicut in erronea synodo quæ in Bithynia, regnante Constantino, mediante Iverena matre ejus, residente Tharasio Constantinopolitano episcopo, gesta est.

Sacræ legis docente didicimus oraculo quod percussa petra latices sitienti profluxerint populo, et eandem petram Christum sentire debere documento institutum apostolico. Qui dum sit petra, cujus fluentis arentia corda irrigantur; et flumen, cujus impetus lætificat civitatem Dei; et fons vitæ, a quo credentibus perpetua vita manat; et panis cœlestis, qui æternæ famis inedia m fidelium cordibus eradicat: quisquis ejus spiritalis potus et spiritalis escas aliter quam ille dat percipit, divinas videlicet Scripturas alio sensu, et non eo quo a sancto Spiritu traditæ sunt interpretari nititur, ab ejus pascuis alienus esse convincitur. *Eloquia namque Domini*, ait Propheta, *eloquia casta, argentum igne examinatum* (Psalm. xii); quorum castitatem ille procul dubio adulterina labi vitare appetit qui ea ad extranei sensus commistionem sociare contendit. Qui enim propter arrogantiam et vanæ laudis appetitum ad sui erroris munimen astruendum, divinarum Scripturarum attrahit testimonium, quid aliud facit nisi castitatem divini eloquii probrose captivat in adulterium? Et argentum igne divini Spiritus examinatum ad aliorum metallorum, id est extraneorum sensuum, protrahit inquinamentum. De talibus Dominus ita queritur per prophetam, *Dedi eis argentum et aurum, et illi fecerunt Baal* (Osee ii), id est, spiritalis intelligentiæ dignitatem et eloquii venustatem ad pravorum sensuum et inanis gloriæ verterunt immanitatem. Nam cum legislator dicat: *In dextera Domini ignea lex* (Deut. xxxiii), mirandum est quantæ sint hebetudinis qui nec ejus mulcentur candore, nec ejus terrentur ardore. Sicut enim eos qui ad eam intelligendam puro sensu et devota mente accedunt, perlustrat sui splendore candoris, ita e contrario qui ad eam sibi temere usurpandam appropriant, perurit sui magnitudine ardoris. Sicque qui ei inhaerent humili mente et sacratis sensibus, gressus habent munitos in presentis vitæ stadio illius lampadis illuminatione; illi vero qui eam petunt cum extraneis et temerariis sensibus, æterni ignis cremantur adustione, quod figuratum est in quatuor filiis Aaron. Nam cum Eleazar et Itamar juxta institutionem Moysi ignem sanctuarii Domino offerentes sacerdotalis infule dignitatem indepti sunt: Nadab vero et Abi ignem alienum Domino offerre nitentes, formidolosissime atrocissimo mortis genere multati sunt; quorum quisquis vult vitare periculum, debet fugere exemplum. Quem ergo, quem in hoc facto qui bene dicta male inter-

pretari arripiant, imitantur, nisi eum qui quod de simplici viro justo dictum est, in mediatore Dei et hominum interpretari conatur, cum dicit: *Scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandavit de te ut in manibus tollant te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum (Matth. 17)*. Ut enim validius esset sui tentamenti argumentum, divinorum apicum traxit exemplum, quo libentius abbauretur suae tentationis poculum, si sanctarum Scripturarum haberet condimentum. * Nam si in interpretandis Scripturis imitandus est, et in fallacibus tentamentis sequendus: et si in fallacibus tentamentis sequendus est, et in cæteris moribus amplectendus: non autem in cæteris moribus amplectendus est, non igitur in interpretandis Scripturis imitandus. Ait enim beatus Hieronymus, « Male diabolus Scripturas interpretatur. » Siquidem et hæretici et schismatici, qui ejus utique sequaces sunt, male divinas Scripturas intelligunt, pejor interpretantur, pessime vero observant. Catholici autem Veritatis eruditi exemplis et antiqui hostis resistant tentamenti, et hærescorum obsistunt machinamentis, et divini verbi manna puro et sano sensu suscipientes, ejus dulcibus aluntur alimentis: quibus non importune collectum manna vermes ebullit, id est non ejus conscientiae arcana et sensuum intima superbiae stimulis confodit. Discussis itaque quæ vel arroganter vel indocte a Constantino et Hærena ad venerabilem papam urbis Romæ Adrianum scripta sunt, sive quam brevissime digestis qualiter Scripturæ sanctæ non aliter intelligendæ, vel interpretandæ, vel pro suo cuique arbitrio proprio sensui accommodandæ sint, sed secundum sanam sobriamque doctrinam intelligi debeant, nunc testimoniorum ordinem qui a sanctis Scripturis sive a sanctorum Patrum tractatibus digestus est, et inordinate sive non proprie ab his qui in præfata synodo sedisse noscuntur, usurpatus, ordine competenti domino favente exsequamur ponentes duntaxat summam quid sanctorum Patrum de his definierit sententia, vel quomodo a venerabilibus viris prolata sint, quæ ad suum errorem astringendum illorum agglomeravit amentia: quibus pro tempore in præsentibus duobus primis voluminibus enumeratis, quid proprio sensu minus docte et contra sanctorum Patrum institutionem ob adorandum imaginum superfluum protulerint constitutionem, sequentium duorum librorum series Domino annuente discutiet, præmittentes in sequenti capitulo qualiter sancta Romana Ecclesia inter cæteras Ecclesias maxime venerationi habita, pro causis fidei sit consulenda.

CAPUT VI.

Quod sancta Romana, catholica et apostolica Ecclesia cæteris Ecclesiis præfata, pro causis fidei cum quaestio surgit omnino sit consulenda.

Antequam discutiendorum testimoniorum quæ absurde Orientales in sua synodo taxaverunt, silvam

* Nam nisi interpretandis Scripturis imitandus est, et in fallacibus tentamentis sequendus. Locus pravatus et toto sensu aberrans. Restituam sensu exigente: « Nam si in interpretandis Scripturis imitandus est,

ingrediamur, dignum duximus ut qualiter sancta Romana Ecclesia cæteris Ecclesiis a Domino præfata et a fidelibus consulenda sit, prosequamur: præsertim cum non ab aliis Scripturis nisi ab his quas illa inter canonicas recipit, testimonia sint sumenda, nec aliorum doctorum nisi eorum qui a Gelasio vel cæteris illius sanctæ sedis pontificibus suscepti sunt, dogmata sint amplectenda: nec aliter atque aliter pro cuiuslibet arbitrio, sed sane sobrieque quæ ab illis dicta sunt, sint intelligenda. Ait enim beatus Augustinus cum institueret, quæ scripturæ essent recipiendæ vel qualiter intelligendæ: « Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator qui primo totas legerit notasque habuerit Scripturas, et si nondum intellectu, jam tamen lectione, duntaxat eas quæ appellantur canonicæ. Nam cæteras securus leget, fide veritatis instructus, ne præoccupet imbecillum animum, et periculosos mendaciis atque phantasmatis eludentes præjudicet aliquid contra sanam intelligentiam. In canonicis autem Scripturis Ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur: inter quas sane illæ sint quæ apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. » Nam cum hic cunctis per orbem constitutis sedibus apostolicas generaliter præferat sedes, multo magis illa omnibus præferenda est quæ etiam cæteris apostolicis sedibus præfata est. Sicut igitur cæteris discipulis apostoli, et apostolis omnibus Petrus eminet, ita nimirum cæteris sedibus apostolicæ, et apostolicis Romana eminere dignoscitur. Hæc enim nullis synodis constitutis cæteris Ecclesiis præfata est, sed ipsius Domini auctoritate primatum tenet, dicentis, *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalerunt adversus eam: et tibi dabo claves regni cælorum, et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in cælis: et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in cælis (Matth. xvi)*. Cui non incongrue beati Pauli doctoris gentium est attributa societas, ut illius sanctæ Ecclesiæ omnino firmaretur auctoritas: quatenus altero ad piscandas animas electo ex piscatore, altero ad muniendam Ecclesiam ex persecutore: ut in altero Dei Filii vera confessio, in altero appareret divini verbi sacra prædicatio; cum alteri concesserit idem Dei Filius claves regni cælorum, alteri clavem aperientium legalium verborum: utrique tamen virtutem signorum, quo alter ad eum cruce, alter gladio pergens, fidelibus arrhabonem corporalis sarcinæ relinquentes, et exempli fulgore, et verbi decore, et sancto cruore supradictam Ecclesiam Romanam ei dicarent, quam supra solidissimam petram fundatam nec descendens pluvia, nec venientia flumina, nec flantes venti ruere compellerent. Hæc ergo sanctæ fidei spiritualibus munita armis, et a fonte lucis et origine bonitatis, salutaribus satiatæ fluentis, et horrendis atrocibusque hæresum obsistit et in fallacibus tentamentis sequendus. Et si in fallacibus tentamentis, etc. » Nihil verius, et confirmat quod legitur lib. iii, cap. 12: « Et contemptis fallacibus diverticulis. »

monstris, et melliflua prædicationis pocula catholicis A
per orbem ministrat Ecclesiis. Nam beatissimus Hieronymus, vir divinis legibus et multarum linguarum peritissimus, dum Bethlehemiticis moraretur in arvis, et a beato papa Damaso Romæ posito de difficultatibus consuleretur questionibus, cum pro causis fidei versa vice consuluisse dignoscitur, et sive tace-
darum sive dicendarum hypostasem, vel quibus in Orientalibus partibus communicare debeat humil-
mis apicibus ut apices accipiat deprecatur. Mira res et magnis prædicanda præconiis. Interrogat a quo interrogatur, consulit a quo consulitur, qui magis-
trum se in interpretandis divinis Scripturis sentit, in causis fidei venerandi pontificis se discipulum mi-
nime erubescit: et cui sacræ legis questionum nexus enodat, utrum hypostasis dicere debeat, quibusve in Oriente communicare, efflagitat. Unde datur intel-
ligi sanctos et eruditos viros per diversas mundi partes prædicationis et scientiæ lampade coruscantes, non solum a sancta Romana Ecclesia non recessisse, sed etiam tempore necessitatis ob fidei corroboratio-
nem ab ea adiutorium implorasse. Quod regulariter, ut præfati sumus et exemplis docuimus, omnes catholice debent observare Ecclesie, ut ab ea post Christum ad muniendam fidem adiutorium petant: quæ non habens maculam, nec rugam, et portentosa hæresum capita calcat, et fidelium mentes in fide corroborat. A
Cujus sancta et veneranda communione multis recedentibus nostræ tamen partis nunquam recessit Ecclesia, sed ea apostolica eruditione instruente, et eo a quo est omne donum optimum et omne datum perfectum (Jacob. i) tribuente, semper suscepit reverenda charismata. Quæ dum a primis fidei temporibus cum ea perstaret in sacræ religionis unione, et ab ea paulo distaret, quod tamen contra fidem non est, in officiorum celebratione, venerande memoriæ genitoris nostri illustrissimi atque excel-
lentissimi viri Pipini regis cura, et industria sive adventum in Gallias reverentissimi et sanctissimi viri Stephani Romanæ urbis antistitis, est ei etiam in psallendi ordine copulata, ut non esset dispar ordo psallendi quibus erat compar ardor credendi; et quæ unitæ erant unius sacræ legis sacræ lectione, essent etiam unitæ unius modulationis [Al. modulaminis] veneranda traditione, nec sejungeret officiorum varia celebratio quas conjunxerat unitæ fidei pia devotio. Quod quidem et nos, collato nobis a Deo Italiæ regno fecimus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ fastigium sublimare cupientes, et reverentissimi papæ Adriani salutaribus exhortationibus parere nitentes: scilicet ut plures illius partis Ecclesiæ, quæ quondam apostolicæ sedis traditionem in psallendo suscipere recusabant, nunc eam cum omni diligentia amplectantur, et cui adhererant fidei munere, adhererent quoque psal-
lendi ordine: quod non solum omnium Galliarum provincie, et Germania, sive Italia, sed etiam Saxones et quædam Aquilonaris plagæ gentes, per nos, Deo annuente, ad veræ fidei rudimenta conversæ, facere noscuntur, et ita beati Petri sedem in omnibus

A sequi curant, sicut illo pervenire quo ille cavicularius exstat, desiderant. Ad quam beatitudinem nos pervenire, et in sanctæ Ecclesiæ consortio et unione ille nos faciat perseverare, qui Ecclesiam suam in Petro dignatus est fundare: et ipso interveniente cujus cathedræ sumus sequaces, regni colorum, cujus ille claviger factus est, mereamur effici compotes.

CAPUT VII.

Quod non ad adorandas imagines pertinet quod scriptum est, Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam (Gen. i).

In hoc testimonio in consequenter, et ultra quam inconsequenter, ab illis in sua synodo ob adorandum imaginum astruendum errorem posito, non nostro ingenio plurimum est sudandum, cum tot indicia ab eorum sit assertione alienum; quoniam ubi nulla est verisimilitudo, non magna in discernendo oritur disputatio. Quia ergo a nullo in quo sanæ mentis viget acumen, illi rei creditur pertinere cui illi hoc nituntur accommodare, sed spiritale dictum spirituali disserendum est indagatio, restat ut quid de eo sanctorum Patrum protulerit stylus, sententiali brevitate notemus: quatenus quod ab illis est negligenter usurpatum, et a viris venerabilibus et Spiritu sancto repletis spiritualiter prolatum, lectoris industria sit diligenter acceptum. Alii enim beatus Ambrosius: «In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse audio, et unum opus cerno: audio loquentem, agnosco facientem, sed et Patris et Filii unam imaginem, unam similitudinem lego: similitudo hæc non diversitatis, sed unitatis est. Non enim homo ad imaginem Dei nisi per imaginem Dei esse potest. Imago ergo Dei ex interioris hominis nobilitate est considerata: primo quidem, ut sicut Deus unus, semper, ubique totus est, omnia vivificans, movens et gubernans, sicut Apostolus confirmat, quod in eo vivimus, movemur et sumus: sic anima in suo corpore ubique tota viget vivificans illud, movens et gubernans. Nec enim in majoribus corporis sui membris major, et in minoribus minor, sed in minimis tota, et in maximis tota: et hæc est imago unitatis omnipotentis Dei, quam anima habet in se: quæ quædam sanctæ Trinitatis habet imaginem: primo in eo, quia sicut Deus est, vivit et sapit, ita et anima secundum suum modum est, vivit et sapit. Est quoque et alia Trinitas in ea, quæ ad imaginem sui Conditoris perfectæ quidem et summæ Trinitatis quæ est in Patre, Filio et Spiritu sancto condita: et licet unius sit illa nature, tres tamen in se dignitates habet, id est intellectum, voluntatem et memoriam, quod idem licet aliis verbis in Evangelio designatur dum dicitur: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua (Deut. vi), id est, ex toto intellectu, et ex tota voluntate, et ex tota memoria. Jam sicut ex Patre generatur Filius, ex Patre Filioque procedit Spiritus sanctus, ita ex intellectu generatur voluntas, et ex his item ambobus procedit memoria, sicut facile a sa-

piante quolibet intelligi potest. Nec enim anima perfecta esse potest sine his tribus, nec horum trium unum aliquod, quantum ad suam pertinet beatitudinem, sine aliis duobus integrum constat: et sicut Dens Pater, Deus Filius, Deus et Spiritus sanctus est, non tamen tres di sunt, sed unus Deus tres habens personas, ita et anima intellectus, anima voluntas, anima memoria, non tamen animæ tres in uno corpore, sed una anima tres habens dignitates. Atque in his tribus ejus imaginem mirabiliter gerit in sua natura noster interior homo. Similitudo vero in moribus cernenda est: ut sicut Deus creator, qui hominem ad similitudinem suam creavit, est charitas, est bonitas, et justus, patiens atque mitis, mundus et misericors, et cætera virtutum sanctorum insignia quæ de eo leguntur, ita homo creatus est ut charitatem haberet, ut bonus esset, et justus, et patiens atque mitis, mundus et misericors foret: quas virtutes quanto plus quisque in seipso habet, tanto propius est Deo, et majorem sui Conditoris gerit similitudinem. » Beatus quoque Augustinus ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum esse disseruit: « Cam exteriorem et interiorem hominem divina Scriptura commemoret, et tantum eos discernat, et ab Apostolo dictum est: *Et si exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem*: queri potest utrum unus horum factus ad imaginem et similitudinem Dei? Nam illud querere stultum est, si unus quis eorum dubitat, eum potius qui renovatur quam eum qui corrumpitur dicere: utrum autem ambo, magna questio est. Nam si exterior homo est Adam, et interior Christus, bene ambo intelliguntur; sed cum Adam sicut a Deo factus est bonus non manserit, et diligendo carnalia carnalis effectus sit, non absurde videri potest hoc ipsum ei fuisse cadere, imaginem Dei et similitudinem amittere: ac per hoc ipse renovatur, et ipse etiam interior. Quomodo ergo est ipse et exterior ac secundum corpus, ut interior sit secundum animam; et interior sit resurrectio et renovatio, quæ nunc fit secundum mortem prioris vitæ, id est peccati, et secundum regenerationem novæ vitæ, id est justitiæ, quos idem duos homines sic appellat, ut unum veterem quem debemus exuere, alterum novum et eum induendum commemoret: quorum rursus illum appellat imaginem terreni hominis, quia secundum peccatum primi hominis geritur, qui est Adam; alterum imaginem celestis hominis, quia secundum justitiam secundi hominis geritur, qui est Christus: exterior autem homo qui nunc corrumpitur futura resurrectione renovatur, cum istam mortem persolverit quam naturæ debet, lege illa quæ in paradiso per præceptum data est. Quomodo autem non sit incongruum quod dicitur etiam corpus factum ad similitudinem Dei, facile intelligit qui diligenter attendit, quod dictum est, *Et fecit Deus omnia valde bona* (Gen. 1). Nemo enim dubitat quod sit ipse primitus bonus; multis enim modis dici res possunt similes Deo, aliæ secundum virtutem et sapientiam factæ,

A quia in ipso est virtus et sapientia non facta, aliæ in quantum solum vivunt, quia ille summe et prime vivit, aliæ in quantum sunt, quia ille summe ac primitus est. Et ideo quæ tantummodo sunt, nec tamen vivunt aut sapiunt, non perfecte, sed exigue sunt, ad similitudinem ejus, quia et ipsa bona sunt in ordine suo, cum sit ille supra omnia bonus a quo bona sunt. Omnia vero quia vivunt et non sapiunt, paulo amplius participant similitudini: quod enim vivit, etiam est, non autem quicquid est etiam vivit. Jam porro quæ sapiunt ita illi similitudini sunt proxima, ut in creaturis nihil sit propinquius. Quod enim participat sapientiæ, et vivit, et est; quod autem vivit necesse est ut sit, non necesse est ut sapiat. Quare cum homo possit particeps esse sapientiæ secundum interiorem hominem, secundum ipsum ita est ad imaginem, ut nulla natura interposita formetur, et ideo nihil sit Deo conjunctius; et sapit enim et vivit et est: quia creatura nihil est melius. Quod si exterior homo vita illa accipitur quia per corpus sentimus quinque notissimis sensibus, quos cum pecoribus habemus communes (nam et ista molestis sensibilibus quæ persecutionibus ingeruntur corrumpi potest), non immerito et ipse homo particeps dicitur similitudinis Dei, non solum quia vivit, quod etiam in bestiis apparet, sed amplius, quod ad mentem convertitur se regentem, quam illustrat sapientia, quod in bestiis non potest ratione carentibus. Corpus quoque hominis quia solum inter animalium terrenorum corpora non pronum in alvum prostratum est, cum sit visibile et in tuendum cælum erectum, quod est principium visibilium, quanquam non sua, sed animæ præsentia vivere cognoscatur, tamen non modo quia est et in quantum est, utique bonum est, sed etiam quia tale est ut ad contemplandum cælum sit aptius, magis in hoc ad imaginem et similitudinem Dei quam cætera corpora animalium facta jure videri potest: tamen quia homo sine vita non recte appellatur, non corpus solus homo exterior, neque sola vita quæ in sensu est corporis, sed utrumque simul rectius fortasse intelligatur. Neque inscite distinguitur quod aliud sit imago et similitudo Dei, qui etiam Filius dicitur, aliud ad imaginem et similitudinem Dei sicut hominem factum accipimus. Sunt etiam qui non frustra intelligant duo dicta esse ad imaginem et similitudinem: cum si una res esset, et unum nomen sufficere potuisse asserunt, sed ad imaginem mentem factam volunt, quæ nulla interposita substantia ab ipsa veritate formatur, quæ etiam spiritus dicitur, non ille Spiritus sanctus qui est ejusdem substantiæ cujus Pater et Filius, sed spiritus hominis; nam ita hos discernit Apostolus: Nemo scit quid agatur in homine nisi spiritus hominis: et nemo scit quid agatur in Deo nisi Spiritus Dei (1 Cor. 11). Item de spiritu hominis dicit: Salvum faciat spiritum vestrum, animam et corpus; et iste enim factus est a Deo sicut et cætera creatura. Scriptum est enim in Proverbiis hoc modo: Scito quoniam Dominus corda hominum novit, et qui

fixit spiritum omnibus ipse scit omnia. Ergo iste spiritus ad imaginem Dei nullo dubitante factus accipitur, in quo est intelligentia veritatis : hæret enim veritati nulla interposita creatura, cætera hominis ad similitudinem facta videri volunt, quia omnis quidem imago similis est, non autem omne quod simile est etiam imago proprie, sed forte abusive dici potest. Sed cavendum in talibus ne quid nimis asseverandum putetur illa re sane salubriter custodita, ne quoniam corpus quodlibet per localia spatia porrectum est, aliquid tale credatur esse substantia Dei. Nam res quæ in parte minor est quam in toto, nec dignitati animæ convenit, quanto minus maiestati Dei? » Ecce quam subtiliter quamque salubriter sancti viri hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum esse, imaginem videlicet in anima, in qua est intellectus, voluntas et memoria; similitudinem in moribus, id est, in charitate, iustitia, bonitate et sanctitate, quæ omnia incorporea sunt, intelligentes disserere : a quorum sensu et doctrina quantum distent qui hoc testimonium imaginibus artificum manu formatis accommodant, non nostro est disserendum eloquio, sed lectoris reservandum iudicio, ut quantæ in hac parte sint vecordiae non noster eum stylus, sed suus permoveat sensus. Quisquis igitur ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum, sicut ad imaginem hominis imaginem ab artifice formatam esse credit, aliquid in Deo corporeum, quod credere nefas est, credere se ostendit. Nam si id quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis imaginibus convenit, secundum corpoream speciem homo ad imaginem Dei factus est; et si homo secundum corpoream speciem ad imaginem Dei factus est, corporeus est Deus : incorporeus autem Deus est : non igitur id quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis imaginibus convenit.

CAPUT VIII.

Quæ sit differentia imaginis et similitudinis sive æqualitatis.

Quoniam, opitulante Deo, secundum sanam sobriamque doctrinam sanctorum Patrum sententiis imbuti, qualiter intelligendum sit quod *Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam creaverit* (Gen. 1), exsecuti sumus, nunc operæ pretium est ut quæ sit differentia imaginis et similitudinis, seu etiam æqualitatis, breviter exsequamur : quatenus et illi qui ob adorandas imagines per patentes inanum assertionum campos effrenes feruntur, horum trium, quæ illi omnia pene unum putant, differentiam cognoscentes, in quanto sint errore perpendant, et studiosi quique hoc legentes ad quasdam intelligentiæ utilitates accedant. Hæc ergo tria distinguenda sunt, quia omne quod imago est, similitudo est, non tamen omne quod similitudo, imago est, et cum imago nunquam similitudine careat, similitudo vero multoties imagine careat, plerumque et similitudo et imago æqualitate carere noscuntur, quæ etiam æqualitas non-

nunquam et imagini et similitudini copulari potest, quæ tria quanquam unius sint categoriæ quæ relatio dicitur, habent tamen inter se quasdam proprietates quibus aliæ carent. Nam imagini proprium est ut semper ab altero expressa sit, similitudini vero et æqualitati proprium est ut in sua substantia permanentes, non ab altero expressæ, sed aliis rebus assimilatae vel conquate hoc nomine censeantur, et imago magis vel minus non sibi admittat, similitudo vero et æqualitas admittant. Sicut enim dicitur magis similis vel minus similis, magis æqualis vel minus æqualis, non sic dici potest magis imago vel minus imago. Nam et in conversione earum quæ Græce antistrophe dicitur, subtilis quædam repugnantia est : quæ omnia persequi longum est, verumtamen ut horum trium nominum differentia lucidius pateat, beati Augustini verba ad medium deducenda sunt. Ait enim : « Ubi imago; non continuo similitudo, non continuo æqualitas : ubi æqualitas, continuo similitudo, non continuo imago, ubi similitudo, non continuo imago, non continuo æqualitas, ut in speculo est imago, quia de illo expressa est; est etiam necessario similitudo, non tamen æqualitas, quia multa desunt imagini quæ insunt illi rei de qua expressa est. Ubi æqualitas, continuo et similitudo, non continuo imago : velut in duobus ovibus paribus quia inest æqualitas, inest similitudo. Quæcunque enim adsunt uni, adsunt et alteri, imago tamen non est, quia neutrum de altero expressum est : ubi similitudo, non continuo imago, non continuo æqualitas. Omne quippe ovum omni ovo, in quantum ovum est, simile est : sed ovum perdicis quamvis, in quantum est ovum, simile sit ovo gallinæ, nec imago tamen ejus est, quia non de illo expressum est : nec æquale, quia brevius est, est et alterius generis animantium. Sed ubi dicitur, non continuo, utique intelligitur quia esse aliquando potest : potest ergo esse aliqua imago in qua sit etiam æqualitas : ut in parentibus et filiis inveniretur imago, et æqualitas, et similitudo, si intervallum temporis defuisset. Nam et de parente expressa est similitudo filii, ut recte imago dicatur, et potest esse tanta, ut recte etiam dicatur æqualitas, nisi quod parens tempore præcedit, ex quo intelligitur et æqualitatem aliquando non solum similitudinem habere, sed etiam imaginem, quod in superiore exemplo manifestum est. Potest etiam aliquando esse similitudo et æqualitas, quamvis non sit imago, ut de ovibus diximus : potest similitudo et imago, quamvis non sit æqualitas, ut in speculo ostendimus : potest et similitudo esse, ubi et æqualitas et imago sit, sicut de filiis commemoravimus, excepto tempore quo præcedunt parentes. » His igitur hujus differentie regulis breviter prolatis, ad ea quæ incepta sunt ordine competentem transeamus, et divinæ legis testimonia ab illis non recte usurpata, a nobis venerabilium Patrum documentis recte sint promulgata : quatenus et illorum volatus, his alis fractis quas sibi arroganter accommodaverunt, fatescat, et studiosorum lecto-

rum, qui his bene uti desiderant, sensus ad alta A conscendat.

CAPUT IX.

Quomodo intelligendum sit quod scriptum est, Abraham adoravit populum terræ, filios Heth (Gen. xxi), sive quod Moyses Jetro legitur adorasse: quibus exemplis hi qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant: et quia nec Jacob Pharaonem, nec Daniel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam legantur adorasse.

Illi qui in adorandis imaginibus æstuant, hoc peculiariter atque familiariter exemplo utuntur quod Abraham filios Heth, et Moyses Jetro sacerdotem Madian adorasse leguntur. Quorum quidem adoratio tantum distat a pictæ imaginis adoratione, quantum pictus ipse homo a veri hominis ratione. Quantum enim verus homo a picto, rationalis ab irrationali, sensibilis ab insensibili, animatus ab inanimato in sui definitione secernitur, tantum procul dubio et hujus adoratio ab illius adoratione discernitur. Aliud namque est hominem salutationis officio et humanitatis obsequio adorando salutare, aliud picturam diversorum colorum fucis compaginatam, sine gressu, sine voce vel cæteris sensibus nescio quo cultu adorare. Fraternitatem autem diligendam, et dilectionem erga proximos exhibendam, et humilitatis gradum amplectendum, per quæ nos mutuo salutantes adoramus, pene omnium sanctarum Scripturarum perdocemur exemplis: imagines vero adorare, vel salutare, vel quasdam insensatas nœnias colere inhibemur potius quam instituimur, pene in cunctis divinæ Scripturæ locis. Nam, ut cæteros taceam, sacratissimus pastor, super quem solidissimam petram Ecclesiæ sancta fundata est, non ait imagines, sed *fraternitatem diligite* (I Pet. ii); nec *subditi estote* picturis, sed *omni humanæ creaturæ* (Rom. xiii; I Petr. ii), et Dominum Christum sanctificare non imaginibus, sed in cordibus nostris instituit. Dementissimum sane et ab omni ratione seclusum est, hoc ad austruendam imaginum adorationem in exemplum trahere quod Abraham populum terræ, et Moyses Jetro sacerdotem Madian leguntur adorasse: cum videlicet plerumque sancti viri per humilitatem qua Deo placuerunt homines salutationis gratia adoraverint, plerumque ne ab aliis adorarentur humiliter refugerint, plerumque rigore suæ sanctitatis erecti superbos quosque adorare contempserint. Imagines vero nusquam nec tenuit quidem adorare conati sunt. Nam in eo quod Abraham sive Moyses homines humiles suis utilitatibus necesarios, adorasse leguntur, et Mardocheus Aman hominem arrogantem, et in populi Dei interitum inhiantem, adorare contempsisse reperitur, hoc evidenter ostenditur quod sancti viri erga humiles, sive ut eos ad meliora hortentur, sive ut ejusdem summæ virtutis munera non amittant, per eandem humilitatem sunt socii: contra pravorum vero nequitias, sive ut malorum societates declinent, sive ut eos respiscere compellant, forsiter sint erecti. In eo igitur quod Joannes in Apocalypsi ab angelo cohibetur ne se adoret, dicente eo-

dem angelo: *Vide ne feceris: conservus tuus sum* (Apoc. xix et xxi); et pastor Ecclesiæ Petrus blande centurionis adorationem vitaverit, dicens, *Surge, frater, et ego homo sum sicut et tu* (Act. x); et vas electionis Paulus cum Barnaba Lycaonum adorationem valida reluctatione spreverit, procul dubio omni creaturæ adoratio quæ solum Deum decet, qui solus adorandus, solus colendus est, impendenda esse vetatur, salva tantummodo salutationis causa per quam humilitas demonstratur. Dicat igitur nobis, dicat sanctissimus Augustinus quid de hac adoratione Abraham vel Moysi senserit; ait enim: « Insinuat hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses cum quo Deus loquebatur, non fastidivit neque contempsit alienigenæ soceri sui consilium, quanquam et ipse Jetro, cum Israelita non fuisset, utrum inter viros Deum verum colentes religioseque sapientes habendus sit, quemadmodum et Job cum ex ipso populo non fuisset, merito quaeritur, imo credibilis habetur (ambigue quippe posita sunt verba) vel utrum sacrificaverit Deo vero in populo ejus quando vidit generum suum, vel utrum eum adoraverit ipse Moyses. Quanquam de adoratione etiamsi expresse positum esset, honor videretur socero redditus eo modo quo solet hominibus honorificentie causa exhiberi a patribus: sicut de Abraham scriptum est, quod adoraverit filios Heth. » Sed nec illud silentio prætereundum est quod dicunt Jacob Pharaonem adorasse, sive Daniel Nabuchodonosor regem, quod quidem nec in Hebræo habetur, nec in nostris Latinis codicibus, qui a beato Hieronymo ex Hebræica veritate translati sunt, uspiam reperitur. Non enim amplius quam semel Jacob in conspectu Pharaonis fulse legitur: quod quidem hoc modo Scriptura narrat: *Post hæc introduxit Joseph patrem suum ad regem, et statuit eum coram eo; qui benedicens illi, et interrogatus ab eo, quod sunt dies annorum vite tuæ? respondit Jacob: Dies peregrinationis et vite meæ centum triginta annorum sunt parvi et mali, et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt: et benedicto rege egressus est foras. In quibus verbis non eum adorasse, sed benedixisse monstratur. Quod quidem et si fecisset, non ideo faceret ut inde adorandarum imaginum exemplum sumeretur, sed ut humilitas sancti patriarchæ Deum timentis, regem honorificantis monstraretur. Quæ dum ita se habeant, reor quod illi arbitrentur divinam Scripturam illo familiarissimo illorum loquendi genere, quod quidam acyrologiam nuncupant, uti, ut benedicere posuerit pro adorare, qui loquendi modus tanto eis peculiaris est, ut et habere, et salutare, et osculari, et venerari, pro adorare et ipsi ponant, et ab aliis positum accipiant, et ut ita dixerim pene omnia eis hujusmodi verba in adorare conversa sint. Sancta vero Scriptura sicut cæteros errores, ita etiam hunc loquendi modum abnuit, sed puris, propriis, fixis sive prudentibus semper verbis sive sententiis utitur, Propheta attestante, qui ait: *Lex Domini irreprehensibilis*; quæ si benedicere posuit pro*

adorare, impropriis dictionibus utitur. Si impropriis dictionibus utitur, reprehensibilis est: est autem irreprehensibilis, non igitur benedicere posuit pro adorare. Dic ergo tu, dic sancte Daniel, dic vir desideriorum, dic scrutator arcanorum, dic indagator Scripturarum, dic propheta qui Redemptorem mundi in eo apertius cæteris dixisse probaris, quia non solum scribis eum esse venturum, quod est tibi commune cum cæteris, sed quo tempore venturus sit doces, et reges per ordinem digeris, et annos enumeras ac manifestissima signa prænuntias: dic utrum Nabuchodonosor, ut illi garrunt, adoraveris? Non in meo volumine hoc, inquam, fecisse me legis: quod quidem et si fecissem, nulla ex parte inde illorum assertio fulciretur: ego proposui in corde meo ne polluerer de mensa ejus, neque de vino potus ejus, et illi me dicunt cum adorasse. Cadentem ergo in faciem suam, et me adorantem, et hostias et incensum sacrificare mihi præcipientem, et Deum deorum et Dominum regum et revelatorem mysteriorum, qui potest aperire sacramenta continentem, et eum in me potius ob signorum magnitudinem, cujus ego habitaculum sum, quam me adorantem blandis alloquiis affatus sum et ab eo ut misericordiam semper exerceret in genere Israel, sive ut concaptivos meos, Ananiam, Azariam et Misaelem constitueret super opera provincie Babylonis postulavi, non adulatorie adoravi. Quem quidem et si adorassem, non rem quamdam insensatam adorarem, sed per humilitatis officium sublimiori potestati subditus manens, sciens non esse potestatem nisi a Deo, rationalem hominem salutando adorarem. Nam cum tam felicem quondam habuerim conversationem, ut quesitis occasionibus ex latere regis quibus accusari possem ab invidia, et non in alio nisi in legitimis Dei mei accusatus fuero, et in lacum leonum projectus, et nunc accuser adorasse quem non adoraverim, et a falsis testibus dicar egisse quod non egi, restat ut cum David clamem, *Insurrexerunt in me testes falsi, et mentita est iniquitas sibi (Psal. xxvii)*. Cum ergo ob imaginum amorem et Jacob patriarcham et Daniele prophetam criminentur, et Scripturarum divinarum sensus ad peregrinas intelligentias convertere nitantur et suos prædecessores sive parentes contra legis imperium aspernentur, superest ut his tantum contenti sint, et earum patrocinio, si errorem suum corrigere nolunt, sicut et ipsi credunt, muniantur. Atque illi gloriantur in imaginibus, nos autem gloriemur in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem nobis mundus crucifixus est nosque mundo.

CAPUT X.

De eo quod Joannes presbyter et legatus Orientalium incante imaginum adorationem stabilire nitens, dixisse legitur, Exerxit Jacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum (Gen. xxiv).

Non mediocris socordiae est hoc etiam ad imaginum adorationem astruendam exemplum proferre quod Jacob lapidem erexit in titulum, sicut Joannes presbyter et legatus Orientalium protulisse in eadem

A synodo quæ pro adorandis imaginibus agitata est, legitur: quoniam ille lapis non alicujus præteritis rei imago vel similitudo fuisse creditur. Qui si ob alicujus præterite rei memoriam ob ejusdem rei similitudine expressus, et a sancto patriarcha ad adorandum fuisset erectus, quoddam fortassis posset illis ferre adminiculum, qui tanti erroris subire non formidavere periculum. Sed dum aliud sit quedam per patriarcham fieri ad præfigurationem futurorum, aliud a pictore pingi quedam ob memoriam præteritorum gestorum; aliud sit Spiritu sancto esse repletum, aliud pictoria arte imbutum; aliud isto gorat cælesti munere fretus; aliud ille operandi usus expertus; aliud sit Jacob in titulum erigere lapidem, aliud quemdam pictorem in pariete statuere imaginem; aliud secundum typicam figuram desuper oleum fundere, aliud secundum vaniloquam assertionem adorare jubere; inutile et ultra quam inutile est hoc ad astruendam aliquam rem in exemplum proponere quod ab illa re omnium argumentationum diverticulis videtur distare. Nunquidnam Jacob illum lapidem ut adoretur erexit, aut alicujus rei in eo imaginem depinxit? Nam dum imagines pene nullum officium aliud nisi mentibus per sui intuitum memoriam inferendi habeant, lapis qui a patriarcha erectus est tria insignia et summo honore digna creditur officia habuisse. Primum, quod cervicem Israeliticam fulcierit, et pulvillis carenti patriarchæ pulvilli vicem præstiterit, et ejus capite fuerit oneratus, qui non solum scalam a terra usque ad cælum pertingentem, et angelos per eam ascendentes et descendentes, sed etiam ipsum Dominum bona sibi pollicentem cernebat. Secundum, quod in insigne et titulum quo sanctus patriarcha illius sancti loci reminisceretur, erectus est, quo rediens prolis et conjugum affecta exhilaratus et magna rerum opulentia ditatus, sua Domino vota qui hæc sibi cuncta concesserat redderet. Tertium, quod typum gererat nostri Mediatoris, qui factus est in caput angeli, et est mirabilis oculis nostris; qui unctus est a Patre oleo lætitiæ præ consortibus suis; quem et Daniel lapidem abscisum dicit de monte sine manibus præcidentium, absque coitu et humano videlicet semine ex utero virginali genitum. Quem et David petram nuncupat dicens, *Dominus petra mea et robur meum et Salvator meus (Psal. xxvii)*. De quo etiam in Isaia propheta scribitur: *Ecce pono in fundamentis Sion lapidem summum, angularem, probatum, electum, pretiosum, et qui crediderit in eum non confundetur (Isa. xxiv)*. Qui ideo angularis dicitur, eo quod duos parietes ex adverso venientes, ex circumscissione videlicet et præputio, vel etiam duo Testamenta in se summo, probato, electo et pretioso lapide conjungit, et in uno sanctæ Ecclesiæ cætu, cuius ille caput est, connectit. De quo et per prophetam Zachariam paterna voce dicitur: *Ecce ego adducam filium meum Orientem: quia lapis quem dedit coram Jesu septem in eo oculi sunt (Zach. iii)*. In quibus septem oculis septiformis gratiæ Spiritus, qui a

Patre Filioque procedit, evidenter ostenditur: et per Isaiam prophetam: *Spiritus Domini spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, spiritus timoris Domini nominatur (Isa. xi)*. De quo etiam angulari lapide petra Ecclesiae ait: *Sicut modo geniti infantes, rationabiles, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem: si tamen gustastis quam dulcis est Dominus, ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum (I Pet. ii)*; et post pauca: *Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem lapis, quem reprobarunt edificantes, hic factus est in caput anguli, et lapis offensionis et petra scandali his qui offendant verbo nec credunt in quo et positi sunt (Ibid.)*. Quo documento monstratur illum et honorem fortitudinis credentibus, et scandalum duritiae incredulis esse. Quod etiam per justum Simeonem hoc sensu praedictum est. Ait enim: *Positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel (Luc. ii)*: in ruinam scilicet incredulorum, in resurrectionem vero credentium; qui etiam ignis nuncupatur, sive quod in se credentes aeterni luminis fulgore perlustrat, sive quod incredulos aeterni ignis ardore torrebit. De unctione vero hujus lapidis et paulo superius David oraculis prolatum est, et nunc praefati pastoris Ecclesiae testimonio proferendum est, qui ait: *Iesum Nazarenum quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute (Act. x)*. Quia ergo Spiritus sanctus plerumque in divinis Scripturis olei nomine innuitur, Joannes apostolus testis est qui dicit, *Sicut unctio ejus docet nos de omnibus (I Joan. ii)*. Cujus si inenarrabilis nectaris unctione delibuti sunt ob imaginum adorationem stabilendam, synodos agitare et Scripturas sanctas ad extraneos sensus usurpare nequaquam debent.

CAPUT XI.

De eo quod praefatus Joannes dixit, in hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum: Mens videns Deum.

Sed nec illud quidem a reprehensione vacat quod idem Joannes presbyter et legatus Orientalium inter caetera deliramenta de Jacob dixisse fertur, *In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum, Mens videns Deum*, cum hoc dictum et a re proposita longe distet, et in nominis interpretatione usitatiorem quamdam omitens, pene inusitatum quid personet. Nam dum quidam id nomen interpretentur, *Vir videns Deum*, quidam vero, *Fortis cum Deo*, nonnulli etiam veracius, *Princeps cum Deo*, nescio tamen an ullus eorum qui in canone recipiuntur, reperiatur hoc, *Mens videns Deum*, interpretatus fuisse: unde non solum ille reprehendendus est qui usitatoribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum

* Et in nominis interpretatione usitatiorem quamdam omitens, pene inusitatum quid personet. Emendator, expreso rō usitatiorem, de suo substituit visitationem, quo quid sibi velit non quo visitare. Visitatiorem, subaudi ἀπὸ τοῦ visitationem.

quid protulit, sed et omnis illa synodus, quae ei in pluribus somnianti assensum praebeat, quae non solum dicenti non restitit, sed etiam dicta in volumine taxavit. Cum ergo sancta Ecclesia secundum sanctorum Patrum institutionem omne quod irreprehensibile est recipiat, omne vero quod reprehensibile abiciat, hanc quoque eorum synodum, quae utique reprehensibilis est abjicit: et si hanc quae reprehensibilis est non abjicit, neque eas quae irreprehensibiles sunt suscipit: suscipit autem eas quae irreprehensibiles sunt, hanc igitur, quia reprehensioni patet, penitus suscipere non debet. Illas enim synodos sancta et universalis recipit Ecclesia, quae pro diversis fidei sive religionis causis, diversis locis seu temporibus, a doctis et catholicis viris celebratae, a sana sobriaque doctrina nullatenus deviare perhibentur. Praeterea tanti patriarchae cum angelo luctatio non quamdam imaginum adorationem, sed Dominicam praefigurasse dicitur in eodem populo passionem: qui populus et ei luctando praevaluit, quia crucifixus, et ab eo benedictionem in his qui in eum crediderunt accepit, et in his claudus qui in eum credere contempserunt, remansit, dicente beato Augustino: *Quod ab illo angelo desiderat benedici Jacob cui luctando praevaluit, magna est de Christo prophetia. Nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a majore vult benedici. Quomodo ergo ab eo iste voluit quem luctando superavit? Praevaluit enim Jacob Christo, vel potius praevallere visus est per eos Israelitas a quibus crucifixus est Christus: et ab eo tamen benedicitur in eis Israelitis qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat: Nam et ego Israelita sum ex genere Abraham et tribu Benjamin (Rom. xi). Unus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus. Claudus in latitudine femoris tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est: Et claudicaverunt a semitis suis (Psal. xviij). Benedictus autem in eis de quibus dictum est: Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt (Rom. xi).*

CAPUT XII.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus qui ex Hebraica veritate translati sunt inveniatur, quod illi in sua synodo dicunt, Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, osculatus est cum lacrymis, et propriis oculis imposuit (Gen. xxxvii).

Non mirandum est si Jacob accusetur ab illis tunicam Joseph osculatus fuisse, et oculis imposuisse, a quibus etiam Pharaonem accusatur adorasse. Accidere etenim plerumque solet ut qui semel falli coeperit, crebro fallatur; et qui semel a via recesserit, et tramitem sui itineris ducem sequi neglexerit, per abrupta et invia aflatim errore deinde feratur. Tunica enim Joseph nec in Hebraeis codicibus, nec in Latinis qui ex Hebraica veritate translati sunt

Astipulatur id quod sequitur: « Qui usitatoribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum quid protulit. » Usitator autem interpretatio est illa quam postremo loco ponit, princeps cum Deo.

a patre osculata vel oculis imposita fuisse narratur. A
 Quod quidem et si factum fuisse narraretur, nullo
 modo in hoc facto vel tenuiter imaginum adoratio
 inpueretur: cum tamen aliud sit adorare, aliud
 osculari, quod illi acyrologice unum putant: atque
 aliud pictam imaginem adorare, aliud a paterno
 affectu vestis filii qui exstinctus credebatur dolore
 compellente madescensibus fletu oculis imponi;
 aliud cuidam similitudini colla submittere, aliud
 præ cæteris dilecti filii vesti interna pietate oscu-
 lum dare. Adeo itaque sanctus patriarcha angelatur
 animi procella turbati, ut non solum vestem filii
 quem inclementia mortis raptum credebat, oscula-
 retur vel oculis imponeret, sed etiam consolatione
 postposita funereis vocibus lugubriter mala sua
 exaggerans, se etiam fore post hunc ad infernum
 descendurum ediceret. Qualiter ergo beatus Jacob
 tunicam filii non osculatus fuisse, aut oculis imposu-
 isse, sed vidisse tantum et cognovisse credatur,
 hoc ordine sancta Scriptura commemorat. Ait
 enim: *Tulerunt autem tunicam ejus, et in sanguine
 hædi quem occiderant tinxerunt, mittentes qui ferrent
 ad patrem, et dicerent: Hanc invenimus, vide utrum
 tunica filii tui an non. Quam cum agnovisset pater,
 ait, Tunica filii mei est: sera pessima comedit eum,
 bestia devoravit Joseph* (Gen. xxxvii). Denique quid
 hæc illius sancti viri tunica, per quam illi imagi-
 num adorationem astruere nisi sunt, typicis præfigu-
 ravit sacramentis et tacitis innuerit mysteriis,
 oportet ut breviter exsequamur, quo et illorum
 vana assertio destituatur, et lectoris animus mul-
 ceatur. Joseph namque, qui *augumentum* interpreta-
 tur, et ab Ægyptiis *Salvator mundi* est nuncupatus,
 illius typum gessit qui et genus humanum sua mor-
 te salvavit, et mundum spiritali frumento refecit,
 et in tantum augmentum suæ fidei semen crescere
 fecit, ut et totum mundum impleret, et per eandem
 fidem terrena coelestibus copularet. Ejus vestis hædi
 sanguine tincta est, quia in similitudine carnis pec-
 cati secundum Apostolum apparuit, et de peccato
 damnavit peccatum: vel etiam hostia pro peccatis
 effectus, peccata nostra portavit in corpore suo su-
 per lignum, ut a malis liberati cum iustitia viva-
 mus; cujus vulnere sanati sumus, qui veluti oves
 errabamus. Est etiam et vestis ejus sancta Ecclesia,
 quæ est corpus Christi, Paulo attestante, qui ait:
*Gaudeo in passionibus meis, quia expleo ea quæ de-
 sunt passionum Christi in carne mea propter corpus
 ejus, quod est Ecclesia* (Coloss. i); quæ vestis po-
 lymita sive varia est, quia videlicet sancta Eccle-
 sia de diversarum gentium sive linguarum varietate
 colligitur, Psalmographo docente, qui ait: *Astitit
 regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumam-
 cta varietate* (Psal. xlv). Solet etiam eadem vestis,
 quæ talaris fuisse describitur, sanctorum virorum,
 qui utique membra Christi sunt, perfectionem desi-
 gnare, qui perceptum boni operis indumentum ad
 talos, id est ad finem usque perducunt.

CAPUT XIII.

*De eo quod in octe et inordinate dicunt, Si calum-
 niaris me, quoniam ut Deum adoro lignum cru-
 cis, cur non calumniaris Jacob adorantem sum-
 mitatem virgæ Joseph? sed manifestum est quon-
 iam non lignum videns adoravit, sed per lignum
 Joseph, sicut et nos per crucem Christum.*

Illud sane quod dicunt, Jacob etiam summitatem
 virgæ Joseph adorasse, non est omittendum, quo-
 niam quidem magnum se ob adorandas imagines
 in hac re gratulantur habere exemplum: cum vide-
 licet in Latinis codicibus non legatur, *Adoravit sum-
 mitatem virgæ Joseph* (Gen. xlvii), sed in quibus-
 dam, *Adoravit super caput virgæ* (Hebr. xi), et
 in Hebræa veritate, cui potissimum fides adhibenda
 est, nullam penitus vel tenuiter mentionem virgæ
 faciat, sed dicat tantum, *Adoravit Israel Deum
 conversus ad lectuli caput. In quo utique, ut ait
 beatus Augustinus, senex jacebat, et sic positum
 habebat ut in eo sine labore quando vellet oraret.*
 Quia ergo, ut præfati sumus, quidam Latinorum
 codicum habent, *adoravit super summitatem virgæ*,
 necesse est ut memorati doctoris documentis qua-
 liter intelligendum sit explicemus, ait enim (quod
 habent Latini codices): Et adoravit super caput vir-
 gæ ejus. Nonnulli emendantes habent: *Adoravit super
 caput virgæ suæ, vel in capite virgæ suæ, sive in
 cacumen vel super cacumen. Fallit enim eos Græ-
 cum verbum, quod eisdem litteris scribitur, sive ejus,
 sive suæ: sed accentus dispares sunt, et ab eis qui
 ita noverunt in codicibus non continentur. Valent
 enim ad magnam discretionem, quamvis et unum
 plus litteram habere possent, si esset suæ aut non esset
 adroû sed iavroû. Ac per hoc merito queritur quid
 sit quod dictum est. Nam facile intelligeretur, senem
 qui virgam ferebat eo more quo illa ætas baculum so-
 let, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique
 fecerit super cacumen virgæ suæ, quam sic ferebat
 ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid
 est ergo. Adoravit super cacumen virgæ ejus, id est,
 filii sui Joseph? An forte tulerat ab eo virgam quando
 ei jurabat idem filius, et dum eam tenet post verba
 jurantis, nondum illa reddita, mox adoravit Deum?
 Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne pote-
 statis filii sui, ubi figuræ magnæ rei futuræ præsigna-
 bantur. Dicant ergo, dicant quid contra hæc di-
 cti sunt, qui ob adorandas imagines tantum
 patriarcham criminari non fornicant, et Scripturas
 sanctas vesana mente permutare affectant. Ecce
 Hebraica veritas eundem patriarcham Deum ad-
 orasse ad caput lectuli clamat: ecce Latinorum bi-
 bliotheca eum aut super caput virgæ, aut in capite,
 aut in cacumine, vel super cacumen adorasse denun-
 tiat: ecce vir eruditissimus Augustinus, et di-
 vini muneris flamine afflatus, solerti indagatione
 eum aut in suæ, aut in filii virgæ summitate Deum,
 non eandem virgam nec eundem filium adorasse
 personat.*

Dicant quis sanctæ legis translator cum summita-
 tem virgæ filii, et in eadem virga filium adorasse

translulerit: quis sanctæ legis studiosissimus indagator cum virgam filii vel filium potius quam Deum adorasse tractaverit: et cum hunc invenire nequiverint, depravatricem sive refragatricem potius quam indagatricem suam intelligentiam divinarum Scripturarum esse persentiant. Jam vero quia pene omnis divinæ legis series ab illis ob imaginum adorationem aut mutilatur aut permutatur, nova necesse est post Moysen legis tradatur scriptio; nova post Exram legis reperiatur restauratio; nova post Septuaginta Interpretes, Theodotionem et Symmachum et Aquilam, sive etiam beatum Hieronymum legis queratur translatio; nova post apostolos et apostolicos viros Spiritu sancto repletos scrutetur tractatio, quæ adeo divinis Scripturis refragari queat, ut omnes imaginum adorationem spernentes anathematis vinculo neciat. Quæ sit præterea differentia crucis Christi et imaginum pictorum arte pictarum, vel quanto mysterio crux imaginibus emineat, sive quomodo humanum genus non per imagines, sed per crucem Christi redemptum sit, quæ duo illi vel paria vel æqualia putant, in sequentibus loco suo, Domino favente, explicabimus.

CAPUT XIV.

Non pertinere ad imaginum adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est, Jacob Pharaonem benedixit (Gen. xlvii).

Quod sæpe memoratus patriarcha Jacob Pharaonem non adorasse, sed benedixisse legatur, superius dictum est. Nunc vero quia in alia ejusdem vanissima synodi lectione *benedictio* quodammodo posita est pro adoratione, breviter exsequendum est. Quoniam quidem tantis est illius vanitatis scriptura ignorantie obsita caliginibus, ut nec sequentia præcedentibus, nec præcedentia convenire videantur sequentibus, et ut se habet vanitas mendacium, semper fugitiva, semper caduca, semperque libentia sequitur, dicente Salomone: *Qui incumbit mendaciis, hic pascit ventos, ipse autem sequitur aves volantes* (Proverb. x). Ut ergo imaginum adorationem, in quarum amore eorum mens pendet, et totius sanctitatis propositum est, stabiliant, plurima verba vel sensus quæ ad aliud pertinent in adorationem mutare affectant. Nam et hæc, quod idem sanctus vir Pharaonem benedixit, non ad eandem benedictionem pertinere putant quam solent plerumque exsules civibus, subditi prælati, pauperiores ditioribus, et quam maxime senes, qui sibi quædam commoda impendunt exhibere, sed ad nescio quam adorandam imaginum pictoriam, quæ nimirum tanto inutilis est, quanto minus suæ utilitatis efficaciam potest loquendo edicere. Aiant enim, *Benedixit Jacob Pharaonem*, sed non ut Deum benedixit; adoramus nos imaginem, sed non ut Deum adoramus. O inconveniens compa-

ratio! O hebes conjectura! O stolidissima dictio! Similem dicis benedictionem, quam sanctus patriarcha regi exhibuit, qui præ cæteris dilectissimo filio insigne contulit potestatis: qui sibi cum universa prole uberem ad inhabitandum glebam concessit; qui sibi non cujuscunque provincie portionem, sed totius sui imperii terræ donavit optionem, adorationi quam imaginibus exhibes? Quæ adorantibus nihil præter rei memoriam cujus sunt, exhibere valent. Benedixit itaque Jacob Pharaonem, non ut Deum quem omnis creatura benedicit et laudat, neque ut picturam quam manus artificis aptat, sed ut hominem cui propter sublimitatem concessæ a Deo potestatis honor est exhibendus. Benedixit, inquam, eum, non ut imaginem insensatam, sed ut rationalem hominem; non ut industria pictoris compaginatam, sed ut ad Dei imaginem et similitudinem conditum; non ut in parietibus immobiliter stantem, sed ut sibi vel proli prospera commodantem: et, ut ita dixerim, benedixit Israel regem qui ejusdem spiritus nectare delibutus erat: qui postmodum per Apostolum dicturus esset, *Benedicite et nolite maledicere* (Rom. xii), qui non solum pro eo qui se et sobolem opulentia rerum ditabat, sed pro calumniantibus et persequentibus orare deberet. Non itaque hujusmodi benedictio, quæ profecto bonæ retributionis causa exstitit celebrata, imaginum adorationi congruit, quæ neque se adorantibus, neque adorare spernentibus, quamdam pro qualitate meritorum possunt inferre retributionem.

CAPUT XV.

Quam absurde agant qui ad confirmandas imagines exemplum divinæ legis proferunt dicentes, propitiatorium et duos cherubim aureos et arcam testamenti præcipiente Domino Moysen fecisse.

Fecisse sanctus Moyses, præcipiente Domino, propitiatorium et arcam testamenti, et duos cherubim aureos, nec non et excidisse tabulas lapideas legitur; non tamen adorare jussisse, nec ea ob præteritarum quarundam rerum memoriam, sed ob futurorum mysteriorum sacratissimam præfigurationem creditur condidisse. Quæ dum ita se habeant, quantæ sint absurditatis, quantæ dementiæ illi qui his sacratissimis et summo honore dignis rebus, præcipiente Domino, a legislatore conditis, imagines æquiparare conantes, illarum adorationem his exemplis stabilire moliantur, nec ferrea vox explicare, nec nostri sensus existimatio poterit indagare, præsertim cum illa sacratissimorum sensuum exuberent arcanis, hæc parum utilitatis habeant, excepta recordatione rei cuius sunt. Cum ergo arca testamenti Domini de lignis Settim, jubente Domino, per legislatorem condita et inaurata sit, et introrsus habeat tabulas nihilominus fæderis et manna sive virgam Aaron, propitiatorium vero sit

* Quæ dum ita se habeant, quantæ sint absurditatis, quantæque dementiæ illi, qui, etc. In vulgatis legitur: « quantum ita sint absurditatis. » Pessime, et refellit locus geminus infra, c. 17: « Quantæ sit

absurditatis, quantæque dementiæ, pene infinitum est persequi. » Et lib. ii, cap. ult.: « Quantæ sit arrogantia quantæque temeritatis parentis anathematizare. »

aureum in modum tabulae, quod superimponeretur A
 arce, ejusdemque longitudinis et latitudinis, tantæ
 quæ formæ fieri sit jussum, quæ et arca, ut eodem
 propitiatorio arca tegetur, et duo cherubim au-
 rei ductiles super ipsam propitiatorium essent, hinc
 atque inde alterutrum attendentes, ita ut vultus
 eorum in propitiatorium essent, et pinnis suis
 obumbrarent propitiatorium, et inde Deus loqueretur
 ad Moysen, de propitiatorio videlicet sive de
 medio cherubim, qui tam hebes tamque est de-
 mens, ut non solum habendarum, sed etiam ad-
 orandarum imaginum insolentissimum usum, ho-
 rum tam terribilium tamque insignium mysterio-
 rum comparatione conetur astruere? Nam dum
 istæ nihil aliud innuant, nisi interdum rerum ges-
 tarum ordinem, interdum non gestarum, sed ficta-
 rum mentiantur errorem, illa vero semper sanctis
 et excellentibus radiant mysteriis et rutilant sacra-
 mentis. Arca namque fœderis secundum quosdam
 Dominum et Salvatorem nostrum, in quo solo fœ-
 dus pacis apud Patrem habemus, designat, qui
 post resurrectionem suam ascendens in cœlum car-
 nem quam assumpserat ex virgine, in Patris dex-
 tera collocavit. In quo sunt duæ tabulae legis,
 duo videlicet Testamenta; in quo est virga Aaron,
 quæ fronduerat ei, quia ipse est rex et sacerdos:
 rex, quia de eo scriptum est: *Virgam virtutis suæ
 emittit Dominus ex Sion, et dominabitur in medio
 inimicorum suorum (Psal. cx); sacerdos vero, quia
 de eo scriptum est: Tu es sacerdos in æternum
 secundum ordinem Melchisedech (Psal. cx et Heb. v);*
 in quo est manna, cœlestis videlicet panis eduli-
 um, de quo edulia David egregius propheta dicit:
*Panem de caelo dedit ei, panem angelorum manduca-
 vit homo (Psal. lxxviii et lxx, Ed. 1);* sicut et ipse
 in Evangelio dicit, *Ego sum panis vivus qui de caelo
 descendi (Joan. vi).* Cui propitiatorium superponi-
 tur, quia scilicet legalibus sive evangelicis præce-
 ptis, quæ in eo fundata sunt, supereminet misericor-
 dia ejusdem mediatoris, per quam non ex operibus
 legis quæ fecimus nos, neque volentes, neque cur-
 rentes, sed ejus miseratione salvamur; de quo
 etiam voce paterna dicitur, *Veritas mea et miseri-
 cordia mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur
 cornu ejus (Psal. lxxxix);* et qui per prophetam dicit:
Misericordiam volo et non sacrificium (Ose, vi);
 et cui per Psalmistam dicitur, *Miserationes tuæ
 multæ, Domine (Psal. cxviii);* qui secundum Apo-
 stolum propitiatio est pro peccatis nostris (Joan. ii).
 In quo sunt duo cherubim, scientiæ videlicet ple-
 nitudo, quæ in duobus Testamentis, ejus revelatione,
 monstrata est; qui invicem se attendunt, quia lex
 et evangelium magnam inter se consonantiam ha-
 bent, dicente Domino, *Non veni legem solvere, sed
 adimplere (Matth. v).* Qui cherubim ideo versos vul-
 tus habent in propitiatorium, quia duo Testamenta
 spem semper in Dei misericordia ponendam omni-
 nino commendant. Desuper quo propitiatorio, id est,
 de medio cherubim loquitur Deus, quia idem Filius

est Verbum Patris, per quem facta sunt omnia (Joan.
 i); et cum sit unius cum Patre substantiæ, sicut
 ipse in Evangelio ait, *Ego et Pater unum sumus*
 (Joan. x), sive ut Philippo ait, *Qui videt me, videt
 et Patrem (Joan. xiv).* Dei Patris in eo semper
 de medio duorum Testamentorum vox auditur: Se-
 cundum plerosque vero divini legis doctores qui
 hæc moraliter tractant, aurum sapientiam significat,
 arca secretum Dei. In arca jussa sunt poni lex et
 manna et virga Aaron. Per *virgam* potestas signi-
 ficatur, per *manna* gratia, quia nisi cum gratia
 non est potestas præcepta faciendi. Verumtamen
 quia lex a quovis proficiente non ex omni parte
 completur, propitiatorium est desuper: ad hoc enim
 opus est, ut propitius sit Deus; et ideo desuper
 ponitur, quia superexaltat misericordia judicio. Duo
 vero cherubim pinnis suis obumbrant propitiato-
 rium, id est, honorant velando, quoniam ministeria
 ista sunt, et invicem se attendunt, quia consonant.
 Duo quippe ibi Testamenta signantur, et vultus
 eorum sunt in propitiatorium, quia misericordiam
 Dei, in qua una spes est, valde commendant. De-
 nique hinc se promisit locuturum Deus ad Moysen,
 de medio cherubim, desursum propitiatorii. Porro
 si creatura rationalis in multitudine scientiæ, quo-
 niam hanc interpretationem habent cherubim, duo-
 bus ipsis animalibus significatur, ideo duo sunt ut
 societatem charitatis commendent; ideo pinnis suis
 propitiatorium obumbrant, quia Deo, non sibi, tri-
 buunt pinnae suas, id est Deum honorant virtutibus
 quibus præstant. Et vultus eorum non sunt nisi in
 propitiatorium, quia cuicunque profectui ad multi-
 tudinem scientiæ spes non est, nisi in Dei misericor-
 dia. Quia igitur tabulae per quas duo Testamenta
 significari superius diximus, nullo terrore dantur,
 nullo strepitu ignium, nulla commotione nubium,
 nullo mugitu tabularum, sicut illæ quæ prius a Do-
 mino datæ et a Moysæ communicatæ fuisse leguntur,
 quæ dum darentur Moysi, a populo dictum est:
*Loquere tu nobiscum, et non loquatur ad nos Deus,
 ne forte moriamur (Exod. xx),* hoc evidenter innui-
 tur, quod priores vetus Testamentum in quo terror
 erat, significaverint, posteriores vero novum, in quo
 dilectio. Quod vero priores opus Dei fuerint, secundæ
 opus hominis, et illæ conscriptæ digito Dei, istæ scri-
 ptæ ab homine narrentur, hoc apertissime declaratur,
 quod in illis vetus Testamentum, ut præfati sumus, si-
 gnificatum est, quia Deus ibi præcepit, sed homo
 non fecit. Lex enim posita est in veteri Testamento,
 quæ convinceret transgressores: unde et egregius
 prædicator ait, *Lex autem subintravit, ut abunda-
 ret peccatum (Rom. v).* Non enim implebatur timore,
 quæ non impletur nisi charitate; et ideo dicitur
 opus Dei, quia Deus legem constituit, Deus con-
 scripsit; nullum opus hominis, quia homo Deo non ob-
 temperavit, et eum potius reum lex fecit. In secundis
 autem tabulis homo per adiutorium Dei tabulas
 facit atque conscribit, quia novi Testamenti charitas
 legem facit. Unde mediator Dei et hominum legem

non solvere, sed adimplere venit. Dicit autem et idem egregius predicator, *Plenitudo legis charitas et fides quæ per dilectionem operatur* (Rom. xiii). Factum est itaque homini facile in novo Testamento quod in veteri difficile fuit, habenti fidem quæ per dilectionem operatur; atque illo digito Dei, hoc est Spiritu Dei, intus eam in corde scribente, non foris in lapide. Unde dicit Apostolus, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* (II Cor. iii), quoniam charitas Dei qua veraciter impletur præceptum, diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hoc est ergo quod primo data est lex, ubi significatur vetus Testamentum, quod est opus tantummodo Dei et conscriptio digiti Dei, quod Apostolus dicit, *Itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum et iustum et bonum* (Rom. vii). Lex ergo sancta et bona Dei opus est, ubi homo nihil agit, quia non obtemperat, sed reatu potius premittitur lege minante atque damnante. *Peccatum enim, inquit, ut appareat peccatum per bonum, mihi operatum est mortem* (Ibid.); beatus autem homo est, cum hoc mandatum sanctum et iustum et bonum adimplet. Est etiam opus ejus, sed per gratiam Dei. Hic enim sensus optatur translationi veteri, in qua secundæ tabulæ a-legislatoris scriptæ fuisse memorantur. Cæterum quia in Hebraica veritate utraque, primæ videlicet et secundæ, a Deo scribuntur, hoc significatur, quia et vetus et novum Testamentum sancti Spiritus gratia, qui digitus Dei dicitur, conscriptum est, et in illo accipitur spiritus servitutis in timore, quia Deus jugum legis homini imponit, homo ferre non valet. In isto vero ubi tabulæ ab homine sunt, a Deo scribuntur, homo obediendo accipit spiritum adoptionis. Hæc igitur insignia, arca videlicet et quæ in ea sunt, propitiatorium sive cherubim, semper a nobis spiritali intuitu cernantur, et tota mentis intentione quærantur. Nec ea in depictis tabulis sive parietibus queramus, sed in penetrabilibus nostri cordis mentis oculo aspiciamus; et qui secundum Apostolum, re-elata facie gloriam Dei speculantes in ejusdem imaginem transformamur, a claritate in claritatem, tanquam a Domini Spiritu non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis, non jam veritatem per imagines et picturas queramus, qui spe, fide et charitate ad eandem veritatem quæ Christus est, ipso auxiliante, pervenimus.

CAPUT XVI.

Quod nec inde adorandarum imaginum usus astrui possit, ut illi stultissime et irrationabiliter dicunt, eo quod in lege scriptum est: Ecce vocavi ex nomine Beseleel filium Ur, filii Hor de tribu Juda, et replevi eum spiritu sapientiæ et intelligentiæ, ad perficiendum opus ex auro et argento, et dedi ei Ooliab Achisama (Exod. xxxi).

Lex, ut ait Apostolus, *spiritualis est* (Rom. vii). Est enim nobis in presentis sæculi caliginoso itinere ad dirigendos nostrarum mentium gressus a Deo collata, cujus jubare mentis acies perlustrata mysticorum sensuum possit istueri secreta. *Præceptum namque*

Domini lucidum, ait propheta, *illuminans oculos* (Psalm. xix); atque idem, *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis* (Psalm. cxix). De hac itaque per quemdam sapientem dicitur: *Lucerna est mandatum legis, et lux vitæ, et increpatio et disciplina*. Et Isaias dicit, *De nocte spiritus meus vigilat ad te, Deus, quia lux præcepta tua sunt super terram* (Isa. xxvi). Cujus lucis cum omnes eam non recte intelligentes expertes sint, hi nimirum prorsus expertes esse creduntur, qui ob nescio quam imaginum adorationem eam violentem ad suos sensus flectere nituntur, et in suo errore eam quodammodo sibi adminiculari affectant, cum ex ea, quanquam ad rem non pertinentia, tamen utriusque testimonia proferre tentant. Quia ergo Beseleel ad faciendum opus ex auro et argento a Domino sit electus, et spiritu sapientiæ et intelligentiæ et scientiæ repletus, ita hoc illi ad suum errorem muniendum in testimonium trahunt, ac si ea quæ per eum Domino jubente fiebant, et mysteriorum typicæ figuras redelebant, adoranda forent. Beseleel igitur interpretatur, *in umbra Dei; Ur ignis dicitur; Hor, lumen intelligitur*. Cujus ergo iste Beseleel, qui, ut diximus, *in umbra Dei* interpretatur, typum gessit? nisi illius cui semper Ecclesia clamat, *Sub umbra alarum tuarum protege me* (Psalm. lvi), et, *Sub umbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas* (Psalm. lvi), et de quo in Canticis canticorum sponsa dicit, *Sub umbra ejus quem desiderabam sedi* (Cant. ii). Hic enim filius Ur filii Hor dicitur, quia est splendor inenarrabilis, Deus ex Deo, lumen ex lumine, de quo per Habacuc prophetam dicitur, *Splendor ejus ut lumen erit* (Heb. iii). Deus namque, ut ait Moyses, *ignis consumens est* (Deut. iv et ix), quod et apostolus Paulus in epistola ad Hebræos iisdem verbis affirmat (Hebr. xii), et idem Dominus per Zachariam prophetam dicit, *Absque muro habitabitur Jerusalem præ multitudine hominum et jumentorum, et ego ero in circuitu ejus murus et ignis* (Zach. ii). Qui cum sit unius cum Patre substantiæ, et ad Moysen in igne loquitur, et ad discipulos in Evangelio ait: *Ignem veni mittere super terram, et quid volo nisi ut ardeat* (Luc. xii)? Nannid non illo igne illorum pectora inflammata erant qui dicebant: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, et aperiret nobis Scripturas* (Luc. xxiv)? Is ergo Beseleel ex nomine vocatur, quia ei paterna voce per Isaiam prophetam dicitur, *Et vocavi te nomine tuo, meus es tu* (Isa. xlvi), et de quo per Moysen dicitur, *Ecce mittam angelum qui precedat te, et custodiat in via, et introducat ad locum quem præparavi. Observa eum, et audi vocem ejus, nec contemnendum putes, quia non dimittet cum peccaveris, et est nomen meum in illo* (Exod. xxxiii). Sed nec genus hujus Beseleel, qui ex nomine vocatus est, taceatur. Ait enim Scriptura: *Filius Ur filii Hor de tribu Juda*. Hic est enim de quo Israelitica voce ante prædictum est, *Catulus leonis Juda ad prædā, fili*

mi, ascendisti (Genes. xi. 31), id est, in crucem prædaturus infernum, requiescens accubisti ut leo, id est, in sepulcro; ^a et quasi leona, quis sciscitabit eum? quia per virtutem Patris tertia die a mortuis resurrexit. Per virtutem autem Patris illum resurrexisse audi Apostolum dicentem: *Hunc Deus suscitavit post diem tertium, et dedit illum manifestum fieri non omni populo* (Act. x). Dic, rogo, sancte Joannes, qui supra mediatoris Dei et hominum pectus recubens, de æterni luminis fonte lucifera pocula hauriebas, unde quotidie ambrosi liquoris nectar Christicolis mentibus propinas, si nosti unde genus ducat iste Beseleel, cujus typum ille antiquus legalis quondam Beseleel gerebat. Vidi, inquam, in dextera sedentis super thronum librum scriptum intus et foris, signatum sigillis septem. Et vidi angelum sortem, prædicantem voce magna. Quis dignus est aperire librum, et solvere signacula ejus? Et nemo poterat neque in celo, neque in terra, neque sub terras aperire librum, neque respicere illum. Et ego flebam multum, quoniam nemo dignus inventus est aperire librum, nec videre eum. Et unus de senioribus dixit mihi: *No flevetis; ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, aperire librum, et solvere septem signacula ejus* (Apoc. v). Nam dum iste Beseleel, quem Christi figuram gestasse diximus, tantis virtutum prærogativis ornetur, ut et a Deo electus, et ex nomine vocatus, et Spiritu sancto repletus, et cujus filius vel de qua stirpe sit describatur, incassum ob imaginum adorationem firmandam in exemplum trahitur, cum videlicet cunctis pictoribus excellentior, cunctisque artificibus imagines formantibus credatur fuisse præstantior; cujus si operibus pictura vel cujuslibet officio imagines condite assimilandæ sunt, illi quoque pictores vel cujuslibet artis opifices imagines condentes assimilandi sunt; et si illi pictores vel cujuslibet officii homines, imagines condentes assimilandi sunt, ipsi quoque opifices sive ab his condite imagines futurorum insignem præfigurationem gerunt: non autem pictores vel cujuslibet officii homines nec opera eorum futurorum quamdam præfigurationem gerunt; non igitur illius operibus pictura vel cujuslibet officio imagines condite assimilandæ sunt. Quia vero iste novus Beseleel, redemptor videlicet humani generis, spiritum sapientiæ, scientiæ et intelligentiæ habuerit, qui utique unius cum Patre et Filio substantiæ est, et a Patre Filioque procedit, Isaias propheta testis est. Ait enim: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini* (Isa. 11). Et idem Dominus per eundem prophetam dicit: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me* (Isa. lxi). Hic ergo quod facit ex auro et argento, facit in ornamento tabernaculi, cum videlicet sanctos viros

^a Et quasi leona quis suscitavit eum, quia per virtutem Patris tertia die a mortuis resurrexit. Illud hæc

Auro coruscantes, id est interiori intelligentia, argenteo nitentes, id est divinis eloquiis ornatos, et, ut ita dixerim, aurum in corde habentes, juxta illud, *Corde creditur ad justitiam, argentum in confessione oris, juxta illud, Ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x), in tabernaculo Dei, sancta scilicet Ecclesia, ad æternam patriam transituros constituit. Quæ duo aurum et argentum, id est, fidem et confessionem, Apostolus quærebat cum dicebat, *Quia prope est verbum in ore tuo et in corde tuo* (Rom. x): quia si confessus fueris Dominum Jesum Christum, et credideris in corde, tuo quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Quæ etiam ad exornandum tabernaculum Moyses quærebat, cum dicebat, *Sumite a vobis ipsis emptionem Domino: omnis qui conceperit corde, offerat initia Domino, aurum, argentum, et cætera* (Exod. xxxv). Qui etiam cum sit sapientia Dei Patris, in sanctis hominibus spiritali sensu exuberantibus habitare dignoscitur, dicente Scriptura: *Sapientia Dei super lapides pretiosos est, habitatio ejus in vasis aureis*. De qua sapientia alias per Salomonem dicitur: *Beatus homo qui invenit sapientiam, et affluit prudentia: melior est acquisitio ejus negotiatione argenti et auro primo, fructus ejus pretiosior est cunctis opibus, et omnia quæ desiderantur huic non valent comparari* (Prov. 11). Quia ergo in argento eloquiorum divinorum nitor intelligitur, Psalmistæ testimonio approbandum est dicentis: *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igni examinatum terræ purgatum septuplum* (Psalm. 121). Huic namque Beseleel ad peragendum opus in adiutorium datur Achisama. Quem namque Achisama iste qui adiutorium Christo præbet, nisi sanctos apostolos et apostolicos viros significat? qui nimirum dum per prædicationem, studia et honorum operum exempla homines in Ecclesiæ gremio et virtutibus coruscare faciunt, et ad æternam patriam pertrahunt, Christo adiutores existunt. De quibus profecto erat ille qui dicebat: *Dei adiutores sumus, Dei agricultura estis, Dei edificatio estis* (I Cor. 111). Quæ igitur omnia dum allegoricis plena sint sensibus et tropicis per legislatorem prolata figuris, non solum dementissimum, sed etiam insanissimum est ea imaginibus, quas unusquisque opifex pro captu ingenii sui quales voluerit, imo quales potuerit, effecit, assimilare conari.

CAPUT XVII.

Quod non recte sentiant qui dicunt: Si secundum Moysi legitimam traditionem præcipitur populo purpura hyacinthina in flumbris, in extremis vestimentis poni ad memoriam et custodiam præceptorum, multo magis nobis est per assimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum, et eorum imitari fidem secundum apostolicam traditionem.

Totum hoc capitulum commatice est considerandum, et per singula unicuique particulæ respondendum, quoniam, quanquam ad unius erroris tendat

sunt et ὁμοία. Lego et distingo ex originali: *leona, quis suscitabit eum? quia, etc.*

propositum, ex multis tamen particulatim est erroribus compaginatum. Primo namque discutiendum est, cur purpuram hyacinthinam in eodem capitulo dixerint, cum videlicet alius color sit purpureus et alius hyacinthinus; et * sicut non potest recte dici rubeus candor et candens rubor, velut si quis dicat argenteum aurum vel aureum argentum, ita nec recte dici potest purpura hyacinthina, ut converso ordine dici queat purpurea hyacinthus, quoniam talis derivatio reciprocatæ nullius sensus vigore manere poterit inconversa. Quoniam quidem, ut prefati sumus, alius color est hyacinthinus et alius purpureus, testis est ipsa lex a Domino per Moysen data, quæ singillatim hæc quatuor, hyacinthum videlicet, purpuram et coccum seu etiam byssum ad indumenta pontificis conficienda, vel cætera quæ ad sacrarium præparandum essent offerenda, designat. Quibus quatuor materiis majores nostri quatuor elementorum figuram, ex quibus mundus sive humanum corpus constat, significari dixerunt, et singulas tropologicæ virtutes innuere docuerunt. Hyacinthum ergo ad aerem referunt, quod et ipse indicat color, sicut et coccum ad ignem purpuram aquæ accommodant, eo quod de aqua accipiat fucum; byssum terræ, quia oritur ex terra. Denique et illud discutiendum est quod imaginum usum exemplo fimbriarum hyacinthinarum munire nituntur, cum præsertim illas priscæ legis in mysterium series in extremis vestibus poni jubeat, istas vero ut adorentur nec veteris nec novi Testamenti pagina uspiam in sacrariis poni præcipiat. Neque enim tanti erroris hoc exemplo valet astrui insaniam: quod per legislatorem fidecirco collatum est, ut quæ iam arcani sensus innueret indicia, nec res bene jussa beneque gesta tanto deliramento poterit convenire collata. Illatis igitur Dominus per Moysen mandatis legis ad extremum intulit: *Ligabis ea in manu tua et erunt immota ante oculos tuos (Dent. vi)*. Quæ nos spiritaliter dum opere complemus in manibus immota tenemus; et cum die ac nocte meditatur in eis, ante oculos collocata gestamus. Jussit quoque fimbrias hyacinthinas fieri in quatuor angulis palliorum, sive ad dignoscendum populum Israel, ut essent signum in veste, sicut circumcisio signum in corpore; sive ut nos, qui spiritalis Israel sumus, habeamus pro indumento iustitiam et sanctam conversationem: hujus indumenti extremitas fimbriis hyacinthinis sit ornata, quatenus vita nostra sanctarum Scripturarum sit testimoniis erudita. Hic enim fimbriarum bonus usus et bene per legislatorem sive illi carnali Israeli, sive nobis spiritali bene concessus, male ab illis abusus potius quam habitus est. De quibus Veritas in Evangelio dicit: *Dilatant enim phylacteria et magnificant fimbrias (Matth. xxi)*. Cujus, quæso, isti, cujus exemplum tenent? nisi Phariseorum qui dum volunt

* Sicut non potest recte dici rubeus candor et candens rubor, velut si quis dicat argenteum aurum vel aureum argentum. In his verbis nulla est reciprocatio, seu (ut inquit auctor) derivatio reciprocatæ;

A vocari ab hominibus Rabbi, et quærent primas in foro salutationes, primas in conventibus cathedras, dumque per appetitum vanæ laudis suâ dicta vel facta cupiunt mandare memoriæ posteritatis, imagines quæ bene a quibusdam in basilicarum ornamentis constitutæ fuerunt, per ineptas et inutiles synodos male et ipsi adorant et alios adorare compellunt. Illi per inanem gloriam fimbrias magnificant, isti nihilominus per jactantiam imagines adorant; illi bene institutas male magnificando dilatant, isti bene conditas male adorando exaltant; illi putant Moysi præceptis parere fimbrias magnificando, isti putant se sanctis omnibus placere imagines adorando; ac per hoc quanquam per diversa discurrant et diversa diversis modis sequantur, ad unius erroris destinatam vesaniam tendere noscuntur: nec immerito, cum horum effectuum causæ sive efficientiæ nil aliud sint nisi ventosæ laudis gloria sive arrogantia. Ut ergo istius vanissimi capiti quod discutere commatice proposuimus, error expressius discutiatur, necesse est ut illius textus ex ordine repetatur. Garriunt enim: « Si secundum Moysi legitimam traditionem præcipitur populo purpura hyacinthina in fimbriis in extremis vestimentis poni ad memoriam et custodiam præceptorum, multo magis nobis est per assimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum. » Hoc quod dicunt, *multo magis*, quod pertinet ad præcipitur, ut subaudiatur, si populo præcipitur, multo magis nobis, nullum nec levem sensum qui lem habere potest, quippe cum non solum multo magis non præcipiatur, sed nec acque quidem nec minus uspiam hic error præcipi videatur. Quod vero dicunt, *per assimilatam picturam videre exitum conversationis sanctorum virorum*, quante sit absurditatis, quanteque demæntiæ, pene infinitum est persequi, cum videlicet in imaginibus non possit sanctæ conversationis virtus videri, sed solummodo illæ materiæ quibus ipsæ imagines formatae sunt. Numquidnam virtutes et meritum insignia, quæ illis utique in subjecto fuerunt; hoc est in animo, in his velut in subjecto quodam videri possunt, cum tamen in his non sit anima quæ subjacens esse possit virtutibus, in subjecto autem istis, hoc est in materiali corpore quodammodo colores sunt, virtutes autem his nec de subjecto, nec in subjecto esse possunt? Numquid igitur sapientiam et eloquentiam in istis cernere possumus, quam plerique illorum habuerunt? Numquidnam prudentiam aspicere in istis valeamus, per quam agnitio veræ fidei et scientia divinorum apicum in illis fuit per quam trimodum illud intelligentiæ genus in divinis libris a prudentibus intelligitur? Quorum primum est per quod quedam ita accipiuntur historialiter, sepositis ænigmaticis vel allegoricis figuris, ut est decalogus legis. Secundum, per quod quedam in Scripturis

ad cuius mentem probe locum (ut nobis videtur) redintegravimus, ad hanc faciem; et recte dici rubeus candor et candens rubor, velut si quis dicat argenteum aurum, etc.

mystice accipiuntur, tam secundum fidem rerum gestarum, quam etiam juxta figuram allegoricorum sensuum: sicut petra ex qua legislator latites elicuit et historialiter cautis fuit et aquas evomuit, et allegorice Christi figuram gessit, qui cum sit lapis in fundamento Sion fundatus, mellifluis spiritualis vite poculo credentium mentes satiat. Tertium genus est, quod tantum spiritualiter accipitur, sicut de Canticis Canticorum, in quibus nil historialiter, sed tantum spiritualiter, accipiendum est. An justitia in istis intueri potest, per quam sancti Deum timebant, religionem venerantur, cunctis prodesse, nulli nocere curabant, fraternæ charitatis vincula amplecti, sive aliena pericula suscipere, vel etiam opem ferre miseris, nec non et boni accepti vicissitudinem rependere, seu æquitatem in judiciis conservare studebant? An illorum fortitudinem in pictorum coloribus perspicere possumus per quam magnanimes adversa æquanimiter tolerare, et his patienter cessare, et spretis illecebris fortiter resistere, per quam mordaces gazas et gloriæ appetitus effugerunt, per quam etiam nec adversis frangebantur, nec elevabantur secundis, cujus lorica induti fortes ad labores existentes, ad pericula contra improbos molestiis nullis cedentes animos paravere? An illorum temperantia in his imaginibus cernitur, per quam affectionem carnis moderantes restringebant appetitum? Cum ergo nil horum quæ prædiximus in istis videri possit, magnæ est temeritatis dicere, in assimilata pictura videre exitum conversationis sanctorum. Sequitur in eodem vanissimo capitulo, et eorum imitari fidem secundum apostolicam traditionem. Numquidnam eorum fides quæ secundum Apostolum per dilectionem operatur in imaginibus imitari potest? Sicut ergo non potest videri in his exitus conversationis sanctorum, sic nec fides imitari, quoniam quæ illis desunt in his nec videri nec per has imitari possunt. Omne quod caret vita, caret sensu; omne quod caret sensu, caret fide; omne igitur quod caret vita, caret fide. Nam cum sint spes, fides et charitas invisibiles et incorporealis qualitatis secundum proprietatem suæ substantiæ, in vero homine qui has habet, videri non possunt, nisi forte in operibus demonstrantur; sedes enim earum sicut et cæterarum virtutum, in anima est, quam constat esse invisibilem. Et si in vero, qui has utique habet, videri non possunt, multo minus in picto videri poterunt, qui non solum his, ut præfati sumus, sed etiam vita caret; et si in his videri non possunt, multo igitur minus imitari poterunt: unde datur intelligi vanam esse eorum fidem qui per imagines sanctorum fidem imitatores se dicunt. Jam vero quia dicunt, Secundum apostolicam traditionem, dicant ubi ab apostolis aut exemplis aut verbis traditum sit per imagines videre exitum conversationis sanctorum et eorum imitari fidem. Exitum ergo conversationis sanctorum hoc modo demonstrat Apostolus, cum dicit: *Sancti omnes juxta fidem defuncti sunt non acceptis repositionibus, sed a longe aspicientes et salutantes et confitentes quia peregrini et hospites*

A sunt super terram; sive cum dicit: Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repositiones, exstinxerunt impetum ignis, convalescerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, vel cætera quæ sequuntur. Quid ergo debeamus imitari evidentissime idem apostolus demonstrat, cum dicit: Estote imitatores Dei, sicut filii charissimi (Ephes. v); et in alio loco dicit: Imitatores mei estote, sicut et ego Christi (I Cor. 11). Unde liquido patet hanc esse apostolicam traditionem, ut non in picturis, sed in virtutibus videri possit sanctorum exitus conversationis, et eorum imitari fides, non imaginum facies, sed in operibus bonis.

CAPUT XVIII.

B *Quod vana sit spes eorum qui salutem suam in imaginibus ponunt, dicentes: Sicut Israeliticus populus serpentis ænei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur.*

Spes eorum qui salutem suam in imaginibus ponunt ab Apostolo reprobatur, qui spem non in his quæ videntur, sed in his quæ non videntur esse disserit; ait enim: *Spes quæ videtur non est spes (Rom. xiii)*; quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus. Nam dum æneus serpens præcipiente Domino a Moyse conditus, et in sublimi fuerit, non ut adoraretur, positus, sed ut ad tempus ignitorum serpentium virosos obsisteret morsibus, falsæ spei ludificatione deluduntur, qui ita se manu factorum imaginum inspectione sanandos arbitrantur, sicut Israeliticus populus illius ænei serpentis inspectione ab ignitarum pestium mortiferis ictibus sanabatur, præsertim cum ille ut fieret, Moyse a Domino imperatum est: hæc vero ut fiant nullius Scripturæ textu sit institutum. Quid ergo serpens ille, cujus inspectione a serpentibus vulnerati sanabantur, significaverit, ipso Redemptore nostro docente cognovimus, qui ait: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis (Joan. 3)*; quem videlicet dum sedula mente internis oculis aspiciamus, malignorum spirituum mortiferis tentationum morsibus superatis, æternæ mortis pericula evitamus. Præterea sicut in divinis legis verbis ea quæ a sancto Spiritu bene in lege, prophetis, Evangelio sive apostolis dicta sunt, plerumque perversa intentione ab schismaticis male intelliguntur, ita etiam pleraque quæ idcirco a Patribus ut prodesse instituta vel facta sunt, decussis prolixorum temporum curriculis, a posteris mala habita et in perversum mutata fuisse creduntur, sicut de phylacteriis et sabbatis, de quibus paulo superius dictum est, vel etiam de æneo serpente, de quo nunc dicere instituiamus, qui, ut præfati sumus, ad tempus ut vulneratis a serpentibus prodesse, fuit necessarius, per quem postmodum inolevit excelsorum insolentissimus usus: cui cum vidisset Ezechias rex justus incensa adolere et quas iam culturas exhibere, magnæque ex parte populum periclitari, tanto persuasum errore, eum non distulit frangere, quem et per legislatorem ad profectum noverat

conditum fuisse, et a populo cernebat celebrari vano cultu et superstitione religione. Laus ergo ejusdem Ezechie sanctissimi regis eo quod vanas superstitiones abstulerit, eundemque serpentem confregit, hoc modo in divinis litteris habetur: *Fecit, inquit, Ezechias quod bonum erat coram Domino, juxta omnia quæ fecerat David pater suus: ipse dissipavit excelsa et contrivit statuas, et succidit lucos, confregitque serpentem æneum quem fecerat Moyses: siquidem usque ad illud tempus filii Israel adolebant ei incensum, vocavitque eum Naastan. In Domino Deo Israel operaris, itaque post eum non fuit similis ei de cunctis regibus Juda, sed neque in his qui ante eum fuerunt: et adhæsit Domino, et non recessit a vestigiis ejus, fecitque mandata ejus quæ præceperat Dominus Moysi, et erat Dominus cum eo, et in cunctis ad quæ procedebat sapienter agebat (II Reg. xviii). Hæc præterea et hujusmodi superstitiones, quas se quidam putant ob amorem Dei facere, sicut hi qui ob sanctorum amorem imaginibus luminaria accendunt, easque adorant, hoc modo beatus Hieronymus dum de simbris et phylacteris Phariseorum sancti evangelii lectionem exponeret, reprehendit dicens: «Hoc apud nos, inquit, superstitione mulierculæ in parvulis evangelis et in crucis ligno et in istiusmodi rebus, quæ habent quidem zelum Dei, sed non juxta scientiam, usque hodie facit, culicem liquantes, et camelum glutientes. » Jam vero quæ se imaginum inspectione salvandos credunt, sicut serpentis inspectione Israeliticus populus a serpentium moribus sanabatur, si qua forte eis quædam corporis inclementia accesserit, recurrant ad imagines easque aspiciant, quatenus dum illarum inspectione minime sanati fuerunt, revertantur ad Dominum, et per sanctorum intercessionem ab eo sanitatem se accepturos credant qui totius sanitatis et vitæ est auctor.*

CAPUT XIX.

Quod magne sit temeritatis dicere, Sicut Judeis tabulæ et duo cherubim, sic nobis Christianis donata est crux et sanctorum imagines, ad scribendum et adorandum.

Sæpe in hoc opere dicere compellimur quod neque tabulæ neque duo cherubim, nec cætera hujusmodi ad adorandum in Veteri Testamento facta fuisse credantur: quæ quidem isti omnia relicto mediocritatis et rectitudinis calle in eo ultra quam ordo exposcit, extollunt, quod ea ad adorandum fuisse collata proclamant, in eo vero ultra quam res exigit submittunt, quod illis imagines æquiparare affectant. Cum ergo dicunt, «Sicut Judeis tabulæ et duo cherubim, ita nobis Christianis data est crux et sanctorum imagines ad adorandum et ad scribendum, » quid aliud faciunt, nisi ut imagines exalcent, Christianorum res extendant? præsertim cum illos qui sub lege erant dicant habuisse duos cherubim a Moysè conditos, de quorum medio Deus loquebatur, nos autem qui sub gratia sumus dicant habere cruces, quæ a quibuslibet artificibus efficiuntur; illos qui umbram legis sequēbantur habuisse fœderis tabulas, continentes legis decalogum, nos qui veritatem quæ Christus est

A sequimur habere opera quorumlibet artificum: illos qui spiritum servitutis acceperunt in timore dicant habuisse ea quæ Moyses faciebat, Domino insinuante; nos qui spiritum adoptionis accepimus, in quo clamamus *Abba pater*, habere imagines quas quilibet pictor condit mundanæ tantum artis experientia perdo-cente. Nos enim, qui non sequimur litteram mortificantem, sed spiritum vivificantem; qui non carnalis, sed spiritalis Israel sumus; qui spretis visibilibus invisibilia contemplamur, non solum imaginibus majora mysteria, quæ omni mysterio carent, sed ipsis tabulis seu duobus cherubim majora et eminentiora mysteriorum insignia a Domino accepisse nos gratulamur, cum videlicet tabulæ et duo cherubim exemplaria fuerint futurorum; et cum Judei habuerint carnaliter, resque typicis operæ figuris præfigurationes fuerint futurorum, nos habemus in veritate spiritaliter ea quæ illis exemplaribus sive præfigurationibus carnalibus præfigurabantur. Quantum ergo eminet umbræ corpus, imagini veritas, figuræ res gesta, tantum eminet Veteri Testamento Novum: quippe cum illud dedicatum sit a Moysè cum lecto omni mandato legis universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua et lana coccinea et hyssopo, ipsum quoque libram et omnem populum aspersit dicens, *Hic sanguis testamenti quod mandavit ad vos Deus (Exod. xxiv)*; istud vero dedicatum sit a mundi Redemptore Domino nostro Jesu Christo, qui in qua nocte tradebatur, accepit panem et benedixit ac fregit, deditque discipulis suis dicens:

C *Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem: similiter et calicem postquam cœnavit dicens, Hic calix Novum Testamentum est in meo sanguine, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum (I Cor. xi). In illo sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulæ aspersus coinquinatos sanctificabat, ad emundationem carnis; in isto sanguis Christi qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, et mundat conscientias nostras ab operibus mortuis, ad serviendum Deo vivo et vero. In illo agnus per familias occidebatur, ejusque carnibus pascha celebrabatur; in isto Agnus Dei qui tollit peccata mundi (Joan. i), qui est verus agnus immaculatus, Deo etiam est in sacrificium oblati, dicente Apostolo, Pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. v). In illo Chananitidis gentis regnum rerumque corporaliū affluentia pollicetur, in isto vita æterna regnumque cœlorum conceditur. In illo promittitur terra quæ lacte et melle fluit; in isto pollicetur patria cœlestis, in qua datur quod nec oculus viiit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. In illo neomeniæ, id est novæ lunæ principia, colebantur; in isto nova creatura in Christo accipitur, yase electionis Paulo attestante, qui ait: Si qua nova in Christo creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt nova (II Cor. v). In illo sabbati otium et requies celebrabatur, in isto sabbati requies in Christo habetur qui dixit, Venite ad me, omnes qui laboratis et*

onerati estis, et ego vos reficiam, et invenietis requiem **A** animabus vestris (Matth. xi). In illo pecoribus immolatæ carnis et sanguinis hostiæ offerebantur, in isto sacrificium carnis et sanguinis Christi offertur, quod per illa animalia figurabatur. In illo jugum grave legis cervicibus impositum faciebat servos, in isto jugum Christi leve et onus suave per spiritum adoptionis facit filios. His ita se habentibus perversum, et ultra quam perversum est, ut alternatim conver-o ordine præstantioribus deteriora, deterioribusve præstantiora dentur, et adeo imaginum usus magnificetur ut Christianorum res quodam modo exte-nuentur.

CAPUT XX.

Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tarasius delirasse dinoscitur, dicens. Sicut veteres habuerunt cherubim obumbrantem propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Jesu Christi et sanctæ Dei genitricis et sanctorum ejus habeamus obumbrantes altare.

Non est inconsequens ut Tarasius, qui, ut fertur, a populari conversatione ad sacerdotale culmen, a militari habitu ad religiosum, a circo ad altarium, a forensi tumultu ad prædicationem, ab armorum strepitu ad sancta mysteria peragenda extraordinarie provectus est, subditarum sibi plebium mentes ab spiritalibus ad carnalia, ab invisibilibus ad invisibilia, a veritate ad imaginem, a corpore ad umbram, ab Spiritu vivificante ad litteram mortificantem, ab spiritu adoptionis ad spiritum timoris, denno redire compellat: ut quoniam ille spretis his quæ ei fortasse illicita non erant in laicali conversatione, ad sacerdotalis culminis gradum convolvit, quod ei illicitum erat ob subitanæ conversationem, ei etiam subditæ plebes a licitis spiritalium observationum mysteriis ad illicitas corporalium rerum observantias convolent per ejus prædicationem. Quia ergo melioribus contemptis; pejoribus uti hortatur, et quia veteres habuerunt cherubim qui per Moysen facti sunt, de quorum medio loquebatur Deus, obumbrantes propitiatorium, ideo fideles hortatur habere imagines, quæ a quibuslibet opificibus conduntur, obumbrantes altare. Faciat arcam quæ non sit de lignis Setthim, sed salicam; nec sit auro tecta, sed plumbo; quæ non habeat circulos aureos, sed æneos; in quibus non sint veces de lignis Setthim, sed fagorum; in qua non sint tabule quæ habeant decem verba legis, sed undecim quibus transgressio legis significetur; in qua non sit virga Aaron, sed ejuslibet baculus illius prædecessorum qui ab illo anathematizantur, vel a quibus ille anathematizatus est; in qua sit urna, non quæ habeat manna, sed ejuslibet germinis grana. Faciat et candelabrum ex plumbo purissimo, et mensam propositionis panum, quæ non appelletur sancta. Scribat et librum legis, qui cuilibet manus cito imponere jubeat, et neophytos ad episcopatum promoveri percauset; qui etiam similitudines horum quæ in cælo et quæ in terra sunt, fieri, colere et adorare perdoceat. Decursis igitur breviter his, quibus Tarasius ideo non recte prædi-

cet quia nec recte, ut fertur, sacerdotii culmen conscenderit, et quia dixit, « Pro cherubim habeamus imagines » quibusdam per eundem locationis modum, qui a quibusdam astismos nuncupatur, prolatis, nunc qualiter intra sanctam ecclesiam propitiatorium duobus cherubim obumbretur, sive secundum tabernaculi constitutionem quod in eremo a Moysæ constitutum est, sive secundum templi ædificationem quod a Salomone Hierosolymis structum est, Domino auxiliante, spiritalibus spiritalia comparantes expediamus, ne ab insipientibus quiddam sanctis Scripturis derogare videamur, eo quod imagines non adoramus. Primo querendum est cur Moyses cum tabernaculum faceret duos cherubim aureos fecerit, et in propitiatorio quod erat super arcam posuerit, **B** Salomon vero alios duos multo majores addiderit, quibus in templo positis sub eorum alis arcam in medio collocaverit cum propitiatorio et cherubim prioribus, et in tabernaculo duo cherubim, in templo vero quatuor fuerint? Ad unam igitur eandemque significationem utrique pertinent, nisi tantum quod Salomon qui *pacificus* interpretatur, et figuram Christi gessit, auctius sive latius duorum cherubim magnitudinem sublimavit. Quo in facto innuitur eo quod post incarnationem Dominicam Ecclesia latius esset ex diversarum gentium congregatione sublimanda et supernis civibus copulanda: qui sic conditorem de collato sibi munere beatitudinis conlaudant, ut de nostra quodam modo ereptione atque ad eandem beatitudinem introductione congruam. **C** Cherubim namque, sicut propheta Ezechiel evidenter demonstrat, angelicæ dignitatis vocabulum est, numeroque singulari cherub, plurali vero cherubim dicitur. Unde et non incongrue in figuris cherubim quæ in oraculo erant facta evangelica ministeria intelliguntur, qui Conditori suo in cælis assistentes de sua perpetua beatitudine letantur. Alas enim ad invicem super arcam extendunt, cum ad laudem Domini Salvatoris referunt bonum omne quod acceperunt. Alteras alas ad oraculi parietes extendunt, cum sanctos etiam homines in sua societate videntes letantur, eosque velut alarum suarum summitatibus tangunt, quos profecto consortes atque sequaces exstitisse in hac vita suæ puritatis exsultant. **D** Duos autem æque parietes suis tangunt alis, quia fideles utriusque populi, Judæorum scilicet et gentium, compotes secum habent aulæ cælestis, non quod in illa patria inter utrumque populum sit quædam distinctio localis, sed quia major fiat festivitas internæ beatitudinis de consortio adunatæ fraternitatis. Extendunt ergo Cherubim ad utrumque parietem oraculi alas suas, quia letantes in cælesti patria, justos utriusque plebis visione quoque suæ gloriæ ad laudem Creatoris excitant.

Nec solum de illorum quos secum intus habent hominum justorum felicitate letantur agmina cælestia, verum etiam nostri, qui foris adhuc positi de profundis ad Dominum clamamus, continuam curam gerunt. De quibus cherubim bene etiam in libro Pa-

ralipomenon scriptum est : *Ipsi autem, inquit, stabant erectis pedibus et facies eorum versae erant ad anteriorem domum* (II Paral. II). Stabant etenim erectis pedibus cherubim, quia nunquam a via veritatis, in qua mox ut conditi sunt positi fuerunt, quodammodo aberrasse creduntur. Facies eorum erant versae ad anteriorem domum, quia nos ab hujus peregrinationis ærumna ereptos ad suum desiderant pervenire consortium. Stabant ergo erectis pedibus, alas ad auro textos oraculi parietes extensas, et facies habebant versas ad domum anteriorem, quia videlicet ita angeli suam perpetuo innocentiam conservant : sic de animarum sanctarum in cœlis beatitudine gaudent, ut eis quoque quos in terris adhuc peregrinari conspiciunt electis opem ferre non desinant, donec et illos ad cœlestem patriam introducant. Possunt etiam, sicut jam in superiori capitulo exsecuti sumus, per duos cherubim duo Testamenta significari. Ideo igitur in oraculo sunt facti, quia in consilio divinæ provisionis, nobis utique inaccessibili atque incomprehensibili, ante sæcula dispositum est quando et qualiter quibusve auctoribus sacra Scriptura conderetur. De lignis vero olivarum sunt facti, sive quia per viros misericordiæ unctione Spiritus sancti illustratos divini conscripti sunt libri; sive quia lucem scientiæ tribuunt, juvante flamma charitatis Dei, quæ per Spiritum sanctum diffunditur in cordibus nostris. Decem cubitis sunt alti, quia per observantiam decalogi legis Deo serviendum prædicant, quia Deo fideliter servientes, denario se remunerandos esse regni cœlestis ostendunt. Geminas habent alas, quia testamenta per aspera æque et prospera indefesso proposito semper ad cœlestia tendisse ac pervenisse declarant, quia hoc idem suis auctoribus faciendum esse demonstrant. Quinque cubitorum ala cherub una, et quinque cubitorum ala cherub altera, quia in omni labentium rerum varietate sancti universos corporis sui sensus in obsequium sui Conditoris extendunt, oculos habentes semper ad Dominum, audire desiderantes vocem laudis ejus, et enarrare universa mirabilia ejus, dulcia faucibus suis habentes eloquia illius super mel et favum ori suo, currentes in odore unguentorum ejus et donec superest halitus in eis, et spiritus Dei in naribus ipsorum, non loquentes labiis iniquitatem, nec in lingua sua stultitiam personantes; sicque per arma justitiæ a dextris et a sinistris incedentes ad perceptionem cœlestis denarii, quem summus paterfamilias cultoribus suæ vineæ repromisit, perveniunt. Quia ergo opus unum erat in duobus cherubim, hoc innuebat quia utriusque instrumenti scriptores una eademque castitate operis et charitatis devotione Deo serviebant, una et consona Deum voce ac fide prædicant. Quæque Novum Testamentum de Dominica incarnatione, passione, resurrectione, ascensione, gentium vocatione,

Proque nostris erratibus apud ejus pietatem interpellant. Errat emendator, qui erratum in erratibus quaerit, pro eoque r'ponit erratis. Siquidem et hoc

A Judæorum expulsionem, multimoda Ecclesie tribulatione facta narrat, hæc eadem Vetus Testamentum, si recte intelligitur, veraciter facienda prædicebat.

Adventum vero Antichristi, finem sæculi extremi, discrimen judicii et æternam bonorum gloriam, penamque reproborum, concorditer utrumque Testamentum veritate profatur. Alæ igitur cherubim interiores super arcam se invicem contingebant, quia Testamenta pari de Domino attestatione consentiunt. Item alis exterioribus iste unum parietem, ille alterum contingebat quia Vetus Testamentum proprie antiquo Dei populo scriptum est, Novum vero nobis qui post incarnationem Dominicam ad fidem venimus, et secundo parieti, hoc est septentrionali, recte **B** comparatur, quibus post figuram ac tenebras idolatriæ lucem veritatis cognoscere datum est.

Nam etsi primitiva Ecclesia maxime de Judæis effloruit, et omnis Israel circa finem sæculi salvandus esse credatur, plurimi tamen fidelium hujus temporis de gentibus congregantur ad Evangelii suscipienda sacramenta. Quibus hoc etiam divinitus donatum est ut revelatis oculis sui cordis manifeste cognoscant litteram Veteris Testamenti evangelicæ gratiæ plenam esse mysteriis. Versas habentes facies cherubim ad anteriorem domum, quia nos qui adhuc foris stamus non re ipsa, sed spe salvi facti sumus. Divini sunt libri conditi, quia scriptiores eorum jam regnantes cum Domino illumque conlaudantes in cœlis curam nostræ gerunt salutis **C** proque nostris erratibus apud ejus pietatem interpellant. Circumdati sunt auro cherubim, quia præclaris scriptorum suorum operibus confirmatur auctoritas Testamentorum, manifestata autem per orbem cognitione divinarum Scripturarum, sive interna gloria cœlestium agminum. Uterque enim cherub, ut diximus, et angelos et Testamenta designant.

CAPUT XXI.

Quod non bene Joannes presbyter senserit qui ut imaginum adorationem astrueret, dixit, Et Jesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria.

Cum in eadem synodo quæ pro adorandis imaginibus facta est, cujus nos errores summam discutiendos arripuimus, nullum testimonium ex divinis apicibus prolatum ad eandem rem pertinere constet, nec hoc quoque pertinere constat quod Joannes presbyter et legatus Orientalium protulit dicens, *Jesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria.* Quorum si historialiter cur ab amnis alveo educti et in Galgadis fuerunt positi, causa queratur, ab eodem Josue aperitur : qui his non ad adorandas imagines instruendam fore Israelitarum posteritatem edocuit, sed memorem stupendo miraculo arefacti fluminis esse debere permonuit, qui ad posteros hanc sine voce legationem proclamantes deferrent : « Nos quos cernitis liquentis quondam elementi fuimus

in usu fuit. Balbus monachus Catholico : « Errare, id est exorbitare, et hinc verbalia, hic erratus, tus, et hoc erratum, ti; ambo pro delicto. »

habitatores, qui aridæ terræ nunc sumus exsules, A quoque tot sæculis Jordanis fuimus indigenæ, ejus exempti gurgitibus telluris nunc sumus advenæ. Quoniam cum ante faciem arcæ Domini, imo ante faciem Dei Jacob, sacerdotum perstreperibus catervis, et populi cum magna exultatione admirantibus cuneis, novum ille pateretur dissidium, inferiorem partem fuga lapsam æquoreis undis immergeret, superioremque in aera fastigiaret, obstupescentibusque populis lymphaticis ad alta montes sustolleret et plantis insolitum Israëlitis transitum arenti alveo præstaret ab antiquis sumus sedibus ducti, et istic Israhelitarum humeris allati isticque positi, a isticque sumus diu permansuri. Si vero typice quid isti lapides præfiguraverint queratur, novo Josue, Domino videlicet et Salvatore nostro Jesu Christo, qui æternæ nobis patriæ habitationem distribuit, docente, panditur, qui ut baptismi sacramentum per quod ad æternam patriam pervenit, stabiliret, duodecim apostolos elegit, quibus et dixit, *Euntes docete omnes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxvii)*, qui usque in perpetuum sanctæ Ecclesiæ posteritati perhibent testimonium, dum eam ad celestia regna provocant per baptismi sacratissimum sacramentum. Per alios ergo duodecim nihilominus lapides qui in Jordanis alveo positi sunt, sanctorum patriarcharum et prophetarum profecto figura prætenditur, qui nimirum dum baptismi sacramentum sub umbra legis positi non aperte prædicaverint, sed per quasdam mysticas et obumbratas figuras innuerint, quasi fluminis fluctibus obruti sunt; quia videlicet quam aperte non videantur baptismum instituisse, non tamen creduntur ejus mysterio caruisse. Pro quibus patribus sanctæ Ecclesiæ nati sunt filii, id est apostoli, quos constituit principes super omnem terram qui memores sunt nominis Domini in omni progenie et generatione ut tam per illos quam etiam per istos sacrosanctis charismatibus referta et dogmatibus edocta, non imaginum fucis vel quibuslibet superstitionis rebus, sed fide et operibus Dominum querere non desistat.

CAPUT XXII.

Quod non sit æqualis adoratio, ut illi dicunt, Natham prophætæ erga David regem, adorationi imaginum.

Non esse æqualem adorationem quam Nathan propheta David æque prophætæ regique sanctissimo exhibuit (*II Reg. xii*), adorationi quam quidam imaginibus exhibent, non necesse est multis approbare documentis, quoniam evidentissimis est approbatum iudiciis, nec nostra indiget disputatione res quæ tam aperta tamque clara elucet ratione. Sed ne hoc silentio præteritis videamur, oportet ut quiddam inde strictim breviterque exsequamur. Adoravit, inquam, Natham propheta David regem, non ut colorum fucis compaginatam imaginem, sed ut a

Deo in regni apice sublimatam potestatem. Quippe qui ejusdem doni celestis munere satiatum erat, quo ille satandus foret qui dicturus erat: *Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote. Non est enim potestas nisi a Deo, quæ autem sunt a Deo ordinatæ sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? bonum fac, et habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum; si autem malum feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit. Ideoque necessitati subditi estote non solum propter iram, sed propter conscientiam. Ideo enim et tributa præstat: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem; nemini quidquam debeatis nisi ut invicem diligatis (Rom. xiii)*. De hac etiam re idem Vas electionis per Spiritum sanctum discipulum Titum sic instruit: *Admone illos, principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, admone ad opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, litigiosos non esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines (Tit. iii)*. Adoravit itaque propheta regem: Spiritu sancto repletus, Spiritu sancto repletum; vaticinii munere fretus, vaticinii munere fretum, meritum insignibus coruscans, meritum insignibus coruscantem. Non enim in eo quamdam insensatam rem superstitionis vanitatis cultu adoravit, sed virum inventum secundum cor Domini, virum sacri unguinis liquore delibutum, b virum in Dei laudibus supra omnes excitatum, virum qui de Christi incarnatione, passione, a mortuis resurrectione, in cælum ascensione, cunctis præcellentius prophetavit; virum qui non solum Dei Filium venturum prophetavit, sed etiam typum gessit; virum qui non solum ejus typum gessit, sed etiam secundum formam servi gemitus prosapiam ministravit. Dilectionis affectu, humilitatis obsequio, prælationis delicto, officiosa adoratione honorificavit, quem si non ei se subdendo ejusque monitis parendo honorificaret, illi Spiritui contraire videretur, qui per pastorem Ecclesiæ dicturus erat, *Subditi estote omni humanæ ordinationi propter Dominum (I Petr. ii)*, sive regi tanquam præcellentii, sive ducibus tanquam ab eo in hoc ipsum missis ad vindictam malorum, laudem vero bonorum: quia sic est voluntas Dei ut beneficientes obmutescere faciat stultorum hominum ignorantiam, ut liberi, non ut velamen malitiæ habentes libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorate, fraternitatem diligite, Deum time, regem autem honorificate. Cum ergo tot iudiciis tantisque apostolorum prædicationibus reges honorificandi sint, absurdissimum est adorationem quæ imaginibus aniliter sit, adorationi quæ sanctissimo regi per prophetam ferebat,

a Isticque sumus diu permansuri. Legendum fortitan, subditi permansuri.

b Virum in Dei laudibus supra omnes excitatum. Fors est, ut rectius sit, exercitatum.

aequiparare velle; cum videlicet ille Dei famulum et, ut ita dixerim, sancti Spiritus habitaculum et divinae incarnationis ministrum salutando adoraverit; isti vero in imaginibus nil aliud nisi easdem materias de quibus illae fiant dorent. Nam si aequalis est adoratio quae David a propheta exhibita est, adorationi quae imaginibus exhibetur, ipse quoque David imaginibus aequalis est; et si imaginibus aequalis est, non solum tot meritum insignibus, sed etiam ipsa humana ratione caruisse credendus est: non autem tot meritum insignibus, nec ipsa humana ratione caruisse credendus est, non igitur aequalis est adoratio quae illi a propheta exhibita est, adorationi quae imaginibus exhibetur.

CAPUT XXIII.

Quod in eo quod scriptum est: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine, sive: Vultum tuum, Domine, requiram, nihil manu factae imaginis intelligendum est, ut illi dicunt.

Nil ad manufactarum imaginum vultus pertinet quod Psalmographus dicit, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (Psal. 17); nec illud, *Vultum tuum, Domine, requiram*, ut in ejusdem vanissimae synodi lectione habetur, quae pro adorandis imaginibus facta est; cujus textus nil aliud quam materia est ubi stultitia magnitudinem suam exercuit: Nam si hic vultus cujus super nos lumen signatum esse Propheta decantat, et quem se requisitum esse denuntiat, in manufactarum imaginum vultibus intelligendus est, querendum magnopere est quale lumen habeant, aut quo modo id lumen super nos signatum sit, aut ubi idem propheta talem requisierit vultum. In corde etenim idem sanctus vir Deum non in manufactis vultibus querebat, cum dicebat: *In toto corde meo exquisivi te, Deus, ne repellas me a mandatis tuis* (Psal. cxix). Vultus ergo Dei cognitio Dei est, id est Filius, per quem ad cognitionem Divinitatis pervenimus. Est etiam imago Dei, dicente Apostolo, *Qui est imago Dei invisibilis* (Coloss. 1); ideo videlicet imago, quia de illo est. Est enim, secundum eundem Apostolum, *splendor gloriae, et figura substantiae ejus* (Hebr. 1). Ideo splendor, quia dum sit Pater lux, ita Filius ab eo inseparabiliter quasi splendor ex luce procedit; ideo figura, quia suscipiens formam servi, operum virtutumque similitudine Patris in se imaginem atque similitudinem designavit. Est enim et facies Dei, quia per eum se Pater hominibus manifestavit, dicente eodem Domino Jesu Christo, *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. xiv). Hunc ergo vultum se David quesitum, non manufactas imagines pollicebatur, cum dicebat: *Vultum tuum, Domine, requiram*, hanc divinae cognitionis claritatem exorabat, cum dicebat: *Illumina faciem tuam super servum tuum, et doce me justificationes tuas* (Psal. cxv). Ad hujus cognitionem per legem, non per imagines, pervenire anhelabat, cum aiebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Psal. cxv). Hanc divinae majestatis manifestationem, non cujuslibet picturae compaginationem nos

querere hortabatur, cum dicebat, *Quaerite Dominum et confortamini, quaerite faciem ejus semper* (Psal. cx). Quod quidem emolumentum adepturi sint quaerentes Dominum in alio psalmo evidenter ostendit, cum dicit, *Inquirentes Dominum non deficient omni bono* (Psal. xxxiv). Qui quasi quaeremus ab eo qualiter Dominum inquirere deberemus; subiunxit, *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos*. Eum etenim inquirendum docuit per Domini timorem, non per imaginum adorationem; et eum qui vult vitam, et cupit videre dies bonos, non imagines adorare, sed labia a dolo et linguam a malo instituit cohibere: Nec picturam colere docuit, sed declinare a malo, et facere bonitatem, inquirere pacem et sequi eam usquequaque permonuit. Lumen ergo vultus Domini quod super nos signatum est, non in materialibus imaginibus est accipiendum, quae utique sicut et ceteris dignitatibus, ita etiam lumine carent, sed in vexillo crucis, quod accepto baptismatis sacramento per sacrosanctum unguinis liquorem nostris frontibus imprimitur; et per id sancto Spiritui, qui est lumen inenarrabile, qui etiam super discipulos in igne apparuit, ad nos veniendi aditus aperitur. In crucis etenim impressione lumen est vultus Dei, id est Spiritus, qui a Patre Filioque procedit, quia semper in eis nascitur radiare, qui suam innocentiam vel sanctitatem pravis operibus non patiuntur violare. Ut ergo ejus in nobis habitaculum non violemus, admonet nos Apostolus dicens, *Nolite contristare Spiritum Dei sanctum, in quo signati estis in diem redemptionis* (Ephes. 1v). Quia igitur dicant, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (Psal. 17), ad imaginarium vultum attingere, dicant quo attingit quod in eadem periodo scribitur, *Multi dicunt: Quis ostendit nobis bona?* cum videlicet haec duo commata ita sibi invicem et sensu et verbis cohaereant, ut unum sine alio vix intelligi possit. Est enim figura locutionis quae a rhetoribus *πρωτος*, id est percontatio, cui confestim sine introductione personarum responsio subiungitur, quae etiam a quibusdam soliloquium nominatur: cum ad interrogata sibi a se cuique respondetur, cum quasi imputative interrogantibus, *Quis ostendit nobis bona?* a seipsis respondeatur, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*; ut sit sensus, *Multi enim adhuc carnaliter sapientes dicunt quod nec pauci quidem dicere debuissent, Quis ostendit nobis bona?* illa scilicet quae praedicat semper Ecclesia, resurrectionem esse venturam, in qua iusti omnes aeterna praemia consecuturi sunt. Promittitur enim nobis quod penitus non videmus: desideramus quae hic consequi non valemus. Quibus respondendo beneficium indicatur, quod etiam in presenti saeculo possidet, *Signatum est*, inquit, *super nos lumen vultus tui, Domine*. Quia per vexillum crucis et lumen Spiritus sancti ita sumus muniti, ut antiqui hostis fraudulenta machinatio et portentosa versutia non valeat superare tentatos quos habebat primi hominis suasionem captivos.

CAPUT XXIV.

Quod non ad ullam manu factam imaginem pertineat quod scriptum est, Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis, sicut illi autumant.

Sed nec illud quod scriptum est, *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis* (Psal. xlv.), de quodam manufacto vultu intelligendum est, præsertim cum manufacti vultus ideo non deprecandi sint, quia nec exaudire queunt: omne quod deprecatur ideo deprecatur ut exaudiat, et omne quod exaudit irrationale esse non debet: omne igitur quod deprecatur irrationale esse non debet: quod si deprecari non debet, multo minus adorari, cum videlicet adoratio deprecationi emineat. Nam si manufacti vultus deprecandi et adorandi sunt, ut illi garriunt, necesse est ut deprecantes exaudire et adorantibus favere credantur: et si deprecantes exaudire adorantibusque favere creduntur, necesse est ut vita eis sensuum capax inesse credatur. Non autem inest eis vita sensuum capax, non igitur, ut illi garriunt, adorandi vel deprecandi sunt. Nam hæc duorum membrorum, quæ quidem commata nuncupant, sententia, id est, *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis* (Ibid.), non Deo cujus imago et vultus Filius est, sed Ecclesie, quæ corpus Christi est, per Prophetam dicitur. Dixerat enim superius, per energiam, *Audi, filia, et ride, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui: quoniam concupivit rex speciem tuam, quia ipse est Dominus meus: et adorabunt eum filie Tyri in muneribus* (Ibid.), et in eadem energia perseverans subiunxit eidem cujus speciem concupisse regem dixerat, dicens, *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis*. Vultus ergo Ecclesie doctrinæ spiritualis eruditio est, quæ ideo a divitibus deprecari dicitur, quia multi propter eam omnibus pompis sæculi et divitiis renuntiaverunt, qualiter ad eam pervenire et per eam ad æternam patriam convolare valerent: hæc sunt enim filie Tyri adorantes in muneribus, hi divites plebis qui ejus vultum deprecantur. Una enim est Ecclesia cujus vultus deprecatur, et a quibus deprecatur, mater videlicet cum filiis, una sponsa, una regina, omnes ad Christum unum caput pertinentes, qui est æternus et immortalis sponsus: cujus amicus erat ille qui eosdem divites plebis sic alloquebatur: *Præcipe divitibus hujus mundi non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum* (I Tim. vi); hi semper a sanctis prædicationibus exhortantur ut thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam adorando in muneribus. Vultum ergo hujus reginæ deprecantur divites plebis, cum ad eam concurrunt, et in ejus sinu eleemosynas faciunt, ne extra ejus collegium fiant. Hujus itaque reginæ vultum, non imaginum fucos, deprecantur, qui ad eam in muneribus veniebant, et ea quæ portabant ad pedes apostolorum ponebant; hujus reginæ vultus desiderio, non alicujus picturæ, æstuebant illi, eamque in muneribus non aliquam insensatam

A imaginem deprecabantur. De quibus scriptum est, *Multitudini vero credentium erat cor et anima una, et nemo eorum quæ possidebat quidquam suum proprium esse dicebat, sed erant eis communia omnia* (Act. ii). Hujus reginæ vultum, non alicujus tabulæ colores, divitum opibus decorare volebat sponsus, cum dicebat: *Vendite quæ possidetis, et date eleemosynam: facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cælis, quo fur non appropriat, neque tinea corrumpit: ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum* (Luc. xii); sive cum dicebat: *Verumtamen date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* (Luc. xi). Quia ergo ad eandem reginam divites in hypocrisi cum falsis muneribus quasi vultum ejus deprecaturi venire non debent, ipsa Veritas inibet, cum dicit, *Caveat facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis* (Matth. vi). Quia vero ejus vultum semper clariorem et in propatulo splendidiorem fieri delectet, evidenter ostendit, cum dicit, *Luceant opera vestra coram hominibus, ut videant bona vestra, et glorificent Patrem vestrum qui est in cælis* (Matth. v). In quibus omnibus non imaginum adoratio, nec deprecatio, nec earum gloria, sed aut sponsi qui caput est, aut sponsæ quæ corpus est, indubitanter ostenditur. A quibus sensibus et a quorum ornamentorum insignibus quam expertes sint qui, *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis* (Psal. xlv.), ad manufactarum imaginum vultus referunt non nobis est judicandum, sed lectoris arbitrio reservandum.

CAPUT XXV.

Inopportuna et deliramenta plena dictio Leonis Focie episcopi, qui in eo quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum Psalmistæ accommodat dicentis: Convertisti planctum meum in gaudium mihi, concidisti saccum meum, et circumdediti lætitia.

Cum pene nullum divinorum apicum testimonium competenter in sapissime memorata synodo fuerit positum, nec hoc quoque competenter a Leone Focie episcopo constat esse prolatum, qui videlicet si quiddam sale conditum aut ad rem pertinens proferret, cæteris appareret dissimilis, cunctorumque sententiis refragator existeret; sed dum se inaniter flevisse fassus est eo quod imagines non adoraverit, et lætari eo quod inanius se ad earum adorationem diverterit, quam sit delirus, quamque cæterorum consortio nexus evidentissime apparuit. Habuit enim, ut idem præfatus est, sine damno tristitiam, sine profectu lætitiā, sine perditione lacrymarum decursus, sine acquisitione cachinnabiles risus, iras sine calumniis, placentias sine honorificentias, utpote puer in quædam ludicra peragenda inhians, si a nutrice coeretur, singultibus verba intercipientibus ejulat, ad quæ perpetranda si ei fuerit a nutrice concessa facultas, semipennis vociferando sermonibus exsultat: sique coercitus habet vanos fletus, et ea peragere permissus vanos nihilominus risus, cum videlicet nec in prohibitione fuerit causa deplendi, nec in data licentia causa ridendi. Versiculus namque iste, quem ille sibi in hac parte incas-

num accommodavit, id est, *Convertisti planctum meum in gaudium mihi, et concidisti saccum meum, et præciasti me lætitia* (Psal. xxx), in persona totius Ecclesie a propheta per ethiopiam dictus est, qui scilicet dum in hujus sæculi mortalitate et ærumnis versatur, plangere dicitur; cum vero ad æternam remunerationem pervenerit, tunc lætitia præcingetur. Unde et idem sanctissimus prophetarum in eodem psalmo paulo superius dixit, *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia* (Ibid.), vesperum scilicet hanc nostri temporis ætatem, in quo fines sæculorum devenerant, sive extremi iudicii diem, matutinum vero resurrectionis tempus et sanctorum retributiones volens intelligi. Quod et per Isaiam prophetam sanctis hoc modo promittitur, *Sancti in terra sua duplicia possidebunt* (Isa. lxi), id est, post resurrectionem in æterna patria animæ et carnis iuventutem fruentur; unde et subditur: *Lætitia sempiterna erit electis meis, dum dederō opera eorum in veritate*. Tunc ergo saccus noster conscindetur, et præcingemur lætitia, cum, secundum Apostolum, corruptibile hoc indutum fuerit incorruptela, et mortale hoc indutum fuerit immortalitate, et fuerit sermo qui scriptus est, *Absorpta est mora in victoria* (I Cor. xv); sive cum in h's membris, quæ nunc mortificamus super terram, Christo apparente vita nostra, nos quoque apparuerimus cum illo in gloria.

CAPUT XXVI.

Quod non pertineat ad imaginem adorationem contemnentem illud quod Psalmographus cecinit, *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa in ore, etc.*

Omne quod sine profectu est, inutile est; et omne quod inutile est, vanum est: omne igitur quod sine profectu est, vanum est; et omne quod inofficiosum est, profectu caret: et omne quod profectu caret, vanitate non caret: omne igitur quod inofficiosum est vanitate non caret. Quoniam ubi nulla utilitas, nullum emolumentum; ubi nullum emolumentum, summa vanitas: ubi igitur nulla utilitas, summa vanitas est. In imaginem ergo adoratione ubi nullus profectus, nullum emolumentum, nulla utilitas est, summa vanitas esse credenda est. Ob quam statuendam et muniendam quicumque conventus faciunt, et concilia aggregant, et eas prorsus adorare instituunt, procul dubio vana loquuntur unusquisque ad proximum suum. Nam neque in eo a vanitate sejunguntur quod divinorum apicum testimonia ad suos sensus violenter inflectere nituntur. Sicut et hunc Psalmistæ versiculum, quem quidem ille alio sensu divino afflatus Spiritu cecinit, alio isti vanitatis supercilio inflati intelligunt. Si ergo querimus de quibus Propheta dixerit: *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa, in corde et corde locuti sunt mala* (Psal. xii), relegamus sanctorum Evangeliorum textum, et inveniemus Phariseos et Sadduceos, vel ceteras Judæorum catervas semper Dominum tentasse et adversus eum concilia vana inisse. Qui dum obstinata mente in Christum credere

renuerunt, vana loqui non desierunt. De quibus et in illo psalmo legitur, *Quia exacerunt ut gladium linguas suas: intenderunt arcum, rem amaram, ut sagittent in oculis immaculatum: subito sagittabunt eum, et non timebunt* (Psal. lxiiv). Linguas enim acuire, et labia dolosa habere, unum est, quia et uno dicendi genere dictum est, quo plerumque aut per id quod continet hoc quod continetur, aut per hoc quod continetur, id quod continet demonstratur. Item in alio psalmo de eisdem scriptum est: *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledictione et amaritudine plenum est* (Psal. xiv). Sepulcrum ergo patens eorum, ora mendacia dixit, qui exitiabile malum contra Dominum loquentes, mortem ei infligere cupiebant, quod ideo patens dictum est, propter eorum apertam nequitiam, quæ fetorem potius quam odorem exaggerabat. Est enim rerum dissimilium facta comparatio per tropum qui nuncupatur parabole a grammaticis. *Vana, inquit, locuti sunt unusquisque ad proximum suum* (Psal. xii). Hæc est ergo vanitas omnes vanitates excellens, hæc est dolus omnibus dolis tenacior, cum et Redemptor mundi non creditur, et isdem ab hominibus iniquis, quanquam ad aliorum salvationem, ad illorum tamen damnationem crucifigitur. Potest etiam hic versiculus et de hæreticis sive schismaticis intelligi: qui dum sint mundanæ sapientiæ versutia imbuti, et ad vanas investigationes et superfluas contentiones potius quam ad credendum prompti, vana loquuntur unusquisque ad proximum suum, quoniam dum male de Christo aut de Ecclesia sentiunt, ad eundem errorem proximos suos, id est cæteros hæreticos, invitare non desinunt, quatenus majori infestatione Ecclesiam, quæ Christi vinca est, demoliri possint. De quibus in Canticis canticorum dicitur, *Capite nobis vulpes parvulas quæ demoliantur vineas* (Cant. ii); nam vinca nostra floruit: quia videlicet dum hæreses sive earum sequaces, hæresei hæreseorumve discipuli a sanctis et catholicis viris in suis erroribus capiuntur, vinca Domini, id est Ecclesia sacrosanctis charismatibus semper magis magisque exuberat, quatenus suo agricolæ qui pro ea sanguinem fudit, nectare odoris pocula perpetim ministret.

CAPUT XXVII.

Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt, Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam magniloquam (Psal. xii).

Versiculum etiam quem Psalmographus de perfidorum Judæorum labiis dolosis et linguis magniloquis protulit, qui consilium inierunt ut Salvatorem mundi doce teneant et occiderent, illi in sua synodo propriis parentibus ascribunt: qui quanquam fuerint ejusdem temeritatis in imaginibus ab ornamentis ecclesiarum abolendis, majoris tamen et incomparabiliter majoris non dicam temeritatis, sed etiam crudelitatis illi fuerunt in Domino crucifigendo. Isti enim habuerunt zelum Dei, sed non secundum scientiam, cum imagines penitus abdicaverunt; illi simu-

lantes se habere zelum legis, habuerunt zelum livoris et perfidiosissime iniquitatis, cum Dominum patibulo affixerunt; isti ecclesiarum indiscrete ornamenta quassavere, illi malitiose semetipsos Dominum contemnentes fregere. Labia ergo dolosa et linguam magniloquam perfidiosissima Iudeorum cohortors habebat, cum dicebat : *Scimus quia Moysi locutus est Deus, nunc autem unde sit nescimus* (Joan. ix). Nonne magniloquam et, ut ita dixerim, magniloquam linguam habebant, cum dicebant : *Nos legem habemus, et secundum legem mori debet, quia Filium Dei se fecit?* (Joan. xix.) Nonne magniloquam linguam habebant, cum dicebant : *Et hunc scimus, et unde sit scimus : Christus autem cum venerit, nemo scit unde sit?* (Joan. vii.) Nonne magniloquam linguam habebant, cum dicebant : *Noli scribere regem : nos non habemus regem nisi Cæsarem?* (Joan. xix.) Unde liquido patet quod probroso imaginum instigantur amore qui ob earum abolitionem ea quæ de perfidis Iudeis per prophetam dicta sunt, parentibus suis non erubescunt adnectere, et eisdem jaculis cives perfodere quibus Propheta Ecclesie, imo Christi, hostes noscitur perfodisse.

CAPUT XXVIII.

Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit quod scriptum est, Inimici defecerunt framea in finem, et civitates eorum destruxisti (Psal. ix).

Sed nec hujus versiculi, ut illi aiunt, prophetia in eorum prædecessoribus sive parentibus, eo quod imagines abdicaverint, est completa : qui etsi incaute loca divinis cultibus maucipata ornamentis exspoliavere, longe tamen ab antiqui hostis nequitia, de quo hæc prophetia est, distavere ; quippe cum nequitia quæ ejus suasionem accidit humano generi minor sit nequitia ejusdem qui et suæ humanæ auctor et artificis fraudulentus, qui sicut est natura subtilior, ita et sagacitate callidior, et quem non gravat corporis fragilitas, acuit vafra perversitatis iniquitas. Hujus ergo inimici framea defecerunt in finem, quia tentamenta nequissima mox ut ad Christum qui est finis legis ad justitiam omni credenti, qui est finis sine fine, ad quem cum venerimus, nihil ulterius quod queramus habemus, collata fuerint, omnino deficient. Et ideo Propheta beatum dicit, qui parvulos, id est, cogitationes irrationabiles, ad lapidem, ad Christum videlicet, qui est lapis angularis, allidit (Psal. cxxxvii) ; sive etiam, ut quidam volunt, inimici defecerunt framea in finem, quando gladius quo antiquus hostis bacebatur in consummatione sæculi omni potentis Dei gladio interimendus est ; de quo in alio psalmo dicit, *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit* (Psal. vii) ; et de quo * per prophetam Ezechielem dicit, *Viro ego, dicit Dominus, acnam sicut fulgur gladium meum, et reddam ultionem inimicis meis*. Framea namque Hebraicus sermo est, quo in hoc loco antiqui hostis gladius innuitur. Inimici igitur in hoc loco non nominativus pluralis, ut

A plerique arbitrantur, sed genitivus singularis est, id est, inimici diaboli defecerunt framea, et est schema quod prolepsis nuncupatur, id est præoccupatio sive præsumptio, per quam ea quæ sequi debent anteponuntur. Quæ et in exordio Ezechielis propheta invenitur, cum dicit, *Et factum est in tricesimo anno* (Ezech. i). Et in Psalmo habetur, cum dicitur, *Fundamenta ejus in montibus sanctis* (Psal. lxxxvii). Civitates igitur destructas non in hoc loco Psalmographus, ut illi arbitrantur, eorum prædecessores sive parentes pro imaginum abolitione eversos decantat, sed infideles populos, sive malorum operum acervos, quos diabolus tanquam suæ civitatis mœnia inhabitat, Christi manifestatione dicit esse dirutos. Inanis igitur et vanus imaginum amor illorum pectora invasit qui, ut illarum adorationem statuunt, ea quæ de antiquo hoste vel de incredulis Iudeis prophetata sunt, de suis parentibus sive prædecessoribus dicta fuisse existimant.

CAPUT XXIX.

Quomodo intelligendum sit quod scriptum est : Domine, dilexi decorem domus tuæ ; quem decorem isti imagines intelligunt.

Domus Dei aut secundum allegoriam ecclesia est, aut secundum anagogen celestis patria, aut secundum tropologiam anima hominis : et ideo in plerisque Scripturæ sanctæ locis cum domus Dei legitur, non parietes nec quedam materialis ædificatio, sed spiritalis et inextinguibilis Dei intelligenda est habitatio ; quorum sensuum arcanis illorum mens penitus C jejuna qui decorem domus Domini non Ecclesie existimant virtutes, sed materiales imagines. Nunquidnam idem eximius vates quasdam imagines vel certe parietum pulchritudines, aut ministeriorum pretiosissimos apparatus viderat, cum dicebat, *Domine, dilexi decorem domus tuæ, et locum habitationis gloriæ tuæ* (Psal. xvi). Nunquidnam locus habitationis gloriæ Domini in manifestis quoquam credendus esse? Habet ergo sancta Ecclesia decorem quem Propheta diligebat, id est spirituales virtutes : habet aurum, id est, fidem sive interiorem sensum ; habet argentum, id est confessionem sive eloqui venustatem ; habet columnas argenteas, id est sanctos viros patientia rationabili et eloquiorum pulchritudine comptos : quæ columnæ habent bases argenteas, cum supra stabilitatem verbi Dei quod per prophetas et apostolos nobis traditur, collocantur. Hæ etiam habent apud deauratum, quia caput aureum fides est Christi, Apostolo attestante qui ait : *Omnis namque tiri caput Christus est* (I Cor. xi). Habet etiam pro lignis impetribilibus scientiam quæ per lignum venit, sive incorruptionem castitatis quæ vetustatem nescit. Habet et pro hyso virginitatem, pro coeco confessionis gloriam, pro purpura charitatis fulgorem, pro hyacintho spem regni cælorum. His materiis ejus sacerdotes induuntur, juxta David vocem qui ait, *Sacerdotes tui induantur justitiam* (Psal. cxxxii) ; quos et Paulus his verbis hortatur, cum dicit, *Induite vos viscera misericordie*

* Imo per Moysen, Deut. xxxii, 41.

(Coloss. iiii). Habent etiam ejus sacerdotes alia nobiliora indumenta, quæ Idem Vas electionis designat, cum dicit, *Induite vos Dominum Jesum Christum, et carnis curam ne feceritis in concupiscentiis vestris* (Rom. xiii). Habet et bibliothecam, id est sanctos viros divinæ legis documentis eruditos, de quibus per Prophetam dicitur, *Beati immaculati in via qui ambulantes in lege Domini: beati qui scrutantur testimonia ejus, in toto corde exquirunt ea* (Psal. cxix); et iterum beatos dicit eos qui memoria tenent mandata ejus ut faciant ea. Habet decem atria distensa, cum non in uno tantum verbo legis, neque in duobus aut in tribus, sed in toto decalogo legis spiritualis intelligentie amplitudine dilatatur, sive cum fructum spiritus, id est, gaudium, pacem, patientiam, benignitatem, bonitatem, modestiam, fidem, continentiam, adfecta quæ est major omnium charitate profert. Habet etiam altare, id est firmitatem fidei, in qua orationum hostias et misericordiæ victimas offert Deo: in qua continentie cultro superbiam quasi taurum immolat, iracundiam quasi arietem jugulat, luxuriam omnemque libidinem tanquam hircos et hædos litat; ex quibus dextrum brachium et pectuseolum et maxillas sacerdotibus separat, id est, opera bona, opera dextra, in quibus sinistrum quiddam nullatenus reperitur. Habet et candelabrum luminis, sive quia Dominus lumen ejus est, sive quia sancti viri quorum lucernæ sunt ardentes et lumbi accincti, qui expectant Dominum suum quando revertatur a nuptiis, lucivoma in ea prædicationis dogmata fundunt.

Quod candelabrum lucernarum in austrum habet collocatum ut ad aquilonem respiciat, id est, ut sancti viri vigilanter et sollicitius intueantur semper astutias diaboli, et pavida mente aspiciant unde sit ventura tentatio: quia et Propheta vidisse se dicit succensum lebetem vel ollam et faciem ejus a facie aquilonis: et in alio loco dicitur, *Ab Aquilone enim pandetur malum super universam terram* (Jerem. i). Et Petrus apostolus dicit, *Quia adversarius vester diabolus, sicut leo rugiens circumquærens quem devoret* (I Pet. v). Habet et mensam propositionis habentem duodecim panes collocatam in parte aquilonis quæ respicit ad austrum, id est duodecim apostolos, quos quotidie indesinenter juletur apponere quæ ad austrum respicit, quia videlicet quotidie adventum Domini præstolatur. Dominus enim, ait Propheta, *ab austro veniet* (Hab. iii). Habet altare incensi, quia de ejus fidei firmitate semper orationum sanctarum fumus in conspectu Domini ascendit, et quotidie cum David clamat, *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo* (Psal. cxli); sive quia, secundum Apostolum, *Christi bonus odor sumus Deo* (II Cor. ii). Habet propitiatorium et arcam et duos cherubim, de quibus superius in quodam capitulo disputatum est. Habet et pontificem summum de quo Paulus apostolus dicit, *Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum per amplius et perfectius tabernaculum non manu factum, id est, non hujus creationis, neque per*

A sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in sancta aeterna redemptione inventa (Hebr. ix); sive cui per Psalmistam dicitur, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (Psal. cx); qui est vestitus podere byssino, cum sancti ejus qui utique ei adhererant castitatis lampade vestiuntur. Habet et humerale gemmatum, quia electi ejus operum fulgoribus coruscant, quorum opera videntes homines glorificant Patrem eorum qui in cælis est: qui habet in pectore logium, quod rationale dicitur, quatero lapidum ordine distinctum, quo sermo evangelicus significatur, qui quadruplicato ordine veritatem fidei nobis et manifestationem Trinitatis exponit. Habet et auri laminam in fronte resplendentem, quod petalum appellatur, id est, divinitatem quia unius cum Patre substantie est, quoniam sicut in metallis nil comparatur auro, ita et in creaturis nil comparari potest Creatori. Qui etiam pontifex habet in interioribus partibus operimenta sua, quia mysterium incarnationis ejus investigari difficile est, Joanne attestante qui ait, *Cujus ego non sum dignus solvere corrigiam calceamenti* (Marc. i, Luc. iii). Habet etiam per indumenti circuitum tinnabula quæ in extremo ejusdem vestimenti posita sunt, ut semper sonitum dent: quia videlicet sancti prædicatorum, qui ejus utique indumentum sunt, de extremis temporibus et fine mundi reticere nesciunt, sed semper nos de futuris admonent, attendentes illud quod per quemdam sapientem dicitur, *In omnibus operibus tuis memorare novissimam tuam, et in æternum non peccabis* (Eccl. vii). Habet etiam hæc domus Dei, id est Ecclesia, cujus decorem brevissime enumeramus, Sancta sanctorum: quia videlicet in præsenti sæculo pro sanctis habet sanctam conversationem; pro Sanctis vero sanctorum, in quæ semel tantummodo intratur, transitum ad cælum, quando visibilibus contemptis ad invisibilia transit. De quibus Apostolus dicit: *Charissimi, nondum apparuit quod erimus: scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. iii). Hunc excellentissimum ergo et cælestis patrie decorem dilexerat vir ille sanctissimus, non imaginum et colorum fucos, non materialium picturarum similitudines. Ob hunc decorem, non ob materiales figuras, quasi quodam intolerabili desiderio resolutus erat, cum dicebat: *Hæc memoratus sum et effudi in me animam meam, quoniam ingredior locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei* (Psal. xlii). De hac domo, non de his visibilibus parietibus Apostolus dixit: *Scimus quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quod adificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis* (II Cor. v). Hunc decorem Isaïas, non pictorum opera respicienda considerabat, cum dicebat: *Respice Sion civitatem sollemnitatis tuæ: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri potest* (Isa. xxxiii). De hac domo per David dicitur: *Beati qui habitant in domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te* (Psal.

LXXXIV). Nunquidnam sancti Patres, ut ceteros tamen, Paulus, Antonius, Illarion, vel omnis anachoretarum sive eremitarum caterva, qui decorem basilicarum sive imaginum depictarum non habuerunt, sed in quibusdam tuguriolis suas Deo animas dedicaverunt, idcirco sancti non sunt? et ideo aut non diligebant decorem domus Domini, aut locum habitationis gloriæ Dei flagranti pectore contemplari non desiderabant quia imagines non habebant nec adorabant? Intra se etenim sicut et ceteræ sanctæ animæ templum Dei et locum habitationis gloriæ ejus habebant, dicente Vase electionis : *Templum enim Dei sanctum est quod estis vos* (I Cor. III). Plurimi præterea ex divinarum Scripturarum aureis pratis colligi ambrosii flores poterant, quibus et secundum tropologiam, et secundum allegoriam, et secundum anagogen, sanctæ Ecclesiæ decor monstraretur, si brevitas cui studemus non præpediremur habenis. Hi ergo pauci pro pluribus prolatis sufficiant, quibus diligens lector cetera quæ hic prolata non sunt indagare curabit, et domus Dei decorem, non in imaginibus materialibus, sed in virtutibus spiritualibus refulgentem esse videbit.

CAPUT XXX

Quod non pro manufactis imaginibus per Psalmistam, ut illi aiunt, dictum est, Sicut audivimus, ita et vidimus (Psalm. XLVIII).

Quoniam igitur manufactas imagines se vidisse gratulati sunt, Psalmistæ sibi versiculum accommodaverunt dicentes, *Sicut audivimus, ita et vidimus*, dicant, quæso, dicant ubi hoc ante audierint quod modo in imaginibus vident; dicant quis patriarcharum prophetarumve aut apostolorum hoc illorum auditui intulerit, quod modo illorum visibus patet; dicant quis illis hoc privilegium prædixerit, quod

imagines non solum visuri, sed adoraturi iorent, cujus pollicitationis compotes effecti merito dicant, *Sicut audivimus, ita et vidimus*. Nos autem qui, opitulante Deo, psalmorum prophetiam spiritaliter pro viribus intelligimus, non hoc comma de manufactis imaginibus dictum, sed de insignioribus et eminentioribus mysteriis prophetatum fuisse sentimus: qui videlicet sicut in lege de Christi adventu audivimus, in Evangelio videmus; sicut in prophetis de ejus incarnatione comperimus, in Novi Testamenti nunc serie cernimus, sicut in hagiographis et in cunctis sacris litteris de ejus nativitate, passione, resurrectione, ad cælum ascensione, typicis videbamus præfiguratum fuisse mysteriis, nunc peracta cuncta fuisse in sanctis videmus Evangelii: qui etiam eo annuente ad æternam patriam venturi, et in ea visuri sumus quæ in hujus mortalitatis ærumna de ejus felicitate audivimus, dicturi sumus, *Sicut audivimus, ita et vidimus*; id est, Sicut audivimus mortales, videmus nunc immortales; sicut audivimus corruptibiles, videmus nunc incorruptibiles; sicut audivimus in ærumnosa peregrinatione, videmus nunc in vivorum felicissima regione: quod audivimus cum patiebamur procellosissimas tempestates sæculi, videmus nunc cum potimur suavissima securitate paradisi; quodque audivimus cum timebamus periculosissimum naufragium, videmus nunc cum pervenimus ad cautissimum et nobis longe ante desideratissimum portum. In hoc sane articulo hunc primum librum cludendum esse putavimus, ut quoniam de portu mentionem fecimus, illum quoque in hoc loco ad portum deducamus, ut retroacta navigatione fatigati aliquantisper in portu spatiantes, resumptisque viribus, ad secundi libri navigationem, Domino auxiliante, vela tendamus.

LIBER SECUNDUS.

PREFATIO.

Tractatis in superiore libro quam brevissime divinæ legis quibusdam commatibus, quæ, ut crebro memoravimus, illi contra quos huic nostro stylo conflictus est, ob suæ vanitatis materiam fulciendam protulisse noscuntur, vel etiam quibusdam in eodem libro prolatis capitulis quæ de eorum reprehensione non inconsequenter proferenda erant, necesse est ut in præsentī, secundo videlicet libro, et divinæ legis sane sobrieque residua commata tractaturi, et quorundam sanctorum Patrum male nihilominus sententias ab illis usurpatis propriis sensibus reddituri, Domino favente, aggrediamur. In quo etiam libro quædam capitula inserentur quæ eorum errori ad mentes fidelium transeundi aditum intercipient, quo res sanctitate sive auctoritate carentes sacratissimis rebus et ab ipso Domino institutis æquiparare nituntur; ut in his duobus voluminibus per duorum Testamentorum salutaria arma eorum vanissimis næniis

obstantes, ad tertium in cujus principio nostræ fidei fundamentum erit, liberius accedamus, ut quoniam sanctæ in eo et unicæ Trinitatis confessio continebitur, tertii quoque libri numerus habeatur exorneturque sacratissimo numero qui exornandus est sanctæ fidei mysterio: omnem siquidem nostræ disputationis sive cæterorum actuum spem non in mundanarum artium argumentosis allegationibus, sed in eo collocantes qui et per præsentiam corporalem ait: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x); et quondam per Prophetam dixerat, *Dilata os tuum et ego adimplebo illud* (Psalm. LXXXI). Ideo igitur per quemdam gradiendi ordinem hujus nostræ disputationis quibusdam librorum intercapedinibus distinximus gressum, ne indistincti itineris tramitem inordinata prolixitas efficeret fastidiosum, nec libuit nobis quiddam asferre incompositum vel indigestum, ne operis inordinata congeries lectori perturbata vociferatione rusticum

quemdam præberet tumultum: quia et iter carpentes congruis quibusdam temporibus spatiari non reuocant, et agrorum, vinearum vel etiam horticulores per quasdam camporum interapedines, vel etiam per agrorum dimensiones limites statuere consueverunt.

CAPUT PRIMUM.

Quod non propter eos scriptum sit qui imagines adorare contemnunt, sicut illi dicunt qui eas adorant, quod in psalmo legitur, Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis.

Est quoque et illud non mediocri insanie quod ea quæ de his longe ante prædicta sunt qui urbem Jerusalem euerunt et templum Domini incenderunt, isti de illis intelligunt qui imagines adorare contemnunt: præsertim cum aliud et longe aliud sit, de templo mare æneum et duos cherubim et vasa ceteraque ornamenta tollere, et aliud manufactas imagines non adorare; aliud urbicremis ignibus templi pulchritudinem mancipare, aliud imaginum adorationem vitare; aliud crudeliter sancta sanctorum diruere, aliud prædenter picturis colla deflectere inhibere. Denique quisquis nosse cupit de quo Psalmista dixerit: *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis* (Psal. XLVII), non solum libri Regum historiis et Romanorum gestis perdocetur, quæ præteritum urbis Jesusalem et templi excidium narrant, sed etiam ipsius David egregii prophetæ vaticinio instruitur, qui futuras clades præfatæ urbis et eversionem sacratissimi illius templi per schema, quod prolepsis dicitur, futura quasi præterita modulavit dicens: *Deus, venerunt gentes in hereditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem velut pomorum custodiam, et cætera* (Psal. LXXIX); et in psalmo, cujus hic versiculus est, de quo nunc agimus, dicit: *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriosi sunt omnes qui te oderunt: in medio atrio tuo posuerunt signa sua signa, et non cognoverunt tanquam in via super summum, tanquam in sylva lignorum securibus exciderunt januas ejus, bipenne et ascia dejecerunt ea; incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui* (Psal. LXXIII); quod etiam in alio psalmo expressius dicto dicit: *Exterminavit eam aper de silva, et singularis ferus depastus est eam.* Sed ne quem moveat quod non dixit, *Quanta malignati sunt inimici*, sed *Quanta malignatus est*, advertat hoc per figuram locutionis dictum fuisse, quæ syllepsis nuncupatur, per quam et pro uno multi ponuntur, ut in Evangelio, *Et latrones qui cum eo crucifixi erant improperebant ei* (Matth. XXVII); sive, *Defuncti sunt enim qui querebant animam pueri* (Matth. II); et pro multis unus, ut in Exodo legitur, *Ora ad Dominum, ut auferat a nobis serpentem* (Num. XXI); et in psalmo, *Misit in eis muscam caninam et comedit eos, et rana exterminavit eos* (Psal. LXXVIII). Quod et si quis secundum mysticam intelligentiam subtilius scrutetur, non incongrue sanctam Ecclesiam advertet et malignanter in ea hæreticos intelliget, qui eam semper pravis dogmatibus infestare nituntur; verumtamen a nullo eorum qui

sanum sobriumque intellectum habent de imaginum adorationem contemnentibus intelligetur. Quanto ergo illi sani sensus expertes sunt, qui hunc versiculum de eis dictum fuisse autumant, tanto nimirum hi in sui sensus vigore permanent qui imagines non adorant.

CAPUT II.

Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicant, quod scriptum est, Quoniam non est jam propheta, et nos non cognoscet amplius.

Nam et hic quoque versiculus in ejusdem synodi lectione incompetentem positus est, quoniam quidem nec nostra vox est qui Patrem in spiritu et veritate adoramus, nec illorum qui Deum ejusque sanctos in imaginibus adorare conantur: quia prophetam magnum habemus Jesum Christum dominum nostrum, de quo per Moysen dicitur: *Suscitabit Dominus Deus prophetam vobis, ipsum audietis* (Deut. XVIII, Act. III et VII); quem etiam secundum apostolum *advocatum habemus apud Patrem* (I Joan. II), quem quotidie spiritalibus oculis intuemur, et cujus vaticiniis sedule perdocemur: sed Judæorum excidium et dispersiones et clades et mortes gentis suæ, nec non etiam diruptionem templi, caeremoniarum abolitionem, a prophetia et a Dei cognitione recessionem deflentium et dicentium, *Quoniam non est jam propheta et nos non cognoscet amplius* (Psal. LXXIV); quod etiam per Osee prophetam prædictum est qui ait: *Quia diebus multis sedebunt filii Israel sine rege et sine principe, et sine sacrificio et sine altari, et sine ephod, et sine seraphim* (Osee III). Qui etiam eorum ad fidem conversionem quam circa finem mundi fore credimus, subsequenter adjunxit: *Et posthæc revertentur filii Israel et quærent Dominum Deum suum, et David regem suum, et parebunt ad Dominum et ad bonum ejus in novissimo dierum.*

CAPUT III.

Quomodo intelligendum est, Domine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges: quod quidem capitulum sicut et cætera, illi aliter quam dictum est intelligunt.

Civitas Dei figuratiter in sacris litteris interdum anima hominis, quæ a Deo inhabitatur, dicente Scriptura: *Habitabo in eis*, et iterum, *Anima justi sedes sapientiæ* (Psal. V), accipitur; interdum præsentis temporis Ecclesia, quam fluminis impetus lætificat, et cui per prophetam dicitur: *Si oblitus fuero tui, Jerusalem, obliviscatur me dextera mea* (Psal. CXXXVI); plerumque cælestis Jerusalem, quæ patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum vel cæterorum fidelium agminibus constructa intelligitur; de qua per Apostolum dicitur, *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum* (Gal. IV); cui etiam per Isaiam prophetam a Domino pollicetur, *Non enim in occasum tertium veniet sol, et luna tibi non deficiet in æternum tempus* (Isa. LX); quam etiam Joannes in Apocalypsi vidisse se dicit descendentem de cælo, ornatam molibus suis (Apoc. XXI); de cujus beatitudine pene innumerabilia poterant dici, quæ hujus brevitas

stylo non valent digeri. In hac civitate imagines impiorum ad nihilum rediguntur, quia illorum aspectus divinis non poterit apparere conspectibus; sed sicut polluerunt in se imaginem Domini in præsentis vitæ curriculo, ita in cœlesti Jerusalem illorum non apparebit imago, qui æterno quidem mancipabuntur incendio, de quibus alias per psalmistam dicitur: *Et homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* (Psal. XLIX), quia videlicet cum in tanto honore esset quod ad imaginem et similitudinem Dei conditus erat, non intelligendo, ad tantam labem victorum est devolutus, ut non immerito jumentis irrationabilibus esset comparatus. Ad nihilum ergo impiorum imagines rediguntur, quando se eis ipsa Veritas subtrahens ab ejus luce alienantur, nec similitudinem valent retinere, cujus beatitudinis expertes noscuntur usquequaque manere. Propter dolositatis itaque eorum apposita eis in superioribus dixerat mala, quia *Deus judex justus reddit unicuique secundum opera sua*. Dixerat etiam eos dejecisse cum allevarentur, quia *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*. Dixerat eos subito defecisse et periisse propter iniquitatem suam velut somnium exurgentis, quia sicut quibusdam præstigiis mortalium pectora in somnis eluduntur, et optata quæque subito se nactos fuisse gratulantur, cum aut desiderato quis potitur regno, aut cupito sublimatur aliquis ministerio, aut, paupertate fugata, aliquis subito ditatur, aut optato aliquis fruatur conjugio, aut debilis aliquis amissos artus se recepit gratulatur, aut criminosus aliquis honorabilem se gaudet, aut aliquis ignobilis nobilem, aut insipiens sapientem se putat, et subito amittit evigilans quod acquisierat dormiens, et patefactis se dolet non videre oculis quæ gaudebat videre clausis: sic felicitas impiorum quasi per somnium quodammodo videtur, quia post modicum tempus non videbitur; et sicut evigilantes ea quæ subito per somnium acquisierant perdunt, sic morientes ea, quæ habere videbantur, amittunt: quoniam et illi præstigiola lætitiæ quam stermentes nacti sunt, in momento carent, et isti vana, et ut ita dixerim, fumea mundi gaudia diu tenere non valent. Ob quorum impietates quasi quadam severitate accensus propheta subjunxit: *Domine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges* (Psal. LXXIII), ut videlicet qui in se tui characteris decus malis operibus inquinaverunt, illorum facies in tua civitate non videantur, in qua est æterna felicitas, summa beatitudo, perpetuum gaudium; in cujus palatiis regnat rex, cujus regni non erit finis, cujus subsellia patriarcharum senatu resplendent, cujus curia prophetarum rutilat cuneis, cujus mœnia martyrum numerosa militia exornantur, cujus portæ apostolicis decorantur cœtibus, cujus plateæ redundant virgineis choris, cujus domicilia confessorum plena sunt legionibus, quæ non indiget sole, quia Dominus lux ejus est, per cujus omnes vicos Alleluia cantatur.

CAPUT IV.

Quomodo intelligendum est quod psalmographus cecinit, Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax se complexæ sunt (Psal. LXXXV): *quod temere et adulatorie a Joanne presbytero et legato Orientalium in participatione venerabilis papæ Adriani et Tarasii patriarchæ dicitur esse completum.*

Misericordiam et veritatem sibi mutuo obviasse, justitiam et pacem invicem se complexas fuisse David vatum luculentissimus eleganter decantat: quod tandem constat esse completum, cum post incarnationem Domini duo Testamenta in unius compagem copulationis sunt adducta. Quoniam quanquam inter se diversa quodammodo cernantur, ad unum tamen bivium in Christo qui est pax nostra, qui fecit utraque unum, convenire noscuntur. In Novo enim misericordia est, in qua per gratiam genus humanum liberatur: in Veteri veritas, ubi legis et prophetarum annuntiatio continetur. Hæc autem duo sibi mutuo obviasse dicuntur, non ad contrarietatem exercendam, sed ad gratiam promissæ perfectionis implendam; unum quippe constat factum quod temporibus probatur esse divisum, et ut genus ipsum fœderis hymnidicus David evidenter exprimeret, hoc ipsum varia nominum iteratione geminavit, amplexu scilicet quodam dilectionis duas res, id est, justitiam et pacem, in mutuam protinus venisse concordiam; quem quidem versiculum et secundum somatopœsian, id est corporis attributionem, per quem locutionis modum rebus incorporeis corpora tribuuntur, dictum esse constat, et per metaphoram, id est, rerum verborumque translationem, per quam plerumque a rebus animalibus ad animales, ab inanimalibus ad inanimales, ab inanimalibus ad animales translatio fit; quæ duæ locutionum figuræ ita inter se differunt, quod una rebus incorporeis corpora, altera et rebus corporeis membra et motus, et incorporeis et membra et motus et formas tribuit. Hunc denique versiculum temerarie et adulatorie Joannes presbyter in participatione venerabilis papæ Adriani, et Tarasii Constantinopolitani episcopi protulit, qui tamen presbyter quantum episcopis in eadem synodo residentibus minor fuerit honore, non tamen legitur minor fuisse errore, qui et si præcedebant eum gradus sublimitate, superabantur tamen ab eo multiloqua procacitate; nec superari potuit a prælatis subjectus intemeratis loquacitatibus, qui subjectus a prælatis superabatur pontificalibus dignitatibus. Qui præsertim duplex in hac parte creditur patrasse deliquium, sive quia verba mysteriorum arcanis plena ab Spiritu sancto prolata ad res humanas inflectere nixus sit superstitiosa intentione adorandam imaginem, sive quia eadem perversa intentione excecatus in adulationis miserabile corruerit vitium: quod vitium adulationis expavit prophetarum ille nobilissimus, qui dixit: *Corripiet me justus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum* (Psal. CXLI). Unde bene etiam et alia Scriptura dicit: *Melius est autem objurgari a justo quam a peccatore lau-*

dari; et iterum: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt; quoniam adulatores ut illuciant laudant, non ut ad æternam felicitatem provocent, quæ quidem felicitas nullo bono indiget.*

CAPUT V.

Quo non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est, Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est (Psal. xcix).

Hoc psalmistæ versiculo error qui ob adorandas imagines adeo in quorundam peccatoribus inolevit, ut ad eum statuendum synodos faciant, et ad eum numiendum Scripturarum sanctarum sibi testimonia usurpare contendant, tueri se posse credit, cum scabellum pedum Domini adorandum audit; hac casside apicem corporis munitam habere arbitrat, ne corusci ensis illisiones persentiat; hac lorica cæterum corpus munitum habere se putat, nepilorum ictibus suæ stabilitatis jacturam incurrat; hoc clypeo tutelam se nactum esse credit, per quam spiculorum missillum volatus vulnificos non pertimescat, sed ita aut obcumbendo fatescet, aut delitescendo aufugiet his muniminibus expoliatus, sicut his est incassum et inutiliter abusus, et tantum sentiet spiritalis gladii per sanctos viros illati vigorem; ut nec tenuem quidem sibi credat inesse vigorem. Nunquid quia scabellum pedum Domini adorari præcipitur a propheta, ideo erit imaginum adoratio statuenda? Quæ est ergo similitudo scabelli pedum Domini et materialium imaginum? aut quæ communicatio inenarrabilibus Dei operibus et imaginibus a quibuslibet conditis artificibus? aut quæ societas tam excellenti tamque præclaro mysterio et figuris insensatis humano patris ingenio? aut ubi institutum est ut imagines adorentur, sicut institutum ut scabellum pedum Domini adoretur? Non enim ait David: *Adorate imagines quorundam sanctorum*, sicut ait, *Adorate scabellum pedum Domini*; sed nec Dominus ait: *Opera manuum hominum sedes mea sunt, imagines autem scabellum pedum eorum*; sed ait: *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum (Isa. lvi, Act. vii)*. Audi igitur dementissime vel potius insanissime error, audi incomparabilis dementia, audi ridiculosa segnities, audi beatum Ambrosium docentem quid sit scabellum pedum Domini, aut quomodo adorandum sit. Ait enim: « Adoraverunt apostoli Dominum, quia detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magisterium; adoraverunt et angeli de quibus scriptum est: *Et adorent eum omnes angeli ejus*. Adorant autem non solum divinitatem ejus, sed etiam scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est. » Et post pauca: « Sed ne forte propositum aliquos præterfugere videatur exemplum, qua ratione ad incarnationis Domini sacramentum spectare videatur, quod ait propheta, *Et adorate scabellum pedum ejus*, consideremus. Non enim ex usu hominum æstimare debemus scabellum; neque enim corporalis Deus, aut non immensus, ut tanquam fulcrum pedibus ejus scabellum subjectum putemus; neque a lorandum quidquam

A præter Deum legimus, quia scriptum est. *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli serves (Deut. vi)*: quomodo ergo adversus legem propheta præciperet, sub lege nutritus, et eruditus in lege? Non mediocriter igitur questio, et ideo diligentius consideremus quod sit scabellum. Legimus enim alibi: *Cælum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum (Isa. lvi)*. Sed nec terra adoranda nobis, quia creatura est Dei. Videamus tamen an terram illam dicat adorandam propheta, quam Dominus Jesus in carnis assumptione suscepit. Itaque per scabellum terra intelligitur, per terram autem caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus, et quam apostoli in Domino Jesu, ut supra diximus, adoraverunt. Neque enim divisus Christus, sed unus; neque cum adoretur tanquam Dei Filius, natus ex virgine negabatur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, incarnatio autem opus Spiritus sancti sit, sicut scriptum est: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: et quod nascetur ex te sanctum vocabitur Filius Dei (Luc. i)*: hoc etiam scabellum pedum Domini sanctus Augustinus diligentissimus exquisitor, corpus Domini, quod de Maria virgine sumpsit, scabellum divinitatis ejus asseruit sentiri debere, propter naturam humanitatis quam est dignatus assumere: quod utique illi virtuti sic est subjectum atque unitum, ut constet id omnibus creaturis esse excelcius, sicut dicit Apostolus: *Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus (I Cor. i)*. Et alibi de eodem mediatore Dei et hominum homine Christo Jesu Apostolus dicit: *Propter quod Deus exaltavit illum et donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium et infernorum (Philip. ii)*. Per pedum igitur Domini magnificentiam in hoc versiculo stabilitas divinitatis, quæ semper in naturæ suæ omnipotentis gloria, tanquam pedum indefessa firmitas perseverat, intelligitur. Possunt etiam tropologice pedes Domini extrema temporum, quando Dominus incarnari dignatus est, designari; unde et Joannes evangelista dicit: *Filioli, novissima hora est (I Joan. ii)*. Paulus quoque apostolus dicit: *Cum venisset plenitudo temporum, misit Deus Filium suum natum ex muliere, factum sub lege (Galat. iv)*. Notandum sane quia non dixit: *Quoniam sanctum est, sed quoniam sanctus est (Psal. xcix)*, scilicet ut corpus Domini a divinitate non discernatur, salva utriusque naturæ proprietate, sed ad unam personam referatur. Unde dicit Evangelium: *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i)*. Hæc de scabello pedum Domini breviter promulgata sufficiant: nunc ad cætera trans-eamus.

CAPUT VI.

Quod nec de eo imaginum adoratio astrui possit, ut illi putant, quod scriptum est, Adorate in monte sancto ejus.

Sed nec in eo quoque imaginum adoratio astrui potest, ut illi fatentur, quod per eundem sanctum prophetam, *Adorate in monte sancto ejus (Psal.*

ccix), cantatur, cum scilicet non montem, sed in monte sancto adorandum Dominum, idem sanctus vir harmonica modulatione decantet. Qui et si montem adorandum præciperet, non ideo imaginum adoratio, sed Domini Jesu Christi a sanis mentibus intelligeretur, qui est mons cunctis montibus sublimior, cujus videlicet altitudo et virtus omnium sanctorum altitudinibus et virtutibus eminet; de quo per Isaiam prophetam dicitur: *Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes, et ibunt populi multi* (Isa. ii). Dicatur ergo, *Adorate in monte sancto ejus* (Psal. xcix), quia videlicet, non hic montem, sed in monte sancto Dominum propheta præcipit adorare, quod ad montem, Sion qui est Ecclesia, referri posse non dubium est, quæ est mons montium, et sancta sanctorum, cujus ipse habitator est Christus. Unde bene sanctum Dominum in sancto monte præcipit adorandum, quoniam sicut laus ejus non convenit ori pravo, ita nec ejus culturæ loci potest congruere turpitudine. Adoramus igitur in monte sancto ejus, non imagines vel quasdam superstitiosas res, sed eundem Dominum qui illius montis caput est, et ut eundem montem acquireret, non solum nasci, sed mori dignatus est; de quo per prophetam dicitur: *Adduxit eos in montem sanctificationis suæ, montem hunc quem acquisivit dextera ejus* (Psal. lxxviii); et de quo per legislatorem dicitur: *Introduc et planta eos in monte hereditatis tuæ, in præparata habitatione tua quam præparasti tibi, Domine; sanctuarium tuum, Domine, quod præparaverunt manus tuæ, Domine, qui regnas in æternum et in sæculum sæculi et adhuc* (Exod. xv).

CAPUT VII.

Quod non, ut illi gloriantur, propter illos dictum est qui imagines adorant, Quoniam non derelinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum, ut non extendant justis ad iniquitatem manus suas (Psal. cxxv).

Non mirandum est si fallantur in minimis, qui falluntur in magnis, nec in eo amplius illorum error admirandus est, quod ideo se justos, quia imagines adorant, esse gloriantur, nos autem qui eas adorare contemnimus, peccatores fateantur, cum ob illarum amorem et Scripturarum divinarum puritatem violare conentur, et potissimum suæ fidei emolumentum in his esse arbitrentur, et eos qui spretis his sive cæteris hujuscemodi vanitatibus soli Deo serviunt eumque colentes adorant, anathematizare obstinata mente nitantur. Quomodo ergo hujus versiculi textus, non ad eandem rem pertineat, ob quam ab illis prolatus est, qualiter eorum sensui reluctari credatur, quantivæ ab eorum opinione distet iudicii, non solum simplicibus lectoribus, sed etiam idiotis patet; quippe qui postpositis ænigmaticis sive allegoricis involueris aperte demonstret, quod non diu permittat Dominus flagellari justos ab impiis, ne in desperationis labem corrumpant diutinis addicti flagellis, sed si ad tempus ad probationem quibusdam eos ad

A versis macerat, secundis eos denuo diurnitate temporis interrupta sublevari, qualiter eorum innocentia inconversa permaneat.

CAPUT VIII.

Quod non propter illos qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delirant, per prophetam dicitur, Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem (Psal. cxxv).

Ideo namque hunc versiculum singillatim nobis in nostro opere ponere libuit, quia etsi est cum superiore in unius psalmi textu, distat tamen ab eo in sensu; et quanquam ad unum errorem astruendum ab illis sit prolatus, diverso tamen loco in saepe memoratæ synodi lectione hunc constat esse positum. Declinantes igitur ad obligationem non illi credendi sunt qui imaginum superstitiosam contemnunt adorationem, sed qui antiqui hostis retinaculis irretiti proni sunt ad iniquitatem, quantoque amplius peccare noscuntur, tanto mirum strictius diabolicis spiris nectuntur. Unde profecto per quemdam sapientem dicitur: *Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur* (Prov. v); de qua etiam obligatione sanctus propheta Isaias dicit: *Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustrum peccatum* (Isa. v)! Eos itaque qui ad hanc obligationem declinant, adducet Dominus cum operantibus iniquitatem, quia videlicet cum quibus in hoc peccant sæculo, cum his damnabuntur in futuro, et ad eum ignem qui auctori criminum et angelis ejus præparatus est, ibunt, cujus in hoc sæculo retinaculorum obligationem rumpere neglexerunt. A cujus obligatione ille nos liberos efficiat, qui nos in libertatem redemit, et nobis sedentibus in tenebris suæ claritatis lucem magnam ostendit, sive habitantibus in regione umbræ mortis ipse lux vera exortus est, atque idem ejus severissimæ damnationis nos reddat expertes, qui suæ clarissimæ fidei speique et charitatis fecit esse sequaces.

CAPUT IX.

Quod non ab eo quod Salomon dicitur in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi somniant qui in earum adorationem anhelant.

Salomon in templo boves et leones legitur condidisse, quorum conditione nos qui secundum Apostolum legem spiritalem esse scimus, quibusdam mysteriorum arcanis instruimur, illi vero qui imaginum adorationem diligunt suæ recordiæ vanitatem firmare moliantur; nos mysticis sensibus perdocemur, illi in sui erroris magnitudine firmantur; nos admoniti per umbram indagamus veritatem, illi decepti per rem bene gestam ad rem non gerendam sumunt auctoritatem. Cur ergo eos Davidica proles, cur Israelitice rex, cur sapientium sapientissime fecisti? Feci, inquam, eos, non ut adorari deberent, sed ut quedam mystica significarent; non ut errori faverent, sed ut mysteriorum arcana monstrarent; non ut offensiculum cæcis mentibus essent, sed ut magnum quiddam subtilia subtiliter scrutantibus inuenerent. Cui si ideo succenseri debet, quia per ea

quæ a me bene gesta sunt, a pravis pravum exemplum sumitur, legislatori nihilominus succensendum est, qui rem quidem multorum visibus necessariam, in eremo exaltavit, qua prava hominum voluntas prave postmodum utebatur. Non igitur nos effigies ob memoriam rerum gestarum et venustatem conditas basilicarum quodammodo abdicamus, cum per Moysen et Salomonem, quanquam in typicis figuris, eas factas fuisse sciamus, sed earum insolentissimam vel potius superstitiosissimam adorationem cohibemus, quam neque per patriarchas, neque per prophetas, ^a neque per apostolos, neque per apostolicos viros uspiam institutam esse reperimus. Sed ut ad proposita redeamus, Salomon in templo boves et leones fecit, quia et Christus in Ecclesia apostolos eorumque successores constituit, qui, juxta beati Gregorii sententiam, ^a bene agentibus per humilitatem sunt socii contra delinquentium vitia, per zelum justitiæ erecti, quatenus et istos mansuetudo bovis sustentet, et illos feritas leonis stimulet. Quod utrumque pastoris Ecclesiæ exemplo colligi potest, qui et Cornelium humilitate utentem blandis alloquis delinivit, et contra Ananiam et Sapphiram fraudulentè agentes se vehementer erexit. Sancti igitur viri aliquando mansuetudinem bovm, aliquando ferocitatem habent leonem quia et virgam tenent qua fortes fortiter regant, et baculum quo infirmorum debilitates sustentent.

CAPUT X.

Quomodo intelligendum est, quod in Canticis canticorum scribitur, Ostende mihi faciem tuam, et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est mihi, et facies tua speciosa (Cant. II); quod quidem capitulum illi impudentissime ad imaginum visionem protulerunt.

Facies Ecclesiæ quam Christus blandis nominum varietatibus alloquitur, modo eam columbam, modo formosam, modo amicam vocans; quam surgere, id est, credere, properare, in operibus bonis excreascere, venire, ad æternam remunerationem accedere jubet, non corporalis, sed spiritalis est, quia et cætera quæ de ea in iisdem Canticis canticorum scribuntur, non carnaliter sed spiritaliter intelligenda sunt. Nam si hic versiculus cuidam corporali rei accommodari potest, ut illi somniant, qui hunc ad imaginum visionem protulerunt, ergo et omnia quæ de sponsæ Christi Ecclesiæ membris scribuntur, corporalia credenda sunt; et si hæc omnia non membris visibilibus, sed virtutibus conveniunt invisibilibus, ergo et facies ejus, virtus potius invisibilis quam cujusdam debet intelligi visus imaginis. Facies itaque Ecclesiæ cognitio virtutum ejus est, cujus pulchritudinis venustate ab sponso diligitur, cui bene per prophetam dicitur, *Quoniam concupivit rex speciem tuam. Hortatur ergo Christus Ecclesiam, ut faciem suam ei ostendat, id est, ut semper eum contempletur fide et operibus, ut cum Elia dicere possit: Viri Dominus, in cujus*

conspectu sto (III Reg. xvii); ne sit de illis quos per prophetam denotat dicens: Verterunt terga ad me et non faciem (Jerem. II). Hortatur etiam ut vox ejus sonet in auribus illius, quia paratus est ad exaudiendum sanctos suos, Psalmista attestante qui ait: Clamaverunt justi et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos (Psalm. xxxiv). Vocem ejus dulcem et faciem dicit esse decoram, quia orationes sanctorum semper Deo acceptæ sunt, eorumque grata præsentia qui de Christi lumine acceperunt, ut in decore justitiæ permanerent. Esto, convenit ut ad imaginum visionem aptari possit hic versiculus, Ostende mihi faciem tuam (Cant. II), sive facies tua speciosa, quid de voce dici poterit, quam et suavem propheta decantat, et auditam sibi fieri hortatur? Quæ utique si anima non vegetantur, multo minus vocem fruuntur; et si voce non fruuntur, multo minus vocis suavitate potiuntur; si igitur anima non vegetantur, nec vocis dulcedine potiuntur. Unde liquido patet, ut sicut in cæteris ex hoc negotio assertionibus illorum ad rem non pertinentia dicta frustrantur, ita etiam et in hac parte frustrantur, præsertim cum nec de earum faciei visione recte dici possit, Ostende mihi faciem tuam, neque de earum voce qua prorsus carent, Et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est, et facies tua speciosa.

CAPUT XI.

Quomodo intelligendum est quod per Isaiam prophetam scribitur, Erit altare Domini in medio terre Ægypti (Isa. x): quod capitulum illi stolidè et minus doctè ad imaginum adorationem referre nituntur.

Hanc prophetiam Josephus in Onia sacerdote qui profugus in Ægyptum plurimis Judæorum vallatus catervis descendit, altareque ibi et templum construxit, impletam fuisse narrat; non vero qui ea quæ de Christi adventu et vocatione gentium prophetata sunt, non ut futura autumamus, sed ut præterita devota mente tenemus et credimus, non hanc prophetiam completam fuisse sentimus per Oniam sacerdotem, sed per Christum Dominum, Dei et hominum mediatorem. Qui videlicet fidem in hoc mundo, qui plerumque Ægypti nomine designatur, constituit, in ejus soliditate a fidelibus orationum sacrificia et sanctorum meritum libamina Domino litantur; juxta cujus terminum titulum posuit, id est, Evangelium sive apostolicam doctrinam, quibus mentes fidelium ad peragenda bona opera informantur. Quod vero subjungit: Et erit in signum et in testimonium Domino exercitum in terra Ægypti (Isa. xix), signum et testimonium Dominicæ voluit passionis mysterium intelligi. Tunc hi qui crediderint concurrentibus Ægyptiis contra Ægyptios, et pugnante viro contra fratrem suum, et civitate contra civitatem dimicante, cum persecutionis scilicet tempus ingruerit, implorabunt Domini misericordiam, statimque salvator adveniet, id est Jesus (hoc enim in lingua nostra

^a Neque per apostolicos viros uspiam institutam esse reperim. Emendator faciebat, reperimus. Malim, revererimus

sonat), et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et cognoscent eum sive persecutores qui fuerunt superati, sive credentes præsentii auxilio liberati. Cum igitur iste sit sensus prophetici sermonis, et hic sit intellectus tituli et altaris, quis hunc ad imaginum adorationem asseverandam proferat, nisi quem suæ vecordiae caligo excæcat? quisve per propheticum bene ab Spiritu sancto prolatum sermonem suum audeat astruere niti errorem, nisi quem erroris magnitudo suum usquequaque fecerit esse sequacem? Quomodo ergo quoddam vel leve quidem ex his sancti prophetae verbis adminiculum poterit sumere imaginum adoratio, cum constet ea non ut historialiter in quodam altari sive titulo complerentur, sed ut spiritaliter in Christi fide et evangelio a fidelibus haberentur, dicta fuisse? Quæ tamen etsi de corporali altari sive titulo historialiter dicta fuissent, non idcirco imaginum poterat astrui adoratio, cum scilicet illa non adoranda fore, sed fore tantummodo propheta prædixerit. Aliud enim est *erit*, aliud adorabitur; aliud *altare Domini*, aliud cujuslibet imago; aliud *titulus juxta terminos*, aliud similitudo in quibuslibet materiis. Non ergo ait: Erit tempus quando nullus nisi imaginum adorator Deo placebit; nec ait: Tantis imaginum cultus inolescet, ut quisquis eas non adoraverit, neque thure et luminaribus sive quibusdam primitiis honoraverit, anathemate dignus erit, sed ait: *Erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domini, erique in signum et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti*; ac si patenter diceret: Erit fides in mundo et Evangelii prædicatio, per quam Dominicæ passionis et nostræ redemptionis manifestatio declarabitur.

CAPUT XII.

Absurdissime et incaute contra eos qui imagines adorare contemnunt, ab his qui eas adorant, prolatum testimonium sancti Evangelii; Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio (Matth. v, Marc. iv, Luc. xi).

O res inconsequens et risu digna, quod quædam nescio quo sensu in ejusdem vanitatis lectione de nobis qui imaginum adorationem spernimus, scribuntur, ex his quæ Dominus discipulos ad prædicandum mittens, instituit ut magnam haberent fiduciam prædicandi, et ne persequentium terrore exterriti delitescerent et similes essent lucernæ sub modio, sed omni metu postposito totis libertatis insignibus se proderent, et quod audierant in cubiculis in tectis prædicarent. Illi ergo lucernam suam, id est, imaginum culturam adorando in suæ fidei fastigio ponant; nos vero si quis nobis scientiæ splendor est, in Christo, qui est lucis origo, conloquamus, quatenus nobiscum in sanctæ Ecclesiæ domo manentibus, et verbi et exempli splendorem exhibere valeamus.

* Ad lacteam escam lactantium more infantum. Correximus lactentium, ex usu et consuetudine Latini sermonis, de qua sunt versus scholastici apud veteres

CAPUT XIII.

De eo quod ad suum errorem confirmandum dicunt beatum Silvestrem Romanæ urbis antistitem apostolorum imagines Constantino imperatori detulisse, cum tamen eas non legatur adorare jussisse.

Sæpe in hoc nostro speciali de imaginibus opere fateri cogimur quod illæ non haberi sed adorari a nobis inhibeantur, nec illarum in ornamentis basilicarum et memoria rerum gestarum constitutarum fugienda sit visio, sed insolentissima vel potius superstitiosissima execranda sit adoratio. Unde sicut in cæteris ita et in hoc exemplo assertio frustrabitur, qui suum errorem in adoratione imaginum entitem in eo fulcire conentur quod Silvester Romanæ Ecclesiæ præsul Constantino imperatori apostolorum imagines detulisse legitur. Detulit ergo eas illi ad videndum, non ad adorandum; detulit non ut adorare, quem a simulacrorum cultu abstrahere et ad solius Dei adorationem convolare hortabatur, compelleret, sed ut idem imperator quos in somnis viderat, eorum vultus in picturæ fucis cognosceret. Detulit, non ut ab idolorum cultura fugientem imaginum adorationi cedere informaret, et ab hostili gladio liberatum intestini ensis rigore perimeret, sed ut per res notas ad res ignotas ejus mentem extolleret, ut quos non poterat mentis oculo cernere, nec dum gentilitatis maculis exutus, spiritualibus miraculis cerneret, nimirum eorum imagines corporalibus conditis instrumentis. Has igitur ei et si adorare jussisset, cum tamen non jussisset, ideo fortassis juberet, ut eum qui visibilium cultor erat per visibilia ad invisibilia provocaret, non ut nos de invisibilibus ad visibilia revocaret: nec ideo nobis qui ad percipiendum solidum cibum vires accepimus, * ad lacteam escam lactentium more infantum redeundum esset, si illi cui necdum per fidei teneritudinem solidus cibus impertiri poterat, sine dolo lac concupiscendum (I Pet. ii) daretur in quo cresceret. Unde et Apostolus novellæ Ecclesiæ ex circumcisione et gentilitate venienti, spiritalis lactis et olerum cibum dabat, id est, faciliora ad intelligendum documenta et leviora ad explendum præcepta, quibus carnales mentes quasi in quadam infantie teneritudine enutritæ ad percipiendum spiritalium arcanorum cibum capaces efficerentur. Libro igitur Actuum beati Silvestri, ubi de imaginibus Constantino imperatori delatis scribitur, ideo omnino potest, quia quanquam a pluribus catholicis legatur, non tamen ad ea quæ in questionem veniunt affirmanda plene idoneus perhibetur; quod in libro beati Gelasii Romanæ urbis antistitis qui inscribitur, *Decretalis de recipiendis sive de non recipiendis codicibus* (Dist. 15, c. 3), apertius demonstratur.

CAPUT XIV.

Quod non ita intelligenda sit sententia beati Athanasii Alexandrinæ urbis episcopi, ut illi eam intelligendam putant, qui hanc ad adorationem imaginum accomodare nituntur.

Sententia nempe beati Athanasii Alexandrinæ ur-

grammaticos:

Lacteo, lac sugo: lacto, lac præbeo nato. Infans dum lactet, hunc nutrit sedula lactat.

his episcopi, quam illi inconsequenter, sicut et cætera A
divinarum Scripturarum testimonia, ad suum erro-
rem astruendum protulerunt, prorsus huic rei ex-
tranea esse detegitur, cum non in ea quædam ejus-
libet imaginum adorationis vel tenuiter mentio fiat,
sed ad comparationem rei de qua sermo fiebat fas-
sus sit imagines in eadem materia atque elemento
recuperari posse, dicens : « Sicut ea quæ scribitur in
lignis forma abolita exterioribus sordibus, iterum
necesse est in idipsum recuperari atque uniri his cu-
jus est forma, ut innovari possit imago, in eadem
materia atque elemento : per ejus enim formam et
ipsa materia ubi et conscribitur, non deicitur, sed
in ea ipsa configuratur. » Dicant ergo quod eis ad-
miniculum hæc sententia præbeat, dicant ubi ima-
gines adorare percenseat, et cum hoc asseverare ne-
quiverint, restat ut ita a sanis mentibus intelligatur
sicut a venerabili viro prolata est.

CAPUT XV.

*Quod male ad suum errorem astruendum sententiam
beati Ambrosii Mediolanensis urbis episcopi, quam
ex libro tertio capitulo nono esse mentiuntur, usur-
pent, qui per eam imaginum adorationem firmare
cupiunt.*

Facillime namque sanctorum prædicatorum sen-
tentias criminari audebunt qui divinæ legis et pro-
phetarum oracula criminari non metuunt, nec formi-
dabunt, ob sui erroris materiam stabiliendam, junio-
rum documentis quamdam inferre violentiam qui
seniorum doctrinis imo senioribus non formidant
inferre injuriam. Beati igitur Ambrosii Mediolanen-
sis Ecclesiæ sacerdotis sententiam ut illorum errori
faveret, ordine, sensu verbisque turbasse perhiben-
tur. Ordine scilicet, quia non in libro tertio, capi-
tulo nono, ut illi somniant, sed in libro nono exa-
rata reperitur. Sensu, quia cum ille dixerit :
« Nunquid cum et divinitatem ejus adoramus et
carnem, Christum dividimus ? » Illi dixerunt : « Nun-
quid ne cum et deitatem et carnem ejus adoramus,
dividimus Christum ? » Quæ quidem particula sub-
junctivæ conjunctionis ne tantam huic sententiæ
permutati sensus ingerit iacturam, ut eam prorsus
confiteri compellat quod illa negare contendit. Ver-
bis, quod in sequenti commate, ubi ille posuit *venera-*
mur, illi *adoramus* posuisse deteguntur ; et ut
apertius nostræ disputationis sensus pateat, qualiter
hæc sententia ab illustri viro et eloquentiæ co-
thurnis cum spiritali sensu compta prolata, qualiterve
ab illis falsata sit, singillatim ponamus. Ille enim ut
in duarum naturarum proprietatibus unam Domini
verique hominis personam asseveraret, ait : « Nun-
quid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem,
Christum dividimus ? Nunquid cum in eo imaginem

Dei crucemque veneramus, dividimus eum ? » Isti ve-
ro ex hac sententia imaginum adorationem astruere
nitentes dixerunt : « Nunquid ne quando et deitatem
et carnem ejus adoramus, dividimus Christum ? aut
quando in ipso et Dei imaginem et crucem adoramus
dividimus eum ? » per imaginem scilicet Dei quæ
Christus est, et per crucem ejus, quæ in hoc loco
propter mortalitatem carnis ejus posita est, imaginum
introducere cupientes obstinata mente adorationem.

CAPUT XVI.

*Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi arunt,
beatus Augustinus dixerit, Quid est imago Dei, nisi
vultus Dei in quo signatus est populus Dei ?*

Deum nemo vidit unquam (Joan. iv), ait Joannes
apostolus, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Pa-
tris (Joan. i) ; et Moysi eadem summa majestas
dixit : *Non enim videbit me homo et vivere potest*
(Exod. xxxiii) ; qui si invisibilis est, imo quia invi-
sibilis est, necesse est ut incorporeus sit ; et si incorpo-
reus est, necesse est ut corporaliter pingi non possit :
igitur si invisibilis est et incorporeus, prorsus corpo-
ralibus materiis pingi non potest. Unde sollicitius no-
bis querendum est quid sit imago Dei, quidve vultus
ejus, in quo signatus est populus Dei. Interrogemus
ergo egregium prædicatorem, forsitan ab eo docti
nosse valebimus quid sit imago Dei. Dic, Vas electio-
nis, dic, doctor gentium, quid sit imago Dei. *Gratias,*
inquam, agentes Deo Patri, qui dignos fecit nos in
partem sortis sanctorum in lumine, qui eripuit nos de
potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii di-
lectionis suæ, in quo habemus redemptionem in remis-
sionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis
(Coloss. i). Dixi de imagine, dico etiam de figura. *Novis-*
simis diebus istis locutus est nobis Deus in Filio quem
constituit hæredem universorum per quem fecit et sæ-
cula, qui est splendor gloriæ et figura substantiæ ejus,
portansque omnia verbo veritatis suæ (Hebr. i). Ecce,
Paulo apostolo docente, didicimus Christum esse ima-
ginem Dei, et illi hortantur materiales imagines
hanc intelligere debere. Iste dicit eundem Filium qui
est unius cum Patre substantiæ imaginem esse Dei
et splendorem gloriæ et figuram substantiæ ejus, et
illi dicunt opificum industria præparatas figuras ima-
ginem esse Dei. O execrabilis error ! o impudens
dementia ! o improvida vecordia ! tanto imaginum
amore exæstuant, ut ea quæ de unigenito Dei Filio
dicta sunt, materialibus figuris conferre non eru-
bescas. Dicat etiam sanctissimus Augustinus quid sit
imago Dei, qui ab illis hanc materialem existere di-
xisse criminatur. Ait enim : « In Deo conditio tempo-
ris vacat : non enim potest recte videri Deus in tem-
pore generasse Filium per quem condidit tempora :

manitatem non refugerunt interpretari. Synodus
Nicæna Ambrosii verba videtur Græce (videtur, in-
quam, nam non nisi Latinam versionem habemus)
θεότητα καὶ σάρκα reddidisse. Quod imperator ut cor-
ruptelam reprehendit. Ego puto interpretis hanc
culpam esse, qui synodum illam ex Græco sermone
in Latinum contulit.

« Nunquid ne quando et divinitatem et carnem ejus
adoramus, dividimus Christum ? Ex actione 7 synodi
Nicænæ ii pseudoseptimæ, et Adriani papæ Capitu-
lari, restitimus deitatem et carnem. Ambrosius di-
vinitatem et carnem vocat divinam et humanam Christi
naturam, id est, θεότητα καὶ ἀνθρωπινότητα, si po-
sterior vox ferri posset, pro qua Patres solent σάρκα
cvm apostolis hebraizantibus dicere : sed Latini hu-

consequens autem est ut non solum imago ejus sit, quia de illo est, et similitudo, quia imago est, sed etiam æqualitas tanta ut nec temporis intervallum impedimento sit. » Dic itaque etiam tu, sanctissime Ambrosi, quid de hac imagine sentire te constet. Defende beatum Augustinum per te favente Deo ad fidei rudimenta conversum, quem vides nunc ab imaginum adoratoribus infauste criminatum. Præbe ei adminiculum, ut exuatur tanti criminis mole qui quondam per te exutus est hæretici dogmatis errore. « Propheta, inquam, dicunt Christum qui est imago Patris invisibilis et figura substantiæ ejus, quod ipse sit splendor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius. » Hoc ergo modo cum prophetis et apostolis Augustino meo, imo vero Dei cultori, tutelam conferre curabo. Vide quanta dicantur : splendor, quod claritas paternæ lucis in Filio sit; speculum sine macula, quod Pater in Filio; imago bonitatis, quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. Imago docet nos esse dissimiles, character expressum esse significat, splendor signat æternum. Imago itaque non vultus est corporalis, non fucus composita, non ceris, sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte : per hanc imaginem Philippo Patrem Dominus monstravit, dicens, *Philippe, qui me videt, videt et Patrem : et quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre et Pater in me est. Vidit enim in imagine Patrem qui vidit in Filio* (Joan. xiv). Vide quam imaginem dicat : imago veritas est, imago ista justitia est, imago ista Dei virtus est; non muta, quia verbum est; non insensibilis, quia sapientia est; non inanis, quia virtus est; non vacua, quia vita est; non mortua, quia resurrectio est. Vides ergo quia dum imago dicitur, Patrem significat esse, cujus imago sit Filius, quia nemo potest ipse sibi imago sua esse. Quoniam igitur imaginem Dei non materiales imagines, ut illi garriunt, sed Dei Filium sanctorum Patrum sententiis approbavimus, restat ut qualiter in eo signati simus breviter explicemus. Signati itaque sumus in eo, quando secundum Apostolum in morte ejus baptizati sacrosancti unguinis liquore delibuti sumus, et accepimus Christiani nominis prærogativam, juxta illud quod ei in Canticis canticorum dicitur, *Oleum effusum est nomen tuum* (Cant. i); impleturque divinum per Isaiam prophetam quondam promulgatum oraculum, quo ait, *Servientibus vero mihi vocabitur nomen novum* (Isa. lxii). Signamur ergo in eo qui secundum Apostolum signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris, in quo etiam Spiritus pignore signati sumus in die redemptionis : signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei, et illam recipiamus imaginem ad quam in exordio conditi sumus, quam peccando nec in totum amisimus, nec in totum in nobis intemerata remansit; quia si hanc in totum amissemus, nequam diceretur : *Quoniam in imagine ambulet ho-*

• Imo Joannis.

mo, tamen vane conturbatur (Psalm. xxxiii); et si hanc in totum intemeratam conservassemus, nequam Apostolus diceret : *Reformamini in novitate mentis vestræ* (Rom. xii); et illud : *In eadem imaginem transformamur a claritate in claritatem* (II Cor. iii).

CAPUT XVII.

Quod Gregorii Nysseni episcopi, ex quo illi ad suum errorem astruendum testimonia trahunt et vita nobis et prædicatio sit incognita.

Quid in hac parte nobis observandum sit, apostoli a Pauli monitis perdoceamur, qui ait : *Probate spiritus an ex Deo sint*; et iterum : *Noli credere omni spiritui, sed proba mentem* (I Joan. iv, in pr.); nam dum, ut præfati sumus, Gregorii Nysseni episcopi et vita nobis et prædicatio sit ignota, testimonia quæ de ejus opusculis proferuntur ad res dubias confirmandas, minus cernuntur esse idonea : unde ejus doctrina nec a nobis est insigni laude præferenda, nec admodum reprehendenda, sed illius dogmate cum cæterorum dogmatibus quos ignoramus postposito, restat ut post propheticas et evangelicas sive apostolicas scripturas illustrium etiam Latinorum doctorum quorum nobis et vita et prædicatio innotuit, sive Græcorum qui et catholici fuerunt et a catholicis æque in nostram linguam translati sunt, tantum dogmatibus contenti simus.

CAPUT XVIII.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat testimonium quod de sexta synodo protulerunt.

Textus sane testimonii quod de sexta synodo in eadem nugarum agglomeratione, quæ pro adorandis imaginibus scripta est, taxasse perhibentur, talis est : « In quibusdam venerabilium imaginis picture agnus digito præcursoris monstratus designatur, quod in signum relictus est gratiæ, verum nobis per legem præmonstrans agnum, Christum Dominum nostrum. » Qui tamen quanquam non ita ab illis prolatus sit sicut in eadem synodo habetur, nec sic quidem ut ab illis usurpatus esse, cujusdam imaginum adorationis quamdam fecisse dignoscitur mentionem; sed cum pene nullum habeat latine integritatis vigorem, sensusque sit tepidus verbisque illepidus, et quadam ex parte ratione nudatus, nullum tamen eorum errori adminiculum præbere monstratur.

CAPUT XIX.

Quod sententia Joannis Constantinopolitani episcopi, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id quod illi putant pertinere dignoscitur.

Sed neque sententia Joannis Constantinopolitani episcopi, quanquam ab illis mutilata sit, sicut et cæteræ sanctorum Patrum sententiæ quas in ejusdem synodi scriptura depravatas ab illis reperimus, quoddam illorum errori deferre creditur adjutorium : quippe cum in eadem non illarum imaginum quædam mentio sit quæ in basilicis esse consueverunt, sed illarum quas gentili et superstitioso ritu Romanorum imperatores ostentabiliter ob sui favoris

arrogantiam adorare censuerunt. Quam quidem A
sacrilegam impietatem ita nullos antiquorum regum
reperimus habuisse, sicut et pene nullam gentem
tantæ crudelitatis tantorumque idolorum servi-
tutis subditam, ut illam, uspiam legimus existisse.
Magnæ ergo crudelitatis et revera magnæ crudeli-
tatis et fortitudinis quondam fuit, quæ a propheta
Daniele in expositione quadrifidæ statuae, quæ qua-
tuor fortissimorum mundi regnorum præsagium
fuit, post caput aureum, quod Assyriorum sive
Chaldezorum regnum signavit; pectus vero argen-
teum, quod Medorum Persarumque regnum figura-
vit; femora vero ærea, per quæ Macedonum regnum
monstratum est, in cruribus ferreis designata est:
et quomodo ferrum conterit et domat omnia, ita
hæc pene omnia regna edomuit. Quæ etiam a præ-
fato propheta in quatuor bestiarum visione post
læenam, per quam Babyloniorum regnum monstra-
tum est, et ursum per quem Medorum et Persarum
regni successio designata est, sive pardum per quem
Macedonum regnum figuratum est, quarto nimirum
loco sicut in statua in cruribus ferreis, ita etiam
in bestiis quædam terribilis ac formidolosissima
bestia dentes ferreos habere describitur, de qua
nunc dicere longum est: in qua non sint, sicut in
cæteris bestiis, singula, sed omnia quæ in superio-
ribus fuere: crudelitatis indicia, quæ gentes quas
delevit, devorasse, quas vero tributis addixit, pedi-
bus conculcasse dicitur, et in tantum demonum
culturis inservivit, ut quarumdam gentium quas
subegerat idola suis nihilominus idolis socians in-
felicitè adoraret. Unde vanissimum et ab omni
ratione seclusum est, ab ea re intra sanctam Ec-
clesiam sumere exempla quæ propter gentilitatis
maculam prorsus a catholicis creditur abdicata: nisi
forte illud in hac parte concedatur, ut ab errore
error fulciatur, et res vana rem nihilominus vanam
habeat in exemplum, resque obliqua a re non recta
putetur accipere posse munimen. Textus igitur sen-
tentiz Joannis (si tamen ejusdem Joannis est) hoc
modo in eadem dementissima synodi lectione taxa-
tus habetur: « Nonne eum qui induetur injurias?
nescis quia si quis imaginem imperatoris injuriat,
ad eum ipsum imperatorem principaliter dignitati
ejus affert injuriam? Nescis quia si quis imaginem
ex ligno aut ex colore detrahatur, non sicut ad ele-
mentum sine anima ausus judicatur, sed sicut adver-
sus imperatorem dissegregata imaginem totidem
imperatoris gestans ei, injuriam ad imperatorem
deducit? » Et iterum idem de eodem Patre, sermo-
ne in quinta feria Paschæ: « Omnia facta sunt
propter gloriam Dei: usu vero nostro nubes ad im-
brium ministerium, terram ad fructuum abundantiam,
mare navigantium absque invidia omnia famulantur
homini, magis autem imagini Dei. Neque enim
quando imperialis vultus et imagines in civitates
introducuntur, et obviant iudices et plebes cum
laudibus, non tabulam honorantes neque effusæ ceræ
scripturas, sed figuram imperatoris, sic et creatu-

ram non terrenam speciem honorat, sed eadem
ipsam coelestem figura reveretur. » Quæ sententia
quanquam locutionum phaleris et verborum erudi-
tione careat, et procul a negotio cui imposita est
evagari credatur, nec illorum assertioni eam præ-
bere solatium, nec nostræ constat quoddam conferre
dissidium, nec aliquod Christianæ religionis sen-
sibus inculcare dissidium: præsertim quæ ne di-
vinæ imaginis characterem in nobis malis operibus
inquinemus, neve ei ad cujus imaginem et similitu-
dinem conditi sumus peccando ejusque imaginem
et similitudinem polluendo injuriam irrogemus, hoc
dicere videatur, ut quisquis imperatoris imagini
injuriæ irrogat, non imagini, sed eidem imperatori
injuriæ irrogare credatur. Quod autem dixit, *nubes*,
B terram sive mare famulari imagini Domini, non
hoc pro manufacta et irrationali imagine dixit, si
tamen idem quem illi dicunt aut quislibet catholi-
cus dixit, sed aut pro Christo, qui est imago Dei,
cui flectitur omne genu coelestium, terrestrium et
infernorum, aut pro homine, qui utique ad Dei
imaginem conditus pene omnibus visibilibus creatu-
ris prælatus est. Quod si quis contentiosus pro in-
sensatis dictum fuisse arbitretur imaginibus, asse-
veret quo pacto, quoque modo, quæ familiaritate,
nubes, terra, mare imaginibus famulentur, et mox
assertionem suam magna ex parte fultam habere
dignoscetur. Si ergo vulgus partim lætitiæ bacchata
effrenis, partim sæcularis pompæ novitate arcessi-
tus, partim ventosi honoris inflatione cupidus, par-
tim adulationis vitio famulatus, partim publicæ
securis metu perterritus, imperatorum imagines
vanis et perniciosis laudibus honorat, quid ad nos
qui gloriamur in cruce Domini nostri Jesu Christi,
per quem nobis mundus crucifixus est nosque mun-
do? quorum conversatio in cælis est, qui cum
Apostolo dicimus, *Nobis quibus Christus crucifixus
est, quid nobis cùm foro?* (I Cor. vi), qui tanto
errori obniti potius quam assensum præbere debe-
mus, qui non solum ab eo exemplum ad adoran-
das imagines minime sumere, sed etiam eum cum
suis sequacibus prorsus execrari debemus.

CAPUT XX.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut
illi asserunt, sententia beati Cyrilli in expositione
D Evangelii secundum Mattheum.

In eo etiam quod dicunt beatum Cyrillum Alexan-
drinæ urbis antistitem dixisse: « Depingitur enim
fides quod in forma Dei existit verbum, sicut et
nostræ vite redemptione oblatus est Deo, secundum
nos similitudine et factus homo, » quanquam aut in-
terpretis imperitia, aut scriptoris vitio semiplenum
sensum habere videatur, non tamen ibi quodam-
modo imaginum adoratio innuitur: sed neque in eo
quædam hujus erroris, non dicam affirmatio, sed
nec etiam mentio fit, quod dicunt eum post pauca
dixisse: « Imaginum nobis explent opus parabolæ
significantiū virtute, cui quomodo et oculorum
adhiberi et palpatu manus afferri in vestigiis men-

tibus inadparabiliter habens visionem. » Quoniam ergo hic liber apud nos non habetur, qui utique Græco sermone editus esse a præfato doctore perhibetur, hujus capituli sensus in incompotis et in impropriis dictionibus ita nobis per conjecturam sensus quærendus est, veluti quis in pulvereis vel in cujuslibet materiæ sordidis involucris nummos quærat. Hoc enim, ut conjicimus, hujus capituli textus significare videtur, quod dum Christus in forma Dei existens Verbum, nostræ carnis similitudine indutus et factus est homo, et pro nostræ vite redemptione oblatus Deo in se vera Patris imagine ejusdem Patris visionem nobis ostendit juxta illud: *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. xiv); et in parabolarum imaginationibus, ita nostris sensibus mysteriorum significavit arcana, sicut in imaginibus, earum rerum cujus sunt imaginatio quodammodo monstratur: hoc quidem juxta conjecturæ ambiguitatem, cæterum exclusis dubietatis ambagibus, nullam hic imaginum adorationem designari manifestum est.

CAPUT XXI.

Quod non sit contra religionem Christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines.

Magna quidem sunt Christianæ religionis instrumenta, quæ quanquam ex fidei soliditate et ex dilectione Dei et proximi pendeant, singillatim enumerare longissimum est: inter quæ nullum penitus locum imaginum cultus et adoratio tenent, quoniam quidem nullo antiquitatis instituuntur documento, vel fulciuntur exemplo, sed pene cunctarum divinarum Scripturarum abdicantur eloquio. « Solum namque Deum colere, ipsum adorare, ipsum glorificare debere, totius divinæ Scripturæ tuba terribilis intonat. Unde cavendum illis est, et modis omnibus pertimescendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. Quæ duo ita inter se mutuo relictantur, ut si unum steterit, aliud stare non possit. Si enim singularis cultus soli et uni Deo debitus inconvulsus erit, et revera inconvulsus erit, imaginum cultus modis omnibus cassabitur: et si imaginum cultus non convellatur, soli et uni Deo cultus debitus non erit singularis. Ac per hoc si religionis Christianæ arx sive munimen et gloriosum insigne unius Dei cultus et adoratio est, imo quia est, hanc imaginibus vel quibuslibet rebus exhibere contra religionem Christianam est; et si has non adorare seu colere contra religionem Christianam est, ut illi delirant, solum Deum adorare seu colere, ejusque cultus et adorationis arcem singularem esse fateri contra religionem Christianam erit. Solus igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est, de quo per prophetam dicitur, *Exaltatum est nomen ejus solius* (Psal. cxlviii); cujus etiam sanctis qui, triumphato diabolo, cum eo

« Solum namque Dominum colere. Correxerit Lindenbruchius, *Deum colere*, et placet. Natus error ex compendio scripturæ. Sic infra cap. 26, ubi vulgo

A regnant, sive quia viriliter certaverunt ut ad nos incolumis status Ecclesiæ perveniret, sive quia eandem ecclesiam assiduis suffragiis et intercessionibus adjuvare noscuntur, veneratio exhibenda est: imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusæ, utrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum et ornamentum sint, an etiam non sint, nullum fidei catholicæ asferre poterunt præjudicium, quippe cum ad peragenda nostræ salutis mysteria nullum penitus officium habere noscantur.

CAPUT XXII.

Quod non bonam habeant memoriam qui ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt.

Mihi autem, ait Propheta, *adhærere Deo bonum est* (Psal. lxxiii); qui cum sit spiritus, juxta illud, *Dominus Deus spiritus est* (Joan. iv), et in spiritu et veritate adorari debeat, non ei carnaliter, sed spiritaliter quis adhærere potest, nec corporalibus ei sensibus sed rationali animæ intuitu jungi valet. Quamobrem, ut ait sanctissimus Augustinus, « Saluberrime admonemur averti ab hoc mundo qui profecto corporeus est et sensibilis, et ad Deum, id est, veritatem quæ intellectu et interiore mente capitur, quæ semper manet, et ejusdem modi est quæ non habet imaginem falsi, a quo discerni non possit, tota alacritate converti. » Ad contemplandum itaque Christum, qui est Dei virtus et Dei sapientia, sive ad intuendas virtutes quæ ab eo in sanctis ejus derivatæ sunt, non corporeus nobis visus, quem communem cum irrationalibus animantibus habemus, sed spiritalis est necessarius, quem sibi impertiendum Propheta a Domino postulabat cum dicebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Psal. cxix). Hunc ergo spiritalem auditum non carnales aures, Dominus quærebat cum dicebat, *Qui habet aures audiendi audiat* (Matth. xi, Marc. iv, Luc. xiv). His sensibus privari pro culpa perfidiæ populum Israel, non membris debilitari jubet, cum Isaïæ prophetæ dicit: *Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggravata, et oculos ejus claudet, ne forte videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde suo intelligant* (Isa. vi). Quæ dum ita se habeant, magna se cæcitate obrutos esse fatentur qui vim illam animæ, quæ memoria nuncupatur, ita se vitiatam habere demonstrant, cui nisi imaginum adminiculum suffragetur, ab intentione servitutis Dei et veneratione sanctorum ejus recedere compellatur; nec se idoneos arbitrantur mentis oculum supra creaturam corpoream levare ad hauriendum æternum lumen nisi creaturæ corporeæ adjutorio fulciantur. Sed ne forte sui erroris murum his tentent tueri munitionibus eo quod et nos ob memoriam rerum gestarum imagines quibuslibet habendas esse concedimus, his a nobis eorum firmitas arietibus, tantis veritatis quatiatur impulsibus quod aliud est eas habere oblivionis ti-

D legitur, *inter Dominum et homines verus interpret, emendavitque, Deum et homines*. Nec alibi semel huic vitio medicinam adhibuimus.

more, aliud ornamenti amore; aliud voluntate, A aliud indigentia; aliud idcirco vidgre ne Dei et sanctorum ejus valeat quis oblivisci, aliud ideo spectare ut gestarum rerum possit reminisci; aliud est eas res videre quæ, nisi videantur, non obsunt, aliud eas quæ, nisi ut videantur, officiant, cum videlicet sine imaginum intuitu homo salvari possit, sine Dei vero notitia omnino non possit. Cum ergo mens hominis ita ei inhærere debeat ad cujus imaginem condita est, ut nulla creatura interposita ab ipsa veritate, quæ Christus est, formetur, deprecissimum est eam interpositis materialibus imaginibus ne ejus oblivionem patiatu admoneri debere, cum videlicet hoc infirmitatis sit vitium, non libertatis indicium. Quia vero descensio Christi ad inferos, sive ascensio ejus ad cœlos, sive spei nostræ fructus non in rebus visibilibus sed in corde tantum querendus sit, Paulus apostolus testatur cum dicit, *Spes quæ videtur non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus* (Rom. viii). Et iterum, *Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendit in cœlum? id est, Christum deducere: vel quis descendit in abyssum? Hoc est Christum ex mortuis revocare. Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo, hoc est, verbum fidei quod predicamus, quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et in corde tuo credideris quod Deus illum suscitavit a mortuis, saluus eris: Corde enim creditur ad justitiam, oris autem confessio fit ad salutem* (Rom. x). Multa quidem ad rem pertinentia et huic negotio necessaria in hoc capitulo dici poterant, si brevitatis, cui studemus, permitteret.

CAPUT XXIII.

Quod contra beati Gregorii Romanæ urbis antistitis sententiam institutum sit imagines adorare seu frangere.

Imagines sane quarum insolentissimæ adorationis amor Constantino et matri ejus Hærenæ necnon et Tarasio Constantinopolitano episcopo exercendæ synodi causa exstitit, quorum discutiendus error præsentis nobis disputationis materiam præbuit, a beato Gregorio Romanæ urbis antistite et adorari prohibentur et frangi, qui non longe a causa vagantibus verbis nullisque dubietatis ambagibus involutis sermonibus, sed propriè ac pure, quid in hac parte observandum quidve tenendum sit Sereno Massiliensi episcopo suis mandavit apicibus. Nam dum isti prædecessores sive parentes suos qui eas fregere execrabili ter dammare perhibeantur, et illi istos qui eas adoraturi erant abominabiliter damnasce credantur, inter has diversi erroris acies ad unius socordie bivium tenentes medium, a se præfatus interpo-

nit antistes, et utrique parti inter se mutuo confli- genti arma præbet, cum et istos qui eas adorant cum illis qui eas fregere: et illos qui eas fregere cum istis qui eas adorant pontificalis teli cuspidem ferit. Et istis hinc adorantibus, illis inde frangentibus spretis, nostræ partis sibi Ecclesiam asciscit, quæ mediocritatis callem recti itineris carpens, et in ornamentis ob memoriam habere concedit, et istos hinc adorantes, illos illinc fragentes despiciendo postponit: sic enim præfatum Serenum et laudasse quia adorare prohibuerit, et reprehendisse quia fregit, idem venerabilis papa perhibetur: « Perlatum, inquit, ad nos fuerat quod inconsiderato zelo succensus sanctorum imagines sub hac quasi excusatione ne adorari debuissent, confringeres: et quidem qui eas adorare vetuisses omnino laudavimus, fregisse vero reprehendimus. » Et post pauca: « Frangi ergo non debuit quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium collocatum. Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretionis condisses, et ea quæ intendebas salubriter obtinere et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare. » Putabat enim idem venerabilis præsul in imaginum comminatione populares animos perturbatos, et ideo pusillorum scandalum pertimescens hæc inferebat. Unde et in subsequentibus cum instruit qualiter eas et habere in ecclesiis quibuslibet permittat, et adorare modis omnibus devitet. Ait enim: « Convocandi sunt diversi Ecclesiæ filii eisque Scripturæ sacræ est testimoniis ostendendum, quia omne manu factum adorari non liceat, quoniam scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies*: ac deinde subiungendum, Quia picturæ imaginum quæ ad ædificationem imperiti populi factæ fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes quod dictum sit discerent, transisse in adorationem videras, idcirco commotus es ut eas imagines frangi præciperes: atque eis dicendum, Si ad hanc instructionem ad quam imagines antiquitus factæ sunt habere vultis, in ecclesiis eas modis omnibus et offerri et haberi permittas, atque indica quod non tibi ipsa visio historiarum, quæ pictura teste pandebatur displicuerit, sed illa adoratio quæ picturis fuerat incompetenter exhibita. Atque in his verbis eorum mentes demulcens eos ad concordiam tuam revoca: et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe, adorare vero imagines omnibus modis devita. » Ecce quod magisterio quoque documento venerandi pontificis imbuti imagines in ecclesiis habere non renuimus, sed earum adorationem prorsus abdicamus; cujus instituti contraire se, quisquis eas vel frangit vel adorat, modis omnibus recognoscat.

* Se præfatus interponit Antestis. Non recte emendator correxit, antistes, cum illud in toto hoc opere ad eam faciem constantissime scribatur. Huguition in

Vocabul.: « Antestor, scribitur ubique per te, non ti, unde antestis. »

CAPUT XXIV.

Cum præter Deum solum nihil aliud debeat adorari, aliud est hominem adorare charitatis et salutationis officio, aliud imagines manufactas.

Adeo genus humanum Deus dilexisse credendus est, ut in ipso conditionis ejus exordio non utnunquam, sed ad suam imaginem et similitudinem id condiderit, et creaturis cæteris prætulerit, et a florigeræ sedis felicitate per peccata ad hujus mortalitatis ærumnas transmissum stupendis miraculis et luculentis vatam oraculis erudire per momenta temporum non desierit: et angelis qui utique ab eo peccando discesserant, perpetua damnatione multatis, ut id denuo civibus æthereis pro quorum societate considerat, sociaret, hominem assumere non despexerit, dicente Apostolo: *Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abraham apprehendit (Hebr. 11)*. Unde datur intelligi aliud et longe aliud esse hominem adorare salutationis gratia, qui tot meritum prerogativis pollet, aliud imagines quæ his omnibus carent; aliud est hoc homini humilitatis gratia exhibere qui opus Dei est, quam imagini quæ opus artificis est; aliud est illam naturam humilitatis officio adorare quæ in cæli rege ab angelis et archangelis adoratur, aliud illam quæ usibus non solum hominum, sed et cæterorum animalium adhibita famulatur. Quantum ergo opera Dei eminent humanis operibus, efficientia effectis, rationabilia irrationalibus, sensibilia insensibilibus, viventia non viventibus, tantum adoratio quæ, ut prædicimus, humilitatis et salutationis officio erga homines agit, adorationi quæ imaginibus superstitione et superflue exhibetur.

Quoniam quidem homines Deus non imagines diligere jussit, propter homines Filium suum in mundum, non propter imagines misit; ab hominibus Patrem vocari, non ab imaginibus voluit, et Dominus in Evangelio non ait: *Nolite scandalizare unam de imaginibus istis, sed, unum de pusillis istis: quoniam angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cælis est (Matth. xviii)*; et Apostolus invicem nos honore prævenire (*1 Pet. ii*), non imagines honorare hortatur. Quia ergo melior sit opifex opere et efficiens effectis, liber Sapientie testatur, ait enim: *Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere: cum sit enim mortalis mortuum fingit manibus iniquis (Sap. xv)*. Melior est enim ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem nunquam; et beatus Augustinus ait: « Fateor tamen alius demersos esse qui opera hominum deos putant, quam qui opera Dei. » Hoc quidem de idolis eorumque cultoribus. Cæterum illi qui intra sanctam Ecclesiam in sacro eloquio solum Deum adorandum solumque colendum prædicant, et ut imagines adorentur synodos aggregant, videant ne forte domesticam pacem intestino bello perturbent et prosperitatem rerum nostrarum isto errore quasi quodam civili bello commaculent. Quod facillime vitare poterunt si intra metas prophetice et evangelice sive apostolice prædicationis contineantur, et exclusis vocum novitatibus

A sanctorum Patrum solummodo institutis contenti sint.

CAPUT XXV.

Quod nusquam ab apostolicis exemplis aut verbis, ut illi garrant, imagines adorare institutum sit.

Ecclesiasticæ norma institutionis prophetarum et apostolorum vel ipsius Domini aliquando nobis commendatur verbis, aliquando exemplis, aliquando obumbratis, aliquando patefactis monstratur oraculis, nonnunquam etiam figuratis, nonnunquam simplicibus perdoceatur eloquiis, inter quæ omnia omnium rerum adoratione inhibita, salva adoratione qua nos mutuo salutantes adoramus, solius Dei adoratio instituitur. Nam dum hanc imaginibus hi qui illarum cremantur amore exhibendam ab apostolis fateantur esse traditam, dicant necesse est quibus ab illis exemplis sit institutum, quibus documentis constet esso promulgatum. An forte Petrus hanc imaginibus exhibendam instituit, qui Cornelium ne se adoraret blande compescuit? An Joannes, qui angelum adorare cupiens, ne id faceret, sed ut Deum adoraret audivit? An Paulus, qui hanc superstitione Lycaoni sibi inferre cupientibus expavit? An Barnabas qui hanc pariter cum Paulo refugit? Cum ergo angelus et apostoli se adorari prohibeant, quis tam vecors tamque vesanus est qui dicere audeat eos imagines adorari instituisse: præsertim qui etsi se adorari deberent, cum videlicet alterius meriti alteriusve definitionis sint angeli, sive homines, et alterius imagines. Si igitur angeli sive homines, ut præsentis exempli ratio docet, minime adorandi sunt, salva adoratione quæ charitatis et salutationis officio exhibetur, multo minus imagines quæ rationis expertes sunt, nec salutatione nec adoratione dignæ eo quod insensatæ sint, adorandæ sunt: quæ si adorandæ non sunt, imo quia non sunt, duplex illi in hac parte deliquit patre perhibentur sive quia eas adorant, sive quia ut hoc facerent ab apostolis sibi traditum esso mentuntur. Apostolus denique Paulus evangelicus ille stabularius, qui a visione patriæ celestis genus humanum digressum, et ad hujus defectionis ærumnas dilapsus, et a malignis spiritibus vulneratum, a custode omnium ad sanandum prædicationis verbis lenibus et austeris accepit, cui Redemptor duplicis scientiæ sive duorum Testamentorum pecuniam concedit, et si quid ad erudiendum redemptum populum consilium dans supererogaverit, redditurum se ei esse promittit, nec in his de quibus libere præcepta dat, nec in his de quibus supererogans consilium dat, sicut de virginibus fecisse perhibetur, nihil tale de imaginum adoratione, ut illi somniant, uspiam instituisse vel præcepisse reperitur. Nam et idem doctor gentium cum discipulis Timotheo et Tito scriberet, instruens eos et docens de ordinatione episcopatus, presbyterii et diaconii et omnis ecclesiasticæ disciplinæ, sive de spiritali conversatione et hæreticis vitandis, ideo imaginum adorationem minime instituit, quia hanc a religione Christiana alienam esse cognovit: qui et in cæteris epistolis quas universo orbi scripsi,

quæ vitanda essent quæve sequenda edocens, hanc penitus rem parvipendit, quam nec abnuere quendam errorem, nec statuere quendam credidit esse virtutem. Qui ergo has non adorare scelus, has autem adorare inter prima fidei sacramenta ab apostolis institutum esse delirant, perpendant quoniam idem Vas electionis nec eas spernere inter scelera enumerat, cum dicit: *Manifesta sunt autem opera carnis quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitia, contentiones, amulationes, ira, rixa, dissensiones, sectæ, hereses, invidia, homicidia, ebrietates, comestiones, et his similia quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt regnum Dei non consequentur (Gal. v).* Nec eas adorare inter spirituales fructus enumerat, cum dicit, *Fructus autem spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, modestia, continentia: adversus hujusmodi non est lex: qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitis et concupiscentiis (Ibid.).* Sed neque in eadem eloquentiæ venustate, qua sensus suos quibusdam rivulis per membra et cæsa et decentes circuitus rhetorico de flumine derivans ab anaphora incipit, et per *σχιζὸς ὑποκρίτων* decurrit, et contraria contrariis per topicorum argumentationem quam philosophi a contrariis nominant opponens, pulcherrimis antithetis, orationem suam honestat; ubi hujus vitæ tempus acceptabile, poenitentiae videlicet aptum, et dies salutis id est ad bene agendum aptos, denuntiat, inter cæteras quas enumerat virtutes hujusce adorationis quamdam vel levem fecisse noscitur mentionem. Ait enim: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis: nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum, sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma justitiæ a dextris et a sinistris, per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam, ut seductores, et veraces: sicut ignoti, et cogniti: quasi morientes, et ecce vivimus: ut castigati, et non mortificati: quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habentes, et omnia possidentes (II Cor. vi).* In quo virtutum catalogo, ut præfati sumus, idem egregius prædicator imaginum adorationem insereret, si hanc harum sociam Ecclesieque proficuum esse decerneret, quam dinumerare ideo distulit quia hanc utilem minime esse pensavit.

CAPUT XXVI.

Quod non parvi sit erroris manufactas imagines arcæ testamenti Domini coacquare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt.

Magnæ absurditatis imo temeritatis est arcæ testamenti Domini imagines coacquare conari, cum tot mysteriorum indicia ab illa noscantur differre; et

A rei quæ condita est Dominicæ vocis imperio res assimilare quæ cujuslibet artificis conduntur arbitrio. Siquidem illa condita est Domino imperante, istæ conduntur artis industria juvante; illa a sancto viro Moyse, istæ a quolibet opifice; illa a legislatore, istæ a pictore; illa redundet mysteriis, istæ colorum tantummodo fucis; illa et presentibus fuerit in miraculorum stuporem, et de futuris mystica quædam et arcana significavit; istæ et presentibus miraculis, et futurorum significationibus nudæ rei cujus sunt tantum memoriam ingerant. De cujus typicis præfigurationibus sive horum quæ intra eam sunt in superiore libro monstratum est, nunc vero quantum a manu factis imaginibus differat, breviter exsequendum est. Qui igitur materiales imagines B a quibuslibet opificibus conditas, arcæ testamenti Domini, quæ Domino imperante, Moyse obediente, condita est, æquiparare contendunt, inveniant, si queunt, opificem qui Moysi meritis æquiparari queat, qui flumineis sit fluctibus expositus, cujus salus inter lymphaticos cursus Deo soli relinquatur, a quibus exceptas et matri restituatur, et ab his quibus perimi jussus fuerat, deliciosissime ali jubeatur: qui omni sapientia Ægyptiorum eruditus sit, qui videat arboreos ramos incendia pati et non uri, qui miretur fragilem materiam admirabili igne, nec modicum nulla ei dando alimenta pati dispendium, vel potius inde voce emissa se ex nomine vocari, et mystica sibi præcepta et spem liberandæ gentis et adipiscendæ paternæ promissionis dari; qui ob- C trespescat suæ virgæ rigorem in sinuosum conversum esse draconem, cujus administratione Nilicolæ decem prodigiosis feriantur plagis, qui Ægyptiis opibus ditatis cuneis, et æquoreos fluctus pede sicco transmeantibus, dux fieri valeat; qui amaras aquas in dulcem convertat saporem, et jejunam silicem ictu virgæ undifluum cogat evomere liquorem; qui extensione manuum hostiles tumultus vinci compellat, et suos victoria potiri concedat; qui inter terrificos tubarum strepitus, et fulminum coruscationes, et nubes densissimæ obumbrationem, et crepitantium ignium rogos exterritis et tremebundis montem conscendat, legem accipiat, et inter Deum et homines verus interpres a Domino promulgata præcepta D populis observanda demonstret; qui secundum exemplar quod ei in monte monstratum fuerit, tabernaculum faciat, quod cum ingressus fuerit gloria Domini operiat; qui sit mitissimus super omnes qui morantur in terra, ad quem loquatur Deus facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum; qui donec sol quater decies ortum occasumque perficiat, omni cibo penitus potuque careat, cujus facies nimio splendore vix intueri queat; qui de duobus regibus mirabiliter triumphet, qui quater tricenis annorum cursibus exemptis nec oculorum caliginem, nec dentium motionem patiatur; qui faciat ex quolibet materia imaginem quæ tot redundet mysteriis et exuberet sacramentis, ut in ejus superficie tremenda audiantur oracula; ante cujus conspectum

hostica terrore quantantur agmina, et per medium A
sui arenem præstant transeuntibus tramitem flumina, et antiquæ urbis in momento funditis eversa pugnacibus legionibus ingressum undique præbeant mœnia, quæ vocetur scabellum pedum Dei nostri; ad cujus introitum pavendis hostium regio feriatu flagellis, quam indomitæ contra naturam vacæ vitulis post terga relictis ad Israeliticam terram plaustrum novi gestamine trahant, ad cujus regressum stupendis indigentiæ terreantur miraculis, antequam egregius propheta et rex infusus magna cum exultatione ludere non erubescat, et eam ad locum destinatum in musicis concentibus hymnorumque suavissonis modulaminibus introducat: quæ dum et suis et opificis tot signorum emicuerit prærogativis, non immerito arcæ testamenti Domini poterit coequari. Cum ergo nec tanti meriti opifex, nec tantæ gloriæ opificium reperire valuerint, restat ut legislatores nostræ ætatis hominibus, et arcam testamenti Domini manufactis imaginibus modis omnibus anteponant; nec res tam viles tamque mysteriis nudas rei tam sublimi totque mysteriorum insignibus exuberanti æquiparare conentur. Nam si, ut illi delirant, imagines arcæ testamenti Domini assimilari queunt, necesse est ut quiddam sit circa eas quod propitiatorio assimilari queat; necesse est ut metuenda inde oracula dentur. Non autem inde quædam oracula dantur: non igitur, ut illi desipiunt, imagines arcæ testamenti Domini assimilari queunt.

CAPUT XXVII.

Quod magnæ sit temeritatis ingentisque absurditatis C
sepe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico æquiparare velle, sicut in eadem vanitate quæ pro illis scripta est legitur.

Cum Dominus in Evangelio dicat: *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate* (Joan. iv), miramur eorum vesaniam qui in adorandarum imaginum tantam exarsere socordiam, ut cum eas nec spiritum nec veritatem esse constet, non solum adorare, sed etiam corpori et sanguini Dominico æquiparare eas præsumant dicentes: « Sicut corpus Dominicum et sanguis a fructibus terræ ad insigne mysterium transit, ita et imagines artificum industria compaginatæ ad earum personarum in quarum similitudinem compaginantur, transeant venerationem. » Cum scilicet corporis et sanguinis Domini sacramentum ad commemorationem suæ passionis et nostræ salutis nobis concessum ab eodem mediatore Dei et hominum, per manum sacerdotis et invocationem divini nominis conficiatur, imagines vero nullius manus impositionis vel consecrationis mysterio indigentes, non ab aliis nisi ab his qui pictoriæ artis experientia imbuti sunt et conficiendorum colorum peritiam habent, vel ab his qui fabrilis vel celaturæ vel certæ alicujus artis comperta institutione et cognita vi materiæ vultus componunt, formari et compaginari noscantur. Et nimirum ad norum consecrationem sacerdos infusus, circumstantis populi deprecationes suis precibus miscens, cum interno rugitu memoriam faciat Dominicæ pas-

sionis, et ab inferis resurrectionis, necnon et in cælos gloriosissimæ ascensionis, et hæc perferri per manus angeli in sublime altare Dei et in conspectum majestatis deponat: pictor vero patrandi operis loca congrua appetens, in harum formatione colorum tantum venustatem et operis supplementum querat. Nimirum igitur nimirumque a veritatis, rationis et discretionis tramite distat, qui corpori et sanguini Dominico imagines æquiparare conatur. Nam Melchisedech rex Salem, sacerdos Dei summi, in typo Domini corporis et sanguinis, non imaginem quamdam, sed panem et vinum legitur obtulisse. Nam et Mosaico ore in præfiguratione nostri Redemptoris, cujus carnem in remissionem peccatorum sumimus, et sanguinis tinctione percussus angelus impetum evadimus, agnus per familias comedi jubetur, et colendarum vel adorandarum imaginum usus omnino abdicatur. Psalmographus quoque et panem angelorum, Christum videlicet, ab hominibus manducandum, et imaginum conditores similes his quæ conduntur imaginibus fieri suavissona modulatione cantavit. Ipse namque auctor humani generis, qui pro salute nostra carnem nostri causa non est dedignatus accipere, cum et Veteris Testamenti terminum et Novi, appropinquante suæ sacratissimæ passionis die, salutiferum constitueret initium, et in se lptide angulari duos ex adverso parietes connectens, et secundum Apostolum faciens utraque unum, accepto pane, benedictio ac fracto, hoc salutare discipulis dedit præceptum: *Accipite*, inquit, *et manducate, hoc est corpus meum: similiter et calicem postquam carnem accipiens, dedit discipulis suis dicens, Accipite et bibite: hic est enim calix sanguinis mei Novi et æterni Testamenti qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Hæc quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis* (I Cor. xi). Cum ergo islius evidentissimi et sacrosancti mysterii et per Veteris Testamenti mysticas figuras, et per Novi institutionem salutiferum et luce clarius teneat Ecclesia documentum, adorandarum imaginum huic non est coequandus insolentissimus usus, qui videlicet non solum fieri non jubetur, verum etiam et per paginam Veteris Instrumenti interdicatur, et in Novi serie Testamenti non solum non conceditur, verum etiam reprehenditur. Qui enim dixit: *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus* (Joan. vi); et: *qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo* (Ibid.), non dixit: *Imago mea vere est vita, et pictura nomini meo ascripta vere est salus, et qui pingit meam similitudinem, et adorat meam imaginem manufactam, in me manet et ego in illo*. Et qui dixit, *Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis* (Ibid.), non dixit, *Nisi depinxeritis meam imaginem, et adoraveritis meam pictoria arte constructam similitudinem, non habebitis vitam in vobis*. Qui igitur dixit: *Ego sum panis vivus qui de celo descendi, si quis ex ipso manducaverit non morietur,*

sed habebit vitam æternam, et ego suscitabo eum in novissimo die (Joan. vi); et iterum: Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem, et qui manducavit me, ipse vivit propter me (Ibid.); et iterum: Hic est verus panis Dei qui de cælo descendit, et vitam tribuit mundo: qui manducaverit ex eo permanet in æternum, et panis quem ego dabo ei caro mea est pro mundi vita. Qui credit in me non esuriat neque sitiet unquam (Ibid.), nihil tale uspiam de imagine legitur dixisse, cum videlicet, ut præfati sumus, commemorationem suæ sacratissimæ passionis non in artificum, non in mundanorum artium opificis, sed in consecratione sui corporis et sanguinis constituerit, nec fidem et confessionem suam in picturis, sed in ore et corde fieri decreverit, dicente Scriptura: Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem (Rom. x). Cum enim dicit: Si manseritis in me et verba mea in vobis manserint (Joan. xv), evidentissime ostendit non imagines in nobis et nos in imaginibus permanere debere, sed nos in se per fidem, et verba sua in nobis per lectionis studium et operis complementum necessario mansura designat. Paulus quippe apostolus, Vas electionis, corporis et sanguinis Dominici sacramentum non omni sacramento æquiparandum, sed pene omnibus præferendum esse conspiciens dicit, Probet enim se homo, et sic de pane illo manducet, et de calice bibat. Qui autem manducet et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit (I Cor. xi). Cum ergo tantæ sollicitudinis studio probandos eos qui ad hæc sumenda accedunt ostendat, et qui negligenter et indigne ad hæc percipienda conveniunt, tantæ animadversionis telum feriat, nihil huic simile de his qui imaginum adorationem refugiant profert, sed e contrario de his qui male imaginibus utuntur dicit: Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis (Rom. i), et cætera. Multum igitur, et ultra quam mentis oculo perstringi queat, distat sacramentum Dominici corporis et sanguinis ab imaginibus picturæ arte depictis: cum videlicet illud efficiatur operante invisibiliter spiritu Dei, hæc visibiliter manu artificis; illud consecratur a sacerdote divini nominis invocatione, hæc pingantur a pictore humanæ artis eruditione; illud angelicis manibus in sublimi Dei deferatur altare, hæc humanis manibus per artem structæ ad mirantium intuitus ponantur in pariete; per illud peccata remittuntur, per has si incaute abutantur adjiciuntur; illud in virtute nec quo crescat habet, nec ullo modo minuitur, hæc pro artificis ingenio in pulchritudine et crescent et quodammodo vinuuntur; illud confirmat nova antiquitas et antiqua novitas, has plerumque corrumpit cariosa vetustas; illud est vita et refectio animarum, hæc cibum tantummodo oculorum; illud ducit per esum ad cælestis regni introitum, hæc rerum gestarum deferunt memoriam per intuitum; illud aboleri ab Ecclesia nec in persecutionibus potuit, harum interdum colorem guttarum inluvis abluit; et cum sine illius perceptione nemo salvetur, sine istarum vero observa-

tionem omnes qui rectæ fidei sunt salventur, constat eas a nullo eorum qui sanæ mentis intelligentiam habent, tanto mysterio æquiparandas. Qui ergo absolute omnes imaginum adoratione carentes anathematis vinculo nituntur obligare, querendum ab eis est quid de apostolis sentiant, quos nulla docet catholice Scripturæ series imagines uspiam adorasse? et tamen nullus fidelium ambigit, non solum eos, sed etiam eorum sequipedas cælestia regna penetrasse: quidve de martyribus, qui a fonte baptismatis confestim per lictorum manus sine adoratione imaginum ad cælestia regna migrabant? quidve de infantibus, qui originali noxa per lavacrum regenerationis abluti, et necdum per corporales sensus aliquid hujusce-modi agere valentes, pene ante cælestia regna quam terrenorum gressuum efficaciam appetere mervuerunt? Si omnes imaginum adoratione carentes secundum illorum falsissimam opinionem pereunt, infantes baptismatis unda loti et corporis Dominici edulio et sanguinis haustu satiati, qui necdum imagines adorare valuerunt et sic e sæculo migraverunt, pereunt: et si pereunt, Veritatis verbum cassatur dicentis: Sinite parvulos venire ad me: talium est enim regnum cælorum (Matth. xviii, Marc. x). Non autem Veritatis verbum infantibus regnum cælorum promittentis cassatur, non igitur pereunt omnes imaginum adoratione carentes.

CAPUT XXVIII.

Quanta ratione mysterium Dominicæ crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem æquiparare contendunt.

Quot excellentiæ prerogativis quotve virtutum insignibus mysterium Dominicæ crucis manufactis imaginibus, quas illi temere ei æquiparare affectant, emineat, operæ pretium est breviter pandere, quantum nostra prosecutione prorsus explicari nequeat. Hoc enim vexillo antiquus hostis, non imaginibus, victus est: his armis, non colorum fucis, diabolus expugnatus est; per hanc, non per picturas, inferni claustra destituta sunt; per hanc, non per illas humanum genus redemptum est. In cruce namque, non in imaginibus, pretium mundi pendit. Illa itaque ad servile supplicium, non quædam imago, ministra exstitit; hoc est nostri regis insigne, non quædam pictura, quod nostri exercitus indesinenter aspiciunt legiones: hoc est signum nostri imperatoris, non compaginatio colorum, quod ad prælium nostræ sequuntur cohortes. Non igitur quædam materialis imago, sed Dominicæ crucis mysterium est vexillum, quod in campo duelli, ut fortius configamus, sequi debemus; arma, quibus libertatem tueri valeamus; munitio, qua infestantium hostium incursus evitemus. Est enim cassis qua diabolici ensis impulsio quatitur; est clypeus, qui ad resistendum illius missilibus telis opponitur; est thorax, quo illius spiculorum sive pilorum illisio ignita frustratur. Hoc est munimen, quo illius flexuose fraudis mæandros et callida machinamenta devincimus, ne vincere valeat tentatos, quos primi

hominis tenuit suasionem captivos. Per crucis lignum, non per imagines, antiqui illius sceleris facinus diluitur, quod in protoplasto per ligni esum contractum est. In crucis hamo, non in quadam pictura, criminum auctor captus est, cum ratione potius quam dominatione, et iustitia potius quam potentia constrictus, prædam compulsus est evomere, quam absorptam jam dudum noscebatur tenere. Non ergo per materiales ab opificibus conditas imagines, sed per crucis mysterium, quæ a Judæis putatur scandalum, a gentibus stultitia, superba sæculi et inflata sapientia corrui. Nec per picturam quamdam, sed per crucem patuit, quod stultum Dei est quanto sit hominibus sapientius, et quod infirmum Dei est, quanto sit fortius hominibus. Interrogemus igitur doctorem gentium, interrogemus egregium prædicatorem : dicat nobis utrum in imaginibus an in cruce Christi gloriatur. *Mihi, inquit, absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est et ego mundo* (Gal. vi). Dicat etiam utrum ut Deo viveret, imaginibus an cruci confixus sit. *Ego, inquit, per legem legi mortuus sum, ut Deo vivam. Christo confixus sum cruci : vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus* (Gal. ii). Dicat etiam utrum in intelligendis colorum fucis, et imaginum formis, aut materialium qualitatibus, an ad intelligendum quæ sit latitudo crucis et longitudo, sublimitas, et profundum, illuminatos cordis oculos habere debeamus. *Ut possitis, inquit, comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum* (Ephes. iii). In exponendis igitur his tanti prædicatoris verbis nec nostros sensus temere ostentare, nec alienos furari debemus, sed hos quos a beato Augustino in libris de Doctrina Christiana positos reperimus, nos quoque ponamus. Latitudo ergo est transversum lignum quo extenduntur manus; altitudo, quæ a transverso ligno incipiens superius eminet, ubi fuit caput; longitudo vero est quæ a transverso ligno incipiens usque ad terram desinit; profundum vero, quod terræ infixum absconditur, ex quo ligno crucis omnis vita sanctorum describitur, qui tollentes crucem suam et mortificantes membra sua quæ sunt super terram, Christum sequuntur : quorum quanto exterior homo corrumpitur, tanto interior renovatur de die in diem, et spe æternæ requiei gaudentes cum hilaritate bonis operibus insistent. Hanc hilaritatem significat crucis latitudo in transverso ligno, ubi figuratur manus, per manus enim opus intelligitur; per latitudinem, hilaritas operantis, quia tristitia facit angustias; porro per altitudinem crucis, cui caput adiungitur, expectatio sempiternæ retributionis de sublimi iustitia Dei significatur, ut et ipsa opera bona non propter beneficia Dei terrena ac temporalia facienda credantur, sed potius propter illud quod desuper sperat fides quæ per dilectionem operatur. Jam vero per longitudinem, qua totum corpus extenditur, ipsa tolerantia significatur, ut lon-

PATROL. XCVIII.

A ganimus permanamus : unde longanimes dicuntur qui tolerant. Profundo autem, hoc est, parte illa ligni quæ in terræ abdito affixa latet, sed inde consurgit omne quod eminet, inscrutabilia indicantur judicia Dei, de quibus occulta ejus voluntate vocatur homo ad participationem tantæ gratiæ, alius sic, alius autem sic. Sed quid tantum in apostolicis sermonibus immoramur? Quid tantum per ejus sensus latissimos campos evagamur? Veniamus ad Dominum, sedeamus cum Maria ad pedes ejus, audiamus verbum ex ore ejus, audiamus eum in seipso, quem hactenus in Apostolo loquentem audivimus. Audivimus ergo quid de cruce dixerit doctor gentium, audiamus quid dicat Creator gentium; audivimus egregium prædicatorem, audiamus rerum omnium Conditorum : Si quis, inquit, vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam et sequatur me (Matth. xvi; Luc. ix). O mirum præceptum, o salutifera exhortatio, o vitale tonitruum! dixisti, o fons lucis, dixisti, o origo bonitatis, eo quod deponentes veterem hominem cum operibus ejus, denegemus nosmetipsos, tollamusque unusquisque crucem suam, et mundo crucifigamur, mundusque nobis crucifigatur, ut per carnales cruciatus et per mortificationem membrorum nostrorum quæ sunt super terram, vivamus tibi vel potius tu vivas in nobis : et tanto mysterium crucis extulisti, ut et tu per eam principatus et potestates et omnem inflationem mundi evacuares, et in crucis nomine, quæ quotidie te secuturis portanda est, ardorem tuæ dilectionis vel cæterarum virtutum emolumenta designares. Dic etiam quod de imaginibus præceptum, quas quidam sacratæ cruci æquiparare nituntur, constituas. *Reddite, inquam, quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ Dei Deo* (Matth. xxii; Luc. xii). Si ergo crucem tollere et te, qui per crucem triumphans terrena cælestibus sociasti, sequi, et imaginem Cæsaris reddere debemus, non sunt imagines cruci æquiparandæ, non adorandæ, non colendæ, sed huic mundo cum cæteris quæ mundi sunt relinquendæ, et tu solus adorandus, tu solus sequendus, tu solus colendus es, qui in unitate substantiæ cum Patre et Spiritu sancto perpetim regnas.

CAPUT XXIX.

Quod præsumptivæ et indoctæ eas Tarasius cum sequacibus suis sacratis vasis æquiparare non formidet.

Facile quisque fallitur in minimis qui facillime fallitur in magnis, nec mirandum si brevium et pene invisibilium erroris jaculorum inevitabiliter perferat ictus qui evitare nequit immanes et ad evitandum faciles pilorum impulsus. Quid itaque mirandum est si sacris vasis Tarasius et, cui præfuit, synodus, imagines æquiparare nitatur, cum arce testamenti Domini et omnibus quæ in ea et quæ circa eam fuisse noscuntur, sive mysterio Dominicæ crucis, necnon corporis et sanguinis Domini evidētissimo et nostræ salutis aptissimo sacramento, eas æquiparare conetur. Cujus videlicet in co-

æquandis his sacris vasis error cum magno poterat admirari stupore, nisi tanto præveniretur errore. Quanta ergo excellentia vasa divino cultui mæcipata imaginibus emineant, divinæ legis instrumenta demonstrant: cum utique illa, præcipiente Domino, per Moysen in testimonii tabernaculo cõdita, et insidente vatium sanctissimo David per Salomonem in templo Hierosolymis cõdita atque dicata, et typicorum tæntium arcana significaverint, et in his quæ ad Dei cultum pertinent diuturni ministerii officium gestaverint. Hæc autem salva ratione Cherubim, sive hominum et leonum, qui non ad adorandum sed ad rerum futurarum significationem cõditi sunt, non solum a quoquam sanctorum non cõdita vel dedicata, sed pene cunctorum divinæ legis oraculorum testimoniis usquequaque sunt abdicata. Hæc quoque vasa quæ ad peragenda nostræ redemptionis mysteria sancta habet Ecclesia, semper sunt fidelibus necessaria, semperque in divino cultu officiosa. In vasis igitur Deo sacrificium, non in imaginibus offertur: in vasis thymiamata, luminaria vel cætera divinis cultibus apta, non in imaginibus dedicantur; in quibus tamen et si quædam imagines sunt, non ideo sunt ut adorentur, aut quasi sine his sacrorum charismatum munus vilescere queat, sed ut pulchrior his impressis materialium qualitas fiat: denique sine imaginibus et lavacri unda, et sacri liquoris unctio percipi, et thymiamata adoleri, et luminaribus loca sancta perustrari, et corporis et sanguinis Domini consecratio effici potest, sine vasis vero nunquam. Nam et nostræ salutis auctor cum et Veteri Testamento terminum et Novo initium poneret, non imaginem, sed calicem accepisse perhibetur, et per prophetam Dominus non ait, *Mundamini*, qui fertis imagines, sed, *Mundamini qui fertis vasa Domini* (Isa. l.ii). Babylonicus ergo rex non ob alicujus injuriam imaginis corripitur, sed quia vasa divinis cultibus officiosa, quæ abavus de Judea allata in delubris suorum posuerat idolorum, religionis siquidem et reverentiæ causa, inter conestationes delubris eximi, et usibus humanis exhibita peregrinari censuerit, et præsgo miraculi stupore attonitus, quæ sibi ventura essent audivit, et inter hostiles cuneos vitæ pariter regni que jacturam sensit. Qui prophetas scit, ea quæ dicimus cognoscit.

CAPUT XXX.

Contra eos qui dicunt, Sicut divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes.

Si hic error quo divinæ Scripturæ libros imagines æquiparare nituntur, cæteris eorum erroribus comparetur, quamquam erga se sit magnæ enormitatis, aliis vero comparatus, quibus eas et arcæ Domini, et corporis et sanguinis Domini sacramento, et crucis mysterio æquiparare nisi sunt, minor procul dubio reperitur, præsertim cum nec illis, nec istis rite æquiparari possint: cum videlicet illæ solius Dei altissimo arcanoque ac præsgo judicio sint ante sæcula præ-

destinate, et per momenta sæculorum ad humanæ salutis emolumenta clementi exhibitione concessa, habeantque auctores sanctos ac venerabiles viros virtutum lampadibus et miraculorum insignibus coruscantes, vel certe ipsum Dominum, qui corporis et sanguinis sui mysterium sive crucis sacramentum nostræ salutis congruum concessit: istæ vero et gentiliū auctorum vanitate prolatae sint, et nullam salutis exhibitionem, nullam sacramenti alicujus mortalibus prærogativam adducant, sed oculis tantummodo faveant, per quos quasi per quosdam legatos gestarum rerum memoriā cordibus mandent. Eo etenim tempore quo Moyses cum populo Dei in eremo morabatur, et præcipiente Domino sacræ legis doctrinam et cæremoniarum sacratissimos ritus populo tradebat, et genus humanum ad divini cultus eruditionem informabat, Cecrops quidam rex Atheniensium demonico illectus veneno, rudes gentiliū mentes ad imaginum simulacrorumque et ad vanorum deorum culturas excitavit; et quo tempore populus Dei mandata vitæ percepit, hoc ille illiciendis animabus perpetuæ mortis pocula et diuturni erroris seminaria præparavit: de quo est illud Sedulii:

Quos lethale malum quos vanis dedita curis
Attica Cecropei serpit doctrina veneni.

Unde imaginum usus, qui a gentiliū traditionibus inolevit, sacræ legis libris æquiparari nec debet nec valet, quia in libris, non in imaginibus, doctrinæ spiritalis eruditionem discimus. Non enim ait Paulus apostolus: *Quæcunque picta sunt*, ad nostram doctrinam picta sunt, sed ait: *Quæcunque scripta sunt*, ad nostram doctrinam scripta sunt (Rom. xv), ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus ad Deum. Nec ait, *Omnis pictura*, sed, *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad erudiendum, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus* (II Tim. iii). Quinquagesimo denique die post agni immolationem et maris rubri transitum, Dominus in montem Sinai descendens, legem, non pictam, sed scriptam Moysi dedit, et in tabulis lapideis non imagines, sed apices qui indices rerum sive signa verborum esse perhibentur, tradidit. Idem quoque Moyses originem mundi non pingendo, sed scribendo edocuit, et omnia quæ per spiritum prophetiæ, sive de præteritis cognovit, ut ea quæ de mundi principio, de creatione hominis, de diluvio, sive de cæteris patriarcharum per ordinem historiis promulgavit, sive quæ præsentī sibi tempore fiebant, ut ea quæ per Balaam sive Balaac, sive per cæteros qui illi absentes erant, agebantur, comperit, sive ea quæ de futuris Spiritus sancti flamine afflatus intellexit, ut est illud quod de prævaricatione populi Judæorum sive de eorum captivitate vel etiam de adventu Christi dixisse legitur: in quinque libris adnotans non pingendo, sed scribendo sæculis post futuris Domino imperante mandavit; nec de eo scribitur: *Accepit picturas*, sed, *Accepit librum Moyses et recitavit in aures populi verba libri* (Deut. xxxi). Unde et Apostolus scribit: *Lecto*

enim omni mandato legis a Moyse universo populo (Hebr. ix); et post pauca: *Ipsam quoque librum et omnem populum aspersit* (Ibid.), ut nosse possimus legislatores non fucatis picturis, sed saluberrimis Scripturis usum fuisse. Josue etiam successor ejusdem Moysi, qui cum populo Dei Jordanem sicco pede transiit, et Chananitidis gentis prostratis regibus repromissionis terram filiis Israel sorte divisit, typumque mediatoris Dei et hominum gessit: qui transactis veteris legis ritibus per baptismum populum Dei ad terram repromissionis adducit, et prostratis vitiatorum sive aeriarum potestatum tyrannis, patrie cœlestis fidelibus prœdici cuncta, quæ tempore suo sibi vel populo cui prœerat, contigerunt, scribendo potius quam pingendo memorie posteritatis mandavit. Samuel quoque, magnæ sanctitatis et excellentiæ vir, qui matri petenti post magnam orationis instantiam divino munere collatus est, et ab ipsis cunabulis in Domini tabernaculo militia prophetali militavit, et in deliniendis regibus exemplar constituit, historias Judicum, sive Ruth, vel etiam Regum usque ad David non imaginibus, sed apicibus prænatarit. Et post hunc per David res suo tempore gestæ conscriptæ, sive cæterorum regum historiæ aut per reges, aut per prophetas qui tunc temporis fuere, conscriptæ, usque ad Jeremiam, qui omnes regum historias in unum colligens, Malachiam totum edidit ad nostram usque memoriam, non per picturam, sed per scripturam, delatæ sunt. Prophetæ etiam singuli qui libros habent, prophetias suas post futuris sæculis profuturas, non in picturis, sed in scripturis constituere. Unde et Daniel non in coloratis figuris, sed in libris intellexit numerum annorum quo populus Dei in captivitate Babylonica detineri deberet. Ait enim: *Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum in quo factus est sermo Domini* (Dan. ix). David quoque sanctissimus prophetarum, qui de Christi incarnatione, nativitate, passione, morte, resurrectione, gloria, regno, sicut cæteris Patribus in ejusdem Domini secundum humanitatem genealogia prælatas est, ut videlicet idem Dominus filius David nuncupetur, ita etiam cæteris uberius apertiusque cantavit: ita in persona Christi dixisse legitur, *In capite libri scriptum est de me* (Psal. xl). Non enim ait pictum, sed scriptum: nec in capite parietum sive tabularum, sed in capite libri. In capite itaque libri Geneseos, qui utique cunctorum librorum caput est, ita scribitur, *In principio creavit Deus cælum et terram* (Gen. i); in principio, id est, in Filio, ipse enim Judæis interrogantibus quis esset, respondit: *Ego sum principium, quia et loquor vobis* (Joan. viii). Potest etiam et in hoc versu primi psalmi principium intelligi, qui de Christi incarnatione adoritur, et per octavam speciem definitionis quam dialectici καὶ ἀρχαίων τοῦ θανόντος, id est per privantiam contrarii ejus quod definitur, Christum non abisse in concilio impiorum (Psal. i), id est, detestabiles cogitationes quas sibi genus humanum peculiariter vindicat, non habuisse demonstrat; et in via pecca-

torum non stetisse (Ibid.), id est, actus vitiosæ conversationis penitus evitasse, sed in mundo venientem mundi vitia immaculata conversatione transisse prædicat: nec eum in cathedra pestilentia sedisse, id est, doctrinas abominabiles, quæ pestilentis dogmatis venena disseminant, sed mundi vulnera medicinali prædicatione sanasse declarat: eumque tribus illis modis quibus humanis constat provenire errores, cogitatione, facto videlicet et dicto, modis omnibus caruisse commemorat, declaratque eum nec impium fuisse qui in Deum peccasset, eo quod nequaquam in Deum peccaverit qui semper utique voluntatem Patris fecerit; nec peccatorem qui in se deliquerit, qui utique ait: *Venit enim princeps mundi hujus et in me non invenit quidquam* (Joan. xiv); nec pestilentem qui nunquam proximum depopularet sit atque læserit, qui in hoc venit ut saluum faceret quod perierat (Luc. xix). Hæc enim figura apud grammaticos pro eo quod singula verba singulis quibusque apte clausulis ibi subjunguntur, ἀνὰ ἑκάστην, et pro eo quod dictiones plures simili modo finiuntur, ut, *abit, stetit, aedit, baptizavit* nuncupatur. Merito igitur hic psalmus qui est caput libri, et in cujus capite de Christo scriptum est, titulo caret: sive quia capiti nostro, quod est Christus, nihil præponi debet, qui est Verbum, principium; sive quia hic psalmus cæterorum psalmorem tituli et, ut ita dixerim, præfationis locum tenet: quoniam, quanquam alii psalmi de Christo multa dicant, nullus tamen de ejus quæ sunt in terris conversatione tam evidenter loquitur: qui cum eum per octavam speciem definitionis, per ea quæ non fecerit beatum definierit, protinus ad secundam nihilominus definitionis speciem quæ ab artigraphis ἐννοητικῶν, id est notio, dicitur, convolvit, et per ea quæ egit quasi per quædam signa in notitiam devocata, non quid sit, sed quid egit, specialiter indicavit dicens, *Sed in lege Domini fuit voluntas ejus*, et cætera (Psal. i). Quia vero paulo longius capitis libri dulcedine capti a causa secedentes evagati sumus, restat ut ad propositum redeamus. Veniamus nunc ad Evangelia, videamus utrum evangelistæ, an ipse Dominus, imaginum an Scripturarum fecerint mentionem. Ait enim Evangelista: *Sicut scriptum est in libro sermonum Isaie propheta* (Luc. iv). Scriptum dixit, non pictum, et in libro, non in quadam materia; et idem Dominus ac Redemptor noster dum antiqui hostis machinamenta destrueret, sive in plurimis suæ prædicationis locis, Scripturarum, non picturarum, exempla protulisse perhibetur: et dum mulier in adulterii reatu comprehensa, eique stipante caterva oblata fuisset, et Pharisei illius deceptione pleni syllogismi qui a secularium litterarum magistris ἀγρυπνοῦν, id est, inevitabilis, nuncupatur, cornua evitans, qui nec crudelis esset sanguinisque effusionem consentiens, qui per severitatem legalis rigoris adulteram lapidare jussisset, nec legis transgressor peccatorumque fautor, qui contra legis sententiam eandem indemnem dimittere jussisset, sed justus et mansuetus gravissimæ eos

propositionis telo, ut pote cœlestis philosophus, percussisset, illis sua quibusque facinora audire timentibus altero post alterum abeuntibus, digito in terra non pinxisse, sed scripsisse perhibetur, ut cuius digito olim in lapide propter significandam duritiam cordis Judæorum lex scripta est, ipsius nihilominus digito in terra cordis gentilium, quæ divini Verbi semina accipiens fructus dignos suo Conditori quotidie affert, evangelica lex scriberetur, quatenus et per lapideas tabulas rigor veteris testamenti et duritia Israeliticæ gentis, et per terram quæ digito Domini scripta est gentilium ad credendum et ad fructus afferendos mollia corda sive suavitas testamenti novi innueretur. Apostoli denique, de quibus per prophetam dictum est: *Quam pulchri sunt pedes qui annuntiant pacem et prædicant salutem (Isa. LI):* qui euntes ibant et flebant mittentes semina sua, qui per multas videlicet temporales tribulationes divini verbi semina jaciebant, et cum exultatione venturi sunt ad illud generale examen, portantes manipulos, populos videlicet per suam prædicationem ad fidei documenta conversos, non imagines, sed epistolas ad diversas mundi partes destinasse leguntur: nec per picturas genus humanum ab idolorum cultibus ad veræ fidei puritatem revocare, sed per Scripturas, quibus Redemptor sensum aperuit, non ut intelligerent picturas, sed Scripturas. Scriptum est enim: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas (Luc. XXIV).* In Evangelio quoque legitur: *Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc. Hæc autem scripta sunt, ut credatis quoniam Jesus est Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine ejus (Joan. XXI).* Joannes quoque qui de arcano Domini pectoris nectarea hauriens fluentia, cœlestia pocula arentibus cordibus propinavit, dum Cæsareis jussibus in Pathmos insula relegatus Domini calicis gustum ante sibi promissum acciperet, et cœlestibus plenius mysteriis secreta quædam, Domino revelante, audiret seu cerneret, scribere ea in libro, non pingere jussus est. Et in septem Ecclesiis unam sanctam catholicam sive apostolicam Ecclesiam septiformis gratiæ Spiritu plenam non pingendo, sed scribendo admonuit. Dictum enim illi supernæ vocis tonitruo est: *Quod vides scribe in libro, et mitte septem ecclesiis (Apoc. I).* Unde datur intelligi, non picturas, sed Scripturas ad nostræ fidei eruditionem esse concessas. Quam ergo sit incautum quamque a ratione remotum dicere: « Sicut divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, » facile intelligere potest quisquis divinarum Scripturarum cognitionem habet. In illis inveniuntur arma quibus contra adversa configatur, quibus vitia reprimantur, quibus virtutes erigantur, quibus gulæ concupiscentia vigiliis et compunctione cordis reprimatur, quibus fornicatio contritione cordis et corporis afflictione, orationum instantia, laboris exercitio, metuque suppliciorum vel amore æternæ patriæ refrenetur; quibus invidia amore fraternæ dilectionis et

A cœlestis regni desiderio, quod non nisi concordēs adipiscuntur, superetur; quibus ira modestissimæ patientiæ gravitate et acumine rationis et æquanimitatis munere frangatur; quibus avaritia elemosynis et spe æternæ retributionis calcetur, quibus tristitia fraternis alloquiis, assiduus lectionibus vel orationibus pellatur, quibus arrogantia metu amittendarum virtutum, cum qua ille haberi non possunt, et accessus vanæ gloriæ, qui est virtutum inimicus, secluditur; in quibus superbia metu diabolice ruinæ et exemplo humilitatis Christi conteritur. In illis inveniuntur instrumenta fructus justitiæ, id est, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, modestia, continentia. In illis invenitur medela, qua nec sapientes in sua sapientiâ gloriantes, nec fortes in sua fortitudine confisi periclitentur, nec simplices sive infirmi sua impossibilitate deficiant; qua nec lætos nimia lætitia extollat, nec tristes nimia animi contritio afficiat; qua nec divites rerum opulentiâ elatos efficiat, nec pauperes rerum indigentia frangat. In illis invenitur norma per quam instruitur qualiter prælati erga subditos, et subditi erga prælatos agere debeant, qualiter conjugia diligantur, qualiter sæcularia consilia prudenti deliberatione tractentur, qualiter patria defendatur, hostes pellantur, extraneorum domesticarumque rerum administratio habeatur, et ut cuncta breviter complectar, in illis et animæ perpetuus cibus, et præsentis vitæ doctrina et sapientiâ quæ decor est vitæ, et vitæ perpetuæ documenta continentur. Est enim thesaurus nullo bono carens, omnibus bonis redundans, ad quem quisquis devotus accedit, quicquid fideliter quaerit, feliciter se acquisisse gaudet. Esto mundanæ sapientiæ et sæcularis scholæ quemquam amor oblectat, accedat ad divinæ legis armaria, quæ sapientes mundi sicut meritum celsitudine, ita etiam tempore præcedit, et liberalium studiorum profunditates, quas scit cognovisse, et quas nescit invenisse se gaudeat. Illic inveniet et recte locutionis decorem, etymologias nominum, schematum varietates, tropicas perplicesiones, de quibus beatus Augustinus ait, « Sciant autem litterati modis omnium locutionum, quos grammatici Græco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse; » quos tamen tropos, id est modos locutionum, qui noverunt, agnoscunt in Litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intelligendas aliquantulum adjuvantur; inveniet etiam historias, metra, quæ omnia propriæ artis grammaticæ sunt. Sed dicit fortassis aliquis, Non illic metrorum scansiones et temporum certas dimensiones invenio; cognoscat multa in divinis Scripturis metra, plures rhythmos esse, sed translatio linguae non eadem sinit habere temporum intervalla in peregrina, quæ habentur in propria, cum tamen eosdem sensus easdemque rerum proprietates habeat: quia et si quis nobis debitor aurum reddat, non multum distat cum non unius sit monetæ cum illo quod acceperat, si tamen unius sit ponderis uniusque fulgoris. Nam ut beato Hieronymo Hebraicæ lin-

quæ peritissimo docente didicimus, quædam divinæ A Scripturæ Hebræo dactylo spondeoque, quædam anapesto, quædam vero iambo juxta artis rigorem decurrunt. Illic etiam inveniet nitorem et copiam eloquentiæ, genera causarum et status; illic exordia quibus benevoli, dociles vel attentī auditores fiunt; illic narrationes apertas et breves, causas etiam et longas, quæ non nisi Spiritu sancto reserante panduntur; illic conclusiones quibus proprietates rerum monstratur; argumentationes quibus animi audientium concitantur ad implenda ea quæ dicuntur; illic leges sive sententiæ, illic magna granditer, parva submisce, mediocria temperate promuntur; illic prosopoeiam, ethopoeiam vel omnes figuras locutionum quæ a rhetoribus traduntur inveniet, et plures illis angustiores, quæ percepisse se gaudebit, ad quas nec grammaticorum nec rhetorum schola pertingere potuit; illic quoque inveniet isagogas, quæ ad inquirendas res lectorem utiliter introducunt; categorias, quæ prædicamentorum utilitate ad investigandas res excellunt; definitiones vel modos syllogismorum, quæ subtili indagatione ea de quibus dubitatur affirmant; topica quæ dum sint fontes sensuum et origines dictionum, omnibus communiter, grammaticis videlicet, poetis, oratoribus vel etiam philosophis argumenta præstant, quæ non solum scholastico, sed etiam vulgari et tumultuoso sermoni perpetuo cohererent. Nam quinquam tumultuosus, quinquam vulgaris sit sermo, si pro quibuslibet vitæ utilitatibus profertur, ad topica veniet; per ea quasi per quædam magisteria locales regulas quibus evagari aut non possit aut non debeat, inveniet; in illis etiam terminum, qui sine sensus dispendio transgredi difficile sit, se reperisse cognoscet. Et ut cuncta breviter dicam, omnis sermo, nisi ad topica venerit, indefinitus procul dubio remanebit. Illic *περί Ἐρμηνείας*, quarum scrupulosis semitis et laciniosis diverticulis profunditas inveniendorum sensuum dubiorumque affirmatio invenitur, quibusque syllogismorum vel cæterarum argumentationum silva exoritur, quæ omnia proprie artis sunt dialecticæ. Illic in numeris per arithmeticam artem arcana sensuum profunditatesque reperiet, quoniam, dicente eadem Scriptura, *Omnia in mensura et numero et pondere Deus fecit* (I Esdr. viii). Illic etiam musicæ non solum consonantias instrumentaque quibus plerique sanctorum Patrum usi sunt, sed etiam repertorem inveniet.

Inveniet quoque terrarum situs dimensionesque, quæ proprie artis sunt geometricæ. Nec non et quorundam siderum cursus et positiones, et temporum varietates, mensium annorumque sive horarum curricula, diem etiam et causam conditionis siderum, quæ proprie artis sunt astronomiæ, illic reperisse se studiosus quisque cognoscet. Sed dicit forte aliquis, Nec nomina principaliter disciplinarum, nec uniuscujusque disciplinæ singillatim partes, nec uniuscujusque partis membra singillatim in sacris Litteris inveniuntur; quibus breviter respondendum

est: Omnia in Scripturarum sanctorum amplissimis pratis per partes inveniri posse quæ artigraphi in suorum hortorum areolis posuere: inveniuntur, inquam, virtute sensuum, non in promulgatione verborum; in radicem profunditatibus, non in foliorum lapsibus. Sic enim in profunditate divinarum Scripturarum liberales artes ab studiosis quibusque cernuntur, sicut vina in vitibus, segetes in seminibus, frondes in radicibus, fructus in ramis, arborumque magnitudines sensu contemplantur in nucleis. Est plane divina Scriptura verax, est fixa, est casta, est celestis magisterii instrumentum, et æterna prædicatio purissimo nitens eloquio, est lux mortalium, dicente Propheta: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis* (Psal.

cxix); est vivax et mori nesciens, dicente Apostolo: *Virus est Dei sermo et efficax, et penetrabilior omni gladio accipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus* (Hebr. iv); est tenebrarum discussio, Salomone attestante qui ait: *Lucerna est mandatum legis, et lux vitæ, et increpatio, et disciplina* (Prov. vi); de quo per Isaiam dicitur: *De nocte spiritus meus vigilat ad te, Deus, quia lux præcepta tua sunt super terram* (Isa. xxvi). Semper enim vitalia, jubet, noxia prohibet, terrena removet, celestia persuadet. Est, inquam, fons æthereo de margine scaturiens, de quo quanto amplius hauritur, tanto minus expenditur, et quanto in plures partes derivatur, tanto amplius in sensibus augmentatur; est pecuniæ marsupium, de quo nec ea quæ dantur amittuntur, nec diminutionem assiduus dandi usus affert, sed quanto inde amplius dandi devotione ejicitur, tanto illud magis magisque completur. Nihil igitur horum quæ perstrinximus, sive his similibus, quæ brevitatis studio prætermisimus, in imaginibus, o imaginum adorator, o rerum insensatarum cultor, invenire posse te constat, quæ dum his omnibus meritum prærogative careant, dolendus potius quam mirandus es cur eas divinæ Scripturæ libris, in quibus tot bona reperiuntur, æquiparare affectes? Tu qui fidei tuæ puritatem in imaginibus conservare te dicis, supplex eis astare memento cum thymiamatibus, nos præcepta Domini solerti indagatione perquiramus in divinæ legis codicibus. Tu luminaribus perlustras picturas, nos frequentemus divinas Scripturas. Tu

fucatorum venerator esto colorum, nos veneratores et capaces simus sensuum arcanorum. Tu depictis demulcere tabulis, nos divinis mulceamur aliquis. Tu figuris rerum insta in quibus nec visus, nec auditus, nec gustus, nec odoratus, nec tactus est; nos instemus divinæ legi quæ est irreprehensibilis, in qua testimonium Domini justitiæ sive præcepta, timor sive judicia ejus inveniuntur. Quæ singula pulchre Psalmographus per septimam definitionis speciem quam dialectici *κατὰ παραποίαν*, id est per translationem, vocant, eo quod rem aliquam brevi præconio quæ sit ostendit, sub senarii numeri perfectione, qui juxta arithmeticæ experientiam disciplinæ perfectus habetur, eo quod suis partibus di-

mensus, et his iterum in unum redactis, absque ullo detrimento aut incremento sui in se redit; ita definit dicens: *Lex Domini irreprehensibilis, convergens animas, testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis. Justitiæ Domini recte lætificantes corda, præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi, judicia Domini vera justificata in semetipsa, desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum (Psal. xix).* Quæ omnia ideo senarii numeri perfectione decorantur, quia quamquam quodam modo inter se distare videantur, singula tamen ad perfectionem legis, qua viri sancti perfecti efficiuntur, pertinent. E quibus sicut uno subtracto sextus numerus minime adimpletur, ita si aliquid detrahatur, perfectionis integritas mutilatur. Lex enim irreprehensibilis est, quia perfecta veritate consistit, quæ per Salvatorem non rephensa, sed potius probatur impleta: *Non veni, inquit, legem solvere, sed adimplere (Matth. ii).* Et ut nosse possemus Evangelium quoque legem Domini esse, et duobus Testamentis, Novo videlicet et Veteri, legem consistere, adjunxit, *Convertens animas (Psal. xix),* quoniam Veteris Testamenti pagina rigorem habet irreprehensibilis severitatis; Novi vero convocationem et mansuetudinem, per quam errantes corrigantur, et ad Christi gratiam animarum conversio fiat. Testimonium ergo Domini fidele, quoniam quæcunque pollicetur Deus plenissima veritate complentur. Quod testimonium sapientiam præstat parvulis, non utique superbis nec tumida se elatione jactantibus, sed his parvulis de quibus Apostolus dicit, *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote (I Cor. xiv).* Dat itaque testimonium Pater, dat Filius, dat et Spiritus sanctus; et sicut sunt unius essentie et nature, ita etiam in reddendo testimonio sublimis. De Patre in Evangelio legitur quod testimonium de Filio perhibuerit; de Filio autem Apostolus ad Timotheum scribit: *Præcipio tibi coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Jesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato (I Tim. vi);* de Spiritu quoque sancto idem Apostolus dicit: *Nam et ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro (Psal. xix).* Justitiæ itaque Domini rectæ ideo dicuntur, quia non aliter cognoscitur fecisse quam docuit, nec aliud illi in ore, aliud in opere est. *Lætificantes sunt corda, quia justorum mentes æternorum præmiorum collatione demulcent; quorum præmiorum perceptione confusus erat ille qui dicebat, De reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex (II Tim. iv).* Nam præceptum Domini recte lucidum dicitur, sive quia a Patre luminum procedit, sive metonymice, quod lucidos efficiat. Illuminat etiam oculos, non carnales, quos nobiscum animantia communes habere noscantur, sed interiores, qui divini muneris jubare spiritualiter perlustrantur. *Timor autem Domini sanctus permanens in sæculum sæculi:* mista est cum pavore dilectio, quæ usu sæ-

culari reverentia nuncupatur. In omni ergo sanctitate versatur qui suum iudicem et timere cognoscitur et amare. Inter timorem namque Domini et formidinem humanam hoc interest quod formido humana cum tempore commutatur; de ea, ni fallor, dictum est: *Perfecta charitas foras mittit timorem (I Joan. iv).* Timor autem Domini a proprio statu nulla temporali conversione mutatur, sed in idipsum sinceritate bonæ conscientie perseverat. Porro judicia Dei, quæ et vera et justificata in semetipsa a propheta describuntur, mandata sunt ejus, quæ in Veteri et Novo Testamento conscripta habentur, quia revera ex judicio sunt prolata. Vera, inquam, metonymice et justificata, quia veraces et justificados observatores suos efficiunt. Inter judicium tamen Dei et judicia ejus hoc interest, quod judicium numero singulari illud generale examen est, judicia vero ejus numero plurali sacramenta sunt, quæ in duobus Testamentis, non in imaginibus nec in picturis inveniuntur, quæ idem Psalmographus per schema quod Græce ἀύγουσις, id est augmentum, eo quod paulatim ad superiora concrescat, ita expressit dicens: *Desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum (Psal. xix).* Sicut enim lapides pretiosi auro præferuntur in pretio, ita nimirum auro et lapidibus pretiosis mel et favum dulcedine præferitur. Per hanc enim figuram idem Psalmista susceptorem suum, gloriam etiam et exaltantem caput suum Dominum esse decantat dicens, *Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum (Psal. iii).* Et Apostolus ait: *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius (Rom. viii)?* in qua per augmenta nominum rei magnitudo sensim succrescit. Cui quamquam vicina sit figura, quæ Græce ἀύγουσις, Latine gradatio dicitur, quando positus quibusdam gradibus sive in laude, sive in vituperatione, semper accrescit, ab ea tamen plurimum distat quod ἀύγουσις sine ulla iteratione nominum rerum procurat augmenta, ἀύγουσις vero postremum verbum quod est in primo commate positum in sequenti membro modis omnibus repetit, sicque velut catena aliud semper in alio neclitur, ut est illud Apostoli: *Scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit (Rom. v);* item illud: *Nam quos præscribit et prædestinavit, eos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit (Rom. viii).* Nam si forte tu, amator vel potius adorator imaginum, interiore pectoris rancore submurmures dicens: Quid necesse est tantum per schemata evagari? cognosces ea nobis amabiliora imaginibus sive pictis tabulis tuis esse, et ideo tantum in illis evagatos esse. Has etenim dulcedines, has refectiones in Scripturis sive in Scripturarum schematibus, nos sive ceteros Scripturarum amatores reperire cognosce, quas tu sive socii tui in figuris, neque in tabulis, in quibus cordis tui pu-

titatem servare te dicis, penitus non reperies. A

CAPUT XXXI.

Quod contra Dominicæ vocis imperium faciunt hi qui parentes suos anathematizant; et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuerint, isti ab hæreticis geniti, docti et consecrati sunt: sive de non judicantis his qui de sæculo recesserunt; vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Denique illi qui eas corpori et sanguini Dominico coequare præsumunt, tanto illarum instigantur amore, ut etiam parentes suos qui eas sprevisse noscuntur, anathematizare non dubitent, errorem errori necentes; cum videlicet et illis incongruam et inordinatam exhibeant adorationem, et his vel a quibus per carnis materiam propagati sunt, vel hos per quorum consecrationem et baptismi sacramentum et cætera charismata sumpserunt, inopportunitatem ingerant execrationem. Nam si secundum illorum vesaniam omnes imaginum adoratione carentes hæretici sunt, constat majores eorum qui eas non adorare hæreticos fuisse: qui si hæretici fuerint, neque consecrationes faciendi, neque manus imponendi potestatem habuerunt; qui si hanc non habuerunt, hi qui ab eis hanc se accepisse putant, neque consecrationem neque manus impositionem habent. Item si prædecessores eorum, ut illi aiunt, anathematis colligatione digni fuerunt, ligandi solvendi-que potestatem non habuerunt: quam si non habuerunt omnia quæcumque ab eis in Ecclesia gesta sunt cassanda sunt; si omnia abnuenda sunt, gradus et ordinationes abnuenda sunt: si igitur prædecessores illorum anathematis colligatione digni fuerunt, istorum gradus et ordinationes cassanda sunt. Non enim schismaticis et anathematis vinculo colligatis ligandi solvendi-que, sed idoneis et catholicis potestatem a Domino legimus esse concessam. Parentibus interea honorem impendendum, non solum legalis, prophetica et apostolica, verum etiam evangelica admonitio docet, dicente Domino, *Honora patrem tuum et matrem tuam* (Matth. xv). Qui enim et per paginam Veteris Instrumenti, et per sui corporis præsentiam hoc salutare præceptum contulit, idem Mosaico ore promulgavit dicens, *Benedictus qui honorat patrem suum et matrem suam* (Exod. xx; Deut. v); et e contrario: *Maledictus qui non honorat patrem suum et matrem suam* (Exod. xxi; Matth. xv; Marc. vii). Unde perpendendum est et magnopere animadvertendum quantæ sit arrogantiae, quantæque temeritatis et, ut ita dixerim, sceleris, parentes anathematizare, si ille maledictioni subjacet qui eos convincitur non honorare. Nam cum lex dicat: *Non reveles turpitudinem patris tui* (Levit. xviii), et Apostolus: *Filii, obedite parentibus vestris* (Ephes. vi), isti utrique præcepto reluctari videntur, cum nec turpitudinem celare, nec honorem nituntur impendere. Sacri igitur canones de non contemnendis parentibus omni occasione se-

clusa, hanc videntur protulisse sententiam: *Quicumque filii a parentibus sub prætextu divini cultus abscedunt, nec debitam reverentiam dependunt illis, anathema sint.* Si vero hi qui eis debitam reverentiam non impendunt, anathematizantur, quo putas damnationis vinculo qui eos anathematizant connectantur? Saluberrimus namque a sanctis Patribus Ecclesiis traditus usus est pro defunctorum spiritibus Dominum deprecari, quem nos cum sancta omni catholica et universali Ecclesia amplectentes, non solum pro nostrorum parentum, verum etiam pro amicorum fidelium qui nos in pace Dominica præcesserunt spiritibus clementissimam Domini pietatem exposcimus. Cui veneranda et ecclesiastica constitutioni non mediocriter contraire videntur qui defunctorum parentum spiritus non orationibus adjuvare, sed anathematis vinculo colligare nituntur; et qui orare etiam pro inimicis apostolicæ eruditionis documento jubentur, pro suis hoc facere parentibus reluctantur. Nos nostris secundum ecclesiasticum usum per orationum et eleemosynarum instantiam deprecamur veniam, illi suis per inanem conciliorum conventus exoptant penam. Nos nostris quietem exposcimus per missarum solemniam, illi suis ingerunt convicia per inordinata concilia. Nos nostrorum memoriam facimus in oratione, illi suis anathema faciunt cum quadam abdicatione. Nos nostrorum spiritus requie potiri oramus in sinu Abrahamæ, illi suorum optant damnari animas cum Ario, Sabellio, Dioscoro, Nestorio et Eutychete. Nos nostros collocari postulamus parentes inter agmina beatorum, illi suos inter obstinatas turbas hæreticorum. Quæ cum ita se habeant, constat eos duplex in hac parte patrare deliquium, cum et parentibus honorem derogent contra Dominicæ vocis imperium, et, contra Apostoli sententiam, his qui a sæculo migraverunt temerarium conentur inferre iudicium. Quod non sit ergo temere judicandum de his qui jam a sæculo migraverunt, vel de rebus ad Deum solum pertinentibus, hæc est beati Pauli sententia: *Nemo nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur; sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur: sive enim vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus resurrexit a mortuis, et et vivorum et mortuorum dominetur. Tu autem quid judicas fratrem tuum, aut quare spernis fratrem tuum? omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scriptum est enim, Viro ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius judicemus; sed hoc iudicatum magis, ne ponatis offensiculum fratri vel scandalum* (Rom. xiv). De qua re etiam sanctæ Ecclesiæ Romanæ antestis Anastasius Anastasio Imperator sic perhibetur scripsisse: *Ne quod sit in hoc offensiculum in Ecclesia, dum, quod facere non possumus, de his qui jam transierunt iudicare conemur, observandum esse tranquillitas tua cognoscat.* Quia ergo nec a filiis parentes inhonorandi

nec a viventibus mortui temere iudicandi sunt, di-
vinarum Scripturarum paginis prolatum est. Nunc
mentis oculo sollicite intuendum est quantum in su-
pra memoratarum imaginum abolitione vel venera-
tione filiorum error a parentum errore dissentiat,
cum utrinque sibi et istorum et illorum error re-
pugnare non desinat. Illi enim eas convellendas at-
que contemnendas esse censuerunt ab Ecclesia per-
petua abdicatione, isti eas non solum habendas,
verum etiam venerandas student supplici adora-
tione. Illi eas mancipare crepitantibus ignibus,
isti honorant odoriferis thymiamatibus. Illi eas effu-
giebant etiam cernere, isti non cessant amplecti.
Illi effodere ad ornamentum ecclesiae ab antiquis
constitutas in parietibus, isti nuper conditas oblati-
s perlustrant luminaribus. Illi eas studebant prorsus
abominari, isti sanciant omnino osculari. Illi ana-
thematizabant habentes, isti e contrario non adoran-
tes. Quae duo mala cum alterutrum sibi contraria

A sint, et a recto tramite remota, restat nobis ut viam
regiam secundum Apostolum gradientes, neque ad
dexteram neque ad sinistram declinemus: ut nec
cum illis prorsus abolendas dijudicemus, nec cum
istis adorandas decernamus: sed solum Deum ad-
orantes, et ejus sanctos venerantes secundum anti-
quam Patrum et ecclesiasticam traditionem eas in
ecclesia in ornamento et memoria rerum gestarum,
si libet, habeamus, et cum iustitia hinc severitatem,
illinc adulationem contemnes; cum prudentia
hinc versutiam, illinc hebitudinem declinantes;
cum temperantia hinc libidinem, illinc insensibi-
litate spernentes; cum fortitudine, hinc timidita-
tem, illinc audaciam abjicientes, cum sanctis Patri-
bus qui eas in ornamento solummodo esse ecclesiae
B siverunt, istis hinc adorantibus, illis hinc abominan-
tibus postpositis, viam mandatorum Domini te-
neamus, qualiter ad eum qui est via, veritas et vita,
ipso opitulante pervenire valeamus.

LIBER TERTIUS.

PRÆFATIO.

Constat hujus nostri operis stylum sive in superio-
ribus qui jam Deo annuente digesti sunt libris, sive
in presenti in cuius inceptionis adorimur articulo,
sive etiam in eo quem postmodum Domino opitulante
digesturi sumus, adversus eorum insaniam vigilare.
C qui quanquam diversis temporibus diversisque vo-
luntatibus synodos aut ut abdicari, aut ut adorari
imagines in Ecclesia censeant, assolent aggregare.
Et quoniam illius insanie scriptura, quam inani de-
siderio septimae synodi vocabulo censi ambiunt
propriorum sensuum erroribus quasi membris con-
creta, et divinae legis testimoniorum incompetenter
sibi adhibitorum commatibus quasi quibusdam pin-
nis cernitur esse suffulta: libuit nobis in præceden-
tibus libris pinnarum subsidia ei, quibus incassum
fulciri arbitrat, demere; in sequentibus vero eam
vanorum compage membrorum, quibus subsistere se
posse suspicari, destituere, ut præcedentes ab ea
pinnarum remigia auferant, sequentes ejus artus fru-
stratim dirimant; præcedentes eam volatu, sequen-
D tes privent gressu: ut videlicet spiritalis intelligen-
tiae et divini eloquii pinnis, quibus enormiter vehi
putabatur, abscisis, et propriis sensibus a quibus
violenter in aliis peregrinari compellebatur restitutis,
et catholicae fidei fortis et inexpugnabilis pugnæ in-
pulsione, qua satis vacuarum et ratione carentium
assertionum acervis, et congruis sensibus, et divi-
norum apicum testimoniis carens, omnibus appareat
enervata, quæ non ab omnibus creditur esse di-
gesta: quoniam quidem dom suorum intentat aucto-
rum in sublime laudis insigne efferre, prosperitatem
rerum domesticarum civili non formidat certamine
perturbare; dumque pessum ad quarundam rerum
interdictam cives adorationem provocat, civium in

se domestica arma territat, et spiculorum ictus qui-
bus et libertas debuit tueri et hostili globo obniti in
indigenas, proh dolor! compellit intorqueri. Hanc igitur
non versutis cavillationibus, non forensi facundia,
non procul a causa vagantibus locutionum phaleris,
non lepore lenocinosi cothurni, non callidae execu-
tionis nodosis argumentationibus, jactanter enervare
decrevimus, sed puræ ac simplicis orationis ambitu
divinorum eloquiorum tenacibus nervis concreto, et
sanæ sobriaque doctrinae eloquentia colorato, qui
elationis ostentatione carens Ecclesiae sanctæ potius
profectus amator, quam suæ vel nostræ sit ventosæ
laudis sectorator. Quoniam igitur in presentis libri
textu, in quo nunc adorari nos liquet, illorum sen-
tentias discutientes qui aliter quædam quam a sanctis
Patribus tradita sunt in sua synodo posuere, de fide
quodammodo disputaturi sumus, ordo exposcit ut
primum nostræ fidei fundamentum jaciamus, hoc
videlicet de quo ait Apostolus, *Fundamentum enim
aliud ponere nemo potest præter id quod positum est,
D quod est Christus Jesus (I Cor. III).* Cujus venerandæ
fidei sinceritatem, mox ut sicut corde credimus, ore
protulerimus, et tanti fundaminis firmitate futuri
operis primordia munierimus, liberius nostra fa-
brica surgens rectius solidiusque struatur, et illorum
sicubi minus recte minusve solide surrexerit, facilius
dejiciatur. Quia ergo primum nos munire nostraque
firmare, et post contra adversa confligere, et oppo-
sitis resistere debemus, non solum sacrarum littera-
rum perdoceur documentis, sed etiam ipsius Ro-
mani auctoris (Sc., Ciceronis) eloquii monemur insti-
tutis, qui ait, «Argumentandum est ita ut pri-
mum nostra firmemus, dehinc adversa confrin-
gamus.»

CAPUT PRIMUM.

Confessio fidei catholice quam a sanctis Patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus.

Credimus in Deum Patrem omnipotentem, cunctorum visibilium et invisibilium conditorem. Credimus et in Dominum nostrum Jesum Christum per quem omnia creata sunt, verum Deum, unigenitum et verum Dei Filium, non factum aut adoptivum, sed genitum et unius cum Patre substantiæ, atque ita per omnia æqualem Deo Patri, ut nec tempore nec gradu nec potestate esse possit inferior: tantumque esse confitemur illum qui est genitus quantus est ille qui genuit. Non autem quia dicimus genitum a Patre Filium, divinæ et ineffabili generationi aliquod tempus ascribimus, sed nec Patrem aliquando cœpisse nec Filium; non enim aliter confiteri possumus æternum Patrem, nisi confiteamur etiam cœternum Filium: ex Filio enim Pater dicitur, et qui semper Pater fuit, semper habuit Filium^a. Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre et Filio procedentem, æqualem per omnia Patri et Filio, voluntate, potestate, æternitate, substantia: nec est prorsus aliquis in Trinitate gradus, nihil quod inferius superiusve dici possit, sed tota Deitassui perfectione æqualis est, ut exceptis vocabulis quæ proprietatem personarum indicant, quidquid de una persona dicitur, de tribus dignissime possit intelligi: atque ut confundentes Arium unam eandemque dicimus Trinitatis esse substantiam, et unum in tribus personis fatemur Deum, ita impietatem Sabellii declinantes, tres personas expressas sub proprietate disjungimus, non ipsum sibi Patrem, ipsum sibi Filium, ipsum Spiritum sanctum esse dicentes, sed aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse personam. Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas, vel, ut Græci exprimunt, *ὑποστάσεις*, hoc est substantias, confitemur. Nec Pater Filii aut sancti Spiritus personam aliquando excludit: nec rursus Filius aut Spiritus sanctus Patris nomen personamque recipit, sed Pater semper Pater est, Filius semper Filius, Spiritus sanctus semper Spiritus sanctus: itaque substantia unum sunt, personis ac nominibus distinguuntur. Ipsum autem Dei Filium, qui absque initio æternitatem cum Patre et Spiritu sancto possidet, dicimus in fine sæculorum perfectum nature nostræ hominem suscepisse ex Maria semper virgine, et Verbum carnem esse factum assumendo hominem, non permutando deitatem: nec, ut quidam sceleratissime opinantur, Spiritum sanctum dicimus fuisse pro semine, sed potentia ac virtute Creatoris operatum. Sic autem confitemur in Christo unam Filii esse personam, ut dicamus duas perfectas atque integras esse substantias, id est, deitatis et humanitatis, quæ ex anima continetur et corpore: atque ut condemnamus Photinum qui solum et nudum hominem con-

^a Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem. Addidi, ex Patre et Filio proce-

Afitetur in Christo, ita anathematizamus Apollinarem et ejus similes, qui dicunt Dei Filium minus aliquid de humana suscepisse natura, et vel in carne vel in anima, vel in sensu assumptum hominem his propter quos assumptus est fuisse dissimilem, quem absque sola peccati macula quæ naturalis non est nobis confitemur esse conformem. Illorum quoque similiter execramur blasphemiam, qui novo sensu asserere conantur a tempore susceptæ carnis omnia quæ erant deitatis in hominem demigrasse: et rursus quæ erant humanitatis in Deum esse transfusa, ut quod nulla unquam hæresis dicere ausa est videatur hac confusione, utraque exinanita substantia scilicet deitatis et humanitatis, et a proprio statu in aliud esse mutata: qui tam Deum imperfectum in Filio quam hominem constituentur, ut nec Deum vere nec hominem tenere credantur. Nos autem ita dicimus, susceptum a Dei Filio passibile nostrum, ut deitas impassibilis permaneret. Passus enim Filius non putative sed vere, omnia quæ Scriptura testatur, id est esuriem, sitim, lassitudinem, dolorem, mortem et cætera hujusmodi secundum illud passus est quod pati poterat, id est, non secundum illam substantiam quæ assumpsit, sed secundum illam quæ assumpta est. Ipse enim Dei Filius secundum deitatem suam impassibilis est ut Pater, incomprehensibilis ut Pater, invisibilis ut Pater, inconvertibilis ut Pater. Et quamvis propria persona Filii, id est, Dei Verbum suscept passibilem hominem, ita tamen ejus habitatione secundum suam substantiam deitas Verbi nihil passa est, ut tota Trinitas quam impassibilem necesse est confiteri. Mortuus est ergo Dei Filius secundum Scripturas, juxta id quod mori poterat, resurrexit tertia die, ascendit in cælum, sedet ad dexteram Dei Patris manente ea natura carnis in qua natus et passus est, in qua etiam resurrexit. Non enim exinanita est humanitatis substantia, sed glorificata, in æternum cum deitate mansura. Accepta ergo a Patre potestate omnium quæ in cælo sunt et in terra, venturus est ad judicium vivorum ac mortuorum, ut et justos remuneret et puniat peccatores. Resurrectionem carnis ita credimus ut dicamus nos in eadem in qua nunc sumus veritate membrorum esse reparandos, qualesque semel post resurrectionem fuerimus effecti in perpetuo mansuros; unam esse vitam sanctorum, sed premia pro labore diversa; e contrario pro modo delictorum peccatorum quoque esse supplicia. Baptisma unum tenemus, quod hisdem sacramentis verbis in infantibus quibus etiam in majoribus esse celebrandum. Hominem si post baptismum lapsus fuerit, per penitentiam credimus posse salvari. Novum et Vetus Testamentum recipimus in eorum librorum numero quem sanctæ catholice Ecclesiæ tradidit auctoritas. Animas a Deo dari credimus quas ab ipso factas dicimus, anathematizantes eos qui animas quasi partem Dei divinæ dicunt esse substantiæ. Eorum quoque condemnamus

dentem, volente et jubente Carolo infra cap. 3 et cap. 8, et Adriano papa in Capitulari.

errorem qui eas ante peccasse vel in cœlis conversas fuisse dicunt quam in corpora mitterentur.

Exsecramur etiam corum blasphemiam qui dicunt impossibile aliquid homini a Deo esse præceptum, et mandata Dei non a singulis, sed ab omnibus in commune posse servari, vel qui primas nuptias cum Manichæo, aut secundas cum Cataphrygis damnant. Anathematizamus etiam illos qui Dei Filium necessitate carnis mentitum esse dicunt, et eum propter assumptum hominem non omnia facere potuisse quæ voluit. Joviniani quoque damnamus hæresin, qui dicit nullam in futuro meritorum esse distantiam, nosque eas ibi habituros virtutes quas hic habere neglexerimus. Liberum sic confitemur arbitrium ut dicamus nos semper Dei indigere auxilio, et tam illos errare qui cum Manichæo dicunt hominem peccatum vitare non posse, quam illos qui cum Joviniano asserunt hominem non posse peccare: uterque enim tollit arbitrii libertatem. Nos vero dicimus hominem semper et peccare et non peccare posse, ut semper nos liberi confiteamur esse arbitrii. Hæc est catholice traditionis fidei vera integritas, quam sincero corde credimus et fateamur, et in hoc opere beati Hieronymi verbis expressam taxavimus. Hæc est vera fides, hanc confessionem conservamus atque tenemus, quam quisque inconulse et intemperate custodierit, perpetuam salutem habebit.

CAPUT II.

Quod Tarasius ab errore errorum linire conatus sit, et quod ab aegritudine ad aegritudinem dilapsus sit, cum videlicet repente ex laico conversus et ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione quod admisit in repentina consecrationis susceptione.

Peritorum vetus iste medicorum mos est, sic unius aegritudinis molestiis medicamentis crebris curando instare, ut tamen alterius pestis nequitia non videatur. adminicula præstare, quoniam quedam res sicut unius vires extenuant, ita adhibite alterius viribus alimenta ministrant: et spiritalis vineæ cultorum est, sic quorundam convellere vitiorum stirpes, ut tamen aliorum nullis convalescant incrementis radices, quoniam quorundam vitiorum pestifera plantatio aliorum abolitione vitiorum inolescit, sicque alii pesti subsidia præbens agro mentis officit, quæ per se officere non valens suis viribus exstirpata fatescit. Quorum utrorumque præstantibus moribus, sive peritorum medicorum, sive spiritalium cultorum, non mediocriter Tarasius perhibetur obniti, qui per rem penitus interdictam et nullatenus proficcient nititur emendare rem penitus interdictam et prorsus officientem. Et veluti si quis lutulentum quid ingesta impuritate eluere cupiens, dum lutulentis nihilominus eluere nititur aquis, quo magis abluere appetit, eo magis eisdem impuritatibus inficit: ita idem ex laico repente ad episcopatum, ut fertur, promotus, dum repentinam tanti gradus susceptionem per insolentem nisus est emendare imaginum adorationem, illicitum illicito apposuit, et quanto unum errorem altero errore linire putavit,

tanto se majoribus errorum nexibus præpedit. Nam si inopportuna imaginum adoratione inopportuna ordinatio stabiliri potest, facile res illicitæ rebus poterunt firmari illicitis, et si res illicitæ rebus poterunt firmari illicitis, facillime impura quæque quibusdam impuris ablui poterunt. Non autem impura quæque quibusdam impuris ablui poterunt: non igitur inopportuna ordinatio adoratione inopportuna nihilominus imaginum quoquomodo poterit stabiliri. Et si ecclesiasticæ ordinationis regula a sanctis Patribus tradita intemerata servanda est, imo quia servanda est, omnino corrumpi non debet: et si omnino corrumpi non debet, nec pro utili quadam re corrumpi quidem debet: et si pro utili quadam re nullatenus corrumpi debet, multo ergo minus pro inuiti corrumpi debet; cum videlicet utrumque et imagines adorare, et sine ordine graduum pontificalem cathedram subire inutile sit. Sed quorsum ista? Accedamus ad Apostolum, veniamus ad Vas electionis, interrogemus egregium prædicatorem, iatonet nobis quid de ordinatione episcopi censeat; qui procul dubio respondebit: *Manus cito nemini imponeris (I Tim. v).* Et rursus: *Non neophytum, ne in superbia elatus in iudicium incidat diaboli (I Tim. iii);* ne videlicet dum putat se non tam ministerium humilitatis quam administrationem secularis potestatis adeptum, condemnatione superbie sicut diabolus per jactantiam deiciatur. Unde periculosissima est talis ordinatio, in qua diaboli iudicium suspicatur: et formidolosissimum est C ejus doctrina, qua imagines adorare censet, uti, in quo tam atrocis exempli ruina formidatur; cum prohibitum sit popularem hominem sacerdotii magisterium adimplere debere, cuius nec officium tenuisse, nec disciplinam creditur agnovisse, et eum ea docere posse quæ constat eum nequaquam antea didicisse. De tali itaque ordinatione hæc est beati Gregorii Romanæ urbis antistitis sententia: « Quidam desiderio honoris inflati defunctis episcopis iururant, et repente sunt ex laicis sacerdotes, atque invereconde religiosi propositi ducatum arripiunt, qui nec esse adhuc milites didicerunt. Quid putamus, quid isti subjectis præstaturi sunt, qui antequam discipulatus limen attingant, tenere locum magisterii non formidant? Qua de re necesse est ut et si inculpati quisque sit meriti, ante tamen per distinctos ordines ecclesiasticis exercetur officiis: videat quod imitetur, discat quod doceat, informetur ad id quod teneat, ut postea non debeat errare qui eligitur viam errantibus demonstrare. Diu ergo religiosa meditatione poliatur ut placeat: et sic lucerna super candelabrum posita luceat, ut adversa ventorum vis irruens conceptam eruditionis flammam non exstinguat, sed augeat: nam cum scriptum sit, *Prius quis probetur, et sic ministret*, multo amplius ante probandus est, qui populi intercessor assumitur, ne fiant causa ruinæ populi sacerdotes mali. Nulla igitur contra hoc excusatio, nulla potest esse defensio, quia cunctis liquido

notum est quæ sit in hujus rei diligentia sancta A egregii sollicitudo doctoris, qua neophytum ad ordines vetat sacros accedere. Sicut autem tunc neophytus dicebatur qui initio sanctæ fidei erat conversatione plantatus, sic modo neophytus habendus est qui repente in religionis habitu plantatus ad ambundos honores sacros irrepperit. Ordine ergo ad ordinem accedendum est. Non gradum sacrum recte appetit qui ad summa loci fastigia postpositis gradibus per abrupta querit ascensum: et cum idem Apostolus doceat inter alia sacri ordinis instituta discipulum, manus non esse cuiquam citius imponendas, quid hoc celerius, quidve precipitantiū quam ut exoriatur a summitate principium, ut ante esse incipiat episcopus quam magister. Contra quam ecclesiasticæ institutionis normam dum superior memoratus Tarasius sacerdotale culmen, ut aiunt, contendit, turbare potius quam gubernare dinoscitur plebes. Nec mirandum est si non recte prædicet qui ad prædicationis officium non recte pervenit. De cujus inordinata consecratione multa sanctorum Patrum poni testimonia poterant, quæ tamen brevitatis causa ommissa sunt. Hæc tantum de hac re posuisse sufficiat.

CAPUT III.

Utrum Tarasius recte sentiat qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctæ fidei regulam, sed ex Patre per Filium procedentem in suæ credulitatis lectione profiteatur.

Nostris memorialibus nequaquam subtraxit obliuio sensibus quod in primordiis hujus nostri operis polliciti sumus nihil nos indiscussum relicturos, nihilque silentio præterituros, quod in eadem synodo quæ pro adorandis imaginibus gesta est, reprehensione dignum inveniretur, nisi forte quod aut difficultas inordinati sermonis nostro intellectui impertire negaret, aut puerilis dicti ineptiam reverentia cohibente nostra disputatio persequi despicere; ideoque non est consequens ut ab hoc nostra suspendatur disputatio quod Tarasius Spiritum sanctum non ex Patre tantum, sicut quidam qui quanquam eum ex Filio procedere quodammodo tacuerint, tamen ex Patre et Filio procedentem omnino crediderunt, neque ex Patre et Filio, sicut omnis universaliter confitetur et credit Ecclesia eum procedere, sed ex Patre per Filium in suæ fidei professione procedere confessus est. In qua professione nisi puritas et sinceritas cordis sit quæ credat eum non creaturam esse, sed creatorem, nec Patre Filioque minorem, sed eis æqualem et consubstantialē et ab utroque procedere, perniciosum virus poterit exoriri. Omnium ergo rerum definitio talis esse debet ut, omnibus obscuritatibus seu ambiguitatibus explosis, ad demonstrandæ rei recto tramite tendat indicium, et si aliarum rerum definitio tam perspicua tamque debet esse dilucida, ut ea quæ demonstranda sunt, evidenter demonstret, multo magis fidei definitio dilucida et perspicua et omni ambiguitate sive tortuositate carens esse debet. In qua si aliquid aut

tortuosum aut ambiguum, aut quodam núbilo verborum obductum fuerit, magnam averti dicenti vel audienti jacturam. Ex Patre enim et Filio Spiritum sanctum, non ex Patre per Filium procedere, recte creditur, et usitate confitetur: quia non per Filium ut pote creatura quæ per ipsum facta sit, neque quasi posterior tempore, aut minor potestate, aut alterius substantiæ, procedit, sed ex Patre et Filio ut coæternus, ut consubstantialis, ut coequalis, ut unius gloriæ, potestatis atque divinitatis cum eis existens procedere creditur. Alteram namque vim habet ex præpositio, et alteram per. Unde et Dei Filius natus ex homine non per hominem creditur, id est, non per coitum, non per humanam operationem, sed ex virgine carnem assumendo natus. Et ideo queri potest utrum recte dici queat, *Spiritus sanctus a Patre per Filium procedere*, ne dum incaute hæc propositio per in tanti mysterii professione ponitur, Ariani illius erroris virosū cuiquam poculum ministret, qui Spiritum sanctum creaturam esse, et per Filium sicut et cætera quæ creata sunt, creatum esse blasphematur: qui etiam sui baptismatis tinctionem non juxta fidem evangelicam, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii), sed in nomine Patris per Filium in Spiritu sancto infelicibus quibusque ad se conversis impertivit. Spiritus namque sanctus non creatura, sed creator esse his testimoniis approbatur. Ait enim David: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritus oris ejus omnis virtus eorum* (Psalm. xxxiii); et Salomon dicit: *Ipse creavit ea per Spiritum sanctum* (Eccli. i); item David, *Emitte Spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ* (Psalm. civ); et in libro Job scribitur: *Spiritus divinus est, inquit, qui creavit me* (Job. xxxiii); et in libro Judith, *Tibi, inquit, serviet omnis creatura tua: quoniam dixisti et facta sunt; misisti Spiritum tuum, et edificavit* (Judith. xvi). Tantæ enim potestatis sive virtutis Spiritus sanctus ostenditur, ut ipso cooperante corpus Domini nostri Jesu Christi, quod est nostra redemptio, in utero virginis formaretur, evangelista dicente: *Ne timeas, Joseph, accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (Matth. i); item, *Inventa est in utero habens de Spiritu sancto* (Luc. ii); non quod Salvatoris nostri Spiritus sanctus Pater dicendus est, ut duo patres credantur, sed quod Patris et Filii idem Spiritus sanctus cooperatur et unius potestatis cum eisdem esse credatur, Domino affirmante, *Ite, inquit discipulis, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii). Sicut enim Dominus apostolos ad prædicandum destinavit, pari etiam modo Spiritus sanctus facere declaratur. Scribitur enim in Actibus apostolorum quod Petro cogitante de visione, dicit ei Spiritus sanctus: *Ecce viri quærunt te; exurgens vade cum eis nihil dubitans, quia ego eos misi ad te* (Act. x); et item: *Segregate mihi Paulum et Barnabam ad opus ad quod elegi eos* (Act. xiii); et item: *Attendite vobis et universo gregi in quo vos Spiritus*

sanctus constituit episcopos (Act. xx). Nam et universa cum Patre et Filio, ut ostensum est, procreavit, et Deus esse unius cum iisdem essentiae his testimoniis approbatur. David enim ait : *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus*. Luce itaque clarius constat quod omnes prophetae non nisi per Spiritum sanctum annuntient vel loquantur, Domino attestante, qui ait : *Cum venerit Spiritus ille sanctus quem Pater mittet in nomine meo, ipse vos docebit et ventura annuntiabit vobis* (Joan. xv). Item per prophetam Dominus dicit : *Noluerunt audire sermones meos quos mandavi in Spiritu meo per os prophetarum priorum, dicit Dominus*. Paulus quoque apostolus ad Hebraeos scribens ait : *Testificatur nobis Spiritu sancto, et hoc est testamentum quod dispono ad eos post dies illos, dicit Dominus* (Hebr. x). In Actibus quoque apostolorum ad Ananiam dixisse pastorem Ecclesiae legimus : *Ut quid Satanas implevit cor tuum mentiri te Spiritui sancto* (Act. iv)? Et ostendens eum Deum esse, in subsequenti dicit : *Non es mentitus hominibus, sed Deo*. Paulus quoque vas electionis ad Corinthios scribit : *Divisiones autem donationum sunt, idem vero Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, idem ipse Dominus : et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus* (I Cor. xii). Quibus apostolicis verbis Spiritus sanctus idem Deus, idem Dominus declaratur. Idem vero Dominus in Evangelio dicit : *Spiritus est Deus* (Joan. rv). Item ad Corinthios Paulus scribens ait : *Dominus autem Spiritus est* (II Cor. in); et ad Ephesios : *Noli, inquit, contristari Spiritum sanctum Dei* (Ephes. iv); item ad Corinthios : *An nescitis, inquit, quia membra vestra templum sunt Spiritus sancti quem habetis a Deo* (I Cor. vi)? et eum Deum in humanis corporibus habitantem ostendens adjungit, et dicit : *Glorificate ergo et portate Deum in corpore vestro*. Qui dum his testimoniis et creator et Deus approbatur, et ex Patre et Filio ab omni catholica Ecclesia procedere credatur, querendum est utrum necesse sit eum per Filium a Patre et non potius ex Patre et Filio procedere profiteri, cum hujusmodi professio neque in Nicæno, neque in Chalcedonensi symbolo a sanctis Patribus facta invenitur. Per Filium enim super apostolos in igne apparuit, per Filium hominibus datus est, quoniam ab omnibus Spiritus sanctus accipi non nisi per Filium poterat. Per Filium vero eum a Patre procedere profiteri, synodicae confessioni inusitatum est : quoniam Spiritus sanctus ut a Patre procedat non eget alterius adjutorio, ut per aliquem procedat, cum utique sit tertia in eadem sancta Trinitate persona et unius cum Patre et Filio sit potestatis atque essentiae. Qui cum a se Deus sit, ad nos autem relative donum est, distribuens singulis prout vult gratiarum dona. Nam et prophetias quibus vult impertit, et peccata quibus vult dimittit, quæ sine illo non donantur : qui inde proprie charitas nuncupatur, vel quia naturaliter eos a quibus procedit conjungit, et se unum cum eis esse ostendit, vel quia in nobis id agit, ut in Deo

A maneamus et ipse in nobis : unde et in donis Dei nihil majus est charitate, et nullum est majus donum Dei quam Spiritus sanctus : ipse est et gratia, quæ quia non meritis nostris, sed divina voluntate gratis datur, inde gratia nuncupatur. Sicut autem unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine Sapientiae, cum sit universaliter et Spiritus sanctus et Pater ipse Sapientia, ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo charitatis, cum sit et Pater et Filius universaliter charitas. Est enim Spiritus Patris attestante, Domino, qui ait : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Marc. xiii). Est et Spiritus Filii, Paulo attestante, qui ait : *Quisquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii), ac per hoc Spiritus amborum dicitur, quia ex Patre et Filio procedens unius probatur esse substantiae et naturæ : qui si ingenuus diceretur, duo patres profiterentur ; si genitus, duo filii incompetenter dicerentur. Sed quia nec Pater est nec Filius, ideo nec ingenuus, nec genitus, sed ex utroque procedens dicitur. Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenuus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium et de re tanta sermonem qualem valuerint ad præsentium sive futurorum profectum proferentium : Filius solus de Patre est natus, ideo solus dicitur genitus ; Spiritus sanctus solus de Patre et Filio procedit, ideo solus amborum nuncupatur Spiritus. Procedit enim ex utroque, non nascendo, ut alicujus filius dici possit. Diceretur autem filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium fidelium sensibus, eum ambo genuissent : non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus. A Patre illum autem procedere Dominus noster Jesus Christus discipulos docuit dicens : *Cum autem venerit, inquit, Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me* (Joan. xv). Et rursum ipse Dei et hominum mediator Dominus Jesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum sanctum sicut et a Patre, insufflans in discipulos suos ait : *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx) ; qui nisi ab eo procederet, nequaquam eum insufflans discipulis daret. Unus ergo est Spiritus Patris et Filii, unus, ut supra memoravimus, amborum Spiritus. Quod si quis quærat quomodo Filius a Patre nascendo procedit, Spiritus vero sanctus procedendo non nascitur ; aut cur non uterque sint filii, cum uterque a Patre procedant ; aut cur non et Spiritus sanctus dicatur ingenuus, sicut Pater ; aut quomodo ab utroque procedat, aut cur Filius dicat : *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso* (Joan. v), quasi antea sine vita idem Filius exstiterit, et hanc Patre dante suscepit ; aut quomodo Pater nunquam sine Filio, et tamen Pater genuit Filium ; aut quomodo Filius nunquam sine Spiritu, et tamen ait : *Nisi ego abiero, Paraclitus non veniet ad vos* (Joan. xvi) ; aut quomodo Filius non de se, sed de Patre

est, nec tamen ei est posterior de quo est; aut quomodo Spiritus sanctus de Patre procedit et Filio, nec tamen ab eis præceditur a quibus procedit: sciat hæc et his similia humanæ fragilitatis sensibus inscrutabilia et incomprehensibilia esse. Quis enim ista consideret? quis ista comprehendat? Si enim humanæ nativitatis Christi secreta non capimus, divinæ naturæ mysteria quomodo capiemus? Verum quia in illa coeterna et æquali et incorporali et ineffabiliter immutabili atque inseparabili Trinitate difficillimum est generationem a processione distinguere, sufficiat hoc credere, hoc firmiter tenere, hoc toto corde fateri Patrem ingentum, Filium genitum, Spiritum vero sanctum nec creatum nec genitum, sed ex Patre et Filio procedentem: ita duntaxat ut in confessione fidei omnes opinionationes, omnes verborum novitates caveantur: et his verbis hisque sententiis fidelium confessio roboretur quæ sanctæ et universales synodi in symbolo taxaverunt.

CAPUT IV.

Utrum Theodorus episcopus Hierosolymorum recte sentiat, qui cum Patrem sine principio penitus et sempiternum se credere dixerit, Filium nescio sub quâ ambage verborum non aliud principium quam Patrem agnoscentem et ex ipso subsistentiam habentem professus sit.

Et superiore quidem capitulo exsecuti sumus, in sanctæ fidei confessione dilucidam et perspicuam definitionem fieri debere, et nunc necessario idipsam exsequimur. Quoniam nisi recto tramite, omnibus ambagibus hinc inde postpositis, ad demonstrandam rei veritatem sermo gradiatur, et de ejus a quo profertur fidei integritate ab audientibus dubitatur, et hæreticæ pravitati et si non voto, sono tamen appropinquare videtur. Unde cavendum est ne in professione fidei Theodori episcopi, qui dum Patrem dicat sine principio, et Filium non aliud principium quam Patrem agnoscentem, et ab ipso subsistentiam habentem, Pater Filium, aut tempore, qui sibi consempiternus est; aut substantia, qui sibi consubstantialis est; aut honore, qui sibi æqualis est, præcedere suspicetur. Quod quidem etsi a præfato viro recte et catholice creditur, ita tamen ambigue positum est, ut legenti de ejus fide possit oriri suspicio, quod plerumque non infirma credulitas, sed sermonis solet efficere difficultas. Quoniam igitur in hac professione non elucet evidenter utrum ejus fides aut probari aut improbari debeat, cum eam probandam potius quam improbandam esse nostra mallet intentio, restat ut quod de hac re a sanctis Patribus percepimus, credimus et tenemus, breviter exsequamur: hoc enim in tali professione expavescendum est, ne dum Pater sine principio dicitur, et Filius non aliud principium quam Patrem agnoscere, antiquior Pater Filio quia genuerit, et Filius posterior Patre quia genitus sit suspicetur, cum videlicet nihil sit in sancta Trinitate antierius posteriusve, ubi nihil ex tempore inchoatur, ut consequenti perficiatur in tempore. Quoniam sicut tres personæ consubstantiales sibi sunt, ita etiam consempiternæ. Et sine tempore

A generatio Filii de Patre intelligitur, sine tempore etiam processio Spiritus sancti de utroque. Est enim Pater Filio principium non creando, sed gignendo, non tempore procedendo, sed ineffabilis Pater ineffabilem Filium sine quo nunquam fuit, ineffabiliter sibi consempiternum generando. Est et Filius principium non Patri, sed rebus a se conditis; est et Spiritus sanctus principium omnibus quæ ab eo creata sunt, quia nullo modo separari potest ab appellatione Creatoris. Sunt Pater et Filius principium Spiritui sancto non gignendo, quia non est Filius, neque creando, quia non est creatura, sed dando, quia ab utroque procedit. Est item Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, omnibus quæ a se solo et uno creatore creata sunt. Et cum sit

B Pater principium, et Filius principium, et Spiritus sanctus principium, non tamen tria principia, sed unum est principium, una divinitas, una substantia, una omnipotentia. Hæc enim quæ breviter perstrinximus, prædicatoris egregii Augustini verbis approbanda sunt. Ait enim: « Dicitur ergo relative Pater, idemque relative dicitur principium, et si quid forte aliud ipse Pater ad Filium dicitur: principium vero ad omnia quæ ab ipso sunt. Item dicitur relative Filius, relative dicitur et verbum, et imago, et in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur, nihil autem horum Pater dicitur. Et principium Filius dicitur: cum enim diceretur ei, Tu quis es? respondit, Principium quia et loquor vobis. Sed nunquid Patris principium? creaturæ se quippe ostendere voluit, cum se dixit esse principium, sicut et Pater principium est creaturæ quod ab ipso sunt omnia. Nam et creator relative dicitur ad creaturam, sicut dominus ad servum. Et ideo cum dicimus et Patrem principium, et Filium principium, non duo principia creaturæ dicimus, quia Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus. Si autem quidquid in se manet et gignit aliquid vel operatur, principium est ei rei quam gignit vel ei quam operatur, non possumus negare etiam Spiritum sanctum recte dici principium, quia non cum separamus ab appellatione Creatoris, et scriptum est de illo quod operetur, et utique in se manens operatur. Non enim in aliquid eorum quæ operatur, ipse mutatur et vertitur, et quæ operatur vide. *Unicuique*, ait Aposto-

D *lus, datur manifestatio Spiritus ad utilitatem: alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum, et reliqua. Item idem post pauca: Nam et sigillatim si interrogemur de Spiritu sancto, verissime respondemus quod Deus sit, et cum Patre et Filio simul unus Deus est. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia, ad se autem invicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia genuit eum. Utrum autem et ad Spiritum sanctum principium sit Pater, quoniam dictum est, *De Patre procedit*, non parva quæstio est: quia si ita est, non jam principium est ei tantum rei erit quam gignit aut*

facit, sed etiam ei quam dat, ubi et illud elucescit, ut pote quod solet multos movere, cur non sit Filius etiam Spiritus sanctus, cum et ipse a Patre exeat sicut in Evangelio legitur. Exit enim non quomodo natus, sed quomodo datus; et ideo non dicitur Filius, quia neque natus est sicut unigenitus, neque factus ut per gratiam nasceretur sicut nos. Quod enim de Patre natum est ad Patrem solum refertur, cum dicitur Filius, et a ideo Filius Patris est non et noster: quod autem datum est et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit. Itaque Spiritus sanctus non tantum Patris et Filii qui dederunt, sed etiam noster dicitur qui accepimus; sicut dicitur Domini salus quia dat salutem, eadem etiam nostra salus est qui accipimus. » Item idem post pauca: « Si ergo et quod datur principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia, sed sicut Pater et Filius unus Deus: et ad creaturam relative unus Creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium, ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, sicut unus Creator et unus Dominus. »

CAPUT V.

Quod Tarasius non recte Spiritum sanctum contribulum Patri et Filio dixerit, cum sufficeret dicere coeternum, consubstantialitatem, ejusdemque essentiae et naturae.

Dixisse quoque in suae fidei professione Spiritum sanctum Patri et Filio contribulum Tarasius perhibetur: ^b quod absurdissimum et dictum et a catholicae fidei confessione penitus convellendum, non solum ab eorum sensibus qui litterariae solertiae disciplinam non nesciunt, sed etiam ab eorum qui communibus tantum utuntur litteris prorsus respicitur, et modis omnibus abdicatur. Est enim in promptu animadvertere, quod sicut *consanguinei* dicuntur qui sunt unius sanguinis, et *consortes* qui sunt unius sortis, et *coetanei* qui sunt unius aetatis, qui etiam *coaei* dicuntur, et *conformes* qui sunt unius formae, ita *contribuli* dicuntur qui de una tribu sunt. Quoniam loquelaris ista prepositio hanc vim obtinet ut ubicunque in compositione verborum ponitur, diversa quaeque cohaerere demonstret: sicut et in hac compositione duos aut plures homines cum *contribulos* vocamus, evidenter eos de una tribu esse ostendimus. Est enim *tribus* multitudo hominum quae aut ab una stirpe genus ducit, sicut ab Jacob duodecim tribus processisse noscuntur; aut uno ministerio fungitur, sicut in exordio Romanae urbis in tres ordines ab ejusdem urbis conditore Romanus populus dispersitus est, in senatoribus videlicet, militibus sive plebibus. Unde hactenus hujus nominis etymologia servatur, et qui eis praesunt *tribuni* vocantur; in Deo autem qui est summum bonum,

^a *Et ideo Spiritus Patris et noster.* Recte ex Lindenbruchii emendatione restituimus particulam negativam, quae perierat, *non et noster*. Filius dicitur solus Patris Filius, non etiam noster filius, sed vero frater. Spiritus sanctus autem non tantum Patris et Filii Spiritus sanctus dicitur, a quibus datur, sed

^A unus apex, rerum singulare cacumen, unus in substantia, trinus in personis, nequaquam contribuli nomen inveniri potest, quia non alibi contribulus inveniri potest, nisi ubi invenitur et tribus. Spiritus autem sanctus non Patri et Filio contribulus sed consubstantialis est. Qui si contribulus est, tribus tantummodo aut affinitatis societate, quod profanum est dicere, jungitur; si, quod credere non solum absurdum, sed etiam impium est, tribus tantummodo aut affinitatis societate conjungitur, non est consubstantialis: est autem Patri et Filio consubstantialis, non igitur eis contribulus credendus est aut dicendus. In tanti enim mysterii confessione spreitis dictionum novitatibus, suffecerat dicere Spiritum sanctum Patri et Filio coessentialem, coeternum, coaequalem, unius potestatis et gloriae, ita ut in tribus personis unitas substantiae, potestatis et gloriae summi Dei credatur et a catholicis confiteatur, qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Legat igitur quisquis hoc nomen in sancta Trinitate recte nominandum putat, et assertionibus fulcire affectat, lib. xiii beati Hilarii, et xv sanctissimi Augustini de eadem sancta et ineffabili Trinitate, subtilissime disputantes et viriliter intonantes, in quibus eum hoc nomen sanctae Trinitati aptatum minime repererit, id ei minime aptare praesumat, quoniam si ullatenus sanctae fidei confessioni conveniret, tot disputationum silvas effugere nequiret, nec esset tam eloquentibus tamque Latinitatis peritis eruditis viris in disputando alienum, si errori esset extraneum. Legat etiam ceterorum catholicorum Patrum de fide opuscula, et cum hujusce nominis mentionem in tam sublimi tamque praeclearo negotio non repererit, hanc supervacue alibi se invenisse cognoscat. Quoniam sicubi extra horum disputationes in sanctae fidei confessione invenitur, aut ineloquentiae, quae imperitiae de fonte procedit, aut alterius linguae proprietati deputandum est, quae plerumque dum ad aliam linguam transit, vim suam amittit.

CAPUT VI.

De eo quod Basilium Anchirae episcopus in suae fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti imaginem et lipsanorum osculationem et adorationem inseruerit, fidem se habere dicens participare ipsis sanctificatione: remissionem vero peccatorum, sive carnis resurrectionem, seu vitam futuram omnino tacerit.

^D Remissio peccatorum quae a Basilio Anchirae episcopo in suae fidei confessione est praetermissa, inter summa ecclesiasticae dignitatis est charismata numeranda. Haec Propheta insigni laude praefert, cum eos beatos dicit quibus fit: *Beati, inquit, quorum remissa sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata* (Psalm. xxxii). Hanc vox Verbi, vox Sapientiae, amicus Sponsi inter prima evangelicae tubae tonitrua intonavit, sicut scriptum est: *Et venit in omnem*

etiam noster Spiritus sanctus dicitur, quibus datur. ^b *Quod absurdissimum et dictum et a catholicae fidei confessione penitus non vellendum.* Emendavi, *convellendum*, id est, abjiciendum, segregandum, eliminandum. Infra cap. 17: « Ideo Christi plebem ab Ecclesiae matris uberibus convellere. »

gionem circa Jordanem prædicans baptismum penitentiae in remissionem peccatorum (Luc. iii). Hanc mediator Dei et hominum, Agnus Dei qui tollit peccata mundi, pietate qua mundum redimere venerat dedicavit, cum et quibusdam ante passionem peccata remisit, et ut totius mundi peccata dilueret, se Deo Patri in sacrificium obtulit: et ut hanc perpetim Ecclesia consequi valeret, Spiritus ei ineffabile donum et sui characteris insuperabile signum, et sacrosancti baptismatis salutiferum sacramentum concessit. Hanc apostoli in collatione fidei, quam ab invicem discessuri quasi quamdam credulitatem et prædicationis normam statuerunt, post confessionem Patris, et Filii, et Spiritus sancti, posuisse perhibentur: et in tanti verbi brevitate de quo per prophetam dictum est: *Verbum abbreviatum faciet Dominus super terram* (Isa. x; Rom. ix), hanc ponere minime distulerunt, quia sine hac fidei sinceritatem integram esse minime perspexerunt. Nec cohibuit eos ab ejus professione illius symboli brevitatem quam exposcebat sacrae fidei integritas, tantique doni veneranda sublimitas. Fit enim per Spiritum sanctum per quem remittuntur peccata, sive sanguinem Christi qui a nobis in sacramento sumitur, et pro nobis effusus est in remissionem peccatorum. Fit et per aquam baptismatis, in qua originalis noxae antiquum et obsoletum vulnus diluitur. Unde et apostolus (I Joan. v) tres dicit testimonium perhibere, spiritum, sanguinem, et aquam, et tres unum esse: quia et per Spiritum sanctum et per sanguinem Christi et per aquam baptismatis ad unum compitum, id est, ad remissionem peccatorum pervenitur. Hanc quidam doctorum cum quid sit *canticum novum* luculenter disserteret, inter ceteras novitates quas in Christi incarnatione dixit esse completas, enumeravit dicens: « Novum est Filium Dei hominem fieri, novum est eundem ab hominibus morti tradi, novum est die tertia surgere, novum est cum corpore ad cælum ascendere, novum est remissionem peccatorum hominibus dari. » Novum itaque dixit remissionem peccatorum hominibus dari, quæ sicut in Novo Testamento datur, in Veteri non dabatur. Pagina enim Instrumenti Veteris peccata non diluit, sed ostendit. Carnis quoque resurrectio quam credere et fateri Christianorum, non credere vero Sadduceorum est, quam præfatus episcopus in suæ fidei professione reticuit, et Veteris Instrumenti lectione monstratur, cum et per Job virum evangelicum potius quam legalem dicitur: *Scio quod Redemptor meus vivat, et in novissimo de terra surrecturus sim, et rursus circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum: quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspекturi sunt et non alius* (Job. xix); et per Daniele virum sanctissimum et arcanorum Dei scrutatorem monstratur dicentem: *Multi de his qui dormiunt in terræ pulvere*

A resurgunt, alii in vitam æternam, alii in opprobrium ut videant semper (Dan. xii); et ipsa Veritate ad terras pro salute generis humani descendente, omnino commendatur qui eam et prædicationis suæ sacrosanctis oraculis edocuit, et suæ resurrectionis salutari exemplo monstravit. Si vero aliquis dicat, Job in hac sententia suam solummodo resurrectionem, non generalem omnium hominum dixisse, audiat eum in alio loco generalem omnium resurrectionem affirmantem et dicentem: *Lignum habet spem, si præcisum fuerit rursus virescit, et rami ejus pullulant: si senuerit in terra radix ejus, et in pulvere mortuus fuerit truncus ejus, ad odorem aquæ germinabit et faciet comam quasi cum primum plantatum est: homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi*
B *quæso est? quomodo si recedant aquæ de mari, et fluvius vacuefactus arescat, sic homo cum dormierit non resurget, donec alteratur cælum, nec evigilabit, nec consurget de somno suo* (Job. xiv). Quod totum ita intelligendum est, « Nunquid lignum habet spem revirescendi et homo non habet resurgendi? nunquid quomodo si recedant aquæ de mari et fluvius vacuefactus arescat, sic homo cum dormierit non resurget? nunquid donec alteratur cælum non evigilabit, nec consurget de somno suo? quibus verbis non suam solummodo, sed totius humani generis resurrectionem generalem demonstrat. Sequitur. Hanc etiam apostoli cum diversas quidem nationes non diversa fide, diversis linguis inbuti, non diversas constitutiones tradituri peterent, omnibus gentibus inter cætera mysteriorum spiritualium arcana tradiderunt: et ne oblivione dilueretur aut hæretica pravitate casata per temporum incrementa frustraretur, in symbolo posuerunt, et in tam authentico fidei indicio, in quo totius fidei integritas admirabili brevitate complectitur, locaverunt. Hanc unus illorum qui fera gentium corda sacri styli doctrina perdomuit, inter cætera quæ de ea profatus est, in momento, in ictu oculi fore prædixit (I Cor. xv). Vita quoque futuri sæculi, quam idem Basilius negligenter reticuisse dignoscitur, et ab ipso nobis Domino pollicetur, et pene in omnibus sanctarum Scripturarum oraculis prædicatur, quippe cum sine ea carnis resurrectione nil valeat, et ob eam adipiscendam totius nostræ religionis desudet intentio. Unde datur intelligi non eum mediocriter delirasse, cum in suæ fidei confessione res tantis mysteriis plenas, et revera mysteriis plenas, sine quibus Christiana credulitas stare non potest, silentio præterierit et in earum loco res non necessarias et risu dignas protulerit. Non igitur ei ideo tantummodo succensetur quia eas profiteri distulit, si tamen eas corde credit, cum plerumque quadam aut brevitate studio, aut quadam occasione in dicendo prætermittuntur quæ in credendo firmiter tenentur; sed quia in earum loco id intulit quod a nullo sanctorum Patrum

* Nunquid lignum habet spem revirescendi, et homo non habet resurgendi? Restituimus, *revirescendi*, ut comparatio sibi constet. Consolationis plena meditatio et fidentes in spe certissima confirmans, qua

Patres solent tempus vernum, cum arbores incipiunt revirescere, resurrectioni carnis nostræ comparare.

In fidei promissione ilatum fuisse periegit : quia et miles qui quondam pugnavit, aut quandoque pugnaturus est, non ideo arguitur si ad tempus non pugnet, sed si fuga lapsus et suam nobilitatem ignobiliter, et sociorum vires inutili exemplo enervet. Dixit enim præfatus episcopus, postquam imaginum adorationem et osculationem inter prima suæ fidei munimenta fassus est : « fidem se habere participare illis sanctificatione. » Nec immerito rebus insensatis, et non solum sanctificatione sed etiam vita carentibus, participare dignus, qui post confessionem sanctæ et unicæ Trinitatis in talibus neniis fidem se habere dixit, et ea quæ inter prima Christianæ religionis charismata enumeranda sunt, remissionem videlicet peccatorum, carnis resurrectionem et vitam futuri sæculi desidiose prætermisit. Esto denique, utile quiddam est imagines adorare, quid admittit Christianæ religioni si inter primas fidei professiones illius quoque rei professio non detur, cum pleraque sint quæ inter cæteras ecclesiasticæ institutionis traditiones fidelibus tradita sunt, quorum etsi in fidei confessione professio tacetur, nihil tamen ideo sanctæ religioni admittitur? Aut in quo præjudicat, si earum adoratio taceatur, fidei integritati, cum a sanctis Patribus inhibita potius quam instituta credatur. Non enim eo modo præjudicat præmissio imaginum adorationis sacræ fidei puritati, quæ interdicta potius quam instituta est, sicut præjudicant remissio peccatorum, carnis resurrectio et vita futuri sæculi si in confessione prætermittantur, quæ utique et in omnium Scripturarum sanctarum serie prædicantur, et, ut præfati sumus, ab apostolis in symbolo laudabili brevitate connexæ tenentur.

CAPUT VII.

De eo quod Theodosius Amori episcopus desidiose fidem sanctæ et unicæ Trinitatis tacuerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit : Confiteor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines; et post pauca : Qui non instruant diligenter omnem Christo dilectum populum adorare et venerari sacras et honorandas imagines omnium sanctorum qui a sæculo Deo placuerunt, anathema.

Basilium Anchiræ episcopum in superiore capitulo arguendum recte ostendimus, eo quod suæ fidei jacto fundamine in ædificio tam excellentis mysterii res valde necessarias superædificare neglexerit, et vice earum res ab omni penitus religionis fabrica abnuendas superædificare nisus sit : in præsentem vero Theodosium Amori episcopum rectius competentiusque arguendum decernimus, qui, nullo suæ fidei in præfata synodo posito fundamento, res tantum inanæ et ratione seclusas inaniter et irrationabiliter ædificare cepit. In illius enim ædificio si id quod inaniter surrexit deiciatur, saltem id quod bene fundatum est remanebit ; in istius vero si omne quod inane et frivolum est destituatur, nil quod remaneat erit : si ergo illi recte succensetur qui sanctæ et unicæ Trinitatis confessioni imaginum adorationem inseruit, multo rectius huic succensebitur qui illius summi et ineffabilis mysterii confessione postposita, de illarum adoratione frivola nescio quæ tan-

tummodo somniavit. Ita enim exorsus est : « Confiteor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines. » O mira confessio episcopi ! O pulchra dictio sacerdotis ! O laudanda devotio præsulis ! Tacet confessionem excellentissimæ majestatis, et insonat confessionem insolentissimæ vanitatis. Ab ejus confessione pedem retrahit qui dixit, *Omnis qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui est in cælis* (Matth. x ; Luc. xii) et in imaginum confessionem totis se gressibus infert. Tacet quod et ille fateri et cæteros ut faterentur debuit hortari, et fassus est quod nec ille fateri et ne cæteri faterentur debuit reluctari ; et qui opponere murum pro domo Israel debuit et stare in prælio in die Domini, ipse ad deditionis dedecus, proh dolor ! sponte dilabitur ; quia videlicet qui debuit a prava confessione et a ridiculoso errore aliorum mentes coercere prædicationis studio, ipse primum illis errandi via efficitur prævæ confessionis exemplo. Quod vero anathematizat omnes qui non instruunt omnem Christo dilectum populum adorare et venerari imagines omnium sanctorum qui a sæculo Deo placuerunt, quam absurde quamque incaute agat, prudens lector advertat, præsertim qui anathema quod aliis temeraria præsumptione inferre contendit, in se suosque irreverenter intorquet, et telum quo sui erroris extraneam nititur perfodere partem, in suam civiumque deflectit necem. Nec liberat imaginum adoratio ab anathematis colligatione suos, quæ ne-tere tantummodo nitebatur externos. Anathematizat enim qui non instruunt omnem Christo dilectum populum adorare imagines. Nunquidnam, ut cæteros taceam, in sibi commissa plebe omnes instruunt omnem Christo dilectum populum imagines adorare, qui nec instruendi habent officium, nec prædicationis gradum ? nunquid et ipse omnem Christo dilectum populum instruit ? Cum videlicet pene totus mundus Christi populo plenus sit : quoniam desiit tantummodo in Judea notus esse Deus, sed in omnem terram exivit sonus apostolorum, et repleta est omnis terra gloria Domini, et omnes gentes veniunt et adorant in conspectu Domini, juxta Malachiæ vaticinium in verbo Domini dicentis, *Ab ortu solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificatur et offertur mihi hostia munda* (Malach. ii), et pastor Ecclesiæ, cui in figura disci diversorum animantium generibus pleni totus orbis diversis gentibus plenus ad Dei gratiam vocandus ostenditur, dicit : *In veritate comperi quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente qui timet eum et operatur justitiam, acceptus est illi* (Act. x). Nam si secundum ejus deliramentum quicunque non instruunt omnem Christo dilectum populum, anathemate digni sunt, neque ipse idem, neque coepiscopi qui in eadem synodo fuisse perhibentur, neque illis subditæ plebes anathematis vinculo carere quibunt, quia etsi instruunt duarum aut trium vel certè plurimarum provinciarum gentes, non tamen omnem Christo dilectum populum instruunt, cum per tam prolixas

tamque vastas mundi partes sit catholica Ecclesia, quæ utique Christi dilectus populus est, diffusa, et tam per inaccessas et ignotas nationes sit, Domino largiente, dilatata. Aut ergo omnem Christi Ecclesiam ab oriente usque ad occidentem, a septentrione usque ad meridiem, se suosque imaginum adoratione instruere perdocebit, aut secundum suæ vanitatis sententiam cum sociis sive subditis anathemati subiacet: quoniam etsi omnem populum instruere possent, non igitur omnium sanctorum qui a seculo Deo placuerunt imagines in quarum adorationem universitatem populi instruerent, habere poterant, quorum multitudo tanta est, ut de his per Prophetam ex persona Filii ad Patrem dicatur: *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum: dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur* (Psal. cxxxix). Quod etsi hyperbolice dictum sit, tanta eorum qui ab initio Deo placuerunt sunt agmina, ut nec pingi nec dinumerari possint ab alio, nisi ab eo in cujus libro eorum scripta habentur nomina. Nam si a se prolati idem episcopos anathematis iacturam vitare cupit, necesse est ut omnium sanctorum qui per diversas mundi partes ab initio Deo placuerunt, imagines et habeat et adoret; et si eas præ multitudine sui habere nequiverit, imo quia nequibit, a se ergo prolato anathemati colla submittat.

CAPUT VIII.

Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanctum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio procedentem confessi sint.

Ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere, quantum attinet ad brevitate huius styli cui studemus, Domino annuente, in superioribus monstratum est. Nam cum pene omnes in præfata synodo hoc aut penitus tacerint, aut ambigue protulerint, nos quasi homines humana imbecillitate cogitationum, et eorum quæ nec audimus nec legimus ignari, nec eorum fidei testimonium perhibemus qui hoc silentio præterierunt, nec eorum qui ambigue protulerunt, nec ideo eorum credulitatem abnuimus, quia hoc tacerunt vel ambigue protulerunt. Quoniam qualiter teneant nescimus, sed hanc rem et indiscussam præterire, ne eis tacendo assensum præbere videamur, et quia non patenter elucet quid velit, improbare timentes, illius examini reservamus quem occulta non fallunt. Scimus denique eos haud procul ab errore esse, qui si ab eo ideo elongantur, quia bene de hac re sentiunt, ideo tamen ei appropinquant, quia quod recte sentiunt recte fateri neglexerunt, quod autem recte corde creditur adiutiam, recte ore debet profiteri ad salutem.

CAPUT IX.

De eo quod si forte aliquis error in præfatorum episcoporum sententiis de fide prolatis indiscussus remanserit, propter difficultatem et enormitatem sermonis illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obstitit, ut quid significare velit quive sensus in eo intelligendus sit, minime pateat.

Cum multa elocutionum sint genera, quæ a grammaticis sive a rhetoribus copiose ac varie tradun-

tur, omnium tamen sermonum sive dictionum series quadripertita ratione dividitur. Omnis autem sermo aut sapiens est et disertus, aut sapiens et non disertus, aut disertus et non sapiens, aut nec sapiens nec disertus. Sapiens ergo est et disertus, sicut plurimi divinarum Scripturarum libri, et ut ceteros taceam, ut est liber Isaia prophetae, cuius sermo et sapiens est, utpote quem Spiritus sanctus dictaverit, et disertus, quia ab illustri et urbano viro prolatus est. Sapiens autem et non disertus, ut quidam in ipsis etiam divinis Scripturis habentur. Sapiens videlicet in sententiarum celsitudinibus divini flaminis nectare promulgatis, indisertus vero aut simplicitate sanctorum virorum, a quibus prolatus est, qui sensuum potius quam verborum venustatibus uti maluerunt, aut indigenarum loquendi usu, inter quos sancti viri divini verbi latores nati aut conversati fuisse noscuntur, sicut de beato Jeremia Hieronymus dicit, quod simplicitas sermonis de loco ei Anatoth in quo natus est accesserit. Disertus ergo et non sapiens, sicut gentiliū scriptorum est, qui etsi venustus est humanarum artium eruditione, insipiens tamen est, quia et veri Dei notitia et salutifera caret exhortatione. Est et quorundam hæreticorum sermo disertus, nec tamen sapiens, qui etsi humanorum ingeniorum industria est expolitus, sapientie veritate et virtutum documentis est omnino nudatus. De disertis vero nec tamen sapientibus per Isaiam prophetam dicitur: *Populum enim imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus in qua nulla est sapientia* (Isa. xxxiii). Nec disertus ergo nec sapiens est, sicut plurimorum qui temere ad quælibet docenda accedunt antequam sacratissimorum sensuum dapibus reficiantur et eloquentiæ ornamentis imbuantur, vel etiam ut istius synodi scriptura est, cuius errores discutere nitimur, in cuius sententiis nec sensuum reperitur ornatus, nec ex eloquentiæ flumine quidam deducitur rivulus. Et cum omnis scriptura aut culta sit et aperta, aut culta et non aperta, aut inculta et aperta, aut nec culta nec aperta, et hæc duabus primis istis speciebus est aliena, et duabus sequentibus omnino conserta, quia nec sermonum cultu aut eloquentiæ cothurno attollitur, nec puritate apertæ locutionis textitur, quod in altero ob sui puritatem ad intelligendum promoveat. Nec culta est et non aperta, quia non longis periodis involvitur, non variis topicorum perplexitatibus exornatur, nec lubricis syllogismorum conclusionibus ex industria dialecticæ artis venientibus catenatur: quæ omnia et culta sunt, utpote quæ sophistico poliuntur cylindro; et non aperta, quia a simplicium lectorum sensu præcul remota eruditissimorum tantummodo se inferunt ingenio. Sed aut aperta est, quæ eruditione carens omnibus legentibus sive audientibus patet; aut inordinate et incompe digesta, et solœcismis mutilata, barbarismis corrupta, cæteris vitiorum sibilis obducta, et juculenta oratione carens, et ordine texendorum sensuum expulso, nec culta est nec aperta.

Ideoque si forte aliquis error in sententiis de fide prolatis indiscussus remanserit, his a nobis se tuebitur arma, quia se talibus incompositarum dictionum addidit involucris; et a nobis ideo deprehendi nequivit, quia ad nos difficultate sermonis quasi quoddam pallio obsitus advenit.

CAPUT X.

Ridiculose et pueriliter dictum in sententia fidei Theodori episcopi: Mirabilis Deus in sanctis suis; et continuo, sanctis qui in terra sunt ejus mirificavit omnes voluntates meas inter illos, *tamquam hic versiculus illum priorem subsequatur.*

Id vero quod Theodorus episcopus hos duos Psalmistæ versiculos ita interjecta particula adverbii continuo, in unum protulit, quasi alter alterum nulla intercapedine aliorum versuum interposita subsequatur, cum videlicet hic versiculus quem illum continuo subsequi dicit, non solum confestim non subsequatur, sed etiam ferme ante quinquaginta psalmos, cui postponitur precedere noscatur, non ideo nobis reprehendere libuit quod fidei quoddam præjudicium afferat, sed quia ridiculo sui reprehensioni subiaceat et reprehendentibus deridendi materiam conferat, patetque talem scripturam non esse idoneam, ut magna absque errore instruat, quæ in parvis absque vigore titubat, nec habere eam vim res dubias affirmandi et incognitas docendi, quæ non habet ingenium res non dubias narrandi et notas proferendi. Quomodo ergo illius synodi poterit recipi doctrina, cujus in tot locis reprehenditur scriptura? aut quomodo cum cæteris synodalibus a sanctis patribus digestis vel susceptis scriptis societatis poterit adipisci dignitatem, quæ earum sensuum et verborum fugit societatem? Illæ enim in nullo reprehenduntur, et ideo in omnibus suscipiuntur: hæc vero quia in multis reprehenditur, non immerito pene in omnibus repudiatur.

CAPUT XI.

Quod inutiliter et incaute Græci Ecclesiam catholicam anathematizare conati sint in eorum synodo, eo quod imagines non adoret, cum utique prius debuerint omnino scrutari quid uniuscujusque partis Ecclesia de hac causa sentire vellet.

Ecclesiasticæ tubæ prædicatio intonat, peccantem fratrem primo clam corripiendum; qui si audire noluerit, seorsum adhibitis fratribus vel corrigendi studio, vel conveniendi testimonio admonendus est; qui si et illos audire contempserit, tunc multis res notescenda est, ut detestationi eum habeant, et qui nequivit salvari pudore, saltem opprobriis salvetur; qui si neque multorum admonitioni assensum præbuerit, ethnicorum sive publicanorum more detestandus est. Cui prædicationi non mediocriter illorum Ecclesia contraire videtur quæ totius mundi Ecclesias priusquam more ecclesiastico per epistolare eloquium consulendo sive scrutando alloquatur, præsumptivæ, sive incaute, anathematizare conatur. Debeuerat enim ad circumjacentium provinciarum Ecclesias legationem sciscitativam facere, utrum imagines adorari aut non adorari deberent, ut, juxta quædam sapientis vocem, per consilium et sequenda

A sequens et vitanda vitans, non eam postmodum ponere constaret, sed quidquid de hac re plures secundum apostolicam institutionem tenere vellet Ecclesiæ, ipsa quoque teneret; et quæ pluribus consentientibus antiquis institutionibus obniti tentaret et obstinata mente ab universitate ecclesiastici corporis se dirimere vellet, hanc detestationi mullaret. Nam quis furor est, quæve dementia ut unius partis Ecclesia rem quæ neque ab apostolis, neque ab eorum successoribus statuta est, nitens statuere, totius mundi Ecclesias conetur anathematizare, et compellantur aut apostolicis institutis contraire, aut ab illis prolato vanissimo anathemati subjacere? Sed cum illorum dementissimum anathema illis potius quam nobis jacturam impertiat, dicente Apostolo, **B** *Neque maledici regnum Dei possidebunt (I Cor. vi)*, etiam si quodammodo lædere posset, tolerabilius nobis esset illud perpeti quam apostolorum sive cæterorum sanctorum Patrum monitis obniti, quippe qui cum Susanna dicimus, *Melius est incidere in manus hominum, quam derelinquere legem Dei nostri (Dan. xiii)*, et pastoris Ecclesiæ verbis *perdoceamur obedire oportere Deo magis quam hominibus (Act. v)*. Sicut enim cuilibet civium sive principis societate fruenti a seditiosis quibusdam qui contra principem et cives agunt, tolerabilius est ab illis illata convicia sustinere, quam cum eis in seditionem conspirare, ita nimirum tolerabilius nobis est, ab illis execrari qui etiam suos parentes execrari non formidant, quam cum illis res insensatas contra divinarum Scripturarum Instituta adorare. Execratio namque sine ratione, et ira sine potestate, et damnatio sine auctoritate, quantum eos contra quos inhiant minime lædunt, tanto auctores suos majoribus lædiis afficiunt, et magis desides et impatientes esse produnt. Nisi ergo eos vetusta perniciēs et antiqua lues, dux mortis, radix malorum, quæ et angelos ab æthereorum civium societate, et homines a florigeræ sedis dignitate expulsi, stimulis suæ nequitie inflammaret, nec synodum ob adorandas imagines sine contribentia plurimarum catholicarum et Deo fidelium Ecclesiarum, aggregatam universalem nominare curarent, nec tot tantasque Ecclesias quæ utique corpus Christi sunt, tam insolenter anathematizare auderent, nec rerum insensatarum culturam et adorationem contra divinarum apicum institutionem statuere tentarent. **D** *Nemo enim, ait Apostolus, in spiritu Dei loquens dicit anathema Jesu (I Cor. xii)*. Unde cavendum est, ne dum Ecclesiam quæ est corpus Christi inconsulte et incaute anathematizare nituntur, illi qui ejus caput est injuriam inferre videantur. Tanta itaque dilectione sibi Christus Ecclesiam ascivit, ut inseparabiliter ei, utpote caput corpori, præmineat, et illa ei perpetim, utpote corpus capiti cohereret, ut nequaquam corpori aut injuria aut honorificentia exhibeatur quod non ad caput referatur. Ecclesiæ etenim persecutionem a Judeis illatam suam Christus referebat, cum rapaci lupo Saulo, necdum Paulo, manẽ prædam in vastationem Ecclesiæ comedenti, vespere

apolla in saluberrima predicatione sive epistolarum missione divisuro, dicebat: *Saule, Saule, quid me persequeris (Act. ix)*? Non quod ille Christum persequeretur in aetheriis arcibus regnantem, sed Ecclesiam jam tunc pullulantem et in hujus seculi horri-sonis fluctibus natitantem. Christus ergo in corpore suo, quod est Ecclesia, etiam nunc persecutionem sustinet, non quidem corporaliter, ut dudum pro mundi salute, sed quadam pietatis miseratione, qua suorum membrorum, id est, fidelium in unitate sanctae Ecclesiae commanentium semper miseretur, de quibus erat ille qui dicebat: *Gaudeo in passionibus meis, quia expleo ea quae desunt passionum Christi in carne mea propter corpus ejus quod est Ecclesia (Coloss. i)*. Hanc passionem, quam Christus in sanctis suis sustinet, David praefigurabat cum dicebat: *Adhuc ludam et vilior apparebo (II Reg. vi)*, quia dum se humilians usque ad mortem ad crucis perveniret mysterium, et a synagoga, quae sterilis ex tunc remansit, despiceretur, in sudore sanguineo membrorum suorum passiones ostendebat esse futuras, ac contra Ecclesiae exhibitam honorificentiam suam esse testatur cum dicit: *Qui vos recipit, me recipit (Matth. x)*. Et, *Quandiu fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis (Matth. xxv)*. Si ergo illi de quibus sermo est, custodem virtutum, magistram bonorum, humilitatem amplecterentur, nec corpus Christi, quod est Ecclesia, impudentissime anathematizare tentarent, nec ob suae imo vanae laudis appetitum pro re tam inutili tamque inefficacia synodum aggregarent.

CAPUT XII.

Quod magna ex parte mansuetudinem et patientiam abjecerint in non continendo os suum et inordinate loquendo.

Aggregata igitur synodo si in ea ecclesiastico more egissent, res necessarias et fidelibus profuturas pertractantes, omnes vocum novitates et inordinatas locutionum aenias evitarent, et mediocritatis callem tenentes neque ab apostolicis doctrinis, neque ab antiquarum synodorum institutionibus dissentirent, sed patientiae et mansuetudinis ornamentis ornati, nequaquam dicentes bonum malum et malum bonum, ponentes amarum dulce et dulce amarum, prophetico sermoni contrairerent; et ea quae necessario statuenda erant prudenter statuerent, et quae dicenda diligenter dicerent, et spreto supervacuo et extraordinario anathemate, res utiles perdocerent, res vero ambiguas aut certe inutiles silentio multarent, et nostrae partis sive ceterarum mundi partium Ecclesiae eorum statutis parerent. Sed quoniam impossibile est et eorum statutis assensum praebere et antiquis patrum institutionibus parere, cum videlicet inter se diversa sint, et quantum lux tenebris, vita morte, visio caecitate, probitas improbitate, puritas impuritate, sanitas aegritudine, tantum eorum instituta a sanctorum patrum institutis distent, ideoque, deterioribus spretis, potioribus contenti sumus, et contemptis fallacibus diverticulis certum ac regium tramitem tenere desideramus. Ubi, queso, praestantissima virtus man-

suetudo? vel tu fortissima fortis sive cunctis levibus incitamentis inimica patientia? Quo abieratis? quo discesseratis, cum tam incautas tamque perversas constitutiones a tot sacerdotibus patrari videretis, cum Ecclesiae tot anathematum vincula inferre cerneretis? Cur non saltem in duobus vel tribus hospitium habuistis? Cur omnes spreveratis? Cur cunctis vestram absentiam praesentastis? Cur non eos a tot nugis vestri moderaminis compegnistis fratris? Cur non a tot deliramentis vestrae industriae coercentis habenis? Stimulante namque jactantia sive ventosam laudis appetitu, et ministram suam, oris videlicet incontinentiam, contra nos pugnaturam impellente, quae omnia ut cetera malorum fomenta non incongrue nostrae legiones respuunt, ab eis abscissimus, et apud eos tandem hospitari nequimus, quos talium errorum tumultibus invasos esse comperimus. Nulla enim est societas luci et tenebris, nec quadam communicatio Christi et Belial, quoniam, juxta cujusdam sapientis sententiam, spiritus Dei, qui utique nostri exercitus dux est, effugiet fictum, non habitabit in corpore subdito peccatis. Non enim nos in medio ejus, nec ille in medio nostri habitavit qui facit superbiam. Quoniam, juxta verba Jesu filii Sirach, *odibilis coram Deo et hominibus superbia, et synagoga superbiorum non erit sanitas: frater enim peccati vadicabitur in illis (Eccli. xiii)*. Tanto enim in eorum synodo discipula superbiae, oris scilicet incontinentia, viguit, quanto modestia sive prudentia vigere debuit, et cujus nec extrema quidem manus in tali actu duci debuit, principatum, proh dolor! tenuit; et quae principatum tenere debuit, nec extrema quidem ejus manus aliorum catibus interfuit. Tuo itaque instinctu, o incontinentia oris, quae gressus hominum in terra viventium dirigi prohibes, dicente Propheta, *Vir linguosus non dirigetur super terram (Psalm. cxxxix)*, et cujus anni sui peccatum non deest, juxta illud, *Es multiloquus non effugies peccatum, parcens autem labiis sapiens eris (Prov. x)*, et per quam anima leditur, juxta sapientis vocem dicentis, *Qui multis utitur verbis, laedit animam suam (Eccli. xx)*, et quae non solum respondere antequam audias, verum etiam sanctam Ecclesiam anathematizare, antequam alloquatur tuos sequaces, compellis, juxta illud, *Qui respondes verbum priusquam audiat, stultitia est illi, et opprobrium (Prov. xviii)*, te urgente ita penitus nostrum abnuere consortium, ut nostra societas in eorum mentibus nec leve quidem posset imprimere vestigium. Nos enim sequi decor vitae est, et nos spernere error insaniae, et secundum magistrae nostrae sapientiae vocem, *Exitus nostri exitus vitae sunt (Eccli. xxiv)*. Nisi enim legislator nostrorum monitorum sequax fuisset, et nostri moderaminis retinaculis gressus sum mentis connexos habuisset, dicente Scriptura: *Et erat Moyses mansuetus praeter omnibus hominibus, qui sunt super terram, nequaquam tantoties divinis alloquiis frueretur, neque tot mysteriorum arcanis, Domino insinuante, imbueretur, nec de eo ab eodem rerum omnium Domino diceretur: At non sicut servus meus*

Moses, ad quem loquor facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum (Num. xii). Patientiæ itaque et mansuetudinis virtus et ab illis prorsus abjecta esse perhibetur, qui pessum et extraordinarie ad catholicam Ecclesiam anathematizandam synodum aggregare nisi sunt, et eam quæ benedictione perpetua benedicta est, maledicere insanis ausibus conati sunt, et a nobis fidei brachio et dilectionis manu et cordis amplexu modis omnibus est adeunda et perpetim retinenda. Ait enim Psalmista : *Dulcis et mansuetus Dominus, propter hoc legem statuit delinquentibus in via : dirigit miles in iudicio, docebit mansuetos vias suas (Psal. cxiv).* Unde datur intelligi, quod qui mansueti Domini sequax esse desiderat, mansuetudinem non debet spernere, sed ut de viis Domini doceatur, eam ei convenit amplecti. In Proverbiis quoque scribitur : *Mansuetus vir cordis medicus est : tinea autem ossibus cor intelligens (Prov. xvi).* Item ibi : *Melior est mansuetus cum humilitate, quam qui dividit prædam cum contumeliosis.* In Ecclesiastico quoque legitur : *Fili, in mansuetudine opera tua perface, et ab omni homine diligere (Eccli. xiii).* Item ubi supra : *Esto mansuetus ad audiendum verbum, ut intelligas, et cum sapientia loquere responsum verum (Eccli. v).* Nam et præfectus Jesus filius Sirach ita intonat : *Fili, in mansuetudine serva animam tuam, et da illi honorem secundum dignitatem suam (Eccli. x).* Doctor itaque gentium ita ad Ephesios scribit : *Obsecro vos ego vincitus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis, cum omni humilitate et mansuetudine, cum magnanimitate, supportantes invicem in charitate, solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis (Ephes. iv).* Et Iacobus apostolus dicit : *Quis prudens et sciens vestrum, monstret de bono opere conversationem suam in mansuetudine et prudentia (Jacob. iiii).* Quibus omnibus præceptis illi procul dubio renisi sunt qui propter imaginem adorationem Ecclesiæ ausi sunt anathema inferre, quæ utique tanto est immunis ab eorum maledictione quæ injusta est, quanto a Christo qui eam redemit delinitur unctione letitiæ, quæ immarcescibilis et perpetua est. De prudentia quoque et patientia et continentia oris scriptum est : *Qui parcit verbum proferre durum, prodest ei : patiens autem vir sapiens est.* Quod enim verbum potest esse durius anathemate ? quod si proferre incaute parcerent, non longe a via discederent. Aut quæ patientia aut prudentia in hoc negotio illis utilior esset, quam ut Ecclesiam per diversas mundi partes constitutam suis apicibus consulerent, et quod omnium assensus decrevisset, prudenter et patienter sancirent ? Dicitur enim per quemdam sapientem : *Palpebræ tuæ præcedant gressus tuos (Prov. iv).* In quo dicto dum metonymice per palpebras providens ante acta consilium, et per gressus ipsas actiones significat, nobis perspicaciter innuit, ut semper nostrarum actionum exercitia provida et prudentia præveniant consilia, ut antea mentis oculus prævideat in quibus se postmodum actus extendat. A multiloquio igitur quo illi in sua synodo

Ausi sunt, his verbis Psalmista se coercitum esse decantat : *Dixi, Custodiam vias meas ut non delinquam in lingua mea, posui ori meo custodiam (Psal. xxxix);* et ut coerceri rite valeat, his precibus Dominum implorare contendit : *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstantia labiis meis, ut non declines cor meum in verba malitiæ (Psal. cxli).* Si ergo omnia quæ per patientiam et mansuetudinem a sanctis patribus sive in Veteri, sive in Novo Testamento gesta sunt innumeremus, et e contrario quæ per superbiam sive oris incontinentiam a perditis quibusque perpetrata sunt, edicere curemus, et quibus testimoniis hoc vitium perhibeatur, non dicam unius capituli, sed nec quidem unius libri textus cuncta poterit continere. Nunc autem monstratis ex parte quæ egerint, quæve agere debuerint, et illorum nugis ex parte discussis, ad alia quæ huic operi necessaria sunt, Domino accedamus.

CAPUT XIII.

Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Hærena in eorum synodo fecisse legitur.

Cum pene in omnibus illa synodus quæ pro adorandis imaginibus aggregata est, divinarum Scripturarum saluberrimis institutis refragetur, in hac quoque parte oppido refragari illis videtur, quod mulierem institutricem sive doctricem habuisse perhibetur : quod quidem non solum divinæ legis documentis, sed ipsius naturæ lege inhibetur. Non enim eam sexus fragilitas sive animi mobilitas doctrinæ sive prælationis super viros apicem tenere permittit, sed tanquam infirmius vas et ad decipiendum facilius subditam et virili auctoritate repressam esse compellit. Unde et divinis legibus sancitum est, quædam feminarum vota virili deliberatione cassari posse, et humanis constitutum est, feminas inuptas, quamvis protractæ sint ætatis, propter ipsam animi levitatem, in tutela consistere debere. Novimus enim feminam causa prolis, causa adjutorii, causa incontinentiæ, viro concedi solere : causa vero docendi nusquam penitus legimus. Causa inquam prolis, ut in Genesi legitur : *Et benedixit eos dicens : Crescite et multiplicamini (Gen. i).* Hoc est enim matrimonium quod neque secundum Pelagium peccatum esse putandum est, neque secundum Jovinianum virginitati coæquandum : sed virginitas illi præferenda est propter munditiæ sanctitatem et corporis integritatem, dicente Apostolo : *Nupta cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro ; virgo autem cogitat quæ sunt Domini, quomodo placeat Domino, ut sit sancta corpore et spiritu (I Cor. vii).* Illud vero quanquam altero sibi prælato non est abjiciendum, neque omnino postponendum, sed cum gratia his quibus competit appetendum, quoniam est et erga se non extraordinarium et erga virginitatem secundum. Est enim virginitatis seminarium, quia sicut uva non aliunde nisi ex vite nascitur, ita et virginitas non aliunde nisi ex matrimonio gignitur ; et quanquam sit virginitas centesimus fructus, habet tamen infra se tricesimum, id est matrimonium, inter quos medius sexagesimus

est, qui in viduis non incompetenter accipitur. Causa itaque adiutorii femina viro concessa est, dicente Domino: *Non est bonum hominem solum esse, faciamus ei adiutorium simile sibi* (Gen. ii). Causa vero continentiae, iuxta illud Apostoli: *Qui incontinens est, nubat*; et iterum: *Melius est nubere quam uri* (I Cor. vii). Interrogemus ergo Apostolum, dicat egregius prædicator, dicat vas electionis, utrum feminas docere permittat, an in viros dominari. Ait enim ad Timotheum: *Mulier in silentio discat cum omni subiectione: docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio* (I Tim. ii). Qui quasi interrogaretur, cur eam et docere et dominari in virum prohibuerit, Adam, inquit, *primus formatus est, inde Eva*; et Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione fuit: ut nosse possemus idcirco ei et doctrinæ et dominationis dignitatem ab Apostolo in virum minime esse concessam, quia non ut doceret, sed ut adjuvaret virum, nec ut ei præses, sed subes, condita esse perhibetur, sive quia animo est infirmior et ad tentandum faciliior. *Non enim, ut ait Apostolus, vir propter feminam, sed femina propter virum creata est* (I Cor. xi). Nam si quis forte tanti erroris presumptionem hoc ancili tueri nitatur, quod idem apostolus, cum de habitu et continentia anuum ageret, ait, *Bene docentes* (I Tim. v), sed prudentiam doceant, perpendant quod non eas docere quamdam insaniam vel quamdam traditionem sacrosanctis Patrum institutionibus resistentem, vel certe cuiusdam insensate rei adorationem, sed prudentiam et bene vivendi exempla permiserit; nec eas id facere in ecclesia, neque in conventu, neque in synodo, sed privatim longævæ ætatis experientia et explosis propter ævi maturitatem vitiorum incentivis, inter domesticos permiserit; nec omnes, sed eas quæ in operibus bonis testimonium habent, quæ hospites recipiunt, quæ sanctorum pedes lavant, quæ tribulationem patientibus subministrant, quæ omne opus bonum subsequuntur, quarum et ipse incessus, motus, vultus, sermo, silentium, quamdam sacre continentiae gestet honestatem. Aliud est enim matremfamilias domesticos verbis et exemplis erudire, aliud antestitis sive omni ecclesiastico ordini vel etiam publicæ synodo quædam inutilia docentem interesse, cum videlicet ista quæ domesticos exhortatur, eorum et suum in commune adipisci cupiat profectum, illa vero in conventu ventosæ tantum laudis et solius arrogantiae ambiat appetitum. Sicut igitur caput viri Christus est, ita nimirum caput mulieris vir, ac per hoc si mulier viris præses debet, jam eorum caput est: et si illa eorum caput est, illi necessario caput Christi erunt. Non autem ullus caput Christi præter Patrem esse potest, secundum Apostolum qui ait, *Caput Christi Deus* (I Cor. xi), et de quo in Canticis canticorum dicitur: *Caput ejus aurum optimum* (Cant. v). Non igitur mulier viris se præferendo eorum caput esse debet, ne dum sexus inferior ultra se quam ordo exposcit, attollit, et superiori sexui præfert, caput

quod præminere cæteris membris debet, infima petat, et pedes qui cæteris membris præeminentibus infima loca tenent, cæteris præeminentes ad superiora tollantur, sicutque naturæ ordo permutatis ac potius perversis legibus fœdatur. Nam si forte aliquis his sacrosanctis apostolicis institutionibus obniti tentans, mulieres viros docere virisque præses, et synodos instituere debere, ideo affirmare nisus fuerit, quod secundum evangelicæ tubæ præconium mulieres crebro mediatori Dei et hominum ministraverint, ad pedes scilicet ejus sedentes, et verbum ex ore ejus audientes, ac circa frequens ministerium satagentes, et lacrymis pedes ejus rigantes, et capillis tergentes, et corpus ejus miro unguentorum liquore linientes, eumque ad passionem pergentem sequi non distulerint, et post resurrectionem ejus ad ejus monumentum recurrentes ejus sacratissimæ resurrectionis gloriosum mysterium et primæ cognoverint et discipulis nuntiarent, animadvertat quod aliud sit ad pedes Domini sedere, et cætera quæ præmissimus agere, aliud synodos statuere, in conventibus viros docere, perversas constitutiones tradere, et viris præferri appetere. Illæ etenim typum sanctæ Ecclesiæ gestantes Domino ministrare, et sacratissimis ejus allocutiis inhærescere: istæ vero si quæ sunt, Athaliæ nimirum exempla sequuntur, quæ dum viris præses incompetenti desiderio appetit, pene omne semen regum extinxit, et sui nefandissimi capitis interitu ad ultimum indignam vitam digna morte finivit. Femina vero idcirco Domini et salvatoris nostri resurrectionis nuntiatrice esse existimatur, ut quia fuerat ei femina de coelis ad terras venienti iter, fieret etiam ei a terris ad coelos redeunti index, et quem venientem Maria virgo mundo edidit, redeuntem nimirum Maria a Domino sanata discipulis nuntiaret. Qui mediator Dei et hominum non idcirco de femina natus esse perhibetur, ut semineum sexum viris præferret, sed ut utrumque sexum in culpam lapsam suæ incarnationis mysterio redimeret: virum videlicet, quia vir fieri pro nostra salute dignatus est, juxta illud propheticum: *Ecce veniet vir, oriens est nomen ejus* (Zach. vi); de quo scribitur, *Jesus Nazarenus virum approbatum a Deo virtutibus et signis, quæ fecit per illum Dominus* (Act. ii); feminam vero, quia de femina sine ullo masculini sexus contagio nasci dignatus est, et utriusque sexus sicut verus conditor, ita etiam verus permanet restaurator.

CAPUT XIV.

Contra eos qui dicunt, Dei cooperantes nos direximus congregare vos, sive congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens.

In primo hujus operis libro in prima parte libri, cum eorum error discuteretur qui dicunt *Deum sibi conregnare*, aliquantulum disputatum est, unde hic quoque error, quo se *Dei cooperantes* superciliosè jactant, cassari potest: quoniam et Deum sibi conregnare, et Dei cooperantes esse, non humiliter, non sanctorum regum exemplis contenti, non sanctorum Scripturarum institutionibus instructi, sed perperam

et fastu arrogantis elati delirant; et dum appetunt id sibi usurpare quod non competit, timendum est ne id amittant quod competit, quia quisquis ambit illicita, amittere solet acquisita. Sed quoniam, ut præfati sumus, in superioribus hic error ex parte discussus est, nunc ad id quod ideo illos qui in eadem synodo fuisse noscuntur congregatos dicunt, ut per eos Deus consilium suum statueret, nostræ disputationis vertamus articulum. Dicunt enim: *Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens*, quasi non scriptum sit, *Qui vivit in æternum creavit omnia simul*, et quasi Deo quædam nova voluntas quæ antea non accesserat, accedat: de quo per prophetam scribitur: *Statuit ea in æternum et in sæculum sæculi, præceptum posuit, et non præteribit* (Psalm. cxi. viii); aut quasi ullius adminiculo indigens ideo alios congreget, ut plurium deliberatione quid agere debeat statuatur. Est enim consilium a consulendo dictum, quo aliquid aut faciendi aut non faciendi assidua consideratione decernitur. Est enim genus causæ quod oratores deliberativum dicunt, in quo genere de quibuscumque vitæ utilitatibus quid aut debeat aut non debeat fieri tractatur. Sunt enim in eo suasio et dissuasio, id est, de expetendo et fugiendo, de faciendo et non faciendo. In suasionem autem duo sunt fortiora, spes et metus. Quia igitur Deus omnipotens est, ideo nullius est indiguus, ideoque nec alterius suasionem ad ea quæ non vult peragenda promovetur, nec ab his quæ agere vult ullius dissuasionem remouetur, nec quodam metu ab aliquibus, quæ agere vult agenda hortatur, nec cum alio consilii sui deliberationem statuit. Quibus omnibus si indigeret, necessitatem pateretur, omnipotens non esset: est autem omnipotens, nullam igitur indigentiam habet, ac per hoc incautum est dicere: *Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens*. Consilium namque Dei Filius est, qui non statutus est a Patre quadam deliberatione, sed genitus ante sæcula ineffabili natiuitate, quem Pater genuisse, et sine quo nunquam fuisse a fidelibus creditur. Est enim sapientia Dei Patris quæ ei consempterna est, et quæ dicit: *Ante colles ego parturiebar, adhuc terram non fecerat, quando parabat cælos, aderam illi; dum vallaret mari terminum, et legem poneret aquis, ego cum illorum* (Prov. viii). Quæ etiam celsitudinem suam his verbis demonstrat dicens: *Ego in altissimis habitavi et thronus meus in columna nubes* (Eccli. xxiv); et iterum: *Gyrum cæli circuevi sola, et in fluctibus maris ambulavi, in omnem gentem et in omnem populum primatum tenui; et iterum: Ego quasi terebinthis expandi ramos meos. Ego feci ut oriretur lucifer in cælo. Ego omnes qui me amant diligo. Exitus enim mei antus vitæ sunt*. De hoc enim consilio Psalmographus dixit: *Consilium Domini manet in æternum, cogitationes cordis ejus in sæculum sæculi* (Psalm. xxxv). Qui ideo consilium dicitur, eo quod incarnationis ejus arcappum ad consulendum humano generi sit concessum, quod consilium nulla ætate dissolvitur, sed in æternum manet, quia triumphalis mors Domini diabo-

licum perenniter exstinxit exitum. Cogitationes namque cordis ejus prædestinationem internæ ejus judicii innunt, in quibus cuncta reposita sunt quæ vel fuerunt vel sequentibus sæculis futura succedunt. Hominum etenim consilia plerumque frustrantur: Domini autem consilium permanet in æternum. Homo enim mortalis caduca sapit, æternus Dominus nunquam reprehendenda constituit. Unde et hoc consilium quod illi dicunt quod per eos Dominus statuisset, ideo a Domino statutum esse minime creditur, quia Dominicus præceptis contraire dignoscitur, cum videlicet et per Veteris et per Novi Testamenti paginam Deus se solum adorari seu coli instituerit, isti autem quasdam res insensatas adorandas sive colendas esse absurdissima deliberatione percenseant. Non enim Deus commutabilis est, ut quæ antea inhibuerat modo peragenda concedat, sed quod ante sæcula in consilio suo, hoc est, in Filio, constituit, semper stabilia esse permittit, Isaia attestante qui ex persona Dei Patris ait: *Omne consilium meum stabile erit, et omnia quæcumque cogitavi efficiam* (Isa. xlvi). Hoc etenim consilium, id est Filius, et testamentum dicitur, unde et Jeremias ait: *Si non esset testamentum meum in custodia die ac nocte, præcepta cæli et terræ non dedissem*. De quo testamento dicitur: *Et testamentum pacis erit in Jerusalem*. Quomodo ergo Deus illos ideo congregaret ut per eos consilium proprium statueret, ut illi somniant, in quo tanta est scientia ut nec præterita ei quædam, nec futura, sed omnia presentia sint, cujus substantiam sicuti est, nulla potest attingere opinio, nulla complecti definitio, quoniam plus est quam quicquid dici aut cogitari potest? Est enim spiritus natura simplex, lux inaccessibilis, invisibilis, inæstimabilis, infinitus, perfectus, nullius egens, æternus, immortalis, cui omnia vivunt, a quo omnia initium consecuta sunt, venerandus, diligendus, metuendus, extra quem nihil est, imo in quo sunt omnia quæque sunt sursum deorsumve, summa et ima, omnipotens, omnia tenens, vere in omnibus dives, quia nihil est ubi non sit, nec aliquis ei locus absens est, exceptis impiorum cordibus, ubi quamvis sit per potentiam, non est tamen per gratiam, qui ubique esse his divinæ legis testimoniis comprobatur. Ait enim Psalmista: *Quo ibo ab spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, tu illic es, et si descendero in infernum, ades; si sumpsero pennas meas ante lucem, et habitavero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua* (Psalm. cxxxviii). In Isaia quoque legitur: *Sanctus sanctus sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est terra gloria majestatis tuæ* (Isa. vi). Per Jeremiam quoque dicit: *Deus appropinquans ego sum, dicit Dominus, et non Deus de longinquo: quod si absconsus fuerit homo in abditiis, ego eum videbo. Nonne cælum et terram ego impleo? dicit Dominus* (Jerem. xxiii). Liber quoque Sapientiæ dicit: *Sanctus enim spiritus sapientiæ, et non liberavit maledictum a labiis suis, quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius speculator est ve-*

rus, et linguae auditor, quia spiritus Domini replebit orbem terrarum (Sap. 1). In Ecclesiastico quoque scribitur: Quoniam multa sapientia Dei, fortis in potentia, videns omnes sine intermissione; qui bonitate sua eum qui non erat creavit, iustitia eum qui peccaverat condemnavit, misericordia imo magna misericordia eum qui perierat restauravit (Eccl. xvii). De quo per Prophetam dicitur: Magna opera Domini exquisita in omnes voluntates ejus: confessio et magnificentia opus ejus, et iustitia ejus manet in saeculum saeculi (Psal. cv). Et iterum: Universae viae Domini misericordia et veritas (Psal. xxv); et cui per eundem Prophetam dicitur: Et tu, Domine Deus, miserator et misericors, patiens et multa misericordiae et verax (Psal. lxxxvi). Nunquid eum quem dominationes adorant, tremunt potestates, et coelestibus hymnis laetabunda angelorum collaudat militia, quem cherubim et seraphim, sublimes virtutes ejus scientia repletæ, ejus amore ardentes, sensu minime comprehendere valent, quem nemo novit nisi Filius qui utique unius est cum eo substantiæ, credere opportunum est ut alterius consilio egeat? et ideo alios vocet ut per alios consilium suum statuat? O demeritissimum dictum, o insulsa locutio, o verba cumctis divinis verbis obnitentia! quæ si ab his quibus dicta sunt defendantur, insaniam vicina sunt; si non defendantur, ignorantia et ignavia deputanda sunt. Adherere enim Deo quis potest bonis actibus insistendo, sicut ille cupiebat qui dixit, *Mihi autem adherere Deo bonum est* (Psal. cxlvii); consilium autem illi dare nemo potest, est enim auctor et fons omnium bonorum, et, ut crebro diximus, nullius indiguus. Magnus, ait Propheta, Dominus noster et magna virtus ejus, et sapientiæ ejus non est numerus. Dic, quæso sancte Isaias, dic nobilissime vatum, dic Domini incarnationis et gentium vocationis evangelice potius quam prophetice narrator, dic utrum aliquis sensum Domini cognoscere potest, aut ei consiliarius effici valet? *Quis enim cognovit sensum Domini? aut quia consiliarius ejus fuit? cum quo inivit consilium, et erudit eum scientia, et viam prudentiæ ostendit illi* (Isa. xl)? Item idem propheta dicit: *Nunquid nescias et non audisti? Deus sempiternus Dominus qui creavit terminos terræ, non est deficiens, neque laborans, nec est investigatio sapientiæ ejus* (Ibid.). Dicat etiam magister gentium quid de hac re sentiat. Ait enim: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei: quam incomprehensibilia sunt judicia ejus et investigabiles viæ ejus* (Rom. xi)! Cujus enim judicia incomprehensibilia et viæ investigabiles sunt, nullo modo credendus est alterius consilio ad res deliberandas egere, quia sicut natura, ita et sapientia super omnes est, et sicut coequari ei quis nequit per naturam, ita nec ejus scientiæ potest aliquid conferri per consilium. Consilium enim ab eo quaeritur, qui aut per naturam, aut per intelligentiam socius est. Deo autem nullus æqualis, nullus socius est, dicente Moysæ: *Quis similis tibi in dis, Domine? quis similis tibi, honorificus, sanctus, mirabilis, in mu-*

jestatibus faciem prodigia (Exod. xv)? De quo etiam per Psalmistam dicitur: *Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino, aut quis similis erit Deo inter filios Dei? Deus qui glorificatur in consilio sanctorum, magnus et metuendus super omnes qui in circuitu ejus sunt. Domine Deus virtutum, quis similis tibi? Potens es, Domine, et veritas tua in circuitu tuo* (Psal. lxxxix).

CAPUT XV.

Contra eos qui dicunt: Si enim imperiales effigies et imagines emissas in civitates et provincias obviant populi cum cereis et thymiatis, non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet in Ecclesiis Christi depingi imagines salvatoris nostri Dei et intemerate matris ejus et sanctorum omnium?

Quisquis alicujus artis sedula meditatione cupit habere peritiam, non imperitorum, sed peritorum artificum monitis adherendo discende arti præbet instantiam, nec affectat eorum sibi magisterium usurpare, quos videt in propria arte minus doctos et despicabiles esse, ne dum desiderat instanti opere ex adepta arte adipisci laudem, incassum et suum deperdat opus, et cæteris sit in subsannationem. Hoc a liberalium artium sectatoribus, hoc a medicis, hoc a metallorum confectoribus sive sculptoribus, hoc a lignorum lapidumque cæsoribus, hoc ab agrorum cultoribus fixa ratione observatur: solum ab his observare negligitur, qui ut imagines adorare instituant, a pravis rebus exempla sumere affectant, et rem tam inutilem tamque perversam nonnunquam bonis rebus incompetenter, plerumque perversis astruere nituntur impudenter; et in modum temulentii, qui nimio mactatus mero tremantibus membris, titubantibus gressibus, nudatis sensibus, modo barbaris, modo Latinis utitur verbis, modo ignium caloribus, modo pruinarum delectatur algoribus, modo insensate jacere, modo enerviter delectatur ludere, et in nulla parte fixam habens intentionem, huc illicque nutabundam et rationis egenam efferre non desinit mentem: ita isti modo divinarum Scripturarum testimonis incompetenter adhibitis, modo suarum assertionum deliramentis, modo mala, modo malorum quarundam rerum malorumque actuum exemplis suum nituntur usquequaque firmare errorem. Nam quis furor est quæve dementia, ut hoc in exemplum adorandarum imaginum ridiculum adducatur, quod imperatorum imagines in civitatibus et in plateis adorantur, et a re illicita res illicita stabiliri paretur? Doctor enim gentium non vos imperatorum imitatores, sed suos, imo Christi fieri hortatur dicens, *Imitatores mei estote sicut et ego Christi* (I Cor. xi); et ut imperatorum fasces sive vulgi bacchatus a Christianorum mentibus dirimeret, ait: *Nobis quibus Christus crucifixus est, quid nobis cum foro* (I Cor. vi)? Jam vero quia de forensibus sive publicis actionibus exempla sumere intra sanctam Ecclesiam affectant, cur non scenicas mimicasque nugas, vel etiam crudelitates quæ in theatris sive in orchestris de ludis gladiatoris infeliciter fiunt, sibi usurpant? Cur non

clerus cum antestito more secutoris populum velut A
retiarium insectatur? Cur non tota circi gentilia vel
potius infelicia exempla sectatur, qui Christi custo-
dit Ecclesiam? Sed absit catholica religione, ut actiones
perversas quas pridem proterva gerebat gentili-
tas, nunc Christiana imitetur et servet gravitas.
Nostra enim conversatio, ait Apostolus, *in caelis*
est (Philip. III). Ideoque quisquis illo tendere deside-
rat quo caput nostrum Christus præcessit, non de-
bet fieri sectator forensium vel publicarum actionum,
sed ipsius capitis nostri Christi, aut ejus membro-
rum, apostolorum videlicet sive apostolicorum vi-
rorum. Exempla enim prava ita catholicis vitanda
sunt, sicut et seductio malorum hominum, sive socie-
tas infistorum, dicente Domino: *Non audies auditum*
vanum, non consenties cum injusto fieri testis injus- B
tus; non eris cum pluribus in malitia. Odisse enim
debet Christianus, exemplo Psalmistæ, eos qui ode-
runt Dominum et super inimicos ejus tabescere (Psal.
CXXXIX). Neque enim Tobias vir probabilis et Deo
charus filium suum exempla perversa sectari horta-
batur, cum dicebat: *Vide, fili, ne sequaris iter iniquo-*
rum, et multitudo peccantium non suadeat te, quoniam
stipendia eorum mora est; tu autem si operatus fueris
veritatem, erit respectus Dei in operibus tuis, et cum
omnibus qui faciunt justitiam hereditabis vitam æter-
nam (Tob. IV). Quisquis ergo videns imagines impe-
ratorum adorari a populorum frequentis, hoc exem-
plo munitus imagines adorare percenset in basilicis,
huic sancti viri præcepto non mediocriter reluctari
convincitur, nec cum David dicere poterit: *Non sedi* C
in consilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non
introibo; odio habui congregationem malignorum, et
cum impiis non sedabo; lavabo inter innocentes manus
meas, et circumdabo altare tuum, Domine (Psal. XXVI).
Sed si fortasse hujusce erroris defensor dicet, impe-
ratorum imagines adorare peccatum non est, per-
pendat quanta gloria tribus pueris id facere nolentibus
in flagrante camino angelo coelitus emissio, edacis
rogi flammam excutiente et salutiferum rorem illis
impertiente, collata sit, quantoque miraculo Babylo-
nicus princeps inter eos se vidisse similem filio Dei
testetur, non ad suam, sed ad illorum gloriam vel
etiam ad suam pertinaciam refutandam. Audiant
etiam beatum Hieronymum in commentario quem
in libro Danielis edidit taliter dicentem: « *Ecce enim,* D
inquit, Deus noster quem colimus potest eripere nos
de camino ignis ardentis, et de manibus tuis, rex,
liberare. Unde putaverat se terrere pueros, inde cer-
nit in eis materiam fortitudinis. Nec in longum dis-
serunt, sed præsens sibi pollicentur auxilium dicentes:
Ecce enim Deus noster quem colimus, ipse nos et de
eo quod minaris incendio, et de tuis potest manibus
liberare. *Quod si noluerit*: Pulchre ad id quod dixe-
rat: *Potest eripere nos*, non intulit contrarium, si
non poterit, sed, si noluerit: ut non impossibilitatis
Dei, sed voluntatis sit si perierit. *Notum tibi sit,*
rex, quod deos tuos non colimus, et statuam auream
quam crexisti, non adoramus. Sive statuam, ut Sym-

machus, sive *imaginem auream*, ut ceteri transtule-
runt, voluerimus legere, cultores Dei eam adorare
non debent. Ergo judices et principes sæculi qui
imperatorum statuas adorant et imagines, hoc se
facere intelligant quod tres pueri facere nolentes
placuerunt Deo. Et notanda proprietas, deos coli,
imaginem adorari dicunt, quod utrumque servis Dei
non convenit. » Ecce sancti viri documentis instrui-
mur, imperatorum imagines adorari minime debere.
Et quis tam perversus eas non solum adorare decer-
nat, sed ab earum adoratione exempla perversitatis
ad aliarum nihilominus imaginum adorationem assu-
mat? Et si homines mortales protervia vanitatis
inflati, pompa sæculari elati, honorum ambitione
cupidi, jactantia pleni, loco circumscripti, situ con-
tenti, quia non ubique esse poterant, ideo imagines
suas hominibus adorandas mandavere, quia in seipsis
non ubique poterant adorari, quid necesse est Deum
in imagine adorare, qui incircumscribitus est, qui
ubique totus est, ubique mirabilis qui loco non con-
tinetur, situ non circumscribitur, quem, sicut ait
Salomon, *cælum et cæli cælorum non capiunt* (II Pa-
ral. VI), quem non capit mundus, sed ille capit mun-
dum? Cum enim tanta sit ejus virtus, tanta gloria,
tanta potentia, non est querendus in imaginibus, sed
in mundis et sanctis pectoribus; non est adorandus
in depicta tabula, sed in aula sancta, dicente Pro-
pheta, *Adorate Dominum in aula sancta ejus* (Psal.
XXXIX), qui non invenitur per picturam statutis locis,
sed per opera a mentibus piis, quem non in loco,
non in pictura, non tabulis Elias quærebat, sed ubi-
que eum præsentem sciebat ei qui se instantia ho-
norum operum præsentem exhibuerat cum dicebat:
Vivit Dominus in cujus conspectu sto (III Reg. XVII).
In tabulis ergo Deum, qui inlocalis et omnipotens est,
adorare velle, sicut gentiles reges suos locales sive
mortales adorabant, profanum est et incredulitatis
vicinum. Nullam enim hoc scelus fecisse legimus
gentem, nisi Babylonios et Romanos, vel eas gentes
quæ ab his aut subactæ, aut finitimæ fuere, aut ab
his exempla sumpsere, ut sicut in ferocitate sive in
fortitudine hæc duo regna cæteris mundi regnis emi-
nuisse noscuntur, ita etiam in colendis idolis et
adorandis prouiora fuisse credantur. Fuit itaque inter
hæc duo fortissima regna magna concordantia, ma-
gna similitudo, magna crudelitas, magna etiam for-
titudine, et revera fortitudo quæ cæteris mundi regnis
suo tempore imperaverit. Nam ut illud ab oriente,
ita nimirum istud eminebat ab occidente; illud mundo
pubescente, istud jam mundo senescente. Nam om-
nem, ut aiunt historie, Babylonii regni hereditatem
et apicis cumulum Romanum suscepit imperium, et
inter hæc duo regna quasi inter patrem senem qui
jam posse desierit, et filium parvulum qui necdum
dominandi vires acceperit, duo regna vice tutoris
Persarum videlicet sive Macedonum fuisse traduntur.
At dum hæres, id est, Romanum imperium, adole-
vit, hoc quod tutoris locum tenebat abscessit, et
suscepit hereditatem filius adolescens quam pater

amiserat Veteranus : quorum duorum regnorum consonantias sive concordias persequi longum est. Nam, ut cætera taceamus, in hac parte non minima eorumdem regnorum consonantia est, quod utraque reges suos in statu sive imaginibus per campos sive plateas adorare censuerint, et hæc facere nolentibus diversa supplicia intulerint. Nam hoc malum cum cæteris malis quæ Christi adventu frustrata sunt, frustrari omnino debet, et non solum ab eo ad alia peragenda exempla sunt sumenda, sed idipsum a Christicolis radicitus est exstirpandum, ne qua, secundum Apostolum, *radix amaritudinis* rursum *pulei et inquinat multos* (Heb. xii). Nam cum apostolicis instruamur documentis nullam nos dare debere occasionem maligno, cur talem gentilibus occasionem demus mortalium regum imagines adorando et ab his exempla sumendo? ut nobis ingerere possint dicentes : Nos eorum simulacra vel imagines adoramus quos vel vera religione deos credimus, vel antiquorum traditionibus docti deos non esse nescimus : vos vero, quibus istud abominatio est, cur imagines hominum vel ceris pictas vel metallis conflatas sub regum reverentia etiam publica adoratione veneramini, et, ut ipsi prædicatis, Deo tantum honorem debitum etiam hominibus datis? Quod si illicitum legique contrarium est, cur hoc facitis, Christiani, aut cur vestri non prohibent sacerdotes? ne id quod id ignorantibus nobis pro sacrilegio ascribitis, scientes sub officii excusatione subeatis. Quæ dum et his similia primis fidei temporibus a philosophis gentium nostris illata fuissent, nostri taliter respondisse feruntur : Hoc namque quod dicitis nec debemus probare, nec possumus, quia evidentibus Dei dictis, non elementa, non angelos, nec quoslibet cæli ac terre vel aeris principatus adorare permittitur. Divini enim speciale hoc nomen est officii et altius omni terrena veneratione vel reverentia, sed sicut in huiusmodi malum primum adolatio homines impulit, sic nunc ab errore consuetudo vix revocat. In quo tamen incauto obsequio quanquam divinus non deprehendatur cultus, sed propter similitudinem amabilem vultuum gaudia intenta plus faciant, quam aut hi forte exigant quibus defertur, aut perfungi oporteat deferentes, reverentiores tamen et districtiores hanc consuetudinem perhorrent Christiani, quibus taliter illatis non apparet eos, tunc regum imagines adorare censuisse, quanquam rudes adhuc et necdum solidæ ad percipiendum solidum cibum mentes hominum fuerint de gentilitate conversæ. Jam vero quia dicunt exemplo imperialium imaginum imaginem Dei vel sanctæ Dei genitricis Mariæ vel omnium sanctorum adorari debere, quam sit absurdum quamve inutile in promptu est, etiam sive hoc capitulo, sive in aliis ex parte monstratum est. Nullus enim præter Deum omnipotentem omnium sanctorum imagines vel nomina habere vel retinere potest, dicente Propheta : *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum : dinumerabo eos et super arenam multiplicabuntur*

(Psal. cxxxix). Et Dominus Abraham dixerit : *Si possunt stellæ cæli numerari præ multitudine, semen quoque tuum numerari poterit* (Gen. xv). Semen autem Abraham omnes credentes esse, omnibus manifestum est. Ipse enim est pater gentium, in cuius semine, id est in Christo, benedicuntur omnes gentes; qui secundum apostolum, non ex circumcisione, sed ex credulitate amicus Dei vocatus est, nec ei observatio legis, sed credulitas fidei ad iustitiam reputata est.

CAPUT XVI.

Contra eos qui dicunt quod imaginis honor in primam formam transit.

Usitatissimum et oppido familiarissimum illis qui in adorandis imaginibus æstuant, hoc est, ut credant et asserant imaginis honorem in eandem formam posse transire cuius imago est. Quod quidem quomodo fieri valeat, et utrum fieri valeat, nulla ratione percipitur, nec divinatorum eloquiorum testimoniis approbatur. Nunquidnam sancti qui pro meritis suis cælestia regna conscendere valuerunt, quorum illi inofficioso obsequio imagines adorare percensent, superstitiosos aut supervacuos honores ambierunt? Nunquid adorari se permiserunt? Quidam enim ex illis abjecti esse cupiebant, ut Domini gratiam mererentur : de quibus erat ille qui dicebat : *Elegi abjectus esse in domo Dei magis quam habitare in tabernaculis peccatorum* (Psal. lxxxiv); quidam vero flagellari potius quam venerari maluerunt : testis est ille qui dixit : *Ego autem non solum alligari, verum etiam mori pro Christo paratus sum*. Non enim eos honorum appetitores, sed spirituali vigore flagrantes et contra adversa munitos atque igne tribulationis decoctos et mundanis adversitatibus fortiores effectos, doctor gentium fuisse commemorat, cum quosdam ex illis dicit tantatos, ut Achiam; quosdam lapidatos, ut Zachariam et Stephanum; quosdam illorum sectos, ut Isaiam, qui per figuram syllepsis pluraliter ponitur; quosdam in occisione gladii mortuos, sicut plures prophetarum fuisse noscunt; quosdam circuire in melotibus, in pellibus caprinis, sicut Eliam et Joannem; quosdam angustatos sive egentes fuisse illisque dignum non fuisse mundum, sicut de pene omnibus sanctis passim credendum est, commemorat (Heb. xi) : quibus exemplis monstratur non eos honorum, sed virtutum desiderio æstuasae. Nam si ambitione honorum dum mortaliter viverent, uterentur, non hodie in cælestibus tanta gloria fruerentur; dum ergo sit illis a Domino honor perpetuus attributus, non sunt transitoriorum honorum indigni.

Honor itaque digne sanctorum corporibus, reliquiis sive basilicis exhibitus, et omnipotenti Deo et sanctis ejus manet acceptus; incompetens vero et indecens, nec Deo nec sanctis ejus manet acceptus.

Hinc est quod beatus Joseph post prophetiam ossa sua cum adjuratione filiis Israel ad terram repositionis venturis secum deferenda percenset, ne,

dum *Ægyptii* memores essent illius, sive administrationis qua in magna egestate *Ægyptum* gubernaverat, ejus oculibus institem exhiberent venerationem; et qui erat in Dei creatoris devotione firmatus, et a vana superstitione *Ægyptiorum* omnino alienus, eo propensius eam ostenderet sanctitatem, quo et vivens humiliter et recte Deo servierit, et post obitum cineribus suis incompetens obsequium exhiberi recusaverit. Cum ergo sancti viri et Deo per omnia accepti vana obsequia hominum devitaverint, sicut Paulus et Barnabas *Lycaonum* superstitione obsequia devitasse noscuntur, et Petrus Cornelli devotam venerationem spreverit, angelus etiam in Apocalypsi Joannem ne se adoraret prohibuerit, quis eos credat imaginum adoratione delectari, aut picturarum obsequiis demulceri, aut qualiter ad eos honor picturis exhibitus quæ nec de illorum corpore, seu vestibus sunt, sed pro capto ingenii cujusque ab artificibus præparantur, poterit pervenire? Non enim delinuntur pictorum operibus qui cum Christo regnant in cœlestibus, nec ambiunt ab opificibus in tabulis sive in parietibus pingi, qui a Christo in libro vitæ meruerunt ascribi. Dicant igitur quibus hoc tam peculiare est dicere, quod imaginis honor in primam formam transit, dicant ubi hoc legerint aut quibus valeant testimoniis approbare. Dominus namque et Salvator noster non ait: *Quandiu fecistis imaginibus, sed, Quandiu fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis (Matth. xxv)*; nec ait: *Qui imagines, sed, Qui vos recipit me recipit (Matth. x)*; nec Apostolus ait: *Diligamus imagines, sed diligamus nos invicem, quia charitas ex Deo est (Rom. xiii, et I Pet. i)*; nec imaginum onera, sed nostra alterutrum mutuo vehenda percensuit dicens: *Alter alterius onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi (Gal. vi)*. Nam cum imagines plerumque secundum ingenium artificum fiant, ut modo sint formosæ, modo deformes, nonnunquam pulchræ, aliquando etiam fœdæ, quedam illis quorum sunt simillimæ, quedam vero dissimiles, quedam novitate fulgentes, quedam etiam vetustate fatescentes, querendum est quæ earum sint honorabiliores, utrum ex quæ pretiosiores, an ex quæ viliores esse noscuntur, quoniam si pretiosiores plus habent honoris, operis in eis causa vel materialium qualitas habet venerationem, non fervor devotionis; si vero viliores ex quæ minus similes sunt illorum quibus aptari parantur, injustum est, cum hæc quæ nec opere nec materia præcellunt, nec personis similes esse noscuntur, auctius propensiusque venerantur. Nam dum nos nihil in imaginibus spernamus præter adorationem, quippe qui in basilicis sanctorum imagines non ad adorandum, sed ad memoriam rerum gestarum et venustatem parietum habere permittimus, illi veropene omnem suæ credulitatis spem in imaginibus collocant, restat ut nos sanctos in eorum corporibus vel potius reliquiis corporum, seu etiam vestimentis veneremur, juxta antiquorum Patrum traditionem: illi vero parietes et tabulas adorantes in eo se arbitrentur magnam

A dei habere emolumentum, eo quod operibus aini subjecti pictorum. Nam etsi a doctis quibusque vitari possit hoc quod illi in adorandis imaginibus exercent, qui videlicet non qui sint, sed quid innuant venerantur, indoctis tamen quibusque scandalum generant, qui nihil aliud in his præter id quod vident venerantur et adorant. Unde cavendum est ne evangelicam sententiam subeant, qui tot pusillos ad scandalizandum impellunt, quoniam si is qui unum de pusillis scandalizaverit, formidolosissimæ sententiæ subiacet, multo magis exitiabili ille ferietur severitate, qui pene omnem Christi Ecclesiam aut ad imagines adorandas impellit, aut imaginum adorationem spernentes anathemati submittit. Quod utrumque cum magna cautela vitare necessarium est, ne dum in utramlibet partem plus se quis quam ordo exposcit, impeggerit, jacturam suæ salutis evitare non possit.

CAPUT XVII.

Quod instante et præcipitanter sive insipienter Constantinus Constantiæ Cypri episcopus dixit: Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines secundum servitium adorationis quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati emitto; et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta catholica et apostolica Ecclesia segrego, et anathemati submitto, et parti qui abnegaverunt incarnationem et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto.

Quam præcipitanter et, ut ita dixerim, insipienter Constantinus Constantiæ Cypri episcopus cæteris consentientibus se suscepturum et amplexturum honorabiliter imagines dixerit, et servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur, ei se redditurum garrierit, non est plurimum nostra disputatione discutiendum, quoniam omnibus qui hoc vel legunt vel audiunt liquido patet illum non modici erroris voraginibus immersum, quippe qui servitium soli debitu Creatori exhibere se fatetur creaturis, et dum cupit favere picturis reluctatur cunctis sacris Scripturis. Quis ergo unquam sani capitis talem absurditatem vel dixerit vel dicenti consenserit, ut in tanto honore habeatur picturarum varietas, quanto sancta, vivificatrix et omnium creatrix Trinitas? et tale impendatur servitium picturæ, quale exhibetur Domino totius creaturæ? Aut quis illum talia nauseantem potius quam loquentem audire pateretur? Aut quæ aures tanti facinoris noxam non abdicare potius quam percipere niterentur? Quoniam quidem perversum est ut quibuslibet rebus insensatis tale impendatur servitium adorationis, quale Deo omnipotenti cui non est similis, cui per Salomonem dicitur, *Domine, non est tibi similis in cælo sursum nec in terra deorsum (II Paral. vi)*. Cum qua ergo fronte, ut de cæteris taceam, hoc unum comma divinæ legis audit, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Deut. vi)*, qui hoc spreto non solum creaturis servit, sed earam servitium servitio Deo debito æquiparare contendit? Siet namque episcopus in Ecclesia, et legat, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies, et mox ut in*

conventu sederit dicat : « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines , et illis servitium adorationis , quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur , impendo , » sique se in divinis verbis instabilem , se aliud ore profitentem , aliud corde credentem , aliud divinis paginis legentem , aliud in antro pectoris sui tenentem , et divinis verbis obtinentem , et suas nugas Dominicis præceptis præferentem demonstret . Nam cum sibi suisque dignoscatur in sua perversa professione obesse , nobis e contrario qui illorum nugis reniti cupimus , dignoscitur prodesse , cum videlicet errorem detegit infustum , quem illi videntur plebibus ingerere palliatum . Ajunt enim : « Non adoramus imagines ut Deum , nec illis divini servitii cultum impendimus , sed dum illas aspicimus et adoramus , illo mentis nostræ acumen defigimus , ubi eos quorum illæ sunt , esse non ignoramus . » At contra iste illorum detegens errorem , et suam pandens absque ulla obumbratione cogitationem , fatetur se quale sanctæ Trinitati , tale illis exhibere servitium , talemque adorationem , sique absurditatem quam illi introrsus retinent latenter , hanc iste egerit patenter . Nec latere quempiam potest illorum ignavia , cum hanc pandat hujusce professionis sententia . Quia ergo omnes qui suo errore dissentiunt a sancta catholica et apostolica Ecclesia segregare et anathemati submittere , et illis qui Domini Jesu Christi incarnationem salutiferam credere recusaverunt , admittere nituntur , quantæ sit fatuitatis cunctis legentibus liquet agnoscere , quippe qui suæ ignaviæ demersus barathro , dum cæteros ad se secum talia passuros protrahit , si quos tanti periculi voraginem vitare conspiciat , eos conviciis et contumeliosis affatibus oburgare contendit . Nam quæ insaniam , vel quæ amentiam est , ideo Christi plebem ab Ecclesiæ matris uberibus conari convellere , eo quod servitium soli Deo debitum rebus sensu carentibus obnitiur exhibere ? Aut quæ perversitas est æquales judicare illos qui mediatoris Dei et hominum Christi Jesu vivificatricem incarnationem obstinata mente credere recusant , illis qui , spreto secundum divinæ legis imperium creaturarum omnium servitio , soli Deo , cui omnia famulantur , servire desiderant : aliud est enim mundi redemptionem non credere , aliud soli Deo velle servire ; aliud est salutem mundi spernere , aliud imaginum adorationem contemnere ; aliud est salutiferis monitis refragari , aliud vanis et superstitionis obsequiis reniti . Idem namque Dominus et Salvator cum et per paginam Veteris Testamenti imagines adorare inhibuerit , et per corporalem præsentiam imaginem Cæsaris Cæsari potius reddendam quam adorandam censuerit , talia in se credendi præcepta contulit dicens : *Qui credit in me , habet vitam æternam (Joan. vi) ; et iterum : Ego sum osium et vita , si quis per me introierit salvabitur , et ingredietur et regredietur , et pascua inveniet (Joan. x) ; et iterum : Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto , non intrabit in regnum celorum (Joan. iii) .* Veritas hoc dicit , salus

A mundi hoc testatur , redemptor generis humani hoc protulit : et quis tam hebes tamque ægnis parem illum judicem , qui his tam authenticis monitis contradicit , illi qui contemptis divinis eloquiis sine sensu adorare contemnit ? Esto , imagines adorare virtus et bonum opus est : nunquidnam fidei æquari potest ? Cum tamen cunctis bonis operibus insistendum sit , nullum opus bonum ad perfectam salutem quemquam adducere valet , nisi fidei fundamento superponatur et ejus munimine fulciatur . Abraham denique non ex operibus , sed ex fide justificatus est ; Moyses fide grandis factus est ; sancti per fidem vicerunt regna , et sancti omnes juxta fidem defuncti sunt . Et Propheta dicit , *Omnia opera ejus in fide (Psalm. xxxiii) ;* et Dominus in Evangelio , *Fides tua te , inquit , salvum facit (Marc. x) ;* item idem : *Amen dico vobis , si habueris fidem et non hæsiteris , non solum de scutnea facietis , sed et si huic monti dixeritis : Tolle et jacta te in mare , fiet ; et omnia quæcunque petieritis in oratione credentes accipietis (Matth. xxi) .* Unde datur intelligi cæteris virtutibus fidem præeminere ; et quanquam ei spes et charitas connectantur , tamen per fidem ad eas pervenitur . Nec pari damnatione judicandas est qui in cæteris operibus quam qui in fide delinquit , quoniam quidem cum nullus absque fide imagines adorando salvari possit , innumerabiles in cælesti patria sunt legiones quæ sive per martyria , sive per innocentiam , sive per solitudinem conversationis , cum imagines penitus nec habuerint , nec adoraverint , per fidei tamen observantiam catholicis cœtibus sociati perpetuis gaudiis perfuuntur .

CAPUT XVIII.

Quod Eutimius Sardensis episcopus a præfati Constantini errore non multum dissenit in eo quod ait : Ex toto corde suscipio venerandas imagines cum concedenti honore et amplectibili adoratione . Illos enim qui aliter aut contrarie sentiunt aut dogmatizant contra sanctas imagines alienos catholice Ecclesiæ deputans et prædico et hæreticos annuntio .

Cum Eutimius Sardensis episcopus Constantino Constantiæ Cypri episcopo pene par sit in confessione , non est ambiguum parem eos habere fidem paremque adepturos retributionem , nisi emendatio in utro illorum præcesserit . Ex toto enim corde uterque se confitetur suscipere imagines cum summo honore et amplectibili adoratione . O demens episcoporum confessio , o insana præsulum prædicatio ! Ecclesia catholica voce præsulum incarnationis Christi mysterium se suscepisse congratulans , Domino dicit : *Suscepimus , Deus , misericordiam tuam in medio templi tui ,* et isti dicunt : *Suscepimus et adoramus imagines .* Caterva credentium Christum qui est pax nostra , qui fecit utraque unum , apostolos sive apostolicos viros suscipere precatur dicens : *Suscipiant montes pacem populi tui ,* et isti dicunt : *Suscepimus imagines adoratione amplectibili .* Cum ergo isti pene omnem auxilii sui spem in imaginibus deligant , non medioeriter a sancta et universali dissentiant .

tiant Ecclesia, quæ spem auxilii sui non in picture
factis, non in manufactis artificum operibus, sed in
Deo omnium creatore designt, quæ habet adjuutores
apostolos et apostolicos viros, qui pro ea quotidie
Dominum interpellant, et susceptum dono sancti
Spiritus de supernis sedibus imbrem sanctæ prædi-
cationis, utpote altiora in Ecclesia loca fidelibus ple-
bibus sive rectoribus diffundunt, secundum Joel va-
tacinium dulcedinis, et colles fluent lac (Joel. iii);
quod etiam his verbis Ezechiel innotat dicens: *Ve-
stri autem montes Israel facient uvam, et fructum ve-
strum quem vos manducabitis populus meus.* Quæ uva
et qui fructus, quanquam Christus Dominus intelli-
gatur qui de montibus Israel processit, a patriarchis
videlicet hominem assumens, potest etiam dulcedo
prædicationis veteri et novo Testamento compaginata
intelligi, quæ diffunditur per humilium fidelium men-
tes, et incredulorum corda ad credendum et ad fru-
ctum afferendum mollicat, et rectorum sensus
æternæ spei retributione lætificat, eosque justitia in-
dui et cum subjectis plebibus Deo hymnum canere
exhortatur, impleturque illud propheticum: *Campi
tui replebuntur ubertate, pinguescent fines deserti et
exultatione colles accingentur; induti sunt arietes
orivum et convallies abundabunt frumento: etenim cla-
mabunt, et hymnum dicent (Psal. lxxv).* Levat enim
oculos suos ad eos, cum dicit: *Levavi oculos meos ad
montes, unde venit auxilium mihi (Psal. cxxi).* Non
enim ait: *Levavi oculos meos ad res insensatas, ut
ab his adjutorium adipiscerer; sed, Levavi oculos
meos ad montes, ad eos videlicet montes super quos
Ecclesia Christi fundata est, dicente Propheta, Fun-
damenta ejus in montibus sanctis (Psal. lxxxvii);*
qui etiam videntes liberari populum Dei a servitute
Ægypti, et ad terram repromissionis conscendere,
id est, mundi hujus ærumnosam servitutem, fideles
quosque spernere, et ad æternam patriam convolare
exultant, dicente eodem sanctissimo Prophetarum:
*Montes exultaverunt ut arietes, et colles sicut agni
orivum (Psal. cxiv).* Quisquis ergo ad hos montes
specta cum cæteris vanitatibus creaturarum adora-
tione, soli Deo servitium exhibens, mentis oculos
somno infidelitatis depulso levat, cum aeris potesta-
tes sive earum sequaces superbi quique ad exitiabi-
les Erebi densitates descenderint, non timebit, et
cum cæteris hujusmodi hominibus cum summa ju-
bilatione cantabit: *Propterea non timebimus dum
conturbabitur terra, et transferentur montes in cor ma-
ris. Sonuerunt et turbatae sunt aquæ ejus, conturbati
sunt montes in fortitudine ejus (Psal. xlv). Quia igitur
antiquus hostis, cujus satellites in sacris litteris
plerumque montium nomine designantur, illorum in-
dubitante montium, malignorum videlicet spirituum,
de quibus per Nahum prophetam dicitur: *Montes
commoti sunt ab illis, et colles tremuerunt (Nahum.
i); et de quibus Apostolus dicit: Si habuero omnem
fidem, ita ut montes transferam (I Cor. xiii), om-
nium malorum suavor, et e contrario omnium bono-**

rum dissuasor, ideoque hominibus persuasit creatu-
ras colere, ut eos a creatore averteret, illius persua-
sionibus pessimis actum est, ut creaturarum adora-
tio inolescere, quæ sub prætextu quodammodo
religionis et reverentiae sanctorum, magnum in his
locum tenet, qui imagines se ex toto corde suscipere
et adorare fatentur. Nam dum amborum error pene
par, ut præfati sumus, sit, in eo namque quodam-
modo dispar esse dignoscitur, quod Constantinus eos
qui servitium soli Deo debitum creaturis impendere
recusant, infideles et incredulos judicat, Eutimius
vero non eos ut incredulos, sed ut hæreticos damnat,
qui tamen sunt, ut ait Sedulius de quibusdam,

Ambo errore pares quanquam diversa sequentes,
qui videlicet ob unius erroris insaniam sanctam cat-
holicam partim incredulam, partim hæreticam men-
tiuntur Ecclesiam. Nam si nos omnes generaliter
Christiani, qui spretis creaturarum culturis servitium
soli Deo debitum illi soli impendere cupimus, cui
merito soli debetur, ideo hæretici, quia imaginibus
non servimus, ab istis judicamur, illi proculdubio
sive ante adventum redemptoris, sive post adven-
tum, qui creaturis inserviebant, omnino catholici
judicabuntur; et si illi increduli, et revera incre-
duli, quia pro creatore creaturas colebant, modis
omnibus judicantur, nos qui uni et soli Deo spretis
vanitatibus servimus, et ejus sanctis consequens et
congruum obsequium impertimus, catholici et fide-
les habebimur et judicabimur.

CAPUT XIX.

*Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum
Agapii Cæsareæ Cappadociæ episcopi reprehenditur
in eo quod dixit: Scriptum est in nostris divinis
Scripturis.*

Et plerumque imperitia sons est, et insons; sed
imperitia sons crebro ut officiat elaborat, imperitia vero
insons officere nulli affectat. Sed dum utrumque ge-
nus non sit peccato subjectum, utrumque tamen est
reprehensioni obnoxium, quoniam imperitia sons et
peccato subjacet, utpote quæ probrosa officendi im-
pellitur voluntate, et reprehensioni, sive quia pecca-
tum non caret reprehensione, sive quia quod vel pro-
fatur vel operatur, et insipienter id facit et ineru-
dite; imperitia vero insons etsi in eo peccato careat,
eo quod neminem lædit, reprehensione tamen non
caret, quia omne imperitum ineruditum est, et omne
ineruditum reprehensioni succumbit. Ac per hoc
ridiculosissimum dictum Agapii Cæsareæ Cappadociæ
episcopi, quod dixit: *Scriptum est in nostris divinis
scripturis:* aut eidem reprehensioni quæ peccato ob-
noxia est, aut eidem quæ imperitiæ subjacet, cedere
comprobat, quoniam aut eo peccato obnoxia est,
quod quo pacto principes eorum dum sint homines,
cæteris mortalitate non dissimiles, Deum sibi con-
regnare dicunt, et se divos suæque gesta vel dicta divi-
lia nuncupant, eo nimirum pacto suas Scripturas di-
vinas nuncupant; aut in eo reprehensioni succumbit,
quod eloquentiæ inscius, loquendi venustatis igna-
rus dum dicere debuerat, in nostris codicibus divi-

nas Scripturas continentibus, aut aliquid hujusce-
modi, id e contrario incomposite et ridiculose dixisse
fertur, in nostris divinis scripturis : quod quidem,
sicut præfati sumus, arrogantiae fastu, quo et Deum
sibi conregnare et se divos nuncupare præsumunt,
protulisse creduntur, insania est. Si vero aliud di-
cere cupientes, aliud dixere, nec tanta in eis acumi-
nis vis est, ut quæ corde concipiunt, vix certis ac
propriis verbis significare queant, ignavia est : ac per
hoc in utramvis partem per devia aut superbia fe-
runtur elati, aut ignorantiae caliginosis retinaculis cre-
duntur addicti. Quis ergo unquam sani capitis tale
quid dixerit? Quis sanæ mentis tale quid protulerit?
Quæ vecordia, quæve sit amentia hominem mortale-
m, passionibus subjacentem, dicere: *Scriptum est*
in nostris divinis scripturis? Si ergo *nostris*, quo-
modo *divinis*? Et si *divinis*, quomodo *nostris*? Ab ho-
mine ergo derivatur *humanus*, a Deo derivatur *divi-
nus*. Nostræ etenim scripturæ humanæ sunt, Dei
Scripturæ divinæ sunt : de codicibus tamen sanctæ
legis dicere nos ratio permittit, *nostris codices*, de
Scripturis vero divinis non aliter nisi divinas Scrip-
turas recte et convenienter secundum rationem di-
cere valemus. Esto, hoc dictum rationabiliter stare
poterat, cum tamen non possit, quo nec de jactan-
tiæ fonte scaturisse nosceretur, nec de imperitiæ ba-
rathro manasse crederetur, in eo denique reprehendi
modis omnibus poterant, quod cum sit inutile inutili-
ter ad rem inutilem, ad imagipum videlicet adora-
tionem astruendam, prolatum fuisse monstratur?
Nec refragari ei potest quodam modo simplicitas,
quæ plerumque rectis quibusque inhærere solet, cum
id non pura, non recta, sed perversa voluntate pro-
laturum esse constet. Si enim ex rusticitate sancta
quæ sibi solum interdum proficit, simpliciter et inno-
cue, et non ad aliquid illicitum asserendum proces-
sisse dignosceretur, a Deo qui scrutator cordis et re-
num est, qui plerumque voluntates potius quam actus
considerat, ei proculdubio ignosceretur. Sicut enim
mala voluntas etsi non aliquid mali opere perpetret,
tamen pro actu plerumque tenetur, ita nimirum bona
voluntas pro bono opere semper accipitur. Quod ut
exemplis illustremus, et Balaam mala voluntas qua
populum Dei maledicere cupiebat, quanquam ad id
quod desideraverat non pervenerit, a culpa non fuit
indemniss; et David bona voluntas qua templum
Domino ædificare cupiebat, quanquam opere non
fuerit expleta, divinis tamen est collaudata ora-
culis.

CAPUT XX.

De eo quod Joannes presbyter Theodosio abbate mo-
nasterii sancti Andrea recitante verba Joannis Chry-
sostomi, et dicente : Vidi angelum in imagine perse-
quentem barbarorum multitudinem, dixit : Quis est
iste angelus, nisi de quo scriptum est : Quoniam
angelus Domini percussit centum octuaginta quin-
que millia Assyriorum in una nocte in circuitu Je-
rusalem exercitantium.

Dixisse Joannem Chrysostomum Theodosius abbas

^a Nec refragari ei potest quodam modo simplicitas. Emendator reposuit, suffragari. At verbo refragari in
hoc significato etiam supra usus est lib. II.

A monasterii sancti Andrea in sæpe memorata vario-
sima synodo, quæ pro adorandis imaginibus gesta est,
refert, *Vidi angelum in imagine persequentem multi-
tudinem barbarorum*. Nam dum hi qui in eadem syn-
odo fuisse memorantur, patriarcharum, propheta-
rum cæterorumque sanctorum et illustrium virorum
verba ob imaginum adorationem stabiliendam pertur-
bare nitantur, eos denique patriarchas quædam egisse
quæ non egerint mentiantur, non est mirandum si
etiam Joannem Chrysostomum talia dixisse crimen-
tur. Nunquid enim præfatus vir tam eloquens, tam-
que eruditus diceret : *Vidi angelum in imagine per-
sequentem barbarorum multitudinem*, cum sciret an-
gelorum immortalem naturam nequaquam ut ab ho-
minibus videatur picturarum esse indignam. Sunt
enim natura spiritus, officio angeli, qui ut ab ho-
minibus videri possint, corpora ex lucidissimo
æthere, nec ex pictorum opificiis assumere credun-
tur : unde non est credendum ut a Joanne viro elo-
quentissimo tale dictum sit prolaturum, quod nec ver-
bis sit expolitum, nec sensu lucidum, nec ulla ratione
subnixum. Est enim in eo vitium quod grammatici
amphiboliam, id est ambiguitatem dictionis nuncu-
pant, quia dum dicitur, *Vidi angelum in imagine per-
sequentem barbarorum aciem*, non evidenter elucescit,
utrum angelum in imagine viderit qui alibi perse-
queretur barbarorum multitudinem, an angelum
alibi visum fuisse et in imagine barbarorum perse-
qui multitudinem : quod quidem dictum et si hoc vi-
tio careret, aliis quoque indicibus tanti viri non esse
appareret, qui dum ejusdem non fuerit ætatis, ridicu-
losissimum ac potius falsissimum esset cum dicere,
Vidi angelum barbaros persequentem, qui, ni fallor,
vidisse se in pictura eandem historiam ab artifice de-
pictam, qua angelus barbarorum pridem cuneos pro-
straverat, persecutus sit. Multi etenim deserti et elo-
quentissimi viri in suarum disputationum vastissimis
campis, prout ordo et ratio dicat, sicut et cæterarum
rerum, picturarum etiam et imaginum faciunt men-
tionem. Quod dum illi qui illarum adorandarum
æstu uruntur legentes repererint, totum pervertere ad
earum conantur adorationem, ut videlicet inde con-
tra nos, qui Domino annuente veri sumus adoratores
in spiritu et veritate Patrem adorantes, suam iner-
mem armatam efficere affectent assertionem, quod
ab eloquentissimis viris quamdam imaginum factam
fuisse reperiant mentionem, quasi de omnibus quo-
rum mentio in tractatibus sit, continuo præcepta deu-
tur. Joannes igitur presbyter, cui dum præfatus
Theodosius abbas Joannem Constantinopolitanum epi-
scopum dixisse mentiretur, *Vidi angelum in imagine*
persequentem barbarorum multitudinem, protinus sub-
junxisse fertur et dixisse : *Quis est iste angelus, nisi*
de quo scriptum est? Quoniam angelus Domini per-
cussit centum octuaginta quinque millia Assyriorum in
una nocte in circuitu Jerusalem exercitantium. Jam
in pluribus illius vanæ lectionis locis quæ ex hoc

negotio ab illis digesta est, plura notabiliter et incaute A
locutus fuisse deprehenditur. Pene omnibus enim ibi
incautus locutus fuisse notatur, et quanto velocior in
sermonibus, tanto nimirum segnior approbatur in
sensibus, dicente Salomone: Si videris virum velo-
cem in verbis suis, scito quia spem habet insipiens ma-
gis quam ille (Prov. xxix). Nam dum de pictura dixisse
referatur: Quis est iste angelus nisi de quo scriptum
est: Quoniam angelus Domini percussit CLXXXV millia
Assyriorum? et cætera, quam fuerit incautus, quam-
que delirus apparuerit, cum non Assyrios ille angelus
percussisset pictus, sed ille qui ad hoc explendum
fuerit missus. Quod vero ait, In circuitu Jerusalem
exercitantium, tanquam ita scriptum habeatur et in
hoc sicut et in cæteris ineruditus esse detegitur, quon-
iam nunquam hoc ordine verborum scriptum esse
reperitur. Quanquam enim Sennacherib rex Assy-
riorum pene omnes civitates Juda munitas ceperit,
dicente Scriptura: Et factum est in quartodecimo anno
regni Esæchiae, ascendit Sennacherib rex Assyriorum
super omnes civitates Juda munitas, et cepit eas (IV
Reg. xviii), nequaquam tamen ad Jerusalem pervenit,
nec in circuitu urbis machinis murum feriturus ca-
stra posuit, sed de Lachis Rabsacen ad Jerusalem
misit, qui stetisse legitur in aqueductu piscine su-
perioris, in via agri fullonis. Quod iisdem verbis liber
Verborum dierum, qui Hebraice דברי הימים, Graece
ἱστορίαι διημέριων dicitur, qui est chronicon divinæ leg-
is, testatur: Nisi Sennacherib rex Assyriorum servos
suos Jerusalem. Ipse enim cum universo exercitu ob-
sidebat Lachis (II Paral. xxxii). Nam id quod præ-
fatus Joannes more suo usurpasse dignoscitur, tan-
quam inibi scriptum sit, In circuitu Jerusalem exer-
citantium, in nullo sanctæ legis authenticorum codi-
cum invenitur. Quod ut lucidius comprobetur, ipsa
sanctæ legis verba, prout in codicibus habentur, per
ordinem ponenda sunt. Ita enim in libro Regum le-
gitur: Factum est igitur in nocte illa, venit angelus
Domini, et percussit in castris Assyriorum CLXXXV
millia. Cumque illuculo surrexisset, vidit omnia cor-
pora mortuorum, et recedens abiit, et reversus est Sen-
nacherib rex Assyriorum, et mansit in Ninive (IV
Reg. xix). Liber quoque sanctissimi ac disertissimi
vatis Isaiæ hoc modo hanc textit historiam: Egressus
est autem angelus Domini, et percussit in castris As-
syriorum CLXXXV millia, et surrexerunt mane, et ecce
omnia cadavera mortuorum, et egressus est, et abiit,
et reversus est Sennacherib; et cætera (Isai. xxxvii).
Liber quoque Verborum dierum, qui cum sit, ut præ-
fati sumus, totius divinæ legis chronicon, historias
tamen regum e latere libri Regum, quæ in eo præter-
missæ sunt, enucleatim edisserit, hoc modo hanc
narrat historiam. Et misit Dominus angelum qui per-
cussit omnem virum robustum et bellatorem et princi-
pem exercitus regis Assyriorum, reversusque est cum
ignominia in terram suam (II Paral. xxxii). In qui-
bus exemplis, hoc quod a Joanne usurpatum est, mi-
nime invenitur.

CAPUT XXI.

Quod nulla auctoritate vigent, neque in u.s.o authenti-
corum librorum reperitur quod illi dicunt, per ima-
ginem cujusdam Polemonis quemdam ab adulterii
perpetratione coercitum fuisse, quod quidem æquare
nituntur miraculo quod fimbria Dominicæ vestis actum
est, quam mulier contingens exoptatam recepit sani-
tatem.

Inter cætera quæ ob suum errorem astruendum
deliramenta in ejusdem vanissimæ synodi lectione con-
glomerasse deteguntur, hoc illis est familiarissimum,
quod per imaginem cujusdam Polemonis quemdam as-
severant ab adulterii perpetratione coercitum; quod
quidem gestum, si tamen gestum esse credatur, quan-
quam in nullo vel Veteris vel Novi Testamenti authen-
ticorum codicum sit repertum, nec ab ullo eorum
doctorum, qui a sancta Romana, catholica et apostoli-
ca Ecclesia recipiuntur, sit prolatum, tamen id et
ad suum errorem fulciendum, quasi quoddam pro-
batissimum miraculum, proferunt, et miraculo quod
Dominicæ vestis fimbria gestum est, æquiparare non
metuunt. Quod quidem si, ut illi asseverant, gestum
est, salutaribus Dominicis gestis nec debet nec potest
coæquari, quoniam quanta est distantia inter nescio
quem Polemonem et Dei et hominum Mediatorem,
tanta nimirum distantia est inter gesta præfati Po-
lemonis ejusque imaginis et sanctissima miracula Do-
mini salvatoris, nec possunt similes actus habere,
qui nimium nimiumque sunt dissimiles in virtute.
Quis in nubibus, inquit Propheta, æquabitur Domino?
aut quis similis erit Deo inter filios Dei (Psal. lxxxix)?
De eo etiam dicitur in Canticis canticorum: Caput
ejus aurum optimum (Cant. v), quoniam sicut auro
nullius potest metalli conquiri natura, ita creatori
omnium, qui caput utique Christi est, nulla potest
coæquari creatura? De quo etiam in eisdem Canticis
canticorum absponsa dicitur: Sicut malum inter ligna
sylvæ, sic dilectus meus inter filios (Cant. ii), quo-
niam sicut malum cum sit pulchrum aspectu, odore-
que suavissimum præeminet lignis sylvarum, ita ni-
mirum redemptor noster, qui est odor vite in vitam,
quem quotidie Ecclesia in odore sequitur unguento-
rum, cunctis præeminet cæteris sanctorum, qui id-
circo filiorum nomine censentur, quia non mundo
cui nati sunt, sed Christo cui renati sunt, adherere
noscentur. In Apocalypsi quoque vigintiquatuor se-
niores coronas suas ante Agnum projecisse leguntur,
quia videlicet omnes sanctorum virtutes cunctaque il-
lorum victoriæ, quibus ipso opulante claruerunt,
ejus virtutibus et victoriæ comparatæ minores esse
cernuntur, quoniam et rivulus a perenni fonte deri-
vatus minor esse perhibetur eidem fonti comparatus,
et vilis pampinus vitis vivacibus radicibus vel etiam
fructiferis palmitibus vilior omnino creditur compa-
ratus. Estio, factum est, et credi possit, ut virtus Po-
lemonicæ imaginis ab adulterii scelere quemdam com-
pesceret, num ideo omnes imagines adorandæ sunt?
Nunquid quia pecualis animantis lingua rudis hu-
manas loquelas profundens arioli cujusdam perver-

sam intentionem, qua benedictum populum maledicere nitebatur, comescuit, angelicosque terrificos ictus irrationale animal rationali homini vitare concessit, ideo animalia sunt peculia adoranda? aut quia atrocium ferarum vulnera ferocitate puerilis turba virum Dei vanis insultationibus lacescens est prostrata, ideo est ursorum rabies adoranda? Plerumque etenim casuali eventu res quodammodo accedentes noxiarum rerum perpetrationem quibusque perpetrare cupientibus inibent, sed non ideo easdem res per quas hæc fiunt, adorare ratio permittit. Si ergo hoc quod de Polemone et imagine ejus dicant, cujus adminiculo suum errorem fulcire cupiunt, in veritate gestum est, ideo imagines adorandæ non sunt, quia secundum exempla quæ breviter præmisimus, non omnes res quibus quedam utilia mortalibus inferuntur adorandæ sunt; si vero in veritate gestum non est, ut et nos arbitramur, nec illi plene rationabili auctoritate proferunt, qui nullis hoc in veritate gestum authenticis approbant indicis, nec ideo vanissima sensu carentium rerum est adoratio stabilienda, quia mendacis nec mendaciorum exemplis res quæ rationabiles et in veritate fieri debet, nusquam legitur esse statuta, quoniam sicut veritas nunquam mendacis assentiri dignoscitur, ita nimirum mendacia veritati semper refragari creduntur: quæ duo ita sibi e diverso venientia cernuntur opponi, ut sibi mutuo semper credantur repiti. Sicut ergo ignis fomitem nemo potest aquarum fluentis nutrire, vel e contrario aquarum fluentia nemo potest igneis fomitibus augere, ita etiam nemo potest veritatem, ut illi facere appetunt, mendacis comprobare. Decussis igitur breviter et ex parte probatis quod gestum imaginis Polemonis, si tamen, ut illi fassi sunt, gestum est, gesto Dominicæ fimbriæ coequari nec debet nec valet, sive, quod prorsus ambigitur, utrum gestum sit, quod illi gestum fuisse dicunt, an non, sive quod etiam si gestum fuerit, non idcirco imaginum adoratio astrui valebit, nec non et id quod mendacis approbari seu constitui veritas nequeat, nunc operæ pretium est, ut quid fimbria Dominicæ vestis, quam illi imagini Polemonis coequare contendunt, typicis innuerit arcanisque mysteriis, breviter exsequamur. Fimbria namque Dominicæ vestis fides est incarnationis, cujus tactu gentilitas ægritudinem amisit idololatricæ fœditatis. Sicut enim fimbria ad comparationem corporis sive totius indumenti pars minima est, ita nimirum incarnatio redemptoris divini et ineffabili generationi qua a Patre ante sæcula genitus est, comparata, minima esse videtur: de qua generatione per Isaiam dicitur, *Generationem ejus quis enarrabit (Isa. LIII)?* ubi subauditur, nullus. Humanam autem ejus generationem ita evangelista enarrat, *Liber generationis Jesu Christi filii David (Matth. 1)*. Mulier ergo post tergum fimbriam Dominicæ vestis attingens exoptatam sanitatem, quam medicorum industria longa per tempora negaverat, recepit, quia post passionem et resurrectionem sive in cælum ascensionem Domini gentilitas

credulitatis sanitatem quam nec patriarcharum nec prophetarum ei prædicatio quiverat impertire, Dominicæ vestis fimbriam tangendo, incarnationis videlicet ejus mysterium credendo, percepit, et cum ad ipsius Domini prædicationem vix modica discipulorum turba crederet, ad prædicationem iamen apostolorum tanta multitudo celerrimo fidei ardore succensa est, ut una die quinque millia hominum, alia tria credidisse perhibeantur: quod et ipsa Veritas discipulis promisit dicens: *Qui credit in me, opera quæ ego facio et ipse faciat, et majora horum faciet (Joan. XIV)*. Quod quidem et in miraculo quod per Petrum a Domino gestum est, quidam intelligi posse putant, quoniam dum Dominus imperio verbi sive tactu infirmos sanaverit, Petrus umbræ suæ tantum tactu infirmos legitur sanasse. Dominus ergo ad filiam archisynagogi suscitandam pergens, fimbriæ tactu feminam a profluvio sanguinis liberat, quia videlicet dum synagogam, quæ utique patriarum charum et prophetarum de stirpe descendit, somno incredulitatis evigilandum appetere tendit, gentilitatem a demonum insolentissimo cultu suæ fidei cognitione sanavit, et bonum quod illa perfidix culpa irrita percipere neglexit, ista fidei devotione percipere meruit. Ad synagogam ergo liberandam se Dominus venisse testatur, cum et per præsentiam corporalem dicit: *Non sum missus nisi ad oves quæ perierant domus Israel (Matth. xv)*; sive cum discipulos in vias gentium abire, et in civitates Samaritanorum cohibet introire; et quondam allegorice per Salomonem in Canticis canticorum ad Israeliticæ gentis hortum se descensurum promittit dicens: *Descendi ad hortum nunc ut viderem poma convallis (Cant. vi)*; quia scilicet dum ad Judaici populi hortum in quo erat lex in cortice pandens acerrimam austeritatem, in nucleo occultans incomparabilem suavitatem, per carnis susceptionem descendit, gentiliticæ convallis abjecta opera invisit, eamque sibi fidei integritate ascivit. Porro quod sanata in itinere femina ad domum archisynagogi a Domino venit, ejusque filia mortis vinculis destitutis suscitatur, synagoga quandoque somnum suæ dissidentix discussura, et Christo per fidem resurrectura, et ei perpetim victura monstratur, quandoquidem mox ut *plenitudo gentium, secundum Apostolum, subintraverit (Rom. x)*, cæcitate quæ ei ex parte in non credendo in mediatorum Dei et hominum contigit, a se discutiendo, et in eum credendo qui sibi per patriarchas et prophetas sacrarum oraculorum tonitruis olim annuntiatus est, credens, sic omnis Israel salvus erit. Cum igitur his et his similibus mysteriis quæ in Dominicæ fimbriæ gesto innuuntur, Polemonis imago penitus careat, non eo modo ut Dominici indumenti fimbria habenda est, nec debet ei coequari in honore, quæ æquari nequit in tot mysteriorum fulgore.

CAPUT XXII.

Quod iudices qui in præfata synodo fuerunt, incongrue et incongrue artem pictoriam extollere co-

nati sunt, dicentes: Pia enim est ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt, ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat.

Si pestilens humor arcem corporis, id est, caput obsederit, facile ad cætera membra transfunditur, nec mirandum est si ad pedum ima transfusus eos vehementer lædat, si eum jam caput, quod omnibus membris præeminet, lesisse constet. Vesania igitur adorandarum imaginum quæ Constantini et Hælenæ matris ejus, sive etiam Tharsii Constantinopolitani episcopi cæterorumque illarum partium sacerdotum mentem irrepserit, non est plurimum magnipendenda, si ad judicium sive plebium usque mentes subripiendas descendit, quoniam ut superiori exemplo monstratum est, cum caput insolentia cujusdam rei invaditur, facile cætera invaduntur, quæ capiti subesse monstrantur. *Omne caput languidum, ait Propheta, et omne cor mærens, a planta pedis usque ad verticem non est in eis sanitas (Isa. i),* quia videlicet dum a regibus et a sacerdotibus, qui exemplar bene vivendi subjectis plebibus esse debent, recte vivendi recteque agendi studium prætermittitur, de interna sanitate subjectarum plebium quodammodo dubitatur. Cum ergo in eadem synodo tot sacerdotum fuerint obsitæ mentes erroribus, quomodo non poterat error judicum inherere mentibus? Aut quis ab errore reducat oves, si errandi ducatum teneant pastores? Sacerdotes etenim qui in errore subditas plebes inducere noscuntur, talibus per Jeremiam prophetam increpationibus arguuntur: *Propterea hæc dicit Dominus ad pastores qui regunt populum meum. Vos dispersistis oves meas, et expulistis eas, et non visitatis eas (Jerem. xliii);* ubi protinus quanta sit cura Dei erga populum, qualiterve amotis negligentibus studiosiores populo Dei dentur rectores, protinus subinfertur: *Ecce ego vindico in vos secundum mala studia vestra, et suscitabo illis pastores qui pascant eas, et ultra non timebunt neque terrebebunt, dicit Dominus (Ibid.).* In Ezechiel quoque propheta de talibus, quod quidem non sine ingenti animi angore prosequimur, qui stipendiis ecclesiasticis utuntur, et exemplis erroneis et incautis populum in errorem inducere creduntur, sicut hi fecisse perhibentur, qui in vanam imaginum adorationem exarserunt, et populum subditum prælati sibi in errore professionis sociaverunt, ita scribitur: *Et ideo, pastores, audite verbum Domini: Oves meas devoratis, et lanis eorum vos cooperitis, et quod crassum est jugulatis, et oves meas dispersistis; quod infirmum erat non confortastis, et quod male habebat non curastis, et contritum non alligastis, et quod errabat non convertistis, et quod perierat non requisistis, et sortem oppressistis labore, et dispersæ sunt oves meæ, eo quod non sint pastores, et factæ sunt in devorationem omnibus bestiis agri, et dispersæ sunt oves meæ super omnem montem et in omnem collem altum, et super faciem totius terræ dispersæ sunt, nec erat qui eriperet, neque qui revocaret (Ezech. xliiiv).* Non ergo in hujus negotii vanissima

A professione tanta est nequitia judicum, quanta per-versitas sacerdotum, sed in istis deprehenditur ignavia, in illis ingens redundat insania, præsertim cum illi se imagines adoratorios, eisque servitium quod sanctæ Trinitati debetur, exhibituros profiteantur; isti pictorum artem piam esse, et non debere subannari, et pictorem pie agentem a Patre commendari professi sint dicentes: *Pia enim est ars pictoris et non recte eam quidam insipienter detrahunt, ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat.* In quibus utrorumque professionibus evidenter ostenditur, tanto sacerdotes præeminuisse iudicibus in errore, quanto nimirum præminent per gradus sublimitatem in honore, nec coæquari potuisse laicos præsulibus in absurda professione, qui non coæquari possunt in sacerdotalis cathedræ sessione; sed dum in neutra parte reperitur quod recte queat laudari, in utraque tamen parte cernatur quod merito possit vituperari, et præsum error qui se imagines adoratorios eisque servitium soli Deo debitum exhibituros fassi sunt, ex parte discussus sit, restat ut iudicium etiam error quo artem pictoriam piam esse asseverant, nostri styli invectione discutiatur. Dicunt enim artem pictoriam piam esse, quasi non cum cæteris mundanis artibus communionem pietatis aut impietatis sortiatur. Quid enim ars pictorum amplius habet pietatis arte fabricorum, sculptorum, conflatorum, cælatorum, latomorum, lignariorum, terre cultorum, vel cæterorum opificum? Omnes enim quas præmissimus artes, quæ non nisi discendo possunt attingi, et pie et impie possunt ab his quibus exercentur haberi, nec in eas pietas aut impietas cadit, sed in hominibus qui earum sunt sequaces, qui plerumque aut vitiorum procacissimis tumultibus coarctantur, aut virtutum salutariferis cœtibz exornantur. Si ergo ideo ars pictorum pia esse perhibetur, quia per eam plerumque piorum hominum actus et pia quædam gesta pinguntur, ergo et ideo impia perhibebitur, quia plerumque per eam impietates multe, id est, trucidationes hominum, atrocitates bellorum, crudelitates sceleratorum, immanitates ferarum, impetus bestiarum vel cætera his similia depinguntur; et si ideo impia nullatenus esse creditur, quia hæc quæ executi sumus adumbrationibus vel etiam lineamentis quibusque humanis visibus impertuntur, nec ideo pia erit quia per eam bonorum hominum gesta signantur. Sicut enim ferrum nec ideo impium dicitur, quia ex eo homines interimuntur, nec ideo pium, quia ex eo quædam instrumenta fiunt quibus et ensium vibrantium illisiones quantiantur, et homines tueantur, et a medicis salutis humanæ consulitur; ita et ars pictorum nec ideo impia, quia per eam crudelia, nec ideo pia, quia clementia quædam pinguntur.

Quod vero ei non recte a quibusdam insipientibus detrahi suspirant, a nullo qui sanæ mentis est ambigitur eos in hac quoque parte sicut et in cæteris de-mentiam sequi: quippe cum nullus sani capitis neque imaginibus detrahat, neque arti pictoriæ, sed

eorum qui eas adorant eisque servitium inconsequens exhibent, abominetur vesaniam. Non enim vinum quia ebrietatem generat, reprehenditur, cum plerumque Deo in sacrificium libetur; nec sylva quæ furibus hospitium præbet, quia plerumque hominum usibus multa quæ expediunt administrant; nec ideo igni imputatur, quia interdum edaciter domos vel cætera humanis stipendiis apta devorat, cum mortaliū vite multis adminiculis suffragetur. Porro quod dicunt, *Ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat*, cur Pater, aut ubi scriptum sit, pictorem commendet, nec illorum est approbare, nec nostrum credere, quippe cum in nullo oraculorum divinorum volumine pictorum laus perhibeatur inesse. Reperiant ergo illi in quolibet divinarum Scripturarum loco, in quo etiam secundum propriam asseverationem pictoris, ideo quod componendis imaginibus instant collaudet, et nos reperiemus qualiter eis respondere valeamus, quia omnipotens Deus non opera sed devotionem operum, nec actus sed voluntates actuum, nec res sed causas rerum, nec quisquis faciat, sed qua mente id faciat, plerumque aut probat aut improbat.

CAPUT XXIII.

Inutile et mendacio plenum dictum Joannis presbyteri et legati Orientalium dicentis: Non contraeunt pictores Scripturis, sed quidquid Scriptura dicit hæc demonstrant, quatenus concordēs sunt Scripturarum.

Si omnia Joannis presbyteri et legati Orientalium deliramenta quæ in eadem synodo, in cuius inofficiosa lectionis reprehensionibus noster stylus versatur, protulit, singillatim a nobis discutienda in unum fuissent congesta, magnorum voluminum tantæ disputationis sylvæ esset indigna. Sed nos ea partim brevitatis studio cui prorsus studemus, partim ordinem ipsius lectionis servantes, quo non singulorum singula seorsum, sed quorundam passim per ordinem, prout quisque locutus est, vel etiam in eodem codice posita inveniuntur, discutienda in nostra disputatione ponentes, et brevissimæ disputationis cuncta articulo coarctare compellimur, et non singula seorsum, sed pene omnia sparsim, prout ordo dictavit, exsequimur. Est interea operæ pretium diligenter discutere, qualiter, ut idem profatus est, pictores haudquaquam credantur Scripturis contraire aut qualiter quidquid Scriptura dicit demonstrent, qualiter concordēs sint Scripturarum. Quamvis enim non eluceat de quibus Scripturis ille hoc dixerit, credendum est tamen eum de sacris Scripturis dixisse, quas usitate *Scripturas* solemus vocare, ut est illud in Evangelio: *Tunc aperuit illis sensum ut intelligerent Scripturas* (Luc. xxiv). S. R. Picturæ interea ars cum ob hoc inoleverit, ut rerum in veritate gestarum memoriam aspicientibus deferret, et ex mendacio ad veritatem recolendam mentes promoveret, versa vice interdum pro veritate ad mendaciam cogitanda sensus promovet, et non solum illa quæ aut sunt aut fuerunt aut fieri possunt, sed etiam ea quæ nec sunt, nec fuerunt. nec fieri pos-

sunt visibus deferret. Mendacium enim aut de his est quæ non sunt, sed fieri possunt, aut de his quæ nec sunt nec fieri possunt, de quibus in peribermennias a philosophis acutissima sive subtilissima disputatio est, quam huic operi interponere longissimum est. Nam dum dicat non contraire pictores Scripturis, et multa a pictoribus pingantur quæ Scripturæ divinæ tacent, et ab hominibus non solum a doctis, sed etiam ab indoctis falsissima esse comprobentur, quis non ejus dictum ridiculosissimum vel potius falsissimum esse fateatur? Nonne divinis Scripturis contraire noscuntur, cum abyssum figuram hominis fingunt habere, et lympharum inundationem affatim fundere? Nonne divinis Scripturis eos contraire haud dubium est, cum tellurem in figura humana modo aridam sterilemve, modo fructibus affluentem depingunt? Nonne divinis Scripturis eos contraire manifestum est, cum flumineos amnes in figuris hominum aut situlis aquas fundere, aut alios in alios confluere depingunt? Nonne cum solem et lunam et cætera cæli ornamenta figuras hominum, et capita radiis succincta habere fingunt, sanctis Scripturis modis omnibus contraeunt? Nonne cum duodecim ventis singulis singulas formas pro qualitate virium attribuant, aut mensibus singulis pro qualitate temporum quid unusquisque deferat, quibusdam nudas, quibusdam seminudas, quibusdam etiam indutas diversis vestibus figuras dant, aut dum quatuor tempora anni singula diversis figuris depingunt, aut floribus vernantem ut ver, aut aestibus exustam; vel etiam segetibus onustam ut æstatem, aut vindemiæ labris vel botris oneratam ut autumnum, aut modo frigoribus algidam, modo ignibus se calefacientem, modo animantibus pabula præbentem, modo nimis frigoribus marcidas volucres capientem ut hiemem, Scripturis divinis in quibus hæc ita minime continentur contraire noscuntur? Quomodo ergo a pictoribus qui poetarum vanissimas fabulas plerumque sequuntur, sanctis Scripturis minime contrahitur? Finguntur enim per eos interdum res in veritate gestæ in alias atque alias incredibiles ænias; finguntur etiam quæ nec factæ sunt nec fieri poterant, sed aut mystice a philosophis intelliguntur, aut inaniter a gentilibus venerantur, aut veraciter a catholicis respuuntur: quæ omnia quanquam gentilibus habeantur in litteris, a divinis tam enprorsus sunt aliena Scripturis. An non divinis litteris alienum est quod ab illis Chymæra triceps a Bellerophonte fingitur interfecta, cum Bellerophon non bestiam, ut illi mentiuntur, prostraverit, sed montem, ut plerique intelligunt, habitabilem fecerit? An non divinis Scripturis alienum est, quod Vulcani claudi et Terræ filius Erichthonius esse, et in monte Æthna ferrum coquere, ejusque fornax Vesuvius mons Campaniæ esse fingitur, qui perpetuis ignibus ardere perhibetur? An non divinis Scripturis aliena sunt, quod Scylla capitibus fingitur succincta caninis? et Phyllis ob amorem juvenis cujusdam in arborem fingitur esse conversa? et altera Scylla eo quod Niso patri

crimen abscedit purpureum; una cum patre, et Ilys A
ob stuprum matertera à patre gestum et homicidium
matris sive matertera in seipso patratum una cum
parentibus sive matertera in volucres finguntur fuisse
conversi? aut cum Syrenes ex parte virgines, et ex
parte volucres finguntur? aut cum Ixion illusione Ju-
nonis cum Nube colens Centauros fingitur generasse?
aut cum Neptunus ipse identis marinis fingitur
subitus dominari? An non divinis Scripturis alien-
um est, quod Perseus tres sorores Gorgonas adju-
torio Minervæ interfecisse, aut cum alatus aversus
volare fingitur, aut cum de sanguine ejus nasci fer-
tur Pegasus, equus alatus, qui ungula sua fontem
rupisse Musis depingitur? An non divinis Scripturis
contrarium est, quod Prometheus homines ex luto
mixtissimos manumatos fingunt, et eundem Prometheus
à Minervæ in cœlum levatum inter aras septemplex
cypel, et cum omnia cœlestia vidisset, fingunt eum
ferulam Phœbiæ applicasse rotis, ignemque esse
furatum, et pectusculum hominis quem fixerat appli-
cato animatum reddidisse corpus? An non divinis
Scripturis contrarium est, quod Tantalum fingunt
in inferno in quodam lacu depositum, eique fallacem
aquam gulosis labia thillamentis attingere, pomaque
fugitivis cinerescencia tactibus desuper facie tenuis
pendula apparere, eique esse locupletem visum et
pauperem effectum? An non divinis Scripturis alien-
um est, cum Phineus cæcus fingitur, ejus cibos
Harpie rapuisse, ejusque prandia stercoribus so-
dasse pinguntur, quas Zetus et Calais Aquilonis
venti filii fugasse à conspectu ejus mendiciter fin-
guntur? An non divinis Scripturis contrarium est,
cum Admetus rex Græciæ, ut Alceste conjugio fru-
eretur secundum propositum soceri leonem et aprum
ad curram simul junctos, Apollinis et Herculis ad-
jutorum habuisse pingitur? Aut cum Hercules Cer-
berum triepitem canem inferorum interemisisse pin-
gitur? An non divinis Scripturis contrarium est,
quod Acteonem quendam venatorem eo quod Dia-
nam lavantem viderit, in cervum fingunt esse con-
versum, et à canibus suis non agnitum, eorumque
morsibus devoratum? An non divinis Scripturis con-
trarium est, quod Berecynthia puerum formo-
sissimum Atyn amasse, eamque zelotypiæ vanitate
succensa castrasse, et semimaseulum fecisse depin-
gitur? An non divinis Scripturis contrarium est,
quod Orpheus Euridicen nympham amasse et sono
cytharæ persuasam uxorem duxisse pingitur, que
etiam dum Aristei pastoris persecutionem non ferens
fugeret, et in serpentem incidens mortua esset, eam-
que maritus insequens ad inferos descenderet, et
legem acciperet ne eam conversus aspiceret, hanc
conversus aspexisse et denuo perdidisse fingitur? An
non divinis Scripturis alienum est, quod Venus cum
Marte concubuisse et à Sole deprehensa, et Vulcano
proditâ, et ab illo adamantinis catenis una cum
Marte pingitur fuisse religata? Hæc et his similia,
que et nobis ad retexendum sunt fastidiosa, et poe-
tis sive philosophis gentium vel ad cantandum suavia,

vel ad tractandum mystica, et pictoribus ad for-
mandum familiaria, prorsus sunt, ut præfati sumus,
a divinis litteris aliena. Nam, ut cætera taceamus,
si quis pictor duo capita in uno corpore, aut in duobus
corporibus caput unum, aut alterius animantis
caput, alterius cætera membra, ut Hippocentaurum
toto corpore equino et capite humano, et Minotau-
rum semibovem semivirumque affectet pingere, nun-
quid non Scripturis dicitur contraire? Eoquid est
dicere, *Non contraeunt pictores Scripturis*? quasi
non aliqua a pictoribus possint depingi quæ sacris
litteris credantur refragari. In sacris etenim litteris,
nihil vitiosum, nihil inconveniens, nihil impurum,
nihil falsum, nisi forte id quod perversos quosque
dixisse vel fecisse sancta Scriptura commemorat,
penitus invenitur; in picturis autem plura falsa,
plura vitiosa, plura inconsequentia, plura inconve-
nientia, et, ut singula taceam, pene omnia sive pos-
sibilia, sive impossibilia, ab eruditissimis pictoribus de-
pinguntur: quibus documentis Joannes presbyter et
legatus Orientalium in hac quoque parte, sicut et
in cæteris delirasse convincitur. Quod autem pres-
byter idem ait, *pictores quidquid Scriptura loquitur*
demonstrare, quam sit falsum quamque inutile, pruden-
s lector advertat. Nunquidnam divinæ cuncta legi-
s præcepta quæ a Domino per Moysen data sunt,
ut est illud, *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus*
est (Deut. vi), et cætera hujusmodi, in quibus nihil
sonant quæ pingi possint, a pictoribus demonstran-
tur? Nunquidnam omnia verba prophetarum, in
quibus doctrinæ, exhortationes, redargutiones, con-
templationes, minæ, vel cætera his similia conti-
nentur, in quibus crebro invenitur, *Hæc dicit Do-*
minus, aut, *Juravit Dominus*, aut his similia, quæ
ab scriptoribus potius quam a pictoribus exarantur,
pictura secundum ejus vanitatem demonstrare valet?
Nunquidnam verba ipsius Domini et apostolorum
singula a pictoribus possunt demonstrari? Pictores
igitur rerum gestarum historias ad memoriam redu-
cere quodammodo valent, res autem quæ sensibus
tantummodo percipiuntur et verbis proferuntur, non
a pictoribus, sed ab scriptoribus comprehendendi, et
aliorum relatus demonstrari valent, ac per hoc
absurdum est dicere: *Non contraeunt pictores Scrip-*
turis, sed quidquid Scriptura loquitur, hoc demon-
strant. Porro quod ait, *Concordes sunt Scripturarum*,
quam sit insulsum, quamque absurdum, multis po-
test approbari indicibus. Qualem enim concordantiam
possunt habere cum Scripturis sacris, cum illæ ve-
rares sint, isti plerumque falsa confingant? et de
illis dicatur, *Eloquia Domini eloquia casta* (Psalm. xi),
isti interdum fingant impura et incesta? Illæ semper
suadeant honesta et salubria, isti multoties inho-
nеста et ludibria? Illæ semper instant humanæ sa-
lutis, isti plerumque vanitati? Illæ semper hortentur
ad cœlestia dona, isti crebro depingant terrestria
quæque et caduca? Quanta enim concordantia est
inter id quod semper veritati innititur, et id quod
plerumque veritatem, plerumque falsitatem insequi

tur, tanta nimirum concordantia est inter Scripturas divinas quæ semper puras et fixas regulas tenent, et pictores qui mortalium more plures permutationes habent.

CAPUT XXIV.

Quod non sint coequandæ imagines reliquiis sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquiæ aut de corpore sunt, aut de his quæ in corpore, aut de his quæ circa corpus cujusdam sancti fuerunt : imagines vero nec in corpore, nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis quibus ascribuntur.

Sicut igitur sacratis rebus sive quæ per legislatorem, sive quæ per Dei et hominum mediatorem sacratæ sunt, sive etiam quæ quotidie a sacerdotibus divini nominis invocatione sacrantur, et in mysterium nostræ redemptionis sumuntur, imagines nequaquam coequandæ sunt, ita etiam nec sanctorum martyrum seu confessorum reliquiis, quæ apud fideles ipsorum amore venerationi habentur coequandæ creduntur. Quas quidem illi qui in earum adorationem exarserunt cum omnibus sacratis rebus et mysteriis plenis æquiparare nituntur, reliquiis etiam sanctorum martyrum insolenter atque absurde æquiparare nituntur. Cum ergo sanctorum corporibus aut certe corporum reliquiis, nec non et vestibus aut his similibus, quibus sancti dum mortaliter viverent usi sunt, isti picturas aut cælturas sive sculptilia vel confatilia quæque ab artificibus quibusque formata coequare in honore moliuntur, non modicam sanctis injuriam inferre monstrantur, cum præsertim sanctorum vestes et his similia ideo veneranda sint, quia aut in corporibus eorundem sanctorum, aut circa corpora fuisse, et ab his sanctificationem ob quam venerentur percepisse credantur, nec non et sanctorum corpora, vel etiam corporum reliquiæ, quoniam quanquam nunc in pulvere redacta fatescant, juxta mundi terminum cum gloria sunt resurrectura et cum Christo perpetim regnatura : imagines vero, quas illi inani voto his quæ premissimus coequare contendunt, ideo his minime coequari queunt, quæ neque id sunt quod sanctorum corpora, neque in eorum corporibus vel circa eorum sacratissima corpora fuere, sed pro capto uniuscujusque ingenii, vel instrumentis artificii, modo formosæ, modo deformes, plerumque etiam rebus impuris sunt. Unde datur intelligi non eos mediocriter errare qui illas sanctorum reliquiis nituntur æquiparare. Sanctorum itaque corpora venerari, eorumque reliquiis honorem exhibere non sine causa vetustas admisit. Nam Abraham pater gentium vir fide plenus, devotione summus, obedientia præcipuus, in præceptis Domini strenuus, non in quolibet loco, sed in agro studiose empto, conjugem legitur sepelisse, et ossa sua non in loco quolibet, sed in spelunca pulcherrima, in cujus interiore parte protoplastus sepultus fuit, juxta suum imperium a filiis tumultus legitur fuisse. Isaac quoque utero senili profusus, atque Deo in sacrificium in figura nostri Redempto-

ris ad offerendum ductus, virque sanctitate et castimonia clarus juxta patrem secundum propriam jussionem creditur a filiis fuisse sepultus. Jacob quoque vir magnæ patientiæ divinis affatim roboratus craculis et crebris repromissionibus exhortatus, cum famia inopiam vitare, et dulcissimum pignus quod extinctum crederat cernere cupiens, cum clara progenie Niliacas descendisset in omnia, non se ibidem sepeliri permisit, sed corpus suum ad terram sibi patribusque suis repromissam, juxta ossa patris avique sepeliendum advehi sanxit ; et quia quartus in eadem spelunca, in cujus interiore parte Adam sepultus fuerat, juxta avum patremque sepultus est, loco nomen *Arbes*, id est, quatuor dedit (*Gen. l.*) Joseph quoque qui typicis mysteriis a gentilibus, *salvator mundi* appellari meruit, et mira sanctitate inter fratres enituit, ossa sua filiis Israel ad terram repromissionis vehenda præcepit : quod quidem legislator idcirco minime agere distulit, quia id haudquaquam contra fidem esse cognovit. Viri itaque sancti corpus, qui de Juda ad arguendam nequitiam Israelitici regis in Bethel venerat, dum propter inobedientiam, quia cibos civitatis inhibitos sumpsit, a leone fuisset extinctum, ab eodem nimirum leone legitur custoditum, sed culpa inobedientiæ mortis acerbitate soluta, non præsumpsit crudelis fera sanctum corpus prophetæ contingere, quem atrociter præsumpserat interimere. Prophetæ itaque Bethel, nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret, nunquam se juxta ossa viri sancti sepeliri præciperet dicens : *Sepelite me juxta ossa propheta (III Reg. xiii).* Vir itaque sanctus Josias et antequam nasceretur ex nomine nuncupatus, idolorumque dissipator, et paternarum legum strenuus observator duorum prophetarum ossa, cum plurimorum hominum ossa ob altare profanum pollendum combureret, nequaquam internerata servare præciperet, nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret. Ecce quibus exemplis, ut cætera taceamus, monstratum est sanctorum cineribus venerationem exhiberi debere : dicant illi ubi unquam jubeamur imagines adorare. Sanctis ergo corporibus honorem impendere magnum est fidei emolumentum : quo præsertim et illi in cœlestibus sedibus cum Christo vivere, et eorum ossa quandoque resurrectura creduntur. Imaginibus ergo quæ nec vixisse inquam creduntur, nec resurrecturæ, sed aut ignibus aut carie consumendæ perhibentur, adorationem soli Deo debitam impertire, aut segnitæ est si nuncque agitur, aut insanie vel potius infidelitatis si pertinaciter defenditur. Nos itaque nec cum Vigilantio ejusque sequacibus reliquias abnuentes, nec cum Simone ejusque complicitibus imagines adorantes, et reliquiis sive sanctorum corporibus opportunitum obsequium exhibemus, et basilicas prout libet sanctorum imaginibus, sive etiam auro argenteove exornamus, et servitium adorationis sive culturæ soli Deo cui soli debetur ipso opulante impendimus.

CAPUT XXV.

Quod non ideo adorandæ sunt imagines quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa monstrata fuisse putentur, cum tamen non omnes res adorentur per quas vel in quibus miracula apparent.

Hoc etiam illis ad suum errorem astruendum familiare est, quod per quasdam imagines nonnulla miracula facta fuisse perhibent : quod tamen nec Veteris nec Novi Testamenti pagina demonstrat, quæ quidem et si uspiam visa vel audita fuisse probarentur, dubitandum erat, ne forte tortuosi serpentis flexuosissimis meandris viderentur vel audirentur, qui cum sit teterrimus et tenebris suæ nequitie obsitus, transfigurat se in angelum lucis, audens se dicere lucem. Multa etenim signa, multaque miracula, per angelos refugas, vel etiam per eorum sequaces fiunt, qui dum sint spirituales potentie, et, ut ita dixerim, spirituales nequitie, et prophetias infelicibus quibusque impertiunt, et virtutes multas per suos satellites faciunt : de quibus erunt illi qui dicturi sunt, *Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus et in nomine tuo damonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus ?* Quibus æternus arbiter dicturus est : *Nescio vos (Matth. vii).* Quia igitur signa plerumque diabolico instinctu fiunt, ideo beatissimus Gregorius sanctæ Romanæ Ecclesiæ antistes dixit : « Nolite, fratres mei, amare signa quæ possunt cum reprobis haberi communia. » Sanctissimus quoque Augustinus, a demonibus miracula fieri, similia miraculis quæ fiunt per sanctos servos Dei his verbis testatur. Ait enim : « Non oportet moveri cum magicis artibus miracula fiunt plerumque similia miraculis quæ fiunt per sanctos servos Dei : sicut scriptum est in Exodo, quod magi Pharaonis fecerunt nonnulla similiter sicut fecit Moyses. » Non ergo hæc oportet mirari, quia omnia quæ visibilibus fiunt, etiam per inferiores potestates aeris hujus non absurde fieri posse creduntur. Sed hoc interest, quod cum sancti talia faciunt in nomine Dei Domini omnium rerum, de sublimioribus apparatibus jubetur inferiori creaturæ; cum autem mali homines magicis artibus operantur similia in manus suas dantur cum exaudiuntur a demonibus. Digni sunt enim qui tali exauditione decipiantur, ut poena illis fiat hoc quod videntur impetrare beneficium, cum eis exhibent quasi privatim inferiores potestates, quedam miracula, ut eos habeant subjugatos, permissu tamen divino pro meritis animarum suarum cuique tribuuntur. Unde signa et miracula quæ illi dicunt in imaginibus apparuisse, si non apparuerunt, sicut et nulla hoc authentica tradit historia, mendacium est, et mendacio quicumque veritatis sunt servi uti non debent, quoniam ut ipsa Veritas ait, *Nemo potest duobus Dominis servire (Matth. vi)* : quæ si apparuerunt, et per phantasticas quasdam obumbrationes ad illicendas mentes apparuerunt, periculosissimum est, ne forte calliditatis suæ astu antiquus hostis dum mira quedam demonstrat, ad illicita peragenda fraudu-

A lenter suadeat. Si vero apparere in veritate signa, quod tamen fieri nullius certis lectionis probatur documentis, et nec mendacio illorum in hac parte sententia subjacet, nec fraudulentis hostis machinationibus secundum exempla quæ superius monstrata sunt, sed Dei operatione gesta probantur cui cuncta sunt possibilia, cui nihil impossibile est, animadvertendum summopere est quod cum multa et stupenda nutu Dei per quasdam creaturas, vel etiam in quibusque creaturis peracta fuerint, non omnia in quibus vel per quas facta sint adoranda credantur, quoniam quidem omnipotens Deus signa pleraque quæ mortalibus ostendit, quæ per res quasdam visibiles et tractabiles fecit, quatenus visibilibus et mortalium hominum duritiam rebus visibilibus molliret, non ideo fecit, ut quarundam rerum celebrandam statueret adorationem, quippe qui se solum adorare, solum præcepit et colere. Nunquidnam quia Dominus de rubo in igne Moysi locutus est, ideo rubi adorandi sunt? Non enim ideo in rubo apparuit, ut rubi materiam adorandam percenseret, sed ut per ejus spinas peccata pro quibus lex venerat demonstraret. Quia ergo rubus radicem non habet spinis armatam, cum in superioribus spinis densetur, in eo evidenter peccata non esse ex natura monstrantur. Quæ ideo ab igni non est combusta, ut inueneret per legem peccata non esse delenda, sed tantummodo ostensa. Lex enim peccata tantummodo ostendit, gratia autem quæ per Christum data est, peccata quæ lex monstraverat curavit. Quia ergo in igne Dominus apparuit, non ideo ignem adorandum decrevit, sed in ea natura apparere voluit, quæ semper ad alta conscendere contendit. Quia igitur in monte dignatus est apparere, non montium adorationem creditur statuisse, sed quia rationabiliter factum est ut cælorum rex in ea re appareret quæ semper alta appetit, et non in humili, sed in alto loco, ut et se altissimum demonstraret, et suos sequaces ad alta conscensuros evidenter ostenderet. Nunquid quia circumcissione acutissimo lapide facta legislator tremendi judicis iram et mortis interitum evasit, lapides adorandi sunt? Merito enim legislator angelum in se tam infestum vidit, quia habitans in terra Madian, filium circumcidere neglexit, et qui Dei Abraham nuntius erat, signum fidei Abraham in filio non ferebat, in quo gloriari Judeos sciebat : qui non ideo lapide circumcidebat, ut lapidum ex hoc facto adoratio firmetur, sed ut per Christum qui est lapis angularis, peccata amputanda et mortis pericula evadenda ostendatur. Nunquid quia virga toties in serpentem conversa, toties legitur in virgæ rigorem redacta, quæ typicis figuris Christum de vita in mortem, de morte in vitam redisse ad vitam, aut quia eadem virga quam Christi diximus gestasse figuram maris Rubri, baptismatis videlicet, unda divisa ad terram repromissionis, id est, ad cælestia regna populo Dei pergenti transitum præbuit, ideo virgæ adorandæ sunt? Nunquid quia aquæ amaræ ligno indulcate leguntur, quæ legem non im merito Christi ligno indulcatam, et spiritali dulcedi

ne populorum mentes satiendas innuunt, ideo ligna adoranda sunt? Nunquid quia serpentis aenei inspectio, qui Christi mortem præfiguravit in ligno populum a serpentum morsibus, id est, ab spirituum immundorum mortiferis persuasionibus salvavit, ideo aut æs aut serpentes adorandi creduntur? Nunquid quia percussa silex exustis in arvis laticum fluente produxit, et sitientem populum sitis ariditate liberavit, quæ nimirum Christi figuram gessit, qui est lapis de monte abscisus sine manibus præcidentium, qui evangelicæ prædicationis fluentis sitim incredulitatis a fidelium mentibus fugat, qui quotidie intonat, si quis sitit veniat ad me et bibat (Joan. vii), ideo aut lapides creduntur adorari, aut latices? Nunquid quia virga Aaron, qua beatæ virginis partus innuitur naturali lege calcata, nulla humanæ operationis irrigatione fecundata, floruit et fronduit, et protulit nuces, ideo virgæ adorandæ creduntur? Nunquid quia sancto Hierobaal sicca area madido vellere, aut madens area siccò vellere apparuit, quo miraculo totius mundi gentilitatem cœlesti rore immunem Israelitici solummodo generis, vellus madidum divini verbi imbre, ac postmodum pro culpa perfidia eundem populum suæ infidelitatis siccitate arentem, mundi-que gentilitatem sacræ fidei rore perfusam significari manifestum est, ideo aut aræ, aut vellera adoranda sunt? Nunquid quia Samson mandibula asin. mille viros peremit, ejusdemque mandibule molare evulso aquarum fluentis satius est, typum gerens nostri mediatoris, qui morte sua aerias potestates devicit, et spiritalibus fluentis fidelium, qui utique membra ejus sunt, arentia corda irrigavit, ideo mandibulæ, aut molares adorandi sunt? Nunquid quia Elias pallio suo, per quod Dominicæ incarnationis mysterium figuratum est, per quod Jordanis, baptismatis videlicet unda, introit, Jordanem divisisse legitur, ideo pallia adoranda creduntur? Nunquid quia Naaman Syrus in flumineo lavaero lepræ contagio ablatus est, per quem gentilitas Christi baptismate ab idolorum contagione abluta figurata est, ideo flumina adoranda sunt? Nunquid quia viro sancto Eliseo Spiritus sancti adventus catenus dilatus est, quatenus psaltes applicaretur, applicato vero psalte Spiritus sanctus illius se profudit præcordiis, per quem Judaicus populus significatur qui Spiritus sancti adventum ideo nunc minime recipit, quia et incarnationem Redemptoris minime in credendo suscipit, quam cum mox ut circa mundi terminum perceperit Spiritus sancti flamine, et omnium charismatum donis exornabitur, ideo psaltes adorari debebit? Nunquid ergo quia fimbria Dominicæ vestis, cuius tactu femina sanitatem recepit, quam Dominicæ incarnationis credulitatem per quam gentilitas sanata est significare superius jam diximus, ideo fimbriæ adorandæ sunt? Aut quia Petri umbra infirmi sanati sunt, ideo umbræ adorandæ sunt? Non igitur, ut superius præmisimus, omnes res per quas vel in quibus miracula quædam Dei ordinatione monstrata sunt, quodammodo adorandæ creduntur.

A Quod si hæc res in quibus miracula apparere ad orandæ non sunt, multominus imagines adorandæ creduntur, in quibus vel per quas quædam miracula apparuisse, nulla authentica lectione monstratur.

CAPUT XXVI.

Quod Theodorus Mirensis episcopus ridiculose et pueriliter egerit, qui ut imaginum adorationem astrueret somnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit.

Cum in eadem vanitatis lectione quam illi septimæ synodi nuncupatione censeri æstant, pene omnia somniorum imaginationibus et phantasticis quibusdam obumbrationibus similia sint, et pene nihil sit ibi quod non aut somnii vanitatem, aut alterius cuiusdam deliramenti hebitudinem redeat, cunctaque interiori palato degustata, insipidum insulsumque quemdam saporem referant, speciali tamen deliramento Theodorus Mirensis episcopus somnia archidiaconi sui ibidem legitur retulisse ut errorem, quem nec divinarum Scripturarum auctoritatibus nec ullis sanctorum Patrum doctrinis vel exemplis valuit fulcire, saltem somniorum delusionibus valeret astruere, nec immerito ad tam frivolum tamque vecors tabiliendum negotium dignum, et pene par exhibens adminiculum. Quanquam igitur somniorum usus nec in totum sit approbandus, quia plerumque demonum fallacis exhibetur, nec in totum improbandus, quia interdum per eum quædam mysteria revelantur, ad astruendas tamen res dubias, et ea quæ in contentione veniunt affirmanda nunquam idoneus invenitur. Quis enim unquam somnio suo rem dubiam valeat affirmare, cum utrum ita ut se vidisse profatur viderit, nullius testis testimonio valeat approbare. Ad rem ergo dubiam, et quæ in questionem venit roborandam, non somniorum ludificatrix vanitas, non apocryphorum acerbissima procacitas, non levium et inutilium verborum falsitas, sed divinatorum librorum sive catholicorum Patrum authentica est requirenda auctoritas. Nam sicut res profuturæ et mysteriorum arcanis comptæ, cum per somnia innuuntur, per angelos revelantur, ita e contrario; dum res noxiæ et omni utilitate carentes per somnia demonstrantur, a demonibus demonstrari creduntur. Unde si somnium, quod ille in synodo retulit, ad imaginum adorationem stabiliendam ab angelo archidiacono ejus demonstratum est, imagines adorare proficuum est; et si imagines adorare proficuum est, cæteras res sensu carentes adorare proficuum est. Est autem res sensu carentes adorare noxium: non igitur archidiacono ejus somnium quod retulit ad imaginum adorationem stabiliendam ab angelo demonstratum est. Liquido namque patet id ei, cum ab angelo demonstratum non sit, ab incentore spiritui qui semper vanitatibus et rebus noxiis instat, illatum fuisse. Quod ut lucidius pateat, rationabili argumento firmandum est. Quoniam si incentor spiritus id ei minime intulit, angelus procul dubio intulisse credendus est: et si an-

gelus intulisse credendus est, consensum rebus prohibitis angelis exhibent. Non autem angeli rebus prohibitis vel noxiis seu divinis monitis obnitentibus consensum exhibent, spiritus igitur inceptor id ei intulisse credendus est. Cum ergo probatum sit id ei ab angelo sancto minime fuisse exhibitum, eo quod cum spiritus in sui conditoris laude continua permanentes et peccato prorsus carentes, res impuras et delictis obnoxias penitus abnuant, restat ut aut delusione nequissimi spiritus id sibi fateatur exhibitum, aut se prorsus testetur fuisse mentitum, quod utrumque servis Dei non convenit. Nam et spiritibus immundis etholico cuique resistendum est, dicente Apostolo, *Resistite diabolo, et fugiet a vobis (Jac. iv)*; et mendacium spernendum est, dicente Scriptura: *Noli vel te mentiri omne mendacium, assiduitas enim illius non bona (Eccli. vi)*. Probandi interea, juxta apostoli sententiam, spiritus sunt, an ex Deo sint, et juxta Veritatis vocem a fructibus suis cognoscuntur. Unde ex fructu suo quo imaginum adorationem affectat, id somnium fulcire evidentissime deprehenditur ille spiritus qui id intulit, ex Deo non esse. Sed ne forte nostris solummodo argumentationibus hoc videamur edicere, recurramus ad divinas Scripturas, interrogemus legislatorem, dicat utrum somnia recipienda sint, dicat qualiter nobis erga somniores agendum est. Dic, oro, sancte Moyses, die mitissime virorum, die vir nobilis et arcanorum Dei strenue inspector, die vir clementissime et infatigabilis Dei fidelissime interpres, qui legem in monte peccatis contrariam et vitilis inimicam accipiens, glorificata facie vultum intolerabilem peccatori populo adduxisti, ut sicut lex quam deferebas peccatis contraria erat, ita nimirum vultus tuus spectantibus terribilis esset; die, vir inclyte, qui typum veri Redemptoris gerens, mediator inter Deum et homines exististi; da præceptum utrum quolibet somnia credenda sint; fave utrum quibuslibet inclusionibus consensus exhibendus sit. *Si surrexerit in medio tui propheta, aut somnator qui somnium vidisse se dicat, et prædixerit signum aliquod atque portentum, et evenerit quod locutus est, et dixerit tibi: Veni et sequemur deos alienos quos ignoras, non attendas verba prophetae illius aut somnatoris, quia tentat vos Dominus Deus vester, ut palam faciat utrum diligatis eum ex toto corde vestro an non (Deut. xiii)*. Ecce legislatoris auctoritate perdocemur quod verba somnatorum, quamquam effectum habeant, non attendantur. Dicat nunc Sapiencia quid de somniis sentiat. Ait enim: *Ubi multa sunt somnia, plurimæ vanitates, et sermones innumeri: tu vero Deum time (Eccl. v)*. Nam et Ægyptios somnia perturbasse creduntur, dicente Scriptura, *Somnia enim quæ illos turbaverunt (Sap. xvi)*; hæc significabant, ne inscii essent quare mala paterentur. Manifestum est enim divinæ legis auctoritatibus somnia et anguria vana esse, et quanto quis ea amplius timeat, tanto cor ejus amplius fallit. Unde modis omnibus reprehendendum putavimus, quod præfatus epi-

scopus, cui divinæ legis armis contra somniores vel cæteras nœnias configendum erat, somnia archidiaconi sui ad rem inutilem roborandam in synodo retulit. Hæc enim parvi pendenda non solum divinæ legis oraculis, sed et in ipsis gentilium reperitur litteris. Ait enim philosophus Cato:

Somnia ne cures: nam mens humana quod optat,
Cum vigilat sperat, per summum cernit id ipsum.

Nam si quis forte nobis succensere nitatur, eo quod gentilium verba nostro inseruimus operi, legat primum libros beatissimorum atque eruditissimorum virorum Hieronymi, sive Augustini, et mox ut in illorum opusculis, non solum philosophorum, sed etiam poetarum gentilium quædam verba repererit, nos magistros et auctores, quorum vestigia sequimur, habere cognoscet, cum quibus nec culpam abnuimus, nec reprehendi erubescimus. Nam ut altius repetamus, vas etiam electionis quiddam de gentiliis verbis suis inseruit operibus, ut est illud: *Cretenses semper mendaces, mala bestia, ventres pigri (Tit. i)*. Præterea cum somniorum observationes, vel potius vanitates discutimus, non penitus illorum usum abdicandum esse testamur. Cum et patriarchis et prophetis, quædam sacratissima mysteria in somnis, vel potius in visionibus monstrata sint, et magi tres in somnis moniti ne ad truculentum redirent tyrannum, alterius callis tramitem terentes proprias repedaverunt ad sedes, et viro sancto Joseph in somnis angelus apparuisse, et ei mysteriorum arcana multis retro sæculis a prophetis annuntiata legitur demonstrasse: unde ne quis his et his similibus exemplis somniorum insolenter appetat usum, et eas sequi vel credere, vel in conventibus recitare, aut ab his more Theodori res in contentionem venientes affirmare præsumat, idcirco est ut paulo superius præmisimus, a sanctis Scripturis prohibitum. Legimus etiam infidelibus ac profanis quibusque regibus quædam arcana per somnia demonstrata, quæ non illis revelata sunt ullis propriorum meritorum prærogativis, sed ut viri sancti qui ea illis Spiritu sancto revelante monstravere, honoribus sublimarentur, et suis valeret prodesse conceptivis. Quanquam ergo et visiones et somnia mixtim dici consuetudo admisit, inter visiones vero et somnia hoc quidam distare dicunt, quod somnia ea sunt quæ plerumque falluntur: veniunt ergo nonnunquam ex revelatione, multoties vero aut ex cogitatione, aut ex tentatione, aut ex aliquibus his similibus; visiones vero dicunt, quasdam veraciores revelationes, quarum tria sunt genera, corporale videlicet, et spiritale, siye etiam intellectuale. Corporale igitur est, quod fit per corpus; spiritale, cum imagines eorum quæ videmus in memoria condimus; intellectuale nempe, cum ea quæ corporaliter videmus, et imaginaliter in memoria retinemus, intellectu discernimus. Intellectu igitur discernimus, quod illud sit corpus, illud similitudo corporis. Hunc quoque intellectum bestia et

pecora atque volatilia nullatenus habent. Vident et ipsa per corpus, et eorum quæ vident imaginaliter spiritus informantur : unde et pecora præsepia recognoscunt, et aves ad nidos suos redeunt, sed nec seipsa intelligunt, nec illa quæ oculis cernunt. Postremo corporalis ista visio, sine spiritali esse non potest. Ergo cum avertimus oculos ab eis quæ videmus, imagines eorum quæ non videmus, in memoria retinemus. Spiritalis vero visio sine corporali esse non potest : unde absentes homines recordamur, et in tenebris ea quæ non videmus, imaginaliter cernimus. Intellectualis nempe nec corporali indiget, nec spiritali. Intellectu nec corpus videmus, nec imaginem corporis : per hunc quippe videtur justitia, charitas, ipse Deus, ipsa mens hominis quæ nullum corpus habet, nullam soliditatem corporis. Hic interponendum de quinque generibus visionum, juxta Theodosium Macrobius. Cum ergo somniorum ac visionum tot tantaque sint genera a diversis partibus venientia, solerter intuendum est ne dum quis quid se in somnis vidisse cognoscit, statim ea firmiter teneat, atque ad res dubias deliberandas quasi quamdam authenticam auctoritatem in synodo proferat, ne dum vanitatem vanitatis corroborare conatur, ipse, quod absit, in vanitatem labatur.

CAPUT XXVII.

Quod cum Deus illocalis sit, illi minus nocte dixerint : Veneramur et adoramus sicut locum Dei.

Dicunt etiam venerandas et adorandas imagines sicut locum Dei : quod si pro templo Dei dicunt, quod plerumque abusive locus Dei dicitur, vehementer errant. In templo enim Domini sacrificia, non in imaginibus, offeruntur; in templo, non in picturis, missarum solemnia celebrantur; in templo populus stans et precum suarum Deo libamina offerens, non in depictis tabulis, exauditur. Dominus in templo sancto suo (Psal. x), ait David, non in imagine sancta sua, nec in picturis, sed in cælo sedes ejus (Psal. x). Nec ait : Oculi ejus, in arrogantes sive vanæ laudis sectatores, sed, in pauperem respiciunt, in pauperes videlicet, de quibus ipsa per se Veritas dicit : Beati pauperes spiritu (Matth. v). Et iterum, In templo ejus ait idem sanctissimus prophetarum, non in imaginibus, omnes dicent gloriam (Psal. xxviii); et rursus, Adorate Dominum, non ait in picturis, sed in aula sancta ejus (Ibid.). Quantum enim distat inter templum quod multorum hominum capax est, et imaginem quæ præter memoriam visionis quam intuitibus infert, nullis est congrua officiis, tantum distare venerationem sive adorationem imaginum, a veneratione quæ templo Dei exhibetur, multis patet indicis. Si vero locum Dei animam justii hominis dicunt, quæ familiaris locus Dei dici potest, quam Dominus sanctificando inhabitat, et inhabitando sanctificat, in hoc quoque vehementissime errant. Pro salute enim animarum, non pro salute imaginum Deus legem dedit; ad liberandas animas, non ad imagines Redemptor mundi ad ter-

ras descendit; propter homines qui animarum nomine plerumque tropice designantur, non propter imagines quæ ab artificibus formantur, Patri dixit : Quos dedisti mihi, volo ut ubi sum ego, et ipsi sint mecum, ut videant claritatem meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me (Joan. xvii). Cum igitur Deus primum hominibus naturalem legem dederit, qua ab hominibus corrupta, dederit postea scriptam, qua etiam violata, sese per præsentiam corporalem videndum exhibuerit, et ante legem, et sub lege, et sub gratia semper humanæ salutis credatur consulis, nunquam uspiam tale aliquid imaginibus creditur contulisse. Ac per hoc venerationi quæ hominibus charitatis causa est exhibenda, imaginum venerationi nullatenus est cœquanda. Hoc quidem de loco Dei, aut de templo quod abusive, aut de anima hominis justii, quæ convenientius locus Dei dicitur, quibus nullatenus imagines secundum illorum vesaniam cœquandæ sunt, brevier dixisse sufficiat. Cæterum de loco Dei qui localis non est, qui loco non continetur, qui omnia continet, et locus non est, cui nihil de sex illis partibus loci accidit, cui nihil antea posteriusve, dexterius aut sinistris, superius vel inferius est, disputare subtilioris intelligentiæ est. Quoniam igitur decem illorum prædicamentorum, quæ a philosophis pertractantur, ordo de eo videatur ascribi, ut pro *oσία* ejus, quæ ineffabilis est, dicatur Dominus Deus, Deus unus, Deus fortis, Deus potens; pro quantitate ejus quæ immensa est, magnus Dominus et laudabilis valde (I Paral. xvi); pro qualitate ejus quæ inenarrabilis est, dicatur bonus omnium conditor (II Mach. i); pro relatione dicatur Dominus omnium in se credentium pater (Ephes. iv); pro situ, qui sedes super cherubim (Psal. lxxix); pro tempore, et anni tui non deficient (Psal. ci); pro loco, Dominus in cælo paravit sedem suam (Psal. cii); pro habitu, abyssus sicut pallium amictus ejus (Psal. ciii); pro agere, suscitavit a terra inopem, et de stercore exaltavit pauperem (Psal. cxii); pro pati, laborare me fecistis in peccatis vestris (Isai. xlii)? tamen hæc omnia et his similia humano more de Deo, de quo nihil digne dici a mortalibus potest, dicta monstrantur. Est enim substantia nulli ad indagandum facilis, et ideo ineffabilis, quia nulli investigabilis. Est sine quantitate magnus, sine qualitate bonus, sine relatione omnium Dominus, et cætera his similia, quæ uberius disputationis materiam querunt. Nam ut de loco Dei aliquid dicamus, sancti Augustini verba ponenda sunt, qui Deum illocalem esse unum tantummodo quinque partiti syllogismi perplexionem probavit. Ait enim : « Deus non alicubi est. Quod alicubi est enim continetur loco; quod continetur loco corpus est; Deus autem non est corpus : non igitur alicubi est. » Ubi in sequentibus in alio syllogismo probavit eum et locum non esse, et omnia in illo esse. Ait enim : « Et tamen quia est et in loco non est, in illo sunt potius omnia, quam ipse alicubi : nec tamen ita in illo ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est quod longitudine, latitu-

dine, altitudine corporis occupatur; nec Deus tale aliquid est, et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est. » Ubi in sequentibus parvo decentissimo comitate, locum Dei abusive dici asseruit templum Dei, sed animam hominis melius posse dici: « Locus tamen Dei, inquit, abusive dicitur templum Dei, non quod contineatur, sed quod ei præsens sit, id autem nihil melius quam anima munda intelligitur. » Cum igitur illi ita venerandas dicant imagines, ut locum Dei, an pro templo Dei, an pro anima iusti hominis hoc dicant, utrumque non convenit. Si vero in eo verbo aliquid de Deo locale sentiunt, multum illorum sensus a veritate dissentit. Nos ergo utpote cogitationum ignari, cum quo affectu quoque sensu hoc dixerint nesciamus, ea tantum discutimus, quæ apicum indicio percepimus.

CAPUT XXVIII.

Inutile et demens et errore plenum dictum quod dicunt: Qui Deum timet honorat omnino, adorat et veneratur sicut Filium Dei Christum Deum nostrum, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus.

Est quoque et in hoc insanissimum et ab omni penitus cautela remotum, quod dicant: *Qui Deum timet, honorat omnino, adorat seu veneratur sicut Filium Dei, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus.* Quantum ergo distet mysterium Dominicæ crucis, ad quod intelligendum revelatos nos docet oculos habere Apostolus, ut intelligamus quæ sit altitudo, et longitudo, et latitudo crucis Christi, et profundum, in superioribus hujus operis partibus, Domino opitulante monstratum est; et quantum distet adoratio et cultura soli Deo debita ab adoratione et cultura quam illi imaginibus exhibendam asseverant, in hoc tertio libro verba Constantini Constantiæ Cypri episcopi, seu Eutimii Sardensis episcopi, discuteremus prout nobis Dominus opem ferre dignatus est, disseruimus. Nunc vero quantum timor Domini ab adoratione imaginum distet, breviter Domino auxiliante disseramus. Dicunt enim, *Qui timet Deum, adorat omnino imagines sicut Filium Dei.* Nunquidnam omnes patriarchæ et prophetæ, quia imaginum adorationem sprevere, ideo Deum credendi sunt non timuisse? Aut Apostoli, quia nusquam leguntur celebrasse imaginum adorationem, ideo Dei non habuisse dicendi sunt timorem? Aut sanctorum martyrum, anachoritarum, seu etiam cunctorum generaliter ecclesiasticorum virorum turba, quos constat in Dei servitio devotissime militasse, ideo timorem Domini putandi sunt non habuisse, eo quod imaginum adorationem nusquam leguntur vel probantur celebrasse? Non enim sanctissimus vatum David adorationem imaginum se docturum, sed Dei timorem dicebat, cum credentes omnes in Christi persona filios nuncupans blandis exhortationibus ad se venire hortabatur dicens: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos (Psal. xxxiii).* Nec uspiam imaginum cultum, sed timorem Domini sanctum testatur dicens: *Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi (Psal. lxxviii).* Nec quempiam qui imagines ad-

orat, sed qui Deum timet beatum nuncupat dicens:

Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis (Psal. cxl); et iterum: Beati omnes qui timeant Dominum, qui ambulant in viis ejus (Psal. cxxxvii). Non enim ait, ut illi absurdissime delirant, *Qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis.* Unde liquidissime patet timorem Domini non in adoratione imaginum, sed in voluntate et instantia mandatorum Dei esse. Non enim idem sanctus vir oculos Domini super eos qui imagines adorant, sed super eos qui timeant eum testatur, cum dicit: *Ecce oculi Domini super timentes eum, et in eos qui sperant in misericordia ejus (Psal. xxxii);* nec ait, *Adorate imagines, quoniam nihil deest adorantibus eas;* sed ait, *Time*

Deum, omnes sancti ejus, quoniam nihil deest timentibus eum (Psal. xxxiii); sed neque initium sapientiæ imaginum adorationem, sed Domini testatur timorem dicens, *Initium sapientiæ timor Domini (Eccli. i).* Quod quidem præceptum Domini timoris ita per Moysen legitur institutum: *Post Dominum Deum vestrum, inquit, pergit, et ipsum time, et præcepta ejus custodie, et vocem ejus audite, et acquiescite ei (Deut. xiii).* Inter quæ salutaria præcepta nusquam imaginum adoratio legitur instituta. Cum ergo imaginum adoratio in divinis eloquiis inveniat prohibita, timori Domini qui tot divinæ legis oraculis commendatur, nullatenus est cœquanda.

Flores igitur quibus timor Domini haberi jubetur, quos per vastissimos divinæ legis campos impigro ungue decerpimus, ordo exposcit ut sub brevitate digeramus, quibus et lectoris animus mulceatur, et si quis illis rerum sensu carentium adorationem æquare conatur, pudore et reverentia indui cogatur. In Proverbiis namque dicitur: *Timor Domini adiciet dies: anni autem impiorum minuentur (Prov. x).* Item in Proverbiis: *Munitio iusti, timor Domini: contritio autem operantibus mala (Ibid.).* Item in Proverbiis: *Timor Domini viro in vitam: qui autem sine timore est, commorabitur in loco quem non visitat scientia (Prov. xix).* Item in Proverbiis: *Timor Domini disciplina sapientiæ, et gloriam præcedit humilitas (Prov. xv).* Item in Proverbiis: *Non æmuletur cor tuum peccatores, sed in timore Domini esto tota die (Prov. xliii).* Item in Proverbiis: *Beatus qui metuit omnia per timorem, nam qui duro est corde incidet in mala (Prov. xxviii).* Item in Ecclesiastico: *Initium sapientiæ timor Domini, et cum fidelibus in utero concretus est, et cum electis seminibus creatur, et cum iustis et sensatis agnoscitur (Eccli. i).* Item in Ecclesiastico: *Timor Domini scientiam agnoscet, sanctitatem castitas custodiet, et justificabitur, cor jucunditatem, atque gaudium dabit (Eccli. i).* Item in Ecclesiastico: *Timenti Dominum bene erit, et in diebus consummationis illius benedicetur: plenitudo sapientiæ timere Dominum, et plenitudo de fructibus ejus omnem domum illius implevit a generationibus, et receptacula de thesauris ejus: corona sapientiæ timere Dominum, utraque autem sunt dona Dei (Ec-*

cli. 1). Item in Ecclesiastico: *Timor Domini expellit* A

peccatum, nam qui sine timore est, non poterit justificari (Ibid.). Item in Ecclesiastico: *Non sis incredibilis timori Domini, et ne accesseris ad eum duplici corde* (Ibid.). Item in Ecclesiastico: *Qui timent Dominum non erunt incredibiles verbo ejus, et qui diligunt illum conservabunt viam ejus; qui timent Dominum parabunt corda sua, et in conspectu illius sanctificabunt animas suas; qui timent Dominum custodient mandata ejus, et patientiam habebunt usque ad inspectionem ejus: timor Domini non dispicere justum hominem pauperem, et non magnificare virum peccatorem divitem* (Eccl. II). Item in Ecclesiastico: *Omnia sapientia timor Domini, et in illa timere Deum* (Eccl. XIX). Item in Ecclesiastico: *Non est in timore Domini minoratio: Timor Domini sicut Paradisus benedictionis* (Eccl. XL). Item in Ecclesiastico: *Si non timorem Domini teneris instanter, cito subvertetur domus tua* (Eccl. XXVII). Item in Ecclesiaste: *Finis omnis verbi auditor Dei, Deum time et mandata ejus custodi, quoniam hoc est omnis homo: quia omne hoc opus adducet Deus in iudicium in omni despectu sive bonum sive malum* (Eccl. XII). Item in Proverbiis: *Timor Domini odit malum, etiam contumeliam, et superbiam, et vias malorum* (Prov. VIII). Hic ergo timor qui his testimoniis non imaginum adorationis est indicium, sed bonorum operum incrementum, a fidelibus est tenendus; est et alius timor, de quo dicitur: *Perfecta charitas foras mittit timorem* (I Joan. IV), quia videlicet hic timor impellit hominem ad omnia bonorum operum exercitia, ille vero quem charitas foras abigit, nec tolerare sinit vigilias sive jejunia, vel cætera hujusmodi, nec perpeti pro Christi nomine veneranda martyria. Sicut enim duo sunt genera tentationum, unum videlicet quo quis decipitur, unde est illud: *Deus neminem tentat, ipse autem intenter malorum est* (Jac. I); aliud quo quis divina examinatione probatur, unde est illud, *Tentat vos Dominus Deus vester* (Deut. XXXI), sive, *Tentavit Deus Abraham* (Gen. XXII), juxta quem modum multa in Scripturis sanctis diligenti indagatione pervestigata inveniuntur: ita nimirum duo sunt timores, unus quem charitas foras mittit, et alter qui est bonorum operum initium, quem charitas nutrit. Nam si initium timoris Domini imagines adorare est, ut illi garriunt, constat omnes sanctos qui utique Deum D

CAPUT XXIX.

Dementissimum et ratione carens dictum Joannis presbyteri Orientalium, in eo quod ait, quod non assistente imperatore imago ejus honoratur: non enim inhonoratur, quatenus et nunc dominatorem omnium Jesum Christum visibiliter nobis non apparentem, invisibilis enim est carnalibus nostris oculis: sicut enim Deus ubique inest honorandam ejus imaginem, sicuti et imperatorem Pater sensit.

De eo quod generaliter omnes aut dixisse aut dicentibus consensisse perhibentur, quod exemplo imperialium imaginum, quas in civitates emissas obviant cunei populorum cum cereis et thymiama-tibus, imago quoque Salvatoris sive sanctorum omnium adoranda sit, in præcedentibus jam disputatum est, et qui judicum et imperatorum imagines ex quibus illi exempla sumere moluntur, adorandæ non sint, beati Hieronymi verbis approbatum est. Nunc autem specialiter verba Joannis discutienda sunt, qui in hoc negotio reperit et crebrius cæteris locutus fuisse, et non minus delirasse: quoniam quidem quanquam generalem omnium errorem sequatur, speciale tamen aliquid eidem errori augere conatur, et ut reor, generalibus nugis ideo suas magis magisque nugæ associare curavit, quia omnium vanitates huic tanto errori accumulando sufficere minime credidit. Quasi igitur imperatoris modo Deus localis sit, et dum uno loco est alio esse nequeat, idcirco ejus imaginem sicut imaginem imperatoris adorandam astruere affectat: quod penitus omnis ratio vetat. Deus enim nusquam absens est: qui si uspiam absens est, localis est: si localis est, nec omnia continet nec omnia implet. Omnia autem et complet, et implet: nusquam igitur absens est; quæ dum ita se habeant, non est in materialibus imaginibus adorandus vel querendus, sed in corde mundissimo semper habendus. Nam dum imperatoris imaginem adorare perversum, ejusdem quoque imaginem qui localis est, imagini Dei qui illocalis est assimilare profanum sit, illum procul dubio profanum et perversum esse constat, qui a re illicita rem illicitam corroborare affectat, et errorum passibus quasi quibusdam gradibus dum suæ mentis seu lingue modèramen habere nequit, enervitur, proh dolor! ad deteriora decurrit. Quod autem ait: *Christi imaginem honorandam sicuti et imaginem imperatoris Pater sensit*, querendum est ubi, aut quando, aut cur, aut quemadmodum hoc Pater senserit, aut quid sit, sensit. Nunquidnam cum ab alio jussum esset, aut ab aliis fieret, ita Pater sensit? Quia ergo nos non eorum errores qui in verbis sunt discutimus, quod immensum esset et ad peragendum difficile, quippe cum pene nullus ibi verborum ordo sensum legenti afferat, sed eorum so'ummmodo sensus seu sententias reprehendendo percurramus, restat ut non quid dicant, cum præsertim ita ut dictum est, nullum pene sensum habeat, sed quid dicere velint pertractemus. Quod ait *honorandam ejus imaginem sicuti et imperatorem Pater sensit*, hunc vult habere sensum, ut dicat, Pater jussit imaginem Christi adorare

sicut imperatorem. Quod quidem ubi, quando, cur, quemadmodum gestum sit, ab omni penitus catholico ignoratur. Non enim Pater imaginem ejus, sed ipsum eundemque honorare et audire jussit, cum ad fluentia Jordanis sancta Trinitas in unitate substantia, Pater videlicet in voce qua intonat: *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite* (Matth. iii), Filius in corpore, Spiritus vero sanctus in specie columbe mirabiliter claruit. Est, Pater juberet honorandam Christi imaginem sicut imperatorem, nunquid non rectius esset imperatorem honorandam decernere, sicuti imaginem Christi, ut imago Christi eminentiorem in tali ratione locum teneret? Non ergo Pater imaginem Christi quoquam legitur aut depingere aut adorare aut honorare fuisse, quippe qui se solum adorari ubique soli servire instituit. Quia ergo imperatores et reges sint a subditis honorandi quibusdam divine Scripture exemplis potest approbari. Si enim honorandi minime essent, nequaquam David vir sanctus Saulem, postquam Deus ab eo recesserat, *Christum Domini* vocaret (I Reg. xxvi, et II Reg. i). Non enim erat nescius prefatus vir divinam esse dispensationem in officio ordinis regalis; idcirco Saulem in eadem adhuc dignitate positum honorificat, ne Deo injuriam facere videretur, qui his ordinibus imperandum honorem decrevit. Quandiu ergo in ea dignitate est, honorandus est, si non propter se, vel propter ordinem. Unde et Apostolus: *Omnibus, inquit, potestatibus sublimioribus subditi estote. Non est enim potestas nisi a Deo* (Rom. xiii); et in alio loco: *Deum time, regem honorificate* (I Pet. ii). Ueberior namque ex hac ratione disputatio oriri poterat, sed quia jam aliquantulum ex ea in superioribus hujus operis est partibus disputatum, nobis nunc est his prætermisiss ab alia transeundum.

CAPUT XXX.

De eo quod apocryphas et derisive dignas nœnias suis locutionibus interposuerunt.

Si quis ligneam domum ædificans, si parietes cupit marmoreis exornare tabulis, aut variare multicoloribus vitri frustulis, dum cernit ligno eadem metalla per naturam minime posse coherere, spreto his metallis quæ ligno per naturam coherere nequaquam possunt, lignis denuo conatur perficere; aut si quis stanneum vas facere cupiens, si ejusdem materiæ ei supplementum desit, non aliorum pretiosorum metallorum materias quæ stanno coherere nequeunt, sed idem stannum ad perficiendum cœptum opus querit: ita nimirum illi in sua synodo cum erroris sui instrumentum, scripturam videlicet, quæ pro adorandis imaginibus composita est, amplificare nisi sunt, Scripturasque divinas ei coherere minime posse senserunt, ad apocryphas quasdam et risu dignas nœnias dictandi pedem verterunt; et cum viderent divine legis testimonia incompetentem eidem operi adhibita nequaquam posse coherere, tales eidem sententias aptavere, quæ ei sensu verbis nequaquam possent distare, quoniam sicut fer-

reo annulo pretiosissima smaragdus inserta, aut cilbeino tegumento auro textæ vestis fascia minime convenit assuta, ita penitus divinorum eloquiorum testimonia florum operi nequaquam conveniunt adhibita. Res ergo dubia et in contentionem veniens non debet astrui apocryphorum nœnitis, sed aut divine legis oraculis, aut eorum doctorum qui a catholica et apostolica Ecclesia recipiuntur, salutaribus monitis et luculentissimis documentis. Sed fortasse aliquis hujusce erroris scrupulosissimus asseverator dicet: Non illi apocryphorum librorum sententias suo operi inseruere ad rem propositam confirmandam, sed insultantes ad quorundam hæreticorum vesaniam subhannandam: cui noster stylus facillimam potest inferre responsionem. Nunquidnam cum Polemonis imaginem, quod nulla authentica lectio narrat, dicunt quemdam ab scelere coevisse, alicui insultant? Sunt itaque in eadem lectione quedam, quæ illi ad rem propositam affirmandam posuere; sunt etiam pleraque quæ quanquam insultando posuerint, ita sunt involuta, ita inordinate, ita enormiter prolata, ita permixtum digesta, ut pene vix deprehendi valeat, vixque lectoris mentem attingat, utrum ea quæ dicuntur verba sint insultantium, aut his quæ dicuntur fidem exhibentium. Quæ res et si a doctis quibusque ita ut dicitur, intelligitur, indoctis vero quibusdam scandalum generare perhibetur, nec immerito, quæ ita imperitiæ tegitur ut vix intelligatur.

CAPUT XXXI.

Deliramentum erroris plenum quod de retruso quodam dixerunt qui demoni jurasse et adiponem juramentum irritum fecisse perhibetur, cujus abbas non mediocriter delirasse dignoscitur dicens, ei commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi quam abnegare adorationem imaginis Domini aut ejus sanctæ genitricis.

Sæpe in hoc opere cogimur dicere a rebus noxiis exempla minime debere sumere, et hoc ideo tam crebro repetimus, quia eos ob suum errorem affirmandum id crebro fecisse reperimus. Sicut enim ordine competenti bonis actibus adminiculum præbent honorum nihilominus actuum exempla, ita nimirum illi erroneis actibus erroneorum actuum querunt suffragia. Ad propositum namque errorem stabiliendum retrusi cujusdam proferunt exemplum: qui si ita gessit ut illi asseverant, triperitum noscitur in ea parte patrasse deliquium: sive quia demonico sponte paruerit alloquio, sive quod eo illiciente se jurejurando constrinxerit, sive etiam quia id juramentum irritum fecerit: quæ tria non solum in exemplum minime sunt attrahenda, verum etiam ab omni catholico penitus abdicanda, quoniam multis divine legis sunt testimoniis interdicta. Societates ergo et seductiones non solum demonum, sed etiam malorum hominum pluribus divinorum eloquiorum præceptis inhihent. Scribitur enim in Exodo: *Non audies auditum vanum; et in Proverbiis: Fili, non te seducant viri impii*. Si ergo malorum hominum seductiones vitandæ sunt, multo magis malignorum

spirituum alloquia et assensus vitanda creduntur, A quoniam cum sint humanitatis inimici, et nobis semper infesti, tanto semper debemus de eorum esse deceptione suspecti, et contra eorum nequitias erecti, quanto eos subtilioris esse scimus naturæ vel ingenii. In eo quoque quod dæmoni juravit, divinis verbis quibus juramenta prohibentur contrahit. In Ecclesiastico namque scribitur: *Jurationi non assuescat os tuum: multi enim casus in illa. Sicut enim servus interrogatus assidue a livore non minuetur, sic omnia jurans et nominans in toto a peccato non purgabitur. Vir multum jurans implebitur iniquitate, et non discedet a domo illius plaga (Ecclesi. xxi). Ipsa quoque Veritas in Evangelio dicit: Ego autem dico vobis, ne omnino juretis, neque per cælum, quia sedes Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum ejus, neque per Hierosolimam, quia civitas est magni regis, neque per caput tuum jurabis, quia non potes unum pilum facere album aut nigrum: sit autem sermo vester, est est, non non: quod autem amplius est a malo est (Matth. v).* Porro quod eidem demoni se pejerasse perhibetur, et in hoc absurde egisse detegitur. Ait enim Dominus per Moysen: *Non jurabis in nomine meo injuste, et non profanes nomen sanctum meum: ego sum Dominus Deus vester (Levit. xix); et in Zacharia propheta legitur: Et juramentum falsum nolite diligere, quia hæc omnia odivi, dicit Dominus omnipotens (Zach. viii).* Cum ergo idem retrusus hæc tria divinis verbis obnitentia perpetraverit, ejus abbas nihil in eo correctionis exhibuit, sed ei deteriorem peccandi viam ostendit C dicens: *Commodius tibi est omnia in civitate lupanaria ingredi, quam abnegare adorationem imaginis Domini, aut ejus sanctæ genitricis. O incomparabilis absurditas! O exitiabile malum! O vesania multis vesaniis præferenda! Commodius dicit perpetrare rem et per legem, et per evangelium interdictam, quam abstinere se a re quam neque per legem, neque per evangelium constat esse institutam. Commodius dicit facinus perpetrare quam a facinore abstinere. Commodius dicit in profundo cæno sese ultro immergere, quam viam recti trinitis inoffen-*

lare, quam rerum insensatarum adorationem apernere. Commodius dicit tollere membra Christi et facere membra meretricis, quam contemnere adorationem operis cujuslibet artificis. Dicit ergo, si uspiam reperire potest, dixisse Dominum: *Non abneges adorationem imaginis, sicut dixisse eum manifestissimum est, Non machaberis (Exod. xx).* Dicit, si alicubi reperire valet, dixisse Dominum: *Si videris imaginem et non adoraveris eam, peccasti, sicut apertissime dixisse eum constat, Si videris mulierem ad concupiscendum eam, jam machatus es eam in corde tuo (Matth. v).* Que cum non repererit, vehementer se errasse persentiat qui rem tam probrosam perpetrare ob evitandam rem instructuosam concessit. Nam dum Dominus et per legem accingere lumbos super ubera, in corde videlicet libidines reserare, et per Evangelium lumbos accingere, et lucernas tenere, castitati scilicet Lona opera associare percenscat, et in divini eloquii libris castitatis præcepta dentur, nusquam tale aliquid de imaginum adoratione jussum fuisse reperitur. Uade dum retruso illi abbas suus, qui ei utique ducatum salutis præbere debuit, peccandi habenas laxavit, et qui eum ab erroris laqueo quo dæmoni juraverat retrahere debuit, ipse quoque cum eo in erroris voraginem, qui ei gravissimum facinus ait esse commodius perpetrandum, corruit, procul dubio evangelicum illud implevit: *Si cæcus, inquit, cæco ducatum præbeat, ambo in foveam cadent (Matth. xv).* Quisquis ergo tali exemplo suam vult fulcire assertionem, non suam insaniam medicorem sed cæteris demonstrat esse validiorem. Quia igitur illorum absurditatis instantia et nugarum continuas sive etiam deliramentorum congeries nullis in eorum volumine, cujus errores discutimus, intercapedinibus requiescant, saltem librorum istorum intercapedine qui inter unius finem et alterius initium est requiescat, quo sicut illorum error ita etiam eorumdem errorem assidua disputatione discutitur, continuas librorum intervallo quodammodo dirimatur.

LIBER QUARTUS.

PREFATIO.

Tribus hujus nostræ disputationis libris Deo auxiliante decussis, in quibus quedam divinæ legis testimonia, et si brevier, propriis tamen secundum sanctorum patrum doctrinam sunt sensibus restituta, et nostræ fidei confessio, quamquam pedestri sermone, sincera tamen est apostolicæ traditionis firmitate exarata, et illorum qui novas institutiones Ecclesiæ inferre nitentes, res sensu carentes adorare percensent, vesania quodammodo est discussa, ad quartum nunc librum nos peraccedere ratio cogit, in quo si qua de illorum vanitatibus capiula

D remansere Domino opitu ante sunt discutienda. Quoniam quidem tumultuosum inordinatumque dicendi genus evitantes, librorum numerositatem ordinavimus, et brevitati studentes non amplius quam ad quatuor libros hujus nostri operis sermonem protendimus, et paucorum prolixitatem pluriumque diminutionem fugientes, in hoc numero nostræ disputationis pedem firmavimus, quem prorsus divinorum eloquiorum testimoniis sacratum esse compertimus. Quaternarius ergo numerus, et a physicis in elementorum ac totius mundanæ molis, vel etiam ratione humani corporis laboriosissima inda-

gatione, de quibus nunc dicere longum est, usitatus approlatur, et a divinis litteris quæ plura sacrata, et ad mysterium pertinentia eodem numero coarctata esse testantur, sacratissimus demonstratur. Quatuor etenim flumina de uno paradisi fonte emanantia, et quatuor evangelia de fonte lucis et origine bonitatis procedentia, et quatuor virtutes, prudentia videlicet, fortitudo, justitia, seu temperantia, humanam vitam honestissimis regulis moderantes esse describuntur. Quadratis etiam lignis arca fabricata est, in qua humani generis sive omnium animantium vita aquis cuncta vastantibus reservata est: nunc quoque arca sanctæ Ecclesiæ, quæ in hujus sæculi procellosis tentationum innatat undis, quæ electorum reproborumque capax est, quadratis lignis, sanctis scilicet viris patientiæ virtute decoratis, fabricata firmatur quorum vita quocunque vertitur firmiter stat, quia nec in adversis dejiciuntur, nec in prosperis sublevantur. Quorum nos vestigia sequentes, et vocum novitates vitantes, et rerum sensu carentium adorationem spernentes, solique Deo cultum servitutis exhibentes, ejusque sanctis competentem honorem impendentes, in patientia nostra possessuros nos speramus animas nostras.

CAPUT PRIMUM.

Falsissimum et risu dignum dictum Joannis presbyteri, qui non minus cæteris in imaginum adoratione insanisse dignoscitur. Ait enim: Qui adorat imaginem, et dicit quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat.

Magnam nobis in hoc opere disputandi materiam Joannes presbyter et legatus Orientalium dedit, qui inter cæteras suæ professionis absurditates nec falli in hoc negotio de quo sermo est vitavit, nec fallere timuit, nec mentiri seu ad mendacium alios hortari erubuit. Falli etenim non vitavit, cum sanctarum Scripturarum calle quæ unus et solius Dei cultum et adorationem censent postposito, per abrupta et devia errans mentis suæ pedem ad res sensu carentes adorandas divertit. Fallere non timuit, cum callem recti itineris a se prætermissum aliis prætermittere et secum per invia errare multis assertionibus ac potius vanitatibus persuasit. Mentiri quoque et ad mendacium alios exhortari non erubuit, qui rem illicitam perpetrare et mendacium proferre peccatum non esse asseruit. Ait enim: *Qui adorat imaginem, et dicit quia hic est Christus Filius Dei, non peccat.* Cui vanitati facillima argumentatione hoc modo potest reniti, quoniam si id dicere quod non est, mendacium non est, neque in dicere quod est, verum esse potest: ac per hoc si mentiri vitium non est, neque veritatem proferre virtus est; et si veritatem proferre ac sectari virtus est, procul dubio mentiri mendaciumque sequi vitium est. Unde cum dicit quis picturam Christum esse Dei Filium, mentitur; et cum mentitur, perperam agit; et cum perperam agit, peccat: cum igitur picturam dicit esse Dei Christum Dei Filium, peccat. Non enim pictura quælibet nostræ salutis causa hominem assumpsit eundemque flagellari et pro nobis cruci affligi permisit, nec

imago quælibet mortis imperio destituto Erebi que profundo spoliato de sepulcro surrexit, nec cujusbet terreni artificis opus apostoli salutaribus monitis institutis, et per totius mundi compita ad prædicationem destinatis cum corpore ad cælum ascendit, et ad Dei Patris omnipotentis dexteram sedit. Hæc enim omnia non pictura quælibet, sed Christus qui est unicus Dei Patris Filius ante sæcula a Patre ineffabiliter genitus, in fine sæculorum ad terras humanæ salutis causa missus peregit, qui est unctus a Patre oleo lætitiæ præ consortibus suis, qui secundum Apostolum pacificavit omnia per sanguinem crucis suæ, sive quæ in cælis, sive quæ in terris sunt, cui flectitur omne genu cælestium, terrestrium et infernorum. Ac per hoc si quis imaginem adorans dicit, *Hic est Christus Filius Dei*, non solum peccat, sed etiam insanienis scelestæ agit qui rei tam sublimis excellentissimum nomen (si tamen res dici fas sit, et non potius rerum omnium origo vel causa) tam vili rei tamque abjectæ, et non solum mysteriis sed et vita carenti aptare contendit. Sicut enim imago quælibet Christo in natura coæquari nequit, ita etiam in nomine coæquari minime poterit. Quod si quis forte æquivocorum nominum in hanc partem rationem arbitretur posse cadere, sciat hanc quam nunc discutimus sententiam ab æquivocorum nominum ratione longe distare. Aliud est enim dicere, homo pictus et verus, leo pictus et verus et cælestis, atque aliud imaginem fateri Christum Filium Dei esse, cum videlicet illic nominis sit tantum consonantia, hic perspicuæ professionis plena sententia, quoniam æquivocorum ratio in solo tantumdem nomine communionem habet, mox vero ut ad definitionem pervenerit, quod nominis communio sono solummodo vocis tegebat, definitio solertissime pandit. Aliud namque, ut præfati sumus, et longe aliud est, picturam quamdam nomine tantummodo illius rei nuncupare, cujus imago est secundum æquivocorum nominum rationem, atque aliud rem insensatam adorare, et eandem rem plena sententia Christum Dei Filium profiteri et dicere: *Hic est Christus Filius Dei*. Nam si tale mendacium proferre, ut ille fassus est, peccatum non est, illicita quæque perpetrare nullum peccatum est; et si illicita quæque perpetrare nullum peccatum est, sanctarum Scripturarum vigor, quæ utique ab illicitis abstinere censent, fatescere credendus est. Non autem sanctarum Scripturarum vigor quæ ab illicitis quibusque abstinere censent, fatescere credendus est: est igitur tale mendacium proferre peccatum. Nam dum pene omne mendacium quod fallendi studio profertur peccatum sit, multo magis hoc tale mendacium peccatum esse potest cum tam vilem rem tanti nominis confessione nuncupare studet, et confessionem quam pastor Ecclesiæ eidem redemptori protulit, quamque quotidie ei omnis sancta catholica et universalis profert Ecclesia, per quam et salvatur et suæ salutis specimen adipiscitur, de re insensata quis proferre conetur?

sicut ergo cætera vitia, ita etiam mendacii vitium divinarum Scripturarum documentis est inhibitum. Unde quisquis ejusdem Joannis monitis paret, ut et imagines adoret et eandem Christum Dei Filium appellet, et supervacuitatem nequam exercet, et se indisciplinatum esse demonstrat. Si ergo hoc scelus, ut ille professus est, perpetretur, implebitur illud quod Jeremiæ vaticinio voce Domini dicitur: *Mendacium et non fides invaluit super terram, quia a malis mala exierunt, et me non cognoverunt*. Paulus quoque egregius prædicator mendacium deponere et veritatem loqui his verbis persuadet. Ait enim in Epistola ad Ephesios: *Deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quia sumus invicem membra* (Ephes. iv); item idem ad Colossenses: *Nolite mentiri invicem spoliantes vos veterem hominem cum actibus suis* (Coloss. iii). Joannes quoque apostolus ait: *Omne mendacium non est de veritate* (I Joan. ii). Unde liquido patet si pictura, ut ille fateri hortatur, Christus Dei Filius non est, mendacium sit id quod dicitur; et si id quod dicitur mendacium est, juxta Apostoli vocem de veritate non est. Cum igitur talis professio mendacium sit, procul dubio de eadem veritate non est, quæ ait: *Ego sum via et veritas et vita* (Joan. xiv). Cultus enim adorationis soli Deo, et confessio Filii Dei illi soli qui vere ejus Filius coessentialis est, non adoptivus, exhiberi debet. Si vero *Hic* particula in eodem loco pro adverbio loci, non pro pronomine, posita est, utnuncque hæc sententia stare potest, quia Deus ubique est.

CAPUT II.

De eo quod Joannes non recte dixit: Per imaginem quæ per colores apparet, adoratur fortitudo ejus et glorificatur, et ad memoriam veniemus de ejus in terra præsentia.

Hanc quoque dementiam sæpe memoratus Joannes presbyter suis frivolis addere non distulit, ut diceret: *Per imaginem quæ per colores apparet, Domini fortitudinem adorari*, quasi Dominus alicujus rei sit indignus, et per aliquam rem suam fortitudinem quæ nullam habet indigentiam, faciat adorari. Nunquidnam cum cæli sive lucis nomine, primam omnium creaturam, angelicam condiderit naturam, quæ ab ipso creationis suæ exordio Dei fortitudinem et adorasse creditur et laudasse, quia necdum homines erant, qui de quibusque materiis, nec quædam materię erant in quibus imagines pingi possent, ideo Domini fortitudinem nec adorasse credendi sunt, nec laudasse? Ait enim Scriptura: *Quando creata sunt omnia sidera, simul laudaverunt me omnes angeli mei*. Ubi jam evidenter ostenditur, non per imaginem quæ per colores apparet, sed per suam ineffabilem potentiam Dei fortitudinem semper fuisse laudatam et adoratam. Nunquidnam post conditionem hominum, cum necdum pictoria ars in mundo inolevisset, fortitudo Domini minime fuit a sanctis quibusque adorata? Denique neque Abel justus, neque Enoch, neque Noe, neque ullus sanctorum qui in

A illa ætate fuisse leguntur, per imaginem, neque per colores Domini fortitudinem adorasse creduntur, quippe cum in rudi adhuc mundo necdum quarundam mundanarum artium experientię haberentur. Cum ergo sint plures mundi partes, in quibus homines pictorię artis sint ignari, nunquidnam ibidem fortitudo Domini minime creditur adorari? Adoratur ergo fortitudo Domini, non per imaginem quæ per colores apparet, ut ille somniat, sed per ejus ineffabilem potentiam qua omnis mundi compago condita esse dignoscitur. Adoratur etiam fortitudo ejus non per quasdam materias, sed per Verbum suum, Filium videlicet, quem ante sæcula ineffabiliter genuit, et per quem et in quo universa creavit, qui est dextera, et fortitudo Patris, per quam fortitudinem sicut universalis creaturarum constat esse patrata creatio, ita etiam perpetua et ab angelis et ab hominibus ei celebratur adoratio qui nimirum sicut causa est omnis creationis, ita etiam causa est justissimæ et decentissimæ adorationis. Sancta igitur et universalis Ecclesia non per imagines, quæ ex coloribus sunt, ut sæpe memoratus Joannes nauseasse dignoscitur, Deum adorare nos mortales homines, neque ætherias potestates, sed per Christum Dominum confitetur, cum suæ redemptionis mysteria celebrans dignum et justum, æquumque et salutare dicit esse, ut nos ei semper et ubique gratias agamus, per quem ineffabilem Patris majestatem angelos laudare, dominationes adorare, potestates tremere, cælos cælorumque militiam supplici confessione hymnum glorię constat suavisona modulatione cantare. Adoratur ergo fortitudo ejus non per coloriferam imaginem ejus, sed per sacratissimam, et vivificatricem ejus incarnationem. Adoratur ejus potentia non per picturam, sed per suam opera: per hæc videlicet, quibus formam servi accipere, de virgine nasci, surdis auditum, mutis eloquium, claudis gressum, leprosis sive cæteris ægritudinum molestiis aggravatis sanitatem, mortuis vitam, cæcis lumen reddere, inferna exspoliare, mortis imperium destruere, de sepulcro surgere, ad cælos ascendere dignatus est. Hæc sunt enim instrumenta quibus a catholicis fortitudo Domini adoratur; hæc munimina quibus fides ecclesiastica tuctur; hæc confessio a qua, si quis dissentit, periclitatur, quam si quis corde retinet, salutem perpetuam adipiscitur; hoc memoriale perpetuum, quo Christum fidelium mentes interioribus oculis semper intuentur, ad quarum rerum plenam cognitionem non per picturam venit, sed per fidem, spem et dilectionem. Quia igitur idem Joannes imperitię suæ nubo obsitus, ut reor, aliud dixit, dum tamen aliud dicere vellet, hæc contra ea quæ dixit, dicta sufficiant? Cæterum ad ea quæ dicere voluit hujus disputationis pes vertendus est, ut et quid nolens asseveravit, et quid volens dicere studuit, hujus styli pugno rationabilibus armis munito quatitur, quatenus nos et dicenda quæ impropriis verbis obsita sunt sensisse, et dicta quæ intelligere in promptu sunt, disputando contrivisse lector agnoscat.

Cum enim ait: *Per imaginem quam per colores apparet, adoratur fortitudo Domini*, ut conijcimus, dicere voluit: *Visa imagine colorum facis compaginata, fortitudo Domini adoratur*: quod quidem et in sequentibus pene patefecit, cum ait: *Et ad memoriam veniemus de ejus in terra presentia*. Cui propositioni hoc facillime possumus obijcere, quod nec Scripturarum sanctarum lectione, nec Patrum exemplis est institutum, Deum in manufactis quibusdam debere querere. *In corde meo*, inquit David, non imaginibus, abscondi eloquia tua; *in toto corde meo exquisivi te Deus, ne repellas me a mandatis tuis* (Psal. cxviii); et Moyses dicit: *Ponite verba Domini in cordibus vestris*; et Dominus per prophetam: *Convertimini ad me ex toto corde vestro* (Joel. ii); et e contrario de reprobis ait: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (Isa. xxix). Unde datur intelligi, quod non in rebus visibilibus, non in manufactis, sed in corde Deus est querendus; nec carnalibus oculis, sed mentis solummodo oculo aspiciendus. Nam quæ vesania est dicere: *Per imaginem quam per colores apparet, adoratur fortitudo ejus, et ad memoriam veniemus de ejus in terra presentia*? Infelix memoria, quæ ut Christi memoretur, qui nunquam a pectore justî hominis recedere debet, imaginariæ visionis est indigna; nec aliter potest Christi habere in se præsentiam, nisi in pariete, aut in aliqua materia ejus videris imaginem pictam; quoniam talis memoria quæ imaginibus fovetur, non venit ex cordis amore, sed ex visionis necessitate: quia videlicet non hanc internus amor ad memorandum Christum incendit, sed necessitas, quæ etiam res exosas mox ut videmus pictas, utique ad mentem visione ducere reducimus. De talibus ergo qui tanta necessitate arctantur, ut nisi picturas viderint, Christi difficile memorentur, timendum est, nisi forte aut communem hanc lucem quadam corporis molestia urgente viventes amiserint, aut picturis quodam casu, quæ tamen non semper haberi possunt, caruerint, Christi prorsus qui semper ante oculos habendus est, obliviscantur.

CAPUT III.

De eo quod dicunt: non scandalizandum quemdam, eo quod ante imagines sanctorum luminaria flant, et odoris thymiamata.

Denique cum eadem synodus, cujus lectionem inculcandam arripimus, plura suadeat quibus nullus sanæ mentis assensum præbere audebit, plura dissuadere nitatur a quibus nullus sani capitis gressum operis retorquere tentabit, plura vituperet quæ prorsus sunt laudanda, et e contrario plura laudet quæ penitus sunt vituperanda, admonet etiam ne quis scandalizetur eo quod ante imagines luminaria concinnantur et thymiamata adoleantur, quasi non illi scandalizati sint, qui rebus luce carentibus luminaria incendunt, et odore carentibus odorifera thymiamata offerunt. Illi etenim scandalizantur, qui ea quæ Deo digne offerenda sunt, rebus sensu carentibus offerunt, et offerre hortantur; et nos scandalizandos autumant, a quibus

suam vesaniam rationabiliter subsannandam formidant, et dum se a nobis reprehendendos existimant, nostram salutem zelari se jactant. Nos itaque in hac parte scandalum pati formidant, et se bonis operibus instare putant: sed tanto nobis hujusce partis scandalum valebit obesse, quanto et illis ipsius isasolentis obsequii exhibitio prodesse, quia nimirum ordo exposcit, ut talem illis præstatæ imagines illati obsequii retributionem impertire cęgantur, qualem impertiti honoris sensum, cum sint penitus insensate, percipere noscuntur. Sed fortassis hanc nostram assertionem frustrari cupientes dicent: Cur eos imaginibus sensu carentibus luminaria concinnantes et thymiamata adolentes subsannatis, cum et nos in basilicis æque sensu carentibus et luminaria concinnemus et thymiamata adoleamus? Quibus facilius potest oboriri obiectio, quoniam aliud est loca divinis cultibus mancipata luminaribus perfrui, et in eisdem locis et orationum; et thymiamatum Deo fumum offerri, et aliud imaginem oculis habenti et nihil cernenti lumen offerre, et nares habenti et nihil odoranti thymiamata adolere; aliud est loca divino cultui mancipata venerari, aliud picturis quibuslibet coloribus comptis luminaria et thymiamata offerre; aliud domum majestatis Domini a fidelibus quibusque edificatam et a pontifice dedicatam solemniter venerari, atque aliud et longe aliud imagines a pictoribus quibusque compositas oblati muneribus irrationabiliter osculari. *Domus enim mea*, ait Dominus, *domus orationis vocabitur* (Isa. lvi); item alibi: *Munera accepta erunt super altare meum et domus orationis mea honorabitur* (Isa. lx). Multis namque honoribus locus ille sublimandus est, ubi a fidelibus populus undique convenit, et eorum supplicationes Deo miserante exaudiantur, et nostræ salutis mysteria celebrantur, et Deo sacrificium laudis offertur; ubi ad perferenda Deo sacrificia a fidelibus populis per manus sacerdotum illata, angelicus fit concursus; ubi crebro suavissonus psallentium reboat concentus, ubi divine lectionis arentia corda irrigantes personant fluctus. Denique in eorum plerisque locis, qui se imaginibus luminaria et thymiamata offerre gloriantur, a quibus nos qui id facere contemnimus, scandalum pati putamur, ita loca divino cultui mancipata despicabilia sunt, ut sicut legatis nostris sive illis qui tempore reverende memoriæ illustrissimi viri patris mei, sive eis qui a nobis illas sunt destinati in partes, referentibus comperimus, pleræque basilicæ; in eorum terris non solum luminaribus et thymiamatibus, sed etiam ipsis carent tegminibus, quippe cum in regno a Deo nobis concessio basilicæ ipso opulante qui eas conservare dignatur, affluenter auro argenteoque, gemmis ac margaritis, cæteris venustissimis redundant apparatusibus, et qui imaginibus luminaria concinnare et thymiamata adolere respicimus, loca divinis cultibus mancipata rebus pretiosissimis exornamus.

CAPUT IV.

De eo quod dicunt : Ejusdem criminis est, qui imagines spernit, cuius et Nabuchodonosor qui ossa regum Juda protulit et sepulcris, et Judaici regis oculos occisis filiis eruit, et cherubim de templo abstulit.

Imagines namque, ut crebro jam diximus, spernendo frangere, luminaribus et thymiamatibus offerendo adorare, nulla penitus authentica lectione censetur, neque ullius sancti exemplo fieri debere monstratur, cum praesertim frangere eas sive adorare a quibusdam sanctis patribus sit prohibitum, et non immerito, quia a cautela est omnino remotum, quod utrumque illi perpetrant qui synodos faciunt, aut ob earum non necessariam abolitionem, aut etiam ob earum inopportunitatem adorationem. Dicunt ergo qui eas spernunt ejusdem criminis esse, cuius Nabuchodonosor qui peccatis Israeliticae gentis invalescentibus tremendi arbitrii ira urgente Judaeae regnum destruxit, muros sanctae quondam civitatis evertit, et diruta totius templi venustate, cherubim quoque dejecit. Quod quidem si ita esset, non in nos hoc crimen posset cadere, qui eas in ornamentis Ecclesiae habere permittentes, modis omnibus spernimus adorare, sed in eorum prodecesores vel parentes qui eas ornamentis basilicarum ab antiquis adhibitis frangere et penitus abolendas sanxere. Tam anceps itaque hujusce partis in eos sententia pendere cernitur, ut quidquid ex ea molestius execrabilisque protulerint aut se aut prodecesores suos inevitabiliter damnare videantur. Cum igitur filii majores suos ob earum abolitionem spernant, neque ob earum adorationem magnam meritum praerogativam habere facient, nec isti coquiari queunt aedificatoribus illius venerandi templi in laude, nec illorum majores ejusdem eversoribus eo aequabuntur in crimine, quoniam quanta est distantia inter templum summi Dei quod edificatum est tempore prophetarum a viris illustribus, et quasdam imagines, quae a quibuslibet sunt artificibus, tanta procul dubio distantia est inter ejusdem templi eversores et imaginum contemptores. Sed dum nos et istos vera ratione, qui eas inopportune adorandas decernant, et illorum majores qui eas incaute prorsus adlocaverunt, reprehendamus, restat ut templi Domini eversores majoris multoque majoris criminis nexibus irretitos fuisse quam earum spectores perdoceamus. Non enim talium imaginum abolitionem quales illi se adorare gloriantur, Propheta desolebat, sed templum quod necdum fundatum erat, et urbis quae caeteris urbibus eminebat, eversionem propheticis spiritu longe post futuram respiciens, velut praeteritam cantando deplorabat dicens : *Ut quid repulisti nos, Deus, in finem ? iratus est furor tuus super oves gregis tui : memento congregationis tuae quam creasti ab initio* (Psal. LXXIII). Nec imaginum contemptorem, sed ejusdem sacratissimi templi eversorem inimicum vocat, cum subinfert : *Quanta malignitas est inimicus in sanctis tuis, et gloriosi*

A sunt omnes qui te oderunt (Ibid.). Nec in picturis, sed in atrio Domini signa sua, vestigia videlicet hostilia Chaldaici sive Romani exercitus posita, deplorat dicens : *In medio atrio tuo posuerunt signa sua, et signa non cognoverunt tanquam in via supra anumum* (Ibid.). Nec pictorum januas, sive quorundam artificum vel etiam pictarum tabularum materias securibus et ascis dejectas fuisse, sed templi Domini, in quo erant sancta sanctorum, sacratissimas januas hostilibus cuneis incisae desset dicens : *Tanquam in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus, bipenne et ascia defecerunt ea* (Ibid.). Nec combustionem sive inquinamentum quorundam imaginum, sed sanctuarii Domini animi angore prosequitur : *Incenderunt, inquit, igni sanctuarium tuum in terra, polluerunt tabernaculum nominis tui* (Ibid.). Nec cum his similia in alio psalmo flebili modulatione cantabat, super imaginum contemptores iram Domini effundendam, sed super urbis sive templi eversores, vel etiam totius Israelitici populi vastatores orabat dicens : *Usquequo, Domine, irasceris in finem ? An in finem exardescet velut ignis zelus tuus ? Effunde iram tuam in gentes quae te non noverunt, et in regna quae nomen tuum non invocaverunt, quia comederunt Jacob, et locum ejus desolaverunt* (Psal. LXXVIII). Nec de picturarum contemptoribus, sed sub nomine Idumaeorum de cunctis gentibus Israelitico populo infestis dicit : *Memento, Domine, filiorum Edom in die Jerusalem, qui dicunt : Exinanite, exinanite quousque ad fundamentum in ea* (Psal. CXXXV). Nec imaginum adorationem contemptibus, sed sub nomine filiae Babylonis Chaldaicae sive Quiritum genti comminatur : *Filia, inquit, Babylonis misera, beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis ; beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram* (Psal. CXXXVI) : de imaginum vero contemptoribus nihil tale usquam reperitur. Multa his similia prophetarum oraculis de templi Domini sive Hierosolymae urbis eversoribus dicta inveniuntur, quae a nobis brevitas studio praetermittuntur : Dominus quoque et redemptor noster ejusdem templi sive civitatis ruinam post futuram flevisse legitur. Quae omnia quanquam mysticis obumbrata figuris, de Ecclesiae, sive animae eversoribus possint intelligi, qui virtutes animae velut quosdam muros quarum munimine contra vitia pugnatur, et fidem in pectore collocatam in qua Deo sacrificia munda litantur, quasi quoddam templum semper insectantes evertere moluntur, et cogitationes mundas sive quaedam bonorum operum exercitia velut quendam populum prostrare nituntur, tamen historialiter de praefati templi eversione dicta fuisse accipiuntur. Unde liquido patet, majores eorum quamquam in abolendis a basilicarum ornamentis imaginibus quodammodo fuerint incauti, subversoribus tamen sacratissimi ac reverendissimi illius templi nequaquam sunt consequendi, quoniam in istis quidem fuit levitas, in illis vero atrocitas ; in istis imperitia, in illis nequitia ; isti Deo se obsequium praestare arbitantes

cas ab ornamentis basilicarum abstulerunt, illi Deum qui populo suo erat iratus in se ad iracundiam provocantes ejus domum crudeliter diruerunt, quibus nos utrinque, Deo opitulante, postpositis, et loca divino cultui mancipata exornamus, et soli Deo servitium adorationis impendimus.

CAPUT V.

Quod epistola, quam illi sancti Simeonis stulte dicunt, missa ad Justinianum imperatorem, multum distet a divinis Scripturis, sive a sanctorum Patrum documentis, in eo quod ait prefato imperatori: Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus; sive in eo quod eidem imperatori misericordia uti prohibuerit.

Solet plerumque hæreticorum versutia probrosa quædam et errore suadentia apicibus annotare, et sanctorum quorumdam probabiliumque virorum nominibus prætitulare, quatenus virosus poculum mellis illitum sapore facilius valeant ad potandum nescientibus quibusque porrigere. Unde timendum est ne epistola quam illi cujusdam sancti Simeonis dicunt, ex qua testimonia ad suum errorem stabilendam adducunt, non verba sint viri sancti, sed cujusdam machinamenti versuti. Quoniam quidem ideo de ea a nobis sive a cæteris quibusque orthodoxis dubitatur, quia ejus sermo in quibusdam locis sanctarum Scripturarum documentis refragatur, nec præsumimus ejus lectionem in testimonium ad res dubias firmandas sumere, quam novimus divine legis institutis contraire. Non enim nos ex ejus textu amplius uspiam legisse meminimus, nisi id quod ab illis in eorum codice taxatam reperimus. Quod quidem quamvis sensuum verborumque venustate careat, et insulsum nescio quid rusticumve redolet, libet tamen nobis ita id texere, ut constet nos in eorum codice reperisse. Dicunt enim præfatum sanctum Simeonem cujus vita nobis et prædicatio manet ignota, pro quibusdam Samaritanis, imaginibus injuriam inferentibus, Justiniano imperatori taliter scripsisse: «Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus.» Et iterum: «Non habeo quod dicat talia præsumentes ne una in eis facta humanitate quatenus precamur victoriosam vestram fortitudinem, ne faciat misericordiam in eis qui hoc præsumperunt, neque parcere illis, neque quodlibet rogum aut responsum suscipere pro illis;» et post pauca: «Sed conjuro vos, Domine, per Emmanuel Deum excelsum non morari neque ad modicum fieri ducentem vindictam;» et iterum: «Quos et suscipiet, propinquitates eorum tenebra in condemnationem, qui expectat eos consumere inextinguibilem et tenebrorum ignem, et anathematizet eos in inferiora abyssi ipse sanctus et omnipotens spiritus Jesu Christi Domini nostri qui ex Patre procedit, ad perdendum illos in infinita perditione.» Et post pauca: «In ipso qui conregnat pietati vestræ.» In quibus stolidissimis verbis et non solum eloqui venustatem, verum etiam communem loquendi sensum fugientibus et barbarissimis ac solocismis concretum nescio quid resonantibus, hæc prorsus reprehenduntur, quod Justiniani

imperatoris hominis æque mortalis atque passibilis, et cunctis humanis permutationibus subjacentis, aures divinas nuncupaverit, eundemque misericordia uti prohibuerit, et ad reddendum malum pro malo facilis fuerit, et patienter ac mansuete agere in eadem causa neglexerit; et qui debuerat pro damnatorum ereptione laborans iram regis refrenare, illius iram magis magisque succenderit, eumque atrociter ad irascendum impulerit, nec ejus exemplo usus sit qui neminem vult perire; et qui pro lucrandis animabus invigilare debuerat, anathema et maledicta injecerit, et eidem imperatori Deum conregnare dixerit. Quæ verba dum in tot locis reprehendantur, ad roborandam adorationem imaginum minus idonea reperiuntur, quoniam difficile potest per præcipitia currere, qui in planis cernitur titubare, nec valet in ambiguis diverticulis dux esse itineris, qui publici tramitis viam tenere nequit in patentibus viis; et a liberalium disciplinarum subtilissimo magisterio reprobat, qui communium litterarum usitatissimam notitiam minime habere reperitur. Nam dum de eo quod ille imperatoris aures divinas dixit, eique Deum conregnare profatus est, contra eorum deliramenta qui hæcenus talibus adhuc nugis utuntur, plenissime in superioribus hujus operis partibus a nobis affatim disputatum sit, nunc ordo exposcit ut de cæteris, de quibus nunc sermo est divinorum eloquiorum testimoniis gressus sermonum nostrorum munientes, prout Dominus dederit, disputemus. Cum enim misericordia uti imperatorem prohibuisse reperitur, quid aliud facit, nisi omnibus sanctis Scripturis quæ misericordiam habendam percensent, reluctari dignoscitur? Unde periculosissimum est talium litterarum præcepta sequi, quæ divinis Scripturis videntur obæiti. Ait enim Dominus in Evangelio, *Estote misericordes sicut et Pater vester misericors est (Luc. vi)*; et iterum: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur (Matth. v)*; et doctor gentium ait: *Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes vobismetipsis, sicut et Deus in Christo donavit vobis (Ephes. vi)*; et Psalmographus dicit: *Dominum misericordiam diligere (Psal. xxxii)*; et: *misericordia Domini plenam esse omnem terram (Psal. cxviii)*; et idem Dominus per prophetam dicit: *Quia misericordiam volo et non sacrificium (Ose. vi)*. Nam dum misericordia tam authenticis habenda censeatur præceptis, et eam se in æternum cantaturum propheta testetur, *Misericordias tuas, inquires, Domine, in æternum cantabo*, et ita a Domino dicatur diligere, quisquis ea uti prohibet, eamque habere contemnit, et Deum convincitur non diligere, et ejus præstantissimis monitis penitus contraire. Unde et ipsa Veritas legisperito dicenti, ipsum esse proximum qui fecit misericordiam, respondit: *Vade, et tu fac similiter (Luc. x)*. Quo documento monstratur, non solum a nobis homines qui unius nobiscum naturæ sunt diligendos, sed etiam angelos qui quamvis alterius sint naturæ, in eo tamen quod misericordiam erga nos exercent, et proximi esse cre-

duntur, et diligi prorsus ab eo qui Deum et proximum diligere sanxit, omnino jubentur, in eo etiam quod tam facilis ad reddendum malum pro malo fuerit, divinis prorsus monitis contradixit. Nec ille enim ad exercendam vindictam tam severus esse, nec imperatorem ad hanc exercendam impellere debuit, quippe cujus ministerium non fuerit vindictam exercere, aut exercendam jubere, sed opera misericordie amare, et amanda cæteris prædicare. Ait enim Dominus in Exodo: *Si occurreris bovi inimici tui aut asino erranti, reduce ad eum* (Exod. xxiij). Cui præcepto nultatenus paruit cum errantes præfatos Samaritanos, si tamen errasse creduntur, ab errore minime revocavit, sed ut in eodem errore perirent, imperatoris mentem postulando concitavit; et quos vidit sub onere peccatorum cecidisse, non solum non erexit, sed sub eodem onere atrociter perire permisit, dicente Domino: *Si videris asinum odientis jacere sub onere, non pertransibis, sed sublevaris cum eo* (Ibid.); in Proverb. quoque scribitur: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi: hoc enim faciendo, carbones ignis congeres super caput ejus, Deus autem retribuet tibi* (Prov. xxv), quia videlicet quos peccando inimicos sciebat, et spiritualium ciborum eduliis et salutaris poculi egenos, si divinorum verborum esca sive potu saturaret, carbones ignis qui et peccatorum rubiginem consumerent, et eos ad dilectionem Dei et proximi accenderent, super capita, mentes scilicet eorum, congereret. Vindictam ergo querere et misericordiam spernere iramque servare, quæ omnia superius posuæ litteræ præfatum imperatorem hortatæ fuisse perhibentur, his Ecclesiastici libri documentis cohibentur: *Qui se, inquit, non vindicat, a Deo inveniet vindictam, et peccata illius servabit; relinque proximo nocenti te, et tunc petenti tibi solentur peccata. Homo homini servat iram, et a Deo querit medelam; in hominem sibi similem non habet misericordiam, et de peccatis suis deprecatur: ipse retinet iram, et propitiationem petit a Deo, quis deprecabitur pro delictis ejus* (Eccli. xxviii)? Item Isaie vatis oraculo pro malis mala reddere hoc modo prohibetur: *Audite, inquit, verba Domini, qui timetis nomen ejus, dicite: Fratres nostri estis qui vos oderunt et abominantibus vos, ut nomen Domini magnificetur, et appareat ipsis in jucunditate eorum, et illi confundentur. Dominus quoque in Evangelio inimicos sive prave agentes, non iram suscitandam, nec vindictam exercendam, nec maledicta congerenda præcepit, sed dilectionem erga eos exhibendam his sacratissimis verbis instituit: Diligite inimicos vestros, et orate pro eis qui vos persequuntur; benedicite maledicentes vos, benefacite eis qui vos oderunt, ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* (Matth. v). Nam si illi voce veridica diligendi potius quam maledicendi et execrandi sunt qui nos oderunt et persequuntur, qui utique imago Dei sumus, multimodis illi maledicendi seu plectendi sunt, qui picturis injurias injecisse feruntur. Vas quoque electionis nulli

malum pro malo reddendum esse his verbis admonet; ait enim in epistola ad Romanos: *Nolite prudentes fieri apud vosmetipsos, nulli malum pro malo reddentes, providentes bona non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus, si fieri potest; quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habete, non vosmetipsos defendentes, sed date locum iræ; scriptum est enim: Mihi vindictam; ego retribuam, dicit Dominus* (Rom. xii). Si ergo nosmetipsos egregii prædicatoris documento defendere minime debemus, quis furor est, quæve dementia ut rerum insensatarum secundum exhortationem earumdem litterarum quæ Justiniano misse sunt, injurias defendere studeamus, et pietatis opera quæ nec pro nostris quidem calumniis amittere debemus, pro picturarum contumeliis, quas illæ minime sentiunt, amittamus? Non igitur in hac parte scriptor ejusdem epistolæ sancti viri Stephani protomartyris exempla secutus est cum videlicet ille, dum lapidum grandine undique sibi misso atrociter quateretur, flexis poplitibus pro persecutoribus oravit, iste vero imaginum injurias quæ ab illis minime sentiuntur non ferens, ejusdem injurie perpetratores perneciter et absque misericordia magna sub attestatione interimendos esse rogavit, eorumque animas anathematis vinculo nexas ad perpetua supplicia destinare curavit. Neglexit iterea earumdem litterarum scriptor patienter sive mansueto in hac parte agere, sprevitque ejus prædicationem adimplere, qui ad Thessalonicenses scribit: *Patientes estote ad omnes, videte ne quis malum pro malo alicui reddat, sed semper quod bonum est invicem sectamini, et in omnes* (I Thess. v), illiusque monitis contempsit parere, qui ait: *Melior est mansuetus cum humilitate quam qui diridit prædam cum contumeliosis* (Prov. xvi); et dum debuit in eripiendis miseris iram regis refrenare, dicente Salomone: *Erue eos qui ducuntur ad mortem, et redime qui interficiuntur, ne parcas; si autem dixeris: Non novi hunc, scito quia Dominus corda hominum novit, et qui finxit spiritum omnibus ille scit omnia, qui reddit unicuique secundum opera sua* (Prov. xxiv), versa vice ad interfectionem et crudelitatem exercendam imperatoris animum suis litteris excitavit. Quia ergo hi qui injuriam patiuntur, liberandi sunt, liber Ecclesiasticus demonstrat. Ait enim: *Libera eum qui injuriam patitur de manu protervi et ægre feras in anima tua; in judicando esto pupillis misericors ut pater, et pro viro matri illorum: et eris velut filius Altissimi obediens, et miserebitur tibi magis quam mater* (Eccli. iv). Per Isaiam quoque prophetam ita de hac re dicitur: *Inquirite judicium, eripite injuriam accipientem, et judicate pupillo, et justificare viduam, et venite disputemus, dicit Dominus: et si fuerint peccata vestra ut phænix, ut nivem dealbabo; si autem ut coccinum, ut lanam albam efficiam: eripite directum de manu injuriantis eum* (Isa. i). Unde si quis vult fieri velut filius altissimi Dei, utique operibus bonis instando, et cupit sui a Deo misereri, et peccatorum sordibus ablui, his potius debet saluberrimis monitis uti quam illius epistolæ perversi-

tatem crudelissimam sequi. Porro quod ad irascendum imperatoris animum impulit, et in hoc quoque crudeliter egit, et sacris litteris penitus in hac parte sicut et in cæteris contrahit. Dicitur enim per quemdam sapientem : *Anima benedicta omnia simplex : vir autem animosus vel iracundus non honeste agit ; ita et per eundem : Noli esse amicus viro animoso : cum amico autem iracundo noli commorari, ne forte discas vias ejus, et sumas laqueum animæ tuæ* (Prov. xxi) : quæ vis cum a sapiente disci prohibeantur, multo magis docere et sub attestatione hortari prohibentur. Liber quoque Ecclesiasticus taliter de hac re intonat : *Homo iracundus incendit litem, et vir peccator turbabit amicos, et in medium pacem habentium immittit delaturum* (Eccl. xxviii). Nam et Ecclesiastes hæc præcepta dat : *Noli festinare in spiritu tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit* (Eccl. vii). Doctor itaque gentium ita ad Ephesios scribit : *Irascimini et nolite peccare, sed non occidat super iracundiam vestram* (Ephes. iv) ; item idem : *Omnis amaritudo, inquit, et ira et indignatio et clamor et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia* (Ibid.) ; item quoque : *Nunc autem, inquit, deponite omnem iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, multiloquium* (Coloss. iii) : quæ quidem pene omnia, si liquidius indagentur, in præfatæ epistolæ textu reperiantur.

Dicat ergo justissimus vir et Deo charus Jacobus apostolus, utrum juxta istius epistolæ exhortationem velox quis ad irascendum esse debeat ; intonet utrum huic epistolæ consentiendum sit, quæ imperatorem citatum ad iracundiam fore sanxit. Ait enim : *Scitis, fratres mei dilecti, sit autem omnis homo velox ad audiendum et tardus ad loquendum, tardus quoque ad iram : ira enim viri justitiam Dei non operatur* (Jacob. i). Dicat etiam ipsa Veritas quid de hac re ejus membra sequi debeant ; dic, inquam, sancte Matthæe, quid de paradisi fonte perpetuo hauriens tui fluminis vitalibus rivulis profudisti. Ait enim fons perennis, fons vitæ, fons luminis : *Omnis qui irascitur fratri suo, erit reus judicio* (Matth. v). Cum vero tot divinæ legis exemplis tantisque divinorum eloquiorum oraculis ira, quæ inter principalia vitia enumeratur, dicitur execranda, in promptu est intelligere quod hæc litteræ ad res in questionem venientes roborandas non sunt idoneæ, per quas imperatori sub magna attestatione, ac supplici adjuratione committitur habenda et opere perpetranda. Debuerat sane auctor ejusdem epistolæ quos videbat periclitari ad pœnitentiam exhortari, qui si forte pœnitentiam contempnissent, poterat imperatorem supplicibus precibus convenire, ut eos ad convertendum cogeret : forsitan id sui profectus bonum sequerentur coacti, quod contempserant spontanei, quoniam Deus omnipotens neminem vult perire, Paulo attestante, qui ait : *Hoc enim bonum et acceptum coram salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri et in agnitionem veritatis venire* (I Tim. ii). Si enim lucrandis animabus

A insisteret, illos magis quos errasse videbat ac pœnitentiam debuit provocare, quam principis animum ad effundendum sanguinem incitare, quoniam pœnitentia virtus non est cæteris virtutibus postponenda, sed optimis quibusque æquiparanda, quippe quæ quasi quoddam medicamentum fracta consolidet, languida sanet, perdita restituat, et plerumque post lapsum peccatores ad pristinum statum reducat. Hanc enim Psalmographus commendat cum dicit : *Delictum meum cognitum tibi feci et injustitias meas non operui ; dixi : Pronuntiabo adversum me injustitias meas Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* (Psal. xxxii). Hanc Isaias habendam præcepit dicens : *Memores estote horum et ingemiscite, pœnitentiam habete qui erratis, convertimini ex corde* Hæc B Jeremiæ vatis oraculis censetur dicentis : *Convertimini, filie revertentes, et sanabo contritiones vestras* (Jerem. iii) ; in alio quoque loco idem dicit : *Avertatur jam nunc unusquisque a via sua mala, et meliora facite studia vestra*. Joel quoque voce Domini intonat dicens : *Convertimini ad me ex toto corde vestro et ex tota anima vestra in jejuniis et fletu et planctu, et dirumpite corda vestra et non vestimenta vestra, et convertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors et patiens est, magnanimis et multum misericors et patiens in benignitatibus* (Joel. ii). Liber etiam Ecclesiasticus dicit : *Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini secundum magnitudinem ejus, et misericordia ejus cum ipso est* (Eccl. ii). In Actibus nempe apostolorum scribitur : *Pœnitentiam agite et convertimini, ut deleantur peccata vestra* (Act. ii). Pastor quoque Ecclesiæ in epistola secunda dicit : *Non tardat Dominus sui promissi sicut quidam existimant, sed exspectat quoque vos, nolens aliquem perdere, sed omnes exspectat in pœnitentiæ locum reverti* (II Pet. iii). Quanto igitur hæc præeminet virtus ad salvandum, quam ille errantibus predicare neglexit, tanto proculdubio cæteris nequitias præeminet hæc sævitia ad nocendum, quia ille et misericordia uti principem prohibuit, et eum ad irascendum et ad vindictam exercendam gravibus obstinationibus impulit. Si ergo juxta Dominicam sententiam grave scelus est unum de pusillis scandalizare, quam grave putas sit non pusillum quemdam, sed D regem, qui caput utique plebium est, ad scandalizandum promovere ? Nam et in eo quod præfatæ epistolæ scriptor inter cæteras sævitias, quas erga eos quos errare conspexit exercuit, maledictis usus est, non medio-criter errasse et sacris eloquiis contrahisse deprehenditur, dicente vase electionis : *Benedicite et nolite maledicere* (Rom. xii) ; item alibi : *Neque maledici regnum Dei possidebunt* : Petra etiam Ecclesiæ maledictis uti his verbis prohibet. Ait enim in epistola prima : *Quapropter omnes consentanei estote, unanimes, compatiētes, fraternitatis amatores, misericordes, humiles, non reddentes malum pro malo, vel maledictum pro maledicto, sed e contrario benedictes, quia in hoc vocati estis ut benedictionem hereditate possideatis* (I Petr. iii).

Sed ne quis nos putet aliquem judicare, aut cuiusdam cuius meriti sumus ignari, detrahere, cognoscat nos non vitam alicujus iusti, non meritum discutere, sed verba solummodo ventilabro divinorum eloquiorum studiose ventilare, quæ incompetenter ad errorem nutriendum ad medium sunt deducta, cum sint errorum nervis usquequaque concreta. Nec enim alia ejusdem Simeonis verba discutimus, quæ ut superius diximus, nusquam nos legisse meminimus, sed ea solummodo quæ eorum apicibus narrantibus sensu percipimus; et cum nesciamus utrum ejusdem Simeonis, ut illi fatentur, aut alterius ejusdam verba sint in ejus nomine prænotata, novimus tamen ea omni ambiguitate postposita a sanctorum Scripturarum sensibus aliena, et merito ab omni ecclesiastico dogmate abdicanda.

CAPUT VI

De eo quod omnibus hæreticis Samaritanos deteriores, et Samaritanis deteriores eos dicunt qui imagines destruunt, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus hæreticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruere.

Non sufficiebat illis prodecessores sive parentes eorum formidolosis anathematibus abdicare ac diversis conviciis lacerare, nisi eos omnibus hæreticis dixissent deteriores fuisse, qui quanto eos atrocioribus injuriis exsecrari contendunt, tanto amplius divinis monitis contradicunt. Dicunt enim Samaritanos omnibus hæreticis deteriores, eisque in crimine præferunt eos qui imagines destruunt. Constat enim majores eorum imagines destruxisse, et secundum eorum opinionem qui imagines destruunt Samaritanis deteriores sunt, et Samaritani, ut illi aiunt, omnibus hæreticis deteriores sunt: omnibus igitur, ut illi fatentur, hæreticis majores eorum deteriores fuere, quos constat imagines destruxisse. Nam dum sint, ut ipsi asseverant, ab omnium hæreticorum deterioribus aut per carnis materiam propagati, aut in Scripturarum dogmatibus educati, aut per manus impositionem ad peragenda Christianæ religionis mysteria consecrati, mirandum est qui se cæteris catholicis in constitutionibus exhibendis, et Ecclesiæ traditionibus statuendis eminentiores existiment, tantamque se auctoritatis prærogativam habere jactent, cum hanc eos habere nec priorum actuum sive documentorum exercitia, nec majorum suorum exempla probent. Nam si isti ob imaginum adorationem omnibus catholicis præferendi sunt, jam non in Ecclesia virtutum sectatores, sed imaginum adoratores eminentiorem locum tenebunt; et si imaginum adoratores intra sanctam Ecclesiam eminentiorem locum tenebunt, jam non virtutibus, sed erroribus est utendum: est autem virtutibus, non erroribus utendum; non igitur isti ob imaginum adorationem omnibus catholicis præferendi sunt. Samaritani namque, quos illi dicunt omnibus hæreticis deteriores, non sunt hæretici Christianorum, sed Judæorum, nec se novum Testamentum, sed Vetus tenere fatentur; qui cum Judæi resurrectionem corporum credant.

A prophetas sive hagiographa recipiant, illi et resurrectionem spernunt, et exceptis quinque legis libris omnes Scripturas et Veteris et Novi Testamenti postponunt. Sunt autem reliquæ gentium quas Sennacherib rex Assyriorum decem tribubus Israel in Medos translatis, ad custodiendam terram Israel misit. Qui dum leonibus cæterisque pessimis feris vel quibusdam rebus incommodis in terra Israel vastarentur, et legationem regi facerent se in eadem regione perdurare minime valere nisi legitima Dei terræ custodirent, quidam de levitis ad eos missi fuisse perhibentur, a quibus legis cæremonias docerentur. Quibus ex parte susceptis et in pluribus hæreseos partibus usurpatis, adeo eorum barbara gentilitas cordis tumore inflata est, ut postpositis Judæis, qui utique de Jacob germine processisse creduntur, se solummodo filios Jacob esse gloriantur, atque ita Judæorum communionem sicut et cæterarum gentium spernere fastu impellente cogantur. De quorum stirpe erat Samaritis femina, quæ ad puteum Dominici colloquii communicans, inani jactantia patrem suum Jacob qui sibi puteum dedisset, et redemptorem mundi eo majorem non esse cum magna cervicositate assererat, majoresque suos non Hierosolymis, sed in monte adorasse dicebat. Quam cervicositatem simul cum hydria et incredulitate deposuit, et salutaribus monitis acquievit. Quæ quid typicis innuerit mysteriis si breviter exsequamur, non est inconsequens. Gessit ergo typum totius humani generis, quod senescente jam mundo ad Dominum venit, qui sexta utique ætate mundi ad puteum sedit, qui mundi hujus terrenum laborem et errorem tenebrosa profunditate significat; sedit, inquam, humilitatem carnis pro nobis susceptæ fatigatus, infirmitatem ejusdem carnis significans, quamvis alio intellectu sessio ejus magisterii et doctrinæ dignitatem demonstret. Sitivit non tantum aquam, sed fidem gentium haurire cupiens. Unde et discipulis manducare hortantibus cibum se dixit habere quem illi nescirent. Sitiebat ergo fidem gentium ut faceret in ea voluntatem Patris, et perficeret opus ejus. Promisit ergo se illi daturum aquam vivam, Spiritum videlicet quem accepturi erant credentes in eum. Dixit ergo eam quinque viros habuisse, id est, quinque carnalibus sensibus usam fuisse, et sensum quem tandem haberet quo Christo creditura erat, cum quo legitimum posset habere connubium, jam non suum esse: nam et post quinque carnales responsiones sexta responsione nominat Christum. Prima namque ejus responsio est: *Tu cum sis Judæus, quomodo a me bibere petis?* Secunda: *Domine, neque hauritorium habes et puteus altius est;* tertia: *Domine, da mihi hanc aquam ut neque sitiam, neque veniam hinc haurire;* quarta: *Non habeo virum;* quinta: *Video quia propheta es: patres nostri in monte hoc adoraverunt (Joan. iv),* nam ista responsio carnalis est. Carnalibus enim

datus fuerat locus terrenus ubi orarent, non ut A
 locum aut rem aliquam in eo positam adorarent,
 sed in eodem loco adorarent Dominum, spirituales
 autem in spiritu et veritate, non in imaginibus,
 non in picturis, non in rebus sensu carentibus
 oraturos Dominus dixit. Quod posteaquam locutus
 est, sexta mulieris responsio Christum fatetur om-
 nium istorum esse doctorem. Dicit enim: Scio
 quoniam Messias venit qui dicitur Christus; cum
 veneris, ipse annuntiabit nobis omnia. Sed adhuc er-
 rat, quia cum quem venturum sperat, venisse
 non videt, qui error misericordia Domini dicentis,
 Ego sum qui tecum loquor, tanquam adulter ex-
 pellitur. Quo auditio nihil respondit, sed, relicta
 hydria, cupiditate videlicet atque amore sæculi
 hujus quo sibi homines de tenebrosa profunditate
 et terrena conversatione hauriunt voluptatem, qua
 percepta denuo in ejus appetitum inardescunt,
 sicut dictum est: De aqua illa qui biberit sitiet
 iterum: Ibi in civitatem, quia videlicet mundo præ-
 dicavit quod credidit, corde credens ad justitiam,
 ore confitens ad salutem. Quia ergo paulo lon-
 gius a re proposita digressi sumus, ad propo-
 situm denuo revertamur. Samaritani namque cum
 sint gentiles, et fide Judaismo tenere videan-
 tur, non amplius cæteris incredulis contra Eccle-
 siam sævire noscuntur, quos quidem isti dum
 hæreticos Christianorum putent, omnibusque hære-
 tics nequiores existiment, quadam eis clementia
 favent, cum majores suos in nequitia illis præferen-
 dos esse perdocent: non enim est omnium deter-
 rimus, cui in culpa alius quilibet invenitur præ-
 ferendus.

CAPUT VII.

De eo quod quanto plura exempla hæreticorum et
 imagines spernentium vel despicientium trahunt,
 tanto parentes suos majoribus conviciis et injuriis
 inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in
 hac parte fuisse profitentur.

Vetustissimus non solum philosophorum, sed
 etiam oratorum mos est, cum aliquid approbare
 velint, aut in ipso negotio de quo agitur, aut ex
 rebus aliis, aut certe extrinsecus probandæ rei
 argumentationem assumere. Quos isti dum in cæ-
 teris imperitiis interveniente sequi contemnunt, in
 hac nimirum parte sequi omnino contendunt, cum
 predecessores sive parentes suos ob imaginum
 abolitionem, aut ex ipso negotio, aut aliunde aut
 extrinsecus argumenta sumentes damnare statuunt,
 et conviciis lacerare, anathematibus execrare,
 insanissimis verbis inhonorare non metuunt, quan-
 toque plura quorundam hæreticorum exempla in
 testimonium trahunt, quorum eos sequaces fuisse
 profitentur, tanto et eos gravioribus execrationibus
 abdicant, et se divinis monitis quæ parentibus ho-
 norem impendendum sanciant, contraire demon-
 strant. Honora, inquit Dominus, patrem tuam et
 matrem tuam, ut bene sit tibi (Exod. xx). Quod qui-
 dem præceptum tanta auctoritate viget, ut et in

A tabulis digito Domini scriptum sit, et ab Apostolo
 primum mandatum nominetur. Ait enim: Honora pa-
 trem et matrem, quod est mandatum primum in pro-
 missione (Ephes. vi), in ea videlicet promissione
 qua statim subjecit: ut sis longævus super terram
 et bene tibi sit. Animadvertendum sane est quan-
 ta sint damnationis, qui parentes conviciis lacerant,
 aut anathematibus execrantur, cum tanti sint
 meriti, tantamque repromissionem habeant, qui eos
 juxta Dominicæ vocis imperium honorant. Quo-
 niam quanto eos qui huic præcepto parent optima
 demulcet promissio, tanto illos qui eidem Domi-
 nico imperio reluctantur, formidolosa detertere
 debet damnatio. In Levitico quoque scribitur:
 Unusquisque patrem suum et matrem suam timeat
 B (Levit. xix); in Ecclesiastico quoque de honoran-
 dis parentibus scribitur: Qui honorat patrem suum
 longiori vita vivet; et qui obaudit patrem, refri-
 gerat matrem, et quasi Dominus serviet his qui se
 generaverunt, in opere et sermone et omni patientia,
 et benedictio ejus in novissimo manet (Eccli. iii).
 Item in Ecclesiastico: Fili, sustine senectam patris
 tui, et non contristas eum in vita ipsius: et si de-
 ficit sensu, da veniam, et ne spernas eum in tua
 virtute. Non est tibi gloria, sed confusio. Doctor
 etiam gentium dicit: Filii, obedite parentibus per
 omnia, hoc enim placet Domino (Ephes. vi). Si
 enim honorem impendere, sive obedire parentibus
 Deo placet, convicia eis et execrationes ingerere
 modis omnibus displicet; et si id non displicet,
 C neque illud placet. Grave ergo et formidolosum
 est parentes non honorare; gravissimum vero et
 formidolosissimum eos abominari, aut anathema-
 tizare, dicente Domino: Qui maledixerit patri suo,
 aut matri suæ, morte moriatur (Exod. xxi); et
 iterum, Maledictus homo, qui non honorificat pa-
 trem suum, aut matrem suam, et dicit omnis po-
 pulus, Fiat, fiat (Deut. xxvii). In Proverbiis quo-
 que scribitur: Qui maledicit patri suo et matri,
 extinguetur lucerna ejus in mediis tenebris (Prov.
 xx). Item ibi: Qui repellit patrem suum et ma-
 trem suam, et æstimat se non peccare, hic parti-
 ceptus est viro impio (Prov. xxviii). Unde sciendum
 est, non eos esse mediocri insanix, qui pro re-
 bus sensu carentibus in majores suos maledicta
 non pertimescunt congerere, et dum imaginibus vo-
 lunt favere, nec parentes pertimescunt inhonorare,
 nec divinis oraculis contraire. Nos quidem hæc
 dicentes, non illorum majoribus favemus, quos
 in hoc quoque negotio absurde egisse comperi-
 mus, sed quanta sit istorum præsumptio, in ta-
 libus ausis divinæ legis testimoniis demonstra-
 mus.

CAPUT VIII.

De eo quod secundum Demetrii diaconi dictum, in-
 caute et inordinate, parentes eorum egerunt,
 duos libros inargentatos, eo quod quiddam de
 imaginibus in his continebatur comburentes et alte-
 rius libri duo folia præciderunt.

Cum in neutra parte moderamen habentes, ne

que isti rationis coerceantur, neque illorum prodeces-
sores coerciti fuisse credantur habentis, sed utrique
convincantur per abrupta et invia ferri effrenes rerum-
que prohibitarum et profectu carentium sequaces, dum
videlicet, sicut crebro jam dictum est, isti imagines sup-
pliciter censeant adorare, illi impatienter censuerint
frangere, ut Demetrius eorum diaconus ait : *Incante
et inordinate inter cætera egerunt, duos libros inar-
gentatos eo quod quædam in eis imaginum mentio
haberetur comburentes, et alterius libri duo folia præ-
ciantes, quasi non aliter imaginum possit mentio
fieri, nisi protinus censeantur adorari. Nam dum
nullus recipiendorum codicum vel tenuiter imagines
adorare percenseat, in pluribus tamen illarum men-
tio quodammodo fit. Qui si omnes in quibus illarum
mentio sit, comburendi sunt, multa prorsus scriptu-
rarum instrumenta peribunt. Primum namque una-
quæque res probanda est, et postea judicanda. Quod
cum pluribus sive divinarum sive mundanarum le-
gum exemplis possit approbari, ipsorum quoque
rhetorum documentis potest astrui, qui primum ge-
nus posuerunt deliberativum, secundum demonstra-
tivum, tertium judiciale, ut videlicet quidquid deli-
beratio aut abnuendum, aut sequendum reperit,
demonstratio id aut laudabile, aut reprehensibile
demonstret, judiciale, aut poenis, aut præmiis sen-
tentiam det : ne si non judiciale hæc duo sequentia
genera præcedant, versis in contrarium causis deli-
berationis examine præposito, demonstrationis or-
dine neglecto, aliter res quælibet quam justum est
judicetur. In omnibus igitur rebus moderatio sive
mediocritas habenda est, et memoria retinendum est
illud philosophicum, *Ne quid nimis* : quæ moderatio
probationis semper societate mulcenda est. Non enim
ait Apostolus : *Omnia absque moderatione et absque
probatione comburite* ; sed, *Omnia, inquit, probate, et
quod bonum est retinete* (I Thess. v).*

CAPUT IX.

*De eo quod in eodem libro in tabulis argenteis Leon-
tius a Secreta imagines cernens acutissimum et in-
geniosissimum sui erroris emolumentum invenisse
glorietur est.*

In eo denique libro, in quo duo folia ob quamdam
Imaginum mentionem in eorum priore synodo quæ
ob abolendas imagines gesta est, præcisa fuerant,
habebantur in tabulis argenteis quædam imagines
sicut in vasculis sive in pluribus rebus haberi so-
lent, quas in secunda eorum synodo quæ pro ad-
orandis imaginibus aggregata est, mox ut Leontius a
Secreta conspexit, magnam se sui erroris emolu-
mentum invenisse putavit, eosque insignis fuisse de-
mentię judicavit, a quibus in eodem libro ubi ima-
gines erant, ob imaginum mentionem duo folia
abscissa fuisse cognovit ; sicque idem liber per in-
tervallum temporum variis eventibus disparibusque
modis et ab illis est propter imaginum mentionem
abscidi judicatus, et ab istis propter imagines quæ
habebantur in tabulis adorari jussus ; ab illis folio-
rum jacturam injuste perpeusus, ab istis adoratione

A illicita sublimatus ; illis auferentibus quod habebat et
habere debuerat, incompetenter amisit, istis exhi-
bentibus quæ nec habebat nec habere debuerat, in-
consequenter acquisivit ; qui nec pro ullis instanti-
bus culpis folia perdidit, nec pro quibusdam insi-
gnibus meritis adorationem invenit, et quanto me-
ruit recte habita amittere, tanto nimirum meruit
inhibita acquirere. Nunquidnam omnes libri in quibus
auro argenteove vel etiam quibuslibet coloribus histo-
riæ inter scripturas pictoria arte insertæ sunt, quia
imagines habent, aut ab illis sunt comburendi sive
præcidiendi, aut ab istis colendi sive adorandi ? Nun-
quidnam sericeæ sive quarumlibet materiarum vestes,
sive pallia humanis usibus apta aut divinis cultibus
mancipata, figuris quibusdam decorata variisque
coloribus fucata, eo quod imagines habent, aut ab
illis sunt comburenda, aut ab istis adoranda ? Nun-
quidnam metalla sive ligna quibuslibet utilitatibus
formata, eo quod sculptorio vel etiam cæliatorio
opere quibusdam imaginibus decorantur, ideo aut
ab illis comburenda aut frangenda, aut ab istis sunt
adoranda ? Infelix mens quæ semper aut in exse-
crandis, aut e contrario in adorandis imaginibus
æstuat. Infelix sensus, qui semper in abdicandis re-
bus quæ sine offensione haberi queunt, et sine of-
fensione adorari nequeunt, anhelat. Infelix con-
suetudo quæ mediocritatis recto tramite aspernato,
fixam tenere regulam nesciens, huc illucque semper
nutabunda deflectitur, modo inordinate abdicans
quod nequaquam est abdicandum, modo infauste
adorans quod non est penitus adorandum ; modo
ultra quam ordo exigit rem minime deiciendam
dejicit, modo ultra quam ordo exposcit rem non
ninium extollendam extollit, et rebus necessariis
omissis, rebus non necessariis instans, aut ob ima-
ginum abolitionem aut ob earum adorationem, quod
utrumque non convenit, synodos aggregat, quasi
Christianæ religioni aut in habendo, aut in non
adorando quoddam possint asferre præjudicium, cum
videlicet imagines nihil si non habentur derogant,
nihil si habentur prorogant, cum tamen abdicatæ
quandam incautam levitatem afferant, adoratæ vero
culpam inurant.

CAPUT X.

*Quod nulla Evangelii lectio tradat Jesum ad Abgarum
imaginem misisse, ut illi dicunt.*

Evangelium est bonum nuntium, et revera bonum
nuntium, quoniam qui id suscipiunt Filii Dei vocan-
tur. Est enim amnis quadrifluus ab uno ineffabili
Paradisi fonte progressus, et in quatuor amnes insi-
gniter derivatus, et ad arentia corda irriganda sa-
lubriter emissus. Est via quæ ducit ad vitam, est lux
a tenebris vitiolorum reducens, et inoffenso calle gres-
sus mortalium ad celestia dirigens. Est urbis floren-
tissimæ munimentum, in quo firmiter stare præstan-
tissimum vite emolumentum, a quo recedere peri-
culosissimum detrimentum est. Sunt fluentia verita-
tis, quæ fallere fallique nesciunt, in quorum vastis-
simis amnibus cum plura Dominicorum gestorum

insignia habeantur, eundem Dominum Abgari cujusdam regis epistolam suscepisse, eique reciprocam destinasse minime habetur: quæ duæ epistolæ cum a sancti Evangelii lectione sint penitus extraneæ, et a beato Gelasio Romanæ urbis antistite, vel a cæteris æque catholicis et orthodoxis viris inter apocryphas scripturas prorsus deputatæ, non sunt in testimonium quodammodo producendæ, quia ad ea quæ in questionem veniunt approbanda vel improbanda sicut et cæteræ apocryphæ scripturæ minus sunt idoneæ. Harum ergo textus cum sit ab evangelistis minime in codicibus evangeliorum taxatus, et merito a catholicis inter apocrypha deputatus, et ab istis ob adorandarum imaginum errorem adstruendum in synodo allatus, nec suis quidem vel tenuiter favet sequacibus, præsertim cum ibidem nequaquam Abgarius Domino imaginem quamdam adoraturus postulasse legatur, aut idem omnium Dominus eidem Abgaro quamdam imaginem adorandam destinasse perhibeatur. Si vero hi qui earum lectione suum errorem fulcire moliantur easdem epistolas, unam a Domino susceptam, alteram missam affirmare velint, dicentes, non omnia scripta in Evangelio quæ a Domino dicta vel facta sunt, et utantur testimonio Joannis dicentis: *Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum quæ non sunt scripta in libro hoc* (Joan. xx), advertant hoc de miraculis non de epistolis, de signis non de constitutionibus, intelligi posse. Quod vero ipsæ epistolæ ab evangelica lectione remotæ et a catholicis inter apocrypha deputatæ sint, et in earum lectione adorandarum imaginum nulla documenta habeantur, manifestum est. Nos et imaginum adorationem spernimus, et eas inter apocrypha legentes omnia probamus, et quæ bona sunt retinemus.

CAPUT XI

Quod illi libri gestorum patrum, quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda, et ad hæc quæ in contentionem veniunt affirmanda.

Apostolica nos admonet prædicatio, omnia probare, et ea quæ bona sunt retinere. Quod de doctrinarum diversitatibus quam maxime intelligi potest. Non enim nos omnium actuum vel etiam rerum gustum capere permisit, ut quasi prægustantes omnia bona solummodo retinentes, mala quæque abjiciamus, quod fieri absque quadam illicitorum perpetratione nequaquam potest, sed probare nos jussit, et spiritali palatò degustare omnes doctrinas et eas quæ a viris probatissimis illatæ interna satietate mentes reficiunt solummodo retinere, cæteras vero omnes cum suis auctoribus abjicere. Unde cum pene in omnibus hujusmodi scripturis hæc regula prorsus sit observanda, in libris quoque qui gesta quorundam sanctorum patrum retinent, penitus est custodienda. Quoniam et magna illorum est multitudo, et varia narratio diversaque prædicatio, et tanto plerumque de illorum dictis a fidelibus dubitatur, quanto nimirum eorum auctores ignorantur, atque ideo

A non omnes sunt ad res dubias affirmandas in testimonium proferendi, quia nec omnes auctorum suorum sunt prætitulatione muniti, aut virorum fortium et eloquentissimorum stylo digesti. Venerabilis itaque Gelasii pape cæterorumque patrum doctrinis institui-mur, vitas Patrum, Pauli, Antonii, Hilarionis, vel cæterorum quæ a beato Hieronymo aut editæ sunt, aut de Græco in latinum translatae sermonem, aut illorum doctorum sunt stylo digestæ quorum cætera opuscula a sancta catholica et apostolica Ecclesia suscipiuntur, cum omni honore suscipere, cæteras vero quarum auctores ignorantur, inter apocryphas scripturas deputare. Cum ergo illi imaginum adorationem modo divinorum eloquiorum commatibus incompetenter adhibitis, modo ignotorum quorundam doctorum dictis, modo apocryphorum næniis approbare affectent, animadvertere debent rem se impossibilem agendam arripuisse, cum videlicet nec divinorum eloquiorum testimonia ad peregrinos sensus violenter nec valeant nec debeant usurpari, nec ignotorum prædicatio, quorum spiritus necdum probati sunt an ex Deo sint, in testimonium debeat produci, nec apocryphorum frivolis rebus ambiguis et necdum deliberatis firmitas valeat exhiberi: quoniam si casuslibet verba falsitatis fucò nequaquam vitanda sunt, multo minus divina eloquia, quæ sunt eloquia casta, argentum igne examinatum, quodammodo ad alias res quam ordo se habet usurpanda sunt; et cum in humanis negotiis viles sive ignotæ personæ ad ea quæ in questionem veniunt approbanda, minime admittantur, multominus in tantis rebus quæ cœlestis magisterii eruditione indigent, incognitorum doctorum aut apocrypharum scripturarum testimonia sunt admittenda. Probandæ namque sunt scripturæ et subtili examinatione perscrutandæ, et sanctorum patrum testimoniis roborandæ, quæ ad res dubias affirmandas intra sanctam Ecclesiam in testimonium sunt producendæ, quoniam et servus nequam in Evangelio, eo quod pecuniam nummulariis non dederit, a Domino arguitur: unde dare nobis convenit pecuniam nummulariis, ne forte cum eodem servo arguamur, quam tunc nummulariis impendimus, cum scripturas quaslibet sanctorum patrum examini discernendas impertimus. Pecuniam namque nummularii quadripartito modo examinant, utrum aurum probatum sit, utrum purum, nec aliquo fucò falsitatis introrsus vitiatum, an regis potius quam tyranni inscriptione signatum sit, vel etiam plenissimi ponderis æqualitatem gerat: quæ omnia in magni patrisfamilias pecunia, id est, in nostri redemptoris doctrinis a nummulariis, a sanctis videlicet et eloquentissimis viris, superni ignis examine perquiruntur. Queritur ergo in uniuscujusque scripturæ nummo, utrum aurum probatissimum sit, unde arca Domini valeat exornari, vel etiam totius sanctuarii opus resplendeat, ut videlicet in ea spiritalis intelligentiæ nitor emineat, quo divina lex intelligatur et totius Ecclesiæ pulchritudo coruscet. Queritur utrum purum sit et nullo falsitatis fucò introrsus

vitiatum, ne forte alicujus hæreseos perversum dogma nitore eloquentiæ tectum, et quasi spiritalibus sensibus immistum interius lateat obumbratum, et dum putat se quis divini verbi percipere nummum, virosi dogmatis percipiat exitiabile malum. Quæritur an regis in eo sit inscriptio, an tyranni, quia scilicet hoc a doctissimis viris in hujusmodi scripturis solertissima indagatione perscrutatur, utrum ad salutem animæ pertineant et regis nostri, qui salvator vel salutaris dicitur, salutaria monita habeant, ne forte, postpositis his, antiqui hostis quædam noxia machinamenta habeant, et dum sequendus sit is, qui ait, *Duta est mihi omnis potestas in caelo et in terra (Matth. xxviii)*, qui per humilitatem terrena cœlestibus sociavit, ille, quod absit, sequatur qui dum per tyrannidem similis Altissimo arroganter esse voluit, divino justissimo judicio ad inferiora dilapsus infelicititer ruit. Quæritur etiam a talibus nummulariis, utrum tanti patrisfamilias nummus plenissimi ponderis æqualitatem gerat, id est, utrum doctrina quælibet prophetica atque apostolica doctrinis concordet, ne forte illis quodammodo dissentiens aut superflua quæque aut minus plena promulget, quoniam et donaria auri et argenti quæ in opere tabernaculi a populo offerebantur, a legislatore ad pondus sanctuarii appensa suscipiebantur. Unde datur intelligi eas scripturas sive doctrinas, vel etiam opera a vero legislatore, mediatore videlicet Dei et hominum, veraciter intra sanctam Ecclesiam esse suscipienda, quæ a pondere sanctuarii, id est ab antiquorum patrum norma, nequaquam sunt sensibus vel operibus disgregata. Hæc ergo omnia dum singillatim sive in libris qui inscribuntur Gesta Patrum, sive in omnibus passim dogmatibus fuerint prudenti examine quesita et summa industria reperta, confidenter sunt eorumdem librorum dogmata vel testimonia ad res dubias confirmandas in medium deducenda; nec poterit talis pecunia a quolibet improbari, quæ per tales trapezitas tanti examinis indagatione valuit approbari.

CAPUT XII.

De eo quod Dionysius presbyter ecclesiæ Ascalonitanæ in eadem synodo retulisse fertur, quemdam monachum coram imagine sanctæ Mariæ semper virginis lucernam illuminasse, et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inextinctam reperisse.

Legitur denique in ejusdem synodi lectione Dionysius presbyter ecclesiæ Ascalonitanæ in sæpe memorata synodo retulisse quemdam monachum coram imagine beatæ Dei genitricis Mariæ lucernam concinasse, et post quartum vel quintum nec non et sextum mensem inextinctam reperisse. Qui relatus dum, sicut et cætera quæ ibidem relata sunt, non ob aliud fuerit allatus, nisi ob imaginum stabilendam adorationem, nec de eo sicut nec de cæteris eadem imaginum adoratio quemdam poterit obtinere vigorem, quippe cum et de ejus fide qui id retulerit, et de facto utrum factum sit, et de tempore, quando factum sit, et de loco ubi factum sit, et de modo quem-

admodum factum sit, penitus dubitetur. Nam dum prorsus an id quod retulit idem presbyter in veritate gestum sit ignoretur, etiamsi in veritate gestum fuisse probaretur, sollicitius indagandum esset quonam modo gestum fuisse perhiberetur, quoniam quidem miracula interdum per reprobos, interdum etiam per aerias potestates, plerumque tamen per sanctos quosque sive per angelica ministeria fiunt. Quod si quodam antiqui hostis flexuosissimo machinamento actum est, non solum ex eo minime poterit imaginum adoratio astrui, sed etiam cum auctore suo cunctisque ejus illusionibus perpetuo debet abjici; si vero per angelicos apparatus gestum est, ut pleraque signa fieri solent, nec ex eo quidem rei cuiusdam irrationalis adoratio poterit inolescere, quoniam credibilis quidem est hoc miraculum loci sancti reverentia potius quam alicujus imaginis presentia gestum fuisse, si tamen gestum est. Venerabiliores enim sunt basilicæ imagine, et reverentiora sunt loca cultibus mancipata divinis, quibuslibet picturis, Domino attestante, qui majus dixit esse altare quam munus quod in eo offertur, majusque esse templum auro quod in eo est, quia templo et altari aurum sive munera consecrantur. Legimus namque beatum Gregorium dixisse quod in quadam basilica ingruente insolentissima aquarum alluvione earundem aquarum incursus usque ad fenestras pervenerint, easque intus Domini virtute resistente minime intrare potuisse, et luminaria quæ a custodibus basilicæ dudum fuerant extincta, ab eisdem custodibus postmodum illuminata reperta fuisse: quod quidem miraculum non imaginis cuiuslibet, sed sancti loci reverentia factum fuisse perhibetur. Si ergo id miraculum quod Ascalonitanæ ecclesiæ presbyter erga imaginem apparuisse retulit ob eandem imaginem apparuisse constaret, non ideo imagines adorandæ forent, quoniam non omnia per quæ vel in quibus miracula apparuere adoranda creduntur; si ergo omnia in quibus vel per quæ miracula quædam apparuere adoranda sunt, pene nihil remanebit quod non adoretur: quippe cum tot tantisque modis pene in omnibus creaturis divina miracula ostensa sint, in quibus huc nostræ disputationi immorari otiosum est, quoniam in superioribus hujus operis partibus ex hac re aliquantulum Domino annuente disputatum est.

CAPUT XIII.

Quod hæc synodus nullatenus æquiparari possit Nicæna synodo, quanquam in eodem sit agitata loco, sicut Joannes presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe cum ab ea non solum in cæteris, sed et in symbolo discrepare noscatur.

Quanquam igitur hæc synodus in Nicæa Bithyniæ urbe sit agitata, nequaquam secundum illorum ostentationem, et secundum Joannis presbyteri adulatorem æquiparari valet sanctæ Nicænæ synodo, quoniam cum in pluribus ab ea discordet, nec in symbolo quidem ei omnino concordat. Habet enim hæc in suæ fidei professione nova verba quæque et inusitata quæ a sancta Nicæna synodo nequaquam in symbolo sunt annotata, de quibus in tertii hujus

operis illi exordis prout valuius, Domino opitulante, disputavimus. Habet etiam post confessionem sanctæ Trinitatis confessionem quoque adorandarum imaginum inditam, quam neque in prophetarum oraculis, neque in evangeliorum tonitruis, neque in apostolorum dogmatibus, neque in anteriorum sanctorum synodorum relativis vel quorumlibet orthodoxorum patrum doctrinis uspiam reperimus insertam. Longe quippe et ultra quam dici potest, longe ab illa hæc distat, præsertim cum illa Ecclesiam catholicam ab errore reducat, ista e contrario in errorem inducat; illa a periculosissimo Arrii naufragio eam depellat, ista eam in adorandarum imaginum naufragium coactam impellat; illa Filium Patri esse consubstantialem et coeternum perdoceat, ista res insensatas adorare percenseat; illa secundum divinitatem coequalem Patri Filium affirmet, ista quasi libet picturas arce testamenti Domini, cruci Domitice, corporis et sanguinis Domini sacramento, vel cæteris sacratissimis rebus coequales esse deliret; illa in tribus coequalibus, coessentialibus, coeternis personis unam divinæ majestatis substantiam adorandam saluberrime sentiat, ista imagines secundum servitium sanctæ Trinitatis adorandas impudenter dicat; in illa damnentur Arriani dogmatis errores, in ista nihilominus abdicentur istorum majores; in illa exsecratur eorum blasphemie, qui Filium coessentiali Patri pertinaciter nec credunt, nec fatentur, in ista abominetur eorum puritas qui aperta picturarum adoratione soli Deo se servituros strenua mente et devoto pectore profitentur; in illa post confessionem sanctæ Trinitatis remissio peccatorum, carnis resurrectio et vita futuri seculi a pontificibus perdocetur, in ista post confessionem ejusdem sanctæ et unice Trinitatis imaginum adorationem incompetentem statuitur; in illa sive in cæteris synodis pro defunctis fidelibus Deo sacrificium offerri non prohibetur, in ista defunctis predecessoribus sive parentibus a filiis vel successoribus anathemata ingeruntur; et ut cætera taceamus quæ recensere longum est, in illa cccxviii fuere pontifices, in ista, ut ipsi asseverant, cccvi. Unde non immerito hæc ab illa duodenario numero subtracto distat, sive quia idem numerus duos in se perfectos numeros habet, sive quia in ternario quem quater habet, et in quaternario quem ter habet, mysterium sanctæ Trinitatis in quatuor evangelis et quatuor evangeliorum fontem eandem sanctam Trinitatem esse demonstrat; sive quia idem duodenarius numerus omnem disciplinam dignoscens et discernentem creaturam atque creatorem et ad superna ducentem, quæ illi synodo penitus deest, hoc modo demonstrat. Est autem creator Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, dicente Apostolo: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia* (Rom. xi), et ideo

^a Et plures hujusmodi: quæ in divinis litteris, etc. Emendator mutat in *plura*, quia mutatione nihil erat opus, si pro quæ collocasset qui.

^b Sunt duodecim venti mundum in circuitu terminatum per quatuor cæli partes perflantes. Lego, ter-

A Trinitas Pater et Filius et Spiritus sanctus; creatura vero partim est invisibilis, sicut anima, partim visibilis, sicut corpus, invisibili ternarius numerus tribuitur: quare diligere Deum tripliciter jubemur, *ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente* (Deut. vi, Levit. xix); corpori quaternarius propter evidentissimam naturam ejus, id est, calidam et frigidam, humidam et siccam. Universe ergo creature septenarius, cui adjuncta sanctæ Trinitatis cognitione denarius numerus perficitur, in quo est omnis sapientiæ disciplina, quæ ad homines erudiendos pertinet, creatorem creaturamque dignoscere, et illum colere dominantem, istam subjectam fateri. Ac per hoc adjunctis huic discipline duobus eminentissimis præceptis, dilectionis Dei videlicet et proximi, duodenarius numerus perficitur. Nam etsi præfato septenario numero, in quo humanam naturam partim visibilem, partim invisibilem demonstrari diximus, quinque legis libri per quos ad Dei cognitionem et ad dilectionem Dei et proximi venit addantur, duodenarius nihilominus numerus completur: cui si quatuor evangeliorum libri adjungantur, ad sextum decimum numerum ordo protenditur, quoniam et idem duodenarius partibus suis multiplicatus ad sextum decimum numerum pervenit, assumpti enim sex quos bis habet, et duo quos sexies habet, et tres quos quater habet, et quatuor quos ter habet, et unus quem duodecies habet, sextum decimum numerum efficiunt, ut per has quinque partes in quibus quinque librorum figura tenetur, et septem in quibus creatura visibilis et invisibilis demonstratur, et quatuor in quibus sancta evangelia designantur, ad sextumdecimum numerum perveniat; ubi et in decem decalogi præceptis, et in sex totius perfectionis summa quæ in novo Testamento per mediatorem Dei et hominum data est, ostenditur, ut per duodecim apostolorum, et per quatuor evangeliorum, et per sedecim nobilissimorum vatum qui libros habent tonitrua, ad unius solummodo Dei culturam et adorationem, spretis cunctis vanitatibus mortalium, mentes erigantur.

C Cum ergo sint duodecim patriarchæ, duodecim minores prophetæ, duodecim etiam apostoli, ^a et plures hujusmodi qui in divinis litteris ab studiosis lectoribus indagari possunt, sunt etiam in eodem numero multa quæ ad physicos pertinent collocata. Sunt namque in zodiaco circulo duodecim signa, quæ illum quasi quidam gemmarum ordines ambiunt; ^b sunt duodecim venti mundum in circuitu ternatim per quatuor cæli partes perflantes; sunt duodecim menses, quibus annus perficitur; sunt duodecim horæ quibus dies completur, et plura hujusmodi quæ ab eruditis viris et secundum sæcularium litterarum cognitionem indagantur, et spiritaliter secundum ecclesiasticam doctrinam intelliguntur. Nam si forte aliquis quibus nostri operis obtrektor nos mortatim. Venti sunt duodecim, quorum quatuor principales, cæteri laterales. Hi ex quatuor mundi partibus manipulatim spirant, tres ab oriente, tres ab occidente, a meridie tres, et tres a septentrione. Hoc Carolus dicit, ternatim perflare.

dere nitatur, eo quod de physicis, de his videlicet quæ in mathematica habentur, exempla posuimus, legat beatum Hieronymum, et nos aut cum eo mordeat, aut ejus doctrinam cæterorumque Patrum sequentes litterarum non nescios recognoscant. Alii enim idem doctor dum de veste sacerdotali disputaret: « Rationale in medio positum terram edisserunt, quæ ad instar puncti licet omnia in se habeat, tamen a cunctis vallatur elementis; duodecim lapides vel zodiacum interpretantur circulum, vel duodecim menses, et singulis versiculis singula assignant tempora, et his terminos deputant menses. Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim si cælestia et Dei dispositionem idolorum nominibus infamarunt, idcirco Dei neganda est providentia, quæ certa lege currit et fertur et regit omnia: et in Job Arcturum et Orionem et Mazuroth, hoc est, zodiacum circulum, et cætera astrorum nomina legimus, non quod eadem apud Hebræos vocabula sint, sed quia nos non possumus quæ dicuntur nisi consuetis vocibus intelligere. » Est quoque hic numerus multis mysteriis consecratus, quæ singula retexere brevitatis studio non valemus, et ut nosse possimus, ideo huic istorum synodo duodecim pontifices minus fuisse quam illi sanctæ Nicænæ synodo, quia duodecim apostolorum sacratissima prædicatione sive auctoritate, quibus illam prorsus constat esse munitam, istam constat esse in plerisque extraneam; et quibus illa adhibitis quasi quibusdam inexpugnabilibus turribus exornata ad altiora consurgit, his ista minus inventis mutilata ad deteriora decurrit; illa his duodecim gemmis in quibus duodecim tribuum nomina, antiquorum patrum videlicet notitiæ vel exempla virtutum, scripta sunt, exornatur, quibus ista penitus carere dignoscitur; his duodecim portis illius pulcherrimæ civitatis, sacratissimarum scilicet constitutionum, arcana penetrantur, quæ in ista nequaquam habentur. Nullam ergo inter illam et istam meritum reperire quivimus concordantiam, præter nominis solummodo consonantiam, ut et illa eo quod in metropoli Bithyniæ urbe Nicæa ad profectum Ecclesiæ agitata est Nicæna, et ista quia ibidem, quamquam alio voto disparique merito gesta est, appelletur nihilominus Nicæna. Non enim nominum consonantia unam semper vim habere creditur, quoniam pleraque sanctorum et illustrium virorum nomina quibuslibet ignobilibus hominibus indita reperiuntur, quippe cum nequaquam nomen meriti irroget æqualitatem, sed meriti æqualitas nominis proroget dignitatem. Cum ergo ideo eam magnis attollere meritum insignibus affectent, quod in eodem quo pridem sancta synodus fuerat, hæc quoque sit agitata loco, advertant non unum semper esse sicut nec nominis alicujus, ita etiam nec loci cujuslibet meritum. Quoniam cum non homines pro locis, sed loca pro hominibus sicut et cæteræ terre creaturæ facta sint, non eis præbent emolumenta situs locorum, sed eminentia meritum, nec plurimum valet loci cujuslibet sanctitas, si tamen in hominibus sit actum

meritorumque impuritas. Possunt enim in his eisdemque locis et a pravis prava quæque, et a rectis recta quæque peragi. Nam in urbe quæ fuit metropolis Aegypti quæ a Titanibus, id est, a Gigantibus condita fuisse perhibetur, et ab eis Thanis vocata, multa atque stupenda a Moyse divini nominis invocatione sunt peracta miracula, et a Magis Pharaonis aeriarum potestatum insolentissimis exercitiis multa peracta præstigia, in ejusdemque Thaneos suburbis, et a sanctis viris Moyse videlicet et Aaron memoranda sunt gesta prodigia, et a dæmonum caltoribus nefariis quibuslibet consecrationibus sive invocationibus infausta signa, sicque loci communio nullum illis valens afferre præjudicium, et istis pia quæque agentibus, et illis probrosa quæque perpetrantibus commune præbuit hospitium. Urbs itaque Samariæ Luza, quæ a sancto patriarcha Jacob Bethel, id est domus Dei, vocabulum sortita est, in qua idem patriarcha scalam de terra ad celum usque tangentem, angelosque Dei ascendentes et descendentes per eam vidit, postmodum vitulos aureos in offendiculum domus Israel habuit, quos ibi regum pessimus Jeroboam colendos constituit, et locus de quo vir sanctus ait: *Vere Dominus est in loco isto, et ego nesciebam* (Gen. xxviii), et quem stupore magno admirans terribilem esse dixit, nec aliud ibi esse nisi domum Dei et portam cœli, postea factus est domus idoli, et Israeliticæ genti causa periculi, nec erecti a patriarcha lapidis consecratio, nec sacri unguinis delibutio, nec reverendi nominis appellatio nefandi regis Jeroboam nequitiam a perversa actione cohibuit, sed locum quem a tanto patriarcha admiratum scivit, idolis polluisse non formidavit. Unde datur intelligi, facile potuisse in Nicæa Bithyniæ urbe, ubi pridem sancta fuerat synodus celebrata, perversum adorandarum imaginum constitui dogma, si in Bethel a nequissimo rege Jeroboam potuerunt idola poni, ubi Jacob domum Dei esse dixit et portam cœli; et si illic in posterum tanti patriarchæ consecratione nullum valuit locus obtinere vigorem, nullam his temporibus Bithyniæ urbs in hac parte antiquorum Patrum valebit habere defensionem, sed hominum diversissimis huc illucque vergentibus permutationibus loca pro hominum qualitatibus et a sanctis posse sanctificari, et a peccatoribus pollui manifestum est. Legimus domum Dei in Silo ab Eleazaro et Phinees sacerdotibus arcæ testamenti Domini sive tabernaculi collocatione sacrificiorumque jugibus oblationibus consecratam, et postmodum ab Ophni et Phinees filiis Heli sacerdotibus perpetratione nefandorum operum inquinatam. Legimus quoque Salem nobilissimam quandam urbem, quæ postea Jebus sive Solyma, quæ nunc per derivationem Hierosolyma vocatur, primam post diluvium a sancto viro Sem, qui postea, ut ferunt, Melchisedech vocatus est, conditam et inhabitatam, et postmodum ab execrabili gente Jebuseorum subactam, et longo tempore usque ad David possessam. Legimus quoque sacratissimum ac re-

verentissimum templum Domini a David sanctissimo vatum dispositum, et a Salomone dedicatum, angelorum excubiis frequentatum, divinis oraculis illustratum, sacratissimarum caeremoniarum perpetuis observationibus præparatum, quod ob tot charismatum insignia ab antiquis patribus fuerat veneratum, a subsequentibus quibusque ejusdem generis pessimis regibus idolorum sordibus cæterisque flagitiis, prohi dolor! inquinatum, et ubi Dominus sanctuarium suum et locum habitationis gloriæ suæ constituerat, Manasses rex duodecim signis omnique militiæ cœli aras erexit. Post restorationem quoque sui et Aggæi sive Zachariæ prophetiam eandem quoque domum a Græcorum regibus legimus fuisse profanatam, nec a perpetrands rebus illicitis illarum ætatum homines loci compescuit reverentia, quorum mentes diabolicarum illecebrarum infecerat sævitia. Judæorum nempe catervæ quæ meritum insignibus carentes templi solummodo se munitione tueri arbitrabantur, his per Jeremiam a Domino verbis arguuntur : *Nolite, inquit, confidere in verbis mendacii, dicentes : Templum Domini, templum Domini, templum Domini est, et cætera (Jerem. vii)*. Si ergo ad novi Testamenti tempora veniamus, eadem quoque sanctorum locorum a pravis hominibus profanationes perpetratas fuisse reperiemus, cum videlicet in crucis rupe sive in loco resurrectionis vel etiam in specu Bethleem, ubi Dominus parvulus vagiit, idola posita fuisse a gentilibus perhibeantur. Alit enim beatus Hieronymus : « Ab Adriani temporibus usque ad imperium Constantini per annos circiter CLXXX, in loco resurrectionis simulacrum Jovis, in crucis rupe statua ex marmore Veneris a gentilibus posita colebatur, existimantibus persecutionis auctoribus quod tollerent nobis fidem resurrectionis et crucis, si loca sancta per idola polluerent. Bethleem nunc nostram et augustissimum urbis locum, de quo Psalmista canit : *Veritas de terra orta est*, lucus innumbrabat Tamuz, id est, Adonidis, et in specu ubi Christus quondam parvulus vagiit, Veneris amasius plangebatur. » Si ergo natiuitatis Christi locum Adonidis lucus potuit inquinare, quid mirum si sanctæ synodi locum perverse conventionis turba potuit ad res illicitas statuendas usurpare? Et si Calvarie montis locum, quem Christus ad crucis tropæum pergens glorioso calle calcavit, a gentilibus positum Veneris simulacrum fœdavit, quid mirum si locum quem quondam sanctorum Patrum insignis caterva ad fidem catholicam roborandam in-sedit, demens postea sacerdotum multitudo ad novas et Ecclesiæ contrarias constitutiones roborandas appetiit? Et si locum resurrectionis quem Christus resurgendo angelicosque cœtus mortalibus ostendendo dicavit, Jovis simulacrum profanavit, quid mirum si imaginum adoratio a dementibus quibusque in eadem sit statuta urbe Bithyniæ, in qua Christus pridem a venerandis præsulibus prædicatus est unius cum Patre esse substantiæ? His itaque documentis potest approbari quod non secundum illorum jactan-

tiam locorum quædam via unam possit habere semper constantiam, quia nec homines cum sint mutabiles, unius semper retinentur tenacitatis rigore constructi, præsertim cum et Judas qui quondam fuerat apostolus, postmodum effectus est apostata; et Paulus qui quondam fuerat Saulus et persecutor, postea effectus est doctor gentium et prædicator; et loca quæ pridem fuerant divinis cultibus mancipata, postea fuerint a gentibus profanata; et explosis plerumque profanationibus loca quæ impura credebantur, divinis postmodum cultibus mancipentur. Insolenti præterea desiderio tam isti quam eorum predecessores synodum ambiunt agitare, eamque sex venerabilibus synodis quæ pro quibusdam Ecclesiæ utilitatibus diversis temporibus, sed non diversa fide a sanctis viris agitatæ sunt associare, et septimæ synodi nuncupatione censer. Nam dum et illi et isti in hac re importune credantur inhiasse, neque illi neque isti hanc ad suæ ambitionis effectum valuerunt perducere. Cupientes ergo illam quæ ab eorum predecessores incaute et enormiter gesta est abolere, et suam quæ inepte et stolide nihilominus gesta est statuere, paradigma cujusdam retulere. Qui sex aureis nummis septimum volens associare, dum admittere nisus est aureum, æreum loco aurei dicitur admisisse; quo isti expulso aureum aureis se gloriantur associasse; qui si diligenter advertant dum nisi sunt loco ærei ingerere aureum, intulisse creduntur stanneum, et septimum synodi numerum quem predecessores eorum ænea synodo voluerunt complere, stannea isti nihilominus synodo applicata moluntur adimplere, sed repulso a septimi numeri mysterio nummo æreo, abacto quoque stanneo, soli tantummodo sex remanebunt, quos et numeri perfectio et fulgor catholici eruditionis illustrat, in quibus et in fidei puritate purissimum aurum rutilat, et in numero perfectionis gloria regnat : quoniam in senario numero, qui utique perfectus est, perfectionem Ecclesiasticæ prædicationis habere videntur, ut in tribus, quod est ejus medietas, sanctæ Trinitatis confessio declaratur, in duobus, quod est ejus tertia pars, duorum testamentorum sive duorum talentorum, intellectus videlicet et operationis munus a sancta et unica Trinitate concessum innuat; porro in uno, quod est sexta ejus pars, sive veteris hominis conditio, qui sexto die formatus est, sive novi assumptio, quem pro salute mundi sexta ætate sæculi Filii persona suscepit, evidentissime demonstratur, sicque in his sex sacratissimis synodis et sanctæ Trinitatis mysterium prædicatur, et duorum testamentorum consonantia vel intellectus et operationis munus habetur et Dominicæ incarnationis pro humana salute fides perdocetur, et quia nihil horum illis deest, senarii numeri perfectione muniuntur. Jam vero quia tam ardenti desiderio suam synodum antiquis synodis cupiunt associare, associari hæc quidem antiquæ quidam Ariminensium synodo atque annumerari potest, quoniam sicut in illa *apostolicæ* confessio abdicatur, ita in ista solius Dei cultores et veri adora-

tores
Trini-
statu-
oratio-
cemo-
cund-
silica-
quæ
urbe
num
quon-
magi
nant
da a
abjic-
ut p
quæ
sum
cun-
com-
nos
liis
tium
mi-
inc-
tur
ab
sta-
ter-

D

tores execrantur; et sicut in illa diversarum in Trinitate substantiarum perniciosissimum dogma statuitur, ita in ista diversarum rerum cultus et adoratio soli Deo debita percensetur. Sit ergo in hujusmodi numero prima synodus Ariminensium, secunda illa quæ ab istorum prodecessoribus pro basilicarum abolendis ornatibus gesta est, tertia hæc quæ ab istis ob imaginum cultum et adorationem in urbe Nicæa agitata est: ita duntaxat ut prima sit nummus æreus, secunda stanneus, tertia plumbeus, quoniam cum habeant inter se temporum distantiam magnam, tamen habent quorundam errorum consonantiam. At si istorum fastu et ostentatione secunda abjicitur, nos quoque eis ad eam ex hoc numero abjiciendam adminiculum præbeamus: et prima sit, ut præfati sumus, Ariminensium, secunda vero hæc quæ ab istis gesta est, prima videlicet, ut præfati sumus, nummus æreus, et quia illa contemnitur, secunda istorum quæ plumbei nummi locum tenet, computetur; atque his postpositis, sex tantummodo nos sanctis universalibus synodis et localibus conciliis, quæ ab his nec fide nec prædicatione dissentiant contenti simus, et ad tremendi examinis ultimique diei nos fidei integritate et bonorum operum incrementis omnino terrificum præparemus adventum, qui ejus glorioso reditu celebrabitur, de quo ab angelis, apostolis dictum est: *Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Jesus qui adsumptus est a vobis, sic venit quemadmodum vidistis eum euntem in cælum* (Act. 1).

CAPUT XIV.

De eo quod Gregorius Neocæsareæ episcopus ait: *Lætentur et exsultent qui præsumunt qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentes et venerantes ad salutem animæ et corporis offerentes, quam ipse sacrificii perfectior et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariæ passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis.*

Gregorii igitur Neocæsareæ episcopi inutile dictum et imperitiæ nubilo tectum ac ineptiæ involueris oblitum, in eo quoque reprehenditur quod ait: *Lætentur et exsultent et præsumantur qui veram Christi imaginem facientes et diligentes et venerantes ad salutem animæ et corporis offerunt, et cætera.* Quid namque in hac ditione, *letari et exsultare*: sit in promptu est intelligere; quid vero sit quod adjunctum est, *et præsumantur*, nullius penitus sensus lectori ingerit indicium, quia et a sensuum regulis est alienum, et a Latine locutionis integritate penitus extraneum: quippe cum si de præsumptione dicere voluit, non duobus præcedentibus hoc tertium valeat in sensus sapore coherere, nisi forte illos dixit letari et exsultare, qui rem illicitam et a sanctis patribus prohibitam adorare præsumunt, et qui tantæ præsumptionis instigantur stimulis, ut in adoratione rerum sensu carentium cunctis contraire videantur authenticis Scripturis. O demens episcopi dictio et risu digna: quæ quam dixerit veram Christi imaginem non evidenter ostendit. Qui si hanc dixit veram

A quæ ab artificibus ex diversis materiis sit, absurdissime et incompetentem locutus est, cum præsertim liquido pateat neminem mortalium veram Christi posse formare imaginem. Cum enim vera dicitur, multum ab hac quæ ab artificibus fingitur elongatur, quoniam quantum veritas a falsitate differt, tantum vera Christi imago ab ea distat, quam artificis docta sive indocta manus pro capto ingenii format. Si vero de corporis et sanguinis Dominici mysterio quod quotidie in sacramento a fidelibus sumitur dicere voluit, quod inter ipsam quidem suarum nugarum conglomerationem pene patefecit, cum ait: *Quam ipse sacrificii perfectior et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariæ passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis*, et in hoc quoque non mediocriter erravit. Non enim imaginem aut aliquam præfigurationem, sed semetipsum Deo Patri pro nobis in sacrificium obtulit, et qui quondam sub umbra legis in agni immolatione, sive in quibusdam rebus imaginariæ præfigurabatur offerendus, veraciter ea consummans quæ de se vatum oraculis prophetata sunt, Deo Patri est victima salutaris oblatum, nec nobis legis transeuntibus umbris imaginarium quoddam indicium, sed sui sanguinis et corporis contulit sacramentum. Non enim sanguinis et corporis Dominici mysterium imago jam nunc dicendum est, sed veritas, non umbra sed corpus, non exemplar futurorum sed id quod exemplaribus præfigurabatur.

C Jam secundum Canticum canticorum *aspiravi dies, et amota sunt umbræ* (Cant. 1), jam finis legis ad justitiam omni credenti Christus advenit, jam legem adimplevit, jam qui sedebat in regione umbræ mortis, lucem magnam vidit, jam velamen faciei Moysei decedit, et velum templi scissum arcana nobis et ignota quæque ostendit, jam verus Melchisedech, Christus videlicet, rex justus, rex pacis, non pecudum victimas, sed sui nobis corporis et sanguinis contulit sacramentum. Nec ait: *Hæc est imago corporis et sanguinis mei*, sed: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur*; et: *Hic est sanguis meus, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Matth. xxvi). Cum ergo, ut præfati sumus, nec artificum opus vera Christi possit imago dici, nec corporis et sanguinis ejus mysterium quod in veritate gestum esse constat non in figura, merito aut in quolibet horum aut in utroque Gregorius Neocæsareæ episcopus reprehenditur, qui tot indiciiis tantisque documentis talem ineptiam protulisse convincitur. In eo ergo quod idem episcopus ait de Christo: *Quam ipse sacrificii perfectior et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam*, justa est reprehensio, quoniam cum massa perditionis genus humanum deatur cum originali peccato, incaute nostram ex nobis ex toto Christum suscepisse massam idem episcopus profatus est: quia videlicet quanquam Christus totam humanam naturam, carnem videlicet cum sensibus suis, et animam cum ratione sua, non divinitate in humanitatem conversa, neque humanitate in di-

vinitatem mutata, sed permanente utriusque nature proprietate, Deus verbum hominem in unitate personæ suscepit, hominis tamen originale peccatum non suscepit, ac per hoc absurdum est dicere nostram ex nobis ex toto eum suscepisse massam. Ideo ergo nostram ex nobis totam minime suscepit massam quia originalis peccati quo omne hominum genus ante baptismum connexum tenetur, nequam suscepisse credendus est noxam. Tanta ergo illius antiqui peccati est cum quo nascimur massa, ut si particulatim diligenti consideratione dividatur, omnia in eo criminalia possint inveniri peccata. Nam et superbia est illic, quia homo in sua potius esse quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credidit; et homicidium, quia se precipitavit in mortem; et fornicatio spiritualis, quoniam integritas mentis humanæ serpentina suasionem corrupta est; et furtum, quia cibis prohibitis usurpatus est; et avaritia, quia plusquam sufficere illi debuit, appetiit. Quibus omnibus tanto est humanum genus irretitum, ut de legitimo etiam matrimonio procreatus dicat: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis peperit me mater mea* (Psalm. L.). Christus ergo Dei virtus et Dei sapientia naturam hominis, non peccati massam, suscepit. Sed, ut ad id redeamus unde digressi sumus, de ejusdem episcopi professione aliquantulum a nobis ambigitur, qui totam ex nobis nostram Christum suscepisse massam dixisse perhibetur, quoniam aut magna eum hoc proferri ineruditio coegit, aut immanis error id eum proferre impulit. Nam dum nos eum et eruditum et orthodoxum esse velimus, exemplo Domini neminem cupientes perire, si utrumvis istorum illi deest, et revera deest, mallems id quod profatus est imperitiæ potius quam schismati deputare.

CAPUT XV.

De eo quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem astruere volens, dixit: Quoniam hic titulum erigens Domini, et se ipsa tangens simbriis tituli sicuti quidam venit sanctum Evangelium, quoniam salutem adeptus est inter medium ille et Domini imaginis, herba quædam germinavit quæ appropinquans pedem tituli omnes infirmitates curat.

Sæpe jam in hoc opere diximus, quod et perspicue apparet, pene omnes eorum sententias, quas ob imaginum adorationem in sua synodo protulerunt, quodammodo tantis esse ignaviæ caliginibus interpolatas, ut eloquentia sensuque carentes difficile earum sensus lectorum attingat mentes. Cum ergo illarum ineptissimi textus compago haudquaquam ea quæ profari cupiunt, evidenti sermone exprimat, habet tamen inter eadem verborum nubila quædam perspicua indicia nominum videlicet, seu rerum notissimarum mentiones, veluti cum inter densas tenebras quorundam torrium igniculi interlucent, ut per rerum vocabula et res notissimas lectoris animus ea quæ exprimere volunt persentiat. Exprimere etenim, ni fallor, in prolata sententia Epiphanius diaconus nisus est, mulierem a profluvio sanguinis Domini vestis simbriæ tactu sanatam, titulum sive

A imaginem in ejusdem Domini honorem erexisse, ejusdemque imaginis simbrias se denuo tetigisse, subter quam imaginem herbam quamdam ortam fuisse, quæ si paulatim succrescens summitate sua pedem contigerit erectæ imaginis, cunctis ægritudinibus medetur. In quo quidem facto, si tamen factum esse credatur, nulla imaginum adoratio commendatur. Si ergo illa mulier feminei sexus facilitate et quadam animi levitate percepto sanitatis beneficio, utpote Domini semper præsentiam quærens, eumque ubique esse posse ignorans, imaginem erexit, quis tam vecors perceptis sacræ fidei charismatibus, eumque ubique esse non nesciens ut ejus habere quæst præsentiam, idcirco imaginem eriget eamque adorabit? Et si illa mundo nec dum ab idolorum cultibus liberato visis mortuorum quorundam hominum in urbibus statuis ob quarundam rerum memoriam sive cultum erectis, similiter, prout valuit agere studuit, quis sanæ mentis ejus actibus assensum præbebit, et Dominum non in manufactis, sed in cælo vel potius ubique esse credens talia agere curabit? Aut si forte illa superseditio ritu habuit zelum Dei, sed non secundum scientiam, quis catholicus in fide roboratus ex ejus actibus in hæc parte exempla sumet, hisque similia faciet? Aut si forte illa rudimento conversionis suæ quæ necdum solido cibo vesci poterat, ideo tenero cibo utebatur, ut ad percipiendum solidum cibum paulatim sumptis viribus cresceret, scilicet ut per rem visibilem et tractabilem ad invisibilem et ineffabilem Dei cultum accederet, quis ejus in hoc facto imitator effectus, spreta solidi cibi fortitudine, ad infantie denuo cibos cupiat esse redactus? In miraculo igitur quod in herba fit, si tamen factum fuisse credatur, quæ, ut ille fassus est, cunctis ægritudinibus medetur, haudquaquam poterit illorum assertio quodammodo fulciri, quoniam non ut herbæ aut imagines adorentur id factum fuisse perhibetur, sed ut infidelium mentes, spretis vanitatibus idolorum, ad veræ fidei rudimenta converterentur, quoniam secundum Apostolum signa non pro fidelibus, sed pro infidelibus data fuisse creduntur. Ecclesia namque catholica, ut ad fidem cresceret, miraculis erat nutrienda, et ut ejus novella plantatio convalesceret, assiduis erat irrigationibus fovenda.

CAPUT XVI.

Inutile dictum Epiphanius diaconi reprehenditur, in eo quod ait: Multa quæ in nobis sacrantur orationem sacrata non suscipiunt; et post pauca: Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur: ipse enim signum vivificæ crucis sine oratione fatur a nobis, veneranda est, et sufficimus signum ejus accipere sanctificationem per quæ facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quæ in aere per digitum factum signum effugari demones speramus, similiter et imagine per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipimus sanctificationem, nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur, et sanctificationem quamdam speramus.

Si videris, inquit Scriptura, virum reuocem in verbis

uis, scito quia spem habet insivens magis quam ille; et in multiloquio peccatum non deerit. Secundum hanc ergo sacræ Scripturæ sententiam Epiphanius diaconus, qui in eadem synodo velox in verbis et multiloquio usus fuisse perhibetur, et spem habere insipientem magis quam se ostendit, et in multiloquio errata quæque contraxit. Nam dum in superiori capitulo in ejus nugis a nobis aliquantulum disputatum sit, in hoc nihilominus aliquantulum disputandum est.

Disposuimus quidem in earum professionibus non verba, sed sententias discutere, nec litteraturam sed sensus ventilare, quoniam litteraturæ ordinem in his infinitum est querere, quippe cum nulla sententia in ejusdem lectionis prolixo textu per eam possit stare, in raris autem verborum erratibus et eruditionis lima nec dum politis facile inter sensuum errata disputatur. Ubi ergo in prolixa lectionis serie nec sensuum est puritas nec verborum integritas, difficile de singulis disputatur, quoniam in infinitum disputationis ordo protenditur. Si enim de singulis verborum erratibus disputetur dum debent arcana rimari, et ea quæ ad ecclesiasticas res pertinent solerti indagatione scrutari, grammaticæ artis multiplices regulæ, quæ in scholis discuntur, tradi videbuntur. Sed dum in hoc opere nostri itineris gressus plurimum impediatur, sive quia eorum sermonis difficultate nonnulla quid significare velint difficile deprehendantur, sive quia eorum enuntiationes barbarismis ac solæcismis cæterisque vitiiis infectas nostris disputationibus coacti, quia res exigit, interserimus, sive quia cum inter corrupta eorum verba corrupti nihilominus sensus sint, et nos verborum reprehensiones prolixitatis causa omittebant, sensuum solummodo seriem inculcemus et laboriose id, quippe cum unum pendeat ex altero, alterumque sit insertum in altero, faciamus, restat ut, annuente Domino, postposita reprehensione quæ verborum vitiiis accidit, sensuum tantum inordinatas conglomeraciones spiritualis pugni illusione quassantes, ceptum iter et magna ex parte peractum pergamus. Ait enim præfatus Epiphanius diaconus, cujus sententiam discutere ceperamus: *Multa quæ in nobis sacrantur orationem sacrata non suscipiunt.* Quod quidem cum ita, ut dicitur, nullum plenum sensum habeat, hoc cum conjicimus voluisse significare ut diceret: Multa sunt in nobis sacrata quæ per sacerdotis orationem vel manus impositionem minime sacrantur. Quod si ita est, qualiter verum esse possit non satis elucescit: quoniam quæcunque in Ecclesia sacrantur, sive ecclesiastici ordines, sive sacrandorum templorum dedicationes, sive cæteræ hujuscemodi constitutiones, per sacerdotales ecclesiastico more consecrationes fiunt, quippe cum ad ipsam Christianæ fidei nobilitatem per quam ad cæteros gradus acceditur, in ipsis infantie rudimentis per sacerdotum manus impositiones et ad Deum orationes veniatur. Si vero de locis sive vasis vel quibuslibet utensilibus divinis

cultibus mancipatis dicere voluit, in hoc ejus dictio frustrari potest, quoniam pene nihil est in his quæ enumeravimus, quod non per sacerdotum orationes et consecrationes consecratur, sed et exorcismis et salis et aquæ aspersione uti consuevit Ecclesia, quorum omnium consecratione; vel institutiones ab ipsis Ecclesiæ rudimentis ab Ecclesiarum præsulibus traditæ fuisse noscuntur, et in libris sacerdotalibus exaratæ habentur. Cum ergo id idem diaconus ideo intulerit ut imagines, quarum adorationem illi prorsus roborare æstuant, de quarum utique consecratione nulla est ecclesiastica institutio, vasis vel cæteris rebus divinis cultibus mancipatis associaret, hoc introducere moliens, ut sicut hæc sine orationibus consecrata, ita illas quoque sine orationibus consecratas esse perdoceret, in eo ejus molimen cassari potest, quod istorum consecrandorum in libris sacerdotalibus scripta habetur, et per sacerdotes solemniter celebratur prisca traditio, illarum vero neque consecrandarum, neque adorandarum ulla uspiam in his quæ ab Ecclesia recipiuntur habetur institutio. In eo vero quod ait: *Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur: ipse enim signum vivificæ crucis sine oratione sacratur a nobis veneranda est*, id cum puto voluisse dicere, quod signum venerandæ crucis, quod nos honorifice nobis indimus absque quadam sacerdotum oratione vel consecratione, est et tamen sacramtum habetur: in quo nimirum dicto, sicut et in cæteris, non medicorem suam demonstrat insaniam, quod signum crucis non aliam querit consecrationem quam eam quæ per Dei et hominum facta est mediatorem. Quod vero subjunxit: *Et sufficemur signum ejus accipere sanctificationem per quæ facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quæ in aere per digitum factum signum effugari demones speramus*, ad id quod superius illatum est pertinet. Crucis igitur signum magnum in se habere mysterium, eique imagines non esse æquiparandas evidentibus est indicis manifestum, et in superioribus hujus operis partibus, prout Dominus donare dignatus est, demonstratum. Nam dum imagines, ut superius diximus, nulla oratione vel manus impositione sacrentur, crucis signum ubicunque ingeritur divini nominis invocatione infertur, et dum hæc consecrationem quamdam nec habeant nec habere queant nec debeant, illud vero adeo est a redemptore mundi sacramtum, ut non solum cujuspiam consecratione indigeat, sed divini nominis invocatione illatum alia quæque consecret et benedicat. Porro quod ait: *Similiter et imaginem per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus, et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem, quam sit absurdum quamque a ratione alienum liquido patet.* Dixit enim, imaginem per nomen significationis ad primæ formæ honorem, id est, ad sancti, in cujus nomine prætitulatur, venerationem posse deduci: quod fieri posse nullius rationis indicis evidentibus

potest approbari. Si nominis tantummodo inscriptio A
 eas ad eorumdem sanctorum quorum nomina superscribuntur, honorem deducit, ergo quælibet res, cui sancti cuiusdam nomen superscribitur, ad ejusdem sancti honorem conscendit. Ergo lapides, ligna, vestes, sive animalia quædam quorundam sanctorum nominibus superscripta, ad eorumdem sanctorum honorem transeunt, quorum sunt nominibus prænotata; et si nomina superscripta hæc quæ enumeravimus ad eorum quorum nomina sunt honorem perducere minime queunt, nec illas quoque nominum inscriptiones ad sanctorum honorem quodammodo perducunt, et si istud prudenti consideratione abnuittur, et illud solerti indigatione abjicitur. Offeruntur cuilibet eorum qui imagines adorant, verbi gratia, duarum feminarum pulchrarum imagines superscriptione carentes, quas ille parvipendens abjicit, abjectasque quolibet in loco jacere permittit, dicit illi quis: Una illarum sanctæ Mariæ imago est, abjici non debet; altera Veneris, quæ omnino abjicienda est, vertit se ad pictorem quærens ab eo, quia in omnibus simillimæ sunt, quæ illarum sanctæ Mariæ imago sit, vel quæ Veneris? Ille huic dat superscriptionem sanctæ Mariæ, illi vero superscriptionem Veneris: ista quia superscriptionem Dei genitricis habet, erigitur, honoratur, osculatur; illa quia inscriptionem Veneris Æneæ cuiusdam profugi genitricis habet, dejicitur, exprobratur, execratur; pari utraq; sunt figura, paribus coloribus, paribusque factæ materiis, superscriptione tantum distant. Dicat mihi, quæso, Epiphanius diaconus, qui per nominis inscriptionem imagines ad honorem primæ formæ deduci posse dixit, ubi hæc sanctitas hujus antequam superscriberetur fuit? vel ubi illius exprobratio priusquam superscriberetur exstitit? Superscriptio itaque, quæ imaginibus indit solet, secundum morem litterarum, quibus tanta vis est, ut tacite loquantur, et nonnunquam dicta absentium, nonnunquam vero præsentium sine voce edisserant, notitiam inferre valet, illis vero imaginibus quibus inditur, sanctificationem exhibere non potest. Sanctificatio enim rationalibus creaturis honorum operum exhibitione et meritum prærogativis conceditur; rebus vero irrationalibus et sensu carentibus, utpote sunt vasa divinis cultibus mancipata, et his similia non superscriptione qualibet, sed sacerdotali consecratione et divini nominis invocatione accedit. Ac per hoc evidenti ratione monstratur, nullam imaginibus inherere posse sanctificationem per quamlibet superscriptionem, quoniam ista quæ beatæ Dei genitricis Mariæ superscriptionem sortitur, et quæ quondam despicabiliter abjecta jacuit, nunc venerabiliter adornatur, quantum valuit contemptoribus suis spreta jacens obesse, tantum nihilominus valet cultoribus suis erecta et adorata prodesse, et illa quantum posset juvare si erigeretur, tantum potest ledere cum spernitur. Quod vero ait: *Et osculantes eam et honorabiliter adorantes accipiemus sanctificationem*, tantum valeret quantum si diceret: Oscula-

mur eam et honorabiliter adoramus, sanctificationem ab ea accipere cupientes, quam nec illa habet, nec nobis impertire valet. Quanto ergo potest cæco lumen reddere, cum ipsa non videat; odoris sensu carenti odorem, cum ipsa eodem sensu careat; surdo auditum, cum non audiat; muto eloquium, cum ipsa non loquatur; debili manibus tactum, cum ipsa nihil palpere queat; claudo gressum, quo illa penitus caret; mortuo vitam, cum ipsa non vivat: tanto nihilominus nobis sanctificationem ingerere valet, quia ipsa penitus caret. In parvo vero commate, quod superest, non est diutius immorandum, quoniam pene totum in superioribus commatibus per partes videtur esse connexum. Ait enim: *Nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quamdam speramus*. Non enim ad homines per vasa, sed ad vasa per homines divini nominis invocatione et sacrorum mysteriorum celebratione sanctificatio venit; nec vasis imagines coequande sunt, quoniam in vasis, non in imaginibus, Deo sacrificium offertur. Nam si a vasis, quæ utique sanctificata sunt, hominibus sanctificatio, ut diximus, minime impertitur, multominus ab imaginibus impertietur, quæ nec sanctificare nec sanctificari possunt.

CAPUT XVII.

Ridiculosissimum dictum Epiphanius reprehenditur, in eo quod ait: Ex proprio ventre locutus.

Quod in eadem synodo scribitur eo quod præfatus Epiphanius de quodam dixit, *Ex proprio ventre locutus*, quamquam rebus ad fidem pertinentibus nullum afferat præjudicium, et huic negotio de quo sermo est nec quidquam vel irroget vel deroget, ideo tamen a nobis non est prætermisum, quoniam indoctum quid sonat et insulsum, et quia nec debent nec possunt a tali scriptura novæ quælibet constitutiones Ecclesiæ prorogari, quæ tot modis potest reprehendi. Omne enim quod irreprehensibile est, hoc recipit sancta catholica Ecclesia; quod autem in pluribus reprehenditur, hoc ab ecclesiastico dogmate abdicatur. Nec debet illius lectionis quæ reprehensionibus et talibus nugis est plena, de adorandis imaginibus observari censura. Dixerunt nempe quemdam ex proprio ventre locutum. Quod dictum non solum a doctis verum etiam ab indoctis auribus respuatur, et veluti anile quoddam deliramentum abnuittur. Ex corde enim ea, quæ mens concepit lingua interprete producuntur; ex ventre ea administrantur quæ in secessum missa egeruntur: et sicut non potest cor, quod plerumque et in divinis litteris, et in consuetudine loquentium pro mente sive sensu ponitur, escas conficere, humorum collectiones habere, ita non potest venter cogitationes concipere, easque per verba producere. Habent ergo singula membra officia sua, ut quinque sensus quinque membrorum partibus distributi sint, excepto tactu, qui quamvis in manibus sedem habere putetur, per cætera membra diffusus est. Et secundum philosophorum experientiam in corde est timor, in splene lætitia, in jecore voluptas,

in tribus ventriculis cerebri, in anteriore qui est ad faciem, sensus, in eo qui posterior ad cervicem est, motus, in eo vero qui inter utrumque est, memoria vigere demonstratur, in pulmonibus anhelandi, voces modificandi, spiritum ducendi officium habetur : ventrem autem, quem maris constat habere figuram, escarum tantum confectionibus humorumque collectionibus manifestum est inservire. Nam si forte hujusce dicti errorem his velint adminiculis fulcire, quod plerumque ventris mentio in sacris litteris reperitur, ut est illud, *Venter meus conturbatus est* (Thren. I, Hab. III, Eccle. XI), sive, *Ventrem meum doleo* (Eccli. XXXVII), et cætera hujusmodi, advertant nunquam hujus membri vocabulum pro locutione, sed pro aliis atque aliis rebus quæ per ventrem significantur, tropice positum, de quibus nunc disputare longum est. Illud enim, sicubi dictum est, tropologicum est, istud vero acyrologicum; per illud obumbratur allegorice veritas, per istud mutilatur sensus puritas; illud nitet mysteriis, istud squalet ineptiis. Cæterum si de Pythonibus dicere voluerunt, quos septuaginta ventriloquos transtulerunt, de quibus in Deuteronomio legitur : *Non invenietur in te lustrans filium suum aut filium in igne, et divinans divinationem, augurans et aruspicans et medicaminibus infuscans, incantator, ventriloquus, et portenta inspicies, et interrogans mortuos* (Deut. XVIII), nec hoc reprehensione caret, quoniam cum illi quemdam hominem ex proprio ventre locutum fuisse dixerint, ut Pythonem, nec ab ipsis quidem Pythonis ventre homo, sed malignus loquitur spiritus, ita duntaxat ut eodem Pythonem qui ventriloquus dicitur, per os humano more loquente de ventre ejus spiritus immundi voces audiantur, et, responsa dentur, quos quidem ventriloquos in Assyriorum sive Ægyptiorum gentibus, apud quos magice artes copiosæ sunt, plures esse manifestum est.

CAPUT XVIII

Contra eos qui dicunt : Qui imaginem idolorum dixerunt dæmoniorum imaginibus similem, accusent Abel et Noe et Abraham et Moysen et Samuel et David, quod ipsi aliena et pagana sacrificia Deo libaverunt.

Quantum in hoc capitulo sonat, et nos ex aliis eorum dictis experti sumus, hoc introducere nituntur, ut quia a paganis quondam occisorum pecudum sacrificia dæmonibus litabantur, nec tamen ob hoc a sanctis viris in veteri lege prætermittatur, quin et ab illis occisorum pecudum Deo victimæ offerrentur, nec ideo sit prætermittendum quin intra sanctam Ecclesiam imagines adorentur, pro eo quod a gentilibus idola colebantur; sed sicut in aliis ex hoc negotio assertionibus eorum objectiones incassum adhibitæ frustrantur, ita etiam hæc quoque obiectio incompetentem adhibita prudentis assertionis objectu frustrabitur. Manifestum est namque pridem et a sanctis viris Deo omnipotenti, et a gentiliis sacerdotibus occisorum pecudum sacrificia dæmonibus oblata fuisse, et antiquitus nefandorum hominum simulacra dæmonico instinctu posita in delubris, et

A quorumnam sanctorum imagines ob rerum gestarum memoriam et ædificiorum pulchritudines, a catholicis habitas fuisse in basilicis. Sicut ergo occisorum pecudum sacrificii usus et a sanctis ante legem patribus legitur celebratus, et in lege a Domino per Moysen est traditus, dicant ubi adorandarum imaginum usus aut ante legem a patriarchis, aut in lege per legislatorem, aut in novo testamento a Domino et salvatore, aut ab apostolis vel ab apostolicis viris sit institutus; et cum illorum celebratio tam authenticam habeat traditionem, dicant quem istarum adoratio obtineat vigorem. Qui dum hoc dicere nequiverint, rem se inutilem protulisse erubescant, et inaniter sanctorum sacrificiorum oblationi adorationem imaginum associare nisos fuisse respiciant atque cognoscant. Quomodo ergo potest credi imagines a catholicis ad adorandum conditas, cum nec ipsæ quidem gentiliū simulacra primum ad adorandum perhibeantur condita fuisse? Simulacrorum itaque usus exortus est, cum ex desiderio mortuorum quorumlibet virorum fortium aut regum aut quarumdam urbium conditorum, aut quarumlibet artium inventorum imagines vel effigies ab his qui eos dilexerant conderentur, ut posterorum vel dilectorum dolor haberet aliquod de imaginum contemplatione remedium; sed paulatim hunc errorem persuadentibus dæmonibus ita in posteris irrepsisse, ut quos illi pro sola nominis memoria pingendos censuerant, successores deos existimarent atque colerent, et in his sibi dæmones sacrificare illectos quosque miseros percenserent. Hoc etiam exemplo adeo cernimus imaginum usum inolescere, ut quæ prius ob ornamentum basilicarum et memoriam erant compaginatæ rerum gestarum, inolescente paulatim nefario usu adeo nunc a catholicis quibusque extollantur, ut adorentur, eisque luminaria, thymiamata, primitiæ vel quedam munuscula offerantur, et, quod nequius est, ut in Græciæ partibus factum legimus, pontifices qui solum Deum adorandum, solumque colendum, illique soli serviendum prædicare debuerant, et ipsi eis se servituros fateantur, easque colant et adorent, et earum contemptores soliusque Dei cultores, verosque adoratores ob earum contemptum et hæreticos judicent, et anathematizare affectent. Uno namque et pene pari modo, ut præfati sumus, adorandarum et colendorum simulacrorum vel potius dæmonum et gentilibus nequissimus usus inolevit, et catholicis, quod non sine quodam animi mœrore prosequimur, adorandarum imaginum ineptissima consuetudo accrescit, et res ad aliud conditæ, ad aliud videntur usurpatæ. Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus, sed ne idola nuncupentur, adorare eas et colere eisque servitium impendere recusamus, quoniam plerumque non res, sed causa rei pro scelere reputatur, dum videlicet multa quibus bene potest uti male usa in flagitium convertuntur, sicut una eademque res bene utentibus non est causa pecculi, et male utentibus est causa periculi. Sollicite ergo præcavendum est et summa industria procu-

randum, ne dum quidam nostrorum quasdam res A ultra quam ordo exposcit sublimare affectant, vetustissimi illius et cariosi erroris redivivi illis cineres convalescant, et victoriam quam in campo adepti sunt, intra urbis moenia perdant, subigatque civilis belli insuspicabiliter dolosa illusio, quos subigere externi hostis aperta nequivit impulsio. Cum ergo illi accusandos garriant sanctos patres, Abel videlicet, Noe et Abraham, Moysen, Samuelem et David, non eos nobis accusare libet, sed laudare, dicente Ecclesiastico: *Laudemus viros gloriosos et parentes nostros in generatione sua, a saeculo dominantes in potentatibus suis homines magni virtute et prudentia sua praediti in dignitate prophetarum, et imperantes in praesenti populo, et in virtute prudentiae populi sanctissima* B *verba, et caetera (Eccli. xlii).* Quis ergo tam profanam habeat mentem, ut Abel, qui ab ipso Domino justus appellatus est, accusare audeat? cujus sanguis de terra ad Dominum clamasse legitur, qui exemplar et norma est omnium iustorum, qui primus persecutionem passuris sanctis praevius exstitit, et civitatis Dei quam fluminis impetus laetificat, primus fundamenta jecit. Aut quis Noe virum justum accusare praesumat? quem Dominus gratiam coram se invenisse testatur, qui secundus post Adam humani generis pater orbis exstitit reparator, et in typo Christi qui Ecclesiam diversis gentibus plenam inter mundanorum fluctuum immanes procellas gubernaturus erat, arca diversis animantibus plenae, inter horridiorum fluctuum illusiones exstitit gubernator, qui tot meritum exornatur insignibus, ut ille tantum cum Daniele et Job in die iudicii liberandus dicatur, Ezechiele attestante, qui ait: *Si pestilentiam immisero super terram illam, et effundero indignationem meam super eam in sanguinem, ut auferam ex ea hominem et jumentum, et Noe et Daniel et Job fuerint in medio ejus, vivo ego, dicit Dominus Deus, quia filium et filiam non liberabunt, sed ipsi iustitia sua liberabunt animas suas (Ezech. xiv).* In quibus tribus sanctis omnis sanctorum multitudo signatur, ut per Noe Ecclesiam gubernatores, per Danielem virgines et continentias, per Job conjugatos et penitentes innuantur. Aut quis Abraham patriarcham accusare affectet? qui est prima credentium via et beati seminis serus pater, cui non legalis observantia, sed fides credulitatis est ad iustitiam reputata; qui Trinitatem in typo videns, et unitatem in mysterio venerans, divini iudicii arcanam, et de conjugate anu suscipiende sobolis stupendum miraculum audire promeruit; qui fidei ejus ipse specimen tenuit, futuras circa finem mundi angustias figuraliter sensit, cum circa finem diei terror nimius et tenebrosus super eum irrui. Aut quis Moysen legislatorem accusare praesumat? de quo scriptum est, quod esset mitissimus super omnes qui morabantur in terra, qui in typo Christi mediator inter Deum et homines consistens devicto nequissimo hoste populum de servitute Aegypti signis ac prodigiis terribilibus liberavit. Aut Samue-

lem? qui ab ipsis cunululis Domino consecratus usque ad decrepitam senectutem in Domini militia militavit. Aut David? qui vir dicitur secundum cor Domini inventus, et in eo meritis sanctorum praefatus, ut et de Christo apertius cunctis prophetarit, et secundum formam servi eius pater sit nuncupatus. Quorum si laudes et mysteria singillatim proferamus, ante dies quam verba cessabit. Non enim illi offerebant Deo sacrificia pagana, sed mysteriis plena, quia necdum a pagis Atheniensium pagani nuncupabantur, quando jam ab illis Deo sacrificium offerebatur, et, ut ita dixerim, necdum Athenarum urbs condita erat, nec Cecrops offerendorum sacrificiorum institutiones et ararum erectiones et daemonum appellationes gentilibus tradiderat, cum jam Abel et Noe et Abraham Deo sacrificia obtulerant. Offerebant, inquam, sancti sive ante legem, sive sub lege, sacrificia typicis mysteriis obumbrata, quae in novo testamento per mediatorem Dei et hominum, expulsis obumbratis praefigurationibus, sunt completa, et Ecclesiae tradita, quibus usque in finem ipso auxiliante erit contenta. Cur ergo antiqui patres visibiliter sacrificaverint et carnalia sacrificia Deo litaverint, beati Augustini verbis lector agnoscat. Ait enim: *Quae sunt etiam sacra spiritalia, quorum imagines carnalem populum celebrare oportebat, ut praefigurationi novi populi servitute veteris fieret, quorum duorum populorum differentiam etiam in unoquoque nostrum licet advertere, cum quisque ab utero matris veterem hominem necesse est agat, donec veniat ad juvenilem aetatem, ubi jam non est necesse carnaliter sapere, sed potest ad spiritalia voluntate converti et intrinsecus regenerari: quod ergo in uno homine recte educato ordine naturae disciplinae contingit, hoc proportionem in universo genere humano fieri per divinam providentiam, peragique pulcherrimum est.* C

CAPUT XIX.

Contra eos qui dicunt: Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo ejus discipuli imagines depingebant in Cyprorum insula, in templo quod ejusdem patris nomine titulaverunt, cum videlicet multa pingantur quae non adorantur, et plerumque a bonis magistris mali discipuli oriantur.

Magna se in hac parte illi de quibus sermo est, D ad suum errorem tuendum armorum reperisse gratulantur instrumenta, eo quod in insula Cypro a cujusdam sancti viri Epiphanii discipulis basilica dicitur fuisse depicta, quasi nulla res possit pingi quae non continuo debeat adorari. Cum ergo imaginum habendarum vel non habendarum usus non praedictet catholicae fidei puritati, constat eundem Epiphanium sive alium quolibet sanctum virum, nec imaginum fuisse destructorem, nec earum adoratorem, discipulosque ejus vel quoslibet catholicos viros non ideo basilicas colorum fucis depinxisse, ut picture adorarentur, sed ut ex eis parietibus pulchritudo inferretur, et rerum gestarum aspicientibus memoria invecraretur. Non enim quia Epiphanii discipuli in

insula Cypro basilicam depinxisse perhibentur, idcirco imagines adorabuntur, quoniam non omnia quæ pinguntur protinus adorantur. Quæ si singula adorari deberent, paucae admodum creaturæ quæ non adorarentur, remanerent. Cernimus namque in metallis conflatorio sive sculptorio opere, in gemmis insignibusque lapidibus mira sculptoris arte, in marmoribus cæterisque lapidibus latomorum sive sculptorum industria, in lignis cælatoris scalpello, in lithostrotis diversorum colorum per artificem compaginatæ crustulis, in sericis, laneis nec non et lineis multicoloribus vestibus plumario polymitariorumque opere formatas imagines. Nunquid quia præfati viri, sancti scilicet Epiphani, discipuli in Cypro basilicam depinxerunt, idcirco omnes adoranda sunt? aut quia illi diversis materiis locum exornaverunt divino cultui dedicatum, ideo ad singulas materias quas præmisimus pro imaginibus quæ eis in subiecto sunt curvatis poplitibus, flexis cervicibus, crebrescentibus suspiriis, sublebatis reverenter ac plerumque semiclausis luminibus, a fidelibus est currendum? Non igitur consequens est ut pro eo quod illi basilicam pinxisse dicuntur, imagines adorentur. Potest etiam huic illorum objectioni aliud rationabiliter opponi, ut illorum assertio sicut aliis objectionibus nequivit muniri, ita etiam nec hac quoque depicta ab Epiphani discipulis basilica valeat astrui, præsertim cum etsi ejusdem sancti viri discipulorum consensus a se inditas parietibus picturas adorare censuisset, nullam ejus vim censura haberet, quoniam plerumque a bonis magistris bene discipuli educati, postmodum neglecta institutione magistrorum efficiuntur perversi. Quod si solerti indagatione quaeratur, sacrarum litterarum exemplis approbabitur. Elisæi igitur viri sancti et duplicis Eliæ spiritu ditati discipulo tantus pecunie amor irrepsit, ut percepto alienigenæ munere a magistro spreto exitiabilis etiam ægritudo eum fœderat. Non illum prophetica allocutio, non magistri eruditio, non signorum terribilium ostensio, non tanti prophetæ communis habitatio a tantæ pestis, id est avaritiæ, labe compescuit, sed avaritia quæ eum invasit, lepram quoque ei cum Syri censu inussit. Judam etiam, de quo per Prophetam scriptum est: *Homo pacis meæ qui edebat panem meum ampliavit adversum me supplantationem* (Psal. xli); cui quondam dictum est: *Tu vero homo unanims, dux meus et notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos* (Psal. lv), neglecta boni magistri eruditione, et revera boni, qui de se ipso dixit: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum* (Matth. xx)? et cui per David dicitur: *Bonus es, Domine, bonitatem tuam doce me*; de quo etiam per Jeremiam dicitur: *Bonus est Dominus sperantibus in se, animæ quærenti illum* (Thren. iii), adeo capacis vel maxime rapacis avaritiæ furor arripuit, ut magistrum proderi non distulerit, quem non verba cœlestia, non vitæ fontis inundatio, non signorum exhibitio, non apostolica societas, non apostolici nominis dignitas a tanti sce-

PATROL. XCVIII.

leris perpetratione cohibuit; qui, cognita sui sceleris nequitia, indignam vitam digna morte finivit; de quo ait Sedulius:

Tunc vir apostolicus, nunc vilis apostata factus.

Nicolaus quoque discipulus apostolorum et inter septem una cum beato Stephano in diaconi ministerium consecratus, neglectis postmodum bonorum magistrorum doctrinis, sive bonorum condiaconorum societatibus, hæresiarches est effectus, et qui bonorum operum exercitia exemplis sive verbis, ut pote discipulus apostolorum, instituere debuit, permutatis in contrarium vicibus ipse nefandæ hæresis acelus instituit, de qua in Apocalypsi scribitur: *Sed hoc habes quod odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi* (Apoc. ii). Si ergo boni prophetæ malus discipulus propter avaritiam reprobatur, et boni magistri, Domini scilicet et Salvatoris nostri, discipulus fur et proditor effectus abominatur, et sanctorum apostolorum malus discipulus propter impium dogma a se institutum execratur, quid mirum si a bono magistro Epiphanio picturarum adorationem instituendo mali discipuli efficiuntur? Et hoc dicentes non eos reprobos judicamus, quippe cum eorum vitam et conversationem nesciamus, sed proposita conditionali particula, si picturas adorare censuerunt, in eo eos erroneos asseveramus. Aspicimus ergo Novatum Cypriani episcopi presbyterum Novatianam hæresem condidisse, et suum arbitrium secutum sancti magistri monita sprevisse; Arium quoque a catholico magistro eruditum novimus fuisse, et postmodum exitiabilis dogmatis grana seminasse. Quid de singulis referam? pene omnes heresiarchas catholicorum constat fuisse discipulos, quia nequaquam in suo nomine poterat hæresim quis titolare, nisi illam suo arbitrio reperisset. Quibus exemplis colligitur, nil sancti Epiphani discipulis magistri sanctitatem profuisse, si ab ecclesiasticis constitutionibus spreta boni magistri eruditione creduntur deviasse.

CAPUT XX.

Quod adulatorie imperatorem suum sive matrem ejus apostolis conquare nisi sunt dicentes: Sicut olim salutis nostræ rector et perfectior Jesus proprios suos apostolos sancti Spiritus induens virtute emisit, sicut et nunc suos placabiles et apostolorum similes fideles nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos, et idoneos existentes virtute ad perfectionem nostram.

Sessuros cum Domino apostolos ad judicandum ejusdem Domini veridica voce reperimus: *Vos, inquit, qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israel* (Luc. xxii), eosque se elegisse de mundo, ut de mundo non essent, sed ut fructum plurimum afferrent, ipse Dominus attestatur: *Ego vos, inquit, de mundo elegi ut de mundo non essetis, et ego elegi vos ut fructum plurimum afferatis, et fructus vester maneat in æternum* (Joan. xv); illos esse *sal terræ* (Matth. v), condimentum videlicet populi, quo insulsa quæque condiuntur, et insipida saporantur; eos lucem mundi,

qui vere lucis, hoc est Christi, fulgore suae praedicationis verbis mundi tenebras, diffidentiae videlicet caliginem, irradiarunt, manifestum est; illis a Domino et in terra per insufflationem datur, et e caelo in igne linguarumque divisione Spiritus sancti ad insuendum Dei et proximi dilectionem emittitur; illis solvendi ligandique, peccata remittendi et restituendi, mortuos suscitandi, demones ejiciendi, infirmos curandi, ceteraque hujusmodi opera faciendi datur potestas, et omnes gentes docendi, et in nomine sanctae Trinitatis baptizandi confertur auctoritas; illis gaudere jussum est, quod nomina eorum aeternae vitae coelestis liber inserta teneat; illis dictum est: *Beati oculi qui vident quae vos videtis, et aures quae audiunt quae auditis* (Luc. x), quia videlicet secundum ejusdem Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi veracissimum testimonium, multi prophetae et reges voluerunt videre quae illi videbant, et audire quae illi audiebant, quoniam omnium patriarcharum et prophetarum egregii coetus, quamquam redemptorem mundi venturum pro salute mundi prophetiae spiritus eruditione scirent, eumque interioris intuitus oculo quodammodo cernerent, eum tamen quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter cernere aestuabant. Qui dum tot meritorum insignibus emineant, totque beatitudinum excellentiis polleant, incassum eis illi quorum errores discutimus, imperatores suos assimilare affectant. Liquido namque patet apostolos prophetis praelatos esse; si apostolis imperatores eorum, ut illi somniant, similes sunt, prophetis imperatores eorum praefuerunt, quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter non viderunt; si prophetis praefuerunt, redemptorem mundi corporaliter viderunt; redemptorem autem mundi eos corporaliter non vidisse, evidentissime patet: non igitur prophetis imperatores eorum praefuerunt, nec apostolis, ut illi dicunt, similes sunt. Quomodo ergo apostolis queant assimilari, cum non solum non sint eis similibus meritis equiparati, similique sanctitatis nitore praediti, verum etiam eorum sacerdotalibus praedicationibus in pluribus videantur obstiti? Aut quomodo poterunt eorum esse similes, quorum negligunt esse sequaces? Illi sectati sunt coelestia perpetinque mansura, isti sectantur terrestria quaeque et caduca; illi, spreto mundo, Domino adherere maluerunt, isti mundi pompis ejusque fumeis gaudiis adherentes, plerumque Domini praecepta spernunt; illi persecutionem propter justitiam patiebantur, isti plerumque propter injustitiam persequuntur; illi tradebantur in conciliis, et flagellabantur in synagogis, isti praedicantur in subjectis aribus, et collaudantur in populis; illorum epistolae aeternae vitae commercia gerentes ducebantur legendae per provincias et regiones, istorum imagines et effigies gentilium et obsoletum quemdam errorem referentes adorande circumferuntur per vicos et civitates; illi beati fore a Domino dicti sunt, cum eos odissent homines, et persecuti fuissent, et omne malum adversus eos mentientes dixissent, isti in eo se beatos pu-

tant, quod se diligere sibi que parere, seque collaudari ab hominibus videntur; illis dicitur: *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis* (Matth. v); istis dicitur: *Risus doloris miscetur, et extrema gaudii luctus occupat* (Prov. xiv); illi gaudente mundo contristati sunt, contristato denuo mundo gavisuri sunt, isti gaudente mundo gaudent, contristato mundo contristabuntur; illi cunctis in mundum, cujus figuram praeteritum praedicabant, ejus noxios actus flebant, mittentes aeterni fructus semina, isti in mundo fundati de prosperitate mundi gaudentes, amplexantur praesentis vitae prospera; illi venientes ad judicium venient in exultatione, securi de aeterna remuneratione, portantes manipulos hominum per suam praedicationem conversorum, isti venient cum magno tremore redditori rationem operum suorum. Sed quid amplius immoramur? quid longius evagamur? quid de ingentibus silvis modicos flores colligimus, quorum nec millesimam quidem partem colligere valeamus? Tanta est distantia inter apostolos et imperatores, quanta inter sanctos et peccatores, et cum apostoli emineant novi testamenti sanctis omnibus, multo amplius eminere creduntur peccatoribus. O adulatio, cur tanta praesumis? O oleum tancoris potius exuberans nidorem, quam lenitatis aut nectaris nitorem! a sacerdotibus venderis, a praesulibus in lectorum quorundam capita illinis, et quod Propheta sibi adhiberi exhorruit: *Oleum, inquit, peccatorum non impinguit caput meum* (Psal. cxli), id pontificum cotus imperatorum capitibus indit, et quod evangelicae virgines emendum dixerunt a venditoribus, hoc, prohi dolor! fideles et maxime populi rectores emunt a praesulibus. Quod ergo ex eodem Spiritu, id est a sancto Spiritu, eosdem imperatores, prudentes et idoneos factos esse virtute ad perfectionem suam fidentur, manifestum est omnes fideles qui veraciter Christiani sunt, sanctum habere Spiritum, dicente Apostolo: *Quinquis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii), quod Spiritus sancti donum et post baptismum per manus impositionem infunditur, et vitae munditia secundum meritum distantiam singulis distribuitur, dicente vase electionis: *Unicuique data est gratia secundum mensuram* (Eph. iv). Quamquam igitur in alio loco scribitur: *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum* (Joan. iii), ad mensuram tamen fidelibus quibuscumque impertitur; quod autem ait: *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum*, hoc de solo Filio qui consubstantialis est Patri et Spiritui sancto intelligatur, cui non ad mensuram spiritus datur, quoniam juxta Pauli vocem: *In ipso habitare corporaliter omnis plenitudo divinitatis creditur* (Col. ii). Quod autem ad mensuram dari Spiritus et singulis singula distribueri, prout vult, dicitur, hoc de fidelibus quibuscumque dicendum esse absque ambiguitate accipitur. Sed quamvis unumquemque catholicorum constet habere Spiritum sanctum, juxta quod superius memoravimus et exemplis illustravimus, nullum tamen nostrae aetatis hominem secundum apostolicam mensuram gratiam

Spiritum sanctum accepisse dicere audemus, aut affirmare valemus.

CAPUT XXI.

De eo quod dixerunt: Habet enim prophetia: *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium* (Isa. vii), hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale osculum dignos enim nosipsos faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Ozæ supplicium subeamus.

Prophetia, quæ virginem concepturam et filium parituram insonat, non jam in incertis et ambiguis est querenda, sed in pectore retinenda, nec ejus arcana mysteria sunt in picturis, sed in divinis litteris earumque explanatoribus, apostolis videlicet eorumque successoribus, investiganda, et fide potius quam oculis intuenda. Non enim idem nobilissimus vates Isaias Evangelii nobis potius quam prophetiæ referens saporem ait: Nisi pinxeritis et adoraveritis imagines, non permanebitis; sed ait, *Si non credideritis, non permanebitis* (Isa. vii). Manifestum itaque est, eum qui in mandatis divinis fidei integritate vult permanere, et ad æternam remunerationem venire, instrumenta per quæ ad hæc veniat non in parietibus, non in tabulis, non in picturis, non in quibuslibet visibilibus rebus, sed in corde per fidem, in ore per confessionem, in opere per bonorum actuum exhibitionem habere debere, et credere virginem quæ Salvatorem protulit mundi, non in mundanorum artificum operibus, sed in æterni et inenarrabilis artificis opere, id est, in cœlestibus sedibus esse. Unde necesse est ut quisquis eam adorare desiderat, non in colorum fucis, non in materialibus opificiis, non in quibuslibet officinis, sed illo mentis aciem figat, quo eam cum Christo regnare constat. Nam dum illi dixerint: *Hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit?* et nos pene eadem verba sono, non sensu, secuti ingerimus. Hanc autem picturam in tabula aut pariete cernentes, virginem videlicet depictam puerum in ulnis ferentem, quomodo præsumemus rem insensatam adorare, et opus cujuslibet artificis osculari? Quis indisciplinatus tale facinus perpetrare audebit, ut adorationem soli creatori debitam creaturis impendat, et dum vult favere picturis, sacris renitatur Scripturis? Esto, imago sanctæ Dei genitricis adoranda est, unde scire possumus quæ sit ejus imago, aut quibus iudiciis a cæteris imaginibus dirimatur? quippe cum nulla in omnibus differentia præter artificum experientiam, et eorum quibus operentur opificia, materialiumque qualitatem inveniantur. Cum ergo depictam pulchram quamdam feminam puerum in ulnis tenere cernimus, si scriptio necdum facta sit, aut quondam facta casu quodam demolita, qua industria discernere valemus, utrum Sara sit Isaac tenens, aut Rebecca Jacob fe-

rens, aut Betsabee Salomonem jactans, aut Elisabeth Joannem bajulans, aut quolibet mulier parvulum suum tenens? Et ut ad gentiles fabulas veniamus, quæ plerumque depictæ inveniantur, unde scire valemus utrum Venus sit Ænean tenens, an Alcmena Herculem portans, an Andromacha Astyanacta gerens? Nam si pro alia alia adoratur, dementia est; si tamen ea quæ adoranda penitus non est, adoratur, vesania est: quod utrumque cavendum est. Pingitur etiam eadem beata virgo qualiter aselli gestamine vecta, puerum in ulnis ferens Joseph prævio in Ægypto descenderit, qualiter ex Ægypto ad terram Israel redierit (in pluribus namque materiis hæc historia inditur, et non semper in basilicis, sed interdum in vasis escariis sive potatoriis, interdum in sericis indumentis, plerumque tamen in stragulis), nunquidnam hæc omnia adoranda sunt? Cum ergo in quolibet horum imago sanctæ virginis puerum tenentis peculiaris animantis tergo suscepta adoratur, nunquid non ipsius animantis cum ea imago adoratur? nullo enim pacto in adorando utriusque imaginis, virginis videlicet, sive animantis, quedam potest fieri diremptio; præsertim cum unius sint materiæ, unoque artificis ingenio compaginatæ, aut utriusque adoratio est spernenda, aut utraq; sunt adorandæ. Sed dicet fortasse spinosulus aliquis: Hæc assertio adorandi animantis frustranda est, quoniam cum quemlibet hominem cathedra susceptum aut baculo innixum causa salutationis adoramus, non cum eo cathedram neque baculum adorare monstramus, sed homine salutato illa insalutata remanere creduntur. Cujus spinulæ hoc modo quassandæ sunt: Alia est definitio hominis, alia baculi sive cathedræ: quoniam quidem homo definitur ita, *Homo est animal rationale, mortale, risibile*, et cætera hujuscemodi; cathedra vero vel baculus non eodem modo definiuntur, sed vires sensu vitæque carentes, pro artificis experientia vel voluntate ad officia quibus necessaria sunt preparata, et cætera hujuscemodi; ubi liquido patet aliud esse rationalem hominem salutando adorare, aliud cadram vel baculum, ut pote res insentatas, insalutatas relinquere. In definitione vero virginis sive peculiaris animantis imaginis, cum utraq; sint sensu vitæque carentes, ex una materia factæ, uno eodemque artifice formatæ, ita sibi mutuo coherentes ut sine materiæ, in qua in subjecto sunt, discidio ab invicem nequeant separari, pene nulla est in definiendo distantia. In quibus cum tanta sit paritas, tanta societas, tanta materiæ unio, aut utriusque adoratio est suscipienda, aut utriusque spernenda. Cum ergo altera ab altera dirimi sine discidio nequeat, et utraq; ne forte animantis imago adoretur, adorari non debeant, restat ut utraq; adorationis honore careant, et ornamentorum solummodo in basilicis aut in quibuslibet locis loca teneant, et aspicientibus rerum gestarum memoriam præbeant, quoniam cum tot diviticulis in tantos errores imaginum adoratio vergat, nulla eam stare intra san-

etiam Ecclesiam perspicua ratio monstrat. Hortantur ergo illi se mutuo, ut digni efficiantur ad oscula sive adorationes rerum sensu carentium, dicentes: *In tale osculum dignos enim nos ipsos faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Oze supplicium subeamus.* Nos denique dignos nos faciamus ad adorandam divinam majestatem, imo ab eo digni efficiamur a quo est bene velle et perficere, et ut veri adoratores non secundum eorum vanitatem adoremus Dominum in quadam imagine, sed in spiritu et veritate, dicente ipsa Veritate: *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate* (Joan. iv). Quod vero se ideo ad oscula et adorationes imaginum dignos effici monent, ne forte Oze poenam luant, videant ne illius presumptionis causa, qua et ille arcam Domini absque suo adminiculo casuram putavit, et isti nihilominus divini cultus regionem absque imaginum adminiculo frustrandam putant, ejus exitiabilis poenae sententiam subeant: quippe cum nec illa ne rueret, ejus fulmine indiguerit, nec ista ut firmiter stet, illarum fulmine indigeat; et sicut illa nullam Deo indigentiam patiente absque aliquo sui casu Oze sustentaculo vacante illapsa ferebatur, ita nimirum ista Domino gubernante absque ullo naufragio imaginum opulatione postposita intemerata servatur. Quid ergo est arcae testamenti Domini quae a Domino gubernabatur, ne casum pateretur, manum velle subponere, nisi catholicae religioni quae a Domino utique regitur, ne inter hujus vitae itinera titubet, imaginum adorationem velle admittere? Aut cui assimilari potest Oza, qui absque sacerdotum et conlevitarum consilio quadam presumptibili cura novum arcae Domini voluit sustentaculum prestare, nisi istis qui absque sanctorum Patrum doctrina et consacerdotum per diversas mundi partes constitutorum consensu arrogantia quadam et superciliosa intentione novam Christianae religioni imaginum adorationem nituntur inserere? Perdidit igitur vitam qui arcam Dei timide sustentare affectavit, quia qui Deum qui ubique totus est, ubique mirabilis, re aliqua indigere in qua adoraretur credit, eumque in rebus visibilibus adorat, cavendum est ne tunc vitam perdat, cum ejus vitalibus monitis procaci mente resistit. Levites ergo isdem recte Oza dicitur qui robustus interpretatur, quia presumptores quique, nisi audaci mente robustos se crederent, nequaquam synodos in quibus adorandarum imaginum nova constitutio censeretur, agitent.

CAPUT XXII.

De eo quod nec sibi ipsis parcunt, cum parentibus suis injuriam inferunt dicentes: Pro vero tritico zizania ecclesiasticis agris seminauerunt, vinum miscuerunt aquae, et proximum potaverunt subversionem turbulentam, et lupi Arabici existentes pellem ovium subsannaverunt indueri, et veritatem praetercentes mendacium amplexi sunt, sed ova aspidum jactaverunt, et tela aranei secundum prophetam texerunt, et qui sperat ova eorum comedere, confringens caudam inveniet, et in eo basiliscum venenum et flatum mortiferum repletum.

Intemperata eorum recordia sicut in ceteris ita et

in hoc quoque deliramento reprehenditur, eo quod majores suos pro tritico zizania sevisse ecclesiasticis agris, vinumque aquae miscuisse et proximos potasse turbulento potu dixerunt, praesertim cum in hoc negotio pene in omnibus in quibus illi deliquisse creduntur, isti non solum ea non emendasse, verum etiam amplius deliquisse perhibeantur; denique secundum poetam qui ait:

Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus et spinis surgat paliorum aculis,
Vna. *Eglog. v.*

istorum majoribus pro tritico surrexerunt zizania, istis vero pro tritico zizaniis necdum evulsis paliorum surrexit, quia videlicet propheticae et evangelicae sive apostolicae praedicationis neglecto tritico, in qua et loca divinis cultibus mancipata exornari censentur, et solius Dei cultus et adoratio commendatur, aut in ornamentorum a basilicis abolitione, aut in eorumdem ornamentorum adoratione, zizaniorum amentium et paliuri spinosi perniciosum dogma percepisse monstrantur, et qui debuerant frumento divini verbi mentes fidelium illius satietatis quae sine fastidio est, plenitudine reficere, illo dogmate eas, quod ingenti fastidio et amentiam nutrit et errorum aculeos ingerit, nituntur inficere. Vno etiam aquam majores suos miscuisse turbulentumque potum proximis profati sunt propinasse: quibus non absque ratione obijci potest, quod majores eorum vinum sacri eloquii, quo uti debuerant, aquae permixtione insipidum effecerunt, cum ornamenta a basilicis abolenda sanxerunt, isti vero ejusdem vini potum a prodecessoribus aqua vitiatum veneno acuerunt, cum se imagines adoratorios eisque servitium exhibituros professi, earumque adorationem spernentes anathematibus condemnare conati sunt. Deinde turbulentum potum utrique proximis propinare non erubescunt, cum praedicationem suam, quam sacris eloquiis et bonorum operum exemplis exornare debuerant, vanis et extraordinariis constitutionibus vitare non differunt, eamque et praesentibus vita vel actu monstrare et memoriae posteritatis scriptis mandare non metuunt. Quod vero eos sub pellibus ovium lupos celare, et sprete veritate mendacium amplecti asseverant, id ipsum in se ipsis fieri conspiciunt, si diligenter advertant. Nam dum illi magnam se sanctitatem habere fingentes, ejus quasi zelo accensi imagines ab ecclesiis ut pote ne adorarentur quae non ad adorandum ab antiquis positae fuerant abdicaverunt, et isti eas quasi nimiae sanctitatis amore accensi adorandas statuunt, nec sibi catholicae fidei charismata sufficere putant, nisi eis servitium adorationis exhibeant, cum tamen utrique vanae laudis appetitu id agant, quid aliud faciunt nisi sub pellibus ovium lupos tegunt? quia nimirum dum foris aut zelum aut studium sanctitatis simulant, introversus lupinam rabiem qua ceteris emnere ambiunt, eosque anathematum dentibus rodunt, habere se monstrant: veritatem itaque praetercentes mendacium utrique amplectuntur, quia dum superbe et arroganter nova quaeque constituere anhelant, nec humilitate duce antiquorum Patrum exempla sequun-

tur, ad eā veritate quæ fallere fallique nescit abscedunt, illique mendacio adherent de quo scriptum est: *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit* (Joan. viii). Quid ergo est veritatem præterire, nisi Christi monitis, qui auctor humilitatis est, per jactantiam contraire? Quid est mendacium sequi, nisi ejus qui auctor superbiæ est exempla in novis et in illicitis constitutionibus illiciendo, et antiquis ac salutaribus traditionibus obnitiendo, sectari? Quod quidem utrique tunc faciunt, cum superbiæ vento inflati aut frangendarum aut adorandarum imaginum errorem arripiunt. Porro quod majores suos ova aspidum protulisse, et telam aranæ texuisse asserunt, non mediocres sibi in hac parte contumelias inferunt: quippe cum ideo eorum ova sint, quoniam aut ab illis sunt per carnis materiam propagati, aut studiis quibuslibet imbuti, aut certe per manuum impositionem in ecclesiasticis ordinibus consecrati; et ideo eorum tela sunt, quia ab illis aut ex traduce corporaliter, aut ex doctrina spiritaliter sunt orditi. Ova ergo aspidum et telam aranæ se non immerito nuncupant, quia et aures suas obturant, ne Scripturarum verba interiorē aure audiant, quæ unius et solius Dei cultum et adorationem instituunt, et ad capiendas sive illiciendas animas novarum et inutilium constitutionum telam prædicatione ordiri et opere texere non metuunt, et secundum suam professionem, qui eadem ova esse desiderat, basiliscum introrsus inveniet, quia videlicet quicumque eorum prædicatione uti appetit, mortiferæ in eis traditionis flatus reperit, et dum cupit famem verbi prædicatione solaturus quoddam reperire remedium, vitam perditurus internæ salutis reperit dispendium. Ideo igitur eis in nostra disputatione parcere parvipendimus, quia eos sibi in sua disputatione pepercisse minime reperimus, sed accepta ab illis reprehendendæ materia suis eos spiculis jaculamur. Quæ omnia non sine dilectione facimus, sed hæc agimus, quia eorum ab errore conversionem inimus, si forte aliquando erroris sui portenta sequi contemnant, et viam quæ ducit ad vitam perpetim tenendam appetant.

CAPUT XXIII.

Inutilis et inerudita interpretatio eorum qui dum adorare et osculari unum esse affirmare vellent, dixerunt: Quique sanctorum principum nostræ doctrinæ et eorum successores egregium patrum nostrorum, et has adorari videlicet osculari, id ipsum enim utrumque, communem vero Græcæ antiquæ locutionis osculari et amplecti designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitia: quod enim quis diligit et adorat, et quod adorat omnino et diligit.

In differentia osculi et adorations, quæ duo illi unum esse putant, non est plurimum laborandum, quoniam hæc duo nomina tanto inter se distant, quanto et hæc res quarum hæc nomina sunt inter se discrepant; et necessario magnam habent ab alterutro discretionem, cum et ipsæ res plerumque magnam inter se habeant diremptionem, præsertim cum interdum et quod adoratur non osculetur, et

quod osculatur non adoretur. Adoratur enim Deus, sed non osculatur; venerantur sancti qui e sæculo cum triumphis meritorum migraverunt, sed nec adorari debent cultu divino, nec osculari possunt. Osculantur e contrario conjuges, liberi, nec non et servi, nec tamen adorantur. Manifestum namque est osculum et adorationem duarum rerum nomina esse. Quomodo ergo erit nominum tanta in sensu unitas, cum rerum in intellectu sit tanta diversitas? Aut cur non possint vocabula differri in sensu, cum possint vocabulorum origines differri in actu? Non enim res sunt conditæ propter nomina, sed nomina propter res, nec credendum est ut res aptentur nominibus, sed nomina potius aptentur rebus, quoniam et protoplasto animantia adducta a Domino fuisse ut videret quid vocaret ea, leguntur; rebus enim a Deo conditis idem humani generis pater nomina dedit, non nominibus a se conditis res quibus ipsa nomina inderet ad se adductas perspexit. Plato denique philosophus nomina naturalia esse constituit, et hoc hinc probare contendit, quod quædam supellex et quodammodo instrumentum sint invicem sensa prodeendi, naturalium vero supellectiles sunt naturales, ut oculi instrumenta quidem sunt videndi, qui visus res naturalis est, quare oculis quoque naturales esse necesse est; ita etiam oratio rerum naturalium supellex est atque instrumentum, id est, sententiarum, quare ipsa quoque est naturalis. Aristoteles autem dicit non secundum naturam esse orationem, sed secundum placitum, quocirca nec esse orationem supellectilem naturalem. Quod enim dicit non esse instrumentum, non dicit non per hoc instrumentum sensa proferri, sed tantum rem esse, orationem secundum positionem, per quam proprias sententias demonstramus. Idem quoque philosophus, cui in hac parte fides potissimum adhibenda est, in libro Periermeniarum: « Nomen dicit esse vocem significativam secundum placitum sine tempore, » id est, nomen esse vocem. Sed vocum aliæ sunt quæ significant, aliæ quæ nihil significant; nomen autem significat id cuius nomen est: nomen igitur est vox significativa. Vocum significativarum aliæ sunt naturaliter, aliæ non naturaliter. Naturaliter est vox significativa, ut ea quæ dolores naturaliter monstrat aut gaudia, ut sunt interjectiones; non naturaliter vero significantivæ voces sunt, quas secundum positionem esse dicimus. Secundum positionem vero sunt, quas ipsi sibi homines posuerunt, sicut in superiore exemplo quod de Genesi sumpsimus, monstratum est, quæ singula sequi longissimum est. *Osculum interea et adorationem, sive osculari et adorare, duas res esse plurimum interdum inter se distantes manifestum est. Secundum sæcularium litterarum magistros tria sunt ex quibus omnis collocutio disputatione perficitur, res, intellectus, voces. Res sunt quas animi ratione percipimus intellectuque discernimus, ut est adorare, vel osculari, vel aliquid hujusmodi. Intellectus vero est quidam animi vigor quo res ipsas addiscimus, et quid inter*

se distent discernimus. Voces quibus id quod intellectus capimus significamus, ut pro eo quod est adorare dicimus adoratio, pro eo quod est osculari dicimus osculum. Est aliud quiddam quod significat voces: hæ sunt litteræ; harum enim scriptio vocum significatio est. Cum igitur hæc sunt quatuor, res, intellectus, vox, littera, rem concipit intellectus, intellectum vero voces designant, ipsas vero voces litteræ significant. Unde et præfatus Aristoteles in Perihermenis suis ait: «Sunt ergo ea quæ sunt in voce earum quæ sunt in anima passionum notæ; et ea quæ scribuntur, eorum quæ sunt in voce; et quemadmodum nec litteræ omnibus eadem, sic nec eadem voces: » quarum autem hæc primum notæ, eadem omnibus passionibus animæ sunt, et quarum hæc similitudines, res etiam eadem, » intellectus videlicet, iuxta eruditissimi viri Boetii explanationem, animi quamdam passionem designans; » quoniam, ut idem Boetius ait, nisi quamdam similitudinem rei quam quis intelligit, in animæ ratione patitur, nullus est intellectus. Cum enim video orbem vel quadratum, figuram ejus mentē concipio et ejus mihi similitudo in animæ ratione formatur, patiturque anima rei intellectæ similitudinem. Unde fit ut intellectus et similitudo sit rei et animæ passio. » Harum autem rursus quatuor, duæ sunt naturales, duæ secundum hominum positionem. Voces namque et litteræ secundum positionem sunt, intellectus autem et res naturaliter. Hoc illo approbatur, quod apud diversas gentes diversis vocibus utitur et litteris, idcirco quoniam ipsi voces quibus uterentur, et litteras quibus scriberent, composuerunt; intellectus autem et res nullus posuit, sed naturaliter sunt. Neque enim quod apud Romanos equus est, apud barbaros cervus, sed apud diversas gentes eadem rerum natura est. Propterea non quod nos intelligimus esse equam, canem barbari putant, sed eadem apud diversissimas gentes substantiarum intellectuumque ratio est constituta. Quare duæ harum sunt secundum hominum positionem, id est voces et litteræ, duæ secundum naturam, res et intellectus: quibus documentis monstratur non ideo adorationem et osculum unam rem esse, quamvis apud Græcos quamdam hæc duo nomina habeant consonantiam. Plerumque ergo duo vel plura nomina secundum synonyma unam significationem habent, plerumque etiam unum nomen: secundum homonyma duas vel plures res significat, nec tamen ideo rerum ordo confunditur aut quodammodo mutilatur, si eis ab hominibus secundum placitum diversissimis modis nomina dantur. Adjungunt interea his duabus rebus tertiam rem, ut *adorare, osculari et amplecti* unum omnia

^a *Quorum autem hæc primorum notæ, eadem omnibus passionibus animæ sunt: et quorum hæc similitudines, res etiam eadem.* Græcus Aristotelis codex *περί ὑπνίου* (Carolus barbare et imperite in *perihermenis*, sed ex usu illius sæculi, quem et Balbus in Catholico notavit, scribens: «Quidam tamen minus intelligentes utuntur hoc quasi nomine composito, scilicet hæc *perihermenia*.) Ita præsentat hunc lo-

gum, sed sicut illa duo ab alterutro dirimuntur, ita nimirum hoc tertium ab illis duobus dirimitur, quia videlicet quedam, ut superius memoravimus, adorantur, nec continuo osculantur, quedam osculantur nec continuo adorantur, pleraque amplectuntur quæ nec adorantur nec osculantur. Amplectitur quislibet quodam eventu lignum aut lapidem aut quamlibet rem, cui osculum ferre superfluum est, nec tamen eam adorat. Osculatur etiam aliquem priorum ad quem reverentia cohibente vix accedere præsumit, nec tamen eum amplectitur; quanto enim hæc tria inter se multo in sensu distare cernuntur, tanto nimirum a ratione eadem exempla quæ ab illis ad ea unum esse probanda posita sunt distare noscuntur, quippe cum et illa inter se plurimam habeant distantiam, et ista cum ratione nullam habeant consonantiam. Dicunt enim: *Quique sanctorum principum nostræ doctrinæ et eorum successores egregium patrum nostrorum, et hæc adorari videlicet osculari, idipsum enim utrumque, communem vero Græcæ antiquæ locutionis osculari et amplecti designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionem amicitie.* O sensus confundens potius sententias quam ordinans, frangens potius verba quam proferens! O acumen omni pistillo retensius! O machæra plumbea prius aciem retundens quam rem incidat cui incidendæ adhibetur! O ensis mallei potius referens tusionem quam gladii sectionem, frangens potius materias quam secans! O argumentatio nil affirmare præter suos auctores dementes esse valens, nil propositæ rei firmitatis exhibens, sed solummodo latores vecordes esse pandens. Ab eo quod est *fero* et *offer*o adorare, osculari et amplecti unum esse astruere nititur, et præpositionum vires ignorans, quæ plerumque alias partes corrumpunt, plerumque ab aliis partibus corrumpuntur, plerumque et corrumpunt et corrumpuntur, interdum nec corrumpunt nec corrumpuntur, eisque significationes aliquando augent, aliquando minuant, aliquando permutant, dum vana quedam astruenda appetit, vanis ea quibusdam assertionibus approbare contendit. Quis ergo ignoret *offer*o, *offer*o, *infer*o, *confer*o, *aufer*o, *defer*o, *reffer*o, *suffer*o, *differ*o, *proffer*o, *præffer*o, *perfer*o, et cætera si qua sunt his similia, quanquam ab eo verbo quod est *fero* veniant, adhibititis et quadam ex parte corruptis præpositionibus diversissimis effectibus inter se in sensu distare? Aut quis nesciat quod *participo* et *ad*oro pene nullam sensus concordantiam habeant? *firmo* namque et *confirmo*, quanquam in sensu sint communia, ab ea tamen re, cui ab illis adhibentur, prorsus vi-

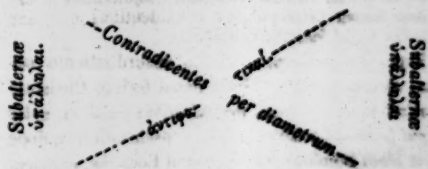
cum: *ὅτι μέντοι ταῦτα πρώτως, ταῦτα πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς καὶ ὃν ταῦτα διανοήματα, πράγματα ἴδω ταῦτα.* Unde patet hujus loci corruptela, quam hoc modo ivimus medicavimus; » quarum autem hæc primum notæ sint, eadem omnibus passionibus animæ sunt: et quarum hæc similitudines, res etiam eadem. » Nec aliter est in operibus Severini Boetii.

dentur esse extranea. De quibus omnibus si singulatim a nobis disputetur ita ut in scholis grammaticorum discitur, hæc solummodo res vix unius libri textu tenebitur. Sed nec illud prætereundum est quod vanissimam argumentationem suam quadam frivola et inani conclusione, quasi quodam conversibili syllogismo, conficere nisi sunt dicentes: *quod enim diligit quis et adorat, et quod adorat omnino et diligit*, nescientes ideo hæc duo vicissim minime posse circumverti, quod inæqualia inter se sint, latiusque *diligere* quam *adorare* possit progredi. Diligit enim quis uxorem sive prolem, nec tamen adorat eam; diligit servum, ancillam, equum, canem, accipitrem et cætera huiusmodi, nec tamen adorat ea. Sicut ergo verum est cum dicit, *quod adorat quis et diligit*, non ita verum esse potest cum dicit, *quod diligit quis et adorat*, non enim hæc circumversio rationabiliter stare potest, quoniam et unum illorum latius, ut diximus, protenditur, et nulla est in his tanta proprietates ut mutuo circumverti credantur. Sicut ergo dici potest, converso ordine, quod hinnibile est equus est, et quod equus est hinnibile est, non sic recte dici potest, *quod diligit quis et adorat*, et *quod adorat et diligit*, quoniam et in eisdem topicis, ex quibus hæc argumenta procedunt in eadem argumentatione quæ a consequentibus nominatur, in qua propositam rem aliquid inevitabiliter consequitur, ut id quod de hinnibili et equo diximus, pleraque circumverti possunt, nonnulla vero circumverti nequaquam possunt. Circumverti namque possunt hæc, ut si quis dicat: Si risibile est, consequens inevitabiliter est ut homo sit, et si homo est necessario risibile est, et cætera his similia. Circumverti autem nequaquam possunt hæc, ut si quis dicat: Si dies est lucet, consequens quippe est ut si dies est luceat; si satius est, consequens est ut comedisse credatur; si ebrius, necessario potasse eum constat; si doctus est, consequens est ut didicisse dicatur; si adorat, consequens est ut id quod adorat diligit. Non enim dici potest, converso ordine, si lucet necessario dies est; si comedit, consequens est ut satius sit, cum plura luceant, nec tamen dies sit, et plerumque comestio nec dum ad satietatem perveniat; nec illud, si bibit ebrius est, si didicit doctus est, si diligit adorat, cum interdum nec potatio ad ebrietatem, nec disciplina ad magisterium, nec dilectio ad adorationem pertingat. Ponantur ergo singula secundum dialecticorum experientiam, ut facilius appareat quantum inter se hæc duo distent, vel qualiter hæc circumversio stare non possit. Sunt enim quatuor propositiones inter se quodammodo affectæ, quas philosophi in quadrata formula spectandas scribere consueverunt, ita videlicet ut primæ duæ sint, *Omne quod diligit quis adorat*, et, *Nihil quod diligit quis adorat*; cæteræ duæ, *Quiddam quod diligit quis adorat*, *Quiddam quod diligit quis non adorat*. Et primæ duæ dicantur affirmatio universalis et negatio universalis, cæteræ duæ affirmatio par-

ticularis et negatio particularis; duæ superiores omnino sibi contrariæ sunt, cæteræ vero duæ inferiores subcontrariæ sibi mutuo sunt, et affirmatio universalis sive particularis subalternæ, et negatio universalis et particularis subalternæ nihilominus dicantur. Ducantur deinde sensus indagaciones quasi quædam lineæ angulares duæ, una ab hac affirmatione universali, *Omne quod diligit quis adorat*, ad hanc negationem particularem, *Quiddam quod diligit quis non adorat*; altera ab hac particulari affirmatione, *Quiddam quod diligit quis adorat*, ad hanc universalem negationem, *Nihil quod diligit quis adorat*, et sint inter se contrariæ vel oppositæ: et his ita inter se pugnantibus cum utraqûe, id est, affirmatio universalis et negatio particularis, sive affirmatio particularis et negatio universalis, veræ esse non possint, una erit falsa, altera vera, sicque vera perimet falsam, et si illa fuerit vera, alia mox a veritate discedet, dicente Apuleio philosopho Platónico Madaurensi, qui de huiusmodi syllogistica industria in libro qui inscribitur, *De periermentis Apulei*, subtilissime disputavit. « Universalis, inquit, utraque particularem suam comprobata utique confirmat, revicta non utique infirmat; particularis autem versa vice ^b universalem suam revicta utique infirmat, probata utique confirmat. » Sunt ergo in hac argumentatione duæ superiores universales, id est, *Omne quod diligit quis adorat*, et, *Nihil quod diligit quis adorat*, falsæ, quoniam, ut superius dictum est, multa diligit quis quæ non adorat, et aliqua de his quæ diligit quis adorat; et sunt duæ inferiores particulares, id est, *Quiddam quod diligit quis adorat*, et *Quiddam quod diligit quis non adorat*, utraqûe veræ, quoniam diligit quis Deum juxta illud: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo* (Levit. xix), et adorat eum, ex cujus sapientissima dilectione omnium virtutum nutrimenta procedunt. Diligit quis proximum et salutationis officio adorat eum, et in eo approbatur vera esse propositio, *Quiddam quod diligit quis adorat*; approbatur etiam et hæc vera esse, *Quiddam quod diligit quis non adorat*, juxta exempla conjugis, prolis, equi, canis, accipitris, et cætera

scribere consueverunt. Ad hanc conditionem juxta Aristotelis præcepta:

D Omne quod diligit quis, adorat. Contrariæ. Nihil quod diligit quis, adorat.

Quiddam, quod diligit quis, adorat. Quiddam, quod diligit quis, non adorat.

^b Universalem suam revicta utique infirmat, probata utique confirmat. Apud ipsum Apuleium in editionibus Sichardi et Colvii jurisconsultorum legitur, probata non utique firmat. Quam lectionem sententia proba firmat.

• Quas philosophi in quadrata formula spectandas

quæ superius prolata sunt, quæ singula diliguntur, nec tamen adorantur. Universales et inferiores particulares alternatim positis opponuntur sibi. Nam si falsa est hæc affirmatio universalis, *Omne quod diligit quis adoratur*, vera est hæc negatio particularis, *Quiddam quod diligit quis non adoratur*; et si hæc particularis negatio falsa est, affirmatio universalis vera est. Et rursus si hæc negatio universalis, *Nihil quod diligit quis adoratur*, falsa est, hæc affirmatio particularis, *Quiddam quod diligit quis adoratur*, vera est, et si ista vera non est, neque illa falsa est. Sunt autem duæ inferiores omnino veræ: duæ igitur superiores penitus falsæ esse credendæ sunt. De conversione denique talium propositionum, de quibus et nos superius aliquantulum disputavimus, ita præfatus philosophus dicit: « Conversibiles propositiones dicuntur, universalis abdicativa et alterutra ejus, id est, particularis dedicativa, eo quod particula earum, subjectiva et declarativa, possunt semper inter se servare vices, permanente conditione veritatis aut falsitatis. Nam ut est hæc vera propositio, *Nullus prudens impius*, ita si convertis partium vices, verum erit, *Nullus impius prudens*; item ut falsum est, *Nullus homo animal*, ita et si convertas falsum erit, *Nullum animal homo*. Pari ratione et particularis dedicativa convertitur, *Quidam grammaticus homo est*; et contra, *Quidam homo grammaticus est*: quod duæ cæteræ propositiones semper facere non possunt, quanquam interdum convertantur, nec tamen idcirco conversibiles dicuntur. Ergo unaqueque propositio per omnes significationes reperienda est, an etiam conversa congruat: nec innumera sunt istæ, sed quinque sole: aut enim proprietas declaratur alicujus, aut genus, aut differentia, aut finis aut accidens. »

Ad hanc igitur illorum dictionem frustrandam, et nostram assertionem muniendam, multa hujusmodi argumenta adhiberi poterant, et id quod adhibitum est latius poterat disseri, sed brevitatis causa hæc et his similia omittuntur. Ideo namque argumentis ex industria dialecticæ artis venientibus illorum assertionem cassare Domino auxiliante paravimus, quia eos nescio qua conversione, quasi quadam syllogistica argumentatione, deliramenta sua roborare voluisse comperimus.

CAPUT XXIV.

De eo quod superciliose et indocte dixerunt: Similiter et qui ab Oriente venerunt conjunximus in eadem Nicea metropoli, et præsidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum.

Superciliosissimum ac potius absurdissimum eorum dictum, qui se sibi caput fecisse Christum gloriati sunt, dicentes, *præsidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum*, oppido reprehenditur, quippe cum idem Dominus, qui est caput Ecclesiæ, eandem Ecclesiam ut sibi corpus esset asceverit, non ab eadem Ecclesia ut caput esset ascitus sit. Ipse enim apostolis testatur dicens, *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* (Joan. xv). Nam si secundum illorum sociordiam Christus ab eis caput factus est, ab eis utique electus est; et si ab eis electus est, præfata

A ejusdem Domini sententia enervatur. Non autem præfata Domini sententia enervatur: non igitur secundum eorum vanitatem Christus ab eis caput factus est. Unde cavendum est, ne forte isti ab ejus sint immunes electione, qui eum se gloriantur fecisse caput, quoniam quidem, ut conjicimus, si ab eo electi essent non suam, sed ejus gloriam quærerent, nec rerum insensatarum, sed unius Dei adorationem prædicarent. Ex fructibus enim arbor, juxta Veritatis sententiam, cognoscitur, et plerumque in rerum naturis ab effectis efficientia cognoscuntur. Cum enim quis fumum videt, ignem subesse non ambigit, aut cum vestigium alicujus animalis conspicit, idem animal transisse non nescit, et cum quis bonum opus videt, id a Deo qui omnium bonorum auctor est,

B esse non dubitat, et cum pravum quis conspicit, id antiqui hostis machinamenti esse perpetratum credit. Hoc quidem dicentes non de eorum electione aliquid temere judicamus, cum plerumque bene condita male inveniuntur depravata, sed id penitus affirmamus, non eos ideo electos esse ut per eos novæ ecclesiasticis rebus constitutiones inolescèrent, et se Christum, qui omnium in se credentium vita est, sibi fecisse caput jactarent. Esto, ab eo electi, ab eo in sacerdotium constituti sunt, cur non eum in humilitate sequuntur? Cur non ejus potius quam suam gloriam quærunt, qui se non suam, sed ejus qui se misit gloriam quæsisse testatus est? Cur supercilium deponere negligunt? Cur alta incompetent appetunt? Cur Ecclesiæ prosperitatem civili

C quodam bello perturbant? qui si antiquorum Patrum documentis vel exemplis contenti esse vellent, nec domesticam pacem erroneis constitutionibus irrumperent, nec sociorum qui secum contra hostes pugnaturi essent in se arma detorquerent. Hoc etenim inutile dictum, quo se Christum caput sibi fecisse somniant, quanquam fidei nil deroget, reprehensione tamen non caret. Neque enim eos tam immanis insanie credimus, ut eos id ita dixisse arbitremur, quasi ab illis idem Dominus sit factus. Quod quidem nullæ fideles aures audire patiuntur: sed quia aliud significare volentes aliud significaverunt, libuit nobis et id discutere quod sunt profati, et id indiscussum minime dimittere quod voluisse putantur profari.

D Voluerunt namque, ni fallimur, dicere: Præsidentibus nobis, qui membra Christi sumus, omnem operis et spei nostræ firmitatem in eo locavimus, qui est caput nostrum, eumque sequi decrevimus, vel si quid est hujusmodi quod conjici potest, et eo quod dicere voluerunt imperitiæ viribus sibi sublato, dixerunt se Christum sibi fecisse caput, et de quo Joannes evangelista dicit: *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. i), a se dicunt factum. In synodice namque constitutionis symbolo de eo dicitur: *Natum, non factum* (Symb. Nic.), et Apostolus dicit: *Qui factus est ei ex semine David* (Rom. i); quod ita solvitur, quia in quantum Deus est, omnia per ipsum facta sunt, in quantum autem homo, et ipse factus est, dicente Salomone: *Sapientia edificavit sibi do-*

num (Eccl. II), id est, sapientia Dei Patris, sine qua Pater nunquam fuit, quæ non est ab eo facta, sed nata, Filius videlicet qui unius est cum Patre substantiæ, ædificavit sibi in virginis utero corpus, quod templum nominavit, dicens : *Solve templum hoc, et cætera* (Joan. II). Sed ne forte hæc sententia illi sententiæ refragari videatur quæ dicit : *Quod enim in eo natum est de Spiritu sancto est* (Matth. I), animadvertendum est quod inseparabilia sint opera Trinitatis, et quod facit Pater, facit Filius, facit et Spiritus sanctus, et sicut sunt unius majestatis, unius substantiæ, unius voluntatis, ita etiam sint unius operationis. Tota enim Trinitas operata est in incarnatione Domini, sed sola Filii persona suscepit carnem. Nam si effectu Spiritus sanctus factum est corpus, quod et domum dici posse arbitramur, quare ad personam Christi relatum est, quæri potest. Factum Filii factum Patris est, quia utriusque una virtus est, simili modo etiam factum Spiritus sancti factum Filii Dei est, propter naturæ et voluntatis unitatem. Sive enim Pater faciat, sive Filius, sive Spiritus sanctus, Trinitas est quæ operatur, et quidquid tres fecerint, Dei unius est operatio. Potest etiam et Ecclesia domus Christi accipi, quam ædificavit sibi sanguine suo, ornavitque virtutum gemmis et documentorum comptissimis ornamentis, quibus isti non contenti, dum quiddam novum prorogare ejus pulchritudini appetunt, fœditatem ei potius quam pulchritudinem ingerere noscuntur.

CAPUT XXV.

Contra eos qui dicunt, quod Epiphanius octuaginta capitula digessit de hæresibus, qui tamen, si imagines adorare hæresim sciret, id quoque inter hæreses computaret.

In hoc etiam magnum se munimen adoratores seu cultores imaginum invenisse rati sunt, eo quod Epiphanius quidam, qui hæresum varietates in LXXX capitulis distinxit, si imaginum adorationem hæresim sciret, earumdem imaginum adoratores inter hæreticos computaret. His armis nos, qui solius Dei cultu et adoratione contenti sumus, plectere nisi sunt, his jaculis nos confodere moliti sunt, his hastis nos debellare conati sunt, his ensibus nostræ libertatis irruptores se fore crediderunt, ut quasi quodam argumento a genere per quamdam reflexionem sumpto dicerent : Si ille, qui generaliter de cunctis hæresibus disputavit, hoc hæresim sciret, hoc quoque inter cæteras hæreses suæ disputationi insereret : non autem id inter hæreses posuit quas digessit, non igitur pro hærese tenendum est. Quibus nos e contrario respondendum putavimus, eosque propriorum armorum instrumentis Domino annuente debellare disposuimus, eademque pila quæ ab illis ad nos missa sunt, illis vibrantia detorquentes dirigere non gravabimur, dicentes : Si idem Epiphanius eos qui imaginum adorationem spernunt, hæreticos sciret, in sua generali de hæresibus disputatione eos inter hæreticos procul dubio computaret ; non

A autem inter hæreticos computavit : non igitur eos hæreticos credidisse credendus est. Quod autem idem Epiphanius non solum imaginum adorationem spreverit, verum etiam eas in ecclesiis haberi noluerit, his indicis declaratur. In epistola namque quæ ab illo ad Joannem episcopum missa est, et a Hieronymo de Græco in Latinum eloquium translata, ita habetur : « Audiavi quosdam murmurari contra me, quando simul pergebamus ad locum sanctum qui vocatur Bethel, ut ibi collectam tecum ex more ecclesiastico facerem, et venissem a ad villam quæ dicitur Anablata, vidissemque ibi præteritus lucernam ardentem, et interrogassem qui locus esset didicissemque esse ecclesiam, et intrassem ut orarem, inveni ibi velum pendens in foribus ejusdem ecclesiæ tinctum atque depictum, et habens imaginem quasi Christi vel sancti cujusdam, non enim satis memini cujus imago fuerit. Cum ergo hoc vidissem in ecclesia Christi contra auctoritatem Scripturarum, hominis pendere imaginem, scidi illud, et magis dedi consilium custodibus ejusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent et efferrent ; illique contra murmurantes dicerent : Si scindere voluerat, justum erat ut aliud daret velum atque mutaret. Quod cum audissem, me daturum esse pollicitus sum, et illico esse missurum. Paululum autem morarum fuit in medio, dum quæro optimum velum pro eo mittere. Arbitrabar enim de Cypro mihi esse mittendum. Nunc autem misi quod potui reperire, et precor ut jubeas presbytero illius loci suscipere velum a latore, quod a nobis missum est, et deinceps præcipere in ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi. Decet enim honestatem tuam hanc magis habere sollicitudinem et scrupulositatem, quæ digna est Ecclesia Christi, et populus qui tibi crediti sunt. » Hanc enim sententiam de hoc negotio Epiphanius invenimus, quæ utrum laudanda an vituperanda sit lectoris arbitrio conceditur. Cæterum veniatur ad beatum Augustinum, interrogetur vir sapientissimus, inquiratur doctor eximius, dicat utrum quædam hæresis imaginum adoratione utatur. Fecit enim idem vir venerabilis librum de octuaginta novem hæresibus, inter quas duæ imaginum adorationem censuerunt, Simoniani videlicet et Carpocratitæ. Quod ut manifestius fiat, præfati doctoris sententiæ ita ut in eodem libro habentur, singillatim ponantur. Ait enim : « Simoniani a Simone Mago, qui baptizatus a Philippo diacono, sicut in Actibus apostolorum legitur, pecunia voluit a sanctis apostolis emere, ut etiam per impositionem manus ejus daretur Spiritus sanctus. Hic magicis fallaciis deceperat multos. Docebat autem detestandam turpitudinem, indifferenter utendi feminis, nec Deum mundum fecisse dicebat. Negabat etiam carnis resurrectionem, et asseverabat se Christum, idemque Jovem se credi volebat, Minervam vero meretricem quamdam Selenen, quam

^a Ad villam quæ dicitur Anablata. Ita legitur apud apud Itinerarios. Emendator mutavit in Anablato.

ipsum Hieronymum, ita in synodo Parisiensi, ita

sibi sociam scelerum fecerat, imaginesque et suam et ejusdem meretricis discipulis suis praebebat adorandas : quas et Romæ tanquam deorum simulacra auctoritate publica consisterat. In qua urbe beatus apostolus Petrus eum verâ omnipotentis Dei virtutē exstipxit. Dixerat enim se in monte Sina legem Moysi in Patris persona dedisse Judæis, tempore Tiberii in Filii persona putative apparuisse, postea se in linguis igneis Spiritum sanctum super apostolos venisse : Christum autem nec venisse, nec a Judæis quidquam pertulisse. » Sicut enim hæresis quæ ab eodem Simone exorta est, quæ Simoniaca vocatur, omnino a fidelibus spernitur, ita quoque adorandarum imaginum usus penitus spernendus est. Altera quoque hæresis est, quæ hunc errorem percenset, quam ita præfatus doctor scripsit. « Carpocratitæ a Carpocrate cœperunt, qui docebat omnem turpem operationem, omnemque adinventionem peccati, nec aliter evadit atque transiri principatus et potestates quibus hæc placent, ut possit ad cælum superius perveniri. Hic etiam Jesum hominem tantummodo et de utroque sexu natum putasse perhibetur, sed accepisse talem animam, qua sciret ea quæ superna essent atque nuntiaret. Resurrectionem corporis simul cum lege abjiciebat. Negabat a Deo factum, sed a quibusdam virtutibus mundum. Sectæ ipsius fuisse traditur socia quedam Marcellina, quæ colebat imagines Jesu et Pauli et Homeri et Pythagoræ, adorando incensumque ponendo. » Nam si forte aliquis hujusce erroris asseverator dicit : Ideo imagines adorare, inter hæreses beatus Augustinus computavit, quia gentilium quorundam, id est, Simonis et Selenæ, seu etiam Homeri et Pythagoræ, adorabant imagines, advertat quod etiam imagines Jesu et Pauli adorasse dicuntur, et id ipsum inter hæreses a præfato viro computatum est. Nam si idem vir eximius imagines manufactas Domini sive apostolorum vel etiam quorumlibet sanctorum adorandas sciret, nunquam Jesu et Pauli imaginum adorationem inter hæreses computaret.

CAPUT XXVI.

Contra eos qui imagines sanctas et sacratas dicunt, easque in viis sive in plateis, quæ plerumque pollutæ sunt, poni jubent.

Jungunt itaque hi, de quibus sermo est, in hoc negotio duas res quæ sibi utrinque repugnant, cum videlicet sæpiissime memoratas imagines sanctas et venerandas nuncupant, easque in viis sive in plateis, quæ plerumque pollutæ sunt, ponendas esse asseverant. Sicut enim non convenit luci et tenebris, calido et frigido, ita nimirum non convenit sanctitati et contaminationi, puritati et impuritati. Unde magna ex parte eos errare constat, cum eas et sanctas esse asserunt, et in locis contaminatis statuendas esse decernunt. Patescit namque quodammodo in hoc eorum censura, qui eas in viis sive in urbium vicorumque plateis poni percensent, quod hæ sanctitate careant, sicuti et carent, cum scilicet si sanctæ esse crederentur, in locis sanctis poni censerentur. Omne san-

ctum mundum est, nihil mundum impurum, nihil igitur sanctum impurum ; et si hæc impurorum locorum sedes secundum illorum censuram quærunt, immunditiam, quæ sanctitati contraria est, non spernunt ; et si immunditiam non spernunt, nequaquam sanctæ dici possunt. Si igitur impurorum locorum sedes quærunt, sanctæ nuncupari nequaquam possunt. Nam ut cætera exempla taceamus, quibus doceri potest unamquamque rem non inconvenienti, sed convenienti potius rei adhibendam esse debere, ipsorum etiam eloquentiæ principum præcepta proferamus, qui in eloquentia hoc observandum penitus censuerunt, ut res, locus, tempus, persona consideretur, ne dicantur gravia levibus, ne verecunda inverecundis, ne lasciva seriis, ne impudica pudicis, ne incesta castis, ne ridicula tristibus, ne profana religiosis, sed omnia in eloquentiæ arte ita essent convenientia, ut nil inconveniens, nil repugnans, sed singula pro locorum et temporum qualitate moderata manerent. Si ergo in eloquentiæ arte hoc ab oratoribus observari jussum est, multo magis nobis in nostræ religionis cultibus observandum est, ut singula quæque ad religionem pertinentia ea observentur, atque ita habeantur, prout ratio sive ordo exposcit.

CAPUT XXVII.

Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis qui pene omnem fidei Christianæ prærogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus faciendum sit, qui artificibus per quos imagines fiunt, omnino carent ?

Omnium artium institutio varia habet exercitia, pictura autem ars est, picturæ igitur institutio varia habet exercitia, et hanc exercentes qui pictores vocantur, alii plus, alii minus eam intelligunt, alii pulchriora, alii sædiora in ea exercent opera ; alii formosas, alii deformes componunt imagines. Unde nimirum colligitur, quod illi qui pene omnem fidei suæ firmitatem in imaginibus ponunt, earumque adorationem inter bonorum operum instrumenta annumerare non erubescunt, et modo pulchras, modo sædas adorant imagines, quodammodo fallantur. Nam si quælibet imago quanto pulchrior est, tanto amplius habet sanctitatis atque virtutis, necesse est ut ea quæ sædior est, minus habeat sanctitatis atque virtutis ; et si ea quæ sædior est minus habet, necesse est ut sædissima quælibet aut nihil aut modicum habeat ; et si ea quæ pulchrior est, ideo attentius adoratur, eo quod causa pulchritudinis amplius habet virtutis, jam non ejus sanctitas ex quadam religione, sed ex artificis venit operatione. Et si ea quæ minus pulchra est, vel ea quæ nihil habet pulchritudinis, adoratur, valde earum adoratores falluntur, cum videlicet res pulchritudine carentes adorare percensent. Si ergo omnes et pulchras et minus pulchras, et nil pulchritudinis habentes æqualiter adorare consequens est, justitia, quæ unicuique suum tribuit, de rebus auferatur necesse est. Nam cum pulchras adorant imagines, casu aliquo quo putant se aliquid sanctum adorare, falluntur ; cum vero deformes adorant pictu-

ras, consulto falluntur, quippe cum res deformes pro sanctis rebus adorant. Sive igitur casu eas, sive consulto adorent, falluntur. Falluntur vere, et merito falluntur, qui cum Deus creator omnium se solum adorari censuerit, res quasdam sensu carentes adorare nituntur; et dum putant se in adorandis imaginibus quamdam sanctis exhibere venerationem, soli divinæ adorationi quamdam prorogant communionem. Quia igitur solus Deus adorandus sit, martyres vero vel quilibet sancti venerandi potius sint quam adorandi, et in hoc opere jam diximus, et egregii doctoris Hieronymi documentis approbandum est: qui dum contra Vigilantium quemdam hæreticum, qui martyrum reliquias nequaquam dicebat esse venerandas, scriberet, inter cætera ait: « Quis unquam, o insanum caput, martyres adoravit? » Si ergo secundum ejusdem sententiam martyres non adorantur, multo minus eorum imagines a fidelibus adorandæ sunt. Quod vero in libro Regnorum Saul legitur Samuelem suscitatum a Pythonissa adorasse (I Reg. xxviii), deprehendi potest, non Samuelis animam fuisse suscitata, sed quædam prestigiosa diabolicæ fallaciæ imago regi Sauli apparuisse, sive in eo quod se adorari permisit, quod utique vir sanctus facere non permitteret, sive etiam quia pessimo regi dixit, *Cras tecum eris*, cum videlicet idem immanissimæ nequitie rex non cum propheta moriens, sed cum diabolo futurus erat, qui quos in hoc seculo ad mala opera perpetranda illicit, secum in futuro ad æternas penas trahit. Rex itaque immanis meriti audiens, in quo habitu esset excitatus, intellexit hunc esse Samuelem, quid intellexerit retulit, et quia non bene intellexit, contra Scripturam alium adoravit quam Dominum; et putans Samuelem, adoravit diabolum, ut fructum fallaciæ suæ haberet Satanæ. Hoc enim nititur ut adoretur quasi Deus. Si enim vere Samuel illi apparuisset, non utique vir justus permisisset adorari, qui prædicaverat Dominum solum esse adorandum. Et quomodo homo Dei, qui cum Abraham in refrigerio erat, dicebat ad virum pestilentie dignum ardore gehennæ, *Cras tecum eris*? His duobus titulis subtilitatem fallaciæ suæ prodidit improvidus Satanæ, quia et adorari se permisit sub habitu et nomine Samuelis, quod putò Samuel non permitteret, et virum peccatis pressum, cum magna distantia peccatorum et justorum sit, cum Samuele iustissimo futurum mentitus est; verum potest videri, si de Samuelis nomine taceatur, quia Saul cum diabolo futurus erat: ad eum enim transmigravit, quem adoravit, quanquam et a beato Augustino et ab aliis doctoribus diversa de hac re opinentur, et liber Ecclesiasticus ad laudem Samuelis referat, eo quod mortuus prophetarit. Jam vero illi, qui pene omnem fidei Christianæ prærogativam in imaginum adoratione sive cultu esse existimant, in-

« Sicut enim Ecclesia universalis est. Hincmarus verba quæ in fine capituli habentur, huc in principium transtulit, hoc modo: « In cujus voluminis quarto libro hæc de universali nomine scripta sunt. Universitas ab uno cognominatur, quod uno multo-

terrogandi sunt, utrum ideo quilibet pauperes fidei suæ patiantur jacturam, eo quod census indigentia pressi non habeant facultatem qua suscipiant picturam? Si ergo inops quilibet ideo honorum meritorum erit expers, quia rebus, quibus imagines adipiscatur, caret, locuples ideo auctioris meriti prærogativam subiet, eo quod rebus quibus picturæ emanant abundat; et si iste pro rebus, non pro meritis, aut penas aut præmia suscipiet, et ille pro indigentia non pro operibus judicabitur, imaginum adorationi magnam in Christiana religione arcem conscendet, et justitia, quæ merita cujuslibet, non res explorat, vires magna ex parte amittet. Quæ omnia dum nulla rerum consequentia approbari possint, restat ut imaginum cultus nullum in Christiana religione tenere credatur principatum.

CAPUT XXVIII.

Quod frustra suam synodum universalem nominant, quam tamen constat ab universali non fuisse aggregatam Ecclesiam.

Inter cætera deliramenta quæ in eadem synodo vel gesta vel scripta dicuntur, hoc quoque non omnibus eorum deliramentis minus est, quod eandem synodum universalem nuncupant, cum neque universalis fidei inconcussam habeat puritatem, neque per universarum Ecclesiarum gesta constet auctoritatem. « Sicut enim Ecclesia universalis est quæ Græco eloquio catholica dicitur, ita nimirum omne quicquid ab ejus unitate non discedit, catholicum nuncupari potest. Omnis enim doctrina Christiana vel quælibet constitutio sive traditio talis esse debet, ut universali conveniat Ecclesie: quod nequaquam hæretici observaverunt, qui per diversas mundi partes aliquibus regionum partibus coarctati conventicula quædam statuerunt, quibus et se et quamplures [Hincm., plurimos] ab ecclesiasticæ unitatis consortio segregaverunt. Cum ergo duarum et trium provinciarum præsules in unum conveniunt, si antiquorum canonum institutione muniti aliquid prædicationis aut dogmatis statuunt [insistunt], quod tamen ab antiquorum Patrum dogmatibus non discrepat, catholicum est quod faciunt, et fortasse dici potest universale, quoniam quamvis non sit ab universi orbis præsulibus actum, tamen ab universorum fide et traditione non discrepat: quod crebro factum in plerisque mundi partibus, quibusdam necessitatibus incumbentibus, scimus. Multa enim concilia gesta sunt, quorum institutionibus sancta munitur et corroboratur Ecclesia. Si vero duarum aut trium provinciarum præsules in unum convenientes nova quædam statuere cupientes, conventicula quædam faciunt, quia non cum universi orbis Ecclesia sentiunt, sed ab ea quadam ex parte dissentiunt, non est catholicum quod faciunt, et ideo universale nuncupari non potest. Omne quod ecclesiasticum est, catholicum est, tiens verso propagatur. Nam multitudo unitatum vertendo in unum collecta, universitas efficitur. Sicut enim Ecclesia universalis est, etc. » Non quod hoc ordine in libro suo legisset, sed ut instituto suo accommodaret, καὶ ὁμοῦς πρὸς πρὸς hunc locum transcripsit.

et omne quod catholicum est, universale est; omne **A** autem quod universale est, profanis vocum novitatibus caret: omne igitur quod ecclesiasticum est, profanis vocum novitatibus caret. Nam si [Et si] hæc synodus vocum novitatibus careret, et antiquorum Patrum dogmatibus contenta esset, universalis dici poterat. Non autem antiquorum Patrum dogmatibus contenta est, non igitur universalis dici potest. Universitas namque ab uno cognominatur, quod uno multoties verso propagatur. Nam multitudo unitatem vertendo in unum collecta universitas efficitur. Universalem plane eandem synodum non cunctarum profiteri, nisi eam universalis Ecclesie dogmatibus sentiremus refragari.

CAPUT XXIX.

* Sciat dominus apostolicus et Pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continet epistola beatissimi Gregorii quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit: Permittimus imagines sanctorum quicumque eas formare voluerint, tam in ecclesia quam extra ecclesiam, propter amorem Dei et sanctorum ejus; adorare vero eas nequaquam cogimus qui noluerint; frangere vel destruere eas etiam si quis voluerit, non permittimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hac epistola universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam indubitanter libere profitemur.

EXPLICIT FELICITER.

* Sciat dominus apostolicus. Hoc capitulum deest in vulgatis editionibus Parisiensi et Coloniensi. Desideratur quoque in Capitulari Adriani papæ apud Laurentium Surium, monachum Carthusianum, in editione Conciliorum. Severinus Binius in notis ad idem Capitulare, tom. III Concil., ait, integrum ex Gallia ad Gregorium XIII P. M. missum, se exhibere. Qui Galliarum locus, ubi terrarum, quis est? Bibliotheca cuiatis? Is qui misit, unde genus? ubi gentium? Hæc, Bini, adnotare par et æquum fuit, si tibi fidem apud omnes pariter Christianos reperire voluisti. Interim, quem emes qui tibi credat? Equidem illa sententia quæ hic legitur: « Adorare vero eas nequaquam cogimus, qui noluerint, » et totis istis quatuor libris a Carolo improbatur, et Gregorii papæ, cujus sententiam ait sequi, verbis ex diametro repugnat. Vide et plora. Scribit ad Serenum Massiliensem episcopum: « Et quidem zelum vos, ne quid manufactum adorari

B possit, habuisse laudavimus, sed frangere easdem imagines non debuisse judicamus. » Et ibidem, eadem epistola: « Et quidem quia eas adorare vetuisses, omnino laudamus; fregisse vero reprehendimus. » Et postea in ibidem: « Et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe; adorare vero imagines omnimodis devita. » Quibus ex verbis solo meridiano clarius elucescit, aut spurium esse hoc capitulum atque a Romanis adulatoribus confictum, aut probam sententiam ab improbis editoribus depravatam, restituendumque, « nequaquam conhibemus, qui voluerint, » id est, eos vero qui adorare voluerint, nullo modo permittimus facere, non consentimus, non concedimus. Uno verbo, « nequaquam conhibemus, » est, adorare prohibemus, vetamus. De qua hujus verbi notione, vide quæ supra ad Præfat. adnotavimus.

APPENDIX

AD B. CAROLI MAGNI CAPITULARE DE IMAGINIBUS.

EPISTOLA ADRIANI PAPÆ
AD BEATUM CAROLUM REGEM
DE IMAGINIBUS.

Qua consulantur illi qui synodum Nicænam secundam oppugnarunt.

(Ex Mansi, ampl. conc. Collect.)

Domino excellentissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo regi Francorum et Longobardorum ac patrio Romanorum, Adrianus papa.

Dominus ac Redemptor noster, qui provido suo consilio auctor est, dignatus est de caelis ex sinu Patris descendere . . . Evangelium. scientibus liquet quod voce Dominica sancto et omnium apostolorum principi Petro claves regni caelorum, et totius Ecclesie cura commissa est. Ipsi quippe dicitur: *Petre, amas me? Pisce oves meas* (Joan. xxi). Ipsi dicitur: *Ecce Satanas expetivit cribrare vos sicut triticum; et ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua: et tu aliquando conversus confirma fratres tuos* (Luc. xxii). Ipsi dicitur: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædi-*

C ficabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prevalebunt adversus eam: et tibi dabo claves regni caelorum: et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelo: et quodcunque solveris super terram, solutum erit et in caelo (Matth. xvi). Ecce cura ei totius Ecclesie et principatus committitur. Et ipse vices suas vicariis suis pontificibus relinquere dignoscitur Ecclesie curam gerendi. Nam etiam claves regni celestis accepit, et potestas ei ligandi et solvendi tribuitur. Unde fiducialiter freti existimus quod si vestra a Deo præfata regalis excellentia erga ejus sanctam catholicam et apostolicam Romanam Ecclesiam et nos, ut cepit, usque in finem in amore et dilectione fideliter exstiterit, non solum eam ab omni peccati

macula abluens eripiet, sed etiam in hoc mundo super omnes barbaras gentes cum ea committentes suffragiis suis victorias tribuet immensas, insuper et regnum colorum sine fine. Præterea directum a vestra clementissima præcelsa regali potentia suscepimus fidelem familiarem vestrum, videlicet Engilbertum abbatem et ministrum capellæ, qui pene ab ipsis infantia rudimentis in palatio vestro nutritus est, et in omnibus consiliis vestris receptus; ut ideo sicut a vobis in omni familiaritate recipitur, ita et a nobis recipiatur et condecenter honoraretur. Unde pro nimio amore quem erga vestram corporali excellentiam regalem excellentiam, sicut misistis cum nimio amore dulcedinis eximie, cum suscipientes, prout voluit, et qualiter voluit, cum magna familiaritate nobis enarrantem, aure placibili et mente benigna cum suscepimus, et quasi vestra corporali excellentia nobis narrante, nostrum ei patientius credidimus consilium, ad profectum sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ et vestræ a Deo protectæ regalis potentia exaltationem. Inter quæ edidit nobis capitulare adversum synodum quæ pro sacrarum imaginum erectione in Nicæa acta est. Unde pro vestra melliflua regali dilectione per unumquodque capitulum responsum reddidimus: non quemlibet, absit, hominem defendentes, sed olitanam traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenentes, priscam prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum sequimur doctrinam, rectæ fidei traditionem modis omnibus vindicantes.

IN ACTIONE TERTIA.

In primo quidem capitulo ferebatur, in eo quod dicit: « Et in Spiritum sanctum Dominum ac vivificantem, ex Patre per Filium procedentem. »

Reprehensio. Quod Tarasius non recte sentiat, qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio, secundum Nicæni symboli fidem, sed ex Patre per Filium procedentem in suæ credulitatis lectione profiteatur.

Responsio. Hoc dogma Tarasius non per se explanavit, sed per doctrinam sanctorum Patrum confessus est: quorum capita per vestro nimio amore, quod [*Pro quem. Hard.*] erga vestram præcelsissimam a Deo protectam regalem excellentiam gerimus, breviter exaramus: scilicet sancti Athanasii de apparitione Domini in carne [*In sermone de humana natura suscepta ab unigenito Verbo*], inter cætera. « Et propter hoc insufflat in facie apostolorum, dicens: Accipite Spiritum sanctum [*Joan. xx.*], ut cognoscamus quia de plenitudine deitatis est qui dabatur Spiritus discipulis. In Christo enim, inquit, habitat, hoc est in carne ejus, omnis plenitudo deitatis corporaliter [*Coloss. ii.*], sicut et evangelista Joannes dicit: Nos omnes ex plenitudine ejus accepimus [*Joan. i.*]. Corporali enim specie sicut columba apparuit Spiritus sanctus [*Luc. iii.*], descendens et manens super eum, in nobis etenim primitiæ et pignus deitatis inhabitat, in Christo autem omnis plenitudo deitatis. Et ne quis arbitretur quia quasi non habens ipse accipiebat: ipse enim sibi desuper mittebat, sicut Deus, et ipse sibi deorsum suscipiebat, sicut homo. Ab ipso ergo in ipsum descendebat, ex deitate ejus in humanitatem ejus. » Et post plura: « Manifestum est quia per ipsum omnia fecit Pater, per ipsum ergo omnia suscitavit, per ipsum eum sanctificavit, et per ipsum eum exaltavit, et per ipsum vitam datur. »

Item ejusdem sancti Athanasii de Virginitate, inter cætera: « Et in Spiritum sanctum, qui in Patre et Filio existens, qui a Patre emittitur, et per Filium datur. »

Item de Histor. eccles., lib. vii, Eusebii Cæsariensis, post plura: « Gregorii martyris et episcopi Neocæsariensis fides: Unus Deus Pater Verbi viventis, sapientia subsistentis, et virtutis suæ, et figuræ, perfectus perfecti genitor, Pater Filii unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo Deo, figura et imago deitatis, Verbum perpetrans, sapientia comprehendens omnia,

A et virtus qua tota creatura fieri potuit. Filius verus veri, et invisibilis ex invisibili, et incorruptibilis ex incorruptibili, et immortalis ex immortali, et sempiternus ex sempiterno. Unus Spiritus sanctus, ex Deo substantiam habens, et qui per Filium apparuit, imago Filii perfecti, perfecta viventium causa, sanctitas sanctificationis præstatrix, per quem Deus super omnia et in omnibus cognoscitur, et cætera. Et non solum historiographus iste hanc memorat sancti Gregorii fidem, sed et maximus prædicator sanctus Gregorius Nyssenus in sermone Græco mirifice atque splendide ea explanavit, qualiter, et a quibus eidem sancto Gregorio disposita atque ostensa et visa est.

Item sancti Hilarii ex lib. viii de Fide [*Lib. viii de Trinitate*], inter cætera: « Cum Spiritus sanctus, qui et Spiritus Christi et Spiritus Dei est, res naturæ esse demonstraretur unus, quero igitur quomodo non ex natura unum sunt? A Patre procedit Spiritus veritatis, a Filio mittitur, et a Filio accipit, sed omnia quæ habet Pater, et Filius. Et ideo qui ab eo accipit, Dei Spiritus est, sed idem et Spiritus Christi est. » Et post pauca: « Est enim in nobis Spiritus Dei, sed et est in nobis Spiritus Christi, et cum Spiritus Christi inest, inest Spiritus Dei. Ita cum quod Dei est et Christi est, et cum quod Christi est Dei est, non potest aliud quid diversum Christus esse quam Deus est. Deus igitur Christus est, unum cum Deo Christus: et illud evangelicum: Ego et Pater unum sumus, etc. » [*Joan. x.*]

Item de epistola sancti Basilii ad Amphilochem episcopum Iconii [*Lib. i de Spiritu sancto ad Amphilochem.*, 18], inter cætera: « Unum idem et Spiritum sanctum, et ipsum in unitate dictum per unum Filium uni Patri conjunctum, et per ipsum completum superlaudabilem et beatam Trinitatem. » Et post pauca: « Enimvero una Dei scientia est, ab uno Spiritu per unum Filium in uno Patre. » Et iterum: « Naturalis bonitas et secundum naturalem sanctificationem, et regalem dignitatem, ex Patre per Unigenitum in Spiritu pertransit, etc. »

Item sancti Ambrosii ex lib. i (cap. 3) de Spiritu sancto, inter cætera: « Vos autem baptizalimini Spiritu sancto. » Et post pauca: « Unitas ergo operationis, unitas prædicationis, quæ non potest separari. Quod si hoc loco separaretur Spiritus ab operatione Patris et Filii, quia dictum est, Ex Deo omnia, et, Per Filium omnia, ergo et ibi, quia Apostolus de Christo dicit: Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula [*Rom. ix.*], non solum cum creaturis omnibus, sed etiam Patri, quod dictum est nefas, prætulit; sed absit. Non enim inter omnia Pater, non inter plebem quamdam creaturarum suarum. Subter creatura omnis, supra divinitas Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Illa servit, hæc regnat; illa subjacet, ista dominatur, etc. »

Item sancti Gregorii Theologi de secundis epiphaniis [*Orat. in sancta lumina*], inter cætera: « Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et unus Spiritus sanctus, in quo omnia. Hoc ipso autem quod dicimus, Ex quo, et Per quem, et In quo, non naturam secamus, neque enim præpositionum syllabæ mutatae naturæ veritatem mutabunt, sed unius naturæ sui cuiusque nominis proprietatem designat. Quod manifestissime indicatur ex eo quod rursus in unum revocatur ista ipsa diversitas; si quis tamen non transitorie apud ipsum Apostolum legat illud quod scriptum est, cum dixit: Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso omnia [*Rom. xi.*], et addidit: Ipsi gloria in sæcula sæculorum [*Ibid.*]. »

Item sancti Augustini ex sermone de Ascensione Domini inter plura: « Dedit in terra conspicuum, et proxinis proximus Spiritum sanctum, insufflando in faciem eorum: et ab hac maxime charitate quæ in celis est, de celo misit Spiritum sanctum. Spiritum sanctum accipe in terra, et diligis fratrem; ac-

eipe de celo, et diligit Deum, quia et in terra quod accepisti de celo est. In terra Christus dedit, sed de celo est qui dedit. Ille enim dedit qui de celo descendit, etc.)

Ejusdem sancti Augustini de Pentecoste, inter cetera : « Desiderant namque insipientes blandiri, nobisque dicere : Quid accepturi sumus, cum vobis accesserimus, cum jam nos baptismum Christi habere fateamini? Respondeamus eis : Habetis baptismum Christi, venite ut habeatis et Spiritum Christi. Timete quod scriptum est : *Quisquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii). Induitis Christum forma sacramenti, induite imitatione exempli. »

Et ejusdem sancti Augustini lib. iv (cap. 10) de Trinitate, inter cetera : « Nec possumus dicere quod Spiritus sanctus et a Filio non procedat : neque enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur. Neque video quid aliud significare voluerit, quod sufflans ait : *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx). Neque enim flatus ille corporeus, cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore, substantia Spiritus sancti fuit : sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. Quis enim demeritissimus dixerit, alium fuisse Spiritum, quem sufflans dedit, et alium, quem post ascensionem suam misit? *Unus enim Spiritus est, Spiritus Dei, Spiritus Patris et Filii, Spiritus sanctus qui operatur omnia in omnibus*, etc. » (I Cor. xii.)

Item ejusdem sancti Augustini in lib. xv (cap. 26) de Trinitate, inter cetera : « De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse Filius ait : *De Patre procedi* (Joan. xv). Et cum resurrexisset a mortuis, et apparuisset discipulis suis, *insufflavit et ait : Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx), ut etiam eum de se procedere ostenderet. *Et ipse est virtus, quae de illo exibat*, sicut legitur in Evangelio, et sanabat omnes. » (Luc. vi.) Et post pauca : « Hoc significans Dominus Jesus, bis dedit Spiritum sanctum : semel in terra, propter dilectionem proximi ; et iterum de celo, propter dilectionem Dei. »

Item de sententia sancti Cyrilli (Anathematismo nono) inter cetera : « Si quis eum, qui unus est, Dominum Jesum Christum glorificatum esse a Spiritu sancto tanquam aliena potentia, qua per eum operari posset adversus immundos spiritus, et per eum implere divina signa, et non magis proprium ejus esse Spiritum dicat, per quem signa operatus est, anathema sit, etc. »

Item ejusdem sancti Cyrilli ad Joannem Antiochenum, inter cetera : *Ne transferas terminos aeternos, quos posuerunt patres tui* (Deut. xvi). Non enim erant ipsi loquentes, sed Spiritus Dei et Patris, qui procedit quidem ex ipso, non est autem a Filio alienus secundum essentiae rationem. Et ad hoc nos sanctorum, qui mysteria tradiderunt, dicta confirmant. In Actibus enim apostolorum scriptum est : *Venientes autem circa Mysiam, tentabant ire in Bithyniam, et non eos permisi Spiritus Jesu* (Act. xvi). Scribit etiam et venerabilis Paulus : *Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*, etc. » (Rom. viii.)

Item sancti Cyrilli de Spiritus cultura, ex libro primo, inter cetera : « Sicuti est Dei, et Patris, simul et Filii substantialiter, ex utroque, videlicet ex Patre per Filium, procedente Spiritu, et reliqua. »

Item ejusdem sancti Cyrilli ex libro acclamatorio ad Theodosium imperatorem, inter cetera, « Itaque etsi dicitur ubicunque vivificare Pater, operatur hoc omnino per Filium [in] Spiritu sancto, etc. »

Item ex epistola encyclica sive synodica sancti Leonis papae ad Flavianum archiepiscopum Con-

stantinopolitanum directa (Epist. 12), inter cetera : « Ideo et clausis ad discipulos januis introivit (Joan. xx), et flatu suo dedit Spiritum sanctum, et donato intelligentiae lumine, sanctarum Scripturarum occulta pandebat, et reliqua. »

Item ex sermone ejusdem sancti Leonis principalis doctoris de Pentecoste, inter cetera : « Omnes ergo, dilectissimi, qui in Dominum Jesum crediderant, infusum sibi habebant Spiritum sanctum, et remissionem peccatorum etiam tunc apostoli acceperunt potestatem, cum post resurrectionem suam Dominus insufflavit, et dixit : *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis : et quorum retinueritis, retenta sunt*, etc. » (Joan. xx.)

Unde et egregius predicator atque mellifluus doctor sanctus Gregorius papa in sancti Evangelii homilia 26, inter cetera inquit : « *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre* (Joan. xv). Si enim mitti solummodo incarnari deberet intelligi, sanctus procul dubio Spiritus nullo modo diceretur mitti, qui nequaquam incarnatus est. Sed ejus missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio. Sicut itaque Spiritus mitti dicitur, quia procedit, ita et Filius non incongrue mitti dicitur, quia generatur. *Hoc cum dixisset, et insufflavit, et dixit eis : Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx). Querendum nobis est quid est quod Spiritum sanctum Dominus noster et semel dedit in terra consistens, et semel caelo praesidens. »

Item ejusdem sancti Gregorii papae ex libro xxvii super Job, inter cetera : « De quo Joannes dicit : *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. i). Ita etiam os dicitur, ac si oris nomine patenter diceretur Verbum, sicut nos quoque pro verbis linguam dicere solemus, ut cum Graecam vel Latinam linguam dicimus, Latina vel Graeca verba monemus. Os ergo Domini non immerito ipsum accipimus, per quem nobis omnia loquuntur. Hinc est enim quod propheta ait : *Os enim Domini locutum est hac*, etc. » (Isa. lvi.) Sed et sancta catholica et apostolica Ecclesia ab ipso sancto Gregorio papa ordinem missarum, solemnitatum, orationum suscipiens, plures nobis edidit orationes, ubi Spiritum sanctum per Dominum nostrum Jesum Christum infundi, atque illustrari, et confirmari nos suppliciter petere docuit. » Item sancti Sophronii, cujus orthodoxa dogmata in sancta sexta synodo venerantur, inter plurima : « Omnia enim per unigenitum Filium Patrem in sancto fecit Spiritu, quae ut sapienti providentia continet, ut Deus suis operibus praesidens, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. II. — *Reprehensio.* Utrum Theodorus archiepiscopus Hierosolymorum recte sentiat, qui cum Patrem sine principio penitus et sempiternum se credere dixit, Filium, nescio sub qua ambage verborum, non aliud principium quam Patrem agnoscentem, et ex ipso subsistentiam habentem, professus sit.

Responsio. Iste Theodorus patriarcha Hierosolymorum, cum ceteris precipuis patriarchis, videlicet Cosma Alexandria, et Theodoro alio Antiochie, dudum predecessori nostro sanctae recordationis quondam Paulo papae, miserunt propriam eorum rectae fidei synodicam : in qua et de sacratissimis imaginibus subtili narratione, qualiter una cum nostra sancta catholica et apostolica universali Romana Ecclesia ipsi ceteri Orientales orthodoxi episcopi et Christianus populus sentiunt, et in earumdem sanctarum imaginum veneratione sincero mentis affectu ferventes in fide existunt, studuerunt intimandum. Quam synodicam in Latino interpretatam eloquio predecessor noster quondam sanctissimus dominus Stephanus papa in suo concilio, quod et ipse pro sacris imaginibus una cum diversis episcopis in partibus Francie seu Italiae fecit, suscipientes ac relegendes, placuerunt tam de diversis Francorum

[*Edit. Rom.*, sanctorum] Patrum testimoniis, quam de symbolo fidei, ubi facti sunt, dicentes: Si quis alium terminum fidei, sive symbolum, aut doctrinam habet præter quod traditum est a sanctis magis et universalibus sex synodis, et confirmatum est ab his sanctis Patribus qui in eis convenerunt, et non adorant imaginem sive figuram Domini nostri Jesu Christi, neque humanationem ejus constituitur, sicut qui descendit et incarnatus est propter genus humanum, talem impium anathematizamus, et alienum extraneumque deputamus sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ; et cætera quæ longum est enarrari. Et ideo prædictus Theodorus archiepiscopus taliter professus est, sanctorum Patrum sequens doctrinam, id est sancti Hilarii Pictavensis episcopi ex libro I contra hæresim Ariariorum, inter cætera: « Ita vero natum esse, ut semper fuisse manifestum: sique in eo non innascibilitatis exceptio, sed nativitatis æternitas, quia et nativitas auctorem habeat, neque careat æternitate divinitas, etc. » Item ejusdem sancti Hilarii ex libro XI de Fide, inter cætera: « A nobis bene intelligitur et creditur: nam ipsa sermonum enuntiatione cum natum constitemus, non tamen non natum predicamus. Neque enim id ipsum est non natum atque nasci, quia illud ab altero, hoc vero a nemine est; et aliud est sine auctore semper esse æternum, aliud quod Patri, id est auctori, est coeternum. Ubi enim Pater auctor est, ibi et nativitas est. At vero ubi auctor æternus est, ibi et nativitatis æternitas est. Quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab æterno auctore æterna nativitas est, etc. »

Item sancti Gregorii, qui et Theologi, in sermone de Epiphania (*Orat. in sancta lumina*, circa med.), inter cætera: « Pater ergo Pater est sine initio; non enim est aliud aliud unde Pater est. Filius Filius est, sed non absque initio; de Patre enim est. Si vero temporale spectas initium, et ipse sine initio est. Creator namque est temporum, et non ipse initium sumit ex tempore. Spiritus sanctus vere Spiritus sanctus est, procedens quidem ex Patre, sed non et ipse Filius: non enim generatur, sed procedit, etc. »

Item ejusdem sancti Gregorii Theologi ex sermone de Natali Domini infra (post medium), etc. « Hoc est ipse Sermo Dei, qui est ante sæcula, qui est invisibilis, et incomprehensibilis, et incorporeus: qui est initium ab initio, qui est lux de luce, fons vite et immortalitatis, figura vera et expressa substantiæ Dei, signaculum veritatis, imago invisibilis Dei Patris, etc. »

Item ejusdem sancti Gregorii Theologi de Sermone pacifico secundo (*Orat. 2 de pace*, circa med.). « Ego autem deitatis principium introducens sine tempore, et indivise, et immense, quique principium honorifico, et quæ de principio, qualiter, etc. »

Item ejusdem sancti Gregorii Theologi de sermone apologetico infra (*Orat. de dogmat. et constit. pet.*, circa med.), etc. « Cujus enim erit Filius, si non origo sua referatur ad Patrem. Ut sit ille qui genuit, et iste sit qui est ex illo progenitus. Origo enim Patris est, non exigui alienius et indigni, sed deitatis et hominitas. Origo est [pro enim] Pater in Filio et in Spiritu sancto, intelligitur et sentitur in illo, vel ut in Filio Verbo, in hoc veluti Spiritu ad ipso procedente, etc. »

Item sancti Augustini de Genesi ad litteram, ex libro primo infra, etc. « Nam dicente Scriptura: *In principio fecit Deus celum et terram* (Gen. I), intelligimus autem [pro Patrem. *Hard.*] in Dei nomine, et Filium in principii nomine, qui non Patri, sed per se ipse creatæ primitus, ac potissimum spiritali crea-

turæ, et consequenter etiam universæ creature, principium est. Dicente autem Scriptura: *Et Spiritus Dei ferebatur super aquas* (Ibid.), completam commemorationem Trinitatis agnoscimus, etc. »

Item ejusdem sancti Augustini ex libro XXXVIII super Joannem evangelistam, inter cætera: Filius enim Patris est Filius, et Pater utique Filii Pater est. Sed Deus de Deo Filius dicitur; lumen de lumine Filius dicitur. Pater dicitur lumen, sed non de lumine; dicitur Pater Deus, sed non de Deo. Si ergo Deus de Deo, lumen de lumine principium est, quanto facilius intelligitur principium lumen de quo lumen, et Deus de quo Deus? Videtur itaque absurdum, charissimi, ut dicamus Filium principium, et Patrem principium non dicamus? Sed quid agamus, nunquid duo erunt principia? Cavendum est hoc dicere. Quid ergo Pater principium, et Filius principium, quomodo non duo principia? quomodo dicimus Patrem Deum, Filium Deum, et tamen dicimus non duos deos. Nefas enim dicere duos deos. Nefas est enim dicere tres deos. Et post pauca: « In eo quod dicitur Spiritus Patris et Filii, non est quod dicam tres; nisi et Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum, unum Omnipotentem: ergo unum principium, etc. »

Item ejusdem ex lib. VI (cap. 2) de sancta Trinitate, inter cætera: « Quomodo ergo Deus de Deo, lumen de lumine? Non enim simul ambo Deus de Deo, sed solus Filius de Deo, scilicet Pater: nec ambo simul lumen de lumine, sed solus Filius de lumine Patre, etc. »

Item sancti Sophronii archiepiscopi Hierosolymorum ex synodica ejus, quæ oblata est in sancta sexta synodo (Act. 11), inter cætera: « Credo igitur, beati, secundum quod a principio credidi, in unum Deum Patrem omnipotentem, sine principio penitus, et sempiternum, omnium visibilium atque invisibilium factorem. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, qui sempternæ et impassibiliter ex ipso natus est Deo et Patre, et non aliud principium quam Patrem agnoscentem: sed nec aliunde quam ex Patre ipsam subsistentiam habet: lumen de lumine, consubstantialem, Deum verum de Deo vero, consempiternum [*Edit. Rom.*, sempiternum]. Et in unum Spiritum sanctum, qui sempiternæ a Deo Patre procedit, et lumen et Deum ipsum agnoscendum, etc. »

IN SEXTA ACTIONE.

CAP. III. — *Reprehensio*. Quod idem Tarasius non recte Spiritum sanctum contritualem Patri et Filio dixerit, cum sufficeret dicere coeternum, consubstantialem, ejusdemque essentia et nature.

Responsio. Item ipse sanctus Sophronius: « Et quoniam perjurarit. Oportebat enim illi mentientem perjurare eum. Ex malorum electione melius erat utiliora eligere, etc. »

Item ex divo Augustino in præfatione in psalmum XXXI, inter cætera: « Debemus nulla opera proponere fidei, id est, ut ante fidem quisquam dicatur bene operatus. Ea enim ipsa opera quæ dicuntur ante fidem, quamvis videantur hominibus laudabilia, inania sunt: et ita mihi videntur esse, ut magnæ vires et cursus celerissimos præter viam. Nemo ergo computet bona opera sua ante fidem etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XV. — *Reprehensio*. Quod non propter eos scriptum sit qui imagines adorare continent, sicut illi dicunt qui eas adorant, quod in psalmo legitur: *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis?* (Psal. LXXIII.)

verba quæ habentur infra cap. 61. Item Sophronii episcopi Hierosolymitani usque ad finem cap. Videntur autem hic deesse capita undecim.

^a Hoc loco numerus capitum non coheret, sed interruptitur: et certe ex ipsa responsione apparet aliam præcessisse reprehensionem, cui hic respondetur: reprehensioni vero hic propositæ respondent

Responsio. Veraciter propter hæreticos hæc dixerunt, sicut beatus Augustinus in ejusdem psalmi explanatione inquit: « Quanta maligne operatus est inimicus in sanctis tuis, in his quæ sancta tua erant, id est in templo; in sacerdotio, in illis omnibus sacramentis quæ illo tempore fuerunt, etc. » Similiter et nunc ampliora mala inimici sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ malignantes adversus oltanam orthodoxamque traditionem pro sacris imaginibus, depositione ad nihilum redacti sunt.

Item sancti Gregorii Nazianzeni, qui et Theologi, in sermone de philosopho Irone (*Orat. in laudem Ironicæ*, circa med.), inter cætera: « Quomodo enim non gloriabantur? Quomodo enim non polluerunt templum sanctum superventionibus multimodis? Et in omnibus malis principabatur quidem vir impius et iniquus, et neque nomen Christianitatis circumferens, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. ITEM XV. — Reprehensio. Quod epistola, quam illi sancti Simeonis Stylitæ dicunt, missa ad Justinianum [Justinum] imperatorem, multum distet a divinis Scripturis sive sanctorum Patrum documentis, in eo quod ait præfato imperatori: « Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus; sive in eo quod idem imperator misericordia uti prohibuerit. »

Responsio. Sanctus quippe Ambrosius scribens ad Gratianum imperatorem librum orthodoxæ fidei, nunquid peccavit quia dixit ei, Sancte imperator? Et quid extra dixit iste, scribens ad Christianissimum Justinianum [Justinum] imperatorem pro zelo fidei suæ, divinis auribus, exprimens? Et ideo divinis auribus, quia per divinos sermones audit, et fideliter atque orthodoxe eos observat, recte divinas aures, videlicet auditum divinum habere monstratur. De misericordia vero uti prohibente, non ita est, sed petens morari neque ad modicum, sed fieri decentem vindictam sanctus ille poposcit: nam non sine misericordia, ut superius fati sunt, verum etiam tantum amorem erga imagines sanctorum habere videbatur, ut impios illos anathematis jacularetur ictibus. Quod agnitus habere vestram a Deo inspiratam excellentiam magnopere credimus, ubi sanctus Gregorius in Dialogis suis meminit de beato Bonifacio, qualiter miserum illum, qui cum simia veniens cymbala percussit, sermone suo cum mœrore ad mortem Jacobavit. Unde et post pauca sanctus Gregorius (Lib. 1, c. 9), inquit: « Metuenda ergo tanto est ira justorum, quanto et constat quia in eorum cordibus ille presens est qui ad inferendam ultionem, quam voluerit, invalidus non est. »

Item idem ipse sanctus Gregorius in explanationem beati Job (Lib. xxxiv, c. 10), ubi dum de fortibus sanctæ Ecclesiæ prædicatoribus tractaret, adjunxit: « Unde ad prophetam de bonis doctoribus Dominus dicit: *Devorabunt et subicient lapidibus fundæ* (Zach. ix). Sancti quippe doctores, qui ad virtutem et alios instruunt, hostes devorant, dum eos intra corpus suum per vim conversionis immutant. Fortes ex illa Ecclesia viri prodeunt, quibus quasi lapideis ictibus iniquorum corda tundantur. Unde et Golias immanissimus saxo fundæ moritur (I Reg. xvii), quia angulari sanctæ Ecclesiæ lapide diabolica celsitudo superatur. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XVII. — Reprehensio. De eo quod omnibus hæreticis Samaritanis deteriores, et Samaritanis eos deteriores dicunt qui imagines destruant, cum parentes eorum secundum eorum opinionem omnibus hæreticis deteriores fuerint, qui utrique imagines destruxerunt.

Responsio. Et in his mellifluus doctor beatus Gregorius Theologus in sermone de Natali Domini, inter cætera, inquit: « Offenderis carne; hoc et Judæi. Si et Samaritanum vocabis, et ut reliqua

A sileam, non credis deitati; hoc neque demones. O et Judæis infidelior tu, et demonibus deterior, etc. »

Item ex edicto Justiniani imperatoris inter cætera: « Sed neque Theodorus Mopsuestenus, qui et Judæos et Hellinas [*Id est Græcos, M.; id est gentiles et paganos, H.*] superavit in sua impietate, etc. » Item sancti Gregorii pape in explanatione beati Job, de libro xiv, inter cætera: « *Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum: sic qui scrutator est majestatis, opprimetur a gloria* (Prov. xxv), » et infra: « Gloria invisibilis conditoris, quæ moderate inquisita nos erigit, ultra vires perscrutata premit. Unde et hæretici, quando de sublimi intelligentia amplius repleti ambiunt, tanto amplius inanescunt. Immoderatis namque auribus cognitionis supernæ scientiam quo plus appetunt, plus amittunt. Ad contra ita qui in sancta Ecclesia veraciter sunt humiles et veraciter docti, norunt de secretis celestibus et quædam considerata intelligere, et quædam non intellecta venerari: ut et quæ intelligunt veneratione teneant, et quæ necdum intelligunt humiliter expectent. Quam præsumptionis audaciam bene prædicator egregius refrenat, dicens: *Non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem.* » (Rom. xii.)

Et ideo prædecessores eorum plus quam oportet sapere se extollescentes, et novitate imponere molientes, hæretici deteriores effecti, ad nihilum redacti sunt.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XVIII. — Reprehensio. Quod nulla Evangelii lectio tradat Jesum ad Abagarum imaginem misisse, ut illi dicunt.

Responsio. Prædecessor noster sanctæ recordationis dominus Stephanus quondam sanctissimus papa, in supradicto concilio præsiciens, inter plurima veridica testimonia per semetipsum asserens, C docuit ita: « Sed nec illud est prætereundum quod relatione fidelium de partibus Orientis adventientium sæpe cognovimus. In quibus licet Evangelium silet, tamen nequaquam in omnibus incredibile fidei meritum, et hoc affirmante de ipso evangelista: *Multa quidem et alia signa fecit Jesus, quæ non sunt scripta in libro hoc* (Joan. xx). Denique fertur ad asserentibus (Euseb. lib. 1, c. 43) quod Redemptor humani generis, appropinquante die passionis, cuidam regi Edessenæ civitatis, desideranti corporaliter illum cernere, et ut persecutiones Judæorum fugeret ad illum convocare, ut auditas miraculorum opinionones, et sanitarum curationes illi et populo suo impertiret, respondisset: Quod si faciem meam corporaliter cernere cupis, en tibi vultus mei speciem transformatam in linteo dirigo, per quam et desiderii tui fervorem refrigeres, et quod de me audisti, impossibile nequaquam fieri existimes. Postquam tamen complevero ea quæ de me scripta sunt, dirigam tibi unum de discipulis meis, qui tibi et populo tuo sanitates impertiat, et ad sublimitatem fidei vos perducet, etc. »

Item ex synodica trium patriarcharum, videlicet Cosmæ Alexandriæ, Theodori Antiochiæ, et Theodori Hierosolymæ, quæ in prædicto concilio relecta, ad omnibus fideliter honorata venerabiliter suscepta est: ubi post multa sanctorum Patrum testimonia, Theodorus patriarcha Hierosolymorum inquit: « Restat mihi tempus enarrandi de Abagaro Edesseno, et alia aut similia sanctorum Patrum, quæ et vos melius cognoscitis. Persevera, sanctissime Pater, persevera in eadem bona fide, corroboratus super petram fidei, sicut deiloqua vox affata est apostolum Petrum: *Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam; et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* (Matth. xvi). Vere non prævalebunt ei in sæculum sæculi. Cognitum facimus tibi sanctissimo domino ego humilis Theodorus patriarcha

Ierosolymorum, et hi qui nobiscum sunt, Cosmas patriarcha Alexandria, et Theodorus patriarcha Antiochiæ: idipsum intelligimus et credimus, sicut et vestre sanctitati patet, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XIX. — *Reprehensio.* Quod nec illud ad hanc pertineat, ut illi dicant, quod scriptum est: *Quoniam non est jam propheta, et nos non cognoscet amplius (Psal. lxxiii).*

Responsio. Pro hæreticis illis, qui in pseudosyllogo sub Constantino quondam hæretico imperatore gloriantes se aliquod sapere et intelligere, nescientes talia, ipsi psalmifice dixerunt. Coequantur eos Judæis, de quibus beatus Augustinus in eodem psalmo explanavit, dicens: « Ecce isti Judæi, qui se dicunt non agnosci adhuc; » et post pauca: « Jam signa tua non vides, jam non est propheta, et dicis: Et nos non cognoscet adhuc, quia vos non agnoscitis adhuc. Jam non est propheta, et nos non cognoscet adhuc: usquequo Deus, exprobravit inimicus? » Similiter et ipsi hæretici: usquequo princeps eorum, videlicet Constantinus hæresiarcha, exprobratus est, non intellexerunt, et ideo redacti sunt ad nihilum.

IN ACTIONE SEXTA.

CAP. XX. — *Reprehensio.* Quomodo intelligendum est quod in Canticis canticorum scribitur: *Ostende mihi, faciem tuam: audiam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est, et facies tua speciosa (Cant. ii);* quod quidem capitulum illi impudentissime ad imaginum visionem protulerunt.

Responsio. Recte illud protulerunt, quia visio sacrarum imaginum ad speciosam formam Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi secundum carnem, sanctæque ejus genitricis, et sanctorum pertinet. In persona enim Christi et Ecclesiæ diversa sanctorum Patrum opuscula in Cantica canticorum explanata sunt: et si, quomodo intelligendum est, scire velint, sancti Epiphani episcopi Cypri proferimus expositionem, in qua inter multa diversa inquit: « *Ostende mihi faciem tuam, et audiam fac mihi vocem tuam;* hoc est, per legem et prophetas non mihi loquaris, sed temetipsum totum mihi demonstra: sicut et Moyses tali desiderio comprehensus, fiducia- liter dicebat ad Deum: *Ostende mihi teipsum, ut te videam (Exod. xxxv).* Sed tunc equidem dixit Moysi: *Nullus videbit faciem meam, et rivet.* Sponse autem suæ volens semetipsum ostendere, incarnatus ei se induto corpore demonstravit, per virtutis modum, per sustentationem et innocentiam, tradens ei pietatis aspectum. Ostendit igitur ei faciem suam conceptus in Dei genitrice virgine (*Matth. v*), et audire eam fecit vocem suam, cum doceret in Oliveti monte discipulos, et rursus dum per eos in universum orbem terrarum prædicationis dogmata destinasset. *Quoniam vox tua suavis, et facies tua speciosa (Cant. ii).* Vox ejus vere suavis est, quæ dicit: *Venite, benedicti Patris mei, etc. (Matth. xxv).* Vox tua suavis, hoc est quæ cæcos videre fecit, cum diceret: *Secundum fidem vestram fiat vobis (Matth. ix).* Vox tua suavis, id est dicendo: *Vegite ad me omnes qui laboratis, etc. (Matth. xi).* Vox tua suavis est dicens paralytico: *Surge, tolle grabatum tuum, et ambula (Marc. ii).* Vox suavis est, dicens: *Confide, fili, remittuntur peccata tua (Matth. ix).* Vox tua suavis est, dicens: *Confide, filia, fides tua te salvam fecit; vade in pace (Luc. vii).* Et alia plura quæ per ordinem exarare longum est. »

IN ACTIONE SEXTA.

In tomo primo.

CAP. XXI. — *Reprehensio.* Quod non ad adorandas imagines pertineat quod scriptum: *Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam.*

Responsio. Si sic intelligunt, quod creavit Deus hominem ad imaginem et ad similitudinem suam (*Gen. i*), quia propter adorandas imagines explanavit hoc

PATROL. XCVIII.

A Tarasius patriarcha, de intellectu habere nihil quidpiam videntur, ut scriptum est, et intelligere non potuerunt. Tarasius namque patriarcha dum concilio hæreticorum renueret, et exprobraret quod in eorum obscuritate contra sacrarum imaginum stabilitatem dicere ausi sunt: « Quatenus propriæ manus opus plasmator Deus videns perire, etc. Idcirco hoc dixit sensu, quoniam quidem terrigena imaginem Dei honoratur, etc. » Et post pauca: « Imaginum facturæ, et deliberatione vacua sævissime gloriari per eos facta, et variis sermonibus eorum mentem consuetes, Ecclesiam Dei ut errantem judicant, etc. »

Nam creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam. Beatus Augustinus in lib. v, ex eo quod in Genesi sexto die factum legitur, inter cætera inquit: « Et modo attendite: in pœna sua constitutus est homo, et quantum valent reliquæ imaginis Dei, quæ in illo remanserunt. Obtrivit ipsam imaginem per peccatum, et ipsa reformatur per gratiam, per quæ (*Edit. Rom.*, quæ per) libidinem obsolefacta est. Quomodo enim nummus, si conficitur ad terram, perdit imaginem imperatoris, sic mens hominis, si conficitur libidinibus terrenis, amittit imaginem Dei. Venit autem monetarius Christus, qui repercutit nummos. Et quomodo repercutit nummos? Donando peccata ex gratia: et ostendit tibi, quia Deus querit imaginem suam. Nam quando illi de tributo Cæsaris dictum est: *Licet tributum dare Cæsari (Matth. xxii; Marc. xii)*? Tentabant enim eum, ut si diceret, Non detur, calumniarentur illi per exactiones tributi: Ecce qui docet ut non demus tributum; si autem diceret, Detur: Ecce qui maledixit Jerusalem: fecit illam tributariam. Quid ergo ipse dixit, et quid admonuit? *Quid me tentatis, hypocritæ? Afferte mihi nummum: et obtulerunt illi. Et ait: Cuius habet imaginem et inscriptionem? Responderunt: Cæsaris. Tunc ait: Reddite ergo Cæsari quæ Cæsaris sunt, et Deo quæ Dei sunt (Ibid.);* id est, si Cæsar querit imaginem in nummo, Deus non querit imaginem in homine? etc. » Item sancti Severiani Gabalanensis episcopi de homilia quæ in sabbato dicta est, *Ad imaginem et similitudinem (Gen. iiii)*, inter cætera: « Et sicut nos, si non adest imperator, honoramus imaginem imperatoris, sic et creatura et non videns invisibilem qui ad imaginem factus est honorabat, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXII. — *Reprehensio.* Quomodo intelligendum sit quod scriptum est: *Abraham adoravit populum terræ filios Beth (Gen. xxiii)*, sive quod Moyses Jetro legitur adorasse: quibus exemplis ii qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant: et quia nec Jacob Pharaonem, nec Daniel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam leguntur adorasse.

Responsio. Beatus Augustinus in psalmum xlii nos docuit, dicens: « Dominus Deus noster fidem, in qua vivimus per libros suos (*Edit. Rom.*, sanctos), Scripturas sanctas, multipliciter nobis varieque diffundit, sacramenta quidem verborum varians, fidem tamen unam commendans. Una enim eademque res ideo multis modis dicitur, ut modus ipse dicendi propter fastidium varietur, sed propter concordiam una fides teneatur, etc. » Item ejusdem beati Augustini de filio Abraham ducto ad sacrificium, inter cætera: « Duo illi servi dimissi, et non perducti ad locum sacrificii, Judæos significabant: asina illa nescio quid Judæorum significabat. Nolite mirari, quia toties una res potest multis modis significari, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXIII. — *Reprehensio.* Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus, qui ex Hebraica veritate translati sunt, invenitur quod illi in sua synodo dicant: « Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, oscula-

tus est cum lacrymis, et propriis oculis imposuit. »

Responsio. Sancti Gregorii Theologi de sermone pacifico tertio (*Orat. 2 de pace*), inter cetera: « Pax amica, quæ ab omnibus quidem laudatur bonum, a paucis vero conservatum, ubi aliquando reliquisti nos tantum jam tempus, et quando reverteris ad nos? Et præsentem amplector, et recedentem invocabo multis lamentationibus et lacrymis, quibus neque Jacob Joseph illum patriarcham a fratribus venditum (*Gen. xxxvi*), a bestia autem raptum, ut sperabat: » neque David Jonatham suum amicum, aut filium Absalon postmodum: quorum unus visceribus paternis laceratus. Fera rapuit, clamabat, Joseph, fera pessima et immansueta: et pueri vestem tabefactam appositam, sicuti pueri carnes osculabatur, etc. » Unde et in multorum Patrum opusculis de diversis historiis asserta leguntur. In libro enim tertio sancti Ambrosii ad Gratianum imperatorem (*Cap. 3*) ita iter cetera invenitur: « Neque ad præjudicium trahas quia non moritur Gabriel, non moritur Raphael, non moritur Uriel. » Ecce et in nostris codicibus, qui ex Hebraica veritate translati sunt, nequaquam invenitur Uriel scriptum.

Item in ejusdem sancti Ambrosii libro secundo de Spiritu sancto (*Cap. 7*), inter cetera: « Esdra nos docuit, dicens in tertio libro. » Similiter nec in nostris codicibus, qui ex Hebraica veritate translati sunt, susceptus est tertius liber Esdræ, nisi tantummodo duo. Sed et sanctus Gregorius egregius papa in epistola sua Theocliste patriciæ missa (*Lib. ix, epistola 39*), inter cetera inquit: « Quantæ autem virtutis præcursor nostri Redemptoris fuit, novimus, qui per sacrum eloquium non solum plus quam propheta, sed etiam angelus vocatur; sed tamen, sicut mortis ejus historia testatur, post mortem a persecutoribus corpus ejus incensum est. » Et nos legimus in sancto Evangelio (*Matth. xiv*), corpus ejusdem sancti Joannis Baptistæ a discipulis suis sepultum esse: et beatus Gregorius dicit per historiam, ejusdem sancti Joannis Baptistæ corpus incensum esse. Et ideo, ut diximus, sanctorum dicta nequaquam respuunt, quia sacram totam divinam Scripturam quis aliquando comprehendere valebit?

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXIV. — Reprehensio. De eo quod indocte et inordinate dicunt: « Si calumniaris me quoniam ad Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Jacob adorantem summitatem virgæ Joseph? » Sed manifestum est quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Joseph, sicut et nos per crucem Christum.

Responsio. Ipsam namque virgam, videlicet sceptrum, fideliter atque pulchre in typo crucis explanavit beatus Augustinus in psalmo xxxvii, inter cetera dicens: « Imo jam in nomine Christi evenire gaudeamus. Jam tenentes sceptrum subduntur ligno crucis: jam fit quod prædictum est: *Adorabunt enim omnes reges terræ; omnes gentes scriverint illi* (*Psal. lxxi*). Jam in frontibus regum pretiosius est signum crucis quam gemma diadematis. »

IN EADEM ACTIONE.

Et repertum [repetitum] est in actione septima.

CAP. XXV. — Reprehensio. Non pertinere ad imaginem adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est: *Jacob Pharaonem benedixit.*

Responsio. Semper benedicere nos docet sancta Scriptura: *Benedicite, et nolite maledicere* (*Rom. xii*). Item: *Benedicite omnia opera Domini Domino* (*Daniel iii*), docemur: et rursus prostrati in oratione spiritualiter ante Sancta sanctorum psalmiticè dicimus: *Benedicat nos Deus noster, benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terræ.* Quapropter si de divinæ Scripturæ benedictionibus exarare volumus, antequam sermo, ut opinamur, clartate ces-

* Locus obscurus.

sabunt. Tamen unum volis sancti Augustini addimus testimonium de ipso Jacob luctante cum angelo, ubi inter cetera inquit: *Non dimittam te, nisi benedixeris mihi* (*Psal. lxxvi*). Quia per carnem nos prius benedixit Dominus, norunt fideles, quid accipiant, quia per carnem benedicuntur: sciunt quia non essent benedicti, nisi caro illa crucifixa daretur pro sæculi vita.

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. XXVI. — Reprehensio. Quod vana sit spes eorum qui salutem suam in imaginibus ponunt, dicentes: « Sicut Israeliticus populus serpentis asnei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur. »

Responsio. Antea jam hoc in prædictis sacris conciliis prædecessorum meorum sanctissimorum pontificum explanatum est, dicentibus etiam hoc sanctissimis Patribus. Addendum est ad incredulorum satisfactionem et directionem Francicam, quid Deus famulo suo Moysi præceperit, dicens: in libro enim Numeri ita legitur contra pestem quæ eis irruerat: *Fac serpentem, et pone eum pro signo: qui percussus aspexerit eum, vivet. Fecit ergo Moyses serpentem æneum, et posuit pro signo: quem cum percussus aspicerent, sanabantur* (*Num. xxi*). O insania frementium contra fidem et religionem Christianam, ut asserant non colere aut venerari imagines, in quibus figure sunt Salvatoris, ejus genitricis, vel sanctorum, quorum virtute subsistit orbis, atque potitur humanum genus salutem. Anei serpentis inspectione credimus Israeliticum populum a calamitate injecta liberari, Christi Dei nostri et sanctorum effigies aspicientes atque venerantes dubitamus salvari? Absit talium nefarie temeritatis cedere amentie: Patrum præscas sequamur traditiones, et ab eorum doctrina nulla declinemus ratione. Possumus enim ita tenentes, quemadmodum nostri prædecessores atque patres, eorum plenam gratiam obtinere.

Item beati Augustini de eo quod apparuit Deus, de virga et manu colorata, et aqua in sanguinem versa: « *Sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam* (*Joan. iii*); hoc est, quicumque percussus fuerit a serpentibus peccatorum, Christum intueatur, et habebit sanitatem in remissionem peccatorum. »

Item ejusdem sancti Augustini super Joannem evangelistam de eodem sermone homilia (*Tract. xii*), inter cetera: « Interim modo fratres, ut a peccato sanemur, Christum crucifixum intueamur: quia *sicut Moyses, inquit, exaltavit serpentem in eremo, usque in eo ubi dicit: Sed habeat vitam æternam*; et post pauca: *Hic autem ait: Ut habeat vitam æternam.* Hoc enim interest inter figuram sive imaginem, et rem ipsam: figura præstabit vitam temporalem, res ipsa, cujus illa figura erat, præstabit vitam æternam, et cetera. »

Item ejusdem sancti Augustini libro tertio de Trinitate (*cap. 10*), inter cetera: « Nam sicut unctio lapidis Christum in carne, in qua unctus est oleo exultationis præ participibus suis, ita virga Moysis conversa in serpentem, ipsum Christum factum obedientem usque ad mortem crucis. Unde ait: *Sicut exaltavit Moyses serpentem in eremo, sic oportet exaltari Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam* (*Joan. iii*). Sicut intuentes illum serpentem exaltatum in eremo, serpentum morsibus non peribant. Vetus enim homo noster confusus est cruci cum illo. Per serpentem enim mors intelligitur, quæ facta est a serpente in paradiso, modo locationis præ efficientem id quod efficitur demonstrante. Ergo virga in serpentem, Christus in mortem, et serpens rursus in virgam, Christus in resurrectionem, totus cum corpore suo, quod est Ecclesia, etc. »

Item sancti Severiani episcopi Gabalanensis in

sermone sanctæ crucis, inter cætera : « Putas non erat justum dici : Si quis vestrum morsus fuerit, respiciat in cælum sursum ad Deum, et salvabitur ? Ut enim et attendi cælo relinquat, non potui dicere : Si quis morsus fuerit, aspiciat lucernam luminis, et salvabitur ? aut aspiciat ad mensam propositionis sanctorum panum, et salvabitur ? aut ad altare, aut ad velum, aut in arcam, aut in imaginem cherubim, aut in propitiatorium ? Sed nihil horum ad medium adduxit legislator magnus, sed solum fixit crucis imaginem, et hanc per maledictum serpentem. Die mihi ut fidelis famulus : Quod interdici, facis ? quod aërenuntias, ædificas ? Qui dicis, Non facias sculptile, et fusilem sculptis serpentem ? Sed illam quidem legem posui, ut materias abscondam impietatis, et populum hunc erum omni idolorum cultura : nunc autem effundo serpentem, ut præfigerem imagine Salvatoris dispensationem, præparans cursum apostolorum, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

Et repertum est in quarta.

CAP. XXVII. — *Reprehensio.* Importuna et deliramento plena dictio Leonis Phocææ episcopi, qui in eo quod ad imaginem adorationem conversus est, sibi versiculum Psalmiste accommodat, dicentis : *Convertisti planctum meum in gaudium mihi ; concidisti saccum meum, et circumdediti me lætitia (Psal. xix).*

Responsio. Omni homini Christiano licet cum Psalmista orare, ut quando a tenebris in lucem per gratiam venerit Christi, juste dicat : *Convertisti planctum meum in gaudium mihi (Ibid.)* ; quia quando erutus est ab hæresi, tunc scissus est saccus ejus. Quando vero recte fidei cognovit veritatem, tunc ab orthodoxis sanctæ catholicæ Ecclesiæ circumdatus est lætitia. De hoc ipso sanctus Augustinus in ejusdem psalmi explanatione (in principio) similiter inquit : « Concidisti lamentum [velamentum] peccatorum meorum, tristitiam mortalitatis meæ, et cinxisti me stola prima, immortalis lætitiæ. » Et iterum : « Ut non plangat, sed cantet tibi, non humilitas, sed gloria mea : quia jam ex humilitate exaltasti me, et non compungar conscientia peccati, timore mortis, timore judicii, et cætera. »

IN ACTIONE SEXTA.

In tomis primi fine.

CAP. XXVIII. — *Reprehensio.* Quod non pertineat ad imaginem adorationem contemnentibus illud quod Psalmographus cecinit : *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa in corde, et corde locuti sunt mala (Psal. xi).*

Responsio. Non ita est, ut illi contempnissent quod Psalmographus cecinit : *Vana locuti sunt, etc.* ; sed contemnentibus deliramenta hæreticorum in perversa facie ipsorum, cum Psalmographo cecinerunt de illis : *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, et quod sequitur.* Beati Augustini in ejusdem psalmi explanatione, inter cætera : « Veritas una est, qua illustrantur animæ sanctæ. Sed quoniam multæ sunt animæ, in ipsis multæ veritates dici possunt, sicut ab una facie multæ in speculis imagines apparent. » Et post pauca : « Superbi hypocritæ significantur, in sermone suo spem ponentes ad decipiendos homines, sed Deo non subditi. »

IN ACTIONE SECUNDA.

CAP. XXIX. — *Reprehensio.* Quomodo intelligendum est quod Psalmographus cecinit : *Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax complexæ sunt se (Psal. lxxiv) ;* quod temere aut adulatorie a Joanne presbytero et legato Orientalium in participatione beati papæ Adriani et Tarasii dicitur esse completum.

Responsio. Recte dictum est, quia Deus misertus est Ecclesiæ Constantinopolitane, et obviavit verita-

ti sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, quæ semper justitiam tenuit, ut scriptum est :

Justitiæ sedes, fidei domus, aula pudoris.

Quam justitiam, fidem atque pudorem, ut confessa est, ecclesia Constantinopolitana amplectens, quando ab errore conversa est, fecit pacem : quia tantummodo ipsa sola sedes Constantinopolitana resistebat olitane orthodoxæ fidei. Nam sedes Alexandrina, seu Antiochena et Hierosolymitana semper nobiscum tenuerunt priscam traditionem, scilicet orthodoxam fidem, ut apud nos synodica earum pro sacramentum imaginum stabilitate habere monstratur. Beati Augustini in ejusdem psalmi explanatione inter cætera : « Quia justitia et pax se osculantur, non litigant. Tu quare litigas cum justitia ? Ecce justitia dicit tibi : Ne fureris, et non audis : Ne adulteres, et non vis audire : Non facias alteri quod tu pati non vis : Non dicas alteri quod tibi dici non vis ; inimicus es amice meæ, dicit tibi pax, quid me queris ? Amica sum justitiæ. Quemcumque invenero inimicum amice meæ, non ad illum accedo. Vis ergo venire ad pacem ? fac justitiam. Ideo alius psalmus dicit tibi : *Declina a malo et fac bonum (Psal. xxxvi)*, hoc est ama justitiam ; et cum declinaveris a malo, et feceris bonum, quære pacem, et sequere eam, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXX. — *Reprehensio.* Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est : *Exaltate Dominum Deum nostrum ; et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est (Psal. xcvi).*

Responsio. Beati Augustini in ejusdem psalmi explanatione (circa med.) ubi inter cætera inquit : « Timeo non adorare scabellum pedum Domini mei, quia psalmus mihi dicit : *Adorate scabellum pedum ejus (Ibid.)* ; » et post pauca : « Converto me ad Christum, quia ipsum quero hic, et invenio quomodo sine impietate adoretur terra, sine impietate adoretur scabellum pedum ejus. Suscepit enim de terra terram, quia caro de terra est, et de carne Mariæ carnem accepit. Et quia in ipsa carne hic ambulavit, et ipsam carnem nobis manducandam ad salutem dedit : nemo autem illam carnem manducat, nisi prius adoraverit ; inventum est quemadmodum adoretur tale scabellum Domini, et non solum non peccemus adorando, sed peccemus non adorando. » Et post pauca. « Ideo et terram quamlibet, cum te inclinas atque prosternis, non quasi terram intuearis, sed illum sanctum, cujus pedum scabellum est quod adoras ; propter ipsum enim adoras. Ideo et hic subjecit : *Adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est (Ibid.)*. Quis sanctus est, in cujus honore adoras scabellum pedum ejus ? etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXXI. — *Reprehensio.* Quod nec de eo imaginum adoratio astrui possit, ut illi putant, quod scriptum est : *Adorate in monte sancto ejus (Ibid.)*.

Responsio. Beati Augustini in ejusdem psalmi expositione (circa finem), inter cætera : « Hæretici non adorant in isto monte, quia mons iste implevit universam faciem terræ. Hæserunt in parte, et totum amiserunt. Si agnoscat Ecclesiam catholicam, adorabunt in isto monte nobiscum. Etenim lapis ille, qui præcisus de monte sine manibus, jam videmus quantum creverit, et quantas regiones terræ occupaverit, et usque ad quas gentes pervenerit. » Et post pauca : « Videmus confracta ab illo lapide omnia regna terræ (Daniel. ii). Quæ erant omnia regna terræ ? Regna idolorum, regna demoniorum fracta sunt. Regnabat Saturnus in multis hominibus ; ubi est regnum ejus ? Regnabat Mercurius in multis hominibus ; ubi est regnum ejus ? Fractum est, redacti sunt illi in regnum Christi, in quibus ille regnabat. »

Et post pauca : « Natus est ergo de monte sine manibus lapis ille ; crevit, et crescendo fregit omnia regna terrarum. Factus est autem mons magnus, et implevit universam faciem terræ. Hæc est Ecclesia catholica, cui vos communicare gaudete : illi autem qui non ei communicant, qui præter ipsum montem adorant et laudant Deum, non exaudiuntur ad vitam æternam, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXXII. — *Reprehensio.* Quod non propter illos qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delirant, per prophetam dicitur : *Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem (Psal. cxxiv).*

Responsio. De hæreticis dixerunt : Sicut beatus Augustinus in eodem psalmo (circa finem) explanavit, inter cætera : « Id est, quorum facta imitati sunt : quia eorum præsentis lætitiæ amaverunt, et futura supplicia non crediderunt. » Et post pauca : « Ergo quia Christus Filius Dei pax est, ideo venit colligere suos et secernere ab iniquis. Quibus iniquis ? Qui oderunt Jerusalem, qui oderunt pacem, qui volunt conscondere unitatem, qui non credunt paci, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. XXXIII. — *Reprehensio.* Absurdissime et incaute contra eos qui imagines adorare contemnunt, ab his qui eas adorant prolatum est testimonium sancti Evangelii : *Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio (Luc. xi).*

Responsio. Valde nimis atque pulchre contra eos qui imagines contemnunt, dixerunt poni lucernam sub modio, quia lucerna fides nostra est, videlicet sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, de qua fide sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus super sanctum Evangelium secundum Lucam explanatione (Lib. vii, c. 41) inter cætera testatur dicens : « *Nemo lucernam accendit, et in abscondito ponit, neque sub modio, sed super candelabrum (Luc. xi).* Ergo quia in superioribus Ecclesiam Synagoga prætulit, hortatur nos ut fidem potius nostram ad Ecclesiam transferamus. Lucerna enim fides est, juxta quod scriptum est, *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine (Psal. cxviii).* Verbum enim Dei fides nostra est, verbum Dei lux est (Joan. i), lucerna est fides. » Et post pauca : « Nemo ergo fidem sub lege constituat. Lex enim intra mensuram est, ultra mensuram gratia. Lex umbrat, gratia clarificat ; et ideo nemo fidem suam intra mensuram legis includat, sed ad Ecclesiam conferat, in qua septiformis Spiritus relucet gratia, quam princeps ille sacerdotum fulgore supernæ Divinitatis illuminat, ne eam legis umbra restinguat. » Item sancti Joannis Chrysostomi de interpretatione Evangelii secundum Mattheum (Homil. 15, post medium), inter cætera : « Ego enim vero accendi, inquit, lumen : esse vero ardentem, vestre fiat celeritatis : non propter vos solum, sed et propter eos qui futuri sunt, hujus splendore lætificari, et ad virtutem deduci, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXXIV. — *Reprehensio.* Quod non ita intelligenda sit sententia beati Athanasii Alexandrinæ urbis episcopi ut illi eam intelligendam putant qui hanc ad adorationem imaginum accommodare nituntur.

Responsio. Multæ quippe sententiæ beati Athanasii in eadem feruntur synodo, et qualem ex ipsis singularem sententiam dixerint, minime in hoc capitulari exaraverunt : sed sicut in sacris conciliis prædictorum nostrorum prædecessorum sanctissimorum pontificum ejusdem sancti Athanasii sententiæ inter cætera scriptæ sunt, fideliter proferimus. Interrogatio Antiochi ad sanctum Athanasium pro imaginibus : « Cum lex et prophete dicant : Statuas et similitudines non adorabitis, quomodo vos facitis imagines et adoratis eas ? » Respondit : « Non sicut deos

A imagines adoramus nos fideles : absit, pagani : sed tantummodo affectu et charitate nostræ animæ ad vultum faciei imaginis apparentis. Unde multoties vultu deserto [deleto], sicut lignum purum atque commune, eam quæ dudum fuerat imago comburimus. Sicut enim Jacob approximans morti, summitatem virgæ Joseph adoravit, non virgam honorificans, sed qui eam tenebat (Genes. xlviii, juxta lxx), sic et fideles non pro aliquo alio modo imagines adoramus, nisi pro desiderio effugie declarationi ; » et alia plura similia, ut sequitur.

IN ACTIONE SEXTA.

CAP. XXXV. — *Reprehensio.* Quod non ad adorationem imaginum protineat testimonium quod de sexta synodo protulerunt.

Responsio. Idcirco testimonium de sancta sexta synodo protulerunt ut clarifice ostenderent quod jam quando sancta sexta synodus acta est, a priscis temporibus sacras imagines et historias pictas venerabatur. Unde ipsa sancta sexta synodus fideliter per canones orthodoxe statuens, ita constituit dicens : « In quibusdam venerabilium imaginum picturis, agnus digito præcursoris monstratus designatur, qui in signum relictus est gratiæ. » Et post pauca (Can. 81) : « Secundum humanam figuram et in imaginibus a nunc pro veteri agno reticulari decernimus, etc. » Unde et beatus Augustinus in psalmo xciii explanavit : « Si autem non adoras in Christo ista terrena, quamvis de illis similitudo quædam data est ad significandos sanctos, de quacunque creatura ducta fuerit similitudo, tu intellige similitudinem creaturæ, et adora artificem creaturæ, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXXVI. — *Reprehensio.* Quod nunquam ab apostolis exemplis aut verbis, ut illi garriunt, imagines adorare institutum sit.

Responsio. Sanctus Dionysius Areopagita, qui et episcopus Atheniensis valde nimirum laudatus est a sancto Gregorio papa, confirmante eum antiquum Patrem et doctorem esse. Iste sub temporibus apostolorum fuit, et in Actibus apostolorum monstratur (Act. xvii). Unde et a predictis sanctissimis prædecessoribus nostris pontificibus in sacris conciliis eorum, ejus confirmata sunt veridica testimonia pro sacrarum imaginum veneratione, inter cætera : « Amplectentes ista ex epistola sancti Dionysii episcopi Atheniensis, quæ directæ est ad sanctum Joannem evangelistam. » Et infra : « Quid mirabile, si Christus verax, et discipulos iniqui de civitatibus ejiciunt ? ipsi digne sibi judicantes, et de sacro scelerati interdum recedentes ? In veritate et manifeste [interdicti et recedentes ? In veritate manifeste] imagines sunt visibilibus invisibilium. Nec enim in sæculis supervenientibus culpabilis erit ex ejus justitia respectus Dei [auctor erit Deus justarum a se separationum, sed qui sese a Deo separant. (Cælestis hierarch. cap. 4). »

Item ejusdem de cœlesti Militia : « Predicta enim incorporea agmina diversis coloribus effiguntur, et compositionibus [agmina materialibus figuris et comp.] varios per colores tradidit, quatenus tacite nosmetipsos per sacratissimas [pro capto nostro per sacrat.] effigies ad simplices et incorporeales pia mente transeamus. Etenim impossibile est nostra mente ad incorpoream illam pertingere cœlestis militiæ imitationem visionemque nisi per elementorum poterimus per visibilem ad invisibilem pulcherrimamque attingere effigiem, et visibiles odoriferasque imagines rationali traditione invisibiles præfulgi, etc. [nisi proportionata sibi materiali utatur manuactione, visibiles formas, et sensibiles odores habens, ut imagines invisibilibus pulchritudinis, et intellectualis diffusionis.] »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXXVII. — *Reprehensio.* Quod non ad adora-

tionem imaginum pertineat, ut ulliasserunt, sententia beati Cyrilli in expositione Evangelii secundum Mattheum.

Responsio. Sanctus Cyrillus Alexandrinus et sanctus Gregorius Nyssenus uno tenore in historia Abrahamæ pro sacrarum imaginum veneratione dixerunt: Nam in sacris conciliis predictorum nostrorum sanctissimorum pontificum ita fertur de sermone sancti Cyrilli Alexandrini episcopi. « Quomodo imaginem si quis designatam jucundam respexerit, mirabitur quidem regis figuram, et quæ in illa apparet: hanc et ejus noscens conscriptionem pariter cernens delectabitur, ut ipsum regem aspiciat, etc. »

IN ACTIONE SEXTA.

CAP. XXXVIII. — Reprehensio. Quod magnæ sit temeritatis ingentisque absurditatis, sæpe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico æquiparare velle.

Responsio. Non æquiparaverunt, sed magis scripturaliter dixerunt: Nullus enim aliquando tubarum spiritus, sanctorum apostolorum aut probabilium Patrum nostrorum, quæ sine sanguine nostram libationem, quæ ad memoriam passionis Christi Dei nostri et omnis ejus dispensationis facta, dixit imaginem corporis ejus, nec susceperunt a Domino sic dicere aut confiteri, sed audiunt dicentem eum evangelice: *Nisi comederitis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non intrabitis in regnum cælorum* (Joan. vi). Et alia plurima ex Domini doctrina et beati Pauli apostoli (I Cor. xi), quæ exarare nolumus, quia in eadem per ordinem scribitur synodo: nam æquiparare, ut dicunt Iconoclastæ hæretici in eorum pseudosyllogo, venerandas imagines corpori et sanguini Dominico, insensibiliter æquiparaverunt.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXXIX. — Reprehensio. Quod præsumptivè et indocte eas Tarasius cum complicitibus suis sacratis vasibus æquiparare non formidet.

Responsio. Pro hoc in synodo dictum est a Tarasio patriarcha Constantinopolitano: Quia et sacra diversa vasa habentes, hæc osculamur et amplectimur, et sanctificationem quamdam accipere ab iis speramus, eo quod hæretici in eorum pseudosyllogo oblatantes delirabant, neque orationem sacram sanctificantem eam, ut ex hoc ad sanctam a communi transferatur, sed manere communem et inhonoratam, sicut eam operatus est pictor. Nos vero in his fideliter et veraciter dicimus et probamus, quia usus sanctæ nostræ catholice et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ fuit et est, quando sacræ imagines vel historiae pinguntur, prius sacro chrismate unguuntur, et tunc a fidelibus venerantur: instar facientes, ut locutus est Dominus ad Moysen dicens: *Faciesque unctionis oleum sanctum unguentum, compositum opere unguentarii, et unges ex eo tabernaculum testimonii, et arcam testamenti, mensamque cum vasis suis, candelabrum et utensilia ejus, altaria thymiamatis et holocausti, et universam suppellectilem, quæ ad cultum eorum pertinet: sanctificabisque omnia, et erunt sancta sanctorum: qui tetigerit ea, sanctificabitur* (Exod. xxx).

IN ACTIONE SEXTA.

In tomo secundo Epiphanius legit.

CAP. XL. — Reprehensio. Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt: *Disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam* (Psal. xi).

Responsio. Bene prophetice dixerunt, cum Psalmista canentes, sicut beatus Augustinus in eodem explanavit psalmo, dicens: « *Disperdat Dominus universa labia dolosa, etc.* (Ibid.) Universa dixit, quis se exceptum putet? sicut Apostolus dicit: *In*

omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum et Græci. Et linguam superbam (Rom. ii). »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XLI. — Reprehensio. Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit quod scriptum est: *Inimici defecerunt frameæ in finem, et civitates eorum destruxisti.*

Responsio. Hunc versum semper cum propheta prophetici psalmifice dixerunt. Unde et beatus Augustinus in eodem psalmo explanavit, dicens (Post principium): « *Inimici defecerunt frameæ in finem*: non pluraliter inimici, sed singulariter hujus inimici. Cujus autem inimici, nisi diaboli frameæ defecerunt? Hæ autem intelliguntur diversæ opiniones erroris. » Et post pauca: « *Et civitates destruxisti.* Civitates autem istæ sunt in quibus diabolus regnat, ubi dolosa et fraudulenta concilia tanquam curiæ locum obtinent, et cætera. » Et ideo adimpletum est in ipsis hæreticis, quando sacras imagines temerantes procaciter deposuerunt.

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XLII. — Reprehensio. Quomodo intelligendum est: *Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges* (Psal. lxxii), quod quidem capitulum, sicut et cætera, illi aliter quam dictum sit intelligunt.

Responsio. Pro divitiis hujus mundi in errore existentibus, atque et aliis modis intelligitur. Nam et ipse sanctus Joannes Chrysostomus (*Orat. quod Veteris et Novi Testamenti unus sit legislator*, etc.), ubi se ostendit picturam sacrarum imaginum diligere, explanavit, dicens: « Ego et ceræ infusam dilexi imaginem pietate repletam. Vidi enim angelum in imagine persequentem multitudinem barbarorum, et Davidem vere dicentem: *Domine, in civitate tua imaginum eorum ad nihilum rediges* (Psal. lxxii). » Ecce lucidissime ostendit pater quomodo intelligendum est.

Item sancti Athanasii de interpretatione psalmodum, inter cætera: « *Civitas enim Domini, quæ sursum Jerusalem: imago autem eorum, terrestris.* Quod enim dicit, tale est: Quoniam terrestris, inquit, induti sunt imaginem, et non cælestis, propter hoc ad nihilum redigentur. Audient enim illo tempore: *Nescio vos* (Matth. xxv), ut pote non indutos eadem Domini imagine, etc. »

Item sancti Augustini in ejusdem psalmi explanatione (Circa med.), inter cætera: « *Quicumque ista non habetis, non cupiatis; quicumque habetis, non in eis præsumatis.* Ecce dixi vobis: non dico: *Damnami, quia habetis; sed damnami, si de talibus præsumatis, si de talibus inflemini, si propter talia magni vobis videamini, si propter talia pauperes non agnoscatis, si generis humani conditionem communem propter excellentem vanitatem obliviscamini.* Tunc enim Deus necesse est retribuatur in novissimo, et in civitate sua imaginem talium ad nihilum redigat. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XLIII. — Reprehensio. Quod non, ut illi gloriantur, propter illos dictum est qui imagines adorant: *Quoniam non derelinquit Dominus virgam peccatorum super sortem justorum, ut non extendant justi ad iniquitatem manus suas* (Psal. cxiv).

Responsio. Recte cum propheta dixerunt: quia virga peccatorum hæretici sunt, et sors justorum orthodoxi, quemadmodum sanctus Augustinus in eodem psalmo explanavit, dicens: « *Sentitur ad tempus virga peccatorum super sortem justorum, sed non ibi relinquitur: non erit in æternum. Veniet tempus, quando Christus in claritate sua apparens, congreget ante se omnes gentes, et diridat eas, sicut diridit pastor hædos ab ovibus. Oves ponet ad dexteram, hædos ad sinistram, etc.* » (Matth. xxv.)

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XLIV. — *Reprehensio.* De eo quod Joannes presbyter, Theodosius abbat monasterii sancti Andreæ, recitante verba Joannis Chrysostomi, et dicente: Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem, dixit: Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est, quoniam angelus Domini percussit centum octoginta quinque millia Assyriorum in una nocte (IV Reg. xix), in circuitu Jerusalem exercitantium?

Responsio. Jam superius vobis exaravimus propter quod sanctus Joannes Chrysostomus protulit ipsum aspectum, sed ipsa varia multitudo unde fuisset transiit. Idcirco Joannes presbyter ex proprio arbitrio dixit, secundum divinam Scripturam existimans esse, quando angelus Domini percussit centum octoginta quinque millia Assyriorum in una nocte, in circuitu Jerusalem exercitantium? Nam utrum sic esset, an non, minime confirmavit, sed interrogative taliter memoravit.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XLV. — *Reprehensio.* Dementissimum et ratione carens dictum Joannis presbyteri Orientalium, in eo quod ait quoniam non a-sistente imperatore imago ejus honoratur: non enim inhonoratur: quatenus et nunc dominatore omnium Jesu Christo visibiliter nobis non apparente (invisibilis enim est carnalibus nostris oculis, sicut enim Deus, ubique ad-est), honorandam ejus imaginem, sicuti et in imperatore, Pater sensit.

Responsio. Non ex se hæc dixit Joannes presbyter Orientalium, sed de libro sancti Anastasii episcopi Theopoleos, qui in eadem synodo lectus est, et ideo dixit: Ostendit Pater quod non assistente imperatore imago ejus honoratur, non enim inhonoratur, et quod sequitur, ut supra.

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XLVI. — *Reprehensio.* De eo quod Joannes presbyter et legatus Orientalium incaute imaginum adorationem stabilire nitens, dixisse legitur: Erexit Jacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum.

Responsio. In similitudine hoc dixit, quia cum evigilasset, tunc ille erexit titulum lapideum in loco quo locutus fuerat ei Deus, libans super eum libamina, et effundens oleum, vocansque nomen loci Bethel (Gen. xxxv). Et ideo plures similitudines interpretationum habere videtur. De libro beati Augustini, de Tractatu Esau et Jacob: « Inteligit, inquit, sanctitas vestra; multis enim modis significatur una res, id est Ecclesia. » Et post pauca: « Quia una res multis modis significatur, quæ nihil horum est per evidentiam, omnia est per figuram, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XLVII. — *Reprehensio.* Quam absurde agunt qui ad confirmandas imagines exemplum divine legis proferunt, dicentes propitiatorium, et duos cherubim aureos, et arcam testamenti, præcipientem Domino, Moysen fecisse.

Responsio. Jam superius mitissime exaravimus qualiter prædecessores nostri sanctissimi pontifices ad confirmandas imagines divine legis exemplum in eorum posuerunt sacris conciliis. Unde sanctus Gregorius Theologus in sermone de Pascha (Orat. 2 de Pascha, ante medium), inter cætera ait: « Et qui loquebatur ante ipsum ad Moysen, tunc cum de istis legem daret, Vide enim, inquit, omnia facies secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte (Exod. xxv), adumbratione quadam descriptionem invisibilium ostendens esse visibilia: et snadeor nihil horum sine causa, neque irrationabiliter nec humi repens ordinatum esse, nec quod indignum esset et Dei constitutionibus et Moysis ministerio, etc. »

A Item beati Augustini de libro Exodi inter cætera: « Facta credidimus, quemadmodum facta legimus, et tamen ipsa facta umbras fuisse futurorum apostolica doctrina cognoscimus. Putamus ergo specialiter [spiritaliter] esse investiganda quæ facta sunt, facta tamen esse negare non possumus, etc. »

CAP. XLVIII. — *Reprehensio.* Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intelligere quam intelligendæ sunt, et ad hos sensus usurpatis accommodare quos illæ non continent: sicut in erronea synodo, quæ in Nicæa regnante Constantino mediante Irene matre ejus, residente Tarasio Constantinopolitano neophyto episcopo, gesta est.

Responsio. Hæc subjectæ reprehensiones non ex synodo, sed de sensu tractatæ sunt libri beati Augustini de eo quod apparuit Deus Moysi, ad finem ejusdem libri, ubi ita explanatum est. Omnia ergo futuri populi signa sunt et mysteria de Domino nostro Jesu Christo, et si qua alia sunt in libris veteribus sacramenta, sive illa intelligamus, sive non intelligamus, querentem desiderant, non reprehendentem. Petamus ergo, queramus et pulsemus, ut aperiatur nobis. Illis futura prædicta sunt sacramenta, nos præsentia videmus in Ecclesia.

CAP. XLIX. — *Reprehensio.* Quæ sit differentia imaginis et similitudinis, sive æqualitatis.

Responsio. Quis de fidelibus ignorare se putat aliquando, quæ sit imago, aut similitudo, vel æqualitas? In sancta vero catholica et apostolica Ecclesia humilibus datur gratia. Nam differentia mathematicorum exterioris arte disciplinæ fideles conservare despicunt, beato Ambrosio dicente in libro primo de Fide (cap. 3), ubi inter cætera inquit: « Dicendum est nobis quod scriptum est: Cavete ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, et secundum elementa hujus mundi, et non secundum Deum (Coloss. ii). Omnem enim vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur, non astruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum. Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis. »

CAP. L. — *Reprehensio.* Quod contra beati Gregorii instituta sit imagines adorare seu frangere, et quia Vetus et Novum Testamentum, et pene omnes præcipui doctores Ecclesiæ consentiunt beato Gregorio in non adorandis imaginibus, nec ut aliquid præter Deum omnipotentem adorare debeamus, in multis locis confirmat sanctus Gregorius papa.

Responsio. Nequaquam sacras contempsit imagines aliquando, sed magis constantissime observavit, et eorum veneratus est figuras. Illud autem quod pene omnes præcipui doctores Ecclesiæ consentiunt beato Gregorio, irrationabile fuit scribere, quia sanctus Gregorius ad prædecessores suos Patres atque præcipuos doctores sanctæ catholicæ Ecclesiæ obediens et consentiens fuit. Nam illi beatus Gregorius in hoc existentes mundo nescierunt, nisi solus ille qui quos præscivit et prædestinavit, etc. Nam qualiter sanctos prædecessores suos veneratus sit, proferimus epistolam ejusdem sancti Gregorii (Lib. vii, epist. 7) ad Eulogium patriarcham Alexandrinum directam, ubi inter cætera: « Præterea de Eudoxii hæretici persona, de cujus errore in Latina lingua nihil reperi, mihi a vestra beatitudine largissime gaudeo satisfactum. Virorum quippe fortissimorum Basilii, Gregorii atque Epiphaniî testimonia protulisti, et manifeste peremptum cognoscimus eum in quem heroes nostri tot jacula dederunt, etc. » De veneratione vero sacrarum imaginum, sicut in cæteris epistolis suis sanctus Gregorius docuit, ita et in epistola sua ad Januarium episcopum Calaritanum (Lib. vii, ind. 2,

epist. 5), quæ sic incipit: « Judæi de civitate vestra huc venientes questi nobis sunt quod synagogam eorum, quæ Calatis [Caralis] sita est, Petrus qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum Deo volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indisciplineatis, sequenti die baptismatis sui, hoc est Dominico, in ipsa festivitate Paschali, cum gravi scandalo sine vestra occupaverit voluntate, atque imaginem illic genitricis Dei Dominique nostri, et venerandam crucem, vel birrum album, quo de fonte surgens indutus fuerat, posuisset. » Et post pauca: « Considerantes hæc de re vestre voluntatis intentum ac magis iudicium, his hortamur affatibus ut, sublata exinde cum ea quæ dignum est veneratione imagine atque cruce, debeatis quod violenter ablatum est reformare. » Et post pauca: « Ne ergo superscriptus Petrus, vel alii qui ei in hac indisciplineationis pravitate præbuere solatium sive consensum, hoc zelo fidei se fecisse respondeant, ut per hoc quasi eis necessitas fieret convertendi, admonendi sunt; atque scire debent quia hæc circa eos temperantia magis utendum est, ut trahatur ab eis velle non reniti, non ut adducantur inviti, quia scriptum est: *Voluntarie sacrificabo tibi*, etc. » (Psal. lxxiii.) Ecce sanctus Gregorius non est ausus contradicere tali fidei pro sacris imaginibus, sed magis eam confirmavit, ubi dixit: « Non adducantur inviti. »

CAP. LI. — *Reprehensio*. Quod contra Dominicæ vocis imperium faciunt hi qui parentes eorum anathematizant: et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuere, isti ab hæreticis geniti, docti et consecrati sunt; sive non iudicandis his qui de sæculo recesserunt, vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Responsio. Isti qui hoc ex sensu scripserunt, vel ad magnisonum Ezechielis prophetam attendere debebant, dicentem: *Vivo ego, dicit Dominus, si erit vobis ultra parabola hæc in proverbium in Israel. Ecce omnes anime meæ sunt: ut anima patris, ita et anima filii mea est. Anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Et infra: Et cum averterit se impius ab impietate sua quam operatus est, et fecerit iudicium et iustitiam, ipse animam suam liberavit. Et post plura: Nolo mortem impij, sed ut revertatur impius a via sua et vivat. Convertimini a viis vestris pessimis, et quare moriemini, domus Israel? Tu itaque, fili hominis, dic ad filios populi tui: Iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die peccaverit: et impietas impij non nocebit ei, in quacunque die conversus fuerit ab impietate sua, etc. (Ezech. xviii et xxxiii.)* Nam, ut sanctus Gregorius in Dialogis suis meminit (Lib. iii, c. 51), Ermigildo regi ab Ariana hæresi ad fidem catholicam converso, quid nocuit pater suus Arianus Livigildus Wisigothorum rex? Prorsus credimus quia nihil, sed magis cum in perditionem anime suæ ipse pater ejus Arianus pro vera et orthodoxa fide eum occidi fecit, constantissimus Dei confessor et martyr effectus est: pater vero ejus Arianus in ignem æternum pro Ariana fide sua deductus est. Et quid potuit fidelem filium suum in quocunque ledere capitulo? Tunc namque gaudet sancta catholica et apostolica Ecclesia quando inimicos suos, videlicet hæreticos, videt in vera confessione ad eam reverti, Domino dicente: *Gaudium erit super uno peccatore, etc. (Luc. xv.)* Et si de uno gaudium sit, quanto magis de tot millium hominum reversione? quis audebit de fidelibus tandem aliquando resistere? Item ex sancto Augustino in psalmo lxxxv, inter cætera dicente (Post principium): « Peccata parentum non pertinent ad filios, quæ faciunt parentes jam natis illis. Jam enim filii nati ad se pertinent, et parentes ad se pertinent. Itaque illi qui nati sunt, si tenuerint vias parentum suorum malas, necesse est

portent et merita ipsorum. Si autem mutaverint se, et non fuerint imitati parentes malos, incipiunt habere meritum suum, non meritum parentum suorum. Usque adeo autem non tibi obest peccatum patris tui, si te mutaveris, ut nec ipsi patri tuo obsit, si se mutaverit, etc. »

CAP. LII. — *Reprehensio*. Quod inutiliter et incaute Græci Ecclesiam catholicam anathematizare conati sunt in eorum synodo, eo quod imagines non adoret: cum utique prius debuerint omnino scrutari, quid uniuscujusque partis Ecclesia de hæc causa sentire vellet.

Responsio. Illi non anathematizaverunt catholicam Ecclesiam, sed magis ad eam reversi, anathematizaverunt pseudosyllogum illum una cum complicibus ejus hæreticis, qui sacras imagines in sancta Ecclesia a priscis temporibus constitutas, inverecunde et incaute non solum deposuerunt, sed insuper incenderunt. Et ideo secundum traditionem sanctæ catholice et apostolicæ Ecclesiæ ab ipsa reversi hæresi, specialiter eam contemnentes anathematizaverunt. Item ex epistola sancti Gregorii ad Eusebium archiepiscopum Thessalonicensem directa (Lib. vii, ind. 2, epist. 8): « Hortamur, ut cum omni vivacitate ac sollicitudine fraternitatis hoc vestra rimari cura non desinat, et si ab hac eos insontes pravitate reperiit, scandalum de filiorum suorum mentibus habitatorum satisfactione removeat, atque inter omnes hæreses specialiter Severum ac Nestorium anathematizent, etc. » Sic et isti fecerunt, de propria eorum hæresi revertentes.

CAP. LIII. — *Reprehensio*. Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Irene in eorum synodo fecisse legitur.

Responsio. In ipsis enim exordiis Christianorum, cum ad fidem converteretur imperator Constantinus, mater sua Helena Augusta ad eum cum duodecim scribis et Phariseis, ac magistris et principibus Judæorum in urbem venit Romam et ipsa una cum filio suo Constantino Augusto concilium Judæos cum Christianis facere censuerunt. In quo presidens sanctus papa Silvester cum pluribus sanctissimis episcopis, in ampliorem statum dilatantes Christianorum fidem, tam per sacram Scripturam quamque per miracula, Domino protegente, victores effecti sunt. Sed et sanctus Leo papa egregius doctor, pro sacrosanto quarto concilio ad Pulcheriam Augustam emisit epistolam suam. Unde et ipsa per semetipsam in sancta quarta synodo sedit, una cum fidelissimo Marciano imperatore. Item ex libro sancti Augustini, de eo quod in Genesi sexto die factum legitur, inter cætera: « Produxit terra herbam pabuli et ligna fructifera: Producent et homines in Ecclesia opera misericordiæ: post ipsa opera, quæ etiam Domino exhibita sunt, cum esset in carne, non solum a viris, sicut fuit Zachæus, sed etiam a mulieribus quæ ei ministrabant de substantia sua, etc. »

CAP. LIV. — *Reprehensio*. Quod non ideo adorandæ sunt imagines quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa demonstrata fuisse videntur, cum tamen non omnes res adorentur per quas vel in quibus miracula apparent.

Responsio. Jam superius exaravimus pro adorandis imaginibus, qualiter in eorum explanaverint definitione, demonstrantes eis oculum et honorabilem salutationem reddere, nequaquam secundum fidem nostram veram culturam, quæ decet solum divinam naturam. Ex libro sancti Augustini in psalmo lxxvi (Post medium), inter cætera: « Tu vere magnus Deus faciens mirabilia in corpore, in anima solus faciens. » Et post pauca: « Fecit et Moyses, sed non solus, fecit et Elias, fecit et Eli-seus, fecerunt et apostoli, sed nullus eorum solus. Illi cum facerent, tu cum eis; tu quando fecisti, illi non tecum. Non enim tecum fuerunt cum fecisti,

quando et ipsos tu fecisti. Tu es Deus, qui facis mirabilia solus, etc. »

CAP. LV. — *Reprehensio.* De eo quod apocryphas et omni derisione dignas nentias suis locutionibus interposuerunt.

Responsio. Ad derisionem et opprobrium hereticorum, qui pseudosyllogum illum fecerunt, eorum apocryphas nentias, quas deliraverunt, in medium deduxerunt, demonstrantes eis qualem errorem conabantur in sanctam catholicam et apostolicam introducere Ecclesiam. Et ideo quia ex ipsa reversi sunt haeresi, cum propheta caneant pro ipsis haeticis: *Inimici defecerunt fraxem in finem*, etc. (*Psalm. ix.*) alia plura. Item sancti Gregorii Theologi de sermone in Epiphaniis (*Oratione in sancta lumina*), inter cetera: « Accedamus ad lucem, et efficiamur etiam ipsi lux participatione lucis aeternae. » Et post pauca: « Nunquid tale aliquid in mysteriis suis habent paganorum delira commenta, et mysteria obscura, adinventiones demonum, aut furiosae mentis vesana figmenta, tempore confirmata, et fabulis commendata? Ea enim, quae tanquam vera adorant, rursum ficta esse et composita per fabulas docent. Quod si essent vera, utique fabulosa non essent, cum sint omni genere contraria sibi veritas et figmentum. Sed agunt omnia, tanquam vere pueri in plateis ludentes ac sibi invicem illudentes. Nulla ibi virilis sensus et perfectae rationis assertio, nihil quod proferre valeant adversus cultores verbi Dei, et alia similia plura.

CAP. LVI. — *Reprehensio.* De eo quod quanto plura exempla hereticorum et imagines spernentium vel despicientium trahunt, tanto parentes suos maioribus conviciis et injuriis inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte fuisse profitentur.

Responsio. Ecce ipsum unum tenorem in hoc capitulari saepius referunt, quia parentes eorum desperaverunt atque injuriantes inhonoraverunt. Et ideo et nos, ut superius exaravimus, pro hujusmodi breviter addentes dicimus, quia nec parentes boni possunt filiis malis prodesse, neque filii boni possunt parentibus malis auxiliium ferre, sed unusquisque pro se reddet rationem Deo. Magis autem multum laudabiles sunt qui parentes eorum non sequuntur in saevissimo errore, reversi ad veram fidem orthodoxam sanctae catholicae et apostolicae Ecclesiae. Ex libro sancti Augustini de prophetia (*Tract. de oribus*, circa finem), ubi ad oves loquitur Deus, inter cetera: « Ergo quicumque ab haeticis transierint ad Catholicam, non habebunt hoc opprobrium gentium, nec portabunt maledictum dissensionis, quia permanent in radice unitatis, in plantatione charitatis: *Non portabunt maledictum, et scient quoniam ego sum Dominus Deus eorum, et ipsi populus meus domus Israel, dicit Dominus Deus (Ezech. xxxiv.)* »

CAP. LVII. — *Reprehensio.* Quod non sit contra religionem Christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines.

Responsio. Ex libro beati Augustini de tractatu Proverbia Salomonis, inter cetera: « Invenis hominem porrigentem manu eleemosynas pauperum, nec tamen de Deo ibi cogitantem, sed hominibus placere cupientem. Lanea vestis videri potest, interiore lineam non habet. Invenis alium dicentem tibi: Sufficit mihi in conscientia Deum colere, Deum adorare: quid mihi opus est aut in ecclesiam ire, aut visibiliter misceri Christianis? Lineam vult habere sine tunica: non novit, non commendat talia opera mulier ista. Dicenda sunt quidem et docenda spiritalia sine carnalibus, sed illi qui accipiunt debent tenere spiritalia, et non carnaliter operari carnalia, etc. »

CAP. LVIII. — *Reprehensio.* Quod non parvi sit erroris, manufactas imagines arcae testamenti Domini coequare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt.

Responsio. Item ex tractatu sancti Augustini de Eran et Jacob, inter cetera: « Duo Testamenta di-

cuntur in lege, unum Vetus, alterum Novum. Vetus promissiones habebat temporales, sed significationes spirituales. Intendat charitas vestra. Si promissa est Judeis terra promissionis, significat aliquid spiritaliter terra promissionis. Si promissa est Judeis civitas pacis Jerusalem, significat aliquid nomen civitatis Jerusalem: » et similia alia plura. Unde, ut superius exaravimus de eodem libro sancti Augustini una res multis modis significatur: quae nihil horum est per evidentiam, omnia est per figuram, etc.

CAP. LIX. — *Reprehensio.* Quod non sint coequandae imagines reliquiis sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo fecerunt, eo quod reliquiae aut de corpore sunt, aut de his quae in corpore, aut de his quae circa corpus cujusdam sancti fuerunt: imagines vero nec in corpore, nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis quibus ascribuntur.

Responsio. In sacris praedictis conciliis praecessorum meorum sanctissimorum pontificum haec oblata sunt testimonia, id est sancti Gennadii Massiliensis episcopi, qualiter veneranda sint corpora vel reliquiae sanctorum, capitulo 40: « Sacrorum corpora, et praecipue beatorum reliquias, ac si Christi membra sacratissime honoranda, et basilicas eorum nomine appellatas, velut loca divino cultui mancipata, affectu piissimo et devotione fidelissima advenias. Si quis contra hanc sententiam venit, non Christianus credatur, sed Enoimianus. » Item de petitione clericorum et monachorum sanctae Antiochenae Ecclesiae adversus Severum haeticum in sancta quinta synodo: « Neque enim de sanctis altaribus pepercit, sacratissima vestimenta vasaque nonnulla discerpens, ceteraque fundens distribuit consentientibus sibi (In synodo sub Menna, act. 1). Ausus fuit enim ille, beatissimi, quae in typum Spiritus sancti aureae argenteaeque columbae pendebant supra sacratissimos fontes et altaria, cum reliquiis usurpare, dicens: Non est necesse in specie columbae Spiritum sanctum nominare, etc. »

CAP. LX. — *Reprehensio.* Quod haec synodus, quae nec synodus quidem dicenda est, nullatenus aequipari possit Nicaenae synodo, quamquam in eodem sit agitata loco, sicut Joannes presbyter adulanter dixisse perhibetur: quippe cum ab ea non solum in ceteris, sed in symbolo discrepare noscatur.

Responsio. Jam superius exaravimus hujus synodi divina dogmata irreprehensibilia existere, sicut praecipuorum sanctorum Patrum mirifice demonstrant opuscula. Nam si quis a praedictae synodi symbolo discrepare se dixerit, discrepare videtur a sanctorum sex synodorum symbolo, eo quod isti non ex se, sed per sanctorum dogmatum constitutiones locuti sunt. Ex libro sanctae sextae synodi, inter cetera (*Act. 17*): « Sufficiebat quidem ad perfectam orthodoxae fidei cognitionem atque confirmationem, pium atque orthodoxum hoc divinae gratiae symbolum. Sed quoniam non destitit ab exordio adinventor malitiae, cooperatorem sibi serpentem inveniens et per eum venenosam humanae naturae affrensam mortem: ita et nunc organa ad propriam suam voluntatem apta reperiens, etc. »

Item ex libro sancti Augustini de Prophetia (*Loco citato*), ubi ad oves loquitur, inter cetera: « Lateribus et humeris vestris impellebatis, et cornibus vestris percutiebatis, et omne quod deficiebat comprimiebatis, quousque dispergeretis eas foras: et salvabo oves meas. Sicut detestanda eorum iniquitas et crudelitas, ita laudanda pastoris nostri et Dei nostri misericordia. » Et post pauca sequitur: « Et super omnem terram gloria tua. Sponsus in caelo est, sponsa in terra est. Ille super omnes caelos, illa super omnem terram. O haetice, credis quod in caelo non vides; negas quod in terra vides? Dicat ergo haec, dicat et audiat, salvet oves suas. Et salvabo, inquit, oves meas, et jam non erunt in devastationem: et judicabo inter ovem et ovem,

et excitabo super eas pastorem unum, et reliqua. » **A** num imperatorem misit, de Patre et Filio orthodoxe dogmatizans, inter cætera inquit : « Est enim plenitudo divinitatis in Patre, et plenitudo divinitatis in Filio. » Et de Spiritu sancto nil dixit, quia tantummodo de Patre et Filio explanavit. Et Basilius hæresim, quam abjiciens anathematizavit, et confessionem de vera religione orthodoxæ fidei faciens, imagines sacras et lipsana sanctorum amplectens venerabiliter suscepit, de quibus dudum errorum ha'uit. Nam de remissione peccatorum, sive carnis resurrectione, seu vita futura, nullum habuit errorem, neque orthodoxæ fidei sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ in hoc contraxit, sicut illi flebiles et infelices hæretici, qui ex occasione imaginibus et lipsanis sanctorum detrachere conati sunt, cum ipsis sacris imaginibus ipsa lipsana sanctorum ejicientes atque abnegantes contempserunt. Sed vae illis, quia de via recta declinantes, per erroneam semitam plenamque fructibus gradientes, in foveam inciderunt, quam facientes, arsurus sunt in æternum. Si enim explanare voluerimus de lipsanorum sanctorum veneratione per divinarum Scripturarum et sanctorum Patrum opuscula, quis valebit scribere, aut chartas proferre? Pauca enim ex multis breviter memoramus sancti Basilii episcopi Cæsariæ Cappadociæ, in interpretatione psalmi cxv, inter cætera : « Ante hoc dicebatur sacerdotibus et Nazareis. Quoniam omnis qui tetigerit mortuum, immundus erit, et ut lavet vestimenta sua. Nunc autem qui tetigerit ossa martyrum, accipiet aliquam participationem sanctificationis de corpore assistente gratia. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*, etc. » (Psalm. cxv.) Item sancti Joannis Chrysostomi episcopi Constantinopolitani in sermone in Epistolam beati Pauli apostoli ad Romanos (Serm. 32), inter cætera : « Ego autem et propter hoc Romam diligo. Insuper adhuc et aliunde eam habeo laudare, et pro magnitudine, et pro antiquitate, et pro specie, et pro multitudine, et potentia, et directionibus in præliis. Omnia autem talia derelinquens, pro hoc eam beatifico, quia et vivens eis scribebat, et sic eos diligebat, et præsentialiter eis locutus est, et vitam ibi temporalem finivit, et sanctum corpus ejus ibi habent, pro quo et honorabilior civitas magis quam pro aliis. Et sicut corpus magnum et forte oculos habet duos splendentes; sacrorum horum corpora, id est Petri et Pauli : ita non est cælum splendidius, quando sol emittit radios, sicut Romane urbis hæc duæ lampades ubique in mundo illuxerunt. Exinde ergo rapietur Paulus, exinde Petrus. Considerate et tremite : qualia videbit insignia Roma, Paulum subito surgentem a loco requitionis sue simul cum Petro, et proficiscentem obviam Christo? Quale mandat Christo donum Roma? quales coronas civitas continet duas? quales catenas aureas circumnectit? quales habet fontes? Pro hoc admiror civitatem, non pro multitudine auri, non pro columnis, non pro alia phantasia, sed pro egregiis cæcaminibus summæ Ecclesiæ. Quis mihi tribuet perfundi corpore Pauli, et adhærere sacre sepulture et pulverem sanctum videre corporis illius, in quo imitatus est Christum, in quo Christi stigmata portavit, in quo ubique prædicationem disseminavit? Pulverem illum corporis ejus, per quod ubique occurrit? pulverem oris illius, per quod Christus annuntiabatur, et lux lucebat, etc. »

Responsio. Sancti Gregorii papæ ex epistola ad Serenum episcopum Massiliensem directæ (Lib. ix, epist. 9), inter cætera : « Dic, frater, a quo factum sacerdote aliquando auditum est quod fecisti? Si non aliud, vel illud te non debuit revocare, ne despectis aliis fratribus solum te sanctum et esse credere sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud per picturæ historiam quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus Scriptura, hoc idiotis pictura præstat cernendum : quia in ipsa ignorantibus videtur quid sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde et præcipue gentibus pro lectione pictura est : quod magnopere a te, qui inter gentes habitas, attendi debuerat. » Et post pauca : « Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. » Et rursus : « Quia picturas imaginum, quæ ad dedicationem imperiti populi fuerant factæ, ut nescientes litteras, ipsam historiam attendentes, quid actum sit discerent, etc. » Item Sophronii episcopi Hierosolymitani, qui ita explanavit in sancta sua synodica, quæ in sancto sexto concilio oblata et mirabiliter suscepta est, de Spiritu sancto dicens : « Vere Patri et Filio consempiternum, consubstantialiæ atque contritulem. ejusdemque essentia etque nature. Similiter et deitatis Trinitatem consubstantialiæ, cohonorandamque ac consessorem, connaturalem et cognatam atque contritulem, in unam coconsecrulam deitatem : atque in unam copulandam communem dominationem, absque personali confusione, et absque substantiali divisione. Trinitatem itaque in unitate credimus, et in unitate trinitatem glorificamus, et cætera. » Item ex epistola sancti Athanasii ad Epictetum directæ, inter cætera : « Eorum vero qui putantur recte credere secundum omnia quæ dicta sunt a sanctis Patribus, qui propter inquisitionem immutare volentes, nihil aliud faciunt nisi secundum quod scriptum est : Proximum quidem potant insipientia : repugnant autem ad nullam utilitatem, sed ut simplices tantum evertant, etc. » Item sancti Augustini lib. vii de Trinitate (cap. 6), inter cætera : « Sic dicamus tres personas, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, quemadmodum dicuntur aliqui tres amici, aut tres propinqui, aut tres vicini, quod sint ad invicem, non quod unusquisque eorum sit ad seipsum. Quapropter quilibet ex eis amicus est duorum cæterorum, aut propinquus, aut vicinus, quia hæc nomina relativam significationem habent, etc. » Item ejusdem sancti Augustini lib. vii de Trinitate (in principio), inter cætera : « Tantum esse æqualitatem in ea Trinitate, ut non solum Pater non sit major quam Filius, quod attinet ad divinitatem, sed nec Pater et Filius simul majus aliquid sint quam Spiritus sanctus, aut singula quæque persona quælibet trium minus aliquid sit quam ipsa Trinitas. » Dicta sunt hæc, et si sapius versando repetitur, familiarius quidem innotescunt : sed et modus aliquis adhibendus est, Deoque supplicandum devotissima pietate, etc.

IN ACTIONE PRIMA.

CAP. IV. — Reprehensio. De eo quod Basilius archiepiscopus in suæ fidei lectione, post confessionem Patris, et Filii, et Spiritus sancti, imaginum et lipsanorum osculationem et adorationem inseruit, fidem se habere dicens, participari ab his sanctificationem : remissionem vero peccatorum, sive carnis resurrectionem, seu vitam futuram omnino tacuit.

Responsio. Sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus in libro i (cap. 2) de Fide, quem ad Gratia-

B num imperatorem misit, de Patre et Filio orthodoxe dogmatizans, inter cætera inquit : « Est enim plenitudo divinitatis in Patre, et plenitudo divinitatis in Filio. » Et de Spiritu sancto nil dixit, quia tantummodo de Patre et Filio explanavit. Et Basilius hæresim, quam abjiciens anathematizavit, et confessionem de vera religione orthodoxæ fidei faciens, imagines sacras et lipsana sanctorum amplectens venerabiliter suscepit, de quibus dudum errorum ha'uit. Nam de remissione peccatorum, sive carnis resurrectione, seu vita futura, nullum habuit errorem, neque orthodoxæ fidei sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ in hoc contraxit, sicut illi flebiles et infelices hæretici, qui ex occasione imaginibus et lipsanis sanctorum detrachere conati sunt, cum ipsis sacris imaginibus ipsa lipsana sanctorum ejicientes atque abnegantes contempserunt. Sed vae illis, quia de via recta declinantes, per erroneam semitam plenamque fructibus gradientes, in foveam inciderunt, quam facientes, arsurus sunt in æternum. Si enim explanare voluerimus de lipsanorum sanctorum veneratione per divinarum Scripturarum et sanctorum Patrum opuscula, quis valebit scribere, aut chartas proferre? Pauca enim ex multis breviter memoramus sancti Basilii episcopi Cæsariæ Cappadociæ, in interpretatione psalmi cxv, inter cætera : « Ante hoc dicebatur sacerdotibus et Nazareis. Quoniam omnis qui tetigerit mortuum, immundus erit, et ut lavet vestimenta sua. Nunc autem qui tetigerit ossa martyrum, accipiet aliquam participationem sanctificationis de corpore assistente gratia. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*, etc. » (Psalm. cxv.) Item sancti Joannis Chrysostomi episcopi Constantinopolitani in sermone in Epistolam beati Pauli apostoli ad Romanos (Serm. 32), inter cætera : « Ego autem et propter hoc Romam diligo. Insuper adhuc et aliunde eam habeo laudare, et pro magnitudine, et pro antiquitate, et pro specie, et pro multitudine, et potentia, et directionibus in præliis. Omnia autem talia derelinquens, pro hoc eam beatifico, quia et vivens eis scribebat, et sic eos diligebat, et præsentialiter eis locutus est, et vitam ibi temporalem finivit, et sanctum corpus ejus ibi habent, pro quo et honorabilior civitas magis quam pro aliis. Et sicut corpus magnum et forte oculos habet duos splendentes; sacrorum horum corpora, id est Petri et Pauli : ita non est cælum splendidius, quando sol emittit radios, sicut Romane urbis hæc duæ lampades ubique in mundo illuxerunt. Exinde ergo rapietur Paulus, exinde Petrus. Considerate et tremite : qualia videbit insignia Roma, Paulum subito surgentem a loco requitionis sue simul cum Petro, et proficiscentem obviam Christo? Quale mandat Christo donum Roma? quales coronas civitas continet duas? quales catenas aureas circumnectit? quales habet fontes? Pro hoc admiror civitatem, non pro multitudine auri, non pro columnis, non pro alia phantasia, sed pro egregiis cæcaminibus summæ Ecclesiæ. Quis mihi tribuet perfundi corpore Pauli, et adhærere sacre sepulture et pulverem sanctum videre corporis illius, in quo imitatus est Christum, in quo Christi stigmata portavit, in quo ubique prædicationem disseminavit? Pulverem illum corporis ejus, per quod ubique occurrit? pulverem oris illius, per quod Christus annuntiabatur, et lux lucebat, etc. »

Item ex sermone sancti Augustini in Natali sanctorum apostolorum, inter cætera : « Nam iste beatissimus Petrus piscator, cui jubelatur, non dico curatur, sed infirmus obsonator, modo genibus provolutus eum adorat imperator, etc. »

Item ejusdem sancti Augustini in expositione psalmi xliiv (post medium), inter cætera : « *Filii regum delictaverunt te in honore tuo* (Psalm. xliiv) ; quia non quaesierunt honorem patrum suorum, sed quaesierunt honorem tuum. Ostendatur mihi Roma »

* Hoc loco ante Sophronii dicta quedam deesse videntur.

in tanto honore templum Romuli, in quanto ostendam tibi memoriam Petri. In Petro quis honoratur, nisi ille defunctus pro nobis, etc.)

Item sancti Gregorii papae ex epistola Eusebio episcopo Thessalonicensi directa (Lib. ix, ep. 69), inter cetera: « Si autem Theodorus lector ad orationem sanctos huc ad apostolos venire voluerit, eum fraternitas vestra sine aliqua mora transmittat. » Et alia plura talia testimonia, quae exarare per ordinem longum praevideamus.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. V. — *Reprehensio.* De eo quod Theodosius Amorii episcopus desidiose sancte et unicae Trinitatis fidem tacerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit: « Conflitor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines. » Et post pauca: « Qui non instruunt diligenter omnem Christo dilectum populum adorare et venerari sacras et venerandas imagines omnium sanctorum, qui a saeculo Deo placuerunt, anathema. »

Responsio. Putamus quia zelo fidei fervens praedictus Theodosius talem orationem confessus est qualem in eorum deflitione explanaverunt. Nam et praedecessores nostros, videlicet beatissimos pontifices Gregorium et Gregorium, Zachariam et Stephanum, Paulum et iterum Stephanum, reperimus pro sacrarum imaginum erectione in Spiritu sancto ferventes, recte fidei zelum habere. Pro quo dominus Gregorius papa secundus junior, una cum 79 sanctissimis episcopis ante confessionem beati Petri apostolorum principis praesidens, multorum sanctorum Patrum testimonia roborantes, venerari et adorare sacras imagines in eorum concilio censuerunt. Porro praedecessor noster sancte recordationis quondam dominus Stephanus papa similiter cum episcopis partium Franciae atque Italiae praesidens in basilica Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, quae appellatur Constantiniana, praedecessoris sui venerabile concilium confirmans atque amplectens, magis magisque et ipse una cum omnibus episcopis presidentibus, sanctorum Patrum testimoniis adherentes, adorare atque venerari sacras imagines statuerunt. Unde et beatus Paulus apostolus docens inquit: *Teneite traditiones quas accepistis* (II Thess. ii). Et iterum: *Sed licet nos, aut angelus de caelo evangelizet vobis, praeterquam quod evangelizamus vobis, anathema sit. Sicut praediximus, et nunc iterum dico: Si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit, etc.* (Gal. i).

IN ACTIONE TERTIA.

CAP. VI. — *Reprehensio.* Ridiculose et pueriliter dictum in sententia fidei Theodori archiepiscopi: *Mirabilis Deus in sanctis suis* (Psal. lxxvii). Et continuo: *Sanctis qui in terra sunt ejus, mirificavit omnes voluntates meas inter illos* (Psal. xv), tanquam hic versiculus illum priorem subsequeretur.

Responsio. In hoc modo gratis calumniari conantur; quia sancta Ecclesia in matutino Deo canere laudes surgens, in primis: *Domine labia mea aperies* (Psal. l.) dicit, et post: *Venite exsultemus Domino* (Psal. xciv); sic incipit: *Beatus vir* (Psal. i). Similiter Paulus apostolus fideliter prophetarum nomina percurrens per ordinem, post Jephie David memoravit, et sic Samuel. Sed et plura sanctorum opuscula invenimus ferre testimonia de Novo et sic postmodum de Veteri Testamento: sed hoc nullus audeat quispian de fidelibus talia in ridiculo habere. Item sanctus Joannes Chrysostomus in interpretatione epistolae beati Pauli apostoli ad Hebraeos (Homil. 7), inter cetera docens, inquit: « Non videbit Dominus, nec intelliget Deus Jacob (Psal. xciii). Et iterum: *Labia nostra a nobis sunt, quis noster Dominus est* (Psal. xi)? Et iterum: *Propter quid irritavit impius Deum* (Psal. ix)? Et rursum: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Cor-

* Habetur in concilio Ephesino, actione prima.

A rupti sunt, et abominabiles facti sunt in voluntatibus suis, etc. (Psal. xiii). »

Item ejusdem sancti Joannis Chrysostomi in interpretatione epistolae beati Pauli apostoli ad Romanos (Homil. 7): « Pro quo et Matthaeus initium faciens Evangelii, utrumque horum memorat primum, et tunc per ordinem profert parentes eorum, dicens: *Liber generationis Jesu Christi* (Matth. i). Non sustinuit dicere post Abraham, Isaac et Jacob, sed ante Abraham David memoravit, et, quod est mirabile, quoniam ante Abraham David posuit, sic dicens: *Fili David, filii Abrahae, et tunc cepit dicere per ordinem, etc.* »

IN ACTIONE PRIMA.

CAP. VII. — *Reprehensio.* Contra eos qui dicunt: Deo cooperante nos direximus congregare vos, sive, Congregavit vos Deus, concilium proprium statuere volens.

Responsio. In fine Evangelii sancti Marci: *Illi autem profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis* (Marc. xvi). Item sancti Cyrilli in sermone sanctae Dei genitricis, inter cetera: « Gloria quidem tibi a nobis sancta mystica Trinitas, quae hos et nos omnes convocavit in hanc vocationem Dei genitricis Mariae, etc. » Item ex sancta sexta synodo, actione decima octava, post subscriptiones episcoporum et imperatoris, Constantinus piissimus imperator dixit: « Deum testem proferimus. » Et post pauca: « Cum ergo Deo complacuit tempus concedere, invitavimus fieri collectionem vestram, ad considerandum nobis sanctas Dei Scripturas, omnemque vocis sive assertionis novitatem quae adjecta est ad intemeratam nostram Christianorum fidem in his vicinis temporibus, a quibusdam prava sententibus, expellendam, etc. »

IN ACTIONE TERTIA.

CAP. VIII. — *Reprehensio.* Contra eos qui dicunt quod imaginis honor in primam formam transit.

Responsio. Qui huic contradicere voluerit, sancti Basilii contradicet expositioni (Lib. de Spiritu sancto, cap. lxxv), quem nullum ex fidelibus credimus adversus ejus orthodoxam fidem expugnare. Quia ipse in sacratissima epistola sua, quam misit ad Amphilo- chium, inter cetera istud explanavit capitulum. Item sancti Severiani episcopi Gabalanensis, alias Gavalensis, in homilia in qua demonstravit Scripturas per Dominum explanatas, inter cetera: « Vestem imperialem si injuriaveris, nunquid qui eam induit injuria afficit? Nescis quoniam si quis imaginem imperatoris injuriaverit, primae formae dignitati affert injuriam? Nescis quoniam si quis imaginem quae a ligno detrahit, non sicut in inanimatam materiam audens sic judicatur, sed sicut qui adversus imperatorem manus extendens foedit materiam, sine anima imperatoris, segregatam ab imperatore? Imago enim omnino si feriatur, ejus injuria imperatore attin- git, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. IX. — *Reprehensio.* Quod infauste et praecipitanter sive insipienter Constantinus Constantiae Cypri episcopus dixit: « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines, et quae secundum servitium adorationis, quae substantiali et vivificatrici trinitati emitto. Et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta catholica et apostolica Ecclesia segrego, et anathemati submitto, et parti eorum qui abnegaverunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto. »

Responsio. Ex prava revertentes haeresi, totis nisibus eorum, tentaverunt sancta catholica et apostolica in ipsorum confessione satisfacere Ecclesiae, et ideo talem adorationem se confessi sunt pro sacris imaginibus credere qualis in definitione synodi con-

stituta est inter cætera (Act. 7): « Reordinari venerandas et sanctas imagines, quæ ex coloribus et metallo et cætera materia opportune habentur in sanctis Dei ecclesiis, in sacris vasis, et in vestibus, parietibus et tabulis domibusque et viis: quasque Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi imagines, interemeratæ domine nostræ sanctæ Dei genitricis, pretiosorum angelorum et omnium sanctorum et iustorum virorum. Quantum enim frequenter per imaginariam reformationem videntur, tantum et qui eas aspiciunt assurgunt ad [prototyporum] primæ formæ memoriam et dilectionem, et ut his oculum et honorabilem salutationem reddant, nequaquam autem secundum fidem nostram veram culturam, quæ decet solam divinam naturam, sed quemadmodum signo pretiosæ et vivificæ crucis, et sanctis Evangelii, et cæteris sacris ornatis, etc. »

IN ACTIONE SECUNDA.

CAP. X. — *Reprehensio.* Quod Euthymius Sardenis episcopus a præfati Constantini errore non multum dissentit in eo quod ait: « Ex toto corde suscipio venerandas imagines, cum condecanti honore et amplectibili adoratione. Illos enim qui aliter aut contrarie sentiunt, aut dogmatizant contra sanctas imagines, alienos catholicæ Ecclesiæ deputans prædico, et hæreticos annuntio. »

Responsio. Ecce, ut supra diximus, secundum definitionem synodi confitentur se puram facere Ecclesiæ catholicæ confessionem in eo ubi iste ex toto corde se dicit suscipere venerandas imagines, et cum decenti honore et adoratione amplecti, ut superius in definitione synodi dictum est: « Nequaquam secundum fidem nostram veram culturam, quæ decet solam divinam naturam, sed quemadmodum signo pretiosæ et vivificæ crucis, et sanctis Evangelii, et cæteris sacris ornatis. » Et ideo dixit, « cum condecanti honore; » et promisit se contrarios catholicæ Ecclesiæ hæreticos annuntiare.

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XI. — *Reprehensio.* Quod nulla auctoritate viget, neque in ullo authenticorum librorum reperitur, quod illi dicunt per imaginem ejusdem Polemonis quandam ab aulterii perpetratione coercitam fuisse: quod quidem æquare nituntur miraculo quod fimbria Dominicæ vestis actum est, quam mulier contingens exoptatam recepit sanitatem.

Responsio. In hoc capitulo qui hæc scripserunt, in criminari moluntur, et contradicere veritati nituntur. Quod probare nequaquam possunt de illis, quod æquare Polemonis miraculum auderent cum fimbria Dominicæ vestis. In synodo vero miraculum imaginis Polemonis de sermonibus episcopi sancti Gregorii Theologi, ubi de industria verum scripsit, ipsum ostensum est testimonium, et a Basilio Ancyrae, seu et a Tarasio patriarcha Constantinopolitano, simul et a Nicephoro episcopo Dyrrachii singulatim responsum est. Basilius quidem episcopus respondit: « Sanctus Gregorius deiloquus Pater mirabilem putavit imaginem Polemonis. » Et patriarcha dixit: « Et enim castitas ex ea peracta est. Nisi enim vidisset imaginem prostituta Polemonis, nequaquam ab adulterio recessisset. » Similique et Nicephorus episcopus respondit: « Mirabilis imago et digna valde nimis, quoniam potuit mulierem erueri de abominabilis ludibrio operatione. » Et post hæc sic alius lector legit: Beati Antipatri episcopi Bostrorum ex sermone de fluxu sanguinis, ubi post multam explanationem, sanctus inquit: « Adepta donum, titulum exiit Christo, divitias quidem mendicis expendens, divitias vero reliquas offerens Christo. » Et post hæc sic iterum separatim pro miraculo fluxuosæ mulieris patriarcha respondit: « Sicut et imaginem quæ titulatur Christo eam offert, quemadmodum fluxuosa titulum. » Similiter et Basilius episcopus respondit: « Proprie dicere jubet, et suscipit prolixè qui fa-

ciunt imagines. Tamen vestra a Deo inspirata veridica excellentia ipsam synodum legi facere potest in actione quarta, utrum sic est, an non. »

IN ACTIONE SEXTA.

Tomo tertio.

CAP. XII. — *Reprehensio.* Quod non pertineat ad imaginum adorationem, ut illi stultissime et irrationaliter putant, quod per legislatorem scriptum est: *Ecce vocari ex nomine Beseleel filium Huri filii Hur de tribu Juda, et replevi eum spiritu sapientiæ et intelligentiæ ad perficiendum opus ex auro et argento: et dedi ei socium Ooliab filium Achisamech, etc. (Exod. xxxi).*

Responsio. Pro his firmissimis exemplis prædecessor noster sanctissimus dominus Gregorius secundus junior papa, in suo sacro concilio (quod et in alio concilio prædecessoris nostri domini Stephani papæ, una cum sacerdotibus partium Franciæ atque Italiæ acto, susceptum et veneratum est), in eo ipso præside sanctissimo ac beatissimo quondam domino Gregorio papa per semetipsum, similiter dixit: « Si contraria sentientibus, et irritas facere querentibus antiquas Patrum traditiones, salutis occurreret conversio, sufficerent utique ea quæ superius a nobis ex Patrum testimoniis vel sacris dicta sunt documentis. Sed quia videmus, quod moerentes dicimus, plerosque turbatis mentibus statuta conturbare Ecclesiæ, ideo, fratres charissimi, extenditur sermo, et cupimus ad compescendam erroris insaniam adhuc ex veteribus documentis aliquid dicere: forsan respiciunt inquieti. In libro enim Exodi sic legimus: *Locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere filiis Israel, ut tollant mihi primitias; ab omni homine, qui offert ultroneus, accipietis eas. Hæc sunt autem quæ accipere debetis, et cætera per ordinem, usque ad duos cherubim, qui erunt super arcam testimonii, cuncta, quæ per temandabo filiis Israel (Exod. xxv).* » Nam et aliud protulit testimonium ex libro tertio Regum, ut sileant garrientes mandato Dei. A Salomone constructo templo, « *Inter alia fecit in oraculo duos cherubim de lignis olivarum.* » Et infra: « *Et sculpsit in eis picturam cherubim, et palmarum species, et anaglypha valde prominentia, et textit ea auro: et operuit tam cherubim, quam palmas, et cætera auro (III Reg. vi).* » Ecce, charissimi fratres, consideremus quid Deo mandante Moyses fecerit, quidve Salomon sapientissimus jussu construxerit divino, etc. » Quanto debemus puro corde et animo sculptum Christum Deum nostrum, sanctamque semper virginem ejus genitricem Mariam, apostolos quoque, vel omnes sanctos Dei per eorum sacras effigies atque imagines colere vel adorare, et ad propitiandum nobis petere et relaxari delicta? Nos non ob aliud nomen imagines facimus et adoramus, sed pro nobis incarnato Verbo Dei. Si autem manufacta omnia abijcienda sunt, neque arca fœderis, neque aurei et cælati cherubim ejus debuerunt recipi, quæ per Beseleel et Ooliab facta sunt juxta præceptum Dei. Si vero illa suscepta sunt, et hæc imagines opportune recipiuntur, quoniam secundum Deum fiunt. Unde et operantur, sicut et arca, multa miracula. Nam et arca et cherubim, ut et hæc sine anima erant, et manufacta, et sculpta. Sed sicut illic per illa operabatur Deus et gloriabatur, ita et hæc simili modo secundum visiones et revelationes prophetarum coloribus distinctæ efficiuntur. Et ne aliquis propter adorationem quæ a prædecessoribus nostris sanctissimis præsulibus promulgata est, oblatrare præsumat, sciat ipsos talem adorationem docuisse qualem prædecessor noster sanctus Gregorius egregius doctor et papa in epistola sua quam in præfati concilio domini Stephani papæ Herulphus episcopus [Lingonensis] provincia Galliarum civitatis protulit, ubi inter cætera Secundinum servum Dei inclusum Galliæ docuit dicens: « Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut pro Deo aut quasi Deum colas, sed ob recordatio-

nem Filii Dei, ut in ejus amore recalescas, cujus te A imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante illam prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum aut in throno sedentem recordamur. Et dum nobis ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filium Dei reducit, animum nostrum aut de resurrectione letificat, aut de passione demulcet. Ideoque direximus tibi surtarias [Al., surcarias. H.] duas, imaginem Salvatoris, et sanctæ Dei genitricis Mariæ, beatorumque Petri et Pauli apostolorum continentes, per supradictum filium nostrum diaconum, et unam crucem, et clavem pro benedictione a sanctissimo corpore Petri apostolorum principis, ut per ipsum a maligno sis defensus per cujus sanctum lignum munimur te esse credis, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XIII. — *Reprehensio.* Quod Theodosius Myrensis episcopus ridiculose et pueriliter egerit qui, ut imaginum adorationem astrueret, somnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit.

Responsio. Cui dubium est quod et in Vetere et in Novo Testamento pluribus per somnia futura revelata sunt? Sed ut de pluribus optimum unum memoremus, sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi testimonium proferimus, qui in expositione sanctorum martyrum Gervasii et Protasii (Lib. vii, ep. 53) inter reliqua ait: « Tertia vero nocte, confecto jejuniis corpore, non dormienti, sed stupenti, quædam mihi apparuit tertia persona, quæ similis erat beato Paulo apostolo, cujus vultus me pictura docuerat, etc. » Hoc testimonium a Sergio sanctissimo quondam archiepiscopo Ecclesiæ Ravennatis per Joannem diaconum suum in præfato concilio sanctæ recordationis domini Stephani prædecessoris mei pro sacrarum imaginum veneratione oblatum est.

Item sancti Gregorii Theologi in epitaphio Cæsarii fratris sui (*Orat. funeb. in laudem Cæsarii*, circa finem), inter cætera: « Tunc Cæsarium meum videbar, nunquam abeuntem, nunquam remeantem, nunquam lamentatum, nunquam miserum, sed splendulum, gloriosum, excelsum, qualis mihi et in visione apparuisti. Hoc dilecte fratrum mihi, etc. » Sed et sanctus Gregorius papa in Dialogis suis meminit de quibusdam beatissimis viris atque religiosis feminis, simulque puellis, quod sanctam Dei genitricem Mariam atque principes apostolorum Petrum et Paulum, et sanctos martyres viderint in transitu suo. Unde eos cognoverunt nisi per picturam, sicut et beatus Ambrosius, ut superius exaravimus, dixit?

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XIV. — *Reprehensio.* Deliramentum errore plenum quod de retruso quodam dixerunt, qui dæmoni jurasse et ipsum juramentum irritum fecisse perhibetur: cujus abbas non mediocriter delirasse dignoscitur, dicens ei commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi quam abnegare adorationem imaginis Domini aut ejus sanctæ genitricis.

Responsio. Hoc testimonium ex libro præcipui doctoris sancti Sophronii o. latum est, et nullus est, ut opinamur, inter orthodoxos Christianos qui ejus deiloqua dogmata, vel quodlibet explanationis opusculum respuere auderet.

Item sancti Joannis Chrysostomi in amputatione capitis sancti Joannis Baptistæ, inter cætera: « Oportebat enim eum non vetare venerationem sacrarum imaginum. »

Item in epistola sancti Gregorii papæ ad Januarium episcopum Calaritanum directa (Lib. vii, ind. 2, ep. 5), vobis demonstrantes jam superius exaravimus.

IN ACTIONE SECUNDA.

CAP. II. — *Reprehensio.* Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum Agapii Cæsareæ Cappadociæ episcopi reprehenditur in eo quod dixit: « Scriptum est in nostris divinis Scripturis. »

Responsio. Divina Scriptura pro salute hominum prædicari a fidelibus videtur. Et ideo existimamus quod dixisset: « In nostris divinis Scripturis, gloriam et decorem fideliter ex ipsis se habere desiderans, simulque ab eadem sacra Scriptura se docente dicere, quemadmodum in sanctorum Patrum opusculis scriptum est, etc. » Sancti Augustini de proverbio Salomonis tractatu, inter cætera: « Habent et ipsi sacramenta nostra, habent Scripturas nostras, habent Amen et Alleluia nostrum, habent plerique symbolum nostrum, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. III. — *Reprehensio.* Inutile et demens, et errore plenum dictum quod dicunt: « Qui Deum timet honorat omnino, adorat et veneratur sicut Filium Dei Christum Dominum nostrum, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus. »

Responsio. Ex libro beati Augustini de filio Abraham ducto ad sacrificium, inter cætera: « Non enim frustra moti estis, cum hoc dicerem: Crux cornua habet. Sic enim duo ligna compinguntur in se, ut speciem crucis reddant. Sicut ergo in imagine crucis multis locis videmus, ut fiant duo cornua, quibus infligantur manus, cornibus hærentem arietem crucifixum Dominum video, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. IV. — *Reprehensio.* De eo quod idem Joannes non recte dixit: « Per imaginem, quæ per colores apparet, adoratur fortitudo ejus et glorificatur, et ad memoriam veniemus de ejus in terra presentia. »

Responsio. Item ex epistola sancti Gregorii papæ (Lib. vii, ep. 13), Secundino servo Dei incluso directa, inter cætera: « Quod imaginem illius quem colis tibi dirigendam per Dulcitem diaconum tuum rogasti, valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tuo intentione quæris cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana semper reddat exoptatum, et dum picturam vides, ad illum animo inardescas cujus te imaginem videre consideras, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. V. — *Reprehensio.* De eo quod dicunt: « Ejusdem criminis reus est qui imagines spernit, cujus et Nabuchodonosor, qui ossa regum Juda protulit et sepulcris, et Judaici regis oculis occisis filiis eruit, et cherubim de templo abstulit. »

Responsio. Jam per epistolam sancti Gregorii papæ superius exaravimus qualiter imagines non sunt spernendæ, sed venerandæ. Unde prædecessores nostri sæpius dicti sanctissimi pontifices in sacris conciliis talem dedere sententiam: « Si quis sanctas imagines Domini nostri Jesu Christi, et ejus genitricis, atque omnium sanctorum secundum sanctorum Patrum doctrinam venerari noluerit, anathema sit. »

IN EADEM ACTIONE.

D CAP. VI. — *Reprehensio.* De eo quod secundum Demetrii diaconi dictum, incaute et inordinate parentes eorum egerunt, duos libros inargentatos, eo quod quiddam de imaginibus in his contineretur, comburentes, et alterius libri duo folia præciderunt.

Responsio. Hoc proprium hæreticorum factum demonstratur, quemadmodum in eorum pseudosyllogo sub quondam Constantiniano hæretico imperatore deliraverunt.

Sancti Cyrilli ex epistola ad Successum episcopum Neocæsareæ (circa finem), inter cætera: « Deficientes adversus has increpationes machinati sunt aliquid amarum et hæretica impietate dignum. Corruptentes enim epistolam, et quædam auferentes, et quædam addentes ediderunt, ut putaretur memorabilem illum similia sentire Nestorio, et qui cum eo, etc. »

Item sanctæ sextæ synodi in tertia actione, inter cætera: « Sermo sanctæ memoriæ Mennæ archiepiscopi Constantinopoleos ad Vigilium beatissimum

papam Romanum de eo quod una sit Christi voluntas. Exsurgentes legati apostolicæ sedis Romæ, exclamaverunt : Piissime domine, falsatus est præsens liber quintæ synodi, etc. »

Item fertur in ipsa sancta sexta synodo (Act. 8, post medium) : « Sancta sexta synodus dixit : Ecce et hoc testimonium sancti Patris peremisti. Non congruit orthodoxis ita circumtruncatas sanctorum Patrum voces deslorare : hæreticorum potius proprium hoc est. Macarius hæreticus dixit : Et jam dixi, quia querens instabiliter intentionem meam, hoc modo desloravi. Sancta synodus exclamavit : Hæreticum seipsum manifeste demonstravit, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. VII. — *Reprehensio.* De eo quod in eodem libro in tabulis argenteis Leontius a secretis imagines cernens, antiquissimum et ingeniosissimum sui erroris emolumentum se invenisse gloriatus est.

Responsio. Item ex eodem sancto sexto concilio inter cætera (Act. 8, post medium) : « Constantinus piissimus imperator, et sancta synodus dixerunt : Edicatur Macarius, ut quid hæc necessaria sunt circumrecidit de testimonio sancti et probabilis Patris (sic)? Macarius hæreticus dixit : Ego testimonia quæ desloravi, secundum proprium intentum desloravi. » Et post pauca : « Sancta synodus dixit (Loco cit.). » Ecce, benignissime domine, et hoc testimonium absceidit. Namque post testimonia per jussionem vestræ fortitudinis relegantur, ostendent desloratione ejus obumbrata, etc. »

IN EPISTOLA IMPERATORIS.

CAP. VIII. — *Reprehensio.* De eo quod Constantinus et Irene in epistola sua venerabili papæ urbis Romæ scripserunt : « Rogamus tuam paternitatem, et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire. »

Responsio. In sancto Evangelio ita ait Dominus : Simon, ecce Satanas expetivit vos, ut cribraret sicut triticum. Ego autem rogo pro te, ut non deficiat fides tua : et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos, etc. (Luc. xxii).

Item in Epistola beati Pauli apostoli, inter cætera : Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, et posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo (I Cor. v).

Item sancti Joannis Chrysostomi in sermone de Ascensione Domini, inter cætera : « Disce quod non nostra deprecatione, qui cum offenderamus, sed postulatu ejus, qui juste nobis fuerat iratus, pax facta est. Pro Christo namque, ait Apostolus, legatione fungimur, tanquam Deo rogante per nos (Ibid.). Quid hoc est? Ipse rogat qui injuriæ passus est? Valde inquit. Nam Deus clemens, et ipse tanquam misericors pater deprecatur. Et vide qui medius est, qui reconciliator accessit, non angelus, non archangelus, sed ipse Filius deprecantis, etc. »

Item ejusdem sancti Joannis Chrysostomi in interpretatione Epistolæ ad Romanos (Homil. 5, circa fin.), inter cætera : « Quid enim post hæc? Jam non prophetas, jam non angelos, jam non patriarchas, sed ipsum misit Filium : et occisus est, et ipse veniens, et nec sic exstinxit amorem, sed accendit amplius, et manet rogans. » Et infra : « Et clamat Paulus, dicens : Pro Christo enim legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo (Ibid.). » Et post pauca : « Consideremus quoties cum injuria affecerimus post millia bona, cum tamen persisterit rogans; quoties cum transgressi simus, cum tamen ipse non negligat nos, etc. »

IN ACTIONE QUARTA

CAP. IX. — *Reprehensio.* De eo quod præfatus Joannes dixit : « In hominis forma luctatus est

cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum mens videns Deum. »

Responsio. Ex libro sancti Gregorii Theologi de deitate (Orat. 2 de Theolog., post medium), inter cætera : « Jacob enim scalam excelsam vidit. » Et post pauca : « Et quasi cum homine, Deo colloctabatur. » Et post cætera : « Et certamen pietatis translationem vocationis acceperit, transnominatus pro Jacob Israel, etc. »

Item sancti Augustini de luctatione Jacob cum angelo, inter cætera. « Tenebat ergo et luctabatur, quasi cum carnali habitu Jacob amplexi volens, dicebat : Dimitte me carnaliter, quia ecce jam mane est, ut spiritaliter illumineris, etc. (Gen. xxxii). »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. X. — *Reprehensio.* Quod non recte sentiant qui dicunt : « Si secundum Moysen legitimam traditionem præcipitur populo purpura hyacinthina in fimbriis in extremis vestimentis poni ad memoriam et custodiam præceptorum, multo magis nobis per assimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum, et horum imitati fidem secundum apostolicam traditionem. » (Hebr. xiii.)

Responsio. Credimus quia incognitum non habetis illud quod sanctus Gregorius papa, ut superius exaravimus, in epistola sua dixit (Lib. ix, ep. 9), et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. Et quatenus iterum, dum super Ezechielem prophetam tractaret de distinctione sacri eloqui, adjunxit (Homil. 10, in initio) : « Scriptura sacra cibus noster est et potus. » Et post pauca : « In rebus enim obscurioribus quæ intelligi nequeunt, nisi exponantur, cibus est : quia quiddam exponitur, ut intelligatur, quasi manditur ut glutitur. In rebus vero apertioribus potus est. Potum enim non mandendo glutimus. Apertiora ergo mandata bibimus, quia etiam non exposita intelligere valeamus, etc. » Unde et a prædecessoribus meis sanctissimis pontificibus in eorum sacris conciliis expositum est, de veteribus historiis inter plura promulgantibus : « Si vero illa suscepta sunt, et hæc imagines opportune suscipiuntur, quoniam secundum Deum fiunt. Unde et operantur, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XI. — *Reprehensio.* Quod non bene Joannes presbyter senserit qui, ut imaginum adorationem astrueret, dixit : « Et Jesu Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria (Josue iv). »

Responsio. In libro Josue scriptum est : Josue vero scidit vestimenta sua, et cecidit pronus in terram coram arca Domini usque ad vesperum, tam ipse quam omnis Israel, miserantque pulverem super capita sua (Jos. vii). Et post pauca : Dixitque Dominus ad Josue : Surge, cur jaceas pronus in terra? Peccavit Israel, et pravaricatus est pactum meum (Ibid.). Et iterum post pauca : Surge, sanctifica populum, et dic eis : Sanctificamini in crastinum, etc. (Ibid.). Ecce prostratus ante arcam fœderis Josue, exauditus est. Unde mellifluus doctor sanctus Gregorius papa in epistola sua (Lib. vii, ep. 53), de qua superius exaravimus, Secundino servo Dei in Galliis incluso directa, inter cætera monuit, dicens : « Et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur, etc. »

CAP. XII. — *Reprehensio.* Quod non sit æqualis adoratio, ut illi dicunt, Nathan propheta erga David regem, adorationi imaginum.

Responsio. Ex libro sancti Gregorii papæ super Job (Lib. iv, c. 1), inter cætera : « Ita cum in

sacro eloquio sola historia aspicitur, nihil aliud quam facies videtur: sed si huic assiduo usu conjungimur, ejus nimirum mentem quasi ex colloctionis familiaritate penetramus. Dum enim alia ex adis colligimus, facile in ejus verbis agnoscimus, aliud esse quod intiment, aliud quod sonant. Tanto autem quisque notitiae illius extraneus redditur, quanto in sola ejus superficie ligatur, etc.)

Item in eodem libro inquit: « Quid per David, qui manu fortis vel desiderabilis interpretatur, nisi Redemptor noster, accipitur? Quid per ejus donum, nisi Ecclesia designatur? » Et post pauca: « Inquisitio enim divinitatis Domini, fons occultus; apparatus vero, incarnationis ipsius, fons patens. Quid autem per Jerusalem, quae visio pacis accipitur, nisi eadem sancta Ecclesia demonstratur? In ipsa enim mundi corde Dominum contemplantur, de quo scriptum est: *Ipsa est enim pax nostra, qui fecit utraque unum*, etc. (Ephes. II.) »

CAP. XIII. — *Reprehensio*. Quod sententia Joannis Constantinopolitani, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id quod illi putant pertinere dignoscitur.

Responsio. Multae sententiae sancti Joannis Constantinopolitani in saepius nominata referuntur synodo, et qualis ex ipsis sit, quae non ad id quod putaverunt pertinere, siluerunt. Nam in praedecessorum nostrorum sanctorum pontificum conciliis sancti Joannis Chrysostomi ita fertur sententia, inter cetera: « Omnia tibi ministrant homini, magis autem imagini; quia et quando imperiales vultus et imagines in civitatem introeunt, obviant iudices et senatus, cum laude et timore, non tabulam honorantes, neque fuscæ scripturam, sed vultum imperatoris, sic et mundi hominum non terrarum speciem honorantes, sed coelestem vultum veneremur, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XIV — *Reprehensio*. Quod iudices, qui in praefata synodo fuerunt, insolenter et incongrue artem pictoriam extollere conati sunt, dicentes: « Pia est enim ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt. Ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat. »

Responsio. Beatum Asterium toto Oriente sanctum habent, dum et de gestis sanctae Euphemiae sermonem fecisset, laudavit ejus martyrium, sicut per ordinem viderat illud liquidius pictum. Et ideo similiter et illi ipsam laudaverunt picturam adversus haereticos, dicentes quia insipienter eam detrahunt. Sancti Gregorii Theologi in sermone de beato Gregorio Nysseno (*Orat. ad S. Greg. Nyss.*, initio), inter cetera: « Putas ergo sufficiunt haec, aut et breviter virum nobis sermo describit? Si oportet, quemadmodum studiosi pictores multoties committentes colores, ut perfectionem vobis sermonis formam addam, et describam vobis purissimum et manifestissimum, etc. »

Item sancti Joannis Chrysostomi in sermone in cena Domini, inter cetera: « Nam sicut pictores pingendam tabulam vestigiis quibusdam obumbrare consueverunt, et sic colorum varietate perficere, ita et Christus fecit. In mensa et typi Pascha describit, et Pascha veritatis ostendit, etc. »

Item ex libro sancti Augustini de Proverbio Salomonis, inter cetera: « *Os nostrum patet ad eos, o Corinthii (II Cor. VI)*. Os suum aperuit attente, et ordinem posuit linguae suae, laudans creaturam, tanquam creaturam, Creatorem tanquam Creatorem, angelos tanquam angelos, coelestia tanquam coelestia, terrestria tanquam terrestria, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XV — *Reprehensio*. Inutile et mendacio

A plenum dictum Joannis presbyteri et legati Orientalium, dicentis: « Non contraeunt pictores Scripturis, sed quidquid Scriptura dicit haec demonstrant, quatenus concordantes sint Scripturis. »

Responsio. Jam saepius superius exaravimus qualiter per sacram epistolam suam, Sereno episcopo Massiliensi directam, sanctus Gregorius eximius doctor et papa, inter cetera docuit: (Lib. IX, ep. 9): « Ac deinde subjungendum quia picturae imaginum, quae ad aedificationem imperitii populi factae fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes, quid dictum sit discerent, etc. »

Item sancti Joannis Chrysostomi in interpretatione psalmi I, cujus initium: « Pictores imitantur arte naturam, et colores coloribus permiscentes, visibiles corporum depingunt imagines. » Et post pauca: « Et imperatorem sedentem et barbarum subditum, et gladium acutum, et fluvios decurrentes, et campos variis coloribus adornatos, et omnia quae videntur per artem imitantes, mirabilem historiam videntibus praestant, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

Et inventum est in quarta.

CAP. XVI. — *Reprehensio*. Falsissimum et omni ridiculo dignum dictum Joannis presbyteri, qui non minus ceteris in imaginum adoratione insansisse dignoscitur. Ait enim: « Qui adorat imaginem, et dicit, quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat. »

Responsio. Sancti Augustini in psalmi LXXXVI explanatione (post principium), inter cetera: « Angustias enim omnia pene corpora patiuntur, nec ubique esse possunt, nec semper. Divinitas autem quae ubique praesto est undique ad eam potest duci similitudo, et totum potest esse in similitudinibus, quia nihil eorum est in proprietatibus. Nunquid Christus est janua, quemadmodum videmus januas factas a fabro? non utique, et tamen dixit: *Ego sum janua (Joan. X)*. Aut nunquid sic est pastor, quomodo videmus pastores istos praepositos pecorum, etc. »

EX SENSU.

CAP. XVII. — *Reprehensio*. Quod illi libri, Vitae Patrum quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda, et ad haec quae in contentionem veniunt confirmanda.

Responsio. Item ex libro sancti Augustini de Quaestionibus in Evangelio secundum Lucam (*Quest. evang.*, lib. II, quest. 42), inter cetera: « Vasa ejus in domo, sunt sensus carnales quibus ad investigandam veritatem, quae intellectu capitur, multi utentes penitus erraverunt, etc. » Vitae enim Patrum sine probabilibus auctoribus minime in Ecclesia leguntur. Nam ab orthodoxis titulate et suscipiuntur et leguntur. Magis enim passiones sanctorum martyrum sacri canones censuerunt, ut liceat eas etiam in ecclesia legi, cum anniversarii dies eorum celebrantur.

CAP. XVIII. — *Reprehensio*. Quod non bonam habeant memoriam qui, ut non obliviscantur sanctorum, vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt.

Responsio. Ex commentario sancti Hieronymi in Matthaeum evangelistam, inter cetera: « Istiusmodi homines dum volunt alterius imperitiam reprehendere, ostendunt suam. Quamvis enim tenuis humor et liquens esca, tamen cum in venis et artubus concocta fuerit et digesta, per occultos meatus corporis, quos Graeci *πύγος* vocant, ad inferiora delabitur, et in secessum vadit, etc. »

Item sancti Augustini in interpretationem psalmi XVIII (ante medium), inter cetera: « Sion dicta est civitas, quae est Jerusalem: dicta autem ex interpretatione quadam nomen accipiens, quia Sion speculatio dicitur, id est visio et contemplatio.

Speculari enim prospicere est, vel conspiciere, vel intendere, ut videas. Est autem Sion omnis anima, si intendit videre lucem quæ videnda est. Nam si ad suam attenderit tenebratur; si ad lucem illius attenderit, illuminatur. Quia tamen manifestum est Sion civitatem Dei esse, quæ est civitas Dei nisi sancta Ecclesia? etc.

INTERROGATIO.

CAP. XIX. Ut scientes nos faciant, ubi in Veteri vel Novo Testamento, aut in sex synodalibus conciliis jubeantur imagines facere, vel factas adorare.

RESPONSIO.

Nos quidem infra scientes facimus, sicut jam fecimus, quia et in Veteri et in Novo Testamento, sive in sex synodalibus conciliis semper venerandæ faciunt [fuerunt] sacræ imagines, et factæ inter sancta sanctorum titulabantur. Nam illi nobis dicere debebant in quali de ipsis sex synodalibus conciliis reprehense sint sacræ imagines. Enim vero in primo sancto concilio sæpius ostensum est quia sanctus Silvester papa et Constantinus Christianissimus imperator venerati sunt sacræ imagines, et cum nomine Christianitatis palam coram omnibus fideliter atque mirabiliter eas ostenderunt, et a tunc usque hactenus sanctorum pontificum, videlicet Silvestri, Marci et Juli, miræ magnitudinis sanctæ eorum ecclesiæ apud nos sunt depictæ, tam in musivo quamque in cæteris historiis cum sacræ imaginibus ornatis. Item in sancto secundo concilio sanctus Damasus elegantissimus papa propriam suam fecit ecclesiam, cujus sanctus Gregorius papa meminit in Dialogis, quæ ex nomine conditoris Damasi vocatur: similiter a tunc usque hactenus historiis sacræ et imaginibus pictam habemus. Iterum et de sancto tertio concilio, sanctus Cælestinus papa proprium suum cimiterium picturis decoravit. Magis autem successor ejus beatus Sixtus papa fecit basilicam sanctæ Dei genitricis Mariæ cognomento Majorem, quæ et ad Præseppe dicitur. Simili modo et ipse tam in metallis aureis quamque in diversis historiis, sacræ decoravit imaginibus. Sed et per rogatum ejus, Valentinianus Augustus fecit imaginem auream cum duodecim portis et Salvatore, gemmis pretiosis ornatam, quam voto gratiæ super confessionem beati Petri apostoli posuit, et a tunc usque hactenus apud nos ab omnibus fidelibus venerantur. Itemque de sancto quarto concilio, egregius atque mirificus prædicator sanctus Leo papa et ipse fecit ecclesias, quas in musivo et diversis historiis seu imaginibus pingens decoravit. Magis autem in basilica beati Pauli apostoli, arcum ibidem majorem faciens, et in musivo depingens Salvatorem Dominum nostrum Jesum Christum, seu viginti quatuor seniores, nomine suo versibus decoravit: et a tunc usque hactenus fideliter a nobis venerantur. Et de sancto quinto concilio sanctissimus Vigilius papa in Lateranensi patriarchio basilicam faciens, pulcherrime eam decoravit picturis, tam in historiis, quamque in sacræ imaginibus: multo amplius vero ejus sanctissimi successores dominus Pelagius atque dominus Joannes miræ magnitudinis ecclesiam apostolorum a solo edificantes historias diversas tam in musivo quam in variis coloribus cum sacræ pingentes imaginibus, et a tunc usque hactenus a nobis venerantur. Sed et sanctus Gregorius papa in monasterio suo pulchrum fecit oratorium, et ipsum diversis historiis pingi fecit, atque sacræ ibidem erexit imagines: ubi et cum beato Eleutherio pro agritudine stomachi sui ingressus, in oratione pariter exauditi sunt (Lib. in *Dial.*, c. 55). Et ille vir sanctus Eleutherius, quem dicunt et mortuum suscitasse, ante ipsas sacræ imagines se prosternens, divinam exorare elementam cum sancto Gregorio non dubitavit: sed fidem ferentes perfectam, pariter exauditi sunt, et usque hactenus apud nos venerantur. Sed et ecclesia Arianorum, cujus ipse sanctus Gregorius in

Dialogis suis meminit (Lib. III, c. 50), placuit eidem sancto Gregorio ut in fide catholica, introductis illic beati Sebastiani et sanctæ Agathæ martyrum reliquiis, dedicari debuisset, quod et factum est. Et post miraculum quod in eadem ecclesia factum est, diversis historiis ipse beatus Gregorius pingi fecit eam; tam in musivo quam in coloribus, et venerandas imagines ibidem erexit, et a tunc usque hactenus venerantur. Si enim voluerimus enarrare per ordinem, nostri prædecessores pontifices quantas ecclesias fecerunt usque nunc, mirifice in eis sacræ imagines erigentes, atque diversas historias pingentes, nec non et venerantes, apostolice audent dicere, deficiet nos tempus enumerandi, atque eorum ædificia cum sacræ imaginibus et historiis explanandi. In sexto vero sancto concilio non solum continere non sunt ausi, sed etiam easdem sacræ imagines venerantes statuerunt (*Canone* 82), agnum Christum Deum nostrum secundum humanam figuram, et in imaginibus a nunc pro veteri agno retulit. Quapropter sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus in libro tertio de Fide (Cap. 7), inter cætera pro hujusmodi docuit: « Servemus ergo præcepta majorum, nec hæreditaria signacula ausi rudi temeritate violamus. Librum signatum illum prophetico non seniores, non potestates, non angeli, non archangeli aperire ausi sunt (*Apoc.* v), soli Christo explanandi ejus prærogativa servata est. Librum sacerdotalem quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, et multorum jam martyrio consecratum? Quem qui resignare coacti sunt, postea tamen damnata fraude signant. Qui violari non ausi sunt, confessores et martyres exstiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare quorum victoriam prædicamus? Nemo metuat, nemo formidet, etc. » Si vero hæretici sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam non oppugnassent, sancta sex synodalia concilia necesse fieri non fuisset. Similiter si a Leone et Constantino hæreticis imperatoribus ipsa sancta catholica et apostolica Ecclesia pro sacræ imaginibus non fuisset oppugnata, prædecessores mei sanctissimi pontifices concilia nequaquam fecissent, neque nos postmodum fieri annueremus, nisi pro tot millibus animarum, quæ in hæresi manentes et quotidie in eam deficientes in laqueo periclitabantur diaboli. Sicut enim in sancta quarta synodo definitum est, pro vera fide dicentibus ita: « Quam nos a nostris majoribus traditam debemus cum omni competenti devotione defendere, et dignitatem propriæ venerationis beato apostolo Petro intemeratam et in nostris temporibus conservare; quatenus beatissimus Romanæ civitatis episcopus, cui principatum sacerdotii super omnes antiquitas contulit, locum habeat ac facultatem de fide et sacerdotibus judicare. » Et ideo prædecessor noster sanctissimus Gregorius junior papa, scribens ad Leonem et Constantinum hæreticos imperatores: « Pro sacræ imaginibus, inquit, omnia et ipsa nostra tradimus, si contigerit, corpora. Nam nunquam novitatem recipimus, aut a religione paterna ulla declinamus ratione. Divina enim vox interminat, quæ per omnia debet præcavere: *Si totum mundum quis lucretur, et animæ suæ faciat detrimentum, lucratus est nihil.* » (*Matth.* XVI.)

Item et in aia sua epistola pro ipsis sacræ imaginibus rationabiliter eos increpans, inter cætera dixit (Gelasius papa in *epist.* 10, ad *Anastasium imperatorem*): « Legitur namque dixisse quidam doctissimus ac venerabilis Pater quia duo sunt quibus principaliter hic regitur mundus, auctoritas videlicet sacra pontificum et regalis potestas. In quibus tanto gravius pondus est sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine rationem. Et ideo nequaquam nos quispiam terminos patrum nostrorum transgredi facere valebit, neque novitates vocum imponere: sed in ea orthodoxa fide quam suscepimus manentes, et ostantur

traditionem amplectentes, predecessorum nostrorum sanctissimorum pontificum procul dubio veneramur et tenemus per sacris imaginibus concilia, nullum quemlibet jam exinde contrarium sermonem suscipientes, neque rationem reddentes. Nam sanctus Gregorius mellifluus doctor in homilia super Ezechielem prophetam (*Homil. 16*, post med. um), dum de intellectu sacri eloqui per temporum incrementa pollente tractaret, adjunxit: *Pertransibunt plurimi, et multiplex erit scientia* (*Daniel. xii*). Sancti Patres, quos per sacram Scripturam cognoscimus, ante legem quidem in unius Dei cognitione salvati sunt, perfectam vite simplicis obedientiam habentes, et sæpe videndo angelos, jam aliquid de contemplatione tangentes. Data autem lege, sancti Patres etiam in decem sunt mandatis eruditi, ut per cognitionem unius Dei, etiam in legis se operibus exercerent. Superveniente autem gratia per Testamentum Novum, omnis fidelis populus unum Deum Trinitatem esse cognovit, et virutem Decalogi in ejus agnitione complevit. Unde sciendum nobis est quia et per incrementa temporum crevit scientia spiritualium Patrum. Plus namque Moyses quam Abraham, plus prophetæ quam Moyses, plus apostoli quam prophetæ in omnipotentis Dei scientia eruditi sunt. Fallor, si hæc ipsa Scripturæ testimoniis non affirmo. *Pertransibunt, inquit, plurimi, et multiplex erit scientia* (*Ibid.*). Sed hæc eadem quæ de Abraham, Moysæ, prophetis et apostolis diximus, ex ejusdem Scripturæ verbis, si possimus, ostendamus. Quis enim nesciat quia Abraham cum Deo locutus est? et tamen ad Moysen Dominus dicit: *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob: et nomen meum Adonai non indicavi eis* (*Exod. iii* et *vi*). Ecce plus Moysi quam Abraham innotuerat, qui illud de se Moysi indicat quod se Abraham non indicasse narrabat. Sed videamus si prophetæ plus quam Moyses divinam scientiam apprehendere potuerunt. Ecce Psalmista dicit: *Quomodo dilexi legem tuam, Domine? tota die meditatio mea est* (*Psal. cxviii*); atque subiungit: *Super omnes docentes me intellexi, quia testimonia tua meditatio mea est* (*Ibid.*). Et iterum: *Super seniores intellexi* (*Ibid.*). Qui ergo legem meditari se memorat, et super omnes docentes se ac super seniores intellexisse testatur, quia divinam scientiam plus quam Moyses acceperat, manifestat. Quomodo autem ostensuri sumus quia plus sancti apostoli edocti sunt quam prophetæ? Certe Veritas dicit: *Multi reges et prophetæ voluerunt videre quæ videtis, et non viderunt* (*Luc. x*). Plus ergo quam prophetæ de divina scientia noverunt, quia quod illi in solo spiritu audierant, ipsi etiam corporaliter videbant. Impleta itaque est ea, quam diximus, Danielis sententia: *Quia pertransibunt plurimi, et multiplex erit scientia* (*Daniel. xii*). Quanto enim mundus ad extremitatem ducitur, tanto nobis æternæ scientiæ aditus largius aperitur, etc.

Item sancti Gregorii super Job (*Lib. iv*, c. 10), inter cætera: *Sancti quippe doctores, qui ad virtutem et alios instruunt, hostes devorant, dum eos intra corpus suum per vim conversionis immutant: quos lapidibus fundæ subijciunt, quia dum fortes quosque in sancta Ecclesia viros instituunt, per eos adversariorum superbientium pectora dura confringunt. Quid namque per fundam, nisi sancta Ecclesia figuratur? Funda namque dum in gyrum mittitur, sicut de illa lapides exeunt quibus adversariorum pectora feriantur, ita sancta Ecclesia dum volubilitate temporum per tribulationum circumitum ducitur, fortes ex illa viri prodeunt, quibus quasi lapideis ictibus iniquorum corda tundantur.*

IN ACTIONE SEPTIMA.

CAP. XX. — *Reprehensio.* Quanta ratione mysterium Dominicæ crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem æquiparare contendunt.

Responsio. Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi ex libro de Incarnatione (*Cap. 7*), inter cætera:

A Nunquid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem, Christum dividimus? Nunquid cum in eo imaginem Dei crucemque veneramur, dividimus eum? Apostolus certe qui de eo dixit: *Quoniam etsi crucifixus est ex infirmitate, vivit tamen ex virtute Dei* (*I Cor. xiii*), ipse dixit: *Quia non divisus est Christus, etc.* (*I Cor. i*).

Item ejusdem sancti amorosi ex libro 1, cap. 4) de Fide, inter cætera: *Imaginem Apostolus dicit, et Arius dicit esse dissimilem? Cur imago, si similitudinem non habet? In picturis nolunt homines esse dissimiles, et Arius dissimilem Patrem contendit in Filio.* Et post pauca: *Prophetæ dicunt: Splendor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei manifestatis, et imago bonitatis illius, etc.* (*Sap. 7*).

Item ex epistola sancti Gregorii pape Leonio ex-consuli missa (*Lib. vii*, epistola 54), inter cætera: *Oleum quippe sanctæ crucis et aloes lignum suscepimus: unum, quod tactu benedicat; aliud, quod per incensum bene redeat. Decebat igitur ut bonus vir ea transmitteret quæ iram nobis Domini placare potuissent.* Et post pauca: *Præterea benedictionem vobis sancti Petri apostolorum principis, clavim sacratissimi sepulcri ejus, in qua benedictio de cæternis illius est inserta, transmissimus; ut quod ejus collum ligavit ad martyrium, hoc vestrum ab omnibus peccatis solvat.*

IN FINE LIBRI.

CAP. XXI. — *Reprehensio.* De eo quod Constantinus et Irene in suis scriptis aiunt: *Per eum, qui conregnat nobis Deus.*

Responsio. Ex Proverbiis Salomonis, inter cætera: *Meum est consilium et æquitas, mea prudentia, mea est fortitudo. Per me reges regnant, et legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam. Ego diligenes me diligo* (*Prov. viii*). Et post plurima: *Misericordia et veritas custodiant regem, et roboratur clementia thronus ejus, etc.*

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXII. — *Reprehensio.* De eo quod non bene intelligant hoc, quod dictum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*: ut adorationem quasi absolute diceret, et servitium ipsi soli dixisset.

Responsio. Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi ex libro de Fide quinto, inter cætera: *Cum legimus: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (*Matth. xvi*): utrum Christum non adorandum, et Christo non existentem serviendum? Quod si illa, quæ adoravit eum, Chanaanæ impetrare meruit quod poposcit, et Paulus apostolus, qui servum se Christi prima scriptorum suorum præfatione profitetur (*Rom. i*; *Gal. i*), apostolus esse meruit, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, dicant quid arbitrentur sequendum: utrum cum Ario malint sibi societatem esse periclitæ, ut solum et verum Deum Christum negando ostendant, quia nec adorandum eum, nec serviendum ei judicent; an vero consortium malint habere cum Paulo, qui serviendo atque adorando etiam Christum, utique solum verum Deum voce affectuque non diffitebatur, quem pio servitio fatebatur? Quod si quis dicat, Quoniam Deum Patrem adoret et Filius, quia scriptum est: *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus* (*Joan. iv*), consideret quando, et apud quem, et cujus susceptio loquatur affectu, etc.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXIII. — *Reprehensio.* Quod cum Deus illo-calis sit, illi minus docte dixerint: *Veneramur et adoramus sicut locum Dei.*

Responsio. Beati Augustini in explanatione psalmi LXXXVI (post principium) inter cætera: *Fundamentum, inquit Apostolus, nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus* (*I Cor. iii*). Quomodo ergo fundamenta prophetæ et apostoli? et quo-

modo fundamentum Christus Jesus, quo ulterius A nihil est? Quomodo putamus, nisi quemadmodum aperte dicitur Sanctus sanctorum (*Daniel. ix.*), sic figurate fundamentum fundamentorum? Si ergo sacramenta cogites, Christus Sanctus sanctorum; si gregem subditum cogites, Christus pastor sanctorum; si fabricam cogites, Christus fundamentum fundamentorum. » Et post pauca : « Divinitas autem, quæ ubique præsto est, undique ad eam duci potest similitudo, et totum potest esse in similitudinibus, quia nihil horum est in proprietatibus, etc. »

Item ejusdem sancti Augustini ex libro secundo de Trinitate (Cap. 17), inter cætera : « Quid enim sibi vult quod ait Dominus : *Ecce locus est penes me, et stabis super petram (Exod. xxxiii)*? Quis locus terrenus est penes Dominum, nisi hoc est penes eum quod eum spiritualiter attingit? Nam quis locus non est penes Dominum : *Qui attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter*? etc. » (*Sap. viii.*)

Item sancti Joannis Chrysostomi de sermone sancti Pauli apostoli, ubi ait : *Non quod volo, hoc ago (Rom. vii)*, et quoniam Jacob figura factus est Christi, inter cætera : « Venit in medio fluminum, et ut vidit somnium, dixit : *Non est nihil aliud, nisi domus Dei (Gen. xxviii)*. Etenim non vidisti ædificium, sed scalam. Sed quoniam sciebat quia scala figura est Ecclesie, dicebat : *Hæc domus Dei, hæc Ecclesia est*. Et unde hæc domus Dei Ecclesia est, dicit Paulus Timotheo hæc scribens : *Spero venire ad te cito. Si autem tardaverò, ut scias quomodo te oportet in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, etc.* » (*I Tim. iii.*)

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXV. — *Reprehensio.* Quod enim habeo [ab eo] quod dicitur Salomon in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi dicunt, qui in eorum adorationem anhelant. Sive illud quod in Ezechiele scriptum est : *Facies et cherubim usque ad cameram (Ezech. xli)*.

Responsio. Jam sæpius hæc invententes capitula exaravimus, qualiter ea prædecessores nostri sanctissimi pontifices in eorum sacris referentes conciliis pro venerandis imaginibus constituere; et nimirum constat eorum apostolicam censuram apud nos observandam ac venerandam existere. Item ex libro sancti Augustini de psalmo lxxxiv, inter cætera : « In Veteri Testamento figurabatur Novum Testamentum, nonnulla figuraverat hæc expressio veritatis. In illa autem figura secundum quandam prænuntiationem futurorum data est illi populo terræque [terra quæ] dicta promissionis, etc. » Item ex libro sancti Augustini de Questionibus in Evangelium secundum Lucam (Lib. ii, quæst. 41), inter cætera : « Quid est quod dicit Dominus : *Qui fuerit in tecto, et vasa ejus in domo, non descendat tollere illa (Luc. xvii)*. In tecto est qui excidens [excedens] carnalia, tanquam in aura libera spiritualiter vivit. » Et post pauca : « Hujus ergo spiritualis viri jam vasa ista vacant in domo, quia mente corpori supereminens, per aciem intelligentiæ tanquam in tecto positus, perspicuitate sapientiæ veluti cælo apertissimo fruitur, etc. »

CAP. XXVI. — *Reprehensio.* Ultimum capitulum est, ut sciat dominus apostolicus et Pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continetur in epistola beatissimi Gregorii (Lib. vii, epistola 9), quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit : Permittimus imagines sanctorum, quicunque eas formare voluerint, tam in ecclesia, quamque extra ecclesiam propter amorem Dei et sanctorum ejus. Adorare vero eas nequaquam cogimus, qui noluerint. Frangere vel destruere eas, etiamsi quis voluerit, non permittimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hac epistola universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam indubitanter libere profitemur.

Responsio. Hoc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supradictis capitulis. Et id circo eum agnovimus vestrae a Deo servatae orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium, in eo ubi rectæ fidei plena penitus confessa est sensum sanctissimum Gregorii sequi. Meminit enim vestra prærectissima regalis præexcelsa scientia, qualiter in ipsa sancti Gregorii papæ epistola Sereno episcopo Massiliensi directæ (*Loc. cit.*), fertur inter cætera contineri, ubi eundem episcopum increpans inquit : « Aliud enim est picturam adorare, aliud per picturæ historiam, quid est adorandum, addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus : quia in ipsa etiam ignorantes vident quod sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione pictura est ; quod magnopere a te, qui inter gentes habitas, attendi debuerat. » Et post pauca : « Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. » Et intervallo :

« Quia picturas imaginum, quæ ad ædificationem imperiti populi fuerant factæ, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes, quid actum sit discerent. » Iterum post pauca : « Sed hoc sollicitæ fraternitas tua admoncat, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. » Simili modo et de alia sua epistola Januario Calaritano episcopo directæ (Lib. vii, ind. 2, epist. 2) pro sacrarum imaginum veneratione, breviter superius exaravimus. Sed et de epistola Secundo servo Dei incluso Gallias directæ (*Epist. v.*), similiter intimavimus, ubi in ea ita fertur : « Imagines enim, quas nobis tibi dirigendas per Dulcitium diaconum tuum rogasti, misimus. Valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quaeris, cujus imaginem præ oculis habere desideras : ut visio corporalis quotidiana te semper reddat exercitatum, ut dum picturam vides, ad illum ahimo ardeas, cujus tu imaginem videre desideras. » Et post pauca : « Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri Ideo non petis; ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre desideras : et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum; aut in throno sedentem recordamur. Et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filii Dei reducit, animum nostrum aut de resurrectione lætificat, aut de passione demulcet. Ideoque direximus tibi surtarias duas continentes [In edit. Rom. deest continentes] imaginem Salvatoris, sanctæ Dei genitricis Mariæ, beatorumque apostolorum Petri et Pauli, per supradictum filium nostrum diaconum, et unam crucem et clavem pro benedictione, ut ab ipsa a maligno defensus permanas; cujus signo te esse munum credis, etc. » Et quoniam in his vestrum a Deo inspiratum regalem orthodoxum sensum, memorandum est etiam et docendum qualiter sanctus Gregorius papa Sereno episcopo docuit; de sacris imaginibus; ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant; hoc est easdem sacras imagines aspicientes in adoratione solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. Eo ipso tenore Secundo servo Dei incluso inquit (Lib. vii, ep. 55) : « Ideo enim petis ut non quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei in ejus amore caleas, cujus imaginem te videre desideras : et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur. » Sicut vero innuit Sereno episcopo, aspicientes sacras imagines in adorationem humiliter se prosterni solius omnipotentis sanctæ Trinitatis, sic et Secundo incluso servo Dei docuit, non quasi Deum colere, sed ante easdem sacras imagines se prosternens, non quasi ante Divini-

tatem, ante ipsas prosterni; sed prosternente illum adorare quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur. Ita vero et nos eundem ipsum irreprehensibilem et orthodoxum sensum sancti Gregorii papae sequentes et amplectentes dudum, Irene et Constantino imperatoribus pro sacris imaginibus predicandis erectione, emisimus dicentes: Quia in universo mundo, ubi Christianitas est, ipsae sacrae imagines permanentes, ab omnibus fidelibus honorantur, ut per visibilem vultum ad invisibilem Divinitatis maiestatem mens nostra rapiatur spirituali affectu pro contemplatione figuratae imaginis secundum carnem, quam Filius Dei pro nostra salute suscipere dignatus est; eundem Redemptorem nostrum, qui in caelis est, adoramus, et in spiritu glorificantes collaudamus: quoniam, juxta ut scriptum est, *Deus spiritus est (Rom. iv)*; et ob hoc spiritaliter divinitatem ejus adoramus. Nam absit a nobis ut ipsas imagines, sicut quidam garriunt, deificemus: sed affectum et dilectionem nostram, quam in Dei amorem et sanctorum ejus habemus, omnimodo proferimus: et sic divinae Scripturae libros, ipsas imagines ob memoriam venerationis habemus, nostrae fidei puritatem observantes, et reliqua. Quidquid namque de sanctis Patrum opusculis aliquantula libidem exaravimus testimonia, in eodem sensu atque tenore, ut praesentem diximus, cum praedecessore nostro sancto Gregorio papa, eundem sensum fidei tenentes, emisimus predicantes. Illi vero, ut nobis missi nostri, videlicet Petrus archiepiscopus sanctae nostrae Romanae Ecclesiae, Petrus religiosus presbyter et abbas venerabilis monasterii sancti Sabae, viva voce dixerunt, statim nostras apostolicas amplectentes syllabas, concilium fieri jusserunt. Sed ab haereticis seditione facta in Sicilia insula missi nostri sine responso reversi sunt: et demum post eos mittentes iterum Constantinopolim eos ascendi fecere. Et sic synodum istam secundum nostram ordinationem fecerunt, et in pristino statu sacras et venerandas imagines erexerunt. Et sicut de imaginibus, sancti Gregorii a sensum et nostrum continebatur: ita et ipsi in eadem synodo definitionem confessi sunt, his osculum et honorabilem salutationem reddidere; nequaquam secundum fidem nostram, veram culturam, quae decet soli divinae naturae. Insuper et pseudosyllogum illud quod ab haereticis factum est sub Constantino haeretico imperatore anathematizantes, cum eorum sequacibus atque complicitibus damnaverunt; ad fidem orthodoxam sanctae catholicae et apostolicae reversi Ecclesiae, per libellos eorum fecerunt rectae fidei confessionem. Et ideo ipsam suscepimus synodum: nam si eam minime recepissemus, et ad suum pristinum vomitum erroris fuissent reversi, quis pro tot millium animarum Christianorum interitu habuit reddere rationem ante terribile tremendum divini judicis examen, nisi nos solummodo? Si enim super unum peccatorem poenitentiam agentem gaudium

A factum est in caelis (*Luc. xv*), quanto magis de tot millibus Christianorum qui sunt ab errore reversi, quis non gaudeat, et cum Psalmista canat: *Accedite ad eum et illuminamini, et vultus vestri non erubescunt?* et reliqua (*Psal. xxxiii*). Nos vero adhuc pro eadem synodo nullum responsum hactenus eidem imperatori reddidimus, metuentes ne ad eorum revererentur errorem. Dudum quippe quando eos pro sacris imaginibus erectione adhortati sumus, simili modo et de diocesi tam archiepiscoporum quam et episcoporum sanctae catholicae et apostolicae Romanae Ecclesiae commonentes quaesivimus restituere eidem sanctae catholicae et apostolicae Romanae Ecclesiae quae tunc cum patrimoniis nostris abstulerunt, quando sacras imagines deposuerunt, et nec responsum quodlibet exinde dederunt: et in hoc ostenditur quia ex uno capitulo ab errore reversi, ex aliis duobus in eodem permaneant errore. Si enim ubique Christianorum Ecclesiae canonicae [*Pro canonici, H.*] intactas suas possident dioeceses, quanto amplius sancta catholica et apostolica Romana Ecclesia, quae est caput omnium Dei Ecclesiarum, sua dioecesi, videlicet archiepiscoporum et episcoporum, imo et patrimoniis pro luminarium concinnatione atque alimoniis pauperum irrefragabili jure et tenere et possidere modis omnibus debet? Unde si vestra annuerit a Deo protecta regalis excellentia, eodem adhortamur impetu pro sacris imaginibus, in pristino statu erectione gratiam agentes. Sed de dioecesi sanctae nostrae Romanae Ecclesiae tam archiepiscoporum quam episcoporum seu de patrimoniis iterum increpantes commonemus, ut si noluerit ea sanctae nostrae Romanae Ecclesiae restituere, haereticum eum pro huiusmodi erroris perseverantia esse decernemus. Plus enim cupimus salutem animarum et rectae fidei stabilitatem conservare, quam huiusmodi habitum mundi possidere. De vero vestra praerectissima a Deo protecta excellentia orthodoxae fidei stabilitate roborata freti existimus, quia radix ejus firmissima a pravis et infidelibus hominum unquam concutitur vel movetur; sed in ea, quae cepit rectae fidei traditionis doctrina spiritualis matris suae sanctae catholicae et apostolicae Romanae Ecclesiae tenere et amplecti, incunctanter usque in saeculum saeculi sine reprehensione manere credimus: et ideo confidimus de Dei nostri potentia, quia quantum erga beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli Ecclesiam fidem geritis et amorem, semper pro ejus profectu et exaltatione regali nisi, undique certantes habueritis; tanto brachii sui propitius in regalibus triumphis ab adversis et iniquis hominibus vos defendere et circumtegere dignetur, ut una cum spirituali filia nostra domina regina vestraque praecelsa nobilissima prole longiori aevo in hoc regnantes mundo, in futuro sine fine vitam cum regno in aetate poli habere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

• Hic et in tota hac epistola multa videntur corrupta quae mss. codd. desiderant.

(a) (b) CONVENTUS PARISIENSIS DE IMAGINIBUS,

*Apud Parisios in palatio Kalendis Novebris habitus anno Christi 824, Eugenii papa II
anno 1, Ludovici Pii Augusti 11*

PROLEGOMENA.

(Ex Mansi, ampl. conc. Collect.)

REFUTATIO LIBELLI

FALSO SYNODUS PARISIENSIS INSCRIPTI

A rev. cardinali Bellarmino edita.

Anno 1596 prodit Francofurti libellus cum hoc titulo : « Synodus Parisiensis de imaginibus anno Christi 824 ex vetustissimo codice descripta, et nunc primum in lucem edita. » Hoc autem præsentī anno, cum mihi is libellus ab amico ostensus esset, animadverti continuo, nec vere synodum esse, nec scriptum luce dignum. Quare, ne forte inscriptio fallat incautos, operæ pretium me facturum existimavi, si libellum brevissime confutarem.

CAPUT PRIMUM.

Principio igitur non esse synodum ullam Parisensem quæ hoc libello contineatur, argumento esse potest, quod nulla in eo conspiciantur decreta, nulli canones, nulla exstet episcoporum subscriptio, nulla synodi mentio. Sed et ipse libellus aperte redarguit sui tituli vanitatem. Sic enim legitur pag. 126 : « Nos non synodum congregando, sed quemadmodum a vobis postulavimus, licentiamque agendi percepi-
mus, una cum familiaribus nostris, filiis vestris, quantum pro multiplicibus regni diversis occupationibus impedit per intervalla potuimus, considerare studuimus quid alimati vestre de tanta necessitate significare potuissemus. »

Ac, ut verborum istorum sententia intelligatur, totius libelli argumentum exponemus. Scripsit Michael Balbus imperator Græcus ad Ludovicum Pium imperatorem Latinam epistolam bene longam in qua, post alia multa, significavit Ecclesiam propter imagines Christi et sanctorum in duas partes esse divisam, cum alii adorandas, alii non adorandas esse contenderent, et simul petiit, ut Ludovicus in Occidente operam daret, ut sublato superstizioso cultu imaginum, Ecclesia pacem et unionem recuperaret.

Ludovicus his litteris acceptis a summo pontifice facultatem obtinuit convocandi viros aliquot doctos, qui veterum patrum testimonia de cultu imaginum diligenter colligerent. Quo facto scribi jussit epistolam, quam nomine summi pontificis, ipso consentiente pontifice, cui primum ostendenda erat, ad Michaelē imperatorem dirigere cogitabat. Denique tum epistolam predictam, tum aliam a se ad ipsum pontificem, qui Eugenius dicebatur, proprio nomine scriptam per duos episcopos misit.

Hæc igitur quinque in libello nuper edito continen-

(a) Conventus iste seu, prout eum appellat Baronius, collatio Kalendis Novembris anni 823 habita, ut recte censuit idem Baronius, non vero an. 824, ut hic legitur. Episcopi enim Galliarum in illo conventu congregati in suis ad Ludovicum Aug. litteris aiunt : « Fecimus epistolam nobis relegendam vobis legati Græcorum anno præterito detulerunt. » Certum est autem Michaelis et Theophili imperatorum Orientalium litteras anno 824 Ludovico Augusto relditas esse (Pagius ad an. Christi 825, num. 1).

(b) Acta pseudosynodi, quæ incerto et innominato

A tur. Primum, epistola Michaelis Balbi ad Ludovicum Pium Caroli magni filium. Secundo collecta testimonia ex veteribus Patribus, quibus probatur imagines neque frangendas esse, ut volebant iconomachi, neque colendas, ut synodus Nicæna ii statuerat. Tertio, epistola summi pontificis nomine scripta a Francis doctoribus ad Michaelē imperatorem, qua docetur imagines neque injuria afficiendas esse, neque etiam adorandas. Quarto, epistola Ludovici imperatoris ad Eugenium pontificem ejus nominis secundum, qua eum hortatur ad legationem in Græciam mittendam, et Ecclesiam pacificandam. Quinto, epistola ejusdem Ludovici ad Jeremiam et Jonam episcopos, quos Romanam ad summum pontificem mittit, eosque instruit, quemadmodum prudenter cum pontifice se gerere debeant, ut eum ad suam sententiam pertrahant.

Ex his promptum erit intelligere fucum facere voluisse eos, qui hunc libellum specioso nomine synodi Parisiensis ornare voluerunt; qui quidem causam iconomachorum juvare et catholica fidei detrimentum aliquod afferre conati sunt; sed, Deo juvante, mox efficiemus, ut oleum et operam se perdidisse dolcant.

CAPUT II.

Nam, ut ad epistolam Michaelis, quæ primam partem libelli occupat, veniamus, ea quidem plena videtur religiosi studii, ut si quis aliunde quis iste Michael fuerit ignoret, arbitretur eum utrum ex optimis et Christianissimis principibus fuisse.

Sed exstant annales publici Joannis Zonaræ, Georgii Cedreni, et aliorum, qui res gestas Græcorum principum litteris mandaverunt. Ex his cognoscere licet Michaelē non solum cognomine, sed etiam reipsa Balbum, virum fuisse impium et scelestissimum, quippe qui magis Hebraicæ superstitioni quam Christianæ religioni addictus esset; qui resurrectionem carnis pernegaret, et ob id prophetas et apostolos qui eam predicaverant irrideret; qui fornicationem licitam esse diceret, et sacrum cœlibatum adeo contemneret, ut e monasterio sanctimoniale jam Deo sacram sibi conjugem deligeret; qui septimam synodum œcumenicam, atque ab Adriano pontifice maximo approbatam respueret; qui sacras imagines nullo honore dignas arbitraretur; qui iconomachis impense faveret, et Constantinum Copronymum iconomachorum principem sibi præter cæteros imitandum proponeret; qui sanctum Euthymium, sanctumque Methodium, aliosque pios veritatis defensores, vel exilio, vel carcere, vel morte mulcicaret.

auctore anno Domini 1596, nulla facta mentione loci ubi inventa vel unde accepta fuerint, in lucem prodierunt, tanquam spuria et illegitima, vel saltem de fide suspecta, nequaquam huic editioni inserenda esse putavi. Refutationem eorum sex capitibus distinctam edidit reverendissimus et illustrissimus cardinalis Robertus Bellarminus in appendice ad tractatum de Cultu imaginum. Quæ cum omni ex parte elaboratissima sit, integram hic lectori exhibendam esse judicavi. SAV. BIR.

Hic igitur est ille Michael, qui ovinam pellem indutus, cum esset revera lupus rapax, quasi fidei zelo accensus, nihil aliud optare se fingit, nisi Ecclesie reformationem et pacem. Sed quemadmodum in illa ipsa epistola deplorat necem Leonis imperatoris, cui proxime ipse successit, quem dicit ab improbis quibusdam conjuratione facta misere necatum, cum satis aperte constet ex auctoribus supra citatis ipsum eundem Michaelē conspirationis principem fuisse, sic etiam pie queri videtur, Ecclesiam ob dissensiones de cultu imaginum esse divisam cum ipse potissimum dissensionis et divisionis auctor esset, qui synodum generalem, quæ dissensiones sustulerat, rejectisset, et iconomachiam propagare studeret: et non contentus dissensionibus orientalibus, in occidentem quoque dissensiones serere ac propagare satageret.

Quod vero in extrema epistola catholicos reprehendit, quod vivificam crucem despiciant, quod imagines ut deos quosdam adorent, quod eis sacrificia offerant, quod ab eis nescio quo artificio de sacro fonte suscipi, et sacram communionem percipere velint, denique quod alias id genus superstitiones vel ineptias in cultu sacrarum imaginum ostendant, meræ calumnie atque imposturæ sunt, neque mirabitur ejusmodi mendacia Græcum imperatorem in sua epistola ad Latinos longe positos scribere potuisse, qui cogitare voluerit, quam crassa et quam incredibilia mendacia nostri temporis hæretici de catholicis in vicinis locis degentibus fingant.

Sed ex concilio Nicæno secundo vere legitimo et æcumenico, velit nolit Michael Balbus, illis ipsis temporibus celebrato, luce solis clarius effici potest, illa esse commenta fraudesque hæreticorum. Docuit enim concilium illud, cui catholici omnes assentiebantur, imaginibus sacris deberi quidem suam venerationem, sed non majorem quam vivificæ cruci, neque illis ullo modo sacrificandum esse, neque eas cultu latræ, qui Deo est proprius, adorandas. Legatur synodus, et imposturæ subito evanescent.

Quæ cum ita sint, vel Franci, qui Ludovico imperatori a consiliis erant, idem habuerunt litteris Michaelis, vel non habuerunt. Si fidem habuerunt, circumventi sunt atque decepti; si fidem non habuerunt, abtuli sunt litteris illis ad perveniendum summum pontificem, ut majorum suorum acta rescinderet, et synodum Nicænam ab Adriano approbatam improbaret ipse atque damnet.

Sed sive decepti fuerint, sive decipere voluerint, nihil attinebat istum vel errorem vel istud scelus ipsorum orbi terrarum prodere, præsertim cum non sine causa majores nostri libellos ejusmodi, qui nihil utilitatis, detrimenti autem plurimum, afferre poterant, libenter delitescere passi sint.

CAPUT III.

Venio nunc ad ea testimonia quæ pauci illi viri a Ludovico imperatore vocati ex veterum monumentis collegisse se dicunt; multis enim nominibus viri illi peccasse videntur, ac primum quidem ante collectionem satis audacter judicium sibi de scriptis apostolicis desumpserunt, nec solum de pontifice, sed etiam de generali synodo a pontifice approbata tenere judicant. In qua re longe superarunt peccatum auctoris illius, qui nomine Caroli Magni librum edidit adversus cultum sacrarum imaginum. Ille enim (quod etiam Patres concilii Francofordiensis fecerunt) Nicænam synodum secundam improbat, quoniam celebratam fuisse existimavit sine consensu apostolicæ sedis. At consiliarii isti Ludovici imperatoris, quorum scripta discutimus, fatentur synodum pro cultu imaginum, id est Nicænam secundam, ab Adriano summo pontifice coactam, et probatam, et tamen tam ipsam synodum, tum epistolam ejusdem Adriani ad Constantinum imperatorem pro cultu imaginum, et rursum defensionem ejusdem synodi ab Adriano

A ad Carolum missam examinare, dijudicare, reprehendere non verentur.

Hæc enim sunt ipsorum verba pagina 19: « Primum epistolam domini Adriani papæ, quam quidem pro imaginibus erigendis Constantino imperatori et Helenæ matri ejus ad eorum deprecationem in transmarinis partibus direxit, coram nobis legi fecimus, et quantum nostræ parvitati res patuit, sicut juste reprehendit illos qui imagines sanctorum temerario ausu in illis partibus confringere et penitus abolere præsumperunt, sic indiscrete noscitur fecisse, in eo quod superstitione eas adorari jussit, pro qua etiam causa synodum congregari præcepit. » Et infra pagina 21, de defensione Nicænæ synodi ab Adriano edita, sic loquuntur: « Per singula capita in illorum excusationem respondere quæ voluit, non tamen quæ docuit, conatus est, etc. »

Ita nimirum judicem sumum et totius mundi judicare, pastorem omnium Christi ovium pascere, et doctorem universorum docere non erubuerunt; quæ temeritate nulla major cogitari potest.

CAPUT IV.

Sed fortasse nova aliqua atque recondita testimonia repererunt, quibus freti resistere in faciem apostolico præsul non reformidarunt. Imo vero notissima et vulgaria, et quæ nihil ad rem faciant, sine ulla ratione vel ordine collegerunt.

Ac, ut exempli gratia pauca discutiamus, primum testimonium sumunt ex libro sancti Augustini de Hæresibus, ubi legitur Simonem magum jussisse imaginem suam, et Helenæ meretricis suæ a discipulis adorari. Atque hanc esse dicant primam originem adorandarum imaginum. Quasi vero, si de falso cultu agitur, non ante Simonis tempora vituli auri ab Hebræis, et simulacra hominum mortuorum a gentilibus adorata fuerint. Sed Ecclesia catholica non dicit cultum rerum sacrarum ab hostibus suis, et si ex eo testimonio liceret colligere non esse Christi et sanctorum imagines venerandas, licet eadem ratione colligere, ne ipsum quidem Christum ullo honore dignum esse: propterea siquidem impium erat Simonis et Helenæ imagines colere, quod Simon et Helena indignissimi essent qui colerentur.

Sed ridicula plane sunt quæ ex epistola 56 ejusdem Augustini ad Dioscorum testimonia desumpserunt. Ridicula, inquam, si ad id de quo agimus referantur. Quæ namque sanctus Augustinus disputat de imaginibus, quæ a corporibus defunctes in animum penetrant, ut per eas aliquid cernamus, vel cogitemus, ea proferunt isti ad probandum non esse Christi et sanctorum imagines depictas vel sculptas ullo modo colendas. Quæ quam bene cohercant cum præsentis disputatione, lectoris esto judicium.

Quid? quod plurima testimonia, quæ summus pontifex Adrianus in epistola illa sua doctissima pro imaginibus posuit, isti rursum allegant, qui contra imagines pugnant.

D Quod vero dicunt et nonnullis etiam testimoniis probare nituntur, non esse consuetudinem, vel annorum numerum, aut quamlibet vetustatis auctoritatem præferendam veritati; tunc recte diceretur, si probari posset cultum, quem Ecclesia catholica imaginibus exhibet, ex manifesto errore, non ex certa veritate descendere. Sed cum de re aliqua litigatur, multum valere consuetudinem, et venerandam esse antiquitatem, ne ipsi quidem negare possunt: quorum enim tantopere laborant in evolendis antiquitatis monumentis, si nullum probabile argumentum ex antiquitate peti potest? Nonne vident se hoc suo facto contra sua verba pugrare? et re ipsa destruere quod verbis astruere nitentur? Certe si liberet testimonia sancti Augustini, sancti Basilii, aliorumque veterum Patrum in medium afferre, quibus ipsi ex antiquitate vel Ecclesie consuetudine probant ecclesiastica dogmata, nullus finis esset.

Sed quod superat omnem admirationem, illud est, quod multa testimonia proferunt pro adoratione crucis, et cum rationem reddere volunt, cur signum, vel lignum crucis adorandum sit, et imagines Christi non sint adorandæ, dicunt eam esse causam, quia Christus in cruce suspensus fuit, non in imagine, et quia per crucem nos redemit, non per imaginem. Quod si refellere voluero, ne nimis tarditatis lectoris existimare videar? Certe enim Christus non in signo crucis, quod in pariete, vel in tabella, vel in ære pingimus, suspensus fuit, neque etiam in ligneis illis crucibus quæ passim cernuntur et adorantur in Ecclesiis, sed in illa una cruce, cujus ista nostra signa, quæ pingimus, vel erigimus, imagines sunt. Cum ergo liceat per adversarios crucis imaginem colere, cur imaginem crucifixi colere non licebit? et si jure crucis adoramus imaginem, quia per crucem redempti sumus a Christo, quæ causa fingi potest cur non jure coli possit imago Christi, qui proprie nos redemit?

At, inquit, nihil manu factum colere fas est. Quid igitur? Lignum vel signum crucis non est manufactum? Codex Evangeliorum, et sacra vasa, quæ horum opinione veneranda sunt, quid sunt aliud nisi opera manuum humanarum? Et tamen verum est, nihil manufactum esse colendum eo genere cultus, quo Deus ipse, qui omnino non est factus, sed omnium rerum factor, colendus est.

Quare poterant collectores isti maximam partem testimoniorum quæ attulerunt omittere, quoniam illi nihil probatur aliud, nisi solum Deum esse colendum cultu latriæ sibi uni proprio, et non esse imagines ita adorandas, ut etiam sacrificia illis offerantur: quæ neque nos negamus, neque sancta Nicæna synodus negavit.

Ac ut videas, lector, quantas vires veritas habeat, ipsi quoque qui eam oppugnant non raro vel inviti vel imprudentes eam tuerentur. Id accidit collectoribus nostris: nam inter alia testimonia colligunt etiam nonnulla, ut probent imagines non esse frangendas, vel injuria afficiendas. Sed in iisdem testimoniis non habetur solum quod ipsi volunt, imagines videlicet non esse afficiendas injuria, sed habetur etiam quod nolunt, afficiendas honore, quod quidem illi collectores aliquando viderunt, et textum audacter corruperunt; aliquando viderunt, et testimonium contra se in ipso suo libello imprudentes reliquerunt.

Prioris rei exemplum habes actione 6 septimæ synodi, ubi allegatur sanctus Gregorius, qui in epistola 5 lib. vii, ad Januarium, reprehendit acriter nonnullos, qui beatæ Virginis imaginem et crucem Dominicam contumeliæ causa ad Judæorum synagogam detulerunt, et mandat Januarii episcopo, ut sublatam ex eo loco cum ea qua dignum est veneratione imaginem atque crucem in ecclesiam referat. Hic boni collectores nomen imaginis simpliciter deleverunt vel omiserunt, ne viderentur contra eorum dogma non solum crux, sed etiam imago beatæ Virginis veneranda, nisi forte librariorum errore nomen imaginum sit omissum.

Jam vero ejusdem synodi actione sexta paulo post ascribitur hæc verba ex epistola synodica Gregorii papæ: « Nos non ob aliud nomen imagines facimus et adoramus, sed pro nobis incarnato Verbo Dei, » etc. Audisne, collector, vocabulum, adoramus? et tamen a se hoc testimonium prolatum est. Sed habemus clariora.

Paulo infra ponuntur hæc verba ex libro sancti Basilii ad Amphilochem de Spiritu sancto cap. 17: « Imaginis honor ad primam formam transit, » etc. Ecce ubi rursus honorem imaginis. Sed ad clarissimam veniamus.

Paulo post afferuntur hæc alia verba ex epistola ejusdem magni Basilii ad imperatorem Julianum. « Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, Deum Patrem, Deum Filium, et Deum Spiritum sanctum, unum Deum, hæc tria adoro et glorifico. Confiteor

A autem et Filii incarnati dispensationem, et Dei genitricem, quæ secundum carnem eum genuit, sanctam Mariam; suscipio vero et sanctos apostolos, prophetas et martyres, et ad Deum deprecationem, quæ per eos propitium mihi efficit misericordissimum Deum, pro quo et figuras imaginum eorum honoro et adoro, specialiter hoc traditum est a sanctis apostolis, et non prohibuit, sed in omnibus ecclesiis nostris eorum designari volo historias, etc. » Quid audimus? Sanctus Basilius Magnus ab adversario advocatur testis, et vere testis est omni exceptione major. Is vero palam affirmat se honorare et adorare apostolorum, prophetarum et martyrum imagines, liquet affirmat, dum fidei suæ confessionem edit, ac de rebus non dubiis aut verisimilibus, sed certissimis et exploratis loquitur. Addit vero id ab apostolis traditum, et ab omni Ecclesia susceptum et observatum. Quid, quæso, responderi potest? Auctor gravissimus aperte loquitur, et ejus testimonium ab adversariis profertur. Neque desunt alia testimonia similia in eodem libello, Athanasii, Germani, Leonitii et aliorum, quæ imprudenter ab adversariis contra se et pro nobis, hoc est pro cultu sacrarum imaginum proferuntur. Sed ego brevitati studeo, neque libenter in his refellendis ineptiis tempus ero.

CAPUT V.

Sequitur pars tertia, id est epistola Eugenii papæ ad Michaelen et Theophilum ejus filium imperatores, quam epistolam iidem collectores scriptis videntur: neque enim Eugenius ullam talem epistolam scripsit, sed (ut supra diximus) scripta fuit, ut nomine pontificis mitteretur, si ipse probaret. In qua re cogitur desiderare prudentiam collectorum. Quæ enim fronte Romano pontifici prescribere ausi sunt, quid ipsum scribere oporteret? Quæ vero fiducia sperare poterunt, Romanum pontificem scripturam ad Græcum imperatorem contraria illis quæ prædecessores ejus non semel scripserunt?

C Sed videamus, si placet, paulo diligentius, an epistola illa summum pontificem deceat. Omitto autem quod in hoc libello epistola illa caret principio, quod peccatum non primo auctori, sed ei qui nunc cæsum post tot sæcula libellum hunc in lucem edidit, tribuendum videtur. Nihil etiam quod epistola verbosa est admodum obscura, barbara, imperita: detur enim nec temporis. Taceo denique quod dum conatur tollere repugnantiam quæ in verbis Gregorii esse videbatur, tanto se magis involvit, quanto magis conatur evolvere. Sed tria quedam tacitus præterire non possum. Primum enim facit hæc epistola pontificem summum, adulatorem imperatoris imprudentissimum; dum ita loquitur: « O venerandi mundi princeps, cum universa sancta Dei, quam Domino disponente et committente gubernatis, Ecclesia. » Et infra: « Propter adunandum, quam Domino Deo ordinante regitis, Ecclesiam. » Quæ sedior adulatio? Michael Balbus interfecto legitimo imperatore, cum esset ipse pro sceleribus suis jam mortii adjudicatus, tyrannice invasit imperium, et pontifex maximus affirmavit, Deo disponente, committente, et ordinante, hunc ipsum Balbum gubernacula suscepisse, non solum imperii, sed etiam Ecclesiæ. Et si Ecclesia Dei ab ipso Deo gubernanda imperatori tradita est, quid faciunt in Ecclesia episcopi? quid ipse summus pontifex? « Imperator (inquit sanctus Ambrosius) in Ecclesia est, non supra Ecclesiam; filius Ecclesiæ, non rector; ovis, non pastor. » Et sanctus Joannes Chrysostomus diacono suo dixit: « Si is qui diademate coronatur indigne adeat ad sacra mysteria percipienda, cohibe et coerce; majorem tu illi habes potestate. »

Deinde in eadem epistola non semel repetitur hoc argumentum: « Si nulla unquam picta vel ficta fuisset imago, nihil periret de fide, spe, et charitate, quibus ad regnum pervenitur æternum. » Et tamen propter imagines orta est dissensio et divisio in Ec-

clesia, turbata pax, charitas violata : et non animad-
verterunt, qui eam epistolam nomine summi ponti-
ficis scribunt, eo argumento non solum effici (si quid
tamen efficitur quod mox videbimus) imagines omni-
nino de medio esse tollendas, quod ipsi nolunt. Nec
tamen argumentum illud aliquid valet.

Quamvis enim nihil periret de fide, spe et cha-
ritate, si nulla picta vel ficta esset imago, tamen
quando picta vel ficta est, peccat in fidem, qui eam
negat esse venerandam, quoniam honor imaginis ad
prototypum refertur, quod venerandum esse fides
docet, et adversarius non negat. Et potest hoc ipsum
similitudine illustrari. Si libellus aliquis divinæ
Scripturæ, ut Epistola ad Philemonem, non exstaret,
nihil deperiret de fide, spe, et charitate : et tamen
quia nunc exstat, qui eam negaret esse cum vene-
ratione suscipiendam, peccaret in fidem, et si pro-
pterea dissensiones orirentur, non esset Epistola abi-
cenda, sed imperitia dissidentium coarguenda et
instruenda.

Postremo in eadem illa epistola reprehenditur
Constantinus, et mater ejus Irene, quod edicto suo
jusserit sacras imagines juxta concilii generalis de-
cretum, cum veneratione esse habendas. Quæ sane
reprehensio a summo pontifice, nisi plane amente,
scribi non potuit. Quid enim? Adrianus papa Con-
stantinum et Irenen summis laudibus effert, quod sa-
crarum imaginum religioso cultui faveant, et Adriani
successor Eugenius eosdem imperatores ob causam
eamdem reprehendit? Et quæ major stultitia fingi
potest, quam ut summus pontifex moleste ferre se
deat, quod ab imperatore decreta conciliorum ge-
neralium a sede apostolica approbata servantur ac
defendantur?

Sed si parum prudentes collectores fuerunt, non
fuit inconstans apostolicæ sedis antistes : permansit
enim in iis quæ prædecessores non sine magna deli-

berationis maturitate statuerant. Nam neque Euge-
nius eam epistolam misit : et paulo post Adrianus II
synodum oecumenicam octavam Constantinopoli ce-
lebrandam curavit, in qua synodus septima de cultu
imaginum iterum approbata est. Denique Anastasius
Bibliothecarius Romanus in præfatione vii synodi ad
Joannem VIII pontificem, qui Adriano II proxime
successerat, scribit in eadem sententia fuisse omnes
Romanos pontifices. Quæ, inquit, super venerabili-
um imaginum adoratione præsens synodus docet,
hec et apostolica vestra sedes, sicut nonnulla scripta
innuunt, antiquitus tenuit, et universalis Ecclesia
semper venerata est, et hactenus veneratur, qui-
busdam duntaxat Gallorum exceptis, quibus utique
nondum est horum veritas revelata.

CAPUT VI.

Restat pars ultima, hoc est epistola Ludovici im-
peratoris ad Eugenium pontificem, et altera ejusdem
Ludovici ad Jeremiam et Jonam episcopos : in quibus
nihil observandum occurrit, nisi quod in eis quedam
dicuntur, quæ redolere videntur fraudes recentium
hæreticorum. Unde venit in mentem suspicari ne
forte vel totus hic libellus sit confictus, vel, quod
est credibilis, depravatus, et auctus ad invidiam
Romanæ Ecclesiæ conciliandam.

Sed sive sit verus liber, sive confictus, sive partim
sincerus, partim adulterinus, illud unum constat non
esse librum dignum in quo legendo tempus conte-
ratur. Titulus falsus, dictio barbara, sententie in-
sulse, ordo perversus, eorumdem testimoniorum
crebra repetitio, facile potuissent persuadere typo-
grapho, si is commune commodum, et non proprium
lucrum spectasset, ut sibi ab edendo ejusmodi opere
temperaret.

(De eadem pseudosynodo Parisiensi plura scripsi
Baronius annis 824 et 825.)

CONVENTUS PARIENSIS,

EXCELLENTISSIMIS AC VICTORIOSISSIMIS DEOQUE AMABILIBUS AUGUSTIS

DOMINIS HLUDOWICO ET HLUDHARIO IMPERATORIBUS.

Nos servi ac fidelissimi oratores vestri, qualiter pro-
ximis Kalendis Novembris apud Parisiorum urbem
juxta præceptum vestræ magnitudinis in unum con-
venimus, qualiterque de negotio a vestra pietate no-
bis injuncto, de causa videlicet imaginum, egerimus,
ad memoriam vestre celsitudinis reducimur. Sed ut
melius nobis manifestum fieret, ob quam causam ve-
stra pietas, quæ erga Dei sanctæque suæ Ecclesiæ
amorem ardentissime flagrat, ad hoc inquirendum
primum accensa fuerit, necessarium duximus, initium
hujusce rei cognoscere, et ideo primum epistolam
domini Adriani papæ, quam pridem pro imaginibus
erigendis Constantino imperatori et Herenæ matri
ejus ad eorum deprecationem in transmarinis parti-
bus direxit, coram nobis legi fecimus, et quantum no-
stræ parvitati res patuit, sicut juste reprehendit illos,
qui imagines sanctorum temerario ausu in illis parti-
bus confringere, et penitus abolere præsumperunt,
sic indiscrete noscitur fecisse in eo, quod superstitio-
se eas adorare jussit; pro quarum etiam causa syno-
dum congregari præcepit, et sua auctoritate sub ju-
rejurando censuit, ut erigerentur, et adorarentur, et
sanctæ nuncuparentur, cum eas erigere licitum, ad-
orare vero nefas sit. Inseruit etiam in eadem epistola
quedam testimonia sanctorum patrum, quantum no-
bis datur intelligi, valde absona, et ad rem de qua
agebatur, minime pertinentia.

Ex hujus namque epistolæ textu, imperator et ele-

rus, simulque et populus, auctoritatem sumentes
synodum fecerunt, in qua sicut illi multum deviae-
runt, qui imagines sanctorum in illa alia synodo,
quæ sub Constantino avo memorati Constantini facta
est, penitus abdicandas esse decreverunt, sic isti non
mediocriter erraverunt, qui eas non solum coli et a-
dorari, et sanctas nuncupari sanxerunt, verum etiam
sanctimoniam ab eis se adipisci professi sunt. Et ut
id verum esse quod nitebantur astruere, demonst-
rent, quedam sanctarum Scripturarum testimonia
et sanctorum Patrum dicta ad suum superstitiosum
errorem confirmandum violenter sumpserunt, et ei-
dem suo operi incompetenter aptaverunt, quoniam
non eo sensu quo dicta, nec eo intellectu, quo a san-
ctis Patribus exposita ab illis esse produntur prola-
ta vel intellecta.

Eandem porro synodum cum sanctæ memoriæ ge-
nitor vester coram se suisque perlegi fecisset, et mul-
tis in locis, ut dignum erat reprehendisset, et quæ-
dam capitula, quæ reprehensioni patebant, prænotas-
set, eaque per Angilbertum abbatem eidem Adriano
papæ direxisset. ut illius judicio et auctoritate corri-
gerentur, ipse rursus favendo illis, qui ejus instinctu
tam superstitiosa tamque incongrua testimonia me-
morato operi inseruerant, per singula capitula in il-
lorum excusationem respondere quæ voluit, non ta-
men quæ decuit, conatus est. Talia quippe quedam
sunt, quæ in illorum objectionem opposuit, quæ re

mota pontificali auctoritate, et veritati et auctoritati refragantur. Sed licet in ipsis objectionibus aliquando absona, aliquando inconvenientia, aliquando etiam reprehensione digna testimonia defensionis gratia proferre natus sit, in fine tamen ejusdem apologiæ sic se sentire et tenere et prædicare ac precipere de his quæ agebatur, professus est, sicut a beato papa Gregorio institutum esse constabat. Quibus verbis liquido colligitur, quod non tantum scienter, quantum ignoranter, in eodem facto a recto tramite devierit. Nisi enim in conclusione objectionum suarum retinaculis veritatis, beati scilicet Gregorii institutis, strictus, iter devium præcavisset, in superstitionis precipitum omnino labi potuisset.

His igitur pro capto ingeati animadversis et intellectis, ut plenius etiam nobis cuncta patescerent, fecimus epistolam nobis relegendam, quam vobis legati Græcorum anno præterito detulerunt. Venerabilis namque Frecculus episcopus subtiliter prudenterque, qualiter ipse et Adegaris socius illius, de hac re cum domino apostolico et cum venerandis episcopis et ministris illius egissent, viva voce parvitiis nostræ innotuit. Sed cum prudenti relatu illius cuncta cognovissemus, qualiter partim veritatis ignorantia, partim pessimæ consuetudinis usu hujus superstitionis pestis illis in partibus inolevisset, et priora et posteriora studiosissime considerassemus, intelleximus, quantum nobis res patuit, quo zelo ad hæc considerata vestra sancta devotio excitata fuerit. Non enim ignoramus animum vestrum magno tædio posse affici, cum illos a recto tramite quoquomodo conspiciatis deviare, qui summa auctoritate præditi, deviantes quosque debuerant corrigere. Illo nempe zelo accensi estis, de quo beatus Paulus apostolus dicit: *Quis scandalizatur, et ego non uror* (II Cor. xi)? Cum enim duos in periculo constitutos conspexistis, et a via regia declinantes, unum scilicet ad sinistram in abruptum confringendarum imaginum prolapsum, alterum vero ad dexteram in superstitiosam videlicet earundem imaginum adorationem proclivem, voluistis vos affectu pietatis medium opponere, et utriusque partis morbo salutiferam medicinam conferre.

Sed quoniam maximum vobis in eo obstaculum erat, eo quod pars illa quæ debebat errata corrigere, suaque auctoritate hujusce superstitionis errori obniti, ipsa prorsus eidem superstitioni non solum resistere, verum etiam incauta defensione contra auctoritatem divinam et sanctorum patrum dicta nitebatur suffragari, aperuit vobis Dominus ostium juxta optatum vobis desiderium, ut licentia vobis ab eadem tribueretur auctoritate tantæ rei cum vestris querendi familiariter veritatem, ut quoniam inerat vobis voluntas consulendi, et deerat auctoritas querendi, ejus auctoritate quæreretur veritatem, cujus auctoritas deviare videbatur ab ipsa veritate, quatenus sancto vestro desiderio ac vigilantia studio veritas patefacta, dum se in medium ostenderet, etiam ipsa auctoritas volens nolensque veritati cederet atque succumberet. Verum quoniam fratrum salus non est negligenda, et eminens auctoritas non est facile reprehendenda, visum est extremitati nostræ, ut omnis vestræ serenitatis sermo ad illos specialiter ex apostolicarum auctoritate litterarum dirigatur, quorum primum causa ad hæc querenda estis excitati, et quidquid reprehensione in utrisque partibus dignum cognoscitur, ad illorum personam potius referatur, qui libere admoneri possunt, et quorum scandalum, si pro veritate ortum fuerit, facilius tolerari potest.

Creduimus itaque, quod illos reprehendendo, illisque compatiendo, istos viros demulcendo, laudando et præferendo, eorumque auctoritatem magnis laudum præconiis efferendo, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ condignam laudem deferendo, veritatem tamen ex testimoniis sanctarum Scripturarum et sententiis sanctorum Patrum in medium proferendo, et veraciter sobrieque exponendo, poterit vestra sanctissima devotio, sicut optat, utrisque consulere.

A Sic quippe refragator vinculis veritatis modo blandiendo, modo honorando, modo secundum rationem veritatem demonstrando subtiliter strictus, non audebit aliter docere, quam quod veritas habet, nec poterit aliter tenere, quam quod veritas habet, nec poterit aliter tentare quam quod veritatis documento aliis tenendum tradiderit.

Tali nempe modo visum est nostræ medioeritati, ut utriusque partis saluti commodissime prodesse, magnamque vobis a Domino remunerationem hujus rei gratia præparare possitis. Credimus sane, quia quanquam aliqua ex parte superstitiosam sibi consuetudinem forte vindicare velint, nullatenus tamen ab eadem sede aliter quam auctoritas et veritas se habet, mandare in aliquam partem præsumet. Verebitur siquidem, potestatem vestram, auctoritatem sedis, et testimonia veritatis. Cum igitur a vestra sancta devotione ita peracta fuerint, licet, quod non optamus, in aliquo aut isti aut illi deviare voluerint, et vestram saluberrimam admonitionem, quæ tota ex auctoritate veritatis profertur audire contempserint, non minor ob id vobis a Domino recompensatio fiet, quia totum secundum verba beati Eliæ prophetæ, *quod vestrum fuit facere studuistis* (III Reg. xix).

Nos denique servi vestri, sicut superius præmissum est, in unum convenientes, et de nobis injunctis pro capto intelligentiæ nostræ familiariter conferentes, testimonia ex auctoritate divina et sententias sanctorum patrum, quas prout temporis angustia permisit, collegimus, et coram nobis legi fecimus, et quidquid in his de negotio, de quo agitur, necessarium aptumque judicavimus, et in unum congerere studuimus, vestræque imperiali potentie per venerabiles viros Halitgarium et Amalarium dirigere præsumpsimus, ut videlicet vestra a Deo vobis collata sapientia ex his eligat, quidquid necessarium dignumque ad idem negotium pertinens judicaverit. Obsecramus itaque humiliter abundantissimam pietatem vestram, ut non nobis ascribatur, quidquid ibi minus aut indecens, aut... inventum fuerit. Vere enim fateamur, quia angustia temporis præpediente, nec quanta volumus, nec quanta potuimus, collegimus, sed tantum vestris sacris jussionibus, ut decet et oportet, totis nisibus parere cupientes, quæ parvo in tempore ad manus nobis occurrere potuerunt, breviter collegimus, et huic operi usque ad vestram sagacissimam examinationem inseruimus. Nam quidam nostrorum de longe venientes non habuerunt spatium temporis querendi; quidam vero nec causam, pro qua ad hunc conventum venire jussi sunt, donec pervenerunt, veraciter nosse potuerunt. Modius namque infirmitate, in qua diutissime laborat, detentus venire nequivit.

Scit itaque plenissime excellentia vestra, quia illud, quod per omnes catholicorum libros indagari necessitas urget, prolixi temporis spatio ad legendum indiget. Nam si sufficiens spatium temporis nobis tributum fuisset, tanta Domino opitulante poteramus colligere, quæ huic operi copiose poterant abundare. Tamen in his quæ collecta sunt, summam hujus negotii de quo agitur, discrete comprehendens esse juxta auctoritatem divinam et sanctorum patrum sententias arbitramur, ita videlicet, ut unusquisque fidelis ea perlegens animadvertere queat, quod imagines sanctorum stulta præsumptione non sunt confringendæ, et ad injuriam sanctorum abolendæ, ne penitus despiciendæ nec assertione superstitiosa colendæ aut adorandæ, sed potius hujuscemodi superstitione remota, juxta veram religionem memorie et amoris causa, ob recordationem eorum quorum imagines habendæ, sicut a beatissimo Gregorio satis catholice perspicue dictum declaratur.

Quia igitur nos his, qui in sacra sede beati Petri apostoli resident, dignam honoris reverentiam jure tribuendam non dubitamus, et illorum erga imagines superstitiosam venerationem quidam visu, omnes vero aliorum relatu cognoscimus, volumus primum con-

tra illos sententias ponere, quod imagines præsump-
tiosa temeritate confringere præsumpserunt, qua-
tenus inde isti animati aliorum errata valentius
vobiscum corrigerent, et ad suam superstitionem
cognoscendam veritatis testimonia suscipienda ani-
mum facilius flecterent. Sicut igitur vobis videtur,
et superius præsismis, aperte sermo, vestrae cor-
rectionis contra illos usquequaque dirigi potest, a
quibus vobis illa epistola quam relegimus directa
esse cognoscitur, quoniam ejus textu utramque par-
tem reprehensione dignam demonstravit, et illam
scilicet quæ indebito ac superstitioso cultu imagines
venerabatur, et illam, quæ ab inferioribus locis eas-
dem imagines evertere ac delere præcepit. Et ideo
credimus, quamquam cetera alia secundum auctori-
tatem veritatis, sicut in suis scriptis continetur,
idem imperator fecerit, propter hoc tamen factum
quosdam illarum partium infirmos scandalizasse,
nec non quosdam nostræ urbis Romanæ pertur-
basse.

Ad exaltationem et pacem sanctæ suæ Ecclesiæ
humillimam Deoque amabilem, ac Christianæ reli-
gioni necessariam dominationem serenitatis vestrae
Dominus Jesus Christus ipocolumen dextera suæ pi-
etatis tueri, ac felici protectione per immensum con-
servare, et post hujus vitæ cursum supernis civibus
consortem dignetur efficere.

CAPUT PRIMUM.

Congruum necessariumve judicavimus primum
sententias sanctorum patrum colligere contra eos
qui imagines non solum ab ædibus, sed etiam a sacris
vasis indiscrete abolere præsumunt.

Ex libro Eusebii ecclesiasticæ Historiæ VII, cap.
45 : « Verum quia urbis hujus fecimus mentionem,
justum videtur commemorare etiam illud in ea ge-
situm quod historia dignum duximus, mulierem quam
sanguinis profuvio laborantem a Salvatore curatam
Evangelia tradiderunt, hujus urbis civem constat
fuisse, domusque ejus in ea etiam nunc ostenditur.
Pro foribus vero domus ipsius basis quædam in loco
editiore collocata monstratur, in qua mulieris ipsius
velut genibus provolutæ palmasque simpliciter ten-
dentis imago ære videtur expressa. Astât vero alia
ære nihilominus fusa statua habitu virili, stola com-
pleta circumdata, et dexteram mulieri porrigens; hujus
ad pedem statuæ, e basi herba quædam nova specie
nascitur, quæ cum exorta fuerit, excrescere usque
ad stolas illius ærei indumenti fimbriam solet, quam
cum summo vertice crescere herba contigerit, vires
inde ad depellendos omnes morbos languoresque
conquirat, ita ut quæcumque illa fuerit infirmitas
corporis, hausta exiguo madefacti salutaris graminis
depellatur, nihil omnino virum gerens, si antequam
æræe fimbriæ summitatem crescendo contigerit de-
ceperat. Hanc statuum ad similitudinem vultus Je-
sus formatam tradebant, quæ permansit ad nostra
usque tempora, sicut ipsi oculis nostris inspeximus,
et nihil mirum si hi, qui ex gentibus crediderunt,
pro beneficiis quæ a Salvatore fuerant consecuti,
hujusmodi velut munus videbantur offerre. Cum
videamus etiam nunc et apostolorum Petri et Pauli
vel ipsius Salvatoris imagines designari, tabulisque
depingi, sed et antiquas ipsorum imagines a quibus-
dam conservatas nos vidimus. Quod mihi videtur
ex gentili consuetudine indifferenter observatum,
quod ita soleant honorare quos honore dignos duxe-
runt : insignia etenim veterum reservari ad postero-
rum memoriam, illorum honoris, horum vero amoris
indiciu est. »

In Actibus Silvestri papæ leguntur apparuisse
Constantino imperatori in visione apostoli sanctus
Petrus et Paulus, eique ita dixisse : Quoniam flagitiis
tuis posuisti terminum, et effusionem innocentum
sanguinis horruisti, missi sumus a Christo illorum

A Domino, dare tibi sanitatis recuperande consilium.
Audi ergo monita nostra, et fac quæcumque indica-
mus tibi. Silvester episcopus civitatis Romanæ ad
montem Syraci persecutiones tuas fugiens, in caver-
nis petrarum cum suis clericis latebram fovet. Hunc
cum ad te adduxeris, iste tibi pietatis piscinam os-
tendet, in quam dum te tertio meriseris, omnis te
valetudo ista deseret lepræ. Quod dum factum fue-
rit, hanc vicissitudinem tuo Salvatore compensa, ut
omnes jussu tuo per totum orbem Romanum ecclesiæ
restaurentur, tu autem in hac parte purifica te, ut
relicta superstitione idolorum, Dominum unum, qui
solus et verus est, adores et excolas, et ad ejus vo-
luntatem attingas. Exsurgens itaque a somno, statim
convocat eos qui observabant palatium, et se-
cundum tenorem somnii sui, misit ad montem Sy-
raci, ubi sanctus Sylvester in cujusdam Christiani
agrum persecutionis causa cum suis clericis recep-
tus lectionibus et orationibus insistebat. Ac ubi a

B militibus se conventum vidit, credidit se ad marty-
rii coronam evocari. Et conversus ad clerum qui
cum eo erat dixit : Ecce nunc tempus acceptabile,
ecce nunc dies salutis. Profectus itaque ut dictum
est, pervenit ad regem, cui nuntiatus cum tribus
presbyteris et duobus diaconibus ingressus dixit :
Pax tibi et victoriæ de cælo ministrentur. Quem
cum rex alacri animo et vultu placidissimo suscep-
sisset, omnia quæ illi facta, quæ dicta sunt, quæ
etiam relata secundum textum superius comprehen-
sum exposuit. Post finem vero narrationis suæ, per-
contabatur qui isti essent dii Petrus et Paulus qui
illum visitarent, ob quam causam salutis suæ ejus
latebram detexissent. Sylvester respondit : Hos qui-
dem Dominus noster sibi idoneos servos Christi et
apostolos elegit ab eo missos ad invitationem gen-
tium, ut credentes salutem consequantur. Cumque
hæc et his similia Augustus diceret papa, interrogare
cepit Augustus utrumnam istos haberet aliqua ima-
go expressos, ut ex pictura disceret hos esse quos
revelatio docuisset. Tunc sanctus Sylvester misso
diacone imaginem apostolorum exhiberi præcepit,
quam imperator aspiciens ingenti clamore cepit di-
cere ipsos esse quos viderat, nec debere jam differre
episcopus ostensionem piscinæ, quam istos promi-
sisse suæ salutis memorabat. »

Joannes Chrysostomus, in homilia de superscrip-
tione psalmi quinquagesimi : « Pictores imitantur
arte naturam, et colores coloribus permiscentes visi-
biles corporum depingunt imagines, et faciunt ho-
mines, et animalia, et arbores, et reges, et rusticos,
et barbaros, et pugnas, et rixas, et torrentes sangui-
pum, et lanceas, et loricas, et scuta, et sedem re-
galem, et imperatorem sedentem, et barbarum sub-
ditum, et gladium acutum, et fluvios decurrentes, et
campos variis floribus adornatos, et omnia quæ vi-
dentur per artem imitantes, mirabilem historiam
videntibus præstant. »

D Paulinus lib. IX. »

Nunc volo picturas fucatis agmine longo
Porticibus videas pauloque supina fatiges.
Cossa reclinato dum perlegas omnia vultu.
Qui videt hæc vacuis agnoscens vera figuris,
Non vacua fidem sibi pascit imagine mentem.
Omnia namque tenet serie pictura fidei,
Quæ senior scripsit per quinque volumina Moses,
Quæ gessit Dominus signatus nomine Jesus.

Et post pauca :

Forte requiratur quamvis ratione gerendi,
Sed sit hæc nobis sententia pingere sanctas
Raro domus animantibus assumulatis ?
Accipe et paucis tentabo exponere causas.
Quos agit huc sancti Felicis gloria cætus
Obscurum nulli ; sed turba frequentior his est

Rusticitas non cassa fide neque docta legendi.
Hæc assueta diu sacris servire profanis,
Ventre dum tandem convertitur advena Christo,
Dum sanctorum opera in Christo miratur aperta,
Cernite quam multi comeant ex omnibus agris,
Quamque pie rudibus decepti mentibus errent.
Longinquas liquere domos, sprevere ruinas,
Non gelidi fervente fide, et nunc esse frequentes
Per totam vigiles extendunt gaudia noctem,
Lætitia somnos, tenebras funalibus arcant.

Et paulo post :

Dum fallit pictura famem sanctasque legendi
Historias, castorum operum subrepsit honestas,
Exemplis inducta piis potatur hianti
Sobrietatis, nimii subeunt oblivia vini,
Dumque diem ducunt spatio majore ruentes
Popula rarescunt, quia per miracula tracto
Tempore jam pauca subeunt epulantiibus horæ.

Et infra :

De Genesi precor hunc orandi collige sensum.
Ne maneam terrenus Adam, sed virgine terra
Nascar et exposito veteri nova former imago.

Beatus Gregorius Nyssenus episcopus, inter cætera, ubi de Abraham sermonem instituit : « Vidi, inquit, imaginem passionis, et non sine lacrymis visionem præteritæ, opere artis ad faciem deducens historiam, etc. »

Item idem in interpretatione Cantici canticorum : « Qui, inquit, imaginem conspexit, ex eadem arte per colores completam tabulam, non tinctionis præsertim contemplationem, sed ad visionem depictam conspexit tantummodo, quam per colores magister demonstravit. »

Augustinus in lib. xvi de Civit. Dei : « Quosdam sine cervice oculos habentes in humeris, et cætera hominum, quasi genera hominum, que in maritima platea Carthaginis musitio puta sunt, ex libro deprompta velut curiosioris historię. » — Item ipse post pauca : « Quapropter aut illa quæ et alia de quibusdam gentibus scripta sunt, omnino nulla sunt, aut si sunt, homines non sunt, apparet liquido, quoniam sicut per picturam utiles et veræ recordationes ad memoriam aliquando redeunt, quæ compunctionem ingerant, ita et jam nocivæ falsæ, humanis mentibus semper imagines ludificando ingerunt. »

Item Augustinus in libro de decem Gordis, inter cætera, sic ait : « Quomodo facio ipsi Domino injuriam? corrumpis teipsum. Et unde facio injuriam Domino, qui corrumpro meipsum? Unde tibi facio injuriam, qui voluerit forte lapidare tabulam tuam pictam, in qua tabula imago tua est, in domo tua inaniter posita ad vanum honorem tuum, nec sentiens, nec loquens, nec videns, si quis illam lapidet, nonne tibi facio contumeliam? »

In libr. Tripartitæ Historię, lib. x, cap. 50 : « Neque enim sanctus Paulus dum venisset Athenas, et civitatem repletam idolis conspexisset, aras ab illis honoratas destruxit, sed ratione ignorantiam redarguit, veritatis jura monstravit. » — Item in eodem libro vi : « Illud quoque quod sub Juliano provenit, narrare non sileo. Fuit enim signum quidem virtutis Christi, et judicium contra principem iracundiæ Domini. Cum enim agnovisset in Caesarea Philippi civitate Phœnicie, quam Paneam vocabant, insigne Christi esse simulacrum, quod sanguinis liberata profluvio constituerit, eo deposito, suam ibi statuem collocavit. Quæ violento igne de celo cadente, circa ejus pectus divisa est, ut caput cum cervice una parte dejectum atque in terrâ fixum, reliqua vero pars hactenus restitit, atque fulminis indicia reservavit. Statuam vero Christi tunc quidem pagani trahentes confregerunt. Postea vero Christiani colligentes in ecclesiam recondiderunt, quod hactenus reservatur. »

A

CAPUT II.

Nunc qualis discretio sit tenenda erga sanctorum imagines habendas et historiæ picturas, sanctissimi et egregii atque admirabilis totiusque catholice Ecclesiæ doctissimi viri beati Gregorii papæ sequentia dicta declarant.

Scribit autem ad Serenum Massiliensem episcopum : « Indico, inquit, ad nos dudum pervenisse, quod frater Nitasuram [fraternitas vestra], quosdam imaginum adoratores aspiciens, easdem ecclesiis imagines confregit atque projecit. Et quidem zelum vos, ne quid manu factum adorari possit, habuisse laudavimus, sed frangere easdem imagines non debuissis judicamus. Idcirco epim pictura in ecclesiis adhibetur, ut hi qui litteras nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quæ legere in codicibus non valent. Tua ergo fraternitas, et illa servare, et ab eorum adoratu populum prohibere debuit, quatenus et litterarum nescii haberent, unde scientiam historię colligerent, et populus in picturæ adoratione minime peccaret. »

B

Item idem ad eundem : « Perlatum, inquit, siquidem ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo succensus, sanctorum imagines, sub hac quasi excusatione ne adorari debuissent, confringeres. Et quidem quia eas adorare vetuisses omnino laudavimus, frangere vero reprehendimus. Dic, frater, a quo factum sacerdote aliquando auditum est quod fecisti? Si non aliud, vel illud te debuit revocare, ut despectis aliis fratribus solum te sanctum et esse crederes sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud picturæ historia quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus, quia in ipsa ignorantes vident quid sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione pictura est, quod magno opere ab te, qui inter gentes habitas, attendi decuerat, ne dum recto zelo incaute succenderis, ferocibus animis scandalum generares. Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendum solummodo mentes fuit nescientium collocatum, et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretionem condidisses, sine dubio et ea quæ intendebas, salubriter obtinere, et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare, ut pastoris in te merito hominem excelleret, non culpa dispersoris incurreret. Hinc autem dum in hoc animi tui incaute nimis motus exsequeris, ita tuos scandalizasse filios perhiberis, ut maxima eorum pars a tua se communione suspenderet. Quando ergo ad ovile Dominicum errantes oves adducas, qui quas habes detinere non prævalēs? Proinde hortamur ut vel nunc studeas esse sollicitus, atque ab hac te presumptione compescas, et eorum animos, quos a tua disjunctio unitate cognoscis, paternam ad te dulcedine, omni adniso, omnique studio revocare festines. Convocandi enim sunt diversi Ecclesiæ filii, etisque Scripturæ sanctæ testimoniis ostendendum, quia omne manu factum adorare non liceat, quoniam scriptum est : *Dominum Deum tuum adorabis; et illi serves* (Deut. vi, Matth. iv). Ac deinde subjungendum, quia picturæ imaginum, quæ ad ædificationem imperiti populi factæ fuerant, ut nescientes litteras, ipsam historiam intendentes quod dictum sit discere, transisse in adorationem videras. Idcirco commotus es, ut eas imagines frangi præciperes, atque eis dicendum, si ad hanc instructionem, ad quam imagines antiquitus factæ sunt, habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri, et haberi permittas. At judica quod non tibi ipsa visio historię, quæ pictura teste pandebatur, displicerit, sed illa adoratio, quæ picturis fuerat incompetentem exhibita, atque in his verbis eorum mentes demulcens eos ad concordiam tuam revoca. Et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe; adorare vero imagines omnimodis devota. Sed hoc sollicite fraternitas tua

D

admoneat, ut ex visione rei geste ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. »

Item idem ad Januarium episcopum : « Judæi, inquit, de civitate vestra huc venientes, questi nobis sunt quod synagogam eorum, quæ Taralis sita est, etc., Petrus, qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum Domino volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indiscretis, sequenti die baptismatis sui, hoc est, Dominica ipsa festività paschali cum gravi scandalo sine vestra occupaverit voluntate, atque imaginem illic genitricis Domini nostri, et venerandam crucem vel birrum albam, qua fonte surgens indutus fuerat, apposuisse. »

— Et post pauca : « Considerantes, inquit, hac de re vestre voluntatis intentum, ac magis iudicium, his hortamur affectibus, ut sublata exinde cumea, qua dignantureneratione, imagine atque cruce debeatis, quod violenter ablatum est, reformare. »

Item idem ad Secundinum servum Dei inclausum : « Imagines, inquit, quas a nobis tibi dirigendas per Dulcidium diaconum tuum rogasti. . . valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quaeris, cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana reddat exortum, ut dum picturam vides, ad illum animo inardescas, cujus te imaginem videre consideras. Abs re non facimus, si per visibilia invisibilia demonstramus. Sic homo qui alium ardentem videre desiderat, aut sponsam amando desiderat, quam videre conatur, si contingit eam ad balneum ire, aut ad ecclesiam procedere, festinus in via se præparat, ut de visione hilaris recedat. Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei, ut in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum aut passum, vel in throno sedentem recordamur, et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filium Dei reducimur, animum nostrum, aut de resurrectione letificat, aut de passionemulcet. Ideoque direximus tibi syrtides duas, imaginem Salvatoris, et sanctæ Mariæ Dei genitricis, beati Petri et Pauli apostolorum per supradictum filium nostrum diaconum, et unam crucem cum clavo pro benedictione, ut ab ipso maligno defensus sis, cujus sancto ligno te esse munitum credis. »

CAPUT III.

Hæc contra eos qui imagines sanctorum abominando evertunt, breviter dicta sufficere credimus. Nunc contra eos, qui indebito cultu eas colunt, et adorant, et sanctas nuncupant, et sanctimoniam se per eas assequi fatentur, sicut in illa synodo Græcorum insertum invenimus, sanctorum Patrum dicta adnectendo subjecimus. Sed unde primum adorandarum imaginum origo inoleverit, ponere necessarium judicavimus.

Scribit itaque beatus Augustinus in libro de diversis Hæresibus : « Simoniani a Simone Mago, qui baptizatus a Philippo diacono, sicut in Actibus apostolorum legitur, pecunia voluit a sanctis apostolis emere, ut etiam per impositionem manuum ei daretur Spiritus sanctus. Hic magicis fallaciis deceperat multos. Docebat autem detestandam turpitudinem indifferenter utendi feminis, nec Deum mundum fecisse dicebat; negabat etiam carnis resurrectionem, et asseverabat se Christum, idemque Jovem se credi volebat. Minervam vero meretricem quamdam Helenam, quam sibi sociam scelus fecerat, imaginesque et suam et Helenæ discipulis suis præbebat adorandas, quas et Romæ tanquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat : in qua urbe apostolus Petrus cum vera virtute Dei

A omnipotentis exstinxit. » — Item idem post pauca : « Sectæ Carpocratæ fuisse creditur quædam Marcellina, quæ colebat imaginem virorum et Pauli, et Homer, et Pythagoræ, adorando incensumque ponendo. »

Item ipse in epistola ad Dioscorum, inter cætera : « Demonstrat quondam Epicurus per imagines plures se fluxisse et suis tradidisse. Democritus etiam juste reprehenditur, qui per imagines quamvis aliter quam Epicurus sentiret, ad interiorum cultum pervenire arbitratus est. » — Item post pauca : « De Epicuro, quæ tamen ut cogitet, imagines dictæ ab ipsis rebus, quas atomis formari putat defluere, atque in animum introire subtiliores quam sunt ille imagines, quæ ad oculos veniunt. Nam et videndi causam hanc esse dicit quædam imagines, ita ut universum mundum complectantur extrinsecus. »

— Item post pauca : « Ille quare non vidit, non opus esse, nec fieri posse, ut incorporeus animus, adventu atque contractu corporearum imaginum cogitet, de visu certe oculorum ambo pariter redarguantur. »

Item ipse in libro viii de Civitate Dei : « Ermetægyptius, quem Trismegiston vocant, sensit ita et scripsit : « Quoniam ergo proavi nostri increduli, et non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenerunt artem qua efficerent deos, cui inventæ adjunxerunt virtutem de mundi natura convenientem, eamque miscerent, quoniam animas facere non potuerunt, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis divinisque mysteriis, per quas idola, et bene faciendi et male, vires habere potuissent. »

Item ipse in epistola ad Marcellinum : « Quando primum insuevit exercitus populi Romani amare, portare signa, tabulas pictas, vasa cæleta, mirifica, privatim et publice rapere, tunc cœpit perire laudabile illud decus salusque reipublicæ. »

Item ipse in libro vii de Civitate Dei. « Unum verum Dominum, id est, omnis animæ corporisque Creatorem, colere quisque contendat, non ideo peccat, quia non est colendus quem colit, sed quia colendum, non ut colendus est colit. Qui vero et rebus talibus, id est, turpibus et scelestis, et non Dominum verum, id est, animæ corporisque factorem, sed creaturam, quamvis non vitiosam colit, sive illa sit anima, sive corpus, sive anima simul et corpus, his peccat in Dominum, quod et pro ipso colit, qui non est ipse, et talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est. » — Et paulo post : « Unde remotis constat ambagibus nefarios dæmones atque immundissimos spiritus hac omni civili theologia invisendis stolidis imaginibus, et per eas possidendis, et jam stultis cordibus invitatos. »

CAPUT IV.

Hæc de initiis adorandarum imaginum dicta sint. Nunc vero quid nostri doctores de indebito superstitionis cultu sentiant, breviter exsequendum est.

Origenis in Homilia 8 de initio Decalogi, inter cætera : « Ego sic arbitror accipiendum quod verbi causa, si quis in quolibet metallo auri, vel argenti, vel ligni, vel lapidis facit speciem quadrupedis, alicujusve serpentis vel avis, et statuam illam adorandam, non idolum, sed similitudinem fecit, vel etiam si picturas ad hoc ipse statuam, ipse nihilominus similitudinem fecisse dicendum est. » — Et infra : « Sermo Dei universa complectens simul abjurat et abjicit, et non solum fieri idolum vetat, sed et similitudinem omnium, quæ in terra sunt, et in aquis, et in celo; addit autem et dicit : Non adorabis ea neque coles (Exod. xx) : aliud est colere, aliud adorare. Potest quis et interdum et invitatus adorare, sicut nonnulli regibus adulantes, cum eos in hujusmodi studia deditos viderint; adorare se simulat idola cum in corde ipsorum certum sit quia nihil sit idolum. Colere vero, est toto vis affectu et studio man-

capere. Utrumque ergo resecat sermo divinus, ut neque affectu colas, neque specie adores. »

Hieronymus in expositione Danielis prophetae : « Notum sit tibi, inquit, rex, quia deos tuos non colimus, et statuum auream quam crexisti non adoramus, sive statuum, ut Symmachus, sive imaginem auream, ut ceteri transtulerunt, voluerimus legere, cultores Dei eam adorare non debent. Ergo iudices et principes sæculi cum imperatorum statuas adorant, et imagines, hoc se facere intelligant, quod tres pueri facere nolentes, placuerunt Deo; et notanda proprietates, deos coli, imaginem adorari dicunt, quod utrumque servis Dei non convenit. »

Idem Origenes in Homilia 6 de cantico quod cantavit Moyses : « Licet apostolus Joannes dicat : *Filioli, nondum scimus quid futuri sumus. Sin autem revelatum nobis fuerit de Deo, scilicet dicens, similes illi erimus* (I Joan. III). Similitudo tamen hæc non ad naturam, sed ad gratiam revocatur. Verbi causa, ut si dicamus picturam similem esse ejus cujus imago in pictura videtur expressa, quantum ad gratiam pertinet, visus similis dicitur, quantum ad substantiam longe dissimilis. Illa enim species carnis est et corporis vivi, ista colorum fucus est, et cetera tabulis sensu carentibus superposita. »

Isidori ex libro Etymologiarum : « Pictura autem est imago exprimens speciem rei alicujus, quæ dum visa fuerit, ad recordationem mentem reducit. Pictura autem dicta quasi fictura. Est enim imago ficta, non veritas, hinc et fucata, id est, quodam fucio illita, nihil fidei et veritatis habentia. Unde et sunt quedam picturæ, quæ corpora veritatis studio coloris excedunt, et fidem dum augere contendunt ad mendacium provehant. » — Item ipse post pauca : « Picturam autem Ægyptii excogitaverunt, primum umbram hominis lineis circumductam, itaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis, sicque paulatim sese ars ipsa distendit, et invenit lumen atque umbras differentias colorum, etc. »

Item Hieronymus in expositione Ezechielis prophetae : « Et septuaginta viri de senioribus domus Israel et Jechonias filius Saphan stabat in medio eorum stantium ante picturas, et unusquisque habebat thuribulum in manu sua, et vapor nebulae de thure consurgebat. Quando dicit septuaginta viros fuisse de senioribus domus Israel, qui tenerent thuribula manibus, ostendit multos et alios fuisse probos qui hoc non faciebant, sed forsitan peccatis aliis tenebantur, unumque nomen Jechoniam filium Saphan stetisse in medio eorum quasi principem sceleris eorum atque sacrilegii, qui omnia religione Dei colebant idola, et in templo non adorabant Deum, cujus erat templum, sed picturas parietum. »

Firminus Lactantius in libro de falsa Religione, inter cetera, inquit : « Illa quæ sunt extra hominem, quid opus est ea colere quibus careas? Virtus enim colenda est, non imago virtutis, et colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solenni, sed voluntate sola atque proposito : nam religio ac veneratio nulla alia nisi unius Dei tenenda est. Quid igitur opus est, o vir sapientissime, tantos sumptus vel fingendis vel colendis imaginibus impendere? Firmius et incorruptius templum est peccatus humanum : hoc potius ornetur, hoc veris illis numinibus impleatur. Has enim falsas consecrationes sequitur quod necesse est, qui enim sic virtutes colunt, id est qui umbras et imagines virtutum consecretant, ea ipsa, quæ vera sunt, tenere non possunt, et cetera. »

Augustinus in libro Questionum Veteris et Novi Testamenti : « Christiani, ut pote pauperes, quos stultos vocant, unum Deum colunt in mysterio, ex quo sunt omnia; nec aliquid quod ab eo conditum est, venerantur : ipsum enim solum sufficere sibi et abundare sciunt ad salutem. » — Item idem post pauca : « Non ergo nobis videtur, ut quod homo

A fecit, adorari debeat : factor enim a factura, non factura a factore adorari judicatur. »

Item Firmiani Lactantii de falsa Religione, lib. II : « Duplici ergo ratione peccatur ab insipientibus, primum quod elementa, id est, Dei opera Deo praeferunt. Deinde quod elementorum ipsorum figuras humana specie comprehensas colunt. » — Item ipse in eodem libro : « Nihil aliud adoremus, nihil colamus, nisi solius artificis parentisque nostri unicum nomen. » — Item ipse in eodem libro : « Supra ergo non infra est Deus, nec in ima potius, sed in summa religione, quæ credendus est. » — Et infra : « Nihil potest esse celeste in ea re, quæ sit ex terra : quidquid enim simulatur, falsum esse necesse est, nec potest unquam veri nomen accipere, quod veritatem fuco et imitatione mentitur. » Item ipse in eodem libro : « Ut intelligas nihil colendum esse, quod oculis mortalibus cernitur. »

Augustinus in psalmo XIII : « Noli ergo addere manus nominum, ut ex eo metallo quod fecit vers Deus, velis facere falsum deum, imo falsum hominem, quem pro vero venereris Deo, quem quisquis pro vero homine in amicitiam reciperet, ingratum. Ducit enim et affectu quodam infirmo rapit infirma corda mortalium formæ similitudo et membrorum imitata compago. »

Fulgentius in libro de Fide ad Donatum : « Quia ipse Deus sibi soli præcipiens tantummodo serviendum, seque jubens a fidelibus adorandum, prorsus interdixit, ne quis audeat creaturam adorare, creatureque servire; propterea in fine primi illius præcepti de omnibus, quæ creavit ita loquitur : *non adorabis ea, nec serves eis.* » (Exod. XX). — Et post pauca : « Vera enim religio in unius constat Dei servitio. » — Item ipse post pauca : « Sic veraciter unum Deum cum Patre Filium vera fides adorat, quæ sic Deo novit a creaturis omnibus serviendum, ut noverit creaturæ non debere divinæ servitutis obsequium. »

Augustinus, in epistola ad Maximum grammaticum : « Scies a Christianis catholicis, quorum in vestro oppido etiam Ecclesia constituta est, nullum coli mortuorum, nihil denique adorari quod sit factum et conditum a Deo, sed unum ipsum Deum qui fecit et condidit omnia. »

Item Augustinus in libro de Quantitate animæ : « Deus autem immortalem animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videatur. Ergo tu velles..... talia fieri dixerim, sed quemadmodum ipse immortalis immortalis quiddam fecit ad similitudinem suam, sic et nos immortales facti a Deo, ad similitudinem nostram quod facimus immortale esse deberet. Recte diceret, si ad ejus imaginem pingeret tabulam, quod in te immortale esse credis nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est. Quomodo ergo sum similis Deo cum immortalia nulla possum facere ut ille? Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere, quod tuum corpus valet, sic anima non mirandum est, si potentiam tantam non habet, quantum ille ad cujus similitudinem facta est, etc. »

Si enim imago humani corporis nec tantum valere asseritur, quantum veraciter ipsum corpus valere perhibetur, quia causa sibi suffragari posse putant nonnulli reprehensione digni, qui in illa synodo Græcorum meditationem imaginum, sibi necessariam esse dicere præsumperunt?

Augustinus, libro VIII de Civitate Dei. « Quapropter merito homo deficit ab illo qui eum fecit, cum sibi præficit ipse quod fecit. Demonstrat enim idem Ernes, quod homines mortui divino colebantur honore, velut Æsculapius atque Mercurius, quem sum esse dicit avum, et reliqui. Hæc enim occasione accepta, daemones ut intercessores existerent apud bonos deos, quos nos angelos sanctos, seu archangelos, vel potestates dicimus. Tali enim ratione,

nubiloso velamine sapientes gentium sua numina A obtegere nitebantur. »

Ambrosius in expositione Epistolæ ad Romanos : « Nunquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ iunemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, si qui etiam tractare fuerint inventi, jure ut rei damnantur majestatis, et isti se non cogitant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, et relicto Domino conservos adorant, quasi sit aliquid quod plus reservet Domino. Nam ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique est rex, et nescit quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem promerendum, quem nihil utique latet, omnium enim merita novit, suffragatione non est opus, sed mente devota. »

Item Augustinus in libro de vera Religione, inter cætera, dicit : « Ad percipiendam veritatem nihil magis impedire quam vitam libidinibus deditam et falsas imagines rerum sensibilibus, quæ nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressæ, varias opiniones erroneas generant. Nec errorem ullum in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coheret animam aut corpus, aut phantasmatia sua, quæ nihil sunt aliud, quam de specie corporis corporeo sensu attracta signa. » — Item in eodem : « Non sit nobis religio humanorum operum cultus : meliores enim sunt ipsi artifices, qui talia fabricant, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio in phantasmatibus nostris, melius enim qualemcunque virum, quam omne quicquid pro arbitrio fingi potest, et tamen animam ipsam, quamvis anima vera sit, cum falsa imaginatur, colere non debemus. Melior est vera stipula, quam lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata, et tamen stipulam quam sentimus, et tangimus, dementis est credere colendam. »

Item idem libro decimo de Civitate Dei : « Multa denique de cultu divino usurpata sunt, quæ honoribus deferrentur humanis, sive humilitate nimia, sive adulatione pestifera, ita tamen ut quibus ea deferrentur, homines haberentur, qui dicuntur colendi et venerandi ; si autem eis multum additur, adorandi. Quis vero sacrificandum censuit, nisi ei quem Deum aut scivit, aut putavit, aut finxit ? »

Item Augustinus in libro Questionum LXXXIV : « Minoribus rebus intenta anima, quæ per corpus corporaliter facit, minus inheret ipsi summæ sapientie, qui vero talia opera colunt, quantum devierint a veritate, hinc colligi potest, quia si ipsa animalium corpora coerent, quæ multo excellentius fabricata sunt, et quorum sunt ea imitamenta, quid eis infelicius diceremus ? »

CAPUT V.

Qua ratione quæve auctoritate imagines sanctorum adorandæ sint, eisque, ut fertur, incensum ponendum, cum ipsi angeli vel sancti homines vivos se adorari nolerint.

Unde beatus Augustinus in libro xi de Civitate Dei sic ait : « Putaverunt quidem deferendum angelis honorem vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, et eorum sunt admonitione prohibiti, jussique hoc ei deferre, cui uni fas esse noverunt, imitati sunt angelos sanctos, et jam sancti homines Dei. Nam Paulus et Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis, putati sunt dii, eisque Lycaoni victimas immolare voluerunt, quod a se humiliter pietate removeptes, eis in quem crederent annuntiaverunt Deum. » — Et post pauca : « Quæcunque igitur mortalibus potestas, quantalibet virtute prædicta, si nos diligit sicut seipsam ei vult esse subditos, ut beati sumus, cui et ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum, misera est, quia privatur Deo. Si autem colit Deum, non vult se coli pro Deo : illi enim potius divinæ sententiæ suffragatur, et dilectionis viribus favet, quia scriptum est : *Sacrificans diis, eradicabitur, nisi Domino soli.* Nam ut

alia nunc taceam, quæ pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus, sacrificium certe nullus hominum est, qui audeat dicere deberi nisi Deo. »

Item idem in psalmo xcvi, inter cætera : « Homines autem sanctos attendite, qui sunt similes angelis. Cum inveneris hominem aliquem sanctum servum Dei, si volueris illum colere et adorare pro Deo, prohibet te, non vult tibi arrogare honorem Dei, non vult tibi esse pro Deo, sed tecum esse sub Deo. » — Et post pauca : « Sic et sancti angeli illius gloriam quaerunt quem diligunt, ad ejus cultum, ad ejus orationem, ad ejus contemplationem, omnes quos diligunt rapere et inflammare student, ipsum illis annuntiant non se, quoniam angeli sunt, et quia milites sunt, non norunt gloriam quaerere nisi imperatoris sui. » — Item post pauca : « Nemo dicat : Timeo ne irascatur mihi angelus, si non illum colo pro deo meo. Tunc tibi irascitur, quando ipsum colere volueris : bonus est enim, et Deum amat ; quomodo demones irascuntur, si non colantur, sic angeli indignantur, si pro Deo colantur. »

Item lib. x de Civitate Dei : « Non itaque debemus metuere ne in mortales et beatos uni Deo subditos, non eis sacrificando offendamus, quod enim non nisi uni vero Deo deberi sciunt, cui et ipsi adhaerendo beati sunt, procul dubio neque per ullam significantem figuram, neque per ipsam rem, quæ sacramentis significatur, exhiberi sibi volunt. Demonum est hæc arrogantia, superbiorum atque miserorum, a quibus longe diversa est pietas subditorum Deo. » — Item idem in eodem : « Nos autem martyribus nostris non templa sicut diis, sed memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivum species fabricamus ; nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus martyribus, sed uni Deo, et martyrum et nostro, ad quod sacrificium sancti homines Dei, qui mundum in ejus confessione vicerunt, C suo loco, vice et ordine nominantur. Non tamen a sacerdote, qui sacrificat, invocantur, Deo quippe non ipsis sacrificat, quamvis in memoria sacrificet eorum, quia Dei sacerdos est, et non illorum ; ipsum vero sacrificium corpus est Christi, quod non offertur ipsis, quia hoc sunt et ipsi. »

Item Augustinus in sermone evangelico de potestate quam dedit demonibus ut abirent in porcos : « Noli inclinari angelis, ut eis sacrificandum putes, nec bonis et sanctis : nolunt enim, quando facis, non te diligunt ; diligunt autem, si cum eis adores quem adorant. »

Item idem in libro de Quantitate animæ : « Homo autem quilibet alius quamquam sapientissimus et perfectissimus, vel prorsus quælibet anima rationis compos atque beatissima est amanda tantummodo atque imitanda est, eique pro merito atque ordine quod ei congruit deferendum. Nam Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies. »

Origenes in Epistola ad Romanos : « Cum possent homines Deum agnoscere ab ejus cultu declinantes ad imagines hominum adorandas et animalium, deverterunt. Ut enim breviter et omni in unum collecta definitione dicamus, adorare alium præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum, impietatis est crimen. »

Item Augustinus in libro de vera Religione : « Non sit ergo nobis religio cultus corporum aetheriorum atque coelestium, sed ejus, cujus contemplatione beati sumus. Neque enim et nos videndo angelum beatissimus, sed videndo veritatem, quæ etiam ipsos diligimus angelos, nec invidemus, quod ea pariores, et nullis molestiis interpedientibus perfruuntur, sed magis eos diligimus, quoniam et nos tale aliquid sperare a communi Domino jussi sumus. Quare honoramus eos charitate, non servitute, nec eis templa constituimus : nolent enim sic honorari a nobis, quia nos ipsos, cum boni sumus, templa summi Dei esse noverunt. »

Item ipse in libro viii de Civitate Dei : « Sane nec martyribus templa, sacerdotia, sacra et sacrificia constitimus, quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus; honoramus sane memorias eorum tanquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mortem corporum suorum pro veritate certarunt, ut innotesceret vera religio, falsis fectisque convictis, quod etiam si qui antea sentiebant timendo reprimabant. Quis autem audivit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare, et jam super sanctum corpus martyris ad Dei honorem cultumque constructum dicere in precibus : Offero tibi sacrificium, Petre, vel Paule, vel Cypriane, cum apud eorum memorias offeratur Deo, qui eos et homines et martyres fecit, et sanctis suis angelis celestis honore sociavit? ut ea celeritate et Deo vero de illorum victoriis gratias agamus, et nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem invocato in auxilium ex illorum memorie renovatione adhortemur. Quaecunque igitur adhibent religiosorum obsequia in martyrum locis, ornamenta sunt memoriarum, non sacra vel sacrificia mortuorum tanquam deorum. »

Hieronymus ad Riparium presbyterum : « Acceptis primum litteris tuis, non respondere superbiæ est, respondere lemeritatis. De his enim rebus interrogas, quæ et proferre et audire sacrilegium est. Ais Vigilantium, qui *scilicet* *scilicet* hoc vocatur nomine, nam Dormitantes rectius diceretur, os fetidum rursus aperire, et putorem spurcissimum contra sanctorum martyrum proferre reliquias, et nos, qui eas suscepimus, appellare cinerarios et idololatrias, qui mortuorum hominum ossa veneramur. O infelicem hominem, et omni lacrymarum fonte plangendum, qui hæc dicens non se intelligit esse Samaritanum et Judæum, qui corpora mortuorum pro immundis habent, et etiam vasa quæ in eadem domo fuerint pollui suspicantur, sequentes occidentem litteram, et non spiritum vivificantem. Nos autem non dico martyrum reliquias, sed ne solem quidem et lunam, non angelos, non archangelos, non seraphim, non cherubim, et omne nomen quod nominatur, et in præsentis sæculo et in futuro colimus et adoramus, ne serviamus creature potius quam creatori, qui est benedictus in sæcula. Honoramus autem reliquias martyrum, ut cum ejus sancti martyres adoremus; honoramus servos, ut honor servorum redeunt ad Dominum, quia qui vos suscipit, me suscipit. » — Idem ipse adversus Vigilantium. « Quis enim, o insanum caput, aliquando martyres adoravit? Quis hominem putavit Deum? nonne Paulus et Barnabas, cum Lycaonibus Jupiter et Mercurius putarentur, et eis vellet hostias immolare (Act. xiv), sciderunt vestimenta sua, et se homines esse dixerunt, non quo meliores non essent olim mortuis hominibus Jove atque Mercurio, sed quod sub gentilitatis errore honor eis Deo debitus deferretur, quod et de Petro legimus, qui Cornelium se adorare cupientem, manu sublevavit et dixit : Surge, nam et ego homo sum. » (Act. x.)

Augustinus in libro de Solutione questionum, capite 5 : « Proinde sicut impia superbia sive hominum sive demonum, sibi hos divinos honores exhiberi vel jubet vel cupit, ita pia humilitas vel hominum vel angelorum sanctorum, hæc sibi oblata recusavit, et cui deberentur ostendit. »

In libro xix de Civitate Dei dicit Augustinus : « Sed Deus ille quem coluerunt sapientes hebræorum, et jam celestibus sanctis angelis et virtutibus Dei, quos beatissimos tanquam cives in hac nostra peregrinatione mortali veneramus et amamus, sacrificari vetat et coli, intonans in lege sua, sacrificans diis eradicator. »

CAPUT VI.

Hæc contra eos qui annorum numero superstitionem imaginum vindicare volunt, consuetudinem sequi cupiunt potius quam veritatis auctoritatem.

Augustinus in libro Questionum Veteris et Novi

A Testamenti : « Irrationabile, inquit, vulgus, aut apparentes umbras, aut dæmonia, aut simulacra mortuorum, ut deos colere coeperunt. Quæ res in consuetudine vetustatis deducta arbitratur rationis sibi veritatem posse defendi, cum veritatis ratio non ex consuetudine atque ex vetustate, sed ex Deo sit, quia non vetustate Deus probatur, sed æternitate : quambrem fides non coëpta res, sed sine initio est. In Deum enim credere nostrum incipere est : nam quod creditur æternum est. » — Et post pauca : « Quod colunt pagani post Deum est, opus post opificem est; pagani colunt opera, nos opificem, illi creaturam, nos creatorem. Factus homo cepit venerari suum conditorem, quia et dignum est, et causa hoc exegit. »

Jeremias propheta : *Post Balaam*, inquit, *abierunt*, quos didicerunt a patribus suis. Unde Hieronymus : « Ergo nec parentum, nec majorum error sequendus est, sed auctoritas Scripturarum, et Dei docentis imperium. »

B Augustinus in psalmum cxiii : « Videntur autem sibi purgatorii esse religionis, qui dicunt, nec simulacrum, nec dæmonium colo, sed effigiem corporalem ejus rei signum luteo quam colere debeo. » — Item post pauca : « Audent respondere, non ipsa corpora colere, sed quæ illis regendis præsententur nomina. »

Si enim, sicut præmissa sanctorum patrum documenta declarant, sancti angeli et sancti viri non sunt colendi nec adorandi, hoc enim et ipsi refugiant, sed sola charitate, non autem servitute honorandi, nec sanctis martyribus templa, sacra et sacrificia, sed soli Deo constituenda, præsertim cum honorandi sint propter imitationem, non adorandi propter religionem, qua ratione antiqua auctoritas adoratio, incensum, luminaria, et cætera, quæ in epistola Græcorum annumerantur eis exhibenda sunt? Quapropter omnia omni superstitione convenit sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ religioni C erga sanctorum imagines hanc discretionem tenere, sicut eximius doctor beatus papa Gregorius docuit, et in suis scriptis nobis tenendum sequendumque reliquit.

CAPUT VII.

Ne igitur ex superstitione aut ex qualibet alia occasione scandala infirmioribus fratribus provenire possent, hoc summopere sancti viri provida consideratione vitare studuerunt, et dictis factisque suis nobis vitandum usquequaque evidenter ostendunt.

Hinc enim beatus Augustinus in libro iv de Civitate Dei : « Majores, inquit, nostri, superstitionem a religione separaverunt. »

Item idem in libro x de Civitate Dei ejusdem operis : « Legimus serpentum morsum mortiferos poenam justissimam peccatorum in ligno exaltato atque prospecto aëneo serpente sanatos, ut et populo subveniretur afflicto, et mors morte destructa, vel ut crucifixæ mortis similitudine signaretur. Quem sane serpentem propter facti memoriam reservatum, cum postea populus errans tanquam idolum colere cepisset, Ezechias rex religiosa potestate Deo serviens cum magna pietatis laude contrivit. »

Tale quid et beatum Epiphanium virum sanctissimum et doctissimum zelo divino succensum, in epistola quam ad Joannem Constantinopolitanum episcopum scribit, et beatus Hieronymus de Græco in Latinum sermonem transtulera, legimus fecisse :

« Audiui, inquit, quosdam murmurare contra me, quando simul pergebamus ad sanctum locum qui vocatur Bethel, ut ibi collectam tecum ex more ecclesiastico facerem, et venissem ad villam quæ dicitur Anablata, vidissemque ibi præteriens lucernam ardentem, et interrogassem qui idcus esset, didicissemque esse ecclesiam, et intrassem ut orarem, inveni ibi velum pendens in foribus ejusdem ecclesiæ, tinctum atque depictum, et habens imaginem quasi Christi, vel sancti cujus tam. Non enim satis memini

cujus imago fuerit. Cum ergo hoc vidissem in ecclesia Christi contra auctoritatem Scripturarum hominibus pendere imaginem, scidi illud, et magis dedi consilium custodibus ejusdem, ut pauperem mortuum eo obvoluerent et efferrent, illique contra murmurantes dicerent, si scindere voluerit, justum erat ut aliud daret velum, atque commutaret; quod cum audissem me daturum esse pollicitus sum, et illico se missurum; paululum autem morarum fuit in medio, dum quæro optimum velum pro eo mittere, arbitrabar enim de Cypro mihi esse mittendum. Nunc autem misi quod potui reperire, et precor ut jubeas presbytero ipsius loci suscipere velum a lectore, quod a nobis missum est, et deinceps præcipere in ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt non appendi.

Nam et beatus Paulus apostolus in Epistola prima ad Corinthios ob scandalum infirmiorum fratrum vitandum ita scripsit: *De his autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus, et quia idolum nihil est.* Quod beatus Ambrosius ita exponit: *Hi, inquit, inflati erant per scientiam, qui idolo contra salutem fratrum imperitorum carnes sacrificatorum edebant, scientes licere carnem edere, et quod nihil est idolum, ideo non contaminari edentem, hi scandalum fratribus erant charitatem præ oculis non habentes, quia plus erat carnem contemnere, quam fratri scandalum facere.* — Et post pauca: *Propter quod si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ut non fratrem meum scandalizem, in tantum charitatis studendum docet, ut licita pro illicitis habeantur, ne obsint fratri; quantum enim mali est per illicita non delinquere, et per ea quæ concessa sunt offendere, ut lex servetur in illicitis, et in licitis non custodiatur, dum inconsiderate edunt.*

Ubi beatus Apostolus dicit: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.* Quod beatus Augustinus ita exponit: *Potest ergo aliquid licere et non expedire. Expedire autem quod non licet non potest, ac per hoc non omnia licita expediunt, omnia autem illicita non expediunt.* Sunt quippe licita, quæ non expediunt, sicut Apostolo teste didicimus (*I Cor. vi et x*), sed id quod inter illicitum est, et ideo non expedit, atque quod licitum est, nec tamen expedit, quid intersit, aliqua universalis regula definire difficile est. — Et infra: *Quapropter quia verum dixisse apostolum dubitare non possumus, et aliqua peccata esse licita dicere non audeamus, restat ut dicamus fieri aliquid, quod non expedit, et tamen si licitum est, non esse peccatum, quamvis quoniam non expedit, non sit utique faciendum.* — Et post pauca: *Ut igitur si possumus enitmur inter id quod licet et non expedit, et id quod non licet atque ideo nec expedit, aliquo certo fine distinguere, ea mihi videntur licere, et non expedire, quæ per justitiam quidem quæ coram Deo est permittuntur, sed propter offensionem hominum ne impediuntur a salute vitanda sunt, ea vero non licere et ideo non expedire, quæ sic ipsa justitia vitantur, ut facienda non sint, etiamsi ab eis, quibus in notitiam fuerint per lata non laudentur.* — Item post pauca: *Expediunt tunc, quando non solum per justitiam quæ coram Deo est permittitur, sed etiam hominibus nullum ex hoc impedimentum salutis infertur. Tunc autem non expedit id quod licitum est, quando permittitur quid, sed usu ipsius potestatis affert impedimentum salutis.*

Hæc ideo inseruntur, ut hi qui imagines erigunt memorie causa et amoris, illud caveant, ne quod ab illis forte devote et licite fit, infirmis in scandalum evenire contingat, ut sic suæ devotioni satisfaciunt, quatenus salutem infirmorum non obliviscantur, et infirmam conscientiam fratrum, occasione superstitionis præbende, commaculent.

CAPUT VIII.

Propter eos autem qui sibi ob hoc suffragari ad

adorationem imaginum putant, quod dicunt adorasse Jacob Joseph filium suum, vel certe adorasse fastigium virgæ ejus, necessariam duximus, qualiter id a beato Hieronymo et beato Augustino exponatur subnectendum.

Scribit itaque beatus Hieronymus in libro Hebraicarum Questionum: *Postquam, inquit, juraverat ei filius, securus de petitione quam rogaverat, adoravit Deum coram caput lectuli sui; sancius et Deo deditus vir, oppressus senectute, habebat lectulum positum, ut ipse jacentis habitus absque difficultate ulla ad orationem esset paratus.*

Augustinus in libro Questionum in Genesim, cap. 62: *Quod habent Latini codices, et adoravit super caput virgæ ejus, nonnulli emendantes habent adoravit super caput virgæ suæ, vel in capite virgæ, suæ, sive in cacumen, vel super cacumen.* Fallit enim eos Græcum verbum, quod eisdem litteris scribitur, sive *ejus*, sive *suæ*, sed accentus disparis sunt, et ab eis qui ista noverunt in codicibus non contemnuntur. Valent enim ad magnam discretionem, quamvis et unam plus litteram habere posset, et si esset *suæ*, ut non esset *αὐτοῦ*, sed *ἰαυτοῦ*, ac per hoc merito quaeritur, quid sit hoc quod dictum est. Nam facile intelligeretur senem, qui virgam ferebat, eo more quo illa ætas baculum solet, ut se inclinavit ad Dominum adorandum, id utique fecerit super cacumen virgæ suæ, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, *adoravit super cacumen virgæ ejus*, id est, filii sui Joseph, et is forte tulerat ab eo virgam, quando ei jurabat idem filius, et dum eam tenet post verba jurantis nondum illam reddidit, mox adoravit Deum. Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figura magnæ rei futuræ designabatur. quamvis in Hebræo facillima hujus questionis absolutio esse dicatur, ubi scriptum perhibent, et *adoravit Israel ad caput lecti*, in quo utique senex jacebat, et sic positum habebat, ut in eo sine labore quando vellet adoraret.

CAPUT IX.

Contra illos qui hoc se adjuvare putant quod dicitur in Regum, quia adoravit Nathan propheta David, aliquid respondendum est.

De hac enim adoratione ita beatus Gregorius in libro x Explanationum in Job loquitur: *Pene ergo lex Dei multiplex dicitur, quia nimirum cum una eademque sit charitas, si mentem plene ceperit, hæc ad innumera opera multiformiter accendit, cuius diversitatem breviter exprimimus, si in electis singulis bona illius perstringendo numeremus. Hæc namque per Abel et electa Deo munera obtulit, et fratris gladium non reluctando toleravit. Hæc Enoc et inter homines vivere spiritualiter docuit, et ad sublimem vitam ab hominibus etiam corporaliter abstraxit.* — Et paulo post: *Hæc Nathan, et contra peccantem regem auctoritate liberæ increpationis sustulit, et cum regis culpa decesset, in petitione humiliter stravit. Claret namque quod talis esset hæc adoratio, sicut et nos ante honorabiliores personas, cum eas salutamus, prosternimur humilitatis gratia, et eas adorasse dicimur, dum eis nullum divini honoris cultum exhibemus, eodemque modo adorasse Jacob Esau fratrem suum haud dubium non est.*

CAPUT X

Contra illos etiam qui imagines adorare se profitentur, quia sacra ab illis nuncupantur, et sacris vasis eas æquiparant, aliquid dicendum est.

Augustinus in psalmum cxxii: *Simulacra, inquit, genus argentum et aurum, sed Deus fecit argentum et aurum, opera, inquit, manuum hominum.* Hoc enim venerantur, quod ipsi ex auro argenteoque fecerunt, sed enim et nos plerique instrumenta et vasa, ex hujusmodi materia, vel metallo habemus in usu celebrandorum sacramentorum, quæ ipso ministerio consecrata sancta dicantur, et in ejus ho-

nore cui pro salute nostra inde servitur. Et sunt profecto etiam ista instrumenta vel vasa quid aliud quam opera manuum hominum? Verumtamen nunquid os habent et non loquuntur, nunquid oculos et non videbunt, nunquid eis supplicamus, quia per eas supplicamus Deo? Illa maxima causa est impietatis insana, quod plus valet in affectibus miserorum venti similis forma, quæ sibi officit supplicari, quam quod eam manifestum est non esse viventem, ut debeat a vivente contemni.

CAPUT XI.

Contra eos etiam dicendum est qui pro imaginum adoratione duo cherubim assumunt in testimonium, quæ in signo mysterii ducta fuerunt.

Unde beatus Augustinus in libro de Doctrina Christiana tertio, inter cætera, inquit: « Miserabilis est animæ servitus signa pro rebus accipere, et supra creaturam corpoream, oculum mentis ad hauriendum æternum lumen levare non posse, quæ tamen servituti in Judeorum populo longe a cæterarum gentium more distabat, quando quidem rebus temporalibus ita subjugati erant, ut unus eis in omnibus commendaretur Deus, et quamquam signa rerum spiritualium pro ipsis rebus observarent nescientes quo referrentur, id tamen insitum habebant, quod tali servitute uni omnium, quem non videbant, placerent Deo, quam custodiam tanquam sub pedagogo parvulorum fuisse scribit apostolus, et ideo qui talibus signis pertinaciter inhæserunt, contemnentem ista Dominum, cum jam tempus revelationis eorum venisset, ferre non potuerunt, atque inde calumnias, quod sabbato curasset, moliti sunt principes eorum populusque signis illis tanquam rebus strictis, non credebant Deum esse, vel a Deo venisse, qui ea sicut a Judeis observabantur, nolebant attendere, sequi crederunt, ex quibus facta est prima ecclesia Hierosolymitana, satis ostenderunt, quanta utilitas fuerit eo modo sub pedagogo custodiri, ut signa, quæ temporaliter imposita erant servientibus, ad unius Dei cultum, qui fecit cælum et terram opinionem observantium religarent. Si ergo signum utiliter institutum pro ipsa re sequi, cui significandæ institutum est, carnalis est servitus, quanto magis inutilium rerum signa instituta pro rebus accipere, quæ si retuleris ad ea ipsa quæ his significantur eisque colendis animum obligaveris, nihilominus servili carnalique onere atque velamine non carebis. Quamobrem Christiana libertas eos quos invenit sub signis inutilibus tanquam prope inventos interpretatis signis, quibus subditi erant, elevatos ad eas res quarum signa sunt liberavit. Ex his factæ sunt ecclesiæ sanctorum Israelitarum: quos autem invenit sub signis inutilibus, non solum servilem operationem sub talibus signis, sed etiam ipsa signa frustravit, removitque omnia, ut a corruptione multitudinis simulacrorum deorum, quam sæpe ac proprie Scriptura fornicationem vocat, ad unius Dei cultum gentes converterentur, nec sub ipsis jam signis inutilibus servitute, sed exercitaturæ potius animi in eorum intelligentia spirituali. Sub signo enim servit, qui operatur aut veneratur aliquam rem significantem, nesciens quid significet; qui vero aut operatur aut veneratur utile signum divinitus institutum, cuius vim significationemque intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transit, sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt. Talis autem homo spiritualis et liber est, etiam tempore servitutis, quo carnalibus animis nondum oportet signa illa revelari, quorum iugo edomandi sunt: tales autem spiritales erant patriarchæ et prophætæ, omnesque in populo Israel, per quos nobis sanctus Spiritus, ipsa Scripturarum et auxilia et solatia ministravit. Hoc vero tempore posteaquam resurrectio Domini nostri manifestissimum iudicium nostræ libertatis illuxit, ne eorum quidem signorum, quæ jam intelligimus, operatione gravi onerati sumus, sed quedam pauca pro multis eademque facti facillima, et intellectu au-

gustissima, et observatione castissima, ipse Dominus et apostolica tradidit disciplina, sicuti est baptismi sacramentum et celebratio corporis et sanguinis Domini, quæ unusquisque cum percipit quo referantur imbutus agnoscit, ut ea non carnali servitute, sed spiritali potius libertate veneretur; ut autem litteram sequi et signa pro rebus quæ his significantur accipere servilis infirmitatis est, ita inutiliter signa interpretari male vagantis erroris. Qui autem non intelligit quid significet signum, et tamen signum esse intelligit, nec ipso premitur servitute: melius est autem vel premi incognitis, sed utilibus signis, quam inutiliter ea interpretando a iugo servitutis eductam cervicem laqueis erroris inserere.

CAPUT XII.

De cultu debito quem Græci latrariam dicunt, vel religione cultuque quæ uno vocabulo Græci thresciam vocant, vel quod non sit manufactum colendum nec adorandum.

Augustinus in libro x de Civitate Dei: « Hic est enim divinitati vel, si expressius dicendum est, deitati debitus cultus, propter quem uno verbo significandum, quoniam mihi satis idoneum non occurrit Latinum Græco, ubi necesse est insinuo quod velim dicere. *Latrariam*, quippe nostri ubicunque sanctarum Scripturarum positum est, interpretati sunt servitutem; sed ea servitus quæ debetur hominibus secundum quam præcepit Apostolus servis dominis suis subditos esse debere, alio nomine Græce nuncupari solet. *Latraria* vero secundum consuetudinem qua locuti sunt qui nobis divina eloquia considerunt, aut semper, aut tam frequenter, aut pene semper ea dicitur servitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur; dicimur enim *colere* etiam homines, quos honorifica vel recordatione, vel præsæntia frequentamus, nec solum ea quibus nos religiosa humilitate subijcimus, sed quedam etiam quæ subiecta sunt nobis perhibentur coloni. Nam ex hoc verbo, et *agricola*, et *coloni*, et *incola* vocantur, et ipsos deos non ob aliud appellant *calicolas*, nisi quod cælum colant, non utique venerando, sed inhabitando tanquam cæli quosdam colonos, non sicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitili solo propter agriculturam sub dominio possessoris, sed sicut ait quidam Latini eloquii magnus auctor:

Urbs antiqua fuit, Tyrri tenuere coloni.
Vergil.

Ab incolendo enim colonos vocavit, non ab agricultura. Hinc et civitates a majoribus civitatibus, vel populorum examiniibus conditæ colonizæ nuncupantur; ac per hoc cultum quidem non deberi nisi Deo propria quadam notione verbi hujus omnino verissimum est.

Item Augustinus libro Locutionum in Genesi, de lapide quem erexit Jacob, ita dicit: « Quod statuit lapidem Jacob quem sibi ad caput posuerat, constituit eum titulum et perfudit illum oleo, non aliquid idololatriæ simile fecit, non enim vel tunc vel postea frequentavit lapidem adorando vel ei sacrificando, sed signum fuit in prophetia evidentissima constitutum, quæ pertinet ad unctionem, unde Christi nomen a chrismate est. — Post pauca: « Sumpsit autem Jacob lapidem, et constituit eum titulum. Diligenter animadvertendum est, quomodo istos titulos in rei cuiusque testimonium constituebant, non ut eos pro diis colerent, sed ut aliquid significarent. »

CAPUT XIII.

Contra eos etiam qui eadem auctoritate in illa synodo Græcorum se imagines adorare professi sunt, sicut et vivificam crucem debito honore et trophæo virtutis, pauca inserenda necessarium iudicavimus, ut convincantur non se hac occasione suæ superstitioni posse suffragari.

De cruce, ecclesiastica Historia panxit capit. ix de Constantino : « Erat quidem jam tunc Christianæ religionis fautor verique Dei venerator, nondum tamen, ut est solemne nostris initiari, signa Dominice passionis acceperat. Cum igitur anxius et multa secum de imminenti belli necessitate pervolvens iter ageret, atque ad cælum sæpius oculis elevaret, et inde sibi divinum precaretur auxilium, vidit per soporem ad orientis partem in cælo signum crucis igneo fulgure rutilare, cumque tanto visu fuisset exterritus, ac novo perturbaretur aspectu, astare sibi vidit angelos dicentes: *Constantine, in hoc vince*. Tum vero lætus redditus, et de victoria jam securus, signum crucis, quod in cælo viderat, in sua fronte designat, et ita cælestis invitatus ad fidem, non mihi videtur illo inferior, cui similiter de cælo dictum est: *Saule, Saule, quid me persequeris? ego sum Jesus Nazareus* (Act. ix), nisi quia hic non adhuc persequens, sed etiam exconsequens invitatur. Exin signum, quod in cælo sibi fuerat demonstratum, in militaria vexilla transformat, ac Labarum, quem dicunt, in speciem crucis Dominicæ exapat, et ita armis vexillisque religionis instructus, adversum impiorum arma proficiscitur. Sed et in dextra sua manu signum nihilominus crucis ex auro fabrefactum habuisse perhibetur. »

Item in Tripartita Historia, libro i, cap. 4 : « In his igitur sollicitudinibus constitutus in somno, vidit crucis signum cælo splendide collocatum, mirantique visionem adfuerunt angeli dicentes: *O Constantine, in hoc vince*. Fertur autem et ipsum Christum apparuisse ei, signum crucis monstrasse ac præcepisse, ut figuram similem faceret, et in præliis auxilium hoc haberet, quo victorie jura conquireret. Eusebius itaque Pamphilus, cum jurejurando ipso imperatore dicente audisse se refert, quia circa meridiem declinante jam sole crucis signum ex lumine factum et scripturam conservatum ei dicentem, *in hoc vince*, vidisset ipse et milites qui cum eo tunc essent. Pergenti namque aliquo cum exercitu, per iter hoc in quo ei miraculum est ostensum, dumque cogitaret quid esset, nox supervenit et dormienti Christus apparuit cum signo quod vidit in cælo, jussitque ut fieret ejus signi figuratio, quæ foret auxilium in congressibus præliorum. »

Legitur in eodem libro, cap. 5 : « Hoc enim signum bellicum inter alia pretiosius erat, eo quod imperatorem præcedere et adorari eum a militibus moris esset. Unde præcipue Constantinum reor nobilissimum decus imperii Romani in signum mutasse crucis, ut frequenti visione atque cura desuicerent a priore more subjecti, et eum solum arbitrantur Deum, quem coleret imperator, et quo duce et auxiliatore uterentur adversus hostes. Semper enim hoc signum proponebatur ante ordines universos, quod maxime laborantibus aciebus in præliis adesse præcipiebat. Constituit itaque certos signiferos, qui in eo laborarent, quorum opus erat ut vicibus humeris eum veherent, et omnes acies ita lustrarent. Fertur enim quod aliquando quidam ferens hoc signum repente hostibus invadentibus expavisset, delissetque illud alteri vehendum, cumque se de prælio subtraxisset, et jacula declinasset, subito percussus interiiit; ille vero qui sacrum suscepit trophæum, multis se jactantibus permansit illisus: mirabiliter enim divina regente virtute, sagittæ hostium figebantur in signo, a signifero autem protinus inter pericula evocabant. Dicitur autem neque alium quam hujus signi ministrum, ut solet, in bello vulnere mortuum, aut cladem captivitatis perperum. » — Item in eodem libro ii, cap. 18 : « Dicitur autem quia etiam mortuus crucis tactu surrexit. De hoc ligno sibylla dixit apud paganos, »

O ter beatum lignum in quo Deus extensus est. »

Item in eodem libro, cap. 9 : « Audiivi enim et Probianum virum in palatio habentem militiam medico-

rum, crudeli podagra passione detentum ibi doloribus liberatum, eique apparuisse sanctam mirabiliter visionem. Cum enim dudum paganus esset factus, postea Christianus, aliquatenus dogma sequebatur, totius vero salutis causam, id est, sacratissimam crucem volebat adorare. Hanc habenti sententiam divina virtus apparens signum monstravit crucis, quod erat positum in altario ejus ecclesie, et aperte palam fecit, quia ex quo crucifixus est Christus, omnia que ad utilitatem humani generis facta sunt, quolibet modo præter virtutem adorande crucis gesta non essent, neque ab angelis sanctis, neque a piis hominibus. » — Legitur in eodem libro ii, cap. 46 : « Ea quidem tempestate plurimi inter episcopos effulgebant, sicut Donatus curiæ Epyri, de quo dum provinciales miracula multa testentur, maximum tamen est quod de dracone gessit. Is enim circa pontem in via publica jacens cibum habebat, oves, capras, equos, boves et homines arripiens devorabat. Ad quam bestiam Donatus sine gladio, sine quolibet jaculo veniens, dum illa levasset caput, quasi voratura virum, tunc ille vexillum crucis ante faciem ejus digito designans in aere, in os ejus expulsi, bestia vero sputum mox ore suo suscipiens expiravit. »

Joannes Chrysostomus in homilia 11 de Cruce et Latrone : « Hodierna die noster Dominus pependit in cruce, et nos festivitatis eximia lætitiæ celebramus, ut diseamus crucem totius spiritualis gratulationis esse substantiam. Etenim ante ipsum, vocabulum crucis pena fuit, sed nunc ad gloriam nuncupatur, antea condemnationis ferebat horrorem, nunc salutis indicium est. Crux enim nobis totius beatitudinis causa est: hæc nos a cecitate liberavit erroris, hæc et ex tenebris reddidit luci, hæc ebullatos quieti sociavit, hæc alienatos Deo conjunxit, longe constitutos proximos præsentavit, hæc peregrinantes cives ostendit, hæc discordiæ amputatio est, hæc pacis firmamentum, hæc honorum omnium abunda largitio. » — Et post pauca in eadem homilia : « Volo et alia ratione cognoscas, crucem suam non reliquit in terra, sed secum eam levavit ad cælum. Sed, ais, hoc unde demonstratur? Et ideo audiivi, quod cum ipsa veniet, cum ipsa secundum gloriam suam præsentiam faciet, ideo gloriosam crucem nuncupavit. » — Item post pauca in eadem homilia : « Et tunc signum videbitur Filii hominis in cælo (Luc. xxi). Vidisti gloriam signi, id est, crucis, solis lumen reddidit obscurum, lunæ non dabitur gratia, sed illud radiabit et lucet, et sicut imperatore regalis pompa præcedit, et militaris ordo præeunte vexilla humeris portare conseruerunt, et his ejus declaratur adventus, sic Domino de cælo veniente, angelorum cætes et archangelorum multitudo, illud signum humeris portant excelsis, et regalem nobis adventum nuntiant. Sola enim Christi crux est, quæ dissolvit tenebras, et regnum dæmonum dissipavit, et omnem terrorem malignantium abstulit, crux sanctitatem providit, crux nobis sol justitiæ facta est, ut illuminati misericordia ejus glorificemur Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum in sæcula sæculorum Amen. »

Item Joannes Chrysostomus in homilia 13, de Cruce Dominica. « Et si nosse desideras, charissime, virtutem crucis, et quanta ut possum ad ejus laudem dicere, audi : »

« Crux spes Christianorum, crux resurrectio mortuorum, crux cæcorum dux, crux desperatorum via, crux claudorum baculus, crux consolatio pauperum, crux refrenatio divitum, crux destructio superbiorum, crux male viventium poena, crux adversus demonas triumphus, crux devictio diaboli, crux adolescentum pædagogus, crux sustentatio inopum, crux spes desperantium, crux navigantium gubernator, crux periclitantium portus, crux obsessorum murus, crux pater orphanorum, crux defensor viduarum, crux iustorum consiliarius, crux tribulatum quies, crux parvulorum custos, crux virorum caput, crux senum

anis, crux lumen in tenebris sedentium, crux regum magnificientia, crux scutum perpetuum, crux insensatorum sapientia, crux libertas servorum, crux imperatorum philosophia, crux lex impiorum, crux prophetarum praesentia, crux annuntiator apostolorum, crux martyrum gloriatio, crux monachorum abstinencia, crux virginum castitas, crux gaudium sacerdotum, crux Ecclesiae fundamentum, crux orbis terrae cautela, crux templorum destructio, crux idolorum pulsio, crux scandalum Iudeorum, crux perditio impiorum, crux invalidorum virtus, crux egrotantium medicus, crux emundatio leproso- rum, crux paralyticorum requies, crux esurientium panis, crux sitiendum fons, crux nudorum protectio. Nuditate autem cum dixero, non corporum aestimes sed infidelitatis per penam; cum autem in Christum crediderit, vestitus invenietur. »

Item Augustinus in libro xxi de Civitate Dei. « In Carthagine Innocentia religiosissima femina de primariis ipsius civitatis, in mamilla cancerum habebat. Illius morbi, ut ferunt, omnis omittenda est curatio. Haec illa a perito medico acceperat, et ad solum Deum se orando converterat. Admonetur in somnis propinquante Pascha, ut in parte feminarum observantia ad baptisterium quaecumque illi baptizata primum occurrisset, signaret ei locum; signum crucis Christi fecit, confestim sanitas consecuta est. »

Sedulius in libro iv Paschalis carminis :

Pax crucis ipse fuit, violentaque roborata membris
Illustrans propriis poenam vestivi honore,
Suppliciumque dedit signum magis esse salutis,
Ipsaque sanctificans in se tormenta beavit.
Neve quis ignoret speciem crucis esse colendam,
Quae Dominum portavit ovans ratione potenti,
Quatuor inde plagas quadrati colligit orbis :
Splendidus auctoris de vertice fulget Eous,
Occiduo sacrae labuntur sidere plantae,
Arcem dextra tenet, medium leva subrigit axem,
Cunctaque de membris vivit natura creantis,
Et cruce complexum Christus regit undique mundum.

Item Paulinus in libro viii Natalis Felicitas :

Nos crucis invictae signum et confessio munit
Armataque Deo mentem, non querimus arma
Corporis, et quamquam membris videamur inermes,
Arma tamen gerimus, quibus et sub pace serena
Contra incorporeos animis decernimus hostes.

Item idem in libro x :

Ipse domum remeans modicum, seu grande saluti
De crucis aeternae sumptum mihi fragmine lignum,
Promo tenensque manu adversis procul ingero flammis
Et clypeum retinens pro pectore quo tegerem me,
Arce remque hostem collato umbone relisum,
Credite, nec donate mihi, et reddite Christo
Grates, et justas date laudes omnipotenti :
Nostra salus etenim in cruce Christi et nomine constat,
Inde fides nobis et in hac cruce nixa periclo,
Profiuit, et nostram cognovit flamma salutem.
Nec mea vox aut dextra illum, sed vis crucis ignem
Terruit, inque loco, de quo surrexerat ipso,
Ut circumseptam prescripto limite flammam
Sidere, et exstingui fremitu moriente coegit,
Et cinere exortam cineri remeare procellam.
Quanta crucis virtus, ut se natura relinquat,
Omnia ligna vorans ligno crucis uritur ignis,
Multa manus crebris, tunc illa incendia vasis
Aspergens largis cupiebat vincere lymphis.
Sed licet exhaustis pensarent fontibus imbres
Vi majore tamen lassis spargentibus omni
Vicerat ignis aquam, nos ligno exstinguimus ignem,
Quamque aqua non poterat, vixit brevis astula flum-
mam.

CAPUT XIV.

Contra eos qui signum sanctae crucis in testimonium assumunt, ut eis ita licitum sit adorare imagines, sicuti lignum sanctae crucis.

PATROL. XCVIII.

Cultiores igitur imaginum venerationem, adorationem seu exaltationem sanctae crucis in defensionem sensus sui opponere soliti sunt, cur non ita imagines sicut cruces adorari liceat? Quibus primo respondendum est, quia Christus non in imagine, sed in cruce suspendi elegit, quando genus humanum redimere voluit et ideo sancta mater Ecclesia toto orbe terrarum inter caetera innumera crucis sacramenta, quae a sanctis Patribus multipliciter longe lateque per universum mundum enumerata sunt, decrevit licitum esse universis catholicis ob amorem solius passionis Christi, ubicunque eas viderint, inclinando si voluerint venerari, et insuper die sancto quo passio Domini in universo mundo specialiter celebratur cum omni devotione universum ordinem sacerdotalem, seu cunctum populum prostratum adorare. Deinde etiam illud specialiter, non contra licite habentes, sed contra illicitum cultum imaginibus exhibentes, opponendum est, quod supradicta universalis Ecclesia tam sacris fontibus consecrando quamque etiam baptizandis vel baptizatis eodem signo sanctae crucis consignando vel benedicendo uti decrevit, omniumque fidei catholicae cultoribus frontes et pectora sua post abrenuntiationem Satanae pompis et operibus ejus certissima fide contra omnes insidias diaboli munire docuit, gladioque inexpugnabili dextris cunctorum fidelium armare studuit. Dic, quæso, contra fas ecclesiasticum adorator imaginum, quid tale huic simile ab Ecclesia catholica in toto orbe terrarum de imaginibus sanctum est? Et licet haec magna sint, quid de consecratione corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi dicturi sumus, quæ utraque in sacris missarum solemnibus ex quo consecrari cœperint, usque in finem pene sine intermissione crucis signaculo benedicantur, nec est quisquam tam sapiens vel insipiens, qui nullo modo hanc consecrationem aliter se posse perficere Deo placite præsumat, nisi hoc semper ejusdem sanctae crucis signaculo consecrare studeat? Quid etiam sicut de universo humano genere, ita pene de cunctis humani generis operibus seu quotidianis actibus ejus completendo dicere valebimus, in omnibus quæ die, nocte, mane, vespere, et melius fortasse dicitur omni tempore agere consuevit? Quid est quod in his omnibus quod ad salutem ejus sive in hoc saeculo, sive in futuro pertinere possit, sine ejusdem crucis signaculo incipere, acitare vel consummare velit?

CAPUT XV.

Hæc tibi hactenus, imaginum si quis es indiscretus cultor, et hæc tibi fiant, et contra si quis es intemperans destructor, vide ne hæc audiens putes temeritati tuae licentiam dari, ut ubicunque non propter illicitum cultum, sed propter discretum, et ob hoc propter licitum mentis affectum pictas vel fictas similitudines sanctorum viderit, ut illas aut destruas, aut irridendo subsannare debeas.

Quomobrem uterque monendus est, ut neuter, sicut quoniam Bardosanus novarum inventionum superstitiosus amator, sed sicut vere catholicus studiosissime matrem virtutum discretionem in omnibus servans, zelumque Dei non secundum fatuitatem insipientium, sed secundum virtutem sapientium in Domino habens, nec ille diligendo, nec iste contemnendo ultra quam oporteat dextra levæque transiliendo viam rectitudinis amittat, sed quia ita plerique pertinares sunt ut ratione flecti nequaquam possint, hi merito sancta auctoritate quassandi sunt, ut saltem fracti medicinam quaerant.

Epistola beati Gregorii papae ad Serenum episcopum Massiliensem.

« Litterarum tuarum primordia, ita sacerdotalem in se esse benevolentiam demonstrabant, ut major nobis fieret de fraternitate tua letitia, sed tantum earum finis a suis dissensit initiis, ut non unius, sed diversarum mentium talis crederetur epistola. » Et

post pauca in eadem scribitur epistola. » Perlatum quidem ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo succensus, sanctorum imagines sub hac quasi excusatione, ne adorari debuissent, confringeres, et quidem, quia eas adorari vetuisses, omnino laudavimus: fregisse vero reprehendimus. Dic, frater, a quo factum in sacerdote aliquando auditum est, quod fecisti? Si non aliud, vel illud te non debuit revocare? Despectis aliis fratribus solum te sanctum, et esse credis sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud picture historia quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat picture cernentibus, quia in ipsa ignorantes vident quod sequi debeant, in ipsa legunt, qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione picture est, quod magnopere a te, qui inter gentes habitas, attendi decuratur, ne dum recto zelo incaute succenderis, ferocibus animis scandalum generares. Frangere ergo non debuit, quod non ad adorandum, sed in instruendum solummodo mentes fuit nescientium collocatum, et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historiam, non sine ratione vetustas admisit. » Et post pauca sequitur: « Convocandi enim sunt diversi Ecclesie filii, eisque Scripturæ sacræ est testimoniis ostendendum, quod omne manu factum adorare non liceat, quoniam scriptum est, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi), ac deinde subiungendum, quia picturas imaginum quæ ad dedicationem imperitii populi factæ fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes, quid actum sit discerent. » Et item: « Si ad hanc instructionem, ad quæ imagines antiquitus factæ sunt habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri, et habere permittas, atque iudica, quod non tibi ipsa visio historie, quæ picture teste pandebatur displicuerit, sed illa adoratio quæ picturis fuerat incompenter exhibita, atque in his verbis eorum mentes demulcens, ad concordiam tuam revoca, et si quis imagines facere voluerit, minime prohibeatur, adorare vero imagines omnimodis devita. Sed hoc sollicitè fraternitas tua ammonet, ut ex visione rei geste ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. »

Item Gregorii papæ epistola ad Secundinum servum Dei inclausum.

« Dilectionis tuæ litteras suscepi, quæ in meo sensu amoris melle conditæ sapuerunt, etc. » et post quædam interposita inquit: « Imagines enim quas nobis tibi dirigendas per Dulcidium diaconum tuum rogasti... valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quæris, cuius imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana semper reddat exortum, ut dum picturam vides ad illum animo inardescas, cuius te imaginem videre consideras. Ab re non facimus, si per visibilia visibilibus invisibilia demonstramus. Sic homo qui alium ardentem videre desiderat, aut sponsam amando desiderat, quam videre conatur, si contingit ut ad balneum ire, aut ad ecclesiam procedere existimet, viam tendentibus se præparet, ut de visione hilaris recedat. Scimus namque, quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei in ejus amore recalescas, cuius te imaginem videre consideras, et nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem, aut natum, aut passum, vel in throno sedentem recordamur, et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filium Dei reducimus animum nostrum, aut de resurrectione letificat, aut de passione emulcet. Ideoque direximus tibi syrtaria duo, imaginem Salvatoris et sanctæ Dei genitricis Mariæ, et beatorum apostolorum Petri et Pauli, per supradictum filium nostrum diaconem, et unam crucem cum clavo pro

A benedictione, ut ab ipso a maligno defensus, crucis sancto ligno munitum esse te credis, etc. »

Item epistola Gregorii papæ ad Januarium episcopum.

« Judei decivitate vestra huc venientes questi nobis sunt, quod synagogam eorum quæ Carali sita est, Petrus, qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum domino volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indisciplinatis, sequenti die baptismi sui, hoc est Dominica ipsa festivitate paschali, cum gravi scandalo sine vestra occupaverit voluntate, atque imaginem illic genitricis Dei, Dominique nostri et venerandam crucem vel byrrum album, quo fonte surgens indutus fuerat, posuisset, etc. » Et post pauca inquit: « Considerantes hac de re vestræ voluntatis intentum ac magis iudicium hortamur assatibus, ut sublata exinde cum ea qua dignum est veneratione atque crucem, debeatis quod violenter ablatum est reformare, etc. »

B *Item epistola Gregorii papæ, ad Germanum patriarcham Constantinopolitanum.*

« Qualis et quæ libatio meum sic sancte letificavit animum sicut de te venerabili nempe mihi, et super laudabile nomen sanctissimæ et Deo dilectæ gratitate nuntiationis, etc. » Deinde post quædam interposita adjunxit: « At ubi sic cepisti conflictui sicut ipse Deus tibi monstravit, præesse precipiens in castra Christi, et regni gloriosum certe et notum signum, vivificam dico crucem magnam adversus mortem ejus magnitudinis triumphum, ubi mundi quadripartiti orbem terrarum perscripti distinguens perscriptis, ita et sanctam imaginem omnium dominæ, et sanctæ Dei genitricis, cuius vultum deprecantur divites plebis. Etenim sancta, sicut patribus videtur, quæ sic a vobis pie honorata donavit retributiones. Nam imaginis honor ad primam formam transit secundum magnam Basilium, et sicut inquit Chrysostomus: Ego et cæteræ perfusæ dilexi picturam pietate repletam. »

C Et post pauca in eadem epistola: « Si enim prophetice dispositiones non acceperunt finem, non scribantur cause ad ostensionem, quæ nec dum sanctæ sunt, videlicet nisi incarnatus est Dominus non signetur, quæ secundum carnem signatur, sancta imago ejus, nisi natus est in Bethlehem de semper gloriosa Virgine et Dei genitricis, et magi munera obtulerunt, et pastoribus apparuit angelus, et multitudo celestis militiæ nato laudem retulit, nisi in ulnis genitricis, ut infans porrectus qui portat omnia, et lactis nutrimento pastus est, qui dat escam omni carni (Psal. cxxxvi), neque hoc signetur nisi mortuos suscitavit, et paraliticos erexit, et leprosis purgationem dedit, et oculos cæcorum aperuit, et demones effugavit, et nisi aperuit aures surdorum, et omnia operatus est, quæ gloriose et Dei miracula perfecit, non scribantur, nisi passionem voluntarie suscepit, et infernum expoliavit, et surgens in cælos ascendit, qui venturus est judicare vivos et mortuos, non scribantur, neque designentur, quia hæc recitantur, et per litteras et per colores scripturæ et historie. Si enim hæc omnia facta sunt, et magnum est pietatis mysterium, utinam fuisset possibile cælum et terram, et mare, et animalia omnia, enarrare ea et per voces et per litteras, et historias. Non existentium enim designantium idolica scriptura nominatur, quæ non fuerunt in essentia delirate factura et ne una condescensio Ecclesiæ Christi cum idolis? Absit; neque enim vitulos adoravimus, neque vitulum in Choreb fumidus, neque Deum nobis mundum existimavimus, neque iterum in sculptili inclinati sumus, et Beel Phegor consecrati sumus, neque filios nostros aut filias aliquando demonibus immolavimus, non sunt hæc nobis, non sunt, nullus accusetur, quoniam nihil, quæ existunt aut facta sunt, præter nomen quod est super omne nomen, vivificam Trinitatem populus Christi usque hodie servavit, aut veneratus est, absit. Si enim quis Judaice motus ad

calumniandum, quæ olim idolorum culturis acclamationia profanantur, et idolorum cultura ascribere Ecclesiæ nostræ de venerabilibus imaginibus divinis et mirabilibus ad meliora directis existimemus, nihil aliud aut canem latrantem, et ac sui infundibula procul eicientem, audiat sicut Judæus, utinam esset, et Israel per visibilibus quam deputatus est, offerre Deo orationem et per exempla memorari factorem, et non vitulum tenere et muscas super tabulas testamenti, utinam sanctum altare diligeret, et non vitulas Samaritæ. Bonum illi esset simul et justum rorissimam divinam petram amplectere, et non Beel, utinam esset illi ad virgam Moysi magis aspicere, et ad urnam auream, et arcam, et propitiatorium Laminæ Ephod, mensam, tabernaculum interius et exterius, quæ omnia in gloriam facta Dei et si manufacta, sed magis sancta sanctorum dicebantur, et Cherubin sculpta, quorum memoriam faciens Apostolus inquit, *Cherubin gloriæ obrumbrantis propitiatorium* (Hebr. ix), quibus et divina vegetari gloria, et Scriptura docetur, si istis attenderet, nunquam idolis inclinaretur. Omne enim opus in nomine Domini facit pretiosum et sanctum dictum est, etc. »

Item Gregorii papæ in Synodica epistola.

« Si contraria sentientibus et irrita facere querentibus antiquas patrum traditiones salutis occurreret conversio, sufficerent utique ea, quæ superius a nobis ex patrum testimoniis vel sacris dicta sunt documentis. Sed quia videmus, quod mœrentes dicimus, plerosque turbatis mentibus statuta conturbare Ecclesiæ, ideo, fratres charissimi, extenditur sermo; et cupimus ad compescendam erroris insaniam adhuc ex veteribus documentis aliquid dicere, forsitan respiciant inquieti. In libro enim Exodi sic legimus. *Locus est Dominus ad Moysen dicens: Loquere filiis Israel, ut tollant mihi primitias ab omni homine, qui offert ultroque; accipietis eas. Hæc sunt autem, quæ accipere debetis, et cætera per ordinem usque ad duorum cherubim, qui erunt super arcam testimonii, cunctaque mandabo per te filiis Israel* (Exod. xxv); et iterum: *Mandato Dei a Salomone constructo templo, inter alia fecit in oraculo duo cherubim de lignis olivarum; et infra: Et sculpsit in eis picturas cherubim, et palmarum species, et anaglypham valde prominentia, et texit ea auro, et operuit tam Cherubim quam palmas, etc.* (III Reg. vi.) Ecce, charissimi fratres, consideremus quid Deo mandante Moyses effecerit, quidve Salomon sapientissimus divino jussu construxerit, et cætera, quanto debemus puro cordis annisu ipsum Christum Dominum nostrum sanctamque semper virginem ejus genitricem Mariam, apostolos quoque vel omnes sanctos Dei per eorum sacras effigies atque imagines colere, adorare, et ad propitiandum nobis petere, et relaxare delicta. Nos non ob aliud nomen imagines facimus et adoramus, sed pro nobis incarnato verbo Dei. Si autem manufacta omnia abjicienda sunt, neque arcam fœderis, neque aurea et cætera cherubim ejus debuerant recipi, quæ per Beseleel et Eliab facta sunt juxta præceptum Dei. Si vero illa scilicet similia invisibilia facta sunt, ita et hæc simili modo secundum visiones et revelationes prophetarum coloribus distincta efficiuntur, etc. »

Joannes Chrysostomus in sermone Cœnæ Domini: « Omnia facta sunt propter gloriam Dei, usui autem nostro nubes ad imbrum ministerium, terra ad frumenti abundantiam, mare ad negotiandum copiose, absque invidia omnia famulantur homini, magis autem inagini Domini. Neque enim quando imperiales vultus et imagines in civitates introduuntur, et obviam iudices et plebes cum laudibus, non tabulam honorantes, neque effusæ cere scripturæ, sed figuram imperatoris, sic et creatura non terrenam speciem honorat, sed eandem ipsam cœlestem figuram reveretur. »

Item beati Joannis Chrysostomi de parabola se-

minis: « Indumentum imperiale si injuriaveris, nonne eum qui induit injurias? Nescis, quia si quis imaginem imperatoris injuriat, ad eum ipsum imperatorem principaliter dignitati ejus affert injuriam? Nescis, quia si quis imaginem ex ligno aut ex colore detrahit, non sicut ad elementum sine anima ausus judicatur, sed sicut adversus imperatorem disgregatam imaginem totidem imperatoris gestans ejus injuriam ad imperatorem deducit. »

Sancti Basilii ex libro ad Amphilocho, de Spiritu sancto, in capitulo 17: « Quoniam imperator dicitur, et imperatoris imago, et non duo imperatores. Neque enim fortitudo scinditur, neque gloria dividitur. Sicut enim quæ tenetur noster principatus et potestas una, sic et quæ erga nos glorificatio una, et non multa, quoniam imaginis honor ad primam formam transit. »

Item sancti Basilii in epistola ad Julianum imperatorem missa: « Secundum id, quod divinitus datam hæreditariam, nobis immaculatam Christianorum fidem confiteor et promitto. Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, unum Deum, hæc tria adoro et glorifico. Confiteor autem et Filii incarnati dispensationem, et Dei genitricem, quæ secundum carnem eum genuit, sanctam Mariam; suscipio vero et sanctos apostolos, prophetas, et martyres, et ad Deum deprecationem, quæ per eos (scilicet illis mediantibus) propitiatorem mihi efficit misericordissimum Deum, et remissionem mihi facinorum condonari, pro quo et figuras imaginum eorum honore et adoro, specialiter hoc traditum tam a sanctis apostolis et non prohibuit, sed in omnibus ecclesiis nostris eorum designantes historiam. »

Item ipse in sermone sanctorum quadraginta martyrum: « Nam et bellorum triumphos, ac victorias; et sermonum conscriptores multoties et pictores significant, quidam autem verbo adornantes, quidam vero tabulis præsignantes, et multos utique ad virilitatem exercuerunt. Quæ enim sermo historie per auditum, hæc conscripta silens admonitio per imitationem demonstrat. »

Item sancti Athanasii. Interrogatio Antiochi ad sanctum pro imaginibus. « Quomodo lex et prophetæ dicentes, *Statuas et similitudines non adoretis*. Quare ergo vos facitis imagines, et adoratis eas? Responsio Athanasii: « Non ut Deos imagines adoramus, nos fideles sicut pagani, absit. Sed tantummodo affectu et charitatis nostre animæ ad vultum faciei imagines apparentes. Unde multoties vultu delecto sicut lignum purum atque commune, jam quod dudum fuerat imago, comburimus. Sicut enim Jacob approximans morti, summatim virgæ Joseph adoravit, non virgam honorificans, sed qui eam tenebat, sic et fideles non pro aliquo alio modo imagines adoramus, non pro desiderio effigie declarata. »

Item beati Cyrilli Alexandrini episcopi, in sermone Matthæi evangelicæ: « Depingitur enim fides quod in forma Dei existit verbum, sicut et nostræ vite redemptione obatus est Deo secundum nostram similitudinem indutus et factus homo. » Et idem ipse post pauca: « Imaginum nobis explent opus parabola significantium virtutem, cuidam, quomodo et oculorum adhiberi et palpatu manus afferri, in vestigiis, mentibus, inappropinquabiliter habens visionem. »

Item sancti Cyrilli: « Quemadmodum imaginem quis designatam iucundam respexerit, mirabitur quidem regis figuram, et quæ illo apparet, hæc et ejus noscens conscriptionem pariter cernens delectabitur, ut ipsum regem aspiciat, etc. »

Item sancti Epiphani episcopi Constantiæ Cypri. « Etenim imperatores pro eo quod habent imagines non duo sunt imperatores, sed imoerator unus cum imagine. »

Item sancti Stephani episcopi Bostron, ad quosdam, de imaginibus sanctorum. « De imaginibus

sanctorum confidimus, quoniam omne opus quod fit in Dei nomine bonum est et sanctum. Aliud est enim imago, et aliud simulacrum, id est, statunculum. Quando enim Deus Adam plasmavit, videlicet et condidisset, dicebat: *faciamus hominem ad imaginem nostram et similitudinem* (Genes. 1), et fecit hominem imagini Dei. Quid enim? ergo quia imago est homo Dei, idololatria est, id est idolorum cultura est et impietas? nequaquam fiat. Si enim Adam imago demonum, abjectus fuit et inacceptabilis, sed quia imago Dei est, honorabilis est, et acceptabilis. Omnis etiam imago in nomine Domini aut angelorum, aut prophetarum, aut apostolorum, aut martyrum, aut iustorum sancta est: non enim figuram adoratur, sed is qui in ligno commemoratur, et contemplatur honoratur. Omnes enim nos honoramus iudices et salutamus, etiam si peccatores sint. Quid ergo, nunquid non debemus adorare sanctos Dei servos, et propter memoriam eorum constituere et erigere imagines, quod non obliviscantur? Sed dices, quia ipsi Deus praecepit et non adorare nos manufactos. Dic iaque, o Iudae, quale super terram non est manufactum post facturam Dei, quid ergo? arca Dei quae ex lignis Sethim fabricata est atque constructa, non fuit manufacta? et altare et propitiatorium, et urna, quae habuit manna, et mensa, et lucerna, et tabernaculum inferius, et exterius non fuerunt ex operibus manuum hominum quae Salomon fecit? et cur sancta sanctorum vocantur manufacta existentia? ita cherubim et senarum alarum in circuitu propitiatorii non fuerunt statuæ et imagines angelorum opera manuum hominum? Et quomodo non abijciuntur? Sed quia per praeceptum Dei imagines factæ sunt angelorum, sancta sunt, licet statuæ fuerint. Etenim idola gentium, quia imagines fuerunt demonum, Deus prohibuit et condemnavit eas. Nos autem ad memoriam sanctorum imagines facimus Abraham, Moysi, et Eliae, Isaie, et Zachariae, et reliquorum prophetarum, apostolorum, et martyrum sanctorum, qui propter Deum interempti sunt, ut omnis, qui videt eos in imagine, memoretur eorum, et glorificet Deum qui glorificavit eos. Decet enim eis honor et adoratio et commendatio secundum iustitiam eorum, ut omnes qui vident eos, festinent, et ipsi imitatores fieri actionum eorum. Quæ enim est adoratio nisi honor tantummodo? sicut et nos peccatores adoramus, et salutamus nos alterutrum secundum honorem et dilectionem. Etenim Deum nostrum aliter adoramus et glorificamus, et contremiscimus. Imago est similitudo ejus qui in ea conscriptus est: impii autem qui bonum non agunt, neque sanctorum commemorantes, non prohibeant, neque scandalizent eos qui benefaciunt, et honorant sanctos et servos Dei, et commemorantur eorum, mercedem enim bonæ operationis accipiunt; impii vero secundum quod cogitaverunt, habebunt desolationis inhonorationem, sicut id quod iustum negligentes, et a Domino recedentes; propter memoriam namque in imaginibus conscribuntur, et honorantur, imo et adorantur sancti sicut servi Dei, ut pro nobis divinitatem sint exorantes, atque implorantes, dignum enim est commemorari doctorum nostrorum, et gratias referendo.

Item sancti Dionysii Areopagite Atheniensis episcopi, in epistola quam scripsit ad sanctum Joannem evangelistam, inter cætera, inquit: « Quid mirabile, si Christus verax et discipulos, inquit, de civitatibus ejiciant, ipsi digne sibi iudicantes, et de sacro scelerati interdiciunt, et recedentes a veritate et manifeste imagines sunt visibiles invisibilium, nec enim in sæculis supervenientibus culpabilis erit ex ejus iustitia respectus Dei. »

Item ejusdem de celesti Militia, et infra: « Prædicta enim incorporea aguina diversis coloribus effiguntur, compositionibus variis, quatenus sic tacite nosmetipsos per sacratissimas effigies ad simplices

A et incorporeales pia mente transeamus. Etenim impossibile est nostræ menti ad incorporea illa pertinere, celestis militiæ imitationem visionemque, nisi si per elementorum poterimus visibilem decorem ad invisibilem pulcherrimamque attingi effigiem, et visibiles odoriferasque imagines rationali traditione invisibiles præfulgi, et cætera. »

In definitione sancti sexti et magni concilii, cap. 82: « In quibusdam venerabilium imaginum picturis, agnus digito præcursoris monstratus designatur, qui in signum relictus est gratiæ, verum nobis per legem præmonstrans agnum Christum Deum nostrum, qui abstulit peccata mundi. » Et post pauca: « Secundam humanam figuram, et in imaginibus nunc pro veteri agno retitulati decernimus, per ipsum humilitatis altitudinem Dei Verbi considerantes, et ad memoriam quæ in carne actionis quæ passionis ejus et salutiferæ mortis manibus educati, et quæ ab hinc facta est mundi redemptionis, etc. »

B Unde et beatus Augustinus in psalmo xcii inquit: « Si autem non adoras in Christo ista terrena, quamvis de illis similitudo quedam data est, ad significandum sanctos de quacunque creatura ducta fuerit similitudo, tu intellige similitudinem creaturæ, et adora artificem creaturæ, et cætera. »

Item sancti Athanasii episcopi Alexandrini, de Humanatione Domini, cujus initium: « Sufficeret quidem de his multis pauca sumentes intimavimus. » Et post: « Sicut ea quæ scribitur in lignis forma abolita exterioribus sordibus, iterum necesse id ipsum recuperari atque uniri is cujus est forma, ut innovari possit imago in eadem materia atque elemento. Per ejus enim formam et ipsa materia ubi et conscribitur non deijcitur, sed in ea ipsa configuratur. »

C Item beati Ambrosii Mediolanensis episcopi ad Gratianum imperatorem, ex libro iii, cap. 9: « Nunquidne, quando et deitatem et carnem ejus adoramus, dividimus Christum? Aut quando in ipso et Dei imaginem et crucem adoramus, dividimus eum? Absit. »

Item beati Gregorii Nysseni episcopi, inter plura, ubi de Abraham sermonem instituit: « Vidi imaginem passionis, et non sine lacrymis visionem transivi, opere artis ad faciem deducens historiam, etc. »

Item ipse in interpretatione in Cantica canticorum: « Sicut vero conscripta doctrina, materia quedam est, ita omnino in diversis tincturis, quæ complent animantis imitationem, qui vero ad imaginem conspiciat ex eadem arte per colores completam tabulam, non tincturis præfert contemplationem, sed visionem depictam conspiciat tantummodo, quam per colores magister demonstravit. »

D Leontii episcopi Neapoli Cypri, in quinto sermone propter Christianorum responsum adversus Judeos, et de imaginibus sanctorum: « Nunc vero de venerandis piciis imaginibus responsum faciamus, ut obstruantur ora loquentium iniquitatem. Legalis enim et hæc traditio, et audi Deum dicentem ad Moysen: *Imagines duas cherubim aureas insculptas construe obumbrantes propitiatorium* (Exod. xxv). Et iterum, templum quod ostendit Deus Ezechiel: *Facies, dixit, palmarum et leonum, et hominum et Cherubim a pavimento ejus, usque ad cameram tecti* (Ezech. xl; III Reg. vi), certe terribilis sermo, qui præcepit Israeli ne faceret quodlibet sculptile, neque imaginem, neque similitudinem quæ sunt in cælo, et quæ sunt in terra, ipse præcepit Moysi facere sculptilia animalia et cherubim. Unde et Salomon ex lege suscipiens signum plenum fecit templum ære et sculptile, et fusile, leonum, boum, et palmarum et hominum, et non est reprehensus a Deo. Si enim me reprehendere vis pro imaginibus, reprehende Deum qui hæc fieri jussit, in memoria ejus esse erga nos. Judeus dixit, sed non adorabantur ille, sicut dii similitudines, sed memoria tantummodo fiebat. Christus dixit, bene dixisti, neque a nobis ut dii ad-

orantur sanctorum effigies et imagines, et signa. Si enim ut Deum adorant lignorum imagines debebant omnino et cetera ligna adorare; si vero ut Deum adorarent lignum, non omnino deleta effigie imaginem incenderent. — Et iterum: « Damus quæ sunt annexa duo ligna crucis, adoro-signum propter Christum qui in ea crucifixus est, at ubi divisa fuerint ab alterutrum, proicio ea et incendio. Et sicut qui iussione imperatoris suscipiens, et osculatus est signum, non lutum honorat aut chartam, aut plumbum, sed imperatori salutem et venerationem reddit, sic et Christianorum pueri signum crucis adorantes non naturam ligni veneramus, sed signum et figuram Christi, ipsum videntes, per ipsum, qui in ea crucifixus est, osculamur et adoramus, etc. » — Et post pauca: « Sicut enim virgam Christi crucem adoramus, sicut enim sedem et lectum ejus sanctum sepulcrum, sicut enim domum, præsepium, et Bethleem, et cetera sancta ejus tabernacula, sicut enim amicos ejus, apostolos ejus, et sanctos martyres, et reliquos sanctos, Christi vero passionem in ecclesiis et in domibus et in plateis, et in imaginibus, et in velis, et in cubiculis, et in vestibus, et in omni loco designamus, ut indesinenter aspicientes hæc recordemur, et non obliviscamur, sicut tu oblitus es Domini Dei tui, et sicut tu adorans librum legis non naturam pellium et atramenti adoras, sed verba Dei quæ in eo continentur. Sic et ego imaginem Christi adorans, non naturam lignorum aut colorum adoro, absit, sed innamata in figuram Christi tenens, per eam Christum spero tenere et adorare. » Et infra sequitur: « Nam et ipsos filios nostros, et patres factos existentes, et peccatores sæpius osculamur, et non in hoc condemnabimur, non ut deos eos osculamur, sed amorem nostræ nature, quem erga eos habemus per osculum ostendimus. Sicut enim multoties dixi: Mens scrutatur in omni osculo, et in omni adoratione, etc., sic, o homo, Christianorum populi quancunque signa crucis et imaginum osculantur, non ipsis venerationem lignis aut lapidibus proferunt, aut auro, aut corruptæ imagini, aut lipsanis, sed per illa Deo creatori, qui et eorum et omnium creator est, gloriam et osculum, et venerationem offerunt. » Et infra: « Qui enim diligit amicum suum, aut regem, et magis bene merentem sive filium ejus videns, sive virgam, sive sedem, sive coronam, sive domum, sive servum tenens osculatur et honorat per hos benefactorem, et magis Deum. Quando enim vides Christianos adorantes crucem, cognosce, quoniam crucifixus Christo adorationem proferunt et non ligno. Nam si naturam ligni venerati essent, omnino et arbores, et memora adorarent, sicut et tu aliquando Israel adorabas dicens arbori et ligno: *Tu mihi est Deus, et tu me genuisti* (Jerem. 11). Ergo non sic dicimus cruci, neque figuris sanctorum. *dii nostri estis*, non enim sunt dii nostri, sed similitudines et imagines Christi, et sanctorum ejus, et ad memoriam et honorem, et decorem ecclesiarum adjacentium et adorationem. Qui enim honorat martyrem, Deum honorat, et qui matrem ejus honorat, ipsi Deo honorem offert, et qui apostolum honorat, qui misit eum honorat (Matth. x), etc. »

Item beati Augustini, de eo quod apparuit Deus Moysi, et de virga et manu coiorata et aqua in sanguinem, et postquam interposita subjunxit: « *Sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam*, hoc est quicunque percussus fuerit a serpentibus peccatorum, Christum intueatur, et habebit sanitatem in remissionem peccatorum. »

Item ejusdem sancti Augustini super Joannem evangelistam, de eodem sermone homilia inter cetera: « Interim modo, fratres, ut a peccato sanemur, Christum crucifixum intueamur, quia *sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet Filium hominis* (Joan. 3). Hoc enim interest inter figuram

A sive imaginem et rem ipsam: figura præstabat vitam temporalem, res ipsa, cujus ipsa figura erat, præstabat vitam æternam, etc. »

Item sancti Augustini de libro tertio sanctæ Trinitatis, inter cetera: « Nam sicut unctio lapidis, Christum in carne in qua unctus est oleo exultationis præ participibus suis, ita virga Moysi conversus in serpentem ipsum Christum factum obedientem usque ad mortem ejus, unde ait, *sicut exaltavi Moysen serpentem in eremo* (Psal. lxxii). » Et post cetera: « Si intuentes illum serpentem exaltatum in eremo, serpentum morsibus non peribant, vetus homo noster crucifixus est cruci cum illo: per serpentem autem mors intelligitur, quæ facta est a serpente in paradiso, modo locutionis per efficientem id quod elicitur. Demonstrante ergo virga in serpente, Christus in morte, et serpens rursus in virga, Christus in resurrectione, totus in corpore suo quod est Ecclesia, etc. »

B Item beati Augustini in libro Exodi inter cetera: « Facta credimus, quemadmodum facta legimus, et tamen ipsa facta umbram fuisse futurorum, apostolica doctrina cognoscimus. Putamus ergo spiritaliter esse investiganda quæ facta sunt, facta tamen esse negare non possumus, etc. »

Item ipse in psalmo lxxi: « Imo jam in nomine Christi venire gaudemus, jam tenentes sceptrum subduntur ligno crucis, jam fit quod prædictum est, *adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient illi* (Psal. lxxi). Jam enim in frontibus regum pretiosius est signum crucis quam gemma diadematis. »

Item Augustini de filio Abraham ducto ad sacrificium, inter cetera: « Non enim frustra moti estis, cum hoc dicerem, *crux cornua habet*: sicut enim duo ligna compinguntur in se, ut speciem crucis reddant. Sicut ergo imagine crucis multis locis videmus, ut fiant duo cornua, quibus infingant manus, cornibus hærentem arietem crucifixum Dominum video, etc. »

C Item sancti Severiani Gabalensis de sermone sanctæ crucis, inter cetera: « Putas non erat justum dici, si quis vestrum morsus fuerit, respiciat in cælum sursum ad Deum, et salvabitur? Ut enim et attendi cælo relinquat, non potuit dicere, si quis morsus fuerit, aspiciat lucernam luminis, et salvabitur? Aut aspiciat ad mensam propositionis sanctorum panum, et salvabitur? Aut ad altare, aut ad velum, aut in arcem, aut in imaginem cherubim, aut in propitiatorium, sed nihil horum ad medium adduxit legislator magnus, sed solam fixit crucis imaginem, et hanc per maledictum serpentem. Dic mihi ut fidelis famulus, quod interdictis facis, quod abrenuntias, ædificas, qui dicis, *Non facies sculptile et fusile* (Exod. xx), sculpis serpentem? Sed illa quidem lege posui, ut materias abscondam impietatis, et populum hunc eruum omni idolorum cultura. Nunc autem effundo serpentem, ut præfigurem imaginem Salvatoris, etc. »

D Item sancti Augustini ad Dulcidium, in questione 6, de Samuelis imagine. « Solent enim in scripturis imagines earum rerum nominibus appellari, quarum imagines sunt, sicut omnia quæ pinguntur atque finguntur ex aliqua materie metalli, aut ligni, vel cujuscunque rei aptæ ad opera hujusmodi, quæ etiam videntur in somnis, et omnes fere imagines earum rerum quarum imagines sunt appellari nominibus solent. Quis enim est, qui hominem pictum dabit vocare hominem? quandoquidem et singulorum quorumque picturam cum aspiciamus, propria quoque nomina incunctanter adhibemus, velut cum intuentes tabulam aut parietem dicimus, ille Cicero est, ille Salustius, ille Achilles, ille Hector, hoc flumen Symois, illa Roma. Cum aliud nihil sint, quam pictæ imagines, unde cherubim cum sint cælii potestates, factæ tamen ex metallo, quod imperavit Deus, super arcam testamenti magnæ rei significande gratia, non aliud quam cherubim illa quoque figura vocantur. Item quisquis videt somnium, non dicit, vid!

imaginem Augustini aut Simpliciani, sed vidi Augustinum aut Simplicianum, cum eo tempore quod tale aliquid vidit, nos ignoraremus. Usque adeo manifestum est, non ipsos homines, sed imagines eorum videri, et Pharo spicas se vidisse dixit in somnia, et boves, non spicarum et bovm imagines. Si igitur li- quido constat nominibus earum rerum, quarum ima- gines sunt, easdem imagines appellari, non mirum est quod scriptura dicit, *Samuelem visum* (1 Reg. xviii), etc. »

Item Augustini in libro de Doctrina Christiana se- cundo: « Signum est enim res præter speciem quam ingerit sensibus aliud aliquid ex se faciens in cogi- tationem venire, sicut vestigium viso, transisse ani- mal cuius vestigium est cogitamus, et viso fumo, ignem subesse cognoscimus. Signorum igitur alia sunt na- turalia, alia data. Signa data sunt, quæ divinitus in Scripturis sanctis continentur, per homines nobis in- dicata sunt, qui ea conscripserunt, et cætera. Ante omnia igitur opus est Dei tempore converti ad cognos- cendam ejus voluntatem quid nobis appetendum fu- giendumque præcipiat. » Et infra: « Illud quod est secundum institutiones hominum, partim superstitio- sum est, partim non est. Superstitiosum est quid- quid institutum est ab hominibus ad faciendam et co- lendam idola pertinens, vel ad colendam sicut Deum creaturam. » — Et post pauca in eodem sequitur libro: « Appetunt tamen omnes quamdam similitudinem in significando, ut ipsa signa, in quantum possunt rebus, quæ significantur similia sint, sed quia multis modis simile aliquid alicui potest esse, non constant talia signa inter homines, nisi consensus accedat, in pi- cturis vero et statutis cæteris hujusmodi simulatis operibus, maxime peritorum artificum nemo errat, cum similia viderit, ut agnoscat quibus sint rebus si- milia, et hoc totum genus inter superflua hominum instituta numerandum est, nisi cum interest quid eorum, qua de causa, et ubi, et quando, et cuius auctoritate fiat, etc. » — Item Augustini in libro iii ejusdem: « Qui vero aut operatur, aut veneratur utile signum divinitus institutum, cuius vim significatio- nemque intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transit, sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt. Talis autem homo spiritualis et liber est, etiam tempore servitutis, quo carnalibus animis nondum oportet signa illa revelari, quorum iugo edomandi sunt. Tales autem spirituales erant, patriarchæ ac prophætæ, om- nesque in populo Israel, per quos nobis spiritus sanctus ipsa scripturarum et auxilia et solatia ministra- vit, etc. »

Item sancti Athanasii in sermone quarto adversum Arianos: « Arriomanitæ, ut dictum est, iudicantes se mel transgressores fieri. » Et post cætera: « Hoc et ab exemplo imaginis imperatoris attentius quis con- siderare poterit. Igitur in imagine imperatoris, si- militudo et forma est: et in imperatore quidem quæ in imagine similitudo est, immutabilis enim est forma quæ in imagine imperatoris similitudo, qua- tenus qui conspiciat imaginem, videt in ea imperato- rem, et iterum, qui vidit imperatorem, cognoscit quoniam hic est qui in imagine. Ideo quod non immu- tetur similitudo qui voluerit cum imagine videre imperatorem, dicat namque: Ego et imperator unum sumus, ego enim in eo sum, et ille in me, et quod conspicis in me, hoc in illo vides, et quod vidisti in illo, hoc vides et in me, qui enim salutem imaginem, in ipsa salutem imperatorem. Enimvero illius forma et species est imago, etc. »

Item sancti Athanasii, episcopi Theopolcoi, ad Simeonem, episcopum Bostræ: « Si, patres, oportet secundum eloquium ut tu asseris interrogare, insu- per autem et seniores. » Et post pauca: « Sicut enim absente quidem imperatore, imago ejus pro eo adoratur, præsentem ergo ipso superfluum est relin- quere primam formam, et adorare imaginem, nonne quia præferunt propter præsentiam pro quo adora- tur, inhonorari eam oportet? » Et iterum: « Sicut

enim qui injuriat imaginem imperatoris, poenam justam sustinebit, sicuti eum ipsum imperatorem inhonorans. Etenim imagine nihil aliud existente nisi lignum cum coloribus cere mixtis et con- temperatis, simili modo, qui signum cuiuslibet in- honorat, in eum ipsum, cuius signum est refert inju- riam, etc. »

In Historia Tripartita libri sexti, cap. 1, Sozo- menus inquit: « Illud quoque quod sub Juliano pro- venit narrare non sileo. Fuit enim signum quidem virtutis Christi, et indicium contra principem ira- cundie Dei. Cum enim agnovisset in Cæsarea, Phi- lippi civitate Phœnicie, quam Paneam vocabant, insigne Christi esse simulacrum, quod sanguinis liberata profluvio constituerat, eo deposito, suam ibi statum collocavit, quæ violento igne de cælo cadente, circa ejus pectus divisa est, et caput cum cervice una parte dejectum atque in terra fixum, reliqua vero pars hactenus restitit, et fulminis indi- cium reservavit, statum vero Christi tunc quidem pagani trahentes confregere, postea vero Christiani colligentes, in ecclesiam recondiderunt, quo hactenus reservatur. » — Item ipse cap. 42: « Hoc ita- que simulacrum sicuti refert Eusebius, omnium passionum et aegritudinum noscitur esse medica- mentum, juxta quod quædam herba germinat, cu- jus speciem nullus nostræ terre medicus licet expertus agnovit, mihi namque videtur, quia adve- niente Domino nullum miraculum, nullumque bene- ficiam putari debet incredulum, etc. »

In Historia Anglorum, libri primi cap. 25, ejus initium: « Roboratus confirmatione beati Patris Gre- gorii Augustinus confamilus Christi qui erant cum eo, reddit in opus verbi, pervenitque Britanniam. Erat eo tempore rex Edilbereth in Cantia potentis- simus. » Et post pauca in eadem sequitur epistola: « Post dies ergo venit ad insulam rex, et residens sub divo, jussit Augustinum cum sociis ad suum ibi- dem advenire colloquium. Caverat enim ne in ali- quam domum ad se introiret vetere usus augurio, ne superventu suo, si quid maleficii artis habuis- sent, eum superando deciperent. At illi non demonia sed divina virtute præditi, veniebant, crucem pro vexillo ferentes argenteam, et imaginem Domini Salvatoris in tabula depictam, litaniasque canentes pro sua simul et eorum propter quos et ad quos venerant, salute æterna Domino supplicabant. » — Item sequi- tur: « Fertur autem quia appropinquantes civitati more suo cum cruce sancta, et imagine magni regis Domini nostri Jesu Christi, hanc letaniam consona voce modularentur: *Deprecamur te, Domine, in omni misericordia tua, ut auferatur furor tuus, et ira tua a civitate ista et a domo sancta tua, quoniam pecca- rimus*, etc. »

In epistola beati Germani, patriarchæ Constanti- nopolitani, ad Joannem episcopum Synadorum, post- quam litteras beati Gregorii papæ suscepit, inter cætera inquit: « Epistolam vestræ sanctitatis susce- pi, in qua referebatur de episcopo Nathoiz: signi- ficamus enim nunc vobis, sicut et pridem quam susceperemus litteras vestræ sanctitatis, conjun- gente hic eodem Deo amabili episcopo in verbis, venimus cum ipso sciscitantes sensum ejus, unde nobis relatum fuerat de illo, ipse vero nobis hunc dedit responsum. Opportunum enim est, singillatim omnia intimare vestræ sanctitati, quoniam audiens divina Scriptura dicente: *Non facies tibi omnem similitudinem ut adores ea, quanta in celo sursum, et quanta in terra deorsum* (Exod. xx), secundum hoc dixi, quoniam non debetur manufactis adoratio. Nam sanctos Christi martyres, qui vere sunt margarite fidei, omni honore dignos putamus, et intercessio- nes eorum invocamus. Ad hæc quidem nos illi res- ponsum dedimus, quoniam Christianorum fides venerationem et adorationem ad unum et solum Deum refert, sicut scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Glori-

ficatio enim nostra et servitium ipsi soli offertur. » **A** vero illo loco satis apparet, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi iubemur non servire creature sed creatori, non eo modo quo iubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce *ἀλλήλων*, sed eo modo quo tantum Deo servitur, quod est Græce *ἀποστολῆς*, unde idololatæ dicuntur, qui simulacris eam servitutem exhibent quæ debetur Deo. Secundum hanc enim servitutem dictum est : *Domineum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Nam hoc distinctius in Græca Scriptura invenitur, *ἀποστολῆς* enim habet. Porro si tali servitute creature servire prohibemur, quandoquidem dictum est : *Domineum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*. Unde Apostolus detestatur eos, qui coluerunt et servierunt creature potius quam creatori : non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo : *Nos enim sumus circumcisio Spiritui Dei servientes* (Philipp. iii), quod est in Græco *ὑποταγόμενοι*. Plures enim codices etiam Latini sic habent, qui *Spiritui Dei servimus*. Nam Latine Græce Latine *servitus* dicitur, quæ quantum ad veram religionem attinet, non nisi uni et soli Deo debetur, etc. »

Item Augustini in libro de Quantitate animæ : « Deus autem immortalē animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videatur. Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? Non equidem hoc dixerim, sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam, sic et nos immortales a Deo facti ad similitudinem nostram, quod facimus immortale esse deberet, recte diceret si ad ejus imaginem pingeres tabulam quod in te immortale esse credis. Nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est, quomodo ergo sum similis Deo, cum immortalia nulla possum facere ut ille? Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere, quod tuum corpus valet, sic anima non mirandum est, si potentiam tantam non habet quantum ille, ad cujus similitudinem facta est, etc. »

C Isidori episcopi, de Pictura : « Pictura autem est imago exprimens speciem rei alicujus, quæ dum visa fuerit ad recordationem mentem reducit. — Item : « Picturam enim Egyptii exogitaverunt. Primum umbram hominis lineis circumductam. Iaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis, sicque paulatim sese ars ipsa distinxit et invenit lumen atque umbras, differentiasque colorum. Unde et nunc pictores prius umbras quasdam et lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus complent tenentes ordinem inventæ artis. — Item : — « Colores autem dictos, quod calore ignis vel solis periciuntur, sive quod initio colabantur, ut summæ subtilitatis existerent, etc. »

Item Augustinus in libro de Magistro : « De his quæ intelliguntur interiore veritate ratione consulimus, quid dici potest, unde clareat verbis nos aliquid discere præter ipsum qui aures percussit sonum. »

D Namque omnia quæ percipimus, aut sensu corporis, aut mente percipimus, illa sensibilis, hæc intelligibilia sive ut more auctorum nostrorum loquar, illa carnalia, hæc spiritalia nominamus. De illis cum interrogamur respondemus, si præsto est ea quæ sentimus velut cum a nobis præter intuitum lunam novam, qualis aut ubi sit, hic ille qui interrogat si non videt, credit verbis, et sæpe non credit. Discit autem nullo modo, nisi et ipse quod dicitur videat, ubi jam non verbis, sed rebus ipsis et sensibus discit : nam verba eadem sonant videnti, quæ non videnti etiam sonaverunt. Cum vero non de his quæ coram sentimus, sed de his quæ aliquando sensimus, queritur, non jam res ipsas, sed imagines ab eis impressas, memoriarumque mandatas loquimur, cum omni quomodo vera dicamus cum falsa intueamur ignoro : nisi quia non nos ea videre ac sentire, sed

ficatio enim nostra et servitium ipsi soli offertur. » **A** vero illo loco satis apparet, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi iubemur non servire creature sed creatori, non eo modo quo iubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce *ἀλλήλων*, sed eo modo quo tantum Deo servitur, quod est Græce *ἀποστολῆς*, unde idololatæ dicuntur, qui simulacris eam servitutem exhibent quæ debetur Deo. Secundum hanc enim servitutem dictum est : *Domineum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Nam hoc distinctius in Græca Scriptura invenitur, *ἀποστολῆς* enim habet. Porro si tali servitute creature servire prohibemur, quandoquidem dictum est : *Domineum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*. Unde Apostolus detestatur eos, qui coluerunt et servierunt creature potius quam creatori : non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo : *Nos enim sumus circumcisio Spiritui Dei servientes* (Philipp. iii), quod est in Græco *ὑποταγόμενοι*. Plures enim codices etiam Latini sic habent, qui *Spiritui Dei servimus*. Nam Latine Græce Latine *servitus* dicitur, quæ quantum ad veram religionem attinet, non nisi uni et soli Deo debetur, etc. »

Item Augustini in libro de Quantitate animæ : « Deus autem immortalē animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videatur. Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? Non equidem hoc dixerim, sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam, sic et nos immortales a Deo facti ad similitudinem nostram, quod facimus immortale esse deberet, recte diceret si ad ejus imaginem pingeres tabulam quod in te immortale esse credis. Nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est, quomodo ergo sum similis Deo, cum immortalia nulla possum facere ut ille? Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere, quod tuum corpus valet, sic anima non mirandum est, si potentiam tantam non habet quantum ille, ad cujus similitudinem facta est, etc. »

C Isidori episcopi, de Pictura : « Pictura autem est imago exprimens speciem rei alicujus, quæ dum visa fuerit ad recordationem mentem reducit. — Item : « Picturam enim Egyptii exogitaverunt. Primum umbram hominis lineis circumductam. Iaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis, sicque paulatim sese ars ipsa distinxit et invenit lumen atque umbras, differentiasque colorum. Unde et nunc pictores prius umbras quasdam et lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus complent tenentes ordinem inventæ artis. — Item : — « Colores autem dictos, quod calore ignis vel solis periciuntur, sive quod initio colabantur, ut summæ subtilitatis existerent, etc. »

Item Augustinus in libro de Magistro : « De his quæ intelliguntur interiore veritate ratione consulimus, quid dici potest, unde clareat verbis nos aliquid discere præter ipsum qui aures percussit sonum. »

D Namque omnia quæ percipimus, aut sensu corporis, aut mente percipimus, illa sensibilis, hæc intelligibilia sive ut more auctorum nostrorum loquar, illa carnalia, hæc spiritalia nominamus. De illis cum interrogamur respondemus, si præsto est ea quæ sentimus velut cum a nobis præter intuitum lunam novam, qualis aut ubi sit, hic ille qui interrogat si non videt, credit verbis, et sæpe non credit. Discit autem nullo modo, nisi et ipse quod dicitur videat, ubi jam non verbis, sed rebus ipsis et sensibus discit : nam verba eadem sonant videnti, quæ non videnti etiam sonaverunt. Cum vero non de his quæ coram sentimus, sed de his quæ aliquando sensimus, queritur, non jam res ipsas, sed imagines ab eis impressas, memoriarumque mandatas loquimur, cum omni quomodo vera dicamus cum falsa intueamur ignoro : nisi quia non nos ea videre ac sentire, sed

ficatio enim nostra et servitium ipsi soli offertur. » **A** vero illo loco satis apparet, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi iubemur non servire creature sed creatori, non eo modo quo iubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce *ἀλλήλων*, sed eo modo quo tantum Deo servitur, quod est Græce *ἀποστολῆς*, unde idololatæ dicuntur, qui simulacris eam servitutem exhibent quæ debetur Deo. Secundum hanc enim servitutem dictum est : *Domineum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Nam hoc distinctius in Græca Scriptura invenitur, *ἀποστολῆς* enim habet. Porro si tali servitute creature servire prohibemur, quandoquidem dictum est : *Domineum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*. Unde Apostolus detestatur eos, qui coluerunt et servierunt creature potius quam creatori : non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo : *Nos enim sumus circumcisio Spiritui Dei servientes* (Philipp. iii), quod est in Græco *ὑποταγόμενοι*. Plures enim codices etiam Latini sic habent, qui *Spiritui Dei servimus*. Nam Latine Græce Latine *servitus* dicitur, quæ quantum ad veram religionem attinet, non nisi uni et soli Deo debetur, etc. »

* Etymolog. lib. xix, cap. 16.

vidisse ac sehis:se narramus, ita illas imagines in memoria penetrabilibus rerum antecessarum quedam documenta gestamus, quæ animo contemplantes bona conscientia non mentimur cum loquimur, sed nobis sunt ista documenta. Is enim qui audit, si ea sensit atque affuit, non discit meis verbis, sed recognoscit ablatis secum et ipse imaginibus. Si autem ille non sensit, quis non eum credere potius verbis, quam discere intelligat? Cum vero de his agitur quæ mente conspicimus, id est intellectu atque ratione, ea quidem loquimur, quæ præsentia contuemur, in illa interiore luce veritatis, quia ipse qui dicitur homo interior illustratur et fruitur, etc.)

CAPUT XVI.

Unde primum exorta sit in Ecclesiis Orientalium imaginum destructio.

* Tyrannus quidam fuit Seleman nomine, Aggaremus genere, quo defuncto, successit Humarus in regno, cui iterum successit Ezidus, vir valde levis et insipiens. Hujus enim temporibus erat quidam in Bériade [Al., Tiberiade] maleficus ac divinus, Serantapicus [Al., Sarantapechy] nomine, præceptor iniquorum Hebræorum, et inimicus Dei Ecclesiæ, qui, ut comperit levitatem Ezidi protosymboli, accessit ad eum cepitque illi quedam divinare ac prædicere. Illi autem ex hoc acceptabilis factus, ac non multo post ei dicere cepit: Benignitati tuæ exponere volo, unde me si audias, addatur tibi longitudo vitæ, et perseveres in hoc principatu annos triginta, si quidem impleveris sermones meos. Ille vero insipiens tyrannus, obscuratus mente desiderii longe vitæ: Quidquid mihi, inquit, præceperis, paratus ad perficiendum exsisto. Et si consecutus fuero, quod pollicitus es, maximos tibi honores retribuam. Maleficus vero et divinus ait ad eum: Jube mox generalem scribere epistolam, quatenus omnis imaginaria pictura deleatur in omnibus Christianorum ecclesiis, sive in parietibus, sive in vasis sacris, et in vestibus altarium, et non solum hæc, sed quæ in civitatum plateis sunt adornatæ. Quod audiens peritidus ille tyrannus, præcepit omni præfecturæ, in cunctis locis, ecclesiarum imagines et cæteras similitudines aboleri, et ita exornavit ecclesias Dei. Abhinc enim cæperunt corruptores imaginum inveniri. Sed ipse tyrannus anno altero mortuus est, et imagines in pristinum statum restitutæ cum honore, etc.

Hic desunt nonnulla.

Epistola nomine Ludovici imperatoris ad pontificem Romanum.

... Quia ergo per charitatem Dei quæ ab ipso largiente diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, universæ Ecclesiæ notum esse non dubitatur, quod omnia quæ intra eandem sanctam Dei Ecclesiam ad perennem capiendam salutem pertinentia aguntur, ita per ejusdem sancti Spiritus gratiam caute agendæ sint, ut illud præcipue charitatis privilegium conservetur, quod ipse auctor et largitor omnium bonorum Dominus de mundo corporaliter abscissurus pro summo atque altissimo munere fidelibus suis dando pariter et relinquendo largiri dignatus est, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv). Illud etiam Apostoli pariter attentissime cogitandum: *Pacem sequimini et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum* (Hebr. xii). Et idcirco valde necesse est, ut quisquis ad illam patriam desiderat pervenire, ubi nunquam discordia potuit vel poterit introire, illud summopere agere studeat, per quod et ipse illam Deo placitam charitatis pacem cum omnibus habere studeat, et omnes contra illam pacem discordantes ad veram concordiam revocare contendat.

* Ex Nicæn. concil. II, act. 5. Adde Theophan. in Miscel., Damascen. de Hæres., et Zonar. Annal. tom. III.

A Certum est enim quia sicut quisquam si eandem charitatem illam Deo placite fraternitatis charitatem servare poterit, et noluerit ad palatium charitatis pervenire non poterit. Ita si illos quos contra eandem dilectionis unitatem dissidentes cognoverit, et illos ad tantæ beatitudinis viam revocare poterit, et virtute qua valet non certaverit, ipse sibi ejusdem beatitudinis januam seris validissimis claudit. Similiter quoque justissimo Dei judicio eandem calcandi semitam obstaculum sibi opponit, si secundum qualitatibus suæ modum omnes in Deo unanimes, ne in barathrum discordiæ corruant, quantum reniti prævalet viriliter non contendit. Hæc ad hoc non humana argumentatione reperta, sed divina tota orbi terrarum docente auctoritate diffusa, atque notissima ubique valere debent, ut ubicunque fuerint discordantes, ad concordiam revocentur, concordes vero ne in discordiam proruant ab universis qui prævalet teneantur.

B His ita summatis præmissis, series hujus dictionis postulat, ut subsequens sermo cur talia præmissa sint locuta pandat.

Quia igitur ut universo ecclesiastico ordini revelante Spiritu sancto notum est inter cætera pietatis documenta, testante apostolo, fides, spes, charitas præminent, ipsæque rursum virtutes per prudentiam, temperantiam, fortitudinem, atque justitiam auctore Deo inviolabiliter conservantur, ita rursus illæ quatuor ad humanam derivatæ sobriam conversationem per rationem, discretionem, honestatem, atque utilitatem habentur atque utuntur, nullusque istis carens illas perfecte habere potuit, nec eis rite istis spretis aliquando uti prævaluit, et quamvis sint quedam ex eis humanam rationem excedentes, ut sunt nonnulla, quæ sola fide attingi possunt, et ob hoc ineffabilia vel incomprehensibilia dicuntur, auctoritate tamen divina in sacris voluminibus, sanctorum etiam catholicorum Patrum edictis, Deo revelante, qualiter eadem tenenda vel constituenda sint, sufficienter reperiuntur; ideoque pene ab omnibus desideratur, optatur, quaeritur, ut ratione præeunte, comitante, vel subsequente, in omnibus, vel de omnibus unde certus esse desiderat, salva et anteponita semper et ubique divina auctoritate, non prius qualibet humana adinventione opponatur, quam utili ratione instruat, et undecunque certus esse desiderat, pleniter imbuatur.

C Idcirco ergo summopere cavendum est, ne homini rationali rationem desideranti atque poscenti ullo modo ratio interdicitur, nisi tantum in his ut supra commemoratum est, ineffabilis tanta ac talis occurrat sublimitas, cui merito universa humana se subternat ratiocinationis humilitas. Quia vero uno pretio Christi videlicet sanguine redempti fratres sumus, et ipso miserante, cujus misericordia id simus, cognosci merevimus, cum omni mentis affectu, ut supra commemoratum est, necessitatem fratrum nostrorum, totius scilicet imperii Orientalium Romanorum, ad intima cordis nostri viscera admittere debemus, quorum inviolabilem charitatem ob nullam aliam disceptionis occasionem, nimis duriter, et ut multis videtur, irrationabiliter scissam esse cognovimus, nisi quod quidam illorum una cum Michaelæ et Theophilo imperatoribus charissimis fratribus nostris imagines sanctorum non habere volunt, quidam vero e contra ex eadem sancta plebe non solum habere, sed etiam adorare volunt. Quorum altercationis discordiæ summa talis est, ut nolentes illas habere, volentes nec habere consentiant: volentes vero nolentes etiam a lorare compellant, qui hinc et inde in diversa tendentes adversus alterutrum, sive humana argumentatione, vel ratione, sive etiam ex divina auctoritate, vel sanctorum Patrum scriptis; voluntati suæ excerpta vel coacervata habent, ut utrisque videtur con-

grua plurima testimonia, quibus et isti suam, et illi e contra vindicare et obtinere suam putant posse sententiam.

Unde sicut dignum et vere dignum et justum est, ut praeunte Spiritus sancti virtute, ille inter eos in nomine Domini talia correcturus, et ad viam veritatis sanctissimo moderamine reducturus primus in hominibus arbitrer occurrat, quem Deus omnipotens in sede apostolica collocare, eorumque vicarium eidem sanctae suae Ecclesiae dare dignatus est, et ob hoc ei nomen speciale in toto orbe terrarum ab eadem sancta Dei Ecclesia prae omnibus pontificibus decretum est, ut solus non sua abusione, sed tantorum apostolorum auctoritate universalis papa dicatur, scribatur, et ab omnibus habeatur. Et quia sicut omnibus notum est, dicente Joanne apostolo, *hora novissima est* (I Joan. ii). Et Paulo: *Nos in quos fines saeculorum deveniunt* (I Cor. x). Et ideo tempus instat, dies iudicii absque ulla dilatoria dilatione appropinquat, nulli dubium quin diabolus inter reliqua perditionis suae argumenta illud praecipue contendit, ut in novissimo die sanctae Dei Ecclesiae charitatem mutuum scindat; unanimitatem per quamlibet occasionem scindat, vicia dilectionis corrumpat, ut eam non in pace superius commemorata, sed discissam et laceratam dies ille horrendus inveniat.

Sed nec illud latet, quod ipse infelix infelicium, miserrimusque omnium miserorum non curat, per quamlibet occasionem corporalem, spiritalem, mundanam, ecclesiasticam id efficere possit, dum tamen quolibet argumento ejus Deo placitam mutuum in diligendo soliditatem scindere valeat; et cum universus ei ecclesiasticus ordo merito obviare debeat, nullus tamen sub hac conditione majori constringitur debito, quam ille qui tanto in sede apostolica illorum auctoritate pro eorum reverentia in universali mundo, ac tali honorari meruit privilegio. Qui tamen universalis merito non dicitur, si pro universali Ecclesiae statu viribus, quibus valet, non agonizatur.

Haec, domine Pater, ac toto mundo venerande atque reverende sanctissime pontifex, ad insinuandum in tanta re mentis nostrae devotionem praemittere studuimus.

Abhinc vero, si adeo conservanda almitas vestra ita eligerit, non insinuando sed admonendo, qualiter communis legatio nostra ad illam sanctam Dei Ecclesiam corrigendam dirigi possit, subnectere curabimus, non ut sanctae et a Deo datae sapientiae vestrae, quod absit, altius sublimiusque progrediendi terminum ponere praesumpserimus; sed ne id, quod exinde nobis omnipotentis Dei omnipotentis misericordia ad obsequium vestrum salutem nostram conferre dignata est, silentio tegeremus, sicut filium decet patris in gremio examinis vestri collocavimus, consili in Domino, quod ipse vobis exinde, quod sibi placitum et acceptabile est, inspirare dignabitur.

Nos tamen non synodum congregando, sed, quemadmodum a vobis postulavimus, licentiamque agendi percepimus, una cum familiaribus nostris filiis vestris, quantum pro multiplicitibus sollicitudinibus regni diversis occupati per intervalla potuimus considerare studuimus, quid almitati vestrae de tanta necessitate significare potuissemus, qualiter idem populus a Deo per vestram conservandus orthodoxam sanctitatem ad veram concordiam revocari potuisset, ut vera pace conglutinari, et in hoc, et in futuro saeculo omnium Domino placere potuissent. Et quidquid exinde salubre Domino inspirante invenire potuimus, paternitati vestrae per presentes filios vestros, fratres nostros, quaedam dictis, quaedam scriptis intimando direximus.

Epistola nomine Romani pontificis ad Michaellem atque Theophilum imperatores Graecorum.

... Oro autem et obsecro in universo mundo (ut

A beati praedecessoris mei domini Gregorii pape atque verbis) fratres, et Domini mei: in quantum peccatores, fratres mei, in quantum iusti, domini mei; quantum ex me, humiliter supplico, quantum vero ex tanta auctoritate, sublimiter moneo, ut nemo me hoc loco propter me despiciat, quia et si ad invitandum nequamquam dignus appareo, magna est tamen virtus charitatis, pacis et unitatis, ad quam vos alta potestate in vice beatorum apostolorum Petri et Pauli, in nomine Domini nostri Jesu Christi invitare praesumo. Cum enim Paulus veridica voce dicat: *Pacem sequimini cum omnibus, et sanctimoniam, quia sine illa nemo videbit Deum* (Hebr. xii), quid felicius, quam et in hoc saeculo desiderando, et in illo fruendo Deum videre? quid e diverso infelicius, quam nec in hoc saeculo feliciter optando, nec in illo felicius fruendo videre meruerit Deum? Et cum hujus assertionis vel veritatis in universo mundo tanta sint testimonia, in hoc in presenti tempore nulla evolvere praevalcat lingua, nullusque mortalium praescire valeat, quando vel uniuscujusque, vel (quod majus est) totius mundi occasus terminusque fieri debeat, magna me, ut in omnibus notum est, urget necessitas, ut id, quod ex debito reddere debeo, diutius deferre [differre] non audeam, ne forte tanto charitatis debito subtracto, in conspectu aeterni iudicis pro vobis omnibus reus appaream.

Quamobrem oro vel moneo, ut primo me [Bar. primi mei] summi Dei Ecclesiae filii Michael et Theophilus, gloriosi vero et sublimiter a Deo exaltati imperatores Romanorum, una cum universo catholico nobilissimoque senatu ac populo vobis a Deo ad gubernandum credito, ut ea, quae pro salute vestra ex auctoritate beati Petri, cui Dominus et Deus noster Jesus Christus claves committere dignatus est regni caelorum dicens: *Quodcumque ligaveris super terram, ligatum erit et in caelis, et quodcumque solveris super terram, solutum erit et in caelis* (Matth. xvi), admonere et exhortari, et insinuare necessarium duximus, patienter audiat, animumque Deo placitum vestrum, non ad contemnendum, sed ad obediendum et conservandum praeparare studeatis. Ideo autem ad obediendum nobis hortamur, quia omnia, quae vobis de hac causa dicturi sumus, tribus hoc capitulis principaliter et ordinare et confirmare parati sumus, id est, ratione, auctoritate; et consilio, videlicet rationem texendo, et eandem rationem in quantum rationalis, discreta, honesta et utilis fuerit, auctoritate firmando; eandem vero auctoritatem secundum catholicam fidei veritatem et rectitudinem salubriter intelligendo. Ad ultimum vero quid in his ad salutem universalis Ecclesiae tenendum sit, consilium Deo placitum dando, et idem consilium confirmando. Et quamvis, ut dignum est, divina praecellet auctoritas, primo tamen ad mitigandos atque ad adunandos animos in diversa tendentes, ratiocinando omnibus satisfacere volumus, ut eo facilius et divinam auctoritatem secundum sanam catholicam fidei intellectum concordem suscipiant, ac deinde certum nobis consilium suavius amplectantur, amplexumque in futuro custodiant.

Apud omnes igitur hujus sanctae Occidentalis Ecclesiae, quae se auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli, largiente Domino fidei, spei, et charitatis sumpsisse exordium gloriatur, ita hactenus per eosdem apostolos protegente Spiritu sancto, et ipsis intercedentibus ac protegentibus, ab omni haeresi illibata, nunc usque conservata est, ut non solum ipsa ad quodlibet erroris diverticulum minime declinaret, sed potius omnes a recto fidei tramite quoquo modo deviantes, per orthodoxos eorumque successores toto orbe terrarum ad rectitudinem potius revocaret. Testis enim hujus rei non quilibet angulus, sed orbis terrarum universus, quia quoties tales per mundum perceptiones [persecutiones] motae sunt, quae ad periculum fidei universalis Ecclesiae imminere putabantur, ob inveniendam inventamque

conservandam catholicæ fidei veritatem, semper hoc universalis Ecclesia, præsentis ob hujus sanctitatem sedis pontifice, aut certe cum consensu illius verbis vel litteris porrecto corrigere, porrectumque ad conservandum statuere consuevit.

Simili modo etiam et in his, quæ ad conservandum in humanis actibus ejusdem Ecclesiæ incontaminabilem statum, moderante, non qualibet dolosa vel sophistica, nec non duplici calliditate, sed veritate subnixæ, simplici ratione, ipsaque discretione, honestate, utilitate, pariter inradiata ratione, non solum noxia vel nociva, verum quoque et ipsa superflua et non necessaria rescare consuevit, et ea, ut prædictum est, quæ ad salutem totius Ecclesiæ pertinere, et insuper merito cavere non debuisset, discedendo et ordinando sancire solita fuit. Et hoc non tantummodo de causa fidei, vel, sicut præmissum est, de statu humani generis, vel cursu rectitudinis, verum quoque de omni dissensione in sancta Dei Ecclesia, quæ pacem illam turbare videbatur, quam Dominus apostolis et per apostolos nobis omnibus vicariam præsentis suæ dereliquit, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. XIV). Ubi-
cunque per quodlibet pietatis argumentum pertinere potuit, semper hujus sanctæ sedis vicarii apostolorum quædam mulcendo, quædam vero, si ita res poposcisset, sublimi ac veneranda auctoritate, ut dignum erat, docendo pariterque predicando ad pacis concordiam revocare studuit.

Quorum vicem, qualescunque simus, ministerium tamen auctoritatis subeuntes, charitate pariter et eadem auctoritate roborati dissensionem illam quæ infra [inter] ipsam semper Deo amabilem Romanorum Græcorumque Ecclesiam exortat durius eamdem Ecclesiam quam saluti illius ullo modo convenire possit, scindentem diuturno tempore cognovimus, non audeamus declinare; ut non illam ex auctoritate tantorum apostolorum ad pacis concordiam ipsis mediantibus non debeamus advocare. Maxime vero in eo quod ejusdem miserrimæ dissensio ea sit materia, sine qua, sicut nulli videtur, salva per fidem, spem, et charitatem incunctanter et in hoc sæculo, et in futuro salvari potest Ecclesia. Quorum sensus et sententia talis est. « Quid fidei, spei, et charitati obesse potuisset, si imago nulla toto orbe terrarum picta vel ficta fuisset? » Et quamquam idem filii nostri, qui hæc dicunt, rationabiliter se ostendere posse nullatenus dubitat [dubitabant], melius illud nunquam fuisse, sine cuius cultu perfecta fide spe, et charitate universalis sancta Dei Ecclesia salva potuisset consistere, quam sub hac occasione non dubium, sed certissimum illud malum discordiæ debere incurrere, quod nisi correctum fuerit, nullatenus cum hac dissensione ad Dominum, qui est pax, omnium sibi placitam pacem habentium, nunquam in perpetuo posse pertinere. Et quamvis devotio illorum hoc constanter postulet, ut eis ratiocinando qualiter de ipsis imaginibus discrete et rationabiliter sentiant, postea disserere liceat. Quod si est, qui suscipere iusto moderamine velit salubre omni homini esse non dubitant, ad comparisonem tamen tanti mali eandem imaginum causam pro nihilo computant, si pax illa, quæ ad æternam vitam, qui est via, veritas, et vita, ducit, ad eandem viam, veritatemque perducta non fuerit.

Et idcirco cunctus chorus sacerdotum nec non et omnis senatus totius gentis sui imperii Francorum, et universa Ecclesia per totam Galliam cum cæteris provinciis eidem a Deo conservando imperio subditis, audita fama delendæ dissensionis fratrum suorum, irrevocabili postulant, ut prius per istius sanctæ sedis a Deo conservatam in futuroque usque in finem sæculi, sicut ipsi indubitanter, et nos omnes per merita apostolorum confidimus, conservandam auctoritatem, illud summopere querere festinemus, ut quia auctore Deo, hæc duo regna in toto orbe terrarum principalia nutua sibi Deo placita charitate

A devincta sunt, illud diaboli telum ab eadem Ecclesia dissipetur, ut pax Dei, quæ exsuperat omnem sensum, in eadem beata plebe pleniter restituatur.

Vociferantur enim in cælum uno ore et uno corde omnipotentis Dei iudicium inevitabiliter nobis incumbere, si auctoritate summorum in toto orbe terrarum apostolorum quorum doctrinis et consilio universus flectitur mundus, discordiam vestram ad veram concordiam non certamus reducere. Dicunt etiam, quid acturi erant de tam præcipuo coram Deo amisso solatio, si illos, quos post hujus sanctæ sedis immutabilem tuitionem, illud in tam præcipue charissimis fratribus solatium perdiderint, qui simile in universa Ecclesia nullum habebunt? Si enim cum illis veram fidem, integrumque charitatis ardorem non servaverint, quid in iudicio Domini tanta neglecta charitate et in nomine Domini certissime confirmata neglexerint? Sed nos diuturnæ lectioni vestroque fastigio [fastidio] in legendo parcentes, ubi tanta ab eis charitate urgente, de Deo placita nutua dilectione vestra, plorando, imo lugendo conquesti sunt, quæ in unum colligi difficile possunt, omisiss, ad eandem seriem detexendam, quam ipsi de imaginum reddenda ratione sponponderant, redeamus. Aiunt enim:

Oramus ergo, sanctissime atque beatissime pontifex, ut nobis antiquorum patrum nostrorum hac de causa vitæ cursum recitare liceat, simulque prout rationis ordo poposcerit, sensus sui affectum in hac dumtaxat re, cur ita vel ita tenuerint interserendo adjungere. Nec vobis tædium fiat, si ad ostendendam rationem veritatis, veritatemque rationis sese paulo longius sermo protraxerit, dummodo linea veritatis, quæ ab antiquis patribus nostris usque ad nos inflexibiliter ducta est beato Dionysio scilicet, qui a sancto Clemente beati Petri apostoli in apostolatu primus ejus successor exstitit, in Gallias cum duodenario numero primus predicator directus, et post aliquod tempus una cum sociis suis huc illicque predicationis gratia per idem regnum dispersis martyrio coronatus est. Et quamquam plures existant, quidam martyres, quidam etiam confessores, quorum merita, qualia apud Deum habeantur, quamvis quotidianis miraculis coruscant, quia tamen propter longitudinem terrarum vobis minus cogniti fortasse existunt intermissis, sanctum tamen Hilarium antiquum ecclesiasticum doctorem, nec non et beatum Martinum toto orbe venerandum, vobis notissimos esse minime dubitantes, ad memoriam reducere necessarium æstimamus, quorum vitæ magisterio edocti, hæc ita tenenda atque servanda suscepimus. Sed quia apud nos vel majores nostros, ex quo ulla præsens ætas recordari potest, nunquam ejusmodi quæstio mota vel ventilata fuit, ideo semper talis exinde mos ex prædictis antiquis temporibus retentus, in universa istius regni Ecclesia exstitit, ut nullus, ac si ex auctoritate ejusdem sanctæ Dei Ecclesiæ juberet, nullus cuicunque imaginem volenti pingere aut fingere prohiberet. Unde usque hodie eadem apud nos consuetudo tenetur, ut quia hoc auctoritas nulla jubet, nemo jubeat, similiter quia auctoritas nulla prohibet, nemo prohibeat. Quia vero propter præmissam rationem aliter esse non potest, nisi ratio inde habeatur, fortasse eadem ratio tale exordium non inconvenienter habere poterit. Si igitur imago in toto orbe terrarum nulla picta vel ficta esset, nunquid aliquid fidei, spei, vel charitatis sanctæ Dei Ecclesiæ obesset? Rursus si ita, ut in quibusdam locis maxime Ecclesiis sui palatii principum, ob nullum alium catholicæ fidei seu religionis cultum, sed tantummodo scientibus pro amoris pii memoriam seu ornamento eorumdem locorum; nescientibus vero pro ejusdem pietatis doctrina pictæ vel fictæ sunt, ita per reliqua ejusdem imaginibus congrua domicilia ad eundem sensum pertinentes pictæ vel fictæ essent, quid præfatis virtutibus unquam aut usquam obesse potuisset? Et ideo quia res ita se ha-

bet, quid superest, nisi ut qui nolunt, ita non faciant, ut tamen eis, qui illas eo sensu (ut præmissum est), habere volunt vel faciunt, in faciendo, vel habendo minime contradicant. Et illi similiter, qui illas habere volunt, nolentes ad habendum vel faciendum nullatenus cogant. Atque ita auctore Deo, uterque illæ servatur, dum et habere volens propter [præter] cautelam illiciti cultus, et habere nolens propter cautelam illiciti contemptus salvis permanere indubitanter poterit. Atque ita miserante Deo majorum nostrorum imaginibus vel picturis morem imitantes, in iubendo vel prohibendo, in habendo vel non habendo, in colendo vel non colendo, illæ hactenus hac de causa Domino opitulantes non transisse, et ipso gubernante transiuras nequaquam dubitamus. Quamobrem monendi sunt omnes, qui illas habere volunt, ne amando, vel quolibet modo orando vel complectendo, ultra quam oportet, cultum eis illicitum nullatenus impendant. Similiter et illis (nec illi), qui eas habere noluerunt, sicubi eas aspexerint, qualibet ignominiosa vel probrosa detestatione spernere, contumeliare, vel lacerare præsumant. Hinc ergo indubitanter colligi potest, quæ illam ratio hoc cum periculo quocunque compellat habere, quod illum procul dubio sine ullo periculo licet non habere. Ideo ergo totius hujus rationis talis est summa, ut qui volunt propria memoria vel sana doctrina, in locis competentibus absque ullo illicito cultu pictas vel fictas habeant imagines. Qui autem nolunt absque ullo illicito contemptu taliter habentes, vel habitas imagines nullatenus spernant.

Essent utique plura, quæ hic ratiocinando, his per omnia congrua dici vel scribi potuissent, si aut brevitatis temporis permitteret, aut id aliqua, si ea confirmando scribi necessitas poposcisset.

AUCTORITAS,

His etiam pro satisfactione predictorum fratrum postorum vel Ecclesiæ superius commemorati regni, in sua, quia aliter esse non potuit separatim relatione vel serie competenter præmissis, ut quicunque ratiocinando animo suo satisfacere voluerit, cur eadem Ecclesia tali se moderamine hac in re ex antiquis temporibus in habendis vel non habendis imaginibus tractare voluerit; tanto compendiosius facere possit, quanto non sparsim, sed simul sensum illorum opportune collectum legendo addiscere poterit. Modo autem eadem ratio docet, sicut supra significatum est, ut nunc ad auctoritatem sanctorum Patrum, qui inde aliquid scriperunt, nobis scriptum reliquerunt, redeamus, et videamus, si eadem auctoritas præmissam rationem congruendo affirmare debeat, an non. Videtur igitur nobis, quamvis plures inde in reliquis contractibus [For., tractatibus] suis, quos de statu sanctæ Dei Ecclesiæ inspirante Spiritu sancto studiose texerunt, nonnulla intarserant, juxta quod sensus ille postulat unde agebatur; merito tamen illi ad hujusmodi examinationem primi ponantur, qui de hac re specialiter et ob hanc solummodo solvendam questionem scripsisse reperiuntur. E quibus nobis beatus papa Gregorius hujus sanctæ Dei Ecclesiæ pontifex primus occurrit, qui ad Serenum Massiliensem episcopum hoc specialiter scripsit, sicut et in epistola illius ad eum facta in armario sanctæ Dei nostræ Ecclesiæ continetur, eo quod audiret illum propter, ut sibi videbatur, superfluum imaginarium cultum tali zelo successum, omnes imagines, quas in ecclesia sua receperat deposuisse, confregisse, et extra eandem ecclesiam funditus projecisse, ut hoc facto a cultura vel adoratione illicita populum compesceret. Qua de re, nihil congruentius in hac causa posse fieri arbitrati sumus, quam ut prima eadem epistola huic nostro operi, quod maxime ob amorem veræ pacis sanctæ Ecclesiæ texere, ordinare, de meritis beatorum apostolorum confisi, fidei mente aggressi sumus, credentes per eos posse obtinere, ut tam per necessarium ec-

clesiasticum opus a Deo placitam consummationem debeamus perducere. Scribit enim ita: « Indico, inquit, ad nos dudum pervenisse, quod fraternitas vestra quosdam imaginum adoratores aspiciens, easdem ecclesiis imagines confregit, atque projecit. Et quidem zelum vos, ne quid manufactum adorari possit, habuisse laudavimus, sed frangere easdem imagines non debuisset judicamus. Idcirco enim pictura in ecclesiis adhibetur, ut hi qui litteras nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quæ legere in codicibus non valent. Tua ergo fraternitas, et illa servare, et ab eorum adoratione populum prohibere debuit, quatenus et litterarum nescii haberent, unde scientiam historiarum colligerent, et populus in picturæ adoratione minime peccaret. »

Item idem ad eundem.

« Perlatum, inquit, siquidem ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo successus, sanctorum imagines sub hac quasi excusatione, ne adorari debuissent, confringeres, et quidem quia eas adorare vetuissimas, omnino laudavimus, fregisse vero reprehendimus. Dic, frater, a quo factum sacerdote aliquando auditum est quod fecisti? Si non aliud, vel illud te non debuit revocare, ut despectis aliis fratribus solum te sanctum, et esse crederes sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud picturæ historia quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scripturæ, hoc idiotis præstat pictura cernentibus, quia in ipsa ignorantes vident quod sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione picturæ est, quod magnopere a te, qui inter gentes habitas, attendi decuerat, ne dum recto zelo incaute succenderis, ferocibus animis scandalum generares. Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium collocatum. Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias, non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretionem collisses, sine dubio et ea, quæ intendebas, salubriter obtinere, et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare, ut pastoris in te merito nomen excelleret, non culpa dispersoris incumberet. Hinc autem dum in hoc animi tui incante nimis motus exsequeris, ita tuos scandalizasse filios perhiberis, ut maxima eorum pars a tua se communione suspenderet. Quando ergo ad ovile Dominicum errantes oves adducas; qui quas habes, detinere non prævalēs? Proinde hortamur, ut vel nunc studeas esse sollicitus, atque ab hac te presumptione compescas, et eorum animos, quos a tua disjunctione unitate cognoscis, paterna ad te dulcedine omni adnisi omnique studio revocare festines. Convocandi enim sunt diversi Ecclesiæ filii, eique Scripturæ testimoniis ostendendum, quia omne manufactum adorare non liceat, quoniam scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Ac deinde subiungendum, quia picturas imaginum, quæ ad ædificationem imperiti populi factæ fuerant, ut nescientes litteras, ipsam historiam intendentes, quod actum sit discerent, transisse in adorationem videas, idcirco commotus es, ut eas imagines frangi præciperes, atque eis dicendum, si ad hanc instructionem, ad quam imagines antiquitus factæ sunt, habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri et haberi permittas. At indica, quod non tibi ipsa visio historie, quæ pictura teste pandebatur, displicuerit, sed illa adoratio, quæ picturis fuerat incompetenter exhibita. Atque in his verbis eorum mentes demulcens, eos ad concordiam revoca, et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe. Adorare vero imagines omnimodis devita. Sed hoc sollicitæ fraternitatis tua admoneat, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem soli illius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. »

Item idem ad Januarium episcopum.

« Judrei, inquit, de civitate vestra huc venientes questi nobis sunt, quod synagogam eorum, quæ Caralis sita est, Petrus, qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum Deo volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indisciplinatis, sequenti die baptismatis sui, hoc est Dominica ipsa festivate Paschali, cum gravi scandalo sine vestra voluntate occupasset, atque imaginem illic genetricis Dei, Dominiq[ue] nostri et venerandam crucem vel byrrum album, quo fonte surgens indutus fuerat, apposuisset, etc. » Et post pauca inquit : « Considerantes hæc de re vestræ voluntatis intentum ac magis iudicium his hortamur affectibus, ut sublata exinde cum ea, qua dignum est, veneratione imagine atque cruce debeatis quod violenter ablatum est reformare. »

Item idem ad Secundinum servum Dei inclusum.

« Imagines, inquit, quas a nobis tibi dirigendas per Dulcidium diaconem tuum rogasti..... valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quæris, cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana reddat exortum, ut dum picturam vides, animo inardescas, cujus te imaginem videre consideras. Abs re non facimus, si per visibilia invisibilia demonstramus: sic homo, qui alium ardentem videre desiderat, aut sponzam amando desiderat quam videre conatur, si contingit, aut ad balneum ire, aut ad ecclesiam procedere, festinus in via se præparat, ut de visione hilaris recedat. Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei, ut in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum, aut passum, vel in throno sedentem recordamur. Et dum nos ipsa pictura, quasi scriptura, ad memoriam Filii Dei reducimur animum nostrum, aut de resurrectione lætificat, aut de passione mulcet. Ideoque direximus tibi systerias duas, et imaginem Salvatoris et sanctæ Mariæ Dei genitricis, beati Petri et Pauli apostolorum, per supradictum filium nostrum diaconem, et una cruce clavem pro benedictione, ut ab ipso maligno defensus sis, cujus sancto ligno te esse munitum credis. »

Huc usque epistola Gregorii.

Sed quia hic ordo verborum isti præposterus atque a non intelligentibus confusus videri potest, ut nisi caute consideretur, ita a nonnullis minus capacibus intelligi possit, quasi beatus Gregorius id, quod prius omnibus illicitum esse prædixit, se fecisse, sibi que faciendi licitum esse testetur : quod quam absurdum, quamque contra sanctæ Dei Ecclesiæ religionem de tanto ecclesiastico doctore sentire indignum sit, nullus, qui dicta ejus scrutando vel legendo cognovit, ignorare permittitur. Nam ut sibi met ipsi contrarius esse debeat, iustitia vel rectitudo sanctæ Dei maximeque Romanæ Ecclesiæ sustinere non valet, quod et si paupertas insipientiæ nostræ id intelligere non valet, melius ut contra insipientiam, quam contra tantam a Deo datam sapientiam insurgere præsumat. Sed et si ipsum modicum sensum nostrum virtus misericordiæ Dei aliquantulum illuminare dignatur, quomodo id ipsum contrarium sibi non sit facillime intelligitur. Nam quia ab imaginum adoratione adorantes compescuerit, nulla dubitatio est. In eo vero, quod ad Secundinum scripsit, « nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem natum, aut passum, vel in throno sedentem recordamur, » ubi ut præmissum est, ac sibi met contraria dixerit, intelligentiæ nostræ se caligo confundit. Sed ne nos non necessaria ignorantia id non intelligendo diutius torquat, sensus ejusdem sententiæ talis est : Nos quidem ante ipsam non prosternimur,

A quasi ante divinitatem, sed illum adoramus, etc. Quod tale est, ac si regi in throno sedenti dicas : Nos quidem, o rex, non quasi ante divinitatem ante te prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem tuam, quia homo es, Dominum Jesum Christum hominem recordamur natum, aut passum, vel in throno sedentem, cujus imitator es tu sedens in throno. Nunquid tali dicto mox consequens est, ut eundem regem adorare compellar sedentem in throno? Ita nec in eo, quod dicitur : « Nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, » etc., ad imaginum adorationem invitatur, quia sicut in multis divini auctoritatis voluminibus sententias ordine verborum præposterò scriptas invenimus, ita quoque factum esse eo sensu, ut supra dictum est, hoc in loco minime dubitamus.

Cum enim ibi scriptum sit : « Nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, » quis non animadvertat, id ipsum magis refutando, quam imperando, vel adorando, eandem adorationem imaginum dictum esse, ita ut dictum est? quanto magis, sicut supra factum est, ordo verborum suo restituitur in ordine, omnem quemcumque ob nimiam simplicitatem errantem, in eo quod beatum sanctæ Dei Ecclesiæ doctorem adversum seipsum sensisse æstimabat, corrigere poterit. Insuper etiam si quemquam subtilius intelligentem hoc negligentius minusve intente legere contigisset, facillime seipsum dijudicante, cur aliquando aliter senserit, ad sobrium intellectum revocare poterit. Si quis autem, quod quidem a sane sapientibus omnibus absit, magis suum sensum sequendo illum voluerit condemnare quam se corrigere, nulli dubium, quin merito ab universa, maxime tamen a sancta Dei Romana Ecclesia debeat condemnari. Nequaquam enim fieri potest, ut hæc duæ sententiæ sibi met contrariæ non existant, una quæ populus ab adoratione imaginum, ne criminis id agendo reus appareat, prohibeat; altera vero, quæ illum ad ipsum egisse, cæterosque ut hoc faciant docuisse perhibeat. Sed absit hoc a tanto talique generali catholice Ecclesiæ magistro, ut qui universas perplexas scripturæ quæstiones, quæ sibi contrariæ videbantur, eique ad explanandum vel tractandum occurrerunt, nunquam dissidentes relinquere consuevit, sua sibi met dicta discordantia reliquisset.

His ita propter vitandam hujusmodi temeritatem summam præmissis; nunc videndum, utrum ei quisquam catholicorum patrum, quamvis ei specialiter fortasse talis scribendi necessitas minime incumberet, et in cæteris tractatibus suis tale aliquid inditum habeat, in quo ejusdem Patris sensui de imaginibus concursus esse videatur.

Ecce enim beatus Ambrosius antiquus Ecclesiæ Dei probabilis doctor, ita in epistola Pauli ad Romanos tractans ait : « Qua ratione, quæ auctoritate imagines angelorum, vel aliorum sanctorum adorandæ sint, cum ipsi sancti angeli vel sancti homines vivos se adorari noluerunt? »

CONSILIUM.

Auctoritate ergo, ut proposuimus secundo loco inserta, non quidem quantum ex thesauro uberrimo ecclesiastico potuit, sed quantum epistoliaris brevis rite permisit, monere vos et exhortari, o venerandi mundi principes, cum universa sancta Dei, quam Domino dispensante et committente gubernatis, Ecclesia, ut ea quæ vobis non quolibet temeritas, sed vera humilitas nostra intimare studuerit, attentius audiat, et ob illorum reverentiam, qui cum Domino ipso promittente in die novissimo totius mundi venturi sunt iudices reverenter suscipiatis, et ad salutem omnium vestrum strenue conservare studeatis.

Præmissimus enim paulo superius, ut post redditam rationem, post insertam auctoritatem propter

adunandam, quam Domino Deo ordinante regitis, A
Ecclesiam, consilium vobis non nostra adinventione,
sed divina auctoritate illud dare debuissimus per
quod eadem sancta mater Ecclesia ita sibi mutuo in
vera pace fœderari debuisset, qualiter et in hoc sæ-
culo, et in futuro ei placere potuisset, qui ascensus
de mundo suis promisit dicens: *Pacem meam do vo-
bis, pacem relinquo vobis* (Joan. xiv). Et quia at-
tante Paulo inter cætera verum est, *Si quis tradi-
derit corpus suum ut ardeat, charitatem autem non
habuerit, nihil est* (I Cor. xiii). Ideo prædictam san-
ctam Dei Ecclesiam in veræ pacis concordiam adu-
nari totis viribus optamus, quia quomodo sine illa
charitatem mutuam habere possit, nullo modo in-
telligimus. Potest enim fieri, ut aliquis cum altero
ex parte vel fictam pacem temporaliter habeat, quomodo autem sine vera mutua pace habita cum altero
veram possit habere charitatem, nulla docet aucto-
ritas. Unde magnopere considerandum est, quanta
temeritate, quantæ audaciæ ad æternam ille per-
venire se posse existimat, qui præsentem in hoc
sæculo pacem Domini per quamlibet occasionem
scissam restaurare cum proximo non curat, quam
primum munus humano generi collatum angeli
nuntiant mox nato Domino in mundo, eandemque
novissime fidelibus suis in vice sua idem Dominus
reliquit discursurus de mundo. Et quamquam multa
et pene innumerabilia essent, quæ de tanta re sub-
tiliter, sublimiter, et nimis terribiliter dici potuissent,
cavendum est unicuique, ne hoc quisquam de illa
solummodo pace intelligendum putet, quæ habetur
in cælis. Quia et Dominus recedens ait: *Pacem
meam relinquo vobis* (Joan. xiv). Et angeli præmit-
tentes: *Gloria in excelsis Deo*, mox non in cælis
subjungunt, sed in terra pax hominibus bonæ volun-
tatis (Luc. ii). Cogita igitur tecum, o plebs et populus
Dei, si ad perpetuam vis pervenire salutem, ut in hoc
sæculo non fictam, sed veram habere mutuam studeamus pacem.

Sed minus fortasse prodesse poterit, libet merito
tanta talisque auctoritas causa consilii sufficere de-
buisse, necesse erit, ut huic assertioni cætera ad-
jungantur, quæ nequaquam juste adderentur, si a
Deo ab initio catholice fidei data vobis sapientia,
sicut oportuit, pro vobis sollicita esse studuisset.
Dicit enim Apostolus, *Judei signa petunt, Græci
sapientiam querunt* (I Cor. i), ubi est ergo sapientia
vestra, qui propter quamlibet occasionem illud ha-
bere contenti sitis, sine quo ad regna cælestia per-
venire nullo modo valebitis? Et hæc non arguendo vel
increpando, sed admonendo interim dicimus, ut vos
ad interiorem hominem vestrum, in quo Deus
per fidem, spem, et charitatem inhabitare consuevit,
revocemus. Quem si ita secundum, ut supra dictum
est, sapientiam a Deo vobis datam, cogitare, diligere,
vel metuere vultis, mirum est, quomodo cum fratri-
bus invicem tanto jam tempore scandalum et discor-
diam habere non metuitis. Ecce etenim, si non am-
plius, jam annus est, ex quo hanc inter vos mi-
serrimam disensionem pullulasse audivimus. Quam
videlicet discordiam Deo (ut dignum est) semper
odibilem, diabolo vero, ut ei decet, semper ama-
bilem, omnes antecessores mei ad corrigendum,
prout eis possibile fuit, multum laborasse non igno-
ratur.

Hæc in paucis ad excitanda Deo amabilia corda
vestra ideo præmittere curavimus, ut ea, quæ vobis
studiosius pro salute omnium animarum nostrarum
dicenda providimus, auctiores [Fort., acutores. Ba-
ron., avidiores] vos ad audiendum et per omnia soli-
citos in Domino redderemus. Sed sicut non solum
sacra auctoritate discimus, verum quoque et humana
quotidiana bene consuetudine agendo cernimus,
quia arbor fructus malos faciens, nullo modo salu-
brius extirpatur, quam si radicibus evellatur, melius
sæpe dictam discordiam vestram omnipotente Domino
opitulante una vobiscum, qui huic miserie ni-

miusque infelici conditioni prostrati non succumbitis,
sed auctoritate honorum omnium Domino Deo tantæ
spurcitie celo in cæmine præminenti corrigere
valemus, si quæ sit hujus perditionis origo vel fomes
detegendo pandamus.

Nullus nempe sana sapientium fideliumque in Do-
mino fratrum vestrorum dubitare permittitur, esse
plures in hac sancta et a Deo conservanda Ecclesia,
qui tantæ miserie succumbere dedignentur, licet eis
manus humana validior, ne id, quod exinde justum
esse non dubitant, restaurare vel perficere valeant,
obsistat. Quamobrem amabiliter ammonendi estis,
ut totis viribus omnipotentem Dominum exorare stu-
deatis, ut tantam ab hoc regno infelicitatem amovere
jubeat, et illam, quam mundus dare non potest, pa-
cem sua vobis immensa clementia concedat.

Et quia tante auctoritatis ordo, vel tantæ sublimi-
tatis ratio necdum posebat, ut priusquam illa omnia,
quæ merito præmittenda erant, præponerentur, ut
facilius quovis in loco secundum sui qualitatem habe-
rentur illa, quibus salva fide, spe, vel charitate to-
tus Ecclesiæ status carere potuisset, propter satis-
factionem tamen in hoc opere laborantium principa-
lis hujus sæpeditæ discordiæ vestræ, causa imagi-
num exstitisse traditur. Ejusdem quoque causæ
origo in eo contigisse fertur, quod imperator con-
siderans quosdam in eadem plebe indiscreto zelo in-
flammatos ultra quam oportuisset, vel unquam prius
actum esset, in imaginum cultura, veneratione vel
adoratione ultra progredere, quam ut antea unquam
in universa Ecclesia factum esset, volens ut tunc sibi
cum illis, qui ei favebant, eandem superstitionem
qualiscunque esset, ab Ecclesia penitus amoveret,
postposita hac in re salubri discretionem sine qua om-
nis humanæ actionis virtus in vitium vertitur, elegit
præmissam superstitionem aliter emendari non posse,
nisi omnes imagines penitus deleterentur. Atqui si ita
erat, ut dictum est, illicitum cultum in hominibus,
vel ab hominibus compescendum erat, non in imagi-
num destructione, quæ nihil peccaverunt; imo eo
sensu, quo supra præmissum est, scientibus pro pia
memoria, nescientibus vero pro doctrina utiles erant
infrangendo [infringendo] vel dissipando sinistram
extendit pro dextera. Et qui ita hac in re incautos re-
ducere debuit, sicut forte, quia recens erat causa,
facillime potuit, instigante qui nunc late patet, eccle-
siasticæ pacis vel charitatis inimico.

Hanc ei ac si [etsi] luculentissimam ostendit semi-
tam, heu quam longe ab illa sinistris anfractibus in-
cedentem, quæ de semetipso ait: *Ego sum via, veritas,
et vita* (Joan. xiv), quid putas quam dulcia quamque
religiosissima, imo sanctissima satagebat fingere iti-
nera, ut per illa adhuc, quæ nunc omnes plangi-
mus, pertrahere potuisset dissidia? Sed nec hoc
ullo modo aliter æstimatur peragere potuisse, nisi
illum prius cum sequacibus suis illius impiæ dul-
cedinis demulcendo cor tangeret, cujus idem dia-
bolus pestifero telo perforatus, de cælo merito ceci-
disset.

Sed quid agimus, quid dicimus? Ad comparatio-
nem namque malorum omnium, quæ hic congruente
spatio, quod omnino non deest, non solum de dia-
bolo, sed etiam de ipso imperatore cum fautoribus
suis dici poterant, nihil est quod di imus. Uni-
versa denique mala, quæ ex eo usque in præsentem
diem per huiusmodi discordiam in vobis perpetrata
sunt, hinc sumpserunt principium. Quamvis enim
propter singulum plorationis tacere non permitta-
mus, licet propter ætissimum temporis spatium, et
propter inordinatam earumdem miserationum, ut in-
gentibus mos est, innumera ad dicendum flebilis
occurrerint, paucis ad inchoationem hujus infelici-
tatis redire [agere] placet, ut contuemur diabolum
in hujus vite excursu in bivio stantem, ubi impera-
tor e duobus unum ad eligendum inclinabiliter
cogitur, aut cultui illicito favendo imaginibus contra
ius ecclesiasticum cervicem flecti...

justi modum cultoribus contradicendo, vel non favendo ingratis existere; et qui facilius poterat ad imitationem antiquorum principum vel patrum suorum, et istos ab illicito cultu revocare, et cum cæteris omnibus morem antiquum sine offensione Dei prosequentibus pacem vel charitatem leniter retinere, permansit cum prædictis pacis semper et charitatis inimicus, illud iter in destruendis imaginibus arripere, per quod omnes per discretionem sane sapientes atque servantes perturbando confunderet, et illos qui sæpe dicta discretione vel temperantia, quæ una de cardinalibus ecclesiasticis virtutibus esse cognoscitur, spreta, elegit ultra quam unquam Deo placuit, vel placere debeat, imaginum cultui deservire, ut eisdem, qui hoc electum habebant, potuisset placere. Non considerans illud quod terribiliter scriptum est: *Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus sprebit illos* (Psalm. 111).

Sicque factum est, ut ex die illo ab eodem antiquo semper Deo placens populo fidelium exilia non cessarent, cruce et cruciatus non quiescerent, et, ut fertur, membrorum detractiones, ipsa etiam homicidia, causa earumdem imaginum, nimia perpetrata sint. Et hæc diu cucurrerunt, quousque idem humani generis antiquus hostis, quasi in hac parte satiat, convertit se ad alia perditionis argumenta, ut denuo suscitaret sibi contra cultores imaginum, Herodiam videlicet cum filio, tam pestifera illusione decipiens, ut absque ulla misericordia vel metus superspicientis omnipotentis Dei majestate, talis ab eis promulgaretur sententia, ut omnis homo eorum diuini subjectus imagines adoraret, aut certe exsilio pænissæ diversis cruciaretur, et si non acquiesceret, ab universali Ecclesia anathematis vinculo sequestratus religaretur. Sed quid nunc denuo e diverso agat, ad priorem iterum recurrere seminat, præsentem denuo incitans imperatorem, ut eas pictas vel scriptas habere quæpiam volendo permittat. Quis igitur tam eloquens sub cælo habetur, qui hanc pestiferam cladem enumerare prævaleat? Quis tam ferrea habeat præcordia, cui non dico scribendi, verum quoque per defectum lacrymarum vocem non tollat ejulandi?

..... cætera desunt.

Epistola Ludovici et Lotharii ad Eugenium papam.

Sanctissimo ac reverendissimo domino et in Christo patri Eugenio summo pontifici, et universali pape HLudovico et HLudario, divina ordinante providentia imperatores et Augusti, spiritalis filii vestri sempiternam in Domino nostro Jesu Christo salutem.

Quia veraciter nos debitores esse cognovimus, ut his quibus regimen ecclesiarum, et ovium Domini carum cura commissæ est, in omnibus causis ad divinum cultum pertinentibus opem atque auxilium pro qualitate virum nostrarum et intellectus nostri capacitate feramus. Idcirco prætermittere nequivimus, quin tunc, quando legati Græcorum nobis manifestaverunt, qualem ad vos deberent perferre legationem, summa cura ac sollicitudine tractaremus, quale vobis adiutorium in hoc negotio cum Dei auxilio exhibere potuissemus. Et ob hoc a vestra sanctitate petimus, ut sacerdotibus nostris liceat de libris sanctorum Patrum sententias querere atque colligere, quæ ad eandem rem, pro qua idem legati vos consulturi erant, veraciter delinendam convenire potuissent.

Quas cum illi juxta concessam etiam a vobis licentiam solerter inquirerent, et divina opitulante gratia quidquid invenire tam brevi temporis spatio poterunt, collegissent, nobis ea perlegenda direxerunt. Quibus perfectis, eas vestre sanctitati legenda atque examinanda per hos legatos nostros Jeremiam scilicet et Jonam, venerabiles episcopos, mittere curavimus. Cum quibus si vestra paternitas dig-

nam duxerit, de eadem legatione, quæ in Græciam a vobis mittenda est non inutilem, sed potius proficuum collationem habere potestis, quia et in sacris litteris admodum eruditi, et in rationibus disputatoris non minimum exercitati. Quos non ob hoc ad vestræ almitatis præsentiam commemoratis sententiarum collectionibus misimus, ut hic aliquo velut magisterii officio fungerentur, aut huc docendi gratia directi putarentur, quia sicut jam commemorati sumus, nos debitores existere, ut huic sacratissimæ sedi in quibuscunque negotiis auxilium ferre debeamus. Ideo et hos missos, et quas deferunt litteras, si quid vobis adiutorii conferre potuissent, mittere dignum duximus. Hos vestræ sanctitati commendamus, ut et benignam apud vos receptionem, et familiariter vobiscum loquendi locum inveniant.

Novit quippe sanctitas vestra qualiter populus Græcorum in hac imaginum veneratione divisus sit. Ideo rogamus, ut almitas vestra curam et diligentiam adhibere dignetur; quomodo per vestram saluberrimam doctrinam atque admonitionem magis ad concordiam et unitatem revocetur, quam propter hoc ad majorem discordiam et dissensionem impelleretur. Et ideo cautissime considerare debetis, ut legatio vestra, quam illuc dirigere disponitis, tanta prudentia, tantoque moderamine suffulta sit; ut a nemine neque a Græco neque Romano juste valeat reprehendi; sed talis sit, qualem semper decet in omnibus causis ab ista sacratissima sede proficisci. Et si vestræ sanctitati placet, ut pro hac ipsa legatione missi nostri simul cum vestris illas in partes dirigantur, et hoc nos tempore congruo scire permittite. Et non solum hoc; sed etiam si iuri sunt, ubi et quando cum vestris missis se jungere debeant. Non ideo tamen de nostris missis illuc dirigendis interrogamus, quasi necessarium nobis videatur, aut nos vestros missos hanc legationem per se perficere dubitemus, sed potius propter hoc eos vobis offerimus ut sciatis nos in omnibus esse paratos, quæ hujus sacratissimæ sedis necessitas aut voluntas postulaverit. Optamus sanctam et venerabilem, ac piam paternitatem vestram, semper in Christo bene valere, et nostri ac nostrorum omnium in sacrosanctis orationibus meminisse, sanctissime ac beatissime Pater.

Jeremie et Jonæ venerabilibus episcopis in Domino salutem.

Venerunt ad præsentiam nostram Halitgarius et Amalarius episcopi VIII Idus Decembris: deferentes collectiones de libris sanctorum Patrum, quas in conventu apud Parisios habito simul positi collegistis, quas etiam coram nobis perlegi fecimus. Et quia placuerunt, ad id, propter quod collectæ sunt, necessarie atque utiles a nobis iudicantur, sub omni celeritate censuimus dirigendas. Idcirco admonendo præcipimus solertiz vestre ut priusquam de his aliquid Domino apostolico indicetis, diligenti cura eadem vos recensere curetis; et ea quæ melius et aptius præsentii negotio convenire inveneritis, excerpte atque describere, illique ad legendum offerre studeatis. Quia enim, ut nostis, nos ab eo petere volumus licentiam, quatenus has collectiones a sacerdotibus nostris fieri permitteret, et ideo non poterit præmitti, quin ostendatur, quod ex ipsius permissione collectum est.

Illud tamen summopere prævidete, ut ea illi de his ostendatis, quæ rationi de imaginibus habendæ per omnia conveniunt, et quod ipse vel sui minime rejicere valeant. Sed et vos ipsi tam patienter ac modeste cum eo de hac causa disputationem habeatis, ut summopere caveatis, ne nimis ei resistendo eum in aliquam irrevocabilem pertinaciam incidere compellatis, sed paulatim verbis ejus quasi obsequendo magis quam aperte resistendo ad mensuram, quæ in habendis imaginibus tenenda est, eum deducere valeatis. Et ideo potius efficere contendatis,

ut negotium, de quo agitur, ad maiorem quam ad A
pejorem statum cum Dei adiutorio perducatur.

Postquam vero hanc rationem de earumdem ima-
ginum causa consummaveritis, si tamen hoc ad ni-
hilum Romana pertinacia permiserit, ut ratio inter
vos habita, aliquo bono et convenienti fine clauda-
tur, et ille vobis indicaverit, quod legatos suos ob
eamdem causam in Græciam permittere velit, volu-
mus, ut eum interrogetis, si ei placeat, ut nostri le-
gati pariter cum suis in Græciam pergant. Et si hoc
ei melius visum fuerit, seque hoc omnino velle re-

sponderit, tunc volumus, ut sub omni festinatione li-
teris vestris a vobis ad nos directis nos inde certos
faciatis, simulque et de vestro adventu ad nos, ut eo
tempore, quo vos ad nostram veneritis præsentiam,
Halitgarium et Amalarium nobiscum inveniat. Vos
autem cum domino apostolico considerate, ubi ille
vel quando velit, ut sui ac nostri legati ad naves
conscendendas se jungere debeant, et hoc nobis per
vosmetipsos cum, Deo volente, veneritis, annuntiare
potestis.

BEATI CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

SCRIPTA.

SECTIO TERTIA. — CARMINA.

• CARMEN PRIMUM.

AD ADRIANUM PAPAM.

(Ex Froben., Opp. R. Alcuini.)

Adriano summo papæ, papæque beato;
Rex Carolus salve mando, valeque, Pater
Præsul apostolicæ munus hoc [L., isthoc] sume ca-
[thedra,

Vile foris visu, stemma sed intus habens.
Organa Davidico gestant modulantiæ plectro,
Continet et lyricos, suavisonosque modos.
Hæc tua, Christe, chelys miracula concinit alma,
Qui clavem David, sceptræ domumque [Ms., do-
[numque] tenes.

Mystica septeno fuerant hæc trusa sigillo
Carmina, ni Christus panderet ista Deus.
Hoc vobis ideo munus pie dedo sacerdos,
Filius ut mentem Patris adire queam.
Ac memorare mei precibus sanctisque piisque,
Hoc donum exiguum sæpe tenendo manu.
Et quamquam modico niteat splendore libellus,
Davidis placeat celsa camœna tibi.
Rivulus iste meus teneatur flumine vestro,
Floriferumque nemus floscula nostra petant.

* hoc carmen edidit vir celeberrimus Petrus Lam-
becius Bibl. Vindob. tom. II, pag. 262, ex codice
ms. Psalterii Latini aureis litteris cura et jussu Ca-
roli Magni exarati, qui idem Carolus Adriano I papæ
dono obtulit, præmissis his versibus dedicatoriis.
Idem Lambecius censet illos ab ipso Carolo fuisse
compositos. Cui opinioni haud repugnamus: Caro-
lum enim in artibus liberalibus, consequenter etiam in
arte poetica seu saltem versificatione, haud imperitum
fuisse Eginhardus testatur. Fabricius nihilominus,
lib. III, Bibl. med. et infimæ Latinitatis, pag. 953,
versus hosce ex vena Alcuini fluxisse mavult, cui
Carolus sensus suos metro exponendis commiserit.
Alii verosimilius esse censent, versuum istorum au-
ctorem esse Dagulfum illum qui eundem aureum co-
dicem scripsit, et aliud aliquid carmen, immediate
in postica ejusdem folii pagina sequens, composuit.
Ita enim ille ibidem ad regem:

Exigui famuli Daguli sume labor'em.

† Hoc epitaphium Quercetanus edidit inter alia
carmina Alcuini, num. 217 et 218, et rursus tom. II

B Incolumis vigeas, rector, per tempora longa
Ecclesiamque Dei dogmatis arte regas.

CARMEN II.

† EPITAPHIUM ADRIANI I PAPÆ,

Quo Carolus Magnus sepulcrum ipsius decoravit.

(Ex eodem, ibid.)

Hic Pater Ecclesiæ, Romæ decus, inclytus auctor
Adrianus requiem papa beatus habet.
Vir, cui vita Deus, pietas lex, gloria Christus,
Pastor apostolicus, promptus ad omne bonum.
Nobilis ex magna genitus jam gente parentum,
Sed sacris longe nobilior meritis.
Exornare studens devoto pectore pastor
Semper ubique suo templa sacrata Deo.
C Ecclesias donis, populos et dogmate sancto
Imbuit, et cunctis pandit ad astra viam.
Pauperibus largus, nulli pietate secundus,
Et pro plebe sacris pervigil in precibus,
Doctrinis. Opibus, muris crexerat arces,
Urbs caput orbis, honor inclyta Roma, tuas.
Mors cui nil nocuit, Christi quæ morte preempta est,
Janua sed vitæ mors melioris erat.

Script. Franciæ, pag. 691. Auctor seipsum prodit,
vers. 17, ibi:

Post Patrem lacrymans Carolus hæc carmina scripsi;

quamvis nonnulli eruditi subolere sibi in his versibus
visi sint venam Alcuini. Sed nos contra manifestam
litteram accipiti a styli similitudine accepto argu-
mento roboris aliquid tribuere non possumus, præ-
sertim quod Carolus in poesi seu versificatione,
æque ac in grammatica et rhetorica, haud fuerit
imperitus (*); omnesque veteres qui de hoc epita-
phio mentionem faciunt, illud constanter huic litte-
ratissimo principi tribuant. Cæterum hoc epita-
phium Romæ in marmore incisum hodieque videre
esse nonnulli testantur cum hoc additamento: *Sedit
beate memorie Adrianus papa annos XXIII, m. x,
dies XVII. Obiit VII Kal. Jan.* (Bouquet, tom. V,
pag. 412, not.)

(*) Vid. Hist. Litt. de France, tom. IV, pag. 407.

Post Patrem lacrymans [*Edit.*, lacrymis] Carolus hæc
[carmina scripsi.

Tu mihi dulcis amor, te modo plango, Pater.

Tu memor esto mei, sequitur te mens mea semper.

Cum Christo teneas regna beata poli.

Te clerus [*Edit.*, clarus] populus magno dilexit
[amore,

Omnibus unus amor, optime præsul, eras.

Nomina jungo simul titulis, clarissime [*Edit.*, charis-
sime], nostra.

Adrianus, Carolus, rex ego, tuque Pater.

Quisque legas versus, devoto pectore supplex,

Amborum mitis, dic, miserere Deus.

* Hæc tua nunc teneat requies, charissime. membra,
Cum sanctis anima gaudeat alma Dei.

Ultima quippe tuas donec tuba clamet in aures,

Principe cum Petro surge videre Deum.

Auditurus eris vocem, scio, Iudicis almam :

Intra nunc Domini gaudia magna tui.

Tu memor esto tui nati, Pater optime, posco ;

Cum Patre, dic, natus pergat et iste meus.

O pete regna, Pater felix, coelestia Christi,

Inde tuum precibus auxiliare gregem.

Dum sol ignicomo rutilis splendescit ab axe,

Laus tua, sancte Pater, semper in orbe manet.

*Versus sequentes ad epitaphium Adriani papæ ad-
juncti sunt ex codice manuscripto perpetuo in col-
legio Ratisbonensi asservato. Illos versus excepimus
ex Frobenio inter ADDENDA et SUPPLENDA ad beati
Alcuini Opera, tom. II, pag. 614. EDIT.*

Quamvis digna tuis non sint, Pater, ista sepulcris.

Nec titulis egeat clarificata fides :

Sume tamen laudes, quas Petri caplus amore

Extremo veniens hospes ab orbe legat.

Sanasti patriæ laceratum scismate corpus,

Restituens propriis membra revulsa locis.

Imperio devicta pio tibi Græcia cessit,

Amisam gaudens se reparasse fidem.

Africa letatur, multos captiva per annos,

Pontifices precibus promeruisse tuis.

Hæc ego Silverius, quamvis mihi dura, notavi,

Ut possent tumulis fixa manere diu.

♫ CARMEN III.

AD ALCUINUM.

(Ex eodem, ibid.)

Rex Carolus gaudens de te, Pater atque magister,
Versibus his paucis æternam posco [*Edit.*, in Christo]
[salutem.

Mens mea mellifluo, fateor, congaudet amore,

Doctor amate, tui ; volui quapropter in odis,

O venerande, tuam musis solare senectam.

Te quoque te cupiens imperante agnoscere Christo,

* Initium carm. 218 apud Quercet.

♫ Apud Quercet. carmen 185. Hoc carmen Mabil-
lonius interpretatur de Alcuini secessu et quiete in
monasterio Turonensi, viribus jam ætate et labori-
bus fractis, electa. Vid. Act. SS. sec. v, part. 1,
pag. 179.

♫ Inter Alcuiniana carmina Quercetani 186. Est is
Paulus Diaconus suo tempore celebris, tunc mona-

A Nos nostrosque simul sanos nunc esse fideles,
Perpetuis optans tete gaudere triumphis,
Inque Dei cultu vigeas virtutibus almis,
In meliora tenens sanctæ vestigia vitæ,
Donec et ætherei venias ad culmina regni,
Congaudens sanctis Christo sociatus in ævum.
Meque tuis precibus mecum rape, quorso, magister
Ad pia, qua tendis, miserantis culmina Regis.
Qua laus atque decus, species, pax, gloria, lumen
Semper in æternum sanctis sine fine manebit.

♫ CARMEN IV.

AD PAULUM TUNC BONACHUM CASSINENSEM.

(Ex eodem, ibid.)

B Parvula rex Carolus seniori carmina Paulo
Dilecto fratri mittit honore pio.
Que rapuit calamus subito dictantis amore
Demandans chartæ [*Edit.*, castæ] : Fer mea verba
[cito.

Ad faciem Pauli venerandam perge per urbes,

Per montes, silvas, flumina, lustra pete.

Casinum montem Benedicti nomine clarum,

Pastoris magni præcipuique Patris.

Illic quære meum mox per sacra culmina Paulum,

Illic habitat medio sub grege, credo, Dei.

Inventumque senem devota voce saluta,

Et dic : Rex Carolus mandat aveto tibi.

Gaudia dicque, reor, nostræ sibi magna salutis,

Gratificam Christi per miserantis opem.

C Atque Pium Patrem rogito tunc semper ubique

Pro nobis preces ut ferat ille sacras.

Nec non nos fratrum precibus commendet honestis,

Sum votis quorum certus adesse Deum.

Quapropter sociis per me mandare salutem

Perpetuæ pacis omnibus his placuit.

Ecce valete simul cuncti juvenesque senesque,

Gratia vos Christi protegat atque regat.

♫ CARMEN V.

AD EUNDEM PAULUM DIACONUM.

(Ex eodem, ibid.)

Hinc celer egrediens celeri mea charta volatu,

Per silvas, colles, vales quoque perpete cursu,

D Alma Deo chari Benedicti tecta require,

Est nam certa quies fessis venientibus illuc.

Hic olus hospitibus ; piscis, hic panis abundat

Pax pia, mens humilis, pulchra et concordia fratrum,

Laus, amor et cultus Christi simul omnibus horis.

Dic Patri et sociis cunctis, salvete, valete.

Colla mei Pauli gaudento amplecte benigne.

Dicito multoties, salve, Pater optime, salve.

chus Cassinensis. Volunt quidam hos versus ab ipso
Carolo compositos fuisse missosque ad Paulum sub
annum 787, cum rex e monte Cassino in Franciam
rediisset. (Bouquet, *Script. Rer. Gal.*, tom. V, pag.
411 ; Mabill. *Annal.* tom. IV, pag. 280, n. 67.

♫ Hoc carmen Fabricius suæ Bibliothecæ cit. pag.
958 inseruit ex Joan. Bapt. Maro in notis ad Petrum
Diaconum, de Viris illustr. Cassin., cap. 8, pag. 169.

CARMEN VI.

AD EUMDEN PAULUM DIACONUM.

(Biblioth. de l'Ecole des Chartes.)

Christe, Pater mundi, seculi radiantis origo,
 Annue nunc voto, ut ^a queam tua mystica dona
 Dicere, quæ nobis solita clementia ^b præstes,
 Atque salutiferam Patribus perferre salutem.
 Surge, jocosa, veni, mecum fac, fistula, versus;
 Incipe quamprimum meritis persolvere grates,
 Et cordis plectro tu dic vale fratribus almis
 Dulcia qui nobis doctrinæ mella ministrant,
 Carminibusque suis permulcent pectora nostra.
 Curre per Ansoniæ, non segnis epistola, ^c campos,
 Atque meo Petro chartam ^d dilecto salutem
 Gratificas laudes dic et, pro carmine læto
 Quod mihi jam dudum placidum direxerit ille.
 Inde per egregiam ^e præsulis ædem
 Adriani, tandem Petri loca sancta rogando,
 Pro me proque meis ^f visitata relinque ^g silentes.
 Hinc celer egrediens facili, mea charta, volatu
 Per sylvas, colles, valles quoque præpete cursu,
 Alma Deo chari Benedicti tecta require,
 Colla mei Pauli persæpe amplecte benigne:
 Est nam certa quies fessis venientibus illuc;
 Hic olus hospitibus, pisces, hic panis abundans,
 Pax pia, mens humilis, pulchra et concordia fra-
 [trum,
 Laus, amor et cultus Christi simul omnibus horis:
 Dic Patri et sociis cunctis: Salvete, valete.

CARMEN VII.

CAROLUS MAGNUS AD LECTOREM MANUSCRIPTI QUEM IPSE C

MENDIS PURGAVERAT.

(Ex Lamberto, tom. IV.)

Codicis hujus ovans volui confringere penna
^a Spinas, quas animo ^b scriptor congestit inertii
 Quique legis, precibus pro me pulsare Tonantem
 Digneris, valeam ^c si Christi vivere regno.

CARMEN VIII.

Versus inscripti libro Evangeliorum quem jussu Caro-
 roli scripsit Godescalcus anno 781 ad opus eccle-
 siæ sancti Saturnini Tolosani.

(Ex dom. Bouquet., Re-neil des Hist.)

Orbe bonus toto bassim laudabilis heros,

^a Le vers serait plus régulier avec *possim ut*;
 mais la synérèse *queam* se conçoit et doit rester.

^b Je lirais volontiers *præstet* au lieu de *præstes*;
 cependant on trouverait des exemples des poètes
 barbares qui ont fait bref l'a long de l'ablatif lors-
 qu'il est précédé d'une voyelle. Cette faute est per-
 pétuelle dans un poème sur la Genèse, publié dans
 le tome IX de l'*Amplissima Collectio*, et faussement
 attribué à Juvencus, d'après le ms. de Corbie, où
 il a été pris.

^c Ce mouvement se retrouve dans une autre
 épître de Charlemagne à Paul Diacre, imprimée
 dans le t. V, p. 411, de *Script. Rer. Franc.* (su-
 pra. *carm.* 4):

Al faciem Pauli venerandam perga per urbes,
 Per montes, silvas, flumina, lustra, pete.

Le composé *gratificus*, employé dans notre vers 12,
 s'y trouve aussi:

Gratificam Christi per miserantis opem.

A Inclytus In regno, fretus cœlestibus armis,
 Laude triumphator, dudum supra æthera notus,
 Jure patrum solio feliciter inditus hæres,
 Pacificus rector, potens dominator et æquus
 Præclarus multis, humili pietate superbus,
 Providus ac sapiens, studiosus in arte librorum,
 Justitiæ custos rectus, verusque satelles,
 Pauperibus largus, miseris solatia præstans,
 Plenus amore Dei, et Christi compulsus amore,
 Septenis dum aperit felix bis fascibus annum,
 Hoc opus eximium Francorum scribere Karlus
 Rex pius, egregia Hildegard cum conjuge, jussit:
 Quorum salvalico tueatur nomine consul,
 Rex regum Dominus, cœlorum gloria, Christus.
 Ultimus hoc famulus studuit complere Godescalc,
 B Tempore vernali transcendens Alpibus ipse
 Urbem Romuleam voluit quo visere consul,
 Ut Petrum sedemque Petri rex cerneret, atque
 Plurima celsithrono deferret munera Christo.
 Multa peregrinis concessit dona misellis,
 Annua tunc ibidem celebrans solemnia Paschæ.
 Præsulis officio tunc Adrianus functus in arvis
 Culmen apostolicum Romana rexit in urbe.
 Principis hic Caroli claris natalibus auctam
 Karlmannam sobolem mutato nomine Pippin
 Fonte renascentem, et sacro baptismo lotum
 Extulit oblatum sacratis compater undis.
 Septies expletus fuerat centesimus annus,
 Octies undecimo sol cumque currerat astro,
 Ex quo Christus Jesus secula beaverat ortu,
 Exuerat totum et tetra caligine mundum.

CARMEN IX.

DE ROLANDO SUO EXSTINCTO

(Ex Fabricio, Biblioth. med. et inf. Latinitatis.)

Tu patriam repetis, tristi nos orbe relinquis,
 Te tenet aula nitens, nos lacrymosa dies.
 Sex qui lustra gerens, octo bonus insuper annos,
 Ereptus terræ justus ad astra redis.
 Ad paradisiacas epulas te cive reducto,
 Unde gemit mundus, gaudet honore polus.

^d L'o du datif bref! Faute de quantité qu'on ne
 se permettait pas au ixe siècle. Je l'accepterais cepen-
 dant si elle pouvait faire un sens. Je crois qu'il
 faut lire: *curtam dicendo*; *curtus* dans l'acception
 barbare de *brevis*.

^e Une déchirure du manuscrit rend pour ce pas-
 sage toute lecture impossible. Il ne pouvait guères
 y avoir autre chose que *referens te*.

^f Faute de quantité tout à fait conforme aux ha-
 bitudes de ce temps, où l'on avait perdu l'accentu-
 ation latine.

^g *Silentes* n'a pas de sens; il faut lire *silenter*,
 adverbe employé dès le ive siècle par le poète Ju-
 vencus (*Hist. Evang.*, III, 462):

. Ona pinguis culta *silenter*
 Agmine Jordanis viridis prorumpit amaro.

^a *Id est mende*

^b Nempe Winidharius.

^c Si pro ut.

APPENDICULA AD SCRIPTA B. CAROLI MAGNI.

*Caroli Magni imperatoris * sermo de fundatione Aquigranensis basilicæ Marianæ, illiusque consecratione per Leonem III papam.*

(Ex Miræo, Opera Diplomatica.)

Ego Carolus, qui Deo favente curam regni gero, et Romanorum imperator existo, consilio principum regni nostri, episcoporum, ducum, marchionum ac comitum, rogatu vero tam liberorum quam servorum, in plurimo generali conventu, in diversis locis regni nostri habito, discussi, prout iustius et melius cunctis videbatur, primum de lege sanctorum ecclesiarum, de reddendis iustitiis episcoporum, de vita et jure presbyterorum ac clericorum, et hæc omnia iudicio et assensu nostro, secundum instituta patrum meorum corroboravi, firmavi et auxi, nihil de his minuens, quæ catholici viri recte atque legitime vivere volentes, ad observandum spirituali ac seculari decreto bonum et utile contulerint.

Deinde prout cunctis placuit prudentioribus regni nostri, legem Saxonum, Noricorum, Suevorum, Francorum, Ripuariorum, Salicorum ^b, sicut mos et potestas imperatorum est, et omnium antecessorum meorum semper fuit, distinxî, distinctam sub auctoritate regia et imperatoria stabilivi, non ex mea ad inventionem aut corde prolata, sed communi consilio et generali conventu totius Galliæ a me renovatam, et in melius auctam, sicut patres et prædecessores mei fecisse perhibentur. Scitis enim, et neminem latet, quia quidquid ab imperatoribus et regibus præceptum et decretum est, semper ratum et pro lege tenendum est, ne quod ab universis sensatis et iusta satis discretionem vivere volentibus imperatum et actum est, et nostra imperatoria et regia maiestate confirmatum et solidatum, violeatur.

Nunc, patres, fratres et amici, fautores et coadjutores gloriæ regni nostri, de omnibus statutis patris mei Pipini, quæ ad utilitatem et honorem sanctæ ecclesiæ firmari ac renovari petitis, quæ ad defensionem secularium rerum et legum stabiliri quaesitis, nihil minui nec abnui, sed in melius ampliavi, omnium sanis consiliis acquievi, et sui in medio vestrum quasi unus de querentibus et petentibus æquitatem legis, nulli contradicens aut et recte petitioni. Ergo vestri decreti et petitionis voluntarius existî, vos quasi patres et fratres audivi: nunc queso ut mee petitionis et intentionis non solum auditores, sed et benevoli factores fieri velitis. Nec quod indecens aut intolerabile si quero, sed quod tota Gallia, et universi principes potius concedere quam negare debent.

Nostis qualiter ad locum, qui *Aquis*, ab aquarum calidarum aptatione, traxit vocabulum, solito more, venandi causa ingressus, sed perplexione sylvarum, errore quoque viarum, a sociis sequestratus veni, thermas calidorum fontium et palatia inibi reperi, quæ quondam *Granus* ^c, unus de Romanis principibus, frater Neronis et Agrippæ, a principio construxerat. Quæ longa vetustate deserta ac demolita,

* Etsi nonnulla titulorum seu dignitatum vocabula suspectum mihi reïdant hunc sermonem, nolui tamen omittere nobilissimæ apud Germanos inferioris basilicæ encomium. Perstat ex hodieque forma rotunda, cum duplici ordine columnarum e marmore præstantissimo, cum cancellis æreis et alio pretiosissimo ornatu, quem Eginhartus in Caroli Magni Vita, et Petrus Becanus, canonicus Aquisgranensis, in sua historia Aquisgranensi, fuscè describunt. Sigebertus noster in chronico ad an. 795: « Carolus Magnus extruxit Aquisgrani basilicam plurimæ pulchritudinis, ad cuius structuram a Roma et Ravenna co-

A frutetis quoque ac vepribus occupata nunc renovavi, pede equi nostri in quo sedi inter saltus, rivis aquarum calidarum perceptis et repertis. Sed et ibidem monasterium Mariæ matri Domini nostri Jesu Christi omni labore ac sumptu quo potui, ædificavi, lapidibus ex marmore pretioso adornavi, quod Domino adjuvante et cooperante sic formam suscepit, ut nullum ipsi queat æquiparari.

Itaque tam egregio opere hujus basilicæ, non solum pro voto meo et desiderio, verum ex divina gratia ad unguem peractò, pignora apostolorum, martyrum, confessorum, virginum, a diversis terris et regnis et præcipue Græcorum collegi, quæ huic sancto intuli loco, ut eorum suffragiis regnum firmetur et peccatorum indulgentia condonetur. Præterea a Domino Leone ^d Romano pontifice hujus templi consecrationem et dedicationem fieri impetravi, præ nimia devotione quam erga idem opus habui, et sanctorum pignora, quæ ibi recondita meo studio et elaboratè habentur. Decebat enim ut idem templum, quod cunctis monasticis ædificiis in regno nostro forma et structura præesse videtur, in honorem sanctæ Dei genitricis, a nobis regali studio fundatum, dignitate consecrationis præcelleret, sicut ipsa virgo super omnes choros sanctorum præcellens exaltata est: et ideo domum apostolicam, qui omnes præcellit ecclesiasticos gradus, ad consecrandum et dedicandum ex sola cordis mei consideratione elegi et accivi. Accivi etiam cum illo Romanos cardinales, episcopos Italiæ quoque quam plures et Galliæ, simulque abbates et cuiusque ordinis clerum multum, qui huic sacræ dedicationi interessent. Accivi etiam multi Romani principes, prefectura et qualicunque dignitate promoti, ad id solemne, duces, marchiones, comites, principes regni nostri tam Italiæ quam Saxonie, tam Bavarie quam Alemannie, et utriusque Franciæ tam Orientalis quam Occidentalis ^e, in omnibus voto meo et desiderio obsequentes.

C Illi vero domno apostolico et omnibus prædictis nobilibus et egregiis personis congregatis, merui ab omnibus obtinere, præ divina devotione quam erga ipsum locum et matrem Domini nostri Jesu Christi habebam, ut in templo eodem sedes regia locaretur, et locus regalis et caput Galliæ trans Alpes haberetur, ac in ipsa sede reges successores et hæredes regni initiarentur, et sic initiati jure dehinc imperatoriam majestatem Romæ, sine ulla contradictione, planius assequerentur. Confirmatum et sancitum est hoc a domno Leone Romano pontifice, et a me Carolo Romanorum imperatore Augusto et primo auctore hujus templi et loci, quatenus ratum et inconvulsum hoc statutum et decretum nostrum maneat, et hic sedes regni trans Alpes habeatur, sitque caput omnium civitatum et provinciarum Galliæ.

Decrevimus etiam ex assensu et benevolentia omnium principum regni, qui ad hoc festum dedicationis conveniant, ut locum et sedem regiam promurali presidio contra omnes turbines, episcopi, duces, marchiones, comites, omnes principes Galliæ,

lumnas et marmora devehi fecit.)

^b Carolus Magnus, dicit legem Salicorum esse distinctam a lege Francorum.

^c *Granus*. Hunc Neronis imperatoris fratrem faciunt, sed nullo auctore classico fulti. Nemo certe e vetustis scriptoribus illius meminit.

^d *Leone*. Leo III papa ex Italia in Galliam ad Carolum Magnum his, nimirum an. 799 et 804 venit. Nisi fallor, consecratio basilicæ Aquisgranensis ad prius Leonis iter est referenda.

^e Declarat duplicem esse Franciam, Orientalem et Occidentalem

fideles regni, tueantur, semper locum hunc venerantes. Decrevimus etiam si quæ injuria aut servitia contra leges quas statuimus surrexerit, libero aut servo nocere tentaverit, Aquis ad hanc regiam sedem quam fecimus caput Galliarum veniat, veniant iudices et defensores loci, et cum æquitate legis causæ decernantur, status legis resurgat, injuria condemnatur, et justitia reformetur.

Nunc ergo quia locum hunc majestate regis sedis, domni apostolici decreto, et nostra imperiali potentia, nostro assensu exaltavimus, honestate vero hujus templi et plurimorum sanctorum veneratione magnificavimus, decet nec incongruum vide-

B tur (cum ad hoc nimum agitur noster animus) ut petitio mea, cujus vos non solum auditores, sed benevolos factores fieri exoravi, apud vos obtineat, quatenus non solum clerici et laici, loci hujus indigenæ, sed et omnes incolæ et advenæ, hic inhabitare volentes, præsentis et futuri, sub tuta et libera lege sine omni servili conditione vitam agant, ac omnes pariter, ex avis et atavis ad hanc sedem pertinentes, licet alibi moram facientes, ab hac lege quam dictavimus in præsentiarum, a nullo successore nostro vel ab aliquo machinatore, legum subversore, infringantur, nunquam de manu regis alieni personæ nobili vel ignobili in beneficio tradantur.

Appendix

AD OPERA OMNIA BEATI CAROLI MAGNI.

CAROLINA

SIVE

VARIA AD CAROLI MAGNI GESTA, CULTUM, FAMAM ET LAUDES PERTINENTIA.

SECTIO PRIMA. -- LITURGICA.

I.

De beati Caroli publica veneratione.

(Ex Actis Sanctorum, mens. Jan. tom. II.)

1. Colitur consuetis divorum honoribus sacrisque anniversariis Carolus Magnus Francorum rex, primusque, revocata quarto demum seculo in Occidentem imperii dignitate, Romanorum imperator. Relatum in sacras tabulas illius est nomen a Guidone Cremensi, Paschale III dicto : qui licet, Alexandro III Ecclesiam catholicam legitime administrante, schismaticorum factione Frederico Enobarbo Cæsari adherente, præter jus fasque papa appellatus sit ; Carolus tamen, propter illustria benefacta, et antea fortassis, et post saltem, conviventibus Romanis pontificibus, divus habitus est : templa illi dicata, officii ecclesiastici impensa celebritas.

2. Quod ita Henricus Spondanus Apameorum episcopus in Epitome Annalium Baronii, anno 814, n. 5, declarat : « Si quæ de ipso scripta sunt species, dignum virtutum exemplar intueberis, religionisque omnibus absolutum numeris simulacrum, cui nec (mea sententia) qui præcesserunt vel postea successerunt imperatores, æquari penitus valeant. Sed nec in moribus haberet æqualem, nisi conjugalem castitatem concubinarum introductione fœdasset. Verum posterior maculas istas penitentia abstersit, dum senilem carnem suam cilicio super nudum corpus inherente jugiter indumento attrivit. Cujus quidem egregiarum virtutum merito, Ecclesia Gallicana ejusdem natalem diem celebrat : eundemque sub Frederico imperatore, Paschalis papa dictus in numerum sanctorum ascripsit. Sed quod is haud legitimus fuit pontifex, ejusmodi canonisatio non est recepta ab Ecclesia Romana. Quod tamen non reperiantur legitimi pontifices eam impugnasse, res sic tacita permissione, sive tolerantia, perseveravit, ut in propria ecclesia, ubi sepultus fuit, coleretur.

C Ita enim canonum præcipui interpretes declarant. Propagatus autem postea noscitur ejus cultus in alias Ecclesias Galliarum, Belgii atque Germaniarum, in quibus idem Carolus sanctitatis titulo colitur, faventque scripta plurimorum rerum Francicarum historicorum. » Hæc Spondanus.

3. Vidimus certe complurium Ecclesiarum breviaria, in quibus xxviii Januarii colitur sanctus Carolus, imperator, vel ix lectionum officio vel trinum. Et in Ecclesia quidem Mindensi hæc recitatur publica eo die precatio : *Deus, qui superabundanti fecunditate bonitatis tuæ beatum Carolum Magnum imperatorem et confessorem tuum, deposito carnis velamine, beate immortalitatis gloria sublimasti, concede propitius, ut quem ad laudem et gloriam nominis tui honore imperii exaltasti in terris, pium ac propitium intercessorem semper habere mereamur in cælis. Per Dominum. Par ei antiquo Parisiensi Breviario, Rhemensi, Rothomagensi, Osnabrugensi, Tornacensi, aliisque honos habetur. In Rothomagensi hæc legitur oratio, quæ et de sancto Ludovico Rege : Deus, qui beatum Carolum confessorem tuum de terreno regno ad cælestis regni gloriam transtulisti, ejus, quæsumus, meritis et intercessione, Regis regum Jesu Christi Filii tui facias nos esse consortes. Per eundem Dominum.*

4. Exstat et in plurimis Martyrologiis signatum Caroli nomen. Antiquissimum est quod a Rabano sub Lothario Caroli nepote compositum creditur : in quo solum id habetur : *Obiit Carolus.* » Brugense ms. : *Ipso die depositio domini Caroli Magni imperatoris.* » Ms. sancti Lamberti Leodii : *« Eodem die Caroli Magni imperatoris. »* In ms. imperiali monasterii sancti Maximini Treviris, quod aliquin fere Rabani Martyrologio, ab Henrico Canisio publicato, in omnibus respondet, Caroli nulla mentio est. Verum in Necrologio atque in anniversariorum Catalogo ista habentur : *« Carolus Magnus*

imperator, qui dedit huic Ecclesie tres curtes, id est, Stensele, Luniciacum, Wimariskirca. » Wandelbertus hoc die :

Lux, deus, orbis amor, patrie cultusque dolorque,
Excelsio imperii caput exaltatus honore,
Tum Carolus migrans Ludovico sceptrum relinquit.

Martyrologium Usuardi Parisiis excusum an. 1536 :
« Item sapienti Caroli imperatoris. » Ferrarius :
« Aquisgrani sancti Caroli Magni. Varia mss. Belgica, tum Latina, tum Teutonica lingua : » Apud Aquisgrani, depositio sancti Caroli regis Francorum et imperatoris Romanorum. »

5. MS. Florarium : « Aquisgrani depositio beati Caroli imperatoris Romanorum, regis Francorum, et ducis Brabantinorum, qui pro magnitudine operum cognominatus est Magnus. Ab hoc denominatur inclyta stirps Carolidarum, qua generosior et religiosior, excepta genealogia Christi, non proditi ulla sub coelo. Obiit anno salutis 814, ætatis sue 71. » Ex hac immodica Carolidarum, sive Carlingorum, laudatione, et ducis Brabantinorum appellatione, conjicere licet auctorem illius Florarii Brabantinum fuisse. At neque peculiari quopiam jure aut titulo, provinciam, quæ Belgicarum dignitate princeps, Brabantia appellatur, possedisse rexisseve, antequam patri in regnum succederet, legitur Carolus ; neque tunc ea Brabantia dicebatur : quam nomenclationem multo post usurpavere comites Lovanienses, qui quod ejus ditionis, quæ Brabantum antiquis erat dicta, partem possiderent, cetera sui juris loca Brabantiam, et se inferiores Lotharingiæ et Brabantiæ duces vocavere, oriundi ipsi a comitibus Hagnoensibus ; ab illis vero ceteri propagati Brabantie duces longe celeberrimi, quibus burgundi, his Austriaci succedere. Habuere tamen et Pipinus et Carolus et ceteri illius familie, privatas in Belgio toto, ac præsertim eo tractu qui Brabantia nunc dicitur, possessiones, sive allodialia, ut vocant, bona.

6. Caroli natalem ita varia mss. Usuardi nomine insignita, sed in aliis quoque passim ampliata, celebrant. » Apud Aquisgrani depositio sancti Caroli regis Francorum et imperatoris Romanorum, qui regno et imperio suo pacato et dilatato, statu quoque sanctæ Ecclesiæ religiose ordinato, et fide studiosissime ampliata, anno Domini octingentesimo quarto decimo, ætatis sue septuagesimo primo, regni autem quadragesimo septimo, et imperii quarto decimo transiit ad Dominum. Hic pro magnitudine operum cognominatus est Magnus. » Eadem fere habent Carthusiani Colon. in addit. ad Usuardum. Aquisgranense Martyrologium citatum a Molano in Natalibus sanctorum Belgii et addit. ad Usuardum : « Eodem die Aquisgrani basilica, natale sancti Caroli confessoris primi de stirpe Francorum, ordinatione divina, Romanorum Augusti : qui ab ineunte ætate sua sæculi pompam despiciens, imperialis potentie gladio, et sanctæ prædicationis verbo, vitæque salutaris exemplo convertit Guasconiam, Germaniam atque Galliam. Convertit quoque ad Dominum Frisiam, Alemanniam, atque triplici tropæo Saxoniam. Edificavit quoque propriis sumptibus ad laudem et honorem sanctæ et individue Trinitatis viginti septem ecclesias, quarum excellentiæ typhum obtinet Aquisiensis, presentibus suffragiis gloriosa. » Galesinius : « Aquisgrani in Germania sancti Caroli regis, confessoris. Is multis ædificatis augustissimis templis et nationibus ad Christianam religionem a se conversis, aliisque summo pietatis studio præclare gestis, Magni cognomen adeptus, tum demum in Domino quievit, in sanctorumque numerum a Paschali pontifice relatus est. » Imo pseudopontifice.

7. Alii quoque Carolum in divorum fastis honorifice referunt, Ghinius, Miræus, Canisius, Felicius, Maurolycus, et omnium fustissimo elogio Saussius. Quidam nonnulla de eo prædicant, quæ correctione

agent, ex auctoribus non probate fidei accepta. Ita Maurolycus : « Huc spectat memoria Caroli, cognomento Magni, imperatoris, cujus præclara pro Christo gesta magnopere celebrantur a Turpino Rhemensis episcopo. Nam ex expeditione Hierosolymitana rediens, ex Byzantio partem crucis et clavum et spineam coronam asportavit in Galliam. Quatuor et viginti monasteria construxit. Quatuor præsules, Treverensem, Coloniensem, Maguntinum et Salzeburgensem, magnis opibus et honoribus dotavit. Et an. salutis 814, an. ætatis 71, regni 47, imperii 14, obiit Aquisgrani in Lotharingia. » Eadem fere habet Felicius ; plura Martyrol. Germanicum, sed illud vitiose, quod terram sanctam vindicasse eum a Saracenorum servitute tradit : at plura longe peccat auctor libri qui Viola Sanctorum inscribitur.

II.

De Translatione sancti Caroli imperatoris.

(Ex Actis Sanctorum, ibid.)

1. Celebris est in Martyrologiis vi Kal. Aug. sancti Caroli memoria, quo die ejus elevate translatione reliquie. Martyrol. Coloniense : « Eodem die translatio beati Caroli Magni imperatoris et confessoris apud Aquisgranum. » Meminerunt et Carthus. Colon. ac Molanus in Addit. ad Usuardum, Canisius, Saussius. Tempus exprimit ms. Florarium : « Aquisgrani translatio sancti Caroli Magni imperatoris, facta sub Frederico imperatore hujus nominis primo, et Alexandro papa hujus nominis tertio, anno salutis 1165. » At nondum eo anno successerat Octaviano antipapæ Guido Cremensis, dictus Paschalis, cujus auctoritate facta dicitur illa translatio, an. 1165.

2. Exstat de ea translatione et canonizatione diploma Frederici I, dicti Enobarbi, sive Barbarosse, quod ex Petri Bekæ Aquisgrano, et Auberti Miræi Fastis Belgicis damus. Huic miracula subjicimus ex Vita eo ipso tempore scripta. Porro cum Paschalis antipapæ auctoritate elevatum sancti Caroli corpus testetur Fredericus, mirum est apud Joannem Chapevillium, t. II, de Episc. Leodiens. veluti ex magno Chronico Belgico (quod in hoc non reperimus) id factum dici « de voluntate et mandato Alexandri Papæ : » nisi fortassis Alexander id dein, recepto in gratiam Frederico ann. 1177 ratum habuit. Ita ergo habet : « Prasulatus hujus Alexandri (episcopi Leodiensis) anno secundo, scilicet anno Domini 1166, de voluntate et mandato Alexandri papæ et omnium cardinalium, quarto Kalendas Januarii, presente Frederico imperatore, et multis prelatibus, Aquisgrani ossa Caroli Magni imperatoris, a loco ubi quieverat annis 352, cum magna reverentia sunt elevata, et honorifice collocata in feretro argenteo per Raynaldum archiepiscopum Coloniensem, et Alexandrum Leodiensem episcopum, cum multis oblationibus, quas imperator et imperatrix et alii obtulerunt : ubi et canonizatus Carolus et sanctus confessor dictus est. »

3. Translatum est Osnabrugum sancti Caroli caput. De eo Wernerus Rolewink, lib. de Moribus Westph., part. III, cap. 8 : « Post hunc, inquit, gloriosus imperator sanctus Carolus apostolus noster, qui terram hanc plene convertit ad fidem. Ejus caput in Osnaburgis honorabiliter veneratur, cum sanctis Crispino et Crispiniano et aliis reliquis pluribus. »

III.

Diploma Frederici I imperatoris de elevatione et canonizatione sancti Caroli.

(Ex Actis Sanctorum, ibid.)

1. In nomine sanctæ et individue Trinitatis. Fredericus, divina favente clementia, Romanorum imperator semper Augustus. Ex quo primitus, divina ordinante clementia, imperii Romani fastigia gubernanda suscepimus, voluntatis nostræ atque propositi summum desiderium fuit, ut reges et impera-

tores qui nos præcesserunt, præcipue maximum et gloriosum imperatorem Carolum, quasi formam vivendi atque subditos regendi a se sequeremur, et sequendo præ oculis semper haberemus: ad ejus imitationem, jus Ecclesiarum, statum reipublice incolumem, et legum integritatem, per totum imperium nostrum servavimus.

2. Ipse enim tota cordis intentione ad æternæ vitæ præmia anhelans, ad dilatandam gloriam Christiani nominis, et cultum divinæ religionis propagandum, quot episcopatus constituerit, quot abbatias, quot ecclesias a fundamento erexit, quantis prædiis ac beneficiis illas ditaverit, quantarum largitate elemosynarum non solum in cismarinis, sed etiam in transmarinis partibus resplenduerit, ipsa ejus opera et gestorum volumina, quæ plurima et maxima sunt, fide oculata, plenius declarant. In fide quoque Christi dilatanda, et in conversione gentis barbaricæ fortis athleta fuit, et verus apostolus: sicut Saxonia, et Fresonia, atque Westphalia, Hispani quoque testantur, et Wandali, quos ad fidem catholicam verbo convertit et gladio. Licet etiam ipsius animum non pertransierit gladius, diversarum tamen passionum tribulatio, et periculosa certamina, et voluntas moriendi quotidiana pro convertendis incredulis, eum martyrem fecit. Nunc vero electum et sanctissimum confessorem eum fatemur et veneramur in terris, quem in sancta conversatione vixisse, et pura confessione et vera poenitentia ad Dominum migrasse, et inter sanctos confessores, sanctum et verum confessorem credimus coronatum in cælis.

3. Inde est quod nos gloriosis factis et meritis sanctissimi imperatoris Caroli confidenter animati, et sedula petitione charissimi amici nostri Henrici regis Angliæ inducti, assensu et auctoritate domini Paschalis, et ex consilio universorum principum tam secularium quam ecclesiasticorum, pro elevatione et exaltatione sanctissimi corporis ejus atque canonizatione, solemnem curiam in natali Domini apud Aquisgranum celebravimus: ubi corpus ejus sanctissimum, præ timore hostis exteri, vel inimici familiaris, caute reconditum, sed divina revelatione manifestatum ad laudem et gloriam nominis Christi, et ad corroborationem Romani imperii, et salutem dilectæ consortis nostræ Beatricis imperatricis et filiorum nostrorum Friderici et Henrici, cum magna frequentia principum, et copiosa multitudo cieri et populi, in hymnis et canticis spiritualibus cum timore et reverentia elevavimus et exaltavimus IV Kalendas Jan.

4. His autem omnibus gloriose peractis, cum in prædicto loco, cuius ipse fundator exstiterat, de ipsius loci libertate, institutis legum et pacis atque justitiæ, quibus totum orbem rexerat, diligenter inquireremus, ecce fratres ejusdem ecclesiæ privilegium sancti Caroli de fundatione et dedicatione ipsius nobilissimæ ecclesiæ, et de institutionibus legum humanarum, et civilis juris ejusdem civitatis, nobis in medium protulerunt, quod ne vetustas aboleret, vel ne per oblivionem deperiret, nostra imperiali auctoritate renovavimus. Ejusdem vero privilegii tenor et institutio talis est.

Privilegia Aquisgranensibus confirmata.

Lætetur igitur et exsulet ineffabili gaudio Aquis-

a Id si fecisset, non tot annis impugnasset, quam Carolus fidelissime semper fovit, Romanam Ecclesiam.

b Allucinatur schismaticus Cæsar. Non convertit Hispanos Carolum, at solum nonnullas eorum urbes et manus Saracenorum eripuit.

c Henricus II, Angliæ rex, sub quo sanctus Thomas Cantuariensis interfectus est, inauguratus est XIV Kal. Jan., Dominica ante Nativitatem Christi, anno 1154; obiit pridie Non. Jul. 1189.

A granum, caput civitatum, venerabilis clerus cum devotissimo populo, quod in diademate regni, aliis principibus et gloriosis locis speciosissimo ornamento distinctis, in capite coronæ positum, quasi perlucidarum gemmarum splendore coruscat, et illo singulari et corporali gaudet patrono, qui christianæ fidei illustratione, et legis, qua unusquisque vivere debeat, Romanum decorat imperium. Hæc enim mutatio est dexterae Excelsi, quod pro Grano, fratre Neronis, fundatorem habet sanctissimum Carolum; pro pagano et scelesto, imperatorem catholicum. Cujus nos, quantum propitia Divinitas concesserit, pietatis vestigiis inhærentes, venerabilem clerum Aquensem, cum ecclesia sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ, excellentissimo opere constructa, et omnibus prædiis ejus, nec non et ipsam civitatem Aquisgranum, quæ caput et sedes regni Teutonici est, una cum omnibus civibus ejus, tam minoribus quam majoribus, sub nostram imperialem tuitionem suscipimus, et omnem libertatem et justitiam, quam sanctissimus Carolus ejusque successores eis dederunt, eis confirmamus: statuentes et lege perpetua validura confirmantes, ut omnes cives nostri Aquenses per omne Romanum imperium negotiationes suas ab omni telonii, pedaggi, curadiæ, vectigalis exactione liberi, absque omni impedimento, libere exerceant; et sicut sanctissimus Carolus imperator instituit, indigenas hujus civitatis sacre et libere nemo de servili conditione impetat; nemo libertate privare præsumat. Insuper omnes ad hanc sedem pertinentes, nullus regum vel imperatorum, ubicunque morentur, alicui personæ in feudum concedendi potestatem habeat. Cæterum, ut omnes sanctissimæ constitutiones beatissimi Caroli totius perennitatis robur obtineat, præsentem inde paginam conscribi, et aurea bulla signique nostri characterē signari jussimus.

Signum domini Friderici Romanorum imperatoris. Ego Henricus sacri palatii protonotarius, vice Christiani archicancellarii et Moguntinæ sedis electi, recognovi.

Datum Aquisgrani, anno Dominicæ incarnationis millesimo centesimo sexagesimo sexto, indictione decima quarta, sexto Idus Januarii, regnante domno Friderico Romanorum imperatore, anno regni ejus decimo quarto, imperii vero undecimo. Actum in Christo feliciter. Amen.

IV.

Miracula beati Caroli Magni.

(Ex Actis Sanctorum, ibid.)

1. Fidelis igitur sermo et omni acceptione dignus de vita et moribus signisque cælestibus sanctissimi imperatoris Caroli Magni, pro minima gestorum ejus parte, inopia librorum nos angustante, productus ad nostri temporis digne memorabiles eventus usque defluxit. Quos etsi opportunitas, congruo nature dicendi ordine oblata, evolvere zelo charitatis impellit. Audivimus namque, et celebri sermone diu multumque apud nos vulgatum, idoneorum et fideliū virorum relatione didicimus nostris temporibus Aquisgrani gloriosum contigisse miraculum, quod ad laudem Dei et beatissimam memoriam orthodoxi Caroli Magni sub silentio premere nullatenus præsumpsimus, ne judicio Dominicæ pecuniæ in terram defossæ merito arguamur.

2. Fuit igitur in præfata regia civitate adolescens

d Christianus I, Moguntinus episcopus LXXI, Conrado, quod Alexandro III faveret, ejectione, quamquam et ante eum electus fuerat, iterum anno 1164 suffectus ab Anobardo, papæ iniquior, decessit an. 1180; restitutusque est Conrado, cardinalis Sabinensis jam ante creatus. Vide Moguntiaca Serarii.

e Conrado regi, patruo suo, an. 1152, 15 Feb., mortuo, successit Fredericus: imperator coronatus est ab Adriano IV papa, an. 1155, 17 Junii.

quidam, juvenis quidem ætate, clericus professione, subdiaconus ordine, Guibertus nomine, cujus vita plerumque nimis fuerat dedita inconsulte et intemperanti lascivie. Accidit autem sorte quadam die præfatum clericum sanctum Aquensem, non orationis causa, sed ex consuetudine sola, intrare ecclesiam : qui etiam ausu temerario, nocturni admissi excessu neglecto, sacrarium contra reverendam loci ejus et clericorum consuetudinem irrumpere præsumpsit, et ante venerandam effigiem venerabilis Caroli reclinato capite, propter noctis præcedentis vigiliis, somno dormitionis irreverenter et infrunite [*Id est, imprudenter*] oppressus, somnum mortis advenit. Repente enim manus quedam, ut viderunt, qui hoc nobis retulerunt, præfatum juvenem, super quoddam scrinium in præfato venerabili oratorio reclinatum, tanta virtute repulit, longe a loco incircumscriptæ reclusionis rejectit in opposito adversæ partis. Subito igitur ibidem gravi ægritudine oppressus, sui excessus humiliter errorem confessus; paucis diebus numero interposito, divinæ ultionis judicio condemnatus, viam universæ carnis est ingressus : cæteris exemplum debite relinquens reverentiæ. Præfatam vero justæ ultionis manum scholares quidam tunc forte præsentem viderunt, et pavidi trepidique ac profugi, quod viderant vulgaverunt. Quidam etiam divinitus visione tali admoniti, sæcularis vite habitum mutaverunt.

3. Brevi autem temporis successu, accidit quemdam virum, facie venustum, morum honestate et urbanitate affabilitatis verendum, Aquisgrani venire; qui generis quidem schemate clarus merito argui poterat, et possessione rerum fuisse non modicus. Erat vero Theutonicus, ut ipse asserbat, de Theutonica Burgundia oriundus, miles officio, Thietmarus nomine. Hic igitur, cujusdam præpotentis comitis terræ suæ violenta invasione, possessionibus suis injuste exheredatus, omnibus rebus suis immisericorditer spoliatus; cum spiritualis aut materialis gladii nusquam imploraret clementiam, ut condignam de damno et injuria sua reciperet justitiam, votivo affectu, spe firma, fide non ficta, ad justissimi Caroli, divina revelatione admonitus, apud Aquisgrani tandem convolvit suffragia. Positis igitur, ex abundantia magis cordis quam rerum, ante venerandam effigiem præfati imperatoris, scriptis brevibus, in multa ac devotissima missarum et orationum continuatione, item jejuniorum irrequieta afflictione, elemosinarum quoque (prout possibile exili erat) largitione, aliquot ibidem expletis diebus, nocturnæ visionis consolatorio admonitus oraculo; forte cernuus in multa lacrymarum profusione inter luminaria dormiret medius, ampliori spe et meliori fide roboratus repatriavit. Eodem autem referente, post anni circulum ad beati Caroli gloriosam memoriam reverso, certissime comperimus quod precibus et meritis justissimi imperatoris ampliorem justitiæ satisfactionem consecutus fuerit, quam vel sperare vel orare præsumperit. Non solum enim sua plene et integre cum omnimoda satisfactione gloriabatur se recepisse, sed etiam suæ possessionis suarumque rerum violentum invasorem, dignas dignæ ultionis, meritis violentiæ poenas, sub publico populi testimonio, miserrima morte protestabatur expendisse. Insuper etiam brevi successu temporis nullum hæcundum sui injuriatoris usquam in terra illa asseruit comparere. Annuatim namque quotquot denuo vixit annis diem memorie beatissimi Caroli devotissimus obibat. Insuper etiam ad laudem et gloriam tanti sui ultoris liberali munificentia copiosam in pavimento ecclesiæ plerumque nummorum Basilensium sparsit pecuniam.

4. Inter tanta namque præclara Dei magnalia, quibus in suo fideli athleta divina usquequam resplenduit clementia, læta et pene immortalis tripudia-

mus gaudio, exsultantes in Domino, qui beatissimi sui Caroli beatam vere translationem, sua mirabili virtute, mirabilis ipse mirabiliter canonizare dignum judicavit. Cum igitur tam celebrem, tam gloriosam divinæ majestatis operationem ad posterum usque transmittere, quantum in nobis, et scripto æternare, affectu charitatis intendimus; quatenus ubique et semper admiranda Dei potentia constantius et devotius prædicetur. Glorioso etenim quam plura præfate canonizationis insignia sub silentio prementes, aliquid in luce proferendum et late longæ in fines orbis personandum, divinæ nutu providentiæ evenisse sub fideli testimonio perscripsimus. Tertia namque nocte post exaltationem charissimi Deo Caroli Magni, tres candelæ divinitus accensæ super pinnaculum templi, mirabili fulgore mirifice fulgurantes, a multis gentibus et populis visæ sunt in gaudio exsultationis. Eadem vero tria celestis splendoris luminaria quasi extincta trina revolutione cruceam turris ejusdem ecclesiæ in gyrum ambierunt : et loca longe lateque distantia, nova novi luminis claritate, in novum novæ translationis gaudium stupecente noctis caligine illustraverunt. O admiranda, o veneranda sanctæ Trinitatis trina apparitio ! O vere beata canonizationis exsultatio, divino cœlestis comprobata testimonio; quæ trino trium luminum ambitu tertia gloriose est revelata, et cœlestis sanctæ Trinitatis in omnibus oraculo robo rata !

5. Vere igitur exsultandum et gaudendum sibi constare noverit in Domino, ille verus Christi cultor Romanorum imperator Augustus, qui ejusdem translationis in Spiritu sancto fuit auctor, cujus summæ Trinitatis Deus tam manifestis iudiciis prædicatur assertor. Eadem igitur tanta tamque beata revelatione idem imperator merito exhilaratus et inestimabili repletus gaudio, præter cætera suæ imperialis munificentie ampla et larga munera, annuatim decem marcas ad usus refectorii tam canonicis quam hospitibus clericis obtulit : et hanc suam largitionem firma et perennem in remedium animæ suæ suorumque instituit.

6. Sed quia jam continua series operis in nostri temporis eventus usque defluxit, finem præsentis negotio imponentes, veniam non cujusquam prolixitatis, sed circumcisæ et intercisæ brevitatibus imploramus, eo quod de innumera sanctitatis beatissimi Caroli Magni multitudine perpauca attigimus. Vix enim sanctiatis imperatorie, et laudabilium ipsius morum, et cœlestium signorum in ejus gloriam conscriptorum, summa degustavimus. Qua in re id nobis solatium relinquimus, quod Christi fideles in laudem et honorem ejusdem principis constantius et devotius animatos esse in Domino confidimus, et exemplo nostro lectores et scriptores ad hæc et iis similia excitavimus, quibus sine invidia in iis hiantia supplere intervalla annuimus. Consulto vero humanæ imperfectionis defectu non in aciem nostræ orationis, sed ardentem affectum nostræ intentionis pii iudices advertant et approbent, et qui sperant idem in similibus nostrum sudorem degustent et suppleant. Sunt enim et alia quam plurima, quæ præterea in gestis Francorum, et ante nostra tempora, nostris quoque diebus divinis laudibus plena audivimus et cognovimus, passim et varie in odorem suavitatis, meritis ejusdem justissimi imperatoris, mirifice et magnifice obtigisse : quibus omnibus et singulis gloriosus et mirabilis in sancto suo Deus apparuit, et quotidie suæ benignitatis secunda revelatione apparere non desinit, cui decus, honor et imperium per infinita sæcula sæculorum. Amen.

V.

• *Officium in festo sancti Caroli Magni imperatoris et confessoris.*

(Ex Florentio, *Espanña Sagrada*.)

Ad Vesperas.

Regali natus de stirpe Deoque probatus Carolus illicite spreuit contagia vitæ. *Psalmi seriales. Cap.* Non est inventus. *ñ.* Te secutus miles. *Hym.* Isie Confessor. *ñ.* Amavit eum. *Ad Magnif. Ant.* O spes afflictis, timor hostibus, hostia victis, regula virtutis, juris via, forma salutis Carole servorum pia suscipe vota tuorum. *Oratio.* Deus, qui superabundanti fecunditate bonitatis tuæ beatum Carolum Magnum imperatorem et confessorem tuum deposito carnis velamine beatæ immortalitatis trabea sublimasti, concede nobis supplicibus tuis, ut quem ad laudem et gloriam nominis tui honore imperiali exaltasti in terris, pium ac perpetuum intercessorem habere mereamur in cælis. *Per.*

Postea fit *Comm. de beata Agnete, et de sancti Maria.*

Ad Mat. Inuit. Confessorum regem. *Hymns.* Jesu Redemptor. *In noct. psal.* Beatus vir, cum sequentibus, et *Psalm.* et *ñ.* ut in *communio confessorum.*

Lectio prima. Cupiens sanctus Carolus Magnus beati Jacobi apostoli monitis obedire, disposuit ire usque in Spaniam, et eam catholicæ fidei subjugare. Capta vero civitate Narbona et munita, in qua Hispania inchoatur, perveniens ad terram Rossilionis, quæ est principium Cathalonie, Christi auxilium, et beate Virginis Mariæ humiliter imploravit. *ñ.* Euge, serve bone.

Lectio secunda. Oratione vero completa, intendens in cælum vidit beatam Mariam, Christum ejus Filium deferentem. Vidit etiam beatos Jacobum et Andream manentes unum a dextris, et alium a sinistris. Quos cum inspiceret sanctus Carolus, stupens in splendoribus, percepit beatam Virginem sic loquentem: Ne paveas, Christi miles Carole, brachium et defensor Ecclesie, quoniam nos tecum in bello erimus, et liberabimus te cum victoria. *ñ.* Qui me confessus.

Lectio tertia. Sed cum montes transieris Pirincos obsidebis civitatem Gerundæ et eam licet cum laboribus obtinebis. In qua ad meum honorem et reverentiam ædificabis ecclesiam cathedralem. Benedicam tibi, et dirigam te super omnes milites hujus mundi. Et habebis sanctum Jacobum nepotem meum directorem, et totius Hispanie protectorem. Quibus dictis disparuit visio premonstrata. *ñ.* Sancte Carole. *ñ.* Cum sequentibus iv et v ut in *sancto Benedicto.*

Lectio quarta. Tunc sanctus Carolus suum exercitum animavit, et cum in fervore spiritus exercitum infidelium invasisset, ceperunt terga vertere, et totis viribus fugere, non valentes resistere Christianis. Finaliter obtenta victoria in campo quod dicitur Millet, ædificavit ecclesiam sub invocatione beati Andree apostoli. In qua nunc religiosorum monasterium est constructum. Captis insuper castris, et villis vallibus Piri et Rossilionis, et ad locum qui dicitur Sacusa sanctus Carolus devenisset, scivit regem Marcellum iterum fuisse inclusum. Ideoque Sacusa vocatur, quod mons acutus antea vocabatur. *ñ.* Sanctus Carolus.

• Istud officium hodie non celebratur quia per summum pontificem per suum breve fuit mandatum Capitulo non celebrari, et ideo fuit ordinatum supercederi in dicta celebratione donec aliter fuerit ordinatum a sede apostolica.

• Quo tempore confectum sit illud Officium Caroli Magni vix dici potest. A Paschale, Alexandri III antipapa, canonizatum ferunt Carolum; sed forsitan de diplomatibus quod servare se profitentur Aquisgranenses veritate dubitabant plurimi. Mirandum magis

A *Lectio quinta.* Infidelibus tandem inde fugatis, pervenit ad montis verticem qui vocatur Albarras. Postea nominatus est mal partus, ubi invenit resistantiam ne transiret. Tunc sanctus Carolus aciem divisit per partes, unam per collum de panissas ubi ad honorem sancti Martini ecclesiam fabricavit. Aliam vero partem per abrupta montium destinavit. Saraceni vero divisam aciem intuentes ceperunt fugere usque in civitatem Gerundæ, timentes ne capti in medio remaneret inclusi. *ñ.* Sanctissime confessor Christi Carole.

Lectio sexta. Quod audiens sanctus Carolus destruxit omnia fortalicia de quibus Christianis transiuntibus periculum imminerebat. Qui persequendo impios usque Gerundam arripuit viam suam. Et perveniens ad locum de ramis in honorem sancti Juliani ecclesiam ædificavit. Rotulando etiam capellam sanctæ Teclæ virginis in eisdem terminis ordinavit. Beatus vero Turpinus Remensis archiepiscopus altare sancti Vincentii ibidem exaltavit. *ñ.* Ecce homo.

Lectio septima. Tunc sanctus Carolus devote consurgens ivit versus vallem de quibus Christianis transiuntibus periculum imminerebat. Qui persequendo impios usque Gerundam arripuit viam suam. Et perveniens ad locum de ramis in honorem sancti Juliani ecclesiam ædificavit. Rotulando etiam capellam sanctæ Teclæ virginis in eisdem terminis ordinavit. Beatus vero Turpinus Remensis archiepiscopus altare sancti Vincentii ibidem exaltavit. *ñ.* Ecce homo.

Lectio octava. Recedens inde sanctus Carolus rediit ad montem de barrufa qui est iuxta vallem tenebrosam, et obsedit civitatem Gerundæ. Quam nequivit tunc capere, licet eam multis vicibus debellasset. Contingit tamen quadam die veneris hora completorii cæli facie clarescente crucem magnam et rubeam lumine undique adornatam super mesquitam civitatis Gerundæ ubi nunc ædificata est ecclesia cathedralis, per quatuor horas cunctis videntibus permansisse, guttas etiam sanguinis cecidisse. *ñ.* Te secutus miles iste, et acceptus tibi Christe. Comparatus Eliseo, opus egit dignum Deo.

ñ. Qui dum orat languor cedit, mors fugatur, vita redit. *ñ.* Comparatus Gloria. *Hymnus.* Te Deum. *ñ.* Cap. Non est inventus. *In laudibus. Antiphona:* Præcinctus fortitudine, et potus victoria donavit sanctitudine rex Carolus in gloria. *Psalm.* Dominus regnavit cum sequentibus A. Jubilemus Altissimo in athleta sanctissimo cum missa per Spiritum cerva duxit exercitum. A. Inde sero dum devias, et disponis excubias, tibi Deus aperuit, ales fidem exhibuit. A. Passionis Dominicæ veneratur miracula, regem virtutis cœlicæ benedixit in sæcula. A. In cithara et tympano laudamus Domino, qui culpæ immisit regie quartam latricem veniæ. *Cap.* Non est inventus, et dicit. per omnes horas.

VI.

Item officium alterum.
(Ex Jacobo Bassagio.)

In virtute tua, Domine, vs. Magna est gloria. *Oratio.* Deus qui superabundanti fecunditate bonitatis tuæ beatum Carolum Magnum imperatorem et confessorem tuum deposito carnis velamine beatæ immortalitatis trabea sublimasti, concede nobis sup-

Baronium suffragari testimonio Paschalis. Qui enim fieri potest ut qui schisma forebat, altare contra altare erexerat, Frederici partibus devotissimus mortuum et bellorum causa fuit, tantam habuerit in cælo vel Ecclesie potestatem, ut eo declarante Carolus Magnus inter cœlestes sit ascriptus? An subsequenter pontificum ea de re silentium diploma, nulla fultum auctoritate, roborat? An iudicium, etiam si schismatico emanaverit, ea ratione sit legitimum, quod ab aliis revocatum non fuerit, viderint alii. Quidquid

plicibus tuis, ut quem ad laudem nominis tui honore imperii exaltasti in terris, pium ac propitium intercessorem habere mereamur in cœlis. *Lectio Libri Sapientie.* Beatus vir qui in sapientia morabitur. *Gradus.* Domine prœvenisti. vs. Vita petiit. *Alleluia.* Domine in virtute. Si infra *LXX pone. Sequent.* q. Beatus vir qui timet Dominum. vs. Potens in terra. vs. Gloria et divitiæ. *Sequentia.* Urbs Thuregum (*Zurich in Helvetia*) urbs famosa, quam decorant gloriosa sanctorum suffragia. Regi regum pange laudes, quæ de magni regis gaudes, Caroli memoria. Iste cœtus psallat letus, psallat chorus hic sonorus vocali concordia. At dum manus operatur bonum, quod cor meditator dulcis et psalmodia. Hæc in die, die festa magni regis magna gesta recolat Ecclesia, reges terræ et populi simul plaudant ac singuli celebri letitia. Hic est Christi miles fortis, hic invictæ dux cohortis decem sternit millia: terram purgat a lolio, atque metet cum gladio ex messe zizaniam. Hic est magnus imperator boni fructus bonus sator et prudens agricola. Infideles hic convertit, fana, deos, hic everit, et confringit idola. Hic superbos domat reges, hic regnare sacras leges facit cum iustitia. Quam tuetur eo fine ut et iustus, sed nec sine sit misericordia. Obo latitiæ unctus dono gratiæ ceteris præ regibus. Cum corona gloriæ majestatis regni, insignitur fascibus. O rex mundi triumphator, Jesu Christi conregnator, sis pro nobis exorator, sancte pater Carole, emundati a peccatis ut in regno claritatis nos plebs tua cum beatis cœli sinus incolat. Stella maris, o Maria, mundi salus, vitæ via, vacil-

sit, cum a temporibus Paschalis Carolus recenseatur inter sanctos, secundum Baronium; Paschalis vero sedem non arripuerit nisi anno 1164, ut fert Chronicon incerti auctoris non editum, sedemque tenuerit per quinquennium, illud Officium an. 1166 assignari posse credidimus, donec aliunde major lux affulgeat. Illum autem annum præ ceteris indicavimus, quia, ut ferunt Steronis Annales, hoc anno « facta est Translatio sancti Caroli imperatoris feria IV post Nativitatem Domini. » JACOB. BASNAG.

« De Carolo Magno inter sanctos relato adeas Baronio ad an. 814: « Egregiarum ipsius virtutum merito Ecclesia Gallicana ejusdem natalem celebrat, habentque inter sanctos recensitum Aquisgranensis Ecclesiæ tabule. Sub Friderico imp. post annum centum sexaginta sex, Paschalis, papa dictus, in numerum sanctorum ascripsit. Cujus regestæ asservari diploma in Aquisgranensi Ecclesia tradunt. Verum quod ille P. haud legitimus pontifex fuit, sed schismaticus, ejusmodi canonizatio haud recepta est ab Ecclesia Romana, ob quam causam nec nomen ejus illatum est in Ecclesiæ Romanæ Martyrologium. Verum quod non reperiantur legitimi pontifices illud diploma abolevisse aut impugnasse aut prohibuisse, res sic tacita permissione sive tolerantia perseverat: ut scilicet in propria ecclesia, ubi sepultus fuit, in Galliis coleretur. Ita quidem canonum præcipui interpretes declararunt. Ceterum propagatus postea noscitur ejus cultus in alias Ecclesiis Belgii atque Germaniæ, in quibus idem Carolus sanctitatis titulo celebratur: quibus favent scripta plurima Francorum historicorum. » Sane sancti Caroli nomen in permultis Galliæ ac Germaniæ Calendariis, imprimis earum ecclesiarum quas ille vel fundavit vel muneribus honoribusque auxit et ornavit. Aquisgrani, Hildesiæ, Osnabrugæ, Minde, Halberstadii, Thuregi (Canis., *Lect. Antiq.*, tom. VI. p. 437 seq.), e. a. festum ejus (28 Jan. Cf. Act. Sanct. ad h. d.) in festis majoribus habebatur, nec desuit Festum Translationis sancti Caroli (27 Julii). J.-B. Rousseau in libro qui inscriptus est: *Purpur-violen der Heiligen*, narrat, academiam Lutetiensem anno 1661 sanctum Carolum creasse patronum ut quem Germanos jam ab anno 1480 cum coluisse affirmat. A qua sententia fortasse non abhorret Æneas Sylvius Germ. c. 10, cum caput

Alantum rege gressus, et ad Regem des accessus in perenni gloria. Christi splendor Dei Patris, incorruptæ Fili matris, per hunc sanctum cujus festa celebramus, nobis præsta sempiterna gaudia.

Evangelium secundum Lucam. In illo tempore, dixit Jesus discipulis: Nemo lucernam accendit, et in abscondito ponit, etc. *Credo in unum*, non canitur nisi sit Dominica. *Offerto.* Posuisti, Domine, in capite. *Secreta.* Hostias tibi, Domine, quas pro sancti Caroli Magni imperatoris et confessoris tui commemoratione deferimus: tui suppliciter exorantes, ut peccatorum indulgentiam nobisque pariter mentis et corporis conferant salutem. *Commun.* Magna est gloria. *Comple.* Sanctificet nos quæsumus omnipotens Deus sacri corporis tui veneranda perceptio, ut intercedente beato Carolo Magno imperatore et confessore tuo, per hæc mysteria nostræ salutis et fidei in præsentem peccatorum veniam, et in futuro vitam consequi mereamur æternam. Per Dominum, etc.

VII.

a *Hymnus de sancto Carolo.*

(Ex Daniele. Thes. hymn.)

O rex orbis triumphator,
Terræ regum imperator,
Tui gregis nostri cœtus
Pios audi pie fletus.
Cujus prece mors fugatur,
Languor cedit, vita datur,
Qui de petra ducis undas
Et baptismo gentes mundas.

Caroli Magni inter reliquias Aquisgrani asservari refert. Hymnus supra scriptus desumptus est ex Brev. Halberstadensi: in quo significari plurima miracula a sancto imperatore patrata, mirum non est; nam his Ecclesiæ libris Carolus Magnus prorsus in fabularum regionem abiisse videtur. Neque alienum est addere quod Breviarium supra laudatum narrat de Vita sancti Caroli. (De singulis cf. Pertz. Monum. Germ., tom. V, p. 708): « *Lect. I.* Beatus Carolus rex a proavis regibus oriundus, erat capillis prunis, facie rubens, corpore decens, sed visu effusus. Statura ejus octo pedibus, humeris amplissimus, renibus aptus, ventre congruus, brachiis et cruribus grossus, omnibus artubus fortissimus. Certamine velox, miles acerrimus, oculis scintillantibus ut carbunculus. Omnis homo statim perterritus erat, quem beatus Carolus, ira commotus, apertis oculis respiciebat. Donis largissimus, iudiciis rectus, locutionibus luculentus, multas terras ac diversas acquisivit et Christi nomine subjugavit. Quam plurimas ecclesias cathedrales et abbatias per mundum instituit et solemniter ditavit. *Lect. II.* Beato etiam Carolo una nocturnum in extasi posito apparuit sanctus Jacobus apostolus Christi, frater Joannis evangelistæ, dicens: Ultra modum miror cur terram meam a Saracenis minime liberasti, qui tot terras tantasque urbes acquisivisti. Unde tibi notifico, sicut Dominus potentior omnium regum terrenorum te fecit, sic ad præparandum iter meum et liberandam tellurem meam a manibus Moabitaram inter omnes te elegit. *Lect. III.* Sic beatus Carolus, apostolica promissione fretus, coadunatis sibi exercitibus multis, ad expugnandas gentes perfidas Hispaniam ingressus est et obsedit Pamphiloniam. Quam capere non poterat, quia muri inexpugnabilibus munita erat. Tunc beatus Carolus votum vovit Domino, dicens: Domine Jesu Christe, pro cuius fide in his horis [oritur] ad expugnandam gentem perfidam veni, da mihi hanc urbem capere ad decus nominis tui. O Jacobo, si verum est quod mihi apparuisti, da mihi capere urbem. *Lect. IV.* Tunc Deo dante et beato Carolo orante muri contracti funditus ceciderunt. Urbes per eum acquisitæ, quibus male dixit, absque habitatore permanent usque in hodiernum diem. Saracenos vero in urbe existentes, qui baptizari noverunt, gladio trucidavit.

Arte duros et natura
Frangis muros prece dura,
Devotosque Christo dicas
Et rebelles ense necas.
O quam dignus verna coelis,
Servus prudens et fidelis,

A

Urbe turri se munivit
Et ad pacis locum ivit.
Ergo rupem ferro fode,
Fontem vivum nobis prode,
Ora prece pia Deum
Et fac pium nobis eum.

ceteros ad vitam reservavit. His auditis mirabilibus Saraceni omnes beato Carolo ubique pergenti inclinabant, et mittebant obviam ei tributum et reddebant ei se et urbes suas. Et facta est ei tota terra illa sub tributo. *Lect. V.* Tunc etiam cum beatus Carolus bellum contra Aygolandum, regem Africanum, pro fide Christi acceptasset, ibi quidam ex Christianis ante diem belli arma sua bellica studiose præparantes, hastas suas erectas infixerunt in terram: quas summo mane corticibus et frondibus decoratas invenerunt, hastasque absceiderunt, miraculum divine gratiæ ascribentes. Et radices quæ remanserant in tellure, magnum ex se postea germinaverunt nemus quod adhuc in illo loco apparet. Eadem vero die pugna agebatur, in qua palmam mariyrii acceperunt quadraginta Christianorum millia. *Lect. VI.* Deinde

beatus Carolus cum fere centum triginta quatuor millibus virorum bellatorum contra Aygolandum regem tali pacto assumpsit, ut ejus lex Deo esset magis placida, qui victoriam obtineret, et sic esset victis opprobrium, invictis autem lex et exsultatio usque in sempiternum. Victo igitur Aygoland et treugis acceptis cum beato Carolo, legem Christianorum affirmavit meliorem esse quam Saracenorum. Et pollicitus est beato Carolo, quod die crastina ipse et gens sua baptismum acciperet, quod tamen occasione frivola minime adimplevit. Unde beatus Carolus cum exercitu triginta quatuor millium certamen cum Aygolando ixit pro fide Christi et tot Saracenos cum Aygolando interfecit, quod victores usque ad bases in sanguine natabant. Hæc hactenus Brev. Halberstadense.

APPENDICIS

AD OPERA BEATI CAROLI MAGNI

SECTIO SECUNDA. — HISTORICA.

DE GESTIS BEATI CAROLI MAGNI

LIBRI DUO, .

Scripti a quodam monacho sancti Galli et a Canisio primum ex codice ms. bibliotheca Monacensis serenissimi principis Bavariae editi.

(Ex Canisio, lectiones antiquæ.)

CANISIUS LECTORI.

Ex augustissima illa Monacensi bibliotheca serenissimi principis Bavariae habui codicem ms. in quo libri quatuor Gestorum Caroli Magni, nullius auctoris nomine apposito. Primus, purus putus Eginhardus est. Secundus, annales (nec tamen integri) qui cum alias editi, tum a Justo Reubero, sub titulo cujusdam Astronomi, Ludovici regis domestici. Reliqui duo postremi, quod mihi constet, lucem adhuc non aspexere neque satis constituo an ea digni: et si in eam partem inclino, et mecum nobilis et amplissimus Velserus, ut existimemus. Auctor antiquus certe est, monachus sancti Galli, uti quibusdam locis ipse ostendit, lib. I, c. 32 et 36. Scripsit ipsius Caroli jussu ad Carolum Crassum imp. filium Ludovici regis Germaniæ, nepotem Ludovici Pii, pronepotem Caroli Magni; quod ex lib. I, c. 20, 52; lib. II, cap. 14, 15, 25, 26, 28, colligo. Eodemque 15 capite abbatis olim Hart. meminit, tunc temporis inclusi. Stumpfius, lib. V, cap. 5, Hartmutum anno 872 electum et anno 883 sive sequenti resignasse scribit. Stylus licet humilis et abjectus et historia ipsa nonnunquam fabulis aspersa sit, tamen ea insunt, quæ memoriam omnis posteritatis merentur. Pithæus quidem dignum censuit, ex quo fragmentum Legibus Carolinis inter omnia sub Ænem assueret. Itemque illustrissimus Baronius et doctissimus Jaco-

C bus Gretserus tom. I, lib. II, de Croce, cap. 82, citaret. Lib. I, cap. 8, auctor Gallum vocat dominum suum; cap. 11 et 36 se Teutonicum esse ostendit. Et lib. II, cap. 16, promittit se plura de Carolo Magno scripturum: quod an præstiterit, nobis incertum est. Lib. II, cap. 26, testatur se jam senio gravem et edentulum hos libros scripsisse.

DE HIS GESTIS B. CAROLI MAGNI J. BASNAGII OBSERVATIO.

1. *De tempore quo scripti sunt illi libri.* — Quo tempore scripti sint illi libri facile potest conjici; quippe auctor mentionem fecit Hartmuti, qui cum proabbatis, tempore Grimaldi abbatis Sangallensis, officio fuisset functus, in abbatem postea electus est, et sese abdicavit munere suo anno 885, illum *Reclusum* appellat auctor (Lib. II, c. 15); hoc igitur opus edidit post annum 885 et ante annum 887, quo Carolum Crassum, cujus mandato atavi Gesta memorie mandavit, deseruerunt omnes imperii præces. Ex illo triennio quisquis potest annum alteri pro libitu præferre. Nos 884 assignavimus; si quis tamen 885 prætulerit, manus libenter sumus daturi.

2. *De auctore.* Quis sit auctor divinare voluit Goldastus, et inter monachos Sangallenses Notkerum Balbulum qui tunc in vivis erat, præ cæteris elegit.

Conjecturam repudiavit potius quam admisit Quercetanus, dum Goldastum et nescio quibus argumentis ductum id asseruisse, ab eo est animadversum. Ilac potissimum nitebatur observatione Goldastus, quod auctor fuerit monachus Sangallensis sæculo nono desinente, ipseque se et edentulum et balbulum appellaverit: priora vero non modo Notkero conveniunt, sed et posteriora, quippe balbulus fuit:

*Eger et balbus vitilisque plenus
Ore polluto Stephani triumphos
Notker indignus cecini volens
Præsule sancto.*

Potuit etiam edentulus esse anno 884 Notkerus, qui jam quinquaginta quatuor ad minimum annos tunc natus fuit, et sæpius ægrotaverat, ut versibus indicatis facile probatur. Hac ratione pedibus irem in sententiam Goldasti, quantumvis eam spreverit vir eruditus; quippe vix fieri potuit ut duo monachi in eodem Sangallensi monasterio coævi, edentuli, balbuli, scriptoresque fuerint.

3. *Observanda in eo opere de episcoporum moribus.* — Quamquam Caroli Magni Gesta se describere hic profiteatur Notkerus, vix tamen aliqua de illo imperatore sis observaturus. Est in priori libro virga censoria, qua notantur episcopi, eorumque mores sæpius acriter reprehenduntur; de episcopali fastu et ambitione plura notavit, referens illum aureo Caroli sceptro uti voluisse; alterum signatum panem percipisse etiam ante imperatorem, et cum postea imperatori voluisset eum porrigere, responsum habuit, «Habeas tibi totum panem illum;» nec benedictionem ab eo prolatam recipere voluit Carolus: hic murem, ille mulum summo sibi comparabat pretio; alter dum vino cibisque sæpius indulgeret, concionem ad populum nullam potuit habere, et simulabatque se solemnia consecrare; alter feminam formosam ad lectum suum attractam vitabat; alter stuprator deferebatur ad Episcopum episcoporum (Lib. I, c. 27). Quis sit ille, dubium esse non potest; evidenter enim designatur Carolus imperator, quamquam pontifex romanus hoc nomine sit hodierno die notissimus.

4. *Fabulosa et falsa.* — Alia sunt quæ fabulas sa-

piunt, imo quæ nec viro religioso nec historico convenient. Inter priora recenseo quæ de pueris Clementi ab imperatore commendatis, ut epistolæ et carmina componerent, narrat. Carolum refert Judicis æterni imitatore, qui bene operatos ad dexteram segregat, alios ad sinistram, quemadmodum fiet in postremo Judicio. Inter posteriora observabis facile, quæ de cantu Romano Notkerus habet, non modo a cæterorum narrationibus differre, sed in eo peccare auctorem qui Leonem III Stephani successorem faciat: quod nulla ratione cum historica veritate conciliare possis. Falsa sunt etiam quæ de legatis Græcorum scribit, ut notavinus.

5. *De Gestis bellicis Caroli Magni.* — Caroli Magni gesta bellica audiverat et puer, coactus, renitens et sæpius effugiens a seniore, qui bello Saxonico adfuerat. An ea fideliter sint narrata a seniore illo, vel pueruli memorie tenaciter adhererint, quis dicat? Sævitiæ imo crudelitatis exemplum insigne refert in Carolo Magno, qui et pueros hostium et infantes ad spatias metiri præciperet, ut quicunque cum mensuram excederet capite plecteretur. Nec minor Pipinus, qui excindendis Francos demonstrabat inutilia recrementa ex horto extrahens: hoc enim Caroli legatis responsum fecit, et ut olera necessaria liberius exscessere valerent.

6. *Varie observationes.* — Expertus est Ludovicus, ipso Notkero referente, pollii res sacras dum iis recipiendis percellunt, aut eoacti adiguntur populi; quippe Normannus etiam vices se lotum candidisque vestibus indutum, hoc est, baptismum tinctum asserbat, nihilominus amictum et Christum imperatori se relicturum profitebatur, nisi nuditatem erubesceret. Discant inde principes quid valeant vel tormenta, vel fraudes circa religionem.

Varia forent adhuc observanda quæ omittimus. Veterum Gallorum vestes accurate satis describuntur libri primi capite primo, ut et Hannorum mores et castra libri secundi capite secundo. Ludovici Germanici virtutes et nativam indolem non modo delineat, sed multis extollit laudibus, quæ fors suspitione non careant, cum Carolus Crassus, cujus jussu scripsit, foret ipsius filius.

SANGALLENSIS MONACHI DE GESTIS CAROLI MAGNI LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

De ecclesiastica Caroli Magni cura.

Omnipotens regum et dispositio ordinatioque regnorum et temporum, cum illius admirandæ statuae pedes ferreos vel testaceos comminisset in Romanis (Dan. II), alterius non minus admirabilis statuae caput aureum per illustrem Carolum exiit in Francis. Qui cum in occiduis mundi partibus solus regnare cepisset, et studia litterarum ubique propemodum essent in oblivione, contigit duos Scotos de Hibernia cum mercatoribus Britannis ad litus Galliarum devenire; viros et in secularibus et in sacris Scripturis incomparabiliter eruditos. Qui cum nihil ostenderent venale, ad convenientes emendi gratia turbas clamare solebant, et si quis sapientie cupidus esset, veniat ad nos, et accipiat eam: nam venalis est apud nos. Quam tamen venalem se habere professi

sunt, quia populum non gratuita, sed venalia mercari viderunt, ut sic vel sapientie, sicut cæteris rebus coemendis, eos incitarent; vel (sicut sequentia comprobant) per tale præconium in admirationem verterent et stuporem. Denique tandiu clamata sunt ista, donec ab admirantibus, vel insanos illos putantibus, ad aures Caroli regis, semper amatoris et cupidissimi sapientie, perlata fuissent. Qui sub omni celebritate ad suam eos præsentiam evocatos interrogavit, si vere, ut ipsa fama comperit, sapientiam secum haberent. Qui dixerunt: et habemus eam, et in nomine Domini digni quærentibus dare parati sumus. Qui cum inquisisset ab illis quid pro sua et ipsa peterent, responderunt loca tantum opportuna, et animo ingeniosi, et sine quibus peregrinatio transigi non potest, alimenta et quibus tegamur. Quibus ille percepto ingenti gaudio repletus primum quidem apud se, utrumque parvo tempore tenuit. Postea

^a Præfatio libri primi deest. Incipit M.

^b M., rerum.

^c Leg. Sapientia.

^d Forte, animos ingeniosos. CAN. Leg., Animas ingeniosas. Moiss.

vero cum ad expeditiones bellicas urgeretur, unum eorum nomine Clementem in Gallia residere præcepit ^a, cui et pueros nobilissimos, medioeres et infirmos, satis multos commendavit, et eis prout necessarium habuerant, victualia ministrari præcepit, habitaculis opportunis ad habitandum ^b deputatis. Alterum vero nomine Albinum in Italiam dedit, cui et monasterium sancti Augustini juxta Ticinensem urbem delegavit, ut illuc ad eum qui voluissent, ad discendum congregari potuissent.

CAPUT II.

Alcuni adventus in Gallias.

Audito autem Albinus de natione Anglorum, quam [quod] gratanter sapientes viros religiosissimos regum Carolus suscipere, consensa navi venit ad eum. Qui erat in omni latitudine Scripturarum ^c supra cæteros modernorum temporum exercitatus, ut puta discipulus doctissimi Bedæ, qui sanctum Gregorium tractatoris, quem usque ad finem vite jugiter secum retinuit, nisi quando ad ingruentia bella processit, adeo ut se discipulum ejus, et ipsum magistrum suum appellari voluisset. Dedit autem illi abbatiam sancti Martini juxta Tironicam civitatem, ut quando ipse absens esset, illic requiescere et ad se confluentes docere deberet. Cujus in tantum doctrina fructificavit, ut moderni Galli sive Franci antiquis Romanis et Atheniensibus æquarentur.

CAPUT III.

Præfertur scientia nobilitati.

Cumque victoriosissimus Carolus post longum tempus in Galliam reverteretur, præcepit ad se venire pueros, quos Clementi commendaverat, et offerre sibi epistolas et carmina sua. Mediores igitur et infirmi præter spem omnibus sapientia condimentis dulcoratas obtulerunt, nobiles vero omni fatuitate tepentes præsentarunt. Tum sapientissimus Carolus, æterni Judicis justitiam imitatus, bene operatos ad dexteram segregatos his verbis allocutus est: Multas gratias habete, illi, quia jussionem meam et utilitatem vestram juxta possibilitatem exsequi fuistis intenti: nunc ergo ad perfectum attingere studete, et dabo vobis episcopia et monasteria permagnifica. Deinde ad sinistros cum magna animadversione vultum contorquens, et flammato ^d intuitu conscientias eorum concutens, ironice hæc terribilia tonando potius quam loquendo jaculatus est in illos: Vos nobiles, vos primorum filii, vos delicati et formosuli, in natales vestros et possessiones confisi mandatum meum et glorificationem vestram postponentes litterarum studiis, luxurie, ludo et inertie, vel inanibus exercitiis indulsistis. Et his præmissis solum sibi juramentum [solito sibi juramento], Augustum caput et invictam dexteram ad cælum convertens, fulminavit: Per Regem cælorum, non ego magnipendo nobilitatem et pulchritudinem vestram, licet alii vos admirantur. Et hoc procul dubio scitote quod nisi cito priorem negligentiam vigilantibus studio recuperaveritis, apud Carolum nihil unquam boni acquiritis.

CAPUT IV.

De episcopatu juvenculo concesso.

De pauperibus ergo supradictis quemdam optimum dictatorem et scriptorem in ^e capellam suam assumpsit, quod nomine reges Francorum propter cappam sancti Martini, quam secum ob sui tuitionem et ho-

stium oppressionem jugiter ad bella portabant, sancta sua appellare solebant. Qui puer cum quidam episcopus providentissimo regi Carolo defunctus nuntiaretur, et ille interrogaret utrum de rebus vel laboribus suis ante se præmitteret aliqua, legatusque responderet, Domine, non amplius quam duas libras de argento: suspirans ergo puer ille et vaporem mentis intra pectus continere non valens, audiente rege, in hanc vocem invitus erupit ^f, Parvum viaticum ad iter longinquum et diuturnum. Cumque moderatissimus hominum Carolus parum deliberasset, dixit ad eum: Putasne quia si episcopatum illum tu acceperis, plura ad longum illud iter dirigere curabis? Ille cum hæc pendente decedentes, devorans, cecidit ad pedes ejus et dixit, Domine, hoc in Dei nutu et potestate vestra situm est. Et dixit rex, Sta post cortinam quæ pendet ad dorsum meum, et ausculta quantos adjutores honoris istius habebas. Audientes itaque palatini recessum episcopi, semper casibus aut certe moribus [Forte, moribus] aliorum insidiantes, per familiares imperatori personas uniusquisque morarum impatiens, et alter alteri ^g invidentes, sibi inquit acquirere satagebant. Sed ille in consilii sui immobilitate [immutabilitate] persistens denegavit omnibus, dicens se juvenculo illi nolle mentiri. Tandem Hildigarda regina misit proceres regni primum, postea vero per seipsam accessit ad regem, ut impetraret episcopatum illum clerico suo: cumque ille petitionem ejus jucundissime susceperet, dicens se nihil ei velle aut posse denegare, nisi quod clericulum illum fallere dedignaretur, ut est omnium consuetudo feminarum, ut consilium suum et votum virorum decretis præponderare velint, dissimulata iracundia mente concepta, et grossa voce in exilem conversa, gestibusque languidulis inconvulsos imperatoris animos emollire tentata, dixit ad eum, Domine mi rex, quid puero illi episcopatum illum ad perdendum? sed obsecro, Domine dulcissime, gloria mea et refugium meum, ut detis illum fidei famulo vestro, clerico meo illi. Tunc adolescens ille, quem post cortinam juxta quam conederat rex, stare præcepit, ut audiret quomodo singuli supplicarent, cum ipsa cortina, Domine rex, tene fortitudinem tuam, ne potestatem a Deo tibi collatam de manibus tuis quisquam extorqueat. Tunc vocavit eum in palam fortissimus veritatis amator, et dixit ei, Habebas episcopatum illum, et provide diligenter, ut majores expensas et viaticum ad longum illud et irrevocabile iter ante me præmittas et te.

CAPUT V.

Vilis et pauper clericus fit episcopus.

Erat quidam clericus in comitatu regis vilis et abjectus, et scientia litterarum non satis instructus, quem justus piissimus Carolus, paupertati ejus compassus, licet omnes eum odio haberent et expellere niterentur, nunquam tamen persuaderi poterat ut ipse illum abjiceret, vel a conspectu suo removeret. Accidit autem ut in vigilia sancti Martini quidam episcopus imperatori nuntiaretur defunctus, qui vocavit ad se unum de clericis suis nobilitate et doctrina non mediocriter præditum, et dedit illi episcopatum ipsum, qui lætitia resolutus convocavit ad mansionem suam multos de palatinis, plurimos etiam de parochia illa venientes ad se cum grandi fastu suscepit, et cunctis permagnificum fecit parari convivium. Dapibus igitur prægravatus, mero ingurgi-

illius capæ custodia mandabatur. Capellas habuere plurimas illi imperatores etiam in castris; sed sancta appellabatur ea præcipue quæ in palatio sita erat, in qua plurimæ servabantur reliquæ. De capellanis vide Walafridum Strabonem, Ver. Eccles. c. 31. BASS.

^f M., prorupit.^g M., alterum.^a M., fecit.^b M., meditando.^c M., omnibus Scripturis.^d M., flammante.^e Capella scilicet dicta fuit a cappa illa qua tegebatur corpus sancti Martini: ædes sacra in qua fuit asservata illa cappa capella nuncupabatur; indeque capellani qui imperatori erant a sacris et quibus

iatus vinoque sepultus nocte illa sanctissima ad A nocturnas vigilas venire neglexit. Fuit autem consuetudo ut magister scholæ designaret pridie singulis quod responsorium cantare deberent in nocte. Huic autem qui episcopatum jam quasi in manu retinebat, responsorium : *Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, erat injunctum.* Cumque ergo defuisset ille, et post lectionem diuturnum silentium transiret, et alterutrum se ad sublevandum responsorium cohortarentur, et alius atque alius suum responsorium se cantare debere diceret, tandem aliquando, dixit imperator, cantet aliquis. Tum abjectus ille numine divino confortatus et tali auctoritate roboratus, responsorium intonuit. Mox clementissimus rex, non putans quod totum canere nosset, jussit eum adjuvare; cumque alii cantarent, et miserabilis a nullo versum perdiscere potuisset, cantato responsorio cepit orationem Dominicam modulantissime psallere : omnibus vero illum impedire volentibus, probare volens sapientissimus Carolus ad quem finem ille perveniret, prohibuit ne quis ei molestus esset. Quo versum in hæc verba concludente, *Adveniat regnum tuum, cæteri, vellent nolent, respondere coacti sunt, Fiat voluntas tua.* Finitis autem laudibus matutinis, cum rex ad palatium vel caminatam dormitoriam calefaciendi et orandi se gratia pro tanta festivitatis honore^a rediret, præcepit ad se vocari veterem illum famulum, sed novum cantorem, et ait illi, Quis te jussit responsorium illud canere? Pavescit ille respondit, Domine, vos præcepistis, Cantet aliquis. Et dixit rex (quod nomen imperii veteribus in usu fuit) Bene, atque addidit, Quis demonstravit tibi versum illum? Tunc ille verba quibus eo tempore superiores ad inferioribus honorari, demulceri vel adulari solebant, instinctu Dei, ut creditur, animatus, hoc modo libavit : *Læte vir, domine, lætificæ rex, cum a nullo versum alium inquirere potuissem, cogitavi in mente mea, si aliquem incongruum arripuissem, offensam vestre damnationis incurrerem; idcirco eum cantare disposui, cujus finis juxta consuetudinem penultimi responsorii conveniret.* Tunc moderatissimus imperator sensim aridens illi, pronuntiavit coram principibus suis : Superbus ille, qui nec Deum nec præcipuum illius amicum timuit vel honoravit, ut se vel ad unam noctem a luxuria refrenaret, quatenus responsorium quod, sicut audio, cantare debuit, saltem incipere occurrisset, divino et meo judicio careat episcopatu; et tu illum, Deo donante et me concedente juxta canonicam et apostolicam auctoritatem regere curato.

CAPUT VI.

De episcopo celeriter ascendente caballum.

Defuncto quoque alio pontifice, quemdam juvenem in locum ejus substituit imperator, qui cum lætus ad abundum exiret, et ministri ejus, juxta gravitatem episcopalem, caballum ei ad gradus ascensionum adducerent; indignatus ille quod quasi pro infirmo eum habere voluissent, de plana terra ita super eum ascendit, ut vix se retineret in eo quin in ulteriorem partem decideret. Quod per cancellos palatii rex prospiciens, cito illum ad se vocari præcepit, et sic eum allocutus est : Bone vir, celer es et agilis, pernix et præpes; atque ipse tu nosti, multis bellorum turbinibus undique serenitas imperii turbatur : idcirco opus habeo tui clerico in comitatu meo. Esto igitur interim socius laborum nostrorum, dum tam celeriter ascendere potes caballum tuum.

^a M., propter instantem festivitatis honorem.

^b M., maxillis.

^c M., tenere.

^d Legendum Grimaldus, qui fuit abbas sancti Galli primis Nokteri annis. In cod. ms. erat tantum littera prima G., qua crediderunt amanuenses designatum

CAPUT VII.

De lectionibus

Quod de ordinatione lectionum oblitus sum dicere cum de responsiorum dispositione narrarem, hic paucis liceat absolvere. Nullus in basilica doctissimi Caroli lectiones cuiquam recitandas injunxit, nullus ad terminum vel ceram imposuit, vel saltem unguibus quantumcunque signum impressit : sed cuncti omnia quæ legenda erant, ita sibi nota facere curarunt, ut quando inopinato legere juberentur, irreprehensibilis apud eum inveniretur [Irreprehensibiles haberentur]. Digno autem vel baculo pro tanto, vel ex latere suo ad procul sedentes aliquo directo, demonstravit quem legere voluisset. Finem vero lectionis sono gutturis designavit, ad quem universi ita intente suspensi sunt, ut sive finita gententia, seu in media distinctione sive sub distinctione significaret, nullus sequens aut inferius incipere præsumeret, quantumcunque incongrua finis aut initium videretur. Et hoc modo factum est ut etiamsi non intelligerent omnes, in ejus palatio lectores optimi fuissent. Nullus alienus, nullus etiam notus, nisi legere sciens et canere, chorum ejus ausus est intrare.

CAPUT VIII.

De clerico qui cantare nesciret.

Cum autem itinerando venisset Carolus ad quamdam grandem basilicam, et quidam clericus de circumcellionibus, ignarus disciplinæ Caroli, in chorum ultro intraret, et nihil omnino de talibus unquam didicisset, in medio cantantium mutus et amens constitit, ad quem paraphonista, levato penicillo, ictum ei, nisi caneret, minabatur. Tum nesciens ille quid ageret, quoque se vertere posset, foras exire non ausus, cervicem in modum circuli contorquens, et dissolutis malis^b hians, cantandi qualitem juxta possibilitatem imitari conabatur. Cæteris ergo risum continere^c non valentibus, fortissimus imperator, qui ne ad magnas quidem res a statu mentis suæ moveretur, quasi gestum coactionis [cantationis] illius non adverteret, ordinatissime finem præstolabatur misæ. Postea vero vocato ad se misero illo, miseratusque labores et angustias illius, hoc modo consolatus est eum : Multas gratias habebas, bone clerice, pro cantu et laboribus tuis. Et ad sublevandam ejus pauperiem jussit ei dari unam libram argenti. Nec vero oblivisci vel negligere videar, hoc vere de industria vel meritis ejus agnovi, quod de discipulis ejus nullus remansit, qui non vel abbas sanctissimus vel antistes sanctissimus exstiterit : apud quem et dominus meus Gallus^d primo in Gallia, post vero in Italia liberalibus est disciplinis imbutus. Sed ne a scientibus rerum illarum arguar mendacii, quod nullum exceperim; fuerunt in ejus schola duo molinariorum filii, de familia sancti Columbani, quos quod non congruit ad episcopiorum vel cœnobiorum regimen^d sublevari, tamen per merita, ut creditur, magistri sui, præposituram Babiensis monasterii unus post unum strenuissime gubernaverunt.

CAPUT IX.

Carolus clericos Augustino pares desiderat.

Gloriosissimus itaque Carolus per totum Regnum suum studia litterarum florere conspiciens, sed ad maturitatem Patrum præcedentium non pervenire condolens, et plusquam mortale laborans, in hanc tædiatus vocem erupit : O utinam haberem duodecim clericos ita doctos omnique sapientia sic perfect.

esse Gallum, notiozem Grimaldo, ut bene Mabilonius; legitur enim in Vita Nokteri ab Ekerardo, ipsius parentes « Nokterum obtulisse Patri Gallo sub archimandrita qui tunc huic loco præerat, nomine Grimaldo abbate canonico. » BASN.

instructos, ut fuerunt Hieronymus et Augustinus. Ad quod doctissimus Albinus ex ipsorum comparatione merito se indoctissimum iudicans, in quantum nullus mortalium in conspectu terribilissimi Caroli audere præsumeret, maxima indignatione concepta, sed parumper ostensa respondit: Creator cæli et terræ similes illis plures non habuit, et tu vis habere duodecim?

CAPUT X.

De cantu Romano.

Referendum hoc loco videtur, quod tamen a nostri temporis hominibus difficile credatur; cum et ego ipse qui scribo, propter nimiam dissimilitudinem nostræ et Romanorum cantilenæ non satis adhuc credam; nisi quia Patrum veritati plus credendum est, quam modernæ ignavæ falsitati. Igitur indefessus divinæ servitutis amator Carolus, voti sui compotem, quantum fieri potuit, in litterarum scientiam effectum se gratulatus, sed adhuc omnes provincias imo regiones vel civitates in laudibus divinis, hoc est in cantilenæ modulationibus ab invicem dissonare perdolens, a beate memorie Stephano papa, qui depositio et decalvato ignavissimo Francorum rege Hilderico, se ad regni gubernacula antiquorum Patrum more perunxit. Aliquos minimum divinarum peritissimos clericos impetrare curavit: qui bonæ illius voluntati et studiis divinitus inspiratis assensum præbens, secundum numerum duodecim apostolorum de sede apostolica duodecim clericos doctissimos cantilenæ ad eum direxit in Franciam (Franciam vero cum interdum nominavero, omnes Cisalpinæ provincias significo), quod, sicut scriptum est (*Zach. viii*), in die illa apprehendent decem viri ex omnibus linguis gentium fimbriam viri Judei.

CAPUT XI.

Romanorum fraudes.

In illo tempore, propter excellentiam gloriosissimi Caroli, et Galli et Aquitani, Hedui et Hispani, Alamanni et Bajoarii, non parum se insignitos gloriabantur. Cum ergo supradicti clerici Roma digrederentur, ut supra semper omnes Græci et Romani invidia Francorum gloriæ carpebantur, consiliati sunt inter se quomodo ita cantum variare potuissent, ut nunquam unitas et consonantia ejus in regno et provincia non sua lætarentur. Venientes autem ad Carolum honorifice suscepti, et ad præminentissima loca dispersi, et singuli in locis singulis diversissime et quam corruptissime poterant excogitavit, et ipsi canere, et sic alios docere laborabant. Cum vero ingeniosissimus Carolus quodam anno festivitatis Nativitatis et Apparitionis Domini apud Treverense vel Metense oppidum celebrasset, et vigilantissime, imo acutissime, vim carminum deprehendisset vel potius penetrasset; sequenti vero anno easdem solemnitates Parisiis vel Turonis ageret, et nihil illius soni audisset quem priori anno in supradictis locis expertus fuerat; sed et illos, quos ad alia loca direxerat, cum et ipse procedente ab invicem discordare comperisset, sanctæ recordationis Leonis papæ successoris Stephani rem detulit, qui vocatos Romanos vel exsilio vel perpetuis damnavit ergastulis. Et dixit illustri Carolo: Si alios tibi præstitero, simili ut anteriores invidenter cæcati non prætermittent illudere tibi: sed hoc modo studiis tuis satisfacere curalo: da mihi de latere tuo duos ingeniosissimos clericos, ut non adver-

tant, qui mecum sunt, quod ad te pertineant; et perfectam scientiam, Deo volente, in hac re quam postulasti assequenter. Factumque est ita. Et ecce, post modicum tempus optime instructos remisit ad Carolum, qui unum secum retinuit, alterum vero, petente filio suo, Trogoni Metensi episcopo ad ipsam direxit Ecclesiam: cujus industria non solum in eodem loco pollere, sed et per totam Franciam in tantum corripit propagari, ut nunc usque apud eos qui in his regionibus Latino sermone utuntur, ecclesiastica cantilena dicatur Metensis. Apud nos autem, qui Theutonica sive Teutisca lingua loquimur, aut vernacule Met, aut Mette, vel secundum Græcam derivationem usitato vocabulo Metisca nominetur.

CAPUT XII.

Caroli jejuniū in Quadragesima.

Religiosissimus et temperatissimus Carolus hanc consuetudinem habebat ut in Quadragesimæ diebus octava hora diei missarum celebritates pariter cum vespertinis laudibus peracta cibum sumeret, nec tamen idcirco jejuniū violaret, cum secundum Domini præceptum ab hora in horam comederet: quod episcopus quidam contra interdictum sapientis viri multum justus, et nimium stultus, improvide reprehendit; sapientissimus autem Carolus indignatione simulata admonitionem ejus humiliter suscepit dicens: Bene admonuisti, fate vir episcope; ego autem tibi præcipio ut nihil degustes antequam externi officiales qui sunt in curte mea reficiantur. Comedente autem Carolo ministrabant duces et tyranni vel reges diversarum gentium; post cujus convivium, cum illi comederent, serviebant eis comites et præfecti, vel diversarum dignitatum procures: ipsis quoque manducandi finem facientibus, militares viri vel scholares aulae reficiebantur; post hos omnimodorum officiorum magistri, deinde ministri, ita ut ultimi ad noctis medium non manducarent. Cumque jam prope finita esset Quadragesima, et præfatus episcopus in tali castigatione permansisset, dixit ad illum clementissimus Carolus, Ut puto, probasti, episcope, quod non intemperantia, sed providentiæ gratia ante vespertinam horam in Quadragesima convivor.

CAPUT XIII.

De pane benedicto.

Ab alio quoque episcopo cum benedictionem peteret, et illo signato pane primum sibi perciperet, deinde honestissimo Carolo porrigere voluisset, dixit ei: Habeas tibi totum panem illum; et sic eo confuso, benedictionem illum accipere voluit.

CAPUT XIV.

Unicum beneficium unicuique dandum.

Providentissimus Carolus nulli comitum, nisi hi qui in confinio vel termino barbarorum constituti erant, plus quam unum comitatum aliquando concessit; nulli episcoporum abbatum vel ecclesiarum ad jus regium pertinentes, nisi excellentissimis causis unquam permisit. Cumque a consiliariis sive familiaribus suis interrogaretur cur ita faceret, respondit: Cum illo fisco vel curte, illa abbatia vel ecclesia, tam bonum, vel meliorem vasallum, quam ille comes est vel episcopus, ficlem mihi facio. Ex certis autem causis quibusdam plurima tribuit, ut pote *Udalrico* fratri magnæ *Hildigardæ* genitricis regum et imperatorum, de quo cum post obitum

* An leg., *Leoni papæ successori Stephani?* At Stephano IV Adriano Leo successit. An leg., *Leoni papæ successori Stephano?* At Stephanus V Leoni successit jam mortuo Carolo Magno et tantum sedisse dicitur menses septem. Scio quid Walfrid. Strabo de Stephano III: « Cantilenæ, inquit, perfectiorem scientiam quam pene jam tota Gallia didicit, Stephanus papa, cum ad Pipinum patrem Caroli

Magni (in primis in Franciam) pro justitia sancti Petri a Longobardis expetenda venisset, per suos clericos petente eodem Pipino, inveniit, indeque usus ejus longe lateque convulvit. » CAN. Hic est auctoris lapsus memorie, qui procul dubio Adriani non meminerrat, nisi tamen errorem in amanuensem rejicias, et Adriani, Stephani loco, velis reponere. BASS.

† Leg. *Trogonem*. M.

ipsius Hildigardæ, pro quodam commisso, a Carolo A et tam longe adducta representare curavit: tunc æquissimus Carolus curis et laboribus ejus compas- sus, dedit ad eundem episcopatum [episcopum] opti- mum curtem, unde frumentum et vinum ad suas et suorum necessitates ipse et successores ejus habere potuissent.

CAPUT XVIII.

De episcopo murem emente.

Quia retulimus quomodo sapientissimus Carolus humiles exaltaverit, referamus etiam qualiter super- bos humiliaverit. Fuit quidam episcopus vanæ glo- riæ et inanum rerum valde cupidus: quod sagaci- ssimus deprehendens Carolus præcepit eundem Judeo mercatori, qui terram repromissionis sæpius adire, et inde ad cismarinas provincias multa pretiosa et incognita solitus erat afferre, ut eundem episco- pum quolibet modo deciperet aut illuderet. Quod comprehendens, unum murem domesticum diversis aromatibus condivit, et præfato episcopo venalem apportavit, dicens se de Judæa illud pretiosissimum et antea non visum animal attulisse. Ille ad rem tantam gaudio repletus, obtulit ei tres libras de ar- gento, ut charissimum illud munus deberet accipere. Tum dixit Judeus: Quam decorum pretium pro tam charo munere! prius hoc in profundum maris pro- jicio; quam quilibet hominum tam vili et turpissimo pretio illud acquirat. Ille qui multa haberet, et pau- peribus nihil unquam tribueret, promisit ei decem libras, ut incomparabilem illam rem posset accipere. Tunc astutus homo ille indignatione simulata profatus est: Non velit Deus Abraham, ut ita perdam la- borem et subvectionem meam. Tunc avarus ille clericus tam charum munus inhians proposuit ei vi- ginti libras, Judeus ergo turbidus murem pretiosis- simo involvens serico cæpit abire: episcopus quasi deceptus, sed vere decipiendus, revocavit eum, et delit ei plenum modium de argento, ut pretiosissimo illo mure potiri potuisset. Tandem igitur mercator ille precibus multis ambitus vix ægre concessit, et acceptum argentum imperatori perituli, et omnia supradicta memoravit. Post dies autem non multos convocavit rex omnes episcopos et proceres ejusdem provinciæ ad colloquium suum; et post multa neces- saria pertractata, præcepit afferri totum illud argen- tum et in medio poni palatio. Tunc sic pronuntians ait, Vos Patres et provisors nostri episcopi, paupe- ribus, imo Christo in ipsis ministrare, non inanibus rebus inhiare debuistis. Nunc autem in contrarium cuncta vertentes cenodoxie vel avaritiæ super omnes mortales intenditis. Et adjecit, Unus ex vobis tantum argenti pro uno mure domestico pigmentis contempe- rato cuidam dedit Judeo. Ille autem, qui tanto flagitio deceptus erat, ad pedes ejus corruens, veniam pro commissio precabatur: quem ipse digna invectione coercitum, confusum permisit abire.

CAPUT XIX.

De episcopo virgam auream baculi vice ferente.

Idem quoque episcopus, cum bellicosissimus Car- olus in bello contra Hunnos esset occupatus, ad custodiam gloriosissimæ Hildigardæ relictus est. Qui cum familiaritate illius animari cepisset, in tantam progressus est proterviam, ut virgam auream in- comparabilis Caroli quam ad statum suum fieri jus- sit, diebus feriatis vice baculi ferendam pro episco- pali improbus ambiret. Quæ illum callide deludens dixit, non audere se eam cuilibet hominum dare, sed tamen fidam se legationem ejus causa apud regem fore. Veniente autem illo suggestit illa joculari- ter, quæ amens postulavit episcopus. Cujus peti- tioni jocundissime rex assensus, promisit se etiam plus facturum quam ille peteret. Cum autem cuncta pene Europa ad triumphatorem tantæ gentis Caro-

nonum sæculum hoc vocabulum alicubi legas. Cuba apud vetustissimos scriptores fuit lectica; hic a2o plane sensu. BASN.

CAPUT XV.

Episcopi dictum facietum.

Erat quoddam episcopium itineranti Carolo nimis obivium, vel magis inevitabile; episcopus vero loci illius cupiens illi satisfacere, cuncta quæ habere po- tuit, in ejus obsequium profligavit.

CAPUT XVI.

Cum autem quodam tempore insperato veniret imperator, tum vero episcopus ille conturbatus, more hirundinis huc illucque discurrens, et non so- lum basilicas vel domos, sed et curtes ipsasque pla- teas verri faciens et purgari, valde lassus et indi- gnatus obviam illi processit. Quod cum piissimus ad- verteret Carolus, oculos in diversa jaciens et singula quæque perlustrans dixit ad antistitem: Semper, hospes optime, bene ad nostrum introitum omnia facis emundari. Ille quasi divinitus allocutus con- quiescens, et invindictam dexteram [Al., conqui- scens et invictam dexteram] complexus deosculans, indignatione, quantum potuit occultata, respondit: Justum est, Domine, ut quocunque vos veneritis, omnia expurgentur usque ad fundum. Tunc sapien- tissimus regum, de aliis alia intelligens, dicit ad eum: Si evacuare novi, et replere didici. Et adjecit, Habeas fiscum illum episcopatu tuo proximum, et omnes successores tui usque in sæculum.

CAPUT XVII.

Carolus Magnus in caseis distinguendis peritissimus.

In eadem professione inopinato venit ad quem- dam episcopum in loco inevitabili constitutum: ipso die carnes quadrupedum aut volatilium comedere nolisset, quia sexta erat feria; pontifex ille juxta facultatem loci illius, cum repente pisces invenire nequisset, optimum illi caseum et ex pinguedine can- num jussit apponi. Moderatissimus autem Carolus, ubique et in omnibus institutus, verecundiæ præsu- lis parcens, nihil aliud requisivit, sed assumpto cul- tello, abominabili, ut sibi videbatur, æruginis proje- cta, albore casei vesebatur. Episcopus autem, qui more famulorum prope astabat, propius accedens dixit: Cur ita facis, imperator? nam quod projecis, illud optimum est. Tunc ille, qui fallere nesciret, et a nullo se posse falli putasset, juxta snadelam epi- scopi æruginis illius partem in os projecit, et sensim masticans in modum butyri deglutivit; et episcopi consilium probans dixit, Verum, bone hospes, dixisti; addiditque: Omnibus annis duas * karratas talibus ca- seis plenas ad Aquasgrani mihi dirigere ne præter- mittas. Ad cujus impossibilitatem rei consternatus episcopus, quasi in periculo status et ministerii sui constitutus ei suggestit, Domine, caseos acquirere possum, sed nescio qui ejusmodi sunt, qui vero alii- ter; et timeo ne reprehensibilis inveniar apud vos. Tum Carolus, quem insueta atque incognita nequa- quam fugere vel latere potuissent, dixit episcopo in talibus enutrito, et adhuc earundem rerum nescio, Incide omnes per medium, et quos talis perspexeris, acuminato ligno conjunge, et in b cubam missos di- rige mihi; alios autem tibi ac clero aut familie tue reserva. Quod cum per duos annos factum fuisset, et rex talia munera dissimulanter accipi juberet, ter- tio jam anno episcopus et per seipsum tanto labore

* Dolii species. Vide Cangium.

b Gallicis *unc cure*; sic RATHERIUS Veronensis « cu- bam frumento onerari præcepit. » Non tamen et ante

lum convenisset, pronuntiavit hæc in auribus majorum et minorum: Episcopi contemptores hujus mundi esse debuerunt, et alios exemplo suo ad appetenda cœlestia provocare. Nunc vero præ cæteris mortalibus tanta ambitione corrupti sunt, ut quidam ex eis, non contentus episcopatu quem in prima Germaniæ sede retinet, sceptrum nostrum, quod pro significatione regiminis nostri aureum ferre solemus, pro pastoralis baculo nobis ignorantibus sibi vindicare voluisset. Reus reatum suum recognoscens indulgentia percepta recessit.

CAPUT XX.

De episcopo qui concionem habere non potuit.

Nimium pertimesco, o Domine imperator Carole, ne dum jussionem vestram implere cupio, omnium professionum et maxime summorum sacerdotum offensionem incurram; sed tamen de omnibus non grandis mihi cura est, si tantum vestra defensione non destituar.

Præcepit religiosissimus Carolus imperator, ut omnes episcopi per latissimum regnum suum, aut ante præfinitum diem, quem iste constituerat, in ecclesiasticæ sedis basilica prædicarent, aut quicumque non faceret, episcopatus honore careret. Sed quid dico honorem? cum Apostolus protestetur: *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat* (1 Tim. iii). Sed vere vobis occulte fateor; quia magnus honor in eo; opus vero bonum nec minimum requiritur. Supradictus igitur primas ad tale præceptum contreritus, cum nihil aliud sciret nisi deliciis affluere et superbi; timens autem ne si episcopio careret, luxuria sua pariter viduaretur, vocavit suos de primoribus palatinis ad diem festum, et post Evangelii lectionem ascendit ad gradus, quasi ad alloquendum populum. Cumque ad tam inopinatam rem omnes admirati concurrerent, excepto uno pauperulo valde rufo, a gallicula sua (quia pileum non habuit, et de colore suo nimium erubuit) ^b caput induto, dixit nominatus non revera episcopus ad ostiarium vel a scarionem suum (cujus dignitatis aut ministerii viri apud antiquos Romanorum ædilitiorum nomine censebantur): Voca ad me illum pileatum hominem qui stat juxta ostium ecclesiæ: festinus ille mandatum Domini complere, apprehendens miserum cœpit eum trahere ad episcopum: qui timens ne gravi multaretur vindicta, quod tecto capite in domo Dei stare præsumperit, totis viribus cœpit reniti, ne quasi ad tribunal severissimi judicis ^c duceretur. Tunc episcopus de eminentioribus prospiciens, et nunc vasallum suum, nunc illum misellum concrepans, excelsa voce clamando prædicavit, Attrahe illum, cave ne dimittas; velis nolis, huc debes venire. Cum ergo aut vi aut metu devictus appropinquaret, dixit episcopus, Accede propius, appropinqua etiam. Atque deinde apprehensum capitis tegimen extraxit, et ad plebem proclamavit, Ecce videtis, o popule, rufus est iste ignavus. Et reversus ad altare solemniam consecravit, vel se consecrasse simu-

^a lavit. Talibus ergo missis ad finem perductis, ingrediuntur in aulam variis tapetibus et omnigenis ornatis palliis; ubi opipare illud convivium auro vel argento sive gemmeis vasis immissum, fastidio vel nausea laborantes in sui desiderium posset allicere. Sedebat autem ipse mollissimis plumis, pretiosissimo serico vestitis exstructus, imperatoria purpura indutus, ita ut nihil illi nisi sceptrum illud et nomen regium deceret: ditissimorum militum cohortibus septus; in quorum comparatione illi palatini, hoc est, invictissimi Caroli proceres, vilissimi sibi met ipsis viderentur. Qui cum post admirabile illud et regibus inusitatum convivium licentiam abeundi poterent, ille ut eis magnificentiam suam et gloriam manifestius ostenderet, jussit procedere peritissimos cantandi magistros cum omnibus musicis organis: de quorum vocibus et sonitu fortissima corda mollescerent, et liquidissima Rheni fluentia durescerent. Potuum vero diversissima genera variis pigmentis aut medicaminibus temperata, herbis et floribus, gemmarum vel auri fulgorem in se trahentibus, summeque ruborem illis infundentibus coronata, restagnantibus jam stomachis tepebant in manibus. Interea vero pistores, lauii, coci et fartiores plenis ventribus omnimoda gulæ irritamenta exquisitis artibus præparabant, qualis nunquam cœna Magno composita est Carolo. Mane autem facto cum aliquantisper ad sobrietatem rediret episcopus, et luxum quem pridie coram satellitibus imperatoris expenderat, perhorrescere cœpisset, jussit eos adduci ad se, et regis muneribus honoratos adjuravit, ut de se bona et honesta ^d apud terribilem Carolum narrare dignarentur. Et quod publice in ecclesia ipsis audientibus prædicaret. Quos cum reversos imperator interrogaret cur eos episcopus ille vocaret, proidentes ad pedes ejus dixerunt, Domine, ut nos in vestro nomine supra mediocritatem nostram honoraret. Et adjeceerunt, Fidelissimus est vobis, et omnibus vestris optimus episcopus ille, summoque sacerdotio dignissimus est; nam si nostræ villitati credere dignemini, fateamur sublimitati vestræ quia declamatorie audivimus illum prædicare. Cumque imperator, ejus imperitiae certior, de modo prædicationis inquireret, et illi eum fallere non auderent, omnia per ordinem retexerunt. Tunc intelligens causa timoris sui aliquid illum loqui conatum, quem præceptum suum præmittere ausum, licet indignum, retinere permisit episcopatum.

CAPUT XXI.

Carolus episcopo irritus.

Post tempus vero non longum, cum quidam juvenis cognatus regis optime in quadam festivitate caneret *Alleluia*, dixit imperator ad eundem episcopum: Bene modo cantavit ille clericus noster. Qui juxta stultitiam suam joculariter illa verba suscipiens, et illum imperatoris cognatum nesciens, respondit: ^e Sic sic omnes periparii possunt bubus agriculturalibus vetrenere. Ad quod improbissimum

homini dandum nisi per scariones. Secundo ipsi jura monachorum et episcoporum exigebant: « Non habebit exactorem, sed villici et scariones episcopi et fratrum exigent ei jus suum. » Scariones enim idem sunt cum scarionibus; denique sedebant iudices eorumque interventu lites dirimebantur. « Scariones judicent placitum. . . et si fur extraneus in villa capietur, scarioni comitis tradetur extra villam. » Unde patet comites, quemadmodum episcopos et abbates, habuisse suos scariones. Chronicon sancti Vincentii de Vulturno, l. ii Hist. Franc., t. III, p. 685. Jura Ecclesiæ Bambergensis in metropol. Salisburg., t. III, p. 50. Bass.

^d M., traheretur.

^e M., organis musicorum.

^f M., modesta.

^g Locus obscurus et forsitan mendosus: autum. l

^a Legendum *alicula*. Scriverius not. m. s. Et revera alicula fuit genus vestis, ex fragmento Petronii notum; sic enim habet: « Barbarus ingens fasciis cruralibus alligatus et alicula subornatus redimita. » Bass.

^b M., capite.

^c *Æditus*, Scriverius; idemque emendat vocem *Ædilitiorum* quæ sequitur, et reponit *Æditorum*; fuerunt autem *Scariones* non modo ostiarii, sed et ministri judicum, imo aliquando iudices. Primo ipsi fuerunt qui nomine monachorum et episcoporum jurabant. « Nullus audeat abbates vel monachos cœnobii (sancti Vincentii de Vulturno) » ad jurandum « querere, quia contra divinam credimus esse legem; sed per scariones omnibus temporibus fidem faciant, sicut fuit prisca consuetudo. » Et Erchenbertus in Historia Langobardorum sacramentum per se nulli

responsum fulmineas in eum: acies imperator intorquens, attonitum terræ prostravit.

CAPUT XXII.

De episcopo qui voluit adorari.

Fuit alius episcopus parvissimæ civitatulæ, qui se dum adhuc in carne viveret, non apostolorum et martyrum more intercessorem ad Deum habere, sed ipse divinis cultibus voluit honorari: sed talem superbiam hoc modo studuit occultare, ut sanctus Dei diceretur, ne omnibus abominabilis cum idolis gentium reputaretur. Hic habuit unum vasallum non ignobilem civium suorum, valde strenuum et industrium; cui tamen ille, ne dicam aliquod beneficium, sed ne ullum quidem aliquando blandum sermonem impendit. Qui nesciens quod agere posset ut immites ejus animos placaret, excogitavit ut si aliquid signum in nomine ejus se fecisse comprobaret, ad gratiam ipsius pervenire valeret. Cum ergo de domo sua ad episcopum venire disponeret, assumpsit duas ^a caniculas in manu sua, quas Gallica lingua veltres (veloces) nuncupant, quæ agilitate sua vulpes et cæteras minores bestiolas facillime capientes; quæ ^b [Al., quæ] caras etiam et alia volatilia ascensu celiorum sæpe fallerent: et dum in via vulpem muribus insidiantem videret, ex improviso canes illi tacitus immisit; quæ volatu rapidissimo ruentes post illam intra jactum sagittæ comprehenderunt: ipse vero quoque cursu præpeti consecutus, vivam et sanam dentibus canum vel unguibus excussit; canes autem ubi potuit abscondens, tripudians cum illo munere ad dominum suum introivit, et suppliciter inquit: Ecce, Domine, quale munus ego pauperulus acquirere potui. Tunc episcopus parum aridens interrogavit quomodo illam tam sanam comprehenderet. At ille propius accedens, et pro salute ipsius domini sui jurans quod veritatem ab eo non celaret, intelit, Domine, per campum istam cavalicans [Al., caballicans], et vulpem illam non longe aspiciens laxis habeis post illam tendere cœpi. Porro cum ipsa tam perneciter aufugeret, ut vix eam videre potuissem, elevata manu adjuravi eam diceas, In nomine domini mei Rechonis sta, et non movearis ultra. Et ecce quasi catenis obligata stetit in loco fixa, donec eam quasi ovem derelictam tollerem. Tunc ille ^c [in] gestione perillatus dixit coram omnibus. Nunc apparet sanctitas mea; nunc scio quis sim. Nunc agnosce quid futurus sim. Ex illo die exosum illum hominem super omnes familiares suos miro coluit amore.

CAPUT XXIII

Episcopi jejunium violentis penitentia.

Hoc, quia se obtulit occasio, extrinsecus inserto, non ab re videtur, etiam cætera quæ iisdem temporibus memoria gesta sunt, styli officio religare. Erat quidam episcopus in Francia nova miræ sanctitatis et abstinence, incomparabilis etiam liberalitatis et misericordie, ejus bonitate invidus omnis justitiæ hostis antiquus nimium exasperatus, tale illi desiderium edendæ carnis in diebus Quadragesimæ immisit, ut se absque recrastinatione moriturum putaret, nisi ejusmodi recrearetur edulio. Consilio tandem multorum sanctorum et venerabilium sacerdotum roboratus, ut carnes pro recuperatione sanitatis acciperet et postea per totum annum more solito se maceraret; ne ipsis inobediens et vitæ suæ proditor inveniretur, eorum cedens auctoritati, et ultima necessitate constrictus parum quid de quadrupedante carne misit in buccam, quod cum masticare cœpit, et gustum illius sensu palati tenuissime percepisset,

Cangius legi debere *Pellipartii*, eos intelligens qui *pelles parant*; ea tamen mutatione ipsi concessa fatetur non videre responsionis acumen. Ego intelligerem aratorum clamores ad boves excitandos dum agriculturam exerunt, quos inficetus homo comparabat clerici cantibus *Bassæ*.

A tanto tædio, fastidio, vel odio, non solum carniū seu cæterarum escarum, sed et lucis ipsius et vitæ presentis, cum salutis suæ desperatione correptus est, ut ultra nec manducare vellet, aut bibere, aut spem suam in Salvatore perditorum ponere consideraret. Cum autem hæc prima hebdomada Quadragesimæ gereretur, suggerabant ei præfati Patres ut quia diabolica se illusione deceptum cognosceret, acrioribus jejuniis et contritione cordis, elemosinarum largitate momentaneum illud peccatum super ducem ^b extenuare vel ablueret niteretur. Qui ut erat optime instructus [institutus], eorum consilio parens, ut et diaboli malitiam confunderet, et apud innocentie restitutorem commissi veniam impetraret, biduanis vel triduanis se jejuniis affligens, somni quietem fugiens, pauperibus et peregrinis per seipsum quotidie ministrans, eorumque pedes ablucens vestesque et pecunias juxta facultatem illis offrens et ultra impendere volens die sancto sabbati paschalis plurima ^c dolia de tota civitate postulavit, et calidas balneas a mane usque ad vesperam cunctis indigentibus exhibere curavit, et colla singulorum ipse manu sua rasis, et purulentias [Al., prurulentias] scabiebus per hirsutorum corporum vrpes unguibus extraxit, et unguentis delibutis candidis vestibus quasi modo regeneratos induit. Cum autem sol appropinquaret occasui, et nullus jam remaneret qui talibus indigeret obsequiis, intravit ipse in balnea, et exiens mundata conscientia mundissimis operatis est lineis, ut iudicio sanctorum episcoporum solemnium populo celebraret. Cumque jam ad ecclesiam procederet, callidus adversarius propositum illius violare cupiens, ut contra votum suum aliquem pauperem non lotum episcopus dimitteret, assumpta specie lutidissimi leprosi, sanie fluidi, tabo rigentibus amicti, gressu tremente nutabundi, nimia rauceidine miserandi, ante limen ecclesiæ se illi obviam talit. Tunc sanctus antistes instinctu divino regressus, ut cognosceret quali nuper inimico succumberet, extractis albis, aquam sine mora calefieri et ipsum misellum in ipsam fecit imponi, assumptaque novacula turpissimum collum cœpit radere. Cumque ab una aure usque ad medias deradisset arterias, cœpit ab alia, ut ad eundem locum rasuram perduceret; illic autem perveniens, setas longiores quam abscederat, mirum dictu! renatas invenit: et cum hoc sæpe fieret, et ille radere non cessaret, ecce inter manus episcopi, horresco referens, oculus miræ magnitudinis in arteriarum medio cœpit ^d apparere. Tunc ille pavefactus a tali monstro resiliit, et se Christi nomine cum ingenti clamore consignavit: ante ejus invocationem fraudulentus hostis ultra fallaciam suam abscondere non valens, ceu fumus evanuit, et abscondens dixit, Iste oculus vigilanter intendit, quando carnem in Quadragesima comedisti.

CAPUT XXIV.

De episcopo feminam stuprante.

D In eadem quoque regione fuit alius pontifex incomparabilis sanctitatis qui incauta securitate jam quasi feminei sexus ignarus sanctimoniales juvenculas æquius minus quam grandævos sacerdotes discendi gratia secum conversari permisit. Cum autem in ipsa festivitate Paschali post officium divinum, quod supra mediam noctem pertraxit, Alasaciensi illo sigillatario ^a se licentius indulisisset, et simul cum illo fortiiori falerno cujusdam venustissimæ femine vultus et meretricios gestus, heu nimis enerviter in se pertraxisset, recedentibus cæteris, ad lectum suum vocatam lugubriter constupravit. Mane vero rutilante

^a Leg. *aviculas*, et sic in seq. loco *canes*, leg. *aves*.

^b *M.*, *superducere*.

^c *M.*, *monstri in medio*.

^d *M.*, *dapibis se vinoque*.

citius exurgens, et juxta gentiles noctem flumine purgans, ante inevitabiles veræ Deitatis a oculos maculata conscientia processit. Cumque præmissis melodiis ipse juxta ministerium suum imponere debuisset hymnum angelicum, pavefactus obstupuit, ac sacri mysterii vestes super altare posuit. Atque ad populum conversus reatum suum confessus est. Deinde ad crepidinem corruens altaris, inestimabilibus ablatus est lacrymarum fluentis. Populo vero instante ut exurgeret et se terribilibus sacramentis astringente, quod illa precipua de non sibi ab alio aliquo quam ab ipso pastore sacra missarum celebrari paterentur; et ille loco moveri non posset, atque hæc concertatio per triumphum fere horarum spatia transiret, tandem clementia Creatoris, et votis devoti populi et contritum cor episcopi miserata [respiciens], sic in pavimento jacentem revestivit, et de sua certioratum [certificatum] indulgentia, ad contractanda celestibus metuenda mysteria in exemplum veræ penitentiae vel cautelam nusquam et nunquam in hoc sæculo tute, sed semper et ubique vana securitatis misericorditer animavit.

CAPUT XXV.

Episcopus avarus.

In Francia quoque quæ dicitur Antiqua fuit alius, ultra omnem modum tenacitate constrictus; cum autem sterilitas omnium terræ proventus quodam anno insolita orbem universum depopularetur, tunc avarus ille negotiator omnium mortalium imo jam morientium ultima necessitate gavisus, repositoria sua præcepit aperiri, nimium chare vendenda. Tum dæmon vel larva, cui curæ fuit ludicris vel hominum illusionibus vacare, fecit consuetudinem ad cujusdam fabri ferrarii domum venire et per noctes malleis et incudibus ludere: cumque pater ille familias signo salutaris crucis se suaque munire conaretur, respondit pilosus: Mi compater, si non impedieris me in officina tua jocari, appone hic poticulum tuam, et quotidie plenam invenies illam. Tum miser ille, plus penuriam metuens corporalem quam æternam animæ perditionem, fecit juxta suasionem adversarii. Qui assumpta prægrandi flascone cellarium Bromii vel ditis illius irumpens, rapina perpetrata, reliqua in pavimenta fluere permisit. Cumque jam tali modo plurimæ cubæ fuissent inanite, animadvertens episcopus quod demonum fraude perisset, benedicta aqua cellam aspersit, et invictæ crucis signaculo tutavit. Nocte autem facta, furis antiqui callidus satelles cum vasculo suo venit, et cum vinararia vasa propter impressionem sanctæ crucis non auderet attingere, nec tamen ei liceret exire, in humana specie repertus et a custode domus alligatus pro fure ad publicum productus^b, et ad palam cæsus: inter cædendum hoc solum proclamavit: Væ mihi, væ mihi, quod poticulum compatriis mei perdidit. Hæc licet historia sit vera, idcirco protulerim, ut sciatur cui proveniant abjurata, et in diebus necessitatis abstrusa, et quantum valeat divini nominis invocatio, etiam per non bonos adhibita.

CAPUT XXVI.

Episcopus in aquam immersus.

Cum oculis ad Francorum caput intendendo ejusque membra perlustro, reliquarum gentium summos et infimos post tergum reliqui; sed jam ad vicinos nostros Italos, una tantummodo macheria [maceria] divisos veniendum est. Erat ibi quidam episcopus inanum^a rerum valde cupidissimus, quod diabolum advertens cuidam pauperculo, avaritia tamen non evacuato, in humana se obtulit specie, sollicitus non mediocriter illum esse ditandum, si societatis vinculo in perpetuum sibi delegisset adnecti. Quod cum miser profiteri non abnueret, dixit hostis callidus,

A Converto me in mulum præstantissimum, tu vero ascende super me et vade ad episcopum: cum autem mulum illum coeperit inhiare, tu protrahe, differ, abnuce, pretium exaggera indignationemque simulans recedere para; tum necesse est ut ille post te mittat, et plurima promittat, tandem precibus exoratus, et infinita pecunia cumulatus, quasi non libenter et coacte illi mulum concede, et concitus aufugiens latibulum ubicunque require. Quod cum factum esset, et episcopus usque ad sequentem diem expectare non sustinens, in ipso fervore meridiano sonipedem ascendens per urbem superbiens equitabat, in campum volitaturus ibat, ad fluvium refrigerandi gratia properabat, in cujus favorem omnis ætas sequebatur ambulationem volubilissimam^d, cursum rapidissimum, natatum delphinis similimum cernere gestientes, et ecce antiquus ille Belial velot chami frenique non patiens, et veræ gehennæ ignibus æstuans, in profundum gurgitis sese demergere, et secum trahere cepit episcopum, ita ut vix militari manu et industria piscatorum qui prope navigabant, extraheretur.

CAPUT XXVII.

Episcopus fornicator.

Insidiarum peritus adversarius, in via qua ambulamus laqueos nobis abscondere solitus, alium quidem hoc, alium vero alio vitio supplantare non desistit. Cuidam sacerdoti (episcopi quippe nomen in tali re supprimendum est) fornicationis crimen imponebatur; cumque hoc jam ita in notitiam populorum devenisset, ut a referentibus etiam episcoporum episcopo religiosissimo Carolo notissimum fieret; et ille sapientissimus [prudentissimus] aliquandiu rem dissimulans frivolis verbis fidem accommodare noluisset. Sed fama malum, quo non velocius ullum, de minima meisa [musca] super aquilarum magnitudinem exeresceret, ut nequaquam jam celari potuisset, misit districtissimus inquisitor justitiæ Carolus duos de palatinis, qui ad proximum civitati locum vespere divertentes mane primo ad sacerdotem inopinato venirent, et ipsum sibi missam celebrare postularent; et si nimis abnueret, illi cum ex suo nomine constringerent, quatenus per se ipsum sacrosancta mysteria celebraret: qui nesciens quid ageret, quia et ante superni inspectoris oculos ipsa nocte peccaverat, et illos offendere non auderet; plus tamen homines quam Deum metuens, frigidissimo fonte astuantia membra baptizans, ad offerenda terribilia sacramenta processit. Et ecce vel conscientia cor quatiente, vel aqua venas penetrante, tanto frigore correptus est, ut nullo medicorum adminiculo posset salvari, sed immanissima febrium valetudine perductus ad mortem, æterni Judicis decreto animam reddere cogeretur.

CAPUT XXVIII.

De Leone pontifice.

Sed cæteris mortaliibus his et hujusmodi fraudibus D a diabolo vel satellitibus ejus illis libet intueri sententiam Domini, qua firmissimam sancti Petri confessionem remunerans ait: Quia tu es Petrus et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalent adversus eam (Matth. xvi), in his etiam periculosissimis et nequissimis diebus inconcussam et immobilem permanere. Ut inter æmulus semper invidia debacchatur, solemne Romanis et consuetudinarium fuit ut omnes alicujus momenti ad sedem apostolicam per tempora subrogati jugiter essent infensi vel potius infestii. Unde contigit ut quidam illorum invidia cæcati sanctæ recordationis Leoni pape, cujus supra fecimus mentionem, mortiferum crimen imponentes, cum cæcare fuissent aggressi; divino vero nutu conterriti sunt

^a M., divinæ majestatis.^b Leg., ad supplicium deductus.^c Al., immanium, male.^d M., nobilissimam.

et retracti, ne oculos ejus eruerent, sed rasoriis per medios incidere; quod cum clanculo per familiares suos Michaeli imperatori Constantinopoleos indicari fecisset; et ille omne auxilium ab eo retraheret, dicens: Ille papa regnum habet per se et nostro praestantius; ipse se per se ipsum vindicet de adversariis suis. Tunc sanctus ille divinam constitutionem secutus, ut qui jam re ipsa rector et imperator plurimarum erat nationum, nomen quoque imperatoris Caesaris et Augusti apostolica auctoritate gloriosius assequeretur, invictum Carolum Romam venire postulat. Qui, ut semper in expeditione et prociectu bellico positus erat, statim cum apparitoribus et schola thronum, causa vocationis suae penitus ignarus, ad caput quondam orbis abque mora perrexit; cumque perditissimi populi inopinatum illius comperissent adventum, quasi passeris a conspectu domini sui cognomine [quo nomine] nuncupati solent celari, ita per diversa latibula, cryptas et profugia sunt abstrusi. Sed cum industriam et sagacitatem ejus sub caelo non possent evitare, ad basilicam sancti Petri capti et catenati producti sunt. Illic intererat pater Leo assumens Evangelium Domini nostri Jesu Christi, posuit super caput suum, et in conspectu Caroli ejusque militum, assistentibus etiam persecutoribus suis, in haec verba juravit: Sic in die magni iudicii sim particeps Evangelii, sicut immunis sum criminis falso mihi ab istis objecti. Et mox terribilis Carolus dixit ad suos: Cave ne quis de illis evadat. Omnes itaque comprehensos vel diversis mortibus, vel irremediabilibus damnavit exsilii. Cum autem ibidem aliquot diebus reparandi exercitus gratia moraretur, convocavit antistites apostolicos de vicinis artibus (sic) quoscunque potuit; et coram positus illis, et invincibilibus gloriosissimi Caroli comitibus, nihil minus suspicantem ipsum pronuntiavit imperatorem defensoremque Ecclesiae. Quod cum ille non tamen granter suscepit, pro eo quod putaret Græcos majore successus invidia aliquid incommodi regno Francorum machinatuos; imo potiori cautela provisuros, sicut tunc fama ferebat, ne Carolus inspirato veniens regnum illorum suo subjugaret imperio. Et maxime, quia pridem magnanimus Carolus, cum legati regis Byzantini venissent ad se, et de domino suo illi suggererent quod fidelis ipsi amicus esse veluissent, et si viciniore essent, cum filii loco nutrire et paupertatem illius relevare decrevisset, ferventissimo igne se intra pectus retinere nequeunte, in haec verba prorupit: O utinam non esset ille gurgiculus inter nos, forsitan divitias Orientales aut partiremur, aut pariter participando communiter haberemus. Quod ignari paupertatis Africanae solent de Afrorum rege narrare. Innocentiam vero beati Leonis papae ita donator et restitutor sanitatis approbavit, ut post illam poenalem et crudelissimam incisionem, clariore, quam antea fuerint, ei condonaverit oculos; excepto, quod in signum virtutis illius, pulcherrima cicatrix in modum filii tenuissimi turturinas acies niveo candore decorabat.

CAPUT XXIX.

De aedificiis Caroli Magni.

Ne vero ab imperitis arguar imperitiae, quod mare quod gurgiculi maximus appellavit imperator, inter nos et Græcos, ex ejus ore situm retulerim, noverrint qui volunt, adhuc Hunos et Vulgares et plures alias immanissimas nationes intactas et integras, iter ad Græciam terrestre negare; quas tamen postea bellicosissimus Carolus vel terrae coequavit, ut omne Scythavorum genus et Vulgarum; vel penitus eradicavit, vel ferrocorum adamantinorumve progeniem, et non Hunorum, de quibus mox docebo, si prius de aedificiis quæ Caesar Augustus Carolus apud Aquisgranum, juxta sapientissimi Salomonis exemplum,

A Deo, vel sibi, vel omnibus episcopis, abbatibus, comitibus, et cunctis de toto orbe venientibus hospitibus mirifice construxit, juxta pauca satis et minima commemorem.

CAPUT XXX.

Abbas sur.

Cum strenuissimus imperator Carolus aliquam requiem habere potuisset, non otio torpere, sed divinis servitiis voluit insudare, adeo ut in genitali solo basilicam antiquis Romanorum operibus praestantior fabricare propria dispositione molitus, in brevi compotem se voti sui gauderet. Ad cuius fabricam de omnibus cismarinis regionibus magistros et opifices omnium id genus artium advocavit. Super quos unum abbatem cunctorum peritissimum ad executionem operis (ignarus ejus fraudium) constituit; qui mox ut Augustus quoquam secessit, pretio accepto quos volebat ad propria remisit, qui vero se redimere nequiverunt, vel a dominis suis absoluti non sunt, sicut quondam Egyptii populum Dei iniquis operibus afflixerant, ita immensis laboribus oppressi, ut nunquam eos aliquantulum requiescere pateretur. De tali ergo fraudulenta cum infandum pondus auri et argenti sericorumque palliorum congregasset, et viliora suspendens in camera, pretiosiora quaque in arcibus vel scriniis absconsa concluderet, ecce repente domus ejus inflammata, a referentibus illi nuntiatum est, qui concitus accurrens et per medios flammarum globos in conclave quo scrinia auro plena servabantur, irrumpens, et cum uno tantum exire nolens, singula singulis imposuit humeris, et exire coepit. Interea una trabes pergrandis ignibus evicta cecidit super eum, et corpus quidem materiali conbussit incendio, animam vero transmisit ad ignem^a qui non succenditur. Ita divinum judicium pro religiosissimo Carolo vigilavit, ubi ipse regni negotiis occupatus minus intendit.

CAPUT XXXI.

De campana.

Erat ibidem alius opifex in omni opere æris et vitri cunctis excellentior; cumque Tanco monachus sancti Galli campanam optimam conflaret, et ejus scilicet Caesar non mediocriter miraretur, dixit ille praestantissimus in ære magister: Domine imperator, jube mihi cuprum multum afferri, ut excoquam illud ad purum, et in vicem stanni fac mihi quantum opus est de argento dari, saltem centum libras, et fundo tibi tale campanum, ut istud in ejus comparatione sit mutum. Tum liberalissimus regum, cui licet divitiæ affluerent, ipse tamen cor illis non apponeret, facile jussit omnia quæ petebantur exhibere. Quæ miser ille assumens, letus exivit, et æs quidem conflans et emundans, in locum vero argenti purgatissimum stannum subjiciens, multo melius optimo illo, de adulterato metallo campanum in brevi tempore perfecit probatumque Caesari presentavit. Quod ille propter incomparabilem comparationem satis admiratus, immisso ferro pulsatorio jussit in campanario suspendi. Quod cum sine mora factum fuisset, et custos ecclesiae vel reliqui capellani, nec non et erronei thrones illud ad sonitum perducere, alii succedentes alii niterentur, et nihil efficere potuissent, tandem indignatus auctor operis, et commentor nauticae fraudis, apprehenso fune traxit aramentum: et ecce ferrum de medio elapsum in verticem ipsius cum iniquitate sua descendit, et per cadaver jam jamque defunctum pertransiens ad terram cum intestinis virilibus venit. Memoratum vero pondus argenti reperitum præcepit justissimus Carolus inter indigentes palatinos dispergi [distribui].

^a M., anima vero ad inextinguibilem transit ignem.

CAPUT XXXII.

Lex Caroli de construendis aedificiis.

Fuit consuetudo in illis temporibus, ut ubique aliquod opus ex imperiali præcepto faciendum esset, si quidem pontes vel naves, aut trajecti, sive purgatio, seu stramentum, vel impletio comensorum itinerum, ea comites per vicarios et officiales suos exsequerentur, in minoribus duntaxat laboribus; a maioribus autem, et maxime noviter extrahendis nullus ducum vel comitum, nullus episcoporum vel abbatum excusaretur aliquo modo. Cujus rei testes adhuc sunt arce pontis Magontiacensis, quem tota Europa communi quidem, sed ordinatissime participationis opere perfecit, fraudulentiam vero quorundam malevolorum, et de navium subvectione mercedes iniquissimas compilare volentium consumpsit. Si vero essent ecclesie ad jus regium proprie pertinentes, laquearibus vel muralibus ordinandæ picturis, id a vicinis episcopis aut abbatibus curabatur. Quod si novæ fuissent instituendæ, omnes episcopi, duces et comites, abbates etiam, vel quicumque regalibus ecclesiis præsentibus, cum universis qui publica consecuti sunt beneficia, a fundamentis usque ad culmen instantissimo labore perduxerunt: sicut adhuc probat non solum basilica illa divina, sed et humana apud Aquigrani, et mansiones omnium cujusquam dignitatis hominum, quæ ita circa palatium peritissimi Caroli, ejus dispositione constructæ sunt, ut ipse per cancellos solarii sui cuncta posset videre, quæcumque ab intrantibus vel exentibus quasi latenter fierent. Sed et ita procerum habitacula a terra erant in sublime suspensa, ut sub eis non solum militum milites et eorum servitores, sed omne genus hominum ab injuriis imbrium vel nivium vel gelu caminis possent defendi, et nequam tamen ab oculis acutissimi Caroli valeret abscondi. Cujus ædificii descriptionem ego Inclusus absolutis cancellariis vestris relinquens, ad iudicium Dei, quod circa illud factum est, explicandum revertor.

CAPUT XXXIII.

Somnum Luitfredi mortem prænuntians.

Prævidentissimus igitur Carolus quibuscumque primoribus in proximo constitutis præcepit ut opifices a se directos omni industria sustentare, et cuncta ad opus illud necessaria subministrare curarent; qui vero ex longiquis partibus adventissent, commendavit eos præposito domus suæ nomine Luitfredo, ut eos de publicis rebus aleret et vestiret, sed et cuncta quæ ad constructionem illam pertinerent sedulus impendere semper instaret. Quod cum illo in eodem loco sedente aliquantulum faceret, recedente vero omnimodo cessaret, tantas pecunias idem præpositus de miserorum illorum cruciatibus aggregavit, ut eas mammonas Pluton atque Dis non aliter quam vehiculo cameli possent ad inferna perducere, quod ita mortalibus compertum est. Gloriosissimus Carolus ad nocturnas Laudes pendulo et profundissimo pallio (cujus jam usus et nomen recessit) utebatur. Expletis vero hymnis matutinalibus ad caminatum reversus, imperialibus vestimentis pro tempore ornabatur; clerici vero cuncti ita parati, ad antelucana veniebant officia, ut vel in ecclesia, vel in porticu, quæ tunc corticula dicebatur, imperatorem ad missarum solemnium processurum vigilantes expectarent, aut qui opus habuisset in sinu compatriis sui caput paululum reclinare. Quidam ergo pauperculus ex eis, qui domum supradicti Luitfredi abluendum seu resarciendam (sicut exiguis opus est palatinis) vestium vel potius pannorum causa frequentare solebat, super genua socii sui dormiens, vidit gigantem Antoniano illo adversario prociorem de curie regico super rivulum illum per trajectum, ad domum illius properantem, et camelum immanissimum inæstimabili sarcina prægravatum ad ulteriora trahentem; et obstupefactus in somno, quæsit ab eo, de qua

A regione veniret, aut quo tendere voluisset; qui respondit, De domo regis ad domum Luitfredi pergo, ut eum super hos fascies imponam, et pariter cum eis in infernum demergam. Ad quam visionem ex-pergefactus clericus et majore metu contristatus, ne eum terribilis Carolus dormientem reperiret, mox caput elevans, et ceteros ad vigilandum provocans, in hæc verba prorupit: Si vultis audire somnium meum? Videbar mihi videre Polyphemum illum, qui in terra gradiens alta pulsata sidera, et in medio lonio latera non cingit ardua, de hac curte ad domum Luitfredi cum onerario properantem camelum; cumque causas ejus itineris inquisissem, dixit ille, Luitfredum super hæc onera ponere et ad inferna deducere contendit. Hac relatione nondum expleta venit puella de domo ejus omnibus notissima, et ante pedes eorum prociuit implorans, ut memoriam amici sui Luitfredi dignarentur habere. Illis autem interrogantibus, quid causæ haberet, dixit illa: Domini mei, sanus ad latrinam exivit, et cum ibi diutius moraretur, egredientes defunctum invenimus illum. Cujus cum subitanea mors imperatori comperta fuisset, et ab opificibus et reliqua familia tenacia vel avaritia illius jam libere proderetur, jussit thesauros ejus perquiri. Qui cum inæstimabiles invenirentur, sciretque iudex post Deum justissimus, de qua iniquitate congregati fuissent, publice pronuntiavit: Non potest aliquid ex his, quæ injuste fraudavit, ad liberationem illius miseri proficere. Dividuntur itaque inter operarios hujus ædificii tenuioresque palatii nostri.

CAPUT XXXIV.

Luxus diaconi punitus.

Duo sunt adhuc referenda quæ in eodem contigerunt loco. Quidam diaconus juxta consuetudinem Cisalpinorum contra naturam pugnare solitus, balneas trans caput suum pressissimè radi faciens, cutem expolivit, ungues murcavit, capillosque brevissimos quasi ad circium tornando decuravit, lineas et camisiam candidissimas induit; et quia devitare non potuit, quin potius per hoc gloriosior appareret, sponte coram summo Deo et sanctis angelis, et in conspectu severissimi regis et procerum ejus, Evangelium (ut ex consequentibus patuit) pollatam conscientia legere præsumpsit. Inter legendum vero aranea de laqueariis per illa subito descendens caput ejus percussit, et celerrime ad superna retraxit. Quod cum districtissimus Carolus secundo ac tertio provideret, et dissimulando fieri permitteret, clericus vero propter timorem illius se defendere non auderet, maxime cum non araneam se impetere, sed muscas inquietare putaret, evangelica lectione perlecta reliquum etiam complevit officium. Egressus autem de basilica mox intumuit et infra unius horæ spatium defecit. Religiosissimus vero Carolus pro eo quod vidit et non prohibuit, quasi homicidii reum publica seipsum penitentia multavit.

CAPUT XXXV.

Ingratitudo clerici plectitur.

Habuit incomparabilis Carolus incomparabilem clericum in omnibus, de quo illud ferebatur quod de nullo unquam mortalium, quia videlicet et scientia litterarum secularium atque divinarum, cantilenarumque ecclesiasticarum vel jocularis novarumque carminum compositione sive modulatione, insuper et vocis dulcissima plenitudine inæstimabili delectatione cunctos præcelleret. Cumque et ipse legislator (id est Moyses) ex instructione divina sapientissimus de gracilitate [garrulitate] vocis vel dispendio lingue tardioris causetur (*Exod. iv*); et discipulum (id est Josue) ex auctoritate inhabitantis in se Dei clementis celestibus imperantem (id est soli, ad Gabaon) (*Josue, x*) ad consulta (scilicet Moyses) mittat Eleazari (*Num. xxvii*); et Christus Dominus noster vel eum, quo inter natos mulierum majorem non surrexisse testatur, nullum in corpore signum operari concessit

rit (*Matth. xi, xvi*); et eum quem paterna revelatione seipsum cognoscere voluit, clavibusque regni colorum donavit, Pauli sapientiam mirari voluerit (*Gal. ii*); discipulumque plus ceteris dilectum in tantam cadere trepidationem permiserit, ut in locum sepulcri ejus ingredi non præsumeret, cum illud imbecilles mulierculæ sæpius frequentarent (*Joan. xx*). Sed illi, sicut scriptum est, *Omni habenti dabitur* (*Matth. xxv*); scientes a quo haberent, etiam quæ minus habuere, consecuti sunt. Iste vero nesciens unde haberet, vel sciens, auctori donorum digne gratias non egit, cuncta pariter amisit. Nam cum veluti familiarissimus juxta gloriosissimum Cæsarem constitisset, subito non comparuit. Cumque ad tam inauditam et incredibilem rem invictissimus imperator Carolus obstupefactus fuisset, sed tandem respiciens se cruce Domini consignaret, invenit in eo loco in quo steterat ille, quasi carbonem deterrimum et modo extinctum.

CAPUT XXXVI

Vestes Gallorum.

Nocturnum atque pendulum Augusti pallium adhuc nos a bellico procinctu retrahit. Erat antiquorum ornatus vel paratura Francorum, calceamenta forinsecus aurata, corrigiis triculitalibus insignita, fasciæ cruales vermiculate, et subtus eas tibialia vel [*Al.*, ac] coxalia linea, quamvis ex eodem colore, tamen opere pretiosissimo variata. Super quæ et faciolas in crucis modum intrinsecus ante et retro longissime [*Al.* intrinsecus et extrinsecus, ante et retro longissimæ] illæ corrigiæ tendebantur. Deinde camisia cilizina [*Al.* glizina, glezina]; post hæc bal-

A theus spatæ colligatus, quæ spatæ primum vagina [*Al.* vagina sagea], secundo corio qualicunque, tertio linteamine candidissimo, cera lucidissima roborato ita eingeatur, ut per medium cruculicis eminentibus ad peremptionem gentiliū duraretur [*Al.* auraretur]. Ultimum habitus eorum erat pallium canum vel sapphirinum quadrangulum, duplex, sic formatum, ut cum imponeretur humeris, ante et retro pedes tangeret, de lateribus vero vix genua tangeret; tunc [*Al.* contereret; tum] baculus de arbore malo, nodis paribus admirabilis, rigidus et terribilis cuspidem manuali, ex auro vel argento, cum cælaris insignibus præfixo portabatur in dextera. Quo habitu lentus ego et testudine tardior, cum in Franciam nunquam venirem, vidi caput Francorum in monasterio sancti Galli præfulgens, duosque flores auricomos ex ejus femoribus progressos, quorum qui prior autem paulatim excrevens verticem stipitis sui summa gloria decoravit, et transcendendo contextit. Sed, ut se mos humani habet ingenii, cum inter Gallos Franci militantes virgatis eos sagulis lucere conspicerent, novitate gaudentes, antiquam consuetudinem dimiserunt, et eos imitari coeperunt. Quod interim rigidissimus imperator idcirco non prohibuit, quia bellicis rebus aptior videretur ille habitus. Sed cum Fresones hæc licentia abutentes adverteret, et brevissima illa palliola, sicut prius maxima, vendere competeret, præcepit ut nullus ab eis nisi grandia latissimaque illa longissima pallia consuetudinario pretio coemeret, adjiciens: Quid prosunt illa putaciola? in lecto non possum eis cooperiri, cavalcans contra ventos et pluvias nequeo defendi, ad necessaria naturæ secedens tibiurum congelatione deficio.

LIBER SECUNDUS

DE REBUS BELLICIS CAROLI MAGNI.

INCIPIT PREFATIO.

In præfatione hujus opusculi tres tantum auctores me secuturum spondi: sed quia præcipuus eorum Wernbertus septimo die de hac vita recessit, et debemus hodie, id est, iii die Kal. Junii, commemorationem illius orbi filii discipulique agere, hoc fiat terminus libelli istius (qui ex sacerdotis ejusdem ore de religioſitate et ecclesiastica domini Caroli cura processit. Sequens vero de bellicis rebus acerrimi Caroli ex narratione Adalberti patris ejusdem Wernberti cudatus [cudatur], qui cum domino suo Kerardo et Hunisco, et Saxonico vel Slavico bello interfuit. Et cum jam valde senior parvulum me nutriret, renitentem, et sæpius effugientem, ut tandem coactum, de his instruere solebat.

CAPUT PRIMUM.

Gallorum a Romano imperio defectio.

Ex relatione secularis hominis et in scripturis minus eruditi sermonem facturi, non ab re credimus si juxta fidem scriptorum pauca de superioribus ad memoriam revocemus. Cum Deo odibilis Julianus in bello Persico cœlitus fuisset peremptus, et a regno Romanorum non solum transmarinæ provinciæ, sed et proxima Pannonia, Noricus, Rhetia vel Germania, Francique vel Galli defecissent, ipsique reges Gallorum vel Francorum propter interfectionem sancti Desiderii Viennensis episcopi et expulsionem sanctissimorum advenarum, Columbanii videlicet et Galli, retrolabi cepissent, gens Hunnorum prius per Franciam et Aquitaniam, vel Gallias vel Hispanias latrocinari solita, tota simul egressa, quasi latissimum incendium cuncta devastans, reliquias quæ remanere poterant ad tutissima latibula [*Al.*, tutissimas late-

C bras] comportavit. Quæ hujusmodi fuerunt, sicut Adalbertus mihi narrare conſueverat.

CAPUT II.

De Hunnis.

Terra, inquit, Hunnorum ix circulis eingeatur: et cum ego alios circulos nisi vi in eos cogitare nescius, interrogarem: Quid illud miraculi fuit, domine? Respondit novem hegîn [haganis] muniabatur. Cumque et illos alterius generis esse nescirem, nisi quatenus segetibus solent prætendi, inquisitus etiam de hoc dixit: Tam latus fuit unus circulus, hoc est tantum intra se comprehendit, quantum spatium est de castro Turico ad Constantiam, ita stipitibus quercinis, faginis et abieginis exstructus, ut de margine ad marginem xx pedes tenderetur in latum et totidem subrigeretur in altum; civitatis autem universa, aut durissimis lapidibus, aut creta tenacissima repletur, porro superficies vallorum eorumdem integerrimis capsitibus tegeretur. Inter quorum confinia plantabantur arbusculæ, quæ, ut cernere solemus, abscisse atque projecte comas caudicum foliorumque proferunt. Inter hos igitur aggeres ita vici et villæ erant locatæ, ut de aliis ad alias vox humana posset audiri. Contra eadem vero ædificia inter inexpugnabiles illos muros portæ non satis latæ erant constitutæ, per quas latrocinandi gratia non solum exteriores, sed etiam interiores exire solebant. Item de secundo circulo, qui similiter ut primus erat exstructus xx miliaria Teutonica, quæ sunt xi Italica, ad tertium usque tendebatur. Similiter usque ad nonum. Quamvis ipsi circuli alius alio multo contractiores fuerint. De circulo quoque ad circulum sic erant possessiones et habitacula undique versum

* M.. Et cum ego quod vimineos circulos diceret, putarem, dixi.

ordinata, ut clangor tubarum inter singula posset cuiusque rei significativus adverti. Ad has ergo mutationes, per ducentos et eo amplius annos, qualescunque omnium Occidentalium divitias congregantes cum et Gothi et Wandali quietem mortalium perturbarent, orbem Occiduum pene vacuum dimiserunt. Quos tamen invictissimus Carolus ita in annis octo perdomuit, ut de eis minimas quidem reliquias remanere permiserit. A Vulgaribus vero ideo manum retraxit, quia videlicet Hunnis extinctis regno Francorum nihil nocituri viderentur. Porro prædam in Pannonia repertam per episcopia, monasteria liberalissima divisione distribuit.

CAPUT III.

Aggeris destructores coercentur.

In bello autem Saxónico cum per semetipsum aliquando fuisset occupatus, quidam privati homines, quorum etiam nomina designarem, nisi notam arrogantiae devitarem, testudine facta muros firmissimæ civitatis vel aggeris acerrime destruebant. Quod videns iustissimus Carolus primum illorum cum consensu domini sui Keroldi præfectum inter Rhenum et Alpes Italicas instituit.

CAPUT IV.

Duces dormientes in excubiis plectuntur.

Ibidem vero cum duorum ducum filii ad tentorium regis excubare deberent, et potibus ingurgitati jacerent, ut mortui, porro ille iuxta consuetudinem suam sapius evigilans et castra circuebat, sensim et pene nullo cognoscente ad tabernaculum regressus est. Mane autem facta, convocatis ad se cunctis regni primoribus interrogavit, qua pena dignus esset, qui caput Francorum in manus hostium tradidisset. Tunc præfati duces earundem rerum penitus ignari ejusmodi hominem condemnaverunt ad mortem: ipse vero durissimis verbis coercitos dimisit illesos.

CAPUT V.

Libertatis amor.

Erant quoque ibi duo nothi de genitio Columbrensi procreati. Qui cum fortissime dimicarent, requisivit imperator ab illis qui et unde nati essent. Quo comperto, meridiano tempore eos ad tabernaculum suum vocatos sic allocutus est: Boni juvenes, volo ut mihi, non alii servitiis. Qui cum se ad hoc venisse testarentur, ut vel ultimi in ejus essent obsequio, dixit ille: Ad cameram meam servire debetis. Quod indignatione stimula libenter se facturos esse etiam dum faterentur, captato tempore, qui [capto consilio, cum] imperator quiescere cepisset, exierunt ad castra adversariorum, et tumultu concitato suo vel hostium sanguine servitutis notam diluerunt.

CAPUT VI.

Saxones gens incognita Græcis.

Inter hujusmodi tamen occupationes nullo modo magnanimitas prætermisit imperator, quin ad longissimarum partium reges alios atque alios dirigeret litterarum vel munerum portitores a quibus illi omnium provinciarum sunt honores directi. Cum igitur de sede Saxonicæ belli legatos ad regem Constantino-
poleos destinaret, interrogavit ille, utrum pacatum esset regnum filii sui Caroli, vel si a finitimis gentibus incursaretur. Cumque missorum primus [Al. missus] alias omnia pacata referret, nisi quod gens quædam, qui Saxones vocantur, creberrimis latrocinis Francorum fines inquietarent, dixit homo torpens otio, nec utilis belli negotio: Heu quare laborat filius meus contra hostes paucissimos, nullius nominis, nulliusque virtutis? Habeas tu gentem illam cum omnibus ad

eam pertinentibus. Quod cum reversus bellicosissimo Carolo nuntiaret, arridens ille dixit ei: Multo melius tibi rex ille consulisset, si unum lineum femorale ad tantum iter tibi tribuisset.

CAPUT VII.

Græcorum perjuria.

Non videtur occultanda sapientia quam sapienti Græciæ idem missus aperuit. Cum autumnali tempore ad urbem quamdam regiam cum sociis venisset, aliis alio divis, ipse cuidam episcopo commendatus, qui cum jejuniis et orationibus incessanter incumberet, legatum illum pene continua mortificavit inedia. Vernali autem tempore jam aliquantulum arridente, præsentavit eum regi. Qui interrogavit eum, qualis sibi idem videretur episcopus. At ille ex imis præcordiis alta suspiria trahens: Saucissimus est, ait, ille vester episcopus, quantum sine Deo possibile est. Ad quod stupefactus rex: Quomodo, inquit, si Deo aliquis sanctus esse potest? Tum ille, Scriptum est, inquit, *Deus charitas est* (I Joan. iv), qua iste vacuus est. Tunc rex vocavit eum ad convivium suum, et inter medios proceres collocavit; a quibus talis lex constituta erat, ut nullus in mensa regis indigena sive advena aliquid animal, vel corpus animalis in partem aliam verteret, sed ita tantum ut positum erat de superiore parte manducaret. Allatus est autem piscis fluvialis, et pigmentis infusus in disco positus. Cumque hospes idem consuetudinis illius ignarus piscem illum in partem alteram gyraret, exsurgentes omnes dixerunt ad regem: Domine, ita estis inhonorati, sicut nunquam anteriores vestri. At ille ingemiscens dixit ad legatum illum: Obstaré non possum istis, quin mortui continuo tradaris; aliud pete quodcumque volueris et complebo. Tunc parumper deliberans cunctis audientibus in hæc verba prorupit: Obsecro, domine imperator, ut secundum promissionem vestram concedatis mihi unam petitionem parvulam. Et rex ait: Postula quodcumque volueris, et impetrabis, præter quod contra legem Græcorum vitam tibi concedere non possum. Tunc ille: Hoc, inquit, unum moriturus flagito, ut quicumque me piscem illum gyrare conspexit, oculorum lumine privetur. Obstupefactus rex ad talem conditionem juravit per Christum, quod ipse hoc non viderit, sed tantum narratibus crederet. Deinde regina ita se cepit excusare, per lætifam theoticon sanctam Mariam: ego illud non adverti. Post reliqui proceres, alius ante alium tali se periculo eruere satagentes hic per clavigerum cœli, ille per doctorem gentium, reliqui per virtutes angelicas, sanctorumque omnium turbas, ab hac se noxa terribilibus sacramentis absolvere conabantur. Tum sapiens ille Francigena vanissima Hellade in suis ædibus exsuperata, victor et sanus in patriam suam reversus est.

CAPUT VIII.

Legatus Caroli a Græcis male acceptus.

Post annos autem aliquot direxit illuc indefessus Carolus quemdam episcopum præcellentissimum mente et corpore virum, adjuncto ei comite nobilissimo duce, qui diutissime protracti tandem ad præsentiam regis perducti et indigne habiti per diversissima sunt loca divisi. Tandem vero aliquando dimissi cum magno navis et rerum dispendio redierunt.

CAPUT IX.

Vindicta Caroli.

Non post multum autem direxit idem rex legatarios suos ad gloriosissimum Carolum. Forte vero contigit, ut tunc idem episcopus cum duce præfato apud imperatorem fuissent. Nuntiatis igitur legatis

nu apposita sunt ad explicationem vocis indigene. BASN.

^a M., Cæde.

^b Al., Qua in Græcia idem missus claruit.

^c Hæc duo verba desunt in ms. et ea aliena ma-

venturis, dederunt consilium sapientissimo Carolo, A illud musicorum organum præstantissimum, quod Delus ex ære confatis folliisbusque taurinis per fistulas aëreas mire perflantibus, rugitum quidem tonitru boato, garrulitatem vero lyrae vel cymbali dulcedine coæquabat: quod ubi positum fuerit, quandoque duraverit, et quomodo inter alia post damna perierit, non est hujus loci vel temporis enarrare.

Cumque venissent, fecit idem episcopus et socius ejus, comitem stabuli in medio subjectorum throno suorum sublimi considerare, ut nequaquam alius quam imperator credi potuisset. Quem ut legati viderunt currantes in terra adorare voluerunt, sed a ministris repulsi ad interiora progredi sunt compulsi. Quo cum venirent, videntes comitem palatii in medio procerum concionantem, imperatorem suspicati, terratenus sunt prostrati; cumque et inde colaphis propellerentur, dicentibus qui aderant, Non est hic imperator, in ulteriora progressi, et inveniētes magistrum regie cum ministris ornatissimis, potantes imperatorem, devoluti sunt in humum. Indeque repulsi repperunt in consistorio cubicularis imperatoris circa magistrum suum; de quo non videretur dubium, quin ille princeps posset esse mortalium. Qui cum se quod non erat, abnegaret, pollicebatur tamen, quod cum primoribus palatii moliretur, quatenus si fieri potuisset, in præsentiam imperatoris Augusti pervenire deberent. Tunc ex latere Caesaris directi sunt, qui eos honorifice introducerent. Stabat autem gloriosissimus regum Carolus juxta fenestram lucidissimam, radians sicut sol in ortu suo, gemmis et auro conspicuus, innixus super Hettonem^a, hoc quippe erat nomen episcopi, ad Constantinopolim quondam destinati. In cujus undique circuitu consistebant instar militæ celestis, tres videlicet juvenes filii ejus, jam regni participes effecti, filiaque cum matre non minus sapientia vel pulchritudine quam monilibus ornata; pontifices forma et virtutibus incomparabiles, præstantissimi nobilitate simul et sanctitate abbates; duces vero tales qualis quondam apparuit Josne in castris Galgæ; exercitus vero talis, qualis de Samaria Syros cum Assyriis effugavit; ut si David medius esset, hæc non immerito præcunisset: *Reges terræ et omnes populi, principes et omnes iudices terræ, juvenes et virgines, senes cum junioribus laudent nomen Domini (Psal. cxlviii)*. Tunc consternati missi Græcorum, deficiente spiritu et consilio perditio, muti et exanimis in pavimentum deciderunt; quos benignissimus imperator elevatos consolatoris allocutionibus animare conatus est. Tandem itaque cum exosum quondam et abjectum a se Hettonem in tali gloria viderent, iterum pavefacti tandem volutabant humi, donec eis rex per Regem cælorum juraret, nihil se illis mali in nullo facturum. Qua sponse roborati aliquantulum fiducia- lius agere cæperunt. Patriamque reversi, non sunt ulterius ad nostra progressi.

CAPUT X.

Antiphonæ Græcorum Latine redditæ.

Hic replicandum videtur quam sapientissimos homines præclarissimos Carolus habuerit in omnibus. Cum igitur Græci post Matutinas laudes imperatori celebratas, in octava die Theophaniæ secreto in sua lingua psallerent, et ille occultatus in proximo carminum dulcedine delectaretur, præcepit clericis suis ut nihil ante gustarent quam easdem antiphonas in Latinum conversas ipsi præsentarent. Inde est quod omnes ejusdem sunt toni, et quod in una ipsarum pro, contrivit, contrivit, positum^b invenitur. Ad- duxerunt etiam iidem missi omne genus organorum, sed et varium rerum secum, quæ cuncta ab opifi- cibus sagacissimi Caroli, quasi dissimulanter aspecta, accuratissime sunt in opus conversa, et præcipue

Per idem tempus etiam legati Persarum ad eum directi sunt, qui situm Franciæ nescientes, pro ma- gno duxerunt non solum littus Italiæ, propter famosita- tem Romæ, cui tunc illum imperare cognoverant, apprehendere valuisse. Cumque episcopis Campa- niæ vel Tusciæ, Æmiliæ vel Liguriæ, Burgundiacque sive Galliæ simul et abbatibus vel comitibus causam adventus sui nuntiassent, dissimulanterque ab eisdem suscepti, vel expulsi fuissent, tandem post anni revo- lutum circulum apud Aquisgranum famosissimum virtu- tibus Carolum defessi et nimio defecti receperunt cir- cuitu. Venerunt autem illuc in majoris Quadragesimæ hebdomada majore, nuntiatique imperatori, dilati sunt ab ejus conspectu usque in vigiliam Paschæ. Cumque in festivitate præcipua incomparabilis ille incom- parabiliter adornatus fuisset, jussit introduci perso- nas ejus gentis, quæ cuncto quondam esset orbi terribilis. Quibus excellentissimus Carolus ita terri- ficus videbatur præ omnibus, quasi nunquam regem vel imperatorem prius vidissent. Quos ille blande susceptos hoc munere ditavit, ut quasi unus de filiis ejus ubicunque vellent, ambulandi, et singula quæ- que perspicendi, et quæcunque rogandi vel interro- gandi licentiam haberent. Quo tripudio gestientes ipsi adherere, ipsum inspicere, ipsumque admirari, cunctisque orientalibus præposuere divitiis; ascen- dentesque in solarium, quæ ambit eadem basilicæ, et inde despectantes clerum vel exercitum, iterumque atque iterum ad imperatorem regredientes pro- pter lætitiæ magnitudinem risum tenere nequentes, complosis manibus aiebant: Prius terreo tantum ho- mines vidimus, nunc autem aureos. Deinde ad singulos procerum accedentes, novitatemque vestimentorum sive armorum admirati, ad mirabiliorem Augustum sunt reversi vel regressi. Quod cum eadem nocte et sequente Dominica jugiter in ecclesiâ facerent, in ipso sacrosancto die ad opiparum convivium opulen- tissimi Caroli cum Franciæ Europæque proceribus sunt invitati, sed tamen rerum miraculo percussis pro- pemodum exsurrexere jejuni.

Postera Phœbra spargebat, lampade terras,
Titoni croceum liqueus aurora cubile,

Cum ecce quietis et otii impatientissimus Carolus ad venatum bisonium vel urorum in nemus ire et Persarum nuntios secum parat educere. Qui cum ingentia illa viderent animalia, nimio^c pavore per- cussus in fugam conversi sunt. At non territis heros Carolus, ut in equo sedebat, acerrimo appropinquans, uni eorum extracta spatâ cervicem ejus abscindere conabatur; sed frustrato ictu galliculam^d regis et fasciolam ferus immanissimus dirumpens, tibiamque illius summo licet cornu perstringens, paulo tardiore reddidit, et in convallē tutissimam, lignis et lapidibus asperatam, casso vulnere irrita- tus aufugit. Cumque ad obsequium domini cuncti hostas suas^e vellent extrahere, ille prohibuit dicens: Sic affectus ad Hildigardam venire debeo. Consecutus autem feram Isambardus filius Warini persecutoris patroni vestri Otmari, cum propius non fuisset ausus

^a Fuit Hatto Basileensis episcopus a Carolo Magno ad Nicephorum imperatorem missus una cum Ilugone Turonensi. Rediit ipse cum legatis Græcorum pacis firmata et definitis utriusque imperii limitibus; ita ut fabulose videantur gemina illa narrationis capita. BASN.

^b Al., per contrarium contrivit positum. BASN.

^c Legendum procul dubio si; aliter nullus est sensus; sic etiam cod. m. BASN.

^d Gallice *galoches*, calceamenti species. BASN.

^e In margine hæc verba erant: Theutser mit den hosen.

accedere, librata lancea inter armum et guttur, cor ejus penetravit, et imperatori palpitante consignavit. Quod cum ille quasi non advertisset, cadavere sociis relicto reversus est domum, advocataque regina, ostendit ocreas disrptas, et dixit ei: Quid dignus est, qui de hoste hac infligente me liberavit? Illaque respondente, Omni bono, enarravit imperator cuncta per ordinem, et immanissimis cornibus in testimonium prolatis, ad lacrymas et suspiria pugnosque pectoris dominatricem coegit. Quæ cum audisset, quod tunc odibilis et cunctis honoribus exspoliatus Isambardo imperatorem de tali adversario vindicasset, ejus pedibus advoluta impetravit ei omnia quæcumque fuerant illi ablata, sed et ipsa eidem est munera largita.

CAPUT XII.

Caroli fama apud Orientales.

Attulerant autem Persæ elephantum, et simias, opobalsamum, nardum, unguentaque varia, pigmenta, odoramenta vel medicamenta diversissima, adeo ut Orientem evacuasse et Occidentem viderentur implesse. Cumque multi apud imperatorem familiaritate uti cœpissent, quadam die cum jam lætiores essent, et grecingari^a fortiori incaluisset, ad Carolum serietate sobrietateque semper armatum, joculariter hæc prolocuti sunt: Magna quidem est, o imperator, potentia vestra, sed multo minor rumore quo apud Orientalia regna diffamati polletis. Quo ille audito, et profundissima indignatione dissimulata, joculariter inquisivit ab eis: Cur ita, filii mei, dicitis? vel hoc unde videtur? At illi repentes a principio narraverunt ei cuncta quæ sibi in cismarinis partibus contigerunt, dicentes: Nos Persæ vel Medi, Armenique vel Indi, et Elamitæ, omnesque Orientales multo magis vos quam dominatorem nostrum Aaron timemus. De Macedonibus autem vel Achivis quid dicamus? qui jam jamque magnitudinem vestram plus se fluctibus Ionii oppressuram pavitant. Insulani autem omnes per quos iter habuimus ad obsequium vestrum ita prompti sunt et intenti, quasi in palatio vestro nutriti fuerint, et beneficiis ingentibus honorati. Istarum autem partium primores, ut nobis videtur, non satis curant de vobis, nisi tantum in præsentia vestra. Nam cum eis, ut pote peregrini, perinde suggeremus, ut aliquid nobis in vestri amore, quia vos quæreremus, exhibere dignarentur, inadutos et vacuos dimiserunt. Tunc imperator omnes comites et abbates, per quos iidem missi profecti sunt, cunctis honoribus denuclavit. Episcopos autem infinita pecunia mulctavit vel damnavit: legatos vero cum ingenti cautela et honore ad usque proprios fines deduci præcepit.

CAPUT XIII.

Afrorum legati.

Venerunt quoque ad eum legatarii regis Afrorum, deferentes leonem Marmarium ursumque Numidicum cum ferrugine Hibera Tyrioque murice, et cæteris earundem regionum insignibus. Quam liberalissimus Carolus Libyos quoque jugi penuria confectos, Europe divitiis, frumento videlicet, vino et oleo non solum tunc, sed et omni tempore vite suæ remunerans, et larga manu sustentans, subjectos sibi atque fideles in perpetuum retentavit, et ab eis non villa tributa suscepit.

CAPUT XIV.

Munera Caroli ad regem Persarum.

Porro autem imperator regi Persarum direxit nuntios, qui deferrent equos et mulos Hispanos, pallicumque Frisonica alba, cana, verniculata, vel sapphi-

Arina, quæ in illis partibus rara et multum cara comperit. Canes quoque agilitate et ferocia singulares, quales ipse prius ad capiendos vel propellendos leones et tigrides postulavit. Qui cæteris muneribus quasi negligenter inspectis, requisivit a missis, quas feras et bestias canes illi debellare solerent. Cumque responsum acciperet, quia cuncti quibus immisi fuissent, absque mora discerperent. Hoc, inquit, rei probabit eventus. Et ecce crastina die factus est maximus pastorum clamor a facie leonis fugientium. Quod cum in aula regis fuisset auditum, dixit ad legatos: O socii Franci ascendite in equos vestros et exite post me. Qui statim quasi nihil unquam laboris aut lassitudinis passi, alacriter sunt regem prosecuti. Cum autem ad conspectum leonis eminus licet ventum fuisset, dixit satraparum (quidam): Instigate canes vestros in leonem. Qui jussa complentes, acerrime advolantes, a Germanicis canibus Persicum leonem comprehensum Hyperboræ venæ gladiis duratis pro sanguine peremerunt. Quo viso nominis sui fortissimus heros Aaron ex rebus minimis, fortiolem Carolum deprehendens, his verbis in ejus favorem prorupit: Nunc autem cognosco quam sint vera quæ audiui de fratre meo Carolo, qui scilicet assiduitate venandi et infatigabili studio corpus et animum exercendi, cuncta quæ sub celo sunt consuetudinem habet edomandi. Quid igitur ei possum condignum rependere, qui ita me curavit honorare? Si terram promissam Abraham et exhibitam Josue, dederò illi, propter longinquitatem locorum non potest eam defensare a barbaris, vel si juxta magnanimitatem suam defendere cœperit, timeo ne finitimæ regno Francorum provinciæ discedant ab ejus imperio. Sed tamen hoc modo liberalitati ejus gratificari tentabo. Dabo quidem illam in ejus potestatem, et ego advocatus ejus ero super eam; ipse vero quandocunque voluerit, vel sibi opportunissimum videtur, dirigat ad me legatos suos, et fidelissimum me procuratorem ejusdem provinciæ redditum inveniet. Hoc ergo modo factum est, ut quod pro impossibili dixit ^b poeta:

Aut Ararim Parthibus bibet, aut Germania Tigrim,

propter industriam victoriosissimi Caroli, exitum vel reditum missorum ejus, et protectionem vel reversionem legatorum Aaron de Parthia in Germaniam, sive de Germania in Parthiam, juvenibus, pueris, et senioribus non solum possibile, sed et facillimum videretur omnino. Utrumlibet Ararim velint accipere grammatici, cum videlicet qui Rhenum, vel illum qui Rhodanum præcipat^c, quia hoc locorum confuderunt ignari. Ad hujus rei testimonium totam ciebo Germaniam, quæ temporibus gloriosissimi patris vestri Ludwici de singulis nobis^d regalium possessionem singulos denarios reddere compulsa est, qui darentur ad redemptionem Christianorum terram promissionis incolementum, hoc pro antiqua dominatione atavi vestri Caroli, avique vestri Ludwici ab eo miserabiliter implorantium.

CAPUT XV.

Predictio de Ludovico.

Et quia se obtulit occasio, ut de indicibili patre vestro incideret honoranda mentio, libet commemorare præsagium quod de illo sapientissimum constat protulisse Carolum. Nam cum natus et sex annis in domo patris cautissime nutritus sexagenariis hominibus sapientior haud immerito videretur, genitor indulgentissimus, qui hoc vix ægre expectavit ut ad conspectum avi eum perducere potuisset, assumens puerum a matre delicatissime curatum cœpit in struere quam serie vel quam timore ante impera-

Præcipit autem Arar.

CAN. Sic. et ms.

^d Fort., *huobis*. CAN. sed melius de singulis bubus vel mansis, ut habet cod. ms. BASS.

^a Ms., *Mero*.

^b VIRG. *Ecl.* 1.

^c *Leges præcipit*. Lucan. lib. VI:

Rhodanumque morantem

torem se ageret, aut forte interrogatus ei responderet, nec non et sibi ferre deberet, et sic eum ad palatium produxit. Cumque prima die vel secunda inter reliquos statores eum in præcuriosioribus oculis intreretur, dixit ad filium: Cujus est ille puerulus? Ille respondente, Quia meus et vester, si dignamini, postulavit eum dicens: Da mihi illum. Quod cum factum fuisset, deosculatum serenissimus Augustus pusionem remisit ad stationem pristinam. Ille mox dignitatem suam cognoscens, et cuiquam post imperatorem secundus manere despiciens, collectis animis, et membris compositissime collocatus æquato gradu stetit juxta patrem suum. Quod providentissimus aspectans Carolus, vocato ad se filio præcepit, ut interrogaret cognomen [*leg. cognominem*] suum, cur ita faceret, vel qua fiducia se patri æquare præsumeret. Ille vero ratione subnixum reddidit responsum: Quando, inquiens, vester eram vasallus, post vos, ut oportuit, inter commilitones meos steteram; nunc autem vester socius commilito non immerito me vobis cœquo. Quod cum Ludovicus imperatori retulisset, ille hujusmodi sententiam promulgavit: Si vixerit puerulus iste, aliquid magni erit. Quæ verba ideo de Ambrosio mutati sumus, quia Carolus, quæ dixit, non possunt examissum in Latinum converti. Nec immerito prophetiam de sancto Ambrosio, Magno accommodaverim Ludwico, qui, exceptis eis rebus et negotiis quibus respublica terrena non subsistit, conjugio videlicet usque armorum, per omnia similimus, imo etiam quantum quoque potentia regni, tantum religionis studio, si dici liceat, quodam modo major exstiterit Ambrosio, fide scilicet catholicis, Dei cultor eximius, servorum Christi socius, tutor et defensor indefessus. Quod adeo verum est, ut cum fidelis ejus, abba noster Hart. [Hartmatus], nunc autem vester inclusus, ei retulerit, quod reiculae sancti Galli non ex regalibus donariis, sed ex privatorum traditionculis collectæ, nullum privilegium aliorum monasteriorum, vel communes cunctorum populorum leges haberet, et ideo neminem sui defensorem vel advocatum reperire potuissent, ipse cunctis adversariis nostris opponens, advocatum se vilitatis nostræ coram cunctis principibus suis profliteri non erubuit. Quo etiam tempore epistolam ad vestram indolem direxit, ut per vestram auctoritatem juramento coactio [*Fort. coacto*], quæcumque opus habuerimus, licenter quærere deberemus. Sed heu, quam stultus ego, qui propter specialem bonitatem ab eo nobis præbitam, a generali et ineffabili ejus bonitate et magnitudine vel magnanimitate parum consulte, privato gaudio retrahente, digressus sum!

CAPUT XVI.

Ludovici mores.

Erat itaque vel rex vel imperator totius Germaniæ Rhetiarumque et antiquæ Franciæ, nec non et Saxonie, Turingiæ, Norici, Pannoniarum, atque omnium septentrionalium nationum; statura optimus, forma decorus, oculis astrorum more radiantibus, voce clara et omnino virili, sapientia singularis, quam acutissimo fretus ingenio, scripturarum assiduitate cumulationem reddere non cessabat. Ideoque ad anticipandas vel superandas omnes inimicorum insidias, et subjectorum litigia terminanda, fidelibus suis universa commoda providenda, incomparabili vivacitate pollebat; cunctis gentilibus circumquaque, universis anterioribus suis magis magisque terrificis subinde perseverabat; et merito, quippe qui nunquam linguam suam judicio, aut manus suas effusione sanguinis Christiani commacularet, præter ultimam necessitatem, quam prius enarrare non audeo quam aliquid parvulum Ludoviculum vel Carolastrum vobis astantem video. Postquam tamen cedere nullo unquam modo compelli potuit,

A ut quempiam condemnaret ad mortem, sed tamen hac distinctione infidelitatis vel insidiarum insimulatos coercere solebat, ut honoribus privatos nulla unquam occasione vel temporis longitudine mollitus ad pristinum gradum conscendere pateretur. Ad orationis studium et devotionem juniorum, curantque servitii divini supra omnes homines ita erat intentus, ut exemplo sancti Martini quiddam aliud ageret semper quasi præsentī Domino supplicare videretur. Carne et cibis lautioribus diebus certis abstinuit. Tempore vero litaniarum de palatio discaleatis pedibus usque ad ecclesiam pastorem, vel ad sanctum Hemerammum, si quidem esset Regenspurg [*Al. Reganesbourg*], crucem sequi solitus erat. In aliis vero locis commanentium consuetudinem non abnuebat. Oratoria nova ad Frankensford et Regenspurg admirabili opere construxit. Cum propter magnitudinem fabricæ alii lapides non sufficerent, muros urbis destrui fecit. In quarum civitatibus tantum auri circa antiquorum ossa reperit, ut non solum basilicam eandem eodem adornaret, sed et libros integros exinde conscriptos thecis ejusdem materiei, grossitudine prope digiti cooperiret. Nullus clericus, nisi legere doctus et canere, non solum cum eo manere, sed ne in conspectum ejus venire præsumpsit. Monachos vero voti sui prævaricatores ita desepit, ut observatores omni affectu dilexit. Ita omni jucunditate ac dulcedine plenus semper exstitit, ut si quis ad eum tristis adveniret, ex sola visione vel quantalacunque ejus allocatione letificatus abscederet. Quod si quid forte sinistrum aut ineptum in ejus conspectu subito fieret, vel eum aliunde comperisse contingeret, sola oculorum animadversione sic omnia correxit, ut quod de interno æternoque iudice scriptum est: *Rex, qui sedet in solio regni sui, intuitu vultus sui dissipat omne malum* [*Prov. xx*], supra fas mortalibus concessum, in illo non ambigeretur ineptum. Hæc breviter per excessum dixerim: vita comite, propitiæ Divinitate votum habens plurima de eo scribere. Ad propositum jam redeundum est.

CAPUT XVII.

Hostium infantes plectit Carolus.

Interea cum imperator Carolus propter adventantium frequentiam vel infestationem indomitissimum Saxonum, vel latrocinia piraticamque Nordmannorum, sive Maurorum, apud Aquisgrani paulo diutius concessisset, bellum autem contra Hunnos a filio ejus Pipino gereretur, exeuntes a septentrione barbaræ nationes Noricum et orientalem Franciam magna ex parte depredate sunt. Quod ille comperiens per seipsum ita omnes humiliavit, ut etiam pueros et infantes ad spatias metiri præciperet, et quicumque eandem mensuram excederet, capite plecteretur. De quo facto aliud multo majus et illustrius opus excrevit. Cumque enim sanctissimus avus imperii vestri, vita decederet, quidam gigantes, quales propter iracundiam Dei per filios Seth de filiabus Cain narrat Scriptura procreatos [*Gen. vi*], spiritu superbiæ inflati, eorum procul dubio superiores, qui dixerunt: *Quæ nobis pars in David, aut quæ hereditas in filio Isai* [*III Reg. xi*] ejus prolem habitudinis optime despicientes, singuli sibi principatum regni arripere et diadema portare conati sunt. Tunc quibus de mediocribus Dei instinctu protestantibus, quod ineluctus imperator Carolus hostes quondam Christianorum metiretur ad spatam, et ideoque quando de progenie illius aliquis spatæ longitudinis inveniri posset, ille Francis, imo Germaniæ deberet imperare, factio illa diabolica quasi fulminis ictu percussa est in diversa disiecta.

a Paulinus in Vita sancti Ambrosii: « Pater ait: Si vixerit infantulus iste aliquid magni erit. » CAn.

CAPUT XVIII.

Conjuratio adversus Carolum.

Sed extraneorum victor Carolus, a propriis est mira quidem, sed cassa fraude circumventus. Nam de Sclavis ad regna regressus, a filio per concubina progenito, nomine gloriosissimi Pippini a matre ominaliter insignito, pene captus, et quantum in e fuit, est morti damnatus. Quod hoc modo comper tum est. Cum in ecclesia sancti Petri proceribus con gregatis de morte imperatoris consiliatus fuit, finit consilio omnia tuta timens, jussit explorare, si qui usquam in angulis aut subter altaribus fuisset abs consus. Et ecce, ut timerunt, invenerunt unum cle ricum subtus altare celatum. Quem apprehendente ad jusjurandum compulerunt, ne proditor eorum, molitionis fieret. Qui ne vitam perderet, ut dictave runt, jurare non abnuvit. Sed illis recedentibus jura mentum illud sacrilegum parvipendens, ad palatium properavit. Cumque cum maxima difficultate per septem fores et ostia tandem ad cubiculum impera toris penetrasset, pulsato aditu vigilantissimum semper Carolum ad maximam perduxit admirationem, quis eo tempore cum præsumeret inquietare; præcep tit tamen feminis, quæ ad obsequium reginæ vel filiarum cum comitari solebant, ut exirent videre quis esset ad januam, vel quid inquireret: Exeuntes cognoscentesque personam vilissimam, obseratis ostiis cum ingenti risu et cachinno se per angulos, vestibus ora repressæ, conabantur abscondere. Sed sagacissimus imperator, quem nihil sub cælo posset effugere, diligenter a mulieribus exquisivit, quid haberent, vel quis ostium pulsaret; responsumque accipiens, quod quidam cocao [*Al. coccio*] derasus, insulsus, et insaniens, linea tantum et femoralibus indutus, se absque mora postularet alloqui; jussit eum intromittere; qui statim corruens ad pedes il lius cuncta patefecit ex ordine.

Nihil vero minus suspicantes, ante horam diei tertiam omnes illi conjuratores dignissima pena vel exiliis deportati sunt, aut puniti. Ipse quoque nanus et gibbosus Pippinus immanissime cæsus et detonatus ad cellam sancti Galli, quæ cunctis locis imperii latissimi pauperior visa est et angustior, castigandi gratia ad tempus aliquantulum destinatus est.

CAPUT XIX.

Pippini responsum de exacindendis Francis.

Nec multo post quidam de primoribus Francorum in prægem manus mittere voluerunt; quod cum eum minime lateret, et tamen non libenter eos perderet (quia si bene voluissent, magnum Christianis munimen esse potuissent), direxit legatos suos ad eum dem Pippinum, sciscitans ab eo, quid de his fieri oporteret. Quem cum in horto cum senioribus fra tribus (junioribus ad majora opera detentis) urticas et noxia quæque tridente extrahentem reperissent, ut usui proficua vivacius exrescere valerent, indi caverunt ei causam adventus sui. At ille ex imis præcordiis suspiria trahens, ut omnes debiles ani mosiores sanis esse consueverunt, in hæc verba re spondit: Si Carolus consilium meum dignaretur, non ad tantas deponeret injurias. Ego nihil illi demando, dicite ei quid me agentem inveneritis. At illi timen tes ne sine certo aliquo responso ad formidabilem reverterentur imperatorem, iterum atque iterum requirebant ab eo quid domino renuntiare deberent. Tunc ille stomachando: Nihil, inquit, aliud ei de mando, nisi quod facio. Inutilia recrementa extraho,

ut olera necessaria liberius exrescere valeant. Igi tur illi tristes absceserunt, quasi qui nihil rationa bile reportarent. Venientes autem ad imperatorem, et requisiti quid referrent, conquesti sunt se tanto abore et itinere ne in uno quidem sermone cer dorari potuissent: Sagacissimo autem rege per ordinem interrogante, ubi eum, vel quid agentem repererint, quidquid responsi illis reddiderit, dixerunt: In trie cio rusticano sedentem eum invenimus, et tridente areolam olerum novellantem; causamque itineris nostri revolventes, hoc solum ab eo responsum magnis flagitationibus extorquere potuimus: Nihil, aiente, aliud ei demando, nisi quod facio; inutilia recrementa extraho, ut olera necessaria liberius ex rescere valeant. Illis auditis astu non carens et sa pientia pollens Augustus, confricatis auribus et in latis naribus, dixit ad eos: Rationabile responsum, optimi vasalli, reportastis. Illis itaque de periculo vitæ tuentibus, ipse vim dictorum ad effectum perducens, cunctos illos insidiatores suos de medio viventium auferens, fidelibus suis occupata ab in fructuosos loca, crescendi et se extendendi causa concessit. Unum vero adversarium suum, qui excelsissi mum in Francia collem, et quæcumque de eo pro spicere posset, sibi in possessionem delegit, in eodem colle altissimæ trabi affixum jussit elevari. Pippinum vere nothum præcepit eligere sibi, quomodo vitam degere voluisset; qui optione concessa optavit locum in quodam monasterio tunc nobilissimo, nunc autem non incertum, de qua causa destructo; quam antea non solvam, quam Bernhardulum vestrum spatia femur accinctum conspiciam.

CAPUT XX.

De gigante.

Indignatus est autem magnanimus Carolus, quod ipse ad barbaras illas nationes sit exire provocatus, cum quilibet ducum suorum ad hoc videretur a ido neus; quod etiam ita esse ex unius provinciana lium meorum facto probabo. Erat quidam pars de Durgonum^b, juxta nomen suum, magna pars terri bilis exercitus, vocabulo eis hæretante^c, procerita tis, ut de Enachim stirpe exortus credi potuisset, nisi tantum temporum ac locorum interesset; qui quo tiescunque ad fluvium Duram^d alpinis torrentibus tumefactum, exundantemque venisset, ne cabal lum maximum in ejus non dicam fluentia, sed nec liquentia posset impellere, apprehensis habenis flui tantem post se traxit, iniquens: Per dominum Gal lum, velis nolis me sequi debebis. Is itaque cum in co mitatu Cæsaris Behemanos, Wilzos, et Avaros^e in mo dum prati siccaret [secaret], et in avicularum modum de hastili suspenderet, domum victor reversus, et a torpentibus interrogatus, qualiter ei in regione Wi nidum complaceret; illos indignatus, bisque indi gnatus aiebat: Quid mihi ranunculi illi? septem vel octo, vel certe novem de illis hasta mea perforatos, et nescio quid murmurantes, hoc illicque portare solebam; frustra adversum tales vermiculos domi nus rex et nos fatigati sumus.

CAPUT XXI.

Bellum in Normannos.

Eodem itaque tempore cum imperator Hunnorum bello extremam manum imposeret, et supradictas gentes in deditionem suscepisset, exeuntes Nordmanni Gallis et Francis magnam inquietudinem fe cerunt. Reversus autem invictissimus Carolus iti nere terrestri, quamvis multum angusto et invio, domi eos invadere molitus est^f. Sed vel Dei pro

p. 353, edit. Ingolstadt., qui unde giganti Ænotheri nomen fecerit nescio; certe cum Sangallensem no strum legisse non solum ex hoc loco, sed ex pag. 322 et 323, constat. CAN.

^e M., Bemannos, Winidos et Aures.

^f Alii, monitus.

^a M., Crederetur.

^b Durgue.

^c M., Cis Hære.

^d Forte Duranum intelligit, fluvium Gallicæ Aquitaniæ in Garunnam se exonerantem. BASN. Duram fluvium intelligo a quo Durgoria appellata est. Habet historiolam sive fabellam illam verius, Aventinus

videntia prohibente, ut, secundum Scripturam, in his experiretur Israel (Judic. iii), vel peccatis nostris obsistentibus, cuncta illius tentamenta in irritum deducta sunt; in tantum, ut ad incommoda totius exercitus comprobanda, de unius abbatibus copiis in una nocte quinquaginta boum paria repentina peste numerarentur extincta. Sapientissimus igitur Carolus ne Scripturæ imobedientis contra jactum [ictum] fluvii conaretur (Eccli. iv) destitit ab incepto. Cum vero per non modicum tempus latissimum peragraret imperium, Godefridus rex Nordmannorum, absentia ejus animatus, fines regni Francorum invasit, Mosellanumque pagum in sedem sibi præelegit. Cum vero falconem suum de aneta vellet extrahere, consecutus eum filius suus, cuius nuper matrem reliquit, et alteram super eam duxit uxorem, per medium divisit. Quo facto, sicut quondam Holoferne precepto (Judith. xv), nullus in animis aut armis, sed in solo fugæ presidio ausus est confidere. Et ita, ne exemplo ingrati Israelis contra Deum gloriaretur, absque sua industria liberata est Francia. Invictus autem nec vincendus unquam Carolus de tali quidem judicio Deum glorificavit; sed plurimum conquestus, quod propter absentiam suam aliquis de illis evaserit: Heu, pro dolor! iniquis, quod videre non merui, quomodo Christiana manus mea cum cyncephalis illis luserit.

CAPUT XXII.

Normanni piratæ.

Contigit quoque ad quamdam maritimam Gallie Narbonensis urbem vagabundum Carolum inopinato venire; ad cuius portum eo prandente, sed ignorato, piraterium a exploratores Nordmannorum fecerunt. Cumque visis navibus, alii Judeos, alii vero Africanos, alii Britannos mercatores esse dicerent, sapientissimus Carolus ex instructione vel agilitate non mercatores, sed et hostes esse deprehendens, dixit ad suos: Non istæ naves conferte mercimoniis, sed hostibus fecte sunt accerrimis. His auditis alter alterum prævenire cupientes festine properabant ad naves; sed frustra. Nam comperto Nordmanni, quod ibidem esset, ut ipsi eum nuncupare solebant, martellus Carolus, ne omnis armatura sua in illo aut retenderetur, aut in minutissimas resoluta particulas disperderet, effugio satis incomparabili, insequentium non solum gladios, sed et oculos evitarunt. Religiosissimus autem Carolus, justus et timoratus, exurgens de mensa ad fenestram orientalem constitit, et inestimabilibus lacrymis diutissime perflusus est. Cum nullus eum compellere presumeret, tandem aliquando ipse bellicosissimus proceribus suis de tali gestu et lacrymatione satisfaciens: Scitis, inquit, o fideles mei, quid tantopere ploraverim? Non hoc, ait, timeo, quod isti nugis mihi aliquid nocere prævaleant, sed nimirum contristor, quod me vivente ausi sunt litus istud attingere; et maxima dolore torqueor, quia prævideo, quanta mala posteris meis, et eorum sunt facturi subjectis. Quod adhuc fiat, Christi Domini nostri tutela prohibeat, et gladius vester in sanguine Nordostunorum duratus obsistat, adjuncto sibi mucrone Carlomanni fratris vestri, tincto quidem in eorumdem cruore, sed nunc non propter ignaviam, sed propter inopiam rerum angustiamque terrarum fidelissimi vestri Ardnoldi ita in rubiginem versus, ut tamen jussu et voluntate potentiae vestræ, haud difficulter possit ad acumen et splendorem perducī. Hic enim solus ramusculus cum tenuissima bennolini^a astula de fecundissima L. c radice sub singulari cacumine protectionis vestræ populascit [pullulascit]. Etenim ergo de proavovestro Pipino in historia vestra cognovimus aliquid inseratur, quod, concedente clementia divina, mox futurus Carloaster aut Ludwicus vester.

^a Quidam, piratarum.^b Germanice bennlin.

CAPUT XXIII.

Leo occisus a Pipino.

Longobardis vel cæteris hostibus Romanos instantibus, miserant legatos suos ad eundem Pipinum, ut propter amorem sancti Petri sibi quantocius in auxilium venire dignaretur. Qui absque mora subjugatis hostibus, orationis tantum gratia Romam victor ingreditur; et a civibus hac laude suscipitur: Cives apostolorum et domestici Dei advenērunt hodie portantēs pacem, et illuminantes patriam; dāto pacem gentibus, et liberare populum Domini. Cujus vim carminis et originem quidam ignorantes^a, hoc in natalitiis apostolorum canere consueverunt. Ipse vero invidiam Romanorum, imo, ut verius loquat, Constantinopolitanorum declinans, mox in Franciam revertitur. Comperito autem quod primates exercitus eum clanculo desipientes carpere solerent, præcepit adduci taurum magnitudine terribilem et animis indomabilem, leonemque ferocissimum in illum dimitti, qui impetu validissimo in eum irruens, apprehensa cervice tauri, projecit in terram. Tunc rex dixit ad circumstantes: Abstrahite leonem a taurō, vel occidite eum super illum. Quo spectantes ad alterutrum congelatisque præcordiis pavefacti, vix hæc singultando mussitare potuerunt: Domine, non est homo sub cælo qui hoc audeat attentare. Non ille confidentior exurgens de throno et extracta spata per cervicem leonis cervicem tauri divisit ab armis; et spata in vaginam remissa consedit in solio: Videtur vobis, inquit, utrum dominus vester esse possimus? Non audistis, quid fecerit parvus David ingenti illi Goliath, vel brevissimus Alexander procerissimis satellitibus suis? Tunc quasi tonitru percussu ceciderunt in terram, dicentes: Quis nisi insaniens dominationem vestram mortalibus imperare detrectatur?

CAPUT XXIV.

De balneis Aquensibus.

Non solum contra bestias et homines talis exstitit, sed etiam contra spirituales nequitias inauditum certamen exercuit. Nam cum Aquisgrani thermis nondum edificatis calidi saluberrimique fontes ebullirent, jussit camerarium suum prævidere, si fontes purgati essent, et ne quis ignotus ibi dimitteretur. Quod cum factum fuisset, assumpto rex gladio, in linea ex subalaribus properavit ad balneum, cum repente hostis antiquus eum quasi perempturus aggredditur; rex autem crucis signo munus nudato gladio umbram in humana advertens effigie, invincibilem gladium ita terre infixit, ut diutino luctamine vix eum revocaverit. Quæ tamen umbra tantæ crassitudinis erat, ut cunctos illos fontes tabo et cruore abominandaque pinguedine deturparet. Sed nec his motus insuperabilis Pippinus dixit ad cubicularium: Non sit tibi cura de talibus, fac effluere infectam illam aquam, ut in ea, quæ pura manaverit, sine mora lavari queam.

CAPUT XXV.

Proposueram quidem, imperator Auguste, de solo proavo vestro Carolo, omnia vobis scientibus quæcunque fecit, brevem narratiunculam retexere; sed cum ita se obtulerit occasio, ut necessario memoria fiat gloriosissimi patris vestri Ludwici, cognomento Illustris, et religiosissimi proavivi vestri Pippini junioris, de quibus propter ignaviam modernorum grande silentium est, omnia intacta præterire nefarium iudicavi. Nam de majore Pippino integrum pene librum doctissimus Beda in ecclesiastica proculdum historia. His itaque per excessum commemoratis ad cognominalem vestrum illustrem Carolum olorinus jam redeat natus. Sed si bellicis rebus ab eo gestis aliquid non subtraxerimus, nunquam ad quotidianam

^a Ludovici.^b M., Nescientes quidam

ejus conversationem revolvendam reducimur. Quapropter quæ concurrunt in presenti quam strictissime potuero memorabo.

CAPUT XXVI.

Carolus Roman petiit.

Post mortem victoriosissimi Pippini cum iterato Longobardi Romam jam inquietarent, invictus Carolus, quamvis in cisalpinis partibus nimium occupatus, iter in Italiam haud seganter arripuit, et incruento bello, siye spontanea deditione humiliatos in servitium accepit Longobardos; et in firmitatis gratiam, ne unquam a regno Francorum discernent, vel terminis sancti Petri aliquam irrogarent injuriam, filiam Desiderii Longobardorum principis duxit uxorem. Quæ non post multum temporis, quia esset clinica* et ad propagandam prolem inhabilis, judicio sanctissimorum sacerdotum, relicta, velut mortua, iratus pater, juramento sibi provinciales astringens, ipseque in muris Ticinensibus se concludens, invincibili Carolo rebellare disposuit. Quod ille pro certo compertis illuc iter acceleravit. Contigit autem ante aliquot annos quemdam de primis principibus nomine Oggerum offensam terribilissimi imperatoris incur-rere, et ob id ad eundem Desiderium confugium facere. Audito autem adventu metuendi Caroli ascenderunt in turrim eminentissimam, unde longe lateque prospicere venientem potuissent. Apparentibus vero impeditis, quæ expeditiora Darii vel Julii fuissent expeditionibus, dixit Desiderius ad Oggerum: Estne Carolus tanto exercitu? At ille respondit: Non adhuc. Videns vero exercitum popularum de latissimo imperio congregatum, diluante pronuntiavit ad Oggerum: Vere in his copiis Carolus exultat. Respondit Oggerus: Sed non adhuc, neque adhuc. Tunc æstuare cepit et dicere. Quid faciemus, si plures cum eo venerunt? Dixit Oggerus: Videbis qualis ille veniat. De nobis autem nescio quid fiat. Et ecce ista sermocinantibus apparuit schola vocationis [vacationis] semper ignara; quam videns Desiderius stupefactus: Iste est, inquit, Carolus. Et Oggerus: Non, inquit, adhuc. Post hanc cernuntur episcopi abbatesque, et clerici, capellani cum comitibus suis; quibus aspectis hæc vix ægre jam lucis inimicus, mortisque Desiderius singultando blateravit: Descendamus et abscondamur in terra a facie furoris adversarii tam immanis. Ad quæ retulit extumescens Oggerus, rerum et apparatus incomparabilis Caroli quondam expertus, et in meliori tempore assuetissimus: Quando videris, inquit, segetem campis inhorrescere, ferreum Padum et Ticinum marinis fluctibus ferro nigrantibus muros civitatis inundantes, tunc est spes Caroli venientis. His necdum expletis, primum ad occasum circino vel Borea cepit apparere quasi nubes tenebrosa, quæ diem clarissimam horrentes convertit in umbras. Sed propiante paululum imperatore, ex armorum splendore dies omni nocte tenebrosior orbata est inclinis. Tunc visus est ipse ferreus Carolus ferrea galea cristatus, ferreis manicis armillatus, ferreo thorace ferreum pectus humerosque Platonice tutatus, hasta ferrea in altum subrecta sinistra impletus, nam dextera ad invictum chalybem semper erat extensa; coxarum exteriora, quæ propter faciliorem ascensum in aliis solum loricæ nudari, in eo ferreis ambiebantur bracteolis. De ocreis quid dicam? quæ et cuncto exercitui solebant ferreæ semper esse usui. In clypeo nihil apparuit nisi ferrum. Caballus quoque illius animo et colore ferrum retinebat. Quem habitum cuncti præcedentes, universi ex lateribus ambientes, omnesque sequentes, et totus in commune apparatus juxta possibilitatem erat imitatus. Ferrum campos et pla-

teas replebat; solis radii reverberabantur acie ferri; frigido ferro honor a frigidiori deferebatur populo; splendidissimum ferrum horror expalluit cloacarum. O ferrum, heu ferrum! clamor confusus insonavit civium. Ferro contremuit firmitas murorum, et juvenum, consilium ferro deperit seniorum. His igitur, quæ ego balbus et edentulus, non ut debui circuitu tardiore diutius explicare tentavi, veridicus speculator Oggerus celerrimo visu contuitus, dixit ad Desiderium: Ecce habes quem tantopere perquisisti; et hæc dicens pene exanimis cecidit. Sed quia ipso die vel propter amentiam, vel propter aliquam spem resistendi cives urbi cum suscipere noluissent, dixit artificiosissimus Carolus ad suos: Faciamus hodie aliquid memorabile, ne diem istum otiosi transexisse vituperemur; acceleremus efficere unum oratoriorum, in quo si nobis citius apertum non fuerit, judicis servitiis insistere debeamus. Et hæc voce omissa, alius alio discurrentes, calcem et lapides, alii vero ligna vel pigmenta congregantes, artificibus semper eum comitantibus, attulerunt. Qui a quarta diei hora ante duodecimam talem basilicam muris et tectis, laquearibus et picturis auxiliante et tironum manu militumque construxerunt, ut nulli adhuc eam cernenti, nisi per annum integrum fieri posse credatur. Postea vero die quinta facilitate quibusdam civium sibi aperire volentibus, quibusdam, licet frustra, rebellare, vel, ut verius dicam, se includere volentibus, absque cruoris effusione, sola tantum industria, civitatem superaverit, cepit, possederit, illi scribendum relinquo, qui non aliquo amore, sed questus tantum gratia vestram celsitudinem comitantur.

CAPUT XXVII.

Caroli vestes.

Exin ad ulteriora progressus venit religiosissimus Carolus ad urbem Furiolanam, quam qui sibi scilicet videntur, Forum Julienne nuncupant. Contigit autem, ut eodem tempore episcopus civitatis illius, aut, ut modernorum loqui consuevit, patriarcha oecumæni vix propinquaret. Ad quem cum religiosissimus Carolus visitandi gratia properaret, ut successorem suum ex nomine designare deberet, ille religiose admodum ex imis præcordiis suspiria trahens: Domine, inquit, episcopatum istum diu sine aliqua utilitate vel profectu spiritali retentum, judicio divino et vestre dispositioni relinquo, ne ad cumulum peccatorum quem vivens exaggeravi, etiam mortuus aliquid superinjecere apud inevitabilem et incorruptum judicem deprehendar. Quod sapientissimus Carolus ita cepit, ut eum antiquis Patribus non immerito coequandum judicaverit. Cum autem in eadem regione aliquantisper demoratus fuisset exercitatus in exercitibus Francorum Carolus donec episcopo decedente dignum ei successorem substitueret, quadam festiva die post missarum celebrationem dixit ad suos: Ne otio torpentes ad ignaviam perducamur, eam venatum donec aliquid capiamus, et singuli in eodem habitu pergamus, quod nunc induti sumus. Erat autem imbrifera dies et frigida, et ipse quidem Carolus habebat pellicium herbicinium, non multum amplioris pretii quam erat roccus ille sancti Martini, quo pectus ambiat, nudis brachiis Deo sacrificium obtulisse astipulatione divina comprobatur. Ceteri vero ut pote feriatis diebus, et qui modo de Papia venissent, ad quam nuper Venetici de transmarinis partibus omnes Orientalium divitias advectassent, phœnicum pellicibus avium serico circumdatis, et pavonum collis cum tergo et clunis, mox florescere incipientibus, tyria purpura, vel diacedrina litra decoratis. Alii de lodicibus, quidam

* Notandus hic locus de causa divortii inter Carolum Magnum et filiam Desiderii, quæ a nullo veterum quod sciam prodita est. Baron. an. 774 eam se ignorare profitetur. Clinica interpretor quomodo

Baronius in epistola quam ipse Gregorio II, alii III, tribuit an. 736: Si mulier infirmitate correpta non valuerit debitum viro reddere, etc. CAN.

de gliribus circumamicti procedebant, saltusque peragrantes ramis arborum spinisque et tribulis lacerati, vel imbribus infusi, tum etiam sanguine ferarum pellumque volutabro fœdatis remeabant. Tunc astutissimus dixit Carolus: nullus nostrum pellicium suum extrahat, donec cubitum camus, ut in nobis ipsis melius siccare possint. Quo jussu singuli corpora magis quam indumenta curantes, usquequaque locos inquirere et calefieri studebant, ac mox reversi et in ministerio ejus usque ad profundam noctem persistentes, ad mansiones remittebantur. Cumque tenuissimas illas pelliculas, vel tenuiores brandeas extrahere cepissent, rugarum et contractionum rupturas quasi virgarum in ariditate fractarum procul audiri fecerunt, gementes et suspirantes, conquiescentesque se tantum pecunie sub una die perdidisse. Præceptum vero ab imperatore susceperant, ut in eisdem pellicibus crastina die se illi præsentarent. Quod cum factum fuisset, et omnes non in divinis resplenderent, sed pannis et decolori fœditate horrerent, dixit industria plenus Carolus ad cubicularium suum: Tere illud pellicium nostrum inter manus, et affer in conspectum vestrum. Quo integerrimo et candidissimo allato, assumens illud inter manus et cunctis astantibus ostendens, hæc pronuntiavit: O stolidissimi mortaliū, quod pellicium modo pretiosius et utilius? istudne meum uno solido comparatum, an illa vestra non solum libris, sed et multis cœmpta talentis? Tunc vultibus in terram declinatis terribilissimam ejus animadversionem sustinere nequibant. Quod exemplum religiosissimus pater vester non semel, sed per totam vitam suam ita imitatus est, ut nullus, qui ejus agnitione et doctrina dignus videbatur, aliquid in exercitu contra hostem, nisi tantum arma militiæ et lanea vestimenta cum lineis portare præsumeret. Quod si quisquam inferioris disciplinæ illius ignarus de serico, auro, vel argento circa se habens cum forte incurrisset, his verbis increpatus et melioratus, imo sapientior effectus abscessit: O te his aureum, ecceum, o te argenteum, o te totum coccinum! miser et infelix, non tibi sufficit ut tu solus vel sorte belli intercas? quin etiam et res, quibus anima tua redimi valeret, in manus hostium tradas, ut de his simulacra gentium adornentur.

CAPUT XXVIII.

Ludovici vires.

Quantum vero a prima ætate usque ad septuagesimum annum ferro gauderet invictissimus Ludovicus, quantum ante Nordmannorum legatos spectaculum de ferro faceret, melius hoc vobis scientibus replicabo. Cum reges Nordmannorum singuli pro devotione sua aurum illi et argentum et pro sempiterna subjectione vel dedicatione gladios suos ipsi dirigerent, præcepit rex, ut pecunia quidem in pavimentum proficeretur, et a nullo nisi indignanter aspiceretur, sed potius ab omnibus velut lutum conculcaretur. Gladios vero sublimi solio residens sibi attentandos jussit afferri. Porro legati metuentes, ne quid sinistrae suspitionis contra eos possit oriri, eo modo, quo solent ministri dominis suis cultellos de summis oris præbere, ita spatia imperatori cum sui periculo porrigebant. Quarum illa cum unam de capulo acceptam, et ab extremitate ultima ad summum curvare niteretur, inter fortiores ferro manus disrupta est. Tunc unus de missis suam de vagina protrahens, ministrantique more ad ipsius obsequiam protendens: Domine, inquit, ut credo, et flexibilis et rigida invenietur ista spata ad votum victoriosissimæ dexterae vestrae. Qua Cæsar accepta et vere Cæsar, juxta vaticinium Isaie: *Attendite ad petram, unde excisi estis* (Isai. LI), devota Germaniæ populositatem, singularis divinitatis officio, in antiquos hominum artus et animos exsurgens, ab ora ultima capulos tenus in modum viminis contraxit, et sensim ad statum pristinum redire permisit. Tum legati semet aspectan-

tes, et ad alterutrum obstupescences: O, inquit, principibus nostris tam vile videretur aurum, et ferum tam pretiosum! Et, quia de Nordmannis mentio incidit quanti fidem habeant et baptismum in temporibus avi vestri, gestis paucis evolam.

CAPUT XXIX.

Normanni baptismum contemnunt.

Ut post mortem bellicosissimi David multo tempore finitimæ gentes manu fortissima subjugatae ejus imperio, filio Salomoni pacifico tributa dependerunt, ita propter timorem et tributa Augustissimo imperatori Carolo persoluta filium ejus Ludovicum gens immanissima Nordmannorum simili veneratione solebat honorare; quorum legatos religiosissimus imperator tandem aliquando miseratus, interrogatos si Christianam religionem suscipere vellent, et responso accepto quia semper et ubique atque in omnibus essent obedire parati, jussit eos in, ejus nomine baptizari, de quo doctissimus ait Augustinus: Si non esset Trinitas, non dixisset Veritas: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Qui a primoribus palatii quasi in adoptionem filiorum suscepti, de camera quidem Cæsaris candidatum, a patris vero suis habitum Francorum in vestibus pretiosis et armis cæterisque ornatis acceperunt. Quod cum diutius actitaretur, et non propter Christum, sed propter commoda terrena ab anno in annum multo plures jam, non ut legati, sed ut devotissimi vasalli ad obsequium imperatoris in sabbato sancto Paschæ festinarent occurrere, contigit, ut quodam tempore usque ad Ludovicum venissent. Quos imperator interrogatos, si baptizari votum haberent, et confessos jussit aqua sancta sine mora perfundi. Cumque tot lineæ vestes non essent in promptu, jussit incidi camisia et in modum sepium consui, vel in modum vitium pastinari. Quarum cum una cuidam seniorum illorum repente fuisset imposita, et ille eam curiosioribus oculis ex tempore contemplatus fuisset, jamque indignatione non modica, mente concepta, dixit ad imperatorem: Jam vicies hic lotus sum, et optimis candidissimisque vestibus indutus: et ecce talis saccus non milites, sed subulos concedet: et nisi nuditatem erubescerem meis privatus, nec a te datis conlectus, amictum tuum cum Christo tuo tibi relinquerem. Tanti pendunt hostes Christi, quod ait Apostolus Christi: *Omnes qui in Christo baptizati estis, Christum induistis* (Galat. III). Et illud: *Quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus* (Rom. VI). Et quod maxime contra contemptores fidei violatoresque sacramentorum vigilat: *Rursum crucifigentes sibi Filium Dei, et ostentantur habentes* (Hebr. VI). Quod utinam apud gentiles tantum et non etiam inter eos qui Christi nomine censentur, sæpius inveniretur.

CAPUT XXX.

Ludovici juris amator.

Adhuc referendum est de bonitate Ludovici prioris et sic ad Carolum remeandum. Quietissimus imperator Ludovicus a cunctis hostium incursionibus immunis, religionis tantum operibus, orationibus scilicet, eleemosynis causisque audiendis, et justissime determinandis insudabat. In quo negotio tantum et ingenio et usu exercitatus erat, ut cum ei quidam in similitudine Achitophel (*II Reg. xv*), pro angelo habitus a cunctis, illudere tentavisset, hujusmodi responsum comi vultu, blandissimæque voce, sed mente aliquantulum commota responderet: O sapientissime Anselme, si fas sineret, dicere auderem, quod tramite non recto incedis; ex qua die idem juridicus ab universis est pro nihilo deputatus.

CAPUT XXXI.

Eleemosynas distribuit.

Eleemosynis vero intentus erat misericordissimus Ludovicus, ut eas non solum in conspectu suo, sed et

per se ipsum fieri maluisset. Insuper et ubi ipse absens fuisset, ita pauperum causas moderari decrevit, ut uni ex eis, qui ex omni parte debilis, sed animosior cæteris videbatur, ipsorum commissa, furtorum redditiones, injuriarum vel læsionum taliones, in maioribus etiam commissis membrorum abscissiones, aut truncationes capitum, nec non et suspensiones corporum per eum fieri præciperet. Qui constitutus ducibus, tribunis et centurionibus eorumque vicariis, rem sibi delegatam haud segniter implevit. Ipse autem clementissimus Augustus, in cunctis illis Dominum Christum veneratus, eis alimenta et quibus tegerentur, impendere nunquam destitit, et præcipue in illa die, qua Christus mortali tunica exutus incorruptibilem resumere parabat. In qua etiam cunctis in palatio ministrantibus et in curia regia servantibus juxta singulorum personas donativa largitus est, ita ut nobilioribus quibuscumque aut baltheos aut fasci-
lones pretiosissimaque vestimenta a latissimo imperio perlata distribui juberet; inferioribus vero saga Fresonica omnimodi coloris darentur; porro custodibus equorum, pistoribusque et coquis indumenta lineæ cum lanceis spatiasque [Fort. spatiasque] prout opus habebant, projicerentur. Cumque jam nullo indigente, secundum Actus et dicta apostolica, esset in omnibus gratia magna (Act. IV), quando et pauperes pannosi jucundissime dealbati Kyrie eleison Ludwico beato per latissimam curtem vel curticulas Aquarum grani, quas Latini usitatius porticum nomine vo-

a Videntur quædam deesse.

A cant, usque ad cælum voces efferrent, et qui poterant de militibus pedes imperatoris amplectentibus, aliis eminus adorantibus, jam Cæsare ad ecclesiam procedente, quidam de scurris joculariter inquit: O te beate Ludwice, qui tot homines una die vestire potuisti, per Christum, nullus in Europa hodie plures vestivit, quam tu, præter Attonem. Cumque ab eo imperator quæreret, quomodo ille vestire potuisset, munus, quasi gaudens, si imperatorem in admirationem vertisset, cum cachinno intulit: Hodie, inquit, ille nova indumenta largitus est plurima. Quod dulcissimi gestus imperator blande pro ludo, et ineptus ut erat vultu, percipiens, humili devotione ecclesiam intravit, in qua ita timorate se gessit, quasi ipsum Dominum Jesum Christum præ oculis corporalibus habere videretur. Qui etiam omni tempore non pro aliqua necessitate, sed pro largiendi occasione singulis sabbatis balneari, et cuncta quæ deposuerat, præter gladium et baltheum, apparitoribus suis dare consueverat. Quæ ejus liberalitas usque ad infimos etiam pervenit, adeo ut Stracholto vitreariorum servi sancti Galli totam vestituram suam tunc sibi servienti præciperet dari. Quod cum erronei militum vasalli cognovissent, ei juxta viam insidias ponentes spoliare moliti sunt. Quibus cum idem diceret: Quid facitis vitreariorum Cæsaris vim inferentes? Responderunt: Officium quidem tuum habere te permittimus.
.....

GENEALOGIA CAROLI MAGNI,

AUCTORE ANONYMO,

Scripta anno Domini 867, et a Canisio primum ex ms. sancti Galli edita.

CANISIUS LECTORI.

Non magni momenti dices esse hanc schedam genealogicam tam brevem, tam nullo auctore præsignem. Ita est. Attamen non digna est perire, quippe quæ se sua antiquitate commendet, scripta anno 867. Ab interitu hic vindico. Hoc unum in hac editione consilium. Quod autem Carolus Magnus hic mortuus dicitur anno 815, est plane contra sententiam communem, quæ in annum 814 consentit.

INCIPIT

COMMEMORATIO GENEALOGIE CAROLI IMPERATORIS.

ANSPERTUS, qui fuit ex genere senatorum, præclarus vir atque nobilis, in multis divinis pollens, accepit filiam HLOTHARI regis Francorum ad conjugem, nomine BLICHLT, et habuit ex ea filios tres et filiam unam: primogenitus ipsius ARNOLDUS nominatus est; secundus FERIOLUS; tertius MODERICUS; et filia ipsius TARSICIA. FERIOLUS quidem episcopus effectus est, in Uccesiu civitate martyrio coronatus est, ibique requiescit in pace. MODERICUS vero in Harisio episcopus est ordinatus, ibique confessor Christi requiescit in pace, ubi Deus pro ejus meritis multa

C miracula operatur. TARSICIA virgo Christi in virginitate sua perseverans, in Rodinis civitate requiescit: pro cuius meritis ibidem Christi virtus quotidie ostenditur: quæ etiam fertur mortua mortuos suscitasse. ARNOLDUS primogenitus ipsius genuit dominum ARNULFUM; dominus ARNULFUS genuit FLODULFUM et ANSKISUM. FLODULFUS divina annuente gratia episcopus ordinatus est. ANSKISUS genuit PIPINUM. PIPINUS genuit CAROLUM. CAROLUS vero genuit dominum regem PIPINUM. Dominus PIPINUS genuit Cæsarem gloriosum ac principem nobilissimum CAROLUM.

ANNO incarnat. Domini nostri Jesu Christi 815 CAROLUS omnium Augustorum optimus, ad Aquasgrani v Kal. Febr., hora diei tertia, de hoc sæculo migravit, qui regnavit annos 47. Decessit autem anno ætatis suæ 72.

Et suscepit HLUDOVICUS filius ejus eodem anno imperium, qui regnavit annos 26, id est, usque ad annum incarnationis Domini nostri Jesu Christi 840. Decessit autem xii Kal. Jul. in insula Rheni, juxta palatium in Ingilnheim.

Post quem HLUDOVICUS filius et æquivocus ejus in orientali Francia suscepit imperium: qui anno præsentis, id est, incarnationis Domini nostri Jesu Christi 867, 27 annos regnare videtur.

ANNALES VETERES FRANCORUM.

(Ex Marten., Collectio amplissima.)

OBSERVATIO PRÆVIA.

Quos hic sistimus veteres annales Francorum nobis exhibuit codex antiquus olim monasterii Ripuollensis, deinde Stephani Baluzii, a quo regiam in bibliothecam transiit. Eorum auctor anonymus Caroli Magni

avorumque ejus præclara facinora ab anno 670 ad 815 describere sibi proposuit, simplici quidem stylo, pro more illorum temporum, sed ad persuadendum accommodato: cum ea præsertim narret quæ aut a probatissimis auctoribus acceptæ, aut suis viderat oculis. Etatem suam prodiit ipsemet, cum Caroli Magni res præclare gestas prosecutus, excusat sese, quod de ejus nativitate, infantia atque etiam pueritia nihil sit dicturus. Quia, inquit, neque quisquam modo superesse invenitur, qui horum se dicat habere notitiam. Quibus ex verbis dno maxime licet inferre: unum, auctorem hos ad scribendos Annales statim a Caroli Magni obitu calamo manum admovisse, cum jam superesset nullus ex his qui infantem aut puerum viderant, per plures vero viverent qui adolescentem et virum; alterum, ineptum judicasse ea quorum notitiam certam ab oculatis testibus non accepisset, referre.

Porro cum magnam hi Annales affinitatem habeant cum Chronico Moissiacensis monasterii, ab Andrea Chesnio tomo III hist. Francorum vulgato, ejusque passim verba referant, dubit aliquandiu hæsimus an eos prelo committeremus. Verum re mature discussa, atque utroque opere inter se diligenter collato, primo invenimus, plura in codice Moissiacensis Chronici, ipso fatente Chesnio, desiderari fôlia, quæ tertiam aut quartam hujus operis partem conficere possunt. Secundo, plures in nostro codice articulos a Moissiacensi omnino diversos contineri; tandem ea ipsa de quibus inter eos codices convenit, sæpe inter se discrepare, adeo ut quod in nostro clarum et apertum est, id sit in Moissiacensi perobscurum. Quibus adducti rationibus novum nec spernendum opus judicavimus eruditis viris non invidendum. Quæ vero ab anno 815 ad 840 sequuntur, ab aliquo Anianensi monacho addita censemus.

INCIPIT GENEALOGIA,

ORTUS, VEL ACTUS SIVE VITA CAROLI GLORIOSI ATQUE PISSIMI IMPERATORIS.

In temporibus illis, anno ab incarnatione Domini 670, decedentibus regibus de Gallia, Pipinus et Martinus potentissimi duces dominabantur in Austria. Hi duces in odium versi contra Ebroinum præfecum Gallie aciem dirigunt, contra quos Theodericus rex Francorum et Ebroinus præfectus cum hoste ecurrerunt loco nuncupante Locustio*, simulque conjuncti se invicem cæde magna prosternunt, corruique ibi infinita turba populi. Austrasii victi in fugam versi, Ebroinus eos cæde crudelissima insecutus, maxima parte ex illa regione vastata. Martinus per fugam elapsus, Lauduno ingressus, illic se reclusit: Pipinus vero altrinsecus evasit. Ebroinus itaque, patrata victoria, reversus est, veniens cum exercitu Herciaco^a villa, ad Martinum nuntios misit, et data sacramenta, ut cum fiducia ad regem Theodericum veniret, hoc dolose ac fallaciter super capias vacuas se jurante^c. Martinus eos credens, Herciaco^d villa veniens, ibique cum sociis suis interfectus est. Ebroinus itaque magis ac magis Francos opprimens, dum Ermefredo Franco insidias pararet, Ermefredus quoque elam super eum consurgens atrociter, præfatum Ebroinum interfecit, ad Pipinum in Austria fugiens evasit. Franci quoque consilio accepto Warathoni virum illustrem in loco Ebroini cum jussione regis majorem domus constituunt. Accepit ipse Waratho inter hæc obsides a prædicto Pipino, et pacem cum eo iniit. Erat enim eadem Warathoni filius efficax industriusque, feroci animo et acerbis moribus, insidiator patris sui, eumque ab honore supplantans. Eratque nomen ei Gislamaris, cui beatus Audoenus Rothomagensis episcopus prohibuit ne hanc nequitiam contra patrem suum inferret: quod ille audire contempsit. Fueruntque inter ipsum Gislamarem et Pipinum bella civilia et multa discordia: qui ob injuriam patris et alia crudelia peccata a Deo percussus, iniquissimum spiritum exhalavit, iuxta quod sanctus Audoenus ei prædixerat. Illoque defuncto, Waratho iterum honore pristino nactus est. In his diebus beatus Audoenus Rothomagensis episcopus plenus ætærum ac virtutibus præclarus, Chilpicio villa regali in suburbano Parisiorum civitate migravit ad Dominum. Succedente quippe curriculo

A temporum prædictus Waratho defunctus est.

Franci in diversa oberrantes, Berthecarium in majorem dominatum constituunt. In illis diebus Pipinus ab Austria consurgens cum exercitu contra Theodericum regem Francorum et Berthecarium aciem dirigit, convenientibus ad prælium in loco nuncupato Textritio, illisque inter se belligerantibus, Theodericus et Berthecarius terga verterunt. Pipinus quoque victor exstitit. Succedente itaque tempore^e Berthecarius ab adulatoribus suis occiditur.

Post hæc Pipinus sub Theoderico rege cepit esse principali regimine majordomus. Theasauris acceptis, Nordverto quodam de suis cum rege relicto, ipse in Austria meavit. Erat quippe Pipino principi nobilissima uxor et sapiens nomine Plectrudis. Ex ipsa genuit filios duos. Nomen majoris Drochus et nomen minoris Grimaldus. Drochus ducatum Campanie cepit.

Eo tempore Theodericus rex obiit regnavitque annis 19^f. Chlodoveus filius ejus puer regalem sedem suscepit, regnavitque annos duos; post quem^g Childebertus frater ejus in regno statutus est. Grimaldus filius Pipini junior in aula regis Childeberti majordomus effectus est. Grimaldus quoque genuit filium ex concubina Theodaldo nomine. Eo tempore Drochus filius Pipini defunctus est, habensque Pipinus præfatus princeps filium ex alia conjuge, nomine Alpaige^h, Carolum nomine, virum elegantem, egre-gium atque utilem.

ORTUS CAROLI VETULI.

Pipinus princeps multa bella gessit contra gentes plurimas.

Anno Incarnationis Dominicæ 710 Pipinus migravit in Allamannia.

Anno 711 aquæ inundaverunt valde. Tunc enim bonæ memoriæ gloriosus Childebertus justus migravit ad Dominum anno 12ⁱ regni sui, regnavitque Dagobertus filius ejus pro eo anno 715.

C Igitur Grimaldus habebat uxorem nomine Thulsinda, filia Rathbodis ducis gentilis. Egrotante i quippe Pipino principe, dñm ad eum visitandum ipse accessisset, in basilica sancti Lamberti Leodico

^a Chronicon Moissiacense, Lucifao.

^b Moiss. Chron., Creiaco, pro quo ms. habet Herciaco.

^c Moiss., se jurant.

^d Moiss., male, ab Herciaco pro ad Herciacum.

^e Moiss., cedendum itaque tempori.

^f Moiss., annis 16.

^g Moiss., postquam, male.

^h Moiss., Alpagede.

ⁱ Fortè 16. Moiss. legit anno 18.

^j Moiss. legit ante, quod verbum alium omnino sensum efficit, sed nostri codicis lectionem confirmant Annales Metenses.

peremptus est a Ragnario a gentile. Theodaldus vero filius ejus, jubente avo suo, in aula regis honore patris sublimatur.

Anno 814 Pipinus febre valida correptus obiit. Obtinuerat principatum annis 27. Plectrudis relicta Pipini cum nepote suo Theodaldo vel Dagoberto rege cuncta gubernat sub discreto regimine.

Anno 815 Franci denuo in Cotia silva contra Theodaldum vel Austrasios irruerunt, ac sese mutuo durissima cade prosternunt. Theodaldus autem per fugam lapsus creptus est. Ipsoque fugato, Raganfredum majorem domus elegerunt. Qui commoto a rege Dagoberto exercitu, Carbonariam silvam transeuntes usque Mosam fluvium terram silvasque vastantes succederunt, cum Radhode duce gentili amicitias ferunt. Carolus vero filius Pipini his diebus a Plectrude sub custodia tenebatur, sed auxiliante Domino, vix evasit.

Eo tempore Dagobertus rex aegrotans, mortuus est anno 6 regni sui. Franci vero Daniele quondam clericum, caesarie capitis crescente, in regem stabilunt, atque Chilpericum nuncupant. Sema rex Saracenorum post ix anno quam in Spania ingressi sunt Saraceni, Narbonam obsidet, obsessamque capit, virosque civitatis illius gladio perimi jussit. Mulieres vero vel parvulos captivos in Spaniam ducunt, et in ipso anno mense tertio ad obsidendam Tolosam pergunt: quam dum obsiderent, exiit obviam eis Eudo princeps Aquitaniae cum exercitu Aquitanorum vel Francorum, et commisit cum eis praelium, et dum praeliare cœpissent, terga versus est exercitus Saracenorum, maximaque pars ibi cecidit gladio. Ambia rex Saracenorum cum ingenti exercitu post v anno Gallias aggreditur, Carcassonam expugnat, et capit, et usque Nemauso pace conquisivit, et obsides eorum Barchinona transmittit.

Anno 716 Franci exercitum movent, usque fluvium Mosam contra Carolum dirigunt, et ex alia parte Frisiones cum Rathbode duce consurgunt. Carolus quoque super Frisiones irruens, maximum dispendium de exercitu suo perperussus, atque per fugam dilapsus abscessit.

Anno 717 iterum Chilpericus cum Raganfredo vel Francis hoste commoto, Ardinnam silvam ingressus, usque Rhenum fluvium vel Colonia civitate pervenerunt, vastantes terras. Thesauo multo a Plectrude matrona accepto, reversi sunt. Sed in loco qui dicitur Amblava, Carolo in eos irruente, maximum dispendium perperussus sunt.

Eodem tempore praedictus vir Carolus exercitu commoto, iterum contra Chilpericum et Raganfredum consurgens, contra quem illi hostem colligit, bellum preparantes accelerant; sed pacem Carolus postulat: illisque contradicentibus, ad praelium egressi sunt in loco qui dicitur Vitiaco, Dominica die illucescente, xii Kalendas Aprilis: illisque fortiter bellantibus Chilpericus cum Raganfredo terga vertit. Carolus victor extitit, regiones illas vastatas atque captivatas. Itemque cum multa praeda in Austria reversus, Colonia civitate veniens, ibique seditionem movit, cum Plectrude matrona discepsavit, et thesauros patris sui sagaciter recepit, regemque ibi statuit nomine Clotarium. Chilpericus itaque vel Raganfredus Eudonem ducem expetunt in auxilium, qui movens exercitum contra Carolum perrexit. At ille constanter occurrit ei intrepidus. Sed Eudo fugiens, Parisius civitate regressus, Chilpericum regem cum thesauris regalibus sublatum ultra Ligerim recessit. Carolus enim persecutus non reperit eum. Clotarius quidem memoratus rex eo anno obiit. Interea Radbodus rex moritur, annoque insequente Carolus le-

gationem ad Eudonem dirigens, amicitiasque cum eo faciens: ille vero Chilpericum regem cum multis muneribus reddidit. Mortuus quidem est Novicino civitate, regnavitque annis 5. Franci vero Theodosium filium Dagoberti regis junioris super se statuunt in regem.

Anno 725 Saraceni Augustudunum civitatem destruxerunt iv feria, xi Kalendas Septembris, thesauroque civitatis illius capientes, cum praeda magna Spania redeunt.

Anno 731 Carolus vastavit duas vices ultra Ligerim, et Raganfredus moritur.

Anno 732 Abderamam rex Spanie cum exercitu magno Saracenorum per Pampelonam et montes Pyrenaeos transiens, Burdigalam civitatem obsidet. Tunc Eudo princeps Aquitaniae, collecto exercitu, obviam eis exiit in praelium super Garonna fluvium. Sed initio praelio, Saraceni victores existunt, Eudo vero fugiens, maximam partem exercitus sui perdidit, et ita demum Saraceni Aquitaniam depredare ceperunt. Eudo vero ad Carolum Francorum principem veniens postulavit ei auxilium. Tunc Carolus, collecto magno exercitu, exiit eis obviam, et inito praelio in suburbio Pictavensi, debellati sunt Saraceni a Francis, ibique rex Abderama cecidit cum exercitu suo in praelium, et qui remanserunt ex eis per fugam reversi sunt in Spania. Carolus vero spolia accepta, cum triumpho glorie reversus est in Francia.

Anno 734 Carolus ingressus est in Frisia cum exercitu magno, deleivit eam usque ad internecionem, ac suo subjugavit imperio. His temporibus Phibin filius Abderama Narbona perficitur [Forte, proficiscitur]. Alio anno Rodanum fluvium transit. Arelate civitate pace ingreditur, thesaurosque civitatis invadit, et per quatuor annos totam Arelatensem provinciam depopulat atque depredat. His diebus papa Gregorius minor Romanus Ecclesiae episcopus claves venerandi sepulcri Petri apostoli et vincula ejusdem, cum magnis muneribus, legatione ad Carolum principem Francorum misit: quod antea nullo Francorum principi a quolibet Romane urbis praesule missum fuerat. Epistolam quoque et decreta Romanorum principum praedictus papa Gregorius cum legatione etiam munera misit. Quo pacto patrat, sese populus Romanus, relicto imperatore Graecorum et dominatione, ad praedicti principis defensionem, et invictam ejus clementiam convertere cum voluissent, ipse vero pro his omnibus cum gaudio et gratiarum actione Domino repensis, ipsam legationem cum magnis muneribus Romam remisit. Post haec elegit ex suis fidelibus Grimonem, scilicet Corbeiensis monasterii abbatem, et Sigibertum reclusum basilicae sancti Dionysii martyris, et cum magnis muneribus ad limina beati Petri principis apostolorum misit, ac per eos omnia in responsis, quae sibi et populo Francorum jussa [Forte, visa] fuerunt, praesuli scriptum remandavit. Post haec praefatus princeps audiens quod Saraceni provinciam Arelatensem vel ceteras civitates in circuitu depopularent, collecto magno exercitu Francorum, vel Burgundionum, vel ceterarum in circuitu nationum, quae distans illos erant, Avinionem civitatem bellando irrupit, Saracenos quos ibi invenit interemit, et transit Rodano, ad obsidendam civitatem Narbonam properat; quam dum obsideret, Occupa rex Saracenorum ex Spania Amoribinailet cum exercitu magno Saracenorum ad praesidium Narbona transmittit. Tunc Carolus partem exercitus sui ad obsidendam civitatem reliquit, reliquam vero partem sumpta, Saracenis obviam exiit in praelio super Berre fluvio, et dum

^a Moiss., Ragnario.

^b Hic locus corruptus in Chronico Moissiacensi ubi legitur hoc modo, Regis Dagoberti exercitu Carbonariam silvam transeuntes.

^c Moiss., quendam.

^d Moiss., Soma.

^e Ab his verbis plura in codice Moissiacensi desiderantur folia, quae ope hujus codicis resarciri possunt. scilicet ab anno 717 ad 778.

præliare corpissent, debellati sunt Saraceni a Francis caede magna, maximeque pars ipsorum cecidit in gladio, et experti sunt Saraceni Francorum prælio, qui ex Syria egressi sunt, Carolum fortissimum in omnibus reppererunt. Ipse vero Carolus spolia collecta et copiosam prædam cum reverteretur, Magdalonam destrui præcepit. Nemauso vero, arenam civitatis illius atque portas cremari jussit, atque obsidibus acceptis reversus est in Franciam.

ORTUS PIPINI.

Anno dcc... Carolus princeps obiit, regnavit annis 23 et menses 6. Obiit xi Kalendas Novembris, filiiue ejus Pipinus et Carlomannus principatum patris inter se dividunt. Carlomannus Austria, Alamannia, atque Turingia sortitur. Pipinus vero Burgundiam atque Provinciam accepit. Zacharias natione Græcus S. R. E. papa sedit Romæ. Hujus temporibus Carlomannus rex Francorum, filius prædicti principis Caroli, frater Pipini, divino amore et desiderio cælestis patriæ compunctus, sponte regnum reliquit, filiosque suos Pipino fratri commendavit: ipse vero Romam pergens, ad limina beati Petri apostoli cum plurimis suis optimatibus et donis innumerabilibus pervenit, et ante sepulcrum beati Petri posuit, capitisque coma deposita, habitum clericalem, ordinante beato Zacharia papa, assumpsit, aliquantotempore ibidem mansit. Consilio vero accepto ejusdem pontificis, ad Casinum montem et cœnobium sancti Benedicti perrexit, ibique obedientiam regularem Optato abbati promittens, monachicam professionem spondidit. Pipinus vero regnum patris totum sibi vindicat, et per auctoritatem Romani pontificis ex præfecto palatii rex constituitur. Post obitum Zachariæ pontificis Stephanus natione Græcus sedit in pontificatu. Hic molestia Langobardorum et superbia Haistulphi regis non sufficiens, ad defensionem Pipini regis Francorum querendam, partibus Franciæ pergit. Quod cum nuntiatum fuisset regi Pipino, magno repletus est gaudio, filiumque suum primogenitum Carolum, qui post eum regnaturus erat, obviam ei abire præcepit, ipsumque cum honore ad præsentiam ejus in villa quæ dicitur Pons Hugonis adducere; ibique veniens prædictus papa, a Pipino rege honorifice susceptus est. Sequenti die una cum clero suo aspersus cinere et indutus cilicio in terram prostratus, per misericordiam Dei omnipotentis et merita beatorum apostolorum Petri et Pauli Pipinum regem obsecrans, ut se et populum Romanum de manu Longobardorum et superbi regis Haistulphi servitio liberaret, nec antea de terra surgere vult, quam sibi rex prædictus Pipinus cum filiis suis et optimatibus Francorum manum porrigeret, et ipsum pro indicio suffragii futuri et liberationis de terra levarent. Tunc rex Pipinus omnem pontificis voluntatem adimplens, direxit eum ad monasterium sancti Dionysii martyris, eumque ibi summo honore et diligentia hie-mare præcepit. Porro Pipinus rex legationem ad Haistulphum regem Langobardorum misit, hortans eum ut propter reverentiam apostolorum Petri et Pauli Romanas urbes non affligeret, et superstitione has impias præsumptiones contra pontificem Romanæ urbis non moveret. Sed iidem legati super his omnibus quæ princeps Pipinus mandaverat, nihil aliud ab illo superbo tyranno nisi plena superbia responsa et contumacia verba audire meruerunt. Stephanus autem papa ipsum piissimum principem Pipinum regem Francorum ac patricium Romanorum oleo unctionis perunxit secundum morem majorum unctione sacra, filiosque ejus duos felici successione Carolum et Carlomannum eodem coronavit honore. Pipinus vero rex non poterat ea quæ Romano præsuli promiserat, nisi toto affectu cum Dei auxilio adimpleret. Pipinus itaque Alpes transiens, legatos suos ad Haistulphum mittens, postulavit ut sanctam Romanam Ecclesiam, cuius ille defensor per ordinationem divinam fuerat, non affligeret, sed omnem justitiam de rebus ablati-

faceret. Haistulfus vero in superbia elatus, convicia etiam in præfatum pontificem per inepta verba impo-nens, nihil ei se facere promittens, nisi viam se præbere quatenus ad propria remearet. Illi vero missi promittebant, non aliter dominum Pipinum a finibus Langobardiæ esse profecturum, nisi prius Haistulfus justitiam sancto Petro faceret. Haistulfus autem requisivit quæ illa justitia esset; cui legati responderunt: Ut ei reddas Pentapolim, Narnias, et Cacanum, et omnia unde populus Romanus de tua iniquitate conqueritur. Et hoc tibi mandat Pipinus, quod si justitiam sancto Petro reddere vis, dabit tibi duodecim millia solidorum. Haistulfus, his omnibus spretis, legatos absque ullis pacificis verbis absolvit. Pipinus igitur iter ceptum-peragens ad Clusam Langobardorum pervenit, illisque dirutis, et Haistulfum cum Langobardis in fugam expulsi, Papiam civitatem obsedit annum usum et menses tres, in qua Haistulfum includens, ita per Dei adiutorium illum coarctavit, ut omnes justitias sancti Petri se redditurum promitteret. His minis Haistulfus tyrannus territus, per manus Pentapolim, Narnias, Cacanum, et reliqua debita quæ sancto Petro debuerat, missis domini Pipini regis per vadum reddidit, et triginta millia solidorum Pipino regi tribuit, spondens singulis annis in tributum, id est v millia solidorum partibus Francorum se redditurum. Hæc omnia jurando Haistulfus cum suis optimatibus et omnibus nobilibus Langobardorum se adimpleturum esse spondidit, et firmitatis causa dedit regi Pipino de nobilibus Langobardorum xi obsides.

Pipinus vero accepta benedictione domni apostolici in pace cum abire permisit, tradens ei Ravennam, Pentapolim, Narnias, Cacanum, et quidquid in illis partibus continebatur. His omnibus peractis, Pipinus victor ad propria remeavit. Quo reverte-nte in Francia, Haistulfus perfidus rex omnia quæcunque promiserat contumaciter postposuit, et Stephanum papam cum armis a finibus suis expulit.

Eodem anno bonæ memoriæ Carlomannus monachus migravit ad Dominum, et Bonifacius archiepiscopus in Frisia verbum Dei nuntians coronatur. Tunc Haistulfus rex Langobardorum fidem quam Pipino promiserat fefellit, cum exercitu Romanas fines invadens, etiam ipsam Urbem obsedit. Hæc audiens Pipinus rex, exercitum congregans et per Burgundiam iter faciens, usque ad Mauriennam urbem pervenit. Hæc cum audisset, Langobardus clusam firmare atque Francis jussit resistere Haistulfus. Pipinus interea transactis Alpibus cum robore exercitus sui, ipsum vallum vel firmitatem quam Langobardi firmarant, destruxit, exercitum eorum in fugam convertit, inde ad Ticinum urbem pervenit, totam illam regionem devastans, illam munitissimam civitatem obsedit. Hoc Haistulfus cernens, nullamque spem evadendi habens, per supplicationem sacerdotum veniam a præcellentissimo rege Pipino postulavit, et ea quæ contra jus vel sacramenta perpetraverat, secundum iudicium optimatum Francorum se plenissima voluntate emendare spondidit. Rex vero Pipinus solito more misericordia motus, regnum et vitam concessit. Haistulfus autem per iudicium Francorum thesaurum quod in Ticino erat tertiam partem Pipino tradidit, sacramenta iterum renovans, obsidesque tribuens, promissis se semper esse fidelem, et annuale tributum quod Francis tribuerat per missos suos annis singulis esse transmissurum, et ea quæ sancto Petro vel Stephano papæ annis præteritis promiserat, cuncta reddidit. Pipinus autem victor incolumem exercitum gaudens ad propria remeavit, thesauris et obsidibus secum adductis; Haistulfus vero rex dum venationem in quadam silva exercebat, divina ultione percussus, de equo in quo sedebat in terra projectus, tertia die vitam amisit. Post hæc Stephanus papa obiit. Hiis temporibus Jussiphibin Abderamen tyrannide as-

sumpto super Saracenos in Spania regnat. Dira fames tunc Spaniam domuit. Waifaricus princeps Aquitanie Narbonam depredat.

Anno 752 Ansemundus Gothus Nemauso civitatem, Magdalonam, Agathen, Biteris Pipino regi Francorum tradidit. Ex eo die Franci Narbonam infestant. Waifarium principem Aquitanie Pipinus prosequitur, eo quod nollet se ditioni illius dare, sicut Eudo fecerat Carolo patri ejus.

Anno 759 Franci Narbonam obsident, datoque sacramento Gothis qui ibi erant, ut si civitatem partibus traderent Pipini regis Francorum, permetterent eos legem suam habere. Quo facto Gothi Saracenos qui in praesidio illius erant, occidunt, ipsamque civitatem partibus Francorum tradunt.

Anno 762 gelu magnum Gallias, Illyricum et Thraciam depremit, et multae arbores olivarum et ficulnearum decoctae gelu aruerunt; sed et germen messium aruit, et superveniente anno praedictas regiones gravius depressit fames, ita ut multi homines penuria panis perirent. Pipinus rex Narbonam veniens, Tolosa, Albis et Ruthenis illi tradite sunt, et non post multum tempus Waifaricus princeps obiit mense Junio. Pipinus vero rex principatu illius adeptus, post dies centum mense Septembrio vitam finivit, regnavitque annis 27 cum per annos 15 aut eo amplius solis Francis imperaret: finito Aquitanico bello, quod contra Waifarium ducem Aquitanie per continuos novem annos gerebatur, apud Parisios morbo aquae intercitis diem obiit.

EXORDIUM CAROLI MAGNI QUO REGNARE COEPIIT.

Regnumque illius filii sui Carolus et Carlomannus inter se dividunt, sed Carlomannus brevi tempore regno potius obiit, totumque regnum patris Carolus occupavit.

Anno 5 Caroli regis abiit Berta regina mater Caroli in Italia ad placitum contra Desiderium regem, et reddite sunt civitates plurimae ad partem sancti Petri, et Berta adduxit filium Desiderii in Francia, et insequenti anno Carlomannus mortuus est. Carolus autem, fratre defuncto, consensu omnium Francorum rex constituitur.

De nativitate Caroli Magni atque infantia vel etiam pueritia, quia neque scriptis usquam aliquid declaratum est, neque quisquam modo suppesse invenitur qui horum se dicat habere notitiam, scribere ineptum judicans; sed actus et mores, ceterasque vitae illius partes explicandas et demonstrandas, omissis incognitis, transire disposui: ita tamen ut primo res gestas et domi et foris, deinde mores et studia ejus, tunc de regni administratione et fine narrando, nihilque cognitu vel digna vel necessaria praetermittam omnium bellorum quae gessit. Primo Aquitanicum a patre inchoatum, sed non finitum, quia cito peragi posse videbatur, fratre adhuc vivo, etiam et auxilium ferre rogato suscepit. Nam et Unaldum, cui post Waifarii mortem Aquitaniam relinquere et Wasconiam petere coegit; quem tamen ibi consistere non sustinens, transmissio amne Garumna, Lupo Wasconum duci per legatos mandat ut per fugam reddat, quod ni festinato faciat, bello secum expostulaturum. Sed Lupus saniori usus consilio, non solum Unaldum reddit, sed etiam seipsum cum provincia cui praeerat ejus potestate permisit. Adrianus papa urbis Romae legatos suos ob defensionem Romanae Ecclesiae ad Carolum regem Francorum misit, quia valde affligebatur a rege Langobardorum Desiderio, qui Haistulfo successerat, ac per donationem Pipini regis Francorum regnum tenebat Langobardorum. Eratque tunc Carolus rex in loco qui dicitur Teudonis-villa. Veniens ibi domini apostolici missus Adriani, nomine Petrus, precibus apostolici ipsum ad defendendam sanctam Ecclesiam postulavit, ut ipsum Romanum populum superbi regis Desiderii liberaret: adiungens quod ipse legitimus

A tutor et defensor esset illius plebis, quoniam illum praedecessor suus beatae memoriae Stephanus papa unctione sacra liniens, hunc regem ac patricium Romanorum ordinarat. Carolus igitur rex per consilium optimatum suorum voluntatem domini apostolici se adimpleturum esse cum Dei auxilio devota mente spopondit. Eodem anno synodum tenuit in Jenua civitate, in quo conventu exercitum divisit, partem secum retinens, ut per Cenisium montem transiret, partem vero reliquam, cui praefecit Bernardum avunculum suum cum ceteris fidelibus per Jovis montem in Italia intrare praecipit. Desiderius vero rex immemor beneficiorum Pipini regis, per cujus donationem regnum Langobardorum sortitus est, clausas fortiter contra Carolum exercitumque ejus firmare praecipit. Castrametatus est itaque praedictus rex Carolus e regione clusarum et valli quod Langobardi defendebant; misit autem per difficilem ascensum montis legionem ex probatissimis pugnatoribus, qui [per] transcensum montis Langobardos cum Desiderio rege eorum et Oggerio in fugam converterunt. Carolus vero rex cum exercitu suo super apertas clusas, auxiliante Domino et sancto Petro in Italiam intravit, ad Papiam civitatem usque pervenit: in qua Desiderio incluso ipsam civitatem obsedit, et vallo firmissimo circumdedit. Celebavit autem in iisdem castris Natale Domini, et Pascha Romae. Revertente autem cum Dei auxilio, intercedentibus apostolis Petro et Paulo, glorioso rege Carolo, a Romana urbe ad Papiam venit, ibique venientes undique Langobardi de singulis civitatibus Italiae subdiderunt se dominio et regimini gloriosi regis Caroli. Adalgisus vero filius Desiderii fugiens navem intravit, ad Constantinopolim perrexit. Carolus vero Papiam civitatem x annos obsedit, et ita mense Junio capta est civitas a Francis. Porro gloriosus rex Carolus cuncta Italia sibi subjugata vel ordinata, custodias Francorum in Papia civitate dimissas, trusque in exsilium Desiderio rege, et Oggerio, et uxore, et filia, ipse cum magno triumpho, auxiliante Domino, in Francia reversus est. Sic regnum Langobardorum finivit. Regnaverunt Langobardi annis 214.

C Anno 772, anno scilicet 5 Caroli regis, Carolus rex hostiliter ingressus est in Saxonia, et destruxit fanum eorum quod vocabatur Hirminsul, inchoatumque cum eis bellum vix unus annus exactus sic quod non ab eis hujuscemodi facta sit permutatio. Sed magnanimitas regis ac perpetua tam in adversis quam in prosperis mentis constantia, mutabilitate non vinci poterat, vel ab his quae agere coeperat defatigari. Nam nunquam eos hujuscemodi aliquid perpetrantes impune ferre passus est, quin aut ipse de se ducto, aut per comites suos misso exercitu, perfidiam ulcisceretur, et dignam ab eis poenam exigeret, usque dum omnibus qui resistere solebant profligatis, et in sua potestate redactis; decem milia namque hominum ex his qui utraque ripas Alvis fluminis incolebant, cum uxoribus et parvulis sublatis transtulit, et huc atque illuc per Galliam et Germaniam multimoda divisione distribuit, eaque conditione a rege proposita, et ab illis suscepta, tractum per tot annos bellum constat esse finitum, et abjecto daemonum cultu, et relictis patriis caeremoniis, Christianae fidei atque religionis sacramenta susceperunt, et a Francis adunati unus cum eis populus efficeretur. Hoc bello licet per multum temporis spatium traheretur, ipse non amplius cum hoste quam bis acie conflixit, semel juxta montem qui Os Neggi dicitur in loco Teotmelli nominato; et iterum apud Asa fluvium, et hoc uno mense, paucis quoque interpositis diebus. His duobus praeliis hostes adeo profligati sunt ac devicti, ut ulterius regem neque provocare, neque venienti resistere, nisi aliqua loci munitione defensi auderent. Plures tamen eo bello tam ex nobilitate Francorum, quam Saxonum, et functi summis honoribus consumpti sunt, tandemque anno 33 finitum est.

Anno 771^a abiit Carolus rex hostiliter in Saxonia et vastavit eam, fecitque ibi eadem magnam hominum et comprehendit ibi duos castellos, Heresburgii et Sigisburgii, posuitque ibi custodias, et in sequenti anno abiit iterum rex Carolus in Italia, et recepit illa castella quae residua erant, et Rotganius interfectus est, et inde revertens ingressus est in Saxonia, et maximam partem Saxonum accepit, et conversi sunt Saxones ad fidem Christi, et multi eorum baptizati sunt, et in alio anno habuit Carolus rex conventum magnum Francorum, id est Magis campum in Saxonia ad Partesbrunnam, et ibi paganorum Saxonum multitudo baptizata est.

Anno 778 congregans Carolus rex exercitum magnum, ingressus est in Spania, et conquistavit civitatem Pampelonam, et ibi Taurus Saracenorum rex venit ad eum, et tradidit ei civitates quas habuit, et dedit ei obsides, fratrem suum et filium, et inde perrexit usque Caesaraugustam, et dum in illis partibus moraretur, commissum est bellum fortissimum die Dominica, et ceciderunt Saraceni multa millia. Et de hora nona factus est sol hora secunda. Et iterum Saxones perfida gens mentiens fidem, egressi de finibus suis venerunt usque ad Rhenum fluvium, succedendo omnia atque vastando; et cum reverterentur cum praeda magna, pervenit nuntius ad Carolum regem adhuc in Spania degentem. [Cum enim assiduo et pene continuo cum Saxonibus bello certaretur, dispositis per congrua confinium loca praesidiis, tunc Yspaniam, quam maximo poterat belli apparatu aggreditur, saltuque Pyrenaei superato, omnibusque adierat oppidis atque castellis in editionem acceptis, salvo et incolumi exercitu revertitur, praeter quod in ipso Pyrenaei jugo Wasconum perfidiam parumper in redeundo contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones in summi montis vertice positus insidiis (est enim locus ex opacitate silvarum, quarum ibi maxima est copia, insidiis ponendis opportunus), extremam impedimentorum partem, et eos qui novissimi agminis incedentes subsidio, praecedentes tuebantur, desuper incursantes in subjectam vallem dejecit, consertoque cum eis praelio, usque ad unum omnes interfecit, ac direptis impedimentis, noctis beneficio, quae jam instabat, protecti, summa cum celeritate in diversa disperguntur. Adjuvabat in hoc facto Wascones levitas armorum, et loci in quo res gerebatur, situs: e contra Francos et armorum gravitas et loci iniquitas per omnia Wasconibus reddidit impares. In quo praelio Eggiardus regis mense praepositus, Anselmus comes palatii cum aliis compluribus interfecerunt. Carolus quoque reversus cum suo exercitu, Franci vero conglobati in unum persecuti sunt Saxones usque ad flumen, cui nomen est Calerna. Quod cum comperissent Saxones, conversi sunt ad eos in praelio, et ceciderunt ex parte Saxonum plurimi, caeteri vero fugerunt et acceperunt spolia eorum. Et in alio anno perrexit iterum Carolus rex cum exercitu in Spania, et venit usque ad civitatem Medinaceli. Et Saraceni pacificati de trans flumen obsides dederunt: in Spania vero fames magna et mortalitas facta est, et rex sedit in civitate Lionae. Et insequenti anno congregans exercitum magnum, ingressus est in Spania super Navarros, et pervenit usque ad flumen Gaalz, et ipsi Navarri tradiderunt se illi omnes, et accepit obsides tam ingenuos quam et fidos, et divisit ipsam patriam inter episcopos et presbyteros et abbates, ut in ea baptizarent et praedicarent, necnon et Imidorum [Forie, Winidorum] seu Bascanorum vel paganorum magna multitudo baptizata est. Inde re-

A vertens abiit in Italia et dereliquit filios suos in Warmatia Pipinum et Carolum.

Anno 781 Caroli vero anno 13, abiit rex Carolus cum exercitu et ingressus est Italiam, et pervenit usque Romam, et baptizatus est ibi filius ejus qui vocabatur Carlomannus, quem Adrianus papa mutato nomine vocavit Pipinum, et unxit in regem super Italiam, et fratrem ejus Ludovicum super Aquitaniam, et ibi desponsata est Ruotrudis filia regis Caroli Constantino imperatori. Post hoc Carolus rex Roma egressus, iter agens Capuam Campaniae urbem accessit, atque ibi positis castris, bellum Beneventanis, ni dederentur, comminatus est. Praevenit hoc dux gentis Aragisus, filios suos Romaldum et Grimoaldum cum magna pecunia obviam regi mittens. Rogat ut filios suos obsides suscipiat, seque cum gente imperata facturum pollicetur, praeter hoc solum si ipse ad conspectum venire non cogeretur. Rex utilitate gentis magis quam animi ejus obstinatione considerata, et oblatos sibi obsides suscepit, eique ut ad conspectum venire non cogeretur pro magno munere concessit, unoque ex filiis qui minor erat, obsidionis gratia retento, majorem patri remisit, legatisque ob sacramenta fidelitatis a Beneventanis exigenda atque suscipienda cum Aragiso dimissis, Romam rediit. Consumptisque ibi in sanctorum veneratione locorum aliquot diebus, in Gallias revertitur, et habuit colloquium cum Tassilone duce Bajoarico et magno Francorum conventu, id est Magiscampum apud Warmatia habuit civitatem.

Anno 782, anno 14 Caroli regis Benedictus abbas, qui vocatur Vitiche, in loco qui dicitur Anianum ex praeepto supradicti regis Caroli monasterium aedificavit, in quo postea trecentos sub regimine suo monachos habuit, et per ipsius exemplum per totam Gotiam et Aquitaniam monasteria construuntur. In anno supradicto habuit rex conventum magnum exercitus sui in Saxonia ad Lipebrunum, et constituit super eam comites ex nobilissimo genere Saxonum, et cum eos iterum cognovisset a fide dilapsos, et ad debellandum esse adunatos, et quod nonnulli suorum in hac seditione interiissent, rursus abiit in Saxonia, et vastavit eam et ingentem Saxonum turbam atroci confodit gladio.

Anno 783 perrexit rex Carolus in Saxonia cum exercitu magno, et rebellantibus illis commissum est bellum, et ceciderunt ex parte Saxonum multa millia, et iterum bellum commissum est, et pugnave-
C runt Franci cum Saxonibus, et ceciderunt de parte Saxonum etiam multa millia quam antea, et victor reversus est Carolus in Francia, et in ipso anno fuit aestus tam vehemens, ita ut plurimi homines de ipso calore expirarent, et insequenti anno Carolus rex perrexit iterum in Saxonia per duas vices.

Anno 785, Carolus rex demoratus est in Saxonia ad Heresburg^c a Natale Domini usque in mense Junio, et aedificavit eam a novo, sed et basilicam ipsam construxit, placitumque habuit ad Partesbrunnam cum Francis et Saxonibus, et tunc demum perrexit trans fluvium Wissara^d et pervenit ad Barduwic. Cumque Saxones se illi dedissent, Christianitatem, quam pridem respuerant, iterum recipiunt, nulloque rebellante, postea rex rediit in domum suam. Widuchint tot malorum auctor ac perfidia inceptor, venit cum sociis suis ad Adiniaco palatio, et ibidem baptizatus est, et rex suscepit eum a fonte, ac donis magnificis honoravit. Eodem anno Gerundenses homines Gerundam civitatem Carolo regi tradiderunt.

Anno 787 rebellare conati sunt quidam comites, nonnulli etiam nobiles ex partibus Austriae, ac conjurantes invicem coegerunt quos potuerunt, ut con-

^a Hic deesse videtur aliquis numerus, nam antea anno 772 posuerat. Ex Annalibus Metensibus ad annum 775: Carolus: Sigiburgum castrum cepit, Heresburgum reaedificavit.

^b Quae uncis includuntur ex Eginardo desumpta, ab Anianensi monacho hic inserta videntur.

^c Chron. Moiss., *Hersburg*.

^d Moiss., *transfluvium Gaisan*.

tra regem insurgerent. Quod factum multos exteruit. Cumque perspicere quod opus nefandum implere non possent, neque opportunum tempus adesset, exterriti latebras undique quaesivere. Quo comperto, rex iussit eos ad se venire. Præcedenti^a tempore in mense Aprilio in Warmatia synodum episcoporum ac conventum coadunare fecit, ubi decernens quod hi potissime qui in hac conjuratione deviati sunt honore simul ac liminibus privarentur, eos tamen qui innoxii in hac conjuratione seducti sunt, clementer absolvit. Ex hoc anno mense Septembrio apparuerunt acies terribiles in cælo, quales nunquam nostris temporibus nec antea apparuerunt, necnon et signa crucis apparuerunt in vestimentis hominum, et nonnulli sanguinem dixerunt se videre plueri, unde pavor ingens et metus in populo irruit, ac mortalitas magna secuta est.

Anno 787 eclipsin solis facta est hora secunda v^b 1 Kalendas Octobris, die Dominico. Et in eodem anno venit Carolus rex usque ad terminos Bajoariorum^c cum exercitu, et introivit in ipsam patriam: quod bellum et repente ortum, et celeri fine completum est: quod superbia simul et socordia Tassilonis ducis excitavit, qui hortatu uxoris, quæ filia Desiderii regis erat, ac patris exsilium per maritum ulcisci posse putabat, juncto fœdere cum Hunis, qui Bajoarii sunt contermini ab oriente, non solum imperata non facere, sed bello regem provocare tentabat: cujus contumacia quia nimia videbatur, animositas regis ferre nequiverat, ac providæ copiis undique contractis, Bajoariam petiturus, ipse ad Lechum amnem cum maximo venit exercitu. Illic fluvius Bajoarios ab Alamannis dividit, cujus in ripa castris collocatis, priusquam provinciam intraret, animum ducis per legatos statuit experiri: sed nec ille pertinaciter agere, vel [quod] sibi vel genti utile erat, supplex se regi permisit, obsides qui imperabantur dedit, inter quos et filium suum Theudonem, data insuper fide cum juramento, quo ab illius potestate ad defensionem, nullo suadente, assentire deberet, sicque bello, quod quasi maximum futurum videbatur, celerrimus est finis impositus. Et in alio anno venit Tassilo ad Carolum regem ad Ingolmham, et factum est ibi conventum Francorum cæterarumque nationum, quæ sub dominatione ejus erant. Et recordantes Franci de pessimis consiliis et machinationibus quas ipse Tassilo et conjux illius cum omnes gentes quæ in circuitu Francorum erant, tam Christiani quam pagani, faciebant contra Francos: sed et consiliarii Tassilonis et legatarii ipsius in præsentia adfuerunt, et coram eo ipsum consilium dicebant, et ille nullatenus potuit denegare. Tunc judicaverunt eum morti dignum. Rex autem misericordia motus, noluit eum occidere: sed cum ipsius petitionibus clericum eum fecit, et retrusit in monasterio. Et perrexit rex in Bajoaria ad Raganeshurg^d, et ibi venerunt ad eum Bajoarii, et dati sunt regi obsides, et ordinata ipsa patria^e per comites ac regi commissa, reversus est in Francia. Et insequenti anno Carolus rex per Saxoniam pervenit usque ad Sclavos, qui dicuntur Vulsii, proprie verò, id est sua locutione Vuelatibi dicuntur^f, et venerunt reges terræ illius cum rege eorum Tranuilo^g ei obviam, et petita pace, tradiderunt terras illas universas sub dominatione ejus, et seipsis traditis, rex reversus est in Francia, et in alio anno habuit rex conventum in Warmatia, non tamen Magis campum^h. Et ipso anno transiit sine hoste.

Anno 791 abiit rex in Warmatia et ibi celebravit Pascha. Et revertente anno, eo tempore quo solent

Moiss., *procedenti*.

Moiss., *vi Kalendas*.

^c Moiss., *ad terminos Pannoniorum*.

^d Moiss., *Raganeshurg*.

^e Moiss., *et ordinata ipsa patria reversus est in Franciam*. Sed legendum ut in codice nostro.

A reges ad bella procedere, movit exercitum innumera-
bilem, et abiit contra superbissimam gentem Avarorum, divisitque exercitum in tres partes, et introivit ipse per Bajoariam in fines Hunorum ex meridiana parte Danubii, et de alia parte Danubii alius exercitus introivit Rubuariorum et Fresionum et Saxonum cum Toringis: sed et navales hostes per Danubium, ut ex utraque parte rex potestatem potuisset habere cum exercitu suo, et sic introivit in terram illam, isti hinc et illi inde. Medius autem exercitus navalis, et exterruit eos Dominus in conspectu ejus, ita ut nullus ei resistere auderet. Sed ubique aut fossatum aut aliquam firmitatem, sive in montibus, aut in flumina, aut in silvis factum habuerunt, statim ut ipse aut exercitus ejus advenit, continuo ad se tradiderunt, aut occisi sunt, aut per fugam dilapsi. Sed et ille alius exercitus, quem Pipinus filius ejus in Italia transmisit, introivit Illyricum, et fecerunt ibi similiter, vastantes et incendentes terram illam, sicut rex fecit cum exercitu suo ubi ipse erat. Cum autem vidisset rex Carolus quod nullus ei de parte Avarorum resistere ausus esset aut suis, circumvit terram illam per dies quinquaginta duos, incendiando et vastando terram illam: sed et prædam siue mensura et numero, et captivos viros, et mulieres, et parvulos, innumerabilem multitudinem exinde tulerunt. Et Carolus rex rediit in Bajoaria, ibique hiemavit Philopⁱ. Maximam omnium, quæ ab illo gesta sunt bellorum, præter Saxonicum, huic bello successit. Illud videlicet quod contra Avaros sive Hunos susceptum est: quod ille et animosius quam cætera, et longe majori apparatu administravit. Unam tamen per se in Pannonia, nam hanc provinciam ea gens tunc incolabat, expeditionem, cætera filio suo Pipino ac præfectis provinciarum, comitibus etiam atque legatis perficienda commisit. Quod cum ab his strenuissime fuisset administratum, octavo tandem anno completum est. Quot prælia in eo gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pannonia, et locus in quo regia Kacani erat ita desertus, ut ne vestigium quidem in eo humane habitationis appareat. Tota in hoc bello nobilitas Hunorum periiit, tota gloria decidit, omnis pecunia, et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Neque ullum bellum contra Francos etiam atque humane potest memoria recordari, quo illi magis ditati et opibus aucti sunt: quippe cum usque in id temporis pene pauperes viderentur, tantum auri et argenti in regia aula repertum, tot spolia pretiosa in præliis sublata, ut merito credi possit, hoc Francos Hunis juste eripuisse, quod Huni prius aliis gentibus injuste eriperunt. Duo tantum ex proceribus Francorum eo bello perierunt, Erigus dux Forjuliensis in Liburnia juxta Tarsaticam maritimam civitatem insidiis oppidanorum interceptus, et Geroldus Bajoarie præfectus in Pannonia, cum contra Hunos præliaturus aciem strueret, incertum a quo, cum duobus tantum, qui eum obequantem ac singulos hortantem comitabantur, interfectus est. Cæterum incruentum pene Francis hoc bellum fuit, et prosperum exitum habuit, tametsi diutius sui magnitudine traheretur. Post quod et Saxonicum suæ prolixitati convenientem finem accepit.

Anno 792 resedit Carolus rex in Bajoaria, et apud Raganeshurg celebravit Pascha: sed appropinquante æstivo tempore Saxones æstimantes quod Avarorum gens se vindicare voluisset, hoc quod in corde eorum dudum latebat, manifestissime ostenditur, quasi canis qui revertitur ad vomitum suum, sic reversi sunt ad paganismum suum, quem pridem re-

ⁱ Integræ hanc lineam prætermisit Moiss.

^g Moiss., *Tranquilo*.

^h Moiss., *Magii campum*.

ⁱ Moiss., *in Jupila*. Sed Jupila non est in Bajoaria, sed in ditione Leodiensi.

aperant, relinquentes iterum Christianitatem, conjungentes se cum paganis qui in circuitu eorum erant. Sed et legatos ad Avaros transmittentes, conati sunt rebellare in primis contra Deum, deinde contra regem, ecclesiasque quæ in finibus eorum erant incendentes vastabant, rejicientes episcopos et presbyteros qui supererant [*Fortè, super eos erant*], et aliquos ex eis comprehensos occiderunt, et plenissime ad culturam idolorum conversi sunt. Et in ipso anno ventum est consilium pessimum, quod Pippinus filius regis ex concubina Hilmitrude nomine genitus, contra regis vitam et filiorum ejus qui ex legitima geniti sunt, voluit regem et ipsos occidere, et ipse pro eo quasi Abimelech in diebus Judicum Israel regnare, qui occidit fratres suos 111 viros super unam petram, et regnavit pro Gedeone patre suo, cum malitia tamen et odio. Sed cum cognovisset rex consilium Pippini et eorum qui cum ipsis erant, coadunavit conventum Francorum, et aliorum fidelium suorum ad Raganeshurg, ibique universus populus qui cum rege erant, judicaverunt ipsum Pippinum et eos qui ei consenserant, ut simul hæreditate et vita privarentur, et ita de aliquibus adimpletum est. Nam de Pippino filio suo, quia noluit rex ut occideretur, judicaverunt ut ad servitium inclinari debuisset; quod ita factum est, et misit eum jam clericum in monasterio, et ibidem iterum moratus est.

Anno 795, ipsa hieme, iterum fecit rex Carolus conventum apud Raganeshurg; et cum cognovisset fideles suos episcopos, abbates et comites, qui cum ipso ibi aderant et reliquum populum fidelem, qui cum Pippino in ipso consilio pessimo non fuissent, multipliciter eos honoravit in auro et argento, et serico, et donis plurimis; et in ipsa hieme transmisit rex Carolus duos filios suos Pippinum et Ludovicum cum exercitu magno in terra Beneventana, et facta est ibi fames valida super populum et super exercitum qui advenerat, ita ut aliquanti nec ipsa quadragesima se ab esu carniæ abstinere potuissent. Sed et fames validissima in Italia et Burgundia, et per aliqua loca in Francia incubebat, necnon in Gotia, et in Provincia talis, ut multi ex ipsa fame mortui essent. Rex vero Carolus cum apud Raganeshurg iterum celebrasset Pascha, et in æstivo tempore voluisset cum navibus venire in Francia, jussit fossatum magnum facere inter duo flumina, id est inter Alimonia et Ratanza ^a, ibique multum demoratus est. His temporibus regnabat in Spania Exam filius Abderraman Abinmavia. Iste Abinmavia debellavit Jussefin, et occidit eum et filios ejus, regnavitque pro eo in Spania annis 33 et menses 4. Hic crudelior omnibus regibus Saracenorum fuit, qui ante eum fuerunt in Spania. Diversis cruciatibus interemit innumerabiles Saracenos et Mauros. Filium quoque patris sui fratrem suum, truncatis manibus et pedibus, igni cremari jussit. Christianos in Spania et Judeos in tantum tributa exigendo oppressit, ut filios suos et filias suas venderent ^b, et pauci relictis penuria afficerentur, et per pressuram ipsius tota Spania conturbata et depopulata est. Mortuus est autem Abinmavia, et regnavit Exam filius ejus pro eo, fecitque malum sicut pater ejus. Iste audiens quod rex Carolus partibus Auvarorum perrexisset, et æstimans quod Auvari contra regem fortiter dimicassent, et ob hanc causam in Franciam reverti non licuisset, misit Abdelmecc ^c unum ex principibus suis cum exercitu magno Saracenorum ad vastandum Gallias; qui venientes Narbonam, suburbia ejus igne succenderunt multosque Christianos, ac præda magna capta, ad urbem Carcassonam pergere volentes, obviam eis exiit Willelmus quondam comes, aliique comites Francorum cum eo, commiseruntque prælium super fluvium Oliveio, ingravatissime est prælium nimis, ceciditque maxima pars in illa die ex

A populo Christiano. Willelmus autem pugnavit fortiter in die illa: videns vero quod sufferre eos non posset, quia socii ejus dimiserunt eum fugientes, divertit ab eis. Saraceni vero collecta spolia, reversi sunt in Spaniam. Rex autem Carolus, Christo adjuvante, de eodem loco ubi fossatum fieri jussit, navigio pervenit ad Francofurt, et ibi ipsa hieme resedit.

Anno 794 rex Carolus apud villam Francofurt celebravit Pascha. Anno autem 26 regni sui pervenit ad aures piissimi principis ac orthodoxi Caroli quod Helefantus Toletanæ sedis episcopus cum alio episcopo sedis Orgelletanæ, Felice nomine seu infelice in dictis; qui uterque asserebant dicentes, quod Dominus noster Jesus Christus, in quantum ex Patre est ineffabiliter ante sæcula genitus, vere sit Filius Dei, et in quantum ex Maria semper virgine carnem assumere dignatus est, non verus, sed adoptivus filius, perverso ausi sunt ore proferre. Quo audito, jam dictus princeps ad sedem apostolicam, Adrianoque papæ urbis Romæ missos dirigit, ac super præfatam hæresim prædictum pontificem consulens, ex omni imperio suo vel regno per diversas provincias regi sui subjectas, zelo fidei succensus, summa cum celeritate præcurrentia multitudinem antistitem, sacris obtemperando præceptis, in uno collegio aggregando convenit apud villam, quæ dicitur Francofurt, ubi universali synodo congregata, cum missis domini apostolici Adriani papæ, seu patriarcha Aquileiensis Paulo archiepiscopo, seu Petro Mediolanensi archiepiscopo, seu etiam Italici, Gallici, Gotici, Aquitanici, Gallicæ, sicut supra dictum est, episcopis, abbatibus, monachis, presbyteris, diaconibus, subdiaconibus, inter quos etiam venerabilis ac sanctissimus abbas Benedictus qui vocatur Vitiæ, monasterii Anianensis a partibus Gotici, et religiosus monachus, Bede, Ardo qui et Smaragdus, seu cunctis fratribus suis discipulis. Hi sunt Ingeila, Aimo, Rabanus, Georgius cum cæteris fratribus cunctoque clero devotoque populo pariter aggregato. (Hoc tempore floruit Ardo magister qui et Smaragdus.) Quadam die residentibus cunctis in aula palatii, assistentibus in modum coronæ presbyteris et diaconibus, necnon et universo clero, in præsentia prædicti principis allata est epistola missa ab Helefanto, auctore negotii in urbe, Toletanæ sedis antistite, Spalensis finitimi, adjuncto ei socio Felice Orgelletanæ sedis præsule. Cumque jubente rege publica voce recitata fuisset, statim surgens venerabilis princeps de sella regia, stetit supra gradum; allocutus est de causa fidei prolixo sermone, et adjecit: Quid vobis videtur? ab anno prorsus præterito, et ex quo cepit hujus pestis insania, tumescere perfidia, sulcus ebullire, non parvus in his regionibus, licet in extremis finibus regni nostri, error inolevit, quem censura fidei necesse est omnibus rescare. Cum imprecata et concessa esset morosa oblatio per dies aliquot, placuit ejus mansuetudini ut unusquisque quicquid ingenii captus rectius sentire potuisset, per sacras syllabas die statuto ejus clementiæ oblatum sui pectoris fidei munus ferculo mentis vivacitatem deferret, ubi post multum diuturnumque tractatum, Novoque ac Veteri Testamento perfecto, ac orthodoxorum Patrum dogma percurrentes, earumque doctrinam sequentes, omnes suprascripti sanctissimi Patres atque universalis synodus impiam hæresim una voce respuerunt atque contraxerunt, hancque hæresim funditus a sancta Ecclesia eradicandam statuerunt, dicentes: Dei Filii hominis factus est filius, natus est secundum veritatem naturæ ex Deo Dei Filius, secundum veritatem naturæ ex homine hominis filius, ut veritas geniti non adoptionem, non appellationem, sed in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, et esset verus Deus et verus homo, unus Filius proprius

^a Moiss., Alomonia et Rathantha.

^b Moiss., filios et filias suas atque mancipia incen-

derent; melius codex noster, venderent.

^c Moiss., Abdelmelec.

ex utraque natura, non adoptivus; quia impium et profanum dici et adoptivum, sed verum et proprium, sicut supra dictum est, ex utraque natura et credi et predicari debere. Omnium autem hæreticorum perversa dogmata cum auctoribus et sequacibus eorum æterno anathemate percelli judicaverunt, Helefantum vero et Felicem novos hostes Ecclesiæ se veterosa fece polluentes, nisi ab hac stultitia resipiscant, et perfectæ fidei satisfactione, lamentis sese abluant penitentiae, se indignos et ingratos una cum eorum sequacibus a consorcio catholicorum perpetua animadversione et admirare [*Fortè*, abjurazione] decernunt, et a gremio orthodoxæ Ecclesiæ censuerunt alienos.

Allata est etiam in eadem synodo questio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis sanctorum imaginibus Constantinopolim fecerant, in qua scriptum habebatur. Ut qui imaginibus sanctorum ita ut deificæ Trinitati servituti aut adorationem non impenderent, anathema judicaretur. Quæ perlecta in predicto consilio, omnes supradicti sanctissimi Patres universali concilio et servitutum renuerunt et contempserunt atque consentientes condemnaverunt. Placuit etiam universali concilio ut ob reverentiam sancti apostolici Adriani papæ urbis Romæ, scripta mitterentur, per omnia juris privilegio reservato summo pontifici, ut dudum sancti Patres beato Silvestro papæ urbis Romæ ex Nicæno concilio post damnationem Arii vel omnium hæreticorum scripta miserant. Qui præfatus papa, iterum concilio congregato episcoporum totius Ecclesiæ Romanorum, Helefantum et Felicem totius perfidiæ arches et sequaces eorum, ut supra sanctum concilium, pari modo condemnant, et hæc hæresim funditus a sancta Ecclesia eradicare judicant. Misit etiam epistolam omnibus episcopis vel Ecclesiis partibus Hispaniæ sive Galliciæ consolatoriam, quam qui legerit et crediderit, ad fidei tramitem peragendum ex Novo et Veteri Testamento per omnia invenit sufficienter refertam. Et rex Carolus inde iterum perrexit in Saxonia, et Saxones venerunt ei obviam ad Heresburg, promittentes iterum Christianitatem, et jurantes, quod sæpe fecerunt, et dedit eis presbyteros, et ipse rediit in Francia, et sedit apud Aquis palatium.

Anno 795 rex Carolus apud Aquis palatium celebravit Pascha, et infidelitas unde consueverat a parte Saxonorum exorta est, quia dominus rex super alias gentes venire volens^a, nec ipsi ad eum pleniter venerunt, nec ei solatiū, ut eis ipse jusserat, transmiserunt. Tunc iterum cognita infidelitate eorum, rex cum exercitu suo veniens, alii pacifici ei obviam venientes ex parte Saxonorum, et cum eo in solatio suo ipsum iter^b expleverunt, et cum ipse cum exercitu suo ad Albia pervenisset, alii circa Paludes, et in Vuacmodingas ad eum pleniter non venerunt. Dominus rex tamen recedens apud Bardunuil^c tantam multitudinem obsidum inde tulit, quantum nunquam diebus suis aut in diebus patris, aut in diebus regum Francorum inde aliquando tulerunt. Sed et tunc omnes ad eum venientes, excepto his quos supra commemoravimus, et hi qui trans Albiam erant, ipsi ad eum pleniter non venerunt, eo quod vassum domini regis Viudin^d regem Adotritarum occiderunt. Ideo non credebant quod in gratia ejus pervenire potuissent. Ceteri autem omnes pacifici ve-

nerunt et jussionem suam promittentes implere, et ita dominus rex iterum credens eis nullumque interficiens, fidem suam servando. Tunc ad Aquis palatium de terra Auvarorum regulus quidam Thodanus^e ad dominum regem veniens cum comitibus suis. Quem rex honorifice suscepit, et baptizari jussit, et eos qui cum ipso venerunt; cum magno honore et donis eum remeare fecit ad propria. Et in eo anno a parte Auvarorum venerunt thesauri magna multitudo, pro quibus rex omnipotens regi gratias agens, distribuitque ipsum thesaurum inter ecclesias et episcopos, seu abbates et comites, necnon et universos fideles suos de eodem thesauro mirifice honoravit, et in ipsa hieme, id est viii Kal. Januarii sanctæ memorie dominus Adrianus summus pontifex Romanæ Ecclesiæ obiit, pro quo rex piissimus Carolus orationes per universum populum Christianum infra terminos suos fieri rogavit, et elemosyna sua pro eo multipliciter transmisit. Et epitaphium aureis litteris in marmore conscriptum jussit in Francia fieri, ut cum partibus Romæ transmitteret, ad sepulcrum summi pontificis Adriani.

Anno 796, æstatis tempore, misit filium suum Pippinum rex Carolus cum suis, quos in Italia habebat Francos, Langobardos et Bagoarios, cum aliqua parte Alamannorum^f in finibus Auvarum. Et venit Pippinus cum exercitu suo, vel cum omnibus illis quos pater ejus miserat ei in auxilium; et transito Danubio fluvio, pervenit ad locum ubi reges Auvarorum cum principibus suis sedere consuevi sunt, quem in nostra lingua Rinno^g nominant: et inde tulit thesauros Auvarorum, et cum multis captis pervenit in Francia, et in ipsa æstate rex Carolus demoratus est in Saxonia cum duobus filiis suis Carolo et Ludovico, et circumvit terram Saxonorum ubi rebelles fuerunt, incendiando et vastando omnia, et prædam innumerabilem, viros et mulieres, et parvulos captivos duxit secum in Francia. Tertium^h vero exercitum in eadem æstate transmisit, filiosque suos in Spania in fines Saracenorum cum principibus suis, qui et ipsi fecerunt similiter, vastaverunt terram illam et redierunt cum pace ad regem Carolum Aquis palatium. Nam ibi firmaverat sedem suam atque ædificavit ecclesiam suam miræ magnitudinis in honore sanctæ Mariæ perpetuæ virginis genitricis Dei, cujus portas et cancellaⁱ fecit aræ, et cum magna diligentia et honore, ut decebat, in cæteris ornamentis ipsam basilicam composuit, auroque et argento et luminaribus adornavit. Ad cujus structuram cum columnas et marmora aliunde habere non poterat, Roma atque Ravenna devehenda curavit. Fecit autem ibi et palatium quod nominavit Lateranis, et collectis thesauris suis de regnis singulis, in Aquis adduci præcepit. Fecit autem et opera multa et magna in eodem loco.

Anno 797, anno 50 Caroli regis, introivit rex præfatus cum exercitu suo in Saxonia, et pervenit ad pagum qui dicitur Vudmodi, ubi firmitas eorum facta erat, et ipsa firmitate interrupta, introivit cum exercitu suo in pagum illum, vastavitque et incendit eum, et tunc denno^j venerunt ad eum Saxones de universis finibus et angulis ubi habitabant, et tulit inde obsides quos voluit, et de Frisionibus similiter, et sic reversus est in Francia. Et post aliquantas hebdomadas iterum introivit in Saxonia, et ibi habitavit ipsa hieme, et fecit sedem suam juxta locum ubi Timella fuit in hujus saraca, quæ etiam Heristelli

^a Hunc locum ita corrupte legit Chronicon Moissiacense: quia eam dominus rex super alias gentes venire voluisset.

^b Male etiam in Chronico predicto iterum expleverunt, quod nullum efficit sensum.

^c Moiss., *Bardanavil*.

^d Moiss., *Cahchitta* Abatrizarum occiderant.

^e Moiss., *Sordarius*.

^f Moiss., *Alemannorum*.

^g Moiss., *Kinno*.

^h Moiss., *Etenim exercitum*. Melius codex noster, *tertium vero exercitum*. Nam duos hoc anno prius commemoraverat, unum sub Pipino duce adversus Avaros, alterum quem ipse cum Carolo et Ludovico filiis duxerat ipse Carolus in Saxoniam.

ⁱ Moiss., *portas cancella*, omisso et, male.

^j Moiss., *Et hinc denno*.

appellavit, eo quod ab exercitu suo fuerunt constructæ ipsæ mansiones ubi habitabant. Et in ipsa hieme resedit, et ibi celebravit Pascha; et in ipsa æstate pervenit cum exercitu suo ad Bardunbuinc, et illi omnes se tradiderunt in manu ejus, et tulit inde obsides quos voluit, et interim congregati sunt Selavi nostri qui dicuntur Abodriti cum missis domini regis ad illos Saxones, congregaverunt se in unum et commiserunt prælium, cecideruntque ex parte Saxonum ipsa die duo millia pccc; et inde rex remeavit in Francia ad Aquis palatium sedem suam, et ibi hiemavit.

Anno 799 rex Carolus apud Aquis palatium celebravit Pascha. Post obitum vero Adriani papæ successit Leo in apostolatum, natus Romæ ex patre Asupio, matre Helisabeth^a, qui sedit annos 22 et menses 5. Hic fuit amator ecclesiarum et acris ingenii homo. Hunc Romani voluerunt occidere, et in ipsa Litanía majore quod est vii Kalendas Madii insiluerunt in eo subito, captumque linguam ejus absciderunt, et conati^b sunt oculos ejus abstrahere, et in custodia miserunt, inde per fugam nocte lapsus ad missos gloriosi præfati principis Caroli, qui tunc apud basilicam beati Petri erant, Hunerondum scilicet abbatem, et Hivinegisum Spolitanum ducem pervenit, qui ab eis Spolicum deductus est. Carolus autem rex tunc erat apud Saxoniam in loco qui appellatur ad Partesburna, tuncque ad eum Leo prædictus papa urbis Romæ deductus est, quem rex cum summo honore suscepit, et multis donis eum honoravit, et postea cum pace et honore magno ipsum papam remisit ad propriam sedem, et missi regis deduxerunt cum honorifice et eos qui mortis ejus consilarii fuerant transmiserunt ad regem. Rex autem misit eos in exilio.

Anno 800 Carolus rex congregavit optimates suos, et synodum habuit apud Maguntiam cum conventu episcoporum vel abbatum, et cum cognovisset per omnes fines suos habere pacem, recordatus est de injuria quam Romani apostolico Leoni fecerant, et erexit faciem suam ut iret partibus Romæ; quod ita et fecit. Cum autem Romæ propinquaret, occurrit ei Leo papa et Romani principes cum eo apud Numentum, duodecimo ab Urbe lapide. Cum pervenisset autem Romam rex prædictus viii Kalendas Decembris, post octo vero dies, concione cum Romanis habita, causam adventus sui omnibus patefecit, fecitque conventum maximum episcoporum seu abbatum cum presbyteris et diaconibus, et comitibus, seu reliquo populo Christiano: et ibi venerunt in præsentia qui ipsum apostolicum condemnare voluerunt. Qui postquam nullus probatur criminum inventus est, præfatus papa nullo judicante, sed sua spontanea voluntate coram omni populo in basilica beati Petri apostoli Evangelium portans, ambonem conscendens, invocatoque sancte Trinitatis nomine, cum iurejurando ab obiectis criminibus se purgavit, et ipsa sacramenta expleta, omnes episcopi cum universo clero seu præfato rege devotoque populo Christiano hymnum *Te Deum laudamus* decantaverunt. Quo expleto, ipse rex cum universo populo laudes Deo dabant, quia apostolicum Leonem sanum in corpore et in anima custoditum habere meruerunt.

Anno 801, cum apud Romam moraretur rex Carolus, Zacharias presbyter, quem antea rex cum multis donariis ad sepulchrum Dominicum vel per alia loca sancta miserat illis partibus, duobus monachis de Hierosolyma a patriarcha directis ad regem, Romam venerunt: qui benedictionis causa claves sepulcri Domini ac loci Calvaria, claves etiam civitatis et montis Sion, cum vexillo crucis detulerunt. Quo rex accepto, Dominum benedixit, ac remuneratos multis muneribus Hierosolymam remisit. Ipse

^a Ex hoc loco discimus matris Leonis papæ nomen, de quo altum apud auctores quos viderim silentium.

A vero rex die sacratissima natalis Domini cum ad missam ante confessionem beati Petri apostoli ab oratione consurgeret, Leo papa cum consilio omnium episcoporum sive sacerdotum, seu senatu Francorum, necnon et Romanorum, coronam auream capiti ejus imposuit, adjuncto etiam Romano populo, acclamant: CAROLO AUGUSTO A DEO CORONATO, MAGNO ET PACIFICO IMPERATORI ROMANORUM, VITA ET VICTORIA. Post hæc vero a plebe decantatas et ab apostolico, more antiquorum principum, adoratus est. Nam et hoc nomen Dei factum est; cum enim apud Romam tunc præfatus imperator moraretur, delati quidam sunt ad eum, dicentes quod apud Græcos nomen imperatoris cessasset, et finem apud eos nomen imperii teneret. Herena nomine, quæ filium suum imperatorem fraude captum, oculos eruit, et sibi nomen imperii usurpavit, ut Italia in libro Regum legitur fecisse. Audito Leo papa et omnis conventus episcoporum et sacerdotum seu abbatum, et senatus Francorum, et omnes majores natu Romanorum, cum reliquo Christiano populo consilium habuerunt ut ipsum Carolum regem Francorum imperatorem nominare deberent, qui Romam matrem imperii tenebat, ubi semper Cæsares et imperatores sedere soliti fuerant, et ne pagani insultarent Christianis, si imperatoris nomen apud Christianos cessasset. Ideo justum visum est omnibus ut prædictus rex cum Dei adiutorio, et universo Christiano populo petente, ipsum nomen imperatoris haberet: quorum petitionem ipse rex Carolus negare noluit, sed cum omni humilitate subjectus Deo, et petitione sacerdotum universalique populo Christiano in ipsa nativitate Domini nostri Jesu Christi cum consecratione domini Leonis papæ suscepit, sicut supradictum est, et in primis omnium postquam imperator exstitit, studuit ut ipsam Romanam Ecclesiam de ea discordia quam habuerant Romani cum apostolico Leone, ad pacem et concordiam revocaret. Deinde reversus est in Francia ad Aquis sedem regiam. Magnificatus est autem imperator Carolus super omnes reges Francorum qui ante eum fuerunt, divitiis et gloria, honore et nomine. Iste primus ex genere Francorum imperator exstitit.

Anno 802 recordatus est piissimus Carolus imperator misericordie suæ, de pauperibus qui in universo imperio erant, et justitias pleniter habere non poterant. Noluit de infra palatio pauperibus vassos suos transmittere, ad justitias faciendum propter munera; sed elegit in regno suo archiepiscopos, et reliquos episcopos, et abbates, cum ducibus et comitibus, qui opus non habebant super innocentes munera accipere, et ipsos misit per universum regnum, ut ecclesiis, viduis, orphanis, et pauperibus, et cuncto populo justitiam facerent, et mense Octobrio congregavit universam synodum in Aquis, et ibi fecit episcopis cum presbyteris seu diaconibus relegendos canones, quos sancta synodus præcepit, et decreta pontificum, et pleniter jussit eos tradi coram omnibus episcopis presbyteris, et diaconibus. Similiter in sancta synodo congregavit universos abbates et monachos qui ibi aderant, et ipsi inter se conventum fecerunt, et legerunt regulam sancti Patris Benedicti, et tradiderunt eam sapientes in conspectu abbatum et monachorum; et tunc jussio generaliter super omnes episcopos, abbates, presbyteros, diacones, seu universo choro clericorum facta est, ut unusquisque in loco suo juxta constitutionem sanctorum Patrum sive in episcopatibus sive in monasteriis, aut per universas ecclesias, ita ut canonici juxta canones viverent, et quidquid in clero aut in populo de culpis aut negligentia apparuerit, juxta canonum auctoritatem emendasset, et quidquid in monasteriis seu in monachis contra regulam sancti Benedicti factum fuisset, hoc juxta regulam ejusdem emendare fecis-

^b Vulgo erutos fuisse Leoni oculos tradunt, non desunt tamen auctores qui id negare videantur

sent. Mandavit autem ut unusquisque episcopus in omni regno vel imperio suo, ipsi cum presbyteris suis officium, sicut psallit Ecclesia Romana, facerent. Nam et scholas suas cantorum in loca congrua construi præcepit. Similiter et in monasteriis sancti Benedicti servantibus regulam, ut officium ipsius facerent, sicut regula docet. Ipse vero imperator interim ut ipsum synodum factum est ^a, congregavit duces, comites reliquumque populum Christianum cum legislatoribus, et fecit omnes leges regni sui tradere et emendare, et emendandam legem ubicunque necesse fuerit, scribere. Iudices vero per scriptum iudicassent, et munera non accepissent; sed omnes homines pauperes et divites in regno suo iustitiam haberent.

Anno 803 Carolus imperator celebravit Pascha apud Aquis palatium, et conventum habuit apud Maguntiam, et ipso anno sine hoste stetit. His diebus in Spania super Saracenos regnavit Abulaz filius Axam. Mortuo enim Axa, hic Abulaz filius ejus suscepit regnum, fecitque malum sicut fecerat pater ejus et avus. Eo regnante in Spania, misit Carolus imperator Ludovicum filium suum regem Aquitanie, ad obsidendam et capiendam civitatem Barcinonam. Qui congregato exercitu ex Aquitania, Wasconia, necnon de Burgundia, Provincia et Gotia, misit eos ante se ad obsidionem civitatis. Qui abeuntes, circumdedit exercitus civitatem, et obsederunt mensibus septem, capieruntque regem civitatis illius nomine Sathon. Cumque panes defecissent in civitate, et jam capienda esset civitas, miserunt ad Ludovicum regem, ut veniret Barcinonam, quia jam capienda erat civitas, ut cum capta fuisset, nomini ejus ascriberetur victoria. Venit autem præfatus Ludovicus ad civitatem, et tradita est civitas in manu ejus, constituitque illic custodia et armamenta, regem vero civitatis illius Sathon vinctum compedibus misit ad patrem suum Carolum imperatorem in Francia. Ipse vero in pace et triumpho reversus est ad propria.

Anno 805 Carolus imperator misit filium suum Carolum regem cum exercitu magno ad Euhuvindes ^b, et alium exercitum cum Aulfo et Vuerinario, id est cum Bajoriis. Tertium vero transmisit cum Saxonibus super Huvernolfeld et de Melchion ^c, et ibi pugnaverunt contra regem eorum nomine Semela et vicerunt eum, et ille dedit duos filios pro fidelitate, et tunc perrexerunt super Fergunna, et venerunt ad fluvium qui vocatur Araga ^d illi tres hostes insimul. Et inde venerunt ad Camburg, qui et vastaverunt regionem illam in circuitu Albie. Et postea cum victoria reversus est Carolus rex ad patrem suum in Francia. Quartus vero exercitus cum classe magna navium perrexit in Albia, et pervenit ad Magedoburg, et ibi vastaverunt regionem Genevara ^e. Postea reversi sunt in patriam suam.

Anno 806. In isto anno Wilhelmus quondam comes ad Anianum monasterium, qui est constructus in honore Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi et gloriose matris ejus semper virginis, pervenit, cum omnibus muneribus auri argentique, ac pretiosarum vestium. Ille se tradidit Christo omni vite sue tempore servitutum. Nec mora in deponendo comam fieri passus est, quin potius die natalis apostolorum Petri et Pauli, auro textis depositis vestibus, Christicolarum habuit habitum, seseque Christicolarum adscisci numero quanticus congraudens efficitur. Et in eodem anno Carolus imperator celebravit Pascha ad Neumaga, et misit filium suum Carolum regem super Duringa ^f ad locum qui vocatur Walada ^g, ibique habuit conventum magnum, et inde

A misit scarras suas ultra Albiā. Ipse vero movit exercitum suum ultra Sala super Huverenaveldo ^h, et tum fuit interfectus Melio ⁱ rex superbus, qui regnabat in Siurbis, et postea remeavit Albia, et vastavit regiones illas, et civitates eorum destruxit. Et ceteri reges ipsorum venerunt ad eum, et promiserunt se serviuri domno et pio imperatori, traderuntque obsides sicut ille volebat. Et mandavit eis rex Carolus ædificare civitates duas, unam ad aquilonem partem Albie contra Magadaburg, alteram vero in orientalem partem Sala, ad locum qui vocatur Balla ^j; deinde reversus est ad patrem suum in Francia. His diebus Albinus qui et Alcuinus diaconus in Francia claruit.

Anno 807 Carolus imperator perrexit ad Ingelheim palatium, et ibi habuit conventum cum episcopis et comitibus vel aliis fidelibus, et mandavit eis, ut iustitias facerent in regno ejus. Postea dedit eis licentiam ad propria remeare, et quietos sedere, et ut Deo gratias agerent ad pacem et concordiam ipsorum, et illum annum stetit sine hoste.

Anno 808 Carolus imperator misit filium suum Carolum in Saxonia ultra Albia, ad illos Sclavos qui vocantur Linai, et vastavit maximam partem regionis ipsius; sed et aliqui ex nostra parte ibidem ceciderunt. Ultimam contra Nordomannos qui Dani vocantur, primo piraticam exercentes, deinde majori classe littora Gallie atque Germanie vastantes, bellum suscepit est; quorum rex Godofridus, adeo vana spe inflatus erat, ut sibi totius Germanie promitteret potestatem, Frisiam quoque atque Saxoniam haud aliter atque suas provincias aestimabat. Jam Abodriti vicinos suos in suam ditionem redegerat, jam eos sibi vectigales fecerat; jactabat etiam se bene Aquisgrani, ubi regis comitatus erat, cum maximis copiis adventurum, nec dictis ejus quam vanis simis omnino fides adhibebatur: quin potius putaretur tale aliquid inchoaturus, nisi festinata morte præventus fuisset, nam a proprio satellite interfectus et suæ vite et belli a se inchoati finem acceleravit.

Anno 809 Carolus imperator sedit apud Aquis palatium, et in illa æstate misit scarras suas ad marchias, et aliqui de illis Saxones venerunt ultra Albiā, et frugerunt unam civitatem cum nostris Huninidis ^k qui appellantur Semeldinc, Connoburg.

Anno 810, ætatis tempore Carolus imperator cum filio suo Carolo rege, ultra Rhenum fluvium super Saxoniam perrexit ad locum qui vocatur Ferdia, et in ipsa æstate mortuus est Pipinus rex Langobardorum, filius Caroli imperatoris; Carolus autem constituit Bernardum, filium Pipini, regem super Italiam in loco patris sui.

Anno 811 misit Carolus imperator exercitum Francorum et Saxonorum ultra Albiā ad illos Sclavos qui nominantur Lanai et Bethenzr ^l, et vastaverunt regiones illas, et ædificaverunt castellum qui dicitur Abochi. Fuit quoque occisio magna Normannorum. Eodem anno obiit Carolus rex, filius Caroli Magni imperatoris.

Anno 812 misit Carolus imperator tres scarras ad illos Sclavos qui dicuntur Huviti. Unus exercitus venit cum eis super Abodoritos, et duo venerunt obviam ei ad illa marchia. Sed et illi Wilti dextras dederunt, et obsides obtulerunt, et promiserunt se dare partibus imperatoris Caroli, et postea reversus est populus ad propria.

Hactenus primus auctor; quæ vero sequuntur addita videntur ab aliquo monacho Anianensi, qui hoc opus continuavit, ac primo ampliusimum excerptum subjicit ex Vita Caroli Magni auctore Eginardo, quæ

^a Leg.: ut ipsa synodus facta est.

^b Moiss., Windones.

^c Moiss., Werinesfelda et Dervetion.

^d Moiss., Agaru.

^e Moiss., Gencvanam.

^f Moiss., Buringa.

^g Moiss., Waladala.

^h Moiss., Guercaveldo.

ⁱ Moiss., Nuzito.

^j Moiss., Halla.

^k Moiss., Guinildinis.

^l Moiss., et Betheleretli.

edita est a Chesnio tom. II, p. 99 a ab his scilicet A verbis: Hæc sunt bella quæ rex potentissimus per annos 47, etc., usque ad paginam 105. *Paginae tamen 100 lin. 17, post hæc verba:* Tali monitione prohibuit, hæc inseruntur: Fecit idem a parte meridiana prope littore maris in comitatu Magdalonenso (ecclesiam) in honore Domini nostri Jesu Christi, seu perpetuæ virginis genitricis Dei Mariæ, cujus basilicas composuit, auroque et argento adornavit, ad cujus structuram cum columnas et marmora habere non posset, Nemauso civitate cum magna diligentia adduci præcepit, et collectis thesauris suis de regnis singulis, in Aniano monasterio adduci præcepit, necnon lignis tres cruces Dominicas, et opera multa et magna in eodem loco composuit.

Anno 815 ab incarnatione Domini, Caroli autem imperatoris anno 46, sedit piissimus imperator apud Aquis palatium, et habuit ibi concilium magnum cum Francis episcopis, et abbatibus, ac sacerdotibus, et decrevit quatuor synodos fieri, id est ad Moguntiam civitatem unum, alterum in Rhemis, tertium Tironis, quartum Arelato civitate ^b, mandavitque ut quidquid in unumquemque synodum definissent, ad placitum constitutum imprimi nuntiasset: quod ita factum est. Et in ipso anno mense Februario, jam dictus imperator Carolus fecit conventum magnum populi apud Aquis palatium. De omni regno et imperio suo conveniunt episcopi, abbates, comites, presbyteri, diacones, et senatus Francorum ad imperatorem in Aquis, et ibidem constituerunt capitula quadraginta sex de causis quæ necessaria erant Ecclesiæ Dei et populo Christiano. Extremo autem vitæ suæ tempore, cum jam et morbo et senectute premeretur, evocatum ad se Ludovicum filium suum Aquitanie regem, qui solus filiorum Hildegarde supererat, congregatis solemniter de toto regno Francorum vel de universo imperio suo primoribus cunctorum, comitibus, principibus, ducibus, episcopis, abbatibus, monachis, sacerdotibus, diaconibus, et cuncto senatu Francorum, cum cuncto regni consilio, consortem sibi totius regni et imperialis nominis sui heredem constituit, ac per coronam auream tradidit illi imperium, populis acclamantibus: VIVAT IMPERATOR LUDOVICUS; impositoque capiti ejus diademate, imperatorem et Augustum jussit appellari. Susceptum est hoc ejus consilium [ab his] qui aderant magno cum favore et lætitia. Nam et ipse imperator Carolus benedixit dicens: *Benedictus es, Domine Deus meus, qui dedisti hodie sedentem in solio meo, ex semine meo filium, videntibus oculis meis.* Docuit autem cum pater, ut in omnibus præceptum Domini custodiret, tradiditque ei regnum, commendavitque ei filios suos Drogonem, Theodericum et Hugonem, et cum omnia perfecisset, dimisit unumquemque ut abiret in locum suum. Ipse autem Carolus imperator resedit in Aquis palatium. Nam hoc divinitus ei propter regni utilitatem videbatur inspiratum, auxitque majestatem ejus hoc factum, et exteris nationibus non minimum terroris incussit. Dimisso deinde in Aquitaniam filio, ipse more solito, quamvis senectute confectus, non longe a regia Aquensi venatum proficiscitur.

Anno 814 ab incarnatione Domini, Caroli vero imperatoris anno 47 ex quo regnare coeperat, exierunt Nortmanni cum navibus in Frisia, et fecerunt ibi grande malum, capieruntque viros et mulieres et prædam magnam. In ipso anno exacto hujusmodi negotio, quod reliquum erat autumnus, etc., ut apud Eginardum in Vita Caroli Magni, pag. 104, lin. 9, usque in finem. Sed in divisione quæ facta est a Carolo imperatore anno 811, post hæc verba: vel usum ejus sibi necessarium judicaret, in nostro manuscripto codice additur: Unam vero partem sibi reservavit, quam dedit Benedicto abbati sancti Sal-

vatoris Anianensis archisterii, videlicet crucis Dominice cum gemmis, bratheas aureas contextas cum gemmis, baltheos aureos similiter gemmatos, calices aureos sive argenteos, vel offertoria cum patenulis et offertoriis cum auro et gemmis ornatos. Inter alia dona dedit ei capsulam auream ubi pignora sunt omnium apostolorum. Inter ea dedit ei sceptrum regale ex ebore valde mirificum, et multa alia dona quod dinumerare longum est. Ardoni quoque qui et Smaragdo religioso monacho, dedit tabulam lapideam tinnientem sicut æs. Post obitum vero suum aut voluntariam, etc. ubi advertendum quod pro illis verbis, pag. 106. Et altera quæ forma rotunda Romanæ urbis effigie insignita est, episcopo Ravenatis ecclesiæ conferatur, in coarctato manuscripto hæc leguntur: altera quæ forma rotunda Romanæ urbis effigie figurata est, Salvatorem Jesum Christum Dominum in Anianense monasterium conferatur. Illius autem inter divisionis testes, primus abbatum nominatur Benedictus, et post Hirminonem, Georgius, Theobaldus, Adalelmus, Laithfredus.

Anno 814 Ludovicus piissimus imperator post mortem patris sui Caroli gloriosissimi imperatoris, sedit super thronum ejus apud Aquis palatium et ibi celebravit Pascha, et acceptis thesauris patris sui, fecit elemosynam magnam pro patre, divisitque inter ecclesias, et monasteria, et pauperes, sicut ipse ordinaverat. Hoc anno superscripto imperator Ludovicus, id est primo anno imperii sui, Benedictum abbatem de Aniano monasterio tulit propter famam vitæ ejus et sanctitatem, et prope Aquis sedem regiam in Ardenna silva habitare fecit. Ipse vero supradictus abbas, antequam abiret in Francia, ordinavit in loco suo in monasterio Aniano abbatem nomine Smaragdum; et in ipso anno venerunt ad imperatorem episcopi, abbates, comites, duces, et mulieres, ac viduas, et locutus est cum eis de causis necessariis, et de utilitate sanctæ Ecclesiæ; et in ipso loco mandavit ut mulieres in servitutem redactas non fuissent, et acciperent libertatem. Et venit ad eum Bernardus filius Pipini rex Langobardorum, susceptique eum benigniter domus imperator Ludovicus, ac remunerato remisit ad propria. Disposuit autem et marchas undique. Nam et præsidia posuit in littore maris ubi necesse fuit, et ipso anno in Aquis hiemavit.

Anno 816 Ludovicus imperator apud Aquis palatium celebravit Pascha; et in ipsa æstate collecto magno exercitu Francorum et Burgundionum, Alamannorum et Bajoariorum, introivit in Saxoniam, et venit ad Partesbrunnam, et ibi venit ad eum Bernardus rex Langobardorum cum exercitu, et habuit imperator ibi placitum magnum, et misit scarras suas ubi necesse fuit per marchas, et præsidia, et per littora maris, et post hæc reversus est in Franciam ad Aquis palatium, et tertio calendas Augusti habuit consilium magnum in Aquis, et constituit duos filios reges Pipinum et Clotarium; Pipinum super Aquitaniam et Wasconiam, Clotarium super Bajoariam. Et decrevit in ipso synodo domnus imperator Ludovicus, ut in universo regno suo monachi regulariter viverent secundum regulam sancti Benedicti, et canonici secundum canonum auctoritatem. Mandavit etiam missis et comitibus suis ut justitias facerent in regno ipsius; et si aliqui homines injuste privati fuissent de hereditate parentum per cupiditatem comitum aut divitum, ut reddere facerent: necnon et si aliqui homines injuste in civitate redacti erant, ut iterum acciperent libertatem. Eodem anno Wascones rebellaverunt contra imperatorem.

Anno 818 piissimus imperator Ludovicus apud Aquis palatium celebravit Pascha, et æstatis tempore venit ad eum Bernardus rex Langobardorum. Iis

^a Patrologie tome XCVII.

^b Quintam nonnulli addunt Cabiloni celebratam.

^c Moiss., Septembri.

diebus
vitæ se
Stephan
peratore
apud Ri
suscepit
benedix
nam au
domnus
Romæ
Ludovic
et habu
mitibus
sedem
Stephan
migravi
siam M
secund
frande
Anno
tium P
riæ Be
Aniane
dovico
gari co
et imp
abbate
manife
verat,
rem. E
regina
nus, i
cui ut
suis in
ipsum
populo
rator
elegit
clama
nus.
die il
dens:
die in
Quart
fum,
Audie
erat,

Rur
Vela
Lan

deco.

diebus dominus apostolicus Leo urbis Romæ migravit a sæculo, successitque ei in sacerdotium dominus Stephanus. Ipso anno papa Stephanus venit ad imperatorem Ludovicum in Francia, invenitque eum apud Rhemis civitatem, attulit illi coronam auream, suscepitque eum imperator cum magno honore, benedixitque ipsum imperatorem, et imposuit coronam auream super caput ejus, remuneravitque eum dominus imperator muneribus multis, et sic rediit Romæ ad sedem suam. Imperator vero piissimus Ludovicus de Rhemis abiit ad Compendio palatio, et habuit consilium cum episcopis, abbatibus et comitibus suis. Deinde reversus ad Aquis palatium sedem regiam, ibique hiemavit. Præfatus autem Stephanus papa cum rediisset Romam, in ipso anno migravit a sæculo. Wascones autem rebelles Garsiam Muci super se in principem eligunt; sed in secundo anno vitam cum principatu amisit, quem fraude usurpatum tenebat.

Anno 821 Ludovicus imperator apud Aquis palatium Pascha celebravit. Ipso anno obiit beate memorie Benedictus Witiza abbas religiosus monasterii Anianensis in Idus Februarii, anno 9 regnante Ludovico imperatore. Et in ipsa æstate jussit congregari conventum magnum populorum de omni regno et imperio suo apud Aquis sedem regiam, episcopos, abbates, comites, et majores natu Francorum, et manifestavit eis mysterium consilii sui quod cogitaverat, ut constitueret unum ex filiis suis imperatorem. Habebat enim tres filios ex uxore Ermengarda regina, nomen uni Clotarius, nomen secundi Pipinus, tertii vero Ludovicus. Tunc omni populo placuit ut ipse, se vivente, constitueret unum ex filiis suis imperatorem, sicut Carolus pater ejus fecerat ipsum. Tunc tribus diebus jejunatum est ab omni populo et letania facta. Post hæc jam dictus imperator Clotarius, qui erat major natu, inperatorem elegit, et coronam auream tradidit illi, populis acclamantibus et dicentibus: VIVAT IMPERATOR CLOTARIUS. Facta est autem letitia magna in populo in die illo, et ipse imperator benedixit Dominum dicens: *Benedictus Dominus Deus meus, qui dedit hodie in solio meo sedentem videntem oculis meis.* Quartum filium habuit ex concubina nomine Arnulfum, cui pater Senonas civitatem in comitatu dedit. Audiens autem Bernardus rex Italie quod factum erat, cogitavit consilium pessimum voluitque in im-

peratorem et in filio ejus insurgere, et per tyrannidem imperium usurpare. Quo comperto, imperator jussit [*Forte, misit*] confestim nuntios per universum regnum et imperium suum, ut pariter conglobati occuparent omnes aditus Italie, quod ita factum est. Bernardus autem cum hæc audisset, terruit eum Dominus, et omnes qui ei consenserant, et comprehensi sunt ab exercitu, quod imperator miserat ante faciem suam, et comprehensos cum ipso rege adduxerunt ad imperatorem, qui erat apud Cavalonem, quæ est super Sagonna flumen. Tunc sub custodia missus est præfatus rex cum Achiteo comite, qui auctor consilii maligni fuerat, et cum aliis qui illi consenserant, et ducti sunt Aquis. Post hæc fecit imperator conventum magnum Francorum, et retulit eis hanc causam, ut videret quid judicarent fideles sui de eo, vel de his qui consenserant, ut insurgere contra imperatorem. Tunc pariter judicaverunt eos omnes dignos ad mortem, sed piissimus imperator pepercit vite illorum, jussitque ipsi regi Bernardo oculos erui, sed cum factum fuisset, die tertio mortuus est. Achiteo vero similiter oculos erui, et ceteris sociis suis. Teulfum vero episcopum Aurelianensem, qui et ipse auctor maligni consilii fuit, synodo facta episcoporum vel abbatum, necnon aliorum sacerdotum, judicaverunt, tam ipsum, quam omnes episcopos et abbates vel ceteri clerici, qui de hoc maligno consilio socii fuerant, a proprio deciderent gradu: quod ita factum est; nonnulli etiam in exilio missi sunt. Fratres vero suos ex concubinis natos, id est Drogonem, Theodericum et Hugonem quos ei pater commendaverat, clericos fieri jussit, et per singula misit monasteria, et regnum quievit ab ira.

Anno 838 Ludovicus imperator apud Aquis celebravit Pascha, et æstivo tempore introivit cum exercitu magno in Britannia, et occiso rege illius terræ, venerunt majores natu Britannorum, tradiderunt se illi, et acceptos obsides reversus est ipse cum triumpho victoriæ ad propria. Nam exercitus ejus quem miserat partibus Orientis, cum triumpho reversus est ad imperatorem.

Anno 840, imperii vero præfati imperatoris anno 27, obiit Ludovicus piissimus imperator xii Kal. Julii, indictione 5, regnaveruntque filii sui post eum in magna gloria. Amen.

APPENDICIS

AD OPERA BEATI CAROLI MAGNI

SECTIO TERTIA. -- POETICA.

* CARMEN INCERTI AUCTORIS

DE CAROLO MAGNO

ET

Leonis pontificis maximi ad eundem Carolum adventu.

(Ex Canisio, Lectiones veteres.)

Rursus in ambiguos gravis admonet anchora calles
Vela dare, incertis classem concedere ventis,
Languida quæ geminas superarunt membra pro-
[cellas,

* Quis sit auctor hujus poematis definire non audeo. Codex unde exscriptum habet in extrema pa-

Ad nova bella jubet lassos reparare lacertos,
Victricemque manum gravidis consurgere remis,
Quo vocat aura levis placidis superare profundum
Flatibus æquoreas tentando classibus undas,

gina hos versus antecedente hæc signa: *fēr helpere.*
Unde recentior coniecit et ascripsit quoque hæc

Tendere ad ignotas celerique per æquora terras
 Oursu, et præcipites scopulos pulsare natatu.
 Vela movet placidus tremulis cita flatibus Eurus
 Cogens me rapido nunc tendere in ardua gressu
 Europæ quo celsa pharus cum luce coruscat.
 Spargit ad astra suum Carolus rex nomen opimum,
 Sol nitet ecce suis radiis, sic denique David
 Illustrat magno pietatis lumine terras.
 Res tamen una duos variando separat istos
 Et vice disjuncti mutata sæpe feruntur.
 Illum aliquando tegunt nimboso nubila tractu
 Hunc ullæ nunquam possunt variare procelle;
 Ille caret proprio bisseis lumine horis,
 Iste suam æterno conservat sidere lucem,
 Pæce nitet læta pariter pietate redundans
 Nescit habere pio lapsurum lumine casum.
 Vultu hilari, ore nitet, semper quoque fronte serena
 Fulget, ab æterno pietatis lumine Phœbum
 Vincit, ab occasu dispergens nomen in ortum
 Armipotens Carolus victor pius atque triumphans,
 Rex cunctos superat reges bonitate per orbem,
 Justior est cunctis, cunctisque potentior exstat.
 Ille duces magno et comites illustrat amore,
 Blandus adest justis, hilarem se præbet ad omnes,
 Justitiae cultor cultores diligit omnes,
 Justus in exemplum cunctis se donat habendum,
 Ingreditur prior ipse sequi quo se cupit omnes,
 Tentat iter facile cuncti quo jure sequantur.
 Injustos merito duris constringit habenis,
 Atque jugum imponit gravidum cervicæ superbis.
 Discere justitiam divinis admonet actis,
 Impia colla premit rigidis constricta catenis
 Et docet altithroni præcepta implere tonantis.
 Quod mens leva vetat suadendo animusque sinister,
 Hoc saltem cupiant implere timore coacti
 Quod non sponte prius miseri fecere rebelles.
 Exercere student avidè instimulante timore,
 Qui prius esse fero jam dudum more repugnat,
 Fitque timore pio pius impius ille coactus;
 Erigit hinc humiles, humilesque extollit in altum
 Prona colit relevans ad celsa cacumina colla.
 Ora trahit submissa gradus rex justus ad altos,
 Colla suprema premit subdèns excelsa potentes,
 Et quantum miseri conantur surgere ad altum,

verba *Ferius Helericus auctor sequentis carminis*.
 Ego hæreo, et magis ad Alcuinum inclino, non propter
 notas illas, quas ad hoc poema non pertinere
 existimo, sed quia constat Alcuinum de rebus gestis
 Caroli Magni scripsisse; id enim testantur cum ali-
 tum hæreticus Baleus in catalogo scriptorum Bri-
 tannicæ. Forsan autem hoc poema vel pars vel frag-
 mentum est grandioris illius operis, non enim cre-
 dam totum opus esse. Nec stylus et genus orationis
 abludivit a vena Alcuini, ut notum illis quibus Alcuini
 carmina nota. Quid, quod aliquoties vocat Carolum
Davidem? Quæ appellatio Alcuino tam familiaris
 fuit, ut scribens ad Carolum Caroli nomen sæpius
 omitteret, Davidemque regem nuncuparet. Nec ratio
 temporum repugnat. Venit enim Leo III pontifex ad
 Carolum anno Christi 799 quo adhuc vivebat Alcu-
 nus, quippe qui demum anno 804 obierit. Et ipse
 initio significat se jam fessum ad scribendum acce-
 dere, et sæpius fortunam expertum esse; hic tamen,
 occasione tam præclari argumenti, denuo scriptio-
 nis aliquid subeundum fuisse. Ex certe tam pie et religio-
 se adventum pontificis ad Carolum et Francos descri-
 bit, et tam enucleate honores pontifici habitos per-
 censet, ut vel ob hoc indicium ex religiosissima Al-
 cuini officina poema hoc non improbabilius pro-
 ductum credi queat. Accedit demum quod auctor
 hujus poematis omnia quæ scribit, præsens spectasse
 videtur. Quare nihil etiam causæ relinquitur, cur
 quis fortasse referre velit ad illum Helericum, de
 quo hæc Tritheim. in lib. de viris illust. Germaniæ:
 a Helericus monachus cœnobii sancti Galli. Ord. D.

A Rursus ad ima facit merito descendere tantum.
 Strenuus ingenio Carolus sapiensque modestus,
 Insignis studio resplendens mente sagaci
 Nomen et hoc merito Carolus sortitur in orbe.
 Hæc cara est populis lux et sapientia terris,
 Omne decus pariter famulis ornatus et omnis
 Exstat honor populi et plebis spes gloria summa
 Nominis; hunc olim terris promisit origo
 Tam clarum ingenio, meritis quam clarus opimis.
 Fulget in orbe potens, prudens, gnarusque modestus
 Illuster, facilis, doctus, bonus, aptus, honestus,
 Mitis, præcipuus, justus, pius, inclytus, heros,
 Rex, rector, venerandus, apex, Augustus opimus,
 Arbitrè insignis, judex, miserator egenum,
 Pacificus, largus, solers, hilarisque venustus,
 Grammaticæ doctor constat præclucis artis.
 Nullo unquam fuerat tam clarus tempore lector
 Rhetoricæ insignis vegetat præceptor in arte,
 Summus apex regum, summus quoque in orbe so-
 phista.

B Exstat et orator facundo fame pollens,
 Inclyta nam superat præclari dicta Catonis,
 Vincit et eloquii magnum dulcedine Marcum,
 Atque suis dictis facundus cedit Homerus,
 Et priscos superat dialectica in arte magistros.
 Quattuor ast alias artes quæ jure sequuntur,
 Discernit simili rerum ratione magistra,
 Doctus in his etiamque modo rex floret eodem,
 Solus iter meruit doctrinæ adipiscier omne,
 Occultas penetrare vias, mysteria cuncta
 Nosse, Deo seriem revelante ab origine rerum,
 Omnem quippe viam doctrinæ invenit et omnem
 Arosopacum * aditum secretaque clancula verba
 Omnia, solus enim meruit pius ille talenta
 Suscipere et cunctis præferunt in arte magistris.
 Scilicet imperii ut quantum rex culmine reges
 Excellit, tantum cunctis præponitur arte.
 Quis poterit tanti præconia promere regis,
 Quisve putat sermonem rudis se principis acta
 Posse referre, senes cum vincant omnia vates,
 Exsuperatque meum ingenium iustissimis actis
 Rex Carolus, caput orbis, amor populique decusque,
 Europæ venerandus apex, pater opimus, heros,
 Augustus, sed et urbe potens, ubi Roma secunda

Patris Benedicti, vir et ipse in divinis Scripturis
 multum eruditus, atque in secularibus litteris do-
 tissimus, philosophus, astronomus et poeta cele-
 berrimus, ingenio subtilis et disertus eloquio, nec
 minus vita quam eruditione insignis. Scripsit tam-
 metro quam prosa multa præclara opuscula, sed
 pauca eorum ad manus nostras pervenerunt. Vidi
 enim duntaxat et legi librum clarissimum, quem
De Computo ecclesiastico edidit. Et alium *De Musica*
 prænotatum, sed et quadam carmina: claruit eodem
 tempore, quo Hermannus Contractus anno Domini
 MXL. CANISIUS. — Hoc carmen non est Helerici,
 ut monet Canisius, cum auctor oculatus debuerit
 esse testis et præsens vidisse quæ narrat. Sed ea-
 dem ratione non est Alcuini. Quippe et ex ejus epi-
 stolis patet, jam senio confectum imperatorem in
 Germaniam sequi noluisse, ad eumque excusatorias
 ea de re scripsisse litteras. Deinde vero illud carmen
 idem esse non potest cum Alcuini libro *De Gestis*
Caroli Magni, quem memorat Baleus. Nihil enim
 aliud continent hi versus præter venationis descri-
 ptionem et imperatoris cum Leone III congressum.
 Mutilum tamen non videtur illud opusculum, sed
 partibus suis constans. Dein non carmine, sed prosa
 scripsisse Alcuinum *Gesta Caroli Magni Baleus* in-
 nuit. In eo tantum convenient Alcuinus et hujus
 poematis auctor, quod sint coevi, Carolo Magno
 additissimi, et uterque adversus prosodiam sæpius
 peccaverit. J. BASNAGIUS.

* Leg., *Artis opacum*.

Flora novo ingenti magna consurgit ad alta
 Moletholis a muro præcelsis sidera tangens.
 Stat pius arce procul Carolus loca singula signans
 Altaque disponens venturae moenia Romæ.
 Hic iubet esse forum, sanctum quoque jure senatum,
 Jus populi et leges, ubi sacraque jussa capessant.
 Insuper operosa cohors, pars apta columnis
 Saxa secant rigidis, arcem molitur in altum.
 Ast alii rupes manibus subvolvere certant,
 Effodiunt portus statuuntque profunda theatri
 Fundamenta tholis includunt atria celsis.
 Hic alii thermas calidas reperire laborant,
 Balnea sponte sua ferventia mole recludunt,
 Marmoreis gradibus speciosa sedilia pangunt,
 Fons nimio bullantis aquæ fervore calore
 Non cessat, partes rivos deducit in omnes
 Urbis, et æterni hic alii bene regis amonum
 Construere ingenti templum molimine certant:
 Scandit ad astra domus muris sacra politis.
 Pars super in summis populis procul arcibus ardens
 Saxa locat solide conjungens marmora nexu;
 Altera stat gradibus portantium sorte receptans.
 Pars onera atque avidis manibus prædura ministrat
 Saxa, alii subeunt, volunt ad moenia rupes,
 Ingentes passim fascēs, cervicē reflexa
 Deponunt humeris valido sub pondere fessi;
 Plaustraque dant sonitum, vastus fragor æthera pul-
 [sat.]

Fit strepitus, magna consurgit stridor in urbe,
 Itque redditque operosa cohors diffusa per urbem
 Materiam Romæ certatim congregat altæ.
 Hic alii arma parant acenētes nile ferrum,
 Marmora quo possunt sculpti, et quo saxa secari.
 Fervet opus, velutique solent æstate futuræ
 Pulchra hiemis non immemores alimenta ciborum
 Cum facere ore legunt carpentes floscula apesque
 Per latices, per thyma volant stridentibus alis;
 Floribus insidunt aliæ, prædæque redire
 Accepta studeant redolentia castra revisant,
 Aut fœtus aliæ certant educere adultos,
 Aut cum nectareas componunt ordine cellas
 Roscida stipantes sinuoso poplite mella:
 Haud aliter lata Franci spatiantur in urbe.
 Non procul excelsa nemus est et amœna virecta,
 Lucas ab urbe virens et prata recentia rivis
 Obtinet in medio multis circumsta muris.
 Hic annem circumvolitat genus omne volucrum,
 In ripis resident rimantes pascua rostris,
 Non procul in medio submergunt flumine sese,
 Nunc quoque præcipiti properant ad littora cursu;
 Hosque toros juxta cervorum pascitur agmen,
 Riparum in longa per amœnæ pascua valle
 Huc illuc timido discurrunt damula gressu,
 Fronde relecta vacat, passim genus omne ferarum
 His latet in silvis, etæam memora inter opaca.
 Hic pater assidue Carolus venerabilis heros
 Exercere solet gratos per gramina ludos,
 Atque agitare feras canibus, tremulisque sagittis
 Sternere cornigeram nigraque sub arbore turbam.
 Exoritur radiis cum primis Phœbus honestis,
 Et iubar ignicomo perlustrat lumine montes

* Distinguendum hoc verbum et legendum procul
 dubio *Mole tholia*. Tholus est fastigium templi vel
 tecti; eo sensu dixit Sedulius Paschalis operis lib. 1:

Radians ubi regia fulvis
 Emicat aula tholis.

Alcuius ipse paulo inferius:

Fundamenta tholis includunt atria celsis.

Ibi semper *tholi celsi* dicuntur.

^b Locis corruptus.

Hic describitur *Maicampus* Caroli Magni tempore
 sæculisque sequentibus celeberrimus; quippe mense
 Maio convocabantur regi proceres non modo venationis
 causa, sed ut regno consulerent, qui mos
 apud plurimas gentes fuit usitatus. Fuit et apud Ro-

^a Præcipientes scopulos et summa cacumina tangens,
 Silvarum thalamo properat dilecta juvenis,
 Regali parte ex omni collecta resistit,
 Nobilium manus expectans in limine primo.
 Fit strepitus, clamor consurgit vastus in urbe,
 Desuper ex alto respondent culmine tecta
 Aerea, præcipuus considerat ^d stridor in auras,
 Innitit equusque ad equum, conclamat turba pe-
 [destris]
 Inque vicem proprio revocatur pignore quisque
 Ad Dominum famulusque suum sequiturque vo-
 [cantem].
 Hic phaleratus equus gravidis auroque metallis
 Terga recepturus regem in sua gaudet opimum,
 Stans monet care caput, montes capit ire per
 [altos].

Egreditur tandem circumstipante caterva
 Europe veneranda pharus se prodit ad auram,
 Enitet eximio vultu facieque coruscant.
^b Nobile namque caput pretiosum amplectitur auro
 Rex Carolus cunctos humeris supereminet altis;
 Lata ferunt juvenes ferro venabula acuto
 Retia quadruplici injunctaque linea limbo,
 Atque canes avidos ducunt per colla revinctos,
 Ad prædam faciles furiosoque ore molossos.
 Jam pater excelsi Carolus sacra limina templi
 Deseruit, mox castra ducum comitesque priores
 Movere, alte urbis panduntur classica portæ,
 Cornua concerpitant, fragor ingens atria complet,
 Præcipitique ruunt juvenes ad littora cursu.
 Hinc thalamo cunctata diu regina superbo
 Procedit multa circum comitante caterva
 Luitgardis ^c Caroli pulcherrima nomine conjux.
 Fulgida colla nitent roseo simulata colore
 Cedit opimum et enim redimitis crinibus ostrum,
 Candida purpureis cinguntur tempora vittis,
 Aurea fila ligant chlamydem, capitique beryllus
 Inseritur, radians claro diadema metallo.
^c Enitet et vestis biscoeco purpura bysso,
 Ornantur variis radiantia colla lapillis.
 Agmina sejungit pulchris stipata puellis.
 Magnanimos inter proceres regina superbo
 Gaudet equo et juvenum circum magna emicat ar-
 [dens].

Cætera regalem pubes pulcherrima prolem
 Expectat foribus, turmis comitatus opimis,
 More patri et vultu similis procedere tandem
 Tentat item Carolus genitoris nomine pollens,
 Terga ferocis equi solito de more fatigat.
 Hinc Pipinus avi sequitur de nomine dictus,
 Restaurat proprii qui publica gesta parentis
 Bellipotens, animosus heros, fortissimus armis,
 Seque suos inter famulos fert ductor opimum
 Cæstibus innumeris circumdatus enitet alto,
 Vectus equo eximio vultu facieque coruscans,
 Tempora cui rutilo cinguntur pulchra metallo.
 Circumfusa ruit comitantum turba rotata
 Per patulas portas certatim exire senatus
^d Conatur, magno cum murmuris inde tumultu
 Cornua rauca sonant, avido latratibus auras
 Complent ore canes, fragor ignea sidera pulsant.

manos *Maïuma* celebratissima, quæ forsitan a Maio
 mense dicebatur, quanquam obstant rigidiores criti-
 tici, qui a *Maïuma* pago Gazæ vicino et a *Maïum*,
 scilicet aquis, appellatam volunt. Fuit *Maïuma* pa-
 ganorum Veneri consecrata choreis, saltationibus,
 epulis et genio indulgebatur; sed præcipue aderant
 scorta et ritus ad excitandam libidinem excoGITATI;
 ideo Arcadius qui *Maïumam* iterum celebrari jussit,
 a sacrificiis venericisque voluptatibus abstinere vo-
 luit. BASN.

^d Forte *considit*.

^e Forte *moveret acre*.

^f Quam filiam suam aliquando vocat Alcuius
 BASN.

Inde puellarum sequitur mox ordo coruscus
Rhodrud^a ante alias, rapidoque innecta puellas
Fulget equo et placidum prior occupat ordine gres-
sum.

Immixta est niveis amethystina vitta capillis
Ordinibus variis gemmarum luce coruscans,
Namque corona caput pretiosis aurea gemmis
Implicat, et pulchrum subnectit fibula amictum.
Virgineos interque choros, turbamque sequentem
Proxima Berta^b nitet multis sociata puellis,
Voce virili, animo, habitu, vultuque corusco,
Os, mores, oculos, imitantia pectora patris
Fert, caput aurato diademate cingitur almum,
Aurea se niveis commiscens fila capillis,
Lactea quippe ferunt pretiosam colla murinam,
Ornatur vestis variis speciosa lapillis,
Ordine gemmarum numerosa luce coruscant.
Bractea chrysolithis ornantur tegmina gemmis.
Gisala^c post istas sequitur candore coruscans,
Virgineo comitata choro, micat aurea proles,
Tecta melocineo fulgescit femina amictu,
Mollia purpureis rutilant velamina filis,
Vox, facies, crines radiant luce coruscant,
Splendida colla nitent roseo inflammata rubore,
Argento stat facta manus, frons aurea fulget
Et magnum vincunt oculorum lumina Phœbum.
Læta super rapidum conscendit virgo caballum,
Frega superbus equus spumantia dente volutat,
Hinc comitata viris, illinc stipata puellis
Innumeris circum circumstrepit agmen eorum.
His cumulatâ bonis præcelsa solaris linquens
Virgo pudica pii sequitur vestigia regis.
Rhodaid^d inde micat multis ornata metallis,
Agmen ovals rapido præcedit femina gressu,
Pectora, colla, comæ lucent variata lapillis,
Serice et ex humeris dependent pallia pulchris,
Inseritur capiti nitido gemmata corona,
Stringit acus chlamydem gemmatâ aurea bullis.
Pulchra vehetur equo Rhodhaidis virgo superbo,
Quo latitare solent hirsuto tergo cervi.
Interea ingreditur vultu Theodrada^e corusco.
Fronte venusta nitens et cedit crinibus aurum,
Pulchra peregrinis collucet colla smaragdis,
Pes, manus, ora, genæ, cervix radiata nitescit,
Clara serenatis fulgescunt lumina flammis,
Pallia permixtis lucent hyacinthina talpis,
Clara Sophocleoque ornatur virgo cithurno,
Turba puellarum circumstrepit agmine denso,
Atque venusta cohors procerum nitet ordine longo,
Et sedet in niveo pulcherrima virgo caballo,
Acri fertur equo Caroli pia filia regis,
In nemo ire parat sacra palatia linquens.
Agminis extremam partem sibi vindicat Hildrud^f,
Illi sorte datur, dehinc ultimus ordo senatum^g,
Ipsa autem medio fulgescit in agmine virgo,
Temperat expositum spatii moderamine gressum,
Littorei juxta ora soli plens^h in clyta tendit
Venandi studio, regique exercitus omnis
Jam sociatur, adest, mox ferrea vincta rapacum
Cuncta cadunt resoluta canum; lustra alta ferarum
Nare sagace petunt quærentes rite rapinam
Et lustrant avidi condensa frutecta molossi.
Diffusi errantes in opacis saltibus omnes
Sanguineam silvis prædam reperire laborant.
Cingit eques saltum, fugitivis obvia turbis
Turba paratur, aper fulvus fit valle repertus:
Mox nemo insiliunt equites et voce sequuntur,

A Prædam agiles certant fugitivam agitare molossi,
Et sparsi currunt per opaca silentia silvæ.
Iste tacendo volat celerem post rite rapinam,
Ille autem vacuas complet latratibus auras.
Errat hic umbrosis delusus odore frutectis,
Alter in alterius hinc saltibus inde rotatur;
Ille vidit, hic prædam sentit odore fugacem.
Fit strepitus, silvis consurgit stridor in imis,
Et tuba magna nimos incendit ad acra i molossos
Prælia: dirus aper quo se fert dente minaci,
Arboribusque excussa cadunt folia undique in altis
Per loca vasta fugit, rapidoque per invia cursu
Tendit iter frendens teretⁱ alta cacumina montis.
Cursibus exhaustus lasso pede constat anhelus.
Jam parat arma necis canibus turbamque sequacem
Sternit et horrendo rapidos rotat ore molossos.
Mox Carolus pater ipse volat mediumque per agmen
Ocir aligeris avibus forat ense ferinum
Pectus, et intingens gelidum in præcordia ferrum.
B Corruit ille vomens vitam cum sanguine mixto,
In flava moriens seseque volutat arena;
Regalis monte hæc proles speculatur ab alto.
Mox aliam Carolus prædam jubet inde movere,
Et socios verbis claris ita fatur amicis:
Hanc fortuna diem nobis deducere lætam
Annuit auguriis et nostra incepta secundat;
Ergo favete omnes istum exercendo laborem
Venandi studio, curamque adhibete benignam.
Vix hæc dixit heros, subito fremit agmen ab alto
Monte, nemo repêunt proceres hinc inde ruentes
Præceleres agitare feras, pater inclutus ipse
Ante volans Carolus manibus fert missile ferrum,
Sternit et innumeras porcorum strage catervas,
Corpora multa cadunt passim prostrata ferarum.
Tunc Carolus prædam proceres partitur in omnes,
Et spoliis onerat gravidis sociosque sequaces,
Inde reflectit iter campum repetensque priorem
Frondosum lucum patulis, fontesque recentes
Ramis prætextos et opacam frigoris umbram.
C Aurea hic terris passim tentoria fixa
Stant pomposa ducum hinc inde et castra nitescunt.
Læta parat Carolus sociis convivia, letus
Convocat huc omnes longævus ordine patres,
Maturum populum natum melioribus annis.
Impubem pariter plebem, castasque puellas
Collocat, inde jubet mensis donare falernæ.
Sol fugit interea, lucem nox occupat umbris,
Membra sed exoptant placidum defessa soporem.
Portentum rex triste videt monstrumque nefandum
In somnis summum Romanæ astare Leonemⁱ
Urbis pontificem mœstosque effundere fletus;
Squalentes oculos maculatum sanguine vultum,
Truncatam linguam horrendaque multa gerentem
Vulnera. Sollicitos gelidus pavor occupat artus
Augusti: rapidos Romana ad mœnia missos
Tres jubet ire, foret si sanus pastor opimus
Explorare gregis, quid tristia somnia signent
Miraturque: piam curam gerit ille fidelem.
D Festinant rapidis legati passibus, ipse
Saxoniam repetit cum multis millibus heros.
Agmina conveniunt diversis partibus orbis,
Cognataque acies properant super ardua Rheni
Littora Saxonum populum domitare rebellem,
Et sævam gelido gentem rescindere ferro.
Culmina jam cernunt urbis procul ardua Romæ
Optatque vident legati a monte theatrum,
Tristior occurrit vulgataque fama repente

^a Filia Caroli Magni Constantino Græcorum imperatori desponsata, sed Irenes artibus decepta obiit virgo an. 810. Basn.

^b Altera Caroli Magni filia Angilberto nupta. Id.

^c Tertia ex Hildegardæ Caroli Filia, quæ monasticam vitam est professâ. Id.

^d Inter adulterinas Caroli Magni filias recensetur. Id.

^e Ex Falstrada conjuge Caroli Magni nata. Id.

^f Altera filia Caroli, quam ex Falstrade habuit. Id.

^g Forte senatus.

^h Forte legendum gens.

ⁱ Ita cod. ms.

^j Pro acria.

^k Forte terit aut tenet.

^l Tertium scilicet hujus nominis, qui a familia Adriani miris modis vexatus est. Pontificatum inierat an. 795. Basn.

Lumen apostolicum crudeli funere plagis
Occubuisse feris, nam serpens saevus et atrox,
Qui solet unanimes bello committere fratres,
Semina pestiferi jactare nocenda veneni
Suasit in innocuum caecatis mentibus omnes
Savire, et famulos dominum trucidare potentem.
Dira animis illapsa lues et sensibus haesit,
Virus pestiferum concepit pectus anhelum,
Insidias posuere viro mortemque parabant
Insonti, tristemque necem plebs impia telis
Pastorem in proprium seseque armavit iniquis.
Dum solitum transisset iter Leo papa benignus
Et sacra Laurenti peteret pede limina sancti,
Plebs demens populusque vethros ^a mala sana ju-
[ventus

Fustibus et gladiis nudatis ensibus omnis
Irruit in summum pastorem turba tumultu,
Caeca furens, subito diris commota procellis,
Sacra sacerdotis torquebat membra flagellis,
Unius in casum multorum saevit hiatus,
Carnifices geminas traxerunt fronte fenestras,
Et celerem abscondunt lacerato corpore linguam.
Pontificem tantum sese extinxisse putabat
Plebs pietate carens atrisque infecta venenis;
Sed manus alma patris oculis medicamina adem-
[ptis

Obtulit atque novo reparavit lumine vultum.
Ora peregrinos stupuerunt pallida visus,
Explicat et celerem truncataque lingua loquelam.
Cum sociis magnus paucis fugit inde sacerdos
Clam petere auxilium Spollitanam tendit ad urbem.
A Duce cum magno sit hic susceptus honore
Winigiso, et multis cumulatus in ordine donis.
Audit Italiam missos venisse fideles
Francorum, et solitam Romanis ferre salutem
Non voluisse, suum quoniam sine culpa potentem
Supplicii dominum cruciasset, mox manifestos
Ille venire viros ad se jubet, atque ita fari
Incipit, et truncata brevi infra lingua palatum
Cursu erat placidam deprensus voce loquelam:
Vos ego per caram Caroli conjuro salutem
Regis ut ejectionem me defendetis ^b in armis
Finibus a propriis et sedis honore repulsum.
Me quoque vobiscum ad vestrum ducetis opimum
Regem, et precipui liceat mihi principis ora
Cernere, qui justo nostros examinet actus
Judicio, et vindex saevissima verbera nostra
Vindicet, insignis luctus gemitumque meumque
Allevet, addendo nostrae solatia vitae.
Ergo agite, et vestra si nunc mihi gratia certa est,
Eripite his terris, David me obtutibus almis
Praesentate viri, jam nos mora nulla tenendo
Impediat, gelidas superemus cursibus Alpes.
Hec Leo papa, cohors Francorum mixta Latinis
Obstupuit Domino grates laudesque rependens
Qui nova pontifici reddebat lumina summo,
Et desperatam condebat in ore loquelam.
At Germar contra breviter sic vocibus usus,
Lux, decus egregium populorum, lumen amœnum,
Pastor apostolicus venerandus in orbe sacerdos
Te mandare decet quidcumque in corde volutas,
Nos parere tuis fas est, pater optime, jussis.
Inde iter incipiunt læti rapidisque metiri
Passibus, Augusti juvat ire ad limina magni,
Difficiles tentare vias, callemque severum
Vincere certatim diversa per oppida pergunt.
Innumerae occurrunt passim ad spectacula turbæ,
Pontificis sacras gaudentes lambere plantas,
Multaque præterea cumulantia munera portant
Et capite in veteri visus cernendo novellus
Obstipeant ^c, linguamque loqui mirantur ademptam,

A Jam dudum et celerem recreantem voce loquelam.
Rex pius interea gelidum transnavigat amnem
David spumosi superans vaga caerulea Rheni
Armatas acies inter primosque coruscant
Arduus arma tenens, equitatus vertice toto
Exsuperat comites, fulgentes ære catervæ
Undique collectæ properant atque agmina jungunt
Cum fremitu vario, sese et stupet inscia tellus,
Loricæ, enses, galeas, tot scuta virorum
Ac concussa tremet ^d sub tanto pondere ferri.
Vastus ad astra frequens conscendit clamor, et echo
Rupibus et gelidis saxoso a monte resultat.
Est locus insignis quo Patra et Lipa fluentant,
Altus et in nudo campo jacet undique largo
Vestitus spatio, celso de colle videri
Namque potest legio omnis, et hinc exercitus omnis,
Castra ducum et comitum radiantiaque arma viro-
[rum.

Huc Carolus multis stipatus millibus heros
Advenit, et tandem juvat hic succedere tectis.
B Missus apostolici regalem tendit ad aulam.
Interea et summum manifestat quippe venire
Pontificem expulsum Romana a sede Leonem
Civibus a propriis et tot tolerasse recenset
Verbera, commemorans extinctum lumine vultum,
Narrat et abscissam liquido de gutture linguam,
Nunc medicante Deo sanatum, et ab omnibus istis
Esse malis, animis stupet ipse exercitus omnis.
Audita et Carolus recolendo somnia retro
Præteriti indicio agnoscens vestigia visus,
Hoc fore non dubitat quod tristes fundere fletus
Pontificem in somnis jam dudum vidit eundem.
Hinc jubet extemplo Pipinum occurrere magno
Pastori, pacem et placidam portare salutem.
Obvius ire parat genitoris jussa facessens
Pipinus centum lætus cum millibus ibit ^e.
Ipse sedet solio Carolus rex justus in alto
Dans leges patriis, et regni fœdera firmat.
Utque videt patulo adversum se tendere campo
C Pastor apostolicus centum cum millibus altum
Pipinum, geminas extendit ad æthera palmas,
Pro populoque preces effundens pectore largas.
Ante sacerdotem ter summum exercitus omnis
Sternitur, et supplex vulgus ter fusus adorat.
Mox Leo papa solo Pipinum more benigno
Excepit et sacris circumdans colla lacertis,
Hæret in amplo diuque placida oscula libens ^f.
It comes, et supra se confert vertice toto
Pipinus, varias miscent sermone loquelas,
Inque vicem diversa levant pro.
Rex pius interea solium conscendit, et omnem
Alloquitur populum Carolus venerabilis heros:
Ergo agite, o proceres, inquit, quibus induiti arma
Ire estis soliti ad bellum Martemque severum
Tentare, et crudo vosmet confidere pugno;
Pontifici celeri cursu occurremus opimo.
Vix hæc dixit heros, fremit undique turba tu-
[multu,

D Tela manu glomerat, mox loricæque trilices
Et latos clypeos, galeasque et spicula peltæ
Aerate resonant; acies hinc inde videntur
Ire equitum, sparsio nigrescent pulvere nubes,
Et tuba lugubri medio strepit aggere voce,
Classica signa sonant, campi densantur aperti
Agmine, cristatus fulgetque exercitus omnis;
Tela micant, pariter vexilla levata coruscant,
Armati incedunt juvenes et freta juvenus
Gaudet equis, siccus fervescit in ossibus ardor
Audiendi, ac Carolus medio micat agmine lætus,
Aurea crista tegit frontem, et conspectus in armis
Fulget, equo ingenti portatur ductor opimus.

^a Leg. *vecors*, nec refert quod ratio quantitatis
repuat quam iste non adeo religiose observat.

^b Leg. *defendatis*.

^c Forte, *obstipeant*.

^d Leg., *tremet*.

^e Leg., *ivit*.

^f Leg., *libans*.

^g Cod. ms. habet: *proieps innata umbo; forte lo-
gendum: problemata verbo*.

Ante sacerdotem porro castra agmina ternis
 Stant divisa choris in longis vestibus almæ
 Sacra crucis vexilla levant, et præsulis omnis
 Adventum expectat clerusque et candida plebes.
 Jam pater in campo Carolus vidit agmina aperto,
 Pipinum et summum pastorem tendere contra
 Constat, et inque modum populum expectare co-

[ronæ

Præcipit, atque aciem hinc dividit uris ad instar.
 Ipse autem medio consistere in orbe beatus
 Præsulis adventum expectans, et vertice toto
 Altior est sociis, populum supereminet omnem.
 Jam Leo papa subitque externo se agmine miscet.
 Quam varias habitu linguas tam vestis et armis,
 Miratur gentes diversis partibus orbis.

Extemplo properans Carolus veneranter adorat,
 Pontificem amplectens magnum et placida oscula

[libat

Inque vicem dextras jungunt pariterque feruntur
 Gressibus, et multo miscentes verba favore.
 Ante sacerdotem ter summum exercitus omnis
 Sternitur et supplex vulgus ter fusus adorat,
 Pro populoque preces ter fundit pectore præsul,
 Rex pater Europe, et summus Leo pastor in orbe
 Congressi, inque vicem vario sermone fruuntur.
 Exquirunt Carolus casus auditeque laborum
 Diversos secleris, populi impia facia stupecit,
 Miratur geminus jam dudum luce fenestras

* Hæc dicta paulo superius repetuntur.

A Extinctas, et non reparatum lumine vultum,
 Truncatamque loqui mirantur forcipe linguam
 Alter in alterius configunt lumina vultus.
 Et parali sedes tendunt ad culmina gressu.
 Ante sacerdotes sacri stant ostia templi
 Alternis vicibus modulantes carmina laudum,
 Atque creatori grates laudesque frequentant,
 Qui nova pontifici reddebat lumina summo
 Et desperatam condebat in ore loquelam.
 Exoritur clamor, vox ardua pulsat Olympum,
 Intrat apostolicus Carolus ducente beato,
 Tempa creatoris solito solemnitate more
 Concelebrare, pio missarum sacra favore.
 Ex hinc officiis divinis rite peractis
 Invitat Carolus celsa intra tecta Leonem.
 Clara intus pictis collucet vestibus aula
 Auro, ostro ornantur hinc inde sedilia multo,
 Ad mensas resident lati varisque fruuntur
 Deliciis, medio celebrant convivia tecto,
 Aurea namque tument per mensas vasa falerno.
 B Rex Carolus simul et summus Leo præsul in orbe
 Vescitur atque bibunt paternis spumantia vina
 Post letas epulas et dulcia pocula Bacchi
 Multa plus magno Carolus dat dona Leoni.
 Hinc letus repetens aula secreta revisat
 Rex et apostolicus repetit quoque castra suorum.
 Cum tali a Carolo Leo fit susceptus honore,
 Romanos fugiens propriis repulsus ab oris.

b Forte parili.

VERSUS DE CAROLO MAGNO.

(Ex Martene, amplissima Collect.)

O Deus omnipotens, convexæ conditor arcis,
 Terrarum et maris, et quæ tantis continet orbis,
 Suscipe vota tuæ plebis, dignare rogatus
 Caesaris eximii Caroli firmare salutem.
 Multiplices vitam protendas, rector, in annos,
 Imperio Oceanum consignans ordine metam;
 Hostibus oppressis firmato pace perenni,
 Optime quod princeps sedatum rite gubernes,
 Permulcente sua divino munere dextra,
 Unus in æthere aethionans qui præsidet aula.
 Convenit et solum terris regnare sub illo,
 Qui merito cunctis præstans mortalibus esset.
 Discedant variae sectæ, discedat et error
 Antiquus, quondam mæsuasus ab ore maligni.
 Sancta fides niteat comitanter gressibus altis,
 Cum Caroli Magni ut vastum perlustrat orbem,
 Imperio dictoque simul domitis virtute superbis,
 Ac post innumero captos ex hoste triumphos,
 Cum victore suo victrix lætetur et ipsa.
 Post tanta in terris, post tot sublimia facta,
 Pleno tum demum completo temporis ævo,
 Fellei centenos cursu evectus in annos,
 Alma fides obviam comitante cohorte sororum
 Virtutum veniens, Carolum super astra levabit,
 Perpetuam tribuens Christo præstante coronam.
 Versibus incomptis, summo sed mentis amore,
 Hæc tibi conficiens, Cæsar dignare superne,
 Munera quæso tui devoti sumere servi.

His ego litterulis domini depono salutem
 Perpetuam Carolo servulus ipse sui,
 His te, præclara Gundrada, saluto, puella,
 Quæ ore nitens pulchro, pulchrior et merito.
 Littera festina domine conferre salutem
 Gûndrada, egregiæ moribus et facie.

Hos Carolo regi versus Hibernicus exsul
 Dum proceres mundi regem venerare videntur,
 Ponderibus vastis ingentia dona ferentes,
 Immensum argenti pondus fulgentis et auri,
 Gemmarum cumulos sacro stipante metallo,
 Purpura splendentes aurato tegmine vestes,

C Spumantes et equos flavos stringente capistro,
 Ardua barbarico gestantes colla sub auro,
 Annua sublimi hæc debentur munera regi.
 Dic mihi quæ pariter reddemus, garula musa,
 Ne forte in vanum regi servire videamur,
 Quæ tanto ac tali patri munuscula demus?
 Carmina quin etiam modo lata voce canamus,
 Dulcisonas regi promamus pectore laudes,
 Et nostris cunctus reboet clangoribus orbis.
 O sola ante alias cantus dulcedine capta,
 Divitiis orbis comparis carmina, musa;
 Sic die quid valeant nostri jam carminis otæ?
 Heu nunquid socius musarum nomina nescis?
 Aut forte illudens nostrorum munera temnis?
 Dilectus socius, muse quoque dulcis alumnus
 Haud equidem ignoro musarum dulcia dona.
 Sed dic nunc veterum vatium mihi maxima nutrix,
 Quæ nostræ laudis concludent sæcula finem,
 Sideræe summus dum situs volvitur axis,
 Et nox obscura claris dum pelletr astris,
 D Splendidus eximii surget dum phosphorus umbris,
 Et celer æquoreas ventus dum verberat undas,
 In mare dum properant spumosis cursibus amnes,
 Nubila dum tangent minaci vertice montes
 Atque jacent humiles limoso limite valles,
 Aut summi extollent prærupta carumina colles,
 Regnumque obriso candor dum fulminat auro,
 Nomina musarum sæclis æterna manebunt.
 His regum vetera clarescent inelyta gesta,
 Præsentum et sæclis narrantur facta futuris,
 Musarum et donis laudatur conditor orbis,
 Sedibus æthereis fulgens virtutibus almis,
 Nostris assiduis gratulatu cantibus æquis.
 His igitur donis regem venerare memento.
 Ast ego præcipuo comitabor fistula cantu.
 Dic igitur modulans nutrix mihi maxima vatium,
 Quis pacem eximiam conatus frangere patrum,
 Quis frustra egregiam commovit in arma quietem?
 Quæ pestis tetigit servum per cuncta fidelem,
 Ut domini faciem increatori cernere tristem?
 Lubricus hoc serpens profudit ab ore venenum,
 Isdem qui quondam miseris edixerat anguis

Conjugibus mortis mortales pectore voces,
 Qui geminos sævo laniavit vulnere fratres,
 Et qui germanas maculavit sanguine palmas,
 Fraternalis fœdus mortales vertit in iras,
 Quique pietates nescire suavit amorem.
 Hinc natus dejerans patrium derisit honorem,
 Qui populos dudum docuit conscendere turrim,
 Et dominum servis jussit nescire tonantem.
 Illic solus scindit perfectæ fœdera pacis,
 Et populos sævis gaudet committere bellis,
 Ut nullus Christo digne famuletur in orbe,
 Mortiferis suadet verbis consurgere lites,
 Seminatur et rixas ubi pacis sola jumentur
 Fœdera, perpetui queis dantur præmia regni,
 Invidus hic serpens tentavit frangere pacem,
 Qua rex egregius Carolus duxque inclytus una
 Basilo perpetue tenebantur jure beato.
 Aggreditur fama, cunctum contaminat orbem.
 Vocibus his pure a pulsavit perfidus aures.
 Basilo peccavit, linquit quia regia jussa,
 Et sibi servituti non solvit fœdera pacti.
 Hæc dicta egregias Caroli voluntur ad aures,
 Et rumor coepit latum volitare per orbem,
 Pulsaturque ipsis regis præsentia verbis.
 Imprimisque piis his dictis addidit aures,
 Aiebat cunctis: Hic vir mihi valde fidelis
 Est, et Francorum deposcit prospera regnis.
 Ast rumor frequens regi firmabat, et omnis
 Conclamat tellus: Non est dux ille fidelis,
 Vocibus his tandem motus justissimus heros,
 Agmina conjungit, classemque in margine ponit
 Rheni, qui Gallis cingit Germania terras,
 Felici cursu victum transnavigat annem.
 Inclytaque innumeris tremuit Germania turmis.
 At rex Francorum stipatus millibus altis,
 Maximus in patriis exsultat victor in armis,
 Alloquitur proceres fidos, ac talibus inquit:
 O gens regalis profecta a monibus altis
 Trojæ, nam patres nostros his appulit oris,
 Tradidit atque illis hos agros arboris orbis,
 Subdidit et populos Francorum legibus æquis
 Perpetueque illis sanxit formator ab astris
 Hos fines, amplas capiendas funditus urbes,
 Aneillas, servos, famulatus credidit omnes.
 At nuper nostris hostis surrexit in arvis
 Invidus hinc serpens fortassis vulnere sævo^b
 Armillas grandi gemmarum pondere et auri
 Offertur, sonipes auri sub tegmine fulgens.
 His puer ex donis domini ditatur opimis.
 Ad quem hæc rex placidis deprompsit dicta loquelis:
 Suscipe perpetui servituti pignora nostri:
 Oscula tum libans genibus prædulcia regis
 Dux, atque has celeres produxit pectore voces:
 Rex, tibi donetur munus per cuncta salutis.
 Ast ego servitium vobis per sæcula solvo.
 Sic fatus regis cum dono ad castra recessit.

Versus Caroli imperatoris.

Hæc est vera fides cœli quæ ducit ad aulam:
 Hanc teneat, requiem quisquis habere cupit.

^a Forte, *Hesperia*.

^b Multa hic desunt.

A Est etenim virtus cunctis credentibus ampla,
 More fide trino physe placere Deo
 Summus apex Carolus Caesar pax orbis opima,
 Huic turmas hominum subdere colla docet.
 Altior ut cuncti regni rex summus honore
 More fide forma Caesar ut octo prior.
 Qui sibi præsentis regni concesserat arcem,
 Arce poli summum det sibi posco locum,
 Exiguus regi parvum nunc reddo libellum
 Collectum ex variis flore comante rosis.

Versus Caroli imperatoris.

Charta, Christo comite per telluris spatium
 Ad Cæsaris spatiosum nunc perge palatium,
 Fer salutes Cæsari ac suis agminibus,
 Gloriosus pueris, sacrisque virginibus,
 Via pergens prospera per Christi suffragia,
 Prona coram Cæsare verba dicas talia.
 Dic ut Caesar Carolus per Petri præconia
B Sit sanus, longævus sit, et felix victoria;
 Dic regnator omnium det sibi subsidium,
 Confortet, custodiat, dilatet imperium.
 Dic ut fautor fuerat justis rite regibus,
 Fiat Christus Carolo ac sibi fidelibus.
 Dic regales pueri per proluxa spatia
 Sint sani, sint longævi Salvatoris gratia,
 Sint coronæ regie digni dic honoribus,
 Felices ac victores genitoris moribus.
 Regalibus puellis dic fiat sublimitas.
 Sit sancta, sit sobria, sit vera virginitas,
 Christus amat virgines propter castimoniam,
 Det ut illis promiserat in futuro gloriam.
 Dic protegat Dominus sic Francos armigeros,
 Regem, clerum, comites, milites belligeros.
 Post hæc, charta, Cæsarem rogato continuo
 De me Christo famulo sit memor exiguo.

Versus Caroli imperatoris.

C Laudibus eximii celebrantur tempora prisca,
 Omneque præteritum gratificare solet.
 Cum moveat præsens famosis ora loquelis,
 Aggravat et plebis corda molesta dies,
 Credere quæ sese incertis successibus ultro,
 Aut etiam nimia speque futura capit.
 Hoc homines inter passim contingit haberi,
 Rumori veterum cedere fama nova.
 Nobis e contra ordo est commutatus et usus,
 Præcis quique exstant tempora præferimus.
 In queis Romuleum summa virtute gubernat
 Imperium dominus pacificus Carolus,
 Cui cedunt proceres, et gloria celsa priorum,
 Solis obumbrantur sidera ceu radiis,
 Flumina ceu Nilo, colles vincuntur olympo,
 Argento obryzum plus nitet Arabum.
 Sic, Auguste, tibi cedit jam maxime regum
 Fama, vigor, virtus, gloria, nomen, honor.
 Singula nam reliquis virtutum dona redundant,
 In te cuncta videt quisque, notando probat.
D Sunt quos forma decens alios ventosa loquela,
 Nobilis aut sanguis, dextrave Marte potens.

^e Id est trino in una natura.

• EPITAPHIUM CAROLI MAGNI.

(Anno 814.)

Anrea cœlorum postquam de Virgine Christus
 Sumpserat apta sibi mundi pro crimine membra,
 Jam decimusquartus post centies octo volabat
 Annus, fluctivagi meruit quo fervida cœli
 Ætheri, Carolus Francorum gloria gentis,
 Æquora transire, et placidum comprehendere portum.
 Qui deciesque quater per sex feliciter annos

Sceptra tenens regni, et regno rex regna rejuvengens,
 Febru migravit quinto arii ex orbe kalendas,
 Septuaginta sex vitæ qui terminat annos.
 Quapropter flagito precibus si fleeteris illis,
 Quique hujus relegis versus epigrammata lector,
 Astriferam Caroli teneat, dic, spiritus arcem.

^a Hoc Epitaphium tribuitur Agobardo archiepiscopo Lugdunensi, atque inter ejus Opera vulgatum est.
 Insertum etiam reperitur in chronico Novaliciensi.

ADDENDA

AD B. CAROLI MAGNI DIPLOMATA AUTHENTICA

QUÆ AD PARTES ITALIÆ SPECTANT.

I.

* *Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ pro libertate clero Aquileiensi servanda in electione patriarcharum.*

(Anno 792.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum.

Si petitionibus sacerdotum servorum Dei, in quo nostris auribus fuerunt prolatae, libenter obtemperamus, et eas in Dei nomine ad effectum producimus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedis augmentum seu ad stabilitatem regnorum nostrorum pertinere confidimus. Igitur notum sit omnibus fidelibus nostris presentibus scilicet et futuris, qualiter vir venerabilis Paulinus sanctæ Aquileiensis ecclesiæ patriarcha, quæ est in honore sanctæ Dei genetricis semperque virginis Mariæ, vel sancti Petri principis apostolorum, sive sancti Marci constructa, clementiam regni nostri petiit, ut quandoquidem ipse divina vocatione de hac luce ad Dominum migraverit, qualem meliorem et digniorem ipsa sancta congregatio, quæ ibidem sub sancto ordine vitam regere videntur, infra se nobis, filioque nostro Pipino regi, et omni genti nostræ per omnia fidelem, aptum, et congruum voluerint, ex præmissa indulgentia nostra, salva principali potestate nostra, sicut et in cæteris Ecclesiis secundum canonicam auctoritatem licentiam habeant super se eligendi pastorem. Et insuper postulavit Serenitati nostræ, ut homines servientes antedictæ Ecclesiæ ibi et ubi commanentes nullam decimam de annona aut de peculio ullo unquam tempore in publico solvere debeant, neque de peculio proprio ecclesiastico, quando partibus Istriensibus in pascuis miserint, ullum debeant solvere herbaticum. Cujus venerabilem petitionem noluimus denegare tribus ex causis: una videlicet, ut ipsis servis Dei, qui ibidem Deo famulari videntur, pro nobis, uxoreque, filiis, et filiabus nostris, et populo nobis a Deo commisso jugiter Domini misericordiam melius implorare delectet; alia, ut in divinis litteris et doctrinis spiritualibus ampliore certamen mittere procurent; tertia, ejus meritis compellentibus ita præstitisse, et in omnibus concessisse cognoscite. Propterea per præsentem auctoritatem nostram decernimus et jubemus, quod perpetuo mansurum esse volumus, ut sicut supra memoravimus circa eundem sacrum locum ex præmissa indulgentia nostra perenniter maneat inconvulsum; et specialiter concessimus in elemosyna nostra memorato viro venerabili, ut

* In Chart. Comm. de Maniaco, ex lib. Thesauri S. Aquileiensis Ecclesiæ. Correct. ex Diplom. edit. a

A supra servientes jam fatæ Ecclesiæ, mansionaticos vel foderos nullus audeat providere aut exaitare ullo unquam tempore: excepto si venerit, quod nos ipsi, aut dilectus filius noster Pipinus, vel regale præsidium propter impedimenta inimicorum partibus Forjuliensibus, aut in fine Tarvisiani advenerint. Tunc propter necessitatis causam, si contigerit, mansiones homines nostri ibidem accipiant. In reliquo vero si in Verona et Vicentia, aut in longioribus finibus resederint, ut supra facti sumus, omni tempore per mercedis nostræ augmentum fiat indultum atque concessum. Et ut hæc auctoritas firmiter habeatur, et diuturnis temporibus melius conservetur manu propria subterfirmavimus, et de annulo proprio sigillari jussimus.

B Facta pridie Nonas Augusti anno xxiv et xix regni nostri.

Actum Regomesburg palatio publico in Dei nomine feliciter. Amen.

II.

* *Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ.*

(Anno 805.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac imperator Romanorum.

Si petitionibus sacerdotum vel servorum Dei, in qua nostris auribus fuerunt prolatae, libenter obtemperamus, et eas in Dei nomine ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedis augmentum, seu stabilitatem nostri regni pertinere confidimus. Pateat igitur omnibus sanctæ Dei Ecclesiæ presentibus ac futuris fidelibus domnum Paulinum sanctæ Aquileiensis Ecclesiæ patriarcham Romæ erga nostri pietatem et papæ misericordiam in quodam synodali concilio lamentationem fecisse suam videlicet ecclesiam ingenti paganorum populatione pene totam existere desolatam. Nos autem ipsius tales audientes querelas apud omnium largitorem bonorum magni incidere veriti sumus facinoris culpam, si ejus lamentatio nil consolationis apud nostri misericordiam imperii obstante tenacitatis obice imperare potuisse videretur. Quocirca justis claudere aurem petitionibus metuens tacita nobiscum inquirere cepimus mente, qualiter secundum prædicti Paulini patriarchæ lamentationem nostræ Aquileiensi Ecclesiæ succurrere pietas deberet. Tandem papæ cæterorumque astantium episcoporum accepto consilio dignum justumque fore duximus quosdam ad ipsius Aquileiensis ecclesiæ consecrationem pertinentes episcopatus domno Paulino tribuendos patriarchæ suisque successoribus ad suprascriptæ Aquileiensis ecclesiæ

Palladio, Hist. E. I. lib. II.

* Ex Archivio capituli Utinensis Ecclesiæ.

exaltationem. Ut quæ nunc ævissima paganorum A rabie dejecta et conculcata cernitur nostro imperiali erigi con.... atur [consoletur] munere. Quapropter has præcepta... es [præceptales] litteras omnino a nostro nunc ju... [jure] transfudimus in jus.... statem [et potestatem] domni supradicti Paulini patriarchæ omniu.... illius [omniumque illius] successorum sex ep.... patus [episcopatus]. Unum videlicet... [videlicet] concordiensem al.... inensem [Utinensem], tertium illum, qui apud civitatem novam Histrie c.... nstitutus [constitutus] esse noscitur, quartum vero Ruginensem, quintum Penetensem, sextum arsatensem [Tarsatiensem]. Volumus de.... q.. [denique] ac per has nostræ magnificentie litteras santientes jubemus, ut in his prænominatis lo... is [locis] episcopos ordinandi ac regendi sive dandi B nullus jus vel potestatem habere seu exercere aliquando præsumat, præter eum, qui sanctæ Aquilejensis ecclesiæ gubernaculo videbitur regere, et ut æc [hæc] auctoritas firmior habeatur, ac omni tempore melius conservetur, manu propria subter firmavimus, et de annulo nostro sigillari jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi imperatoris.

Jacobus ad vicem Radovi scripsit et subscripsit.

Data pridie Nonas Augustas anno III imperii nostri, indictione vero I.

Actum Romæ in Dei nomine feliciter. Amen.

III.

** Diploma Caroli Magni Maxentio patriarchæ pro Aquilejensi ecclesiæ reparanda.*

(Anno 812.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

Carolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus, Magnus pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Longobardorum.

Quidquid ob amorem Dei omnipotentis, et ad loca suorum venerabilium pro mercedis animæ nostræ augmento cedimus et condonamus, hoc nobis procul dubio ad æternam beatitudinem pertinere confidimus. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini præsentium scilicet et futurorum, qualiter vir venerabilis Maxentius patriarcha Serenitati nostræ suggestit, eo quod sedem, quæ Aquilegia civitate priscis temporibus constructa fuerat, et ob metum vel perfidiam Gothorum et Avarorum, seu cæterarum nationum derelicta ac destructa hactenus remanserat diebus nostris, divini amoris face accensus, Christo protegente, una cum nostro adiutorio construere atque reparare ad pristinum honorem cupiebat; sed quia locus, in quo hoc facere optabat, admodum arctus vel strictus habebatur, ut condigne ibidem hoc facere non valeat, petiit Celsitudini nostræ, ut in

eleemosyna nostra ad eandem suam sedem aliquam portionem hæreditatis, quam Rotgandus Longobardus, et germanus illius Felix intra civitatem vel foris prope mœnia civitatis ipsius habuerunt, et propter eorum infidelitatem, quia cum Rotgando quondam infideli duce fuerunt interfecti, in publicum nostrum secundum legem Francorum vel Longobardorum devenerat; et post illorum duorum fratrum de hac luce obitum quidam fidelis noster nomine Landola per nostrum tenuit beneficium, et post hujus discessum Bonno filius ejus hactenus tenere visus fuit, traderemus vel confirmaremus, quatenus opportunius atque decentius atria vel reliquas constructiones, quæ ad honorem illius loci pertinerent; secundum quod ipse mente provida tractaverat, adimplere valeat. Nos vero de tam præclari operis constructione ex hilarati condonamus atque confirmamus supradictam portionem duorum prædictorum fratrum infidelium Rotgandi videlicet et Felicis, quæ ad jus nostrum pertinere dignoscebatur in eleemosyna nostra pro mercedis animæ nostræ augmentum ecclesiæ Dei sanctæ genitricis Mariæ, vel ad ipsam sedem Aquilejensem, ut perennis temporibus ad ipsam eodem sanctam proficiat in augmentis: id est domos, cultilem cum sedimine, terras aratoris, vineas, silvas, pratis, seu portionem illam, quam in porta fluminis, quod vocatur Natisionis, habere visæ fuerunt, sicut superius comprehendimus; quidquid intra civitatem vel foras prope muros civitatis ditioni nostræ ex ipsa hæreditate pertinere videatur, tradimus atque confirmamus, et in perpetuum mansurum esse volumus. Tertius quidem frater illorum nomine Landolphus, qui in infidelitate eorum non perseveravit, suam adhuc tenet portionem. Per reliqua autem loca ibi et ubi aliquid de supradictorum infidelium hæreditate ad nos pervenit, nostræ imperiali reservavimus ordinationi. Præcipientes ergo jubemus, ut nullus fidelium nostrorum cujuslibet ordinis, officii, auctoritatis atque honoris deinceps in futurum de prædictis rebus, quas perpetualiter circa ipsum sanctum locum delegavimus atque confirmavimus, rectores ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ prænominatas res ab ullius contradictione, tranquille et quiete jure perpetuo possidere impediatur. Et ut hæc traditio et confirmatio nostra firmiter habeatur, ac per futura tempora melius conservetur, manu propria subscripsimus, et de annulo nostro subter sigillari jussimus.

Data XII Kal. januarii anno XII Christo propitio imperii nostri, et XIV regni in Francia, XXXVII in Italia, indictione V.

Actum Aquisgrani in palatio regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

cum tamen non concurrat annus XXXVII regni Italici, duobus annis deficientibus. Scribendum ergo esset, XXXIX in Italia. In fine quoque deest subscriptio scribæ, seu notarii.

^a Inter chart. Comm. de Maniaco ex lib. Thesauri S. Aquilejensis. Eccl.

^b In his notis chronologicis error irrepsit. Ex annis imperii, regni Francici, et indictionis habemus annum quo datum fuit diploma, esse DCCCXII, quo

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

BEATI CAROLI COGNOMENTO MAGNI IMPERATORIS
AUGUSTI OPERUM OMNIUM PARTIS PRIMÆ
CONTINUATIO.CODICIS DIPLOMATICI SECTIO TERTIA. — MONUMENTA DOMI-
NATIONIS PONTIFICIÆ, SIVE CODEX CAROLINUS. 9

Epistola dedicataria. 11

Præfatio Cœnii. 11

1. De Codice Carolino. 16

2. Sancti Leonis III epistolæ decem. 23

3. De diplomate Ludovici Pii. 28

4. De diplomate Ottonis I. 30

5. De diplomate sancti Henrici. 32

6. De chartula comitis Matildæ. 33

7. De codice Rudolphino. 37

8. De diplomatis Rudolphi. 41

Præfatio Gretseri. 43

Cœnii tabula duplex epistolarum Codicis Carolini chro-
nologice dispositarum. 49Inscriptio Codicis membranacei venerandæ vetustatis,
sed pessime a librariis accepti. 51Epistola Romanorum pontificum Gregorii III, sancti Za-
charie, Stephani II, Pauli I, pseudopapæ Constantini
et Adriani I. 53In sancti Gregorii III ad Carolum subregulum epistolas
admonitio. 53I. Epistola Gregorii III pontificis ad Carolum Martel-
lum. — Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ. 64II. Item epistola Gregorii secunda ad Carolum missa, —
Similiter pro defensione sanctæ ecclesiæ. 69

In sancti Zachariæ epistolam monitum. 69

III. Item epistola Zachariæ papæ ad domnum Pippinum
missa, — Quæ prætitulata est sub majorem domus nomine,
no quod nondum in regis dignitatem esset elevatus una
cum capitulis suis consultis, eam (a jam) dicto Pippino,
vel sacerdotibus in partibus Franciæ, qualiter responden-
dum, scripsit jam dictus pontifex. 79

In Stephani II litteras admonitio. 91

IV. Item epistola ejusdem papæ per Droctegangum ab-
batem directæ, — In qua continentur gratiarum actiones et
uberrimæ benedictiones. 100V. Item epistola generalis ejusdem papæ, — In qua conti-
nentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones. 101VI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem et (vel) Carolum et Carolomannum, — Pro defen-
sione sanctæ Dei Ecclesiæ, quia Haistulfus (Aistulfus) irri-
tum fecerat pactum quod cum eis fecerat, et suum sacra-
mentum non conservaverat, sicut pollicitus eisdom regibus
fuert, etc. 103VII. Item exemplar epistolæ ejusdem papæ ad domnum
Pippinum, Carolum et Carolomannum dilectum (directum),
— In qua continetur quod Haistulfus (Aistulfus) irritum
fecerat pactum et juramentum, quod iisdem regibus de
justitia sancti Petri pollicitus fuerat cum nimis adjuvatio-
nibus, iterum postulans adiutorium obtinere contra eun-
dem. 107VIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem
Pippinum, et Carolum vel Carolomannum seu omni gene-
ralitati, — In nomine ipsius papæ comprehensa pro deso-
latione et devastatione sanctæ Dei Ecclesiæ et urbis Ro-
mæ per Georgium episcopum, et Warneharium abba-
tem, et (seu) Thomaricum comitem missos ipsius apostolici
directæ, postulando nimis cum adiurationibus adiutorium
contra Langobardos. 111IX. Item epistola Stephani papæ ad domnum Pippinum
regem, — Specialiter et singulatim pro defensione sanctæ
Dei Ecclesiæ directæ, ut in superiore ejusdem continetur
epistola, adiutorium volens obtinere contra Langobardos,
per Georgium et Warneharium similiter directæ. 113X. Item epistola tertia quam misit Stephanus papa ad
domnum regem Pippinum et Carolum vel Carolomannum,
seu omni generalitati Francorum, — In nomine sancti Petri
comprehensa, postquam per semptipsum jam dictus papa
in Francia fini, et secunda vice voluit adiutorium obtinere
contra Langobardos. 121XI. Item epistola ejusdem ad domnum Pippinum regem
per Folradum capellanum, Georgium episcopum et Joannem
scellarium, post mortem Aistulli directæ, — In qua con-
tinentur gratiarum actiones et benedictiones uberrimæ
pro victoria et restitutione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens
ea quæ deerat restituenda. 126De sancti Pauli I epistolis una et triginta discursus præ-
vius. 133XII. Exemplar epistolæ — Ubi Paulus diaconus et elo-
cus sanctæ Romanæ Ecclesiæ significans de transitu Sie-
phani papæ, per immonem missæ, missum domni Pippini
regis. 147XIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem per Wulfardum directæ, — In qua continentur gra-
tiarum actiones et uberrimæ laudes pro defensione sanctæ
Dei Ecclesiæ, poscens adiutorium contra Langobardos, eo
quod ipsi Langobardi in magna arrogantia permanentes,
et justitias sanctæ Dei Ecclesiæ minime reddentes. 148XIV. Item exemplar generale ejusdem papæ ad cun-
ctum exercitum a Deo protectum regi Francorum, — In
qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedi-
ctiones, pro certamine eorum, et ut magis in servitio
Dei omnipotentis et sanctæ Dei Ecclesiæ certo persever-
rent, animum domni Pippini regis ad hoc peragendum
excitent. 151XV. Item exemplar epistolæ generalis populi senatusque
Romani ad domnum Pippinum regem directæ, — In qua
continentur gratiarum actiones, et de litteris quas dominus
Pippinus rex eidem populo direxit pro fide servanda erga
sanctam Dei Romanamque Ecclesiam, et dominum Paulum
apostolicum. 153XVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem per Langbard directæ, — In qua continentur gra-
tiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et in-
coluntate ipsius, vel domini Caroli et Carolomanni, nobi-
lissimis liberis ejus, volens adiutorium obtinere, cum mul-
tis adiurationibus contra Langobardos, et in embolo
(embolo) continetur præceptum quod Marino presbytero
direxit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos ei transmi-
sit. 156XVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem, per Georgium episcopum, Stephanum presbyte-
rum, seu Radpertum, missos, directæ, — In qua continen-
tur gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Eccle-
siæ, et præfatus papa poscens ut dominus rex Pippinus
Desiderio regi suo (suos) obsides restitueret, et pacis
fœdera cum eo confirmaret. 159XVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem
Pippinum missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, —
Significans quod Desiderius Pentapolin deprædavit, et om-
nia alimenta populi ferro et igne consumpsit, et quia Al-
binum (Alboinum) ducem Spoletinum in viculis detrusit,
et quia dux Beneventanus, in Osorotana (Otorontana),
Otoritana civitate retrusus, alium ducem Argisem in Be-
nevento constitit, et quia locutus est cum misso imperi-
ali Georgio, et invitavit exercitum imperatoris in Italia
contra Ravennam, et exercitum de Sicilia contra Otoranta-
nam civitatem, et professos est eam tradere partibus im-
perialibus, vel aliis pluribus capitulis. 161XIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem directæ, — De Marino presbytero et ejus iniquo
consilio, et de consecratione ipsius. 168XX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem per Petrum presbyterum directæ, — In qua conti-
netur abbasatium (legatio) Remedi episcopi et Anderarii
(Audegarii) comitis, qualiter justitias beati Petri aposto-
lorum principis apud Desiderium quondam regem ex parte
recepit, et reliquis justitiis faciendum pollicitus est. 169XXI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
gloriosum regem, per Georgium episcopum directæ, —
In qua continentur gratiarum actiones pro liberatione
sanctæ Dei Ecclesiæ, et in embolo postulat ut filium ejus,
qui tunc natus fuit, ex sacro baptismatis fonte excipere
mereretur. 173XXII. Epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et
Carolomannum reges directæ, — In qua continentur gra-
tiarum actiones et uberrimæ benedictiones. 174XXIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippi-
num regem directæ, — De sanitate vel incoluntate ejus
percunctandum, simulque et de missis suis, qui ad regiamtinentur gratiarum actiones et benedictiones uberrimæ
pro victoria et restitutione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens
ea quæ deerat restituenda. 126De sancti Pauli I epistolis una et triginta discursus præ-
vius. 133XII. Exemplar epistolæ — Ubi Paulus diaconus et elo-
cus sanctæ Romanæ Ecclesiæ significans de transitu Sie-
phani papæ, per immonem missæ, missum domni Pippini
regis. 147XIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem per Wulfardum directæ, — In qua continentur gra-
tiarum actiones et uberrimæ laudes pro defensione sanctæ
Dei Ecclesiæ, poscens adiutorium contra Langobardos, eo
quod ipsi Langobardi in magna arrogantia permanentes,
et justitias sanctæ Dei Ecclesiæ minime reddentes. 148XIV. Item exemplar generale ejusdem papæ ad cun-
ctum exercitum a Deo protectum regi Francorum, — In
qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedi-
ctiones, pro certamine eorum, et ut magis in servitio
Dei omnipotentis et sanctæ Dei Ecclesiæ certo persever-
rent, animum domni Pippini regis ad hoc peragendum
excitent. 151XV. Item exemplar epistolæ generalis populi senatusque
Romani ad domnum Pippinum regem directæ, — In qua
continentur gratiarum actiones, et de litteris quas dominus
Pippinus rex eidem populo direxit pro fide servanda erga
sanctam Dei Romanamque Ecclesiam, et dominum Paulum
apostolicum. 153XVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem per Langbard directæ, — In qua continentur gra-
tiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et in-
coluntate ipsius, vel domini Caroli et Carolomanni, nobi-
lissimis liberis ejus, volens adiutorium obtinere, cum mul-
tis adiurationibus contra Langobardos, et in embolo
(embolo) continetur præceptum quod Marino presbytero
direxit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos ei transmi-
sit. 156XVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem, per Georgium episcopum, Stephanum presbyte-
rum, seu Radpertum, missos, directæ, — In qua continen-
tur gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Eccle-
siæ, et præfatus papa poscens ut dominus rex Pippinus
Desiderio regi suo (suos) obsides restitueret, et pacis
fœdera cum eo confirmaret. 159XVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem
Pippinum missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, —
Significans quod Desiderius Pentapolin deprædavit, et om-
nia alimenta populi ferro et igne consumpsit, et quia Al-
binum (Alboinum) ducem Spoletinum in viculis detrusit,
et quia dux Beneventanus, in Osorotana (Otorontana),
Otoritana civitate retrusus, alium ducem Argisem in Be-
nevento constitit, et quia locutus est cum misso imperi-
ali Georgio, et invitavit exercitum imperatoris in Italia
contra Ravennam, et exercitum de Sicilia contra Otoranta-
nam civitatem, et professos est eam tradere partibus im-
perialibus, vel aliis pluribus capitulis. 161XIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem directæ, — De Marino presbytero et ejus iniquo
consilio, et de consecratione ipsius. 168XX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
regem per Petrum presbyterum directæ, — In qua conti-
netur abbasatium (legatio) Remedi episcopi et Anderarii
(Audegarii) comitis, qualiter justitias beati Petri aposto-
lorum principis apud Desiderium quondam regem ex parte
recepit, et reliquis justitiis faciendum pollicitus est. 169XXI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum
gloriosum regem, per Georgium episcopum directæ, —
In qua continentur gratiarum actiones pro liberatione
sanctæ Dei Ecclesiæ, et in embolo postulat ut filium ejus,
qui tunc natus fuit, ex sacro baptismatis fonte excipere
mereretur. 173XXII. Epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et
Carolomannum reges directæ, — In qua continentur gra-
tiarum actiones et uberrimæ benedictiones. 174XXIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippi-
num regem directæ, — De sanitate vel incoluntate ejus
percunctandum, simulque et de missis suis, qui ad regiam

Turunt directi urbem.

XXIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum. — In qua continentur benedictiones, et præfatus papa poscens ut dominus rex Pippinus suos missos partibus Romæ dirigeret, et sibi (ei) de salute vel sospitate sua innotesceret, et qualiter in itinere egisset, quo modo dominus inimicos ejus in manus ipsius tradidisset, et sub pedibus ejus humiliasset.

XXV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — In qua postulat adiutorium contra Græcos.

XXVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directa, — In qua continentur uberrimæ laudes, et (in) embolo continetur ut præfatus dominus rex Pippinus Desiderio regi Langobardorum suam præceptionem dirigeret, ut, si necesse exigeret, auxilium prestare deberet, tam Ravennæ quamque aliis maritimis civitatibus, ad dimicandum contra inimicorum impugnationem.

XXVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et ut missum suum Romam dirigeret.

XXVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directa, — In qua continentur (continetur) pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ.

XXIX. Item exemplar epistolæ ad domnum Pippinum regem per Wiltmarum et Gerbertum abbates et Hugbaldum directæ, — In qua continentur gratiarum laudes pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et postulat ut semper in id decertare debeat.

XXX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directa, — In qua continentur gratiarum actiones, et de literis ab eis directis, et ut cum domino genitore eorum semper pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ decertare debeant.

XXXI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — De monacho quodam Alosma (a Cosma) ab Alexandrino patriarcha directæ.

XXXII. Exemplar præcepti quod fuit factum a Paulo sanctæ recordationis pontifice sanctæ Romanæ Ecclesiæ et universali papæ. — Monasterium sancti Silvestri in monte Soracte cum aliis tribus et subiacentibus, scilicet sanctorum Stephani, Andreæ et Victoris, concedit Pippino per litteras apostolicas, quas vocat bullam, anterioribus sancti Zachariæ, quæis Carolomanno permittebatur, cassatis, si reperte nunquam fuerint.

XXXIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directæ, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro integritatis orthodoxæ fidei observationem (observatione).

XXXIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum (Pippinum) regem, directæ, — Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de conlocutione cum Desiderio rege in urbe Ravennæ.

XXXV. Item epistola ad domnum Pippinum regem per Haribertum abbatem et Dodonem comitem directæ, — In qua continentur uberrimæ benedictiones et gratiarum laudes de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia in periculis causis apostolica.

XXXVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — De Simeone vel monacho (monachis) Remedi episc.

XXXVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem, — In qua continentur gratiarum actiones, et de salute ipsius, seu Caroli (et Carolomanni), et de Martino presbytero, atque de Ravennæ, qualiter contra eandem mala machinantur consilia.

XXXVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum per Flavianum episcopum et Joannem subdiaconum et abbatem, atque Pamphilum defensorem regionariarum sanctæ Ecclesiæ directæ, — In qua continentur gratiarum actiones de ipsius missis, qualiter una cum missis imperialibus honorifice suscepti sunt, et cætera.

XXXIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continentur quod rex patricii cum trecentis navibus et stolo de Sicilia in (Al. om. in) partibus Romæ vel Franciæ properant, et de iustitiis sanctæ Dei Ecclesiæ, quas Desiderius coram missis suis facere promissit, quia nihil exinde, sicut pollicitus fuit, adimplere.

XL. Item epistola Pauli sanctæ recordationis Romani antistitis per Andream et Gundricum missa, — In qua continentur gratiarum actiones et postulationes, volendo adiutorium obtinere contra Langobardos.

XLI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem per Wulfardum et socios ejus directæ, — In qua continentur uberrimæ laudes, et de missis apostolicis, vel Græcorum in Francia morantibus, seu de Georgio (Gregorio) episc. et Petro.

XLII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directæ, — Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et pro monasterio quod ei concessit prope montem Serapten situm, gratias magnas referendo.

XLIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem per Wiltmarum episcopum atque Dolonem et Wichardum directæ, — In qua continentur gratiarum actiones, ejusdem papæ fidei constantia, ut nullus favor aut terror ab ejus amore aut charitate ullo modo possit separare.

In pseudopapæ Constantini sequentes litteras monitum.

XLIV. Epistola Constantini PP. neophyti ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continentur gratiarum actiones, et de obitu domni Pauli papæ, et postulat ut in gratia domni Pippini regis permanere possit, sicuti antecessores sui fuerunt.

XLV. Epistola Constantini papæ neophyti ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continentur quod a populo Romano per violentiam electus, et in sede apostolatus intronizatus fuit, postulat ut in gratia domni regis Pippini permanere possit, sicut antecessores sui fuerunt, et inde de epistola Theodori patriarchæ Jerosolymitani, et de aliis epistolis Alexandrini et Antiocheni patriarcharum; et in embolo de Georgio, Marino et Petro.

In Stephani III epistolis quinque admonitio.

XLVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem et ejus præcelsam genitricem directæ, — De Christophoro et Sergio filio ejus, qui cum Dodone et cæteris Francis Stephanum papam interdicere conati sunt.

XLVII. Item epistola Stephani papæ ad domnum Carolum regem et ejus præcelsam genitricem directæ, — In qua continentur gratiarum actiones, et collaudatio Ithierum (Itherrum) abbatem, et postulat ut ei digne retributio pro sua certamine fieret.

XLVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directæ, — In qua continentur uberrimæ benedictiones et pro eorum fraternitatis concordia gratiarum actiones, et de iustitiis sancti Petri.

XLIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolomanum regem directæ, — In qua continentur gratiarum actiones, et postulat ut filium suum ex fonte sacri baptismatis suscipere mereretur.

L. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directæ, — Prohibendo atque cum nimis adjurationibus obligando, et de gente Langobardorum uxores minime acciperent.

De Adriani 49 epistolis commentatio prævia.

LI. Item Adriani papæ epistola ad domnum Carolum regem per Gausfridum abbatem directæ, — In qua continentur de victoria Iustis prædicti regis, et de episcopis Pisano et Lucano, ut ad proprias sedes atque Ecclesiæ pro sua pietate remeare concederet.

LII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directæ, — In qua continetur de proteſſoria Leonis archiepiscopi Ravennatim civitatis.

LIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directæ per Andream et Anastasium, — Pro iustitiis sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Leone archiepiscopo, qui ad jam præfatum domnum regem properavit.

LIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directæ, — In qua continentur uberrimæ benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de epistola Joannis patriarchæ Græciæ.

LV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Carolum directæ, — In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de missis domini regis, qui autumnii tempore Romam venire debebant.

LVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum (Carolum) regem directæ, — In qua continentur de transitu Consigii imperatoris, et de Reginaldo duce Chinsæ, præfatus papa postulat ut ipsum (Jucatum) actum domnus rex et habere non permitteret, eo quod multa mala in castello Felicitatis indesinenter agere non desistebat.

LVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directæ, — Pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Possessore et Rabigando (Rabigando) ipsum apostolicum despicientem Spoletum ad Hildibrandum ducem perrexerant, et inde Benevento pervenerant.

LVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directæ, — In qua continetur quod Hildibrandus et

Aragis, (Arogis) atque Roigans, necnon et Regimbaldus (Raginaldus, Reginaldus) duces consilium inierant qualiter se in unum conglobarent cum Graecis et Adalgiso, terra marisque, ad dimicandum contra Romanos et Italiam, et sub nihilis adjurationibus postulans adiutorium contra eos. 300

LIX. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua praedictus papa postulans ut domnus rex revertens a Saxonia ad limina sancti Petri properaret, quemadmodum ei pollicitus fuerat. 302

LX. Item epistola Adriani papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum actiones pro vita et salute domni regis, et uxoris, vel filium (filiorum) ejus, necnon et pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae, et postulans ut filium suum ex sacro baptismatis fonte suscipere mereretur. 304

LXI. Paulus presbyter, et totus Romanus clerus. — Paulo post missorum discretem audientiam ex regis litteris Francorum fines a Saracenis invasum iri, ad assiluas praedicti die nocturne se venit cum toto Romano clero, idque solatii ergo illi nuntiat ac victoriam ominatur. Benevolentiam fudere juncto cum Cajetanis et Tarracienensibus, nec non cum patribus Siciliis Cajetanis degente consilium cepisse eripiendi sanctae sedit Campiniae Romanae civitates et patrio eidem sublevari. Se per legatos primum egisse, ut nequidquam, quare illis militare exercitum deliberasse. Orat ut missum delegat Beneventalis cum increpatoriis, ut ad officium redeant; se ne ad consecratum unum quidem episcoporum eos recipere, tantquam sanctae sedis et Caroli hostes. Denique ut faciat quae per missos petiti eum precatur. 308

LXII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de fide et constantia ipsius, et Anastasio missi ipsius apostolici, qui in Francia demoratus fuerat. 311

LXIII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — Pro exaltatione sanctae Ecclesiae, et de orationibus ipsius apostolici. 313

LXIV. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de venundatione mancipiorum genti pagana Saracenorum facta; et praedictus papa excusans Romanos nunquam tale scelus perpetrasse, sed a Langobardis et Graecis eos traditos esse dicit. 317

LXV. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de Mauricio episcopo, quod Histrienses et oculos eruisent. 320

LXVI. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur quod Neapolitani cum Graecis civitatem Terracinenensem invaserint. 321

LXVII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de camerado vel tribulibus sui lignamine quod necesse erat ad ipsam ecclesiam sancti Petri faciendum, et de corpore sancto quod Fulgatus (Fulradus) petiit. 324

LXVIII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum actiones pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae, et de territorio thimensi, quemadmodum praedictus rex sancto Petro pollicitus fuerat, quod in integro contradere juberet. 326

LXIX. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de territorio Savinense, qualiter liberius et Maginarius missi domni regis ipsum territorium in integro partibus sancti Petri reddere voluerunt, sed propter iniquos homines minime potuerunt. 331

LXX. Item epistola Adriani papae ad Egilam episcopum in partibus Spaniae missa. — Pro fide ortho loxa tenenda, et pro jejunio sexta feria, et Sabbato celebrando. 333

LXXI. Item epistola Adriani papae ad Egilam episcopum, seu Joannem presbyterum. — De eorum salvatione vel constantia in partibus Spaniae praedicandum, et de paschali festivitate, et de praedestinatione hominis, sive ad bonum, sive ad malum, et de coquinaione eorum tam in escis quamque in potu, seu et de diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, vel multis aliis capitulis in partibus illis contra fidem catholicam ortis. 336

LXXII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de fide vel constantia ipsius apostolici erga praedictum regem. 340

LXXIII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de sacratione Petri episcopi, seu et de territorio Savinensi. 348

LXXIV. Item epistola ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum actiones pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae, et de territorio Savinense, quare Michinarius (Maginarius) fidelissimus ejusdem praecelsi regis, ipsum territorium cum integritate partibus

sancti Petri contradere voluit, sed propter iniquos atque perversos homines minime potuit. 332

LXXV. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum actiones de susceptis laboribus pro beato Petro, commendans ipsi Georgium episcopum. 334

LXXVI. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de praeda Persarum in finibus Graecorum facta, et de discordia quae inter ipsos erat. 338

LXXVII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de fide vel dilectione quam egi beatum apostolorum principem Petrum habere pollicitus est, ut inconcussa et insolabilis permaneat, et nulla calida versutia ab apostolico amore ejus animus disjungi possit. 336

LXXVIII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de abbate venerabilis monasterii sancti Vincentii, qui apud domnum regem insons accusatus fuerat, et inde ablatus, ut eum venusto vultu ac vibrantissimo animo clementissime susceperet, quia fidei a crimina ei obijciabantur. 339

LXXIX. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — Indicat quomodo contentionem monachorum ad se missorum composuerit. Et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem proficisci voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus se purgaret. 360

LXXX. De episcopis vel presbyteris. — Ut non militarem induerent armaturam, sed spiritalem, id est, jejunis et orationibus vacarent, sed de venalitate vel captivitate hominum, vel alia illicitis causis, quae pravis hominibus perpetrata erant, sed de visione Joannis monachi, quae falsa vel inanis esse videbatur. 363

LXXXI. Item epistola ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de monasterio sancti Hilarii confessoris in Calligata. Orat ne ipsum seu hospitales, qui per colles (calles) Alpium siti sunt in susceptione peregrinorum, ut a nulla magna parvaque persona invadi (invadere) sineret. 369

LXXXII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de motivo (musivo) atque marmore palatii Ravennatis (Ravennatis) civitatis; praedictus papa domni regis ditioni, vel quicquid exinde facere voluisset, libenti animo se tribuere dicit. 371

LXXXIII. Item epistola Adriani papae episcopis per universam Spaniam commorantibus directa, maxime tamen Eliphando vel Ascarico eorum consentaneis. — Pro haeresi vel blasphemia, quod Filium Dei adoptivum nominant, cum multis capitulis sanctorum Patrum eos reprehendens. Nec non et de paschali festivitate, seu et de sanguine peccatum et suillo, et sanguine suffocato, quem in errore praedicantes dicunt; ut qui ea non ediderit, rudis et ineruditus est, quos sub anathematis vinculo obligatos et ab Ecclesia extraneos dicit. Similiter et de praedestinatione Dei, quod si quis ad bonum praedestinatus esset, contra malum resistere necesse illi non erat; si vero ad malum notus (natus) bonum illi exercere nihil proderit. Pro quo capitulo apostolicis adhortationibus eos castigans, nec non et de hoc, quia communem vitam cum Judeis et non baptizatis paganis tam in escis quam in potu, seu et la diversis erroribus (ducunt), nihil polli se iniquum, nec non et de filiabus eorum, quas populo gentili tradunt, vel de sacrationibus eorum, seu et de mulieribus, quae vivente viro sibi maritum sortiuntur, simulque et de libertate arbitrii, vel aliis multis quae enumerare longum est, eos castigans cum sanctorum Patrum traditionibus. 374

LXXXIV. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de Venetiis (Veneticis), ut de Ravenna seu de Peatopoli expellerentur, nec non et de Garamanno duce, qui possessiones Ravennatis Ecclesiae violententer invaderet vel expelleret. 386

LXXXV. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de gente dudum peribita, scilicet Saxonum, qualiter Dominus ex Redemptor noster per praefati regis laboriosa certamina, ad cultum (et) suae catholicae et apostolicae Ecclesiae rectitudinem fidei, seu ad eorum baptismatis fontem usque perduxisset, et de lianlis, et de j-junilis, et orationibus pro huiusmodi re. 387

LXXXVI. — Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — Respondet interroganti de Saxonibus quibusdam in paganismum relapsis, post illos post longam poenitentiam ad consortium Ecclesiae recipi. 390

LXXXVII. Item epistola ejusdem papae ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum

actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de honore pallii sacerdotalis concessi Ermenberto episcopo. 392
LXXXVIII. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de tribus majoribus ad ecclesiæ restaurandas, quas dominus rex ei dare præceperat; et ipsos actores negligentes nihil exinde, sicut eis a dicto rege injunctum fuerat, fecisse dicit, et de stanno ad ipsam ecclesiæ sancti Petri recooperendam. 394

LXXXIX. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum actiones seu benedictiones, pro cruce quam ei miserat, et de territorio Populoniensi seu Rosellensi, ut dominus rex suos idoneos missos dirigeret, qui sub integritate ipsas civitates cum suburbana (suburbanis) earum ei contradere debuissent. 396

XC. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum, — In qua continetur de adventu Adalchisi partibus Calabriae, et ut Grimwaldum in Benevento ducem non constitueret, et de civitatibus Beneventanis, et Rosellis, et Populonio. 398

XCI. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de missis Græcorum cum ductu, id est dispoñtore Siciliæ, post reversum Attonis diaconi, missi domini regis a Benevento, cum relictis Arichis ducis conciliati (consilii) sunt, qualiter ductum Beneventanum a potestate prædicti regis per insidias subtrahere potuissent. 402

XCI. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de Arachiso duce Beneventano, qui (quia) postquam rex Carolus a Capua urbe revertisset, prædictus Arigisus, Deo sibi contrario, apud imperatorem missos suos direxerat, petens auxilium et honorem patriciatus, cupiens fidem, quam pollicitus fuerat, irritam facere, promittens se tam in tonsura quam in vestibus usum Græcorum perfrui. 406

XCI. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum actiones, et de Rosellis et Populonio, et de civitatibus Beneventanis, vel de iussibus Græcorum. 411

XCI. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — Ipsam mandati arguit, et obijurat quod Ravennam ad electionem novi pontificis missos (legatos) suos direxerit. 416

XCV. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de Constantino et Paulo duobus ipsius apostolicis, qui apud præfatum regem a perversis hominibus gratis accusati fuerant, postulans ut unum ex ipsis, scilicet Paulum, quem ejus obtulibus præsentatum miserat, benigne suscipere dignaretur. 418

XCVI. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de missis Offie regis Anglorum, qui simul cum missis præfati regis Caroli Romam properarent (Romam properarunt), et qualiter prædictus papa ipsos missos Anglorum honorabiliter suscepit; et quemadmodum et præfatus rex Carolus per suos legatos mandaverat, seu et de aliis capitulis. 420

XCVII. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de diocesibus vel parochiis episcoporum partibus Italiæ atque Lusciæ, quas alterutrum invadentes, et de veste monachica, quam contra sanctos canones relinquentes, iterum secularibus vestibus induebantur, et sibi illicito matrimonio sociabant. 424

XCVIII. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur de parochiis episcoporum, et de eorum sacratione, et de honore patricatus domini regis, et alia capitula. 427

XCIX. Item epistola ejusdem pape ad domnum Carolum regem directa. — In qua continetur gratiarum actiones seu benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Sacramentario exposito a sancto Gregorio inimicum, quatenus eum dominus rex poposcera, per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennanum (Ravennanum) miserat. 434

Index rerum et verborum quæ in primo Codicis Carolini juxta editionem Cennii tomo continentur. 437

Præfatio editionis Cajetani Cennii tomo II præfixa. 451

Provinciæ vetus, sive Ecclesiæ universæ provinciarum notitia. 457

Liber Cennii geminus. 475

De sancti Leonis III ad Carolum imperatorem epistolæ dissertatio. 487

§ 1. Multo plures editis a Contingio adhuc latent. *Ibid.*

§ 2. Fides catholica et Romana Ecclesiæ a Carolo Magno patrio Romæ egregie defensa, et pontificia dominatio dilata. 490

§ 3. De renovatione imperii a sancto Leone III facta anno 800. 498

§ 4. De translatione imperii ad Germanos a Joanne XII facta anno 922. 508

Incipiunt epistolæ de papa Leone ad imperatorem Carolum in sua. 517

Epistola prima. — Qualiter quidam episcopus exsul inventus. *Ibid.*

Epist. II. — Qualiter missi justitiam facturi damnum fecerunt. 520

Epist. III. — De accusatoribus. 525

Epist. IV. — De beneficiis acceptis. 527

Epist. V. — Gratiarum actionis. 531

Epist. VI. — Intercessionem et cætera. 535

Epist. VII. — Questiones solvenda. 538

Epist. VIII. — De occisi ne Maurorum in Græcos. 540

Epist. IX. — Qualiter Sicilienses cum Saracenis pactum fecerunt et captivi redditi. 544

Epist. X. — De iniquo consilio facto. 548

Dissertatio de diploma Ludovici Pii. 551

Privilegium Ludovici imperatoris de regalibus confirmatis p. p. Pas. hui. 579

APPENDIX. 587

Dissertatio de diplomate Ottonis I aug. et Ottonis II regis. *Ibid.*

Exemplum privilegii Ottonis imperatoris de regalibus beno Petro concessis. 603

Dissertatio de diplomate Henrici I. 609

Exemplum privilegii Henrici imperatoris de regalibus beno Petro concessis. 635

Dissertatio de chartula comitis Mathildæ, seu donatione sanctæ sedi semel et iterum facta. 651

Capitulum. — De nomine, conditione, situ, vicibus terre Mathildis. *Ibid.*

Cap. II. — De civitatibus Parma, Regio, Mutina et Mantua juris olim comitis Mathildis. 648

Cartula comitis Mathildæ. 659

Dissertatio de codice Rudolphino, seu de Rudolphi epistolæ libris tribus. 661

§ 1. De Caroli Magni successorum Carolingiorum electione. 665

§ 2. De trium Ottonum eorumque successorum usque ad Fridericum II electione. 664

§ 3. De septem electoribus sacri Romani imperii. 666

§ 4. De ritu coronationis Carolingiorum augg. 670

§ 5. Ritus coronationis Germanicæ regum, postquam electio regis Romanorum constituta est. 674

§ 6. De libris tribus epistolæ Rudolphi. 683

Rudolphi I Cesaris Augusti epistolæ libri tres. 701

LIBER PRIMUS. *Ibid.*

Epistola prima. — Rudolphus electus in regem Romanorum ad stabilendam imperii sui auspiciæ petit a religionum congregatione orationum suffragia. *Ibid.*

Epist. II. — Fr. Joannes sancti Cisterciensis ordinis abbas generalis respondet ad superiores Rudolphi litteras ordinem suum ipsi commendans. 704

Epist. III. — Rudolphus item petit a sanctimonialibus virginibus pro se et consorte sua orationum suffragia. 705

Epist. IV. — Ejusdem cum superiore argumenti, et tandem penè verbis descripta. 707

Epist. V. — Rudolphus electus in regem Romanorum scribit ad universos imperii status de pace reformanda, et ut sibi debitum exhiberent obedientiam. 708

Epist. VI. — Civitas quædam gratulatur Rudolpho de electione gratiasque agit de offensa remissa, eidem se commendans. 709

Epist. VII. — Alia item civitas Rudolpho gratulatur de electione ejusdem in regem Romanorum, eidem se submisit commendans. 710

Epist. VIII. — Quidam Rudolpho scribit, et pontificis maximi opera et mirabili sui sublimatione ecclesiæ et imperii statum hactenus collapsum reformatum iri. 711

Epist. IX. — Princeps quidam scribit pontifici maximo de electione Rudolphi, ipsum eidem commendans. 713

Epist. X. — Civitas quidam letatur de promotione Rudolphi, eidem se totum devotens. 714

Epist. XI. — Idem habet gratulationem sibi factam. 715

Epist. XII. — Rudolphus Gregorio X pontifici maximo gratias agit quod cancellarium ablegatum suum benigne audierit, promittens se semper in omnibus Ecclesiæ Romanæ obsequiosissimum filium futurum. *Ibid.*

Epist. XIII. — Rudolphus eundem cardinali gratias agit quod partes suas in curia Romana unice fovit. 718

Epist. XIV. — Offert abbati primarias preces pro ecclesiastico beneficio quidam conferendo. 719

Epist. XV. — Secundario sed cum minis interpellat ab-

tatem de ecclesiastico beneficio eidem pro quo antea intercesserat conferendo. 719

Epist. XVI. — Ejusdem cum duabus superioribus argumentis. 720

Epist. XVII. — Commendat episcopo quemdam principis predilectum in canonicum. *Ibid.*

Epist. XVIII. — Remittit servitia vacante imperio non permissa. 721

Epist. XIX. — Grates agit pro gratulatione sibi facta. 722

Epist. XX. — Pisani invitant Rudolphum ad sedandos Thuscis motus. 723

Epist. XXI. — Rudolphus Caesar respondet Pisani. *Ibid.*

Epist. XXII. — Rudolphus mittit legatum ad summum pontificem. 724

Epist. XXIII. — Rudolphus petit a summo pontifice Romano ut ultra prius mutuum det sibi tria milia marcarum. 725

Epist. XXIV. — Mittit in Italiam gubernatorem comitem de Furstenberg. 726

Epist. XXV. — Ejusdem cum superiori argumenti. 728

Epist. XXVI. — Ad quemdam Italie principem de eodem. 729

Epist. XXVII. — Religionum quemdam legatum mittit. 731

Epist. XXVIII. — Ad papam promittit se venturum Mediolanum ad coronationem. *Ibid.*

Epist. XXIX. — Rudolphus gratias agit Gregorio X pontifici Romano pro confirmatione suae electionis. 732

Epist. XXX. — Petit a civitate quadam pro celebrandis comitiis imperialibus pecuniarum subsidium. 733

Epist. XXXI. — Cuidam principi qui ab ipso defectit. 735

Epist. XXXII. — Rudolphus cuidam principi qui regi Bohemiam adhaesit. *Ibid.*

Epist. XXXIII. — Promittit pontifici se ejus reformationem contra exorbitantes Germaniae episcopos executionem. 737

Epist. XXXIV. — Rudolphus cuidam principi pro litteris missis gratias refert, et significat se cum pontifice familiarum Lausanne colloquium celebrasse. *Ibid.*

Epist. XXXV. — Ejusdem argumenti ad quandam civitatem. 738

Epist. XXXVI. — Cuidam principi gratias agit quod ad coronam imperii suscipiendam ipsum praecalat in Italiam. 739

Epist. XXXVII. — Conatur eundem principem cum fratre suo conciliare. 740

Epist. XXXVIII. — Salzbургensis promittit se venturum ad coronationem. 742

Epist. XXXIX. — Ultima Gregorii X agroti Arcelii in Thuscis ad Rudolphum epistola. 743

Epist. XL. — Scribit cuidam in Romana curia, et se a sinistra suspitione purgat. 745

Epist. XLI. — Responsiva ad praecedentem epistolam. 746

Epist. XLII. — Ad cardines post mortem Gregorii X, ut bonum eligant pontificem. 748

LIBER SECUNDUS. 751

Epistola prima. — Rudolphus gratulatur Innocentio V papa de ejus electione in Romanum pontificem. *Ibid.*

Epist. II. — Rudolphus scribit cardinali post mortem Gregorii X, pont. max., et eidem commendat legatum suum. 753

Epist. III. — Gaudet de novo electo pontifice, et procuratorem in Romana curia constituit. 754

Epist. IV. — Innocentius pontifex commendat Rudolpho imperatori Coloniensem Ecclesiam et archiepiscopum. 755

Epist. V. — Gratulatur pontifici novo de pontificia dignitate, eidem se submisso commendans. *Ibid.*

Epist. VI. — Rudolphus rescribit Ungariae regi, et se excusat quod preces ejus non admisit. 757

Epist. VII. — Rudolphus promittit se de perpetrato quodam facinore ultionem sumpturum. 758

Epist. VIII. — Archiepiscopus Salzburgensis apud Rudolphum Caesarem episcopum Secoviensem suffraganeum quem accusat. 759

Epist. IX. — Salzburgensis archiepiscopi gravissima querela de Otocaro rege Bohemis post mortem Gregorii X pont. max. 760

Epist. X. — Item Salzburgensis episcopi ad Rudolphum gravior querela de Otocaro rege Bohemiae, a cuius tyrannide se et suos petit liberari. 761

Epist. XI. — Item Salzburgensis mittit notarium ad Rudolphum Caesarem, eumque ut ad sui suorunquque libera-

tionem quam primum accingatur, etiam atque etiam hortatur. 762

Epist. XII. — Rudolphus respondet episcopo Salzburgensi, gratias ipsi agens pro singulari ejus circa ipsum cura ac vigilantia. 763

Epist. XIII. — Idem Salzburgensis Rudolpho imperatori conqueritur contra comitem quemdam de violenter occupato monasterio sancti Pauli in Carinthia. 765

Epist. XIV. — Patriarcha Aquilegensis scribit Rudolpho imperatori de multis, praesertim de rege Bohemiae domando. 767

Epist. XV. — De capitaneo Styriae, qui nomine Otocari regis Bohemiae omnia bona Ecclesiae Salzburgensis devastavit; idem Salzburgensis Rudolpho scribit, petens ab eo festinam auxilium. 769

Epist. XVI. — Rudolphus ad proceres regni Hungariae scribit se brevi ultionem sumpturam de ipsorum hosti rege Bohemiae. 770

Epist. XVII. — Rudolphus imperator commendat filium suum primogenitum, quem in Austriam cum copis militibus praenavit, cuidam principi, ut ipsum in omnibus adjuvet. 771

Epist. XVIII. — Rudolphus imperator duci cuidam significat se moturum contra Bohemum, et ut castra, viciniora occupet. 773

Epist. XIX. — Rudolphus Caesar excusat se apud pontificem Romanum, quod ad constitutum tempus non venerit pro corona imperii suscipienda. *Ibid.*

Epist. XX. — Excitat Ladislavum regem Hungariae, et Andream ducem Slavoniae contra regem Bohemiae. 774

Epist. XXI. — Rudolphus ducem exercitus ad militiam invitat. 775

Epist. XXII. — Fridericus archiepiscopus Salzburgensis absolvit suos diocesanos a juramento praestito cuidam principi. 776

Epist. XXIII. — Rudolphus scribit regi Ungariae pro auxilio contra Bohemum. 777

Epist. XXIV. — Rudolphus recipit ejusdem excusationem, ita tamen ut velit ipsum esse inter se et regem Bohemiae pacis mediatorem. 778

Epist. XXV. — Rudolphus cognatum hortatur ut secum contra regem Bohemiae proficiatur. 779

Epist. XXVI. — Rudolphus defert cuidam principi officium in imperio, eumque invitat ad societatem belli, et per illum alios. 780

Epist. XXVII. — Rudolphus cuidam principi gratulatur de concordia inita, eamdemque incitat contra Bohemum. 781

Epist. XXVIII. — Rudolphus scribit cuidam de defectione Carinthiorum ab Otocaro Bohemiae rege. 783

Epist. XXIX. — Archiepiscopus Salzburgensis ac ejusdem suffraganei summo pontifici Romano laeti nuntiant per Rudolphum imperatorem, cujus virtutes ac laudes mirifice deprecantur, liberatam ab Otocari Bohemi tyrannide Austriam. *Ibid.*

Epist. XXX. — Rudolphus regem Hungariae laudat de suscepto secum bello contra regem Bohemiae. 785

Epist. XXXI. — Rudolphus cuidam significat conditiones federis inter ipsum et Ungariae regem initas. 786

Epist. XXXII. — Rudolphus quemdam principem certiorum facit de obtenta insigui a rege Bohemiae victoria. 787

Epist. XXXIII. — Idem Rudolphus eamdem victoriam summo pontifici Romano significat. 789

Epist. XXXIV. — Rudolphus victor indulget Otocari victi liberis. 791

Epist. XXXV. — Privilegium civitatis Brunensis in Moravia. *Ibid.*

Epist. XXXVI. — Rudolphus regem Hungariae certiorum facit de statu Bohemiae et Moraviae. 793

Epist. XXXVII. — Summo pontifici Romano Rudolphus scribit, et Ecclesiae Romanae quaecunque hactenus ab ipso postulavit, liberalissime concedit. 794

LIBER TERTIUS. 797

Epistola prima. — Sacri Romani imperii electores confirmant donationem Annae imperatricis primae uxori factam a Rudolpho imperatore. *Ibid.*

Epist. II. — Civitas quaedam Rudolpho gratulatur de prosperis successibus. 798

Epist. III. — Ejusdem cum suae prioris epistola argumenti. 799

Epist. IV. — Committit cuidam defensionem monasterii devastati. 800

Epist. V. — Rudolphus regi Franciae de contracta cum ipso affinitate congratulatur. *Ibid.*

Epist. VI. — Rudolphus scribit civitati cuidam fidelitatem ejus laudans. 801

Epist. VII. — Rudolphus doli et quendam terram suam

transisse incognitum. 802
 Epist. VIII. — Rudolphus contrahit cum cardinale quodam amicitiam. *Ibid.*
 Epist. IX. — Rudolphus scribit cardinali se ipsi commendans et negotia imperii. 803
 Epist. X. — Cives Leodienses conqueruntur de quibusdam clericis. 804
 Epist. XI. — Rudolphus cives Maguntinos hortatur ad concordiam. 805
 Epist. XII. — Rudolphus de eadem concordia clero Maguntino scribit. 806
 Epist. XIII. — Rudolphus providet cuidam domui regulari de ordine Penitentium. *Ibid.*
 Epist. XIV. — Quidam ex curia Romana commendat quemdam Rudolpho imperatori. 807
 Epist. XV. — Episcopus quidam gravamina sui episcopatus Rudolpho exponit. *Ibid.*
 Epist. XVI. — Commendat comitibus et baronibus, etc., noviter electum episcopum. 808
 Epist. XVII. — Privilegium civitatis Hallensis. 810
 Epist. XVIII. — Rudolphus commendat Coloniensem electum pontifici Romano. 811
 Epist. XIX. — Rudolphus commendat Philippo regi Francorum monasterium Auree Vallis Cisterciensis ordinis. 812
 Epist. XX. — Rudolphus revocat et irrita facit omnia contraria superiori epistolae privilegia concessa et concedenda. 813
 Epist. XXI. — Rudolphus ut concordia inter principem et cives fiat mittit legatum. 814
 Epist. XXII. — Rudolphus commendat quemdam canonicum Leodiensi Ecclesiae, et ut ipsum quamprimum in curiam remittant. *Ibid.*
 Epist. XXIII. — Rudolphus confirmat episcopi Leodiensis sententiam de terminis duellorum praefigendis. 815
 Epist. XXIV. — Rudolphus iterum regi Francorum commendat monasterium Auree Vallis. 816
 Epist. XXV. — Rudolphus Hospitalarios domus Teutonice in suam specialem protectionem accipit. 817
 Epist. XXVI. — Rudolphus fratres Hospitalis sancti Joannis in Jerusalem recipit in tutelam et eorum privilegia confirmat. 819
 Epist. XXVII. — Patriarcha Jerosolymitanus Rudolphum hortatur ad passagium, expositis periculis Terrae sanctae. 820
 Epist. XXVIII. — Rudolphus scribit Tridentino episcopo de amabili compositione cum comite Tyrolensi facienda. 822
 Epist. XXIX. — Rudolphus scribit reginae Franciae de honagio renovando. 823
 Epist. XXX. — Rudolphus scribit ad archiepiscopum, ut iuste iudicet. 825
 Epist. XXXI. — Rudolphus cuidam concedit montes quosdam excolendos. 826
 Epist. XXXII. — Rudolphus episcopo cuidam quemdam abbatem commendat. *Ibid.*
 Epist. XXXIII. — Rudolphus cuidam compatitur, et eundem consolatur. 827
 Epist. XXXIV. — Rudolphus concedit cuidam principi facultatem cunctis movetum. *Ibid.*
 Epist. XXXV. — Rudolphus mandat ut moneta cujus cunctae facultatem cuidam nobili concesserat, sine impedimento aliquo recipiatur. 828
 Epist. XXXVI. — Rudolphus confirmat ejusdem monasterii privilegium. 829
 Epist. XXXVII. — Rudolphus infame restituit in pristinum gradum. 830
 Epist. XXXVIII. — Rudolphus mortuo procuratore alium substituit in Romana curia. 831
 Epist. XXXIX. — Rudolpho scribit Cypri rex, ut sibi de suis successibus scribat. 832
 Epist. XL. — Rudolpho patriarcha Jerosolymitanus pro subsidio Terrae sanctae. 833
 Epist. XLI. — Rudolphus recipit in tutelam pupillum quinquennem. 836
 Epist. XLII. — Rudolphus expositum cum quodam. 837
 Epist. XLIII. — Rudolphus scribit contra indebitae exigentes telonum. 838
 Epist. XLIV. — Rudolphus commendat quemdam pro beneficio quodam ecclesiastico. 839
 Epist. XLV. — Rudolphus scribit de rebellionem ejusdem. 840
 Epist. XLVI. — Rudolphus commendat quemdam litteratum. *Ibid.*
 Epist. XLVII. — Rudolphus capitula quorundam contra haereticos edita a Frederico imperatore approbat. 841
 Dissertatio de Rudolpho regis Romanorum diplomate a sacri Romani imperii electoribus confirmato. 845

§ 1. Jura omnia sanctae sedis confirmantur. 843
 § 2. De Sicilia regno, tam citra pharum quam ultra. 853
 I. — *Diploma Rudolphi regis Romanorum cum sua bulla pendente.* 863
 II. — *Diploma principum imperii super donatione Rudolphi imperatoria et confirmatione privilegiorum sedis apostolicae.* 869
 III. — *Diploma quo Rudolphus ecclesiastica jura seculo edicto tuetur.* 872
 Index rerum et verborum quae in secundo juxta Cennii editionem Codicis Carolici tomus continentur. 873
BEATI CAROLI MAGNI OPERUM OMNIUM PARS SECUNDA. — SCRIPTA. 903
 Sectio prima. — *Epistolae.* *Ibid.*
 Epistola prima. Ad offam regem Merciorum. — Post devictos Longobardos et Saxones. *Ibid.*
 Epist. II. sive decretum de scholis Osnabrugensis ecclesiae. *Ibid.*
 Epist. III. Ad Baugulfum abbatem Fuldensem. — De litterarum studiis. 885
 Epist. IV. Ad subjectos. — De Homiliario Pauli Diaconi, monachi Casinensis. 886
 Epist. V. Ad Fastradam reginam. — De victoria Avarica, et de Litalis. 887
 Epist. VI. Ad Elipandum et ceteros episcopos Hispaniae. — In qua trium etiam superiorum libellorum fit mentio. 889
 Epist. VII. Ad Leonem III papam. — Missa per Angilbertum abbatem Centulensem. 907
 Epist. VIII. Ad Angilbertum abbatem. — Commemoratio Angilberti, qui cum superioribus litteris ad pontificem mittitur. 909
 Epist. IX. Ad Manasem abbatem. *Ibid.*
 Epist. X. — Fragmentum epistolae ad episcopos. 910
 Epist. XI. Ad offam regem Merciorum. — Presbyterum Scottum accusatum mittit in patriam, ut ibi ab episcopo suo iudicetur. *Ibid.*
 Epist. XII. Ad Albinum abbatem. 911
 Epist. XIII. Ad quinque episcopos. — De gratia septiformis Spiritus. 914
 Epist. XIV. — Ad Garibaldum Leodiensem episcopum. — De cura quam habuendis populis praecipue ante baptismum adhibere debent pastores. 917
 Epist. XV. Ad Garibaldum episcopum. — Jejunium pro necessitatibus publicis, maxime pro fame, peste et bello indicitur. 918
 Epist. XVI. Ad Pippinum filium regem Italiae. — De pace Ecclesiarum Dei et illis servitium. 920
 Epist. XVII. Ad Albinum magistrum et congregationem sancti Martini monasterii. 921
 Epist. XVIII. Ad Leonem III papam. — A Zmaragda abbate edita. 923
 Epist. XIX. Ad Nicephorum imp. Constantinop. — Gaudium suum significat de iterata legatione pro constituenda pace inter utrumque imperium. 929
 Epist. XX. Ad Michaelium imperatorem. — De pace inter utrumque imperium firmata. 931
 Epist. XXI. Ad Odilbertum archiepiscopum. 933
 Epist. XXII. Ad Athildarum (Adiltharum) archiepiscopum et t. colvulfum. — Illis quosdam exsules commendat. 934
 Epist. XXIII. Ad Fulradum abbatem Althensem. — Illi praecipit ut cum hominibus bene armatis in loca qui dicuntur Sias asilum compareat. 935
 Appendix ad *epistolae beati Caroli Magni.* *Ibid.*
 I. Ad Carolum Magnum Odilberti archiepiscopi responsio. *Ibid.*
 II. Epist. Caroli Magni ad offam regem. — Mittit in Britanniam concilium Nicenum. 937
 III. Epist. ad Carolum Magnum imperatorem. — De ritibus baptismi. 938
 IV. Anonymi scriptoris responsio ad capitula archiepiscopis regni Francorum missa a Carolo Magno an. Christi 811. 939
 CAPUT PRIMUM. — Quomodo vel qualiter unusquisque Dei sacerdos plevem sibi a Deo commissam insinuat, praedicat atque gubernat. 940
 Cap. II. — De omni sancti mysterio baptismatis quo (si) ordine debemus celebrare. *Ibid.*
 Cap. III. — Car catechumenus fit, et ejus linguae, et quid interpretatur. *Ibid.*
 Cap. IV. — De scrutinio ecclesiastico, cur scrutinium fit, et quo tempore, et quid est scrutinium. *Ibid.*
 Sectio secunda. — *Luci Carolini.* 941
 Prolegomena. *Ibid.*
 Rononi de concilio Francofordiensi dissertatio. *Ibid.*
 De synodo Francofordiensi Francisci Laurentii Suri ad

lectorem admonitio.

In eadem synodo Mansi adnotatio.

Ex Natalis Alexandri dissertatione de imaginibus excerpta.

§ 1. Proponitur objectio Dalliei ex libris Carolinis petita.

§ 2. Responsio illorum confutatur, qui libros Carolinos alicujus haeretici opus esse scribere; et ostenditur illorum auctorem esse Carolum Magnum.

§ 3. Ad objectiones ex libris Carolinis petitas respondetur.

Dei Carolini Magni regis Francorum et Longobardorum, patricii Romanorum, filii et defensoris sanctae Dei Ecclesiae Capitulare de imaginibus contra Constantini VII imperatoris Constantinopolitani et Irene matris decretum, et synodum Nicanam a pseudoseptiman accumen- cam eius universalem; compositum et publicatum in concilio Francofordiensi, et Adriano papa missum anno Domini 794.

Præfatio Titeli Meldensis episcopi.

Testimonia veterum scriptorum.

Caroli Magni præfatio.

LIBER PRIMUS.

Caput primum. — De eo quod Constantinus et Heraena in suis scriptis dicunt: « Per eum qui coequeat nobis Deus. »

Cap. II. — De eo quod Constantinus et Heraena in epistola ad venerabilem papam apostolicæ sedis Adrianum directæ scripserunt, « Elegit nos Deus qui in veritate querimus gloriam ejus. »

Cap. III. — De eo quod Constantinus et Heraena gesta vel scripta sua divaliter succupant.

Cap. IV. — De eo quod Constantinus et Heraena in epistola sua venerabili papæ Adriano urbis Romæ scripserunt: « Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat qui nullum hominem vult perire. »

Cap. V. — Quod non parvi sit paucis Scripturas sanctas aliter intelligere quam intelligende sunt, et ad hos sensus usurpatis accommodare quos ille non continent: sicut in erroneis synodo quæ in Bithynia, regnante Constantino, mediantē Heraena matre ejus, residente Tharasio Constantinopolitano episcopo, gesta est.

Cap. VI. — Quod sancta Romana, catholica et apostolica Ecclesia cæteris Ecclesiis prælatæ, pro causis fidei cum quanto surgit omnino sit consulenda.

Cap. VII. — Quod non ad adorationis imagines pertineat quod scriptum est, « Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam (Gen. i). »

Cap. VIII. — Quæ sit differentia imaginis et similitudinis sive æqualitatis.

Cap. IX. — Quomodo intelligendum sit quod scriptum est, « Abraham adoravit populum terræ, filios Heih (Gen. xxii), » sive quod Moyses Jetro legitur adorasse: quibus exemplis hi qui propter adorandas imagines synodos faciunt, summum errorem fulcitur affectant: et quia nec Jacob Pharaonem, nec Daniel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, usquam legantur adorasse.

Cap. X. — De eo quod Joannes presbyter et legatus Orientalium incaute imaginum adorationem stabilire nitens, dixisse legitur, « Exiit Jacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum (Gen. xxxv). »

Cap. XI. — De eo quod præfatus Joannes dixit, « In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum, mens videns Deum. »

Cap. XII. — Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus qui ex Hebraica veritate translati sunt inveniatur, quod illi in sua synodo dicunt, « Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, osculatus est eum lacrimis, et propriis oculis imposuit (Gen. xxxvii). »

Cap. XIII. — De eo quod indocte et inordinate dicunt, « Si calumniaris me, quoniam ut Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Jacob adorantem summitatem virgæ Joseph? sed manifestum est quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Joseph, sicut et nos per crucem Christum. »

Cap. XIV. — Non pertinere ad imaginum adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est, « Jacob Pharaonem benedixit (Gen. xlvii). »

Cap. XV. — Quam absurde agant qui ad confirmandas imagines exemplum divine legis proferunt dicentes, « propitiatorum et duos cherubim aureos et arcam testamenti præcipiente Domino Moysen fecisse. »

Cap. XVI. — Quod nec inde adorandum imaginum usus astrui possit, ut illi stultissime et irrationaliter dicunt, eo quod in lege scriptum est: « Ecce vocavi ex nomine Beeseleel filium Ur, filii Hor de tribu Juda, et re-

plevi eum spiritu sapientiae et intelligentiae, ad perficiendum opus ex auro et argento, et dedi ei Ooliab Achisama (Exod. xxxi). »

Cap. XVII. — Quod non recte sentiant qui dicunt: « Si secundum Moysi legitimam traditionem præcepit populo purpura hyacinthina in fimbriis, in extremis vestimentis ponti ad memoriam et custodiam præceptorum, multo magis nobis est per assimilata picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum, et eorum imitari fidem secundum apostolicam traditionem. »

Cap. XVIII. — Quod vana sit spes eorum qui salutem suam in imaginibus ponunt, dicentes: « Sicut Israeliticus populus serpentis aeri inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur. »

Cap. XIX. — Quod magnæ sit temeritatis dicere, « Si ut Judæis tabulae et duo cherubim, sic nobis Christianis donata est crux et sanctorum imagines, ad scribendum et adorandum. »

Cap. XX. — Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tarasius delirasse dinoscitur, dicens: « Sicut veteres habuerunt cherubim obumbrantes propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Jesu Christi et sanctæ Dei genitricis et sanctorum ejus habeamus obumbrantes altare. »

Cap. XXI. — Quod non bene Joannes presbyter senserit qui ut imaginum adorationem astrueret, dixit, « Et Jesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria. »

Cap. XXII. — Quod non sit æqualis adoratio, ut illi dicunt, « Natham prophetæ erga David regem, adorationi imaginum. »

Cap. XXIII. — Quod in eo quod scriptum est: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine, » sive: « Vultum tuum, Domine, requiram, » nihil manu factæ imaginis intelligendum est, ut illi dicunt.

Cap. XXIV. — Quod non ad ullam manu factam imaginem pertineat quod scriptum est, « Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis, » sicut illi autumant.

Cap. XXV. — Inopportuna et delirando plena diviti Leonis Focæ episcopi, qui in eo quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum P-salmiste accommodat dicens: « Convertisti placitum meum in gaudium mihi, conculcasti saccum meum, et circumdediti lætitia. »

Cap. XXVI. — Quod non pertineat ad imaginum adorationem contententes illud quod palmographus cecinit: « Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa in ore, etc. »

Cap. XXVII. — Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt, « Disperdit Dominus universa labia dolosa et linguam magniloquam (Psalm. xvi). »

Cap. XXVIII. — Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit quod scriptum est, « Inimici defecerunt frumenta in linum, et civitates eorum destruxisti (Psalm. ix). »

Cap. XXIX. — Quomodo intelligendum sit quod scriptum est: « Domine, dilexi decorem domus tuæ; » quem decorem isti imagines intelligunt.

Cap. XXX. — Quod non pro manufactis imaginibus per Psalmistam, ut illi aiunt, dictum est, « Sicut audivimus, ita et vidimus (Psalm. xlvii). »

LIBER SECUNDUS.

Præfatio.

Caput primum. — Quod non propter eos scriptum sit qui imagines adorare contemnunt, sicut illi dicunt qui eas adorant, quod in psalmo legitur, « Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis. »

Cap. II. — Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est, « Quoniam non est jam propheta et nos non cognoscat amplius. »

Cap. III. — Quomodo intelligendum est, « Domine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges: » quod quidem capitulum sicut et cætera, illi aliter quam dictum est intelligunt.

Cap. IV. — Quomodo intelligendum est quod palmographus cecinit, « Misericordia et veritas obliverunt sibi, iustitia et pax se complexæ sunt (Psalm. lxxvii): » quod temere et adulatorie a Joanne presbytero et legato orientalem in participatione venerabilis papæ Adriani et Tarasii patriarchæ dicitur esse completum.

Cap. V. — Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est, « Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctos est (Psalm. cxix). »

Cap. VI. — Quod nec de eo imaginum adorsio astrui possit, ut illi putant, quod scriptum est, « Adorate in monte sancto ejus. »

Cap. VII. — Quod non, ut illi gloriantur, propter illos

dictum est qui imagines adorant, « Quoniam non derelinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum, ut non extendant iusti ad iniquitatem manus suas (Psalm. cxxxv). »

Cap. VIII. — Quod non propter illos qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delirant, per prophetam dicatur, « Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem (Psalm. cxxxv). »

Cap. IX. — Quod non ab eo quod Salomon dicitur in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi somniant, qui in earum adorationem anhelant.

Cap. X. — Quomodo intelligendum est, quod in Cantico canticorum scribitur, « Ostende mihi faciem tuam, et audiet fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est mihi, et facies tua speciosa (Cant. ii); » quod quidem capitulum illi impudentissime ad imaginum visionem protulerunt.

Cap. XI. — Quomodo intelligendum est quod per Isaiam prophetam scribitur, « Erit altare Domini in medio terre Egypti (Isa. x); » quod capitulum illi stolidè et minus docte ad imaginum adorationem referre nituntur.

Cap. XII. — Absurdissime et incaute contra eos qui imagines adorare contemnunt, ab his qui eas adorant, prolatum: testimonium sancti Evangelii; « Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio (Matth. v, Marc. iv, Luc. xi). »

Cap. XIII. — De eo quod ad suum errorem confirmandum dicunt beatus Silvestrum Romanæ urbis antistitem apostolorum imagines Constantino imperatori dedisse, cum tamen eas non legatur adorare iussisse.

Cap. XIV. — Quod non ita intelligenda sit sententia beati Athanasii Alexandrinæ urbis episcopi, ut illi eam intelligendam putant, qui hanc ad adorationem imaginum accommodare nituntur.

Cap. XV. — Quod male ad suum errorem astringendum sententiam beati Ambrosii Mediolanensis urbis episcopi, quam ex libro tertio capitulo non esse meminitur, usurpat, qui per eam imaginum adorationem firmare cupiunt.

Cap. XVI. — Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi aiunt, beatus Augustinus dixerit, « Quid est imago Dei nisi vultus Dei in quo signatus est populus Dei ? »

Cap. XVII. — Quod Gregorii Nysseni episcopi, ex quo illi ad suum errorem astringendum testimonia trahunt et vita nobis et prædicatione sit incognita.

Cap. XVIII. — Quod non ad adorationem imaginum pertinet testimonium quod de sexta synodo protulerunt.

Cap. XIX. — Quod sententia Joannis Constantinopolitani episcopi, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id quod illi putant pertinere dinoscitur.

Cap. XX. — Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi assentiunt, sententia beati Cyrilli in expositione Evangelii secundum Mattheum.

Cap. XXI. — Quod non sit contra reigionem Christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines.

Cap. XXII. — Quod non bonam habeant memoriam qui ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt.

Cap. XXIII. — Quod contra beati Gregorii Romanæ urbis antistitis sententiam institutum sit imagines adorare seu frangere.

Cap. XXIV. — Cum præter Deum solum nihil aliud debeat adorari, aliud est hominem adorare charitatis et salutatoris officio, aliud imaginis manufactas.

Cap. XXV. — Quod nusquam ab apostolicis exemplis aut verbis, ut illi garriunt, imagines adorare institutum sit.

Cap. XXVI. — Quod non parvi sit erroris manufactas irrogare arce testamenti Domini coequare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt.

Cap. XXVII. — Quod magnè sit temeritatis ingentisque absurditatis, sæpe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico æquiparare velle, sicut in eadem vanitate quæ pro illis scripta est legitur.

Cap. XXVIII. — Quanta ratione mysterium Dominicæ crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem æquiparare contendunt.

Cap. XXIX. — Quod presumptivè et indocte eos Tarasius cum sequacibus suis sacratis vasis æquiparare non fomidet.

Cap. XXX. — Contra eos qui dicunt, « Sicut divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes. »

Cap. XXXI. — Quod contra Dominicæ vocis imperium faciunt hi qui parentes suos anathematizant; et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuere, isti ab hæreticis genti, docti et consecrati sunt: sive de non iudicandis his qui de sæculo recesserunt; vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

LIBER TERTIUS.

Præfatio.

Caput primum. — Confessio fidei catholicæ quam a sanctis Patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus.

Cap. II. — Quod Tarasius ab errore errorem. hanc conatus sit, et quod ab agitudine ad agilitatem dilapsus sit, cum videlicet repente ex isto conversus et ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione quod admisit in repentina consecrationis susceptione.

Cap. III. — Utrum Tarasius recte sentiat qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctæ fidei regulam, sed ex Patre per Filium procedentem in suæ crudelitatis lectione proficitur.

Cap. IV. — Utrum Theodorus episcopus Hierosolymorum recte sentiat, qui cum Patrem sine principio penitus et sempiternum se credere dixerit, Filium aeternum sub qua ambage verborum non aliud principium quam Patrem agnoscentem et ex ipso substantiam habentem professus sit.

Cap. V. — Quod Tarasius non recte Spiritum sanctum contribulum Patri et Filio dixerit, cum sufficeret dicere cœternum, consubstantialiam, ejusdemque essentiam et naturam.

Cap. VI. — De eo quod Basilius Anchiræ episcopus in sua fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti imaginum et ipsarum osculationem et adorationem insererit, fidem se habere dicens participare ipsis sanctificatione: remissionem vero peccatorum, sive carnis resurrectionem, seu vitam futuram omnino tacuerit.

Cap. VII. — De eo quod Theodosius Amori episcopus desidiose fidem sanctæ et unicæ Trinitatis tacuerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit: « Confiteor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines; et post pauca: qui non instruunt diligenter omnem Christo dilectum populum adorare et venerari sacras et honorandas imagines omnium sanctorum qui a sæculo Deo placuerunt, anathema. »

Cap. VIII. — Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanctum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio procedentem confessi sint.

Cap. IX. — De eo quod si forte aliquis error in præfatione episcoporum sententiis de fide prolatis indicandis remanserit, propter difficultatem et enormitatem sermonis illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obstitit est, ut quid significare velit quive sensus in eo intelligendus sit, minime pateat.

Cap. X. — Ridiculse et pueriliter dictum in sententia fidei Theodori episcopi: « Mirabilis Deus in sanctis suis; et continuo, Sanctis qui in terra sunt ejus mirificavit omnes voluntates meas inter illos, » tanquam hic versiculos illum priorem subsequatur.

Cap. XI. — Quod inutiliter et incesse Græci Ecclesiam catholicam anathematizare conati sint in eorum synodo, eo quod imagines non adoret, cum utique prius debuerint omnino scrutari quid unicuiqueque partis Ecclesia de hac causa sentire vellet.

Cap. XII. — Quod magna ex parte mansuetudinem et patientiam abiecerint in non continendo os suum et inordinate loquendo.

Cap. XIII. — Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Ha rena in eorum synodo fecisse legitur.

Cap. XIV. — Contra eos qui dicunt, « Dei cooperantis nos direximus congregare vos, sive congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens. »

Cap. XV. — Contra eos qui dicunt: « Si enim imperiales effigies et imagines emissas in civitates et provincias obviabant populi cum cereis et thymiamatibus, non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet in Ecclesiis Christi depingi imagines Salvatoris nostri Dei et intemeratæ matris ejus et sanctorum omnium? »

Cap. XVI. — Contra eos qui dicunt quod imaginis honor in primam formam transit.

Cap. XVII. — Quod infauiste et præcipitanter sive insipienter Constantinus Constantiæ Cypri episcopus dixit: « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et veneran-

das imagines secundum servitium adorationis quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati emitto; et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta catholica et apostolica Ecclesia segrego, et anathemati submitto, et parti qui abnegaverunt incarnationem et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto. 1118

Cap. XVIII. — Quod Eutimius Sardensis episcopus a praefato Constantini errore non multum dissentit in eo quod ait: « Ex toto corde suscipio venerandas imagines cum condescendi honore et simplicitate adoratione. Illos enim qui aliter aut contrarie sentiunt aut dogmatizant contra sanctas imagines alienos catholicos Ecclesiae deputans et praedico et haereticos annuntio. » 1150

Cap. XIX. — Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum Agapli Caesaris Cappadociae episcopi reprehenditur in eo quod dixit: « Scriptum est in nostris divinis Scripturis. » 1152

Cap. XX. — De eo quod Joannes presbyter Theodosio abbate monasterii sancti Andreae recitante verba Joannis Chrysostomi, et dicente: « Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem, » dixit: « Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit centum octuaginta quinque milia Assyriorum in una nocte in circuitu Jerusalem exercitantium? » 1153

Cap. XXI. — Quod nulla auctoritate viget, neque in ulla authenticorum librorum reperitur quod illi dicunt, per imaginem cuiusdam Polemonis quemdam ab adulterii perpetratione coercitum fuisse, quod quidem aquare hiant miraculo quod fimbria Domiticae ve-tus acutum est, quam mulier contingens exoptatum recepit salutem. 1156

Cap. XXII. — Quod iudices qui in praefata synodo fuerant insolenter et incongrue artem pictoriam extollerere consti sunt dicentes: « Pia enim est ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt, ipse enim pater pietorem pie agentem commendat. » 1159

Cap. XXIII. — Inutile et mendacium plenum dictum Joannis presbyteri et legati Orientalium dicentis: « Non contraunt pictores Scripturis, sed quidquid Scriptura dicit hoc demonstrant, quatenus concordans sunt Scripturarum. » 1161

Cap. XXIV. — Quod non sint conquantae imagines reliquias sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquiae aut de corpore sunt, aut de his quae in corpore, aut de his quae circa corpus cuiusdam sancti fuerunt: imagines vero nec in corpore, nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis quibus ascribuntur. 1163

Cap. XXV. — Quod non idcirco adorandae sunt imagines quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa monstrata fuisse putentur, cum tamen non omnes res adoretur per quas vel in quibus miracula apparent. 1167

Cap. XXVI. — Quod Theodorus Mirensis episcopus ridiculae et puerilis egerit, qui ut imaginum adorationem destrueret: omnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit. 1170

Cap. XXVII. — Quod cum Deus illocalis sit, illi minus docte dixerint: « Vederamur et adoramus sicut locum Dei. » 1173

Cap. XXVIII. — Inutile et demens et errore plenum dictum quod dicunt: « Qui Deum timet honorat omnino, adorat et veneratur sicut Filium Dei Christum Deum nostrum, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus. » 1175

Cap. XXIX. — Dementissimum et ratione carens dictum Joannis presbyteri Orientalium. In eo quod ait, quod non assistente imperatore imago ejus honoratur: non enim inhonoratur, quatenus et nunc dominatorem omnium Jesum Christum visibiliter nobis non apparentem, invisibilis enim est carnalibus nostris oculis: sicut enim Deus ubique inest honorandam ejus imaginem, sicut et imperatorem Pater sentit. 1178

Cap. XXX. — De eo quod apocryphas et derisione dignas aenias suis locutionibus interposuerunt. 1179

Cap. XXXI. — Deliramentum errore plenum quod de retruso quodam dixerunt qui demoni jurasse et ipsam juramentum irritum fecisse perhibetur, ejus abbas non melioriter delirasse dignoscitur dicens, ei commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi quam abbogare adorationem imaginis Domini aut ejus sanctae genitricis. 1180

LIBER QUARTUS. 1181
Praefatio. 1181

Capit. primum. — Falsissimum et risu dignum dictum Joannis presbyteri, qui non minus ceteris in imaginum adoratione insanis se dignoscitur. Ait enim: « Qui adorat imaginem, et dicit quoniam hic est Christus Filius Dei,

non peccat. »

Cap. II. — De eo quod Joannes non recte dixit: « Per imaginem quae per colores apparet, adoratur fortitudo ejus et glorificatur, et ad memoriam venimus de ejus in terra praesentia. » 1183

Cap. III. — De eo quod dicunt: « Non scandalizandum quendam, eo quod ante imagines sanctorum luminaria fiant, et odor thymiamata. » 1187

Cap. IV. — De eo quod dicunt: « Eiusdem criminis est, qui imagines spernit, cuius et Nabuchodon-sor qui ossa regum Jada protulit et sepulcris, et Iudaei regis oculis occisis fuit erant, et cherubim de templo abstulit. » 1189

Cap. V. — Quod epistola, quam illi sancti Simeonis stulte dicunt, missa ad Justinianum imperatorem, multum distet a divinis Scripturis, sive a sanctorum Patrum documentis, in eo quod ait praefato imperatori. « Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus, » sive in eo quod eidem imperatori misericordia uti prohibuerit. 1191

Cap. VI. — De eo quod omnibus haereticis Samaritanos deteriores, et Samaritanos deteriores eos dicunt qui imagines destrunt, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus haereticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruxere. 1197

Cap. VII. — De eo quod quanto plura exempla haereticorum et imagines spernentium vel despicientium trahant, tanto parentes suos majoribus conviciis et injuriis inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte falsi et profliterent. 1199

Cap. VIII. — De eo quod secundum Demetrii diaconi dictum, incaute et inordinate, parentes eorum egerunt, duos libros inargentatos, eo quod quidam de imaginibus in his continebatur comburentes, et alterius libri duo folia praeciderunt. 1200

Cap. IX. — De eo quod in eodem libro in tabulis argenteis Leonius a Secretis imagines carens acutissimum et ingeniosissimum sui erroris emolumentum invenisse gloriat est. 1201

Cap. X. — Quod nulla Evangelii lectio tradat Jesum ad Abgarum imaginem misisse, ut illi dicunt. 1202

Cap. XI. — Quod illi libri gestorum patrum, quoniam auctores ignorant, non propterea idonei sint ad testimonia danda, et ad haec quae in contentione veniunt affirmanda. 1203

Cap. XII. — De eo quod Dionysius presbyter ecclesiae Ascalonitanae in eadem synodo retulisse fertur, quemdam monachum coram imagine sanctae Mariae semper virginis lucernam illuminasse, et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inextinctam repperisse. 1205

Cap. XIII. — Quod haec synodus nullatenus equiparari possit Nicenae synodo, quamquam in eodem sit agitata loco, sicut Joannes presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe cum ab ea non solum in ceteris, sed et in symbolo discrepare noscatur. 1206

Cap. XIV. — De eo quod Gregorius Neocesareae episcopus ait: « Lactetur et exsultent et praesument qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentes et venerantes ad salutem animae et corporis offerentes, quam ipse sacrificii perfectior et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariae passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis. » 1213

Cap. XV. — De eo quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem astruere volens, dixit: « Quoniam hic titulum erigens Domini, et se ipsa tangens fimbriis tituli sicut quidem venit sanctum Evangelium, quoniam salutem adepti est inter medium ille et Domini imaginis, herba quaedam germinavit quae appropinquans pedem tituli omnes leproditates curat. » 1215

Cap. XVI. — Inutile dictum Epiphani diaconi reprehenditur, in eo quod ait: « Multa quae in nobis sacrasse orationem sacra non suscipiunt; » et post pauca: « Nec plurimum sicut veneranda et honoranda et amplificamur: ipse enim signum vivificationis crucis sine oratione fatur a nobis, veneranda est, et sufficimus signum ejus accipere sanctificationem per quae facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quae in aere per digitum factum signum effugari demones speramus, similiter et imagine per fionem significationis ad primam formam honoris deducimus et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipimus sanctificationem, nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur, et sanctificationem quendam speramus. » 1216

Cap. XVII. — Ridiculosissimum dictum Epiphani reprehenditur, in eo quod ait: « Ex proprio venire locutus. » 1220

Cap. XVIII. — Contra eos qui dicunt: « Qui imaginem idolorum dixerunt demoniorum imaginibus similem, ac u-

sent Abel et Noe et Abraham et Moysen et Samuel et David, quod ipsi aliena et pagana sacrificia Deo libaverunt. » 1221

CAP. XIX. — Contra eos qui dicunt: « Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo ejus discipuli imagines depingebant in Cyprum insula in templo quod ejusdem patris nomine titulaverunt, cum videlicet multa pingantur quæ non adorantur, et plerumque a bonis magistris mali discipuli oriantur. » 1224

CAP. XX. — Quod adulatorie imperatorem suum sive matrem ejus, apostolis coequare nisi sent dicentes: « Sicut olim salutis nostræ rector et perfectior Jesus proprios suos apostolos sancti Spiritus induens virtute emisit, sicut et nunc suos placabiles et apostolorum similes fideles nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos, et idoneos existentes virtute ad perfectionem nostram. » 1226

CAP. XXI. — De eo quod dixerunt: « Habet enim propheta: « Ecce virgo in utero accipiet et pariet Filium (Isa. vii). » hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in sinu foetentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et oculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale osculum dignos enim nos ipsos faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Ozæ supplicium subeamus. » 1229

CAP. XXII. — De eo quod nec sibi ipsis parent, cum parentibus suis injuriarum inferunt dicentes: « Pro vero tritico zizania ecclesiasticis agris seminaverunt, vinum miscuerunt aquæ, et proximum potaverunt subversionem turbulentam, et lupi Arabici existentes pellem ovium subsannaverunt indolere, et veritatem prætereuntes mendacium amplexi sunt, sed ova aspidum jactaverunt, et tela aranei secundum prophetam texerunt, et qui sperat ovis eorum comedere, confringens caudam inveniet, et in eo basilicum venenum et flatum mortiferum repletum. » 1231

CAP. XXIII. — Inutilis et ineredita Interpretatio eorum qui dum adorare et oculari unum esse affirmare velint, dixerunt: « Quique sanctorum principum nostræ doctrinæ et eorum successores egregium patrum nostrorum, et has adorari videlicet oculari, id ipsum enim utrumque, communem vero Græce antiquæ locutionis oculari et ampli citi designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitie: quod enim quis diligit et aorat, et quod adorat omnino et diligit. » 1233

CAP. XXIV. — De eo quod superciliose et indocte dixerunt: « Similiter et qui ab Oriente venerunt conjunximus in eadem Nicæa metropoli, et presidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum. » 1239

CAP. XXV. — Contra eos qui dicunt, quod Epiphanius octoginta capitula digessit de hæresibus, qui tamen, si imagines adorare hæresim sciret, id quoque inter hæreses computaret. 1241

CAP. XXVI. — Contra eos qui imagines sanctas et sacratas dicunt, easque in viis sive in plateis, quæ plerumque pollute sunt, poni jubent. 1243

CAP. XXVII. — Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis qui pene omnem fidei Christianæ prærogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus faciendum sit, qui artificibus per quos imagines sunt, omnino carent? 1244

CAP. XXVIII. — Quod frustra suam synodum universalem nominant, quam tamen constat ab universali non fuisse aggregatam Ecclesiam. 1246

CAP. XXIX. — Conclusio. 1248

Appendix ad beati Caroli Magni Capitulum de Imaginibus. — Complectens, 1° Epistolam Adriani papæ ad beatum Carolum regem de Imaginibus, qua contentantur illi qui synodum Nicænam non oppugnavit; 2° Contentus Parisiensis de Imaginibus, apud Parisios in palatio Kal. Novembris habitus, an. Christi 824, Eugenii papæ II anno I, Ludovici Pii Augusti II. 1247-1249

SECTIO TERTIA. — CARMINA. 1249

CARMEN PRIMUM. — Ad Adrianum papam. Ibid. 1249

CARM. II. — Epitaphium Adriani I papæ. 1250

CARM. III. — Ad Alcuinum. 1251

CARM. IV. — Ad Paulum tunc monachum Cassinensem. 1252

CARM. V. — Ad eundem Paulum diaconum. Ibid. 1253

CARM. VI. — Ad eundem. 1253

CARM. VII. — Carolus Magnus ad lectorem Ms. quem hie mendis purgaverat. Ibid. 1254

CARM. VIII. — Versus inscripti libro Evangeliorum quem jussu Caroli scripsit Godescalcus an. 781 ad opus

Ecclesie sancti Saturnini Tolosani. 1255

CARM. IX. — De Rolando suo eximio. 1254

APPENDICULA AD SCRIPTA BEATI CAROLI MAGNI. — Caroli Magni imperatoris sermo de fundatione Aquigranensis basilicæ Mariane, illiusque consecratione per Leonem III papam. 1255

APPENDIX AD OPERA OMNIA BEATI CAROLI MAGNI. — Carolina, sive varia ad Caroli Magni gesta, cultum, famam et laudes pertinentia. 1257

SECTIO PRIMA. — LITURGICA. Ibid. 1257

I. — De beati Caroli publicæ veneratione. Ibid. 1258

II. — De translatione sancti Caroli imperatoris. 1260

III. — Diploma Frederici I imperatoris de elevatione et canonizatione sancti Caroli. Ibid. 1261

IV. — Miracula beati Caroli Magni. 1262

V. — Officium in festo sancti Caroli Magni imperatoris et confessoris. 1263

VI. — Item officium alterum. 1266

VII. — Hymnus de sancto Carolo. 1268

SECTIO SECUNDA. — HISTORICA. 1269

De Gestis beati Caroli Magni libri duo. Ibid. 1269

Canisius lectori. Ibid. 1270

Bernagii observatio. 1270

LIBER PRIMUS. 1271

CAPUT PRIMUM. — De ecclesiastica Caroli Magni cura. Ibid. 1271

CAP. II. — Alcuini adventus in Gallias. 1273

CAP. III. — Præfertur scientia nobilitati. Ibid. 1274

CAP. IV. — De episcopatu juvenulo concessio. Ibid. 1275

CAP. V. — Vilis et pauper clericus fit episcopus. 1274

CAP. VI. — De episcopo celeriter ascendente calathum. 1275

CAP. VII. — De lectionibus. 1276

CAP. VIII. — De clerico qui cantare nasciret Ibid. 1277

CAP. IX. — Carolus clericos Augustino pares desiderat. Ibid. 1278

CAP. X. — De cantu Romano. 1277

CAP. XI. — Romanorum fraudes. Ibid. 1278

CAP. XII. — Caroli jejuniū in Quadragesima. 1278

CAP. XIII. — De pane benedicto. Ibid. 1279

CAP. XIV. — Unicum beneficium unicuique dandum. Ibid. 1280

CAP. XV. — Episcopi dictum facitum. 1279

CAP. XVI. Ibid. 1280

CAP. XVII. — Carolus Magnus in caseis distinguendis peritissimus. Ibid. 1280

CAP. XVIII. — De episcopo murem emente. 1280

CAP. XIX. — De episcopo virgam auream baculi vice ferente. Ibid. 1281

CAP. XX. — De episcopo qui concionem habere non potuit. 1281

CAP. XXI. — Carolus episcopo iratus. 1282

CAP. XXII. — De episcopo qui voluit adorari. 1283

CAP. XXIII. — Episcopi jejuniū violantibus præsentia. Ibid. 1284

CAP. XXIV. — De episcopo feminam stuprante. 1284

CAP. XXV. — Episcopus avarus. 1285

CAP. XXVI. — Episcopus in aquam immersus. 1286

CAP. XXVII. — Episcopus fornicator. 1286

CAP. XXVIII. — De Leone pontifice. Ibid. 1287

CAP. XXIX. — De ædificiis Caroli Magni 1287

CAP. XXX. — Abbas fur. 1288

CAP. XXXI. — De campana. Ibid. 1289

CAP. XXXII. — Lex Caroli de construendis ædificiis. 1289

CAP. XXXIII. — Somnium Leutfredi mortem præmonstrans. Ibid. 1290

CAP. XXXIV. — Luxus diaconi punitus. 1290

CAP. XXXV. — Ingratitudo clerici plebilitur. Ibid. 1291

CAP. XXXVI. — Vestes Gallorum. 1291

LIBER SECUNDUS. Ibid. 1292

Præfatio. Ibid. 1292

CAPUT PRIMUM. — Gallorum a Romano imperio defectio. Ibid. 1293

CAP. II. — De Hunnis. 1293

CAP. III. — Ageris destructores coercentur. Ibid. 1294

CAP. IV. — Duces dormientes in excubiis plectantur. Ibid. 1294

CAP. V. — Libertatis amor. Ibid. 1295

CAP. VI. — Saxones gens incognita Græcis. Ibid. 1296

CAP. VII. — Græcorum perjurium. 1296

CAP. VIII. — Legatus Caroli a Græcis male acceptus. Ibid. 1297

CAP. IX. — Vindicta Caroli. Ibid. 1298

CAP. X. — Antiphonæ Græcorum latine redditæ. 1298

CAP. XI. — De legatis Persarum. 1298

CAP. XII. — Caroli fama apud Orientales. Ibid. 1299

CAP. XIII. — Afrorum legati. 1297

CAP. XIV. — Munera Caroli ad regem Persarum. Ibid. 1299

CAP. XV. — Predictio de Ludovico.	1398	<i>Annales veteres Francorum.</i>	<i>Ibid.</i>
CAP. XVI. — Ludovici mores.	1399	<i>Observatio prævia.</i>	<i>Ibid.</i>
CAP. XVII. — Hostium infantes plectit Carolus.	1400	Ortus Caroli gloriosi atque piissimi imperatoris	1411
CAP. XVIII. — Conjuratio adversus Carolum.	1401	Ortus Caroli vetuli.	1412
CAP. XIX. — Pippini respectum de excludendis Francis.	<i>Ibid.</i>	Ortus Pippini.	1418
CAP. XX. — De gigante.	1402	Exordium Caroli Magni quò regnare cepit.	1417
CAP. XXI. — Bellum in Normannia.	<i>Ibid.</i>	Sæcno TERTIA. — POSTICA.	1435
CAP. XXII. — Normanni piratæ.	1403	Carmen incerti auctoris de Carolo Magno et Leonis postilleis maximi ad eundem Carolum adventu.	1435
CAP. XXIII. — Leo occisus a Pippino.	1404	Versus de Carolo Magno.	1443
CAP. XXIV. — De balneis Aquensibus.	<i>Ibid.</i>	Epitaphium Caroli Magni.	1443
CAP. XXV. —	<i>Ibid.</i>	Addenda ad beati Caroli Magni diplomata authentica quæ ad partes Italiae spectant.	1447
CAP. XXVI. — Carolus Romam petit.	1405	I. — Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ pro libertate clero Aquileiensi servanda in electione patriarcharum.	<i>Ibid.</i>
CAP. XXVII. — Caroli vestes.	1406	II. — Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ.	1448
CAP. XXVIII. — Ludovici vires.	1407	III. — Diploma Caroli Magni Maxentio patriarchæ pro Aquileiensi ecclesia reparanda.	1449
CAP. XXIX. — Normanni baptismum contemnunt.	1408		
CAP. XXX. — Ludovicus juris amator.	<i>Ibid.</i>		
CAP. XXXI. — Eleemosynas distribuit.	<i>Ibid.</i>		
<i>Genealogia Caroli Magni, auctore anonymo.</i>	1410		

FINIS TOMI NONAGESIMI OCTAVI.

